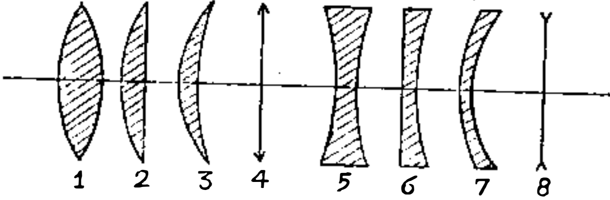
TÜRK ANSİKLOPEDİSİ

CİLT XXIV

MİLLÎ EĞİTİM BASIMEVİ — ANKARA 1976

M

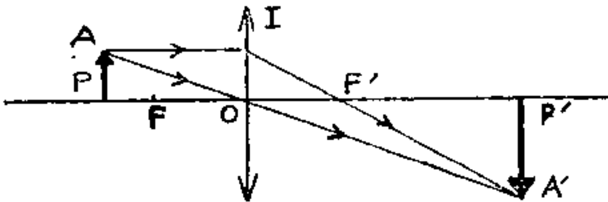
MERCEK (Fr. Lentille; İng. Lens), iki küresel yüzey parçası ile veya bir küresel yüzey ve bir düzlem ile sınırlanmış saydam bir ortam. Göz ve bütün optik sistemler M.'lerle çalışır. M.'ler ışık ışınlarını yansıtan ve kıran ortamlardır. Bir M.'in asıl görevi, gerçek cisimlerin görüntülerini vermektir. M.'lerin birçokları adi camdan, özel bir kısmı da kuvars, plastik ve flüorit gibi saydam maddelerden yapılır. M.'ler iki ana sınıfa ayrılır: 1. Yakınsak veya ince kenarlı M.'ler; 2. Iraksak veya kalın kenarlı M.'ler. Yakınsak M.'lerin kenarlarından daha kalındır. Iraksak M.'lerin merkezleri kenarlarından daha incedir. Bir M.'i oluşturan kürelerin merkezlerine, bu M.'in optik (veya eğrilik) merkezleri ve bu iki merkezi birleştiren doğruya M.'in ana ekseni adı verilir. Optik merkez, M.'in içinde, ana eksen üzerinde bir nokta olup, bu noktadan geçen ışık ışınları kırılmadan M.'ten çıkar. Bir düzlem - çukur veya bir düzlem - tümsek M.'te ana eksen, küresel yüzeyin merkezinden düzlem yüzeye indirilen diktir. M.'in ana ekseninden geçen bir düzlem ile olan arakesitine, bu M.'in anakesiti adı verilir (şek. 1). Paralel bir ışın demeti, ince kenarlı

Mercek çeşitlerinin kesitleri

bir M. üzerine düşürüldüğü vakit kırılan ışınlar, bu ışınlara paralel eksen üzerinde aynı, gerçek bir odaktan geçerler. Buna göre, paralel bir ışık demeti M.'ten geçince yakınsak bir demet olduğu için bu M.'lere yakınsak (pozitif) adı verilmiştir. Yakınsak M.'lerin yüzlerinin cinsine göre üç tipi vardır: İki yüzü tümsek (bikonveks), düzlem - tümsek, ince kenarlı çukur - tümsek (yakınsak menisk) (şek. 1) (bk. ODAK, ODAK UZAKLIĞI).

Paralel bir ışın demeti, kalın kenarlı bir M. üzerine düşürüldüğü vakit, kırılan ışınların uzantıları görünür (zahirî) bir odaktan geçer. Buna göre, paralel bir ışın demeti, zahirî odaktan çıkan ıraksak bir ışık demetine çevrildiği için, bu M.'lere

Yakınsak mercekte bir AP cisminin gerçek A'P' görüntüsünün çizimi

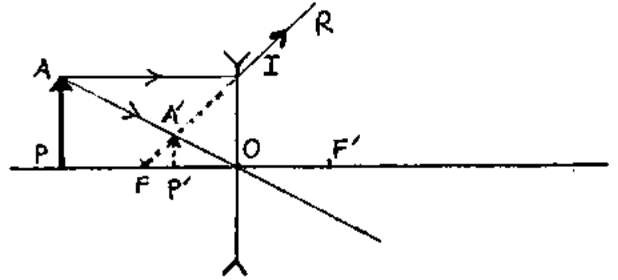
ıraksak (negatif) adı verilmiştir. Bunların üç çeşidi vardır: İki yüzü çukur (bikonkav), düzlem - çukur, kalın kenarlı çukur - tümsek (ıraksak menisk) (şek. 1). *Mercek formülleri:* 1. Başlangıç noktası (orijin) olarak, M.'in optik merkezi ve pozitif yön olarak ışığın yayılma yönü alınsın. M.'in odak uzaklığı, yani odak noktasının optik merkezden olan uzaklığı, f ile (yakınsak merceklerde pozitif; ıraksak M.'lerde negatif kabûl edilen) ve M.'in yüzlerinin eğrilik yarıçapları R. R' ile gösterilirse, ince M.'ler için

$$\frac{1}{f} (n - 1) \left(\frac{1}{R} - \frac{1}{R'}\right)$$

(şekil 2 ve 3) olur. Burada n, M.'in kırılma indisidir (bk. KIRILMA İNDİSİ). Cismin M.'e olan uzaklığı $a = AI$, görüntünün M.'e olan uzaklığı $b = op'$ ile gösterilirse M.'ler formülü

$$\frac{1}{b} - \frac{1}{a} = \frac{1}{f}$$

olur. Işıklı bir cismin yakınsak bir M.'e göre konumu değiştirilirse, görüntünün konumu da değişir. Bir ekran (perde) üzerine alınabilen bir görüntüye gerçek görüntü, alınamayana zahirî görüntü adı verilir. Zahirî (görünür) görüntüler gözle görülür. Fakat bir ekran üzerine alınamazlar. 2. Başlangıç noktası olarak odaklar alınsın. Ana eksenin bir noktası P ve bunun görüntüsü P' olduğuna göre $\overline{FP} = l$ ve $F'P' = l'$ alınırsa $a = -f + l$ ve $b = f + l'$ olacağından $l\,l' = f^2$ elde edilir(Newton denklemi).

Iraksak mercekte gerçek bir AP cisminin A'P' görünür (zahirî) görüntüsünün çizimi

M.'lerin yakınsaklığı (veya gücü): Bir M.'in yakınsaklığı, onun odak uzaklığının tersidir. Yakınsaklık birimine diyoptri (dioptrie) adı verilir ve odak uzaklığı 1 m olan bir M.'in yakınsaklığına eşittir. Yakınsak bir M.'in yakınsaklığını artı (pozitif) ve ıraksak bir M.'in yakınsaklığını eksi (negatif) almak uygundur. Meselâ, odak uzaklığı $f = 25$ cm olan bir yakınsak M.'in yakınsaklığı $1/f = 1/0.25 = 4$ diyoptri ve odak uzaklığı 10 cm olan bir ıraksak M.'in yakınsaklığı ise $-1/0,10 = -10$ diyoptri olur.

M. sistemi (Fr. système de lentille; İng. combination of lenses, compound lens): Çoğu zaman iki ve daha çok ince M., birbirlerine yapışık veya belli bir aralıkla kullanılırlar. Böyle bir tertibe M. sistemi ve bu işleme M.'lerin birleştirilmesi adı verilir.

Birbirlerine yapışık bir çok yakınsak veya ıraksak M.'ten oluşan bir M. sistemi, gücü, bu sistemi kuran M.'lerin güçlerinin cebir toplamına eşit olan bir tek M.'e eşdeğerdir. M. sisteminin F odak uzaklığı

$$\frac{1}{F} \quad \frac{1}{f_1} + \frac{1}{f_2} + \frac{1}{f_3} + \dots$$

ile verilir. Burada f_1, f_2, f_3,..., sistemi kuran M.'lerin odak uzaklıklarıdır. Misal olarak birisi 2 diyoptrilik ($f_1 = 50$ cm), ötekisi 4 diyoptrilik ($f_2 = 25$ cm) iki yakınsak M. birleştirilirse, gücü (yakınsaklığı) 6 diyoptri (F = 16, 67 cm) olan bir M. sistemi elde edilmiş olur. (E. Erdik)

MERC-İ DÂBIK MEYDAN MUHAREBESİ, Yavuz'un Çaldıran'dan tam 2 yıl sonra kazandığı ikinci dev meydan muharebesi (Çaldıran 23 ağustos 1514). Sultan Kansu, Osmanlı kuvvetlerini Halep şehrine pek yakın Dâbık Ovası'nda (Farsça: Merc-i Dâbık, Arapça: Mercu'd Dâbık) karşılamıştır. Mısır seferinde ve bu meydan muharebesinde istihkâm subayı olarak bulunan büyük bilgin Martrakçı Nasûh *Fetih - Nâme-i Diyâr-ı Arab* adlı tek nüshası İstanbul'da Nûrosmâniye Kütüphanesi'nde (no. 4.087) bulunan eserinde (v. 19a-20a) bize çok değerli ve orjinal malûmat vermektedir. Bu kaynağın diğer kaynaklarla karşılaştırılmasından anlaşıldığına göre, Osmanlı ordusunun kuruluşu şöyle idi:

Orduda 300 top vardı. Sağ kanada vezîr-i âzam Sinan Paşa kumanda ediyordu. Bu cenahtaki başlıca kumandanlar Anadolu beylerbeyisi Sultan-zâde Zeynel Paşa (Han/Mirza), Karaman beylerbeyisi Husrev Paşa, Dulkadır Beylerbeyisi Şehsuvaroğlu Ali Paşa (Bey/Han), Ramazanoğlu Mahmud Bey idi. Zeynel Paşa Akkoyunlu imparatoru Sultan-zâde Dâmâd Sultan Ahmed Göde ile II. Bâyezid'in kızı Ayn-i Şâh Sultan'ın oğludur. Bir zamanlar İran imparatorluk veliahdi de olmuş, 1504'te İran tahtına hak da iddia etmiştir. Zeynel Paşa'nın nesli Elbistan'da yerleşmişlerdir. Fâtih Sultan Mehmed, Zeynel Paşa'nın hem annesinin büyük babası, hem de babasının — ana tarafından — büyük babası olmaktadır. Şöyle ki: Ana tarafından büyük babası II. Bâyezid, Fâtih'in oğlu olduğu gibi, babası Sultan Ahmed Göde de, Fâtih'in kızı Gevher - Han Sultan ile Uzun Hasan'ın oğlu Dâmâd Uğurlu Mehmed Paşa'nın (Han/Bey/Mirza) oğludur. Şehsuvâroğlu Ali Paşa da Dulkadır prensi ve Yavuz'un annesinin amca oğlu, yani Yavuz'un ikinci derecede dayısıdır.

Osmanlı sol kanadına vezir Yûnus Paşa kumanda ediyordu ki, sonradan vazîr-i âzam olmuştur. Bu kanattaki başlıca kumandanlar: Rumeli beylerbeyisi Yusuf Paşa, Rûm (Amasya) beylerbeyi Sultan - zâde Dâmâd İsfendiyaroğlu Mehmed Paşa (Han), Diyâr-ı Bekr beylerbeyisi Bıyıklı Mehmed Paşa, Yavuz'un kayınpederi olan Kırım hanı Mengli Giray'ın 2. oğlu Saâdet ve Mübârek Giraylar idi. İsfendiyaroğlu Sultan-zâde Dâmâd Mehmed Paşa, Fâtih'in hem dayısının hem halasının oğlu olan son İsfendiyar prensi Kızıl - Ahmed Paşa'nın büyük oğludur. II. Bâyezid'in bir kızı ile evli olduğundan, Yavuz'un aynı zamanda eniştesi idi. Saâdet Giray 1524 mayısında 1532 mayısına kadar 8 yıl Kırım hanı olacak olan prenstir. Kardeşi Mübârek Giray ise, bu Mısır seferinde şehit düşecektir. Kırım Hanları, Mengli Giray'ın 9 oğlu içinde bu Mübârek Giray'dan yürümüşlerdir. Moskova Fâtihi Taht - Alan I. Devlet Giray Han Gazi (1551 - 1577), Mübârek Giray'ın tek oğludur ki, Kırım Hanları, bir kuşak sonra, Devlet Giray'dan yürümüştür. Bu sefere katılan bu 2 kardeş Giray, Yavuz'un kayınbiraderleri ve müstakbel Kanûnî Sultan Süleyman'ın dayılarıdır.

Yavuz Sultan Selim Yeniçeriler ve Azablar (hafif piyade) ile merkezdedir.

Memlûk merkezinde Sultan Kansu bulunmaktadır. Sağ kanada Suriye (Şam) nâib-i saltanası Şaybek, sol kanada da Kuzey Suriye (Halep) nâib-i saltanası Hayrbey kumanda ediyordu ("nâib-i saltana" Memlûk umumî valilerine verilen ad olup, salâhiyetleri Osmanlı beylerbeyilerinden biraz daha fazla idi; protokol sırasiyle Mısır, Suriye ve Halep nâib-i saltanaları gelirdi).

Yavuz, Merc-i Dâbık'ta Osmanlı sağ ve sol kanatlarını biribirleriyle birleştirmek suretiyle çenberi kapatmış, Memlûk ordusunun imha eylemiştir. Osmanlılar tahminen 60 000, Memlûkler ise 80 000 kişi idiler. Muharebenin kazanılmasına başlıca sebepler, Yavuz'un dâhice kumandası ve Osmanlı ateşli silâhlarının kıyas kabûl etmez üstünlüğü idi. Memlûkler, Türk veya Türk'leşmiş Çerkesler'den müteşekkil olup, Arap birlikleri çok azdı ve birkaç Bedevî alayından ibaretti (Arap köylüsünde, fellâh'da döğüşmek kabiliyeti olmadığı, bu kabiliyetini 2 000 yıl önce kaybettiği malûmdur). İkindi yaklaştığı zaman, Osmanlılar kesin neticeyi almış bulunuyorlardı. Şu halde vuruşma en çok 8 saat sürmüştür. Bu 8 saat için, her iki Türk imparatorluğu yıllarca biribirleri karşısına gelecekleri ânı kollamışlardır. Sultan Kansu ve sağ kanat kumandanı Suriye nâib-i saltanası Şaybek (Sibey) maktul düşmüşlerdir.

Melikü'l Eşref Sultan Seyfüddin Kansûhü'l - Guurî min - Baybardî 66 yaşlarında bulunuyordu. Değerli bir hükümdar idi. Türkçe, Arapça ve Farsça'da şair, Arapça'da müellif ve tefsir bilgini idi. II. Kansu'nun oğlu Mehmed Bey'i Yavuz 1518'de İstanbul'a yollamıştır. II. Kansu'nun yerine bu oğlu değil yeğeni II. Tumanbay, sultan seçilmiştir (Memlûkler'de imparatorun seçimle iktidara geldiği malûmdur).

Merc-i Dâbık'da Sultan Kansu'nun çadırı de ele geçirilmiştir. Bu çadırda 4,8 milyar TL. değerinde altın ve 480 000 000 TL. değerinde gümüş para, yani ordu hazinesi, Osmanlılar'ın eline geçmiştir (Hammer, IV, 278).

Memlûk ordusunun sol kanat kumandanı Halep nâib-i saltanası Hayrbey bir müddet sonra, Osmanlılar'a esir düşmüş ve Osmanlı hizmetine girmiştir. Fakat esirlerin en kıymetlisi Abbâsîler'den İslâm halifesi III. Mütevekkil'dir.

Memlûk İmparatorluğu kuruluşundan beri tarihi boyunca böyle bir meydan muharebesi kaybetmemiş ve hiçbir hükümdarını muharebe meydanında bırakmıştır. Moğollar, İlhanlılar, Timur bile Memlûkler'i böylesine bir mağlûbiyete uğratmamışlardır. Bu bozgundan sonra Mısır'ı değilse bile, Suriye, Lübnan, Filistin hattâ Hicaz'ı Osmanlılar'ın eline düşmekten koruyabilecek hiçbir kuvvet kalmamıştır.

Zaferden 4 gün sonra Yavuz 28 ağustos sabahı, dünyanın en büyük ve zengin şehirlerinden olan Halep'e girdi. Halep'teki Memlûk devlet hazinesinde bulunan 5 milyar TL. değerindeki altın para ile son derece değerli birtakım eşya, Hazine-i

Hümâyûn'a alındı (Hammer IV, 279). Halep'in nüfusu, İstanbulunkine yakındı. Yakın Doğu'nun pek işlek bir ticaret merkezi idi.

Halep, Kuzey Suriye Beylerbeyiliğinin merkezi yapıldı ve Karaca Paşa ilk Halep beylerbeyisi oldu. Çömlekçi-zâde Kemal Çelebî, Halep kadılığına tayin edildi. Yavuz Halep'te 18 gün kaldı. 15 eylülde şehri terketti. Bu zaman zarfında, İslâm Halîfeliği'nin Abbâsîler'den Osmanoğulları'na devredilmesi gibi bütün İslâm tarihi bakımından çok mühim bir hâdise cereyan etti. (Y. Ö.)

MERCİMEK (Lens culinaris), baklagillerden bir yıllık bir tarım bitkisi ve bunun iyi bir besin olan ufak, yuvarlak ve yassı tohumları. Küçük boylu sarılgan bir bitkidir. Beyazımtırak veya morumsu çiçekler açar. Tohumları, yani taneleri bir torba içindedir. Her torbada iki tane bulunur. Tanelerinin rengi ya koyu yeşil veya kırmızıdır. Rengi yeşil olana kara M., kırmızı olana kırmızı M. denir. Kumlu toprakları çok sever. Tohumu mart, nisan aylarında ekilir. Güzün ekildiği yerler de vardır. Hasadı ekilme tarihine göre haziran - ağustos ayları arasında yapılır.

Mercimek taneleri

M.'in anayurdu Akdeniz ve Batı Asya ülkeleridir. Çok eski çağlardan beri yetiştirilen bir bitkidir. Demir ve azotlu maddeler yönünden zengin bir besleyicidir. Bugün Güney Amerika, Kuzey Afrika ve Asya'nın sıcak bölgelerinde geniş ölçüde yetiştirilir. Memleketimizde en çok Balıkesir ve Ankara dolaylarında yetiştirilir.

Bir çeşit kurt M.'e çok zarar verir; bunu önlemek için M., 60 - 70° de fırınlanarak kurdun yumurtaları öldürülür.

MERCİMEK AHMED (Mercimek Ahmed İbn İlyas), Ziyâr Oğulları'ndan Emîr Unsurü'l - Maâlî Keykâvûs'un H. 475/M. 1082 yılında yazmış olduğu Farsça *Kābûs - nâme*'yi Eski Anadolu Türkçesi'ne çeviren Türk yazarı. Doğum ve ölüm yılları belli değildir. Kaynak eserlerde, hayatı hakkında hemen hiçbir bilgi yoktur. Bütün bildiklerimiz, *Kābûs - nâme* tercümesindeki bazı kayıtlara ve eserin bütününden çıkardığımız sonuca dayanır. Âşık Çelebî Tezkiresi'nde, şâir Ahmed Paşa'nın müsâhiblerinden olan Bursalı Çakşırcı Şeyhî ile yine Bursalı Ulvî dolayısıyle adı geçen, bir Hoca İlyasoğlu vardır. Hoca İlyasoğlu, bu iki şâirin meclislerine katılan edîb, âlim ve şeyhler arasında sayıldığına ve XV. yüzyılda başka bir İlyasoğlu da tanımadığımıza göre, söz konusu Hoca İlyasoğlu ile Mercimek Ahmed İbni İlyas arasında bir bağlantı kurulabilir. Bu takdirde, M. A.'in Bursalı olduğunu kabûl etmek gerekir. *Kābus - nâme Tercümesi*'nden çıkardığımız bilgiye göre, M. A., 1421 - 1444, 1446 - 1451 yıllarında hükümdarlık etmiş olan, II. Murad'ın hizmetine girmiş şâir ve edîblerdendir. Edebî faaliyeti, genellikle, XV. yüzyılın ilk yarısını kaplar. Edîblik yönü, şâirlik yönünden ağırdır. II. Murad'ın san'at ve ilim adamlarını koruyan, ilim ve san'attan anlar bir hükümdar olduğu düşünülürse, M. A.'in, devrinde padişahın hizmetine girecek kadar değerli bir edebî şahsiyete sahip olduğu anlaşılır. Nitekim, *Kābus-nâme Tercümesi* ni de onun adına ve onun emri ile yapmıştır. *Kābûs - nâme*, XIV. yüzyılın ikinci yarısı ile XV. yüzyılın ilk yarısında, M. A.'e gelinceye kadar, Türkçeye birkaç defa çevrilmiştir. Bunlardan ikisinin çevirenleri belli değildir. Diğer ikisi Sadrü'd-dîn Şeyhoğlu ile Ak - Kadıoğlu'na ait çevirilerdir. Buna rağmen, II. Murad, *Kābûs - nâme*'yi daha önce birinin Türkçeye çevirdiğini, ancak bu çevirinin açık ve anlaşılır olmaması yüzünden hikâyelerden tad alınamadığını bildirerek, M. A.'e eseri yeniden Türkçeye çevirmesi için emir vermiştir. II. Murad'ın söz konusu ettiği daha önceki çeviriyi kimin yaptığı belli değildir. M. A., XV. yüzyılın ilk yarısında, Osmanlı yazı dilinin yavaş yavaş ağdalı, seci'li klasik bir yazı diline doğru yol aldığı dönemde, hem hükümdarının isteğine uyarak, hem de kendi şiir ve san'at anlayışına uygun olarak anlaşılır, açık bir dili benimsemiştir. M. A.'e göre, şiir ve nesir insanın kendisi için değil, başkaları için yazıldığından, dili açık ve anlaşılır olmalıdır. Aksi halde, rağbet bulmaz. Onun bu görüşü ve nesir dilini kullanmaktaki başarısı, kendisini, hem dil ve edebiyat tarihimizin değerli nesir ustaları, hem de sade Türk nesrinin ilk öncüleri arasına sokmuştur. *Kābûs - nâme Tercümesi*'ne yaptığı ilâve ve şerhlerden, onun yalnız yazarlık yönünün değil, fikir ve bilgi yönünün de ağır bastığı anlaşılmaktadır.

Eseri : Bilinen ve elimizde bulunan tek eseri, *Kābûs - nâme Tercümesi*'dir. Tercümenin aslı, Unsurü'l - Maâlî Keykâvûs'un oğlu Geylanşâh için yazdığı nasihatlara dayanır. Yazar, önsözünde, kitabını *Nasîhat - nâme* diye adlandırdığı hâlde eser, ilk zamanlardan beri, *Kābûs - nâme* adı ile ün salmıştır. Bir siyâset - nâme ve ahlâk kitabı niteliğindedir. İslâmî düşünce sistemine göre yazılan ve 44 bölümden meydana gelen *Kābûs - nâme*'de ahlâk, san'at, muâşeret âdâbı, siyâset, askerlik, ticaret, ana-baba, komşu hakkı, evlât yetiştirme, konuk ağırlama, iyi söz söyleme gibi bir cemiyetin temelini kuran çeşitli konularda baştakilere ve halka kılavuzluk eden fikirler dile getirilmiştir. Yazarın o zamanın ilim ve âdetleri üzerindeki zengin bilgisi, konuların işlenişinde açıkça görülür. Yazarın, düşündüklerini, hiçbir kayda bağlamadan, olduğu gibi anlatması; yapmacıklara ve üslûb özentisine saplanmadan, konusunu basit fakat sağlam bir ifade ile yürütebilmesi; ona İran edebiyatı nesrinde büyük bir yer sağlamıştır. Bu sebeple de, birçok esere *Kābûs - nâme*'den hikâye ve bahisler aktarılmıştır. *Kābûs - nâme*'de konuları besleyen elli kadar hikâye vardır. Bunlar, yazarın düşüncelerini daha iyi anlatabilmek için başvur-

duğu hikâyelerdir. Büyük ölçüde, kendi hâtıralarından alınmadır. Birçokları da, İran tarihi ile ilgilidir. *Kâbûs - nâme*'nin yazarın hayat tecrübelerinden gelen bir açıklıkla yazılmış, sık sık fıkra ve tasvirler, hikmet ve nüktelerle süslenmiş olması değerini bir kat daha arttırmıştır. Hikâyelerde adı geçen kişiler arasında, Yunan hakîmlerinden bazıları ile, İran'ın, Araplar'ın ve Hârezm'in tarihî şahsiyetleri de yer alır. *Kâbûs - nâme*'de, yer yer manzum parçalar göze çarpar. Bunların bir kısmı başka şâirlerden aktarılmış parçalar, bir kısmı da yazarın kaleminden çıkmış rubâîlerdir. *Kâbûs - nâme*, İran edebiyatında taşıdığı değerden dolayı, şimdiye kadar, İran'da ve Hindistan'da sekiz defa basılmıştır.

İşte M. A.'in II. Murad'ın emri ile Türkçeye aktardığı *Kâbûs - nâme*, bu nitelikte bir eserdir. Yalnız, M. A.'in tercümesi, telif diyebileceğimiz genişlikte, serbest bir tercümedir. H. 835/M. 1431-1432 yıllarında tamamlanmış olan tercümede, M.A., kendince müphem bulduğu yerleri yeni cümlelerle genişleterek, atasözleri, halk deyimleri, dörtlük veya şiir parçaları ile besleyerek, daha anlaşılır ve akıcı bir duruma getirmiştir. Bazan da, ele aldığı konuları yeni çıkmalar ve yorumlarla genişletmiştir. M. A., Türkçeye aktardığı bir esere, gerektikçe ilâveler ve yorumlar yapacak kadar, çağının düşünce ve ilim dünyasından da haberli bir yazardır. Bu vasfı dolayısıyle, İslâm felsefesinin, ilm-i kelâm'ın, ilm-i fıkh'ın ana dâvâlarını ve o çağın düşünce sistemini Türkçeye rahatlıkla aktarabilmiştir. Keykâvûs'un tıp ilminden bahsederken saydığı kitaplara iki yenisini daha ekleyebilmiştir. Bu durum, M. A.'in, Sultan Orhan zamanında kurulmuş olan İznik Medresesi'nin çalışmalarından ve o çağda tıp alanında yoğunlaşan çalışmalardan haberdar olduğuna işarettir. Tercümede ilim ve mesleklerin sınıflandırılmasında Keykâvûs'un sınıflamasını genişlettiği gibi, ilimle ilgili meslekleri de kendisi saymıştır. Keykâvûs'un eserindeki manzum parçaları yine manzum olarak çevirmesi, araya yeni şiir parçaları eklemesi ve tercümenin başına II. Murad için koyduğu manzum medhiye, M. A.'in şâirlik yönünü ortaya koyduğu gibi; esere bir üslûb özelliği de katmıştır. *Kâbûs - nâme Tercümesi*'nde yazarın dile ve muhtevaya hâkimiyetinden doğan başarı, bu eseri Türk nesrinin ve çeviri türünün sayılı örnekleri arasına sokmuştur. M. A. çevirisinin öteki çevirilerden daha çok rağbet kazanması da bundandır.

Eserin ihtivâ ettiği 44 Bâb'dan bâzılarının başlıkları şöyledir: Allaahü Taâlâ'yı bilmek beyân eder; peygamberler yaratıldığının fazlın ve sitâyişin bildirir; Hak Subhânehu ve Taâlâ'dan minnetdâr olmaklık beyân eder; Şol tâatin savâbın çokluğun bildirir kim gücü yetücek kıla; Ata ve ana hakkın yerine getirmeyi beyân eder; hüner artdırmak güher artdırmakdan yeğ idiğün beyân eder; söz bilmeğin fazlın beyân eder; nûşirevân'ın sözlerin beyân eder; yiğitlik ve kocalık hâlin beyân eder; yemek terbiyyetin ve âyînin ve erkânın beyân eder; şarâb içmek terbiyyetin ve erkânın bildirir; konuk gelicek nice ağırlamak gerek ya konukluğa varmağın hâlin beyân eder; latıyfe etmek ve nerd ve satranç oynamağı beyân eder; âşıklık keyfiyyetin beyân eder; cimâda fâidelisin ve ziyânlısın beyân eder (ilk 15 Bâb).

Kâbûs - nâme Tercümesi'nin Türkiye ve Avrupa kütüphânelerinde çeşitli yazmaları vardır. Şimdiye kadar, asıl metni ile birlikte olarak, ilmî bir yayını yapılmamıştır. Eser, H.1117/M. 1705 yılında, Nazmî-zâde Murtazâ tarafından dil bakımından gözden geçirilerek, günün ihtiyacını karşılayacak bir şekle sokulmuştur. Bugünkü genç nesillerin okuyabilmesi için de, şimdiye kadar, Millî Eğitim Bakanlığı'nın yayımladığı Dünya Edebiyatından Tercümeler ve 1001 Temel Eser serilerinde olmak üzere, günümüzün diline çevrilerek, dört defa yayınlanmıştır. (Z. Korkmaz)

MERDİVEN (Farsça; aynı anlamı taşıyan merdban'dan galattır), yükseğe çıkmak veya aşağı inmek için bir âlet veya yapı; birbirinin üstünde bulunan ve ayakları koymağa mahsus düz yerleri olan bir yapı. Ayak konacak yerleri bulunan ve motörle işleyen bir şeride, yürüyen M. adı verilir. El M.'i veya dayama M., iki paralel dik kısım arasında, bunlara dikey olarak tesbit edilmiş çubukları olan taşınabilir M.'dir.

MEREDITH, George (Porthsmouth, Hampshire 1828 - Boxhill, Surrey 1909), İngiliz şâiri, romancısı ve tenkitçisi. *Poems* (Şiirler) [1851] başlıklı şiir derlemesi, zamanının şöhretli şâirleri olan Rossetti ve Swinburne'ün dikkatini çekmiş; onlarla yakın arkadaş olmuş, üçü bir zaman birlikte yaşamış ve çalışmışlardır. Romanlarında ahlâkî ve psikolojik düşünce ve problemlerini, klişelerden kaçan, çok orijinal bir üslûpla ifade eder. Derin düşünceler ve mistisizm ile dolu olan şiirleri Shelley ve Wordsworth'ın etkisini gösterir. Başlıca eserleri şunlardır: *The Shaving of the Shagpat* [1855]; *Modern Love* [1862]; *On the idea of Comedy and the uses of the comic spirit* [1877]; *The ordeal of Richard Feverel* [1859]; *Victoria* [1867]; *The Amazing marriage* (Şaşırtıcı evlenme) [1895].

MEREDITH, George

MEREJKOVSKİ, Dimitri Sergeyeviç (Petersburg 1865 - Paris 1941), Rus yazarı. Moskova ve Petersburg üniversitelerinde tarih ve edebiyat okumuş, 1888'de birinci şiir derlemesini çıkarmış, 1905 devrimi başarısız kalınca, Paris'e sığınmış, 1912'de Rusya'ya dönmüş, ama Bolşevikler'in düşmanı olarak 1919'da Paris'e geri gelmiş ve artık orada yaşamıştır. 1893'te Rus senbolizminin manifestosunu çıkarmıştır. Bu eserinde, 1860 yıllarının gerçekçiliğini hırçınlıkla eleştirir. Şu romanlarıyle büyük şöhret kazanmıştır: *Khriston i Antikhrist* (İsa ve Düşmanı) [1892]; *Yulian Otstupnik* (Dininden dönen Yulian) [1894]; *Veçniye Sputniki* (Edebî arkadaşlar) [1896]. Fransa'da İsa'yı Paganizme karşı savunan denemeler neşretmiştir. (V. Örs)

MEREJKOVSKİ, Dimitri Sergeyeviç

MERGEN THALER, Ottmar (Hachtel, Württemberg 1854 - Baltimore 1899), Alman saatcisi ve mucidi. 1884'te Linotip (İng., Fr. Linotype) mamakınasının prensibini icad etmiştir (Bu makine, yazı makinesine benzeyen bir klavye ile basılacak satırları hazırlar).

MERGENTHALER, Ottmar

MERHEM (Fr. Pommade), çok eski zamanlardan beri kullanılan bir ilâç şekli. Eski Mısırlılarda bundan 3 500 yıl önce M. kullanılırdı. 2 000 yıl önce Calinos'ça da malûm idi. 1 000 yıl önce Uygur Türklerinde de M.'ler ve yara M.'leri vardı.

M. aslında Arapçadır. Madenî ve uzvî bazı yağlarla cilt yoluyle imtisas edebilecek veya mevziî tesir yapacak toz ilâçların bir araya getirilmesinden olan ilâçlara halk bu kelimeyi bozarak "melhem" der. Cilt ilâçlarını tarif ederken M. koymak, M. sürmek tabiri kullanılır. M. ayrıca mecaz olarak "deva, ilâç, çare" ve "tedbir" anlamlarına da gelir.

1940 Türk Kodeks'i, bu hususta şu bilgiyi veriyor:

M.'ler, sabun, lanolin, vazelin ve bu gibi maddelerle yapılan, dışarıdan kullanılmağa mahsus ilâçlardır. Âdî sıcaklıkta tereyağ kıvamındadır.

Bir M.'in hazırlanmasında eritmek icap ediyorsa önce güç kaynayan cisimler eritilir. Kolay eriyenler buna katılır. Bu esnada harareti lüzumundan fazla arttırmakdan sakınmalıdır. Bu eritilen madde soğuyuncaya kadar karıştırılır ve o zaman eritilmesi icap eden cisimler katılır. Sonra lanolin ve vazelin eşit miktarda kullanılır. Erimeyen veya güç eriyen cisimler ince toz hâline getirilerek katılır. İcap ederse biraz ısıtılan az miktarda sıvağ ile ezilir. Tamamiyle homojen bir hâle getirilir. Sonra kalın sıvağ katılarak havanda karıştırılır.

Suda kolay eriyen cisimler ve ilâçlar az miktarda suda eritilir veyahut su ile ezilir, sonra sıvağ ile karıştırılır.

M.'ler homojen olmalıdır. Sıcak yerlerde M.'ler için mutat sıvağlara üçte bir kadar sarı balmumu, beyaz balmumu veya katı parafin koymalıdır.

Bu suretle M.'ler ve kremler yarı katı olarak hazırlanmıştır.

Bunlar cilde tatbik olunduğu zaman sadece yumuşarlar. Bu bakımdan cilt üzerine sürülmesi ve yayılması kolaylaşır.

Fiziko - kimya bakımından bu hazırlanan ilâçlar süspansiyon ve emülsiyon hâlindedir.

Eskiden M.'in bir nev'i olan pomatlar yaraların tedavileri, cilt hastalıkları ve deriye gösterilecek itina için kullanılmıştır. Bu pomatların kullanılışı yeni zamanlarda cerrahiye munhasır olmuştur.

M.'lerde kullanılan esas sıvağ vazelindir.

Türk kodeksinde 19 M. ve krem kayıtlıdır.

M.'lerde sıvağlar dört sınıftır:

1. Az su bağlayanlar. Domuz yağı ve vazelin gibi.

2. Emme sıvağlar. Bunlar su tutar. Susuz lanolin, hidrojen, arakit yağı. Bunlar su ile yağ tipi emülsiyon husule getirir.

3. Emülsiyon sıvağları.

4. Yağsız sıvağlar.

Bunlarla değişerek yapılan çeşitli pomatlar, farklı şekilde tesir gösterirler.

Sıvağın terkibinin, M.'in tesiri üzerinde büyük önemi vardır.

M.'in çeşitlerine gelince: Yara M.'leri; örtücü veya koruyucu M.'ler; derin tesirli M.'ler vardır.

Eczacıları ve müstahzarları hazırlayan laboratuvar ve fabrikaları ilgilendiren kısım da en önemli bir bahistir.

M.'lerle hazırlanan ilâçlar, geniş ağızlı üstüvanî saksı gibi bir hokkaya konur ve dışarıdan sürülecek ilâç olduğunu bildirmek için eczahanenin kırmızı etiketi yapıştırılır. M.'ler hiçbir zaman dahilen ağız yolu ile alınarak kullanılmaz.

M.'lere asla macun denemez. Zira onun kullanılması dahilendir.

MERİÇ, Balkan yarımadasının en büyük ırmağı. Uzunluğu 514 km, yağış alanı 35 000 km²'den çok, Türkiye sınırı boyundaki uzunluğu 172 km'dir. M., Rodop dağlarının kuzey - batı bölümündeki Rila dağından (2 930 m) kaynağını alır, bu dağlarla Balkan dağları arasındaki çukur bölgeden batı - doğu doğrultusunda Edirne'ye kadar akar, burada Balkan dağlarından beslenen Tunca (b. bk.) ırmağı ve Rodoplardan inerek doğuya doğru akan Arda (b. bk.) ırmağı ile birleşir, güneye yönelir, doğudan Türkiye'nin Trakya bölgesinin sularını toplayan Ergene (b. bk.) ırmağını alır, Enez kasabası yakınında Ege denizine dökülür. M., Edirne'den, denize döküldüğü yere kadar Türkiye ile Yunanistan arasından geçer. Aşağı bölümünde su taşkınları olur; bataklık ve göller meydana gelmiştir. (R. İzbırak)

MERİÇ (eski adı: Kavaklı), Edirne iline bağlı ilçe. Yüzölçümü 448 km², nüfusu 23 212 (1970), nüfus yoğunluğu 51, 18 köyü ve Küplü adlı bir bucağı vardır. Köylerinden Subaşı 2 253 nüfusludur. Beş köyü 1 000'den çok, ötekileri 400 - 800 nüfusludur. Küplü bucak merkezi 3 000'den çok nüfuslu, belediyesi ve PTT'si bulunan bir yerleşme yeridir. İlçe merkezi olan M. 3 054 (1970) nüfuslu küçük bir kasabadır.

İlçe toprakları, ilin batı bölümünde, Ergene ırmağının buradaki kesimi ile M. ırmağı arasındadır. Batısında ve kuzey - batısında Yunanistan arazisi, doğu ve güney - doğusunda Uzunköprü, güneyinde İpsala ilçeleri vardır. 1916 yılında Dimetoka Bulgaristan'a bırakılınca, M. ilçesi Kavaklı adıyle şimdiki alanında kurulmuş, 1919'da Uzunköprü ilçesine bağlanarak ayrı bir ilçe olmaktan çıkarılmış, 1923'te Kavaklı adıyle yeniden kurulmuş, Büyük Doğanca köyü ilçenin merkezi olmuştur. İlçenin "M." adını alması daha yenidir. 1940'da 2 km batısındaki Küçük Doğanca M.'e katılmıştır. Şimdi bu köy, ilçe merkezinin bir mahallesi durumundadır.

M. ilçesi arazisi, çok yerde düz ve hafif dalgalıdır. En yüksek yeri Karayayla adı verilen yerde 133 m yi bulur. Çok yerinde Pliyosen devrine ait yumuşak ve gevşek kalkerlerle marnlar ve Kuaterner'e ait kum ve çakıllar vardır. İlçenin doğu bölümünde andezitler ve andezit tüflerinden meydana gelmiş bir arazi uzanır. Tabiî bitki örtüsü olarak, bodur ağaç toplulukları ve çalılıklarla yer yer sazlıklar ve çayırlar vardır.

İlçede geçim, tarıma dayanır. Verimsiz topraklar oldukça çok yer tutar. En çok buğday, arpa, mısır, pancar, ayçiçeği ve kavun yetiştirilir. Un değirmenleri vardır. Hayvancılık da

geliştirilmektedir. İlçede 11 600 sığır, 2 300 manda, 38 000 koyun, 6 000 keçi (1972) vardır. Süt ve yün üretmii geçimde yer tutar. Birkaç mandıra vardır.

İlçe merkezi olan M., Ergene ve M. ırmakları arasında, parçalanmış düzlükler görünüşünde olan arazinin 130 m lik yüksek sırtı üzerinde kurulmuştur. Her hafta pazar kurulur. İlkokulu, ortaokulu (Küplü'de bir ortaokulu) vardır. Kasabalarla bir kısım köylerde elektrik bulunmaktadır. Küplü bucağına kadar uzanan bir yol (27 km), M.'i Uzunköprü üzerinden Trakya'nın karayolları ve demiryolu ağlarına bağlar. İlçede Hıdırellez şenliklerinde çıkılan mesire yerlerinde "dallık" adıyle anılan eğlenceler yapılır. Su ihtiyacı, en çok, kuyulardan giderilir, kasaba ve köylerde çeşmeler vardır. M .ve Küplü kasabalarının belediyeleri bulunmaktadır. M. belediyesi 1930'da kurulmuştur. (R. İzbırak)

MERİÇ

MERİÇ, Rıfkı Melûl (Ferecik, Dedeağaç 1901 - İstanbul 1965), Türk şâiri ve san'at tarihçisi. Orta öğrenimini Menba-ı İrfan İdâdîsinde yapıp, 1927'de İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ni bitiren M., çeşitli liselerde biyoloji, mantık, Türkçe ve edebiyat dersleri okutmuştur (1927 - 1951). Etnografya Müzesinde, Türk Tarih Kurumu'nda, İstanbul Edebiyat Fakültesi'nde, Ankara İlâhiyat Fakültesi'nde ve Güzel Sanatlar Akademisi'nde vazife gören M., Güzel Sanatlar Akademisi Türk San'atı Tarihi Enstitüsü'nü kurmuş ve bu enstitünün müdürlüğün yapmıştır. Başlıca eserleri: *İnkıraz* [1928]; *Rubâiyyât-ı Melûl* [1951]; *Akşehir Kitâbeleri ve Mezar Taşları* [1935]; *Türk Tezyînî San'atları* [1937]; *Türk Nakış San'atı Araştırmaları* [1953]; *Cild San'atı Araştırmaları* [1954]; *Bâyezid Câmii - Mimarları, İkinci Sultan Bâyezid Zamanı Binâları, Mimarları ve San'atkârları* [1959]. (F. Tevetoğlu)

MÉRİDA, Meksika'da şehir. Yucatán devletinin başşehri. Nüfusu: 197 000 (1968). Katolik başpiskoposluk merkezi. 1922'den beri bir üniversiteye sahiptir. Müzesinde Mayalar'a ait eski eserler bulunur. Eski Maya şehirleri Chichen Itzá ve Uxmal'in harabeleri M.'ya yakındır. M. şehri 1542'de Francisco de Montejo tarafından eski ve terk edilmiş Maya şehri T'ho'nun yerinde kurulmuş ve Yucatán'ın İspanyollar tarafından fethi için bir çıkış noktası rolü oynamıştır.

MERİDYEN [Fr. méridien; Lat. merdianus, meridies = öğle'ye âit; meridies'in asıl şekli medidies, yani gün ortası (mediom = orta, dies = gün)dır.]

Genel olarak güneyin, yani güneşin öğleyin bulunduğu noktanın yönü. Coğrafî M.'ler, dünya küresinin yüzeyinde çizilmiş, iki kutuptan geçen büyük dairelerdir. Bunlar, aynı boylama sahip yerlerin hepsinden geçer. Greenwich M.'i yani İngiltere'de Londra'ya yakın Greenwich şehrindeki rasathane üzerinden ve iki kutuptan geçen büyük daire, dünya yüzeyindeki boylamların sıfır noktasıdır. Greenwich M.'ine bu sebeple Prime Meridian (birinci M.) adı verilir. Önceleri Fransızlar haritalarda Paris M.'ini birinci M. olarak kullanırlardı. 1911'de Fransa, Greenwich M.'ini kabul etmiştir.

M. kavislerinin çeşitli enlemlerde ölçümü (Fransızlar XVIII. yüzyılda bu maksatla Laponya'ya ve Peru'ya inceleme heyetleri göndermişlerdir), dünya küresinin bir elipsoit olup, kutupta biraz yassıltılmış olduğunu gösterir.

Astronomide M., gök küresinde, kutup ve Zenit'ten geçen büyük dairedir. Bu dairenin ufku kestiği noktalara kuzey ve güney noktaları denir. (V. Örs)

MERİH : bk. MARS.

MÉRIMÉE, Prosper (Paris 1803 - Cannes 1870), Fransız yazarı. 1825'te *Theéatre de Clara Gazul* başlığı altında bir eser neşretti. Bu piyesleri İspanyolca'dan çevirdiğini iddia ediyordu. 1827'de de ikinci bir edebî hileye başvurarak *La Guzla* başlığı altında şiirler çıkardı ve bunların İliryalı halk şairlerinin eserlerinden çevrilmiş olduğunu ileri sürdü. Bundan sonra moda olan romantizme uyarak, *Chronique du règne de Charles IX.* (IX. Charles Devrinin Tarihî Olayları) [1839] başlığı altında bir roman ve birçok kısa hikâye yazdı. Bunlar, eserleri arasında en orijinal olanları ve en çok sevilenleridir. *Mateo Falcone* [1829]; *Tamango* [1829]; *Le vase Etrusque* [1830] adlı hikâyelerini 1833'de *Mosaïque* başlıklı bir derlemede topladı. M., 1833'de tarihî âbideler müfettişliğine tayin edilmiş ve yedi yıl Fransa'nın eyâletlerini gezerek ilmî araştırmalar yapmıştır. En mükemmel iki kısa hikâyesi olan *Colom-*

MÉRIMÉE, Prosper

ba [1840] ve *Carmen* [1845]'in neşri bu devreye rastlar. Daha sonra III. Napoléon'un idâresi altında, imparatorun eşinin bağlı olduğu Montijo ailesi ile eskiden beri tanıştığından, sarayda sık sık görülür. Bu dönemde başlıca Rus yazarlardan tercümeler yapar (Puşkin, Gogol, Turgenyef). Daha sonra birkaç kısa hikâye daha yazar: *La chambre bleue* (mavi oda) [1869]. Seçtiği konular ve yerli renge olan merakı M.'nin eserlerine romantizmin damgasını basmakla beraber, daima özlü ve veciz üslûbunu muhafaza etmesi onu klasisizme bağlar.

MERÎNÎ, Ebû Muhammed Abdülhak (ölm. 1216), Merînîler (b. bk.) devletinin kurucusu olarak tanınır. Babası Ebû Hâlid Muhyi'l - M.'nin ölümü üzerine Zenate Berberî kabileleri tarafından başkanlığa getirilmişti. M., bütün hayatı boyunca Muvahhidîler'e karşı savaşmakla, devamlı bir mücadele içinde yaşadı. Muvahhidîler'in baskısına rağmen önce Beni Hilâl göçebe birliğini dağıttı ve onları kendine bağladı. Kabilelerin mutad göç hareketlerini disiplin altına alarak dağınık göçebeleri yeni bir organizasyonda birleştirdi. Benî Riyah Arap kabileleri üzerinde nüfuz tesis etmekle M. hâkimiyetini fiilen vücuda getirdi. Kendisine âit araziyi akrabaları olan kabile şeyhlerine taksim ederek ve yabancılardan ücretli birlikler kurarak askerî gücünü arttırdı. Merînîler'in Muvahhidîler'e karşı başarılı bir mücadeleye atılacakları ortamı hazırladı. Askerî gücünü manevî bir kuvvetle desteklemek için İfrikiyye'deki Muvahhidîler'in nâibleri Hafsîler'in vekâletini de üzerine aldı. Bütün bu çalışmalarıyle daha sonra M. saltanatını bütün güçleriyle ortaya koyacak olan dört oğluna (I. Osman 1216 - 1239, I. Muhammed 1239 - 1244, Ebû Yahyâ 1244 - 1258 ve Ebû Yûsuf Yâkub 1258 - 1286) başarı imkânlarını hazırlamış oldu. (İ. P.)

MERÎNÎLER, *(Benû Merîn)*, Uzak Magrib (Magrib-i Aksâ)'te XII - XV. yüzyıllarda yaşayan bir Berberî kabile devleti. Muvahhidî (b. bk.) imparatorluğunun zayıflaması üzerine Atlas ülkelerinde boy gösteren kabile organizasyonlarının en güçlü ve müessiri olarak tanınan M. devleti aslında Zenate (b. bk.) Berberî grubuna bağlı kabilelerden oluşmaktaydı. Sahrada kabile mücadeleleri içinde öteden beri Muvahhidîler'in muhâlifleri olmakla Murâbıtîn (b. bk.)'e bağlı Benû Ganiye ile birlikte hareket ederlerdi. M.'in ilk yerleşme alanları Tafilalt ve Figuig arasındaki sahra bölgesi olup, kabile kavgaları ile Benû Hilâl tarafından buradan sürülmüş, dağlık ve yüksek yaylalara çekilmişlerdi. Bu yörede Muvahhidîler'e karşı mücadelelerini devam ettiren M., 1145'te Orta Magrib'de müttefikleri Benû Abdilvâd (Benû Zeyyân) ile birlikte yenilgiye uğramışlarsa da kabilenin başkanı Ebû Hâlid Muhyî'nin azimli davranışlarıyle Muvahhidîler'e teslim olmamışlardı. Onun ölümünden sonra kabile şeyhlerinin ittifakı ile iş başına gelen Ebû Muhammed Abdülhak (b. bk.) M.'i ilk defa muntazam sayılacak bir organizasyona koymakla M. devletinin de kurucusu sayılır. Onun 1195'te iş başına geçmesi de devletin kuruluş tarihi olarak kabûl edilir. M. devleti kurulurken karşılaşılan en büyük engel Magrib'deki halk efkârının kazanılması olmuştur. M. ailesi o çağlarda Mağrib halkının bağlandığı tasavvufî ve dînî inançlar bakımından güçsüz bulunuyordu. Murabıtîn yahud Muvahhidîn gibi, gücünü, dînî - tasavvufî bir liderlikten almıyordu. Bu bakımdan M. kendilerini İbnü Tûmert'in en büyük yardımcılarından olan Şeyh Ebû Hafs Ömer'in torunlarının Magrib-i Aksâ'daki vekilleri olarak ilân etmek zorunda kalmışlardı. Hafsîler'in vekili ve din adamlarının hâmîsi olduklarını kabûl ettirdikleri ölçüde hâkimiyetlerini genişletebildiler. Ayrıca yine Murabıtîn ve Muvahhidîn'in geleneklerini devam ettirmek, Endülüs ve Berberistan halklarının ruhî ve fikrî tasavvurlarını gerçekleştirmek, cihad yolunu yeniden açmakla da hâkim bulundukları kitleleri kendilerine bağlayabildiler. Devletlerini de bu temel ilkeler içinde devam ettirebildiler.

M.'in tarih alanına kesin olarak çıkışları Abdülhak'ın oğlu I. Osman zamanında oldu. 1216'da, Muvahhid kuvvetlerinin Endülüs'te meşgul olmalarından istifade ederek kuzeye doğru geniş bir akın teşebbüsünde bulundular ve ilk başarılarını elde ettiler. Hâkimiyetleri altına aldıkları öteki kabileleri vergiye bağlamakla ilk defa siyasî ve askerî güçlerini çevreye tanıtmış oldular. Bundan sonra hânedân kavgaları arasında gün geçtikçe çöken Muvahhidîler'e karşı gittikçe ağırlaşan bir baskı unsuru oldular. 1244'te onları Halife Ebü'l - Hasan Ali es - Said, ancak, geçici olarak durdurabildi. Fakat Abdülhak'ın diğer oğlu Ebû Yahyâ iş başına geçince durum yine değişti. Meknes, Fas, Tâze ve Sâle gibi şehirler M. hâkimiyetine girdi. 1269'da Ebû Yûsuf Yâkub Merakeş'i fethetmekle M. devletini Muvahhidî topraklarında ikame eyledi. Böylece Magrib, Tunus'ta Benû Hafs, Orta Magrib'te Benû Abdilvâd ve en batıda da M. olmak üzere üç devlete bölünmüş oldu. M.'in bundan sonraki politikası iki yönlü olmuştur. Endülüs'te tevârüs etikleri Murabıtî ve Muvahhidî geleneklerine göre Hıristiyan İspanya ile mücadele etmek ve Reconquista saldırılarını önlemek, Orta Magrib ile Tunus'u hâkimiyetleri altına alarak Muvahhidî imparatorluğunu yeniden kurmak, bu politikanın başlıca hedefleriydi. M. tarihi bu iki ilke üzerinde gelişmiştir. Endülüs, onların zamanında da eskiden olduğu gibi bir şehadet ve gazâ toprağı idi. M. bu ülkeye sadece din fedâilerini göndermekle kalmadılar. M. sultanları, Ebû Yûsuf, Ebû Yâkub ve Ebü'l - Hasan Endülüs savaşlarına bizzat katıldılar. 1270'ten 1340'a kadar devam eden bu seferlerde en son Elcezîre'de (Aljasiras) Ebü'l - Hasan'ın Kastilya kralı XI. Alfonso ile Portekiz kralı IV. Alfonso'nun birleşik kuvvetleri karşısında ağır bir bozguna uğramasıyle M.'in bu ülkede takib ettikleri savaşçı politika da sona ermiş oldu. M., bundan sonra Endülüs'te yeni taarruzlara geçmek cesaretini bulamadılar.

M.'in Magrib'deki faaliyetleri ise, Tlemsen'de Abdülvâd'ler üzerinde daha ağır oldu. 1299'da başlayan Tlemsen kuşatması 8 yıldan fazla sürdü; bu kuşatma icabı kurulan ordugâh, daha sonra Mansure şehrinin temelini teşkil etti. Tlemsen'in alınışı M.'in Magrib'de ilerleyişlerinin ilk başarısı oldu. Bundan sonra Hafsîler üzerine yönelen M., mânevî bakımdan bütün Magrib Müslümanları üzerinde nüfuz sahibi olan bu hânedâna karşı pek bir şey yapamadılar. M., sadece askerî bir güç olarak kendilerini kabûl ettirebiliyorlar, hiç bir zaman "emîrü'l - mü'minîn" gibi mânevi bir ünvan taşıma hakkına sahip bulunmuyorlardı. Bu da onların Hafsîler'e karşı giriştikleri mücadeleyi güçsüz kılıyordu. Devletin kuruluşu sırasında M. sultanları Magrib-i Aksâ'da Hafsîler'in nâibi durumunda bulunmalarına ve aralarında kız alıp vermeden doğan akrabalığa rağmen, Hafsî egemenliğine son vermeye kalkışınca, bütün kabilelerin ortak mukavemetiyle karşılaştılar. 1348'de Ebü'l - Hasan Kayrevan civarında acı bir bozguna uğradı. Bu felâket M.'in durumlarını sarstı. Nitekim Ebü'l - Hasan'ın oğlu Ebû İnan'ın Kuzey Afrika'yı tekrar ele geçirme teşebbüsü de bir netice vermedi.

Kayrevan mağlûbiyeti M.'in hâkimiyetinin çöküşüne başlangıç olmuştur. Bunun sonunda Magrib'in bazı bögelerine

yerleştirilen M. kuvvetlerinin çekilmesi mecburiyeti ortaya çıktı. Vergiye bağlanan kabileler gittikçe artan bir ayrılma eğilimine girdiler. Merkezî hükûmetin otoritesi böylece zayıflarken, Merakeş'te M. sarayında da vezirler, yüksek dereceli devlet memurları ve hânedân arasında baş gösteren entrikalar da devleti bir kat daha zayıflattı. Hânedân mensuplarının tahta çıkmaları yahut tahttan indirilmeleri memurlar sınıfının meydana getirdiği aristokratlar arasındaki mücadelelere bağlı hâle geldi. Bu durumdan faydalanan İspanyollar 1401'de ilk defa Magrib kıyılarına çıktılar. Tlemsen'in tahribiyle son bulan bu saldırıyı 1415'te Portekizliler'in Septe'yi işgal etmeleri takib etti. İçteki zayıf idârenin dıştan gelen bu tehditle iyice sarsılması sonunda 1420'de M. ile akraba olan Benu Vattas hükûmete el koydu. Benu Vattas emirleri bir süre için M. adına devleti yönettiler. 1470'de ise eş - Şeyh Said kesin olarak yönetimi eline alarak M. hânedanına son verdi. Benu Vattas hâkimiyeti ise 1550'de Sa'diye şerifleri tarafından ortadan kaldırılmakla bugünkü Fas devletinin temelleri atılmış oldu.

Merinîler :

Ebû Muhammed Abdülhak	1195
I. Osman	1217
I. Muhammed	1239
Ebû Yahya Ebû Bekir	1244
Ebû Yusuf Yakub	1258
Ebû Yakub Yusuf	1286
Ebû Sâbit Âmir	1306
Ebü'r - Rebî Süleyman	1308
Ebû Said II. Osman	1310
Ebü'l - Hasan Ali	1331
Ebû İnan	1348
es - Saîd	1358
Ebû Salim İbrahim	1359
Ebû Ömer Taşfin	1361
Abdülhalim	1361
Ebû Zeyyân II. Muhammed	1362
Abdülazîz	1366
es - Said III. Muhammed	1372
Ebü'l - Abbas Ahmed	1374
Abdurrahman	1374
Mûsâ	1384
el - Muntasır	1384
IV. Muhammed	1386
Ebü'l - Abbas Ahmed	1387 (İkinci defa)
el - Mütevekkil Fâris	1393
Ebû Saîd	1408
Saîd ve Yâkub	1416
Abdullah	1424
eş - Şerîf	1470

M., her ne kadar büyük fütûhatta bulunamamışlarsa da zamanları Müslüman Berberistan'ın en haşmetli devri olmuştur. M. devrinde, Merâkeş, el-Cedîd, Mansure vb. yeni şehirler kurulduğu gibi, Tlemsen civarında Sidi Ebû Medyen türbesi, Mansure ve Şella surları, Tâze, Ubbâd, Mansûre, Ebû'l - Hasan ve Halvî camileri ile Ebû İnan medresesi vb. pek çok eser, M.'in san'ata ve mimarîye gösterdikleri ilgiyi belgeler. M. aynı zamanda fikir ve ilim adamlarına da ayrıca değer vermişlerdi. İbnü Haldûn, İbnü Battûta ve İbnü'l - Hatîb onların himayesini kazanmış ilim adamlarından ancak bir kaçıdır. M. devrinde Mağrib kültürü ayrı bir özellikte gelişme imkânı bulmuştur.
(İ. Parmaksızoğlu)

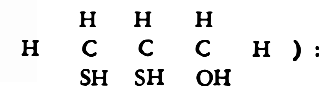
MERİNOS, yünü ince, parlak, yumuşak ve yapağısı bol iri kemikli büyük başlı bir koyun tipi. Muhtemel olarak ana yurdu Kuzey Afrika'dır. Oradan da İspanya'ya geçmiştir. Eti iyi olan M.'un kıllarının uzunluğu 60 mm kadardır. Ünlü M. ırklarından biri Almanya'da yetiştirilen yapağı et M.'udur. Ayrıca Amerika Birleşik Devletlerinde M. koyunlarının en mükemmel cinsi yetiştirilmektedir. Bundan başka Avustralya, Güney Amerika, Almanya ve Fransa'da M. yetiştirilmektedir. Bütün dünyada yetiştirilen M.'ların sayısı diğer koyunlardan fazladır. Türkiye'de uzun çalışmalardan sonra Balıkesir ve Bursa Merinos yetiştirme çiftliklerinde yerli M.'lar elde edilmiştir. Bunların et, süt ve kuzu verimi oldukça yüksektir.
(C. Kurt)

MERKANTİLİZM (mercante = tüccar'dan, Fr. mercantilisme); değerli metallerin, bir devletin esas servetini teşkil ettiğini iddia eden bir ekonomik doktrin. Bu doktrin XVI. ve XVII. yüzyıllarda meydana çıkmış, ülkelere göre çeşitli şekiller almıştır. Doğrudan doğruya Amerika'dan değerli metaller getiren İspanya ve Portekiz'de, bir yandan altın ve gümüşün ülkeden çıkarılması öbür yandan da yabancı ülkelerden mal ithali yasaklanmıştır. Fransa'da ticaret bilançosuna dikkat edilmiştir. Ticaret politikasının maksadı, yabancı ülkelere mümkün mertebe çok mal satmak ve onlardan mümkün mertebe az mal almaktı. Böylece ticaret bilançosu müsbet olacak ve ülkeye altın girecekti. Bu politikayı, özel olarak Colbert tatbik etmiştir (Colbertinisme). İngiltere'de, ülkenin zenginleşmesine ticaret ve "müzakere" yolu ile çalışılmıştır. "Müzakere", mukaveleler bilanço (muvazene) prensibine dayanıyordu, yani İngiliz ile yabancı tüccarlar arasında yapılan mukaveleler, neticede ülkeden altın veya gümüşün çıkmasına götürmemeliydi. Cromwell'in "navigation act" (gemi ile ticaret kanunu) bu prensibe dayanır.

MERKAPTAN'LAR (Tiyoller), sülfidril bileşiklerden bir madde grubu. Alkol ve fenolün kükürt analoglarıdır. Genel sentez metodu, brom bileşiklerinin potasyum bisülfide ile ısıtılmasını gerektirir. M. (tiyoller) zayıf asit maddelerdir. Bu yüzden "NaOH" içinde hemen erirler ve "merkoptid" denilen R. S. Na bileşikleri teşkil ederler. İyod gibi zayıf oksitleyici ajanlar M.'ı dialkil, disülfide, nitrik asid gibi kuvvetli olan oksidan maddeler ise M.'ı sulfonik aside çevirirler.

Bazı önemli ve tıpta kullanılan M.'a misal olarak aşağıdaki maddeler gösterilebilir. Bunlar,

a) dimerkoprol (BAL)
b) 6 - merkaptopürin (Purinethol)
c) metimazol
d) tiyogliserol
e) penisillamin
f) tiyoguanin gibi maddelerdir.
a) dimerkaprol (BAL = British Anti Lewisit

İlk olarak harp gazlarına karşın bir madde olarak geliştirilmiş, daha sonraları bir harp gazı olan "lewisit" in beyindeki "pürivat oksidaz" sistemi üzerine olan toksik etkiyi durdurduğu tesbit edilmiştir.

Bu maddenin sentezi aşağıdaki şekillerde yapılabilir.

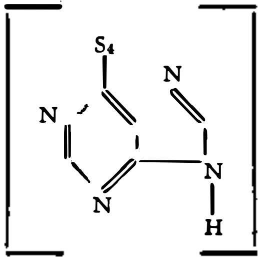
1. Alil alkol $\xrightarrow{\text{brominasyon}}$ gliserol dibromhidrin. Gliserol dibromhidrin + Na hidrosulfide $\xrightarrow{\text{basınç}}$ Dimerkaprol.

2. Hidroksipropilen trisülfid'in hidrojenasyonu ile dimerkaprol husule gelebilir.

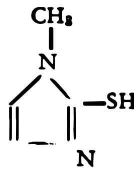
Dimerkaprol renksiz, viskoz, yağlı bir sıvıdır. Acı tiksindirici ve M.'a has bir tadı vardır. Suda, nebatî yağlarda, alkol ve diğer organik eriticilerde erir. Sulu eriyikleri dayanaklı olmadığı için, nebatî yağlardan en iyi olarak fıstık yağında eritilerek kullanılır. Laboratuvarda tecrübî şartlarda (in vitro) katalizör maddelerle hemen okside olur. Vücut içinde (in vivo) S — S şeklinde siklik bir bileşiğe okside olur. Bu arada met-hemoglobini, hemoglobine indirger.

Kullanılışı: Ağır metallerle zehirlenmelerde şelatör antidot olarak ağızdan ve adale içine enjekte edilir. Dozu: 25-50 mg dır.

b) 6 — Merkaptopurin (Purinethol):

Genellikle monohidrat şeklinde bulunur. 140°C da anhidr hâle döner. Su eter asetonda hafif derecede erir. 20°C da 950 kısım alkolde erir. Alkali hidroksit solüsyonlarında da eriyebilir. Maksimal absorpsiyonu 327 mM ph: 1 dedir. Hipoksantin ve "Fosforus pentasülfid'den sentez edilir. Kanser ve lösemilerin tedavisinde kullanılır. Günlük dozu ortalama kilo başına 2,5 mg'dır.

c) Metimazol (tapazole =): Tiroid (kalkan) bezinin fazla çalıştığı hipertiroidi hastalıklarında kullanılan antitiroid bir maddedir. Suda kolaylıkla erir. Alkol ve kloroformda da eriyebilir. "Aminoasetaldehit dietil asetat" "metil isotiyosiyanat" ile muamele edilerek hazırlanır. Ağızdan dozu 10 mg dır.

d) Tiyogliserol ($HOCH_2$ — CH — CH_2 SH

OH
α — monothiogliserol)

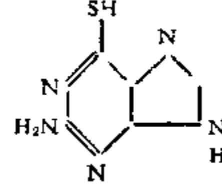
Gliserol — α — monoklorhidrin'in KHS ile alkol solüsyonu içinde ısıtılması ile elde edilir. Sarı, çok visköz bir sıvı olup hafif sülfid tadı verir. Suda az nisbette erir. Eterde erimez. I/5000 lik yoğunluktaki solusyonları yara iyileşmesini hızlandırmak için kullanılır.

e) Penisillamin (cuprimine = $(CH_3)_2C$ — CHOOH) penisilinin hidrolizi ile elde edilir. Tıpta kullanılan izomeri, D-izomeridir.

Higroskopik kristaller hâlinde bulunur. En fazla suda, kısmen de alkolde erir. Ph 2-4 arasındaki sulu solüsyonlarında oldukça stabıldir. Hepatolentiküler dejeneresans, sistinüri ve ağır metal zehirlenmelerinde şelatör antidot olarak kullanılır. Ağızdan dozu 250 mg dır.

f) Tiyoguanin:

Antineoplastik, kansere karşı kullanılan bir maddedir. Etki yönünden "6-merkoptopürün" ile hemen hemen aynıdır. (E. Palabıyıkoğlu)

MERKEZ BANKASI: bk. CUMHURİYET MERKEZ BANKASI.

MERKEZ EFENDİ (1460 veya 1465 - 1551/1552), Halvetî tarikatının tanınmış şeyhlerinden ve İstanbul'un ünlü evliyalarından biridir. Asıl adı Musa olup soyu Haydar oğlu Kılıç Bey oğlu Mustafa olarak tespit edilmektedir. Künyesi ise Ebû't-Takî'dir. Babası Mustafa'nın bir adının da Muslihüddin olması ihtimali vardır. Kendisi de lâkap olarak pîri Habîb-i Karamanî'den Muslihüddin'i almış ve daha çok Merkez Muslihüddin ismiyle tanınmıştır. Anadolu beylerbeyiliğine bağlı Ladikya (Denizli) kazasının Sarı Mahmutlu köyünde; başka bir söylentiye göre de Uşak'ta doğmuştur. İlk öğrenimini memleketinde yaptıktan sonra medrese tahsilini tamamlamak üzere İstanbul'a geldi. Hızır Bey oğlu Veliyüddin veya Veliyüddin-zâde Ahmed Paşa'nın öğrencileri arasına katıldı. Bir yandan da tasavvufla ilgilenerek o tarihlerde İstanbul tekkelerindeki sohbet ve mev'izeleri izliyordu. Bu ilgi en sonunda ona bir pîre intisâp etmek gereğini duyurdu. O sırada büyük bir şöhret olan Habîb-i Karamanî'ye bağlanmak üzere medreseyi bırakarak Karaman'a, bir söylentiye göre de Amasya'ya gitti. Ancak Habîb-i Karamanî onu irşâda mezûn kılamadı. Sadece va'z verebileceğini işaret ederek ona Muslidüddin lakabını verdi. Bunun üzerine tekrar İstanbul'a dönen M., bir tekkede hücrenişîn iken Şeyh Etyemez'in kızı ile evlendi. Tasavvufa olan meyline rağmen o günlerde İstanbul'da haklı bir şöhret yapan, belki de Habîb-i Karamanî yanında iken ayakdaşı olan Sünbül Sinan (b. bk.) Efendiye cephe aldı. Ama kısa bir süre sonra Sünbül Efendi tarafından hırka giydirilerek onun evinde erbain (çile) çıkarmakla Sevündük Dede (Koğacı Dede) zâviyesine şeyh oldu. Yavuz Sultan Selim'in eşi Hafsa Vâlide-Sultân'ın Manisa'da yaptırdığı imaret ve zâviyede irşâdta bulunmak üzere Sünbül Efendi'nin tavsiyesi ile 1552'de Manisa'ya gitti. Burada iken kırk bir çeşit bitkiden Mesîr adını verdiği bir mâcun icâd etti. Sonra da her Nevruz günü bu mâcunu Sultan Camii kubbesinden halka saçmakla bu güne kadar süregelen ve Manisa'nın şenelmesine yardım eden güzel bir âdet ortaya koymuş oldu. Mesir macununun Bimaristandaki (Manisa Akıl hastahanesi) hastalara hazırlattırması M.'nin daha sonraları bir hekim olarak bu hastahanede görevlendirilmiş olduğu yanlış görüşünün ileri sürülmesine yol açmıştır. Sultan zâviyesi postnişini olarak onun bîmaristândaki hastalarla ilgilenmesi, onları tedavide yardımcı olması çok tabiîdir. Ancak M.'nin hekimlikle de ilgilendiğine dair bu meselede ileri sürülen bilgilerden başka, kay-

naklarda bir haber yoktur. M., İstanbul'da Koca Mustafa Paşa dergâhına Halvetî geleneklerine göre dört aday arasında yapılan tasavvufî bir yarışma sonunda Sünbül Efendi'den sonra postnişin oldu. Onun seçilişini bazı müridler başlangıçta çekimserlikle karşılamışlarsa da bilgisi ve davranışları ile gün geçtikçe kendisini tanıttı ve kabûl ettirdi. İstanbul'un ünlü velileri arasına katıldı. Koca Mustafa Paşa dergâhından başka Ayasofya ve Fâtih camilerindeki va'zleriyle halkı irşâd etmeye devam etti. Bu arada Yanyalı Halvetî şeyhi Yakûb Efendi'nin tavsiyesi ile Kanunî Sultan Süleyman'ın kızı ve Lûtfi Paşa'nın eşi Şah Sultan'ın himâyesini de sağladı. Halktan ve müridlerinden elde ettiği yardımlarla bu gün kendi adıyla anılan semtte önce bir Halvetî zâviyesi, sonra da bir cami inşa ettirdi. Ayrıca yine Şah Sultan'ın biri Davud Paşa'da öteki Eyüp'te olmak üzere iki Halvetî tekkesi yaptırmasını sağladı. 1536'da Kanunî Sultan Süleyman'ın dâveti üzerine Korfu seferine katıldığı da söylenir. Ancak, bu tarihte M.'nin yaşı 73 veya 78'i bulmuş olduğuna göre bu sefere katılışının o zamanın şartları gözönüne alınırsa oldukça müşkil olduğunu da işaret etmek gerekir. 1551 veya 1552 yılında yaşı doksanı aşmış olduğu hâlde ölen M.'nin cenazesi Fâtih camiinden Ebussuud Efendi'nin kıldırdığı namazla kaldırılmış ve kendi camii yanındaki türbesine defnedilmiştir. M.'nin özellikle Tefsîr'de derin bir bilgin olduğu, hattâ Kadi Beyzâvî tefsirinin bir çok yerlerini ezberine aldığı bilinmekle beraber, herhangi bir konuda yazılı eser bıraktığına dâir bilgimiz yoktur. Bazı şiirleri olduğunu Bursa'lı Tahir, *Osmanlı Müellifleri*'nde kaydetmektedir. Hayvanlara karşı büyük bir sevgi besleyen M., köylüleri, çiftçileri, sürücüleri hayvanlara eziyet etmemeleri için devamlı olarak ikaz ederdi. Hattâ fareler tedirgin olmasın diye evinde kedi bile beslemezdi. M.'nin Şeyh Etyemez'in kızından başka Sünbül Efendi'nin kızı Rahime hanımla bir evlilik daha yaptığı da bilinmektedir. İnşa ettirdiği camiin mimarı ise Sinan'dır.

Merkez Efendi'nin söylediği veya ona izâfe edilen bir kısım şiirler bestelenerek asırlarca dergâhlarda okunmuştur. En meşhurları :

Eyâ â'lemlerin Şâhî, tecellî kıl, tesellî kıl

Gönüller burcunun Mâhî, tecellî kıl, tesellî kıl

diye başlıyan ilâhî'dir. Bu şiirler Yûnus yolunda yazılmış tasavvufî manzumelerdir. (İ. Parmaksızoğlu)

MERKEZÎ AMERİKA DİLLERİ : bk. ORTA AMERİKA DİLLERİ.

MERKEZKAÇ KUVVET (Fr. Force centrifuge; İng. Centrifugal force), eğri bir yörünge üzerinde hareket eden bir cisme, yarıçap doğrultusunda dışarı doğru etki eden görünür bir kuvvet (eylemsizlik kuvveti). Gerçek kuvvet olan merkezcil kuvvete karşı ortaya çıkan bu tepki kuvvetinin değeri $F = mv^2/R = mw^2R$ dir. Burada m, hareketli cismin kütlesi; v, cismin hızı; R, yörünge yarıçapı ve w, dönme hareketinin açı hızıdır.

Makine yapımında dönmenin ve M. K.'in önemi büyüktür (türbin, motor rotorları, makina volanı ve pervanelerde iç zorlanmalar husule gelir). Santrifüj ile yağın sütten ayrılması, çamaşır makinelerinde çamaşırların suyunun alınması ve kan nümunelerinin sedimantasyon hızının tayini M. K. ile olur. Yine bu kuvvet sebebi ile araçların devrilmemesi için dönemeçlere (viraj) eğim verilir.

MERKÜR (Lat. Mercurius'tan; Ar. Utârid), güneşe en yakın gezegen; iç gezegenlerin, yani güneşten uzaklıkları dünyanın uzaklığından daha az olan gezegenlerin ilki. M., aynı zamanda en küçük gezegendir; büyüklüğü ayın bir buçuk misli kadardır, çapı 4 720 km dir. Küçüklüğü ve güneşe yakınlığı bakımından çıplak gözle görülmesi güç olduğu hâlde, M. tarih öncesi çağlardan beri bilinen bir gezegendir. Şartlar uygun olduğu takdirde güneşin batmasından hemen sonra, batıda, veya güneşin doğmasından hemen önce doğuda görülür ve Venüs gibi sabah veya akşam yıldızı diye adlandırılır. M.'ün albedo'su (yüzeyinden yansıyan güneş ışını yüzdesi) zayıftır. Ufkun pusları ardında kalması da görülmesini güçleştirir.

M.'ün hareketleri : Gezegenin güneş etrafındaki yörüngesi diğer gezegenlerin hepsinden daha fazla eksantriktir. Güneşe 46 000 000 km'ye kadar yaklaşır; en uzak olduğu zamanki mesafesi ise 70 000 000 km'dir. M.'nin dünyadan uzaklıkları da değişiktir. En yakın 79 000 000 km, en uzak 219 000 000 km. Yörüngesindeki bir dönüşünü 88 günde tamamlar. Güneşle arasındaki âzamî açı mesafesi 28° kadardır. Ekliptike göre, eğilimi Pluto'dan sonra en fazla (7°) olan gezegen M.'dür. 1881 ve 1889 yıllarında Giovanni Schiaparelli, M. üzerinde dikkatli bir inceleme yaptı. Bu inceleme sonunda gezegenin kendi çevresinde dönüşü ile yörüngesindeki dolanımının aynı sürede olduğunu tesbit etti. Buna göre — nasıl ki ayın aynı yüzü daima dünyaya dönük oluyorsa —; M.'ün de aynı yüzünün güneşe dönük olması gerekir. Ancak yörüngedeki eksantrikliğin çok fazla olması sonucu yüzey şekillerinde meydana gelen *libration* — hareket-i mîzâniye (görünürdeki sallanma) — gezegenin güneşe bakan yüzeyini azaltır. Bu bakımdan M. yüzeyinin % 37'si daima güneşe dönüktür; buna paralel olarak % 37'si de hiçbir zaman güneş görmez.

1924 ve 1929 yıllarında E. M. Antoniadi, Meudon'da dikkatli incelemelerde bulundu ve Schiaparelli'nin vardığı sonuçların doğru olduğunu tesbit etti. Buna göre, yukarıda bahsi geçen *libration* bir yana, yüzey şekilleri aydınlık ve karanlık kısımları birbirinden ayıran çizgiye göre sabit kalıyordu. M.'ün sürekli olarak güneşe bakan kısmının sıcaklığı 340 C° civarındadır ki, bu, kurşunun erime derecesinden yüksektir. Hiç güneş görmeyen kısımdaki sıcaklık ise - 253 C° olarak tahmin edilmektedir.

1845 yılında Urbain Leverrier, M.'ün yörüngesinde bazı düzensizlikler olduğunu keşfetti. Buna göre, gezegenin bilinmeyen kitlelerin etkisi altında olması gerekiyordu. Aksi hâlde Newton'un çekim kanununun tamamen doğru olmadığını kabûl etmek gerekecekti. Leverrier, yörüngenin perihelion (günberi) noktasının ilerlemesiyle kendini gösteren bu düzensizliği, M. ile güneş arasında bir gezegenler topluluğunun olmasına atfetti. Ve başlangıçta güneşin önünden geçtiği sanılan bazı karanlık cisimler ona hak verdirdi. Ancak aradan birçok yıllar geçtğii ve bu arada güneşin şu veya bu rasathane tarafından her gün fotoğrafları çekildiği hâlde ne güneşin önünde ne de çevresinde gök cisimleri tesbit edilebilindi. Eğer böyle cisimler varsa, bile bunların son derece küçük olması gerekir. M.'ün hareketindeki bu düzensizlik, Einstein'ın Genel İzafiyet Teorisi'nin ışığı altında, açıklanmıştır.

M.'ün eğilimi ekliptike göre 7° olduğundan, arzın yörüngesi içindeki kavuşumunda (conjonction) güneşin kuzeyinden veya güneyinden geçer. Ancak kavuşum, gezegenin yörüngesi ile küsûf dairesinin kesişme noktalarından birine

yaklaştığı sıralarda olunca, M., güneş diskinin önünden geçer. Böyle zamanlarda güneş üzerinde küçük bir leke olarak görülür. Bu geçiş (transit) dönemleri mayıs ve kasım aylarında olur. XX. yüzyıl içindeki geçiş tarihleri şöyledir:

1907 - 14 kasım	1960 - 7 kasım
1914 - 7 kasım	1970 - 8 mayıs
1924 - 7 mayıs	1973 - 9 kasım
1927 - 9 kasım	1986 - 12 kasım
1940 - 11 kasım	1993 - 5 kasım
1953 - 14 kasım	1999 - 15 kasım
1957 - 5 mayıs	2003 - 6 mayıs

Yüzey şekilleri: M.'ün yüzey şekilleri kesin olarak tesbit edilememiştir. Gezegenin safhalarının çok belirli olması, yüzey şekillerinin rahatça incelenmesini güçleştirmektedir. M.'ün yüzeyi bir bakıma ay ile kıyaslanabilir. M.'ün yansıtıcılığı da ayınki gibi % 7 dir. Yine aydaki gibi *maria* veya deniz denen lekeler görülmektedir. Bunların lav alanları olması muhtemeldir.

M.'ün son derece ince bir atmosferi olması mümkündür. Fransız astronomu Audouin Dolfuss, gezegende eser hâlinde atmosfer olabileceğini belirtmiştir; ancak bu atmosfer, muhtemelen dünya atmosferinin 0,003'ünden fazla değildir.

M. hakkında genel bilgiler:

Senbolü		☿
Çapı		4 720 km
Güneş etrafında dönüşü		87,97 gün
Kendi etrafında dönüşü		88 gün
Güneşin uzaklığı		
	en çok	70 000 000 km
	en az	46 000 000 km
Dünyadan uzaklığı		
	en çok	219 000 000 km
	en az	79 000 000 km
Kitlesi		0,056 (dünya = 1)
Yoğunluğu		6,2 (su = 1)

(O. Yüksel)

MERMER, kristalin taneli kalker taşı ($CaCO_3$) veya dolomit. Gerçek M., kalker taşının yüksek basınç ve ısı etkisi altında, tekrar kristalleşmesi sonucunda meydana gelmiştir. M.'in asıl saf rengi beyaz olmakla beraber, yapısına karışan demir oksidi ile sarıdan kırmızıya, kömür ile griden siyaha, klorit veya serpantin karışımı ile de yeşile kaçan çok çekici tatlı renkler aldığını görürüz.

M., eski çağlardan beri önemli bir yapı, süs, heykeltıraşlık malzemesi olmuş; günümüzde gübre, kâğıt ve cevher ergitici katkısı olarak, metalürjide kullanılma alanı bulmuştur. Ortalama bir M.'in yaklaşık bileşimi: rutubet % 0,25, SiO_2 % 0,45, CaO % 55,2, MgO % 0,25, CO_2 % 43,65, oksitler % eser.

M.'lerde kristal büyüklüğü değişiktir. Kristaller ufaldıkça M.'lerin saydamlıkları artar. M.'lerde bulunan damarlar da bu taşlara ayrı bir güzellik verir. M., oldukça yumuşak bir taş olup Mohs taksimatına göre sertliği 3'tür. Basınca karşı direnci 600 - 1 500 kg/cm², özgül ağırlığı 2 400 - 2 700 kg/m³ civarındadır.

Dünya M. üretimi 575 700 m³ civarındadır (1960). Aşağıdaki çizelgede bu üretimin başlıca ülkelere göre dağılımı belirtilmiştir:

Ülke	*Üretim (m³)*
İtalya	292 800
Amerika Birleşik Devletleri	45 500
Fransa	35 000
Portekiz	35 000
Batı Almanya	31 500
Türkiye	24 900
Belçika	20 000
İsviçre	15 000
Yugoslavya	15 000
Yunanistan	11 000
Avusturya	10 000
İspanya	10 000
Başka ülkeler	30 000
Toplam :	575 700 m³

Yurdumuzda bugün için bilinen bellibaşlı önemli M. yatakları: 1. Marmara adası, 2. Afyon İsçehisar, 3. Ankara, Sivrihisar, Haymana, 4. Sakarya, Harmantepe ve Akyazı Dokurcun, 5. Bandırma Kayacık, 6. Muğta Hamursuztaşı, 7. Yalova, 8. Akhisar, 9. Kırşehir, Temirli, 10. Maraş, Göksun, 11. Edremit, Kazdağı, 12. Bilecik, Sümbe, 13. Bursa, Orhaneli, 14. Gebze, Kutluca, 15. Hatay, İskenderun, Yayladağ, 16. Konya, Bozkır, 17. Milas, Güllük, 18. Adana, Toroslar.

Yapılan en son hesaplara göre, en büyük M. havzalarımızdan olan Afyon'daki muhtemel rezerv 500.10^6 m³ ve Marmara adasında da 1000.10^6 m³'tür.

Amerika Standartlar Enstitüsü M. Sınıflandırılması (1961)

Sınıf	ÖZELLİK
A	Sağlam, üniform ve işlenebilme niteliği çok iyi.
B	Genellikle A gibi, fakat işlenebilme niteliği iyi değil, bazan yapıştırılması gerekli kusurlar görülür.
C	İşlenme niteliği değişken ar damar, fisür, çatlak, boşluk ve benzeri gibi jeolojik kusurlar çokça görülür. Bu kusurlar çeşitli maddelerle onarılarak kullanılabilir.
D	C grubuna benzer, kusurlar daha çoktur ve işlenebilme niteliği kusurlara bağlı olarak çok değişmektedir. Süs taşı olarak kullanılan renkli ve damarlı taşlar bu gruba girer.

Gerçek M.'ler dışında, çeşitli renklerdeki cilâ alan taşlar (serpantin gibi) da piyasada M. adını alırlar.

Dünyanın en kaliteli M.'leri, yurdumuzda, İtalya'da (Carrara) ve Yunanistan'da çıkartılır. (E. Ediger)

MERMİ (İng. Projectile), gülle, kurşun, fişek gibi ateşli silâhlarla atılan tanelere verilen ad.

İlk M.'ler taştan yapılmış ve topun icadından çok yıllar önce, mancınıklar vasıtasiyle atılmak suretiyle kullanılmışlardır. Barut gazı tazyikı ile atılan M.'ler ise ilk defa XIV.

yüzyıl başlarında kullanılmaya başlanmıştır. İlk M.'ler tam yuvarlak ve küre şeklinde, som tane hâlinde idi ve taştan yapılırlardı. Çünkü taş her yerde kolayca temin edilebilir ve kolay işlenirdi. Yuvarlak M.'lerin Fransa'da 1340, İtalya'da 1364 ve İngiltere'de ise, 1378 yıllarında kullanılmaya başladıkları bilinmektedir. Taştan yapılmış M.'ler ile kale duvarlarını yıkmak veya ağır hasar yapmak mümkün oluyordu. Bu cins yuvarlak M.'lere, Osmanlı ordusunda gülle denilmiştir. Demirden yapılmış gülleler ise XV. yüzyıl sonlarına doğru VIII. Charles zamanında Fransa'da kullanılmaya başlanmıştır. Yuvarlak M.'ler evvelâ el ve omuzda kullanılan silâhlar için düşünülmüş ve daha sonra toplarda da kullanılmaya başlanmıştır. Bronzdan yapılan güllelerin 1344 yılı başlarında taş gülleler ile birlikte kullanıldıkları hakkında bazı eserler bilgi vermektedirler. Taş gülleler, aynı çaptaki bronz güllelere nazaran daha hafif olduklarından ve daha da ucuza mal olduklarından uzun yıllar kullanılmalarına devam olunmuştur. Kullanıldıkları topların çaplarına göre değişik ağırlıklarda yapılan taş güllelerin en büyükleri Fâtih Sultan Mehmed zamanında Türkiye'de yapılmıştır. Bunlardan hâlen Londra'da bulunan büyük tunç topa ait M., 66 cm çapında ve 362,8 kg ağırlığındadır. XVIII. yüzyıl ortalarına doğru sıcak M.'ler kullanılmağa başlanmıştır. Bu cins M.'leri 1779 - 1783 tarihleri arasında ilk defa İngilizler kullanmışlardır. Ocaklarda kızıl dereceye kadar ısıtılan M.'lerin düşman üzerindeki tahrip tesiri büyük oluyordu. Daha sonraları demirden yapılmış güllelerin içinde açılan bir oyuğa kara barut doldurularak M.'lerin tahrip gücü arttırılmış ve kara savaşlarında kullanılmaya başlanmıştır. Osmanlı ordusunda bu şekil M.'lere humbara (veya kumbara) adı verilmiştir. Humbaraların hazırlanmasındaki tehlikeler dolayısıyle, bu cins M.'lerin deniz savaşlarında kullanılmaları pek çok yıllar sonra mümkün olabilmiştir. 1853 - 1856 Kırım Savaşı'nda Rus donanması som tane kullanmakta idi. Gülle şeklindeki M.'ler som tane veya humbara şeklinde oldukları gibi salkım gülle, çubuklu gülle, zincir gülle, bıçaklı gülle gibi iki yarım küre, koni veya bıçaklardan mürekkep olan şekilleri de vardı. Bu cins M.'ler özellikle deniz savaşlarında yelken donanımı ve arma üzerinde fazla tahribat yapmak maksadı ile kullanılırlardı. Kurşun veya demirden yapılmış yuvarlak küçük M.'ler yakın mesafeler için el ve omuz silâhları ile kara ve deniz savaşlarında, personele karşı uzun yıllar kullanılmışlardı. M.'lerin içini oyarak buraya kara barut ile birlikte misket denilen kurşun yuvarlaklar doldurulması keyfiyeti ilk defa yüzbaşı (sonra general) Henry Shrapnel adında bir subay tarafından düşünülmüş ve tatbik olunmuş, düşman üzerindeki tahripkâr tesirinin büyüklüğü dolayısıyle 1803 yılında İngiliz ordusu tarafından kabûl edilmiş ve Fransızlar'a karşı kullanılmıştır. İçerisi misketli M.'lere daha sonraları şarapnel adı verilmiştir. Bu cins M.'ler hâlen de bu adı taşımaktadırlar. Şarapnel misketleri evvelâ kurşundan yapılırdı. XIX. yüzyıl sonlarına doğru çelikten yapılmağa başlandı. Karada sahra savaşlarında, denizde güvertede bulunan erata karşı, açık istihkâmları, metris ve siperleri yan ateşine almakta tesirli bir silâh olarak kullanılan şarapnel, I. Dünya Savaşı sonuna kadar bütün savaşlarda çok miktarda kullanıldı. I. Dünya Savaşı'nda tankların meydana çıkması ve her iki dünya savaşı arasında geliştirilmesi, çok sayıda tank birlikleri meydana getirilmesi, eratın mahfuz zırhlı araçlarda bulundurulmaları, şarapnel M.'lerinin değerini azaltmış oldu. XVI. yüzyılda top namluları içersine yiv açılması mümkün olduktan sonra, M.'ler silindir şeklinde yapılmağa başlandı. M.'lerin silindir şeklinde yapılmaları ile aynı çaptaki bir kaval top namlusu içine konulan gülleye nazaran, M. boyu istenilen miktarda uzatılabildi-

Topun icadından bu güne kadar kullanılmış olan başlıca mermi çeşitleri

Taş, bronz ve demirden yapılmış yuvarlak mermi (Gülle)

Namlu içinde zincir gülle

Namludan çıktıktan sonra açılmış zincir gülle

Müteharrik kollu çubuk gülle'nin namlu içindeki duruş hali

Namludan çıktıktan sonra açılmış müteharrik kollu çubuk gülle

Sabit kollu çubuk gülle

MERMİ

baş tapası

misketler

sevk çemberi

Paralama barutu

Şarapnel

yumuşak demirden kep

çelik döküm som dane

Yumuşak demirden kepli çelik döküm zırh delici som mermi

baş tapası

Paralama barutu

sevk çemberi

Baş tapalı âlifeveranlı mermi (tahrip danesi)

Rüzgâr başlığı

yumuşak demirden kep

nikelli çelik dane

paralama barutu

sevk çemberi

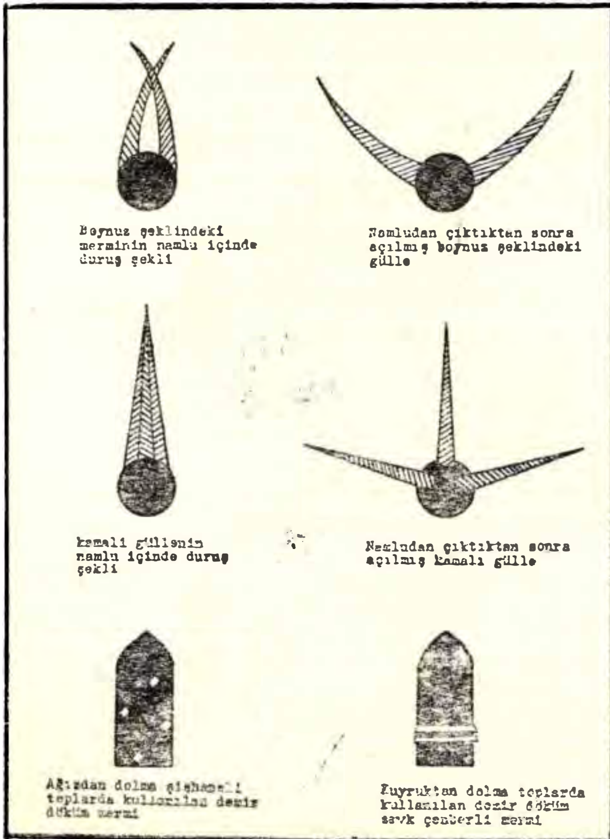
dip tapası

Âli feveranlı zırh delici mermi

MERMİ

ğinden silindir şeklindeki M. daha ağır olmakta ve dolayısıyle isabet ettiği yerde daha büyük hasar meydana getirebilmektedir. Daha yatık M. yolu ve daha yüksek zinde kuvveti sağlanmış olmaktadır. M.'nin baş tarafı sivriltilebildiğinden, hava mukavemeti yuvarlak M.'ye nazaran çok azalmaktadır. Silindir şeklindeki M., namluya sürüldüğünde hava payından ötürü zayi olan barut gazı kuvveti gülleye nazaran çok az olduğundan M. daha uzun mesafeye atılabilmektedir. M.'nin yan inhirafı da az olur. Silindir şeklindeki M.'lerin bu faydalarına rağmen, yuvarlak M.'ler 1865 yılına kadar kaval toplarda kullanıldılar ve bu tarihten sonra şişhaneli, yani işi yiv ve sedli top namlularının kullanılması umumîleşti. Demirden dökülerek meydana getirilen ilk silindir şeklindeki M.'lerin üzerine namlu içindeki yivlere girecek şekil ve biçimde çıkıntılar yapıldı. Bu suretle topun ateşlenmesini müteâkıp barut gazı tazyiki ile ileri itilen M.'nin namlu içinde devir etmesi sağlandı. Bu devir sayesinde namlunun ağzını terk eden bir M.'nin ucu hedefe varana kadar ilk hareket istikametinde ve ileride olarak bulunur ve dolayısıyle atışlarda sıhhat sağlanmış olur.

Kuyruktan dolma topların icat edilmesinden sonra, M.'lerin üzerindeki bu çıkıntılar kaldırılmış, M.'nin namlu içinde devir edebilmesi için M. bedeni üzerine yumuşak madenden, önceleri kurşundan, daha sonraları bakırdan sevk çemberi denilen çemberler geçirilmiştir. M., namluya sürülürken kuvvetli tomarlama sayesinde, yiv ve sedler sevk çemberine gömülür. Bu suretle hem barut gazının M.'den namluya doğru sızması önlenmiş ve hem de M.'nin namlu içinde yüksek bir devir alması sağlanmış olur.

MERMİ

Silindir şeklindeki ilk M.'ler, demirden dökme suretiyle yapılırdı. Bu M.'lerin dip tarafları düz ve baş tarafları da hava mukavemetini azaltmak üzere ve aynı zamanda M. hızını artırmak maksadı ile sivriltilirdi. Daha sonraları, dökme çelikten yapılmağa başladı. Zırh levhalardaki mukavemet arttırıldıktan sonra daha fazla nüfuz kuvveti verebilmek için, krom nikelli bir çelik, M. yapımında kullanılmaya başlandı. Zamanla M.'ler döküm yerine, çelik bloktan özel makinelerle çekme suretiyle yapılmaya başlandı. I. Dünya Savaşı'ndan sonra, sırf M. yapımında kullanılmak üzere hazırlanmış özel çelik borulardan istenilen uzunlukta kesilerek dip taraflarına dip tablası vira edilmek ve baş tarafı da sivriltilerek M. şekli verilmek suretiyle M. yapılmaya başlandı. İlk M.'lerde hava mukavemetini azaltmak maksadı ile M.'lerin baş tarafları biraz sivriltilirdi. I. Dünya Savaşı'nda hava mukavemetini daha da azaltmak ve M.'nin balistik kudretini arttırabilmek için baş taraflar daha fazla sivri yapılmaya başlandı. Bu sivri M.'lerde hava mukavemeti her ne kadar azalmakta ise de, bir yere çarptığında kırıldığından sivriliğin muayyen bir nisbette tutulması gerekti. Fakat hava mukavemetini istenilen miktarda azaltmak üzer M. üzerine sivri rüzgâr başlıkları ilâve edildi. I. Dünya Savaşı'ndan sonra, evvelce düz olan M. tip tarafları damla şeklinde yapılmaya başlandı. Hâlen de küçük ve orta çaplı top M.'leri damla şeklinde yapılmaktadır. Zırh delici M.'lerde, M.'nin zırha çarpmasında, kaymaması için bu cins M.'lerin uçlarına yumuşak madenden birer kep geçirilir. Bu keplerin uçlarının küt olması dolayısıyle bunların üzerine de sivri rüzgâr başlıkları monte edilir. İlk yapılan zırh delici M.'ler çelikten som tane hâlinde idiler. Bu M.'ler zırha vurduklarında burada bir delik açabiliyorlardı. Eğer hedef gemi ise ve isabet geminin su kesiminde veya altında ise, geminin buradan giren sularla batması düşünülüyordu. M.'ler bordaya veya yukarı kısımlara vurmuş ise, gemi için bir tehlike teşkil etmiyorlardı. Zırh levhalardaki mukavemet arttıkça bu cins M.'lerle zırh levhaları delmek de mümkün olmamaya başladı. Zırh delici M.'ler özel bir karışım ile meydana getirilmiş çelikten dövme suretiyle yapılmaya başlandı ve bu M.'in içine açılan bir yuvaya paralama barutu konuldu. M.'nin dip tarafına paralama barutunu iştiâl ettirmek üzere bir tapa yerleştirildi. Bu tapa M. zırha çatpar çarpmaz ateşlenirse de, bir geciktirme tertibatı bu ateşlemeyi paralama barutuna biraz geç intikal ettirir ve M. zırha gömülürken paralama barutu da iştiâl ederek, zırhın paralanması mümkün olur. Paralama barutu olarak evvelâ kara barut, daha sonraları trotil, lidayt veya melinit veya TNT kullanıldı. Bu şekildeki zırh delici M.'lere yüksek feveranlı zırh delici humbara (yüksek patlama kuretinde M.) denildi. Kruvazör, muhrip veya yardımcı gemilere ve karada araçlara, tahkimata karşı kullanılmak üzere yüksek feveranlı humbara veya tahrip tanesi denilen ve patlama kudretleri yüksek M.'ler meydana getirildi. Bu cins M.'lerde cidarlar daha ince ve paralama barut hakları daha fazladır. Tahrip taneleri, baş taraflarındaki tapalar sayesinde hedeflere isabet ettiklerinde derhal infilâk ederler ve hedef üzerinde büyük tahribat yaparlar. I. ve II. Dünya Savaşları arasında teknolojide, metalürjide, elektronik ve kimyada meydana gelen ilerlemeler, II. Dünya Savaşı'nda kullanılan savaş silâh ve vasıtalarının hepsinde ve bu arada M. yapımında da birçok yenilikler meydana getirdi. Özellikle yüksek patlama kudretli yeni M.'ler, bu savaşta çok önemli rol oynadı. M.'lerin gerek baş gerek dip tapalarında büyük ilerlemeler görüldü. Kara savaşlarında düşman hücumlarını kır-

mak üzere, bol miktarda tahrip tanesi kullanıldı. Tanklara, zırhlı araçlara, tahkim edilmiş mevzilere, denizde ise gemilere karşı yeni tip zırh delici M.'lerin kullanılmasında büyük faydalar sağlandı. Uçaksavar M.'lerinde ve özellikle izli M.'lerde büyük gelişmeler görüldü. Kimyevî M.'lerden fosforlu sis M.'leri taktik alanda muvaffakıyyetle kullanıldı. I. Dünya Savaşı'nda kullanılmış olan zehirli gaz M.'leri daha kudretlileri yapılmış olmasına rağmen, II. Dünya Savaşı'nda her iki tarafça da kullanılmadı. Gerek II. Dünya Savaşı'nda, gerek Kore savaşında beden kalınlıkları inceltilerek, içlerine fazla miktarda infilâk maddesi konulmuş tahrip taneleri diğer M.'lere nazaran daha çok fazla kullanılmıştır. Radarın keşfinden önce geceleri düşmanı görebilmek ve iyi nişan alabilmek üzere aydınlatma M.'leri kullanılması zarureti vardı. Bu M.'ler dış görünüşleri itibariyle normal M. şekil ve biçiminde olup içlerinde bir paraşüte bağlı aydınlık yapıcı madde bulunur. M.'lerin baş tarafında saniyeli bir tapa mevcut olup, M. atılan mesafenin sonuna geldiğinde tapa, aydınlık yapıcıyı M.'den fırlatacak barutu ateşler ve bu barutun tazyikı ile M.'nin gövdesinden fırlayan aydınlık maddesi ateş alır, paraşüt açılır ve aydınlık maddesi ağır ağır düşmanın arkasına inmeye başlar. Takriben 20 - 90 saniye süre ile düşman aydınlatılmış olur ve bu süre içinde hedef ateş altına alınır.

M.'ler, cinslerine göre yüksek feveranlı zırh delici, humbara, tahrip tanesi, eğitim M.'si, baş tapalı M., dip tapalı M., izli M., aydınlatma M.'si, sis M.'si, zehirli gaz M.'si, biyolojik M., diye adlandırıldıkları gibi, kullanıldıkları silâhlara göre de sahra topu M.'si, havan M.'si, obüs M.'si, uçaksavar M.'si, tanksavar M.'si, güdümlü M., piyade topu M.'si, piyade havanı M.'si, ağır makineli, hafif makineli, tüfek, tabanca M.'si ve bunlar gibi adlarla da tanınırlar. M.'ler boyandıkları renkler ve üzerlerine yazılan yazı, marka ve işaretlerle birbirlerinden ayırdedilirler.

M.'ler eskiden meskûn sahalardan uzak bölgelerde birbirlerinden emniyet mesafesi kadar uzak olarak inşa edilmiş, cephanelik denilen küçük binalarda muhafaza olunurlardı. Uçakların ve uçak bombalarının gelişmesi dolayısıyle, bugünkü cephanelikler, dağ ve tepelerin altında ve beton muhafazalı tüneller içinde kurulmaktadırlar. Gemilerde de topların altına isabet eden kısımlarda, zırhlı gemilerde ise, zırh güverte altında olmak üzere, hararete karşı tecrit edilmiş, yangın vukuunda kısa zamanda su ile doldurulabilecek tertibatlı özel M.'liklerde saklanırlar, ve buralardan top başlarına M. asansörleri ile, M. kepçesi üzerinde nakledilirler. Küçük çaplı ve mükemmel hartuçlu M.'ler, galvanizli saçtan yapılmış, ağızları su geçirmez salmastıralı kılavuzlu veya mandallı kapaklı ve pusis denilen kaplar içinde tekli veya beşli olarak cephaneliklerde saklanırlar. Karada topçu birliklerinde M.'ler, toparlak denilen cephane arabalarında muhafaza edilir ve toplar ile birlikte istenilen mahalle sevk edilir. Müstahkem mevkilerde ise cephanelikler topların yakınlarında düşman topçu ateşine karşı beton muhafazalı olarak inşa olunurlar ve M.'ler buradan M. sedyesi veya kepçesi üzerine konularak raylar üzerinde top başına sevk olunurlar.

Atom enerjisinden, savaş silâh ve vasıtalarında istifade kabil olduktan sonra, büyük çaplı toplardan başka havan, obüs ve tepkisiz silâhları da, M. şeklinde kullanmak mümkün hâle gelmiştir. İlk atom top M.'si 1953 yılında 28 cm lik bir top ile Amerika'nın Nevada atom silâhları poligonunda atılmıştır. Bugün atom silâhlarına sahip devletlerde, atom M.'lerinin mevcudiyeti bilinmektedir. Bu cins M.'ler henüz savaş alanlarında kullanılmamışlardır. (V. Z. Dümer)

MEROE, Nil ırmağının doğu kıyısında Asuan'ın güneyinde 17° kuzey enleminde bir şehir. Aş. yu. M. Ö. 700'den itibaren Etyopya krallarının başşehri olmuş; M. Ö. 500-300 yıllarında Nubya'nın başşehri, aş. yu. M. S. 350'ye kadar da sonra kurulan M. krallığının başşehri olmuştur. Geniş bir alan kaplayan tapınak saray ve mezarlıklarının kalıntıları şimdiki Kabushia şehrine yakındır (Bu şehir şimdi Sudan'ın kuzeyindeki Kuzey eyâletinde bulunur). M. krallığı M. adasını (ki bunun Roma imparatorluğundaki adı Meroe Insula idi) ve Nil, Mavi Nil, ve Atbara ırmaklarının arasındaki bölgeyi içine alırdı. Bu ülke büyük bir ticaret ve kervan merkezi olup, resmî dili Meroitik adını taşır ve hiyerogliflerle yazılırdı. Afrikalı dilci Dr. J. C. Sharman 1975'te M. dilinin sırrını çözmüş olduğunu iddia etmiştir. Teorisi doğrulanırsa, yine kendisine göre Afrika dillerinin hiç birine yakın olmayan bu dil Sümer diline ve hattâ Amerika'da Maya diline yakındır.

MEROM GÖLÜ (Arapça: Bahret el Hule) (Yunanca: Semekhonitis), Filistin'in kuzey bölgesinde Taberiye Gölü'nün aş. yu. 17 km kuzeyinde bulunan bir göl. Ürdün ırmağı M. G. ve Taberiye gölünden geçtikten sonra Ölü Denize akar.

MEROPE (mit.), çeşitli kadın simalarının adı. Bunların en iyi bilineni, Arkadialı kral Kypselos'un kızıdır. M., Herakles torunlarından Kresphontes ile evlenmiştir. Polyplontes ile Kresphontes'i ve M. ile onun iki büyük oğullarını öldürmüş ve M.'yi kendisiyle evlenmeğe zorlamıştır. M.'nin en küçük oğlu Aipytos (veya Kresphontes) sonradan Polyphontes'i öldürmüştür. Bu olaylar bir çok şaire ilham kaynağı olmuştur. Euripides'in bu olaylara dayanan trajedisi Kresphontes'in ancak birkaç parçasına malikiz. Rönesans'ta bu tema İtalyan şairi A. Cavallerino (1582) tarafından klasik örneğe dayanan bir trajedi şeklinde yeniden canlandırılmıştır. Barok çağından beri, özel olarak Fransa'da, bu tema tekrar tekrar işlenmiştir: G. Gilbert (1642); J. de la Chapelle (1682); J. Chancel de la Grange (1701), Amasis (1701) başlıklı eserinde Voltaire de, İtalyan şairi F. S. Maffei (1714)'nin dramına dayanan bir trajedi yazmıştır. Prusya kralı II. Friedrich bu trajediyi opera için hazırlamıştır (musikisi K. H. Graun tarafından yazılmıştır (1756). Alman yazarı Lessing bu son eseri tenkid etmiştir.

MEROSTOMATA (Xiphosurus), eklembacaklılar şubesine bağlı ve şimdi hemen hemen yokolmuş bulunan bir sınıf (ancak bir tek cins yaşamaktadır); bunun yaşayan türüne İng. *king crab* veya *sea louse*, Fr. *limule* denir. A. B. D.'nin Atlantik kıyısında yaşar. Eski çağlarda suda yaşayan türleri mevcut olup, bunlar, kabuklular gibi solungaçla nefes alırlardı, antenleri yoktu; ancak, akrepler gibi Kheliker (boynuzdan kıskaç)'leri vardı.

MERRIMACK, A. B. D.'nde bir ırmak. Uzunluğu 280 km. New Hampshire'ın güneyinden ve Massachusetts'in kuzey - doğusundan geçer. Pemigewasset ve Winnipesaukee ırmaklarının New Hampshire ve Franklin'de birleşmesinden meydana gelir. Önce güneye doğru akarak Massachusetts'in sınırını aşar, sonra kuzey - doğu yöneltisine döner ve Massachusetts'in kuzey - doğu bölümünde, Newburyport'ta Atlantik okyanusuna dökülür. Haverhill'e kadar küçük gemiler için elverişlidir.

MERSE'L - KEBİR, Afrika'da, Cezâyir'in kuzey-batısında bir şehir. Fransa'nın bir deniz üssü idi. Kıyıda, Oran'ın batısındadır. M.'de yer alan deniz muharebesinde (3 Temmuz 1940), İngilizler, Fransa'nın harp gemilerinin çoğunu batırmışlardır. M. 10 Kasım 1942'de Müttefikler tarafından zaptedilmiştir.

MERSİN, M.'giller'den, güzel kokulu, beyaz çiçekleri olan bir ağaç. M., yapraklarını dökmez; boyu 2 ilâ 5 m arasında değişir. Ağır ağır büyüyen, uzun ömürlü bir ağaçtır. Çok sıkı dokulu olan kerestesi makbûldür. En çok Akdeniz sahillerinde yetişir. Bu ağaçtan yapılan çitler rahatça budanarak şekillendirilebilir.

MERSİN : dalı

MERSİN, Akdeniz kıyısında bir şehir, İçel ilinin merkezi, Türkiye'nin en yeni şehirlerinden biri. Nüfusu: 114 301 (1970)'dir. Mersinoğlu Türkmen köyünün ne zaman kurulduğu bilinmiyor. Şehir civarında pek eski tarihî yerleşme yerleri vardır. Şehrin 3,5 km kuzey - batısında, tarih önceleri devirlerine ait yerleşme izleri bulunmuş ve burada 1936'dan beri kazılar ve arkeoloji keşifleri yapılmıştır. Burada bir Hitit kalesi de kurulmuştu. Daha sonra M.'in 7 km güney - batısında, Viranşehir'de, Soloi (Pompeiopolis) şehri kurulmuştur. Fakat bu şehirler, daima Tarsus'un yanında gölgede kalmışlardır.

M. Türkmen köyü, XIX. yüzyılın birinci yarısında henüz bir köy durumundaydı. Yüzyılın ikinci yarısından başlayarak işlek bir iskele hâline gelmiş ve gittikçe gelişmiştir. 1852'de nahiye merkezi olarak Tarsus kazasına bağlanmış, 1864'te 3 nahiyelik bir kazaya merkez olmuştur. Şehir daha da gelişince, 1888'de sancak (il) merkezi olmuştur. Şehrin gelişmesi, M. limanının gelişmesi ve demiryolu sayesinde olmuştur. Limanın gittikçe daha canlılaşması üzerine M. - Tarsus - Adana araba yolu ihtiyaca yetmemeye başlamış, 1883'te Adana - Tarsus - M. demiryolunun yapımına başlanarak, bu hat ağustos 1886'da işletmeye açılmış; 2 yıl sonra da M. bir sancak merkezi hâline yükselmiştir. I. Dünya Savaşı'nda Toros ve Amanos tünellerinin açılmasıyle, eskiden beri Gülek Boğazı'ndan gelen nakliyat, daha büyük hacim kazanmış, M., Çukurova'nın Konya - Kayseri bölgesinin başlıca limanı olmuştur. 1890'da limana girip çıkan gemilerin yekûnu 200 000'e, I. Dünya Savaşı'ndan önce de 465 000 tona yükselmiştir. I. Dünya Savaşı, bütün Türkiye gibi M.'i de sarsmış, liman ancak 1932'de 443 000, 1938'de 765 000 ton hacme varabilmiştir. Hatay'ın Türkiye'ye katılması ile İskenderun limanının hızla gelişmesi, M.'in imtiyazlı liman

MERSİN : Mersin'den bir görünüş ve palmiye ağaçları

MERSİN : Viranşehir harabeleri

durumuna zarar vermiş, limanın hacmi düşmüştür. 1952'de M. limanına 614 000 ton gemi girip çıktığı halde, İskenderun'a 1 289 000 ton gemi girip çıkmıştır. Son yıllarda İskenderun limanı daha da gelişmiştir. Fakat coğrafi durumu ve İç Anadolu ile Çukurova mallarını daha kolayca toplayıp ihraç edebilecek durumda olması dolayısıyle, M. limanı, İskenderun'a tercih edilerek, çok daha büyütülmesi yoluna gidilmiştir (Bk. İÇEL). (T. Yücel)

MERSİN : Mamuriye Kalesi

MERSİN BALIĞI (Acipenser sturie), M. B.'giller familyasından, sivri kafalı, iri vücutlu bir balık. Uzunluğu 3 - 6 m arasında değişir. Vücudu kemik pütürlerle kaplıdır. Denizde, göllerde ve nehirlerde yaşar. M. B. türlerinden *acipenser ichthyocolla* (beluga) ile *acipenser ruthenus* Karadeniz ve Hazar denizinde yaşadığı gibi, Tuna ve Volga nehirlerinde de yaşar. Eti oldukça lezzetlidir; yumurtasından havyar yapılır.

MERSİNLİ (Cemal) (Küçük Cemal Paşa) (1874 - 1941), Türk generali ve Osmanlı devletinin son devre harbiye nazırlarındandır. I. Dünya Savaşı'nın ünlü IV. ordu komutanı, Osmanlı imparatorluğunun Bahriye nazırı ve İttihad ve Terakki fırkasının sayılı liderlerinden olan Cemal Paşa'dan ayırd edilmek için "Küçük" lâkabı ile de tanınan M. C., Mersinlizâdelere mensuptur. Orduda künyesi Mersinli olduğu gibi, soyadı kanunundan sonra da bu künyeyi devam ettirmiştir. Babası Mersin belediye başkanı Osman Efendi olup, oğlu M. C., ilk tahsilini Mersin'de yaptıktan sonra İstanbul'da askerî liseye girdi. 1895'te Harb Okulunu ve 1898'de Harb Akademisini bitirerek kurmay yüzbaşı olarak Osmanlı ordusunda çeşitli görevler aldı. 1910'da Kolağası, 1913'te binbaşı oldu. II. Ordu'da çalıştı. 42. fırka ve 3. nizâmiye fırkası komutanlıklarında bulundu. I. Ordu müfettişi ve Edirne mevki komutanı yardımcısı oldu. I. Dünya Savaşı'nda Filistin cephesinde albay rütbesiyle VIII. Kolordu komutanı olarak savaşa katılan M. C., Kanal harekâtındaki başarısı üzerine generalliğe yükseldi. Bu savaşın son yılında ferik rütbesiyle IV. Ordu komutanı oldu. Hicâz demiryolunu korumak amacıyle Şeri'a ırmağının doğu yakasında yer alan M. C.'ya karşı İngilizler'in Araplar'ın da desteği ile 16 - 17 Eylül'de yaptıkları taarruz sonunda IV. Ordu dağılınca, cephe komutanı Liman von Sanders Mustafa Kemal Paşa'ya, VII. ordu komutanlığını M. C.'ye devrederek Rayak'ta dağılan kuvvetlerin derlenmesi görevini vermişti. Savaştan sonra M. C., Nihad Paşa'nın Adana ve Pozantı yörelerinde askerî mukavemeti teşkilâtlandırmakla suçlandırılması ve Allenby'nin isteği üzerine War Office'çe verilen tâlimât gereğince Calthorpe'un Bâb-ı Âlî'ye verdiği nota ile görevden alınmasından sonra, II. Ordu komutanlığı ve Yıldırım kuvvetleri müfettişliğine getirildi. Şubat 1919'da Konya'da görevine başlayan M. C., Fransız ve İtalyan işgal kuvvetlerine karşı halkı uyandırmak, sivil ve askerî mukavemeti arttırmak için bazı teşebbüslere girişti. Hattâ Ankara'da millî bir kongre toplamayı dahi tasavvur etti. Ancak Mustafa Kemal Paşa'nın (Atatürk) IX. Ordu müfettişliğine tâyinini kendi yetkilerini daraltan bir karar olarak mütâlaa etmesi, Millî Mücadele'de evvelce Filistin cephesinden beri devam eden soğukluğu biraz daha arttırdı. Mâmâfih Atatürk'ün Amasya'da arkadaşları ile birlikte hazırladıkları genelge makine başında kendisine okunduğu vakit, derhal imzalayacağını bildirmekten çekinmemişti (Bk. AMASYA TAMİMİ). Hattâ İtalyanlar'dan sağlayacağı silâhlarla teçhiz edeceği halkı derhal harekete geçireceğine dair verdiği teminât, Kâzım Karabekir Paşa'nın görüşü alındıktan sonra daha müsâit bir zamana terk edilmişti. Ağustos 1919'da Afyon Karahisar'ı, Isparta ve çevrelerinde halkı muhtemel bir İtalyan işgaline karşı millî direnişe davet etmesi, onun da Mustafa Kemal Paşa ile birlikte, işgal kuvvetleri komutanlığının talebi üzerine görevden alınmasını intaç etti. Atatürk, Anadolu'ya geçme kararını verdiği halde M. C., İstanbul'a döndü. Az sonra I. Ordu

komutanlığına getirildi. Ali Rıza Paşa kabinesine ise harbiye nâzırı olarak girdi (15 Ekim 1919). Yunan işgal kuvvetlerine, ayaklanmaya hazırlanan Anzavur'a karşı ciddî tedbirler almaya teşebbüs etti. Askerî ve sivil görevlileri bu konularda uyardığı gibi, General Milne'in verdiği bir notayı da çok sert bir dille geri çevirdi. Öte yandan Hey'et-i Temsiliye'ye hükûmet adına millî irâdeye uymayan hareketlerden kaçınılacağı yolunda teminat verdi. XII. kolordunun ihtiyacı bulunan parayı da gönderdi. Ancak Meclis-i Meb'usan'ın nerede toplanması gerektiği konusunda Hey'et-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa ile ters düşmüştü. Bu sırada Fransız askerleri tarafından muhafaza edilen Akbaş cephaneliğinin olduğu gibi Anadolu'ya kaçırılması, İşgal kuvvetlerini tedirgin etti. Sorumlu tuttukları nâzırların, başta M. C., olmak üzere görevden alınmalarını istediler. Hükûmetin haysiyetini korumak düşüncesiyle Ali Rıza Paşa istifaya karar verdi ise de, Hey'et-i Temsiliye'den alınan tâlimât gereğince, millî mücadele için daha yararlı olacağı düşünülen Fevzi Paşa'nın (Mareşal Çakmak) Harbiye nâzırlığına getirilmesi şartıyle M. C.'in istifasının kabûlü uygun görülerek kabine buhranı bir süre için önlenmiş oldu. Böylece 23 Şubat 1920'de M. C. nâzırlıktan ayrıldı. 16 Mart sabahı ise, gecelik kıyafeti ile önce Moda'daki temerküz kampına götürüldü. Oradan da Malta'ya sürgün edildi. 16 Mart 1921'de Londra konferansı kararları gereğince tarafların muvafakatı olmadan İstanbul'a dönmemek kaydiyle Malta'dan tahliye edildi. M. C. yurda döndükten sonra Isparta milletvekili olarak Büyük Millet Meclisine katıldı. İzmir suikasdine iştirakten zanlı olarak tevkif edildi. Yargılama sonunda 13 Temmuz 1926'da berâet etti. 5 Aralıkta emekliye sevkedildi. Onun emeklilik döneminde mümkün olduğu kadar sosyal faaliyetlerden uzak yaşamayı tercih ettiği ve bâzı ilmî çalışmalarda bulunduğu, bu arada Roma ve Rum kelimeleri üzerindeki bir etüdünün Belleten'de yayınlandığını biliyoruz. Münzevî yaşıyarak Ekim 1941'de öldü. Orta boylu, nazik, terbiyeli ve çalışkan bir komutandı. Millî mücadeleye kendi teşebbüsü ile ve müstakil olarak atılan M. C., son devrin milliyetçi komutanlarından biridir. Ancak düşüncelerinde kimseye teba'iyet etmemesi, müstakil hareket etmesi, onun ne Anadolu'daki Kuvâ'yı Milliyeciler, ne de İstanbul hükûmetlerince tutulmasına meydan vermiştir. İşgal kuvvetleri ise, onu emellerini önleyen en büyük engellerden biri olarak değerlendirmişlerdir. M. C., Filibeli Rıza Paşa'nın kızı Bedriye Hanım'la evlenmiş ve ikisi kız, ikisi erkek olmak üzere dört çocuk babası olmuştur. (İ. Parmaksızoğlu)

MERSİYE, birinin ölümü üzerine duyulan üzüntüyü ifade etmek için yazılan şiir. Bir çeşit övgü şiiri olan M.'ler gerek Câhiliye devrinden başlayarak Arab şiirinde, gerek klasik Türk şiirinde kasîde (b. bk.) tarzında da yazılmış olup; gelenekleşen görünümüyle daha çok terkîb-i bend (b. bk.) şeklinde nazmedilmiştir. Terkîb-i bend şeklinde yazılan M.'ler de yaygınlaşan bir kalıp olarak, arûzun mef'ûlü fâilâtü mefâîlü fâilün kalıbı kullanılmıştır.

Klasik edebiyatımızda M., Kerbelâ M.'leri ve şahıslar için yazılmış müstakil M.'ler olmak üzere iki ana konuda toplanabilir. Fuzûlî'nin Kerbelâ M.'si "ehl-i beyt" için yazılan M.'lerin en meşhurlarındandır.

Çoktur hikâyet-i elem-î Şâh-ı Kerbelâ
Elbette çok hikâyet olur bâis-î melâl

diyerek yüzyıllardır M.'ler yazıldığına işaret eden Fuzûlî, yepyeni imajlar ile konuyu en güzel şekilde ifade etmesini bilmiştir.

Dinî konuya dayanan bu cins M.'lerin dışında, müstakil isimler üzerine düzenlenmiş olanlar içinde, Bâkî'nin Kanûnî M.'si; Şeyh Galib'in müsemmen şekliyle yazdığı Esrâr Dede M.'si çok başarılı olan örneklerdir.

Türk şiirinde en çok M. yazan *Mekâlid-i aşk* adlı eserinde bu yoldaki şiirlerini toplamış olan Kâzım Paşa'dır. Divan edebiyatında birçok şair M. yazmıştır.

Eski Türkler bu cins şiirlere *sagu* adını vermişlerdir. Halk edebiyatı mahsulü olarak, Anadolu'nun birçok yerinde teessür ifadesi olan şiirlere *ağıt* denilmektedir; irticalen, ezgili olarak ağıt söyleyenlere ağıtçı denilir.

Tanzimat sonrası Türk şiirinde en güzel M. sahipleri, torununun ölümü üzerine yazdığı M.'si ile Âkif Paşa, şiiri baştan başa gözyaşı olan Recâîzâde Ekrem, kasîde şeklinde yazdığı Muharrem'e ait M. ile Muallim Nâcî (b. bk.) ve Abdülhak Hâmid Tarhan (b. bk.)'dır. Hâmid'in meşhur *Makber*-i kıt'alar hâlinde ve mef'ûlü mefâîlü feûlun vezniyle yazılmıştır.

M.'de esas olan, duyulan teesürde samimiyet ve okuyanlarda da aynı teessürü uyandırabilmesidir. Ancak medhiye (b. bk.) de olduğu gibi, bu tarz şiirde de samimiyetten uzak, ısmarlama örnekler vardır. (N. Akay)

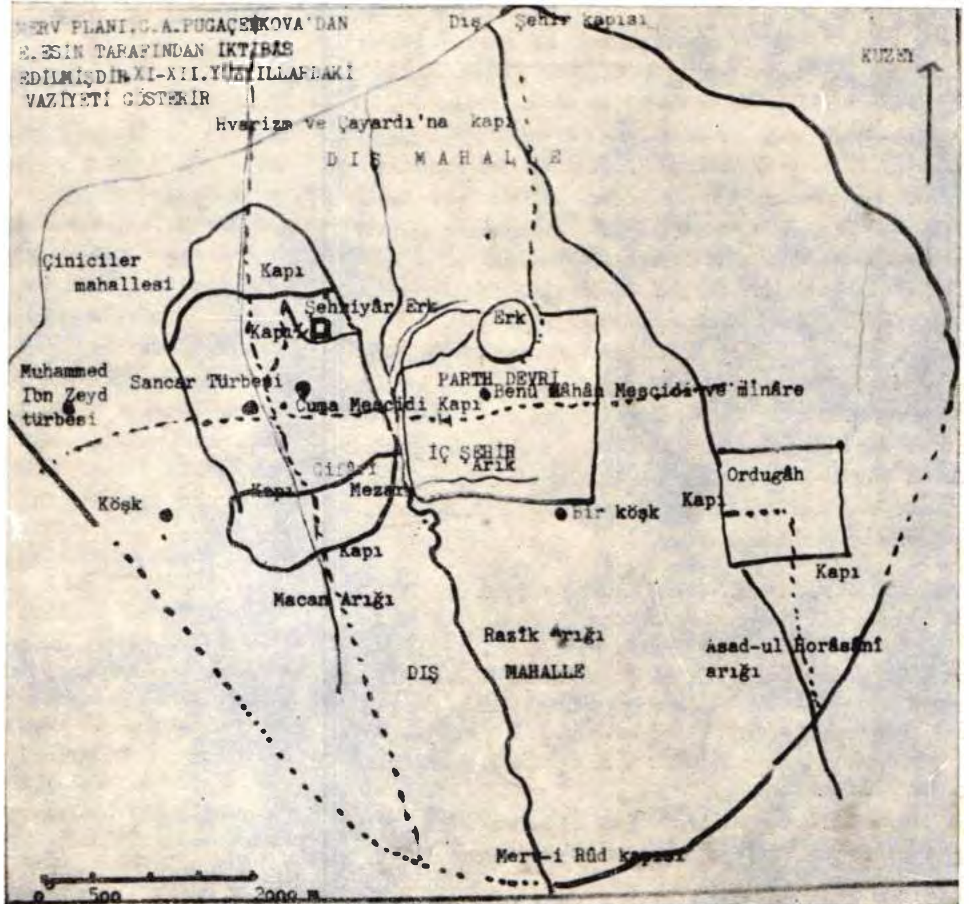
MERTEBE (Ar., c. merâtib), bir musiki ölçüsünün, usûlün çeşitli vâhid-i kıyâsîlere (birimlere) göre ölçülmesi. Musikide kullanılan her usulün bir kaç M.'si olur. M.'lerin en ağırı, "2" birimli olanlardır; sonra sırayla "4, 8, 16" birimleri gelir. 1 ve 32 birimlerinin kullanılmasına lüzum görülmez. Birim küçüldükçe usul ağırlaşır, büyüdükçe yürükleşir. Şu halde 5 zamanlı bir usûlün en ağır M.'si 5/2, en yürük M.'si de 5/16'dır. Bununla beraber, belirli bir M. mefhumunun ağırlık yürüklüğüne, bestekâr, arzu ettiği şekilde müdahale edebilir. Meselâ 9/4'lük bir usûlün başına "yürük" veya 9/16'lık bir usûlün başına "ağır" yazarak, o M.'leri 9/8 gibi bir yürüklük derecesine getirebilir. Bununla beraber, pek ağır hareketli bir parça için yürük bir M., ve tersine pek yürük bir parça için de ağır bir M. kullanmak lüzumsuz olur. Türk musikisi'nde, şimdiye kadar, bütün usullerin dörder M.'leri kullanılmış değildir. Eskiden beri, usûlün başına "ağır" veya "yürük" getirilmek, veya hiç bir şey getirilmemek suretiyle, usûlün M.'si isimlendirilmek âdet gibi olmuştur. Bu husustaki kaideler şöyledir: Küçük usuller'de (b. bk.) 8'lik M. esastır; 4'lük M.'ye "ağır", 16'lığa "yürük" denir (meselâ 9 zamanlı Aksak usûlünde 9/8 M.'si "Aksak", 9/4 M.'si "Ağır Aksak", 9/16 M.'si "Yürük Aksak" tesmiye edilir ve bütün diğer küçük usullerde böyle gider: Raksân, Ağır Raksân, Yürük Raksân gibi...). Küçük usullerden 10 zamanlı Lenk - Fâhte, yalnız Peşrev ve Beste gibi büyük usullerle ölçülen forme'larda kullanılmış ve öteden beri büyük usuller gibi telâkki edilmiş olduğu için, tabiî M.'si 8 değil, 4 sayılır ve 10/8 M.'si "Yürük Lenk - Fâhte" diye adlandırılır. Bir de en küçük zamanlı Nîm Sofyân, Sofyân ve Semâî usullerinde tabiî M. "4" sayılır. "Yürük Semâî" usûlünün tesmiyesindeki istisnayı da işaret etmek lâzımdır. Zira bu ismi taşıyan usûl, Semâî usûlünün 8'lik M.'sine değil, 6 zamanlı başka bir usûle delâlet etmektedir (Bk. YÜRÜK SEMÂÎ USÛLÜ, SENGÎN SEMÂÎ USÛLÜ). Büyük usullerde (b. bk.) ise, istis-

nasız olarak, tabiî M. 4'dür. Meselâ 28 zamanlı Devr-i Kebîr usûlünde 28/4 M.'si "Devr-i Kebîr", 28/2 M.'si "Ağır Devr-i Kebîr", 28/8 M.si "Yürük Devr-i Kebîr" tesmiye olunur. Daha birtakım malûmât ile "M."nin prozodideki mânâsı için bk. PROZODİ. Bk. bir de: USUL. Klasik Türk Musikisi nazariyat kitaplarında, M.'ler önce "sakıyl" ve "hafîf" diye ikiye, sonra da bunların herbiri "sakıyl-i evvel", "sakıyl-i sânî" ve "hafîf-i evvel", "hafîf-i sânî" diye tekrar ikişere ayrılır. (Y. Ö.)

MERTHYR TYDFİL, Büyük Britanya'nın güney-batısında, Gal ülkesinde, Glamorgan kontluğunda bir endüstri şehri. Taff ırmağı vâdisinin üst, dağlık bölümünde bulunur. Nüfusu: 56 700 (1968) (1921'de 80 100 idi). M.'ye yakın demir maden yatağından ötürü 1759-1782 yıllarında burada dört büyük demir fabrikası kurulmuştur. Bunların birinde 1856'da ilk defa olarak Bessemer çeliğinden yapılmış raylar hazırlanmıştır. Şehir dar sokakları ve cüruf bayırlarıyle XIX. yüzyılın damgasını taşır. Demir endüstrisinin ve madenciliğinin gerilemesinin etkisiyle 1932'den beri nüfus azalmaktadır. 1950'den beri kentte hafif endüstri de kurulmuştur (Kimya maddeleri ve makina endüstrisi). M. T.'de bir teknik okul, Penydarren Park'ta Romalılar'ın bir kalesinin kalıntıları vardır. (V. Örs)

MERV, Türkmenistan'da eski bir şehir. M.'in güneyindeki Bend-i Türkistan dağlarından akan Murgâb suyu, M. vâhasını suladıktan sonra, kuzeyde Karakum çölünde kaybolur.

Kazılardan anlaşıldığına göre, M. kalıntılarının en eski kısmı, bugün Erktepe denen kuzey-doğu kısmıdır. Burada M. Ö. VI. yüzyılda dairevî surlar içinde, saray, tapınak ve evlerden ibaret bir yerleşme yeri bulunuyordu. M. sâhasının arkeolojik hususiyetlerinden olan "ana mâbûde" olduğu sanılan küçük çıplak kadın heykelleri de, M.'in en eski buluntularındandır. Erktepe'deki M. Ö. VI. yüzyıldan kalma yerleşme yeri, *Avesta*'da Moura ve Dârâ yazıtında Marguş diye anılan merkez sanılmaktadır. Erken İslâm tarihlerinde, M. kalesinin en eski bânîsi Turan ve İran'ın müşterek efsanevî hükümdarı Tahmûres, Kâşgarî'ye göre ise Türk hakanı Alp-Er-Tunga'dır. Quitus Curtius Rufus (M. Ö. I. yüzyıl) ise, İskender'in Margiana (M. ili)'da adını taşıyan bir şehir inşa ettiğini söyler. Nitekim Erktepe etrafında bugün Gâvurkale denen harebelerde, Hellenistik kültürde bir şehir gelişmişti. Gâvurkale, çiğ tuğladan surlar ile çevrili, dörtköşe bir şehirdi. Belh ile M.'e hâkim Yunan sülâlesinden I. Antiochus Soter (M. Ö. 280-261)'in de, M. İskenderiyesini imar ettiği rivayet edilir. Türkmenistan'dan Fars'a ve Suriye'ye kadar uzanan Parth devleti M.Ö. 115'te ilhak etti. Parth devrinde, kervan yolları üzerinde bulunan M. çok büyüdü. Sirderyâ kıyılarından geldikleri sanılıp, hangi ırka mensup oldukları bilinmeyen Parth'lar, İran, Yunan ve Roma kültürlerine girmekle beraber, göçebe geleneklerinin de taşıyıcıları idiler. Parth devrinde M. vâhasında "ana mâbûde" heykelcikleri, bazen Yunan kıyafetinde bulunmakla birlikte, başlarında Türkmen evli kadınlarının tepeliğine benzer bir başlık olduğu erkeologların dikkatini çekmiştir. Parth devrinde, M. vâhasında başlıca din, Orta Asya Mazdeizm'i idi. Kemik mahfazalar ve bunların dizildiği bir türbe *(nâvs)* bulunmuştur. Parth'ların yerini Sâsânîler alınca Zerdüşt dini gelişti. Tabarî, M.'de ilk Anâhida (Nâhid) ateşgedesini Sâsânîlerin atası Ardaşîr (226-241)'in bina ettiğini anlatır. Bundan daha önce, Belh ilindeki Kuşâna merkezlerinden M.'e Buddhizm de gelmişti. Gâvurkale kazılarında II-VI. yüzyıllardan kaldığı sanılan Buddhist eserler (bir kırmızıya boyalı *stûpa* ve Burkan heykeli ile bir alpın hayatını tasvir eden resimlerle süslü testide yazma kalıntıları) çıkmıştır. M.'in ilk bânîsi olarak Alp-Er-Tunga'yı tanıtan Kâşgarî rivayeti,

MERV : G. A. Pugaçenkova'dan E. Esin'in iktibas ettiği Selçuklu devrinde Merv'i gösteren plan

belki M.'in yerli beyleri ile ilgili idi. O. İ. Smirnova, M. beylerinin Taşkend ve Soğd beylerinin de mensup bulunduğu, Kengeres hükümdarları soyundan olduğuna dikkati çeker. Kengeres soyu Kuşânalar'dan ve Türkleşmiş veya aslen Türk idiler. Alp - Er - Tunga'nın bu soydan olması ihtimali üzerinde E. Chavannes ve Tomaschek durmuşlardır. VI. yüzyılda M., Sâsânî, Fars ile Gök ve Batı Türk hakanlığının sınırında idi. *Marzubân* unvanlı Sâsânî vâlinin M.'de bulunduğu rivayetine rağmen, Chavannes M.'in daha ziyade Batı Türk himayesinde olduğuna dikkati çeker. VI - VIII. yüzyıllara âit M. buluntuları, surlu köşkler, bazen at üstünde alp heykelleri bu devrin hâtıralarıdır. Gâvurkale batısındaki sonradan Razîk diye anılan arığın bu devirde mevcut bulunduğunu ve Marzubân'ın kasrının bunun kıyılarında olduğunu İstahrî rivayet eder.

Yâkut'un naklettiğine göre, İslâm Peygamberi Burayda b. al - Husayb adlı sahâbeye, kendi vefatından sonra M.'e

MERV : Merv'in Hellenistik ve Parth devirlerinden Gâvur - kale kalıntılarında bulunmuş M. Ö. I - M. I. yüzyıllardan sanılan "ana mâbûde" heykeli (G. A. Pugaçenkova'dan)

gitmeyi vasiyet etmişti. Hazreti Muhammed, M.'i Zu'l-karneyn yapısı, bereketli nehirlerin aktığı ve kıyamete kadar kötülük ile mücadele edecek bir şehir olarak anlatmıştı. Burayda'nın mezarının M. yakınında Fennî'de (bugün Vekilbazar) olduğu bilinir. M. içinde Burayda'ya atfedilen bir diğer mezar da vardır. Eshaptan Süleyman b. al - Amrû b. al - Husayb de H. 47/M. 667'de M.'de ölmüştür. Amuderya suyunu ilk içip namaz kılan sahabe Hakem b. Amrû ul - Gifâr (ölm. H. 50/M. 670) M. vâlisi iken, Muâviye'nin adaletsizliğine âlet olmaktan ise, ölmek için dua etmişti. M.'in fethi H. 31/ M. 651'de tamamlanmıştı. Bu devirden az önce, H. 21/M. 642'de, son Sâsânî şehinşahı Yezdgird Araplar'dan kaçarak M.'de Türk hakanına iltica etmişti. Araplar, M.'de Türkler'e galip gelince Türkistan'a kaçan Yezdgird M. 651'de yine M.'e dönerek mücadele etmek istemişti. Bir rivayete göre Yezdgird, imdadına çağırdığı Kuhistan Türk beylerinden Tarhan Nîzek'i tahkirden kendini alamamıştı (M. IX - X. yüzyıllar Arap tarihçisi Nîzek gibi okunan unvanı, Türk unvanı Tirek şeklinde yazmaktadır). Bu sefer Türkler ile de savaşan Yezdgird, Murgab ırmağına düşüp öldü.

Araplar M.'i Horasan emîrleri başşehri ittihaz ettikleri için M., Orta Asya'nın en büyük İslâmî merkezi oldu. IX - X. yüzyıl Arap kaynakları M.'den bahsederken, Merv - uş - şâhicân diye tasrih ederler; çünkü Murgab kıyılarında, daha güneyde bir de Merv - ur - Rûd adlı daha küçük şehir bulunuyordu. M.'i Müslümanlar alınca, şehrin yarısı onlara terk edildi ve yerliler ile karışık olarak yaşadılar. Böylece İslâmdan önceki dinler de M.'de devam etti. VI - VIII. yüzyıllarda Hıristiyanlığın M.'de ilerlemiş bulunduğu görülür. Süryanî kaynaklara göre, 644'te ve 781'de M.'de Nestûrî metropoliti bulunan Eliyah ve Timitheus bazı Türk hükümdarlarını bu dine kazanmışlardı. M. vâhasında VII - VIII. yüzyıllardan kalma bir kilise ve Gâvurkale içinde bir Melkit manastırı bulunmuştur.

İslâmiyet'in Türkistan'a yayılmasında M., serhad şehri ve dinî merkez olarak önemli bir yer aldı. M.'de mezarı bulunan Kadı Muhammed b. Zeyd'in H. 109/M. 727'de "Râbita" denen teşkilâtı kurduğunu Tabarî kaydeder. "Ribât" ın askerî vechesi de varken (bk. MEDRESE), "Râbita" daha ziyade dinî maksatlar güden bir serhad teşkilâtı idi. M.'de fikrî ve dinî hayat çok hareketli idi. Horasan'ın ve hattâ İslâm âleminin kaderine tesir eden olaylar bazen M.'de başlamakta idi. Emevîler, çok cizye almak maksadı ile yerli beyler ile de anlaşarak, Horasan ve Türkistan halkının Müslüman olmasına mâni olmağa çalıştıkları gerekçesi ile, H. 117/M. 735'de M.'liler isyan ettiler. Hâris İbn-us - Sureyc adlı samimî Müslüman Arab, Peygamber'in siyah bayrağını açmış, mazlûmları etrafında toplanmağa çağırıyordu. Bir ara Türklere iltica eden Hâris İbn - us - Sureyc H. 128/M. 745'te M.'de öldürüldü. Aynı yıl Osmanlı destanlarına kadar adı geçen Ebû Müslim Horasanî, M.'e vâli olarak geldi. Bir taraftan kendi zındık mezhebini kuruyor, diğer yandan Abbasî dâvasını yayıyordu. Abbasî taraftarları, bu sülâlenin rengi olan siyah elbiseler giyerek, M.'de taraftar kazanmağa çalışıyorlardı. M.'de başlayan bu hareketin neticesinde 749'da Hilâfet Abbasîler'e geçti. Ebû Müslim ise, Abbasîler ile de mücadeleye girerek, H. 131/M. 748'de başşehrini Nişapur'a geçirdi. Artık M., ikinci dereceye düşmüştü. Fakat yine bir ticaret ve sanayi merkezi olarak kaldı. M.'de ince pamuklular ve ipekliler dokunurdu.

Sâmânîler, Horasan vâliliğini 922 - 994 arasında Türk soyundan Simcûrîlere verdiler. 992'de Fâik adlı bir Türk M.'i elde etmişti. X. yüzyılda M.'i gören İstahrî, bu şehrin temiz-

liğini kaydeder. Razîk ve Mâcân adlı nehir gibi geniş iki ark, şehrin içinden akıyordu ve arklar boyunca "kasr" lar dizili idi. Evler balçıktan idi. M.'de ilk fâtihler devrinden bir cuma mescidi ve bir namazgâh vardı. Şehrin kapısında, çarşı yanında, atîk denen bir mescid daha bulunuyordu. Ebû Müslim devrinde M., Gâvurkale'den taşarak Batıya doğru büyümüş ve Mâcân arkı üzerinde de yapılar, bu arada bir cami - mescid ile *dâr - ul - imâre* (devlet konağı) bina edilmişti. M.'de yine değerli kimseler, dünyaca tanınmış tabîbler, musikişinaslar yaşıyordu. Türk ili Taşkent'te, çilingirlikten yetişip ihtiyarlığında âlim ve velî mertebesine yükselen Abd - ur Rahmân b. Ahmed ul - Kaffâl ul - Şâşî'nin H. 417/M. 1026'da M.'de öldüğünü Yâkut rivayet eder.

MERV : Muhammed b. Adsız as - Sarahsî adlı Türk mimârının eseri olan Merv'deki Sultan Sancar (ölm. 1157) türbesi

M.'in tarihindeki bir parlak safha, Selçuklu devrinde Melik Şâh'ın 1070 - 1080 arasında Gâvurkale'nin batısında, şimdi Sultankale adı verilen ve 176 tuğladan burcu hâlâ ayakta duran müstahkem âbidevî şehri bina etmesi ile başladı. Berkyaruk ile Arslan Argun arasındaki savaşlarda harâb olan Sultankale yine imar edildi. Sultankale'nin kuzey - doğusunda halen Şehriyâr - Erk denen dörtköşe yapı, Selçuklu sarayının kalıntılarıdır. "Selçuklu Sultanı Sancar (M. 1118 - 1157) başşehri"nin güzelliğini öven Yâkut, H. 616/M. 1219'da ayrıldığı M.'in yine temizliğinden ve şehrin içinde akan Razîk ve Mâcân arklarından söz eder.

Yâkut, mescidleri sayarken, bunların M.'in en eski mezhebi olan Şâfiîler ile Hanefîler arasında taksim olduğunu söyler. Sultan Sancar'ın maiyetinden İzzuddîn Ebû Bekr Atik adlı kimse, Aziziye adlı bir mescid ile medrese ve kütüphane yaptırmıştı. M. civarında Taltahan Baba mescidi de (1096) Selçuklu devrindendir (bk. MESCİD). Selçuklu devrinde M.'de çok sayıda medreseler ve tekkeler de bulunuyordu. Hanefî âlimlerinden Muhammed b. Mansûr Şeref-ül-Mülk il-Mustavfî, 1103'te Kemâliyye medresesinin kütüphanesinde çalışırken ölmüştü. Yâkut, Nizâm-ül - Mülk'ün ve Sâmânîler'in yaptırdığı medreselerden ve Hâtuniyye medresesinden de söz eder. Sultan Sancar'ın eşi Terken Hatun'un babası, Karahanlı II. Muhammed Arslan Han'ın da M.'de medresesi ve türbesi de vardı. Medrese ve tekkelerde zengin kütüphaneler mevcut idi. Yâkut, büyük coğrafî eseri *Mûcam - ul - buldân*'ı bu kütüphanelerde yazmıştı. Yâkut, M.'deki dört sahabe türbesinden de bahseder. Sultan Sancar'ın türbesinin gök renginde çini kaplı kubbesi ise, Yâkut'un rivayetine göre uzaklardan görünürdü. Bu türbenin Muhammed b. Adsız as - Sarahsî diye Türk adlı bir mimarın eseri olduğunu G. A. Pugaçenkova kubbenin iç kısmında okumuştur.

MERV : Merv'de bulunmuş Selçuklu devri sırlı keramikleri (G. A. Pugaçenkova'dan)

Kazılardan anlaşıldığına göre, IX. yüzyıldan beri, M. bir çinicilik merkezi olmuştu. Selçuklu devrinde, kalıba vurularak, insan, kuş, efsanevî hayvan ve bitki tasvirleri ile süslemiş testiler de yaygın idi. M. pamuk ve ipekçilik ile tırâz (işlemeli şerit) san'atının da merkezlerinden olmaya devam ediyordu.

Kısa süren Hvârizmşahlar idaresinden sonra, 1221 - 1223 arasında M. şehri ve M.'e can veren su bendi Moğollar tarafından tamamen yıkıldı. Celâleddin Hvârizmşâh'ın maiyetinden Kuç - tigin ve Tâcuddîn Ömer b. Mesûd adlı bir Türkmen idaresinde M.'liler Moğollara karşı iki kere isyan etmişlerdi. Bu isyanlarda yüz bin kadar M.'li, bazen medrese damlarından aşağı atılarak Moğollar tarafından öldürüldü. M. harabelerinden 1250'de İlhan Argun, Razîk - âbâd adında bir köşk ve bir Buddhist tapınak yaptırmıştı.

Hâfız-ı Abrû'nun rivayetine göre Timurlular'dan Şahruh, 1409'da M.'i ihya etmek isteyerek, su bendini ve sahabe tür-

MERV : Selçuklu sultanı Melik Şâh'ın Merv'de M. 1070 - 1080 arasında bina ettirdiği Sultankale

MERV : Merv'de bulunmuş Selçuklu devri sırlı keramikleri (G. A. Pugaçenkova'dan)

belerini tamir ettirdi. Burayda ve Gifârî adlarını taşıyan türbeler bu devirde tamir edilmiş gözükmektedir. Farslılar, Safevî ve Kaçar devirlerinde mükerreren M.'i ilhak etmek istediler, fakat Özbek ve Türkmen akınları karşısında tutunamadılar. 1822'de Buhârâ emirleri M.'si işgal edince, M. Türkmenleri Hivye hanlarına tâbi olmak istediler. 1822 - 1824 arasında Hivye hanları yeni M. şehrini inşa ederken, Buhârâlılar geri geldi ve vâhanın su tesisatını yıktılar. Hazar kıyılarına yerleşen Ruslar ise 1869 - 1884 arasında Türkmenler'e karşı savaşarak M.'e doğru ilerliyorlardı. Türkmenler, 20 yıla yakın, erkek, kadın, çocuk, top ateşine kılıçla karşı koydular. Çok şehit vermekle beraber, Rus ordusunu durduramadılar. Sonunda, Serdâr Kaçar Tican idâresinde M., 1884'te Ruslar'a teslim oldu. Ruslar bendleri tamir ile M. vâhasında pamuk yetiştirtmeğe hız verdiler. M. batısında Marı şehri Rus devrinde gelişti. Halen M. harabeleri etrafında pamuk ekerek ve halı dokuyarak geçinen 90 000 kadar Teke ve Salur Türkmeni yaşamaktadır. Kubbeli çadırları, atları, erkeklerin koyun postundan külâhları, kızların al entarileri ve gümüş tepelikleri göz alıcı bir manzaradır. Timurlu ve Avrupa resimlerinde XV. yüzyıldan beri tarihi takib edilen Türkmen halıları, M. vâhasında da dokunur ve her Türkmen kadını dokuduğu halıya, al zemin üzerine mensup olduğu boyun "gül" ünü işler. (E. Esin)

MERVÂN B. EL - HAKEM (ölm. 685), Emevî halîfesi ve bu sülâlenin Mervânîler kolunun kurucusu. Mekke'de, bir söylentiye göre de Tâif'te doğmuştur. Doğum tarihinin Hicret'ten 2, 4 veya 5 yıl önce olduğu yolunda rivayetler vardır. Mekke'nin fethinden sonra Müslüman olmuş ve amcası Osman'ın kâtibi olarak, onun halîfeliği zamanında siyasî nüfûzun en yüksek derecesine erişmiştir. Yevmü'd - Dâr'da, Halîfe Hazreti Osman'ın evini korumakta büyük gayret göstermiş ve ağır şekilde yaralanmıştı. Hazreti Ali'ye karşı tabiî bir davranışla Muâviye saflarında yer almış, Cemel (b. bk.) vak'asında da, ağır yaralarla savaş dışı kalmıştı. Aldığı bu yaralar yüzünden sıhhati bozulmuşsa da, Hâşimî ailesine karşı düşmanlığı ve siyasî ihtiraslarıyle hayatının sonuna kadar politikadan çekilmemişti. Muâviye tarafından Hicaz valiliğine getirilince, Ümeyye ailesinin rakıblerine karşı aldığı tedbirlerle şöhret yaptı. Ancak, halifeliğe temayül göstermesi üzerine Muâviye'nin gözünden düştü, bir süre, Muâviye ölünceye kadar menkûb yaşamak zorunda kaldı. Yezid zamanında tekrar îtibar buldu ve Hazret-i Hüseyin'e karşı açılan mücadelede başlıca teşvikçi oldu. Onun bu tutumu Medîne halkının ayaklanmasına ve bu şehirden kovulmasına yol açtı. II. Muâviye'nin kısa süren halifeliğinden sonra Ubeydullah b. Ziyâd'ın tavsiyesi üzerine bu göreve adaylığını koydu. Câbiye toplantısında halîfe seçildi. M., kendi halîfeliğini kabûl ettirebilmek için, bundan sonra şiddetli bir mücadeleye girişti. Suriye'den sonra Filistin ve Mısır'ı da kendi hegemonya alanına kattı. Merci Râhit'te en büyük muhalifi Dahhak b. Kays'ı yenmekle halîfeliğini tescil ettirmiş oldu. Câbiye'de veliahd olarak kabûl etmek zorunda kaldığı Halid b. Yezid I. ve Amr el - Asdak yerine zekâ ve dehâsını sezinlediği oğlu Abdülmelik ile Mısır valisi öteki oğlu Abdülaziz'i veliahdlığa seçtirmekle hayatının son başarısını kazandı. Yetmiş yaşında iken 685'te Şam'da öldü. Bir söylentiye göre Hâlid'in annesi olup, Câbiye toplantısından sonra evlendiği kadın tarafından zehirlenerek öldürüldü. Ölüm döşeğinde iken en büyük rakibi Abdullah b. ez - Zübeyr'in Filistin'e yaptığı taarruzun bertaraf edildiği haberini almakla Ümeyye ailesinin İslâm dünyasına egemen oluşunun ilk işaretini de öğrendi. M., şüphe yok ki, Emevî imparatorluğunun ikinci ve gerçek kurucusu olmuştur. (İ. P.)

MERVÂN II. (682 ? - Buşir, Mısır 750), Emevî halîfelerinin sonuncusu. Tam adı Ebû Abdülmelik Mervân b. Muhammed b. Mervân'dır. Doğduğu tarih ihtilaflıdır. En erken olarak 682 yılı gösterilir. M.'ın siyasî ve askerî hayatı, Halîfe Hişâm tarafından 732 - 733 yılında Ermeniye valiliğine getirilmesiyle başlar. 741 yılına kadar her yıl Kafkasya üzerine açtığı savaşlarla ve bilhassa Hazarlar'a karşı yaptığı seferlerle İslâm tarihinde hatırı sayılır bir isim bırakmıştır. Bu arada Emevî ordusunda kuruluş ve teşkilât bakımından giriştiği reformlarla Emevî ordusunu bir kabile ordusu olmaktan çıkarmış, emîr ve kumanda silsilesine bağlı devlet ordusu hüviyetine sokmuştur.

M.'ın siyasî hayatı Hişâm'ın ölümüyle başlar. II. Velid'in öldürülmesinden sonra halîfe olan III. Yezîd'i tanımamakla halîfelik müddeilerinden biri olmuştu. Yezîd'in 744'te ölmesi üzerine İbrahim'e karşı çıktı. İbrahim'i destekleyen Süleyman b. Hişâm'ı Aynü'l - Cer'de yenerek Şam'a girdi ve 7 aralık 744'te halîfeliğini ilân etti. Kendisine cephe alan Emevî prenslerini affetti. Ancak, Yemenli Araplar'a güvenemediğinden hilâfet merkezini Şam'dan Harran'a taşıdı. Bu hareketle Suriye'deki Yemenli kabileleri kendisinden iyice soğuttu. Devlet merkezinin Şam'dan alınması ile üstünlüklerini kaybedeceklerini anlayan Suriyeliler ayaklandılar. M. onları tatmin etmek için bir sıra tedbirler aldı. Oğullarını Hişâm'ın kızlarıyle evlendirdi. Halîfelik iddiasında olan İbrahim ile Süleyman'ı affetti. Ama, bu tedbirler bir netice vermedi. Aksine Süleyman tekrar isyan etti. Artık Suriye'nin M.'dan mürüvvet beklemeye hakkı kalmamıştı. Nitekim M., Şam, Kudüs, Baalbek, Hums gibi şehirlerin surlarını yıktırarak 746'da Suriye'deki muhalefeti kökünden ezdi. Bundan sonra faaliyetini Irak üzerine yöneltti. Bilhassa Kûfe ve çevresinde tutunan Hâricîler'le sıkı bir mücadeleye girdi. Aynı yılın eylülünde Kefertus'ta bunları imha ederek Irak'ta da hâkimiyetini tesis etti. Böylece İslâm imparatorluğunun özünü teşkil eden en mühim eyaletleri, Elcezîre, Irak, Suriye, Filistin, Mısır ile Hicâz, Yemen ve Hazramut M.'ı tanımış oldu.

Bundan sonra Emevîler'in belirli politikaları gereği, Bizans üzerine seferler hazırlamak imkânını bulmuş sayılıyordu. Bu maksatla Mısır donanmasını Kıbrıs adasına sevketti. Ancak, başarısının bu en yüksek noktasında iken, hem kendi saltanatına, hem de sülalesine son verecek bir felâketle karşılaştı. Haziran 747'de doğu sınırlarında Abbasîler'in düzenlediği ve Ebû Müslim'in sevk ve idare ettiği ayaklanma başgösterdi. M., bir sel gibi yayılmakta olan Abbasî taarruzlarına karşı, ocak 750'de son defa Büyük Zab kıyısında tâliini denedi. Fakat, ordusundaki Yemenli - Mudar anlaşmazlığı sonunda kesinlikle yenilgiye uğradı. Son olarak sığındığı Mısır'da, Buşir'de ağustos 750'de kendisini takib eden Abbasî kuvvetleri önünde çarpışırken öldürüldü. Böylece Emevî saltanatı sona ermiş oldu. (İ. Parmaksızoğlu)

MERYEM (ölm. M. S. I. yüzyıl), Îsâ el - Mesîh'in annesi. Fakuz'un kızı Hanna ile İmrân b. Masan'dan doğmuştur. M. hakkındaki Yahudî, Hıristiyan ve Müslüman rivâyetleri farklıdır. Hıristiyan geleneğinde, M.'in babasının adı Yuvahim'dir. M.'in doğuşu da, her iki dinde, yine farklı ifadelerle anlatılmaktadır. İmran ile Hanna, çocukları olmadan ihtiyarlamışlardı. Bir gün, Hanna bir ağaç üzerinde bir kuşun yavrusunu besleyişini gördü ve bir çocuk sahibi olmak arzusunu duydu. Allah'a yakardı. Bir evlâdı olursa, onu mâbede adayacağına and içti. Halbuki çocuk kız doğarsa, Yahudî şeriatine göre, dileğini yerine getirme imkânı olmayacağını unutmuştu. Kur'ân-ı Kerîm'de, bu kıssa biraz farklı olarak anlatılmaktadır (en - Nisâ, IV, 34 v. d.). Doğan çocuğun kız olması üzerine Hanna'nın "Rabbim ben bir kız doğurdum ve ona M. adını koydum" diyerek M.'i mâbede takdim ettiğini hikâye etmektedir. Yine Müslüman geleneğinde, babası İmran (b. bk.), M. doğmadan önce ölmüştür. Amcası Zekeriya onu himayesine almak istemiş, fakat hahamların muhalefeti ile karşılaşmıştı. Bir deneme sonunda Zekeriya'nın okları veya kalemleri, öteki rakiblerinin aksine, akan suyun üzerinde kalınca bu hak kendisine verilmişti. Ancak, M., kız olduğu için, mâbedin bir hücresinde büyütülmüştür. Ergenliğe eriştikten sonra ise, mâbedi kirletmemesi için, belirli günlerde oradan ayrılıyor ve kuzeni Zekeriya oğlu Yusuf onu kendi evinde misafir ediyordu. Gerek Zekeriya, gerek Yusuf, onun mihrâbına geldikçe, M.'in yiyeceklerinin mûcizevî bir şekilde sağlanmış olduğunu görüyorlardı. M.'in dinler tarihinde, hattâ insanlık tarihinde unutulmaz bir kişilik kazanması, Îsâ el - Mesîh'e yüklenmesi ile başlar. Onun mukaddes olarak tanınmağa başlamasının, 15 yaşında iken olduğu görüşü hâkimdir. Müslümanlar'a göre M., cennet kadınlarının birincisi, Âsiye, Hatice ve Fâtıma (b. bk.) ile birlikte en hayırlı dört kadından biridir. Hıristiyanlıkta ise M.'in daha sonra kazanacağı hüviyet aşağıda açıklanacaktır. M.'in Îsâ el - Mesîh'e hâmile kalması (b. bk.), doğramacı Yusuf'la nişanlanmadan önce olsa gerektir. M.'in ilâhî ilhâm ile hâmile kalmasından sonra daha önce tanışmış bulunduğu Yusuf'la evlendiği, Yusuf'un nikâhında iken Îsâ el - Mesîh'i doğurduğu (Mettâ, I, 24), bu doğumda bir fevkalâdelik olmadığı; bir hadîs-i şerifte ise, her kadın nasıl hâmile oldu ise M.'in de öylece gebe kaldığı açıklanmıştır. Ancak, rivayetler M.'in bu hârikulâde olaydan epeyce sıkıldığını ortaya koyar. Hâmilelik yüzünden, Yahudîler onu azarlarlar. "Ey M., ne garib iş işledin! Ey Hârun'un hemşiresi, senin baban fena adam, anan da ahlâksız değildi" (Meryem Sûresi, XIX, 27 - 28) dediler. Onlar imânsızlıkları yüzünden, M.'e büyük suçlamalarda bulundular. Onu zina ve iffetsizlikle itham ettiler (en - Nisâ, IV, 155). M., bu yüzden, taşıdığı hârikulâde varlığı doğurmak için doğu tarafında bir yere çekildi. Bu olayı, Müslümanlar, saygısızca sorulardan sakınmak için yapılan bir hareket olarak değerlendirirler. Böylece İsâ el - Mesîh, Nâsıra'da dünyaya gelmiş oldu. M.'in, Îsâ el - Mesîh'ten başka, doğramacı Yusuf'tan da çocukları olduğu bilinmektedir. Mettâ'ya göre Yâkub, Yûşa, Şem'ûn, ve Yahûdâ adlı dört erkekle iki de kız kardeşi vardı (*İncil,* XIII, 55). M.'in, İbrânî kralı Herodes'in doğan erkek çocukları imha etmek kararı üzerine, ailesi ile yüksek bir yere; Müslüman müfessirlere göre de Mısır'a kaçtığı ileri sürülür. M., Mısır'da 12 yıl yaşadıktan sonra, yurduna döndü. Kocası Yusuf, Îsâ el - Mesîh kendisini daha tanıtmadan öldü. M. ise, Rûhü'l - Kuds ile kendisine verilen bu çocuktan, başlangıçta, pek memnun görünmez. Yahudî muhalifler, bu mûcizeyi kabûl etmediklerinden, İsâ'ya baba olmak üzere, aşağılık bir adam olan Panter'i ileri sürdüklerinden, M., bu dedikodulardan uzaklaşmak için, Kanı'ya çekildi. İsâ'nın kardeşlerine gelince, onlar da, İsâ göklere çıkıncaya değin, onun karşısında yer almışlardır. Hattâ bir kez, annelerini ve ailelerini zor durumda bırakan İsâ'yı kayalardan aşağıya atıp öldürmeyi bile tasarlamışlardı. İsâ da, anne ve kardeşlerine karşı ilgisizdir. Kendisi Kefernahum'da yerleştiği gibi, ona inanan teyzesi M.'in çocuklarını öz kardeşleri yerine koymuştur. Nitekim, kilise literatüründe, İsâ'nın kardeşleri deyimi ile, Alfeus'un oğulları, yâni teyze çocukları kasdedilmektedir. M. de, İsâ göklere çekilinceye kadar, İsâ'nın hayatında görülmemektedir. İsâ, bir gün, bir kadının "seni taşıyan kadına, seni emziren memelere ne mutlu" demesi üzerine, "doğrusu, Tanrı'nın sözünü dinleyip onu yerine getirene ne mutlu" karşılığını vermişti ki, ilâhî bir bağla birleşmiş olan ana ile oğul arasındaki ilişkilerin o kadar kuvvetli olmadığı bundan da anlaşılır. İsâ'nın çarmıha gerilmesinden sonra M.'e ilk yaklaşan ve onu teselli eden kadın, Maria Magdelena'dır. Yohanna ise, onu "âhiret annesi" edinmiş ve ölünceye kadar yanından ayırmamıştı. Bir söylentiye göre, kömürcü Şem'ûn da yanlarında olduğu halde, önce Roma'ya gitmişlerdi. Ancak, Mârut'un (Neron) zulmü sırasında Şem'ûn ile Tadavus'un baş aşağı çarmıha gerilmeleri üzerine, oradan Anadolu'ya kaçmışlardı. Diğer bir söylentide ise, doğruca Anadolu'ya geçip, o zamanın en büyük şehri Efesus'ta yerleşmişler ve M., bu şehire 7 km uzaklıkta, Artemis Mâbedi'nin kuzey - doğusuna düşen tepedeki (Aladağ) bir evde son günlerini geçirmişti. M. S. II. yüzyılda, bu evin yanında bir ayazma kuruldu. IV. yüzyılda, bu ayazma kiliseye çevrildi. Justinianus zamanında, yeniden yaptırıldı. 1951 yılında, Papa XII. Pius tarafından takdis edildi. O tarihten beri, Asompsiyon (M.'in göklere çıkışı) yortusunda (15 ağustos), burada İzmir Katolik kilisesi temsilcisi tarafından özel bir âyîn icra edilegelmektedir.

İlk Hıristiyanlar, M.'in putperest bir tanrıça derecesine yükseltilmesini engellemek için başlangıçta, ona fazla saygı göstermekten sakınmışlardı. Ama bugün, bilhassa Katolik kilisesinde, M. bir ilâhe derecesine çıkartılmış; hattâ, İsâ el - Mesîh'ten önde bir yer almış bulunmaktadır. Yapılan incelemeler sonunda, M.'in ilâhe derecesine yükselmesi olayının, eski Anadolu'nun Mater ve Attis (Büyük ana ve eşi Büyük ata) kültünün etkisi ile meydana geldiği ispatlanmıştır. M.'in Tanrı'nın anası olarak takdisi hususlarının Anadolu'nun tanrıçası Büyük Ana - Kubala kültünden alınmış olduğu gerçeğinin ise, V. yüzyıldan beri aydın Hıristiyanlarca bilinmekte olduğu da ortaya konmuştur (C. Bosch, *Tarihte Anadolu,*

İkinci Türk Tarih Kongresi, 1943, 807). Katolik kilisesi inançlarında M., Tanrı'nın anasıdır. İkinci Havva'dır. İnsanlar, onun sâyesinde bereket ve hayat kazanırlar. Şefkatin anası ve bilhassa müminlerin hâmisidir. 431 yılındaki Efesus Konsili credo'sunda, M.'i kucağında oğlu Tanrı ile timsalleştirmek dindarlık şiârı olarak ilân edilmiştir. İohannes Damashos, M.'in yeryüzüne hâkim ve oğlu sâyesinde bütün yaratıkların ona bağlı olduğunu ileri sürer. Petrus Donatius ise, M.'in yaradılışta en büyük varlık olduğunu, yerde ve gökte ne kadar kudret varsa, onun eli altında bulunduğunu bildirir. Bu görüşlere karşı İslâm dini "hani Allah, Meryem oğlu İsâ'ya demişti ki (sen mi, insanlara: Allah'ı bırakarak, beni ve anamı Tanrı ediniz, dedin?)" (el - Mâide. V, 117). "De ki "Allah, Meryem oğlu Mesîh'i de, anasını da, yeryüzündekilerin hepsini de helâk etmek dilerse kim ona engel olabilir?" (el-Mâide, V, 17) ve "onların üstadları, sahipleri (Kilise babaları), Allah'tan gayri, Meryem'i ve oğlu Mesîh'i de Rab edindiler". (et - Tevbe, IX, 31) âyetleri ile bu inanışı kökünden reddetmiş bulunmaktadır. (İ. Parmaksızoğlu)

MERZİFON, Orta Karadeniz bölümünde yer alan Amasya'nın ilçelerinden biri. Yüzölçümü: 939 km^2, nüfusu: 59 777 (1970) ve ilçe merkezinin nüfusu: 28 120. Osmanlı devletinin başlangıcından beri kazâ merkezidir.

İlçenin kuzey kısmında, ekseriya volkanik kültelerden yapılı, dağlık bir alan yükselir. Kocayokuş tepesinde 1 900 m ye ulaşan bu dağlık alan, 1 500 - 1 600 m lik bir tesviye sathının izlerini taşır. Aşıntı sathı, sonraki yükselmeler sırasında Paşa deresi, Değirmendere ve kolları tarafından derin bir şekilde yarılmıştır.

Suluova'ya doğru dik olarak inen dağlık sahaya, yılda ortalama 500 - 750 mm lik yağış düşer. Nemli ve yufka topraklı dağlık alanın 1 000 m yukarısında yetiştirilen yulaf, buğdaya nazaran fazla olduğu için, daha çok gelir getiren tahıllardandır. Ziraat hayatı, Paşa deresi ve Değirmendere yatakları ile taraçaları üzerinde yoğunluk ve çeşitlilik kazanır. Bilhassa elma ve sebze bahçelerinin işgal ettiği bu kısımlar, kasaba halkının eskidenberi mesire yerleridir. Evliyâ Çelebî, şehir ileri gelenlerinin Taşan dağına yaylaya çıkarak, Türkmen kabileleriyle hoş vakitler geçirdiklerini anlatır. Dağlık bölge bugün de ilçenin merası durumundadır. Sayıları 15 bini biraz geçen kıl keçileriyle 900'den ibaret tiftik keçileri buralarda yayılır.

Dağlık yörenin güneyinde Gümüş suyuna doğru tatlı eğimli, az yarılmış; ırmağın ötesinde ise akarsuların fazlaca gömüldüğü, gittikçe yükselerek 750-800 m ye ulaşan plâtolar kuşağı başlar. Yağışlarda hissedilir bir düşüş görülür. Yıllık 373.2 mm lik yağışın büyük kısmı, sıcakların tesiriyle bitkilere faydalı olamadan buharlaşır. Toprağın nemi, Temmuzda âzamîye (ortalama 21.4 santigrat) varan yaz sıcaklariyle mevsim başında kaybolur. Yağış yetersizliği, çeşitli ürünlerin yetiştirilmesinde sulamayı zarurî kılar. Evliyâ Çelebî'nin Suluova hakkındaki "ne kadar yağmur yağsa bu ovalar sulanmaz ise mahsûl vermez" hükmü, bu gerçeği kısmen gözönüne sermektedir. Yetersiz yağışların toprağı en çok ilkbaharda beslemesi, plâtolar kuşağını tahılın emrine terketmiştir. Ekime elverişli ilçe topraklarında % 72'sinin buğdaya tahsis ediliş sebebi budur. Buğday üretimi, karın az yağıp ilkbaharın kurak geçtiği, taneyi kavuran sıcak kıble rüzgârları esme süresinin uzadığı yıllarda ve meselâ 1954 yılında düşük olmuş (15 bin ton); elverişli yıllarda (1963 yılında) yükselmiş (47 bin ton)'tir. Bu alanda iki - üç yüzyıl öncesinden beri yapıla gelmekte olan haşhaş ziraati, kaçakçılığın artması sonucu 1964'de devletçe yasaklanmıştır. Plâto kuşağının diğer ürünleri, buğdayla münavebeli şekilde ekilen ve yılda 3 000'er ton elde edilen, ayçiçeği ile üzümdür. Bağlar, eskidenberi M. kasabası çevresinde Kayadüzü, Çavundur, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın doğum yeri olan Bahçekent; Gökçebağ, Şeyhyeni ve Sarıköy'ün sulanabilen topraklarına dağılmış durumdadır. Evvelce daha geniş alana yayıldığı bilinen bağlar, son yıllarda buğday ve şeker pancarının iyi gelir getirmesi karşısında gerilemiş, bir kısım bağlar sökülerek tarla hâline getirilmiştir. Asmalardan kesilen sulu, fakat az dayanıklı mercan cinsi üzümlerden evvelce pekmez yapıldığı, bugün ise bunların kasabadaki şaraphanelere gönderildiği bilinmektedir. Ayrıca bu ürünlere, M. gibi büyükçe bir şehrin ihtiyacına cevap verecek Bahçecik köyündeki sebze bahçeleri eklenebilir. Kasabaya uzaklığı ve ulaşım güçlüklerinden dolayı faaliyetini tatil etmiş Demirpınar köyü linyit yatağının, bugün ekonomik bir değeri yoktur.

Platolar içinde derinleşmiş Salhansuyu, Köseler deresi ile alüvyal zemini Yeşilırmağa yaklaştıkça genişleyen Sulu-

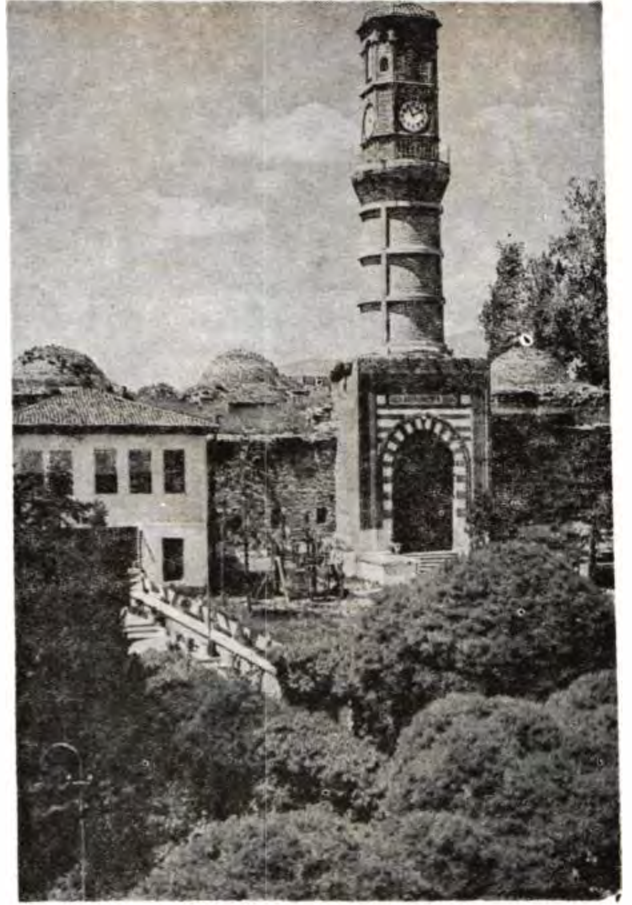
MERZİFON : bir görünüş

ova'da, sulama imkânlariyle birlikte manzara birden değişir. 1963 yılındanberi vâdi yamaçlarında tütün tarlaları dikkati çeker. Suluova'nın beliren mısır (yıllık üretim 75 ton), mercimek (üretimi 1 000 ton), patates (300 ton), sebze ve meyve bahçeleri ve bilhassa Amasya şeker fabrikasının faaliyete geçtiği tarihten sonra alanını ziyadesiyle genişleterek yılda 55 bin tondan fazla mahsül veren şeker pancarı tarlaları yer alır. Salhan suyunda Çayırbaşı - Yeşilören, Gümüş deresinde Hanköy - Çayırözü köyleri arası, çabuk alıcı bulan misket cinsi elma ve çeşitli sebzeler yetiştiren bahçelerle kaplanmıştır. Şu kadar ki, elde edilen sebzeler ihtiyacı karşılayamadığı için, bir kısım sebze Amasya'dan sağlanır.

İlçe merkezi, dağlık kuşakla platolar kuşağının birleştiği alanda eski Phazemin şehri yerinde kurulmuş olan M.'dur. Aşağı yukarı M. Ö. I. yüzyılda Konsül Pompeius'un Neapolis adını verdiği M., zamanla Bizanslılar'a geçmiş, sonra Emîr Dânişmend tarafından fethedilmişti. II. Kılıç Arslan, kasabayı Konya Selçuklu devletine katmış; bundan bir yüzyıl kadar sonra M. İlhanlılar'a geçmiş; XIV. yüzyıl nihayetlerinde Osmanlılar'ın olmuştu. Osmanlı kaynaklarında, kendisinden hep Merzifûn olarak bahsedilen kasaba, Evliyâ Çelebî'nin ziyâreti sırasında üzeri toprak ve kiremit örtülü 4 000 ev ve 600 dükkândan ibaretti. Kasabada pamuk ipliği yapımı, pamuklu dokuma (basma, yorgan yüzü, çarşaf, perde), boya sanayii (M.'un mavi boyaları çevrede ün salmıştı), keçecilik ve çeşitli renklerde sahtiyan imâl eden atölyeler vardı. Kırım halkı, M. bezinden elbise giydiklerinden, Kırım'lı tacirler binlerce top kumaşı oraya götürürlerdi. Kasabanın, içinde ev bulunmayan bir de kerpiç kalesi vardır. M. XIX. yüzyıl ortalarında 10 bin nüfuslu, önemli bir pazar şehri idi. Burada toplanan mallar, Evliyâ Çelebî devrinde de olduğu gibi, kervanlarla kısmen Sinop'a; fakat bilhassa ihraç maksadiyle

MERZİFON : Kara Mustafa Paşa Câmii (Paşa Camii)

MERZİFON : Merzifon'da Çelebî Sultan Mehmed Medresesi'nin kapısı ve Ziya Paşa tarafından yaptırılan saat kulesi

Samsun'a sevkediliyordu. Aynı yüzyılın sonlarında kasaba nüfusu, 5 820'si Ermeni, 800'ü Rum olmak üzere 20 bine yükseldi. Bu tarihlerde dar sokaklar boyunca uzanan yüksek duvarlarla çevrili bahçeler ortasındaki evlerden kurulu kasabanın kuzey kenarında Amerikan din adamlarınca tesis edilmiş, Ermeniler arasında Protestanlık propagandasının merkezi vazifesini gören Anadolu Koleji, onun yukarısında Ermeni kilisesi ve okulu; Fransız Cezvit papazlarının idare ettiği Katolik okulu; iskân alanı ortasında da, yapımı 1414'de tamamlanan, Çelebî Sultan Mehmed hamamı, Murad Paşa camii ve Dürrü Mehmed Efendi medresesi (1733 yılında tamamlanmış) dikkati çeken binalardır. Şehirde kırmızı, mavi renkte bez dokuyan 3 000'i aşkın el tezgâhı faaliyet hâlindeydi. M. nüfusu 1927'de 11 bine düşmüş; bu nüfus, XIX. yüzyıl sonlarındaki seviyesine 1955'de ulaşmıştı. Bugün ise 28 bini aşmıştır. (T. Yücel)

MERZİFONLU KARA MUSTAFA PAŞA : bk. MUSTAFA PAŞA, Merzifonlu.

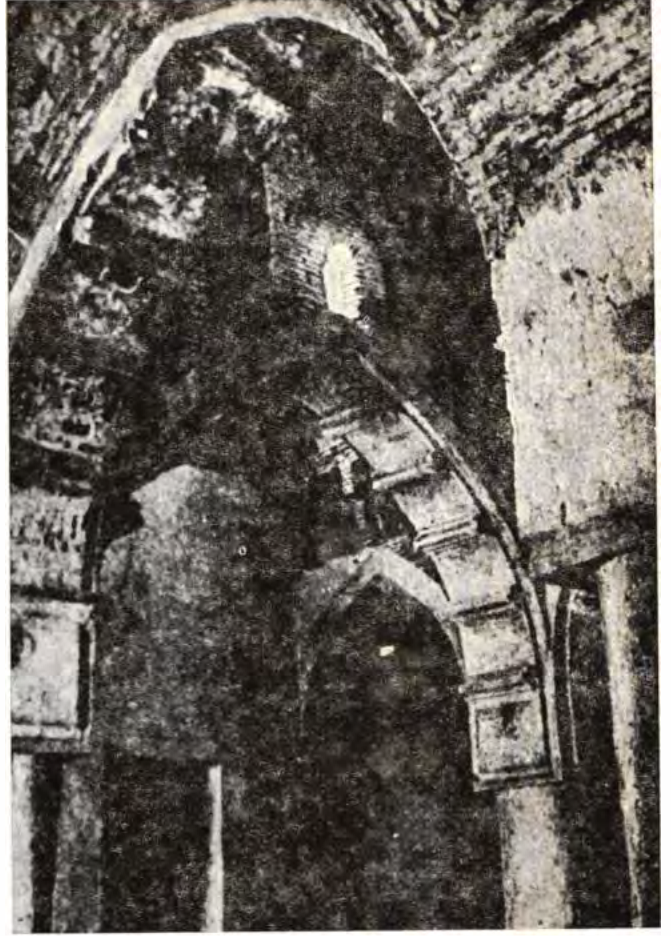
MESCİD : bk. CÂMİ.

MESCİD, Türklerde, "secde edilen", yani "namaz kılınan mahal" anlamında M. yapısı, tarihî kayıtlara göre Türklerde başlangıçtan beri üç cinse ayrıldı: Kubbeli küçük M.'ler, açık havada Kıbleyi gösteren bir mihrap veya tâk ile minberden müteşekkil cepheden başka mimarî kısmı olma-

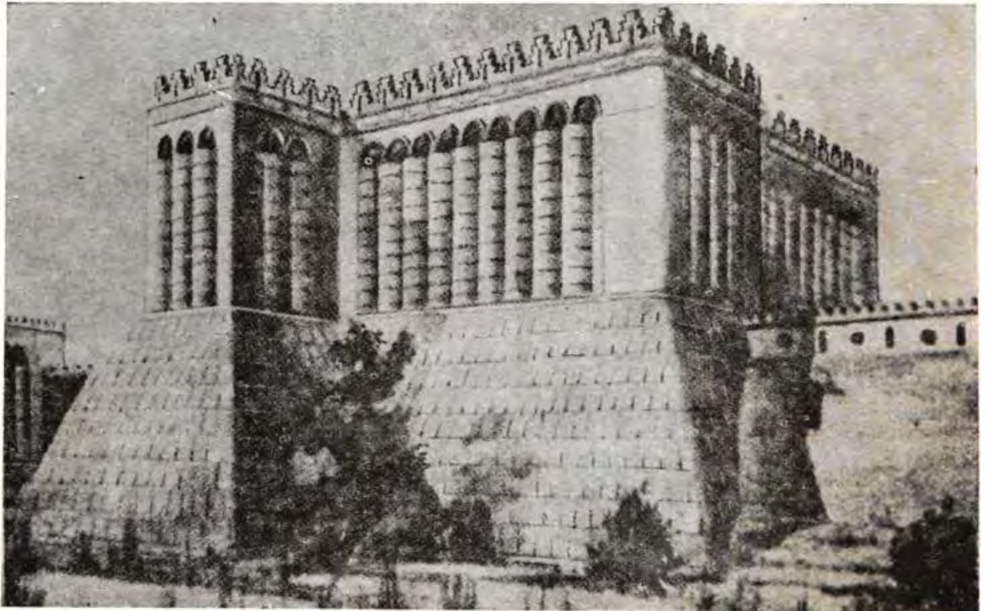
yan, cuma ve bayram namazlarına mahsus "namazgâh" lar ve bu iki cins M.'in unsurlarının birleştirilmesinden ortaya çıkan cami - M.'ler (Türkçe adı ile ulu camiler). Bk. İSLÂM SANATI.

VIII - X. yüzyıllarda Batı Türkistan M.'leri: Üstü kubbe ile örtülü M.'lerin özellikle Türk illerinde gelişmesi Türklerde eski gök ibadeti ve tapınağı geleneğine bağlanmak istenmiştir. Fakat ilk Türk M.'leri tetkik edilince, gök tapınağından M.'e geçişin doğrudan doğruya olmadığı görülür. Nitekim Türkler, gök dininin aslî veçhesini koruduğu göçebe muhitlerde değil, Hazar ili, Horasan ve Türkistan gibi milletlerarası dinlerin de bulunduğu çevrelerde ilk olarak İslâm ile karşılaştılar. Böylece Türkler M. yapmağa başladıkları zaman, muhtelif kültürlerin dinî mimarîlerinin hâtıralarını da taşıyorlardı.

En erken Türk M.'lerinden biri, Zerefşan kıyılarında, İbn Hurdâzba gibi IX - X. yüzyıl yazarlarının "Türk meliğinin şehri" diye andığı ve VIII - IX. yüzyıllarda terk edildiği kazılardan anlaşılan Kökşibagan'daki M.'dir. Gayr-i Müslim "Türk meliği", ordusunun başında bu merkezden Buhârâ ilindeki İslâm toplumlarına akın ediyordu. Şimdiki bir rivayete göre, Kökşibagan halkı bir çömlekçinin İslâmiyete davetine icabet edince, Türk meliği şehri terk etmiş ve M. bina olmuştu. Çömlekçiye atfedilen türbe de M.'in yakınındadır, fakat eski bir yapı değildir. Kökşibagan şehrinin eski adının Türkçe *kök* (= gök) ve Soğdca *bagan* (= mâbudlar) kelimelerinden müteşekkil olarak "Gök mâbudları" anlamına geldiğine dikkati çeken O. İ. Smirnova, Türk meliğinin şehrinde önceleri bir gök tapınağı bulunması imkânına işaret etmektedir. Nitekim, Çigiller gibi, Türkistan'da yaşayan bazı Türk boylarının, gittikçe astrolojik bir veche alan bir gök dinine bağlı bulundukları tarihlerden bilinir. Türkistan'da VII - VIII. yüzyıllarda Türk beylerinin yaptırdıkları sarayların ve tapınakların kalıntılarında güneşe, aya ve bazı yıldızlara tapıldığı görülmektedir. Fakat Kökşibagan M.'inde astrolojik veçheli bir gök ibadetinin hâtıralarından ziyade Buddhist unsurlar sezilir. Gök tapınaklarının, kubbeli üstüvânî şekilde Türk hakan çadırına benzer şekli vardı ki, bu şekil Türk tekkelerinin meydan kısmında muhafaza olmuştur. Kökşibagan M.'i dörtköşe plandadır ve ortada bir büyük kubbe ile mihverlerde ve köşelerde sekiz tane daha küçük kubbe veya çapraz tonozlardan müteşekkildir. Bu yapı da, kâinatın şekli ile ilgili tasavvurlardan gelişmiş, kozmografik bir mânâ taşıyordu. Fakat bu kozmografik plan tarzının ilk örneği V. yüzyılda Hun - Türk Buddhist tapınakları idi (Tun - huang 267-275 tapınakları. Bk. MENG - SÜN). Oğuz ilinde, Karacuk dağlarında Baba-ata'da görüldüğü gibi, iç içe iki kaleden müteşekkil bulunan ve "ordu" denen Türk hükümdar kalelerin-

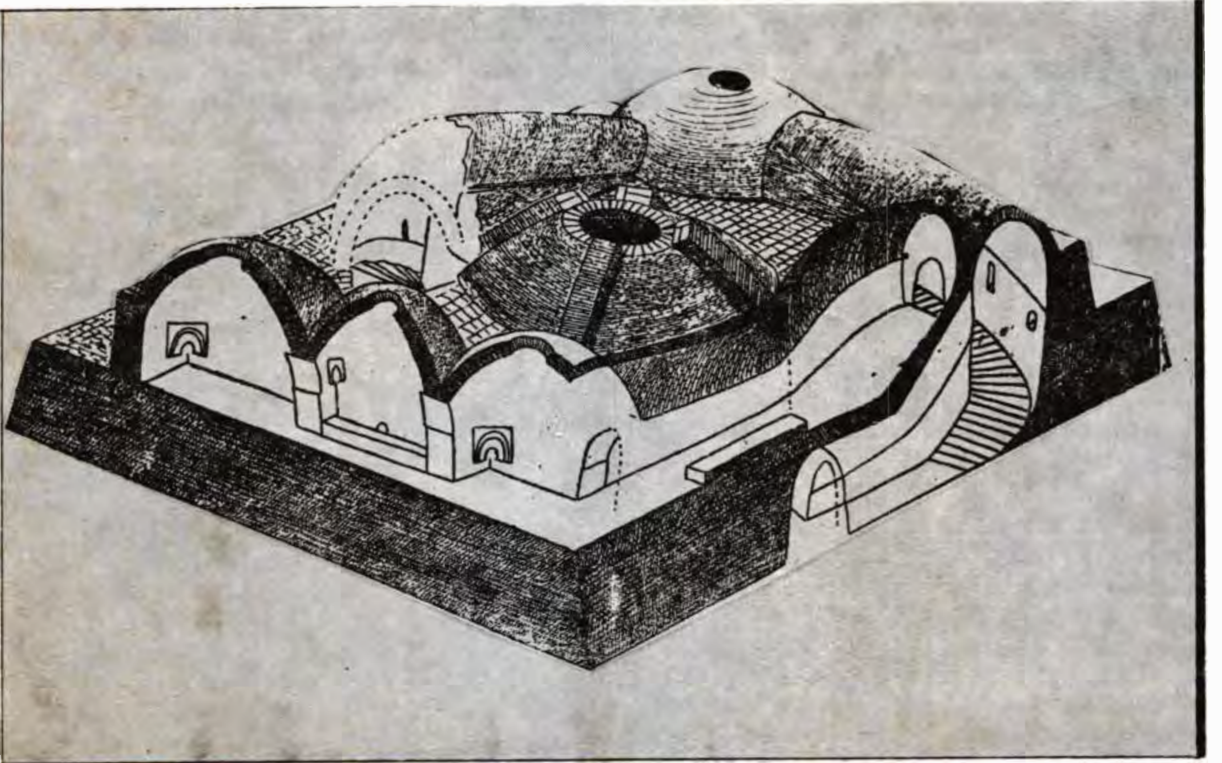
MESCİD : "Türk Meliği" şehri Kökşibagan'da M. VIII. - IX. yüzyıllarda mescidin iç kısmı (Yakubovskiy'den)

MESCİD : M. IX. - X. yüzyıllarda mescide çevrilen Buhârâ beyleri sarayı (Varahşân'ın avlusunun içinin Nil'sen tarafından rekonstitüsionu)

MESCİD : Mimar Sinan'ın eseri/Edirne'de 1574 tarihli Selîmiye Camii

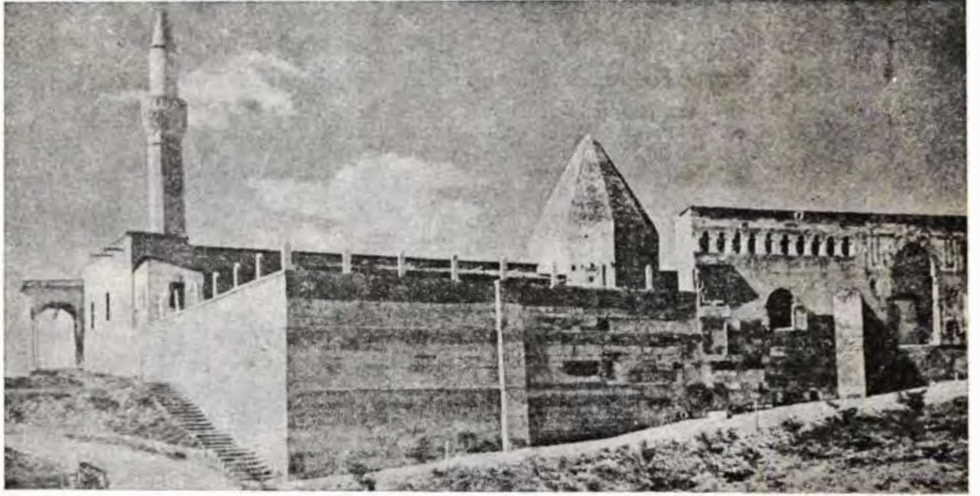

MESCİD : Sir - deryâ doğusunda Karacuk dağları kuzey eteğindeki, Oğuz illerinde, M. VI. - VII. yüzyıllardan Baba - ata kalesinin içinde kubbeli mesken rekonstitüsionu

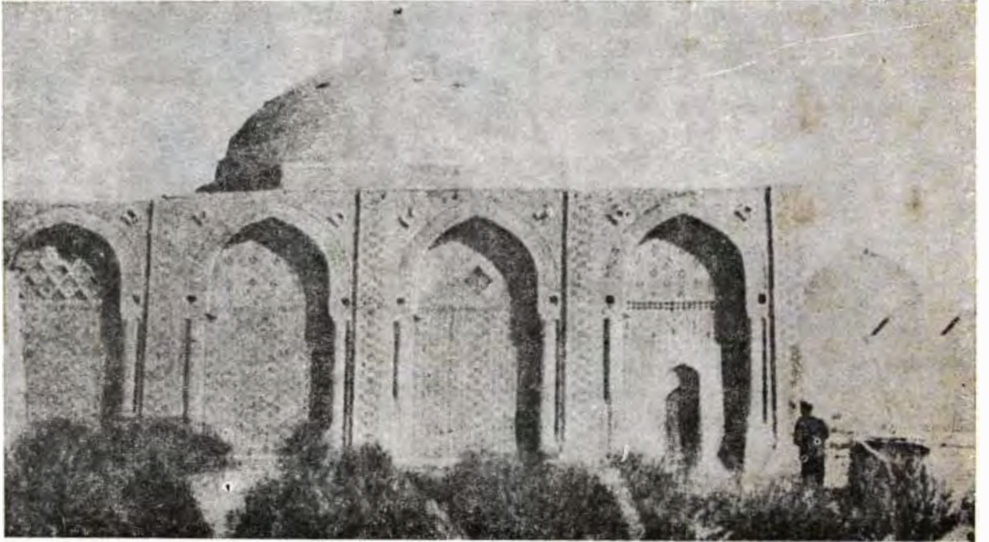
de de VII - VIII. yüzyıllarda, iç kaledeki köşk bazen bu şekli alıyordu. Kökşibagan M.'i Buddhist tapınaklardan ve "Türk Meliği" nin köşkünden de mülhem olabilirdi. Kökşibagan M.'inde, Buddhist tesirlere işaret eden başka hususiyetler de: Buddhist mimarîde burkanın ağacı, yabani incir yaprağına benzetilen şekilde, sivri kemerler ve "lotus - kubbe" şeklinde merkezî kubbedir. Mihrabı bulunmamakla beraber, Kökşibagan M.'i, yine de açıkca İslâmî bir âbidedir. Buddhist tapınakta ve Baba - ata'daki bey köşkünde, kubbeli veya tonozlu hücreler birbirinden duvarlar ile ayrılmış bulunurken, Kökşibagan M.'inde, aradaki duvarlar kaldırılmış ve kubbelerin yükü kemerlere ve kalın pâyelere dayatılarak, cemaatin birlikte namaza durmasına imkân veren büyükçe bir mekân ortaya çıkmıştır. Bu Türk M.'ini, esasen daha geç olan, beş kubbeli Bizans kiliselerinden ayıran hususiyetler de, bir kere planın kiliselerdeki gibi haç şeklinde olmayıp; dörtköşe olmasıdır. Ayrıca, Bizans kubbeleri, yüksek kasnakları ile, her biri ayrı bir birimdir. Türk M.'inde ise, kasnakların basık tutulması ve orta kubbenin büyütülmesi ile dokuz kubbe ehramvarî bir birlik teşkil etmiştir. Şeklî birliğe doğru bu çaba, belki yukarıda sözü geçen Türk yapılarının estetik geleneğinden miras alınmıştı, belki de İslâmın tevhîd ilkesinin ifadesi idi. Kökşibagan M.'inin iç kısmı tuğla yapı üzerine hiç tezyinatsız alabastrit sıvası ile tezahür eder. Yapının asâleti kalın pâyelerin ve sivri kemerlerin nisbetlerindendir. Bu hususlar san'at tarihçilerinin kaydettiği gibi, dinî bir huşû ifadesidir. Bu din ise, Allah'ı her şekil ve tasavvurdan münezzeh bilen ve tezyinatı birer maddî perde sayan İslâm'dır. Kökşibagan M.'inin yanındaki mezarlığın, VII-IX. yüzyıllardan kalma tabakalarında yatan bu ilk Müslüman Türkler, Türk M.'inin günümüze kadar yaşayacak yüksek üslûbunu vücuda getirmiş idiler.

Aynı devirde, belki Türk soyundan Baniçur sülâlesi (847-892)'nin imar faaliyeti esnasında, Belh'de de "Nuh Gunbaz" adı verilen dokuz kubbeli M. bina edilmişti. Fakat Kökşibagan'daki ruhaniyet, Nuh Gunbaz'da duyulmamaktadır. Çünkü bu dokuz kubbeli revaktan ibaret yapıda, tevhîd hissi ifade edilmemiş ve duvarlar da, yine alabastrit sıvası ile olmakla beraber, Türkistan saraylarında olduğu tarzda süslüdür.

Türkistan'da Kökşibagan M.'inin çağdaşı, Buhârâ çarşısındaki tek kubbeli Mâh M.'i ile açık hava "namazgâhları" idi. "Namazgâh" denen açık hava mescidlerinde Kıble yönünü gösteren bir minber ve mihrap dikili bulunuyordu. Türkler'in İranlılar ile beraber, Türk soyundan Buharhudat unvanını taşıyan bir sülâlenin idaresinde yaşadığı Buhârâ ilinde, bu tarz namazgâhlardan cami - M.'ler gelişti. Buhârâ'da, Buhardudatlar'dan birinin dulu, Türk soyundan Kabaç Hatun'un hâkim olduğu 712 yılında, Kuteybe İbn Muslim şehri alarak Buharhudatlar'ın kalesi önündeki meydanı namazgâh ittihaz ettirmişti. Hükümdar kalesi içinde bulunan, fakat âbidevî bir kapı ile meydana açılan "buthâne" (put tapınağı, dinî hüviyeti bilinmemektedir) de "namazgâh"ın bir kısmı oldu. Böylece, âbidevî bir tâk şeklinden müteşekkil eyvan denen kısım ile tebarüz eden cuma M.'i tarzı meydana geldi. Bu şekilde tâk ve eyvanlı namazgâh, daha sonra medrese olarak da kullanıldı (bk. MEDRESE). Tâk ve eyvan, Roma - Parth çevresinden gelme bir mimarî unsuru olmakla beraber, Türk asıllı Buhar-

MESCİD : Konya'da M. 1224 tarihli Alâeddin camii

MESCİD : Merv'de Selçuklu devri M. 1096 tarihli Talhaton - Baba mescidi (G. A. Pugaçenkova'dan)

MESCİD : İstanbul'da 1616 tarihli Sultan Ahmed camii

hudatlar kalesinde, Çin - Türk astrolojisi ile ilgili bir timsal olmuştu. Buharhudatlar kalesi, Çin - Türk gök dininde kutbu teşkil eden Yetiken (Yediler: Büyükayı) burcu şeklinde bina edilmişti. Kalenin yedi âbidevî kapısının sütunları yedi yıldızı temsil ediyordu. Şüphesiz ki "buthâne", heykeller yıkılarak M.'e eklenince eski mânâsı unutuldu. Nitekim, sonraki Türk M.'lerinin âbidevî kapılarında "ilâhî mîsâk" a secde edilerek girilen *bâb"* (kapı)'a benzeten ve "rahmet kapısı" hakkında âyetler görülür (*Kur'an,* IV/54, XVII/23). Türkistan'da mihrabın da tâktan geldiği anlaşılmaktadır. Buhârâ ilinin başşehirlerinden Numucket'te X. yüzyıldan önce, hükümdar sarayının âbîdevî kapısının Kıbleye işaret ettiğini Makdisî anlatmaktadır. Makdisî, yine Buhârâ ilinde, mücevherli bir mihraptan da söz eder. Yine Buharhudatlar'ın bir diğer sarayı olan Farahşî'de dört tâk ve eyvanı bulunan bir avlunun X. yüzyılda M. ittihaz edildiği anlaşılmaktadır. Nil'sen, bu yapıyı dört tâklı ve eyvanlı ve medrese tertiplerinin prototipi olarak görmektedir.

X. yüzyılda yaşayan Makdisî'den öğrenildiğine göre, Türkistan'ın Müslüman Türk bölgelerinde, cami - M.'ler ya şehrin ortasında, ya hükümdar kalesi önündeki meydanda, yahut çarşıda yer almakta idi. Nehir kıyılarında, arklarda suların aktığı ve büyük ağaçların yükseldiği bağlar içinde de câmi - M.'lerden söz edilmektedir. Makdisî, M.'lerin tuğla duvarları ve "tâk" şeklinde kapılarından söz eder. M.'in etrafında ekserî başka imaretler bulunuyordu (bk. MEDRESE. Minare tarihi için bk. MİNÂRE). Zerefşan kıyılarında bulunan M.'lerde ve Sirderya bölgesinde Sayram cuma - M.'inde X - XI. yüzyıllardan kalma oymalı ve kitabeli tahta sütunlar, tavan kısımları ve tahta mihrap kalıntıları da bulunmuştu. M.'de figüratif eserleri yasaklayan İslâm umdesine uygun olarak, bu tahta eserlerde eski figüratif unsurların hendesî şekillere giriş safhaları, san'at tarihçilerince tespit edilmiştir.

Özellikle tanınmış Türk M.'lerinden, Amuderya'nın Aral gölüne munsabının doğusundaki Oğuz merkezi Bara-tigin câmi - M.'i, bu bölgede taş ocakları bulunduğundan, belki taştan idi. X. yüzyılda İbn Havkal, Sirderya kıyılarında göçebe Oğuz ve Karlukların yeni İslâmiyet'e girerek Sütkent'te bir "minber" (M.) bina ettikleri ve etrafına çadırlarını diktiklerini anlatır. Sütkent harabeleri hâlen mevcuttur ve M. kalıntısı sanılan büyük seddin üstünde bir de şadırvan yeri bulunmuştur. Kuzey - batı Türkistan'ın Argu bölgesinde, Türkler arasında Nesturî Hıristiyanlık da yaygınca olduğundan, Argu şehirlerinden Taraz ve Mirki'deki câmi - M.'ler önce kilise idi. X. yüzyılda bütün İslâm illerinin en mamur ve en çok M. bulunan bölgesi, 819'da İslâma giren Türk memleketi Taşkent idi.

Karahanlı devri (840 - 1220) ve daha sonraki Türkistan M.'leri : Hakanî veya "Türk" adı verilen ve Gök Türk hakanlarından indiği anlaşılan, modern tarihçilerin Karahanlı dediği sülâle (840 - 1220)'den Kâşgar hükümdarı Satuk Buğra Han'ın 926 sıralarında İslâmı kabûlü ile Türk M. yapısında bir gelişme oldu. İslâmiyeti kabûl etmeden önceki Türk hakanlarının, Müslümanlara kaybettiği Batı Türkistan illerini de geri alan Karahanlılar, Müslüman Türk dünyasının başına geçerek, M. binasına yüksek önem verdiler.

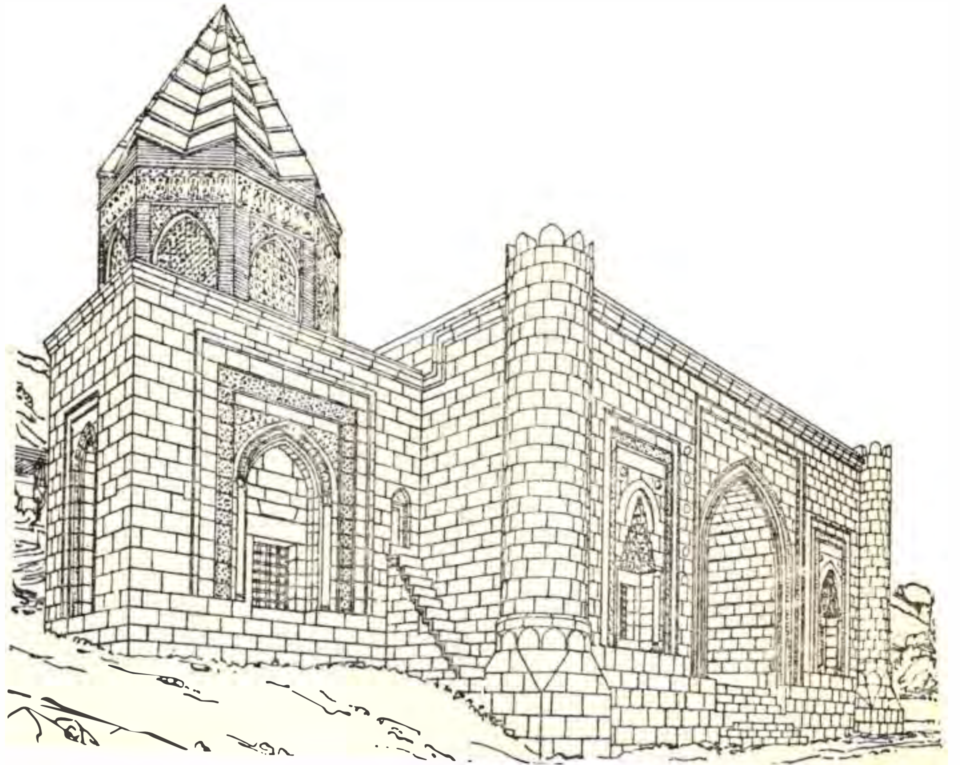
İlk Karahanlı M.'lerinin eski Buddhist tapınaklarından olduğunda şüphe yoktur. Satuk Buğra Han, henüz çok genç iken gizliden Müslüman olmuştu. Cemal Karşî'nın rivayetine göre, bu devirde Kâşgar'ın kuzeyinde Artuç'ta bir tapınağın inşasında tuğla taşımağa mecbur edilmişti. Satuk Buğra gönlünden bu tapınağı Allah'a adamıştı. Nitekim Kâşgar'da İslâmiyet yerleşince Satuk Buğra Artuç'taki tapınağı M. yaptı. XI. yüzyılda *Kutadgubilig* şairi de "Burkan orun" (Buddha tahtı)'un "cemâat (câmi) kılınmasını" tavsiye eder (beyit 5486). Kâşgar etrafındaki diğer Buddhist külliyeler de İslâma vakfedildi (bk. KÂŞGAR). Buddhist külliyeler yanında hakan "ordu" (kale)'ları da M.'e çevriliyordu. Burana'daki kalıntılar buna delâlet eder (bk. MİNÂRE).

Karahanlı devrinde, Buddhist mimarînin tesirlerinin yenilenmesi Kâşgar Karahanlı muhitinin Buddhizm'den İslâma

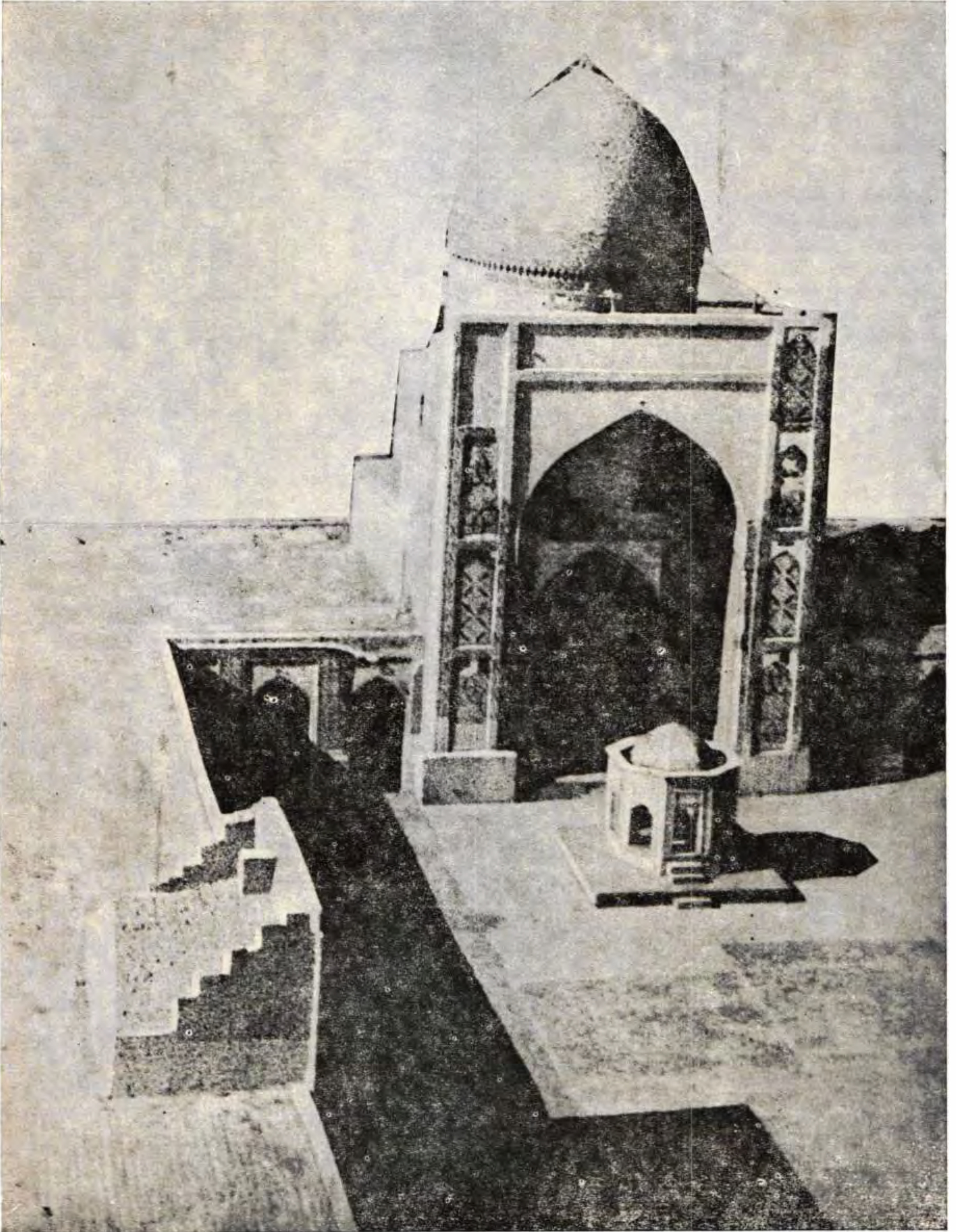
geçmiş olmasıyla izah edilir. Meselâ üst üste iki kubbeden müteşekkil, yükseltilmiş ve bazen soğan şekli alan kubbelerin Uygur Buddhist mimarîsinden geldiğine Diez dikkati çekmişti. Bu tarz kubbeler, İslâm san'atında, Karahanlı devrinde, Buhârâ'da Çu Tigin Nasr b. İbrahim Şems-ül Mülk (1068 - 1080)'ün namazgâhının eyvanı gibi yapılarda tekerrür eder. Burkanın şeref şemsiyesini temsil eden ehramvarî, bazen dilimli künbedler de, Karahanlı devrinde XI. yüzyıl türbelerinde ihya edildi. Mimârî kaplamalardan oymalı seramik ve tuğlalar Batı Türkistan'da sırsız iken, Çin ve Uygur illerinden Kâşgar'a geldiği anlaşılan teknikler ile, Karahanlı devrinde yeşilimtırak gök renginde sırlandı. Çin - Uygur mühürlerine benzer şekilde Kûfî ibareler teşkîl eden tuğla mozaikleri ile duvarları kaplamak usulü, Karahanlı devrinde başlamış görülmektedir (bk. MEDRESE). Buddhist "idhiz - ev" (kule - tapınak)'lerine benzeyen ilk âbidevî minâreleri de Türkistan'da Karahanlılar yaptı (bk. MİNÂRE). X. yüzyıldaki gibi oymalı tahtadan sütun ve mihraplar Karahanlı devrinde devam etti. Arapça yazı ile kitabeler san'at eseri mertebesine çıktı (bk. KARAHANLI SAN'ATI). 992 - 999 arasında Karahanlılar Batı Türkistan'daki eski İslâm illerini de aldılar. Bu illerdeki kalıntılarda yapılan tetkiklere göre, Karahanlılar'ın M.'leri özellikle çok kubbeli revaklardan müteşekkil bulunmak ile tebarüz ediyordu. Eski küçük M.'ler de büyütülerek çok kubbeli şekle sokuldu. Buhârâ çarşısındaki tek kubbeli Mâh M.'i bugün kalıntıları ayakta kalan on iki kubbeli şekle girdi. Tirmiz'de XI. yüzyılda, kitabelerde adı "Tiga" (?) Tigin gibi okunan Karahanlı'nın imar faaliyeti esnasında, Hakîm - üt - Tirmizî küllıyesındeki üç kubbeli M., dokuz kubbeli olarak genişle-

MESCİD : Semerkand'da Timur'un (M. 1369 - 1404) yaptırdığı Bibi Hanım cuma mescidi

MESCİD : Amasya'da Gök - Medrese camiinin A. Gabriel tarafından rekonstitüsionu

MESCİD : Karahanlı Arslan Han'ın M. 1122'de Buhârâ'da bina ettirdiği Ulu camiin 1514 tarihinden sonra bugünkü görünüşü

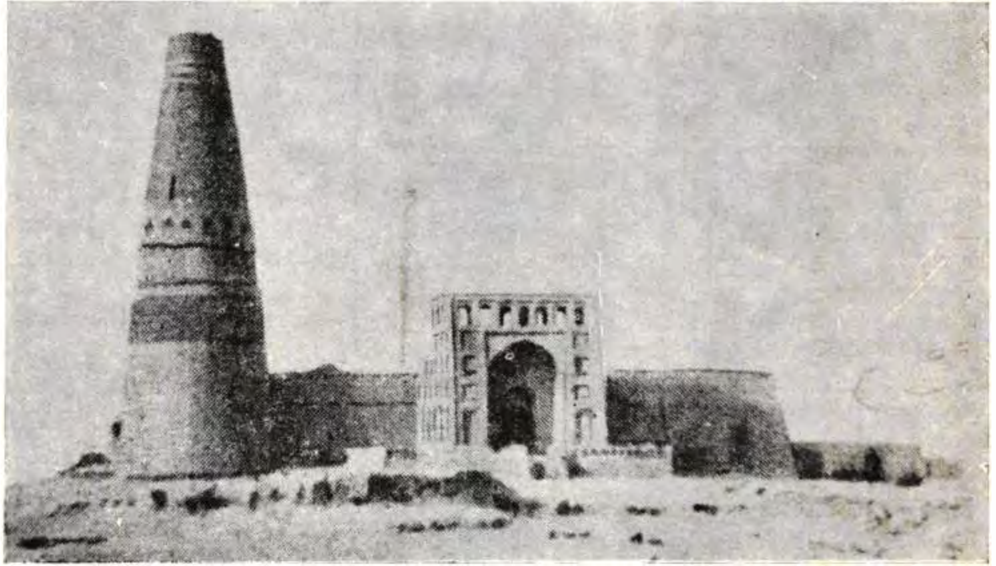
tildi. Tirmiz yakınında Ostaâne Baba külliyesinde XI. yüzyıldan kalma on iki kubbeli bir yapının da M. olduğu sanılır.

Türkistan'da Karahanlı devrinde bina olunan tanınmış M.'ler arasında başlıcaları şunlardı: Kâşgar, Taraz ve Uzkend gibi Karahanlı başşehirlerinde M.'ler çoktu. Semerkand'da başşehir olan Böri Tigin Tamgaç Kara Han Ebû İshak İbrâhim b. Nasr (1052 - 1068)'ın Kusam İbn Abbâs külliyesinde yaptırdığı M.'in (bk. MEDRESE) Z. V. Togan şimdiki Hızır M.'i yerinde bulunduğunu sanmakta idi. Çu Tigin Nasr b. İbrahim Şems - ül - Mülk (1068 - 1080) Buhârâ ilinde İskecket'te bir câmi - M. ve Şems - âbâd adlı sarayının bahçesinde namazgâh bina ettirdi. Şems - ül - Mülk'ün namazgâhı, ahfadından Arslan Han (1102 - 1130) ve Timur devrinde onarıldı. Arslan Han, Buhârâ Cami'inin bânisidir (1122). Çok kere onarılan Buhârâ Camii'nin bir avlu üzerinde dört eyvandan mürekkep şimdiki şekli 1514 yılındadır.

Karahanlı devrinde Müslüman Türk M. mimarîsinin klasik normları kuruldu. Bu üslûp Türkler'in yayıldığı bütün illere, Kuzey Hindistan'a, sonradan İslâm'a giren Doğu Türkistan'a, Hvârizın'e, Horasan'a, İtil kıyılarında proto - Bulgar muhitine ve Türkiye'ye ilerliyecekti.

Türkistan'da Timurlu devri (1369 - 1500) yenilikler getirdi. Timur'un binalarında kubbeler ve kasnaklar yükseldi ve yapılar gök renginde çiniler ile kaplandı (bk. MEDRESE). Timurlu mimarîsinin âbidevî cuma M.'i Semerkand'da 1390 - 1404 arası Timur'un bina ettirdiği ve bir efsane ile ilgili olarak Bibi Hanım adını taşıyan M.'dir. Gök rengi çini mozaikleri ve kûfî yazılar yazılmış tuğlalar ile âbidevî giriş tâkı, büyük kubbesi, baştanbaşa çini ile kaplanmış cepheleri ve minâreleri ile Bibi Hanım M.'i, mücevher gibi işlenmiş bir âbidedir.

Hvârizm, Horasan (Türkmenistan'daki kısmı), Azerbaycan mescidleri: Hvârizm, Horasan ve Azerbaycan, Türk sülâleler idaresinde ve gittikçe Türkleşen bölgeler olarak, bir taraftan Türkistan M.'i, diğer yönden de Yakın Doğu Arap M.'i şeklinin tesirlerine açık bulunuyorlardı. Horasan M.'leri kıbleyi gösteren eyvanlı bir cephe olarak bir meydanda yer alan ve Türkistan'da "namazgâh" denen şekillerden gelişmiş gözükmektedir. Ancak cephelerin yanlarına sütunlu ve düz tavanlı kısımlar, önlerine son cemaat için revaklar ve yine revaklı bir avlu ilâve edilmişti. Çok sütunlu ve düz tavanlı M. kısımları da her halde Yakın Doğu Arap M.'i tesirlerine işaret ediyordu. Türk Hvârizmşah sülâleleri (1017 - 1213) devrinden Hiyve câmi - M.'inin hâlen mevcut 227 tahta sütunundan birkaçı XI. yüzyıldan kalma, kadîm Türkistan usulünde, alt kısmı boğumlu sütunlardır. Simcûrî Türk beyleri (922 - 994) ve Selçuklu (1037 - 1200) devirlerinden bugünkü

MESCİD : Doğu Türkistan'da Turfan'da 1790 sıralarında yapılmış Hoca Emin mescidi

MESCİD : M. 1228 tarihli Divrik camii

Türkmenistan sahasında da M.'ler ve kalıntıları mevcuttur. Dihistan'da Misriyân câmi - M.'i, Merv'de 1096 tarihli Talhatan Baba M.'i, Merv kuzeyindeki Kurtlı külliyesindeki M. bunlardandır. Azerbaycan'da 868 - 930 arasındaki Türk soyundan Sâcî sülâlesi ve 1054 - 1226 arasında Selçuklu ve İldenizli Atabeğler devrinden kalma M.'ler, ekserî taş malzemeden olmakla beraber, Horasan üslûbundadır (Bakû'da Selçuklu devrinden 1077 tarihli Sınıkkale M.'i, 1169 tarihli Lezgi M.'i gibi. Moğol devrinden 1277 tarihli Urmiye M.'i ve 1368 tarihli Derbend câmi - M.'i aynı üslûba sadık kalmışlardı).

Horasan (Nişapur) ve Azerbaycan'ın Fars'a bağlı kısmındaki taştan veya gök rengi sırlı çini Selçuklu devri küçük mihrapları, Nûr âyetinden mülhem, kandil ve sütûn gibi remizler ile temayüz eder.

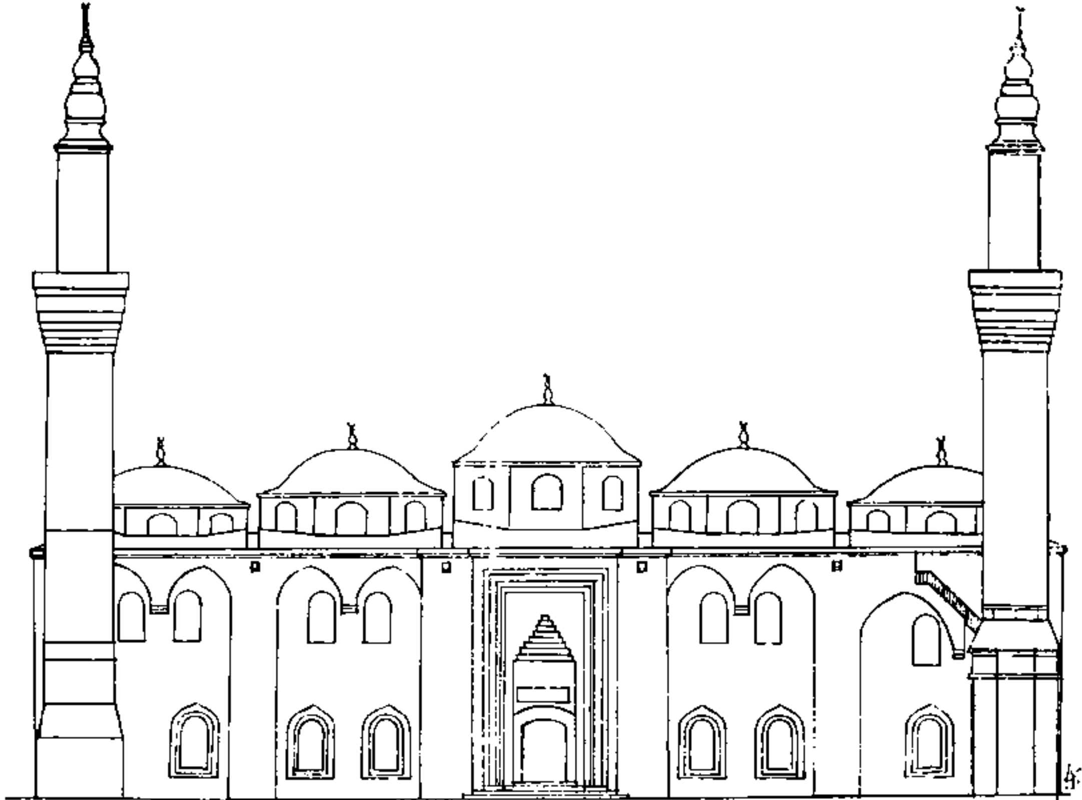
Karakoyunlu Cihan Şâh (1439 - 1467) devrinden kalma Tebriz Gök M.'i, Timurlu devri Türkistan çini kaplı M. üslûbunun güneye ilerleyişinin bir merhalesidir. Timurlu çini san'atının Karakoyunlu, Akkoyunlu ve Safevî devri Azerbaycan ve Fars'ta olduğu gibi Türkiye'de de bazı tesirleri görülecekti.

Türkiye M.'leri: Anadolu Selçuklu M.'leri, Türkistan ve Horasan'da gelişen muhtelif üslûplara sadık kaldı. Anadolu'nun fethi devrinde artık Türk M. üslûbu ve mukaddes mânâlar taşıyan mimarî şekiller birkaç yüzyıldan beri vücud bulmuştu. Bu sebepten yabancı dinlerin mimarî şekillerinin tesiri altına girmek Müslüman Türkler için söz konusu olamazdı. Aksine, Türkler câmie çevrilen kiliseleri (meselâ Aya Sofya'yı) tamir ederken, bazı ilâveler ile kendi M. yapılarına benzetmeğe çalışacaklardı. Fakat Anadolu'da M. yapısı için de taş malzeme kullanılmağa başlanması ile, taşçılık tekniği bakımından yerli tesirler olabilmişti. Yine de kubbeler, bingiler, künbedler, sivri kemerler, pâyeler, minâreler ve bunların nisbetleri, özellikle Karahanlı mimarîsini hatırlıyordu.

Melik Şâh (1072 - 1092) devrinden Isfahan Cuma M.'i ve bunun bir kısmı olan Künbed-i Mâki'de görüldüğü gibi, dört eyvanlı bir açık avludan ibaret câmi - M. ile tek kubbeli küçük M. şekilleri, Selçuklu devrinde özellikle bugün Fars'a bağlı olan bölgelerde gelişti. Türkiye'de ise, VIII - IX. yüzyıllardan beri Türkistan ve Horasan'da mevcut bulunduğunu ve Türkistan'da ve Horasan'da Karahanlı ve Selçuklu çevrelerinde yaygın olduğunu kaydettiğimiz Türk üslûbunda, çok kubbeli ve tonozlu ve yine Horasan'da mevcut çok sütunlu düz tavanlı (Arab M.'leri tarzında) kapalı ulu câmiler, özellikle gelişecekti.

Türkiye ve sınırlarında çok kubbeli ve tonozlu M.'den şu örnekler verilebilir: 1071 sıralarında bina edilen veya M. şekline sokulan Ani M.'i; Nahçivan'da İldenizli Atabegler devrinden (1136 - 1225) kalma Şeyh Horasan M.'i; 1179 tarihli Erzurum Ulu câmii; yapımına 1156 - 1162 sıralarında başlanan Konya İplikçi câmii; 1224 tarihli Niğde Alâuddîn câmii; 1228 tarihli Divriği Ulu câmii; XIV. yüzyıldan kalma Amasya Gök Medrese câmii ve diğerleri.

Ahşap tavanlı ve çok sütunlu, kıble tarafında kubbe ve bazen ortada bir ışık ile temayüz eden Selçuklu ve Beylikler devirlerinden kalma ulu câmiler arasında, şunlar sayılabilir:

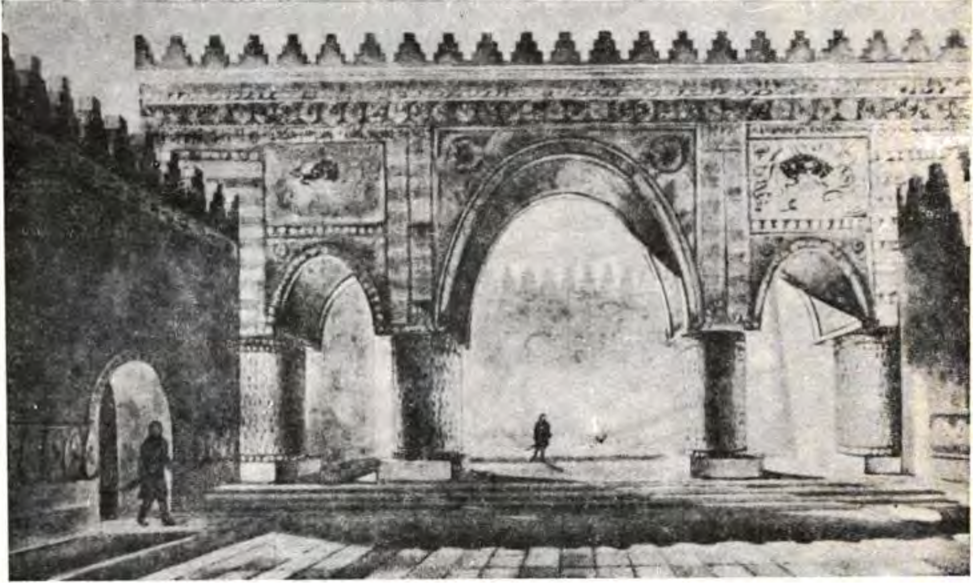
MESCİD : M. 1399 tarihli Bursa Ulu camiinin A. Gabriel tarafından rekonstitüsionu

1094 sıralarından Diyarbakır Ulu câmii; XI-XII. yüzyıllardan Sivas Ulu câmii; 1140 sıralarından fakat çok tamir görmüş Kayseri Ulu câmii; 1155-1220 arasında Konya Alâeddin câmii; 1200-1239 arasında Dünyasır Ulu câmii; 1237 tarihli Kayseri Hvand Hatun câmii; 1272 tarihli Afyon Ulu câmii; 1290 tarihli Ankara Arslanhâne câmii; 1298 tarihli Beyşehir Eşrefoğlu câmii.

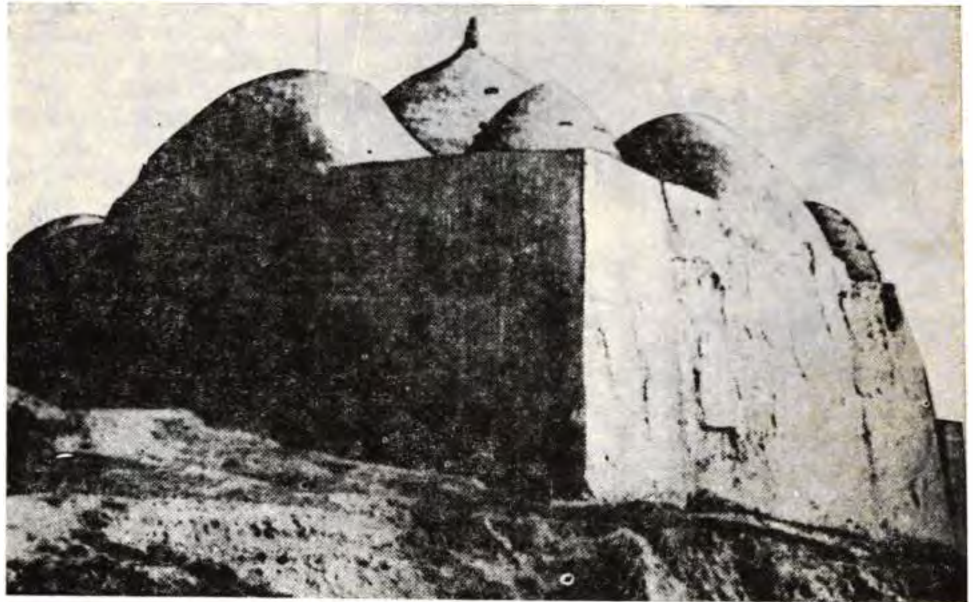
Türkiye'de Selçuklu ve Beylikler devri M.'lerinin bir hususiyeti de Karahanlı devrinde, Türkistan'da türbelere tahsis edilen mahrutî veya ehramvarî künbedlerin bazan kubbelerin yerini alması oldu. Selçuklu ve Beylikler devri Anadolu M.'lerinin sırlı çini mozaik mihrapları diğer Selçuklu illerine nisbetle daha büyük çapta idi. Türkistan'da başlayan tarzda oymalı tahta kısımlar da Anadolu M.'lerinde devam etti.

Osmanlı M.'leri, Selçuklu ve Beylikler devri Türkiye mimarîsinin devamı olmak ile beraber, Moğol istilâsıyle gelen bazı yeni Türkistan ve Horasan tesirlerini de kaydetti. A. Kuran, erken Osmanlı M. mimarîsinin özellikle Bursa ve Edirne'de gelişen safhasında şu tarzları sayar: Konya İnce minâreli medresesine benzer şekilde, tek kubbeli bir hücreden ibaret, fakat Horasan'da olduğu gibi, son cemaat revakları ile de tebarüz eden M.'ler (Bursa'da 1335 tarihli Alâeddin M.'i ve İznik'te 1336 tarihli Hacı Özbek M.'i gibi). İkinci tarz, Selçuklu devrindeki çok kubbeli ulu câmi tertibinde idi. Bunun Osmanlı devrinden örnekleri, 1399 tarihli Bursa Ulu câmii ve 1403 tarihli Edirne câmiidir. Üçüncü tarz, tek veya çok kubbeli Bursa M.'lerinde belirir: Bunlarda Tebriz Gök M.'inde görülen şekilde, kıble cihetinde bir eyvan ve ortada bir şadırvan bulunuyordu. Bursa'da 1339 tarihli Orhan ve I. Murad câmileri, 1390 tarihli Yıldırım Bâyezid ve 1413-1420 arasında bina edilen ve iç çini tezyinatı ile emsalsiz bir eser olan Yeşil câmi bu tarzdadır. Yeşil câmiin iç çini mozaikleri, henüz Türkistan'da Karahanlı devrinde başlamış ve güneye ilerlemiş yeşilimtırak renklerdedir. Daha sonraki Osmanlı çinileri ak zemin üzerine cennet bağını andıran çiçeklerle câmilerin içini tezyin edecektir.

E. Diez ve O. Aslanapa'nın belirttikleri gibi, İstanbul'un fethinden önce bile, Türkiye büyük devlet mertebesine çıkınca, Osmanlılar âbidevî çapta câmi-M. yapımına başlamışlardı. Bu gelişmenin son istihalesi, Aya Sofya'nın yükseldiği İstanbul'da salâtin câmilerinde yer aldı. İstanbul'un fethinden sonra Bursa ve Edirne üslûplarında M.'ler bir süre devam etti (1462 tarihli Mahmud Paşa, 1465 tarihli Murad Paşa, 1485 tarihli Davud Paşa M.'leri). Saiâtin câmileri ise âbidevî ölçüler bakımından Aya Sofya'dan ilham almakla beraber, onu taklit etmiyordu. Mekânın genişletilmesi safhalarında VIII-IX. yüzyıllarda Kökşibagan M.'inde görülen üslûba şaşılacak kadar sâdık kalınmıştı. Câmi yapısı, ehramvarî kitle teşkil

MESCİD: M. IX.-X. yüzyılda mescide çevrilen Buhârâ beyleri sarayı (Varahşân'ın avlusunun cephesinin Nil'sen tarafından rekonstitüsionu)

MESCİD: "Türk Meliği" şehri Kökşibagan'da M. VIII.-IX. yüzyıllardan mescidin cephesi (Yakubovskiy'den)

eden bir bütün olarak tasavvur ediliyordu. E. H. Ayverdi'nin ifade ettiği gibi, yapının birliğini muhafaza eden üslûp her halde İslâmın tevhîd mefhumundan ilham alıyordu. İstanbul salâtin câmilerinin bir yeniliği, yarım kubbelerin ilâvesi ile mekânın genişletilmesi oldu. Yarım kubbe ilâvesi ile mekânın genişletilmesi 1462 - 1470 arasında yapılan ilk Fâtih câmiinde görüldü. Daha sonra mihverleri dört yarım - kubbe ilâvesi ile âbidevî İstanbul câmileri tertibine varıldı. E. Diez ve O. Aslanapa bu istihaleyi 1548 tarihli Şehzâde, 1616 tarihli Sultan Ahmet ve 1597 - 1663 arasından kalma Yeni Valide câmilerinde takip etmektedirler. Edirne'de II. Selim câmii (1574) büyük kubbenin etrafında sekiz tâlî kubbe ile muazzam bir çapa vardı. Artık Osmanlı selâtin câmii, merkezî bir kubbe etrafında, ehramvarî bir kitlede birlik bulan kubbeler silsilesi, inanılmaz incelikte yüksek minareleri (bk. MİNÂRE) ve câmiin etrafında dizilen medrese ve imaretleri ile kendine öz bir klasik normun zirvesine ermişti.

XVIII. yüzyılda başlayan zerafete doğru gelişme 1755 tarihli Nûr-u Osmaniyye camiinde ve Dolmabahçe ile Ortaköy (1853) gibi Boğaziçi M.'lerinde ilerledi. Fakat Avrupa tesirlerinin getirdiği karışık üslûbun zararları da başlamıştı ve bazen bozuk tarza kadar gitti. Cumhuriyet devrinde M. mimarisinde klasik norma dönüş başlayarak, Ankara'da Kocatepe ve Maltepe camileri meydana çıktı. Osmanlı M. üslûbu, Osmanlı Türk idaresinin yayıldığı üç kıt'a üzerinde de nice âbideler bıraktı. (E. Esin)

MESCİD-İ AKSÂ, Kur'ân'ın Mîrâc hakkındaki âyetinde (XVII/1) "uzaktaki mescid" anlamında geçen tâbîr. Kudüs'te Dâvûd Peygamber'in ibâdet ettiği ve Süleyman Peygamber'in bina ettirdiği mâbed ile, onun yerinde H. 72 (M. 691)'de inşa edilen İslâm mescidine de aynı ad verilir.

Hicret'ten (M. 622) bir veya iki yıl önce bir gece Hazret-i Muhammed Kâbe'de veya akrabasından Umm-u Hânî'nin evinde bulunurken vâki olan Mîrâc mucizesi hakkındaki İsrâ sûresinin ilk âyetinde "M. A." tâbîri geçer.

"Yükselme" anlamına "Mîrâc", "gece sefer ettirdi" mânâsına isrâ ve M. A. tâbirlerinin mahiyeti hakkındaki münakaşalar, Hazret-i Muhammed'in vefatından sonra eshâb arasında başlıyarak, bütün çağlarda İslâm âlimlerini düşündürmüş ve bu mesele, günümüz müsteşrıklerine kadar devam edegelmiştir. Âyetlerin ve hadîslerin aklın eremiyeceği ruhânî esrar olarak bıraktığı bu mefhûmlar arasında, M. A. hakkında da ayrı düşünce cereyanı gelişti. Kudsî bir hadîste Mîrâc için "rûyâ" denmektedir. Hazret-i Ayşe ve onu takib edenler bu ve vahy hakkında hadîslere dayanarak Mîrâcı, uykuda değil, fakat gönülde beliren bir rüyâ sayıyorlardı. Böylece M. A., Kur'ân'da âyet XXXIX/75'de geçen "Beytü'l-mamûr" remzi gibi, tevhîd dîninin mekâna bağlı bulunmayan bir timsali oluyordu. Abdullah b. Abbâs ve onu takib eden Eş'arîler ise hadîs-i kudsîdeki "rûya" tabîrini "ru'-yet" (cismânî göz ile görmek) gibi anlıyorlardı. O takdirde M. A., Dâvud'un ibâdet yeri ve Süleyman Peygamber'in bina ettiği Beytü'l - Makdis'in (İbrânîce Bet hammik daş) harabeleri olmakta idi. Nitekim Hicretin ikinci yılından önce "Beytü'l - Makdis" İslâm'ın ilk kıblesi olmuştu. Peygamber'in, niyet ile ziyaretine müsade ettiği üç mescid, Kâbe, Medine'de Mescid-i Nebevî ve M. A. olduğuna göre, "M. A." ancak "Beytü'l - Makdis"'in karşılığı bulunabilirdi. Nitekim H. 16/M. 637'de Kudüs'e giren Hazret-i Ömer keyfiyeti böyle bilmişti.

Bu iki ayrı temayül arasında, dört Sünnî mezhebin imamları ve bu konuyu özellikle araştıran İbn Taymiyya (ölm. H. 776/1374) bir orta yol buldular. Bunlara göre Necm sûresi âyetleri (XXVII/7 - 18) ve Mîrâc hadîsleri, mekân, zaman ve tasavvurun ötesindeki merhaleye Sidretü'l - Müntehâ (en son sidre ağacı) remzi ile işaret etmektedirler. "En son sidre"'nin ötesi tasavvuru aştığı için âyet ve hadîsler bu merhaleden ötesi hakkında sükût eder. M. A. ise bu merhalenin berisinde, kâinât içindeydi. Nitekim Peygamber kendisinden soranlara M. A.'nın şeklini tarif edebilmişti.

Beytü'l - Makdis M. Ö. 587'de Bâbil tarafından yıkıldıktan sonra, M. Ö. 37'de Herod devrinde imar edilmiş, sonra M. 71'de Roma imparatoru Titus devrinde yakılıp yıkılmıştı. Musevîler'in buraya dönmesi ölüm cezası tehdîdi ile yasaklanmış bulunuyordu. İmparator Hadrian 132 - 135 arasında Colonia Aelia Capitolina adı verdiği Kudüs'ü yeniden îmâr etti. Beytü'l - Makdis ve Dâvûd'un bina ettiği ilk şehir kısmı artık yeni şehrin güneyine düşüyordu. Beytü'l - Makdis'in bulunduğu yere Quadra adını vererek Hadrian heykeli ve bir Jupiter tapınağı yapıldı. Taberî'nin naklettiği Musevî rivayetine göre, Quadra mâbedi, Beytü'l - Makdis'in taşları ile ve bunların yerlerine çöp doldurarak, inşa edilmişti. "Beytü'l - Makdis'ten ancak iki hâtıra ortada kalmıştı. Şehrin güney - doğu sınırında Herod devrinden kalan büyük taşlar ile bina edilmiş sed kısmı ve az daha kuzeyde kadîm Musevîler'in kurbanları yaktıkları bir kaya (Arapça as - Sahra), Tevrat'ta bulunmayan, fakat III - V. yüzyıllardan Talmud'da rastlanan rivayete göre, İbrâhim Peygamber oğlunu burada kurban etmek istemiş ve nice peygamberler burada duâ etmişlerdi. Taberî'nin naklettiği diğer Musevî rivayetine göre Roma imparatoru Konstantinus (306 - 337) Hıristiyanlığın Tevhîd ülkesine daha yakın eski şeklini kabûl edip, başşehrini M. 324'de Konstantiniyye'ye (İstanbul) naklettikten sonra bile, Beytü'l - Makdis'e karşı Roma düşmanlığı devam etmiş, çöpler kaldırılmayarak kendi hâline terk edilmişti (Konstantinus Hazret-i İsâ ile ilgili sanılan yerlerde kiliseler yaptırmaktaydı). Adı verilmeyen bir Musevî "nebî" ise bu zamanda Beytü'l - Makdis'e giderek Doğu Roma (Bizans) imparatorluğunun zevalini haber vermişti. Bir gün gelip kıvılcım gibi yanan bir mü'minin (Hazret-i Ömer) çöpleri temizleyeceğini tebşîr ile Konstantiniyye tepelerinden Bizans'a bedduâ etmişti. M. VIII. yüzyılda bile Kudüs'e Roma devrindeki Aelia adı verildiği Taberî'den öğrenilir. Hazret-i Ömer Sûriye'de bulunurken Musevîler kendisine gelerek Aelia'yı kurtarmasını dilediler. Halîfe'nin yanında bulunan ve aslen hahamlar soyundan bir Yahudî olup İslâm'a girmiş bulunan Kasab İbn-ul-Ahbâr'ın da Musevîler'e yasaklanan Beytü'l - Makdis'i onlara açmak istediği anlaşılmaktadır. Hazreti Ömer Yahudîler'e "emniyet" (Beytü'l - Makdis'e girmek hakkı ve vicdan hürriyetini) tanıdı. Hıristiyanlar'a da, Yahudîler'i aralarına sokmamak tavsiyesi ile, Kudüs'teki kiliselerinin dokunulmazlığını ve vicdan hürriyetini temin eden bir "ahd - nâme" yazdı. Fakat rahiblerin imtiyazlı mevkıini, zengin ve müsrif hayatını hoş görmediğini de Hazreti Ömer hissettirdi. Halîfe Ömer, başında bulunduğu devletin sınırlarındaki en fakir kimse gibi yaşamak ister, zeytin ve ekmekden başka şey yemez, yamalı elbise giyer ve ekserî yaya yürürdü. Hıristiyan kronikleri, Kudüs'e gelirken, Hazret-i Ömer'in azadlısı ile münâvebe ile deveye bindiğini ve yamalı elbisesini papazların ihtişamına karşı bir tenkid olarak değerlendirmişlerdi. Taberî rivayetine göre, İslâmî Hac'da olduğu gibi "Lebbeyk" diyerek gece vakti Beytü'l - Makdis'e gelen Ömer bütün gece orada namaz kıldı

ve Israîl - oğulları ile ilgili âyetlerden de okudu. Sabah olunca ezan okutarak cemaat ile namaz kıldı. Artık Beytü'l - Makdis'in yeri İslâmî M. A. olmuşdu.

Bundan sonradır ki Hazret-i Ömer Kâb İbnü'l - Ahbâr'ı çağırarak Müslüman namazgâhının nerede yapılmasını tavsiye ettiğini sordu. Kâb İbnü'l - Ahbâr, as - Sahra (Kaya)'ya işaret etti ve hattâ bunun "kıble" olmasını istedi. Hazret-i Ömer, İslâm kıblesinin Kâbe olduğunu ona hatırlattı. Fakat Beytü'l - Makdis'in bu diğer mukaddes hâtırasında da bir namazgâh ittihaz ettirdi ve Kâbe cihetine kıblesini tayin etti. Burası müstakbel Kubbetü's - Sahra'nın yeri oldu. Daha sonra Hazret-i Ömer halkın başına geçerek yüzyıllardır Beytü'l - Makdis'e yığılan çöpleri temizlemeye başladı. O zaman bir haham soyundan gelme bir Müslüman olan Kâb İbnü'l - Ahbâr'ın Allah'a hamd için tekbîri duyuldu.

İlk Müslümanlar'ın ahfâdı Emevîler'e karşı isyân edip Ebû Bekr'in torunu ve fazîleti ile tanınmış olan Abdullah İbn Zübeyr, Mekke'de halîfe ilân edilince, Emevîler Kâbe'ye Hacc'ı yasakladılar. Onun yerine Emevî halîfesi Abdü'l - Melik (685 - 705) Kudüs Mescidlerine Hacc'ı ittihâz etmek istedi. Bu niyet ile pek muhtasar olan Mîrâc ve Kudüs hakkındaki hadîslere "İsrâiliyât" denen Musevî menkıbeleri ilâve olundu ve 691'de Kubbetü's - Sahra ve M. A. bina edildi. Bu ikinci Mescid'in yıkılan bir kilisenin taşları ile inşa edildiği söylenmekteyse de bu şüpheli bir faraziyyedir. Abbasî devrinin başındaki mükerrer zelzeleler ile M. A. kısmen yıkıldı. Abbasî halîfeleri ve Müslüman emîrleri bir olarak 758, 771 ve 780 yıllarında, M. A. ayağı - yukarı yeniden bina ettiler. 903'de Hemedânlı İbnü'l - Fakih ve X. yüzyılda Makdisî'nin rivayetlerine göre, M. A., XX. yüzyıldaki vaziyetine çok yakın bir şekilde bulunuyordu. Kıble karşısında, kuzeyde on beş kapı vardı ve ortadaki altın kaplı tunçtan yapılmıştı. Yanlarda yedi ve on bir kapı daha vardı. Doğuda Horasan'lı Abdullah b. Tâhir'in (ölm. M. 844) yaptırdığı son cemâat revakları bulunuyordu. Mescid, 280 tane mermer sütuna dayanan revakların taşıdığı bir dam ile örtülü idi. Orta kısımda bir kubbe bulunuyordu. Damın üstü, kısmen mozaik ile süslü, kurşun levhalar ile kaplı idi.

Kubbetü's - Sahra da zelzelelerden zarar görmüş ve H. 425 /M. 859'da Fâtımî halîfesi Al - Zâhir tarafından tamir ettirilmişti. Makdisî Kubbetü's - Sahra'yı dünyada eşsiz güzellikte bir âbide olarak anlatır (bk. İSLÂM SAN'ATI). Dört cihetten merdivenlerle çıkılan geniş bir seddin ortasında, sekiz köşeli ve yüksek kubbeli bir bina idi. Dördü merdivenlere açılan, sekiz tane, yaldızlı tunç ve sidre ağacından kapısı vardı. İçeride, iç-içe dairevî sütun sıralarına ve mozaikli bingilere dayanan kubbenin altında, es - Sahra (Kaya) durmaktaydı. Bakır, demir kafes ve tahtadan üç tabaka olarak inşa edilmiş bulunan yüksek kubbenin tahtadan dış tabakası altın varak ile kaplı idi. Güneş doğarken ışıklar kubbe ile alemin üzerine düşüp göz alıcı şekilde parlardı.

Kubbetü's - Sahra'nın bulunduğu seddin üç tarafından, daha küçük üç kubbeli yapı bulunuyordu. Bunlar Kubbetü's-Silsile(doğuda), Kubbetü'l - Mîrâc ve çok köşeli bir yapı olan Kubbetü'n - Nebî idi. Bunların bugün kısmen şekilleri değişmiş bulunmaktadır.

1099'da Kudüs'ü alan Haçlılar, şehri yakıp yıktılar ve bir çok Kudüslüler'i, küçük çocuklara kadar, kılıçtan geçirdiler. Bu arada, iki Mescidi de yağma ettiler ve daha sonra, tepelerine haçlar ve içlerine heykeller ile Hıristiyan âyin yerleri koyarak, kiliseye çevirdiler. M. A.'nın adı Templum Salomonis (Süleyman Tapınağı) ve Kubbetü's - Sahra'nın ismi Templum Domini (Efendimizin, yani Hazret-i İsa'nın mabedi) olmuştu. Hattîn zaferinden sonra, Salâhaddîn Eyyûbî M. 1187' de Kudüs'ü geri aldı. Haçlar ve heykeller kaldırılarak M.'ler, eski şekline girdi. M. A.'ya bir yeni mihrâb (şimdiki) yapıldı. Şam'ın Türk emîri Tengiz, mihrâbın iki yanına pencereler açtırmıştı. Türk soyundan Haleb emîri Nûreddîn Zengî'nin Kudüs'ün geri alınması duâsı ile adadığı minber bu arada M. A.'ya kondu. Salâhaddîn'in haleflerinden al - Muazzam devrinde M. A.'nın kuzey cihetine son cemâat revakları ve bir tahta minâre ilâve edildi.

Türk Memlûkleri 1250'de Kudüs'e hâkim olunca iki Mescidi de çok kere imar ettiler. Baybars (1259 - 1277) M. A.'yı baştan - başa tamir etti. Kalaun (1279 - 1290) damı yeniledi. Nâsır Muhammed (1309 - 1340) M. A.'nın güney yüzünü mermer ile kaplattı ve iki Mescidin dam ve kubbesini yaldızlattı. Sultan Çakmak bu damı ve kubbeyi tekrar tamir etti.

Yavuz Sultan Selîm 1517'de Memlûk devletini ilhak edince, Kudüs Osmanlı idâresine geçti. Kanûnî Süleyman (1520 - 1566) Kubbetü's - Sahra'nın cephelerinin altını mermer, orta kısmını sarı ve gök renginde çiniler ile kaplattı. Mescidin sekiz cephesini kaplayan, koyu mavi üzerine beyaz ile âyet yazılı kitâbe de Kanûnî devrindendir. Pencereler Türk işi alçı ile renkli camdan yapıldı. II. Mahmud (1808 - 1839) Kubbet'üs - Sahra'yı yine tamir ettirerek kubbenin dış kısmını yaldızlattı.

I. Dünya Savaşı'nda Türkler Kudüs'ü kaybedince, Mescidler bakımsız kaldı. Mısır kralı Fuad 1928'de M. A.'yı tamir ettirmiş ve Ürdün kralları Abdullah ve Hüseyn, Kubbetü's - Sahra'yı tamire teşebbüs etmekteydiler. Yahudîler'in Kudüs'ü almasından sonra M. A., suikasd neticesinde kısmen yandı. Bugün uzun sürecek bir tamiri icab ettirmektedir. (E. Esin)

MESİH PAŞA (? - ölm. İstanbul 1501), XV. yüzyıl Osmanlı devlet adamlarından. Rum kaynaklarına dayanılarak Batılı tarihçilerce Paleologos imparatorluk sülâlesine mensup olduğu ileri sürülen M. P., Enderûn-i Hümâyûn'da yetişmiştir. Taşra hizmetlerine beylerbeyilik ile başlayan M. P., zamanla vezirliğe yükselmişti. 1479'da Rodos adasının fethiyle görevlendirildi. Ancak bu seferde başarıya ulaşamadığından (bk. RODOS) Fâtih'in emri üzerine kuşatmayı kaldırarak İstanbul'a döndü. Şehre girmesine müsaade edilmediğinden, Beşiktaş önüne gelir gelmez, vezirlikten alınarak, Gelibolu sancakbeyliği ile devlet merkezinden uzaklaştırıldı. Bir süre deryâ kapdanlığında bulunan M. P., II. Bâyezîd devrinde tekrar vezîrliğe yükseldi. Kili ve Akkerman seferine katılarak dönüşte ordu Edirne'de iken ikinci vezirlikten alındı ve Filibe'de ikamete memur edildi. Bu arada Hacc'a gidip geldi ve Hac dönüşünde 1499'da Çandarlı İbrahim Paşa'nın vefatı üzerine vezîr-i âzamlığa getirildi. 1501'de Karamanoğlu Mustafa Bey'in çıkardığı gaileyi bertaraf etmek göreviyle Konya'da vali olarak bulunan Şehzâde Şehinşah'ın maiyetine verildi. M. P., aldığı tedbirlerle Karamanoğlu çevresinde toplanan Türkmen aşîretlerini dağıtmaya muvaffak oldu. Karaman ile Taşeli arasında bir de kale yaptırarak bölgeyi güven altına aldı. İstanbul'a döndükten sonra yıldırım isabetiyle Galata barut mahzeninde başlayan yangını, Yeniçeri Ağası Karagöz Ağa ile birlikte söndürmeye çalışırken Galata kadısı ile beraberce durdukları yüksekçe bir yerden düşmekle ayakları kırıldı ve bu üzüntü ile bir kaç gün sonra öldü. M. P., Rodos seferi dışında aldığı görevleri başarı ile yürüten, ilim ve marifet erbabını sevip himaye eden bir vezîr olarak tanınmıştır.

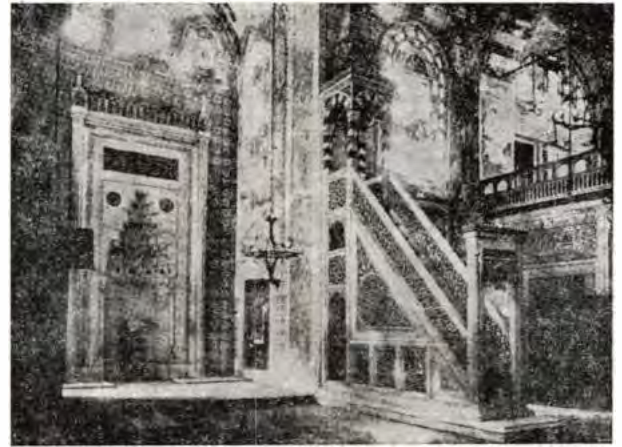
MESİH PAŞA, Hadım (? - İstanbul 1592), XVI. yüzyıl Osmanlı devlet adamlarından. Devşirme olarak Enderûn-i Hümâyûn'dan yetişmiştir. Zamanla terfî ederek kilercibaşı, sonra da baş hazînedâr olmuş ve 1574'te Mısır beylerbeyiliği ile saray hizmetlerinden ayrılmıştır. Onun yapı bakımından o kadar parlak bir gösterişte olmaması, Mısır gibi yönetimi zor bir ülkeyi idârede güçlük çekeceği kanaatini hasıl etmişse de, M. P., bu işi bey yıl başarı ile yürütmüş, belki de Mısır'da gösterdiği bu başarı onun ikinci vezîrlikle İstanbul'a davetini gerektirmiştir. M. P., ikinci vezîr olduktan sonra, bir süre Sadrâzam Özdemiroğlu Osman Paşa'ya kaymakamlıkta bulunmuş, onun Tebrîz zaferini müteâkıb ölümü üzerine de, aralık 1585'te vezîr-i âzam olmuştur. Ancak, dört ay sonra gösterdiği lüzum gerekçesiyle Reisülküttab Hamza Efendi'nin görevden alınmasına dair tezkiresinin geri çevrilmesi karşısında: "İstiklâli olmayan vezîr-i âzam iş göremez" diyerek III. Murad'a istifasını vermiş ve böylece emekliye ayrılmıştı. 1592 tarihinde vefat ederek Fâtih - Sarıyer'de yaptırdığı camiinin yanındaki üstü açık türbesine defnedilmiştir. Ayrıca Mısır'da da bir medresesi vardır. Şahsiyet sahibi, vakur ve ciddî bir vezîr olarak tanınmıştır.

MESİH PAŞA CAMİİ, İstanbul'un XVI. yüzyıla âit değerli eserlerinden. M. P. C.'ni yaptıran Hadım Mesih Paşa (b. bk.) olduğu hâlde, buraya, yanlış olarak çevre halkı tarafından, Mesih Ali Paşa Camii denmektedir. M. P. C., Fâtih ile Edirnekapı arasında, Yenibahçe'ye inen yamaçta inşa edilmiştir. Yaptıranın III. Murad zamanında Mısır valisi ve 1585-1586 yılları arasında dört buçuk ay kadar sadrâzam olan Hadım Mesih Paşa olduğu, kapının iki tarafındaki nişlerin üzerlerindeki manzum kitabelerde kayıtlıdır. Bunlara göre eser H. 994 (M. 1585/1586)'te tamamlanmıştır. M. P. C., Türk klasik devir mimarîsinin iddialı ve güzel bir eseri olduğundan, onun Mimar Sinan'ın yapılarından olması ihtimâli üzerinde durulmuş; fakat adına Sinan'ın eserlerini sıralayan tezkirelerde raslanmadığından bu husus kesinliğe kavuşmamıştır. M. P. C.'nde yapı san'atı bakımından karşılaşılan yeniliklerin çokluğu, camiin Mimar Davud'un eseri olabileceği ihtimâlini de akla getirmektedir. Fakat Sinan, H. 996 (= 1588)'da öldüğüne göre, M. P. C., onun mimarbaşılığı sırasında yapılmıştır.

MESİH PAŞA CAMİİ

M. P. C.'nin yapıldığı yer meyilli olduğundan, seviye farkı, altına bir sıra dükkân yapılmak suretiyle giderilmiştir. Avlusunu üç taraftan kubbeli bir revak çevirir. Türk sanatında, başka bir eserde görülmeyen bir özellik olarak, avlunun tam ortasında, şadırvanın bulunması gerektiği yerde, eserin kurucusu olan Mesih Paşa'nın etrafı parmaklıkla çevrili mezarı vardır. Şadırvan yerini tutmak üzere, revakın altına bir sıra musluk yapılmıştır. M. P. C.'nin, evvelce önünde ahşap bir saçak olduğu, kalan izlerden anlaşılır. Beş kubbeli bir son cemaat yerini takip eden esas mekân, sekiz dayanağa outran büyük bir kubbe ile örtülmüştür. Plan ve mimarîsi bakımından, Sinan'ın eseri Rüstem Paşa camiine çok benzeyen M. P. C.'nin ana mekânının iki yanında, üzerleri üçer kubbeli birer mahfel bulunmakta, fakat ondan farklı olarak mihrabı, ileri taşan küçük bir hücrenin içinde yer almaktadır. İntizamlı kesme taştan bir yapıya sahip olan M. P. C.'nin yan cepheleri, bunların düz satıhlarını hafifleten, içlerinde pencereler açılmış iki sıra büyük kemerlere sahiptir. Binanın sağ tarafında şerefesi stelaktitli bir minâre yükselir.

MESİH PAŞA CAMİİ'NİN İÇİ

M. P. C., mermer işçiliği bakımından da değerlidir. Yan cephelerde, pencere üstlerinde mermer şebekeler olduğu gibi, içerideki mahfel korkulukları da mermerdendir. Aynı malzemeden zarif bir mihrâbı ve XVI. yüzyıl eserlerinin çoğunda raslanan çok zengin oymalarla işlenmiş, yine mermerden bir minberi vardır. Üst kısmını ise renkli camlı alçı motifli pencereler (revzen) süsler. M. P. C.'ne Türk san'at tarihinde önemli bir yer sağlayan bir özelliği de, duvarlarının bir kısmının XVI. yüzyılın çok güzel çinileri ile kaplı oluşudur. Bazı pencerelerin alınlıklarını da âyetler yazılı çini panolar süsler. M. P. C., 1894 depreminde harab olmuş ve 1935'e kadar bakımsız kalmıştı. O yıllarda bir tamir görerek kurtarılmış ise de, bugün Osmanlı devri Türk mimarisinin bu çok değerli eseri pek iyi durumda sayılamaz. M. P. C.'nin bulunduğu setin bir köşesinde üçlü bir çeşme bulunmaktadır. Kitâbesine göre cami ile beraber yapılan bu çeşmelerden bir taraftaki ikisi, harap olduklarından H. 1233 (=1817/1818)'de Türk Barok üslûbunda olarak, Beyhan Sultan tarafından yeniden yaptırılmışlardır. (S. Eyice)

MESÎHÎ (? - İstanbul 1512), Türk şâiri. Asıl adı Îsâ olup, Priştine'de doğdu. Memleketinde timarlı sipahi iken genç yaşta İstanbul'a gelmiş ve medrese tahsiline başlamıştı. Bu sırada hüsn-i hatta merak sarmakla kısa zamanda bu alanda kendisini tanıttı. Bu hususiyetiyle sadrâzam Hadım Ali Paşa'nın dîvân kâtipliğine alındı ve paşanın teveccühünü kazanmakla onun Şahkulu vak'asında şehadetine kadar rahat bir ömür geçirdi. Paşanın ölümünden sonra Yunus Paşa'ya yahut Tâc-zâde Câfer Çelebî'ye intisap etmek istemişse de beklediğini bulamamış ve bir kaç bin akçalık bir timarla geçinmek zorunda kalmıştır. M., şiirdeki kabiliyetine, başta devrin padişahı Sultan Selim olmak üzere Hasan Paşa, Defterdar Bedreddin ve Ahmed Çelebîler'e sunduğu kasîdelere rağmen fazla ilgi görmeyen şâirlerden biridir. Onun böyle bırakılmasında belki de verilen görevlere karşı gösterdiği lâubâlilik, tabiatindeki derbederlik, zevk düşkünlüğü ve sarhoşluğun de tesiri vardır denilebilir. 1512 ağustosunun 2. günü İstanbul'da ölmüştür.

M., XV. yüzyıl ikinci yarısı Türk şâirleri arasında Ahmed Paşa ve Necâtî gibi şâirler yanında hatırlanacak bir sanatkârdır. Çok eser bırakmış olmakla beraber, *Dîvân*'ı ve bilhassa Türk edebiyatında yeni bir edebî nevi olan *Şehrengîz*'i ona yaşadığı devirden itibaren lâyık olduğu değeri kazandırmış, fakat, liyakati derecesinde şöhret sağlamamıştır. Kendisinden sonra XVI. yüzyıl şâirlerinden Bâkî ve Âli üzerinde müessir olduğu da söylenebilir. M.'nin, *Dîvân, Şehrengîz ve Gül-i Sad-Berk* olmak üzere üç eseri vardır. Bir inşa kitabı olan *Gül-i Sad-Berk*'i yazma olarak İstanbul Üsküdar Selim Ağa kütüphanesi Hüdâyî Efendi kitapları No. 57'de kayıtlı *Mecmuatü'r-Resâil* içinde bulunmaktadır. Bütün eserleri yazma hâlinde bulunan M.'nin *Dîvân*'ı için Necip Asım, *T. O. E. M.*, İstanbul 1911, ilk defa M. tarafından kullanılan bir edebî nev'in ilk örneği olan *Şehrengîz*'i için de Fuad Köprülü, *Yeni Türk Mecm.*, İstanbul, 1933, 7. sayıya bakılabilir. Dilinin nîsbeten sâde ve açık oluşu, ayrıca bazı mahallî (Rumeli) kelime ve tabirlere yer verişi ile dil ve edebiyat tetkikleri, eski Türk nesrinin tanınması bakımından ayrı bir değer taşımaktadır.

MESİR MACUNU, şifalı özellikleri olduğu kabûl edilen bir macun. M. M.'nun Anadolu'da en azından beş bin senelik bir mazisi vardır. Bundan 50 yüzyıl önce Mezopotamya'da Sümerliler zamanında Nippur şehrinde "İsin" denilen bir tapınak vardı ki, burada senenin belirli bir gününde, gelenlere altın kap içinde saklı bir macun dağıtılırdı. Macunun dağıtımının ay ve günü belli değilse de Sümerliler'de fennî müşâhedelere dayanan kuvvetli bir astronomi bilgisi olduğu bilinmektedir. Yeni Gün anlamına gelen "nevrûz"da, yani gece gündüze müsâvi olunca, dünya da Balık burcundan Koç burcuna geçer. O günün bahar bayramı sayılması ve bunun astronomi tarafından bilinen bir keyfiyet olması tesadüf değildir.

M. M. an'anesi tahminimize nazaran yalnız Nippur şehrine mahsus değildir. Ortadoğu ve doğunun birçok yerlerinde yaşamaktadır.

Zira Nevrûz, an'anenin bildiğimiz bir başlangıcıdır. Hattâ Celâleddin Harezmşah tarafından yeniden kurulan bu âdet de eski geleneğin devamından başka bir şey değildir.

Orta Asya'da "Nevrûz" bir Türk bayramıdır. Orta Doğu memleketlerine bu yoldan gelmiştir.

MESİR MACUNU : terkibine uygun olarak, Mesir komitesinin nezaretinde hazırlanır

Pontus kralı ve dünya tıp tarihinde büyük bir mânâ taşıyan Mithridates'in zehirlere karşı mukavemet veren ve tedavisinde kullanılan antidotu bütün bu îtiyâdın bir devrede devamıdır.

İşte Milâd'dan önce ikinci yüzyılda doğup birinci yüzyılın ortasında ölen bu kral Trabzon'da 54 maddeyi içine alan bir macun yapmış ve buna kendi ismini vermiştir. Zira kral ve diğer hânedân üyeleri öldürülmek tehlikesi karşısındadırlar. Kral, kendisiyle beraber onları da korumak durumundadır. İşte bu maksatla diğerleri gibi câniler üzerinde değil, panzehir dediğimiz bu terkibi bizzat kendisinde kullanır. Az dozlarda, tertiplediği formülü şahsında dener. Bu terkib zamanla *Mithrdatikun* diye şöhret bulur. Bütün zehirlenmelere ve ihtimallere karşı koruyucu olarak kullanılır. Kral, bu suretle devrin mârûf zehirlerine karşı muafiyet kazanmaya çalışır.

Bu ilâcı Eski Andromaque'ın "thériaque"ı takib eder. Fakat bu da eski yüzyıllardan bize gelen an'anenin daha dikkatle hazırlanmış yeni bir şeklidir. Ve, hâlâ panzehir olarak,

MESİR MACUNU : Macun hazırlandıktan sonra jelatinlere sarılır, sinilere konularak halka dağıtılmak üzere Sultan camiinin şerefelerine taşınır

dünya piyasalarında bulunur. Hattâ memleketimizde İstanbul'da Mısır Çarşısı aktarlarında dahi vardır. Buna inananlar alır ve kullanır. Hattâ İngiliz Daurvolt'ın kodeksinde formülüyle ve yapılış şekliyle kayıtlıdır. Bu M. M.'nun bilinen terkibine de girer. Zamanla macuna kısaca "Mithir" denmiş, Rumca "th", "s" gibi okunduğundan zamanla "Misir" şeklini almıştır. Bu kelime Türkçe'de şevk, seyr, sürûr ve sevinç anlamına gelen "mesir" e dönmüştür. Prof. Dr. Uzluk bunu tiryâkdan önce bir dönem kabûl eder.

Kanûnî Sultan Süleyman'ın annesi Hafsa Vâlide - Sultan'ın husûsî hekimi İstanbul'un meşhur merkez efendisi "Merkez Muslihiddin" Denizlili'dir. Belki "Mesir" an'anesi orada da vardır. Bu zat Mesir'in 54 maddesini 41'e indirmiş, halka hitâb eden ve onlara değer veren bir îtiyadı Manisa'da vali olan Kanûnî'nin şehzadeliği zamanında (belki de merasimle) ihyâ etmiştir. Lâkin an'anenin bir rivayeti daha vardır. Manisa'da şehzade ile annesi oturmaktadır. Hastalanır. Merkez Efendi ona bir ilâç tertib eder. Ve bununla iyi olur. Vâlide - Sultan bu kadar faydalı bir ilâcın halka dağıtılmasını irade eder. Ve Mesir adı verilen bu ilâç an'ane üzere gece ve gündüzün bir olduğu ilk baharın ilk gününde Nevrûz'da merasimle dağıtılmaya başlanır.

MESİR MACUNU : Mesir kapışanlar

Bizim eski Akrabadin'de (yani bir bakıma bugünkü kodeksler mahiyetindeki "pharmaropée"lerde) eski mesir terkipleri vardır ki bunları ve hele Manisa mesiri'nin formülünü şahsî düşüncelerle değiştirmeye kalkmak hakkımız olmamalıdır.

Tecrübe edilmiş ve halkın inancını kazanmış formüllere dokunmamalıdır. Hâlâ terkibi mâlûm M. M.'na konan bazı maddeleri bulamadık diye noksan yapmak yerinde olamaz. Nitekim son senelerde macunun bir defa 28 ve hattâ 21 madde ile yapıldığı Şüyû bulmuştur ki doğru değildir. İşin kolayına gitmeyerek aranınca mutlaka bulunabilecek kısmen basit maddeleri mesir'den biraz önce değil, bir sene boyunca aramayı ihmal etmemelidir. Klasik M. M.'nun 40 maddeli terkibi eski mârûf isimlerini ve bugünkü fennî ve milletlerarası tanınan adlarıyla bildiriyoruz:

1. Karanfil (caryophillus aromaticus)
2. Yenibahar (baharatçılarca bazı aromatik bitkilerin kurutulmuş çiçekleri)
3. Karabiber (Poivre noir)
4. Zencefil (Gingembre)
5. Zulumba (Zedoaire)
6. Krem tartar (Crème de tartre, bitartrate de potassium)
7. Kişniş (Coriandre)
8. Havlıcan (Galanga)
9. Kekabiye (Cubèbe)
10. Hindistancevizi (Cocotier)
11. Anason (Anisvert)
12. Hiyarşenbe (Casse)
13. Sakız (Mastic)
14. Za'feran (Safran)
15. Tarçın (Cannell de Chine)
16. Udü'l - Kahhâr Udülkarah (Pyrethre d'Afrique)
17. Çöpüçini (Çûb-i Çini) (Squine, racine de Chine)
18. Hardal (Moutarde)
19. İksir (Elixir)
20. Çivit (Indigo)
21. Meyan balı (Reglisse)
22. Tiryak (Thériaque)
23. Sarı Helile (Myrobalan citran)
24. Raziyane (Fenouil Doux)
25. Kimyan (Cumin des prées, Carvi)
26. Zerdeçav (Curcuma)
27. Tarçin çiçeği (bak. Tarçın)
28. Hindistan çiçeği (bak. Hindistancezivi)
29. Çörekotu (Fause Cumin, milk)
30. Dârıfülfül (Poivrier long)
31. Râvend (Rhubarbe)
32. Limontuzu (Acide citrique)
33. Kakule (Cardamome)
34. Şamlı veya şaslı (Dame d'onze heures)
35. Vanilya (Vanille)
36. Teke Mersini (tohumu - Airelle, raisin debois, Myrtille)
37. Portakal kabuğu (Ecorce d'orange)
38. Şeker (Sucre)
39. Kalbarda (İtalyanca Galibarda)
40. Mâ-i lezîz (Eau douce, Eau fraiche)

(S. Ünver)

MESLEK (Arapça: sülûk = bir yola girme; silk = sıra, dizi'den.), yol gidiş, geçim için tutulan yol. Fr. systeme anlamında da kullanılmıştır.

MESLEK EĞİTİMİ, kişi hayatının sağlanmasında belirli bir meslek alanına ilişkin bilgi, hüner ve alışkanlıkları kazandıran ve ferd kabiliyetlerini çeşitli yönleri ile geliştiren eğitim. M. E., insanlığın kendisi kadar eskidir. Ancak, M. E.'nin okul içinde ele alınışı yenidir.

Toplum ve kişi hayatında M. E. önemli bir yer tutar. Bu, belirli yetenekler kazandırma olarak dar anlamda alınamaz. M. E.'nin: ferd, meslek ve eğitim olarak üç boyutu vardır.

M. E., ferdin meslekî ilgi ve ihtiyacını bir teşvik unsuru olarak kullanmak suretiyle insanı bütünüyle eğitmeyi amaç edinmiştir. Böylece onun temel amaçlarını;

1. İnsanı belirli bir mesleğe hazırlamak ve meslek içinde geliştirmek,

2. İnsanı bütünü ile yetiştirmek ve topluma uyumunu sağlamak,

3. İnsanı sosyal amaçlar ve ekonomik ihtiyaçlar için yetiştirmek,

4. İnsanî, sosyal, siyasî ve ekonomik gelişmeye hazırlamak şeklinde 4 noktada toplayabiliriz.

Neden Meslek Eğitimi?

Türk toplumunda M. E.'ni gerektiren sebepler şunlardır:

1. Köyden endüstri merkezlerine göç eden vatandaşlara gerekli bilgi ve becerilerin kazandırılması,

2. Teknik insangücü ihtiyaçlarının karşılanması,

3. İşsizlik problemine çözüm getirilmesi,

4. El sanatlarının kalitesinin yükseltilmesi,

5. Eğitimde fırsat eşitsizliğinin, sosyal ve ekonomik engellerin yenilmesi.

Meslek Eğitiminin Prensipleri:

1. Endüstrinin ihtiyaçları, toplumun şartları, gençliğin ihtiyaç ve ilgisi üzerinde incelemeler yapıp geliştirmek,

2. İşsizlik probleminin çözümüne öncelik vermek,

3. Gençleri, kapasitelerini en etkili olacak şekilde geliştirmek,

4. Gencin psikolojik, sosyal, kültürel ve ekonomik ihtiyaçları, sorumlulukları ve beklentilerine olduğu kadar toplumun ihtiyaç ve şartlarına da uygun olması sağlanmalıdır.

İnsanî gelişmeyi esas almalıdır.

6. Esnek yapılı olmalı, hayata olduğu kadar üst eğitim düzeye de hazırlayıcı olmalıdır.

7. Eğitim sisteminde ayrılmaların çok olduğu alanlarda yoğunlaştırılmalıdır.

8. Öğrencilerin kendi kendine çalışma ve gelişme alışkanlığı kazanabileceği eğitim ve öğretim faaliyetlerini esas almalıdır.

Meslek Eğitiminde Çeşitler:

Alan değiştirme eğitimi: Meslek sahibi olan bir kimseyi başka bir ihtisas alanında yetiştirme eğitimidir.

Çıraklık Eğitimi: Yetkili otoritelerin kabûl ettiği standartlara göre düzenlenmiş ve mesleğin gereği bilgi, beceri ve tavırları çırakta kazandırmayı esas alan ve genellikle iş içinde yetiştirmeyi öngören eğitim.

Geliştirme eğitimi: Mesleğinde çalışan personelin gücünü arttırmayı, yenilik ve gelişmelere uyumunu sağlamayı hedef alan meslek eğitimi.

İntibak Eğitimi: İşe yeni alınan personelin iş yerine uyumunu sağlamak üzere geliştirilen bir meslek eğitimidir.

Meslek öncesi eğitimi: İnsanın meslekî ilgi ve yeteneklери ile iş hayatını tanıma ve birey - meslek uyumu sağlamak amacı ile temel meslekî eğitiminden önce uygulanan oryantasyon niteliğinde eğitim.

Türkiye'de Meslek Eğitimi:

XI. yüzyıldan itibaren Anadolu'ya yerleşen Türkler, çeşitli esnaf dernekleri aracılığı ile vasıflı sanatkâr yetiştirmek ve iç piyasasını memleket ihtiyacına göre düzenleme lüzumu duymuşlardır.

Her iş kolunun Lonca adı verilen bir birliği bulunmaktadır. Lonca teşkilâtı günümüzün sendikaları karşılığı olup, dinî ve ekonomik bir özellik taşımaktadır.

Sanata çırak olarak girilir, belirli bir hizmet süresinden sonra kalfa, ondan sonra usta olunurdu. Bir sanata girenler o sanatın usul ve göreneğine uymak zorunda idi. Bu şekilde eğitilmek isteyenlere Tarik Ehli denirdi. Ustalar işi hazırlar, kalfalar, çıraklar meydana getirirdi. Çıraklar işi öğrenene kadar çok defa para almazlardı. Kalfalar haftalıkla çalışır, işlerin çokluğuna, eksikliğine göre ücretleri artardı. Belirli bir süre dolunca, özel törenler yapılarak kalfalıktan ustalığa çıkar ve dükkân açma hakkı kazanırlardı. Ustalar, yetiştirdikleri kalfalarına peştamal kuşatarak usta çıkarırlardı.

Esnaf, loncalardan başka Gedik usulüne bağlı idi. Sayıları değişmez bir esnaf topluluğunda bulunan kimselerin elde tuttukları iş alanına gedik denirdi. Ancak, açılan bir boş yere başkası alınırdı. Bu bir çeşit tekel usulü idi. Bunların sattıklarını başkası satamazdı. Yaptıklarını da bir başkası yapamazdı.

XVIII. yüzyıla kadar çok iyi işleyen iş alanı düzeni sanayi devriminin hareketine ayak uyduramadı. Lonca ve gedik sistemi bozuldu.

XIX. yüzyılda girişilen batılılaşma hareketleri sonucu, saray ve ordunun ihtiyacını karşılamak üzere fabrikalar açılınca bu fabrikalarda çalışacak teknik elemanların yetiştirilmesi problemi ortaya çıktı. Bu sebeple meslekî kurslar ve iş üzerine eğitim yapan okullar açılmaya başlandı. Tophâne, kılıçhâne, humbarahâne ve hendesehâne gibi okullarla kız ıslahhâneleri buna örnektir.

Cumhuriyet döneminde M. E.'ne gereken önem verilmiştir. Birçok fabrikalar açılmış ve bu fabrikaların ihtiyaç duyduğu alanlarda işçi yetiştirme yoluna gidilmiştir.

II. Dünya Savaşı sırasında karşılaşılan sıkıntıları azaltmak üzere teknik öğretim seferberliğine girişildi. M. E. için büyük bir çaba gösterilmiş, kız ve erkek teknik okullar açılmıştır.

M. E.'ni Düzenleyen Mevzuât:

1. Borçlar Kanunu: Çıraklık eğitimini düzenleyen 330. maddesi,

2. Sümerbank kuruluş kanunu: 3.6.1933 tarih ve 2262 sayılı kanun ile: memleket ve kendi fabrikaları için gerekli usta, işçi ve mühendislerin yetiştirilmesi için yurt içi ve yurt dışında öğrenci okutmalarına yetki veren 2/d maddesi.

3. Sınaî müesseselerde ve maden ocaklarında meslek kursları açılmasına dair kanun: 17.6.1938 tarih ve 3457 sayılı kanun.

4. Sınaî müesseselerde sigorta şirketlerinde kullanılan ecnebîlere mukabil Türk memur ve mütehassıs getirilmesi hakkında kanun.

5. Yabancı memleketlere gönderilecek memurlar hakkında kanun ile 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu.

6. Korunmaya muhtaç çocuklar hakkında kanun: 23.5.1949 tarih ve 5387 sayılı.

7. Ziraat Odaları ve Ziraat Odalar Birliği kanunu: 23.5.1957 tarih ve 6964 sayılı.

M. E. İle İlgili Kuruluşlar:

1. İş ve İşçi Bulma Kurumu: 1475 Sayılı İş Kanunu'nun 84. maddesi icabı: mesleğe yöneltmek, işçilerin meslekî eğitimlerinin yükselmesi ve kalifiye işçi yetştirilmesi için gerekli tedbirlerin hazırlanması ile görevlendirilmiştir.

2. Millî Eğitim Bakanlığı: M. E. alanında en büyük görev Millî Eğitim Bakanlığı bünyesindeki Meslekî ve Teknik Öğretim Müsteşarlığına verilmiştir (Bk. MESLEKÎ VE TEKNİK ÖĞRETİM).

3. Diğer Kuruluşlar: Sanayi Bakanlığı ile Enerji ve Tabiî Kaynaklar Bakanlığı kendilerine bağlı kurumlar veya İktisadî Devlet Teşekkülleri vasıtasıyla işçi, usta, ustabaşı ve teknisyen kademesinde eğitim faaliyetlerinde bulunmaktadır.

İktisadî Devlet Teşekküllerinden Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu, Sümerbank, Ereğli Kömür İşletmesi, Karayolları Genel Müdürlüğü, Ziraî Donatım Kurumu kendi bünyelerinde M. E. kursları açmaktadır. (K. Okan)

MESLEK HASTALIKLARI, çalışan herkeste meşguliyeti ile ilgili olarak bazı hastalıklar gelişebilir. Bu bakımdan M. H. çok çeşitlidir. Meslekle ilgili bütün hastalıklar bu başlık altında toplanabilir. Bununla beraber bugün, M. H. deyimi ile daha ziyade endüstride çalışan işçileri, onlarda meslekleri ile ilgili etkenlerle husûle gelen hastalıkları anlıyoruz. Bu hastalıklarla ilgilenen tıp ihtisas dalına da M. H. uzmanlığı; işçi sağlığı ve güvenliği veya endüstri hekimliği diyoruz. Endüstri hekimliği bugün tıbbın diğer dallarına eşit ve geniş bir alanda uygulama imkânı olan bir halk sağlığı uzmanlık dalıdır.

M. H. hekimliği son zamanlarda teşekkül etmiş bir ihtisas dalı değildir. Tarihi çok eskidir; Hipokrates kurşun zehirlenmesini 2 000 yıl kadar önce tarif etmişti. Endüstri hekimliğinin öncüsü XVII. yüzyılda işçi hastalıkları hakkında kitap yazan İtalyan Ramazzini'dir. Bu yazar, her türlü iş yerine girmiş ve işçilerin hayatını, hastalıklarını yakından incelemiştir.

Endüstride çalışan işçilerdeki hastalıkları; kimyevî, fizik, ruhî etkenlerle husule gelenler olarak başlıca üç ana grupta toplayabiliriz:

a) Kimyevî etkenler: Bu gruptaki hastalıkları üç kısma ayırabiliriz:

1. Gaz - buhar ve sıvı şeklindeki kimyevî maddelerle husûle gelen hastalıklar.

2. Madenlerle, bilhassa ağır madenlerle husûle gelenler.

3. Tozlarla husûle gelen hastalıklar.

Endüstri işçilerinde hastalık yapan gaz, buhar ve sıvı şeklindeki kimyevî maddelerden başlıcaları, gazolin, alkoller, formaldehid, CO, CO_2, metil bromid, metil klorid, CCl_4, karbon disülfid, SO_2, Cl, Fl, NH_3, Ph, gibi bazı toksik maddelerdir. Bu maddeleri de ayrıca iki gruba ayırmak mümkündür. İnsanlara derhal etki yapanlar (Cl, NH_3, SO_2, Ph gibi) ve etkisini geç gösterenler (Br, HNO_3 phosgen gibi). Bu maddeler etkilerini başlıca akciğerde gösterir. İyi ve yeterli korunma tedbiri alınmamışsa bu iş yerlerinde çalışan işçilerde ciddî lezyonlar husule gelebilir. Yüz ve ellerde ayaklarda morarma (siyanoz) görülebilir. Etkili bir tedavi uygulanamazsa, hastalar 12 - 24 saat içinde ölebilirler.

Endüstri işçilerinde hastalıklara ve kronik zehirlenmelere yol açan metallere gelince, bunlar: Kurşun (Pb), kadmium (Cd), berilyum (Be), arsenik (As), manganez (Mn), magnezyum (Mg), fosfor (Ph), cıva (Hg), krom (Cr), bakır (Cu), aliminyum (Al), selenium (Se), radium (Ra) ve benzer metallerdir. Bu metallerle uğraşan işçilerde muhtelif hastalıklar gelişebilir.

Endüstri işçilerini etkileyen ve bilhassa akciğerlerinde hastalık yapan diğer bir grup etkenler de tozlardır. Endüstride muhtelif tip tozlar ve bu tozların insan akciğerlerinde yerleşerek yaptığı muhtelif akciğer hastalıkları vardır. Başlıcaları şunlardır:

(a) *Silikosisler:* Taş, tuğla ocaklarında, asbestos, talk, mika yapan iş yerlerinde çalışanlarda görülür. Bu maddelerin tozları akciğerlerde röntgen veya otopsi ile tesbit edilebilen karakteristik fibröz teşekküllere sebep olur. Hastalarda nefes darlığı, öksürük gibi rahatsızlıklar ortaya çıkar, anfizem hâli gelişir.

(b) *Antrakosilikosis:* Maden ocaklarında çalışan işçilerde görülür. Akciğerlerde sertleşme olur. Hastalığın erken devirlerinde, hastalar nefes darlığından, öksürük ve göğüslerindeki ağrıdan şikâyet eder. Sonraları hâlsizlik, kan tükürme başlar. Teşhis hastanın meşguliyetinin araştırılması, fizik muayene ve akciğer röntgeni ile konur.

(c) *Asbestozis:* Paketleme, tecrid, yangına karşı koruma işlerinde çalışan işçilerde görülebilir. Asbestozis, hidrate magnezyum silikattır. Hastalarda önce nefes darlığı, sonraları kuru öksürük görülür. Kilo kaybedenler; renkleri soluk, dudakları siyanozedir.

b) Fizik etkenler: Bu gruptaki hastalıklar şunlardır:

Sıcaklık bitkinliği (Heat exhanstıon, heat prostration): İşçilerin fazla sıcak iş yerlerinde çalışmaları sonucu, fazla miktarda su (saatte 3 - 4 litre) ve tuz kaybına bağlı kollap veya dolaşım yetersizliği husule gelmesidir. İşçilerde, bitkinlik, baş dönmesi, baş ağrısı, adale krampları görülür. Deri soluk ve soğuktur. Aşırı terleme, hipotansiyon, çarpıntı, idrarda azalma, mental çöküntü görülür. Hastayı muhitten uzaklaştırmak, su ve tuz vermekle tedavi edilir.

Güneş çarpması: Fazla güneş ve sıcağa maruz kalanlarda, ansızın şuur kaybı ve beynin hararet ayarlama mekanizmasında yetersizlik husûle gelir; ateş yükselir, deri kurur, baş ağrısı, baş dönmesi, bulantı, ve görme bozuklukları meydana çıkar. Nabız süratli, zayıf, intizamsızdır. Makat derecesi 42° - 44°C çıkabilir. Tedavi için hastalar serin bir yere alınır, soğuk su banyosuna konur, teskin edici ilaçlar ve tuzlu su solüsyonları verilir.

Kramplar: Tuz kaybı dolayısıyle, karın ve etraf adalelerinde görülen ağrılı spazmlardır. Deri terli ve serindir. Adalelerde fibriler kasılmalar görülebilir. Hastalar serin bir yere alınır. Ve tuzlu su solüsyonları verilir.

Yanıklar: Yanıklar çok çeşitli sebeplerle (alev, sıcak su, buhar, kimyevî maddeler, elektrik ve radyasyon ile) husûle gelir (Bk YANIKLAR).

Elektrik şoku: İşçilerin maruz bulundukları tehlikeli durumlardan biridir. Doğru akım, alternatif akıma göre çok az tehlikelidir. Yüksek voltaj ve yüksek frekanslı alternatif akım alçak voltajlı (220 altında) ve alçak frekanslı (25 - 300) ceryana göre daha az tehlikelidir.

Pernio: Dokuların donmadan uzun süre soğuğa maruz kalması sonucu el ve ayaklarda kızarma, kaşınma, şişme ve kabarcıkların husule gelmesine denir. Soğuk iş yerinde ve dışarda çalışanlarda görülür. İleri safhasında kanayan yaralar teşekkül eder. Tedavide esas el ve ayağı yukarı kaldırmak ve organı yavaş yavaş oda hararetine kadar ısıtmaktır.

Sathî donma: Soğuk bölgelerde açıkta çalışanlarda görülür. Dokuların sathî donmasıdır. Hafif vak'alarda vücudun soğuğa maruz kalan bölgeleri duyarsız hâle gelir, kaşınır, sertleşir, yanıcı ağrı hissedilir. Deri beyaz veya soluktur. Elastikiyyetini kaybetmiştir. İleri safhalarda şişme, içi sıvı dolu büller, nekroz ve gangren husule gelir.

Siper ayağı: Siper ayağı veya eli; ayak veya elleri uzun süre soğuk suda veya çamurda kalanlarda görülür. İlk zamanlar el ve ayaklar soğuk ve hissizdir; sonra kan hücumu başlar, ısınır, şiddetle yanar ve ağrır daha sonra damarlar daralır, renk solar ve morarır. Hâdise daha da ilerlerse, şişme, kızarma, kanama, gangren ve içi sıvı dolu büller teşekkül eder.

Işınlama hastalığı: Röntgen ışınları, radium tatbikatı ve radioaktif maddelerle çalışanlarda görülür. Bir defada 300 - 500 ışın alanlarda ölüm görülebilir.

Akut ışınlanmanın etkileri: Işınlama, deride kızarma, kıl dökülmesi, tırnak yataklarının tahribine; kan yapıcı organlarda, kan yapımının azalmasına, küçük kan damarlarının bozulmasına, erkek ve kadınlarda kısırlığa, akciğerlerde iltihaplanmaya, mide suyunun azalmasına yol açar. Hastalarda iştahsızlık, bulantı, kusma, zayıflık, bitkinlik husule gelir. Radyasyon kaynakları ile uğraşanlar, asgarî dozu almak için gayret etmeli, hususî elbiseler, önlükler giymelidir.

Kronik (müzmin) fazla dozdaki radyoaktif ışınlar deride nedbeleşme, atrofi, damar genişlemeleri ve tıkanmaları, akciğerlerde sertleşme, barsak tıkanması, lösemi ve başka habis hastalıkların gelişmesine yol açar.

Dekompresyon hastalığı: Profesyonel dalgıçlarda görülür. Deniz yüzeyinden 33 m derinlikte basınç yüzeye göre 4 misli fazladır. Bu hâlde solunum gazları damarlara girmeye zorlanır ve daha fazla derinliklerde (N) gazı damar içinde erir ve basınç azalırsa damar içinde hava kabarcıkları teşekkül eder. Dekompresyon hastalığı deniz seviyesinden ânî yükselmeler esnasında da husule gelebilir. Hastalık, vak'aların yarısında ilk yarım saatte ve en geç 6 saat içinde husule gelir. Genellikle mafsallarda ağrı, kaşıntılı döküntüler, görme bozuklukları, adalelerde zayıflık, felç, baş dönmesi, baş ağrısı, solunum zorluğu olur.

Dağ hastalığı: 2 500 - 3 000 m yüksekliklere süratle çıkanlar ve buralarda bedenî faaliyet gösterenlerde husûle gelir. Önceleri baş dönmesi, baş ağrısı, hava açlığı, üşüme, bulantı, kusma, yüzde solukluk, solunum zorluğu ve morarma görülür. Daha sonraları yüze kan hücum eder, kaşıntı hâli, fikrî konsantrasyon yokluğu, baş dönmesi, göz ve kulak bozuklukları, iştahsızlık, uykusuzluk, çarpıntı ve sık sık nefes almalar meydana çıkar. Çoğu zaman 24-48 saatte kaybolur. Yüksek irtifalarda devamlı yaşayan ve çalışanlarda, hastalığı, kronik akciğer hastalıklarından ayırdetmek zordur.

Baş Travmaları: Endüstride çalışan işçilerin çoğu zaman maruz kaldıkları bir durumdur. Hafif, orta, ağır derecede olabilir. Hafif çarpmalarda kısa bir süre şuur kaybı görülür. Sinir sistemi ile ilgili bulgular yoktur. Orta ve ağır derecede çarpmalarda şuur kaybı uzundur. Sinir sistemi ile ilgili bulgular mevcuttur.

Endüstride çalışan işçilerde, meşguliyeti ile ilgili duruş şekilleri ve kullandıkları âletlerden intikal eden titreşim yüzünden çok defa sırt ve omuz ağrıları görülür. Kaynakçılarda olduğu gibi şiddetli ışığa maruz kalanlarda ve uygun olmayan tarzda ışıklandırılmış iş yerlerinde çalışanlarda, tedbir alınmazsa bir çok göz hastalıkları; şiddetli gürültü içinde çalışanlarda kulak hassasiyetinin kaybolması gibi kulak hastalıkları görülebilir.

c) Ruhî etkinler: Endüstri alanında çalışan işçilerde bazı ruhî hastalıklar da gelişebilir. Yalnız ve kapalı yerlerde çalışanlarda en fazla olmak üzere, stress altında kalan, ailesini geçindirmek için çalışma mecburiyetini hisseden işçilerde çoğu zaman "nevrozis"ler, psikosomatik hastalıklar ve psikozlar görülebilir. Tedavileri ruh hekimlerince yapılmalıdır.

Yukarda belirtilen hastalıklar dışında, endüstride çalışan işçilerin, beslenmelerindeki yetersizlik, çalıştıkları yerlerin sağlığı koruma şartlarına uygun olmayışı yüzünden verem, zatürree gibi hastalıklara kolaylıkla yakalandıkları bir vâkıadır. Bu cihetle endüstride çalışan işçilere periyodik kontrol muayeneleri yapılmalı ve koruyucu tedbirler alınmalıdır. (E. Palabıyıkoğlu)

MESLEKÎ VE TEKNİK ÖĞRETİM, Millî eğitimin bütünlüğü içerisinde ve endüstri, tarım ve hizmet sektörleriyle birlikte hertürlü M. ve T. E. hizmetlerinin planlanması, araştırılması, geliştirilmesi, organizasyon ve koordinasyonu ile yönetim, denetim ve öğretim faaliyetlerinin bütününe M. ve T. Ö. denmektedir.

M. T. Ö. endüstri, ekonomi ve tarım alanlarındaki gelişmelerde, özellikle yurt savunmasında ve memleketin erişeceği refah seviyesi ile kazanacağı kudrette büyük rol oynamaktadır.

Meslekî ve Teknik Öğretim Sistemi:

Bu sistem: Temel eğitim, örgün meslekî eğitim ve yaygın eğitim bölümleri ile bir bütünlük sağlar.

a) Temel eğitim: Meslekî eğitime girmek isteyen kişilerde bazı yeteneklerin gelişmiş olması şarttır. Belirli bir mesleğe intisab etmiş ve o meslek topluluğunun bir üyesi olmaktan gurur duyacak kişinin meslekî eğitimi daha etkili ve daha verimli olur. Temel eğitim, bir mesleğe hazırlanmak isteyenlere o mesleğin gerektirdiği bilgi, hüner ve tavırları mesleğe giriş için şart koşulan asgarî standardları sağlayan eğitimdir.

b) Örgün M. ve T. Ö.: Bu öğretimin iki ana görevi vardır:

1. Temel eğitimden ve iş hayatından gelen genç ve yetişkinlere temel meslekî eğitimi sağlamak.

2. Yaygın eğitim sisteminde yapılan eğitimi takviye etmek amacı ile ileri meslek eğitimi yapmak.

Temel meslek eğitimi, sadece bir meslekte geçerli becerileri kazandırmak yerine, birbiri ile ilişkili mesleklerden gelen meslekler âilesinde geçerli olabilecek hünerleri geliştirmeye yönelmiştir. Temel eğitimin programları ihtisaslaşmadan çok, birbiri ile ilişkili mesleklerde geçerli hünerlere öncelik vermektedir.

c) Yaygın M. ve T. Ö.: Yaygın eğitim kurumlarını iki gurupta toplamak mümkündür:

1. Örgün eğitime bağlı olarak çalışan kurumlar: pratik sanat okulları, köy kursları gibi.

MESLEKÎ VE TEKNİK ÖĞRETİM : Bir erkek san'at okulunda çalışma

2. İstihdam sistemine bağlı olarak çalışan kurumlar: İş başında veya meslekî eğitim merkezlerinde yapılan iş öncesi eğitimi, meslek içinde intibak eğitimi ve çırak eğitimi gibi programları ihtiva eder (Bk. MESLEK EĞİTİMİ).

M. T. Ö.'in ekonomik sistemle (kamu ve özel sektör), ticaret ve sanayi odaları, esnaf kuruluşları, sosyal sistem (âile, sosyal kuruluşlar, çevre şartları v.b.), siyasî sistem (partiler, siyasî baskı gurupları, parlamento, hükûmet, bakan), kültürel sistem (gelenek, görenek vb.)'lerle ayrı ayrı ilgisi vardır.

Türkiye'de M. T. Ö., çeşitli bakanlıklar tarafından yürütülmektedir. Esas ağırlık Millî Eğitim Bakanlığı'ndadır.

Türkiye'de M. ve T. Ö.:

Tarihî gelişim: Batının ekonomik hayatımız üzerindeki olumsuz tesirleri karşısında, Osmanlı imparatorluğu'nda, bazı ıslâhat hareketlerine girişildi. Matbaanın kurulması (1726 - 1729), Yalova'da bir kâğıt fabrikasının açılması ve orduda yenileşme hareketleri başladı. Böylece, ilk askerî teknik okulların açılmasına girişildi. Mühendishâne-i Bahrî-i Hümâyûn (1773), Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyûn (1795), Askerî Tıbbiye (1825), Mekteb-i Ulûm-ı Harbiyye (1834), Muzika-i Hümâyûn Mektebi (1834) faaliyete geçti.

Batı örneğine göre kurulan ilk teknik okullar askerî okullardır. Tarım, meslek, ticaret ve diğer alanlarda bu okullara paralel bir gelişme sağlanamamıştır. İstanbul yakınında bir basma fabrikası kurulmasının tasarlanması dolayısıyla bu fabrikanın işleyeceği pamukların ekimine dair bilgiler verilmek üzere Ayamama çiftliğinde bir amelî ziraat mektebi kuruldu (1847). Bu okula paralel bir de sanayi mektebi kurulması için teşebbüse geçilmiş, binası yapılmışsa da öğretimi gelişememiştir. 1860 yılında bir telgraf memuru mülâzımı mektebi açılmıştır.

Midhat Paşa, geniş yetkilerle Tuna valiliğinde bulunduğu sırada Niş'de (1860), sonra da Sofya'da, Rusçuk'ta (1864) birer ıslahhâne açmıştı. Bu ıslahhâneler M. T. Ö.'de yapılan ilk ciddî adımlardır. Midhat Paşa, İstanbul'a döndükten sonra burada bir sanayi mektebi kurulmasına teşebbüs etmiş ve bir de nizâmnâme yayınlanmasına önayak olmuştur (1868). Vilâyetlerdeki ıslahhâneler 1885'ten sonra Mekteb-i Sanayi adını almaya başlamıştır. 1913'te İdâre-i Umûmiyye-i Vilâyet kanunu ile bu okullar, il özel bütçelerine girerek açıkça resmî bir sıfat kazanmıştır.

Midhat Paşa, erkek çocuklar yanında kız çocukları için de ayrı bir kız ıslahhânesi açmıştı (1864 - 1867). Daha sonra Tophâne-i Âmire idâresi tarafından Yedikule'de de bir kız sanayi mektebi kuruldu (1869).

1865'te hükûmetçe bir mülkiye mühendis mektebi açılması tasarlandı, 1873'te Galatasaray Sultânîsi içinde Turûk-u maâbir veya mühendisîn-i mülkiye mektebi adıyla bir okul kuruldu. Bütün bu çabalardan sonra Hendese-i Mülkiye mektebi kuruldu (1883). İlk ticaret okulu, ticaret bakanlığına bağlı olarak 1883'te açıldı.

Yurtta M. T. Ö.'i yaymak üzere Büyük Sergi-i Osmânî adıyla bir sergi açıldı (1862). Bu Türkler'de ilk sergi veya fuar sayılır.

II. Meşrutiyet'ten sonra M. T. Ö.'de bazı teşebbüsler oldu.

1. Ticarî, ziraî, sınaî ve diğer şubeleri bulunan Liva İdadîleri açıldı (1913 - 1916).

2. Sultanîler'in birinci ve ikinci devrelerine özel şubeler konulması kararlaştırıldı. Böylece erkekler ticaret hayatına, kızlar da âile hayatına hazırlanmış olacaktı (1922).

Cumhuriyet Dönemi:

Kurtuluş Savaşı'nın ardından İzmir'de bir İktisat Kongresi toplandı (1923). Bunun ardından M. T. Ö.'de gelişme planları hazırlamak üzere uzmanlar getirtildi. 1925 yılında Profesör Kühne meslekî eğitim konusunda bir rapor verdi. Bunu 1926 yılında Omer Buyse'nin raporu tâkip etti. Bu raporda:

1. Mevcut meslek okullarını geliştirmek,

2. Her bölgenin ihtiyacına uygun meslek okulu açmak,

3. Meslek sahiplerinin bilgilerini arttırmak üzere akşam okulları açmak, işçi eğitimi yapmak,

4. Meslek okullarına öğretmen, yüksek teknik adamlar ve mühendisler yetiştirecek müesseseler kurmak gibi konular yer almaktaydı.

M. T. Ö. alanındaki çabalar, bakanlıkta bu işler ile uğraşacak bir dâirenin kurulmasına ihtiyaç gösterdi. Başlangıçta bu, Yüksek Öğretim Müdürlüğü'ne bağlandı (1927). Hizmetler artınca 22.6.1933 tarihinde yayınlanan 2287 sayılı kanun ile Meslekî ve Teknik Öğretim Genel Müdürlüğü kuruldu. 1935 yılından itibaren M. T. Ö. kurumlarının masrafları devlet tarafından karşılanmaya başlandı. Böylece meslek okullarının gelişmesini engelleyen konular bertaraf edilmiş oldu. Bu dönemde, hükûmetin hazırladığı 5 yıllık planın uygulanmasına başlandı.

M. T. Ö. okullarının öğretmen ihtiyacını karşılamak üzere Avrupa'ya öğrenci gönderilmeye başlandı (1927). Bu öğrencilerin yurda dönmelerine kadar M. T. Ö. okulları için Avrupa'dan uzman öğretmenler getirtildi.

Bugünkü anlamda kurulan ilk kız enstitüsü, Ankara'daki İsmet Paşa Kız Enstitüsü'dür (1928). Bunu Erkek Meslek Öğretmen Okulu ile Kız Meslek Öğretmen Okulları takip etti (1934). Aynı yıllarda Yapı Usta Okulu (1929), Ankara Sanat Okulunun bir dalı olarak faaliyete geçti. Sonra bu ayrı bir okul hâline geçti (1931). Erkek Terzilik Okulu (1928), Akşam Erkek Terzilik Okulu (1938), ile Köy Demirciliği ve Marangozculuğu kursları faaliyete geçti. 1927 - 1928 ders yılında erkek teknikte 9 okulda 1 098 öğrenci, kız teknikte 2 okulda 456 öğrenci ve ticaret öğretiminde 5 okulda 553 öğrenci bulunuyordu.

MESLEKÎ VE TEKNİK ÖĞRETİM: pratik kız sanat okulu öğrencileri derste

Meslekî ve Teknik Öğretim Müsteşarlığı :

Müsteşarlık 25.9.1941 tarihinde 4113 sayılı kanun ile kurulmuştur. Görevleri şunlardır:

— Bakanlığın meslekî ve teknik öğretim işlerini yürütmek, geliştirmek, denetlemek, gerekli kanun tasarılarını hazırlamak,

— Kalkınma plan ve programları ile teknik öğretime verilen görevleri gerçekleştirmek,

— Değişen iş dünyamızın insangücü taleplerine uygun her seviye ve nitelikte teknik personelin rasyonel metotlarla yetiştirilmelerine önayak olmak,

— Bağlı kuruluşların donatılması, programlarının hazırlanmasını yürütmek.

Müsteşarlık, yukarıda verilen görevleri yerine getirebilmek için genel müdürlükler, daire başkanlıkları ve müstakil birimler hâlinde teşkilâtlanmıştır.

M. T. Ö. Yüksek Danışma Kurulu :

M. T. Ö. hizmetlerini, ekonomimizin ve kalkınma planlarının insangücü talepleri ile bağdaştırmak, öğretim programlarını sanayimizin gelişen formasyon ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde geliştirmek üzere 9 eylül 1964 tarih ve 451/13859 sayılı onayla kurulmuştur.

Meslekî ve Teknik Yüksek Öğretim Genel Müdürlüğü :

M. T. Ö. alanında üst seviyede eleman ihtiyacını karşılayabilmek amacıyla, yüksek dereceli M. T. Ö. kurumlarının sayılarını arttırmak ve kurumların, çağımızın teknik ve teknolojik gelişmelerine uygun seviyeye gelmelerini sağlamak ve her türlü işlerini tedvir etmek üzere 9 eylül 1966 tarih ve 451/13858 sayılı onayla kurulmuştur.

Erkek Teknik Öğretim Genel Müdürlüğü :

Orta dereceli erkek teknik öğretim okulları ve çeşitli meslekî kurslarla ilgili :

— Sosyo - ekonomik ve teknolojik gelişmelere paralel memleket endüstrisinin teknik eleman ihtiyacını karşılayacak tedbirleri almak,

— Teknik öğretimin amaçlarına uygun öğretim programlarını ve yönetmeliklerini hazırlatmak ve bunların devamlı gelişmesini sağlamak ve alanları ile ilgili her türlü işleri yürütmek üzere, 22.6.1933 tarih ve 2287 sayılı kanun ile önce Erkek Teknik Öğretim Müdürlüğü olarak kurulmuş ve 1.3.1960 tarih ve 2 178 sayılı onay ile Erkek Teknik Öğretim Genel Müdürlüğü olarak yeniden teşkilâtlanmıştır.

Kız Teknik Öğretim Genel Müdürlüğü :

Orta dereceli kız teknik öğretim okulları, okul öncesi eğitim kurumları, pratik kız sanat okulları, olgunlaşma enstitüleri, köy kadınları gezici kursları, kız meslek ve teknik liselerinin hertürlü eğitim öğretim hizmetlerinin plan ve programlara uygun olarak gerçekleştirilmesini sağlamak üzere 10.6.1933 tarih ve 2287 sayılı kanun ile önce kız teknik öğretim müdürlüğü olarak kurulmuş, sonra da 2.3.1960 tarih ve 2190 sayılı onay ile Kız Teknik Öğretim Genel Müdürlüğü olarak yeniden teşkilâtlanmıştır.

Ticaret ve Turizm Öğretim Genel Müdürlüğü :

Memleketin iktisat ve ticaret problemlerinin ilim ve meslek açısından değerlendirilmesi bakımından: muhasebe, ekonomi, maliye, istatistik ve büro hizmetleri alanlarına vasıflı eleman yetiştirmekle görevli bir eğitim ve öğretim kurumu olarak, 1.3.1960 tarih ve 2179 sayılı onayla Ticaret Öğretim Genel Müdürlüğü, 8.2.1965 tarih ve 2446 sayılı onay ile de Ticaret ve Turizm Öğretim Genel Müdürlüğü hâline getirilmiştir.

M. T. Ö. Etüd ve Programlama Dairesi Başkanlığı :

M. T. Ö. politikasının öngörüdüğü faaliyet ve hizmetlerin yerine getirilme usullerini tesbit etmek ve bu maksatla gerek kendi bünyesi içinde ve gerekse bakanlıklar arası daire ve müesseseler ile diğer kurumlar arasındaki işbirliğini sağlamak, sonuçlarını planlamak, teknik öğretim problemlerine ilmî çözüm yolları araştırmak üzere, 28.11.1960 tarih ve 17558 sayılı mûciple "M. T. Ö. Etüd ve Planlama Dairesi" olarak kurulmuş ve 14 nisan 1970 tarih ve 451 - 6 694 sayılı mûciple de "M. T. Ö. Etüd ve Programlama Dairesi" olarak yeniden teşkilâtlanmıştır.

İşletme ve Donatım Müdürlüğü :

Her dereceli M. T. Ö. kurumlarının büro, dersane, yatakhâne, mutfak, laboratuvar ve atelyelerinin ihtiyaçlarını temin etmek ve değerlendirmek, döner sermaye faaliyetlerini v.b. işleri yönetmek üzere 23 eylül 1941 gün ve 4113 sayılı kanun ile "M. T. Ö. Teknik Büro Müdürlüğü" olarak kurulmuş ve 30 eylül 1964 gün ve 59977 sayılı muciple "İşletme ve Donatım Genel Müdürlüğü" olarak yeniden örgütlenmiştir.

M. T. Ö. Yapı İşleri Dairesi :

M. T. Ö. müesseselerinin yapı işleri ile ilgili her türlü muâmeleleri hazırlamakla görevlendirilen bu daire 4113 sayılı kanun ile "M. T. Ö. Yapı İşleri Müdürlüğü" olarak kurulmuş, sonra 22.2.1966 tarih 451 sayılı muciple "Yapı İşleri Dairesi Başkanlığı" olarak yeniden teşkilâtlanmıştır.

M. T. Ö. Muâmelât Müdürlüğü :

Eğitim ve öğretim hizmetlerinin dışında kalan mâlî işler (bütçe), döner sermayeleri ile ilgili işleri yürütmek üzere, 4113 sayılı kanunla "Muâmelât Şefliği" olarak kurulmuş ve 4.3.1961 tarih ve 209.07 - 3339 sayılı mûciple "Muâmelât Müdürlüğü" hâline getirilmiştir.

M. T. Ö. Müsteşarlığı bünyesinde iken yüksek öğretimi yurt düzeyinde yaygınlaştırmak üzere faaliyete geçen Yaygın Yüksek Öğretim Kurumu (YAYKUR)'na bağlanan Eğitim Araçları ve Teknik İşbirliği Genel Müdürlüğü, Eğitim Teknolojisi Dairesi Başkanlığı olarak isim değiştirmiştir. Yaykur da idarî yönden M. T. Ö. Müsteşarlığına bağlanmıştır.

Teknik Eğitim Finansman Projesi Müdürlüğü :

Uluslararası İmâr ve Kalkınma Bankası ile hükûmetimiz arasında imzalanan "Teknik Eğitim Projesi" ile ilgili işleri yürütmek üzere kurulmuştur.

M. T. Ö. Kurumları :

A — *Erkek Teknik Öğretim :*

1. *Teknik Liseler :* Ortaokul üzerine 4 yıllık eğitim veren ortaöğretim kurumudur. Teknik liselerde, 55 meslek şubesinde, 1975 - 1976 öğretim yılında 4583 öğrenci bulunmaktadır.

2. *Endüstri meslek liseleri :* Ortaokul üzerinde 3 yıllık bilgi veren teknik okullardır. 1975 - 1976 öğretim yılında mevcut 152 endüstri meslek lisesinde 568 şubede 91 435 öğrenci bulunmaktadır. Bu okullar, kız öğrenci de kabûl etmektedir. Bu okullarda tesviyecilik, metal işleri, ağaç işleri, elektrikçilik, motorculuk, dökümcülük, modelcilik, makine ressamlığı, elektronik, yapıcılık, sıhhî tesisatçılık, yapı teknik ressamlığı,

kalıpçılık, galvano teknik, süsleme taşçılığı, kimya, sınaî boya, izabe, dokuma, iplikçilik, boya apre, dizgi, tipo baskı, fotografik klişe, ofset, ciltçilik, balıkçılık v.b. alanlarda öğretim yapılmaktadır.

3. *Endüstri Pratik Sanat Okulları:* M. T. Ö. alanında meslekî bilgi ve hünerler kazandıran yaygın eğitim kurumlarıdır. 38 endüstri pratik sanat okulunda 4160 öğrenci bulunmaktadır. Bunlardan başka gece öğretimi yapan endüstri pratik sanat okulları da bulunmaktadır. Bu okullarda 98 meslek şubesi yer almaktadır.

B — *Kız Teknik Öğretim:*

1. *Kız Meslek Lisesi:* Ortaokul üzerine 3 yıl öğretim veren ortaöğretim kurumlarıdır. 157 kız meslek lisesinde 1975 - 1976 öğretim yılında 15861 öğrenci bulunmaktadır. Kız meslek liseleri genç kızlarımıza iyi ev kadınlığı ve vatandaşlık nitelikleri ile birlikte verimli bir üretici olarak hayatlarını kazanabilmelerini mümkün kılacak bilgi ve hünerleri kazandıran okullardır.

2. *Kız Teknik Öğretim Olgunlaşma Enstitüsü:* Genç kız ve kadınlarımızın bilgi ve hünerlerini geliştirecek, araştırıcı ve yapıcı birer eleman olmalarını sağlamak amacıyla kurulmuş okullardır. Kız meslek lisesi ve pratik sanat okulu mezunlarını alır. 2 yıllık eğitim verir. Dış giyim, nakış, çamaşır, moda - çiçek, resim, sırma, turistik el işleri, Türkişi, konfeksiyon meslek dalları vardır. 1973'te 6 olgunlaşma enstitüsünde 947 öğrenci vardı.

3. *Pratik Kız Sanat Okulları:* Öğrenim çağında, öğrenime imkân bulamamış veya öğrenim çağını geçirmiş ve kadın sanatlarına ilgi duymuş genç kız ve kadınlarımıza iyi bir anne, ev kadını, üretici vatandaş yetiştirmeyi amaç edinmiş okullardır. Öğrenim süresi 3-24 aydır. Biçki dikiş, kadın - erkek çamaşırı, nakış, moda, çiçek, ev idâresi, yemek pişirme, el sanatları, pasta, resim, makine nakışı, yün işi, Türk işleri, çocuk gelişimi, Maraş işi, okuma - yazma şubeleri vardır. 1973 yılında 401 pratik kız sanat okulunda 76 499 öğrenci bulunmakta idi.

4. *Köy Kadınları Gezici Kursları:* Bu kurslar, bir ve iki devreli olmak üzere iki kola ayrılmıştır.

a) Bir devreli kurslar: köy kadınları gezici kursları adı ile köylerde açılır. Öğretim süresi 7 - 8 aydır.

b) İki devreli kurslar: ilçe kadın kurslarıdır. İlçelerde ve nüfusu elverişli bucaklarda tertiplenir. Öğretim süresi 2 yıldır. 1973 yılında 1773 gezici köy kadınları kurslarına 47 000 köylü kızı katılmıştır.

Kız teknik öğretimde, 1975 - 1976 öğretim yılından itibaren bazı okullarda giyim, hazır giyim (konfeksiyon), resim ve besin teknolojisi programları uygulanmaktadır. Ayrıca, Bozüyük kız meslek lisesinde seramik meslek dalı açılmıştır. İzmir Gültepe kız meslek lisesinde yapı ressamlığı, ticaret, Ankara Atatürk Kız Meslek Lisesi'nde elektronik programları uygulamaya konulmuştur.

Ticaret Öğretim Kurumları:

1. *Ticaret Meslek Lisesi:* Öğrencilerini ticaret, bankacılık, sigortacılık ve nakliyatçılık alanlarında yetiştirmek üzere açılmış okullardır. Bu okullara ortaokul mezunları alınır. Üç yıl öğretim verir. 1973 yılında 66 ticaret meslek lisesinde 34 508 öğrenci eğitim görmekte idi.

2. *Otelcilik ve Turizm Meslek Lisesi:* Turizm ekonomisinin gerektirdiği otel ve motellerde müdür yardımcısı, ahçıbaşı, pasta ustası, metrdotel, garson, resepsiyon memuru, otel muhasebecisi, kat idârecisi gibi alanlarda eleman yetiştirmektedir. 1973 yılında bu okullarda 398 öğrenci eğitim görmektedir.

3. *Sekreterlik Okulu:* Devlet dairelerine, özel kurumlara yüksek vasıf ve ehliyette kabiliyetli sekreter yetiştirmek üzere açılmıştır. Lise ve dengi okul mezunlarını alır. Öğretim süresi 2 yıldır. 1973 yılında 10 sekreterlik okulunda 937 öğrenci eğitim görmekte idi.

Diğer Meslekî Eğitim Kurumları:

1. Millî Eğitim Bakanlığı Bünyesinde:
İmam - Hatip Liseleri:
İlköğretmen okulları
Mektupla öğretim kursları

2. Diğer Bakanlıklar Bünyesinde:

Konservatuvarlar
Sağlık kolejleri
Polis koleji
Maliye Meslek Okulu
Tapu Kadastro Lisesi
Tarım Meslek Liseleri
Ev Ekonomisi Okulları
Meteoroloji Meslek Lisesi
Hayvan Sağlık Memurları Okulları
Orman Tekniker Okulu
Askerî astsubay okulları

(K. Okan)

MESMERİZM (Biyol.), Alman doktoru Franz Anton Mesmer (1734 - 1815)'in bir teorisi. Buna göre her canlı, "manyetik akışkan" (Fr. fluide magnétique) denilen bir madde veya enerji şeklinin etkisine açıktır. Bu "akışkan" bazı hareket ve temaslar sonucunda biriktirilip nakledilebilir.

MESMER, Franz

MESNAGER, Augustin (Paris 1861-Paris 1933), Fransız mühendisi. Yaptığı çok yüksek sayıdaki araştırmaların hemen hepsi materyellerin direnmesine aittir. Özel olarak iki veya üç boyutlu elastikiyet teorisinden doğan problemlerle uğraşmıştır. İlk olarak, herhangi bir yapının içinde hasıl olacak gerginlikleri, bu yapının küçük bir örneğinin incelenmesine dayanarak, tesbit etmek imkânına dikkati çekmiştir. Yapılar da ve özel olarak metal köprülerde, pek küçük dönme hareketlerinde oynamaz mafsallar teşkil etmek için kıvrak metal şeritlerin kullanılmasını teklif etmiştir. Betonarme yapılarının hesaplanması için çok kesin usuller bulmuştur. 1920'de Fenler Akademisine üye seçilmiştir.

MESNAGER, Augustin

MESNEVÎ (Ar., se ile, c. mesneviyyât), klasik İran-Türk şiirinde, şu 3 ayrı mefhumu ifade eder:

1. Her beytinin mısrâları kendi aralarında kafiyeli şiir forme'u (aa bb cc dd ee...). Bu pek yaygın şekil, Batı şiirinde de vardır. İran ve Türk şâirleri, M. forme'unu arûz'un küçük (kısa) vezinlerinde kullanmayı sevmişlerdir. Yeni Türk şiirinde bilhassa uzun arûz vezinleri ile yazılmıştır. M. forme'unda kıt'a esası yoktur ve en basit nazım şeklidir.

2. Klasik İran - Türk şiirinde manzum hikâye ve roman. Bilhassa *Leylâ vü Mecnûn, Husrev-u Şirîn, İskender-i Zu'l-Karneyn* gibi müşterek klasik mevzular, binlerce beyitlik uzun eserler hâlinde, birçok şâir tarafından işlenir. Bazan bir M., bir tek uzun hikâye değil de, müteaddid kısa hikâyeden ibaret olabilir. Bazan içinde başka forme'lardan (gazel, rubâî, kıt'a...) kısa şiirler de bulunabilir. Türk şiirinin bu sahadaki şâheserleri Fuzûlî'nin (XVI. yüzyılın ilk yarısı) *Leylâ vü Memnûn*'u ile Şeyh Gaalib'in (XVIII. yüzyılın son yarısı) pek orijinal *Hüsn-ü Aşk*'ıdır. Aynı şâirin te'lîf ettiği 5 M.'ye "hamse" denilir ve "sâhib-i hamse" olan şâirler, ekseriya büyük şöhret kazanırlar. İran şiirinde hamseleriyle tanınmış büyük şâirler Nizâmî-i Gencevî (XII. yüzyılın son yarısı, Türk asıllı), Emîr Husrev-i Dehlevî (XIII. yüzyılın son yarısı, Türk asıllı) ve Câmî (XV. yüzyılın son yarısı) olup, bilhassa birincisi yalnız *Hamse*'si ile muazzam bir şöhret kazanmıştır. Türk şiirinde, bunlarla mukayese edilebilecek bir hamse yoksa da, en değerli sâhib-i hamse'nin Nev'î-zâde Atâyî (XVII. yüzyılın ilk yarısı) olduğunda birleşilir. Alî Şîr Nevâî'nin de (XV. yüzyılın son yarısı) Çağatay lehçesi ile yazılmış çok mühim bir *Hamse*'si vardır. Firdevsî'nin (XI. yüzyılın ilk yarısı) millî İran destânı olan ve bir eşine henüz hiç bir milletin mâlik bulunmadığı *Şeh-Nâme* adlı 60 000'e yakın beyti muhtevî şâheseri, baştan başa M. şeklindedir.

3. Hususî ve mutlak mânâda, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin şâheserine verilen isimdir ki, bunun hakkında bk. CELÂLEDDİN RÛMÎ. (Y. Ö.)

MESOL (Fereolit, Thomisonit), Sodyum - Kalsiyumlu zeolit. Örnek: Thomsonit. Doğal, hidrojenli kalsiyum, sodyum ve alüminyum silikati: H_{10} (Ca, $Na_2)_2$ Al_4 Si_4 O_{21}. Özgül ağırlığı: 2,31 - 2,39, sertliği: 5 - 5,5. (E. Ediger)

MESOPOTAMYA, Fırat ve Dicle nehirlerinin Suriye ve Irak'taki mecrâlarının adı. M. kelimesi grekçe "Mezo — potamos = nehirler arası" demektir. M.'da Eski Şarkın ilk büyük nehir medeniyetleri kurulmuştur. Fakat, M.'nın kuzeyi ile güneyi arasında, gerek yeryüzü şekilleri, gerekse iklim şartları bakımından ayrılıklar vardır. Buna uygun olarak kuzeydeki dağlık bölge taş devirlerinden beri iskân edildiği hâlde, güneyin alüvyonlu topraklarında ancak madenin keşfinden (Chalkolithicum'dan) sonra yerleşmeler başlamıştır. Güneydeki siteler, Basra Körfezi ve onu Akdeniz'e bağlayan Fırat kervan yolundaki ticaret sayesinde süratle ilerlemiş ve buna karşılık kuzeyi ise geri kalmıştır.

M., toprakları çok bereketli olduğundan, tarihin her devrinde önemini korumuştur. Fakat, M. medeniyeti tek bir kavmin eseri değildir. Tarihöncesi devirlerde kuzey M.'dan aşağı inen Kalkolitik çağ insanlarının yaşayışları bilinememektedir. M.'da tarihî devirler, ilk defa Uruk IV tabakasında bir resim yazısı icat eden Sümerler (b. bk.) ile başlar. Sonra, Sâmî ve Hind - Avrupa kavimleri, M.'yı istilâ ederek burada ayrı ayrı devlet kurmuşlar ve bu kavimlerden her biri M. medeniyetine yeni yeni katkılarda bulunmuşlardır. Meselâ Uruk IV kültüründeki, resim yazısından oluşan, çivi yazısının keşfi ve bir "çivi yazısı kültür çevresi"nin bulunması Sümerler ile gerçekleşir.

M.'da en eski şehir kültürünü yaratan Sümerler, M. Ö. IV. binyıl ortalarında, muhtemelen deniz yolu ile, buraya gelmişler ve güneydeki bataklık bölgeyi, kanallar açmak sureti ile, kurutarak siteler kurmuşlardı. O zamanlar Dicle ve Fırat nehirleri, bugün olduğu gibi Kurna civârında birleşerek değil, ayrı ayrı Basra körfezine dökülüyorlardı. Bu itibarla her iki nehrin iki yakasında bir çok köyler, kentler vardı. Ur, Uruk, Eridu, El Ubeyd, Lagaş, Umma v.s. gibi başlıca Sümer siteleri nehir veya kanalların kıyılarında kurulmuştu.

Güney M.'da Eski Bronz devri, Kalkolitik kültüründen sonra başlar ve Akkad imparatorluğu zamanına kadar sürer. Eski Bronz devri kültürlerine M.'da "Er sülâleler" (Early Dynasty) devri denilir ve bu devir üçe ayrılarak incelenir:

Er sülâler I = Uruk IV ve Cemdet Nasr M. Ö. 3200 - 2800

Er sülâler II = Messilim çağı: M. Ö. 2800 - 2500

Er sülâleler III = Arkaik Sümer : M. Ö. 2500 - 2350.

"Ur" kazılarında Sir Leonard Woolley tarafından keşfedilen kıral mezarları ve "Lagaş" kazılarında vesikaları bulunan Ur Nanşe sülâlesi, Er sülâleler III, yani Arkaik Sümer medeniyetini temsil ederler. Ur kıral mezarlarında bulunan eserler, Sümerlerin maddî kültürünü bize tanıttığı gibi, "Lagaş" kazılarında da bu devrin tarihini aydınlatan vesikalar bulunmuştur. Bu vesikalar sâyesinde Lagaş'taki Urnaşe sülâlesinin yolsuzluklarına isyân ederek "Lagaş'ın oğullarına ve kızlarına hürriyetlerini veren Urukagina" zamanında siyasî ve iktisadî alanda bir takım reformlar yapıldığını, neticede Lagaş'ta tabiî iktisattan para ekonomisine geçildiğini öğreniyoruz.

Sümerler'in dünya tarihinde yarattıkları bu en eski şehir kültürü, M. Ö. 2350'lerde Sâmî kavimlerinin M.'yı istilâ etmeleri ile geçici olarak sona ermiştir. M. siteleri üzerinde üstünlük kuran Sâmî Akkadların istilâcı politikası ile yüksek Sümer medeniyeti, özellikle çivi yazısı, bu devirde Âsûr'a, Elâm'a ve Suriye'ye yayılmıştı. Öyle ki Akkadlar ise Sümer medeniyetinin klasik devrini yaşadığı kabûl edilir.

Fakat, iki yüzyıl sonra, M. Ö. 2150'lerde M.'nın bereketli topraklarına Zagros dağlarından inen Guti kavimlerinin istilâsı ile Akkad devleti çökmüş, mâmûr ve medenî Sümer siteleri harâb edilmişti. Bu devirde yalnız Lagaş şehri bağımsızlığını koruyabilmiştir. Bir yüzyıl kadar süren Guti hâkimiyetine Uruklu Utuhegal son vermiş ise de bu sırada Ur şehri Ensisi (Beyi) olan Urnammu, onu bertaraf ederek III. Ur denilen son Sümer sülâlesini kurmuştur.

III. Ur sülâlesi ile Sümer tarihinin "Renaissance" devri başlamış olur. III. Ur sülâlesi, Sümer'liliği yeniden uyandırmak, canlandırmak için bir "Restorasyon" politikası tatbik etmişlerdi. Eskiden kalma ne kadar vesika varsa, yeniden kopye etmişlerdir; bugün ele geçen eski vesikalar, bu devrin kopyeleridir. Yeniden mâbed ekonomisini tatbik etmekle beraber özel sermâye ve şahsî mülkiyet hakkını da onlar tanımışlardır.

M. Ö. 2000 yılı başlarında ikinci büyük Sâmî kavimler göçü başlamıştı. Bu defa Sümer'lerin, "MAR. TU" (Batıdan gelenler anlamına)'lar, kendilerinin ise Amurrular, dedikleri kavimler, M. sitelerine dolmaya başlamışlardı. Nihayet, III. Ur sülâlesinin son kralı İbbi - Suen zamanında III. Ur devleti

de yıkıldı. Bundan sonra M. tarihinde İsinlarsa (M. Ö. 1950 - 1750) denilen bağımsız şehir devletleri devri başlamış oldu. Her şehirde bir kral vardı. Bunlar arasında en kuvvetlileri İsin ve Larsa şehirleri olduğundan, bu iki yüzyıllık zamana ya "İsin - Larsa devri" veya "İkinci ara devir" denilir. Bu müddet içinde Sümerce yalnız din dili (liturjik dil) olarak kullanılıyordu, yazı dili Akkadca idi ve Babilce konuşuluyordu. Bu devirde büyük bir devlet kurulamadığı gibi, kültürel bir başarı da gösterilmemiştir; sâdece Sümer gelenekleri korunmuş ve Sümer medeniyetinin Sâmîler'e intikali sağlanmıştır. Nihâyet, bu devirde küçük bir kasaba niteliğindeki Babil'de Hammurabi iktidâra gelmiş; önce Larsa'yı yenmiş, sonra da Âsûr, Eşnunna ve Mari krallıklarını da ele geçirerek büyük ve merkezî bir devlet kurmuştu (Bk. BABİL).

Bu devirde kuzey M.'da Sâmî Amurrular'la yerli Hurri kavimlerinin karışmalarından türeyen Âsûrlular'ın kurduğu Âsûr devleti (b. bk.) vardı. Yeni Âsûr devleti zamanında "Sargonitlerin" kurduğu dünyanın ilk imparatorluğu, Med kralı Keyaksar (b. bk.) ile Yeni Babil = Kalde (b. bk.) kralı Nabupolassar tarafından yıkılmıştı (M. Ö. 612). Böylece M.'nın kuzeyinde Medler, güneyinde Kaldeliler hüküm sürüyorlardı.

Fakat Pers kralı Kyrus (b. bk.) önce Med, sonra da Kalde devletini ortadan kaldırdı ve Âsûr benzeri bir Pers imparatorluğu kurdu. Pers imparatorluğunda da ele geçirilen memleketleri Persleştirmek, Pers dilini yaymak için hiç bir gayret gösterilmemiş; sâdece mağlûb ülkelerin halkı askerî güç olarak kullanılmıştır.

Pers imparatorluğuna Makedonya kralı Büyük İskender tarafından son verilince, M. toprakları da Makedonyalılar'ın eline geçmiş, Büyük İskender'in ölümünden sonra burası Seleukosların payına düşmüştü. Daha sonra Partlar ve nihâyet Roma kartalı, M.'ya hâkim olmuştur.

Roma imparatorluğu 395'de ikiye ayrıldığında M. da Doğu Roma'nın, yâni Bizans devletinin hâkimiyetinde kalmıştı. (F. Kınal)

MÉSOMÉRIE (Fr., Yun. mesos = orta, ortalama; meros = bölüm'den), iki çeşitli durum arasında bulunan bir kimyevî bünye (Fr. structure): M. teorisi şunu öne atar; eğer bir madde için iki veya daha çok formül tesbit etmek mümkün ise, bu formüller de atomların yerleriyle birbirinden farklı olmayıp, ancak elektronların dağılımı ile birbirinden ayrılırlarsa (électromérie) bu madde bu formüllerle gösterilen durumların hiç birinde mevcut olmaz; ancak öyle bir durumda mevcut olabilir ki, bu durumun elektronik dağılımı, formüllerin gösterdiği elektronik dağılımların arasında (Fr. intermédiaire) bulunsun. Öbür yandan bu maddenin istikrarı, sınır bünyelerin gösterdiği istikrarlardan daha büyüktür.

MESROP, MESROB veya MEŞROP (aş. yu. M. S. 340 - 441), Ermeni ilâhiyatçısı. Din adamı olarak Mazdeizm'e karşı mücadele etmiştir (395). Katolikos III Sahak (Ishak) ile birlikte Ermeni alfabesini yapmış ve dinî törenlerdeki usul ve sıranın esaslarını kurmuştur.

MESSAGER, André (Montluçon 1853 - Paris 1929), Fransız kompozitörü ve orkestra şefi. Paris Opéra Comique'inde musiki yöneticisi, sonradan da Paris operası yöneticisi olarak çalışmıştır. Özel olarak operet ve komik operalariyle tanınmıştır. Başlıcaları şunlardır: Les deux pigeons (iki kumrular) [1886]; Isoline (ad) [1888]; La Basoche (hukukçular) [1890]; Les P'tites Michu (Michu'nun genç kızları) [1897]; Véronique (ad) [1898]; Monsieur Beaucaire (ad) [1919]; Coups de roulis (dalgalanmalar) [1928]. Bilgili ve zarif sanatçı olan M. seçkin ve nefis bir musiki ilhâmına sahiptir. Üslûbunun kalitesiyle ikinci derecede sayılan musiki unsurları birinci dereceye yükseltilmiştir.

MESSAGERIES MARITIMES (Compagnie des), 1851'de kurulmuş bir Fransız deniz nakliyatı şirketi. İlk hedef ve amacı Akdeniz ve Karadeniz'de posta ve ticaret nakliyatının sağlamak idi. Sonradan Güney Amerika, Hindistan, Çin Hindi, Çin, Madagaskar ve Hind Okyanusu adaları da çalışma alanına alınmıştır. 1948'de devletin çoğunluk iştirakiyle karma ekonomili şirket durumuna getirilmiştir.

MESSALI HADJ, Ahmed (doğ. Tlemsen 1898), Cezâyirli milliyetçi. Fransa'da Etoile nord - africaine (Kuzey Afrika yıldızı) adı altında bir milliyetçi birlik (1924), sonradan da Cezâyir halk partisinin (1937) kurmuştur. Bu partinin yerine sonradan Mouvement pour le triomphe des libertés démocratiques (M. T. L. D.) (Demokratik hürriyetlerin zafer hareketi) geçmiştir. 1954'te bu hareketin üyeleri ikiye bölünmüş ve birbirleriyle çatışmıştır. Bu iki hareket şunlardır: F. L. N. ile Mouvement nationaliste algérien (M. N. A.) (Cezâyir milliyetçi hareket). M. H. bu harekette kalmıştır.

MESSALINA (tam adiyle **Valeria M.**) (aş. yu. M. S. 25 - 48), Roma imparatoriçesi. İmparator Claudius ile evlenip ona iki çocuk, Britannicus ile Octavia'yı vermiştir. Kendini çok sefih bir hayata vermiştir. Sevgilisi C. Siliiusile onu Claudius'un yerine geçirmek amaciyle, alenen evlenince, imparatorun emriyle idam edilmiştir.

MESSAP, Güney İtalya'da, Apulia ve Calabria'da konuşulan eski bir dil. M. dili İllir dilinin bir koludur. Bu dilden Yunan harfleriyle yazılmış 200 kadar yazıt kalmıştır (M. Ö. IV. yüzyıl). Yer adlarının tanıklığına göre, M. dili Yunanca'nın baskısı üzerine batıya çekilmiştir (Bk. VENET DİLİ).

MESSE (Fr., Lat. Missa; Missio = gönderme, gitme izni), Hıristiyan ve özel olarak Katolik dininin en önemli sayılan töreni. İsa'nın, insanları kurtarmak için, kendisini feda etmesini sembolize eden Eukharistia (Yun. Sükran) âyini bu törenin en önemli safhasıdır. Burada, eskiden İsa'nın bedenini temsil eden ekmek ve kanını temsil eden şarap müminlere dağıtılırdı (Katolik doğmasına göre bu ekmek ve şarap M. esnasında gerçekten İsa'nın bedeni ve kanı hâline gelmiştir). Sonraları, M.'yi okuyan papazın müminlerin hepsi adına bu ekmeği yeme ve şarabı içmesi âdet olmuştur. Eukharista'dan sonra müminler salıverilirdi. II. Vatikan konsili (1963) M.'yi bir reforma tâbi tutmuş ve M.'in yeni şekli 1970'de açıklanmıştır.

M., kilisede toplanmış olan halkın katılması ile başlar. İlâhîler söylenir. X. yüzyıldan beri bu ilâhîlere org refakât etmiştir. Sonraları, M.'in bu müzikli kısmı çok gelişmiş ve büyük müzisyenler, burada icrâ edilecek parçalar bestelemiştir. Sonra M.'in sözlü ve konuşmalı kısmı başlar, ama buna da ilâhileri katılır. İncil'den bir parça okunur ve bunlar açıklanır. Sonra bir duâ söylenir. Eukharistia âyini yapılır ve buna ait duâ okunur. Nihayet, bazı özel duâlardan sonra M. sona erer.

M. müziği yazan müzisyenler arasında şunların adı zikredilmelidir: G. de Machaut, G. Dufay, G. Binchois, J. Ockeghem, J. Obrecht, Josquin Deprez, P. de la Rue, H. Isaac, G. Palestrina, Nanino, Bach, Scarlatti, Pergolesi, Jomelli, Lotti, Caldara. Müziğin en büyük dehâları kilise müziğine meşhur eserler kazandırmışlardır. Meselâ, F. Haydn, Mozart, Beethoven, F. Schubert,

F. Liszt, A. Brucknar, Gounod, Saint-Saëns ve C. Franck, son yıllarda ise Stravinskij ve P. Hindemith sayılmalıdır. Ortodoks kilisesinin dinî töreni esas itibâriyle doğma bakımından Katolik kilisesinden ayrılmaz.

Protestanlar'ın töreni ilk zamanlarda M. adını muhafaza ederdi. Burada da, Katolik ve Ortodoks kiliselerinde olduğu gibi, İsa'nın kendini insanlar için fedâ etmesi (Eukharistia)'ni sembolize eden âyin ön planda idi, ama Protestanlar, ekmeğin ve şarabın gerçekten İsa'nın eti ve kanı hâline gelmesini benimsemezler.

MESSERSCHMİDT, Daniel Gottlieb (1685 - 1735), Alman asıllı bilgin ve seyyah. Halle Üniversitesi'nde okumuş, tıp, zooloji, botanik ve lengüistik alanlarında çalışmıştır. Latince, Yunanca ve İbranca gibi dillere vakıf olan M., Rus çarı I. Petr (Petro)'un 15 kasım 1718 tarihli emriyle Batı Sibirya'da, Dahuristan'da ve Moğolistan'da "her türlü nadiratın ve farmakolojik eşyanın araştırılması" maksadıyle kurulan bir ilim kurulunun başına getirilmiştir. Bu gezisi yedi yıl (1720 - 1727) sürer. M., yer yer programını genişleterek coğrafî, tarihî, etnografik, arkeolojik ve tıbbî bilgiler topladığı gibi, Sibirya'da yaşayan kavimlerin dilleri üzerinde de durmuştur. M. ile çalışma arkadaşları, zengin botanik ve zooloji koleksiyonları topladıkları gibi, Sibirya kavimlerinin kültürüne ve dillerine ait veriler de elde etmişlerdir. Ancak bu gezi sonucunda elde edilmiş olan koleksiyonun büyük bir bölümü bir yangında yanmıştır (1747). M.'in başkanlığında çalışan kurulun Sibirya dilleriyle ilgili materyalleri *vocabularium polyglotton Tattaricum adornatum a Daniele Gottlieb Messerschmidt med. D. in itineribus per Sibiriam et circumjacentum Tattariam Magnam ab A. 1720 usguam a 17* adlı yazmada toplanmıştır. Bu yazmanın 2. yaprağında "Einige Türckische oder Tatterische Vocabula so in Tobolski von den Bucharen bekommen" başlıklı bölümde Almanca - Tatarca bir sözlük ve Tatarca - Almanca bir sözlük vardır. Avium in sibiriae Regno reperiundarum adlı bir sözlükte 137 kuş adı (Latince, Rusça, Tatarca, Almanca) verilmiştir. M. yerli bilgilerle dil materyallerinin toplanmasında Philippe Johann Tabbert'ten büyük yardım görmüştür (bk. STRAHLENBERG, Philippe Johann). M.'in gezi günlüklerinden bir bölümü 1728'de Georgi tarafından yayınlanmıştır (Georgi, *Nachricht von D. Daniel Gottlieb Messerschmidts siebenjähriger Reise en Sibirien. Neue Nordische Beyträge,* Bd. III, St. Petersburg, 1782, 97 - 158. s.). Daha sonra bu günlükler Türkolog W. Radloff tarafından da yayınlanmıştır *(Sibirskie drevnosti.* I. cilt, 1. fas., S. Petersburg, 1888). Son yıllarda M.'in günlüklerinin Berlin'de yeni bir baskısı yapılmıştır. (D. G. Messerschmidt, *Forschungsreise durch Sibirien. 1720-1727,* Teil 1. Berlin, 1962, Teil 2. Berlin, 1964; Teil 3. Berlin, 1966, Teil 4. Berlin, 1968). (H. Eren)

MESSIAEN, Olivier (doğ. Avignon, 1908), Fransız bestekârı ve konservatuar profesörü. Paris Konservatuarında profesör olarak çalışmıştır. Org için bestelediği çok sayıdaki parçalardan şunlar vardır: *Apparition de l'Eglise éternelle* (Ebedî kilisenin meydana çıkışı) [1932]; *Ascension* (Göğe çıkış) [1933]; *La Nativitédu Seigneur* (Rabbin doğuşu) [1935]; *Les Corps glorieux* (Ünlü bedenler) [1939]; piyano için yazdığı parçaların başlıcaları: *Préludes* (Başlangıç musikileri = peşrevler) [1929]; *Vingt regards sur l'enfant Jésus* (İsanın çocukluğuna yirmi bakış) [1944]; ses için bestelediği şu parçalar: *Poèmes pour mi* (mi notası için şiirler) [1937]; *Trois petites liturgies de la présence divine* (Allah'ın huzûrunda üç küçük âyin) [1944]; orkestra için yazdığı parçalar: *Turangalila Symphonie* (Tur senfonisi) [1946]; *Chronochromie* (Zamanın renkleri) [1960]. Piyano, vurma çalgılar, ve nefesli bakır çalgılar için: *Couleurs de la cité* (Kentin renkleri) [1964]; nefesli orkestra ve vurma çalgılar için de: *At exspeto resurrectionem mortuorum* (Ölülerin kıyâmını da bekliyorum) [1965] adlı parçaları yazmıştır. Bunun dışında oda musikisi de yazmıştır. *Quatuor pour la fin des temps* (Kimyamet günü için dört ayrı notalı eser) [1941]. Dine bağlı olan M. musikisinde şahsına âit bir dil kullanmıştır. Bu dil daha kullanılmamış âhenklere ve Hind musikisinin bazı makamlarına dayanmakta olup çınlanış (Fr. timbre)'ların hepsini kullanır.

MESSIAEN, Olivier

MESSINA, Sicilya'da şehir. Adanın kuzey - doğu ucunu meydana getiren Faro burnunun (eskiden: Promontorium Pelorum) 11 km güney - batısında bulunan M. aynı adla anılan eyâletin merkezidir. Nüfusu: 257 726 (1972).

M., çok mahfuz bir limanla çok müstahkem Antennamare yamaçları arasında kurulmuştur. Adını şehirden alan boğazın, M.'nın karşısındaki genişliği 6 km'ye yaklaşır. M., 1908'de gittikçe gelişen çok güzel bir şehirdi. Aynı yılın 28 aralık günü erken saatlerde meydana gelen çok şiddetli bir deprem, ardından gelen şok dalgaları şehri yerle bir etti; 84 000 kişinin ölümüne yol açtı. Şehrin ünlü katedrali depremden sonra tamamen eski şekline uygun olarak restore edildi.

M.'nın önemi limanındadır. Liman sadece kuzeyi açık olan dairevî bir koydur. Eski çağlarda burada Cumae'li korsanlar tarafından Zancle adı verilen bir kasaba kurulmuştu. Yüzyıllar boyunca birçok defa el değiştirdi. Milet, M. Ö. 494'te Persler'in eline geçince, Miletliler ve Samianlar burasını zaptettiler ve adını Messene olarak değiştirdiler. M., M. Ö. 397'de Kartacalılar'a geçti. Timoleon M. Ö. 343'te Kartacalılar'ı uzaklaştırdı. Sirakûzalı Agathocles ile Kartaca arasındaki savaşta M. Kartacalılar'ı destekledi; Agathocles'in ölümünden sonra paralı askerleri Mamertine'ler M. Ö. 289'da şehri zaptettiler. Üstelik Sirakûzalı II. Hiero'ya savaş açıp Roma'dan da yardım gördüler. Bu hâl birinci Punic savaşlarına yol açtı. Savaşın bitiminden sonra M., hür ve Roma'nın müttefikı bir şehir oldu (M. Ö. 243); gittikçe gelişti. Roma'nın taksiminde Doğu'nun payına düştü. M. S. 831'de Arablar

tarafından alınan şehir 1061'de Normanlar tarafından zaptedildi. XII. yüzyılda gelişmesi arttı. Daha sonra siyasî hayatında yine çekişmeler olan M., 1282'de İspanyol hânedanına geçti ve 1713'e kadar bu durumunu muhafaza etti. 1743'te şehirde vebadan 40 000 kişi öldı. 1783 depremi de şehrin önemli bir kısmını harab etti. 1848'de Burbonlar'a karşı baş gösteren ihtilâl sırasında şehir şiddetle bombardıman edildi. 1854'te koleradan 15 000 kişi öldü. 1860'ta, Garibaldi Sicilya'ya geldi ve aynı yıl M. adada, Burbonlar'dan alınan son şehir oldu.

II. Dünya Savaşı'nda A. B. D. ve İngiliz hava kuvvetleri tarafından şiddetle bombalanan M.'nın önemli bir ticarî faaliyeti yoktur. Şehirde zeytinlikler, bağlar vardır, turfanda meyvacılık yapılır.

MESSINA

MESSINA BOĞAZI (İt. Stretto di Messina), İtalya ile Sicilya arasındaki boğaz. Genişliği kuzey ucunda 3 km, güney tarafında 16 km dir. Bu boğaz, kayalık yerleri ile Scylla ve Charybdis adıyla tanınan girdapları yüzünden eski denizcileri çok korkuturdu. Boğazdaki akıntılar bugün de denizcilere güçlük çıkarır. M. B.'ndaki ana akıntı güneyden kuzeye doğrudur, ikinci derecede akıntılar da aksi yöne akar. Akıntılar genellikle her altı saatte bir yön değiştirir; güneşin, ayın ve rüzgârların durumundan etkilenirler. Boğazda 140 çeşit balık yakalanır, suları plankton bakımından da zengindir. M. B. araştırmalara müsait olduğundan Messina'da bir deniz biyolojisi enstitüsü kurulmuştur.

MESTA, güney - batı Bulgaristan'da bir ırmak : Bk. KARASU.

MEŠTROVIĆ [*meştroviç*], **Ivan** (Vrpolje, Slavonya 1883 - South Bend, Indiana, A. B. D. 1962), Hırvat asıllı Yugoslav heykeltıraşı. Zagreb akademisinin kurucusudur. Spalato'da mesleğini öğrenmiş, Londra, Paris, Roma ve Venedik'te eserlerini sergilemiş, Paris'te Rodin (b. bk.) ile arkadaş olmuştur. 1941'de Amerika Birleşik Devletleri'nde yerleşmiştir. Dinî, mitolojik ve Slav folkloru ve tarihi ile ilgili konularda eserler vermiştir. 1911'de Kosovo polje'de 1389 savaşında ölen Sırplar için dikilen heykel grupu en tanınmış eseridir. Bundan başka, Chicago'da da bir heykeli vardır (1928). Belgrad'da, Avala tepesinde dikilen meçhul asker anıtı da onun eseridir (1934 - 1938).

MES'UD (1109 - 1152), Irak Selçuklu sultanı. Tam adı Gıyâsüddin Ebü'l - Feth Mes'ud b. Mehemmed Tapar'dır. Türk töresine göre daha üç yaşında iken babası tarafından Elcezîre melikì olarak Musul'a gönderilmiş ve Emîr Mevdud da kendisine atabey olarak verilmişti. Daha sonra Aksungur-i Porsukî ve Ay Aba'nın atabeyliklerinde yetişen M., babası Mehemmed Tapar öldüğü ve yerini büyük kardeşi Mahmud aldığı sırada, 1118'de yine Elcezîre melîkiydi. Sultan Mahmud'un duruma hâkim olamaması üzerine M.'un atabeyi Ay Aba, onun adına saltanat müddeîsi olarak bir takım teşebbüslerde bulundu. Sultan Mahmud bu muhteris emîri susturmak için kardeşinin hâkimiyet sahasına Irâk-ı Arap ve Azerbaycan'ı da ekledi. Fakat Ay Aba bu kadarla yetinmedi. İsyan hareketini genişleterek Sultan Mahmud üzerine yürüdü. 1120'de Hemedan'ın batısında Esedâbâd geçidinde vuku bulan çarpışmada M.'un kuvvetleri yenildi. M., sığındığı dağdan ağabeyine haber göndererek affını diledi. Sultan Mahmud onu affeylediği gibi bu defa yanına başka bir emîri atabey olarak koştuktan sonra M.'u da yanına alıp Rey'de bulunan büyük sultan Sencer'i ziyarete gitti. Sultan Sencer M. ile küçük kardeşi Tuğrul'u beraberinde Horasan'a götürdü. Ona Cürcan hâkimliğini verdi. 1130 tarihine kadar Cürcan'da kalan M. bu yıl içinde Sultan Mahmud'a karşı harekete geçen emîrlerin teşviki üzerine Cürcan'dan ayrılarak Cibal'e geldi. Ancak Mahmud'un onu engellemesi üzerine tekrar Cürcan'a döndü. 1131'de ise, Mahmud'un ölümü üzerine M.'un bu defa tahtın vârisi sıfatiyle harekete geçtiği görülür. İlk hamlede Tebriz'de Mahmud'un oğlu ve kendi yeğeni Davud'un muhalefetini bertaraf eden M., Aslantaş oğlu Kıfçak'tan aldığı yardımla Bağdad'a yöneldi. Halîfe el - Müsterşîd'ten hutbenin kendi adına okunması talebinde bulundu. Fakat Halîfe, bu yetkinin Büyük Sultan Sencer'e ait olduğunu bildirerek teklifini reddetti. Bunun üzerine M., Musul ve Halep emîri Aksungur oğlu Zengî'den sağladığı yardımla Bağdad üzerine yürüdü. Onun bu hareketini önlemek üzere diğer kardeşi Selçukşâh yanında atabeyi Karaca olduğu halde Bağdad'a gelmiş bulunuyordu. Bu sırada âsî Selçuklu prenslerini ve onları teşvik eden atabey ve emîrleri cezalandırmak üzere Sultan Sencer'in Rey'e gelmesi, başta halîfe olmak üzere bunların kendi aralarında anlaşmalarına sebebiyet verdi. Anlaş-

maya göre M. sultan, Selçukşâh onun veliahdi oluyor, halîfe de yardımlarına karşılık Irâk-ı Arab'ı hükmü altına alıyordu. Sencer'in Bağdad üzerine kuvvet sevketmeye başlaması üzerine, ilk önce halîfe bu anlaşmadan vazgeçti. M. ise büyük sultanla karşılaşmamak için Azerbaycan'a çekilirken Dinever yakınında Sâve'de sultanın ordusu ile karşılaştı. Savaş meydanından kaçan M.'u yanına getirten sultan onu affeyledi. Erran valiliğini yeniden ona verdi. Irak tahtına ise diğer kardeşi Tuğrul'u oturttu. Saltanat mücadelesinin birinci safhasını böylece kaybeden M., Sencer'in Horasan'a dönmesi üzerine yeniden harekete geçti. Önce yeğeni Dâvûd'u bertaraf ederek Âzerbaycan'ı ele geçirdi. Bundan sonra Bağdad'a inerek halîfe el - Müsterşîd ile bir yıl öncekine benzer bir anlaşma yaptı ve oradan Hemedân'a geçti. Kardeşi Tuğrul'u Taberistan'a sığınmaya mecbur etti. 1133'te Hemedân'a girdi. Ancak ertesi yıl Tuğrul'un ölümü üzerine, bir süredir uğrunda mücadele ettiği Selçuklu tahtına oturabildi. Kendisi için en tehlikeli rakib olan yeğeni Dâvûd'u kazanmak için onu kızı ile evlendirerek veliahd tayin etti. Fiilen hükümdar olduktan sonra Selçuklu prensleri arasındaki ihtilâfları istismar ederek tekrar cismânî hâkimiyetini kurmak isteyen halîfeliğe el - Müsterşîd'in şahsında mücadele açtı. Halîfenin hazırladığı ordudaki Türk askerlerin kendi tarafına geçmesi üzerine, Hemedân civarında, Bihistûn yakınlarında halîfe de dahil olmak üzere bütün ordusunu esir aldı. Halîfeyle yaptığı anlaşmada; onun sultana belirli miktarda para vermesi, ordu beslememesi, sarayından çıkmaması ve yönetime karışmaması şartlarını kabûl ettirdi. Ancak halîfenin az sonra Merâga ordugâhında bir Bâtınî fedâisi tarafından öldürülmesi üzerine Bağdad'da yerine oğlu er - Râşid Bi'llah halîfe seçilince M., bundan memnun olmadı. Dinî işlerden başka bir şeyle meşgûl olmayacak birinin halîfeliğe getirilmesini istedi. Bunun üzerine M.'un muhalifleri, yeğeni ve dâmâdı Dâvûd, İmadeddin Zengî ve yeni halîfe birleştiler. M.'un tekliflerini reddettiler. Bu durum karşısında M. da Bağdad üzerine yürüdü, şehri kuşattı. 50 gün süren kuşatmanın sonuna doğru şehirde karışıklıklar baş gösterdi. M.'un muhalifleri, aralarında çıkan anlaşmazlıklarla birer ikişer şehri terkettiler. Halîfe er - Râşid de Zengî ile birlikte Musul'a çekildi. M., er - Râşid'in ayrılışından bir gün sonra Bağdad'a girdi. Râşid hal'edilerek daha önce kararlaştırıldığı şekilde el - Müktefî Bi'llah halîfeliğe getirildi. Zengî de bu değişikliği kabûl etmek zorunda kaldı. Dâvûd ise Emîr Kara Sungur tarafından yola getirildi. M., böylece halîfeliği kontrolü altına almakla gerek emîrler, gerek vezirler katında otoritesini sağlamış, zaman zaman ortaya çıkan ihtiras gruplarını da derhal cezalandıracak bir güce ulaşmış bulunuyordu. En son muhalefet grubu Melik Muhammed çevresinde halkalanmıştı. Ancak halîfelik daha önce geçenlerden ibret almakla bu defa sultana sâdık kaldı. M., bu gelişmeyi haber alınca derhal muhalifleri üzerine yürüdü. Bu sırada Sultan Sencer tarafından Rey'e çağırıldı. Bu dâvete hemen icabet eden M., Sencer'e lâzım gelen açıklamalarda bulundu. Büyük sultanın takdir ve teveccühlerine mazhar oldu. Böylece bütün rakib ve muhaliflerini bertaraf ederek Rey'den Haleb'e ve Erzurum'a kadar uzanan topraklarda tek otorite hâline gelmiş oldu. M., bu kudretli saltanatının en parlak günlerinde birden hastalanarak 1152 ekiminde öldü. M., iyi ahlâklı, akıllı, tedbirli, şaka ve latîfeden hoşlanan, saltanat müddeîlerini, muhteris emîrleri ve halîfelerin dünyevî ihtiraslarını kıracak derecede dirayet gösteren son Irak Selçuklu sultanı olarak tanınmaktadır. (İ. Parmaksızoğlu)

MES'UD I. (998 - 1041), Gazneliler devleti hükümdarı. Tam adı Ebû Said Mes'ud b. Mahmud olup, Gazne'de doğmuştur. 17 yaşında iken Gazne tahtının vârisi olarak babası tarafından ilân edilmekle tarih sahnesine çıktı. Gazneli Mahmud zamanında bilhassa Herat ve Rey valiliklerinde iken kendisini tanıttı. Bilhassa Buveyhîler'den, Hemedan ve Isfahan'ı zaptederek, Gur ülkesini itaat alıtna alarak Gazne ordusu tarafından tutulan bir kimse oldu. Sultan Mahmud'un 1030'da ölmesi üzerine Gazne'deki yüksek dereceli memurlar, ikiz kardeşi Ebû Ahmed Muhammed'i tahta çıkardılarsa da ordu bu hükümdârı kabûl etmeyerek M.'u tahta davet etti. M., Gazne'ye gelerek iktidarı aldı ve kardeşinin gözlerine mil çektirerek onu Mandiş kalesinde kalebend eyledi. Böylece babasının ölümünden beş ay sonra Gazne sultanı olan M.'u Abbâsî halîfesi el - Kaadir - Bi'llah da tanımakla kesin olarak devlete hâkim oldu. Bundan sonra M.'un Sind, Mukran, Taberistan, Pencâb ve Fergana üzerine yaptığı tâlî seferlerin her birinde ayrı ayrı başarıya ulaştığı, Taberistan hükümdârı Ebû Kalincar'ı, Mukran hükümdarı İsa'yı, Fergana Karahanlılar'ı hükümdarı Ali Tigin ile oğlu Pur Tigin'i, Lâhûr valisi Yınal Tigin oğlu Ahmed'i tekrar Gazne saltanatının yüksek hâkimiyetine bağladığı görülür. Ancak, Gazne devleti için asıl tehlike olan Selçuklular'ın faaliyetleri karşısında pasif kaldığı da müşahade edilir. M., önceleri Selçuklular'la bir anlaşma zemini bulmak için bazı görüşmelerde bulunmuştu. Ancak elçiler gidip geldikleri halde Selçuklu birliklerinin tecavüzleri gün geçtikçe artıyordu. Bu durum karşısında M., Belh'e kadar ilerleyen Oğuzlar'ı durdurmak için bir ordu sevketmek zorunda kaldı. 1031'de bu ordu Selçuklular'ı Ferâve'de bozguna uğratarak ağır zayiat verdirdi ve Belhan dağlarına sığınmalarına sebep oldu. Ancak, Oğuz akınının silâh gücüyle durdurulabileceği politikası da bu savaşla iflâs etmiş oldu. M., Oğuzlar'a, Gazne devletinde hizmet vermemek, bu konar göçer Türkmenler'e bir başka istikamet gösterememekle zor bir durumda kaldı. Elindeki tek imkân oldukça kuvvetli olan Gazne ordusu ile Oğuz akınına göğüs germek olmuştu ki, bu da M.'un dirayetsizliğinin en bâriz örneğidir. 1033'ten itibaren Oğuz baskısı gittikçe arttı. Gazne kuvvetlerinin direnmeleri âdetâ mezbûhâne bir gayret mahiyetine dönüştü. 1037'de ise Selçuklular nihayet Belh'i ellerine geçirdiler. Hâcib Beğ - Toğdı komutasındaki Gazne ordusu Nesa'da fecî bir mağlûbiyete uğradı. Bu başarı, Oğuzlar'ın Horasan'da yerleşmelerini sağladı. M., bu durumda 1038'de Hâcib Sübaşı komutasında ikinci bir ordu sevketmek zorunda kaldı. Serahs'ta vuku bulan savaşta Gazne ordusu yine mağlûb oldu. M., bu durumda Oğuzlar'a karşı bizzat sefere çıkmak mecburiyetini duydu. 1040 yılı mayıs ayında Dandânakan kalesi altında yapılan savaş M. için çok elîm oldu. Savaşta ordusunun dağılıp eridiğini gören M., Garcistan dağları üzerinden Gazne'ye çekildi. Ona göre bu savaş Gazne devletinin âkıbetini de tescil etmiş bulunuyordu. Bu yenilgi kendisine öyle tesir etmişti ki, Gazne'de kalmaya ve Oğuzlar'a karşı tedbirler almaya cesareti kalmamakla ailesini ve hazinelerini toplayarak Hindistan'a gitmeye karar verdi. Oğlu Mevdud'u (b. bk.) Horasan'ı savunmak üzere görevlendirirken öteki oğlu Mecdud'u da yeni payitahtı hazırlamak üzere Lâhûr'a gönderdi. Kör kardeşi Ebû Ahmed Muhammed'i yanına alarak Gazne'yi terketti. Ancak, Dandânakan yenilgisi, M.'un îtibarını zedelemişse de Gazne devletini yıkacak derecede bir yenilgi olmamıştı. Nitekim bu devlet, az zamanda kendisini toplayarak daha bir süre yaşadı. Ama M.,

Sind ırmağını geçtikten az sonra Ribât-ı Marikalah'ta önce kölelerinin isyanı ile karşılaştı. Askerlerin de bu isyana katılmaları sonunda M.'un bütün hazineleri yağma edilip kendisi yakalandı. Muhammed yeniden Gazne sultanı ilân edilirken bir kaleye kapatılan M. da ocak 1041'de öldürüldü. M., güçlü, sağlam yapılı, cesur ve âlîcenab bir askerdi. Sadece içkiye karşı fazlaca düşkünlüğü vardı. Babası Gazneli Mahmud'un sahib olduğu akıl ve dirayetten mahrumdu. Öte yandan âlimlere, hakîmlere ve şâirlere pek çok değer verirdi. Sarayı âdetâ bir ilim ve san'at akademisiydi. Çağında onun himayesinde yaşayan el - Bîrûnî en tanınmış olanıdır. Ayrıca ülkesini îmar etmek, büyük yapılar meydana getirmekle de şöhret yapmıştır. (İ. Parmaksızoğlu)

MES'UD III. (Gazne 1061 - Gazne 1115), Gazneliler devletinin Sebüg - Tigin (b. bk.) kolundan inen 12. hükümdarı (1099 - 1115). Gazneli Mahmud'un oğlu I. Mes'ud'un torunu ve Zâhirüddevle İbrahim'in oğludur. Lâkabı Alâüddevle'dir. Babasının Büyük Selçuklu devletine karşı güttüğü barışçı politikanın bir tezahürü olarak, daha 12 yaşında iken Sultan Melikşah'ın kızlarından biriyle evlendirilmişti. Bu evlilik, Gazne devletinin tarihinde onun 1115'teki ölümüne kadar gerek kendi, gerek babası İbrahim devirlerinde huzur ve sükûnun başlıca teminatı oldu. Ancak, oğlu Arslanşah'ın bu kadına hakaret etmesi, Büyük Selçuklu sultanı Sencer'in Gazne'yi işgaline ve Gazneliler devletinin Hindistan'a sürülmesine sebebiyet verdi. Babası İbrahim'in 1099'da ölümü üzerine vezîrlerinden Ârız lakabı ile tanınan Ebû Nasr Mansûr'un desteğini sağlamakla, M., Gazne tahtına rahatça oturdu. Başta Mahmud ve Nasr olmak üzere kardeşlerini süratle bertaraf etti. Gayet dindar ve zâhid bir kimse olduğu için zamanı sulh ve sükûn içinde geçti. Maamafih yine Hindistan'a sevkettiği Gazne ordularıyla Hind fütûhâtını devam ettirdi. Bilhassa Lâhûr hâcibi Tuga - Tigin komutasındaki ordu, Ganj nehrini aşarak Hindistan içerlerine kadar uzanmıştı. (İ. Parmaksızoğlu)

MES'UD I., Rükneddin (salt. 1116-1156), Anadolu Selçuklu sultanı. Sultan I. Kılıç Arslan'ın ortanca oğlu olup, babası zamanında Kayseri emîrliğine tâyin edilmiş, 1103'te Danişmend Ahmed Gazi'nin kızıyla evlendirilerek Selçuklu hânedanıyle Danişmendliler arasında dostluğu pekiştiren bir kimse olmuştu. 1107'de babasının Habur çayında boğularak ölümü ve büyük kardeşi Musul Emîri Şahinşah'ın (Melikşah), Emîr Çavlı tarafından yakalanarak Isfahan'a, Sultan Mehemmed'in katına gönderilmesi üzerine, Selçuklu beyleri tarafından sultan olarak seçilmişti. Ancak kardeşinin iki yıl sonra İran'dan Anadolu'ya dönmesi ve Malatya'da kendisini sultan ilân etmesi, M.'un saltanatının meşrûiyetini kaybetmesine sebeb oldu. Şahinşah'ın Konya'ya gelmesi üzerine M., Kayseri'ye çekildi. Kayınbiraderi Emîr Gazi Gümüştigin'in (Melik Gazi) desteğini sağladı. Şahinşah'a karşı saltanat müddeîsi olarak harekete geçti. Bu sırada Şahinşah, Akşehir önüne kadar ilerleyen Bizans imparatoru I. Alexios Comnenos ile savaş hâlinde idi. M.'un isyanı karşısında, Şahinşah imparatorla barış yapmak zorunda kaldı. M., bir yandan kayınbiraderinden sağladığı yardımcı kuvvetlerle, bir yandan da Şahinşah'ın kabûl ettiği barış şartlarını reddetmekle Selçuklu beyleri üzerinde gereken nüfûzu sağlamış olarak Konya üzerine yürüdü. 1116'da şehre girerek kardeşinin gözlerine mil çektirdi. Fakat onun hükümdarlığını Ankara ve Kastamonu çevrelerine hâkim olan Arab tanımadı. Bu yüzden de M.'un saltanatı, başlangıçta Konya ve Kayseri çevrelerine inhisar etti. M., bundan sonra atası Süleyman Şâh'ın ve babası I. Kılıç Arslan'ın yolunda yürüyerek Anadolu'yu birleştirme ve tek bir idarede toplama politikasını güttü. Başlangıçta gücü yetmediği için dâmâdı bulunduğu ve o tarihlerde Anadolu'da en kuvvetli varlık olan Danişmendliler'e dayandı. Gerek Emîr Gazi, gerek oğlu Melik Mehmed devirlerinde, bu dostluğu aksatmadan, zaman zaman Danişmendliler'in metbu'u imiş gibi yürüttü. Bundan da kendi devleti için büyük faydalar sağladı. Kardeşi Arab'ın baş kaldırması üzerine, önce yeniden bir entrika konusu edilmemesi için, gözleri kör edilen kardeşi Şahinşah'ı öldürttü. Ondan sonra Danişmendliler'den aldığı yardımcı kuvvetlerle Arab'ı Ankara'dan çıkartıp Kilikya'ya kaçmaya mecbur ettiyse de Arab'ın müttefikı Bizanslılar'ın Kastamonu'yu ellerine geçirmelerine engel olamadı. Durumu yine Emîr Gazi düzeltti ve Kuzey Anadolu kıyılarına yaptığı bir sefer sonunda Kastamonu'yu geri almayı başardı. M. ise bu sırada yeni imparator İohannes Comnenos'un (1118 - 1143) Denizli ile Uluborlu üzerine giriştiği taarruzu durdurmuştu. Melik Gazi, Fırat'tan Sakarya boylarına kadar Danişmendliler'in otoritesini hâkim kılarken M., onun genişleme çabalarında bir yardımcısı durumunda bulunuyordu. Nitekim 1140'da imparator, Türkler'i kökten kazımak maksadıyle Danişmendliler'in merkezi Niksar üzerine yürüdüğü vakit, M., Melik Gazi'nin ordusunda yerini almıştı. Bu kuşatma sırasında imparatorun âsî kardeşi İsaac, M.'a ilticâ etti; Müslüman olunca da onun kızıyla evlendirildi. Konya'ya yerleşmekle M.'un müşavirleri arasına katıldı. Niksar zaferinden sonra M., Bizans topraklarında akınlara girişti ve Antalya'ya kadar ilerledi. Melik Mehmed'in 1143'te ölümünden sonra, Danişmendliler arasında baş gösteren anlaşmazlıklardan yararlanarak teşebbüsü alan M., ilk önce Sıvas'ta Yağıbasan'ı fecî bir mağlûbiyete uğrattı. Ankara, Çankırı ve Kastamonu çevresinde Selçuklu hâkimiyetini yeniden kurdu. 1144'te ise, Malatya ve Elbistan'ı topraklarına katmakla, Anadolu'da hâkimiyeti tekrar Selçuklu ailesi elinde topladı. M., bundan sonra, doğudaki Türk beylikleri arasındaki anlaşmazlıklardan yararlanarak, hâkimiyetini Doğu Anadolu'da da kurma çabasına girişti. Göçebe Türkmenler'i ise Gediz ve Menderes vâdîlerinde, Ege kıyılarına doğru sevketmekteydi. Güneyde hâlâ Haçlılar'ın elinde bulunan Maraş ve Göksun gibi kaleleri kurtarmaya girişti. Anadolu'daki üstünlüğün Konya'ya geçtiğini gören İmparator Manuel, bu defa da Türklüğü ezmek için Konya üzerine yürüyünce, M., doğudan sür'atle yetişti. Ordusunu Aksaray'da topladıktan sonra, Bizans kuvvetlerini ezip parçaladı. Bu başarının semeresini daha toplamadan, bu defa, Urfa'daki Frank kontluğunun yıkılması sebebiyle başlayan İkinci Haçlı seferinde, Mukaddes Roma Germen İmparatoru III. Konrad idaresindeki Haçlı ordusunun büyük kısmını Eskişehir yakınlarında fecî bir hezimete uğrattı. Konrad, İznik'e doğru çekilirken, güneye sarkan parçalarını da Toros geçitlerinde tamamen yok etti. Öte yandan Fransa kralı St. Louis komutasında ilerleyen Haçlı kolu ise, Almanlar'ın Konya'ya girmiş olabileceklerini hesaplayarak ilerlemekteydi. Bunları da Yalvaç yakınlarında dağıtan M., hem Bizans'a, hem de Haçlılar'a karşı elde ettiği bu iki büyük zaferle kendi adıyle birlikte, Anadolu Selçuklu devletinin şânını da bütün dünyada bir anda yüceltti. Böylece ülkede siyasî birliği sağlamış oldu. Bu başarılardan sonra ise, ülkesini genişletme planı üzerinde durdu. 1149 ve 1150'de Suriye Haçlıları'nı yenilgiye uğratarak Maraş, Göksun, Ayıntab, Raban ve Delük kalele-

rini aldı. Danişmendliler'i kesinlikle kendisine bağladı. Kilikya'da fetihlere devam ederken, 1156'da, ölmeden önce ülkesini Türk töresine göre üç oğlu arasında bölüştürdü ve bunlardan Kılıç Arslan'ı veliahd tâyin etti. M., kırk yılı bulan saltanatı süresince, çok sabırlı ve ihtiyatlı bir politika izleyerek, Selçuklu hânedanını Anadolu'da hâkim kılmak için büyük bir mücadele verdi. Bizans ile Haçlılar'ı yenmekle Anadolu'yu Türkler için güvenle yaşanır bir vatan hâline getirdi. Batı kaynakları tarihte ilk defa onun devrinde Anadolu'yu Turcicae adıyle anmaya başlamışlardır ki, bu isim, M.'un başarısının açık bir delili sayılmaktadır. Cenazesi, Amasya civarında yaptırdığı han, hamam, imaret ve medrese ile bir kasaba hâline koyduğu Semre (Simre)'deki türbesine defnedilmiştir. (İ. Parmaksızoğlu)

MES'UD II., Gıyâseddin (? - ölm. Kayseri 1308), Anadolu Selçuklu devletinin son hükümdarı. İlk defa 1283 - 1298 (1296?), ikinci defa 1303 - 1308 yılları arasında hüküm sürdü. İzeddin II. Keykâvus'un oğlu olup, babasıyle birlikte İstanbul'a giderek İmparator Michael Paleologos'a iltica etmişti. Daha sonra babasının Altın Ordu hükümdarı tarafından esaretten kurtarılması üzerine, onunla birlikte Kırım'a gitmiş; 1280'e kadar orada kalmıştı.

O tarihte Kırım'dan Sinob'a geçerek Abaka Han'a bağlılığını bildirmek üzere Erzincan'a gitti. Ancak, Abaka Han'ın ölümü üzerine bir süre emeline ulaşamadı, Tebriz'de beklemek zorunda kaldı. Yeni İlhan Ahmed Teküdar, Selçuklu sultanlığını, M. ile III. Keyhusrev arasında bölüştürmek isteyince, 1264'ten beri fiilen hükümdar olan Keyhusrev buna engel olmaya çalıştı. Bu gelişme sonunda bir süre daha beklemek zorunda kalan M., daha sonra Erzincan'a yerleşti. M., III. Keyhusrev'in Moğollar tarafından öldürülmesi üzerine, haziran 1283'te resmen sultan olarak, Kayseri'de Selçuklu tahtına oturdu. İdâreyi ele alınca, bazı beylerin de yardımıyle, bir süreden beri alt üst olan devlete yeniden nizam vermeye çalıştı. Ancak, Moğollar'ın devamlı müdahaleleri yüzünden bunda başarılı olamadı. Öte yandan mahallî beyliklerin doğması ve halkın Selçuklu hükûmetinden uzaklaşmaya başlaması Moğol tahakkümünü engellediğinden M., bu gelişmeden mesul tutuldu. 1296'da yetkileri elinden alınarak Hemedan'a gönderildi. Memleket dört Dîvân memurunun (Pervaneci Mehmed Bey, Vezîr Cemâleddin, Kethüdâ Kemâleddin ve Defterdar Bedreddin) idâresine bırakıldı. Ülke, Moğollar tarafından iki yıl kadar bu tarzda idâre edildiğinden ve III. Alâeddin Keykubad bundan sonra tahta çıkarıldığından, M.'un saltanatın ilk devresinin 1298'e kadar sürmüş olduğu görüşü hâkimdir. 1303'te ise Gazan Mahmud Han'ın emriyle III. Alâeddin (b. bk.) Isfahan'a getirilerek idam edilince, M., mayıs 1303'te ikinci defa Anadolu'ya gönderilerek Kayseri'de Selçuklu tahtına oturdu. Ancak bu ikinci saltanatı da birincisinden farklı olmadı. 1308'e kadar nasıl hükûmet ettiği bilinmeden bu tarihte Kayseri'de öldü. Cenazesi Semre'de atalarından I. Mes'ud'un türbesine defnedildi. Yerine Moğollar'ca herhangi bir hanlama yapılmadığından, Anadolu Selçuklu sultanlığı da, onun ölümü ile resmen sona ermiş oldu. Ancak, oğlu Gazî Çelebî daha III. Alâeddin zamanında, M., Hemedan'da kalebend iken, İlhan'dan aldığı yarlığ ile Semre'den Samsun'a ve İznik'e kadar, bütün kuzey Anadolu'ya hâkim olmuştu. (İ. Parmaksızoğlu)

MES'UD EFENDİ, Hocazâde (Aydın? - Bursa 1656), Şeyhülislâm, I. Sultan Ahmed'in hocası olan Aydınlı Mustafa Efendi'nin oğludur. Medresede öğrenimini tamamladıktan sonra müderrislik yapmış; daha sonra Anadolu kazaskerliğine tayin edilmiştir. Çınar Vak'ası ayaklanmasında zorbaların ısrarları üzerine şeyhülislâm olan M., yükselmelerini kıskandığı birçok kimseyi azil ve idâm ettirmiştir. Boynueğri Mehmed Paşa'yı sadrâzamlığa getirtmiş, fakat onunla da geçinememiştir. Paşayı azlettirmek, IV. Sultan Mehmed'in yerine Şehzâde Süleyman'ı tahta geçirmek suretiyle, devlet işlerine tamamiyle el koymak istemiştir. Padişah bunu haber alınca M., şeyhülislâmlıktan azledilmiş ve Diyarbakır kadılığına tâyin olunmuştur. Bursa'ya gönderilen M., burada Diyarbakır'a güven içinde gidebilmek için adam toplamaya başvurmuş; bu tutumu, yeniden harekete geçtiği şeklinde yorumlanarak, misafir bulunduğu konakta idâm edilmiştir. (F. Tevetoğlu)

MES'ÛDÎ (? - Mısır, Fustat 957), İslâm dünyasında yetişmiş şöhretli tarih ve coğrafyacılardan biridir. Tam adı Ebü'l - Hasan Ali b. el - Hüseyn b. Alî el - Mes'ûdî'dir. Bağdad'da doğdu. Aslında Sahâbe-i Kirâm'dan Mes'ud b. Abdullah'ın torunlarındandır. Ailesi önce Basra'ya yerleşmiş, sonra da Bağdad'a göçmüştü. Gençliği ve genellikle hayatı hakkında fazla bir bilgimiz yoktur. Yetişme tarzı çağının usulleri dışında olmakla biyografya yazarları ondan pek söz etmezler. Hayatı hakkında bildiklerimiz eserlerinden çıkartılabilenlerden ibarettir. Ancak, M.'nin maceracı bir ruha sahip olduğunu, eşyayı, dünyayı ve insanları tanımak maksadiyle Madagaskar'dan Çin'e; Azerbaycan'dan Mâverâünnehr'e kadar bütün İslâm dünyasını dolaşmış bulunduğunu söyliyebiliriz. Gezilerinin dışında çoğunlukla Suriye ve Mısır'da oturduğunu ve 956 yahut 957 tarihinde Mısır'da Fustat şehrinde öldüğünü de biliyoruz. Ömrünü dolduran gezileri sonunda derlediği bilgileri pek fazla incelemeden, tahkik etmeden eserlerine aktarması tenkid edilmekle beraber; İslâm dünyasını meydana getiren topraklar ve topluluklar hakkında son derece değerli bilgileri onun kalemine borçluyuz. Eserlerinde o kadar çok teferruata yer vermiştir ki, bunların bir kısmını diğer eserlerinde kendi ihtisar ettiği gibi, daha sonra bu bilgiler genel ilgiyi çekmediğinden, çoğu zamanla unutulup yitirilmiştir. M., bu yüzden daha çok tarihçiliğiyle tanınmıştır. Onun en büyük eseri 30 bölümden meydana geldiği bilinen, fakat büyük bir kısmı kaybolmuş bulunan *Ahbârü'z - Zamân*'dır. Dünyanın kuruluşundan 943 tarihine kadar olan gelişmeyi anlatan bu çok büyük tarih kitabının bir özetini M., *Kitabü'l - Evsat* adı altında yapmıştır. 947 yılında ise bu iki eserin muhtevasını daha besitleştirilmiş şekilde *Mürûcü'z - Zeheb* ve *Meâdinü'l - Cevâhir* adı altında topladı. 956 tarihinde bu kitabını bir kere daha gözden geçirerek düzeltti. M.'nin bugün için en tanınmış eseri *Mürûcü'z - Zeheb'*dir. Bu eser 1861 - 1877 yıllarında 9 cilt hâlinde Fransızca'ya çevrilerek Paris'te yayınladığı gibi, 1283 - 1313 tarihlerinde Kahire'de de bastırılmıştır. Ayrıca İbnü'l - Esir ve Makkarî hâşiyelerinde de yayınlanmıştır. İbrahim Ebişihî ve Ebû Abdillah eş - Şâtıbî gibi yazarlarca da hem ihtisar edilmek, hem de tahşiye edilmek suretiyle değerlendirilmiştir. M., hayatının sonuna doğru, o zamana kadar yazdığı eserlerini bütünüyle tanıtan *Kitâbü't - Tenbîh ve'l - İşrâf* adlı eserini kaleme almıştır. Bu eser de Goeje tarafından 1894'te Leiden'de yayınlanmıştır. (İ. Parmaksızoğlu)

MES'ÛD-İ SÂD BİN SELMÂN (1046? - 1121), İran edebiyatının büyük şâirlerinden biri. Aslen Hemedanlı bir âileye mensup olan M.'ın çocukluk ve gençlik yılları hakkında kesin bir bilgi yoktur. *Dîvân*'ında bulunan ilk şiirlerine göre, evlendikten sonra bir kızı bir oğlu olmuştur. Hapiste iken yazdığı şiirlerinde âilesinden ve onlara karşı duyduğu hasretinden bahsetmektedir. Ayrıca Gazneliler devletinde idarî bir vazifeye girmiş olmalıdır. Cömert, halka iyilik yapmayı çok seven M., Gazne hükümdarlarından Sultan İbrahim için medhiyeler yazdı. 480 (1087)'e doğru onları çekemeyen biri, Sultan İbrahim'e oğlu Seyfü'd-Devle Mahmud'un Selçuklular ile işbirliği yapacağını ihbar etmiştir. Ülkesinin bir kısım topraklarını alan Selçuklular'dan endişe eden Sultan, bu hareketi tehlikeli bulduğu için, bir tedbir olarak M.'u, oğlunu ve nedimlerini hapsettirmiştir.

Bunlar, önce Hindistan'da sarp bir dağın üzerindeki Dahak hisarında sonra kötü iklimli daha sarp bir dağın üzerinde bulunan Sû hisarında göz hapsine alındı. Bu iki mahbesinde 7 yıl kalan M. daha sonra Nây hisarına nakledilmiştir. Kendi ifâdesine göre şâir, çok yüksek olan bu hisarda elleri ve ayakları zincire vurulmuş bir şekilde dar karanlık bir odaya konulmuştur. 3 yıl da burada kaldıktan sonra affedilerek hapisten çıkarılmıştır. III. Sultan Mesud, tahta geçince, M., Lâhûr sarayında yüksek bir mevki kazanmış, kendisine Çalender vilayetinin idâresi verilmiştir. Fakat, sonra vazifesinden azledilmiş ve, gene kendi ifâdesine göre, evvelki mahbeslerinden daha kötü olan Maranc kalesinde hapsedilmiştir. 8 yıl sonra hapisten çıkarılarak saray kütüphanesinin idaresine getirilmiştir.

Avfî'ye göre M.'un Farsça, Arapça ve Hindû dilinde olmak üzere üç divanı ile Firdevsî'nin Şehnâme'sinden yaptığı bir antolojisi vardır. Bu gün onun Hind dilinde tam bir divanına tesâdüf edilmemekte; ancak, Arapça şiirlerinden münferit beyitlere tesâdüf edilmektedir. Farsça divanı ise tam olarak elde bulunmaktadır. Bu divan Gazneliler devrinin büyük şâirlerinden ve tasavvuf edebiyatının ilk büyük üstâdı Senâî tarafından toplanmıştır. Fakat, M.'a ait olmayan beyitler de bulunduğu için tenkide uğramıştır. Aşağı yukarı 15 bin beyitten meydana gelen divanın büyük bir kısmını kasideler teşkil etmektedir. Sayı itibarı ile daha sonra kıt'alar, gazeller, rübâîler de çoğunluktadır. M., şiirlerini, ekseriye Sultan İbrahim'den Behram Şah'a kadar olan Gazne hükümdarlarını methetmek için kaleme almıştır.

MESUDİYE, Ordu iline bağlı ilçe. Yüzölçümü 1 180 km², nüfusu 35 581 (1970), ilçe merkezinin nüfusu 3 434. Merkez bucağından başka Topçam ve Yeşilce adlı iki bucağı, 64 köyü vardır. Arazi dağlık ve parçalı olduğundan, köylerin mahalleleri de vardır. İlçede 1 000'den çok nüfuslu köy sayısı 7'dir. Yeşilce bucak merkezi 2 200 nüfusludur. Köylerin çoğu 300-500 nüfusludur.

İlçe arazisi, ilin güneye doğru en çok sokulan bölümünü içine alır. Bu arazisinin çevresinde 1 500 - 2 000 m yüksekliğinde dağlar vardır. Bu dağların arasında, üzerinde kasabası ve çevresinin bulunduğu genişçe bir çukur alan (1 000 - 2 000 m) bulunur. Kasaba ile köylerin çoğu burada ve bunun kenarlarındaki dağ eteklerindedir. Bunun ortasında Melet ırmağının yukarı kesimi olan Kızıldere oldukça derin vâdisini açmıştır. Bu vâdi boyunda yer yer düzlükler yer alır. Bu dere, kaynağını İğdiz dağından (2 500 - 3 000 m) alır, çevre dağlarından inen derelerle büyür.

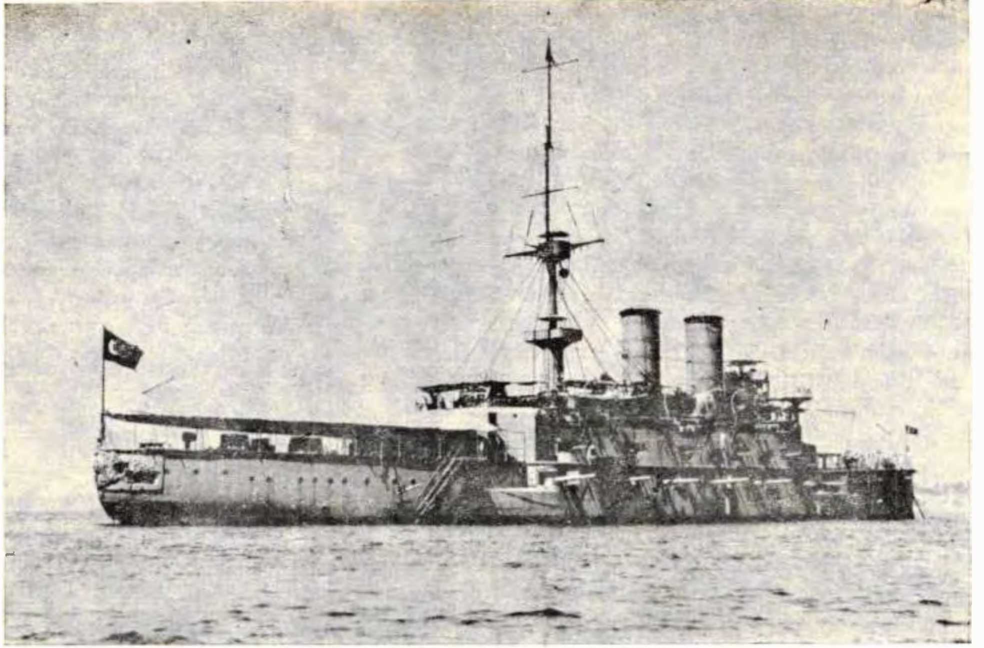
İlçenin dağlık yerlerinin bazı bölümlerinde sık ormanlar ve yer yer bozuk ormanlar ve fundalıklar vardır. Arazinin çok yeri tarla ve otlaklar hâlindedir. İlçe topraklarının iklimi bol yağışlıdır. Denizden 50 km içeride ve dağlar arasındaki yüksek düzlüklerde yıllık yağış tutarı 700 - 800 m yi bulur, dağlarda bunu da geçer. İlçe, kışın soğuk ve karlı olur, yazın ise, özellikle dağlar, ılık ve arasıra yağmurlu geçer. İlçede geçim kaynakları tarıma (buğday, arpa) hayvancılığa (koyun, keçi) ve küçük el sanatlarına (çarık yapımı, dokumacılık, değirmentaşı yapımı) dayanır. Kasabada orman işletmesi bölge şefliği vardır. Her hafta pazar kurulur. Belediye 1903'de kurulmuştur. Kasabanın imâr planı vardır.

İlçe merkezi olan M. 3 434 (1970) nüfuslu küçük bir kasabadır. Kasaba Melet suyunun üç kaynak kolunun birleştiği yerde, vâdi tabanı ve yamaçlarında kurulmuştur. Denizden yüksekliği 1 050 m dir. İçme ve kullanma suyu kaynaklardan sağlanır. Kasabada 20 kadar çeşme vardır. Kasabanın çarşısı, ortaokulu, ilkokulu, yakınında eski eserler vardır. 1927 de o zamanki Şebin - Karahisar vilâyetine bağlı bir kaza merkezi iken 667 nüfuslu bulunan bu yerleşme yerinin nüfusu yavaş yavaş artmış, 1935'de Ordu'ya bağlandığında nüfusu 1 600'e yaklaşmış, 1965'de 2 600 olmuştur. Kasabanın Ordu - Sivas yolu üzerinde bulunması buraya oldukça canlılık vermiştir. Ordu ile M. ve Koyulhisar arasındaki stabilize yol, birçok yerlerinde dönemeçlidir. Bu yol ile kasaba, bir yandan Samsun bölgesine, öte yandan da Erzincan'a bağlanmaktadır. (T. Y.)

MESUDİYE : Soğukpınar mahallesi ve sebze pazarı

MES'ÛDİYE ZIRHLISI, Sultan Abdülazîz'in saltanatı zamanında kuvvetli bir donanma meydana getirilmesi için çalışmalar yapılmış ve hazırlanan donanma programları uygulanarak yabancı memleketlere zırhlı gemilerin siparişine başlamıştır. Bu programlar çerçevesinde 1874 yılında İngiltere'ye iki zırhlı firkateyn ve iki zırhlı korvet sipariş edildi. Zırhlı frikateynlerden ilkine M. Z. ismi verildi. Bu geminin yapımı 1876 yılı başlarında bitirildi. Boyu 101 m, genişliği 18 m, çektiği su 7.9 m^3 olan geminin ağırlığı 9 120 ton idi. Hem yelken, hem de buhar makinesi ile hareket edebilen geminin tek pervanesi vardı. 7 431 beygir kuvvetindeki makinesi ile en fazla 13 mil sürat yapıyordu. Silâh olarak 12, 410 librelik ağızdan dolma Armstrong topu; 3,15 sm lik Krup topu, ayrıca 5 küçük top ile 7 adet Nordenfeld topu taşıyordu. Tahlisiye işlerinde kullanılmak üzere bir de roketi vardı. M. firkateyni tecrübelerinin nihâyetinde İngiltere'den mürettebatı tarafından Türkiye'ye getirilmişti. Gemi, donanmaya katıldıktan sonra komutan gemisi olmuş ve donanma komutanı Amiral Ârif Paşa, komutanlık forsunu M. Z.'na çekmişti. 1876 Mayıs'ında Sultan Abdülazîz'in hal'ine karar verildiğinde bahriye nâzırı Amiral Kayserili Ahmed Paşa, Dolmabahçe sarayının denizden sarılma görevini yürütmüş ve donanma gemilerinin büyük bir kısmını Dolmabahçe önüne getirdiği gibi savaş gemileri ile de sarayın deniz cephesini sıkı bir kontrol altına almıştı. 29/30 Mayıs 1876 gecesi Kayserili Ahmed Paşa, bu olay sırasında M. Z.'nda bulunmuş ve 30 Mayıs günü bu gemiden verilen işâret üzerine Dolmabahçe önünde bulunan donanma gemileri alay sancaklarını çekmiş ve V. Murad'ın tahta çıkışını topları ile selâmlamıştı. Sultan V. Murad, tahta çıkışından bir kaç gün sonra M. Z.'na kısa bir ziyâret yaptı. 31 Ağustos 1876 günü Sultan V. Murad'ın hal'ini müteâkip aynı gün imparatorluk tahtına oturan Sultan II. Abdülhamîd'i M. Z.'na, yine komutan gemisi olarak, top atışı ile selâmladı. 1877 - 1878 Türk - Rus savaşı başladıktan sonra M. Z. önce Karadeniz'e çıkarıldı; Batum'daki donanmaya katıldı. Burada kısa bir müddet harekâta iştirâk ettikten sonra İstanbul'a gönderildi. Daha sonra Amiral Aksaraylı Mehmed Paşa komutasındaki Akdeniz zırhlı filosuna katıldı. M. Z.'nın da içinde bulunduğu Akdeniz Osmanlı donanması, 1877 - 1878 Türk - Rus savaşı sonuna kadar Akdeniz'de harekâtta bulundu. Bu donanmanın Akdeniz'deki mevcudiyeti Ruslar'ın, bundan evvelki savaşlarda olduğu gibi, Akdeniz'e donanma göndermelerine engel oldu. Yine bu donanmanın mevcudiyeti, her an Ruslar ile birlikte olarak Osmanlı imparatorluğu aleyhine savaşa girmeğe hazır bulunan, Yunanlılar'ın savaşa katılmalarına mâni oldu. Rus ordusunun Tuna nehrini geçmesi üzerine Karadağ'da harekâtta bulunan 44 tabur piyâde ve altı bataryalı Süleyman Paşa ordusu, Ruslar'la çarpışmak üzere bu donanma ile Dedeağaç'a gönderildi. M. Z. çok sayıda askeri Dedeağaç'a taşıdı. Mısır'ın, Ruslar'la çarpışmak üzere gönderdiği askerî birlikleri taşıyan 22 gemilik nakliye filosu M. Z. ve diğer firkateynler tarafından himâye edilerek İskenderiye'den Karadeniz'de Varna limanına nakl edildi. Süleyman Paşa ordusunun Ruslar'a yenilmesi üzerine bu ordunun geri çekilmesine ve Bolayır hattına nakline karar verilince yine M. Z. ve diğer gemilerin himayesinde bu ordu, Dedeağaç'tan Gelibolu'ya getirildi. M. Z. Edirne mütarekesi imzalanana kadar Akdeniz donanmasında faaliyette bulunmuş ve mütarekeden sonra donanmanın diğer gemileri ile beraber İstanbul'a gelmiş ve Çırağan sarayı önüne demirlemiştir. M. Z. burada yatarken 20 Mayıs 1878 günü Ali Suavi vak'ası olmuş, Sultan V. Murad'ın oğlu Salâhaddin Efendi gemiye gelmiştir. Bu hadise, Sultan Abdülazîz'in hal'inde görev almış olan donanmaya karşı dâimâ endişe duymuş olan Sultan II. Abdülhamîd'in vehmini daha da arttırmış ve M. Z. ile donanmanın diğer gemileri de Haliç'e alınmış ve burada eğitim ve her türlü faaliyetten uzak çürümeğe terk edilmişlerdir.

MES'ÛDİYE ZIRHLISI

1897 Türk - Yunan savaşında donanmanın düşman donanmasına karşı kullanılmasına karar verilmiş ve Amiral Hasan Râmi Paşa, Akdeniz donanması komutanlığına atanmıştır. M. Z. bu donanmanın komutan gemisi olmuş ve komutanlık forsu yine ona çekilmiştir.

Donanmalarda yeni tip zırhlı gemilerin yapımı üzerine Osmanlı Bahriye nezâreti de elde mevcut eski zırhlılardan bir kısmının tadil ettirilmesine karar vermiş bu sebeble M. Z. da 1901 yılında İtalya'da Ansaldo fabrikasına gönderilmiştir. Bu tersanede direkler ve yelken donanımı gemiden çıkarılmış, eski model topların yerine yeni Vickers toplar monte edilmiş, tekne, makine ve kazanlar elden geçirilmiş kömürlükler büyültülmüş, geminin dış görünümü tamamen değişmiş, yeni silâhlarla donatılmış ise de bölme tertibatı ele alınmamış, öte yandan savunma gücü zayıf olarak Türkiye'ye teslim edilmiştir. Bu değişiklik sırasında M. Z.'na 2 adet 24 cm lik, 12 adet 15 cm lik, 14 adet 7.5 cm lik, 10 adet 5.7 cm lik, 2

adet 4.7 cm lik toplar, ayrıca karaya çıkarma işlerinde kullanılmak üzere 2 adet 7.5 cm lik sahra topu monte edilmişti. Kömür yükü 600 tondan 1 100 tona çıkarılan gemi, tecrübelerinde 17.5 mil sür'at yapmış idi. Tâdil ve tâmir işlerinin sonunda İstanbul'a gelince Dolmabahçe sarayı önüne demirledi ve buradan Haliç'e alınarak II. Meşrutiyet'in ilânına kadar orada kaldı. 1908 meşrutiyetinden sonra M. Z. bahriye nezâretince tersanede makine ve cihazları elden geçirilmiş, personeli tamamlanmış, eğitim maksadı ile Haliç'ten çıkarılarak Dolmabahçe'ye demirletilmiştir. 31 Mart isyanında İstanbul'a yürüyen hareket ordusu Yeşilköye geldiğinde M. Z. ve Dolmabahçe önünde bulunan diğer gemiler, Albay Rüstem Bey komutasında Yeşilköy önüne giderek, hareket ordusuna iltihak etmişlerdir. Sultan II. Abdülhamîd'in hal'i ve Sultan V. Mehmed Reşad'ın tahta çıkışından sonra ve diğer gemiler Yeşilköy'den Dolmabahçe önüne gelmişlerdir. Hareket Ordusu komutanı Mahmud Şevket Paşa ile donanmanın öteki subayları M. Z.'nda bir araya gelerek hareketin başarılatı övülmüştür.

1908 yılında Osmanlı donanmasını ıslâh etmek üzere dâvet edilen İngiliz Amirali Duglas Gambel, ilk iş olarak mevcut gemileri birer birer tetkik etmiş ve bunların işe yarayanlarından bir eğitim filosu meydana getirmişti. M. Z., eğitim filosunun birinci fırkasında bulunuyor ve Amiral Gambel'in komutanlık forsunu taşıyordu. O, amiral gemisi olarak iki defa donanma ile birlikte denize çıkmış ve birincisinde Sisam adasına, ikincisinde ise Girit adası yakınlarındaki Kerpe adasına kadar uzanan eğitimlere katılmıştı. 1911 Mayıs'ında Sultan V. Mehmed Reşad'ın Selânik'te donanma ile yapmış olduğu seyahatte M. Z., Barbaros Hayreddin ve Turgut Reis zırhlıları ile birlikte birinci filoda yer almıştı. Türkiye - İtalya savaşı başladığında onarımda bulunan M. Z. daha sonra donanmaya katılmak üzere Çanakkale'ye gönderildi. Başkomutan Vekili, Balkan Savaşı'nın arifesinde Çanakkale'de bulunan Barbaros Hayreddin ve Turgut Reis zırhlılarını Karadeniz'de harekâtta bulunmak üzere Büyükdere'ye çağırdığında o, Âsâr-ı Tevfik zırhlısı ile birlikte İtalyan donanmasına karşı Çanakkale Boğazı savunmasında görev almak üzere Nara'da bırakıldı. I. ve II. Şark ordularının Çatalca hattına geri çekilmeleri sırasında donanma da Bulgar ilerleyişini önlemeyi üzerine almıştı. Gemiler bu görevi yapmağa çalışırken Başkomutanlık vekâleti, Tekirdağı'nın denizden savunulmasını da istemişti. Donanma komutanlığı, buraya önce Âsâr-ı Tevfik zırhlısını ve daha sonra da M. Z.'nı gönderdi. O, Tekirdağı'ndaki asker ve sivillerin tahliyesi bitene kadar Bulgar topçularını ateş altında tutmuş, bu arada bir Bulgar top bataryasını da saf dışı etmiş, Bulgarlar'ın şehre girişini önlemişti. Bu görev sonunda M. Z. Büyükçekmece'ye geldi ve ordunun sol kanadını Bulgarlar'a karşı korudu. Bir ara Karadeniz'e çıkarılan M. Z., Barbaros Hayreddin zırhlısı ile birlikte ordu sağ kanadını da kontrol altında tuttu. 15 Kasım 1912 de bu iki zırhlı, düşman topçu mevzilerine karşı şiddetli ateş açtılar ve Türk birliklerinin ilerlemelerini sağladılar. Başkomutanlık vekâleti M. Z.'nı tekrar Ordu sol kanadını himâyeye memûr etti ve gemi yeniden Marmara'ya geçti. Ordunun sağ kanadına komuta etmekte olan generalin "donanma yardım etmez ise felâket muhakkaktır" telgrafı üzerine M. Z. gene Karadeniz'e çıkarıldı; Bulgarlar ile mütareke imzalanana kadar ordunun her iki kanadında destek görevi yaptı. Ordunun cephede tutunabilmesini sağlayan ve Bulgarlar'ın İstanbul'a akarak şehri işgal etmelerine mâni olan donanmanın bu önemli harekâtına M. Z. da büyük ölçüde katkıda bulundu.

16 Aralık 1912 de Türk ve Yunan donanmalarının İmroz deniz savaşında (b. bk.) Türk donanmasının, Yunan donanması komutan gemisi Aweroff'a ilk isabetini M. Z. yaptı. 18 Ocak 1913 deki Türk ve Yunan donanmaları arasındaki Mondros deniz savaşında ise M. Z. Türk ana kuvvetinin savaş hattındaki üçüncü gemisi olarak düşman donanması ile çarpıştı.

Mürefte ve Şarköy kasabaları hariç, Hora burnundan Büyükçekmece'ye kadar olan Marmara denizi kuzey kıyıları savaş sırasında Bulgarlar'ın eline geçmişti. Bulgarlar ile yapılan mütareke bozulduktan ve harekâta tekrar başlandıktan sonra bu iki kasabadaki sivillerin ve pek az sayıdaki kara ordusu müfrezelerinin korunması için donanmadan ayrılan gemiler bu kasabalar önünde Bulgarlar ile topçu savaşı yapıyorlardı. Başkomutanlık vekâleti, Bulgar cephesinin gerisinde bulunması dolayısı ile Şarköy'e önem verdiğinden M. Z.'nın buraya gönderilmesini emr etti. M. Z., Çanakkale'den bu bölgeye gelerek Berk-ı Satvet torpito kravazörü ile düşman mevzilerini bombardıman etti ve Bulgarlar'a ağır kayıplar verdirdi. Daha sonra M. Z. ve diğer gemiler Mürefte ile Gelibolu arasında yer alarak Bulgar kuvvetleri ile savaştılar. M. Z., Balkan Savaşı sona erene kadar Marmara kıyılarında Bulgarlar ile savaşarak kara kuvvetlerini destekleme görevini başarı ile yürüttü.

Balkan Savaşı sona erdikten sonra M. Z.'nın ana bataryasını teşkil eden iki adet 24 cm lik top namlusu zivanaları değiştirilmek üzere İngiltere'ye gönderildi. Osmanlı imparatorluğu I. Dünya Savaşı'na katıldığında bu namlular, henüz Türkiye'ye gelmemişti. Osmanlı donanması 1914'de Alman Amirali Wilhelm Souchon komutasına girdikten sonra yapılan tensikatta kırk yaşında bulunan bu tarihî gemi, donanmanın diğer gemileri ile birlikte harekâta iştirak edemiyeceği düşüncesi ile yedeğe alındı ise de imparatorluk I. Dünya Savaşı'na girdikten sonra Çanakkale'ye yardımda bulunmak ve yüzer bir batarya olarak kullanılmak üzere Çanakkale'ye gönderildi. Ancak M. Z., 13 Aralık 1914 günü boğaza girmeğe ve mayın manialarının altından geçmeğe muvaffak olan Yüzbaşı N. D. Holbrook komutasındaki M. 11 İngiliz denizaltı gemisi tarafından torpitolanarak batırıldı. 10 makine subayı ile 28 er şehit oldu. Bu yerde denizin derinliği sığ olduğundan devrilen geminin teknesinin bir kısmı sudan yukarda kaldı. Kazazede personel denizden toplanırken tekneden çekiç sesleri duyuldu. Bir kısım personelin hayatta ve tekne içinde mahsur kaldıkları anlaşıldı. Gemi saçları kesilerek kamaralarının üst ranzalarında bekleyen üç subay kurtarıldı.

I. Dünya Savaşı'nda düşman donanmasına karşı koyabilmek için Çanakkale boğazının her iki yakasına değişik çapta 30 adet set bataryaları yerleştirildi. Bu bataryalardan bir tanesi de M. Z.'ndan çıkarılan ve Baykuş tepe eteklerine yerleştirilen üç adet 15 cm lik toptan müteşekkil Mesudiye bataryasıdır. Bu bataryanın personeli M. Z.'ndan ayrıldığı gibi komutanı da deniz yüzbaşısı Kemal Bey idi. M. Z. bataryası geceleri mayın taramak maksadı ile boğaza giren düşman mayın tarayıcıları ile amansız bir mücadelede bulunmuş ve bu gemilerin mayın tarama faaliyetlerine büyük ölçüde mâni olmuştur. Düşmanın 18 mart 1915 tarihinde giriştiği büyük taarruzda M. Z. bataryası düşman gemilerinin seçtiği ve inatla savaştığı hedeflerden biri olmuş; üç kere düşman mermileri ile toprak altında kalmış; fakat cesur ve kahraman batarya personelinin gayretleri ile topraklar temizlenmiş; toplar tekrar atışa hazırlanmış ve savaşa devam olunmuştur. **(V. Z. Dümer)**

MEŞE, iki çeneklilerin gürgengiller familyasından bir ağaç türü. Dayanıklı bir orman ağacı olan M. kuzey yarımkürenin ılık bölgelerinde yetişmektedir. Kerestesi sık dokulu sert ve dayanıklı olup çok değerlidir. Ev, gemi yapmada ve marangozculukta kullanılır. Odunundan sıkı bir ateş elde edilen M.'nin palamut adı verilen yemişleri vardır. Gösterişli bir ağaç olup boyu 20 - 30 m, eni 7 m ye ulaşır. 500 yıl kadar yaşar. Kökü çok derinlere gider. 300 kadar türü vardır: Ak M., kara M., saçlı M., kırmızı M., Kermes M.'si v. s. gibi. Bazı türlerin genellikle kuzeyde yetişenlerin yaprakları dökülür. M.'nin kabuğunda ve palamutlarında tanen bulunmaktadır. Bu madde dericilikte kullanılmaktadır. Memleketimizdeki ormanlarda M. ağacı bulunmaktadır.

MEŞE türlerinden Quercus Lanuginosa

MEŞE : Meşenin yaprakları ve meyveleri. Meyvesine meşe palamutu adı verilir

MEŞK (Ar., kaaf ile), bir örneği taklîd etmek suretiyle öğrenmek veya öğretmek (temeşşuk = karşılıklı öğrenip öğretmek, biribirine meşk etmek). Musikide meşk, bir üstad tarafından musiki parçasının tedrîcen çalınması ve okunması suretiyle talebeye öğretilmesi ve talebe tarafından öğrenilmesi demektir. Türk Musikisi'nde notanın kullanılmadığı zamanlarda meşkın ehemmiyeti bârizdir. Bazı üstadların ev ve konaklarından başka, Mevlevî - hâneler, diğer tekkeler, saraylardaki hususî musiki daireleri ve bunların başında Topkapı Sarayı'ndaki Enderûn-i Hümâyûn'un musiki meşk - hânesi, askerî mehter - hâneler vs., hep musiki meşk - hânesi hâlindeydi. Meşk, bazı üstadlarca zencirleme şekilde devam ettirilir ve bu suretle belirli bazı üslûplar, yüzyıllarca sonraya intikal edebildiği gibi, musiki eserleri de, hâfızadan hâfızaya geçmek suretiyle unutulmaktan muhafaza olunurdu. Bugün mâlik bulunduğumuz Türk Musikisi eserlerinin çok büyük bir kısmı, bu suretle zamanımıza kadar gelmiştir. Notanın yayılmasıyle ehemmiyetini kaybetmişse de, nüanslı notanın musikimizde hâlâ taammüm edememesi yüzünden, hâlâ Türk musikisinde edâyı, üslûbu ve sıhhati temin bakımından faydalı görülebilir. Meşkten feragat edebilmek için, klasik Türk musikisi notalarının hepsinin nüanslı ve doğru olarak kaleme alınabilmesi icab eder ki, bu husus, XX. yüzyılın önümüzde kalan parçası içinde halledilebilecek bir iş gibi görünmez. Nota kullanılmaya başladıktan sonra da bir çok müzisyenimiz notayı istihfâf etmişler, an'aneye aykırı bulmuşlar, notadan öğrenmektense "fem-i muhsin"den meşk etmeyi tercîh eylemişlerdir. Tabiatiyle bu yüzden, binlerce çok değerli musiki parçamız unutulmuştur. (Y. Ö.)

MEŞHED, Karakoyunlu Devleti'nin dayandığı boylardan Baharlu (b. bk.) boyuna bağlı bir oymak. Uzun Hasan Bey'in Cihan - Şâh'a (b. bk.) galebe etmesi üzerine, yaşamakta oldukları Doğu Anadolu'dan İran içlerine doğru çekilen Baharlular, ilk önce Hemedân ile Horâsan arasında yerleşmişlerdi. Kutsal şehir M. çevresine yerleşenler, bu adı almışlardır. M. aşireti, bir süre Timurlular'ı ve bilhassa Sultan Ebû Said Mirzâ'nın iki oğlu Ebû Bekir Mirzâ ile Sultan Mahmud'u desteklemekle kendisini tanıtmış, böylece Bedahşân'a kadar yayılma imkânı bulmuş idi. Bu yakın ilişki daha sonra Bâbür, Hümâyûn ve Ekber devirlerinde de devam etmiştir. Bâbür İmparatorluğu'nun kuruluşunda hizmet alan Bayram Han ile daha sonra Dekken'de Kutubşâhîler hânedânını kuran Sultan Kuli bunlardandır. Ancak, M. oymağı Karakoyunlular'ın öteden beri yakınlık duydukları Şiî Câferî mezhebinin mutassıp savunucularından biri olmuştu. Safevî devletinin kuruluşunda ve Şâh İsmail'in iktidarı ele geçirişinde Akkoyunlular'a karşı mücadelede rol almış, Safevîler'in Horâsan'a hâkim olmalarında da başlıca dayanak olmuştu. Bundan dolayı, M. valiliği de bu oymağın beylerine tahsis edilmişti. Bunlardan Muhammed Kemâne, Horâsan kuvvetlerinin

başında, Çaldıran Savaşı'na katılmış ve bu savaşta Osmanlı topçusunun ateşi altında muharebe meydanında kaybolmuştu. M. aşireti için asıl büyük felâket, Şeybânîler'in seferleri sonunda kendini gösterdi. 1528, 1535, 1544 yılları ile en son 1589 yılındaki saldırıları göğüslemeğe çalışan M. erleri, bu Özbek saldırıları sonunda eriyip dağıldılar. Bir kısmı ise, öteden beri dostça ilişkilerde bulundukları Timurlular'ın, Bâbür İmparatorluğu'nun hizmetine girdiler. (İ. Parmaksızoğlu)

MEŞHED, İran'ın Horâsan eyâletinin merkezi ve Şîîler'in en mühim ziyaret yerlerinden biri olan şehir. Deniz seviyesinden 985 m yükseklikte olup, 59 derece 38 dakika doğu boylamında, 36 derece 16 dakika kuzey enleminde Râdegân, Ahmed - âbâd ve Serahs yollarının birleştiği kavşakta, Keşefrûd vâdisinde bulunmaktadır. Bugün bağlı olduğu eyâletin nüfusu 707 883 kişi olup, şehrin nüfusu 231 989'dur. M., Horâsan tarihinde mühim bir yer işgal eden Tûs (b. bk.) şehrinin yerini almış, oldukça yeni bir şehirdir. M.'in kuruluşu ve gelişmesi, şüphesiz ki, adının da esası olan, Şîîler'in VIII. imamı Ali Rızâ b. Mûsâ'nın türbesine bağladılar. M.'in tarihi, Halife Hârûn er - Reşîd'in 809 da Mâverâünnehr üzerine yaptığı seferle başlar. Onun bu seferde ölüp, Senâbâd kasabası yanında Nûkan'da defn edilmesi üzerine, M.'in kuruluşu da gerçekleşme safhasına girmiştir. Bu olaydan 10 yıl sonra oğlu Halife Me'mûn, yanında dâmâdı ve veliahdi İmam Ali Rızâ olduğu hâlde, yine Mâverâünnehr Seferi'nde Merv'den dönerken, babasının mezarını ziyaret maksadıyle Senâbâd'a uğradı. İmam Ali Rızâ, bu ziyaret sırasında yediği bir parça üzümden şiddetle sancılandı ve beklenmedik bir anda öldü. Me'mûn, onun cenazesini babasının kabri yanına gömdürdü. Kısa bir süre içinde bu kabir etrafında yeni bir şehir de doğmuş oldu. Genel kanaat, Ali Rızâ'nın eceli ile ölmeyip şehit edildiği merkezinde olduğundan, Senâbâd ile Nûkan'ın adları unutularak, bu şehire "şehâdet yeri" anlamına gelen, M. dendi. Kutsal türbenin burada oluşu, şehrin Tûs aleyhine gelişmesine yol açtı. Ancak, 25 km uzaklıkta bulunan Tûs'un tamamen harebeye dönmesi, 1389 da, Timur'un oğlu Mîranşâh'ın burasını tahrib etmesi ile olmuştur. M. ise, X. yüzyılda, Sâmânoğulları ve Gazneliler arasındaki mücadelede epeyce hasâra uğramıştı. Bunun üzerine Gazneli Mahmud (b. bk.) oğlu Mes'ûd'u, 1009 da, M.'i onarmakla görevlendirdi. Mes'ûd, buradaki iki türbeyi de yeniden yaptırdı. Bundan sonra M.'i ve çevresini, Oğuz oymaklarının yerleşme alanlarından biri olarak görmekteyiz. Bu gelişme sonunda büyüyen şehri, yani Senâbâd'ı Nûkan'la birleşmiş ve M. adı da iyice yerleşmiş olarak bulmaktayız. 1220'de Moğol istilâsına uğramış, kutsal türbe de dahil, bütün şehir yağma edilmişse de; M.'in gelişmesi duraklamamıştır. Timur'un oğlu Şâhruh Mirzâ ise, dindar eşi Gevherşâd'ın arzusu ile, M.'i hükûmetinin merkezi hâline getirmişti. Timurlular'dan sonra, kuzeyden inen Türkmenler'in ve Akkoyunlular'ın çapul alanı hâline gelen M., Safevîler devrinde çok imâr edildi. Gerek Şah İsmail, gerek oğlu I. Tahmasb bu şehirde büyük inşaatta bulundular. Ama, Özbekler'in saldırıları M. için çok ağır oldu. 1507'de Şeybânî Han'ın ordularınca zabt edildiği gibi, 1535, 1544 ve 1589 yıllarında da saldırılara uğradı. Şehri, 1598'de, ancak Şah Abbas kurtarabildi. Şehri ve kutsal türbeyi yeniden onardığı gibi, Şîîler'ce kutsal öteki yerlerin Osmanlı hâkimiyetinde bulunmasından ötürü, VIII. İmam'ın kabrini ziyareti törede birinci dereceye çıkardı. Bu ziyarette bulunanlara Meşhedî ünvanını verdikten başka, onun sağladığı bazı imtiyazlar da tanıdı. Hattâ, bir keresinde, kendisi de Isfahan'dan buraya kadar yaya yürüyerek ziyarette bulundu. 1722'de, II. Tahmasb'ın saltanatı başlarında Abdâlîler'in eline geçen M.'i, 1726'da tekrar kurtarmak mümkün oldu. Nâdir Şah iktidara gelince M., yeniden bir imâr devresine girdi. Başşehir olarak geliştiği gibi, Nâdir Şah'ın türbesi ile de süslendi. Onun ölümünden sonra Afganlılar'ın eline geçen M., bir süre, mahallî Horâsan devletinin merkezi oldu. Ancak, Kaçar Hânedânı'ndan Feth Ali Şah, 1803'te, M.'i alıp yarı müstakil Horâsan Devleti'ne son verdi. Bundan sonra M., kuzeyden inen Türkmenler'in çapulları ve 1911'de ise Yusuf Han'ın isyanı ile, yine karıştı. Çarlık Rusya'sı bu karışıklıkları bahâne ederek, 1913'te, M. topraklarına girdi. Rus kuvvetleri şehri topa tuttu. Bu olaydan kısa bir süre sonra Yusuf Han'ın yakalanıp öldürülmesi ile M., yeniden İran'a bağlandı. Pehlevî Hânedânı zamanında ise, tekrar onarılmağa ve modern bir şehir haline getirilmeğe girişildi. Bugün M. vilâyetinde nüfusu 5 000'den az 1275 köy, nüfusu 5 000'den fazla 309 belediye, 170 okul, 543 mescit, 312 hamam bulunmaktadır. Mîmar Kıvamüddin'in Gevherşâd Hâtun adına inşa ettiği cami, M.'in, İmam Ali Rızâ v.b. türbeleri yanında en değerli binalarından biri olduğu gibi; Türk mîmarîsinin de en yüksek yadigârları arasında sayılmaktadır. Ayrıca, M. civarında bulunan İmam Gazâlî ve Firdevsî türbeleri de anılmağa değer yapılardır. (İ. Parmaksızoğlu)

MEŞÎHAT (Arapça masdar, şeyhlik, üstadlık; çoğulu: meşâyih. Ayrıca, şeyh'in de çoğulu), Meşîhat-i İslâmiyye yani Şeyhülislâmlık makamı karşılığı olarak kullanılır. Bundan başka, M. Dâiresi veya makamı, Şeyhülislâmlık, Şeyhülislâm kapısı, Bâb-ı fetvâ, Bâb-ı meşîhat terimleri de aynı anlama gelir. Osmanlı Devleti'nde M. makamının kuruluşu ve geçirdiği gelişmenin başlangıcı oldukça belirsizdir. Bu makamı işgal eden Şeyhülislâm (b. bk.) ünvânına ilk defa Fâtih devrinin resmî kayıtlarında rastlanmaktadır. M.'ın bu hükümdar zamanında müesseseleşmiş olduğu söylenebilir. Ancak, M. dâiresinin XVI. yüzyılın ortalarına, hattâ, üçüncü çeyreğine kadar, bütün ilmiye sınıfının (b. bk.) temsilcisi olduğu söylenemez. Buna göre, M. dâiresinin kazaskerleri (b. bk.), kadıların ve bütün mevâlînin üstünde bir makam hâline gelmesi uzunca bir zaman almış görünmektedir. M.'ı böylece müesseseleştiren Şeyhülislâmlar arasında Ali Cemâlî Efendi (Zenbilli Ali Efendi), Çivi-zâde Mehmed Efendi, Ebussuûd Efendi ve Kemâl Paşa - zâde gibi büyük âlimlerden sonra, Bostan-zâde Mehmed Efendi gibi başarılı yöneticiler de hatırlanabilir. İlk defa 1574 tarihinde kırk akçadan yukarı Hâric ve Dâhil müderrislikleri ile ordu kadılarının, vilâyet ve sancak müftülerinin, imam, hatib ve müezzinlerin, mevâlî denilen büyük kadıların, kazaskerlerin ve meşâyih denilen tarîkat şeyhlerinin tayinleri Şeyhülislâmlara verilince, M. dâiresi de artık tam anlamı ile kurulmuş oldu.

M. dâiresinin, 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılışına kadar, müstakil binası yoktu. Ancak, Padişahlar Edirne'de bulundukları zaman, şeyhülislâmlar için bu şehirde bir binanın hazırlatılmış olduğu bilinmektedir. Buna da sebep, şeyhülislâmın İstanbul'dan gelmesi ve azl edildiği taktirde İstanbul'a dönmek zorunda oluşu idi. İstanbul'da ise, şeyhülislâm tâyin edilen kimsenin oturduğu konak münasip görülmüyorsa, devletçe başka bir konak verilmek suretiyle, M. dâiresi binası sağlanmış olurdu. Bu konağın selâmlık bölüğü resmî hizmet için kullanılırdı. M. dâiresinde şeyhülislâm çuhadarı, telhisçisi, kethüdâ v.b. görevliler yanında, en mühim

büro ise fetvâ emâneti idi (b. bk.). 1826'da Yeniçeri Ocağı kaldırıldıktan sonra, asâkir-i mansûre seraskerliği'nin ağa kapısı'nda yerleşmesi uygun görülmediğinden, bu yerin M. dâiresine tahsisi Sultan II. Mahmud tarafından uygun görülmekle, Sadrâzam Selim Mehmed Paşa'ya verilen emir üzerine, bu bina şeyhülislâmların hizmetine verilmiş oldu. Bina müsait olduğu için, 1836'da, o tarihe kadar kendi konaklarında görev yapan kazaskerlerle İstanbul kadısı da buraya taşındı. Böylece M. dâiresi bütünü ile kuruldu ve iş sahipleri de oradan oraya taşınmaktan kurtulmuş oldu. Tanzimât'ın ilânından sonra yeniden yapılan düzenlemede, huzur mürâfa'aları M. dâiresine verildiğinden ve böylece şeyhülislâmların işleri fazlalaştığından, 1838 yılında, M. dâiresinde bir de müsteşarlık makamı kuruldu. M. dâiresindeki son düzenleme, şeyhülislâm Hayri Efendi zamanında yapıldı. M. dâiresi, son Osmanlı kabinesi'nin 4 ekim 1922 günü istifası ile, önce Şer'iyye ve Evkaf Vekâletine, Cumhuriyet'ten sonra da Diyânet İşleri Başkanlığı'na intikal etmiştir (Bk. MÜFTİÜ'L-ENÂM). (İ. Parmaksızoğlu)

MEŞRÛTİYET, Osmanlı İmparatorluğu'nda devletin yapısında ve yönetiminde demokratik ilkeleri uygulama ve gerekli düzenlemeyi yapma amacı ile 1876 anayasası'nın ilânı ile başlatılan dönem. Fiilî bakımdan bu anayasada hükümdara tanınan parlamentoyu feshetme yetkisinin kullanılış şekli ile 23 aralık 1876 - 13 şubat 1878 tarihleri arasındaki devre Birinci M., 23 temmuz 1908 - 21 aralık 1918 veya 16 mart 1920 tarihlerini içine alan dönem, İkinci M. adı ile tanınmıştır.

M.'in sona erdiği tarihi Osmanlı saltanatının kaldırılışına kadar, yani 1 kasım 1922 gününe kadar uzatmak mümkündür. Buna göre, arada parlamentonun çalışamadığı, kapalı kaldığı süre de dahil M. yönetimi imparatorluğun hayatında son bir dönem demektir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda hükümdarlık müessesesinin yetkilerini belirleme, sınırlandırma ve yönetime halkın da katılmasını sağlama düşüncesinin XIX. yüzyılın başlarında belirmeye başladığı söylenebilir. Bu gelişme halk efkârının oluşmasındaki oran ölçüsünde gittikçe etkinlik kazanmış, en sonunda saltanat müessesesinin yıkılarak cumhuriyet yönetimine geçişle olgunluğa ulaşmıştır. Bunun içindir ki, M. dönemi birincisinin ömrü pek kısa, ikincisi de büyük buhranlar içinde geçtiği halde Türkiye'de demokratik yönetimin kurulmasına doğru gittikçe hızlanan bir oluşumun ifadesidir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda M.'i hazırlayan çeşitli sebepler vardır. Bunlar içte, halk efkârının oluşması, ekonomik buhran, iç isyanlar, dışta Avrupalı büyük devletlerin imparatorluğun yönetimine doğrudan doğruya müdahaleleri, bu imparatorluğu bölüşme, parçalama tasarı ve çabaları v.b. ları sıralanabilir. Ancak, M.'in ilânında temel ilkenin gün geçtikçe çökmekte olan Osmanlı İmparatorluğu'na yaşama gücü verecek, ona hayatiyet kazandıracak bir siyasî düzen değişikliği olarak sadece bir kısım aydınların ileri sürdüğü bir çözüm olduğu da belirtilmelidir. Osmanlı İmparatorluğu tarihinde saray (hükümdarlık) ile hükûmet (Bâb-ı Âlî) arasında özellikle yürütme yetkilerinin sınırlarını çizmek için yapılan ilk tecrübenin II. Mahmud'un saltanatının ilk yıllarında âyân ile yapılan siyasî sözleşmenin olduğu kabûl edilir. (Bk. SENED-İ İTTİFAK ve MAHMUD II.). Gerçi pek kısa bir süre yürürlükte kalan bu sözleşme ile sultanın yetkileri bir ölçüde sınırlandırılmıştı. Ama bunun etkisi daha sonra devletin faaliyetlerini halka duyurmak, halkı yasama ve yürütme işlemlerinden haberdar etmek için devletin bizzat gazete çıkararak halk efkârına hitap etmesiyle kendini göstermiştir (Bk. MATBUAT). Bu gelişmeyi izleyen Tanzimat ve Islahat fermanlarıyla hükümdar, dış baskılar hariç, içten ve halktan gelen her hangi bir baskı olmaksızın kendi kendini, yetkiler konusunda sınırlama mecburiyetini duymuştur. Modern okulların kuruluşu, Batı dünyasından gelen fikirlerin, görüşlerin yeni ve genç Osmanlı nesilleri arasında yayılmasına yardımcı olduğu kadar, gelişen matbuat da halk efkârının oluşmasına önderlik etmiştir. Osmanlı halk efkârının devletin siyasî düzeni bakımından günümüze kadar gelen muhafazakâr - şeriatçi görüş ve çağdaş akımlardan ilham alan ilerici görüş olarak ilk defa sesini duyurduğunu ve ikiye bölündüğünü gösteren olay 1859'da vuku bulan ve Kuleli vak'ası adı ile bilinen tepkidir (Bk. KULELİ VAK'ASI). Devlet düzenini yeniden din kurallarına, yani şeriate göre yürütmek için Abdülmecid'in liberal ve çağdaş tutumuna karşı girişilen bu hareket, batılı yazarlarca Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk defa İngiliz demokrasisi paralelinde bir meşrûtî idâre teşebbüsü olarak değerlendirilmiştir. Tanzimat döneminde sayıları gittikçe artan ve çağdaş görüşlere açılan aydınlar, onların desteğini sağlayan matbuat yürütmenin faaliyetlerini tenkid etmede ileri gidince oluşan bu halk efkârına karşı hükûmetten de ilk baskılar gelmeye başladı. 1865'de matbuatın serbestîsi kısıtlandı. Sansür getirildi. Bu kısıtlama ile memleket içinde yürütmeye karşı ilk gizli muhalefetin doğması olayı kendini göstermiştir. İktidardaki rical-i devlet ile anlaşamayarak Paris'e giden Mustafa Fâzıl Paşa'nın desteğini sağlayan ve Yeni Osmanlılar adı altında tanınan M. taraflısı aydınlar (Bk. YENİ OSMANLILAR) Avrupa'da faaliyete geçtiler. İlk defa Londra'da "Hürriyet" adıyla Osmanlı vatandaşlarının siyasî haklarını ve M. rejimini savunan bir gazete çıkardılar. Ziyâ Paşa, Nâmık Kemal, Ebüzziyâ Tevfik ve Ali Suâvî gibi yazarların yayın faaliyetleri memlekette M. rejiminin kurulması için gerekli halk efkârının hazırlanmasında başlıca âmil olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu'nu yönetenleri, başta padişah olmak üzere M.'i ilâna zorlayan gelişmeler arasında ekonomik sebepler de önemli bir yer tutar. Özellikle batıda gelişen büyük sanayi karşısında Osmanlı ekonomisinin çökmesi, kapitülasyonların bu çöküşü hızlandırması, Osmanlı topraklarını batının sınaî ürünlerinin açık bir pazarı hâline getirmesi, devletin dış borçlar (bk. DÜYÛN-İ UMÛMİYE) yüzünden malî iflâs ile karşılaşması, aydınların siyasî düzeni yeniden kurmak veya yeni bir sistemle yenileştirmek eğilimlerini arttırdığı kadar, devleti yönetme gücünü yitiren iktidardaki rical-i devleti de bu görüşe itelemiştir. Ekonomik ve sosyal bütün alanlarda çöken, bütün kurumları âdetâ boş kalıplar hâline gelen Osmanlı İmparatorluğu'na karşı büyük devletlerin uyguladıkları müdahaleci politika yanında büyük devletlerden para, silâh hattâ, subay ve öğretmen yardımları alan Sırp, Ulah, Bulgar, Rum, Hırvat v.b. Türk olmayan cemaatlerin kendi devletlerini kurma ve bağımsızlıklarına kavuşma yolunda çıkardıkları isyanlar karşısında Osmanlı ordularının erimeleri, Osmanlı hâriciyesinin başarısız ve hükûmetin de âciz kalması yine devleti kalkındıracak ve kurtaracak tek çarenin M. rejimini benimsemek olduğu görüşünün bu rejime taraflı yahut da karşı bazı aydınlarca benimsenmesine yol açmıştır. İşte böyle bir ortamda Sultan Abdülazîz'in keyfî tutumu, müstebit idâresi ve ona mümaşâtkâr Sadrâzam Mahmud Nedim Paşa'nın âciz ve başarısız kalışı, iç buhranı son

safhaya ulaştırmıştı. Devlet maliyesi ordunun ve sarayın masrafları yüzünden iflâs etmiş, esham ve tahvilâtın faizlerinin ancak yarısını ödeyebilecek hâle gelmişti. Bu durumun açıklanması Avrupa borsalarında büyük bir velvele yarattı. İngiltere, Fransa hükûmetleri kendi halk efkârının baskısıyle işe müdahale ettiler. Kırım Savaşının öcünü almak isteyen Rusya bir süreden beri beslediği, yetiştirdiği Sırp, Karadağlı, Bulgar ve Hırvat militanlarla Balkanlar'da büyük bir isyan çıkarttı. Bu isyanlar sırasında Rus propagandası ile Türkler'in Balkan yarımadası Hıristiyanları'nı imha etmekte oldukları hâkim fikri bütün Avrupa efkârına yerleşti. Böylece ortaya hem ekonomik, hem de askerî müdahaleyi gerektiren bir mesele çıkmış oluyordu.

Doğu meselesi (Şark meselesi) adıyle Avrupa dışişleri bakanlıklarının gündemine giren Osmanlı devletinin durumuna, içte çare arayanlar iki grupta toplandılar. Mütercim Mehmed Rüşdü Paşa, Serasker Hüseyin Avni Paşa, sarayın ve hükümdarın yetkilerinin daraltılarak Bâb-ı Âlî'nin güçlü hâle getirilmesini, Midhat Paşa, Mekâtib-i Askeriye nâzırı Süleyman Paşa ise rejimin değiştirilerek meşrûtî idârenin kurulmasını, buhranın giderilmesi için çare olarak görenlerin önünde geliyorlardı. Bu iki grup ilk hamlede padişahın tahttan indirilmesi gereğinde birleştiler. İktidarda bulunan ricâl-i devletin anlaşmaları sonunda Abdülaziz tahttan indirildi, yerine veliahd Murad Efendi, V. Murad unvanıyle padişah oldu.

V. Murad, babası Abdülmecid gibi liberal görüşlü ve M. taraflısı olarak tanınıyordu. Nitekim onun padişah oluşunu M. taraflıları büyük sevinçle karşıladılar. Yeni Osmanlılar'ın önde gelenleri onun çevresinde önemli görevler aldılar. Ancak yeni Sadrâzam Mütercim Rüşdü Paşa ile Serasker Hüseyin Avni Paşa böyle bir rejim değişikliğine taraflı olmadıklarından yeni padişahın cülûsunu belirten hatt-ı hümâyûnunda M.'e temas edilmedi. Bu, V. Murad için halk efkârında ilk tenkid konusu oldu. Bunu izleyen iki olay, Sultan Abdülaziz'in Fer'iye sarayında öldürülme mi, intihar mı olduğu kesin olarak anlaşılamayan ölümü ile Abdülaziz'e bağlı subaylardan Çerkes Hasan Bey'in hükûmet toplantı hâlinde iken Midhat Paşa konağını basarak Hüseyin Avni Paşa ile bazı nâzırları öldürmesi çok hassas bir mizaçta olan V. Sultan Murad'ın çıldırmasına yetti. Halbuki Balkan mes'elesi, malî mes'ele ve Avrupa'daki olumsuz gelişmeler devam ediyor, devlet buhrandan kurtulmamış bulunuyordu. Böyle bir devrede deli bir hükümdarla devletin yönetilmesi mümkün görülmüyordu. Bu gelişme saltanat makamında yeni bir değişikliği gerektirmişti. Bunun üzerine Mütercim Rüşdü Paşa ile Midhat Paşa veliahd Abdülhamid Efendi ile temasa geçtiler. Yapılan görüşmede Abdülhamid ile Midhat Paşa arasında M.'in hemen ilânına ve Yeni Osmanlılar'ın tanınmış kişilerinden Nâmık Kemal ile Ziyâ Paşa'nın Mâbeyn-i Hümâyûn hizmetine alınmasına karar verildi. Bu görüşmeye dayanılarak V. Murad üç aylık bir saltanattan sonra tahttan indirildi ve II. Abdülhamid padişah oldu. Ancak, II. Abdülhamid cülûs hatt-ı hümâyûnunda Midhat Paşa'nın belirtmesine rağmen Kanun-i Esasî (Anayasa)'yi ilân edeceğini bildirmekten kaçındı. Ama, kanunların eksiksiz uygulanacağını, bunu izleyecek ve devletin bütçesini yaparak gerekli harcamaları kontrol edecek, halkın güvendiği bir genel meclisin kurulacağını bildirdi. Öte yandan kendisini Midhat Paşa'nın elinde bir kukla durumuna düşürmemek için eniştesi Dâmâd Mahmud Paşa'yı Mâbeyn-i Hümâyûn müşirliğine, İngiliz Said Paşa'yı Mâbeyn-i hümâyûn ferikliğine, Said Bey'i başkâtipliğine, Redif Paşa'yı ise Abdülkerim Nâdir Paşa yerine seraskerliğe getirerek güvendiği bir ekip kurmuştu. Veliahd iken Midhat Paşa'ya söz verdiği halde Nâmık Kemal ile Ziyâ Paşa'yı Mâbeyn-i Hümâyûn hizmetine almamıştı. Bu ekip, M. taraflısı değildi. Ancak padişah, iç ve dış matbuatın, halk efkârının ve Avrupa devletlerinin ona gösterdikleri güven karşısında Mütercim Rüşdü Paşa'nın ayrılması üzerine Midhat Paşa'yı sadrâzamlığa getirmek zorunda kaldı. Midhat Paşa, yeni padişahın tecrübesizliğine rağmen kuvvetli bir kişiliğe sahip olduğunu ve bu kişiliğin ardında da gelenekçi, müstebit bir yönetime taraflı bulunduğunu anlamıştı. Ama, kendisi buna rağmen halka dayanarak tasarılarını gerçekleştirebileceğini ümit ediyor, "benim arkamda millet var" derken, şimdi yeniden padişah ve çevresinde toplanan M.'e karşı grupları, hükümdarlık müessesesinin gücüne rağmen bertaraf edebileceğini hesaplıyordu. Özellikle Midhat Paşa'nın İngiltere, Fransa ve Almanya hükûmetlerince takdirle karşılanan sadrâzamlığı ve gün geçtikçe kendini hissettiren halk efkârı karşısında II. Abdülhamid, Kanun-i esasî'yi ilân etmek zorunda kaldı. Midhat Paşa hazırlamış olduğu bir anayasa tasarısını daha önce özel olarak padişaha sunmuş bulunuyordu. Abdülhamid M.'in ilânının bütünüyle Midhat Paşa'ya mal edilmemesi için bu anayasa tasarısını Said Paşa'ya tercüme ettirdiği Fransız anayasası ile birlikte Server Paşa'nın başkanlığında 16 mülkiye, 10 ilmiye memuru, 2 ferik ve 3 Hıristiyan müsteşardan oluşan bir komisyonda incelettirdi. Komisyon, Midhat Paşa'nın Kanun-i cedîd adını taşıyan tasarısı ile Fransız anayasasından yeni bir metin meydana getirerek adını Kanun-i Esasî koydu. Tasarı bundan sonra Meclis-i vükelâ'ya geldi. Burada M.'e karşı olanlar, yani sarayın müşavir grubu ile vükelâdan Mütercim Rüşdü Paşa, Cevdet Paşa, Ahmed Vefik Paşa saltanatın hukukunu korumak endişesiyle tasarının 113. maddesi üzerinde durdular. Buna bir fıkra eklediler. Bu fıkra, hükûmete şüpheli gördüğü kimseleri sürgüne göndermek yetkisi veriyordu. II. Abdülhamid de madde bu hâliyle kabûl edilmediği takdirde yasayı onaylamayacağını Midhat Paşa'ya hissettirince, bu ve buna benzer tehlikeli maddelerin meclis kurulup açıldıktan sonra kendisinin düzeltebileceğini hesap ederek hepsini kaybetmektense az zararla kurtarmayı bir başarı saydı. Padişaha ve M.'e karşı olanlara boyun eğdi. Ancak, bu defa kendi dayanağı olan Yeni Osmanlılar'ın ve matbuatın hücumlarına mârûz kaldı. Nâmık Kemal ve Ziyâ Paşa, "biz böyle pejmürde kanun kabûl etmeyiz. Ya tasarı hazırlandığı gibi kabûl edilmeli ya da M.'in ilânından vazgeçilmelidir" diyorlardı. Türkiye'de İngiliz demokrasisi paralelinde bir rejim kurulmasından fevkalâde memnun olan İngiliz delegesi Salisbury ise Bâb-ı Âlî'ye gelerek 113. madde mevcud iken yaptığınız kanunun hükmü olmaz demişti. Böylece onaylanan, padişaha ve hükûmete dilediği kimseleri sürmek, meclisleri dilediği gibi feshetmek veya toplamak yetkileri veren Türkiye'nin ilk anayasası 12 bölümde bağlandı. (Bk. KANUN-İ ESÂSÎ). 23 aralık 1876 günü Bâyezid meydanında eski ve yeni vükelâ, ulemâ, dinî cemaatler başkanları ve askerî rical önünde törenle ilân edildi. Milletvekillerinin seçimi ile ilgili yasanın hazırlanması toplanacak Meclis-i Meb'usan'a bırakıldığından, ilk meclis için geçici olarak vilâyet meclisleri üyelerinin seçimlerinde uygulanan esaslar benimsendi. Fakat bu arada 5 şubat 1877'de II. Abdülhamid Han, 113. maddeyi uyguladı ve Midhat Paşa'yı sadâretten uzaklaştırdığı gibi, yurt dışına çıkmaya da mecbur etti. Meclisin açılması da 19 marta ertelendi. Açılıştan bir gün önce

ise Server Paşa Âyân Meclisi başkanlığına getirilerek 40 üyelik bu meclisin 25 üyesi padişah tarafından tâyin edildi (Bk. MESLİS-İ ÂYÂN). Meclislerin ilk genel toplantısı 20 mart 1877'de Dolmabahçe Sarayının Muâyede salonunda icra edildi. Taht yerine Topkapı sarayından getirilen taht-ı hümâyûn kurulmuştu. Tahtın sağ tarafından hey'et-i vükelâ, mebuslar ve âyân üyeleri, milel-i müttehide-i Osmâniye'nin (Birleşmiş Osmanlı Milletleri) ruhanî başkanları, Danıştay ve Adliye mensupları, sol tarafında da Şeyhülislâm, Kazaskerler ile Mevâlî ve ilmiye sınıfının ileri gelenleri yer almışlardı. Bunların arkasında ise askerî erkân ile kordiplomatik duruyordu. II. Abdülhamid, yanında kardeşleri Velîahd Reşad Efendi ile Şehzâde Kemâleddin Efendi olduğu halde tahtın yanında ayak üzerinde durdu. Hazırladığı açış nutkunu Said Paşa okudu (Bk. MECLİS-İ MEB'USAN). 1877-1878 Türk-Rus savaşının bütün cephelerde ağır bir bozgunla sonuçlanması ve Rus ordularının Ayestefanos (Yeşilköy)'a kadar ilerlemesi üzerine savaşa devam veya barışı kabûl etmek şıklarından birinin benimsenmesini görüşmek üzere Yıldız sarayında yapılan fevkalâde toplantıda Meclis-i Meb'usan temsilcisi İstanbul milletvekili Astarcılar kethüdâsı Ahmed Efendi'nin, devletin ve savaşın yönetimini tenkid eden iki konuşması II. Abdülhamid'i tedirgin etti. Ahmed Efendi'ye verdiği cevapta padişah, "Ben artık ceddin Sultan Mahmud'un yoluna gitmek zorunda kalacağım" derken, asıl niyetini açığa vurmuş, 93 felâketine yeni rejimin adamlarının sebep olduğunu ima etmişti. Padişahın bu konuşmalar üzerine toplantı salonunu terk edip gidişi ise Birinci M.'in sonu ve istibdat devrinin başlangıcı oldu. Ertesi gün, 14 şubat 1878'de genel meclisin kapatılması hakkında her iki mecliste de II. Abdülhamid'in irâdesi okundu.

MEŞRÛTİYET : V. Sultan Mehmed Reşad Han (bütün Türk tarihinde Meşrûtiyet = taçlı demokrasinin tek hükümdarı)

Birinci M., Yeni Osmanlılar ve onları destekleyen bazı devlet ricali gibi aydınlarla matbuatın fikrî alanda giriştikleri çabaların bir ürünü iken, padişah tarafından kapatılan meclislerin 30 yıl sonra yeniden faaliyete geçirilmesi demek olan İkinci M., bir aksiyon sonucu doğmuştur. Birinci M., Tanzimatla birlikte meydana getirilmeye çalışılan Osmanlı milleti veya vatandaş tipinin ulaşabildiği son merhale iken, İkinci M., aradan geçen 30 yıl içinde iyice kuvvetlenen milliyetçi akımların etkisi altında Rum, Bulgar, Sırp, Arab, Kürt, Arnavut ve en sonunda da Türk milliyetçilerinin kendi milliyetleri için mücadele ettikleri dönemdir.

İkinci M.'te de nazarî olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun yaşatılması ve yenilenmesi ilkesi korunmakla beraber, imparatorluğu meydana getiren her kavmî topluluk bağımsız ve millî devletlerini kurma çabası içinde bu ilkeyi yıkmaya savaşmıştır.

II. Abdülhamid'in millî eğitimin yaygınlaştırılması ve geliştirilmesi, ordunun yeniden kurulması ve gençleştirilmesi politikası ise imparatorluğun her yöresinde yeni bir aydınlar kitlesinin ortaya çıkmasını sağlamıştı.

Yeni toplumda Osmanlı saltanatı ve onun hükûmeti, imparatorluğu meydana getiren bütün kavmî topluluklar için artık taşınmaz, çekilmez bir yük olarak görülüyordu. Bu gelişme Türk aydınları arasında da epeyce revaç bulmuştu. Nasıl ki, M.'in ilânı ile serbestlik kazanan matbuat yoluyle II. Abdülhamid aleyhine yapılan yayınların çoğunluğunu Türkçe eserler teşkil etmiştir. Bu yayın faaliyeti Osmanlı hânedanının yüzyıllardan beri süregelen saygınlığını hiç denilecek bir duruma getirmiştir. Bu görünüşü ile İkinci M. dönemi, öteki kavmî topluluklar için bağımsızlıklarına kavuşma veya kurulmuş devletlerine katılma süreci olarak değerlendirilirken, Türkler için Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu hazırlayan siyasî, sosyal ve hukukî oluşmayı içine alan bir dönem olmuştur. 1878'de ilk Osmanlı meclisinin kapatılışı ağır bir bozgunla yaralanmış ve perişan bir hâlde olan halk efkârında büyük bir tepki yaratmamıştı. Ama zaman ilerledikçe II. Abdülhamid'in mutlak idâresinin aczi kendini göstermeye başlamıştı. Tunus, Mısır, Doğu Rumeli eyâletlerinin birer birer elden çıkması, 1897'de Yunanlılar'a karşı kazanılan zafere rağmen Girit adasının kaybedilişi, bu topraklar üzerindeki Osmanlı hâkimiyetinin kâğıt üzerinde, sözde ve haritalarda kalışı, yayılan eğitim kurumlarıyle, çeşitli kasaba ve şehirlere sürgün edilen aydınların gayretleriyle halkın gittikçe uyanmasına ve kutsal tanınan padişaha ve hükûmetine gizli ve içten bir muhalefetin başlamasına yol açmıştı. Bu muhalefet, 1887 - 1892 yıllarında birincisine benzer bir gizli teşkilâtlanmayla yavaş yavaş tırmanmaya başladı. Bu defa Yeni Osmanlılar'ı izleyen Türk aydınları Genç Osmanlılar veya Genç Türkler (Jön Türkler) adıyle tanındılar. Bu gizli muhalefet, ülke içinde ve dışında Mısır ve Avrupa'da gittikçe örgütlendiler. İttihâd-ı Osmânî adıyle kurulan ilk gizli cemiyet, daha sonra İttihad ve Terakki Cemiyeti (b. bk.) adıyle faaliyetini genişletti. Varlığını ilk defa 1895'de duyuran bu cemiyet, 1899'a kadar Türkiye ve Türkiye dışında teşkilâtını sağlam bir şekilde kurdu. Genç Türkler II. Abdülhamid'in müstebit idâresine karşı ilk kongrelerini 1902'de Paris'te yaptılar. 1906'da ise Şam'da Mustafa Kemal'in çevresinde toplanan bir grup subay ve hekim, Vatan ve Hürriyet Cemiyeti (b. bk.) adı altında gizli bir inkılâp ve ihtilâl komitesi meydana getirmişlerdi. Mustafa Kemal daha sonra Selânik'de bu komitenin Makedonya teşkilâtını kurmuştu. Ayrıca, yine Selânik'te İsmail Canbulat ve Midhat Şükrü ile arkadaşları da gizli Osmanlı Hürriyet Cemiyetini kurmuşlardı. Paris kongresinden sonra Genç Türkler'den ayrılan Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti kısa bir süre içinde Jön Türkler'in Paris grubunu, Selânik'teki Vatan ve Hürriyet ve Osmanlı Hürriyet cemiyetini bünyesine alarak ortak hedefe karşı tek bir kuruluş hâlinde hareket etmeye ve mücadeleyi yürütmeye başlamıştı. Bu gelişmenin dışında daha sonra İkinci M. döneminin muhalefet grubunu teşkil edecek olan partilerin kaynağı, Teşebbüs-i şahsî ve Adem-i merkeziyet cemiyetini ise Dâmâd Mahmud Paşa ve oğulları kurmuştu. İttihad ve Terakki Cemiyeti öteki gizli gruplarla birleştikten sonra Rumeli'de büyük bir silâhlı ayaklanmayı hazırlamaya girişti. Tikveş, Resne, Ohri ve Arnavutluk'ta Hürriyet taburları kurmaya başladı. 1908 haziranında Reval'de İngiltere kralı VII. Edward ile Rus Çarı II. Nikolay'ın Osmanlı İmparatorluğunu konu ettiği söylenen görüşme yapmaları (bk. REVAL MÜLÂKATI), Osmanlı aydınları üzerinde ağır bir tesirde bulundu. Memleketin bir bölüşülmeye uğramasını engelleyecek tek tedbirin Meclis-i Meb'usan'ın faaliyete geçirilmesi ve bu işin artık ertelenemeyeceği inancı iyice kökleşti. İttihad ve Terakki, Selânik, Manastır ve Kosova'daki yabancı devletler konsoloslarına gönderdiği bir ultimatomla kendi hükümdar ve hükûmetlerini onlara şikâyet etti. Aynı zamanda hükûmete karşı silâhlı ayaklanmayı da başlattı. Enver Bey ilk defa Resne'de dağa çıkarak isyan bayrağını açtı. Onu Kolağası Ahmed Niyâzi Efendi izledi. Ayaklanmayı bastırmak için II. Abdülhamid hükûmetinin sevkettiği birlikler de âsilerle birleşince durum birdenbire vahamet kesbetti. Bunun üzerine ayaklanmayı bastırmak için Şemsi Paşa görevlendirildi. Ancak, Şemsi Paşa Manastır postahanesinden çıkarken öldürüldü. 20 temmuz 1908' de Rumeli'deki heyecan artık son safhaya ermiş, Manastır ve Firzovik'te toplanan halk, meydanlarda hürriyet ve M. için topluca yemin etmeye başlamıştı (Bk. MANASTIR). Edirne'deki II. ordunun da III. ordu subayları ile birlikte hareket edebilecekleri şüphesiyle, II. Abdülhamid bu defa İzmir ve civarı redif kuvvetleriyle Tatar Osman Paşa'yı Manastır ve havalisi fevkalâde komutanı olarak görevlendirdi. Ne var ki ihtilâle katılan birliklerin Osman Paşa'yı Manastır'da kaldığı konakta kuşatarak İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin misafiri durumuna sokmaları ve oradan alıp Resne'ye götürmeleri, ayaklanmanın kolayca bastırılamayacağını da ortaya koymuştu. Rumeli'nin bütün şehir ve kasabalarından çekilen telgraflarda ise halk ve askerler, hattâ memurlar M. rejiminin tekrar canlandırılması, bu yapılmadığı takdirde 100 000 kişilik bir ordunun İstanbul üzerine yürüyeceği ve veliahdin padişahlığının ilân edileceği tehditleriyle doluydu. Mâbeyn-i Hümâyûn bu tehditler karşısında iki gün sesini çıkarmadı. Bu arada ilk önce Manastır'da, onun ardından da öteki şehirlerde halk ve ordu kendiliklerinden M.'i ilân etmeye başladılar. Bu durumda II. Abdülhamid daha fazla direnemedi. 23 temmuz 1908'de yayınladığı bir irâdeyle 1876 anayasasını yeniden yürürlüğe koyduğunu bütün vilâyetlere duyurdu.

M.'in ilânı ile memlekette pek kısa süren bir huzur ve güven havası esti. Öyle ki Berlin kongresi hükümlerine göre ıslahat bölgesi olan Makedonya vilâyetlerindeki yabancı müşahitler bulunuşlarına sebep kalmadığı gerekçesiyle yurtlarına dönmüşlerdi. Büyük bir aksiyonla ve memleketin her tarafındaki teşkilâtı ile yaptığı mücadelenin sonunda M.'i getirmiş bulunan İttihad ve Terakki Cemiyeti ise iktidara el koymamıştı. Sadece birkaç kişilik bir heyeti hükûmeti gözetlemek üzere İstanbul'a göndermişti. Padişah tahtında kaldığı gibi, hükûmeti meydana getiren nâzırların çoğu da eski vükelâ ve Bâb-ı Âlî memurlarından oluşuyordu. Böyle bir kardeşlik havası içinde yapılan seçimlerden sonra 17 aralık 1908'de Osmanlı İmparatorluğu'nun ikinci meclisi açıldı. Mecliste üç siyasî akımın tesiri milletvekillerini yavaş yavaş gruplaşmalara götürdü. Bu gruplaşma, liberaller, millî ve dinî azınlıklar ile imparatorlukta devletin kurucusu Türkler'in üstünlüğünü sağlamak isteyen milliyetçiler olarak tanımlanabilir. Liberaller zamanla bu iki grup arasında erimişlerdir. Bununla beraber kısa ömürlü partiler de kurmayı başarmışlardı. Bunların en önemlisi, azınlıkların çoğunu içine alan Ahrar partisidir. Böylece Osmanlı İkinci M.'i meclisi Türk ve diğer azınlık milliyetçilerinin mücadele ettikleri bir alan hâline gelmiştir. Bu gelişmede dış tesirlerin rolü büyük olmuştur. Avusturya - Macaristan imparatorluğunun 1878'den beri işgali altında bulunan Bosna ve Hersek'i kendi topraklarına katması, Bulgaristan prensliğinin bağımsızlığını ilân etmesi, Girit'in Yunanistan'a resmen katılması, M.'i, imparatorluğu hemen diriltecek sihirli bir idareymişçesine gören

halk üzerinde ağır tesirler yaptı. İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin perde arkasından bir baskı unsuru oluşu ve devlet işlerine müdahalesi de hükûmeti âciz duruma düşürdü. Seslerini yükselten liberaller, sorumluluğu İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne, onun merkez-i umumisine yüklemekteydiler. Bunun üzerine nisan 1909'da İttihad ve Terakki Cemiyeti yaptığı bir açıklamayla gizli bir cemiyet olmaktan çıktığını ve parti olarak memleketin yasama hayatında görev aldığını bildirdi. Aynı günlerde yine bir cemiyet iken gelişerek ülkedeki mürteci ve muhafazakâr grupları içine alan İttihâd-ı Muhammedî partisi kuruldu. Bunun sonunda mecliste Kürt, Arap, Arnavut, Rum, Sırp, Ermeni, Yahudi, Bulgar, Ulah, Dürzî, Yezîdî, Mârûnî ve İslâmcılık akımına kendini kaptıran bir kısım Türklerle 121 veya 133 muhalif milletvekiline karşı Türk milliyetçiliğini ve devlette Türkler'in üstünlüğünü savunan 107 veya 142 milletvekili olduğu belirli hâle gelmişti. Bu meclis, ağır tartışmalar içinde 1909 Anayasa değişikliklerini, İntihabat-ı Meb'usan'ı gerçekleştiren kanunları çıkardı. Siyasî ve kişi haklarında bazı önemli yenilikler getirdi. Kişi hürriyeti ve dokunulmazlığı daha sağlam kurallara bağlandı. Meclisin kapatılması, kanun yapma yetkileri, toplanma ve dernek kurma hakkı, hükûmetin sorumluluğu gibi konularda önemli ileri adımlar atıldı. Osmanlı devletinin liberal parlamenter bir rejim içinde yenileştirilmesi ilkesi uygulanamasa dahi, hukukî bakımdan gerçekleşme yoluna girmiş oldu. İttihad ve Terakki Fırkası'nın Kâmil Paşa kabinesini düşüren bir gensoru açması muhalefeti iyice kızdırdı. "Volkan" ve "Serbestî" gibi gazetelerin açtıkları kampanya buhranı gittikçe ağırlaştırdı. İstanbul'da avcı taburlarının ayaklanmalarına yol açtı (bk. 31 MART VAK'ASI). Bu olay üzerine meclis dağılmış, M. de tehlikeye girmişti. 13 nisan 1909 günü ise İttihad ve Terakki partisinin desteklemekte olduğu Hüseyin Hilmi Paşa kabinesi düşmüş, Tevfik Paşa sadrâzamlığa getirilmişti. Bu ayaklanmayı bastırmak ve M.'i kurtarmak için yine Rumeli'deki birlikler işe müdahale ettiler. Hareket Ordusu (b. bk.) adını alan bu kuvvetlerin kontrolü altında 23 nisan 1909'da Yeşilköy'de Kulüp binasında toplanan ve bu defa Meclis-i Umumî-i Millî adıyle faaliyete geçen Meclis, Hareket Ordusu'nun bildirisini onayladığı gibi, tamamen iftira olan suçlamalarla II. Abdülhamid'i de tahttan indirmeye karar verdi. O gece şehre hâkim olan Hareket Ordusu himayesinde M. yeniden kurulmuş ve 5 gün sonra da II. Abdülhamid saltanattan uzaklaştırılarak yerine V. Mehmed Reşad getirilmişti. Böylece M.'in karşılaştığı ilk buhran atlatılmış oldu. Ancak, Mahmud Şevket Paşa'nın iktidarı bütün gücüyle ele alışı, hem İttihad ve Terakki, hem de muhalefette gittikçe sertleşen bir direnişe yol açtı. Tevfik Paşa ve Hüseyin Hilmi Paşa kabineleri birbiri arkasına düştü. İbrahim Hakkı Paşa'nın (bk. HAKKI PAŞA) hükûmeti ise Trablus - Garb savaşı ile karşılaştı. İç ve dış olaylar, Arnavutluk ve Yemen isyanı, İtalyan harbi, İttihad ve Terakki partisinin meclislerdeki çoğunluğuna rağmen halk efkârındaki itibarını iyice sarstı. Durumu kurtarmak için Said Paşa tekrar sadârete getirildi. Bu arada muhalefet de gittikçe kuvvetlenerek 1911'de yeni bir partiyle, Hürriyet ve İtilâf partisiyle ortaya çıktı. İttihad ve Terakki Fırkasını kökünden sarstı. Said Paşa'nın temmuz 1912'de istifası ise meydanı muhalefete bıraktı. Öte yandan Halâskâr Zâbitân grubu gerek orduda, gerek hükûmette sürüp giden buhran ve otorite yetersizliğini iyice kamçıladı. Balkan devletlerinin ortaklaşa açtıkları savaş ise, Osmanlı ordularının korkunç bir şekilde yenilmeleri ve Rumeli'nin kaybı ile sona erdi. Bu buhranlı günlerde Meclis de yeni seçimler için kapanmış olduğundan hükûmetler devleti kararnamelerle idâre etmek yoluna girmişlerdi. Ancak, hükûmetlerin zayıf oluşu, hem iç buhranı arttırmakta, hem de Balkan bozgununu tahammülsüzlük sınırına ulaştırmakta idi. Büyük Kabine adı verilen Gazi Ahmed Muhtar Paşa kabinesini Kâmil Paşa kabinesi ve Bâb-ı Âlî baskını izledi. Mahmud Şevket Paşa kabinesi ile İttihad ve Terakki partisinin iktidara el koyması, İkinci M. döneminin yeni bir safhaya girmesini işaret etmektedir. Edirne'nin Bulgar işgalinden kurtarılışı ise partinin itibarını yükseltmiştir. Bundan sonra gerek hükûmette, gerek meclislerde, gerek memlekette İttihad ve Terakki partisi tek başına hâkim oldu. Muhalefet sıkı bir şekilde kontrol altına alındığı gibi, matbuat da kısıtlandı. Bu dönemde İttihad ve Terakki partisi çevresine toplanan aydınlar, çökmekte olan Osmanlı İmparatorluğu'nu kurtarma çabaları içinde aldıkları yanlış karar ve tedbirlerle, beceriksizlikler ve talihsizliklerle sonuç vermeyen bir mücadelenin içinde kaldılar ve devlet yok olmak gibi acı bir felâketle karşı karşıya kaldı (Bk. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI, SAİD HALİM PAŞA, TAL'AT PAŞA, ENVER PAŞA, CEMAL PAŞA, İSMAİL CANBULAT ve MONDROS MÜTAREKESİ).

İkinci M. döneminde İttihad ve Terakki partisinin yönetimi özellikle Tal'at Paşa'nın sadâreti sırasında çağdaş bir anlayışla memlekette kalkınmayı gerçekleştirecek birtakım tedbirler ve yenilikler getirmişti. Bunlar arasında vilâyet ve belediyelerin yeniden düzenlenmesi, polis, itfaiye ve ulaştırma kuruluşlarının örgütlenmesi, ilk, orta ve yüksek öğretimde yeni programların uygulanması, toplum hayatında giyimden başlayan çağdaşlaşma yanında kadınlara okuma, hekim, memur, öğretmen, hukukçu ve iş adamı olma imkânlarının tanınması bu arada anılabilir. Ama Türk ordularının büyük kahramanlık ve vatanseverlik örneklerine rağmen, Dünya Savaşı'ndan yenik çıkması hem bu gelişmeyi durdurdu, hem de İttihad ve Terakki partisinin hükûmetten çekilmesine, 21 aralık 1918'de Meclisler'in feshine sebep oldu. Başta İstanbul olmak üzere, galip devletlerin, ülkeyi yer yer işgal etmelerine yol açtı. İkinci M.'i kuran ve bu dönemde 13 ocak 1913'ten bu yana tek parti olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun kaderine hâkim olan İttihad ve Terakki partisi, 4 kasım 1918'de feshedilerek yerini Teceddüd partisine bıraktı. İttihad ve Terakki partisinin boşalttığı iktidara aday, sadece Hürriyet ve İtilâf partisi vardı. Ancak, kendi içindeki tutarsızlıklar yüzünden bu parti ne hükûmete hâkim olabilmiş, ne de devletin iç ve dış politikasında bir etkisi olmuştur. Tersine Atatürk'ün Anadolu'da başlattığı millî kıyamı küçümseyerek, düşmanların emellerine hizmet eder bir duruma girdiği gibi, Sivas kongresinin kararları karşısında Osmanlı Meclis-i Meb'usan'ını yeniden açmak zorunda kalan Osmanlı hükûmetinin 1919 yılında yapmış olduğu son seçimi de dağılmış bulunan İttihad ve Terakki partisinin bir tertibi sayarak katılmamış, dolayısıyle son Osmanlı Meclis-i Meb'usan'ında temsil edilmemiştir (Bk. HÜRRİYET VE İTİLÂF PARTİSİ, SİVAS KONGRESİ, ATATÜRK, ALİ RIZÂ PAŞA, AMASYA MÜLÂKATI).

1919 seçimleriyle yeniden kurulan son Osmanlı Meclisi, 12 ocak 1920'de VI. Mehmed Vahîdeddin adına Ali Rıza Paşa tarafından okunan bir nutukla çalışmalarına başladı. Bu mecliste en nüfuzlu grup, kendilerini Felâh-ı Vatan (b. bk.)

grubu adı altında tanıtan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin üyeleri teşkil ediyordu. Bu meclisin en başarılı çalışması, 28 ocak 1920 günü kabûl ettiği Mîsâk-ı Millî (b. bk.) adı verilen karar suretiyle olmuştur. Öte yandan 13 kasım 1918'den beri İstanbul'u fiilen işgal altında tutan galip devletler, Türkiye'nin ortadan kaldırılabilmesi için, devletin en kudretli müessesesi olan meclislere yöneldiler. 20 mart 1920'de Meclis-i Meb'usan'ı basarak çalışmalarını durdurdular. Bu sonuç bir bakıma İkinci M.'in sonu olarak kabûl edilebilir. Zira 23 nisan 1920'de Ankara'da açılan Türkiye Büyük Millet Meclisi, hâkimiyetin kayıtsız ve şartsız milletin olduğu ilkesini daha ilk gününde benimsemiş bulunmakla, bu hâkimiyet üzerinde ne bir kişinin, ne de bir hânedanın az veya çok her hangi bir hak ve müdahalesine imkân bırakmadığından, bunu da 1921 Anayasası ile tescil etmiş bulunduğundan, monarşik - meşrûtî idâreye son vermiş olduğunu açıkça ortaya koymuş idi. Bununla beraber hukukî açıdan İkinci M.'in resmen sona erişi, 1 kasım 1922 günü Osmanlı saltanatının kaldırılışı ile kesinleşmiştir, denilebilir (Bk. TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ, VAHÎDEDDİN, TÜRKİYE CUMHURİYETİ). (İ. Parmaksızoğlu)

MEŞVERET, İttihadçı Ahmed Rızâ bey (b. bk.) tarafından 1895'te Paris'de Türkçe - Fransızca olarak onbeş günde bir yayınlanmağa başlanmış gazete. Ahmed Rızâ Bey, bu yayın organı ile II. Abdülhamid'e çok ağır hücumlarda bulunmuştur. Ayrıca gazetede Türkiye'den gönderilmiş şikâyet mektupları takma adlarla yayınlanmıştır. M. yazılarıyla saldırılarını büsbütün arttırınca Osmanlı Devleti gazete hakkında Fransız mahkemelerinde dâvâ açmış ve Pederelli adlı bir avukatı Paris'e yollamıştır. Bütün Paris basınının ilgilendiği bu dâvâ sonunda M. sâhibi 1 franklık senbolik bir para cezasına çarptırılmış, gazete kapatılmamıştır. Bu sonucu büyük bir zafer sayan Ahmed Rızâ Bey, dünya basınının kendisi lehinde yaptığı övücü neşriyattan hız ve cesaret alarak hücumlarını büsbütün arttırınca Fransız savcılığı gazeteyi bir daha çıkmamak üzere kapatmıştır. (F. Tevetoğlu)

META (Rio), Güney Amerika'da bir ırmak. Kolombiya'daki Doğu Cordillera dağlarından çıkıp, 1046 km'lik bir seyirden sonra, Orinoco ırmağı ile birleşir (sol kıyısından). Kolombiya ile Venezuela'nın sınırının bir kısmını teşkil eden M., Orinoco'ya aktığı noktada, bu sınırın üzerindedir.

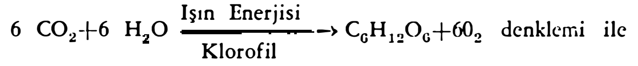
METABOLİZMA (Yun. metabolê'den Fr. métabolisme), geniş anlamıyle yaşayan organizmaların kendilerini devam ettirebilmek ve canlılığın karakteristiği olan faaliyetlerini sürdürebilmek için vücutta yer alan birçok kimyevî olayların toplamıdır. Bu tarife vücutta yer alan fakat kimyevî değişikliğe uğramayan Na, Cl ve "Su" gibi maddelerin katıldığı olaylar da girer. M., organizma içindeki enerji depolaması ve açığa çıkması ile ilgili reaksiyonların toplamı olarak da tarif edilebilir.

M.'da, organizmayı teşkil eden hücre ve dokulardaki canlı kompleks moleküllerin teşkili ile ilgili birbirine karşıt a) anabolizma ve kompleks moleküllerin yıkılması, basite dönüşmesi ile ilgili b) katabolizma olayları beraberce ve genellikle dengeli olarak yürür. Bununla beraber bu iki kimyevî reaksiyonun birbirine oranı zaman zaman değişir. Aktif büyüme ve eritici hastalıkların iyileşme döneminde bu denge anabolizma lehine, açlık ve ateşli hastalıklar esnasında katabolizma lehine bozulur.

Organizmanın hayatî faaliyetlerini desteklemenin, diğer bir deyimle M.'nın enerji kaynağı besinlerdir.

Besinler, yaşaması ve canlılığını devam ettirebilmesi için, organizma tarafından alınan her türlü maddelerdir. Bu anlamla birçok inorganik maddeler, vitaminler ve diğer yan maddeler besin olarak kabûl edilirler. Bununla beraber burada M. yönünden enerji ihtiva eden başlıca besinler, karbonhidratlar (CHO), protein ve yağlardır.

Besinler tabiatta CO_2 ve H_2O gibi inorganik ön maddelerden, yeşil bitkilerin fotosentez faaliyeti ile husûle gelirler. Bunlar genellikle yüksek enerjili inorganik maddelerdir. Fotosentez faaliyeti, esas olarak CO_2'in, suyun H atomu ile redükasyonu sonucu şekerin husûle gelmesidir. Şekerde enerji depolanmıştır. Depolanan enerji güneşin ışınlarından meydana gelir. Fotosentez olayı, esasında oldukça karışık kimyevî bir olaydır. Bununla beraber bu kimyevî olayı kısaca:

$$6\ CO_2 + 6\ H_2O \xrightarrow[\text{Klorofil}]{\text{Işın Enerjisi}} C_6H_{12}O_6 + 6O_2$$ denklemi ile

özet hâlinde gösterebiliriz. Fotosentez ile husûle gelen şeker molekülü parçalanmak ve yeniden sentez yapılmak ve N atomu ile birleşmek suretiyle bitki ve hayvanlarda yağlara, amino asitlere ve proteinlere dönüşebilir.

Besinlerin depoladıkları enerji, ısı ünitesi veya kalori ile ifade edilir. Bir kalori=1 kg saf suyun 15°den 16°ye kadar ısıtılması için gerekli enerjidir. Besinlerdeki enerjiyi ölçmek için "kalorimetre" kullanılır. Kalorimetreler içinde besinlerin yakılabileceği bombaya benzer araçlardır. Bu araç içinde besinler sonuna kadar yakılır ve muayyen bir miktardaki besinden elde edilen ısı ölçülür. Böylece 1 gm karbonhidrattan CNO= 4,1 proteinden=5,7 yağlardan 9,3 kalori elde edilir. Hayvanî besinlerin kalorisi bitkilerden biraz daha fazladır. CHO ve yağlar vücutta sonuna kadar diğer bir deyimle Su ve CO_2 husule gelinceye kadar yanabilirler. Böylece vücutta da kalorimetrede elde edilen kalori kadar (4,1) kalori elde edilir. Proteinlerde ise durum biraz değişiktir. Proteinler vücutta son maddelere kadar parçalanamaz ve yanamazlar, idrarla üre, amonyak ve ürik asit hâlinde dışarı atılırlar. Bu maddelerde ise daha bir miktar enerji vardır. Bu cihetle vücutta proteinlerin yanması ile kalorimetrede elde edilen 5,7 kalori değil, ancak 4,1 kalori elde edilir.

Enerji, besinlerin parçalanması sonunda hücre içi oksidasyon veya solunumla açığa çıkar. Besinler atmosferdeki O_2 ile parçalanır ve enerji husûle gelir. Şüphesiz bu yanma, besinin bir alevde yanması gibi değildir. Fakat açığa çıkan enerji yönünden her iki sistem arasında bir fark yoktur. Hücre içi oksidasyonda ise besinler özel enzimlerin katalifik faaliyetleri ile yanarlar ve enerji bu yolla açığa çıkar.

Bazı gelişmemiş aşağı sınıf bitki ve hayvan organizmalar, O_2 bulunmasa veya çok az bulunsa dahi yaşayabilirler. Bu organizmalara "anaerob" organizmalar diyoruz. Bunlar besinlerin fermantasyon veya pütrefaksiyonu sonucunda açığa çıkan enerji ile hayatlarını devam etirirler. Anaerobik M.'da besinler sonuna kadar yıkılmaz. Total potansiyel enerjinin ancak bir kısmı açığa çıkar. Meselâ, glikozun anaerobik yıkılması ile etil alkol + CO_2 husûle gelir. Bu ise enerjinin ancak 1/25'inin açığa çıkması demektir.

Vücuda besin olarak giren enerji vücutta a) ısı b) iş gücü enerjisi c) depo enerjisi şekline dönüşür.

a) Isı, organizmada metabolik faaliyetler sonucu açığa çıkan enerjinin büyük bir kısmını teşkil eder. Bu ise elde

edilen enerjinin iyi kullanılmadığını gösterir. Isı enerjisi vücudu sıcak tutmaya ve böylece birçok fizyolojik mekanizmaların vücutta işlemesini sağlar. Bununla beraber bu enerji bir bakıma kaybolan bir enerjidir. Isı enerjisi bazı soğuk kanlı hayvanlar içinde önemlidir. Kış uykusuna dalan arıların kovanlarının içindeki ısı, dışarıya nazaran bir hayli yüksektir.

b) Yaşayan organizmada besinlerin metabolik aktiviteler sonucu açığa çıkan enerjinin bir kısmı da iş yapma gücü için kullanılır. Yapılan iş, mekanik veya kimyevîdir. Hayvanlarda yapılan iş mekaniktir, adale kasılması ile temsil edilir. Isı enerjisinin ancak % 20'sini teşkil eder. Kimyevî iş, büyümeyi sağlamak ve eskimeyi önlemek amacıyle hücre protoplazmasının yapımı için kullanılır. Ayrıca bazı özel hücre ürünlerinin yapımı, salgılanması, ionik ve osmotik farklılığın sağlanması, ışık ve elektrik husûlü için de kimyevî iş gücünden istifade edilir.

c) Dışarıdan alınan besinlerin bir kısmı, ileride kullanılmak ve yeni protoplazma ve hücrelerin diğer maddeleri hâline dönüşmek üzere vücutta nişasta, glikojen ve yağ şeklinde depo edilir. Yeni protoplazma sentezi vücutta büyümeyi sağlar ve eskimenin tamirine yarar. Bazı depolama maddeleri organizmada devamlı olarak mevcuttur. Bu maddeler açlıkta kullanılır. Besinler alınınca enerji depoları yenilenir. Depo edilen enerji besinlerdeki enerji ile ısı ve iş hâlinde sarfedilen enerjinin farkı kadardır. Erişkinlerde bu enerjinin alımı ile sarfı eşittir. Bu hâllerde vücut ağırlığı aynı kalır. Besinlerin çok az veya çok fazla alınması vücuttaki depoların değişmesine, sonuç olarak kilo alınması veya kaybına yol açar. Enerjinin depolanması yönünden yaşayan organizmaların diğer bir karakteristiği de dışarıdan besin alınamadığı zaman vücudun kendi kendini yemesidir.

M., beslenme durumu ve vücudun bulunduğu şartlarla çok yakından ilgilidir. Bu sebeble her şahsın M.'nın diğer bir deyimle enerji ihtiyacının bilinmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu husus, şahısların bazı hastalıklardan korunması, dünyanın ve memleketimizin beslenme problemi yönünden son derece önemlidir. Şahısları, sarfettikleri enerji kadar dengeli ve yeterli bir şekilde beslemek esastır. Şahısların sarfettikleri enerji ise yukarıda belirtildiği gibi birçok şartlara bağlıdır. Bu bakımdan her şeyden evvel insanların bazal şartlardaki M.'sının bilinmesine ihtiyaç duyulmuş ve "bazal M. (BMR)" anlamı ve ölçüsü ortaya atılmıştır.

Bazal M. (BMR) :

Yukarıda ayrıntılarıyla belirtildiği gibi vücuda alınan besinler ve bunlardaki enerji :

Besinlerdeki enerji = ısı enerjisi + iş enerjisi + depolama enerjisi hâline dönüşür. Bundan anlaşılacağı üzere herhangi bir şahıs iş yapmadığı yatakta istirahat ettiği ve dışarıdan besin de almadığı hâllerde sarfettiği enerji, ısı enerjisine eşit olacaktır. İşte bu şartlardaki M.'ya bazal M. (Basal Metabolic Rate = BMR) denir.

BMR'i ölçmek için a) doğrudan ölçme, b) dolaylı ölçme yöntemleri kullanılır.

a) Doğrudan ölçme bir kalorimetre aracılığı ile yapılır. Böyle bir kalorimetre, etrafı ısı geçirmeyen materiyelle iyice tecrid edilmiş ve bir şahsı yatar vaziyette alabilecek bir odadan ibarettir. Odanın etrafında içinde su dolaşan boruları vardır. Suyun ısısında husûle gelecek artma, şahsın o süre içinde sarfettiği ısı enerjisine bağlıdır. Böylece şahsın kaybettiği enerji kolaylıkla hesaplanabilir. Bununla beraber bu yöntem külfetli, komplike ve uygulanması oldukça güç bir sistemdir. Bu bakımdan bazı büyük araştırma laboratuvarları hariç pratikte pek kullanılmaz.

b) Dolaylı ölçme: Pratikte BMR'i kapalı bir sistem içinde sarfedilen 0_2 miktarı ile hesaplamak mümkün olabilmektedir. Bu amaçla birçok araçlar geliştirilmiştir.

Genellikle insandan insana değişmekle beraber günlük BMR, 1 500 - 1 800 kaloridir.

Bununla beraber BMR'e etki yapan bazı faktörleri de hatırlamak gerekir. Bunlar :

1. Vücut hacmi : BMR vücut hacmi ile doğru orantılıdır. Vücut büyüdükçe BMR artar. Vücudun kilosu ile ise ters orantılıdır.

2. BMR cinsiyet ile değişir, genellikle kadınların BMR'leri erkeklere nazaran % 10 daha düşüktür. Bunu tesbit etmek için birçok çalışmalar, ölçmeler yapılmış ve Abraham White'in çalışmalarına göre aşağıdaki ortalama sonuçlar alınmıştır.

Aktivite tipi	*Saatte sarfedilen kalori*
Uyku	65
Uyanık yatma	77
Uyanık ayakta	100
Hafif adalî ekzersiz	170
Ağır adalî ekzersiz	450

Kafa çalışması yapan bir şahıs için ilâve enerji ihtiyacı genellikle ihmal edilebilecek düzeydedir. (E. Palabıyıkoğlu)

METAFAZ (Biyol) (Fr. métaphase; Yun., meta = sonra; phasis = safha, faz'dan), canlı hücrenin bölünmesi (mitoz) sırasında görülen ikinci safha. M.'da kromozomlar ekvatoryal düzlemde uzunlama ikiye bölünürler. (V. Örs)

METAFİZİK, varlığın en genel prensiplerini, var-olan'ların temel form ve ilk - sebeplerini araştıran bir felsefe disiplinidir. M. terimi, varlığını, bir tesadüfe borçludur. Şöyle ki: Rodoslu Andronikos, Aristoteles'in yazdıklarını düzenlerken, tabiatı inceleyen yazılarından (ta physika biblia) sonra gelenleri *ta meta ta physika* (fizikten sonra gelen) adı altında toplar. İşte bu "meta ta physika" dan "M." terimi doğar ve yerleşir. Rodoslu Andronikos'un, "meta ta physika" başlığı altında topladığı yazılar, Aristoteles'in *İlk felsefe* (Prote philosophia) dediği yazılardır. Bu ilk felsefeyi de Aristoteles, "İlk prensipler ve ilk sebepler ilmi" olarak tanımlar (M. 2. 982 b 9). M. S. 5. yüzyılda yeni platoncu Simplikos, M. terimini, onun daha sonraları alacağı anlamda kullanır ve böylece Yeni platoncular, "M."i, "nesnelerin, duyularla kavranabilir olan tabiatın ötesinde bulunan ve nesnelerin, var - olanların nedenleri olan asıl gerçeklik" anlamında kullanırlar, bu anlamında M., felsefeye yerleşir ve temel bir felsefe disiplini olur. Ama, Kant'ın duyularımızı aşan (noumenon) şeyler hakkında kesin bilgiler edinemiyeceğimizi söyliyerek bu anlamındaki M.'e karşı yaptığı ağır yergilerden sonra M. hakkında şüpheler doğmuş ve giderek de ona olumsuz bir anlam yüklenmiş olur.

M.'in içine aldığı problemler çok çeşitlidir. Bu problemleri, aşağıdaki gibi, gruplara ayırmak mümkündür: I. Ontolojik problemler, varlık veya var - olan'lar ile ilgili problemler. Ontolojik anlamında M., var olanların asıl gerçekliğini araştırır. Bu araştırmalardan da birbirinden farklı M. görüşler meydana gelir. a) Materializm. Materialist görüş var - olanların gerçekliğini maddî - olan - şeyde (materia) bulur. Örnek olarak Antikite'de Demokritos, Epikoros, Renaissance'dan sonra Gassendi, Hobbes, La Metterie, Holbach ve sonraları Büchner

gibi. b) Spiritüalizm: varlığın temelinde ruhî bir şeyin olduğunu öne sürer. Buna göre, maddîlik, ruhî - olanın sadece bir görünüş formudur. Örnek: Antikite'de Platon, Plotinos, Renaissance'tan sonra Malebranches, Leibniz, Berkeley ve daha sonraları Fichte, Schelling, Hegel ve Schopenhauer gibi. c) Düalizm: Varlığın iki temel prensibe dayandığını, bunların da madde ve ruhî varlık, ruh ve beden olduğunu öne sürer. Örnek: Descartes (res cogitans = düşünen cevher ve res extensa = yer kaplıyan cevher). d) Idantite felsefesi: Buna göre, mutlak varlık ne yalnız maddedir, ne de ruhtur, ne ben'dir, ne de ben - olmıyan'dır, tersine, bu karşıtların birliğidir. Örnek: Antikite'de Parmenides, Plotinos, Renaissance'tan sonra Bruno, Spinoza. Ama, idantite felsefesini bir sistem hâline getiren XIX. yüzyılda Schelling'tir. II. *Kosmolojik problemler:* Bunlar, tabiatın, evrenin yapısı ve oluşu ile ilgili M. problemlerdir. Burada da çeşitli M. görüşlerle karşılaşıyoruz: a) Mekanist görüş. Bu, maddî elemanlardan oluşmuş olan evrende bütün olayların, kör bir mekanizme, zorunlu nedensellik ilgilerine göre meydana geldiğini söyler. Örnek: Antikitede Leukippos, Demokritos, Renaissance'tan sonra Gassendi, Kopernikus, Kepler, Galilei, v.s. b) Teleolojik görüş: Mekanist görüşün karşıtı olan bu anlayışa göre, evrendeki bütün olaylar belli bir amaca yönelmiştir. Örnek: Antikite'de Anaxagoras, Sokrates, Platon, Aristoteles, stoalılar, Plotinos. Renaissance'tan sonra Leibniz, Wolff, Kant, Schelling ve Schopenhauer. c) Singularizm. Bu anlayışa göre, evren, bağımsız bir takım parçalardan meydana gelmiş bir çokluk olmayıp, evren bir birliğe dayanır. d) Pluralizm, evrenin, kendi başına olan, bağımsız bir çok elemandan meydana geldiğini söyler. Örnek: Atomistler ve monad'lar öğretisi ile Leibniz. III. *Teolojik problemler:* Tanrı, Tanrı'nın varlığını, Tanrı'nın dünya ve insan ile ilişkilerini inceliyen M. Bu da bir takım görüşleri içine alır: a) Theizm: Evreni hiçlikten yaratan, evren - dışı bir kişisel Tanrı inancına dayanır. b) Panteizm: Evreni, tabiatı tanrılaştıran, tabiatın dışında bir tanrının varlığını kabûl etmiyen bir meslek: *Deus sive natura* (Tanrı veya tabiat). c) Tteizm: Tanrı veya tanrıların varlığını kabûl etmiyen meslek. IV. *Ruhun varlığı ve ruhun ölümsüzlüğü ile ilgili M. problemler:* Ruh nedir? Maddî bir cevher mi yoksa maddî olmıyan bir cevher midir? İyonyalı tabiat filozofları için maddî çeçitten, çok ince bir maddedir. Platon ve Aristoteles için maddî almıyan bir şeydir. Descartes için bir substans (res cogitans)'tır. V. *Hürriyet problemi:* Burada, özellikle irâde hürriyeti ile ilgili M. problemler söz konusudur. İnsan eylemleri acaba hür bir seçim ile mi olur (indeterminizm), yoksa irâde, bu seçim için önceden belirlenmiş midir (determinizm)?

M., yalnız incelediği problemler yönünden birbirinden farklı görüşlere ayrılmaz, aynı zamanda uyguladığı usul bakımından da farklılıklar gösterir. Bunlar şöyle belirlenebilir :

I — Deduktiv M. Platon ve Aristoteles'de, skolastik felsefede, yeniçağ akılcı felsefesinde, Descartes, Spinoza, Leibniz ve Wolff'da ve Kant sonrası idealist felsefesinde, Fichte, Schelling ve Hegel'de böyle deduktiv bir M. ile karşılaşırız. Bu M., bütün varlığı ve varlık alanlarını, bunların bilgisini temel ve soyut bir takım kavramlar, prensipler ile temellendirmek ister. Örnek: Platon için hakikî varlık, birer öz (mahiyet) olarak kavranan idea'lardır. Hakikî bilgi (episteme), bu idea'ların bilgisidir. Nesneler dünyası, idea'ların, bu zihni özlerin birer kopyasıdır. Aristoteles'e göre, varlığı biz ya kategori, ya kausalite ya da potens ve aktus bakımından kavrıyabiliriz. Bunlar ise, zihnî - soyut bir takım genel kavramlardır. Skolastik için varlığı bilmek demek, varlığın özünden doğrudan doğruya ve zorunlulukla doğan ve varlığın bütün değişmelerine eşlik eden belirleyici kavramları (transcendentalien) bilmek demektir. Descartes için M., felsefî prensipler mesleğidir. M. (prima philosophia) insan bilgisinin ilk prensiplerini içine alır. Kesin ve zorunlu bilgiler arayan ve buna ulaşmak için de herşeyden şüphe ederek işe başlayan Descartes, ilk temel ve zorunlu hakikatı *cogito* (düşünüyorum)'da bulur. Buradan *ergo sum* (o halde varım) diyerek ben'in varlığını kanıtlar. Ben'e dayanarak Tanrı'nın varlığını kanıtlar ve bunlara dayanarak da dış - dünya'nın varlığını kanıtlar. Böylece, Descartes'da deduktiv M., aynı zamanda bir kanıtlayıcı M. de olur. Spinoza ise sonsuz ve mükemmel olan Tanrı kavramından hareket eder. Geometrik metodu uygulayarak (ethica ordine geometrico demonstrata) bütün evreni deduktiv - kavramsal olarak kurar. Kant sonrası idealist felsefede de, biraz değişik olmakla beraber, yine deduktiv bir M. buluyoruz. Burada da varlığın doruk noktasında en yüksek bir kavram, en yüksek bir idea bulunur: Fichte'de bu kavram "ben" kavramıdır. Schelling'de ben ve ben - olmayan'ın idantitesi kavramıdır, Hegel'de ise mantıkî fikir kavramıdır.

II — Induktiv M., Induksion'a dayanmak isteyen, ama yine de M. olan böyle bir felsefeye 19. yüzyılda Th. Fechner'de, E. V. Hartmann'da, W. Wundt'da ve O. Külpe'de rastlıyoruz. E. V. Hartmann böyle bir M.'i induktiv çıkarmalara dayattığı gibi, O. Külpe de böyle bir M.'in görevini, gerçek objeler ile ilgili bütün alanlarda belli bir zaman içinde ulaşılmış olan bilgilerin "kapalı bir dünya tablosu" hâlinde birleştirilmesinde bulur.

III — Intuitiv M., Bu M., aklî kavramsal M.'in aksine, M. dünyaya intuition (sezgi) ile girer. Bu anlamda daha Schopenhauer'da şöyle bir anlayış ile karşılaşıyoruz: Kendi - başına - şeylerin bilgisine aklî kavramsal yoldan varamayız; bunu yalnız intuition sağlayabilir. Biz, kendi M. özümüzü, ancak bu canlı - temaşa (intuition) içinde kavrarız ki, bu öz de irâde'dir. İntiutiv M.'in çağdaş temsilcisi H. Bergson'dur. Bergson'a göre, gerçeğin canlılığını cansız, donmuş kavramlarla kavrayamayız. Bu canlı realiteyi ancak intuition ile kavrayabiliriz. (İ. Tunalı)

METAFİZİK ŞÂİRLER, İngiliz şâiri John Dryden'ın, XVII. yüzyılın ilk yarısında yaşamış olan bir grup İngiliz lirik şâiri için, ilk olarak, kullandığı ad. Bunlar, John Donne (1572 - 1631), George Herbert (1593 - 1633), Andrew Marvell (1621 - 1678), Abraham Cowley (1618 - 1667) ve başkaları olup bütün bu grup, cüretli mecazları ve birbiri ile hiç ilgisi olmayan şeyler arasında kurdukları karşılaştırmalarla (bu dil oyununa conceit adı verilmiştir) şiir sanatına yeni yollar açmışlardır. Uzun zaman unutulan bu şâirler, XX. yüzyılda Thomas Stearns Eliot (1888 - 1965) tarafından tekrar tanıtılmışlardır. (V. Örs)

METAKSAS, Joánnis (Ithake, 1871 - Atina 1941), Yunanlı siyaset adamı. 1915'te genel kurmay başkanı olmuş ve 1917'de kral Konstantinos sürülünce, onunla birlikte gitmiştir. 1920'de Yunanistan'a dönmüş ve krallığı yeniden kurmak için başarısız bir devlet darbesi yapmıştır. Ancak, 1923'te tekrar sürgüne gönderilmiştir. Krallık yeniden kurulunca,

içişleri bakanı (1932), sonra millî savunma bakanı (1936), daha sonra da başbakan olmuştur. Daha sonra anayasayı da hükümsüz sayarak kendini ömür boyu hükûmet başkanı ilân ettirmiştir (1938). Almanya'ya yaklaşmış fakat İtalya'nın isteklerine boyun eğmeyerek II. Dünya Savaşı'na müttefiklerle birlikte katılmıştır (Ekim 1940).

METAKSAS, Joánnis

METAKSAS HATTI, Yunanistan tarafından Metaksas'ın emriyle 1938'den 1940'a kadar Arnavutluk ve Bulgaristan sınırları boyunca yapılan istihkâm hattına verilen ad. Bu hat nisan 1941'de Almanlar tarafından geçilmiştir.

METAL, M.'ler, kendilerini diğer maddelerden ayırıcı özellikler gösteren ana maddelerdir. M.'ler, usulen, normal ısıda katı, metalik parlaklıkta olup oksit, hidrit, sülfit ve asitlerle tuzlar, başka metallerle alaşımlar meydana getirirler. Özgül ısı ile atom ağırlık çarpımları sabittir (Dulong - Petit kuralı). Pozitiv ionlar oluşumuna mütemâyildirler. Gaz durumunda tek atomlu olup, elektrik iletgenliğinin negatif ısı katsayısına mâliktirler. Elektrik ve ısı iletgenlikleri iyi olup katı durumlarında istenilen şekle sokulabilirler (plastik olma niteliği). Bu özelliklerin çoğunun sebebi, metalik kristal kafesi içindeki dış elektronların gevşek bağlı olmaları ve kolayca itilebilmeleridir. Bu elektronlar, üzerlerine düşen ışınları emer veya dağıtır ve böylece de M.'lerin saydam olmalarına engel olup parlaklık kazanmalarını sağlarlar. Kafes içindeki pozitif ionlar, yoğun halde bulunup hareket hâlindeki elektronlar tarafından bir arada tutulurlar (plastik şekil değiştirebilme özelliği). Bu arada çoğu defa bir ion'un yerini başka bir ion alabilir (alaşım durumuna geçme özelliği). Periodik sisitemin 75 elemanını M. olarak kabul edebliiriz. M. olmayanlar olarak kabûl edilenler ise: H, B, C, Si, N, O, P, S, F, Cl, Br, J, At, He, Ne, Ar, Kr, X, Rn. Kalay, selen ve arsen hem M. hem de M. olmayan durum arzedebilirler.

İletgenlik ve plastik olarak şekillenebilme niteliği, M.'lere büyük bir teknik önem kazandırmaktadır. M. atomları tarafından kolayca verilen dış elektronlar olmasaydı tel iletgenden elektrik motoruna kadar olan elektroteknik düşünülemezdi. Plastik olarak şekillenme ise, M.'lerin dövülme, basılma, haddeden geçirilme, tel olarak çekilmesine imkân vermektedir.

Teknik bakımdan önemli M.'ler :

Adı	*Kimyasal Simge*	*Ergime noktası (c)*	*Kaynama noktası (c)*	*Özgül ağırlık*
Alüminyum	Al	658°	2500°	2,70
Berilyum	Be	1285°	2967°	1,85
Kurşun	Pb	327°	1750°	11,34
Kadmiyum	Cd	321°	765°	8,64
Krom	Cr	1920°	2327°	6,92
Demir	Fe	1535°	2730°	7,86
Altın	Au	1063°	2960°	19,3
Kobalt	Co	1492°	3185°	8,9
Bakır	Cu	1084°	2595°	8,92
Magnezyum	Mg	657°	1102°	1,74
Manganez	Mn	1221°	2152°	7,20
Molibden	Mo	2622°	4800°	10,2
Nikel	Ni	1453°	3177°	8,90
Palladium	Pd	1555°	—	11,97
Platin	Pt	1774°	4400°	21,45
Civa	Hg	—39°	357°	13,55
Gümüş	Ag	960°	2170°	10,5
Tantal	Ta	3030°	4100°	16,65
Titan	Ti	1727°	$>$ 3000°	17,43
Vanadiyum	V	1726°	—	6,07
Bismut	Bi	271°	1560°	9,80
Wolfram	W	3380°	6000°	19,3
Çinko	Zn	419°	906°	7,13
Kalay	Sn	232°	2430°	5,81

M.'ler, özgül ağırlıklarına, kaynama noktalarına ve kısmen de kimyasal tutumlarına göre, hafif - M.'ler ve ağır - M.'ler olarak ayrılır. Bunlar ise ayrıca düşük ısıda ergiyenler, yüksek ısıda ergiyen, asil olmayanlar, yüksek ısıda ergiyen asil olanlar ve çok yüksek ısıda ergiyenler olmak üzere sınıflandırılırlar. Altının kendisine özgü sarı, bakırın kırmızı rengi yanında diğer M.'lerin renkleri genellikle gümüş beyazı, mavimsi beyaz, kırmızımsı beyaz veya gridir. Asil M.'ler, kısmen de bakır ve meteor demiri, tabiatta münferit olarak saf halde bulunur. Asil olmayan M.'lerin teknik üretiminde esas olan, maden cevheridir. En önemli maden cevherleri içinde bulunan M.'ler, oksijen yahut kükürtle bileşim hâlindedirler.

Hâlen yurdumuzda metal ve metale esas olan konsantre cevher üretimi: Demir (Fe olarak) 690 000 Ton/yıl, bakır (Cu olarak) 24 244 ton/yıl, kurşun (Pb olarak) 3 890 ton/yıl, krom (Cr_2 O_3 olarak) 214 950 ton/yıl, çinko (Zn olarak) 7 250 ton/yıl, Civa (Hg olarak) 100 ton/yıl, antimuan (Sb olarak) 1 393 ton/yıl, magnezyum ($MgCO_3$ olarak) 33 850 ton/yıl (1970). (E. Ediger)

METALSİ, metalik olmayan basit kimyasal elemanlardır. Oksijen, M.'lerin metal parlaklıkları yoktur, ısı ve elektriği iyi iletmezler. Oksijen ile çeşitli oksitler veya asitler meydana getirirler. M.'ler, başlıca dört gruba ayrılmışlardır:

1. Çift atomlu moleküllü tek değerli olan M.'ler. Bunlar, hidrojenle güçlü hidrasitler meydana getirirler. Aralarında büyük benzerlikler vardır: Fluor, Klor, Brom ve İyot.

2. Çift atomlu moleküllü iki değerli olan M.'ler. Bunlar, hidrojen ile zayıf asitler meydana getirirler: Oksijen (Hidrojen ile su meydana getirir), Kükürt, Seleniyum.

3. Normal olarak üç değerli olup, bâzen çift atomlu moleküllü, beş değerli, azot için, dört atomlu ise diğerleri için: Azot, Fosfor, Arsen.

4. Üç değerli de olması mümkün, Bor dışında dört değerli olanlar: Karbon, Bor, Silisyum.

Bu gruplara, Ramsey tarafından teklif edilen hava içinde bulunan Argon, Xenon, Neon gibi kimyasal reaksiyonları olmayan gazlar sınıfını da eklemek uygun olur. (E. Ediger)

METALÜRJİ, metalleri topraktan çıkarmak ve onları arıtmak san'atı, metal ilim ve teknolojisi. M.'nin yalnızca Mısır, Sümer ve Hititler'in en eski tapınak ve mezarlarında

bulunan altın, gümüş, tunç ve demirden yapılı eşya ile ispatlanması yanında en eski geleneklerce de doğrulanmıştır. Eski çağlara ait M. bulgulardan lehim (VII. yüzyıl) ve dökümü de burada saymak gerektir.

Son zamanlarda, demir M.'sinde (XV. yüzyıl), semantasyonda (XVII. yüzyıl), dökümün bazik cürüfla, pudel fırını içinde arıtılması işinde (XVIII. yüzyıl sonu), 1855 yılında Bessemer tarafından bulunan hava ile arıtma, daha sonra sırası ile de Siemens tarafından tamamlanan gaz fırınında arıtma ve en son Thomas ve Gilchirist'in fosfor giderici arıtma usulü gibi buluş ve geliştirilmiş metodlar, büyük külçeler dökümüne imkân sağlamıştır. Bütün bu gelişmeler çağımızın demir çelik fabrikalarının malzemesini meydana getiren muazzam haddehâneler, dökümhâneler, havan tesisleri ve pres tesislerinin kurulmasına imkân vermiştir. Nihayet çelik için, nikel ve krom gibi metallerin katılması, bâzı yeni bakır alaşımlarının bulunması ve bakır gibi çok temiz metaller üretilmesini imkân dahiline sokan elektrikli usuller, alüminyum gibi şimdiye kadar çok yüksek mâliyet ile elde edilen birçok metallerin, şimdi nisbeten düşük maliyet ile üretilmesi geliştirilmiştir.

Bâzı mineraller tabiî olarak katışıksız bulunur (altın, gümüş, bakır, plâtin) fakat tabiatta büyük bir kısmı bileşimler (oksitler, sütfürler, karbonatlar gibi) ve her zaman dolgu (gang) meydana getiren steril maddeler ile bir arada bulunurlar. Cevherin işlenmesine geçilmeden önce, cevher içindeki bir kısım dolgunun, mekanik cevher hazırlama yolu ile giderilmesi ve çeşitli metallerin ayrılması gerekmektedir.

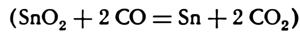
İşlem metodları: 1. Kuru 2. yaş 3. elektrikli olmak üzere üç yolladır:

a) Kuru metod: Karakteristiği ısıdır.

1. Sâfi metaller ihtiva eden cevherler için ergitme yolu.

2. Oksitler, karbonat ve silikatların çoğu için karbon ve karbon oksidi yardımı ile indirgeme (redüksiyon) yolu.

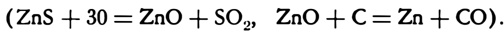
Meselâ : Kasiterit'in indirgemesi :

$(SnO_2 + 2\,CO = Sn + 2\,CO_2)$

3. Karbonsuz metaller üretilmesine imkân sağlayan bâzı oksitlerin, alüminyum yardımı ile (alüminotermi) indirgemesi: Krom oksidinin indirgemesi $(Cr_2O_3 + 2\,Al = Al_2O_3 + 2\,Cr)$

4. Bâzı sülfürler için olduğu gibi, kavurma ve kalsinasyon yolu. Civanın bir civa sülfürü olan sinabr'dan üretilmesi : $(HgS + 30 = HgO + SO_2,\ HgO = Hg + O)$.

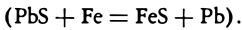
5. Bâzı sülfürler için, kavurma ve indirgeme yolu. Çinko'nun çinko - blende'den üretilmesi :

$(ZnS + 30 = ZnO + SO_2,\ ZnO + C = Zn + CO)$.

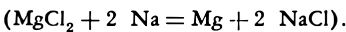
6. Bâzı sülfürler için, kavurma ve reaksiyonlar yolu.

$(PbS + 40 = PbSO_4,\ PbSO_4 + PbS = 2\ Pb + 2SO_2)$.

7. Bâzı sülfürler için, çökelme yolu. Kurşun'un, demir yardımı ile, galenadan üretilmesi :

$(PbS + Fe = FeS + Pb)$.

8. Klorürlerin, potesyum ya da sodyum yardımı ile indirgemesi yolu. Karnalit içinde bulunan magnezyum klorürden magnezyum üretilmesi :

$(MgCl_2 + 2\ Na = Mg + 2\ NaCl)$.

Bütün bu variantlarla, metal, ancak istisnâî hallerde gaz hâline geçirilmek suretiyle ayrılabilir. Çinko, kadmiyum ve civa için olduğu gibi.

Genellikle metalin sıvı durumunda elde edildiği hallerde, işleme tâbî karışıma, yabancı maddelerin cüruf içine sürüklenmesini sağlamak için bir miktar ergitici katılır.

Çağdaş M.'yi bellibaşlı beş bölüme ayırmak mümkündür:

1. Üretken M. : ocaktan çıkan tuvönan cevherin ilk gördüğü işlem,

2. Proses M.'si : Metallerin, cevherden ayrılması. Pirometalürji ya da ergitme, hidrometalürji ya da kavurma, elektrometalürji,

3. Fizik M.: Metal fiziği, ergitme ve döküm, soğuk ve sıcak işlem, tekrar kristalleştirme, sertleştirme,

4. Kimyasal M. : kimyanın, metalürjiye uygulanması, metallografi,

5. Nükleer M.: metal ve alaşımlar üzerine radyasyon etkilerinin incelenmesi.

Yurdumuzda belli başlı M. merkezleri Kırıkkale, Karabük demirçelik, Ereğli demir - çelik (Erdemir), Ergani (bakır), Murgul (bakır), Samsun Karadeniz bakır (bakır), Konya - Seydişehir (alüminyum), Keban (çinko kurşun), Konya (civa), Uşak - Banaz (civa), İskender (III. demir - çelik). (E. Ediger)

METAMORFOZ (Fr. métamorphose; Yun. metamorfosis: Meta = değişimi gösteren bir ön ek; morphé = şekil; osis = bir gelişmeyi gösteren son ek), bir varlığın başka bir varlık hâline gelmesi. Bâzı hayvan yavrularının, olgunlaşmaları sırasında şekil değiştirmeleri. Eğer yavru, olgun hayvandan ancak boyu, uzuvlarının nisbetleri ve üreme kabiliyetinin yokluğu bakımından fark gösterirse, M.'dan söz edilmez. Ama yavru (meselâ: böceklerde "kurtcuk") belirli hayat şartlarına uygun olarak büyürken değişip başka hayat şartlarına uygun bir olgun hayvan hâline gelirse, M.'dan söz edilir. Bu değişme, yalnız yeni organlar (meselâ: böceklerde kanatlar)'ın meydana çıkmasını gerektirmez; aynı zamanda, yavrunun kullandığı, olgun hayvan için gerekmeyen bâzı organlar (meselâ: kurbağa yavrusunun kuyruğu ve solungaçları)'ın yok olmasını da gerektirir. M., bilinen "büyüme" olayından farklı olarak, bâzen, ferdin hafifleme ve küçülmesine de yol açabilir. Birçok hallerde, M.'un yer alabilmesi için, bir hareketsizlik devresi gerekebilir (buna böceklerde nemfoz - Fr. nymphose adı verilir). Bâzı hallerde, suda yaşayan yavrunun, karada yaşayan bir olgun hayvan olmak için sudan çıkmasını gerektirir (meselâ: kızböceği, kurbağa yavrusu, bazı yengeçler). Yine bazı hallerde, hayvandaki simetri tipi değişir (meselâ: deniz kestanesinin pluteus adını taşıyan yavrusu bilâterâl bir simetri gösterir). Olgun hayvan ise, eksene göre bir simetri gösterir.

METASTAZ (Yun. metastesis, Fr. métastase) (Patoloji), yer değiştirme, sıçrama şeklinde organizmanın herhangi bir noktasında daha önce bulunan patolojik bir olayın, bir başka noktada yeniden meydana gelmesi. Bu ikinci olay, birinci patolojik unsurun ikinci noktaya sıçraması, aşılanması sayılabilir. Kanser (b. bk.) M.'larının fizik örneklerinden biri, sindirim kanalı kanserinin karaciğere sıçraması veya aşılanmasıdır. Mikroplu M.'ın bir örneği ise, vücudun herhangi bir yerinde mevcut bir büyük kan çıbanından dolayı ortaya çıkan böbrek apsesidir. Paraziter M. ise, ekimokok enfeksiyonu sırasında akciğer veya beyinde meydana gelebilir. Metastazik ur, vücudun belirli bir organında, dokusunda bulunan habis kanserin diğer bir organ veya dokuya sıç-

ramasıdır. Metastatik apse de, aynı şekilde, kan veya lenf yolu ile, az veya çok uzakta bulunan bir iltihaptan dolayı başka bir yerde meydana gelen apsedir. Müzmin akciğer-bronş apsesi sonucu, beyinde rastlanabilen beyin iltihabı buna bir örnektir. M. veya metastatik apse yaygın değilse, ışın tedavisine veya cerrahî tedaviye gidilebilir. (F. Tevetoğlu)

METATEZ (Fr. Métathèse), kelime içinde iki sesin yer değiştirmesi olayına verilen ad. Daha çok söyleyişi kolaylaştırma çabası sonunda meydana gelen bu olaya Türkçe'de göçüşme adı da verilir. M. olayına bütün dillerde rastlanır. M.'in özellikle çocuk dilinde büyük bir yer tuttuğu göze çarpar (öskürük < öksürük).

Türkçe'de yaygınlık kazanmış birçok M.'li biçimler vardır: *ayva* (< *avya), çepken* (< *çekpen* < *çekmen* < *çekmek); hoyrat* < *horyat* (< Rumca), *kelebek* < *kebelek.* Ancak, bu değşiikliğe Anadolu Oğuzları'nda daha sık rastlanır: *torpak* < *toprak, gölmek* < *gömlek, çölmek* < *çömlek, körpü* < *köprü, kipri* < *kirpi, kiprik* < *kirpik, baryak* < *bayrak, baryam* < *bayram, devriş* < *derviş, örgenmek* < *öğrenmek...* Özellikle *r* ve *l* gibi sesler arasında M. olayına sık sık tanık oluyoruz: *reçel* > *leçer, yular* > *yural, pırnar* (< *Rumca)* > *pırnal.* Türkçe *bulgur* ~ *burgul* kelimesinde de *l* ve *r* seslerinin yerleri değişmiştir.

Türkçe kelimelerde olduğu gibi, yabancı dillerden gelen alıntılarda da M.'e rastlandığını biliyoruz.

Yukarıda verilen örneklere göre, M. daha çok yakın (komşu) sesler arasında göze çarpar *(yağmur* > *yamgur, yaprak* > *yarpak).* Ancak, uzak sesler arasında meydana gelmiş M.'ler de vardır (*kelebek* < *kebelek, toygar* < *torgay).* (H. Eren)

METE (hük. M. Ö. 209-174), Büyük Türk hakanı ve Türk milliyetinin kurucusu. Kunlar'ın ilk yabgusu olan Tuman Yabgu (M. Ö. 220-209)'nun oğludur.

Bu büyük hakanın adının, Türkçe anlamının ne olduğu bilinmiyor. Çince'de iki işaretle yazılan bu ad, sinologlar tarafından "Mete", "Mode", "Mado", "Modok", "Motun", "Maotun" şekillerinde okunuyor. Hangi okunuşun gerçeğe daha yakın olduğunu kestirmeye imkân yoktur. Bazı bilginler bunun Türkçe'sinin "batur" olacağını söylüyorlar. Bu, doğru olmasa gerektir. Çünkü "batur"un eski şekli "bagatur" olup, Gök Türk'ler çağında da bu unvanı alan kağanlar bulunmuş, fakat Çinliler bunu "mo-ho-to" şeklinde yazmışlardır. Memleketimizde bu kelime ilk defa "M." şeklinde yazılıp kabûl olunduğundan, pek çok Türk "M." adını almış bulunduğundan biz de "M." şeklini kabûl etmiş bulunuyoruz.

Çin'in "Tsin" sülâlesi imparatorlarından Şi-huang-ti (M. Ö. 247-210) zamanında Çin Devleti çok kuvvetlendiğinden, bugünkü Orta ve Batı Moğolistan'la Ordos'a hâkim olan Tuman Yabgu, daha kuzeye çekilerek Çin'in taarruzlarından korunmak istemiş, M. Ö. 214'te de Çinli'ler meşhur Çin Seddi'ni tamamlamışlardır.

Bu sırada Doğu Moğolistan'da Tunguzlar (ki içinde Türk ve Moğol unsuru da pek boldu), Kunlar'ın güney-batısı olan Kansu'da Türk soyundan Yüeçiler, Çungarya ile İle ırmağı boyunda bir Türk devleti olan Usunlar, Orta Tiyanşan'da da yine bir Türk devleti olan Sakalar bulunuyordu. Bunların arasında, o sırada, en güçsüzü Kunlar'dı.

Fakat M. Ö. 210'da Çin'de yine iç savaşlar başlayınca, Kunlar Sarı Irmağ'a kadar olan yerleri yeniden işgal ettiler. Bununla beraber Yüeçiler daha kuvvetli olmakta devam ediyorlardı.

Tuman Yabgu'nun başka bir zevcesinden olan diğer bir oğlu daha vardı. Bu zevce, veliaht olan M.'yi bertaraf ederek kendi oğlunu veliaht yapmak için Tuman Yabgu'yu sıkıştırıyordu. Tuman bu baskıya karşı koyamayarak oğlu M.'yi güney-batı komşuları olan Yüeçiler'e rehine olarak gönderdi. Kuvvetli Yüeçiler'in saldırısından böylece kurtulmuş oluyordu. Fakat ikinci zevce, Tuman Yabgu'yu bir defa daha kandırarak Yüeçiler'e savaş açtırdı. Yüeçiler de ellerinde barış rehinesi olan M.'yi öldürmek istediler.M., durumu farkedince Yüeçiler'in atlarını çalarak kendi yurduna kadar gelmeyi başardı. Babası, oğlunun bu başarısına sevinerek veya sevinmiş görünerek onu 10 000 çadırlık bir halkın başına geçirdi. M. ise babasından, üvey anasından ve kardeşinden öç almaktan başka bir şey düşünmedi.

10 000 atlıdan oluşan bir ordu kurdu. Atılırken ıslık sesi çıkaran bir ok icad ederek askerlerini bununla atıcılığa ve buyruklara kayıtsız şartsız itaate alıştırdı. Islık çalan oklarla önce kuşlara atış yapıldı. M. nereye ok atarsa askerleri de oraya atmaya mecburdu. Aksi halde ölümle cezalandırıyordu. Bir gün ıslık çalan oku kendi atına attı. Bu, mühim bir olaydı. Çünkü, Milâttan iki üç bin yıl önce Türk'ler tarafından ehlileştirilip, yük ve binek hayvanı olarak kullanılan at, onların hem en büyük serveti, sevgilisi, aynı zamanda atalar ruhuna kurban edilen kutsal bir varlık hâline gelmiştir. Bu sebeple askerlerin bazısı kendi atlarına ok atmaya cesaret edemedi. M. bunları ölümle cezalandırdı.

Daha sonra, askerlerinin sadakat ve cesaretini son ve müthiş bir denemeden geçirmek için M. okunu sevgilisine attı. Askerlerine de eşlerine ok atmaları buyruğunu verdi. Bir takımı dehşet içinde kalarak bunu yapmadı. M. bunları da idâm ettirdi. Ondan sonra bu kadar sadık, disiplinli ve nişancı askerlerle babasına karşı harekete geçti. Yabgu öldürüldükten sonra, üveyanasını, kardeşini ve babasına sadık olanları da yok eden M., M. Ö. 209'da Kun tahtına oturdu ve "Tanrıkut" ünvanını aldı ki bugünkü "majeste"nin karşılığıdır.

Bu iç savaş, komşulara göre zaten güçsüz olan Kunlar'ı daha da zayıflatmıştı. Çok kuvvetli olan doğu komşuları Tunguzlar, Kun ülkesinde gayrımemnunların çoğalmasından faydalanmak istediler. Elçi yollayarak Tuman Yabgu zamanından kalan ve çok hızlı koşan bir atı istediler. M. Yabgu, beğleriyle konuştu. Beğler, Kun'ların hazinesi olan bu atı vermemek düşüncesinde idiler. M., bunun savaşa yol açacağını, Kunlar'ın henüz toparlanmamış olduğunu düşünerek "bir milletle komşu olarak yaşadıktan sonra onlardan bir atı kıskanmak nasıl olur" diyerek atı verdi.

Tunguzlar cesaretlenerek yeni bir elçi gönderip M.'nin zevcelerinden birini istediler. Beğler, bu hareketi vicdansızlıkla suçlayarak vermek istemediler. M. "madem ki komşuyuz, onlardan bir kadını esirgemek nasıl olur" diye bir kadına olan sevgisinin, tebasını korkunç komşularla neticesi şüpheli bir savaşa sürükleyecek kadar olmadığını söyledi ve evdeşlerinden birini gönderdi.

Bunun üzerine Tunguz kralı çok gururlandı. Kunlar'la Tunguzlar'ın sınırında, şimdiki Kalgan'ın güney-batısındaki kum çölüne rastlayan ve Kunlar'a ait olan boş araziyi istedi. M. Yabgu, beğlerini toplayarak düşüncelerini sordu. Birkaçı bu çorak toprağı verip vermemenin bir olduğunu söylediler. Tanrıkut bunu söyleyenlere karşı büyük bir öfke gösterdi: "Toprak devletin temelidir. Nasıl olur da verilir" diyerek vermek fikrinde bulunanları idam ettirdi. At ve kadın kendisinin olduğu için verebilirdi. Fakat toprak şahsına âit değildi.

Derhal hareket emrini vererek ordusunu yürüttü. Kunlar'ı hâlâ güçsüz sanarak böyle bir taarruzu beklemeyen ve hazırlıksız olan Tunguzlar'ın üzerine ansızın saldırdı. Onları gafil avlayarak krallarını öldürdü. Mallarını zaptetti. Tebaasının bir kısmını esir aldı. Kurtulanlar Pekin'in kuzeyinde, bugün Karçin denilen vilâyetteki dağlara kaçtılar. Orada ikiye ayrılarak "Siyenpi" ve "Uhuan" adlarını aldılar.

M., doğu komşularını ortadan kaldırdıktan sonra, ordularını güney - batı komşuları olan ve Çin'in bugünkü Kansu eyâletinde oturan Yüeçiler'e yürüttü. Onları yendi. Fakat Yüeçiler çok güçlü olduğu için ortadan kaldırmadı. Sonra Ordos'ta bulunan dağınık Türk beğlerini de itaate aldı. Tsin hânedanının vaktiyle Kunlar'dan almış olduğu bütün yerleri kurtardı.

Daha sonra kuzey ve kuzey - batıya yönelerek içlerinde Kırgızlar da bulunan birçok Türk ve Turanlı urukları devletine kattı. O zaman, Tuman Yabgu taraftarı olan Kunlar da M.'nin gücünü ve başarısını görerek ona katıldılar (M. Ö. 201). Kun devleti çok güçlendi.

Bu sırada Çin'in başına yeni geçmiş olan Han sülâlesi Çin'in birliğini yeniden sağlamış, imparator "Kao - ti" kuzey sınırlarının korunması için "Sin" adında bir generalini görevlendirmiş, Sin de "Maye" şehrinde karargâhını kurmuştu.

Türk birliğini kurmuş olup, Çin'le hesaplaşmaya bahane arayan M. Yabgu, sınırı aşarak Maye'yi kuşattı. General Sin, M.'ye karşı duramayacağını bildiği için Çin devletinden yardım istemişti. Fakat onun bu isteğine değer verilmedi. Hattâ Kunlar'la anlaşmış olacağından şüphe edilerek kendisine bir tevbihnâme gönderildi. Buna çok kızan Sin, tevbihnâmeyi getirenleri öldürerek Maye şehrini Kunlar'a teslim etti. Bu mühim yeri ele geçiren Kunlar daha güneye kadar ilerlediler. Kunlar'ın öncü birliklerine General Sin kumanda ediyordu.

Bu durum karşısında gerçeği anlayan Çin imparatoru Kao-ti, ordularının başına geçerek Kunlar'a doğru ilerledi. General Sin'in kumanda ettiği Kun öncülerini püskürttü (M. Ö. 200).

Kış çok sert oldu. Fakat, imparator, askerlerinden birçoğunun parmaklarının donmasına rağmen, ilerlemekte devam etti. M. Yabgu ise Ta-tung-fu'da karargâh kurmuş ve Çinli'leri aldatmak için tertibat almıştı. Şöyle ki: Karargâhta kötü atlarla zayıf efradı bırakarak asıl ordusunu gizlemişti. İmparatorun gönderdiği casuslar bu hiyleye aldandı. Bunun üzerine imparator, çoğu yaya olan 320 000 kişilik ordusundan ayrılarak, bir kısım kuvvetle ilerlemekte devam etti. Fakat bir yandan da ihtiyatı elden bırakmayarak bir generalini yine keşfe gönderdi. Bu general gerçek durumu öğrenip imparatora rapor edince bu sefer imparator kızdı. Ordunun mâneviyatını bozuyor bahanesiyle bu akıllı generalini zincire vurdurdu. İmparatorun asıl kuvvetten ayrılmasını fırsat bilen M., 30 000 seçme askeriyle imparatoru bastırıp dört yandan kuşattı. Atların rengi cihetlere göre değişikti: Kuzey kolunun atları kara (yağız), doğudakilerin boz, güneydekilerin kızıl, batıdakilerin ak (kır)'dı. Kuşatma yedi gün sürdü. İmparator asıl ordusundan ne yardım, ne de yiyecek alamadı.

Bu tehlikeden kurtulmak için Yabgu'nun evdeşinin şefaatine başvurmaktan başka çare bulamadı. Gizlice memurlar göndererek kadını kandırmaya çalıştı. Kadın, M.'ye Çin'i alsa bile orada yaşayamayacağını, bu işi iyi düşünmesini söyledi. M., kadının düşüncesini kabûl etti. Fakat, asıl sebep, kendisine sığınmış olan Çin'li General Sin'in buyruğundaki iki Çinli kumandanın, önceki karara rağmen kendisine katılmamış olmasıydı. M. Yabgu, bunların tekrar Çin'e dönmüş olmasından şüphelendi. Bu şüphe doğru değildi ama M. bu sırada hakikatı bilmiyordu. Bu sebeple kuşatmayı gevşetti. Çin imparatoru Kao-ti de generallerinden biri ve en iyi askeriyle sisten faydalanıp kaçarak asıl ordusuna gelebildi. Zincire vurdurmuş olduğu generali hapisten çıkararak taltif etti. M.'nin hiylesine aldananları idam ettirdi.

İmparator çekilirken M. de çekildi. Fakat, barış yapılmamış olduğundan Kunlar derhal akınlara başladılar. Hattâ Çin'in kuzey valilerinden birisi vilâyeti Kunlar'a bırakarak Çin'e kaçmaya mecbur oldu.

Daha önce M.'nin savaş hiylesini keşfetmiş olan Çin generali M. gibi sert bir hükümdara karşı hiyle kullanmak gerektiğini, savaş yerine onu Çinli bir prensesle yenmek lâzım geldiğini söyledi. İmparator da M. Yabgu ile savaşmanın ne demek olduğunu öğrenmiş bulunduğundan razı olup M.'ye saray beğlerinden birinin kızını göndermek, her yıl belli miktarda ipek kumaş, pamuk, şarap, pirinç göndermek şartıyla M. Ö. 198'de barış yapıldı. Böylece Çin imparatorluğu haraca bağlanmış oldu. Bu barışla Sarı Irmağ'ın güneyindeki bir bölüm toprak da Kunlar'a geçmiş oluyordu. Çin'in o zamanki başşehri Siganfu şehri Kun sınırından 350 km kadar uzaklıkta kalıyordu ki, Kun orduları için üç günlük yoldu. Çinliler bunda tehlike gördüklerinden, Çin'in en cesur halkından bir milyon kişiyi Siganfu ile sınır arasındaki bölgeye yerleştirdiler.

M. Ö. 195'te Çin'in Yan valisi 10 000 kişiyle Kunlar'a sığınınca Kun akınları yine başladı. Bu sırada Çin imparatoru ölmüş, Çin'i M.'nin nefret ettiği imparatoriçe Tai-heu idâre etmeye başlamıştı.

M. Ö. 192'de M. Yabgu, bu imparatoriçeye çok ağır bir mektup yazdı. Bu mektupta imparatoriçeyi bataklıkta doğmuş, atlar ve öküzler arasında büyümüş öksüz ve köhne bir padişah olarak tavsif ediyor, kendisini de, memleketini de almak istediğini söylüyordu.

Bu hakarete son derecede kızan imparatoriçe, mektubu getiren elçileri öldürtmek ve Kunlar'a savaş açmak meselesini konuşmak üzere meclisi topladı. Bu mecliste, birkaç yıl önce Kao-ti'nin nasıl kuşatıldığı, ne büyük tehlikeler geçirildiği, o zaman yaralananların daha yeni iyileştiği konuşuldu. Neticede savaşılamayacağına karar verilerek M.'ye zelîlâne bir mektup yazıldı. Bu mektupta imparatoriçe, Tanrıkut M.'nin mektubuyla dehşet içinde kaldığını yazıyor ve kendisine müsamaha gösterilmesini istiyordu. Mektupla birlikte iki tane padişah arabası ve sekiz at, hediye olarak M. Yabgu'ya gönderildi.

M. bu mektuba da cevap vererek şimdiye kadar Çin'den nezaket görmediğini, kendi sertliğinin imparatoriçe tarafından mazur görüldüğü için memnun olduğunu ve teşekkür ettiğini bildirdi. Böylece M. Ö. 181'de Kunlar'la Çinliler araşında barış yapıldı.

M .Ö. 189'da imparatoriçe öldü. Yerine geçen İmparator Hiao-ven-ti barışı yeniledi.

M. Ö. 177'ye kadar M. Yabgu, o zamana kadar Kun devletine katılmamış olan dağınık Türk boylarının birliklerini de devlete katarak Yayık, belki de İdil ırmağına kadar olan yerleri elegeçirdi. Böylece Türk birliği tarihte ilk defa olarak gerçekleşti.

M., yalnız fütuhatçılıkla kalmadı. Devleti teşkilâtlandırdı. Ülke önce "sol" ve "sağ" olarak ikiye ayrıldı. Kunlar esas duruşu yüzleri güneye dönük olduğu halde düşündüklerinden, "sol" demek "doğu" demek oluyordu. Böylece "sağ" da "batı" idi. "Sol" (= doğu) ve "sağ" (= batı)'ın başında birer beğlerbeği vardı. Bunlar daima Yabgu âilesinden olur ve devletin veliahdi "sol" (= doğu) beğlerbeğliği makamında bulunurdu.

Ayrıca, bu iki beğlerbeğli altışara bölünerek idâre edilir, bu suretle devlet 12 idarî bölgeye ayrılmış olurdu. 12 parçanın her biri de kendi arasında ikiye ayrıldığından devlet 24 bölümlü ve beğler tarafından yönetilen bir şekil alıyordu.

Bu 2 beğle ikinci, üçüncü derecede bulunan bütün beğler ki her birisinin idârî, askerî, adlî vazifeleri vardı, her yılın ilk ayında Yabgu'nun karargâhındaki tapınağa gelirlerdi. Orada törenle kurbanlar kesilirdi. Beşinci ayda da başka bir yerde yine toplanırlar; göğe, yere, ruhlara ve atalara kurbanlar keserlerdi. Güzün, yine başka bir yerde toplanıp devlet mülkü olan ormanları dolaşır, yoklar, insanlarla hayvanların sayısına bakarlardı.

M.'nin babasıyla mücadelesi, büyük fütuhatı, ülkesini sol ve sağ diye ikiye ayırıp bunları da 24 parçaya bölmesi ve kanunlar koyması Oğuz destanındaki Oğuz Han ile babası Kara Han arasındaki mücadeleye benzemekte, Oğuzlar'ın da 24 boya ayrılışı Kunlar'ın teşkilâtını akla getirmektedir. Bundan çıkan sonuç şudur: Kunlar, Oğuzlar'ın doğrudan doğruya atalarıdır ve M., Oğuzlar'ın hâtırasında "Oğuz Han" olarak yaşamıştır.

M.'nin, orduyu 10, 100, 1 000 ve 10 000 kişilik bölümlere ayırarak bunların başına onbaşı, yüzbaşı, binbaşı ve tümenbaşılar getirmesi Türk ordu teşkilâtında ufak tefek değişikliklerle günümüze kadar sürüp gelmiştir.

Ordusuna aşıladığı kayıtsız şartsız itaat duygusu da, daha sonraki devirlerde Türk ordularının geleneği hâline gelmiş, Türk askerinin savaş gücü ve disiplin inancı Türk devlet ve milletinin yaşamasını sağlamıştır.

M. için yalnız birleşik Türk devletini değil, Türk milletini de yaratan adam demek yanlış olmaz. O katı disiplin olmasaydı, Türk'lerin yaşadığı uçsuz ve merhametsiz bozkırlardaki insanları büyük bir devlet hâline getirmek mümkün olmaz, uruklar ve boylar birbirlerini yok etmekle uğraşan yiğit, fakat şuursuz yığınlar olmaktan ileri gidemezdi. M., Türkler'e büyük devlet fikrini verdiği gibi toprağın kutlu olduğu düşüncesini de aşılamış, evdeşini verdiği halde çorak bir toprak parçasını, vatan parçasıdır diye vermemiştir.

M. Ö. 174'te öldüğü zaman yerine oğlu "Ki-yo" geçti. "Kiok" şeklinde de okunan bu isim Türkçe "kök" (= gök, mavi) ve "kayı, kayıg" olabilir. Fakat bunun sadece bir ihtimal olduğu unutulmamalıdır. (N. Atsız)

METELLUS, Pleb sınıfından ve Saecilius boyundan tanınmış bir ailenin adı. **Loucius Saecilius Metellus,** birinci Pön savaşı sırasında general, M. Ö. 251 de konsüldü. Bu yıl içinde Sicilya'nın, Panormus bölgesinde Kartacalı komutan Hasalrubal'in üstün ordusuna karşı kesin bir zafer kazandı. Maharetle yönettiği manevraların Kartaca ordusundaki filleri ürkütmesi, zaferin sağlanmasında en büyük âmil olmuştu. Bu fillerden birçoğu onun zafer alayında geçit resmine katıldı. Daha sonraları M.'ların çıkardığı paralarda fil resminin görülmesi bundandır. M. Ö. 241 de Vesta tapınağında çıkan bir yangında, Tanrıça Atena Pallas (Palladiun)'ın heykelini kurtarmak uğruna, gözlerini kaybettiği hakkında bir hikâye varsa da, büyük Latin yazarı Plinus'un *Tabiat Tarihi* adlı ünlü eserinin M.'un cenazesine ilişkin kısmındaki hitâbede bu olayla ilgili herhangi bir kayda rastlanmamaktadır. M. Ö. 247'de M. tekrar konsül oldu ve 221'de öldü.

Quintus Caecilius M., Lucius Caecilius M.'un oğlu; M. Ö. 207'de Metaurus ırmağı kıyısında Kartacalı general Hanibal'in kardeşi Hasdrubal ile yapılan savaş ve kazanılan zaferdeki hizmetinden dolayı M. Ö. 206'da konsül, M. Ö. 205 seçimleri ertelemek suretiyle diktatör oldu. Scipion Africanus'un Afrika'da bulunduğu sıralarda siyasî hücumlara karşı onun çıkarlarını savundu (204 - 202). 201'de orduda emeği geçen yaşlı ve emekli askerlere toprak sağlanması ve dağıtımı ile ilgili komisyonda çalıştı. M. Ö. 186'da Makedonya'ya gönderilen bir elçi heyetinin başında bulundu. Sonra Spartalılar ile Achaeia'lılar arasındaki anlaşmazlığı incelemek ve soruşturmak üzere oradan Peloponez'e hareket etti.

Quintus Saecilius M. Macedonicus (ölm. M. Ö. 115), M. Ö. 148'de praetor oldu. Zor kullanarak Makedonya tahtına oturan Andriscus'u yendi ve teslim olmaya mecbûr etti. Memleketi kendi yönetimi ve kontrolü altında bir Roma vilâyeti hâline getirdi. Korent'te bir Roma elçilik heyetine yapılan hakaretin öcünü almak üzere M. Ö. 146'da Achaeialılar'a karşı saldırıya geçti. Başarı ile yürüttüğü seferde yerini L. Mummius'a bırakarak İtalya'ya döndü. Orada kendisine zafer alayı düzenlendi ve Macedonicus ünvânı verildi. M. Ö. 143'de konsül oldu, arkasından Kuzey İspanya'daki Kelt-İber'leri egemenliği altına aldı. 131'de Q. Pompeius ile birlikte kensor (censor)'luk yaptı. Böylece Roma tarihinde ilk defa olarak pleb sınıfından iki kensor birlikte görev yapmış oluyordu. Bu görevde iken, bütün vatandaşlar için evlenme mecburiyeti konulması teklifinde bulundu. Ilımlı ve ölçülü reformların karşısında değilse de Gracchus kardeşlerin muhalliflerinden biri idi. Campus Martius'ta bir kolonad ile Jupiter Stator ve Juno adlarına iki tapınak yaptırdı.

Quintus Caecilius M. Numidicus: M. Ö. 109'da konsül ve Yugurta savaşının komutanı idi. Mauthul ırmağı kıyısında Yugurta'ya karşı bir zafer kazandı. Bundan sonra çabalarını Yugurta'nın kaynaklarını yıpratmak ve yıkmak için harcadı; bu amaçla onun çöldeki dayanağı olan Thala kalesini ele geçirdi. 107'de yerine, kendisinin bu zaferde kurmay başkanı ve yardımcısı Gaius Marius geçirildi; bununla beraber kendisine de zafer alayı hakkı tanındı ve Numidicus ünvânı verildi. M. Ö. 102'de kensor sıfat ve yetkisine dayanarak senatodan çıkarmaya çalıştığı Saturninus, 100 tarihinde tarımla ilgili bir kanunu senatodan çıkarmak istiyor ve bütün senatörlerin bu kanunu beş gün içinde yeminle desteklemelerini de şart koşuyordu. Buna herkes râzı olduğu halde kabûl etmedi ve Asya vilâyetine (Anadolu) çekildi. Saturninus'un öldürülmesinden sonra, M. Ö. 99'da Roma'ya döndü; muhtemelen 91 yılında öldü. Aristokrat partinin başlıca liderlerinden biriydi. Klasik çağın ünlü hatibi Çiçero kendisini iyiden iyiye öğmektedir.

Quintus Caecilius M. Pius: Pius ünvânı babası Numidicus'u sürgünden geri getirtmek için yaptığı çabalardan dolayı verilmiştir. M. Ö. 89'da praetordu, Marius'çu lider Q. Pompaedius Silo'yu iç savaşta yendi (M. Ö. 88). Sulla'nın

ayrılmasından ve Marius'un İtalya'ya dönmesinden sonra M., konsül Gnaeus Octavius'un yerine geçmesini isteyen askerlerinin ricasını red etti (87). Önce Afrika, daha sonra da Liguria'ya çekildi ve prokonsül olarak komutanlığa yeniden getirilmesi için Sulla'nın dönmesini beklemeğe koyuldu (83). Marius taraftarları ile yapılmakta olan iç savaşta, Faventia'da Yaius Norbanus'a karşı kesin bir zafer kazandı. M. Ö. 80'de Sulla ile birlikte konsül oldu ve Q. Stertorius'a karşı savaşmak üzere İspanya'ya gitti. Burada, Metellinum'deki karargâhından Causitania'ya çekilmeye çalıştı (79 - 78). Pompeius'un gelmesinden sonra Sertorius'un muâvini L. Hirtuleius'u Italica'da bozguna uğrattı (76) ve ertesi yıl, Segovia'da bu savaşın kesin neticeli muharebesini kazandıktan sonra Pompeius'un ordusu ile birleşti ve Saguntum yakınında onu yenilgiden kurtardı. M. Ö. 71'de zafer alayı ile Roma'ya döndü. 81 yılından itibaren Pontifex Maimus (başrahip) makam ve ünvânına sahipti. M. Ö. 64'te öldü.

Quintus Caecilius M. Creticus : M. Ö. 69'da konsül olan Romalı general. Akdeniz korsanlarının karargâhı durumundaki Girit'e karşı yapılan savaşı yönetmek üzere komutan olarak atandı. 67 yılında Pompeius, Gabinius Kanunu gereğince bu seferin yönetimini üzerine almak istedi. Giritliler, askerî harekâtın durdurulması için M.'a talimât veren Pompeius'a teslim olacaklarını bildirdiler. M. bunu red ederek adayı, Roma topraklarına kattı. Bu yüzden onun zafer alayı Pompius'u tutanlar tarafından sürüncemede bırakıldı. O da senatodaki muhâlefete katılarak Pompeius'un Asya'daki dirliklerinin tasdikını red etti. M. Ö. 60'ta, Galia'da çıkmasından endişe edilen ve önlenmesi istenen kargaşalıkların mâhiyetini incelemek için kurulmuş bulunan üç kişilik komisyonun içindeydi. 54 yılında onun hayatta olduğu anlaşılıyor.

Quintus Caecilius M. Celer : M. Ö. 65'te Asya'da Pompeius'un yardımcısı, 63'te de praetor olarak geçitleri kapamak suretiyle Catilina'nın, ricat yollarını kesmek için kuzeye gönderilmiş bulunuyordu. 62 yılında prokonsül ünvânı ile Gallia Cisalpina'ya gönderildi, ancak 60 tarihinde konsül oldu. Pompeius'un düşmanlarından biri ve dâima optimatları destekleyen bir kişi olarak, Pompeius'un eski askerlerini kayıran toprak kanununa başarı ile karşı çıktı. 59 yılında da Caesar'ın çıkarmak istediği toprak kanununu engellemek istediyse de bu gayreti boşa gitti. Aynı yılda ânî olarak öldü. Karısı Glodia tarafından zehirlendiği sanılmaktadır.

Quintus Caecilius M. Pius Scipio : Publius Scipion Vasica'nın oğlu olup Pius tarafından evlâd edinilmiştir. M. Ö. 60 yılında rüşvet almakla suçlanmış, ünlü hatip ve avukat Çiçero tarafından savunulmuştur. 52 yılı ağustosunda, kızı Cornelia ile evli bulunan Pompeius'un nüfuzu ile konsül oldu. M. Ö. 49'da Caesar'ın, belirli bir süre içinde ordusunu terhis etmesini, bunu yapmazsa devlet düşmanı ilân edileceğini bildirdi. İç savaş sırasında idâre ve komuta ettiği ilk vilâyet Suriye idi. Pharsalus muharebesinde ordunun merkez kesimine komuta etti. Yenilgiden sonra Afrika'ya gitti ve orada Cato'nun nüfuzu ile komutayı eline aldı. M. Ö. 46'da Thapsus muharebesinde Caesar'a yenildi. İspanya'ya kaçmaya çalışırken P. Sittius'un eline düştü, bu sebeble kendi kendini öldürdü. (E. Üçyiğit)

METEOR, berrak bir gecede, gökyüzünde, yalnızca bir-iki saniye süren ışıklı çizgilerin görülmesidir. Halk dilinde yıldız kayması adı verilen bu olayın yıldızlarla hiçbir ilgisi yoktur. Her 24 saatte yer atmosferine takriben 8 000 milyon M. girer. Bunlar, çok küçük cisimler olup bir kaçı ancak bir kum tanesi büyüklüğündedir. M.'lar, yer atmosferi içine girdiklerinde parlamaları sonucu çıplak gözle görülebilirler. M.'ların parlamaları şundan olur: Büyük bir hızla atmosfer içine giren M., hava direnci ile karşılaşır ve hızı azalır; onun bu anda önündeki havayı sıkıştırıp civardaki havayı etrafa itmesi sonucunda kinetik enerjisi küçülür. Bu enerji, M. yolu üzerindeki havanın hareketine, hava kütlesinin ve M.'un ısınmasına harcanır; hattâ bu anda atmosferdeki gazlar ionize olurlar. Bazı durumlarda enerji ses dalgaları da meydana getirir, yani M.'un görülmesiyle beraber gök gürültüsüne benzer ses işitilir. Sıcaklığının yaklaşık olarak 2000°C'a yükselmesi onun kısmen ve tamamen buharlaşması ile etrafı yanıcı bir gazla çevrilir. Bu durum meteorun ışıklı bir çizgi olarak görülmesine sebep olur.

M.'lar çeşitli yollarla gözlenmektedir. Vizüel yani gözle veya fotoğraf yolu ile yapılan M. gözlemi ancak geceleyin mümkün olmaktadır. Gündüz de M. bulunacağına göre, göğün bu yolla taranması imkânsızdır. Bununla beraber II. Dünya Savaşı sonrası radar âleti ile gece ve gündüz M. gözlemleri yapılabilmektedir. Bir radarın gönderdiği elektromanyetik dalgalar, atmosferde M.'un ionize yörüngesi üzerinde yansıyarak onun mevcûdiyetini ortaya koyar. Bu metod ile onların hızı ve yükseklikleri de hesaplanır.

METEOR : Gece görünüşü

M.'ların yüksekliği ve hızı : İlk defa M.'ların yüksekliğini iki Alman öğrencisi hesap etmiştir. Yapılan gözlem ve hesaplar, onların görüldüğü ortalama yüksekliğin 120 km ve kayboldukları ortalama yüksekliğin ise 80 km civarında olduğunu göstermiştir. Fakat büyük M.'lar daha aşağılara ve hattâ yeryüzüne kadar inebilir.

M.'ların güneş etrafındaki hızlarının saniyede 42 km olduğu tesbit edilmiştir. Şu halde onların önemli bir kısmı güneş sistemine âit olmayan gök cisimleridir. Böylelikle onlara göktaşı demek daha doğru olur.

M.'ların sayısı : Gökyüzüne dikkatli bakılınca bir saat içinde ortalama on M. sayılabilir. Bununla beraber görülebilen bütün M.'ların sayısı atmosferimize giren o cisimlerin ancak fevkalâde küçük bir parçasıdır. Bir günde atmosferimize giren M.'ların sayısı takriben 8 000 milyon kadardır. Herhangi bir yerde görülen M. sayısı bir saatten diğer saate değiştiği gibi bir mevsimden diğer mevsime de değişmektedir. Bilhassa sabaha karşı görülen M. sayısı gecenin başlangıç saatlerinde görülenin iki katıdır. Bu, görünen bir olaydır. Çün-

kü, genel olarak yeryüzüne her doğrultuda, takriben aynı sayıda M. gelmektedir. Yer yörüngesi üzerinde 30 km sn hızla güneş etrafında dolanırken kendi ekseni etrafında da dünmektedir. Yer üzerinde bir A şehrinde bulunan bir râsıt, yerin yörüngesi üzerindeki dolanımı nedeni ile M.'lardan kaçar ve 42 - 30 = 12 km sn'den küçük hızlı olanları göremez. Oysa sabaha karşı A_1 şehrindeki râsıdın durumunda, yer yörünge doğrultusunda gelen M.'lara yaklaştığından daha fazla M. gözlenecektir. M. sayısında yıllık bir değişimde vardır. Yapılan araştırmalara göre temmuz ve aralık ayları arasında görülen M. sayısı ocak - haziran arasında görülenden 4.7 ile 4 defa daha fazladır.

M. sürüleri: Güneş etrafında büyük dış merkezli elipsler üzerinde hareket eden bir çok M.'ların meydana getirdiği topluluğa M. sürüsü adı verilir. Yeryüzündeki bir râsıt böyle bir M. sürüsünü meydana getiren M.'ları, sanki gökyüzünün belli bir noktasından geliyormuş gibi gözler. Bu noktaya radyan, M. çıkış bölgesi, adı verilmektedir. M. sürüleri, radyanlarının bulunduğu takımyıldızların adı ile tanımlanır. Bilinen en meşhur M. sürülerinin adı ve görüldükleri tarihler :

Lyrids (Kanun takımyıldızı) 20 nisan

Perseid (Perseit takımyıldızı) 11 ağustos

Leonides (Aslan takımyıldızı) 14-15 kasım

Geminids (İkizler takımyıldızı) 11 - 12 aralık

M. sürülerinin görülmesiyle beraber etrafda hafif bir sıcaklık artması göze çarpar. M. sürüleri atmosfere girdiklerinde sürtünme ile meydana gelen sıcaklık, çok az da olsa çevrenin ısınmasına sebep olur.

Kuyrukluyıldız ve M.'lar arasındaki bağıntı, 1826 yılında keşfedilen Biela kuyrukluyıldızının peryodu 6 3 4 yıl olarak hesaplandı. 1846 yılında Biela kuyrukluyıldızının yörüngesinde iki kuyruklu yıldız gözlendi. 1872 yılında beklenen Biela yerine aynı yörüngede bir M. sürüsü gözlendi. Bu olay, güneş sistemi içinde gözlenen bir çok M. sürüsünün kökeninin kuyruklu yıldızlar olabileceği düşüncesini kuvvetlendirmektedir. Bununla beraber şimdiye kadar ancak bir kaç M. sürüsü ile kuyrukluyıldız bağıntısı gösterilebilmiştir.

Kuyrukluyıldız ile ilişkili meteor sürüleri

M. sürüsünün adı	*Görüldüğü tarih*	*Kuyrukluyıldızın adı*
Lyrids	21 nisan	1861 - I
Aquarids	6 mayıs	Halley
Draconids	30 haziran	Pons - Winnecke
Perseides	10 ağustos	1862 - III
Draconids	10 ekim	Giocobini - Zinner
Orionides	18 ekim	Halley
Taurids	11 kasım	Encke
Andromedids	14 kasım	Biela
Leonids	16 kasım	Tempel
Ursids	22 aralık	Tuttle

M. sürüsü, bâzen birçok geceler ve haftalarca gözlenir, yukarıki listedeki tarihler M.'un sayıca maksimum görüldüğü gün verilmiştir. (M. Dizer)

METEOROLOJİ (Fr. météorologie, Yun. meteoron = hava olayı; - logia = ilim), Yer kürenin atmosferinde meydana gelen olaylar ilmi. Yer kürenin gaz tabakasındaki olayları inceleyen M., kürenin sıvılı kısmını araştıran okeanografi ve kürenin katı kısmını inceleyen fizik ilmi ile birlikte geofizik adını taşıyan ilim dalını meydana getirir.

M.'nin asıl inceleme alanı, hava tabakasının ilk 30 km'si ile kara ve denizin üst tabakalarıdır. Atmosferin bu alt kısmı, kitle bakımından bütün atmosferin % 99'unu içine alır. "Hava güzel" veya "hava bozuyor" dediğimizde, düşündüğümüz olayların hemen hepsi atmosferin bu alt kısmında yer alır. Bununla birlikte, bazen atmosferin en yüksek tabakalarında gelişen olaylar da herkesi ilgilendiren hava durumunu meydana getirmekte önemli rol oynar.

Atmosferin en yüksek tabakalarını inceleyen ilim Aeronomi adını taşır. Bundan başka, diğer gezegenlerin atmosferinde meydana gelen olaylar da M.'nin çalışmalarını etkileyebilir.

Daha geniş anlamda M., atmosferde gelişen ve hava durumu ile ilgili olayların ve bunların sebeplerinin hepsini içine alır. Buna göre Klimatoloji (iklim ilmi) ve bioklimatoloji (bitki ve hayvanların yaşayışına tesir eden iklim özellikleri) de M.'ye girer; öte yandan M.'ye dar anlamda, fizik'in bir dalı gözü ile bakmak da yerindedir: Çünkü, M. öğretiminin çoğu fizik teoremlerinin uygulanmasından doğar.

M.'nin bölümleri :

Teorik fiziğin M. sorunlarına uygulanması, teorik M. adı altında ayrı bir bölümün doğmasını sağlamıştır. Bu ilim dalına dinamik M. adı da verilir; çünkü, burada güçler (Yun. dynamis = güç) ve bunların meydana getirdiği hareketler ön plandadır. Bununla beraber, gün geçtikçe bu alanda termodinamik ve enerji sorunları önem kazanmaktadır. Bu gelişme, özel olarak suyun faz değişimlerinin ve ışıldama olaylarının incelenmesinden doğmuştur. Eskiden, M.'nin esas denklemlerinin integrasyonu pratik alanda imkânsız görünürdü. Şimdi, somut durumlarda problemin esaslarını değiştirmeyen varsayımlara baş vurarak ve komputor'un yardımıyle bu denklemler çözülebiliyor. Aynı yolda sun'î peykler ile yeni bilgiler ediniliyor. Bu ilerlemeler, gittikçe daha kesinleşen hava önbildirilerinde görülecektir. Gittikçe yoğunlaşan hava alaşımı da bunlardan faydalanacaktır. Bu alanda şimdiye kadar sinoptik M.'nin hava haritaları kullanılıyordu (sinoptik = ilk bakışta durumu açıklayan); bu haritalar, komputor ile çözülen esas denklemlerin sonuçlarıyle tamamlanacak ve yakında bu hesaplamalar haritaların yerini alacaktır.

M. alanında, tatbikî M.'nin çeşitli dalları hızla önem kazanıyor. Tarım ve ormancılık problemlerinin ve bu son yıllarda artan hava kirlenmesi sorunlarının çözümlenmesinde büyük rol oynayacakları muhakkaktır. Özel olarak mikro - M. bu bakımdan çok önemlidir. M.'nin bu dalı bir yandan atmosferin alçak tabakalarının kara ve sulardan güç alması olaylarını incelerken öte yandan da bu olayların yaşayan organizmalar üzerindeki tesirini araştırır. M.'nin ayrıca adlandırılmamış olan bir dalı da bulunanların meydana gelmesini ve yağışları araştırır. Atmosferin kimyevî ve elektrik olayları da buna âittir.

M. Teşkilâtı :

M., üniversite enstitüleri tarafından incelenmektedir. Bu inceleme, hemen hemen bütün ülkelerde kurulan M. servisleri çerçevesinde yapılır. Bu servisler, Enternasyonal M. teşkilâtında toplanır. Bunun dışında M. K. dernekler kurulmuş olup,

ilmî araştırmaların hepsini içine alır. Bunlar, İAMAP kısa adını taşıyan Milletlerarası M. ve Atmosfer Fizik teşkilâtında toplanmıştır. M. dergilerinin sayısı durmadan artmaktadır.

Tarih : M.'nin adını Aristo koymuştur. Hava durumunun ilmî araştırılması ancak, bunu, elemanlarına ayırmakla mümkün olmuştur. Termometre ve barometre gibi âletler hem modern fiziği, hem de M.'yi kurmuştur. M. önce, hava durumunun tarifi ile yetinmiş, sonra atmosferin dinamiğine geçerek gelişmiştir.

METEORİT : bk. GÖK TAŞLARI.

METEOROPATOLOJİ (Fr. météoropathologie, Yun. meteor = havada, gökte bulunan, şeyler, pathologia = hastalıklar ilmi), meteoroloji ile tıb arasındaki sınır ilmi. Havanın insan sağlığına ve hastalıkların doğuş ve gelişmesine yaptığı etkileri inceler.

METHİYE, arapça madaha kökünden türemiş olup bir şeyi veya kimseyi övmek mânâsına gelir. Eski edebiyatımız ile İran ve Arap edebiyatlarında "padişah, vezir, şeyhulislâm gibi devlet ileri gelenleri yanında, bazı din ulularını övmek üzere yazılan şiir" mânâsına terimleşmiştir. Hazret-i Muhammed'i övmek için yazılan şiirlere Na't (b. bk.) denilir. Bunun dışında kalan M.'lere Kasîde (b. bk.) veya M. adı verilir.

M.'ler başlıbaşına bir şiir olabileceği gibi kasidenin bir bölümü olarak da yazılabilir. Hazret-i Muhammed ve Hulâfâ'yı Râşidîn devrinde M.'cilik itibâr görmemişti. İran hükümdarları başta olmak üzere Emevîler ve Abbâsîler, M.'cilere bol bol ihsan vererek bu tarz şiirin samimiyetten uzak, ölçüsüz övgüler hâline gelmesine sebeb oldular.

Klasik edebiyatımızda, M. yazmayan Hoca Neş'et gibileri müstesnâ, hemen her şâirin M. yazdığını biliyoruz. Bu övgülerde telmihler ve teşbihler yolu ile medhedilen kimse, zenginlikte Kaarun'a, cömertlikte Hâtem-i Tay'a, gösteriş ve büyüklükte Dârâ'ya, kahramanlıkta Zaloğlu Rüstem'e v.b. eş tutulur. İhsân almak için hemen her zaman M. yazılmasına rağmen bilhassa tahta çıkış zamanlarında "cülûsiye" adıyle padişahlara takdim edilirdi. M.'lerde övülen kimsenin övgüye lâyık olup olmadığına bakılmaz; aşırı mübâlağalar ile samimiyetsiz mefhûm ve mazmûnları yakalamaya gayret edilirdi. Övülen kişi şâire "câize" adı verilen bir mükâfaat verirdi. Câizeler içinde köy, hattâ bir bölgenin vergi gelirinin bağışlandığı görülmüştür. Bu yoldaki şiirleri ile meşhûr olmuş şâirimiz Nef'î (b. bk.)'dir. Onun, IV. Murad'ın atlarını medheden "rahşiyye" si ile Şeyh Galib'in Konya Mevlevîhânesi'nin matbah-ı şerîfini medheden şiiri M.'nin şahıs övgüsü olmayan örnekleridir.

Devrin ileri gelenleri için yazılan bu tür M.'ler yanında ilk dört halîfeyi birarada veya tek tek yahut Mevlânâ, Hacı Bektaş, Hacı Bayram v.b. gibi "âriflerin kutbu" sayılan din ulularını övmek maksadı ile yazılanları da vardır. Dört halîfe içinde en çok medhedilen Hz. Ali ile Hz. Ebûbekir Sıddık'tır. Tarikatlardan Mevlevîliğin Ebûbekir'e, Bektaşîliğin Ali'e çıkarılması M. yazılmasının asıl sebebidir. Ancak bu din ululari için yazılan M.'lerin doğrudan menfaat kaynağı olmadığı düşünülürse daha samîmî, daha ölçülü oldukları kabûl edilir.

Divan edebiyatımıza İran yolu ile giren M., Tanzimat sonrası edebiyatımızda Şinâsî, Ziya Paşa gibi ileri gelen şâirler tarafından devam ettirilmiştir. Ancak, yayılış amaçları eskiye göre değildir.

Türkler Müslüman olmadan önce "ozan" (b. bk.) adı verilen şâirler, hakan ve hatunların önünde, onları ve diğer ileri gelenleri öven şiirler söylerlerdi. "Kopuz" refakatinde söylenen bu cins M.'lere "koşuk" denilirdi. (N. Akay)

METHUEN, John (Bradford, Wiltshire 1650 - Lisbon 1706), İngiliz politikacısı ve diplomat. 1701'de özel görevle Portekiz'e gönderilmiş ve orada 1703'te bir andlaşma hazırlamıştır. Bu andlaşmaya göre İngiltere yünlülerini Portekiz'e satıyor karşılık olarak da Portekiz şaraplarına yüklenen gümrük resimlerini indiriyordu.

METİN (Ar. metn. cem'i: mütûn), umumî mânâda, herhangi bir yazı. Hususî mânâda ise, bir yazılı eserin aslı. Fr. texte. - M. tankıydi: Bir yazılı eserin muhtelif nüshalarından aslî nüshayı te'sis etmek ilmi. - M. tamiri: Bir yazılı eserin ve bilhassa şiir ve musiki parçasının, eksik veya hatalı olan kısımlarını, ilmî usûl içinde, aslî şekline ircâ etmeye çalışmak. - Tenkıydî M. neşri (Fr. édition critique): M. tenkıydi ve tamiri usûlünün bütün icaplarına uyularak eski bir metnin orijinalini neşr etmek, müteaddid nüsha varsa, en sahîhini esas almak kaidedir. Bazan bir nüshanın aynen fotoğrafisinin neşri münasip görülür (Fr. fac-similé). Arab harfleri ile yazılı mühim klasik M.'ler, harekeli olarak basılır. Türk musikisinde henüz tenkıydî M. çalışmalarına başlanmış değildir. Kompozisyonlarda böyle olduğu gibi, hiç bir eski musiki kitabının metni de bu şekilde neşrolunmamıştır. (Y. Ö.)

METIUS, Suffetius (M. Ö. VII. yüzyıl), Alba devleti diktatörü. Roma ile bir andlaşma kurmuş ise de, Etruria' nın Veii kalesinin muhasarasında Roma'ya ihânet etmiştir (M. Ö. aş. yu. 660). Roma kralı Tullus Hostillius'un emriyle öldürülmüştür.

METOD (METHODİOS) : bk. KİRİL ile METOD.

METODİST [Yun. meta = öte (ye); hodos = yol; ist = bir hâle veya harekete katılmışlığı gösteren son ek], XVIII. yüzyılda, İngiliz Protestan ilâhiyatçısı ve râhibi John Wesley tarafından kurulan bir dinî hareket ve Hıristiyan tarîkati (methodism)'ne katılan kişi. M. ve metodizm terimleri, XVI. yüzyıldan beri dinî bir hayat yaşamak, Allah'ın isteğini yerine getirmek için uygulanan her usule ve bu usule göre yaşayana verilen adlardı. Ama bugün, bu terimler ancak Wesley'nin hareketine ve buna katılanlara verilir. Wesley ve arkadaşları, düşüncelerini önce İngiltere'nin Oxford üniversitesi öğrencileri arasında yaymışlar ve bu dinî "uyanış" oradan da bütün Anglosakson dünyasına yayılmıştır. Bu hareketin karakteristikleri şunlardır: İsa'nın sözlerine göre yaşamak, dinin dış şekillerine önem vermemek, dinine bağlı bir insanın, râhibe ihtiyacı olmayıp kendisinin onun yerini tutabildiğine inanmak. Metodizm, bazı guruplara ayrılmakla beraber, bunlar, çoğu zaman, yeniden birleşmişlerdir. Metodizm'in en mühim dalı, Amerika'da 1784'te kurulan "Episcopal Methodizm" (Başpiskoposluk Metodizmi) adlı tarîkattir. Öbür küçük guruplar, genellikle, râhiplere lüzum olmadığı düşüncesini savunurlar. 1951'de kurulan Dünya M. Konseyine bağlı otuz milyon M. vardır (1966).

METODOLOJİ (Lat. methodus'tan, Fr. méthodologie, İng. scientific method veya methodology), usûl ilmi. Mantığın, muhtelif ilimlerin metodlarını konu alan kısmı. Tatbikî mantık veya özel mantık da denir (bk. MANTIK).

İlimde metod veya usûl, zihnin gerçeğe doğru rasyonel bir şekilde ilerlemesidir. Descartes, *Discours de la Méthode* adlı eserinde, gerçeği metodsuz aramaktansa, hiç aramamanın daha iyi olduğunu, usulsüz araştırmanın zihni köreltti̇ğini söyler; hataların, aklın iyi kullanılmamasından ileri geldiğini belirtir. O halde, ister öğrenmek, ister öğretmek, isterse geliştirmek amacıyle olsun, bir ilimle uğraşacak kimsenin metodlu olarak çalışması şarttır. İlimlerin metodu üzerinde çalışmak da M.'nin konusudur.

İlmin başlangıcı tasniftir. Bildiğimiz şeylerin hepsi şu veya bu çeşittendir. Lisan, en aşağı seviyede bile olsa bir sürü genel kelimelerle doludur. Aynı şeyler muhtelif bakımlardan tasnif edilebilir: Meselâ büyüklüğüne, biçimine, rengine göre vs. Her tasnif, tasnif edilen şeylerin gerçek karakterlerine göre yapılmıştır ve her biri insanların amaçlarına yararlı olabilir. Ancak bu tasnifler arasında bazıları vardır ki, diğerlerinden daha önemli görünür. Bunlar en ilkel dillerde bile sıfatlardan ayrılarak isimlerle ifade edilirler. Böylece "ağaç", "ot", "taş", "inek", "at", ve "köpek" gibi isimler bazan doğrudan doğruya tabiî cinsleri ifade etmek için kullanılmış gibi görünmekte; buna karşılık "kırmızı", "katı", "kare" sadece sun'î gruplamaları göstermektedir. Bir maddeyi ağaç yahut ot veya taş diye tanırken, ondan neler bekleneceği hususunda önemli bir anahtara sahip oluyoruz demektir. Eğer önümüzdeki bir ağaçsa, belki daha büyüyeceğini, sonbaharda yapraklarını dökeceğini, ilkbaharda yeniden yapraklanarak çiçek açacağını vs. biliyoruz demektir. Buna ağaç demek için de artık yukarıda saydığımız bütün safhaları beklemeye, görmeye ihtiyacımız yoktur: Ağacı görür görmez tanır ve onun hakkındaki çeşitli bilgileri kendimize güvenerek sıralarız. Öte yandan "kırmızı" için durum aynı değildir; bir şey sadece kırmızı veya karedir diye ileride ne olacağı hakkında bir hüküm veremeyiz.

Burada, tabiî tasnif dediğimiz bir sınıflama vardır. Şuurlu bir ilim araştırması olmadığı devirlerde, insanlar bazı şeylerin tabiî sınırlarını kesin olarak biliyorlardı. Biz, onlardan gelen bu bilgilerin hepsini birden yok farzedemeyiz; yapılması gereken, o çağların tasniflerini geliştirmek ve ilmî hâle getirmektir. Esasen *alelâde (âmiyane) bilgi (connaissance vulgaire)* ile *ilmî bilgi (connaissance scientifique)* bir bakıma temelde birleşirler. Ancak alelâde bilgi metodsuzdur. Meselâ sıradan bir kimse, şimşek çakmasını görür, minâreye düşen yıldırımı müşahede eder; tranvay ve troleybüsün elektrikle işlediğini duymuştur, sokak lâmbalarının geceleyin ışık verdiğini de bilir. Fakat bütün bunlar perakende bilgilerdir; aralarında bir ilgi kurulmamıştır. Halbuki ilim, sebep ve neticeleri arar, hadiseler arasındaki ilgileri meydana çıkarır, kanunları bularak sistemli hâle getirir.

Descartes, ilimde gerçeği bulmak için yapılacak her türlü araştırmada mutlaka bulunması gereken şartları dört kural hâlinde belirtmiştir. Bunların birincisi *"bedâhat"*tır (apaçık olma - *évidence)*. Bu kurala göre hiç bir şeyi apaçık bilmedikçe kabûl etmemek, buna paralel olarak acele hükümlerden sakınmak, muhakeme ederken insanı şüphede bırakmayacak derecede açık ve belli olanların dışındaki şeylere inanmamak gerekir. Halbuki eski ilimde "üstâdın sözüne göre hüküm vermek" (jurer sur la parole du maître) esastı. Orta çağ zihniyetine göre, başka türlü hareket etmek bir nevi küfür sayılırdı. Bu anlayış, serbest araştırmaları önlemiştir.

Descartes'ın koyduğu diğer iki kural, analiz ve sentezdir.

Analiz (analyse) ve sentez (synthèse) : Mantık'ta istidlâlin çok önemli bir yeri vardır (bk. MANTIK). İstidlâller, *tâlil - tümdengelim* (déduction) ve *istikrâ - tümevarım* (induction) yoluyla olur. Tâlil genel kural ve kanunlardan özel hallere geçer, istikrâ da perakende olaylara göre hüküm vererek kanun ve kurallara varır. Bu iki mantık işlemi M.'de, ilimlere tatbik edildiği zaman *tahlil - çözümleme* (analiz) ve *terkib - bileştirme* (sentez) olarak ifade edilir. Bunlar müsbet ilimlerde kullanıldığı zaman *tecrübî (expérimantal)*, sosyal ilimlerde kullanıldığı zaman *aklî (rationel)* olur. *Analiz* ve *sentez*, tâlil ve istikrâya göre daha derin, daha temelli özellikler taşır. Bir varlığı belirli bir sistem dairesinde unsurlarına ayırmak *analiz;* muhtelif unsurları birleştirerek bütünü elde etmek de *sentez*'dir. Bu işlemleri yaparken hiçbir noktayı ihmal etmemek, tam kontrollü çalışmak ve hiçbir unsuru atlamamak gerekir ki, bu da Descartes'ın dördüncü kuralını teşkil eder.

Analizin gayesi basitleştirmektir. İnsan, sınırlı zekâsı ile, çok çeşitli ve karışık varlıkları, kolayca anlayamaz, meselelerin esasına varamaz. Maddî ve manevî her türlü varlığın hangi başlangıç noktasından geldiği ancak analiz vasıtasıyle anlaşılır. Terkib ise, bir bütünün, kendisini teşkil eden unsurların ne gibi münasebetlerinden ortaya çıktığını, ne şekilde meydana geldiğini gösterir.

Analiz ve sentez daima birbirinin tamamlayıcısıdır. Birbirinden ayrılmaz. Analiz sonunda meydana çıkan unsurların sentezi yapıldığı zaman, aynı bütün tekrar elde edilebiliyorsa o zaman analizin doğru olduğu anlaşılır. Aksi halde analiz yanlış yapılmış demektir. Bir otomobil motorunun bütün parçalarını anlıyabiliriz; ancak tekrar birleştirip çalışır hâle getirmedikten sonra, bütün hakkındaki fikrimiz kifayetsiz kalır. Eğer birleştirme sonunda motor çalışmazsa, o zaman işlemlerde yanlışlık var demektir. Bu bakımdan, analiz ve sentez daima birbirinin tamamlayıcısıdır.

İlimlerin tasnifi :

Eski çağlarda evrendeki bütün olaylar bir tek ilim içinde mütâlaa edilirdi. Eski Yunan'da bütün vâkıaları izah edebilecek bir tek ilim olduğuna inanılıyordu. Bu, ilim felsefesiydi. Felsefe sözü, o devirde insanlığın kazanmış olduğu hertürlü nazarî amelî bilgiyi içine alırdı ve gerçekten filozoflar bütün bu bilgilerle mücehhez olurlardı. İlk olarak, yine Eski Yunan'da, matematik ilimler Euclides, mekanik de Archimides tarafından felsefeden ayrıldı. XVI. yüzyılda, Copernicus, astronomiyi; XVII. yüzyılda, Galileo Galilei fiziği; XVIII. yüzyılda Lavoisier kimyayı felsefeden ayırdı. XIX. yüzyılın ilk yarısında biyoloji, Bichat ve Claude Bernard; ortalarında da sosyoloji Auguste Comte tarafından bağımsız hâle getirildi. Öte yandan René Descartes, analitik geometriyi (géométrie analytique) kurdu. Descartes ilmî çalışmalarında bir maddeci; metafizik araştırmalarında ise bir idealist gibi düşünüyor, muhakeme ediyordu. *Discours de la Méthode* adlı eserinde muhakemeyi yöneltmek için yeni bir metod getirdi, skolastik zihniyeti yıktı, her şeyi metodik şüphe altına soktu.

Aristoteles ilimleri nazarî (théorique), amelî (pratique) ve edebî (poétique) olmak üzere üç ana bölüme ayırıyordu.

İslâm Orta Çağ'ında genellikle Aristoteles'e sadık kalınmış ve ilimler *aklî* ve *naklî* olarak ikiye ayrılmıştır. Aklî ilimler, nazarî ve amelî olarak; naklî ilimler de Arapça (ulûm-ı Arabiyye) ve şer'î ilimler (ulûm-ı şer'iyye) olarak ikiye ayrılıyordu.

Yine Orta Çağ'ın ünlü bilgini Roger Bacon ilimleri üçe ayırmıştı: *Hâfıza ilimleri* (tarih), *muhayyile ilimleri* (edebiyat, güzel sanatlar, hitabet), *istidlâl ve muhakeme ilimleri* (matematik, felsefe). Felsefenin üç konusu vardı: İnsan, tabiat, Allah. Birincisi antropoloji (anthropologie), ikincisi fizik (physique), üçüncüsü ilâhiyât'ın (théologie) konularını meydana getiriyordu.

André Ampère (1775 - 1836), ilimleri ikiye ayırmış, bunların her birini de dörder ana kısma bölmüştü. Böylece *kevnî ilimler,* matematik, fizik, biyoloji ve tıp; *nefsî ilimler* de felsefe, işariyyat (insanlar arasındaki fikir ve duyguları anlatmak için kullanılan vasıtalar - dialegmatiques), ırkıyyat ve siyasiyyat. Bu dört ana kısım da ayrıca dörder bölüme ayrılmıştı.

XIX. yüzyıl filozoflarından Auguste Comte (1798 - 1857), çağının başta gelen felsefe eseri olan *Cours de Philosophie Positives*'te ikinci derecede tasniflere girişmemiş ve ilimleri altıya ayırmıştır: *Matematik, astronomi, fizik, kimya, biyoloji* ve *sosyoloji.*

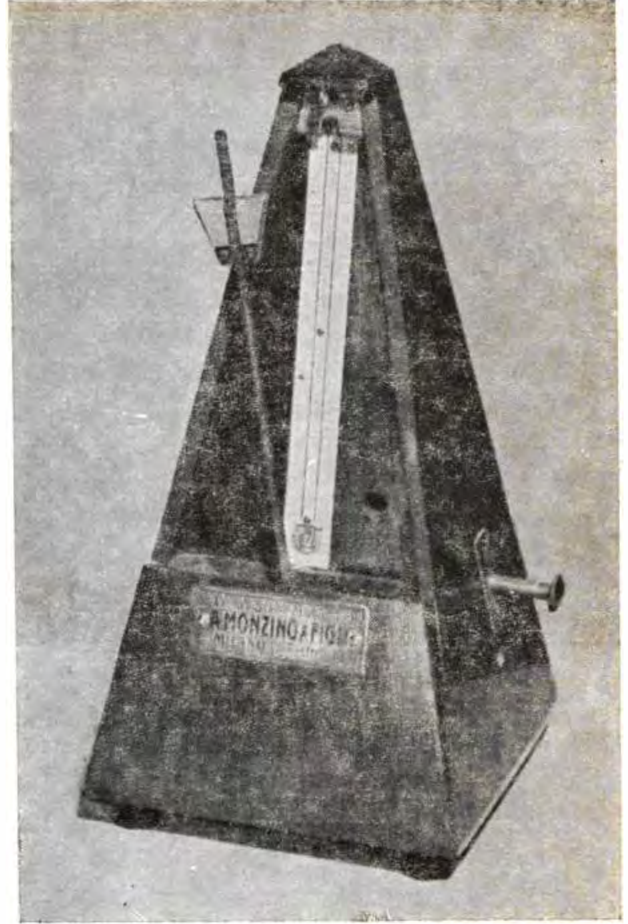
İngiliz filozofu Herbert Spencer (1820 - 1903), ilimleri *mücerred, mücerred - müşahhas ve müşahhas,* olarak üzere ayırmıştır. Mücerred ilimler, mantık ve matematik; mücerred - müşahhas ilimler, mekanik, fizik, kimya; müşahhas ilimler de, astronomi, jeoloji, biyoloji, psikoloji ve sosyolojidir.

Bugünkü mantıkta ilimler, genel olarak dört ana kısma ayrılmaktadır: *Matematik ilimler, fizik ilimler, biyolojik ilimler* ve *sosyal ilimler.* (O. Yüksel)

METON, M. Ö. V. yüzyılda Atina'da yaşayan Yunanlı astronom. M. Ö. 432'de, 19 yıllık Jülyen döneminin karşılığı olan bir devre tesbit etmiştir. Buna Enneakaidekaeteris (19 yıllık devre) veya M. Devresi adı verilmiştir.

METRODOROS, Sakızlı, M. Ö. IV. yüzyılın başında yaşayan bir Yunan feylezofu. Kendisine "şüphecilik" (Fr. scepticisme; Yun. skeptesthai = gözetlemek, incelemek) felsefesinin kurucularından biri gözü ile bakılır.

METRONOM, musikide, musiki eserlerinin hareketini tayine yarıyan âlet. Çeşitleri vardır. Bugün kullanılanı, J. - N. Maelzel (1772 - 1838) tarafından yapılmıştır. Daha önceleri, başka sistemlere dayanan M.'lar kullanılıyordu. Maelzel Metronomu (ki "M.M." diye işaret edilir) basit bir saatin âletine benzer bir cihazı muhtevî piramid şeklinde bir kutudan ibarettir. Kutunun önü açıktır. Boylu boyunca uzanmış bir madenî plakada 40'dan 208'e kadar rakamlar yazılıdır. Bu plakanın önündeki ibrenin ağırlığı hangi rakamın önüne getirilirse, âlet o derecede ağır veya yürük tik - tak'lar yapar. Her musiki parçasının başında, parçanın hareketini gösteren bir rakam bulunur ve bu rakamın notanın hangi kıymetine (yani ikilik mi, dörtlük mü, sekizlik mi olduğuna) göre değer alacağı

METRONOM

da işaret edilir. Bu şekilde meselâ dörtlü bir nota şeklinin 120 rakamına tekabül ettiği işaret olunmuşsa, o parça, bir dakika zarfında (60 saniye) 120 adet dörtlük nota geçecek harekette icrâ olunacak demektir. Âlet işletilmek suretiyle, tik - tak'lara tâbî olunur. Bu şekilde dörtlüklerin imtidâdı tayin edilir. Bir musiki parçasında, baştan sona kadar aynı hareket muhafaza edilmediği, hele usûl geçkilerinde hareket büsbütün değiştiği için, her değişen yere, parçanın tâbî olacağı yeni harekete âit rakamın işaret edilmesi lâzımdır. Fakat bu şekilde dahi, M.'un rolü mutlak değildir. Zira bir musiki parçası, nuance (b. bk.) denilen bir takım hususiyetlerle meşbûdur. Estetik değer, bu şekilde teşekkül eder ve kendini gösterir. Bu nuance'lar ise, M.'un mutlakıyetine meydan vermez. Meselâ cresc. ve dim. esnasında hareket, büyük bir hızla değişir. Bütün bunlar, esas itibariyle M.'un rolünü kıymetten düşürmek değildir. Bilhassa parça üzerinde çalışılırken, hele mübtedîler için, metronom, hemen mutlak bir değer kazanır Fr. métronome, İng. metronome, Alm. Metronom, Taktmesser, İt., İsp., Port. metronomo (vaktiyle bu âlete Fr.'da "métromètre" denilirdi). (Y. Ö.)

METSU, Gabriël (Leiden 1629 - Amsterdam 1667), Holandalı ressam. Gérard Dou'nun öğrencisi olarak kabûl edilir. Günlük yaşayışla ilgili sahneleri tespit eden ressamların en kabiliyetlilerinden biridir. Eserleri arasında en sevilenleri şunlardır: "Kahvealtı" (Amsterdam); "Musiki dersi"

METSU, Gabriël : "Musiki Dersi" (National Gallery, Londra)

(National Gallery, Londra); "Asker ve genç hanım" (Louvre, Paris).

METTERNICH, Klemens Wenzel Nepomuk Lothar, Fürst (Prens) von M. (Koblenz 1773 - Viyana 1859), Avusturyalı devlet adamı. Babası Georg von M. (1746 - 1818), Avusturya'ya âit Belçika vali (Statthalter)'si (1791 - 1794) olup, 1797 - 1799 yıllarında Avusturya İmparatorluğu'nu Rastatt Kongresi'nde temsil etmiştir. M. 1788 - 1790 yıllarında Strasbourg (Strassburg)'da, sonradan Mainz'de hukuk, devlet hukuku ve tarih, daha sonra Viyana'da tabiat ilimleri ve tıb okumuştur. Rhein yakınlarında ve Belçika'da görevle bulunduğu bir sırada Fransa ihtilâli kopmuştur. M., bu ihtilâlin amaçlarını bütün ömrü boyunca nefretle karşılamıştır. M. üç kere evlenmiştir. Birinci eşi (1795'te) Eleonore (1775 - 1825), başbakan Kaunitz'in torunu ve mirascısı idi. M. 1801' den itibaren Drasden'de, 1803' ten itibaren de Berlin'de elçilik yapmıştır. Berlin'de Gentz ile arkadaşlık kurmuştur. M. 1806'da Paris büyükelçisi olmuş ve oradan yazdığı raporlarla 1809 harbinin patlamasında büyük rol oynamıştır. Avusturya'nın yenilmesinden sonra M. (8 ekim 1809) Kont Stadion'un halefi olarak dış işleri bakanlığına atanmıştır. Napoléon'a karşı takib ettiği ihtiyatlı politika ile Avusturya'ya bir kaç yıllık bir barış kazandırmıştır. Marie Louise'i Napoléon ile evlendiren M. olmuştur.

METTERNICH, Klemens Wenzel Nepomak Lothar, Fürst (Prens) von

Napoléon'un Rusya'ya karşı seferine (1812) bir yardımcı kolordu ile katılmış ise de, bunun önemli muharebelerden uzak kalmasını ve böylece Avusturya'nın askerî bakımdan yıpranmamasını sağlamıştır. 1813 yazında Prusya - Rusya ittifâkına katılmış ve Napoléon'a karşı son savaşların diplomatik idâresini eline almıştır. Viyana Kongresi (1815)' nde Avusturya için Alman Birliği (Deutscher Bund)'nde ve İtalya'da en büyük devlet rolünü sağlamıştır. 1821'de Hanskanzler, Hofkanzler ve Staatskanzler (Ev, Saray ve Devlet Şansölyesi) ünvanlarını kazanmıştır.

Politika ilkeleri, millet üstü imparatorluk (übernationale Monarchie) düşüncesine dayanarak, 1815'te kurulan Avrupa nizamının muhafazasını; bu nizamı bozabilecek ve meşrû hükümdarlığı sarsabilecek devrimci hareketlerin hepsinin bastırılmasını amaçlıyordu.

Böylece genel barışın korunması ve kurulmuş devletler dengesinin muhafazası için çalışmıştır. Bu sisteme "M. sistemi" (M. sches System) adı verilmiştir. Bu amacı sağlamak için ve dış düzeni sarsabilecek her hareketi ezmek için, Avrupa'nın büyük devletlerinin birleşmesini ve meşrû hükümdarları korumalarını sağlamıştır. Prusya ile Alman Birliği'nde işbirliği yapmış ve muhafazakâr devletlerin, yani Prusya, Avusturya ve Rusya'nın ayrıca bir ittifak kurması için çalışmıştır. Bu ittifâka Kutsal İttifak (Sainte Alliance) adı verilmiştir. Karlsbad Kararları (1819), Aachen (1818), Troppau (1820), Laibach ve Verona (1822) Kongreleri, M.'in Avrupa'da en etkili şekilde rol oynadığı zamanlarda meydana gelmiştir. Yunanlılar'ın Osmanlı İmparatorluğu'na karşı çıkardıkları ihtilâli tasvib etmemiştir. Bu hususta İngiltere ve Rusya'dan ayrılarak, Türkler'in, Balkanlardaki Hıristiyan milletler üzerindeki hâkimiyetini devam ettirmek istiyordu. Bu meşrûluk için çalışmasında, M.'in en büyük hasmı İngiltere olmuştur (Canning, Palmerston). İngiltere özel olarak M. Avusturyası'nın İtalya'ya güttüğü politikaya karşı direnmişti. Aş. yu. 1825'ten sonra M.'in Avrupa politikasında oynadığı rol tedrîcen zayıflamıştır. Avusturya'da M.'in kurduğu sistem (Sansür ve polis kontrolü) 1825'te Kont Kolowrrat'ın içişleri siyasetini eline almasına kadar sürmüştür.

1825'te M., Niyâbet meclisine katılmıştır. Titiz muhafazakârlığı 1848 devrini hazırlayan sebepler arasındadır.

M. halk egemenliğine, halkın siyasette oynayabileceği her role karşı direnmekle beraber, her kültür ilerlemesini, özel olarak san'at ve ilim alanında iyi karşılıyordu. Böylece, özel olarak tabiat ilimlerinin ve endüstrinin gelişmesine yardım etmiştir. Devlet birliğini korumakla beraber, imparator II. Joseph'in birleştiriciliğini kabûl etmemiştir. 13 Mart 1848'de çekilmek zorunda kalmış, İngiltere'ye, sonra Belçika'ya kaçmıştır. Johannisburg sarayına gitmiş, 1851'de Viyana'ya dönmüştür. Burada, imparator Franz Joseph, ondan sık sık müşâvir olarak faydalanmıştır. (V. Örs)

METZ, Fransa'da şehir, Moselle départment'ının merkezi. Paris'in 312 km doğusundadır. Nüfusu: 107 500 (1968). Piskoposluk; VI. askerî bölgenin merkezi. Zengin bir müzesi vardır. Moselle ve Seille ırmaklarının birleştikleri noktada bulunan M. çok eski bir şehirdir. Galliea - Romalı geçmişinden kalıntıları şunlardır: Jouy - aux Arches su kemeri; Saint - Pierre de la Citadelle kilisesi ve başka yapılar. Orta Çağ'dan şu yapılar kalmıştır: Büyük Saint - Etienne katedrali (1250 - 1380) ki bulunan orta kısmı (naus) ve boyalı

METZ : Bir Ortaçağ şatosu

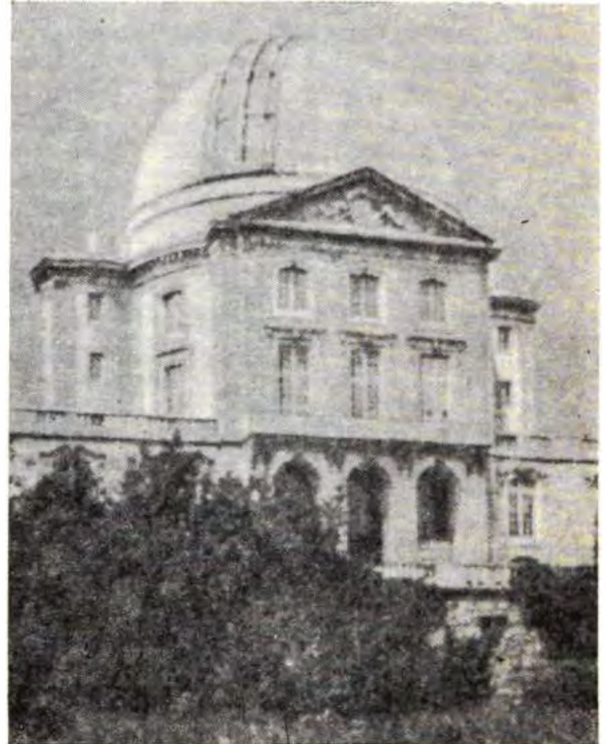
pencereleri özel olarak incelenmeğe değer; Saint - Vincent kilisesi (XIII. - XIV. yüzyıllar, cephesi XVIII. yüzyılda yapılmıştır) ve birçok eski evler. XVIII. yüzyılda yer alan büyük bir şehircilik hareketi, şehrin bir bölgesini değiştirmiştir. O yıllarda Place d'Armes adını taşıyan meydana, Hôtel de Ville (Belediye sarayı), adliye sarayı ve başka binalar yapılmıştır. Uzun yıllar boyunca M., Avrupa'nın en büyük garnizonu olmuştur. Bununla beraber son yıllarda endüstri ve özel olarak ticaret şehri olarak büyük değer kazanmıştır. M.'in başlıca endüstrileri şunlardır: Demir endüstrileri (maden yatakları bölgesine yakın); gıda maddeleri endüstrileri (bira fabrikaları); çimento fabrikaları, tütün ve kibrit fabrikaları. M. Fransa'nın en büyük canlı hayvan pazarlarından biridir (Moselle département'ında hayvancılık çok gelişmiştir). Böylece M., yakın endüstri bölgesinde toplanmış insan kitlelerinin yiyeceğini karşılar. General Kellermann, matematikçi Poncelet, şâir Verlaine, tiyatro yazarı François de Curel, bestekâr Gabriel Pierné, M.'te doğmuşlardır.

Tarih : Mediomatriç adını taşıyan Gallia'lı bir boyun başşehri olan M., Gallia'nın Romalılar tarafından fethinden sonra, ülkenin en önemli şehirlerinden biri olmuştur. Germen istilâlarından çok zarar görmüş; Brunehaut ve I. Sigeber'in idâresinde Austrasie krallığının başşehri olmuştur. Önemli bir piskoposluk ve büyük bir ekonomi merkezi olan M., Karolenjler zamanında parlak bir kültür merkezî hâline gelmiştir. Çok sayıda bir Yahudi cemâatine sâhip idi. Piskoposluk dünyevî kudret merkezi olarak zâfa düşünce, orta sınıf 1234'de şehrin idâresini ellerine almışlardır. 1275'te ortaya çıkan ekonomik bunalım, kuvvetlerini sarsmıştır. Şehre hâkim olan asılzadelere karşı ayaklanan tüccarlar, 1468'de kendilerini korumak teklifinde bulunan kral XI. Louis'yi reddetmişlerdir. Reformcu Guillaume Farel'in yaydığı Protestanlığı kabûl eden M., her şeye rağmen Kalvinizm'in bir kalesi hâline gelmemiştir. Nihayet şehir kendi isteği ile Fransa'ya katılmış (1552) ve Fransa kralından bir özel korunma idâresi elde etmiştir. Bu özel rejim, ancak 1663'te bir parlement (idâre meclisi)'ın kurulmasıyle son bulmuştur. O tarihten sonra M., bir Fransız şehri olmuştur.

M., İmparator V. Karl tarafından muhâsara edilmiş ve François de Guise tarafından savunulmuştur. İmparator'un ordusu geri çekilmek zorunda kalmıştır (8 Ekim 1552 - 1 Ocak 1553). 1870'te yapılmış Alman - Fransız savaşları (14 - 18 Ağustos 1870)'nda Fransız Lorraine ordusu geri çekilmiş, M.'e kapanmış ve 27 Ekim 1870'te teslim olmuştur.

MEUDON, Kuzey Fransa'da şehir, Versailles arrondissement'ında Seine - et - Oise département'ında bucak merkezi. Paris'in 4 km güney - doğusunda 1 150 hektar kaplayan Bois de M. (M. ormanı)'un kenarında bulunur. Nüfusu 43 000 (1968). Yeni kurulan Hauts - de - Seine département'ına alınan M., oldukça eski bir şehirdir. Rabelais, Ronsard, Ambroise Faré, Etampes düşesi, Armande Bejart, Wagner ve Rodin burada oturmuşlardır. Etampes düşesi burada bir şato yaptırmış ve geniş bahçeler düzenlemiştir. Rodin'in villası "Villa des Diamants" adıyla meşhurdur.

Château - Vieux adını taşıyan şato, 1804'te yıkılmıştır. Château - Neuf yapısına ait olup, 1706'da Mansart tarafından inşa edilen bir bina 1870'de yanmış, sonra yeniden yaptırılmıştır. Bugün astronomi rasathanesi burada yerleşmiştir. Bas - M. (Aşağı M.) adını taşıyan semt, Seine ırmağının sol kıyısında uzanır ve bir endüstri merkezi durumundadır. Burada otomobil, uçak ve basma kalıp fabrikaları bulunur.

MEUDON : Rasathane

Chalais parkında, havacılığa âit etüt ve araştırmalar millî bürosunun "Soufferie" (Körük takımı)'si kurulmuştur.

METZINGER, Jean (Nantes 1883 - Paris 1956), Fransız ressamı. İlkin "Fauve" hareketine katılmış, 1908'den sonra "Kübizm"'i kabûl etmiştir. Bu devrenin eserleri şunlardır: *Femme face et profil* (Önden ve yandan görülen kadın) [aş. yu. 1917]; *La Tricoteuse* (Örücü kadın) [1919]; her iki tablosu da Musée National d'Art Moderne'dedir. Albert Gleize ile birlikte *Du cubisme* (Kübizm hakkında) [1912] adlı bir yazı yayınlamıştır. 1921'den sonra resimlerinde "gerçekcilik"'e dönüş göze çarpar.

MEURTHE - ET - MOSELLE, Fransa'nın doğusunda, Lorraine'de bir il. Yüzölçümü 5 280 km²; nüfusu: 707 700. Merkezi: Nancy. M., şimdiki biçimini tarihin değişkenliğine borçludur. Kuzeyi, Belçika ile Luxembourg sınırları boyunca uzanır ve Longwy endüstri bölgesini (madencilik) içine alır. Bölgenin en dar ve uzun kısmı, Audun - le - Roman'dan Poat - à - Mousson'a kadar uzanır. Côtes de Moselle M. sırtları bölgesinin arkasını teşkil eder. Buralarda çeşitli kültürler uygulanmakta, özel olarak tahıl ve hayvan yetiştirilmektedir. Bu topraklar, Lorraine demir havzasının bir kısmını içine alır. Madencilik ve özel olarak demircilik Orme vâdîsinde ve Briey ile Pont-à - Mousson civarında yerleşmiştir. Département'ın güney - batı kısmı Woëvre'ün güney ucunu içine alır. Woëvre bölgesi rütubetli olup ormanlar ve gölcüklerle kaplıdır. Toul kentinin batısında uzanan Côtes de Meuse bölgesinin bir küçük kısmı da M. et M. ilinin içinde bulunur. Haye ormanı, Nancy ve civarının üzerinde yükselir. Nancy bölgesinin güneyindeki Vermois bölgesi gittikçe hayvan yetiştirimini geliştiriyor. Lunéville kentinin çevresini teşkil eden güney - doğu bölgesi Lorraine platosuna âit olup, birçok yerleri kumtaşlıdır. Nancy bölgesi (Pont - Saint - Vincent, Frouard; Pompey)'nde demir filizlerinin işlenmesi sayesinde ağır madencilik gelişmiştir. Öbür yandan da Dombasle tuz ocaklarının işlenmesi sonucunda kimya endüstrisi de gelişmiştir. Öbür ekonomik faâliyetleri (çanak çömlek, tekstil, gıda maddeleri) ancak ikinci derecede öneme sahiptir. Ancak, biracılık da önem kazanmıştır (Champigeulles). Deir'in orada bulunması nüfusun taksiminde büyük rol oynamış ve endüstrinin gelişmesine yaramıştır. Endüstri, sâkinlerin % 50'sine iş sağlar. Bu sebeplerle départment'ın ekonomik önemi büyüktür.

MEUSE, Fransa'nın doğusunda bir il. Yüzölçümü: 6 241 km², Nüfusu: 220 600 (1966). Merkezi Bar - le - Duc. İlin batı bölümü Champagne humide (rutubetli Champagne) adlı bölgenin doğu ucunu içine alır. İl, korular ve gölcüklerle kaplı olup hayvancılık merkezidir. Hayvancılık, Aisme ile Aire ırmaklarının sınırladığını ormanlık küçük Argonne masifinin başlıca ekonomik kaynağıdır. M. vâdîsi Hauts de M. adını taşıyan dağlık bölgeyi arkadan sınırlar. Bu dağlar, batıya doğru yönelerek doğudaki Woëvre çukurunun üzerinde devam eder. Woëvre'ün toprağı killidir, amma bunun balçıkla örtülü bölgelerinde tarım yapılır. Département'ın Barrois adını taşıyan güney bölgesinde geniş fundalıklar ve ormanlar bulunur. Bütün bu bölge, M. vâdîsini çerçeveleyen platonun üzerindeki peyzajı andırır. Barrois, nüfusunun büyük bir kısmını kaybetmiş bir bölge olup, ancak koyun yetiştirerek yaşar. Tarım, Saulx, Ormain ve M. vâdîlerinde ve balçıklı topraklarda yapılır. Bu département, I. Cihan Savaşı'nda çok zarar görmüş olup, hâlâ izlerini taşımaktadır. Başlıca ekonomik kaynağı sığır ve koyun yetiştirmedir. Endüstri, département'ın güneyinde toplanmış olup, küçük madencilik, çanak çömlek ve başkalarından ibârettir. Ekonomik bakımdan ikinci derecede rol oynayan bu endüstriler, Lorraine'in demir havzasına yakın olan Commercy, Bar - le - Duc ve Ligny - en - Barrois bölgelerinde toplanmıştır. En büyük şehirler Verdun, Commercy ve Bar - le - Duc'tür.

MEUSE, Fransa, Belçika ve Holanda'da ırmak. Uzunluğu 950 km kuzeye doğru Langres platosunun eteğinden akmağa başlar. Orta ve Üst jürasik kalker'den yapılmış platoyu deler ve burada geniş bir vâdî açar. Vâdî'nin iki yanı "côte" adını taşıyan sarp bayırlarla sınırlanmıştır (Côtes de Meuse); Verdun, Sedan, Charleviller'den geçtikten sonra Ardenne dağlarını aşar.

Burada açtığı vâdî dar ve dolambaçlıdır. Irmağın bu bölümü Fumay ve Givet şehirlerinden geçer. Namur yakınında başlıca kolu olan Sambre ırmağı ile birleşir. Bundan sonra "Pays noir" (Kara ülke) adını taşıyan kömür yatakları bölgesinden geçer. Liège şehrine, sonra da Maastricht'e gelir. Bundan sonra ovaya iner. Rhein'e hemen hemen paralel olarak akar ve Rhein'in bazı kollarına karışır. Böylece Kuzey denizine girer. M. denize aktığı yerden Sedan'a kadar gemilere açıktır. Sedan ile Vivet arasında 1 350 tonluk düz mavnalar çalışır.

MEUSNIER DE LA PLACE, Jean Baptiste (Tours 1754 - Mainz 1793), Fransız askerî ve âlîmi. Monge'un öğretmeni olmuş, 1776'da düzeylerin eğriliği konusunda geometrik bir araştırma yapmıştır. Mühendis subay olarak Cherbourg limanında yapılan büyük çalışmalara katılmış (1778 - 1789); Lavoisier'nin deneylerinde bu âlim ile işbirliği yapmıştır. Rhein ordusunda tümgeneral olmuş; 1784'te Fen İlimleri Akademisi'ne girmiş ve Mainz'de yaralanarak ölmüştür.

MEVÂCİB (Arapça: Vecbe, bir insanın bir günlük yiyeceği; el - mevcib'in çoğulu), maaş, aylık, ücret, ulûfe (b. bk.) anlamında olup, Osmanlı İmparatorluğu'nda Kapıkulu Ocakları erlerine her üç ayda bir ödenen maaşın karşılığı olarak kullanılmıştır. M., çoğul olmakla, eş anlamdaki maaş da, bazı yerde maaşhâ olarak çoğul şekli ile geçmektedir. Osmanlı mâliye terimleri arasına girişi, her hâlde, Mısır Memlûk sultanlığı teşkilâtından olmalıdır. M.'in ihrâcı yani kapıkulu ocaklarının maaşlarının dağıtımı M. telhîsi ile olurdu. Aylıklar verilmeden önce, yeniçeri efendisi (b. bk.) vezîr-i âzam'ı ziyaret ederek, verilecek M.'in icmâl defterini sunardı. Sadrâzam da, bu defteri bir telhîs ile padişaha arz ederek, M.'in ödenmesi için bir hatt-ı hümâyûn alırdı. M.'in ödenmesi, üç defterle yapılırdı. Birinci defter, yeniçeri efendisi dairesinde tutulan ve bir evvelki defterle bağlantılı olan asıl defter idi. M. bu deftere göre ödenir ve, defterin üstünde, düzenlendiği tarihte yeniçeri ağası olan kimse ile yeniçeri yazıcısının adı bulunurdu. İkinci defter, mükerrer adını taşır ve piyâde mukabelecisine verilirdi. Maaşlar ödeninken asıl ile mükerrer karşılaştırılarak kayıtların doğruluğu tesbit edilir, hatâlar düzeltilerek yanına Sah (sahîh, doğru) işareti konurdu. Üçüncü defter ise padişaha takdim edilen defter idi ki, hazîne-i âmire'ye konduğu için, Hazîne Defteri adını taşırdı. Üçüncü defter Sultan III. Murad zamanından itibaren terk edilmiş ve M.'in dağıtımı 1826'ya kadar iki defter üzerinden yapılmıştır. (İ. Parmaksızoğlu)

MEVÂLÎ (Velî/Velâ kökünden Mevlâ ve Molla'nın çoğulu), bu kelimenin pek çok anlamı vardır (efendi, mâlik, sâhib, nîmet veren veya mîmetlenen, köle, köle satın alan yahut satan, dost, komşu, halef, konuk, ortak, oğul, amca, amca oğlu, yeğen, hısım, yakın gibi). Kuzey Afrika'da tekil birinci şahıs şekli ile Mevlây - Mulây; doğu ülkelerinde çoğul birinci şahıs olarak Mevlânâ yani Efendimiz şeklinde büyüklere ve genellikle din adamları ile bilgin ve bilgelere karşı söylenen saygı sözünün çoğuludur. Ayrıca M., idâre ve hukuk alanında, iki deyimin de karşılığıdır. İdârî bakımdan M., Osmanlı İmparatorluğu'nda, belde kadılarına kadar derecelendirilen rütbelerin toplu adıdır. M., önce ikiye ayrılmakta idi. Günde 300 akça yevmiyeleri olan kadılar ile 500 akça yevmiyeleri olan kadılar iki derecede sıralanırlardı. M.'nin hizmete göre derecelendirilmesi ise, dört kademede yapılmıştır. En aşağı kademe, Devriye M.'si adını taşırdı. Bu kadılıklar, Bağdad, Maraş, Bosna, Sofya, Belgrad, Ayıntab, Erzurum, Tarablusgarb, Beyrut, Adana, Van, Rusçuk, Sıvas ve Çankırı idi. İkinci kademe, Mahrec M.'si adını almakta olup Kudüs, Haleb, Yenişehir (Tesalya), Galata, İzmir, Selânik, Eyüb, Üsküdar, Girid ve Trabzon kadılıklarından oluşuyordu. Üçüncü kademe, Bilâd-ı Hamse Mevleviyetleri adı ile bilinmekte olan Edirne, Bursa, Şam, Mısır, Haremeyn (Mekke ve Medîne) ile Filibe kadılıkları idi. Bunların üstünde, M.'nin en yüksek derecesi olan, İstanbul Kadılığı bulunuyordu. M.'nin tâyinleri, önceleri, kazaskerler tarafından inha edilerek sadrâzamların arzı ile yapılırdı. XVI. yüzyılın son çeyreğinden itibaren de, Şeyhülislâmlar'ın arzı ile yapılmaya başlanmıştır. 1908 İkinci Meşrutiyeti'nden sonra ise, Meclis-i vükelâ (Bakanlar Kurulu) kararnameleri ile yürütülmüştür. M., rütbe itibariyle, beylerbeyileri yani iki tuğlu valiler ile aynı derecede itibar olunurlardı. Süreleri bir yıl olup, her yıl Muharrem ayında, Şeyhülislâm Rüûs Kîsedârı tarafından düzenlenen M. veya Arziye defteri gereğince sadrâzam tarafından padişaha takdîm olunmakla tayinleri icra edilmiş olurdu. Görev yerlerinin adı mevleviyyet deyimi ile anılır ve M. görevlerini bir nâib (b. bk.) eliyle yürütürlerdi. 1795'te, III. Selim zamanında yapılan ıslâhâtta, pek yaşlı ve hasta olanlar dışında, bütün M.nin görevlerini tâyin mahallerinde bizzât yapmaları kararlaştırılmıştır. Kendilerine mahsus kıyafet ve kavukları olan M., açıkta kaldıkları sırada, bir arpalık (b. bk.)'la geçimlerini sağlarlardı (Bk. KADI VE KADILIK).

Hukukî bakımdan M., Arap toplumunda İslâmdan önce bulunduğu gibi, Müslümanlıkla, hukukî durumları daha da belirlenmiş bir sınıf olarak meydana gelmişlerdir. Hâkim sınıf ile köleler arasında azadlı köle veya esirlerden oluşan bu sınıf, bağlı olduğu aileye, kabîleye veya beldeye mensup insan gurubunu meydana getiriyordu. Bu hususiyetleri ile, Roma imparatorluğundaki Libertinus yani azadlı kölelere benzemekte idiler. Cahiliye Devri'nde M.'de hangi dinden olursa olsun sahip bakımından bir fark gözetilmemekte iken, Müslümanlık, Mecûsî, Yahudî ve Hıristiyanlar'ın M. sahibi olmalarını yasaklamıştı. M., üç kategoriye ayrılıyordu. Itık M.'si, köle ile mevlâsı yani efendisi arasında, hürriyetini satın alma yoluyla olur ve mükâtebe yani yazışma suretiyle bağlanırdı. Bir köle bahası olan parayı çalışarak kazanıp mevlâsına ödemekle hürriyetini elde ederdi. Ödemede çeşitli yollar, taksit, kefil, rehin v.b. usuller geçerli idi. Akid M.'si, bir şahsa, bir kabîleye veya beldeye intisap ve mülâzemetle meydana gelirdi. İslâm fütûhâtı ile Arap hâkimiyetine giren kavimler, eski Mezopotamyalılar, Suriyeliler, İranlılar, Türkler, Hind ve Berberler v.b., bu usulle, Arap kabîlelerinin M.'si olmuşlardır. Akit M.'sinde Arap muharibler hâkim sınıf, mağlûb kavimler ise mülâzemet, muhaletât ve muâşeret yoluyla Arap kabîlelerine mensup oluyorlardı. Bu anlaşmaya "velâyi'l - müvâlât" denir. Müvâlâtta, bir şahsın veya topluluğun "siz, bizim mevlâmızsınız. Ölürsek, mirasımız size kalır; sağ oldukça, bizi korur ve müdafaâ edersiniz" teklifinde bulunması, karşı tarafın da "kabûl ettim" demesi ile akid yapılmış olurdu. Rahim M.'si ise, bir kabîle erkeklerinin M. ile evlenmelerinden hâsıl olurdu. M. hürden aşağı, köleden üstün tutulurdu. Ama hususî hükümlerde, hür gibi muamele görmezdi. M., hür bir kadın veya kızla evlenemezdi. Diyeti de, köle imiş gibi, yarı yarıya ölçülürdü. Kısasta da, cezası yarı olarak tespit edilirdi. Itık M.'si mevrûs olur, vâris olamazdı. Akid M.'si, hiçbiri olamaz; Rahim M.'si ise, her iki hakka da sahip bulunurdu. Bu hukukî düzen, Hulefâ-yi Râşidîn ve Emevîler devrinde geniş ölçüde ve yaygın olarak kullanıldı. Bunun sonunda, İslâm İmparatorluğu'nda hâkim sınıfı teşkil eden Araplar'ı azınlıkta bırakacak büyük bir M. kitlesi ortaya çıkmış oldu. Emevîler, bu kesif M. kitlesine karşı Arap hâkim sınıfı korumak için kesin ve sert tedbirler aldılar. Bu da, M.'nin Emevîlere karşı teşkilâtlanmasına yol açtı, devamlı isyanlara kaynaklık etti (Bk. ALEVÎLER, HÂRİCÎLER). Ancak bu dönemde Araplar İslâm devletinin sadece siyasî ve askerî mes'eleleri ile ilgilenmekle, çoğu eski medeniyetlere mensup kavimlerin çocukları olan M., İslâm dünyasının kültür, ticaret ve san'at alanlarında üstünlüklerini devam ettirdiler ve İslâm medeniyetinin hakikî kurucuları oldular. (İ. Parmaksızoğlu)

MEVDÛD (Şehâbüddevle Ebü'l - Feth, 1021 - 1049), Gazneliler Devleti hükümdarı. Sultan Mes'ûd'un oğlu olup, 1021 yılında doğmuştur. Dandanakan mağlûbiyetinden sonra babası, Hâce Ebû Nasr Ahmed'i yanına lala vererek, onu, Horâsan vâliliği ile Belh'i Selçuklular'a karşı korumakla görevlendirmişti. Birkaç ay sonra babasının kölelerin ve maiyet ordusunun isyânı sonunda tahttan indirilip ölürülmesi üzerine (Bk. MES'ÛD), süratle hareket ederek Belh'ten Gazne'ye geldi. O kışı Gazne'de geçirdikten sonra, tahtı gasb eden amcası Ebû Ahmed Muhammed ile oğlu Ahmed'e karşı yürüdü. Peşâver - Kâbil yolu üzerinde, iki taraf karşılaştı. Şiddetli bir savaş sonunda, M. galip geldi. Esir düşen amcasını ve oğullarını, babası yakalandığı zaman saygıda kusur etmeyen Abdürrahim hâric, hepsini öldürttü. Ayrıca, babasının felâketine sebeb olan isyana karışmış ne kadar köle ve asker varsa, onları da yok etti. Zaferi kazandığı yerde bir kasaba kurdurarak, adını Fethâbâd koydu. Ancak, Gazneliler Devleti'ne henüz kesin olarak hâkim sayılmazdı. Kardeşi Mecdûd, Multân'da kendisine karşı bir ordu toplarken, kurban bayramının üçüncü günü; yatağında ölü olarak bulundu. Böylece M., 11 ağustos 1041'den itibaren, kesinlikle Gazne hükümdarı oldu. M.'un bu başarısı üzerine Herat halkı, Selçuklular'ın bölgedeki hâkimiyetlerine son vererek, tekrar Gazne Devleti'ne bağlandılar. Ancak, Alp Arslan'ın işe müdahale etmesi üzerine, Gazne kuvvetleri geri çekilmek zorunda kaldı. Öte yandan, Hindûşâhiye racasının çevresinde toplanan Hintli racalar Lâhûr'u kuşatmışlardı. Muhasara devam ederken, Raca Suhpal'in ölümü üzerine, ittifak eden gruplar dağıldı. Bundan istifade eden M., karşı taarruza geçti. Sonipat ile birkaç kaleyi daha almağa muvaffak oldu. Horâsan ve İran'da iyice kuvvetlenen

Selçuklular'a karşı Fergana Karahanlılar'ı, Cürcan ve Taberistan hâkimleri ile ittifak yaparak sefere hazırlandı. Gazne'den hareket ettiği sırada kulunç illetine tutulmakla, geriye döndü ve aralık 1049'da öldü. M.'in ölümü üzerine, Gazneliler Devleti'nin, Dandanakan Savaşı ile kaybetiği toprakları geri alma emeli de artık sönmüş oldu. (İ. Parmaksızoğlu)

MEVDÛD (Kutbüddîn el - Ârec=Topal, hük. 1149-1170), Musul Atabeğleri'nden Zengîler (b. bk.) hânedânının üçüncü hükümdarı. İmâdüddîn Zengî'nin oğlu olup, 1149'da, kardeşi Gazi Seyfüddîn'in (b. bk.) ölümü üzerine, vezîr Cemâlüddîn Ebû Câfer Muhammed'in desteği ile, Musul'da hükümdar oldu. Ancak, öteki kardeşi Haleb emîri Nûrüddîn Mahmud, M.'un hâkimiyetini tanımamakla, Atabeğler ülkesi iki kardeş arasında bölüşülmüş oldu. Mahmud, Sincar'ı alırken, M. da Hums ve Rahbe'yi aldı. M., Haçlılar'a karşı sürdürdüğü savaşlarda, kardeşi Mahmud'la işbirliği yaptı. 1164'te, Harim'i geri aldı. Bu arada, vezîri el - Cevâd'ı azl ederek, hapse attırdı. 1170 eylülünde, 40 yaşlarında iken öldü. Yerine oğlu Seyfüddîn II. Gazi geçti. (İ. Parmaksızoğlu)

MEVKUFÂT, Osmanlı İmparatorluğu maliye teşkilâtında bir büronun adı. M. kalemi, başdefterdarın nezaretinde çalışan bürolardan biri olup, mes'ul âmiri mevkufâtî efendi veya mevkufâtçı unvanını taşırdı. M. kaleminin başlıca görevleri: Bâb-ı - Âlî ve dîvân-i hümâyûn memurları ile kapıkullarından sefere eşmeyenlerin (gitmeyenlerin) timarlarından sipâhilere verilmeyerek hazinece zabtolunanları, beytü'l - mâl ve yâve (kaçkun - ele geçirilen başı boş hayvan bedelleri) ile öteki mevkuf gelirlerin işlemlerini yapmak; fethedilen toprakların deftere geçmesinden sonra kaza ve köylerin avârız ve nüzûl bedeli denilen vergilerini, serhad boylarındaki debboyların hesaplarını; devlet satın alma işlemlerini; savaşlar süresince vilâyetlerden gönderilen iâşe maddelerinin; araçların; tahsisâtın; ot, saman, yem gibi bineklere ait zahirenin ve dolayısı ile vezirlere, beylerbeyi, sancakbeyi görevlilere verilen paraların hesabını tutmaktı. Bu işler için devlet merkezinde Anadolu ve Rumeli mevkufât kalemleri ile ganem (aded-i ağnâm) kitâbeti, navul kalemi, menzil kalemi ve kalemiyye dâiresi gibi alt büroları vardı. M. bürosu, dîvân-ı hümâyûn'da kubbe altına bitişik üçüncü kubbeli binada görev yapmakta idi. Vilâyetlerdeki görevlileri ise, mevkufçu yahut M. âmili unvânını taşıyordu. Rüsûm kalemi adını da taşıyan M. bürosunda, bu işler için, satın alınan top ve beygirlerin defteri, sefere eşmeyen sipâhilerin mahlûlât defteri, kürekçiler defteri, satın alınan zahirenin defteri, kira bedelleri defteri, vilâyet ve sancakların M. defteri, avârız teftiş defteri, bedel-i nüzûl defteri, avârız defteri, çiftlikât defteri, sürsat defteri, belderân ve lâğımcılar defteri, nüzûl bedelleri bekaya defteri, güherçile satın alma defteri, ahkâm defteri, ganem kitâbeti defteri, kalemiyye dâiresi defteri olmak üzere çeşitli defterler tutulurdu. M. bürosu, 1838'e kadar, şıkk-ı evvel defterdarlığına bağlı bir kuruluş olarak çalışmıştı. Maliye nezâretinin teşekkülü üzerine, cerîde nâzırlığına bağlanmış, az sonra da adı eshâm muhasebesi olarak değiştirilmiştir. (İ. Parmaksızoğlu)

MEVLÂNÂ CELÂLEDDÎN-İ RÛMÎ : bk. CELÂLEDDÎN-İ RÛMÎ.

MEVLÂNÂ MÜZESİ - TÜRBESİ, büyük Türk mutasavvıfı ve mütefekkiri Mevlânâ Celâleddin'in, Konya'da, türbesinin bulunduğu Konya Mevlânâ Dergâhı, 1927 yılında müze olarak düzenlenmiş, Mevlânâ ve Mevlevîlikle ilgili eserlerle birlikte, Türk san'at eserleri bu müzede sergilenmiştir.

Bugün M. M. olarak ziyarete açık bulundurulan Mevlânâ Türbesi ve Dergâhı bir Selçuklu ve Osmanlı yapısıdır. Türbe ve dergâh'ın bulunduğu yerin Selçuklular devrinde saraya ait bir "hasbahçe" olduğu ve Sultan Alâeddin Keykubad I. tarafından Mevlânâ'nın babası Sultânü'l - Ulemâ'ya bağışlandığı, Mevlevî kaynaklarında bahsedilir. Mevlânâ'dan 42 yıl önce ölen Sultânü'l - Ulemâ bu bahçeye gömülmüş, daha sonra Mevlânâ öldüğü zaman (17 Aralık 1273) cenazesi buraya getirilmiş ve babasının başucuna defnedilerek mezarı üzerine bir türbe yapılmaya başlanmıştır. Selçuklu emîri Süleyman Pervâne'nin eşi Gürcü Hatun, Emîr Alâeddin Kayser ve Mevlânâ'nın oğlu Sultan Veled'in malî yardımları ile mimar Tebrizli Bedreddin'e yaptırılan türbe, 1274 yılında tamamlanmıştır. İlk yapının, dört fil ayağına oturan silindir gövdeli ve konik kubbeli olduğu sanılmaktadır. 1396 yılında ve daha sonra Osmanlı padişahı Bâyezid II. devrinde onarımlar ve ilâveler yapılarak, içerisine kalemişi nakışlar geçilmiştir.

Bugünkü durumu ile, dört fil ayağı üzerindeki kemerlere oturan türbe, 25 m yüksekliktedir. Türbe gövdesi, dıştan 16 dilimli silindir şeklindedir. Gövde taş kornişlerle son bulmakta, bundan sonra yine 16 dilimli konik külâh, türbeyi örtmektedir. Gövde ve külâh zaman zaman yenilenen firûze (türkuvaz) renk çinilerle kaplıdır. Bu yüzden kubbe'ye, yeşil kubbe (Kubbe-i hadrâ) adı verilmiştir. Kubbe gövdesindeki lâcivert şeride sülüs yazı ile (Besmele ve Âyetü'l-Kürsî) yazılmış, külâhın tepesine altın kaplama bir alem yerleştirilmiştir.

Mevlânâ türbesi ve dergâhı külliyesinin batısı, derviş hücreleri ile, diğer üç yönü de duvarlarla çevrilidir. Batıda, müze meydanına açılan cümle kapısı (dervişan kapısı)'ndan M. M.'ne ve türbesine girilir. Güneydeki (Hadîkatü'l-ervâh= Ruhlar bahçesi) denen ve önceleri burada bulunan mezarlığa açılan kapıya (Bâb-ı Hâmûşân = Susanlar kapısı), kuzeyindeki çelebî dairesine yakın bulunan kapıya da (Çelebî kapısı) adı verilmiştir.

Giriş: Cümle kapısından mermer döşemeli, şadırvanlı bir avluya geçilir. Aynı yönde ve mescid'e ait son cemaat mahallinin sağında (türbe kapısı) vardır. Türbe kapısının iki ahşap kanadı Selçuklu motifleriyle süslenmiştir.

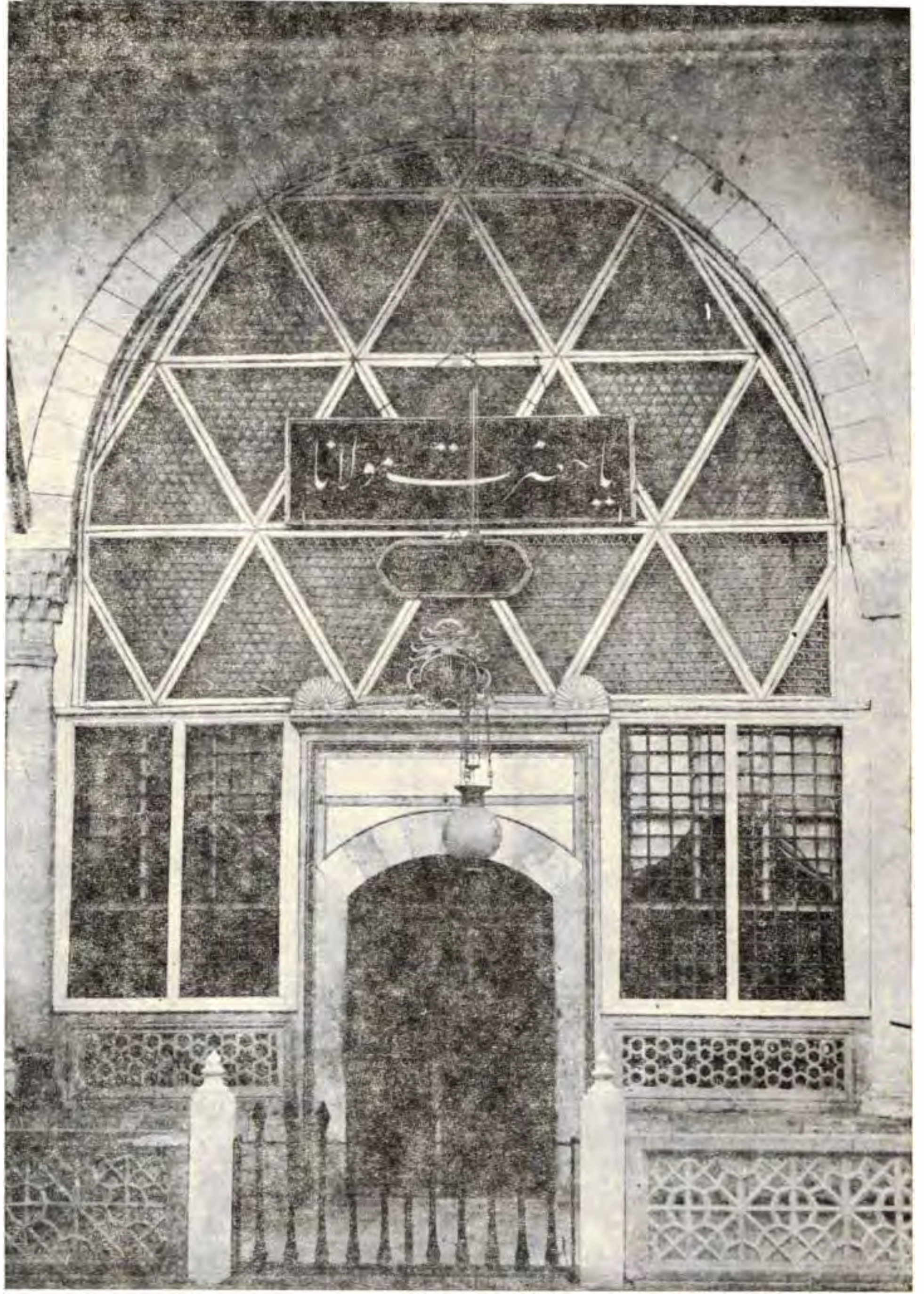
Tilâvet Odası (Hat Dâiresi): Türbe kapısından (Tilâvet Odası) diye adlandırılan evvelce dervişlerin Kur'an okuduğu, kubbeli, küçük bir salona girilir. Bu salon şimdi Hat (yazı) dâiresi olarak düzenlenmiş, Osmanlı Devri'nin tanınmış bazı hattatlarının yazdığı sülüs, nesih, tâlik yazı çeşitlerinde levhaları sergilenmiştir. Tilâvet odasından gümüş kanatlı ikinci bir kapıdan türbeye girilir. Gümüş kapının üzerindeki kitabeden 1599 yılında sadrâzam Sokullu Mehmed Paşa'nın oğlu Hasan Paşa tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır.

Türbe (Huzûr-ı Pîr): Gümüş kapı'dan (Huzûr-ı Pîr) denilen türbe salonuna geçilir. Üç kubbe ile örtülü bu salonun sağında ve karşısında, yüksekçe bir set üzerinde mezarlar vardır. Sağda, iki kubbenin örttüğü ve mezar sandukalarının bulunduğu setle karşısındaki iki kubbeli sete ve Mevlânâ'nın üzerindeki Yeşil Kubbe'ye (Kutupların kubbeleri) demek olan (Kıbâbü'l - aktâb) denmiştir. Salonun solunda, semâhâne ve mescidi ayıran kemerlerin altındaki sette ikişer sıralı 6 sandukaya (Horasan erleri) adı verilir.

Mevlânâ'nın sandukasının önünde, içten stalaktit dolgulu kubbeye (Post kubbesi) denir. Türbe girişinde ve ortadaki vitrinlerde Mevlânâ'nın eserlerinden Mesnevî'nin en eski yazma nüshaları ile tezhipli Dîvân-ı Kebîr ve Sultan Veled'in yazma dîvânı sergilenmiştir. Nişantası adlı, bronz üzerine altın ve gümüş kakma, figür ve desenlerle süslü büyük kazan burada teşhirdedir. Nişantası, İlhanlı sultanı Ebû Said Bahadır Han (1305 - 1335) için Musul'da yaptırılmış, 1333 yılında Mevlânâ Türbesine hediye edilmiştir.

Salonun sağında, Mevlânâ'nın sandukasını, Huzûr-ı Pîr'den ayıran gümüş bir şebeke vardır. Buna gümüş kafes denir. 1579 yılında, Maraş valisi Mahmud Paşa tarafından kalemkâr İlyas adlı bir ustaya yaptırılan kafesin üzerindeki gümüş plakada, şâir Manî'nin 32 beyitlik Türkçe bir şiiri yazılıdır. Kafesin altında iki basamaklı gümüş eşik bulunmaktadır. Gümüş kafesin güneyinde, Yeşil Kubbe'nin tam altında Mevlânâ ve oğlu Sultan Veled'in mermer sandukaları vardır. Sandukanın üzerine, 1894 yılında II. Sultan Abdülhamid tarafından hediye edilen, sırmalarla süslü bır örtü (pûşîde) örtülmüştür.

Mevlânâ Türbesi'nin yapımı sırasında Mevlânâ için yaptırılan, aynı zamanda Selçuklu ahşap işçiliğinin bir şâheseri olan ahşap sanduka, bugün Mevlânâ'nın babası Sultânü'l - Ulemâ'nın mezarı üzerindedir.

MEVLÂNA MÜZESİ : Türbenin girişi

Yeşil Kubbe'nin batısında ve Mevlânâ'nın başucunda Mevlânâ'nın eşi ve çocuklarının, Dergâhta postnişinlik makamına oturmuş çelebîler ve Mevlânâ soyundan gelenlerin, doğusunda da yine aynı soydan gelen çelebîlerin mezarları vardır. Böylece, Türbede 65 sanduka bulunmaktadır. Sandukalar değerli kumaşlarla, işlemeli pûşîdelerle örtülmüştür.

Semâhane: Semâhane, Yeşil Türbe'nin kuzeyindedir. Bitişiğindeki mescidle birlikte, XVI. yüzyılda Kanûnî Sultan Süleyman devrinde yaptırılmış, kubbeli bir salondur. Semâhane, semâ'ın yani (mukabele) denen Mevlevî âyîninin yapıldığı yer anlamına gelir. Kadın ve erkek ziyaretçilere mahsus, altlı - üstlü mahfelleri, naat okunan kürsüsü, musiki heyetine mahsus (Mutrip hücresi), post makamı vardır.

Semâhane'de bugün, Mevlânâ Türbesi ve Dergâhına ait musiki âletleri, rahleler, şamdanlar, kandiller, Mevlânâ'ya ait elbiseler sergilenmektedir.

Mescid: Semâhane'nin batı yönü bitişiğinde Dergâh mescidi vardır. Mescid'in asıl cümle kapısı batıda dergâh avlusuna açılır. Mescid'in mermer mihrabı ve tek şerefeli bir minaresi bulunmaktadır.

Mescid'deki vitrinlerde, cildlerine, tezhip ve yazılarına,

MEVLÂNA MÜZESİ : Türbenin içinden bir görünüş

tarihlerine göre müzelik değerde yazma kitaplar, kilim ve halılar sergilenmiştir.

Derviş Hücreleri: Türbenin batı yönünü çeviren, her birinde birer küçük kubbe ve baca bulunan Derviş Hücreleri, Mevlevî dervişlerinin oturması için 1584 yılında III. Sultan Murad tarafından yaptırılmıştır. Hücrelerin avluya bakan cepheleri, camekânlı uzun bir koridorla kapatılmıştır. Bugün bu hücrelerden ilk ikisi aynen muhafaza edilmiş, diğerleri (Halı ve kumaş pavyonu) olarak düzenlenmiştir. Pavyonda Selçuklu ve Osmanlı devirleri Türk halıcılığından seçkin örneklerle İstanbul, Bursa ve Bilecik'te dokunmuş Osmanlı devri kumaşları teşhir edilmektedir.

Mevlevî Matbahı: Derviş hücrelerinin güney yönünde Dergâh Matbah (mutfak)'ı vardır. Matbah, III. Murad devrinde ilâvelerle büyütülmüş, son onarımı 1867 yılında yapılmıştır. Matbah, hem dergâh yemeğinin piştiği yer, hem de ikrar veren yani tarîkata girmeği kabûl eden aday dervişler (nev-niyâzlar)'ın yetiştirildikleri Çilehane'dir. Çile müddeti 1 001 gün olup bu müddet zarfında nev-niyâzlar matbahta çalışır, usulüne göre hizmet ederler. Bu müddeti dolduranlar törenle, hücre sahibi (hücrenişin) derviş olur, kendilerine ayrılan hücrede otururlardı.

Matbah'ta bugün eski Mevlânâ Dergâhında kullanılmış çeşitli mutfak eşyaları bulunmaktadır.

Çelebî Dairesi (Kütüphane): Türbenin güney bitişiğinde, camekânlı geniş bir oda vardır. Önceleri, Dergâh şeyhlerinin misafir kabûl ettiği bu odaya (Çelebî Dairesi) denir. Bir penceresi (Niyâz penceresi) adıyle Türbeye açılır. Çelebî dairesi bugün müze ihtisas kütüphanesi olarak kullanılmaktadır. Kütüphanede yazma ve basma 6 bin cilt kitap mevcuttur.

M. M.'sinde ayrıca Abdülbaki Gölpınarlı, M. Ferid Uğur ve Mehmet Önder'in bağışladıkları üç özel kütüphane daha mevcuttur.

Meydan-ı Şerif (Müdürlük Bürosu): Derviş hücrelerinin güney yönünde ve matbah'ın bitişiğinde, bugün müdürlük bürosu olarak kullanılan (Meydan-ı şerif) adlı geniş bir oda vardır. Evvelce, dergâh şeyhinin dervişlerle sohbet ettiği bu odanın tavanı, 1867 yılında yağlıboya nakış ve resimlerle süslenmiştir. Ayrıca, müze avlusunun kuzeyinde ve Çelebî kapısı yönünde tek katlı bir binadan ibaret olan (Çelebî misafirhanesi) bulunmaktadır. Bugün lojman olarak kullanılan bu binada evvelce dışarıdan gelen dervişler misafir edilmişlerdir.

Şadırvan ve Şeb-i Arûs Havuzu: Müze avlusunda gök mermerden yapılmış bir şadırvan vardır. Şadırvan, 1512 yılında Yavuz Sultan Selim tarafından yaptırılmış ve suyu getirilmiştir. 1595 yılında Sultan Mehmed III., 1868 yılında da Sultan Abdülaziz, şadırvanı tâmir ettirmişlerdir.

Matbah'ın önünde de 6 köşeli mermer bir havuz vardır. Mevlânâ'nın ölüm yıldönümlerinde bu havuzun başında semâ edildiği için havuza (Şeb-i Arûs = Düğün gecesi) havuzu adı verilmiştir.

Mevlâna Müzesi avlusundaki türbeler:

Sinan Paşa Türbesi: Müze avlusunun güneyinde klasik Osmanlı türbeleri örneğinde bir türbedir. Kitabesine göre, 1574 yılında yaptırılmıştır. İçerisinde Karaman Beylerbeyi Sinan Paşa'ya ait bir sanduka vardır.

Murad Paşa Kızı Türbesi: Sinan Paşa Türbesi'nin kuzeyindedir. 1585 yılında vefat eden, Karaman Beylerbeyi Kuyucu Murad Paşa kızı Fatma Hatun için yaptırılmıştır. İçerisinde mermer bir sanduka vardır.

Hurrem Paşa Türbesi: Matbah'ın doğu yönü bitişiğindedir. Türbe, Kanûnî Sultan Süleyman devrinde vezir İbrahim Paşa tarafından şehid Hurrem Paşa için yaptırılmıştır. İçerisinde Karaman Beylerbeyi Hurrem Paşa ve Hacı Bey'e ait 2 mezar vardır.

Hasan Paşa Türbesi: Türbenin güney bitişiğindedir. 1573 yılında ölen Hasan Paşa için yaptırılmıştır. Kuzeyindeki pencerelerden biri Mevlânâ Türbesine açılmaktadır.

Müzenin güney avlusunda ayrıca, 1534 yılında ölen Mustafa Paşa oğlu Mehmed Bey'in de, 4 sütun üzerine oturan, kubbeli, küçük bir türbesi bulunmaktadır.

Müze avlusunda Osmanlı devri kitâbeleri ile tarihî mezartaşları sergilenmektedir (M. Önder)

MEVLEVÎ MUSİKİSİ, Mevlevî (b. bk.) tarîkatine mahsus musiki. Dinî Türk Musikisi'nin tasavvufî musiki kısmının mutlak şekilde en mühim dalıdır. Hiç bir tarîkat, Mevlevîlik kadar musikiye ehemmiyet vermemiştir. Mevlevî Musikisi'ne ait, büyük forme, âyîn-i şerîf (b. bk.) forme'udur. Âyîn-i şerîfler çerçevesinde, bir saz-söz musikisi de teşekkül etmiştir. Bu musiki, "semâ" (b. bk.) denen Mevlevî raksının yapılması sırasında icrâ edilirdi. Türk Musikisi bestekârlarının çok mühim kısmı Mevlevî, hattâ mühimce bir kısmı doğrudan doğruya "dede" denen Mevlevî dervîşidir. (Y. Ö.)

MEVLEVÎLİK, büyük mutasavvıf Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'ye uyanların ve onun yolundan gidenlerin, Mevlânâ'nın ölümünden sonra kurdukları tarîkatin adıdır. Bu tarîkat mensublarına da "Mevlevî" denir. Mevlevî kelimesi, Mevlânâ'ya nisbeti ifade etmekle birlikte, Kur'ân'daki: "Nereye dönerse Allah'ın likaasını (yüzünü) görürsün" anlamında olan "tevellâ" (dostluk) kelimesi ile de ilgili olduğu söylenmiştir.

Birçok tarîkat pîrleri gibi, Mevlânâ da, sağlığında bir tarîkat kurmayı hiç düşünmemiş; hiçbir zaman şeyhlik, pîrlik dâvası gütmemiştir. Mevlânâ'nın, dostları ile birlikte, Konya'da musikili semâ' meclislerine katıldığı, bu meclislerde semâ' yaptığı bilinmektedir. Çünkü, Mevlânâ'nın semâ'ı, ilâhî bir neş'enin, cezbenin ve coşkunluğun belirtileri sayılır. Semâ', Mevlânâ'dan sonra, "mukabele" adı ile yeniden düzenlenerek, Mevlevî tarîkatinin en mühim âyîni olmuştur.

Mevlânâ'nın ölümünden (1273) sonra oğlu Sultan Veled, babasının postuna, onun en yakın dostu ve hemdemi Çelebî Hüsâmeddîn'i oturtmuştu. Yaklaşık on bir yıl Mevlânâ postunda oturan Çelebî Hüsâmeddîn, Konya'da Mevlânâ'nın mezarı üzerine yaptırılan türbenin çevresine Mevlânâ âşıklarını toplamış olmakla ve M.'in kurucuları arasında yer almakla birlikte, M.'in asıl kurucuları Sultan Veled ve oğlu Ulu Ârif Çelebî sayılmaktadır.

Çelebî Hüsâmeddîn'in ölümünden sonra (1284), Mevlânâ'nın büyük oğlu Sultan Veled, Mevlânâ'ya uyan ve onu sevenlerin şeyhi olarak babasının postuna oturmuş; böylece, Mevlânâ Türbesi civarında ilk Mevlevî Dergâhı kurulmuştur. Bilgin, şâir ve teşkilâtçı olan Sultan Veled, Mevlânâ'nın düşüncelerde yaptığı reformu yaymağa ve dervişleri bir tarîkatte birleştirmeğe başladı. Önce, Mevlânâ'nın hiçbir nizâma

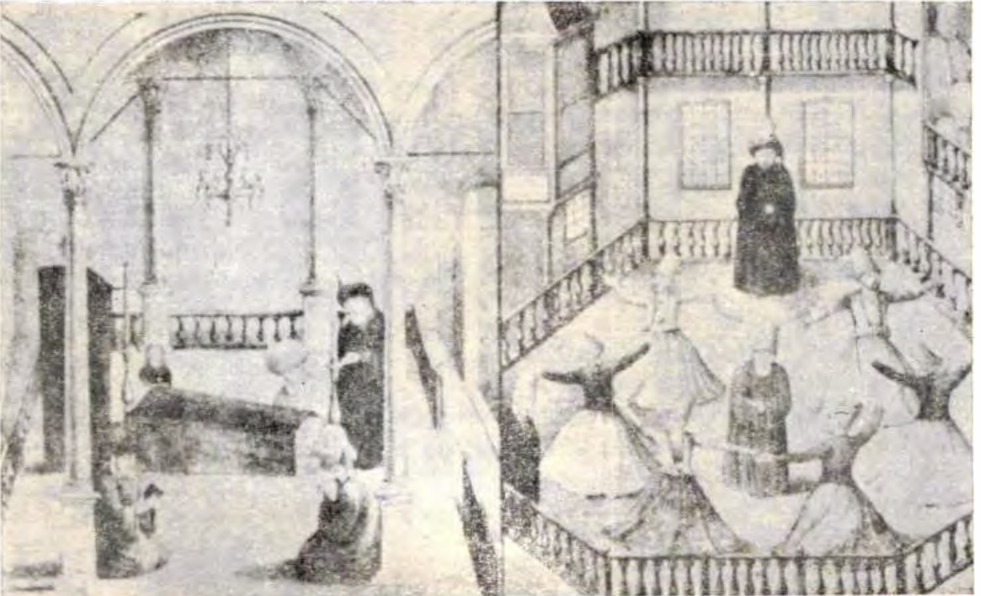
bağlı olmadan yaptığı semâ'ı, bir âyîn hâline getirdi. Birçok halleri babası Mevlânâ'ya benzeyen ve onun izinden giden Sultan Veled, babasını taklid eden eserler de yazmıştır. 1312 yılında ölmesinden sonra, Konya'da nüvelenmiş bulunan Mevlevî topluluğunun başına oğlu Ulu Ârif Çelebî geçti. Ulu Ârif Çelebî, M.'i yaymak üzere, Anadolu'da seyahatler yapmış; Tebriz'e, oradan da Merend'e kadar gitmiştir. Ondan sonra mevlevî postuna oturan "post - nişîn"ler, hep Mevlânâ'nın soyundan gelmiş ve "Çelebî" ünvânı ile tanınmışlardır. Ayrıca, Konya Mevlevî Dergâhı tarîkatin merkezi olmak üzere, Anadolu'da ve Osmanlı Devleti'nin hâkim olduğu çeşitli ülkelerde "dergâh, âsitâne, zâviye" adları ile, büyüklü-küçüklü, pek çok mevlevî dergâhı açılmış; M., yaygın bir tarîkat olarak, yüzlerce yıl yaşamıştır. İslâmiyette, Sünnî tarîkatlerin en büyüklerinden biri sayılan M., Mevlânâ'nın tasavvufî düşünceleri ve aşk felsefesi üzerine oturmaktadır. Mevlânâ'ya ve mevlevî inancına göre, "insanı gerçeğe ulaştıran, ilâhî özün sırlarına erdiren akıl değil, sınırsız Tanrı sevgisi ve doyumsuz ilâhî aşktır. Aşkın özünde sezgi vardır. İlâhî aşk ve sezgi, insan ruhunun kavrayış ve anlayış gücü, bilme, öğrenme yeteneğidir. Bu yetenekleri ile insan, kemâl'e (olgunluğa) ulaşır ve "insân-ı kâmil" olur. Dünya ve bütün gezegenler ilâhî aşkla, ilâhî cezbe ile dönerler; her varlık Tanrı'yı zikr eder". Zamanla ve bu inançlarla, "mukabele" denen "semâ' âyînî", âdâbı ve erkânı üzere düzenlenmiştir.

Mukabele, mevlevî dergâhlarında, semâ' - hânelerde yapılagelmiştir. Tasavvufî anlamdaki ilâhî aşkı ve cezbeyi, Mutlak Kemâl'i, Hakk'a vuslatı ve vuslat yolunun derecelerini temsil eden mukabele yani semâ' âyîni, en küçük teferrutâına kadar tesbit edilen usûl ve erkânla yapılır. Semâ' - hânelerde ney-zen, kudüm-zen, âyîn-hân naat-hân'lar gibi musiki erkânının bulunduğu ve sıralarına göre yerini aldığı mutrib'in önünde semâ' meydanı, onun da tam karşısında şeyhin postu vardır. Post'un ucundan semâ'-hâne girişinin ortasına kadar uzandığı farz edilen hayâlî çizgiye "Hatt-ı istivâ" denir. Bu, gerçeğe ulaşan, Vahdet'e giden en kısa yoldur.

Şeyh ise, bütün ilâhî sıfatlara mazhar olan, Mevlânâ'nın, Hak ilmi'nin ve Hakîkat-i Muhammediyye'nin mümessilidir. Post, en büyük mânevî makamdır ve kırmızı renklidir. Kırmızı, zuhur ve tecelli rengidir. Bilindiği gibi gece, gurub denen ve güneşin batması ile zuhur eden bir kızıllıkla başlar. Hazret-i Mevlânâ da, 17 aralık 1273 pazar günü akşam üstü, güneş gurub edip Konya ufuklarını kızıla boyarken bu âlemden öte âleme, can ve bekaa âlemine göçmüştür. Gündüz de, güneş doğarken başlayan ve fecir denen kızıllıkla belirir. Bundan dolayıdır ki, mânevî makam olan post, bir vuslat ve tecelli rengi olarak kırmızıdır.

Semâ (De Paris à Constantinople adlı eserdeki bir resimdir)

Mevlevîhânede Semâ (adı bilinmeyen fakat Türk olduğuna ihtimal verdiğimiz bir ressam tarafından yapılmıştır)

Konya'da her yıl yapılan Mevlânâ ihtifallerinde bir semâ gösterisi

Mutrib'ler, semâ' - zenler ve şeyh yerlerine oturduktan sonra, mukabele'de, ilkin, naat - hân tarafından "Naat-ı Şerîf" okunur. Bestekâr Itrî'nin bestelediği Naat-ı Mevlânâ, Hazret-i Peygamber'e en içli sesleniş lerle bir övgü olup "Ya Hazret-i Mevlânâ! Hak dost!" diye başlar. Sonra, ney taksimine geçilir; ney, asıl vatanı olan, kamışlığa özlemini dile getirir. Ney, İnsân-ı Kâmil'in senbolüdür ve yanık, içli sesi ile Hak'la vuslatın özlemini çeker.

Bundan sonra, Sultan Veled Devri denilen, "Devr-i Veledî" başlar. Musikinin temposu ile, âdâb ve erkân üzere semâ' - hâne ortasında şeyh, dergâh erkânı ve semâ' - zenlerle üç devirlik olan bu merasim, karşılıklı görüşmek, yani baş kesmekle (eğmekle) veya cemâl cemâle niyâz etmekle, mutlak varlığın kemâl zuhûrunu takdîs etmektir.

Semâ' - zenlerin başındaki külâh mezar taşına, sırtındaki hırka mezarına, tannûre'si de kefenine işâretir. Onlar dünya ilişkilerinden soyunmuş, Gayb âlemi'nin aşk pervâneleridir. Semâ' - hânenin sağ yanı, görünen, bilinen âlem; sol yanı da görünmeyen, bilinmeyen, Mânâ âlemi ve semâ' - zenler de Mânâ âlemi'nin erleri olarak kabûl edilir.

Devr-i Veledî, ölümden sonra dirilmeye, şeyhin rehberliği ve irşâdı ile ebedî hayata yönelmeye işarettir. Üç devirden birincisi (ilme'l - yakîn) Hakk'ı ilimle bilmeğe, ikincisi (ayne'l - yakîn) görüşle bilmeğe, üçüncüsü de (Hakka'l - yakîn) Hak'la bir olmaya delâlet eder.

Şeyh birinci devri tamamlarken, kıdemce en geri ve en genç olup nev-niyâz denilen semâ' - zenle karşı karşıyadır. Biribirine baş keserler ve böylece, tevazuu en güzel şekilde ifade ederler. Bu karşılıklı görüşme, ayrıca, biribirinin gönül kıblesinde secdeye varıştır. Üçüncü devir sonunda, şeyh postuna geçer, semâ' - zenler de yerlerini alırlar.

Devr-i Veledî'den sonra âyîn başlar. Semâ' - zenler, usûlünce, hırkalarını çıkarır, yani dünyevî ilgilerden soyunup mezarlarından sıyrılırlar. Bu sırada şeyh, postun önüne doğru yürür, baş keser ve herkes ona uyar. Semâ' - zenbaşı, ilerleyerek şeyhin sağ elini öper; şeyh de, onun sikke'sini. Bu, semâ'a "destûr" yani izin almaktır. Bundan sonra, birer birer, semâ' - zenler şeyhle görüşür ve semâ'a kanat açarlar. Semâ' ederken kol açan semâ' - zenin sağ eli - duâ eder gibi - yukarıya, sol eli de aşağıya açıktır. Bu, "Haktan alır, halk'a saçarız, hiçbir şeyi kendimize mal etmeyiz; görünüşte var olan, aslında ise, vâsıtalık eden bir sûretten başka bir şey değiliz" anlamına gelmektedir. Bir başka ifade ile de, "Göğe ağarız, yere yağarız; varlığımız Hakk'ın rahmetinde yok olmuştur" demektir. Semâ' - zenler hem kendi etrafında döner, hem de meydanı devr ederler. Felek (göklerin)'lerin, gezegenlerin, yıldızların ve dünyanın, güneşin câzibesi ile hem kendi etrafında, hem de güneşin etrafında devr ettikleri gibi. Semâ', bütün âlemlerin güneşi olan Tanrı'nın huzurunda bir devr-i âlem'dir.

Esasen semâ', gerçek varlığa ulaştıran, insanı kendinden geçiren bir cezbe vâsıtası, kendinden geçen kişinin can sarhoşluğudur. Mevlânâ'nın ifadesi ile: "Aşka kavuşmak, buluşmak sultanlığı için, perdeleri kaldırıp içeriye girmek devleti için gerekli can elbisesi"dir.

Semâ'ın birinci devresi, âlemleri seyr etmedir. Hakk'ın yüceliğini idrâktir. Bundan sonrası, "Selâm" olarak tecelli eder. Birinci selâm'da, âşıklar şüphelerden kurtulur, Tanrı'nın birliğine imân eder. İkinci selâm "Vahdet"i, Tanrı birliğini görüş hâline getirmedir. Üçüncüsünde âşıklar, görüşlerini biliş ve oluş mertebesine ulaştırırlar. Bu devrede âşıklar, kendilerini Mutlak Varlığın kemâl durağında yitirmiş, yok olmuşlardır. Son ve dördüncü devre de, Vahdet durağında ayak direyerek, kendi merkezleri çevresinde devr ederler.

Semâ' - zenbaşı, semâ'ı idâre eder. Semâ' - zenler, onun ayak ve baş işaretlerine göre, durumlarını ayarlarlar.

Semâ'ın üçüncü selâmında, şeyh de semâ'a girer. Hatt-ı istivâ'nın ortasında semâ' eden şeyh, şüphesiz, burada Mevlânâ'yı temsil etmektedir. Şeyh, semâ'dan sonra, yavaş yavaş ilerler; posta varması ile, semâ' da sona erer.

Her mevlevî dergâhının semâ' edilen bir semâ' - hânesi, mevlevî dervişlerinin oturdukları derviş odaları, şeyh dâiresi, mescidi ve dergâh yemeğinin piştiği mutfağı vardır. "Matbah" adı verilen mutfak, aynı zamanda, nev-niyâz denilen ve M.'ğe yeni girenlerin bin bir gün hizmet ettikleri, tarîkatin âdâb ve erkânı öğrendikleri "çile - hâne"dir.

Türk edebiyatında, Türk musikisi alanında, güzel sanatların çeşitli dallarında mevlevî şâirlerine, musiki üstadlarına ve sanatkârlarına çok rastlanır. Pek çok devlet adamları ve tanınmış kişiler mevlevî olmuş, yahut M.'ğe sevgi duymuşlardır. Bunlara "Mevlevî muhibbi" denir.

Cumhuriyet'in ilânından sonra, diğer tarîkatlerle birlikte, M. de kaldırılmış (1925), Konya'daki Mevlânâ Türbesi ve Dergâhı, mevcut eşyası ile birlikte, müze olarak düzenlenmiştir. (M. Önder)

MEVLİD, Arapçada masdar-ı mîmî olarak "doğmak" ve "doğurmak" anlamında bir söz. Deyim olarak Milâd kelimesi nasıl Hazreti İsa'nın doğum gününe işaret ediyorsa, M. de yalnız Hazreti Muhammed'in doğumuna mahsustur. Mevlidü'n - nebî tamlaması ise, hem Peygamber'in doğuşu, hem doğduğu gün olan 8 veya 12 Rebiyü'l-evvel tarihi, hem de doğum yeri Mekke'deki o mütevazi ev anlamında kullanılmıştır. Türkçede Mevlid (veya Mevlud) bu kutlama münasebetiyle yapılan dinî törenlerle birlikte doğum veya ölüm yıldönümü tes'idleri, bir hastalıktan kurtuluş, Hacdan veya uzun süren gurbetten dönüş, sünnet, düğün gibi örfî merasimler v.b. vesileler ile ve özellikle Süleyman Çelebî'nin *Vesîletü'n - necât* adlı manzumesinin okunması kasdedilir. M. günü münasebetiyle yapılan resmî ve dinî törenler için Bk. MEVLİD ALAYI.

M. törenlerinin gerek şenlik alayı, gerek âyin ve semâ' hâlinde dinî bir atmosfer içinde kutlanması konusunda Ehl-i sünnet ulemâsı arasında öteden beri ihtilâf vardır. Gerçi bütün ulemâ bu törenin sünnet dışında bir bid'at olduğunda birleşmektedirler. Ancak, bunun hasen mi, mekruh mu olduğunda anlaşma yoktur. M. törenlerine karşı olan Mâlikî ulemâsı bütün bid'atlerin mubah olmadığında icmâ bulunduğuna göre, M. töreninin mekrûhiyetinde tereddüt gerekmez, demektedirler (Muhammed b. Muhammed el - Abderî el - Fazî, *el - Müdhal.* Kahire 1320. 153 v. d. Ömer b. Ali el - Fâkihânî, *el - Mevlid fi'l - Kelâm alâ ameli'l - Mevlid.* Süleymaniye. Es'ad Efendi 1444). Bu muhalefete karşı İbnü Haceri'l-Askalânî ve Celâleddinü's - Süyûtî bu toplantıların hasen olduğuna dair sünnetten iki mesned bulmuşlardır. *Hüsnü'l - maksid fi ameli'l - Mevlid* bu gerçeği açıklamak için yazılmıştır. VIII ve IX. yüzyıllarda sürüp giden bu tartışma bütün İslâm ülkelerinde halkın M.'e gösterdiği yakın ilgi ve sevgi dolayısıyle ulemâca da onun bir bid'at-i hasene olarak kâbûlü sonucunu getirdi. Ulemâ sadece bu münasebetle yapılan şenliklere, semâ' ve âyinlere muarız kaldılar. Saygı ve belirli ruhanî tutum içinde okunan *Kur'an* ve Peygambere izhar edilen sevgiyi dile getiren manzumelerin tecvîzi böylece gerçekleşti.

Bugün Türkiye'de icra edilen M. kıraatleri de tamamiyle tecvîz edilen bu ölçü içinde cereyan etmektedir. Bununla birlikte Vehhâbîler, İbnü Teymiye'nin bu konudaki itirazlarına ve İslâm dinini bütün bid'atlerden arınmış şekliyle uygulama ilkelerine dayanarak M. törenlerine karşı çıkmışlardır.

Tarîkatlerde ise, M., Hazreti Peygamber'in doğumundan başka tarîkatin kurucusu pîrin doğum günü münasebetiyle tekkelerde icra edilen bir âyin idi. Bunun en parlak şekli Bedevî tarîkatinde görülür. Hükümdarların doğum günü için M. töreni yapılması âdeti ise Fâtimîler'le Tlemsen melikleri, yani Benû Abdi'l-Vâd (Benû Zeyyân)'de görülür. M. törenlerinde Kur'an'dan başka okunan dinî metinler ise başlangıçta mensur olup mev'izelerden ibaretti. Fâtimîler sarayında yapılan törenlerde Kahire'nin tanınmış üç hatibinin bayram va'zleri biçimindeki mev'izeleri bunun ilk örnekleridir. Bağdad'da ise, şâir Ebü'l-Kasım el-Mutarriz bir kasîdesiyle ilk defa bu geceyi manzum olarak kutlamıştır. Ancak, Arap dilinde ve Gökböri'nin M. törenleri için yazılan ilk metin, İbnü Dihye Ebi'l-Hattab Ömeri'l-Hâfız'ın *et Tenvîr fî mevlidi's-sirâci'l-münîr* adlı eseri olduğu kabûl edilmektedir. Fakat bu metnin yanında hemen hemen aynı yıllarda (1235) yazılmış bir başka eser daha vardır. Magrib'te Ebü'l-Abbas Muhammed b. Ahmed el-Azafî'nin bu eseri, yani *ed-Dürrü'l-munazzam fi mevlidi'n-nebiyyi'l-muazzam* bize XIII. yüzyılın başında M. törenlerinin İslâm dünyasında artık yaygın hâle geldiğini ve İbnü Dihye'nin eserinin bu konudaki ilk metin olmadığını açıklamaktadır. Bu iki eseri Muhyiddin-i Arabî'nin *el-Mevlidü'l-cismânî ve'r-rûhânî,* Ebü'l-Hasan Ahmed b. Abdullah el-Bekrî'nin *el-Envâr* ve *Miftahü'l-esrâr* ve *er-Ravzatü'n-nazîre* ile buna Muhammed b. Eyyûb et-Tâzefî'nin şerhi, *ed-Dürretü'l-fâhire,* Muhammed b. Ali ez-Zâmlekânî'nin *Mevlidü'n-nebî,* İbnü Cemâ'a Abdülazîz'in *Muhtasaru siyreti'n-nebî* ve İbnü'l-Cezerî Şemseddin'in *el-Mevlidü'l-kebir* ile Şiraz hükümdarı Pîr Mehmed adına yazdığı *Zâtü'ş-şifâ fi siyreti'n-nebî* adlı eserleri izlemişlerdir.

Fars dilinde M. konusunda manzum veya mensur M. metinlerine pek rastlanmaz. Bunun İran'ın zamanla Şîîleşmesinden ve Hazreti Hüseyin'in şehadeti dolayısıyle tutulan matemle (bk. TA'ZİYE) Peygamber'in doğum gününün sevinçle kutlanmasının imkânsız hâle gelmesinden ileri geldiği iddia edilmektedir. Bununla beraber bir M. metni olmamasına rağmen *Terceme-i Mevlid-i Mustafâ* veya *Siyer-i Afîfî* veya *Kâzerûnî* adıyle tanınan saîdüddin Muhammed el-Kâzerûnî'nin *el-Muntaka fi siyreti'l-mevlidi'n-nebiyyi'l-Mustafâ* adlı eserinin, oğlu Afîfüddin-i Kâzerûnî tarafından Farsça'ya yapılan tercümesi bu arada anılabilir. Türkçede ise Latîfî'nin dediğine göre *(Tezkire.* İstanbul 1314) ilk M. metni 1409 tarihinde yazılmış olan Süleyman Çelebî'nin *Vesîletü'n-necât* adlı eseridir. Bununla birlikte 1404'te Edirne'de Karabulut mescidi imamı Halil Efendi'nin ilk M.'i yazmış olduğu Fâik Reşad Bey tarafından *(Târîh-i Edebîyât-ı Osmânîye,* İstanbul, 1327) ileri sürülmüştür. Ancak, İbrahim Necmi [Dilmen] *(Tarih-i Edebiyat Dersleri,* İstanbul, 1338. I. 40) ve Ahmed Ateş *(Vesîletü'n-necât.* Ankara 1954. 66) bu görüşe katılmamaktadırlar. Süleyman Çelebî sadece bir M. yazarı olarak kalmamıştır. O, Osmanlı-Türk edebiyatının tesirinde kalan Arnavut, Boşnak ve Kürt yazarlarını da etkilemiştir (Bk. SÜLEYMAN ÇELEBÎ). Bu yazardan başka Türk şâirleri arasında M. yazan pek çok şâir vardır (Bk. Neclâ Pekolcay, *Türkçe Mevlid Metinleri.* Türkiyat Enstitüsü. 346 ve İslâm Ans.: Mevlid). Bunlar arasında özellikle Merhaba bölümü ile ün yapan ve M. yazarlarının üçüncüsü olup eserini 1469'da tamamlayan Ahmed anılmaya değer. Daha XVI. yüzyılda yine Latîfî'nin dediğine göre Türkçe M. metinlerinin sayısı 100'ü bulmuştu. Bu sayı kesinlik bildirmese de, çokluk bildirmekle Türk şâirlerinin bu konuya gösterdikleri ilgi ve önemi açıklamaktadır. (İ. Parmaksızoğlu)

MEVLİD ALAYI, Osmanlı İmparatorluğu'nda resmen 1590 tarihinden itibaren hacı kafilelerinin, bilhassa Mevkib-i Rûmî'nin Şam'a ulaşmış bulunduğunun Emîrü'l-Hac olan beylerbeyi veya vezîr tarafından müjdeci-başı aracılığı ile Dîvân-ı Hümâyûn'a bildirilmesi sırasında yapılan dinî tören. Çoğunlukla bu bildirme işi, Hazreti Peygamber'in doğum günü olarak tesbit edilen 12 rebîü'l-evvel gününe rastlatıldığından M., iki maksada cevap veren bir tören hüviyeti almıştı. Bunlardan halk nazarında mühim olanı, Hicrî V. yüzyılda, Bağdad'da Sünnî mezhebindeki Müslümanlar'ın Şîî törenlerine karşı tertibledikleri Mevlidü'n-Nebî adlı Mevlid kırâati töreni idi. Bu tören, Erbil Melîki Muzafferüddîn Gökbörü tarafından bir sisteme bağlanmasından sonra gelişmiş ve günümüze kadar bütün İslâm âleminde icra edilegelmiştir. İstanbul'daki ise, bunun yanında, devletin resmî teşrifatı arasına alınan M. törenidir, Hâdimü'l-haremeyni'ş-şerifeyn ünvânını taşıyan ve mübârek toprakları olduğu kadar, İslâm dininin gereklerini de korumakla yükümlü bulunan Osmanlı padişahlarının, Hac hizmetinin de başarı ile sona ermesinden doğan memnuniyetin ve şükrânın ifâdesi anlamına geliyordu.

M. A.'larının başlangıcı hakkında bilgi veren İbnü'l-Cevzî, bu törenlerde, Bağdad halkının geceleyin şehri ışıklarla, fenerler ve mumlarla donatarak, Dicle üzerindeki kayık ve sandal gösterileri ile, tam bir bayram havası içinde, bu mutlu olayı kutladıklarını anlatmaktadır. Yine onun ifâdesine göre, bu törenlerin, Ukbera Hıristiyanlarının Milâd-ı İsâ'da yaptıkları gösterilerden örneklenmiş olduğu anlaşılmaktadır. Ancak, aynı tarihlerde, Fâtımîler devrinde Kahire'de Hazreti Peygamber'den başka Hazreti Ali ve Fâtıma ile günün halifesine de M. A.'ları tertip edildiği bilinmektedir. Ebû'l-Fidâ, Irak Şîîleri'nin bu törenleri benimsemeleri üzerine, Sünnîler'in de Peygamber'in doğum gecesini kutlamağa giriştiklerini ve böylece, M. A.'larının her iki mezhebce de bir bayram havası içinde yapılmasına başlandığını söylüyor. Fâtımî hilâfetinde ise, Vezîr el-Efdal'in bu dört M. A.'nı sadece Hazret-i Peygamber'e mahsus olmak üzere bu törene indirdiği de bilinmektedir. Bu törenlerin, daha sonraki uygulamanın kaynağı olduğu Makrizî'nin beyanlarından anlaşılmaktadır. Bağdad'da yapılan bu törenleri ve bu mübârek geceyi bir kasîde ile dile getiren ilk şâir de, Ebû'l-Kasım el-Mutarrız olmuştur. Bununla beraber M. A.'larının sistematik bir şekilde düzenlenmesi, Erbil hükümdarı Ebû Said Muzafferüddîn Gökbörü devrinde gerçekleşmiştir. İbnü Hallikân tarafından genişçe açıklanan bu törenlerde, Bağdad'daki leyletü'l-Mevlidi'n-Nebî gösterilerindeki bayram havasının dinî-tasavvufî değerlerle kaynaştırıldığı ve kutlamanın daha yaygın bir şekilde tertiplendiği anlaşılmaktadır. Fâtımîler devrinde yüksek derecedeki devlet memurlarının Halifenin sarayına gitmeleri; tebrikte bulunmaları, birbirlerine hediyeler, tatlılar ikram etmeleri ve Kahire'nin tanınmış üç hatîbinin bayram vaazları tarzındaki vaazlarını dinlemeleri ile biten resmî tören, şimdi, Erbil'de, çevreden katılanlarla bir panayır havası içinde yapılmakta; fakat, bunun yanında, hankahlarda, tekkelerde semâ' ve âyinlerle bezenmiş bir kandil gecesi rûhâniyetine de bürünmüş gözükmektedir. Bu tören, daha sonra, Muzafferüddîn'in kız kardeşinin kocası Salâhaddîn-i Eyyûbî aracılığı ile bütün doğu Akdeniz İslâm ülkelerine yayıldı. Ondan sonra da,

Hindistan'dan Mağrib'e kadar her Müslüman memlekette kutlanan bir gece hâline geldi. Anadolu'da da M. A. töreninin halk arasında yaygın olduğu, devlet teşrifâtına resmen kabûl edilmeden önce yazılan Mevlidü'n-Nebî adlı manzume ve mesnevîlerle sâbittir. Sultan III. Murad devrinde 1590 tarihinde resmen teşrifata alınıncaya kadar, eldeki delillere göre, sultan ve bey saraylarında, paşa konaklarında, tekkelerde bu gece, gelişinden doğan mânevî neşe içinde kutlanmakta idi. 1590 tarihinde, ilk defa, saray'dan Ayasofya Câmii'ne çıkılarak, devlet ricâlinin de katıldığı bir tören hâline kondu. Padişahın, hac devrinin selâmetle sona erdirilmesinden doğan şükranının ifâdesi ile kaynaştırılarak kutlanmağa başlandı. Sultan Ahmed Câmii'nin inşasından sonra ise, bu câmie değer kazandırmak için, tören Ayasofya'dan buraya alındı. M. A., âdetâ, Sultan Ahmed Câmii'ne mahsus bir tören mahiyeti kazandı. Bununla beraber, halka açık M. A. törenlerinin İstanbul'da çok daha öncesinden, II. Bâyezid devrinden beri Koca Mustafa Paşa Dergâhı'nda icra edilmekte olduğu, M. A.'nın resmî hüviyet kazanmasından sonra da bu tekkede yapılmasına devam edildiği bilinmektedir. M. A.'ları XIX. yüzyılda gittikçe sâdeleştirilerek icra edilmeğe başlandığı gibi, Sultan Ahmed Câmii dışına da çıkıldı. Bâyezid, Nusretiye, Beylerbeyi v.b. câmilerde de yapılmasının başlıca sebebi, padişahların mevlid gecelerinde Eski Saray, Dolmabahçe, Beylerbeyi gibi saraylarda oturmalarıdır. Nitekim II. Abdülhamid, bu töreni, sürekli olarak Yıldız'daki Hamîdiye câmii'nde icra ettirmiştir. M. A.'larının resmî hüviyeti, imparatorluğun ortadan kalkışı ile son bulmuştur. Bu gün, 12 rebîülevvel gecesi, diyânet işleri başkanlığının tâmimleri ile, ülkenin bütün merkezlerindeki büyük câmilerde törenler yapılmaktadır. Halk ise doğum, ölüm, sünnet v. b. vesîlelerle evlerde, cami ve mescitlerde M. törenlerini devam ettirmektedir (M. A.'larında ve M. A. cemiyetlerinde okunan manzûmeler için bk. MEVLİD). (İ. Parmaksızoğlu)

MEVSİM, yılın hemen hemen biribirine eşit dört bölümünden her birine verilen ad. İlkbahar, yaz, sonbahar, kış birer mevsimdir. Hepsi birden "mevsimler" veya "yılın mevsimleri" olarak ifade edilir. Mevsimler, güneşin gün-gece eşitliği (ekinoks, équinoxe) ve gündönümü (solstice) noktalarından geçişleri arasındaki sürelerdir. Bu dört mevsimde iklim ve bitki örtüsü değişikliğe uğrar. Mevsimlerin doğuşu, yeryuvarlağı ekseninin tutulma düzlemine 66° 33' kadar eğimli olmasından ileri gelmiştir. Bu yüzden güneş, yeryüzündeki bir noktaya yılın türlü mevsimlerinde ayrı ayrı öğle yüksekliğinde (öğle üzeri güneşin yükselebildiği yer) vurur. Yaz başında (yaz gündönümünde) en yüksek yerine ulaşır, kış başında (kış gündönümünde) en alçaktan geçer şekilde görülür. Bununla ilgili olarak astronomi bakımından mevsimler, kuzey ve güney yarım kürelerinde şöylece belirtilmiştir:

Güney yarım kürede	Mevsim sınırları	Kuzey yarım kürede
Sonbahar	21 Mart - 22 Haziran	Ilkbahar
Kış	22 Haziran - 23 Eylül	Yaz
İlkbahar	23 Eylül - 22 Aralık	Sonbahar
Yaz	22 Aralık - 21 Mart	Kış

Astronomik temellere dayanan ve esası teşkil eden bu mevsimlere, meteorolojik mevsimler tam uymamaktadır. Söz gelişi, kış mevsimi, güneşin en alçakta görüldüğü zamandan bir müddet önce başlamaktadır. Buna göre, orta kuşak adiyle de anılan orta enlemlerde aşağıdaki cetvelde görülecek şekilde aylara göre bir mevsim sıralaması göz önüne alınır:

Güney yarım kürede	Mevsim sınırları	Kuzey yarım kürede
Sonbahar	Mart, Nisan, Mayıs	İlkbahar
Kış	Haziran, Temmuz, Ağustos	Yaz
İlkbahar	Eylül, Ekim, Kasım	Sonbahar
Yaz	Aralık, Ocak, Şubat	Kış

Yeryüzünün her yerinde mevsimler bu bölünüş içinde de görülemezler. Dört mevsimin en belirgin olduğu orta kuşağın bazı bölümlerinde bile yaz ve kış mevsimlerinin uzun oldukları, ilkbahar ve sonbahar mevsimlerinin bunlar arasında birer geçiş mevsimi gibi kaldıkları görülür. Bundan başka, buralarda kış mevsiminin ilkbahara doğru iyice sokulduğu olur, bu sebeple de bir bahar ayı olan Mart için "Mart kapıdan baktırır, kazma kürek yaktırır" sözü çok kullanılır. Bunun gibi, yaz mevsimi de sonbahar içerisine iyice uzanır, bu mevsimde bir "pastırma yazı"ndan söz edilir. Bu arada, zaman zaman beliren soğuk ve sıcak cephe hava hareketleri ise durumu daha da değiştirir. Yüksek enlemlerde (kutba yakın yerlerde), M.'lerin belirmesinde sıcaklık hâkim yer tutar. Buralarda serin bir yaz M.'i ile soğuk bir kış M.'i vardır. Ekvator kuşağında ise yağış durumu M.'i belirtir. Burada sıcaklık, yıl boyunca bir düziye gider, yılın her ayı sıcak geçer. Ilıman kuşakta oturanların alıştıkları M.'ler burada görülmez. Buna göre, bu kuşakta bu anlamda M. yok demektir. Ekvator kuşağında bir veya iki yağmur M.'i ile az yağmurlu M. ayırt edilebilir. Bununla ilgili olarak, orta kuşağın 4 M.'li ülkelerinden buraya gelip yaşamak durumunda bulunmuş olan Avrupalılar, kendi yurtlarındaki M.'i hiç olmazsa anmak, biraz olsun benzetmeğe uğraşmak için adlar vermişlerdir: Güney Amerika'nın Ekvator kuşağına düşen bölgelerde az yağışlı zamana verano (yaz), yılın daha bol yağmurlu zamanına *invierno* (kış) adlarını kullanmışlardır. Halbuki burada bizim anladığımız yaz ve kış yoktur. Ekvator kuşağının yüksek dağlık yerlerinde ise, sadece yüksekliğe bağlı bir durum vardır. Söz gelişi 2 500 - 3 000 m yükseklikteki yerlerde bütün yıl bir bahar M.'i gibi geçer.

Dönence - altı bölgelerde, M.'lerin özelliklerini vermede hem sıcaklık, hem yağış yer tutar. Buralarda ve yakınlarında dört M. yerine üç M. belirdiği de olur. Söz gelişi, kuzey-batı Hindistan'da şu M.'ler ayırt edilir: Serin M. (kış yerine sayılır), sıcak M. (yaz başı sayılır), yağmur M.'i (yaz sonu-güz başları sayılır). Muson rüzgârlarının estiği bölgelerde ise, iki bâriz M.'i seçmek mümkün olur (bk. MUSONLAR, İLKBAHAR NOKTASI, YAZ, GÜZ, KIŞ).

M. kelimesi günlük hayatımızda çeşitli şekilde kullanılır. Atmosfer olaylarından birinin hâkim olduğu yıl bölümü için yağmur M.'i, soğuk M., sıcak M. geçer. Tarım yapılan ve ürün alınan yıl bölülü için de bu ad kullanılır: Ekin ekme

M.'i, kiraz M.'i gibi. Bir ürünün veya ürünlerin bulunduğu zaman için de kullanılır: M.'in mevyaları gibi. Bir şeyi yapma ve yapabilme zamanını da ifade eder: Av M.'i gibi. Havaların güzel ve elverişli gittiği yıl bölümleri için güzel M. (çoğunca ilkbahar için), kötü mevsim (çoğunca kış için) kullanıldığı gibi, hayatın nisbeten durgun olduğu zamanlar için ölü M. denildiği olur. M.'in insan hayatı üzerinde çok etkileri olmuş, bu arada M.'leri gösteren sanat eserleri hâlinde tablolar yapılmıştır. (R. İzbırak)

MEVSİM RÜZGÂRLARI : bk. MUSONLAR.

MEXICO (Ciudad de México, İng. Mexico City), Meksika'nın başşehri ve en büyük şehri. Nüfusu: 8 590 000 (ayrıca, federal mıntaka dışında, fakat Meksika vâdîsi içinde 1 700 000 (1970).

Orta Meksika'nın güneyinde, M. federal mıntıkası'nın kuzey kısmında bulunan M.'nun denizden yüksekliği 2 265 m dir. Şehir hemen tamamen kurumuş olan Texcoco gölünün bulunduğu yerdeki ovayı işgal eder. Mutedil iklimiyle "ebedî bahar" ın hüküm sürdüğü yerlerden biri olarak tanınır. Aralık ve Ocak aylarının sıcaklık ortalaması 11,9°C, Mayıs ortalaması 18,3°C'dır. M.'nun bulunduğu Meksika vâdîsinin geri kalan kısmında eskiden iki şehir, beş kasaba ve yüz kadar köy vardı. Son 30 yıl içinde bunlar birleşerek büyük bir şehir meydana getirdiler ve hepsi birden M. diye anılmaya başlandı. Ayrıca bu şehirlerin hepsi Departamento del Distrito Federal diye bilinen tek bir idare altında teşkilâtlandı.

M., Meksika'nın hem başşehri, hem de en önemli endüstri, ticaret, maliye, ve kültür merkezidir. Ülkedeki endüstri imâlâtının üçte birinin M.'da yapıldığı ileri sürülür. En önemli imâlât maddeleri şunlardır: Besin maddeleri ve içki; pamuklu, yünlü, ipekli ve sentetik tekstil; elbise ve ayakkabı; sigara ve puro; kimyevî maddeler, ilâçlar; cam, seramik; kauçuk eşya; deri ve deri eşya; elektrik âletleri; inşaat malzemesi; mücevher. M.'da demir dökümhâneleri de vardır. Ayrıca otomotiv endüstrisi, montaj fabrikaları, bakır ve başka metaller tasfiyehânelerini sayabiliriz. M. aynı zamanda ülkenin en büyük yayın merkezidir ve dünyada İspanyolca kitap neşri alanında başta gelir. Önemli hava ve demiryollarıyla Meksika'nın ve dünyanın başka ülkelerine bağlanır.

Ülkenin kültür merkezi olan M.'da millî üniversite, resmî ve özel çeşitli yüksek okullar, sanat galerileri vardır.

Şehrin tarihi 1325'te Texcoco gölündeki bir adada kurulan Tenochtitlan kasabasının kurulmasıyle başlar. Gittikçe gelişen şehir 1521'de Hernándo Cortés tarafından yerle bir edildi; tapınaklar yıkıldı ve gölün doldurulmasında kullanıldı. Aynı yıl kurulmasına başlanan İspanyol şehri yüzyıllarca su baskınlarından kurtulamadı. 1900'de tamamlanan büyük kurutma kanalı ve Tequisquiac tünelinin açılmasıyle su baskını tehlikesi ortadan kalktı ama, bu defa da susuzluk başgösterdi. Bugün şehrin su ihtiyacı resmî ve özel kuruluşlar tarafından şehir dışındaki Xochimilco kaynağı ve Lerna nehrinden getirilen suyla karşılanmaktadır.

"Saraylar şehri" diye bilinen M.'daki âbidevî eserlerin başlıcaları Katedral, Millî Saray, Güzel Sanatlar Sarayı, "İstiklâl Meleği" ve "İhtilâl" anıtları ile yüksekliği 170 m yi geçen Latin Amerika Kulesi'dir. Bu kule Latin Amerika'daki kulelerin en yükseğidir. Eski şehrin merkezi olan Zócalo civarında (resmi adı: Plaza de la Constitución) kaliteli mağaza, otel ve tiyatrolar vardır. 1968 olimpiyat oyunları M.'da yapılmıştır.

Şehrin çevresinde çeşitli arkeolojik kalıntılar vardır. Bunlar arasında Teotiuhacan harabelerini, Xochimilco kanallarını sayabiliriz.

MEYAN, Avrupa'nın güneyinde ve Orta Asya'da yetişen bir çalı. Fennî adı: Glyeyrrhiza glabra olup kelebekgiller (Papilionaceae) familyasına bağlıdır. M. kökü'nde glyeyrrihizinum adını taşıyan tatlı bir üsare bulunur. Bundan, kaynatma ve pıhtılaştırma yolu ile M. kökü adını taşıyan madde çıkarılır. Bu madde, eski zamanda Hintliler, Babilliler, Mısırlılar, Yunanlılar ve Romalılar tarafından çeşitli hastalıklar ve özel olarak soğuk algınlığında kullanılırdı. M. S. XIII. yüzyıldan beri M., İtalya ve İspanya'da, XV. yüzyıldan beri de Almanya'da (Bamberg civarında) yetiştirilmektedir. Bazı söylentilere göre en iyi M., Girit'ten getirilmiştir.

MEYDAN (Ar. = geniş, açık, düz yer, alan; çoğulu Meyâdîn), tasavvuf ve müesseseler tarihinde kâinat ve âlem; özellikle Bektaşî ve Mevlevî tarîkatlerinde âyinlerin yapıldığı yer; yeniçerilikte askerin tâlim yaptığı ve et istihkaklarının dağıtıldığı alan (Etmeydanı, Okmeydanı); yarışma veya sipahi tâlimgâhı (Atmeydanı; bugünkü Sultan Ahmed Meydanı, Bizans devrinin Hipodrom'u) anlamlarını alır. Ayrıca askerlikte M.'a girmek, savaşa tutuşmak üzere ilerlemek, M. günü, Okmeydanı'nda menzil (b. bk.) almak üzere yarışma yapılan gün, M. başı veya kethüdası, acemioğlanları zabitlerinden birinin unvanı, M. hizmeti, yeniçeri ve acemioğlanları kışlalarının dışında yapılan görev, M. kasabı, yeniçeri ocağının kasaplarının unvanı, M. dayağı, gerek yeniçerilikte, gerek nizamî orduda uygulanan bir ceza şekli, M. taşı, Bektaşîlik'te M.'da bulunan Hacim Sultan'ın makamı, M. rehberi, Bektaşîlik'te nasib almak için yapılan törende kılavuzluk eden kimse gibi deyimler hâlinde de kullanılagelmiştir. Mevlevîler M.'a meydân-ı şerîf adını verirler. Bu tarîkatte muhtelif M.'lar vardır. Murakabe M.'ı veya râbıta M.'ı, ancak çile çıkarmış müridlerin kabûl edildiği M. idi. Buraya muhiblerin girmesine müsaade olunmazdı. Tâlim ve terbiye alanı olarak kullanılan M. ise mutfakta bulunurdu. M.'ın baş tarafında biri kırmızı, biri de beyaz iki post vardı. Kırmızı post Sultan Veled, beyazı ise Ateşbâz-ı Velî makamı idi. Tekkenin şeyhi M.'a geldiği vakit, kırmızı posta, aşçıbaşı geldiği zaman beyaz posta otururdu. Yine bu tarîkatte sabah ve ikindi zikirlerinin yapıldığı M.'lar da sabah ve ikindi M.'ı diye adlandırılırdı. M.'ların işlerine, temizliğine, postlara, kandil ve şamdanlara bakan derviş ise meydancı adını alırdı. Büyük tekkelerde iki meydancı bulunur, mutfaktaki M.'a bakana iç veya içerü meydancı, öteki M.'lara bakana da dış M.'cı denirdi. Bektaşî M.'ı ise daha teşkilâtlı bir müessese idi. M.'ın baş tarafında taht ve üstünde kandil bulunur, bunun iki yanına, sağlı sollu makam postu serilirdi. Bu postlarda sağ taraftaki Ahmed-i Muhtar, sol taraftaki ise Ali el - Murtazâ makamı idi. Öteki üçüncü post, kızıl eşik denilen taşın yanına konur ve Horasan postu adını taşırdı. Ocağın üst yanına serilen post ise, aşçıbaba postu idi. Ocağın önüne de buhurdanla öd ağacı konurdu. M. taşının üstüne ise bal veya şeker şerbeti dolu bir tas konulur. M.'a gireceklerin oturacakları kadar post da ayrıca serilirdi. M.'ın bakımı meydancıya ait olup, âyîn-i cem sırasında veya nasîb alacak tâlip varsa M. rehberi gerekli tören ve uygulamayı yapardı. M.'da yapılan âyinler ve törenler için bk. BEKTAŞÎLİK ve MEVLEVÎLİK. (İ. Parmaksızoğlu)

MEYMENE, Afganistan'ın kuzeyinde, sınır bölgesinde aynı adla anılan eyâletin idâre merkezi olan şehir. Eski adı el-Yehûdân veya el-Yehûdiye iken, sonradan "mutlu şehir" anlamında M.'ye çevrilmiştir. Afganistan Türkistanı'nda bulunan şehir Herât-Belh arasındaki ticaret yolu üzerindedir. M., 1855'te Dost Muhammed tarafından Buhârâ'dan alınmış ve 1873'teki Kâbil andlaşmasıyle Afganistan'a geçmiştir. 1863'te buraya gelen Vambéry, şehirde tuğladan yapılan 1 500 ev olduğunu kaydetmiştir. M. pamuk ve astragan işleme merkezi olduğu kadar yün ve deve tüyü mamulleriyle de tanınır.

MEYER, Adolf (Niederweningen, İsviçre 1866-Baltimore, Maryland 1950), Amerikalı psikiyatrist ve nörolojist. 1892'de Zürich Üniversitesi Tıp Fakültesi'ni bitiren M., Paris, Edinburg ve Berlin'de çeşitli üniversitelere bağlı akıl hastalıkları kliniklerinde çalıştıktan sonra, 1892'de A. B. D.'ne gelmiş ve 1910'da Johans Hopkins Üniversitesi'ne psikiyatri profesörü olmuştur. M., Freud ve Barlov'un tesirinde kalmış; psikoloji ve fizyolojinin birbirini tamamlayan prensiplerini psikoliyoloji adı altında birleştirmiştir. Hastanın geçmişi ile ilgili olayları, irsî faktörlere, çevresine, bünyesine, sosyal ve ekonomik faktörlere göre inceleme ve değerlendirme metodunu Amerikan psikiyatrisine ilk olarak M. getirmiştir. Clifford Whittingham Beers ile birlikte, psikopatolojik hastalıkları önleme amacını güden akıl sağlığı hareketini başlatmıştır. Amerikan psikiyatrisinin ilerleme ve gelişmesine büyük yardımı dokunan M.'in nöroloji, patoloji, ruh ve akıl sağlığı üzerinde eserleri vardır.

MEYER, Gustav (Gross Strehlitz, Yukarı Şilezya 1850-Feldhof, Graz 1900), Avusturyalı dil bilgini. 1877 yılında başlayarak Graz Üniversitesi'nde dil ilmi profesörlüğü yapmıştır. Balkan dilleri ve özellikle Arnavutça üzerinde köklü çalışmalarda bulunmuştur. Bu alanda *Griechische Grammatik* (Yunan dili grameri) [1880, 3. bas. 1896]; *Albanesische Studien* (Arnavutça araştırmaları) [1-6, 1883-1897]; *Albanesische Grammatik* (Arnavut dili grameri) [1888]; *Etymologisches Wörterbuch der Albanesischen Sprache* (Arnavut dilinin etimolojik sözlüğü) [1891] ve *Neugriechische Studien* (Yeni Yunanca araştırmaları) [1-4, 1894-1895] gibi eserleri tanınmıştır. M.'in *Türkische Studien I. Die griechischen und romanischen Bestandteile im Wortschatze des Osmanisch-Türkischen* (Türk araştırmaları I. Osmanlı Türkçesinin kelime hazinesinde kullanılan Rumca ve Romanca unsurlar) [*"Sitzungsberichte der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften zu Wien"*, Band 128, 1893, 1-96. s.] adlı çalışması, Türkçede kullanılan Rumca ve Romanca kelimeler üzerine yapılmış ilk ciddî araştırmadır. Bu eserin, bu alanda yapılan sonraki çalışmalar bakımından çığır açıcı bir önemi vardır. (H. Eren)

MEYER, Lothar (Varel, Oldenburg 1830 - Tubingen 1895), Alman kimyageri. 1869'da, elemanların atomik kitleleri ile fizik özellikleri arasında bir ilgi kurmuştur.

MEYER, Viktor (Berlin 1848 - Heidelberg 1897), Alman kimyageri. 1878'de buğu (buhar)'ların yoğunluğunu ölçmek için genel olarak kullanılabilen bir metod bularak ün yapmıştır.

MEYERBEER, Giacomo (asıl adı: **Jakob Liebmann Beer**) (Berlin 1791-Paris 1864), Alman kompozitörü. Paris'e yerleştikten sonra orada operalariyle büyük başarı kazanmıştır. Operaları şunlardır: *"Robert le Diable"* (Şeytan Robert) [1831]; *"Les Huguenots"* (Fransız protestanları) [1836]; *"Le prophète"* (Peygamber) [1849]; *"L' Africaine"* (Afrikalı kadın) [1865]. Ezgileri çoğu zaman akıcıdır, fakat pek karakteristik sayılmaz. Genellikle etkisine ve orkestra düzenlemesindeki ustalığa dayanır.

MEYERHOF, Otto (Hannover 1884 - Philadelphia 1951), Alman fizyoloji ve biyokimya bilgini. Freiburg, Berlin ve Strasbourg üniversitelerinde tıp tahsil eden ve 1909'da Heidelberg Üniversitesi'nden mezun olan M., 1924 - 1929 yıllarında Berlin Biyoloji Enstitüsü'nde, 1930 - 1938 yıllarında ise Heidelberg Üniversitesi'nde profesörlük etmiştir. 1922'de Archibald Hill ile kas kontraksiyonu kimyası üzerindeki buluşu ile Nobel Tıp Armağanı'nı paylaşmıştır. M., ilk olarak, organizmada, oksijene bağlı metabolizma unsurlarıyle oksijene ihtiyaç göstermeyen metabolizma unsurlarının karşılıklı tesirlerini ortaya koymuştur. Kaiser Wilhelm Tıp Araştırma Enstitüsü'nde fizyoloji bölümü direktörlüğünde bulunan M., 1940'da A. B. D.'nde Pennsylvania Üniversitesi fizyolojik kimya araştırma profesörlüğüne getirilmiştir. M.'un en önemli eseri *Die Chemischen Vorgänge in Muskel* (Kaslardaki kimyevî değişiklikler) [1930]'dir. (F. Tevetoğlu)

MEYERHOF, Otto

MEYERHOLD, Vsevolod Emilyeviç (Penza 1874 - 1942), Alman asıllı Rus rejisörü. Çarlar devrinde çok güzel tiyatro temsilleri yarattıktan sonra, devrimde yeni rejime bağlanmış ve yeni devrimci tiyatronun başmümessili olmuştur. Rejisörlükte sahne ve dekorların, yazarın metninden daha önemli olduğu görüşündedir. Sahneyi inşâ eder ve buna mekanik bir hayâtiyet verir. Teorileri sonunda rejimce reddedilmiş ve 1938'de meslek hayatından çekilmek zorunda kalmıştır. Son yılları ve ölümü hakkında az bilgimiz vardır.

MEYER-LUBKE-WILHELM (Düdendorf, İsviçre 1861-Bonn 1936), İsviçreli dilci. Latinceden türemiş olan dilleri incelemiştir. 1887'de Iena'da profesör olmuş, sonra 1890'da Viyana ve 1915'te de Bonn'da profesör olarak çalışmıştır. Başlıca eserleri: *Grammatik der romanischen Sprachen* (Latinceden türemiş dillerin grameri) [1890-1902]; *İtalyanca grameri* (1890); *Einführung in das Studium der romanischen Sprachwissenschaft* (Latince'den türemiş diller ilmine giriş) [1901]; *Historische Grammatik der französischen Sprache* (Fransız dilinin tarihî grameri) [1908]; *Romanische Etymologie* (Latinceden türemiş diller etimolojisi) [1911]; *Das Katalanische* (Katalanca) [1925].

MEYERSON, Emile (Lublin, Polonya, 1859 - Paris 1933), Fransız filozofu. Almanya'da kimya okuduktan

sonra 1882'de Fransa'da yerleşmiştir. 1890'da ilimler felsefesi ile uğraşmağa başlamış ve gerçekçi bir ilim felsefesi geliştirmiştir. Bu felsefe ile pozitivist formalizm'e karşı koyar. Aynîyet prensipinin, ilmî izahın temelini teşkil ettiğini iddia eder. Başlıca eserleri şunlardır: *İdentité et réalité* (Aynîyet ve gerçek) [1907]; *De l'explication dans les sciences* (İlimlerde izah hakkında) [1921]; *La déduction relativiste* (İzâfiyetçi tümdengelim); *Du cheminement de la pensée* (Düşüncenin yol alması) [1931].

MEYVE, bitkilerin yumurtalığından, ilkah'tan sonra hâsıl olan tohumları içine alan yapı. İlkalı olmadan da kısır tohumlu bir M. hâsıl olabilir. Gerçek M.'yi ancak angiospenm (kapalı tohumlu bitkiler) hâsıl eder. Birden daha çok bağımsız yumurtalık içine alan bir çiçekten hâsıl olan M., basit bir M.'cik koleksiyonudur (böğürtlen gibi). M. kabuğu (Perikarp) çoğu zaman üç kabuk gösterir. Meselâ, erikte dış kabuk derimsel (Epikarp, Exokrap), orta kabuk etimsi (etsi) (Mesokarp), iç kabuk (Endokarp) taş gibi serttir. Erik, kiraz, ceviz (yeşil kabuğu ile birlikte) gibi M.'lere çekirdekli M., en içteki kısımlarına da çekirdek denilir. Eğer kabukların her üçü de etsi ise M.'ye tane habbe (Fr. baie; İng. berry; Alm. Beere) adı verilir (çilek gibi). Kabuklarının her üçü de sert olan kuru M.'ler ikiye ayrılır: 1. Kapalı kalan ve çoğu zaman bir tek tohumu içine alan M.'ler (ceviz, fındık gibi); 2. Patlar gibi açılan ve çoğu zaman birden daha çok tohumu içine alan M. Eğer bir M. bir veya birden daha çok yumurtalıktan başka bitki kısımlarını da içine alıyorsa, buna yalancı M. (Alm. Scheinfrucht) adı verilir, çilek, elma, armut, ananas ve incir gibi.

MEYVE ŞARAPLARI, meyvesi bol memleketlerde (İngiltere, Fransa, Almanya, İsviçre v. b.) çeşitli meyvelerden fazlaca M. Ş. yapılır. M. Ş. genellikle üzüm şaraplarından daha ucuzdur. Bu şaraplar en çok elma, armut ve aynı zamanda çilek, ahududu, frenk üzümü gibi çeşitli meyvelerle portakaldan yapılır. Bizde daha çok elma ve portakal şarapları söz konusu olabilir. Yurdumuzda şarapla ilgili tüzükte: "M. Ş. elma, armut, portakal gibi taze meyve sularının fermantasyonu ile elde olunan alkollü içkilerdir" diye tanımlanır. Aynı tüzük hükümlerine göre, M. Ş.'nı yapıldıkları meyveye göre adlandırmak zorunluğu vardır; elma şarabı, portakal şarabı gibi. Ayrıca bir meyve şarabını üzüm şarabı olarak adlandırmak ya da üzüm şarabını andıracak adlar koymak, yahut üzüm şarabına katıp satışa çıkarmak yasaktır. Aynı hükümler köpüklü M. Ş. için de geçerlidir. Şimdiki halde yurdumuzda bir işletme hâlinde meyve şarabı yapılmamaktadır; ancak seyrek hallerde bazı hevesliler tarafından evlerde yapılır.

Yapılması : Elma şarabı (Cidre, Cider) asitçe zengin çeşitlerden, ya da tatlı ve ekşi çeşitler harman edilerek yapılmalı ve elma şarabında en az % 0.5 kadar asit (Malik asit hesabiyle) bulunmalıdır. Amasya ve Misket elmalarında % 0.12, ekşi çeşitlerde ise % 0.6 - 0.7 kadar asit ve % 12 kadar şeker bulunur. Taze ve olgun elmalar özel meyve değirmenlerinde parçalanıp ezildikten sonra paketli preslerde (bk. ŞARAP) sıkılır; şırasına, litreye 50 - 70 mg kükürt dioksit (SO_2) verildikten sonra en iyi arı şarap mayası katılarak (% 2) fıçılarda, damacana gibi cam kaplarda, büyük modern işletmelerde mâdenî kaplarda (tank), yahut son zamanlarda olduğu gibi büyük plastik kaplarda 18 - 20° de fermantasyona bırakılır, 2 - 4 hafta sonra aktarılıp 2 - 4 ay kadar dinlendirildikten sonra süzülüp şişelere konur. Böylece yapılan elma şaraplarında % 5 - 6 kadar alkol bulunduğundan dayanıklı olmazlar ve bu sebeple çabuk harcanmalıdırlar, yahut 60 - 65° pastörize edilip dayanıklı hâle getirilirler. Şayet alkolü yüksek ve tatlı elma şarabı (elma likör şarabı) yapmak isteniyorsa, şıraya, % 1 alkolün yaklaşık olarak 2 gram şekerden meydana geldiği düşünülerek alkol miktarı % 13 - 16 ve aynı zamanda tatlı olacak biçimde (% 3 - 5 şeker) şeker hesaplanarak katılır. Bu takdirde meselâ % 12 şeker bulunan şıranın 100 litresine 14 - 22 kilo kadar şeker katmak gerekir. Armut şarabı da (Poiré) elma şarabı gibi yapılır. Ancak yalnız başına armut şarabı fazla buruk olacağından, daha çok elma ile karışık olarak işlenir.

Portakal ve çilek gibi ekşi meyvelerden şarap yapılırken bunların şırasına yaklaşık olarak yarı yarıya su katılıp ekşiliği düşürülür. Fakat bunlardaki şeker miktarı da, su katıldıktan sonra % 4 kadar olur. Şu halde % 11 alkol bulunan bir portakal şarabı yapmak için, elma şarabındaki hesaba göre 100 litre sulandırılmış portakal şırasına 18 kilo kadar şeker katmak gerekir. Bundan sonra elma şarabında anlatıldığı gibi şıraya SO_2 verilip maya katıldıktan sonra fermantasyona bırakılır. Portakal şarabı yaparken özel sıkma araçlarından elde olunan şıradaki elyâfın ayrılmasına çok önem verilmelidir. Bu yapılmazsa portakal şarabı acı olur.

Genel olarak meyve şarabı yaparken, hele elma ve armut şıralarını bekletmeden hemen fermantasyona bırakmalıdır. Aksi halde şarabın rengi esmer olur. Tabiî M. Ş.'nda alkol az olduğundan bunların bozulmasını önlemek için işlemler sırasında dikkatli olmalı ve dinlendirme süresince de bulundukları kapların tam dolu olmasına ve serin bir yerde dinlendirmeye önem vermelidir.

Köpüklü M. Ş. da meyve şaraplarına bir dozaj aracı yardımı ile karbondioksit verilerek yapılırlar.

MEYYÂFÂRIKÎN, bugün Diyarbakır vilâyetine bağlı bir ilçe olan Silvan (b. bk.)'ın eski adı. Doğu Anadolu'nun en eski şehirlerinden biri olan M.'in adının menşei ve bu şehrin kuruluşu henüz çözümlenmiş değildir. Şehrin asıl adının Yunanca Martiropolis ve bunun Süryanca çevirisi olan Miferket veya Ermenice Muhargin = Mufhargin'den bozulmuş olduğu ileri sürülür. İslâm kaynaklarında Mefârıkîn/Fârıkîn/ Mafarıkîn şeklinde de yazıldığı görülür. Yâkut'a göre, şehrin en eski adı Matur halah (Şehitler Beldesi) idi. Bu da, Martiropolis ile aynı mânâya gelmektedir. M.'in hangi tarihte ve kimler tarafından kurulduğu konusu da ihtilâflıdır. Genellikle bir Âsurlu kuruluşu yahut bir Urartu yapısı veya Süryânî tesisi gibi mütalea edildiği kadar, burasının II. Tigranes tarafından pâyitaht olarak kurulan Tigranokerta (b bk.) olduğu ihtimâli üzerinde de durulmaktadır. Ancak, M. ile Martiropolis'in aynı şehir olduğunda hiç şüphe yoktur. Süryânî ve bunlardan naklen İslâm kaynaklarına göre, M., Piskopos Marusa (İslâm kaynaklarında Marusa b. Layuta) tarafından, İran'da kalan Hıristiyan şehitlerin cesetlerinin gömülmesi için kurulmuştur. İslâm kaynakları, bilhassa İbnü'l - Ezrak, İbnü Şeddâd ve Yâkut, Marusa'nın yaptırdığı binaları, şehitlerin gömüldüğü surun içini çeviren kemerleri, şehrin 8 kapısını, Petros ve Paulos adına kurulan manastırları geniş ölçüde tanıtırlar. M.'in kuruluş tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Ancak, şehrin Roma = Bizans ile Sâsânî İran sınır hattı üzerinde kurulmuş olması, burasının süratle ehemmiyet kazanmasına ve müstahkem bir şehir hüviyetine bürünmesine

sebep olmuştur. Böylece Roma'nın en doğudaki eyâletlerinden biri olan Sofanene eyâletinin merkezi hâline getirilen M., henüz yeterli ölçüde tahkim edilmeden, 502 de, Sâsânîler'in isilâsına mâruz kaldı. Şah Kavaz, şehrin halkını Hûzistan'a naklettirerek, orada kurduğu Errecan veya Erranşehre (b. bk.) götürdü. Bu olay üzerine İmparator Anastasius, M.'i tahkim etmeğe girişti. Justinianus, doğu sınırları üzerinde gerekli tedbirleri alırken, M. konusunda titizlikle durdu. Onun zamanında müstahkem bir kale hâline getirilen M.'e, bu yüzden, Justinianopolis adı verildi. Ancak, şehir 589'da bir kere daha İran kuvvetlerince işgal edildi. II. Husrev ile Maurikius arasındaki anlaşma üzerine, yeniden Bizans İmparatorluğu'na bağlandı. 640 yılında ise, İyaz b. Ganem'in baskısı karşısında, herhangi bir direniş gösterilmeden, İslâm halifeliğinin kaleleri arasına katılmış oldu. Bizans döneminde Justinianus'un ve generallerinin yaptırdıkları kale ve kilise harâbeleri ile Maurikius zamanında şehrin geri alınışına bir şükrâne olmak üzere inşa edilen Kutsal Bâkire bazilikasının harâbeleri hâlâ ayaktadır. Emevîler ile Abbâsî hilâfeti devrinde M., bazen Ermeniyye, bazen da Elcezîre ordularına tâbi kalelerden biri olarak kalmıştır. Arap yazarlarına göre, durgun suyuna ve uygun olmayan iklimine rağmen M., Diyarbakır'ın müdafaasında yine de ehemmiyetini korumağa devam etmiştir. Hamdânîler'in (b. bk.) bölgeye hâkim oldukları yıllarda yeniden değer kazanan M., bilhassa Seyfüddevle tarafından onarılmıştı. Seyfüddevle burada bir saray yaptırdığı gibi, ölümünde de bu şehirde gömüldü. 963'te, Hamdânîler'in mevâlîsinden Nevâ, isyana kalkıştığı sırada, M. kalesini başlıca dayanak olarak kullanmıştı. 973 - 974 yılında ise Hamdânî emîrlerinden Hibetullah, bir Bizans ordusunu M. önünde bozguna uğratmıştı. 978'de, kale Buveyhîler'in (b. bk.) idâresine geçti. 985'te M., Adudüddevle'nin ölümünden sonra Erciş'ten Musul'a kadar uzanan alanda yeni bir emâret kuran, Ebû Abdullah el - Hüseyn'in hükmüne girdi. Onun 990'da Musul önünde öldürülmesinden sonra kurduğu emârete sahib çıkan dâmâdı Ebû Ali el - Hasan b. Mervân, M.'i yeni emâretin yani Mervânîler devletinin başşehri hâline getirdi. M., böylece, yüz yıl kadar, tarihinin en şa'şaalı devrini yaşamış oldu. Hele Ebû Nasr Said'in emâreti zamanında, şehir baştan başa yeniden yapılırcasına onarıldı. Saray, cami, medrese, hastahane, rasathane ve hamamlarla bezendi. İçme suyu dolap ve kanallarla şehirdeki bütün evlere dağıtılırken, pis sular için de ayrıca kanalizasyon yaptırıldı. Bu suretle M., Orta Çağ'ın gerçekten de takdirle anılacak, çok bakımlı ve medenî şehirlerinden biri oldu. Bu gelişme sonunda, şehir surlar dışına da taştı. Batman Suyu kıyısında bir sarayla yeni bir mahalle ve köprü yapıldığı gibi, kuzey yönünde yaptırılan Ulu cami, sıcak su hamamları ve kervan konaklama yerleri ile el - Muhdese (Yeni Mahalle), dört mil kadar uzakta ise en - Nasriye mahallesi kurulmuştu. Ebû Nasr'ın ölümünden sonra, M.'in kaderi üzerinde Selçuklular'ın tesiri kendini göstermeğe başladı. İlk defa Tuğrul Bey, Sâlâr-i Horâsân'ı M. üzerine göndererek, Mervânîler'in emâretini Selçuklu Büyük Sultanı'na bağlattı. Bunu izleyen yıllarda, M. ve çevresine geniş ölçüde Türk boylarının yerleştirilmesi faaliyeti kendini gösterdi. Hattâ Sultan Alp Arslan, yanında vezîri Nizâmülmülk olduğu hâlde, Malazgirt Zaferi'nden önce, bu yerleşme faaliyetini yerinde incelemek üzere, M. yolu ile Musul'a kadar uzanan bir gezi de tertip etmişti. Ancak, bu tarihlerde, Mervânîler'in kendisine bağlılığı henüz sağlam bulunmuyordu. Bunlar, Türk hâkimiyetine karşı baş kaldırmak için Ukaylî emîrleri ile anlaşmalar düzenlerlerken, hattâ Mısır Fâtımîleri'nden yardım isterlerken; Melikşah, İbnü Cehir Fahrüddevle'nin bu bölgeyi kesinlikle Selçuklu İmparatorluğu'na bağlayacak olan tasarısını onayladı. Onun yanına Emîr Çubuk, Gevherâyin, Seyfüddevle gibi komutanları da koşarak M.'in kuşatılmasını buyurdu. Mervânîler'in sarayından yetişmiş olan Fahrüddevle, eylül 1085'te, M.'i teslim aldı. Oğlu Amîdüddevle, M. vâliliğine getirildi. Bu suretle, M.'de Türk hâkimiyeti kesinlikle yerleşmiş oldu. 1121'e kadar M., Büyük Sultan'ın dîvânına bağlı eyâletler arasında yönetilirken, bu tarihte, Sultan Mahmud, M.'i Artuk oğlu İlgazi'ye üleş (iktâ') olarak vermekle, M.'de mahallî beylikler devri başlamış oldu. Artuk Oğulları'nın şehirdeki hâkimiyetleri 1191'lere kadar sürdü ve bu arada, 6 Artuklu Beyi bu şehirde hükûmet eyledi. 1185'ten itibaren ise, şehir Eyyûbîler'in yüksek hâkimiyetine bağlanmış bulunuyordu. Salâhaddîn-i Eyyûbî, burada büyük bir cami yaptırdı. Eyyûbîler'in M. üzerindeki hâkimiyetleri, 1260 yılına kadar devam etti. Ancak, bu süre içinde, M. Eyyûbîleri'nin, pek kısa bir zaman için, Anadolu Selçuklu Sultanlığı'na bağlanmış olduğu da bilinmektedir. Daha sonra ise, 1241 yılında, Moğol baskısı kendini gösterdi. Ogeday Kağan, Eyyûbîler'den olan Şahâbeddîn Gazi'den kendisine bağlanmasını ve şehrin müstahkem mevkilerini yıkmasını istemiş, Şahâbeddîn Gazi ise, bu tehdidi geçiştirmeğe çalışmıştı. Bunun üzerine Mengü Kağan, 1252'de, M. çevresini baştan başa yağmalatmıştı. 1260'ta ise, Hülâgû'nun oğlu Yaşmut komutasındaki bir Moğol ordusu şehri kuşattı. Melik Kâmil, ölümü bahasına, M.'i müdafaa etti. M., teslim olduktan sonra, bir süre, Moğol emîrlerinden Sulduz'un üleşleri arasına katıldı. Az sonra da, Kutuy Hâtun'a mâlikâne olarak verildi. M.'in müstakil tarihi böylece sona erer. Şehir, bundan sonra, her geçen gün değerini biraz daha yitirerek, Diyarbakır'a hâkim olan iktidarlara bağlı, küçük bir kasaba hâline dönmüştür. Moğollar'ın Diyarbakır bölgesindeki hâkimiyetleri Sutay Noyan'ın 1332'deki ölümü üzerine Sutay'ın oğulları ile Oryat oymağının beyi Ali Pâdişah arasında başgösteren anlaşmazlık sonunda zayıflayınca; Mardin, Hısnıkeyfa (Hasankeyf) ve Erzen melîkleri ile birlikte Hani, Cüngüş, Siirt, Eğil, Çermik, Ergani, Bari'iye ve Hizan'ın yanında, M.'de de küçük bir emâretin doğmuş olduğu anlaşılmaktadır. Sutay Oğulları ile Ali Pâdişah arasındaki mücadeleye, 1339'dan itibaren, Çobanlılar'la Bağdad'a hâkim bulunan Celâyırlılar da katıldılar. Çobanlılar'ın desteği ile, Yaşmut'un torunu Yusuf Şah'ın oğlu Süleyman, aynı yıl içinde, M.'de İlhan ilân edildi. Sutay'ın torunu İbrahim de, Sutay ulusunun başı olarak, Süleyman'ı destekledi. Kesinlikle belli olmamakla birlikte, *Zübdetü't - tevârîh*'ten derlenen haberlere göre, M.'de yeniden teşekkül eden küçük emâretin, görünüşte, 1260'tan beri buraya hâkim olan Hülâgû'nun oğlu Yaşmut'un çocuk ve torunları tarafından kurulmuş olabileceği sonucu çıkmaktadır. Süleyman, Oyrat, Barımbay ve Togay oymaklarının meydana getirdiği Sutay ulusunun himâyesinde hükûmet sürmüş ve bu dönemde Yaşmut ulusu adını almıştır. Dada sonra, bu adın bozulmuş bir şekli olan Silvani/Silevani/Silvan ismi M.'in yeni adı olmuştur (Bu ismin menşei hakkında öteki görüşler için bk. SİLVAN). M.'deki yeni emâret, Süleyman'ın 1344'te ölümünden sonra, bir süre, Celâyırlılar'a bağlandı. Timur istilâsından sonra, Âmid'te teşekkül eden Akkoyunlu Devleti'ne tâbi oldu. Şah İsmail'in 1507'de Diyarbakır bölgesini işgal etmesi üzerine de, kısa bir süre, Safevî hâkimiyetinde kaldı. Çaldıran Savaşı'ndan sonra ise, 1517'de,

Koçhisar Savaşı'nı takib eden günlerde, Osmanlı İmparatorluğu'na bağlanarak ocaklık usûlü ile yönetilen beylikler arasına katıldı (Bk. İDRÎS-İ BİTLİSÎ ve MEHMED PAŞA, BIYIKLI). Orta Çağ'da, yaşadığı parlak dönemde, tarımdan başka sanayi alanında da gelişmeler gösteren M., bilhassa ipekçilikle şöhret yapmıştır. M.'de yapılan ipek tül ve mendiller bütün Ön Asya pazarlarında aranılan bir metâ olmuşlardı. Bu çağda, M. medreseleri ünlü bilgin ve devlet adamları yetiştirmekle de tanınmıştı. Bunlardan M.'in tarihini kaleme alan İbnü'l - Ezrak Ahmed b. Yusuf el - Fârıkî, genel İslâm tarihi yazarı Türkmen Şemseddin Ebû Abdullah Muhammed ez - Zehebî ve yine bir Türk olan Hilyetü'l - Ulemâ sahibi Ebû Bekr eş - Şâşî bu şehirde doğmuş veya buraya yerleşip yetişmiş ünlü bilginlerdendir. Selçuklu İmparatorluğu'nun ünlü vezîrlerinden Fahrüddevle ile oğlu Kıvâmüddin de bu arada anılabilir. (İ. Parmaksızoğlu)

MEZAR (Arapça: ziyaret edilen, yani görmeğe gelinen yer), bir ölünün gömülü olduğu yer. Bazı M.'lar kayadan oyulmuş, bazıları da ölüyü kaplayan toprak üzerinde yapılmış bir anıttır. Eski milletler, M.'ı ölünün cesedini saklamak için yaparlardı. Mısırlılar, ölümden sonra ölünün ruhunun (buna kad adını verirlerdi) M.'dan ayrılmadığını veya onu sık sık ziyâret ettiğini sanırlardı. Mısırlılar, krallar (Firavun'lar) için dünyanın en büyük M.'ları olan piramit (ehram)'leri yapmışlardır. Bazı Mısır M.'ları bir sıra biçiminde yapılmış olup mastaba adını taşır. Mısırlılar, kayadan da M. oyarlardı. M.'larının bir çoğu iyi saklanmış yerlerde bulunur. Bunun amacı bunları hırsızlardan korumaktır. Değerli taşlar ve bazı değerli eşya çoğu zaman bir çok kavimlerce M.'lara konulurdu.

Yahudiler, M.'ı kayadan oyarlardı. İsa'nın cesedinin, Arimathea'lı Yusuf'un oydurduğu bir kaya M.'ına yerleştirilmiş olduğunu iddia etmişlerdir. Yunanlılar, M.'ları genel olarak çok sâde yaparlardı. Ama küçük Asya'da bulunan bazı Yunan M.'ları çok muhteşemdir. Bunların en süslüsü Karia (Anadolu'nun güney - batı köşesi) da Halikarnassos (Bodrum)'ta bulunmaktadır ve kral Mausolos'a aittir. Bazan "Anıt Kabir" anlamında kullanılan "mozole" sözü bu kral adından gelir.

Romalılar, çok süslü M.'lar yaparlar ve bunları şehirlere giden yolların kenarına dizerlerdi. Ölüleri şehirlere gömmek yasak idi. Güney İtalya'dan Roma'ya giden Via Appia boyunca M. kalıntıları vardır. İlk Hıristiyanlar, yer altında Katakonb adını taşıyan M.'lar yaparlardı. İslâm dünyasında kubbeli büyük türbe'ler görülür. Bunların en meşhuru Hindistan'da Agra'da bulunmakta, Tac - Mahal adını taşımaktadır.

MEZAR TAŞI YAZITI (Lat. Yunanca'dan Epitaphium), mezar taşı üzerinde yazılı ve orada gömülü olan şahsa ait yazıt veya yazıtlı anıt. Hıristiyanlarda bir kilisenin iç veya dış duvarında veya sütununda bir ölüye ait anıt ve yazı. XIV. yüzyılın ortalarından beri karşılaşılan bu nevi anıt ve yazıtlar, Rönesansta, özel olarak Barok devrinde, çok gelişmiştir.

MEZARIŞERİF (Mezâr-ı Şerîf), Afganistan'da bir şehir. Nüfusu 75 000 (tahminî). M. Amu - Deryâ nehrinin güneyinde, eski bir şehirdir. Önce XII. yüzyılda, daha sonra da 1481'de, Timur soyundan Sultan Hüseyin zamanında Hz. Ali'nin türbesinin burada olduğu iddia ve bunun doğruluğu ilân edildi. Bunun üzerine M. bir ziyaret yeri oldu. Ticareti gelişti. Şehir XIX. yüzyılın ilk yarısına kadar sadece *Mezâr* diye anılıyordu. M., Afganistan Türkistanı'nın başlıca şehridir; dokuma sanayii gelişmiştir. (O. Yüksel)

MEZEN, Sovyetler Birliği'nde ırmak. Barents denizine akar. Uzunluğu 800 km'dir. Denize aktığı yerde yapılmış olan M. limanı yılda yedi ay buzlarla kaplıdır.

MEZGİT veya MEZİT (merlangus merlangus), mezgitgillerden, bir okyanus balığı. Avrupa denizlerinde de yaşar. M., morina cinsindendir; küçük balıklarla, bilhassa ringa ile beslenir. Genellikle boyları 30 - 50 sm arasında değişirse de Akdeniz'de yaşayan bir M. çeşidinin boyu bir m'yi bulur. Sarı M. *(merlangus pollachius)* ve âdî M. *(merlangus merlangus)* hem Akdeniz'de hem de Atlas okyanusunda yaşar. Büyük okyanusta yaşayan çeşidi merlangus productus'tur.

M.'ler, kışın yumurtlamak üzere ılık denizlere göçer. Bu bakımdan boğazlardan geçenlerin karnında yumurtaları olur. Sürtme ağı ve olta ile avlanırlar.

MEZHEB, Arapça'da masdar-ı mîmî ve ism-i mekân olarak "gidilecek yol veya yer" anlamına gelir. Dinde mukteza ittihaz olunan "imamların seçtikleri meslek, yol, sistem" demektir. Diğer dinlerde de olduğu gibi, İslâm dininde de Hazreti Peygamber'in ölümünden sonra, büyük fütuhat sonunda temas edilen başka dinler ve toplulukların etkisiyle, başka dinlerden Müslümanlığa girenlerin taşıdıkları eski ve geleneksel inançlarla ortaya konan yeni görüşler ve tasarılar, zamanla sistemleşerek çeşitli M.'lerin doğuşunu hazırlamışlardır.

İslâm topluluğunda ilk ayrı görüşler genellikle siyasî bir hüviyet taşımakla bunlara daha çok fırka (çoğulu firak) adı verilmektedir. Ancak, zamanla bu siyasî fırkalar bazı itikadî ve hukukî (fürû) farklılıklar kazanarak gittikçe hem itikadda, hem de amelde ayrı sistemler hâline gelmişlerdir. Genellikle bu ilk temel ayrılık Selefiye yahut Eseriye ile Şîa veya Şîîlik olmak üzere ikiye bölünmüştür. Yine çeşitli tesirlerle, iklim (coğrafya), geçmiş kültür (tarih, örf, âdet, inanç, sanat), iki ana kolda da zamanda ayrılıklar oldu ve böylece İslâm M.'leri hepsi de temel ilke olarak nas ve sünneti benimsediklerini iddia etmekle birlikte, bir ağaç gibi dallara, sürgünlere ayrılarak genişledi ve çoğaldı. Yine siyasî gelişmelerin sonunda bu M.'lerin bir kısmı eriyip kaybolurken bir kısmı da köklü olarak belirli coğrafya alanlarında yerleşti. Yemen'de Zeydîlik, İran'da Caferîlik, Magrib'de Mâlikîlik, Mısır ve Ön Asya'da Şâfiî'lik, Türkiye ve Türkistan'da Hanefîlik, Arabistan'da Vehhâbîlik gibi. Bununla birlikte bazı bölgelerde çeşitli İslâm M.'leri karışık olarak da yaşamaya devam etmiştir. Hindistan'da Hanefîlik, Şâfiî'lik, İsmâîlîlik, Kadiyânîlik, Lübnan'da Şîîlik, Sünnîlik, Bahâîlik v.b. gibi.

İslâm M.'lerinin doğuşunda bu dinin insanlara sağladığı düşünme hürriyetinin tesiri büyük olmuştur. İslâm topluluğunun Eski Dünya'nın büyük bir kısmına yayılmış olması ve eski kültürlerin doğduğu, geliştiği toprakların İslâm hâkimiyeti altında bulunması, Eski Mesopotamya, Mısır, İran, Yunan ve Hint kültürlerinin İslâm bünyesinde yeni bir oluşum geçirmesi sonunda İslâmiyet'in bünyesinden gelen görüşlere, kavrayışlara yön vermekle çeşitli İslâm M.'leri ortaya çıkmıştır. İlk iki yüz yıla renk veren ve birçok siyâsî gelişmelere kaynaklık eden fırkalar zamanla felsefî kanaat ve görüşlerle VIII. yüzyılda gerçek M. adıyle ifade edilen itikadî M.'lere

dönüşmüştür. İtikadî M.'lerin önünde Cehm b. Safvân'ın (ölm. 745) kurduğu Cebrîye gelir. Cebrîye'nin görüşlerine karşı Mu'tezile ortaya çıkmıştır. Mu'tezile öteki itikadî M.'lerle beş noktadan ayrılık gösterir ki, buna usûl-i hamse denir (bk. MU'TEZİLE). Kendi arasında çeşitli kollara ayrılan Mu'tezile'den başka, bir de günah ve iman bağlantıları üzerinde duran Mürci'e (b. bk.) vardır. *Kur'ân-ı Kerîm*'in müteşâbih âyetlerini tevil ederek başka bir görüş getiren Müşebbihe ile Kerrâmiye Şi'a'nın Gulât inancını temsil ederler. Selefiye ise sahabe ve tâbi'în zamanında olduğu gibi, itikad konularında akıl ve reye başvurmayan, müteşâbih âyetleri tevile kalkışmayan, nassı hiç tereddütsüz kabûl eden görüşü temsil eder.

İslâm düşünce hayatında yabancı kültürlerin, fikir ve inanışların kendini hissettirmeye başladığı teba'-i tâbi'în devrinden itibaren İslâmın temel ilkelerini savunanlar, bu fikirlerini yaymaya başladılar. Böylece daha sonra Ehl-i sünnet ve'l-cema'a adı altında toplanan bu görüşler, iki temel itikadî M.'in doğuşuna yol açtı (Eş'arîye ve Mâtürîdîye). Gerçi ehl-i sünnet M.'lerini sıralayanlar bu M.'ler arasında Dırârîye, Neccârîye, Bekrîye gibi kolları da ayrı birer itikadî M. olarak mütalâa etmektedirler. Siyasî fırkalardan sonra doğan ve bu fırkaların âdetâ paralelinde, onların siyasî emellerini fikrî alanda destekleyen itikadî M.'lerle fıkhî (fürû), yani hukukî M.'ler de ortaya çıkmıştır. Fıkhî M.'lerin doğuşu teba'-i tâbi'în devrine rastlar. Aralarındaki anlaşmazlık dinin füru'u, yani uygulanması ile ilgili konularda olmuştur. Fıkhî M.'lerin ilki İmâm-ı Âzam Ebû - Hanîfe Nûmân b. Sâbit el - Kûfî'nin kurduğu Hanefîye'dir (bk. HANEFÎLİK). İmam Ebû Yûsuf ve İmam Züfer tarafından sistemli bir hâle konan Hanefîlik bugün İslâm dünyasında en yaygın M. hâline gelmiştir. Re'ye önem vermesi sebebiyle bu M.'e Ehl-i Re'y de denilir. Buna karşı hadîs'e ağırlık veren İmam Mâlik b. Enes'in kurduğu Mâlikîlik ise (b. bk.) Ehl-i Hadîs adı ile tanınır. Bu iki M.'in yanında İmam Evza'i M.'nin kurduğu Evza'iye ile Süfyân-i Sevrî'nin kurduğu Sevrîye M.'leri ise zamanla kaybolmuştur. Özellikle Sevrîye'nin yerini Hanbelîlik ve Şâfiîlik almıştır. İmam Ahmed b. Hanbel'in kurduğu Hanbelîye de zamanla erimiş ve sadece İbnü Teymiye aracılığı ile Vehhâbîlik'in kuruluşuna tesir etmiştir. İmam Muhammed es - Şâfiînin Hanbelîye'ye dayalı olarak kurduğu Şâfi'îye ise Hanefî M.'inden sonra İslâm dünyasında en yaygın M.'dir. Başlangıçta İran ile İspanya'da tutunmuş iken zamanla kaybolan M.'lerden biri de Davud ez - Zâhirî'nin kurduğu Zâhirîye'dir. Ehl-i sünnetçe benimsenen bu fıkhî M.'ler gibi Ehl-i Şîa'da da fikrî görüşlerden doğan ayrılıklarla çeşitli M.'ler ortaya çıkmıştır. Bunların en sistematik olanı İmam Ebû Cafer Sadık'ın kurduğu ve Hanefîlik ile füru'da en yakın bulunanı Câferîye ve ondan doğan İsnâ - aşerîyedir. Bugün İran şahlığının resmî M.'i olan Câferîye İran, Hindistan, Irak, Lübnan ve Suriye'de yayılmış bulunmaktadır. Yemen'de ise İmam Zeyd b. Ali b. Zeyn el - Âbidîn'in kurduğu Zeydîye, Doğu Afrika ve Hindistan ile Umman ve Maskat'ta da tutunan İbâdîye M.'leri yaşamaktadır. (Bk. CÂFERÎYE, İBÂDÎYE, İSNÂ - AŞERÎYE VE ZEYDÎYE). İsnâ - aşerîyeden kopan ve sistemi itibariyle İslâm dışı telâkki edilen Bahâîlik ile tamamiyle siyasî çıkarlarla ortaya konan Kadiyânîlik ise genellemede İslâm M.'lerine bağlanabilir.

Hıristiyanlar arasında M.'ler bu dinin cemaati içinde hem itikadî, hem siyasî, hem de ekonomik gelişmeler sonunda ortaya çıkmıştır. Genellikle İsa'nın öğretisini bir din ve sistem hâline getiren St. Paulos ve Petros olmuşlardır. Hz. İsa'nın öğretisi bu iki havârî olmasaydı belki de Yahudilik içinde küçük bir tarikat olarak kalacaktı. Paulos, Yunanca'dan alınan Eglesia (dine davet) sözü üzerine yeni dini ve onun temel kurumu olan kiliseyi meydana getirmiştir. İşte kilisenin hegemonyasına karşı açılan mücadeleler Hıristiyanlık'taki M.'leri doğurmuşsa da, bu dinin temel kuruluşu yıkılmamış, sadece parçalanarak yeni yeni kiliselerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Her yeni kilise yeni bir M.'in temsilcisi olmuştur. Kilisenin doğuşunda Hıristiyanlık inancına göre Rûhü'l - Kuds ile tebcîl edilmiş olan havârîler, yani kiliselerin kurucuları, tanrı babanın yeryüzündeki temsilcileri olmakla ilâhî bir kudretle üstünlük sağlamış oldular. Bu üstünlük onların haleflerine de geçti. Eski şeriatten alınan aforoz silâhı ile de teçhiz edilen kilise, böylece yeni dinin tek kurumu olarak kendi hegemonyasında, hattâ Yahudi bile olsa herkesin kendi inancına göre tapınma hürriyetini kaldırarak sadece kendi doktrinini hâkim kılmak için Hıristiyanlar arasında olduğu kadar, başka dinlere karşı da amansız bir mücadele açtı. II. yüzyılda iyice kurumlaşan kilise başında piskopos adını taşıyan bir başkan, kadın ve erkek şemmâs ve keşişler ile artık tam mânâsıyle güçlenmişti. Bunlardan Roma piskoposluğu İtalya ve Avrupa kıt'asına, Kartaca piskoposluğu Kuzey Afrika'ya, İskenderiye Mısır, Libya ve Habeşistan'a, Antakya, Suriye, Lübnan ve Filistin'e, Korinthos Yunanistan'a, bunlardan sonra kurulan Edessa (Urfa) Mezopotamya, İran ve Asya'ya, İstanbul ise Anadolu ve Balkanlar'a hâkim bütün kiliselerin merkezleri hâline geldiler. Bunlardan Roma piskoposluğu hem Roma İmparatorluğu'nun merkezinde olmak, hem de Paulos ve Petros gibi iki havârînin halefi bulunmak itibarıyle daha ilk günlerden beri Hıristiyanlığın tabiî merkezi kabûl edilmişti. Roma kilisesinin üstünlüğüne karşı ilk defa baş kaldıran Kartaca piskoposu Donatius olmuştur. Kilisede kendini gösteren bu çatlamaya İmparator Konstantinos'un müdahalesi ise bundan sonra kilise meselelerinde siyasî kudretin müdahil olarak bulunmasına yol açtı. Kilisede ikinci ve köklü anlaşmazlık, Mısır'da Baucales manastırının yöneticisi Arius'un yaydığı fikirlerle ortaya çıktı. Arius, itikadî, fakat âlemşümul kiliseden ayrı bir M. vücuda getirdi. Siyasî otoritenin, imparatorluğun bütünlüğünü korumak isteğiyle, kiliseler arasındaki anlaşmazlıkları gidermek üzere İznik'te bir konsil toplamasına sebeb oldu (bk. İZNİK KONSİLİ). Bu itizal hareketine karşı kilisenin bütünlüğü böylece sağlanmış oldu. Ancak, Mesih'in beşerî varlığı ile ilâhî varlığı ve özellikle annesi Meryem'in hüviyeti konusundaki tartışma devam etti. Bu tartışmada 428'de İstanbul patrikliğine kadar yükselen Nastorius kendi fikirlerini zorla kabûl ettirmeye kalkınca, kilisede yeni bir anlaşmazlık daha kendini gösterdi. İskenderiye ve Roma kiliseleri Nastorius'un görüşlerini reddettiler. Bunun üzerine 431 yılında Ephesus'ta toplanan konsil, Nasturîliği mahkûm etti. Ama İran tarafından himaye edilen bu M., Mesopotamya, İran ve Orta Asya'da devam etti (bk. NASTURÎLİK). 451 yılında ise İstanbul kilisesinin babalarından biri olan Eutyches hem Arius'un, hem de Nastorius'un görüşlerine karşı çıkarak Mesih'in tabiati tektir görüşüyle yeni bir akım meydana getirdi. Kadıköy konsilinde reddedilen bu görüş, Monophisites (tek tabiat inancı), ayrı bir M.'e dönüştü. Kafkasya, Mısır, Suriye ve Filistin gibi ülkelerde tutundu. Böylece İstanbul ve Roma kiliseleri tek başlarına Ortodoks Hıristiyanlığı temsil eder duruma gelmişlerdi. Monofizitler imparatorluğun kilisesi an-

lamına gelmek üzere bunlara Melkit (Melekî) kilise adını veriyorlardı. Melekî kilisenin özellikle imparatorluğun doğu eyâletlerinde baş gösteren dinî ayrılığı gidermek için siyasî iktidarın desteği ile aldığı tedbirler bir sonuç vermedi. Tersine Nasturî ve Monofizit kiliselere yaklaşmak için verilen tavizler Roma kilisesini gücendirdi. İlk defa Roma ile İstanbul kiliseleri ayrıldılar. Bu ayrılık 35 yıl kadar sürdü (484 - 519). Öte yandan İskenderiye kilisesinden kopan bir grup, Akefaloi (Adimetü'r-re's, Başsızlar) adı altında hiçbir kiliseyi tanımadılar. Ortodoks ve Katolik kiliseler arasındaki görüş farkları gittikçe artarken, Kadıköy konsili kararlarını tanımayan Ortodokslar da Akoimetoi (Uyanıklar) adı altında tanındılar. Papa Büyük Gregorius, İmparator Maurikios'a yazmış olduğu mektupta, İstanbul patriki için, "... ben yalnız hâkim-i mutlak olan Allah'ın ve ecclesia Catholica'nın hakkını savunuyorum. Kutsal Ana kiliseyi tahkir eden, kendini gurura kaptıran, kendine özgü bir unvan ile imparatorun ve imparatorluğun vekarından da üstün olduğunu ileri süren Patrik'e haddi bildirilmelidir" diyordu *(Patrologia Latina,* 77). Roma ile İstanbul kiliseleri arasında bu çekişme, 858, de Photios'un, Ignatios yerine İstanbul patrikliğine getirilmesiyle en gergin safhaya vardı. En sonunda 1054'te ise, Papa IX. Leon'un İstanbul kilisesini aforoz etmesiyle Ortodoks Hıristiyanlık Doğu ve Batı kiliseleri olmak üzere ve bir daha birleşmemecesine ikiye ayrılmakla sona erdi. Doğu kilisesi Ortodoks, Batı kilisesi de Katolik M.'i adı altında tanındılar. Katolik M.'i ise daha sonra Calvin, Luther gibi ilâhiyatçıların, İngiltere kralı VIII. Henry ve Kraliçe Elizabeth gibi siyasîlerin ortaya attıkları görüşlerle XVI. yüzyılın başından itibaren tekrar parçalandı. Katolik M.'den Luthercilik (Luthérianisme), Kalvencilik (Calvinisme), Anglikan ve İskoçya Kalvenizmi (Presbytérianisme) gibi M.'ler doğdu. Presbiteryancılık'tan ayrılan çok mutaasıp bir kol ise Püritencilik (Puritains) adını aldı.

Yahudiliğe gelince; bu dinde de Musa ve haleflerinin telkin ettiği Yahudi şeriatinin açıklanması ve uygulanmasında zamanla ayrılıklar kendini göstermiştir. Yahudi dininde ilk parçalanma M. Ö. IV. yüzyılda Babil esaretinden dönüşten sonra baş göstermiştir. Şamronim (Neapolis, Nablus)'de yaşayan Yahudiler, Süleyman mabedinin yerinin Gerizim (Tur) dağında olması gerekçesiyle ayrılmışlar ve ilk Yahudi M.'ini meydana getirmişlerdi. Kendi inançlarına göreyse Eli'nin (M. Ö. 1100 - 1067) kardeşlerini iğfal ederek Tanrı tarafından işaret edilen Gerizim dağını bırakıp, Şilo (Orşelim el - Kuds, Yeruşalim) şehrinde kutsal bir bina yapmaya kalkışması üzerine doğru yol ve şeriati gözeten Şamerim'in izinden yürüyenlerin M.'i Şamronim (Samiriye) adını almıştır. Bunlar M. Ö. 420'de Gerizim dağında ayrı bir mabed inşa ederek bunun asıl mabed olduğunu ileri sürdüler. Süleyman mabedine ise Beyt - Maktaş (Utanç - evi) adını verdiler.

Yahudi dininde ikinci parçalanma Helenistik çağda oldu. Yunanlı hakîmlere ve Helenistik akıma karşı açılan mücadele başarı kazandı. Yahudi devleti yeniden kuruldu. Ancak, devletin yönetilmesinde ve Yahudi toplumunun sınıflaşmasında kendini gösteren anlaşmazlık üç M.'in doğuşuna yol açtı: Peruşim (Ferrisî), Sadukim (Saddukî) ve İsiyim. Bu üç M.'den Saddukîlik ile İsiyim 70 yılında Titus'un mabedî tahribi ile dayanaklarını kaybettiklerinden ortadan kalktı. Ortodoks Yahudilik ise dünyanın her tarafında Ferrisî M.'i olarak devam etti. Yahudi dininde yeni bir gelişme Orta Çağ'da, özellikle İslâmiyetin tesirinde kalınarak kendini gösterdi. Müslüman Araplar'ın zamanın en kuvvetli imparatorluklarını yıkmaları, Yahudiler'de de kendi devletlerini yeniden kurma heyecanını yarattı. Bu amaçla VIII. yüzyılda beklenmekte olan Mesih'in gelmekte olduğu inancıyle yeni Yahudi M.'leri doğdu. Ebû - Îsâ İshâk el - Isfahânî'nin kurduğu Îsevîye yahut Isfahânîye ve bundan ayrılan Yudganîye ve Şazganîye yanında en güçlü M. olarak Karaim veya Bney Mikra M.'i ortaya çıktı. Karaîler, kendilerini Ferrisîler'le uzun mücadelelerden sonra mabede gâh hâkim olan, gâh tekfir edilen Saddukîler'e bağlanmışlardır. Böylece şeriatçi Rabbî Yahudiler'e karşı olan bu M. sâlikleri bugün Litvanya, Beyaz Rusya, Ukrayna, Mısır ve Filistin'de hâlâ yaşamaktadır. Karaim'den sonra iki tasavvufî M. de Kabala ve Hasidut Orta Çağ boyunca ve günümüze değin Yahudi topluluklar arasında tesirini sürdüregelmiştir. Şeriatçi Yahudilik ise, üç ayrı cereyan hâlinde, Muhafazakâr Alman Yahudiliği, Reformist Amerikan Yahudiliği ve Ortodoks Yahudilik olarak yaşamaktadır.

Sâmî veya Semavî dinlerdeki bu M.'ler yanında insanlığın büyük bir kesimini tesiri altında tutan Buddha dini de Theravada veya Himayana ve Mahayana M.'lerine ayrılmıştır. Mahayana M.'i, Theravada'nın ileri sürdüğü ahlâk metodu yerine gönül ve düşünce yolunu esas olarak almıştır. (İ. Parmaksızoğlu)

MEZMUR, kavalla söylenen ilâhî. İbrânîler'in ilâhîleri, yani âyinlerde söylenen dinî şanlar. Bunların toplamı, Eski Ahd'in bir kitab'ını yâni bir bölümünü oluşturur. Buna "Zebûr" adı da verilir. Şimdiki Eski Ahit'te M.'ların sayısı 150'dir. Bunlar, M. Ö. XI. yüzyıldan II. yüzyıla kadar yazılmışlardır. Dâvud peygambere, bunların bir bölümü vahy edilmiştir. İsrail'de M. edebiyatının gelişmesi bakımından büyük bir rol oynamıştır. M.'ların hepsi İbranice yazılmıştır. Hıristiyanlar Latince âyin kitaplarının çoğunda M.'lere ayrı bir yer vermişlerdir. Âyinler, özetlenmiş kitap (breviarum)'ın en önemli kısmını teşkil ederler. 1911'de yer alan bir âyin reformunda M.'ların, günün çeşitli âyinlerine dağıtımı, mantıka daha yakın bir şekilde değiştirilmiştir. Katolik kilisesinde M.'lar, şimdiye kadar Latince okunurdu. Protestanlar ise bunları halk dilinde okurlardı. M.'lar, Latinceye veya modern dillere çevrilmesinden sonra, müzisyenlere, Hıristiyanlığın kuruluşundan beri, bir ilham kaynağı olmuşlardır.

MEZON (İng. meson; Fr. meson; Yun. meson = iki şeyin ortasında merkezde), atom çekirdeğinde bulunan ve elektrona göre çok ağır olan bir elektrikli parçacık.

İlk olarak kozmik ışınlarda keşf olunmuştur. Atom çekirdeğinde çok önemli bir rol oynadığı sanılan M., muhtemel olarak proton ile neutronları birbirine bağlayarak çekirdeği meydana getirir. Birden daha çok M. türü keşf olunmuştur. En iyi nicelenmiş olan iki türe, pi M. ve Mu M. adları verilmiştir. Pi M.'un kitlesi elektonunkinin 276 katıdır. Bunun elektrik yükü, pozitif veya negatif olabilir. Pi M.'lar radyoaktif olup, ömürleri bir saniyenin 5 milyarda biridir. Pi. M. parçalanınca, Mu M.'lar elde edilir. Bunların kitlesi elektronlarınkinin 212 katıdır. Mu. M.'lar da radyoaktif olup, ömürleri aş. yu. bir saniyenin 2 milyonda biridir. Bunların tabiî parçalanması, yüksek enerji sahibi elektronları doğurur. Penetrasyonları çok yüksektir. 100 - 200 m kalınlığında olan bir kayanın içerisinden geçtikleri görülmüştür. M.'lar, 1936'da keşf olunmuştur.

MEZOPOTAMYA : bk. MESOPOTAMYA.

MEZÖFÖLD [*męzöföld*], Macaristan'da, Tuna ve Sió ırmakları ile Balaton ve Velence gölleri arasında uzanan ve büyük bir bölümü Fejéril (megye)'inde yer alan bir bölge. Denizden yüksekliği 120 - 180 m'dir. Tuna ırmağı boyunda sarp ve dik bir basamakla Alföld (b. bk.)'den ayrılmıştır. Bu bölgenin aldığı yağış yetersizdir (500 - 550 mm). Aslında otla kaplı bir puszta (b. bk.) olduğu anlaşılıyor. Bugün verimli topraklarında mısır ve buğday yetiştirilir. Sárvíz ırmağı boyunda otlaklar geniş yer alır. (H. Eren)

MEZÖKÖVESD [*Mezoköveşd*], Macaristan'da Borsod - Abaúj - Zemplén il (megye)'inde bir şehir. Nüfusu 17 674 (1965)'tür. (H. Eren)

MEZÖTÜR [*męzötür*], Macaristan'da, Szolnok il (megye)'inde, Szolnok şehrinin güneyinde bir şehir. Nüfusu 22 000 (1970)'dir. (H. Eren)

MEZQUITAL (Rio de) (coğ.), Meksika'da ırmak. Akasyaya benzeyen ve mezquite adını taşıyan (Prosopis dulcis) ağaçlıklı yerlerden aktığı için bu adı almıştır. Uzunluğu 475 km olup, Pasifik Okyanusu'na akar.

MEZZO SOPRANO (mus.), İtalyanca olan bu terim, Soprano'ya nazaran daha kalın ve daha geniş bir kadın veya çocuk sesini gösterir. Fransızca olarak buna "second dessus" de denir.

MEZZOFORTE (Mus.), "yarı kuvvetle" anlamına gelen İtalyanca zir zarf. Bir parçanın icrâsında piano (hafif, az sesli) ve forte (kuvvetli, çok sesli) icrâ direktifleri arasında yer alır.

MEZZO - MORTO : bk. HÜSEYİN PAŞA, Mezzomorto.

MHO (Fr. mho; İng. mho), elektrik iletkenlik birimi. M., direnç birimi Ohm'un tersidir (bk. OHM). M., bir iletkenden geçen amper cinsinden elektrik akım şiddetinin, bu iletkenin uçları arasındaki volt cinsinden potansiyel farkına oranına eşittir.

MIKNATIS (Fr. aimant; İng. magnet), demiri ve türevlerini çekme özelliğini kazanmış olan cisimler. Demir tozlarını çekme özelliğine sahip olan bazı doğal demir oksitlerine ($Fe_3 O_4$) *doğal M.*'lar (M. taşı veya magnetit) adı verilir (bk. MAGNETİZMA). Basit bir sürtme ile doğal M.'lar tarafından M.'lık kazanan çelik nümûnelerine *yapma M.*'lar adı verilir. M.'lığını uzun süre tutan M.'lara *sürekli M.*'lar denir. Sürekli M.'lar çelikten yapılır. Kısa bir zaman sonra hemen hemen bütün M.'lığını kaybeden M.'lara *geçici M.*'lar denir.

Pusula, magneto ve birçok tertiplerde kullanılan sürekli M.'lar *çubuk* veya *atmalı* (u M.'ı) biçimindedir.

Bir M. serbestçe asılırsa veya bir pusula iğinesi kendi hâline bırakılırsa, yaklaşık olarak, güney - kuzey doğrultusunu alır. M.'ın, arzın kuzeyine yönelen kutbuna *kuzey kutbu* (veya N kutbu), ötekine *güney kutbu* (veya S kutbu) adı verilir (Bk. KUTUP, MAGNETİZMA). Bir M., etrafında bir magnetik alan hâsıl eder. Bu alanın şekli, M.'ın demir tozlarını çekmesi ile görünür hâle sokulur.

M.'larda benzer kutuplar itişir, zıt kutuplar çekişir. İki M. kutbu arasındaki çekme ve itme kuvveti, *Coulomib kanunu* ile verilir (Bk. MAGNETİK ALAN, COULOMB KANUNU, GAUSS, OERSTED, KUTUP ŞİDDETİ, KUVVET ÇİZGİSİ). Zamanımızda en kuvvetli, sürekli M.'lar, bir alüminyum, kobalt, nikel ve demir alaşımından yapılmaktadır. Bu alaşımdan yapılmış küçük bir M., kendi ağırlığının yüzlerce katını kaldıracak bir çekme kuvvetine sahiptir. Sürekli M.'ların pratikteki birçok uygulamaları arasında *pusula, telefon* ve *radyo hoparlörleri* en çok görülenlerdir.

Bir M.'ın dâimâ iki kutbu vardır. Kutupları birbirinden ayırmak için bir M. ikiye bölünürse kırılan uçlarda yeni kutuplar ortaya çıkar ve iki ayrı M. elde edilir. Buna *kırık M. deneyi* denir. Bu kırma işlemi sürdürülürse çok küçük atomik M.'lar elde edilir. Böyle bir M.'a *magnetik dipol* adı verilir. Bir M. çubuğu sonsuz sayıda elemanter M.'lardan oluşur.

Arz (yer) büyük bir M. gibi davranır ve çevresinde bir magnetik alan hâsıl eder. Yerin magnetik kutupları, yerin coğrafya kuzey - güney kutupları ile çakışmaz. Kuzey magnetik kutup bir S kutbu ve güney magnetik kutup bir N kutbudur (Bk. YERİN MAGNETİK ALANI). (E. Erdik)

MINTIKA (Fr. région), belirli bir toprak genişliği; bölge. M.'nın sınırlarını tayin eden sebepler ya yönetime, ekonomiye, arazi durumuna, iklime, tarıma, veya halkın ortak kaynaklarına bağlıdır. Doğal M.'nın tarifi ancak fizik, coğrafî karakterlere dayanır. Bazen belirli bir karakter hâkimdir (Meselâ Alplerde dağlar, Afrika'da Mağreb'in güneyindeki iklim). Bazan de mülâyim iklimli ova ve tepelerde olduğu gibi manzara o derece nüanslıdır ki elemanların hangisinin hâkim olduğunu tayin etmek güçtür.

Coğrafî M. yalnız fizik elemanlara değil aynı zamanda insanın tabiate tesirine dayanarak da tesbit edilir. İnsan tesiri ise teknik araçlara göre bir çok biçimlere girer. Tropikler arası kuşakta insan geniş ölçüde tabiata bağlı olup onu değiştirmekten daha çok ona uymağa çalışır. Her şeye rağmen tabiî M. ile coğrafî M. arasında raslaşma ancak istisnâidir. Böyle bir durumla ancak insan yerleşiminin pek dağınık olduğu insanların hep avcılık veya balıkçılık yaptığı yerlerde karşılaşılır (Meselâ Orta Afrika'da pigme'ler). Mülâyim iklimlerde hiç değilse Avrupa'da coğrafî M.'ların teşekkülü tedricî olmuş ve tabiî faktörler her şeyden fazla ekonomik, sosyal ve politik gelişmenin tesiri altında yer almıştır. Bu durumlarda bazan tabiî ve coğrafî M.'ların tam olarak birbirinden ayrıldığını görürüz. Meselâ, Fransa'da Lyon M.'sı gibi. Bu M. Seine ve Rhône ırmakları ovalarını, Ön Alpleri ve Orta Masif'in doğu kısmını içine alır. "Yeni ülkeler"de bir M. da az insan bulunduğundan, ilk gelişme gecikir. İyi bir örnek Birleşik Devletlerde görülen belt (kuşak)'lerdir. Bu durum uzun sürebilir, ama ergeç insanların çoğalması yeni sermayelerin gelmesi, yeni yeni istihsal metodlarının gelişmesi M.'nın daha çok değişmesine sebep olur. Bundan sonra gelişme tabiî faktörlerden daha çok politik ve ekonomik faktörlere bağlanır. Buna göre tabiî M. pratik bakımdan değişmez, ama coğrafî M. gelişmeye tâbî olup, ikisi gittikçe birbirinden ayrılabilir.

MISIR (Ar. **Mısr; Masr; Al Kutr Al Masrî;** Resmî **ad : El - Gumhûriyyeti'l - Arabiyyeti'l - Masriyye),** Afrika'nın kuzey - doğu ucunda 31°,35 kuzey enleminden 22°'ye kadar ve 25° doğu boylamından 37°'ye kadar yayılan ve cumhuriyet rejimi ile yönetilen ülke. Kuzeyinde Akdeniz, kuzey - doğusunda Filistin, doğusunda Kızıldeniz, güneyinde Sudan ve batısında Libya yer alır. Yüzölçümü yaklaşık 1 025 000 km^2 olan ülke, asıl Mısır topraklarından başka, Sînâ Yarımadası'nı ve Süveyş Körfezi ile Kızıl Deniz'de yer alan birkaç adayı da kapsar (şimdi buraları İsrâil işgalindedir).

Topoğrafya : Asıl M. toprakları, bellibaşlı iki bölgeye ayrılır : Nil deltası kısmını da içine alan Aşağı M. ve Nil vâdîsinin Kahire şehri güneyindeki bölümünü kaplayan Yukarı M. M.'ın başlıca coğrafî özelliğini Nil nehri oluşturur. Uganda'nın güneyindeki Victoria gölünden Ripon şelâlelerinden doğan ve dünyanın 2. uzun nehri olan Nil (Ar. En - Nîl; El Bahr; Bahr - en - Nîl), Kyoga ve Albert göllerinden de geçerek Sudan'a, orada da Vâdî Halfa yakınlarında M. topraklarına girer ve bu ülkeyi güney - kuzey doğrultusunda yaklaşık 645 km boyunca katettikten sonra Kahire'nin 20 km kadar kuzeyinde başlayan 195 km genişliğindeki Nil deltası aracılığı ile Akdeniz'e ulaşır. Eski zamanlarda yedi kolu olan bu deltanın, şimdi, her biri 234 km uzunluğunda olan, bellibaşlı iki kolu vardır: Biri, İskenderiye şehrinin hemen doğusundaki Raşîd (Rosetta) limanına, öteki Port Said'in hemen batısındaki Dimyat limanına ulaşır. M. topraklarına girdikten sonra ne doğudan, ne de batıdan yeni bir kolla beslenmeyen Nil nehrinin deltayı oluşturduğu Rosetta (Raşîd) ve Dimyat kolları arasında birçok kanal ve bataklık yer alır. Ülkenin batı çölü bölümündeki birtakım alçak havzalarda Siva, Bahariya, Farafra, Dahla, Harga, Natrum ve Kaarûn gölü çevresindeki El Fayyum gibi vâhalar bulunur. Kahire'nin 210 km kadar batısında ve Akdeniz'in 65 km güneyinde yer alan Kattâra depresyonu, deniz seviyesinin 122 m altındadır. Nil'in doğusundaki doğu çölü'nde durum başkadır. Burası dağlar ve yaylalarla kaplıdır. Kızıldeniz'e doğru alçalarak dar bir kıyı ovası meydana getiren bu arâzide vâhalar yoktur. Bu kısımda nüfus da çok seyrektir.

İklim : M.'ın iklim şartları ülkenin her tarafında hemen hemen birbirinin aynıdır. Bu iklimin bellibaşlı özelliği yağmursuzluktur. Delta bölgesinde 10 ilâ 20 cm olan yıllık yağış ortalaması, Kahire'nin güneyinde 5 cm ye düşer. Ül-

MISIR

kede ancak 2 - 3 yılda bir şiddetli sağanak görülebilir. M., su bakımından, daima Nil'e muhtaç olmuştur. Bu nehrin suları Haziran ortasında kabarmağa başlar, Eylül ortasında en büyük hacme ulaşır, Mayısta ve Haziran başında en alçak seviyeye düşer. M.'ın, yaz mevsimi çok sıcak geçer. Isı, normal olarak ve hele Haziranda 39°C üstündedir. Akdeniz kıyısındaki İskenderiye'de ısı, genellikle, Kahire'dekinin 1° altında bulunur. Kış mevsimi ılımlıdır ve sulama suyu bulunması şartıyla, bitkiler bu mevsimde yeşerip ürün verirler. Ocak ayında Kahire şehrinde ısı geceleri en az 9°C, öğleleri en çok 18°C olur. Çöllerden gelen aşırı ısı, zaman zaman, "hamsîn" denilen kavurucu sıcaklıkta fırtınalar oluşturur. En çok 21 mart ile 25 nisan arasında meydana gelen bu rüzgârlar, birkaç saat içinde, ısıyı 18°C yükselterek, bitkilerin sararıp solmasına yol açar.

Nüfus ve Etnoloji : M.'ın nüfusu 32 milyonu aşkındır. XVIII. yüzyıl sonunda yaklaşık iki buçuk milyon kadar olan nüfusun, o dönemde, bin yıl öncesindekinin üçte birine düşmüş olması muhtemeldir. Ülkede doğum oranı binde 22 dir. Bu sebeple, sadece son seksen yıl zarfında M.'ın nüfusu yirmi küsur milyonluk bir artışla bugünkü seviyeye erişmiştir.

Şimdiki M.'lılar, VII. yüzyılda başlayan İslâm fütuhâtından bu yana, Nil vâdîsinde yaşayan yerlilerle Araplar'ın karışmasından meydana gelmiş bir etnik grubu temsil ederler. M. halkının dili % 99 oranında Arapça, dini ise, % 92 oranında Müslümanlık'tır. Toplumun yüksek sınıfları ve büyük şehirler halkı, çeşitli devirlerde M.'ı hükümleri altında bulundurmuş olan, Türk ve Çerkes asıllı seçkin askerî zümrenin damgasını taşırlar. Ülkenin Arap öncesi halkını, en saf şekli ile, Kopt'lar (Ar. *Kıbt*'lar veya *Kıptî*'ler; Yun. *Yiftios)* temsil ederler. Bunların sayısı yaklaşık 2 200 000'dir. Kopt'lar, Hıristiyandırlar; fakat, eski M. dilinden gelmiş olan Kopt dili yalnız dinî âyinlerde kullanılır. M.'ın güney ucunda yaşayan Nubia'lılar, Aşağı Nil vâdîsinde tarımla uğraşan kavimden başka bir kavmin bugünkü temsilcileridir. Bunlar, din ve kültür bakımından Araplaşmış olmakla beraber, bir Nubia diyalekti ile konuşurlar. Çöllerde yaşayan göçebeler, çoğunlukla, Arap veya Araplaşmış Berberî kabîleleridir. Yalnız, güney - doğu çölündeki Abbada'larla Bişârî'ler Hâmî bir dille konuşan Bejâ gurubuna mensup Araplaşmış unsurlardır ki, bunlara Doğu Sudan'da da rastlanır. M.'da, ayrıca, bilhassa XIX. yüzyılda ülkeye gelip yerleşmiş olan bazı yabancı topluluklar da vardır. Suriyeli, Lübnanlı, Yunanlı, İtalyan ve Maltız cemaatlerini oluşturan bu insanlar, ülkenin ekonomisine olduğu kadar, kültürüne de büyük katkılarda bulunmuşlardır.

Şehirler : M.'ın en büyük şehri olan başşehir Kahire (Ar. Al Kahira veya El Kahire) Afrika kıtasının da en büyük şehridir (nüfusu yaklaşık olarak 7 milyon). Öteki mühim şehirler: Akdeniz kıyısındaki İskenderiye (Ar. El İskandariyya; nüfusu 3 milyon) ve Port - Said (nüfusu 275 000) ile, Süveyş Körfezi'nin kuzey ucunda ve Süveyş Kanalı'nın güney ucunda yer alan, Süveyş (nüfusu 225 000), Akdeniz kıyı bölgesindeki El Mahalletü'l - Kübrâ (nüfusu 200 000) El Mansûra (nüfusu 175 000) ve Damanhur (nüfusu 150 000) ile Tanta, Asyût, Zekazîg, Feyyûm, İsmâîliyye, Minye, Benî - Süeyf'tir.

Eğitim : M., yüzyıllardan beri bir İslâmî ilim ve kültür merkezi olmuş ve bunda başlıca rolü Al Azhar (Ezher) üniversitesi oynamıştır. Çok eskiden, en aşağı eğitim seviyesinde yalnız "küttâb"lar denilen ve sadece okuma - yazma ile Kur'ân okuma öğreten okullar bulunurdu. Bunlar, genellikle, camilere ve başka kurumlara bağlı olur ve özel vakıf gelirleri ile yönetilirdi. Fâtımî halîfe El - Muizz'in generallerinden Gavhar tarafından 970 yılında Kahire'de yaptırılan Al Azhar camii, 988 yılından itibaren bir İslâm üniversitesi olarak gelişmiş ve bütün İslâm dünyasında bugün de muhafaza ettiği bir nüfuz ve itibar kazanmıştır. Bu gelişmeyi adı geçen halîfenin nüfuzlu bakanlarından Yahudi dönmesi Ya'kub İbni Killis başlatmış ve bunu yaparken bir yandan temeldeki İslâm liberalizmini yaymayı yani dinî taassubu ortadan kaldırmayı, öte yandan da Fâtımî sülâlesini desteklemeyi amaç edinmiştir. Üniversite, bu ikinci görevini 200 yıl boyunca yerine getirmiştir. XII. yüzyılda Salâhaddîn Eyyûbî, Haçlı ordularının temsil ettiği Hıristiyanlık âlemine karşı giriştiği topyekûn savaşta, daha bilinçli bir Müslüman kütlesine dayanmak amacı ile, Al Azhar üniversitesini sırf İslâm inançlarının işlendiği bir merkez hâline getirdi. O devirden 1925 yılına kadar Al Azhar'ın öğretimleri yalnız Kur'ân okuma ve ezber-

MISIR : Nil üzerinde bir kayık

leme, Kur'ân tefsîri ve hadîs incelemelerinden ibaret kalmış; daha sonraları bunlara İslâmî ictihadların, fıkıh ilimi ilkelerinin ve mantık ve ilâhiyat ilimlerinin incelenmesi gibi konular da ilâve edilmiştir. 1925 yılında ise bu programlarda yabancı diller ve modern fen dersleri öğretimi de yer almıştır.

Ülkede batılı eğitimin temellerini, M. valisi (1805 - 1849) Kavalalı Mehmed Ali Paşa attı. Avrupaî bir ordu yaratmayı tasarlayan paşa, böyle bir ordunun kadrolarını yetiştirmek için birtakım okullar kurdu. Halk, mecburî askerlik hizmeti ile ilgili gördüğü bu okulları güvensizlikle karşıladı. Batı modeline uygun eğitim, Mehmed Ali Paşa'nın son yıllarında geriledi ve bu durum I. Abbas ve Said paşaların dönemlerinde de devam etti. Yeni bir ilerleme, yalnızca askerî amaçlara yönelik olmayan millî bir eğitim sistemi kurmayı öngören Hidiv İsmail Paşa (1863 - 1879) devrinde gerçekleşti. 1908'de halkın da para yardımı ile kurulan bir üniversite, şimdiki, çeşitli M. üniversitelerinin ilki oldu. 1922'de kazanılan bağımsızlık, eğitimde yeni bir gelişme dönemi açtı. II. Dünya Savaşı'ndan sonra ve 1952 devriminin ardından, eğitim alanındaki ilerlemeye hız verildi. 1923'te çıkarılan bir kanun 7 ile 12 yaşları arasındaki çocukların parasız olarak eğitimden geçmelerini mecburî kılmış, fakat uygulamada mühim bir sonuç alınamamıştı. Devrim hükûmeti, aynı işe, bütün M.'lıların okur-yazar durumuna gelmelerini sağlayacak yeni bir programla girişti (1964). Ancak, Arap harfleri ile okuma - yazma öğrenmenin zorlukları ve ayrıca konuşma dili ile yazı dili arasındaki büyük farklar yüzünden bu hedefe varılamadı.

Şimdi Millî Kütüphâne adını almış olan Hidiviyye Kütüphânesi 1870'de kurulmuştur. Hidiviyye Coğrafya Derneği ve M. Enstitüsü gibi ilim kurumları, M.'lı ve Avrupalı ilim adamlarının çeşitli araştırma dallarındaki işbirliğini kolaylaştırmaktadır. Ejiptolojinin gelişmesi sonucunda, 1863'te, Kahire müzesi kurulmuştur.

Ekonomi : M.'ın iktisadî hayatı Nil'e bağlıdır denilebilir. Eskiden, Nil vâdîsi ile Delta bölgesinde toprağın yüksek verimliliğini, yalnızca, belirli bir mevsimde yatağından taşan Nil'in taşıyıp getirdiği çamurlar sağlardı. Bu çamurların tarlaları kaplayarak meydana getirdiği yeni topraklardan binlerce yıl boyunca, yılda yalnız bir kere, fakat çok bereketli mahsûl alınmıştır. Nil'in suları sonbaharda çekildiği ve ekim de bu mevsimde yapılabildiği için, bu duruma en uygun olarak buğday ve arpa yetiştirilirdi. Sonradan Assuan, İsnâ, Nag Hammâdî ve Assiyut'ta kurulan büyük barajlar sayesinde bugün sürekli sulama yapılarak, aynı topraklar üzerinde, yılda üç ve hattâ dört defa mahsûl alınabilmektedir. Bu sürekli sulama usûlü ile yetiştirilen ve ikisi de yaz mahsûlü olan pamuk ile mısır, ülkenin başlıca servet kaynağı hâline gelmiştir. Fakat Nil'in taşıdığı çamurların barajlar yüzünden azalması ve ayrıca tarım ürünlerinin çeşitlendirilmesi sebebi ile, bugün toprağın büyük miktarlarda sun'î gübre ile verimlileştirilmesi gerekmektedir. Tarım ürünleri mevsimlere göre elde edilir. Kış ürünleri buğday, arpa, bakliyat, bersim denilen bir çeşit yonca, alfalfa adı verilen bir çeşit kaba yonca, sebze ve meyveler ve keten tohumudur. Sonbaharda başlıca pirinç, mısır ve sorgun yani süpürge darısı yetiştirilir. Yaz ürünlerinin başlıcaları pamuk, şeker kamışı, yer fıstığı, susam, süpürge darısı, pirinç ve mısırdır. Ülkenin Yukarı M. bölgesinde zengin hurmalıklar ve Nil vâdîsinden ve vâhalardan uzaklardaki birçok yerde de göçebe halkın hayvan otlattıkları bodur bitkili topraklar vardır.

Ülkenin mâden kaynakları arasında demir cevheri, fosfat kayası, alüminyum, kobalt, bakır ve kurşun; ayrıca, M.'ın ihtiyacını karşılıyacak miktarda petrol vardır. Dokuma endüstrisi, daha çok, İskenderiye'de ve Mahalle'tü'l - Kübrâ'da gelişmiştir. Helvan'daki çelik üretme tesislerinde yılda 150 000 ton kadar çelik elde edilir. Öteki sanayi dalları: Çimento, kimyevî maddeler ve bilhassa sun'î gübre üretimi, mâdenî ve deri eşya yapımı; şeker ve konserve üretimi ile ilgilidir. Sedd El Ali denilen Büyük Assuan barajının tamamlanması ile faaliyete geçecek olan hidroelektrik santrallar ülkenin enerji ihtiyacının sağlanmasına büyük katkıda bulunacak ve ayrıca, 800 000 hektar genişliğinde toprağın sulanması mümkün olacaktır.

M.'da 14 000 km uzunluğunda iyi vasıflı karayolu ve 5 600 km demiryolu vardır. Bütün bu yollar genellikle Nil'e paralel olarak uzanırlar.

M.'ın ekonomisini olumsuz biçimde etkileyen ciddî problem, nüfus artışı oranının yüksekliğidir. Buna karşılık, yakın geleceğe bağlı köklü ümitler vardır. Büyük Assuan barajının ekime elverişli toprakları üçte bir oranında arttıracağı tahmin ediliyor. Ayrıca Batı Çölü'nün alçak arâzisindeki yer-altı sularından faydalanma yolu ile ülkenin ekim alanlarının daha da genişletilmesi tasarlanıyor. Gerçekten de, güneydeki Sudan sınırından Akdeniz kıyısındaki El Alemeyn'e kadar olan büyük vâhalar, yer-altı su hazineleri ile birbirine bağlı bulunmaktadır. Bu sistemin meydana getirdiği duruma "İkinci Nil" veya, resmî adı ile, "Yeni Vâdî" diyorlar. Assuan barajından alınacak enerji ile bu sular yeryüzüne çıkarılarak toprakların sulanması sağlanacaktır. Daha şimdiden buralara göç ettirilen 100 000 M.'lı, bilhassa çölün güney - doğu ucundaki Harga vâhasında, çeşitli tarım ürünleri ve hayvan yetiştirmektedirler. M.'lıların son bir tasarıları da, Süveyş Kanalı'nın altından geçirilecek borularla Sînâ Çölü'nün büyük bir bölümünü tarıma açmakla ilgilidir.

Tarihin her dönemini içine alan tarihî kalıntılar serveti, kış ikliminin yumuşaklığı ve yabancı milletlerin ülkenin tabiî güzelliklerine ve halkının yaşayışına gösterdiği ilgi sayesinde, M.'da turizm daha geçen yüzyıldan başlayarak, gitgide ağır basan bir endüstri hâlini almıştır. Ülkenin iç siyasetinde zaman zaman beliren istikrarsızlıklardan olumsuz biçimde etkilenmekle beraber, bu endüstri gene de M. için gitgide büyüyen, büyük bir gelir kaynağı olmakta devam etmektedir. (Z. İshan)

Tarih : İnsanlığın gelişmesine öncülük eden cemiyetlerden biri de Eski M. cemiyetidir. M.'da yerleşen ilk insanların kültür varlıkları, insanlığın ortak medeniyetinin teşekkülünde önemli bir yer tutar. Eski M.'ın tarihi bu bakımdan ayrı bir önem taşırken, ülkenin jeopolitik mevkii de, M.'ı dünya tarihinin akışı içine alan bir ülke hâline getirmiştir. Böylece M. tarihi günümüzden M. Ö. 3000'lere kadar uzanan zengin bir tarih olmuştur.

Arkeolojik Devirler : M., tarihinin ilk devirlerinden beri, çeşitli hegemonyalara tâbi olduğu kadar, çeşitli kavimlerce de istilâ edilmiştir. M.'ın ilk halkının, Akdeniz ırkından bir kolun yerli zencilerle kaynaşması sonunda meydana geldiği, bir faraziye olarak kabûl edilmektedir. Ancak, M.'da yerleşmenin ağır bir gelişme gösterdiği ileri sürülür. İlk defa M. Ö. 4300 yıllarına doğru, Nil nehrinin batısında yaşayan küçük toplulukların, Feyyum çöküntüsünün meydana getirdiği göl kıyısında yerleşmeye başladıkları görüşü hâkim bulunmaktadır. Onlardan zamanımıza kadar kalabilenler sadece çak-

maktaşından yapılma temrenler, kemik zıpkın ve kargı başlıkları ile evcilleştirdikleri sığır, keçi, koyun ve domuz kemikleridir. Ayrıca, arpa ve buğday taneleriyle doldurulmuş çukurlar da bulunmuştur. Böylece, Feyyum'da yaşayan topluluğun, avcılıktan tarıma geçen bir topluluk olduğu sonucuna varılmıştır. Bu topluluğun çakmaktaşından orak, taş değirmen, pişmiş balçıktan kap kacak, cilâlanarak keskinleştirilmiş balta başları, iğ ve keten dokuma tezgâhları gibi âletler kullandıkları da anlaşılmıştır. Deltanın batı ucunda, Kahire'nin bir kaç km kuzeyinde, Merimde'de bulunan köy kalıntısı ise, kulübelerin düzgün sıralar hâlinde, yani sokaklar boyunca dizilişleri, topluluğun sosyal bir düzende ve teşkilât hâlinde geliştiğine işâret etmektedir. Bu topluluklar Nil vâdîsinde birleşerek üzerinde müreffeh hayat sürdükleri bir çevre meydana getirdiler. Bunlardan her biri kendi soylarının onlardan indiğine inandıkları hayvan, bitki veya tabiî bir nesneyi totem olarak benimsediler. Bu totemler, zamanla M. toplumunu meydana getiren kasabaların yani nom (Nome Nomos)'ların her birini tanıtan bir arma hüviyeti kazandı. Badaryalı ve Amratyalı (Badari, Amyrati) diye adlanırılan ilk gelişmede, dış çevre ile olan ilişkilerin gittikçe arttığı görülür. Çöldeki avcı kabîlelerle mal değiş-tokuşu yapıldığı gibi, Sînâ yarımadasından da düzenli olarak malakit (bakır taşı) getirilmeğe başlandı. Bu gelişmede M. halkı altını ve malakitten bakır elde etmeyi öğrenmişti. Gerze merhalesinde ise, M.'da avcılık artık önemini yitirmiş bulunuyordu. Halk kendisini çiftçiliğe ve balıkçılığa vermişti. Dökme bakırdan yapılma âletler, silâhlar v.b. Asya kaynaklı eşyalara da bu dönemde rastlanmaktadır. Deltadaki ve Akdeniz kıyılarındaki şehirlerin gemicileri M.'ın güney kasabalarını ziyarete başlamışlardı. Gerze mezarlarında bulunan vazolar, bunların kuzeyde yapılarak buraya taşındığını ve böylece M.'a dış ülkelerden yeni fikirlerin ve yeni tekniklerin getirildiğini açıklar. Bu temas sonunda sırça kimyası bulunmuş ve fayans işlemeciliği başlamıştır. Delta'ya Asya asıllı malların girişi ile, Sâmî ırkından bazı kavimlerin M.'a sızmaya başladığını, bunun da, Aşağı M.'ın Yukarı M.'a hâkim oluşuna işaret ettiğini söyliyebiliriz. Daha sonraki efsanelerden de, güneyin, kuzeyden gelen "Horus'un izleyicileri" tarafından fethedildiğini öğreniyoruz. Bunun bir sonucu olarak, önce Yukarı M., krallığının kurulduğu, sonra da Aşağı M. krallığının doğduğu faraziyesi benimsenmiştir. Fakat, arkeolojik belgeler bu görüşü teyid edecek hiç bir açıklama yapmamaktadır. Elde bulunan tek belge, son Gerze döneminde Basra körfezinden geldiği sanılan gemilerin Yukarı M.'a ulaştığını ispat etmektedir. Horus (Şahin) toteminin kasabası olan Hierokonpolis'te bir mezar duvarına işlenen bu belgede, sözü edilen teknelerin, yerli papirus gemileriyle yaptıkları savaş görülür. Böylece Mezopotamya medeniyeti ile M.'ın, kültürel alış verişe bu dönemde başladığını kesinlikle söylemek mümkündür. 90 dönümlük bir alanda surlarla çevrilmiş canlı bir kasaba olarak görülen Horus toteminin şehrinde, sosyal tabakalarda sınıflaşmanın başladığını da, yine mezarlardan anlamak imkânı vardır. Fakir ve zengin mezarları arasındaki farklar, topluluk şeflerinin artık kendilerini halka kabûl ettirdiklerini açıklamaktadır. Bu mezarların kimi kerpiçlerle çevrilmiş, kimi kumda açılan çukurlar hâlinde iken, kimi de 8 m uzunlukta, 4,5 m genişlikte ve 3 m yükseklikte bir saray yavrusunu andırmaktadır. Bunlar etraflarındaki efendilerine, öldükten sonra bile hizmet etmeleri gereken görevlilerin bir dizi mezarlarıyla muazzam bir çukur görünüşündedirler. Bu mezarlardaki yiyecek ve içki fıçıları, taş veya kıymetli madenlerden yapılma vazolar, altın, fîrûze ve lâcivert taşlı süslemeleri ve silâhları ile, M.'ın artık büyük bir servet birikimine ulaştığını, başarılı sanatkârlar topluluğuna sahip olduğunu, geniş bir dış ticâretin varlığı ile medenileştiğini göstermektedir. Yine bu mezarlarda hiyeroglif ile yazılı belgelere tesadüf olunmakla, M.'ın tarih çağlarına girişi de tespit edilmektedir. Bu dönemde Aşağı M.'da Buto ve Sais, Yukarı M.'da ise Hiyerokonpolis ve Neheb kasabaları, ülkenin en gelişmiş merkezleri idi. Bunlardan Horus toteminin temsilcisi Menes, Nil vâdîsini ve Delta'yı zaptetti. Bağımsız kasaba ve köyleri bir devlet biçiminde sımsıkı birleştirdi. Menes, sadece bir devletin başkanı, tanrının topraklarını işleyenlerin kralı olmadı. Bizzat kendisi sihirli âyinlerle ölümsüz kılınmış, kendi sihri ile sürülerin ve ürünlerin bereketini sağlayan bir tanrı olmuştur.

Eski çağda M. : M., M. Ö. 3000 yıllarından daha erken bir tarihte, birleşmiş bir krallık olarak tarihî devirlere girdi. M.'ın eski tarihini, öteden beri iktidardaki hâkim

MISIR : Kahire'de Muhammed Ali (Mehmed Ali Paşa) Câmii

soylara, sülâlelere göre bölerek incelemek bir gelenek hâline gelmiştir. Eski M. tarihini otuz bir sülâleden ibâret bir hânedân dizisi doldurur. Bu sülâleler de kendi içinde Eski, Orta ve Yeni imparatorluklar şeklinde bölümlere ayrılır. XXVI. sülâleden LXXXI. sülâleye kadar uzanan devre ise, M.'ın eski tarihinde yabancı hâkimiyetlerin kurulduğu bir zaman bölümüdür.

Eski İmparatorluk (M. Ö. 3000 - 2778) : I. ve II. sülâleler Abidos, Sakkara, Hilvan v.b. kazılarda elde edilen belgeler sayesinde geniş ölçüde incelenmiştir. Firavun ve prenslerin bıraktıkları mezarlar bu devirde M. kültürünün ve bu kültürün meydana getirdiği kurumların ülkede iyice yerleştiklerini göstermektedir. Bu iki sülâlenin hükümdarları Thinith yöresinden geldikleri için, bunlara Thinithler de denir. Thinithler imparatorluğun delta üzerindeki hegemonyasını devam ettirebilmek için Memphis şehrini kurdular. Stratejik bir üs olan bu şehre, sonra, II. sülâle temelli olarak yerleşti. Ancak, M. tarihinde gerçek imparatorluk dönemine III. sülâle ile girilmiştir. Böylece Memhpisli sülâleler dizisi başlamış oldu (M. Ö. 2778 - 2413). Bundan sonra Memphis, Eski Mezopotamya'daki Babil'e benzer bir gelişme göstererek, M. topluluğunda yükseldi. Daha II. sülâle zamanında başlayan ve Sînâ yarımadasındaki bakır madenlerini ele geçirmeyi hedef alan seferler, Nubya'ya doğru da genişletilerek M. güçlü bir devlet durumuna geldi. Ayrıca, denizlere hâkim olabilmek için meydana getirilen donanma ile M., komşularının çekindikleri bir ülke oldu. Ülkenin ekonomik kalkınması, firavunların sarayında biriken büyük servetten anlaşılmaktadır. Bu ekonomik gelişme, firavunlar ve yüksek memurlar tarafından büyük âbidevî binaları yapma imkânı getirmiştir. Bunlardan III. sülâle firavunlarından Coser'in Sakkara'da yaptırdığı basamaklı piramidi, IV. sülâle firavunlarından Snefru, Keops, Kefre ve Mikerrinos'un daha büyük ve haşmetli piramitleri izledi. Bu dönemde firavunların yanında, kutsal yazı (Hiyeroglif) bilgisini tekellerinde tutan bir bürokrat sınıf da gelişti. Coser'in başyardımcısı İmhotep bu sınıfın öncüsü oldu. Onun geniş bilgisi sâyesinde M. mimarisi büyük bir hamle yaptı. Bu şöhretiyle de İmhotep zamanla tanrı mertebesine yükselmiştir. Keops zamanında ise Heliopolis'in tanrısı Ra, Horus'un yerini alarak yeni bir dönemin açılmasına başlangıç oldu. Bu dönemde, Ra'nın oğulları adını taşıyan din adamları sınıfı ortaya çıktı. Yüksek dereceli memurlukları da kendilerine hasreden din adamları, gittikçe kuvvetlenerek firavunların karşısında rakib bir güç hâline geldiler. Bu gelişmenin ilk sonucu olarak kral mezarları yerine, güneş tanrısı yani, Ra adına büyük mâbedlerin yapılmasına başlandı. Böylece firavunlar M.'ın siyâsî hâkimiyetinin temsilcileri olmakla beraber, artık M. ekonomisinin, zenginliğinin merkezi olmaktan çıkmışlardı. V. sülâle bu sırada iş başına gelmiş, Libya, Sudan ve Filistin'den M.'a girmek isteyen göçebelerin saldırıları önlenmiş, M.'ın zenginleşmede gösterdiği gelişme son derecesine ulaşmıştır. Bundan sonra M.'ın sosyal yapısında ve siyasî hayatında birtakım değişikliklere uğradığı görülür. M. Ö. 2413 - 2065 yılları arasındaki bu döneme "Birinci ara devir" adı verilir. Bu dönem VI. sülâleden XI. sülâleye kadar devam eder. Bu ara devirde dış tehlikelere karşı yeterince tedbirler alındığı hâlde, firavunların din adamlarına, yüksek memurlara bazı imtiyazlar tanımak, geniş topraklar dağıtmak zorunda kaldıklarını müşahede etmekteyiz. Bunun sonunda ise, totaliter merkezî idâreye bağlanan şehir ve bölgelerin gittikçe serbestlik kazandıkları, yeni doğan derebeylerin giderek bağımsız hükümdarlar hâline geldikleri anlaşılmaktadır. Bu parçalanma sonunda Memphis'te saltanat süren VI. sülâle yanında, Herakleopolis ve Teb'te yeni devletlerin kurulduğu tesbit edilmektedir. Memphisli VII. ve VIII. sülâleleri Herakleopolisli IX. ve X. sülâleler izlemiş, orta ve aşağı M.'ın yeniden birleştirilmesi, ancak bu suretle mümkün olabilmiştir. Tebli prensler Herakleopolisli sülâlelere karşı yürüttükleri mücadele sonunda, M.'da birliği yeniden kurmuş oldular. Onların açtıkları yeni devreye "Orta İmparatorluk" adı verilir. XI. sülâleyi ve M.'ın birliğini yeniden kuran Mentutoteb olmuştur. Daha az merkeziyetçi ve oldukça liberal tanınan Orta imparatorluk'ta orta tabaka gittikçe kuvvetlendi. XI. ve XIV. sülâleleri içine alan bu devrede M., gerek Nubya, gerek Suriye üzerinde sürdürdüğü savaşlarla hâkimiyet alanını güneyde Üçüncü şelâleye kadar genişletmiştir. Ancak, XIII. ve XIV. sülâleler devrinde M., sebepleri henüz anlaşılamayan bir iç buhranla karşılaştı. M.'da bu kargaşadan yararlanan ve Delta'ya sızmış bulunan Filistinli kabileler M. Ö. 1700'e doğru iktidarı ellerine geçirdiler. M.'lıların Hiksos adını verdikleri bu yeni iktidar dönemi, belgelerden mahrum olmakla oldukça karanlıktır. XV. ve XVI. sülâleyi kuran Hiksoslar, daha çok Delta bölgesine hâkim oldular. Yukarı M., yine Tebli bir sülâlenin, XVII. sülâlenin elinde kaldı. Delta'da Avaris'i merkez edinen Hiksoslar, M.'ı sadece haraca bağlamışlardı. Kames, onların güneye doğru ilerlemelerini önlemiş, başka Tebli bir prens, Ahmosis ise, M. Ö. 1580'lere doğru onları M.'dan söküp, Filistin'e atmayı başarmıştı. Böylece M. tarihi yeni bir döneme girmiş oldu. XVIII. sülâle ile başlayan bu devir, "Yeni İmparatorluk" adiyle tanınır. Gerçi eski M.'lılar Hiksoslar'ı kültürce geri ve kaba bir kavim olarak küçümserlerse de atı, atlı arabayı, tekerleği, demiri ve birtakım savaş tekniklerini onlardan öğrenmişlerdir. İşte bu yeni vasıtalar ve teknik bilgiler sonunda M., bir Ön Asya imparatorluğu hüviyeti kazanmıştır. Yeni teknikler önce M.'da mutlak bir idarenin kurulmasına hizmet etti. Ülke, merkezden tayin edilen memurlar ile yönetilen merkeziyetçi bir idareye bağlandı. Bu yönetimi devam ettirebilmek için muntazam, teşkilâtlı bir ordu meydana getirildi. Ordu sadece M.'lılardan değil, çevreden sağlanan ücretli askerlerle de takviye edildi. Askerler resmî ücretlerinden başka savaşlarda sağlanan ganimetlerden aldıkları paylarla da beslenmekte idi. Ayrıca, komutanlara üleş olarak verilen topraklarla din adamları ve bürokratlar yanında yeni bir sınıf teşkil etmeye başlamıştı. Bu yeni sınıf zaman zaman iktidarı ele geçirmek için giriştiği teşebbüslerle Yeni imparatorluk tarihine renk katmıştır. Öte yandan Amon rahipleri de giderek güçlendiler. Siyasî bir baskı unsuru hâline geldiler. Bu gelişmenin sonunda M., çevresi için saldırgan bir politikayı izleyen bir devlet görünümüne girdi. Ahmosis, oğlu I. Amenofis ile I. Tutmosis'in saltanatları Hiksos mücadelesinden yorgun çıkan M.'ın yeniden teşkilâtlanması ile geçti. Ancak, I. Tutmosis, güneyde Nubya'da Beşinci şelâleye kadar ilerleyerek, bugünkü Sudan'ı (Kuş ülkesi) bir sömürge hâline koyan seferleri ve Suriye'de Fırat kıyılarına kadar uzanan akınları ile tanınmıştır. Onun M. Ö. 1520'de ölümü üzerine oğlu II. Tutmosis ile evlenerek iktidara el koyan kız kardeşi Haçepsut, Amon rahipleri ve bürokratlarla iş birliğine girişti. Bunun sonunda M., M. Ö. 1483'e kadar refah içinde büyük bir gelişme göseterdi. Bilhassa III. Amenofis devrinde (M. Ö. 1405 - 1370), bu refah zirve noktasına ulaştı. Luksor tapınağı bu refahın belli başlı belgelerinden biridir. Gerçi onun za-

manında kuzey Suriye üzerindeki M. hâkimiyeti Hititler'in baskısı ile çökmüş ise de, Yeni İmparatorluk hâlâ güçlü bir devlet görünümünde idi. Halefi IV. Amenofis (M. Ö. 1370 - 1352), Mitanni asıllı eşi Nefertiti'nin desteği ile Amon rahiplerinin nüfuzunu kırmak, M.'ın hâkim olduğu bütün toplulukları yeni bir din ve tanrı kültü çevresinde bütünleştirmek amacı ile Heliopolisli bazı ilâhiyatçıların da teşviki sonunda, Amon yerine Aton'u öne geçiren mâbedsiz ve senbolsüz tek tanrılı bir din geliştirmeye girişti. Kendisi Akhneton unvanını aldığı gibi, hükûmet merkezini de Ahet - Aton'a (Tellü'l - Amarna) taşıdı. Bu yeni dine karşı en sert direniş tabiatiyle Amon rahiplerinden geldi. Akhneton'un direnişi kırmak için verdiği tâvizler Nefertiti ile arasının açılmasına sebep oldu. Onun ölümünden sonra, dâmadlarının iktidarı sırasında Aton dinî önemini iyice kaybetti. En sonunda iktidarı ele geçiren Horemhep adlı general eski Amon dinine dönülmesini sağladı. IV. Amenofis'in dinî reform hareketi M. hâkimiyetine bağlı kavimlerce de desteklenmedi. Suriye'de Hititler'in yardımlarıyla başlayan ayaklanma, ancak Horemhep'in işe el koyması ile büyük kayıplara uğranılmadan geçiştirilmişti. Horemhep'in ölümü ile XVIII. sülâle sona erer ve M. Ö. 1320 de XIX. sülâle iş başına gelir. Bu sülâleyi kuran I. Ramses ve halefleri I. Setos ve II. Ramses askerî sınıfa mensupturlar. Bütün amaçları da gittikçe tehlikeli bir durum alan Suriye üzerindeki M. hâkimiyetini sürdürmek olmuştur. Suriye ve Filistin için Hititler'le savaşan II. Ramses, Kadeş (b. bk.) andlaşması ile yeni imparatorluğun şerefini kurtarmış oldu. Aşağı M.'ı tehdîd eden Libyalı göçebeleri de püskürtmekle M.'a son parlak günlerini yaşattı. Oğlu Menaptah'ın devrinden itibaren, M.'da merkezî idarenin yeniden bir çöküntüye uğradığına şâhit oluyoruz. M. Ö. 1200'lere kadar M., kargaşa içinde kaldı. Setnaht en sonunda duruma hâkim olarak XX. sülâleyi kurdu. Halefi III. Ramses ise hem Deniz halklarının, hem de Libyalılar'ın saldırılarını Delta bölgesinde durdurmayı başardı. Ondan sonra iş başına geçen firavunlar hep Ramses adını taşıdıklarından, 80 yıl kadar süren bu devreye "Ramsesler Devri" de denir. Böylece 21 Ramses firavun olmuştur. Ancak, bu dönemde M., tam siyasî bir çöküntü içinde bocalamıştır. Amon rahipleri, paralı askerlere dayanan generaller ve firavunlar arasında sürüp giden mücadele sonunda, M. Ö. 1100'lere doğru Tanisli Smerdis XXI. sülâleyi başlatırken, XXI. Ramses'i deviren General Herihor da Teb'de Amon başrahipliğini bir krallık hâline getirdi. Ancak, bunların hâkimiyet alanları Yukarı ve Orta M.'a inhisâr etti. Delta bölgesinde mahallî yöneticiler duruma hâkim iken, Suriye ve Filistin üzerindeki M. egemenliği de sona ermiş bulunuyordu. Boy ve kabîle düzenlerini bozmadan M. ordusunda ücretle görev alan Libyalılar, bu zayıf durumdan yararlandılar. Bunlardan Şosenk M. Ö. 950'lere doğru XXII. sülâleyi kurarak birliği yeniden sağladı. Hattâ M. Ö. 930'da Kudüs'ü yağmalamakla M.'ı tekrar üstün bir duruma çıkarmıştı. XXII. ve XXIII. sülâleleri meydana getiren Libyalılar'a, XXIV. sülâle ile iktidarı ele geçiren Sudanlı Napata firavunu Pianhy halef olmuştur. Ancak, bu sülâlenin ömrü pek kısa oldu (M. Ö. 730 - 715). Bu tarihte Habeşli Şabaka M. ile Sudan'ı birleştirmeyi başardı ve XXV. sülâle devri başladı. Sudanlı firavunlar Teb'e savaşmaksızın yerleştikleri hâlde, XXVI. sülâle adıyle Sais'te, Delta bölgesinde hükmeden prensleri kendilerine bağlayamadılar. Bu sırada M. yeni bir tehlike ile karşılaştı. M. Ö. 671'de Asurlular ilk defa M.'a girip ülkeyi talan ettiler. 666'da ise Asurbanipal gönderdiği bir ordu ile M.'ı kendi imparatorluğuna balğamaya muvaffak oldu. Habeşli firavunlar Asur hâkimiyetini tanırlarken, Sais prensi I. Psametik, Lidya kralından sağladığı Hellen ve Anadolulu askerler ile Asurlular'ı M.'dan çıkarmayı başardı. Böylece M., 663 - 525 yılları arasında yeniden bir kalkınma devresine girdi. Bu sülâle zamanında ülkede Yunan kültürünün etkisi gittikçe arttı. Bunda Yunan kolonlarının payı olduğu, firavunların dayandıkları ordunun çoğunun, Hellen ücretli askerlerinden meydana gelişinin de tesiri olmuştur. M. bu dönemde dış politikada Suriye ve Filistin üzerinde eski hâkimiyetini yeniden kuracak derecede güçlenmiş bulunuyordu. Ancak, M. Ö. 604'te M. ordusu Kargamış'ta Bâbiller'e yenilince, Sînâ yarımadasına kadar çekilmek zorunda kaldı. Güney bölgesinde ise Sudan üzerine sevkedilen ordular başarı ile ilerlediler. Bu sırada Ön Asya'da yeni bir müstevlî devletin yükselmesi M. için de tehlikeli sonuçlar getirdi. M. Ö. 525'te Kambis, III. Psametik'i Pelusion'da kesin bir yenilgiye uğratarak M.'ı Akhamanışlar imparatorluğunun satraplıklarından biri hâline getirdi. Pers hâkimiyeti M.'ı sömürgeleştirme politikasına dayanıyordu. Ülkeyi kontrol altında tutan Yahudi asıllı Pers askerlerinin, M.'ın millî din ve inançlarını tahkîr eder tavırları, ağır vergiler M.'lılarla Perslerin uzlaşmalarını engelleyen unsurlar oldu. Bu gergin ortam sonunda M. Ö. 404'te XXVII. sülâlenin kurucusu Amyrtaios Persler'in himâyesinde bulunan XXVII. sülâleyi devirerek M.'a hâkim oldu. M. bundan sonra 341'e kadar tekrar bağımsız bir devlet olarak yaşadı. Bu süre içinde iktidara XXIX. ve XXX. sülâleler geldiler. Ancak Artakserkses, M.'ın son hükümdarı II. Nektanabis'i tahtından etmekle, M.'ın bağımsızlığına son vermiş oldu. Fakat Pers hâkimiyeti uzun sürmedi. M. Ö. 332'de Büyük İskender M.'a girdi. Böylece M., Hellenistik dünyaya katılmış ve Eski M. tarihi de kapanmış oluyordu.

Hellenistik ve Roma Hâkimiyetleri Devri : İskender, M.'da bir kurtarıcı gibi karşılanmıştı. O da M. halkını kendine bağlamak için Persler'in tâkib ettikleri usûl yerine, tam tersi yumuşak bir politika benimsedi. Memphis'in Amon mâbedinde yapılan bir törende kendini Tanrı'nın oğlu ilân ettirdi. Ülkeyi Akdeniz ticaretine açmak gayesi ile İskenderiye şehrini kurdu. Onun M. Ö. 323'te ölümü üzerine M., generallerinden Lagos'un oğlu Ptolemaios'a verildi. İskender'in cenâzesini de M.'a getirip onu İskenderiye'de dev bir mezara gömen bu general, 306'da M.'da yeni bir Hellenistik krallık kurdu (bk. PTOLEMAİOSLAR). M. Ö. I. yüzyılda, Roma'nın Doğu Akdeniz'de yerleşmeye başlaması, M.'da iktidarda bulunan Ptolemaioslar için bir tehlike idi. Yerli halk yeni müstevlîyi sadece efendi değiştirmekten ibaret bir olay olarak kabûl etmeye artık alışmıştı. M. halkı Libyalılar, Habeşler, Sudanlılar ve Persler ile Yunanlılar'dan sonra şimdi de Romalılar'ı karşılamakta idi. Müstakil yaşama düşüncesi artık halkın şuurundan çıkmış bulunuyordu. Roma'nın M.'a hâkim oluşu daha çok generaller ve konsüller arası bir mücadele şeklinde gelişti. Romalı siyasîler bu zengin ülkenin bir generalin eline düşmesinden çekindikleri için, M.'ın imparatorluğa ilhâkını da yavaş yavaş gerçekleştirdiler. En sonunda M. Ö. 30 yılında Oktavianus M.'ı Roma'nın bir eyâleti hâline getirdi (Bk. PTOLEMAİOS, KLEOPATRA, SEZAR, ANTONİUS ve POMPEUS). Hellenistik çağda M.'ı medeniyetin doruğuna yükselten I. Ptolemaios'un Atina ve Milletos'un mirasını İskenderiye'ye taşıması hâdisesidir. Bütün âlim ve yazarların toplandığı Museion, bir zooloji parkı, bir botanik bahçesi ve büyük kütüphânesi ile Eski Çağ'ın en şöhretli ilim

MISIR : Gize'de (el - Cîze) Khefren piramidi

merkezi oldu. Böylece İskenderiye, bu çağda meşhur feneri, Serapion'u ve Museion'u (b. bk.) ile dünyanın başta gelen şehirleri arasına katılmıştı. Ancak, Yunanlılar bütün kültür üstünlüklerine rağmen, gerçek M.'la ilgilenmemişlerdir. M.'lılar ise bu hor görülmeye karşılık kendi eski kültürlerine, totemlerden gelişen dinlerine daha da sıkıca sarılmışlardı. Onlar üzerinde ancak, Hıristiyanlık tesirini gösterdi. Bu din M.'a İskenderiye Yahudiler'i aracılığı ile girdi. Müstevlî Roma lejyonlarına ve onların işbirlikçisi Yunanlılar'a karşı bir tepki olmak üzere de kolayca yayıldı. Öteden beri dindar olan M.'lılar yeni dinin de en sadık müminlerinden oldular. Yeni dine iki önemli katkıda bulundular. Azizlik ve keşişlik onların eseri oldu. Aziz Antoneos ile Pakhomenos ilk manastırları kurarlarken, kızkardeşi Maria da ilk kadın manastırını açmış bulunuyordu. Roma devrinde gelişen başka bir olay da dünya düşünce tarihinde ve insan düşüncesinin gelişmesinde önemli bir yer tutan Ammonios Sakkas'ın kurduğu yeni Eflâtuncu okul olmuştur. Bu okulun yetiştirdiği öğrenciler arasında, Plotinos ile Aurigenes de vardır. Aurigenes, eski Yunan felsefesi ile Yahudi şerîatını ve İncil'i kaynaştırarak Hıristiyanlığa yeni bir görüş getirirken İskenderiyeli Rahip Arius ise, İsa'nın lâhûtî cevherini red eylemekle dinî ortamda büyük bir fırtına kopmasına sebep oldu (Bk. AURIGENES, ARİUS ve İZNİK KONSİLİ). Yine Roma devrinde ekonomik hayatı etkileyen bir olay da Hippalos'un Muson rüzgârlarını keşfetmesi olmuştur. Bu rüzgârlar sâyesinde Hindistan yolculuğu çok kolaylaştığı gibi Hint denizi ticareti de Sebâlılar'ın (Yemen) tekelinden çıkartılmış, İskenderiye, Hind ve Uzak Doğu mallarının antreposu hâline getirilmiştir. Bu ticareti ellerinde tutan Yahudiler ise hem zenginlik, hem de sayı bakımından M.'da önemli bir koloni teşkîl ediyorlardı. Bunun sonunda Yahudi düşmanlığı başgösterdi. Yahudiler'e karşı îtisafkâr bir politika izlenmesinde bu cemaatin arasında yayılan Hıristiyanlığın yarattığı kargaşa da vardır. 66'da ve 117'de Yahudiler ağır kayıplar verdiler ve M.'da bir daha kuvvetlice tutunamayacak hâle geldiler. Roma imparatorluğu ikiye bölünme safhasına yaklaştığı sırada M.'da ortam Ariusçularla Ortodoks kilisenin mücadelesiyle iyice gerginleşmişti. Öte yandan Putperestler de büyücülük ve falcılık alanlarında halkı etkilemekte devam ediyordu. Theodosius 378'de Serapion'u yıktırarak, hem Putperestliği, hem de Ariusçuluğu yasaklamakla ülkeye zâhirî bir sükûn getirdi. 395'te M., bu hâliyle Doğu Roma İmparatorluğuna bırakıldı. Bizans döneminde M., imparatorun tâyin ettiği valiler, "Eparkhos" den çok halkın dindarlığından ve çölde yetiştirilen muhafız kuvvetlerinden yani, keşişlerden güç alan İskenderiye patriği tarafından yönetilmiştir. Şimdi yeni firavun, İsa'nın temsilcisi olarak doğu ülkelerinde yegâne papa ünvanını taşıyan patrik idi. Toplum içinde de başlıca konu bütün Hıristiyan topluluklar arasında gittikçe şiddetlenen İsa'nın varlığı, beşerî ve ilâhî hüviyeti üzerindeki tartışma idi. İskenderiye patrikleri bu arada Doğu imparatorluğuna ve kuvvetlenmekte olan İstanbul patrikhanesine karşı üstünlüklerini tanıtmak için amansız bir mücadeleye girişmişlerdi. 451'deki Kadıköy Konsili kararlarının (bk. HIRİSTİYANLIK) İskenderiye patrikliğince reddedilmesi imparatorlukla M. arasında, bir daha birleşilmemek üzere, ayrılığa yol açtı. İskenderiye, İstanbul patrikliğince suçlandığından, büyük bir coşkunlulukla Monofizismi (bk. EUTYKHES ve YÂKUBÎLİK) benimsedi. M. kilisesini ve halkı zorla yola getirmek çabaları iki yüzyıl kadar kanlı ayaklanmalarla sürdü gitti. İstanbul'un baskısı daima geri tepen bir silâh oldu. Bu dönem içinde M. halkı Bizans hâkimiyetini tahammülü güç bir yük telâkki etti. Dinî anlaşmazlığı pekiştiren diğer bir unsur da Bizans'ın M.'dan daha fazla malî isteklerde bulunması idi. İmparatorlar kendi kiliselerini halka kabûl ettiremeyince, 460'tan sonra M.'da ortaya iki kilise çıktı. Halkın ekseriyetle bağlı olduğu Monofizit-Yâkubî kiliseye karşı, imparatorluk - Melkit/Melekî kilisesi devleti temsil ediyordu. Halkın bağlı olduğu Yâkubî kilise ise yaşayabilmek için M.'ın eski kültürüne geniş değer verdi. Böylece XXVI. sülâlenin çöküşü ile M.'a hâkim olan Yunan kültürünün bir devamı olan Kıptî kültürü gelişme fırsatı buldu (bk. KIPTÎ - KOPHTLAR). Bu parçalanmayı ortadan kaldırmak için İmparator Herakleos, 631'de monotelit (b. bk.) inancı yerleştirmek üzere Phases piskoposu Kyros'u geniş yetkilerle M.'a gönderdi. Kyros on yılı bulan çabalarında başarı gösteremedi. Karşısına çıkan Kudüs piskoposu Sophroneos ona karşı şiddetli bir mücadele açtı. Bu iki patrik arasındaki çekişme öteki tarîkatlere de sıçradı. Kyros en şiddetli tedbirlere rağmen bir sonuç sağlayamadı. Onun sert tutumu M.'ı tehdide başlayan Müslüman Araplar'ın halk tarafından bir müstevlî gibi değil, âdetâ bir kurtarıcı gibi karşılanmasına sebep oldu. Nitekim onun zulmünden çöllere kaçan Monofizitler, Müslümanlar ile birlikte M.'a dönmüşlerdir. Yâkubîler ise, M.'a yolu açan ve Müslümanlar ile önemli anlaşmalar yapan bir kişi olarak Kyros'u suçlarlar. Gerçekten de Müslüman geleneğinde efsânevî bir kişilikte tanıtılan Mukavkis (b. bk.) başlıca özellikleri ile Kyros'tan başka bir kimse değildir.

M.'da Müslüman Hâkimiyeti: Müslümanlar'ın inancına göre Hazreti Ömer M.'ın fethine taraftar değildi. M.'ın fethi, gerçekte Amr b. el - Âs'ın kendi teşebbüsü ile gerçekleşmiştir. Ancak, bu söylentilerin doğru olmadığını son araştırmalar ortaya koymuş, Medîne startegleri arasında hattâ, Irak ve İran fütuhâtından daha fazla durulan bir konu olarak M.'ın fethinin görüşüldüğünü meydana çıkarmıştır. Filistin ve Suriye fütuhâtından sonra yeni İslâm devleti için yan bir cephe teşkîl eden M.'a karşı sefer açılmasına Hazreti Ömer bu yüzden izin vermiştir. Ancak, başka bir gerçek de M.'ın çok cüz'î bir kuvvetle feth edilmiş olmasıdır ki, bu keyfiyet, Bizans'ın bu ekonomik ve stratejik değeri çok yüksek olan ülkeye ne kadar bîgâne kaldığını göstermektedir. M. fâtihi Amr b. el - Âs, bu ülke üzerine 3 000 - 4 000 kişilik bir kuvvetle harekâta başladı. Aralık 639'da ansızın doğu sınırında görüldü ve az sonra Ocak 640'da Pelision'da Bizans kuvvetlerini yenerek ilk başarıyı elde etti. Zübeyr b. el - Avâm'ın 5 000 kişilik bir kuvvetle yardımına gelmesinden sonra da ileri harekâta geçti. Heliopolis önünde Augustalis Theodoros komutasındaki bir Bizans ordusunu yenerek Babylon önüne geldi. Şehrin varoşunu işgal ettiği halde, kale, M. Melkit piskoposu Kyros komutasında mukavemet etmeye devam etti. Ancak, sezinlenebildiği kadar, M. halkı müstevlî Arab ordusuna beklenmedik bir hüsn-i kabûl göstermişti. Kyros, halkın bu temâyülü karşısında kilise ve din adamları ile Hıristiyanlar için bazı haklar tanıyan bir anlaşma yaparak, bunu onaylatmak üzere İstanbul'a gitti. İmparator Herakleos, bu gelişme karşısında onu ihanetle itham ederek sürgüne gönderdi. Kyros'un böyle bir âkıbetle karşılaşması üzerine Babylon teslim oldu. Amr, bundan sonra İskenderiye'ye doğru ilerledi. Deniz burçları hariç, şehir, Arab ordusunca işgal edildi. Bu sırada Herakleos'un ölümü üzerine tekrar İskenderiye'ye dönen Kyros, yaptığı anlaşma gereğince, verilen bir

yıllık mühlet sonunda, bu şehri Arablar'a teslim etti. Hıristiyanlar dinî âyinlerini yapabilme hakkını elde etmekle yetinmişlerdir. M.'ın Delta ve Said yörelerini hükmü altına alan Amr, ülkenin batı kesimini güvende tutmak için Berka üzerine yaptığı seferle M.'ın fethini tamamladı. Müslüman Arablar, M.'da yeni bir idarî merkez seçtiler. Bu merkez Babylon önünde ordugâh ve askerî üs olan Fustat'ın gittikçe gelişerek bir şehir hâlinde büyümesiyle ortaya çıktı (bk. KAHİRE). 645 yılında ise, Manuel komutasındaki Bizans donanması birdenbire İskenderiye önünde görüldü. Şehir halkı, Bizans kuvvetlerini sevgi ile karşıladı. Bu durum üzerine M. emîri Abdullah b. Sa'd emrine giren Amr b. el-Âs, bu defa şehri zabt ederek kesinlikle Arab imparatorluğuna kattı. Meşhur Museion kütüphanesinin bu hücum sırasında Müslümanlar tarafından yakıldığı iddiasının ise son araştırmalarla gerçekten uzak olduğu anlaşılmış, olayın Putperestliğin yasaklandığı 378 yılında İskenderiye patriki eliyle düzenlendiği isbat edilmiştir. Amr, Medîne'ye döndükten sonra Emîr Abdullah b. Sa'd ise, Arab hâkimiyetini güneye doğru genişletti. Asvan'dan sonra Dumkula (Dongola)'ya kadar ilerledi. Hıristiyan Nubya kralı ile yaptığı anlaşma sonunda M.'ın güney sınırını el-Kasr'a kadar uzattı. Hazreti Osman'ın şehâdetine tekaddüm eden günlerde M.'lı vergi memurları ile Arab askerleri arasında çıkan anlaşmazlık sonunda Abdullah, M. valiliğinden ayrılmak zorunda kaldı. 656-658 yılları arasında M., son dördüncü halîfe Hazreti Ali'yi tanıdı. 658'de Amr b. el-Âs, yeniden M.'a gelerek Muâviye adına idareye el koydu ise de az sonra M. Arab ordusu, Abdullah b. Zübeyr'i tanıdı. Ancak, onun M.'daki hâkimiyeti ismen olmuş, ülke, 684'e kadar kendi başına yönetildikten sonra, tekrar Emevîler'e bağlanmıştır. Emevîler devrinde M.'da iz bırakan en kuvvetli vali Abdülmelik'in kardeşi Abdülazîz b. Mervân oldu. Onun, M.'ın yeniden teşkilâtlanması ve Müslüman hâkimiyetinin yerleşmesi için aldığı tedbirler Eyyûbîler'in M.'a hâkim oldukları tarihe kadar tesirini göstermiştir. 750'de Emevî saltanatının çöküşünde son Emevî halîfesi II. Mervân (b. bk.) M.'a iltica etmiş ve burada öldürülmüştü. Yeni iktidar olan Abbâsîler devrinde M., büyük bir değişiklikle karşılaşmadı. Halîfelerden sadece el-Me'mûn bir kere M.'ı ziyâret etti. Kıptîler'in çıkardığı ayaklanma ise M.'ı daha çok İslâmlaştırmaya yaradı. 856'ya kadar ülke Bağdad'dan gönderilen Arab asıllı valilerle ondan sonra da nisbetlerinde et-Türkî ibâresi bulunan Türk asıllı valilerce idâre edildi. Bunlardan Ahmed b. Tolon, ilk defa M.'da bir Türk devleti kurmakla M. tarihinin Türk devrini açtı. Tolonlular'ı Ihşidliler izledi (b. bk.). Daha sonra M., Kuzey Afrika'dan gelen Fâtımî-Şîî hilâfetinin hâkimiyetine girdi (bk. FÂTIMÎLER). M.'da Türk ruhunun ve Selçuklu kültürünün yerleşmesi ise Selâhaddîn-i Eyyûbî ve halefleri olan Eyyûbîler saltanatı ile gerçekleşmiştir. Eyyûbîler'i bütün siyasî emelleri, bütün saray ve devlet ricâli ünvânları ve teşkilâtı ile tevârüs eden Türk ve Çerkes Kölemenler ile onları izleyen Osmanlı hâkimiyeti bu ruhun ve kültürün devamından başka bir şey değildir (bk. KÖLEMENLER veya MEMLÛKLER).

Ümid burnunun keşfi ile Portekizler'in ve onların ardından öteki Avrupalı devletlerin Hind okyanusuna girişleri hem M., hem de İslâm dünyası için siyasî ve ekonomik sorunlar getirmiş bulunuyordu. Tarih öncesinden beri Doğu mallarının antreposu durumunda olan M., bu ticaretin getirdiği servetten mahrum kalmakla gittikçe artan bir ekonomik çöküntü ile karşı karşıya gelmişti. Öte yandan Hıristiyan Avrupa bu keşifle bir anda İslâm dünyasını güneyden çevirmiş ve gerilerine düşmüş oldu. Bütün İslâm ülkelerini birleştirerek iki medeniyet arasındaki mücadeleyi öylece yürütmek düşüncesinde olan Sultan Selim, bu stratejik gereklerle M.

MISIR : Gize'de Sfenks

Memlûk sultanlığı üzerine yürüdü. Mercidâbık savaşında Kansu Gavrî'yi yenilgiye uğrattı. Öncü kuvvetleri komutanı Sinan Paşa ise Gazze'de Canberdi Gazâlî'yi mağlûb etti. Böylece, Osmanlı ordularına M. kapıları açılmış oldu (bk. SELİM I., KANSU GAVRÎ, SİNAN PAŞA, MERCİDÂBIK ve GAZZE). Yavuz, Kansu Gavrî'nin ölümü üzerine M.'a hükümdar olan Tomanbay'a (b. bk.) bu başarılardan sonra tâbiiyet şartları ile M. hükümdarlığını teklîf etti. Ancak, Tomanbay metbû bir melik olmayı kabûl edemeyince de M.'a yürüdü. Rîdâniye ve Kahire'de süren savaşlardan sonra M., Osmanlı imparatorluğuna (b. bk.) bağlandı. Sultan Selim, M.'ın Eyyûbîler'den beri devam eden ve Memlûkler devrinde iyice şekillenen iç kuruluşlarına, dinî ve askerî müesseselerine dokunmadı. Sadece Kahire kalesine bir miktar yeniçeri ve azebden ibaret bir garnizon vererek Osmanlı hâkimiyetini temsîl etmek üzere bir beylerbeyi ve bir de kadı tâyin etmekle

II. Ramses'in Lahit üzerindeki büstü

yetindi. İlk M. kadısı Kemalpaşa - zâde (b. bk.)'ye bütün vakıf ve hayır kurumlarının muhafazası ile M.'ın tahrîri görevini verdi. M. beylerbeyiliğine ise önce Yunus Paşa'yı tâyin etmiş iken daha sonra değiştirerek, Osmanlı hizmetine girmiş olan Hayre Bay'ı (b .bk.) getirdi. Onun bu politika ile M. gibi zengin ve düzenli bir ülkeye gelecek valilerin merkezî hükûmete başkaldırmamak için böyle bir kuvvetler dengesi meydana getirdiği ileri sürülür. Olaylar da az çok bu görüşü teyid eder. Nitekim Kanunî Sultan Süleyman'ın hâsodabaşı İbrahim Ağa'yı def'aten vezir-i âzamlığa getirmesi üzerine ikinci vezîr Ahmed Paşa'nın M. vâliliği ile uzaklaştırılması ve onun, bu ülkeye gelir gelmez de sultanlığını ilân ederek ayaklanması bu görüşü haklı göstermektedir. Ancak kölemenlik müessesesinin bütün imkânları ile ayakta bırakılması da daha sonra bu ülkede en az iç huzursuzlukların devam etmesine ve zaman zaman Osmanlı hâkimiyetini selbedecek ayaklanmaların başgöstermesine sebep olmuştur. Yavuz Sultan Selim'den sonra Sokullu Mehmed Paşa'nın ölümüne kadar Dîvân-ı Hümâyûn, onun Hind okyanusu ve güney İslâm ülkeleri üzerindeki tasarılarını uygulamaya devam etti. Özellikle Hadım Süleyman Paşa'nın (b. bk.) valiliği zamanında Süveyş'te bir deniz üssü meydana getirilerek Kızıldeniz, Umman denizi, Aden boğazı ve Hind okyanusunun kontrolünü sağlamak amacına yönelik faaliyetlerle bu denizlere kıyı olan ülkelerde de Yemen, Habeşistan, Gücerat gibi, Osmanlı hâkimiyetini tesis etmeyi öngören çalışmalar yapıldı. Böylece Doğu akdeniz limanlarının bozulan ekonomik kazançları kurtarılmak istendiği kadar, zayıf İslâm ülkelerinin Avrupalı devletlerce sömürgeleştirilmelerini önlemek de tasarlanmıştı. Ancak, bu çabalar, sür'atle beklenen sonucu vermedi. Bunun üzerine Akdeniz'deki büyük Osmanlı donanmasını gerektiğinde Kızıldeniz'e ve uzantılarına geçirmek için Sokullu Mehmed Paşa zamanında tasarlanan Süveyş kanalı projesi ise uygulanmaya bile konamadı. Dîvân-ı Hümâyûn'un Orta Avrupa ve İran konularından baş alamaması sonunda M., ekonomik bakımdan, ticaret imkânları gittikçe daralan, sadece tarım gelirlerine dayanan, fakirleşen ve Dîvân-ı Hümâyûn'a Cîb-i hümâyûna ayrılmış yıllık bir vergi (İrsâliye) ile gerektiğince 12 000 kişilik bir askerî kuvvet gönderen bir eyâlet hüviyetine bürünmüştü. M.'ın Hindistan ve Uzak Doğu yolları üzerindeki tarihî stratejik değerini ancak XVIII. yüzyılda ilk defa Fransa, ardından da İngiltere değerlendirecektir. M.'a Fransa'nın müdahalesine kadar üç yüzyıla yakın bir zaman süren Osmanlı hâkimiyeti devrinde ülke, kölemenler ile yeniçeri ve azeblerden ibaret Osmanlı garnizonu efrâdı arasında nüfuz ve iktidar mücadeleleri, İstanbul'dan gönderilen valilerin düzeni yürütme, hükûmetin istediği gelirleri toplama ve tegallüb eden Kölemen beylerini veya yeniçeri yahut da azeb ağalarını tedîb etme olaylarına sahne olmuştur. Osmanlı imparatorluğunun siyasî ve askerî gücünün zâfa uğraması ölçüsünde M.'daki yerli ve nüfuzlu kimselerin çıkardıkları kargaşa da gittikçe zorlukla önlenebilen gelişmeler göstermiştir. Sözgelişi, Ahmed Paşa'nın isyanı, merkezî hükûmetin müdahalesine meydan kalmadan, anında Muhafız Mahmud Bey tarafından bastırılabilinirken, XVIII. yüzyılın ikinci yarısında zaman zaman Osmanlı donanmasının, Şam beylerbeyi veya başka bir eyâlet valisinin kendi kapukulu ile bu eyâlette hükûmet otoritesini sağlaması zarûreti doğmuştur. Devletin uğradığı zaaf yerli mütegallibenin, yâni kölemen beylerinin, faaliyetlerini bağımsız bir devlet kurma raddesine kadar götürmüştür. Ancak, kölemenlerin kendi aralarındaki parçalanma, rekabet ve çekişme bu düşünceyi gerçekleştirecek gücü sağlamaya engel olduğundan Mehmed Ali Paşa'nın geliştirdiği ayaklanmaya kadar bir sonuç vermemiştir. Bu yolda en başarılı olan kişi, şüphesiz ki Bulutkapan Ali Bey'dir. Rakiplerini bertaraf ederek kendi kölelerini önemli noktalara getirip M.'ı avuçları arasına alan Ali Bey, eski Memlûk sultanlarını kasdederek "onlar da bizim gibi Memlûk iken mülûk oldular" ilkesinden hareketle M.'da müstakil bir devlet kurmayı tasarlamıştı. Bunun için de dış temaslara geçti. Önce, Venedik'le anlaşmaya çalıştı. Ancak Venedik böyle bir tasarıyı gerçekleştirecek güçte olmadığından Ali Bey'in tekliflerine olumlu cevap vermedi. Bunun üzerine Ali Bey, Osmanlı donanmasının Çeşme'de imhâ edilmesinden doğan müsâit durumu da değerlendirerek harekete geçti. Kendi desteği ile

Mekke şerîfliğine yükselmiş olan Şerîf Abdullah'tan sultan ünvânını aldıktan sonra adamlarından Ebü'z - Zeheb Mehmed Bey'i Suriye'nin işgaline memur etti. Kendisi ise 1771'de Akdeniz'deki Rus filosu komutanı Kont Aleksey Orlov ile temasa geçti. Ruslar'ın müttefiki olarak Osmanlı devletine karşı savaşmayı vâdetti. Fakat, onun bu mâceracı tasarılarına Hazinedâr Büyük İsmail Bey taraftar olmadı. Özellikle, Osmanlı devletine karşı, Ruslar'la anlaşmayı hoş görmedi ve Ebü'z - Zeheb Mehmed Bey'i de kendi düşüncelerine ortak etmekle onun M.'a dönmesini sağladı. Bu gelişme, ötedenberi Berriye-Bahriye, Kasım - Fikariye gibi adlarla ikiye bölünmüş bir kuruluş olan Kölemenler'in, Ali Bey'in üstün gayretleriyle birleştirdiği bir anda, yeniden ikiye bölünmelerine yol açtı. Şimdi Mehmed Bey tarafından olanlar Muhammediye, Ali Bey'in yanında kalanlar ise Alevîye adını aldılar. Mehmed Bey, Ali Bey'i 1773'te ortadan kaldırmakla ve onun yardımcılarından Akkâ beyi Tahir Ömer'i Aneze araplarına iltica etmeye mecbur kılmakla M.'a hâkim oldu. Bâb-ı âlî de sadâkatine ve başarılarına karşılık ona M. valiliğini tevcih etti. Böylece M.'da Osmanlı hâkimiyetine karşı başlatılan ilk bağımsızlık hareketi bastırılmış oldu. Ebü'z - Zeheb Mehmed Paşa'nın erken ölümü Muhammediye ile Alevîye Kölemenleri arasındaki mücadeleyi yeniden kızıştırdı. Muhammediye'nin başı olarak şeyhü'l - beledliğe yükselen İbrahim Bey'e karşı İsmail Bey, Alevîye'nin başına geçti. İbrahim Bey'le Murad Bey, yukarı M.'a hâkim olurlarken, İsmail Bey de aşağı M.'ı eline geçirmiş bulunuyordu. İsmail Bey, Kahire'de Şeyhü'l - beledliğe el koyduğu sırada Ciddeli Hasan Bey'in karşı tarafa geçmesi üzerine Suriye'ye çekilmek zorunda kaldı. Kölemenler arasındaki bu mücadele karşısında Osmanlı valileri hiç bir tedbir alamayacak hâle gelmişler, âciz kalmışlardı. Bu da Bâb-ı Âlî'nin durmadan vali değiştirmesine ve işin sonunda M.'da hükûmet otoritesinin hiç mesâbesine inmesine sebep olmuştu. Bu kargaşa arasında ulaştırma araçlarına el koyan ve yolları kesen Kölemenler, ülkede büyük bir sefâletin ve kıtlığın yayılmasına meydan vermişlerdi. 1784 yılı ise salgın hastalıklarla birlikte M. için bir felâket yılı oldu. Bu durumda Bâb-ı Âlî M.'ın iç durumunu düzeltmek ve mütegallibeyi ortadan kaldırmak için donanma ile Cezâyirli Gazi Hasan Paşa'yı, karadan da Rakka valisi Abdullah Paşa'yı görevlendirdiği gibi, ayrıca Abdî ve Derviş Paşalar'ı da M.'a sevketmişti. Hasan Paşa'nın giriştiği harekât, Kahire'nin temizlenmesini mümkün kılmışsa da, Kölemenler'in kökünü kazıyamamıştı. Kölemenler, Circe'ye çekilerek zamanlı zamansız hükûmet kuvvetlerine saldırmaktan geri durmuyorlardı. İşte bu sırada yeni bir Türk - Rus savaşının başlaması Bâb-ı Âlî'nin M. üzerindeki tasavvurlarının tavsamasına yol açtı. Gazi Hasan Paşa, Kölemen beyleri ile uzlaşma zorunda kaldı. Bazı bölgeleri İbrahim ve Murad Beyler'e bıraktığı gibi, İsmail Bey'e de bir miktar yardımcı kuvvet vererek 1787'de M.'dan ayrıldı. İsmail Bey'in 1797 de ölümü ise M.'ın bir parça düzelen iç durumunu yeniden sarstı. Şeyhü'l - beled olan Osman Bey'in yanlış tutumu önce Defterdar Ali Bey'le bozuşmasına, arkasından da İbrahim ve Murad Beyler'in Kahire'ye zorla girmelerine fırsat verdi. Bâb-ı Âlî bu oldu bittiyi kabûl etmek zorunda kaldı. M.'ın idâresi bu kadar karışık iken, birdenbire Fransız müdâhalesi vukubuldu.

Fransa, özellikle XVIII. yüzyılın başlarından itibaren M.'ın gerek ticarî, gerek askerî stratejik durumunu göz önünde tutarak bu ülkeyi ele geçirmek tasarıları üzerinde çalışmakta idi. Ancak, Osmanlı imparatorluğu ile yüzyılın başından bu yana gelişen dostluk ve yardımlaşma ilişkilerini zedelememek için herhangi bir teşebbüste bulunmuyordu. Fakat bölgeye, özellikle Bulutkapan Ali Bey'in hâkimiyeti devrinde, İngilizler'in sızmaya başlaması ve İngiliz gemilerinin Kızıldeniz'e girme imtiyazını almaları, Fransa'yı tedirgin etmişti. 1798'de Bonaparte'ın teklifi Talleyrand tarafından desteklendi. M. seferinin açılmasına karar verildi. Aşağı yukarı 400 gemiden meydana gelen donanma ve 35 000 askerden ibaret ordusu ile Napoléon Bonaparte, 2 temmuz 1798'de İskenderiye civarına çıktı. İskenderiye mukavemet etmeden düştü. Napoléon süratle Kahire üzerine yöneldi. İbrahim ve Murad Beylerin Nil kıyısında Embaba'da hazırladıkları direniş, az sonra Ehramlar savaşı ile kırıldı. Kahire, 23 temmuzda teslim oldu. Napoléon, M.'lıları kendi safına çekmek için Müslümanlar'ın hâmisi sıfatiyle hareket etmeyi amaç edinmişti. Napoléon'un ve Fransız askerlerinin hattâ, onlarla birlikte gelen ilmî heyetin bu zâhirî dostluk gösterileri pek çabuk belli oldu. Müslüman halk, Fransızlar'a karşı ilgisiz hattâ, müstehzî bir tutum takındı. İşgal kuvvetlerinin devlet hizmetinde yerli Kıptî, Rum ve Suriyeli Hıristiyanları kullanmaya kalkışması, hele yeni vergiler tarh etmeye girişmesi iki taraf arasının gerginleşmesine yetti. Bunun sonunda Kahire'de ekim 1798'de bir ayaklanma başgösterdi. Fransızlar ayaklanmayı bastırmak için Ezher'i bile top ateşine tutmak zorunda kaldılar. Öte yandan siyasî ve askerî gelişmeler de işgal kuvvetleri aleyhine gelişmekte idi. Amiral Nelson, 1 ağustosta Ebû Hur (Ebû Kir) limanında yatmakta olan Fransız donanmasını tahrip etmiş, işgal ordusunun Fransa'dan yardım almasını önlemişti. Osmanlı devleti ile İngiltere'nin aralarında yaptıkları ittifak sonunda M.'ın kurtarılması planlanmaya başlanmıştı. Napoléon ise, Türk kuvvetlerini önlemek için giriştiği Suriye seferinin daha ilk engelinde, Akkâ önünde Cezzar Ahmed Paşa tarafından durdurulmuş, bu kaleyi alamayınca M.'a dönmüş ve 22 ağustos 1799'da ordusunu General Kléber'e bırakarak Fransa'ya gitmişti. M.'ı kurtarmaya gelen Türk kuvvetleri önce Ebû Hur'a çıktılar. Ancak, Fransız birliklerine karşı süratle sonuç alamadılar. Bunun içindir ki Fransızlar 1801 ağustosuna kadar M.'da tutundular. Bu tarihte yapılan anlaşma gereğince kendi ülkelerine döndüler.

Fransız işgal kuvvetlerinin çekilmesinden sonra M., tekrar Osmanlı valileri ile Kölemen beyleri arasındaki nüfuz kavgalarına sahne oldu. İngiliz kuvvetlerince de desteklenen Kölemenler'i şimdi Berdisli Osman Bey temsîl ediyordu. Osman Bey, bu mücadelede Arnavut ve Türk başıbozuk kuvvetlerinin komutanı Serçeşme Mehmed Ali Ağa'yı da yanına almıştı. 1803'te İngiliz kuvvetleri M.'dan ayrıldıkları halde kölemenlerin direnişi devam etti. Valilerden ne Husrev Paşa, ne de ondan sonrakiler, Tâhir ve Cezâyirli Ali Paşa'lar Kahire'ye hâkim olamadılar. Delta bölgesinden içeriye giremediler. Sadece Hurşid Paşa buna muktedir olabildi ise de Kahire'deki Türk kuvvetlerini kendine bend etmiş olan Mehmed Ali Ağa, onu da M.'ı terk etmeğe mecbur etmiş, kendisine tevcîh edilen Cidde valiliğini M. valiliğine çevirterek bütün ülkeye el koymuştu (bk. MEHMED ALİ PAŞA).

Böylece, 1805 tarihinden itibaren, M. tarihi yeni bir döneme girdi. Siyasî bakımdan, her ne kadar yabancı bir ailenin buyruğunda kalmakla beraber, tekrar bağımsız bir devlet olma yolunda gelişme göstermeye başladı. Mehmed Ali

Paşa'nın bütün icraâtı, M.'a ve onun halkına dayanarak kendisinin ve kurmuş olduğu hânedânın emellerini gerçekleştirmek oldu ise de, bu icraât M. toplumunda derin değişmelere yol açtı. Uzun yüzyıllardan sonra M., tekrar bir güç olarak tarihî ve geleneksel yayılmayı bir kere daha uygulayan bir ülke hâline geldi. Bu yayılma, özellikle 1833 ile 1840 yılları arasında, bir yandan Sudan'ın fethiyle güney doğrultusunda gelişmiş, bir yandan da Suriye'nin işgaliyle İç Anadolu'ya kadar uzanarak, Yemen'den Toroslar'a kadar Eyyûbîler devri M.'ını yeniden canlandırmıştı. Ülkede girişilen batılılaşma faaliyeti ise, yüzyıllardan beri kökleşmiş İslâm kültüründen, Avrupa kültürüne geçişe hız vermişti. Mehmed Ali Paşa devrinde yönetici durumunda olan Çerkes ve Türkler'in yanı başında bir M. halkının da bulunduğu fikrinin kök salması böylece mümkün olmuştur. Mehmed Ali Paşa'nın ilk başarısı 1807'de İngilizler'in Kölemen beylerinin de destekleyeceklerini umdukları işgal hareketini akamete uğratması olmuştur. Mehmed Ali Paşa, oynak siyâseti ile bu işgal hareketine karşı bütün ulemâyı, Ezher'i ve öğrencilerle halkı yanı başına alınca, Kölemenler de bazı şartlarla ona mutavaat etmek zorunda kalmışlardır. M.'da duruma hâkim olan Mehmed Ali Paşa, İskenderiye'ye girmelerine rağmen, General Fraser komutasındaki İngiliz kuvvetlerini M.'dan çekilmeye mecbur etti. Böylece, Kölemenler dışında M. halkı arasında gerçek bir lider olarak benimsendi. 1810'da ise, ileri gelen Kölemen beylerini, tertiplediği bir düzenle Kahire kalesinde ortadan kaldırdıktan sonra, M.'a kesin olarak hâkim oldu. 20 000 kişilik bir ordu kurarken, aşağı yukarı 2 000 yıl sonra yerli M. halkından da yararlanmayı öngördü. Açtığı okullara aldığı bu gençler "Mısır Mısırlılar'ındır" sloganı ile yönetici Türk ve Çerkesler'e karşı halk efkârını oluşturdular. M. milliyetçiliğinin temeli böylece atılmış oldu. M. cumhuriyetine doğru tabiî bir gelişme de bu suretle başladı. Mehmed Ali Paşa'nın M.'ın bütün kaynaklarını, insan, yeraltı ve yerüstü servetlerini harekete geçirerek giriştiği büyük hamle karşısında, metbu'u Osmanlı İmparatorluğu âciz kalınca (bk. İBRAHİM PAŞA, AĞA HÜSEYİN PAŞA, REŞİD MEHMED PAŞA, HÂFIZ PAŞA ve NİZİP), Fransa dışındaki Avrupalı büyük devletler, M.'da kendini gösteren bu yeni gücü durdurmayı üstlendiler (bk. LONDRA KONFERANSI). 1841'de yayımlanan bir fermân-ı hümâyûnla M. modern tarihinde yeni bir devreye girdi. Bu fermanla görünüşte tekrar bir Osmanlı eyâletine dönüşmüşse de, ülkenin milletlerarası durumu tamamen değişmişti. M., bundan sonra bütün kurumlarıyle Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılarak, tedrîcen Avrupa'nın ve özellikle İngiltere'nin siyasî ve iktisadî nüfûzu altına girmiş oldu. Mehmed Ali Paşa'nın 1841 - 1849 yıllarındaki iktidarı, oğlu İbrahim Paşa'nın niyâbeti devri ile I. Abbâs, Said ve İsmail Paşa'nın valilikleri İngiliz nüfûzunun gittikçe güçlenmesiyle en sonunda M.'ın İngiliz işgaline uğramasına yol açan bir gelişme devri olmuştur. Bu dönemde, Osmanlı hükûmetleri ya şahsî zaaflar, yahut da devletin âciz kalışı sebebiyle M.'ın imparatorluktan kopmasına âdetâ göz yummuşlardır. Bu süre içinde M. hükûmetleri, Avrupa ilim ve tekniğini, kurumlarını, san'atını ülkeye yaymakta büyük çabalar harcadılar. Vâliler (sonra hidivler), yetkilerini genişletmek için metbûları Osmanlı padişahlarına, devlet adamlarına rüşvete yakın hediyeler ve paralar dağıtmaktan çekinmediler. Ama bu gayretler, M.'ın refâhı yerine Mehmed Ali Paşa'nın başardığı zirai, sınaî ve ticarî gelişmeyi silip süpürdüğü gibi, büyük bir ekonomik çöküntüye de sebep oldu. Birçok bayındırlık işleri geri kaldı. Dış borçların gittikçe artması, Fransa ve İngiltere'nin M. maliyesini kontrolleri altına almalarına imkân verdi. Bu malî ve siyasî müdahale, askerî müdahaleyi kolaylaştırdı. İngiltere 1838'de Aden'i, 1857'de Perim adasını ve 1878'de Kıbrıs'ı işgal etmiş bulunmakla, bu askerî müdahalede öncelik kazandı. M. hükûmeti ise 1865'te, Bâb-ı Âlî'den onun adına Suvakin ve Musavva limanlarının yönetimini devralmış, 1872 - 1875 Habeş Savaşı ile sınırlarını genişletmiş olduğu halde, dış müdahaleler yüzünden, ülke içinde iyice zayıflamıştı. 1869'da açılan ve önemli bir gelir kaynağı olan Süveyş (b. bk.) kanalını da bütün hisse senetleri ile birlikte Avrupalı bankerlere ve işletmeye kaptırmıştı. Bu durumda M. hükûmeti, 1876'dan itibaren ağır vergiler tarhetmeye başladı. Gittikçe gelişen halk efkârı bu vergiler karşısında Hidiv İsmail Paşa'ya cephe aldı. Ayrıca yerlilerden kurulan birliklerin ve subayların sürüp gitmekte olan Sudan ve Habeş harekâtına sevkedilmeleri, Türk ve Çerkes asıllı subayların cepheye gönderilmeyip kayırılmaları da büyük hoşnutsuzluk yaratmıştı. Bu tutum, "Mısır Mısırlılar'ındır" sloganının halk arasında güçlü bir talep hâline gelmesine sebep oldu. Malî buhran devam ederken, M.'ın Türk - Rus savaşına katılması halkın sefâletini bir kat daha arttırdı. Türk - Rus savaşına katılma M. kabinesinde de anlaşmazlığa yol açtı. Maliyeyi kontrol eden iki yabancı, Fransız ve İngiliz bakan istifa ettiler. Böylece Nobar Paşa iktidardan düştüğü gibi Fransa ve İngiltere hükûmetlerinin tazyikı ile Osmanlı hükûmeti de, Hidiv İsmail Paşa'yı azl etmek zorunda kaldı. Tevfik Paşa hidiv oldu. Yeni iktidar yabancı müdâhaleye karşı ve yabancı memurları tasfiyeye kararlı millî bir hükûmet idi. Malî zorluklarla açığa çıkarılan çok sayıda subay da Arabî Bey adında bir albayın çevresinde millî bir muhalefet meydana getirmiş bulunuyordu. Yabancı memurların tasfiye kararını İngiltere ve Fransa, Bâb-ı Âlî'nin protestosuna rağmen İskenderiye limanına bir donanma sevkederek engellemek istediler. Ancak ülkeye hâkim olan Arabî Paşa buna karşı İskenderiye'yi tahkîme kalkışınca 1882 Temmuzunda İngiliz amirali Sir Seymour, limanı topa tuttu ve sonra da Wolesley komutasında karaya asker çıkararak Arabî Paşa'yı Tellü'l - Kebîr ordugâhında bir ihânet sonucu yakaladı. M. ordusunun mukavemet gücünü kırmakla ülkeyi işgal etti. Böylece İngiltere, yüzyılın başında Fransız müdâhalesinden sonra tasarladığı ve adım adım ilerlettiği planını gerçekleştirmiş oluyordu. Bâb-ı Âlî ise, olayların başında durum müsâit iken, M.'a kuvvet sevketmekte mütereddit kalışı, işi diplomatik yollarla halletmeye çalışışı, en sonra da asker gönderme kararının İngiltere tarafından reddedilişi sonunda, M. üzerindeki hâkimiyetini fiilî olarak elinden kaçırmış bulunuyordu. İngiltere, işgalden sonra Osmanlı devletinin hükümranlık haklarına şeklen dokunmadı. Ama M.'da dilediği sürece kalacağını da açıkladı. Öyle ki, Hicaz demiryolu geçiş alanında bulunan Akabe ve Tâbe mevki'lerini bile İngiltere'nin Osmanlı hükûmetinin M.'a ait topraklar üzerinde her hangi bir tasarrufta bulunamayacağını ileri sürmesi karşısında muhafaza edemedi. 1906'da bu mevkî'leri tahliye zorunda kaldı (Bk. AKABE). M.'da Osmanlı hâkimiyeti böylece hiç mesâbesine inerken, ülke iki tâbiiyet (Osmanlı ve İngiliz), bir malî vesâyet (Avrupa ortak banker grubu), üç türlü adliye (şer'î, mahallî ve kapitülasyon mahkemeleri) ve bir askerî işgal (İngiliz) altında bulunuyordu. Fransa'nın, Cezâyir ve Tunus'u işgal ettikten sonra Fas'a yönelmesi, İngiltere'yi M. konusunda serbest bırakmış, 1904'te bu iki devlet

arasındaki anlaşma sonunda ise, İngiltere M.'a rahatça yerleşmişti. Hidiv ve hükûmetleri İngiliz başkonsoloslarının talimatı çevresinde hareket eden memurlar durumuna düşmüşler, onlar ise birer Roma genel valisi (Eparkhos) mertebesine yükselmişlerdi. Bu dönemde İngiltere, M.'ı Osmanlı-Türk nüfuz ve tesirinden çıkarmayı gaye edinmişti. Eğitimde, matbuatta, orduda ve sosyal hayatta yürütülen propaganda sonunda, M., Abbâsîler devrindeki Türk valiler zamanından beri yaşayan Türkler'le olan kardeşliğini ve birliğini unutmuş, Türk varlığına âdetâ düşman bir cemiyet hâline gelmişti. Nitekim Trablus - Garb ve Balkan savaşlarına M. ordusu katılmadığı gibi, I. Dünya Savaşı'nda da Türkiye'ye karşı savaşmıştı. M.'da yerleşmiş, M. hükûmetinde hizmet almış Türk ve Çerkes memurlar, subaylar da bu arada tasfiye edildi. Osmanlı yüksek komiseri Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın İslâm birliği propagandası veya II. Abdülhamid idâresine karşı cephe alarak M.'a sığınmış bulunan Genç Türkler'in çalışmaları, bu düşmanlığı giderecek bir sonuca ulaşamadı. M. milliyetçileri, İngiliz hâkimiyetine karşı daha çok Fransa'dan medet umdular. Öte yandan İngilizler, M. ordusuna da el koymuşlar ve bu ordu ile M. yönetimine karşı Sudan'da baş kaldıran Mehdî'yi (b. bk.) izâle etmişlerdi. Sudan 1898'de ikinci defa fethedildikten sonra İngiltere, bu memleketin yeniden M. yönetimine girmesine izin vermedi. 1899'da yapılan anlaşmaya göre, Sudan'da M. - İngiliz ortak yönetimi kuruldu. Ancak, bu yönetim görünüşte idi. Aslında Sudan ve bütün Nil vâdîsi İngiltere'nin kontrolüne girmiş bulunuyordu. İngiltere'nin M. maliyesini ıslah için aldığı tedbirler ise süratle sonuç verdi. 1904'e kadar M.'ın bütün borçları tasfiye edilmekle M. Düyûn-i umûmiyesinin önemi kalmadı. Bunların yanında milliyetçi akım da gün geçtikçe kuvvetlenmekte idi. Mustafa Kâmil Paşa'nın 1907'de Hızbü'l - vatanî (Milliyetçi Parti)'nin başına geçişi ile bu akım İngiliz yönetimi için tehlikeli olmaya başladı. 1909'da matbuatın serbestliği kısıtlandığı gibi, İngilizler'e karşı gösterilere girişen öğrencileri dağıtmak için, Ezher de bir süre kapatıldı. 1910'da Reisü'n - nuzzâr (Başbakan) Kıptî Butros Paşa'nın genç bir Müslüman milliyetçi tarafından öldürülmesi, yeniden karışıklıklara kaynak oldu. İngiltere daha etkili olmak amacıyle sıkı tedbirler aldı. Bu arada Osmanlı devletinin I. Dünya Savaşı'na katılması, İngiliz işgalinin son uygulamasını getirdi. Ocak 1915'te İngiltere, resmen M.'ı himâyesine aldığını bildirdi. 19 Ocak 1915'te ise halîfenin cihad fermanına (b. bk.) taraftar Abbas Hilmi Paşa ıskat edilerek M.'ın İngiltere himâyesinde bağımsızlığı ilân edildi. Hüseyin Kâmil, sultan ünvânı ile M. tahtına oturtuldu. Osmanlı hükûmetinin buna tepkisi, Hüseyin Kâmil'in huruc ale's - sultan ile bâgî ve hâin olduğunu, katlinin gerektiğini belirten bir fetvâ yayınlaması ve Cemal Paşa'nın başarısız kalan M. seferi şeklinde oldu. Yeni M. sultanlığı ise, halîfeye ve Osmanlı devletine karşı savaş açtı. Ancak gerek M. ordusu, gerek M. topraklarının savunulması İngiltere tarafından üstlenmişti. Savaştan sonra, Lozan konferansında Türkiye M. üzerindeki bütün hükümranlık haklarını resmen terketti. Böylece 1517'den beri süregelen Türk hâkimiyeti tamamen ortadan kalkmış oldu.

I. Dünya Savaşı sonunda, Vilson prensiplerinin getirdiği ortamda, M. milliyetçileri bu defa Sa'd Zaglûl Paşa'nın liderliğinde İngiliz himâyesine karşı şiddetli bir mücadele açtılar. Çıkardıkları türlü kargaşalarla İngiliz yönetimini bunalttılar. Bunlara karşı uygulanan şiddet politikası bir sonuç vermeyince, İngiltere taktik değiştirdi. 22 Şubat 1922'de himâye rejimini ilga ederek M.'ın hâkim ve müstakil bir devlet olduğunu kabûl etti. Sultan Muhammed Fuad, bu defa Melik I. Fuad ünvanını aldı. Bununla birlikte, iki devlet arasında yapılan andlaşmada Sudan meselesi ile işgal kuvvetlerinin çekilmesi gibi önemli hususlar askıda bırakılmıştı. Bunlar da, milliyetçilerin mücâdelelerini devam ettirmeleri için yeter sebepler oldu. İngiltere, ancak 1936'da sadece Kanal bölgesinde 10000 asker ve 400 pilot bulundurmak şartı ile M.'dan çekildi. 1937'de ise kapitülasyonlar kaldırıldı.

II. Dünya Savaşı'nda, M. tekrar İngiliz işgaline uğradı. Bu askerî işgal altında M. hükûmetleri tabiatiyle müstakil bir politika takib edemediler. Ancak ilk yıllarda M., İtalya'nın savaşa katılması üzerine, İngiltere'nin baskısına rağmen tarafsız kalmaya muvaffak oldu. Halk efkârı ise, Rommel'in (b. bk.) başarıları ile Mihver devletlerini desteklemekte idi. Fakat Nahas Paşa İngiltere yanlısı bir politika tâkib etti. Montgomery'nin (b. bk.) el - Alemeyn'deki başarısı, onun durumunu kuvvetlendirdi ve M., en sonunda İngiltere safında savaşa katıldı. Ancak, zafer sağlandıktan sonra, M. beklediği sonuca ulaşamadı. İngiliz ordusunun ülkeyi bir türlü boşaltmaması, Sudan üstündeki isteklerin gerçekleşememesi halk efkârında hem Kral Faruk ve hükûmetleri, hem de İngiltere aleyhinde gittikçe kızışan bir öfkenin doğmasına yol açtı. Bu sırada, İngiltere'nin Filistin toprakları üzerindeki manda idâresine son verirken bir Yahudi devletinin doğuşu, Kudüs'ün statüsü ve Filistin Araplarının durumu, (bk. İSRAİL, KUDÜS ve FİLİSTİN), M.'ı öteki Arap devletleriyle birlikte Yahudiler'e karşı savaşa götürdü. En güçlü Arap devleti olduğu halde, M.'ın bu savaşta yenilgiye uğraması ve 1949 Rodos andlaşmasının kabûlü, Kral Faruk'un mevki'ini iyice sarstı. 1950 seçimleriyle iktidara gelen Nahas Paşa, Vefd partisinin desteğiyle ilk iş olarak, 1936 andlaşmasını ilga etti. İngiliz kuvvetlerini M.'dan çıkarmayı başardı. Bunu 1951'de Kanal harekâtı izledi. M. kuvvetleri Tellü'l - Kebîr'deki İngiliz üssüne saldırdılar. Kral Faruk, İngiltere'nin baskısı ile Nahas Paşa'yı iktidardan uzaklaştırınca ve yeni hükûmet Kanal harekâtını durdurunca, M. krallığının da sonu gelmiş oldu. Yarbay Abdünnâsır, Enver Sâdât ve Abdülhakîm Amr gibi subaylardan meydana gelen ihtilâl komitesi, İsrail savaşı kahramanı General Necîb'i liderliğe seçerek idaredeki suistimallerden ve İsrail savaşının kaybından sorumlu tuttukları Kral Faruk'u M.'ı terke zorladılar. 26 Temmuz 1952 günü Faruk tahttan feragat etti (bk. NÂSIR, FARUK ve NECÎB).

M., böylece yeni bir döneme girmiş oldu. Kralın iktidarını, şimdi subayların diktatörlüğü almış bulunuyordu. Bütün partiler kapatıldı. Geçiş dönemi tamamlanınca da, 18 Haziran 1953'te cumhuriyet ilân edilerek General Necîb cumhurbaşkanı oldu. Ancak, ihtilâlin kuvvetli adamı Nâsır ile geçinemediğinden, kısa bir süre sonra cumhurbaşkanlığını bırakmak zorunda kaldı. Nâsır, M.'da Arab milliyetçiliğini öngören ve sosyalizmi M. şartlarına göre düzenleyen (el - İştirâkiye el - Arabiye) askerî bir rejim kurdu. 1954'te İngiltere'nin kanaldan çekilmesine karşılık Sûdan'ın bağımsızlığını tanımak zorunda kaldı. Milliyetçiliği, İsrail düşmanlığı ve Arab birliği çevresinde işleyerek, nüfûzunu hem M. içinde, hem de bütün Arab ülkelerinde güçlendirdi. Böylece büyük toprak reformu ve M.'ın sanayileşmesi projelerine rağmen tehlikeli bir hal alan ekonomik çöküntü ile sarsılan halk efkârını dış emellere çevirmiş oldu. Asuan barajı projesine, Amerika Birleşik Devletleri'nin kredi vermekten imtinâ etmesi üzerine, 1956'da Süveyş kanalını millîleştirdi. Bu başarı

Nâsır'a büyük şöhret kazandırdı ise de, Arab gerillalarının saldırılarını bahâne ederek İsrail'in yeniden savaşa başlamasına fırsat verdi. İsrail'i destekleyen ve kanalın millîleştirilmesinden muğber olan İngiltere ve Fransa'nın müdâhalesi, konuya iki süper devletin (Sovyet Rusya ile Amerika'nın) de katılması ile sonuçlandı. İsrail savaşında M. ordusu yenik düştüğü halde, bu iki devletin baskısı ile Fransa ve İngiltere kanaldan çekilmek zorunda kaldılar. Nâsır, bu suretle M.'ın jeopolitik konumundan yararlanarak yeni bir politikanın, Üçüncü Dünya adı verilen tarafsızlar grubunun sayılı liderlerinden oldu. Nato ve Bağdad (sonra Cento) paktları ile Hür Dünya safında yer alan Türkiye'ye karşı da ters bir politika izledi. 1958'de Suriye ve Yemen'in katılmasıyle M. cumhuriyeti yeni bir gelişme gösterdi. Birleşik Arap Cumhuriyeti adını aldı. Ancak Suriye ile Yemen'e gönderilen M.'lı yöneticiler bu ülkelerde yanlış bir uygulamada bulundular. Üç devletin meydana getirdiği ortaklık kısa bir süre içinde müstevlî bir M. yönetimine dönüşünce, 1959'da önce Yemen imamı Ahmed ortaklıktan ayrıldı. Nâsır, hususiyle İmam Ahmed'in ölümünden sonra, Yemen'de zorla yerleşmek için askerî müdahaleye kalkıştı. Fakat konuya Suudî Arabistan'ın karışması ile M. ordusu bir başarı elde edemedi (Bk. YEMEN). Öte yandan, Suriye'de Mareşal Amr'ın, bu ülkeyi bir M. eyâleti gibi idâreye kalkışması sonucu, 1961'de Birleşik Arap Cumhuriyetinden ayrılmasına sebep oldu. Nâsır'ın bütün Arap ülkelerini bir elde toplama tasarısı bu suretle yıkıldı. Ancak, bundan sonra da Nâsır, ölünceye kadar bu prensibi kendi iktidârı için iyi bir propaganda vasıtası olarak kullanmaya devam etmiştir. M.'ı Arap dünyasının lideri durumunda yaşatabilmenin diğer stratejisi ise İsrail düşmanlığı oldu. Nâsır bu unsuru kullanarak şöhretinin doruğunda 1967 yılında yeniden üçüncü İsrail savaşını açtı. Fakat pek kısa süren (5 gün, 5-9 haziran) bu savaşta, M. ağır bir yenilgiye uğradı. Sînâ yarımadasını kaybettiği gibi Süveyş kanalının kapanması ile M. askerî varlığının en modern donatımını yitirdikten başka, ekonomisinin iki temel unsurunu, Kanal gelirlerini ve petrol kaynaklarını elinden kaçırmış oldu. Bundan sonra M., yaralarını sarmaya, dış politikada daha mutedil bir metod izlemeye çalıştı. 1970'te Nâsır'ın ölümü üzerine, başkan yardımcısı Enver Sâdât, yapılan referandum sonunda M. cumhurbaşkanı oldu.

M.'ın Kültür Varlığı :

M., uzun tarihi içinde, çevresinde gelişen kültürlerden de yararlanarak, kendine has bir medeniyet yaratmayı başarmış kavimlerin yaşamış olduğu bir diyardır. M.'ın kültür tarihi, bu bakımdan incelenmeye değer bir tarihtir. Bunun yanıbaşında M.'da doğan ve gelişen san'at, edebiyat, mimarî ve ilim, insanlığın ortak medeniyetine büyük katkılarda bulunmuş olduğundan, bu kültür varlığı ayrı bir önem taşımaktadır. Arkeolojik devirlerden itibaren M. kültürünü Eski veya Firavunlar devri kültürü, Helenistik çağ kültürü, Hıristiyan M. kültürü ve Müslüman M. kültürü olmak üzere dört genel bölümde incelenmek mümkündür. Her kültür halkası da kendi içinde bazı kısımlara bölünmektedir.

Toplum ve Sınıflar : Eski M. kültürünün en belirli karakteristiği, ülkede elde edilen ürün fazlalarının eski Mezopotamya'da olduğu gibi mabedlerde toplanmayıp, firavunların kendi hazînelerinde depo edilmesidir. Bu gelişmede, firavunların bizzat tanrı sayılmalarının rolü büyük olmuştur. M.'da sosyal hayatın mahallî totemler ve onları kişileştiren şefler çevresinde gelişmesi, M.'da devlet yapısının öteki İlk Çağ devletlerinden ayrı bir biçimde organize edilmesi sonucunu getirmişti. Böylece Tanrı'dan güç alan merkeziyetçi mutlak bir idâre sistemi ortaya çıkmıştı. Bu merkeziyetçi sistemde tanrı-kral, yani firavun, sonsuz yetkilere sahip olduğu kadar, her şeye de hâkimdi. Ana kurala göre bütün topraklar firavunundu. Elde edilen ürünün fazlası onun hazînelerinde ve anbarlarında toplanıyordu. Gerçekte, firavunun yönetimdeki yardımcıları olan bürokratlara, askerlere, nomosların yöneticilerine, oldukça büyük paylar ayrılmakta idi. Eski M.'da bürokratlar önceleri firavunlar tarafından tayin edilmekte ve görev süreleri onların keyfine bağlı bulunmakta idi. Bakanlar, vâliler, yüksek dereceli memurlar, sınırlı bir çevreden yetiştirilirdi. Hânedân çocuklarından, sülâlenin kuruluşunda hizmetleri geçen ailelerden ve firavunun yüksek hâkimiyetine boyun eğmiş mahallî şeflerin evlâtlarından meydana gelen bu bürokrat aristokrasi, ölümsüz ruhlarını firavuna borçlu idi. Firavun da yetkilerini, klânların totemlerini yutup sindirerek elde etmiş ve kendi sihri ile ölümsüzlük kazanmıştı. Bu gücüyle o, çevresindeki bürokratlara lutfedip tek tek ruh vermekte, onlara ölümsüz bir hayat bağışlamakta idi. Bunu da birer parçasını meydana getirdikleri firavunun büyük evinin benzeri malikâneler yapmalarına izin vermekle veya vergi gelirlerini toplamalarına, bir bölgeyi yönetmelerine müsâade etmekle gösteriyordu. Böylece M.'da, doruğunda kilit taşı olarak firavunun oturduğu ve tabana, yani bütün ülkeye yayılan büyüklü küçüklü bir aristokrasiden meydana gelen soylular piramidi ortaya çıkmış oluyordu. Piramitler devri sonuna doğru, bu aristokrat sınıf gittikçe kuvvetlendi. Firavunların memurları tayin yetkileri kısıldı. Görevlerin babadan oğula geçer haklar hâline geldiği bu dönemde, derebeylikler doğdu. Bu gelişme sonunda ortaya çıkan soylu sınıf, M.'da Helenistik kültürün yerleşmesine kadar özelliklerini koruyarak yaşayacaktır.

Din Adamları veya Ruhban : Yine ilk devirlerde bütün din adamları, mabedler mahallî ve ortak Tanrılar, hepsi bizzat Tanrı olan firavuna bağlı idiler. Tanrılara ülke adına sadece firavunun tapınma hakkı vardı. Ama uygulamada bu iş için yani tanrı firavunun hayatı, sağlığı ve refahı için adaklarını toplayan, kurbanları sunan rahipler görevlendirilmişti. Bu din adamlarının da eski totemlerin hizmetinde olan kişilerin soylarından geldikleri söylenebilir. Keops zamanında girişilen dinî reform, yani Horus'un yerine güneş tanrısı Ra'nın geçişi ile başlayan gelişme, mabedleri ve mabedlerde hizmet gören din adamlarını gittikçe güçlendirdi. Önce din adamı olmak ta babadan oğula geçer bir görev hâline geldi. Mabedlerin bakımı ve rahiplerin geçimi için geniş topraklar bağışlandı. Ürün fazlalarının firavunların veya asilzâdelerin ölümsüzlükleri adına inşa edilen mezarlar (piramit) yerine Ra v.b. tanrıların mabedlerinin yapılması yolunda harcanması mecbûriyeti doğdu. Böylece M. firavunluğu yüksek bürokratlar (derebeyleri) ve rahiplere dayanan mutlak bir sistemle idâre edilen bir devlet oldu. Rahiplerin ve XVIII. sülâleden itibaren M.'da iktidârın yeni adayları hâline gelen ordu mensuplarının mücadelesi, M. devleti tarihinde, Ra'nın oğullarına karşı bir fiil olarak ortaya çıkmıştır. Akhneton (IV. Amenofis), un, Amon rahiplerinin baskısına karşı giriştiği dinî reform, Aton'un öne geçirilmesi işi başarıya ulaşamamış, M. devleti, Amon rahiplerinin manevî ve siyasî nüfuzlarından, Hıristiyanlık yerleşinceye kadar kurtulamamıştır. Bu dönemde bürokratlar nüfuzlarını iyice kaybetmişler, yerli sengerde veya derebeylerin hizmetinde kalmışlardı. Buna karşı güçlenen Amon rahiplerinin ve Ra'nın oğullarının desteği olmadan, hiç bir

yabancı veya yerli sülâle iktidarda kalmamıştır. Öyle ki M.'da Pers hâkimiyetinin izlerini silmek, bu zengin ülkeyi kendisine sıkıca bağlamak için bir dizi idârî ve sosyal reformlar getiren İskender bile kendisini Memphis'te Amon mabedinde Ra'nın oğlu olarak ilân ettirmiştir. Ondan önce M.'a hâkim olan Sudanlı firavunlar ise kadınlarını, "Tanrı'nın hayranı rahibeler" veya "Tanrı'nın eşleri" ünvânıyle Teb'e yerleştirmekle iktidarlarını devam ettirebilmişlerdir. M. devlet yapısı bu açıklamadan da anlaşılacağı vechile, Yeni imparatorluk döneminden itibaren, dînin ve din adamlarını büyük nüfûzu altında kalmış ve cemiyet hayatında din en tesirli etki unsuru olmuştur. Bu durum, Helenistik dönemde ve Roma hâkimiyetinde devam ettiği gibi, Bizans hâkimiyetinde ve Müslüman döneminde de sürmüştür. Yalnız değişen Amon rahiplerinin yerini, İskenderiye Papa'sının, şemmas ve keşişlerinin Müslüman hâkimiyetinde de Mâlikî, Şâfi'î veya Hanefî, Şiî fakihleri ile Ezher ulemâsının almalarından ibaret kalmıştır. Nitekim son Bizans - Melkit patriği Kyros'un muârızları arasındaki şöhreti "Yeni Firavun" idi.

Askerler ve Ordu: M.'ın gerçek millî ordusu, Hiksoslar'ın sürülmesinden sonra, ücretli yabancılarla yerli halktan meydana gelen bir sınıf hâlinde teşekkül ettirilmişti. Bu ordu daha sonra XIX. sülâle ve Ramsesler'i, Libyalı firavunları (XXII. sülâle) iktidara getirecek kadar kuvvetlendiği gibi, bütün derebeyliklerin yaşamasında da başlıca dayanak olmuştu. M.'da ordu, Sais devrinde, Hellen ve Anadolulu ücretli askerlerle yeni bir döneme girdi. M. halkının askerlikten arınması bu dönemde başladı. Bu suretle ülkede yerli halk üzerinde yabancı askerlere dayanan bir iktidar biçimi gelişti. Ptolemaioslar da, Yahudîler'den Karialı ve Mysialılar'dan meydana gelen bir askerî güce dayanarak M.'a hâkim oldular. Bunları Roma, Bizans, Müslüman Arap ve Türk hâkimiyetleri takib etti. M. halkı bütün bu devirlerde askerlikten, askerî sınıfa dahil olmaktan uzak tutuldu. Ancak Mehmed Ali Paşa, 1807'den itibaren halktan asker almak ve halk çocuklarını askerî okullara kabûl etmekle M.'da millî orduyu vücuda getirmeye girişti. Ondan sonra M. ordusundaki yerli unsur gittikçe arttı. M. ordusu 1882'de Arabî Paşa (b. bk.) harekâtı ile yeni bir gelişme geçirdi. İşgalden sonra İngilizler'in kontrolüne giren bu ordudaki Türk ve Çerkes asıllı subaylar tasfiye edildi. Ordunun yüksek komuta kadrosu İngilizleştirildi. Ancak 1936'ya kadar İngiliz hâkimiyetine karşı sürdürülen mücadele sonunda, M. ordusu gerçek millî karakterini aldı. 1951 ihtilâli ile de, M.'da iktidara el koyacak derecede yeniden kuvvetli bir sınıf hâline geldi.

Zanaatkârlar ve Çiftçiler: Firavunların büyük evinde, yönetime doğrudan doğruya katılan veya onu etkisi altında tutan yazıcılar (bürokratlar), din adamları ve askerlerin yanında, uzman sanatçıların ve endüstri işçilerinin yeraldıkları görülmektedir. Bunların geçimleri firavunların anbarlarından sağlanan ürünlerle karşılanıyor, işlerini yapabilmeleri için madenî âletler ve ham maddeler ise yine bu anbarlardan veriliyordu. Bunlar bütün toprak işlerinden bağışlanmışlardı. Maden işleyicilerin, marangozların, kuyumcuların, gemi yapımcılarının, çömlekçilerin, taş yontucularının ve bütün öteki zanaatçıların daha sonraki devirlerde devlet yapısındaki otorite dağılımı sonunda, aristokratların malikânelerine bağlandıklarına şâhit olunur. Zanaatçıların nerede çalışırlarsa çalışsınlar ufak bir hak ve hürriyete sahip oldukları bilinmekle beraber, bunların da çiftçiler gibi üzerinde çalıştıkları atelyeler ile birlikte sahip değiştirmeleri tabiî bulunuyordu.

Bunların yanıbaşında ise, tek bir ırmak tarafından sulanan ve çöllerle çevrilmiş bir ülkede, tabandaki büyük kitleyi toprak işçileri teşkil ediyordu. Büyük köylü kitleleri endüstri için hayvan postu, keten, kenevir gibi dokuma ham maddeleri yetiştirmekten başka, kendilerinin ve üstlerinde bulunan zanaatkâr, asker, yazıcı ve din adamları sınıfları ile hizmetlilerinin yaşayabilmeleri için gerekli her türlü yiyecek maddelerini üretmeğe de mecbur idiler. Ancak devlet onlara, ürettiklerinden kendilerine satın alacakları endüstri ürünleri için pek az bir pay ayırmakta idi. Bunlar doğrudan doğruya firavunun veya bir asilzâdenin işinde çalıştıklarından, iş için gerekli olan âletleri bile efendilerin sağlaması zarûrî idi. Nitekim I. Seti, mabedin yapımı için çalıştırdığı bin işçiden her birine günde 1.8 kilo ekmek, iki bağ sebze, bir parça et ve on beş günde bir temiz bir gömlek verdiğini yazar. Çiftçiler ise vakıf olarak, hediye olarak ve daha sonra da mîras yoluyla ekip biçtikleri topraklarla birlikte devredilebiliyorlardı. Bunlar çiftçilikten başka kanal açmak, gemi ve mavnaları ırmak boyunca çekmek, taş ocaklarında, piramit, mabed v.b. yapılarda çalışmak gibi işlerle de yükümlü idiler. M.'da bu sosyal ortam pek az farklarla Nâsır'ın 1954 toprak, 1957 işçi hakları reformlarına, sigorta şirketlerinin, ticaret acentelerinin ve bankaların millîleştirilmesi tedbirlerine kadar sürmüştür. 1961'de ise toprak mülkiyeti 100 feddan olmak üzere tahdit edilerek, 2.5 feddan toprağa sahip, yeni bir çiftçi sınıfı meydana getirildiği gibi, endüstri işçileri de işletmelere ortak edilmekle M.'daki çiftçi ve işçi hayat şartları çağdaş bir seviyeye yaklaştırılmış oldu.

Tüccarlar: Eski Çağ M.'ında ticaret hayatı devletçi ve askerî bir karakter taşımakta idi. Ticaret ancak, XXVIII. sülâleden yani, Sais devrinden sonra liberalleşmeye doğru bir gelişme göstermişti. Sais devrine kadar ülke için gerekli maddeler, söz gelimi Sînâ yarımadasından bakır, Nubya'dan altın, Lübnan'dan sedir, Yemen veya Somali'den abanoz, baharat ve güzel kokular, kıymetli taşlar, firavunun hizmetindeki orduların açtıkları seferlerle sağlanmakta idi. Bu yüzden de M.'da bir tüccar sınıfı teşekkül edememiş, tüccarlar için çalışacakları alan çok dar ve değersiz bir sahada kalmıştı. Ptolemaioslar devrinde M., gittikçe dış ticarete açıldı. Ancak, bu ticaret yine devletin tekelinde ve Lagos hânedânının elinde bırakılmıştı. M., bu devirde İskenderiye'den buğday, arpa, papirus, cam, keten bezi, mamul eşya ihrâç ediyor, kereste ve maden satın alıyordu. Lagos sülâlesi kralları, Kızıldeniz limanlarından başlayarak uzak deniz ticaretini geliştirdiler. Milâdın I. yüzyılında Hippalos'un muson rüzgârlarını keşf etmesi bu ticareti geliştirdi. M.'lılar artık Yemen'deki Sebâlılar'a muhtaç olmadan Hindistan'a kadar gidebilir hâle geldiler. Her yıl 120 gemi Kızıldeniz'den hareketle Hindistan'dan inci, güzel kokular ve ipekli kumaşlar taşımaya başladı. İskenderiye, doğu mallarının antreposu hâline gelirken, ekseriyetle Yahudîler'den meydana gelen yeni bir tüccar sınıfı doğdu ve gittikçe gelişti. Bu durum Roma hâkimiyetinde daha da belirgin bir hâl alınca, Yahudîler'e karşı zecrî tedbirler alındı. M. ticaretini Yahudîler'den arındırmak için 66'da 50 000, 117'de ise 240 000 Yahudî öldürüldü ve mallarına el kondu. M.'da kuvvetli bir tüccar sınıfının doğmasına bu tedbirlerle izin verilmemiş oldu. Bu devirde M., Roma'nın dört aylık zahîre ihtiyacını karşılayan bir anbar gibi mütalâa edilmekte idi. Madenlerin işletilmesi, M.'da bulunmayan maddelerin ithali, Kızıldeniz ticareti devletin kontrolünde veya tekelinde bulunuyordu. Müslüman Arap veya Türk devrinde de bu tekelci tutum değişmemiştir. Özellikle demir,

kereste, zift gibi maddelerin ithâli yine devlet kontrolünde kalmış, şap, zümrüt, altın v.b. kıymetli taş ve madenlerin işlenmesi devlet elinde bırakılmıştı. Devletin kontrolü dışında kalan malların pazarlanması ile uğraşan küçük tüccar sınıfını ise, genellikle Yahudîler ve önceleri Hellenler, sonra da Grek veya Rumlar teşkîl ediyordu. Mehmed Ali Paşa'dan sonra özellikle İsmail Paşa zamanından itibaren sanayiin de gelişmesiyle Avrupalı tüccar firmalara tâbi olarak ekseriyetini M.'a yerleşmiş Avrupalılar, Rumlar ve Yahudiler'den meydana gelen zengin bir tüccar sınıfı doğdu. Devletin dış borçlarla ekonomi üzerindeki kontrol hak ve yetkileri, yabancı devletlerin de himâyesiyle bunlara geçti. Ancak, 1952 ihtilâlinden sonra uygulanmaya başlayan Arap sosyalizminin prensipleri ile ticaret yeniden devlet kontrolüne girdi ve M.'daki tüccar sınıf, tekrar tarihî çizgisine dönmek zorunda kaldı.

Yönetim kademeleri : M.'ın sosyal yapısı, tarihinin bütün devirlerinde yönetici üst tabaka ve onların dayandıkların din adamları ve ordu sınıfının dışında, kalabalık bir çiftçi, toprak işçisi kitlesi ile medenî gelişmeye göre azalan veya çoğalan zanaatkârlar ve küçük tüccarlar sınıfından ibaret kalmıştır. Sosyal yapının bu durumu M.'ın yönetim kademelerinin de temeli olmuştur. Firavunlar devrinin nomos'u, Roma ve Bizans hâkimiyetinde Pagi yani üç eyâlete (Jovia, Herculia ve Thebais) ve pagarchie (Nomos) bölümlerine ayrılmıştı. Müslümanlar idâresinde ise pagarchielerin yerini Kurâ almıştır. Bunlar ise Şarkıyye, Garbiye, Said (Aşağı M.) ve Esfel (Yukarı M.) olmak üzere dört idarî bölümde birleşmekte idiler. Fâtımîler zamanında Bedrü'l - Cemâlî eliyle yeniden yapılan düzenlemede, Âmillikler meydana getirilmişti. M., bu devirde 26 âmilliğe bölünmüş idi. Her âmillik 50 - 60 karye (köy)'yi ihtiva etmekte idi. M.'ın ekonomik hayatına göre, daha sonra vilâyet adını alacak olan bu âmillikler artmış veya eksilmiştir. Fransız işgalinden önce M., 16 vilâyete bölünmüştü. Hidivler zamanında "Müdiriyet" adını alan vilâyetlerin sayısı 14 olarak tespit edilmiştir. Her müdiriyet bir merkez (eski Kurâ - Eparchie - Nomos) ile nâhiyeler (eski Karye - Köy)'den meydana gelmektedir. M. tarihi boyunca mutlak idarelerce idare edilmiştir. Firavunların, tanrı olarak sahip oldukları sonsuz ve sınırsız yetkiler, daha sonra Lagos hânedânından Makedonyalı krallara geçmiştir. Ptolemaioslar'ın halk nazarında firavunlardan herhangi bir farkları yoktu. Roma senatosu, M.'a parokonsil derecesinde bir genel vali göndermekle beraber, onun yetkilerini Roma açısından kısıtladı. Ama, M. halkına Roma vatandaşı olma hakkını çok sonra, ancak 210'da tanıdı. Böylece Coeranus, senatoya giren ilk M.'lı oldu. Genel vâliler ise Avgustus'un bütün engel olma çabalarına rağmen firavunların yetkilerini ellerine geçirdiler. Bizans devri genel vâlileri, "Eparkhoslar" ülkede Hıristiyanlığın kökleşmesi ve İskenderiye patriğinin gittikçe nüfuz kazanması üzerine, patriğin maiyetinde bir general durumuna düşmüşlerdi. Şimdi M. halkının kaderine Tanrı'nın yer yüzündeki temsilcisi, patrik hükmediyordu. Bu yetki Müslüman Araplar'da Emîr'e, daha sonra Abbâsîler devrinde Türk vâlilere, Fâtımî halîfelerine, Eyyûbî veya Türk ve Çerkes meliklere ve en sonunda da Osmanlı vâlilerine geçti. Ancak, gerek Arap emîr, gerek Türk melik ve vâlilerin yetkileri çeşitli kuruluşlardan meydana gelen (Osmanlı devrinde 7 askerî ocak) ordu sınıfının murakabe ve kontrolü dışında kalamamıştır. Roma hâkimiyetinde Pagileri yöneten Dux, Pagarchieleri yöneten Chartularii ünvanını taşıyan memurlar, İslâm devrinde müşrif, daha sonra âmil, Kölemenler ve Osmanlılar zamanında ise, Şeyhü'l - beled ve muhafız adını almışlardı. Kölemenler'in ortadan kaldırılışı sırasında Şeyhü'l - beledlik lağvedilmişse de muhafızlık ünvanı günümüze kadar devam etmiştir.

Dinî Hayat : Eski M.'da dinî hayat, tabiattan fışkırmıştır. Her klân kendisinin de ondan indiğine inandığı bir toteme sahipti. Böylece klânların yerleşmesiyle ortaya çıkan nomosların her birinde kimi hayvan, kimi bitki, kimi de tabiat varlıklarından (cemadat) olan totemlerden biri, sonra tanrı derecesine yükselmişti. Bu gelişmenin fetişist kaynaktan geldiği görüşü hâkimdir. M.'da siyasî birlik kurulduktan sonra dinî hayatta da yeni bir gelişme oldu. Mahallî tanrıların, sınıf ve meslek tanrılarının üstünde ülkeyi bütünüyle saran tanrılar ortaya çıktı. Bu tanrıların doğuşu firavun sülâleleri ile ilgili olduğu kadar, din adamları sınıfının teşekkül etmesi ve kuvvetlenmesiyle de bağlantılıdır. Ayrıca M.'da güneş, hava ve suyun toplum için olan önemi, semavî - ilâhî tanrılara olan inancı da geliştirmişti. Ra (Güneş) tanrısı böylece Şâhin klânının tanrısı Horus'un yerini aldı. Geb (Yer) ve Nut (Gök), Şu (Hava), Tefnut (Su) tanrıları ile Geb ve Nut'un çiftleşmelerinden doğan Osiris, İsis, Set ve Nephthys tanrıları ile dokuzlu bir sistem meydana geldi. İktidarların merkez edindikleri şehirlerin tanrıları tabiî olarak bu düzende üstünlük kazanmakta idiler. Ama Teb şehrinin tanrısı Amon gittikçe artan bir ilgi gördü. Ra'yı da kendi özünde kaynaştıran Amon, özellikle bu tanrının mâbedine mensup rahipler tarafından M.'a hâkim duruma getirildi. Amon mâbedi, siyasî iktidarları zorlayacak derecede kuvvetlenince, M. dinî hayatında Aton - Güneş kursu ile senbollenen tek tanrılı bir inançla IV. Amenofis'in giriştiği ve Heliopolis rahiplerinin desteklediği reaksiyon kendini gösterdi. Ama ülkede sağlam bir şekilde yerleşmiş bulunan Amon bu reaksiyonu sür'atle ortadan kaldırdı. Amon'a karşı diğer bir reaksiyon ise I. Ptolemaios'un ileri sürdüğü Serapis inancıdır. Hayat tanrısı Apis ile ölüler tanrısı Osiris'in birleşmesiyle ve eski M. kültürünün Hellence bir açıklaması biçiminde tanıtılan Serapis için Serappeon'u yaptıran I. Ptolemaios'un Amon'un nüfûzunu kırdığı söylenemez. Amon'u alt edecek olan Hıristiyanlık'tır.

Eski M.'lılar tabiat üstü bir hayata inanıyorlardı. Ölen bir kimsenin öteki dünyada buradaki hayatına benzer bir ömür geçireceği bu inancın temeli idi. Bu sebeple de, ölenin vücudunun çürümesini önlemek için tahnit edilmesi gerekli idi. Ölenin öteki dünyada geçireceği süre içinde ise dinlenmesi, beslenmesi için mezarının da bu ihtiyaçlara göre donatılması gereği vardı. Böylece M. mimarîsinin ünlü mezar yapıları, piramitler inşâ edilmiştir. Ölen, Tanrı Ra'nın rehberliğinde cehennem koridorlarından geçerek, Osiris ile kırk iki yardımcısı önünde hesap verdikten sonra, gövdesiyle yeni bir Osiris olurdu. İşte bu safhada rahiplere ve mâbedlere ihtiyaç duyulmakta, mâbedlerde yapılan âyinlerle ölüye yardım edilmekte, uzun yolculukta ve hesap anında ona yol ve metod gösterilmekte idi. Bu metoduyla eski M. dininin semâvî - ilâhî yapısı, mâbed ve rahip unsurları, Hıristiyanlığın Gökler saltanatı - Melekût, Kilise ve Tanrı'nın temsilcileri papazlar ile öldükten sonra dirilme unsurları arasındaki yakınlaşmalar M.'lıların sür'atle Hıristiyanlaşmasına yol açmıştır denilebilir.

M., Müslüman Arap orduları tarafından fethedildikten sonra, Memlûkler devrine kadar süren zaman içinde Araplaştırıldı ve İslamlaştırıldı. Araplaşma tabiî olarak İslâmlaşma ile birlikte yürümüştür. Fetih sırasında dinî bakımdan Araplar Kıptîler'i Bizans boyunduruğundan kurtarmışlardı. Bu tarihte M.'da biribirine hasım iki kilise vardı. Bir yanda Kıptî kilise yâni, Yakubîler, karşı tarafta da resmî Melkit Bizans kilisesi bulunuyordu. Araplar politikaları icâbı Yakubîler'i tuttular. Melkitler iki kat cizye ödemek zorunda bırakılınca, pek çok Melkit Yakubî kilisesine döndü. M.'da İstanbul patrikhânesinin temsîl ettiği Hıristiyanlık da sönmüş oldu. Ancak, Müslüman idâre Hıristiyanlar'dan aldığı cizyenin miktarını arttırmakla, keşişlik müessesesini tahdit etmekle, devlet memuriyet ve hizmetlerini Müslümanlar'a inhisar ettirmekle ve en son olarak cemiyette Hıristiyanlar ikinci sınıf ve çoğu itelenen kimseler olarak muâmele görmekle İslâmlaştırma tedrîcen yaygınlaştırıldı. Bunu el - Me'mûn zamanında başgösteren Kıptî ayaklanması ve Melik Nâsır devrindeki tâkîbât kesin sonuca götürdü. Bu iki devirdeki kitle hâlinde İslâmlaşmalar sonunda M. dinî hayatı, Salâhaddin-i Eyyûbî zamanında bu günkü görünüşüne ulaşmış ve M. halkının % 93'ü Müslüman olmuş bulunuyordu. XX. yüzyılın başında ise Kıptî Hıristiyanlar'ın sayısı 855 000'e düşmüştü.

Fikir Hayatı : Eski M.'da fikrî hayatın gelişmesinde en önemli merhale, şüphesiz ki yazının bulunuşudur. Tanrı firavun tarafından tâyin edilen memurlar kitlesinin, M.'ın muazzam rakamlara bâliğ olan gelirlerini toplamak, giderlerini kaydetmek için yazıya ihtiyaç duymaları tabiî bir sonuç olmuştur. Sümer'de de olduğu gibi M.'da da resimlere uygun anlamlar verilerek yazı bulunmuş oldu (bk. HİYEROGLİF ve YAZI). M. yazısı ideografik (fikir ve kelimeleri sembolize eden), silabik (heceyi sembolize eden) ve ünsüzleri (sessiz) sembolize eden şekillerin yanyana kullanılmasıyle meydana geldiğinden zor bir yazı olmuş ve bir sır olarak kalmıştır. Yazıcılık zamanla öteki zanaatkârlardan ayrı bir uzmanlık mesleği olmuştu. Ama, yazı öğrenilmiş bilgileri yaşattığı kadar, yeni araştırmaları, aritmetiği, astronomiyi, geometriyi, tıbbı ve teolojiyi de yarattı. Bu fikrî gelişme üzerine hazırlanan metinler ancak ikinci bin yıllara ait bulunmaktadır. Fakat anıtlardan elde edilen bilgilere göre, M.'lılar daha ilk sülâlelerden beri basit matematik ve geometri kurallarını uygulayabiliyorlardı. Bir piramidin taş bloklarını hesaplayacak ve hacmini çıkaracak kadar bu işin ehli idiler. M.'da fikrî gelişmenin en büyük başarısı, bugün kullandığımız takvimin atası olan Güneş takvimini meydana getirmiş olmaktır. Bu buluşun kaynağı da yine tarım olmuştur. Firavunun memurları, vergileri hasattan önce Nil feyezanlarına göre hesaplamakta olduklarından, Nil taşmalarının 50 - 60 yıllık bir incelemesi sonunda, iki taşma arasında ortalama 365 gün geçmiş olduğunu anladılar. Bu temele dayanarak çiftçilere tarım işlerine ne zaman girişeceklerini açıkladılar. Böylece takvim (b. bk.) bulunmuş oldu. Bundan başka eski M.'da bilhassa mâbedler çevresinde gelişen sihir ve tıb gibi fikrî çabalar ilim tarihinin ilk konuları arasına girmiştir. Ancak, M.'lıları mimarî, seramik ve heykelcilik gibi teknik alanlarda daha başarılı kişiler olarak tanımak daha doğrudur (bk. MİMARLIK, SERAMİK ve HELKELCİLİK). Eski M.'ın bir hususiyeti de, insan düşüncesinin ilk edebî ürünlerini meydana getiren topluluklardan biri oluşudur. Gerçi bu ürünler bugünkü mânâda edebî metinler sayılmasa da, bu yolda yapılan ilk denemeler olmak itibariyle önemlidir. M.'lılardan kalan metinler, Piramit metinleri, lâhit metinleri, Ölüler kitabı gibileriyle bir M.'lının düşüncesinde ölüm ve öteki dünya temasının ne derecede hâkim bulunduğunu bize göstermektedir. Bunun yanında özdeyişler, öğütler ve ahlâk kaidelerini tanıtan metinler gelir. M. insanını ilgilendiren bir başka tür ise, hayali çok geniş bu insanların yarattıkları masallardır. Masallarda olaylar harikulâde, kahramanlar insan üstü yaratıklardır. Masalların en dikkat çekici tarafları M. toplumunu ilgilendiren ciddî bir olayla olan ilgisidir. Söz gelimi Suriye'ye kaçan veya Sina madenlerine giden bir M.'lının macerâsının masallaştırılarak anlatılmasiyle bunların doğmuş olmasıdır. Ayrıca IV. Amenofis'in Aton'a yazdığı medhiye, Osiris, Amon - Ra ve Hapi için yazılan ilâhîler ve aşk şiirleriyle eski M.'da fikrî hayatın nasıl bir inceliğe ulaştığını anlamak mümkündür.

Eski M.'daki fikrî hayat, Sais devrinden itibaren Yunan düşünce, felsefe ve sanatının tesir sahasına girmişti. Fakat eski Yunan kültürünün M.'da yerleşmesi I. Ptolemaios'un Museion'u kurmasıyle kesinleşmiştir. Böylece M., eski çağın ilim dünyasının merkezi olmuştur. Museion'da toplanan Apallonios,

MISIR : Krallar vâdîsinde bir mezarın duvarındaki resim. Ölünün ruhunun başka bir hayata geçişini temsil eder. Ortadaki resim ölüleri koruyan ilâhtır.

Arkhimedes, Eratosthenes, Eukleides, Heraon, Teophrastos gibi filozoflar ve âlimler; Aratos, Kallimakhos, Herondas ve Rodoslu Apollonios gibi şâirlerle M. parlak bir devir yaşamıştır. Bu kültür birikimi daha sonra Hıristiyanlıkta da M.'ı önde gelen ülkelerden biri yapmıştır. Museion'a karşı ilk Hıristiyanlık okulunu filozof Panteanus kurdu. Oğlu Clementius ise Hıristiyanlık akaidini hazırladı. Aurigenes, Yahudî şerîati ile Helen kültürünü birleştiren bir düşünce sistemi meydana getirdi. Arius, Alexandros, Athanasios v.b. kilise babaları ile M., Hıristiyanlık tarihinde önemli bir yer işgal etti. Bu gelişme M.'da eski dilin yani, Kıptî dilinin bir edebî dil hâlinde yükselmesine sebep oldu. Kıptî san'atının yükselmesine yardım etti.

M.'da Müslümanlığın yerleşmesinden günümüze kadar fâsılasız gelişen bir İslâmî düşünce hayatı vardır. Ancak bu düşünce hayatı, sadece M.'a mahsus olmayıp, ortak İslâm medeniyetinin fikrî mahsullerinden M.'a isâbet eden çabalardır ki, bunlar da bir Ön-Asya medeniyetini tanıtırlar. İslâmî devirde M., hiç bir zaman tek başına kalmadı. Halîfeler veya Osmanlı İmparatorluğu gibi büyük devletlerin ya bir eyâleti, yahut ta Toroslar'dan Yemen'e, Tunus'a kadar uzanan müstakil sultanlıkların çekirdeği oldu. Böylece ortak kültür ve medeniyeti geliştiren ülkeler arasında yer aldı. Bununla beraber, M.'ın kendine has bazı mahallî özellikleri varsa da, fikir alanında Kahire'nin cezbedici parlak hayatı dış ülkelerden pek çok âlim, sanatkâr ve mütefekkirin buraya gelip yerleşmesine vesile oldu. Bu suretle İslâmî devirde M., fikrî canlılık içinde gelişen bir ülke görünüşünü hiç bir zaman kaybetmedi.

İslâm medeniyeti çerçevesinde M.'ın fikrî gelişmesini iki kademede açıklamak gerekir. Fetihten Mehmed Ali Paşa ve halefleri zamanına kadar olan devir, İslâm medeniyetinin eksiksiz hâkim olduğu devirdir. Mehmed Ali Paşa'dan itibaren Batı medeniyetinden alınan değerlerle çağdaş M.'ın meydana getirilişi safhası başlar.

Fetihten sonra, bir süre M.'ın İslâm dünyasında konu olan tartışmaların dışında kaldığı görülür. Ancak bir nesil sonra Abudullah b. Amr b. el-Âs ile M.'da hadîs ve sünnet üzerinde ilk çalışmaların başladığını, onu Leys b. Saad ve İbnü Lahia'nın takib ettiğini görüyoruz. M.'lıların hadîs ve sünnet ile ilgilenmeleri Ehl-i hadîs olan Mâlikî mezhebinin bu ülkede süratle yerleşmesine yol açtı. Mâlikî fakîhlerinin ardından İmam Şâfi'î'nin (b. bk.) M.'a gelip yerleşmesi ve mezhebini yayması, M.'da dinî-fikrî hayata kesin damgasını vurmuştur. Şiî-İsmâilî (b. bk.) Fâtımî iktidarının bütün çabalarına rağmen M., bu fikrî çevreyi korumuş, Selçuklular'ın Şiîliğe karşı dinî reaksiyonunu M.'a getiren Salâhaddin-i Eyyûbî, bu yüzden bir kurtarıcı gibi karşılanmıştır. Bundan sonraki iktidarların korudukları bir fıkıh sistemi olduğu hâlde, Hanefîlik bile Şâfi'î ve Mâlikî fikriyatı üzerine geçememiştir. Bu dönemde yetişen veya M.'a yerleşen fakihlerin adlarını sıralamak bu çerçeve içinde mümkün değildir. Bir hatırlatma kabîlinden el-Müzenî, en-Nesa'î, es-Subkî, Zekeriya el-Ensârî, İbnü Hacer el-Askalânî, es-Süyûtî, er-Remlî ve İbnü Hacer el-Heysemî zikrolunabilir. İslâmî devirde fıkıh alanında görülen ilerlemeye paralel olarak, tasavvuf da fikir hayatında önemli rol oynamıştır. M.'ın yetiştirdiği büyük ve ilk mutasavvıflardan birisi Zü'n-Nûn'dur. Arap şiirinin üstadlarından ve mutasavvıflarından İbnül-Fârız ile *Kaside-i Bürde*'siyle bütün İslâm dünyasını fetheden Busirî de M.'lıdır. Hankah ve tekkeleri ile M.'da tesirli olan tarîkatlerin başında Şeyh Adevî'nin kurduğu Adevîye gelir. Bununla birlikte, M.'da Kadiriye, Rifâiye, Desukiye ve Bedevîye tarîkatleri çok itibar görmüşlerdir. Bunları Halvetiye, Nakşbendîye, Sa'diye tarîkatleri takib ederler. Bektâşîlik ise Osmanlı garnizonu mensuplarına hitâbeden bir tarîkat olmakla beraber, M.'da tutunmuş ve Kahire tekkesi, Bektaşîler için önemli bir merkez olmuştur. İslâmî devirde M.'da büyük bir gelişme gösteren bir ilim de Tarih'tir. M. tarihçiliği, her halde ülkenin tarihî âbidelerinin de tesiriyle üç yönlü bir gelişme göstermiştir. Siyasî tarih, biyografya (terâcüm-i ahval) ve topografya (hitat). Gerçekten de M.'da yetişen tarihçiler, Orta Çağda tarih ilminin üstâdları olmuşlardır. Bunların adlarını

MISIR : Bir mezar duvarına resim yapan saray ressamı

ve eserlerindeki özellikleri burada açıklamaya imkân yoktur (bk. TARİH ve tarih yazarlarıyle ilgili maddeler). M.'ın firavunlar devrinden beri kendine has bir halk edebiyatına sahip olduğunu yukarıda belirtmiştik. Bu edebiyat M.'a müstevlî olan iktidarlar zamanında yaşadığı gibi, İslâmî devirde de devam etmiştir. Tarihî ve gerçek kişileri masallaştırma geleneğinin sürüp geldiği daha Emevîler devrinde görülür. II. Mervân'ın ölümünü konu alan iki Kıptî yazarın, Daniel'in *Melheme*'si ile Severus'un masalı bu geleneğin geçiş safhasını açıklar. Bunları firavunlar devri masalları ile ilişkili Binbir Gece hikâyeleri (bk. ELF LEYLE VE LEYLE), Antere b. Şeddâd, Zâhir-i Baybars, Seyf b. Zü'l-Yezen ve Beni Hilâl hikâyeleri izlemiştir. Bu masalların kahramanları

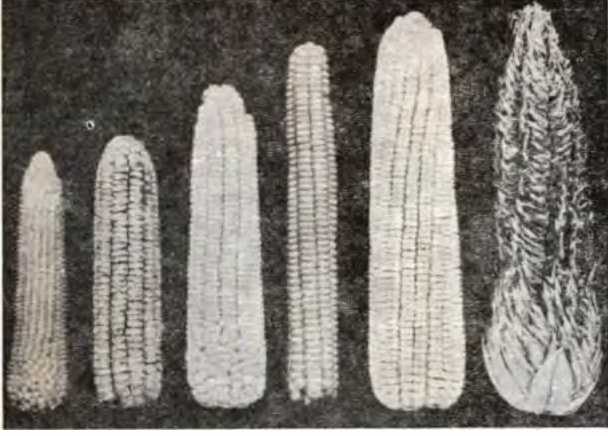
ekseriyetle gerçek kişilerdir. M. halkının muhayyilesi acâyip bir kişiliği olan Fâtımî halîfesi el - Hâkim'i bile bir masal kahramanı yapmıştır. Edebiyat ve san'at alanlarında İslâm kültürü içinde M.'lıların yerini ve hudûdunu tayin etmek mümkün değildir. Bazı inceleyiciler, 639-1789 yılları arasında on bir buçuk yüzyıl süren bu devreyi Doğu Akdeniz ülkeleri medeniyeti içinde dört devrede, Arap, Arap-İran, İran-Türk ve Türk devirleri olmak üzere inceleme eğilimi gösterirler. Halk hikâyelerini ve Karagöz'e benzeyen Tayfü'l - hayâl veya Hayâlü'z - zıl (b. bk.) oyunları için yazılanları bir yana koyarak câmi, medrese, türbe, mescid, kütüphane, hastahane ve kale gibi âbidevî eserleri, şiir, edebiyat ve fikir alanında şöhret yapmış kişileri sıralamak bile mümkün değildir. Bu sebepledir ki, bu konularda bilgi edinmek için, Mimarî (İslâm), cami, mescid, Arabesk, Kahire v.b. ile kişilerle ilgili maddelere bakmak gerekir.

MISIR : Eski Mısır Theb resim sanatından bir eser. Mandor (saz) çalan kız resmi. Başında bir tarak ve lotüs çiçeği.

Mehmed Ali Paşa'nın M.'a hâkim olması ile birlikte, ülkede yeni bir kültür hareketi başladı. M.'ı tarım, sanayi, ticaret v.b. alanlarda kalkındırmak ve kurduğu askerî devleti yaşatabilmek için, Mehmed Ali Paşa batı tekniklerine şiddetle muhtaç bulunuyordu. Fransız işgal kuvvetlerine karşı, İngilizler'le birlikte çarpışırken, bu gerçeği hem Fransız, hem de İngiliz subaylarından, askerlerinden, silâh ve teçhizatından öğrenmişti. M.'da hâkimiyetini sağlamlaştırınca, batı tekniğini, ilmini, fikriyatını M.'a getirecek olan okulları açmaya girişti. İlk yüksek okul 1816'da kurulan hendese mektebi idi. Bunu tıbbiye ve diğerleri takip etti. Fransa'dan getirilen öğretmenler, M.'da Fransız kültürünü hâkim kılan bir zemin meydana getirdiler. Ancak an'anevî ve İslâmî eğitimle batı kültürünün kaynaştırılması mümkün olamadı. Bundan sonraki fikrî hayat, Osmanlı İmparatorluğu'nda olduğu gibi, Avrupa kültürüne bağlananlar ve muhafazakârlar olmak üzere iki tip aydın zümre arasındaki tartışmalar ve mücadelelerle günümüze kadar gelmiştir. Şeyh Muhammed el - Abbâsî'nin 1871'de Ezher'de başlattığı ıslahat ve Şeyh Muhammed Abduh'un yaymaya giriştiği İslâm düşüncesini yenileme çabaları, bu ayrılığı giderememiştir. 1826'da Paris'e öğrenci gönderme, batı kültür ve tekniklerini yerinde öğrenme projesi ise 44 öğrenci ile başlamış ve bunların sayısı 339'a kadar çıkmıştır. İslâmî eğitim sisteminden, batı eğitim sistemine geçen bu nesil, çoğu Fransızcadan olmak üzere Avrupa düşünce ürünlerini tercümeye girişti. Eski skolastik deyim ve terimler kâfi görülmediğinden, yeni kelimeler ve yeni bir üslûp icâd etmek mecburiyeti doğdu. 1821'de, Bulak'ta açılan ilk M. basımevi, özellikle 1850'lerden sonra, bu yeni tercüme düşünceyi ve edebiyatı M. halkına yaymaya başladı. Ülkede basımevlerinin sayısı artarken matbuat (b. bk.) da gelişti ve halk efkârı oluşmaya başladı. 1828'de resmî organ olarak çıkan el - Vekayî el - Mısriye'den sonra el - Mukattam, el - Müeyyed, el - Eflâk gibi milliyetçi ve muhafazakâr gazeteler ile el - Menâr gibi dergiler bu halk efkârının oluşmasında yardımcı olmuşlardır. 1836'da Millî Eğitim Bakanlığının kuruluşu, 1870'de Hidiviye (Millî) kütüphânesinin açılışı, 1875'te kız okullarının faaliyete geçirilişi, 1908'de Kahire Üniversitesi'nin açılışı, yeni M.'ın meydana gelişinde birer merhale olmuştur. Bu gelişmede Abbas Paşa dışındaki hidivlerin rolü büyük olmuştur. Batı medeniyetini, özellikle Fransız kültürünü, ilmini, müesseselerini, san'atını destekleyen ve teşvik eden hidivler, M.'ın batılılaşmasına yardımcı olmuşlardır. M.'da yerleşen Fransız kültürü, Arabî Paşa hareketinden sonra İngilizler'in askerî işgal ve siyasî baskılarına rağmen, tesirini kaybetmemiştir. Bu sonucu, Crissy, Sèves (Süleyman Paşa), Clot, F. de Lesseps, Dor, Münzinger, Slatin Paşa, Blum Paşa gibi M.'da görev alan Fransız, İsviçreli ve Avusturyalılar sağladılar. Halk efkârının gelişmesi ise, ilk defa Türkler'e muhalefetle kendini gösterdi. İsmail Paşa'nın hidivliğinin son yıllarına doğru belirgin hâle gelen bu muhalefet, Türk, Çerkes subay ve memurların tasfiyesi ile ilk başarıya ulaştı. Bazı milliyetçilerin nazarında Türk düşmanlığı M. milliyetçiliğinin ana temeli olmalı idi. Bununla beraber bu dönemde de Şerif Paşa, Riyaz Paşa gibi Türk asıllı fikir adamları halk efkârına hâkim olabilmişlerdir. Bunların yanında Ali Mübarek Paşa, Mahmud el - Felekî, el - Bâcurî, Muhammed Abduh, Şeyh Muhammed Şihabüddin, Rifaa et - Tahavî ve Muhammed Osman Celâl gibi yerli fikir adamları, âlim, yazar ve şâirler ile Emin Şâmil, Salim Nakkaş gibi Suriyeli yazarlar, M. tiyatrosunu kuran Ebû Nezzare gibi Yahudî aydınlar, el - Cebertî, Ferid Bey, İlyas Eyyûbî, İbrahim Rif'at Paşa ve Corci Zeydân gibi tarihçiler çağdaş M.'ın kuruluşunda tesirli olmuşlardır. (İ. Parmaksızoğlu)

MISIR (bot.) (İng. corn, Fr. maïs), buğdaygillerden bir bitki. Yıllık bir bitki olan M. yüksek gövdeli ve geniş yapraklıdır. Humuslu ve alüvyonlu topraklarda yetişir. Gövdesi boğumlu olup, boyu ortalama 180 - 200 cm kadardır. Erkek çiçekler, gövdenin üst kısmında, dişi çiçekler ise yaprakların altında bulunur. M.'ın meyveleri koçanın üzerinde tanecikler hâlinde sıkışık bir şekilde dizilir. Anavatanı Güney Amerika olan M.'ın tohumlarının diziliş ve görünüşüne göre çeşitleri vardır. Belli M. türleri birbirleriyle döllendirilip melezleştirilir. Sanayide, glikoz alkol ve yağ elde edilen M.'ın unundan ekmek, çörek, börek, pasta yapılmaktadır. Ayrıca, hayvan yemi olarak da kullanılır.

MISIR : 6 tane mısır çeşidi

Dünyada M. üretiminde, A. B. D. başta, Rusya ise ikinci gelmektedir. Memleketimizde de M. ekimi yaygın olup Anadolu'da bu bitkinin üretimine önem verilmektedir. 1969'da 1 milyon ton M. üretilmiştir. M. yetiştiren başlıca illerimiz şunlardır: Trabzon, Giresun, Samsun, Ordu, Sakarya, Zonguldak, Bolu, Balıkesir.

MISIR ÇARŞISI, İstanbul'da Yeni Câmi yapılarının bir parçasını teşkil eden kapalı çarşı. M. Ç., komşusu olduğu ve Vâlide Safiye Sultan'ın isteği ile Mîmar Dâvud Ağa tarafından yapımına 10 muharrem 1006 (=1597)'de başlanarak, uzun bir duraklamadan sonra, Vâlide Tarhan Sultan tarafından H. 1074 (=1663/64)'de Mîmar Mustafa Ağa'ya tamamlatılan Yeni Vâlide Câmii'nin dış avlusunu sınırlayan bir ek binadır. M. Ç.'nın da H. 1074'de bitirildiği bilinmektedir. Dış avluyu L biçiminde saran M. Ç., bir *arasta* yani bir çarşı yapısıdır. Buradaki dükkânların, kalabalık toplayarak câmide cemaat sağlaması ile beraber, onların kiralarının câmi ve müstahdemi için gelir getirmesi de düşünülmüştür. Ortada uzun ve birbiri ile 90° lik bir açı hâlinde birleşen, üstleri kâgir, beşik tonozlarla örtülü iki yola açılan karşılıklı taş kemerlerin arkasında yine tonuzlu dükkânlar bulunmaktadır. M. Ç.'nın kısa kolonda her bir dizide 18'den 36, uzun kolunda her bir dizide 24'den 48 dükkânı vardır. Tahmis Kapısı'nın iç tarafında, dört dükkândan başka, çarşının köşelerinde de az girintili dört kemer içi nişi bulunmaktadır. M. Ç.'nın Eminönü Meydanı'na açılan Balıkpazarı Kapısı'nın dışında üç kemerli bir revak ile bunun üstünde güzel bir mekân bulunmaktadır. Tahmis Kapısı da, bir revak altında geçit verir. Sultan Hamamı tarafından açılan kapının yanlarında ise beş dükkân gözü yapılmış olup, burada üstteki mekân, yıllardır yarı yıkık durmaktadır. M. Ç.'nın, Tahmis Caddesi tarafındaki yüzüne bitişik, 18 dış dükkânı daha vardır. Böylece, bu XVII. yüzyılın alış - veriş tesisinin, toplam olarak 115 satış yerini çatısı altında topladığı anlaşılmaktadır. M. Ç.'nın dışarı açılan beş kapısından ikisi Çiçek Pazarı sokağına geçit vermektedir. M. Ç.'ndan Yeni Cami'in dış avlusuna ise, sadece bir kapıdan geçmek mümkündü. Avlu tarafına hiç dış dükkân yapılmayışı ve bağlantının sadece tek kapı ile sağlanması, câmi harîminin huzur ve sükûnunu bozmamak içindir. Son yıllarda bu avlu kısmına yapılmasına göz yumulan birçok dükkân, bu prensibi ve M. Ç.'nın mîmarî bütünlüğünü bozmuştur. Eskiden de bu avluya tecavüzler olmuş ve H. 1281 (= 1864/1865) tarihli bir emirle bunlar yıktırılmıştır. Evvelce M. Ç., Mısır yolu ile gelen çeşitli bahârat ve ev ilâçlarında kullanılan bitkilerle köklerinin satışını yapan esnafın toplu olarak bulundukları bir çarşı idi. Bu dükkânların XVIII - XIX. yüzyıllara âit ahşap saçakları orijinal süslemelere sahip bulunuyordu. İkinci Dünya Savaşı yıllarında İstanbul Belediyesi, yardımcı hal yapmak üzere M. Ç.'nı boşalttığında, bütün dükkânların ahşap süslemelerini de söktürmüştür. Yalnız iki kolun birleştikleri Duâ Meydanı'nın bir köşesinde şahnişin hâlinde bir çıkıntı teşkil eden ahşap Duâ Yeri *(mükebbire)* kalmıştır. Tâmirinden sonra dükkânları her çeşit esnafa kiraya verilen M. Ç.'nın mîmârî güzellik ve âhenginin gelişigüzel yapılan vitrin, ilâve ve bölmeler ile bozulduğu görülmektedir. (S. Eyice)

MISIR DİLİ, Hâmî dil gurubundan ölü bir Kuzey - Doğu Afrika dili. Bu dil, bir yandan Hâmî dillere (Kuzey Afrika Berberîcesi, Habeşçe, Somalice, Gallaca...), öbür yandan da Sâmî dillere (İbranice, Arapça, Aramca, Akadça...) yakındır. Sâmî dillerdeki kelimelerle Eski M. D.'nin kelimeleri geniş ölçüde müşterek olduğu gibi, aralarında bâzı morfolojik benzerlikler de göze çarpar. Hâmî diller ile olan yakınlık ise, fiilin bünyesinde ve tasrifindeki benzerliklere bağlıdır. En

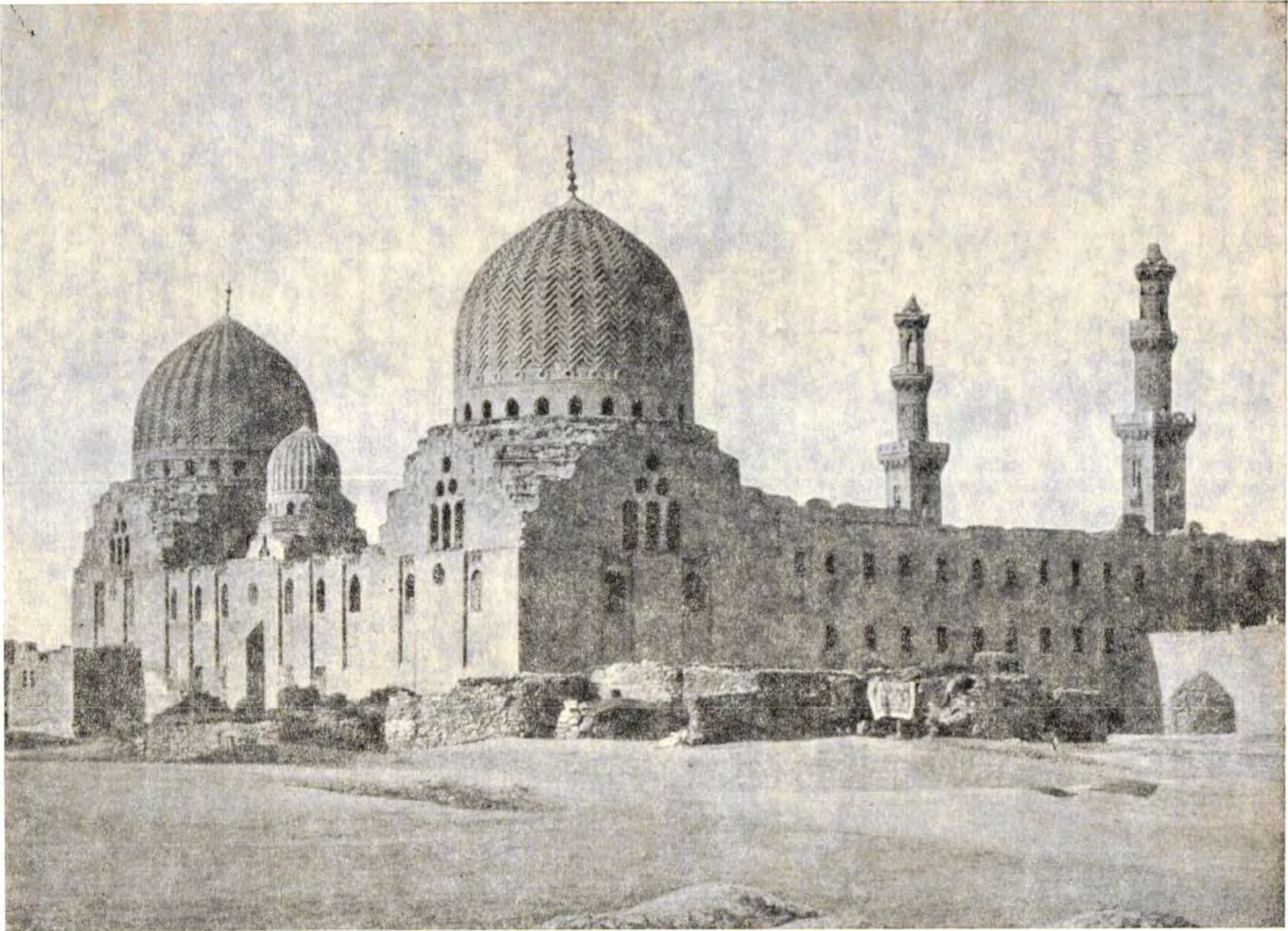
MISIR ÇARŞISI : İç görünüşü

muhtemel hipotez şudur: Eski Mısır'daki en eski Afrikalı yerlilerin dili, Ön Asya'dan yavaş yavaş ve dalgalar hâlinde gelip yerleşen göçmenlerin dilleri ile karışarak gelişmiş olmak. Bu gelişim Hâmî diller gurubunu ortaya çıkarmıştır. Öyle görünüyor ki, Eski M. D., Sâmî dillerin etkisine karşı Libya-Berberî ve Kuşî dillerinden daha sert bir direniş göstermiş ve, sonuçta, daha bağımsız bir dil ortaya çıkarmıştır.

Eski Mısır Devleti'nin yazı diline *E. M. D.* adı verilir. Halk dilinin yazı dili ile karışması sonucunda, Eski Mısır Devleti'nin çökmesinden sonra, *Orta M. D.* meydana çıkmıştır. Bu dil, o zaman kurulan Orta Mısır Devleti'nin resmî dili olup, sonraki nesiller bu dile klâsik dil gözü ile bakmışlardır. Bu dil, Orta Mısır Devleti'nin çökmesinden sonra kurulan Yeni Mısır Devleti'nin yazılarına da hâkimdir. Reformcu bir firavun olan IV. Amenofis, yeni devletin halk dilini *(Yeni M. D.)* edebiyat dili hâline getirmiştir. Son zamanlarda, hiyerogliflerin yerine, bunların çok kısaltılmış bir şekli olan *demotik yazı* (halkın kullandığı yazı) geçmiştir. Bu dil ve bu yazı, M. S. V. yüzyıla kadar resmî yazışmalarda kullanılmıştır. Son zamanların halk diline, *Kopt dili* denmiştir. Bu dilde de bir edebiyat gelişmiştir. Kopt dili, M. S. III. yüzyıldan beri, Yunan harfleri ile yazılmıştır. Kitâb-ı Mukaddes'in Kopt diline çevrilmesi, Kopt edebiyatını başlatmıştır. Bu dilin dört lehçesi vardır. Bunların biri olan Bohairi lehçesi, Hıristiyan Koptlar'ın kilise dili olarak kullanılmağa devam etmekte ise de, halk bunu anlamaz (V. Örs)

MISIR TÜRK SANAT MERKEZLERİ, *Abbâsî vâlileri (M. 826 - 868, 905 - 935), Tulun - oğulları (M. 865 - 905), İhşîd - oğulları (M. 935 - 969) devirleri.*

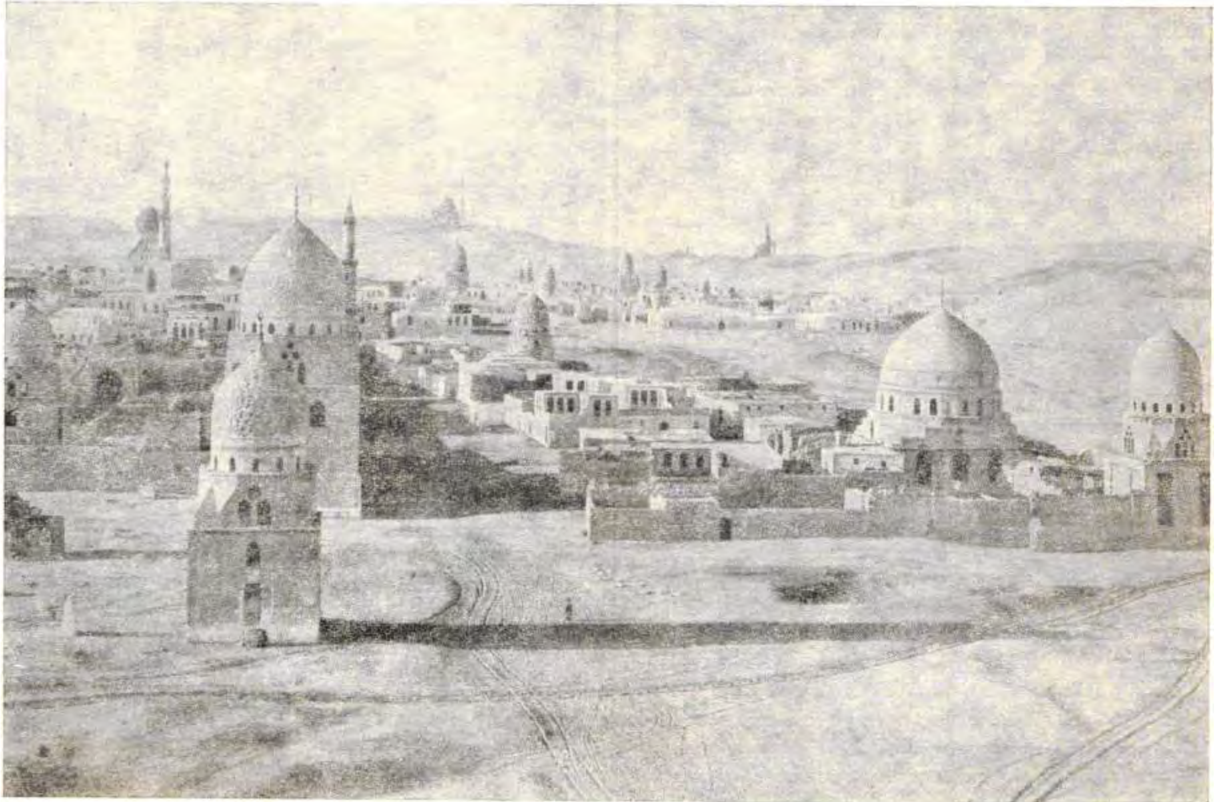
Türk kültürünün ve san'atının Mısır'daki tesirleri, Abbâsî idâre merkezleri olan Bağdad ve Sâmerrâ'da, Abbâsîler'in hizmetindeki Türkler'den Mısır'a vâli yollanması ile başlar. Abbâsîler'in hizmetindeki Türkler, kendi binâ ettikleri Sâmerrâ'da bir ikinci vatan kurmuşlardı. Türk sanatkârları, Sâmerrâ'da, Cavsaku'l - Hâkanî köşkü ve resimleri gibi, Türkistan üslûbunda sanat eserleri yapmakda idiler (bk. İSLÂM SANATI). Türkistan üslûbu, böylece, Mısır'a Sâmerrâ üzerinden yayıldı. Ya'kûbî Tarihi'ne göre, Mısır'daki ilk Türk vâlilerinden biri, Halîfe Mansûr (M. 754 - 795) devrinde Bağdad'a Fergana Türk İhşîdlerinin (bk. KARLUK SANATI) elçisi olarak gelen Maniçur'un torunu Abbâs b. Hâşim b. Baniçur'dur. Abbâs'ın babası Hâşim b. Baniçur da, Sâmerrâ'yı binâ eden Türkler'den biri idi. Abbâs b. Hâşim b. Baniçur, H. 211/M. 826'da, Abbâsîler'in Mısır vâlisi bulunuyordu. İbnü'l - Esîr'e göre, H. 215/M. 830'da Abbâsîler Bizans ile savaşta ve Halîfe Me'mûn Ankara'da bulunurken, Mısır'da Kıbtî isyanları başladığı öğrenildi. Kıbtî isyanları, Mısır'a ancak H. 18/M. 639'dan beri yayılan İslâmiyet ile daha eskiden yerleşen Hıristiyanlık arasındaki bir nüfûz mücadelesi idi. Bu mücadelenin neticesi, Kuzey Afrika'nın ilerideki kültürüne tesir edecek bir mâhiyet taşıyordu. Bizans'ın hücumlarına ve İslâmiyeti yıkmak gayesini güden muhtelif isyanlara karşı Türkler'i kullanan Halîfe El - Me'mûn (M. 813 - 823), Mısır için de aynı çareye başvurdu. Askerî dehâsı ile Bizans'ı yenen ve İstanbul'u almayı düşünen bir Türkü, Batı Türkistan'ın Usrûşana "Afşîn"lerinden (beylerinden) Haydar b. Kâvus b. Kara - kara b. Kara - Buğra'yı, H. 216/M. 831'de Mısır'a yolladı (Afşîn Haydar'ın Anadolu gazâsının Battal Gazi Destânı'na ilhâm vermiş olduğu sanılmaktadır). Afşîn Haydar, H. 217/ M. 832'de, Kıbtîler'i perişan etti. H. 218/M. 833'de Mısır'a galib olarak gelen Halîfe El - Me'mûn'un, kubbeli bir Türk çadırı altında oturduğunu İbni Muhannâ anlatır. Bundan sonra Abbâsîler, Mısır'ı da elde tutmak için Türkler'e dayandılar ve bu merkeze ekseriyetle Türk vâlileri yolladılar. Al - Kindî'nin Mısır vâlileri tarihinde adı bulunan Türk soyundan Abbâsî vâlilerinin kimisi Mısır'ın o devirdeki başşehri Fustât'ın El - asker kısmındaki *Dâru'l imâra*'da (emîrlik konağında) vazife görüyordu. Bazısı ise, Abbâsî merkezlerinde kalarak, Mısır'a vekil yolluyordu. Bu vekiller de, ekseriyet ile, Türk idi. Abbâsîler'in Mısır vâlileri listesinde, arka arkaya, şu Türkler'in adlarına rastlanır: Ebû Câfer Aşnas H. 219-230/ M. 834 - 844 (Aşnas adının Türk Hakan soyu A-şi-na ile ilgisi imkânına Chavannes dikkati çeker). Aşnas, çocukluğunda Türkistan'daki savaşlarda esir düşmüş ve Abbâsîler'e yollanmıştı. Aşnas, Abbâsî hizmetinde en yüksek mertebeye yükselerek, orduların başına geçti. Aşnas Sâmerrâ'yı kuranlardandı. Abbâsî merkezinde en mühim vazifeler Aşnas'a verildiğine göre, o, Mısır'da bulunmağa çok vakit bulamamış olsa gerek. Aşnas ölünce, ordunun başına ve Mısır vâliliğine Hazer Türkler'inden ve yine Sâmerrâ'nın kurucularından İtah geçti. İtah, H. 230 - 234/M. 844 - 848 arasında resmen Mısır vâlisi olmakla beraber, Mısır'a gidememiş ve yerine bir vekil yollamıştı. Sâmerrâ'da çıkan fırtınalı kavgaların birinde İtah öldürüldü (M. 848). H. 242 - 247/M. 856 - 861 arasında Mısır vâlisi olarak Sâmerrâ Türkleri'nin en parlak şahsiyetlerinden Feth İbni Hâkan İbni Artuçu't - Türkî'nin adı verilir. Sâmerrâ'da başlıca Türk eseri olan Hâkan köşkünü yaptıran Türk hâkanları soyundan Artuç İbni Hâkan'ın oğlu Feth, aynı zamanda şâirdi. İptilâ derecesinde okumaya meraklı olduğu için Sâmerrâ'nın en büyük kütüphânesine sâhib bulunuyordu. Feth İbni Hâkan'ın Sâmerrâ'daki sarayı devrin aydınlarının da toplantı yeri idi. Câhiz, "Türkler'in fazîletleri" adlı risâlesini Feth İbni Hâkan'ın muhîtinde yazmıştı. Feth İbni Hâkan'ın şahsen Mısır'da bulunup bulunmadığı bilinmemektedir. Ancak, H. 242/ M. 856 yılında, Mısır vâlileri listesinde, Yezîd b. Abdullah b. Dînâru't - Turkî adı da geçer. Bu şahsın Dînâr b. Abdullah adlı ceddinin Bağdad'da bir kasrı vardı. H. 253/M. 867'de ise, Mısır vâlileri listesinde Feth İbni Hâkan'ın kardeşi Müzâhim'in ismi yer almaktadır. Müzâhim İbni Hâkan, o yıl Mısır'da öldü ve H. 254/M. 868'de yerine Mısır vâlisi olarak, oğlu Ahmed b. Müzâhim İbni Hâkan geçti. İbni Hâkan âilesinin bir diğer ferdinin, iki kere vezîr olan Ubeydullah b. Yahyâ b. Hâkan'ın da, bu arada, H. 248/M.860'da Halîfe El-Musta'în tarafından sürülerek Mısır'a geldiğini Mes'ûdî rivâyet eder. Ubeydullah b. Yahyâ, ramazan ayında İskenderiyye Feneri'ne adam çıkartarak güneşin batış saatlerindeki günlük farkları kayd ettirmişti. İbni Hâkan âilesi efrâdının Mısır vâliliği yıllarında (H. 242 - 254/M. 856 - 868), sanat tarihi bakımından, bazı hususlar kayda değer. Nil'in sularının yükselişini ölçen "Mikyâs" (Nilometre) binâsı, H. 247/M. 861'de, Ferganalı bir riyâziyeci ve mimâr olan Ahmed b. Muhammed Fergânî'ye yaptırıldı. Bu Türkistan'lı âlim ve mimâr, Mısır'da, kemer şekillerine bir yenilik getirdi. Roma ve Bizans şekli yuvarlak kemerlerin yerini Hindistan ve Türkistan Buddhist mimârîsinin hususiyeti olan sivri kemer şeklini aldığını Makrîzî'den naklen, Diez kayd eder. Sivri kemerin, Burkan'ın mukaddes ağacı sayılan yabânî incir yaprağının şeklini taklîd ettiği rivâyet edilir. Kayd edilecek diğer iki husus da, Fustât'ta M. VIII - XIII. yüzyıllar arasında gelişen, cild ve düğümlü halı sanatları ile ilgilidir. Batılı sanat tarihçileri, her iki sanatın Kıbtîler'in malı olduğunu sanmaktadırlar. Ancak, cildciliğin Doğu Türkistan Mânihaî muhitlerinde de çok gelişmiş

Kahire'de Sultan Barkuk Camii

olması, Türk tesirleri ihtimâlini de hatıra getirebilir. Düğümlü halı sanatına gelince, Kıbtîler bunu bilmiyorlardı ve bir yerden öğrenmiş olmaları gerekiyordu. Doğu Türkistan'da ise, M. III - VI. yüzyıllara âit, düğümlü halı kalıntıları bulunmuştur. Daha geç tarihli Fustât düğümlü halılarının Selçuklu devri Anadolu'sundan gelmiş olması ihtimâli Erdmann tarafından ileri sürülmüştür.

H. 254/M. 868'de Yarguç b. Uluğ Tarhan adlı bir Türk, Mısır'da Abbâsî vâlisi olarak gözükmektedir. Bu kimse, bir yıl vâlilik yaptıktan sonra Mısır'da yerleşmiş ve M. 871'de orada ölmüştür. Yine H. 254/M. 868 yılında, Sâmerrâ Türkler'inden Bayakbek Mısır'a vâli tâyin ediliyor ve üvey oğlu Ahmed b. Tulun'u vekil olarak yolluyordu. Ahmed b. Tulun, müstakil bir sülâle kurarak, Mısır tarihinde yeni bir safha açacaktır. Batı Türkistan'ın Müslüman bölgelerine hâkim Sâmânîler'in (M. 882 - 892) savaşlarda esîr alıp Abbâsî halîfelerine hediye ettikleri gayr-i müslim Türk kölelerden Tunu (ölm. M. 854), İbni Hallikân'a göre, H. 200/M. 815'de Halife Me'mûn'un hizmetine girmişti. Tulun'un oğlu Ahmed, H. 220 /M. 835'de Sâmerrâ'da doğmuştu. Makrîzî, Ahmed b. Tulun'u mimârîye çok meraklı bir kimse olarak tanıtır. Mısır'da vâlî vekili iken ve sülâle kurdukdan sonra imâr işlerine değer vermişti. Sarayının harem kısmı için Nil üstündeki Ravza adasında bir kale yaptırmıştı. Ayrıca, bugünkü Kahire'nin güney-doğusundaki Mukattam denen kayalık tepelerin eteklerinden Cebel Yakşûr'da H. 259/M. 872'de bugün hâlâ duran ve adını taşıyan İbni Tulun camiini de binâ etti (bk. İSLÂM SANATI). Yapının Mısır üslûbunda ve taştan olmayıp tuğladan olması, duvarları bulunması ve binânın kaleyi andıran şekli, Türkistan ve Sâmerrâ tesirlerini gösterir. Minârenin aslî şeklinin de Sâmerrâ minâresinden ilhâm aldığı sanılır (İbni Tulun Camii, sonraları Türk Memlûklerinden Laçın tarafından M. 1296-1299 arasında tâmir edilecekti). Ya'kûbî'ye göre, Ahmed b. Tulun minârenin modelini kâğıttan yaparak mimarlara vermişti. Ahmed b. Tulun, İskenderiyye Feneri'ne yaptırdığı tahtadan bir kubbe ile de Mısır minâresinin bir prototipini kurmuş oldu. Mısır minâresinin klasik şekli, İskenderiyye Feneri gibi, alt kaidesi dört - köşe, orta kaidesi çok - köşeli, göğdesi toparlak kesitli olarak, fakat İskenderiyye Feneri'nde bulunmayan şekilde bir de kubbe ile ayrılacaktı. Ahmed b. Tulun'un Mısır'da Usmûneyn'da ilk medreseyi yaptırdığı da bir vesîkadan istihrâc edilmekte ise de, bu husus henüz kesin değildir. Ahmed b. Tulun, camiin yanına, kendisi ve bilhassa Türkler'den kurulu yakın maiyeti için bir de şehir yaptırmıştı. Burada bir saray ve yakın maiyet için katâ'î denen mahalleler bulunuyordu. At meydanında, Ahmed b. Tulun ve oğulları ile Türk beyleri çöğen (çevgen, çevgân) oynarlardı (bir nevî cirit). Davullarla zurnalardan kurulu mehterhâne burada növbet vurur, bayraklar dikilir ve cebeli askerler dururdu. M. 905'te Abbâsîler, Tulun Oğulları'nın istiklâline son vererek, Katâ'î şehrini yıktılar. Bu şehrin kalıntılarında arkeolojik kazılar yapılmıştır. Sırsız veya sırlı ve altın gibi parlayan *(lustre)* Tulunî keramiğinin Sâmerrâ'dakine benzediği görülmüş; fakat, bu arada Çin ve diğer doğu illeri keramiği de bulunmuştur. Bir evin alçı işi ile süslü duvarları ve kabartmalı tahta kaplamaları da Katâ'î kalıntıları arasındadır. Bu eserlerde Türkistan'da Sâmerrâ'ya gelen ve "eğri kesim" denen teknik, dikkati çeker. Ayrıca, Uygur yapılarında olduğu gibi, ahşab kısımlar boyalı ve yaldızlıdır. Motifler, İbni Tulun Camii'nde olduğu gibi, büyük çapta ve sâdedir. Geometrik bir dekor yanında, kuş motifleri tekrarlanır. Bunlar, ongun veya, Kâşgarî'ye gö-

Kahire'de Abbâsî halîfelerinin türbeleri

re, Türklerde beylik timsâli olan su kuşları veya av kuşları olabilir. Tulun Oğulları devrinde Kûfî yazı da gelişmiştir.

İbni Hallikân'ın rivâyetine göre, Ahmed b. Tulun'un kızı Abbâse de Mısır'dan Suriye'ye giden yol üstünde, bugünkü Şarkıyye vilâyetinde, çadır kurduğu yere, adını taşıyan bir şehir ve mescid yaptırmıştı. Abbâse şehri, ulemâ merkezi olarak tanındı. Ahmed b. Tulun'un oğlu olup, M. 885'de onun yerine geçen Humâreveyh (M. 864 - 892), kısa hayatını zevk ve safâ ile, san'at eserleri içinde geçirdi. "Humâr", Türkistan'da Hoten'de, güzelleri ile meşhur bir şehrin adı idi. Makrîzî, Humâreveyh'in saraylarını ve saraylardaki heykelleri, resimleri, musiki âlemlerini anlatır. Humâreveyh ile hâtununun ve nedîmelerinin taclı heykelleri yapılmıştı. Uykusuzluğa çare olarak Humâreveyh, şiltesini bir cıva havuzu üzerine koydurur ve dalgalar üzerinde gibi rüyalara dalardı. Humâreveyh, böyle uyurken, hâtununun sevgilisi bir genç köle tarafından öldürüldü. Humâreveyh devrinde Mısır'da mâden işlerinin de geliştiği anlaşılmaktadır. Humâreveyh'in güzelliği, aklı ve terbiyesi dillere destan olan ve Katru'n - Nedâ (Çiğdem) diye anılan kızı Esmâ, H. 281/M. 894'de Halîfe al-Mûtezıdd'a gelin giderken, ellerinde altın ve gümüş şamdanlar tutan yüz elli câriye arkasında yürümüştü. Katru'n - Nedâ da, çok genç iken, Bağdad'da öldü (M. 287/M. 900).

Tulun Oğulları sülâlesi M. 905'te Abbâsîler tarafından düşürülüp sülâle mensûbları zincirlere bağlanarak Bağdad'a sürülünce, bir müddet, Mısır'da karışıklıklar oldu. Bundan sonra da, Abbâsîler Mısır'a Türk soyundan vâliler yollamağa devam ettiler. Tulun Oğulları'ndan sonra, M. X. yüzyılda Abbâsî vâlilerinin ilki Ebû Mansûr Tigin b. Abdullah el - Hazerî al - Hâssa'dır (Tigin, M. 910 - 915, 919 - 921, 924 - 933 tarihleri arasında Mısır'da üç kere vâli oldu). Hazer Türkler'inden olan Tigin, As - Sâbî'nin vezîrler tarihinden bilindiği gibi, İbni Hâkan âilesi muhîtinde yetişmişti. Tigin ölünce, onun yakınlarından ve Fergana Ihşîdleri (beyleri) soyundan Ebû Bekr Muhammed, b. Toguç, b. Cuff, b. Yel - Tigin, b. Furan, b. Furi, b. Hakan, Mısır'a vâli tâyin edildi. Önce kendisi Mısır'a gelmeyip, Ahmed b. Kaygalığ adlı bir Türkü vekil yollamıştı (H. 323/M. 934'de). Mısır'a gelen Ihşîd Ebû Bekr Muhammed de Mısır'da müstakil bir sülâle kurdu (İhşîdler, M. 935 - 969). İhşîd Ebû Bekr'in mensûb olduğu ve Türk hâkanlıklarından inen Fergana Türk beyleri hakkında Çin ve İslâm târihlerinde M. VII. yüzyıldan beri kayıtlar mevcuttur (bk. KARLUK SAN'ATI). Ihşîd Ebû Bekr Muhammed'in büyük babası, Halîfe Mansûr (M. 754 - 775) devrinde Abbâsî merkezine gelmiş ve kahramanlığı sebebi ile "Cuff" (bir orduya denk) lâkabını almıştı (ölm. H. 247/ M. 861). Cuff'ın oğlu Toguç, Şâm ve Taberiyye vâlisi idi. Hükümdarlar soyundan gelen bu Türk beyi, çok kibirli olduğu için Abbâsî halîfesi el - Muktefî (M. 902 - 908) tarafından zindana atılarak orada ölmüştü. Ihşîd Ebû Bekr Muhammed de, babasının hâtırasına bağlı ve azametli idi. Ihşîd ünvânının tanınmasını halîfeden istemiş ve kabûl ettirmişti. Ihşîd Ebû Bekr Muhammed, oğluna, ecdâdından olup H. 103/M. 720'de Taberî târihinde ismi geçen Unucur (Unüçur?)'un adını vermişti. Kısa süren Ihşîd devrinde, Nil'in batı kıyısında ve Ravza Adası hizâsındaki Cîze'de bir mescidcâmi yapılmıştı (H. 350/M. 961). Katâ'î yıkıldığı için Ihşîdler, Fustât'da el - Asker mahallesindeki Dâru'l - imâre'yi yine merkez yapmışlardı. Fustât'ta Amerikalılar tarafından yapılan kazılarda bulunan bazı oymalı keramikler ve küçük toprak heykeller, Ihşîd devrinden kalmış olabilir. Bunlar, Türkistan'da Fergana Ihşîdleri saraylarındaki Rivdâd buluntularına benzer.

2. *Fâtımîler (M. 969 - 1171) ve Eyyûbîler (M. 1171 - 1249) devrinde Mısır'da Türk tesirleri:*

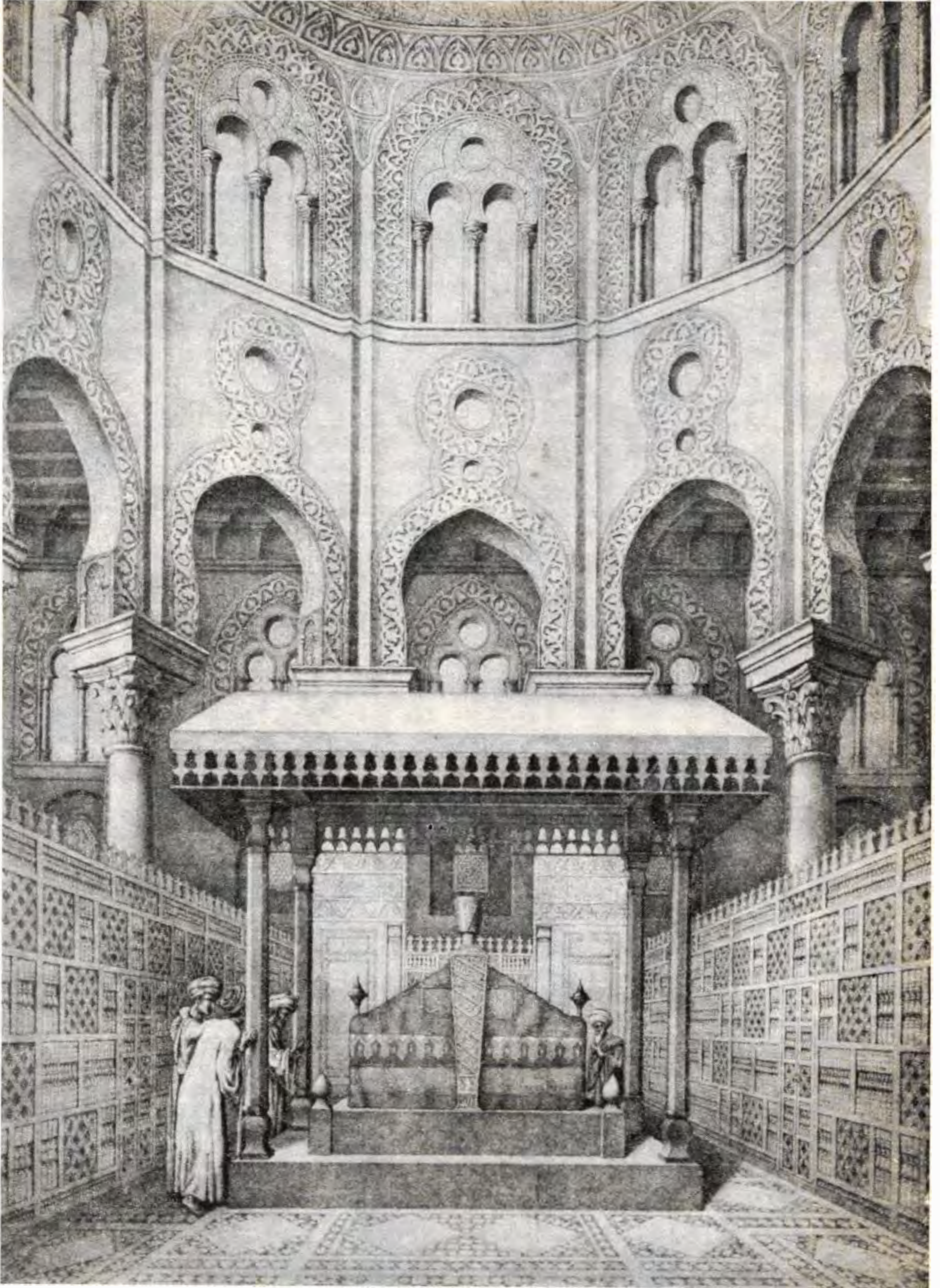
Ihşîdler'den sonra Mısır'a Türk asıllı olmayan iki sülâle, Fâtımîler (Mısır'da M. 969 - 1171) ve Eyyûbîler (M. 1171 - 1249) hâkim oldu. Fakat, kültür ve san'at târihi bakımından, bu devirlerde de Türk tesirleri az veya çok devam etti. Fâtımîler'in dinî binâları İbni Tulun câmii'nden ve Fâtımî resim san'atı da Sâmerrâ'dan ilhâm aldı. Maiyet, çoğunlukla, Türk beylerinden kurulmuş bulunuyordu. Fâtımîler, Fustât'ı terk ederek, M. 969'da şimdiki Kahire'yi kurdular. Fustât, bir müddet, merkez olarak yerini korudu; fakat, sonradan terk edilip harâbe ve çöp yığını hâline geldi.

İlk Eyyûbîler, Selçuklular'ın Suriye Atabeyi tâyin ettiği Zengî adlı bir Türk sülâlesinin Musul ve Haleb'deki saraylarında yetişmiş ve Türkleşmiş idiler. Mısır'da müstakil

Kahire Kalesinde Bâbü'l - Fütûh

devlet kuran ve kahramanlığı kadar insâniyeti ile tanınmış Salâhaddîn Eyyûbî'nin (M. 1182 - 1193) kardeşinin adı Börü ve oğlunun adı Tûranşah idi. Kültür ve san'at târihi bakımından Selçuklu ve Zengî saraylarının geleneği de, Eyyûbîler aracılığı ile Mısır'a vardı ve orada yerleşti. Kalkaşandî, Mısır devlet nizâmı ile merâsimlerinin ve bunlar ile ilgili Türkçe tâbirlerden çoğunun Zengî sarayından geldiğini kaydeder. İslâm Ansiklopedisi'nde Eyyûbîler hakkındaki makalesinde C. H. Becker, Türkler'in heraldik ongunlarının Eyyûbîler devrinde Mısır'a geldiğini ve orada, Memlûkler devrinde de devâm ederek, Haçlı Savaşları esnâsında bazı Türk ongunları-

Kahire'de Sultan Kalavun türbesinin içi

nın Firenkler tarafından kabûl edildiğini ve Avrupa'da yayıldığını ifâde eder. Zengî merkezi olan Musul'da gelişen pirinç üzerine gümüş ve demir kakma san'atı da, Mısır'da yine Eyyûbî devrinde başladı. Dâru'l - Hadîs, hânkaah (tekke), ve eyvanlı medrese gibi Türkistan'dan gelme mimârî tarzları Mısır'da ilk olarak (bk. MEDRESE) Salâhaddîn Eyyûbî devrinde yapıldı. Salâhaddîn'in yaptırdığı Kâmiliyye dâru'l - Hadîs'inde de Nûreddîn Zengî'nin aynı tarzdaki yapısından ilhâm alınmıştır. Fâtımî kitâbeleri Kûfî iken Eyyûbî kitâbeleri Selçuklu uslûbunda Neshî yazı ile oldu.

Eyyûbîler devrinin en büyük mimârı, adı Kartal anlamına gelen, Kara - kuş, Anadolulu bir Türk idi. İbni Hallikân, bu adın Türkçe olduğunu ve anlamını söyler. Bu devirde Bizanslılar, Anadolu'da esir düşen Türkler'i Kuzey Afrika'ya satmakta idiler. Kara - kuş, bunlardan biri olsa gerek. Salâhaddîn Eyyûbî'nin amcasının ve kendisinin "hâdim" i olarak işe başladı. "Nâib" ve "atabeg" mertebelerine kadar yükseldi ve hizmetleri ile ilgili bazı lâkablar da aldı (Bahâuddîn Kara - kuş Ebû Sa'îd b. Abdullah el-Esedî). Fakat, İbni Hallikân'ın ifâde ettiği gibi, Kara - kuş'un asıl "âlî himmeti" mimârî sâhasında oldu. Kara - kuş'un Mısır'da yaptığı âbidelerin arasında, Makrîzî'ye ve Creswell'in araştırmalarına göre, başlıcaları şunlardır: Fustât ile Kahire'yi saran sûrlar (bunlardan doğudaki kısmı bugün de ayaktadır); bu doğu sûrlarının Mâl - al Futûh kapısındaki han ve sebîl; o tarihten sonra Mısır hükümdârlarının yaşadığı saray olan al - Mukattam dağlarının sarp sırtlarındaki çok köşeli ve burçlu kale (kalenin doğu ve güney sûrları ve burçları Kara - kuş devrindendir). Diez, bu kalenin H. 279/M. 1183 târihli kitâbesinin Mısır'daki ilk Selçuklu üslûbunda ve Nesih yazı ile yazılmış olduğuna dikkati çeker. Creswell, Kara - kuş'un yapılarında Türkistan mimârîsi ile ilgili hususu da kaydeder: Yapıların girişi dirsekli bir dehlîz teşkîl eder.

3. Memlûkler devri (M. 1249 - 1516) :

Mısır san'at târihinin en parlak safhalarından biri, Bahrî Memlûkler denen, Türk Memlûkleri devri ile açıldı. Nil üstünde Ravza Adası'ndaki Ahmed b. Tulun'un kalesi yıkılmıştı. Onun yerine son Eyyûbî hükümdârı Melikü's - Sâlih Necmüddîn M. 1240'ta 60 burçlu bir diğer kale yaptırıp hizmetindeki 800 - 1 000 kadar Türk soyundan Memlûkü buraya yerleştirmişti. İşte, adada yaşayan bu Türk Memlûklerine "Bahrî" dendi; M. 1249'da, Mısır'a çıkartma yapmış bulunan Fransa kralı IX. Louis'ye karşı mücâdelelerdeki karışıklıklar sırasında, Melikü's - Sâlih Necmüddîn Eyyûbî ve oğulları öldüler. Melikü's - Sâlih'in Türk asıllı hâtunu, güzelliği ve şiddete meyli ile tanınmış Şecerü'd - Dürr (İnci ağacı), bu zor vaziyette, Türk Memlûkleri tarafından "melîke" seçildi. Böylece, Mısır'da Türk idâresi yine başlamış oldu. Şecerü'd - Dürr'ün, Kara - kuş'un yaptığı ve M. 1207'de tâmir edilen Mukattam dağının kayalık sırtlarındaki kalenin "Kırmızı burc" unda oturduğu sanılır. Burada bir hamam ve bahçeler de vardı. Şecerü'd - Dürr "Bahrî", Türk Memlûklerden Türkmen asıllı Izzüddîn Aybeg ile M. 1250'de evlendi ve, böylece, Aybeg Mısır'da Türk Memlûk hükümdarlarının ilki oldu. Bahrî Memlûkler, Mısır'a *Devletü't - Türkiyye* (Türk Devleti) adını verdiler. Aybek, Ravza Adası'ndaki Türk Memlûklerinin kalesini yıktırıp taşları ile medrese yaptırmıştı. Şecerü'd - Dürr ise, M. 1249'da, Melikü's - Sâlih için ve M. 1250'de kendisi için iki ayrı türbe yaptırdı. Şecerü'd - Dürr türbesinin Bizans tarzında cam mozayik ile süslü mihrâbında, belki melîkenin "İnci ağacı" anlamındaki adına işâret olarak, altın zemîn üzerinde bir ağaç tasvîr edilmişti. M. 1257'de Aybeg'i öldürttüğü için kendisi de öldürülen Şecerü'd-Dürr'ün gömüldüğü türbe, M. 1242 sıralarında başlayan ve Memlûk üslûbu denen bir türbe tarzının ilk nümûnelerindendir. Memlûk türbeleri Eyyûbî türbeleri gibi dört - köşe kaide, sekiz köşe kasnaklı ve yarım ellips biçiminde kubbeli idi. Fakat, Memlûk kubbeleri, daha yüksek kasnaklar ve daha sâde cepheleri ile ayrılmakta idi. M. 1258'deki Moğol istilâsından sonra Memlûkler'den I. Baypars, halîfelerini Kahire'ye dâvet ettiğinden, bazı halîfeler de, Memlûkler'in, hâtunlarının ve çocuklarının bulunduğu yerdeki türbelere gömüldüler. "Halîfeler Mezarlığı" denen bu Türk Memlûk devri türbeler mahallesi, M. 1242 - 1363 yılları arasında kurulmuştur.

Memlûk mimârîsinin ilk devresi olan I. Baybars devri (M. 1260 - 1277) yapılarında Türk geleneğinin devâmı hissedilir. Türkistan tarzındaki sûrlar içinde yer alan kale gibi âbideler henüz unutulmamıştır. Baybars, Suriye'ye de hâkim olduğu için, orada bulunan Selçuklu devri âbidelerinin tesirleri de Mısır'da görüldü. Hattâ, Moğol istilâsı sebebi ile, Selçuklu muhitlerinde yetişmiş bazı sanatkârların Mısır'a kaçmış olması da muhtemeldir. Bu devirde bahsi geçen Cemâlüddîn b. Yağmur ve Emîr Alemü'd - Dîn Sancar gibi mimârların, adlarından, Türk Memlûkleri'nden oldukları anlaşılır. 'Alemü'd - Dîn Sancar, sonradan, Baybars devri üslûbundan başka tarzda da eserler yaptığı için, belki Baybars üslûbunun izâhını Baybars'ın şahsî zevkinde aramalıdır. Nitekim, yapıların planlarının Baybars'ın idâresinde hazırlandığını Makrîzî kaydeder. Baybars'ın en mühim yapısı, M. 1269 târihli câmi - mescid idi. Baybars'ın ata binip çöğen oynadığı at meydanında yükselen bu mescid, kale duvarları içinde, bir avlu ve bunun etrafındaki revaklardan ibâret idi. Bu kale gibi mescidin üslûbu Sâmerrâ mescidi ile Kahire'deki İbni Tulun ve Mayyafârikîn'deki Artuk - oğlu mescidlerine benzetilir (bk. İSLÂM SAN'ATI). Baybars'ın bir diğer âbidesi de, M. 1262 târihli Zâhiriyye medresesidir. Bu, Buhârâ'da başlayıp Selçuklu devrinde Isfahan'daki mescidinde görülen dört eyvanlı avlu tarzının Mısır'da çok yayılacak olan ilk nümûnelerindendir (bk. MESCİD). Baybars'ın kale ve köprü gibi mimârî eserlerinin alâmeti, taş kabartması pars ongunu idi. Baybars, Aybeg'in yıktırdığı Ravza Adası'ndaki kaleyi de M. 1261'de Cemâlüddîn b. Yağmur adlı mimâra tekrar yaptırdı. Kalenin her burcu, ileri gelen Memlûkler'den birine mesken olarak tahsîs edilmişti.

Akdeniz medeniyetinin Memlûkler üzerinde gittikçe ağırlaşacak olan tesiri, Baybars devrinde de hissediliyordu. M. 1266'da Baybars'ın Mukattam sırtlarındaki kalesi, İtalya'da ve İspanya'da çok görülen bir tarzda yâni iki renk (sarı ve ak) taştan yapılmıştı ve bu sebebten *Kasru'l - ablak* (Alacalı kasır) adını almıştı. Bu kasır, Memlûk Devri'nin sonuna kadar, hükümdar kasrı olarak kaldı.

Kalaun devri (M. 1279 - 1290)'nde, Memlûk mimârîsi daha karışık unsurlardan kurulu bir safhaya vardı. Kalaun'un M. 1284'te Türk mimârı 'Alemü'd - Dîn Sancar'a yaptırdığı medrese, hastahane ve türbeden mürekkeb külliyye, bu derleme unsurları birleştirir. Kale duvarlarının yerine, iki renk mermerden İtalya binâları tarzında, sokak üstüne gelen bir cephe yapılmıştır. Cephede, boylu boyunca, uzunluğuna girintiler ve bunların içinde üst - üste dizilen mukarnaslı hücreler ve pencereler sıralanmıştır. Fakat, Palermo Roman mimârîsinden mülhem çift - kemerlerin yanında, Endülüs üslû-

Kahire'de Sultan Kayıtbay Camii

bunda ve at nalı şeklinde kemerler de bu cephede yer alıyordu. Cephenin süsleri arasında Doğu'yu andıran bir motif, Çin - Uygur damgaları gibi dört - köşe, fakat Kûfî harflerle yazılmış bir kitâbe teşkîl eden bir mühür şekli göze çarpar. Bu "damga" şeklinde mimârî tezyînât tarzı Karahanlı muhitinde, M. XI. yüzyılda gelişmiş (bk. MEDRESE) ve Selçuklu ile Artuk-oğlu binâlarında yaygınlaşmıştı (M. 1176 tarihli Mardin câmii). Aynı külliyede bulunan Kalaun Türbesi, Kudüs'de *Kubbetü's - Sahra*'yı taklid etmekte idi (bk. MESCİD-İ AKSÂ). Yine de Kalaun Devri'nde bu ayrı üslûbların bir nevi imtizâcına erişilebilmiş ve hattâ bir üslûb birliğine varılabilmiştir. Bu üslûba, artık, Memlûk adı verilebilir. Yukarıda sayılan husûsiyetlerden başka, birkaç klasik Memlûk mimârîsi unsurunu daha kaydedelim. Bunlar arasında yarım veya nâdiren beşte - üç ellipsoid şeklinde, bâzen dilimli kubbeler; eyvanlı ve revaklı açık avlular; yaldızlı ve boyalı tavanlar; rengâ - renk mermer mozaikı ile süslü veya mukarnaslı hücreler ve mihrâblar; İbni Tulun Devri'nden beri İskenderiye Feneri'nden gelişen klasik Mısır minâresi sayılabilir. Memlûk Devri'nde alt kademe dört - köşeli, orta kademe sekiz köşeli, üst kademe ise dâirevî kesitli idi. Türkistan'daki köşeli minârelerinkine benzeyen, bâzen dilimli bir kubbe minârenin külâhını teşkil ediyordu (bk. MİNÂRE). M. 1303 tarihli Emîr Salar külliyesinden sonra, Memlûk minâresi'nin yüksekliği gittikçe artmağa başlamıştır.

Kalaun'un oğlu Nâsır Muhammed (M. 1298 - 1340) devrinde, Memlûk mimârîsinin üslûbu sâdelikten daha da uzaklaştı ve yabancı unsurları bünyesine almağa devam etti. Ablak kasrında Muhammed Nâsır'ın takriben M. 1313 de yaptığı ilâvelerde renkli mermer mozayikler, sedef, mâcun ve yaldızlı "tirâz" lar (uzun kitâbeler) da ilâve edildi. Pencerelerin camları renkli idi. Nâsır Muhammed'in medresesinin giriş kapısı Akkâ'daki bir Gothik yapıdan alınmıştı. M. 1329'da Kahire'ye gelen bir Tebrîzli mimâr çini mozayik usûlünü de Mısır'a getirdi. Nâsır Muhammed'in oğlu Sultan Hasan'ın M. 1356 - 1362 arasında yaptırdığı câmii ve türbe külliyesi, Memlûk mimârîsinin taşkınlığından biraz uzaklaşmış görünür (bk. İSLÂM SAN'ATI). Bunun sebebi, belki de, türbenin kubbesinin bir tâmir sırasında Osmanlı zevkinde değiştirilmiş olmasıdır.

Türk hükümdarları, hâtunları ve beyleri Memlûk üslûbunda nice mescid, külliye, medrese, tekke, türbe ve Kahire'deki M. 1292 târihli Halîlî gibi hanlar yaptırdılar. Türk Memlûk Devri eserleri, Kahire'nin başlıca âbideleridir. Ana dili Türkçe olan talebe için Memlûk Devri'nde vakfedilen medrese ve hankahlarda hâlâ Türkiye'liler ve Türkistan'lılar barınır. Ev mimârîsi hakkında Emîr Beştak'ın M. 1336 tarihli konağı bir fikir vermektedir. Kasru'l - Ablak gibi, eyvanlardan ve avlulardan kurulu saraylardan daha mütevâzı olan bu konak, Konya Selçuklu köşkünü hatırlatır. Yüksek taş duvarlar üstünde cunba teşkîl eden, tuğladan bir köşktür. Bu tarz evler, Çerkes Memlûkleri ve Osmanlı devirlerinde de yapıldı ve; gittikçe, Türkiye mimârîsine yaklaştı.

Mukattam Kalesi'nde oturdukları için, "Burcî" denen Çerkes Memlûkler (M. 1381 - 1517), Türk Memlûk kültürüne bağlı idiler ve yetiştirildikleri muhitin geleneğini devam ettirdiler. Ancak, âbidevî çapta binâlar artık pek yapılmıyordu. Buna karşılık, küçük ölçüdeki eserlerde tezyînât daha zarîf yapılmakta ve bazan mimârî nispetleri boğan fazla teferruâta doğru bile gidilmekte idi. Çerkes Memlûkler Devri'nin en mühim âbideleri arasında, M. 1384 tarihli Berkuk medrese - mescidi, Berkuk'un oğlu Farac'ın M. 1398 - 1405 yıllarında yaptırdığı türbeler ve tekke külliyesi ile M. 1472 tarihli Kayıtbay külliyesi yer alır. Daha sonra, Eşref Kansu Gurî (M. 1501 - 1516) devrinde, küçülen avluların üstü kapatılarak bozuk bir üslûba varılacaktır. M. 1510'da, Türkiye taraftarı Hayr Beg, Kahire'de Osmanlı üslûbunda bir câmii yaptırdı. Çerkes Memlûkler Devri'nde, mimârî tezyînâtda da Türkiye tesirleri görülür.

Dilleri Türkçe olan Çerkes Memlûkler, Türkiye'den gelen kişileri himâye ediyorlardı. Erzurum'lu sûfî şâir Mustafa b. Yusuf b. Ömer Darîrî, 1377'de, Berkuk'un hizmetine giriyordu. Simavnalı Bedreddîn, M. 1419'da Berkuk'un oğlu tarafından dâvet edilmişti. Bu Türkiye tesirlerinin dinî san'atdaki tezâhürlerinden biri, Kayıtbay tarafından M. 1483'de Berkuk külliyesine hediye edilen taş minber üstünde, M. XIV. yüzyılda Anadolu mezar taşlarında yaygın bir sûfî timsâli olan "mum" motifinin bulunmasıdır. Eşref Kansu Gurî (M. 1501 - 1516) külliyesinden hâlen Victoria and Albert Museum'da bulunan bir kitâbe de, Arabça değil Türkçe'dir.

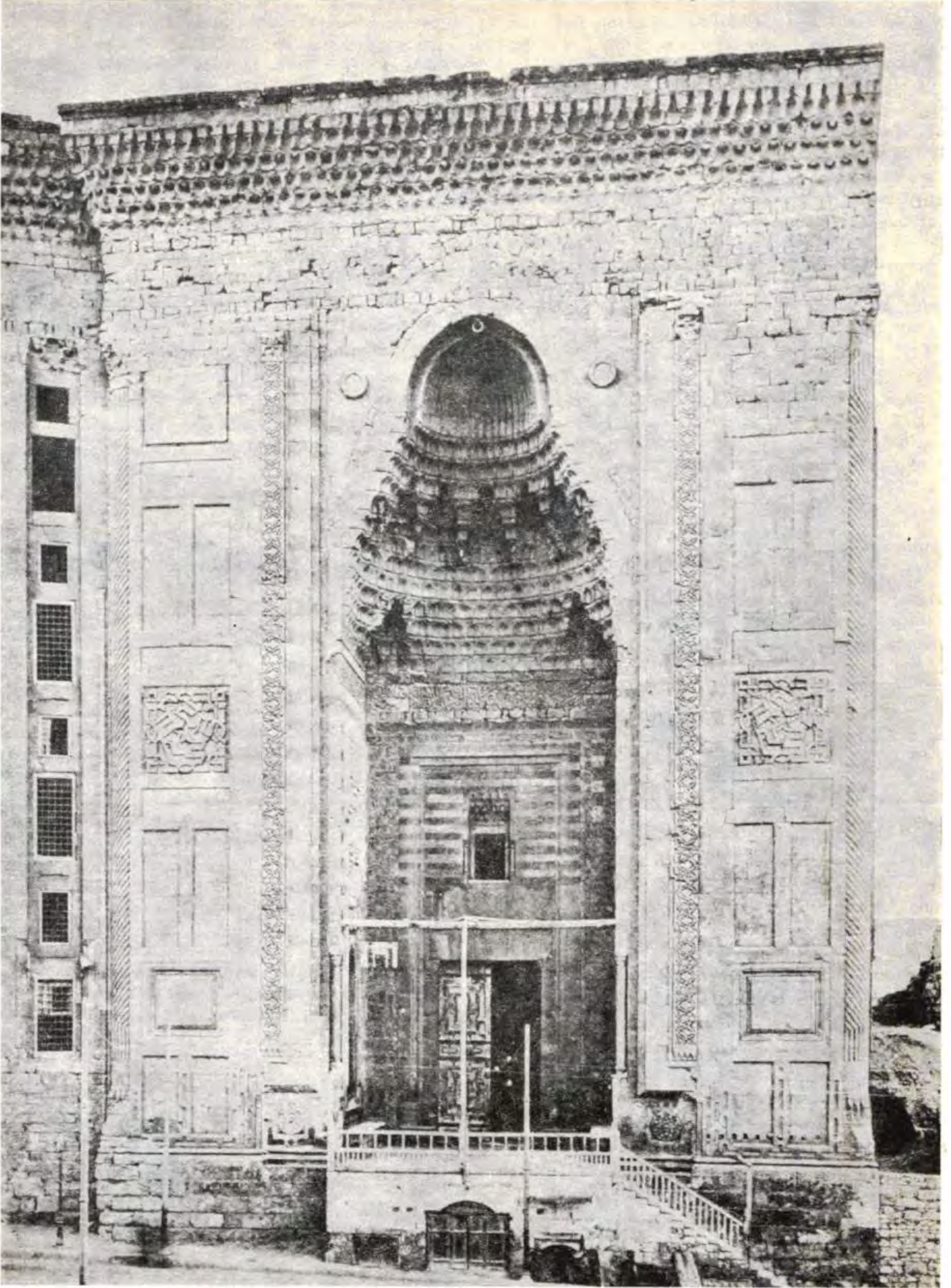
Memlûk Devri'nin en büyük san'at eserleri arasında, "Tamaru'l - Kâmil" denen, en itinâlı nesih yazı ile yazılmış, tezhîbli Kur'ân nüshaları yer alır. Kasru'l - Ablak'ta işlenen Kâbe örtüsü kitâbelerinde de aynı hat görülür.

Kitap resmi san'atı, Memlûk muhitinde, Selçuklu Devri'ndeki Bağdad mektebinin tesirinde başlamıştır. Sonradan, İlhanlı ve Timurlu tesirleri de kaydedildi. Resimli kitapların başlıca konuları, M. 1315 tarihli "Ma'rifetü'l - hiyâl" gibi *furûsiyye* (at ve savaş mevzuu) ile yarı - târihî, yarı - efsânevî edebiyattır *(Şehnâmeler, Kelîle ve Dimne,* gibi). M. 1377'de Berkuk'un hizmetine girdiğini kaydettiğimiz Erzurum'lu Mustafa b. Yûsuf Darîrî, *Siyerü'n - Nebî* adlı eserini Berkuk için yazmıştır. Berkuk, eserin resimli olmasını istemiş bulunduğuna göre, İslâm'da mekrûh olmasına rağmen, İlhanlı Devri'nde başlatılan dinî resim dalının Mısır'a da yayılmış bulunması mümkündür. Topkapı kütüphânesinde H. 1519 numaralı resimli yazma, Sultan Kansu için M. 1510'da yapılmış şehnâmenin bir Türkçe tercümesidir.

Memlûk Devri'nin diğer san'at tekniklerinden olan mâden işleri, bilhassa kayda değer. Selçuklu Devri'nin Türk Atabekleri'nden olan Zengî'lerin merkezlerinden biri bulunan Musul'dan Mısır'a gelerek, pirinç üzerine gümüş kakma san'atı Mısır'da da yerleşti. Mısır'da yapılan eserlerde Memlûk Beyleri'nin adları ve vazîfeleri ile ilgili ve "reng" denen alâmetleri nakş edilirdi. Selçuklu ikonografisinden mülhem olarak yapılmış, at üstünde, avda veya dîvânda, tahta kurulmuş Memlûk Beyleri'nin tasvîrleri görülür. Memlûkler'in Türk usulündeki kemerlerinde, tolgalarında ve silâhlarında da mâden işleri san'atı kendini gösterir.

Memlûkler Devri'nde devam eden bir diğer teknik de, tahta işleridir. Sultan Laçin'in 1296 târihli minberi geometrik tezyînâtı ve kitâbeleri ile, Memlûk san'atının bir nümûnesidir. Mısır'da M. XIV. yüzyılda tahta üstüne sedef kakmalı ve *Muşarabiyya* denen kafesli tahta işleri de gelişti. Tahta, çini ve bilhassa cam san'atları Suriye tesirlerini de kayd etmekte idi.

M. 1517'de Yavuz Selim, Mısır'ı Türkiye'ye ilhâk edince, esâsen Mısır'a nüfûz etmiş olan Osmanlı kültürü ve san'atı Memlûk üslûbunu büsbütün unutturdu. Osmanlı

Kahire'de Sultan Hasan Camii'nin cümle kapısı

Devri'nin başlıca âbideleri, sultanların ve vâlilerin yaptırdıkları mescidler, sebîller ve tekkelerdir. Mukattam Kalesi içindeki M. 1528 tarihli Süleymaniye Câmii, Kahire'deki 1573 tarihli Sinân Paşa (M. 1567'de Mısır valisi) ve Murad Paşa mescidleri, 1750 tarihli Mahmûdîye Câmii, yine kale içindeki Mehmed Ali Câmii (1805 - 1847) başlıca Osmanlı eserleridir. Bunlar, merkezî büyük kubbeli ve ince minâreli, klasik Osmanlı câmileridir. Bu câmilerin çinileri Türkiye'den getirilmiştir. Mukattam kayalarında yükselen Bektâşî tekkesi ve mezarları da Kahire'de Osmanlı Devri'nin âbidelerindendir. Osmanlı Devri'ne âit Kahire sebîlleri arasında M. XVII. yüzyıldan Kethüdâ Abdurrahmân sebîli, Haremeyn'i tasvîr eden çinileri ile, kayda değer. I. Mahmud'un H. 1164/M. 1750'de, III. Mustafa'nın H. 1173/M. 1759'da ve Beşîr Ağa'nın XVIII. yüzyılda yaptırdıkları sebîller de Kahire'nin tanınmış âbidelerindendir.

Mukattam sırtlarındaki kalenin, Osmanlı Devri'nde Kara Meydan adını alan cephesinin cümle kapısı ve yanlarındaki iki burç da Türk eseridir. (E. Esin)

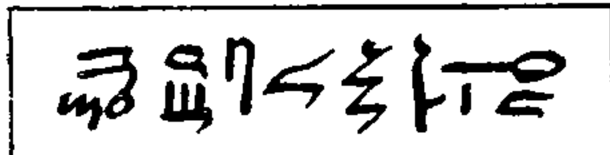
MISIR YAZISI, Eski Mısırlılar'ın dillerini yazmak için kullandıkları yazı. Bu, üç safhaya ayrılır: 1. *Hieroglifler* (Yun. hieros=kutsal; glyphe = yontma, resim) kutsal kazıma yazı; 2. *Hieratik* (Yun. hieros = rahiplere ait, kutsal) kutsal yazı; 3. *Demotik* (Yun. halka ait) halk yazısı.

Mısır Hieroglifleri ile ilk olarak M. Ö. 3200'de karşılaşılır. Bunlar, tarihî olayları senbolik bir biçimde tavsir eden resimlere katılmış ve kelimeleri temsil eden işaretlerdir. Bu işaretler, Mehkem (Hierkonpolis)'de bulunan ve âyinlerde kullanılan bâzı eşya ile, Abdos ve Sakkara'da meydana çıkarılan,

MISIR YAZISI : Hieroglifler (kutsal kazıma yazı)

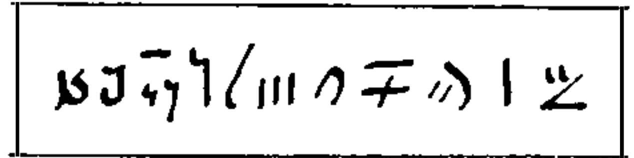
tarihî olayları açıklayıcı levhalar üzerine kazılmıştır. Bu işaretlerden asıl hieroglifler doğmuştur. Maddî varlıkların resminden ibaret olan bu işaretler, yanyana sıralanmış olup bir cümle teşkil ederler. Fakat, gözle görülemeyen şeyler de, aynı adı taşıyan maddî cisimlerin işaretleri ile gösterilebilir. İşaretin maddî cismin kendisini gösterdiği hallerde, bu durum, bir yorum çizgisi ile belirtilir. Böylece, aynı işareti çeşitli sözler için kullanmak mümkündür; çünkü M. Y.'nda, Arapça'da da olduğu gibi, genel olarak, ünlüler (vokaller) yazılmaz, sessiz harfler (konsonlar) yazılması ile yetinilir. Bu sebeble, Mısır dilinin sessiz harf iskeletini biliyoruz. Ünlüler, ancak, aynı zamana ait Yunanca ve Akkatca yazıtlardaki Mısırlı has isimlerden anlaşılır. Bazan, Eski Mısır dilinin en son şekli olan ve Yunanca harflerle yazılan Koptça da bu

MISIR YAZISI : Hieratik (kutsal yazı)

problemin çözümünde kullanılır. Meselâ, bir evin planını gösteren işaret yalnız pr (= ev) olarak okunmazdı; bu işaret, aynı zamanda, pry (= çıkmak) anlamına da gelir ve genel olarak pr harflerini gösteren her kelimenin yazılmasında kullanılırdı. Y ve V gibi sessizler çoğu zaman dikkate alınmadığından, daha ilk zamanlardan başlayarak, bir tek sesi gösteren işaretler meydana gelmiştir.

Fakat bunlar, sâdece bir kelime işaretinin okunmasını kolaylaştırmak için veya — bazan da — onun yerine kullanılmıştır. Ancak, bir kelime, işaretinin mevcut olmadığı hallerde, bizim harflerimiz gibi kullanılmışlardır. Buna rağmen M. Y., hiçbir zaman, bir harf yazısı hâline getirilmek amacı ile basitleştirilememiştir. 3 000 yıllık yazı geleneği buna engel olmuştur. Okumada yardımcı olmak amacı ile, belirleyici (determinatif) adı verilen bazı işaretler de kullanılmıştır. Meselâ, bir kelimeden sonra konulan bir yazı rulo'su işareti, bu kelimenin kültürle ilgili bir anlam taşıdığını gösterir. Ptoleme (Batlamyoz)'ler devrinde, yabancı isimleri bir küçük çerçeve içine koymakla, yeni bir kolaylaştırma metodu bulunmuştur. Bu metod, Champollion'un işini kolaylaştırmıştır.

MISIR YAZISI : Demotik (halk yazısı)

Hieroglifler, kazılmayıp bir fırça ve mürekkep ile boyanmağa veya yazılmağa başlanınca, resim karakterleri gittikçe kaybolmuş ve sonuçta *Hieratik yazı* doğmuştur. Bu yazı, Yunan ve Roma devrine kadar, din adamlarınca kullanılmıştır. M. Ö. VII. yüzyılda, Hieratik yazının çok kısaltılmış bir şekli olan, *Demotik yazı* meydana çıkmış ve günlük hayatta kullanılmıştır. Son Demotik yazılı belge, M. S. 476'da yazılmıştır. İşaretlerinin sayısı 700'ü aşan M. Y.'nı, 1822'de, ilk defa Fransız bilgini Champollion (b. bk.) okumuş ve onu *Précis du système hiéroglyphique* (Hiyeroglif yazı sistemi hakkında özlü bilgiler, 1824) adlı eserinde açıklamıştır. (V. Örs)

MISRÂ, bir satırlık vezinli ifâde. Günümüzde M. kavramı genişlik kazanmış olup her kelime, bir ünlem hattâ bir hece bile M. sayılabilmektedir. Hece ile ve serbest tarzda yazılmış bir şiirin her satırına M. denmesi yaygınlaşmışsa da, Dîvân Edebiyatı'nda, Arûz'un kalıblarından birine uygun olarak yazılmış bir satırlık şiir mânâsına gelmektedir.

Herhangi bir beyitin parçası olmayan tek M.'a, "serbest" mânasına *"mısra-ı âzâde"* denilir.

Mudhikât-î dehre ben/ölsem de tasvîrim güler (Muallim Nâci). Âzâde M.'lar, dîvanların en sonunda toplanır.

Gerek âzâde olsun, gerekse şiirin içinde bulunsun, mânâca zengin, ifâdece güzel ve özlü M.'lara *"mısra-ı berceste"* adı verilir. Bu cins M.'lar, zamanla asıl şiirden koparak müstakil bir hüviyet kazanırlar:

Eğer maksûd eserse mısra-i berceste kâfidir (Ragıb Paşa). (N. Akay)

MIZIKA, 1. Ağız mızıkası (b. bk.), 2. Harmonie mızıkası, bir çeşit askerî orkestra (bk. ORKESTRA). (Y. Ö.)

MIZIKAY-I HÜMÂYÛN (daha doğrusu, fakat daha az talâffuz edileni: Muzıkay-ı Hümâyûn = Türk İmparatorluk Mızıkası, orkestrası, konservatuarı). 1826'da Vak'a-i Hayriyye ile II. Mahmud, kapıkulu ocaklarını ilga ettiği zaman, yeniçeri ocağının bir parçası saydığı Mehter-hâne-i Hâkaanî'yi de ortadan kaldırmak hatasında bulunmuştu. Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye için, batı askerî musikisini örnek almak istedi. Tabiatiyle o zaman için yanlış bir karardı. Zira Batılılar, askerî musikilerini, Türk askerî musikisini örnek alarak düzenlemişlerdi. Ancak Batı havaları Türk askerine bir şey söylemediği, onun millî heyecanını tahrîk edemediği için, Türk nağmelerinin Batı sazları ile çalınması icabediyordu. Bu suretle Türkiye'ye kesin şekilde Batı notası girdi; fakat Türk aralıklarını değil, Batı aralıklarını esas aldığı için, notalarımız, yakın zamanlara kadar, böyle yanlış şekilde yazıldı. Türkiye'ye gelen Batılı müzisyenler, II. Mahmud (1808 - 1839) ve halefleri olan oğulları I. Abdülmecid (1839 - 1861) ve Sultan Abdülazîz (1861 - 1876) zamanlarında ve daha sonraları, bu suretle Batı musikisini de kesin şekilde ülkemize getirdiler. Bu bakımdan M. H., çok hayırlı bir kuruluş oldu. Bu müzisyenler, Türk makamları ile, çoksesli olarak, eserler de bestelemiye ve düzenlemiye çalıştılar. Bazı Türk bestelerini çokseslendirerek piano veya orkestraya tatbik ettiler ve bu moda çok uzun müddet devam etti. M. H., aynı zamanda talebe yetiştirdiği yani konservatuar mahiyetinde olduğu için, bir çok Türk, Batı sazlarını, musikisini ve çoksesli ilimleri öğrendi (mâmafih armoni'den sonraki bahisleri öğrenenler yok gibidir). Bunların bazıları iyi Türk musikisi de biliyorlardı. Tanzimat, Meşrutiyet ve Millî Mücadele devri marşlarının Türk makamları ile bestelenmesine çok itina edildi. Çünkü bu husus doğrudan doğruya millî savunmayla alâkalı idi. Mehmetcik'i Batı makamları ve ezgileriyle muharebe meydanında coşturmaya imkân yoktu. Kore Harbi'nde orduya davul zurna girmesi ve İstanbul'un 500. fetih yıldönümü dolayısıyle yeniden mehter-hâne'nin kurulması, bu millî savunma ihtiyacı dolayısıyledir. Bunda hiç bir ilkellik unsuru aramamalıdır. İlkellik unsuru aramak ilkelliktir. İngiliz ordusunda pek iptidâî olan pentatonique İskoçya musikisinin çok iptidâî âletlerle çalınması bunu gösterir.

M. H.'a 1826'dan itibaren çok ihtimâm edildi ve para sarfedildi. Padişahın hassa kuvvetlerinden bir kuvvet telâkki edildi ve kumandanlarına ferik (orgeneral) rütbesine kadar rütbe verildi. Sonradan Saray ve Enderûn'un Türk musikisi san'atkârlarının da ehemmiyetli kısmı bu teşkilâta alındı; Türk musikisi kısmı teşkîl edildi ve gerçek bir konservatuar olarak çalıştı. Türk musikisinde hayli değerli bestekâr, bu teşkilâtta rütbe sahibi subaylar olarak çalıştılar. Kültür dersleri de mükemmeldi. Meselâ, Arapça ve Farsça bile öğretiliyordu. Sonraları mükemmel bir Batı musikisi orkestrası da teşkîl edilebildi. Almanya gibi ülkelere musiki talebesi gönderilebildi. II. Abdülmecid (1922 - 1924) devrinde 85 kişilik Batı Musikisi orkestrası ve o sayıya yakın da müzisyen mevcuttu. Cumhuriyet devrinde bu teşkilât hüviyet değiştirdi, fakat esaslar muhafaza edildi. Cumhurbaşkanlığı Orkestrası, Riyâset-i Cumhur İncesâz Hey'eti, mızıka'nın devamları olarak telâkki edilebilir.

M. H.'da ilk kumandan, İtalyan Giuseppe Donizetti Paşa'dır (kumandandığı: 17.IX.1828 - 12.II.1856) ki, M. H.'un gerçek kurucusu odur. Yerine Callisto Guatelli Paşa geçti; o da selefi gibi İtalyan'dı ve o da selefi gibi ölünceye kadar kumandanlıkta kaldı (12.II.1856 - 1858 + 1868 - 1899). Guatelli Paşa'nın iki kumandanlığı arasında Bizani Bey kumandan oldu (1858 - 1868). (Y. Ö.)

MIZRÂB (Ar., dad ile, c. mezârîb, "darb" masdarından ism-i âlet). "Vurmaya yarıyan nesne". Yay ile çalınmayan ve "mızrablı sazlar" (b. bk.) denilen telli sazları çalmıya mahsus âlet. 3 - 4 cm.'den 15 cm.'ye kadar uzunlukta olabilir. Bağa, bağa taklidleri, fildişi, sert ağaç ve buna benzer maddelerden yapılmış ince ve sert bir cisimdir. Ekseriya sağ elin parmakları arasında tutulur ve sazın tellerine dokundurulmak, teller çekilmek veya vurulmak suretiyle kullanılır. Kanun mızrabı ise, parmağa geçirilen bir yüksüğe sıkıştırılmıştır. Mızrablı sazların metodlarında, M. ve M.'ın kullanılışı hakkında bilgiler verilir (Y. Ö.)

MIZRABLI SAZLAR, Mızrâb (yk. bk.) ile çalınan sazların hepsi. Telli sazlar'ın (b. bk.) yay ile çalınmayan kısmını teşkîl eder. Mızrablı saz olarak Türk musikisinde kanun, tanbur, ud, lavta mevcuttur. Türk halk musikisinde ise tanbura, bağlama, çögür, kopuz, bozuk, onikitelli, meydan sazı ve başka isimler alan, biribirine pek benziyen sazlar vardır. Batı musikisindeki mandolin de bir mızrablı sazdır. Gitar ise, mızrab kullanılmaksızın doğrudan doğruya parmaklar ile, santur (b. bk.), ufak bir tokmakla vurularak çalındıkları için, M. S.'a çok benzerler; fakat M. S.'dan sayılmazlar. Ar. mızrâb, zahme (hı ile), Fars. tâziyâne (buradan halk dilinde; tezene), Yun. plectron, Lat. plectrum, Fr. plectre, médiator, İng. plectrum, Alm. Mediator, İt. plettro, İsp., Port. plectro. (Y. Ö.)

MIZRAK [Ar. zerk = sokmak], uzun saplı ve sivri demir uçlu, taarruzî silâh, kargı. Harp silâhı olarak M. en eski zamanlardan beri önemli bir rol oynamıştır. Eski Asya ve Avrupa muharebelerinde kullanılan başlıca silâh bu idi. Yunanlı şâir Homeros, Akhilleus'un Trua'lı prens Hektor'u boynundan bronzdan yapılmış, ağır bir sırıkla yaraladığını anlatır. Eski İranlılar, M.'ın arkasına da sivri bir uç takarlar ve böylece her iki ucunu da kullanırlardı. Romalılar kısa ve ağır bir M. kullanırlardı. Buna pilum adı verilirdi. Gallia'lılar büyük ve cop biçiminde bir M.'la savaşırlardı. İliryalı askerler ince ve hafif bir M. ile silâhlı olup bunu bazan düşmana atarlardı. Hindistan'da atlı askerler, taarruz esnasında M.'larını atarlardı. Arabistan bedevîleri, at sırtından M.'ı, etkili bir şekilde kullanmakla maruf idiler. Osmanlı Devletinde, sınır süvarileri Kostaniçe adlı M. kullanırlardı. Bunun kuvvetle vurulduğu zaman düşmemesi için yuvarlak biçimde bir parça vardı. Anadolu Türkleriyle Kapıkulu süvarilerinin kullandıkları M.'ın da temrenine yakın bir yerinde flama bulunmaktaydı. Zamanımızda harp silâhı olarak M. tam mânâsıyla tarihe karışmıştır. Şimdi M. balık avında kullanılmaktadır. Eskimo'lar buzda bir delik açıp fokları M.'la avlarlar. (V. Örs)

Mİ, Diatonik dizinin 3. derecesi. Türk musikisinde orta sekizlide "hüseynî - aşîrân" ve kısaca "âşîrân", tîz sekizlide "hüseynî" diye anılır (Bk. NOTA YAZISI). Re ile fa arasındaki sestir. Re'ye çifte diyez ve fa'ya bemol konarak da gösterilebilir. Anglo - Sakson ve Germen kavimlerinde "E" harfi ile gösterilir. M., Latin milletlerine hasdır. (Y. Ö.)

MIAMI, A. B. D. Florida eyâletinin en büyük şehri ve dünyaca ünlü dinlenme merkezi. Nüfusu: 334 859 (1970); bütün banliyöleriyle birlikte: 1 340 700 (1972).

MIAMI : Miami Beach

Biscayne körfezinde, küçük M. nehrinin ağzında kurulmuş olan şehir, Atlas Okyanusu'ndan alçak, kumsal adalarla ayrılmıştır ki Miami Beach de bunların arasındadır. M.'nin denizden yüksekliği 3 - 5 m arasında değişir; kış aylarında ortalama sıcaklık 24 C°, yaz aylarında 27 C° civarındadır. Bu özellik M.'yi bir spor ve dinlenme merkezi yapmıştır. M. Birleşik Devletler'in en büyük hava ulaştırma merkezlerinden biridir. Şehirde hafif endüstriler gelişmiştir.

Şehrin bulunduğu yerdeki ilk yerleşme, 1870'de Fort Dallas civarında olmuştur. 1896'da demiryolunun gelmesi, ardından Royal Palm Hotel'in yapılması M.'ye akının başlamasına yol açmış, nüfus 1896'da 260 iken 1920'de 29 000'i geçmiş ve M., 1940'ta Florida'nın en büyük şehri olmuştur.

MICHELANGELO BUONARROTI (Caprese [Toscana] 1475 - Roma 1564), Rönesans çağının İtalyan ressamı, heykeltraşı, mimarı ve şâiri. 1483'de Floransa'da ressam Domenico Ghirlandajo'nun öğrencisi oldu. 1489 - 1492 yıllarında, Lorenzo de Medici'nin San Marco bahçesindeki Güzel Sanatlar Okulu'nda Donatello'nun öğrencisi Bertoldo'dan heykeltraşlık öğrendi ve orada, Lorenzo'nun çevresinde toplanmış olan Poliziano, Marsilio Ficino ve Pico della Mirandolla gibi hümanistlerle temas ederek bu düşünürlerin kuvvetli etkisi altında kaldı. Sanatçının bu ortamda yarattığı ilk eserler, bugün ikisi de Floransa'daki Buonarroti Müzesi'nde bulunan, *Madonna della Scala* (Merdivendeki Meryem) ve kabartma bir gurup hâlindeki "Kentauros'ların Savaşı"dır. Michelangelo'nun ilk gençlik yıllarına âit olan bu heykellerde Donatello'nun ve Roma lâhitlerinin etkisi görülmekte; bugün Louvre Müzesi'nde saklanan aynı döneme âit resimleri de, Giotto ile Masaccio'nun örnek olarak alınmış olduğunu belli etmektedir. Lorenzo de Medici'nin Floransa'dan kovulması üzerine 1494'te Bologna'ya kaçmak zorunda kalan Michelangelo, orada "Aziz Domenico'nun Mezarı" (San Domenico kilisesi)'nı yapmak ve Dante ile Petrarca'nın eserlerini yorumlamak suretiyle geçimini sağladı. Sanatçı, Bologna'daki San Petronio kilisesinde San Domenico sunağı için heykelcikler yaptığı sırada, Jacopo della Quercia'nın aynı kilisenin kapısındaki röliyeflerini inceleme fırsatını da elde etti. Michelangelo, bu dönemde, Savonarola'nın

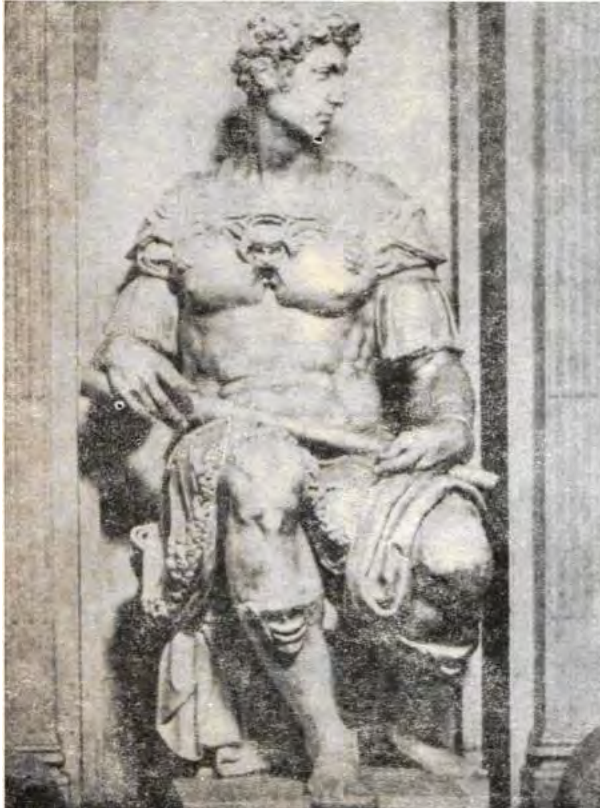

MICHELANGELO BUONARROTI : David (1501 - 03)

MICHELANGELO BUONARROTI : Delphoi râhibesi

görüşlerinden derin bir şekilde etkilendi. 1485'te Floransa'ya dönen sanatçı, 1497 de Roma'ya giderek orada "Bakkhos" (Bargello Müzesi, Floransa) ve *Pietà* (San Pietro katedrali, Roma) adlı mermer heykelleri yaptı. Meryem Ana'yı, kucağında tuttuğu oğlu İsa'nın cesedi ve tevekküllü bir hüznü gösteren duru çehresi ile temsil eden *Pietà* heykeli; yumuşak çizgileri, temiz ve pürüzsüz sathı ile Yüksek Rönesans Dönemi san'at anlayışının bir timsâli sayılır. Âhenkle anıtlığı bir araya getiren bu heykeldeki san'at, XV. yüzyılın sonunda ve XVI. yüzyılın ilk çeyreğinde kısa sürcli bir dengeye kavuşmuş olan, "gerçek" ile "ideal"in özel bir biçimde birleşmesinden doğmuştur. Bu çok ünlü eser, 1972 yılında bir akıl hastası tarafından kısmen tahrip edildi ise de, aynı yıl kusursuz bir şekilde onarıldıktan sonra, kurşun işlemez bir cam mahfaza içine alındı. 1501' de Floransa'ya dönen Michelangelo "Davud" heykelini ve — Leonardo da Vinci ile birlikte — Vecchio Sarayı'nın meclis salonu için Pisa Savaşı'ndan sahneler gösteren iki freskten birini yapmakla görevlendirildi. Bunlardan "Cassino Savaşı"nı M. B., "Anghiari Savaşı"nı da Leonardo da Vinci yapacaktı. M. B., 1506'da başlamış olduğu sanılan bu eseri bitiremedi. Fakat, bu freske âit olup da bugün kaybedilmiş bulunan taslak niteliğindeki büyük desenler, zamanın sanatını geniş ölçüde etkiledi. Dört buçuk metreye yakın boyda, mermerden ve dev gibi bir genç şeklindeki "Davud" heykeli, sanatçının başlangıçtaki görüşlerinin canlılığını ve gücünü gösterir. Yeni Floransa Cumhuriyeti Meclisi'nin toplandığı Vecchio Sarayı'nın önüne dikilen bu heykelde, anatomik görüntüye büyük önem verilmiştir: İstirahat hâlindeki elin kabarık damarları, göğüs kasları altındaki kaburgaların çıkıntısı dikkati çeker. Ayrıntılara kaçan bu çalışma tarzına rağmen, mermerin bir blok

MICHELANGELO BUONARROTI : Giuliano de Medici'nin San Lorenzo Kilisesi için yaptığı heykel

MICHELANGELO BUONARROTI : Laurenziana Kütüphanesi'nin okuma salonuna girişi

etkisi yaratan bütünü korunmuş ve bu disiplin onun heykel anlayışındaki kuvveti daha da arttırmıştır. "Brugge Madonnası" (Notre Dame kilisesi, Brugge) adlı mermer heykel ve "Kutsal Âile" (Uffizi galerisi, Floransa) adını taşıyan yağlıboya resim de bu döneme aittir. M. B., 1505'te, Roma'ya dâvet edilerek Papa II. Julius için bir anıt - kabir yapmakla görevlendirildi. Fakat, Papa, çok geçmeden, fikrini değiştirip Sistina kilisesinin tavan süslemelerinin yapılmasını istedi. Anıt - kabir için büyük hayaller kurmuş bulunduğu için bu kararsızlığa çok sinirlenen M. B., her şeyi bırakarak, Floransa'ya kaçtı ve bütün ricalara rağmen Sistina'nın süslemelerini yapmaya râzı edilemedi. Nihayet, Papa ile Bologna'da buluşan sanatçı, onun bronzdan bir heykelini yapmayı kabûl etti. Böylece Papa ile barışan M. B., papaların özel ibadet yeri olan Sistina Kilisesi kubbesinin süslemelerine 1508'de başladı ve bu işi 1512'de bitirdi. Bu süslemeler, ruhânî muhtevâsının mânevî derinliği ve üslûb inceliği bakımından, dünyanın başta gelen, ölümsüz eserlerinden biri sayılır. Kubbenin M. B. tarafından işlenmiş olan kısmı, üst üste, üç büyük şeride bölünmüştür. En üstteki şeritte, "Kâinatın yaradılışı" sahnelerini temsil eden dokuz pano vardır. Ortadaki şeritte, peygamberlere ve sibillere yer verilmiştir. Alt şeritte, kilise duvarının, kubbenin alt bölümüne girerek oluşturduğu yarım ay biçimindeki aralıklarda ve kubbe kemerlerinin iki yanlarındaki üçgen boşluklarda, anlaşılmaz kişilerden kurulu gruplar bulunur. İlk insanlara dâir bir fikir verme eğilimindc görünen bu kişiler, İsa'nın veya Meryem'in ecdâdı olarak da yorumlanmışlardır. II. Julius'un ölümünden sonra vârisleri, Julius anıtının yapılması konusunda sanatçı ile anlaşmışlardı. Fakat, çok geçmeden bu iş vesilesiyle M. B. ile vârisler arasında otuz yıl kadar sürüp giden birtakım uyuşmazlıklar başgösterdi ve sanatçı, yalnız 1513 - 1521 yılları ara-

sında, büyük tasarısının en mühim bölümlerini oluşturan muhteşem "Mûsâ" heykeli (San Pietro, Roma) ile "Bağlı Esir" adını taşıyan heykeli yaptı. San Pietro katedrali içinde yer alacak muhteşem bir anıt-kabir fikrinden vazgeçilerek onun yerine San Pietro in Vincoli'ye nisbeten basit olan bir anıt diktirilmesi, M. B. için, kendisinin "anıt-kabir trajedisi" olarak nitelendirdiği bir hüsran oldu. Sanatçı, 1520-1534 yıllarında, Floransa'daki San Lorenzo İkinci Sacristia'sında Medici'lerin mezar capella'sının yapımında çalıştı ve burada mimarî ile heykelciliği kudretli bir ifade birliği içinde birleştirdi.

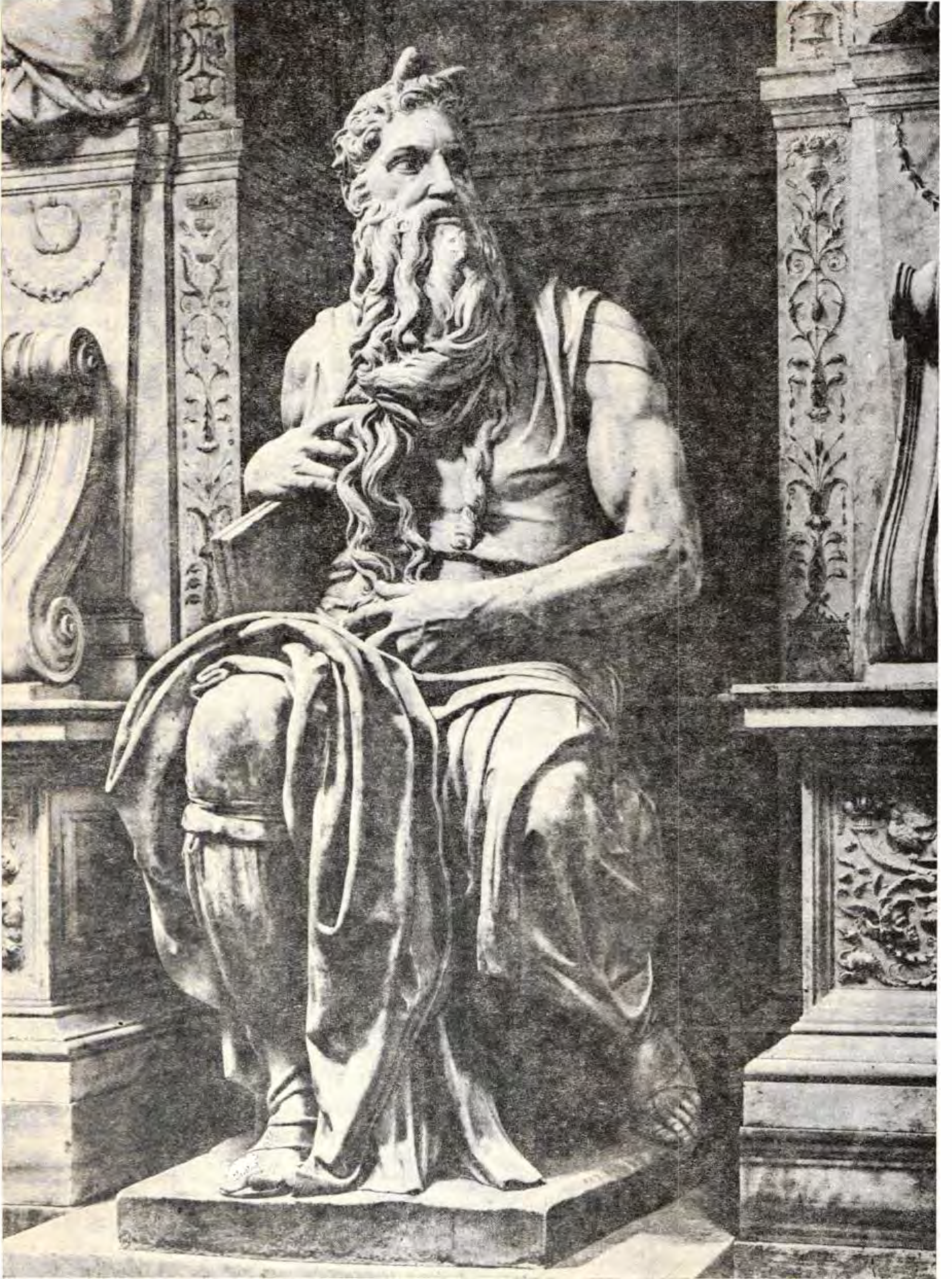
MICHELANGELO BUONARROTI

1529 yılında Floransa'nın savunmasına bir mühendis olarak katılan M. B., bu cumhuriyetin istiklâlini yitirmesinden sonra, Roma'ya yerleşti ve orada Tomasso Cavalieri adında genç ve soylu bir kadına derin bir duygu ile bağlanarak, yazdığı birçok sone ile birçok da allegorik deseni ona ithaf etti. Sanatçı, 1534-1541 yıllarında, Sistina Kilisesi'ndeki "Son Yargılama" veya "Kıyamet Günü" adlı azametli tablosu üzerinde çalıştı. Kilisenin sunak bölümündeki duvarı kaplayan bu bu yağlıboya tabloda, mahşer temasının geleneksel şemasını altüst eden sanatçı, insanlık tarihinin son perdesini sonsuz bir boşluk, alt kısmı kurşunî mavi ile aydınlatılmış sınırsız bir gökyüzü içinde temsil etmiştir. Bu sahnede, küme küme dört yüz kadar insan, âdetâ bir anaforun içinde sürüklenir. Bütün bu insanların hareketleri, cehennemliklerin umutsuzluğu ve azizlerin, din kurbanlarının ve mutluların korkuları ortasında görünen Yargıç İsa tarafından dondurulmuş gibidir. Sanatçı; mistik, heyecanlı ve mübalağalı bir anlatım içinde, iç dünyasındaki durumu gösteren bu eseri ile çağdaşlarının gözünde bütün bir yüzyılın san'at geleneklerinin zirvesine ulaşmış; fikir ve biçim bakımlarından eşsiz bir devrim yaratmış bir kişi sayılır olmuştur. M. B.'nun Vittoria Colonna ile olan dostluğu da bu dönemde başlamış, sanatçı birçok dinî sonesini ithaf ettiği bu soylu kadının aracılığı ile Kardinal Pole ve Bernadino Ochino gibi adamlarla temas ederek onların düşüncelerinden etkilenmiş ve bu etki M. B.'nun gelecek yıllardaki yazılarında ve eserlerinde dinî değerlerin yoğunluk kazanması şeklinde belirmiştir. Sanatçı, 1541-1550 yıllarında Vatican'daki Paulus Kilisesi'nde "Paulus'un Hıristiyan olması" ve "Petrus'un din uğrunda çektiği işkence" adlı fresklerini tamamladıktan sonra, kendini daha çok mimarlığa verdi. 1546'da, San Pietro Kilisesi'nin baş mimarı sıfatıyle Antonio de Gangallo'nun yerine geçti. Kilisenin ana yapısı, orta bölümünün Yunan haçı biçiminde olması ve büyük kubbe için Bramante'nin tasarladığı plana şekil verdi. Sanatçının öteki mimarî eserleri arasında Diocletianus hamamlarının soğukluk (tepidarium) bölümünü Santa Maria degli Angeli kilisesi içine alması ve Capitolium tepesindeki saraylar grubunun cephelerini ve bahçelerini düzenlemesi de vardır. M. B.'nin şiirlerinin bir bölümünü soneler ve madrigaller meydana getirir. Bunlardan biri, sanatçının Sistina Kilisesi'nin tavanını boyarken çektiği sıkıntıyı eğlendirici bir şekilde anlatır.

Yalnızlığı seven, sabırsız ve öfkeci bir kişiliği olan M. B., çoğu zaman, patronları ve çalışma arkadaşları ile hep çatışma hâlinde yaşadı. Nitekim, henüz Ghirlandajo'nun öğrencisi iken, arkadaşı Pietro Torrigiano'yu tahkir et-

MICHELANGELO BUONARROTI : Daniele da Volterra tarafından yapılmış olan Michelangelo'nun büstü

MICHELANGELO BUONARROTI : Mûsâ heykeli

miş; buna karşılık burnuna yediği şiddetli bir yumruk yüzünden, hayatı boyunca, çirkin bir yüzle dolaşmıştır. M. B.'nun yaşadığı çağ, kendisi ile rekabet edebilecek kabiliyette, güçlü sanatçılar yaratmış olan bir çağdı. San'at tarihinin büyüleyici derecede meraklı bölümlerinden biri, Michelangelo'nun Papa II. Julius ile olan ilişkileri ve Sistina'nın kubbesi gibi işler konusunda bu iki adam arasındaki kavgalarla ilgilidir. Sanatçının yalnızlığı, onun olağanüstü dehâsı ile açıklanabileceği gibi; kendisinin insan vücuduna karşı duyduğu ve eserlerinde yansıyan sevgi ile, insan bedeninin değerini reddeden Hıristiyan mistisizmi arasındaki çelişkinin oluşturduğu iç çatışma ile de izah edilebilir.

M. B. kendini, her şeyden önce, bir heykeltraş sayıyordu. Heykel san'atındaki ifade potansiyeline olan güveni, onun eser yaratıcılığının her safhasında kendini göstermiştir. O, bir XVI. yüzyıl sanatçısı olarak, dehâsının ölçüsüne uygun siparişler verebilecek servete sahip, büyük patronların himâyesinden yararlanmak zorunda idi. Fakat, san'at hayatı boyunca bir yandan bu patronların kaprisleri, öte yandan devrin sosyal düzensizliği, başka sanatçıların kıskançlığı ve kendi vicdanındaki derin uyuşmazlıklar yüzünden, başarmayı tasarladığı muazzam eserlerin çoğu cüceleşmişti. Bu mücadele, onun belli bir üslûba bağlanamayacak kadar değişik yönlü olan ve bu yüzden bilginlerin Yüksek Rönesans, Barok veya Mannerist olarak nitelendirdikleri sanatında olanca ifadesini bulmuştur. M. B., karşılaştığı bütün güçlüklere rağmen, hayatı boyunca patronları tarafından paylaşılamamış, yarattığı eserlere yüksek bedeller ödenmiş, kendisi de işlerini dikkatle idâre etmiştir. Hayatını san'ata adamış olan bu büyük dehâ, doksan yaşında ölünceye kadar, sanata karşı duyduğu derin ihtirastan hiçbirşey kaybetmeden yaşadı. (Z. İshan)

MICHELANGELO BUONARROTI : Hz. Âdem'in yaratılışı

MICHELET, Jules (Paris 1798 - Hyères 1874), Fransız yazarı ve tarihçisi. Paris'te Sainte - Barbe kolejinde, tarih profesörü olarak çalışmıştır. Ecole préparatoire (hazırlayıcı okul)'da profesör olduktan sonra, kendisine Berry düşesinin kızı (1828) ve Kral Louis - Philippe'in kızlarının en küçüğü olan Clémentine (1830) özel öğrenci olarak verilmiştir. Başlıca eserleri : *Tableau chronologique de l'histoire moderne* (Yeniçağ tarihine ait kronolojik cetvel) [1825] ve *précis d'histoire moderne* (Yeni çağ tarihi özeti) [1827]. *Introduction à l'histoire universelle* (Dünya tarihine giriş) [1831] ve *Précis d'histoire de France* (Fransa tarihi özeti) [1833]'dan sonra, 1833'ten 1846'ya kadar *Histoire de France* (Fransa tarihi)'ın ilk altı cildini çıkarmıştır. Fransa Koleji'nde profesör olunca (1838), liberal düşüncelerin sözcüsü rolünü benimsemiş ve 1840'tan başlayarak hükûmetin muhafazakâr politikasına karşı savaşmıştır. Edgar Quinet ile birlikte *Les jésuites* (Jezuitler) başlıklı bir eser çıkarmış (1843) ve kendini halk için *Cours d'éducation nationale* (Millî eğitim kursları) başlıklı yazılara vermiştir. 1847'de *Histoire de la Révolution française* (Fransız devrimi tarihi)'in birinci cildini çıkarmıştır (7 cilt, 1847 - 1853). 1948 devriminden az önce ve tekrar 1851'de görevinden uzaklaştırılan M., İmparatorluğa sadakat andı içmeyi reddetmiştir (1852). Bundan sonra Fransa tarihini çıkarmaya devam etmiş (12 cilt, 1855 - 1867) ve ikinci eşi Athénaïs Mialaret (Montauban 1826 - Paris 1899)'nin etkisi altında olarak bâzı edebî lirik eserler çıkarmıştır: *L'amour* (sevgi) [1859]; *La Femme* (Kadın) [1860]; *La Mer* (Deniz) [1861]. En son eseri olarak bir *Histoire du XIXe Siècle* (XIX. yüzyıl tarihi)'i yazmıştır. [3 cilt; 1872 - 1877]. *Journal* (Günlük hâtıra defteri)'in çıkarılmasına 1959'da başlamıştır.

Tarihî eserlerinin hepsi, M.'-nin yüksek ideallerinin damgasını taşır. Bu idealler şunlardır: Hayata olan sevgisi; bir "İnsanların Kitâb-ı Mukaddesi" (Bible de l'Humanité) hazırlamak için araştırmaları; geçmiş hayatı olduğu gibi canlandırmak isteği; coğrafî ortamın tarihî gelişme üzerindeki etkisini açıklayan düşünceler. Académie des Sciences Morales (Manevî İlimler Akademisi)'e (1838) girmiştir.

MICHELET, Jules

MICHELIN KARDEŞLER, Fransız sanayicileri. *André M.* (Paris 1853 - Paris 1931) ile *Edouard M.* (Clermont - Ferrand, 1859 - Orcines, Puy - de - Dôme (1940), havalı otomobil lâstiğini icad etmiş ve adlarını ebedîleştirmişlerdir. Edouard 1891'de, bisiklet için patlaması hâlinde kolayca sökülebilir bir havalı boru icad etti. Bu lastik boru bisikletci Ch. Terront'a, Paris - Brest - Paris, 1 200 km'lik yarışı rakiplerinden 8 saat önce bitirmek imkânını verdi. Bundan sonra, M. K. atlı araba ile ilgilenerek, araba tekerlekleri için ilk defa 1894'te kullanılan bir havalı lastik yaptılar. Bu lastik önce Edouard'ın faytonuna takıldı. Bundan sonra otomobile dönen M. K., havalı lastiğin geleceğinin, direncine ve uzun ömrüne bağlı olduğunu anladılar. André, 1900'da *Guide, Michelin* isimli bir kitap ile bir takım yol haritaları çizdi. 1911' de yolların sayılarla gösterilmesi için bir propaganda savaşına giriştiler. Aynı zamanda gösterici plakaların ve işaret direklerinin sayısını arttırmaya çalıştılar. M. K., ilk olarak fabrikalarında ilmî çalışma metodlarını kullanmışlardır. 1951'de kurulan Compagnie Générale des Établissements Michelin, komandit holding şirketi olup, Fransa'nın büyük oto lastiği imalâtında aynı zamanda başka Fransız ve yabancı şirketlere ortaklık eder.

MICHELIN KARDEŞLER: André Michelin ile Edouard Michelin

MICHELSON, Albert (Strzelno, Polonya 1852 - Pasadena, California 1931), Amerikalı fizikçi. Pek hassas bir interferometre bulmuş ve bununla ışığın hızını büyük kesinlikle ölçmüştür. 1881'de dünyanın "esir" e nazaran yer değiştirip değiştirmediğini tesbite çalışan bâzı deneyler yaptı. Bilginleri çok ilgilendiren bu deneyler olumsuz sonuçlar verince, problem, sonradan Albert Einstein tarafından izafiyet teorisiyle çözüldü. M., 1907 Nobel fizik mükâfatını kazandı.

MICHELSON, Albert

MICHIGAN, Amerika Birleşik Devletleri'nin Kanada sınırındaki eyâletlerinden biri. Ülkenin kuzey - doğusunda bulunan M., kuzeyde ve doğuda Kanada, güneyde Ohio, Indiana; batıda Ilinois ve Wisconsin ile sınırlıdır. Yüzölçümü: 150 162 km², nüfusu: 8 275 000 (1970), idâre merkezi: Lassing (kısaltılmışı: Mich.).

M., Superior, Huron ve Michigan gölleri arasında, birbirinden Mackinac boğazı ile ayrılmış iki yarımadadan ibarettir. Aşağı yarımada (Lower Peninsula), Yukarı Yarımada'dan (Upper Peninsula) çok büyüktür ve ülke topraklarının % 70'ini meydana getirir. Yukarı Yarımada'nın doğusunu, alçak, bataklık arazi teşkil eder; burada yükseklik en fazla 300 m'yi bulur. Batı kısmı daha ârızalıdır. Bu kısımdaki başlıca dağlar Porcupine ve Menominee dağlarıdır. Porcupine dağlarının yüksekliği 600 m'yi geçer. Aşağı yarımada ovalıktır. Bu bölgenin kuzeyinde yükseklik yer yer 500 m'ye yaklaşır. Güneyde ise, M. gölü boyunca kum tepeleri vardır.

M.'daki akarsuların hemen hepsi Büyük Göller'e akar. En önemli akarsu, Aşağı Yarımada'daki Grand River'dır; uzunluğu 400 km'yi geçer. Diğer önemli nehirler Muskegon, Au Sable ve Manistee'dir. Yukarı Yarımada'daki önemli akarsular ise Escanaba ve Menominee'dir. Büyük Göller sularının

MICHIGAN: Lansing'de hükûmet binası (binanın altı müzedir)

100 000 km²'ye yakın kısmı M.'a âittir. Ülkede ayrıca binlerce küçük göl vardır; bunların ne önemlisi, Aşağı Yarımada'nın kuzeyindeki Houghton gölüdür.

M. iklimi, çevresindeki göller sâyesinde, bulunduğu yere göre nisbeten ılıktır. Kışlar fazla soğuk olmaz, yazlar ise iç kesimlerde sıcak, Büyük Göller sâhillerinde ılık geçer. M.'ın her tarafı, eskiden ormanlarla kaplıydı. Bugün ormanlık bölgeler, yüzölçümünün ancak % 53'ünü teşkil etmekte, mevcut ormanların korunması ve yeniden ormanlandırma için çalışılmaktadır. Aşağı Yarımada'da en çok karaağaç, meşe, akçaağaç ormanları vardır, Yukarı Yarımada'nın kuzey kesiminde ise kozalaklılar hâkimdir. M.'da beş millî orman, yirmi de devlet ormanı vardır. Eyâlet, av hayvanları ve balık bakımından zengindir.

M.'da yaşayanların 1 000 000 kadarı zenci, 10 000 kadarı Kızılderili'dir; Asya menşeli olanlar da 40 000 civarındadır. Halkın % 73,8'i (6 553 000) şehirlerde oturur (1970). En büyük şehir Detroit'tir (1 492 500 - 1970). Detroit'in banliyöleriyle birlikte (greater) nüfusu 4 163 000 (1970)'dir. Diğer önemli şehirler: Grand Rapids (193 800), Flint (193 500), Lansing (130 000)'dir. Bunların 1970'teki "greater" nüfusları da şöyledir: Grand (Big) Rapids: 535 700, Flint: 493 000, Lansing: 373 000.

MICHIGAN : Saugatuck kumullar sahasında manzara ressamları

M. yakın zamana kadar Amerika'nın en büyük otomobil endüstrisi merkeziydi. Ancak, bu sanayiin merkezîlikten kurtulmaya başlaması başka endüstri alanlarının açılmasına da yol açmıştır. M.'da motorlu araçların dışında kâğıt, kimyevî maddeler, çimento, petrol mâmulleri de yapılır. Madencilik ve tarım ülke ekonomisinin iki önemli koludur. En çok bakır, demir, petrol ve tabiî gaz çıkar. Daha çok bir endüstri ülkesi olan M.'da tarım da gelişmiştir. Başlıca tarım mahsulleri; darı, saman, yulaf, kış buğdayı, şeker kamışı, patates, soya fasulyesi ve meyvadır. 1973'te ülkede 422 000 sağmal inek, 1 570 000 her çeşit sığır, 750 000 domuz, 220 000 koyun vardı.

Tarih : M.'a ilk gelen beyaz, Fransız kâşifi Etienne Brulé'dir. Brulé'nin 1622'de Yukarı Yarımada'ya ulaştığı tahmin edilmektedir. İki yıl sonra Jean Nicolet kuzeye doğru çıkarak Mackinac boğazını geçti. Fransızlar, daha sonra da bu bölgedeki araştırmalarına devam ettiler. 1668 ve 1671'de Fransız Katolik misyonerleri geldi. Burasını büyük bir kürk ticaret merkezi hâline getiren Fransızlar, St. Joseph (1679), Port Huron (1686), Niles (1691) ve Detroit'te (1701) kaleler kurdular. Fransızlar'la İngilizler arasında, Amerika'da vukubulan son savaş sırasında, M., İngilizler'e geçti (1761). Çoğu Fransızlar'dan meydana gelen M.'lı beyazlar, çok katı bir yönetimin sonucu olarak başka taraflara göçtüler. Diğer taraftan Fransızlar'ın müttefiki olan ve onlardan iyi muâmele görmeye alışmış bulunan Kızılderililer, öyle kötü muâmele gördüler ki, sonunda Otaawa'ların reisi olan Pontiac'ın başkanlığında ayaklandılar; bazı şehirleri aldılar, Detroit'i beş ay muhâsara ettiler.

MICHIGAN : Mackinac'da büyük otel

Amerikan ihtilâlinden sonra M., Birleşik Devletler'in kuzey - batı arazisi oldu. 1805'te M. arazisi kuruldu. 1837'de de bir eyâlet olarak Birleşik Devletler'e katıldı. M., Amerikan senatosunda 2, temsilciler meclisinde de 19 üye ile temsil edilir. (O. Yüksel)

MICHIGAN GÖLÜ, Kuzey Amerika'daki Büyük Göller'den biri. M. G., Büyük Göller'in, büyüklük bakımından üçüncüsüdür ve bu göller gurubu içinde bütüniyle A. B. D. toprakları içinde olan tek göldür. Yüzölçümü 57 994 km² olan M. G. Mackinac boğazıyle Huron gölüne bağlıdır. Gölün uzunluğu 516 km'dir. Genişliği — en geniş yerinde — 200 km'ye yaklaşır. Denizden ortalama yüksekliği 176 m civarında olan M. G.'nün seviyesi mevsimlere göre değişir. En derin yeri 280 m civarındadır. Göle 100 kadar akarsu dökülür. Başlıca kolları batı tarafındaki Green Bay ile doğudaki Grand Traverse Bay'dir. Gölün kuzey kesimi kış aylarında buzlarla kaplı kalır; güneyi ise her mevsim ticarete açıktır. M. G.'ndeki en büyük liman güney - batıdaki Chicago'dur. Illinois su yolu sistemi, gölü Mississippi nehrine bağlar. Göl üzerindeki diğer önemli limanlar Milwaukee, Bray, Muskegon, Michigan City, Waukegan, Kenosha, Racine, East Chicago'dur. Göl, balıkçılık bakımından olduğu kadar, ulaştırma bakımından da büyük önem taşır. (O. Yüksel)

MİCKEY, tam adı **Mickey-Mouse,** Amerika'lı filmci Walter Disney'in yarattığı bir güldürücü fare şahsiyeti. M. alay etmesini seven, kurnaz küçük bir faredir.

Mickey - Mouse

MICKIEWICZ, Adam Bernard (Zaosie, Letonya - şimdi Novagroudok, Bielorusya 1798 - İstanbul 1855), Polonya'lı şâir ve yurtsever. Polonya'da *Ballady i romance* [1822] başlıklı şiirlerini çıkararak romantizm devrini açmıştır. Rus hükûmetince sürülünce, *Konrad Wallenrod*

[1828] adlı destanını yazdı. Bu şiirle, Polonya halkını Rusya'ya karşı ayaklanmaya çağırdı. 1830 devriminden sonra Paris'e gitti (1832). *Księgi Narodnu Polskiego i Pielgrzymstwa polskiego* (Polonya Halkının ve Hacılığının Kardeşleri) [1832]; *Pan Tadeusz* (Bay T.) [1834] adlı eserlerini orada yayınladı. Bunların birincisi nesir, ikincisi ise mizahî bir destandır. 1840'ta Paris Collége de France'da Slav dili ve edebiyatı dersleri verdi. 1945'te profesörlüğüne son verildi ve, Arsenal kütüphanesine müdür tayin edildi. 1848'de İtalya'da bir Polonya lejyonu kurdu. İmparator III. Napoléon'un hizmetinde yaptığı bir misyon esnasında öldü. 1929'da, Paris'te Bourdelle tarafından yapılmış bir anıtı inşa edilmiştir.

MICKIEWICZ, Adam Bernard

MIÇURIN, Ivan Vladimiroviç (Dolgoye, Riyazan Governiyası 1855 - Kozlov - şimdi Miçurinsk 1935), Rus ziraat mühendisi. Yeni meydana gelen melez bitkilerinin gelişimini incelemiş ve ortamın bu gelişim üzerindeki etkisine dayanarak, yeni yeni kültür metodları bulmuştur.

MİDAS (mit.) (M. Ö. aş. yu. 715 - 676), Anadolu'nun kuzey - batı köşesinde bulunan Frigya kralı. Gordias'ın oğludur. Dionysos, ona dokunduğu her şeyi altına çevirmek gücünü vermiştir. Bir musiki yarışmasında Apollon ve Marsyas (Pan) arasında hakem seçilen M., ödülü Marsyas'a vermiş; Apollon da, musikiden hiç birşey anlamadığını ima etmek ve intikam almak için ona eşek kulakları vermiştir. Gerçekten çok güçlü bir kral olan M., zenginliğini Frigya ve Urartu'nun altın madenlerine ve Gediz'e akan bir küçük ırmağın kumunda bulunan altın parçacıklarına borçlu idi. (V. Örs)

MİDAS : Dokunduğunu altın yapmanın kötülüğünü anladı

MIDDLETOWN, merkezî Connecticut'ta, Connecticut nehrinin sağ sahilinde bir şehir. Vaktiyle önemli bir ticaret limanı olan şehir bugün bir alış veriş merkezidir. Başlıca endüstrilerini tekstil basmacılığı, sabun tozu, kauçuk ayakkabılar, mikrofilm malzemesi ve kimyevî maddeler teşkil eder. 1831'de kurulan Wesleyan üniversitesi buradadır. Kolej müzesinde Connecticut'ta bulunan dinozor ayak izleri vardır. Nüfusu: 31 630 (1971).

MIDDLETOWN, New York'un güney - doğusunda bir sanayi şehri ve ticaret merkezi. Başlıca endüstrileri elbise, kozmetikler, kauçuk eşya, fırça, muhtelif âletler imâlatına dayanır. Nüfusu: 23 475 (1960).

MIDDLETOWN, Ohio eyâletinin güney - batısında, Miami nehri üzerinde şehir. Ekonomisi demir ve çelik, kâğıt mamulleri ve makine yapımına dayanır. 1802'de kurulmuştur. Nüfusu: 48 767 (1970).

MIDDLETOWN, Güney - doğu Pennsylvania'da, Harrisbug'un 12 km güney - doğusunda kasaba. 1755'te kuruldu. Nüfusu: 11 182 (1960).

MIDDLETOWN, Rhode Island eyâletinin güney - doğusunda şehir. 1776'da İngiliz donanması tarafından yağma edilmiştir. Nüfusu: 29 290 (1970).

MİDE (Ventriculus - Gaster), sindirim sisteminde özofagus ile on iki parmak barsağı (Duodenum) arasında bulunan kısma M. adı verilir. M., sindirim organlarının en geniş parçasıdır. Şekil, büyüklük, durum ve komşuluk bakımından çok değişiklik gösteren bir organdır. Şekil değişikliklerinde; cinsin etkisi olduğu kadar, bir şahsın durumu, vücud yapısı, M.'nin dolu veya boş oluşu da rol oynar.

M.'nin bir ön yüzü, bir arka yüzü, bir üst kenarı, bir alt kenarı ve biri yukarda, diğeri aşağıda olan iki kapısı vardır. Genel olarak asimetrik biçimdeki bir torbaya benzetilebilir.

Ön yüzü : Bu yüz, arka yüze nazaran, daha geniş ve konvekstir. M.'nin dolu veya boş oluşuna göre, komşuluğu değişiktir.

Dolu M.'de ön yüz; solda diafragma ve onun aracılığı ile kalb ve sol akciğerle, sağda karaciğer ve aşağıda karın ön duvarı ile komşudur. Karın ön duvarı ile komşu olan ön duvar parçası üçgene benzediğinden, Labbé Üçgeni adını alır. M. boşken, ön duvar arka duvara yaklaştığı için, kalın barsağın enine parçası da ön duvarla komşuluk yapar.

Arka yüz : M.'nin arka yüzü, ön yüze nazaran, daha dardır. Diafragma, dalak, sol böbrek ve sol böbreküstü bezi ile komşudur. Sağa doğru pankreas, on iki parmak barsağının üçüncü ve dördüncü parçaları ile komşuluk yapar. Ancak, bu organlarla komşuluğu direkt olmayıp, aralarında bir boşluk bulunur (Bursa omentalis).

Kenarları : Organın üst kenarı kısa ve açıklığı yukarı bakan konkav şekildedir. Özofagus'la birleştiği yerden on iki parmak barsağına kadar uzanan bu kenara "M.'nin küçük kavsi" adı verilir. M.'nin ön ve arka yüzünü örten "periton zarı"nın yaprakları burada birleşerek karaciğere uzanır.

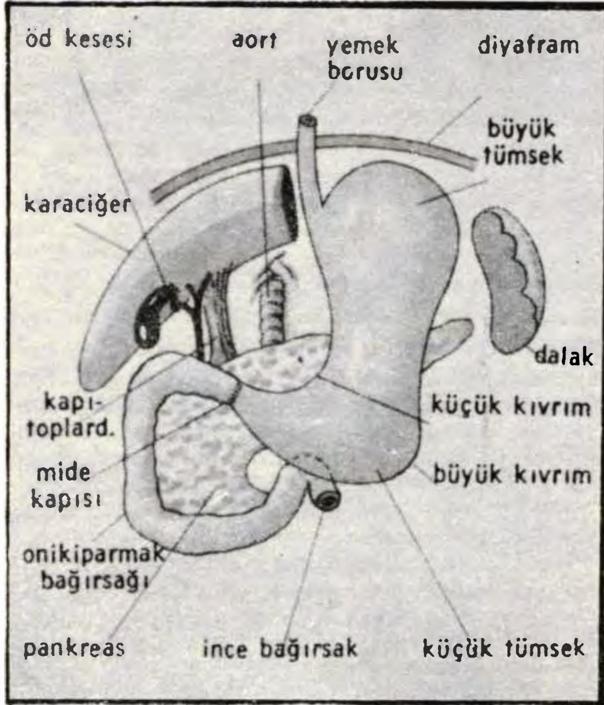
Yine özofagus'la birleştiği yerden, on iki parmak barsağına kadar uzanan, ikinci bir kenarı daha vardır. Üst kenara nazaran daha uzun olan bu kenar, alt kenar yani M.'nin büyük kavsidir. Alt kenar, değişik bir seyir gösterir. Başladığı yerde açıklığı yukarı bakan bir kavisten sonra konveksleşir. Önce aşağıya, sonra sağa dönerek konkav bir durum alır ve

on iki parmak barsağı ile birleştiği yerde son bulur. Bu kenarda da her iki yüzü örten periton yaprakları birleşir ve sonra aşağı doğru uzanırlar.

Kenarların târif edilen bu anatomik durumu; M. muhteviyâtının miktarına, M.'nin genişleme derecesine ve vücudun durumuna göre değişir.

M.'nin iki kapısı vardır. Kapılarından biri özofagus'la birleşir ve sol 7. kıkırdak kaburga hizasında, orta çizginin 2,5 - 3 cm kadar solunda bulunur. Buraya "kardia" adı verilir. Kardia, karın boşluğu içinde ve karın arka duvarına yakın olup, karın Aort'u ile arkadan komşuluk yapar. Şekli ovaldir ve açıklığı sağ yukarıya ve biraz öne doğrudur. Bu delikte, kapak vazifesi gören, bir mukoza kıvrıntısı bulunur.

M.'nin ikinci kapısı, on iki parmak barsağına açıldığı yerdir; "pilor" adını alır. Normal olarak, birinci bel omuru hizasında ve orta çizginin 1,5 cm sağında bulunur. Ayakta duran insanda, biraz daha aşağı doğru sarkar. Şâyet dolu ise, üçüncü bel omuru hizasında ve 3 - 5 cm sağda bulunur. Pilor aşağıda ve arkada pankreas'ın boynu ile, yukarıda ve önde karaciğerin sol lobu ve dört köşe lobu ile komşuluk yapar. Dıştan bakılınca, pilor'u daire şeklinde bir olukla tanımak mümkündür. Kas tabakası kalınlaşarak bir kapak meydana getirir.

MİDE

M.'nin yeri ve şekli: M., boş olduğu zaman, göğüs kafesinin alt tarafında ve omurganın solunda bir yer işgal eder. Yalnız, pilor parçası orta çizginin sağına düşer. M. dolduğu zaman, şekil ve durumu çok değişir. Ayakta duran bir insanda, aşağı sarkık bir torba gibidir. Alt kenarı göbek hizasına kadar iner ve pilor daha fazla sağa geçer. Şâyet insan arka üstü yatarsa, o zaman M. yukarıya çekilir, Fundus genişler ve sola kayar. M.'nin üst kenarı arkaya, alt kenarı da öne gelir. Dolayısıyle M. yukarıdan aşağıya ve soldan sağa uzanmış, yukarı kısmı geniş, aşağı kısmı dar bir boynuz şeklini alır.

M., anatomik olarak, üç kısma ayrılır: Fundus, cisim ve pilor.

Fundus kısmı, M.'nin en küçük parçasıdır. Kardia adını verdiğimiz, özofagus'la birleşen kapı hizasından çekilen yatay bir çizginin üstünde kalan kısımdır. Kubbe şeklinde olup, diafragma'nın altında bulunur ve hemen her zaman hava ihtivâ eder.

Cisim kısmı, en büyük parçasıdır. Bu kısım, M. muhtevâsına göre genişler ve şeklini değiştirir. Boş M.'de bu kısım, ön ve arka duvarların iç yüzleri ile birbirine temas eder.

Pilor, cisim ile on iki parmak barsağı arasında bulunur. Bu kısım, dar ve duvarları kalın olan parçadır.

M.'nin yapısı: En dışta periton zarı bulunur. Ön ve arka yüzde kas tabakasına sıkıca yapışık olan bu tabaka, üst kenardan karaciğer'e, alt kenardan da aşağıya doğru uzanır. Karın ön duvarının iç yüzü ile barsaklar arasında bulunur.

İkinci tabaka, kas tabakasıdır. M. cidârında, kas dokusu üç kat gösterir. Uzunlamasına giden (longitudinal) lifler, en dış tabakayı teşkil ederler. Bu tabaka; üst ve alt kenarlarda kalın, ön ve arka yüzlerde ince ve ayrı huzmeler şeklindedir.

Kas dokusunun meydana getirdiği ikinci tabaka, yuvarlak biçimde lifler (sirküler) tarafından meydana getirilir. Bu kas lifleri M.'nin her tarafını iyice sarmıştır. Pilor kısmında kalınlaşarak, on iki parmak barsağına açılan bir kapak teşkil ederler.

Yuvarlak biçimli liflerden, M. fundus kısmında, ayrılan huzmeler eğik olarak iç kısımda uzanırlar ve üçüncü tabakayı meydana getirirler. Bu tabaka, en ince olan tabakadır ve üst kenar hizasında hiç bulunmaz.

En içte, mukoza tabakası bulunur. Bu tabaka kalındır; rengi, pilor çevresinde pembe, diğer kısımlarda kırmızı veya kırmızımtrak gridir. Boş M.'nin mukozası pililer yapar. Bunlar, organın uzun eksenine paraleldir, yalnız üst kenarda düzdür. Pilisiz olan bu sahaya M. caddesi (Waldeyer) adı verilir. M. dolduğu zaman, bu pililer kaybolur. Ayrıca, mukoza'da, yuvarlak çukur sahalar bulunur. Buralara M. bezleri açılırlar.

M.'nin pilor kısmındaki bezler hariç, diğer bezlere "M. bezleri" adı verilir. Pilor kısmındaki bezler, kalevî olan ve musin ihtiva eden bir salgı salarlar.

M. bezleri ise, iki çeşit hücreden meydana gelmişlerdir. "Esas hücreler" denen birinci gruptakiler, pepsinogen salgısını salgılar. İkinci grup hücreler "tâli hücreler" dir ve birinci grup hücrelerin dışında bulunurlar. Bu hücreler, tuz asidi (HCl) salgılarlar.

M.'nin üst ve alt kenarlarından ve periton zarı yaprakları arasından kan damarları geçerler. Bu damarlar, bir çember şeklinde, M.'yi her taraftan sararlar.

Limfa damarları, M. duvarını teşkil eden oluşumlar arasında ağlar yaparlar.

Sinirleri: İsteğimiz dışında çalışan sinirler organa gelirler. Bunlar da M. duvarını yapan oluşumlar arasında ağlar meydana getirirler. Parasimpatik lifler M.'nin çalışmasını ve bezlerin salgısını arttırır; simpatikler aksi tesir gösterir.

Fizyolojisi: Sindirim olayının bir kısmı, elâstikî kabiliyeti 1 - 1,5 lt. olan M.'de meydana gelir. Özofagus'tan peyderpey gelen gıda maddeleri M.'yi doldurmağa başlar. Gıda maddeleri geldikçe, maddelerin hacmi nisbetinde, M.'nin duvarlarında gevşeme olur ve bu duvarların kas tabakası gelen gıda maddelerine uyarlar. Ancak, boş bir organın dolması basınç değişikliğine sebep olacakken, bu kas tabakalarının yavaş yavaş gevşemesi, buna uygun olarak karın ön duvarı kaslarının da gevşemesi, hem M. içi ve hem de karın içi basınçların ânî değişmelerine engel olur. M.'nin bu uyabilme kabiliyeti, sahip olduğu tonus'a göre değişir. Tonisitesine göre, üç türlü M. ayırd edilebilir:

1. Normal M. (ortotonik) : Anatomik olarak anlattığımız M.'dir. Bu tip M.'lerde, dakikada 3 - 4 peristaltik dalga görülür.

2. Tonusu az M. (hipotonik) : Elâstikiyetini kaybeden, gevşek M.'lerdir. Bunlara "tembel M." de denir. Boşalmaları yavaş olur ve dakikada 1 - 2 peristaltik hareket görülür. Bâzan, bunun daha ileri şekli de olur. Bu tip M.'lerde, boşalma günlerce sürebilir. Bu tip M.'lere "tonusu olmayan M.'ler" (atonik) denir.

3. Tonusu fazla M. (hipertonik) : Bunlarda, sindirim bitmeden, gıda maddesi barsağa gönderilir. Dakikada 5 - 10 peristaltik hareket tespit edilir.

M.'de sindirim, M. salgısı ile besin maddelerinin karışması şeklinde başlar. Gıda maddelerine etki eden M. salgısı; renksiz, akıcı, az yapışkan, kokusuz, oldukça ekşi ve asit reaksiyonu veren bir sıvıdır. pH sı 0.9 - 1.58 arasında değişir. Yoğunluğu 1006 - 1010, donma noktası —0°.50 ile —0°.65 arasında bulunur.

M., kendi dokusunu koruyan bir salgı salgılar. Buna "Mukus" denir. M.'de mekanik veya kimyevî etkiler arttıkça, musin ihtiva eden bu maddenin salgılanması artar.

M. sindirimini sağlayacak olan salgıda bazı organik ve inorganik maddeler bulunur.

Proteinli maddelerin sindirimi M.'de başlar. Bunu sağlayanlar, "pepsin" ve "katepsin" denen enzimlerdir. M. bezleri, pepsinojen denen bir madde salgılarlar. Bu madde, sindirim işinde aktiv bir role sahip değildir. Ancak, yine M.'de salgılanan HCl ile temas sonucu pepsin'e dönüşür. Pepsin aktivdir, pH 1 - 2 bu enzimin tesir pH'sıdır. Katepsin'in tesir pH sı 3 - 5'dir. Proteinler, bu enzimlerin tesiri ile, albumoz ve ve peptonlara parçalanırlar. Sindirim için lâzım olan aminoasitlere bölünme işi barsaklarda olur.

Alınan gıda maddelerinden süt ve sütlü maddelerin sindirimi de M.'de başlar. Çocuklarda M. salgısında bulunan lab ferment, erişkinlerde HCl sütün kazainojen'ini kazein'e çevirir. Kazein'in parçalanması proteinlerinki gibidir.

Yağlara etki eden bir organik madde ise, lipaz'dır. Lipaz, yağları gliserol ve yağ asidlerine parçalar. Lipaz'ın tesir pH sı 4 - 6 olduğu için, yağların M.'de sindirimi azdır. Sindirimin ilk başlangıç zamanına rastlar. Daha sonra asidite artınca, lipaz tesir etmez ve yağların sindirimi durur. Esas sindirim barsaklarda vuku bulur.

M. salgısı içinde şekerli gıdalara (karbonhidrat) tesir edecek bir ferment yoktur. Ancak, ağızda başlamış olan sindirim olayı M.'de de devam eder.

Vücudda kan yapımında rolü olan ve gıdalarla alınan bir madde vardır. Bu maddeye, dışarıdan alınması dolayısıyle, "ekstrensek faktör" denir. Biz onu, vitamin B_{12} olarak da tanıyoruz. Bu maddenin sindiriminde etkili olan ve entrensek faktör adı verilen bir madde de M.'de salgılanmaktadır.

Sindirilen gıda maddesi, barsağa geçmeğe hazır hâle gelince, "Kimus" adını alır. Kimus, M.'nin pilor tarafına doğru sevk edilir. Bu kısımda artan basınç ile on iki parmak barsağının iç basıncı arasındaki fark, M.'nin boşalmasında en mühim rolü oynar. (T. Vardar)

MİDE HASTALIKLARI, mide, sindirim kanalının en önemli bir bölümünü teşkil eder. Mide, insanların en çok hasta olan organlarından biridir. Dışarıdan alınan yiyeceklerin ilk parçalandığı, sindirime hazırlandığı bir organdır. Hastalıkları çok çeşitlidir.

a. *Basit akut gastritis :* En çok rastlanılan hastalıklardan biridir. Çok zaman entristis denilen bağırsak iltihabı ile beraber gastro - enteristis şeklinde ortaya çıkar. Bütün yaş gruplarında görülür. Sebepleri: 1. Kimyasal tahriç edici maddeler (örnek: alkol); 2. Bakterilerle husule gelen infeksiyonlar ve onların toksinleri (örn. stafilokoklar, gıda zehirlenmeleri, kızıl, pnömoni); 3. Virus infeksiyonları: (örn. viral gastroenteritis, kızamık, hepatitis); 4. Allerjik (örn. kabuklu deniz hayvanları).

Hastalığa yakalananlarda daima iştahsızlık mevcuttur. Ayrıca mide bölgesinde dolgunluk, bulantı, kusma görülür. Hastalar arasıra kan kusarlar. İshal, karında kramp tarzında ağrılar, genel düşkünlük, titreme, baş ağrısı, kas krampları diğer bulgulardır. Hastalar su kaybetmişlerdir, derileri kurudur. Teşhis, doktorlar tarafından hastanın hikâyesi, fizik muayene ve laboratuvar yöntemleri ile kolaylıkla konabilir.

Tedavi esasları : İlk zamanlar ağızdan yiyecek olarak bir şey verilmez. İlaç olarak teskin ediciler ve gerekirse antibiyotikler, antiallerjikler verilir.

b. *Akut korosif gastritis :* Genellikle bilmeden korosif madde alan çocuklarda ve intihara teşebbüs edenlerde görülür. Çok zaman hastalar, kuvvetli asit (nitrik, sülfürik) veya kuvvetli alkali (Na OH, K OH) veya oksalik asit, iod, civa klorür, arsenik, gümüş nitrat gibi maddeleri bilerek veya bilmeyerek almışlardır. Bu toksik maddeler, çok zaman evlerde kullanılan temizlik maddeleri ve ilâçların içlerinde mevcuttur. Bu maddeler yüzünden midenin iç zarında şişme, kızarıklık ve bazen de bütün mide tabakalarını tahrip edip delebilecek kadar tahribat husule gelir.

Yukarıda sayılan maddelerin alınması ile dudak, dil, boğaz, yemek borusunda ve özellikle midede şimik yanma husule gelir. Hastalar ağrı ve yutkunma zorunluğundan yakınırlar. Nitrik asid bu organların iç zarlarında kahverengi oksalik asid beyaz pigmentasyona sebep olur. Karında mide bölgesinde şiddetli yanma, kramp şeklinde ağrı, kusma, bulantı, ishal görülür. Hastalar şok'a girerler, âcil ve etkili bir tedavi yapılmazsa hayatlarını kaybederler. Tedavide esas, alınan korosif, yakıcı maddenin ne olduğunu bulmak ve hastaya "ontidote" karşıt maddeyi vermektir.

c. *Kronik gastritis :* 1. Kronik yüzeyel gastritis: Midenin iç yüzeyinde ödem kanamalar, kan hücumu ve yüzeyel zedelenmelerle seyreder. 2. Atrofik gastritis: Midenin iç zarı zayıf, ince ve soluktur, iç zarın (mukoza) kıvrımları yoktur. 3. Kronik hipertrofik gastritis: Midenin iç zarı (mukoza) kalın, kaba, kaldırım taşı görünümündedir.

Hastalığın sebepleri tam olarak bilinmemektedir. Çok zaman midede tümör, ülser bulunduğu ve cerrahî müdahale yapıldığı zaman görülür.

Hastalarda uzun süreli olarak karnın üst bölgesinde hazımsızlık, şişkinlik, huzursuzluk şikâyetleri vardır. Bazen de hiçbir şey bulunmaz. Teşhis, doktorlar tarafından röntgen tetkikleri ve gastroskopi dediğimiz midenin içini gören âletlerle ve ufak parçalar alınarak mikroskop altında tetkik etmek suretiyle konabilir. Basit fizik muâyene ile kronik gastritis teşhisi konması doğru değildir.

Tedâvide esas: Mideyi istirahat ettirici ve tahriş etmeyen süt ve sütten yapılmış bir diyetin uygulanması, baharlar, ekşiler, turşular, çok soğuk ve sıcak yiyecekler, sigara, alkol, aspirin ve benzeri ilâçların yasaklanmasıdır. Hastaların ruhî durumu da düzeltilir.

d. *Peptik ülser:* Mide bağırsak kanalının her bölgesinde, bu arada % 75 nisbetinde duedenumda (on iki parmak bağırsağında) bulunduğu gibi, peptik ülser midenin özellikle iç kenarında da teşekkül edebilir. Midede bulanma nisbeti % 20 civarındadır. Mide bağırsak kanalında teşekkül eden peptik ülserlerin sebebini mide suyunun kuvvetli bir asid (HCl) olması teşkil eder. Mide kendi salgıladığı bu asidin tahribâtına karşı kendini koruyacak imkânlara sahiptir. Bu sebepledir ki peptik ülserler, mideden daha fazla, mideden hemen sonra gelen duodenumda bulunur. Çünkü duodenumun aside karşı kendini koruma imkânı mide kadar değildir. Bunlarla beraber midede bilinmeyen ve bazen de bilinen etkenler sonucunda peptik ülserler teşekkül edebilir. Bunlar, daha çok midenin iç bölümünde husule gelirler. Akut veya kronik (süregen) yaralardır. Röntgen tetkikleriyle ve midenin içini gören fiberoskopi denilen modern âletlerle bu yaraları görmek ve tedâvi ile iyileşip iyileşmediklerini kontrol etmek, yara kenarlarından parça alarak yaranın habîs tabiatlı olup olmadığını mikroskop altında belirlemek imkânı daima mevcuttur.

Midede teşekkül eden peptik ülserlerin sebebini çok zaman bilemiyoruz. Bununla beraber aşağıdaki sebepler bu ülserlerin midede yerleşmelerine yol açabilirler:

1. Kortizon ve benzerleri; 2. Phenylbutazone denilen romatizma ilâçları; 3. Aspirin ve benzerleri; 4. Hipertansiyon tedâvisinde kullanılan reserpine; 5. Indomethacin; 6. Vücudun geniş yanıkları; 7. Beyin içi ameliyatları; 8. Gastrin husule getiren endoksin tümörler.

Mide peptik ülseri teşhisi, hastanın şkiâyeti ve hikâyesi ile kolaylıkla konabilir. Teşhis, röntgen ve gastroskopi ile kesinleştirilir. Hastalar, mide bölgesinde, yılın özellikle ilkbahar ve sonbahar aylarında gelip geçici ağrılardan şikâyet ederler. Bazen bulantı, kusma görülebilir.

Tedâvide esas: 1. Midenin her bakımdan istirahati sağlanır. Bu amaçla hastalara ilk zamanlar yalnız süt ve sütten yapılan yiyecekler verilir. Ekşiler, baharlar, biberler, turşular, alkol, sigara, çay, kahve yasak edilir.

2. Mide asidini karşılayıcı alkali ilâçlar verilir .

3. Fikrî ve bedenî istirahat uygulanır.

e. *Mide kanseri:* Mide kanseri mide-bağırsak kanalının en çok görülen kanserlerindendir. Genellike 40 yaşın üstündeki erkeklerde görülür. Hastalığın erken teşhisi erken bulgular az olduğu için kütle araştırmaları yapılmadıkça imkânsızdır. Erken teşhis konulabilmesi için aşağıdaki bulgulara önem verilmeli ve vakit geçirmeden doktorlara müracaat edilmelidir. Önem verilmesi uygun olan bulgu ve belirtiler:

1. 40 yaşının üstündeki bir kimsede kilo kaybı, karnın üst kısmında belli belirsiz bir ağrı, hazımsızlık, huzursuzluk, özellikle ete karşı iştahsızlık; 2. Derin kansızlık (anemi), dışkıda gizli kan bulunması; 3. Kronik atrofik gastritisin mevcudiyeti; 4. Gastrik ülser; 5. Mide suyunda serbest HCl asidin bulunmaması; 6. Midede selim tabiatlı tümörlerin bulunması.

Kesin teşhis, hastanın şikâyet ve hikâyesinin değerlendirilmesi, röntgen, fiberoskopik ve mide suyu tetkikleri ile konur.

Tedâvî: Tümörün mevcûdiyeti komşu organlara yayılmadan erken olarak farkına varılabilirse cerrahî olarak midenin alınması ile yapılabilir.

f. *Midenin selim tabiatlı tümörleri* (urları): Mide-bağırsak kanalının bütün kesimlerinde olduğu gibi, selim tabiatlı urlar midede de yerleşebilir. Bunlar adenoma, papilloma, leiomyoma, fibroma, hemofibroma, lipoma, hemangioma gibi tümörlerdir. Çok zaman tümörler ufaktır ve herhangi bir şikâyete sebep olamazlar. Röntgen tetkikinde de gözden kaçabilirler. Bu tümörlerin önemi,

1. Farkına varıldığı zaman tümörlerin selim tabiatlı olup olmadıklarının belirlenmesi;

2. Bu tümörlerin bir süre sonra kanserleşmelerinin mümkün olması;

3. Nadir olarak bazı bulgulara (örn. mide-bağırsak kanalında tıkanmaya) sebep olmalarındadır. Midenin selim tabiatlı urları ancak çok büyürlerse bazı bulgulara sebep olabilirler; hastalar mide bölgesinde dolgunluk, ağırlık hissederler, midenin üst ve alt kapılarında bulunurlarsa, tıkanıklığa ve sonunda kusmalara yol açabilirler. Nadir olarak kanama yapabilir ve dışkı katran gibi boyanabilir; kanama uzun süre devam ederse hastalarda kansızlık, bitkinlik, bayılmalar husule gelebilir.

Teşhis: Özellikle gastrofiberoskopi ile konur. Ufak tümörleri bu yöntemle sapından elektrik koterizasyonu ile kesmek ve çıkartmak mümkündür. Büyük tümörlerin ameliyatla çıkarılmaları daha uygundur. (E. Palabıyıkoğlu)

MİDHAT CEMAL (Biyogr.) : bk. KUNTAY.

MİDHAT PAŞA : bk. MİTHAT PAŞA.

MIDI, Aiguille du, Fransa'nın güney-doğusunda, Mont Blanc masifine bağlı sivri bir dağ. Yüksekliği 3 843 m'dir. Dünyanın en yüksek dağ demiryolu, Arve ovasının Chamonix şehrine yakın, 1 034 m yüksekliğinde bir noktasından başlar ve dağın tepesine erişir. (V. Örs)

MİDİ KANALI, Güney Fransa'da, Akdeniz'i Sevil de Naurouze'dan geçerek Garonne ırmağının vâdîsine bağlayan bir kanal. Uzunluğu 241 km'dir. Toulouse'den başlar, Lauragais'den geçer, Aude'un vâdîsini takib eder; Béziers ve Agde'den geçerek Tau gölcüğüne varır. P. Riquet tarafından 1666-1681 yılları arasında yapılmıştır. Bu kanala bazen Canal du Languedoc veya Canal des Deux-Mers (Languedoc veya 2 denizler kanalı) adı da verilir.

Burdan geçen ticaretin hacmi, buradaki tesviye havuzlarının yüksek sayısı (65), kanalın küçük kesiti ve demir yolunun rekabeti yüzünden nisbeten azdır. (V. Örs)

MİDİLLİ (Yunanca adı: Lesbos; türlü kaynaklarda geçmiş şekilleri: Mytilini, Mytilène, Mytilene, Metelino, Mètelin), Ege Denizi'nde, Yunanistan'a âit Asya adalarından biri. Yüzöl-

çümü 1 750 km^2 ve buradaki adaların en büyüğü olan bu ada, Türkiye'nin Edremit Körfezi'nin hemen ağzında ve Türkiye kıyılarından 7 km uzaklıktadır. Tabiî oluşumu ve coğrafî durumu bakımından Anadolu'nun bir parçası özelliğinde bulunan M. Adası, 155 000 nüfuslu, dağlık bir yerdir. En yüksek yeri, güney bölümünde, 940 m'yi bulur. Bu yüksek yer, Türkiye'nin Dikili kasabası karşısına düşer. Adanın kuzeyinde ve Ayvalık'ın karşısında ise, 838 m'yi bulan, dağlık bölüm bulunur. Adanın kıyıları küçük ölçüde girintili çıkıntılı olduğu gibi, iki körfezi de vardır (Kalonya ve Yero körfezleri).

M. Adası'nda Akdeniz iklimi vardır. Burada yazları kurak ve sıcak, kışlar yağmurlu ve serin geçer. Başlıca bitki örtüsü, Akdeniz bölgelerine uyan, maki bitki topluluğudur. Bunlar, çok yerde, sık yetişmiş, kısa boylu ve bu iklime uyan ağaç topluluklarıdır. Adada, orman özelliği gösteren, küçük koruluklar da vardır. Tarıma elverişli yerlerinde çiftçilik yapılır. Meyve ve sebze bahçeleri, bağlar, zeytinlikler çoktur. Adanın şarapları ve zeytinyağı tanınmıştır. Ada halkı, denizcilik ve balıkçılıkla da çok uğraşır. Adanın başlıca şehri (40 000 kadar nüfuslu) olan M. (şimdi Mitilini olarak geçmektedir), doğu kıyılarında olup, Türkiye kıyılarına 17 km uzaklıktadır. M. Adası, Limni adası ile birlikte, Yunanistan'ın Asya adaları eyâletinin üç ilinden biri ve en mühimidir .

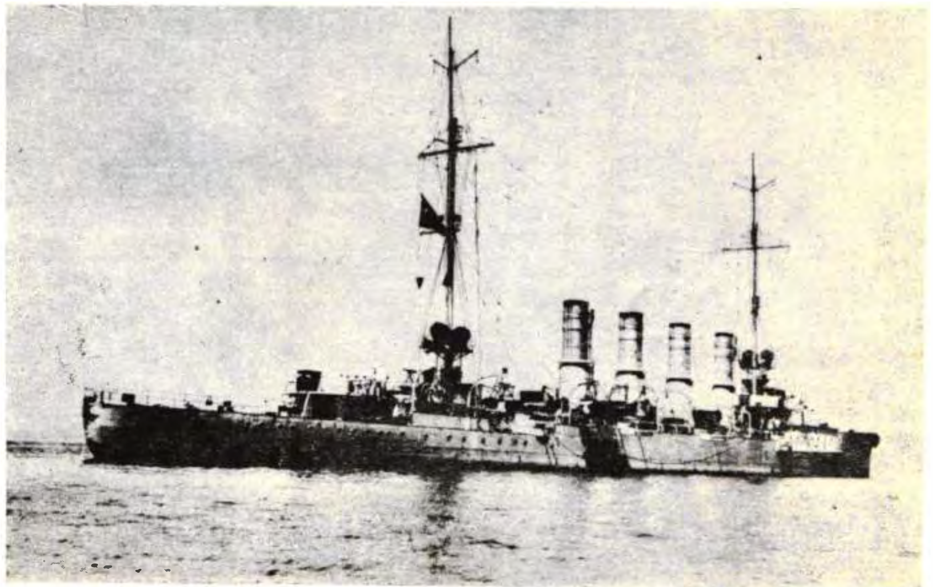
M. Adası, M. Ö. 3. ve 2. binde Küçük Asya medeniyet topluluğu içinde bulunmuş, daha sonra Grekler'in eline geçmiştir. 1462'de Osmanlı idâresine geçen ada, 1913'e kadar, 451 yıl Türkler'in idâresinde kalmış; bu tarihte, Balkan Harbi ile, Yunanistan'a geçmiştir. Osmanlı idâresinde ada, Tanzimât'tan önce, Kapdân-ı Deryâ tarafından yönetilen Akdeniz adaları (o zamanki deyimiyle: Cezâir-i Bahr-î Sefîd vilâyeti)'na bağlı bir sancak durumunda bulunmuştur. (R. İzbırak)

MİDİLLİ (en eski adı : Lesbos) (tarih) : Orta Çağ'da en büyük yerleşme merkezi olan Mytilene'e izâfeten ada bu isimle tanınmış ve Türkçeye de Midilli veya Midillü şeklinde geçmiştir. Arkeolojik araştırmalar, adanın çevreden gelen insanlar tarafından iskân edildiğini ortaya çıkarmıştır. Ege kıyılarından Samos (Sisam) adasından adaya gelip yerleşenler, burada Mytilene, Methymira, Pynha, Eressos ve Antissa gibi siteler kurdular. M. adasının siyasî tarihi ise Girit kralı Minos'un adayı zaptetmesi ile başlar. M. Ö. 1200'lerde Hellas'a yönelen Dor göçleri yüzünden yurtlarından ayrılan Akalar'dan bir kısmı da M. adasına geldiler. Mytilene merkez olmak üzere bütün siteleri birleştirerek adada tek bir yönetim kurdular. Sadece Methymira bağımsızlığını koruyabildi. Bundan sonra M.'nin öteki İonia siteleri gibi koloni faaliyetlerinde bulunduğu görülür. Çanakkale Boğazı üzerinde ve Trakya'da M. adasına bağlı koloniler kurulmuştur. Bu arada da, bir süre Fenikeli gemicilerin eline düştü. Daha sonra İon birliğinden Phokeia (Foça)'nın nüfûzu altında kalan M., İon birliğinin Lidya'ya karşı yürüttüğü savaşlara kuvvetleriyle katıldı. Ancak, Kroissos zamanında Lidya ile yapılan barışla, bu krallığın yüksek himâyesini kabûl etmiş oldu. M. Ö. 546'da Sardes düşünceye kadar Pers İmparatorluğu'nun hâkimiyetini kabûl etmeyen M., bundan sonra Persler'in Sardes Satraplığına bağlandı. Ancak, Med savaşlarında Pers hâkimiyetine baş kaldırarak öteki İonya siteleri gibi Delos konfederasyonuna katıldı. M.'nin bundan sonraki tarihi, çevresinde oluşan yüksek hegemonyaların hükmü altına girmekle geçmiştir. Önce, İskender İmparatorluğu'na bağlanan ada, M. Ö. 306'da Mısır'da teşekkül eden Ptolemaios devletinin bir parçası olmuş, sonra da Roma İmparatorluğu'na bağlanmıştı. 395'te bu imparatorluğun ikiye bölünüşünde Doğu (Bizans) imparatorlarının hissesine düştü. Bizans devrinde ada, Melanoudion Piskoposluğu'nca yönetilmekte idi. Dukas'a göre Melanoudion Mytilene şehrinin bir mahallesi sayılıyordu. Buranın eski Methmira/Molove olmak ihtimali vardır. Malazgirt savaşından kısa bir süre sonra Türkler'in Ege denizi kıyılarına inmeleri üzerine M., kendisini birdenbire sınır üzerinde bir kale olarak buldu. Aradan çok zaman geçmeden de İzmir Beyi Çaka Bey'in (b. bk.) hücûmu karşısında teslim oldu. M.'de ilk Türk hâkimiyeti kısa sürmüştür. Çaka Bey'in öldürülmesi üzerine M. de tekrar Bizans İmparatorluğu'na bağlandı. IV. Haçlı seferleri sonunda Venedikliler'in işgaline uğrayan ada, 1335'te İmparator V. İohannes Paleologos tarafından kızkardeşi Maria'nın cihâzı olarak Cenevizli Francesko Gattilusio'ya verildi. Böylece adada yarı bağımsız bir dukalık kurulmuş oldu. Gattilusio âilesi M.'de bir yüzyıl kadar hâkim olmuştur. Osmanlı baskısı karşısında 1451'den itibaren yılda 3000 duka altını haraç vermekle bu devletin haraçgüzârı olan dukalar, Mahmud Paşa-yı Velî'nin (b. bk.) 1456'daki Ege adaları fütûhâtından yıllık haracı arttırmak ve haraçla birlikte bazı armağanlar da sunmak suretiyle kurtulmuşlardı. Ancak, İtalya'dan kopup gelen korsanların yatakladıkları bir ada olmak durumu devam ettiğinden, M.'nin fethine karar veren Fâtih, müsâit bir zaman gözlüyordu. Bu sırada M. kontu Domenico, kardeşi Niccolo tarafından ıskaat edilerek öldürülünce, Fâtih himâyesinde olan kontun öcünü almak üzere M.'nin fethine girişti. 1462'de kendisi karadan Ayazmend'e geldiği gibi Mahmud Paşa komutasındaki Osmanlı donanması da adaya asker çıkardı. Kale, aman ile teslîm olmadığından, 27 gün süren bir kuşatmadan sonra hücumla feth edildi. Fetihten sonra adanın tahriri yapılarak bir kısım gençler devşirildi. Ada halkına aman verilerek varlıklıları ve zanaatkârları İstanbul'a iskân edildi. M. kalesi onarılarak burada Fâtih adına bir de Fethiye camii inşâ edildi. 1464'te bir Venedik filosunun adayı geri almak teşebbüsü ise bir sonuç vermedi. II. Bâyezîd zamanında açılan Venedik savaşında Venedik donanması 1474'te adaya bir baskın yaptı. 1501 yılında ise Venedik'lilere yardıma gelen 200 gemilik Fransız filosunun adaya asker dökmesi üzerine Manisa sancakbeyi Şehzâde Korkut, Karesi sancakbeyini de yanına alarak süratle Ayazmend iskelesine erişti. Donanmay-ı hümâyûnla Hersekoğlu Ahmed Paşa'nın ve karadan Anadolu beylerbeyi Sinan Paşa'nın gelmelerini beklemeden bir gece baskını ile Fransız kuvvetlerine saldırdı. Bu çarpışmada Şehzâde'nin Silâhdârlar ağası şehit düştü ise de düşman kuvvetleri püskürtüldü. Bu sırada Osmanlı donanmasının yaklaşmakta olduğunu karakol gemileriyle haber alan Fransız amirali Ravenstein M.'den çekilmek zorunda kaldı. Ahmed Paşa kalenin harap olan duvarlarını ve burçlarını onarmaya girişti. Sinan Paşa da onarım için gerekli malzemeyi Anadolu'dan sağladı. Osmanlı İmparatorluğu'nda Deryâ kalemine (Cezâyir veya Kapudan Paşa eyâleti) bağlı bir sancak olarak örgütlenmişti. Sancakbeyi, kale dizdârı, topçubaşı, liman hocası, alaybeyi gibi sancağı yönetenler yanında ada 4 zeâmet ve 83 tîmâra bölünmüştü. Sancakbeyi bir gemi donatacak hâslara sahip bulunuyordu. Bu görevlere ise Kapudan Paşa inhâsı ile tâyinler yapılırdı. Mukataa vb. gelirleri, hizmet berâtlarının hesapları, Anadolu Mukataacı-i Sânîsi tarafından tutulurdu. Ada Midilli, Molove ve Ayazmend (Altınova) kadılıklarına ayrılmıştı. M. kazâsı eşrâf kuzâta mahsus kazâlardan biri olup, günde 3500 akçelik mevleviyet idi.

Rütbe-i Çelebî veya Sitte kadılıkları arasında bulunuyordu. M. adası Osmanlı donanmasının yataklarından biri olup, Sancakbeyi, Bey gemisi ile Kapudan Paşa maiyyetinde sefere eşerdi. Ayrıca adada M. ve Molove limanlarında birer gemi tezgâhı vardı. Donanma için yapılan gemilerin keresteleri ada ormanlarından ve Kaz dağından getirilirdi. Adadan çıkartılan zift ve katran öteki tersanelere de gönderilmekte idi. M. tezgâhlarında 1790 yılına kadar kalyon, pereme, çektiri v.b. gemi inşaatı yapılagelmiştir. M. Adası ayrıca bir sürgün yeri olarak da kullanılmış, İstanbul'dan uzaklaştırılan siyasîlere melce olmuştur. Bundan başka Molove kazâsı zaman zaman Mevâlî'ye arpalık olarak da verilmiştir.

Tanzimattan sonra vilâyetlerin tensikinde M., Cezâyir-i Bahr-i Sefîd eyâletine bağlı bir sancak olarak yeniden örgütlenmiştir. Sancağın Midilli, Molove, Pilemar ve Yunt adaları olmak üzere dört kazâsı vardı. II. Abdülhamid devrinde 1901'de yalnız Fransa, 1905'te ise Almanya dışındaki 5 büyük Avrupa devleti M. adasını donanmaları ile abluka ettiler. Bâb-ı Âlî bu düşmanca gösteri karşısında fazla mukavemet edemeyerek Fransa'nın istediği imtiyazları ve 5 Avrupa'lı devletin Makedonya'da malî denetim isteklerini yerine getirmek zorunda kaldı. 1912 Balkan Savaşında Yunanlılar, kasım ayında adaya asker çıkartarak ocak 1913'te adanın işgalini tamamladılar. Londra konferansında Osmanlı murahhaslarının bütün itirazlarına rağmen Büyük devletlerin tazyikıyle ada, Yunan hükûmetine bırakıldı. Lozan anlaşmasının ekleri gereğince adada yaşayan 14 000 kadar Türk, Anadolu Rumları'na karşılık Türkiye'ye getirilmekle M. adası üzerindeki Türk varlığı sona ermiş oldu. Yunan idâresinde M. nomosu Mütilini, Metymma, Plomarion esarkhosluklarına ayrılmakta, ayrıca Bozbaba (Aios Evastratios) ile Limni adaları da idârî bakımdan M.'ye bağlı bulunmaktadır. (İ. Parmaksızoğlu)

MİDİLLİ KRUVAZÖRÜ, Almanya İmparatorluğu'nun Pomeranya eyâletinde bir ticaret ve sanayî şehri olan ve bugün Polonya devleti topraklarında bulunan Stettin limanının Vulkan Werft inşaat tezgâhlarında, Alman bahriyesi için 1910 yılında inşâsına başlanıp 16 mayıs 1911'de kızaktan indirilerek 1912 yılında Breslau adı ile Alman bahriyesine katılan 4 550 tonluk hafif kruvazör. Boyu 136 m, genişliği 13.57 m, çektiği us 5 m olan kruvazör, 33 482 beygir kuvvetindeki makineleri ile saatte 27.5 mil sürat yapardı. 12 adet 10.5 cm'lik 45 çapında top, 4 adet makineli tüfek, ve iki torpito kovanı taşırdı (baş ve kıç topları 1915 yılında çıkarılmış, yerlerine 15 cm'lik top monte edilmişti). 5 cm kalınlığında ince bir zırh güvertesi, bordasında da 6.3 ilâ 10 cm kalınlığında bir zırh kuşak bulunuyordu. Personeli, subay, astsubay ve er olarak, savaş zamanında, 385 kişi idi. Geminin tecrübeleri Baltık denizinde yapıldı ve Almanya'nın Baltık filosuna katıldı. 1912 Balkan Savaşı'nda Rumeli'deki Türk ordusunun çözülmesi ve Çatalca savunma hattına kadar geri çekilmesi üzerine İstanbul'un Bulgar ordusu tarafından zabt edilmesi tehlikesi başgösterince, Osmanlı İmparatorluğu hükûmeti, yabancı büyük devletlerin kendi teb'alarını korumaları için İstanbul'a savaş gemileri göndermelerine müsâade etti. Berlin andlaşmasını imza etmiş olan devletler, İstanbul limanına savaş gemileri göndermeğe başladılar. Alman İmparatorluğu da 1 ekim 1912 tarihinde Akdeniz'deki Alman menfaatlerini korumak üzere, Akdeniz tümenini teşkil etti ve bu tümene Goeben muharebe kruvazörü ile Breslau hafif kruvazörünü memur etti. Her iki gemi, 5 ve 6 ekim 1912 tarihlerinde Akdeniz'e gitmek üzere Almanya'dan ayrıldılar. 23 ekim 1912'de Akdeniz Alman Tümeni Komutanlığı'na atanan Amiral Souchon, Avusturya'nın Triyeste limanında Goeben gemisine komutanlık forsunu çekti. Goeben gemisi, kasım 1912'de İstanbul'a geldi. Breslau ise İskenderiye limanına ve sonra da Adriyatik denizine gönderildi. Balkan Savaşı'nın Osmanlı İmparatorluğu'nca kayb edilmesinden sonra, uzun zamandan beri özgürlüğü için mücadele etmekte olan Arnavutluk, 29 temmuz 1913'te altı büyük devletin kefâletinde tarafsız ve verâset sistemine dayanan bir prenslik hâline getirildi. Devletin başına 24 ocak 1914 tarihinde Alman prenslerinden Wied prensi Wilhelm getirilmişti. 1914 mayısında Arnavutluk'ta prense karşı ayaklanma meydana geldiğinden, büyük devletler prensi korumak üzere Draç limanına savaş gemileri, karaya da askerî müfrezeler gönderdiler. Alman hükûmeti de Arnavutluk prensinin sarayını ve Alman sefârethânesini emniyet ve muhâfaza altında tutmak üzere Akdeniz Tümeni'nden Breslau kruvazörünü Draç limanına gönderdi. Avrupa'daki siyasî havanın gerginleştiği ve savaş ihtimallerinin kuvvetlendiği ağustos ayına kadar Breslau, Draç limanındaki görevine devam etti. Temmuz 1914 sonlarında Breslau kruvazörü İtalya'nın Brindisi limanına hareket emri aldı; 1 ağustos 1914'te komutan gemisi Goeben ile birleşerek 2 ağustosta Messina limanına girdi. Alman Akdeniz Tümeni Komutanlığı, burada Rusya'ya karşı savaşın başladığı telsizini aldı ve gemilere savaşa hazır ol emrini verdi. Breslau, aldığı emir gereğince, 2-3 ağustos gecesi

MİDİLLİ KRUVAZÖRÜ

Messina limanından çıktı ve Amiral Souchon'dan aldığı tâlîmât gereğince Cezâyir'den Fransa'ya gönderilecek askerlerin gemilere bindirildiği Bone limanı önüne geldi ve 4 ağustos sabahı liman tesislerini bombardıman etti. Buradan batı rotasiyle uzaklaştı. Daha sonra rotasını değiştirerek doğuya doğru yol aldı. Amiral Souchon, 4 ağustos 1914'te Almanya'dan: "3 ağustosta Türkiye ile bir askerî ittifak yapılmıştır; Goeben ile Breslau İstanbul'a gönderilmelidir" emrini aldı. Breslau kruvazörü, komutan gemisi ile birlikte şaşırtıcı rotalarla İngiliz filosunun takibinden kurtularak 10 ağustos 1914'te Seddübahir önüne vardı ve her iki gemi burada Türk bahriyesinin Musul muhribi tarafından kılavuzlanarak boğazdan içeri sokuldu. Gemiler, saat 19.35'te Çanakkale önüne demirlediler. Türkiye'ye gelmiş bulunan bu iki Alman savaş gemisinin uluslararası usullere göre ya silâhlarından tecrîd edilmeleri veya belli bir süre sonra Türk kara sularını terk etmeleri gerekiyordu. Osmanlı İmparatorluğu hükûmeti, bu iki geminin 80 milyon mark mukabilinde satın alındığını ve gemilerin Türk donanmasına katılacaklarını ilân etti. Her iki gemi, 13 ağustosta Çanakkale'den Erdek limanına ve 14 ağustosta da Tuzla limanına demirlediler. 16 ağustosta Goeben gemisine, Yavuz Sultan Selîm (b. bk.) ve Breslau gemisine de Midilli isimleri verildi. Gemilere Türk bayrağı çekildi. 6 eylül 1914 tarihinde Amiral Souchon, Türk donanması birinci komutanlığına atandı. Her iki gemiye, çekirdek personel olarak, birkısım Türk subay ve erleri verildi. M. K.'ne Alman deniz yarbayı Kettner komuta ediyor, geminin tekmil Alman personeli başlarına fes giyinmiş olarak gemideki görevlerine devam ediyorlardı. Gemiye Türk bayrağı çekildikten sonra kıdemli yüzbaşı Üsküdarlı Ahmed Hüsâmeddin bey topçu subayı yardımcılığına, asteğmen Necâtî Bey bölük subaylığı yardımcılığına, makine binbaşısı Balatlı Mehmed Nuri bey de baş çarkcı yardımcılığına atandılar. Daha sonraları hem gemiyi öğrenmek ve hem de, ilerde Alman personeli ayrıldığı takdirde, geminin faal durumunu koruyabilmek üzere başka subaylar ve erler de bu gemide görev aldılar. M. K., yeni Türk donanma komutanının emrinde ve Türk donanmasının diğer gemileri ile birlikte Marmara denizinde çok sıkı bir eğitim yapmağa başladı. 17 eylül 1914 günü bütün donanma İstanbul halkının önünde bir geçit resmi yaptı. Halk, dört bacası, nârin teknesi ve çok güzel görünüşü olan bu yeni kruvazörü hayranlıkla seyretti ve büyük bir coşkunlukla alkışladı.

Marmara denizindeki eğitimlerini tamamlayan donanma evvelâ bir kaç gemi ile, daha sonra da toplu bir halde Karadeniz'e çıkarak açık deniz ve büyük topları ile atış eğitimine devam etti. Nihayet, 29 ekim 1914 günü Karadeniz vak'ası ile (b. bk.) Osmanlı İmparatorluğu I. Dünya Savaşı'na girdi. Yeniliği, sür'atinin fazlalığı itibariyle diğer Türk kruvazörlerinden daha üstün durumda olan M. K., I. Dünya Savaşı'nda çok çeşitli ve önemli görevler aldı ve birçok başarılı savaşlar yaptı. M., Karadeniz vak'asında 28 - 29 ekim 1914 gecesi Kerç boğazına doğru seyretti ve boğaz açığına 60 mayın dökerek burada bir mânia vücûda getirdi. Bir süre sonra bu mâniada bir Rus ticaret gemisi battı. M., mayınlarını döktükten sonra yoluna devam ederek Novrosiski limanı önüne geldi ve burada Berk-ı Satvet torpito kruvazörü ile buluştu. Her iki gemi beraberce saat 10.50'den 12.40'a kadar petrol depolarını, tahıl anbarlarını, çimento fabrikasını, liman tesislerini ve limanda bulunan gemileri bombardıman ettiler. M., 1 kasım 1914 günü İstanbul'a döndü. Karadeniz vak'asından sonra Rus kıt'alarının Kafkas cephesinde Osmanlı ordusuna karşı harekete geçmesi üzerine, Samsun mıntıkasında bulunan 10. kolordunun Trabzon'a nakline karar verildi. Buradaki kıt'aların denizden yapılacak nakliyatına Rus donanmasının tecavüzünün önlenmesi görevi de M. ve Hamidiye kruvazörlerine (b. bk.) verildi. 5 ve 6 kasım 1914 tarihlerinde Ordu ve Giresun limanlarından Millet ve Akdeniz vapurlarına bindirilmiş olan birlikler, selâmetle Trabzon limanına nakledildiler. Donanma komutanlığı, 6 kasım günü Rus donanmasının Zonguldak ve Kozlu mıntıkasına yapmış olduğu bombardımana mukabele etmek üzere M. K.'nün Poti limanını bombardıman etmesini emretti. M. K., 7 Kasım 1914 sabahı Poti limanı önüne geldi ve uzak mesafeden liman tesislerini, maçunaları, rıhtımları, anbarları, fener kulesini ve eski kaleyi bombardıman etti. Ruslar'ın kıyıdan yaptıkları mukabil atışta bir mermi M. K.'nün bayrağına isâbet etti ve bayrağı yırttı. Gemide başka bir hasar olmadı. Bu görevden sonra İstanbul'a dönmeye karar verildi ise de donanma komutanlığından, doğuya yapılacak nakliyatın himâyesi için, denizde kalması emri alındı. 10 Kasım'da M. ve Hamidiye kruvazörleri Ordu limanından Akdeniz, Ünye limanından Millet vapurlarına bindirilmiş olan 400 at ve 5 000 kişilik kuvveti himâye ederek selâmetle Trabzon'a naklettiler. M. K. ve nakliyeler, 13 Kasım'da İstanbul'a döndüler. 17 Kasım 1914'te beş zırhlı, iki kruvazör ve 12 torpitobottan müteşekkil bir Rus filosu, Trabzon şehrini bombardıman etti. Bu arada düşman kuvvetinin Batı Karadeniz'e doğru seyretmekte olduğu rapor edildi. M. K., Yavuz, Hamidiye, Peyk-i Şevket gemileri ile birlikte Rus filosunu karşılamak üzere hareket emri aldı. M. K., 18 Kasım 1914 sabahı Sinop önlerinde bulunmak, düşmanı keşif ve onunla temas muhafazası yapmak üzere İstanbul'dan hareket etti. Boğazdan çıkan gemiler, Rus filosunun Giresun önlerinde göründüğü ve buradan kuzey istikametinde uzaklaştığı raporunu aldılar. Bunun üzerine Yavuz ve M. K. gemileri Ruslar'ı Sivastopol rotası üzerinde yakalamak üzere Kırım istikametinde rota değiştirdiler. 18 Kasım 1914'te M. K., Rus filosunu havanın sisli ve puslu olmasına rağmen gördü ve komutan gemisine rapor etti. Kötü hava şartları içinde iki kuvvet arasında kısa bir savaş ve topçu düellosu oldu. Her iki taraf da biribirlerine isabetler sağladı ise de, Ruslar sisler arasında gözden kaybolup Sivastopol limanına girdiler. 1914 yılı Kasım ayı sonunda savaş malzemesi, araba ve erzak yüklü bir gemi kafilesinin Trabzon'a nakli için M. K. ve Hamidiye gemileri himâye görevi aldılar. 30 Kasım 1914'te denize açıldılar. M. K. Rus gemilerini aramak üzere kıyıdan açık bir mesafeden, Hamidiye kruvazörü ise M. K.'nin muayyen bir mesâfe sancak tarafında takip ederek Trabzon'a kadar hâdisesiz seyrettiler ve nakliyeler selâmetle Trabzon'a ulaştı. Gemiler boşalıncaya kadar M. K. Trabzon açıklarında keşif ve emniyet seyri yaptı. Hamidiye ise Ordu ve Samsun limanlarına kadar ilerleyerek kıyı keşfinde bulundu. Gemiler, bu görevi başarı ile bitirerek 3 Aralık 1914'te boğazdan içeri girdiler.

Osmanlı genel karargâhı, aralık ayı başlarında, bir miktar Türk süvarisinin Akkerman kıyılarında karaya çıkarılmasını ve demiryolu köprüsünün tahrib edilmesini planladı. Bu maksatla Rusça'yı iyi bilen süvari mülâzım-ı evveli (üsteğmen) Hüseyin Bey komutasında 24 Türk süvarisi hazırlandı ve kısa bir eğitimden sonra fedâîler, Zafer isimli küçük bir vapura bindirildiler. Bu vapur, atları kıyıya çıkaracak, mavnalar da yedeğinde olmak üzere Karadeniz'e çıkarıldı. Bu müfrezeyi himâye görevi de M. K.'ne verildi. M. K., Zafer

vapurunu Tuna nehri ağzındaki Yılan adasına kadar birlikte götürdü ve burada serbest bıraktı. Zafer vapuru, plan gereğince müfrezeyi emredilen yere çıkardı. Müfreze, kıyıya ayak basınca orada bulunan bir kaç Rus'u esîr aldı ve Zafer vapuruna gönderdi. Zafer vapuru, esirlerle İstanbul'a döndü.

M. K. Yılan adasından sonra Kırım istikametinde seyretti; fakat, burada bir Rus uçağı tarafından keşfedildi. Bu uçak, M. K.'nün uçaksavar atışı karşısında gemiden uzaklaştı. M .K. Kırım kıyılarında Rus gemilerine tesâdüf etmediğinden İstanbul'a döndü. M. K. 24 Aralık'ta tekrar Karadeniz'e çıktı. Gece ışıkları karartılmış bir gemi gördü, bu gemiyi ışıldağı ile aydınlattı. Geminin bir Rus nakliyesi olduğunu anladı ve derhal top atışına başladı, bir çok isâbet alan gemi durdu; bir tarafına yattı ve battı. Sabaha karşı 06.50 de bir Rus vapuru daha gördü. Bu gemiye işâretle, durmasını ve bayrağını göstermesini bildirdi. Gemi durdu ve Rus ticaret bandırasını çekti. Teslim olmak ve M. K.'nün mermileri ile batmak istemeyen bu gemi, bir tahrip kalıbı patlattı ve kinistin valflarını açarak su almağa başladı ve kendisini batırdı. Filikaları ile gemiden ayrılan personeli M. K. tarafından güverteye alındı. Filikalara yetişememiş ve boğulmakta olan bir kişi de M. K.'nün deniz filikası tarafından kurtarıldı. Yapılan soruşturmada bu geminin savaşın başlaması üzerine Rus limanında bulunduğu sırada müsâdere edilen Almanya'nın Levante Liniye Kumpanyası'na âit Athos vapuru olduğu, taş yüklü olarak Zonguldak limanının ağzında batırılmak suretiyle limanı kapatmak üzere denize çıkarılmış olduğu anlaşıldı. Gece batırılan vapurun da aynı maksatla içi taş yüklü olarak Zonguldak'a gitmekte olan Oleg adlı Rus gemisi olduğu öğrenildi. Her iki gemi de Rus donanmasının himâyesinde Türk sularına kadar getirilmişler ise de M. K.'nün kurbânı olmaktan kurtarılamamışlardı. Bu iki geminin batırılması ile Zonguldak limanının kapatılmasının önüne geçilmiş ve limanın kömür nakliyatına açık kalması sağlanmış oldu. Yoluna devam eden M. K. aynı gün Rus ana kuvvetini gördü. 5 zırhlı, 2 kruvazör ve 4 muhripten ibâret olan bu kuvvetin yerini derhâl Karadeniz'in doğusunda bulunan komutan gemisine rapor etti. M. K. öğle vaktine kadar bu kuvvetle temâsı muhâfaza etti. Rus muhripleri, M. K.'ne sokularak ateş açtılar. M. K. bu atışlara derhal mukabele etti ve muhripleri uzaklaştırdı. Bu defa Rus kruvazörleri M. K.'ne yaklaşmağa ve ateş etmeğe başladılar. Ancak, düşman ana kuvveti M. K.'ne yaklaşmayı tehlikeli bulduğu için bundan faydalanan M. K. de savaşı keserek sür'atini arttırdı ve bu alanı terk etti. Ertesi sabah ortalık ağardığı zaman Ruslar'ın da çekilmiş oldukları anlaşıldı. 25 Aralık 1914 sabahı Kırım kıyıları görüldüğü sırada, Rus muhriplerinin dumanları da M. K. tarafından görüldü. M. K. uzak mesafeden bu muhriplere ateş açtı. Saat 08.30'da Rus ana kuvveti göründü. Rus zırhlıları 08.52'de M. K.'ne ateş açtılar. Mesâfe uzak olduğundan mermiler evvelâ çok uzağa düşüyordu, sonraları birkaç yüz m yakına düşmeğe başladılar. M. K.'nün mukabil atışları sırasında Ruslar'ın komutan gemisi Yestafi zırhlısının baş tarafına bir mermi isâbet etti. Rus donanması bir süre sonra M. K.'nün tâkîbinden vazgeçti ve Sivastopol limanına girdi. M. K. buradan tekrar Anadolu kıyılarına indi ve 28 aralıkta İstanbul'a geldi. 2 Ocak 1915'te M. K., Hamidiye ve Berk-ı Satvet gemileri, Zonguldak'a top ve erât götürecek olan Yeşilırmak vapurunu himâye maksadı ile boğazdan çıktılar. Mayınlı bölgeden geçerken Berk-ı Satvet bir Rus mayınına çarptı. Yeşilırmak vapuru da geri döndü. Hamidiye kruvazörü bölgedeki mayın tarayıcıların muhâfazaları için bir süre boğaz önünde kaldı. M. K. ise Anadolu kıyılarında düşman aramak üzere doğu istikametinde seyrine devam etti. Ereğli ve Zonguldak limanlarına uğradı. Zonguldak'ta büyük tezahürat ile karşılandı. Doğu sınırına kadar gitti ve düşman gemisi aradı. Sınırda bir Rus karakolunu bombardıman ve tahrîb etti. Buradan kuzeye, Rus kıyılarına rota verdi ve keşif seyrine devam etti. 6 Ocak 1915'te Kerç boğazı önlerinde Hamidiye kruvazörü ile buluştu. Gece her iki gemi birdenbire Ruslar'ın topçu atışına mâruz kaldılar ve hemen mukabelede bulundular. Kruvazörler karanlıkta Rus donanmasının içine düşmüşlerdi. Zifirî karanlık her iki gemiye de yardımcı oldu ve sür'atlerini arttırarak bu alandan uzaklaştılar ve boğaza avdet ettiler. Batum limanında üslenmiş olan Rus hafif kuvvetlerinin Hopa kıyılarına hemen her gün yapmakta oldukları bombardımanlar üzerine M. ve Hamidiye gemilerinin hem Rus deniz ticâretini önlemek ve hem de Rus bombardımanlarına mânî olmak üzere Doğu Karadenize gönderilmelerine karar verildi. İki gemi, 24 Ocak 1915'te boğazdan Karadenize çıktı. Her ikisi de Rus hafif kuvvetlerinin ve ticâret gemilerini arayarak, Rus kıyılarına elli mil kadar yaklaştıktan sonra, M. Hopa'ya Hamidiye de Sinob'a doğru seyr etmeye başladılar. M. K., 26 ocak günü Batum önlerinde Rus muhripleri ile karşılaştı ve derhal ateş açtı. Rus muhripleri mukabil ateş açmayarak hemen Rus istihkâmlarının atış menzili içine doğru uzaklaştılar. 27 Ocak 1915 günü M., Hamidiye ile buluştuğu sırada, Rus donanması da doğu istikametinde belirdi. Rus kruvazörleri derhal Türk kruvazörlerine hücûma geçti. Hamidiye kruvazörünün sür'atinin azlığı M. K.'nün Ruslar'dan uzaklaşmasına engel oluyordu. Bu sebeble M. K., Ruslar'la Hamidiye'nin arasında kalmak ve Ruslar'ı kendi üzerine çekmek üzere manevra yaptı. Aradaki mesafe çok olmakla birlikte Ruslar'ın sür'atleri Hamidiye'den üstün olduğundan, karanlık basmadan önce Türk kruvazörlerinin Rus atışlarından kurtulması çok zordu. Her iki Türk kruvazörü de son sür'atle batıya doğru çekilmeye devam ettiler. Durumun çok tehlikeli olduğu donanma komutanlığına rapor edildi. Komutan gemisi Yavuz, M. K.'nün bu telsizini alınca harekete geçti ve boğazdan Karadeniz'e çıktı. Türk telsiz muhâberâtının sıklaşması Yavuz'un kruvazörlerin imdâdına gelmekte olduğunu Ruslar'a anlatmış olacak ki yapmakta oldukları tâkipten vazgeçtiler. İki kruvazör de üstün düşman kuvvetleri ile savaşmak durumundan kurtuldular. 4 Şubat 1915'te M. K. Batum'da üslenmiş ve sık sık Trabzon kıyılarını bombardıman eden Rus muhripleri ile savaşmak ve Rus ana kuvvetinin yerini tesbit ederek komutan gemisine bildirmek üzere tekrar denize çıktı. 6 Şubat günü Batum önlerinde dört Rus muhribini gördü. Mesâfe oldukça uzak olmasına rağmen, bu muhriplere ateş açtı. Rus muhripleri M. K.'nün atışa başlaması üzerine yol değiştirerek ve sür'at arttırarak Batum limanına girdiler. Biraz sonra kıyıya yaklaşmış olan M. K. üzerine Batum kıyı istihkâmları ateş açtı. M. K. savaşacak düşman gemisi bulamayınca Anadolu kıyılarına doğru rota değiştirdi ve buralarda düşman gemisi aramağa başladı. Trabzon önlerine kadar geldi. Hiç bir düşman gemisine rastlamadı. Buradan kuzey batı istikametine rota verdi. Saat 20.30'da bir Rus kruvazörünü gördü, rota değiştirerek ve sür'at arttırarak bu gemiden uzaklaştı. Telsizi ile Rus kruvazörünün vermekte olduğu keşif raporunu bozmağa çalıştı. Rus ana kuvvetini aramak üzere değişik rotalarla seyretti. 8 Şubat 1915'te Yalta limanını bombardıman etti. Bir

vapur ve iki yelkenli gemi batırdı. Buradan İstanbul'a döndü.

Onarıma alındı. Bu onarım 2 Mart 1915 tarihinde bitti. Sinop limanına telsiz istasyonu malzemesi götürmek, Türkiye kıyılarında bayrak göstermek ve Köstence ile Odesa arasındaki düşman nakliyatına hücum etmek üzere 5 Mart 1915'te tekrar Karadeniz'e çıktı. Telsiz istasyonu malzemesini Sinop limanına bıraktıktan sonra Tuna nehri ağzına doğru yol aldı. Düşmanın muhtemel seyir yolları üzerinde keşif seyri yaparken, Yavuz'dan Rus donanmasının boğaz açığında bulunduğunu, Hamidiye kruvazörü ile muhriplerin kendisini karşılamak üzere 9 Mart 1915 günü saat 06.00'dan itibaren boğaz açığında bulunacakları telsizini aldı. Düşman nakliyat yolu üzerindeki harekâtını yarıda bırakarak boğaza döndü. Ruslar'ın Ereğli ve Zonguldak limanlarını bombardıman etmeleri, Karadeniz ve bu bölge halkı üzerinde kötü bir etki bırakmıştı. Karadeniz hâkimiyetinin Ruslar'da olmadığını göstermek üzere donanma komutanlığınca bir kısım donanma gemilerinin Rusya kıyılarına akın yapmaları planlandı. Bu maksatla M. K., muhriplerle birlikte 16 Mart 1915'te Karadeniz'e açıldı. Türk gemilerinin Zonguldak'a varışlarında, halk, gemileri büyük bir sevinç ile karşıladı; tezâhürât yaptı. Gemiler, burada kömür ikmâli yaptılar ve Kırım kıyılarına doğru hareket ettiler. 18 Mart 1915'te Kefe (Feodosya) M. K. tarafından bombardıman edildi. Dönüşünde sis ve pus arasında Kagul sınıfı iki Rus kruvazörü görüldü. M. K. sür'atle bunlardan uzaklaşmak üzere manevra yaptı. Rus kruvazörleri uzak mesâfeden atışa başladılarsa da isâbet sağlayamadılar. M. K. mesâfenin fazlalığı dolayısı ile Ruslar'a ateş açmadı. Bir süre sonra Rus kruvazörleri gözden kayboldular. Bu sırada M. K., donanma komutanlığından muhriplerin boğaza gönderilmesi ve kruvazörün Köstence limanı önüne giderek bayrak göstermesi emrini aldı. 19 Mart'ta Köstence önüne vardı ve yarım saat süre ile kıç direği gizinde büyük bir Türk bayrağı çekilmiş olarak kıyıya yakın bir mesafeden seyretti; bu nümâyişten sonra yüksek sür'atle kuzeye, Rusya kıyılarına doğru yol aldı. Daha sonra rota değiştirerek boğaza doğru seyre başladı. Boğaza yaklaşırken evvelâ bir Rus denizaltı gemisini, daha sonra da iki Rus kruvazörünü gördü. Hava, boğaz açığında yağmurlu ve puslu idi. Rus kruvazörleri uzak mesafeden M. K.'ne ateş açtılarsa da isâbet sağlayamadılar. M. K. boğazdan içeri girdi. Mecidiye kruvazörü (b. bk.)'nün kaybı ile neticelenen 2 Nisan 1915 harekâtında, M. K., Yavuz gemisi ile birlikte Odesa akınına katılan savaş gemilerine destek görevi yapmak üzere Sivastopol önünde bulunma emrini aldı. 1 Nisan 1915'te doğruca Sinop'a gitti. Buraya bir kısım telsiz malzemesi bıraktı ve kuzey - batı rotası ile Yavuz'la birleşme noktasına yol aldı. Komutan gemisi ile 2 Nisan günü saat 18.00'de birleşti. Her iki gemi birlikte yollarına devam ederek Sivastopol önlerine vardılar. Saat 07.00 sıralarında kıyı tarafında beş gemi dumanı gördüler. Komutan gemisi buradan Odesa önündeki Türk gemilerine Ruslar tarafından işitilecek şekilde telsizler göndermeğe başladı. M. K. ve Yavuz gemileri birlikte batı istikametinde seyr ederlerken saat 08.15'te iki Rus vapuru gördüler. Bu gemilerden şeker yüklü 2 000 tonluk Providente personeli alındıktan sonra M. K. tarafından batırıldı. Bu sırada doğu tarafından bir Rus kruvazörü göründü. Bu kruvazör, Yavuz'u görünce geri döndü ve gözden kayboldu. Saat 11.30'da İstanbul boğazına doğru seyre başladığı sırada, düşman donanması göründü. Saat 13.30'da iki düşman zırhlısı M. K. üzerine ateş açtı. Mermiler kruvazöre yakın düşmekle beraber isabet almadı. Saat 15.00'te düşman ana kuvveti alandan çekildi. Rus kruvazörleri Türk gemilerini tâkîbe başladılar. Ruslar'ın maksadı, gece muhriblerle Yavuz ve M.'ye torpito hücumu yapmak idi. Saat 20.41'de Rus muhripleri M. K.'ne yaklaştılar. Kruvazörün top atşı ile karşılaştılar. Rus muhripleri bu hücumlarında mermi isabeti almalarına rağmen torpito atmayı başardılar. Ancak, torpito izleri M. K.'nün gözcüleri tarafından zamanında görüldü ve yapılan güzel bir kaçınma manevrası ile torpitolardan sakınıldı. M. K. değişik rotalarla seyr ederek Ruslar'dan uzaklaştı ve 4 nisan günü boğazdan içeri girdi. Bir Rus filosunun altı mayın arayıcı gemi ile birlikte İstanbul boğazının önünde görülmesi üzerine, donanma komutanlığı, düşman gemilerine karşı harekete geçilmek, düşman ticaretini zedelemek ve düşman kıyılarında heyecan yaratmak maksadı ile Yavuz, M. K. ve Hamidiye gemileri ile Karadeniz'e çıkmağa karar verdi. Gemiler, 6 mayıs 1915 günü Karadeniz'e çıktılar. M. K.'ne 30 derece boylamın batı tarafında keşif yapma ve 7 mayıs 1915 günü saat 14.00'te buluşma yerinde bulunması emr edilmişti. 6 mayısta yapılan keşif seyrinde düşman donanmasına rastlanamadı. Hamidiye, Zonguldak'a gitti ve kömür ikmâli yaptı. M. K.'ne Romanya kıyılarında dolaşarak bayrak göstermesi emr edildi. M. K. 7 mayıs günü Köstence önüne vardı. Rus donanmasının Karadeniz'de giriştiği hareketlere karşı Türk gemilerinin de serbestçe harekâtta bulundukları ispatlandı. 8 mayısta gemiler hiç bir düşmana rastlamadan boğazdan içeri girdiler. Türk donanmasının ve fabrikaların çalışmasını sağlayan maden kömürünün Ereğli mıntakasından İstanbul boğazına naklini engellemek üzere Ruslar, 1915 yılı başlarında bir çok teşebbüslere giriştiler. Zonguldak ve Ereğli limanları birkaç defa donanma tarafından bombardıman edildi. Kömür gemileri ile savaş gemilerinin boğazdan çıkamaması için çok büyük mayın mâniaları meydana getirildi. Bu çalışmalar semeresini gösterdi ve Türkiye'de büyük bir kömür sıkıntısı belirdi. Kömür yolunu açık tutabilmek için Türk deniz kuvvetlerinin hafif gemileri mayın tarayıcılığı ile görevlendirildi. Kömür gemilerini savaş gemileri ile himâye etmek zarûreti hâsıl oldu. M. K.'ne 27 mayıs 1915 tarihinde boş bir kömür gemisini Zonguldak'a götürmek ve kömür yüklü iki gemiyi de Zonguldak'tan İstanbul'a getirmek görevi verildi. Zonguldak önlerinde bir Rus denizaltı gemisi görülmesine rağmen, görev tamamlandı. M. K., 10 haziranda yapmış olduğu kömür seferinde dalmış bir denizaltıyı gördü. Derhal top atışına geçti ve denizaltıyı baskı altında tutarak, hücum fırsatı vermedi. 11 haziran 1915'te boğazın 30 mil açığında bulunurken gece karanlığında Rus muhripleri ile karşılaştı. Bu muhriplerden Derskiy, 1 800 m'den M. K.'ne ateş açtı. M. K. derhal mukabelede bulundu ise de Rus muhribinin mermilerinden bir kaçı kendisine isabet etti; yedi kişinin ölmesine ve 11 kişinin yaralanmasına sebeb oldu. Gnevini adındaki diğer Rus muhribi gece karanlığından yararlanarak M. K.'ne 500 m yaklaşmayı ve torpitosunu atmayı başardı. Torpitonun izi görüldüğünden yapılan bir manevre ile bu torpitodan kaçınıldı. M. K. tarafından açılan top atışı ile muhrip ağır yara aldı; "M. K. tarafından batırıldı" diye rapor edildi ise de, bu ağır yaralı gemi, batmak üzere iken, ertesi sabah Derskiy muhribi tarafından görüldü ve yedeğe alınarak Sivastopol'a çekildi. 8 - 9 temmuz gecesi M. K., yine bir kömür seferi için Karadeniz'e çıktı, Zonguldak'a kadar gitti. Dönüşte su üstünde bir Rus denizaltısı gördü. Ona top atışı açtı ise de denizaltı hemen dalışa geçti. M. K. bu denizaltının batırıldığını rapor etti. 12 temmuzda M. K. ile iki Türk muhribi üç boş kömür gemisini

Zonguldak'a götürdü ve bu sefer, hâdisesiz cereyan etti. 15 temmuz 1915'te Rus muhripleri Zonguldak limanını tekrar bombardıman ettiler. Limanda kömür yüklü dört vapur vardı. Rus muhripleri bu gemilere mermi isabet ettiremediler. 18 temmuz 1915 günü M. K. boğaza gelecek bu kömür gemilerini korumak üzere denize açıldı. Saat 06.56'da sancak tarafından bir Rus mayınına çarptı. Mayın üçüncü kazan dairesinin tam altında patlamış ve bu bölmeye 642 ton su dolmuştu. Geminin bölmeleri su tazyîkına mukavemet ettiğinden gemi, yüzme kabiliyetini muhafaza etti. Yaralı bölmede bulunan sekiz er boğuldu. Kazadan sonra M. K. ağır ağır yol alarak kıyıya doğru yaklaştı ve Karadeniz Müstahkem Mevki Komutanlığı'ndan yardım istedi. Müstahkem Mevki'den olay yerine gönderilen üç mayın tarayıcı, ganbot cihazlarını açarak M. K.'nün önüne geçtiler; başka mayınlara çarpmasına meydan vermeden M. K.'nü boğazdan içeri soktular. Gemi hazırlanmış olan İstinye havuzuna alındı. Mayın yaralarının kapatılması süresinde geminin makine ve diğer cihazlarının da onarım ve bakımı yapıldı. Kruvazörün top atış kudretini arttırmak üzere Almanya'dan getirtilmiş olan 15 santimetrelik yeni toplar, baş ve kıç taraflarda bulunan topların yerine monte edildi. Onarımı müteâkıb gemi, Marmara denizinde kısa bir süre tazeleme eğitimi ve yeni topların deneme atışlarını yaptı. 1916 şubat ayı ortalarında tekrar savaşa hazır duruma geldi. Erzurum'un düşman eline geçmesinden ve ordunun yeni mevzilerine çekilmesinden sonra, Başkomutanlık, Donanma Komutanlığı'ndan Trabzon limanına bir ağır makineli tüfek bölüğünün deniz yolu ile acele naklini istedi. Donanma komutanlığı bu görevi M. K.'ne verdi. Dört subay ve altmış üç erden müteşekkil ağır makineli bölüğünden başka, doğu cephesi için lüzumlu uçak bombaları, mühimmat ve Karadeniz'de harekâtta bulunan denizaltı gemileri için lüzumlu yakma ve yağlama malzemeleri kruvazöre yüklendi. M. K., 27 şubat 1916'da boğazdan çıktı. Yolda, iki Rus muhribinin 28 şubat günü Giresun limanını bombardıman ettiğini ve batı yönüne doğru seyretmekte olduklarını; daha sonra da bu muhriplerin Ünye ve Terme limanları önlerinde göründüklerini haber aldı. M. K., olaysız Samsun'a vardı. Denizaltı gemileri için lüzumlu 1.5 ton yağlama ve 6.5 ton yakma yağını limana çıkardı. Trabzon'a doğru yoluna devam etti. Akşam karanlığında düşman muhripleri göründü. M. K. yüksek sür'at yaparak bu gemilerden sıyrıldı. 29 şubat 1916 günü Trabzon'a vardı. Ordu için hayatî değeri olan savaş malzemesini limana çıkardı. Düşmanın ticaret ve nakliye gemilerini yakalamak üzere Trabzon'dan hareket ederek kuzeye doğru seyr etti. Tuapse önlerine kadar geldi; fakat, hiç bir Rus gemisine rastlamadı. 1 mart 1916'da batı rotasına döndü. 2 mart sabahı kuvvetli telsiz muhaberesi duydu. Yakınlarda düşman gemilerinin bulunabileceğini düşündü ve saat 07.40'da iki Rus muhribi ile karşılaştı. Baş bacasını beyaza boyamış ve baş tarafını da boya ile kamufle etmiş olan M. K.'nü Ruslar kendi kruvazörlerinden biri zannederek ateş açmadılar, parola sordular. M. K. de aynı parola ile cevap verince aldatıldıklarını anlayan Ruslar, son sür'atle oradan uzaklaştılar. M. K. hem ateş açarak hem de sür'atini arttırarak Rus muhriplerini kovalamağa başladı. Ancak, çok sür'atli seyreden Rus muhripleri bir süre sonra arayı açtılar ve gözden kayboldular. Saat 17.00'de Türk muhripleri M. K.'nü boğaz açığında karşıladılar ve denizaltı emniyetine alarak içeri soktular. Yeni Rus dretnotlarının yapımının tamamlanması ile kuvvetlenen Rus donanması, Kafkas cephesi sol yanını bombardıman ederek ve topçu ateşi baskısı altında tutarak Türk kıt'alarının geri çekilmesine sebep olmağa başlamıştı. Bu durum karşısında Başkomutanlık, donanma komutanlığından bu duruma müdâhalede bulunulmasını ve Trabzon'a bir alayın naklini istedi. Donanma Komutanlığı çok üstün Rus deniz kuvvetlerine karşı bu mıntakaya bir denizaltı gemisi göndermekle iktifâ etti. Başkomutanlık, durumun vehâmetini ve Karadeniz kıyılarında Türk bayrağının gözükmesinin Anadolu halkının morali üzerinde yapacağı olumlu tesiri ileri sürerek, isteğinde ısrâr etti. Donanma Komutanlığı doğu cephesine gönderilecek kıt'alar için M. K.'nü tahsîs edildiğini ve bu kıt'aların Trabzon yerine Tirebolu'ya çıkarılacağını bildirdi. M. K. 208 subay ve erden müteşekkil bir piyade kıt'ası ile Karadeniz'de faâliyette bulunan denizaltı gemileri için lüzumlu on iki varil yağı yükleyerek 11 mart 1916'da Karadeniz'e açıldı. Düşman gemilerine rastlamadan Tirebolu'ya vardı. Piyade kıt'ası buraya çıkarıldı. Dönüşte Samsun limanına uğradı. Denizaltı gemilerine âit yağlar, bu limana bırakıldı. Samsun halkı Türk savaş gemisini limanlarında görmenin sevinci içinde idi.

Samsunlular M. K.'ne çiçek, sigara, fındık ve 92 canlı koyun hediye ettiler. Gemi buradan 30 ton un, bir ton mısır ve 30 ton kömür alarak saat 14.00'te ayrıldı. Yolda düşmana rastlamadan İstanbul'a döndü. Başkomutanlık, doğu cephesine yardımın devam etmesini ısrarla istiyordu. Donanma komutanlığı M. K.'ne 1 nisan 1916'da tekrar Karadeniz'e çıkma emrini verdi. M. K.'ne bu sefer iki subay, 105 er, 794 sandık tüfek cephânesi, 5 000 tüfek, 4 ağır makineli tüfek ve 56 hayvan eğeri yüklendi. Gemi 3 nisanda Trabzon limanına vardı. Gemide bulunan subay ve erler ile savaş malzemesi karaya çıkarıldı. Buradan düşman mevzilerini bilen bir Türk kara subayı alınarak hareket edildi. Saat 08.45'den saat 09.00'a kadar Türk subayının gösterdiği 200 çadırlı bir Rus ordugâhı, tepeler üzerinde bulunan başka bir mevzî, kıyıda gösterilen iki büyük bina bombalandı; 810 tonluk bir gemi batırıldı. Başka bir sırt üzerinde bulunan düşman siperleri ateş altına alındı. M. K. buradan Novrosiski önlerine kadar yükseldi. Orada düşman ana kuvvetini gördü. Bu kuvvetten kaçınmak için rota değiştirdi. Rus muhripleri M. K.'nü gördüler ve amiral gemisine rapor ettiler. İmparatoriçe II. Katerina dretnotu M. K.'ne ateş açtı. M. K. son sür'atle bu sahadan uzaklaştı ve Ruslar tarafından tâkib olunmadı. İstanbul'a döndü. M. K. 200 kara eri ve bir kısım savaş malzemesi yüklü olarak Samsun'daki kıtaları takviye etmek üzere 25 nisan 1916'da İstanbul'dan ayrıldı ve 27 nisan sabahı Samsun'a vardı. 1916 mayısında donanma komutanlığı Ruslar'a karşı mayın harekâtı yapmak, ticaret yollarına ve liman ağızlarına mayın dökmek üzere bir plan hazırlamıştı. Bu maksatla M. K.'ne Almanya'dan yeni gelmiş olan 60 mayın yüklendi. M. K., 3 mayıs 1916 gecesi Tuna nehri ağzının açıklarına yaklaştı. Burada birincisi yirmibeş, ikincisi on, üçüncüsü yirmi dört mayınlık üç mânia vücûda getirdi ve dönüşünde gemiye yeniden 60 mayın yüklendi. 6 mayıs 1916'da saat 22.45'de Kırım yarımadasının tam batı ucunda en çıkıntılı yer olan Tarkhan burnu açıklarında biribirine yakın yirmi ikişer mayınlık iki mânia vücûda getirdi. Buradan Eupatoria'ya doğru seyretti. Sivastapol - Eupatoria yolu üzerinde on altı mayınlık bir mânia meydana getirdi. Daha sonra Eupatoria (Yevpotrya) şehri önüne vardı. Gün ağarırken saat 03.58'den 04.15'e kadar limanı bombardıman etti. 6 200 tonluk bir vapuru ve üç direkli büyük bir yelkenliyi ve kıyıda bulunan birçok büyük yelkenlişi ateş altına aldı. Bombardıman sırasında Rus telsiz istasyonunun alarm verdiği duyuldu. M. K. ateşi keserek liman önünden

ayrıldı. 8 Mayıs 1916'da İstanbul'a döndü. Başkomutanlık doğu ordusuna yardımda bulunulmasını istemekte devam ettiğinden, M. K., 30 mayıs 1916'da tekrar Karadeniz'e çıkarıldı.

Sinop ve Samsun'a savaş malzemesi ve mühimmat götürdü. Bu limanlardan da gıda maddesi alarak İstanbul'a geldi. M. K. 1916 temmuz başlarında kara ordusuna destek görevi yapmak, tesâdüf edeceği Rus savaş ve ticaret gemilerini imhâ etmek maksadiyle, Yavuz gemisi ile birlikte Karadeniz'e çıkmak emrini aldı. Her iki gemi 3 temmuz 1916'da boğazdan çıkarak doğu istikametinde seyrettiler ve 4 temmuz sabahı biribirlerinden ayrıldılar. M. K., Gürcistan kıyılarındaki Gari (Gagre) açıklarına doğru yol aldı. Giderken bir Alman denizaltısından, civarda bir Rus kruvazörünün bulunduğu raporunu aldı. Soçi önlerinde içerisi demiryolu malzemesi yüklü bir nakliye gemisini torpito atışı ile, bir Rus yelkenlisini top ateşiyle batırdı. Sonra, kuzeye doğru ilerledi; Vardone önlerinde bir Rus nakliyesini de top ateşi ile batırdı. Daha sonra ticaret savaşı yapmak üzere Kırım'ın güneyine, buradan da Romanya kıyılarına seyretti. Tuna nehri ağzındaki Yılan adasına kadar ilerledi. Bu sularda da Rus savaş gemilerine rastlanmadığından 7 temmuz günü İstanbul'a döndü. Rus donanmasına 12 adet 30.5 santimetrelik top taşıyan ve 23 mil sür'at yapan İmparatoriçe Maria ve İmparatoriçe Katerina dretnotlarının ve yeni muhriplerin katılması ile Karadeniz'deki kuvvet dengesi Türkiye aleyhine bozulmuştu. Donanma Komutanlığı onarım zamanı gelmiş olan M. K.'ne bir kere daha Karadeniz'e çıkarak Novrosiski limanı önüne mayın dökme görevini verdi. M. K., 65 mayın yükleyerek 21 temmuz 1916 günü boğazdan çıktı. Evvelâ kuzey - doğu bir rota ile seyretmek, daha sonra Novrosiski'ye dönmek kararında idi. 23 temmuz günü iskele tarafında duman bulutları gördü. Bu gemilerin Sivastapol - Trabzon yolu üzerinde bulunduklarını tahmîn etti. Sür'atini arttırdı ve güney istikametinde yol almağa başladı. Bir süre sonra güney - batıya döndü. M. K.'nü görmüş olan Derskii sınıfından bir Rus muhribi yaklaşmağa başlayınca bu muhriple top savaşı yapabilmek üzere dokuz mayınını denize döktü. Rus muhribi M. K.'ne ateş açtı. M. K. hemen top atışı ile cevap verdi. M. K.'nün atışa başlaması üzerine Rus muhribi ateşi kesti; rotasını değiştirdi ve sür'at arttırarak mesafeyi açtı. Bir süre sonra, iki Rus muhribi daha gelerek top atış mesafesi dışından M. K.'nü tâkibe başladılar. Biraz sonra sür'atli ve büyük bir gemi belirdi. Bu geminin İmparatoriçe Maria olduğu anlaşıldı. Bu tehlikeli durum karşısında M. K. güneye döndü, sür'atini arttırdı, kuvvetli bir duman perdesi ve sun'î sis yapmağa başladı. Rus dretnotu uzak mesafeden ateş açtı. M. K., sis içinde rotasını değiştirerek güney - batı istikametine doğru yüksek sür'atle seyretti. Sis açılınca İmparatoriça Maria'nın daha yaklaşmış olduğu görüldü. Rus dretnotu tekrar atışa başladı. Rus gemisinin atışı çok mükemmel idi. Rus mermilerinden biri geminin on metre yakınına düştü. Mermi sıçrantılarından M. K.'nün teknesinde hafif yaralar meydana geldi. Gemide bir subay ile üç er ağır şekilde yaralandı. M. K. bir defa daha sun'î sis yapmağa mecbur oldu. Rus dretnotu ateşini kesti. Kruvazörün durumu çok tehlikeli idi. Donanma komutanlığından yardım istendi. M. K. savaşa devam edebilmek için mayınlarından sekizini daha denize attı. Sis perdesi açılınca İmparatoriça Maria ile bir Rus muhribi sancak kıç omuzluk cihetinde, başka bir Rus muhribi de sancak baş omuzluk istikametinde göründüler. M. K. bir kere daha sun'î sis yapmağa mecbur oldu. Saat 16.20'de Donanma Komutanlığı'ndan Yavuz ile üç muhribin denize çıkmak üzere oldukları telsizi alındı. Rus muhriplerinden biri birara atış mesafesi içine girdi. M. K. bu muhribe 15 santimetrelik toplarıyle ateş açınca Rus muhribi uzaklaştı. Birara Rus muhriplerinin sayısı dörde çıktı. Bu muhriplerle daha serbestçe savaşabilmek için denize altı mayın daha atıldı. Gemide kırk iki mayın kaldı. Saat 19.45 de üç Rus muhribi gözden kayboldu. Dördüncü muhrip uzak mesafeden teması muhafaza etti, bir süre sonra bu muhrip de görüş sahası dışına çıktı. 23 temmuz sabahı Muâvenet-i Millîye ve Gayret-i vatanîye muhripleri M. K.'nü boğaz dışında karşıladılar ve birlikte içeri girdiler. Yüksek sür'at, duman ve sun'î sis, iyi sevk ve idâre M. K.'nü Rus filosu tarafından batırılmaktan korumuş idi. M. K.'nün onarımı uzun zaman aldı. Gemi, bir süre cephe görevinden uzak kaldı. Onarımın sonunda sıkı bir tazeleme eğitimine tâbi tutuldu. 1917 haziranında tekrar göreve hazır bir duruma geldi. Donanma Komutanlığı, M. K.'ne Tuna nehri ağzı ile Sivastopol önlerine mayın mâniası yaptırma kararını verdi. Bu maksatla M. K. bu defa 80 mayın yükledi. 23 haziran 1917 günü Tuna nehri ağzına geldi ve Tuna'nın Sülina ağzından, Kilya ağzı ve Oçakof önlerine kadar devam etmek üzere 70 mayın döktü. Daha sonra Yılan adası fenerini ve telsiz istasyonunu top ateşi ile tahrîb etti. Adaya küçük bir müfreze çıkardı ve onbir kişi esîr alındı. Adada bulunan iki 7.7 santimetrelik top kullanılamaz hâle getirildi. Beş tüfek ile bir makineli tüfek gemiye alındı. Müfreze gemiye alındıktan sonra geri kalmış olan 10 mayın da Sülina açıklarına döküldü. Saat 12.15'te Rus muhripleri göründü. Bu muhripler 13.25'te uzak mesafeden M. K.'ne ateş açtılar. Mermiler çok uzağa düşüyordu. Mesafe uzak olduğundan M. K., muhriplerin atışlarına mukabele etmedi. 13.35'te Katerina dretnotu meydana çıktı. Bu gemi M. K.'ne ateşe başladı. Mermileri 500 m kadar yakına düştü. M. K. sür'atini arttırarak kritik durumdan kurtulmağa karar verdi. 14.11' de kendisini gizlemek üzere sun'î sis yaptı ve telsizle düşman muhâberâtını bozmağa çalıştı. Saat 14.30'da Rus muhripleri mesâfeyi azalttılar ve ateşe başladılar. M. K. hemen Rus muhriplerine ateş açtı. Bir Rus muhribi isabet aldı ve yerini terk etti. M. son sür'atiyle seyrettiğinden mesâfeyi yine açtı. Kendisini tâkîb eden muhribe de 15 santimetrelikleriyle atış açtığından bu muhripde geri dönüş yaptı. Katerina, tekrar M. üzerine doğru seyre başladı. Saat 16.34'te Basra muhribi M.'yi boğaz açığında karşıladı. Rus muhripleri ile Katerina, M. ile Basra'yı ateş altına aldılarsa da her iki muhrip ateş kesti. M. ve Basra da sâlimen boğazdan içeri girdiler. Rus donanma komutanlığına atanan Amiral Kolçak'ın boğazın ağzını ablukaya alarak bu mıntıkaya pek çok sayıda mayın döktürmesi neticesinde Türkiye'de kömür sıkıntısı daha da artmıştı. Kömür yolunu açık tutmak için, Türk savaş gemileri zaman zaman Karadeniz'e çıkarak akınlar yapıyor, bu arada Türk kıyılarında bayrak göstererek kıyı halkının mâneviyâtını yükseltmeye çalışıyordu. Donanma komutanlığı Rus donanmasına karşı daha ziyade denizaltı gemileri ile harekâtta bulunuyordu. Ruslar'ın 31 Ekim 1917'de İğneada'da Hamîdâbâd (b. bk.) torpidobotunu batırmaları üzerine, bu mıntıkaya gelmiş Rus gemilerine taarruz için M. K., 1 Kasım 1917'de denize çıkarıldı. Mayın tarayıcılarının arkasında tehlikeli sahayı aşan M. K., evvelâ kuzey istikametinde seyretti. Daha sonra karayele döndü, Midye ve İğneada kıyılarından elli mil kadar açık olan sahayı taradı. Sonra tekrar İğneada ve Midye önlerine geldi. Düşmana tesâdüf etmediğinden tekrar açık denizde arama yaptı ve boğaza döndü. Sinop ile boğaz arasında kalan kıyılarda bayrak gösterme

maksadı ile, 10 Kasım 1917'de boğazdan çıktı. Kıç direğindeki gize büyük bir Türk bayrağı çekti ve Sinop'a gitti. Buradan itibaren kıyıya çok yakın mesâfeden batı rotasıyle seyre başladı. Yolda donanma komutanlığından Kefken adası kuzey istikametinde keşif maksadı ile gönderilmiş iki uçağın geri dönmediklerini, bu uçakların aranılması hakkında bir telsiz emri aldı. Ereğli'nin Baba burnuna kadar kıyıya yakın seyreden M. K. buradan itibaren uçakların keşif sahalarında arama yapmağa başladı. Denize düşmüş olan uçaklardan birini akşam karanlığında su üstünde gördü ve gemiye aldı. Diğer uçak aramalara rağmen bulunamadı. M. K. 12 - 13 kasım gecesi döndü. 1917 yılında Osmanlı İmparatorluğu Genel Karargâhı iki düşman tümenini Makedonya'dan, Filistin cephesine nakledileceğine dâir haber almış ve bu nakliyâta denizaltı gemileri ile mânî olunmasını Donanma Komutanlığı'ndan istemişti. Ruslar'la mütâreke imzalanmış ve Karadeniz'deki harekâta nihayet verilmiş olması sebebiyle Donanma Komutanlığı, Yavuz ve M. K. ile Selânik istikametinde bir akın yapılabileceğini düşünmüş; durumun hem Türk hem de Berlin'de bulunan savaş sevk ve idâre makamlarına bildirmişti. Osmanlı İmparatorluğu Başkomutan Vekili Enver Paşa'nın tasvîb etmemesine rağmen bu akın yapıldı. M. K., Yavuz gemisi, Muâvenet-i Millîye, Nümûne-i Hamiyyet, Basra ve Samsun muhripleri ile birlikte 20 Ocak 1918'de Çanakkale boğazından kuzey Ege denizine çıktı. İmroz adasına doğru seyrederlerken komutan gemisi, M. K.'ne sür'at vererek ileri atılmasını ve civarda bulunabilecek gemilerin kaçırılmasını emretti. M. K. sür'atini arttırarak İmroz adasına yaklaştı. İmroz adası kuzeyinde Lizard ve Tigris adlı İngiliz muhriplerini gördü ve hemen onlara ateş açtı. Gündoğusu - keşişleme rotası ile İmroz adasına yaklaşmakta olan bu iki muhrip, Midilli'ye parola sormuşlar, cevap alamayınca kuzey istikametinde uzaklaşmağa başlamışlardı. M. K. hem ateşe hem de bu iki muhribi tâkîbe başladı. Ancak, İngiliz muhripleri M. K.'nden çok fazla sür'atli bir zikzak seyirle top menzili dışına çıkmağı başardılar ve gözden kayboldular. Bu sıralarda M. K. iskele tarafında ve bordası hizâsında kıyıya yakın demirli iki monitor gördü. Raglan ve M 28 adlarındaki bu monitorlara ateş açtı. Beş dakika sonra sahaya gelen Yavuz gemisi de ağır toplarıyle M. K.'ne yardım etti. Monitorlar da ağır toplarıyle mukabelede bulundular; fakat, aldıkları ağır isâbetlerle battılar. M. K., bu gemilerin batışından sonra karadaki hedeflere ateş açtı ve uçak istasyonunda büyük patlamalar görüldü. İmroz adasının doğu kıyılarında başka bir hedef görülmediğinden donanma komutanı Limni adasındaki İngiliz deniz üssüne taarruz etmek üzere güney istikametinde ilerleme emrini verdi. M. K. bir düşman denizaltısı gördü. İki İngiliz muhribi ile İngiliz uçakları da görüş sahasına girdiler. Uçaklar, bomba hücûmuna geçtiler. M. K., uçaksavarları ile bu uçaklara ateş açan Yavuz'un ön tarafına geçmek üzere manevra yaparken bir mayına çarptı. Dümeni ârızalandığından manevra yapamadı. Bir yandan uçaklarla savaşırken bir yandan da M. K.'nü yedeklemek üzere manevra yapan komutan gemisi Yavuz da bir mayına çarptı. Her iki gemi de İngiliz mayın tarlası içine düşmüşlerdi. M. K. durunca İngiliz muhripleri bu gemiye yaklaşmağa başladılarsa da top ateşiyle uzaklaştılar. M. K., pruvası istikametinde görülen bir mayına çarpmamak için makinelerini geri çalıştırırken iki mayına daha çarptı, biraz sonra dördüncü bir mayın M. K.'nün artık kurtarılması imkânı kalmadığını belli etti. Biraz sonra da bir beşinci mayın komuta köprüsü altında patladı. Gemi iskele tarafına yattı ve sulara gömüldü. Personele gemiyi terk etme emri verildi. Personel denize atlamağa başladı. Gemi personelinden 162 kişi, geminin batışından çok sonraları İngiliz muhripleri tarafından kurtarıldı. Geri kalan personel gemi ile sulara gömüldü. Geminin topçu subayı yardımcısı kıdemli yüzbaşı Üsküdarlı Fuad oğlu Hüsâmeddin ve çarkçıbaşı yardımcısı Balatlı Nazîf oğlu Mehmed Nûri Efendiler ve 33 Türk eri şehîd oldular. İmroz Deniz Savaşı (1918) (b. bk.) olarak Türk deniz tarihine geçmiş olan bu harekât ile Türk bayrağı altında Karadeniz'de çok başarılı akınlar yapmış olan M. K. artık tarihin malı oldu. (V. Z. Dümer)

MIDWAY ADALARI, Büyük Okyanus'un kuzeyinde küçük mercan adaları. Hawaii adalarının batı ucuna yakındır. Sand ve Eastern adlı iki adadan meydana gelen M. A. 1859'da keşfedildi; 1867'de A. B. D. topraklarına katıldı. II. Dünya Savaşı'nda M. A., Hawaii adalarının ileri savunma hattını teşkil ediyordu. Aralık 1941'de Japonlar Guam ve Wake adalarına olduğu gibi M. A.'na karşı taarruza geçmiş, ama başarı kazanamamışlardı. 1942'de amiral Nimitz, amiral Yamamoto'yu M. A.'nın yakınlarında yendi. Japon amirali, 4 uçak gemisi ve 2 kruvazör kaybettikten sonra geri çekilmek zorunda kaldı.

MİDYAT, Mardin'in ilçesi. 1810 yılında kurulan bu ilçe, XIX. yüzyıl sonlarına doğru Diyarbakır eyâleti Mardin sancağına bağlı idi. Bu sırada M.'ın 21 bucağı ve 410 köyü vardı. İşgal ettiği alan (3 194 km²) şimdikinin (1 577 km²) bir katını buluyordu. Buna rağmen toplam ilçe nüfusu (45 874) bugünkü seviyesine (70 310) ulaşamamıştı. Cumhuriyet devrinde Mardin il hâline getirilince, M.'ın Diyarbakır ile idarî bağlantısı kalmadı.

M. arazisi, Fırat'a karışan Habur ve Dicle'ye dökülen Haltan dereleri ile kolları tarafından yarılmış, ortalama 1 000 m yüksekliğinde bir plâtodur. Bu plâto, İran ve Irak'ta zengin petrol yataklarını barındıran Asmari serisinin (oligo - miosen yaşta) muâdili gibi gösterilen M. (orta eosen yaşta) kalkerleriyle örtülüdür. Ancak, az kıvrımlı kalkerleri, bazı belirtilerin varlığına rağmen, petrol bakımından pek zengin görünmemektedir. Nitekim, Dargeçit bucağının 12 km kuzey - doğusundaki iki yerde petrol sızıntısına karşılık ilçe sınırları civarındaki Haberli'de 1326 m ye; Suçatı'da 1 031 m ye inen sondajlarda petrole rastlanmamıştır.

Büyük kısmı kış mevsimine isabet etmek üzere yılda 600 mm den fazla yağış alan; sıcaklık derecesinin en soğuk mevsimde bile sıfır santigrat altına düşmediği ilçede, 800 m üstündeki kısımlarda mazı ve palamut meşelerine; kuytu ve alçak kısımlarda da kültür bitkilerinden dut, incir, nar ağaçlarına rastlanır. Sulanabilen kısımlarda yıllık üretimi 3 850 tondan ibaret mercimek tarlaları; 32 ton mahsul alınan şeftali bahçeleri genişçe alanlar işgal eder. İl mercimek üretiminin yarısını karşılayan M., Mardin ilçeleri arasında başta gelir. Şeftali istihsâli açısından da durum aynıdır. Fakat, ilçede hiç bir ürün, yılda 52 000 ton üzüm veren bağlar kadar geniş alanlara yayılmamıştır. Evvelce üzümlerin büyük kısmı kurutularak civar vilâyetlere sevkedilmekte, bir kısmından da şarap ve rakı imâl edilmekteydi.

İlçenin yerleşim tarihi oldukça gerilere gider. M. serisinin tebeşir gibi yumuşak üst katlarına oyulmuş pek çok mağara içindeki eski tapınakları, bu hususu doğrular niteliktedir. İlçe merkezinin 17 km kadar doğusuna isabet eden me-

şelerle örtülü bir tepe üzerinde İranlılar'ın zulmünden kurtulmak üzere Hıristiyanlar tarafından kayalar içine oyulmuş 40 odalı Deyrü'l - umûr manastırı bunlardan biridir. IV. yüzyıla âit bu manastırın tarihî değeri, motif ve mozaiklerinin mükemmeliyetinden ileri gelmektedir. Anıtlı köyü, manastırlar bakımından daha da zengindir. Burada ekserisi IV. yüzyıldan kalma 5 kadar manastır bulunmaktadır. Mağaraların fazlalığı, M. çevresini, VIII. ve IX. yüzyılda Bizanslı harp esirlerinin yaydığı "Nastûrîlik"in merkezlerinden biri hâline getirmiştir.

İlçe merkezi M., Selefkîler zamanında önemli bir şehir olan ilk Medeat'ın üzerinde yükselir. Şimdi izi bile kalmamış bulunan Medeat, muhtemelen Sâsânîler tarafından tamamen tahrip edilmiştir. Onun yerini alan M., XIX. yüzyıl sonlarına doğru — 3 500 Müslüman olmak üzere — 6 000 nüfuslu küçük bir şehirdi. Daha sonra, nüfusu fazla gösterilmek gayesiyle 3 km kadar kuzey - batıdaki Estel köyü belediye sınırları içine alındı ve resmî binalar buraya yapıldı. Çevresinin ziraî pazarı olduktan başka güzel tiftik battaniyelerin dokunduğu düz damlı evlerden yapılı kasaba, zamanla kalabalıklaştı ve 13 000 kişinin barındığı şehir hâlini aldı. (T. Yücel)

MİDYAT : ilçeden bir görünüş

MİDYE (Lat. Mytilus edulis), Kuzey Avrupa denizlerinde sık sık rastlanan bir yumuşakça türü. İki kabuklu olup taşlara, tahta direklere yapışır. Bazı kıyılarda pek çok bulunduğu zaman halk gıdası olarak önem kazanır. Fransa'nın Atlantik kıyılarında M. boldur.

MİDYE

MIECZYSTAW, Polonya hükümdarı. Bu ad her ne kadar tarihî yazılarda yer yer kullanılmış ise de bu kullanılış yanlış olup onun doğru şekli Mieszko'dur (b. bk.).

MIELHAC, Henri (Paris 1831 - Paris 1897), Fransız sahne yazarı. Bazen yalnız, bazen de başkaları ile birlikte birçok başarılı piyesler yazmıştır. Halévy ile birlikte yazdıkları şunlardır: Offenbach opera bouffe'larının libreto'su. Bölümleri: *la Belle Hélène* (Güzel Helena) [1864], *la vie parisienne* (Paris hayatı) [1866]; *la Grande - Duchesse de Gérolstein* (Gérolstein Büyük - düşesi) [1867]; *Carmen* (Kadın adı) komik operasının libretosu ve *Froufrou* (ad) [1869], *Tricoche et Cacolet* (adlar) [1872] isimli iki komedi. M., 1888'de Fransız Akademisine üye seçildi.

MIESZKO (? - 992), Polonya prensi. Polonya devletinin bağımsızlığını sağlamak üzere Almanlar'a karşı sürekli savaşlar yapmıştır. Bu savaşlar sonunda Polonya topraklarını birleştirmiştir. M. 966 yılında resmî olarak Hıristiyanlığı kabûl etmiştir.

MİFTAH ALAYI, Osmanlı İmparatorluğu'nda her yıl yenilenen Kâbe örtülerinin Mekke'ye gönderilişi üzerine, eski örtülerle yeni bulunup Hırka-i Saâdet (b. bk.) dairesinde saklanan "emânât-ı mukaddese" (b. bk.) arasına alınmasına karar verilen şeylerin (Kadem-i şerîf, kılıçlar, v. b.) yani kutsal eşyaların İstanbul'a getirilişinde tertip edilen törenin adı. Osmanlı padişahları Yavuz Sultan Selim'in tavsifince Hâdimü'l - Haremeyni'ş - şerifeyn ünvanını aldıkları günden beri bu görev Mısır vâlilerine ve kadılarına yükletilmiş iken, ilk defa Sultan I. Ahmed, 1610 yılında söz konusu örtülerin İstanbul sanatkârlarınca hazırlanması ve eskilerinin de İstanbul'a getirilmesini buyurmuştu. Böylece, Osmanlı saray teşrifatına yeni bir tören daha eklenmiş oldu. İstanbul'da ilk M. A., 1613 yılında Kâbe'nin tamiri üzerine, gerek Mekke'den, gerek Medîne'den getirtilen kutsal eşyalar münasebetiyle 9 haziran 1613 günü yapılmıştır. Bundan sonra, hele I. Mahmud, I. Abdülhamid gibi dindar padişahlar zamanında daha da yoğun-

laşan bu eşya dolayısıyle, II. Abdülhamid devrine kadar aralıklı icra edilen bir tören olarak devam etmiştir. M. A.'nın ne biçimde yürütüldüğünü, birinci törenin yapılışı ile açıklamak yerinde olacaktır: Alayın düzenlenmesinden bir gün önce emanetlerin şehre yaklaştığı müjdecibaşı tarafından Dîvân-ı Hümâyûn'a bildirilince, bütün Dîvân mensupları ve ulemâ karşıcı çıkarak, Topkapı Sarayı'nın Orta Kapı'sına kadar mahmil içinde getirtilen, iskeleden buraya kadar da mahmilin iki yanında İmâm-ı Evvel ve Sânî, Has Oda imamı ve güzel sesli Has Oda'lı hâfızlar tarafından okunan Kur'ân-ı Kerîm'in refâkatinde iletilen kutsal eşyaları Vezîr-i Âzam ile kazaskerler karşıladılar. Emîr-i Hac Hasan Paşa'nın özel mahfazalar içinde gönderdiği emanetleri, Silahdar, Çuhadar, Rikâbdar ve Emîr-i Âhur ağaları ile Tülbent, Anahtar ve Peşkir ağaları mübârek sayarak alıp ve Bâbü's - Saâde'den geçirerek, Şadırvan Kapısı'ndan Hazine Dairesi'ne ulaştırmak üzere, Hırka-i Saâdet önündeki sofaya indirdiler. Padişahın huzurunda, Miftah Ağası'nın yönetiminde, Miftah Gulâmı'nca tehlil ve tekbirlerle mahfazalarından çıkartılan emanetler, kendilerine ayrılan yere kondu. Bundan sonra, Hırka-i Saâdet ziyareti (b. bk.) usulüne göre, her biri ayrı ayrı ziyaret edildi. Eşyayı getiren Mustafa Ağa'ya çaşnigirbaşılık verildiği gibi, törene katılanlara da hil'atler dağıtıldı. İlk M. A.'nda getirilen eşya arasında Hazret-i Peygamber'in yayı, Hazret-i Ebû Bekir'in kılıcı ile seccadesi, Çahar Yâr'in kılıçları, sahâbeden Muâz b. Cebel, Şurahbil b. Hasene ve Ebû Talha'nın kılıcı ile Kâbe'nin değiştirilen örtüleri, eskiyen çörteni ve ayrıca Kâbe kerestesinin sağlam parçalarından, Hasan Paşa'nın, Sultan Ahmed için, mübârek sayarak yaptırdığı bir de asâ vardı. O günkü törende Kâbe çörteninden su akıtılmış ve bu su uğurlu sayılıp ibriklere doldurularak, hastalara şifa olmak üzere dağıtılmıştı. Bu uygulama II. Mahmud'a kadar sürmüş, bu Padişah tarafından kaldırılmıştır. Bundan sonraki M. A.'larından birinde yine Mekke'den getirtilen Kadem-i Şerîf (Hazret-i Peygamber'in ayak izi) ise I. Mahmud tarafından Eyüp Camii'nde hazırlatılan yerine konmuştur. (İ. Parmaksızoğlu)

MİGREN (Fr. migraine), zaman zaman tek taraflı baş ağrıları nöbetleri ile beraber baş dönmesi, bulantı ve kısmen de görme noksanlığı ile seyreden bir hastalık. M. genellikle ergenlik yaşında başlar. Çocuklukta görülen devrî kusmalar, hastalığın başlangıcıdır: baş ağrısı nöbetleri tekrarlayıcıdır. Nöbetler arasındaki süre bir güne, birkaç hafta veya bir aya kadar değişebilir; baş ağrıları gözde veya alınla şakak bölgesinde başlar ve çok geçmeden başın yarısını kaplar; bazen de bütün başa yayılır. Nöbetler, çok zaman hastaların kendilerini iyi hissettikleri bir sırada güneşin doğuşundan başlar ve güneşin batması ile kesilir; nöbetten sonra hastalar, kendilerini bitkin hisseder ve saatlerce uyurlar. M. atakları göğüste, karında, kol ve bacaklarda ağrılarla da seyredebilir. İzah edilmeyen yaygın şişmeler ve ateş de bulunabilir. Bunlarla beraber M.'in en göze batar bulgusu baş ağrılarıdır; beyne giden atar damarlar ile beyin dışındaki damarlar, birbirinin aksi olarak genişler ve daralırlar; birbirini tutmayan bu sonuç, henüz halledilmemiştir. M. nöbeti esnasında bazı hastaların görme sahası yarı yarıya azalabilir. Göze giden atar damarların daralması söz konusudur.

M.'in sebebi henüz bilinmemektedir. Bununla beraber en fazla medenî şartlarda yaşayan şahıslarda görüldüğü bir gerçektir. Özellikle, kafası ile çalışanlarda görülen fonksiyonel hastalıklardan biridir. Şüphe edilen sebepler fertten ferde değişir. İrsiyet kesin bir rol oynar. Aksi halde M. teşhisi konmamalıdır. "Stress"ler, nöbetlerin başlamasına yol açar. Bazı hallerde bazı besinler ve allerji yegâne sebeptir. Bazı hastalarda hormonal etki, yardımcı bir faktördür. Bu bakımdan kadınlarda erkeklere göre iki misli fazla görülür.

M. tedavisinde genellikle baş ağrısı tedavisi uygulanır. Aspirin, kafein ve kodeinli ilâçlar verilir. Bunlar tesir etmezse ergotamin gibi ilâçlar uygulanmalıdır. (E. Palabıyıkoğlu)

MIHAI (doğ. Sinaia 1921), Romanya kralı. 1927 - 1930 ve tekrar 1940 - 1947 yıllarında krallık etti. Kral II. Carol'un oğlu olan M., büyük babası kral Ferdinand'ın ölümü üzerine kral oldu (1927). Babası Carol tekrar Romanya'ya dönünce (1930), tahtını ona bıraktı. Carol ikinci defa tahttan çekilince (eylül 1940), tahta çıktı ve Alman taraftarı olan Antonescu'nun etkisi altında kaldı. Almanlar II. Dünya Savaşı'nı kaybedince, M., Antonescu'yu uzaklaştırdı ve Romanya'yı Almanya'ya karşı çevirdi. Ancak komünistler'in ilerlemeleri M.'i tahttan çekilmeye zorladı (30 aralık 1947) ve Romanya'da Halkçı Cumhuriyet ilân edildi. (O. Yüksel)

MIHAI VITEAZUL (hük. 1593-1601), Eflak voyvodası. İoan Mihail, Osmanlı kaynaklarında Mihal-i Dâl (Sapık), Romen belgelerinde ise Viteazul (Kahraman - Cesur) lâkapları ile şöhret yapmış ve Eflak tarihinin en kudretli şahsiyeti olarak tanınmıştır. 1554 yılında ölen Voyvoda Petreşku'nun oğludur. 1593 yılında, voyvodalığı bir yıl kadar süren, III. Aleksandr'ın yerine tayin edildi. Sultan III. Murad devrinde Voyvoda'ların sık sık değiştirilmeleri, Boyar'ların kendi aralarındaki mücadeleleri, her yeni voyvodanın kanun gereğince Hazine-i âmire'ye, vezirlere, devlet büyüklerine para ve hediyeler takdim etmeleri yüzünden halkın durmadan sıkıştırılması Eflak köylüsünü iyice ezmiş, bir kısmı da başka diyarlara göç etmişlerdi. Öyle ki, Kanunî Sultan Süleyman devrinde Eflak, kırk sekiz bin hâne iken, XVI. yüzyıl sonunda on üç bin hâneye düşmüştü. Halk, bu bakımdan, bir ayaklanmayı destekleyecek bir küskünlük içinde idi. Öte yandan, bu tarihlerde, Osmanlı - Türk hegemonyasına karşı Avrupa'da yeni bir ittifak teşekkül etmişti. Bu ittifakın başında, dinî lider olarak, Papa VIII. Clement; siyasî lider olarak da, Almanya imparatoru II. Rudolf bulunuyorlardı. İttifaka Erdel Voyvodası Sigismond Batory ile Boğdan Voyvodası Aron Tiranul (b. bk.) girmişlerdi. M. de, siyasî emellerini gerçekleştirmek için, kendiliğinden, bu ittifaka alınmasını taleb etti. M.'ye şöhretini kazandıracak olan ayaklanmayı ise, bizzat Vezîr-i âzam Sinan Paşa tahrik etti. Avusturya'ya karşı açılan sefer için gerekli top - çeker hayvanların zamanında yetiştirilememesi, bunlardan 400 beygir ile hediyelerin Osmanlı ordusu Yanık kalesini kuşatırken erişebilmesi Sinan Paşa'yı sinirlendirmiş, Eflak'tan gönderilen hediyeleri kabûl etmediği gibi, "inşallah, gelen yıl seferimiz Eflak üzerinedir" diye tehditte bulunmuştu. Ayaklanma için zâten fırsat kollayan M. için, bu yeterli oldu. Ayaklanma, 1594'te, birbiri ardına gelen voyvodaların birikmiş borçlarını tahsil etmek için Bükreş'te toplanan birçok Rum ve Türk alacaklının ve bunlarla birlikte 2 000 kişilik Türk garnizonu erlerinin katli ile başladı. M., Türk askerlerinden üçünü kendi eliyle öldürdü. İbrâil'i zabt ettikten sonra Tuna'yı geçerek Dobruca, Hirsova ve Silistre yörelerini yağmaladı. Bu olaylar üzerine M., voyvodalıktan alınarak yerine tayin edilen Ban Mi-

halcea, Yeniçeri Ağası Mustafa Paşa'nın desteklediği bir kuvvetle Eflak'a girmek üzere Ruscuk'a geldi ise de M., ânî bir baskınla Mustafa Paşa kuvvetlerini bozguna uğrattı. Ayaklanmanın böyle gelişmesi, Dîvân-ı Hümâyûn'un Eflak voyvodalığına son vermesine sebeb oldu. Bu bölgeyi de, Macaristan gibi, bir eyâlet hâline koyarak Satırcı Mehmed Paşa'yı Beylerbeyi olarak tayin ettiği gibi; Vezîr-i âzam Ferhad Paşa'nın Eflak üzerine bir sefer düzenlemesini ve ayaklanmanın bastırılmasını da karara bağladı. M., bu durumda, Erdel ve Boğdan voyvodaları ile anlaştı. Erdel Voyvodası Batory'ye tâbi bir prenslik hâline getirdiği Eflak voyvodalığı, Tergovişte metropolidinin üç memleket (Eflak, Erdel ve Boğdan) kiliselerinin başı durumuna yükseltilmesiyle, bir üstünlük sağlamış oldu. Bu sırada yeni Sadrâzam Koca Sinan Paşa, Ferhad Paşa'nın hazırladığı ordu ile, daha önce Dîvân-ı Hümâyûn'un almış olduğu kararı uygulamağa girişti. Yergöğü (Yerköy - Giurgiu)'den (b. bk.) atılan bir köprü ile, Osmanlı ordusu Eflak'a girdi. M. de, Erdel'e sığınmak zorunda kaldı. Bükreş ve Tergovişte kaleleri düştü. Sinan Paşa bu kaleleri tahkim ederek ülkeye sübaşı, dizdar ve kadılar tayin etmekle Eflak'ı bir Osmanlı eyâleti hâline getirdi ise de; Ekim 1595'te, Batory'nin 40 000 kişilik bir takviye kuvveti ile Eflak'a gelmesi, durumu yeniden değiştirdi. M., ülkeye tekrar hâkim oldu. Hattâ, akıncıların bütün fedakârlıklarına rağmen, Yergöğü kalesini ve Tuna üzerindeki Ada Kale'yi eline geçirdi. Bu başarı üzerine, Sultan III. Mehmed'e 600 000 akça göndererek,. ülkenin eski andlaşmalara göre kendisine bırakılmasını istedi. Bu sırada Osmanlı ordularının Haçova'da (Mezö - Keresztes) müttefik ordularını mağlûb etmeleri üzerine, Erdel'in desteğini de kaybeden M., Serdâr-ı ekrem Yemişçi Hasan Paşa'ya başvurarak, ülkenin yıllık haracını iki katına çıkarmak suretiyle, 1597'de onun aracılığı ile bir anlaşmaya vardı. Böyle olmakla beraber, Avusturya imparatoru II. Rudolf'un verdiği para karşısında Osmanlı devletince Erdel voyvodalığına getirilen Kardinal Andreas Batory'ye karşı savaş açtı. Kardinali Şelinbar'da yenilgiye uğrattıktan sonra, Erdel Belgradı'na (Alba İulia) girdi. Bu başarı, M.'de yeni bir ihtirasın doğmasına yol açtı. Bu defa, Lehliler'in desteğini kazanan ve Osmanlı padişahına kulluğunu ilân eden Boğdan Voyvodası İremia Movila'yı da ülkesinden çıkartarak, 1600 tarihinde, üç Romen ülkesine de hâkim oldu; kendisine İoan Mihai, "Allah'ın inayeti ile Erdel, Eflak ve Boğdan hâkimi" ünvanını verdi. Ancak Tuna havzasında böyle güçlü bir devletin doğması Avusturya politikasına uygun düşmediğinden, bu defa, 1600'de, Avusturya kuvvetleri komutanı Basta tarafından yenilgiye uğratıldı. M., bu sonuç karşısında Prag'a giderek imparatorun müzaheretini sağlamağa çalıştı ise de, Erdel'de yeniden harekete geçen Sigismond Batory'ye karşı savaşmak zorunda kaldı. Her ne kadar Batory'nin kuvvetlerini dağıtmağa muvaffak oldu ise de, bir kere daha Basta' ya yenildi ve 19 ağustos 1601'de savaş meydanında öldürüldü. Böylece, yedi yıldan beri sürdürdüğü mücadele hüsran ile son buldu. Ancak, onun üç Romen ülkesini bağımsız bir devlet hâlinde birleştirme tasarısı, yüzyıllar boyunca Romanya halkının başlıca ülküsü ve hiç şüphesiz kendisi de Romen milletinin unutulmaz kahramanlarından biri olarak kaldı. (İ. Parmaksızoğlu)

MIHAJLOVIĆ, Draža (Ivanjica 1893 - Belgrad 1946), Sırp subayı. 1939'da albay olan M., 1941 bozgunundan sonra, Yugoslav kuvvetlerini, Hersek dağlarında toplamış ve bunlara Cetnici adını vermiştir. Londra'ya sığınan Yugoslav hükûmeti, onu Yugoslav direnme hareketinin başına çağırdı, sonradan savunma bakanlığına tâyin etti. Hırvat ve komünist düşmanı olan M., çok geçmeden Tito ile karşılaştı. Yenilgiye uğrayan M., Lundar'daki Yugoslav hükûmetince 1943'te işinden uzaklaştırıldı. Harpten sonra hiyanetle itham edilerek, tutuklandı ve kurşuna dizildi.

MIHAJLOVIC, Draža

MİHAL GAZİ : bk. KÖSE MİHAL GAZİ.

MİHAL OĞULLARI : bk. KÖSEMİHAL OĞULLARI.

MİHALIÇ : bk. KARACABEY.

MİHALIÇÇIK, Eskişehir'in ilçesi. Yüzölçümü: 2 338 km², nüfusu 38 305 (1975), ilçe merkezi kasabanın nüfusu 4 070 (1975).

İlçenin sınırları, Porsuk'u güneyden çeviren sırtlarla başlamakta, kuzey ve doğuda Sakarya ırmağına dayanmakta; batıda Sündiken dağlarının yüksek bölümüne kadar sokulmaktadır. Doğuya doğru alçalan bu dağlar, altta değişime uğramış çeşitli şistler (eski killer), üstte ise mermerlerden yapılmıştır. Bu yaşlı temel, kıvrım mihverindeki bir alçalma ile ilgili olarak, M. doğusunda yeşil külteler altına daldıktan sonra Yağaraslan dağı (1 540 m) civarında yeniden satha çıkar. Sekiören - Avcılaryaylası ötesinde kuzey - güney doğrultulu, nisbî yükseltisi 250 - 300 m'yi bulan bir fay basamağı ile Sakarya'nın yarıp geçtiği granitlere intikal eder. Sündiken dağının batıda kalan yüksek kısımları 1 600 - 1 700 m'lik eski bir tesviye sathının izlerini taşır. Bu sathın mermerlerden müteşekkil yerlerinde Karst olaylarının yarattığı şekiller belirir. Kurucaova Karstik düzlüğü, biraz ötedeki Düden, karanlık derenin dar, derin vâdîsi ve bâzı pınarlar, bunlar arasında zikredilebilir. Sündiken dağlarının M. doğusuna rastlayan, daha alçak bölümü 1 350 - 1 400 m'lik diğer bir aşıntı sathiyle düzleştirilmiştir.

Sakarya - Porsuk arasında su bölümü vazifesi gören söz konusu dağlar, çam ve meşe ormanlariyle kaplı olup, burada, ormandan kazanılmış küçük tarlalar, yekdiğerinden uzak lekeler teşkil eder. Otlakların genişlediği Sündiken dağları, hayvancılık ve mâdenler bakımından değer taşır. İlçenin, 43 500 koyun, 20 000 kılkeçisi ve 4 000 tiftikten ibaret sürüleri, Sündiken dağlarında otlatılır. Bundan başka Kavak ile Sazak köylerinde krom yatakları bulunur. Kavak'ın, içinde % 48 nisbetinde krom ihtivâ eden cevherlerinden şimdiye kadar 2 milyon tonun yeryüzüne çıkarıldığı tahmin ediliyor. Yine yeşil külteler içinde bulunan Tatarcık ve Kızılbölüklü köylerine âit 500 000 ton rezervli yataklardan aspest elde edilir. Rezervi yarım milyona varan kaolen yataklarına Ahırözü, Haliloğlan, Üçbaşlı, Sazak; manyezit yataklarına ise Dinözü, Sazak, Haliloğlan köylerinde raslanır.

MİHALIÇÇIK : ilçeden bir görünüş

Sündiken dağları, kendisini kuşatan III. Zaman platolarına bâzı yerlerde faylarla bağlanır. Faylardan ilki, M. güneyindeki Dinözü köyünden başlar; Yarıkçı, Sazak, Üçbaşlı'dan geçerek Haliloğlan'a ulaşır. Söz konusu fay hattı üzerinde, kükürtlü suların kaynadığı Yarıkçı ılıcası ile Uyuzhamam kaplıcaları sıralanır. İkinci fay, dağın kuzey yamacında İkizafer, Çukurören, Beykoz köylerinden geçer.

Fay hatlarının ötesinde, 1 250 m'den başlıyarak kenarlarda 1 000 m'ye kadar inen üçüncü bir tesviye sathı başlar. Tesviye sathı, akarsular tarafından kademeli şekilde yarılmış ve böylece kalkerlerin marnlar üzerine bir kaş gibi oturduğu platolar vücut bulmuştur. Yunus Emre-M. yolu üzerindeki Bayramçay deresinde olduğu gibi, akarsuların yumuşak marnların (kireçli killer) büyük ölçüde süpürdüğü yerlerde vâdîler, küçük birer ova görünümünü kazanmışlardır.

İlçenin tahıl ekim alanları bu plato sathındadır. Masa görüntülü platoları kaplıyan tarlalar, yılda 38 000 ton buğday, 26 000 ton arpa verir. Platoya gömülmüş vâdîlerin güneye dönük yamaçlarına tutunmuş bağlardan 1450 ton üzüm toplanır.

Söz konusu platolar kuşağında, Beylikahır manyezitlerinden başka, ilçe merkezinin 15 kilometre kadar kuzey - doğusuna düşen Killik köyde kil ocakları işletilir. Eski derelerin Sündiken dağları şistlerini ufaladıktan sonra III. Zaman gölü kıyılarına yığmış oldukları saf ve filizî yeşil renkteki killer, burada bir kilometre karelik bir alanı işgal eder. Yağları emme hassası dolayısıyle sabun yerine kullanılan killerin bulunduğu yatak, 1885'te işletmeye açılmıştı. Bu ocaktan elde edilen killer, deve kervanları ve arabalarla Kirmir vâdîsini takiben Ankara, oradan da Çankırı ile Konya'ya; batıda ise Eskişehir, Kütahya, Afyon, Uşak, Denizli, Aydın, İzmir ve çevresine nakledilmişti. Hekimlikte kullanılmak üzere İzmir'den Batı Avrupa ülkelerine yollanıyordu. Ancak modern temizleyicilerin yaygınlaşması kil üretimini azalttı. Hâlen İkizafer, Seki, Çukurören gibi köy ve mahallelerden gelen 40 ilâ 80 kişi, ikili - üçlü gruplar hâlinde galeriler açmakta, bilhassa yaz mevsiminde 15 bin ton kadar kil çıkarabilmektedirler.

İlçenin ziraî bakımdan en verimli kısımları, zaman zaman daralıp genişliyen Porsuk ile Sakarya vâdîleridir. Suyun, dolayısiyle otun bol ve taze olduğu akarsu boyları sığırlar için çok elverişlidir. O yüzden 33 bini aşkın ilçe sığırlarının ekserisi bu bölgede toplanmıştır. Büklümler çizerek akan Sakarya ve Porsuk ırmaklarının vâdî tabanları, bahçeler şeridi hâlindedir. Irmaklar boyunca sıralanmış moto - pomp'ların suladığı topraklardan yılda 57 bin tondan ziyade şekerpancarı, Porsuk oluğuna yerleştirilmiş demir yolu ile Eskişehir şeker fabrikasına taşınır. Bu tarlalar, her sene 3 325 ton elma; 1 680 ton armut; 740 ton erik; 355 ton kayısı veren bahçeler ve başta nohut (270 ton) olmak üzere fasulye (180 ton), mercimek (150 ton) elde edilen alanlarla sıralanır. Bunlara Sakarya vâdîsinde 700 ton dut; 210 ton incir; 100 ton nar üreten bahçeleri eklemek icab eder. İncir ve nar gibi daha sıcak bölge meyve ağaçlarının orta Sakarya vâdîsinde bulunuşu, hattâ Sarıcakaya ilçesi sınırları içinde zeytin ile birlikte Antep fıstığına aşılanmakta olan sakız ağaçlarının varlığı, şimdiki iklim şartlariyle izah edilemez. Bunlar II. Zaman sonlarında hüküm sürmüş sıcak ve kurak bir iklimden cesaret alarak Sakarya boyunca buralara sokulmuş, iklim, yaşadığımız devredeki durumuna yaklaştıkça, kuytu köşelere sığınıp yeni şartlara kendini uydurmuş bitkilerin sonuncularıdır.

MİHALIÇÇIK : Sarıköy'de Yunus Emre anıtı

MİHALIÇÇIK : Osmanlılar'dan kalma Çalçı köyündeki Çalçı camii

İlçe merkezi M. 1 400 m'lik tesviye sathını daha aşağıdaki aşıntı yüzeyine bağlıyan bir yamaç üzerinde kurulmuş olup, dün, İstanbul ve Bursa'yı, Nallıhan - Beypazarı vasıtasiyle Ankara'ya bağlıyan kara yolundan, bugün de İç Anadolu'dan Marmara ile Ege'ye uzanan demir yolundan uzak kalmıştır. Kerpiç ve taştan yapılı, kısmen toprak evlerden müteşekkil 1325 râkımlı bu kasabada oturanların sayısı hâlen 4 000'e yaklaşmaktadır. Bir kısım ahâlisi çalışmak üzere Eskişehir ile Ankaraya giden kasabada orta okul, lise, kız sanat okulları bulunmaktadır. (T. Yücel)

MİHAYLOVSKİ, Stoyan (Elena 1856 - 1927), Bulgar yazarı ve şâiri. İstanbul'da Galatasaray sultânîsinde okumuştur. Daha sonra Fransa'da Aix - en - Provence'ta hukuk öğrenimi yapmıştır. Bulgar edebiyatında özellikle hiciv ve hayvan masallarıyle tanınmıştır.

MİHR (Fars. = Güneş), eski İranlılar'ın güneş yılının sonbahar başlangıcı olan 7. ayı (17 Eylül - 16 Ekim) ve ayrıca her ayın 16. gününe verilen ad. Bunlardan birincisine M. - *mâh* ve ikincisine de M. - *rûz* denir. M. mâh ile M. rûz' un birleştiği M. ayının 16. günü, İran'da büyük bayramlardan biri olan, *Mihrgân* başlar. Altı gün devam eden bu bayram, İran Mecûsîlerinin Nev - rûz (b. bk.)'dan sonra gelen en büyük bayramlarıdır. M. gân'ın birinci gününe M.-i âmme (halk bayramı), sonuncu gününe de M.-i hâssa (yüksek tabaka bayramı) denir.

MİHR veya MEHR (Ar. *Mehr),* İslâm hukukunda, kadının nikâh akdi ile hak sahibi olduğu mal veya para. Müslüman bir erkekle evlenen Müslüman bir kadın, M. adı verilen bir malı hak etmiş olur. Bundan başka, mal ile değiştirilmesi mümkün olan bir menfaat da M.'in yerini alabilir.

Nikâh esnasında M. sözkonusu olsa da olmasa da, hattâ M.'in olmayacağı söylenmiş de olsa, M.'in verilmesi gerekir. Çünkü M., Allah'ın emri ve takdiridir. Nikâhın akdi için şarttır. Fakat, sonraları kadın isterse eşine bu hakkını bağışlayabilir. Hattâ erkeğin, Müslüman olmayan fakat, kitaba dayalı dinlerdeki kadınlarla evlendiği zaman bile, onlara M. haklarının bulunduğunu bildirmesi lâzımdır.

M., nikâh esnasında belirtilmişse buna M. - i *müsemmâ* denir. Eğer bu şekilde belirtilmemişse; kadının yaşı, güzelliği, baba tarafının sosyal ve ekonomik durumu gözönünde tutularak M., dengi olan bir kadına verilmiş olan M.'e göre tesbît edilir ki buna da M. - i *misl* denir. Kadının baba tarafından bir örnek alınamıyorsa, erkeğin oturduğu yerdeki kadınlara verilen M. örnek alınarak, M. - i misl tâyin edilir.

M., nikâh esnasında toptan ve peşin olarak verilebildiği gibi, bir kısmının nikâhta ve kalanının da bir süre sonra veya boşanma yahut ölüm ile nikâhın sona ermesi üzerine verilebileceği de baştan kararlaştırılabilir. Bunlardan nikâh sırasında hemen ödenmesi gerekene M. - i *muaccel,* sonra verilmesi kararlaştırılana da M. - i *müeccel* denir.

M., eşlerden kadına, evliliğin sağlamlığı ve sürekliliği inancını ve güvenini verir. Bunun içindir ki, M.'i verilmemiş kadın, bir eş olmanın gerektirdiği ilişkilerden kaçınabilir. Zifaftan önce nikâh bozulmuş ise, M. geri verilir.

Müslümanlıkta, M.'in nikâh için esas unsur olduğu hakkında bütün müctehidler fikir birliği hâlindedir. M.'in en az ve en çok ne kadar olabileceği hususunda ise, değişik görüşler vardır. Hanefîlere göre, M.'in en az ölçüsü 10 dirhem gümüştür, bundan az olamaz. Mâlikîler'de bu ölçü, hâlis altından çeyrek dinar ve hâlis gümüşten de üç dirhemdir. Yahut, bunlarla eşdeğerdeki bir maldır. İşte nikâh, bu ölçülere göre ve M.'in eksiği daha sonra tamamlanmak üzere yapılır; fakat, eksikliğin zifaftan önce tamamlanması gerekir. Eğer zifaf olmuş ise, M. - i misl uygulanır.

İmam Şâfiî, Ahmed ve Sevrî'ye göre, M.'in belli bir ölçüsü yoktur. İmam Ahmed, "On dirhemden az olması müstehabtır, dörtyüz dirheme kadar olması mesnundur. Daha çok olması için lüzum yoktur; hattâ M.'in hafifletilmesi ise müstahsendir" diyor. Şâfiîler'e göre, nikâh esnasında M.'in kararlaştırılması zarurî değildir.

M.'in nikâhtan önce bir karara bağlanması sünnettir. Çünkü böyle yapılırsa, bu yüzden eşler arasında ileride çıkabilecek anlaşmazlıklar baştan önlenmiş olur. Yalnız, M.'in tâyini hususunda, aşırılıklardan kesinlikle kaçınmalıdır. Ancak, pek değersiz olan bir şeyin M. olarak gösterilmesi, iki taraf için de gurur kırıcı olabilir. Hele kadının gelecekteki yaşayışını kötü bir şekilde etkileyebilir. Bunun için, tarafların sosyal ve ekonomik durumları esas alınarak hareket edilmesi gerekir. Çünkü, Müslümanlıkta nikâh birtakım amaçlar için meşrû olduğuna göre, bu amaçlara ulaşmak, nikâhın devamlılığına ve bu devamlılık ise M.'in normal ölçülerle bir hak olduğunu kabûle bağlıdır.

MİHRÂB, câmi, mescid ve namazgâhlarda kıble yönünü gösteren ve imamın cemaat önünde durarak namaz kıldırması için yapılan yer. M., câmii ve mescidlerde kıble yönündeki duvarın orta yerinde, genellikle oyuk bir hücre biçimindedir. Üstü açık namazgâhlarda ise M.'ın yeri, dikili bir taşla belirlenir.

Bugünkü M., biçim olarak, Müslümanlıktaki dinî mîmarînin gelişmesi sonucu doğmuştur. İlk zamanlarda kıble yönü, renkli bir çizgi veya üzerinde belirli işâretler bulunan bir taşla gösterilirdi. Bu taş veya işâret levhaları uzun yıllar kullanılmıştır. VIII. yüzyılda, bir mîmarî gelişmesi olarak, yarım silindir biçiminde bir hücre olan M.'lar yapılmağa başlandı. Bu biçim de, mahallî değişikliklere rağmen, zamanımıza kadar geldi. Namazgâh denilen açık yerlerde ise, M. yerine eskiden kullanılan taş dikme veya bir işaret levhası koyma kuralı yine devam etmiştir.

Bazı câmilerde, imamın ve hareketlerinin cemaat tarafından görülüp izlenebilmesi amacı ile, M.'ın tabanı câminin tabanından biraz yüksekçe yapılmıştır. Yine aynı sebeble, geceleri, M.'ın iki yanında büyük şamdanlarla mumlar yakılırdı.

M., yalnız kıble yönünü göstermek ihtiyacından doğmamıştır; aynı zamanda, câmi veya mescid içinde bir saf yeri daha kazanabilmek amacı ile, duvara niş açılarak, bugünkü M.'ın ilk biçimi meydana getirilmiştir. Bâzı kimseler M.'ın Hıristiyan kiliselerindeki absidlerden veya Buddhist hücrelerinden örnek alınarak yapıldığını söylerler. Fakat, İslâm mâbedlerinde ilk M., uygulanışı, tarihî gelişimi ve fonksiyonu incelenecek olursa; absid'le fazla bir benzerliği olmadığı, dolayısıyle bu iddianın da gerçeği yansıtmadığı anlaşılır.

M.'ların iç yüzleri çinilerle veya oymalı mermerlerle kaplanır, yanları ise çeşitli biçimlerde süslenirdi. Bu süslemelerde hat sanatından, bitki şekilleri ile geometrik motiflerden yararlanılırdı. M.'ın üst kısmına, yapılırken, Kâbe toprağı da konulur.

Türk ülkelerindeki câmi ve mescidlerin M.'ları, çoğunlukla, dört veya beş köşelidir; fakat, yarım silindir biçiminde olanlarına da rastlanır. Osmanlılar Devri'nde, daha büyük boyutlu câmiler yapılınca, M.'lar da inceltilerek yükseltilmiştir.

Türk-İslâm süsleme san'atının en güzel örneklerine rastladığımız başlıca yerlerden biri M.'lar ve çevreleridir.

MİHRÎ (Muhammed) (ölm. 1915?), şâir, dilci ve seyahat yazarı olarak tanınan bir Türkmen bilgini. XIX. yüzyılın ortalarında Kerkük'te doğmuş medrese tahsilini bu ilde yapmıştır. 1281 H. (1863)'de İstanbul'a gitmit olan şâir, Mısır Hidivlerinden Mehmed Tevfik Paşa'nın amcası Mustafa Fâzıl Paşa'ya intisab ederek, uzun yıllar, onun çocuklarının öğrenimi ile meşgul oldu. M., paşanın yardımı ile, Bâbıâlî Tercüme Odası halîfeliğine girerek, dokuz yıl Hâriciye Kalemi'nin Arapça ve Farsça mütercimliğini yapmıştır.

MİHRÎ, Muhammed

H. 1290 (1873)'da İran hükûmeti nezdine konsolos olarak tâyin edilmiş, dört yıl Hoy şehrinde şehbenderlik yapmıştır. Daha sonra İstanbul'a dönen şâir, Hidivler'e olan eski bağlılığı sebebiyle, Mısır'a giderek orada yerleşmiştir. I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar Mısır'da yaşadığını eserlerinden öğrendiğimiz M.'nin ne zaman öldüğünü kesinlikle bilmiyoruz.

Türkçe, Arapça, Farsça ve Fransızca olarak yazdığı ve Mısır Prensi Abbas'a ithaf ettiği "Et-Tuhfetü'l-Abbâsiyye li'l-medreseti'l-illiyyeti't-Tevfîkıyye" adlı eserini H. 1301 de Kahire'de bastırmıştır. Bu eser, daha çok Fransızca'nın gramerine dâir olup, dört dilde mükâlemeleri, muhâvereleri, mektuplaşmaları, atasözlerini ve bazı küçük hikâye örneklerini içine almaktadır.

Bir ara Prens Yusuf Kâmil Paşa'nın maiyetinde bulunarak onunla birlikte Avrupa'ya da gitmiş olan M., 6 Muharrem 1327 H. (28 ocak 1909)'de, yine bu Prensle çıktığı Mısır ve Sudan seyahatini siyasî, tarihî ve coğrafî bakımdan edebî bir dille kaleme alarak H. 1328 (1910)'de İstanbul'da "Sûdan seyâhat-nâmesi" adı altında yayınlanmıştır. Bu eser aynı zamanda Arapçaya da çevirerek 1332 H. (1914)'de Mısır'da bastırmıştır.

M.'nin, bunlardan başka, H. 1291 (1874)'de Kahire'de Bulak Matbaası'nda basılan "El-Eserü'l-celîl fî medh-i alâ' İsmâîl" adlı eseri ile, henüz basılmamış "Hac yolunda" adlı bir eseri daha vardır.

Türkçe, Farsça ve Arapça dağınık bir kısım şiirleri, adı geçen eserleri içerisinde mevcut olduğu gibi, bâzı Türkçe gazelleri de yazma şiir mecmualarında yer almaktadır. (A. Terzibaşı)

MİHRÎ HÂTUN veya Hanım (Amasya 1460? - Amasya 1506), Osmanlı devri Türk kadın şâiri. Pîl İlyas Şücâeddin adında Halvetî şeyhlerinden birinin torunudur. Babası Belâyî mahlası ile şiirler yazan bir kadı idi. Asıl adı üzerinde ihtilâf vardır. Mihrünnisa, Fahrünnisa ve Mihrümâh gibi gösterilen adlarından en yakın olanı her hâlde Mihrümâh'dır. Şiirde mahlasını kullanmıştır. Soylu ve kültürlü bir âilenin kızı olarak iyi bir tahsil gördüğü, bâzı dinî ve fıkhî konularda zamanın ulemâsı ile tartışmaya girişecek kadar ileri gitmesinden anlaşılmaktadır. Bunun yanısıra, M. H., şâirliği, güzelliği ile Türk edebiyatında isim yapmıştır. Müeyyed-zâde Abdurrahman Çelebî, Sinan Paşa-zâde İskender Çelebî, Eyüp müderrisi Paşa Çelebî gibi pek çok hayranı olduğu hâlde, hayatını evlenmeden geçiren M. H., hür yaşamayı, devrinin erkeklerine ve onların taşıdıkları zihniyete karşı nefsini korumayı tercih etmiştir. Neş'eli, şakacı, nüktedan, tatlı dilli ve açık sözlü bir kadındır. Bütün kaynaklar, onun iffet sahibi olduğunda birleşirler. Konağı şâirlerin, edîblerin toplantı yeri olduğu kadar, M. H. da zamanın Amasya sancakbeyi olan Şehzâde Ahmed'in ilim, edebiyat ve şiir meclislerine erkeklerle aynı seviyede katılmaktan çekinmez, bu meclislerde yapılan imâlara, nüktelere ince ve zarif karşılıklar verirdi. M. H., Necâtî, Güvâhî, Makamî, Âftâbî, Münîrî gibi şâirlerle edebî ilişkiler kurmuş, özellikle Necâtî'nin tesiri altında kalmıştır. Hattâ örnek aldığı bu şâire yetiştiği kanısına da varmıştır. Ölümünden sonra, Zevâdiye tekkesinde dedesinin yanına defnedilmiştir. M. H., sağlam, seciyeli bir şâirdir. Şiirlerinde gösterdiği başlıca özellik, hisli bir kadının aşklarını, duygularını, kırgınlıklarını, eski edebiyatın ve o devrin müsaadesizliğine rağmen, en rahat ve pervasız denilecek şekilde ifade et-

miş olmasındandır. Bu samimiyetle M. H., Türk kadın şâirlerinin başında gelmektedir. M. H.'un 460 beyitlik Tazarrû-nâme adlı bir mesnevîsi ile müretteb dîvânı vardır. Yazma hâlinde olan eserleri Ayasofya ve Ali Emîrî koleksiyonları ile üniversite kütüphanesinde bulunmaktadır (Bk. *İstanbul Kitaplıkları Türkçe Yazma Divanlar Kataloğu,* 1947, I, 74). (İ. Parmaksızoğlu)

MİHRİMÂH veya MİHRÜMÂH SULTAN (1524? - 1578), Kanûnî Sultan Süleymân ile Hurrem Sultan'ın kızı. Sultan Süleymân'ın tek kız çocuğu olmakla büyük bir îtinâ içinde yetiştirilmiş ve babasının şefkat ve muhabbetini ölünceye kadar muhafaza ederek, Cihân Pâdişâhı'nın üzerinde büyük bir nüfûza sahip olmuştur. Kanûnî, kızına iyi bir izdivaç temîn etmeyi öngörmüştü. Bunun için de fizik bakımından o kadar yakışıklı olmamakla beraber, Enderûn'da yetiştirdiği kullarından zekâsı, dirâyeti ve dengeli davranışları ile takdîı ettiği Diyârbekr beylerbeyi Rüstem Paşa'yı tercîh etti. Sultan Süleymân'a dâmâd olmak ihtirâsında olanlar, bu evlenmeye engel olmak için bazı uydurma sözler ileri sürdüler. Fakat yapılan araştırma sonunda bunların doğru olmadığı anlaşıldı (Bk. RÜSTEM PAŞA). Düğünleri, 11-26 kasım 1539'da onbeş gün süren, kardeşleri Bâyezid ile Cihângîr'in sünnet düğünleri ile birlikte yapıldı. M.'ın evlendiği tarihte 15 yaşında olduğu kanısında olan bazı yazarlar onun 1524'te doğduğu sonucunu çıkarmışlardır. M.'ın bu izdivaçtan mutlu olduğu anlaşılmaktadır. Babası üzerinde sâhip olduğu nüfûz kadar kocası üzerinde de nâfiz oldu. Ancak, annesi Hurrem Sultan'a meclûbiyeti, Kanûnî âilesinde kardeşler arasında kopan ihtiraslara katılması ve zaman zaman ağırlığını koyması sonunda, bazı acı sonuçların doğmasına yol açtı. Babasının yaşlanması ve saltanat vârisinin tercîhi bu acıların kaynağı olmuştur. Önce, hem anne, hem de M., sarayda meydana getirdikleri baskı ile Sultan Süleymân'ın yanında başka bir kadının etkili olmasını önlediler. Hattâ Hurrem Sultan'dan önce padişaha zevcelik etmiş olan Mustafa Çelebî'nin annesi Gülbahâr Mâh-ı Devrân Haseki'yi bile büyük anne Hafsa Sultân'ın ölümünden sonra, Hala Hatîce Sultan'ın muhâlefetine rağmen, saraydan çıkartıp, önce oğlu Mustafa Çelebî yanına Manisa'ya, onun ortadan kaldırılması üzerine de Bursa'ya sürdürdüler. Yine sarayda padişahın gözüne girmeye başlayan Gülfem veyâ Dâye gibi câriyeleri de sür'atle uzaklaştırdılar (bk. HURREM SULTAN). Bundan sonra da Osmanlı tahtına kendi öz kardeşlerinden birinin, özellikle Bâyezid Çelebî'nin getirilmesini sağlayacak entrikalara giriştiler. M., gerek Mustafa Çelebî'nin (b. bk.) öldürülüşünde gerek Bâyezid Çelebî'nin devamlı tahrik altında kalarak ayaklanmasında, annesine olan sevgisi dolayısıyle, hem kendi, hem de eşi Rüstem Paşa ile birlikte medhaldâr görülmektedir. Kanûnî'nin, saygı gösterdiği kız kardeşlerinden yâni halalarından, Hatîce ve Şâh Sultan'lardan uzaklaştırılmasında, Dâmâd İbrâhim Paşa, Kara Ahmed Paşa gibi muktedir vezîrlerin îdamlarında, M., annesinin çevirdiği entrikalarda hep ona yardımcı olarak görülür. Babasının ona olan sevgisi ise gün geçtikçe artmıştır. Öyle ki Hurrem Sultan, Padişahtan bir dilekte bulunurken "Mihrimâh'ın yüzüsuyuna" ibaresini kullanmak lüzumunu duymuştur. Hurrem Sultan'ın ölümünden sonra bu sevginin daha da kuvvetlendiği anlaşılmaktadır. Bâyezid vak'asında kardeşinin babasına karşı gelişinden kendisinin de medhaldâr olarak duyduğu hicâbı hafifletmek için, Yeni Saray'dan ayrılmayı rica ettiği hâlde, Kanûnî, sevgili kızının yanından uzaklaşmasına izin vermemişti. Sultan II. Selim'in cülûsunda M., olanları bir yana koyarak kardeşini tebrîke koşmuş, hattâ âcil ihtiyaçları için ona 50 000 duka borç vermişti. M., ocak 1578'de öldü ve Süleymâniye'deki türbesine defnedildi. M.'ın bir kız ve üç erkek çocuğu olmuştur. Erkek çocuklarından zürriyetinin yürümediği sanılmaktadır. Hümâşâh Ayşe Hanım Sultan adlı kızı ise Sadrâzam Semiz Ahmed Paşa ile evlenmişti. Bu evlilikten Karahisâr sancakbeyi Osman Bey, Kilis sancakbeyi Mustafa Paşa ve Müteferrika Abdurrahman Bey olmak üzere üç torunu oldu. Daha sonra Sultan İbrâhim devrinde vezîr-i âzam olan Sultan-zâde Mehmed Paşa ise Abdurrahman Bey'in oğlu idi. M., XVI. yüzyıl Türk tarihinde ilgi çekici bir kadın olarak tanınmıştır. Gayet dindâr ve hayır kurumları yaptırmaya meraklı bir kişilikte idi. Kendisinin ve eşi Rüstem Paşa'nın servetini bu hayır işlerine harcamakla ün yapmıştır. İstanbul'da Edirne Kapısında cami, çeşme, hamam ve medrese ile Üsküdar'da İskele meydanında yine bir cami, çeşme ve misafirhâne onun eseridir. Bunlardan başka Mekke'de Zübeyde kaynağı su yollarını da inşâ ettirmiştir. (İ. Parmaksızoğlu)

MİHRİŞAH VÂLİDE SULTAN (1746? - 1805), Sultan III. Mustafa'nın zevcesi ve Sultan III. Selim'in annesi. Gürcü asıllı olduğu rivayet edilir. Öldüğü tarihte altmış yaşına yakın olduğu söylendiğine göre, 1746 yılında doğmuş olması ihtimali vardır. Cariye olarak Saray-ı Hümâyûn'a alınmış ve belli bir terbiye gördükten sonra, Sultan III. Mustafa'ya, büyük umutlarla hattâ cihangirlik hayalleri ile bağlandığı bir şehzade vererek (Bk. SELİM III.) en sevgili kadınlarından biri olmuştu. Sultan III. Selim de annesine karşı büyük bir sevgi ve saygı beslerdi. Böyle olmakla beraber M. V. S., oğlunun devlet idâresine müdahalede bulunan öteki Vâlide Sultan'lar gibi davranmamıştır. Ancak onun, pek nâdir hallerde (söz gelimi Hasköy Lâğımcılar Kışlası Nâzırı Seyyid Mehmed Efendi'nin veya Sultan Selim'in giriştiği ıslâhat hareketlerini tenkid eden Abdullah Molla ve Salih Efendi gibi ulemâdan bâzı kişilerin affını istemek gibi) nüfuzunu kullandığı da olmuştur. Hayır işlerini seven ve dindar bir kadın olan M. V. S., oğlu gibi, Mevlevî tarikatine mensuptu. İstanbul'un Eyüp semtini beğenen ve yaz aylarını çoğunlukla kızı Şâh Sultan'ın Eyüp'teki sahilsarayında geçiren M. V. S.'ın Eyüp'te türbesi, medresesi, kütüphanesi ve imâreti vardır. Ayrıca Kasım Paşa Mevlevîhânesi'ni onartmış; Levend Çiftliği'ndeki kışlanın avlusunda cami, çeşme ve sübyan mektebi; Hasköy'deki Lâğımcılar Kışlası'nda cami, Halıcıoğlu'nda da yine kendi adına bir cami yaptırmıştır. Bu hayır eserlerinin yapımında oğlu Sultan Selim'in pek yakın ilgisini gördüğünden, bu eserlerin, kaynaklarda Sultan Selim'in bazan kendi adına, bazan da annesinin adına yaptırdığı eserler gibi tanıtıldığı görülmektedir. M. V. S.'ın meydana getirdiği vakıflar, daha sonra, Sultan III. Mustafa ailesi vakıfları gibi birleştirilerek, yani Lâleli, Sultan Selîm-i Cedîd ve Mihrişâh Vâlide vakıfları bir araya toplanarak Darbhane eminlerinin nezaretine bağlanmıştı. Eyüp camii içindeki kütüphanesi ise, 1924'te, yine Eyüp'te Hüsrev Paşa Kütüphanesi'ne taşındı. 1965'te de bu koleksiyon Süleymaniye Kütüphanesi Yazmalar Merkezi'ndeki öteki yazma koleksiyonların yanına alındı. M. V. S., 16 ekim 1805 Çarşamba günü Topkapı Sarayı'nda vefat etti. Cenazesi, büyük bir törenle, Edirnekapı'dan Eyüb'e götürülerek imâreti yanındaki türbesine gömüldü. (İ. Parmaksızoğlu)

MİHVER DEVLETLERİ, 1936 - 1943 yıllarında Almanya - İtalya ittifakına verilen ad. Nazi Almanya'sı ile Faşist İtalya'nın 25.10.1936 tarihinde, Hitler ile Mussolini arasında yapılan bir görüşme sonunda, ortak bir politika izleyecekleri kararlaştırılmıştır. İtalya'nın 1937 Anti - Komintern Paktına girmesi ve 25.5.1939 tarihinde Almanya ile Stahlpakt (Çelik Pakt)'ı kurması ile, iki ülke arasındaki işbirliği daha da güçlenmiştir. İtalya'nın, eylül 1943'te mütâreke istemesiyle bu işbirliği sona ermiştir. M. D. adı, Mussolini'nin 1.11.1936'da kullandığı Asse Berlino - Roma (Berlin Roma mihveri) teriminden çıkmıştır.

MİKEN (Yun. Mykenai veya Mikines), Yunanistan'da bir köy (Peloponnesos'ta, Argolis nomos'unda). Argos'un kuzeyinde bulunur. Nüfusu: 600 (1966). Burada efsâneye göre Agamemnon hüküm sürmüştür. M. medeniyeti (M. Ö. 1600 - 1200) zamanında çok büyük ve zengin bir şehir olup Atrid hânedânının taht şehri idi. Dor'ların istilâsı M.'i yıkmıştır. Sonra tekrar Argioslu'larca istilâ ve tahrib edilmiştir (M. Ö. 470). Harabeleri çok önemlidir. Kalıntılar arasında şunlar vardır: Dişi aslanlar kapısı; Kikloplar suru; saray; Atraeos'un hazinesi; kraliyet mezarlığı.

MİKERİNOS, Mısır'da, Gize'deki ünlü piramidlerden üçüncüsünü yaptıran firavun. IV. sülâleden olan Mikerinos, Keops'un oğludur; Kefren'den sonra tahta çıkmıştır. Keops ve Kefren'in, 100 yılı aşkın saltanat süreleri boyunca Mısır halkı büyük sefalete düşmüş, tapınakları kapatılmıştı. M. da kendisine bir piramid yaptırmakla beraber, tapınakları açtı ve halkın üzerindeki baskıyı kaldırarak kendi iş ve güçleriyle uğraşmasına izin verdi. (O. Yüksel)

MIKES [*mikeš*], **Kelemen** (Zágon, Erdély 1690 - Tekirdağ 1761), Macar yazarı. 1707'de prens Ferenc Rákóczi (b. bk.)'nin sarayında iç oğlanlığına tayin edilmiş, Avusturya'ya karşı girişilen hürriyet savaşından sonra (1711) Rákóczi ile birlikte Polonya, İngiltere, Fransa ve nihayet 1717'de Türkiye'ye sığınmıştır. 1720'de Macar mültecileri Tekirdağ'ında yerleşmişlerdi. Rákóczi'nin ölümü (1735)'nden sonra M., 1758'de Macar kolonisinin liderliğini almıştır. M., *Törökországi levelek* (Türkiye mektupları) [1794, Türkçe çev. Sadrettin Karatay, 1944 - 1945] adlı eseriyle ün yapmıştır. 207 mektubu içine alan bu eser, 1717 - 1758 yılları arasındaki olayları kapsar. M., eserinde Macar mültecilerinin hayatı, fıkralar, ahlâkî düşünceler, kadın eğitimi, Türk âdetleri, Türk etnografyası gibi konular üzerinde durmuştur. Onun Türkiye'ye âit tasvirleri bazan orijinal değildir. Yazar bazan başka kaynakları da göz önünde tutmuştur. M., bu mektuplarını İstanbul'da yaşayan kontes P. E. adlı muhayyel bir ablaya yazmıştır. (H. Eren)

MÎKÂİL, Cenâb-ı Hakk'ın dört büyük meleğinden biri. Muhyiddin İbn el - Arabî'nin Fütûhât-ı Mekkiyye'sinde açıklandığına göre, dünya ve âhiret bütün âlemleri kuşatan "Arş" ı taşıyanlar (Hamele-i Arş)'dan biridir. Hazret-i Peygamber bunları dünyada dört, âhirette sekiz saymıştır. Bunlardan Âdem ve İsrâfil "Sûr" a, Cibrîl ve Muhammed "ervâh" a, Mîkâil ve İbrahim "erzak" a, Mâlik ve Rıdvan "va'd ve vaîd" e memurdurlar. İbn el - Arabî'nin bu açıklamasına karşı İbn. Ebî Hâtim, Ebû Zeyd'den tahric eylediği bir hadîs-i şerîfe dayanarak, M.'in, diğer iki melek Cebrâil ve Azrâil ile birlikte, "Hamele-i Arş'tan olmadığı" görüşünü ileri sürmüştür. Yine İbn el - Arabî'nin tarifine göre M., Müdebbirât meleklerinden biri olup, "yağmur yağdırmak, ekinleri olgunlaştırmak ve rüzgârları estirmek" gibi görevlerle yükümlüdür. M., kartal suretinde olup, Hazret-i Mûsâ'nın cesedi için ejdere karşı bir de savaş vermiştir. Ancak, Cehennem yaratıldığı andan beri, bir defa olsun gülmemiştir. M., Yedinci Kat Gök'te, denizlerin koruyucusu olarak durmaktadır. İsrâ olayında (Bk. Mİ'RÂC), Peygamber'in göğsünü açıp orada zaaflardan ve hislerden ne buldu ise temizleyen iki melekten biri olduğu (öteki Cebrail) gibi, Bedr Savaşı'nda da Müslümanlar'a yardıma gelen melekler arasında bulunuyordu. Bir söylentiye göre de, makamı İkinci Kat Gök'tedir. İslâm icmâ'ı, onu insanlardan daha faziletli, fakat peygamberlerden aşağı mütalâa eder.

Yahudî geleneğinde ise M., Benî İsrail'in hâmisidir. Yahudî kavmini İran ve Yunan krallarına karşı o konuşmuştur. Ancak Yahudîler, M. ile Cebrâil arasında bir rekabet ve düşmanlık olduğu kanaatini taşırlar. Arş'ın sağında Cebrâil, solunda ise M.'in makamları vardır. Başlıca görevi, Yahova ile insanlar arasında aracı olmaktır. M.'in adı, Kur'ân-ı kerîm'de bir defa geçer (Âl-i İmrân, 97). Allah'ın meleklere, "yarattığım insana secde ediniz" buyruğuna en önce uyan M., sonra da Cebrâil'dir. Yahudî geleneğine göre ise, meleklere, Âdem'e secde etmelerini buyuran M. aleyhisselâmdır. (İ. Parmaksızoğlu)

MIKHAIL I., Rangabe [Kekeme] (? - İstanbul, Kınalıada 845), Bizans İmparatoru. Asîl Rangabe ailesine bağlı olup, Theophilaktos'un oğlu, imparator I. Nikephoros'un dâmâdı idi. Bulgarlar'a karşı yapılan harpte imparator ölüp, oğlu da ağır yaralanınca, M. imparator ilân edilmiştir. Nikephoros resim düşmanı bir politika takib etmiştir (VIII. ve IX. yüzyıllarda Bizans'ta İkonlar'a yani Hz. İsa, Meryem ve azizleri gösteren resimlere riâyet edenler ve onlara Putperestlik gözü ile bakıp yok etmek isteyenler arasında bir çatışma yer almıştır).

M., tahta çıkar çıkmaz, resim sever bir durum almış, Nikephoros'un sürmüş olduğu resim sevenleri geri çağırmış ve bunlar arasında özel olarak Stoudion manastırı baş râhibi Theodoros'u müşaviri olarak seçmiştir. Bu durumu ordu hoş görmemiş ve M., Haziran 813'te Bulgarlar'a yenilince, bir askerî ayaklanma onu tahttan indirmiş ve bir general olan Ermeni Leon'u imparator ilân etmiştir. Leon M.'i Prote (Kınalı) adasındaki bir manastıra kapatmıştır. Orada ölmüştür.

MIKHAIL II. (İmp. 820 - 829), (lakabı: Kekeme, Yun. Mikhael ho Traulos). Bizans İmparatoru. Frigya'nın Amorion şehrinde doğmuş olduğundan Amorionlu lakabı ile de anılır. Kurduğu hânedana da, Amorion veya Frigya hânedanı denmiştir. Orduda yiğitliği ile belirerek, imparator V. Leon tarafından asîller sınıfına sokulmuş ve saray muhafızları (excubitores) kontu yapılmıştır. 820'de imparatora karşı suikast hazırlamakla itham edilmiş ve tutuklanmıştır. İdam edilmeden önce, suç ortakları İmparator Leon'u öldürmüş ve M.'i imparator ilân etmişlerdir. M.'in tahta çıkışı, resim sevenler ve resim düşmanları (İkonoklast) arasındaki çatışmayı hafifletmiştir. Resim sevenlerin sürgünlüğüne son vermiş, ama imparatorluk haklarını kiliseye karşı savunmuştur. 821'de kopan bir ayaklanmada tahtını ve hayatını zor kurtarmıştır. Araplar, Girid'i (825 - 826) ve Sicilya'yı (827 - 829) elinden almıştır. Bulgarlar'la iyi anlaşmış, tahtını oğlu Theophilos'a bırakmıştır.

MIKHAIL III., Sarhoş (İstanbul 838 - İstanbul 867) (Yun. Mikhael ho Methysos), Bizans imparatoru (842-867), II. Mikhail'in kurduğu Amorion veya Frigya hânedanının üçüncü ve sonuncu imparatoru. Dört yaşında iken, 842'de babası Theophilos'un halefi olmuştur. 856'nın sonuna kadar anası Theodora'nın nâibliği altında bulunmuştur. Bu yıllarda resimler çatışması (İkonoklazm) sona ermiş ve resim sevenler tekrar başa geçmiştir. 856'da dayısı Bardas'ın etkisiyle, kendi anası ve Bardas'ın kız kardeşi Theodora'yı bir manastıra kapatmıştır. M., aldığı çok iyi eğitime rağmen çok kötü bir imparator olmuştur. Devlet işleriyle hemen hiç ilgilenmeyerek kendini eğlencelere vermiş ve böylece "sarhoş" lâkabını kazanmıştır. Devlet işlerini önce Bardas'a (866'a kadar) sonra da, arkadaşı Makedonyalı Baseilios'a bırakmıştır. İdaresinde Bulgar çarı I. Boris Hıristiyanlığı kabûl etmiştir. Baseilios tarafından katledilmiştir.

MIKHAIL IV. (Yun. Mikhael ho Paphlagonios, yani Paflagonyalı), Bizans imparatoru (1034 - 1041); İmparatoriçe Zoe'nin âşıkı ve sonradan ikinci kocası (birincisi III. Romanos idi). 1040'ta ayaklanan Bulgarlar'a karşı bir sefer yaparak bunları yendi. Çok geçmeden manastıra çekilerek orada öldü. Bulgar seferine çıkmadan önce kız kardeşinin oğlu olan ve o da M. adını taşıyan bir genci, evlât edinmiştir.

MIKHAIL V. (Mikhael Ho Kalaphates, yani Kalafatçı), Bizans imparatoru (1041 - 1042). IV. Mikhail'in yeğeni ve halefi olup, imparatoriçe Zoe tarafından evlât edinilmiş; İmparator ile iyi geçinmediğinden İstanbul'dan uzaklaştırılmıştır. IV. M., ölünce, geri gelmiş ve Zoe tarafından imparator ilân ettirilmiştir. Tahta çıktıktan sonra, ihtiyar imparatoriçe Zoe'yi Adalar'daki bir manastıra kapatmıştır. İstanbul'da bu haber yayılınca Makedonya hânedanına sadık kalan halk ayaklanmış, M.'in gözleri kör edilerek, sürülmüştür.

MIKHAIL VI. (ölm. 1059) (Yun. Mikhael Ho Stratiotikos (asker). Bizans İmparatoru (1056 - 1057). İmparatoriçe Zoe'nin kardeşi Theodora tarafından evlâtlık edinilen M., general ve senatör idi. Zayıf karakterli olan M., arazi sahibi asîlzâdeleri temsil eden ve bir askerî ayaklanmaya önderlik eden Isaakios Komnenos tarafından 13 Ağustos 1057'de tahttan kovulmuştur.

MIKHAIL VII. (Yun. Mikhael Doukas Parapinakes), Bizans İmparatoru (1071 - 1078). İmparator X. Konstantinos'un oğlu. İmparator IV. Romanos Diogenes Malazgirt'te Selçuklu Sultanı Alp Arslan tarafından bozguna uğratılıp esir düşünce, M., imparator ilân edilmiş ve babasının orduya karşı düşmanlık politikasını devam ettirmiştir. Güney İtalya'yı istilâ ettikten sonra İstanbul'a kadar ilerleyen ve Khrysopolis (Üsküdar)'i yakın Normanlar'a karşı koymak zorunda kalmıştır. Selçuklular'dan yardım isteyen M., III. Nikephoros tarafından tahttan indirilmiştir.

MIKHAIL VIII., Palaiologos (1224 - Selymbria - Silivri 1282), Bizans imparatoru (1258 - 1282). Palaiologos hânedanını kurmuş ve Bizans devleti kuvvetini tekrar canlandırmıştır. İstanbul'un Haçlılar tarafından fethinden sonra, sürgün imparatorlar III. Joannes Vatatzes ve II. Theondoros Laskaris'in generali olarak beliren M., İznik'te genç imparator III. Joannes Doukas Laskaris'in nâibi ilân edilmiştir. 1261'de Latin imparatoru II. Baudouin'i İstanbul'dan kovmuştur. Velîahd Joannes Doukas'ın gözlerini kör ettirerek ortadan kaldırmıştır. 1274'te Lyon konsilinde papanın dinî hâkimiyetini kabûl etmiştir. Anadolu'nun savunmasını ihmal ederek, Türkler'in ilerlemesini kolaylaştırmıştır.

MIKHAIL IX., Palaiologos (1277 - 1320), Babası II. Adronîkos ile beraber Bizans imparatoru (1295 - 1320). 1302'de Türkler'e karşı açılan seferde askerlikteki beceriksizliğini göstermiştir. Babasının hizmetine girmiş olan Katalonyalı çapulcu askerlere karşı cephe alarak, bunların generalleri Roger de Flor'un Edirne'de öldürülmesine göz yummuştur (1307). Katalanlılar buna mukabil Trakya'yı kasıp kavurmuşlar, bunların yerlerini alan Türkler de 1311'de yenilgiye uğratmışlardır. (V. Örs)

MIKKOLA, Jooseppi Julius (1866 - 1946), Fin Slavisti. Daha çok Slav dillerinin karşılaştırmalı grameri alanında çalışmıştır. Fin ve Slav (Rus) dilleri arasındaki ilişkiler üzerinde de durmuştur: *Berührungen zwischen den westfinnischen und Slavischen Sprachen, I, Slavische Lehnwörten in den westfinnischen Spachen* (Mémoires de la Société Finno - Ougrienne VIII, 1894). Bu eserin yeni baskısı *Die älteren Berührungen zwischen Ostseefinnisch und Russisch* (Mémoires de la Société Finno - Ougrienne **LXXV**, 1938) adı altında çıkmıştır. Slav dilleri alanında çıkan en büyük eseri, *Urslavische Grammatik* (Ana Slavca'nın grameri) [1913-1950] adlı grameridir. Türkoloji alanında M., *Die Chronologie der türkischen Donaubolgaren* (Türk Tuna Bulgarları'nın koronolojisi) [Journal de la Société Finno - Ougrienne **XXX**, 1913] adlı çalışmasıyle tanınmıştır. Bu çalışmasında eski Bulgar hanlarının adlarının kapsayan bir belgeyi çözmüştür. Onun bu çalışması Türkolog ve Slavistler arasında (N. İ. Aşmarin, W. Barthold, J. Németh, K. H. Menges, O. Pritsak) birçok tartışmalara yol açmışsa da, ana çizgileriyle sağlam bir deneme olarak kalmıştır. M. Avarların dili üzerinde de çalışmalar yapmıştır. (H. Eren)

MİKLOS, Béla Dálnoki (1890 - 1948), Macar generali ve siyaset adamı. II. Dünya Savaşı'nda, doğu cephesindeki orduya kumanda etmiştir. Ekim 1944'te Sovyetler Birliği'ne giderek, Cumhurbaşkanı Horthy'nin emri ile, mütâreke için görüşmeler yapmıştır. Aralık 1944'de Debrecen'de bir geçici hükûmet kuran M., 1945'te, siyasî hayattan çekilmiştir.

MIKLOSICH [*miklosiç*], **Franz** (1813 - 1891), Slav dil bilgini. Marburg lisesini bitirdikten sonra Graz Üniversitesine yazılmıştır (1830). 1840'ta hukuk doktoru (doctor ivris) sanını alan M., Viyana'da Kopitar (b. bk.) ile bağlantı kurmuş ve onun yardımıyle Viyana Saray Kitaplığına girmiştir (1844). 1844 yılında Viyana'da çıkan "Jahrbücher" dergisinde (105. cilt, 43 - 70) Franz Bopp (b. bk.)'un karşılaştırmalı grameri üzerine bir eleştirme yazmıştır. Kopitar'ın ölümü üzerine saray kitaplığında Slav, Yunan ve Rumen kitapları sansörlüğüne getirilmiştir. 1848 yılında çıkan siyasî olaylara da karışan M., 1849'da Viyana Üniversitesinde Slav dilleri profesörlüğüne tayin edilmşitir. Profesörlüğünün ilk yıllarında M. Kilise Slavcasının grameri ve sözlüğü üzerinde çalışmıştır. Bu çalışmaları sonunda *Lexicon palaeoslovenico - graeco - latinum* (Eski Slavca - Grekçe - Latince sözlük) [1862 - 1865] adlı büyük sözlüğünü yazmıştır. Bundan başka, M. *Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen* (Slav dillerinin karşılaştırmalı grameri) [I - IV, 1852 - 1874] ve *Etymologisches Wör-*

terbuch der slavischen (Slav dillerinin etimolojik sözlüğü) [1886] gibi birtakım eserler daha vermiştir. M., Slav dillerinden Arnavutçaya, Macarcaya, Rumenceye, Türkçeye ve Yeni Yunancaya geçen alıntılar üzerinde de durmuştur. Onun Türkoloji bakımından en önemli, çalışması, *Die türkischen Elemente in den südost - und osteuropäischen Sprachen* (Güney - doğu ve Doğu Avrupa dillerinde Türk unsurları) [Denkschriften der kais. Akademie der Wissenchaften Wien, Phil.-hist. Klasse XXXIV, 1884 239 - 338, XXXV, 1885, 105 - 192, XXXVII, 1889, 1 - 88, XXXVIII, 1890, 1 - 194] adlı eseridir. M. Slav kişi adları üzerinde çalıştığı gibi, yer adları üzerinde de durmuştur. (H. Eren)

MIKOLAJZYK, Stanistaw (Holsterhausen, Vestfalya 1901 - Washington 1966), Polonyalı politikacı. 1918'den sonra Poznán Voyvodlığı'nda, 1930 - 1935 yıllarında Parlamento'ya seçilmiş, 1931 - 1939 arasında Köylü Partisi'nin ikinci başkanı olmuş, Cumhurbaşkanı J. Pilsudski ile haleflerinin politikasına karşı çıkmıştır. 1942 - 1943 yıllarında başvekil yardımcılığı ve içişleri bakanlığı yaptı. L. Sikorski'nin ölümünden sonra, Londra'da kurulan sürgün'deki Polonya hükûmeti'nin başvekili olarak çalıştı (Temmuz 1943 - Kasım 1944). Bu görevde iken tâkib ettiği "Sovyetler'le uyuşma" politikası başarısız kalınca, istifa etti. Daha sonra, komünist etkisi altındaki Millî Birlik Hükûmeti'nde başvekil yardımcısı ve ekonomi vekili oldu (Haziran 1945 - Şubat 1947). Bu hükûmette, kendisine demokratik kuvvetlerin temsilcisi gözü ile bakılıyordu. 1947 sonbaharında, A. B. D.'ne sığındı. İki eseri vardır: *The Rape of Poland* (Polonya'nın ezilmesi) [1948]; *The pattern of Soviet domination* (Sovyet hâkimiyetinin şekli) [1948].

MİKOYAN, Anastas Ivanoviç (doğ. Sanain, Ermenistan 1895), Sovyet siyaset adamı. 1915'te Bolşevik hareketine katıldı; 1919'da Bakû'yu ayaklandırdı. Ekonomik işler bilirkişisi olan önemli görevlerde bulunmuştur. Yaptığı görevler şunlardır: Ticaret halk komiseri (1926 - 1930); levazım halk komiseri (1930 - 1934); besleyici maddeler komiseri (1934 - 1938); ticaret komiseri, 1946'dan sonra ticaret bakanı (1938 - 1955), Politbüro üyesi (1935 - 1966); bakanlar konseyi ikinci başkanı (1946) olmuştur. Nihayet Yüksek Sovyet Prezidyumu başkanı oldu (1964 - 1965).

MİKRO (Fr., İng. micro), (1) metrik birim sistemlerinde *bir milyonda biri* yani 10^{-6} anlamına bir ön ek. Bu ön ek birçok fizik birimlerinin başında kullanılır ve 1 milyon kere küçük anlamını ifade eder ve μ ile gösterilir. Meselâ: 1 mikrofarad $= 1\ \mu\ F = 10^{-6}$ F. mikrovolt $= 1\ \mu$ volt $= 10^{-6}$ volt, 1 M. amper $= 1$ M amper $= 10^{-6}$ amper. (2) Bu ön ek küçüklük ve son derece duyarlık anlamını da ifade eder. Mikrometre, mikroskop ve mikroanaliz ve mikroterazide olduğu gibi. (E. Erdik)

MİKROAMPER (Fr. Microampère), çok küçük akım şiddetlerinin ölçülmesinde kullanılan bir birim: 1 Mikroamper $= 1\ \mu$ amper $= 10^{-6}$ amper = amperin milyonda biri.

MİKROFARAD (Fr. Microfarad), çok küçük sığaların ölçülmesinde kullanılan bir birim: 1 Mikrofarad $= 1\ \mu$ farad $= 10^{-6}$ farad, faradın milyonda biri.

MİKROFON (Fr., İng. microphone), Telefonda ses dalgalarını elektrik akımı değişimlerine çeviren düzen. M., telefon, radyo vericisi ve bütün elektrikli ses yazıcılarının birinci elemanıdır.

MİKROFON

İlk M.'un 1875'de Bell tarafından geliştirilmesinden beri çok çeşitli M.'lar keşfedilmiştir. En çok kullanılan M. çeşitleri karbonlu (veya kömürlü), kristalli, şeritli (veya hız), dinamik (veya hareketli bobinli), kondansörlü, vb. M.'lardır. Özel maksatlar için başka çeşit M.'lar da kullanılır. Meselâ: magnetostriction'lu, indüksiyon bobinli, hareketli demirli ve sıcak telli M.'lar gibi. Birinci Dünya Savaşı'nda yeni tip M.'lar keşfedilmiştir. Uçakların geçişini haber verenler, deniz altıların varlığını bildirenler; tıpta kalbin atışlarını incelemek için kullanılan özel M.'lar gibi.

M.'ların pek çoğunda ince bir diyafram kullanılır. Diyafram ses dalgalarının etkisi ile titreşir (salınır). Diyaframın mekanik olarak kuple edildiği tertibin hareketi elektrik enerjisi hasıl eder. Pek çok M., ses enerjisini, doğrudan doğruya elektrik enerjisine çevirir. Karbonlu M.'lar gibi bir kısmı ise sadece bir elektrik bataryasından gelen enerjiyi kontrol eder.

Bir M.'da iki şey önemlidir. 1. Duyarlık. Duyarlık, verilen bir ses dalgası şiddeti için olan elektrik değişmesinin derecesidir. 2. Doğruluk (veya sadâkat). İşitme frekanslarını hâsıl edilebilme yetkisidir. (E. Erdik)

MİKROHM (Fr. microhm). Çok küçük elektrik dirençlerinin ölçülmesinde kullanılan bir birim. 1 M.: $1\ \mu$ ohm $= 10^{-6}$ ohm.

MİKROMETRE (Fr. vis micromètrique, palmer; İng. micrometer caliper, Screw gauge), tel ve bilyaların çaplarını ve ince levhaların kalınlıklarını doğru olarak ölçmek için kullanılan âlet (şekle bk.). Bu âlete mikrometrik vida ve Palmer adları da verilir. Âletin esas kısmı, eğri sabit bir F somunu (vida yatağı) içinde hareket eden sâbit adımlı bir p vidasından meydana gelir. K ve K' tutılle düğmeleri ve döner H dairevî ölçeği vida üzerine konmuştur. Somun üzerine lineer, ana S bölmeleri yapılmıştır. K.'nın döndürülmesiyle P vidası

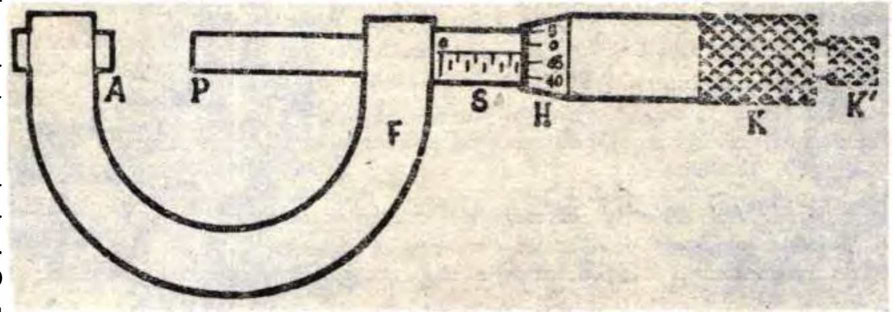
MİKROMETRE

A çıkıntısına (örs) değdiği vakit S ve H bölmelerinin sıfırlarının karşılaşması gerekir. Böyle olmazsa bir sıfır hatâsı var demektir. Bu sıfır hâtası ya not edilir yada K' düğmesi ile düzeltilir. Her zaman kullanılan M.'lerde vidanın adımı 1/2 mm'dir. Yani K'nın bir tam döndürülmesi ile, vidanın P ucu A'ya doğru 1/2 mm ilerler veya geriler. Bu vidada H dairevî bölmesi üzerinde 50 bölme vardır. Bu eşelin her bölmesi 1/2 mm'nin 1/50 sini, yani $1/100 = 0,01$ mm yi temsil eder ve bu cins M.'lerden okunabilecek en küçük uzunluk 0,01 mm olur. H eşelinin bir veya iki tam dönmelerine karşılık olmak üzere sabit S bölmeleri, sıra ile, 1 ve 1/2 mm olarak bölmelenmiştir.

Ölçülecek cisim, âletin kıskançları arasında (A ile P arası) yerleştirilir ve vida cisme hafifçe dokununcaya kadar ayarlanır. S ve H üzerindeki okumalar not edilir. S'den okunan değer 1,5 mm ile 2 mm arasında ise ve H'den okunan değer 24 bölme olursa ve sıfır hatası bulunmazsa, ölçülen uzunluk $1,5 + 24 \times 0,01 = 1.74$ mm olur.

Mikrometreler, mikrometreli mikroskoplarda ve teleskoplarda da kullanılır. (E. Erdik)

MİKRON (Fr. micron; İng. micron), dalga boylarının ölçülmesinde kullanılan çok küçük bir uzunluk birimi. $1\ \mu = 1$ M. $= 10^{-3}$ mm $= 1/1\,000$ mm $= 10^{-6}$ m $=$ metrenin milyonda biri (bk. ANGSTIOM). (E. Erdik)

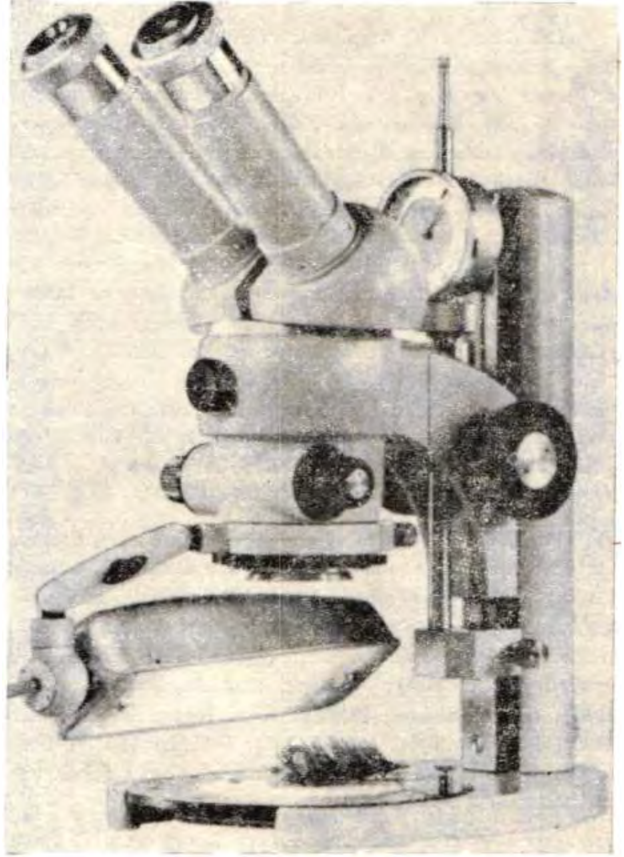
MİKROMETRE

MIKRONEZYA, Pasifik'te, batıda Endonezya ile Filipinler; güneyde Melanezya, doğuda Polinezya arasında bulunan adalar topluluğu. M., çoğunluğu küçük olan adaların teşkil ettiği grupdan meydana gelir. Bu takım adalar şunlardır: Manare, Palau, Caroline, Marshall, Gilbert. Nüfusu aş.

yu. 110 000'dir. Irkları Polinezyalılar'ınkine yakın olmakla beraber, M.'lılar daha kısa boylu ve anatomileri daha çok beliren mongoloit karakterler taşır.

MİKRONEZYA DİLLERİ, Yeni Gine'nin doğu ve kuzey-doğusunda bulunan adalarda konuşulan dillere verilen ad. Gilbert, Marshall, Caroline, Mariane takım adaları ve Palau, Nauru ve Yap adalarında konuşulan bu diller, sekiz kola ayrılır (bk. MELANEZYA DİLLERİ). (H. Eren)

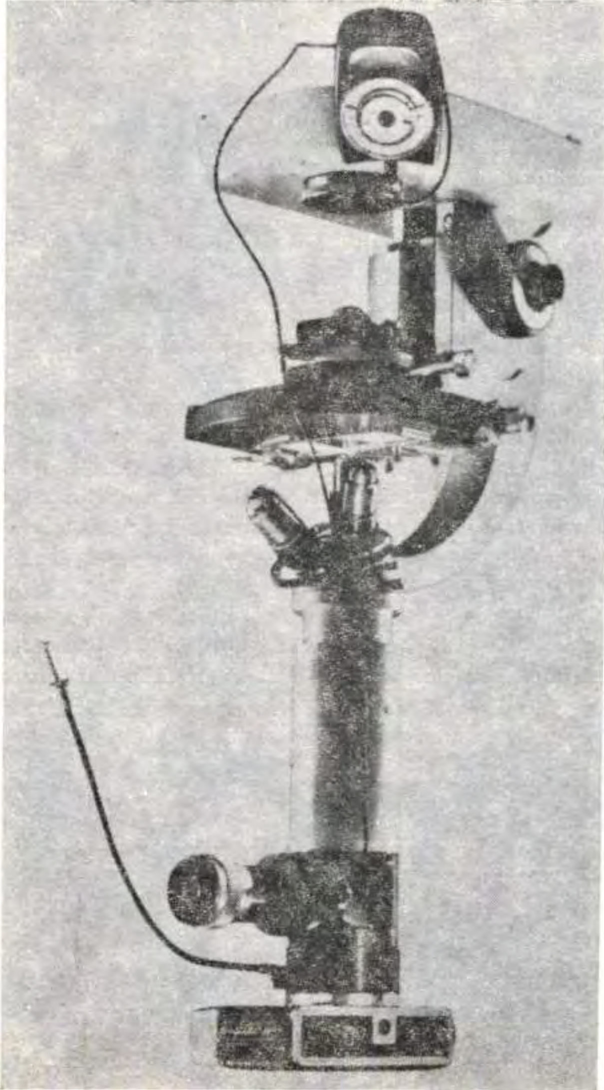
MİKROSKOP (Yun. mikros = küçük; skopein = izlemek), küçük şeyleri incelemeğe yarayan bir optik âlet. Küçük

MİKROSKOP

şeylerin büyük bir hayâlini veren bir mercek sisteminden ibârettir. M., iki parçadan oluşur: 1. objektif, 2. oküler. Objektif (Lat. obiectum = şey) incelenen şeye çevrilmiş uçta bulunur ve o şeyin bir büyük hayâlini vermeğe yarayan, odak uzaklık-
Mariane, Palau, Caroline, Marshall, Gilbert. Nüfusu aş.

Lat. oculus=göz'den)'in göze en yakın parçasıdır ve, çoğu zaman, iki toplayıcı mercekten ibârettir. Oküler, bir büyütec rolü oynayarak, objektifin meydana getirdiği hayâli büyütür. Objektif ile oküler arasındaki uzaklık değişmez. Ayarlama işlemi, M.'u incelenen şeye yaklaştırıp uzaklaştırarak yapılır. İncelenen şey çok küçük bir kesit olup, aşağıdan aydınlatılmış bir cam parçasının üzerine yerleştirilir. Aşağıdan aydınlatma cihazına "ışın yoğunlaştırma merceği" denir. M.'un etkisini arttırmak için, incelenen şey ile objektif arasına bir ışın kırıcı sıvı damlası konulur (Fr. objectif à immersion = sıvıya batırma objektifi). M.'un büyütmesi, objektifin lineer büyütmesini okülerin kuvvetine çarparak elde edilir. Görüldüğü gibi bu sayı, objektifin ve okülerin odak uzaklıkları ile ters orantılıdır. M.'un ayırıcı gücü (inceleyicinin ayırd edebileceği birbirine yakın iki noktanın minimum uzaklığı), ışığın difraksiyonu ile sınırlanmıştır. Bu gücü arttırmak için, iki çareye başvurulur: 1. Işının erişme açısı büyütülür, 2. Objektif sıvıya batırılır. Böylece, aralarındaki uzaklık 0,1 mikron olan iki noktayı ayırd etmek mümkündür. Elektronik M.'un ayırd edici gücü, optik M.'larınkinden çok daha büyüktür. Elektronik M.'ta, ışın demetlerinin yerine, boşlukta yayılan bir elektron akımı kullanılır. Elektronlar, bir katod'dan çıktıktan sonra, incelenen şeyin üzerinde toplanırlar ve bundan sonra da mercek rolü oynayan kondensatörler veya bobin (makara)'ler vasıtasıyle kırılırlar. Nihayet, elektronlar fluoresan bir perdenin veya bir hassas plakın üzerine gelir ve, burada, izlenen şeyin çok büyütülmüş bir hayâli oluşur. Elektronik M.'un büyütme kuvveti, incelenen şeyin 100 000 katına kadar yükselebilir. İlk (objektifli ve akülerli) M.'u, 1590'da, Panssen adında bir Holandalı yapmıştır. O zamandan beri çok büyük ölçüde geliştirilmiş olan M., bitkilerin ve böceklerinin, küçüklüğünden ötürü görülemeyen hârikalarının ve mâdenlerin birçok sırlarının aydınlatılmasında benzersiz bir rol oynamıştır. M., XIX. yüzyılın birinci yarısından sonra, hekimliğe de uygulanmağa başlamış ve bu alanda da çok büyük sonuçların alınmasını sağlamıştır.

MİKROSKOP

MIKSZÁTH [*miksāt*], **Kálmán** (Szklabonya 1847-Budapeşte 1910), Macar yazarı. Hukuk tahsili yapmış, muhtelif gazetelerde çalışmıştır. 1887 yılında milletvekili seçilmiştir. M. küçük hikâyeleriyle ün kazanmıştır. İlk hikâye kitaplarında (*A tót atyafiak* [Slovak hemşeriler, 1881], *A jó palócok* [Balacan Palóc'lar 1882]) Kuzey Macaristan'da yaşayan Palóc ve Slovakların hayatını tasvir etmiştir. *Prakovszky a süket kovács* (Sağır nalbant Prakovszky) [1897] ve *Az eladó birtok* (Satılık mülk) [1889] adlı büyük hikâyelerinden sonra *A beszélö köntös* (Konuşan kaftan) [1889 Türkçe çev. 1946] adlı eserini yayımlamıştır. Bu hikâyenin konusu Türk - Macar tarihinden alınmıştır. En tanınmış romanları *Szent Péter esernyöje* (Aziz Petrus'un şemsiyesi) [1895, Türkçe çev. 1946]; *Beszterce ostroma* (Beszterce kuşatması) [1895]; *Uj Zrinyiasz* (Yeni Zrinyi destanı) [1898]; *A Noszty fiú esete Tóth Máriával* (Noszty oğlanla Mária Tóth'un hikâyesi) [1908]; *A fekete város* (Kara şehir) [1910]. (H. Eren)

MİL (ölçü) (Lat. milia passuum = bin çift adım'dan), uzunluk ölçüsü. Çeşitli yerlerde büyüklüğü değişen bir ölçüdür.

Romalılar'da M., 1 500 m uzunluğunda idi. Zamanımızda bu ölçü, sadece Anglosakson milletlerde kullanılır ve Statute mile veya Biritish mile adını taşır. Uzunluğu 5 280 foot (ayak) yani 1 609,34 m'dir. İngilizler'in Nautical mile dedikleri deniz mili 1 853 18 m, Amerikalılar'ın U. S. Nautical mile'i ise 1 859 2 487 m'dir. (V. Örs)

MİLÂDÎ TAKVİM : bk. TAKVİM.

MILAN OBRENOVIĆ (Laşi 1854 - Viyana 1901), Sırp prensi (1868 - 1882), sonradan Sırbistan kralı (1882-1889). Kuzeni Mikhail'in katlinden sonra, Sırbistan hükümdar prensi ilân olundu (1868) ve yanına bir naiplik konseyi verildi. 1876'da Türkler tarafından yenilgiye uğratıldı; ama Ruslar'ın yardımı ile tekrar onların üzerine yürüdü. Aya Stefanos anlaşmasından sonra (1878) M., kendisini Sırbistan kralı ilân etti (1882). Zorbalığı yüzünden sevilmiyen M., Bulgaristan'a karşı bir harp açarak, prestijini attırmaya çalıştı (1885). Yenilince, tahtını oğlu Aleksandr'a bırakmak zorunda kaldı (1889). Oğlu, onu 1893'te geri çağırdı, ama M., tekrar zorbalığa dayanan bir rejim kurunca, oğlu ile bozuştu ve ülkeyi terk etti. (V. Örs)

MİLANO, İtalya'da bir şehir. Eski Lombardiya krallığının başşehri ve Provincia'nın merkezi. Nüfusu: 1 698 100 (1966). İtalya'nın 3. büyük şehri ve başpiskoposluk merkezidir. Üniversitesi vardır. Lombardiya Ovası'nda yükselen M., Alpler'i aşan üç yolun tabiî kavşak noktasındadır. Bunlar: Simplon, Sankt Gothard ve Maloia yollarıdır. Şehrin mühim mimarî yapıları muhafaza edilmiştir. Başlıcaları: Katedral (veya Duomo), Castello Sforzesco (XV. yüzyıl) ve birçok kiliselerdir. Kiliselerin en tanınmışları şunlardır: San Lorenzo, Sant Ambrogio, Sant Eustorgio, Santa Maria delle Grazie (Leonardo da Vinci'nin Cena adlı tablosu buradadır). İki şöhretli müzesi, Ambrosiana Kitaplığı ve Brera pinakotek'i (tablo koleksiyonu) vardır. Teatro della Scala adını taşıyan bina, dünyanın en başta gelen opera binasıdır. 1870'te gerçekleşen İtalyan Birliği, M.'da ticarî, malî ve endüstriyel bakımlardan büyük gelişmeler sağlamıştır. Büyük bir elektromekanik ve tekstil merkezi olan M., aynı zamanda, İtalya'nın ekonomik başşehri de sayılır. Bunlardan başka endüstrileri şunlardır: Demircilik, kimya maddeleri, gıda, kâğıtcılık, petrol ve uranyum tasfiyehaneleri, otomobilcilik, camcılık.

Tarih : Gallialılar (Insubreler) tarafından M. Ö. aş. yu. 400'de kurulan M., yine M. Ö. 196'da Romalılar'ın eline geçmiştir. O zaman Mediolanum adını alıp, mühim bir ticaret merkezi olur. İmparatorluk döneminde İtalya diocesisinin merkezi olmuş ve imparator sık sık burada oturmuştur. Zamanla dinî merkez hâline de gelen ve piskoposu Aziz Abbrosius'un desteği ile IV. yüzyılın sonlarında gelişen M., 452' de Hunlar ve 539'da da Ostrogotlar tarafından feth edilmiştir. Bundan sonra Pavia şehri gelişmeğe başlar. Fakat, çok geçmeden, Adriyatik kıyılarından (Venedik) gelen kara ticaretinin ve kumaş endüstrisinin gelişmesi ile, M.'nun ticarî değeri yeniden artmış ve tekrar İtalya'nın başşehri hâline gelmiştir. XII. yüzyılın sonlarında, hâkim sınıflar devlet otoritesini ellerine geçirmişler ve piskoposluğa da hâkim olmuşlardır. M., İmparator Friedrich Barbarossa'nın eline geçince, 1162 ayaklanmasından sonra tahrib edilmiştir. Yeniden yapılan şehir, Legnano (1176) zaferinden sonra, İmparatorun haklarını tanımağa zorlanmıştır (Konstans barışı, 1183). XIII. yüzyılda M., Torriani (Della Torre) Partisi ile orta sınıf taraftarı Guelf'ler ile Vicsonti'ler (ghi bellini ve asılzâdeler partisi) arasında geçen çatışmalara sahne olmuştur. Visconti'ler zaferi elde edince (1311), Kuzey İtalya'nın büyük bir kısmı bunların hâkimiyeti altına girdi. 1450'de Sforza'lar, Visconti'lere halef oldu. M., Lodovico ile Moro'nun hâkimiyeti altında geliştikçe gelişmiş ve büyük bir sanat merkezi olmuştur (Vinci, Bramante). Önce çuha ticareti, sonra da ipek ticareti merkezi olan M., XIV. yüzyılın sonlarında, Avrupa'nın ilk silâh fabrikalarından birine de sahib olmuştur. XVI. yüzyılda şehir İspanyollar'ın eline geçince, ekonomik değeri azaldı. Buna rağmen, piskoposlarının itibarı yine de büyüktü (Carlo Borromeo ve Federico Borromeo).

Habsburglar'ın iyi idâresinin başlaması ve pamuk endüstrisinin kuruluşu, M.'nun tekrar gelişmesini sağlamıştır. 1797'de Republica Cisalpina (Cicalpin Cumhuriyeti)'nın başşehri olan M., 1805'te İtalyan Cumhuriyeti'nin başşehri ve 1815'te de Lombardiya - Venedik Krallığı'nın başşehri ilân edilmiştir. Mart - ağustos 1848'de M., Avusturyalılar'ı kovmağa çalışmış, ama bunu başaramamış, Avusturyalılar şehri ancak 1859'da bırakmışlardır. İtalya krallığının kuruluşundan sonra da M. ülkenin ekonomik merkezi olmağa devam etmiştir. (V. Örs)

MİLANO : II. Vittorio Emanuele'nin heykeli

MİLÂS, Muğla'nın ilçesi. Yüzölçümü 2 167 km², nüfusu 77 852 (1975) ilçe merkezinin nüfusu 17 929'dur. Kerme körfezinde 20-25 km'lik bir kıyıya sahip M. ilçesine, Mandalya körfezinin hemen hemen tamamı, Bafa gölünün ise yarısı girmektedir. Marçal, Kurukümes ve Beşparmak dağları, onu doğuda sınırlandırır. Beşparmak (1 367 m) ve Kurukümes dağları, yurdumuzun en yaşlı kütlelerindendir. Granit gibi iç püskürük, gnays gibi değişime uğramış kütlelerden yapılı ve üzerlerinde 1 000 - 1 200 ile 500 - 600 m'lik aşımlı satıhlarının parçalarını taşıyan her iki dağda, fizik parçalanma ve ufalanma neticesi, bazan masa ve kuleleri andıran şekiller görülür.

MİLANO : Şehrin içi (sağda Pirelli Gökdeleni)

Az geçirimli kültelerden yapılmış olduğu için akarsu ağının sıklaştığı bu kısımlarda, kışın bardaktan boşanırcasına yağan yağmurların esasen ince olan toprak örtüsünü süpürmesi, ziraat alanlarını çok daraltmıştır. Bu yüzden kızıl çamların yukarlara doğru yerini kara çamlara bıraktığı söz konusu dağlık bölgede, esasen küçük olan köylerin sayısı belirli derecede azalır. Bu dağlık sahalarda halk, geçimini hayvancılığa bağlamıştır. Dağlık alanda dolaşan sürüler, çoğunlukla keçilerden müteşekkildir. Sayıları 47 bin civarındaki ilçe keçilerinin büyük kısmı, sözü edilen bölgede toplanmıştır ki, bunların sütlerinden yapılan M. peynirleri İzmir, İstanbul ve Ankara gibi büyük şehrilere satılmaktadır.

MİLÂS: İlçeden bir görünüş

Beşparmak ve Kurukümes dağlarının yaşlı külteleri, güney-batıya doğru yerini Labada veya Ilbra dağının (1073 m) I. Zaman arazisine bırakır. Ege karasının çökmesi esnasında yatay bir fayla Menderes masifi üzerine sürülmüş Labada dağı, altta fillatlar (tektonik hareketlerle değişmiş eski killer) üstte mermerlerden yapılıdır. Eğridere ve Sarıçay, aşınması kolay fillatları süpürünce, üstteki kalkerler bir kaş gibi belirmiş ve dik alınları Menderes masifine bakan kaşların önünde yekdiğerinden 200 m'lik bir eşikle ayrılmış alüvyal tabanlı Bafa-M. oluğu meydana gelmiştir.

Bafa-M. oluğunun kuzey-batı ucunda, eski Latmos körfezinin (Latmokis Kolpos) Büyük Menderes'in naklettiği alüvyonlarla tıkanması sonucu teşekkül etmiş Bafa gölü yer alır. Bu hadise yakın bir tairhte cereyan etmiştir. Nitekim, Milâd yılları civarında yaşamış Strabon'un, şimdiki Azap gölü yakınındaki Myus şehrinin sahilden 5.5 km kadar içerde bulunduğu yolundaki beyanına bakılırsa, Bafa gölü, o sırada kıyılarında Pyrrha (Gürgen deresi ağzında) ile Herakleia (Kapıkırı köyünde) gibi sahil şehirlerinin yer aldığı Ege denizi koylarından biri durumunda idi. Latmos körfezi önünün, Büyük Menderes ırmağı alüvyonlariyle kapanması M. S. 50-300 yılları arasında cereyan etmiştir. Irmak, yarım kalmış doldurma işini tamamlamak üzere yatağını 10 m kadar yükseltince göl seviyesinde de bir o kadar kabarma olmuş ve bu yüzden Herakleia şehrine âit bazı kalıntılar suların istilâsına uğramıştır. Böylece 16 km uzunluk, 6 kilometre genişlikte 58 kilometre karelik bir alana sahip Bafa gölü meydana gelmiştir. En derin yeri 40-50 m olan Bafa gölü, bugün bir ayakla Büyük Menderes ırmağına bağlıdır. Yazın seviyesi yükselen göl, şimdi, bu ayak ile fazla sularını Büyük Menderes'e yollamakta; kışın ise Büyük Menderes'in suları göle dolmaktadır. Sularını her mevsim rahatça, harice boşaltamıyan göl, bu yüzden acı veya hafif tuzludur.

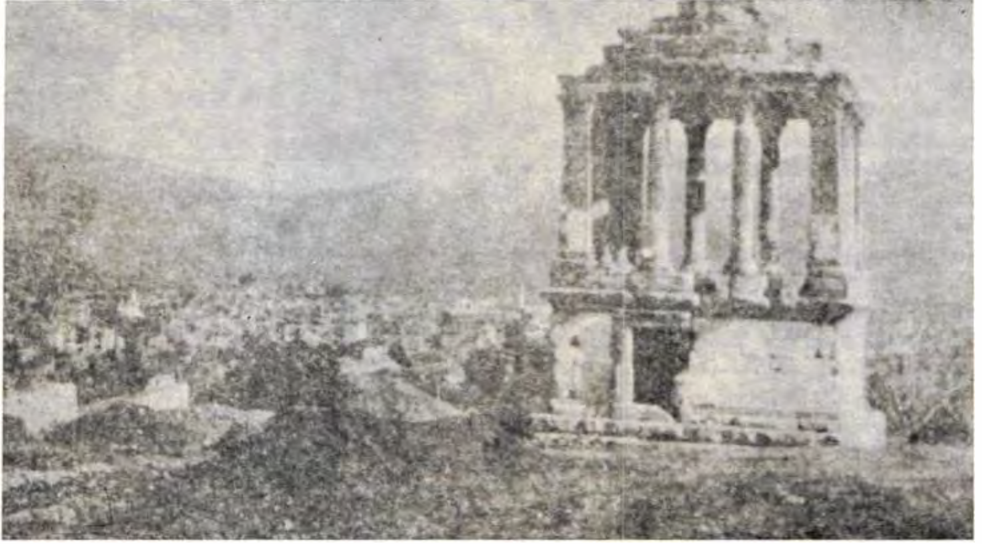
En önemli iskân merkezleri Bafa-M. oluğunda bulunur. Oluk içerisine yerleşmiş ilk çağ şehirleri arasında, Karya ve Bizans eserlerinin ekseriyette olduğu iki bölümden müteşekkil Herakleia, Selimiye bucak merkezinin güney-batısına rastlayan Ayaklı (haritalarımızda Araplı harabeleri olarak gösterilen) veya Euromus; Kafaca köyündeki Olymos ve bir zamanlar Karya bölgesine hükûmet merkezliği yapmış Mylassa (eski Milâs) bunlar arasında sayılabilir. Sodra dağının (565 m) doğu ucundaki Hıdırlık tepesine (180 m) yaslanmış Karya'nın en eski ve en büyük şehri Mylassa, sonraları Bizans'ın eline geçmiş ve bu havâlideki şehirler, XI. yüzyıldan itibaren Türk kuvvetleri tarafından zorlanmaya başlanmıştı. Nitekim, 1079'da Türkler'in baskısıyle Latmos keşişlerinin manastırlarını terketmek zorunda kaldıklarını, Bizans'ın Mylassa'yı elden çıkardığını biliyoruz. Haçlı seferleri sırasında yeniden Bizans'a geçen eski M., XIII. yüzyılın ikinci yarısında (1261 senesinde) Türk hâkimiyetine girdi. Menteşeoğulları, verimli bir ova kenarında, sâhile yakın, fakat denizden gelecek saldırılara karşı korunması kolay olduğu için, o sırada limanı, Büyük Menderes tarafından doldurulmamış, Doğu Akdeniz'in, Rodos, Kileris, Mısır ve Avrupa ile sıkı münasebette bulunan en canlı ticaret merkezlerinden Milet'e (şimdiki Balat) yakınlığı sebebiyle Menteşe'nin içerlerine sokulan yegâne tarihi yol üzerindeki M.'ı, beyliklerine payitaht olarak seçtiler. Fetihten sonra gelen Türk unsurlar, bugün surlar, su kemerleri, Balta kapı ve Gümüşkesen denilen anıt-kabirden başka mâziye âit izleri taşımayan eski şehrin kenarına yerleştikten sonra Ege adalarına karşı seferlere başlamışlardır. Emîrü's-Sevâhil (yalı beyleri) ve melikü's-Sevâhil (yalı hükümdarları) ünvânlarını taşıyan Menteşe reisleri, M.'a yeni eserler kazandırmışlardır. Eski şehrin ortasındaki en yüksek yere, ne zaman inşâ ettirildiği kesinlikle bilinmeyen Bülent câmii; şehrin batısında Orhan Bey tarafından 1330 yılında yaptırılan Sabâhaddin câmii; güney-doğuda surların önündeki pazar yerinde Ahmed Gazi tarafından 1378'de tamamlattırılan diğer bir câmi bunlar arasında sayılabilir. Menteşeoğulları, XIV. yüzyıl başlarında hükûmet merkezini, müdafaası daha kolay, beyliklerinin iç ve yalı bölümlerini yekdiğerine bağlayan yolları daha iyi bir şekilde kontrol imkânını buldukları Becin'e (şimdiki Mutlu köy) naklettiler. M., o sırada önemini kaybetmiş değildi.

Daha sonra beylik, Orhan'ın üç torunu arasında taksim edildi. Becin, M., Balat: Mûsâ'nın; Muğla ile Çine: Mehmed'in; Fethiye ve Marmaris: Ahmed Gazi'nin hissesine düştü. Ahmed Gazi'nin ölümünden önce, Mûsâ'nın payına düşen toprakları eline geçirip Becin'de bir medrese inşâ ettirdiği; 1375 senesinde vefat edince de buraya gömüldüğü bilinmektedir.

Bâyezid, 1392'de Menteşe beyliğini topraklarına katmış, ilk Osmanlı valisi olarak tâyin edilen Firûz Bey tarafından kalenin batı yamacına 1394 yılında muhteşem bir câmi yaptırılmıştı. Ankara yenilgisini tâkiben beylik, Timur'un eline geçti ise de 1424'te Sultan Murad'ın gayretiyle tekrar Osmanlılar'ın hâkimiyetine girdi. Bu sırada Anadolu eyâletine bir sancak olarak bağlanan Menteşe'nin idârî merkezlik görevini Muğla üslendi.

Evliyâ Çelebî'nin tasvirine göre, XVII. yüzyıl ortalarında M., nar, incir, narenciye bahçeleriyle çevrili, toprak damlı 1 000 kâgir evden ibaret sıtmalık bir yerdi. "Eşeği ve ecinniyi" bile sıtmanın tuttuğu şehirde halk tütün, pamuk ve balmumu ticaretiyle meşguldü. Fakat, idârî bakımdan M., Evliyâ Çelebî'nin 100 hâneli olduğunu yazdığı Becin'e bağlıydı. XIX. yüzyıl başlarında A. von Prukesk, M.'ı 1500; yüzyılın sonlarına doğru Cuinet, 2 600 hâneli bir yer olarak tasvir ederler. Cuinet'ye göre dar ve dolambaçlı yolları olan şehirde 12 000 kişi yaşamaktaydı. Evliyâ Çelebî zamanında şehirde oturan Rumlar'ın sayısı 30 iken, XIX. yüzyılda adalardan gelen muhâcirler sebebiyle bu sırada 1930'a yükselmişti. Savaşların sebep olduğu kayıplar yüzünden M.'ın nüfusu 1927 sayımında 7 346'ya inmişti. Cumhuriyet devrinde oluklu ve Marsilya tipi kiremit, pamuk, çırçır zeytinyağı, sabun, kereste fabrika ve atölyeleri; peştemal, bürümcek dokuyan tesisler sâyesinde kalabalıklaşarak bugün nüfusu 16 bini aştı. Hıdırlık tepesindeki tek katlı, kerpiç veya bağdadî evlere, ova tabanında inşâ edilen modern binalar eklendi. Oldukça iyi muhafaza edilmiş Ahmed Gazi'nin türbesi dışında eski cami, medrese, hükûmet konağı, hamamın enkaz yığını hâlinde bulunduğu Becin ise, yerini 900 nüfuslu küçük Mutluca köyüne terketti.

Bafa - M. oluğu ilçenin en hayatî ziraat alanını teşkil eder. İşletme hakkı Sökeli bir zata âit olduğundan dolayı köylülerin lâyıkıyle faydalanamadıkları Bafa gölü, Menteşe beyliği sırasında yılan balıkları ile ün salmıştı. Göl çevresinde meyan kökü yetiştiriliyor, Milet aracılığıyle dış ülkelere satılıyordu. XVII. yüzyılda hattâ XVI. yüzyıldanberi oluğun başlıca ürünü tütündü. M., sadece kendisine değil, bütün Anadolu için tütün yetiştiriyordu. Oluk, zamanla zeytinliklerle doldu. Kırcağız, Selimiye, Derince, Etenli; Çandar, Dânişment, Camiiçi, Pınarcık'ta zeytinyağı atölyeleri kuruldu. Yusufca deresinin 6 000 dekarlık bir alanı sulamaya koyulması, nârenciye alanlarını genişletti.

MİLÂS : Gümüşkesen

MİLÂS : Su kemerleri

Bafa - M. oluğuna dik ve kaşlık bir yamaçla inen Labada dağının öteki yüzü tatlı bir eğimle, I. Zaman şistlerinin yüzeye çektiği Kazıklı - Kızılağaç oluğuna iner. Kıyı bölümünün II. Zaman kalkerleri, yatay bir fay hattı üzerinde kayarak söz konusu oluğun fillatlarına abanmışlardır. Kalkerlerin fillatlar üzerinde kaşlar meydana getirdiği Kazıklı - Kızılağaç sübzekant depresyonunun teşekkül tarzı Bafa - M. oluğunun aynıdır. Bu kuestanın kıyıya kadar uzanan sırtı, kuzeydoğu - güneybatı istikametinde uzanan faylarla parçalanmıştır. Birbirine paralel faylar arasındaki kısımların çökmesi ve IV. Zaman sonunda kabarmış deniz sularıyle işgali Akbük, Kazıklı, Çamlı ve bugün M.'ın iskelesi durumundaki Güllük'ün içinde bulunduğu koyların teşekkülünü hazırlamıştır. Büyük bir birikinti konisinin Kazıklı kuzey - batısına isabet eden kısmını daralttığı bu olukta, alanını her geçen gün genişleten zeytinliklerin yanı sıra tütün tarlalarına raslanır. Oluk tabanında kazılmış kuyularla sulanan kısımlarda mahallî ihtiyacı karşılıyan sebze ve meyve bahçeleri de eksik değildir. Ancak, bu kuyular, Kızılağaç'a yaklaştıkça gözden kaybolur. Fillat ve kalkerlerin temas hattından sızan zayıf akımlı kaynaklar da yazın kuruduğundan, halk büyük bir su sıkıntısı çeker. Burası, sarnıçlar bölgesidir. Halk, ziraatın yanı sıra hayvancılığa da önem vermiştir.

MİLÂS : Selimiye'de bir Helenistik mâbed

Kazıklı - Kızılağaç oluğu aynı yönde seyreden geniş bir çöküntü hendeği ile devam eder. Karaoğlan dağı güney kenarı ile Hocat - Yeni köylerinden geçen faylar arasında, Ege denizinin eski bir koyu olan bu çöküntü hendeği Sarı Çay'ın taşıdığı alüvyonlarla dolmuş ve böylece İlk çağlarda M.'a iskele vazifesi gören Passala, kıyıdan hayli içeride kalmıştır. Ancak, dolma ameliyesi ovanın güneyinde henüz sona ermemiş olduğundan bu kısım, eskilerin Mikra Thalassa dedikleri az derin ve uzun, ağzı yalı oku ile çevrilmiş bir lagün'le işgal edilmekteydi. Yakın bir tarihte kurutulan ovanın güney bölümü, şimdi tütün ve akdarı ekim alanı hâline getirilmiştir. Güllük koyunun güneyinde Tuzla deresinin deniz istilâsına uğramış ria'lı kıyılarına raslanır. Tuzla koyunun güney kısmı Varvil çiftliğinden (eski Bargyla) karşı yakaya inşâ edilen bir setle kapatılıp tuzla hâline getirilmişti. XIX. yüzyıl sonlarına doğru tuzlanın yıllık üretimi 2 milyon kg'a ulaşmıştı.

İlçe güneyinde, Kara ovadan Değirmendere yukarı çığırına doğru uzanan bir fayla, Kerme körfezinin teşekkülünü hazırlayan faylar arasında yüksekte kalmış dağlık bir alan bulunur. Koca Çayın, Ören'de inşa ettiği göl ve bataklıklarla kaplı delta bir yana, Kerme körfezi kıyılarında yalı düzlükleri yok gibidir. Toprak bir yolla M.'a bağlanmış bu dağlık alanda, kök boyalı halı ve seccâdelerin dokunduğu Karacahisar köyü doğusunda iki km'lik surlarla çevrili İlk çağ şehri Hydisos'un harebeleri, hayatın evvelce bu kısımda şimdikinden daha canlı oluğunu ortaya koymaktadır. (T. Yücel)

MİLÂSLI, İsmail Hakkı (Milâs 1870 - İstanbul 1938), doktor ve yazar. Tıp ve dinî konulardaki yazıları ile tanınan M. İ. H., ilk öğrenimini eski usulde yaptı. 1888'de Tıbbiye'den mezun oldu. Medrese öğrenimini Milâs'ta tamamlayarak İstanbul'a geldi. İlk görevi belediye hekimliğidir. Bir ara sıhhiye ve iskân müdürlüğü de yapmıştır. Daha sonra Şam tıbbiye okuluna öğretmen ve hemen ardından da bu okulun müdürlüğüne tayin olundu. Meslek hayatını Bitlis sıhhiye müdürü iken tamamlayan yazar, 1929'da emekliye ayrıldı. Bundan sonra kendini yazı hayatına verdi. Tıp sahasındaki çalışmaları yanında, dinî ve ahlâkî konularla da yakından ilgilendi. Bu konudaki yazılarını değişik gazete ve dergilerde yayınladı. Hele bunlardan biri olan ve 7 şubat 1922 tarihli "Tevhîd-i Efkâr" mecmuasında çıkan *Haml-ı Meryem* adlı yazısı içte ve dışta birçok tenkitlere uğradı. Bunun üzerine yazar, *Kur'an'a göre Hazreti İsa'nın babası* (1934) adlı eserini uzun bir çalışmadan sonra yazdı ve tenkitlere cevap verdi. Müslümanlık ve Hıristiyanlık konularına da eğilen M. İ. H., Kur'an'ın tercümesi ve bunun nasıl yapılması gerektiği üzerinde durdu, tefsir usulleri üzerinde değişik görüşler ileri sürdü. Bu yoldaki düşüncelerini değişik kitaplarda topladı. Yazarın tıp ile dinî ve ahlâkî konulardaki en önemli kitapları şunlardır: *Namazın Tıbba Fâidesi* (1900), *İçki Beliyyesi ve Kurtulmanın Çareleri* (1914), *Teşkilât-ı Sıhhıyemiz Nasıl Olmalı?* (1918), *Malarya Yani Sıtma Hakkında Kimler Neler Bilmelidir?* (1922), *Frengi İlletinin Tedavîy-i Umûmîsi* (1924), *Hakikat-i İslâm* (1922 - 1924), *Kur'ân Tercüme Edilebilir mi?* (1916), *Hıristiyanlık ve Müslümanlık* (1935), *Kur'ân'ın Mûcizeleri ve Müteşâbih Âyetlerin Tefsirleri* (1935), bir de arapça *Tezkiyetü'l - lühûm fi'l - İslâm* (1922) adlı eseri vardır.

MİLETOS, Eski Anadolu'nun güney batı köşesinde, Menderes'in Ege'ye aktığı noktanın güneyinde bir İyon şehri. Nüfusu, Attika'dan (Atina bölgesi) gelen yüksek sayıda İonyalı sömürgecilerle arttı. M. Ö. VIII. - VI. yüzyıllarda Ege denizi kıyısının en büyük şehri oldu. Gamileri bütün Akdeniz'de görülürdü. Çoğu Karadeniz kıyılarında olan bu çok sömürgeler kurdu. M., aynı zamanda bir felsefe merkeziydi. Burada yaşayan aydınlar arasında filozof ve bilgin Thales ile tarihçi Hekataios'u sayabiliriz. Şehrin yüksek sayıdaki güzel binaları arasında bir Apollon tapınağı, bir de büyük tiyatro bulunur (Tapınağın bazı parçaları Paris'te Louvre müzesindedir). M., M. Ö. VI. yüzyılın sonlarında, Lydialılar'ın hâkimiyetini kabûl etmek zorunda kaldı, sonra da İranlılar'ın eline geçti. Bütün İyonya, İranlılar'a karşı ayaklanınca (M. Ö. 499), M. da bu isyana katıldı. 494'te İranlılar tarafından yağma edildi. M. Ö. 412'ye kadar Delos ittifakında kaldı. İranlılar tarafından tekrar zaptedildi; Büyük İskender tarafından tahrib edildiyse de; Romalılar devrinde oldukça müreffeh bir hayat sürdü. M. S. 263'te Gotlar tarafından yağma edilmiştir. Kalıntıları Menderes nehrinin alüvyonları altında kalmıştır. Batı felsefesi tarihinde, en eski felsefe ve bilgi okulu, M.'in adını

MİLETOS : Tiyatro

taşır (M. Ö. VI. yüzyıl). Bu filezoflar, ilk olarak dünyayı bir tek prensibe dayanarak izaha çalıştılar. Bu prensip Thales için su, Anaximenes için hava idi. Matematik, astronomi ve coğrafyada keşifler yapmışlardır. (V. Örs)

MILHAUD, Darius (doğ. Aix - en - Provence 1892), Fransız bestekârı. Fransa'da yeni musikinin en mühim öncülerinden biridir. Paris Konservatuarı'nda ve Schola Cantorum'da okumuş ve C. Debussy ile J. Strawinsky'nin musikisinin kuvvetle etkisinde kalmıştır. 1916 - 1918 yıllarında, Paul Claudel'in sekreteri, olarak, Rio de Janeiro'ya gitti. Yazar, ressam ve kompozitör J. Cocteau'nun Paris'te kurduğu Groupe des Six (Altılar grubu)'ye katıldı (bu grubun öbür üyeleri arasında A. Honegger ile F. Poulenc de bulunuyordu). 1940'a kadar Paris'te serbest çalışarak yaşadı. 1940 - 1947 yıllarında, A. B. D.'nde bulundu. Hâlen, yine Fransa'dadır. M., musikiye empresiyonizm'in etkisi altında başlamışsa da, çok geçmeden, kendine has bir lirik ifade şekli bulmuştur. Bu ifâde şeklinin başlıca karakteri politonalite'dir. 1930'a kadar yaptığı eserler, özel bir değer taşırlar. Eserlerinin sayısı 400'ü geçer.

MILHAUD, Darius

Operaları: *La brebis égarée* (Yolunu Kaybeden dişi koyun) [1910 - 1915]; *Les Ebuménides* (İntikam tanrıçaları) (1917 - 1922); *Le Pauvre matelot* (Zavallı gemici) [1927]; *Christophe Colombe* (ad) [1930]; *Maximilien* (ad) [1932]; *Médée* (ad) [1939]; *Bolivar* (ad) [1943]; *David* (ad) [1956]; *Fiesta* (Şenlik) [1959]. Baleleri: *Le boeuf sur le toit* (Damdaki öküz) [1920]; *L'homme et son désir* (İnsan ve isteği) [1921]. Birçok senfoni, konçerto, kantat ve başka eserler de bestelemiştir.

Kitapları: *Etudes* (Etüdler) [1927]; *Notes sans musique* (Musikisiz notalar) [1949 - 1950]. (V. Örs)

MİLİAMPER (Fr. miliampère), amperin binde birine eşit olan bir akım şiddeti birimi. 1 M. = Imamper 10^{-3}amper. (E. Erdik)

MİLİBAR (Fr. milibar; İng. millibar), meteorolojide kullanılan bir basınç birimi 1 M. = 1 m bar = 1 mb = 10^{-3} bar 10^{-3} bari (bk. BARŞ BARİ). (E. Erdik)

MİLİGRAM (Fr. miligramme; İng. miligram), gramın binde biri veya 1/100 = 10^{-3} gram. M.: mg ile gösterilir. 1 gram = 1 000 M. eder. (E. Erdik)

MİLİMETRE (Fr. millimètre; İng. millimeter), metrenin binde birine eşit olan bir uzunluk birimi, M.: mm ile gösterilir. 1 mm = 10^{-3} m yahut 1 m = 1 000 mm. (E. Erdik)

MİLİS (Fr. milice; Lat. militia: miles=asker'den), Askerî olan teşkilât. Bazı ülkelerde, yardımcı polis teşkilâtına da M. denir. Avrupa'da, Orta Çağ'dan XVIII. yüzyıla kadar bazı şehirlerde ve kıraliyet mâlikânelerinde, iç nizamı ve korumayı sağlamağa ve asıl orduyu güçlendirmeğe yarayan, devamlı veya geçici bir askerî birlik. Bazı ülkelerde, asker - yurtdaş işbirliğine dayanan bir askerî teşkilât. Çok çabuk seferber edilebilen bu teşkilât, az sayıdaki daimî kadroların emrindedir. Sık sık tekrarlanan eğitim devreleri yolu ile kurulup sürdürülür. Bunlara M. ordusu denir. İsviçre ordusu, M. ordusu tipindedir. Milices communales adını taşıyan M.'ler, Orta Çağ Avrupası'nda şehirlerde teşkîl edilen ve bazı polis ve koruma görevlerini yerine getiren piyade teşkilâtları idi. Bunlar, daha çok sınırlardaki şehirlerin kapılarında ve gece karakollarında kullanılırdı. Bu tarz M. teşkilâtı, XVI. yüzyılın sonuna kadar devam etmiştir. Faşist M.'leri ise (1923 - 1945), doğrudan doğruya Mussolini'ye bağlı ve gönüllü "Kara gömlekliler" den oluşan, bazı askerimsi kuvvetler idi.

Fransa kralı XIV. Louis, 1688'de, asıl orduyu takviye için Milices provinciales (taşra M.'leri) adı altında bir teşkilât kurmuştur. Bunlar, paroisse yani ruhânî çevrelerden kura ile toplanırdı. Ocak 1943'te, Vichy Hükûmeti'nin Almanlar'la işbirliği yapmak üzere kurduğu askerimsi teşkilâta da Vichy M.-leri adı verilmiştir.

MILL, John Stuart (Londra 1806 - Avignon 1873), İngiliz filozofu ve yazarı. Intuitionisme (sezgicilik)'e karşı cephe alan M., dış dünyanın ve ruhların varlığını ferdî deneme ve düşüncelerin çağrışımına dayamıştır. Mantıkta tümdengelim'i, tümevarıcı işlemlerin genelleştirilmesine bağlar. Tümevarımın da, düzenli ve ardarda gelişmeler görme alışkanlığından başka bir şey olmadığını söyler. Ahlâkçılık bakımından, görevin esas prensibi olarak topluluğun mutluluğunu savunur. Doğrudan doğruya Hume'a ve XVIII. yüzyılın deneycîliğine bağlıdır. Ekonomist olarak, hayatının sonuna doğru, bir nevi ferdî ve liberal sosyalizme yönelmiştir. Başlıca eserleri şunlardır: *Principles of political economy* (Politik ekonomi'nin pren-

MILL, John Stuart

sipleri) [1848], *System of logic* (Mantık sistemi) [1843], *On liberty* (Hürriyet hakkında) [1859], *Utilitarianism* (faydacılık) [1861], *The subjection of women* (kadınların köleleştirilmesi) [1869], *Three essays on religion* (Din hakkında üç kalem denemesi) [1874].

MILLARDET, Alexis (Montmirey - la - Ville, Jura 1838 - Bordeaux 1902), Fransız botanikçisi. Fransız ve Amerikalı bağ çubukları melezleri yetiştirme düşüncesini ilk olarak ortaya attı. "Mildiyu" ya karşı bakır bileşimlerine dayanan (Fr. traitement cuprique) tedaviyi buldu.

MILLER, Arthur Ashur (doğ. New York 1915), Amerikalı tiyatro yazarı. Piyeslerinde şimdiki Amerikan toplumunu amansız bir şekilde kınar. Başlıca eserleri şunlardır: *All my Sons* (Bütün oğullarım) [1947]; *Death of a Salesman* (Bir Seyyar Satıcının Ölümü) [1949]; *The Crucible* (Pota) [1953]; *A Viet from the Bridge* (Köprüden bir bakış) [1955]; *After the fall* (Düşten sonra) [1963]; *Incident at Vichy* (Vichy'de bir Hadise) [1954]; *The price* (Değer) [1968]; M., romancı olarak da başarı kazanmıştır. *Focus* (Odak) [1945]; *I Dont Need Your Anymore* (Artık sana ihtiyacım yok) [1951]. Rusya'yı inceleyen bir eser de çıkarmıştır: *In Russia* (Rusya'da) [1969].

MILLER, Arthur

MILLER, Henry (doğ. New York 1891), Amerikalı yazar. Alman asıllı olan M., gençliğinde çok düzensiz bir hayat sürdü. Romanları, modern dünyaya karşı şiddetli birer hicviyedir. Yazar, başına gelenleri ve gördüklerini anlatırken, çok açık bir dil kullanır. 1930 - 1840 yıllarını Avrupa'da geçirmiş, en çok Paris'te ve uzun bir zaman da Yunanistan'da yaşamıştır. 1947'den beri Kaliforniya'da oturur. Resimle de uğraşmıştır. Yazıları bir yandan kabaca gerçekçi, öbür yandan da hayalcidir. En tanınmış romanı, *Tropic of Cancer* (Yengeç tropiki) [1934] olup, diğer romanları da şunlardır: *Tropic of Capricorn* (Oğlak tropiki) [1939]; *The colossus of Maroussi* (Maroussi devi) [1941]; *Plexus* (Pleksus) [1952]; *Big Sud* (Büyük Güney) [1955]; *Nights of love and laughter* (Sevgi ve gülüşme geceleri) [1955].

MİLLER ETKİSİ (Fr. Effet de Miller; İng. miller effect), bir yükseltecin yüksek frekans kazancı (gain) asıl devrede öngörülmemiş olan kaçak sığaların etkisi ile azalır. Özel olarak yüksek frekanslarda kullanılan bir basit triyot yükselteçte gözlenen bu olaya M. E. denir. Genel olarak bir valfın kafesi ile katodu, kafesi ile anodu ve anodu ile katodu arasında böyle kaçak sığalar oluşur. Bunlardan en önemlisi kafes - anot sığasıdır. (E. Erdik)

MILLERAND, Alexandre (Paris 1859 - Versailles 1943), Fransız siyaset adamı. Avukat olarak hayata atılan M., Georges Clémenceau ile birlikte, La Justice gazetesini kurdu. İlkin radikal, çok geçmeden de sosyalist oldu. 1885'te milletvekili seçilmiş, ve 1889 ve 1893'te parlamantoda kaldı. Waldeck - Rousseau kabinesine Ticaret ve Sanayi Bakanı olarak girdi. Sonra Bayındırlık Bakanı (1909 - 1910) ve Savunma Bakanı (1912 - 1913, 1914 - 1915) oldu. Alsace - Lorraine'de Genel komiser olarak bulundu (Mart - Eylül 1919). 1919'da Bloc National (Millî birlik)'in önderlerinden biri olarak çalıştı. Nihayet Başbakan (20 Ocak - 23 Eylül 1920) ve sonra da Cumhurbaşkanı oldu (Eylül 1920 - Haziran 1924). Fakat, cumhurbaşkanlığı başarılı geçmedi. Briand'ı içten uzaklaştırmış (12 ocak 1922) ve Poincaré'nin sert tutumunu desteklemiştir (ocak 1923). Nihayet Cartel des gauches (Solcular Birliği) M.'ın yasama kuvvetine karışmasında karşı cephe aldı ve onu istifaya zorladı (11 haziran 1924). 1918'de Fransız Akademisi'ne de seçilmiş bulunan M., cumhurbaşkanlığından ayrıldıktan sonra, siyasî hayatına senatör olarak devam etmiştir.

MILLERAND, Alexandre

MİLLERİT, NiS senbolü ile gösterilen rengi açık sarı (pirinç sarısı) bir mineraldir. Cilâsız porselen üzerinde bıraktığı çizgi rengi siyah, katılığı 4, tenasitesi gevrek, kristal sistemi heksagonal, kristal şekli kılcal, kırılma yüzeyi lifli, özgül ağırlığı 5,3 hamlaçla odun kömürü üzerinde kolayca mıknatıslı bir küre verir ve yeşil bir iz bırakır, asitlerle muâmele edilmesi hâlinde yeşil bir çözelti meydana getirir. Genellikle cevher filonlarında kloantit, Gersdorfit, Siderit, Limonit, Barit, Fluorit, Kalsit gibi mineraller eşliğinde bulunduğu gibi karbonifer arazide de bulunabilir. (E. Ediger)

MİLLET KÜTÜPHÂNESİ (bugünkü adı: İstanbul İl Halk Kütüphânesi Müdürlüğü), Fâtih (İstanbul) Otobüs durağında Şeyhülislâm Feyzullâh Efendi'nin (bk. FEYZULLAH EFENDİ) medresesinde kurulan bir kütüphâne olup, kütüphânecilik tekniği bakımından bazı merhaleler geçirerek, bugünkü hâlini almıştır. Kütüphânenin iki kurucusu vardır. Zengin Arapça yazmalardan meydana gelen ilk koleksiyonu Feyzullâh Efendi, kurduğu medreseye vakfetmiş ve 1 700 yılında bu koleksiyon, medrese ile birlikte halkın hizmetine açılmıştır. Fevkanî iki dershâne, 16 öğrenci hücresi, bir şadırvan ve bir aynalı çeşme ile çamaşırhâne ve mezarlıktan ibaret olan yapı, Meşrûtiyet devrinin ünlü araştırıcı ve koleksiyoncularından olan Ali Emîrî Efendi'nin (b. bk.) topladığı kitapları halk yararına vakfetmek isteği üzerine, Şeyhülislâm Hayrî Efendi'nin Evkaf nâzırlığında, Feyzullâh Efendi kolleksiyonu yerinde kalmak şartiyle kütüphâne olarak tahsîs edildi. 1916'da Şükrü Bey'in Maarif nâzırlığında Millet Kütüphânesi adiyle halk hizmetine açıldı. Ali Emîrî Efendi'nin ölümüne kadar (1924) kütüphânenin idâresi kendisine

bırakıldı. Tevhîd-i Tedrîsât Kanunu'nun uygulanmasında İstanbul'daki bütün kütüphâneler Maarif vekâleti'ne devredilince, M. K. de bu bakanlığın kütüphâneler şubesine bağlandı. İstanbul kütüphânelerinin yönetimi üç grupta toplanınca M. K. üçüncü grup kütüphânelerin merkezi oldu. Kendi bünyesine Feyzullâh Efendi, Ali Emîrî Efendi koleksiyonlarından başka, Pertev Paşa, Cârullah Efendi ve Hekimoğlu Ali Paşa koleksiyonları da katıldı. Ayrıca Eyüp Husrev Paşa, Fâtih Câmii, Râgıb Paşa, Murad Molla gibi kütüphâneler de Üçüncü Grup Kütüphâneler Şefliği'ne bağlandı. VII. Millî Eğitim Şûrâsı'nda İstanbul kütüphâneleri yeni bir örgütlenmeye tâbi tutulunca, 1962'de İkinci Grup Kütüphâneler şefliği Yazma Kolleksiyonlar merkezi hâline getirildi. Bunun üzerine M. K.'nin kendi koleksiyonları (Feyzullâh ve Ali Emîrî) dışında kalanlar Süleymâniye merkezine devredildiler. M. K. Müdürlüğü, İstanbul içinde semt - halk ve çocuk kütüphâneleri, idâre (ödünç verme) servisleri ve gezici kütüphâneler kurmak ve işletmekle görevli İl - Halk Kütüphânesi Müdürlüğü olarak örgütlendi. Bugün bu kütüphâne tarafından yönetilen 15 Semt - Halk Kütüphânesi ve İdâre Servisi, 26 çocuk kütüphânesi ve 3 gezici kütüphâne vardır. Ali Emîrî Efendi'nin ölümünden sonra, 1949 yılında emekli oluncaya kadar uzun süre kütüphânenin müdürlüğünü İsmail Hakkı İlter yapmıştır. Onu, Halid Dener, Şemîm Emsen, Nail Bayraktar ve Celâl Kişmir izlemiştir. İl - Halk kütüphânesi bugün Kültür Bakanlığı Kütüphâneler Genel Müdürlüğü'ne bağlı bir taşra örgütüdür. (İ. Parmaksızoğlu)

MİLLET PARTİSİ (M. P.) (birinci kuruluşu 1948; ikinci kuruluşu 1962), Türkiye Cumhuriyeti'nin çok partili devresinde kurulmuş siyasî partilerden biri. İlk olarak 1948 temmuzunda Demokrat Parti İstanbul milletvekili Mareşal Fevzi Çakmak'ın fahrî başkanlığında, Enis Akaygen, Hikmet Bayur, Kenan Ömer, Mustafa Kentli, Osman Bölükbaşı, Osman Nuri Köni, emekli general Sâdık Aldoğan tarafından kurulmuştur. M. P.'nin amacı, programının 2. maddesinde şöyle belirtilmiştir: "Partinin gayesi samimî ve emin seçim ile tezâhür edecek olan millî irâdeyi hâkim kılmak, bu irâdeye ve insan haklarına uygun bir hükûmetin tesisine ve bekasına çalışmaktır."

1950 seçimlerinde M. P.'nden yalnız Osman Bölükbaşı milletvekili olarak parlamentoya tekrar girebilmiştir. Bundan sonra partide bölünme olmuş ve liderlik Osman Bölükbaşı'ya geçmiştir. Parti, 8 temmuz 1953'te geçici ve 1954 şubatında ise süresiz olarak Sulh Mahkemesi kararıyla kapatılmıştır. Bundan sonra M. P.'nin devamı sayılan iki parti (Cumhuriyetçi Millet Partisi, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi) kurulmuştur. 1962'de Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'nin bölünmesiyle M. P. yeniden kurulmak imkânı bulmuştur. 1961 genel seçimlerinde 54 milletvekili ve 16 senatör ile parlamentoya gelen Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi içinde başgösteren anlaşmazlık üzerine, genel başkan Bölükbaşı, 30 milletvekili ve senatör ile partiden ayrılarak M. P.'ni tekrar kurmuş: 1965 seçimlerinde 31 milletvekilliği kazanmış ve millî bakıye sisteminin değiştirilmesinden sonra, 1969 seçimlerinde ancak 6 milletvekili çıkarabilmiştir. Bu yeni M. P. 'nin amacı, programının 1. maddesinde özetle şöyle belirtilmiştir: "M. P.'nin gayesi, Türkiye'de insan haklarını hâkim kılacak ve bunları güvenilir teminâta bağlayacak bir devlet nizâmı kurmaktır."

1973'te lider Bölükbaşı'nın da sağlık durumu sebebiyle politikadan tamâmen çekilmiş bulunması sonucu M. P., yeni genelbaşkan emekli Orgeneral Cemal Tural liderliğinde seçimlere katılmışsa da bir başarı sağlayamamıştır. (F. Tevetoğlu)

MİLLETLER CEMİYETİ (Cemiyet-i Akvâm), Versailles andlaşması (1919) ile kurulmuş ve devletler arasındaki ihtilâfları çözümleyerek devamlı barışı sağlamak için teşekkül etmiş milletlerarası teşkilât (1920 - 1946). I. Dünya Savaşı'nın geride bıraktığı vahşet, bir kısım devletlerin barış yolunda ileri adımlar atmalarını gerektirdi. Bu devletlerin başında da A. B. D. geliyordu. Amerika cumhurbaşkanı Woordrow Wilson, devletlerin siyasî bağımsızlığının ve toprak bütünlüğünün teminât altına alınması için bir M. C.'nin kurulmasını istedi (8 Ocak 1918). Bu görüşü destekleyen ve devletlerin kendi kaderlerini kendilerinin tâyin etmesini savunan İngiliz tasarısı, I. Dünya Savaşı sonunda toplanan barış konferansında (28 Nisan 1919) kabûl edildi. Arkasından Versailles andlaşması (28 Haziran 1919) ile M. C., kesin olarak teşekkül etmiş oldu. Merkezi de tarafsız bir ülke olan İsviçre'nin Cenevre şehri olarak tâyin edildi. Otuz iki kurucu üyesi dışında on üç devlet de sonradan cemiyete dâvet edildi. M. C., konsey ve genel kuruldan meydana gelen iki organ ile bir sekretere sahipti. Her yıl bir defa toplanan genel kurul, üye devletlerin birer temsilcisinden meydana geliyordu. Üyelikten çıkarma, üye devletlerin toprak bütünlüğünün teminâtı, andlaşmaların uygulanması gibi önemli konular, genel kurulun yetkileri arasında idi. Öte yandan M. C., devamlı bir barışı sağlamak ve devletler arasında sosyal ve kültürel iş birliğini geliştirmekle de görevliydi. Barışı sağlamak için her üye devlet, toprak bütünlüğünü karşılıklı olarak teminât altına alıyorlar, hakları çiğnenen üye devletleri koruyacaklarını taahhüt ediyorlardı. Sosyal ve kültürel alanlarda ise ortak anlaşmalarla ticarî ve kültür değerlerin korunması ve geliştirilmesi benimsenmişti. Milletlerarası kaçakçılık, azınlıklara yapılan zulümler, insan ticareti gibi zararlı faaliyetleri engellemek de gene M. C.'ne düşüyordu. Bunun için birtakım teşekküller, komiteler, bürolar kurulmuştu. Ayrıca, bir de milletlerarası adalet dîvânının teşekkül ettirilmesi istenmişti.

M. C. doğarken en büyük destekleyicisi olan A. B. D.'ni kaybetti. Amerikan senatosu Versailles andlaşmasını onaylamadı. Brezilya ise dâimî üyeliği elde edemeyince çekildi. Bu arada Alman - Fransız yakınlaşması cemiyetin kuvvetlenmesine yol açtı. Fakat, bu kısa sürdü. Mançurya saldırısı üzerine 1923'te Japonya ile 1933'lerin Hitler Almanya'sı cemiyetten koptu. İspanya iç savaşları (1936 - 1939), Rhin bölgesinin yeniden askerî bölge olması (1936), Habeşistan'ın İtalyanlar tarafından istilâ edilmesi (1935), Polonya'nın Almanya tarafından işgali (1938), M. C.'nin zayıfladığını gösteriyordu. Bu arada, Sovyetler Birliği'nin Fillandiya'ya saldırmasını yersiz bulan cemiyet, Sovyetler Birliği'ni üyelikten çıkardı. Ancak cemiyet, kendisini bir daha toparlayamadı. Son toplantısında M. C. görevini Birleşmiş Milletler Teşkilâtı'na devretti (8 - 18 Nisan 1946). 31 Temmuz 1947'de de cemiyetin varlığı hukukan düşmüş oldu.

Türkiye'nin M. C.'ne girmesi ise onun teşekkülünden çok sonralarıdır. Türkiye, İngiltere'nin geniş nüfûzu ve kontrolü altında bulunan M. C.'ne bir süre güvenle bakamadı. Ancak, 1930'dan sonra bu kuruluşun önemi ortaya çıkınca Türk devletinin ilgisini çekmeye başladı. Türkiye'nin o yıllardaki dışişleri bakanı Tevfik Rüştü Aras, Cenevre silâhsızlanma

konferansında M. C.'ne katılmayı arzu ettiklerini bildirmiş (20 Nisan 1932); bu arzu, konseyin 6 Haziran 1932 tarihli toplantısında olumlu karşılanmış ve genel kurul, Türkiye'nin de cemiyete dâvet edilmesini karara bağlamıştır.

MİLLETLERARASI DİL, Dünya dillerinin sayısı 3 000'e yakındır. Dil bilginleri tarafından yapılan bir sayıma göre dünya dillerinin sayısı 2 796'dır. Bu diller arasında geniş coğrafî alanlara yayılmış diller vardır. İngilizce, İspanyolca ve Fransızca gibi diller birkaç kıtada konuşulur. Türk dili de geniş bir coğrafî alana yayılmıştır. Buna karşılık, türlü sebepler dolayısiyle dar bir alanda kullanılan dil veya diyalektler de vardır. Dünya dillerinin çokluğu orta çağın sonlarından beri bilinmektedir. Coğrafya alanında yapılan çalışmalar sonunda bilinmeyen yeni diller keşfedilmiştir. Bu durum birçok bakımlardan büyük güçlüklere yol açmıştır. Dünyanın yeni keşfedilen bölgelerine gönderilen misyonerler güçlüklerle karşılaştıkları gibi, politik ve ekonomik ilişkiler bakımından da ağır problemler çıkmıştır. Bu sebeple XVII. yüzyıldan beri bilgin ve düşünürler, milletlerarası bir dil yaratma ihtiyacını duymuşlardır. Bu yolda, bu güne kadar, birçok denemeler yapılmıştır. Doğrudan doğruya mantık kurallarına dayanan bir "felsefî dil" meydana getirmek isteyenler çıktığı gibi, evrensel bir konuşma aracı (Fr. Pasilalie) yaratmaya çalışanlar da yetişmiştir. J. Tritheiw (1518), J. Wilkins (1668)... gibi. Bu denemelere paralel olarak, büyük dilleri basitleştirmek yoluyle milletlerarası bir dil yaratmak isteyen uzmanlar da çıkmıştır. Meselâ İtalyan matematikçisi G. Peano, 1903 yılında Latine sine Flexione (= çekimsiz Latince) adını verdiği bir dil meydana getirmiştir.

İsveçli bir dil uzmanı (R. E. Zachrisson) ise 1930'da Anglic adını verdiği bir dil yapmıştır. Bu dil, İngilizce'nin basitleştirilmiş bir şeklidir. C. K. Ogden (b. bk.) da bu yolda bir deneme yapmış ve Basic English adlı bir dil meydana getirmiştir. Bu dil, kelime hazinesi 850 kelimeden meydana gelen bir sözlüğe sahip bir İngilizce'dir. Bunlardan başka, yaşayan dillerden basit kurallara dayanarak birtakım karma diller de yapılmıştır. Bu yolda girişilen denemelerde daima Hint-Avrupa dillerine baş vurulmuştur. Alman rahibi M. Schleyer'ın 1879 yılında meydana getirdiği Volapük, Polonyalı doktor L. Zamenhof'un 1887'de yaptığı Esperanto, Fransız matematikçisi L. Coutourat'nın 1907'de kurduğu Ido ve Danimarkalı dil bilgini Otto Jespersen (b. bk.)'ın 1928'de meydana getirdiği Novial gibi diller bu karma dillere örnek olarak anılabilir. Milletlerarası bir dil olarak Esperanto, Avrupa ve Amerika'da yaygınlık kazanmıştır. (Bk. ESPERANTO). (H. Eren)

MİLLETLERARASI ADALET DİVANI (Fr. Cour Internationale de Justice, CIJ) (İng. International Court of Justice), Birleşmiş Milletler yasasının 92. ve onu takibeden maddeleriyle kurulmuş, merkezi Lahey'de olan yargıtay. Bu kurul, Birleşmiş Milletler Teşkilâtı'nın başlıca yargılama kurulu olup, yasası 26.6.1945, yargılama usûlü de 6.5.1946 tarihlerini taşır.

M. A. D., Eski Daimî Beynelmilel Adalet Divanı (Fr. Cour Permanente de Justice Internationale; İng. Permanent Court of International Justice)'nın yerine geçmiştir. Birinci kurucu oturumu 6.4.1946'da yer almıştır.

M. A. D., Genel Asamble Güvenlik Konseyi'nce dokuz yıl için seçilmiş onbeş yargıçtan meydana gelir. Üç yılda bir yargıçların üçte biri yeniden seçilir. M. A. D. davalar ve bilirkişilik meseleleriyle uğraşır. Birleşmiş Milletler üye devletleri, bu kurula girmekle M. A. D.'nın yasasını da benimsemiş olurlar ve buna göre bu kurula başvurabilirler. Başka devletler de özel şartlar içersinde yasaya katılabilirler.

MİLLETLERARASI ÇALIŞMA BÜROSU (Fr. Bureau International du Travail, BIT) (İng. International Labour Office), Milletlerarası Çalışma Teşkilâtı'nın 1919'da kurduğunda taşıdığı ilk ad. II. Dünya Savaşı'ndan sonra 1946'da, Montreal konferansında tekrar kurulan bu kurum teşkilât adını almış, M. Ç. B. adı da yeni kurulan sekreterliğe verilmiştir.

MİLLETLERARASI ÇALIŞMA TEŞKİLATI (Fr. Organisation Internationale du Travail) (İng. International Labour Organization, ILO), Milletlerarası resmî bir kurum olan M. Ç. T., önce 1919 Barış Andlaşması tarafından kurulmuş, sonradan Birleşmiş Milletler sisteminin özel bir organı hâline gelmiştir (1946). Milletlerarası kurumlar arasında biricik olarak şu özelliğe sahiptir: Yalnız hükûmetleri değil, ülkelerin işçi ve işveren kurullarının mümessillerini de içine alır. M. Ç. T.'nın başlıca organları :

1. Konferans: bu usulen ancak yılda bir defa yer alır ve burada üyelerin hepsi temsil edilir; 2. Daimî sekreterlik'dir. Sekreterlik, Milletlerarası Çalışma Bürosu (b. bk.) adını taşır ve tayin edilmiş bir genel müdürün emri altındadır. Kurulun başlıca faaliyeti milletlerarası anlaşmaların teklifi, örgütler, teknik yardım, araştırmalar, neşriyattır. Her cins işçilik ve toplum kanunları ve işçilik kanunu yönetimiyle uğraşır. M. Ç. T., 1946 Montreal konferansında bu ad altında kurulmuş ve 1948'de yeni yasasıyle çalışmağa başlamıştır.

MİLLETLERARASI İŞÇİ BİRLİKLERİ VE KONGRELERİ (İng. International Trade Associations and Congresses), XIX. yüzyıla çoğu zaman Avrupa'da milliyetçilik çağı gözü ile bakılır. Buna rağmen, bu çağı karakterize eden gelişmelerin biri insanların hemen her faaliyetini içine alan ve modern ilişkilerin milletler üstü önemini ifade eden özel milletlerarası teşkilâtların gelişmesidir. Bu teşkilâtlar gün geçtikçe çoğalmış ve 1950 - 1960 yıllarına kadar sayıları 2 000'i bulmuştur. 1907 tarihinde bunların sayısı 185 idi. XIX. yüzyılın milletlerarası panayırları, 1851'de Londra'da yer alan büyük sergi ile başlar. Burada ilk milletlerarası birlikler başlamıştır. Bunların en önemlisi Milletlerarası Ticaret Odası'dır (İng. International Chamber of Commerce, ICC). Bu 1869'da kurulmuş olmakla beraber, daimî birlik niteliğini ancak 1920'da almıştır. 1880 - 1890 yıllarında yapılan İngiliz ve Fransız Kooperatif kongreleri, Milletlerarası kooperatif ittihadı (İng. International Co-operative Alliance, ICA)'nın kurulmasına yol açmıştır (1895). Bu kurumun amaçları arasında şu ikisi ön plandadır: Dünyadaki her tip kooperatif teşkilâtı temsil etmek ve kooperatifçiliğin prensiplerini ve metodlarını bütün dünyada yaymak. İş dünyasında bu iki dev teşkilâtta çok daha küçük bir çok teşkilât vardır. Şunlar sayılabilir: Milletlerarası Panayırlar Birliği (1925); Milletlerarası Büyük Mağazalar Birliği (1928); Dünya Ticaret İttihadı (İng. World Trade Alliance Association) (1941).

MİLLETLERARASI PARA FONU (Fr. Fonds Monétaire International, FMI; İng. International Monetary Fund, IME), 1944'te Bretton Woods anlaşmalarına göre ortaya çıkarılan milletlerarası bir kurum. Bunun amacı dövizlerin değişmezliğini sağlamaya çalışmak, yabancı dövizleri bazı şartlar

içerisinde ve bâzı garantilere uyarak üyelerin emirlerine hazır tutmak; böylece dünya ticaretinin gelişmesine yardım etmek idi. Memnuniyet verici bir milletlerarası ekonomik düzenin tekrar kurulması, milletlerarası sermaye hareketlerinin tekrar başlamasını gerektiriyordu. Bu sebeple yabancı dövizler alanında sorumluluğu üzerine alan M. P. F.'ndan başka, bir de milletlerarası tekrar yapma ve geliştirme bankası gerekiyordu. Bu banka yoluyla para fonları tekrar yapma ve geliştirme amaçlarına yarayacak şekilde kanalize edilecekti.

MİLLETLERARASI YARDIMCI DİLLER, Birleşmiş Milletler Teşkilâtı (UNO)'nın beş resmî dili olan Çince, Fransızca, İngilizce, İspanyolca ve Rusça'dır. Bu diller, Güvenlik Konseyi'nin beş daimî üyesi olan Çin, Fransa, İngiltere, A. B. D. ve Sovyetler Birliği'nin resmî dillerine, coğrafî öneminden ötürü İspanyolca da katılarak elde edilmiştir.

UNO yasasının III. maddesi şöyledir: "Bu yasa ki, bunun Çince, Fransızca, Rusça, İngilizce, İspanyolca metinleri aynı derecede resmîdir, Amerika Birleşik Devletleri hükûmeti arşivlerinde kalacaktır." Bu beş dil arasında, İngilizce ve Fransızca en büyük rolü oynar.

MİLLÎ EDEBİYAT, 1911 sonrası Türk edebiyatında dil, muhtevâ ve şekil açısından millîleşmeyi gaye edinenlerin meydana getirdiği akım. M. E. akımının bitiş noktasını kesinlikle tesbit mümkün değildir. Umûmiyetle Cumhuriyet sonrası Türk edebiyatı ayrı bir devir gibi düşünüldüğünden M. E. akımının 1911 - 1925 yılları arasında hüküm sürdüğü kabûl edilir. Bu devirde yaşayan şâir ve yazarların endîşesi "memleketi konu alan bir edebiyat kurmak" tır; bunların çoğu Divan edebiyatının "Doğu", Tanzimat sonrası edebî hareketlerinin "Batı" mukallidi olduğunu kabûl etmişlerdir.

M. E. cereyanını hazırlayan şartlar: Edebî hareketlerin kaynağında fikrî, siyasî, içtimâî dalgalanmalar yatar. 1908 yılında II. Meşrûtiyet'in ilân edilmesiyle beraber, çeşitli millîyet ve dinleri bünyesinde taşıyan, geniş bir coğrafyaya yayılmış olan Osmanlı devletinin devamı için çareler arandı. İmparatorluğun siyasî birliğini devam ettirebilmek; edebiyat ve fikir hayatımıza kaynaklık etmek amacıyla üç görüş ortaya atıldı. Bu görüşler, 1904 yılında Kahire'de çıkmakta olan *Türk* gazetesinde Yusuf Akçura tarafından *Üç Tarz-ı Siyâset* başlıklı uzun bir yazıda açıklanmıştı; bu yazıda ilk defa *Osmanlıcılık, İslâmcılık* (İttihâd-ı İslâm), *Türkçülük* terimleri kullanılıyor, terimlerin arkasındaki fikirlerin ne olduğu, yaşama şansı izah ediliyordu. Aynı makalede ağırlık Türkçülük üzerine verilmiştir. Reşid Paşa'nın okuduğu Tanzimât Fermânı ile devlet, Hristiyan azınlığa yeni haklar tanıdı. Bilhassa bu fermanla devlet, resmî bir Osmanlıcılık siyaseti takibetmeye başladı. Fikir, edebiyat ve siyaset sahasında hâkim olan Osmanlıcılık ideolojisi, II. Meşrûtiyet'in ilk yıllarında da önemini korudu. Hıristiyan unsurların kendi istiklâlleri için birer birer isyan etmesi ve bu isyanların son perdesi sayılan Balkan Harbi (1912) Osmanlıcılık fikrinin önemini kaybettirdi. Bu görüşün yerini İslâmcılık cereyanı doldurarak, yıkılmakta olan devletin Müslüman unsurların dağılmamasını temine gayret etti. Ancak, Müslüman Arnavutlar ile Araplar arasında da milliyetçilik fikrinin neticesi olan hareketler görülünce İttihâd-ı İslâm cereyanı da değerini yitirdi.

Osmanlılık ve İslâm Birliği ideolojileri önce siyaset sahasında uygulanıp, oradan edebiyata geçmişlerdi. Buna mukabil millîlik, milliyetçilik, Türkçülük ideolojisi ilim ve edebiyattan siyasî hayata kayar.

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren müsteşrıklerin Türk dili ve tarihi üzerine yaptığı çalışmalar, dilimize çevrilmeye başlandı. Türk sözlüğü yapma gayretlerinin hemen yanıbaşında Mehmed Emin Yurdakul'un *Türkçe Şiirler*'i bulunmaktadır. İlmî ve edebî millîyetçilik ilk örneklerini böylece verdikten sonra (1908'den önce), önce tamamiyle fikrî, edebî; Balkan Harbi'nden sonra da siyasî bir akım hâlini aldı. M. E. cereyanı olarak adlandırılan bu hareketin tanıtılması ve yayılması için çeşitli dernekler ve yayın organları kuruldu. Türk Derneği (b. bk.), Türk Yurdu (b. bk.), Türk Ocağı (b. bk.) gibi dernekler ile Türk Yurdu (b. bk.), Genç Kalemler (b. bk.), Halka Doğru (b. bk.) bu organların başlıcalarıdır.

M. E. akımının ilk mahsulleri Genç Kalemler dergisinde görülür. Ömer Seyfeddin'in Ali Canib Yöntem'e yazdığı bir mektupla akımın ilk adımları atılmış oldu. *Yeni lisân* makalesinin uyandırdığı ilgiyi Selânik'te İttihad ve Terakki'nin genel merkezi âzâsı olarak bulunan Ziya Gökalp'ın *Tûran* şiiri genişletti. M. E. akımı, Servet-i Funûn ile Fecr-i Âtî hareketlerine mensup olanlarca hoş karşılanmadıysa da tarihî şartların o görüşlere rağbet etmemesine Ali Canib'in polemikleri eklenince kendini kabûl ettirdi.

M. E. cereyanının gayeleri şunlardı: 1. Eserler halkın konuştuğu dille yazılacak; konuşma dili ile yazı dili arasındaki fark ortadan kalkacak; yalnız, halk diline yerleşmiş olan yabancı kelimeler halkın söyleyişine uygun olarak dilimizde kalabilecektir. Bizim, tabiî ve millî lisanımız Türkçe olduğuna göre Türkçeyi kullanırken millî ve kolay bir dilbilgisi hâkim olacak; konuşma dilinde ise İstanbul Türkçesi temel alınacaktır.

2. Konularda Türk milletinin gerek tarihten gelen, gerekse Anadolu coğrafyası içinde oluşturduğu kültür zenginliği işlenecektir. Cemiyetteki içtimâî sarsıntıların kaynağında kendinden gayrisine îtibar etme vardır, bunu yok edici, birlik ve bütünlüğü temin edici, millî şuuru uyandırıcı konular seçilecektir. M. E. akımı tarihe dönüş, hâli değerlendiriş ve geleceğe bakış açısından romantik bir karakter taşır. Konuların tarihî ve millî kaynaklara yönelmesi, kendi değerlerine dönüş şuuru yaratmaya çalışması edebiyat aristokrasisinin yıkılmasına sebep olmuştur. M. E. akımının fikrî otoritesi olan Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları* adlı eserinde bu edebiyatın esas alacağı lisanî, bediî, fikrî, içtimâî, felsefî ve tarihî ölçüleri sistemleştirmiştir. Halk edebiyatımız ile Batı edebiyatından istifade ederek M. E.'ın çağdaşlaşmasını sağlamanın lüzumuna inanan Gökalp, millî estetiğin süzgecinden geçmiş bir edebiyat yaratmayı tavsiye ediyordu. Türk'e göre, Türk için, Türk tarafından meydana getirilmiş, millî idrak ve millî zevkın kabûlüne mazhar olacak bir edebiyat yapmak için Türk milletine âit değerlerin bilinmesi gerekiyordu. Bu yüzden M. E. halka doğru bir hareket olup hem halktaki hırsî değerleri öğrenecek hem de bütünleşme ve zevkçe yükselme gayesiyle edebîleştirecektir. M. E. akımı millete yeni bir heyecan ve atılım kazandırmak, kendine güven duygusu ile Türklük şuuru vermek gayelerini de bünyesinde taşır. Her türlü dert karşısında ilk millî çözüm yolları arayan görüşler de edebiyat yolu ile siyasî ve içtimâî hayatımıza girmiş, Cumhuriyet inkılâplarından birçoğuna sebep olmuştur.

3. Şekil ve ölçü: Şiirde, Türk vezni olan hece vezninin dörtlük esasına dayanan bütün şekilleri denenmiştir. Klasik

edebiyatın mesnevî tarzındaki şiirine benzeyen ve fakat epope mânâsındaki destan denemeleri tarzında şiirler yazılmıştır. Kafiye sadece kulak için olduğu halde yarım kafiyelerden kaçınılmıştır. Nesirde ise mensur şiirden, hikâyeye ve romana, tiyatro eserine kadar edebî mahsullerin yanında estetik ve edebiyat tarihi incelemeleri geniş bir yer tutmuştur.

Bu akımın şâirlerini şöyle gruplandırabiliriz: M. E. deyiminden "tarihin derinliklerine, efsanelere bağlanmayı" anlayarak bu yolda şiirler yazan Mehmed Emin, Ziya Gökalp'ler; Osmanlı devletinin parlak devirlerini yaşatmaya çalışan Yahya Kemal, Enis Behiç'ler; saz şâirlerinin yolunda, âşıkane söyleyişe yönelen Rıza Tevfik, Faruk Nafiz, Orhan Seyfi, Yusuf Ziya'lar; ferdî duygu ve hayalleri şiirleştirenler ile mizah ve hiciv şâirleri...

M. E. devri, Türk mizah şiirinin en hareketli devresidir. Zarif nüktenin, şiirle birleşerek sosyal ve siyasî tenkid yolunda kullanıldığı görülür. Neyzen Tevfik (Kolaylı), Halil Nihad (Boztepe), Hammamîzâde İhsan hiciv ve mizahı şiirin diliyle yapmışlardır. Nesre dayanan mizahın en meşhur kalemi Refik Hâlid olmuştur. Orhan Seyfi Orhon, Yusuf Ziya Ortaç ve İbrahim Alâeddin Gövsa mizahî yazılarını toplayanlardandır. M. E. akımının mensur şiir vâdîsindeki örnekleri *Okun Ucundan* ve *Erenlerin Bağından* olup, Yakup Kadri (Karaosmanoğlu)'nin bu eserleri mensur şiir türünün en güzel örneklerini teşkil eder.

M. E. devri hikâye ve romanını da şöyle tasnif edebiliriz: Ahmed Hikmet'in *Çağlayanlar*'da topladığı hikâyeler ile Ömer Seyfeddin'in hikâyeleri gibi milliyetçiliği günlük hayatın unsuru hâline getirmek yolunda yazanlar; Hâlide Edib'in *Yeni Turan* ve Ahmed Hikmet (Müftüoğlu)'in *Gönül Hanım* romanları gibi milliyetçiliği siyâsî bir ideoloji olarak ele alan eserler; Hâlide Edib'in *Ateşten Gömlek* romanı gibi Millî Mücadele'yi işleyen eserler, Yakup Kadri'nin *Kiralık Konak,* Peyami Safa'nın *Sözde Kızlar* romanlarında olduğu gibi Türk cemiyetinin geçirmekte olduğu içtimâî sarsıntıları tahlil ve tasvir eden eserler; Yakup Kadri'nin *Yaban,* Reşad Nuri Güntekin'in *Çalıkuşu* romanlarında olduğu gibi kasaba ve köy hayatının meselelerini konu edinen eserler. Bu devir romancılığı ve hikâyeciliği Türk cemiyetindeki hemen her meseleye açılmış olma özelliği taşır. "Mektepten memlekete" ideali böylece gerçekleştirilmeye çalışılmış, edebî tarzların hemen hepsi Anadolu'ya ve Türk milletine yöneltilmiştir.

Daha çok şiir, roman ve hikâyeye rağbet gösterilen M. E. cereyanında 1915'ten sonra tiyatro eseri yazılmaya başlanır. Aka Gündüz'ün yurtseverlik duygusunu işleyen eserleri hariç tutulursa eserlerin önemli bir kısmı hafif komedilerdir. Bir kısmı da, yazarlarının şâir olması sebebiyle (Faruk Nafiz, Yusuf Ziya) manzum dramlardır. Ancak, sağlam bir tekniğe henüz ulaşamayan M. E. devri tiyatro eserleri, dil ve üslûp açısından tam bir tabiîliğe ulaşmıştır. M. E. akımının başlıca üyeleri: Ömer Seyfeddin'le başlayan, fikrî bakımdan Ziya Gökalp, ilim bakımından Fuad Köprülü'nün otoritesi altında gelişen M. E. akımının önceleri *Genç Kalemler,* sonra *Türk Yurdu, Halka Doğru* v. s. gibi dergilerde yazan mensuplarının ileri gelenleri şunlardır: Ahmed Hikmet (Müftüoğlu), Ali Canip Yöntem, Hâlide Edib Adıvar, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Refik Hâlid Karay, Aka Gündüz, Reşad Nuri Güntekin, Mehmed Fuad Köprülü nesirde; Orhan Seyfi Orhon, Faruk Nafiz Çamlıbel, Yusuf Ziya Ortaç, Enis Behiç Koryürek, Hâlid Fahri Ozansoy, Rıza Tevfik Bölükbaşı, Celâl Sâhir Erozan, Halide Nusret Zorlutuna, Şükûfe Nihal, İbrahim Alâeddin şiirde; Hamdullah Subhi hitâbet sahasında, Akçuraoğlu Yusuf da tarihçilik sahasında meşhur olmuşlardır. (A. N. Akay)

MİLLÎ DANS VE OYUNLAR : bk. TÜRKİYE (Etn.)

MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI, Türkiye Cumhuriyeti'nde yurttaşların eğitimini sağlamak, bilgi, kültür, san'at, teknik, ruh ve bedence gelişme ve refah bakımından yükselmeleri için gerekli kuruluşları meydana getirmek, millî, ahlâkî ve insanî değerlerini yüceltmek için, kabineye dahil bir bakanın sorumluluğunda kurulmuş olan devlet teşkilâtıdır. Ancak, bugün söz konusu alanda çok yaygın bir hâl alan hizmetlerin yürütülmesi zorunluğu ile bu bakanlığın sorumluluğunda bulunan kültür ve san'at konuları Kültür Bakanlığı'na (b. bk.), gençliğin eğitilmesi, ruh ve bedence geliştirilmesi konuları da muhtar üniversiteler ile Gençlik ve Spor Bakanlığı'na devredilmiştir.

Türk millî eğitimi, Türk tarihinin akışı içinde yapı, kuruluş, denetim ve murakabe, işleyiş yönlerinden geçirdiği merhaleler ile bugünkü seviyeye ulaşmıştır. Türkiye tarihinin başlangıcından Sultan II. Mahmud'un giriştiği ıslahata kadar eğitim ve öğretim kurumları (Mekteb-i Sıbyân, medrese v.b.) kurmak ve çalıştırmak, genellikle halk teşebbüslerine bağlı kalmıştır. Halk (beyler, ağalar, vezirler, eşraf, hükümdarlar, şehzâde ve hânedan, bey ve paşa hanımları v.b.) tarafından kurulan bu kurumların sadece teftiş ve murakabelerini, vakıf şartlarının uygulanıp uygulanmadığını devlet üzerine almış bulunuyordu. Bu murakabe hizmeti de, kurum vakfının durumuna (Haremeyn, mazbut, mülhak v.b.), bulunduğu yere göre Dârüssaâde Ağalığı, Vâlide Sultan, Anadolu ve Rumeli kazaskerlikleri, Ders Vekâleti, İstanbul ve eyâlet kadılıkları v.b. çeşitli kurumlarca yürütülüyordu. Eğitim işlerinin bir devlet hizmeti olması gereği, ilk defa Sultan II. Mahmud devrinde kabûl edilmeye başlanmıştır. İlk öğretim zarûretini getiren 1825 tarihli fermanla Türkiye'de millî eğitim meselelerini devletin fiilen müdâhalesi başlamış oldu. İlk defa Sıbyân mekteplerinin ıslahı görevi, 7 temmuz 1838'de kurulan Meclis-i Umûr-i Nâfia'ya bırakıldı. Bu bakımdan 1838 tarihini, o güne kadar eğitim sorumluluğunu taşıyan evkaf mütevellî ve müfettişleri veya yeni yeni açılan modern okulların nâzır yahut müdürleri üstünde bir kuruluş yüklenmiş olmakla, Millî Eğitim teşkilâtının başlangıç tarihi olarak kabûl etmek mümkündür.

1825'ten 1857'ye yani, Maârif-i Umûmîye Nezâreti'nin kuruluşuna kadar geçen zamanı, millî eğitim işlerine yön vermede bir ara devre olarak değerlendirmek gerekir. Sıbyân mektepleri üstünde ilki 11 şubat 1839'da Sultan Ahmed Câmii'nin hunkâr mahfelinde açılan Rüşdiye ile Türkiye'de sivil çağdaş orta öğretim başlatılmış oldu. Rüşdiyelerin teşkilâtlandırılması görevi de, Şeyhülislâm Efendi'nin murâkabesi altında Evkaf Nezâreti'nin bünyesi içinde kurulan Mekâtib-i Rüşdiye nezâretine verildi. Bu göreve de İmam-zâde Es'ad Efendi getirildi. Bâzı araştırıcılar, bu olayı M. E. B.'nın kuruluş tarihi olarak değerlendirirlerse de, bu kurumun kuruluş şekli ve sorumluluk kademeleri dikkate alındığında konunun bütünüyle ele alınmadığı görülür. Bu dönemde ilk öğretim konuları Meclis-i Umûr-i Nâfia'ya verilmiş, Mekâtib-i Rüşdiye nezâreti ise bir orta öğretim müdürlüğü gibi teşkîl edilmiştir. Tanzîmat Fermânı'nın ilânından sonra eğitim meselele-

rini bütünüyle ele alacak bir alt komisyon teşkîl edildi. Maârif Meclis-i Muvakkatı adını alan bu komisyonun başkanlığına, reîsü'l - ulemâ Abdülkadir Efendi getirildi. Bu komisyonun yaptığı tavsiyeler üzerine Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliye'den sonra devletin ikinci derecede önemli bir komisyonu olarak Meclis-i Maârif-i Umûmîye kurulduğu gibi, bu komisyonun icra organı olmak üzere de, Mekâtib-i Umûmîye Nezâreti teşkîl edildi. Bu nezâretin başına, komisyon üyelerinden birinin getirilmesi fakat, yine Evkaf nezâretine bağlı bulunması öngörülmüştü. Bu nezârete bağlı olmak itibariyle henüz bir eğitim genel müdürlüğü durumundadır. Fakat şimdi bir iç teşkilâta sahip bulunmaktadır. Muîn ünvânını taşıyan idareciler yönetiminde ilk öğretim (sıbyân mektepleri), orta öğretim (rüşdiyeler) ve dârülfünûn (üniversite) kuruluş hazırlıkları ile uğraşan üç büro ile çalışmaktadır. Bu bakımlardan 1849'da Es'ad Efendi'nin yardımcısı Kemal Efendi'nin yeni kurulan bu nezârete tâyîni ile M. E. B.'nın kuruluşunun tamamlandığı kanaati doğru değildir. M. E.B.'nın gerçek anlamıyle kuruluşu, 1856 Islahat Fermânı'nın uygulanması arasında eğitim işlerini yürütecek olan Meclis-i Vükelâ'ya (kabine) dâhil bir nâzırın yönetiminde Maârif-i Umûmîye Nezâreti'nin 17 mart 1857'de teşkîl edilmesiyledir. Böylece batı memleketlerinin çoğunda hükûmet teşkîlâtı içinde yer alan millî eğitim bakanlıkları gibi bir kuruluş meydana getirilmiş oldu. Sâmî Abdurrahman Paşa'nın nazırlığında, tarihçi ve âlim Hayrullâh Efendi'nin müsteşarlığında faaliyete geçen M. E.B., o tarihe kadar kurulan veya açılan kurumları, okulları, komisyonları, Encümen-i Dâniş v.b.'nı bünyesinde topladı. İlk kuruluşunda müsteşar, mektupçu ve yardımcılar (muavin) ünvânını almış bulunan 8 yöneticiden ibaret bir kadro ile işe başlayan M.E.B.'nın görev ve yetkilerine dâir ilk talimat da, "Maârif Nezâretinin Vazîfelerine Dair Mevâd" adı altında 3 mart 1861'de yayınlanmıştır. Bununla beraber Osmanlı imparatorluğunda gerek merkez, gerek taşra teşkilâtı bakımından, eğitim kurumlarını düzenleyen, eğitim ve öğretim konularında yetkili mercileri gösteren Nezâret'i, kanûnî bir statüye kavuşturan Maârif-i Umûmîye Nizamnâmesi Safvet Paşa'nın nazırlığı zamanında hazırlanmış, Şûrâ-yi Devlet'in Maârif dairesince incelenip onaylandıktan sonra, 1 eylül 1869'da yürürlüğe girmiştir. Bu suretle Osmanlı devletinde, eğitim konularında ikinci aşama gerçekleşmiş oldu. Buna göre M. E. B., ilmî ve idarî iki daire üyelerinden meydana gelen Meclis-i Kebîr-i Maârif tarafından Maârif nâzırının başkanlığında yönetilen bir teşkilât olmuştu. Vilâyetlerde ise bu meclisin bir icra organı olarak, Maârif Müdürü'nün başkanlığında Maârif Meclisleri teşkîl ediliyordu. 1879'da nezâret, herbirinin başına bir meclis üyesinin getirildiği beş daireye bölünmüştü ki, bugünkü M. E. B.'nın kuruluşunun nüvesi böylece ortaya çıkmış oldu. Bu bölünmeye göre, genel yazı, muhasebe ve evrak büroları dışında Nezâret, Mekâtib-i Âliye (yüksek öğretim), Mekâtib-i Rüşdiye (orta öğretim), Mekâtib-i Sıbyâniye (İbtidâiye - ilk öğretim), telif - tercüme ve matbaalar (yayın) dairelerine ayrılmış oldu. Bunlara 1882'de Encümen-i Teftiş ve Muayene, 1886'da Mekâtib-i Gayr-i Müslime ve Ecnebîye (özel okullar) müfettişliği, 1894'te mektupçuluğa bağlı olarak Sicill-i Ahvâl (özlük işleri), 1898'de dâvâ vekilliği (hukuk işleri), 1899'da ise Mekâtib-i Mülkiye Sıhhiye Müfettişliği (sağlık işleri) daireleri eklendi. Bunlardan başka telif ve tercüme bürosu kaldırılarak Encümen-i Teftîş'e bağlı, Tedkîk-ı Müellefât komisyonu ile Kütüb-i Dînîye ve Şer'iye Tedkik Hey'etleri teşkîl edilmişti.

Atatürk, İsmet Paşa Kız Enstitüsü'nde (4.6.1933)

1908'de İkinci Meşrûtiyet'in ilânından sonra yapılan düzenlemede M. E. B. teşkilâtı, Tedrîsât-ı İbtidâiye (İlk öğretim), Tedrisât-ı Tâlîye (Orta öğretim), Tedrisât-ı Âlîye (Yüksek öğretim), Mekâtib-i Husûsîye (Özel okullar), Tahrîrat (Yazı işleri), Muhasebe, Sicil (Özlük işleri), İhsâiyât (İstatistik), Levazım ve evrak dairelerine ayrıldı. Nezâret müfettişleri Meclis-i Kebîr-i Maârif'e bağlandı. 1914'de Şükrü Bey'in nezâretinde Meclis-i Kebîr-i Maârif kaldırıldı. Onun yerine her yıl toplanmak üzere nâzırın başkanlığında 10 vilâyet Maârif müdürü, 5 Sultânî veya İdâdî müdürü, 5 öğretmen okulu müdürü ve öğretmeni, 5 özel okul müdürü veya öğretmeni ile 12 bakanlık dışı uzmandan meydana gelen ve bugünkü Millî Eğitim Şûrâsı'nın ilk örneğini teşkîl eden yeni bir meclis kuruldu. Ayrıca, mimarî bürosu, okul sağlığı dâiresi ve telif ve tercüme hey'eti teşkîl edildi. Birinci Dünya Savaşı'nın kahrına uğrayan şehit yetimleri ile kimsesiz kalan çocuklar için açılan öksüz yurtlarını (Dârül - eytâm) yönetmek üzere de geçici olarak bir genel müdürlük kurulmuştu. 1913'te yayımlanan Tedrîsât-ı İbtidâiye Kanûn-ı Muvakkati ise, 1960 yılında 222 sayılı İlköğretim ve Eğitim kanunu çıkarılıncaya kadar yürürlükte kaldı.

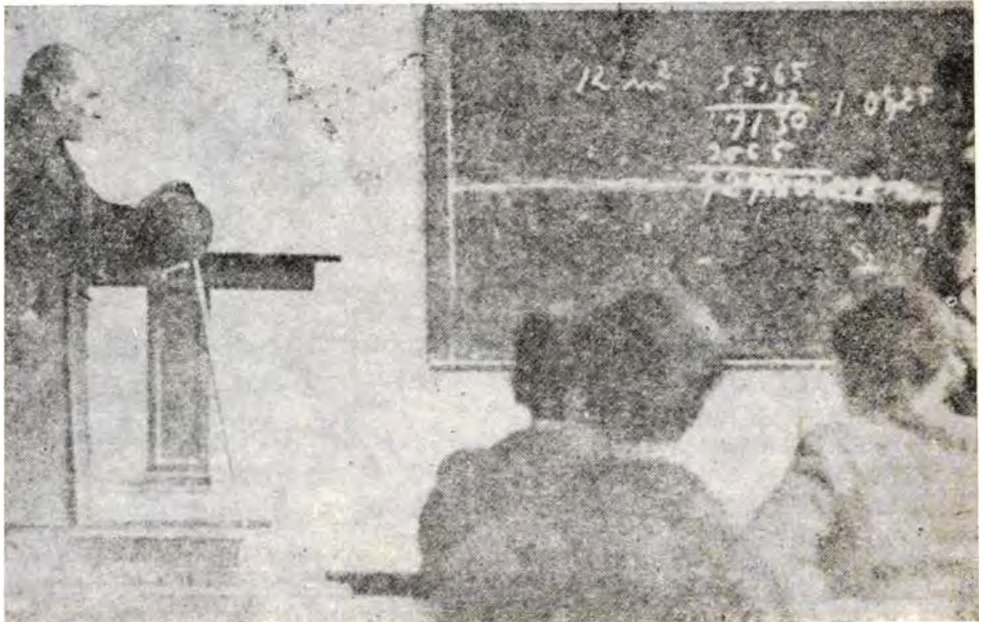
Osmanlı devletinin maârif nezâreti, bu kadro ve teşkilât ile İstanbul'da çalışırken, 4 Mayıs 1920 tarihinde, Ankara'da Maârif Vekâleti adı altında bugünkü M. E. B. faaliyete geçirildi. Bundan sonra İstanbul hükûmetinin Maârif Nezâreti'nin

icraî bir değeri kalmadı. Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmetlerine bağlı Maârif Vekâleti eğitim ve öğretim konularına el koydu. Eğitim ve öğretimin çağdaşlaştırılması, bütün yurt sathında her kademede yaygınlaştırılması ve bütün vatandaşlara eğitimde fırsat eşitliğinin sağlanması, Maârif Vekâleti'nin kuruluşundan itibaren başlıca amacı olmuştur. Atatürk'ün giriştiği büyük çağdaşlaşma hamlesinin ve meydana getirdiği inkılâbların halka mâl edilmesi için fikri hür, vicdanı hür nesillerin yetiştirilmesi gereği, daha Sakarya Savaşı günlerinde verdiği direktif niteliğindeki nutukla belli olmuştu. Millî Mücâdelenin ölüm-kalım günlerinde dahi, eğitime verilen önem, o tarihte toplanan Birinci İlmî Heyet'le kendini gösterir. Ancak bu toplantıdan, savaş yüzünden sonuç alınamayınca, 1924'de İkinci İlmî Hey'et toplandı. Altı ay sonra da ilk meyvesini verdi. 1924'de Tevhîd-i Tedrîsât Kanunu (b. bk.) çıkarılmakla Türk eğitiminde lâik dönem açılmış oldu. Atatürk, 1924 Meclis açış nutkunda ayrıca bir Maârif-i Umûmiye kanununa olan ihtiyacı belirtmişse de bu kanun ancak 1739 sayılı Millî Eğitim Temel Kanunu ile gerçekleştirilmiştir. Yine 1924'de ünlü Amerikan eğitimcisi John Dewey'in Türkiye'ye davet edilmesi ile eğitimde girişilecek hamlede yabancı uzmanların görüşlerinin tespit edilmesi de önemli bir davranış olmuştur. Cumhuriyet devri M. E. B. teşkilâtı, Müsteşarlık, Yüksek, Orta ve İlk Tedrisat Müdürlükleri, Teftiş Kurulu, Sicil Müdürlüğü, İhsâiyat Müdürlüğü, Hars (Kültür) Müdürlüğü, Özel Kalem Müdürlüğü ve Telif ve Tercüme Hey'etinden meydana gelmişti. Bu yıllarda Atatürk'ün devlet başkanı ve Türk milletinin önderi olarak eğitime verdiği önemi gerçekleştirecek güçte bir bakan olarak da Mustafa Necati unutulmaz hizmetler yapmıştır. 1926'da toplanan Üçüncü İlmî Hey'et, bakanlığın merkez ve taşra teşkilâtında yeniden bir reform gereğine işaret etti. Bu çalışmaların sonunda aynı yılda kanunlaşan 789 sayılı Maârif Vekâleti'nin Teşkilâtına Dair Kanun'la bakanlığın merkez teşkilâtında Hars Müdürlüğü ve Âsâr-ı Atîka Müdürlüğü (Eski Eserler ve Müzeler ile Kütüphâneler Müdürlükleri) olmak üzere ikiye ayrıldı. Ayrıca Millî Tâlim ve Terbiye Hey'eti, İnşâat Dâiresi, Erzak, Levazım ve Âlât-ı Tedrîsîye Müzesi müdürlükleri kuruldu. Bakanlık 16 birimle çalışır hâle geldi. Üçüncü İlmî Hey'etin çalışmaları arasında bir süreden beri üzerinde durulan okuma ve yazma sorununu çözmek üzere harf inkılâbının benimsenmesi kanunu da vardı (bk. **HARF DEVRİMİ**). Bu dönemde M. E. B., harf inkılâbını halka maletmek için açtığı millet mektepleri ile büyük bir hamle yaptı. 1929 yılında ise, ilk ve orta dereceli okullardan Arapça ve Farsça dersleri kaldırıldı. 1931 yılında da Türk çocuklarının ilk öğrenimlerinin, devlet okullarında yapılması mecburî hâle getirildi. Bakanlığın yeri ve tam bir teşkilât kanununa kavuşması, 1933'te Maârif Vekâleti Merkez Teşkilâtı ve vazîfeleri hakkında 2287 sayılı kanunla gerçekleşti. 1934'de ise üniversite reformu yapılacak, Dârülfünûn tarihe karıştı. Üniversitelerin muhtar hâle getirilmeleri ise, 13 Haziran 1946 tarih ve 4936 sayılı kanunla olmuş ve bu suretle üniversite reformu tamamlanmıştır. 22 Eylül 1941'de Teknik Öğretim Müsteşarlığı kurulmakla Bakanlık yeni bir merhaleye girmiştir. Bunu 1965 haziranında Kültür Müsteşarlığı'nın kurulması izledi. Böylece genel eğitim ve öğretim, meslekî teknik öğretim ve kültür olmak üzere üç temel bölüm meydana çıkmış oldu. Kültür Müsteşarlığı daha sonra genel eğitimden gittikçe uzaklaşarak müstakil bir görünüm kazanmaya başladı. 13 Temmuz 1971'de ayrı bir bakanlık hâline getirildi (bk. KÜLTÜR BAKANLIĞI). Cumhuriyet eğitim tarihinde giriştikleri hamlelerle iz bırakan bakanlar arasında Dr. Reşid Galib, Hikmet Bayur, Saffet Arıkan, Hasan Âlî Yücel, Reşad Şemseddin Sirer, Tevfik İleri, İbrahim Öktem, Orhan Dengiz ve İlhâmî Ertem v.b. vardır (b. bk.).

M. E. B., Türkiye'nin dinamik gelişmesiyle paralel olarak daimî bir büyüme ve gelişme içindedir. Bu büyüme ve gelişmenin en son merhalesi 13 Ekim 1972'de yayımlanan Millî Eğitim Reformu stratejisi ile buna dayalı olarak çıkarılan 1739 sayılı Millî Eğitim Temel Kanunu'dur. M. E. B., bu gelişme döneminde ismini de birkaç defa değiştirmiştir. Maârif Vekâleti, Kültür Bakanlığı, tekrar Maârif Vekâleti ünvanlarıyle anılmış, en son bugünkü adında karar kılınmıştır.

1976 yılı başında M. E. B., görev ve yetkileri ile sorumlulukları şu esaslara göre târif edilmiştir: "Türk milletinin bütün fertlerini, Atatürk Devrimleri'ne ve Anayasa'nın başlangıcında ifâdesini bulan Türk milliyetçiliğine bağlı, kaderde, kıvançta, tasada ortak, bölünmez bir bütün hâlinde millî şuur ve ülküler etrafında toplamak".

Türk vatandaşlarını insan haklarına ve anayasanın başlangıcındaki temel ilkelere dayanan millî, demokratik, laik sosyal ve hukuk devleti olan Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı

Atatürk, İzmir Erkek Lisesi'nde (1.2.1931)

görev ve sorumluluklarını bilen, kişiliğe ve teşebbüse değer veren, topluma karşı sorumluluk duyan, aileye bağlı, milletini, vatanını seven ve daima yüceltmeye çalışan, hür ve ilmî düşünceye, geniş bir dünya görüşüne sahip, verimli kişiler olarak yetiştirmek için;

Türk vatandaşlarını;

a. Çağdaş ilim ve teknolojinin gereklerine uygun,

b. Türk toplumunun planlı kalkınma hedeflerine cevap veren,

c. Fırsat ve imkân eşitliği ve sosyal adâlet ilkelerini gerçekleştirecek biçimde düzenlenmiş,

d. Bedenî ve fikrî gelişmelerine göre ilgi, istîdat ve kabiliyetleri ölçüsünde en üst seviyede yetiştiren bir eğitim ve öğretimle hayata hazırlamak, onlara, kendilerini mutlu kılacak ve toplumun mutluluğuna katkıda bulunacak bir meslek ve birlikte iş görme alışkanlığını edinmeleri için gerekli bilgi, beceri ve davranışları kazandırmaktır.

Böylece M. E. B., bir yandan Türk vatandaşlarının ve Türk toplumunun refah ve mutluluğunu arttırmak, diğer yandan millî birlik ve bütünlük içinde kalkınmayı desteklemek ve hızlandırmak ve nihayet Türk milletini çağdaş medeniyetin yapıcı, yaratıcı, seçkin bir ortağı hâline getirmek amacına yönelir." M. E. B., bu amaçlara ulaşmak için bir bakanın siyasî ve idarî sorumluluğunda, biri genel eğitim ve öğretim, diğeri meslekî ve teknik öğretim birimlerinin mercî ve âmiri iki müsteşarın yardımcılığında istişârî organları ile genel yönetim hizmetleri, destek hizmetleri ve genel eğitim ve öğretim hizmetlerinden meydana gelen üç grupta teşkilâtlandırılmış, aşağıda şeması verilen birimlerle çalışmaktadır.

Başöğretmen Atatürk

A — Genel Yönetim Hizmetleri : Eğitim ve öğretim hizmetlerinin planlanması, değerlendirilmesi, koordinasyonun sağlanması, merkez ve taşra hizmetlerinin yönetilmesi ile yükümlü bu grupta, özel kalem müdürlüğü ve sözü edilen iki müsteşarlık makamı dışında şu birimler bulunmaktadır:

Dış Münasebetler Genel Müdürlüğü : 1960'ta kurulan bu daire, her iki müsteşarlığa da bağlı birimlerin eğitim, ilim ve kültür alanındaki yabancı ülkelerle olan ilişkilerini, anlaşmalara ve milletlerarası kurumlarla olan bağlantılara göre yürütmekle görevlidir.

Bakanlık Müşâvirlikleri : 1972'de kurulan bu teşkilât, makama bağlı olup, bakanlık ile parlamento, basın, TRT

arasındaki ilişkileri yürütür. Makamın gerekli göreceği danışma hizmetlerini yapar.

Tâlim ve Terbiye Dairesi Başkanlığı: 789 sayılı kanunla kurulmuştur. Görevleri arasında, ilgili dairelerce hazırlanacak kanun tasarıları ile tüzük ve yönetmelikleri incelemek, gerekenleri bizzat hazırlamak, bunlardan eğitim ve öğretimle ilgili olanları ve makamca uygun görülenleri Millî Eğitim Şûrâsı'na sunmak, her derecede genel ve meslekî okulların öğretim programlarını hazırlamak ve Millî Eğitim Şûrâsı'na sunmak, hazırlanan okul ders kitaplarını inceleyerek kabûl edilip edilmemesi hakkında reyini beyan etmek, halkı cumhuriyet esaslarına göre hazırlayacak ve bütün eğitim kurumlarında millî eğitimi pekiştirecek tedbirler üzerinde çalışmak, tekliflerde bulunmak gibi konular vardır.

Etüd ve Programlama Dairesi Başkanlığı: 1960 yılında kurulmuştur. Meslekî ve teknik öğretim yönünden ihtiyaç duyulan hizmetlerin tesbiti, teknolojik gelişmelerin takibi, meslekî ve teknik öğretim müsteşarlığına bağlı birimlerde koordinasyonun sağlanması, öğretim programlarının geliştirilmesi gibi görevleri yüklenmiştir.

Hukuk Müşavirliği: 2287 sayılı kanunla kurulmuştur. İlgili dairelerce hazırlanan kanun, tüzük ve yönetmelik tasarılarını mevzuat yönünden inceler, bakanlığı ilgilendiren davalarda savunma ve temsil görevini yerine getirir.

Teftiş Kurulu Başkanlığı: 2287 sayılı kanunla yeniden düzenlenmiştir. Bakanlık birimlerinde teftiş, araştırma, inceleme, soruşturma yapar, öğretmenlere, idarelere ve memurlara meslekî yardımlarda ve rehberlikte bulunur.

Özel Öğretim Kurumları Genel Müdürlüğü: 625 sayılı kanuna dayalı olarak yeniden düzenlenmiştir. Her kademedeki özel okulların devamlı kontrol ve değerlendirilmeleri görevini yerine getirir.

Savunma Sekreterliği: 107 ve 108 sayılı kanunlarla kurulmuştur. Her hâl ve durumda millî güvenlik konularına giren hizmet ve faaliyetleri bütün eğitim ve öğretim birimlerine götürür.

Seferberlik ve Askerlik Öğretim Genel Müdürlüğü: 2 287 sayılı kanunla kurulmuştur. Bakanlık birimlerindeki bütün personelin ve askerlik çağına giren öğrencilerin askerlik hizmeti ile ilgili işlerini ve millî güvenlik dersleri öğretmenlerinin görevlendirilmeleri işlerini yürütür.

Muhasebe Müdürlüğü: Her türlü masraf ve tahakkuk işlerini ilgili kanunlara göre yapılmasını sağlar ve inceler. Bütçenin hazırlanması ve uygulanması ile ilişkili işleri yürütür.

Millî Eğitim Müdürlükleri: 789 sayılı kanunla yeniden düzenlenmişlerdir. 5 442 sayılı il idaresi kanunu ve 222 sayılı ilköğretim ve eğitim kanunları hükümleri gereğince illerde millî eğitim hizmetlerini yürütürler.

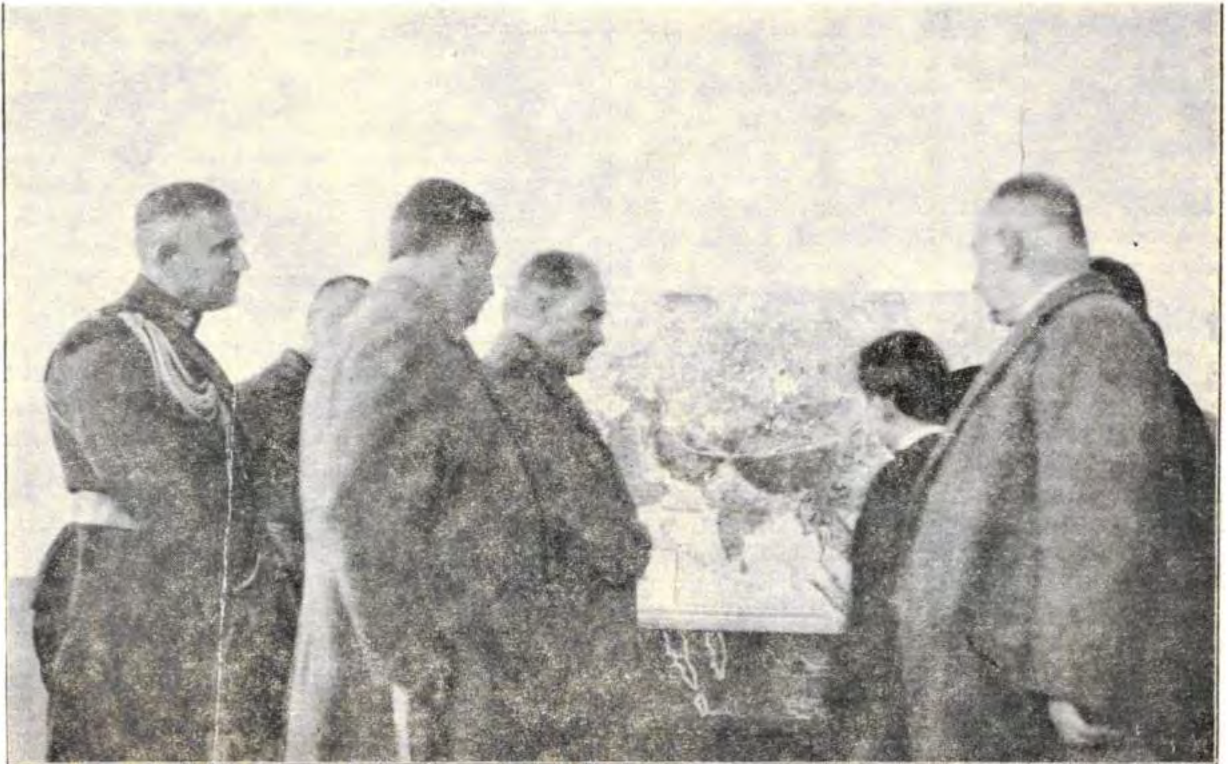
Rehberlik ve Araştırma Merkezleri: 222 sayılı kanuna göre bir taşra kuruluşudur. Her kademedeki okul öğrencilerinin başarı durumlarını inceler. Başarısızlıklara karşı düzeltici tedbirler alır. Geri veya üstün zekâlı çocuklar için özel sınıflar açılmasını sağlar.

B — Destek Hizmetleri:

Özlük İşleri Genel Müdürlüğü: 2 287 sayılı kanunla yeniden düzenlenmiştir. Bakanlık görevlilerinin özlük işlerini yerine getirir.

Levâzım Müdürlüğü: 2 287 sayılı kanunla düzenlenmiştir. Bakanlık merkez teşkilâtının ihtiyaçlarını sağlar; demirbaşlarla ilgili işlemleri yapar.

İşletme ve Donatım Genel Müdürlüğü: 1964 yılında kurulan bu daire, meslekî ve teknik öğretim müsteşarlığına bağlı birimlerin makine, âlet ve okul eşyalarını sağlamakla görevlidir.

Atatürk Samsun lisesinde tarih dersinde

Yapı İşleri Dairesi Başkanlığı: 4 113 sayılı kanunla kurulmuştur. Meslekî ve teknik öğretim müsteşarlığının yapı işlerini yürütmekle görevlidir.

Genel Evrak Müdürlüğü: 789 sayılı kanunla yeniden düzenlenmiştir.

Meslekî ve Teknik Öğretim Muâmelât Müdürlüğü: 4 113 sayılı kanuna göre kurulan müdürlük, bağlı olduğu müsteşarlığın evrak, bütçe ve hesap işlerini yürütür.

Arşiv İşleri Müdürlüğü: 1966 yılında kurulmuştur. Süresi dolan evrakın tasnifi, tasfiye edilmesi veya devlet arşivine mâl edilmesi işleri ile uğraşır.

Yayımlar ve Basılı Eğitim Malzemeleri Genel Müdürlüğü: 2 287 sayılı kanunla yeniden düzenlenmiştir. Okulların ders kitaplarının baskı ve dağıtım işlerini, bakanlıkça millî kültür hizmetleri için hazırlattırılan her çeşit eserlerin yayımını, yararlı görülen kitap ve dergilerin satın alınması hizmetlerini yürütür.

Sağlık İşleri Genel Müdürlüğü: 1958 yılında kurulmuştur. Bakanlık birimlerindeki bütün memur, öğretmen ve öğrencilerin sağlıkları ve koruyucu tedbirlerin alınması işleri ile görevlidir.

Bilgi İşlem Merkezi: 1971 yılında Tâlim ve Terbiye Dairesi'ne bağlı olarak kurulmuştur. Test araştırma, geliştirme ve değerlendirme konuları ile ilgili çalışmalar yapar.

Eğitim Birimi ve Organizasyon ve Metod Müdürlüğü: 1960 yılında bakanlık personelinin hizmete yatkınlığını sağlamak, verimliliğini arttırmak ve üst görevlere hazırlamak amacı ile hizmet içi eğitim faaliyetlerini gerçekleştirmek üzere kurulmuştur.

C — Genel Eğitim ve Öğretim Hizmetleri :

İlk Öğretim Genel Müdürlüğü: 2 287 sayılı kanunla yeniden düzenlenmiştir. Yurtta ilk öğretimi gerçekleştirmekle görevlidir. Sultan II. Mahmud devrinden beri ilk öğretim alanında alınan tedbirler, yapılan çalışmalar sonunda Türkiye'de okulları % 93 olarak gerçekleşmiş ve 1974 - 1975 geçici rakamlarına göre 41 060 ilkokul, 5 379 052 öğrenci ve 159 162 öğretmene ulaşılmış bulunulmaktadır. Ayrıca, bu genel müdürlüğe bağlı 59 yatılı bölge okulu, 13 sağırlar ve 4 de körler okulu vardır.

Orta Öğretim Genel Müdürlüğü: 2 287 sayılı kanunla yeniden düzenlenen bu genel müdürlük, Türk millî eğitiminin genel hedefleri içinde 13 - 18 yaşlar arasında bulunan gençlerin bir bölümüne cinsiyet, ekonomik statü, yer ve ırk farkı gözetmeksizin dengeli bir eğitim programını izlemek imkânını sağlamakla görevlidir. Rüşdiyelerin kuruluşundan bu yana alınan mesafe ile genel müdürlük, 2 291 ortaokul, 641 lise, 12 kolej, 42 akşam ortaokulu, 39 akşam lisesinde toplam 910 939 öğrenciye eğitim imkânı vermiş bulunmaktadır.

Erkek Teknik Öğretim Genel Müdürlüğü: 2 287 sayılı kanunla kurulmuştur. Ülkenin endüstriyel ve teknolojik kalkınmasında görev alacak üretici ve yardımcı teknik personeli yetiştirmekle görevlidir.

Kız Teknik Öğretim Genel Müdürlüğü: 1960 yılında kurulmuştur. Türk kız ve kadınlarının aile hayatlarında mutluluklarını sağlayacak bilgi ve becerilerle yetişmelerini, iş ve meslek sahibi olmalarına fırsat verecek eğitim ve öğretimi gerçekleştirmeyi sağlar.

Ticaret ve Turizm Öğretimi Genel Müdürlüğü: 2287 sayılı kanunla kurulmuştur. Gelişen Türk ekonomisinin ticâret ve hizmet alanlarında ihtiyâcı olan elemanları yetiştirmekle görevlidir.

Din Eğitimi Genel Müdürlüğü: 1961 yılında Tevhîd-i Tedrîsât Kanunu'nun öngördüğü din görevlilerini yetiştirmek üzere kurulmuştur.

Meslekî ve teknik öğretim kademesinde 1975 geçici rakamlarına göre okul ve öğrenci durumu şöyledir :

Orta Terzilik Okulu	1	116
Kız Sanat Ortaokulu	191	23 819
Teknik Lise	40	4 321
Endüstri Meslek Lisesi	144	17 632
Kız Meslek Lisesi	170	22 147
Ticaret Lisesi	78	49 810
Otelcilik ve Turizm Lisesi	2	521
İmam - Hatip Lisesi	101	48 900
Akşam Ticaret Lisesi	31	11 016
Kız Sanat Öğretmen Okulu	1	208
Sekreterlik Okulu	10	521
Erkek Sanat Öğretmen Okulu	1	44
Olgunlaşma Enstitüsü	1	49
TOPLAM :	771	179 104

Öğretmen Okulları Genel Müdürlüğü: 7439 sayılı kanunla kurulmuştur. Bakanlığın meslekî ve teknik öğretime meslek dersleri öğretmeni yetiştiren okullarının dışında, öğretmen ihtiyacını karşılamak üzere okullar açmak ve öğretmen yetiştirmekle görevlidir. Okul ve öğrenci durumu şöyledir:

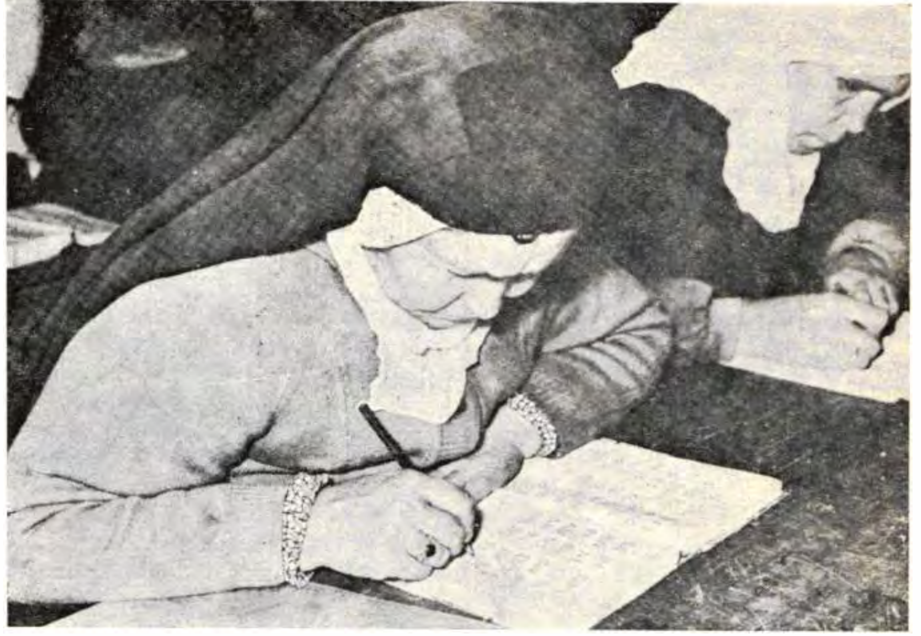
İlk Öğretmen Lisesi	3	1 198
İki yıllık eğitim enstitüsü	15	2 379
Üç yıllık eğitim enstitüsü	17	14 945
Yüksek Öğretmen Okulu	89	58 570
TOPLAM:	124	77 092

Yüksek Öğretim Genel Müdürlüğü: 4926 sayılı kanunla yeniden düzenlenmiştir. Yüksek seviyeli insan gücünü çağdaş teknolojinin ve memleket ihtiyaçlarının îcaplarına göre yurt içinde ve dışında yetiştirmek, yüksek öğretim kurumları ve üniversitelerin kuruluş hazırlıklarını yapmakla görevlidir. Bakanlığın dış ülkeler temsilcilikleri (öğrenci müfettişlikleri) bu genel müdürlüğe bağlıdır.

Meslekî ve Teknik Yüksek Öğretim Genel Müdürlüğü: 1966'da kurulmuştur. Eğitim Enstitüleri ve Yüksek Öğretmen Okulları dışında kalan bütün yüksek öğretim kurumlarının hizmetlerini yürütmekle görevlidir. Öğrenci durumu şöyledir:

Devlet Mühendislik ve Mimarlık Akademileri	5 354
İktisadî ve Ticarî İlimler Akademileri	25 838
Yüksek Okullar	56 712
Meslekî ve Teknik Yüksek Öğretmen Okulları	5 195
Tatbikî Güzel Sanatlar Okulu	412
TOPLAM	142 511

Halk Eğitimi Genel Müdürlüğü: 1960 yılında kurulmuş, 1964 yılında Köy İşleri Bakanlığı'na bağlanmış, 1967 yılında tekrar M. E. B.'na devredilmiştir. Yaygın bir eğitim hizmeti olan halk eğitimini maksatlı, planlı, sistemli ve teşkilâtlı bir biçimde yönetmekle görevlidir.

Halk eğitimi

Bundan başka, yüksek öğrenim yapmak isteyen, fakat bu imkânı bulamayan öğrencilerin öğrenimlerini sağlamak amacı ile 1975 yılında Yaygın Yüksek Öğretim Kurumu kurulmuş ve bu kurum 50 000 öğrenciye cevap verebilmiştir.

Bütün bu açıklamalara göre, 1975 geçici rakamları ile M. E. B., ilk, orta, yüksek ve meslekî eğitim ve öğretim kademelerinde, üniversiteler dışında 6 738 688 öğrencinin yetiştirilmesi sorumluluğunu taşımaktadır. 1975 bütçesinde bu hizmetler için 14 510 906 402 Tl., 1976 yılı bütçesinde ise 21 661 983 590 Tl. harcama öngörülmüştür. Bu durumu ile M. E. B., Türkiye Cumhuriyeti'nin Millî Savunma Bakanlığı'ndan sonra en büyük bakanlığı ve cumhuriyetin temel kuruluşlarından biri olmak özelliğini devam ettirmektedir.

M. E.B.'nın merkez teşkilâtına bağlı bu kuruluşları dışında, kurmuş olduğu halde henüz özerkliğini almamış bulunan Atatürk Üniversitesi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Kandilli Rasathânesi, Validebağ Provantoryum ve Sanatoryum'u gibi bağlı kuruluşları da vardır. Bakanlık ayrıca Elâzığ'da Fırat, Samsun'da 19 Mayıs, Bursa, Konya'da Selçuk, Matalya'da İnönü Üniversiteleri'ni kurmağa girişmiştir.

M. E. B.'nın bu geniş teşkilâtı yönetmek ve husûsiyle Anayasa'nın başlangıcında ifâdesini bulan prensipler içinde yeni programları, hamleleri yerine getirmek üzere bakanlığın bünyesinde bulunan danışma organları dışında, ülkenin millî eğitim konularında yardımcı olacak kurum ve kişilerinden oluşan danışma kuruluşları da vardır. Bu kuruluşlar, 1750 sayılı Üniversiteler Kanunu'na göre teşkîl edilen Yüksek Öğretim Kurulu, meslekî ve teknik öğretim konularını ele alan Yüksek Danışma Kurulu, 1472 sayılı kanun gereğince kurulan Akademiler Arası Kurul, 1970 yılında yürürlüğe giren özel kanunu ile Millî Eğitim Şûrâsı gibi kuruluşlardır.

Mekâtib-i Umûmîye Nezâreti'nin kuruluşundan günümüze kadar nâzır, vekil ve bakan olarak, bu geniş devlet teşkilâtında sorumluluk yüklenen şahıslar şunlardır:

Mekâtib-i Umûmîye Nâzırları:

Vak'anüvis İmam-zâde Mehmed Es'ad Efendi	8	Kasım	1846
Ahmed Kemal Efendi (müdür ünvâniyle)	28	Aralık	1847
(Nâzır ünvâniyle)	31	Temmuz	1848
Hayrullâh Efendi	22	Haziran	1854

Maârif-i Umûmîye Nâzırları:

Abdurrahman Sâmî Paşa	17	Mart	1857
Ahmed Kemal Paşa (ikinci defa)	25	Kasım	1861
Mustafa Fâzıl Paşa	19	Kasım	1862
Nevres Paşa	12	Ocak	1863
İbrâhim Edhem Paşa	16	Şubat	1863
Nevres Paşa (ikinci defa)	19	Mart	1865
Ahmed Kemal Paşa (üçüncü defa)	25	Nisan	1865
Abdüllâtîf Subhî Paşa	24	Ağustos	1867
Safvet Paşa	9	Mart	1868
Ahmed Kemal Paşa (dördüncü defa)	5	Ekim	1871
Kimyager Dervîş Paşa	4	Ocak	1872
Ahmed Vefik Paşa	15	Haziran	1872
Ahmed Kemal Paşa (beşinci defa)	5	Aralık	1872
Ahmed Cevdet Paşa	24	Nisan	1873
Safvet Paşa (ikinci defa)	5	Nisan	1874
Ahmet Ârifî Paşa	16	Ocak	1875
Ahmed Cevdet Paşa (ikinci defa)	12	Haziran	1875
Safvet Paşa (üçüncü defa)	30	Kasım	1875
Ahmed Kemal Paşa (altıncı defa)	8	Mayıs	1876
Ahmed Cevdet Paşa (üçüncü defa)	17	Mayıs	1876
Yusuf Paşa	17	Ekim	1876
Münîf Paşa	1	Şubat	1877
Ahmed Kemal Paşa (yedinci defa)	9	Eylül	1877
Ahmed Vefik Paşa (ikinci defa)	11	Ocak	1878
Abdüllâtîf Subhî Paşa (ikinci defa)	4	Şubat	1878
Münîf Paşa (ikinci defa)	18	Nisan	1878
Kâmil Paşa	12	Kasım	1880
Ali Fuad Bey	6	Aralık	1881
Mustafa Nûrî Paşa	9	Mayıs	1882
Münîf Paşa (üçüncü defa)	25	Eylül	1885
Ahmed Zühdî Paşa	4	Eylül	1891
Mehmed Celâleddin Bey	13	Nisan	1902
Hâşim Paşa	27	Temmuz	1903

Maârif Nâzırları :

Hakkı Bey	28	Temmuz	1908
Recaî-zâde Ekrem Bey	23	Eylül	1908
Hakkı Bey (ikinci defa)	28	Kasım	1908
Abdurrahman Şeref Bey (vekâleten)	16	Aralık	1908
Yusuf Ziyâ Paşa	6	Şubat	1909
Abdurrahman Şeref Bey	15	Şubat	1909
Nâil Bey	5	Mayıs	1909
Emrullâh Efendi	10	Ocak	1910
Câvid Bey (vekâleten)	18	Şubat	1911
Baban-zâde İsmâil Hakkı Bey	2	Mart	1911
Abdurrahman Şeref Bey (ikinci defa)	11	Mayıs	1911
Emrullâh Efendi (ikinci defa)	1	Ocak	1912
Gelenbevî Saîd Bey	22	Temmuz	1912
Dâmâd Mehmed Şerîf Paşa	30	Kasım	1912
Şükrü Bey	24	Ocak	1913
Ali Münîf Yegana (vekâleten)	9	Aralık	1917
Dr. Nâzım Bey	21	Temmuz	1918
Gelenbevî Saîd Bey (ikinci defa)	14	Ekim	1918
Dr. Rızâ Tevfîk Bey	11	Kasım	1918
Yusuf Ziyâ Paşa (ikinci defa)	13	Ocak	1919
Ali Kemal Bey	5	Mart	1919
Gelenbevî Saîd Bey (üçüncü defa)	19	Mayıs	1919
Abdurrahman Şeref Bey (üçüncü defa)	8	Mart	1920
Rumbeyoğlu Fahreddîn Bey	5	Nisan	1920
Hâdî Paşa	31	Temmuz	1920
Mustafa Reşîd Paşa	21	Ekim	1920
Ârif Hikmet Paşa (vekâleten)	16	Aralık	1920
Râşid Erer	22	Ocak	1921
Mustafa Ârif Bey (vekâleten)	12	Haziran	1921
Gelenbevî Saîd Bey (dördüncü defa)	19	Ağustos	1921

Maârif Vekilleri ve Millî Eğitim Bakanları :

Dr. Rızâ Nûr	4	Mayıs	1920
Hamdullah Subhi Tanrıöver	14	Aralık	1920
Mehmed Vehbî Bolak	20	Kasım	1921
İsmâil Safâ Özler	6	Kasım	1922
Vâsıf Çınar	8	Mart	1924
Şükrü Saraçoğlu	22	Kasım	1924
Hamdullah Subhi Tanrıöver (ikinci defa)	4	Mart	1925
Mustafa Necati	20	Aralık	1925
İsmet İnönü (vekâleten)	1	Ocak	1929
Vâsıf Çınar(ikinci defa)	28	Şubat	1929
Receb Peker (vekâleten)	9	Nisan	1929
Cemal Hüsnü Taray	10	Nisan	1929
Dr. Refik Saydam (vekâleten)	17	Eylül	1930
Es'ad Sagay	27	Eylül	1930
Dr. Reşîd Galip	19	Eylül	1932
Dr. Refik Saydam (vekâleten)	14	Ağustos	1933
Hikmet Bayur	27	Ekim	1933
Âbidin Özmen	9	Temmuz	1934
Saffet Arıkan	10	Haziran	1935
Hasan Âlî Yücel	28	Aralık	1938
Reşad Şemseddin Sirer	5	Ağustos	1946
Tahsin Banguoğlu	10	Haziran	1948
Avni Başman	22	Mayıs	1950
Nuri Özsan (vekâleten)	3	Temmuz	1950
Tevfik İleri	11	Temmuz	1950
Rıfkı Salim Burçak	9	Nisan	1953
Celâl Yardımcı	17	Mayıs	1954
Ahmed Özel	9	Aralık	1955
Tevfik İleri (ikinci defa)	13	Nisan	1957
Celâl Yardımcı (ikinci defa)	26	Kasım	1957
Tevfik İleri (vekâleten)	23	Mayıs	1959
Atıf Benderlioğlu	9	Aralık	1959
Fehmi Yavuz	30	Mayıs	1960
Bedreddin Tuncel	8	Eylül	1960
Turhan Feyzioğlu	6	Ocak	1961
Ahmed Tahtakılıç	7	Şubat	1961
Hilmi İncesulu	20	Kasım	1961
Şevket Râşid Hatipoğlu	26	Haziran	1962
İbrahim Öktem	11	Haziran	1963
Cihad Bilgehan	20	Şubat	1965
Orhan Dengiz	28	Ekim	1965
İlhami Ertem	1	Nisan	1967
Orhan Oğuz	3	Kasım	1969
Şinasi Orel	26	Mart	1971
İsmail Arar	11	Aralık	1971
Sabahattin Özbek	15	Mayıs	1972
Orhan Dengiz (ikinci defa)	15	Nisan	1973
Mustafa Üstündağ	26	Ocak	1974
Safa Reisoğlu	17	Kasım	1974
Ali Nailî Erdem	31	Mart	1975

(İ. Parmaksızoğlu)

MİLLÎ EMLÂK GENEL MÜDÜRLÜĞÜ, devlet denen tüzel kişiye ait taşınmaz malların tamamına verilen isim. Emlâk, Arapça asıllı bir kelime olup mülk'ün çoğuludur. Âmme emlâki, özel âmme emlâki (Akaar) olarak 2 kısma ayrılır. Her ikisinin de müşterek özelliği, kendilerinin veya gelirlerinin yahut bedellerinin "kamu yararına" kullanılmalarıdır. *Âmme emlâki:* Doğruca kamu yararına ayrılmış mallar (karasuları, göller, nehir ve ırmaklar, mer'alar, yollar, parklar, yeşil sâhalar v. b.) ile kamu hizmetlerinin yapılmasında kullanılanlar (okullar, resmî dâireler binâlar, hastahâne - dispanser - sağlık merkezleri ve benzerleri, kışla'lar v.b.) olarak iki kısımda toplanır. Özel âmme emlâki (Akaar) ise, kiraya verilebilen veya mahsus kanununa göre satılabilen mallardır (kültür toprakları, kamu hizmetlerine ayrılmamış arsalar, orman târifinin dışında kalmış otlaklar v. b.).

Kamu taşınmaz mallarının bâzı hukukî nitelikleri vardır ki, bunlara başka bir deyimle "kamu taşınmaz mallarının dokunulmazlıkları" da denir:

1. Devir ve ferağ edilemezler. Bu işlemler ancak, tahsis şeklinin değiştirilmesi ile mümkündür. Değiştirme, ya yasama organınca çıkarılan özel bir kanun ile veya yetkisini kanundan alan bir makamın kararıyle yapılır.

2. Üzerinde, ipotek gibi aynî, kirâ gibi özel mahiyette tasarrufta bulunulamaz ve hiç bir irtifak hakkı te'sis edilemez.

3. 2 004 sayılı icrâ ve iflâs kanununun 82. maddesi gereğince haczedilemez.

4. Zaman aşımı yoluyle iktisab edilemez .

5. Arazi ve bina vergisi ile belediye vergi ve resimleri kanunlarına göre her çeşit vergi ve resimlerden muaftır.

6. Kamu yararına olsa dahi istimlâk edilemezler.

7. Türk ceza kanununun ilgili maddelerine göre, bunları tahrib edenlere verilecek ceza, özel mülkiyete dahil malları zarara uğratanlara verilen cezadan daha ağırdır.

4 910 sayılı kanunun 5. maddesi ile değiştirilen 2 996 sayılı kanunun 13. maddesi gereğince, devlete ait bütün millî emlâk işlerinin yönetimi, mâliye bakanlığına bağlı M. E. G. M.'ne verilmiştir. Bu genel müdürlüğün görevleri :

1. Âmme hizmeti ve işlerinin yapılması için inşâ edilmiş yapıların onarım ve muhafazasını,

2. Devletçe yaptırılan ve mesken niteliğini taşıyan binaların tahsis işlemlerini yapmak ve bunların yönetimini,

3. Özel âmme emlâkinin kiraya verilmesini, gerekirse satılmasını veya tasfiyesini,

4. Devlete intikali gereken taşınmaz malların tescillerini yaptırıp tapularını almayı,

5. Gerek kamu emlâkinin, gerek kamu özel mallarının ayrı ayrı defterlerinin tutulmasını,

6. Devlete ait kamulaştırma işlemlerinin tamamlanmasını,

7. Kanunlar, andlaşmalar gereğince belirli topluluklara izâfeten el konulması mecburî olan taşınmaz malların tahsis, tasfiye işlemlerini sağlamaktır.

Maliye bakanlığı bünyesi içinde çalışan M. E. G. M.: Genel müdür, genel müdürlük başmüşaviri, genel müdürlük müşâviri, genel müdür yardımcısı, genel müdürlük uzmanı, yeteri kadar millî emlâk kontrolörleri, genel müdürlük idârî dâvâlar müşaviri ile dört şube müdüründen teşekkül eder.

Millî emlâk işlerine büyük illerde defterdarlığa bağlı millî emlâk müdürleri, işi az olan illerde ise millî emlâk şefleri veya millî emlâk memurları bakarlar. Defterdarlığı bünyesinde bunlardan hiç biri bulunmayan illerde de, millî emlâk işlerinden, defterdarlık gelir müdürleri sorumludur. İlçelerde millî emlâk memurları vardır. Küçük ilçelerde ise bu işleri, mal müdürlüklerine bağlı vergi memurları yürütür. (A. Çankaya)

MİLLÎ GÜVENLİK KURULU, eski devirlerden beri milletler arasında yapılan savaşlar, topyekûn savaşlar olduğu halde, böyle olduğu idrâk edilmiyordu. Savaşlar, sadece iki ordu arasında yapılır sanılıyor; orduların gerisindeki millî ve ekonomik güç unutuluyordu. Bu yanlış kanaatte savaş araçlarının da hissesi vardı. Savaş araçları ilerledikçe milletlerin savaş güçlerinin, bir ekonomik ve sanayi gücüne dayandığı daha iyi anlaşılmaya başlandı. Özellikle I. Dünya Savaşı esnasında, savaşların iki ordu arasında yapılan mevziî ve mahdut bir mücadele olmadığı, milletlerin bütün maddî ve manevî güçleriyle yaptıkları "topyekûn" bir mücadele olduğu daha iyi ve daha net bir şekilde görüldü.

Bu hâli en iyi gören ve ilmî bir şekilde izah eden Alman generali Lüdendorf oldu. "Topyekûn harb" adlı eserinde, Alman ordularının mağlûb oluşunun sebeplerini izah ediyordu. Cephedeki ordular ile gerideki millî ve ekonomik faaliyetler arasındaki bağlantı ve münasebetlerin normal olmadığını, iyi organize edilmediğini izah ediyor; bozgunun ve mağlûbiyetin, cephedeki ordulardan önce, gerideki Alman milleti arasında başladığını söylüyordu. "Gerideki yetersizlik ve bozgun cephedeki orduya sirayet etti", diyordu.

Böylece, eskiden beri devam edegelen yanlış kanaatler yıkıldı. Savaşın kazanılması, millî bekanın ve millî güvenliğin yalnız silâhlı kuvvetlerle temin edilemiyeceği, bunun silâhlı kuvvetlerle beraber, bütün bir milletle ve onun ekonomik gücünün birleştirilmesi, koordine bir şekilde mücadele etmesiyle temin edilebileceği hakikati anlaşıldı. Gelecekte yapılacak savaşların, topyekûn savaşlar olacağını her millet anladı. II. Dünya Savaşı, bunun doğruluğunu, bir kere daha ve kesin bir şekilde isbat etti.

İçinde bulunduğumuz nükleer devrin başlaması, millî güvenlik bakımından, milletlerin hayatında yeni bir devir açtı. Hâlen milletlerin birbirleriyle, yalnız silâhlı kuvvetleriyle değil, ekonomik, sosyal, politik - kültürel, askerî ve ideolojik güçleriyle durmadan mücadele ettiklerini açıkça görmekteyiz. Bu bakımdan millî güvenliğin mânâsı yeni bir önem ve şümûl kazanmıştır. Bugün, millî güvenliğin temini askerler kadar, sivil makamları ve şahısları da yakından ilgilendiren bir konu hâline gelmiştir.

Millî güvenlik konuları ve strateji, askerler kadar sivilleri de ilgilendirmeye başlayınca, ileride zuhûru muhtemel topyekûn bir savaşta, zaferi kazanmak veya müdâfaa gücünü arttırmak için, asker - sivil işbirliği mutlaka sağlanmalıdır, diye düşünülmeye başlandı. Bu düşüncenin ortaya koyduğu zaruretten millî güvenlik kuruluşları doğdu. 1927 de İngiltere'de, 1943'de Amerika'da M. G. K.'ları teşkîl edildi. Bunu Japonya, Fransa, İtalya, Yunanistan ve Türkiye takib etti.

M. G. K.: II. Dünya Savaşı esnasında memleketimizde de asker - sivil işbirliği düşüncesi yayıldı. Bunu millî müdâfaa mükellefiyeti, koordinasyon heyeti teşkilâtı, ofisler ve iaşe kanunlarının kabûl edilmesi takîb etti. Millî güvenlik anlamına uygun çalışmalara 1949'da başlandı. Bizde de M. G. K.'nun teşkîl edilmesi için 20 Mayıs 1949'da bir kanun teklifi yapıldı; teklif 30 Mayıs 1949'da kabûl edildi. 5 399 sayılı kanunla ve o zamanki adıyle "Millî Savunma Yüksek Kurulu" teşkîl edildi. Anlaşılacağı gibi "millî savunma yüksek kurulu" anayasa değil, özel bir kanuna istinaden teşkîl ediliyordu. Kanunun 1. maddesinde "devlet işlerinin en başında gelen topyekûn millî savunma görevlerini yerine getirmek için millî savunma yüksek kurulu" teşkîl edilmiştir deniliyordu. Aynı kanun "kurul, millî savunma işlerini te'lif ve tanzim etmekle mükellef olan başbakanın başkanlığında ve onun teklifiyle bakanlar kurulu tarafından seçilecek bakanlarla, millî savunma bakanı ve genel kurmay başkanından teşekkül eder" diyor, kuvvet komutanlarını almıyordu. Yalnız başkomutan tabiî üyeydi. "Gerekince askerî şûrâ üyelerini ve uzmanları istişare için çağırabilir" diye ilâve edilmişti. Millî savunma yüksek kurulu, 1949 - 1961 döneminde önemli hizmetler ifa edememiş, hâdiseler karşısında genel olarak pasif kalmıştır. Fakat 9.7.1961 de kabûl edilen anayasa ile, hem ismi değiştirilerek M. G. K. olmuş, hem de anayasa hükümleri arasına sokulmuştur.

Anayasanın 111. maddesi aynen şudur: "M. G. K., kanunun gösterdiği bakanlar ile genelkurmay başkanı ve kuvvet temsilcilerinden kurulur. Kurula cumhurbaşkanı, olmazsa başbakan başkanlık eder. M. G. K., millî güvenlikle ilgili kararların alınmasında ve koordinasyonun sağlanmasında yardımcılık etmek üzere, gerekli temel görüşleri Bakanlar kuruluna bildirir".

M. G. K. anayasanın 111. maddesine göre yeniden teşkîl edilirken 5 399 sayılı "millî savunma yüksek kurulu" kanunu tadil eden, 129 sayılı M. G. K. kanunu çıkarılmıştır. 129 sayılı kanun 11 Aralık 1962'de kabûl edilirken bakanlar kurulunca aynı tarihde bir de M. G. K. genel sekreterlik yönetmeliği kabûl edilmiştir.

129 sayılı kanuna göre M. G. K., "cumhurbaşkanı olmazsa başbakanın başkanlığında; başbakan, devlet bakanı başbakan yardımcıları, millî savunma, içişleri, dışişleri, maliye, ulaştırma ve çalışma bakanlarıyle, gündemle ilgili olarak başbakanın davet edeceği diğer bakanlardan ve genelkurmay başkanı ile kara, deniz ve hava kuvvetleri komutanlarından kurulur" der. Kurulun üyelerini izah eder. Kurulun vazifesini de, "millî güvenlikle ilgili kararların alınmasında ve koordinasyonun sağlanmasında bakanlar kuruluna yardımcılık eder. Millî güvenlik politikasının esaslarının hazırlanmasını, bu politikanın tâdilini sağlar. Millî güvenlik konularının her biri için, plan ve programların hazırlanmasını, bu konudaki faaliyetlerin âhenkleştirilmesini sağlar. Bütün devlet teşkilâtına, özel sektöre ve vatandaşlara düşecek topyekûn savunma ve seferberlik hizmetlerini düzenler, bu konudaki kanunî ve idarî tedbirleri alır. Bakanlıklar tarafından hazırlanacak sivil olağanüstü hâl planlarına temel olacak esasları tesbitini ve bunların âhenkleştirilmesini, değerlendirilmesini sağlar" şeklinde anlatır.

Aynı kanunun 3. maddesiyle bir de M. G. K. genel sekreterliği kurulmuştur. Başbakanlığa bağlı olarak çalışan genel sekreterlik de yukarıda bahsedilen görevlerle ilgili çalışmaları ve incelemeleri yapar. Teklifler hazırlar. Alınan kararların koordinasyonunu sağlar ve kararların tatbikatını takib eder. Sonucu bir raporla, M. G. K.'na sunar. Millî güvenlikle ilgili toplantıların hazırlıklarını yapar. Bakanlıklar arasında koordinasyon sağlar.

M. G. K. genel sekreterliği, genel sekreter emrinde genel sekreter yardımcısı ile millî güvenlik politika ve planlama dairesi, sivil olağanüstü hâl planlama dâiresi, araştırma - inceleme dâiresi, personel ve idârî işler dâiresi şeklinde, dört dâire hâlinde çalışmakta ve memleketin bütün meseleleriyle meşgul olmaktadır. Dairede çalışan personelin bir kısmı millî savunma bakanlığını temsil eder, askerdir. Bir kısmı da bakanlıkları temsil eder, sivildir. Burada topyekûn bir savaş için asker - sivil işbirliğinin canlı örneği görülür.

Millî Güvenlik Akademisi: Çeşitli bakanlık ve kuruluşlarda, millî güvenlik konularını yürütmek, planlar hazırlayıp koordinasyon sağlamak ve temel teklifler yapmak için, bu işlerden anlar, bilgili ve ehil elemanlara ihtiyaç vardı. Bu elemanları bir eğitimden geçirerek yetiştirmek amacıyle devletler, bir taraftan millî güvenlik kuruluşları teşkil ederken bir taraftan da millî güvenlik akademileri tesis ettiler.

1927'de İngiltere İmparatorluk Savunma Koleji'ni, 1943'te Amerika Kara, Deniz ve Hava Kurmay Kolejini (Anscol) diğer adıyle "Millî Harb Koleji" ni kurdular.

Biz de 7 Eylül 1952'de Millî Savunma Akademisi'ni kurduk. Akademi, 2 Aralık 1952'de çalışmaya başladı. O günden beri çalışmasına devam etmekle beraber adı, 7 Ağustos 1964'de Millî Güvenlik Akademisi olarak değiştirlidi. Akademinin gayesi, daha barış zamanında topyekûn bir savaşa hazır olabilmek ve savaş esnasında işlerin aksamadan yürümesini temin etmek için, savaş alanı, malzeme stoku ve koordinasyon esaslarını hazırlayacak, millî ve yabancı güçlerin derecesini tanıyacak, yalnız veya müttefik devletlerle ortak işbirliği anlayışını sağlayacak, devlet, bakanlıklar ve özel sektör arasında planlar hazırlayıp koordine sağlayacak ehil ve bilgili personel yetiştirmektir.

Buraya devam edenler albay, tuğgeneral, müsteşar, müsteşar yardımcısı, genel müdür, genel müdür yardımcısı ve şube müdürü seviyesinde üst kademeden kimselerdir. Altı aylık bir öğretim görürler. Akademide önceleri genelkurmay başkanlığı seviyesindeki, sonraları millî savunma bakanlığı seviyesindeki konular işlenirken, bugün devlet seviyesindeki konular işlenmektedir. Ehil ve mütehassıs profesörler tarafından işlenen temel konular, Batı dünyası, Doğu dünyası, Üçüncü Blok ve bunların ekonomik, teknik, üretim sosyo - kültürel ve askerî güçleri ile bizim ekonomik, sosyo - kültürel teknik, üretim, askerî ve siyasî güçlerimiz gibi konulardır.

Dersler aktif metotla verildikten başka, konunun eleştirilmesi için zaman ayrılır. Konu enine boyuna eleştirilir, müsbet bir sonuca bağlanır. Ayrıca akademide, ferdî ve komisyon çalışmaları da önemli bir yer işgal eder. Ferdî çalışmalarda konunun bir yanı, komisyon çalışmalarında konunun çeşitli yanları ele alınır. Dört aylık bir çalışmadan sonra konu (tez), hazırlayan ve hazırlayanlar tarafından müdafaa edilir. Bu tezlerden beğenilenler teksir edilir. Ayrıca müdavimlere, çeşitli millî tesisler (fabrikalar, barajlar, resmî daireler) gezdirilerek gösterilir.

Böylece akademiyi bitirenler de, dünyanın ve memleketimizin önemli ana konuları ve güçleri, bunların nasıl planlanacağı, koordine edileceği, topyekûn bir savaşa nasıl hazır olunacağı ve nihayet sivil - asker işbirliğinin nasıl sağlanacağı hakkında, bilgi, görgü ve alışkanlık kazanırlar. (T. Ünal)

M. İ. T., Millî İstihbarat Teşkilâtı'nın kısaltılmış adı. Türkiye Cumhuriyeti'nin güvenliği ve millî politikası ile ilgili istihbârât (haberalma) çalışmalarını bir bütün olarak ele alan, sevk ve idâresini sağlayan ve doğruca başbakana bağlı olan teşkilâttır. Bu teşkilât, Millî Emniyet Hizmeti adıyle, kısaca eski yazıdaki baş harfleri ile "M. A. H." şeklinde belirtilerek, görev yapmakta idi. M. A. H. teşkilâtı, İstiklâl Savaşı (1920 - 1922) sırasında, T. B. M. M. Reîsi ve Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'nın emri ile "Teşkilât-ı Mahsûsa" adıyle kurulmuş; savaş boyunca ve sonrasında devlete çok yararlı hizmetlerde bulunmuştur. 1926'da, yine Atatürk'ün emri ile görev, yetki ve ödeneğinin başvekâlet tarafından takdîr edilecek şekilde, fakat özel bir kanuna dayanmayarak, hizmetin devâmı, teşkilâtın revizyonu sağlanmış; Millî Emniyet Hizmetleri Reisliği kurulmuş; 1943'de yürürlüğe giren 4 443 sayılı başbakanlık teşkilât kanununa bağlı "Kadro cetveli" nde millî emniyet hizmetleri başkanlığı da gösterilmiş; aynı kanunun 1954'de 6 330 sayılı kanun ile değiştirilen 1. maddesinde sözü geçen başbakanlık, daha açık şekilde yer alarak, devlet organları arasına girmiş ve N. A. T.O. câmiasına katılmamız sebebiyle müşterek çalışmalar için teşkilât daha genişletilmiştir. 1961 Anayasası gereğince, anayasa organı olarak, Millî Güvenlik Kurulu'nun teşkîlinden sonra M. İ. T.'nda da yeni bir reform mecbur hâle geldi. 6 Temmuz 1965 tarihinde yürürlüğe giren 644 sayılı kanun ile teşkilâta daha modern ve hukukî yön verilmiş; o zamana kadar başkanlık hâlinde çalışan teşkilât, M. İ. T. müsteşarlığı adını almıştır. Sözü geçen kanuna kadar millî istihbârât'ın devlet çapındaki bölümünü, Genel Kurmay Başkanlığı İstihbârat Dâiresi üzerine almıştı. Ancak, bu dâire sâdece stratejik istihbârat ile uğraşmakta idi. Halbuki, modern haber almada esas, devletin millî güvenlik politikası ile ilgili planların hazırlanmasında "Ana kaynak" olacak askerî, siyâsî, ticarî, mâlî, sınaî, ilmî, teknik, biyografik, psikolojik verileri toplayıp kıymetlendirmek ve bir sentezle maksada ulaşmaktır ki, 644 sayılı kanun bunu gerçekleştirmiştir. M. İ. T.

kanunu yürürlüğe girinceye kadar, millî politikanın tesbîtine esas olacak planların hazırlanmasında ve yürütülmesinde kullanılan temel bilgilerden ve haberlerden gerektiği gibi yararlanılmasının sebebi, hizmetde bir koordinasyonun bulunmaması idi. Bu durum, haberlerin istihsâl gücünü israf ediyor; devlet çapında değerlendirilmesine engel oluyor; dolayısıyle cumhuriyet hükûmetleri, millî güvenlik ve dış politika alanında en yakın tehlike ve hedefleri zamanında görme hususlarında yeteri kadar destek bulamıyorlardı. 1965'de kurulan M. İ. T., anayasa gereğince yürütme kuvvetinin başı ve devletin genel siyâsetinin yürütülmesinden, bakanlar kurulu üyeleri ile birlikte, sorumlu olan başbakana istibârat yönünden ışık tutmakta; ayrıca haberlerin,

1. Araya hiçbir aracı girmeden,
2. Başka bir kademeden geçmeden,
3. Aktüel değerini kaybetmeden, hükûmet başkanına ulaşmasını sağlamaktadır. Böylelikle, Millî Güvenlik Kurulunun çalışma ve kararları daha rasyonel hâle gelmekte; haber alma hizmet alanı genişleyip, haber toplama, değerlendirme ve yorumlama işleri düzenli şekle girmekte; Dışişleri, Genel Kurmay Haberalma Başkanlığı ile millî güvenlikle ilgili diğer kuruluşların düzenli işbirliğine gidilmektedir.

M. İ. T. doğruca başbakana bağlı olup bir müsteşarın yönetiminde çalışmaktadır. 5 başkanlık, 1 müşavirlik'den meydana gelmiştir ki bunlar:

1. *Millî Emniyet Hizmetleri Başkanlığı:* İstihbârata temel olacak haberleri toplamak ve casusluğa engel olmak;
2. *İstihbârat Başkanlığı:* Elde edilen haberleri millî güvenlik açısından yorumlamak, tasnif etmek, teşkilât içinde işbirliğini sağlamak;
3. *Psikolojik Savunma Başkanlığı:* Casusluğa karşı, casusluk ile mukaabele etmek;
4. *İdârî İşler Başkanlığı:* Haberlerin toplanmasında destek görevini yerine getirmek;
5. *Teftiş Kurulu Başkanlığı:* Teftiş ve soruşturma işlerini yürütmek;
6. *Hukuk Müşâvirliği:* Teşkilât ile ilgili bütün hukukî işleri yapmak görevlerinden sorumludur. Bunlardan başka, devlet organizasyonuna dâhil olup da "haberalma çalışmaları" ile ilgili bütün kuruluşların M. İ. T. ile ilişkilerini düzenlemek ve bu çalışmalarda "temel esasları" tesbit etmek amacıyle kurulmuş "Millî İstihbârat Koordinasyon Kurulu" da vardır. Bu kurul, M.İ.T. müsteşarının başkanlığında, Millî Güvenlik Kurulu genel sekreteri veya yardımcısı, M. İ. T. millî emniyet hizmetleri başkanı, Genelkurmay istihbârat dâiresi başkanı veya yardımcısı, ilgili bakanlıklar temsilcilerinden teşekkül eder; en geç üç ayda bir toplanıp karar alır. (A. Çankaya)

MİLLÎ KALKINMA PARTİSİ (M. K. P.) (kuruluşu: 18 Temmuz 1945), çok partili siyâsî hayata geçiş döneminde kurulan ilk parti. M. K. P., genel merkezi İstanbul'da olmak üzere Nuri Demirağ, Hüseyin Avni Ulaş ve Cevad Rifat Atilhan tarafından kurulmuştur. Partinin genel başkanı, Nuri Demirağ olmuştur. Milliyetçi - muhafazakâr bir tüzüğü bulunan M. K. P., 1946'dan itibâren katıldığı seçimlerde bir başarı sağlayamamış, kurucularından Nuri Demirağ da ancak 1954 seçimlerinde Demokrat Parti listesinden bağımsız olarak parlamentoya girebilmiştir. M. K. P. lideri N. Demirağ'ın ölümünden sonra, toplantı ve kongrelerini de yapamamış olması yüzünden 22 Mayıs 1958 tarihinde feshedilmiş hâle gelmiştir.

MİLLÎ KÜTÜPHANE, Ankara'da, Kızılay civarında, Namık Kemal mahallesinde, Kültür Bakanlığı'na bağlı M. K. Genel Müdürlüğü tarafından yönetilen devlet kütüphanesi. Kuruluşu: 1948. Türkiye'de Batı'daki örneklerine uygun bir devlet kütüphanesi (M. K. - Bibliothèque Nationale) tesisi düşünce ve teşebbüsleri Sultan II. Abdülhamid devrine kadar uzanırsa da, çeşitli siyasî ve sosyal engeller böyle bir kuruluşun meydana getirilmesini uzunca bir süre geciktirmiştir. Bu bakımdan İstanbul'da Kütüphâne-i Umûmî (Bâyezid Devlet Kütüphanesi)'nin kuruluşu (1882) Türk M. - K.'sinin tesisinde bir merhale olarak düşünülürse de, gerçek anlamında M. K.'nin kuruluşu, Adnan Ötüken'in devamlı gayretleri sonunda, ancak 1948 yılında gerçekleşmiştir. Gerçi daha önce İzmir'de de bir dernek eliyle kurulan ve M. K. adını taşıyan müessese varsa da, adına rağmen, hem kuruluş biçimi, hem de görevleri bakımından, gerçek anlamda bir M. K. olarak değerlendirilemez. Devlet kütüphanesi anlamındaki M. K.'nin bir kuruluş hazırlık dönemi vardır. Adnan Ötüken, M. K.'nin kuruluş hazırlıklarına, 1946 yılında Millî Eğitim Bakanlığı Neşriyat Müdürlüğü'ne tâyini ile başladı. Bu müdürlüğün bünyesinde M. K. Hazırlık Bürosu'nu kurdu. Recep Peker kabinesi, ilk defa, M. K.'nin kuruluşunu hükûmet programına aldı. Bundan sonra, M. K.'nin kuruluşu hızlandı. Neşriyat Müdürlüğü bünyesindeki Hazırlık Bürosu, ayrı bir kuruluş olarak, Mithat Paşa Caddesi'ndeki bir binaya taşındı. Bir süre sonra da Namık Kemal mahallesi sâkinleri için gazino - kulüp binası olarak yaptırılmış olan bina, M. K.'ye devr edildi. Böylece M. K., 16 ağostos 1948 günü resmen açılmış oldu. M. K.'nin bir yasa ile gerçek bir devlet kütüphanesi hüviyeti alması ise, 23 mart 1950 tarih ve 5632 sayılı kanunla mümkün oldu. Bu kanunun 2. maddesinde "M. K., millî kültür araştırmalarını mümkün kılmak, bu maksada elverişli eserleri ve vesikaları bir araya toplayarak esaslı bir merkez vücude getirmek ve aynı zamanda her türlü ilim ve sanat çalışmalarını ve araştırmalarını kolaylaştırmakla görevlidir" denilmek suretiyle amaçları belirtiliyor ve Millî Eğitim Bakanlığı'nın merkez teşkilâtına bağlı, müstakil bir şube müdürlüğü olarak teşekkül etmiş bulunuyordu. Ancak, Millî Eğitim Bakanlığı, kanunun bu sarih hükmüne rağmen, M. K.'yi yine merkez kuruluşlarından bulunan ve aynı derecede bir şube olan Kütüphaneler Müdürlüğü'ne bağladı. 1950 seçimlerinden sonra Tevfik İleri'nin bakanlığı sırasında bu yanlış uygulama durduruldu ve M. K., müstakil hüviyetine kavuştu. Yeni kuruluşu ile süratle gelişen kütüphâne, bu sefer de yer yetersizliği ile karşılaşınca, 1952'de ilk ek binası, daha sonra da ikinci ek bina yaptırıldı. Ayrıca, kütüphanenin iç teşkilâtını düzenleyen ikinci bir kanun da yürürlüğe girdi (1952). Adnan Ötüken (b. bk.) uzun ve başarılı çalışmalarından sonra Almanya Bölgesi Öğrenci Müfettişi olarak görevinden ayrılınca, kütüphanenin kuruluşunda hizmeti geçenlerden Sami Özerdim bir süre müdür vekili olarak M. K.'yi yönetti. Adnan Ötüken Türkiye'ye dönünce, yeniden M. K.'nin müdürlüğünü üstlendi. Millî Eğitim Bakanlığı'nın bünyesinde Kültür Müsteşarlığı'nın kuruluşu üzerine M. K., genel müdürlük seviyesine çıkarıldı ve ilk genel müdür olarak Dr. Müjgân Cumbur tâyin edildi. Kültür Müsteşarlığı'nın yeniden örgütlenmesi ve müstakil kadrolarının verilmesi üzerine, M. K. Genel Müdürlüğü de 657 sayılı Devlet Memurları Kanununa göre 1. dereceden bir genel müdürlük hâline getirildi. Ayrıca, kütüphanenin günden güne gelişen hizmetleri ve büyüyen koleksiyonları yeni bir binanın inşasını zarûrî kıldığından,

1950 yılında, Bahçelievler semtinde sağlanan arsada M. K. binasının temelleri atıldı. Bugün M. K. Genel Müdürlüğü, "İdâre, Bibliyografya Enstitüsü, Aksesyon, Katalog, Periyodikler, Haritalar, Müzik Eserleri, Mikrofilm ve Fotokopi, Bilgi Birikim Merkezi, Resim Galerisi, Cilt Atelyesi, v.b." servisleri ile çalışmaktadır. Kuruluşu sırasında bir halk kütüphaneciliği hizmeti olduğu hâlde üstlendiği Çocuk Kütüphanesi'ni, Ödünç Kitap Verme Servisini ve Semt Kütüphaneleri gibi kuruluşlarını Kütüphaneler Genel Müdürlüğü'ne devretmekle, asıl ve temel amacına yönelmiş bulunmaktadır. 1974 yılı kesin rakamlarına göre M. K., 99 785 cilt Türkçe ve yabancı dil dergi ve gazete, 30 600 cilt Arap harfli basma Türkçe kitap, 31 659 cilt yazma kitap, 573 547 cilt Latin harfli Türkçe kitap, yabancı dillerde 9 209 makara mikrofilm, 5 939 harita, 4 032 nota, 273 atlas, 1 278 plak, 255 ses bandı, 660 tablo, 20 351 afiş, 297 sakatlara mahsus kitapla 811 919 eserden oluşan bir koleksiyona sahip bulunmaktadır. (İ. Parmaksızoğlu)

MİLLÎ PİYANGO, yurdumuzda kanuna dayalı şans oyunlarından piyangoların çekilişini düzenleyen kurumdur. Piyango, önceden hazırlanmış bir plan gereğince tesbit edilen değer veya değerler üzerinde, numara çekilmek suretiyle, yahut buna benzer tesadüfe bağlı usullerle hak doğmasını esas alan şans oyunudur. Kişiler hayatları boyunca, bir anda efsanevî imkânlara kavuşuvermek özlem ve tutkusunu duyagelmişlerdir. Bu tutukunun menşeini mûcizelerin, masalların, destan ve efsânelerin doğuşuna kadar götürmek mümkündür. Bu yönü ile piyangonun geçmişi, eski Mısırlılar'a kadar uzanır.

Başlangıçta daha çok eşya üzerine düzenlenen piyangolar, paranın bulunmasiyle şekil değiştirmiş, yalnız parayı, yahut yalnız eşyayı esas alan piyangolar yanında, her iki değere de yer ve önem veren karmaşık piyangolar doğmuştur. Önceleri özel teşebbüslerce yönetilen piyangolara, zamanla devlet el atmak gereğini duymuş; böylece devlet piyangoları meydana gelmiştir. Devletin piyangolara el atışı, bir yandan piyangoların kişiler için yıkıcı bir niteliğe bürünmesini önlemek, öte yandan piyango gelirinden yararlanmak amaciyle olmuştur. Batı ülkelerinde XV. yüzyıldan sonra canlanan piyangoların devletleştirilme, veya devlet eliyle kurulması işi, bugün çok genişlemiştir. İsviçre'nin Interkantonale Landes - Lotterie'sinin çağrısı üzerine, 3 temmuz 1956 günü Zürih'te, Batı Avrupa Devlet Piyangoları Kongresi adiyle .düzenlenen toplantıda Uluslararası Devlet Piyangoları Birliği'nin temeli atılmış ve söz konusu birlik, kısa sürede geniş bir örgüt hâline gelmiştir. Uluslararası Devlet Piyangoları Birliği'ne bugün çeşitli ülkelerden 55 devlet piyangosu üye bulunmaktadır. Kısaltılmış adı (AILE) olan Association Internationale des Loterie d'Etat (Uluslararası Devlet Piyangoları Birliği) her iki yılda bir, ayrı şehirlerde uluslararası kongreler düzenlenmekte ve devlet piyangolarının ortak meselelerinin çözümlenmesine çalışmaktadır.

Türkiye'de ilk düzenli ve sürekli piyango çekilişi "Tayyare Piyangosu"nca gerçekleştirilmiştir. 9 ocak 1926 tarihli ve 710 sayılı kanunla, karşılığı para olarak piyango çekilişi düzenlemek hakkı, o zamanki adı "Tayyare Cemiyeti" olan Türk Hava Kurumu'na verilmiştir. Kurum, bu hakka dayanarak 1939 yılına kadar "Tayyare Piyangosu" adiyle piyangolar düzenlemiştir. 5 temmuz 1939 tarihli ve 3670 sayılı kanun ile Tayyare Piyangosu kaldırılarak, yerine, Maliye Bakanlığı'na bağlı ve sermayesinin tümü devletin olan M. P. idaresi kurulmuştur. İdarenin kuruluş gerekçesi piyango gelirinin arttırılması ve gelirin hava kuvvetleri bütçesine aktarılmasını sağlamaktır.

3670 sayılı kanunda, M. P.'nun maliye bakanlığı ile Cumhuriyet Merkez Bankası ve Ziraat Bankası'nca tayin edilen birer üye ile piyango müdüründen oluşan dört kişilik bir yönetim kurulunca yönetileceği yazılıdır. Denetleme işleri de maliye bakanlığı ile Cumhuriyet Merkez Bankası'nca atanan iki denetçiye verilmiştir. Ancak 20.7.1960 tarih ve 23 sayılı kanun ile yönetme işi, üyelerinin tamamı idare bünyesinden seçilen müdürler kuruluna, denetleme işleri de Başbakanlık Yüksek Denetleme Kuruluna aktarılmıştır.

M. P.'nun merkezi Ankara'dadır. İstanbul, İzmir ve Adana'da büroları vardır. Yurdun öteki şehir ve kasabalarında idare işlerine Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası şubeleri aracılık ederler.

İdarenin yaptığı başlıca işler: Piyangoların düzenlenmesi ve çekilişi, biletlerin hazırlanması ve yurt ölçüsünde satışlarıyle ikramiye ödemelerine ilişkin her türlü iş ve hesap hareketlerinin düzenlenip yönetilmesi, yıllık bilançoların çıkarılmasıdır.

Tayyare Piyangosu yılda 13 çekiliş yapıyordu. Bunların 12'si her ayın 11. günü çekilen aylık piyangolar, biri de yılbaşı gecesi çekilen olağanüstü piyango idi.

M. P. idaresi çekiliş sayısını arttırmakla işe başladı. 1967 yılına kadar 12'si aylık, 6'sı da olağanüstü olmak üzere yılda 18 çekiliş yapıldı. 1967 yılında 4 ara piyangosunun eklenmesiyle yıllık çekiliş sayısı 22'ye, 1968 yılında 26'ya, 1969 yılında 33'e, 1970 yılında ise 35'e yükseldi. Başlangıçta normal aylık piyangoların çekiliş tarihleri her ayın 7. gününe raslatılmakta iken, çekiliş sayısının artmasiyle, her ayın 9,19,29 uncu günleri çekiliş günü olarak kabûl edildi. Çekilişlerin bu günlere yakın olan millî bayramlarda yapılmasını sağlamak amaciyle, anılan tarihler ilgili aylarda 1 veya 2 gün öne veya sonraya alınmaktadır. Olağanüstü yılbaşı piyangoları ise aralık ayının son günü çekilmekte ve yılbaşı piyangosu biletlerinin uzunca süre satışta kalmasını sağlamak amaciyle aralık ayının 19 unda çekiliş yapılmamaktadır.

Piyangoların tirajı (baskı sayısı) yılbaşı çekilişinde 1 000 000, öteki çekilişlerde ise 400 000 veya 500 000'dir. Bu sayılar belirli çekilişte bastırılacak ve çekilişe katılacak biletlerin alacakları numaraları gösteren sayılardır. Parça olarak, belirli çekilişe ait bilet sayısı bu rakamların çok üstünde olabilir. Çünkü biletin yarım, dörtte bir veya onda bir olmasına göre, aynı çekilişte iki ve daha çok bilet aynı numarayı taşımaktadır.

Biletlerin baskı işi, önce Ankara'da Ulus matbaasına, bir ara İstanbul'da Damga matbaasına, sonra yine Ulus matbaasına verilmiş ve uzun süre Başbakanlık Devlet matbaasınca yürütüldükten sonra, Merkez Bankası Banknot matbaasına aktarılmıştır. Biletlerin baskı, teslim alış, sayım, kontrol ve satışa çıkarılma işleri büyük bir titizlik ve güvenlik içinde yapılır. Satışa çıkarılsın çıkarılmasın, bütün biletlerin sicili tutulur. Hangi biletin nereye gönderildiği, satılıp satılmadığı, ikramiye kazanmışsa, bu ikramiyenin ne zaman ve kime ödendiği (500 liranın üstündeki ikramiyeler) takib edilir. Başlangıçta 2 lira olan tam bilet fiyatı, zamanla normal çekilişlerde 40 liraya, olağanüstü çekilişlerde 100 liraya yükselmiştir.

Çekiliş planları, bilet satış gelirinin % 52 - 60'ının ikramiye olarak dağıtılması esasına göre hazırlanır. Bu konuda

bilet numara sayısı da gözönünde bulundurulur. Bu özelliği aşağıdaki örneklerden görmek kaabildir.

a) 1973 Yılbaşı piyangosu planı (tiraj: 1 000 000)

İkramiye Adedi	*İkramiye Miktarı Lira*	*İkramiye Tutarı Lira*
1	2 000 000	2 000 000
1	1 000 000	1 000 000
2	500 000	1 000 000
10	200 000	2 000 000
20	100 000	2 000 000
100	40 000	4 000 000
220	20 000	4 000 000
500	10 000	5 000 000
1 000	2 000	2 000 000
5 000	1 000	5 000 000
40 000	200	8 000 000
200 000	100	20 000 000
54	Tesellî mükâfatı 8 000	432 000
54	Tesellî mükâfatı 4 000	216 000
246 962	TOPLAM	57 048 000

b) 19 şubat 1973 piyangosu planı (tiraj: 400 000)

İkramiye Adedi	*İkramiye Miktarı Lira*	*İkramiye Tutarı Lira*
1	1 000 000	1 000 000
1	400 000	400 000
3	100 000	300 000
12	40 000	480 000
35	20 000	700 000
100	10 000	1 000 000
320	1 000	320 000
800	400	320 000
2 400	200	480 000
8 000	80	640 000
80 000	40	3 200 000
48	Tesellî ikramiyesi 4 00	192 000
48	Tesellî ikramiyesi 2 000	96 000
91 768	TOPLAM	9 128 000

c) 23 nisan ve 19 mayıs 1973 piyangosu planı (tiraj: 500 000)

İkramiye Adedi	*İkramiye Miktarı Lira*	*İkramiye Tutarı Lira*
1	1 000 000	1 000 000
1	500 000	500 000
8	100 000	800 000
100	20 000	2 000 000
200	10 000	2 000 000
1 000	1 000	1 000 000
5 000	200	1 000 000
25 000	100	2 500 000
49	Tesellî mükâfatı 4 000	196 000
49	Tesellî mükâfatı 2 000	98 000
31 408	TOPLAM	11 094 000

Çekilişler Cumhuriyet Merkez Bankası'ndan çağrılan temsilcilerle, noter ve halk önünde, elektrikle çalışan, otomatik kürelerle yapılır. Yan yana sıralanan otomatik kürelerden her birinin üzerinde, temsil ettiği sayı grubu yazılıdır: Birler, onlar, yüzler vs. Küreler çalıştırılınca, her kürenin ön yarısı ile arka yarısı birbirine ters yönde döner. Bu hareket, kürenin içine konulan ve her biri sıfırla dokuz arasında belli bir rakam taşıyan numaralı kauçuk topların zıplayıp karışmasını sağlar. Kürelerin altlarında bulunan otomatik kapaklar kumanda düğmesi yardımiyle açılınca, her küreden birer top düşer ve kapaklar kapanır. Bütün kürelerden düşen toplar yanyana getirilip üstlerindeki rakamlar okununca, eldeki plan gereğince ikramiye kazanacak olan numara bulunmuş olur. Birler - on binler sayı gruplarını temsil eden ilk 5 küreye 0 - 9 numaralı on top, yüz binler sayı grubunu temsil eden 6 ncı küreye ise,

400 000 numaralı çekilişte 0 - 3 numaralı 4 top
500 000 numaralı çekilişte 0 - 4 numaralı 5 top
1 000 000 numaralı çekilişte 0 - 9 numaralı 10 top atılır.

Buraya kadar açıklananlar, altı küre çalıştırılarak teker teker çekilmesi gereken büyük ve orta çaptaki ikramiyeler içindir. Son rakamlara göre tesbit edilen ikramiyeler için 4,3, veya 2 küre çalıştırılır.

M. P. İdaresi, satışlardan sağladığı gelirden ikramiye ile masraflar düşüldükten sonra kalan kısmını, yıllık net kâr olarak hazîneye verir. Kuruluş kanununa göre bu paranın hava kuvvetleri bütçesinin ikmal ve donatım faslına ödenek yazılması gerekir. Sonradan çıkarılan 28.VIII.1971 tarih ve 1473 sayılı kanun gereğince, M. P. geliri hazînece hava kuvvetlerini güçlendirme vakfına verilmeğe başlanmıştır.

M. P. geliri, 1950, 1961 ve 1966 yılları dışındaki dönemde bir önceki yıla oranla sürekli olarak artış göstermiştir. İlk bilanço yılı 1940'da 2 620 312 lira olan net kâr, 1945'de 6 689 648, 1950'de 10 737 942, 1955'de 16 678 614, 1960'da 32 437 740, 1965'de 38 858 588, 1970'de 59 956 462 ve 1972'de 77 813 048 liraya yükselmiştir.

M. P.'nun başında bulunanlar:

1 — Kurucusu ve ilk yönetim K. başkanı : Nihat Âli Üçüncü (1939 - 1946)
2 — Yönetim kurulu başkanı : Nahit Alpar (1946 - 1949)
3 — Yönetim kurulu başkanı : Bülent Yazıcı (1949 - 1950)
4 — Yönetim kurulu başkanı : Münir Mastar (1950 - 1953)
5 — Yönetim kurulu başkanı : Kemal Kurdaş (1953 - 1956)
6 — Yönetim kurulu başkanı : Semih Sencer (1956 - 1960)
7 — İlk müdür vekili : Hâmit Ortaç (1939 - 1940)
8 — İlk genel müdür ve müdürler kurulu başkanı : Salâhattin Beliren (1940 - 1964)
9 — Bugünkü genel müdür ve müdürler kurulu başkanı : Abdullah Kösereisoğlu (1965)

MİLLÎ SAVUNMA BAKANLIĞI, Türkiye Cumhuriyeti silâhlı kuvvetlerinin (Kara, Deniz ve Hava) savaşta ve barışta donatımı, silah ve teçhizatının ikmali ile konaklama gereklerini yerine getirmekle yükümlü bakanlık. Türkiye Cumhuriyeti hükûmetlerinde (Kabine) Millî Savunma Bakanı ünvanını taşıyan ve bu bakanlığın sorumluluğunu yüklenen bakanca temsil edilen devlet kuruluşu.

M. S. B., Türk silâhlı kuvvetlerinin geçirdiği tekâmüle göre zaman zaman adı değişen ve en son 1961 Anayasası ile M. S. B. adı ile tespit edilen bir kuruluştur. Osmanlı İmparatorluğu'nda bu görev Yeniçeri ağası (b. bk.) ve onun makamı olan Ağa Kapısı (b. bk.) tarafından yürütülmekte iken 1826'da Yeniçeri kuruluşlarının kaldırılarak (Bk. VAK'A-İ HAYRİYE) nizamî ordunun kurulması üzerine M. S. B. görevi Serasker ünvanını taşıyan bir general ile Bâb-ı Seraskerî - Dâire-i Umûr-i Askeriye (halk arasında Serasker Kapısı veya Seraskerlik Dairesi)'ye bırakılmıştı (b. bk.).

Osmanlı İmparatorluğu'nda Meşrûtiyet'in iâdesi maksadıyle Üçüncü Ordu birlikleri arasında ayaklanma emareleri kesinleşince, durumu kurtarmak ve olaylara hâkim olabilmek için Mehmed Said Paşa yedinci defa saderet makamına getirilirken, meşrûtiyet ve hürriyet taraftarları arasında âdetâ istibdat idaresinin senbolü hâline gelen Serasker Rıza Paşa kabine dışında bırakılmış, seraskerlik ünvanı da Fransa'daki benzeri nâzırın — Ministère de la Guerre — ünvanı karşılığı Harbiye nazırlığına çevrilerek bu göreve ilk def'a Erkân-ı Harbiye-i Umumiye reisi Ömer Rüşdi Paşa getirilmişti. Bununla ilgili olarak Sadâret hatt-ı hümâyûnu arz odasında okunurken, bir kenarda duran Ömer Rüşdi Paşa'ya Dâhiliye nâzırı Memduh Paşa, Serasker Paşa hazretleri şöyle teşrif ediniz diye yer göstermişti. Bu olay da Seraskerlik ünvanının değişmesinden kabine üyelerinin dahi haberi olmadığını açıklamaktadır.

Böylece yeniden kurulan Harbiye nâzırlığına Osmanlı - Türk ordusunun geleneklerine göre başlangıçta en kıdemli subaylar yani müşirler (mareşal) atanırken, İkinci Meşrûtiyet döneminin siyasî çalkantıları arasında bu gelenek kaybolmuş, tayinlerde ferikler de yer almaya başlamıştı. Harbiye nâzırlığı biri İnkılâb'tan (İkinci Meşrutiyet), öteki de Balkan Savaşı'ndan sonra iki büyük tensikata tâbî tutuldu. Bu arada iktidar partisi olan İttihad ve Terakki'nin genç liderlerinden livâ rütbesinde bulunan Enver Paşa da hem orduyu, hem de bakanlığı gençleştirmek üzere nâzır oldu (Bk. ENVER PAŞA). Meşrutiyet devrinde Harbiye nazırlığı başkumandan sıfatını taşıyan padişahın vekilleri olmak ve aynı zamanda Türk ordusunun askerî faaliyetlerini yöneten en üst rütbede bir komutan bulunmak itibariyle kabinedeki siyasî sorumluluğu yanında askerî sorumluluğu da taşımakla Osmanlı İmparatorluğu'nun padişah ve sadrâzamdan sonra âdetâ üçüncü şahsiyet hüviyetini iktisap etmişti.

1912 yılında Balkan bozgununun da getirdiği tecrübelerde dikkate alınarak yapılan yenileştirmede Harbiye nezâreti, Şûrâ-yı Askerî (Askerî Şûrâ), Tahrirat (Yazı işleri), Hukuk Müşavirliği, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi (Genel Kurmay Başkanlığı), Piyade, Süvari, Sahra Topçu ve Nakliye (Ulaştırma), Sıhhiye (Sağlık), Muhakemat (Askerî Adalet), Muhâsebat-ı umumiye (Genel Saymanlık), Levâzımât-ı umumiye (Donatım), daireleri ile Ağır Topçu Müfettiş-i umumiliği, Kıtaat-ı Fenniye ve Mevâkı'i müstahkeme müfettiş-i umumîliği, Terbiye ve Tedrîsât-ı Askeriye Müfettiş-i umumîliği (Askerî okullar), Heyet-i teftişiye, İnşaat Şubesi ve Matba'a-i Askeriye gibi kuruluşları ihtiva eden bir bakanlık olmuştu.

Meşrutiyet dönemi Harbiye nâzırları arasında ordu üzerinde olduğu kadar, iktidar partisi içindeki nüfuzları ile Mahmud Şevket Paşa ve Enver Paşa ayrı bir yer işgal ederler. Mütareke yıllarında ise Mersinli Cemal Paşa'nın Kuvâ-yi Milliyeye karşı müsbet tutumu işgal kuvvetleri kumandanlığının Harbiye nâzırının görevden alınması için teşebbüste bulunmasına sebeb oldu. Bu durum Ali Rıza Paşa kabinesinin çökmesine yol açtı ise de Salih Paşa kabinesinde Fevzi Paşa'nın (Çakmak) Harbiye nâzırlığına getirilmesini intac etmekle problem Hey'et-i Temsiliye'nin istediği biçimde çözümlenmiş oldu.

Millî Mücadele yıllarında Osmanlı hükûmetinin Harbiye nezâreti devam ederken, Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmetinin kurulması üzerine 3 mayıs 1920 tarihinde aynı görevleri yapmak üzere Müdafa'a-i Milliye Vekâleti meydana getirildi. İlk vekil olarak da Fevzi Paşa (Mareşal Çakmak) bu görevi üstlendi. Müdafa'a-i Milliye vekâleti en hummalı çalışmasını hiç şüphesiz Millî Mücadele yıllarında yaptı. Bu çalışmalarında İstanbul Harbiye nezâreti personeli de büyük bir vatanseverlik duygusu içinde onun çalışmalarını elindeki bütün imkânlarla destekledi. Türk ordusunu zafere ulaştıracak silâh, malzeme v.b. ihtiyaçları günün çok zor şartlarına rağmen temin etmede aslında tek olan bu iki nezâret ve vekâlet personeli üstün bir gayret gösterdi. Mondros mütarekenâmesinin hükümlerine göre terhis edilen, bütün silâhları, askerî depoları işgal kuvvetlerinin kontrolü altına giren ve yurtta ancak koruyucu bir fonksiyonu güçlükle yerine getirecek kadar daraltılan, âdetâ dağıtılan Türk ordusunu yeniden kurmada ve bu orduyu önce savaşacak bir niteliğe, sonra da zafere ulaştıracak tedbirleri almakta gerçekten büyük bir başarı gösterdi. Böylece kuruluşundan bu yana yani, 1826 tarihinden beri 1877/78 Türk - Rus ve 1912/13 Balkan Savaşları krizlerinden sonra üçüncü defa eriyen Türk ordusunu yeniden kalkındırmada Müdafa'a-i Milliye vekâletinin rolü büyük olmuştur. Müdafa'a-i Milliye vekâletinin adı 27 eylül 1930'da Millî Müdafa'a Vekâleti olarak değiştirildi. Bir süre M. S. B. ile Millî Müdafa'a adları hükûmet tercihlerine göre kullanıldıktan sonra, en son 1961 Anayasası ile M. S. B. olarak tescil edildi. Millî Müdafa'a ile eş anlamda olan M. S. B. adlarının her ikisi de yeni Türkiye'nin barışçı dünya görüşünü simgeleyen bir kavram taşımaktadır. Türk silâhlı kuvvetlerinin her türlü hizmetlerini ve ihtiyaçlarını karşılayan bu bakanlık adı ile dahi barış hizmetindedir. Bu kuruluş bütün dünya devletlerinde savaş bakanlığı - Ministère de la Guerre adı altında görev yaparken, Türkiye Cumhuriyetinde yurt savunması ve korunması için Türk silâhlı kuvvetlerine her türlü saldırıyı karşılayacak imkânları hazırlamaktadır. Bu suretle Atatürk'ün yurtta sulh, cihanda sulh ilkesi ile biçimlenen Türkiye Cumhuriyetinin genel politikasının da belirlendiği bir kuruluş durumundadır.

Bugünkü (1973) teşkilâtı ile M. S. B., Bakan ve karargâhı (Müsteşarlık, Özel Kalem Müdürlüğü ve Bakan Emir Subayı), Asker Alma Dairesi Başkanlığı, İnşaat ve Emlâk İskân Daire Başkanlığı ve Kontrolörlük ile Askerî Arşiv Müdürlüğü olarak kademelenmiştir. Bakanlık Müsteşarlığına bağlı daireler ise, Personel Daire Başkanlığı, Plan ve Program Koordinasyon Daire Başkanlığı, İkmal ve Koordinasyon Daire Başkanlığı, Teftiş Daire Başkanlığı, Bakanlık Müfettişliği, Sağlık Daire Başkanlığı, Askerî Adalet Daire Başkanlığı ve Genel Sekreterlik birimlerine ayrılmıştır. Bu kuruluşa göre M. S. B., Türk

silâhlı kuvvetleri ile ilgili bütçeyi, askerlikle ve ordu mensupları ile ilgili kanun tasarılarını hazırlamak, uygulamada olan kanunları yürütmek, Genel Kurmay Başkanlığınca gerekli görülen teşkilât ve birimleri kurmak, silâhlı kuvvetlerin her türlü ihtiyaçlarını yerine getirmek, vatandaşların yasalar gereğince askerlikle ilişkili işlerini yürütmek gibi görevlerle yükümlüdür. 1961 Anayasası ile 1949'dan beri M. S. B.'na bağlı bulunan Genel Kurmay Başkanlığı bugün bakanlıktan ayrı en büyük genel karargâh olarak teşkilâtlandırılmıştır. Bk. GENEL KURMAY. M. S. B. ile Genel Kurmay ilişkileri 31 temmuz 1970 tarihli 1324 ve 1325 sayılı kanunlarla düzenlenmiştir. Her iki kuruluşun yasalarının 6. maddelerinde silâhlı kuvvetler hizmetlerinin tam bir bütünlük ve beraberlik içinde yürütülmesi amacıyla M. S. B. ile Genel Kurmay Başkanlığı'nın sıkı bir işbirliği hâlinde çalışacakları özellikle belirtilmiştir. Her iki makam da görev ve yetkileri gereği emr ü kumandalarında yahut da sorumluluklarında olan birimler veya diğer kurumlarla yaptıkları önemli ve ilgili yazışmalardan karşılıklı olarak biribirlerine bilgi vermekle yükümlüdürler. Anayasaya aykırı düşmeksizin hangi görev ve yetkilerin M. S. B.'na bırakılacağı ise 1325 sayılı M. S. B. görev ve teşkilâtı hakkında yayınlanan yasanın 2. ve 3. maddelerinde açıklanmıştır.

Harbiye Nâzırları, Müdafa'a-i Millîye ve Millî Müdafa'a Vekilleri ile Millî Savunma Bakanları

Hükûmet başkanı	*Bakan*	*Atanma Tarihi*
Mehmed Said Paşa (7. def'a)	Ömer Rüşdi Paşa	22 Temmuz 1908
Mehmed Kâmil Paşa	Receb Paşa	5 Ağustos 1908
Hüseyin Hilmi Paşa	Ali Rıza Paşa	14 Şubat 1909
Ahmed Tevfik Paşa (ibkaen)	Nazım Paşa	14 Nisan 1909
	Gazi Edhem Paşa	27 Nisan 1909
Hüseyin Hilmi Paşa (2. def'a)	Salih Paşa	5 Mayıs 1909
İbrahim Hakkı Paşa	Mahmud Şevket Paşa	12 Ocak 1910
Mehmed Said Paşa (8. def'a)	Hurşid Paşa (vekâleten)	30 Eylül 1911
(9. def'a)	Nazım Paşa (2. def'a)	31 Aralık 1911
Gazi Ahmed Muhtar Paşa	Mahmud Şevket Paşa	22 Temmuz 1912
Mehmed Kâmil Paşa	Nazım Paşa (3. def'a)	29 Ekim 1912
Mahmud Şevket Paşa	Mahmud Şevket Paşa	23 Ocak 1913
Said Halim Paşa	Ahmed İzzet Paşa	12 Haziran 1913
	Enver Paşa	Ocak 1914
Tal'at Paşa	Enver Paşa	4 Şubat 1917
Ahmed İzzet Paşa	Ahmed İzzet Paşa	14 Ekim 1918
Ahmed Tevfik Paşa (2. def'a)	Abdullah Paşa	11 Kasım 1918
	Mehmed Şakir Paşa	
(3. def'a)	Ömer Yaver Paşa	13 Ocak 1919
Dâmâd Ferid Paşa	Avni Paşa (vekâleten)	4 Mart 1919
	Ahmed Hamdi Abuk Paşa	
(2. def'a)	Dâmâd Ferid Paşa	19 Mayıs 1919
(3. def'a)	Süleyman Şefik Paşa	21 Temmuz 1919
Ali Rıza Paşa	Mersinli Cemal Paşa	2 Ekim 1919
	Salih Paşa	
Salih Hulûsi Paşa	Fevzi Pasa (Çakmak)	8 Mart 1920
Dâmâd Ferid Paşa (4. def'a)	Dâmâd Ferid Paşa (vekil)	5 Nisan 1920
(5. def'a)	Hüseyin Hüsnü Paşa	31 Temmuz 1920
Ahmed Tevfik Paşa (4. def'a)	Ziya Paşa	21 ekim 1920- 21 Ekim 1922
Mustafa Kemal Paşa (Atatürk)	Fevzi Pasa (Çakmak)	3 Mayıs 1920
	Refet Bey (Bele)	6 Ağustos 1922
Rauf Orbay	Kâzım Bey (Özalp)	11 Ocak 1922
İsmet Paşa (İnönü)	İsmet Paşa (İnönü)	29 Ekim 1923
Fethi Okyar	Fethi Okyar	21 Kasım 1924
İsmet İnönü	Recep Peker	2 Mart 1925
	Abdülhalik Renda	1 Kasım 1927
	Zekâi Apaydın	4 Mayıs 1931
Celâl Bayar	Kâzım Özalp (2. def'a)	25 Ekim 1937
Dr. Refik Saydam	Naci Tınaz	25 Ocak 1939
	Saffet Arıkan	5 Nisan 1940
Şükrü Saracoğlu	Ali Rıza Artunkal	12 Kasım 1941
Recep Peker	Cemil Cahit Toydemir	14 Ağustos 1941
Hasan Saka	Münir Birsel	10 Eylül 1947
	Hüsnü Çakır	18 Haziran 1948

Adnan Menderes	Refik Şevket İnce	2 Haziran 1950
	Hulûsi Köymen	9 Mart 1951
	Seyfi Kurtbek	11 Kasım 1952
	Ethem Menderes	17 Mayıs 1954
	Adnan Menderes (vekil)	8 Aralık 1955
	Şem'i Ergin	25 Kasım 1957
	Ethem Menderes (2. def'a)	19 Ocak 1958
Orgeneral Cemal Gürsel	Cemal Gürsel	30 Mayıs 1960
	Fahri Özdilek	9 Haziran 1960
	Hüseyin Ataman	22 Ekim 1960
	Muzaffer Alankuş	5 Ocak 1961
İsmet İnönü	İlhami Sancar	4 Ocak 1963
Suat Hayri Ürgüplü	Hasan Dinçer	4 Mart 1965
Süleyman Demirel	Ahmet Topaloğlu	12 Kasım 1965
Nihat Erim	Ferit Melen	27 Mart 1971
Ferit Melen	Mehmed İzmen	14 Mayıs 1972
Naim Talu	İlhami Sancar (2. def'a)	15 Nisan 1973
Bülent Ecevit	Hasan Esat Işık	16 Ocak 1974
Sadi Irmak		19 Kasım 1974
Süleyman Demirel	Ferit Melen (2. def'a)	31 Mart 1975
(İ. Parmaksızoğlu)		

MİLLÎ SELÂMET PARTİSİ, Türk siyasî partisi. Kuruluş dilekçesini, kurucular listesini, tüzük ve programını 11 Ekim 1972 tarihinde içişleri bakanlığına sunarak resmen kurulmuştur.

Genel merkezi Ankara'dadır. Parti genel başkanı Prof. Dr. Necmettin Erbakan'dır. Kurucu üyeler: Yük. Mak. Müh. Abdülkerim Doğru, Emekli Albay Halit Özgüner, Yük. Müh. Gündüz Sevilgen, Mimar Mühendis Hüseyin Erdal, Yüksek Mühendis Sami Baysal, Yüksek Mühendis H. Kâmi Büyüközer, Dr. Rasim Hancıoğlu, Avukat Zühtü Öğün, İktisatçı Turhan Akyol, Armatör Abdullah Tomba, Malî Müşavir Abdurrahim Bezci, Tüccar Sabri Özpala, Mazhar Gürgen Bayatlı, Hasan Özkeçeci, Mustafa Arafatoğlu, Osman Nuri Önügören, Hüseyin Koçak, Mustafa Memati'dir.

Kurucular heyeti 15 Ekim 1972'de toplanarak genel idare heyetini seçmiş; parti genel başkanlığına Adıyaman eski milletvekili Avukat Süleyman Ârif Emre'yi getirmiştir. Genel idare heyeti, Prof. Dr. Necmettin Erbakan'ın başkanlığında üniversite üyeleriyle eski parlementerlerden, tanınmış entelektüel zevattan müteşekkil bir yüksek istişare heyeti kurarak yurt çapında teşkilâtlanma çalışmalarına başlamıştır.

Millî Selâmet Partisi amblemi

Genel idare heyetinin 21.11.1972 tarihli teklifi üzerine kurucular heyeti, tüzüğün geçici 57. maddesine göre Dr. Fehmi Cumalıoğlu, Yük. Müh. Orhan Batı, Yük. Müh. Oğuzhan Asiltürk ve Avukat Ali Haydar Aksay'ı kurucu üyeliğe seçmiştir. 31.12.1972 tarihine kadar 42 il ve 300 ilçede teşkilâtını tamamlayarak delegelerini seçen M.S.P., 21 ocak 1973 Pazar günü Ankara'da büyük kongresini akdetmiştir.

Bu kongrede S. Ârif Emre genel başkanlığa, 20 üye de genel idare kurulu üyeliğine seçilmiştir. Seçilen idare heyeti:

Parti genel başkan yardımcılıklarına: Dr. Fehmi Cumalıoğlu, Orhan Batı, Ali Haydar Aksay, İsmail Müftüoğlu, genel sekreterliğe: Oğuzhan Asiltürk, genel muhasipliğe: Halit Özgüner'i getirmiştir. Kongreden sonra bağımsız milletvekillerinden, Konya milletvekili Prof. Dr. Necmettin Erbakan, Isparta milletvekili Hüsamettin Akmumcu, Tokat milletvekili Hüseyin Abbas M. S. P.'ne girmişlerdir.

Bu genel seçimlerin akabinde 103 gün süren hükûmet buhranı üzerine M.S.P., C.H.P. ile protokol imzalayarak 7.3.1974'de koalisyon kurmuştur.

Bu koalisyon hükûmetine M.S.P.'nden Prof. Dr. Necmettin Erbakan başbakan yardımcısı, Prof. Korkut Özal tarım-gıda ve hayvancılık bakanı, Abdülkerim Doğru sanayi ve teknoloji bakanı, Yük. Müh. Fehim Adak ticaret bakanı, Oğuzhan Asiltürk içişleri bakanı, S. Ârif Emre devlet bakanı, Şevket Kazan adalet bakanı olarak katılmıştır.

Kıbrıs zaferinden sonra Başbakan B. Ecevit'in istifası üzerine yine hükûmet bunalımları başlamıştır.

M.S.P., parlamentodan güvenoyu alacak A. P.'nin katılacağı yeni bir hükûmetin kurulması için olumlu çalışmalar yapmıştır.

Teşkilâtını tamamlamaya ve seçim hazırlıklarına hız veren M.S.P., 67 ilde teşkilâtını kurmuş, seçim beyannamesini, slogan ve afişlerini seçmenlere dağıtarak 14 Ekim 1973 genel seçimlerine katılmıştır.

Bu seçimlerde 1 300 000 geçerli oy alarak 48 milletvekili ve 3 senatör kazanmıştır. Seçilenlerden ikisi profesör, 11 yüksek mühendis, 4 mütehassıs doktor, 11 hukukçu, 2 iktisatçı, 5 ilâhiyatçı, 2 yüksek öğretim görevlisi, 1 yüksek planlama uzmanı, 1 lise müdürü, 2 lise öğretmeni ve diğer meslek mensubu olarak 48'i yüksek tahsil mezunudur.

21 Ekim 1973 tarihinde genel idare kurulu M.S.P. tüzüğünün 47. madde a bendi gereğince parti genel başkanlığına Prof. Dr. Necmettin Erbakan'ı seçmiş, S. Ârif Emre genel başkan yardımcılığına getirilmiştir.

17 Kasım 1974 tarihinde Ankara'da ikinci büyük kongresini aktederek, genel başkanlığa Prof. Dr. Necmettin Erbakan'ı seçmiştir. Yeni seçilen genel idare kurulu vazife taksimi yaparak:

Genel başkan yardımcılıklarına: Yük. Müh. Recai Kutan, Dr. Fehmi Cumalıoğlu, Hasan Aksay, İsmail Müftüoğlu; genel sekreterliğe: Oğuzhan Asiltürk; genel muhasipliğe: Halit Özgüner; denetçi üyeliklere: Abdurrahim Bezci, Mustafa Arafatoğlu getirilmişlerdir. Aylar süren, meclisten güven oyu alamayan geçici hükûmet denemelerinden sonra 12.2.1975'de AP - MSP - CGP - MHP koalisyon hükûmeti kurulmuştur. Bu koalisyonda başbakan yardımcılığı, sanayi ve teknoloji ba-

kanlığı, tarım - gıda ve hayvancılık bakanlığı, devlet bakanlığı, adalet bakanlığı, bayındırlık bakanlığı, çalışma bakanlığı, içişleri bakanlığı M.S.P. kanadında kalmıştır. Bakanlar arasında değişiklik olarak adalet bakanlığına İsmail Müftüoğlu, bayındırlık bakanlığına Fehim Adak atanmıştır.

Millet Meclisi millî savunma komisyonu başkanlığı uhdesinde bulunması dolayısı ile Dr. Fehmi Cumalıoğlu grup başkan vekilliğinden çekilmiş, grup başkan vekilliklerine S. Ârif Emre ve Şevket Kazan seçilmiştir.

M.S.P. ortak olduğu her iki koalisyon hükûmet programlarına kendi program ve görüşlerini büyük ölçüde aktarmıştır.

M.S.P. Program ve Prensiplerinin özeti :

Ahlâk ve maneviyata ağırlık ve öncelik verir, materyalist felsefenin, Batı hayranlığının, her türlü taklitçiliğin, karşısındadır.

Milletimizin, tarihin en şerefli ve en büyük milleti olduğuna, çağ açıp çağ kapattığına, üstün bir medeniyetin temsilcisi olarak yüzyıllar boyu bütün dünyaya ışık tuttuğuna inanır. Millî maarif programı tatbikını şart görür. Müfredat programlarında atalarımızın genç nesillere tanıtılmamasını Millî şuûra aykırı bulur. Batı'yı üstün gören, genç nesillere aşağılık duygusu veren, materyalist felsefeye dayanan konu ve görüşlerin müfredat programlarından çıkarılmasını şart sayar.

Dış politikada şahsiyetli bir politika izlenmesini, uydu değil, "Lider Türkiye" politikasını kabûl eder.

Orta-Doğu ve İslâm ülkeleri ile tarihî ve kültürel bağlarımızı dikkate alarak bir ortak pazar anlaşması yapılmasını zorunlu görür. Amerika ve Avrupa ülkeleriyle, komşu devletlerle ticarî ve dostluk münasebetlerinin geliştirilmesine taraftardır. Bu devletlerle yapılan andlaşma ve anlaşmaların millî menfaatlerimiz açısından yeniden düzenlenmesini lüzumlu görür.

İktisat görüşü : İsrafın kaldırılmasını, sömürücü faize son verilmesini, kredilerin âdilâne tevziini, geri kalmış bölgelere öncelik ve ağırlık verilmesini, sanayide: "Millî güçlü, süratli, yaygın kalkınma" programını uygulamayı zarûrî görür. Montaj sanayi ile Türkiye'nin kalkınamayacağına inanır. Ağır ve millî harb sanayiinin bir an önce gerçekleşmesini, her ile en az bir fabrika kurulmasını, tarımda makinalı ve modern ziraata geçilmesini, modern hayvancılığın geliştirilmesini ister.

Anayasa değişikliği olarak cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesini, başkanlık sistemine geçilmesini, senato meclisinin kaldırılmasını, milletvekili sayısının 300'e indirilmesini, halka refarandum hakkının verilmesini programına almıştır.

M.S.P. : Büyük Kongre'den bir görünüş

M.S.P., tam ve kâmil mânâsıyle inanç ve fikir hürriyetine taraftardır. Lâiklik prensibini, İslâm düşmanlığı yolunda uygulama çabasında olan, belirli bir zümrenin kendi fikrini halka zorla kabûl ettirmek isteyen görüşlerin karşısındadır.

M.S.P., 12 Ekim 1975 kısmî senato seçimlerinde Diyarbakır ve Bingöl'den birer senatör çıkarmakla parlementer sayısı Senato'da 5, Millet Meclisi'nde 49 olmuştur. (F. Cumalıoğlu)

MİLLİKAN, Robert Andrews (Morrison 1868 - Pasadena, California 1953), Amerikalı fizikçi. 1923 Nobel fizik mükâfatını kazandı. Pasadena'daki Norman Birdge laboratuarının şefi olarak çalıştı. Kendi bulduğu yağ damlası metodu ile elemanter yükü hesapladı; Einstein'in foto - şimik prensibini teyid etti. M. ayrıca ışınlar üzerinde çalışmıştır.

MILLIKAN, Robert Andrews

MİLLİYET, Siirt milletvekili Mahmud (Saydam) Bey'in çıkardığı günlük gazete. Yayına 11 şubat 1926 günü eski harflerle giren bu gazetenin müdürlüğünü Burhan Câhid yapıyordu. Günlük siyasî ve aktüel olayları yansıtan altı sahifelik M., Latin harflerinin kabûlünden sonra da yayınlanmaya devam etmiş, 3 303 sayı çıkmıştır. Bir ara Fransızca olarak da yayınlanan bu gazete 22 Nisan 1935 tarihinden sonra yayınına son vermiştir.

MİLLİYET, Ali Naci Karacan tarafından 3 Mayıs 1950 günü çıkarılmaya başlanan günlük siyâsî gazete. 1955'te Ali Naci Karacan'ın ölümü üzerine gazeteyi oğlu Ercüment Karacan çıkarmaya devam etti. 1954'te yapılan yeniliklerle hızla gelişen M.'in yazı işleri ve genel yayın müdürlüğünü Abdi İpekçi üzerine aldı ve bu görevi bugün de yürütmektedir. İlk yıllardan başlayarak yazı kadrosunda, İsmail Hâmi Dânişmend, Peyâmi Safâ, Reşat Ekrem Koçu, Refik Hâlid Karay, Refî Cevâd Ulunay, Burhan Felek, Çetin Altan, Talat Halman, Metin Toker, Refik Erduran, İsmail Cem İpekçi, Haldun Taner v. b. yazarlar yer aldı. 1970 sonrasında gazetenin iki büyük fonksiyonu daha oldu. Bunlardan biri, "Milliyet Yayınları" adı altında yerli ve yabancı eserlerini yayınlama, öteki de "Sanat Dergisi" ile sanat olaylarını okuyucularına duyurmadır. Yayın faâliyetini oldukça geliştiren M., son yıllarda, Ankara ve Adana'daki ofset tesisleri ile, günlük 200 000 trajın üzerine çıkmaktadır.

MİLLİYETÇİ HAREKET PARTİSİ, Türk siyasî partisi. M. H. P.'nin tarihini 1946'dan başlatmak mümkündür. Devlet 1923 - 1945 döneminde, 22 sene tek parti (CHP) ile idare edildi. 1945'te toplumun içinden gelen ekonomik, sosyal ve politik baskılar; dışardan gelen sosyalizmin tehlikesinden kurtulmak, demokrasinin yanında yer almak düşüncesini doğurdu. Böylelikle, çok partili döneme girildi. Çok parti, demokrasinin gereği ve vaz geçilmez şartı idi. Nitekim İsmet İnönü, 19 Mayıs 1945 günü: "Rejimde bir liberalleşmeye gidilmelidir" dediği gibi, 1 Kasım 1945'te de meclis açılış konuşmasında: "Bir muhalefet partisinin kurulması, cumhuriyetten demokrasiye geçilmesi zorunludur" demiş ve bir muhalefet partisinin kurulmasını istemiştir. İnönü'yü böyle konuşturan içerden ve dışarıdan gelen isteklerdi.

Milliyetçi Hareket Partisi amblemi

Şartlar müsait bir hâle geldiğinden, 9 Ocak 1946'da Celâl Bayar'ın başkanlığında D. P. kuruldu. Böylece çok partili demokrasi dönemine girilmiş oldu.

1946 seçimlerine giren D. P. 33 milletvekili ile meclise geldi. D.P. milletvekili olarak seçilenler arasında Adnan Menderes, Refik Koraltan, Fuat Köprülü gibi şahıslarla beraber, Osman Bölükbaşı, Sadık Aldoğan, Nureddin Ardıçoğlu, Fuat Arma gibi şahıslar da vardı.

1948 şubatında milletvekillerinin maaşına "zam yapılsın mı yapılmasın mı?" konusu müzâkere edildi. Osman Bölükbaşı ile bâzı milletvekilleri, milletvekilleri maaşına zam yapılması tezini müdafaa ettiler. Fakat bu tezi iktidar partisi (CHP) milletvekilleri kabûl ettiremedikleri gibi, DP'li kendi arkadaşlarına da kabûl ettiremediler. Bunun üzerine, O. Bölükbaşı, S. Aldoğan, Fuat Arma, N. Ardıçoğlu gibi bazı şahıslar, DP'den ayrıldılar. 1948 Haziranında, Fevzi Çakmak'ın genel başkanlığında MP'ni kurdular. Fakat 1950 ilkbaharında M.P. genel başkanını kaybetti. F. Çakmak vefat etti. O. Bölükbaşı, genel başkan yardımcısı olarak M.P.'ni 1953 tarihine kadar idare etti. M. P., 1953 tarihinde "dini siyasete âlet ediyor" gerekçesi ve mahkeme kararı ile kapatıldı. 1953'te siyasî partilerin yaşaması ve kapatılması teminat altına alınmamıştı. Bir hayır derneği ile bir siyasî parti arasında fark yoktu. Bu itibarla "M. P. mahkeme kararı ile değil, emirle kapatılmış" diyenler de vardır. Daha sonra, Osman Bölükbaşı'nın genel başkanlığında ve yine 1953'te bu sefer M. P. olarak değil, C. M. P. olarak yeniden kuruldu.

1954 seçimlerine giren CMP., Kırşehir'den yalnız bir tane milletvekili kazandı. Bu da, O. Bölükbaşı idi. Öbür yandan 1953 tarihinde Remzi Oğuz Arık'ın genel başkanlığında birde, TKP. kurulmuştu. R. O. Arık'ın bir uçak kazasında vefatından sonra TKP.'ni bir müddet de genel başkan olarak, Tahsin Demiray idare etti.

TKP.'nin ikinci başkanı ve Adana milletvekili olan Dr. Cezmi Türk, bir gazetecinin "partinizin adını neden TKP. koydunuz?" sorusuna, "çünkü milletin % 86'sı hâlen köyde oturmakta ve köylüdür. %4 de köyden şehre gelmiştir. Aslen köylüdür. O halde milletin % 90'nı köylüdür. Türk milleti köylü millettir. Onu temsil edecek olan partinin adı da, elbette köylü partisi olacaktır." diye cevap vermişti.

1957 tarihinde CMP. ile TKP. birleştiler. Birleşen iki partinin adı CKMP. oldu.

1957'den 1960 tarihine yani ihtilâle gelindi. İhtilâlden sonra :

1. DP. mahkeme kararı ile kapatıldı.
2. Yeniden parti kurmak yasaklandı.

3. Mevcut partilerin siyasî faaliyetleri yasaklandı ve durduruldu.

4. O zaman siyasî faaliyetleri yasak edilmeyen iki parti vardı: CHP ve CKMP.

D.P. kapatılınca, partinin memleket sathındaki kalabalık taraftarları, sahipsiz ve başıboş kaldı. Hatta CHP. bunlara "kuyruk yahut düşük" sloganlarıyle hareketâmiz bir tutum içine girdi. Herkes D. P. taraftarlarının CKMP.'nde toplanacağını sanıyordu. Siyasî taban da buna müsait görünüyordu. Fakat CKMP'nin genel başkanı O. Bölükbaşı, DP.'lilere karşı gereken yakınlığı gösteremedi. Hattâ "ben partime, isteyenleri değil, istediklerimi alırım" dedi.

1961'den sonra, siyasî partilerin kurulması serbest bırakılınca Ragıp Gümüşpala "Bu memlekette kuyruk yoktur" diyerek ortaya çıktı ve AP'ni kurdu. Bundan sonra TYP; TİP kuruldular.

1961 ekiminde seçimlere gidildi. Seçimlerin sonunda CKMP. meclise 54 milletvekili ve 17 senatör ile geldi. Fakat, 1962'de CKMP.'ne mensup senatör ve milletvekillerinden 30 kadarı, O. Bölükbaşı ile beraber CKMP'nden ayrıldılar. O. Bölükbaşı'nın genel başkanlığında yeniden MP.'ni kurdular. Ahmet Oğuz, Nureddin Ardıçoğlu, İrfan Baran, Hasan Dinçer, Nureddin Ok, A. Kenan Yörük, Ahmet Tahtakılıç, Kadircan Kaflı, Mehmet Altınsoy, Seyfi Öztürk ve daha 30 kadar senatör ve milletvekili CKMP.'nde kaldılar. CKMP.'nin genel başkanlığını, vekâleten ve bir müddet A. Oğuz yürüttü. Fakat CKMP. parçalandığı için, bir hayli zayıflamıştı. Partiye kimse sahip çıkmıyor, yukarda anılan şahısların her biri bir tarafa çekiliyorlar, partide kimse genel başkanlığı da kabûl etmiyordu. Fuat Uluç da partide memur olarak çalışıyordu.

1964'te memlekete yeni dönmüş olan 14'lerin, asker ve sivil taraftarlarını CKMP'nin etrafında toplamak ve yeniden güçlenmek düşüncesiyle 14'lerle, özellikle A. Türkeş'le temasa geçtiler. Onları CKMP'ne davet etmeye ve kazanmaya çalıştılar. Bu sırada Türkeş'i CHP'nin ve TİP'nin dışında kalan partiler de kendi partilerine davet ediyorlardı. A. Türkeş'i CKMP'ne davet edenlerin başında, Konya milletvekili İrfan Baran vardı. İrfan Baran, sık sık Türkeş'i evinde ziyaret ediyor, Türkeş'le beraber memleket seyahatlarına çıkıyordu. Neticede, 1965'te, seçimlerden önce, 14'lerden A. Türkeş, Muzaffer Özdağ, Rifat Baykal, Dündar Taşer, Mustafa Kaplan, Ahmet Er, Numan Esin CKMP'ne girdiler. İsimlerinden bahsettiğimiz şahısların CKMP'ne girmeleri ile partide liderlik mücadelesi başladı. Yapılan kongrede A. Türkeş, Genel Başkan seçildi. Türkeş'in, parti genel başkanlığına seçilmesinden biraz evvel ve sonra kendisini partiye davet edenler, üzerine al diyenler, dağdağalı ve iddialı birer beyanat vererek birer birer partiden ayrıldılar.

1969'da Adana'da yapılan kongreden sonra, yapılan ilk genel kurul toplantısında partinin adı M. H. P. olarak değiştirildi. 1969'dan beri partinin adı MHP'dir. Genel Başkanı da Alpaslan Türkeş'tir. Adana kongresinden sonra 14'lerden bir kısmı MHP'den ayrıldılar. Ahmet Er ve Dündar Taşer, partide kaldılar.

Adana kongresinde ve partinin isminin değiştirilmesinde, partinin ambleminin tesbitinde, Atatürkçü veya dindar bir parti olduğu konusunda 14'ler arasında fikir ihtilâfı belirdi. Fakat

MİLLİYETÇİ HAREKET PARTİSİ : Kurultaydan

Türkeş, "Biz bunlardan sadece birisi olamayız. Biz Tanrı dağı kadar Türk, Hira dağı kadar Müslümanız. Her iki felsefe bizim şiarımızdır" diyerek partinin adının MHP olmasını, ambleminin de, yukarıdaki görüşü sembolize eden üç hilâl olmasını teklif etti. Fikir ittifakla kabûl edildi. Türk - İslâm sentezini kabûl etmeyenler partiden ayrıldılar.

MHP'nin gayesi tüzüğünde şöyle ifade edilmiştir: "Tarih boyunca istiklâl ve hürriyet içinde yaşamış, şerefi, vatanı, millî bütünlüğü ve egemenliği için savaşmış olan büyük Türk Milleti'ni; ilim, irfan, ahlâk ve nizam şuuru içinde, feragat, fedakârlık ve ilim zihniyeti ile dinamik milliyetçilik ve ülkücülük anlayışına dayanarak, muasır medeniyet seviyesine ulaştırmak, sosyal adaleti, güvenliği teminat altına almak, imkân ve fırsat eşitliğini temin etmek, tekmil kamu faaliyetlerini en ilmî ve aklî metotlarla teçhiz etmek, sefalet ve cehaleti yenmek, kişinin ve toplumun refah ve huzurunu sağlamak bunun için de Milliyetçilik, Ülkücülük, İlimcilik, Ahlâkçılık, Gelişmecilik, Hürriyetçilik, Teknikçilik ve Endüstricilik, Köycülük, Toplumculuk ve Halkçılık prensiplerinden hareket ederek ve vatandaşlarımıza benimseterek, millî birlik ve beraberlik içinde Türk Devletinin devamlılığına hizmet etmektir" (MHP Tüzüğü, Ank. 1975, S. 3-4). (T. Ünal)

MİLLİYETÇİLİK : bk. NASYONALİZM, TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ.

MILNE EDWARDS, Henri (Bruges 1800 - Paris 1885), Fransız tabiat bilgini. Doktorluk tahsilinden sonra Paris Fen Fakültesi'nde profesör oldu, sonra bu fakültenin dekanı ve Museum'un direktörü seçildi. Fizyolojinin kurucularından biridir. M. E., zoolojide yumuşakçalar, kabuklular ve ahtapotlar üzerinde çalışmalar yaptı. 1838'de Académie des Sciences'a girdi. M. E.'ın oğlu Alphonse M. E. (Paris 1835 - Paris 1900), Paris'te eczacılık okulunda ve Museum'da profesör, sonradan Museum'un direktörü oldu. Fosil kuşlar, daha sonra memeliler ve kabuklular hakkında önemli araştırmalar yaptı. Le travailleur ve Le Talisman adlı gemilerin ilmî gezisine katılarak (1880 - 1883) deniz dibinde yaşayan hayvanları (Fr. faune abyssale) incelendi. 1879'da Académie des Sciences'a seçildi.

MILNE, Lord George Francis (Aberdeen 1866 - Londra 1948), İngiliz mareşali. Khartoum ve Güney Afrika savaşlarında yararlıklar göstermiştir. 1914'te I. Dünya Savaşı'nın başlangıcında seferî kuvvetin topçu birliği kumandanı olmuştur. Daha sonra 3. ordu ve 2. ordu kumandanlığı, 1915'te Gelibolu'da İngiliz kuvvetlerine kumandanlık yapmıştır. Mayıs 1916'da Selanik'te İngiliz ordularına kumandanlık eden M. 1918 Eylül'ünde İstanbul üzerine yürümüş, 1920'de Londra'ya dönmüştür. 1926'da imparatorluk genel kurmay başkanı olmuştur.

MİLO (eski Yunanca: Melos, modern Yunanca'da: Milos), Ege Denizi'nde, Kiklad takım adalarında Yunanistan'a âit bir ada. Yüzölçümü: 148 km²; nüfusu: 4 900 (1961). Ada pliosen volkanik kayalardan ibarettir. Kaplıcalara ve gaz çıkan deliklere sahiptir. Sâkinlerin başlıca ekonomik faaliyetleri kükürt, manganez ve kurşun madenciliğidir. Eski zamanda ada obsidiyen (Fr. obsidienne) (potasyumlu camı andıran bir volkanik feldispat) ocaklarından ötürü önemli idi. M. Ö. 416'da Atinalılar, şimdiki Plaka adını taşıyan şehrin üstünde bir noktada bulunan Melos şehrini tahrib etmişlerdi, ama şehir çok geçmeden tekrar kurulmuştur. M., M. Ö. VII. yüzyılda önemli bir heykeltraşlık ve çanak çömlek endüstrisine sahipti. M. Ö. V. yüzyılda tahta kutulara yapıştırılan ve mitolojik konular işleyen terakota kabartmaları adanın sevilen ve çok yaygın bir ihracat malı idi. Arkaik heykeltraşlık san'atının bir örneği M.'lu Kuros adını taşıyan bir heykeldir. M. Ö. 560 - 550 yıllarına âit olan bu heykel Atina Millî müzesinde bulunmaktadır. M. Ö. II. yüzyılda yapılan san'at eserleri arasında M.'lu Poseidon ve M.'lu Venüs dünyaca ünlüdür.

MİLO VENÜSÜ (Fr. Vénus de Milo), Elenistik devirden kalma bir heykel. Yapım tarihi, genellikle M. Ö. II. yüzyıl sonları olarak kabûl edilen M. V., 1820 yılında Ege denizindeki Melos adasında bulundu. Fransız subayları tarafından kaçırılarak Fransa'ya götütürldü. İki kolu kırık olan heykel, bugün Louvre müzesinde kendine ayrılan özel bir bölmede teşhir edilmektedir.

MİLON, Kroton'lu (Kroton M. Ö. aş. yu. 540-516 arası), Yunan atleti. Asilzâde ve Pisagorcu olan M., bir çok güreş müsabakalarında başarı kazandı ve general olarak Sybaris'e karşı orduya kumanda etti. Çok kuvvetli olup, bu alanda olağanüstü başarılar kazanmış olduğu rivayet edilir. Sözde bir ağacı kökünden koparmaya çalışırken kolunu sıkıştırmış ve kurtulamayarak vahşî hayvanlar tarafından parçalanmıştır. Bu sahne heykeltraşlara itham kaynağı olmuştur. Fransız heykeltraşı Pierre Puget'nin Versailles bahçeleri için yaptığı 2,70 m yüksekliğindeki mermer grubu (1672 - 1682), şimdi Paris'te Louvre müzesindedir.

MİLON, Louis - Jacques Jessé (1765 - 1849), Fransız dansörü, pandomim aktörü ve balecisi. Paris'te opera okulunda okumuş ve aş. yu. 1790'da ilk defa orada sahneye çıkmıştır. Değeri çok geçmeden anlaşılmış ve 1793'te büyük şöhret kazanmıştır. "Asil dans" (Fr. genre noble) kategorisinde olağanüstü kabiliyetli bir sanatkâr olan M. pandomim aktörü olarak da çok beğenilirdi. Bale dansörü ve bale yazarı olarak da ün kazanmıştır. 1815'te Gardel ile birlikte bale profesörü olduğunda, bir kaç eser yazmış ve sahneye koymuştu. Bu tarihten sonra Opera'ya 20'den daha çok bale vermiş ve bunlarla büyük başarı kazanmıştır. Başlıcaları: *Pygmalion* (Mitolojik şahsiyet); *Héro et Léandre* (Efsanevî sevgililer); *Les noces de Gamache* (Gemache'ın düğünü); *Lucas et Laurette* (Erkek ve kız adları); *Le retour d'Ulysse* (Odyseus'ün dönüşü); *L'enlèvemet des Sabines* (Sabinalılar'ın kaçırılması); *Nina ou la Folle par amour* (Nina veya sevgiden deliren kız). Bu eserlerin hepsinde buluşların çokluğu, hadiselerin zarafeti, konuların şaiраneliği ve dramatik kuvveti övülüyordu. M. on yıl opera'nın bale sahnesine hâkim olmuş ve 1826'da çekilmiştir.

MİLOŞ OBRENOVİÇ (Srednia Dobrna 1780 - Topcider, Belgrad civarında 1860), Sırbistan prensi. Eskiden domuz üretmiş olan M. O., Türkler'e karşı ayaklanmaya (1804 - 1813) katıldı ve Rudnik knez'i (prensi) ilân edildi. Kara Jorj'u katlettirdikten sonra (1817), M. O. Türkler'ce Sırbistan prensi olarak tanındı. Rus - Türk harbinde tarafsızlığı (1828) kendisine "Mirascı Prens" ünvanını kazandırdı (1830). Zorbalığını çekemiyen asilzâdeler onu, tahtı oğlu Milan'a bırakmaya

zorladılar. Çok geçmeden Milan'ın yerine Mikhai O. geçmiştir (haziran 1839). Geri çağrılan M. O., "Yurdun Babası" unvanını almış (aralık 1858) ve hânedan kurdu.

MİLTİADES (M. Ö. 540 Atina aş. yu. 489), Atinalı general. 524 - 523 yılında Atina'da arkhon (yargıç kral) görevine getirildi; Khersonesos tiran oldu ve I. Darius'un İskitler'e karşı yaptığı sefer ve (512) katıldı. Jonia ayaklanmasında Darius'a karşı cephe aldı. 492'de Atina'ya sığınmak zorunda kaldı ve orada general oldu. Marathon zaferinde önemli rol oynadı. Bir süre sonra Paros adasına karşı yaptığı bir seferin başarısızlığından ötürü para cezasına çarptırıldı ve haps edildi.

MİLTON, John (Londra 1608 - Londra 1674), İngiliz şâiri. Birkaç şiir denemesi çıkardıktan sonra, İtalya'ya üç yıllık bir gezi yaptı. İngiltere'ye dönüşünde, ülke, Cavalier ile Püritenlar savaşına sahne oldu (Kral I. Charles'in tarafını tutanlara Cavalier, düşmanları olan cumhuriyetcilere de Püriten adı verilirdi). M., Püritenler'e katıldı; onların sözcüsü oldu ve yazılariyle onları savundu. 1652'de kör olan M., Stuart hânedanının tekrar tahta çıkması (1660) sonucunda siyaset alanında susmak zorunda kaldı. O yıllarda kendini şiire vererek, gençliğinde planını yapmış olduğu bir dinî destanı yazdı. *Paradise lost* (Kayıp Cennet) [1667]; *Paradise regained* (Tekrar Kazanılan Cennet) [1671]. (V. Örs)

MILTON, John

MİLWAUKEE, A. B. D.'de şehir. Wisconsin devletinde Michigan gölünün batı kıyısında, Milwaukee ırmağının ağzında bulunur. Nüfusu 741 300 (1960), 717 400 (1970). Şehir bir endüstri merkezi olup, ekonomik faaliyeti şu üç kaynağa bağlıdır: 1. Liman tarfiği (çelik fabrikaları ve dökümhâneler), 2. Kıyılar gerisindeki bölgenin tahıl ürünlerinin işlenmesi (un fabrikaları, et konserve fabrikaları, tahta ve deri işleyen kuruluşlar); 3. Tüketim pazarı (otomobiller, birahaneler, tekstil). Şehrin merkezini teşkil ettiği banliyölerle nüfusu 1,45 milyondur (1966). Nüfusun bir kısmı Alman asıllıdır.

MİLYEM (Fr. milième), Fr. binde bir anlamında bir mm açı birimi. Daha çok ateşli silâhlar atışlarında kullanılır. 1 km uzakta bulunan, 1 m uzunluğundaki bir cismin göründüğü açı 1 M'dir. Bir çenberin radyan mm M.'i 6,283.2 kadardır (2 πX 1000). (O. Yüksel)

MİLYUKOV, Pavel Nikolayeviç (Moskova 1859-Fransa Aix - les - Bains 1943), Rus siyaset adamı ve tarihçisi. Rusya'daki 1917 çalkantıları sırasında Duma liberallerinin "Octobrist" olarak bilinen ileri gelenlerindendi. Almanya'ya karşı olan savaşta Batılı dostlara sadık kalmak, eski sosyal düzenin (siyasî değil) normal demokratik şartlar altında meşrû olarak devam etmesini istiyordu. Ancak kurallara uygun olmadan seçilen Petersburg Sovyeti ile anlaşmazlığa düşerek memleketini terkedip Fransa'ya gitti. Başlısa eserleri Rus ekonomisi ve kültür tarihi üzerindedir. New York'ta yayınlanan Rusya tarihini ise L. Eiesemann ve Ch. Seignobos'la müştereken yazdı. Ayrıca hatıralarını yayınladı. (O. Yüksel)

MÎMAR HAYREDDİN (? - İstanbul 1512), XVI. yüzyıl başlarında yaşayan ve Bâyezid Camii'nin yapıcısı olduğu sanılan mîmar. M. H.'in hayatı ve eserleri hakkında hiçbir kesin bilgi yoktur. H. 915 (= 1509) depreminden sonra Galata surlarını tamir ettiği bilinen Mimar Murad'ın oğlu olduğu ileri sürülür ise de, bu hususu sağlamlaştıracak bir dayanak bulunmamıştır. "M. H., Sultan Bâyezid (1481 - 1512)'ın mîmârıdır" yolundaki eski bir kayda dayanılarak, onun İstanbul'da 1501 - 1505 yılları arasında yapılan Bâyezid Camii'nin mîmârı olduğu ileri sürülmüş ve hattâ onun adı etrafında bir efsane yaratılarak, M. H.'in, Bursa, Edirne, Amasya'daki cami ve diğer yapıları, Osmancık, Geyve ve Saruhan'da Gediz köprülerini de yaptığı iddia olunmuştur. Böylece M. H., klasik devir Osmanlı - Türk mîmarîsinin kurucusu ve Mimar Sinan'ın hazırlayıcısı yapılmak istenmiştir. Fakat, bu iddialar ispatlanmamıştır. Rıfkı Melûl Meriç tarafından yayınlanan bir kaynakta ise, Bâyezid Camii'nin mîmârı olarak Yakub Şâh bin Sultan Şâh adı ile karşılaşılır. Bu durum karşısında, M. H.'in Sultan Bâyezid'in mîmârı olduğu yolundaki cümleyi, onun Bâyezid devrinin bir mîmârı olduğu şeklinde anlamak belki daha doğrudur. II. Bâyezid devrinde M. H. adında bir mîmârın varlığı gerçektir. Bursa *Şer'î Sicil Defteri*'nde H. 914 (= 1508/1509)'de Pirinç hanının "meremmetciliğine" atanan bir üstâd H. ile karşılaşılır. Kanûnî Sultan Süleyman devri başlarındaki mîmar listesinde bu üstâd H.'in adı olmadığına göre, herhâlde, artık ölmüş olmalıdır. M. H.'in varlığına başka bir işaret de, İstanbul'da Çarşıkapı semtinde kendi adına yaptırmış olduğu mesciddir. Çenberlitaş'tan Bâyezid'e giderken, Divanyolu caddesinin kenarında, sol tarafda olan bu mescid ilk yapısı ile günümüze kadar gelmemiştir. XIX. yüzyıl içlerinde tamamen yıkılmış, belki de caddenin genişletilmesi sırasında evvelce ortadan kaldırılmış ve hâtırasını yaşatmak üzere, mîmarî bakımdan fazla bir değeri olmayan şimdiki cami yapılmıştır. *Hadîkatü'l - cevâmi*'de M. H.'in kabrinin, aynı caddenin karşı tarafındaki Sinan Paşa medrese ve türbesi yanındaki hazirede olduğu bildirilir. Sinan Paşa yapıları 1593'de yapıldığına göre, M. H. mescidi hazirenin bir kısmını işgal etmiş olmalıdır. H. 953 (= 1546) tarihli *İstanbul Vakıfları Defteri*'nde de bu mescid, "Mescid-i Üstâd Mimar Hacı Hayreddin" adı ile yer almakta ve vakfiyesinin H. 894 cemâziyülâhır (= 1489) tarihli olduğu bildirilmektedir ki, bu da M. H.'in gerçek varlığını sağlamlaştırdıktan başka, onun Bâyezid Camii'nin yapılmasından çok önce bir mescid vakf edecek kadar mühim ve varlıklı bir kişi olduğunu açıkca gösterir. (S. Eyice)

MÎMAR HAYREDDİN (? - ?), XVI. yüzyılda Kanûnî Sultan Süleyman devrinde yaşadığı analaşılan bir Türk mîmarı. Hakkında şimdiki halde yeteri kadar bilgi olmayan bu M. H.'in II. Bâyezid devrindekinden (b. bk.) ayrı olduğu anlaşılmaktadır. M. H.'in Yugoslavya'da Mostar'daki meşhur tek kemerli muhteşem köprüyü H. 974 (X1566/1567) tarihine doğru yapmış olduğu kesinlikle bilinmektedir. Hersek beyi Hüseyin Paşa'nın isteği üzerine Makarska

iskelesini koruyacak bir kalenin yapımı için Hâssa mîmarı Sinan tarafından, Mostar köprüsünü yapmış olan M. H.'in görevlendirildiği 9 şevval 975 (= 7 nisan 1568) tarihli bir yazıdan öğrenilmektedir. Ankara yakınındaki Ayaş civarında Kasaba - Yeregümü'deki bir hamam, H. 971 (= 1563/64) tarihli bir fermanda İstanbul'da Sulumanastır'da bir duvar işinde, ve 24 rebiülevvel 972 (= 1564) tarihli bir fermanda da bir Rum kilisesi münasebetiyle adı geçen M. H.'in aynı mîmar olduğu tahmin olunabilir. Bu sonuncu vesikada "mîrî mîmarlardan Hayreddin dimekle marûf bir pîr kimesne" denildiğine göre M. H.'in bu sıralarda hayli yaşlı olduğu anlaşılmakta ise de, onun II. Bâyezid (1481 - 1512) devrinde de çalışmış olabileceğine ihtimal verilemez. (S. Eyice)

MİMAR SİNAN : bk. SİNAN.

MİMAR SİNAN MESCİDİ, büyük Türk mîmarı Koca Sinan'ın kendi adına İstanbul'da yapmış olduğu mescid. M. S. M. Fâtih ile Karagümrük arasında, Yenibahçe'ye inen yamaçta evvelce Mîmarbaşı Mahallesi olarak adlandırılan yerde inşa edilmiştir. Sinan'ın yaptığı eserleri sıralayan liste *(Tezkire)*'lerde, M. S. M. *"Bu fakîrü'l hakîrin mescidi"* olarak kayıtlıdır. M. S. M., büyük Fâtih Yangını'nda (1918) harap olduğundan, yalnız minaresi, temelleri ve yanındaki kitâbesiz çeşmesi günümüze kadar gelebilmiştir. Evvelce çizilmiş bir krokisinden enine, dikdörtgen planlı ve kiremit örtülü ahşap çatılı bir yapı olduğu anlaşılmaktadır. Bitişiğinde yine dikdörtgen planlı, uzunlamasına ikinci bir mekân daha vardır. Ölçülerinin ufak oluşuna rağmen değişik bir plan düzeni gösteren M. S. M.'nin en ilgi çekici tarafı, taştan yapılmış olan ve mescidin biraz açığında, bir merdivenin bitişiğinde yükselen minaresidir. Başka tam bir benzeri bilinmeyen bu minare, sekizgen gövdeli bir baca biçimindedir. Şerefesi, en tepesindeki zarif çerçeveli bir dizi pencereden ibarettir. Minarenin külâhı yerine ise, küçük bir kubbe yapılmıştır. Mîmar Sinan'ın, kendi adını yaşatmasını düşündüğü bu mütevâzı eserinde, böylece, yeni buluşlar ortaya koyduğu görülür. M. S. M.'nin vakfiyesi H. 991 (= 1583) ve H. 993 - 994 (= 1585 - 1586)'de iki defa kadı olan İvaz Efendi tarafından tescil edildiğine göre, binanın bu tarihler etrafında yapılmış olabileceği düşünülür. M. S. M.'nin 1974'de yeniden yapımına başlanmıştır. Komşusu olan sıbyan mektebi ise, ortadan kalkmıştır. Mimar Sinan'ın yine İstanbul'da, eski İmâret Camii yakınında, Sinan Ağa Camii adı ile tanınan daha büyük bir vakfı daha vardı. Vakfiyesi H. 971 (=.1563/1564) tarihli olan bu eser yıkılıp ortadan kalkmış ve mîmarîsi hakkında bilgi verebilecek en ufak bir iz bulunamamıştır. (S. Eyice)

MİMARLIK (Ar. bayındırlık, mâmurluk anlamında umrân'dan), mekânı insanın ihtiyaçlarına göre düzenleme ilmi ve san'atı; başka bir deyişle, ikametgâh, büro binası, fabrika, cami, resmî daireler, mahalle, şehir vs. ön projeleri ve tatbikat projelerini yapma ve bunları inşa etme san'atı. M.'ın estetik vasıfları, resim, heykeltraşlık, musiki gibi san'atlarla akrabadır. Ancak M., insanın en ilkel ihtiyacı olan barınak sağlaması bakımından ötekilerin hepsinden farklıdır. Diğer taraftan, projelerin tatbikatı M.'ı çok sıkı bir şekilde inşaat mühendisliğine bağlar. Öyle ki zaman zaman bunları birbirinden ayıracak çizgiyi bulmak güç olur. Genellikle bir mühendislik eseri, çizimi bakımından estetik bir taraf taşıyorsa o zaman mimarlık eseri sayılır. Meselâ, Boğaziçi köprüsü hem bir mimarlık hem mühendislik eseridir; öte yandan herhangi bir demiryolu köprüsü, bir mimarlık eseri değildir. O halde M.'ın gerçekleştirmesi gereken üç ana nokta olduğunu söyliyebiliriz: Yapı, fonksiyon, estetik. Bunlar, tarih boyunca, çağdan çağa büyük değişiklikler göstermiştir.

Yapı ve fonksiyon : Bir bina projesini yapan mimar, muhtelif sınırların çerçevesi içinde çalışır. Mimarî formlar, mimarın elindeki malzemenin özellikleri, yapılacak projenin ne maksatla kullanılacağı gibi meseleler bu sınırların en önemlileridir. Diğer mülâhazalar da, yukarıda saydığımız meselelerde çeşitli değişikliklere sebep olur. Meselâ, inşaat mahalli, yapılacak binanın maksadına uygun olarak seçilir. Elektrik, ışık, su, kanalizasyon gibi mübrem ihtiyaçların sağlanabilmesi de diğer önemli âmiller arasındadır. Günümüzde inşaat yeri, genellikle tabiî manzaranın sağlıyacağı avantajdan faydalanacak şekilde seçilmektedir.

Bu saydıklarımız doğrudan doğruya binanın inşa edileceği yerle ilgili olarak dikkate alınacak hususlardır. Bunun dışında coğrafî şartlar ve iklim de M.'ı etkiler. Mutedil iklimde inşa edilen modern binaların çoğu âzamî derecede güneş ışığı alacak şekilde yapılmaktadır. Aksine tropikal iklimlerde binaların, kalın duvarlar, küçük pencereler veya çok geniş saçaklı çatılarla güneşten korunması düşünülür. Soğuk iklimlerde de, binaların kış rüzgârlarından korunacak şekilde yapılması dikkate alınır. Yağmurların azlığı veya çokluğu da mimarî deseni etkiler. Güney - doğu Anadolu'nun kurak, az yağışlı bölgeleri için, düz dam, ihtiyacı karşılamaya yetebilir. Diğer taraftan hafif eğilimli bir çatı yağmur sularının akmasını sağlar ama, karı tutar. Türkiye'nin Akdeniz ve Ege sahilleri, İspanya ve İtalya gibi Akdeniz ülkelerinde durum böyledir. Diğer taraftan kuzey ülkelerinde ise çatı eğilimlerinin dik olması gerekir.

Coğrafî âmiller M.'ı etkileyen faktörlerden sadece biridir. İnşaatta kullanılmak üzere elde bulunan malzeme de mimarın çalışmasını etkiler. Taş ve kereste, ağır, taşıması zor inşaat malzemeleridir. Yollar kötüyse bu zorluk daha da artar. Bu bakımdan eskiden, binaların, en yakında hangi malzeme varsa onunla yapılması yoluna gidilirdi. Bugün, ulaştırma imkânlarının çok gelişmiş olması bu faktörün önemini azaltmıştır.

İnşaat malzemelerinin muhtelif fizik özellikleri vardır; M.'ta bunlar önemle göz önünde bulundurulur. Meselâ taşı ele alalım. Mermer, kireç taşı, granit birbirine benzemez. Ama hepsi de basınca karşı çok dayanıklı, gerilmeye karşı nisbeten zayıftır. Meselâ bir taş sütun çok büyük ağırlıkları taşıyabilir, ama taştan bir kiriş aynı ağırlığı taşıyamaz. Taş binalarda birbirine yakın olarak yenileştirilen yekpâre sütunların üzerine kısa taş kirişler konur. Sonuç olarak, geniş olmaktan ziyâde, yüksek olan, karakteristik, dik açılı yapılar meydana çıkar. Hattâ taş, kemer unsuru olarak kullanıldığı zaman bile, açıklık geniş olur, fakat yükseklik yine de fazladır. Diğer taraftan, taşlar genellikle birbirlerine benzemekle beraber muhtelif taşlar, sertlik ve yapıları bakımından farklıdır. Meselâ çok ince zerreli olan mermer mükemmel bir şekilde işlenebildiği hâlde, granit işlenemez.

Kerpiç olsun, tuğla olsun, şüphesiz, taş gibi sağlam olmamakla beraber, taşın bazı özelliklerini paylaşırlar. Bunların kiriş olarak kullanılması bahis konusu değildir, duvarlarda kullanılırlar.

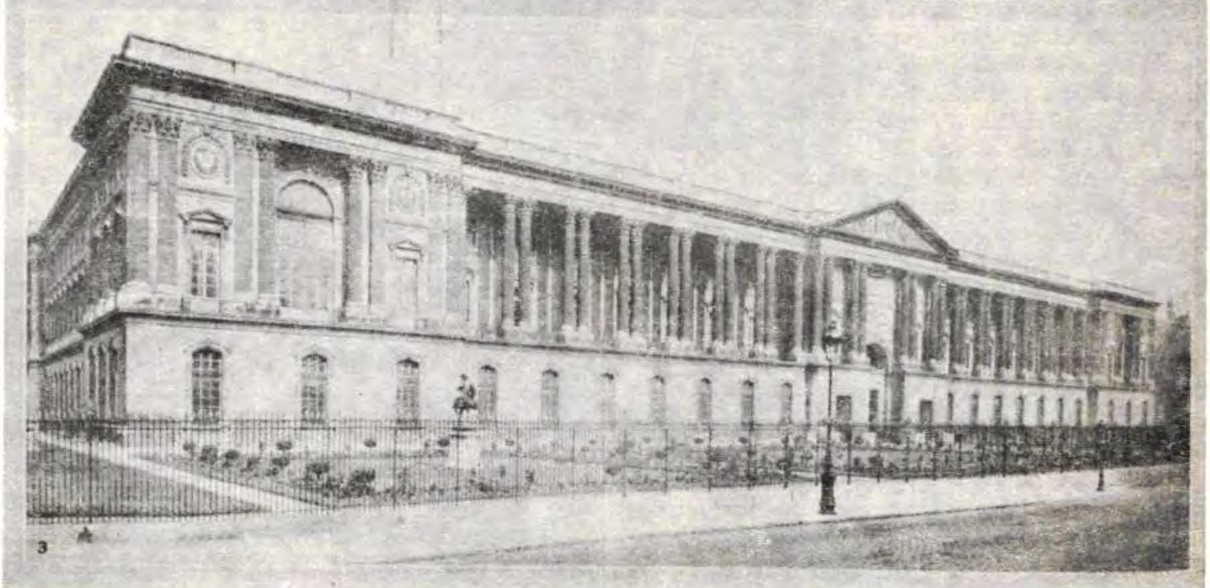
Tuğla ve taşın yanısıra, yakın zamanlara kadar en önemli inşaat malzemesi keresteydi. Kereste, taşa hiç benzemiyen lifli yapısı bakımından basınca dayandığı kadar gerilmeye de dayanır. Bu özellik sayesinde ahşap malzeme zarif sütunlar olarak kullanıldığı gibi kiriş olarak da rahatça kullanılmıştır. Ahşap kiriş taşıyan sütunlar taş kiriş taşıyanlara göre daha

geniş aralıklara yerleştirilebildiğinden, ahşap inşaatta yüksekliğe göre, genişliğin daha fazla oluşu dikkati çeker; dik açılı köşeler yine hâkimdir. Bu, Japonya'da olduğu gibi ahşap estetiğe göre yapılan M. eserlerinde açıkça görülür. Batı dünyasında ise taş işçiliğinin an'anesi ahşap mimarîye kârgir bina estetiği vermiştir. Ağacın kolay işlenebilme özelliği, tezyinatta da faydalanılmasına yol açmıştır.

Son yüzyılda, M.'a iki yeni inşaat malzemesi daha girmiştir: metal (daha çok çelik) ve betonarme. Çeliğin hem basınca hem gerilime âzamî derecede dayanıklı, çok kuvvetli bir inşaat malzemesi olması, ahşap inşaatta olduğu gibi, fakat daha büyük ölçüde, yatay inşaata yol açmıştır. İnşa hâlindeki bir binanın çelik iskeletinde bu özellik açıkça görülür. Betonarme için de aynı şeyi söyliyebiliriz. Beton, basınca; içi-

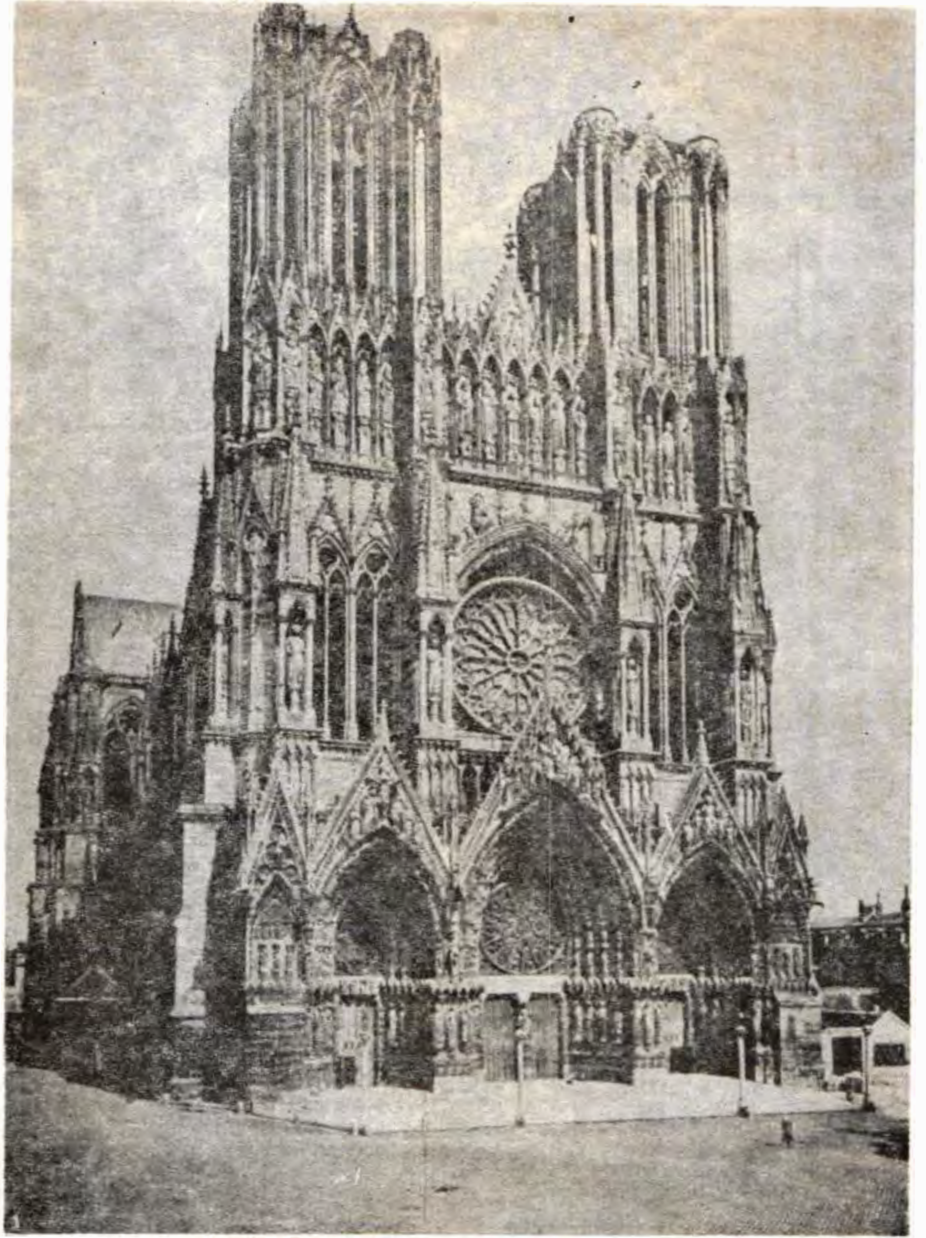
MİMARLIK : İngiltere'de ve Fransa'da Rönesans binaları : 1 - Londra'da St. Clement Danes Kilisesi 2 - Paris'te Val - de - Grâce Kilisesi 3 - Paris'te Louvre Sarayı

ne yerleştirilen demir veya çelik çubuklar da gerilime karşı dayanıklıdır.

Bütün bu malzemeyle yapılacak en kolay şey duvar inşasıdır. Ağaç kütükleri, taş blokları veya tuğla üst üste yığılarak duvar yapılır; bu tip inşaatta genellikle ahşap olan çatı duvarlara bindirilir. Ancak kalın duvarlar mekânı kaba bir şekilde böleceğinden destek ve lento (Fr. linteau, İng. lintel) usûlüne başvurulmuştur. Destek yahut sütunları, lento yahut kirişler, taşır. Çatı da bunların üstüne oturtulur. Eski Mısır, Yunan ve Japon mimarîsine hemen hemen tamamen hâkim olan tek yapı tipi budur. Destekler arasındaki genişliğin fazlalığı, seçilen malzemenin kuvvetine bağlı kalmıştır. Malzeme taş olunca, kiriş doğrudan doğruya yer çekimi kuvvetiyle sütunların üzerinde durur; eğer demir, çelik ve ahşap malzeme kullanılmışsa o zaman kirişlerin çakılması, civatalarla tutturulması, perçinlenmesi veya kaynakla tutturulması gerekir.

Ancak insanoğlu, hem sütunlarla kalabalıklaşmış olmayan hem de daha geniş mekânlara ihtiyaç duymuş, bu ihtiyacı gidermek için de kemer ve kubbeyi icad etmiş ve geliştirmiştir. Bu sayede destek ve kiriş sistemine göre çok daha büyük, kapalı mekânlar elde etmeyi başarmış ve bu usûlü bin yıldan fazla bir süre kullanmıştır.

Zamanla inşaat malzemesinin kuvvetlenmesi, konsol (Fr. consol, İng. cantilever) suretiyle mekân sağlamak imkânını da vermiştir. Eğer bir kirişin gerilme kuvveti yeterliyse, yani kendi ağırlığı altında kırılmadan durabiliyorsa, bunu son destek noktasından itibaren bir miktar boşluğa uzatmak ve bu sayede elde edilecek mekândan yararlanmak mümkündür. Bu usulden faydalanılabileceği çok eskiden beri biliniyor, ancak zayıf inşaat malzemeleri yüzünden çok küçük ölçüde kullanılabiliyordu. Eskiden kullanılan cumbalar, sundurmalar, küçük balkonlar bu tekniğin basit örnekleridir. Halbuki çelik ve betonarmenin büyük dayanıklılığı konsol tekniğini çok geliştirmiş; altında destek olmayan çok büyük mekânlar elde edilebilmiştir. Bazı modern binalarda, bu usulle yapılmış, sanki havada duruyormuş gibi görünen katlara raslamak mümkündür.

MİMARLIK : Fransa'da Gotik üslûpta yapılmış Reims Katedrali

Estetik mülâhazalar: Mimarların yenmesi gereken ilk estetik mesele terkiptir. Yani, binanın muhtelif kısımlarını hem kullanışlı hem de güzel bir şekilde bir araya getirmek. Mimarî plan, binayı kullanacak kimselerin, girişten, en uç kısımlara kadar rahatça faydalanmasını sağlıyacak şekilde olmalıdır. Binanın muhtelif kısımları arasındaki görünüş güzelliği, duvar, pencere ve kalıpların büyüklüğü, birbirlerine nisbeti ve nihayet dekorasyon da terkibe girer.

Aslında terkip, bütün yapının veya yapılar grubunun estetik birliğidir. Bu bakımdan binanın içi ve dışının tam bir koordinasyon içinde olması gerekir. Öyle ki binanın içinin genel durumu ve estetiği daha dışarıdan bakınca anlaşılsın. Eski Yunan tapınaklarında, Türk - İslâm mimarîsinin dev eserlerinde, Orta Çağ katedrallerinde durum böyledir. Buna uymamak birlik temelini yıkar. Paris'teki Madleine kilisesini buna örnek olarak gösterebiliriz. Yapıya dışarıdan bakan içeri girince kendisini son derece geniş bir iç mekânda bulacağını sanır. Halbuki bina üç kubbelidir. İçeriye giren insan, yanlış bir yere geldiğini zanneder.

Diğer estetik mesele tenâsübtür (Fr. İng. proportion). Tenâsüb, bir odada uzunluk, genişlik ve yüksekliğin birbirine oranlı olması; bir binanın cephesinin genişlik ve yüksekliğinin, kapı ve pencerelerin büyüklüğünün birbiriyle oranlı olmasıdır. Yükseklik ve genişlik arasındaki bazı oranlar, insanın

gözüne daha güzel görünür; aksine bazı oranlar da dengesizlik duygusu uyandırır, hoşa gitmez. Antik çağ ve Rönesans mimarları belirli tenâsüb sistemleri kurmuşlardı ve bunların eserleri, bir dereceye kadar başarılıydı. Bu konuda matematik formüllerin bulunmasına da çalışılmış, ama sonuç memnunluk verici olmamıştır.

Bunların yanı sıra, estetik bakımdan binanın büyüklüğü de önemlidir. Mimarlar, "olduğundan büyük veya küçük görünmemeli, bir ölçek dahilinde olmalıdır" der. Bazı mimarî unsurlar, kullanılışları bakımından doğrudan doğruya insan vücuduyla ilgilidir. Meselâ iskemle veya sıraların yüksekliği hemen daima aynıdır, belki birkaç santimetre farkeder. Bunların boyutları kabaca yanlarındaki daha büyük unsurların büyüklüğünü tayin etmeye yarar. Aynı şey merdiven basamakları ve trabzanlar, parmaklıklar için de söylenebilir. Bu gibi şeylere bakanlar şuuraltı bir faaliyet olarak, karşılarındaki şeyin büyüklüğünü kendileriyle kıyaslarlar. Ancak zihin fazlaca karışık kıyaslamalardan da hoşlanmaz. Meselâ bir kimse baktığı bir sütunun boyunu kendi boyunun yaklaşık 10 katı olduğunu farkedebilir, ama eğer sütun boyunun 20 katıysa o zaman hesabı şaşırır. Bir büyük mekânda küçük unsurların noksanlığı göreni rahatsız eder. Roma'daki St. Pietro kilisesinin içinde küçük unsurların bulunmaması, kiliseyi ölçekten mahrum bırakmıştır. Bu da ilk bakışta yapının azametini idrak etmeyi önleyen bir unsurdur.

Mimarlar, ölçeği ifade etmek için muhtelif boyutlardaki unsurları kullanarak, bir çeşit ölçü birimleri meydana getirirler. Meselâ bir penceredeki parmaklığın üstünde kendi yüksekliğinin dört katı kadar yer kalmalıdır; bir pencerenin yüksekliği, çevresindeki sütunların yüksekliğinin üçte birine eşit olmalıdır. Sütunların yüksekliği de binanın bütün yüksekliğinin üçte ikisini geçmemeli; daha da kısa olmamalıdır.

Ölçek meselesinde dekorasyon da yardımcı olur. İnsanlar, her çağda oyma veya kabartma olarak veya boyayarak, resimler yaparak binalarının içini gösterişli hâle getirmekten hoşlanmışlardır. Dekorasyonun amacı, genellikle, binanın herhangi bir bölümünün, diğer taraflara göre vurgusunu arttırmaktır. Buna

MİMARLIK : Güney İtalya'da Paestum'daki büyük Yunan tapınağı (İlk Çağ'daki durumu)

karşılık eski Hind tapınaklarında ve bazı Barok enteriyörlerde olduğu gibi her tarafın dekore edildiği de vardır.

Dekorasyon da binanın karakterini etkileyen unsurlardan biridir. Dekorasyon, bir iç mekânın görüşü ile, mânâsını, gayesini ifade etmeye yarar. Yani camii camiye, bankayı bankaya benzer bir hâle getirir. İnsan banka gibi görünen bir yere girer de, kendini eskici dükkânında bulursa, hiç de hoş olmıyan bir etki, bir şok altında kalır.

Aslında bir M. eserinin karakteri, fonksiyonunun göze göre ifadesidir. Eğer bina gerçekten gayesine göre planlanmış ve inşa edilmişse, onu daha güzel göstermek, dikkati çeker hâle getirmek için başkaca gayret sarfetmeye lüzum yoktur. Bazıları fonksiyonalizmin M.'a tatbikını yeni bir keşif olarak görebilirler. Gerçekte ise, geçmişin bütün büyük eserlerinde fonksiyon esası göz önünde tutulmuştur. İnsanoğlu amaçsız olarak inşaat yapmaz. Her bina bir ihtiyacı karşılamak içindir; bu ihtiyaç ise, kaçınılmaz bir şekilde günün ve çağın şartlarından doğar. Yani her neslin hâkim kültür unsurları, kendi meselelerini M.'a aksettirir. Tarih boyunca M.'ın asıl anlamı budur. Kilise ve kaleler Orta Çağ'ı, muhteşem camiler Türk'lüğün en kudretli devirlerini, gökdelenler XX. yüzyıl Amerika'sını dile getirir.

Tarih Boyunca Mimarlık

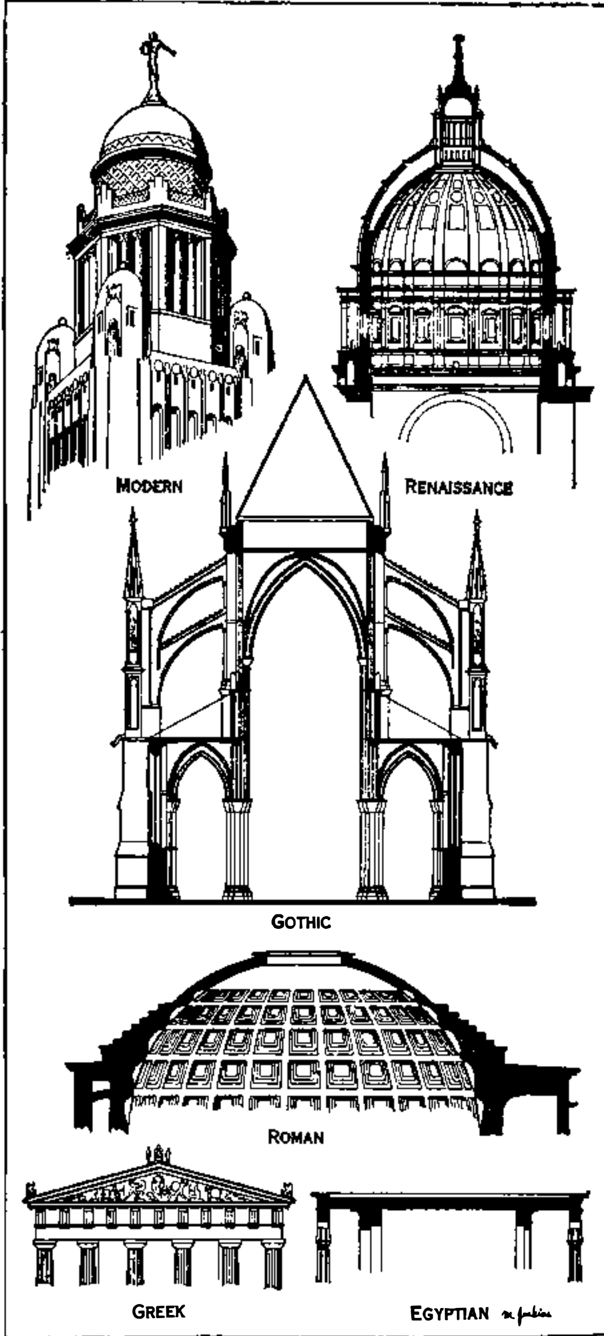
Tarihten önce : M., tarih öncesinde barınak ve mezarlarla birlikte başlamıştır. İlk barınaklar, ağaç kulübeler veya mağaralardı. Cilâlı Taş devrinin sonlarından kalan eserler dolmen ve menhirlerdir. Dolmen (b. bk.) taş masa, menhir (b. bk.) uzun taş, dikili taş demektir. Dolmenlere dünyanın çeşitli bölgelerinde (Fransa, İrlanda, İspanya, Sardinya, Balear adaları, Filistin, Türkiye vs.) rastlanmıştır. Dolmenler şüphesiz, aslında dört tarafı açık bir taş masadan ibaret değildi. Bunlar duvarları toprak ve ufak taşlarla örtülü mezar odalarıydı. Aradan geçen binlerce yıl sonunda ufak taşlar ve topraklar yok olmuş, geriye taş ayakların üzerinde taş tablalar kalmıştır. Menhirlere gelince, bunların da bir ölüyü anmak için dikilen taşlar olduğu sanılıyor. Bunun dışında başka hâdiselerin hâtırasına dikilmiş olmaları da muhtemeldir. Men-

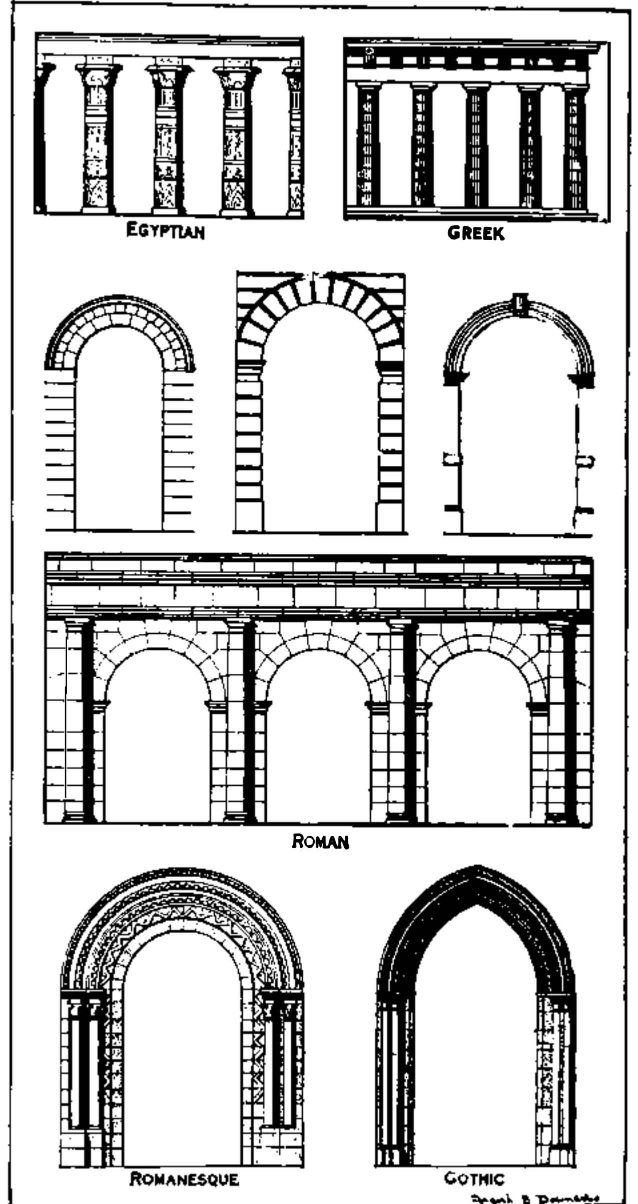
MİMARLIK : Mısır'da Karnak'ta büyük hipostil (sütun altı) binasının inşâsı

hirler ilk zamanlarda alelâde kaya parçalarından yapılırken zamanla yontulmuş, hattâ bunlara şekiller verilmiştir. Dolmen ve menhirlere en çok Fransa'nın Bretagne bölgesinde rastlanmaktadır. Bretgne'da 3 kilometrelik bir mesafede uzanan 2730 adet menhir vardır. Öte yandan en önemli mezar, daha doğrusu anıt - kabir, tümülüs'tür (b. bk.). Asya'da kurgan denen anıt - kabirler de birer tümülüstür. Tümülüs, Keltler vasıtasıyle Prati'ya gelmiştir. Bu anıt - kabirlerin yuvarlak planları vardır. Dış görünüşleri genellikle konik, veya yarım küre biçimidir. Cilâlı taş devrinde yapılmış olanlarında, maden, taş ve fildişi eşya; daha sonrakilerde tunç eşya ve madenî silâhlar bulunmuştur. Bilinen ilk mimarî kompozisyon eserleri kromlek denen ilkel tapınaklardır. Bunlar dik taşların üstüne konmuş yatay taşlardan ibarettir, üstleri açıktır ve daire biçimindedirler.

Eski Mısır : Bir Fransız yazarı, Mısır mimarîsinin en iyi müşterilerinin ölüler olduğunu belirtmiştir. Gerçekten Mısırlılar ruhun ebediyyetine inanıyor, dünya hayatına önem vermiyorlardı. 3 000 yıllık Mısır tarihinden bugüne kalan eserler, mezarlar ve tapınaklardır. Mısırlılar'ın evleri de vardı ama, çoğunlukla kerpiçten yapılırdı. Bugün evlerden pek az iz kalmıştır. Ama ruh ebedî olduğundan mezarlara büyük önem verilirdi. Kral mezarları ebediyyen ayakta kalacak şekilde yapılırdı. En dengeli form, şüphesiz piramitti. Muazzam insan

MİMARLIK : Mısır ve Yunan mimarisindeki dik kısım ve atkılardan modern mimarinin şekillerine giden gelişme

MİMARLIK : Dik kısım ve atkı'dan yuvarlak ve sivri kemere geçiş

emeği sarfıyla yığma taşlardan yapılan piramitler gerçekten sonsuzluğun senbolü gibidir. Mastaba denen asilzâde mezarları bile aynı şekilde çok dayanıklı olarak yapılırdı. Dev tapınaklar için de aynı şey söylenebilir. Çok büyük olan bu tapınaklar sütun - kiriş sistemiyle inşa ediliyordu. İçleri bir sütunlar ormanına benzer, açık mekân pek az bulunurdu. Sütunların üzerini kapatan düz bir dam da, güneşin içeri girmesini önlerdi. Yağmursuz Mısır'da bundan daha âlâsı da olamazdı. Öte yandan Nil vâdîsinde taş pek boldu ve bunları nehir yoluyla nakletmek oldukça kolaydı. Mısır M.'ını malzeme ve iklimin sınırları içinde şekillendiren bir kültürün ilk ve en açık örneğidir.

Mastaba asilzâdelerin ve yüksek rütbeli memurların mezarıdır. Toprak altı mezarlarının gelişmesiyle ortaya çıkmıştır. Bir mastabanın toprak üstünde görünen kısmı yatay olarak kesilmiş piramidi andırır. Mastabaların toprak altında bulunan kısımlarında ölü odası vardır. Bunun üstünde, ölünün akraba, eş ve dostlarının heykelleriyle bir âyin odası bulunur.

Hükümdar mezarları olan piramidler (b. bk.) irili ufaklıdır. En önemlileri Kahire yakınlarındaki Gize'de bulunan Keops, Kefren ve Mikerinos piramidleridir. Bir de Teb devri (M. Ö. 2200 - 1090) boyunca kullanılan kaya içi mezarları vardır. Fr. hypogée denen bu mezarlara, Araplar tahtü'l-hacer (kaya altı) derler. Kayaların içi 100 - 150 m ye kadar ince uzun koridorlar hâlinde oyulur, bir takım yalancı kapılar, kuyulardan sonra mezar odasına varılırdı. Libya tepelerinin eteklerinde bu şekilde yapılmış 100'den fazla kral ve kraliçe mezarı vardır.

Eski Mısır M.'ında en önemli yeri tutan diğer unsur tapınaklardı. Tapınaklar funéraire (cenaze ile ilgili) tapınaklar ve ilân tapınakları olmak üzere başlıca iki kısma ayrılır. Funéraire tapınakların en önemlileri Kefren, Mentuhotep ve Hatşepsut tapınaklarıdır. İlâh tapınakları, doğrudan doğruya ilâhlar için yapılan saraylardı. Bazan tek, bazan birkaç ilâh için birden yapılır, büyüklükleri de değişik olurdu. Bu tapınaklardan bâzıları kayaların içine oyulur, bâzıları tamamen, bâzıları da yarı yarıya yer altında olurdu. Klasik tapınakların başlıca örnekleri Karnak'taki Büyük Amon tapınağı, Luksor'daki Amor tapınağı, Luksor'daki Amon tapınağı, Abidos'taki Seti tapınağı ve Nil sahilindeki Ebû Simbel tapınağıdır.

Eski Mısır M.'ında aranan asıl unsur muhteşem bir etkı bırakmaktır. Bir tapınak salonu 100 × 50 m eb'adındadır. Sütunların yüksekliği 20 m'yi geçer. Tenâsüpte tam bir düzen olmamakla beraber bâzı esaslar dikkate alınmıştır. Eski Mısır M.'ı güneyde Habeşistan, kuzeyde İran'a kadar yayılmış, Suriye ve Yunanistan'ı etkilemiştir.

Mezopotamya : Dicle ve Fırat vâdîsinde kil pek boldu. Dolayısıyle bu çevrede, tuğla, inşaat malzemesi olarak kullanıldı. Tuğla, kiriş için uygun bir malzeme olmadığından kemer ve kubbe kullanmak zarurî oldu. Babilliler ve Sumerliler, Zigurat (b. bk.) denen piramid biçimi tapınak kulelerini üst üste inşa edilmiş, gittikçe küçülen katlar hâlinde yaparlardı. Mezopotamya M.'ının diğer önemli nümûneleri kral saraylarıdır. Bunların da en tanınanı Âsûr kral saraylarıdır. Bu savaşçı krallar, tek katlı saraylarını tuğla platformlar üzerine yaptırırlardı. Odaların çoğu, dar, uzun koridorlar durumundaydı. Üstleri muhtemelen kubbe ve kemerlerle örtülüydü. Büyük devlet dairelerinin de kubbeli olabileceği akla gelmektedir. Zamanla Mezopotamya şehirleri kil yığınına dönmüştür ve ancak sabırlı arkeolojik çalışmalar sonunda daha fazla bilgi edinmek

MİMARLIK : Atina'da Theseion adlı Hephaistos tapınağı

mümkün olabilecektir. Mezopotamya mimarîsinde simetriye pek fazla önem verilmediği görülmektedir. Âbidevî eserler yapmak maksadiyle çok büyük ölçüler kullanılmıştır. Mezopotamya mimarîsi Fenikeliler vasıtasiyle hem Mısır'a, hem de Eski Yunan ve Roma'ya yayılmış, bunları etkilemiştir.

Eski Yunan ve Roma : Mezopotamya ve Mısır M.'ı, Eski Yunan M.'ını etkilemiştir. İnşaat malzemesi olarak hem ağaç ve kil hem de taş vardı. Hele mermerin olması inşaatın şeklini değiştirmiş, yapılarda ve heykelcilikte geniş ölçüde mermer kullanılmıştır. İklim mutedil olmakla beraber yağışsız olmadığından, Eski Mısır'ın düz damları Yunanistan'da elverişli olmuyordu. Bu bakımdan dama meyil verilmesine başlandı.

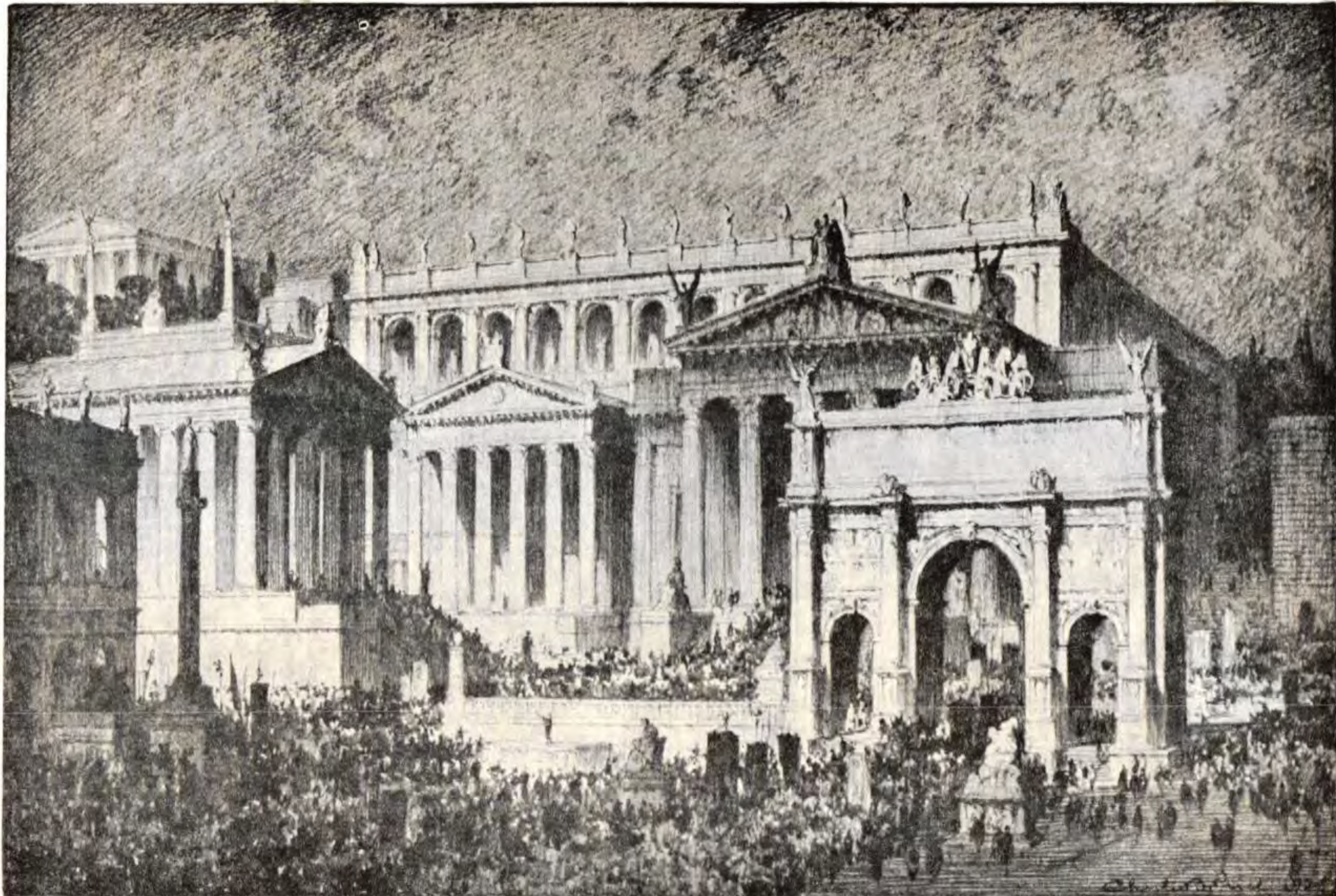
Eski Yunan demokrasilerinde veya oligarşilerinde vatandaş daha çok devlet için yaşardı. Devletin işi kendi işi; devletin tapınağı, kendisinin, Zeus, Hera, Apollo gibi tanrılara adağı idi. Halk, Hıristiyanlar ve Müslümanlar gibi bir arada tapınağa dolmazdı. Cella (Lat. loca anlamında) denen bir odada mezhebin ilâhının heykeli bulunur, adaklar dışarda yapılırdı. Bu bakımdan Partenon'un zengin heykellerle süslü, sütunlu dış kısmı, küçük, kapalı kısımdan daha önemliydi. Partenon mimarîsinin bütünü, halkın elle dokunabilir şeylere olan düşkünlüğünü, kaba ve şekilsiz yapılardan hoşlanmadığını göstermektedir. Mısır'ın büyük tapınakları, firavunların sınırsız kudretini aksettirirdi; Yunan tapınakları ise ferde bağlıdır.

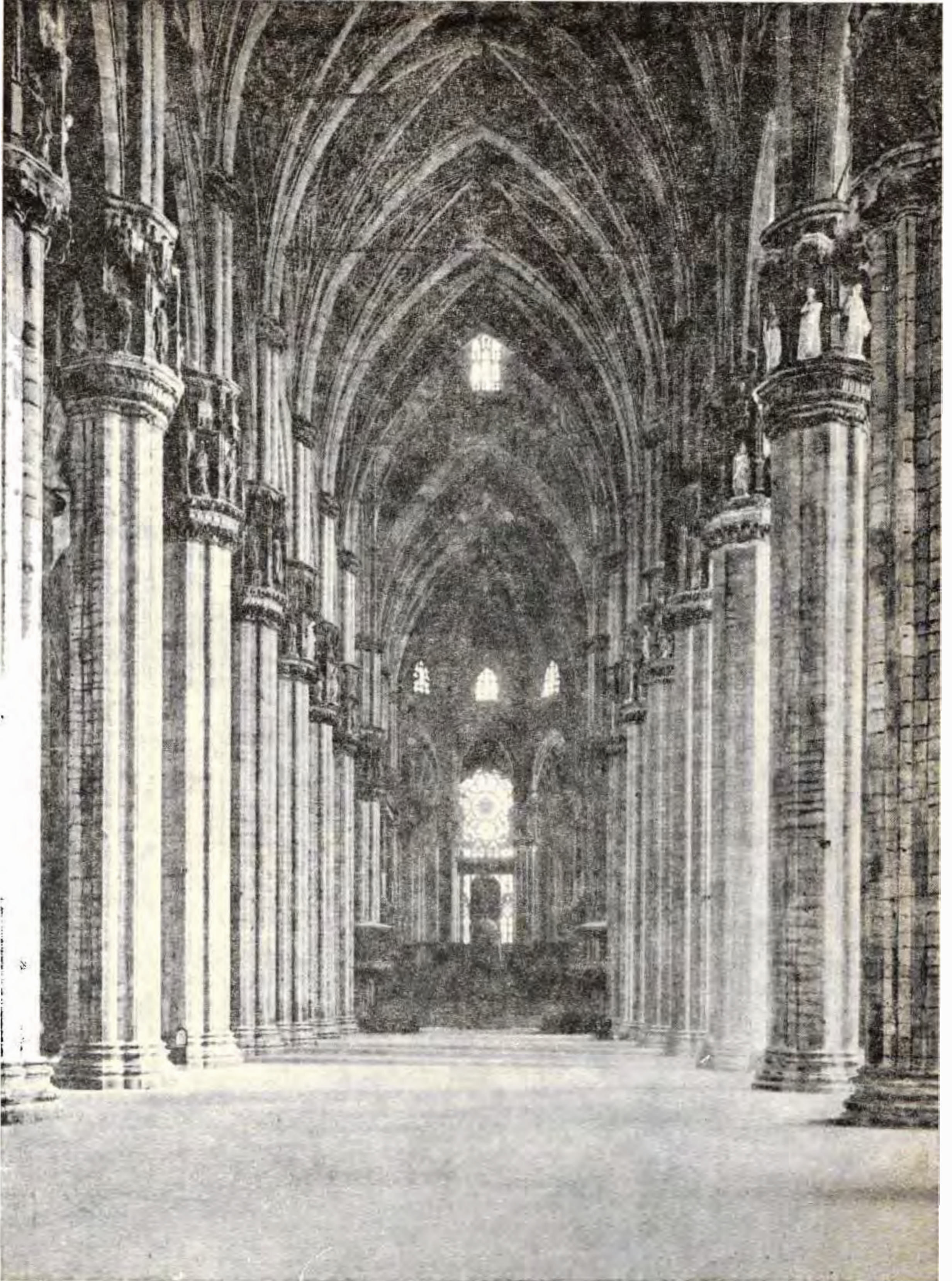
MİMARLIK : Gotik mimariden Londra'da bulunan Westminster Kilisesi

Eski Yunanlılar'ın oyunlara düşkünlüğü ilk tıyatroları meydana çıkarmıştır. Bunlar bir orkestranın ve oyun yerinin çevresinde hemen hemen dairevî anfi şekilde oturma yerlerinden ibaretti. Odeon denen daha küçük tiyatrolar da yapılırdı. Şehirlerin, siyasî görüşmeler yeri ve çarşı, pazar meydanı olan agora şehirlerin mimarî bütünüydü. Agoraların etrafı güneş ve yağmurdan korunmak için portiklerle çevrilirdi. Bugünkü Anadolu ve Yunanistan'daki eski şehir devletlerinin diğer önemli mimarlık eserleri buleuterion denen toplantı yerleri, jimnasium, hipodrom idi. Mimarlığın temelini tapınaklar teşkil eder. Bunlarda ölçü büyüklüğüne gidilmemiş, onun yerine tenâsübe önem verilmiştir. Binalarda sükûnet ve sadelik hâkimdir. Bu mimarîde Doric, Ionic ve Corinthien olmak üzere üç nizam (Fr. ordre, İng. order) doğmuştur. Doric biraz sert ve kaba, fakat kuvvetli görünüştedir. İonic daha nârindir. Corintien nizam, İonic uslûbdan sadece sütun başlığındaki farkla ayrılır.

Romalılar, şehir devletlerinin mimarîsinden tapınak formunu ve yukarıda bahsedilen üç nizamı almış, buna birleşik nizam ile Toscan nizamını ilâve etmiştir. Romalılar şehir devletlerinin mimarîsini değiştirmiş, zenginleştirmişlerdir. Roma M.'ının daha sonraki devrelere etkisi, karışık iç mekânların düzenlenmesi ve planlanmasında olmuştur. Bütün Batı dünyasına hâkim olan Roma İmparatorluğu zamanında ilk defa, bugünkü ölçülere göre bile büyük sayılacak şehirler doğmuştur. Bu şehirleri birbirine bağlıyacak karayollarına, ihtiyaç hâsıl olmuş, yollar yapılmış; su yolları yapılarak, şehirlere çok uzaktan su getirilmiştir. Şehirlerde halkın ihtiyaçlarına cevap verecek çeşitli yapılar bulunurdu. Tapınakların bazısı Ege medeniyetinin şehir devletlerindekiler gibiydi. Buna karşılık, bâzıları Roma'daki Pantheon gibi kubbeliydi, böylece hiçbir Yunan yapısında rastlanmayacak büyüklükte iç mekân elde ediliyordu. İş ve adlî maksatlarla kullanılan bazilikalar ahşap çatılı veya Roma'daki Konstantin bazilikasında olduğu gibi

MİMARLIK : Roma Forumu

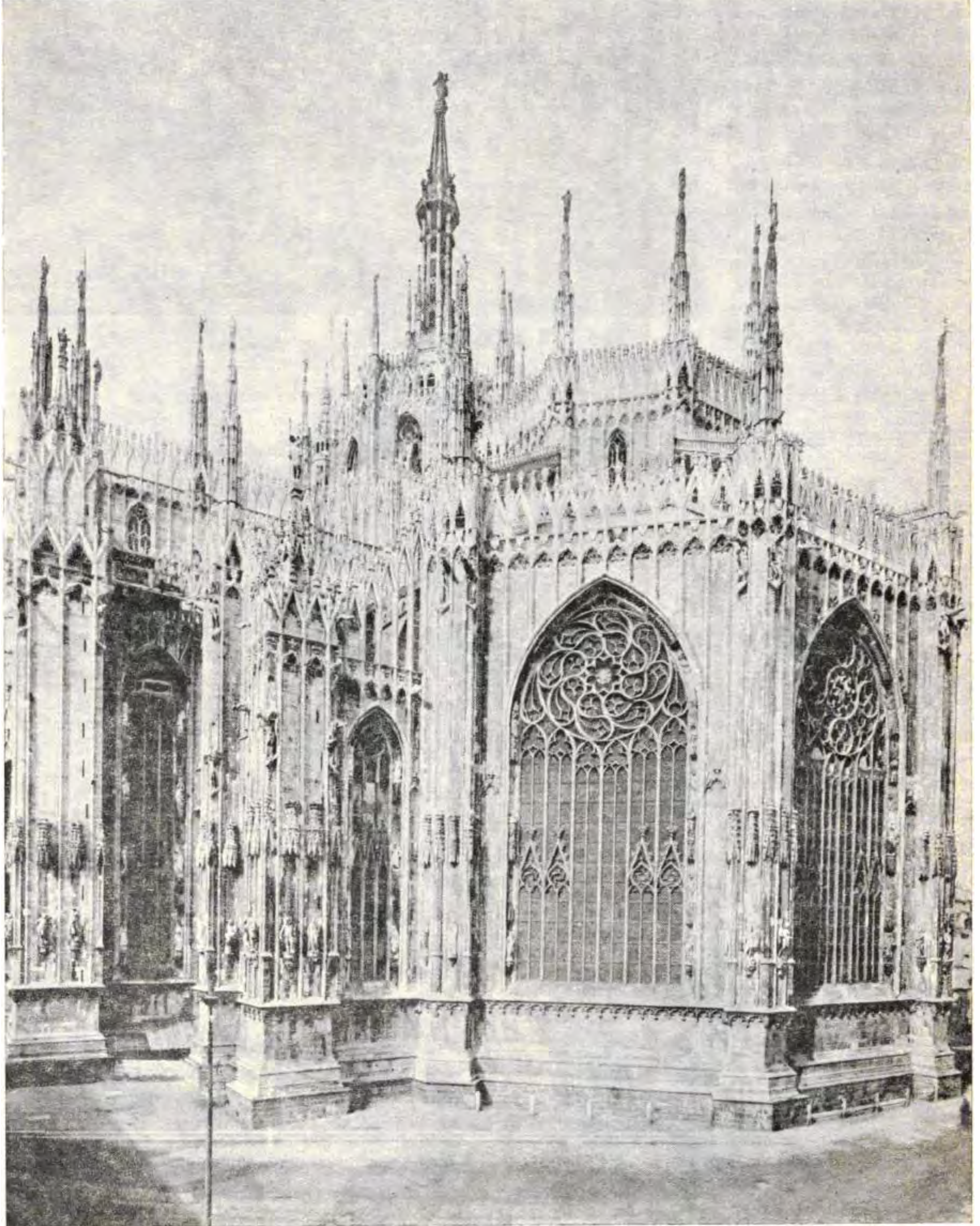
MİMARLIK : Milano Katedrali'nin girişi

MİMARLIK : Sicilya'da Monreale Katedrali

kubbeli olurdu. Bu bazilikalar, tapınaklar, hâtıra sütunları, zafer tâkları, bir bakıma büyük bir bütün teşkil ederdi. Bunun tipik örneği Trajan forumunda görülmektedir.

Eski Roma'nın en önemli mimarlık eserleri arasında hamamları da saymak gerekir. Hamamlarda, sıcak, ılık ve soğuk banyolar olurdu. Bunlar soyunup giyinme odaları, gymnasia, hol, hattâ kütüphâne ve dükkânlarla birlikte başlıbaşına bir bütün teşkil ederlerdi. Bütün binalar, heykellerle süslenirdi. Binaların zemini mermer mozaik döşenir, duvarlara geniş imparatorluğun her köşesinden getirilen renkli mermerlerle kakmalar yapılırdı. Denizlere hâkimiyetleri ve mükemmel yol sistemi, Romalılar'ı mahallî malzemeye bağlanmak mecburiyetin-

MİMARLIK : Milano Katedrali'nin arkası

den kurtarmıştı. Roma tiyatrosu Yunanlılar'ınkine benzemekle beraber, daha gelişmiş bir sahneye sahipti. Roma'daki Colosseum gibi anfiteatrlarda hem gladiyatör dövüşleri hem araba yarışları için tertibat bulunurdu. Roma evleri de Anadolu ve Yunanistan'daki şehir devletlerinin evlerinden daha güzeldi. Bunlar ılık Akdeniz iklimine uyacak şekilde yapılır, bahçeye, bahçe düzenlemesine önem verilirdi.

MİMARLIK : Roma Üniversitesi

Orta Çağ : Roma İmparatoru Konstantin'in M. IV. yüzyılda Hıristiyanlığı kabûl etmesiyle, ilk Hıristiyan mâbedleri yapılmaya başlandı. Çünkü eski Roma usûlü tapınaklar bu yeni dinin kurallarına göre ibadete müsâit değildi. Böylece ilk Hıristiyan Roma bazilikaları yapıldı. Başşehri İstanbul olan Doğu Roma İmparatorluğu'nda Bizans M. uslûbu doğdu. VI. yüzyılda Ayasofya yapıldı. Bizans mimarî uslûbu bin yıla yakın bir süre gelişip yayıldı. İstanbul'un fethinden sonra bile Rusya'da yaşamakta devam etti. Orta Çağ Avrupası'ndaki kiliseler derebeylik çağının icaplarına göre oluyor, her biri küçük bir bölgeye mahsus kalıyor ve kendine mahsus bir tipte yapılıyordu. Henüz büyük bir merkeziyyet yoktu. Her derebeyi, kendi arazisinde, kraliyet otoritesinden hemen hemen tamamen bağımsız varlığını devam ettiriyordu. Her şeyden önce, kendisini komşularının taarruzlarından koruyacak kuvvetli bir kaleye ihtiyacı vardı. Bu dönemden kalan başlıca eserler eski kiliselerle, kaleler ve şatolardır.

Romanesk uslûb XI. ve XII. yüzyıllarda devam ettikten sonra, Gotik uslûb doğdu, Gotik devri İtalya'da XII. yüzyılın sonlarında başladı ve XIV. yüzyıl boyunca devam etti. Alpler'in kuzeyinde ise XVI. yüzyıla kadar yaşadı. Bu üslûbda sivri kemerler yuvarlak kemerlerin yerini aldı; zarif payandalara çok yüksek kubbeler oturtuldu. Gotik çağının başlangıcında hâkim olan mimarî yapı kiliseydi. Geçen yüzyıllar boyunca kraliyet iktidarı, kısmen şehirleri destekliyerek, kısmen şehirler tarafından desteklenerek arttı. Zenginler, şehir surlarının içinde, tahkimata ihtiyaç göstermeyen evler yaptılar. Her san'at loncasının kendine mahsus halleri oldu. Bunlar genellikle büyük gösterişli binalardı.

Rönesans : Daha XV. yüzyılın başlarında İtalya'nın büyük bir hırsla Roma mimarîsi formlarına döndüğü görüyor. Mimarlar, Gotik uslûbun sivri kubbelerini, kulelerini terkedip yeniden yuvarlak kubbeye, sütuna ve klasik nizamlara ve nihayet yatay çizgilere döndüler. Şüphesiz İtalyanlar'ın artık Romavârî tapınaklara, anfiteatrlara, bazilika ve zefer tâklarına ihtiyacı yoktu. Eski formları saray ve kiliseler için kullandılar.

Yeni üslûp İtalyan Rönesans kültürünün bir parçasıydı. Alpler'in kuzeyinde yaşamakta devam eden Gotik kültürüne göre daha lüks ve süslüydü. Bu yeni üslûp kuzeylileri çok cezbetti. Fransa, İspanya, İngiltere, Almanya, yeni üslûbu öğrenmek üzere, İtalyan sanatkârlarını davet etmekte birbirleriyle yarıştılar. Her ülke bu yeni üslûbu kendi memleketinin ihtiyaçlarına göre değiştirerek tatbika başladı.

Barok ve Rokoko devri : Röncsans'ın klasik üslûba olan düşkünlüğü, mimarları klasik M. kurallarına bağladı. XVII. yüzyılda doğan Barok üslûbu bu kurallara göre, fakat tamamen başka bir işleyiş tarzında eserler meydana getirdi. Sütun, yuvarlak kemerler vs. M. lugatinde vardı; ancak çeşitli mimarî unsurlar daha başka tarzda bir araya getirilmeye başlanıyor, tenâsübleri değiştiriliyor, binaların içinde ve dışında yeni şekiller doğuyordu. Bu üslûb en çok İtalya, Avusturya, ve Güney Almanya'da gelişti. Bir dereceye kadar Fransa ve İngiltere'yi de etkiledi. XIV. Louis'nin mutlakıyyeti, iktidarı, kralın ihtişamını, şekle düşkünlüğü belirtecek bir M. gerektiriyordu. Bu maksatla büyük Versailles sarayını ve Louvre'un sıra sütunlarını (colonnade) yaptırdı. Aynı dönemde, İngiltere'de Sir Christopher, Wren St. Paul's katedraliyle kraliyet saraylarını yaptı. XVIII. yüzyılda, Barok'un nisbî katılığı, Rokoko üslûbu ile kadınsı bir ifade aldı; ölçekler de küçüldü. Geçen yüzyılın ihtişam ve şekle düşkünlüğünü mahremiyyet aldı.

XIX. ve XX. yüzyıllar : XVIII. yüzyıldan itibaren makineli imâlâtın başlaması ve meydana gelen endüstri ihtilâlinin etkileri XIX. yüzyılda hissedildi. Fabrika sistemi büyük şehirlerin doğmasına yol açıyordu. Bunlar başlangıçta plansız ve sağlık şartlarından mahrum, pis idiler. Bu başıbozuk durum, insanlara yine eski M.'ı özletti. Eski Roma ve Yunan mimarîsinin canlandırılması yoluna gidildi. Ancak bu defaki canlanış Rönesans'takinden farklıydı. Çünkü arkeolojik buluşlar eski binalar hakkında çok şeyler öğretmişti. Artık Rönesans san'atkârlarının bildiklerinden çok fazlası biliniyordu. Diğer taraftan XIX. yüzyıl sadece eski M.'ın, unsurlarını, sütunlarını, kemerlerini değil, bütün bina tiplerini kabûl etti ve bunları orijinal kullanış alanlarından başka yerlerde kullanmaya teşebbüs etti. Daha sonra Gotik üslûbun canlandırılması başladı. Böylece Eklektizm (Fr. Eclectisme, İng. Eclecticism) denen tarz meydana çıktı. Eklektizm muhtelif üslûbların, muhtelif özelliklerinden şartlara en uygun olduğu kabûl edilen kısımlarını

birleştirmek suretiyle meydana getirilen bir tarzdı. Bu tarz XX. yüzyılın başlarında da devam etti.

Her büyük M. üslûbu şu üç etkenden bir veya birkaçının etkisiyle doğar: Yeni malzemeler, yeni inşa usulleri ve yeni hayatî ihtiyaçlar. XX. yüzyılda bu etkenlerin üçü birden belirdi. XIX. yüzyıldan itibâren metal ve bilhassa çelik ile betonarmenin mimarîye girmesi; bu imkânlara göre formlarda büyük değişiklikler olması M.'a bambaşka bir anlayış getirdi. İnşaat malzemeleri imâlâtının fabrikasyon hâle getirilmesi; endüstri ve ticaret çağının gerekleri, yeni ulaştırma, sağlık, kültür anlayışlarıyla da birleşince yepyeni bir M. doğdu. Kesin, belirli yüzeyler, temiz çizgiler, havadarlık, ışıklılık, açıklık bazan "milletlerarası üslûb" denen yeni tarzın doğmasını kaçınılmaz hâle getirdi.

Modern M. : Bu deyim, XIX. yüzyıldaki endüstri ihtilâlinden ve XX. yüzyıldaki teknik gelişmelerden sonra doğan M. için kullanılır. Geniş anlamıyla tarihî eserlerin eklektik kopyasından değil tamamen yeni bir anlayıştan doğmuştur. XIX. yüzyılın sonlarında, William Le Baron Jenney, Dankmar Adler, Louis Sullivan ve Sullivan'ın talebesi Frank Lloyd Wright gibi mimarların kurduğu Chicago Ekolü bu alanda ilk defa ilgi çekici eserleriyle dikkati çekti. Bunlardan Frank Lloyd Wright'ın yaptığı evler bilhassa ilgi uyandırdı. Ne var ki 1893'teki Şikago sergisi, yeni bir eklektik akımın doğmasına sebep oldu ve modern hareket bir süre unutuldu.

Öte yandan Avrupa'da M., güzel san'atlarda başgösteren yenilik hareketlerine katılmıştı. Modernist gruplar güzel san'atlardaki eski anlayışa karşı tam anlamıyla katı bir cephe almışlardı. Bu alanda I. Dünya Savaşı'ndan önce çeşitli denemeler oldu. Savaştan sonra modern M. alanında Le Corbusier adlı Fransız mimarı, yazdığı kitaplar ve yaptığı binalarla dikkatleri üzerine çekti ve M.'taki modern hareketin başta gelen isimlerinden biri oldu. Almanya'da Walter Gropius'un önderliğinde kurulan mimarlık okulu, Alman mimarîsine modern bir anlayış getirdi. Ancak âbidevî devlet mimarîsine önem veren Nazi idaresi zamanında, Gropius'un kurduğu Bauhaus adlı okul kapandı. Gropius başta olmak üzere birçok mimarlar başka ülkelere göçtüler. İsviçre, Holanda, Çekoslovakya gibi Avrupa ülkelerinde de modern M. hareketleri başlamıştı. İskandinav ülkelerinin ağaç ve tuğla inşaat sistemi, modern mimarîye bir başka değişiklik getirdi. Finlandiyalı Eliel Saarinen, İsveçli Gunnar Asplund ve Danimarkalı Arne Jacobsen'in eserleri bu arada dikkati çekti. 1927'de Birleşik Devletler'e gelen Eliel Saarinen Michigan'daki Cranbrook mimarlık okuluna müdür oldu. 1930'ların sonlarına doğru başka Avrupalı mimarlar da Amerika'ya gittiler. Öte yandan Frank Lloyd Wright da çok önceden özel mimarlık okulunu kurmuştu; bir yandan da en önemli eserlerini veriyordu. Bunların arasında Tokyo'daki İmparatorluk otelini (1916 - 1922), Pasedena'da Millard evini (1923), Wisconsin'deki Racine'de Johnson Wax şirketini ve nihayet New York'taki Guggenheim müzesini (1959) sayabiliriz. 1930'ların Amerika'sında, gökdelen mimarîsi Şikago ekolünün kıvılcımlarından yararlandı. Modern anlayışla yeni binalar yapıldı. Wright'ın tamamen kendine has bir karakter taşı-

MİMARLIK : 1. A. B. D.'nde Pensilvanya'daki modern mimarî eseri Allentown gökdeleninin bitmemiş hâli

MİMARLIK : 2. Aynı binanın tamamlanmış hâli

yan eserleri, yeni yapı formlarında ve geometrik şekillerde değişikliklere sebep oldu.

Henry - Russel Hitchcock ve Philip Johnson'un, New York Modern San'atlar müzesinde açtıkları sergi için kullandıkları "milletlerarası üslûb" sözü o tarihten sonra da kullanılır oldu. Amerika Birleşik Devletleri'nin bu modern mimarînin başlıca öncülerinden olduğu şüphesizdir. Öte yandan Le Corbusier'nin etkisinde olan Brezilya'da da bu alanda önemli modern eserler meydana getirildi. Eski başşehir Rio de Janeiro'da Oscar Niemeyer başkanlığında bir grup tarafından yapılan eğitim bakanlığıyla, 1943'te Niemeyer tarafından Pampulha'da yapılan Sao Francisco Kilisesi önemli eserlerdendir. Brezilya'nın yeni başşehri Brasilia şehri yapılırken Luica Costa çağdaş M. ve şehircilik anlayışının güzel örneklerini verdi. Hükûmet sarayıyla çeşitli büyük binalar Niemeyer tarafından yapıldı.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki M., Le Corbusier, Frank Lloyd Wright, Mies van der Rohe ve Walter Gropius gibi üstadların yetiştirdiği mimarlar tarafından temsil edildi. Le Corbusier, Fransa'da (Marsilya'da Unité d'Habitation, Ronchamp'da kilise), çeşitli eserler yaptıktan başka, 1950'de Pencâb'ın yeni başşehri Chandigarh'ın binalarını yapmaya başladı. Bir başka yeni başşehir olan Brasilia'da da Oscar Niemeyer çalışıyor, Mies van der Rohe ise Birleşik Devletler'de yeni eserlerini yapıyordu (Şikago'da Illinois Teknoloji Enstitüsü, New York'ta Seagram binası. Philip Johnson'la birlikte). Walter Gropious'un Birleşik Devletler'deki önemli eserlerini ve Bağdad Üniversitesi'nin yeni binalarını bu arada belirtmek gerekir.

Türk mimarîsi için bk. TÜRK SAN'ATI.

İslâm mimarîsi için bk. İSLÂM SAN'ATI. (O. Yüksel)

MİN veya MİNKİNG, Çin'in Fu-kien eyâletinin en önemli ırmağı. Uzunluğu 450 km. Fu-çeu civarında Formoza boğazına akar.

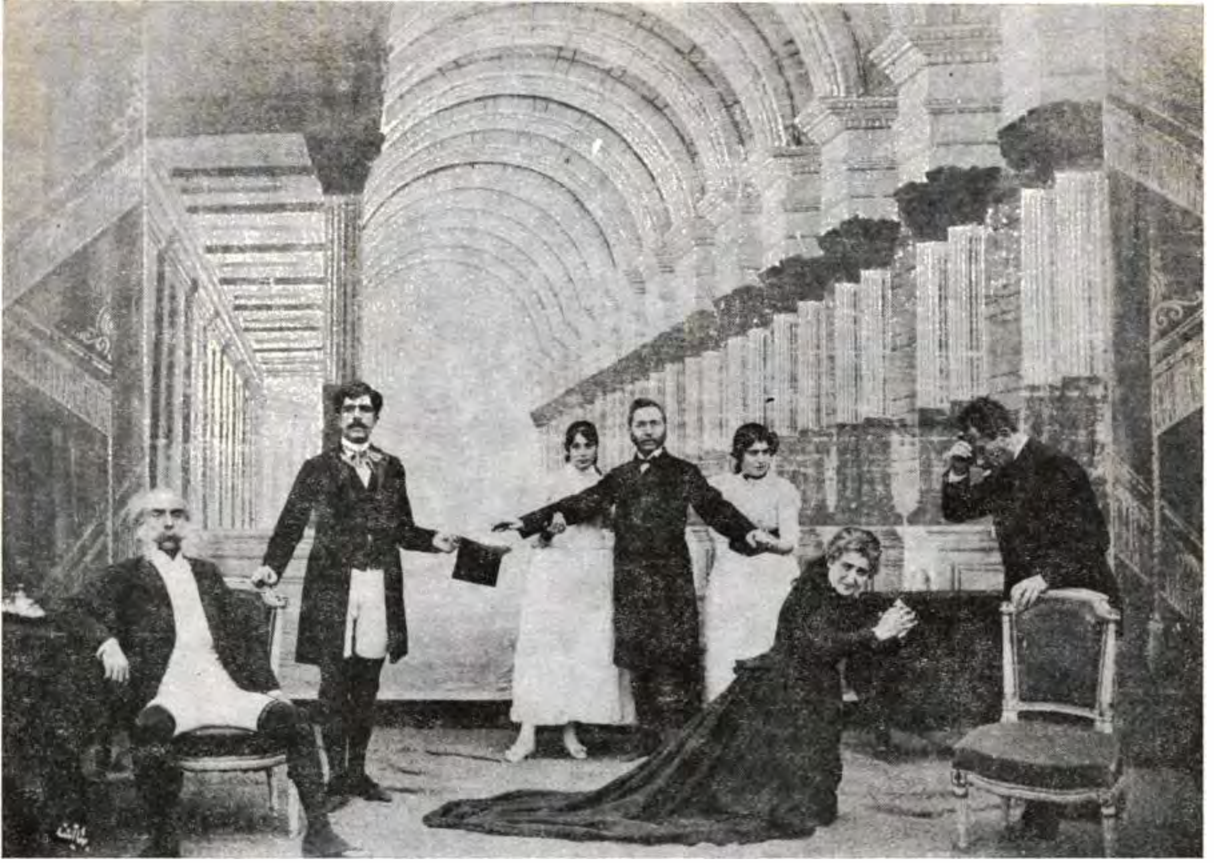
MİNAKOP, Gölgebalığıgiller familyasından bir balık. Akdeniz sularımızda yaşadığı gibi Atlas okyanusu ve Hind okyanusunda da yaşar. Sırtı kambur, karnı genişçedir. Başının altında ince bir bıyık ,vardır. Bazı büyük çeşitlerinin boyu 1 m'ye yaklaşır; bunların ağırlığı da 30 kiloyu bulur. Sardalya, hamsi, uskumru gibi balıklarla beslenir. Eti levrek ve kefalınki kadar makbul tutulmaz.

MINAKYAN, Mardiros (1837 - 1920), Ermeni asıllı Türk aktörü. Aynı zamanda tiyatro yönetmeni, sahneye koyucu, yazar ve oyun çevirmeni olarak da Türk tiyatrosunun gelişmesine büyük katkısı olmuştur. İstanbul'da Hasköy'deki Nersesyan Ermeni okulunu bitirdikten sonra, aynı okulda yardımcı öğretmenlik yaptı. Okul temsillerinde rol aldı. Sahneye, ilk defa 1857'de Hasköy'de çıktı. 1862'de, Naum Tiyatrosu'nda küçük bir role çıkarak, profesyonelliğe geçti. 1862-1863 mevsiminde, Beyoğlu'ndaki Şark Tiyatrosu'ndan ayrılarak, İzmir'de, Vaspuragan Topluluğu adıyle Ermenice ve Türkçe temsiller veren bir topluluğa katıldı. 1863'de, İstanbul'a döndü. Bundan sonra, tiyatrodan vazgeçti. Bir Ermeni öğretmen kızla evlenerek, Kayseri'deki Ermeni kız okuluna, öğretmen olarak gitti. Bu arada, tiyatroda tanındığını ve tiyatroculuğun öğretmenlikle bağdaşamayacağını düşünerek, adını da Tesciyan'a çevirdi. Ama, Kayseri'de bulunduğu yıllarda da, tiyatro ile ilgisini kesmedi. Gazetelerden, İstanbul'daki tiyatro hareketlerini izliyordu. 1872'de, tiyatronun özlemine dayanamayarak, İstanbul'a döndü. M., daha çok, Güllü Agop'un Osmanlı Tiyatrosu'na girmek istiyordu. Fakat, Mağakyan'ın

MINAKYAN, Mardiros

ermenice temsiller veren Şark Tiyatrosu'nun davetini kabûl ederek, oraya girdi. Ancak, kısa süre sonra topluluk dağılınca, o da Güllü Agop'un yönettiği Osmanlı Tiyatrosu'na girdi ve 1878'e kadar çalıştı. M., buradaki oyunculardan bir kısmı ile, önce Selânik'te, daha sonra da Edirne, Mersin ve Adana'da temsiller verdi. Kısa bir sürede Ortaköy'deki tiyatroda çalıştıktan sonra, yeniden Güllü Agop'la çalıştı. Fakat, yine ayrılarak, Tiflis'e gitti. Burada da temsiller verdikten sonra, İstanbul'a döndü. 25 ekim 1882'de Güllü Agop saraya alınınca, Osmanlı Tiyatrosu'nun yönetimi de M.'a geçti. Ancak, burada da çok kalmayıp Benliyan'ın topluluğuna, kısa bir süre sonra da Türkçe temsiller veren ve Manuk, Sisak, Aleksanyan'dan kurulu topluluğa girdi. Fakat, yeniden Benliyan ile birleşti; önce Taksim'deki Croissant tiyatrosunda, sonra da Selânik'te, Çanakkale'de, Ege Adaları'nda ve Mısır'da temsiller verdi. Mısır'a ikinci gidişinde, Hidiv'in izniyle, Büyük Opera'da operet temsilleri de verdi. 1885'de, Osmanlı Dram Kumpanya'sının başına geçti. 1887 - 1888'de topluluğu dağıldı. Üçe ayrılan topluluktan bir grup, M.'la Edirne'de temsiller verdi. 1893'te, Ermenice temsil vermek için izin alarak, Ermenice piyeslerde oynadı. 1894 - 1895'te, Ermenice oynamaktan tamamıyle vazgeçti. Yeniden Osmanlı Dram Kumpanyası'na girerek, sürekli ve gezici temsiller verdi. 1895 - 1896 mevsiminde İzmir'e giderek, orada iki mevsim boyunca temsiller verdi. Bunların içinde en başarılısı, 1897'de ermenice olarak sahneye koyduğu *Hamlet*'tir. M.'ın İstanbul'da Şehzadebaşı'ndaki temsillerini de oğlu Aram yönetiyordu. Yeniden İstanbul'a dönen M., çok güç şartlar altında çalışmağa başladı. 1904'de, İstanbul şehremîni Rıdvan Paşa'nın tiyatroyu yasak etmesi üzerine, sanatçılar da çok zor durumda kaldılar. Bu yıllarda,

MINAKYAN, Mardiros : (Ortada iki hanım arasında) kendi topluluğu ile oynadığı Hakikî Nedamet dramının dördüncü tablosunda

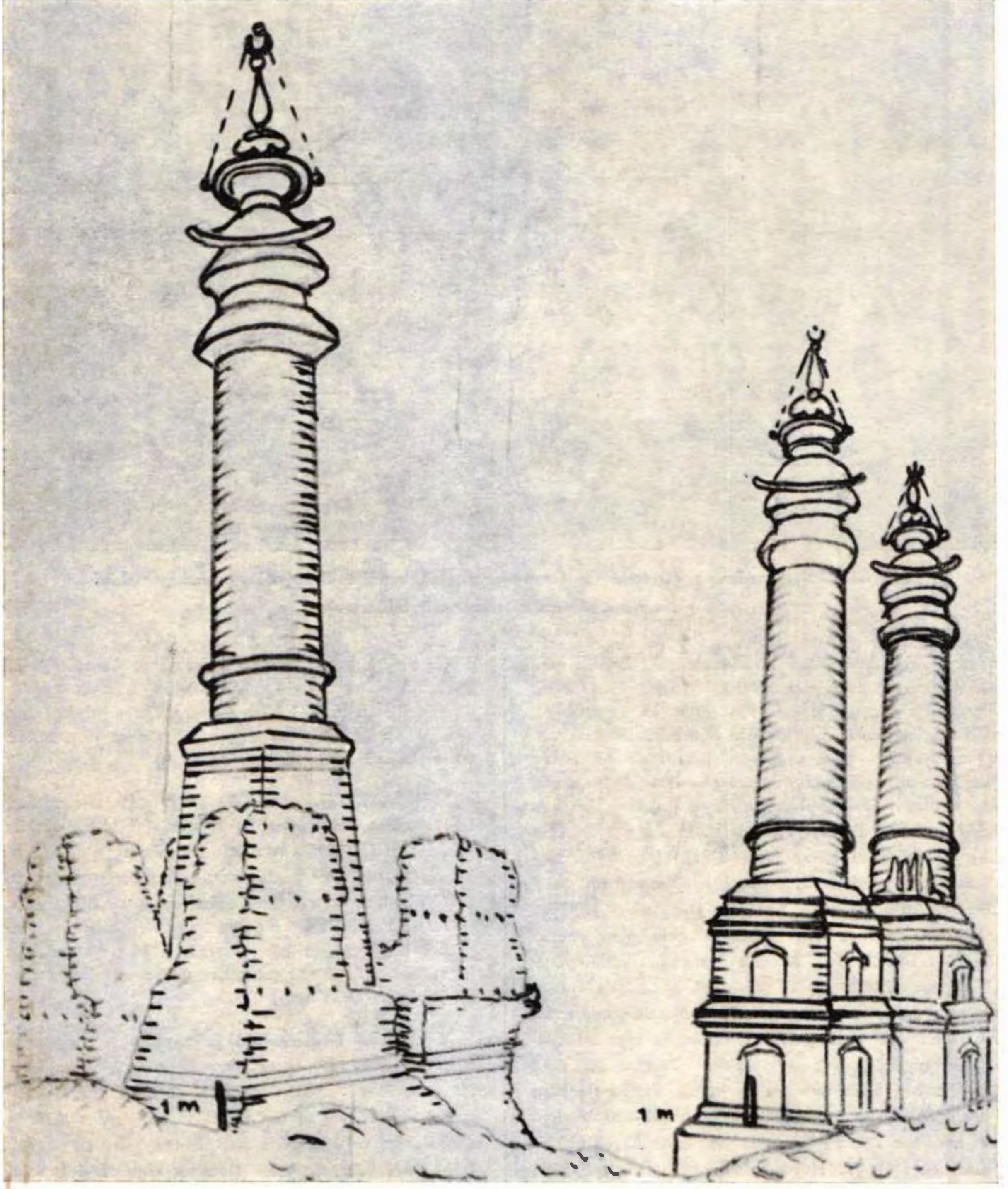
M.'nın en büyük rakibi Peruz Terzakyan'dı. Bu Ermeni kızı, tiyatroda başarı kazanamayınca, kantoya yöneldi ve tutundu. Kantolarını hem yazıyor, hem de oynuyordu. M. zayıfladıkça, Peruz da güçleniyordu. 1908'de, II. Meşrutiyet'in ilânı ile, birçok yeni tiyatrolar açıldı, tiyatro hayatı canlandı. M. da, bu yeni yeni kurulan toplulukların çoğuna katılıyordu. Bu arada, 1909'da, Tasfiye-i Ahlâk Kumpanyası'na katıldı. Yönettiği topluluklardan birisi de Yeni Tiyatro idi. 1912'de, ve Benliyan (Küçük) topluluklarını birleştirerek, 80 kişilik bir yeni topluluk kurdular. Hem dram; hem de operet oynuyorlardı. 1914' de, Donanma Cemiyeti'nin kurduğu Donanma Cemiyeti Hey'et-i Temsîliyyesi'nde sanat yönetmeni oldu. Yine o sıralarda kurulan Dârülbedâyi' Tatbîkat Sahnesi'ni de M. yönetiyordu. Ayrıca, Dârülbedâyi'de öğretmen olarak da çalıştı. Aktör olarak da faaliyetine devam eden M., Meşrutiyet döneminde, daha çok yerli eserlerde, konusunu Osmanlı tarihinden alan piyeslerde oynadı. 1920'de, *Temâşâ* dergisinin "Elli seneden beri bizde tiyatroya en hayırlı hizmeti îfâ eden adam kimdir?" konusunda açtığı ankette en çok oyu M. topladı. M. hakkında 1969'da Erivan'da yayınlanan büyük bir kitap yazmış olan H. V. Hovanesyan'ın verdiği listeye göre, M.'ın oynadığı büyük roller 150'yi aşkındır. Bunlar arasında Victor Hugo, A. Dumas, E. Scribe, Offenbach, Shakespeare, Molière, Schiller ve Lermontov'un eserleri de vardır. Fakat onun ününü daha çok melodramlar ile Çuhacıyan'ın operetleri ve Türk yazarlarının tarihî oyunları sağlamıştır. Yabancı dillerdeki pek çok oyunu Türkçe'ye yahut Ermenice'ye M. kazandırmış olduğu gibi, kendisinin yazdığı bir iki eser de vardır. Bunlardan biri *Midyeci Kaspar* adını taşır. 50. sanat yıldönümü için yarısı Türkçe, yarısı Ermenice olan resimli bir anma broşürü yayınlamıştır. (M. And)

MİNAMOTO, IX - XII. yüzyıllarda yaşamış, imparator soyundan gelen bazı Japon ailelerinin adı. Bunların en önemlisi XII. yüzyılın sonunda Kamakura şogunluğunu kurmuştur. Şogun Japonya'da askerî diktatörlere verilen isimdir ve "barbarlara karşı önder" anlamına gelir. IX. ve X. yüzyıllarda bir M. klanı bilinmektedir. XII. yüzyılda, yine imparator hânedanından gelen Tayra'larla M.'lar arasında şiddetli çatışmalar olmuş, bu çatışmalar, Japon yazarlarına konu teşkil etmiştir. (O. Yüksel)

MİNÂRE (Türkler'de) [nûr saçan çerâg anlamına, Arapça *manâra*'dan], ezan okumak için yapılan kule. M., Hicret'in 58 - 65 yılları (M. 677 - 81) arasında, belki dörtköşe kesitli Hıristiyan çan kulesi ve fenerlerden mülhem olarak, Kahire ve Medîne'de binâ edilmeye başlamıştı (bk. İSLÂM SAN'ATI). Toparlak veya çok köşeli kesitli, veya yivli olan Türk minâresinin ise menşei tamâmen ayrı gözükmektedir ve İç Asya mimârî şekillerine bağlanır. Türkiye terminolojisinde minâre şu bölümlerden mürekkeptir: kürsî (kaide), pabuç (kürsîden gövdeye geçiş kısmı), gövde, şerefe, petek (şerefenin üstündeki gövde kısmı), külâh, alem (bk. CAMİ).

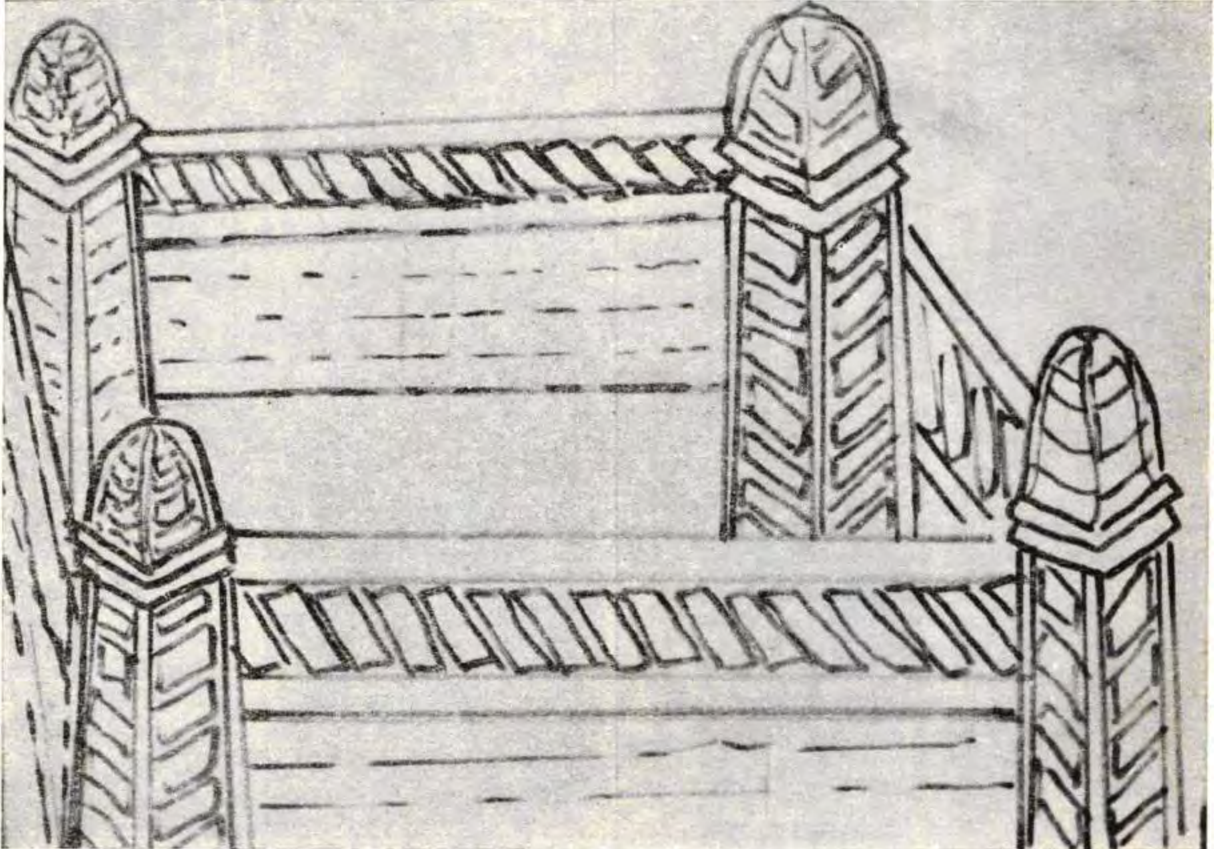
1. Türkistan M.'leri:

Türkistan M.'sinin menşeinin İç Asya târihinin en eski devirlerine kadar gittiği anlaşılmaktadır. M. Ö. 1050 - 249 arasında, o devirde henüz Çinli'leşmemiş bulunan beyaz ırktan boyların da yaşadığı Kuzey Çin'de hüküm süren ve Franko ile Eberhard'ın proto - Türk saydığı, Çin tarihlerinin "Chou" dediği boy, bir şehir veya kale binâ ederken, dört köşeyi tâyîn için, dünyanın dört yönündeki en yüksek dağları temsîl eden dört kule dikerlerdi. Aynı tarzda köşe kuleleri, M. Ö. IV-II. yüzyıllarda Doğu'dan Sır - Deryâ kıyılarına göç ettiği an-

MİNÂRE : Uygur Hakanlığının Doğu Türkistan'daki başşehirlerinden Koça'da Grünwedel'in "Tapınak P" diye adlandırdığı M. IX - X. yüzyıllardan 85 "Ediz ev" (mukaddes kule) ile temâyüz eden kalıntılardan üç "Ediz ev"in Grunwedel ve Oldenburg'un verdikleri bilgilere göre E. Esin tarafından yapılan rekonstitüsyonu

laşılan ve yine proto - Türk sayılan boyların yapılarında gözükür (Balandı ve Babiş Molla kaleleri kalıntıları). Sır - Deryâ kıyılarındaki kalelerin köşelerinde kule kalıntılarını bulan Tolstov, üstüvânî şekilde olan bu köşe kulelerinin içi dolu ve çok ince olmasına dikkati çekmiş ve bunların takviyeye bile yarayamıyacağını düşünerek, dinî anlamları olması ihtimâli üzerinde durmuşdur. M. VI. yüzyıldan sonra da, aynı şekilde çok ince, toparlak veya çok köşeli kesitli kuleler, Türkçe "ordu" denen Türk hâkan ve bey kalelerinde binâ edilmeye devam edildi. Toparlak veya çok köşeli kesitli kuleler bazan da surlu şehirlerin hem köşelerinde, hem kapısının iki yanında bulunuyorlardı. Batı Türkistan'da VI - VIII. yüzyıllardan kalan Çaldıvar kalesinin duvarları, yarım üstüvâne şeklinde, içi dolu kulelerin dizilmesinden müteşekkildi. Budist külliyelerin surlarında da bulunan bu kulelere, Budist metinlerinde de kosmolojik bir anlam veriliyordu. Dünyanın planında olduğu tasavvur edilen Budist külliyenin (bk. MEDRESE) köşe kuleleri dört yöndeki büyük dağların; diğer kuleler dünyanın etrafındaki dağ silsilesinin timsâli sayılıyordu. Türkçe Budist metinlerde, bu kulelere yüksek tapınak anlamına "ediz ev" denmektedir. Müstakil birer kule olan "ediz ev" ler de çoktu. Pagodalar'da olduğu gibi, Türk "ediz ev" lerinde de mukaddes yazılar ve azîzlerin kemikleri saklanmakta idi. Ancak, Çin pagoda'sından farklı olarak, toparlak veya çok köşeli kesitli ve daha çok inceydiler. Yukarıya doğru tedrîcen incelirlerdi. IX. - XIV. yüzyıllar arasında Uygur hâkanlarının başşehirlerinden biri olan Koço'da, surlar ve külliyeler köşelerinde ve müstakil de olarak pek çok "ediz ev" kalıntısı bulunmuştur. Esasen Çin seyyahı Wang - yen - tê X. yüzyılda Uygur şehirlerinde "ediz ev" lerin çokluğunu kaydetmişti. Grünwedel'in P harfi ile adlandırdığı Koço'daki bir külliye, 85 tane müstakil "ediz ev" den müteşekkildi. Kuleler, üst - üste iki sed üzerine dizilmiş bulunuyorlardı. Üst sed diğerinden 4,60 m kadar daha yüksek ve 4 × 4 eb'adındaydı. Üst sedde, ortasında bir uzun kule ve dört köşesinde birer uzun kule olmak üzere, beş uzun kule dikilmişti. Alt seddeki kuleler daha az küçüktüler. Alt seddin eb'adı 64 × 58 m idi. Bunun her köşesinde, 19 × 18 m sathındaki yere, dört sıra beşer kuleden yirmişer kule dizilmişti. Üst seddeki uzun kulelerin kaidelerinin kesiti 3,70 × 3,70 m ve yalnız kaidelerin yüksekliği 6 m kadar idi. Uzun kulelerin üstüvânî gövdesi ile tam boyunun, yıkılmadan önce, 20 m kadar olduğu düşünülmektedir. Alt seddeki kulelerin üstüvânî gövdesinin boyu da 16 - 18 m kadar bulunmuş olsa gerekir. Kaidelerin her cephesinde Burkan heykelleri koymaya mahsus küçük hücreler bulunuyordu. Koço "ediz ev" lerinin toparlak kesitli gövdesi üstünde sırlı çiniden kuşaklar ve en tepesinde yine sırlı çiniden bir kubbe veya boyalı ve yaldızlı ahşab sütunlar üzerinde duran bir künbed ve alem bulunuyordu. Kulenin tepesindeki künbed Burka'nın şeref şemsiyesini temsîl ediyordu. Alem ise Uygur metinlerinde

MİNÂRE : Staatliche Museen, Dahlem - Berlin, Turfan eserleri, Uygur başşehri Koça'da bulunmuş no 111 4535 kâğıd üzerine resimde bir sûrlu yapının köşe kuleleri. Kuleler gök renginde tuğla ile çaprazlama kaplı ve göğdeleri uzunluğuna kapatmalıdır. Tepeleri kubbelidir.

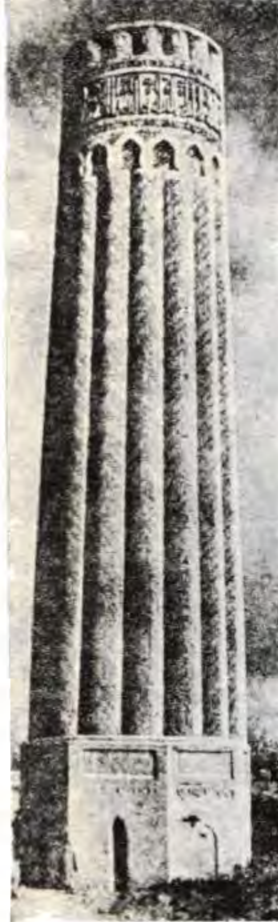
"kün - ay" (güneş ve ay) denen veya *trisula* (güney ve alev remzi üçlü çatal) gibi parlaklık timsâlleri şeklinde idi. Bir Budist "ediz ev" kalıntısı da Türk - şâhîler devrinde (644-901) Kâbil'de yapılmıştı (Bk. KÂBİL, ÇAKARÎ - MİNÂR). Bunun alemi çark şeklinde idi.

Tonyukuk (650 - 716) için dikilen kitâbede anlatıldığı gibi, Türkler ateş yakarak uzaktan işâret vermek için, "kargu" denen çok yüksek kuleler de inşâ ederlerdi. Bu kulelerin kalıntıları hem yollar boyunca, hem de hâkan kalelerinde bulunmuştur. Ancak, Koço'da Grünwedel'in "Obelisk D" adı ile andığı ve "göklere varan yükseklikte" olduğunu ifâde ettiği karguda ve diğer kargu kalıntılarından görüldüğü gibi, bunlar dört - köşe kesitli kuleler idi. Bunların Türk minâresiyle yakın ilgileri olmasa gerekir. Karguyu tarif ederken Kâşgarî bunu M.'ye benzetmektedir, fakat Araplar'a hitâb ettiği için, dört - köşe kesitli Arap M.'sini düşünmüş olması akla gelir.

Henüz büyük bir Müslüman Türk devletinin mevcut bulunmadığı M. VIII - IX. yüzyıllarda, İslâmiyet'i kabûl eden Türkler, Batı Türkistan'ın bazı illerine hâkim bulunan Türk ve İranlı sülâleler idâresinde küçük beyliklerin sınırları içinde yaşıyorlardı. Schacht'ın fikrine göre, ilk devirde henüz âbidevî M. yoktu. Şehirlerin ve kalelerin kuleleri üzerine ahşab *savmaa* (Arapça küçük ve sivri kubbeli hücre) denen gölgelikler dikilirdi. *Savmaa* îtikâfa çekilenler tarafından ve ezan okumak için kullanılırdı. Sâmânî devrinde (892 - 992) Buhârâ'daki *ser - minâr* (M. başı)'ların ancak ahşap olduğunu söylerken Narşahî rivayeti de Schacht'ın faraziyyesini desteklemektedir. Nitekim Türkistan M.'leri, tepesi küçük sütunların taşıdığı bir sivrice künbed şeklini sonra da muhâfaza etmiştir. X. yüzyılda Makdisî, Türkler'le meskûn bulunan Fergana'da Ahsiket şehrinden bahsederken, orada bir küçük M. bulunduğunu istisnâî bir olay olarak kaydeder.

MİNÂRE : Karahanlı başşehri Üzkend'teki Karahanlılar türbeleri külliyesinde M. XI. yüzyıldan minâre. Kubbesi sonradan tamir görmüştür.

MİNÂRE : Güney Türkistan'da Tirmiz yakınında, M. 1107 tarihli Car - kurgan minâresi

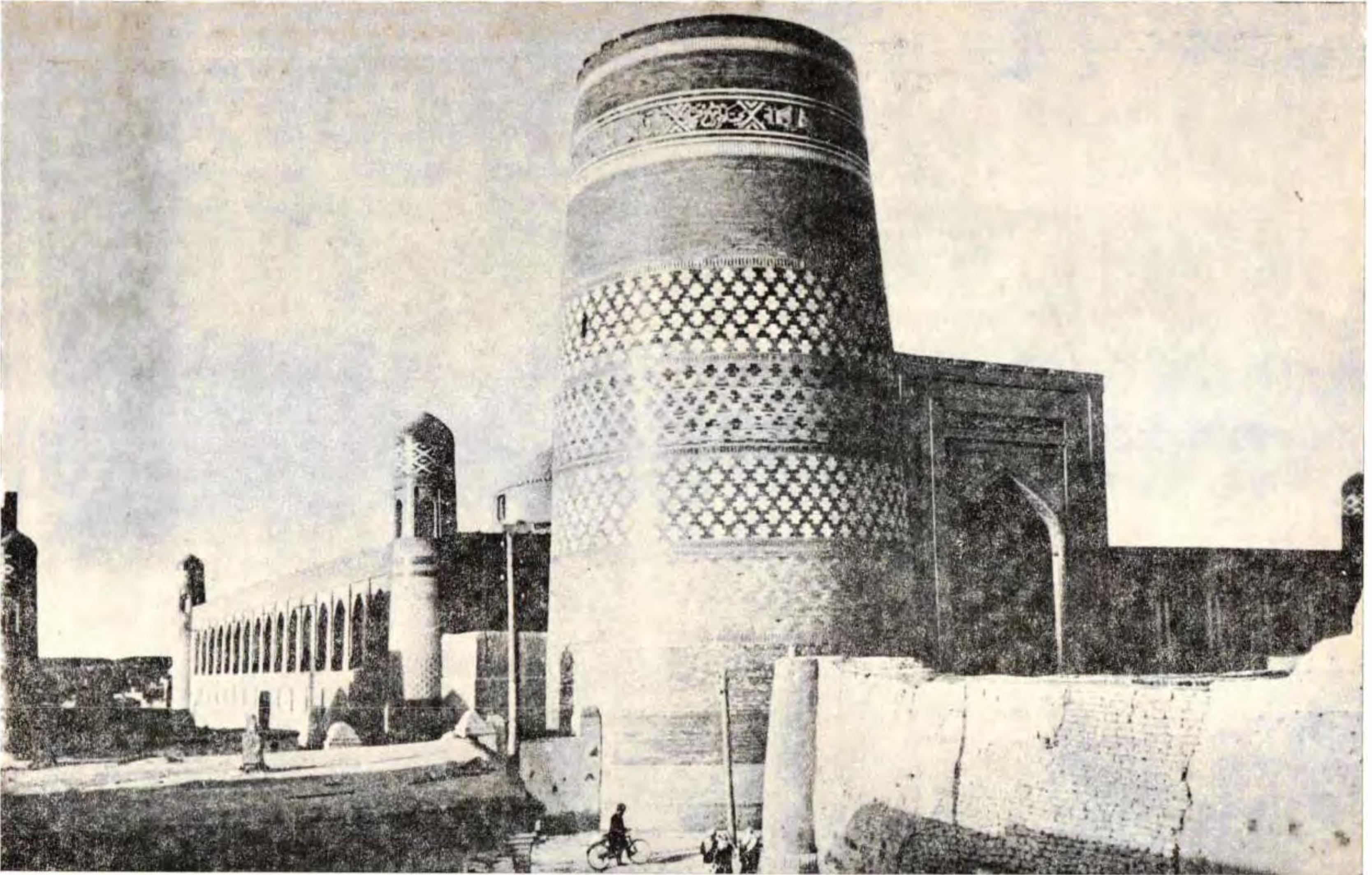
MİNÂRE : Karahanlı Arslan Han'ın M. 1127'de Buhârâ'da yaptırdığı Ulu - minâre

MİNÂRE : M. 1331 - 33 arasından Ürgenç (Batı Türkistan) minâresinin yıkılmadan önceki hâli

MİNÂRE : M. XII. yüzyıldan Tirmiz sarayı köşe minârelerinin kalıntıları

MİNÂRE : Hıyve'de (Batı Türkistan) M. XVII. yüzyıldan Emin Han medresesinin köşe minâreleri

Böylece âbidevî Türk M.'lerinin başlangıcı Gök - Türk hâkanlarından inen, modern tarihçilerin Karahanlı dediği "Hakanî" veya "Türk" sülâlesinin (840 - 1220) 926 sıralarında İslâmiyet'e geçişi ile başlamaktadır. Kâşgar'daki merkezlerinden ilerliyerek 992'de Batı Türkistan'ı da alan Karahanlılar, Narşahî'nin ifâdesi ile, ilk tuğla M.'leri inşâ ettiler. Kâşgar büyük bir Budist merkezi olduğu için gerek orada, gerek az doğudaki Uygur illerinde, "ediz ev" ler çoktu. İlk Karahanlı M.'lerinin "ediz ev" denen Budist kulelerden mülhem bulunduğu, şekillerinden âşikârdır. Ancak Taraz yanında IX. - XI. yüzyıllardan kalma İdrîs Peygamber, Ayşe Bibi ve Balacı Hatun türbelerinin köşelerindeki M.'lerin bazı husûsiyetleri vardır. Bunların gövdesinin altı, Budist "Lotus" sütununda görüldüğü gibi, boğumludur. Ayrıca, Ayşe Bibi M.'sinin gövdesi oymalı keramoikler ile kaplı bulunmaktadır. Klasik Karahanlı M.'sinin başlıca şekillerinin ikisini Karahanlı hükümdarı Çu Tigin Nasr b. İbrâhim Şems'ül - Mülk'ün Buhârâ yanı Harçeng'de M. 1076'da yaptırdığı Ribât-ı Melik' de bulmaktayız. İç içe iki kaleden müteşekkil olan Ribât-ı Melik'in dış kalesinin köşelerinde, biri Türkçe "ulu M." denen yüksek boyda, diğeri daha bodur, iki M. kalmıştır (bk. MEDRESE). Bunlar Koço'da görülen bır tarz "ediz ev" gibi, üstüvânî toparlak kelen kulelerdir. "Ediz ev" stili ve tepeye doğru incelerde çok görülen sırlı tuğla kuşaklar yerine, oymalı keramik ve Kûfî hat ile Arapça kitabeler ile kuşaklanmış bulunmaktadırlar. Bu M.'lerin şerefe ve külâh kısmı yıkılmıştır. Ancak Ribât-ı Melik'in iç kalesinin dört tepesindeki karguların tepesi muhâfaza olunmuş ve bunların XII. yüzyıl Karahanlı M.'lerinin tepelerine benzediği görülmüştür. XI. yüzyıl Karahanlı M.'sinin tepesinin XII. yüzyıldaki gibi olduğu, yani "ediz ev" tepesi ve *savmad*'ya benzediği anlaşılır. M. XI. yüzyıldan kalan Ribât-ı Melik M.'leri tarzında diğer başlıca M. XI. yüzyıldan kalma Karahanlı M.'leri şunlardır: "Burana" (*manâra*'dan muharref) denen ve eski bir Türk hâkan kalesinin kalıntılarında yükselen, sekiz - köşeli kaideli, kitâbeler ile kuşatılmış toparlak kesitli M., aynı şekilde 1031 tarihli Tirmiz M.'si, Karahanlı başşehri Üzkent'teki Karahanlı türbeleri külliyesinde yükselen bodur M. 1127'de Karahanlı hükümdarı Muhammed Arslan Han, Buhârâ'da Ulu - M. yaptırdı. Günümüze kadar

MİNÂRE : Etil kıyılarında Proto - Bulgar Türkleri'nin kurduğu şehirde M. XII. yüzyıldan minâre

tam olarak kalan ve klasik Karahanlı M.'si nümunesi olan Ulu - minar sırsız tuğladan inşâ edilmiş, toparlak kesitli, 40 m kadar yükselen, bir âbidevî M.'dir. Keramik, tuğla işleri ve sırlı tuğlalar ile kuşaklanmıştır. Şerefe ve tepe kısmı da tam muhâfaza olmuştur. Koço "ediz ev" lerinin tepesini ve *savma'a* ları hatırlattığı görülür. Minârenin şerefesi ve tepesi tek bir parça teşkîl eder. Sütunlar ve kemerler üzerine oturtulmuş, armut şeklinde bir künbedden müteşekkildir. Yine Buhârâ ilinde Vâbkent'te Karahanlılar'ın M. 1196 târihinde inşâ ettikleri minâre de aynı tarzda, ancak 54 m'ye kadar yükselmektedir. Hvârizm başşehri Ürgenç M.'si de (1321-33) Vâbkend M.'sine benzemekte, fakat 62 m. boyundaydı (hâlen yıkılmıştır).

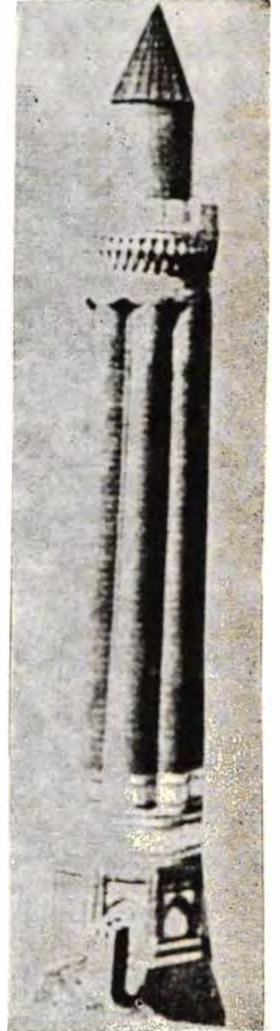
XII. yüzyılın başında 1107 tarihli Tirmiz yanında Car-kurgan minaresi, "ediz ev"lerin bir başka şeklinden gelişmiş gözükmektedir. Car-kurgan M.'si bazı "ediz ev"lerde görülen çaprazlama göğde tezyînâtı ve Hindistan Uygur iline gelmiş bir üslûbda, yivli bir göğde arz etmektedir. Mümâsil şekiller XII.-XIII. yüzyıllarda Türk sülâlelerinin hâkim olduğu Gazne ile Dihlî ve Sicistan'da, daha sonra Selçuklu çevresinde inşâ edilecekti.

Timurlu devrinde (1369-1500) Türkıstan'da bütün yapılar gibi M.'ler de, baştan başa çini ile kaplandı. Semerkand medreselerinin bazı M.'leri, ince ve uzun nisbetleri ve toparlak kesitli gövdeleri ile temâyüz ediyordu (1417 tarihli Uluğ Beğ ve 1619 - 1636 Şîrdâr medreseleri M.'leri), fakat bodur M.'ler de yapılmağa devam ediyordu. Semerkand'da 1399-1404 arası yaptırılan Bibi Hanım mescidinin M.'leri sekiz - köşelidir.

XVIII. yüzyılda Türkistan'da, toparlak kesitli, kaidesiz, çok kalın ve yüksek âbidevî M.'ler bina edildi. Doğu Türkistan'da Turfan yanında 1760 sıralarında yapılan Emîn Hoca mescidinin M.'si böyledir. Hıyve'de, M. XVII. yüzyılda başlanıp bitmıyen Mehmed Emîn Han M.'sinin kutru 15 m idi ve boyu ancak 25 m'ye kadar yükselebilmişti.

2. *Horasan (bugünkü Türkmenıstan kısmı), Azerbaycan ve Türkiye M.'lerı :*

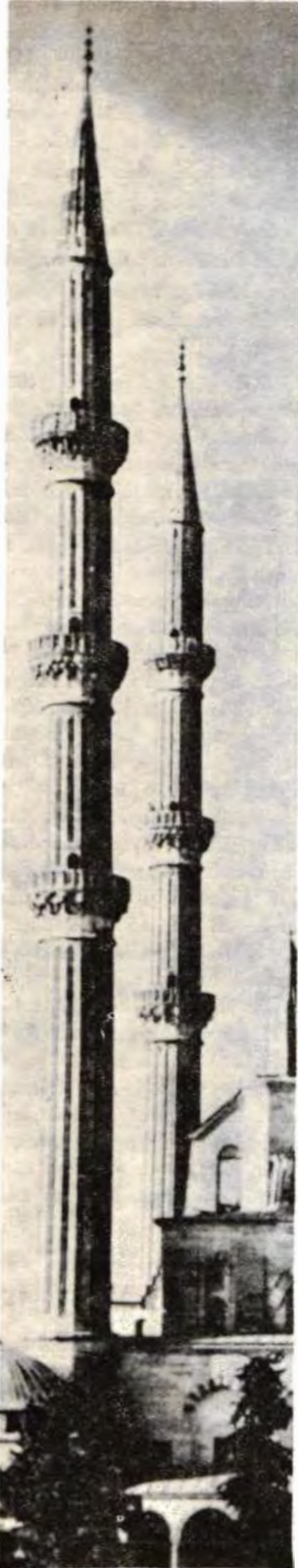
Sâcîler (868 - 938), Simcûrîler (922 - 994), Selçuklu (1037-1200), İldenizliler (1136-1225) gibi Türk sülâlelerinin idâresinde bulunan ve gittikçe Türk'leşen Horasan ve Azerbaycan bölgelerinde, M.'nin Karahanlı Türk üslûblarında gelişmesi tabiî idi. Aynı şekiller Selçuklular ile Türkiye'ye de gelecekti. Toparlak kesitli gövdesi tezyînât ve kıtâbeler ile kuşaklanmış tuğladan ulu minâreler üslûbu Türkmenistan'da, Merv kuzeyinde,

MİNÂRE : Antalya 1219 - 1236 arasında Yivli Minâre

Selçuklu devrinde XI - XII. yüzyıllarda Kurtlu mescidi ve 1102 tarihli Meşhed-i Misriyân M.'lerinde temsîl edilmekteydi. Nahcuvan'da İldenizliler devrinde Mü'mine Hâtun külliyesinin M.'leri de aynı tarzdadır. Bunların şerefe kısmı yıkılmıştır. XI. yüzyılda Karahanlı başşehri Üzkent'deki bodur minâre üslûbu da daha güneydeki Türk'leşen illerde görüldü. Bakû'da Selçuklu devrinden M. 1077 tarihli Sınık-kale M.'si, Bakû güneyinde Pîr Sagat tekkesindeki 1256 tarihli M., Türkiye'de Erzurum'da M. XII. yüzyıldan Tepsiminâre, Kayseri'de 1140 sıralarında Ulu Cami'in M.'si gibi.

M.'de, hurma ağacına benzer tezyînât ise belki Selçuklu muhitlerinde XIII. yüzyılda gelişmişti. M.'yi hurma ağacına benzeten remz, IX. yüzyıl râvîlerine (İbnü Saad) dayanır, fakat Mevlânâ Celâlüddîn Rûmî (1207 - 1273) tarafından Mesnevî'de şerhedilmiştir. İbnü Saad rivâyetine göre, Medîne'deki Mescid-i Nebevî'de hutbe verirken, İslâm Peygamberi, ayakta durur ve bir hurma ağacına dayanırdı. Hz. Muhammed hayatının son yıllarında ayakta durmaktan yorulduğu için, üç basamaklı bir minber yapıldı. Peygamber minbere oturunca, hurma ağacının cihetinden şikâyet gibi bir ses duyuldu. Mevlânâ, hurma ağacını tesellî için, onun şeklinin M.'ye verildiğini ifâde etmektedir. XII - XIII. yüzyıldan kalma sanılan iki M.'de, Gence güneyindeki Şamhor'da ve Isfahan Sârebân M.'sinde, şerefelerin binmelerindeki mukarnaslar, sanki hurma ağacının dallarına benzetilmişdir. M. gövdesinin bâzı tezyînâtının da hurma ağacı remzi ile ilgili bulunması mümkündür.

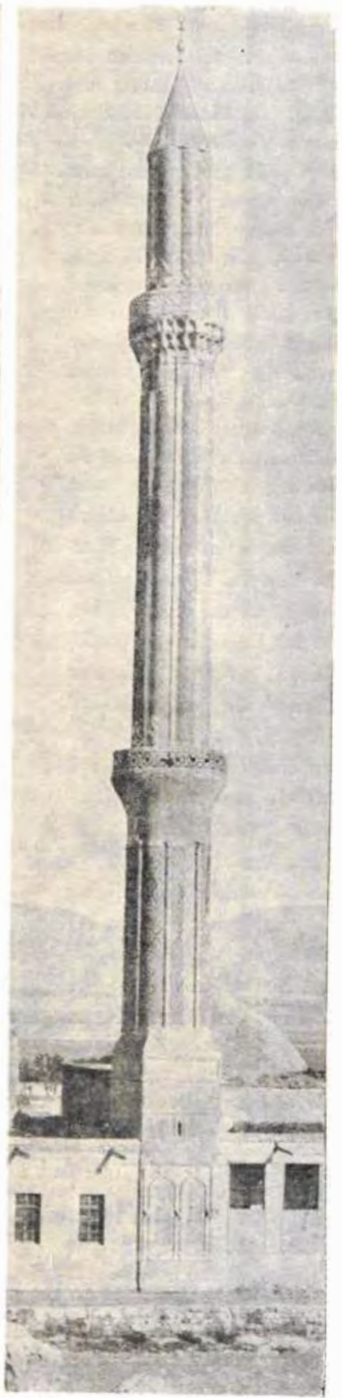

MİNÂRE : Edirne'de M. 1574 tarihli Selîmiye camiinin iki minâresi

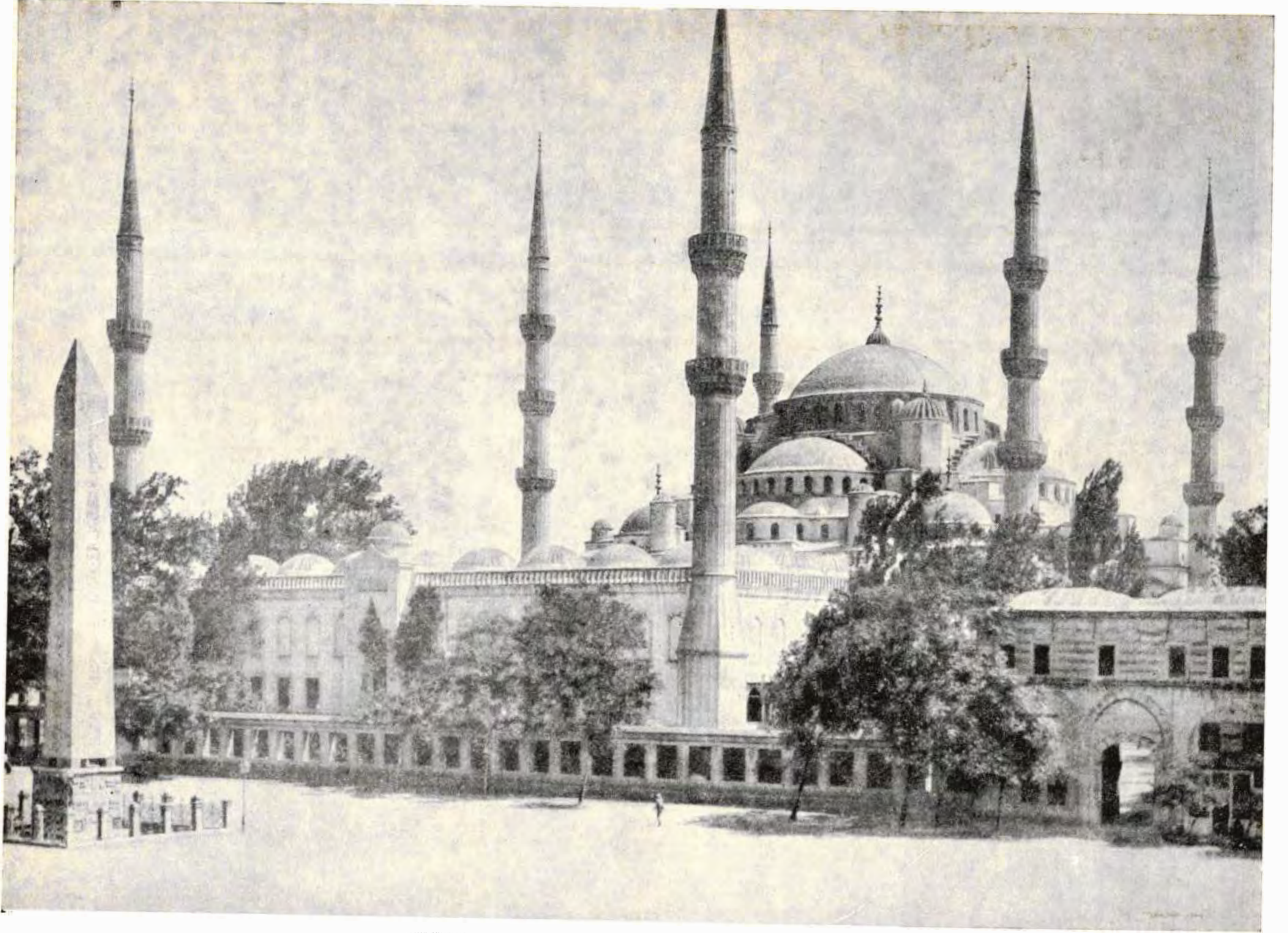
Ağaç gövdesi gibi yükselen ince M.'ler, Uygur "ediz ev"lerinin bazılarında ve Tirmiz yanında 1107 tarihli Car-kurgan M.'sinde görülen çok-köşeli, yivli ve uzunluğuna ince kabartmalı tezyînât ile, Türkiye'de de tuğla ve taşdan yapılıyor ve gittikçe daha zarîf şekillere doğru ilerliyordu. Konya'da hâlen yıkılmış olan 1262 tarihli İnce Minâre ve Lârende camii minâresi, Sivas'ta 1271 tarihli Gök Medrese minâre-

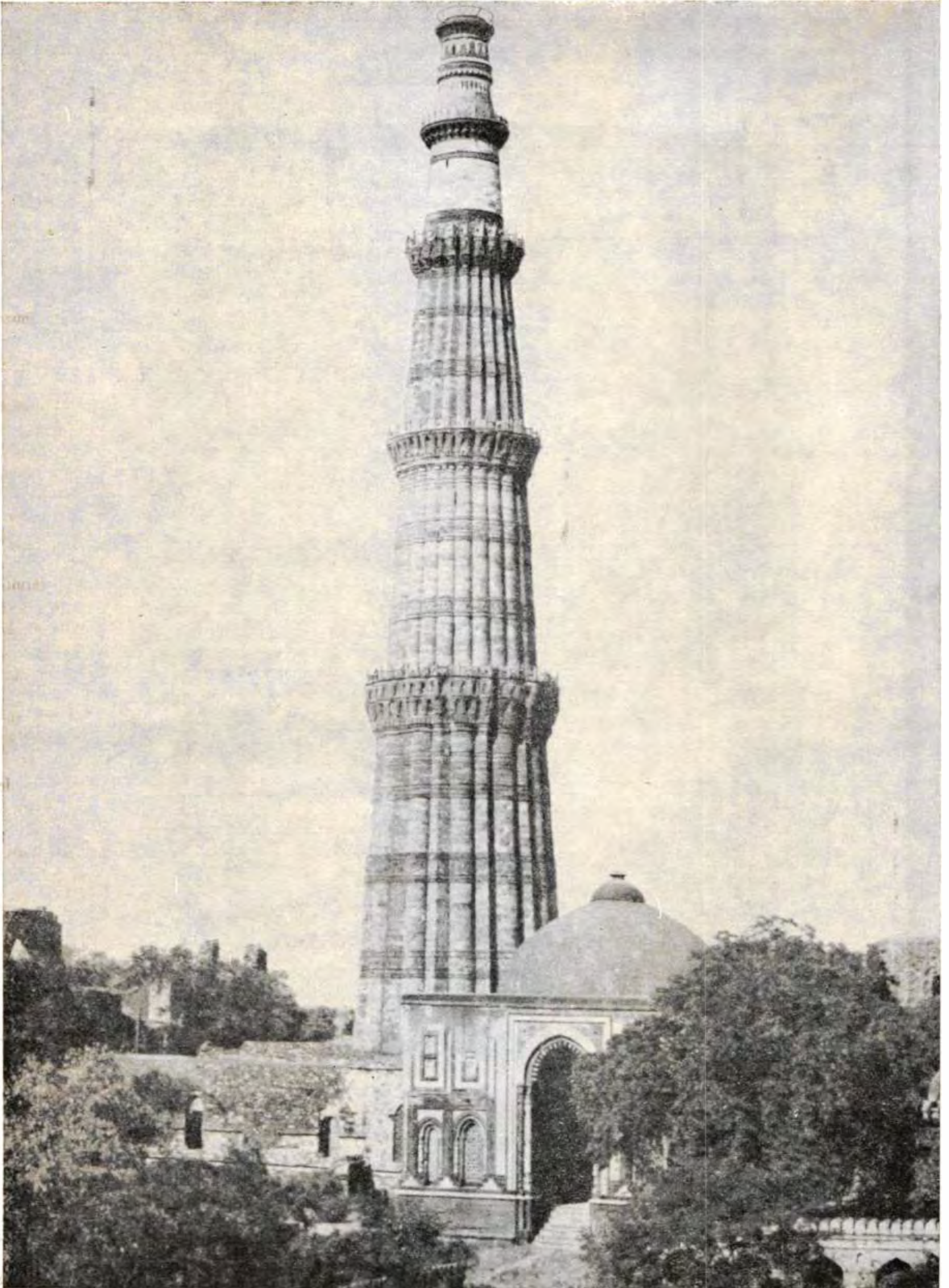
MİNÂRE : Kayseri'de M. 1140 sıralarında inşasına başlanan Ulu camiin minâresi

MİNARE : Konya'da M. 1262 tarihli İnce Minâre'nin yıkılmadan önceki görünüşü

MİNÂRE : Sultanahmet camii ve minâreleri

MİNÂRE : Kutb - Minâr (Delhi)

leri, Antalya'da 1219 - 1236 arasında Yivli Minâre, bu müzeyyen üslûbun nümûneleridir. XIII. yüzyıldan Erzurum Yâkutiyye minâresi, baklava şeklinde dekoru ile, M. XIII. yüzyıldan Tirmiz sarayı M.'lerine benzer.

Selçuklu devrinde Anadolu'da inşâ edilen M.'lerin bazılarının şerefe ve petek kısmı sonradan tamir görmüş ve aslî şekilleri hakkında tereddüdler uyanmıştır. Bu bakımdan, Sivaslı Nâsiruddîn'in Anadolu Selçuklu sultanı III. Giyâsuddîn Keyhusrev'e (1266 - 1283) ithâf ettiği hâlen Paris Bibl. Nationale'deki yazmanın (Persan 174) M. resimleri birer vesîka sayılabilir. Resimlerin birinde M.'nin ancak çaprazlı ve burmalı bir tezyînât ile tebârüz eden gövdesi ile birlikte üç şerefesi bulunduğu görülür. Diğer bir resimde ise toparlak kesitli gövdenin ve şerefenin üstünde daha ince bir petek ve yarım küre şeklinde bir kubbe tasvîr edilmiş. Demek ki Kayseri Ulu camii M.'si tarzında, fakat külâhlı olacağına kubbeli bir M. resm edilmiştir. Bu tarzda Selçuklu M.'leri, toparlak kesitli olmakla beraber, iki kademeli bulunmak ile, kademeli kısımlardan müteşekkil İskenderiyye fenerinden gelişen Mısır M.'sine yaklaşmaktadır (bk. MISIR'DA TÜRK SANAT MERKEZLERİ). Oğuzlar'ın komşusu proto - Bulgar Türkleri'nin Etil kıyılarında kurduğu Bulgar şehrindeki XII. yüzyıldan bodur M. de bu husûsiyeti arz eder. Esasen Bulgar M.'si, dört-köşe kürsîsi, üçgen şeklinde kesintileri olan pabucu, toparlak kesitli gövdesi, daha ince peteği ve sivri külâhı ile, Anadolu M.'lerine çok benzer. Sanki Osmanlı M.'lerinin bir öncüsüdür.

MİNÂRE : Sivas'lı Nâsıruddîn'in Anadolu Selçuklu sultânı III. Gıyâsuddîn Keyhusrev'e (M. 1266 - 1283) ithaf ettiği yazmada (Paris, Bibl. Nationale Persan 174) minâre resmi

Anadolu'da XIII. yüzyılda başlayan ince ve müzeyyen gövdeli M.'ler, aynı dekor ile, XV. yüzyılda devam etti. Bu tarzın XV. yüzyıldan misâlleri Edirne'de 1448 tarihli Üç - şerefeli cami ile Manisa Hatuniye camii M.'lerinde gözükür.

İstanbul'un fethinden sonra taş malzeme büsbütün ön plana geçecektir. Camilerin M. sayısı da, büyük selâtîn camilerinde çoğaldı ve Sultanahmet camiinde altıya kadar vardı. Yükselme ve incelmeye doğru gelişme ise zirveye ulaştı. Şehzâde camii M.'leri 41 ve 54 m'ye, Süleymâniye M.'leri 63 ve 80 m'ye, Edirne'de Selîmiye M.'leri 70 ve 89 m'ye erişti. M.'lerin gövdeleri uzunluğuna oluklar ve polyedrik kesintiler ile daha da ince görünmektedir. Bu yüksek ve nârin kuleler, sanki bir mucizevî hamlede madde kanunlarını aşıp mânâ âlemine yükselmektedir. Yüksek M.'lerde üçe kadar çıkan şerefelerin ince mukarnas bindirimleri ve şebekeli korkulukları da taşın maddî mâhiyetini unutturmaktadır.

Türkiye'de alemler, aşağıdan yukarı, şu kısımlardan müteşekkildir: Kova, büyük küp, bilezik, armut boyun, küçük küp ve tepe. Konya Kapı Camii ve Mevlânâ türbesi alemleri *trisula* veya ok ile yaya benzer. Sanki Türkler'de ve Selçuklular'da hükümdarlık timsâli ve boy damgası remzi olan ok ve yay'ın hâtırası bu alemlerde kalmıştır. Osmanlı devrinde yaya benzer şekil lâle kadehini de andırmaktadır. Fakat, ekserî Türkiye alem tepeleri, Uygur binalarının alemlerinden "kün-ay" (güneş ve ay) şeklindedir ve Osmanlılar buna Farsca aynı anlama *"mihr-i mâh"* demekteydi. Kün-ay gibi *mihr-ü mâh* da parlaklık timsâlidir. Şemse şekillerinde ve bunların içinde Allah adı yazılı alemler de vardır. (E. Esin)

MINAS GERAIS, Brezilya'nın güney - doğusunda bir eyâlet. Yüzölçümü 587 172 km², nüfusu 11 487 415 (1970), idâre merkezi Belo Horizonte'dir. Şao Paulo'dan sonra Brezilya'nın en çok nüfuslu eyâletidir. Bölge dağlıktır. Adı Portekizce "Genel Maden Ocakları" anlamını taşıyan bu devletin iskânı XVIII. yüzyılda, altın ve elmas ocaklarının keşfinden sonra başlamıştır. Şimdi bölgenin ekonomisi her şeyden önce demir madeni ve boksitin çıkarılması ve işlenmesine dayanır. Aynı zamanda bölgenin hayvancılığı da gelişmiştir (et, süt ve süt ürünleri).

MİNBER, camilerde cuma ve dinî bayram günlerinde; hatîbin, üstüne çıkıp hutbe okuması için yapılan merdivenli yüksek kürsü. M., Arapça yükseklik anlamına gelen *nebr* kelimesinden yer ismi (ism-i mekân)'dir.

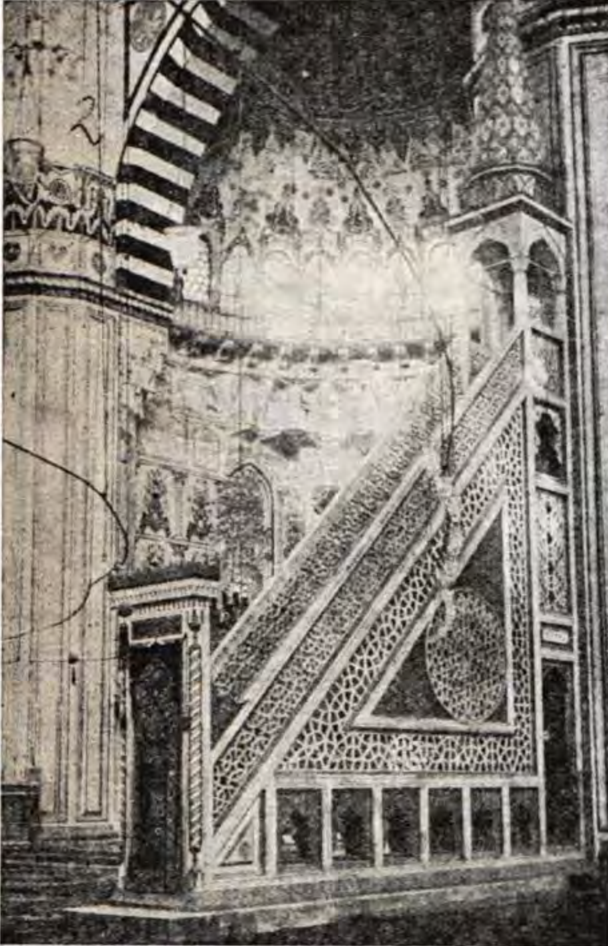
M.'in Müslümanlık'la birlikte ortaya çıktığı söylenebilir. Hicret'ten sonra Müslümanlar'ın sayısı gün geçtikçe artıyordu. Camide cemaat çoğalınca Peygamber'in, yaptığı konuşmalarda herkesi görebilmesi için, bir kadının dülger olan kölesi, bir M. yapmak üzere görevlendirildi. Ilgın ağacından

yapılan bu ilk M.'in üç basamağı ve üst basamakta otururken dayanmak için bir de arkalığı vardı. Peygamber konuşmalarını üçüncü basamakta ayakta yapar ve konuşma aralarında da yine aynı yere oturarak dinlenirdi.

Birinci halîfe Ebubekir, Peygamber'e saygı olarak M.'in ikinci, halîfe Ömer ise her ikisine de saygısından dolayı birinci basamağında konuşmalarını yapmışlardır. Üçüncü halîfe Osman, yine üçüncü basamağı kullanmaya başlamış ve kapısına da ilk olarak bir perde astırmıştır. Bu M., Hicret'in 49. yılına kadar böylece kullanılmıştır.

Emevîler'in ilk halîfesi Muâviye, halka karşı durumunu daha güçlendirir ümidi ile bu ilk M.'i Şam'a götürmek istemiştir. Fakat, rivayete göre o sırada bir güneş tutulması olmuş ve Medîne halkı, bu olayı M.'in götürülme isteğinin doğru bir hareket olmadığına, bir uyarı işareti sayarak, onun götürülmesine engel olabilecek bazı direniş hareketleri yapmaya başlamış, bunun üzerine M.'in götürülmesinden vazgeçilmiştir.

Daha sonra, Hakem'in oğlu Mervan zamanında bu M.'e altı basamak daha eklenerek, basamak sayısı dokuza çıkarılmış ve Peygamber'in oturduğu yerin üzerine de bir kubbe yaptırılmıştır. Bu M.'in XII. yüzyılın sonlarına kadar korunduğu söylenir. Daha sonra ise yıktırılıp yerine yenisi yaptırılmış, bu yenileme işlemleri Osmanlı padişahı III. Murad zamanına kadar altı defa olmuştur. Peygamber'in M.'inin yerindeki bugünkü mermer M. de III. Sultan Murad tarafından yaptırılmıştır.

MİNBER : Edirne'de Selîmiye camii

M.'ler, cemaate göre mihrabın sağında olup genellikle dokuz basamaklı merdivenle çıkılan küçük bir sahanlığı vardır ve bu sahanlığın üzeri de yine küçük bir kubbe ile örtülüdür. Selçuklu ve Osmanlı camilerindeki M.'lerin kubbesinin üstüne altın alem de konurdu.

M.'in girişinde bazan iki kanatlı bir kapı bazan da yukarıdan aşağı sarkan bir perde bulunurdu. Bu perdeler, altın veya sim işlemeli kadife gibi değerli kumaşlardan olur; üzerine de âyetler istif denen yazı ile işlenirdi.

M. kapıları, önceleri ünlü oyma ustaları tarafından yapılırdı. Denilebilir ki, M.'in kapısı, çardağı ve külâhı, daha ziyade sanatçıların hünerlerini gösterebilme eğiliminden doğmuştur. M. altı kapısının açılması ise, altındaki boşluktan bir dolap olarak yararlanmak düşüncesine bağlanabilir.

Osmanlılar'a kadar M.'ler çoğunlukla ağaçtan yapılırdı. Yalnız bu ağaçlar, bu tür işçiliklerde aranan kıymetli cinslerden olurdu. Oymacılık sanatı en ince ve kendine has biçimiyle M.'ler üzerinde gelişmiştir. Arabistan ve İran camilerindeki M.'lerde değerli oymacılık örneklerine rastlanmıştır. Fakat, bu sanatın asıl gelişmesi Anadolu Selçukluları ve Beylikler devrinde olmuştur. Osmanlılar ise bu gelenek ve göreneği devam ettirmişlerdir.

M.'lerde oymacılıkla hat sanatı birlikte kullanılmıştır. Ağaç veya mermer malzeme üzerine stilize harfler, âyetler, Allah, Muhammed gibi kutsal kelimeler birer motif olarak işlenmiştir. Bazan da hat sanatının elemanları yerine yaprak, çiçek ve geometrik motifler kullanılmıştır. Osmanlılar'da büyük camilerdeki M.'ler genellikle mermer veya işlenebilir değerli taşlardan, küçük camilerde ise çoğunlukla ağaçtan yapılmıştır. Osmanlı cami mimârîsinde M. yapımı, bir iç süsleme sanatı olarak gelişmiştir. Süsleme sanatının M. üzerinde bu gelişmesi cami mimârîsinde de olduğu gibi XVIII. yüzyıldan sonra duraklamış ve XIX. yüzyıldan sonra ise gerilemiştir. Selçuklular döneminde en güzel M.'ler Konya, Sivas, Erzurum; Osmanlılar'da ise Bursa, Edirne ve İstanbul'da yapılmıştır.

M.'in camiye nisbeti, onun biçim esasını ve süslemesinin mâhiyetini tâyin etmiştir. Bu husus, İslâm dünyasının çeşitli bölge ve çığırlarında yapılan M.'lerin birlik unsurunu teşkil etmektedir. Fonksiyonunun vücut verdiği biçim merdivenle ulaşılan bir platformdan ibarettir. Fakat, bazı pratik amaçlar sanat endişesi ve kullanılan malzemenin cinsi bu ana formu geliştirmiştir. İlk örnek kabûl edilen Hz. Muhammed'in M.'i, esas yönü tâyin etmiş olması bakımından önemlidir.

M., gerek fonksiyonu ve gerekse Hz. Peygamber'in hâtırasına bağlanışı sebebiyle taşıdığı önemin sonucu olarak, süslendiği andan itibaren, yalnız din tarihini ilgilendiren bir konu olmakla kalmamış, aynı zamanda, yapıldığı çağın ve bölgenin kültür, zevk ve sanat özelliklerini taşıyan bir eser olarak sanat tarihinin çalışma alanına da girmiştir.

Bazı ilim adamları M.'in, bir bakıma bir taht olduğunu söylerler. Hz. Muhammed, hem dinî ve hem de siyasî lider olması dolayısiyle M.'i her iki görevin gerektirdiği biçim ve amaçla kullanmış olması doğaldır. Hattâ burada, ilk camilerin kullanılış biçim ve amacını da hatırlamak gerekir. Çünkü o zamanlarda camiler yalnız tapınak olarak değil, aynı zamanda sosyal ve siyasî sorunların konuşulup karara bağlandığı hattâ elçi ve ziyaretçilerin kabûl edildiği bir yer olarak da görülmektedir. Fakat, bu kürsü yalnızca iktidarla ilgili bir yer olarak anlaşılmamıştır. M., Hz. Muhammed'den sonra da daha bir süre bu iki amaçla kullanılmıştır. Bu, o zamanki toplum yapısı ve devlet düzeninin getirdiği bir zarûretti. Son

zamanlara doğru ise M.'in iktidarla ilgisi, hutbede halîfenin veya sultanın adının söylenmesinden ibaret olarak kalmış ve bugünkü lâik devlet düzende buna da son verilmiştir.

MİNDANAO, Filipin takım adalarından biri. Filipinler'in güney ucunda bulunur; Borneo adasının kuzey - doğusundadır. Yüzölçümü 94 226 km²; nüfusu 5 200 000 (1964), başlıca şehirleri: Davao ve Zamboanga'dır. Adanın başlıca kısmının ortasından geçen 1 000 - 2 000 m yüksekliğindeki orta dağlar zinciri suları birbirinden ayıran hattı teşkil eder. Bu dağlar, kuzeydeki Dinata burnundan güneydeki Saragani adalarına kadar uzanır. Filipinler'in en yüksek yeri olan Apo yanardağı (2 955 m) buradadır. Bu hat doğu M.'yu orta M.'dan ayırır. Batı M.'nun diğer adı Zamboanga yarımadasıdır. Bu yarımadayı, 20 km uzunluğundaki Zamboanga berzahı M. adasının öbür kısmına bağlar. Berzahın iki ucu Uanguil ve Illana koylarıdır. Dini İslâm'dır. Orta ve batı M., az ölçülü Hıristiyan'laşmıştır. Bu yüzden öbür Filipin adalarına karşı dinî zıddiyet hâlinde yaşar. Başlıca mahsuller şeker kamışı, ananas, hindistancevizi, abaka ve pirinçtir. Yüksek yaylalarda hayvan yetiştirilir. M., 1942 - 1945 yıllarında Japonlar tarafından işgal edilmiş, çok kanlı savaşlara sahne olmuştur. (V. Örs)

MİNDORO, Filipin takım adalarını oluşturan on bir büyük adanın biri. Başlıca ada olan Luzon'un güneyindedir. Yüzölçümü 10 245 km²; nüfusu 363 000 (1964). Ada genel olarak dağlıktır (Halcón tepesi 2 585 m). Buna rağmen oldukça geniş vâdî ve ovalara sahiptir. Bunlar en çok güney kısmında bulunur. Başlıca şehirleri şunlardır: Calapán, Mangarin. Ada 1569'da İspanyol gemicisi Juan de Salcedo tarafından keşfedilmiştir.

MİNE (Farsça "mînâ"dan), metal eşya üzerine sürülen bir nevi cam tabakası. M., cam hamuruna kurşun, boraks, soda ve potas oksitleri; renk sağlamak için de metal oksitleri katılarak elde edilir. Karışımdaki maddelerin oranı, kaplanacak şeyin cinsine, elde edilmek istenen renge göre değişir. Hazırlanan terkip, önce eritilerek karışım sonra övütülerek pudra hâline getirilir. M., sürüldüğü yerde hem dekoratif bir süs, hem de koruyucu bir tabaka meydana getirir.

M. yapılacağı zaman pudra hâlindeki M. gerektiği şekilde metalin üzerine konduktan sonra 800 C°yi geçen hararette ısıtılarak erimesi sağlanır. Renkli M.'ler, ısıtma sırasında eridikleri zaman, renkleri birbirine karışmasın diye ya ayrı ayrı safhalarda, tekrar tekrar ısıtılarak yapılır veya renkler kaplanacak metalin ayrı ayrı yerlerine konur, öyle ısıtılır. M. dört şekilde yapılır:

MİNE : Mineli bir enfiye şişesi

a) Bölmeli (cloisonné): Renklerin birbirine karışmasını önlemek için, araları, alttaki metale tutturulmuş tellerle bölmeler hâlinde ayrılır. Bu usûl, düz satıhlı metal levhalara M. yapmakla kullanılır.

b) Oymalı veya gömme (champlevé): M. pudrası, metal üzerine, yapılacak şekle göre, açılan yuvalara konur.

c) Kabartma (basse - taille): Yukarıdakine benzer. M. yapılmadan önce, metalin üzerine yapılması istenen desen kazılır. Bunun üzeri saydam bir M. tabakası ile kaplanır.

d) Sıvama (plique - à - jour): Yukarıdakiler gibi değildir. M. düz bir tabaka hâlinde yayılır (bk. MİNECİLİK). (O. Y.)

MİNE : 19. yüzyıla ait mineli bir buhurdan

MİNE : Güvercin şeklinde mineli bir şarap kupası

MİNE ÇİÇEĞİ (Lat. verbena officinalis), bitişik taç yapraklı iki çeneklilerin Verbenaceae (mineçiçeğigiller) familyasından süs için ve eczacılıkta kullanılan bir bitki. İyi kokulu olup, sapı dört köşelidir; çiçekleri çok defa mavidir.

Mine çiçeği

MİNECİLİK, mine yapma işi ve sanatı. Tarihte ilk mine işine M. Ö. V. yüzyılda Yunanistan'da rastlanmaktadır. Eski Yunanistan'da mücevherciler, renk vermek için sık sık mine işine başvururlardı. Heykeltraş Phidias tarafından Olympia için yapılan meşhur Zeus heykeli altın bir örtüyle süslüydü ve üzerinde mine çiçekleri vardı. Bölmeleri mine tekniğini eski Yunan ve Romalılar çok kullanırdı. Diğer taraftan M.S. 240 yıllarında İngiltere'deki kabilelerin gömme (champlevé) mine yaptıkları biliniyordu. Hem bölmeli hem de gömme mi-

MİNECİLİK : Bir Japon mineci

ne tekniği VI. yüzyıldan IX. yüzyıla kadar, Kuzey Avrupa'-da bilhassa Keltler ve Saksonlar tarafından tatbik edildi. IX. yüzyılın sonlarına doğru Bizans imparatorluğunda yeni bir M. merkezinin doğması bu sanata bazı teknik yenilikler getirdi.

MİNECİLİK : Leonard Limosin tarafından yapılmış Lorraine'li Catherine'in mineli bir resmi

Belirli renkler ve kesin sınırlar meydana getiren bölmeli ve gömme teknik Bizans sanatına pek uygundu. XI. yüzyılda M.'in merkezi yine Batı'ya kaydı. Ancak bu defa, onlara Bizans ustaları hocalık ediyordu. M., Rhine ve Meuse vâdîsiyle Kolonya şehrinde X. yüzyıldan XIII. yüzyıla kadar çok gelişti. Aynı yüzyıllardan itibaren Doğu'da da yapılmaya başlandı.

Kabartma (basse - taille) ve sıvama (plique - à - jour) Gotik üslûbunun bir tezahürü olarak XIV. yüzyılda meydana çıktı. XV. yüzyılda Limoges'da, mine üzerine resim yapma tekniği gelişti. Zaten Limoges Orta Çağ'dan beri bir M. merkeziydi.

XVIII. yüzyılda şahsen kullanılacak küçük eşyalarda mine kullanılmaya başlandı. Bunlardan mine tabakası eşyayı tamamen kaplıyor, üstlerine resimler yapılıyordu. Endüstri ihtilâli sırasında kitle hâlinde, benzer desenli mineli eşya yapılmaya başlandı. Ancak 1860'ta, İngiliz nazariyatçısı William Morris'in etkisiyle yine el işçiliği revaç kazandı ve mineciler eski teknikleri öğrenmeye başladılar. XX. yüzyılda mineciler, bu sanattan mimarî dekorasyon ve resimli levhalar yapmak için faydalanıyor ve metal olarak da eskiden kullanılan bakırın yerine çelik kullanmayı tercih ediyorlar. (O. Yüksel)

MİNERAL, homojen katı, anorganik oluşum, belli kimyevî bileşimi ve atom düzeni olan tabiî bir madde. Bugün bir çok M.'leri artık labortuvarlarda yapmak mümkündür. Homojen katı olan M., hiçbir fizik metodla daha basit bileşimlere ayrılamaz. M.'in katı olması gerektiği sebebi ile gaz ve sıvılar M. sayılmazlar. Buna göre de buz bir M. sayılırken su, M. değildir. Bununla beraber bazı mineraloglar, bu sınırlamayı tartışarak su ve tabiî civayı M. olarak kabûl ediyorlar.

MİNERAL : 1. Taşlar arasında elmas, 2. Arsenik, 3. Antimon kristali, 4. Kalker spat, 5. Akik, 6. Alçı, 7. Epidot, 8. Mangan filizi, 9. Demirli aragonit, 10. Kaya tuzu, 11. Soda taşı

M.'lerin belli bir kimyevî bileşimler olması, kimyevî bir formülle belirtilmelerine imkân sağlar. M. formülleri, su içinde bulunan eleman miktar ve bileşim oranlarına göre basit veya karmaşık olabilir. M.'ler, kristalen katı maddelerdir ve özlerindeki düzenli atom dağılışı, kristal yapının kriterini teşkil eder. M.'ler genellikle sekiz gurupta toplanır: 1. Natif elemanlar, 2. Sülfidler, 3. Oksid ve hidroksitler, 4. Halidler, 5. Karbonat, nitrat, borat, ve yodatlar, 6. Sülfat, kromat, molibdat ve tungstatlar, 7. Fosfat, arsenat ve vanadatlar, 8. Silikatlar. Bunlar arasında silikatlar, miktar olarak en önemlileri olup yer kabuğunun % 90'ını teşkil ederler. M.'lerin bilinen toplam adedi yaklaşık olarak 2 000 olup her yıl bulunan 25 kadar yeni türlerle devamlı olarak artmaktadır.

Ticarî görüş açısından, M. ham maddeleri çok defa cevher M.'leri ve endüstri M.'leri olmak üzere iki gruba ayrılırlar. Cevher M.'leri, kendilerinden ekonomik olarak metal üretilmesi mümkün olanlardır. Örnek olarak bunlar arasında kurşun üretimine esas olan galena ve demir üretimine temel olan hematit'i gösterebiliriz. Endüstriyel M.'ler, endüstride belli bir metal üretimi kaynağı dışında kalanlardır. Bunlar, elektrik ve termik izolatörler, refrakterler, seramik, cam bileme ve cilâlama maddeleri, gübre, çimento ve inşaat malzemesi yapımına kaynak olanları kapsar. Süs taşları da bu son kategoriye girer. M.'lerin olağan tâyini genellikle fizik özelliklerine göre yapılır. Bu meyanda bilhassa klivaj, kırılma biçimi, sertlik, özgül ağırlık, renk, cilâsız porselen üzerinde çizgi rengi, saydamlık derecesi, sıkılık (tenasite), hamlaçla odun kömürü üzerinde bıraktığı renk, mıknatıslık gibi özellikleri sayabiliriz. M.'lerin sertlik derecelerinin tâyini, Alman mineralogu Friedrich Mohs (1773 - 1839)'un vaz ettiği Mohs Skalası'na göre yapılır. Buna göre 10 sertlik sınıfı mevcut olup temsilci mineraller şunlardır: Talk, jips, kalsit, fluorit, apatit, ortoklas (feldspat), kurts, topaz, korundum, elmas.

M.'lerin büyük bir kısmı çözelti, eriyik veya gazlardan kristal şeklini alırlar. Kristal şekillerinin incelenmesi ise, mineralojinin önemli bir bölümü olan kristalografinin konusunu teşkil eder. Diğer bölümler ise kristalfizik, kristal ve mineral kimya ve cevher yatakları konularıdır. Yurdumuza âit zengin bir M.'ler koleksiyonu Ankara'da M. T. A. Enstitüsünde ve İstanbul Üniversitesi'nin Mâden Fakültesinde mevcuttur. (E. Ediger)

MİNERALOJİ (Mineral ilmi), mineralin araştırılması kaynağı, tarih öncesi çok eski zamanlarda yatar. Minerallerin kullanılması çok eski olup ilim ve endüstrinin hızlı gelişmesi ile geniş uygulama alanları bulmuştur. Başlangıçta mineraller bulundukları gibi kullanılırdı: Tuğla ve çömlekçilikte kil, silâh, âlet ve edevat, çakmak taşı, kuvars ve yeşim taşı, boya yapımında demir ve manganez oksitleri, süs eşyası için renkli ve kıymetli taşlar, altın, gümüş ve bakır. M.'nin çağdaş bir ilim hâline getirilmesi XVI. yüzyılda Alman bilgini Georgius Agricola (1495 - 1555) tarafından 1546 yılında yayınlanan *De Natura Fossilium* kitabı ile tahakkuk etmiştir. 1758'de Cronstedt, mineralleri, kimyevî ve dış görünüşlerine göre tasnif etmiştir. XIX. yüzyılın başında A. G. Werner minerallerin dış özelliklerini belirten ilmi geliştirmiş, Fransız bilgini çağdaş kristalografinin temelini atmıştır. Şekil ve fizik, özellikler Mohs, Jameson, Hardinger ve Breithaupt tarafından işlenmiş, sisteme bağlanmıştır. Kimyevî özellikler ise Berzelius, V. Kobell ve Blum tarafından sisteme bağlanmıştır. Daha yeni sistemler her iki görüşü benimsemiş Weiss, Naumann, Rose, Dana ve Tschermak tarafından geliştirilmiştir. (E. Ediger)

MİNERVA, Roma mitolojisinde hikmet (bilgelik) ve savaş tanrıçası. M.'nın aslında eski İtalya'da zenaat ve zenaatçıların tanrıçası olan "Menerva" olduğu ve Etrüskler tarafından savaş tanrısı Mars'a rakib olarak Roma'ya sokulduğu sanılıyor. Sonradan Yunan mitolojisinden tanrıça Athena ile birleştirildi; el işçilerinin ve sanatkârların tanrıçası oldu. Roma'daki tapınağı işçilerin, sanatkârların, şâirlerin toplanma yeri olan Aventina'daydı. Tapınağın yapılış tarihi bayram olarak kutlanırdı. (O. Yüksel)

MİNG, 1368 - 1644 yılları arasında hüküm süren büyük bir Çin hânedânı. Yüan (Moğol) ve Çing (Mançu) hâkimiyetleri dönemi arasında Çin'de hüküm sürdüler. Hânedânı kuran Çü Yuan - çang kendi hâlinde bir adamdı. Moğollar'a karşı başlıyan isyan sırasında başarı gösterdi; onları Pekin dışına sürdü (1368). Sonra Nankin'i başşehir edinerek kuvvetli bir merkezî idâre kurdu. O ve kendisinden sonra gelenler Mançurya da dahil olmak üzere kuvvetli bir imparatorluk kurdular. Çu - ti zamanında (1403 - 1424) başşehir Pekin'e nakledildi. Siyam, Bengal, Tibet, Cava ve Hind okyanusuna seferler düzenlendi. 1436'dan sonra dış münasebetler önemini kaybetti. 1449 ve 1636'da Mançular, Moğollar ve Japonlar'la savaşlar oldu. M. sülâlesi zamanında Çin'de manzara ressamlığı, mimarlık, porselen işi çok gelişti. Lugatler ve ansiklopediler yayınlandı. Tıp, coğrafya, dil bilgisi, botanik alanında araştırmalar yapıldı. 1644'te Mançular M. hânedânını uzaklaştırarak Çing hânedânını kurdular. (V. Örs)

MINHO (Port., İspanyolca. Nino), İber yarımadasının kuzey - batı bölgesinde akan ve Atlas okyanusuna dökülen bir nehir. Uzunluğu 275 km. Galicia'da yerden fışkırır, Lugo, Orense şehirlerinden geçer ve alt seyrinde İspanya ile Portekiz arasındaki sınırı teşkil eder. Sınır teşkil eden kısmı 67 km dir. Atlas okyanusuna döküldüğü yer 250 m eninde bir koydur. Başlıca kolları şunlardır: Anito, Tamboga, Parga, Ladrananla, Ferreira, Avia Tea, Louro; sol kenarında Neira, Sil, Arnoya, Coura nehrin her iki sahilinde birçok fabrikalar bulunur.

MINNEAPOLIS, A. B. D.'de bir şehir. Minnesota eyâletinde, Mississippi nehrinin sol kıyısında, gemilerin eriştiği son noktada bulunur. Nüfusu 434 000 (1970), (1950: 521 700). Bir müzesi vardır. M. büyük bir demiryolu kavşak noktası olup, buğday ve süt ürünleri pazarıdır. Gıda maddeleri endüstrilerine sahiptir (un, süt ürünleri ve yağ fabrikaları). Bunun dışında makina ve tekstil fabrikaları da vardır.

M., komşu şehir St. Paul ile birlikte, komşu eyâletlere ve Kayalık Dağlar'a kadar uzanan büyük bir bölgenin ticaret, sanayi ve kültür merkezidir. M. sanayiinin temelini un fabrikaları teşkil eder. Diğer önemli endüstriler çiftlik makinaları, elektrikli âletler, bilhassa kışlık giyecek, bitki yağı ve besin maddeleri imalâtıdır. M.'de çeşitli sanat enstitüleri vardır. Bunların başında M. Institute of Arts gelir. M. senfoni orkestrası dünyaca ün yapmıştır. Şehirdeki eğitim enstitülerinin en önemlileri Minneapolis üniversitesi (kuruluşu 1851) ve Augusburg College and Theological Seminary'dir (kuruluşu 1872).

M.'in bulunduğu yer eskiden Sioux kabilelerinin işgalindeydi. A. B. D. ordusundan Zebulon Pike (1779 - 1813) adlı bir subay, yerlilerle anlaşarak (1805 - 1806) bu yerin tasarruf hakkını kazandı. 1819' da burada bir kale yapıldı; 1854'te resmen iskân yeri olarak ilân edildiği zaman M.'in nüfusu 200 kişiden ibaretti. 1880'de nüfus 46 000'e, 1900' de 202 000, 1910'da 301 000'e ulaştı. (O. Yüksel)

MINNEAPOLIS : Genel görünüş

MINNESÄNGER veya MINNESINGER, Almanya'da XII. ve XIII. yüzyıllarda yaşamış olan lirik şâirlere verilen ad. Minne eski Almanca'da sevgi anlamında olup, minnesang, dar anlamda şâirin sevgilisine karşı olan duygularını (Minnediensf) ifade eden şiirlerine verilen addır. Ama geniş anlamda bütün bu çağın lirik şiirlerine uygulanmıştır. Bunların bâzıları sevgi konusunu işlerse de çokları dinî ve politik karakter taşır. Karakterleri şunlardır: kadına karşı mübalâğalı, tapınırcasına bir sevginin ifadesi bir takım ince usullere tâbi olup sun'î duygularla doludur. Bununla beraber Alman Minnesang'ı, Troubadour'ların şiirlerinin kölece bir taklidinden ibaret değildir. Onun esâsı genel olarak daha tabiî, daha doğrudur. M.'ler asilzadelerin alt sınıflarından gelir ve şiirleriyle içtimaî bakımdan kendilerinden daha yüksek seviyeli bir kadına hitap ederdi. Sevgilinin adını söylemek veya kimliğini bildirmek onun için yasak olup, duygularının doğrudan doğruya ifadesi de takbih edilirdi. Şiirler, bir kemanın veya küçük harpin refaketi ile, şairin kendisi yaptığı bir melodi üzerinde okunurdu. Adını bildiğimiz en eski M. Kürenberg idi (aş. yu. 1160). Bunun şiirleri kadının duyduğu sevgiyi ifade eder. Başka adlar şunlardır: Dietmar von Aist (aş. yu. 1171), Spervogel (bu adı iki veya üç şâir kullanmıştır), Henrich von Veldeke, Friedrich von Hausen (1190). Stiryalı şâir Ulrich von Lichtenstein (aş. yu. 1275) bu cins şiirlerle alay etmiştir. (V. Örs)

MINNESOTA, A. B. D.'nin Kanada sınırındaki eyâletlerinden biri. Kabaca dikdörtgen biçimindeki M. kuzeyde Kanada, doğuda Superior gölü ve Wisconsin, güneyde Iowa, batıda da Güney ve Kuzey Dakota ile sınırlıdır. Yüzölçümü: 217 736 km², nüfusu: 3 805 000 (1970), idare merkezi St. Paul'dür. (309 000, 1970) (kısaltılmışı: Minn.).

M.'nın toprakları başlıca üç bölümde incelenebilir. Kuzey-doğu eski buzul yataklarıyla kazılmıştır, çok sayıda göllerle kaplıdır; yer yer buzulların getirdiği kayalar dikkati çeker, ormanlıktır; büyük bataklıklar vardır. Eyâletin hiç buzul görmemiş yeri olan güney - doğu köşesi kireçtaşı tepeleriyle kaplıdır. Bu ikisinin dışında kalan üçüncü bölüm M.'nın en verimli kısmıdır. Burada irili ufaklı akarsular arasında tatlı meyillerle yükselen tepeler vardır.

Buzul çağında, güney - doğu köşesi hariç, buzullarla kaplı olan M.'da sayısız göller vardır. Bu yüzden eyâlete 10 000 Göl veya 10 000 Göl Ülkesi de denir. Göllerin başlıcaları: yukarı ve aşağı Red Lake, Leech ve Mille Lacs gölleridir. Başlıca akarsu Mississippi ve M. nehirleridir. Mississippi, eyâletin kuzey kesimindeki Itasca gölünden çıkar. Diğer başlıca akarsular, Des Moines, Red Lake, Wild Rice'dır. M.'da kara iklimi hüküm sürer, yaz ve kış arasında büyük sıcaklık farkları vardır; siklon rüzgârları eyâletin iklimini etkiler. M.'nın % 37'si ormanlarla kaplıdır. Kuzeyde zengin kozalaklı ormanları vardır; güney ve doğu M. ise meşe, dişbudak, karaağaç

MİNNESOTA : Süperior gölü burnunda Split Rock feneri

gibi ağaçlarla tanınmıştır. Batı kesimi otlaklarla kaplıdır; otlar, bu çok verimli topraklarda adam boyu büyür. Av hayvanları boldur, balıkçılık gelişmiştir.

M.'da yaşayanlar büyük çoğunlukla beyazdır. Zenciler ve Kızılderililer'in toplamı 50 000'i biraz geçer (1970). Nüfusun yarısından fazlası Minneapolis - St. Paul şehirler topluluğunda yaşar (1 813 000 - 1970). Minneapolis ve St. Paul'den sonra nüfusu 100 000'i geçen tek şehir Duluth'tur (100 570 - 1970).

Eyâletin ekonomisi endüstri, tarım ve mâdencilik üzerinedir. Endüstri alanı, son yıllarda tarımı geçmiştir. İmâlâthânelerin sayısı 5 000'in üstündedir. Besin maddeleri endüstrisi birinci sırayı tutar. Elektronik âletler ve iş makineleri, plastik ve kimyevî maddeler ve çeşitli mekanik malzeme imâlâtı gelişmiştir. M.'da 1971'de 119 000 çiftlik vardı. Elde edilen başlıca tarım mahsulleri ayçiçeği, yulaf, saman, keten tohumu, mısır, yulaf, arpa, şeker pancarı, soya fasülyesidir. M. hayvancılık bakımından da zengindir. Domuz ve hindi ekonomide önemli bir yer tutar. 1971'deki hayvan sayısı şöyleydi: 4 000 000 her çeşit sığır, 970 000 sağmal inek, 467 000 koyun, 3 544 000 domuz, 14 000 000 tavuk ve 486 000 hindi.

MINNESOTA : St. Paul kentindeki hükümet binası

Vaktiyle çok zengin olan demir mâdenleri günümüzde eski değerini kaybetmiştir. Yine de mâdencilik gelirin % 16'sını teşkil eder.

Tarih : Beyazların gelmesinden önce bugünkü M. topraklarında Sioux (yahut Dakota) ve Chippewa (yahut Ojibwa) kızılderilileri yaşıyordu. Bölgeye ilk gelen, hem İngiliz hem de Fransızlar hesabına çalışan Pierre Esprit Radisson ve Medart Chouart'dır (1655). Kürk avcıları bu bölgede uzun süre yerlilerle çekiştiler. Daniel Greysolon, 1680'de Superior gölüne kadar gittikten sonra ülkenin içlerini keşfetti. XVIII. yüzyılda İngilizler kürk ticaretine hâkim oldular; Jonathan Carver, Mississippi ile M. nehirleri civarını keşfetti. 1783'te ülkenin kuzeyi Amerikalılar'a geçti; 1849'da burada M. arazisi kuruldu ve M., 1858'de 32. devlet olarak Birleşik Devletler'e katıldı. Bugün M., A. B. D. senatosunda 2, temsilciler meclisinde 8 üye ile temsil edilmektedir. (O. Yüksel)

MİNNETOĞLU MEHMED BEY, Bosna eyâletinin ilk Türk sancakbeyi. Babası Minnet Bey, Yıldırım Bâyezid devri beylerindendir. 1402 Ankara Savaşı'nda, Yıldırım Bâyezid ile birlikte, Timur kuvvetlerine esir düşmüştü. Daha sonra, Çelebî Sultan Mehmed'in hizmetine girmiş ve 1419'da Samsun fethine katılmıştı. Bu seferden dönüşte, İskilip yöresinde hâlâ Tatar bakıyelerinin bulunduğuna şâhit olan Çelebî Mehmed, Anadolu'daki bütün Tatarlar'ın sürülmesi emrine rağmen, bunların kalışlarından ötürü devlet adamlarını azarlamış ve Minnet Bey'i Samagaroğlu Tatarı üzerine göndererek bunların Filibe civarında iskân edilmelerini buyurmuştu. Minnet Bey, söz konusu Tatarlar'ı Rumeli'ye geçirerek buradaki Konuş köyüne yerleştirmiş ve bu köy ile Kaşıkçı köyünü ve daha iki köyü birleştirip bir timar meydana getirerek, eşkincileri ile Rumeli seferlerine katılmıştı. Oğlu Mehmed Bey bu timarda büyümüş ve babasının ölümünden sonra onun timarı ile Rumeli'nin ünlü akıncı beylerinden biri olmuştu. M. M. B., özellikle Fâtih zamanında ün yapmıştır. 1458 Sırbistan Seferi'nde görülen aşırı derecedeki cesareti ve atılganlığı üzerine, Mahmud Paşa tarafından akıncı beyi tâyin edilerek, Macaristan üzerine gönderilmişti. Bu akında da M. M. B., büyük başarı gösterdi. Trava yöresini talan ederek binlerce Macar esiri alıp, ordu-yı hümâyûna getirdi. 1462 - 1463 Bosna harekâtında ise M. M. B., Yayça (Yaitse) muhasarasını yönetti ve ülkenin fethinden sonra, Bosna'ya ilk sancakbeyi olarak tâyin edildi. M. M. B.'in, bundan sonra, Hersek fütûhâtında da önemli hizmetlerde bulunduğu bilinmektedir. Bu arada onun Dur Paşa Hatun adlı bir kadınla evlenmiş olduğunu, timarı olan Konuş köyünde bir imâretle kervansaray yaptırarak bu köyü kasaba hâline getirdiğini ve bugün Tatarpazarı veya Pazarcığı adı ile anılan kasabanın onun eseri olduğunu biliyoruz. Fâtih, onun hizmetlerine karşılık Konuş, Kaşıkçı ve öteki köyleri mâlikâne olarak M.'e vermişti. M., Bosna seferinden sonra bir kısım Bosnalılar'ı buraya yerleştirmiş ve Bosna köyünü de kurmuştu. Eşi Dur Paşa Hatun ise, Edirne'de Hızırlık mahallesinde bir zâviye yaptırmıştı. II. Bâyezid devrinde Konuş mâlikânesinin yeniden timara çevrilmesi ise, M. M. B.'in ölümünden sonra yerini alacak bir erkek çocuk bırakmadığı fikrini uyandırmaktadır. Ama, Dur Paşa Hatun'un Edirne'deki zaviyesinin 1458'de oğlu Alim Han'ın elinde bulunduğu vakıf kaydı ile sâbit olduğu, ancak bu çocuğun babasının ve dedesinin mesleğini seçmediği sonucu çıkarılabilir. (İ. Parmaksızoğlu)

MİNORSKİY (Fr. ve İng. Minorsky), **Vladimir Fedoroviç** (1877 - Cambridge 1966), Rus asıllı Doğu ilimleri uzmanı. Orta öğrenimini Moskova'da yapmıştır. Moskova Üniversitesinin Hukuk Fakültesini bitirdikten sonra Lazarev Enstitüsü'nde A. E. Krımskiy'nin yanında çalışmıştır. 1904 yılından başlayarak dış işleri bakanlığında görev almış, Türkiye ve İran'da diplomat olarak bulunmuştur. 1917 ihtilâlinden sonra Rusya'ya dönmeyen M., 1919'a kadar İran'da kalmış, daha sonra Fransa'ya yerleşmiştir. Paris'te yaşayan ve Doğu Dilleri Okulunda öğretim çalışmalarına başlayan M., 1923'ten itibaren Fars dili dersleri vermiştir. 1932'de Londra Üniversitesinde (Doğu ve Afrika Araştırmaları Okulunda) ve daha sonra da Cambridge Üniversitesinde görev almıştır. Arap, Fars ve Türk dillerine vâkıf olan M., Yakın Doğu ülkelerinin etnografyası, tarihi, tarihî coğrafyası, edebiyat tarihi ve dili üzerinde çalışmıştır. M. bu alanlarda birçok araştırmalar yaptığı gibi, *İslâm Ansiklopedisi*'ne birçok maddeler de yazmıştır. Onun en büyük eseri, *Hudûdü'l - âlem*'in İngilizce tercümesidir *(Hudûd al - âlam. A Persian Geography 372 A. H. - 982 A. D.)* [1937]. Bu eserin yazmasını A. G. Tumanskiy (b. bk.) 1892'de bulmuştu. Bu bakımdan ilim çevrelerinde Tumanskiy yazması adıyle tanınmış olan bu eser, W. Barthold (b. bk.) tarafından yayınlanmıştı (1930).

M. 1906'da Orta İran'da yaşayan Halaç Türkleri'nin dili üzerinde durmuştur. Bu çalışmalarının sonuçlarını 1940 yılında yazmıştır *(The Turkish dialect of the Khalaj,* "Bulletin of the School of Oriental and African Studies" dergisinde, X, 417 - 437). Son olarak M., Barthold'un birkaç çalışmasını da İngilizce'ye çevirmiştir. (H. Eren)

MİNÖR (Lat. "daha küçük" anlamındaki *minor*'dan Fr. mineur), 1. Aralıkları her oktavda aşağıdaki şekilde olan dizi (gam): (T = tam ton Y = yarım ton) T, Y, T, T, Y, T, T. 2. Majör aralıktan yarım ton daha küçük aralık.

Aralık iki ses arasındaki tizlik pestlik farkıdır. 7 sesten meydana gelen bir dizide Do ile Re, Re ile Mi, Mi ile Fa, Fa ile Sol, Sol ile Lâ, Lâ ile Si arasında olmak üzere 6 aralık vardır. Bunlardan Si ile Do ve Mi ile Fa aralıkları yarım yani M., diğerleri tam, yani Majör aralıklardır. M. dizisi Majör'den elde edilir. Batı musikisinin 24 makamı, Majör dizilerin Do perdesinden başlayanından çıkarılır. Bu şekilde M. de Lâ'dan başlamış olur. Diğer makamlar, bu ikisinin muhtelif perdelere nakledilmiş şedlerinden ibarettir. Do Majör ile Lâ M. ana makamları hiçbir ârıza almazlar. Türk musikisindeki Çârgâh ve Bûselik makamları ifâde tarzı hariç, Batı'nın Do Majör ve Lâ M. makamlarına tekabül eder. M. makamların dört çeşidi vardır: Eski M. (Fr. Mineur Ancien); Armonik M. (Fr. Mineur Harmonique); Melodik M. (Mineur Mélodique) ve Doğu M.'ü (Mineur Oriental). Bk. MAJÖR ve MİNÖR. (Y. Ö.)

MİNSK, Sovyetler Biriliği'ndeki Biyelorusya S. S. C.'nin idare merkezi. Nüfusu : 1 095 000 (1974). II. Dünya Savaşı'nda aldığı tahribattan sonra yeniden yapılan ve gelişen şehrin geniş sokakları, yolları, meydanları, parkları ve 4 - 6 katlı binaları vardır. Hükûmet binalarından başka, ekonomi akademisi, fenler akademisi, üniversite, tiyatro, müzeler ve bir filarmoni orkestrasına sahiptir. Eskiden ticaret merkezi olan M., sonradan önemli endüstri merkezi hâline geldi. Başlıca endüstrileri şunlardır : Motorlu vasıtalar, makina ve âletler, tekstil. Bunun dışında gıda maddeleri, elektronik cihazlar, deri, kundura imâlâtı gelişmiştir. M.'te bir de saat fabrikası vardır.

MİNSK : Hükûmet binâsı

M. ilk defa 1067'de zikredilir; ama arkeolojik araştırmalar şehrin IX. - X. yüzyıllarda mevcut olduğunu gösteriyor. 1101'den beri bir prensliğin başşehri idi. 1326'da Litanyalılar'ın eline geçti. 1413'te de bir Voyvod'un merkezi oldu. 1793'ten beri Rusya devletine bağlıdır. Endüstri, şehrin 1870-1880 yıllarında demiryolu şebekesine bağlanmasından sonra gelişmiştir. 1919 - 1920 yıllarında Polonyalılar, 1941 - 1944'te de Almanlar tarafından işgal edilmiştir.

MINSTREL, Orta Çağ'da halk musikisi şarkıcısı. Halk arasından yetişen M.'ler çoğunlukla bir musiki âleti çalar, Fransız trubadurları veya Alman minnesingerlerinin bestelediği şarkıları okurlar. M.'lerin aktör, hokkabaz olarak iş görenlerine de sık sık rastlanırdı.

Bu tip müzisyenlere Orta Çağ Batı Avrupa'sında muhtelif isimler altında rastlanmaktadır (Fransa'da *jongleur,* Almanya'da *gaukler,* İngiltere'de *gleeman* vs.). M. tabiri, bu müzisyenlerin loncalar hâlinde birleştiği XIV. yüzyılda görülür. Birleşik Devletler'de ise bu tâbir, XIX. yüzyılda, zenci kılığına girip komik şarkılar söyleyen ve icra edenler için kullanılmıştır. Öte yandan sözde M. gösterilerine çıkanların bâzıları gerçekten zenciydi. (V. Örs)

MINTO AİLESİ, İskoçya'nın Roxburgh şehrinden, asıl adı Elliot of Craigend olup, sırasıyle M. baronetliği, baronluğu ve kontluğuna yükselmiş bir aile. En çok şöhret kazanan üyeleri şunlardır :

1. **Sir Gilbert Elliot, Lord M.** (1651 - 1718), Edinburgh'da yaşamış bir yazar. Argyll kontunun ayaklanmasına katıldığı için mahkûm olmuş (1685); affedilmiş, yargıç olmuş (1705).

2. **Sir Gilbert** (1693 - 1766), lord of Justiciary (yargıç); Sir Gilbert Elliot'un oğludur. Prens Charles Edward'ın ordusunun eline düşmekten kızı ve hazır cevaplığı ile kurtulmuştur.

3. **Jane veya Jean** (1727 - 1805), Sir Gilbert'in kızıdır. *Flowers of the Forest* (Ormanın Çiçekleri) baladını yazmıştır.

4. **Sir Gilbert Elliot** (1722 - 1777), III. Minto Baroneti, devlet adamı ve şair. Edinburgh ve Leiden'de okudu. 1754'te parlamentoya girdi. Kral III. George üzerindeki nüfûzunu kullanarak, Amerikalı sömürgecilere vergi serbestisi verilmesine engel oldu (1775). Kuşkucu felsefeye karşı düşmanlığından ötürü, feylezof Hume'un *Dialogues of Natural Religion* (Tabiî Din Hakkında Konuşmalar) başlıklı eserinin

yaşadığı müddetçe çıkmasına engel oldu. Şarkı yazarı olarak *Amynta* (ad) başlıklı çoban şiiri ile *Twas at the Hour of Dark Midnight* (Karanlık Bir Gecenin Yarısıydı) [1745] başlıklı şiiriyle ün kazanmıştır.

5. **Sir Gilbert Elliot - Murray Kynynmond** (1751 - 1814), I. Minto kontu, III. Baronet'in büyük oğlu, diplomat ve Hindistan genel valisi. Erkek kardeşi diplomat Hugh (1752 - 1830) ile birlikte Fontainebleau'da Fransız devlet adamı ve edibi Mirabeau'nun okul arkadaşı oldu. Oxford'da okudu, parlamentoya muhafazakâr üye olarak girdi (1776). Korsika kral nâibi oldu (1794-1796), Viyana'da büyükelçilik etti (1799 - 1801), Hindistan genel valiliğinde bulundu (1807 - 1813).

6. **Gilbert Elliott, Murray Kynynmond** (1782-1859), Sir Gilbert Elliot'un büyük oğludur. II. Kont, Berlin'de büyükelçi (1832 - 1834) ve bahriye nâzırı (1835) oldu.

7. **Sir George Elliot** (1784 - 1863), İngiliz deniz kumandanı, I. Kont'un ikinci oğlu. Cava'yı işgal etmiştir (1811). Ümit Burnunda başkumandan (1837 - 1840), Çin'de başkumandan (1840) ve amiral (1853) oldu.

8. **Sir Charles Elliot** (1801 - 1875), İngiliz amirali. Hugh (1752 - 1830)'un oğlu. Çin'de harbi yönetti. Bermuda valisi (1846 - 1854) Saint - Helena adası valisi (1863 - 1869), amiral (1865) oldu.

9. **Sir Henry George Elliot** (1817 - 1907), diplomat, II. Minto kontunun oğlu. Özel misyonlarla Napoli'ye (1859) ve Yunanistan'a (1862) gönderildi. 1863'te Torino'ya gitti. Viyana'da büyükelçi (1877 - 1884) oldu.

10. **Gilbert John Elliot - Murray - Kynynmond** (1845 - 1914), IV. kont. İkinci kontun torunu. Sömürge yöneticisi, Kanada genel valisi (1898 - 1904), Hindistan kral nâibi oldu (1905 - 1910). Morley ile birlikte, Hindistan'ın kendi kendini idare etmesi planı için çalıştı. (V. Örs)

MINUCIUS, Felix, Marcus (III. yüzyıl), Kuzey Afrika'da doğmuş ve orada yaşamış bir Romalı yazar. Hıristiyan'lığı benimseyerek Octavius başlıklı bir konuşma yazmıştır. Bu eser Latince yazılmış, Hıristiyan edebiyatının bilinen eserlerinin en eskisidir. Konuşma bir Hıristiyan ile bir pagan (Eski Yunan ve Roma tanrılarına inanan adam) arasında cereyan eder. Hıristiyan paganların, Hıristiyan'lığa yönelttikleri ithamların hepsini çürütür. M.'un dili, Çiçero'nun *De natura deorum* (Tanrıların niteliği) ve Seneca'nın dilini andırır.

MİNÛÇİHRÎ, Ebü'n - Necm Ahmed (Ölm. 1040), İran şâiri. Köklü bir dil ve edebiyat öğrenimi gördü. Özelliği, akıcı, kolay anlaşılır üslûbuyla tabiat sevgisini dile getirmesidir. Kasîdelerinde bile tabiat sevgisinin ifadelerini görmek mümkündür. Gazellerinde aşka ve tabiat tasvirlerine büyük yer verir. Kendinden sonra gelen İranlı şâirleri etkileyen M.'nin üç bin beyitlik dîvânı vardır. Dîvân şiirinde mısrâ sayılarına göre değişen musammat formunu M. kurmuştur.

MİNYATÜR, "minyon" dan gelir. Bu, konunun ufaklığını gösterir. Minyatür tâbiri dünya san'at tarihine yanlış olarak girmiştir. Aslında resim demektir. Nihayet resim de bir yazıdır; fakat, kalem veya fırçayla ve renklerle ifâde edilecek konuların; insan, nebat, hayvan, tabiat ve kuşun benzetilme yoluyle bir nevi târifi demektir. Çizgiler, noktalar ve bunların münhanîleriyle ifâde edilerek aslına benzetilmiş ise bu resimdir.

Resim, yeni devirler san'atı değildir. Tarihten önceki devirlerde, daha insanların ilk yaşadıkları mağaraların duvarlarında, dışarda gördükleri geyik, inek, dana ve öküz gibi hayvanların ana çizgileriyle boyalı veya boyasız olarak stilize çizilmiş örneklerine rastlıyoruz. Bugün san'at âlemi bunları tanıyor, buldukları yerlerde aynını çiziyor, renkli iseler benzerlerini yapıyor. Bugün non figuratif denen san'at kolu da bunları, bilir bilmez, târif edilmesi ve anlaşılması güç telâkkileriyle benimsiyor.

Demek ki resmi aslına benzeterek çizmek tarihi, çok eskilere gidiyor. 50 - 60 yüzyıllık tarihî devrede İsa'nın doğumundan önce veya sonra diye ikiye ayrılan yüzyıllarda, bunların evolüsyona tâbi iptidaî veya gelişmiş örneklerini buluyoruz. Bugün dünya müzelerinde bunların 5 000 yıl önceki Mısır medeniyetinde taşlar, tahtalar ve bilhassa papirüs yaprakları ve zarlarından kâğıtlar üzerine yapılmış hâlâ solmayan renkleriyle göz kamaştıran insan, tabiat ve mitoloji tasvirlerine; insan yüzünü profilden, yani yandan gösteren çeşitleri ve sayısı bilinmeyecek derecede çok, eşsiz ve paha biçilmez örneklerine rastlıyoruz.

MİNYATÜR : Firdevsî'nin "Şehnamesi" nden

İşte san'at âleminde iptidaî sayılmaması gereken lâkin san'atın ileri derecesinde renk ve çizgi sadelikleriyle temâyüz eden bu şâheserler çok beğeniliyor. Avrupa minyatür san'atı için bk. RESİM.

Fakat, yeryüzünde minyatür denen insan figürlerini, çeşitli durumlarıyle, eski Mısır kadar güzel örnekleriyle ve her türlü madenî safîhalar üzerinde, taşta, mermerde, tahtada ve ayrıca kâğıtlar üzerinde; güzel terkiplerle ve renk âhengine hassasiyetle uyularak yapılanların en eskilerini asıl Orta - Asya Türk san'atında buluyoruz.

Yeni buluşlara göre, resim san'atının Orta Asya'dan Çin'e geçtiği yazılıyor ve bunun eski Türk yurdundan başka memleketlere tesir ettiği kabûl ediliyor.

Orta Asya'nın bu en eski Türk dünyası resim san'atında gelişmesini ilerletirken dünyanın her tarafında da tesirini göstermiştir. Güneyde Orta Doğu'ya oradan İran'a ve Hindistan'a kadar uzandığı gibi yine Orta Doğu'dan Arap memleketleri ve Mısır'a girmiştir. Fakat, bu memleketler resim san'atının menşeinin böyle olduğunu kabûlden uzak tutmaktadırlar.

Memleketimizin de dokuz yüzyıllık bir resim tarihi vardır. Anadolu Selçukluları devresine âit resimli eserler oldukça çoktur. Fakat, bugünün resim san'atı tarihi yazarları, taraf tutarak Selçuklu san'atını kabûl etmiyorlar. Bunları "Bağdad Tezyinat Ekolüne" bağlayarak Araplar'a mal ediyorlar.

"Bağdad resim ekolü" birbirinden ayrı dört koldan meydana gelmiştir. Birincisi Orta Asya'dan inen "Türk resim ekolü". Bunun en güzel iki misalini hâlen Süleymaniye Umumî kütüphânesinde saklı İhvânü's-safâ külliyatında görüyoruz. Metin Arapça'dır diye bu iki tabloyu haksız olarak Araplar'a mal ediyorlar.

Anadolu Selçukluları zamanında yazılmış Dioscorides'in Arapça Kitâbü'l-Hasâyiş (Materia Medica)'ini de Bağdad ekolüne, dolayısıyle Araplar'a, bağlıyorlar. Topkapı Sarayı Müzesi kütüphânesindeki bir eser, aslında Selçuklu minyatür ve tezhîbinin mükemmel bir şâheseridir.

Bağdad'da ikinci ekolü doğuran Orta-Doğu sâhasından gelen tesirdir ki, bu da Orta Asya'dan gelenin bir başka şeklidir. Bizans resim ekolünün tesiriyle yapılanlarla kol üçleşiyor. Dördüncüsü de Bağdad'da yetişen mahallî ressamların yaptıklarıdır.

MİNYATÜR : Firdevsî'nin Şehnâmesi'nden (Hind - İran san'atı XVI. yüzyıl) (Condé Müzesi, Chantilly, Fransa)

Bunlar içinde, Türk ekolüne ait olanlar maalesef ayırt edilemeyecektir. Çünkü, Batılılar kendi literatür yanlışlarını tekrar etmekle meşguldürler. Bizde ise bunları görenlere ve yeni mütalâalar yürütülmesi icab eder diyenlere baş vurulup derinlemesine araştırmalara gidilmekte, Batı'daki bu hatalarla dolu tesir maalesef san'at tarihi yazarlarına daha kolay ve mülâyim gelmektedir. Bu yüzden de bu keşmekeş devam edecektir.

Selçuklular'dan sonra feodalite beyliklerinden biri de Osmanlılardır. Esasen Osmanlı tarihi, bütün olması dolayısıyle Selçuklu devrinin bir devamıdır.

Muhakkak ki Anadolu'da Selçuklular ve Beylikler zama-

MİNYATÜR : Kanûnî Süleyman Zigetvar seferine giderken hastalandığından attan inip arabaya biniyor (Hünernâme'den)

MİNYATÜR : Levnî'den "Rakkase" (İstanbul, Topkapı Sarayı müzesi)

nında çok tezhip yapılmıştır. Minyatürler de nâdir değildir. Fakat, bu kitapların dilleri Arapça ve Farsça olduğundan yanlış bir düşünce ile tezhip ve minyatürler de onlara bağlanmaktadır. Her üç taraf da bunları haklı veya haksız kendilerine mal etme yolundadırlar.

Resim tarihimizde XV. yüzyıl ressamlarından Bursalı Sinan Bey ile Bursalı Şiblî, İtalyan resim ekolü üstadlarından yetişerek Türk resmine en büyük rönesansı getirme yolunda eser bırakmışlardır. Bu arada, en son, Bellini, Fâtih'in resmi ile bütün bu çalışmalara örnek olmuştur. Ne yazık ki, bu rönesans o devre mahsus kalmıştır.

Hâlen Üniversite kütüphânesinin bir bölümündeki Farsça Yavuz Sultan Selim Dîvânı, XV. yüzyılın en güzel Türk tezhipli ve minyatürlü eserlerinden biridir. Münih Devlet Kütüphânesi'ndeki Ak Şemseddin - zâde Hamdî Çelebi'nin beş minyatürlü ve 1491 tarihli ufak boyda "Yûsuf ve Zelîhâ" epopesi de mükemmel bir eserdir. Lâkin bu nüsha 1515 yılına âittir.

Osmanlı Türkleri'nden birçok minyatür XVI. yüzyılda yapılmıştır. Bunların en güzelleri kısmen tarihî kitaplarımızda Doğu an'anesine göre dilleri maalesef Farsça olan millî şehnâmelerimizde ve Kanunî devrine âit Hüner - nâme ve Süleyman-nâme gibi kitaplarda yer almaktadır. Tek tek tablolar hâlinde Musavvir Osman tarzında yapılan Türk minyatürlerinin en güzellerini san'atkâr Kalender terkîbi ile, 100'den fazla resimli I. Sultan Ahmed albümünde, yine padişah için hazırlanan Kalender'in Türkçe Fâlnâmesi'nde ve İstanbul'a Orta Doğu'dan getirilen san'atkârlardan birisine yaptırılan diğer Farsça Fâlnâme'de görmekteyiz. New York'ta "Morgan Library" de incelediğim nücûm ilmine (astroloji) âit hayret uyandıran kitap resimlerini ve yine aynı yerde Mahmud Dede'nin resimli "Sevâkıb-ı Menâkıb" nüshası M.'lerini görünce hayrân olmamak kaabil değildir. Bunlar, Osmanlı Türkleri'nin en orijinal ve hiçbir millete nasîb olmayan, içtimaî bünyemizin hususiyetlerini içine alan birer hazînedir.

İrlanda'nın Dublin "Çester" (Chester) Kütüphânesi'ndeki Süleyman - nâme ile diğer Türk minyatürlü kitaplarımızı da "Minorsky" kataloğundan öğrenmiş bulunuyoruz.

Türk san'atı ekolü bu gibi resimli kaynaklarımızla iftihar edebilir ve bunları Türk san'atını tanımadan kendilerini yetkili sayarak inkâra sapanların gözleri önüne serebilir.

Bunlar her ne kadar tam XVII. yüzyıl başına rastlıyor ise de XVI. yüzyıl sanatkârlarının eserleridir. III. Sultan Murad Şehnâmesi ile, Özdemiroğlu Osman Paşa'ya âit Şecâat - nâme'deki resimlerle on iki padişahımıza âit resimli ve arkalarında çiçeklerle süslü albüm takdire lâyıktır. Türk ressamlarının bu kabil tablolarının sayısı pek çoktur. Bunları birer birer incelerken tarihimizin birçok konularda resimlerle canlandırılmış sahneleri ile de karşılaşırız.

XVII. yüzyılda yine kitaplarda resim yapma an'anesi devam etmektedir. İslâmiyetin resim yapmayı menetmesi o kadar şiddetli olmadığından ve bunlar ibâdetlerimize mâni olabilecek şekilde yapılmadıkları, kâğıtlara çizilenler de levhalar hâlinde duvarlarımızda değil de kitaplar içinde yer aldıklarından müsamaha ile karşılanmıştır. Ancak, resimlerin genellikle bu şekilde kitaplar içinde yer almış olmaları, bunların kütüphânelere naklinde görülüp tam olarak sayılabilmesini her zaman imkân dahiline sokamamıştır. Daha uzun yıllar bu konu ciddiyetle ele alınamayacağından bulundukları yerleri ve miktarlarını tam olarak bildirmek de mümkün olamayacaktır.

San'at tarihçimiz Tahsin Öz, mevcut resimlerimizin sayısının 15 000'den fazla olduğunu yazmıştır. Fakat, birkaç yüzü müstesna, bunların çoğu henüz tanınmamaktadır.

Bizim görebildiklerimize göre bunların hepsinde XVII. yüzyıla âit olanlarının san'at değeri yüksektir. Ne yazık ki, bunlar tamamen bilinmediklerinden yerli ve yabancı yayınlarda da görülmemektedirler. Nitekim Topkapı Sarayı Müzesi'nde saklı Türkçe resimli Şekaayık-ı Nûmâniye minyatürleri bunun güzel bir örneğidir. Bunların ressamı Nakşî'dir. Bu nüsha da Genç Sultan Osman'a ithâfen yapılmıştır. Ayrıca nakkaşın da resmi vardır.

MİNYATÜR : "Silsilenâme" den (XVII. yüzyıl)

XVI. yüzyılın Türk minyatürleri bakımından çok zengin bir koleksiyonu da Ali Emirî Efendi'nin kurduğu Millet Kütüphânesi'nde bulunan Âşık Çelebî şâirler *Tezkiresi*'ndedir. Konularıyle ilgili çok değerli tablolar vardır. Bütün şâirlerin resimlerini bu kitapta bulabiliriz.

XVI. yüzyılda Kanunî Sultan Süleyman devri ressam ve bahriye reislerinden, padişahın nedimlerinden ressam Nigârî Reis Haydar, Yavuz Sultan Selim, Kanûnî, II. Sultan Selim ve Barbaros Hayreddin'in çok kıymetli ve otantik resimlerini yapmıştır. Bu resimler bugün Topkapı Sarayı Müzesi resim salonunu zenginleştirmektedir. Nigârî, en önde gelen kudretli ressamlarımızdandır.

XVIII. yüzyıl Türk resim san'atında da süslemelerde olduğu kadar ileri durumdayız. Edirne'li Abdülcelîl Çelebî'nin yüzyıl ortalarında "Levnî" mahlasiyle çok mükemmel M.'leri vardır. San'at değeri yüksek pâdişahlar albümleri ve devrin kıyafetleri için 40 tane mükemmel portre vücuda getirmiştir. Ayrıca, güzel meclisleri ihtivâ eden ve içtimaî yaşayışımızla ilgili tabloları bulunduğu gibi, yine Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphânesi'nde saklı Vehbî *Sûrnâme*'sinin resimleri ile süslü iki albümünde de yüzden fazla fevkalâde değerli ve büyükçe tabloları bulunmaktadır. Dünyanın hiçbir yerinde bu ayarda albümler yoktur.

Aynı yüzyılda resimli çiçek risâleleri üzerinde bilhassa durmamız gerekir. Edirnekârî 61 buketli, hâlen Millet Kütüphânesi'ndeki albüm de dikkate değer. Hepsinin san'at değerleri büyüktür. Hele Köprülü Kütüphânesi'ndeki su yolu haritaları, resimleri bu yüzyılın şâhâne eserlerindendir.

Türk M.'ü sâhasında XIX. yüzyıl da dâhil olmak üzere daha birçok san'atkâr ressamımızın meydana getirdiği eserler vardır. Hûbân - nâme ve Zenân - nâme'yi de bu nâdir örnekler arasına sokabiliriz.

XIX. yüzyıl ortalarında Türk resmi artık Batı'ya döner, Avrupa tarzı resim memleketimize Ressam Hüsnü Yusuf, Tevfik Paşa, Miralay Seyid Bey v.b. vasıtasiyle girmiş; bu devrin resim tarihimizi ilgilendiren güzel tabloları umumî ve hususî koleksiyonlarda yer almıştır. Bunların en mükemmelleri bugün Resim ve Heykel Müzesi'nde bulunmaktadır.

Türk resim tarihi kaynaklarından en başta gelenler yazma kitaplarda bulunanlardır. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphâneleri bu bakımdan zengindir. Batı'daki yayınlar bütün çalışmalarını buradaki koleksiyonlara borçludur. Bununla birlikte daha katalog kayıtları mevcut olmadığından yerleri bilinmeyen başka kaynaklar da vardır. Bütün malzeme ortaya çıkmadığından şimdilik Türk resim tarihi bütünüyle yazılamayacaktır.

Türk M.'ü Batı'lıların yanlış olarak iddia ettikleri gibi İran'a âit olanların taklîdi değildir. Hakîkat payı olmayan bu nokta üzerinde ısrar etmek ilim ve san'at adamlarına yakışmayacak bir haksızlıktır.

Şunu unutmamak gerekir ki her millet birbirinden alır. Bu da taklit ve aynı ekolün devamı demek değildir. Elbette her millet aldıklarına kendi şahsiyetinden de bir şeyler katar ve kendisine mâl eder. Bütün inkârlara rağmen anavatanımızda dokuz yüzyıllık san'at tarihimizin şimdiye kadar görülebilenleriyle anlıyoruz ki, tarihte sade ve olgun bir Türk resim ekolü vardır. Bu ekol, bugün Cumhuriyet devrinde de devam etmektedir. Onun dünyaya duyurulması çalışmaları da az değildir.

Türk resim tarihinde her devrin orijinal ve taklid olmayan eserleri az sanılmamalıdır. Bu konunun daha iyi işlenebilmesi için kültür ve san'atımıza idealist ölçülerle eğilecek bir "Türk Resim Tarihi Araştırma Enstitüsü" nün kurulması gerekir.

Aşağıda başlıca Türk M.'lerinin yer aldığı önemli bazı eserler sıralanmıştır:

— Kitâb-ı Revzâtü'l - Müneccim kitabında Semerkand Rasathânesi ve onun kurucusu Uluğ Bey, Üniv. Ktb. 1418 F. Uluğ Bey hususî kütüphânesi nüsh.

— Üniversite Ktb., Kâtib Çelebî, Cihan - nümâ'sı ve Esfârü'l - bihâr'ı.

— Topkapı Sarayı Müzesi Ktb. ressam Nigârî resimleri.

— Bâyezid Devlet Kütüphânesi'nde Mevlevîliğe âit resimler ve resimli Mesnevî nüshası.

— New York Public Library, Şâir Tevfik Fikret'teki Türkçe, Mevlevî Abdî Efendi tâlikiyle Şehnâme resimleri.

— Orta Asya Türk M.'leri, Üniversite Ktb. Şâh Tahmasb, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphânesi'ndeki albümler ve Siyahkalem M.'leri.

— Levnî: Pâdişahlar Albümü.

— Matrakçı Nasuh, Kanûnî devri Irâkayn seferi menzilleri resimleri ve Barbaros seferlerine âit resimli Akdeniz seferleri seyahatnâmeleri. (A. S. Ünver)

MİNYE, El, Orta Mısır'ın kuzey bölgesinde şehir. Yukarı Mısır'da El - M. vilâyetinin merkezi. Kahire'nin 250 km kadar güneyinde bulunan şehir Nil nehrinin batı sahilinde, Nil vâdîsinin başlıca demiryolu ve karayolu üzerindedir. M., Yukarı Mısır'ın en önemli çırçır merkezidir. Ayrıca tahıl, yün, şeker kamışı ve kümes hayvanları ticareti de yapılır. Şimdiki şehir firavunlar zamanında bir prenslik olan eski Ment şehrinin yerinde kurulmuştur. Nüfusu: 113 000.

M. vilâyetinin yüzölçümü: 2 273 km², nüfusu: 1 706 000 (1966)'dir.

MÎR, baş, komutan, bey, vali karşılıklarında kullanılan bu kelimenin, bir de, toprak mülkiyeti üzerinde çeşitli haklara sahip kişiler topluluğuna ad olarak verildiği bilinmektedir. Daha çok Rus köylü toplulukları için kullanılan M.'in, bu anlamda, eskiye dayanan bir geçmişi var. M. hemen hemen bütün Doğu Avrupa'da yerleşmiş bir terimdi. Ancak, M., giderek bu özelliğini kaybetti; yıllarca Rusya'da yerleşti. XIX. yüzyıl sonrası Rusya'sında köylüler istedikleri toprağı seçer, orada geçimini sağlardı. Bu, bir tür, köylüyü toprağa bağlamaktı. M.'lik düzeni Rusya'da uzun yıllar devam etti. 1917 ihtilâlinden sonra ise bu düzene son verildi.

MÎR MUHAMMED İSMAİL HAN, XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Hindistan'da yetişen bir devlet adamı ve şâir. Hindistan'ın güney - doğusunda Madras ile Pondichery arasında bulunan Karnatik ülkesindeki Arkut Nüvâbı'nın vasîsi olarak tanınmıştır. Haydarâbad Nizâmı'na bağlı olmakla beraber, bir yandan Fransızlar'ın, bir yandan da İngilizler'in baskısı altında kalan Nüvâb Enverüddin Han, ülkesinin bağımsızlığı için mücadele ederken, M. M. İ. H. onun en yakın yardımcıları arasında bulunmuştu. Enverüddin Han'ı ve kazandığı zaferleri öğmek üzere, 1764'te, Enver-nâme adı altında bir de mesnevî yazmıştı. Enverüddin Han'ın ölümünden sonra Umdetü'l - ümerâ ünvânı ile Arkut Nüvâbı olan oğlu Muhammed Ali Han'ın vasîliğini üstlenen M., İngiltere politikasına dayanarak, bir yandan Fransız Genel Valisi Duplex'e, bir yandan da Nizâmülmülk'e karşı emin bir dayanak bulmuş

oldu. İngiltere ile olan bu yakınlaşma sonunda, dinî konular dışında kalan bütün işler İngiltere Komiseri'nin eli altında toplanmış oluyordu. Böylece M., Arkut'u siyasî ihtirasların dışında bir ülke hâline getirmiş oldu ve kendisi de daha geniş ölçüde şiirle uğraşma imkânını buldu. Şiirlerinde Ebcedî mahlâsını kullanan ve Fars edebiyatında Ebcedî-i Hindî sanı ile tanınan M. M. İ. H., aynı zamanda, Melikü'ş - şuarâ unvânını da kazanmıştır. (İ. Parmaksızoğlu)

MİR ALİ ŞİR : bk. ALİ ŞİR NEVÂİ.

MİR ŞİHÂBEDDİN : bk. GAZİDDİN HAN.

MIRA CETI, ekvator bölgesindeki büyük Cetus (Balina) burcunda bir kırmızı yıldız. 1596'da keşfedilen M. C. bilinen ilk değişken (belirli bir süre içinde parlaklığı değişen) yıldızdır. Omicron Ceti olarak da bilinir. Parlaklığı ortalama 334 günlük fasılalarla 3. - 4. kadirden (magnitude) 9. kadire kadar değişir. Çapı güneşinkinin 35 katıdır ve güneşten 800 ışık yılı mesafededir.

MIRABEAU, Honoré Gabriel de Rigueti, Comte de (Bigon, Nemours 1749 - Paris 1791), Fransız politikacısı ve edîbi. Fiziyokrat ve edip Victor de Riqueti M. markisi (1715 - 1789)'nin oğludur. Düzensiz yaşayışından ötürü babası tarafından çok çetin muamele gören M., üç yıl için Vincennes kalesine kapatılmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Lettres à Sophie* (S.'ye mektuplar) [1792]; *De la monarchie prussienne sous Frédéric le Grand* (Büyük Friedrich zamanında Prusya Krallığı) [1788]; *Histoire secrète de la cour de Berlin* (Berlin sarayının gizli tarihi) [1789]. Asilzâde olmasına rağmen, Büyük Devrimi hazırlayan Parlamentoya Aix-en-Provence Üçüncü sınıf (Tiers Etat) milletvekili olarak seçilmiştir. 23 Haziran 1789 oturumunda şu sözleri söylemekle ün kazanmıştır: "Nous sommes ici par la volonté du peuple et nous n'en sortirons que par la force des baïonettes" (Halkın irâdesi ile buradayız ve buradan ancak süngü gücüyle çıkarız). Eylül 1789'da "yurtseverlik katkısı" (contribution patriotique) adı altında bir vergi kabûl ettirmiştir. Sonra kilise mallarının millîleştirilmesini elde etmiştir. Bundan sonra meşrûtî krallık için çalışmıştır. Parlamento ile kral arasında bir diplomatik oyun çevirmiş, La Fayette'e ve Triumvir'lere karşı cephe almıştır. Parlamento reisliğine seçilmesinden az sonra ölmüştür (Mart 1791). (V. Örs)

MIRABEAU, Honoré Gabriel

Mİ'RÂC, Hazret-i Peygamber'in risâletinin dokuzuncu yılında Receb ayının 27. Cuma gecesi gerçekleşen olay. M.'ın hangi yılda olduğunda tam bir açıklık yoktur. Hicretten üç ilâ bir yıl önce olduğu rivâyetleri vardır. Buna göre, 619 veya 621 yılında 16 Mart veya 23 Şubat günleri gecesinde meydana geldiği görüşü hâkimdir. Genellikle ve gelenekte 27 Receb gecesi bütün İslâm âleminde M. kandili olarak kutlanır. İsrâ (gece yürüyüşü) adı da verilen M. olayının, tarihî bir hâdise olmanın dışında, ilâhiyat yönünden ve dinler tarihi açısından da ele alınarak, üç yönlü incelenmesinde fayda vardır. Kur'ân-ı Kerîm'in el - İsrâ (XVII) ve en - Necm (LIII) sûrelerinde, Kelâm-ı Kadîm'in kendine hâs tasvir biçimi içinde, teşbih ve öğütlerle birlikte açıklanan M. olayı, iki anlama gelmektedir. Masdar-ı mîmî olarak "yükseğe çıkmak, yücelmek", ism-i âlet olarak da "merdiven, bir nesneyi, bir kişiyi yükseğe çıkaran âlet" demektir. Bu bakımdan kelâmcılar ve tefsirciler, M.'ı "mânevî yükselme" anlamında değerlendirdikleri gibi; Hazret-i Muhammed'in Mescid-i Aksâ'dan (b. bk.) sidretü'l - müntehâ (b. bk.)'ya kadar yükselişini sağlayan bir araç olarak da açıklarlar. M. olayı, Hazret-i Peygamber'in hayatında "âme'l-hüzn" (Elem yılı) diye tavsif ettiği, en buhranlı bir safhada vuku bulmuştur. Müslümanlara karşı müşriklerin aldıkları boykot kararının kaldırılmasından hemen sonra Hazret-i Peygamber, iki acı ile karşılaşmıştı. Önce sevgili eşi Hazret-i Hadîce'yi, ardından da amcası ve hâmisi Ebû Tâlib'i kaybetti. Müslümanlar'ın çoğu Habeşistan'a göç etmişlerdi. Kendisini teselli edecek kimse kalmamıştı. Allah'tan başka dayanacağı hiçbir şey yoktu. İşte böyle bir mânevî yalnızlık içinde idi ki, ilâhî huzura dâvet edilerek bu gece yürüyüşünü yaptı. M., bir gece içinde olmuş, beşerî ve normal ölçülerin, hattâ havsalanın idrâki üstünde geçmiştir. Olayı ertesi sabah Mescid-i Harâm'a gelip anlattığı vakit, Kureyşliler şaşkınlık içinde kaldılar. İnanmayanlar, sevinçten ellerini çırpıyorlar; inananlar ise, şaşırmış, ne diyeceklerini bilemiyorlardı. Bunlardan bazıları, dönüp dinden çıktılar. Bir kısmı koşup olayı Ebû Bekir'e anlattılar. Ebû Bekir, "eğer o bunu söyledi ise, şüphesiz, doğrudur" dedi. "Onu, bu olaya rağmen, yine de tasdik mi ediyorsun?" dedikleri zaman da, "ben, onun bundan çok daha şaşırtıcı sözlerine de inanıyorum. Sabah, akşam bize getirdiği peygamberlik haberlerini de tasdik ediyorum" cevabını verdi. Kureyşliler, bu kez, Hazret-i Muhammed'i sorguya çektiler. Mescid-i Aksâ'yı bilenler, orası hakkında sorular sordular. Aldıkları cevaplar karşısında "gerçekten, isabet ettin. Öyleyse, yolda olan bizim kervandan ne haberler var?" diye sordular. Peygamber, bu defa, "onu Revha'da iken gördüm. Bir deve kaybolmuş, onu araştırıyorlardı" dedi. Kervanın sayısını ve yükünü bir, bir anlattı. "Bu da doğrudur" dediler. Peygamber, o zaman, "sizin kervan, önünde bir karamtırak deve olduğu hâlde, filân gün, güneş doğarken Mekke'ye ulaşacaktır" deyince, o günü beklediler. Tam güneş doğarken kervanın, Hazret-i Muhammed'in tarif ettiği anda, şehir girişine şahit oldular. Böyle olduğu hâlde, kâfirler ne M. olayına, ne de peygambere inanmağa yanaşmadılar. M. olayının halk arasındaki karşılanışı böyledir. Olayın ilâhî safhaları ise, şu biçimde gelişmiştir: Olayı 45 sahâbeden derlenen hadislere dayanan Buhârî'nin ve Müslim'in nakillerine göre özetlemek gerekirse, en yakın ihtimâlle, 27 Receb gecesi Peygamber, kendi evinde, yahut amcası Ebû Tâlib'in kızı Ümmühânî'nin evinde veya Mescid-i Harâm'da bulunuyorken, yanına Cebrâil ile Mîkâil geldiler. Göğsünü açıp, içindeki beşerî zaaf ve duygulardan her ne varsa temizlediler. Burak adlı bir bineğe bindirerek (b. bk.), Mescid-i Harâm'dan Mescid-i Aksâ'ya götürdüler. Peygamber, burada namaz kıldıktan sonra, göğe yükseltildi. Birinci kat gökte, Hazret-i Âdem'i gördü. Âdem, "Merhaba ey sâlih Peygamber ve ey sâlih evlâd" diye selâmladı. Oradan kat kat bütün gökleri, cennetin nimetlerini, cehennemi ve azablarını gördü. Cennet ırmaklarını, Beyt-i ma'mûr'u ziyaret etti. Her katta ayrı ayrı Nûh, Mûsâ, İsâ, İbrahim ve öteki bütün peygamberlerin hepsi ile görüştü. En

sonunda Sidretü'l - Müntehâ'ya geldi. Burada, kendisine rehberlik eden Cebrâil, ilk defa, aslî biçimi ile ona göründü. Ancak, "kendisinin daha ileriye gitme yetkisi olmadığını" bildirerek, ona gideceği yolu gösterdi. Bundan sonra olanlar, vecîz bir şekilde tarif edilir. Perdenin kalkıp Resûl-i Ekrem'in ilâhî huzura girişi, Cebrâil'in öğrettiği ile de kalmadı. En yüksek ufukta durduktan sonra, Rabbine yaklaştı. Bu yaklaşma öyle bir yakınlaşma idi ki, iki yayın arası kadar, belki de daha yakın oldu. Sonra Allah, kuluna neler buyurdu neler. Gönül, gözün gördüğünü inkâr etmedi. Bunda göz ne şaştı, ne de haddini aştı. Gerçekten Rabbinin en büyük delillerinden bir kısmını görmüş oldu. Bütün rivayetlerde, bu ilâhî buluşma sonunda, Cenâb-ı Hakk'ın resûlüne aracısız (Cebrâil olmadan), üç armağan verdiği açıklanır. Bunların birincisi, Muhammed ümmetinden Allah'a eş koşmayanların büyük günahlarının af olunacağı; ikincisi, Müslümanlar üzerine beş vakit namazın farz kılındığı; üçüncüsü de, Bakara sûresinin son âyetleri yani "Âmene'r - Rasûlü..." dür. Bundan sonra, dönüş başladı. Bu arada, yine Cebrâil'i bir kere daha aslî biçimi ile gördü. Tekrar Mescid-i Aksâ'ya indi, bütün peygamberlerle birlikte orada kılınan namazda imamlık etti ve, en sonunda, Mekke'ye getirildi. M. olayı üzerinde gerek Müslümanlar arasında, gerek müsteşrikler arasında çeşitli açıklamalar ve tartışmalar vardır. Olayın tarihinden, başlama noktasından, oluş şeklinden, gerçekliğinden doğan görüş farklarının kaynağı, olayın geçtiği sırada Müslümanlar'ın çoğunun Mekke'den uzakta bulunmuş olmaları ve konuyu rivayet edenlerin büyük bir kısmının da bu tarihte çocuk veya daha doğmamış kişiler olmasındandır. Söz gelimi, Alûsî'ye göre, Peygamber o gece beş araçla bu ilâhî geziyi yapmıştır. Beytü'l - Makdis'e kadar Burak ile, göğe çıkış M. ile, yedinci göğe kadar meleklerin kanatlarında, Sidretü'l - Müntehâ'ya varıncaya kadar Cebrâil'in kanadında, iki yay boyu kadar yakınlığa da Refref ile ulaşmıştır. M.'ın bir hâl, ruhî bir durum olduğu kanaatinde bulunanların başında Hazret-i Ayşe; en sonunculardan biri olarak da Muhammed Hamîdullah gelir. Molla Câmî ise, ruh ve cesedin bir arada seyr ettiği kanaatindedir. İbn. Abbâs, "gönül gözün gördüğünü inkâr etmedi" âyetine dayanarak, M.'ın beşerî kuvvetlerle olduğu görüşündedir. Hazret-i Ayşe ile İbn. Mes'ûd'un, Ebû Hureyre'nin ve Ebû Zer'in rivayetleri ise, olayın ruhânî bir tecelli olduğu merkezindedir. İbn. Atıyye, M. sebebinin, Cenâb-ı Hakk'ın peygambere âyetlerini (varlığının delillerini) göstermek olmadığını; tersine, Cenâb-ı Peygamber'i kendisinin bir âyeti olarak kâinâta tanıtmak olduğunu söyler. Bununla birlikte, bazıları İsrâ'nın yani Mekke'den Kudüs'e yapılan gece yürüyüşünün beşerî, M.'ın yani göğe yükselişin ise mânevî bir tecelli olduğu sonucuna varmışlardır.

M.'ın Müslümanlar için önemli bir yönü de, İslâm'ın 12 ahlâkî esasının o sırada müjdelenmesidir. Bunlar: 1. Allah'tan başkasına kulluk etmeyin, 2. Analarınıza, babalarınıza iyilikle, hoşgörü ile, sevgi ve şefkatle muamele edin; 3. Akrabalarınıza, yoksullara, yolda kalmış yolculara, yetimlere haklarını verin; 4. Ne cimri, ne de müsrif olun; 5. çocuklarınızı, besleyememek, yetiştirememek korkusu ile öldürmeyin; 6. fuhuş ve zinaya yaklaşmayın; 7. cana kıymayın, 8. yetimlerin mallarını kendi çıkarlarınıza göre harcamayın, 9. andınızı ve sözünüzü tutun, yerine getirin; 10. ölçtüğünüzde eksik tartmayın, 11. bilmediğiniz bir konuda fikir ve zan yürütmeyin, 12. yeryüzünde kibir ve azametle dolaşmayın'dan ibaret temel ilkelerdir. Dinler tarihi bakımından M., yani yeryüzü ile yücelik âlemi olan gökleri birbirine bağlayan merdivene başka dinlerde de rastlanmakta ve dinî tefekkürün unsurlarından biri sayılmaktadır. Hazret-i Yâkub'un Maareg'i (Tekvin, XXVIII, 12), Mandeistlerdeki Sumbilta, Mithras âyinlerinde de ölüm merdiveni ile Zerdüşt dininde görülen ölüleri Ay göğüne çıkaran Amud birer M. olarak mütalâa olunabilir. Bu bakımdan Müslümanlıktaki M. olayını, bu dinî tefekkürün İslâmiyetteki tezahürü olarak değerlendirmek mümkündür. Ayrıca Yahudî, Hıristiyan ve Pehlevî dinlerinde bu konu, yükseliş melhamelerinde derinlemesine işlenmiş bir inanç konusudur. 27 Receb gecesine büyük değer veren Müslümanlar ise, Mi'râc - nâme, Mi'râciye veya Mi'râcü'n - Nebî adları ile anılan eserlerde Hazret-i Muhammed'in M.'ını işlemişlerdir. Ayrıca, Mevlid kitaplarında da M. kıssası bir bölüm teşkîl eder. Bunlar arasında el - Gaytî Muhammed b. Ahmed'in el - İbtihâc fî'l - kelâm ale'l - İsrâ ve'l - Mi'râc, ed - Derdir Ahmed b. Muhammed'in buna şerhi yani, el - Mevrid el - Bârık ve Berzencî'nin Mi'râcü'n - Nebî, Muhyiddîn İbn. el - Arabî'nin Kitabü'l - İsrâ ilâ Makami'l - Esrâ ve Fütûhât-i Mekkiyye gibi Arapça metinler yanında Ferîdüddîn Attâr'ın Farsça Mi'râc - nâme'sinden başka; Türk yazarlardan Kavukçu Mehmed Efendi'nin Mi'râc-ü'n - Nebî, Abdülbâki Ârif Dede'nin Mi'râciye, Bursalı Hüseyin'in Mi'râciye adlı eserleri anılabilir. Dante'nin La Divina Comedia'sı da M. olayından aldığı ilham ile yazılmıştır. Leyletü'l - Mi'râc veya Türkiye'de yaygın söylenişi ile M. kandili, Mevlid kandilinde olduğu gibi, M. menkıbeleri okunarak kutlanmaktadır. (İ. Parmaksızoğlu)

MÎRÂCİYYE (Ar. mî'râciyye), Peygamberimiz'in mîrâc-ı şerîf'inden bahseden eser. Türk Musikisi'nde, cami musikisi'nin (b. bk. en mutantan forme'udur. Bugün elimizde bulunan yegâne M., Osman Dede'nin şâheseridir ki, bütün Türk Musikisi'nin hâl-i hâzırdaki en büyük eseri bulunmaktadır (bk. OSMAN DEDE). Bu eser, emsâli gibi unutulmak üzere iken, Dr. S. Ezgi tarafından, S. Arel ve A. Irsoy'un da yardımlarıyle, muazzam ve pek uzun mesai neticesinde kurtarılmış ve bozuk şeklinden aslî şekline ircâ edilmiştir. Maamâfih bir bahr'i unutulmuş bulunmaktadır. Kazasker Abdülbâki Ârif Efendi'nin bestelediği M. ise unutulmuştur. Türk şiirinin en meşhur M.'si ise Nâdirî'nindir. (Y. Ö.)

MIRACLE (Fr., Lat. şaşarak bakılan şey anlamında *mira culum*'dan; İng. Miracle), Orta Çağ Avrupası'nda çok sevilen bir sahne oyunu. Daha çok İngiltere ve Fransa'da yaygın olan M. sözü, mucize anlamında bir kelimedir. M.'ların konusu azizlerin hayatına dayanırdı. Başlangıçta M.'lar dinî âyînin bir parçası olarak gösterilirdi. Ama Mystère'ler gibi (esasen M.'lar bunlardan gelişmiştir), çok geçmeden Kilise'nin tasvibini kaybettiler. Böylece sahne kiliseden çıkmış ve şehirlerin sokaklarına veya meydanlarına götürülmüştür. M.'lar çoğu zaman Meryemana'nın bir mucizesini, bazan da başka azizlerinkini işlerdi. Çok ciddî ve ahlâkî bir karakter taşıyan bu piyesler, çoğu zaman dinî veya edebî birliklerce oynamak için yazarlara ısmarlanırdı. Bugün, Fransızca 40 M.'ı içine alan bir derleme elimizdedir. Bunlar Paris şivesiyle yazılmıştır. Edebî kıymetleri yoktur. Üslûbları da oldukça kötüdür. Şahısların hiçbiri ruh hayatına sahip değildir. Bu özellikleri paylaşmakla beraber, M.'ların en çoğuna üstün olan şu iki piyese dikkati çekmek yerindedir: Jean Bodel'in *Jeu de Saint Nicolas* (Aziz Nikolaos oyunu) ve Butebeuf'ün *Miracle de Théophil* (Théophilos'un mucizesi). İngiltere'de bu piyesler zanaatkâr loncaları tarafından yortularda oynanırdı (O. Yüksel)

MİRÂHUR, Osmanlı İmparatorluğu'nda saray hayvanlarının, özellikle padişahlara mahsus binek hayvanlarının bakımları, korunmaları ve yetiştirilmeleri ile görevli yüksek dereceli memur. Askerî ve sivil hayatta motorlu araçlar, ulaştırma işlerinde hâkim duruma gelinceye kadar, bütün devletlerde, mühim bir hizmet olarak devam etmiştir (Connetable - Kundıstabl). M.'la ve kuruluşları ile ilk defa, Sâsânî İmparatorluğu'nda, Ahavara - Salar adı ile karşılaşılmaktadır. Bu ünvanın yeni Farsça'daki Âhur - Sâlâr karşılığını, Abbâsî hilâfetinde ve ondan doğan İran, Mâverâünnehr ve Hind sultanlıklarında aynı hizmeti gören memurların da taşıdıkları tesbit edilmiştir. Moğollarda Ahtacî adı ile anılan bu görev, Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nda ve Selçuklu kültürünü yaşatan devletlerde, Anadolu Selçukluları'nda, Beylikler'de, Eyyûbîler'de ve Memlûkler'de ise Emîr-i Âhur veya Emîr-i Kebîr ünvanını taşımakta idi. Osmanlı Türklerinde ise bu kelime, bir parça bozulup, M. veya İmrahor şekline bürünerek, İstabl-ı Âmire Müdürlüğü kuruluncaya kadar kullanılagelmiş ve İstanbul'da bir köşk ile bir semtin adı olarak da tanınmıştır (Bk. İMRAHOR). Osmanlı devletinde M.'un Anadolu Selçukluları'ndan ve Memlûkler'den alınarak, zamanla genişleyen yetkilere sahip bir görev olduğu kabûl edilir. Osmanlı sarayında bu görevin ne vakit kurulmuş olduğu kesinlikle bilinmemektedir. En erken Yıldırım Bâyezid zamanında, en geç de Çelebî Sultan Mehmed'in devleti yeniden organize edişinde kurulmuş olması muhtemeldir. Nitekim, 1422 yılındaki Mustafa Çelebî vakasında M. Mezid Bey'in Sultan II. Murad'ın bir hükmü ile İznik kalesine gelişi, M.'luğun bu hükümdarın ilk yıllarında mevcut olduğunu göstermektedir. Fâtih devrinde 1478'den sonra M.'luğun kuruluş bakımından iyice şekillendiğine, rütbe ve derecelerinin tespit edilerek Osmanlı merkez kuruluşları arasında mühim bir yer aldığına şahit oluyoruz. Has Ahır teşkilâtının genişletilmesi sonunda, M.'luk iki dereceli bir görev oldu. Büyük M. veya küçük M. yahut da M.'i evvel ve M.'ı sâni ünvanını taşıyan M.'lardan büyük M., Rikâb veya Özengi Ağaları'ndan biri olmakla, gittikçe değer kazandı. Fâtih Kanunnâmesi'nde rütbesi Kapucubaşı ile Çakırcıbaşı arasında iken, bu yüzyılın sonunda, Çaşnigirbaşının üstünde bir dereceye yükseldi. Yine, derecesi Sancakbeyine eş tutulduğundan, bir tuğ taşıyor ve binişlerde Selîmî kavuk giyiyordu. Törenlerde, padişahın atının sağ yanında, iç rikâbta yer alırdı. Büyük M., genellikle devletin bütün binek hayvanlarından, bunların bakımından, kuşamından, ahırlarından, hârâlarından, çayırlıklarından, koruluklarından sorumlu idi. Bu hizmetleri Küçük M.'la birlikte yürütürdü. Her iki M.'luğun teşkilâtı imparatorluğun merkezinde, hem de taşra kuruluşları arasında mühim bir yer işgal ederdi. Merkezde Has Ahır Büyük M.'un, Küçük Ahır da ikinci M.'un buyruğunda idi. Ayrıca, bugün Ahırkapı adı ile anılan yörede, Cündî Ağaları'na, Enderûn ricâline, Saray ve Harem Ağaları'na âit ahırlar ile Vefa Meydanı'ndaki ahırlar da Küçük M.'un bakımında bulunuyordu. Has Ahır, Topkapı Sarayı'nda Ortakapı'dan içeri girilince, sol tarafta Baltacılar Koğuşu'nun arkasında kurulmuştu. Büyük M.'un makamı ve bürosu da burada idi. Has Ahır'da, padişahlara mahsus binekler ile Raht Hazinesi (b. bk.) yani bu hayvanların gayet kıymetli koşumları muhafaza ediliyordu. M.'ların maiyetinde, yardımcı olarak, kethüdalar vardı. Bunlar da, Birinci (Has) ve İkinci Kethüda (Beygir Kethüdası) ünvanlarını taşıyorlardı. Ayrıca Ahır Kethüdası, Ahır Halifesi, Arpa Emini, defterdarlıktan gönderilen Ahırlar Kâtibi yani Maliye kontrolörü, Saraçlar Kâtibi, Ruznamçeci ve halifesi, İkinci Ahır Kethüdası ile Voynuklar Kâtibi gibi görevlilerden oluşan bir büro vardı. Ahırlarda hizmet alanlara, topluca, ahır halkı denilirdi. Bunlar Saraç, Nalband, Deveci, Katırcı bölüklerine ayrılıyorlardı. Saraçbaşı, kethüdası ve halifesi, Rahtıvan Ağası (Has Rahtıvan), ikincisi (Beygir Rahtıvanı), Kürsidar (İskemleci), Odabaşı ve ikincisi, Hazinedar ve Arabacıbaşı gibi âmirler bu geniş teşkilâtı yönetmekte idiler. Yine de, ahır erkânı yıllar geçtikçe hem ünvan, hem de görev itibariyle epeyce değişiklikler göstermiştir [Bk. SARAÇLAR, NALBANDLAR, SARBANLAR (Deveciler), HARBENDELER (Katırcılar)] Rütbesiz ahır halkı, At Oğlanı adını taşımakta idi. Taşra teşkilâtı ise, Anadolu ve Rumeli'deki hârâların, çayırların, yaylakların, kışlakların ve koruların bakımı ile görevli memurlardan oluşmakta idi. Bunlar, Yondcular (Mâdiyân-ı Hâssa), taycılar, korucular ve voynuklardan ibaretti (b. bk.). Her üç yılda bir, gerek büyük, gerek küçük M.'lara bağlı merkez ve taşra görevlileri çıkmaya tâbi tutulur ve bunlara sipâhilik verilirdi. M.'lar ise, görev sürelerini tamamladıklarında, genellikle, Sancakbeyi olarak taşra hizmetlerine geçerlerdi. Büyük M. 400 000 akça has, Küçük M. ise 330 000 akça hasla Sancakbeyi olurdu. M.'ların dirlikleri de XVI. yüzyılda 6 700 ve 6 300 akça iken, XVII. yüzyılda 19 000 ve 17 000 akçaya yükselmişti. Ancak, daha sonraki yıllarda Büyük M.'ların nüfuzlarının artması sonunda, bunların Yeniçeri Ağaları, Beylerbeylik, vezaret hattâ Sadrâzamlıkla görevden ayrıldıkları da görülmüştür. Söz gelimi, 1604'te Büyük M. Mustafa Ağa, 1659'da da Küçük M. Merzifonlu Kara Mustafa Ağa doğrudan doğruya vezir ve Beylerbeyi olmuşlardır. 1656'da ise, Büyük M. Söhrab Mehmed Ağa Yeniçeri Ağası olmuş; üç gün geçince de, vezirliğe getirilmişti. Küçük M.'lar da, taşra hizmetine geçmedikleri takdirde, yoluyla Büyük M. olurlardı. Büyük M.'lar her yıl Nevruzda İstabl-ı Âmire hayvanları Kâğıthane'de çayıra çıkarılınca, İmrahor Köşkü'nde (Kâğıthane Kasrı) padişaha bir ziyafet çekerler ve, Rikâbiye Peşkeşi adı ile, hediyelerini sunarlardı. Bu törende, bütün ahır erkânına hil'atler (sırmalı elbiseler) giydirilirdi. M.'luk, sadece Osmanlı Sarayı'na mahsus bir görev değildir. Boy Beylerinden itibaren, Sancakbeyi, Yeniçeri Ağası, Beylerbeyi, Vezir gibi üst yöneticilerin Kapı Halkı arasında birer M. da bulunmakta idi. Ayrıca, elçilerin de M.'ları vardı. 1835'te, Saray-ı Hümâyûn teşkilâtında yapılan düzenlemede İkinci M.'luk kaldırılmış; 1837'de ise, M. Hasan Bey'in ölümünden sonra, İstabl-ı Âmire Müdürlüğü (b. bk.) kurularak, bu göreve Osman Ağa getirilmiş ve M.'luk kuruluşu tarihe mâl edilmiştir. M.'luk Özengi Ağaları arasında şerefli bir görev olduğundan, zaman zaman, pâye olarak da tevcih edilegelmiştir. Söz gelimi, son Yeniçeri ağası Celâleddin Ağa'ya ve Çapanoğlu Süleyman Bey'e M. pâyesi verilmiştir. (İ. Parmaksızoğlu)

MIRANDA, Francisco (Caracas 1750 - Cadix 1816), Venezuellalı milliyetçi. Amerika bağımsızlık savaşında (1779-1781) İspanyol subayı idi. Vatanının hürriyetini desteklemek amacı ile Avrupa'ya geldi. II. Katerina yanında kaldı (1787) ve Fransa'da Brissot ile ilişki kurdu. Fransız generali olarak (1792) Dumouriez komutası altında Belçika'da savaştı. Neerwinden'den sonra (mart 1793) görevinden alındı. 5 ekim 1785 olaylarında suçlu görülerek sürüldü. İngiltere'ye geçti, Pitt'e İspanyol Amerikasını kalkındırmak için Amerika Birleşik Devletleri ile ittifak kurmasını teklif etti, ancak bir sonuç alamadı (1797 sonu); Fransa'ya döndü (1800). Bir komploda rol oynamakla suçlanarak tevkif edildi, sonra da salıverildi. 1804'te Florida'ya karşı bir saldırı hazırlaması için Pitt onu

Amerika Birleşik Devletleri'ne gönderdi. Jefferson, reddetti. M., cumhuriyet ilân etmek için Venezuella'ya bir sefer tertip etti, fakat başaramadı (1806). İhtilâlci cunta tarafından Caracas'a çağrıldı (1810); bağımsızlık bildirisini onaylattı (5 Temmuz 1811). Fakat İngilizler'e karşı duyduğu sempatinin kuşku uyandırması ve diktatörce tutumu yüzünden, halkın sevgisini kaybetti. Sonunda, İspanyollara yenilerek (Temmuz 1812), Cadix'de haps edildi ve orada öldü. (C. Kurt)

MÎRANŞAH, Türk-İslâm tarihinde biri Azerbaycan, İran, Irak ve Horasan'da emîrlikte bulunmuş Timur'un oğlu, diğerleri de Hindistan'da Handeş (Hanlar Ülkesi) hânedânından beş tarihî şahsiyetin adıdır.

1. Celâlüddin Mîranşah (1366 - 1408), büyük cihangir Timur'un üçüncü oğlu olup, annesi Olcay Terken Ağa'dır. 1366'da, Timur'un kazaklık devresinde Semerkand'ta doğmuştur. Babasının fetihlerine katılmış ve böylece tanınmıştır. M.'ın ilk görevi, 15 yaşında iken, 1381'de Horasan'da Ali Beg Caunî'nin isyan hareketini bastırmasıdır. 1382'de ise, Herat'ta başgösteren ayaklanmayı büyük bir şiddet kullanarak söndürdü. Bu başarıları, babasının gözünde değer kazanmasını sağladı. Timur'un 1387'deki Azerbaycan harekâtında, öncü kuvvetleri komutanı olarak, Kafkasya içlerine girdi. Bu arada, Derbend'i aldıktan sonra zengin Kafkas ülkelerine yerleşmeyi tasarlayan Altın-Ordu hükümdarı Toktamış Han'ı fena bir yenilgiye uğrattı. M., bu sefer sırasında, Karakoyunlu Kara Mehmed Bey kuvvetlerini de Çapakçur'a kadar kovalamış ve onu sarp dağlara çekilmeğe mecbur etmişti. Timur, bu başarıları üzerine, Horasan'a ilâveten Azerbaycan vâliliğini de M.'a vermiş ve onu Irak-ı Arab'ı fetihle görevlendirmişti. Nitekim, ertesi yıl M.'ın Basra'ya kadar inerek bütün Irak'ı kontrolü altına aldığını görüyoruz. Yine bu yıl içinde, onun, ülkede gittikçe tehlikeli olmağa başlayan Fazlullah-i Hurufî'yi tutuklayarak Alıncak kalesine haps ettirdikten sonra, Şeyh İbrahim'in verdiği fetvâ üzerine idâm ettirdiği de bilinmektedir. Bu yüzden, Hurufîler ona Mârân Şah (Yılanlar şahı) lâkabını takmışlardır. Ancak, 1394 yılı M.'a kötü bir bahtsızlık getirdi. Bir av sırasında attan düşerek, beyin zarı sakatlandı ve tam iyileşemedi. Bizzat Karabağ'a gelerek sevgili oğlunun umutsuz hâlini gören Timur, onu, eski görevlerinde bırakmakla beraber hacr altına aldırdı ve torunu yani M.'ın oğlu Ebû Bekir Mirzâ'yı ona vasî tayin etti. Bununla beraber, onu yine de seferlerine davet ediyor ve Corangar (Sol Kol) ordularına filen Ebû Bekir Mirzâ komuta ettiği hâlde, komutan ünvanının yine M. taşıyordu. 1402 Ankara Savaşı'nda da M., bu sıfatla bulundu. Ancak, Osmanlılar'a karşı savaşı Ebû Bekir Mirzâ ile Ömer Şeyh'in iki oğlu yani yeğenleri İskender Mirzâ ve Pir Ahmed Mirzâ yönetmişlerdi. 1405'te Timur'un ölümünden sonra, M.'ın Azerbaycan ve Irak üzerindeki hâkimiyeti sarsıldı. Bağdad'a dönen Celâyırlı Sultan Ahmed'e karşı M.'ın kuvvetleri bir sonuç alamadılar. 1406'da ise Karakoyunlu Kara Yusuf'un önünde yenilgiye uğrayan Ebû Bekir Mirzâ, babasının durumunu düz. tmek için, 1408'de Kara Yusuf'a karşı yeniden harekete geçti. Ancak, Şenb-i Gazan yakınlarında Serd-rûd'ta 21 nisan 1408'de yapılan savaşta Ebû Bekir Mirzâ yenilgiye uğrayınca, Timurlu ordusunun başında bulunan M. da öldürüldü. M.'ın hayatının ikinci dönemindeki hastalığı ve bahtsızlığı yanında, oğlu Halil Sultan 1411'e ve torunu Ebû Said de 1468'e kadar, Horasan ve Mâverâünnehr'de Timur İmparatorluğu'nun vârisleri olarak hüküm sürmüşler; Ebû Saîd'in torunu Zahîrüddin Muhammed Bâbur ise, Hindistan Timuroğulları İmparatorluğu'nun kurucusu olmuştur. M., bu bakımdan, yeni bir hânedânın kurucusu olmak talihine de erişmiştir.

2. 1399-1600 yılları arasında Hindistan'daki Gucerât bölgesinin batısında bir beylik kuran ve kendilerinin Hazret-i Ömer soyundan indiklerini iddia eden Fârukî sülâlesinden beş hükümdarın adıdır. Bunlardan M. Âdil Han, 1437-1441, I. M. Mübârek Han 1441-1455, M. Muhammed 1520-1537, II. M. Mübârek 1537-1566, II. M. Muhammed 1566-1576 tarihlerinde hüküm sürmüşlerdir. Han ünvanını taşıdıklarından ülkelerine Handeş adını veren bu sülâle içinde en tanınmış hükümdar I. M. Muhammed'dir. I. M., Âdil Han'ın ölümü üzerine tahta oturdu. Ancak, Berâr ve Ahmednagar hükümdarlarının baskısı karşısında, Gucerât sultanı olan dayısı Bahadır'ın himayesini kabûl etti. Gucerât kuvvetlerinin desteğini sağlayarak Ahmednagar hükümdarı Burhan Nizamşah'ın saldırılarını püskürttüğü gibi, 1531'de, Mandu ve Malva'yı da zaptetti. Dayısı Bahâdır'ın Diu adasındaki Portekizliler tarafından öldürülmesi üzerine, 1537'de Gucerât tahtına oturmak üzere Ahmedâbâd'a giderken, Portekizliler'ce desteklenen Bahâdır'ın yeğeni III. Mahmud tarafından yolda pusuya düşürülerek öldürüldü. (İ. Parmaksızoğlu)

MİRAS (Ar. vâris olma anlamında "irs" ten), tevârüs yoluyla bir şahsın malvarlığını teşkil eden şeylerin intikali; bu yolla mülkiyeti aktarılan mallar. Hukukî bir müessese olan M., Türk Medenî Kanunu'nun (MK) 439-617. maddeleri arasında düzenlenmiştir.

Objektif anlamda M. hukuku, ölen bir kimsenin hak ve mükellefiyetlerinin hayatta bulunan hakikî veya hükmî şahıslara (gerçek veya tüzel kişilere) intikalini düzenleyen hükümlerin bütünüdür. Böylece bir hakikî şahsın ölümünden sonra malvarlığının hangi yollarla ve kimlere intikali açıkça belirtilmiş olmaktadır. Ölen bir kişinin malvarlığındaki sadece alacaklar ve haklar (aktif) değil, borçlar (pasif) da hayatta kalan ve kanunen M.'çı sayılan kimselere intikal eder. Bu durum mülkiyetin ve kredinin devamlılığı anlamına gelir.

Kanundan doğan M.'çılık:

M. müessesesinin en önemli unsuru şüphesiz, M.'a hak kazanan kişiler, yani M.'çılardır. İki çeşit M.'çılık vardır: 1) Kanundan doğan M.'çılık, 2) Ölenin iradesi sebebiyle M.'çılık.

Kanundan doğan M.'çılıkta, yürürlükteki kanunlar, hangi şartlarda kimlerin M.'çı olabileceğini tayin etmektedirler. Ölenin iradesi sebebiyle M.'çılıkta ise, M.'a hak kazanan kişi, ölenin iradesiyle belirlenir. Birinci çeşit M.'çılık, yani kanundan doğan M.'çılık, çeşitli ülkelerde, değişik sistemlerden meydana gelir. Bu sistemleri genel olarak üç grupta toplamak mümkündür:

1. Ferd sistemi,
2. Sınıf sistemi,
3. Zümre sistemi.

1. Ferd sistemi: Bu sistemde, ölen şahısla hısımları arasındaki hukukî bağ ve durum göz önünde tutulur. Buna göre, her hısım bağımsız olarak ele alınır. Ferd sisteminde, erkek çocukla kız çocuğun M.'çılık durumu aynı değildir; muhtelif kardeşler, ana babaları aynı olup olmadıklarına göre başka başka haklara sahip olurlar. Kısacası, bu sistemde, ölenin hayatta kalan M.'çıları, yalnız başlarına, bağımsız olarak hak

sahibi kılınmaktadır. Bu usulde, bir kimsenin M.'çılık durumunu tesbit etmek için ölen ile arasındaki nisbet araştırılır. Medenî kanunun kabûlünden önceki dönemde, Mecelle hukukunda, yürürlükte olan sistem, ferd sistemiydi. Buna, "ahkâm-ı ferâiz" denirdi.

2. *Sınıf sistemi:* Bu sistemde ölenin hayatta kalan hısmı, müstakil olarak ele alınmaz. Önemli olan, hayatta kalan hısmına karşı ölenin beslediği duygudur. Sınıf sistemi, görüleceği gibi psikolojik esasa dayanır. Bu usulde, ölen şahsın, muayyen bir ferde karşı beslediği sevgi, ilgi ve meyil göz önünde tutulur. Bu yüzden, sınıf sisteminde, M.'çılar kısım kısım kategorilere ayrılır. Sevgi ve meyil bakımından ölen kişiye en yakın olan kimseler yaşıyorsa, ondan sonra gelen sınıftaki kimseler M.'tan hak alamazlar. Roma hukukunda, sınıf sistemi yürürlükteydi. Bugün Fransız, İngiliz, Amerikan medenî kanunları da aynı sistemi benimsemiştir.

3. *Zümre sistemi:* Bu sistemde, hısımlar, soy soy ayrı olarak ele alınır. Buna göre, ölen bir kimseyle, kendisinin sulbünden gelenleri, hepsi bir arada tutulur, teker teker değil, grup hâlinde aynı kalıpta göz önüne alınır. Hısımlar soy soy, yani gruplar hâlinde alınınca, bir asıl ile onun fürûu bir zümredir. Diğer bir asıl ile ferileri başka bir zümreyi meydana getirir. Meselâ, ölen bir kimse bir asıl ise, onun fürûu, yani çocukları, torunları, torununun çocukları ile beraber bir zümre teşkil eder. Türk M. hukuku, zümre sistemini benimsemiştir. Zümre sistemini kabûl eden Türk M. hukukuna göre, ölen kişinin fürûu (çocukları, torunları, torununun çocukları) bir zümredir. Başka bir deyimle birinci zümre M.'çılarıdır.

Ölen kimsenin, anası, babası ve bu ana-babanın fer'ileri yani ölen kimsenin kardeşleri, yeğenleri, küçük yeğenleri ilh. ikinci zümre M.'çıları teşkil ederler. Bu durum ölen kimsenin büyük anne ve büyük babalarıyle onların fer'ileri için de aynıdır.

Türk M. hukukunun sistemi basit ve kolay anlaşılır niteliktedir. Bununla birlikte, bu sisteme itiraz edilmemiş değildir. İleri sürülen itirazları şöylece özetleyebiliriz:

a) Türk M. sisteminde ölen kişinin kardeşleri, onun çok yakını olmakla birlikte M.'tan yararlanmamaktadır; ölen kimsenin ana-babası sağ ise, kardeşleri M.'tan hiç pay almaz. Bu, muhtaç kardeşler için mahzurlu bir durumdur.

b) Türk sisteminde bir zümrenin en uzak hısmı, bu zümreden sonra gelen zümrenin en başındaki hısmı M.'tan mahrum bırakır. Mesela, birinci zümre M.'çılarından olan torunun torunu, ölenin ana babasından önce gelir.

c) Her zümre içinde temsil yoluyla M.'çılık sıfatını kazanan hısımlar vardır. Temsil yoluyla M.'çılık, daha önce ölmüş bir kişinin yerine geçerek M.'çı olmak demektir. Tatbikatta, temsil yoluyla M.'çılığın bâzı adâletsizliklere yol açtığı ileri sürülür.

Türk M. sistemine yapılan itirazlar ve tenkitler uzatılabilir. Ancak her sistemi teşkil eden müesseselere itiraz edilebilir, sistemler tenkit edilebilir. Yalnız, Türk M. sistemindeki mahzurların yanı sıra bâzı iyi yanlar da mevcuttur. Bu sisteminin özellikleri, başlıca, M.'ta eşitlik ve paylaşılmaya uyulma prensibidir. M.'ta eşitlik prensibi, M.'ta zümre sistemini kabûl etmeyen Roma hukukunda bile yer alıyordu. Roma'nın çöküşünden Fransız İhtilâli'ne kadar olan dönemde, açık seçik M.'ta eşitlik prensibini göremiyoruz. İhtilâlden sonra ise birçok hukuk sistemi tarafından kabûl edildi.

M.'a Haklılık: *Kanunî M.'çılar:* M. hakkını doğuran kaynaklardan biri, kanun; öteki, ölen kimsenin serbest iradesidir. Türk hukuk sistemi, kanunî M.'çılığı önde tutmuştur. Buna göre kimlerin hangi dereceden M.'çı olacakları, kanunî M.'çılık için aranan şartlar, M.'çıların mahfuz hisseleri (saklı payları) geniş olarak düzenlenmiştir. Kanunî M.'çılar ile dereceleri her kanunda başka başka tesbit edilmiştir. Roma hukuku, fürûu, usul ve civar hısımları olarak üç derece M.'çı tanıyordu. İslâm hukuku, M.'çıları ashâb-ı ferâiz, asabeler ve zevilerham olarak üçe ayırıyordu. Türk hukukunda, üç grup M.'çı kabûl edilmiştir:

Birinci grup: Hısımlar; ikinci grup: Eş; üçüncü grup: Devlettir. Medenî kanunumuz, en çok hısımlar üzerinde durmuştur (MK. 439-443). Sağ kalan eşlerin M.'çılığını, MK'un 444. maddesi, devletin M.'çılığını da MK'un 448. maddesi düzenler. Kanunumuza göre hısımlar dört dereceye ayrılır:

1. Birinci Grup M.'çılar:

a) Fürû, yani çocuklar, torunlar ilh. b) Ana-baba ve onların fürûu. c) Büyük ana, büyük baba ile onların fürûu. d) Büyük ana ve büyük babaların baba ve anaları ile onların fürûu.

Hısımlar grubunun M.'çılığı: Bu gruba giren kişilerin hukukî durumu, M. haklarının tayininde önemli bir faktördür. Bu bakımdan, hısımlık grubunun M.'çıları a) sahih nesepli (evlilik içinde doğanlar), b) sahih olmayan nesepli (evlilik dışı doğanlar), c) sun'î nesepli, olarak üçe ayrılır. Sahih nesepli hısımlar 1. Furûu, 2. Ana baba; 3. Büyük ana ve büyük baba; 4. Büyük ana ve büyük babanın baba ve analarıdır.

a) Fürû: Başka başka evliliklerden de doğmuş olsalar, ölen kimsenin birinci derecede M.'çıları olup terekeden (ölen kimsenin bıraktığı malvarlığı) eşit pay alırlar. Meselâ: A'nın ilk evliliğinden bir (B) ikinci evliliğinden iki çocuğu (C, D) var. B ölmüş, iki çocuğu sağ. A'nın 9 000 liralık M.'ı şöyle pay edilir: B, C, D üçer bin alır; ancak B ölmüş olduğundan payı iki çocuğuna eşit olarak intikal eder (MK 439).

b) Baba-anne: Ölen kimsenin birinci dereceden hiçbir M.'çısı yoksa tereke baba ve annesine intikal eder (MK 440). Meselâ: A'nın birinci zümreden M.'çısı olmadığı için M.'ı, eşit olarak babası (B) ve anasına (C) intikal eder. B'nin öldüğünü farzedelim, o zaman payı fürûuna intikal eder.

c) Büyük baba ve büyük anne: Ölen kimsenin birinci ve ikinci dereceden M.'çıları yoksa terekesi büyük ana ve büyük babasına kalır (MK 441). Büyük ana ve büyük babadan biri yahut ikisi de ölmüşse, onların payları yukarda belirtilen oranlarda fer'lerine intikal eder.

d) Büyük anne ve büyük babaların ana ve babaları: İlk üç zümre M.'çılarından kimse bulunmadığı takdirde tereke büyük anne ve büyük babaların anne ve babalarına kalır (MK 442). Yalnız, kanunumuz bu durumda bir değişiklik kabûl etmiştir. Ölen kimsenin dördüncü dereceden M.'çıları, terekenin mülkiyetine değil, intifa hakkına (yararlanma) sahip olurlar; M. payları da, üçüncü derecedeki M.'çıların alacakları miktar kadardır.

Evlilik dışı doğanlarda M.: Nesebi sahih olmayan hısımların başka bir deyişle, evlilik dışı doğan çocukların M.'çılığını MK'un 443. maddesi düzenler. Çeşitli ülke hukuklarında bu konuda değişik görüşlere yer verilir. Bâzı kanunlarda evlilik dışı doğan çocuklar M.'çı olamazlar; bâzı kanunlar, bu sert hükmü yumuşatmış, belirli şartlarda nesebi sahih olmayan çocukları M.'çı kabûl etmişlerdir. Roma hukuku, evlilik dışı

doğan çocuğu, M. dışı bırakıyor, yalnız, anası tarafından, evlilik içi doğmuş gibi kabûl ediyordu. MK da bu görüşü benimsemiştir, "Nesebi sahih olmayan hısımlar, ana tarafından nesebi sahih hısımlar gibi M.'çılık hakkına hâiz" kılınır. Evlilik dışı doğan çocukların, baba tarafından M.'çı olabilmesi ise, babalarının kendilerini tanımış yahut babalığa hükmedilmiş bulunmasına bağlıdır. Bu durumda, evlilik dışı doğan çocuklar, nesebi sahih imiş gibi babalarına M.'çı olurlar ancak, evlilik içi doğan çocuklara düşen payın yarısını alırlar.

Sun'î Neseb : Evlât edinilen kimsenin, evlât edinen kişiye M.'çı olmasıdır (MK 447). Evlât edinme sözleşmesiyle doğan bu durumda, evlât edinilen ve fürûu, evlilik içi doğan çocuklar gibi M.'a hak kazanır. Ancak, evlât edinilen, kendisini evlât edinenin M.'çısı olur, öteki hısımlarından M. alamaz. Kanunumuz ayrıca, bu durumdaki M.'çılığı sınırlamış, evlât edinenin, evlât edindiği kişiye M.'çı olamayacağı hükmünü getirmiştir.

2. İkinci Grup M.'çılar :

Sağ kalan eş : Medenî kanunumuz, sağ kalan eşin M. hakkını çeşitli ihtimallere göre ayrı ayrı tesbit etmiştir (MK 444).

a) Sağ kalan eş, ilk üç zümre M.'çılardan hiçbiri yoksa terekenin tamamını alır.

b) Ölen kimsenin birinci zümre M.'çıları varsa sağ kalan eş, dilerse M.'ın dörtte birinin mülkiyetini, dilerse yarısının intifa hakkını alır. Meselâ: A ölmüş, 8000 lira M. bırakmıştır. Tereke, karısı ve iki çocuğu arasında pay edilir. Karısı, 2000, iki çocuğu da üçer bin lira alırlar. Yahut, B, M.'ın yarısının intifaını tercih eder.

c) Ölen kimsenin ikinci zümre M.'çıları varsa, sağ kalan eş, hem M.'ın dörtte birinin mülkiyetini hem de yarısının intifa hakkını alır. Meselâ: A'nın karısı ve babası sağdır. Karısı B, M. kalan 8 000 liranın ikibin lirasını mülkiyetini ve dört bin liranın intifa hakkını alır.

d) Sağ kalan eş, eğer üçüncü zümre M.'çılar varsa, terekenin yarısının mülkiyetiyle dörtte birinin intifa hakkını alır. Meselâ: A'nın karısı B, ve büyükbabası C sağ olsa, B, 8 000 liranın yarısının mülkiyetini, dörtte biri olan iki bin liranın intifaını alır.

3. Üçüncü Grup M.'çı :

MK'un 448. maddesine göre, ölen kimsenin yukarıda saydığımız M.'çılardan hiç biri yoksa, tereke hazineye intikal eder.

M.'a Haklılığın Şartları : M.'a hak kazanmak için, ehil ve M.'tan mahrum edilmemiş olmak gerekir. M. açıldığı sırada, ölü olanlar, haklarında gaiplik kararı verilenler, ana rahmine düşmemiş olanlar ve ölü doğanlar M.'çılığa ehil değillerdir (MK 522). M.'tan mahrumiyet ise, bir M.'çının kanun tarafından M. dışı bırakılması demektir (MK 520). Buna göre, M. bırakanı kasten ve haksız yere öldüren veya öldürmeye teşebbüs edenler; M. bırakanı kasten ve haksız yere ölüme bağlı bir tasarrufta bulunmayacak hâle getirenler; ölen kimseye hile, tehdit ve zor kullanarak, ölüme bağlı bir tasarruf yaptıranlar; yahut önceden yapılmış bir vasiyetnameyi yok edenler, M.'çı olamazlar. Ancak, M.'tan mahrum olmak şahsîdir ve bu durumda M., onun fürûuna intikal eder (MK 521).

Mahfuz Hisse (Saklı Pay) : Ölen kimsenin M.'ından, muayyen derecedeki kanunî M.'çılara mutlak olarak intikal eden paydır. Bu konuda her kanunda değişik hükümler vardır. MK mahfuz hisseyi, bir M. payı (pars hereditatis) görmekte, onu, kanunî M.'ın bir parçası kabûl etmektedir. MK mahfuz hisseli M.'çıları ve paylarını açıkça belirlemiştir (MK 453). Buna göre, fürûu için M. hakkının dörtte biri; ana baba için M. hakkının yarısı; kardeşler için M. hakkının dörtte biri; sağ kalan eş için de, eğer başka kanunî M.'çılar varsa, mülkiyet hakkı olarak alacağı payın tamamı, başka kanunî M.'çı yoksa M. hakkının yarısı mahfuz hissedir.

M.'tan İskat : Mahfuz hisseli M.'çıların, müteveffa tarafından yapılan ölüme bağlı tasarrufla, M. dışı bırakılmasıdır. MK'un 457. maddesi bir kimsenin hangi hâllerde, mahfuz hisseli M.'çılarını, M. haklarından mahrum bırakabileceğini açıklamıştır. Buna göre;

a) Ölen kimseye veya onun yakınlarından birine karşı ağır bir cürüm işleyenler; b) ölen kimseye veya âilesine karşı yapmakla mükellef olduğu görevlerini ağır surette ihmal edenler M. haklarından iskat edilirler. İskat, her ülke tarafından benimsenmemiştir. Fransa ve İtalya'da yoktur; Portekiz, Almanya, Brezilya, İsviçre ve MK'umuz iskat müessesesini düzenlemiştir. M.'tan mahrumiyet ile M. hakkından iskat arasında benzerlik var gibi görünür. Oysa önemli farklar vardır:

1. İskat, yalnız mahfuz hisseli M.'çılar için tatbik edilir. Mahrumiyet ise bütün kanunî M.'çılar için söz konusudur.

2. Ölen kimse serbest iradesiyle, M.'çısını, M. hakkından mahrum bırakır. Mahrumiyette ise bu durum kanundan doğar.

İskat da mahrumiyet gibi şahsîdir; M. hakkı, fürûuna intikal eder ve fürûu mahfuz hisselerini isteyebilir. Bir M.'çının mahfuz hissesini almamasını öngören ve M.'çıyla müteveffa arasında yapılan anlaşmaya feragat sözleşmesi denir (MK 475). Yapılan sözleşme gereğince feragat eden kimsenin M.'çılık sıfatı ortadan kalkar.

Ölenin İradesinden Doğan M.'çılık : MK'a göre iki yolla olur: Vasiyet ve M. sözleşmesi.

1. *Vasiyet :* Ölüme bağlı tasarruflardan olup, bir kimsenin, öldükten sonra hukukî bir netice doğurmak şartıyle, mallarının tamamı veya bir kısmı üzerinde yaptığı hukukî bir muâmeledir. Roma hukuku, daha başlangıcında vasiyetnâmeyi kabûl etti. Eski Yunan'da, vasiyet, Solon devrinde tanındı. Cermen hukuku ise vasiyet yoluyla M.'ın intikalini hem geç hem de zorlukla benimsedi. Bunda kilisenin etkisi olmuştur. MK'umuz vasiyeti, 478. ve sonraki maddelerde düzenler. Vasiyetnamenin şekle bağlı olarak yapılması esastır. MK'un 478. maddesine göre vasiyet, "resmî senet ile veya vasiyet edenin el yazısı ile yapılabileceği gibi şifahen dahi yapılabilir".

2. *M. sözleşmesi :* Vasiyet eden kimseyle M.'çı tayin edilen kişi arasında yapılan bir akittir (MK 492). Resmî senetle yapılması gerekir. Vasiyetçi, her zaman vasiyetinden cayabildiği hâlde M. sözleşmesi ancak iki tarafın iradesiyle bozulabilir. M.'çı tâyin edilen kimsenin ölümü hâlinde M. sözleşmesi kendiliğinden bozulur.

Ölüme Bağlı Tasarrufların Nevileri : Vasiyet veya M. sözleşmesi biçiminde yapılan ölüme bağlı tasarruflar dört çeşittir.

1. *M.'çı nasbı :* Bir kimsenin, ölümünde bırakacağı malların tamamı veya bir kısmı için, bir yahut birkaç kişiyi M.'çı tayin etmesi. Bu durum küllî bir intikal olup, mansup M.'çı (M.'çı tayin edilen) terekedeki borç ve mükellefiyetlerden de sorumludur.

2. *Muayyen bir malda tasarruf:* Cüz'î bir intikal olup, kendisine muayyen bir mal vasiyet edilen kimse, terekenin borçlarından sorumlu olmaz. Buna göre, vasiyet edilen mal, tereke açıldığı zaman ne halde ise, M.'çı malı o hâliyle alır.

3. *İkaame:* İki veya daha çok kimsenin, M.'çı sıfatiyle birbirinin yerini alması. Âdî ve fevkalâde olmak üzere iki türlüdür .

4. *Vakıf:* Bir şahıs dilerse, ölüme bağlı bir tasarrufla bir tesis de meydana getirir. MK'un 473. maddesi mahfuz hisselerin dışındaki malların tamamının yahut bir kısmının vakfedilebileceğini belirtmiştir.

Vasiyetname veya M. sözleşmesi düzenleyebilmek için, "On beş yaşını bitirmiş ve temyiz kudretini haiz olmak" gerekir (MK 449). MK kimlerin hangi hâllerde temyiz kudretini haiz olduklarını açıkça belirlemiştir (MK 13). Bunun yanısıra, kanunumuz bâtıl sayılan (hukukî sonuç doğurmayan) tasarrufları da tesbit etmiştir (MK 451). Buna göre, hatâ, hile, tehdit veya zor kullanarak yapılan ölüme bağlı tasarruflar hükümsüzdür. Ancak, bu durumları öğrenen kimse, bir yıl içinde vasiyetinden caymazsa, vasiyetname geçerli sayılır (MK 451).

Vasiyet veya M. sözleşmesi yoluyla malvarlığı üzerinde tasarrufta bulunan kimse, kanuna, ahlâka, umumî âdâba aykırı bir şart veya mükellefiyeti öngörmemelidir. Faydasız veya başkalarına zarar veren şartlar ve mükellefiyetler hüküm taşımaz (MK 462).

Birer hukukî muamele niteliğinde olan vasiyet veya M. sözleşmesi kanunî şartları hâiz değilse, iptal edilebilir. Bunun için vasiyet veya M. sözleşmesini teşkil eden esaslı unsurlardan birinin sakat olması, şartların kanuna aykırı bulunması gerekir. MK'un 489. maddesi bu gibi durumları açıkça belirtmiştir. Buna göre; a) vasiyetname veya M. sözleşmesi düzenleyen kimsenin, kanunun öngördüğü medenî hakları kullanma ehliyetinden mahrum olması; b) hatâ, hile, tehdit ve cebir unsurunun bulunması; c) vasiyetnamenin veya M. sözleşmesinin kanuna veya ahlâka aykırı hükümler ihtiva etmesi hâlinde ölüme bağlı bir tasarruf iptal edilebilir. İptal davası M.'çılardan biri tarafından açılabileceği gibi lehine vasiyet yapılan kimseler tarafından da açılabilir.

Bundan başka vasiyetname veya M. sözleşmeleri, şekle ait noksanlar yüzünden de iptal olunabilir (MK 500). Bu madde de söz konusu edilen medenî hakları kullanma ehliyeti, vasiyet veya M. sözleşmesi yapan kimsenin, bu işlemleri yaptığı sıradaki durumunu belirtir. Hatâ, hile, cebir veya tehdit unsurlarının araştırılmasında ise, Türk Borçlar Kanunu'nun 23 ve 24. maddeleri uygulanır.

Vasiyetname düzenlenirken veya M. sözleşmesi yapılırken meydana gelen açık hatâlar (Mehmed yerine Mahmud adının yazılması gibi) düzeltilebilir. Meselâ vasiyetçinin bir yeğeni varsa ve adı da Mahmud ise, vasiyetnamede yeğeninin adı Mehmed olarak geçiyorsa, bu durum düzeltilir.

Vasiyet veya M. sözleşmelerinin iptali için açılan davalarda zaman aşımı bir ve beş yıllık sürelere tabidir (MK 501). Yalnız, kanunda otuz yıllık bir süre daha vardır. Ölüme bağlı tasarrufla M.'çı tayin edilen kimse, vasiyet veya M. sözleşmesinin kanuna aykırı olarak düzenlendiğini yahut unsurlarından birinin gerekli şartlardan mahrum olduğunu biliyor da, bu durumu saklıyorsa, dava açmak otuz yıllık süreye tabidir. Meselâ: A, bir vasiyet düzenleyerek B'yi mirasçı tayin ediyor; ancak B, vasiyetin düzenlenmesinde hîle kullanıyor. B, bu durumda kanun açısından kötü niyetli olduğundan, hakkında açılacak iptal davası otuz yıllık süreye tâbidir.

M.'ın İntikali ve Açılması : M.'ın intikali ölene ait hak ve borçların (malvarlığının) mirasçıya geçmesidir. M.'ın konusunu teşkil eden malvarlığı haklarını ve intikali gerektiren borçları, kanun açıkça tesbit etmiştir. Nesep, evlenme, velâyet ve vesâyet gibi hususlardan doğan şahsî haklar, M. yoluyla intikal etmez. Bu, genel bir kaidedir; ancak MK hangi hâllerde şahsî hakların da mirasçılara geçeceğini belirtir. Meselâ, MK'un 293. maddesine göre, evlilik dışı doğan çocuğun (nesebi sahih olmayan) kendisi hakkındaki tanımaya itiraz hakkı, fürûuna intikal eder. Bunun gibi, BK da, mirasçıya intikal etmiyecek borçları ayrı ayrı göstermiştir.

M. ölümle açılır (MK 517). Mirasçıların tayin edilmesinde ölüm ânının tesbiti önemlidir. Kanunun kabûl ettiği bir prensibe göre, bir kimse ölünce malları, kendiliğinden kanunî mirasçılarına geçer. Ancak mirasçıların kendilerine intikal eden mallara tasarruf edebilmeleri için, bâzı hukukî durumların var olması şarttır. Bu arada, terekenin idâresi, terekeye dahil olan malların yok edilmesine karşı alınacak tedbirler de MK'ca düzenlenmiştir.

Kanunumuza göre, M.'ın açıldığı mahal, ölenin son ikametgâhının mahkemesidir. Vasiyet, ve terekeyle ilgili itirazlar, iptal ve tenkis davaları, M.'ın taksimi ve M. dolayısıyle açılacak istihkak (hak isteme) davaları, ölen kimsenin son ikametgâhına bağlı sulh mahkemesinde açılır.

Sulh hâkimi, terekede mirasçıların haklarında bir eksilmeyi gerektirecek durumlarda her türlü tedbirleri alır. MK 531. maddede alınacak tedbirleri göstermiştir. Buna göre, sulh hâkimi, terekeyi mühürler, malların muhafazası ve kaybolmaması için bir liste düzenler, terekenin mirasçılara intikali, bir zaman gerektiriyorsa, bu süre içinde bir kayyum tayin ederek terekenin idâresini sağlar, vasiyetnameyi açıp ölenin son arzularının yerine getirilmesini temin eder.

Ölüye Ait Hakların Kullanılması : M.'ın açılmasıyla mirasçılar onun tamamına sahip olurlar (MK 539). Terekeyi teşkil eden haklar, alacaklar, dava hakları, mülkiyet haklarıyle diğer aynî haklar mirasçılara geçer. Kanun, "sahip olur" sözünü kullanarak M.'ı bırakanın öldüğü gün, tereke mallarının ânî olarak intikal ettiğini anlatmak istemiştir. MK'umuza göre, ölenin mülkiyetindeki malların değil, zilyed bulunduğu malların da mirasçılarına geçmesi esası kabûl edilmiştir.

Mirasçı, M. açılır açılmaz, hiç bir hukukî şekil ve merasime tâbi olmaksızın terekeyi teşkil eden mallara zilyed olur. Bunun için, ne mahkemenin ne de üçüncü bir kişinin aracılığına veya müdahalesine gerek vardır. Ancak MK'da malların, menkul (taşınabilir) veya gayrimenkul (taşınamaz) oluşuna göre, ayrı ayrı yollarla iktisab edileceği belirlenmiştir. Menkullerde teslim, gayrimenkullerde de tapuya tescil mülkiyetin nakli için şarttır.

Bu arada, mirasçı, terekedeki borçlardan da şahsen sorumludur. Bu fikir, Roma hukukundan gelir ve dinî bir menşei olduğu sanılmaktadır. Roma'da, mirasçılar, ailenin özel ibâdethânelerinde (sacra privata) ölenin şahsiyetine düzenledikleri âyinlerde temsil edilirlerdi. Sonraları, bu fikir, tereke borçlarında da uygulanmaya başladı. Böylece Roma hukuku, mirasçının, ölenin borçlarından sorumlu olacağı sonucuna vardı. Ancak mirasçılar, tereke borçlarından şahsen sorumlu olacaklar demek, kendi malvarlıklarıyle de borçları karşılamak zorundadırlar anlamı çıkar. Buna "ultra vires hereditatis" denir.

Mirasçının tereke borçlarından sınırsız sorumlu tutulacağı prensibi son zamanlarda birçok hukuklarda tenkid edilmektedir.

M.'çının Tercih Hakkı : Türk M. hukuku, terekenin intikalinde mirasçıya ne gibi bir muamele yapacağını ve yetkilerinin ne olduğunu belirtmiştir.

M.'ın kabûlü : Mirasçı ya M.'ı açıkça kabûl ettiğini söyler yahut kanunda yazılı süre içinde reddetmediği için zımnen kabûl etmiş sayılır (MK 550). Mirasçı ayrıca, red müddeti olan üç ay içinde terekeye ait malları kullanır, bu mallar üzerinde malikmiş gibi tasarrufta bulunursa da M.'ı kabûl etmiş sayılır. Meselâ: M.'çı A, terekeye dahil menkul malları satmaya, gayrimenkulleri de adına tapuya tescile başlamışsa; yahut bir gayrımenkul üzerinde ipotek tesis etmişse; yahut tereke mallarından birini gizlemişse, M.'ı red hakkını kaybetmiş olur.

M.'ın reddi : Terekeyi M.'çıların kabûl etmemesidir (MK 545). M.'ın kabûlü hâlinde M.'çılar, terekenin borçlarından şahsen sorumlu oldukları için kanun, M.'çıya böyle bir hak tanımıştır. Buna göre, M.'çı, bakar; eğer terekenin borçları alacaklarından fazla ise, M.'ı reddedebilir. Vasiyet yoluyla M.'çı tayin edilen kimseler de aynı biçimde M.'ı reddedebilirler. MK'a göre red iki yolla olur: M.'çı, terekeyi reddettiğini sulh mahkemesine yazılı veya sözlü olarak bildirir. Sulh hâkimi de durumu tescil eder. Kanunumuzda buna "Hakiki red" denir. Bir de hükmî red vardır. Buna göre, terekenin borçları, alacaklardan fazla ise, M.'çı reddetmiş sayılır. Bu durumda M.'çının terekeyi kabûl ettiğini açıkça bildirmesi gerekir. M.'ı red hakkı belirli bir süre içinde kullanılır. MK'un 546. maddesine göre, M. üç ay içinde reddolunur. Süre, M.'çıların bu durumu öğrendikleri andan itibaren işlemeye başlar.

M.'ı reddetmeden ölen M.'çının red hakkı, kendi mirasçısına geçer (MK 548).

M. Sebebiyle İstihkak Davaları : Bu davalar terekenin tamamını veya bir kısmını, M.'çı olduklarını iddia ederek ellerinde bulunduran kimselere karşı, M.'çılar tarafından açılan davalardır (MK 577). Davayı açabilmek için davacının kanunî veya mansup M.'çılardan olması şarttır. Zaman aşımı, hüsnüniyet sahibi zilyede karşı bir yıl, kötü niyet sahibi zilyede karşı da otuz yıldır. Davacı haklılığını isbat edince, davalı olan zilyed, terekeye âit elinde bulundurduğu eşyayı aynen davacıya verir (MK 578). Eğer eşya değerinden kaybetmiş veya yok olmuşsa zilyed, M.'çının zararını çekmekle mükelleftir. Ancak, zilyed hüsnüniyet sahibiyse, eşyaya olan zararın kendi kusurundan ileri gelmediğini isbat ederek, tazmin mükellefiyetinden kurtulur.

Mala zilyed olan kimse, mal üzerinde bir takım masraflar yapmışsa, bunları M.'çıdan isteyebilir. Yalnız bu masrafların gerekli olması şarttır. Kanunumuza göre, terekeye ait bir malın zilyedi, o malı elinden çıkarmışsa, bu takdirde, M.'çıya malın değeri kadar tazminat ödemekle mükelleftir.

M.'ın Taksimi : M.'çı tek ise, tereke tamamen ona intikal eder. Birden çok M.'çının bulunması hâlinde tereke kanun hükümlerine göre pay edilir. MK. M.'çıların terekeye hak kazandıklarını, ancak terekenin bölüşülünceye kadar bir bütün teşkil edeceğini kabûl etmiştir. Buna, hukuk açısından bir şey üzerinde payları belirli olmayan ortaklık durumu, başka bir deyişle iştirak hâlinde mülkiyet denir (MK 629). Bu bakımdan M.'ın açıldığı andaki terekenin hukukî durumuyla terekeye karşı M.'çıların durumlarının tesbiti önemlidir.

M.'çıların sorumluluğu : M.'ı bırakanın ölümüne kadar bir bütün meydana getiren malvarlığı, o anda donmuş gibidir. M.'tan pay alacak M.'çılar, haklılıklarını tesbit edinceye kadar, tereke bölünmez bir bütün hâlinde kalacaktır. Bu prensibin tabiî sonucu da M.'çıların müteselsil olarak sorumlu bulunacaklarıdır (MK 582). Buna göre, alacaklılar, terekeden alacaklarını takip için, M.'çıların her birine ayrı ayrı başvurma hakkına sahiptirler.

Türk hukuku, borçlarda teselsül prensibini kabûl etmiştir. Oysa Fransız hukuku, her M.'çının payına düşen miktarda borçlu olabileceği kaidesini koymuştur. Türk M. hukukuna göre, M.'çılar, tereke açıldığı zaman taksimin yapılmasını isteyebilirler. Ancak aşağıdaki hâllerde M.'ın taksimi tehir edilebilir :

1. M.'çılar arasında cenin varsa, taksim talebi tehir edilir ve ceninin doğması beklenir (MK 584). Yine aynı maddeye göre annesi, muhtaç durumdaysa, terekeden yararlandırılır.

2. Taksim, malların satılmasına ve yok pahasına gitmesine yol açacaksa, M.'çıların talebi üzerine tehir edilir.

M.'ın taksiminde üç prensip uygulanır :

1. Taksimde eşitlik : M.'çılar, kanun dairesinde gösterilen paylarını almak için birbirlerine yardımcı olmakla mükelleftirler. MK taksimin eşit olarak ve adalet kaidesine uygun biçimde yapılmasını öngörmüştür (MK 589). Bunun için M.'çılar her türlü bilgiyi birbirine vermekle mükelleftirler.

2. Taksimde uyuşma : Kaide olarak, tereke, M.'çıların aralarında uyuşmasıyle yapılır. Eğer ölen kimse, taksim için bâzı prensipler koymuşsa, önce bu kaideler uygulanır.

3. Taksimde aynen paylaşılma esası : MK'umuza göre, terekeyi teşkil eden malların aynen taksim edilmesi esastır. Ancak aynen taksim edilemeyecek mallar satılır ve M.'çılar payları kadar hisse alırlar. MK'un 591. maddesi bunu açıklar.

İâde ve Tenkis : Bâzı hâllerde kanunî M.'çılar, mahfuz hisselerini alabilmek için o malları elinde bulunduran kimselere karşı dava açarlar. Buna tenkis davası denir. Bâzı hâllerde de terekeyi teşkil eden malları elinde bulunduran kimseler, M.'çıların talebi üzerine, bu malları iade etmekle mükelleftir. MK bu iki durumu da ayrıca düzenlemiştir.

MK'un 603. maddesine göre M.'çılar birbirlerine karşı iade ile mükelleftir. Bundan, birden çok M.'çının bulunması hâlinde iadenin söz konusu olacağı anlaşılır. Kanunî M.'çılar, M. paylarına mahsuben ölenin sağlığında almış oldukları bağışları, terekeye iade ile mükelleftirler. Hangi hâllerde kanunî M.'çıların iade esasını uygulayacakları kanunda açıkça gösterilmiştir.

Bir kimse, hayattayken, bir bağışta bulunur ve ölümü hâlinde M.'çılar onun bu bağışından zarar görürlerse, bağışta bulunulan kimse aleyhinde bir dava açıp, mahfuz hisselerini aşamayan miktarda paylarını isterler (MK 502). Kanuna göre, tenkis davası ancak M.'ın açılmasından sonra ikaame edilir. Davayı da ancak mahfuz hisseli M.'çılar açabilir. Zaten bu müessese de mahfuz hisseli M.'çıların haklarını korumak için konmuştur.

Hukukî Sonuçlar : MK'un 611. maddesine göre, taksim ancak tahakkuk ettikten sonra hüküm ifade eder. Bu bakımdan Türk hukuku, Fransız hukuku gibi taksimin makable şâmil (geriye yürür) olacağı esasını benimsemiştir. M. taksim edildikten sonra mirasçıların mallar üzerinde tasarruf edebileceği, ve hukukî sonuç ile ilzâm olunabileceği esasını kabûl etmiştir. MK'a göre, M. ya taksim sözleşmesi ile yahut terekeyi teşkil paylarının ayrılıp herbirinin M.'çılar tarafından alınması ile iktisâb edilir.

Yine MK'un 611 inci maddesi, taksim sözleşmesinin yazılı olarak düzenlenmesi prensibini getirmiştir.

Bu arada, taksim sözleşmesinin, herhangi bir akit gibi feshedilebileceği kanunca kabûl edilmiştir. Bir akdin hangi şart ve hâllerde feshedilebileceği Borçlar Kanunu'nda belirtilmiştir. Borçlar Kanunu'nun 19 ve 31. maddeleri, bir akdin butlânı için gerekli unsurları, hatâ, hile, ikrah gibi nisbî butlan sebeblerini saymıştır.

Vasiyeti Tenfiz Memurluğu: MK, ölen kimsenin son arzularının yerine getirilmesini temin için, vasiyeti tenfiz memurluğu müessesesini kabûl etmiştir.

MK'un 497. maddesine göre, vasiyetçi, son arzularının yerine getirilmesi için, medenî haklarını kullanma yetkisine sahip bir veya birkaç kişiyi memur edebilir. Bu husus vasiyette yer alır. Vasiyet yoluyla böyle bir göreve getirilen kimse, on beş gün içinde bu görevi red veya kabûl edebilir. Ancak bu süre içinde kesin bir bildirimde bulunmayan kişi, tenfiz memurluğunu kabûl etmiş sayılır ve bu görevinden dolayı kendisine münasip bir ücret verilir.

Vasiyetçi yaptığı ölüme bağlı tasarrufuyla bir kimseyi tenfiz memuru tayin etmiş de yetki ve görevlerini kesin tesbit etmemişse MK'a göre, M.'çı resmen idareye memur kimsenin hak ve görevlerine sahip sayılır (MK 498). (Ö. Dokuman)

MIRBEAU, [*mirbo*], **Octave** (Trévières 1848 - Paris 1917), Fransız yazarı. *Ordre* gazetesinde tiyatro tenkitçiliği yapmış, *Figaro*'da yazılar yazmıştır. 1882'de *les Grimaces*'ı kuran M.'nun gazetelerdeki makaleleri büyük ilgi görmüştür. Hikâye denemeleri: *Lettres de ma chaumière* (kulübemden mektuplar) [1885]; *Contes de ma chaumière* (kulübemden hikâyeler) [1894]. Romanları: *Le Calvaire* (Büyük acı) [1886]; *La Famille Cannettes* (Cannettes ailesi) [1888]; *l'abbé Jules* (Rahib Jules) [1888]; *Sébastien Roch* (ad) [1890]; *Le jardin des Supplices* (İşkenceler bahçesi) [1898]; *Le journal d'une femme de chambre* (Bir oda hizmetçisinin günlüğü) [1900]; *Les Vingt-et-un jours d'un Neurasthénique* (Bir sinir hastasının yirmi bir günü) [1901]; *Dingo* [1912]. Tiyatro eserleri: *Les mauvais bergers* (Kötü çobanlar) [1897]; *L'Epidémie* (Salgın) [1898]; *Vieux Ménages* (Eski aileler) [1909]; *Le Portefeuille* (Cüzdan) [1902]; *Scrupules* (Vicdan azabları) [1902]; Natoson ile yazdığı *Le Foyer* (Ocak) [1908]. Sanat tenkitleri *Des artistes* (Sanatçılar üzerine) [1922] adlı eserde toplanmıştır. (C. Kurt)

MIRBEL, Lizinska Rue, dame de (Cherbourg 1796 - Paris 1849), Fransız ressamı. Charles François Brisseau de Mirbel'in karısı olan M., 1819'da XVIII. Louis'nin bir portresini sergiledi. XVIII. Louis ile X. Charles'ın gözde ressamı idi. (C. Kurt)

MIRBEL, Charles François Brisseau de (Paris 1776 - Paris 1854), Fransız botanikcisi. Sorbon'da ve Museum'da profesörlük yapan M., hücre üzerindeki çalışmaları ve embiriyoloji hakkındaki araştırmaları ile şöhret kazanmıştır. Eserleri arasında en önemlileri şunlardır: *Histoire naturelle des végétaux classés par famille* (Familyalara ayrılmış bitkilerin tabiî tarihi) [1802 - 1826]; *Eléments de physiologie végétale et de botanique* (Botaniğin ve bitki fizyolojisinin unsurları) [1815].

MIRÇE I, Mircea cel Batran (1386-1418), Eflâk Voyvodası. Babası I. Radu'nun ölümünden sonra iktidarı eline geçiren kardeşi I. Dan'ı, Bulgar kralı Şişman'dan sağladığı destekle bertaraf ederek Eflâk beyi oldu. Eflâk Voyvodalığı'nın siyasî ve sosyal yapısında yaptığı düzenlemelerle sınırlarını Eflâk Beyliği tarihinin en geniş hadlerine ulaştırarak, Romen milletinin hâfızasında unutulmaz şahsiyetlerden biri oldu. Ülkede pek çok kilise ve manastır yaptırdığı gibi kendisinin gömüldüğü Gozia'daki kilise de onun eseridir. Osmanlı Devleti'nin Eflâk Beyliği üzerinde nüfuz kurmağa başlaması M.'nin zamanına tesadüf eder. Ancak, Osmanlı ordularının baskısı kendini hissettirmeden önce M., Erdel'den başka, Karadeniz kıyılarına kadar Tuna'nın her iki kıyısını ve Dobruca'yı hâkimiyeti altına almayı başarmış bulunuyordu. Osmanlı Devleti, Bulgaristan ve Sırbistan'da kesin şekilde yerleşme imkânını bulduğu halde, M.'nin akıllıca politikası sâyesinde, Eflâk hiç olmazsa özerkliğini korumayı başarabilmişti. Bununla beraber, 1389'da Lazar'a destek kuvvetleri göndererek yardımda bulunması ve Akıncı Beyleri ile anlaşmazlıklara düşmesi, Osmanlı hükûmetinin gözünden kaçmadı. 1391'de Yıldırım Bâyezid'in Fîruz Bey komutasında sevk ettiği kuvvetler, ilk defa Tuna'yı aşarak, Eflâk topraklarına girdi. Fîruz Bey, bu akında M.'yi tutsak alarak Bursa'ya yolladı. M., ancak, her yıl belli bir haraç vermeyi ve gerektiğinde Osmanlı Sultanı'nın emrine asker göndermeyi kabûl etmekle ülkesine dönebildi. Bu anlaşma, Eflâk'ın Osmanlı hâkimiyetine bağlanmasına başlangıç olmuştur. Bir süre sonra Yıldırım Bâyezid'in Anadolu'da meşgul bulunduğu bir sırada M., Candaroğlu Kötürüm Bâyezid Bey'in teşviki üzerine, önce Silistre kalesine saldırdı. Bu kaleyi aldıktan sonra, Edirne yolundaki Karinâbâd'a kadar ilerledi. Bâyezid'in Rumeli konularına eğilmesi, M. için bir dizi başarısızlıklara yol açtı. Yıldırım Bâyezid, 1394'te, Vidin'de Tuna'yı geçerek, Kalafat'tan Eflâk topraklarına girdi ve Rovine'de M.'yi ağır bir bozguna uğrattı. Eflâk'ın başşehri Curtea de Argeş'i ele geçirerek, M.'yi Erdel'e firara zorladı. Bâyezid, onun yerine, Vlad adında başka bir voyvodayı beyliğe tayin etti. M., ancak 1395'te, Macaristan kralı Sigismund'dan sağladığı yardımcı kuvvetlerle memleketine dönebildi. Niğbolu Savaşı'nda, Sigismund'un müsaadesi ile, Türk kuvvetlerine karşı ilk taarruza geçen o oldu. Ama, yenilgiden sonra, 1396 ve 1397 yıllarında akıncıların birbiri ardına gelen saldırılarından bezerek, 15 maddelik bir andlaşma ile tekrar Osmanlı hâkimiyetini tanımak zorunda kaldı. 1402 Ankara Savaşı'ndan sonra M., bir süre, Osmanlı şehzadeleri arasındaki anlaşmazlıklardan yararlanarak, Balkan ülkeleri üzerinde yine gerçekten söz sahibi oldu. Emîr Süleyman'ın bazı tutumlarından endişeye düşmekle, öteden beri iyi ilişkiler yürüttüğü Candaroğlu İsfendiyar Bey aracılığı ile, Rumeli yakasına geçmek isteyen Musa Çelebî'ye yardımcı olacağını bildirdi. Böylece, onun Eflâk'a gelişini sağladı (Bk. MUSA ÇELEBÎ). Bu gelişme sonunda, bir süre için, Osmanlı Devleti'nin baskısını üzerinden atabildi ise de; Mehmed Çelebî'nin ülkeye hâkim olması sonunda kendi durumu sarsılınca, bu defa, İstanbul'da göz altında tutulan Emir Süleyman'ın oğlunun amcası Musa Çelebî örneği saltanat mücadelesine katılması için, Bizans imparatoru ikna etti. Şehzade, Eflâk'a ulaşmak amacı ile Karinovası'na kadar ilerliyebildi ise de; Yanbolu'da Mehmed Çelebî kuvvetlerine teslim olmak zorunda kaldı. M., bu sonuç karşısında, düzenlediği entrikanın bu defa da bir işe yaramadığını anlamış oldu. Mehmed Çelebî'ye karşı giriştiği düşmanca teşebbüslerin karşılıksız kalamayacağı belliydi. Nitekim, 1416'da Çelebî Mehmed, Eflâk üzerine sefere çıktı. Yergöğü ile Yeni Sale (Turnu Severin) kalelerini ve İsakçı'yı kesin olarak Os-

manlı topraklarına kattıktan sonra Dobruca'yı da Türk yönetimine bağlayan Mehmed Çelebî'nin karşısında daha fazla direnemeyeceğini anlayan M., Musa Çelebî'nin adamlarından olup kendisine iltica etmiş bulunan İzzet Bey'i elçilikle Padişahın katına gönderdi ve barış isteğinde bulundu. 1417'de yapılan anlaşmaya göre Eflâk, kesin olarak, Osmanlı Devleti'nin vasalı hâline geldi. Eflâk Beyi, her yıl, Dîvân-ı Hümâyûn'a 3 000 duka altın haraç vermeyi kabûl etti. Buna karşılık M., ülkenin elinde kalan kesiminde kendi soyunun hükümran olmasını ve Eflâk yasalarının geçerli bulunmasını sağlamış oluyordu. Ayrıca, üç yıldan beri ödemediği haracı da toptan vermek zorunda kalmıştı. M., bu sonucu aldıktan sonra, 1418 yılında öldü. Onun her şeye rağmen elde ettiği bu sonuçları Romanyalı tarihçiler, Eflâk için yine de olumlu olarak değerlendirmektedirler. (İ. Parmaksızoğlu)

MİRDÂS (Ebû Bilâl Mirdâs b. Udeyye't - il - Hanzalî't - Temîmî) (Ölümü: Basra 681), Hâricîler'in olduğu kadar, Sufriyye (b. bk.) fırkasının da öncüsü olarak benimsenen bir Hâricî reisi. Dindar, cesur ve kahraman bir kişi olarak tanınır. Daha gençliğinde Hazret-i Ali safında yer almış ve kardeşi Urve ile birlikte Sıffîn Savaşı (b. bk.)'ında bulunmuştu. Ancak Hakemeyn olayı (b. bk.) üzerine, kendisine bağlı olanlarla birlikte Hazret-i Ali'yi terk etti. Nehrevân Vak'ası (b. bk.)'nda, Hazret-i Ali kuvvetleri ile çarpıştı. Bu savaşta yenilgiye uğradıktan sonra, görüşleri daha da berraklaştı. Onun anlayışına göre; silâhlı isyan, siyasî cinayetler, hele kadınların bu gibi işlere karışmaları doğru değildi. Böylece M., siyasî mezhebini kurmuş oluyordu. Onun cesur fakat temkinli yaşayışı, dindarlıktan yana gösterdiği aşırı davranışlar, Basra'da mütecaviz Hâricîler de dahil, ona karşı büyük bir sempatinin doğmasına sebep oldu. Bu durum, Ubeydullah b. Ziyad'ın Basra valiliğine gelişine kadar sürdü. Valinin el - Belca' veya el - Besca' adındaki bir kadına çok ağır işkencede bulunması, M.'ı harekete geçirdi. Ubeydullah'a karşı nefretini açıklayan M., derhal tevkif edildi. Ubeydullah, onun ertesi gün idamına karar verdi. Ancak M., o gece, zindancılardan biri tarafından salıverildi. Olay, şehirde ve Ubeydullah'ın katında bir kerâmet ve harikulâdelik biçiminde aks ettirilince, Basra halkı M.'a büyük tezâhüratta bulundu. Bu durumda vali, ondan özür dilemek zorunda kaldı. Bunu fırsat bilen M., 40 kadar yakını ile, Evhaz dağlarına çekildi. Orada da, yine eski anlayışı içinde, sâkin bir hayat sürmeye başladı. Fakat Ubeydullah, gittikçe nüfuzu artan bu Hâricî reisinin bir an önce ortadan kaldırılması gerektiğini anlamış bulunuyordu. Onun için, Kilâb aşîretinden Eslem'i 2 000 kişilik bir kuvvetle M.'nin üzerine sevk etti. Esek veya Micas köyü yakınında vuku bulan çarpışmada M., gösterdiği cesaret ve kahramanlıkla, Eslem'i yenilgiye uğrattı. Bunun üzerine vali, bu defa, Temîm aşiretinden Abbâd'ı M.'a karşı yolladı. Nihayet bir cuma günü M., yakınları ile Derebcerd civarında cuma namazını kılarken baskına uğradı ve öldürüldü. Bir başka söylentide ise, taraflar önce cuma namazını kılmayı kararlaştırdıkları halde, Vali kuvvetlerinin verdikleri sözü tutmayarak namaz esnasında baskına kalkıştıkları açıklanmaktadır. M.'ın eşi Cessa ise, savaştan sonra, Ubeydullah'ın haremine alındı. Ama, M.'ın adı, Hâricîler'in elinde derhal bir bayrak hâline geldi. Az sonra Ezrakîler, onun kanını dâva ederek ayaklandılar. 655'e kadar, Emevî saltanatı'nı uğraştırdılar. M.'ın hâtırası Hâricîler arasında ve hele Sufriyye'nin merkezi Ummân'da çok geniş ölçüde yaygındır. Onun yiğitliğini, kahramanlığını dile getiren pek çok şiirler söylenmiştir. M., temkinli hayatı ile, bazılarınca Hâricî olarak bile kabûl edilmez. Onun başına gelen felaketi ise, pek çokları, Emevîler'in zulmüne bir örnek olarak gösterirler. Bu yüzdendir ki M., İslâm dünyasında, büyük velîler arasında yer almıştır (İ. Parmaksızoğlu)

MİRDÂSÎLER, Halep ve çevresinde bir süre hâkim olan bir Arap emirliği (1023 - 1079). M.'ler, Abbâsî Hilâfeti'nin güçten düşmesi üzerine Suriye ve Elcezîre topraklarının bir yandan Bizans, bir yandan da Mısır - Fâtımî Hilâfeti'nin nüfuz alanına girdiği ve mahallî emîrlerin müstakillen harekete başladıkları, otoritenin sarsıldığı devirde doğan bir emârettir. Adını, emâretin kurucusu Kilâb âşîretinin reisi Sâlih b. Mirdâs'dan almıştır. Sâlih, aslında, aşiretini Irak'tan Halep çevresine göç ettirerek bu yörede yol kesiciliği yapmakta idi. 1007'de, Fâtımîler'in Rahbe Âmili'ne karşı ayaklanan İbn. Muhkan'ın daveti üzerine buraya gelmiş ve kısa bir süre sonra onu öldürerek Rahbe'ye hâkim olmuştu. Sâlih, durumunu kuvvetlendirmek için Fâtımîler'in yüksek hâkimiyetini tanıdıktan sonra, Hemdânîler'in memlûkünden olup Haleb'e hâkim olan Lu'lu'nun oğlu Ebû Nasr'a karşı harekâta girişmişti. Ancak Ebû Nasr, onu yakalatarak Halep kalesine hapsettirmişti. Sâlih, zindandan kaçmış ve kendi aşîretinden topladığı kuvvetlerle tekrar Haleb'e saldırmış ve bu defa Ebû Nasr'ı yenilgiye uğratmıştı. Bunun üzerine Ebû Nasr, Sâlih ile, yıllık bir harac ödemek şartıyle barış yaptı. 1023'te Sâlih, Tay aşîreti reisi Hassân ve Kelb aşîreti reisi Sinân ile birlikte, Fâtımî Hilâfeti'ne karşı baş kaldırdı. İsyan başarılı oldu ve Fâtımîler Filistin'e kadar Suriye'den çıkartıldılar. Bu gelişme üzerine Sâlih, Haleb halkının da rızası ile, şehre girerek Mirdâsî emâretini gerçek anlamıyle kurmuş oldu. 1029'da Fâtımîler'e karşı yaptığı bir savaşta ölmesi üzerine, yerine oğlu Şiblüddevle geçti. Onun zamanında M. emâreti, Rakka'dan Bizans sınırına kadar genişlemiş ve en güçlü zamanını yaşamıştır. Şiblüddevle'nin 1037'de Fâtımîler'le olan bir çarpışmada ölümü, bölgede nisbeten sağlanmış olan sükûnu yeniden yok etti. Fâtımî serdârı Enuştiğin, Haleb'i işgal etti. Şibl'in kardeşi Muizzüddevle 1042'de Haleb'i tekrar ele geçirebildi ise de, şehir 1057'de tekrar Fâtımî işgaline uğradı. 1060'da, bu defa, Şibl'in oğlu Reşîdüddevle, Haleb'e hâkim oldu. Bu kargaşalık arasında M. ailesinde de anlaşmazlık ve çekemezlikler süregelmekle, durum daha da karışık bir hal almıştı. M.'ler, bir yandan kendi aile efrâdı ile, bir yandan da Fâtımîler'e karşı mücadele ederlerken, zaman zaman Bizans kuvvetleri ile çarpışmak zorunda da kalıyorlardı. 1030'da III. Romanos'un açtığı seferi M. başarı ile durdurabilmişlerdi. 1031'de ise, Antakya dükü Niketas ile Başkomutan Maniakes, Şiblüddevle'yi, imparatorun yüksek hâkimiyetini tanımak zorunda bırakmışlardı. Buna rağmen Celâlüddevle, 1075'te, Bizanslılar'dan Münbic'i geri almayı başarmıştı. Bizansla Fâtımî Hilâfeti arasındaki ittifaktan çok zor durumda kalan M. emirleri, 1070'den sonra, yeni bir tehlike ile karşılaştılar. Musul ve çevresine hâkim olan Ukaylîlerden Müslim b. Kureyş, önce Rakka'yı ele geçirdi. Celâlüddevle Nasr zamanında yeniden güçlenir gibi olan M. emâreti, bu emîrin 1075'teki ânî ölümü üzerine, tekrar çöküntü devresine girdi. Yerine geçen kardeşi Sâbık veya Şebîb, 1079 yılına kadar emârette kalabildi. Bu tarihte, M. emâretine Müslim b. Kureyş tarafından, Büyük Selçuklu İmparatorluğu adına son verildi. M.'ler Suriye'deki son Arap emirliğidir. Bundan sonra ülke 1920'ye kadar devamlı olarak Türkler tarafından yönetilecektir. M.'in tarihî

rolleri ise, Ön Asya'da Türk hâkimiyetinin yerleşmesine kadar, Halep ve Sügur (b. bk.) eyâletlerini siyasî ve askerî bakımdan Bizans imparatorluğuna karşı, dinî bakımdan da Şi'î Fâtımî Hilâfeti'ne karşı savunmuş olmalarından ibarettir. (İ. Parmaksızoğlu)

MIRECOURT, [*mirkur*], **Charles Jean - Baptiste Jacquot, Eugène de** da denir (Mirecourt 1812 - Ploërmel 1880), Fransız gazetecisi. Hakaret suçu ile altı ay hapiste kalmasına sebep olan *Fabrique de romans : maison Alexandre Dumas et Compagnie* (Roman fabrikası: Alexandre Dumas ve şirketi) [1845] adlı saldırı yazısı ile tanınmıştır. *Galerie des Contemporains* (Çağdaşlar galerisi) ve *Les contemporains* (Çağdaşlar) adlı eserlerinde de bazı kişilere iftira ettiği iddiası ile birçok defa kovuşturmaya uğradı ve Paris'ten ayrılmaya mecbur kaldı. (C. Kurt)

MIREILLE, [*mirey*], güftesi Michel Carré'nin olan beş pardelik bir opera. Mistral'in şiirine göre hazırlanmış olan müzik Gounod'nundur. 1864'te Théâtre - Lyrique'te temsil edildikten sonra, farklı bir sonla, üç perdeye sıkıştırılmıştır. 1874, 1889 ve 1901 yıllarında Opéra - Comique'te yeniden oynanmıştır. (C. Kurt)

MIREILLE, [*mirey*], Fr. Mistral'in provence dilinde yazdığı şiir (1859). On iki bölümden teşekkül etmiştir. Zengin bir çiftçinin kızı M., fakir bir âilenin oğlu Vincent'a âşık olur. Fakat, babası onu asla Vincent'a vermek istemez. Sonunda, Mireille hastalanır ve sevgilisinin kolları arasında ölür. Provence manzaralarının ve âdetlerinin anlatıldığı bu eser, lirik bir kır destanıdır. (C. Kurt)

MÎR-İ BAĞDÂD (" Bağdad emîri, Bağdad'lı bey") (- 1650?), asıl adını bilmediğimiz Türk bestekârı. Zamanımıza gelen eserleri: *Devr-i Kebîr Hüseynî* (Kantemir ve Ali Ufkî'de), *Rast ve Segâh* (Hamparsum - Mandoli, 180, 205'te). Peşrevleri. (Y. Ö.)
(Y. Ö.)

MÎRİM ÇELEBÎ, Mahmud b. Mehemmed (? - 1525), Türk astronomu ve matematikçisi. XV. yüzyılda bilginlerin yetiştiği bir âileye mensuptur. Babası Kutbuddin Mehemmed, Ali Kuşçu'nun kızı ile Kadı - zâde - i Rumî'nin oğlu Şemseddin'in çocuğu olmakla M., baba tarafından bu iki bilginin torunu olduğu gibi; Hoca - zâde Muslihüddin Efendi'nin kızı olduğundan, annesi tarafından da yine çağının ünlü bir ilim ocağına mensup bulunmaktadır. Farsça'ya olan derin vukufu sebebiyle, kendisine "Beyim" anlamına gelen Mîrim lâkabı verilmiştir. Bizde bu lâkabın Farsça söylenişi ile Mîrem şeklinde okunmasına tarafdar olanlar bulunduğu gibi, Batı ilim dünyasında da onun lâkabı Meryem veya Meyrem biçiminde okunagelmiştir. M., aydın bir âilenin çocuğu olarak, iyi bir tahsil gördü. Dedesi Hoca - zâde ile Sinan Paşa ve Hızır Bey'den ders aldı. Rüus icâzetini Sinan Paşa vermiştir. Çağının deyimiyle "ulûm-i mütedâvile" (geçerli ilimler)'de kendini yetiştirdikten başka matematik, astronomi, felsefe, ilm-i nücûm (astroloji) ve hüsn-i hat (kaligrafi)'ta da üstün başarı göstermiştir. Müderrisliğe Gelibolu medresesi'nde başlamış, daha sonra Edirne'de Taşlık, Bursa'da Manastır medreselerinde öğretmenlik yapmıştır. Bilgisi ve hünerleri ile kendini tanıtan M. Ç., Fâtih'in buyruğu üzerine, Amasya'da Sancakbeyi bulunan Şehzâde Bâyezid'e öğretmen tâyin edilmiştir. Böylece II. Bâyezid ile yakın ilişkiler kuran M. Ç., onun saltanatı süresince bir yandan öğretmenlikte yükselmiş, bir yandan yazdığı birçok eseri bu hükümdara ithaf etmekle onun ilgisini sürdürmüştür. Bunun sonucu olarak, 1508'de Anadolu Kazaskerliğine kadar yükselmiştir. 1512'de, Yavuz Sultan Selim padişah olduktan kısa bir süre sonra, kendi isteği ile görevden ayrılınca, Yavuz ona günde yüz akça maaş bağladığı gibi, ayrıca Edirne'de bir de timar vermiştir. Bundan sonra hacca gidip gelen M. Ç., Edirne'de yerleşti. Ancak, Kanûnî Sultan Süleyman'ın da dikkatini çeken bu bilgin, onun saltanatının ilk yıllarında, 1522 - 1523 tarihinde kısa bir süre ikinci defa Anadolu Kazaskerliğine getirildi. Görevden ayrılınca, tekrar Edirne'ye döndü ve ölünceye kadar bu şehirde kaldı. 1525'te öldüğü vakit, cenazesi Kasım Paşa cami'i mezarlığına gömüldü. Halil adında bir oğlu olduğu ve ilmiye sınıfında yetişerek 1508'de Edirne Kadısı, 1512'de ise kendi yerine Anadolu Kazaskeri olduğu vakıf kayıtlarından anlaşılmaktadır. Bu sebebledir ki, Hoca Sâdeddin Efendi'den itibaren aynı bilgileri aktaran pek çok biyograf, onun kazaskerliğini oğlu Halil Efendi'nin bu göreve tayini ile karıştırmakta, bunu Yavuz Sultan Selim tarafından tevcih edilen bir değerlendirme olarak belirtmektedirler. M. Ç.'nin eserleri arasında en tanınmışı, Uluğ Beğ'in Zîc'ine yaptığı Farsça şerhtir. *Düstûrü'l - amel ve Tashîhi'l - cedvel* adını taşıyan bu eseri, Gıyâseddin Cemşîd'in Zîc-i Hâkanî adlı eserini inceleyerek yazmış ve II. Bâyezid'e ithaf etmiştir. Uluğ Beğ'in Zîc'ini incelemek isteyenler için pek faydalı olan bu şerh, 1498 tarihinde kaleme alınmıştır. XVIII. yüzyıl bilginlerinden olan Vesim Abbas Efendi de, bu şerhe dayanarak, Uluğ Beğ Zîc'ine bâzı ilâveler yapmayı denemiştir. M. Ç.'nin bir diğer eseri, dedesi Ali Kuşçu'nun Fethiye adlı risalesine yaptığı şerhtir. Yavuz Sultan Selim'e ithaf edilmiştir. Bu iki mühim eserinden başka *Rub'ı Müceyyeb, Mukantarât* ve *Semt-i Kıble* gibi sekiz kadar risâlesi vardır. Bunların çoğu II. Bâyezid'e ithaf edilmişlerdir. M. Ç., matematik ve astronomide pek değerli bilgilere sahip olmakla beraber, çağının ilgisine kapılarak, ilm-i nücûm ile de uğraşmıştır. Bu konuda yazdığı kitabın adı, *el - Makasıd*'dır. (İ. Parmaksızoğlu)

MÎRLİVÂ, Mîr-i livâ, Emîr-i livâ, Sancakbeyi (b. bk.) ünvanı, Farsça Mîr/Bey, Arapça Livâ/Sancak isimlerinden yapılan bir tamlamadır. Türkiye tarihi boyunca gerek yetki ve sorumluluk, gerek rütbe ve derece bakımından zamanla değişiklik gösteren hem askerî, hem de sivil bir ünvandır. Bugünkü tuğ ve tümgeneral. Sancakbeyi yerine M. tamlamasının kullanılmaya başlanması, XVI. yüzyılın ikinci yarısına tesadüf eder. İlk defa vekayînâmelerde kullanılan bu tamlama, giderek ferman, buyrultu ve beratlarda da resmî bir ünvan olarak yani sancakbeyi karşılığında, bu deyimle birlikte yazılmağa başlanmıştır. XVIII. yüzyılda ise hemen hemen sancakbeyinin yerini almıştır. Eski teşrifatta, voyvodalıktan yukarı, mîrmîranlıktan (b. bk.) aşağı bir rütbe idi. Mîrmîranlar gibi "malı ile, canı ile Devlet-i Aliyye'ye hizmet eyleyip yararlılıkları ve yoldaşlıkları olanlara, hizmetlerine göre, daha üst mevkilere eriştirmek, hizmette bulunmayanları azille cezalandırmak" yetkileri arasında bulunuyordu. Seferlere 100 - 150 yarar cebelü ile eşmesi kanun iken, XVII. yüzyılda bu sayı 10 - 15 cebelüye kadar düşmüştür. M. ünvanı, 1829'da Nizamî ordunun kuruluşundan sonra ve hele 1843 tarihinden itibaren yalnız askerî bir rütbe hâline getirilmiştir. Bu tarihte Mîralay (albay)'ın üstünde, Ferik'ın (tümgeneral) altında bir rütbe olarak değerlendirilmiştir. Sultan II. Mahmud zamanında ilmiye ve mülkiye rütbelerinden İstanbul Kadısı pâyesi ile Rütbe-i Sâniye sınıfı evveline denk bir rütbe idi ve "Saâdetlû efendim" ifadesi ile kendisine hitap edilirdi. XX. yüzyılın başında imparatorluğun

çöküşü sırasında ise, Haremeyn Mevleviyeti ile Rütbe-i Ûlâ sınıf-ı evveline denk bir rütbe olarak kabûl edilmiştir. Nizamî ordunun yeniden düzenlenip kesin biçimini aldığı Sultan Abdülaziz devrinde I. Ordu (Hâssa Ordusu) da M. rütbesinde 17 kadro, II. Orduda 8 kadro, III. Orduda 9 kadro, IV. orduda 10 kadro, V. Orduda 9 kadro, VI. Orduda 4 kadro vardı. II. Abdülhamid devride ise Yâver-i ekrem'ler arasında M. rütbesinde 51 kadro bulunuyordu. (İ. Parmaksızoğlu)

MİRMİRAN, Türkçe Beylerbeyi, Arapça Emîrü'l-ümerâ karşılığı Farsça bir tamlamadır. XVII. yüzyılın başından itibaren, Beylerbeyi (b. bk.) ünvanı yerine kullanılmağa başlanmıştır. Rütbe itibariyle sancakbeylerinin üstünde olup, beylerbeyiliğin altında, büyük sancakları idare eden ümerâya ve Kapudân-ı Deryâ'lara verilen bir ünvan idi. Daha sonra Rumeli Beylerbeyiliği dışında kalan bütün beylerbeyiliklerle denk bir rütbe olmuştur. Seferlere 200 - 300 yarar cebelü ile eşer ve iki tuğ sahibi olarak tanınırdı. Ancak, XVIII. yüzyılda önemleri gittikçe azalmış ve seferlere 40 - 50 cebelü ile katılır hâle gelmişlerdir. M.'lar; yararlık gösterenleri üst mevkilere getirmek, beceriksizleri görevlerinden almak yetkisine sahip idiler. Verdikleri tezkireler Anadolu Muhasebe Kalemi'nce tetkik olunur ve onaylanırdı. Nizamî ordu kurulduktan sonra, M.'lık bugünkü korgeneral karşılığı bir rütbe olarak tesbit edildi. 1843 tarihine kadar Mülkiye memurlarına da tevcih edilen bu ünvan, bu tarihten sonra tamamen mülkî bir rütbe hâline getirildi ve Ferik ile denk tutuldu. II. Mahmud devrinde yüksek derecede değerlendirilen M.'lar, XX. yüzyılın başında Haremeyn Mevleviyeti ve Rütbe-i ûlâ sınıf-ı sânîsi derecesine indirilmiş, Mirlivalıkla denk hâle getirilmişti. Bununla birlikte M.'lar, paşalık ünvanını 1924'te kabûl edilen Bey, Ağa, Paşa v.b. lâkab ve ünvanların lâğvına dair kanun yürürlüğe girinceye kadar korumuşlardır. Yine saltanat devrinde M., pâye olarak, taşradaki eşrâfa, aşiret şeyh ve ağalarına, derebeylere ve zorbabaşılara da verilmiştir. (İ. Parmaksızoğlu)

MIRÓ FERRER, Gabriel (Alicante 1879 - Madrid 1930), İspanyol yazarı. Başlıca romanları şunlardır: *Figuras de la Pasion del Senor* (İsa'nın çilesinin figürleri) [1916]; *El libro de Siguenza* (Siguenza'nın kitabı) [1917]; *Nuestro Padre San Danile* (Bizim muhterem Peder Danile) [1921]; *El Obispo leproso* (Cüzzamlı Piskopos) [1925]. M. F., şâir ve sanatkâr bir romancıdır. Sıcak ve lirik üslûbu, realist ve şehvetli ifadelerle doludur. (C. Kurt)

MIRÓ, Joan (Barselona 1893), İspanyol ressamı. Barselona'da Güzel Sanatlar Okulu'nda okumuş, María Blanchard'ın tesirinde kalmıştır. 1922'de sürrealizmi (gerçek - üstücülük) benimsemiş olan M., 1947 yılına doğru soyut sanata yönelmiştir. İki seramik panosu, Unesco'nun Paris'teki merkezinde bulunmaktadır. M. ayrıca Paris'teki sürrealist yazarların birçok eserini de resimlemiştir. Bunlar, Modern Sanat Müzesi'nde sergilendi. (C. Kurt)

MIROMESNIL, Armand Thomas Hue de (Orlean yakınları 1723 - Miromesnil, Normandiya 1796), Fransız siyaset adamı. Rouen parlamentosunun ilk başkanı olmuş (1757), 1774 ağustosunda Adliye nâzırlığına tayin edilmiştir. Maupeou'nun reformu'nu protesto etmiş, Turgot'nun projelerini önlemeğe çalışmış, bir ticaret kanunu hazırlamış ve soruşturma sırasında işkenceyi yasaklayan bir ferman çıkarılması fikrini ileri sürmüştür (1780). 1787'de, Colonne'a komplo hazırlamakla suçlanarak görevinden alındı. (C. Kurt)

MIRY, Karel (Gand 1823 - Gand 1889), Belçikalı bestekâr. Gand şehrinde Grand Théatre (Büyük tiyatro) da orkestra şefliği yapmış, Flaman operasının yeniden doğmasında önemli rol oynamıştır. Yirmi kadar dramatik eseri vardır. Başlıcaları: *Brigitta* (ad) [1847]; *Charles Quint* (ad) [1856]; *Maria Van Burgondie* (ad) [1866]; *Le mariage de Marguerite* (Marguerit'in evlenme töreni) [1867]. (C. Kurt)

MİRYOKEFALON MUHAREBESİ, Myriokephalon, (17 Eylül 1176), Malazgirt Meydan Savaşı'ndan sonra Türkler'in Anadolu'da yerleşmelerini kesinlikle kabûl ettiren, Bizans devletinin Anadolu'yu geriye alma ümitlerini sona erdiren savaş. M. savaşı, askerlik yönünden, balkan ve pusu savaşlarının en başarılı örneklerinden biridir. Bu savaş Konya Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan'ın (1155 - 1192), Anadolu'da rakib Dânişmendli beylerini kardeşi Melik Şehinşah'ı bertaraf edip Sakarya kaynaklarından Fırat vâdîlerine kadar kudretli bir yönetim kurması üzerine, Bizans imparatorluğu için tehlike arz etmeğe başlaması ile bizzat İmparator I. Manuel (1142 - 1180) tarafından açılan bir savaştır. İmparator, II. Kılıç Arslan'ın 1162'de İstanbul'a gelerek yaptığı anlaşma sonunda sultanlığının batı sınırlarını güven altına aldıktan sonra, İç ve Doğu Anadolu'da sağladığı başarıları kendi yanlış politikasının bir sonucu olarak görmekte ve Selçuklu Devleti'nin iyice güçlenmeden ezilmesi gerektiği kanaatini taşımakta idi. Savaşın gerekçelerinden bir diğeri ise, konar - göçer Türkmenler'in batıya doğru kayışlarının gittikçe yoğunlaşması, Gediz ve Menderes vâdîlerine sarkmaları olmuştur. Ayrıca, I. Manuel'in Dânişmendli emîri Zü'n - Nûn'u beyliğine geçirmek amacıyla Niksar üzerine sevk ettiği orduyu desteklemek düşüncesi de bu savaşı çabuklaştıran unsurlardan biri olmuştur denilebilir.

II. Kılıç Arslan ise, elindeki kuvvetlerin silâh ve teçhizât bakımından kudretli Bizans ordusuna henüz mukavemet edecek bir güce ulaşmadığı kanaati ile basireti ve ihtiyatı da elden bırakmayarak, imparatora gönderdiği elçileri ile 1162 andlaşmasını yenilemeyi teklif etmişti. Ancak aldığı cevap, kendisinin Bizans'a karşı hiyanet ve nankörlükle itham edilmesi oldu. Buna karşı Kılıç Arslan, Dorileon (Eskişehir) ve Sublaion (Gümüşsu/Denizli) istihkâmlarının da yapılışını hasmâne bir hareket olarak göstermiş ve imparatoru andlaşmalara sadakatsizlikle suçlamak zorunda kalmıştı. Böylece, savaş ortamı doğmuş oldu. İmparator, bu yumuşak ifadelerden de aldığı cesaretle, Türk atlılarının ve Türkmenler'in dağınık savaşlarda gösterdikleri mehareti ileriye sürerek ihtiyatla hareket edilmesini teklif eden komutanlarını da dinlemeğe lüzum görmedi. Bazı söylentilere göre 700 000 atlı ve 70 000 arabadan oluşan Bizans ordusunun başına geçerek, öc alma ihtirası içinde, doğrudan doğruya Konya üzerine yürümeğe başladı. Bizans ordusunun muntazam birlikleri yanında Sırp, Macar, Peçenek ve Frank birlikleri de vardı. Bu ordu ile imparator, önce Denizli'ye doğru ilerledi. Eskişehir'den geçen asıl ana yolu bırakarak böyle bir istikamet tutmasındaki maksadı, Kılıç Arslan'ı gafil yakalayıp Selçuklu başşehri Konya'yı ansızın ele geçirmekti. Tam bu sırada, Selçuklu ordusunun mâneviyâtını yükselten bir haber Niksar'dan geldi. Niksar halkı Zü'n - Nûn ile Bizans birlikleri arasına fesat sokarak onların dağılmalarını ve kaçarlarken de baskınlarla kırılmalarını sağlamışlar, hattâ imparatorun yeğeni Batatzes'i de öldürerek kesik başını Sultan'a göndermişlerdi. Bu haberi alan Manuel, yürüyüşünü hızlandırdı. Düşmanın varlığını küçük görerek keşif kolları, öncü birlikleri dahi çıkarmadan ilerilemeğe başladı.

Kılıç Arslan ise, savaşa tutuşmadan önce düşman kuvvetlerini mümkün olduğu kadar yıpratmak için akıncılar salarak su kaynaklarını, köyleri, beslenme imkânlarını tahrip ettirerek, ihtiyatla hareket etmekte idi. Manuel, bu durumda Denizli'den yola çıktı. Sublation'dan geçerek, ucunda harap Miryokefalon kalesinin bulunduğu Düzbel'in daha doğusuna, Hoyran gölü ile Kundanlı arasına düşen, dar bir sarp vâdîye girdi. Türkler, önce, imparatorun kayınbiraderi Baudouin komutasındaki birliği imha ettiler. Geçidin alt başında bulunan Bizans kuvvetleri onun durumunu görüyorlar; fakat, sıkışık durumda oldukları için, herhangi bir yardımda bulunamıyorlardı. Bu sırada 50 000 kadar Türkmen atlısının geçidin ardını alarak Bizans ordusunun ağırlıklarını taşıyan 5 000 arabayı basması, geçidin geri yanını da tıkamış oldu. Bundan sonra Türkler tepelerden, yarlardan vâdîye akmağa başladılar. Bizans ordusu, korkunç bir çaresizlik içinde kaldı ve müthiş kayıp verdi. Her taraf Bizanslılar'ın cesetleri ile dolmuştu. Alınan esir ve ganimet ise, sayılamayacak kadar çoktu. İmparator, bizzat savaşarak, kılıcı ile kendisine bir sığınak bulmuştu. Buradan Kılıç Arslan'a gönderdiği haberci ile, hemen barış yapılmasını istedi. Gece karanlığında yapılan görüşmeler sonunda Kılıç Arslan'ın Sublaion ve Eskişehir istihkâmlarının yıkılması şartını ve sınırların eskisi gibi kalması teklifini kabûl ederek, onun tavsiyesi üzerine, ordusunun sağ kalan döküntüleri ile, üç Selçuklu emîrinin himayesinde savaş yerinden hemen ayrıldı. Honas - Philadelphia (Alaşehir) yolu üzerinden İstanbul'a döndü. Nicetas'ın söylediklerine göre Manuel, bu yenilgiden sonra bir daha gülmemiş, keşişler gibi kaba elbiseler giyerek, ölünceye kadar dört yıl keder içinde yaşamıştır. Kendisini tutsak almayan, çekilip gitmesine izin vererek eski dostluk günlerine vefa gösteren Sultanın bu âlîcenaplığına karşı da 100 000 altın ve 100 000 gümüşten başka kıymetli eyer takımları da göndermek suretiyle cevap vermişti. Kılıç Arslan'ın böyle parlak bir zafere karşılık iki kale istihkâmının yıkılması ile yetinmesi, arazi genişlemesini söz konusu etmeyen bir barışa razı olması ötedenberi tartışılagelmiştir. Bazılarınca, gece karanlığında kazandığı zaferin mahiyetini kavrayamadığı; bâzılarınca da, pusu dışında kalan Bizans kuvvetlerinin varlığından kuşkulandığı için barışı alelacele yaptığı görüşü ileri sürülmüştür. Hattâ bu yüzden Türkmen beyleri ile bozuştuğu, zaferin büyüklüğünü anlayınca da barışın ardından 50 000 Türkmen'e Bizans topraklarına yayılma izni verdiği söylentileri de vardır. Hiç şüphe yok ki M. zaferi, Türkiye tarihinin büyük dönüm noktalarından biri olmuştur. Bizanslılar, Malazgirt Savaşı'nın gerçek anlamını fark etmeden, tam yüz yıl yaşattıkları Anadolu'yu geri alma ümitlerini bu yenilgi ile tamamen yitirmiş oldular. Ayrıca, M.'da Bizans'ın geleceği de belli oldu. Bundan sonra, yok oluncaya kadar, Bizans devleti akıncı Türk kuvvetlerine karşı devamlı bir savunma içinde kaldı. Anadolu'da Birinci Haçlı Seferi'nin yarattığı kargaşalık ve Türkler için yararsız sonuçlar da bu zaferle kökten bertaraf edilmiş oldu.

Malazgirt'ten 105 yıl sonra geçen M. M., Anadolu'nun Türk yurdu olduğunu bütün dünyaya isbât etti. Artık Bizans'ın Orta Anadolu'yu Türkler'den geri almak arzusu, hayal derecesinde olsun zihinlerden silindi. Bundan böyle Bizans'ın siyaseti, Anadolu kıyılarında tutunabilmek endişesinden ibaret kaldı. Türkiye devletinin ölümsüz olduğu isbât edildi. Süleyman - Şah'ların, I. Kılıç - Arslan'ların, I. Mes'ud'ların gayret ve fedakârlıklarının meyvesi toplandı. M. M.'nin tesirleri bütün Avrupa'da büyük oldu. İngiltere Kralı ve Almanya İmparatoru, dehşet içinde kaldılar. Zira Manuel Komnenos'un en büyük Bizans imparatorlarından biri olduğu ve Bizans'ın bu sırada hâlâ rakipsiz şekilde en büyük Avrupa ve Hıristiyan devleti bulunduğu hatırlanmalıdır. II. Kılıç - Arslan'ın elçileri, Avrupa hükümdarlarına M. M.'nin tafsilâtını anlattılar. Bağdad'da Halîfe'nin emriyle bu büyük gazâ için şenlikler yapıldı, Türk şehidlerinin ruhlarına duâlar edildi. II. Kılıç - Arslan, Almanya imparatoru Friedrich Barbarossa ve Salâhaddîn Eyyûbî gibi en büyük hükümdarlara gönderdiği elçileriyle, M. M.'nden sonra, üstünlük tavırları gösterdi. Türkiye devleti, dünyanın birinci devleti olabilmek için, ilk adımını atmış oldu. (İ. Parmaksızoğlu ve Y. Ö.)

MÎRZÂ (Fars. emîr - zâde'nin kısaltılmışı), Timuroğulları hânedânının erkek âzâsına (Timurlu şehzâdelerine) verilen ad. Meselâ Bâbur Şâh, gençliğinde "Bâbur Mîrzâ" diye anılırdı. Yakın zamanlarda İran ve Hindistan'da bazı yüksek memurlar tarafından da taşınmıştır. Timuroğulları'ndan inen imparatorluk prenseslerine ise "bey" kelimesinin müennesi olarak "beğim" (beyim, begüm) denirdi (bu unvan da yakın zamanlarda aynı ülkelerde asîl kadınlarca taşınmıştır). (Y. Ö.)

MİRZÂPUR, Hindistan'ın Uttar Pradesh ülkesinde bir şehir. Ganj'ın sağ kenarında bulunur. Nüfusu: 100 100 (1966). Halıcılık merkezidir. Tekstil endüstrisi vardır. (V. Örs)

MÎSÂK (Ar. sağlam surette inanma, güvenme, îtimad anlamında *vüsûk*'tan), sözleşme, andlaşma. Bk. MÎSÂK-I MİLLÎ.

MÎSÂK-I MİLLÎ (17 şubat 1920), Ahd-i Millî, Peymân-ı Millî. Son Osmanlı Meclis-i Meb'ûsân'ınca, Türkiye barışı konusunda tesbit edilen ilkeleri açıklayan bildiri. M.'nin hazırlık çalışmalarına daha Erzurum Kongresi (b. bk.) sırasında başlanmıştı. Sonra Sivas Kongresi'nde olgunlaştırılmış ve Tevfik Paşa kabinesinin Meclis-i Meb'ûsân'ın yeniden çalışmalara başlaması konusunda aldığı karar üzerine, bu meclise katılan Kuvâ-yı Milliyye'nin milletvekillerine Hey'et-i Temsîliyye Reisi Mustafa Kemal Paşa tarafından verilen üç mühim görevden biri olmuştur. Diğer görevler, Meclis'te millî hareketi temsil eden bir grubun teşkili ve Mustafa Kemal Paşa'nın Meclis Başkanlığına seçilmesi işleri idi. Kuvâ-yı Milliyye'ye taraftar milletvekilleri, bu üç görevden ikisini gerçekleştirmeyi başardılar. Meclis-i Meb'ûsân'da Felâh-ı Vatan adı ile bir grup teşkil ettikleri gibi, bilhassa Sıvas Kongresi'nden sonra iyice şekillenen ve o zamana kadar Ahd-i Millî (Millî And) veya Peymân-ı Millî (Millî Yemin) tamlamaları ile ifade edilen M.'yi, galip devletlere karşı Osmanlı - Türk Parlamentosu'nun bir cevabı olarak kabûl ve ilân ettiler. M. metninin, Atatürk'ün Ankara'ya uğrayarak İstanbul'daki Meclis toplantılarına katılmak üzere giden milletvekillerine verdiği veya telkin ettiği metnin aynı olmadığı söylenir. Ancak Meclis irâdesince kabûl edilen metnin bu metinden pek az ayrılıklar ihtiva ettiği de bir gerçektir. 12 Ocak 1920'de mûtad törenle açılan son Osmanlı Meclis-i Meb'ûsân'ında, Kuvâ-yı Millîyye'yi temsil eden milletvekilleri ile yaptıkları temaslardan sonra, bâzı tereddütlerin giderilmesinin gerektiği belli olmuştu. Milletvekillerinin çoğu ile hükûmet ve saray çevreleri, galip devletler üzerinde, Meclis'in Ankara'da bulunan Hey'et-i Temsiliyye'nin bir uzantısı olduğu kanaatini uyandırmasından endişeli olduklarından, M. tasarısı meclis faaliyete geçtiği günden beri tar-

tışma konusu olmuştu. Meclis, bu konudaki ilk ciddî çalışmayı 22 Ocak'ta yaptı. 28 Ocak günü yapılan gizli toplantıda, M. M. metni kabûl ve imza edildi. 17 Şubat 1920 günündeki açık oturumda ise, M. M. metni Edirne milletvekili Şeref Bey tarafından kürsüden okunarak tekrar oya kondu ve alkışlarla kabûl edildi. Şeref Bey, bu münasebetle "Türk milleti ya bu ahdin şartlarını yerine getirecek, ya da bu yolda şerefle silinip gidecek, fakat esir olmayacaktır" sözleri ile metni milletvekillerinin oylarına sunmuştu. Oy birliğiyle kabûl edilen M. M. metni şöyledir: Ahd-i Millî Beyân-nâmesi:

Aşağıda imzaları bulunan Osmanlı Meb'ûsân Meclisı azaları, devletin istiklâli ve milletin istikbâlinin, haklı ve devamlı bir sulha nâiliyet için katlanabileceği fedakârlığın âzamî haddini belirten aşağıdaki esaslara tamamiyle riayetle te'mîni mümkün olduğunu ve bu esaslar dışında pâyidar bir Osmanlı saltanat ve cemiyetinin vücudünün devamı gayr-ı mümkün bulunduğunu kabûl ve tasdik eylemişlerdir.

Birinci Madde — Osmanlı Devleti'nin münhasıran Arab ekseriyeti ile meskûn olup 30 teşrin-i evvel (Ekim) 1918 tarihli mütârekenin akdi ânında muhâsım orduların işgali altında kalan kısımlarının mukadderâtı, ahalisinin serbestçe verecekleri reylere göre tâyin edilmek lâzım geleceğinden, mezkûr mütâreke hattı iç ve dışında dînen, ırkan, emelen müttehid ve birbirlerine karşılıklı muhabbet ve fedakârlık hisleri ile bağlı ve örfî ve ictimaî hakları ile ve muhitin şartlarına tamamen riâyetkâr Osmanlı-İslâm ekseriyeti ile meskûn bulunan kısımların hey'et-i mecmûası hakikaten ve hükmen hiçbir sebeble tefrik kabûl etmez bir küldür.

İkinci Madde — Ahalisi ilk serbest kaldıkları zamanda umumî reyleri ile Ana Vatana iltihak etmiş olan elviye-i selâse (Kars, Ardahan, Artvin) için gerektiğinde tekrar umumî re'ye müracaat edilmesini kabûl ederiz.

Üçüncü Madde — Trakya sulhuna ta'lik edilen Garbî Trakya hukukî vaz'ıyyetinin tesbiti de orada yaşayanların kemâl-i hürriyyetle beyân edecekleri reylere göre vâki' olmalıdır.

Dördüncü Madde — Hilâfet-i İslâmiyye makarrı ve saltanat-ı seniyye pâyıtahtı ve Osmanlı hükûmetinin merkezi olan İstanbul şehri ile Marmara Denizi'nin emniyyeti her türlü halelden masûn olmalıdır.

Bu esas mahfûz kalmak şartıyle, Akdeniz ve Karadeniz boğazlarının dünya ticaret ve münâkalâtına açık kalması hakkında bizimle sâir bütün alâkalı devletlerin müttefikan verecekleri karar mûteberdir.

Beşinci Madde — İtilâf Devletleri ile muhâsımları ve bâzı müşârikleri arasında kararlaştırılmış olan ahdî esaslar dairesinde ekalliyetlerin hakları mücâvir memleketlerdeki Müslüman ahalinin de aynı haklardan istifade etmeleri ümniyyesi ile tarafımızdan te'min ve te'yid edilecektir.

Altıncı Madde — Millî ve iktisadî inkişâfımız imkân dairesine girmek ve daha asrî ve muntazam bir idare şeklinde işleri görmeğe muvaffak olabilmek için, her devlet gibi, bizim de inkişâfımız esbâbını te'minde tam serbestî ve istiklâle mazhar olmamız hayat ve bekamızın üssü'l-esâsıdır. Bu sebeble siyasî, adlî, malî ve sâir inkişâfımıza muhalif kayıtlara muhalifiz. Tahakkuk edecek borçlarımızın ödenmesi şartları da bu esaslara ber-aks olmayacaktır.

M.'nin Meclisçe kabûl ve ilânı Osmanlı hükûmetinde büyük telâş uyandırdı. Ertesi günü Sadrâzam Ali Riza Paşa, dahiliye ve bahriye nazırları ile birlikte Felâh-ı Vatan Grubu'nun odasına gelerek, Kuvâ-yı Milliyye'nin ikinci bir hükûmet şeklinde görünmemesini ve hükûmet işlerine karışmamasını istemiştir. M.'nin Galip Devletler ve onların İstanbul'daki temsilcileri arasındaki etkisi ise, âdetâ bir bomba tesirinde oldu. Türkler'i dize getirmek için daha sert tedbirler almağa karar verdiler. İlk hareket de İstanbul'un fi'len işgali oldu. Ancak, M.'yi Ankara'da toplanan Türkiye Büyük Millet Meclisi gerçekleştirecektir. M. M.'nin hazırlanmasında Wilson'un ortaya attığı ilkelerin etkisi bulunduğu gibi, bu bildirinin değer bakımından Amerikan İstiklâl Beyannamesi'ne (4 Temmuz 1776) denk olduğu da bir gerçektir. (İ. Parmaksızoğlu)

MİSÂL ÂLEMİ, ilâhî âlemle maddî âlem arasında, varlıkların hayâlleri ile dolu olduğu tasavvur edilen âlem, senboller âlemi. Tasavvuftaki inanışa göre, her ruh, ilâhî âlemden cisimler âlemine inerken bu M. Â.'nden geçer.

MISERERE (tıb) (tam adı: Miserere mei = Lat. = bana acı), şimdi daha çok vulvulus veya kalın bağırsak sancısı adını taşır. Bağırsağın düğümlenmesinden veya burulmasından ileri gelir.

MİSİS, Adana'nın doğusunda, Ceyhan (Pyramus) nehrinin Adana-Kadirli şosesini kestiği yerdeki antik Mopsuhestia'nın Türkçeleştirilmiş adı. M.'de H. Th. Bossert tarafından 1948-1949 senelerinde iki mevsim kazı yapılmıştır (Bk. Bossert, *Türk Arkeoloji Dergisi,* IX, I. 1959 s. 194 ve E. Doblhofer, *Anadolu Araştırmaları,* II., İstanbul 1965. s. 194). M.'in önemi Ege limanlarını İskenderun körfezine bağlayan meşhur "Kıral yolu" üzerinde bulunmasından ileri gelmekte idi.

Mopsuhestia (= Misis), Grek rivâyetlerine göre (Meselâ: Lydia'lı Xanthos ve Nicolaos Damascus) Troya savaşlarından, yani M. Ö. XII. yüzyılda Hitit imparatorluğu çöktükten sonra Colophon kıralı Mopsus tarafından kurulmuştu. Fakat Hitit vesikalarının okunmasından sonra, Mopsus'un bağımsızlığını kazanan Luvi prenslerinden biri olduğu ve bir Hitit vesikasında (KUB XIV, 1) zikredilen Muksus ile aynı şahıs olabileceği ileri sürüldü.

Diğer taraftan Adana'nın Kadirli kazasına bağlı Karatepe'de bulunan Fenikece kitabelerde Danuna'lar kıralı Asistawanda da kendisinin Mps'nin sülâlesinden geldiğini yazıyordu (Jochannes Friedrich, FF XXIV 7/8 (1948) s. 77). Böylece araştırmalar ilerledikçe, Mopsus'un aslen Panphilia'daki Aspendoslu olduğu ve Troya savaşlarından sonra (M. Ö. 1180'lerde) Kilikya'ya gelerek, bugünkü Karatepe'nin yerinde Asitawada şehrini kurduğu anlaşıldı. Bu şehir M. Ö. XI-IX. yüzyıllarda yaşayan Danuna kırallığının merkezi oldu ve Zincirli kıralı Kilamuwa yazıtından Danunalar kıralının Sam'al'ı (Zincirli) zaptettiğini öğreniyoruz. Fakat M. Ö. IX. yüzyıldan sonra Âsurlular'ın Hilakku ve Que (Cilicia Aspera = Taşlık Kilikya) dedikleri Çukurova bölgesini bir Âsur eyâleti yaptıkları zaman, Danunalar kıralı Asitawanda da Asur kırallarının vassali olmuştu.

Klasik devirlere ait Mopsuhestia sikkelerinde bronzdan yüksek bir saçayak üzerinde bir ocak, yani buhurdanlık vardır. Bu tür sunaklara Mopsu-hestia = Mopsus ocağı denilir. Şehrin antik adı bu sunaktan gelmiş olmalıdır.

M.'in Milâdî 636'da Bizans imparatoru Heraclius zamanında Araplar tarafından zabtedildiğini, Abbâsî halîfesi Hârûn er-Reşîd devrine ait kûfî yazılı kitabeler doğrular. Fakat 967'de şehir tekrar Bizanslılar'a geçmiş, nihayet Selçuk sultanı Mesud (1127-1155) zamanında nihâî olarak Türk eğemenliği altına girmiştir. (F. Kınal)

MİSKİTO, Meksika ve Orta Amerika dilleri arasında yer alan Mískito - Matagalpa âilesinin kollarından birine verilen ad. Nikaragua'da konuşulan bu dil, bugün 15 000 kişinin ana dilidir. Mískito - Matagalpa âilesinin Sumu (veya Suma) ve Matagalpa adlı iki kolu daha vardır. (H. Eren)

MİSKİTO - MATAGALPA, Orta Amerika'da kullanılan bir yerli dil ailesi. Bu dillerin kullanıldığı bölgeler Honduras, Guatemala kıyıları ve Nikaragua'dır. (V. Örs)

MİSLİ OVASI, büyük bir kısmı Niğde ili merkez ilçesi içinde, bir bölümü Nevşehir ilinin Derinkuyu ilçesinde bulunan, üçgen biçimli geniş düzlükler. Yüçölçümü 1 000 km²'den çok olan bu düzlüklerin esas yapısı ve malzemesi Neojen devri volkanik şekilleri hâlinde, volkan tüfleri, külleri ve kenarlarında lavlardır. Burada aluviyal örtü yoktur. Düzlüğün yüksekliği, çok yerinde, 1 250 - 1 300 m olup, doğu - batı genişliği 30 km, kuzey - güney uzunluğu 40 km'ye yakındır. Bu düzlükler, hemen doğusundaki aluviyonlarla örtülü Develi ovasından (b. bk.) 200 - 250 m yüksektedir; bu ovaya dikçe yamaçlarla iner. Develi ovasının hemen yanındaki bu yüksek düzlükler, çok yerinde, akarsularla yarılmamış, geniş dalgalı düzlükler görünüşünde olduğu için, buraya "ova" denilmiştir. Bu geniş düzlüklerin batı bölümünde, Gökcük (Misli) bucak merkezinin batısında yayvan bir kapalı çanak da vardır. Misli ovasının batı kenarı dağlarla çevrili olduğu gibi (Melendiz dağlarının doğu yamaçları ki, 2 200 - 2 500 m'dir), güney kenarı da dağlarla çevrilidir (2 100 - 2 200 m). Kuzey kenarında ise genç volkanik Erdaş dağı (1 966 m) ile bunun doğusundaki tepelikler ve platolar (1 500 - 1 700 m) uzanır.

Misli ovası adı, şimdiki Gölcük bucağının eski adı olan Misli'den gelmedir. Bu ova, Bor ovası ötelerini Niğde geçit yeri üzerinden Kayseri ovasına bağlayan önemli bir yol sahası olmuştur. Niğde'nin 20 km kadar kuzey - doğusunda "Misli hanı harâbeleri" vardır. Günümüzde ise Kayseri-Ulukışla demiryolu ve işlek karayolu buradan geçer. Ayrıca, Nevşehir - Niğde karayolu da bu düzlüklerden geçer.

Buradaki köyler, düzlüğün kenarlarındaki dağların etek bölümlerinde kurulmuştur. Bunun başlıca sebebi, bu düzlüklerde suyun azlığı ve yetersizliğidir. Buna karşılık, dağlardan inen dereler ve yamaçlarla vâdi boylarından yer yer çıkan kaynak suları buralarda köylerin büyümesine imkân sağlamıştır. Burada, büyükçe yerleşme merkezi olarak, hemen sadece bucak merkezi Gölcük (eski Misli) düzlükler ortasındadır (nüfusu 2 000). Bu bucakta, düzlük kenarındaki 13 köyden 9'u 1 200 - 1 600 ve daha çok nüfusludur. Geniş ölçüde bozkır görünüşlü (yıllık yağış 300 - 350 mm) ve suların dibe çok sızdığı bu düzlüklerde özellikle tahıl (buğday, arpa) ekilir, hayvan (koyun ve köylerde az sayıda sığır) yetiştirilir. (R. İzbırak)

MISSA (Din tarihi) [Kilise Latincesi: Missio = gönderme, salıverme'den], Katolik kilisesinde, senbolik bir kurban şeklinde, İsa'nın kurduğu Yeni Ahid âyini. Bu kurban, papaz tarafından, altar (kurban masası) üzerinde, İsa'nın bedenini ve kanını temsil eden ekmek ve şarap biçiminde, kansız olarak, Allah'a takdim edilir. Bu âyin, İsa'nın kendisini çarmıh üzerinde fedâ etmesini temsil eder. Katolik mezhebinin en mühim âyini olan M.'ya katolik kilisesi, her Katoliğin hiç değilse pazardan pazara ve büyük yortularda katılmasını ister.

Bu âyin, M. S. IV. yüzyılda, Doğu Kilisesi'nce litourgia, Roma Kilisesi'nce de M. adını almıştır. M., iki kısma ayrılır: 1. Giriş, 2. Asıl M. Giriş, esas itibarıyle, bâzı duaların okunması veya tegannî edilmesinden ibarettir. İncil'den bazı parçalar da okunur. Asıl M. ise, üç kısma ayrılır. Bunlar: Offertorium (takdim etme), Consecratio (takdis etme) ve Communio (katılma) adlarını taşır. Son kısım, inananların, İsa'nın kurbanına katılmak üzere, İsa'nın kanını temsil eden şarabı içmeleri ve bedenini temsil eden ekmeği yemeleri ile tamamlanır.

MISSISSIPPI (Kuzey Amerika Kızılderilileri'nden "Algonkin" lerin dilinde Missi Sipi, yani "Büyük Nehir"), Birleşik Devletler'in, Apalaş dağları ile Kayalık dağlar arasındaki bölümünü sulayan büyük nehir sisteminin ana gövdesi. Minnesota'nın kuzeyinden çıkarak Meksika körfezine dökülen nehrin uzunluğu 3 780 km., başlıca kolu Missouri ile birlikte bütün uzunluğu 6 260 km'dir. M.'nin 40'tan fazla kolunun bâzı bölümleri nehir ulaştırmasına elverişlidir. Bu bölümlerin toplam uzunluğu 25 000 km kadardır. M.'nin havzasının alanı 3 218 000 km²'dir. Her yıl 400 000 000 tondan fazla kum ve toprağı Meksika körfezine taşır. Denize döküldüğü yerdeki su hacmi âzamî 40 000 m³/s'dir.

M., kaynağından sonra, bataklık bir göller bölgesinden geçer. Minneapolis'teki St. Anthony çavlanlarından sonra, nehrin yatağı nisbeten derinleşir. Bu kısımda mecra, çevredeki ovanın seviyesinden 120 ilâ 180 m aşağı düşer. Burası, eski bir buzul yatağıdır. M., Missouri ile birleştikten sonra, Cape Girardeau'dan itibaren, alüvyonlu bir ovada akmaya başlar. Bu bölgede, çevredeki yamaçların yer yer nehre yaklaştığı görülür. Buralar, şehirlerin kurulduğu önemli noktalardır; çünkü bu bölgelerde nehrin akışı kararlı, diğer taraflarda ise kararsızdır; adalar yarımada, yarımadalar ada hâline geliverir. M., eğiliminin az olduğu aşağı bölgelerinde, taşıdığı alüvyonları iki sahiline yığarak tabiî setler meydana getirir; bunlar sun'î olarak da takviye edilerek, su baskınlarından korunmaya çalışılır. Yağmur mevsiminde taşan M., zaman zaman çevreye büyük zarar verir. Bu baskınlarla çeşitli şekillerde mücadele edilmekte, barajlar, regülatörler yapılmaktadır.

M., başlıca kollarını batıdan alır. Bunların en önemlileri Missouri, Arkansas, Red River ve Des Moines'dır. Doğudan aldığı kollar da Illinois ve Ohio'dur. M.'nin eğilimi Ohio ile birleştikten sonra çok azalır. Bundan sonra son derece geniş bir yataktan akar. Deltadaki genişliği 1 500 m'yi bulur.

M. ilk defa 1541 yılında, Hernando de Soto tarafından keşfedilmiş, ama bundan sonra 132 yıl unutulmuştur. 1673'te Louis Joliet ve Jacques Marquette adlı iki Fransız seyyahı, daha sonra da Cavalier de la Salle, nehirde çeşitli seyahatler yaptı. Cavalier de la Salle, Illinois yoluyle M.'ye girerek, nehrin ağzına kadar ilerledi; buraların Fransa toprağı olduğunu ilân etti ve Fransa Kralı XIV. Louis'nin adına göre Louisiana diye adlandırdı. Bu bölge sonradan Fransa, İngiltere, İspanya ve Birleşik Devletler arasında çekişildi. Napoléon zamanında Birleşik Devletler'e geçti.

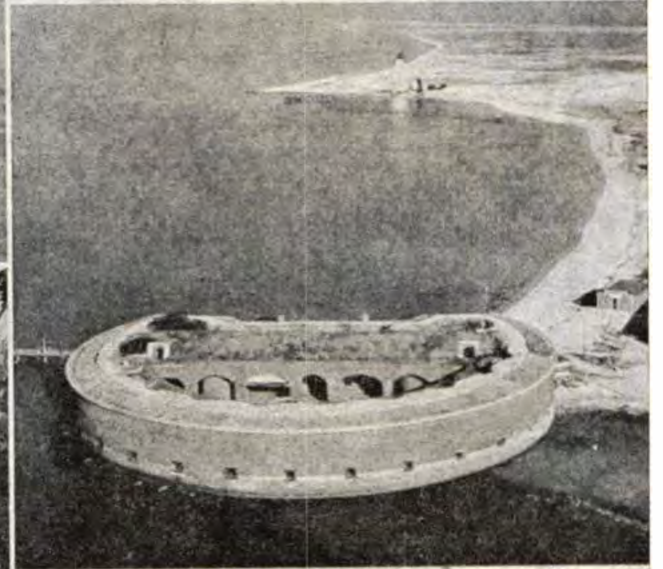
M.'deki ulaşım, önceleri ilkel teknelerle yapılırken, yerleşenlerin hızla çoğalması, nehri önemli bir ulaşım yolu hâline getirdi; tam o sırada buharlı tekneler çalışmaya başladı. Robert Fulton'un, Hudson nehrinde ilk buharlı gemi denemesini yaptığı 1807 yılından dört yıl sonra M.'de buharlı gemiler yüzmeye başlamıştı. 30 yıl sonra, nehirdeki buharlı gemi devri zirvesine ulaştı. Bu devir, M.'nin en renkli günlerini teşkil eder. Demiryolu ulaşımının gelişmesine paralel olarak, nehirdeki ulaşım da zamanla önemini kaybetti. Ama, acele bir ulaştırmayı gerektirmeyen petrol, maden kömürü, çelik vs. nakliyatında M.'den yine de geniş ölçüde faydalanılmaktadır. (O. Yüksel)

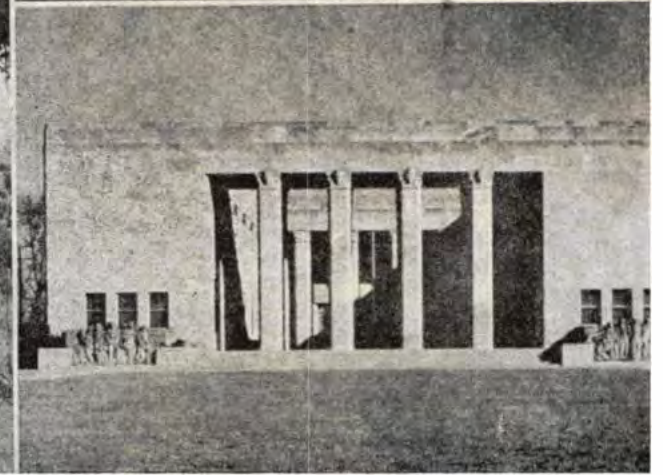
MISSISSIPPI : Yukarıda: Natchez'de nehrin akışı. Ortada : Christian Geçidi ve Natchez'de Stanton Hall. Aşağıda: Natchez'de 1795 tarihli İspanyol üslûbunda Connelly Meyhanesi ve Belzoni yakınlarında (Mississippi deltası) pamuk tarlaları.

MISSISSIPPI : Yukarıda solda: Biloxi körfezinde yıllık karides festivali; aşağıda; nehir yakınlarında dev ağaçlar; sağ üstte: Jackson'da devlet sarayı; ortada: New Orleans yakınları; aşağıda; harbde ölenlerin hâtırasına yapılmış anıt.

MISSISSIPPI, Amerika Birleşik Devletleri'ni meydana getiren devletlerden biri. M., kuzeyde Tennessee; doğuda Alabama; güneyde Meksika körfezi ve Louisiana; batıda da Louisiana ve Arkansas ile sınırlanmıştır. Yüzölçümü: 121 376 km², nüfusu: 2 276 000 (1972), başşehri Jackson'dır (kısaltılmışı: Miss.).

M.'nin toprakları kuzeyde, yüksekliği 250 m'ye yaklaşan tepeler sayılmazsa, baştanbaşa ovadan ibarettir. M. nehri, Arkansas ve Louisiana ile olan sınırı çizer. M. topraklarını sulayan başlıca akarsular M. nehri ile bu nehre katılan Yazoo ve Big Black nehirleriyle, güney bölgeleri sulayan Pearl ve Pascagoula nehirleridir. Ülke topraklarının kuzey - doğusu da Tombigbee nehri tarafından sulanır. M.'nin sahil sınırının uzunluğu 125 km kadardır. İklim subtropikaldir. Yazlar uzun sürer, ancak Meksika körfezinden esen rüzgârlar, aşırı sıcaklık ve kuraklığı önler. Kışlar kısa ve yumuşaktır. Yağan yağmurun miktarı M.'nin her yanında aynı gibidir.

M., tabiî kaynaklar bakımından zengindir, Ülkede 120 çeşit ağaç yetişir. Eskiden pek bol olan bizon ve ayı gibi hayvanlar artık kaybolmuştur. Şimdi, tilki, geyik gibi av hayvanlarıyle, sincap, tavşan, opossum ve yabanî hindiler yaşamaktadır. M.'nin ekonomisinde en önemli yeri pamuk tutar. Ülkenin hemen her yerinde pamuk yetiştirilir. Buna paralel olarak tekstil endüstrisi gelişmiştir. Pamuktan sonra, en çok mısır, patates, şeker kamışı, soya fasulyesi yetiştirilir. Ekonomide etkili olan minerallerin başında ise petrol, tabiî gaz, kum, çakıl ve taş gelir. Büyük ölçüde büyük ve küçük baş hayvan ve kümes hayvanları yetiştirilir. M., aynı zamanda büyük bir balıkçılık merkezidir.

M. topraklarının yarıdan fazlası ormanlarla kaplıdır. Bol yağmur ve uzun büyüme mevsimi M.'de eyâletin kendi ihtiyacından çok ağaç yetiştirmesine sebep olur. 1930'dan beri sistematik bir şekilde ağaç yetiştirilmektedir. Günümüzde dikilen yıllık ağaç sayısı 100 000 000'dur. Orman zenginliği M.'de kâğıt ve orman mâmulleri sanayiini geliştirmiştir. M. Birleşik Devletler içinde petrol istihsali bakımından onuncu gelir. Büyük ölçüde petrol ve tabiî gaz elde edilir.

M.'de yaşayanların yarısına yakın bir kısmını zenciler ve kızılderililer teşkil eder. Eyâletin çeşitli orta ve yüksek öğrenim müesseseleri vardır. Başlıca şehirleri başşehir Jackson, Meridian, Biloxi, Greenville'dir.

Tarih : Hernando de Soto, İspanyol askerleriyle birlikte, 1540'ta bu bölgeye geldi. Daha sonra M.'ye Fransızlar yerleştilerse de 1763'te burasını İngilizler'e bırakmak zorunda kaldılar. Birleşik Devletler'in bağımsızlık savaşı sırasında bu bölge İspanyollar tarafından işgal edildi. İspanyollar 1795'te burasını Birleşik Devletler'e terkettiler. M. 1798'de arazi hâline getirildikten sonra, Alabama'dan ayrılarak devlet statüsüyle federasyona katıldı (1817). İç harp sırasında M., Güneyliler'in tarafını tutmuş ve birlikten ayrılmıştı (1861). M., iç savaşın en şiddetli geçtiği yerlerden biri oldu. Savaştan büyük zarar gördü. 1870'te yeniden birliğe kabûl edildi. (O. Yüksel)

MISSISSIPPI PROJESİ, Paris'te, Compagnie d'Occident (Batı Şirketi) adı altında XVIII. yüzyılda kurulan bir ticaret şirketinin amacına verilen ad. Ağustos 1717'de Fransa hizmetinde çalışan İskoçyalı maliyeci Law tarafından kurulan 100 milyon sermayeli şirkete M. havzasını değerlendirme tekeli verilmişti. Şirket, Fransa'ya âit olan bu bölgede sömürgeci yerleştirmek için çok çalışmışsa da, Banque d'Etat (Devlet Bankası) ile birlikte iflâs etmiştir (1720). (V. Örs)

MISSOURI, Amerika Birleşik Devletleri arazisinin üçte birini sulayan Mississippi nehrinin batıdan aldığı en büyük kol. M., Montana'nın güney batısında, Kayalık dağlardan çıkan Jefferson, Madison ve Gallatin nehirlerinin birleşmesiyle Three Forks'ta meydana gelir. Buradan, önce kuzeye, sonra doğuya, North Dakota'dan sonra da güney - doğuya yönelir. M., St. Louis şehri yakınlarında Mississippi ile birleşir. Kaynağından buraya kadar olan uzunluğu 4 370 km birleşme noktasındaki su hacmi 2 700 m³/s'dir.

MISSOURI : Nehir gemisi

M.'nin yukarı yatağında çeşitli çavlanlar vardır. Aynı zamanda M. yaylası da denen Montana yaylalarından aldığı çeşitli kollarla beslenir. Bunların başlıcaları Yellowstone, Cheyenne, Platte ve Niobrara'dır. Nehrin yukarı yatağı arızalı olduğundan, Niobrara ile birleştiği yerin kuzeyindeki kısmı, ulaşıma elverişli değildir. M., 1673 yılında Jacques Marquette ve Louis Joliet adlı iki Fransız tarafından keşfedilmiştir. (O. Yüksel)

MISSOURI, Amerika Birleşik Devletleri'ni meydana getiren devletlerden biri. Ülkenin orta batısında bulunur. Kuzeyde Iowa; doğuda Illinois, Kentucky ve Tennessee; güneyde Arkansas; batıda Oklahoma, Kansas ve Nebraska ile sınırlıdır. Yüzölçümü: 180 456 km², nüfusu: 4 749 000 (1972); başşehri: Jefferson City'dir (kısaltılmışı: Mo.).

M.'nin sınırlarının % 50'den çoğunu nehirler meydana getirir. Güney - doğu bölümü ovalıktır. Bu bölgeden ülkenin ortasına ve güney - batısına gidildikçe arazi yükselir. Burası Ozark yaylasıdır; Apalaş dağlarıyla birlikte paleozoik zamanda meydana gelmiştir. En yüksek yeri güney - batıdaki Boston dağlarında 700 m'yi ancak bulur. Genellikle doğuda ova durumunda bulunan arazi, batıya doğru hafif bir dalgalanma gösterir. Başlıca akarsuları Missouri nehri ve kolları ile doğu sınırını teşkil eden Mississippi'dir. M. nehri kuzey - batıdan M. topraklarına girip güney - doğuya doğru aktıktan sonra, ülkenin ortasında doğuya yönelir ve St. Louis şehrinin biraz kuzeyinde Mississippi'ye katılır. İklim nemlidir. Yazlar sıcak, kışlar oldukça ılık geçer. Yağışlar, güneyde, diğer bölgelere göre daha fazladır. Yıllık yağış ortalaması 100 sm'dir.

M. bir tarım ülkesidir. En çok mısır, soya fasulyesi, pamuk, buğday, yulaf yetişir. Mısır üretimi ve otlakların zenginliği, bu bölgedeki başka devletler gibi M.'de de hayvancı-

MISSOURI : Hükûmet binası

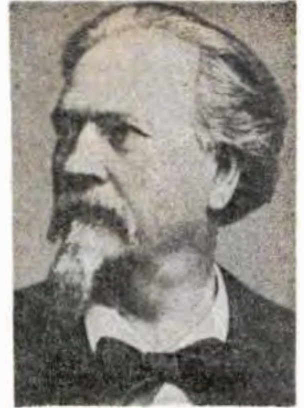
lığın gelişmesine yol açmıştır. Büyük ve küçük baş hayvanların yanısıra, kümes hayvanları da yetiştirilir. M.'de elde edilen minerallerin başında kurşun, çimento, kireç taşı, kum ve çakıl, taş gelir. Kurşun istihsali bakımından M., A. B. D. arasında birincidir. Birleşik Devletler kurşun üretiminin beşte ikisini sağlar. Bunların dışında geniş ölçüde çinko elde edilir. Çinko ve kurşun dolayısıyle bir miktar gümüş de bulunmuştur.

MISSOURI : Bennett Springs State Park'ın aşağısındaki eski değirmen

Tarih : M.'nin tarihi Jacques Marquette ve Louis Joliet adlı iki Fransız'ın 1673'te yaptığı keşiflerle başlar. Kolonileşme devrinde buradaki Kızılderililer, ülkeye adını veren Missouriler'le Siyular ve Osage, Iowa, Kansa, Quapaw kabileleriydi. Kuzey - doğuda da Algonkin kabileleri yaşıyordu. 1682'de Robert Cavelier de la Salle, Mississippi'deki keşif seyahati sırasında bu toprakların Fransa'ya âit olduğunu ilân etti. Missouri toprakları daha sonra İspanya ve Fransa arasında el değiştirdi, sonunda Napoléon Bonaparte tarafından Birleşik Devletler'e satıldı (1803). 10 ağustos 1821'de de devlet hâline geldi. M., iç savaş sırasında büyük zarar gördü. Mahallî hükûmet birliğe sadık olmasına rağmen, kölelik taraftarları, Güneyliler'in dâvâsını savundular. Kuzeyliler safında 109 000, Güneyliler safında da 50 000 kişi savaştı. Savaşın en kanlı muharebeleri M. topraklarında geçti. Savaştan sonra, M.'de tarım hayatı tamamen mahvolmuştu. 1865'te kölelik kesin olarak kaldırıldı, ancak ülke XX. yüzyıla kadar kendini toparlayamadı. Ondan sonra yeniden gelişmeye başladı. (O. Yüksel)

MISTRAL, Frédéric (Maillane-Bouche-du-Rhône 1830 - Maillane - Bouche-du - Rhône 1914), Provence lehçesiyle yazan Fransız şâir ve yazarı. Babası varlıklı bir çiftçi, annesi dindar bir ev kadınıydı. Avignon'da okudu. Burada, Félibrige okulunu (Provence eyâletinde ve Güney Fransa'da konuşulan lehçeleri korumak ve bu bölgenin eski medeniyetini canlandıracak bir edebiyat kurmayı hedef olan edebî okul) kurmakta kendisine yardımcı olacak A. Mathieu ile tanıştı. Avignon'daki tahsilini bitirdikten sonra Aix'te hukuk tahsil etti. Ama hukuku bitirdikten sonra edebiyatla uğraşmayı tercih etti. 1854'te arkadaşlarıyle birlikte Félibrige okulunu kurdu. 1859'da sadece kendisinin değil, bütün okulun şâheseri olan *Mirèio*'yu yayınladı. 1867'de *Calendau*'yu yayınladı. 1876'da Marie Rivière ile evlendi ve aynı yıl kısa şiirlerini toplayan *Lis Isclo d'Or*'u çıkardı. 1884'te *Nerto,* 1890'da *La Rèino Jano* yayınladı. Bir piyes olan sonuncusu tiyatro açısında çok zayıftı ama parlak bir panoramayı ortaya koyuyordu. 1886'da *Lou Tresor dou Félibrige*'i yayınladı. M., bu iki ciltlik eserde Fransa'nın güneyinde yaptığı bütün seyahatlerde topladığı efsâneler, atasözleri vs.'yi gözler önüne seriyordu. 1897'de yayınladığı *Lou Pouèmo dou Rose,* Rhône nehrindeki eski tekneleri dile getiren bir eserdi. F. M., 1904'te Nobel edebiyat mükâfatını kazandı. 1906'da hâtıraları *Mes Origines* adı altında yayınlandı. 25 mart 1914'te Marsilya yakınlarındaki Maillane'da öldü. (O. Yüksel)

MISTRAL, Frédéric

MISTRAL, Gabriela (Elqui, Vicuna 1889 - Birleşik Devletler'de Hempstead 1957), Şili'li kadın şâir; asıl adı Lucila Godoy y Alcayaga'dır. G. M., hayata öğretmen olarak atıldı. And dağlarındaki fakir köylerde öğretmenlik etti. Şili'nin eğitim sistemine yenilik getirdi. Meksika'daki okulların yeniden teşkilâtlanmasını düzenlemek için bir süre bu ülkede çalıştı; hayatının son 20 yılını diplomatik görevlerde geçirdi, çeşitli konsolosluklarda ve Birleşmiş Milletler delegeliğinde bulundu. G. M. sevdiği adamın intiharı üzerine büyük bir ıztıraba düştü. İlk eseri *Sonetos de la Muerte* (Ölüme Soneler) 1914'te yayınlandı. 1922'de basılan *Desolacion* (Büyük ıztırab) adlı eserinde o zamana kadar yazdığı bütün şiirlerini topladı. Ardından yayınlanan *Ternura* (1924)'da çocukluk hâtıralarını dile getirdi. *Tala* adlı eserinde (1938) anne olamamanın ıztırabını, memleketine olan özlemini ve Birleşik Devletler'e karşı sevgisini ifade eden şâir, 1945'te Nobel edebiyat mükâfatını kazanmıştır. (O. Yüksel)

MISTRAL, Gabriela

MİSTER (Piyes çeşidi) (Fr. Mystère = muamma, sır; Hıristiyanlığın mantıkla izah edilemeyip inanılması gereken özellikleri), Orta Çağ'da oynanan dinî sahne oyunlarına verilen ad. XIV. yüzyılın sonunda ortaya çıkmış ve XV. yüzyılın sonuna kadar çok rağbet görmüşlerdir. M., *drame liturgique* (âyinlik dram) şeklinde başlamıştır. Bunun sonraki şekli, *drame semi-liturgique* (yarı âyinlik)'dir ve XIII. yüzyılda bunlardan da *miracle* (mûcize oyunu) adlı piyes çeşidi doğmuştur.

Âyinlik dram, ilk olarak, X. yüzyılda manastırlarda görülür. Halkın kilise âyinlerine bir diyalog şeklinde katılması arzusundan çıkmıştır. Nesirle ve Latince olarak yazılırdı. Bunlarda, Kitâb-ı Mukaddes'e dayanılarak, İsa'nın insan oluşu ve öldükten sonra dirilişi gösterilirdi. Noel ve Paskalya yortularında temsil edilen bu oyunların en mühimmi şudur: *Jeu d'Adam et d'Eve* (Âdem ile Havvâ oyunu). Bu piyes, XII. yüzyılın sonlarında oynanmıştır.

Yarı âyinlik dram, dünyadaki varlıkları da içine alıyordu. Bu sebeple kiliselerin dışına çıkılmış ve kilise önlerindeki meydanlarda oynanmağa başlanmıştır. Ayrıca, dilinde de değişiklik yapılarak, yalnız Latince yerine, yarı Latince, yarı da halk dilinde yazılmışlardı. "Mûcize" adını taşıyan oyun şekli ise, dinî bir vakayı sahneye koyuyor ve bir azîzin veya Meryem Ana'nın, mûcizevî bir müdahale ile insanlara yardım etmelerini canlandırıyordu. Bunun en güzel örneği, aş. yu. 1260'ta oynanmış olan, *Le miracle de Théophile* (Teofil'in mûcizesi)'dir. Mûcize oyunu, XIII. ve XIV. yüzyıllara hâkim oldu.

M.'e gelince; bunun amacı, insan hayatının, ilâhî kuvvetlere nazaran tam bir tablosunu çizmektir. M.'ler, Mukaddes Kitâb'a ve bilhassa İncil'e din tarihinin başlıca vak'alarını konu aldıkları gibi; bu tarihi, Âdem'in yaratılmasından piyesin yazıldığı güne kadar, sistematik olarak bütün mühim olayları ile baştan başa da konu almışlardır. XV. yüzyıldaki M.'ler, konu bakımından, daha çok, ikinci yolu tercih etmişlerdir. Konu din tarihi olunca, olayların geçtiği yerlerin de, Mukaddes Kitab'taki başlıca dinî yerler olması gerekmiştir. Bu sebeble, sahneyi bir boydan bir boya kaplayan dekorun başlıca parçalarını, Hıristiyanlarca mukaddes tanınan, bu yerler (İsa'nın doğum yeri Nâsıra, Kudüs ve Papa'nın oturduğu şehir Roma) teşkil ederler. Bunlar, dekorda temsilî bir şekilde gösterilirler. Sahnenin sol başında Cennet, sağ başında da Cehennem yer alır. Cennet, Tanrı'nın makamını temsil eden süslü bir taht şeklindedir; etrafında melek şekilleri görülür. Cehennem ise, ağzından ateşler ve zebânîler çıkan bir ejderha başı ile temsil edilmiştir. Ayrıca, saray, mâbed, deniz gibi şeylere de bu dekorda yer verilir. Burada gökyüzü ile yeryüzü yan yana yer alır: Şeytan, Allah ile karşılaşır; azîzler ve haydutlar, krallar ve sefiller birbirlerine karışır. Tabiat üstü varlıklar, en basit ve aşağılık bir gerçekçilikle, yanyana karşımıza çıkarlar. M.'lerin metni bâzen çok uzun olup 20 000 mısraı geçebilir. Çoğunlukla, kafiyeli ve sekiz heceli mısrâlar hâlindedir. Hacimleri gittikçe genişleyen M.'ler içinde, XV. yüzyılda, mısrâ sayısı 50 000'i bulanlar da vardır. Olaylar seyirciyi değişik yerlerde gezdirdikleri gibi, tarihin her devrinde de dolaştırırlar. Bâzen olayların gelişmesi kesilir ve araya mûsikili ara oyunları ve baleler girer. Piyes birkaç gün, bâzan da birkaç hafta sürer. Temsil süresi, piyesin uzunluğuna göre değişir. Çok uzun M.'lerin 40 gün sürdükleri olmuştur. Bu temsillerin bütün masrafları şehir halkı tarafından karşılanır. Kişilerin sayısı çoktur. Bunlar, şehir halkından ve değişik mesleklerden seçilmiş gönüllü kişilerdi. Sayıları çok defa, yüzleri buluyordu. Hiç değişmeyen ve çeşitli yerleri yan yana gösteren bir sahnede oynarlar. Tahtadan yapılmış olan sahne, kilisenin önündeki meydanda kurulmuştur. Seyirciler için de, yine tahtadan oturacak yerler yapılırdı. Sahnenin genişliği, genellikle, 30-50 m arasında idi. Bu oyunların en eskisi *la passion du Palatinus* (P.'un yani saraylının çilesi) adını taşır. Çok eski iki M. daha şunlardır: *La Passion de Semur* (S.'ün Çilesi) ve *La Passion d'Autun* (Autun şehrinin çilesi). Bu iki oyunu, ancak XV. yüzyılda aldıkları yeni şekilleri ile tanıyoruz. M.'ler, işledikleri temaya göre, üç döneme ayrılır: 1. Eski Ahid, 2. Yeni Ahid ve Havârîler; 3. Azizler. İkinci dönemin en ünlü örnekleri: Eustache Marcade'ın XV. yüzyılın ilk 30 yılında oynanan *Mystère de La Passion* (Çilenin M.'i) adlı piyesi ile Arnoul Greban'ın aş. yu. 1450'de oynanan aynı isimdeki piyesidir. Azizler döneminin en ünlü örneği ise, 1470'te oynanan, *Mystère de Saint Louis* (Aziz Louis'nin M.'i)'dir.

Eski çağlar'a âit konuları işleyen M.'ler de vardır. Meselâ, aş. yu. 1450'de oynanan, *La Destruction de Troie* (Truva'nın tahribi) isimli piyes bunlar arasındadır. Ayrıca, çağdaş tarihi işleyen M.'lere de rastlanır. 1438'de *le Siège d'Orléans* (Orléans'ın muhasarası) adlı bir M. temsil edilmiştir. Zamanla seyircilerin zevkı gittikçe değişip M.'lerde de kaba şakalar, maskaralıklar alıp yürüyünce, Katolik kilisesi bu oyunlara karşı çıktı. Protestanlar da bunları tasvip etmiyorlardı. Sonuçta, Parlamento bu temsilleri yasak etti (1548). Zamanımızda, M.'leri yeniden canlandırmak için, bâzı teşebbüslere girişilmiştir. Bu teşebbüslerin sonunda, Paris'te, Notre-Dame Katedrali'nin önündeki meydanda Gréban'ın M.'i oynandı (1965). Bavyera'nın Oberammergau adlı şehrinde ise, her on yılda bir, M. temsilleri verilmekte ve çok rağbet görmektedir. (V. Örs)

MISTI, El, Güney Amerika'da Peru'nun Batı Cordillera sıra dağlarında bir volkan. Yüksekliği 5 842 m. Bunun zirvesine yakın, 4 760 m yükseklikte Misti-Montblanc adını taşıyan bir meteoroloji istasyonu bulunur. (V. Örs)

MISTINGUETT, Jeanne Bourgeois (Enghien - les - Bains 1875 - Bougival 1956), Fransız, music-hall, tiyatro ve sinema sanatkârı kadın. Paris'in üç büyük music-hall'ü olan Moulin-Rouge, Folies Bergères ve Casino de Paris'de lüks rövülere önderlik etmiş ve en ünlü sanatçılarla birlikte oynamıştır. Başlıca filmleri şunlardır: *Fleur de pavé* (Kaldırım taşı çiçeği) [1910]; *Les Misérables* (Sefiller) [1913]; *Mistinguett Détective* (Dedektif rolünde M.) [1917]. Ün kazanan birçok şarkıları da vardır. (V. Örs)

MİSYON (Fr. mission; Lat. missio), bir kimseye bir işi yapması için verilen özel görev ve yetki; hükûmetin bir kimseye verdiği geçici ve belirli görev. Dinî, diplomatik, ilmî v.b. bir görevi üzerine almış kimselerin tümü.

M.'ların çalışmalarında iki yol vardır: 1. Dış M.'lar; 2. İç M.'lar.

Katolik dış M.'ları : Haçlı seferlerine kadar, ilk misyonerler Havârîler oldular. St. Pavlos, Küçük Asya'da, Makedonya'da ve Yunanistan'da birçok kiliseler kurdu ve teşkilâtlandırdı. Havârîlerin çömezleri bütün Roma dünyasına yayıldılar. Konstantinos'un Hıristiyanlığı kabûl etmesi, M.'lara yeni bir güç verdi ve bunlar İran'da, Arabistan'da yayılmakta gecikmediler. Barbarların akını da onlara yeni bir alan kazandırdı. VI. yüzyılda St. Augustinus, Anglo-Saksonlar'a yeni

vaızlar verdi. St. Bonifacius da VIII. yüzyılda Rhin nehri kıyıları boyunca Hıristiyanlığı yaydı. Şarlman'ın fetihleri de Saksonlar'ın Hıristiyanlığı kabûl etmelerinde rol oynadı. IX. yüzyılda Germen kabileleri Hıristiyan oldular. Gene IX. yüzyılda Hıristiyanlık, İsveç'e, Bohemya'ya, X. yüzyılda da Danimarka'ya girdi. Rusya, Prusya ve Macaristan M.'ları da bu çağa rastlar. Bu M.'lar Germenler'i Hıristiyanlaştırmak ve sömürgeleştirmek amacıyle girişilen teşebbüslerdi.

Dilenci tarikatları ve M.'lar : Askerî alanda Haçlı seferleri Müslümanlığın yayılmasını durdurdu, fakat Müslümanlara Hıristiyanlığı kabûl ettiremedi.

Himaye sistemi : Yeni dünyaların keşfi, M.'lar için yeni bir fırsat oldu. 1593 - 1608 yılları arasında, papalıktan alınan bir dizi yetki belgesi, Portekiz ve İspanya krallarına keşfedilmiş veya keşfedilecek ülkelere gidecek misyonerleri hazırlama, seçme ve gönderme yükümlülüğünü veriyor, bu ülkelerin mülkiyetini onlara bırakıyordu. Krallar gerçekten de bu ödevleri yerine getirdiler (Latin Amerika'nın Hıristiyanlaştırılması, Goa M.'ları, Çin, Japonya ve Hindistan'daki Cizvit M.'ları, Filipinler M.'u).

Propaganda M.'ları : 1662'de Papalık M. bakanlığı kurunca durum değişti. Portekizliler'in yenilmesinden ve İspanya'nın gerilemesinden, sonra himaye sisteminin misyoner sağlamaktaki maddî yetersizliğini yok etmek, hemen her ülkede yerli Hıristiyan din adamlarını yetiştirmek ve M.'ları yeniden düzenlemek gerekiyordu. Propaganda hizmetleri için Paris'te dış M.'lar papaz okulu kuruldu. Din adamları Uzak Doğu için bir misyoner teşkilâtı kurdular. Birçok çatışma ve uzlaşmadan sonra, propaganda M.'ları himaye M.'larını ikinci plana attı. Fransız ihtilâli M. hareketine son verdi. XIX. yüzyıl M.'ları 1830'dan itibaren XVI. Gregorius'un teşebbüsüyle yeniden başladı. Fransızlar'ın çoğunlukta olduğu misyonerlik hareketi, Avrupa'nın yeryüzünü etkisi altına almağa çalışmasıyle birlikte, bütün dünyada gelişti. I. Dünya Savaşı'nda, 1917'den sonra XV. Benoît Vatikan'ın M. çalışmalarını, propaganda kongregasyonu (M. bakanlığı)'nun otoritesi altında topladı. Gregorius ve sonra XI. Pius, misyonerliğin kurallarını tanımladılar. Misyonerliğin amacı yeryüzünde güçlü bir Hıristiyanlık topluluğu kurmaktı. Almanya'da, Belçika'da, Fransa'da M. çalışmaları için enstitüler kuruldu.

1900'de verilen istatistikler bugünkülerle karşılaştırılırsa farklıdır ve çok az birbirini tutmaktadırlar. Fakat 1951'de çıkan Evangelii Praecones adlı papalık genelgesi, 1926 ve 1950 yılları için resmî rakamlara dayanan bilgiler vermektedir. Bu bilgilere göre, 1926'da 400, 1950'de 600 misyoner bölgesi vardı. 1949 yılında Çin ihtilâlinin getirdiği sosyal yapı değişikliği ve Avrupa sömürgelerinin bağımsızlıklarına kavuşması, bugünkü misyoner kadrosu üstüne kesin rakamların verilmesine engel olmaktadır.

Protestan dış M.'ları : Protestanlık ilk günlerden itibâren M. meselesi üstünde önemle durdu ve Avrupa'da durumunu sağlamlaştırınca, hemen bu yolda harekete geçti. Ancak XIX. yüzyılda büyük gelişmeler elde etti. Bugün Pagan toplumlara misyoner yollayan ve bunların geçimini sağlayan birçok dernek vardır. (C. Kurt)

MİŞER'LER, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nde, daha çok Tatar Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti sınırları dışında yaşayan bir Türk (Tatar) koluna verilen ad. N. A. Baskakov'a göre (*Vvedenie v izuçenie tyurkskih yazıkov.* Moskova, 1962 - 244 S.) M.'lerin sayısı aş. yu. 300 000 dir. M.'lerin büyük bir bölümü Gor'kiy, Tambov, Kuybışev, Saratov ve Orenburg bölgelerinde toplanmıştır.

Rusya'da çıkan yayınlarda, M.'lere Mişar veya Mişçeryak adı verilir. Mordva ve Başkurt cumhuriyetleri topraklarında da M.'lere rastlanır. M.'ler ve M. dili üzerine yapılan çalışmalar Rusya'da çarlık döneminde başlar. E.A. Malov, *Svedeniya o mişaryah. Etnografiçeskie oçerki* (Mişerler üzerine bilgiler. Etnografik taslaklar) (Kazan, 1885) adlı yazısında, M.'ler üzerine etnografik bilgiler vermiştir. A. Ahmorov ise *O yazıke i narodnosti mişarey* (M.'lerin dili ve milliyeti üzerine) [*"İzvestiya Obşçestva istorii arheologii i ètnografi i pri Kazanskom universitete"* XIX, 1903, fas. 2, 91 160. s.] adlı yazısında M.'lerin dili üzerinde durmuştur. E. A. Malov'un oğlu S. E. Malov da, M.'ler ve M. diliyle uğraşmıştır. Kazan ilinde yaşayan M.'ler arasında bir araştırma gezisi yapmış olan Malov, *İz poezdki k mişaryam. O nareçii mişarey Çistopol'skogo uezda* ["Uçenie Zapiski Kazanskogo universiteta", 71, 1904, 4. kitap, İlâve, 1 - 24 s.] adlı raporunda bu gezi üzerine bilgi vermiştir. G. Filippova'nın *Kreşçenıe meşçeryaki* [Moskova, 1915] adlı yazısında, Kazan ilinde yaşayan M.'lerin etnografyası gözden geçirilmiştir. Ancak, bu yazıda M.'lerin dilini kapsayan bir bölüm de vardır. Robert Pelissier (b. bk.) de, 1912 yılında Tambov ilinde yaşayan M.'lerin dili üzerinde çalışmıştır. Onun topladığı dil örnekleri *Mischärtatarische, Sprachproben. gesammelt im Nordosten des Bezirks Tjemnikov des Gouvernements Tambov im Herbst 1912* [Berlin, 1919] adlı eserde yayınlanmıştır. H. Paasonen (b. bk.) de M. Tatarları arasında dil çalışmaları yapmıştır. Ancak, Paasonen topladığı örnekleri yayınlayamamıştır. Bu dil örnekleri, onun ölümünden sonra Eino Karahka tarafından ilim âlemine sunulmuştur (*Mischärtatarische Volksdichtung.* Helsinki, 1953). Robert Lach'ın, Herbert Jansky ile birlikte yayınladığı *Volksgesänge von Völkern Russlands. II. Turkotatarische Völker* [1952] adlı eserde de, Mişerce örneklere rastlanır. I. Kúnos da I. Dünya Savaşı sırasında Mişer harp esirlerinden dil ve folklor örnekleri toplamıştır. Ancak, bu örnekler şimdilik yayımlanmamıştır.

Dil: M.'lerin dili Tatarca'nın batı kolunu meydana getirir. Tatar Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti topraklarında yaşayan Tatarlar'ın büyük çoğunluğu, Tatarca'nın orta koluna bağlıdır. Tatarca'nın Sibirya'da konuşulan kolu ise, doğu kolu adıyle anılır. Bu kollar arasında özellikle fonetik bakımından birtakım farklar göze çarpar. M.'lerin dili Tatarca'nın orta koluna daha yakındır. Buna karşılık doğu kolu ile asıl Tatarca'yı meydana getiren orta kol arasında derin farklar vardır.

M. (veya Batı) Tatarcası'nda kelime başında *j* yerine *y* sesi kullanılır. Örnek: Mişerce *yir* (~ Tatarca jir). Bundan başka, Tatarcanın bu kolunda dudaksıl *a* sesine rastlanmaz. Mişer kolunun *ç* sesi bakımından iki bölüme ayrıldığına tanık oluyoruz. Bu ses Penza, Saratov ve Tambov bölgelerinde ve Çistopol çevresinde olduğu gibi saklanmıştır. Buna karşılık, Gor'kiy bölgesinde, Çuvaş Muhtar Cumhuriyetinde, Ul'yanovsk bölgesinin Melekes çevresinde ise bu ses *t͜ş*'ye çevrilmiştir.

G. Filippov, Kreşçence meşçeryaki v TSivil'skom i Tetyuşskom uezdah Kazanskoy gubernii. İstoriko - ètnografiçeskiy oçerk ("Pravoslav. blagovestnik", Hoskova, 1915, No: 3, 208 - 23 y, No: 4, 167 - 182, No: 5, 100 - 125) adlı yazısında Mişer dilinin kökeni üzerinde durduğu gibi, ses yapısı ve sözlüğü üzerine de bilgi vermiştir. (H. Eren)

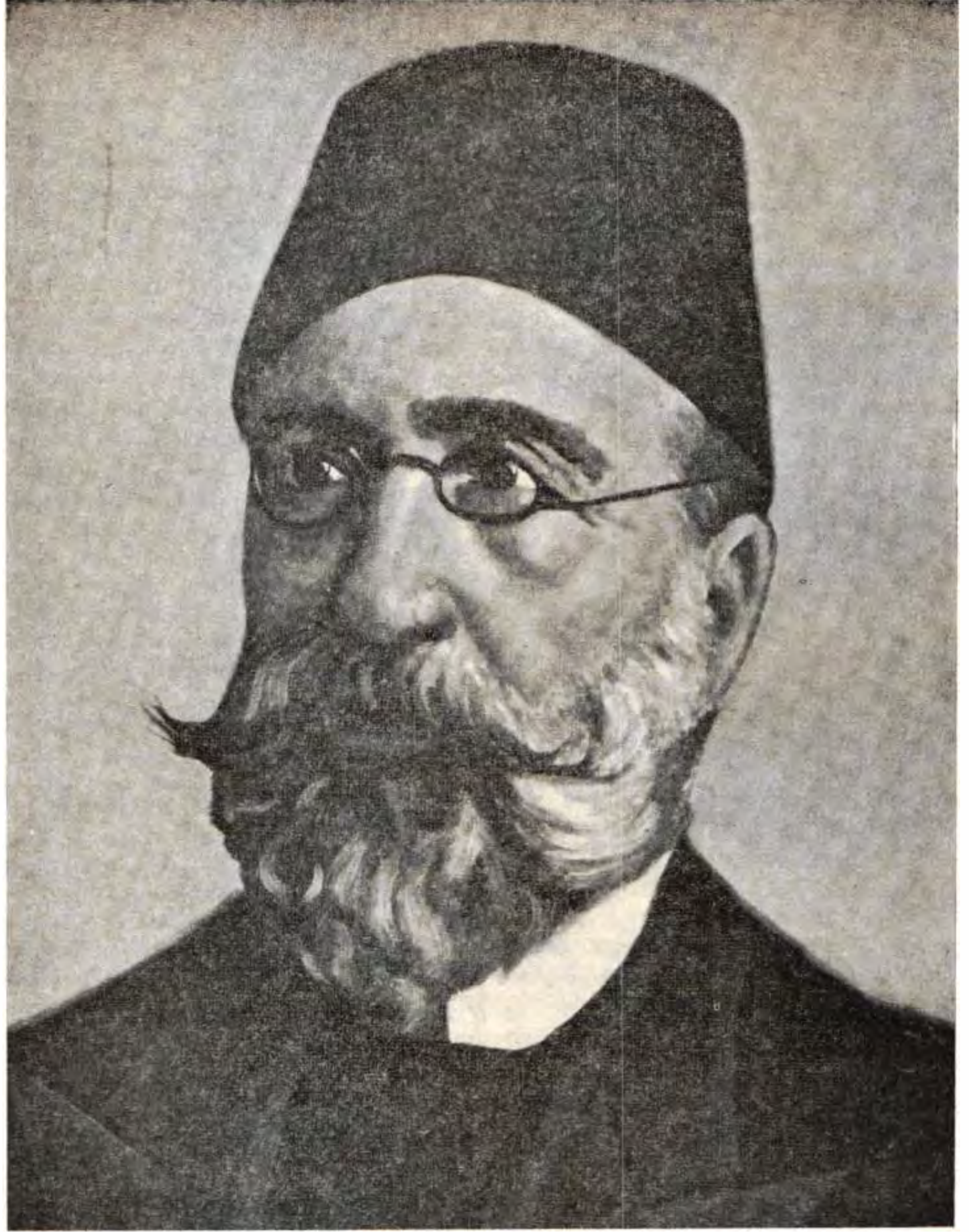
MİTANNİ'LER, M. Ö. XVII. yüzyıl sonlarından XIV. yüzyıl ortalarına kadar Habur nehri mecrası merkez olmak üzere Kuzey Mezopotamya'da bir devlet kuran ilk Hind-Ârî kavimler. Bu kavimlere ait kral isimlerindeki sadasız harfler Hind isimlerinde olduğu gibi çift yazılıyordu. Hitit kralı Suppiluliuma'nın Mitanni kralı Kurtiwaze ile yaptığı andlaşmada da, yemin şahidi olarak Mitra, İndra, Waruna gibi Hind tanrıları sayılmaktadır. Bundan başka Hattuşaş (Boğazköy) arşivinde bulunan M.'li at terbiyecisi Kikuli'nin yazdırdığı yarış atı yetiştirmeye dair tabletlerde geçen sayı isimleri de Hind-Ârî dillerdeki sayı kelimelerinin benzeridir.

M. Kuzey Mezopotamya'ya geldiklerinde, burada daha önce yerleşmiş bulunan Hurriler'i (b. bk.) itaat altına almışlardı. Böylece Mitanni devletini yöneten zümre Hind-Ârî kavimlerden olduğu hâlde, halk Hurrili idi. M. kıralları kendilerine "Maiteni kralı" diyorlardı, fakat komşuları Hititler, Âsurlular bu devlete Hanigalbat krallığı diyorlardı. M. devletinin idâre merkezi Wassukanni'nin Âsur vesikalarında Sikani şeklinde geçen şehir olduğu ve bugünkü Tell Feheriye'nin yerinde bulunduğu ileri sürülmüştür. M. kralları, kendi dilleriyle yazılı vesika bırakmamışlardır. Mısır'daki Amarna arşivinde bulunan kral Tusretta'nın mektupları, biri EA 23 müstesna, diğerleri Akkadca yazılmıştı. EA 23 ise Hurrice yazılmıştır. Tarihin tanıdığı ilk M. kralı Kirta'dır, fakat onun adı Hurrice'dir. Amarna çağında Hitit kralı Suppiluliuma M. devletini evvelâ yıkmış, fakat Âsur devletinin kuvvetlenmesine yol açtığı için, sonradan mağlup ettiği M. kralı Tusratta'nın oğlu Kurtiwaz'a (Mattiwaza) kızını vererek vasal bir devlet hâlinde yeniden M. ülkesini ilhak etmiştir. M. devletine Âsur kralı I. Adad-Nirari son vermiştir.

M. devletinin ortadan kalkmasına rağmen, Hurri kültürü yaşamaya ve komşu ülkeleri etkilemeye devam etmiştir. Bunun en iyi örneğini Hattuşaş arşivinde bulunan yüzlerce Hurrice yazılmış tabletler gösterdiği gibi, Ugarit arşivinin edebî eserlerinin çoğunu Hurri menşeli mitoslar da ortaya koymuştur. Bunlardan Kumarbi destanı en ünlüsüdür. (F. Kınal)

MİTHAT PAŞA, Hâfız Ahmed Şefîk Mithat Paşa (İstanbul 1822 - Tâif 1884), Osmanlı Sadrâzamı ve Meşrûtiyet'in kurucusu. Rusçuklu Hacı Ali Efendi'nin oğlu Hâfız Mehmed Eşref Efendi'nin oğludur. Küçük yaşta Kur'ân-ı Kerîm'i hıfz etmekle Hâfız mahlasını almış ve akranları arasında Hâfız Şefîk adı ile tanınmıştı. On bir yaşında iken, babasının Vidin Niyâbeti'ne tâyini üzerine, oraya gitmiş; fakat, ertesi yıl İstanbul'a dönerek, Reîsü'l-küttâb Âkif Paşa'nın aracılığı ile, Bâb-ı Âlî kalemlerinden birisine girmişti. Burada gösterdiği kabiliyet üzerine, kendisine Midhat mahlâsı verildi. Bundan sonra, bu mahlâs ile tanınır ve anılır oldu. Babasının bir süre Lofça Nâibliği'nde bulunması üzerine bu kasabaya gitmişse de, az sonra İstanbul'a dönerek, Vidin'de başladığı derslere devam etti. Zamanının tanınmış öğretmenleri ile öğretimini sürdürürken, bir ara Bâb-ı Âlî'de kurulan Mekteb-i İrfâniye'ye de devam mecburiyetinde kalmışsa da, bu okulda gösterilen dersleri daha önce okumuş bulunduğundan, yine cami derslerine devamla öğrenimini ilerletti ve biraz Arapça ile Farsça öğrendi. 1840'ta, Sadâret Mektûbî Kalemi'ne nakl olunmakla, resmen memuriyete girmiş oldu. 1842'de Şam Tahrîrât Kâtipliği görevi ile Suriye'ye gidip iki buçuk yıl Şam ve Sayda vilayetlerinde çalıştıktan sonra; 1846'da, Konya valisi Sâmi Bekir Paşa'nın dîvan kâtibi olarak önce Konya'da, sonra da Kastamonu'da bulundu. 1849'da, Rif'at Paşa'nın aracılığı ile, Meclis-i Vâlâ Mazbata Kalemi'ne girdi. Bu görevde kısa zamanda yükselerek, 1850'de, başhalîfe oldu. Kendisine verilen görevleri ve bilhassa mültezim Cezâyirlioğlu Mıgırdıç ile Sarraf Misak arasındaki anlaşmazlığı - Hazine'nin 30 000 kuruş menfaatini de sağlayarak - çözdüğü gibi, Arabistan Ordusu Müşîri Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın Dürzî sorunundaki yanlış tutumunu da raporunda belirtmekle, Sadrâzam Reşid Paşa'nın itimadını kazandı. Meclis-i Vâlâ-yi Ahkâm-ı Adliyye'nin yazı işleri Anadolu ve Rumeli olmak üzere ikiye ayrılınca M. P., Anadolu ikinci kâtibi tâyin olundu. Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın sadârete gelmesi üzerine, Rumeli'nin sağ kolunda başıbozuk askerlerin durumunu ve mahallî memurların şikâyetlerini soruşturmak üzere İslimye, Cuma, Şumnu yörelerinde altı ay kadar teftiş ve tahkik işlerinde bulundu. Dönüşünde, deprem felâketine uğrayanlara yardım malzemesini dağıtmak üzere, Bursa'ya gönderildi. Bu sırada Sadâret Kaymakamı (vekili) Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın M. P hakkındaki bâzı ihbarları benimsemesi üzerine, kendi isteği ile, Meclis-i Vâlâ'da yargılandı. İsnadların garaz sonucu yapıldıkları ortaya çıkmakla, Bâb-ı Âlî'deki itibarı bir kat daha arttı. 1856 dan sonra, Vidin ve Silistre valilerinin tahkikatını yapmak üzere, Rumeli'ye gönderildi. 1857'de, Bulgarlar'ın Tırnova'da çıkardıkları hadiseyi bastırmakla görevlendirildi. Ancak, aldığı kararlar ve yaptığı icrâât Meclis-i vükelâca (kabinece) kabûl edildiği hâlde, cezaya uğrayanlar Saray'a mensub oldukları için, bu kararlar Mâbeyn-i Hümâyûn tarafından reddedilince M. P., Sadrâzam Âlî Paşa'dan aldığı izinle, bir süre dinlenmek ve üzüntüsünü geçiştirmek üzere, Avrupa'ya gitti. Altı ay kadar Paris, Londra, Brüksel ve Viyana'da kaldı. Yurda dönüşünde, 1859'da, Başkâtipliğe getirildi. Kuleli Vak'ası (b. bk.) nın tahkikinde, Serasker Rızâ Paşa'nın yanında görev aldı. Kıbrıslı Mehmed Paşa, Rumeli teftişinde, evvelce buraya iki kere gönderilen M. P.'nın aldığı tedbirlerin isabetini gördüğü için, 1861'de, vezir rütbesi ile, onu Niş valiliğine tâyin etti M. P., bu görevde de büyük bir başarı gösterdi. Vilâyet dahilinde güveni sağladığı gibi, yollar ve köprüler yaptırarak, bayındırlık faaliyetlerinde de bulundu. Cins ve din farkı gözetmeksizin, halkın yaşayışını düzenledi. Bu başarıları üzerine, 1864'te, ilâveten Prizren valiliği de verildi. M. P., bu vilâyette de, gerekli ıslâhatı yaptı. Bunun üzerine, alınan tedbirlerin komşu Vidin ve Silistre vilâyetlerinde de uygulanmasına karar verildi. Bu maksatla hazırlanan nizamnâme (Bk. VİLÂYÂT-I UMÛMİYYE NİZAMNÂMESİ) yürürlüğe konulduktan sonra, yeniden kurulan Tuna valiliği (b. bk.) M. P.'ya verildi. Tuna valiliğinde de gösterdiği büyük başarı üzerine, 1868'de, o tarihlerde Osmanlı İmparatorluğu'nun en mühim kuruluşlarından biri olan, Şûrâ-yı Devlet reisliğine getirildi. Ancak, Sadrâzam Âlî Paşa ile bâzı hususlarda anlaşmazlığa düşmesi üzerine, 1869'da, Bağdad valiliği ile İstanbul'dan uzaklaştırıldı. O tarihlerde bugünkü Irak'ın bütününü içine alan bu vilâyette de, Tuna valiliğinden aşağı kalmayan, imar faaliyetlerinde bulundu. Osmanlı İmparatorluğu'nun nüfuzunu Necd ve Basra Körfezi emirliklerinde yeniden tesis etmeyi başardı (Bk. IRAK). Fakat, Mahmud Nedim Paşa'nın sadârete gelmesi üzerine (1871), M. P.'nın Bâb-ı Âlî ile olan ilişkileri de bir anda bozuldu. Aynı yıl Bağdad valiliğinden alınırken, yerine gönderilen Rauf Paşa'dan, onun Bağdad'daki faaliyetleri hakkında bir rapor da istendi. Fakat, İstanbul'a dönen M. P.'nın çevresini dostları ve Mahmud Nedim Paşa'nın düşmanları alıverdiler. Bu durumdan rahatsız olan Sadrâzam onu Edirne valiliğine tayin ettirdi ise de, kendi aleyhinde gelişen havayı değiştiremedi. M. P.'nın, Edirne valiliğine gön-

derilmesinden beş gün sonra, 31 temmuz 1872'de, sadâret makamına getirildiği görüldü. M. P.'nın sadâretteki ilk işi, Mahmud Nedim Paşa tarafından İstanbul'dan uzaklaştırılan devlet adamlarını geriye çağırmak oldu. Bunlardan Cevdet Paşa'yı Millî Eğitim, Cemil Paşa'yı Dışişleri, Şirvânî-zâde Rüşdü Paşa'yı İçişleri ve Sâdık Paşa'yı da Maliye nezâretlerine tayin ettirmekle, zamanının en genç, kültürlü ve dinamik kabinesini kurmuş oldu. Üç ay kadar süren ilk sadâretinde, içte ve dışta huzuru sağlayarak, sadece memleketin imarı konuları ile meşgul oldu.

MİTHAT PAŞA

Ancak, Sultan Abdülaziz ile çeşitli konularda anlaşamadı. Bunların başında isrâfa karşı alınacak tedbirlerle, Mısır Hidivi İsmail Paşa'nın Avrupa devletlerinden almak istediği borç geliyordu. Bunlara Sultân Abdülazîz'e yalan söyleme suçu da eklenince, 18 ekim 1872'de, sadâretten azl olundu. Daha sonra, Şirvânî-zâde Rüşdü Paşa'nın sadâretinde, devlet idaresinin bir düzene konması, bâzı kanun ve nizamnâmelerin hazırlanması ve Meclis-i Meb'ûsân'ın açılması konularında görüşmeler yapıldığı sırada, M. P.'nın bu konular üzerinde bir tasarı hazırlamağa girişmesi, onun, Es'ad Paşa'nın sadâretinden beri liyâkatle yürütmekte olduğu Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliyye Nâzırlığı'ndan alınmasına ve 15 Ekim 1873'te Selânik valiliği ile İstanbul'dan uzaklaştırılmasına sebeb oldu. Bu valiliğin şekil bakımından olduğuna, esasında Selanik'e sürgün olarak gönderilmiş bulunduğuna bakmayan M. P., valilik yetkilerini kullanmaktan çekinmedi ve bir dizi ıslâhât faaliyetine kalkıştı. Faaliyetleri bu sefer hükûmetçe beğenilmeyerek ansızın görevinden alındı. Ağustos 1875'te ikinci defa Adliye Nâzırlığına getirildi ise de, Sadrâzam Mahmud Nedim Paşa'nın Hersek İsyanı'ndaki yanlış tutumunun ve Devlet borçları ile ilgili tahvillerin faizlerini ödemeyerek meydana çıkaracağı bunalımın (Bk. DÜYÛN-I UMÛMİYYE) yaratacağı sorumluluğu kabûl etmeyerek, kısa bir süre sonra, kasım 1875'te, Adliye Nâzırlığından istifa etti. Mahmud Nedim Paşa'nın icrââtı, gerçekten de, altı ay kadar sonra bir buhrana sebeb oldu. Talebe-i ulûm'un gösterilere kalkışması, hükûmette değişikliklere yol açtı. Bu arada M. P., önce, Mecâlis-i Âliye'ye memur edildi. Sonra da, ikinci defa, Şûrâ-yı Devlet Başkanlığına getirildi.

Osmanlı Devleti'nin İstanbul'da, maliyede ve Rumeli'de çıkan buhranı önleyememesi Sultan Abdülaziz'den korkan devlet adamlarını bir araya getirdi. Bu görüşte olanlar, Serasker Hüseyin Avni Paşa'nın çevresinde toplanmışlardı. Türkiye'de devletin yeniden teşkilâtlandırılmasını ancak meşrûtiyet rejiminin kabûlü ile mümkün gören ve bu fikrini daha 1873'ten, Şirvânî-zâde Rüşdü Paşa'nın sadâretinden beri açıklayan, hattâ Kanûn-ı Esâsî taslağı üzerinde bir çalışma yaparak bu tasarıyı olgunlaştıran M. P., bu buhranlı dönemde bir saltanat değişikliğine taraftar olmamıştı. Bir yandan, sorulan bir soru üzerine, Vâlide Pertevniyal Sultân'a "umum teb'anın hürriyyet ve müsâvâtı ve vükelânın me'zûniyyet ve mes'uliyyeti esâsını şâmil bir kanûnun hemen vaz' ve ilânı" tavsiyesinde bulunarak Sarayı uyarıyor; öte yandan da, Sadrâzama yazdığı mektuplarda da "ıslâhât-ı cedîde ve muntazamanın icrâsı içün Zât-ı Şâhâne bir taahhüd altına alınacak olur ise, tebdîl-i ha-

reket (tahttan indirme) etmekten sarf-ı nazar eylemenin daha hayırlı olacağı" görüşünü ileri sürerek, Sultan Abdülazîz'in hal'inin bu teşebbüslere bağlanmasını teklif ediyordu. Ama, M. P.'nın bu görüşleri benimsenmedi. Abdülazîz tahttan indirildi. M. P., bu yeni gelişmeleri meşrûtiyet idaresinin kurulmasına bir başlangıç saymış, devletin ve milletin uğradığı buhran ve tehlike hâlinden bir an önce kurtarılması için idare-i umumiyenin doğru ve sabit bir yola konması gerektiğini, bunun da ancak meşveret (meşrûtiyet) ve serbestî-i hürriyet esaslarına dayanan bir Kanûn-ı Esâsî'nin kabûlü ile mümkün olacağını ileri sürüyordu. Halbuki Milliyetler mozaikı hâlindeki bir imparatorluk için bu görüş tamamen yanlış olduğu gibi bu tarihte meşrûtiyet (taçlı demokrasi) büyük devletlerden yalnız İngiltere'de mevcuttu. Abdülazîz'in tahttan indirilmesi ise Osmanlı Devleti'ni buhrandan kurtaramamış, tersine, yeni birtakım düğümlerin belirmesine yol açmıştı (Bk. ABDÜLAZÎZ, MURAD V., ABDÜLHAMİD II., ŞARK MES'ELESİ, DERİSAAÂDET KONFERANSI). Üstüste gelen hadiseler karşısında bunalan Sadrâzam Mütercim Rüşdü Paşa, istifa zorunda kalmış ve, onun telkini ile, II. Abdülhamid M. P.'yı "hasbe'z - zemân ve bi'z - zarûre" kayıtları ile sadârete getirmişti. M. P.'nın sadrâzam oluşu, içte ve dışta büyük bir ferahlık yarattı. Bu kararı hürriyetçi Türkler (Bk. YENİ OSMANLILAR) destekledikleri gibi, Şark meselesi'nde Osmanlı Devleti'ni tutan Avrupa hükûmetleri de iyi karşıladılar. Onun 19 aralık 1876'da iktidara gelmesi ile, Osmanlı Devlet tahvilleri Paris ve Londra borsalarında derhal yükselmeğe başladı ve M. P., sadâretten çekilinceye kadar, yükselmeğe devam etti. Bu da, onun Avrupa malî çevrelerince de tutulmakta olduğunu gösteriyordu. M. P., bu ikinci sadâretinde, ilk iş olarak Kanûn-ı Esâsî'nin ilânı ve Meşrûtî idarenin kurulması ile meşgul oldu (Bk. KANÛN-I ESÂSÎ, MEŞRÛTİYET). Bu hazırlıklar devam ederken, hattâ sonuçlandığı sırada, Osmanlı Hükûmeti Rumeli ve Bulgaristan'la ilgili anlaşmazlıkların çözülmesi için Büyük Devletler'in temsilcileri ile Haliç'te, Bahriye Nezâreti'nde görüşmelere oturmuş bulunuyordu (Bk. ŞARK MESELESİ, DERİSAAÂDET KONFERANSI). Bu konferansta iki his arasında kalan M. P., Büyük Devletler'in temsilcilerine Tanzimât döneminin mûnis bir sadrâzamından çok, oldukça ters ve sert görünmüştü. Avrupalı delegeler, Türkiye'de Kanûn-ı Esâsî'nin ilânını her ne kadar bir gösterişten ibaret gibi yorumlamışlarsa da M. P., kendini, meşrûtî demokratik bir Avrupa devletinin başbakanı gibi görüyor ve İngiltere delegesi Salisbury'ye konferans kararları ile "hükûmet-i şâhânenin istiklâl, şeref ve haysiyetinin pek vahim bir surette haleldâr edildiğine kuvvetle kaanî'a olduğunu yazıyordu. Ayrıca, bu davranışında, öteden beri kendisini destekleyen İngiltere elçiliği ile İngiltere Başvekili Disraeli'nin onu yalnız bırakmayacağı inancının da etkisi vardı. Fakat, bu arada, M. P. ile II. Abdülhamid'in araları gittikçe bozuldu. Bu bozuşmada, II. Abdülhamid'in M. P.'ya karşı duyduğu itimadsızlık başlıca sebep olmuştur. M. P.'nın Abdülazîz'in tahttan indirilmesi olayına karışmış olması, padişahın ise onun Türkiye'de başlattığı demokratik yönetimden imparatorluğun dağılacağı endişesine kapılması, hükümdarla başbakanının arasını iyice açmıştı. Buna bir de çevrenin kötü dedikodularını, fesadlarını katarsak, M. P.'nın sadârette kalmasının imkânsız hâle geldiği kolayca anlaşılır. Nitekim Meşîhat Dâiresi'nde ilmiye mensuplarından teşkil edilen ve Asâkir - i Milliyye adı verilen kuruluşun yöneticileri başında M. P.'nın bulunuşu, bu teşkilât mensuplarının M. P. lehinde gösterilere başlamaları, Padişahın pek fazla tedirgin olduğu Nâmık Kemal, Zıyâ Paşa v.b. hürriyetçileri himayeye kalkışması II. Abdülhamid'e onun yakında diktatör olacağı, cumhuriyet rejimini getireceği gibi jurnaller verilmesine de yol açmıştı. Maliye Nâzırı Galib Paşa'nın görevden alınması konusunda çıkan anlaşmazlıkta, M. P.'nın, sözü edilen Maliye Nâzırı temize çıkmadıkça Âyân Meclisi (Senato)'ne tâyin edilmemesindeki ısrarı ise, Saray çevrelerinde "Efendimizi meb'ûsânla korkutuyor" şeklinde tefsir edilmesine ve Padişahla Sadrâzamın aralarının iyice açılmasına sebeb oldu. M. P., birkaç gün göreve gelmedi. Aracılara da "Ben, istifa edecek değilim. Padişah, beni azl ederse etsin. Lâkin, bu seferki infisâlim sâbıklarına kıyâs olunmaz" diyordu. Padişah ise, M. P. için siyasî bir destek, belki ileride bir parti olabilecek olan Asâkir-i Milliyye'yi ve onu teşkilâtlandıran encümeni lağv ettikten sonra, 5 Şubat 1877'de, onu sadâretten alarak ve 113. maddeye istinaden (Bk. MEŞRÛTİYET) derhal memleket dışına çıkarılması emrini verdi. M. P.'nın - âilesi ile görüşmesine dahi meydan verilmeden - yurt dışına gönderilmesi emri, derhal yerine getirildi. İzzeddin vapuru ile önce Brindizi'ye giden M. P., bir süre, Napoli'de kaldı. Oradan İspanya'ya geçti. Daha sonra da, Paris üzerinden Londra'ya gitti. Avrupa'da bulunduğu sırada Osmanlı Devleti Rusya ile savaşa tutuşmuş olduğundan, Türkiye için bâzı teşebbüslerde bulundu. Bu arada, Avrupa halk efkârının Osmanlı hükûmeti lehine çevirmek amacı ile yazdığı bir broşürü Fransızca ve İngilizce olarak yayınladı. Bu broşür, 1878'de İstanbul'da, *Memâlik-i Osmâniye'nin Mâzî, Hâl ve İstikbâli* adı ile Türkçe de yayınlanmıştır. Bu arada II. Abdülhamid, M. P. 'nın Avrupalı devlet adamlarına kendisini çekiştirmesinden huzursuz oldu ve onu yurda dâvet etti. Yapılan yazışmalardan sonra, ayda 200 altın lira ödenekle, Hanya'da oturmasına ve âilesini de yanına aldırmasına müsaadesi çıktı. Az sonra II. Abdülhamid, bu başarılı umumî valiyi Suriye valiliğine getirerek, bu vilâyetin düzene konulması görevini verdi. Tuna ve Bağdad valiliklerinde edindiği tecrübelerle M. P., Suriye'de işe başladı. Ama şimdi, karşısında, desteklemek yerine kendisinden şüphe eden bir saray vardı. Hükûmette ise, kendisine öteden beri garez duyan vezirler vardı. Bu durumda şevkı kırılan M. P. bu görevden afvını diledi ise de, isteği reddedildi. Bu sırada Dürzîler ile Mârûnîler arasında çıkan kanlı olaylar, bâzı gelişmelere yol açtı. M. P.'nın aldığı tedbirler, İstanbul'a, onun Suriye'de Lübnan'ı da içine alan müstakil bir hükûmet kurmak istediği şeklinde aks ettirildi. Şam'a gelen İngiliz elçisine gösterdiği iyi kabûl ise, bu teşebbüsün bir delili gibi yorumlandı. Bu isnadlar üzerine, istifasına fırsat verilmeden, Ağustos 1880'de Aydın valiliğine nakl edildi. Böylece İzmir'e gelen M. P., eski vali Hamdi Paşa'nın başlattığı işlere devam etti. Bu arada, Sakız depreminde felâkete uğrayanlara gerçekten yardımcı oldu. Ama o sırada, İstanbul'da, kendisi için soruşturma hazırlanmakta idi. Bu soruşturmaya göre, Sultan Abdülazîz'in ölümü ile ilgili kimseler arasında M. P. da tutuklandı. Sorguya çekilmek üzere, Aydın valiliğinden azline karar veren Said Paşa kabinesi, konunun sonuçlandırılmasını Adliye Nâzırı Cevdet Paşa'ya havale etti. Mayıs 1881'de bu iş için İzmir'e gelen Hilmi Paşa, bir gece yarısı, ansızın M. P.'nın konağını bastı. Harem dairesine de girdi ise de, o aralıkta konaktan kaçıp Fransız konsoloshanesine sığınan valiyi yakalayamadı. İâdesi hakkında Adliye Nâzırının teşebbüsleri bir sonuç vermediği gibi, İzmir'deki bütün yabancı konsoloslar da M. P.'nın hayatına kefil oldular. Padişahın Fransa'yı tehdîdi üzerine Fran-

sa, kendisine sığınan paşayı himayeden vaz geçince M. P., Hilmi Paşa'ya teslim oldu. İstanbul'a getirilen M. P., Yıldız Sarayı'nda, Çadır Köşkü'nde tutuklu olarak, Sürûrî Efendi, Abdüllatif Bey ve Ragıb Bey'den müteşekkil bulunan sorgu heyeti önünde ifadesi alındıktan sonra, haziran 1881'de, öteki zanlılarla birlikte yargılandı. Bu mahkemeden, idam hükmünü giymekte gecikmedi. Sultan Abdülazîz'in öldürülmesinde suç ortağı görülerek, öteki zanlılarla birlikte, idamına karar verildiği kendisine tebliğ edildi. Bu hüküm üzerine kabine üyeleri, eski Sadrâzamlar, müşîr ve ferîklerden oluşan fevkalâde bir temyiz heyeti karar verdi ise de padişah, azınlıkta kalanların reylerini tercih ederek, idam hükmünü sürgüne çevirdi. Bunun üzerine M. P., sürüldüğü yer olan, Mekke'nin doğusundaki Tâif'e, İzzeddin vapuru ile Cidde üzerinden, 28 temmuz 1881'de gönderildi.

M. P., Tâif'te üç yıl kadar sürgün hayatı yaşadı. Bu hayat çeşitli mahrumiyetler, acılar ve düşmanlıklar içinde geçti. Sürgünlerin ve hele M. P.'nın kaçmaması için, Mekke Şerîfi Abdüllâtif ile Hicaz Mevki Komutanı ve sonra valisi olan Osman Paşa çok sıkı tedbirler almışlar, onu kimse ile görüştürmemişlerdir. İzmir'de kalan âilesi ile de haberleşemiyor, bu husustaki ricaları kabûl edilmiyordu. Bu arada Hac için istediği izin de verilmemişti. Zamanını ibâdetle, Kur'ân-ı kerîm ve Şifâ-ı şerîf okumakla geçiriyordu. Nihayet, bu üzüntüler sonunda, sırtında şirpençe denilen bir çıban çıktı. Kendisine bakan Yüzbaşı Dr. Mehmed Nâşid ameliyata lüzum göstendi ise de Paşa, bir kazaya uğratılmak korkusu ile buna razı olmayınca, Mekke'den mütehassıs bir hekimin gönderilmesi Vali Osman Paşa'ya duyuruldu. Fakat vali, bu isteğe aldırmadı. Bütün bunlara rağmen M. P., sürgün arkadaşlarının ihtimamı ile, sağlığını yeniden buldu. Ancak, ölümü gözlenen M. P.'nın iyileşmesi muhafızlarınca hoş karşılanmadı. Şahısları için her zaman büyük bir sorumluluk olan sürgündeki paşaların yok edilmeleri için, bir yüzbaşı komutasında bir üstteğmen, bir çavuş ve beş erden oluşan bir ölüm mangası hazırlandı. Bunlar, aldıkları emir üzerine, 8 Mayıs 1884 gecesi, Paşa'nın kaldığı odayı basarak, erlerden Edirneli Berber İsmail, M. P.'yı elleri ile boğup öldürdü. Aynı şekilde, öteki odada bulunan Mahmud Paşa da tüfek kayışı ile boğulmuş, Nûri Paşa ise cinnet getirmiş ve Abdülaziz'in hal'i ile başlayan fâcialar zinciri böylece son bulmuştu. M. P.'nın cenazesi, çok basit şekilde Tâif kalesi duvarları dışındaki kabristana gömülmüştür. Daha sonra Tâif Belediyesi kabre bir taş diktirmişse de, Ahmed Râtib Paşa vali iken, mezarı ortadan kaldırılmıştır.

Böylece II. Abdülhamid, Osmanlı Hânedânının gelenekçi davranışlarından olan hânedân üyelerinin kanına girenleri mutlaka cezalandırma töresini uygulayan son hükümdar olmuş; Sultan Abdülazîz'in hal'inde başlıca suçlu gördüğü M. P.'yı cezalandırmıştır. Hal'den beş yıl sonra ortaya atılan katil maddesinde M. P.'nın rolü olmadığını bildiği hâlde padişahın onu katillerle suç ortaklığından cezaya çarptırması bundan ileri gelmektedir. Öldürülmesinde ise M. P.'nın, İngiltere tarafından Avrupa'ya kaçırılmak istenmesinin ve bu iş için Kızıldeniz'e bir İngiliz harb gemisi sokulmasının âmil olduğu muhakkaktır.

M. P., fevkalâde bir idareci ve sorumluluktan çekinmeyen bir devlet adamı olarak, verdiği kararları derhal uygulayan bir umumî vali olarak parlamıştır. Her türlü müşkilâta göğüs gererek eyâletleri imara, idareyi ıslâha, faydalı kuruluşlar meydana getirmeğe çalışırdı. Ona göre "olmaz" yoktu, her şey olurdu. Onun dinamik ve atılgan yaradılışı, cesur bir kimse oluşu, on yıl içinde — küçük bir memur iken — vezirliğe yükselmesini sağlamıştır. Bu hızlı yükseliş, M. P. üzerinde, kötü etkiler de yapmıştır. Meselâ Türkiye'nin ve bilhassa Bâb-ı Âlî'nin ve Saray'ın tutumlarını unutarak kendini gurura kaptırması, kendini beğenmesi, en küçük memurla olduğu kadar padişahla da ağır konuşmaktan çekinmemesi, çevresinde — rakiblerinden başka — sayısız düşmanın toplanmasına yol açmıştır. Padişaha, "Ben buradan gidecek olursam, alîmallah, memleket biter" demesi, kendini uyaranlara da mağrurca "Benim arkamda koca millet var" diyerek bildiğinden şaşmaması, saray memurlarından Âmedci Mahmud Bey'e "Ben istifa edecek değilim, padişah beni azl ederse etsin..." gibi tehdit edici sözler söylemesi, başını belâya sokmuştur .Egoist, âdetâ saf, fesatlıktan, fitneden uzak bir kimse idi. Herkesi kendi gibi sanır, herkese güvenir, devlet sırlarını en olmadık kimselere söylemekten çekinmezdi. Bu da, onun ihtiyat ile hareket etmediğini, gerçek bir politikacı gibi davranmadığını gösterir. M. P.'nın Batı Avrupa biçiminde bir yönetimin kurulması gereğine inanması ve bu görüşün bayraktarlığını yapması, gelişen olaylara uygun olarak, ağır ağır olmuştur. Onun, 1858 yılında altı ay kadar kaldığı Avrupa'dan bu fikirlerle döndüğü söylenemez. Öyle olsaydı, 1859'da görevlendirildiği Kuleli Vak'ası ile ilgili soruşturmada, zanlılara daha insaflıca davranırdı. Ancak, birinci sadâretinden itibaren, davranışlarında ve düşüncelerinde demokratik bir rejime karşı gittikçe yaklaştığı, kabinenin sorumluluğu, hürriyet ve teb'a-ı şâhâne arasında eşitlik gibi fikirleri benimsediği sezilmektedir. Bu konuda kendisini, Yeni Osmanlılar'dan çok, daha sonra Doğu Rumeli Vâlisi olan Aleko Paşa'nın etkilediği de bir gerçektir. M. P., meşrûtiyet rejimine, bu rejimin memleketin kurtuluşu için tek çare olduğuna inanmıştı. Ancak, demokratik rejimlerin örgütlenmiş kuruluşlar (Parti, sendika, dernek, basın) ile ayakta durabileceğini, siyasî tecrübesinin noksanlığı sebebiyle, bilmiyordu. Nitekim bu görüşte kendisini destekleyen hürriyet - severler, Asâkir-i Milliyye adı altında bir örgütlenmeye giriştikleri anda, siyasî kavrayışı bakımından M. P.'dan çok üstün olan Sultan II. Abdülhamid, bu teşebbüsü derhal engellemiş ve M. P.'ya dayanacağı bir teşkilât meydana getirme fırsatını vermemiştir. Öyle olduğu halde M. P., henüz tam anlamıyle oluşamamış olmasına rağmen halk efkârının kendisini kurtaracağı, verilen hakları koruyacağı kanaati ve basiretsizliği ile II. Abdülhamid'e karşı cephe almaktan geri kalmamıştır. Tâif'e sürgün edilinceye kadar da onun bu acı tecrübelerden ders alamadığı görülür.

Hâdiselerin incelenmesinden, M. P.'nın meşrûtiyete (taçlı demokrasi), kendisine hayat boyu iktidar (sadâret) temin edecek bir vasıta gözüyle baktığı anlaşılır. Eyâletler idâresinde çok büyük işler yapan bu müstesna vali, Istanbul'a gelip nâzır ve başbakan olunca, yüksek devlet yönetiminin yabancısı olduğunu, bilhassa dış politika hakkında hiç bir şey bilmediğini ortaya koymuştur. Gerçekte istibdâda mütemâyildir. İlk sadâretinde Nâmık Kemâl'i Magosa'ya o sürdüğü gibi, meşrûtiyetten sonra ikinci sadâretinde bir çok devlet adamını da şahsî emir'le sürdürmüştür. Sürgüncülüğü II. Abdülhamid'in M. P.'dan öğrendiği ve ilk tecrübesini üstâdı üzerinde yaptığı hususunda tarihçiler birleşirler.

M. P.'nın kemikleri, 26 haziran 1951'de Tâif'ten getirilerek İstanbul'da Hürriyet-i Ebediye şehidliğine gömüldü.
(İ. Parmaksızoğlu ve Y. Ö.)

MİTHAT CEMAL : bk. KUNTAY.

MİTHRADATES, (Eski Pers dilinde güneş tanrısı anlamındaki "Mithras" ile Hind - Avrupa kökünden vermek anlamındaki "da" sözünden), daha az doğru, ama yine de yanlış olmaksızın Mithridates de denilmektedir. Tanrı tarafından verilmiş anlamına gelir ve Türkçe'deki "Tanrıverdi" adıyla benzerlik gösterir. Meherdates biçiminde söylendiği de görülmektedir. Kelime, çok sayıda Doğulu kral, asker ve devlet adamının adı olarak önümüze çıkar. En eskisi I. Serhas'i öldürmek maksadıyla Artabanus'a yardım eden hadım M. olarak görülüyor. İkinci olarak genç Eyrus "Kiros"la; onun ölümünden sonra da Artaxerxes ile Yunanlılar'a karşı savaşan M. görülür. En önemlileri Arşak hânedânından üç Part kralı ile altı Pontus kralıdır. Ayrıca iki Commagene kralı ile iki Bosporus ve bir de Ermenistan kralı (M. S. 35-51) da aynı adı taşır.

Part Kralları :

I. M. : Arşak hânedânının VI. hükümdarı, kardeşi I. Pharates'ten sonra M. Ö. 171 tarihlerinde Parthia tahtına çıktı. Hükümdarlık süresi içinde ilk tarihî olay, Doğu'da büyük Grek imparatorluğu yaratmaya çalışan Baktriya Grek devletinin cesur ve çok enerjik kurucusu Evkratides'e karşı yapılan savaştır. Yaklaşık olarak 155 yılında, kendi oğlu tarafından öldürülen Evkratides'in katlinden sonra M., nihayet Baktriya sınırındaki bazı bölgeleri işgal edebildiği gibi, Arachosia (Kandehar)'yı da fethetti. Hattâ onun bu sefer içinde İndus nehrini geçtiği dahi söylenir. Bu sırada Selevkoslar krallığı Roma entrikalariyle beslenen iç karışıklıklar sebebiyle parçalanmış bir hâlde idi. Daha I. Phraates, Medya'nın doğu bölgesini Rhagae (Rey)'e kadar feth etmiş, Hazer kıyılarına da hâkim olmuştu. I. M. de, Medya'nın geri kalan kısmını fethederek, Zagros dağlarına ve Babilonya ovasına kadar ilerledi. Susiana'da Elâmlılar'a karşı yaptığı savaşta Helenistik devir şehirlerinden Selevkiye'yi aldı ve kralını Partlar'a tâbî (vassal) olmaya mecbur etti. Kaynaklara ve o devrin olaylarına bakılınca, M. Ö. 141 yılı sıralarında Babilonya'ya hâkim olması gerekir. Diadoros, onu ölçülü, ılımlı bir hükümdar olmakla över; M. Ö. 140 yılından itibâren adına bastırdığı paraların üzerindeki "Philhellen - Yunan dostu" lâkabından dolayı da ayrıca metheder. Bu tarihe kadar M. kendisini sadece "Arşaklar'ın Büyük kralı" olarak isimlendirirken, paralarının üzerine yazdırdığı bu yeni unvan onun, Yunanlı tebaasının gönlünü almak ve kalbini kazanmak istediğini gösterir. Bununla beraber Yunanlılar, onun (muhtemelen Sakalar'ın akınlarını önlemek için) Hirkanya'ya sefere çıkmasından yararlanarak, II. Demetrios (Nicator)'a haber salıp kendilerini kurtarmak üzere gelmeye ikna ettiler. Daha önceki yenilgisine rağmen şansını deneyen Demetrios, bu defa başlangıçta başarı gösterdiyse de, 138'de yenildi ve esir edilerek Hirkanya'ya gönderildi. M., orada evlenmek üzere ona kızı Phodogune'u verdi ve kendisini saray halkı içinde alakoydu. M., aynı yıl içinde öldü ve yerine oğlu II. Phraates geçti.

II. M. : Büyük, Partia Kralı (M. Ö. 120 - 88); krallığı, Toharistan'da oturan ve Baktriya ile Doğu İran'ı işgal eden Sakalar'dan kurtardı. İmparatorluğun sınırlarını genişlettiği de söylenir. Ermenistan Kralı Artavasdes'i yendi, 70 vâdî feth etti ve prens Tigranes'i rehine olarak aldı. Delos'taki bir kitâbede kendisinden "Arşaklar'ın büyük krallar kralı" diye söz edilmektedir. Suriye'de hânedanlar arasında çıkan savaşlara da karıştı. Roma ile siyasî müzakerelere giren ilk Part kralı odur. O tarihte Roma Klikya Praetoru Sulla tarafından temsil edilmekteydi (M. Ö. 92).

III. M. : M. Ö. 57 yılı sıralarında, babası III. Phraates'i kardeşi Orodes'in yardımiyle öldürüp Medya kralı oldu. Kardeşine karşı harb ettiyse de gaddarlığı yüzünden az sonra tahttan indirildi ve Suriye'deki Roma prokonsülü Gabinius'a sığındı. Oradan Mezopotamya'ya yürüdü. Fakat Selevkiye'de Surenas tarafından yenilerek Babylon'a kaçtı ve uzun bir kuşatmadan sonra esir edilerek M. Ö. 54'te I. Orodes tarafından öldürüldü. IV. Phraates'in hükümdarlığı sırasında kısa bir süre için tahtı işgal ettiği tahmin edilen Partlar kralı, bir başka M.'in saltanatının M. Ö. 10 yılına rastladığı anlaşılıyor. Saltanat davasıyle ortaya çıkan başka bir M.'in de Gotarzes'in muhalifleri tarafından M. S. 49'da Roma'dan getirildiği, fakat yenildiği, Romalı ünlü tarihçi Tacitus'un Anallerinde kayıtlıdır. Bir başka davacı M.'in adına da (IV. M. olarak geçiyor), M. S. II. yüzyılın ilk yarısına âit bir para üzerinde rastlıyoruz. Ârâmîce yazılmış bulunan bu para üzerinde Arşaklar'a âit unvanların Gerekçe yazıldığını görüyoruz. Adı Meherdotes olarak geçen bir başkasına M. S. 116 yılında, İmparator Trayanus'a karşı savaşan rakip Part kralları arasında rastlıyoruz. Bu kral Commagene'de bir saldırı sırasında aldığı yaradan ölürken, oğlu Sanatruces'i kendisine vâris olarak tayin etmişti. Ama o da Romalılar'a karşı yapılan bir muharebede öldü.

Pontus Kralları : Pontus M.'leri eski ve soylu bir Pers âilesinden inmektedir. Âilenin tarih içindeki kaynağı ve buna ait ayrıntılardan başka, M.'lerin sayı ve sırası da aydınlığa kavuşmuş değildir. Klasik çağ yazarlarının bu konuda başlıca kaynakları olan Cardia'lı Hieranymos'un tarihî eserlerinin elimizde bulunmaması konunun karanlıktan kurtulamayışının başlıca sebebidir. Bu konuda her biri otorite olan uzmanlar arasındaki değişik görüşlere ve bunları destekliyen ilmî delillerle yorumlara saplanıp kalmaksızın doğruca konuya giriyoruz :

I. M. : Ctistes (Kurucu) lakabı, oğlundan çok buna âit olsa gerektir. Marmara kıyısında Kios (Gemlik) sitesinde; M. Ö. 334 veya 336 yılından, 302 veya 301 yılına rastlayan ölümüne kadar hükümdarlık etti. Aynı şehirde kendisinden önce yine M. adlı bir akrabasının; daha sonra da Ariobarzanes isminde bir başka akrabasının hüküm sürdüğü ve kendisinin bunlardan sonra hükümdar olduğu söylenir. Büyük İskender'in generallerinden I. Antiogonos (Monophthalmos) tarafından ihanetinden şüphe edilerek öldürüldü. O sırada muhtemelen oğlu ile birlikte doğuya kaçmak çabası içindeydi.

II. M. : Rostovtzeff'ten önce bilginler M. Ctistes (Kurucu) unvanını ittifakla buna vermekteydiler. Oysa bu kral, bundan önceki M.'in oğlu idi. Antigonos'un oğlu ve kendisinin arkadaşı olan Demetrios Poliorketes tarafından, babasının başına gelen âkıbetin kendisine de uygulanacağı bildirilerek uyarılmış bulunduğundan, Paflagonya'ya kaçarak canını kurtarabildi. Orada Ilgaz dağlarının eteklerindeki Cimiata kalesini ele geçirdi. Makedonyalı birliklerin ve bu bölgedeki halkın katılmasıyla güçlenerek Kızılırmak'ın her iki yakasındaki Kapadokya ve Paflagonya topraklarını istilâ etti. Böylece Pontik Kapadokya veya Pontus denilen krallığın çekirdeği meydana gelmiş oluyordu. II. M., krallığını oğlu Ariobarzanes'e terk ederek, M. Ö. 266 veya 265 tarihinde öldü.

III. M.: M. Ö. 255'te ölen babası Ariobarzanes'in yerine geçtiği zaman pek gençti. Saltanatının ilk zamanlarında Goller, Pontus'u istilâ ettiler. M. Ö. 240'ta vuku bulan Anoyra (Ankara) muharebesinde, M., kardeşi Selevkos Kalinikos'a karşı Aentiohos Hieraks'a yardım etti. Onların kızkardeşi olan karısı Loaodice kendisine çeyiz olarak Büyük Frigya'yı getirmişti. Aynı adı taşıyan kızı Loaodiceyi de Büyük Antiohos'la evlendirdi. M. Ö. 220'de Sinop'a taarruz ettiyse de, burası ancak onun ölümünden sonra 185 tarihinde alınabildi. Oğlu ve halefi olan I. Pharnaces Sinob'u aldı ve Amasya yerine burayı krallığın merkezi yaptı. Buradan itibâren de kudretini Chersonesus Taurica (Kırım)'ya kadar genişletmeğe çalıştı.

IV. M., Philopator Philadelphos: III. M.'in küçük oğlu. Kardeşi Pharnaces'le birlikte bir süre için ortaklaşa hüküm sürmüş olabilir. Daha sonra da tahtı bir nevî nâiblikle işgal ettiği (M. Ö. 170 - 150) ve Pharnaces'in oğluna niyâbeten devleti yönettiği anlaşılıyor. Bitinya Kralı II. Prusias'a karşı direnebilmesi için Bergama Kralı II. Attalos'a yardım ettiğini biliyoruz.

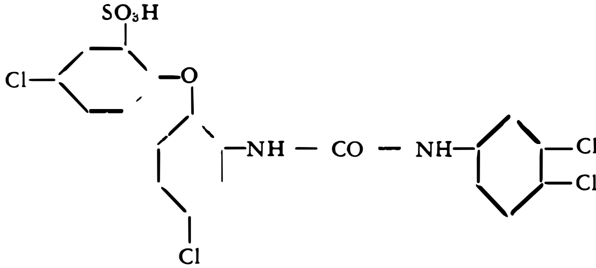
V. M., Euergetes: Pharnaces'in oğlu olup, M. Ö. 155'de tek başına Pontus hükümdarı olduğu anlaşılıyor. Başlangıçta Romalılar'ın dostu idi. Üçüncü Pön Savaşı sırasında yardımcı askerî birlik gönderdiği gibi Bergama'ya sahip çıkmak istedikleri sırada da Roma'ya yardım etmişti. Bergama Kralı III. Attalos topraklarını vasiyetle Roma'ya bırakmışsa da, II. Eumenes'in gayrimeşrû oğlu Aristonicos dâvâcı olarak ortaya çıkmıştı. İşte bu sırada Bitinya kralı Vicomedes de Roma'ya yardım etmiş ve buna karşılık M.'le birlikte her ikisi de Frigya'nın mükâfat olarak kendilerine bırakılmasını ummuşlardı. Bu iş için görevlendirilmiş bir komisyon Frigya'yı M.'e verdiyse de senato rüşvet temeli üzerinde yürümüş olan bu pazarlığı onaylamayı reddetti. O zaman M.'in yeni bir bağışı beklemeksizin Frigya'yı aldığı anlaşılıyor. Yine aynı şekilde Kapadokya'yı da istilâ eden M., kızını da genç kral VI. Ariarathes Epiphanes'le evlendirerek durumunu kuvvetlendirdi. Ayrıca, son kralı olan Pylaemenes'ten Paflagonya krallığının verâset hakkını aldı ve Galatya üzerine de bir çeşit himaye kurdu. Kudretinin en yüksek noktasında, M. Ö. 121 veya 120 yılında, Sinop'taki sarayında bir ziyafet sırasında, sarayındaki kendi dalkavukları tarafından öldürüldü.

VI. M., Eupator: Büyük lâkabiyle tanınmıştır. Babası M. Euergetes'in yerine geçtiği zaman henüz 11 yaşındaydı. Birkaç yıl onun yerine annesi hüküm sürdü. Sonra onu tahttan uzaklaştırarak hapse attı. Küçük kardeşi M. Chrestus'u da ortadan kaldırarak kendisini güven altına alan M. Eupator, bütün ilgisini fütûhata yöneltti. Karadeniz'in kuzey kıyılarına bir sefer tertib edilip gönderildi. M. Ö. VII. yüzyıldan beri Kırım ve Azak denizi sahillerinde Yunan kolonileri kurulmuş bulunuyordu. İskitler'in gittikçe artan sürekli akın ve baskısından bunalan bu şehirler ve yerli halk, M.'tan onun yüksek hâkimiyetini kabûl karşılığında yardım ve himâye beklemekteydiler. Böylece M. Ö. 114'te bu bölge M.'in hâkimiyetine girdiği gibi, Colchis (Gürcistan) bölgesi de Pontus krallığına katıldı. Bununla beraber krallığın Anadolu'daki toprakları, V. M.'in ölümünden sonra bir hayli küçülmüş bulunuyordu: Paflagonya yeniden bağımsız olmuş, Frigya, Roma'nın Asya eyâletine bağlanmıştı (M. Ö. 116). Burada kralın ilk işi, Paflagonya ve Galatya'yı Bitinya kralı II. Nikomedes'le bölüşmek oldu. Ama daha sonra Kapadokya üzerinde Nikomedes'le çekişti. Başlangıçta iki defa başarı sağladıysa da Roma'nın müdahalesi üzerine her ikisinin de meyvelerinden yoksun kaldı (M. Ö. 95 ve 92). Görünüşte buna razı olduysa da, aslında Romalılar'ı Asya'dan sürüp çıkarmaya azmetmişti. İlk adım olarak, Roma'nın bir tâbii olan Bitinya kralı III. Nikomedes'i tahttan uzaklaştırmak istedi ise de, gayreti boşa gitti. Daha sonra, Roma tarafından kışkırtılan Nikomedes, Pontus topraklarına saldırıya geçti. VI. M., olayı Romalılar nezdinde boş yere protesto ettikten sonra, nihayet harp ilân etti (88). Galatya, Frigya ve Asya'yı çabucak istilâ etti. Roma ordularını yendi ve Asya'daki Romalılar'ın toptan katlini emretti. Avrupa yakasındaki Yunanistan'a büyük ordular gönderdi ve generalleri Atina'yı işgal etti.

Fakat L. Cornelius Sulla Yunanistan'da, C. Flaius Fimbria da Asya'da birçok muharebelerde M.'in ordularını yendiler. Yunan şehirleri de gösterdiği şiddetten iğrenmişlerdi. Bu durumda yapmak zorunda kaldığı barış sonunda bütün fethettiği yerleri terk ettikten başka, donanmasını da Roma'ya teslim etti ve 2 000 talent gibi ağır bir harp tazminatı ödedi. Klasik İkinci M. Savaşı diye adlandırılan Savaş, M. Ö. 83'te L. Licinius Murena'nın ciddî bir sebep olmaksızın Pontus'u istilâsiyle başladı ve 82 yılında Roma ordusunun yenilgisiyle sonuçlandı. Kavga bir süre için ertelendi ise de, devam eden çekişmeler sonunda yeniden genel bir savaş patlak verdi (M. Ö. 74). M., Chalcedon (Kadıköyü)'da Romalı konsül M. Aurelius Cotta'yı yendi ise de, üstün bir general olan Lucullus karşısında, Cyzicus'ta ağır şekilde yenildi (M. Ö. 73). Anadolu'da tutunamayarak Ermenistan'a kaçtı ve dâmâdı Tigranes'e sığındı (M. Ö. 72). M. Ö. 69'da Tigranocerta'da, 68'de de Artascata'da iki büyük zaferden sonra kumandanlarının yenilgisi ve isyanı karşısında şaşırdı. 66 yılında onun yerine geçen Pompeius M. ve Tigranes'in her ikisini de tamamiyle yendi. M., Kimmerler, Bosporus (Kerç Boğazı) Panticapaeum'a çekildi. Oradan Tuna yolu ile İtalya'yı istilâ etmeyi planlıyordu. Fakat oğlu II. Pharnaces'in yönetiminde başkaldıran ordusunun isyanı karşısında önce kendisini zehirlemeye çalıştı; sonra da ücretli askerlerinden bir Gollü'ye kendisini öldürmesi için emir verdi. Roma'nın Küçük Asya'daki en büyük düşmanı böylece ortadan kalkmış oluyordu. Pompeius'a gönderilen cesedi onun tarafından krallığın Sinop'taki anıt-kabrine gömüldü (M. Ö. 63). İlkçağ otoriteleri M.'i romantik bir hâle içinden görür ve gösterirler. Cesareti, bedenî kudreti, boyu bosu, silâh kullanmakta ve binicilikteki mahareti, av izlemekte ve yürüyüşteki sür'ati, ziyafetlerde içkiye karşı dayanıklılığı, derinliğine nüfuz edici zekâsı ve nihayet 22 dildeki hâkimiyeti hemen hemen inanılmaz derecede öğülmüş, göklere çıkarılmıştır. Satıhta kalan bir Yunan eğitimi ile hileye yatkın keskin bir zekâ; bâzı bâtıl inançlarla, inatçı bir dayanıklılık onun kişiliğini meydana getiren başlıca nitelikl erdi. Nadir eşyayı ve san'at eserlerini toplardı; koleksiyoncuydu. Yunan edebiyatçılarını etrafına toplardı. En büyük şâirlere ve en iyi yiyicilere ödüller verirdi. Zamanının büyük bir kısmını sihir ve tılsım gibi işlere sarfederdi. Vücudu türlü zehirlerle o kadar ağulanmış ve o derece zehirle doyurulmuş idi ki bu yoldan ona hiç kimsenin birşey yapamıyacağına inanılıyordu. Hayatında hiç kimseye îtimad etmemişti. Annesini, oğullarını ve kendisiyle evli olduğu kız kardeşini öldürtmüştü. Düşmanlarının eline düşmemesi için haremindeki bütün odalıklarını öldürmüştü. Yanındakiler asla hayatlarından emin değillerdi. (E. Üçyiğit)

MİTHRADATES HARPLERİ Pontos Kralı VI. Mithradates (Sinop M. Ö. 132 - Pantikapaion M. Ö. 63), M. Ö. 120'de tahta çıkmış ve ülkesinin sınırlarını Karadeniz'in kuzey ve doğu kıyılarına doğru genişletmiştir. Topraklarını güneye ve batıya doğru da genişletmek isteyince, Romalılar'a cephe almıştır. Birinci M. Harbi'nde (M. Ö. 89-85) M., Asya eyâletini feth ederek Yunanistan'a geçmiştir. Sulla tarafından yenilgiye uğratılmış ve Dardanos Barışı'nı kabûle zorlanmıştır. Bu barışla, Asya Eyâleti'nden çekilmeğe, tazminat ödemeğe ve donanmasını Romalılar'a teslime râzı olmuş ise de, bu vaadlerini yerine getirmediğinden, II. M. H. (M. Ö. 83 - 81) patlamıştır. III. M. H. (M. Ö. 74 - 64), Pontos kralı M.'in M. Ö. 74'te miras olarak Roma devletine bırakılmış olan Bitinya'ya karşı taarruza geçmesiyle başlamıştır. Başlangıçta M. başarı kazanmışsa da, sonradan Lucullus onu tekrar tekrar yendiği için önce Pontos'a, sonradan da Ermenistan'a kaçmak zorunda bırakmıştır. Yeniden bir harb açarak Roma ordusunda çıkan bir ayaklanmadan yararlanan M., Pontos'a girmiş, fakat Lucullus'un halefi Pompeius tarafından son bir yenilgiye uğratılmıştır. Bunun üzerine Bosporos'a kaçmış, lâkin oğlu II. Farnakes babasına karşı ayaklanmış ve M. öldürülmüştür. (V. Örs)

MİTİN, İsviçreli kimyacılar tarafından bulunan kimyevî bir madde. Güvelere karşı korunmak amacıyle kumaşları emprenye etmek için kullanılır. Bir kaç türü vardır. En önemlisi olan M. FF'in bileşimi 4,4'—1,1'— difenileter—2 sulfonik asidin bir üre türevidir. Formülü:

MİTOLOJİ, "mit"leri inceleyen ilim. Mit, Yunanca "muthos" (masal) sözünden gelir. Tarihöncesi çağlara ait efsane anlamındadır. M., aynı zamanda bu efsanelerin bütününü de anlatan bir terimdir. Yunan M.'si derken, her türlü hamasî ve ilâhî Yunan efsanelerinin tamamı anlaşılır. M. sözüyle de bu eski efsaneleri açıklamak için yapılan çalışmalar kastedilir. Tefekkür tarihinin başlangıcında, hiç şüphesiz, insanoğlu açıklanmaya muhtaç olan, dinî masal ve hikâyelerle şuurlu olarak ilgilenmiştir. Malinowski, M.'nin fonksiyonunun, an'aneleri, çok eski çağlara kadar götürüp, daha ulu, daha iyi, daha tabiat üstü değerlere bağlayarak kuvvetlendirmek olduğunu ifade eder. Trajedi ve epik tarzı mitlerden doğmuştur. Mitler, bu bakımdan insanların en derin arzularını, korkularını, ümitlerini, ihtiraslarını ve duygularını dile getirmekte, böylece sosyal düzenin meşrûluğunu desteklemekte, kuvvetlendirmektedir.

M.'nin konusunu teşkil eden mitlerin çeşitleri vardır. Bazı mitler tanrıların menşeini ve tarihini konu olarak almıştır. Meselâ Buda'nın annesinin karnından beyaz bir fil olarak doğması; Athena'nın, Zeus'un başından silâhlı olarak çıkması gibi. Eski toplumlarda, tanrıların çok defa, insanlardan önce var olduğu kabûl edilmez; aksine insanlar sık sık hayvan, eşya ve tanrı hâline geçebilirler. Tanrılar ise her zaman çok üstün varlıklar değildir. Zaman zaman insanlara benzer ve insanlar gibi maceralar yaşayarak başarı kazanabilir veya yenilebilirler.

Bazı mitler ahlâk anlayışlarıyla ilgilidir. İyi ile kötünün mücadelesi, meleklerle şeytanların kavgası vs. bu gibi mitlerin konusunu teşkil eder. Öte yandan mitlerin en yaygın olanları ve üzerinde en çok çalışılanları yaradılışla ilgili mitlerdir. Bunlar dünyanın ve insanların yaradılışını konu olarak işlemiştir. Yaradılış konusundaki mitler, çeşitli toplumlarda büyük değişiklikler gösterir. Buşimanlar, dünyayı yaradanın peygamber devesi diye tanıdığımız böcek olduğuna inanırlar; Algonken adlı Kızılderili kabilesine göre ise dünyayı yaratan, tavşandır.

Dünyanın yaradılışı: Eski Yunan M.'sine göre hiçbir şey yokken, Chaos diye bilinen büyük bir keşmekeş vardır. Bütün maddeler karmakarışık hâldeydi. Aşk, Chaos'tan ayrıldı ve Gaea'yı (dünya) yarattı. Bu ikisinden gökyüzü, dağlar, deniz ve hayvanlar meydana geldi. Ayrıca yine Chaos'tan iki acaip yaratık çıktı: Erebus (Karanlık) ve Nox (Gece). Bu iki siyah yaratık, Işık ve Gündüz'ü meydana getirdi. Gaea ile Uranus'un (Gökyüzü) on iki çocuğu oldu. Bunlar dev yaratıklardı. Adlarına Titan dendi. Bütün varlıkların ilk hâkimi olan Uranus çok zalimdi. Titan'lardan biri olan Satürn annesi Gaea'ya yardım etti. Böylece Uranus devrildi ve Satürn kral oldu. Satürn'ün hükümdarlığı zamanında dünyada herkes çok mutluydu. Bu devre Altın Çağ dendi. Ancak Satürn'ün oğlu Jüpiter onu tahtından atıp da kendisi hükümdar olunca her şey değişti. Denizleri kardeşi Neptün'e, Hades diye bilinen yeraltı dünyasını da bir başka kardeşi Pluto'ya verdi.

Norveç mitolojisine göre, hiçbir şey yokken şekilsiz bir boşluk vardı. Bunun kuzeyinde sis ve karanlık, güneyi ateş ve ışık vardı. Sis âleminden doğan on iki nehir bu boşluğa akar ve orada donup kalırdı. Ateş âleminin etkisi ise buzu eritir böylece buharlaşma olurdu. Zamanla yoğunlaşan bu buhar bir dev hâline geldi. Ymir adı verilen bu dev, bütün devlerin babasıydı. Aynı şekilde meydana gelen Adhumbla adlı inek bu devi besledi. Adhumbla da tuz ve buz yalayarak kendi kendini besliyordu. Bu yalama sonucunda Bori, üzerindeki örtüden kurtularak serbest kaldı. Bori, tanrıların ilkidir. Diğer bütün tanrılar ondan gelir. Bori'nin torunları Odin, Vili ve Ve, Ymir'le savaşarak onu yenmiş ve onun vücudundan dünyayı yapmışlardır. Ymir'in eti karayı, kanı denizleri meydana getirmiştir. Kafatasından gökyüzü, kemiklerinden kayalar, saçlarından ormanlar ve dağılan beyninden de ormanlar meydana gelmiştir. Güneş, ay ve yıldızları ateş âleminden getirenler de bu üç tanrıdır.

İnsanın oluşu: Eski Yunan ve Roma M.'sine göre, dünya sadece tanrılara aitti ve çok can sıkıcı bir yerdi. Prometheus adındaki Titan, kilden, tanrılara benzeyen bir şekil yaparak hayat üfledi. Böyle bir yaratığı meydana getirdiği için çok gururlanan Prometheus, ona tanrılara has özelliklerden birini vermek istedi. Ancak kardeşi Epimetheus bütün iyi özellikleri hayvanlara dağıtmış, kaplumbağaya katı bir kabuk; ayıya kuvvet, tavşana sür'at, kaplana yırtıcılık ve tilkiye kurnazlık vermişti. Bunun üzerine Prometheus hepsinden daha değerli bir şey düşündü. Tanrıların evinden, ona bir tüp içinde hârikulâde bir şey getirdi: Ateş. Tanrılar buna çok kızdılar ve Prometheus'u cezalandırdılar.

Norveç M.'sine göre, bir gün Odin, başka iki tanrıyla birlikte deniz kıyısında yürürken, yarattıkları dünyanın güzellikle-

rinden faydalanacak canlıların olmamasından şikâyet ediyordu. Kendi yurtları ise dünyanın çok üzerindeydi. Nihayet karşılarına çıkan iki ağaca bakarak: "Bunlardan yeryüzünde yaşıyacak olan yaratıklar yapacağım, dedi. Dünyanın suyunu içeçek, toprağını işleyecekler. Kendilerine verdiğimiz bu nimetten ötürü de bize şükredecekler ki, bu da bizim hoşumuza gidecek." Sonra ağaçlardan birini erkek, diğerini kadın yaptı ve bütün insanlık bu iki kişiden doğdu.

Tanrılar: Eski Yunan şâirlerine göre tanrılar, Olympus dağında otururdu. Kralları Zeus (Jüpiter), kraliçeleri de Zeus'un karısı ve kızkardeşi olan Hera (Juno) idi. Dağda oturmaya hakkı olan diğer tanırlar Minerva, Apollo, Diana, Venüs, Merkür, Mars, Vulcan ve Vesta idi. Zeus'un kızkardeşlerinden biri olan Ceres (Demeter) adlı tanrıçanın da Olympus'da yeri vardı ama, o, iş yerine yakın olsun diye dünyada otururdu. Bunlardan başka pek çok tanrılar vardı. Bâzıları kudretli tanrılardı, ama, bâzılarının hükmü sadece bir ırmak, bir ağaç, yahut bir dağa geçerdi.

Norveç M.'sine göre on iki tane büyük tanrı, yirmi dört tane de tanrıça vardı. Bunlar dünyanın çok üstünde Asgard denen harikulâde bir ülkede yaşardı. Asgard ile dünya arasında gökkuşağından bir köprü vardı. Tanrılar, çok defa, dünyada olup bitenlere müdahale etmek üzere bu köprüyü geçerek dünyaya inerlerdi. Norveç tanrılarının başı olan Odin ve karısı tanrıça Loki'den başka diğer önemli tanrılar şunlardı: Thor, Tyr, Frigga, Balder, Heimdal, Freya.

Yunan M.'si: Bütün M. sistemleri içinde en iyi bilineni şüphesiz Yunan M.'sidir. Yunan M.'sindeki tanrılar ve yarı-tanrıların sayısı çok kabarıktır ve bunlar hakkında sayısız hikâyeler doğmuştur. Bu hikâyelerin 1 000 yıldan fazla bir süre içindeki gelişmesini takib edebiliyoruz. Yunan tanrılarının bahsini ilk defa *İliada* ile *Odysseia*'da görmekteyiz. Bu şiirler, Olympus dağında yaşayan tanrıların hayatının açık bir ifadesi şeklinde yazılmıştı. Bunlar zamanla gelişti. Tanrılarla, tanrıların birbirleriyle ve fânîlerle olan münasebetleriyle ilgili sayısız hikâyeler ortaya çıktı. Plato, Olympus tanrılarının ahlâk dışı davranışlarına dikkati çekerdi. Hepsi de mübalâğalı insan tipleridir. Zamanla insanlar bunlara karşı yeni tavırlar takınmıştır; bunu Hesiodos'un şiirlerinde açıkça görmek mümkündür. Elenistik çağda ise M. hikâyelerinin sistemleştirilmesi yoluna gidildi. Bizim bildiğimiz Yunan mitleri, o devir mit yazarları vasıtasıyle gelen mitlerdir. Bu hikâyelerin çoğu Ovid'in *Metamorphoses* adlı eserinde yeniden yazılmış ve bu hikâyeler, o zamandan beri şâir ve sanatkârlara ilham kaynağı olmuştur.

Roma M.'si: Roma M.'si; ödünç alınan bir M.'dir. Romalılar, Yunanistan'ı fethettikleri zaman onların tanrılarını benimsediler. Yunan tanrılarından çoğunun adını değiştirerek, kendi tanrılarıyla birleştirdiler. Romalılar pratik insanlardı. Yol yapıyor, teşkilât kuruyor, fetihlerde bulunuyorlardı. Bir tanrılar âlemini tahayyül edecek vakitleri yoktu. Bu bakımdan Yunan tanrılarını benimsemeleri kolay oldu. Aldıkları tanrıların isimlerini de, çoğunlukla değiştirdiler. Böylece oniki Olympus tanrısından onunun isimleri Roma M.'sine şu şekilde geçti: Jüpiter (Zeus), Juno (Hera), Neptün (Poseidon), Vesta (Hestia), Mars (Ares), Minerva (Atena), Venüs (Afrodit), Merkür (Hermes), Diana (Artemis), Vulcan (Hephaestus). Apollo ile Pluto'nun adını değiştirmediler. Ancak Pluto'ya hiçbir zaman Hades demediler, halbuki Yunanistan'da bu isim daha çok kullanılırdı.

Öte yandan Romalılar Numina dedikleri mevhum kuvvetlere de tapmakta devam ettiler. Ne var ki onlar, Yunanlılar gibi bu kuvvetlere bir şekil vermiyor, onları müşahhas olarak düşününmüyordu. Diğer taraftan Romalılar'da her ailenin kendine göre bir tanrısı yahut "Lar"ı vardı. Lar, ailenin ecdadından birinin ruhu idi. Bir de ocak ve kileri muhafaza eden Penates vardı. Bu tanrılara sadece evde tapınılır, tapınakta asla tapınılmazdı. Roma M.'sine göre Sylvanus denen bir ruh da çiftçi ve oduncuların yardımcısıydı. Numina'lardan biri olan Janus da Romalılar'a mahsustu ve iyi varlıklarının tanrısıydı. Batı dillerinde, ocak ayı anlamındaki "january, janvier, vs." bu tanrının adından gelir.

Norveç M.'si: Norveç M.'sinin iki kaynağı vardır: Manzum ve mensur Edda'lar. Bu mitler, Hıristiyanlığın etkisiyle olduğu kadar, sınıf farklılaşmalarının etkisiyle de değişikliğe uğramış olmakla beraber, Viking çağının ruhunu aksettirirler. Bâzı kaynaklar büyük bir coğrafî farklılaşma olduğunu ve tanrı anlayışında sürekli değişiklikler meydana geldiğini göstermektedir. Bu kaynakların başında "saga" lar gelir. Sagalar, "skald" diye anılan halk şâirlerinin şiirleridir. Bu şâirler arasında Bremenli Adam (ölümü 1076) ile Saxo Grammaticus'u (ölümü 1220) sayabiliriz. Diğer kaynaklar, tanrıların adından alınma yer isimleri, çeşitli kitâbeler ve Tacitus'un *Germania*'sıdır (M. S. 98). Meselâ, Zeus'la aynı anlamda olan Tyr, aslında Germenler'in gök-tanrısıdır; Eddalar da küçük bir rol oynar. Güney Germen kavimlerinde fırtına ve ölüm tanrısı olan Odin ise, Norveç M.'sinde lider durumundadır. İdareyi elde bulunduran muharip sınıf Odin'i tutmuştur. Öte yandan Norveçli ve İzlandalı çiftçi ve balıkçılar, devlerle savaşan dünyevî tanrı Thor'u daha çok severler. Norveç M.'si ile başka M.'ler arasındaki benzerlikler üzerinde çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Georges Dumézil ile Jan de Vries, menşeleri Hind-Avrupaî menşelere bağlar. Franz Rolf Schröder tanrıların Yunanistan ve Yakın Doğu'dan alındığını ileri sürer.

Kelt M.'si: Yapılan mukayeseli araştırmalar Kelt M.'sinin, eski İrlanda edebiyatına dayandırılması gerektiğini kaçınılmaz bir şekilde ortaya koymuştur. İrlanda M.'si tamamen mahallîdir ve kendine has özellikler taşır. *Lebor Gabala*'da (Fetihler Kitabı) gösterildiği gibi, İrlanda M.'si tanrılar ve insanların yaptığı dalgalar hâlinde istilâlardan ibarettir. Bunlardan ilk gelenler Partholon'un ırkı gibi mahvolmuş, yahut Nemed'in ırkı gibi İrlanda'yı terketmiştir. XII. yüzyılda, daha sonraları gelen insan Firbolg ve Mil'in Oğulları ile, ilâhî Tuatha dè Dannan'ın hâlâ yaşadığı kabûl ediliyordu. İrlanda tanrıları genellikle kabile savaşçıları, sihirbaz ve sanatkâr olarak tanınırdı.

Asya M.'leri:

Orta Doğu: Asırlardan beri Müslümanlar'ın hâkimiyeti altında bulunan bugünkü Orta Doğu'da, kuvvetli tek tanrı itikadı, eski mitolojileri tamamen baskı altına almıştır. *Binbir Gece Masalları*'nda olsun, Ortaçağ İran edebiyatında olsun, çeşitli halk hikâyeleri mevcuttur. Eski çağlarda ise, İbranîler'in bulunduğu toprakları çevreleyen ülkelerde M. çok yaygındı. Meselâ Bâbilliler, tanrıların, tatlı ve tuzlu suları temsil eden, ilkel Aspu ve Tiamat çiftinden geldiğine inanırdı. Bâbilliler'in tanrılar âleminin başlıca ilâhlarından olan Marduk, Tiamat'ı öldürdü ve onun organlarından dünya yaratıldı. Bâbil'in yaradılış destanı olan Enuma Eliş'teki ve Gılgamış destanındaki çeşitli hikâyeler bize kendilerine has şahsiyetleri ve hikâyeleri olan tanrıları tanıtır. Hikmet tanrısı Ea

ve bereket tanrısı İştar gibi temel tanrılara Babilonya'da ve başka Akdeniz bölgelerinde raslanmaktadır. İran'da Zerdüşt M.'si, iyi ile kötü, ışık ile karanlığın birbiriyle olan mücadeleleri etrafında örülmüştür. Bu iki unsur Ahuro Mazdao (sonradan Hürmüz) ile Ehrimen adı verilen tanrılar tarafından temsil edilir.

Hitit M.'si: Bu konudaki metinler çoktur, ama günümüze kadar iyi durumda gelememiştir. Zamanımıza ulaşanlar arasında ilk bahse değer olan, bitkiler âleminin kötü tanrısı Telepinush hakkında bilgi verenlerdir. Telepinush, kötü mahsul, kıtlık, kısırlık getiren bir tanrıdır. Bu mitin eski doğu mitleri olan Temmuz, Adonis ve Atis'le ilgili olduğu âşikârdır. Başka bir mit, hava tanrısı ile yılan Illujankash ve tanrıça İştar'ın savaşını nakleder. Bir başka mit de, hava tanrısını baştan çıkarmaya çalışan tanrıça Ashertush'tan bahseder. Bu tanrıça, batı - Sâmî tanrıçası Ashirtu - Ashera ile aynıdır. Ashertush'un baştan çıkarma teşebbüsü reddedilince, tanrıça, kendisini reddetmiş durumda göstermek ister, bunun üzerine fırtına tanrısı da durumu Ashertush'un kocası Elkunirshash'a haber verir.

Babilonya miti Gılgamış da, Hitit ülkesinde çok iyi bilinmekte ve beğenilmekteydi. Boğazköy kazısında Gılgamış destanının Babilonya, Hitit ve Hurri dillerinde yazılmış parçaları ele geçirilmiştir. Gılgamış destanı ve bu kahraman için yapılan şarkılar bütün Küçük Asya'da ağızdan ağıza dolaşırdı. Şüphesiz Küçük Asya'daki Yunanlılar da, Gılgamış'tan habersiz değildir ve Odyssey'de, Gılgamış'ın izlerine raslamak mümkündür. Hattâ Odyseus yahut Alysseus (Lat. Uluxes) adının bile, Hititçe Ulush sözünden gelmiş olması da imkânsız değildir. Ulush, tufan hikâyesindeki kahramanın adıdır. Pek iyi muhafaza edilememiş bir başka mit de muhtemelen Ailanuva şehrinin kralı olan Gurpa - Aranzakhush'la ilgilidir. Mit, bu şahsın, Babilonya Akad kralı Impa - Akrush'un kızı Tatizulish'le evlendiğini belirtir.

Hindistan: Ülkede çok çeşitli din ve mezheplerin bulunmasına rağmen, asıl yaygın olan Hindû M.'sidir. M.'nin en eski kaynakları Veda denen şiirlerdir. Hindû M.'sinin tanrıları, gördükleri işler ve hikâyelerindeki uygunluklar bakımından Avrupa'dakilerle bir benzerlik gösterir. Meselâ gök tanrısı Dyaus, Zeus ve Jüpiter'e benzer. O devirdeki tanrıların en önemlisi savaş ve fırtına tanrısı olan İndra'dır ve Rig - Veda'nın önemli bir bölümü bu tanrı için söylenmiş olan ilâhîlerle doludur. İndra, bulut ineğini mağaraya kapatarak yağmur yağmasını önleyen Vritra adındaki şeytanı öldürür. Agni, ateş tanrısı, Soma, zehirleyici içki ve zehir tanrısıdır. Yaradılış hikâyeleri dünyanın Purusa'dan meydana gelmesine veya Prajapati tarafından yaratılmış olmasına göre değişir. Daha çok Brahmanlar'a mahsus olan bu sonuncu şekilde, Prajapati tanrıların en üstünüdür. Bâzı M. hikâyelerinde kahraman Manu'nun, tufan hikâyesinde bir balık tarafından kurtarıldığı anlatılır. Hindistan'ın iki büyük destanı olan Mahabharata ve Ramayana'nın kahramanları olan Krişna ve Rama, aynı ilâhî varlığın daha sonraki din tarafından ikili olarak canlandırılmış şekli olarak kabûl edilmektedir.

Çin ve Japonya: İlk Çin dininde hayvan ve ecdada tapmak esastı, buna paralel olarak hayvan masalları ve kahramanlık hikâyeleri anlatılırdı. Konfüçyanizm, mitleri ortadan kaldırmak ve dini daha mâkul şekle sokmaya çalıştı. Taoizm ise mitleri muhafaza etti. Bu bakımdan, sonraki M. çok kuvvetli bir Taoist karakter kazandı. Yaradılış ve ecdada tapma ile çok yakından ilgisi olan baş tanrı Şang-ti büyük millî kahramanların hikâyelerinde de, tabiatı teşhis eden hikâyelerde de geçer.

Japon M.'si en ilk şekliyle Çin M.'sinden çıkmıştır. *Kojiki* ve *Nihongi* adlarını taşıyan kitaplardaki M. hikâyelerinde, bütün tanrıların İzanagi ve İzanami adını taşıyan ilk tanrı çiftinden meydana geldiği anlatılır. İzanami ateş tanrısını doğururken öldürülmüştür. İzanagi ise, kendisini temizlerken iki tanrıya hayat vermiştir: sağ gözünü temizlemiş ay tanrıçasını, sol gözünü temizlemiş güneş tanrıçasını meydana getirmiştir. Güneş tanrıçasının torunu dünyaya gelerek devleti kurmuştur. Devlet dini Şinto, ve güneşin oğlu olan imparator inancı bundan gelir.

Türk M.'si:

Türk M.'si, Türkler'in tarihöncesi çağlara âit efsanelerini dile getiren destanlarda ifadesini bulur. Göktürk çağının millî destanı Ergenekon (b. bk.), Uygur çağınınki de Göç Destanı'dır (b. bk.). Oğuz Kaan destanı ise, 2 200 yıl önce Kuzey - doğu Asya'daki Türk devletini bir imparatorluk durumuna yükselten Mete'nin efsaneleşmiş hayatını anlatır. Mete, Türk milletinin ruhunda Oğuz Kaan veya Oğuz Han adıyla ölümsüzleşmiştir. Bahsettiğimiz her üç destanda da, destan kahramanlarının ilâhî özelliklere sahip olmaları, insanüstü maceralar yaşamaları dikkati çeker. Oğuz Kaan destanı mitolojik bir hava içinde, Türk milletinin gelişmesini ve karakterini açıklar: Oğuz Han, Ay Han'ın oğludur. Doğduktan sonra bir defa süt emmiş, sonra et ve içki istemiş ve hemen konuşmaya başlamıştır. Zamanı gelip de bir bahadır olunca, Tanrı'ya yakardığı bir sırada çevresi birden kararır; sonra ay ve güneşten bile parlak bir ışık düşer. Oğuz Han, ışığın içinde beliren kıza âşık olur. Ondan Ay, Gün ve Yıldız adlı üç oğlu olur... Efsâne daha sonra gök yeleli, gök tüylü büyük bir erkek kurdun sahneye çıkmasıyle devam eder.

Göç destanı, Hun hükümdarlarından birinin ilâhlar kadar güzel iki kızının Bozkurt şekline giren Tanrı ile evlendiği ve Dokuz Oğuzlar ile On Uygurlar'ın bu evlenmeden doğduğu, bunların bozkurt ruhu taşıyarak çoğaldığı anlatılır. Hükümdarları Bögü Tekin ise ilâhî varlıktır. Bir ağacın gövdesine inen ve aylarca aynı şekilde kalan kutsal ışığın etkisiyle ağacın içinden çıkmıştır.

Ergenekon destanı da, VI. yüzyıl ortalarında Türkler'i yeniden birleştiren Göktürkler'in menşeini açıklar. (O. Yüksel)

MİTOZ [Yun. Mitos = İplik], Hücre'nin bölünme yolu ile eşit hücre hâline gelmesi. Bu gelişmenin karakteristik özellikleri şunlardır: Ana hücrenin elemanlarının hepsi ikiye bölünerek dişi hücrelere geçerler. Bu da, iki safhada olur: 1. Çekirdeğin bölünmesi, ki buna karyokinez denir, 2. Kitoplazmanın bölünmesi, ki buna da kitodiyerez denir. Bu iki gelişme ise, biribirini takib eden dört safhaya ayrılır: 1) Profaz, yani başlangıç safhası; bunda, kromozom'lar kısalır, kalınlaşır ve sentrozom'un çevresinde aster adını taşıyan, yıldız biçiminde bir yapı meydana çıkar. Aster'den iki aster olur. Bunların iplikcikleri de kromatik mil (Fr. fuseau chromatique)'i teşkil eder. 2) Metafaz, yani sonraki safha; bunda, çekirdek zarı yok olur. Kromozomlar da aster'ler arasında ve ikisinden de aynı uzaklıkta toplanarak ekvatoryal düzlem (Fr. plaque équatoriale)'i teşkil ederler. 3) Anafaz, yani yukarı safha; bunda, erkek kromozomların her biri bölünüp ikişer kromozom teşkil ederler; bunlar da, eşit gruplar hâlinde, mil'in kutuplarına doğru giderler. 4) Telofaz yani son safha; bunda, çekirdekler tekleşerek (Fr. individualiser) yeniden birer zara bürünürler. Sitoplazma da bölünerek iki dişi hücre meydana getirir. M.'un süresi, birkaç dakika ile birkaç saat arasında

değişebilir. Bu süre durumdan duruma değiştiği gibi, sıcaklıkla da değişebilir. Yukarıda gösterilen M.'a "tipik M." veya "eşit kromozomlu Ortomitoz" adı verilir. Burada dişi hücrelerin kromozom sayıları, ana hücredekilerin sayısına eşittir. Gonadarın oluşması sırasında, kromozom sayısının azalmasına yol açan bir M. şekli de vardır. Buna "meyoz" (Fr. méiose) denir. Yüksek bitkilerde santrozom yoktur. Bunun için, M.'a asantrik (merkezsiz) adı verilir. Nihayet, bâzı protozoerlerde de, M.'un metafaz safhası yoktur. Kromozomlar da bir mil üzerinde yer almazlar. M.'un bu şekline plevromitoz (Yan M.'u) adı verilir. (V. Örs)

MITRAILLEUSE : bk. MAKİNALI TÜFEK.

MITRE, Bartolome (Buenos Aires 1821 - Buenos Aires 1906), Arjantinli siyaset adamı. Rosas'ın diktatörlüğü sırasında yurdundan ayrılmış, onun düşmesi için girişilen harekete katılmıştır. Fakat ayrı bir eyâlet olarak teşkilâtlanan ve 1853 Anayasası'nı kabûl etmeyen Buenos Aires'i desteklemiştir. Kuvvetleri Cepeda'da yenilince (ekim 1859) eyâlet konfederasyonuna girmiştir. 1861'de çatışmalar tekrar başlamış ve M., Pavon'da karşı kuvvetleri yenerek Rosario'ya girmiştir. 1862 - 1868 yılları arasında cumhurbaşkanlığı yapan M., eğitim ve ekonomi alanında gelişme sağlamış, Paraguay'a karşı girişilen savaşta müttefik kuvvetlere kumanda etmiştir (1865). Değerli bir yazar olan M., "La Nación" gazetesini kurmuştur (1870). (C. Kurt)

MİTROVİÇE, Metroviçe, Mitrovitza, Mitrovicai. Osmanlı İmparatorluğu devrinde Balkan yarımadasında biri Sava ırmağının Slovenya topraklarına düşen kıyısındaki bir palanka'nın, biri de Kosova vilâyetindeki bir ilçenin adı.

1. Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde Kosova (Üsküp) vilâyetinin Priştine sancağına bağlı ilçelerden biri olan M., aslında bir Bulgar yerleşme alanı idi. 1282'de, Sırp krallığının hâkimiyetine girmiş ve İpek'te teşkil edilen metropolitliğe bağlanmıştı. Sırp krallığının parçalanması üzerine, 1366'da, Vukaşin adlı despotun eline geçmişti. Aynı yıl Lazar Sırp krallığına seçilmişse de, Pirlepe kralı Vukaşin oğlu Marko, Lazar'a karşı cephe alınca M., iki Sırp krallığı arasında anlaşmazlık konusu olmuştu. Bunun sonunda ise bu tarihlerde Üsküp'e ulaşmış bulunan Osmanlı Ucu'ndaki akıncı beylerle işbirliği yapmak zorunda kalan Marko, Paşa Yiğit ile oğlu Turahan Bey'in himayesine girdi. 1389'daki Kosova zaferinden sonra Yıldırım Bâyezid, M.'yi Vuk Brankovic'e bıraktı ise de bölge, yine de bütünüyle Paşa Yiğit'in kontrolü altında bulunuyordu. M.'de Osmanlı hâkimiyetinin kesinlikle teessüsü 1439 yılına tesadüf eder. Bundan sonra, imparatorluğun Priştine sancağına bağlı bir kadılık olarak yönetildi. 1683 İkinci Viyana Kuşatması'ndan sonra, Avusturyalılar'ın bilhassa Belgrad'ı işgal ettikleri yıllarda Balkan yarımadasına sarkmaları üzerine bölgedeki Bulgarlar'ın başkaldırmalarının bir sonucu olarak, M.'de yaşayan Türkler Üsküp'e çekilmek zorunda kalmışlardı. Karpuz adlı eşkıyanın yürüttüğü ayaklanma, 1690'a Kırım Hanı Selim Giray'ın Kaçanik zaferine kadar sürdü. Bu yıl, Karpuz'un yakalanarak kazığa vurulması ile, ayaklanma da sona erdi. Kosova vilâyetinin kuruluşunda yine Priştine sancağına bağlı bir ilçe hâline getirilen M., 1908'de İkinci Meşrûtiyet'in ilânı günlerinde, Şemsi Paşa'nın iki tabur M. askeri ile Manastır'a yürüyüşünde heyecanlı anlar yaşadı. Balkan Savaşı'nda Garp Ordusu'nun Komanova Savaşı'nı kaybetmesi üzerine, 24 Ekim 1912'de, Sırp kuvvetleri tarafından işgal edildi. Bugün, Yugoslavya Federatif Cumhuriyeti'nin Makedonya Federal Devleti'ni meydana getiren şehirlerden biridir. Osmanlı İmparatorluğu M.'yi terk etmeden önce Baron Hirsh'in Şark Demiryolları kumpanyasının inşa ettiği Rumeli demiryollarının son istasyonu olmakla, ticarî bakımdan gelişme gösteren bir kasaba görünümünde idi. 170 parça da köyü vardı. Kasabanın nüfusu 8 344 olup bunun 4 074'ü Türk idi. Bir Rüşdiye (ortaokul), dört ilkokul ve bir de kız okulu vardı. 1915'te M.'deki son Türk temsilcisi, müftü Mustafa Muhlis Efendi olmuştur.

2. Sava ırmağının Bosna'ya göre karşı yakasında bulunan M. palankası, ilk defa, 1396'daki Niğbolu Zaferi'nden sonra, Firuz Bey'in akıncıları tarafından işgal edilmiştir. Ancak, bu palankanın Osmanlı hâkimiyetine girişi Belgrad'ın fethinden sonra, 1521 tarihinde olmuştur. Önce Belgrad kalesine, daha sonra Osek (Esseg) sancağına bağlanan M., Kanije eyâletinin teşkili üzerine bu eyâletin Pujega (Posega) sancağının kalelerinden biri hâline getirilmişti. 1687'de Sadrâzam Süleyman Paşa'nın Mohaç Ovası'nda karşılaştığı bozgun üzerine Valpova, Pujega, Osek ile birlikte düşen 15 kale ve palankadan biri de M. olmuştur. Böylece, Kanunî Sultan Süleyman'ın Belgrad kalesini savunmak amacı ile bu kale çevresinde meydana getirdiği istihkâmlardan biri olan M., Avusturyalılar'ın eline geçmiş oldu. Bugün, Yugoslavya Federatif Cumhuriyeti'ni teşkil eden federal devletlerden Slovenya'ya bağlı bir şehirdir. İknici Dünya Savaşı'ndan sonra gelişerek, bir endüstri merkezi hâline gelmiştir. (İ. Parmaksızoğlu)

MITSCHERLICH, Eilhard (Neurede, Jever 1794 - Berlin 1863), Alman kimyacısı. Önce eski Orta Asya milletlerinin tarihini inceleyen M., sonra Berlin'e giderek kimya üzerinde çalışmalar yapmıştır. İlk defa 1818'de izomorfizm kanununu bulmuştur. Bu kanuna göre, izomorf bileşiklerin birbirine benzer kimyasal formülleri vardır. 1822'de Berlin Üniversitesi'nde kimya profesörü olmuştur. 1834'te nitrolama ve sülfonlama reaksiyonlarını bulmuş, nitrobenzen'le sülfobenzen'i elde etmiştir. 1844'te tartarik asidin birbirinden farklı optik özelliklere sahip iki izomeri bulunduğunu açıklamıştır. *Lehrbuchder Chemie* (Kimya ders kitabı) [1829, 4. bas. 1844 - 1847] adlı eseri tanınmıştır. (C. Kurt)

MITTELHAUSER, Eugène Désiré (Tourcoing 1873 - Paris 1949), Fransız generali. 1908 - 1914 yılları arasında Fas'ta çarpışmış, I. Dünya Savaşı sırasında birçok birliğe kumanda etmiştir. 1931'de yüksek savaş konseyine girmiştir. 1939'da Polonya'da Fransız heyetinin başkanlığını yapmış, Amsterdam'ı almayı denemiş, başaramamıştır. 24 mayıs 1940'ta Weygand'ın yerine geçerek Beyrut'taki Doğu Akdeniz harekâtını idare etmiştir. (C. Kurt)

MITTELSTAATEN (Alm. Orta Devletler), Eski Alman Konfederasyonu'na bağlı Orta devletçikler topluluğu. Orta çağdan kalma imparatorluğun Napoléon tarafından yok edilmesi (1806) üzerine, Alman devletleri, önce Fransa'ya bağlı kalmışlar, daha sonra, Napoléon'un düşüşü ile Avusturya'nın hegemonyası altında bir Alman konfederasyonu (Deutscher Bund 1815 - 1866) teşkîl etmişlerdir. Bu konfederasyonda, Avusturya ve Prusya gibi iki büyük devlet ile Hamburg, Reuss, Schwarzburg gibi küçük devletler arasında, M. adını alan bazı devletler de vardı. Bunların başlıcaları: Bavyera, Württemberg, Baden, Hessen - Darmstadt, Hanover ve Saksonya'dır. Saksonya hariç hepsi Napoléon zamanında topraklarını önemli derecede genişletmişlerdi. Bu grup, büyük küçük Alman ülkeleri arasında özel bir politika takip etmiştir. (V. Örs)

MITTERMAIER, Karl, Joseph Anton (München 1787-Heidelberg 1819), Alman politikacısı. 1819'da Bonn'da, 1821'de Heidelberg'de hukuk profesörlüğü yapmıştır. 1828'de Mutedil Liberal Parti (Gemassiger Liberal Klüb) milletvekili olmuştur. 1848'de Frankfurt'un kurucu parlamentosuna başkanlık eden M., aynı yıl sonunda seçilen Frankfurt'un millî parlamentosuna milletvekili olarak katılmıştır. (C. Kurt)

MITZKA, Walther (doğ. Poznan 1888), Alman germanisti (Cermen dilleri, edebiyatları ve kültürleri uzmanı) ve etnoloğu. 1929'da Danzig teknik üniversitesine profesör olmuş, 1933'te Marburg üniversitesine geçmiştir. M., Alman "kelime coğrafyası" (Lehçe ve kelimelerin coğrafî yayınını inceleyen ve izah eden ilim dalı)'nı büyük ölçüde geliştirmiştir. B. Martin ile birlikte, F. Wrede tarafından başlanmış olan, *Deutscher Wortatlas* (Alman kelime atlası)'ı çıkarmağa devam etmiştir. Başlıca eserleri şunlardır: *Deutsche Bazlica und Fischerboote* (Alman köylü ve balıkçı gemileri) [1933]; *Grundzüge nordostdeutscher Sprachgeschichte* (Kuzey-doğu Alman dili tarihinin ana çizgileri) [1937-1959]; *Deutsche Fischervolkskunde* (Alman balıkçı etnoğrafyası) [1940]; *Deutsche mundarten* (Alman bahçeleri) [1943]; *Deutscher Wortatles* (1-20) (Alman kelime atlası) [1951]; *Kleinere Schriften zur Sprachgeschichte und Sprach geographie* (Dil tarihine ve dil coğrafyasına dâir kısa yazılar) [1968]. (V. Örs)

MİYÂN, Türk musikisinde, klasik form'da, bir eserin orta hânesi. Dört hâneli saz eserlerinde üçüncü hâne, dört mısrâlı söz eserlerinde üçüncü mısrâ. Bilhassa miyân'da büyük makam geçkileri yapılır. Bilhassa pest perdelerde dolaşan makamlarda bu bölüm, yeknesaklığı gidermek ve esere renk, canlılık katmak maksadiyle, tîz makamlardan bestelenir. (Y. Ö.)

MİYÂNBESTE, Bektâşîlikte, "tığ-bend ile beli bağlanmış derviş" anlamına gelir. Buna "Kemer-beste" de derler. "İkrâr verme" törenindeki safhalardan olup, "tâlib" in "muhib" likten "derviş" liğe yükselmesinde yürütülen bir erkândır. Tâlib'in "rehber" nezâretinde ikrar vermesi sırasında sözü edilen kemer veya tığ-bend veya miyân-best, önce, tâlib'in boynuna takılır. Bu arada okunan tercüman şudur.

"B'ism-i Şâh, Allah, Allah!
Hizmet-i merdân ile dil-bendimi
Gûşvâr kılmışam pîr pendini.
Rehber ile pîre itdük iktidâ,
Taktı Selmân boynuma tığ-bendini,
Allah, eyvallah, Hû, Dost!
Ber-cemâl-i Muhammed, Kemâl-i İmâm Hasen ü Huseyn ü Alî-râ salâvât!"

Böylece tığ-bendi boynuna takılan tâlib, rehber ile birlikte, Meydan Eşiği'ne niyâz eder. Rehber, tâlibin tığ-bendinden tutarak, her adımda ayaklar mühreleme mührelene, Dört Kapı'ya selâm verdirir. Ondan sonra, mürşid'in önüne varılır. Burada rehber, bir âyet-i kerîme okuyarak ve uzunca bir beyânla, tâlib'i takdim eder. En sonunda da: "Hunkâr Hacı Bektaş-ı Velî Efendimizin tarîk-ı nazenînine müteehhil ikrârı vermek talebinde bulunan koç kuzu kurbânımız vardır. Emr-i mürşid ne buyurur? Şâhım, eyvallah!" der.

Mürşid, Âyîn-i Cem'de olan erenlerin rızâları olup olmadığını sorar. Herkes, yer öperek, râzı olduğunu bildirir. Mürşid de, "derviş-i dervişân, kabûl-i makbûlân!" diyerek, tâlib'i kabûl eder. Ondan sonra, kulağına "telkîn-i emânet" eyler. Tâlib, kendisine söylenen bütün bu sözlere karşı hep "Allah! Eyvallah!" cevabını vererek, hepsini kabûl eder. Bundan sonra mürşid, tâlib'in boynundaki tığ-bendi çıkarıp üç yerinden düğümlerken, bir âyet okur ve tâlib'in beline kuşatır. Böylece muhib, dervişler arasına katılmış olur. M. töresinin Hazret-i Ali tarafından konulduğu ve ilk defa Selmân-ı Fârisî'nin kemer kuşandığı gelenek olarak kabûl edilmektedir. Hazret-i Ali, Selmân'dan başka, daha 16 kişiye M. kuşatmıştır ki bunlar, Muhammed b. Ebî Bekr, Mâlik b. Eşter, Ammâr b. Yâsir, Veysü'l-Karânî, Ebû Zer-i Gıfârî, Huzeyme b. Hâris, Abdullah b. Bîdil, Abdullah b. Âdil, Ebû'l-Heysemî't-Tehânî, Hâris-i Şeybânî, Kanber Ali, Mürtefi' b. Vezzâ' ve Sa'd Kays'dır. Hazret-i Ali, M.'lik hizmetini Selmân-ı Pâk'e (Bk. SELMÂN-I FÂRİSÎ) vermekle Selmân, tarikatin makam sahipleri arasında bulunmaktadır. Tığ-bend veya kemer kuşanan derviş; elden, belden ve dilden bağlanmış, yola gelmiş kişi demektir. (İ. Parmaksızoğlu)

MİYÂN-HÂNE (Fars. "orta hâne"). Türk Musikisi'nde Miyân'a (b. bk.) verilen tam isim. M.'de, uzun veya yakın eserin asıl makamından başka bir makama geçilir. O makamda uzunca müddet durulur ve tekrar mülâzıme veya nakarat yahut terennüm (b. bk.)'e geçilerek, parçanın esas besteli bulunduğu makama dönülür. Tabiî M.'de yalnız bir tek yabancı makam yoktur. Bilhassa Beste ve Nakış Semâî gibi musannâ eserlerde, pek çok makamda dolaşılır. M., pek çok forme'da 3. hâne'dir (tafsilât için bk. BESTE, PEŞREV, SEMÂÎ, ŞARKI vs.). (Y. Ö.)

MİYAZAKİ, Japonya'da bir şehir ve il. 1) Japonya'nın Kyuşu adasındaki Ken M. ilinin merkezi. Nüfusu 183 000 (1965)'dir. Şehir, Kirişima yanardağının doğusunda, Oyodogawa ırmağının geçtiği ovada yer alır. İpek ipliği fabrikaları, mobilya ve yiyecek maddesi endüstrileri vardır.

2) Japonya'nın Kyuşu adasının doğu yanında bir il. Yüzölçümü 7 732 km², nüfusu 1 081 000 (1965)'dir.

MİYOKARD İNFARKTÜSÜ (*myocardium* = kalp kası; *infarctus, infarcire* = doldurmak, tıkamak), çoğu zaman birden beliren ve kalbe kan getiren atardamarların tıkanmasından ileri gelen kalp fonksiyonu yetersizliği. Tipik bir yüksek medeniyet (Alm. Hochzivilisation) hastalığı olan M. İ., çeşitli manevî ve maddî sebeplerden doğar: Şişmanlık, aile sıkıntıları, yağlı besinler, az hareket, çok tütün içme, meslekte ağır sorumluluk duygusu, yüksek tansiyon gibi özellikler, M. İ.'nde başlıca rol oynar. Genel olarak bir tek sebebi olmayıp, çeşitli sebeplerin toplanması sonunda meydana çıkar. Kırk yaşından sonra M. İ. ihtimali yükselir ve 55 yaşına doğru en yüksek haddini bulur. Kalp bölgesinde büyük ve kesici bir acı ile başlayan bu hastalık, her halde doktora, ağır hallerde de hastahaneye lüzum gösterir. (V. Örs)

MİYOM (Lat. *myoma; mys = kas; -oma* ur'a işâret eden sonek), başlıca kasa âit elemanlardan oluşmuş tehlikesiz bir tümör. M., çapraz yollu (Alm. quengestreift) kaslar, yürek kaslarında pek seyrek, düz yollu rahim cidarı kaslarında ise çok sık görülür. Kadının rahim hastalıklarının % 10'u M.'dan oluşur. Çoğu zaman 30 yaşından sonra belirir. (V. Örs)

MİZAH (aynı mânâyı taşıyan Arapça mizâh'tan alınmıştır), şaka, lâtife, eğlence, güldürücü söz veya durum, davranış, fıkra, hikâye veya resim (karikatür). M.'ın başlıca gayesi, güldürme'dir. Ayrıca düşündürebilir de. Güldürücü bir duruma, olaya, görünüşe veya düşünceye *tuhaf* yahut *komik* denir. Komik, komediye ait bir vasıf olup, komedi de M.'lı bir piyes olarak tarif edilebilir. Gülmenin kaynağı, şaşırma yani beklenilmeyen bir şeyle ansızın karşılaşmadır. Yeter ki o şey korkunç, iğrenç veya tiksindirici olmasın; şaşıran kimse de, çok üzgün veya hasta bulunmasın. Çünkü gülme canlılığa dayandığına göre, ruhunda veya bedeninde acı duyan bir kimse kolay kolay gülemez. Batı dillerinde üç çeşit M. ayırdedilir: 1. Hümur, 2. Espri, 3. İroni.

1. *Hümur* (Lat. humor = sıvı, bedendeki fizyolojik sıvılar; mizaç, huy): H., alışık olunmayan, normalin dışında kalan davranışlardan, durumlardan veya olaylardan çıkar. Meselâ: "Yargıtay, öldürdüğüm adamın cenaze masraflarını bana yükledi." veya "ikiz kardeştik. Banyo edilirken birimiz boğuldu, ama hangimiz? İşte bu hâlâ çözülemedi gitti." gibi. Bu örneklerin ikisi de, Amerikalı yazar Mark Twain'indir. Her ikisinde de, bir nevi mânevî körlük kendini gösterir. Birinci örnek: bir insan öldürülünce, onun cenaze masrafının öldürence ödenmesi, sâdece bir para cezasıdır. Oysa kanun, katilin çok daha ağır bir şekilde cezalandırılmasını ister. İşte, işin bu mühim yönü, hiç dikkate alınmıyor. Bu, böyle olaylar karşısında kimsenin alışık olmadığı bir durumdur. İkinci örnek: "Ölen, kardeşim mi, ben mi bilemiyorum" demek, kendi kimliğinden haberdar ve emin olmamak demektir, bu ise normal dışı bir durumdur. Her iki örnekteki acaip durumlar güldürücü kuvveti, hümur'u teşkil ederler. H.'da, güldürme yolu ile herhangi bir tenkit söz konusu olamaz. Yani H.'da güldürme "vâsıta" değil, "gaye" dir. Hümur'un tam bir ciddiyetle söylenmesi ise, komik etkiyi daha da arttırır.

2. *Espri* (Fr. esprit; nükte), E.'deki gaye; bir kişiyi, bir düşünceyi, bir olayı, bir davranışı "gülünç" duruma sokarak veya gülünç olan yönünü belirterek başkalarını güldürmektir. Bunun içindir ki, E.'de, "iğneleme" söz konusudur. Fakat bu iğneleme çok zekice ve çok zarif bir şekilde yapılır. Örnek: İki genç erkek, aralarında şöyle konuşurlar: "Şu kızı tanıyor musun?" "Onu o kadar az tanıyorum ki, az kaldı onunla evlenecektim." (Oscar Wilde). Burada yazarın, yaygın fakat yanlış bir davranışla ince ince eğlendiği, onun komikliğini ortaya koymağa çalıştığı görülüyor. Çünkü yazar, evlenenlerin biribirilerini daha evvelden iyice tanımağa lüzum görmediklerine inanıyor. E.'de, kelime oyunları da mühim rol oynar. Ancak, bunları çok iyi seçmek ve kullanmak gerekir. Örnek: Yunanca'da "dost" anlamına gelen "filos" kelimesi, Batı dillerinde "fil" şeklinde kullanılır. I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti Almanya ile müttefik olduğu için, Almanlarla dostluğun devamına taraftar olanlara "Germanofil" deniyordu. Muhalefette olanların bir kısmı İngilizlerle, bir kısmı da Fransızlarla dostluk istedikleri için, bunlara da "anglofil" ve "frankofil" denmekte idi. Bugün, Süleyman Nazif'in de bulunduğu bir mecliste, tanınmış politikacıların hangi yabancı devleti tuttuklarından konuşuluyormuş. Bu arada filân politikacının "germanofil" falanın "anslofil", filânın da "frankofil" olduğu söylenmiş. Meclistekilerden birisi, tanınmış ve oldukça şişman bir politikacının adını verip de: "Ya, o nedir?" diye sorunca, Süleyman Nazif: "O mu? O, sâdece fildir!" demiş.

3. *İroni* (Fr. ironie, Yun. eironia = gizleme, alay'dan), İroni'nin türkçesi alaya almaktır. Alay'da da, espri'de olduğu gibi, "iğneleme" vardır. Fakat, espriye göre, zekâ inceliğinden ve zarâfetten çok uzaktır. Bazan, çok kabalaşabilir de. Bunun için, oldukça inciticidir. Tabiî bu incitme, kabalığın derecesine göre artıp eksilebilir. Alayın incitici oluşu, zarif olmayışı kadar, küçümseyici olmasından da ileri gelir. Alaya alınan kimse, mutlaka, küçümsenir. Alayda, ayrıca, mübalağaya da yer verilir. Böylece M.'nin bu şekli, gerçekçi ve sadece eğlendirici olmaktan çıkarak, kırıcı ve üzücü olma tehlikesi ile karşı karşıyadır. Alayın kırıcı ve hattâ hakaret edici olması veya olmaması, yapanla yapılan arasındaki şahsî ilişkilerin durumuna bağlıdır. Arada dostluk varsa, adı "şakalatife" olur. Ancak, bunun da ölçülü ve eskilerin deyimi ile "latifenin latif olması" gerekir. Arada düşmanlık varsa, alay mutlaka kırıcı olur ve şaka olmaktan çıkar. Alay, M. türünün en zayıf şeklidir. Bk. HİCİV.

M., gerçek hayattan fışkırır. Hayat, hümorlu olaylarla, sözler ve davranışlarla doludur. Ama bunlar ancak başkalarına anlatıldıkları zaman şekillenirler. Genellikle M., unsurları sirk soytarılarının numaraları gibi, tekrarlandıkça iyileşirler. Edebiyat da konuşulan dilin en ince şekli olduğuna göre, M.'ın en zarif şekillerinin edebî eserlerde bulunacağı âşikârdır. Bir okuyucunun okurken gülüşü, gülüşlerin en nâziği, en zararsızı ve en çok zevk verenidir. Çünkü okuyucu okurken alay ederse, ancak kitaptaki gerçek olmayan biriyle eder ve bu da kimseyi incitmez.

M. türünde en tanınmış yazarlar şunlardır: Yunanlılardan: Aristofanes ve Lukianos; Romalılardan: Horatius; İtalyanlardan: Boccaccio; Fransızlardan: Rabelais, Le Sage, Voltaire; İspanyollardan: Cervantes; İngilizlerden: Chaucer, Shakespeare, Fielding, William Law, Jonathan Swift, Boswell, Charles Lamb, Jane Austen, Oscar Wilde ve Wodehouse; Almanlardan: Wilhelm Busch; Amerikalılardan: Mark Twain.

Dikkati çeken bir nokta da şudur: Anglosaksonlar, daha çok hümur'u, öbür batılılar ise daha çok espriyi tercih edip geliştirmişlerdir. Fakat Ocscar Wilde İngiliz olduğu hâlde, eserlerinde daha çok espriye yer vermiştir.

Batı'nın tanınmış M. dergileri ise şunlardır:

Fransa'da *Caricature* (1830), İngiltere'de *Punch* (1841), Almanya'da *Fliegende Blätter* (1845), İtalya'da *Pasquino* (1859), Rusya'da *Krokodil* (1922), Amerika'da *The New Yorker*.

Yazılı ve vasıflı M., edebiyatın bir türüdür. Gülme insanın mühim bir vasfı, eğlenme de vazgeçilmez bir ihtiyacı olduğuna göre M., insan hayatında küçümsenemeyecek bir fonksiyona sahiptir. İnsanların günlük yaşayışlarında espri, fıkra, hüner, alay, şakanın değişik şekillerde ve bol bol yer alması, M.'ye duyulan ihtiyacın büyüklüğünü gösterir. Edebiyatta da aynı değişik şekillerde ve bazan da komedi gibi sırf kendine mahsus çeşitlerde tek başına yer alan M.'ın, insanların yanlış davranışlarının ve sosyal aksaklıkların düzeltilmesindeki yapıcı tesirinin de unutulmaması gerekir. Yanlış davranışların düzeltilmesinde M., bazan, en sert tenkitlerden daha tesirli olabilir. Burada dikkat edilecek nokta, M.'ın şeklini iyi seçmek ve ölçüsünü iyi tespit etmektir. Seviyeli M.'ın, güldürücü olduğu kadar, düşündürücü olduğu da muhakkaktır. (V. Örs)

Türk Edebiyatında Mizah : Türk edebiyatında M. türünün çok eski bir geçmişi ve köklü bir geleneği vardır. İlk örneklerine, şüphesiz, Halk Edebiyatı'nın anonim ve sözlü mahsulleri arasında raslanır. Tekerlemeler, fıkralar, meddah hikâyeleri ve seyirlik oyunlar bunların başlıcalarıdır.

Daha çok masallarda ve seyirlik oyunlarla çocuk oyunlarında görülen kafiyeli, anlamca biribirini tutmayan, mantık ve gerçek dışı ifadelerin tekerlenircesine ardı ardına sıralanmasından meydana gelen tekerlemeler, bu durumları ile, okuyanları, dinleyenleri veya seyr edenleri ânî bir şaşkınlığa uğratarak güldürürler.

Anonim Türk Halk Edebiyatı'nın en yaygın mahsullerinden biri olan *fıkra*'lar ise, çok değişik konularda söylenirler. Bunların, bazan, Nasreddin Hoca (b. bk.), İncili Mustafa Çavuş (b. bk.), Bekrî Mustafa (b. bk.) ve Tıflî (b. bk.) gibi tanınmış kişilerin isimleri etrafında kümelendikleri görülür. Aynı yoğunlukta olmamakla beraber, renkli bir hayata sahip, zamanlarında zekâlarının inceliği ve sözlerinin zarifliği ile tanınmış daha birçok şahsiyetlerin (Koca Râgıb Paşa, Keçeci-zâde Fuad Paşa, Ahmed Vefik Paşa, Fıtnat Hanım, Şâir Eşref, Neyzen Tevfik,...) isimlerine bağlanan fıkralar da vardır. Fakat, bunların çoğunun "yakıştırma" oldukları da muhakkaktır. Bazan da, kümelenme belli sosyal topluluklar etrâfında olur: Bektâşî fıkraları gibi. Bunlardan başka, alaya alınabilecek bazı psikolojik, ahlâkî ve sosyal aksaklıklar (cimrilik, yolsuzluk, yalancılık, yoksulluk,...) ile, açık-saçık konular etrafında da kümelenmeler olabilir.

Varlıklarını XX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar sürdürmüş olan meddahların önce saraylarda, konaklarda, sonra da kahvelerde asırlarca anlattıkları, daha çok taklîde dayanan güldürücü ve eğlendirici hikâyelerin de yazarları çoğunlukla belli değildir.

Köy oyunları, kukla, karagöz, ortaoyunu, tulûât (b. bk.) gibi çeşitlerden ibaret olan seyirlik oyunlar'dan yalnız birincisi köylerde görülüp, diğerlerine gelişmiş şehirlerde raslanır. Bu oyunların hepsinde metinleri anonim veya kollektiftir. Meddah hikâyeleri gibi, oyunlarda da ağır basan komik unsur "taklîd"dir. Esasen meddahlar da, bir hikâyeciden çok, bir oyuncu kişiliği taşırlar.

Bu arada, bazı kişileri ve olayları karikatürize eden ve "destan" şekli ile yazılan halk şiirlerinden de söz edilebilir. Eskilik bakımından ise, büyük kısmı yayınlanmamış olan Halk Edebiyatı'nın bu anonim örnekleri arasında, Dede Korkut Hikâyeleri (Deli Dumrul hikâyesi gibi)'ne öncelik tanımak gerekir.

Bir yandan sözlü Türk Halk Edebiyatı'nda bu zengin gelenek devam ederken, bir yandan da aydınların yarattığı yazılı edebiyat da bu türe âid örnekler vermeğe başlamıştır. Ancak, XV. yüzyılda görmeğe başladığımız bu örneklerin pek fazla olmadığını, şâir ve nâsirlerin ciddî konuları tercih ettiklerini, M.'ı ara sıra ele alınan yan bir tür olarak kabullendikleri, çoğu zaman onu "hiciv" ile hicvi de çok ağır sövmelerle karıştırarak M.'ı da müstehcen bir hâle getirdiklerini görmekteyiz.

Dîvân edebiyatının M. türünde tanınmış başlıca eserleri arasında, Şeyhî (XV. yüzyıl)'nin *Har-nâme*'si; Deli Birâder lâkabı ile ün yapan Mehmed Gazâlî (XVI. yüzyıl)'nin *Dâfi'l'l-Gumûm* ve *râfi'i'l-Hümûm*'u, *Cerr-nâme*'si ve *Kapluca-nâme*'si; Fütûhî (XVI. yüzyıl)'nin *Pire* manzûmesi; Tıflî (XVII. yüzyıl)'nin *Sansar Mustafa* hikâyesi; Nev'î-zâde Atâî (XVII. yüzyıl)'nin *Hezliyyât*'ı; Osman-zâde Tâib (XVIII. yüzyıl)'in *Hezliyyât*'ı; Firâkî Dede (XVIII. yüzyıl)-nin *Sek-nâme*'si; Kânî (XVIII. yüzyıl)'nin *Hirre-nâme*'si, *Münşeât*'ı, *Letâ'if* ve *Hezliyyât*'ı; Sürûrî (XVIII-XIX. yüzyıl)'nin *Hezliyyât*'ı; Türk lâkabı ile şöhret yapan Kastamonulu Abdülhalim Galib Paşa (XIX. yüzyıl)'nın *Mütâyebât-ı Türkiyye*'si sayılabilir. Bir kısmı manzum ve bir kısmı da mensur olan bu eserlerden manzum olanları çoğunlukla *Hezliyyât* veya *Şathiyyât* isimleri altında toplanırlar (b. bk.). Mensur olanlar da, daha çok, *Letâ'if* (lâtîfeler, şakalar) adını taşırlar ve fıkralarla küçük hikâyeleri ihtivâ ederler. Bunlara, bazan, *Mülâtafât* ve *Mütâyebât* da denilir.

Zekâ inceliğine ve ifâde zarâfetine dayanan batılı anlamdaki M.'ın ilk örnekleri ise, Tanzimat Devri edebiyatında görülür. Bu örneklerde, daha çok siyâsî olayların ve kişilerin konu edinilmiş olması dikkati çeker. Ziya Paşa'nın yazdığı ve Sadrâzam Âlî Paşa'nın 1866'da Girit'teki karışıklıkları bastırmak için yaptığı icrââtı alaya alan *Zafer-nâme*'si, Nâmık Kemâl'in Sadrâzam Mahmud Nedim Paşa'nın kötü davranışlarını konu alan *Hirre-nâme*'si ve Eşref'in II. Abdülhamid'i hedef alan *Deccâl* (I ve II)'i, *Şâh ve Pâdişâh*'ı bunlar arasındadır. Bu devirde politika dışı konuları işleyen ve gerçek M.'ın örneklerini verenler ise, *Av'ava-nâme* adlı eseri ile İstanbul'da o zamanlar sayıları pek artan ve bu sebeble öldürülmesine başlanan sokak köpeklerini müdâfaa eden Edhem Pertev Paşa ile; bâzı kelimelere mizâhî anlamlar veren *Lehçetü'l-Hakayık* ve "İnsanların saâdete erişmeyeceği" temasını işleyen *Seyyâreler* adlı eserlerin sahibi Âlî Bey'dir. Bilhassa bu sonuncu eser, Tanzimat Devri'nin M. türündeki en başarılı örneğidir.

Siyâsî şartların elverişsizliği sebebiyle Servet-i Fünûn devrinde bir duraklama dönemi geçiren M. edebiyatı 1908'den sonra yeniden canlanmış, fakat sayıca pek az temsilci yetiştirebilmiştir. Ancak, Cenab Şehâbeddin ve Hüseyin Suad (Yalçın) gibi çok kabiliyetli olan bu temsilciler, batılı M. anlayışını bütün özellikleri ile getirmeyi ve Türk M. edebiyatını yeni bir merhaleye ulaştırmayı başarmışlardır. Cenab, Dahhâk-i Mazlûm adı ile yazdığı bu tür yazılarını bir araya toplamış değildir. Gâve-yi Zâlim takma adını kullanan Hüseyin Suad ise, mizâhî türdeki şiirlerini *Gâve'nin Destanı* isimli bir kitapta topladı. Fecr-i Âtî devrinin tek M. yazarı olan Fâzıl Ahmed (Aykaç), çok zarif nükteleri ve bilhassa tanınmış yazar ve şâirlerin üslûblarını taklîdde gösterdiği büyük başarısı ile, M. türünü zirveye çıkarmıştır. Onun bu türdeki eserleri: *Dîvânçe-yi Fâzıl fî vasf-ı efâzıl* (manzum), *Harman sonu* (mensur), *Kırpıntı* (mensur), *Şeytân diyor ki* (mensur). M. türü Millî Edebiyat ve Cumhuriyet devirlerinde, bilhassa siyâsî ve sosyal konularda büyük gelişmeler gösterdi. Bu devirlerin M. türündeki başarılı şâirleri ve yazarları arasında: Neyzen Tevfik Kolaylı *(Hiç, Azâb-ı mukaddes)*, Halil Nihad Boztepe *(Sihâm-ı ilhâm, Âyîne-yi devrân, Maytab)*, İhsan Hamâmî *(Dîvân-ı İhsân, Hamsi-nâme)*, yazılarını bir araya toplamayan Hüseyin Rıfat Işıl ve Abdülbâki Fevzi Uluboy; mizâhî yazılarında Kirpi adını kullanan Refik Hâlid Karay *(Kirpi'nin Dedikleri; Sakın aldanma, inanma, kanma; Ago Paşa'nın hâtırâtı; Guguklu Saat)*, Fiske adını kullanan Orhon Seyfi Orhon *(Fiskeler, Asrî Kerem, Kulaktan Kulağa)*, Çimdik imzasını kullanan Yusuf Ziya Ortaç *(Şen Kitap, Sarı Çizmeli Mehmet Ağa, Gün Doğmadan)*, Kıvılcım adını kullanan İbrahim Alâeddin Gövsa *(Şen yazılar)*, Çamdeviren ve Deli Ozan imzalarını kullanan Faruk Nafiz Çamlıbel *(Tatlı-sert)*, Ercüment Ekrem Talu *(Evliyâ-yı Cedîd, Gün Batarken, Kopuk, Sâbir Efendi'nin*

Gelini, Meşhedî ile devr-i âlem), Osman Cemal Kaygılı *(Eşkıyâ güzeli, Sandalım geliyor varda, Çingeneler, Bekrî Mustafa, Aygır Emine)*, Aziz Nesin *(İt kuyruğu, Damda deli var, Toros canavarı, Ölmüş eşek, Gıdıgıdı, Ah biz eşekler)*, Rıfat Ilgaz *(Radarın anahtarı, Hababam sınıfı, Nerde o eski usturalar, Saksağan'ın kuyruğu)* sayılabilir.

Tanzimat Devri'nden başlayarak yayınlanmış olan M. dergilerinin ve gazetelerinin de M. türünün gelişmesindeki tesirleri büyüktür. Sayıları pek çok olan bu dergiler arasında başlıcaları şunlardır: Diyojen (1869), Hayâl (1871), Çıngıraklı Tatar (1873), Geveze (1874), Çaylak (1875), Kahkaha (1875), Meddah (1875), Davul (1908), Edeb Yahu! (1908), Karagöz (1908), Lâklâk (1909), Eşek (1910), Cem (1910), Cadaloz (1911), Çekirge (1911), Hande (1916), Diken (1918), Cadı (1919), Deccâl (1919), Aydede (1922), Akbaba (1922), Zümrüdüanka (1923), Kelebek (1923), Papağan (1924), Guguk (1924), Vay vay (1925), Karikatür (1958), Gırgır (1972). (K. Akyüz)

MİZANPAJ (Fr. Mise en page), bir gazete, dergi, broşür, kitap sayfasına girmesi gereken yazının, resmin, klişenin bir sayfa hâline getirilmesi.

MİZMÂR (Ar., ç. mezâmîr), 1. Zebûr'un her sûresi. 2. Nefes, ses borusu ve yolu, Fr. gosier, glotte. 3. Arab, İran ve Türk musikilerinde düdük nev'inden çalgılara verilen umumî ad. Evliyâ Çelebî, XVII. yüzyıl ortalarında İstanbul'da 2 çeşidinin kullanıldığını kaydediyor: Kamış Mizmâr ve Tarak Mizmârı. İkincisi İstanbul'da icad edilmiştir. Kamıştan olan, dilim dilim yarılmış kamıştan yapılır. Her iki sazın İstanbul'da 100'er profesyonel çalıcısı vardır. (Y. Ö.)

M. K. f. S. *(metre, kilogram - kuvvet = kgf. saniye) Birimler sistemi* (Fr. système d'unités M. K. f. S.). Temel Birimleri metre (m), kilogram - kuvvet kgf ve saniye (s) olan bir birimler sistemi. Bu sisteme, *metre sistemi, M. K. S. sistemi, teknik* veya *pratik metre sistemi, mühendislikte kullanılan sistem, endüstri birimler sistemi* adları da verilmektedir ve Fransa'da ilk kurulan metre sistemidir (1795, 1799 ve 1889) (Bk. BİRİMLER, BİRİM SİSTEMLERİ). (E. Erdik)

M. K. S. A. SİSTEMİ : Bk. SI SİSTEMİ, BİRİMLER, BİRİM SİSTEMLERİ.

MLADENOV, Stefan (Vidin 1880 - Sofya 1963), Bulgar dil bilgini. Sofya Üniversitesi'nde Slav filolojisi okumuştur (1898 - 1902). Daha sonra Viyana'da (1903 - 1904), Petersburg (bugün: Leningrad) ve Praha (Prag)'da (1904 - 1905) ve Paris'te (1911 - 1912) çalışmıştır. M. 1921 - 1947 yılları arasında Sofya Üniversitesi'nde dil ilmi profesörlüğü yapmıştır. Öğretim alanındaki çalışmalarına paralel olarak dil ilmi üzerine birçok eserler yazmıştır: *Starite germanski elementi v slavyanskite ezici* (Slav dillerinde eski German unsurları) [1909]; *Studii po slavyansko i sravnitelno ezikoznanie* (Slav dilleri ve karşılaştırmalı dil ilmi üzerine araştırmalar) [1920]; *Sravnitelno indoevropeysko ezikoznanie* (Karşılaştırmalı Hint - Avrupa dil ilmi) [1936]; *Uvod v obştoto ezikoznanie* (Genel dil ilmine giriş) [1927, 2. baskı 1943]; *Etimologiçeski i pravopisen reçnik na bılgarskiya ezik* (Bulgar dilinin etimoloji ve imlâ sözlüğü) [1941]; *Reçnik na çujdite dumi v bılgarskiya ezik* (Bulgar dilinde yabancı kelimeler sözlüğü) [1932; 3. baskı 1947]. M. Bulgarcadaki eski Türkçe kalıntılar üzerinde durduğu gibi *(Vestiges de la langue des Protobulgares touraniens d'Asparuch en bulgare moderne:* "Revue des études slaves" 1 [1921], 38 - 53), Türk ve Bulgar bilmeceleri arasındaki benzerliklere de temas etmiştir ("İzvestiya na norodniya etnografiçeski muzey" 1927). (H. Eren)

MOABLILAR, İbrânîler'e ırkça yakın eski bir millet. Yaşadıkları bölge Moab, eski Suriye'de bağımsız bir krallık olup, Lût Gölü'nün doğusunda yer alırdı. Şimdi Ürdün Krallığı'nın güney-batı bölümünü meydana getirir. Bu ülke, güneyde Edom ülkesiyle sınırlanır; kuzeyde Amoriler ülkesinden, Arnon ırmağı ile ayrılırdı. M., sık sık İbrânîler'le harb eder, bazan bunlarla birleşerek Âsûrîler'e karşı savaşırlardı. Moab ve M. hakkındaki önemli kaynak, 1868'de Dhiban (eski adı: Dibon)'-da bulunan Moab'lı alfabesiyle yazılmış bir taş yazıttır. Bu yazıtta bilhassa M. kralı Meşa'nın İbrânîler'e karşı kazandığı zaferler anlatılır. (V. Örs)

MOBILE, Amerika Birleşik Devletleri'nde Alabama eyaletinde New Orleans'ın doğusunda, Mobile koyu üzerinde bir şehir. Nüfusu 202 800'dür. Mahallî bir liman olan M.'den Alabama eyaletinin ürünleri sevk edilir (kömür, pamuk, kereste). Önemli bir petrol merkezi olan M.'de endüstri (gıda maddeleri, dokuma, alüminyum ve kimya) de gelişmiştir. Çevresiyle beraber nüfusu 500 000'i bulur.

MOBİLYA (Lat. "taşınabilir" mânâsındaki *mobilis*'ten İt. mobilia), binaların içini döşemeye veya süslemeye yarayan taşınabilir eşya, mefrûşât. Bir mekân ancak M. sâyesinde oturulabilir hâle gelir. M. doğrudan doğruya şahısların kullanması (karyola, iskemle, masa) için olabileceği gibi, içine bir şeyler koymak (gardrob, dolap, büfe vs.) için de olabilir. M.'ların şekli, yapısı, kullanılış maksadına ve kullanılacağı yere göre değişir. Evlerde kullanılacak M. ile, umûmî binalarda, iş yerlerinde, camilerde kullanılacak M. birbirinden, farklı olur. M., dekorasyonun ayrılmaz bir parçasıdır; ahşap olabileceği gibi metal de olur veya başka malzemelerden de yapılabilir. Bunların bâzısı açık havada da kullanılmaya elverişlidir.

Hükümdar tahtlarından, alelâde kahve iskemlesine kadar pek çeşitli eşya M. çerçevesine girdiğinden, tarih boyunca M. çok büyük bir çeşitlilik gösterir. Arkeolojik araştırmalar, yazılı kaynaklar, resimli dokümanlar çok eski çağlardan bu yana M. hakkında bilgiler vermektedir. Ancak yine de M. hakkındaki bilgilerimiz sınırlıdır. Bunun başlıca sebebi ahşap eşyanın kolayca mahvolup gitmesidir. Diğer taraftan Âsurlular ve Eski Mısırlılar zamanına kadar olan M.'lar hakkında da ele geçmiş hiçbir resimli doküman yoktur.

Eski Medeniyetler

Âsur saraylarından kalma bâzı kabartmalar, tezyinatlı tahtlar, iskemle, aslan ayaklı masalar gibi M.'ların kullanıldığını göstermektedir.

Eski Mısır: M. çeşitlerini gösteren birçok duvar resmi ve kabartma kaldığı gibi, ülkenin kuru iklimi sâyesinde mezar odalarında muhafaza edilen bâzı M. da ele geçmiştir. Eski Mısır'da kullanılan M. şekillerinin başlıcaları yatak, sehpa, iskemledir. Yataklar dört ayak üzerinde duran basit bir çerçeveden ibarettir. Çerçevenin içine keten iplerinden dokunan, esnek bir zemin gerilir. XVIII. hânedân zamanında (M. Ö. 1587 - 1375), yatakların baş kısmı yukarı doğru meyilli yapılmaya başlandı. Öyle ki, uyuyan kimse kayıp düşmesin diye ayak kısmına ahşap bir ayaklık kondu. Tutankamon'-un mezarında bulunan büyük yatakların parçaları bronz kan-

MOBİLYA : 1. İsveç (XIII. asır), 2. Floransa (XV. asır), 3. İngiltere (XV. asır), 4. Floransa (XVI. asır), 5. Holanda (XVII. asır), 6. Norveç, 7. Fransa (XVI. asır), 8. Holanda, 9. Almanya (XVI. asır), 10. Almanya (XVII. asır)

MOBİLYA : 1. Paris (1700), 2. Paris (1740), 3. Potsdam (1760), 4. Fransız (1745), 5. Alman (1770), 6. Alman (XIX. asır başları), 7. Empire kanape (1800), 8. Kuzey Almanya (XVII. asır sonları), 9. Chippendale iskemle (İngiltere, 1750), 10. Alman iskemle (Van de Velde, 1900)

calar ve sürgülerle birbirine tutturulmuştu. Bu sayede kolayca sökülüp taşınmaları mümkün oluyordu. Firavunlar, ülkelerinde seyahate çıktıkları zaman, portatif yataklarını da birlikte taşırlardı. Bugünkü anlamda yastık bilinmiyor, yastık yerine tahta veya fildişinden baş dayamaya yarayacak eşya kullanılıyordu. Bunlar öylesine şahsî idiler ki, sahibinin başının ölçülerine göre yapılır ve ölen adam, ebediyyet ülkesine vardığı zaman rahatça uyuyabilsin diye, mezara da onunla birlikte konurdu.

Eski Mısır'ın diğer önemli M.'sı çeşitli sehpalar, tabureler, iskemle ve koltuklardır. Ayak koyacak alçak sehpalar ahşaptan yapılır, hükümdarlarınkinin üzerinde düşmanlarının tasviri bulunurdu. Eşyalar genellikle hafif, kolay taşınabilir cinsten oluyordu.

Eski Yunan ve Roma: Eski Yunan ve Roma M.'sı hakkındaki bilgilerimiz, Mısır'dan daha çoktur. Çünkü günümüze kadar ulaşan resimli ve yazılı tasvirler daha fazladır. Eski Yunan M.'sının başlıcası yatak, sehpa, tabure, iskemle, koltuk, masa ve sandıklardı. Yataklar gündüzleri dinlenme, geceleri uyuma için kullanılırdı ve Mısırlılar'ınkinden daha yüksekti, basamakla çıkılırdı. Ayaklar genellikle hayvan ayaklarına benzetiliyordu. Çağlar boyunca, yatak biçimlerinde çeşitli değişiklikler oldu.

Eski Yunan M.'sının tipik örneklerinden biri de çok çeşitli oturma eşyasıdır. Bunların en gösterişli olanları herhalde merasim koltuklarıydı. Bu koltuklar yüksek arkalıklı olur, ağaç ve mermerden yapılır, itina ile tezyin edilirdi. Hiç ayaksız, sandığa benzeyen oturma eşyası da vardı. Masalar küçük ve kolay taşınabilir şeylerdi. İlgi çekici bir masa çeşidi boyu eninden uzun, üç ayaklı masaydı. Bunlarda masanın bir ucunda iki, öbür ucunda tek ayak olurdu.

Eski Roma'nın başlıca M.'sı da yatak, iskemle, koltuk, sehpa, tabure, sandıklardı. Duvar resimleri sâyesinde bu hususta etraflı bilgi elde edilmiştir. Ayrıca Pompei'de birçok bronz eşya ele geçirilmiş, hattâ Herculaneun'de ahşap eşya bile bulunmuştur.

Yunanistan'da olduğu gibi Roma'da da başlıca M.,yatak idi. Pompei'de bronz karyolalar bulunmuştur. Yatakları süslemekte altın, gümüş, bağa, fildişi, kemik gibi malzeme kullanılıyordu. İtalya'da bulunan daha sonraki devirlere ait yatakların yüksek arkalıklı ve yüksek yanlı olduğu görülür. Romalılar aynı zamanda bir çeşit dekoratif tabure geliştirmiştir. Bu tabureler kıvrık, dört ayaklı oluyordu; açılar kapanır çeşitleri de vardı. Masalar üç veya dört ayaklı, dörtgen veya dairevî biçimdeydi. M. Ö. IV. yüzyıldan itibâren, üç hayvan ayaklı ve yuvarlak üstlü masalar çok yaygın hâle geldi. Pompei'deki duvar resimleri alelâde tahta masa ve bankları da göstermektedir. Bunlar mutfaklarda ve iş yerlerinde kullanılıyordu.

Orta Çağ

Roma imparatorluğunun çökmesiyle birlikte Avrupa M. bakımından büyük bir zaafa uğradı. Başlıca eşya, sehpa, tabure, iskemle, sıra ve ilkel sandıklardan ibaretti. Orta Çağ'ın ilk devirlerinden kalan M. pek azdır. Bunun sebebi, ahşap M.'nın kolayca harap olması kadar, Rönesans'tan önce M. yapımının azlığıdır. Öte yandan tornacılığın Orta Çağ'ın başlarında itibâren bilindiği bir gerçektir. Bizans'ta iskemle, yatak, tabure yapımında tornacılıktan faydalanılıyordu. Bu tekniğin İskandinavya'ya kadar olan bölgelerde bilindiği tahmin ediliyor. Orta Çağ'ın daha sonraki devirlerinde XIV. ve XV. yüzyıllarda M.'cılıkta gelişmeler oldu. Öncelikle M.'ların hafif yapılması dikkati çeker. Birden fazla ikametgâhı olan bir asilzâdenin her ikametgâhı için ayrı eşyası olmaz, eşyayı birinden diğerine taşırdı. M. için kullanılan taşınabilir mânâsındaki Fr. meuble, Alm. Möbel sözleri bunu ifade eder. Öte yandan M. o kadar azdı ki misafirliğe yatılı giden bir ziyaretçinin yatağını da beraber getirmesi âdetti.

Sandık, Orta Çağ'ın başlıca eşyasından biriydi. Hem dolap, hem oturacak yer, hem de masa olarak kullanılır, genellikle birbirine kabaca tutturulmuş altı tahta parçasından yapılırdı. XV. yüzyıldan sonra dolap, sandığın yerini almaya başladı.

Bütün Orta Çağ boyunca, iskemle ve koltuk nâdirdi. Büyük evlerde bile, ancak ev sahibi ve sahibesi için, belki bir de seçkin bir misafir için birer iskemle veya koltuk olurdu. Bunlar otoriteyi ifade eden M. idi. İlk iskemleler torna işi oluyordu. Daha sonraları açılır kapanır X yapısında, iskemle ve kotluklar yapıldı.

Masalar dikdörtgen biçimli ve üç ayaklıydı. Bunların üst kısmı sökülüp çıkarılabiliyordu. XV. yüzyılda daha küçük, taşınabilir masalar yapılmaya başlandı. Dolaplar da gelişti. İlk dolaplar genellikle ayak üzerinde yükseltilmiş sandıklardan ibaretti. Daha sonraları bunlara tabak vs. koymak için raflar ilâve edildi. Bazı dolaplar da günlük yiyecek maddelerini koymaya yarar havalandırmayı sağlamak amacıyla, bunların kenarları delikli yapılırdı.

Orta Çağ yataklarının baş kısmı Eski Mısır yataklarını hatırlatacak şekilde, daha yüksek olur, bazı yatakların üstünde baş kısmından, ayak tarafına doğru uzanan bir dam bulunurdu.

Rönesans

İtalya: XV. yüzyılda, Rönesans'ın başlarından itibâren bütün Avrupa M.'sında değişiklikler görülmeye başlandı. Varlıklı ve kudretli burjuvazinin gelişmesi sonunda evler daha gösterişli yapılmaya başlandı ve dolayısıyla daha fazla M. gerekti. İtalyan Rönesans M.'sında mimarî bir temayül görünür; genellikle oymalarla süslüdür. *Cassone* denen evlilik sandıkları bu devrin seçkin işçiliğini canlandıran M.'ları arasındadır. Yine Rönesans İtalyası'nın dikkati çeken bir başka eşyası *sgabello* denen iskemlelerdir. Bunlar ufak, sekiz köşeli sandalyelerdi. İlk tiplerinin ön tarafında iki, arka tarafında bir ayak bulunurdu. Bir de açılır kapanır "X" iskemleler vardı ki bunlara Dante sandalyesi denirdi. Masalar genellikle boyu eninden uzun olarak yapılır ve sütunlar üzerinde dururdu.

Fransa: İtalyan Rönesans'ının Fransa'daki ilk etkisi M. üzerinde olmuştur. İtalya'yı ziyaret eden XII. Louis ve diğer saray erkânı, çok geçmeden İtalyan sanatkârlarını Fransa'ya çağırdılar. M.'daki Fransız Rönesans'ı iki safha gösterir. Birinci safha XII. Louis ile I. François'nın ilk zamanlarına rastlayan geçiş devridir. Bu devirde şekil ve tezyinatta Gotik üslûb hâkimdir. İkinci devir ise I. François iktidarının sonundan başlar ve Gotik üslûb sahneden uzaklaşır. Mimarî desenlerin çokluğunun yanısıra malzeme olarak meşenin yerini cevize bıraktığı görülür. XVI. yüzyıl Fransız M.'sı zarif ve güzeldir. Zengin tezyinatla dikkati çeker. Koltuklar daha hafiflemiş, arkalıklar daralmıştır. Aynalıklı kenarlar ve oturacak kısım, yerini oymalı, kıvrık kollar ve desteklere bırakmıştır.

İspanya ve Holanda: İspanya M.'larında şekil, esas itibâriyle Avrupâî olmakla birlikte, uzun süren Arap etkisiyle tezyinatta Doğu üslûbu hâkimdir. Kuzey Almanya ile Holanda'da ise bu devirde kendine has bir dekorasyon gelişmiş, ağır masalar yapılmıştır. Yataklar, özellikle yatak odasında değil, evin herhangi bir odasına konduğu için mahremiyeti sağlamak için ağır kumaşlarla kaplı olurdu.

İngiltere: İtalya Rönesans'ı 1520'ye kadar İngiltere'yi etkilememiştir. Gotik üslûbun değişmesi yavaş yavaş olmuş, İtalya'dan gelen etkiye XVI. yüzyılın ikinci yarısında Holanda ve çevresinden gelen etki katılmıştır. İlk safhada M., tamamen Gotik üslûbu muhafaza etmiş, İtalyan motifleri zamanla Gotik tezyinatın yerini almıştır. I. Elizabeth zamanında dahilî konfora önem verilmeye başlandığı görülür; buna paralel olarak M.'da gelişmeler olmuş, tezyinat yine yerini muhafaza etmiştir. Bu dönemde iskemle ve koltuk yaygınlaşmıştır. Yataklarda ahşap iskeletin büyük bir kısmı görünür hâldedir ve oymalar ve başka tezyinatla süslüdür.

Barok Üslûbu

XVII. yüzyılda bütün Batı Avrupa'nın Barok üslûbunun etkisi altında kaldığı görülür. Büyük gardroblar, dolaplar, büfeler, burma sütunlu, tezyinatlı oluyordu. Barok üslûbunda detaylar M.'nın bütününü kucaklamaktaydı. Perakende süsleme yoktu. Her detay, bütün desendeki armoninin bir parçasıydı. Barok üslûbu 1620'lerde Holanda'da yerleşti, oradan XVII. yüzyılın sonlarında Almanya ve İtalya'ya yayıldı. Bu üslûb XVII. yüzyılda bütün Avrupa'yı etkileyen Doğu etkisine çok şey borçludur. Portekiz, Holanda ve İngiltere gibi denizci ülkelerin Uzak Doğu ve Hindistan'la düzenli bir ticaret kurması bu etkinin başlıca âmilidir. Lake eşya da Doğu etkisiyle başgöstermiş; aynı şekilde sözde - Avrupâî Doğu işçiliği de tüccarlar tarafından Avrupa'ya getirilmiştir. XVII. yüzyılın sonlarından önce "Çin zevkı" Doğu tekniği Avrupa'da iyice yayılmış bulunuyordu.

Barok üslûbu, İtalyan mimarisi, resmi ve heykeltraşlığının istihâlesiyle doğmuşsa da, M. işlerinde, bu üslûp ilk defa İtalya'da tatbik edilmemiştir. İtalya'da ancak XVII. yüzyılın yarısından itibâren aşırı tezyinatlı M.'ların yapıldığı görülür. Tezyinat zevkı en üst noktasını Fransa'da XIV. Louis zamanında bulmuştur. Fransa'da XVI. yüzyılda başlayan İtalyan etkisi, zamanla sindirilerek millî bir karakter kazanmış, XIII. Louis zamanı bir geçiş devri teşkil etmiştir. XIV. Louis'nin ise lüks M. *(meubles de luxe)* imâlatı için goblen fabrikaları kurdurduğunu görüyoruz. Bunların imâlâtı saraylarda ve millî binalarda kullanılıyordu. Bu dönemde çok ince işlemeli M.'lar yapıldı.

Fransa'daki bu büyük lüxs ve ince işçilik, İngiltere'yi de etkilemekte gecikmedi. 1660'daki Restorasyon'dan sonra Barok üslûbunun etkisi İngiltere'de de görülmeye başladı. Sürgünden dönen II. Charles'ın saray halkı Fransa ve Holanda modasını getirdiler. Bundan sonra 1690'a kadar işçilikte büyük değişmeler oldu. Bu devirde büyük malikâneler yapıldı ve bunlar Barok üslûbunun bütün özelliklerini taşıyan M.'larla döşendi.

Rokoko Üslûbu

XVIII. yüzyıl Avrupa'sında M. işçiliğine Fransız üslûbu hâkim oldu. Fransa'da Barok devrinden Rokoko'ya geçiş dönemine *Régence* denirse de aslında bu Philippe d'Orléans'ın niyâbetinden (régence) daha önce başlamıştır. Bu devirde XIV. Louis devrinin ağır, âbidevî çizgileri, yerini hafif ve daha akıcı bir üslûba terketti. Régence üslûbunun bir gelişmesi olarak doğan Rokoko 1735'ten 1765'e kadar Fransız M.'cılığını etkiledi. Rokoko (rococo) sözü Versailles bahçelerinde kullanılan sun'î mağaralar ve fantastik kaya düzenlemeleri için kullanılan "rocailles" sözünden doğmuştur. Üslûbun esasını, hafif, hareketli ve asimetrik desenler teşkil ediyordu. Bu devrin M.'cılığı kıvrımlı ve karışık hatlarla kendisini gösterdi. XV. Louis'nin, tezyinatçısı ve kuyumcusu Justine Meissonier'nin desenleri Rococo'nun yaratıcısı oldu Yüksek ayaklı küçük konsollar, tuvalet masaları, şifonyerler, yazı masaları, bombeli, zarif komodinler, gömme çiçek süsleri veya lake Çin manzaralarıyle tezyin ediliyordu. Artık XV. Louis (Louis Quinze = Lui Kenz) diye anılan üslûb doğmuştur. Bu devirde evin her odası bir başka amaçla kullanılıyor, M.'lar buna göre seçiliyordu.

1740'larda, Rokoko üslûbu bâzı muhafazakârların itirazına rağmen İngiltere'ye girdi. Matthias Lock ve Henry Copeland Rokoko tezyinatını tanıtan örnekler neşrettiler. 1754'te Thomas Chippendale *Gentleman and Cabinet Maker's Director* Rokoko M. modellerini yayınladı. Bunlar hem Fransız üslûbundan faydalanıyor, hem de kendileri yeni modeller yaratıyordu. Daha sonraki yıllarda da bu konuda çeşitli eserler neşredildi. Bir M. için yüzlerce biçim ortaya çıktı.

Esasen her toplumun M.'sında kendi bünyesine göre değişiklikler olduğu görülür. Bir devrin üslûbu genellikle büyük şehirleşme alanlarında ortaya çıkar ve genellikle birkaç kişinin eseridir. XVIII. yüzyılda M.'cılık alanında birçok kitaplar yayınlanması, yeni modaları büyük şehirleşme alanlarının dışına taşırdı. Bu kitapları ve modelleri satın alan taşralı zenaatkârlar, kendi mahdut zevkleri ve anlayışlarını katarak değişik şekillerini yaptılar. Böylece muhtelif üslûbların mahallî çeşitlemeleri doğdu.

Neo - Klasik Üslûbu

Fransa'da, bazan XVI. Louis (Louis Seize) üslûbu da denen Neo - klasik üslûb 1750'den sonra başladı. Rokoko'dan bıkan sanatçılar, kendilerine ilham kaynağı olarak eski Roma ve Yunan formlarını almaya başladılar. Artık bombeli, yuvarlak hatlara son veriliyor, düz hatlar ve düz çizgilerden teşekkül eden formlar ortaya çıkıyordu. Tezyinatta da yine klasik süsleme esas alınmaya başlamıştı. Bu üslûbu aksettiren ilk M.'lar Fransa'da 1760'larda çıktı. Bu devirde yapılan M.'ların çoğu imzalıydı ve Paris'te bu şekilde olması mecburîydi.

Rokoko üslûbuna karşı klasik reaksiyon İngiltere'de 1760'lardan hemen sonra başladı. İtalya'da tahsil etmiş olan Rober Adam adlı mimar, dekorasyona ve M. üslûbuna büyük yenilik getirdi. XVIII. yüzyılın son yirmi yılı içinde M.'cılıkta daha bir hassasiyet daha bir zariflik görülmeye başlandı. Nisbetlerin mükemmelliğine, formların simetrisine büyük önem verildi.

Empire (Ampir) Üslûbu

Empire (imparatorluk) üslûbu Paris'te ihtilâl sıralarında başladı; kısa bir süre içinde bütün Avrupa'ya yayıldı ve her ülke kendi mahallî zevkine göre, bu üslûbu değiştirerek tatbik etti. Napoléon'un salonları için yapılan M.'ları çizen

Charles Percier ve Pierre Fontaine adlı Fransız mimarları bu yeni üslûbun kurucusu oldular. Bu üslûba, İngiltere'de halk arasında "regency" üslûbu dendi. Aslında bu üslûb Neoklasik üslûbun bir devamıydı; yalnız arkeolojik buluntulara karşı daha fazla mütemayildi. Klasik M. tipleri doğrudan doğruya kopya ediliyordu. Buna Napoléon'un Mısır seferinin neticesi olarak eski Mısır tezyinatı da eklendi. İngiltere'de bu devrin M.'sına ait şekilleri ve desenleri Thomas Hope (1807) ve George Smith'in yayınladığı M. kitaplarında görmek mümkündür.

XIX. yüzyıl

Ulaştırma işlerinin ilerlemesi, milletlerarası temasların artması sonucunda XIX. yüzyıldan itibaren, üslûplar daha cihanşümûl hâle geldi; buna rağmen ülkeler kendi millî özelliklerini de korudular. XIX. yüzyıla taşan Empire üslûbu, eski dekorasyondan alınan ilhamla yeni şekillere girdi. Öte yandan imâlâta makinenin karışması, fabrika işi mallar M. kalitesinin düşmesine yol açtı.

Almanya ve Avusturya'da çıkan Biedermeier üslûbu varlıklı orta sınıf evlerinde 1815 - 1848 yılları arasında hükümran oldu. Bu üslûbun özelliği klasik bir sadelikti.

1820'lerde genellikle Gotik üslûbunda bir canlanma oldu. İngiltere'deki bu canlanışta kısmen romantik edebiyatın etkisi olmuş, M.'cılıkta ağır Orta Çağ motifleri kullanılmıştır. Gotik üslûbundaki canlanışın dışında başka üslûplarda da yeni bir canlanış başladı. Bunların en önemlisi Rokoko'nun yeniden görülüşüdür. Bu yeni canlanışla birlikte XV. Louis üslûbunun yuvarlak hatlı şekilleri de meydana çıktı. XIX. yüzyılın ilk yarısında (kesin tarih bilinmiyor) M.'cılıkta metal yaylar kullanılmaya başlandı. Koltuklar ve kanepeler bu sayede daha rahat bir hâle geldi.

Bu dönem, M.'cılığındaki bir başka gelişme de kontrplağın kullanılmaya başlanmasıdır. Lifleri birbiriyle dik açı teşkil edecek şekilde birbirine yapıştırılan ağaç levhalar çok dayanıklı oluyor ve bunlara çok ilgi çekici kıvrımlar verilebiliyordu. Bu tekniğin en yaygın isim yapmış siması Amerika Birleşik Devletleri'nden John Henry Belter'dir. 1804'te Almanya'da doğmuş ve çıraklığını Württemberg'de geçirmiş olan Belter 1850'lerde çok büyük bir şöhrete erişmiştir.

Yeniden canlanan, eski üslûbun arasında Elizabeth devri üslûbuyla XIV. Louis üslûbunu ve XVI. Louis üslûbunu da sayabiliriz.

Yüzyılın ortalarında M. desinatörleri, eski üslûbları canlandırmayı bir yana bırakıp yeni tarzlar meydana getirmeye çalıştılar. Bunların başında 1851 büyük sergisini hazırlayan İngiliz Henry Cole gelir. Cole'un 1849 - 1852 yılları arasında yayınladığı *The Journal of Design* imâlâtın hemen her safhasını konu edinmişti. Diğer taraftan, teknik gelişmeye paralel olarak makine işi, ucuz M. yapımına karşı çıkan İngiliz sanatkârı William Morris, yeni bir hareketin öncüsü olarak ortaya atılmış ve M. yapımında el işçiliğini canlandırmaya çalışmıştır.

Yüzyılın dönemecinde Avrupadaki *art nouveau* cereyanının M.'ya yeni bir tarz getirdiği görülür. Bu akımın temsilcileri Fransa'da mimar Hector Guimard, Belçika'da Henry van de Velde'dir.

XX. yüzyıl

I. Dünya Savaşı'ndan sonraki M.'cılık üç şeritli bir yolda gelişmiştir: Fonksiyonalist modern, çağdaş modern ve ticarî modern.

1. *Fonksiyonalist modern:* Fransa'da 1920'lerde mimar Le Corbusier, Almanya'da Ludwig Mies ven der Rohe ve Bauhaus atölyelerinde başlayan bu akımda, M., lüzumlu olanın dışında her türlü teferruattan sıyrıldı, arındı. Esas madde olarak krom kaplamalı çelik borular ve bakalit kullanıldı. Almanya'da, Hitler tarafından kapatılıncaya kadar çok ilerici bir sistem takib eden Bauhaus tekniğinde, seri imâlât sadelik, ucuz fiyat ve M.'dan âzamî istifade esas alınıyordu. Bugün modern fonksiyonalist M.'cılık gittikçe gelişen mimarîye paralel olarak ilerlemektedir.

2. *Muhafazakâr:* Bu akımın esası taklitçi olmamakla beraber, üslûbda muhafazakârlık, iyi imâlât ve itinalı işçiliktir. Genellikle M.'nın ahşap kısımlarında el işi tezyinata önem verilir. Bilhassa I. ve II. Dünya Savaşları arasında çok yaygınlaşmıştır. Bu akımın üslûbunun ilham kaynağı genellikle XVII. ve XIX. yüzyılın saray ve ev eşyalarıdır.

3. *Ticarî modern:* 1930 - 1940 yılları arasında yapılan birçok modern M., parlak renkli, göz alıcı görünüşlü, cilâlı eşyadır. Bunlar halkın hoşuna gitmişse de gerçekten bu işten anlayanların hoşuna gitmemiştir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra, üslûb detayları yerini daha ilerici desenlere bırakmış, daha ticarî bir şekil almıştır. Bunlar arasında yatak olabilen kanapeleri, ince metal M. iskeletlerini, plastik koltukları, odayı veya salonu bölen kitaplık vesaireyi sayabiliriz. Plastik köpükten döşemecilik malzemesi ise ilk ortaya çıktığı 1940'larda büyük bir tepkiyle karşılaşmış, ama aradan geçen on beş yıl içinde M.'cılığın başlıca malzemelerinden biri hâline gelmiştir. Günümüzde de gelişen yeni malzemelerle M. imâlâtında sürekli değişiklikler, yenilikler olmaktadır.

MOBUTU, Joseph Desiré (Lisala, Ekvator 1930), Kongolu asker ve siyaset adamı. 1958'de Kongo milliyetçi hareketine girmiş, Lumumba hükûmetinde bakan olmuştur. Genel kurmay başkanlığına getirilen M. 14 Eylül 1960'ta iktidara yükselmiştir. 1966'da cumhurbaşkanı olmuştur. 4 martta parlamentonun salahiyetlerini kaldırmış, fakat 5 eylülde geri vermiştir. 4 şubat 1968'de "Merkezî Afrika Birleşik Devletleri"nin kurulduğunu resmen ilân etmiş, 1968 anayasasına göre 31 ekim - 1 kasım 1970 tarihinde yapılan seçimle tekrar cumhurbaşkanı seçilmiştir.

MOCENIGO, M.S. XI. yüzyıldan beri Venedik'te yaşayan bir İtalyan asılzâde ailesi. Başlıca M.'lar şunlardır: Pietro M. (1406 - 1476), 1474'te doge (Venedik cumhurbaşkanı) olmuştur. Andrea M. (Venedik 1473 - Venedik 1542), diplomat, senatör, yazar. Başlıca eseri: *Belli mamorabilis Cameracensis adversus Venetos historiae libri VI* (Cambrai ittifakının Venedikliler'e karşı giriştiği anılmaya değer 4 bölümü) [1525]'dır. Giovanni M. (1408 - 1485), 1478'de doge olmuştur. Alvise (1507 - 1577), V. Karl'ın yanında Venedik büyükelçisi (1545), Kont (1548) ve doge (1570)'dur. (V. Örs)

MOCKEL, Albert (Ougrée, Liège 1866 - Ixelles, Bruxelles 1945), Fransızca yazan Belçikalı yazar. Liège'de okuyan M., orada "La Wallonie" dergisini kurmuştur. Bu dergi sembolizm hareketlerinde önemli bir rol oynamıştır. 1890'da Paris'e gitmiş, eleştirmeci ve şâir olarak dikkati çekmiştir.

Albert MOCKEL

Başlıca şiir derlemeleri şunlardır: *Chantefables un peu naïve* (Safça bir Chantefable) [1891]; *Clartés* (Aydınlıklar) [1902]; *La flamme immortelle* (Ölümsüz alev) [1924]. Eleştirileri: *Propos de littérature* (Edebiyat üzerine konuşmalar) [1894]; *Stéphane Mallarmé, un héros* (Stéphane Mallarmé, bir kahraman) [1899] ve *Emile Verhaeren, poète de l'énergie* (Emile Verhaeren, enerji şâiri) [1933]. (C. Kurt)

MOCQUEREAU [*mokro*], **André** (La Tessoualle, Maine - et - Loire 1849 - Solesmes 1930), Benedictusçu Fransız rahibi. Önce orkestra şefi olan M., daha sonra Solesmes manastırında koro şefliği yapmıştır. 1889'da bir poleografya atölyesi kurmuş ve müzikolojik çalışma ve gezilerinin materyallerini yayınlamıştır. Başlıca eserleri: *Liber usualis* (Kullanılan kitap) [1903]; *Le nombre musical* (Musiki Sayısı) [1908]. 1911'de "Revue grégorienne"'i kurmuş olan M., 1913'te Vatikan tarafından *Cantus Passionis* (İsa'nın çilesi üzerine şarkı) [1916]'i, *La Semaine sainte* (Kutsal hafta) [1922]'i ve *L'office de Noël* (Noel âyîni) [1926]'i gözden geçirmekle görevlendirilmiştir.

MOCTEZUMA (veya Montezuma, bu adın İspanyolca şeklidir; Nahuatl dilinde ise **Motecuhzoma** şekli kullanılır), iki Aztek hükümdarının adı.

I. M. (aş. yu. 1390 - aş. yu. 1464) Meksika "imparator"u olmuştur (aş. yu. 1436-aş. yu. 1464). Ülkesinin Atlantik'ten Pasifik'e kadar uzandığı bildirilir. Başşehri olan şimdiki Mexico (Mexico City)'yu genişletmiş ve güzelleştirmiştir.

II. M. (ay. yu. 1480 - 1520), Aztek imparatoru. İspanyollar onun idaresi zamanında ülkesini zapt etmişlerdir (1502 - 1520). Tlaskalan'larla tekrar savaşmıştır. 1519'da Hernando Cortes, Meksiko körfezinde kıyıya çıkınca, başkenti Mexico'ya gelmemesi için kandırmağa çalışmış; ama çabaları başarısız kalmıştır. Cortes, M.'yı tutuklamış ve rehine olarak tutmuştur. Aztekler İspanyollara karşı ayaklanınca, M. kendini koruyamamış ve yaralanmış, birkaç gün sonra da ölmüştür (haziran 1520). (V. Örs)

MODA (Lat. "tarz" anlamındaki "modus"tan), zamanın zevk anlayışına göre, hayat tarzını, giyimi, süslenmeyi vs. düzenleyen geçici tarz ve şekil.

Konuya giriş :

M., daha çok giyim, süslenme, dekorasyon alanındaki değişiklikleri, yenilikleri ifade etmek için kullanılan bir sözdür. Konu, ilk bakışta göründüğünden daha geniştir. Birçokları giyimi, edeb hissini tatmin etmek için vücudun örtülmesi, süslenmeyi de estetik zevkın tatmini şeklinde anlar. Ancak bu, ilim için makbûl bir anlayış değildir.

Edeb duygusu insanda yaradılıştan var olan bir his değildir. Çeşitli çağlarda ve cemiyetlerde ne büyük değişiklikler gösterdiği de kısa bir bakışla anlaşılabilir. Çinli kadınların sıkıştırılarak sun'î olarak küçültülmüş ayaklarını göstermesi son derece ayıp sayılır; Çinli bir kadına ayaktan bahsetmek de aynı derecede ayıptır. Sumatra ve Celebes'teki vahşî kabilelerde dizi açıkta bırakmak edeb dışı bir harekettir. Orta Asya'da parmak uçlarını, Samoa'da göbeği açıkta bırakmak aynı şekilde ayıp sayılır. Tahiti ve Tonga'da vücudun dövmeli olması şartıyle elbise giymemek pekâlâ mümkündür. Güney Amerika'daki bir Carib kadını kulübesinden peştemalsız olarak dışarı çıkabilir ama, boyasız çıkmaz. Diğer taraftan Müslüman kadını için birçok ülkede yüzünü örtmek şarttır.

İlgi çekici bir başka nokta da çıplaklık karşısındaki tutumdur. Meselâ Japonya'da kadın, erkek çıplak olarak bir arada banyo yapabildiği halde, Türkiye için ve daha başka birçok memleketler için böyle bir şey bahis konusu olamaz. Öte yandan sanatta çıplak, batı âleminde müsbet karşılandığı hâlde Japonya'da yakışıksız sayılır. Medenî memleketlerde çıplaklık alanında şaşırtıcı bir anlayış daha vardır: Bazı zamanlarda ve yerlerde müsaade edilen çıplaklığın, başka yer ve zamanda yasaklanmış olması. Kadınlar baloya veya tiyatroya çok açık bir kılıkla gidebildikleri halde, sokakta aynı kılıkla dolaşmazlar. Plajda mayo giymek, edebe uygun sayılır, ama şehirde mayo ile dolaşmak ayıptır.

Demek ki, edeb duygusu son derece itibarî bir histir ve menşelerine inmek için en ilkel kabileleri incelemek gerekir. Giyimin en az derecede olduğu Afrika, Güney Amerika, Avustralya ve benzeri yerlerde, erkekler süslenmeye kadınlardan daha fazla önem verirler. Üstelik buralarda evde kalmış kız da yoktur. Bekâra nâdiren rastlanır, onlar da erkektir. O halde bundan süslenmeyi, cinsî seçimi tahrik eden bir unsur olarak kabûl etmemiz yerinde olur. Bu mütâlayı kuvvetlendiren bir başka nokta da, nisbeten çıplak olan birçok halklar arasında giyimin, bazı danslarda mukabil cinsi tahrik eden bir unsur olarak kullanılmasıdır.

Diğer taraftan, batı medeniyetindeki bazı giyim şekillerinin, bazı M.'ların aslında vücudun saklanan çeşitli kısımlarına dikkati çekmek için ortaya atıldığı da görülmektedir. Yeni Hebridler'deki Zulu - Xosa kabileleri ile Brezilya'daki bazı kabilelerdeki giyim maddelerinin de aynı amaca hizmet ettiği görülür. Medenî dünyada M., cinsiyetler arasındaki farkı azaltmaya değil, arttırmaya çalışmaktadır. O halde, mesele, cinsî cazibe açısından ele alınırsa, toplumun gelişmesindeki bir safhada, insanların, bazı hallerde, örtünmenin, soyunmaktan daha tahrik edici olduğunu keşfettiği ortaya çıkar. Bu, gerçekten böyledir. Modern insanın gözünde bile, kısmen örtülü bir resim, çıplak bir resimden daha müstehcendir. Çıplak kabilelerde, alenî ahlâksızlığın, giyimli kabilelere göre daha az olduğunu belirtmek giyimin, tahrikteki rolünü açıkça gösterir.

Bir başka noktaya daha temas edelim: Çok yetkili müşahitler, çıplaklığa alışkın bir kabilenin üyeleri giyindiği takdirde, halkın arasında soyunup çıplak kalan bir Avrupalı'nın duyacağı şaşkınlığı, mahcubiyeti duymaktadır. Bu gerçeği yukarıda anlatılanlarla birlikte mütâlaa etmek bizi, edeb duygusunun, alışılagelenden başka bir şekilde görünmekten çekinme şeklinde bir his olduğu neticesine götürür. Westermarck şöyle diyor: "Utanma hissi, bir sebep değil neticedir. Yani utanma, giyinip kuşanmaya sebep olmuş değildir, aksine âdet ve an'anenin neticesidir. Giyim, iklim şartlarından korunma endişesi dışında, erkek ve kadının, birbirlerine karşı daha cazip görünmesi isteğinden doğmuştur."

MODA : Orta Çağ başından günümüze kadar Fransa'da şehirli giyimleri

MODA : Orta Çağ başından günümüze kadar Fransa'da şehirli giyimleri

MODA : 1-2. Eski Mısır, 3. Âsûr, 4. Pers, 5-6. Grek

İlkel topluluklarda süslenme ve giyim : İlkel süslenmenin esaslarını üç şekilde açıklayabiliriz: Birincisi vücudu mahallî güzellik anlayışına göre şekillendirmektir. Kuzey-batı Amerika Kızılderilileri ile Perulular arasında görülen kafa deformasyonu; Çinliler'de görülen ayak küçültme; birçok Afrika kabilelerinde görülen diş çektirme; nihayet günümüzün medenî dünyasındaki bel sıkma bunun örnekleridir. İkincisi, boyama, dövme ve çok defa derinin altına yabancı madde koyarak süs teşkil eden yara izleri yapma (Bu, kısmen birinci bölüme de girer). Üçüncüsü de vücuda yabancı maddeler takmaktır. Küpeleri, burun ve kulak süslerini, gerdanlık, kol ve ayak bileziklerini, yüzükleri, saç süslerini bu arada sayabiliriz. Tarihî gelişmesini bir yana bırakalım, bu saydığımız üç şeklin hepsine de günümüzün batı medeniyetinde rastlamaktayız. Halbuki giyim, bunlar gibi değildir ve büyük bir gelişme göstermiştir. Genellikle insanın nisbeten sıcak iklimde meydana geldiği ve zamanla kutuplara doğru yayıldığı kabûl edilir. Bunun sonucu olarak da, sıcaklık azaldıkça vücudu korumak için giyinme ihtiyacı doğmuştur. O halde giyimin gelişmesinde en büyük rolü oynayan kuvvetlerden biri iklimdir. Ancak, soğuğun etkisine de olduğundan buna fazla yer vermemek lâzımdır. Çok sıcak bir ülkede yaşayan Araplar'ın tamamen giyimli olduklarını, buna karşılık Horn burnundaki Ateş Ülkesi (Tierra del Fuego) yerlilerinin, Antarktika iklimi şartlarında, vücutlarına iple tutturulmuş bir deriden başka şey giyinmediklerini de hatırlamak yerinde olur.

Giyim üzerine, iklimden sonra en kuvvetli etkiyi yapan bir başka unsur da bâtıl inançlardır. Şüphesiz, ilkel insanlar, süslenmekte kullandıkları ve çoğu hayvanlar dünyasından gelen çeşitli maddelerin, kötülüklerden korumak, onlara aslî özelliklerini vermek suretiyle kendilerine çeşitli şekilde faydalı olacağına inanıyorlardı. Bu arada mücevher takınmanın da giyimin bir şekli olduğunu hatırlatmak yerinde olur. İlkel insanların tılsım olarak taşıdığı bu gibi maddeler, zamanla ilk anlamlarını kaybettiler ve sonunda sadece süs eşyası durumuna geldiler.

Bâbilli ve Âsûrlular'da giyim ve süslenme: Sümer çağında (M. Ö. 3000-2000) Bâbilli erkekler genellikle ***kaunakes*** diye bildiğimiz saçaklı, kaba yün elbiseyi giyerlerdi. Bu giyim şeklinde omuzlardan biri örtülür, diğeri açık bırakılırdı. Çok defa bir de önü açık, ağır bir kaput giyerlerdi. Erkekler de kadınlar da saçlarını uzatır ve ekseriya topuz yaparlardı. Kadınların topuzu, erkeklerinkinden daha özentili olurdu. Rahipler saçlarını tamamen traş eder ve bazı törenleri çırılçıplak yönetirlerdi. Krallar ve önemli kişiler de aynı şekilde hareket ederdi. Bu gibi durumlarda bunlar, saçlarını arkaya sarkıtırlardı. Daha sonraları bazan kollu olmak üzere gömlek giyilmeye başlandı. Ayağa genellikle bir şey giymezlerdi. Ancak son zamanlarda Âsûrlular'ın sandal ve itina ile yapılmış çizmeler giydiği biliniyor. Pek çok kimse altın başlı, iri bir iğneye tutturulmuş taştan silindir biçiminde bir mühür ve büyük topuzlu baston taşırdı. İğne, elbiseyi tutturmaya yarardı. Herodotus her Bâbilli'nin mühür taşıdığını kaydeder.

Bâbilli kadınların giyimi hakkında bilgiler azdır. Onların da ilk zamanda, erkeklerin giydiği "kaunakes"in daha itinalı bir çeşidini giydiği sanılıyor. Saçlarına da, erkeklerinkine göre daha itinalı bir biçim verir, altından yapılma süsler takarlardı. Daha sonra biçimsiz bir çeşit entari giymeye, saçlarını da olduğu gibi sarkıtmaya başladılar. Âsûr kadınları da erkeklerinkine benzeyen ve onlarınki kadar ağır ve büyük küpeler takarlardı. Başka süsleri de erkeklerinkine benzerdi. Öte yandan, Âsûr çağında, ağır işlemeli elbiselerle birlikte çok iri küpeler ve büyük gerdanlıkların kullanıldığını da belirtmeliyiz.

Persler, saray elbisesi olarak Âsûr giyiminin değişik bir şeklini kullanır, onlar gibi saçlarını kıvırırlardı. Normal baş-

MODA : 1-2. Roma, 3-4. Bizans, 5-6. Orta Çağ İtalyası

1. Kuzey Avrupa (Bronz Çağı), 2. Eski Mısır, 3. Frikya, 4-5. Grek, 6-7. Roma, 8 - 12. Orta Avrupa (Orta Çağ başları), 13. Bizans prens ve prensesi

MODA : İtalya (XIII - XV. asırlar)

lıkları "Frikya" kukuletasıydı. Bunu bazan, ağızlarını tozdan korumak için, Tuaregler'in "litham"ına benzeyen bir örtüyle birlikte kullanırlardı. Üstü kare veya daire biçimi keçe başlıklar da kullanılırdı ki, aynı başlığı, bugün onların soyundan gelenler de kullanmaktadır. Persler'in erkekleri renkli pantolon ve gömlek giyerdi. Bunda Mezopotamya'nın etkisi olduğu sanılmıyor. Daha sonraki çağlarda İran'da hüküm süren Sâsânî hükümdarları da, Pers kıyafetinin gelişmiş bir şeklini kullandılar.

Girit'te giyim ve süslenme: Giritliler anormal derecede ince belleriyle tanınırdı. Yapılan incelemeler, bunların, daha çocuk denecek yaştan bellerini özel şekilde sıkarak ince bıraktıkları, arı beline benzeyen ince bir bel elde ettiklerini göstermiştir. Hattâ, küçük yaştan, belin metal bir kemer içine sıkıştırıldığı ve bu kemerin ergin yaşa kadar çıkarılmadığı, yetişkin insanların ancak bu sayede bir çocuk beline sahibi olduğu sanılıyor. Orta yaşa doğru ise, bu kemer tamamen çıkarılır ve böylece vücut normal hâlini alırdı. Giritliler bellerine sardıkları bir kumaş parçasının üstüne kısa bir etek giyerlerdi. Saraylıların giyiminde bu etek, işlemeli ve saçaklı olurdu. Mısır duvar resimlerinde, buraya gelen elçilerin süslü eteklerini görmek mümkündür. Bu çok süslü etekler, Mısırlılar'ın sade, beyaz etekleriyle tezat teşkil etmektedir. Bu etekler bazan baldıra inecek kadar uzun olur, bazan da bele sarılan kumaş parçasının bir devamı olarak, bizim mayo veya şortlarımıza benzeyen şekilde kısacık kalırdı. Soğuk havalarda yaşlılar bir çeşit kaput giyerlerdi. Ayakkabı olarak sandal veya yumuşak deriden yapılma çizme giyilirdi. Boyun ve kollar, gerdanlık ve bileziklerle süslü olurdu. Minoalı erkek görünüşünün en ilgi çekici tarafı, dar belden sonra, uzun saç idi. Ancak matemde olanlar ve rahipler saçlarını keserdi. Saçların tepeye gelen kısmı mübalağalı şekilde kıvrılırdı. Minoa M.'sındaki en büyük değişiklikler, saç tuvaletinin şekliyle kendini gösterirdi.

Minoa kadınları ayak bileklerine kadar inen, bol kumaştan yapılma, farbelalı ve çok süslü entariler giyerdi. Kadınların belleri de erkeklerinki gibi ince olurdu. Genellikle göğüslerini tamamen açık bırakır veya özel bir kılıfla örterlerdi. Minoa kadınları saçlarına çeşitli süsler takardı. Saçlar erkeklerinkinden daha kısa olur ve serbest olarak arkaya bırakılır, bazan da tamamen başta toplanırdı. Çağlar boyunca Minoa kadınlarının saç tuvaletinde çeşitli değişiklikler olmuştur. Saçlarını tutturmak için de çok güzel altın iğneler kullanırlardı. Küpe ve gerdanlık yaygındı.

Eski Mısır'da giyim ve süslenme: 18. sülâleye kadar erkekler sadece beyaz bir etek giyerdi. 12. sülâle zamanında bu eteklerin boyu, koltuk altına gelecek kadar uzadı. Mevki sahibi kimselerin kullandığı etekler daha itinalı biçilir ve kolalanırdı. Krallar da hemen hemen aynı eteği giyerdi; fakat onlarınki kısmen renkli olurdu. İlk zamanlarda saçlar tamamen tabiî hâline bırakılıp uzatılırdı. Krallar saçlarını toz ve kumdan korunmak için özel bir torba içinde muhafaza ederlerdi. Daha sonraları ise saçlar tamamen traş edilmeye ve taklit saçlı peruk kullanılmaya başlandı. Takma saç kullanma, şüphesiz iklim ihtiyacından doğmuştu. Mısır'da eski krallık zamanında bile peruk kullanıldığı bilinmektedir. 1. sülâleye âit bir mezarda bir peruk parçası bulunmuştur. 4. ve 5. sülâleler zamanında peruksuz baş nadirdir. 18. sülâle zamanında ise saçın yeniden normal olarak kullanılmaya başlandığını görüyoruz. Saçlar, ortadan ayrılıp, omuzlara doğru taranmaktadır. Ancak, bunun üstüne yine de bir peruk takılmaktadır. Eski Mısır'da, saç M.'sında çağ çağ çeşitli değişiklikler olmuştur. Saçlarını olduğu gibi muhafaza edenler sadece köylülerdi. Bunlar peruk takmaz, saçlarını kısa veya uzun olarak muhafaza ederdi. Ge-

MODA : Fransa (XIV - XVI. asırlar)

MODA : Orta ve Batı Avrupa (XIV - XVI. asırlar)

MODA : 1-2-3. İtalya, 4-5. Venedik, 6-7. İspanya (XVI. asır)

nellikle tamamen çıplak dolaşır, bazan da bellerini sıkıca kuşatan bir kumaş parçasına sarınırlardı.

Kadınlar, eskiden, vücutlarına sıkıca yapışan elbiseler giyerdi. 18. sülâle zamanından itibaren daha zarif ve itinalı giyinmeye başladılar. Elbiseleri, erkeklerinkini andırmakla beraber, daha çok entari görünüşünde olurdu. Çeşitli süs eşyası kullanırlardı. Romalılar çağında ise, çok daha zengin kılıklara büründüler. Süs eşyaları da hemen hemen erkeklerinkinin aynıydı. Kadınlar da erkekler gibi sandal giyerdi ama, onlar kadar sürekli kullanmazlardı. Bu M. son zamana kadar devam etti, sonra renkli elbiseler kullanılmaya başlandı. Bu devirde kadınlar genellikle başlarına zanbak takarlardı. Eski Mısır kadınında saç M.'sı, çeşitli sülâler zamanında ve Romalılar devrinde büyük değişiklikler gösterdi. Genellikle peruk daima kullanılagelmiştir. Eskiden arada bir kadınların da saçlarını erkekler gibi tamamen traş ederek peruk kullandıkları görülürdü. 18. sülâlenin sonunda bu, tam bir M. hâline geldi; Mısırlı kadınlar saçlarını tamamen traş etmeye başladılar, üstelik peruk de kullanmıyorlardı. Nefertiti, uzun başlığını çıplak başına giyerdi. Kızlarının resimlerinde ise tamamen traşlı oldukları görülür. Üstelik kafatasının normal şekli de bozulmuştur. Amarna çağında kız çocukların kafataslarını, Brezilya'daki Botocudos Kızılderilileri, İnkalar veya Solomon adaları yerlileri gibi deforme ederek uzatmanın tam bir M. hâlinde olduğu görülüyor. Bu M. fazla sürekli olmamış, ama saraya mensup kadınlar kafalarını traş etmekte ve başlıklarını iyice yerleştirebilmek için, peruk de kullanmamakta uzun süre devam etmişlerdir.

Eski Yunan ve Roma: İlkel çağlarda, Yunan ve Romalılar, tek parçadan ibaret bir örtüye sarınırlardı. Giyim olarak bu örtü yeterli görünmekle beraber ayrıca bir de gömlek (tünik) giyerlerdi. Aslında kolsuz olan bu gömlek, bölgelere ve çağlara göre çeşitli değişiklikler göstermiştir. Romalılar'da tünik genellikle süslü olur, zafer çenliklerinde giyileni "tunica palmata" diye adlandırılırdı. Senatör seviyesindeki erkekler, önden sarkan bir çift mor şeritli "tunica latielava"; şövalyeler "tunica augusticlavia" giyerlerdi; bu tünik'in her omuzundan birer dar şerit sarkardı. Yunanlılar'da tünik üstüne alınan örtü de zamanla çeşitli değişiklikler gösterdi. Bu örtü, vücudu tamamen saracak genişlikte dikdörtgen bir kumaştan ibaretti. Romalılar da buna benzer bir örtü kullanırdı. Ancak onlar "pallium" adını verdikleri bu örtüden ayrı olarak bir de "toga" kullanırlardı. "Toga", daire parçası biçiminde geniş bir kumaştı. Dar kısmı en üste getirilerek giyilir, bir ucu sol omuzdan atılarak hemen hemen yere kadar sarkıtılırdı. Kumaş, daha sonra, arkadan dolandırılıp, sağ kolun üstünden (veya altından) alınarak çaprazlama öne geçirilir, öbür ucu sol omuzdan geriye atılarak arkaya düşürülürdü. "Toga" daha sonraları tören elbisesi olarak kullanılmaya başlandı. Toga'nın giyiliş şekli yer ve zamana göre değişiklikler göstermiş, zamanla küçülmüş, en sonunda bazı memurların omuzlarını süsleyen bir şerit hâline gelmiştir. Kırım'da yapılan kazılarda M. Ö. III. yüzyıl ile V. yüzyıl arasına âit renkli kumaşlar bulunmuştur. Halbuki Yunanlılar da, Romalılar da boyanmamış yün kumaşları tercih ederler. Kırım'da ele geçen örnekler ise, çoğunlukla renkli olduğu gibi bir kısmı da çizgili, desenli ve resimlidir.

Yunan ve Roma çağı Mısır'ında kullanılan örtüler dikdörtgen biçimliydi. Hayvan, kuş, balık, bitki, ağaç resimleriyle veya daha başka şekillerle süslenirdi. Romalılar sırtlarına aldıkları örtüyü başka maksatlarla da kullanır, meselâ yatak örtüsü olarak, yatacakları yere serdikleri gibi yere de sererlerdi. Mısır'da bulunanlar ise, en sonunda ölüleri sarmak için kullanılmıştır. Yunanlı ve Romalılar çeşitli vesilelerle daha başka elbiseler de giymişlerdir. Bunların arasında, kısa bir çeşit mantoyu zikredebiliriz.

MODA : 1-4. İtalya, 5-6. Batı Avrupa (XVII - XVIII. asır)

MODA : Orta ve Batı Avrupa (XVI - XVIII. asırlar)

MODA : 1-2: XVIII. asır sonları, 3-6: XIX. asır başları

Orta Çağ'da giyim ve süslenme: İngiltere'nin Normanlar tarafından istilâsı sırasında erkek ve kadınların elbisesi bir çift tünik ve bir üstünlükten ibaretti. Eski Yunan ve Roma kıyafetine göre en büyük fark ve yenilik bacaklara tamamen yapışan bir çeşit pantolon giyilmesiydi. Aslında pantolon klasik ilkçağda bir Barbar kıyafetiydi. Bu iki tünikten, daha sonraki çağların caketleri, yelekleri vs. doğdu. Kısa ve ekseriya kolsuz olan üstlüklerden de elbise üstüne giyilen muhtelif giyim eşyası gelişti. Bunlar Orta Çağ'da çok acayip biçimler aldı. Önceleri biçilerek dikilmiş elbiselere az raslanıyordu; biçerek dikiş, daha sonra yaygın hâle geldi. XIV ve XV. yüzyıl elbiselerinde, daha çok işleme tarzında şahsî işaretler görülmeye başlandı. Bunlar ya omuz veya kola işleniyor, yahut bütün elbise üzerine serpiştirilmiş oluyordu.

Alelâde örtünmenin dışında kalan terzilik işleri ancak XIII. yüzyılın sonlarında görülmeye başlar. Elbiseler artık vücuda daha fazla oturmakta, giyenin kendi isteğine göre şekil vermesine imkân kalmamaktadır.

Başlık olarak kullanılan alelâde örtülerin yerini XIV. yüzyıldan itibaren, çok süslü şapka ve başlıklara bıraktığını görüyoruz. Pabuçlar da önceleri kürk veya deriden yapılıyor ve ayak bileğine bağlanıyordu. Zamanla tabanın, daha sonra da sayaya ayağın biçimi verilmeye başlandı.

Rönesans ve sonrası: XIV. yüzyılda erkekler, bir yana devrik, bir çeşit kukuleta giyiyordu. Sonraları başa tamamen uyan bir kep giyilir oldu. XV. yüzyılın üçüncü çeyreğine doğru bu kepin bir yükseklik kazandığı ve çok sonraları Türkiye'de kullanılan "fes" e benzediğini görürüz. Bir süre sonra ise yeniden yüksekliğini kaybetmiş ve yassılaşmıştır. Kadın başlıklarında da büyük değişiklikler olmuş, çok itinalı, süslü başlıklar kullanılmaya başlanmıştır.

Gittikçe ayağın biçimini alan pabuçlara, XIV. yüzyılın sonlarında, sayayı kesip acayip şekiller verme M. oldu. Chaucer bir rahibin ayakkabısının sözünü ederken "pabuçta açılan pencereler" den bahseder. Daha sonraları Avrupa'da son derece sivri uçlu pabuçlar M. oldu. XV. yüzyıl sırasında bu M. tersine döndü. XVI. yüzyılda VIII. Henry'nin portresinde görüldüğü gibi ayakkabılar da dahil bütün giyim eşyası çok bollaştı. Kadınların saç M.'sına ise bir sadelik hâkim olmaya başladı. Elbiselerde ise acayip bir "kesme" M.'sı başladı. Hemen bütün elbiselerde yer yer yarıklar açılıyor, buralardan içteki kumaşların kontrast renginin görünmesi sağlanıyordu. Gömleğin boyna gelen kısmında bir büzgü ile başlayan kırma yakalar, zamanla gelişip büyüdü ve hemen hemen ayrı bir giyim eşyası hâline geldi. Kadınlar da, erkekler de kırma yaka kullanıyordu. Erkeklerin tipik giyim eşyası bacaklara tamamen yapışan pantolon ve yelekti. Kadınlar, XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kafes kullanmaya başladılar. Belden aşağıya doğru sarkıtılan bu kafes eteğin çok kabarık ve yaygın durmasını sağlıyordu. Bu M. XVII. yüzyılın ilk çeyreğinin sonuna kadar devam etti. Ayrıca elbiselerin çok süslü olmasına da önem veriliyordu.

XVII. yüzyılın yarısından itibaren farbelalı yakalar, yerini, omuza doğru sarkan, geniş, kolalı yakalara bıraktı. Önceleri boynu tamamen kuşatan farbelalı yakaların da, sonraları ön kısmı açık bırakılmaya başlandı ve düz yakaların yanında bunlar da varlıklarını devam ettirdi. Şövalyeler, omuzlarına dökülen uzun bukleler kullanıyordu. Kadınlar ise bu yüzyılda kafes kullanmaktan vazgeçtiler. Erkekler, yüzyılın sonlarında vücutlarına yapışan pantolon yerine etek gibi bir çeşit elbise giymeye başladı. Yine bu sıralarda başlayarak yaygın hâle gelen saç taklidi peruk kullanma modası yüzyıl kadar devam etti. 1660'larda ise erkek giyiminde önemli bir değişiklik oldu, yelek ve caket müstakil giyecek olarak kullanılmaya başlandı. Fransa'da başlayan bu moda, çok geçmeden İngiltere'ye

MODA: 1. 1883, 2. 1895, 3. 1904, 4. 1914, 5. 1928, 6-7. 1933, 8-9. 1934

MODA : 1. 1790, 2. 1800, 3. 1806, 4. 1820, 5. 1833, 6. 1862, 7. 1872, 8. 1900, 9. 1912

sıçradı. Önceleri yelek dizlere kadar iniyor ve kollu yapılıyor, caket de yelekten biraz daha uzun oluyordu.

XVIII. ve XIX. yüzyıl: XVIII. yüzyılın başlarında, kadın giyiminde kafes yine M. oldu. Bu defakiler eskilere göre daha da mübalağâlıydı. Saçlar, önceleri düz taranıyordu; sonraları daha kabarık taranmaya ve mübalağalı şekiller almaya başladı. Erkek elbiseleri esas itibariyle daha sade biçiliyor, buna karşılık özenle işleniyordu. Bileklerde ve bazan boyunda, büzgülü dantel kullanılırdı. Saç taklidi perukler eskisinden daha küçük yapılıyor ve genellikle beyaz veya gri renkte oluyordu. Bu M. Fransız ihtilâline kadar (1789 - 1799) devam etti. O tarihlerde erkekler İngiltere'nin taşra elbiselerini giymeye başladı. Üç köşeli şapkalar yerini silindir şapkalara bıraktı. Kadınlar kafesli etekleri, aşırı işlemeli elbiseleri terkettiler ve Eski Yunan kılığı olarak tahayyül ettikleri şekilde giyinmeye başladılar. Çoğunlukla beyaz, kısa kollu, gerdanı açık bırakan entariler M. oldu. "Empire" diye anılan bu M., Napoléon'un düşmesine kadar sürdü. Erkekler de yelek, frak ceketi gibi kuyruklu ceket ve pantolon giyiyordu. 1830'dan sonra kadın etekleri yine çok bol kumaştan yapılmaya başlandı ve bunu tutmak için bel hizasında geniş bir çenber kullanılır oldu. Şapkalar ve kollar da son derece büyüdü, genişledi. 1860'larda en geniş hâline geldi. Erkek elbiseleri genellikle yüzyılın başındaki biçimlerini korudu. Silindir şapka ise her sınıf halk arasında kullanılıyordu. Yüzyılın son çeyreğinde kadın elbiselerinin etekleri vücuda yapışacak şekilde biçilmeye başlandı. Erkek kıyafeti olarak pantolon, caket ve fötr şapka yaygınlaştı. Frak ve silindir şapka da resmî toplantılarda kullanılır oldu.

Çin ve Japonya: Çin'de bütün sınıflar *san* (caket) ve *koo* (pantolon) giyerdi; bunlar Batı'nın pijamasını andırırdı. Her birinin mevsimlere göre sade, pamuklu veya kaplama olmak üzere üç çeşidi vardı. *San*'ın dar bir yakası olurdu. Ayrıca alelâde bir caket çeşidi olan bol kollu *ma kua* ile bunun daha uzun ve genişi olan *kua,* yine geniş ve uzun bir üstlük olan *po* da giyilirdi. *Po kua* erkeklerin resmî elbisesiydi. Daha başka elbiseler de vardı. Bunlardan *chang san* yazın, *chiao* ilkbaharda, *taminou* da kışın kullanılırdı. Hava çok soğuk olursa kürklü bir üstlük olan *pipao, taminou*'nun yerini alırdı. Çin'de işlemeli elbiseler de kullanılırdı. Sırma işlemeli elbise giymek mandarinlere mahsus bir imtiyazdı.

Japonya'da kullanılan elbiselerde Çin ve Kore'nin etkisi vardır. Japon imparatorunun ve soylularının tören elbisesi olan *ho* Çin terzileri tarafından şekillenmiş, dikilmiştir. İmparator Yuryaku (M. S. 457 - 479), millî kıyafete yeni bir şekil vermiş, İmparator Suiko (M. S. 593) zamanında da rütbeler Çinliler'i taklid ederek başlıkları biçimiyle belirtilmeye başlanmıştır. Halk arasında elbise olarak *kasane* diye anılan bol bir tünikle *akome* denen bir çeşit etek giyilirdi. *Hakama* dizin biraz aşağısına kadar inen bir çeşit etekti. Japon kadınları daima *kimono* giyegelmişlerdir. Bu, uzun kollu, bol bir üstlüktür; *eri* denen bir yaka parçası ile *obi* denen geniş bir kemer kısmı vardır. Erkekler de kimono giyerlerdi.

Bu iki büyük Uzak - Doğu ülkesinin mahallî kılıkları yaşadığımız yüzyıla kadar devam etmiş; sonradan onlar da yavaş yavaş Batı M.'sını takib etmeye, Batılı gibi giyinmeye başlamışlardır.

XX. Yüzyıl: XX. yüzyılla birlikte kadının evden kurtulması ve buna paralel olarak kadın giyiminde meydana gelen büyük değişiklik, modern medeniyet tarihinin en ilgi çekici sayfalarından biridir. Genellikle geçmiş günlerin M.'ları gülünç bulunur. Ancak unutulmamalıdır ki, her M. değişikliği kararsız bir ideale yönelmiş olan merdivenin bir basamağıdır.

1900 - 1925 M.'ları: 1900'de kadınlar farbelalı çamaşırlar giyerdi. Vücut göğsü ileriye, belden aşağısını da geriye doğru fırlatan sıkı bir korseye hapsedilirdi. Saç, vücudun hareketlerine uyacak şekilde yapılır, ense balinalı yaka ile dik tutulurdu. Kol, beden ve başlıklar farbela ve kabartılarla süslenirdi. İlk bakışta lüzumsuz gibi görünen bu süsler vücudun bükülmüş durumunu örtmeye yarardı. Bu görünüş 1905'e kadar devam ettikten sonra geri bir adım atılarak "fin de siècle" M.'sı çıktı. Kolların yukarı kısmı yeniden şişkinleşti ve teferruatlı elbiseler büzgü ve farbelalarla kaplandı. Şapka, anormal şekilde buklelendirilmiş saçların üzerine, başın bir yanına gelecek şekilde giyiliyor ve tüylerle süsleniyordu. Bu süslü şapka modası, sık sık yer değiştirerek, 1914'e kadar devam etti. 1909'da enseyi serbest bırakan yakalık M. hâline gelmişti. Aynı yıl XX. yüzyılda ilk defa olarak kısa etek göründü; evet bu etek, kısaydı ama, yine de sonradan çıkanların yanında uzun kaldı. Çok uzun ve dökülen tüylerle yüklü muazzam şapkalar M. oldu. Hanımların görünüşü ise dikleşmeye başladı; artık vücut daha az eğilip bükülüyor, korseler eskisi kadar sıkı olmuyordu. M.'daki bu değişiklikler sadece ensenin serbest kalmasını ve vücudun daha dik durmasını sağlamıştı. Ancak bunlar "directoire" M. sına zemin hazırladı. Daha önce çekingen bir şekilde, bir, iki defa kendisini gösteren bu yeni M. 1910'dan itibâren kesinlikle hüküm sürmeye başladı. Bu dönemde elbise, muhtelif tonda saydam bir tünik altına saklandı ve çok çeşitli, zarif renk tonları kullanıldı.

İki yıl sonra, 1912'de, birkaç Rus balesinin etkisiyle "directoire" M. sı doğululaşmaya yöneldi. Pantolon etekler görüldü; başlar türbanlandı ve parlak renkli elbiseler, sırma işlemeler, pırlanta ve inciyle süslenmeye başlandı. 1912'den sonra, elbiselerin boyu, artık zarif kadın ayaklarını saklıyamaz oldu; bunun üzerine ayakkabı M.'sı gelişti ve elbise ile ayakkabı arasında renk uyumuna dikkat edilmeye başlandı. 1913'-ten sonra pantolon - eteklerinin yanısıra bacakları sımsıkı saran etekler de görünmeye başlandı. Eteğin üstüne kısa, kabartısı fazla tünik giyiliyordu.

MODA : Çağdaş kadın modası (mini, midi, maksi)

1914'ten 1920'ye kadar olan devre M. tarihi bakımından önemli değildir. 1921'de ise kadın M.'sına yeni bir hat geldi ve alçak belli elbiseler meydana çıktı, etekler de hafifçe uzadı. Alçak belli elbiseler, 1923'te tamamen belsiz, düz bir elbiseye dönüştü; bundan da 1929'a kadar hemen hemen değişmeden devam eden kısa ve düz kesimli elbise M.'sı doğdu.

Saç M.'sı 1924'ten itibaren sadeleşmeye başladı. Kadınlar da saçlarını erkekler gibi kestirir oldular. Elbiseler de öyle sadeleşti ki, kadın M.'sı âdetâ sıkıntı verir oldu. Kadın zarafeti yeni yeni maddelerle zenginleşen aksesuvarlar yardımıyla kurtarılır oldu. Makyaj gelişmeye başladı.

1925'ten II. Dünya Savaşı'na kadar M.: Önceki yıllarda, bayağılığa kadar giden bir benzerlik 1928'den itibaren değişmeye başladı. Etek boyları geriye doğru uzamaya başladı, bilhassa gece elbiselerinde yere değecek hâle geldi. Gündüzleri spor kıyafet M. olmaya başladı. Zaten tatbik edilen akıllıca perhiz ve yapılan egzersizler sayesinde, kadın vücudu gittikçe düzene girmiş, gittikçe incelmişti. Her geçen yıl spor kıyafete karşı ilgi artıyordu. Bel çizgisi de daha belirli olmaya başlamıştı. Buna karşılık kalça hattı ve göğüs düz bir görünüş aldı. Alnı tamamen kaplayan ve kaşlara kadar düşen şapkalar yeniden görüldü.

1925 ve 1926'nın katı silueti, 1929'da tamamen ortadan kalkmış bulunuyordu. Bel çizgisi daha yükselmiş, etekler uzamıştı. Artık spor elbiseler de daha uzun etekli yapılıyordu (dizkapağından 10 cm aşağıda). Akşam elbiselerinde de büyük bir zarafet veren kuyruk görünmeye başladı. Ama etekler ön tarafta yine kısaydı. Gündüzleri giyilen etekler ise dizkapağından 15 - 20 cm daha aşağıda oluyordu. Uzun etek M.'sı nihayet 1930'da kesin olarak yerleşti. Bacaklar tamamen saklanır hâle geldi. 1931'de M.'da, sinemanın etkileri görülmeye başlandı. Renkler üzerindeki çeşitli yasaklar ortadan kalktı. 1931'den itibâren elbiselerin eski sıkıcı renkleri ortadan kalktı. Canlı hareketli biçimler görülmeye başlandı.

1930'dan itibaren şapkalar küçüldü, sol tarafa doğru eğik giyilmeye başlandı; bere ve spor şapkalar yaygın hâle geldi. Gece elbiselerinin kolları uzadı, yakaları önde kapalı, arkada açık hâle geldi. Öte yandan gündüzleri spor kıyafetlerin yanısıra erkeksi elbiseler de giyilmeye başlandı.

1934'te, 1910 M.'sını canlandırma yolunda bir hareket oldu. Bu eğlenceli dönemin, elbiseleri modern müdahalelerle sadeleşti, dizden aşağıda seri hâlinde köpüklü farbelalar M.'ya hâkim oldu.

II. Dünya Savaşı ve sonrası: Günlük hayatın diğer taraflarında olduğu gibi M. âleminde de, II. Dünya Savaşı sırasında büyük bir durgunluk oldu. Biçimlerde dikkati çekecek bir değişiklik görülmedi. Savaştan önce yerleşmiş bulunan tabiî çizgiler 1945'e kadar devam etti. Amerika Birleşik Devletleri'nde kadınların kullanabileceği kumaş miktarının sınırlanmış olmasının bu bakımdan büyük etkisi oldu. 1945'ten sonra ise, Paris'ten yepyeni bir M. doğdu. Yuvarlak hatlara karşı yeni bir eğilim görüldü. Omuz ve kollar dışa doğru büyük yaylar yapacak şekilde dikilmeye başlandı; bel, sıkılıp içeri çekildi, kalçalar belirli hâle getirildi. Gece elbiseleri ise kısalmaya başladı. Eteklerin yüksekliği yerden 15 - 25 cm e çıkarıldı.

1947 yılında Paris, M. dünyasına başka bir yenilik getirdi. Kadın vücudunun tabiî yapısı ön plana alındı ve vücuttaki her yuvarlağın belirtilmesine çalışıldı. Basının "New look" adını taktığı bu M.'ya göre omuzlar düşük, bel ince, kalça yuvarlak oluyordu. Yüzyılımızın ortasında ise M.'da 1920'lere bir dönüş oldu. Kolsuz elbiseler, kısa saçlar, M. hâline geldi. 1957'de Paris'li M.'cılar "çuval M.'sı"nı çıkardı. Bunda bütün vücut hemen tamamen belsiz bir elbisenin içinde kalıyor, elbise kalçaya ancak dokunuyor ve dizkapağının hemen altında daralan bir etekle bitiyordu.

1961'de eteklerin kısalığı 1926 yılındaki hâline gelmişti. Bundan sonra çıkan mini - etek modasıyle eteklerin boyu, dizkapağının çok üstüne çıktı. 1970'lerde midi ve maksi - etek M.'ları görülmeye başlandı. Öte yandan kadınların pantolon giymesi de geniş ölçüde yaygınlaştı.

Son yılların en ilgi çekici tarafı, daima Paris'ten çıkan yeni M.'nın dünyanın her yanına yayılması ve Avrupa elbiselerin her tarafta görülmesidir. Bugün Tokyo'nun bir caddesindeki kalabalığın, Paris, Londra veya New York'takinden bir

MODA : Çağdaş kadın modası

farkı yoktur. Afrika'lı siyaset adamları Avrupalı meslektaşları gibi giyinmektedir. Bu arada, Hindli kadınların an'anevî "sari"lerini muhafaza ettiğini belirtmek yerinde olur.

Türkiye'de giyim ve süslenme:

XIX. yüzyılın sonlarına kadar, kadının sokak kıyafetine hâkim olan elbise, ferâce ve yaşmak idi. Ferâce, genellikle bedeni ve kolları bol bir üslüktü. Önceleri çuha ve softan yapılırken, sonradan fantezi kumaşlardan da yapılır olmuştu. Ferâce daima yaşmakla birlikte kullanılırdı. Yaşmak, biri başı, diğeri de gözlere kadar yüzün alt bölümünü örten iki kısımdan meydana gelirdi. Ferâcenin en önemli parçası yakasıydı. Boynun ön tarafında bir noktada birleşen yaka, omuzlara doğru genişleyip açılır, sırta doğru inerdi. Devirler boyunca ferâce M.'sında çeşitli değişiklikler olmuş, dar ve bol olanları, düz ve işlemeli olanları, renklileri yapılmıştır. Ferâce yakaları da zamanla genişleyip daralmış, zaman zaman son derece şatafatlı, süslü hâle gelmiştir. Ancak aşırı derecede süslü yakalar, erkekler için çok fazla dikkati çekici olduğundan, devlet tarafından zaman zaman yasak edilmiştir. Bu yasakların en ilgi çekici olanı 1725 yılında çıkarılan bir fermanla konmuş; ferâcelerde bir parmaktan kalın süs şeridi kullanılması yasak edildiği gibi, bir karıştan geniş yakalı ferâcelerin kullanılması da yasak edilmiştir. Kibar hanımlar ferâce ile birlikte şemsiye ve eldiven de kullanırdı. Şemsiyeler türlü renkte olur, şemsiye rengiyle, ferâcenin renginin birbirine uygun olmasına dikkat edilirdi.

Ferâcenin erkekler tarafından kullanılan çeşidi de vardı. Tanzimat'tan önce, büyük saray memurları ferâce giyerdi. İlmiye ricalinin resmî günlerde giydiği üstlüğe de ferâce denirdi.

Çarşaf: Türkiye'de, başlıca kadın kıyafeti olarak, ferâceden sonra çarşaf kullanılmaya başlanmıştır. Çarşaf Farsça asıllı bir kelimedir, *çâr-şeb*'den gelir, bu kelime de gece örtüsü anlamındaki *çâder-i şeb*'den bozmadır. Çarşaf için yine Farsça, örtü anlamında *çâr* da kullanılmıştır. Çarşaf, Arab kadınlarının kullandığı "torba" veya "dolama" diye anılan üstlüğün, Arabistan'a giden aileler tarafından kullanılmaya başlanmasıyle Tanzimat sıralarında İstanbul'da görülmüştür. Ancak, çabucak yaygın hâle gelmemiş, XX. yüzyılın başlarına kadar, İstanbul'da, — gittikçe yayılan çarşafın yanısıra — ferâce de kullanılmakta devam edilmiştir. Torba veya dolama denen ilkel çarşaf çeşidi yatak çarşafı gibi, bir tek kumaş parçasından ibaretti. Yarısına kadar olan kısmı bele kuşanıldıktan sonra, diğer yarısı arkadan başa alınırdı. Asıl çarşaf ise, üç parçadan meydana gelen bir elbiseydi: Pelerin, etek ve peçe. Pelerin, çarşafın üst, etek de alt bölümüydü. Peçe ise yüzü örtmekte kullanılırdı.

Çarşafın Türkiye'de geniş ölçüde yaygın olarak giyilmesi, Cumhuriyet devrindeki kıyafet inkılâbına kadar devam etmiş, bu süre içinde çarşaf M.'sı çeşitli değişiklikler göstermiştir. Çarşaf hazır satıldığı gibi istenen biçim ve boya göre özel olarak da dikilirdi. Giyimlerine dikkat edenler, saten, tafta, krep gibi kumaşlardan çarşaf dikinirdi. Renk olarak da gençlerin ağırbaşlı olanları siyah, lacivet, mor, neftî veya mora çalar kırmızıyı, hoppa olanları da camgöbeği, bej, leylak, açık yeşili tercih ederdi. Yaşlılar ise daha çok siyah, koyu gri, koyu zeytûnî renkte, şayak, alpaka gibi kumaşlardan çarşaf giyinirdi. Giyimlerine düşkün olmayanlar çarşaflarını ya hazır alır veya el tezgâhlarında dokunan kumaşlardan yapardı. Çarşaf biçimlerinin de harmanlı, kloş, fişekli, yarım kloş gibi çeşitleri vardı.

Çarşaf M.'sı, çarşafın her üç bölümünde de kendini gösterirdi. Meselâ pelerinler, önceleri çok uzun yapılırken sonraları bele ve nihayet dirsek hizasına kadar kısaldı. Etek de önceleri geniş yapılırdı. Sonradan vücuda yapışacak kadar daraldı. Etek boyları da M.'ya göre uzunluk bakımından çok değişti. Bir zamanlar, yerlere kadar inip, ayağı bile kapatırken, Meşrutiyet'ten sonra iyice kısalarak, dizkapağına kadar çıktı. Yine Meşrutiyet'ten sonra şık hanımlar üst üste iki peçe kullanmaya başladılar. Yerine göre bazan birini bazan ikisini indirirlerdi. Ayrıca ince kalın olanları, tülden yapılanları, ajurluları da zamanın M.'sına göre meydana çıkardı. Varlıklı ve kibar hanımların, mevsiminde kullanılmak üzere birçok çarşafı olurdu. Çarşaf, sadece sokakta giyilir, bir ziyarete gidildiği zaman, kapıdan girer girmez çıkarılırdı. Hanımlar, çarşafın altına, varlıklarına göre, son derece itina ile dikilmiş, pahalı kumaştan yapılma, işlemeli elbiseler giyerlerdi.

Saç genellikle topuz yapılırdı. Önceleri tepede toplanır, buna "tepe topuzu" denirdi. İkinci Meşrutiyet'e doğru arka topuzu M. oldu. Hanımlar, gerdanlık, küpe, yüzük, bilezik takarak süslenir, ayrıca allık ve pudra ile makyaj yaparlardı.

Türkiye'de, Osmanlı imparatorluğu zamanında erkek giyiminde dikkati çeken başlıca üstlük kaftan idi. Kaftan, elbise üstüne giyilen uzun ve kollu bir çeşit setredir. Eski seyahatnamelerdeki tariflere göre kaftan, önü açık, yenleri bazan yarıya kadar yırtmaçlı, bazan dizkapaklarına bazan da topuklara kadar uzanan bir üstlüktü. Kaftan, Osmanlı fetihleriyle birlikte Fas'a kadar yayılmıştı. Birçok çeşitleri vardı. Cinslerine göre çuha kaftan, keçe kaftan, murabba kaftan gibi isimlerle anılırdı. Yeniçerilerin giydiği kaftanın eteği toplanarak bele sarılır,

MODA : Çağdaş kadın modası

buna "dolama" denirdi. Vezir kaftanları sırma şeritli, altın düğmeli olur, kışın samur kürkle kaplanırdı. Eskiden önemli bir mevkıe getirilen kimselere padişahlar, sadrâzam veya vezîrler tarafından kaftan (hil'at) giydirilirdi. Bu usul Tanzimat'tan sonra kaldırılmıştır. Kaftanın altına şalvar ve entari giyilirdi.

Tanzimata kadar giyilen başlıklar (serpuş) takke ve kavuk idi. Resmî görevli şahısların giydikleri başlıklar nizamlara uygun olur, halk ise başlık konusunda pek titiz davranmazdı. Diğer taraftan Müslüman olmayanların, - elbise olsun, başlık olsun - Müslümanlar'ın giydiklerine benzeyen şeyler giymesi yasaktı.

Osman Gazi Horasanî börk giyer, bunun üzerine sarık sarardı. Daha sonra Mevlevî sikkesi başlık olarak kullanıldı. Sikkeler, sonradan, sırma ile süslenerek takke hâlini aldı. I. Sultan Murad zamanında üsküf denen başlık ihdâs edildi. Bu da börk gibi bir keçe külâhtı. Farkı başa gelen kısmının işli oluşu ve geriye doğru yatırmasının bulunmayışıydı. Bu başlığı daha çok yeniçeri subayları giyerdi. Yavuz Sultan Selim zamanında *Selimî,* Kanunî Sultan Süleyman zamanında *Yusufî* denen başlıklar çıktı. IV. Sultan Mehmed'den sonra *düzkaş, kalafat, dardağan, kâtibî, mollaî, paşaî* gibi başlıklar kullanıldı. İsimlerinden anlaşıldığı gibi "mollaî" mollalar, "kâtibî" kalem erbabı, "paşaî", paşalar tarafından kullanılırdı.

Bu başlıkların da çeşitleri ve ne şekilde kullanılacakları kanunnâmelerde belirtildi. XVII. yüzyıl sonlarındaki bir vesikadan öğrendiğimize göre, vezirler olsun sadrâzam olsun, daima aynı başlığı kullanmazdı. Meselâ vezirler savaş sırasında, yollarda "kallâvî", cuma alayı sırasında "mücevveze", padişah huzuruna çıkarken "Selimî" kavuk giyerledi. Birçok devlet memurunun giydiği başlıklar da, aynı şekilde, duruma göre değişiklik gösterirdi. Kanunnamelerde sadece vezirler ve diğer devlet erkânının değil, her türlü hizmetlilerinin ne şekilde başlık giyeceği belirtilmiş olurdu. Türkiye'de XIX. yüzyılın ilk çeyreğinin sonuna kadar kullanılan başlıklar arasında en önemli yeri olan kavuktu. Kavuk, içi pamuk doldurulmuş çuha ve bezden dikilirdi. Molla kavuğu, tepeli kavuk, kallâvî, mücevveze, Selimî, Horasanî gibi çeşitleri vardı.

Asırlar boyunca başlık olarak kullanılan kavuk, II. Sultan Mahmud'un yaptığı büyük yenilik hareketleri sırasında kullanılmaktan kaldırılmış, başlık olarak fes kabûl edilmiştir. Ancak çarşaf giyilmeye başladığı zaman, bazı yaşlı hanımlar nasıl "bid'at" sayarak çarşaf giymekten imtina etmiş, aylarca sokağa çıkamamışlarsa, fes kullanılmaya başladığı zaman da birçok kimseler bu yeniliğe karşı çıkmış, birçokları başlık olarak, başlarına şal sarmaya başlamışlardır. Lûtfî tarihi bu konuda şöyle diyor: "Kavukların yerine başlıca bir kisve konulmadığından herkes başlı başına, başlarına birer türlü şey sarmaya başladılar; içlerinde kavuktan büyük koca başlar belirmişti."

Tepeden tırnağa kadar giyimde yapılan büyük yenilikler bu şekilde bir takım karışıklıklara sebep olduğundan bir nizamnâme ile giyim meselesinin kontrol altına alınması düşünüldü. Bu maksatla 1828 yılında kıyafetle ilgili bir nizamnâme çıkarıldı. Bu nizamnâmenin fesle ilgili bölümünde devlet memurlarından hangilerinin ne şekilde fes giyecekleri açıkça belirtiliyordu. Buna göre padişah muâyedelerde, Hırka-ı Şerif ziyaretinde, resmî günlerde "murassâ fes", vezirler kenarı işlemeli fes giyeceklerdi. Yeniliklere karşı gelen esnaf vesaire ise, sade fes giymemekte ısrar ettiği için, asker feslerindeki sarık usulü kaldırıldı, fes giymeleri mecburî olan esnafın da, feslerine, çenber, yemeni, yazma tülbend gibi şeyler sarmalarına izin verildi ve fes, bundan sonra iyice yaygınlaştı.

Fesin daire biçimindeki tepe bölümüne "tabla" denirdi. Tablanın ortası delik olur, buraya "ibik" denen boru şeklinde bir dilcik takılır ve fesin püskülü bu ibik vasıtasıyle fese tutturulurdu.

II. Sultan Mahmud zamanından, 1925 yılına kadar fes M.'sında çeşitli değişiklikler olmuştur. İlk fesler büyük ve yüksekti, bunlara "Mahmûdiye" kalıbı fesler deniyordu. Sultan Mecid zamanında fesin yüksekliği azaldı, bunlara "Mecîdiye" dendi. Sultan Aziz zamanında, tabla kısmı iyice küçüldü, başa gelen kısım geniş kaldı, buna da "Azîziye" dendi. Fes M.'sının başta gelen unsuru, fesin kalıbıyla birlikte püsküldü. Püskül, önceleri fesin heryanını kaplayacak şekilde takılırken, sonraları tamamen küçülmüştür. Püskül, fese ve kullanan şahsa göre değişirdi. Bâzı püsküller çok büyük ve uzun olur, bunlar enseden aşağıya doğru sarkardı. Fes rengi aslında kırmızı idi; ancak fes yapımında kırmızının çeşitli tonları kullanılmış, fes renkleri nar çiçeğinden siyaha bakan koyu vişne çürüğüne kadar birçok değişiklik göstermiştir.

Fes, genellikle bir yana eğik kaşa doğru indirilmiş şekilde giyilirdi. Püskülün en makbûl duruşu ensenin ortasına gelecek şekilde olmasıydı. Giyimine düşkün kimseler fesi daima kalıplı giyerlerdi. Yeni kalıba çekilmiş fes "saksı dibi", yağmurdan ıslanıp bozulmuşuna "limonkabuğu", başa tamamen geçmiş olanına "tablakâr", büyük ve kulaklara kadar inen çeşidine "babayanî veya efendivârî" denirdi.

1925'teki bir kanunla fes giyilmesi yasak edilmiş, bu tarihten sonra, Türkiye'de kadın ve erkek giyimi, bütün unsurlarıyla Batı M.'sını takib etmiştir. Türk giyim kuşamı için bk. KAFDAN, FES, FERÂCE, KAVUK, YAŞMAK, ÇARŞAF, SİKKE; TÜRKİYE (etnografya). (O. Yüksel)

MODALİTE (Kiplik) (Lat. modalitas; modus = suret, tarz), Kant'a göre Wirklichkeit (gerçek) Möglichkeit (imkân), notwendigkeit (zor) M.'nin kategorileridir. Mantıkta, hükmün M.'si, hükmün ifâde tarzında atfedilir. Buna göre hüküm, doğru (assertorisch), mümkün (problematisch) veya kaçınılmaz (opodiktisch) olur. Matematik Mantikta, M.'ler veya modus'lar (çoğul Lat. Modi şeklinde de kullanılır) şu iki tarzda kullanılırlar: 1. Gerçeklik kıymetleri olarak: İfâdelerin sınıflandırılmasında "doğru" veya "yanlış" tan başka, meselâ "problematik" olarak; 2. Olumsuzluk ifâdesinin yanında, bunu etkileyen bir esas muamele olarak: o halde, meselâ şu semboller kullanılır: Δ = Notwendig (onsuz olmaz), ∇ = möglich (mümkün).

MODEL, Walter (Genthin 1891 - Duisburg yakını 1945), Alman mareşali. 1930'da genel kurmay eğitim bürosunda görevlendirilmiştir. Gneisenau hakkında yazdığı değerli incelemesiyle tanınmış olan M., 1938'de Hitler'e takdim edilmiş ve araştırma servisi şefi olmuştur. 1940'ta Fransa ile yapılan savaşta Busch ordusunun kurmay başkanı olmuş, 1941'de generalliğe terfi ederek Rusya'da bir zırhlı tümenin, 1943'te de bir ordunun başına geçmiştir. 1944'te Manstein'ın yerine Güney Orduları grupuna kumanda eden M., Karpatlar'daki geçitlere kadar bölüklerinin geri çekilmesini yönetmiştir. Ağustos 1944'-te batı cephesi kumandanı olmuş, Almanlar'ın Normandiya'da yenilmesinden sonra, kuvvetlerini Alman sınırında toplamayı başarmıştır. 1944 kasımında kumandanlığı Rundstedt'e bırakmış, o da kendisini Ardennes'de karşı taarruzla görevli ordu grupunun başına getirmiştir. M. 1945'te Kuzey cephesi kumandanı olmuş, Ruhr bölgesinde kuşatılmış olan kuvvetlerinin teslim olmasından sonra 21 nisanda intihar etmiştir.

MODENA, İtalya'da, Emilia bölgesinde, Secchia ve Panaro ırmakları arasında bulunan bir şehir ve il merkezi. Nüfusu 175 245 (1973)'dir. M'da bir üniversite ve güzel âbideler vardır. Lafranco'nun yapımına başladığı Roman - Lombard üslûbundaki katedralin (1099 - 1184) çan kulesi XV. yüzyıldan kalmadır. San Pietro, Sant Agostino, Santa Maria del Carmine kiliseleri bu şehirde bulunmaktadır. Ayrıca XVII. yüzyıldan kalma dukalık sarayı vardır. M.'daki Estense kütüphanesindeki elyazmaları ve arşivler de değerlidir. M. önemli bir ticaret merkezidir. Ayakkabı sanayii, vagon ve bilhassa otomobil yapımı gelişmiştir.

MODENA : Katedral

M. ilinin nüfusu 509 600'dür. İl topraklarında, Apenin'in doğu yamacı ve Po ovasının birkısmı bulunmaktadır. İlin gelir kaynağı tarımdır. M.'da Antonius'un Decimus Brutus ile yaptığı savaş çok meşhurdur.

MODIGLIANI, Amedeo (Livorno 1884 - Paris 1920), İtalyan ressam ve heykeltıraşı. Floransa ve Venedik güzel san'atlar akademilerinde öğrenim gördü. Bir ara empresyonistlerin tesirinde kaldı; san'at alanındaki görüşleri bu dönemde gelişti. M. 1906'da Paris'e gitti ve ertesi yıl Montmartre'da bir stüdyo açtı. Paris, o devirde büyük bir san'at faaliyeti içindeydi; M. de günün san'atkârlarına uyarak tam bir bohem hayatı yaşamaya başladı. Pablo Picasso, Maurice Utrillo ve o devrin resim ve heykelcilikte ihtilâl yaratan diğer ustalarıyle dostluk kurdu. O sırada san'ata hâkim uslûb Fovizm idi; Kübizm doğmak üzereydi. Rodin, Matisse, Toulouse - Lautrec ve heykeltıraş Constantin Brancusi'den etkilendi. Daha çok ilkel Afrika san'atı akımına meylediyordu. 1915'te artık kendi şahsiyeti ortaya çıkmıştı, heykeli bırakarak resme yöneldi. Daha çok çıplak kadın ve portreler üzerinde çalıştı. Bu eserlerinde zenci san'atının etkilerinin yanısıra, tevarüs ettiği İtalyan çizgi ve renk duygusu da dikkati çeker. M.'de usta bir çizgi âhengi vardır. En önemli eserleri, "Uzanmış Çıplak", "Yatan Çıplak", "Gli Sposi" (1915), "Paul Guillaume" (1916), "Jean Cocteau" (1916), Mavili Kız (1917), Marie (1917) ve karısı Jeanne Hébuterne'in portreleridir.

M. alkol ve uyuşturucu madde mübtelâsıydı. Montmartre'daki stüdyoyu muhafaza edememiş, 1908'de daha ucuz bir semt olan Montparnasse'a taşınmıştı. Sefalet içinde yaşadı; hayatını Paris kahvelerinde resim satarak kazanıyordu. Jeanne Hébuterne adlı bir ressam kızla evlenmişti. M. 25 ocak 1920'de, Paris'te bir hastahanede öldü. Hâmile karısı Jeanne Hébuterne, cenaze dönüşü, kendisini beşinci kattan atarak intihar etti.

MODON (Modun, Methoni), Mora yarımadasının Messenia bölgesinin güney - batısında, Sapienza (Burak Reis) adasının karşısında bir liman. Etrafının savunmaya elverişli kayalıklarla çevrili oluşu sebebiyle daha ilk çağlardan beri denizciler tarafından değerlendirilmiş ve bugünkü adı Latince'deki Methone'den gelmiştir. M.'da ilk yerleşmenin Miken (Mykenai) döneminde başladığı bilinmektedir. Daha sonra İsparta'ya bağlanarak bu devletin kasabalarından biri oldu. Hellenistik çağda açık bir liman olan M.'da ilk kale 365'te inşa edildi. M., özellikle Haçlı seferlerinde gelişen kuzey-batı Akdeniz limanlarıyla doğu limanları arasındaki deniz ticareti döneminde önem kazandı. Venedik cumhuriyeti bu limanı ele geçirmek için 1125'te ve daha sonraki yıllarda M.'a saldırdıysa da başlangıçta bir sonuç alamadı. 1146'daki Norman saldırısını da bertaraf eden M., Bizans imparatorluğunun batı topraklarıı üzerinde kurulan Latin imparatorluğuna âit ülkelerin feodal sisteme göre senyörlere dağıtılışı sırasında Guillaume de Villehardouin'e isabet etmişti. Ancak, Venedik cumhuriyeti 1199'da İmparator III. Alexios ile yapılan anlaşmaya dayanarak M. üzerinde hak iddia etmekte olduğundan nihayet 1247'de bu liman Guillaume tarafından Venedik'e terkedildi. Böylece Venedik Yunan denizinde sağlam bir üsse sahip oldu. Mora'nın Fâtih zamanında kesin olarak fethinde ise civarındaki İnebahtı, Neokastron, Koron ve başka bir kaç kale ve limanla Venedikliler'in elinde kalmış fakat, geleceği de belirmişti. II. Bâyezîd devrinde 1499'da başlayan Osmanlı - Venedik savaşında M., kara ve deniz muharebelerine sahne oldu. Osmanlı ordusunun İnebahtı kalesini kuşattığı sırada Türk donanması havanın müsaadesizliği yüzünden biraz geç kalarak önce M. limanı önüne gelmiş fakat, kaleyi savunan Antonio Grimani, Türk gemilerinin limana girmelerine engel olmuştu. Gerek İnebahtı'nın, gerek M.'un kaderi az sonra 28 temmuz günü Navarin ile Bradano adası arasındaki kanalda vukubulan deniz savaşında belli oldu (Bk. BURAK REİS, BRADANO). İnebahtı'nın fethinden sonra 1500 yılı kış aylarında Yakub Paşa, Osmanlı donanmasıyla M.'u kuşatmak üzere görevlendirildi. Padişah da nisan ayında Edirne'den yola çıktı. Temmuz 1500'de üç haftalık bir kuşatmadan sonra M. ânî bir hücum ile alındı. Kuşatma sırasında yardıma gelen Venedik amirali Jernonimo Contarini komutasındaki filodan 4 gemi limanı kapatan zinciri aşarak kaleye girmişti. Bu gemilere yardım için limana koşan ve bu yüzden bulundukları mevzileri terkeden Venedikli muhafızların boş bıraktıkları kısımlara hücum eden Anadolu Beylerbeyi Sinan Paşa kuvvetleri açtıkları gediklerden kaleye girdiler, aynı zamanda limanda demirleyen 4 Venedik kadırgasını yaktılar (10 Ağustos 1500). Kalede boğaz boğaza yapılan savaşların yanısıra yangın da başgöstermiş olduğundan, II. Bâyezid fethin altıncı günü kaleye indi ve cami hâline getirilen Snt. Jean kilisesinde ilk cuma namazını kıldı. Kalenin tamiri görevi Sinan Paşa'ya verilerek, boşalan kale çevreden sürülen ahâli ve Türk muhafızlar tarafından iskân edildiği gibi, Anadolu'dan nakledilen Türkler de M. etrafındaki köylere yerleştirildi. Bu liman çevresindeki bir çok köy, Türkçe adlarını bugün bile korumaktadırlar.

M., bundan sonra Alman imparatorluğu ile olan savaşlar sırasında bir kaç defa Malta veya İspanyol filolarının taarruzlarına uğradı. 1531'de bir Malta filosu yerli Rumlar'ın rehberliğiyle kurdukları pusu sonunda M. limanını ele geçirdi. 1532 ve 1534'te ise bu defa İspanyol filoları limanı kuşattılar. Ancak, M. için gerçek tehlike 1686'da Francesko Morosini'nin hücumu ile kendini gösterdi. 16 gün süren bir savunmadan sonra M., Venedikliler'e aman ile teslim oldu. 29 yıl sonra 1715'te Dâmâd Ali Paşa eliyle yeniden Osmanlı imparatorluğuna bağlandı. Bundan sonra özellikle Batı Akdeniz limanlarıyla genişlettiği ticaret sonunda ekonomik bir kalkınma devresine girdi. 1769'da Georg Vladimir Dolgoroki komutasında Rus, Manya ve Karadağlı askerlerden oluşan bir Rus filosunun karaya asker dökmesiyle zorlu günler geçirdi. Ancak, kaledeki muhafızlara yardıma gelen Osmanlı birlikleri bu saldırıyı defetti. Ruslar ağır kayıplar vererek çekilmek zorunda kaldılar. Yunan ihtilâlinin başladığı günlerde M. Or-

todoks daskalı Gregorios, çevredeki Rumları da kışkırtarak M.'a saldırdı. Âsî Rumlar, Yunan adalarından aldıkları destekle kaleyi denizden de abluka ettikleri halde M. muhafızları burasını başarı ile savundular. Hattâ çevredeki Neokastron, Koron ile öteki kalelere de yardım edecek derecede üstünlük gösterdiler. Mart - ağustos 1821 arasında süren bu çarpışmalar sonunda özellikle Manya sergerdelerinden Kostantin Mavromihailis'in öldürülmesinden sonra âsî Rumlar M. önünden çekildiler. Mısırlı İbrahim Paşa, Mora seraskerliğine tayin edilince M.'u kendi ordu ve donanması için bir üs hâline getirdi. Ama, Navarin vak'asından sonra 8 ekim 1828'de Fransız komutanı Maison'a teslim olan M., daha sonra bağımsızlığını almış bulunan Yunanistan'a bırakıldı. M.'da yaşayan Türkler, Tesalya ve Batı Anadolu'ya göç etmek zorunda kaldılar. Bugün M., Yunanistan'da Messenia iline (nomos) bağlı bir gemi barınağı olup, nüfusu 3 000 kadardır. M.'un Türk yönetiminde en parlak ve mutlu günleri XVII. yüzyılda olmuştur. Evliyâ Çelebî, M.'un o günlerdeki hâlini şöyle tarif etmektedir: "M., güneye doğru uzanan ve karaya ancak 400 adımlık bir dil ile bağlı bulunan bir burun üzerinde inşa edilmiş olup, buraya iki katlı hendek üzerine atılmış olan ahşap bir köprüden geçilerek girilebilirdi. Surları kara tarafından üç kat, deniz yakasında ise yalın kat idi. 25 kulesi ve 4 kapısı vardı. İç kale 700 adım, kasaba surları ise 1 500 adım uzunluğunda idi. İç hisarda 50 ev ile Sultan III. Murad'ın yaptırdığı muhtasar bir mescid vardı. Kasabada ise 1 500 ev ile Snt. Jean kilisesinden çevrilmiş Sultan Bâyezid camii bulunuyordu. Burada 200 ev kadar Hıristiyan yaşamakta, geri kalan nüfus ise tamamiyle Türk ve Müslüman bulunmakta idi". XIX. yüzyılın başlarında M.'da yaşayan Türkler'in 3 500 kadar olduğu ve kaleyi çeviren bağ ve zeytinliklerin tamamen bunlara âit bulunduğu ancak, Rumlar tarafından işletildiği seyahatnamelerde belirtilmiş bulunmaktadır. (İ. Parmaksızoğlu)

MODRZEWSKI - FRYCZ, Andrzej (Lat. **Fricius Modrevius;** Modrzew 1503 - Modrzew 1572), Polonyalı ilâhiyatçı ve hukukçu. Kraków üniversitesinde okuyan M., Reform' la ilgilenmiş ve on yıl kadar Alman ülkelerinde kalmıştır (1531 - 1540). Luther ve Melanchthon ile ilişki kurmuş, kral Sigismund - Auguste'un sekreteri olmuştur. Hukuk ve ilâhiyatla ilgili on beş kadar eser yayınlamıştır. En önemli eseri *De Repubilca emendanda* (1551)'dır. Başka dillere çevrilen bu eser, yazara büyük şöhret kazandırmıştır.

MODÜL (Fr. Module; İng. Modulus), çeşitli anlamlarda kullanılır: 1. Ölçü birimlerinin bir sistemden ötekine çevrilmesinde kullanılan bir sabit çarpan. 2. Cebir işareti göz önüne alınmayan bir gerçek kemiyetin değeri. Bu takdirde *mutlak değer* (b. bk.) anlamına kullanılır. 3. Bir vektörün modülü bu vektörün değeridir. 4. Bir kompleks kemiyetin modülü; bu kompleks sayı $r\ e^{i\theta}$ veya $(x + iy)$ tarzında ifade edilirse, bunun modülü r veya $\sqrt{x^2 + y^2}$ olur. 5. Cisimlerin esnekliklerinin incelenmesinde kullanılan bir terim (bk. ESNEKLİK MODÜLÜ, HOOKE KANUNU).

MOELLENDORF, Wichard von (Lindenberg 1724 - Havelberg 1816), Prusyalı general. Polonya'nın ikinci defa paylaşılmasında Prusya ordularına kumanda etmiştir (1793). Kaiserslâutern çevresinde, Ren (Rein) ordusunun başında Hoche'a karşı koymuş (1794), sonra barış taraflısı olduğundan dolayı harekete geçmemiştir. Bu durum üzerine Basel görüşmeleri başlamıştır.

MOELLER VAN DEN BRUCK, Arthur (Solingen 1876 - Berlin 1925), Alman politika yazarı. Berlin'de İtalyan ve Alman san'at tarihiyle ilgili çalışmalar yapmıştır. Politik incelemelere girişen M., 1918'den sonra ticarî liberalizmi, kapitalizmi, Marxçı sosyalizmi reddeden ve "yeni muhafazakârlık" adı verilen millî bir ideoloji ortaya koymuştur.

"Halkçı ve millî" bir devlet kurulması prensipini kabûl eden M., Alman milletinin orijinalliğini tanıtmağa çalışmış ve Alman milleti arasında Prusyalılar'ın önemi üzerinde durmuştur. M.'un etkisi büyük olmuştur. Onun milliyetçiliği birçok klüplerin doğmasına yol açmıştır (Haziran Klübü gibi). Hitler'in nasyonal sosyalizmi üzerinde M.'un fikirlerinin etkisi vardır. İntihar ederek ölmüştür. Başlıca eserleri: *Die Deutschen* (Almanlar) [1904 - 1910]; *Der Preussische Stil* (Prusya stili) [1916]; *Das Recht der jungen Volker* (Genç milletlerin hukuku) [1919]; *Das Dritte Reich* (Üçüncü Rayh) [1923]. (C. Kurt)

MOĞAN (MOGAN, MUGAN, MOHAN) GÖLÜ, Ankara şehrinin 15 km kadar güneyinde, Gölbaşı (b. bk.) bucak merkezinin önünde bir göl. Gölün kuzey - güney olan uzunluğu 4 km den çok, genişliği ise 700 - 900 m dir. Yüzölçümü 4 km² ye yakındır. Göl, kışın ve ilkbaharda bu büyüklükte ise de, yazın çekilir, hattâ bazı yıllarda kenarlarında geniş sazlık ve bataklıklar belirir. İlkbaharda derinliği 5 m yi geçerse de, yaz sonlarına doğru çok yerinde derinlik 1 - 2 m ye iner. Göl, 1933, 1934 ve 1938'de yarı yarıya kurumuştur.

Gölün ayağı yoktur. Fakat daha kuzeydeki Emir (Eymir) gölüne doğru olan birikintilerden oluşmuş arazinin dibinden, sızıntılar hâlinde akıntısı bulunmaktadır. Gölün suyu tuzludur. Tuzluluğu yazın artar, ilkbaharda azalır. Gölün kuruyan yerlerinde toprağın üstü beyaz bir tuz tabakasıyle örtülür. Göl, birkaç dere ile beslenir.

M. G., güney - kuzey doğrultusunda uzanan, daha sonra eski bir vâdîye yer olmuş bulunan uzun bir çukurluğun bir bölümünde oluşmuştur. Bu çukurluğun doğusundaki Elma Dağı (1 850 m) ndan inen birtakım dereler, taşıdıkları bol miktardaki kil, ince kum gibi malzemeyi ağız bölümlerinde bırakmış, buralarda zamanla birikinti konileri oluşarak, bu eski çukurlukta yer yer çanak biçimi meydana gelmiş, sular birikerek göl olmuştur.

Kıyılarının bazı bölümlerinde yer yer sazlıklar ve çamurlu yerler bulunmakla beraber, M. G., Ankara şehrinin aranan dinlenme yerlerinden biri olmuştur. Gölün kuzey ucundaki Gölbaşı kasabası, son yıllarda gelişerek, yeni yapıları, çarşısı bulunan 5 500 nüfuslu bir yerleşme yeri olmuştur. Gölün doğu kenarında yer yer plajlar, su sporları yerleri kurulmuştur. Gölde 1951'den sonra balık (sazan, kefal) üretilmeye başlanmıştır. Gölün yanından Ankara - Konya karayolu geçer. (R. İzbırak)

MOĞOL DİLLERİ, Altay dilleri (b. bk.)'nin ana bölümlerinden birine verilen ad. Altay dilleri arasında M. D. yanında Türk ve Mancu - Tunguz dilleri (b. bk.) de yer alır.

M. D.'nin en eski örneği olarak Kitay dili kabûl edilir. Bu dil, M. S. IV. yüzyıldan başlayarak Çin yıllıklarında rastlanan Kitaylar'ın dilidir. Kitaylar'ın asıl yurtları Mancurya'da bulunuyordu. Kitaylar, X. yüzyılın başlarında bu bölgede Çin örneğine uygun bir devlet kurmuşlardı. Bu devlet, XII. yüzyıl başlarına kadar ayakta kalmıştır. Kitaylar'ın bir bölümü batıya göç ederek Harezm topraklarında Kara Kitay (Hıtay) devletini kurmuştu. Bu devlet Çingiz Han tarafından yıkılmıştır.

Kitaylar, gelişmiş bir kültüre sahip bulunuyorlardı. Çin yazısına dayanan özel bir yazı sistemleri vardı. Bu yazı bugüne kadar okunamamıştır.

Kitaylar, tarihte önemli bir rol oynamışlardır. Bu eski kavmin hâtırası olarak Rusça'da kullanılan Kitay (=Çin) adı anılabilir.

Moğol adına ilk defa M. S. VII. yüzyılda Çin tarihlerinde rastlanır. Ne var ki, Moğollar ancak XIII. yüzyılda Çingiz Han'la birlikte tarih sahnesine çıkmışlardır. Moğol kavimleri onun giriştiği akınlar sonunda Asya'nın geniş bir bölümüne yayıldıkları gibi, Avrupa'nın bir bölümüne de dağılmışlardır. Bu akınlar, M. D.'nin yayılmasına da yol açmışlardır.

Çin'i hâkimiyeti altına alan Moğol asıllı Yüan soyunun hüküm sürdüğü dönemde ve sonraki (XIV - XVI.) yüzyıllarda eski Moğol yazı dili oluşmuştur. Bu dile klasik Moğol dili adı da verilir. Bu dilde Buddhist karakteri taşıyan zengin bir edebiyat meydana getirilmiştir. Moğollar bu edebî çalışmalarında Uygur yazısını kullanmışlardır. Uygurlar, Moğol İmparatorluğu'nun idarî hayatında büyük bir rol oynamışlardı. Moğollar, son zamanlara kadar kullandıkları yazılarını Uygurlar'dan almışlardır. Yalnız, aslen yatay olarak ve sağdan sola yazılan bu yazıyı Çin örneğine uyarak dikey olarak ve soldan sağa doğru ilerleyen satırlar hâlinde yazmaya başlamışlardır. Sâmî kökeninden gelen bu yazı örneğinin Uygurlar arasında da Çin örneğine göre bu biçimde kullanıldığını biliyoruz. Uygurlar'dan alınan bu yazıyle yazılmış eserlerden önce Çin harfleriyle yazılmış Moğolca eserlere de rastlanır. Çingiz Han ile haleflerinin tarihini kapsayan *Moğollar'ın gizli tarihi (Monggolun niuça tobçaan)* adlı meşhur Moğolca eser Çin yazısıyle yazılmıştır. Moğol İmparatorluğu'nda Moğol dili (ve imparatorluk topraklarında konuşulan başka diller) için alfabe olarak Tibet yazısına dayanan phags-pa (b. bk.) yazısı da kısa bir süre kullanılmıştır. Moğollar'ın bir kolu olan Kalmıklar'ın yazıları (Oyrat yazısı) da Uygur - Moğol yazısının yeni bir biçimidir. Kalmık ve Buryatlar 1930 sıralarında bu eski yazıyı bırakarak Rus alfabesine dayanan bir yazı sistemi kabûl etmişlerdir. Halha Moğollar'ı ise 1941 yılında Rus yazı sistemini almışlardır.

M. D.'nin yayılış alanı bugün batıda Volga ırmağından doğuda Kuzey - doğu Çin'e, Mancurya'ya kadar uzanır. Kuzeyde Baykal gölü çevresi Moğollar'ın sınır çizgisini meydana getirir; güneyde ise İran topraklarına kadar yayılır.

M. D.'nin ortak özelliklerine gelince: Bu diller arasındaki farklılaşmanın tarih bakımından geç bir dönemde başladığı göze çarpıyor. Bu sebeple, M. D. arasındaki farklar derinleşememiştir. Bu bakımdan bu diller, Türk dilinin kollarına benzer. M. D.'nin en karakteristik özelliği olarak ses uyumunu belirtebiliriz. M. D.'nde de kelime başlarında *l-, r- ve n-* seslerine rastlanmaz. Türk dilinin bütün kollarında olduğu gibi, M. D.'nde de fiil çekimi çok zengindir. Türk dilinden farklı olarak vurgu Moğolca'da birinci heceye düşer. Bu bakımdan sonraki hecelerdeki ünlülerin gücü azalmıştır. Özellikle Halḫa kolunda birinci heceden sonraki ünlülerin güçsüz kaldığı kolaylıkla göze çarpar.

Bugünkü M. D. : *Halḫa Moğolcası.* Moğolistan Halk Cumhuriyetinde çoğunluğun kullandığı dile Halḫa Moğolcası adı verilir. Bu bakımdan Halḫa kolu, M. D.'nin bugün yaşayan en önemli koludur. Bu dili konuşanların sayısı toplu olarak aş. yu. 1 milyondur. Bugün Moğolca adı altında daha çok bu dil anlaşılır. Halḫa'ların bir kolu, birkaç yüzyıl önce Baykal gölü çevresine göç etmiştir. Şimdi Buryat Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti topraklarında konuşulan bu kola Selenga Buryatçası adı verilir. 1941 yılına kadar Halḫa Moğolları Uygur yazısına dayanan eski Moğol alfabesini kullanmışlardır. Halḫa'ların eski edebî eserleri Moğol alfabesiyle yazılmıştır.

Buryat Moğolcası : Buryat Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti topraklarında kullanılan Moğol diline Buryat Moğolcası adı verilir. Bu dili konuşanların sayısı aş. yu. 300 000'dir. Bundan başka, Kuzey - batı Mancurya topraklarında da Buryatlar'a rastlanır. Mancurya Buryatları'nın diline Bargu Buryatçası adı verilir. Buryatlar da eski Uygur - Moğol yazısı yerine 1930'dan başlayarak Rus alfabesini almışlardır.

Kalmık Moğolcası : M. D.'nin batıda kullanılan kolu Kalmıkça veya Kalmık Moğolcası adıyle anılır. Kalmıklar kendi dillerine daha çok Oyratça adını verirler (Altay Türkleri'nin diline verilen Oyrotça adını Oyratça adıyle karıştırmamak gerekir. Oyrotça Türk dilinin bir koludur). Kalmıklar, Volga ve Don ırmakları çevresindeki bugünkü yurtlarına XVII. yüzyılda yerleşmişlerdir. Moğollar'ın bu kolu daha önce Altay dağları çevresinde oturuyordu. Kalmıklar'ın bir kolu eski yurtlarında kalmıştır (Aslında bu kol da Avrupa'ya göç etmişse de, XVIII. yüzyılda eski yerlerine dönmüştür). Volga ile Don ırmakları arasında Kalmık Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti topraklarında yaşayan Kalmıklar'ın sayısı bugün aş. yu. 100 000'dir. Kalmıklar da 1930 yılına kadar eski Uygur - Moğol yazısına dayanan alfabelerini kullanmışlardır. Bu tarihten sonra onlar da Rus yazı sistemini kabûl etmişlerdir. Kalmık Moğolcası (veya Kalmıkça), Volga - Don çevresinden başka, Asya'nın türlü bölgelerinde Oyratlar tarafından konuşulur. Oyratlar'ın bir koluna Torgut adı verilir. Torgutlar, Altay dağları çevresinde, Alaşan'da, Karaşar yanında ve Kukunor gölü çevresinde otururlar. Ejdarhan (Astrahan) yakınında da Torgut kolları vardır. Oyratlar'ın Derbet kolu, Kobdo çevresinde yerleşmiştir. Oyratlar'ın İli ırmağı boyunda oturan koluna Ölöt adı verilir.

Güney - doğu Moğolcası : Çin Halk Cumhuriyetine bağlı İç Moğolistan Muhtar Bölgesinde yaşayan Moğollar'ın diline Güney - doğu Moğolcası adı verilir. İç Moğolistan'da yaşayan Moğollar'ın sayısı bir buçuk milyona yakındır. İç Moğolistan'da geleneksel Moğol yazısı bugüne kadar saklanmıştır. Güney - doğu Moğolları, Cerimut, Şilingol, Casutu, Çahar, Tumut, Ulancap ve Ordos gibi birtakım kollara ayrılmışlardır.

M. D.'nin bu ana kollarına ek olarak, eski Moğol İmparatorluğu topraklarında kalmış birtakım M. D.'ni de anmak gerekir. Örnek olarak, Kuzey Mancurya'da yaşayan Dahur'ların dili, arkaik özellik ve çizgileriyle M. D. arasında önemli bir yer tutar. Bundan başka, Çin'de Kansu eyâletinde kullanılan Monguor, Şara Yögur (bu çevrede yaşayan Türklerce konuşulan Sera Yögur diliyle karıştırılmaması gerekir), Saruçung, Şuonapa, Şirongol, Santa, Golon ve Aragma gibi kolların da M. D. arasında anılması gerekir. Son olarak, Afganistan'ın kuzey bölümünde yaşayan Moğullar'ın dili de anılmaya değer. Son yıllarda Afganistan Moğulcası üzerine birçok araştırmalar yapılmıştır. Bu alanda çalışanlar Moğulcanın da arkaik özelliklere sahip bir Moğol dili olduğu inancında birleşmişlerdir. Bk. MOĞUL DİLİ. (H. Eren)

MOĞOL YAZISI, Uygur alfabesine dayanan bir yazı sistemi. Moğollar bu yazı sistemini XII - XIII. yüzyıllarda Uygurlar'dan almışlardır. Uygur yazısı ise Soğdlar'dan alınmıştır. Bk. UYGUR YAZISI.

Moğollar başlangıçta Uygur alfabesini olduğu gibi kullanmışlarsa da, XVI. yüzyıldan başlayarak bu yazı sisteminde birtakım değişiklikler yapmak ihtiyacını duymuşlardır.

M. Y.'nda harfler yukarıdan aşağıya doğru dikey bir satır hâlinde sıralanır. Satırlar soldan sağa doğru birbirini takip eder. Harflerin kelime başında, kelime içinde ve kelime sonunda ayrı ayrı biçimleri vardır. Buna göre, belirli bir işaret yerine göre tamamiyle farklı sesleri belirtebilir. Örnek olarak, bir "diş" işareti kelime sonunda *a, e* veya *n* sesini bildirebilir.

Bu yazı sistemini kullanan Moğollar, yedi yüz yıl içinde zengin bir edebî dil geliştirmişlerdir. Bu dil yaşayan lehçelerden yararlanmışsa da, kelimelerin imlâsında bir değişiklik yapılmamıştır. Örnek olarak, Moğol lehçelerinde *ulan* olarak kullanılan kelime yazı dilinde *ulān* (=kızıl) biçiminde yazılmıştır. Böylelikle, edebî eserler yaşayan dili yansıtmaktan uzak kalmıştır.

Moğolistan Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonra (1924) M. Y. üzerinde birtakım değişiklikler yapılması düşünülmüş ve 1941'den başlayarak eski yazı sistemi yerine Rus alfabesine dayanan yeni bir alfabe kabûl edilmiştir. (H. Eren)

TÜRKÇE	BAŞTA	ORTADA	SONDA
a			
e			
i			
o			
u			
ö			
ü			
n			
b			
h			
gh			
g			
k			
m			
l			
r			
d			
t			
y			
j			
ç			
s			
ş			
w			
ai			
oi			

SONDA	ORTADA	
ba, be	bi	bo, bu
ke, ge	ki, gi	kö, kü, gö, gü
ng		

MOĞOL YAZISI : Alfabe

MOĞOLİSTAN HALK CUMHURİYETİ (Moğolca adı: Bügde Nayramdah Mongol Arad Ulas), Orta Asya'nın doğusunda eskiden Çin'e bağlı, şimdi ismen bağımsız bir cumhuriyet. Kuzeyde Sovyetler Birliği; doğu, güney ve batıda Çin Halk Cumhuriyeti ile sınırlıdır. Yüzölçümü 1 531 000 km², nüfusu 1 301 600 (1972), başşehri Ulan Bator'dur.

M. H. C., deniz sahili olmayan en büyük Asya ülkesidir. Arazisi yüksek yaylalar, dağlarla kaplıdır. Kuzey - batıda Hanhukei, güney - batıda Büyük Altay dağları uzanır. Bu dağlarda yükseklikleri yer yer 4 000 m ye yaklaşan ve geçen tepeler vardır. Ülkenin batı ve kuzey kesimleri dağlıktır; güney ve güney - batısını ise Gobi çölü kaplar. Ülkenin kuzey - batısında bir göller bölgesi vardır. Hungi, Dzabhan ve Kohdo gibi nehirler bu göllere dökülür. Göller bölgesindeki başlıca göller: Hirgis, Ubsu, Kara us gölleridir. M. H. C.'nin en büyük gölü ise Hubsu gölüdür. Bu gölün deniz yüzeyinden yüksekliği 1 620 m dir, ülkenin kuzeyinde yer alır. Kuzey kesimini sulayan en önemli nehirler Orhon ve Selenga'dır. Orhon, Selenga'ya, Selenga ise Rusya'ya geçerek Baykal gölüne dökülür. Kuzey ve batıya göre çok kurak olan doğu kesimindeki başlıca nehir Kerulen'dir. Kerulen, Çin'e geçerek Hulun gölüne dökülür. M. H. C.'nin güney yarısında, bilhassa Gobi gölünde sürekli bir akarsu yoktur. Gobi gölü ülkenin güney - batısını kaplar. M. H. C.'nde sert bir kara iklimi hüküm sürer; günlük ve mevsimlik sıcaklık farkları dikkati çekecek kadar çoktur. Yağışlar azdır. Yıllık yağış ortalaması 25 - 50 cm arasındadır. Gobi gölü hemen hiç yağış almaz. Ülke, tabiî bitki örtüsü bakımından da çeşitlilik gösterir. Kuzey - batısı ormanlarla kaplıdır, bu kesimde zengin çayırlar vardır; güneye, güney - batıya gidildikçe bitkiler seyrekleşmeye başlar, Gobi çölünde ise hayat yok gibidir.

M. H. C.'nde yaşayanların yaklaşık olarak % 90'ı Moğol'dur. Nüfusun geri kalanını Kalmıklar, Kazaklar, Ruslar ve Çinliler meydana getirir. Yakın yıllara kadar yaygın olan göçebelik, Ruslar'ın etkisiyle gerilemiş, şehir hayatı canlanmaya başlamıştır. Başşehri Ulan Bator M. H. C.'nin en büyük şehridir. Tarihî adı Urga olan bu şehir, kuzeyde, Orhon ve Kerulen nehirleri arasındadır. Şehrin 380 km batısında Karakorum harebeleri bulunur. Karakorum Cengiz'in başşehriydi. Göktürkler'in merkezi Ötüken de aynı bölgede, Orhon nehri kıyılarında idi. Nitekim ünlü Göktürk yazıtları burada bulunmuş, nehrin adına göre Orhon Yazıtları diye de anılagelmiştir. M. H. C.'nde, başşehir dışındaki şehirler pek küçüktür, bunların başlıcaları: Çirgalantu, Çibhalantu, Altan bulak, Bulun - çoy'dur.

Moğolca, Ural - Altay dil ailesinin Altay grubundan bir dildir. Ülkede kullanılan alfabe Uygurlar'dan alınma bir alfabeydi. 1949 yılında bu alfabe yerini Rus yahut Kiril alfabesine bıraktı. 1958'den itibaren M. H. C.'de ilk öğrenim mecburîdir. Ulan Bator'da bir üniversite vardır. Ülke, Aymak denen kazalara ve Somon denen bucaklara ayrılmıştır. Başlıca demiryolları Çin'e âit İç Moğolistan'dan gelip Ulan Bator'dan geçerek Rusya'ya âit Buryat Moğolistanı'na giden demiryolu ile, doğuda İç Moğolistan'dan (eski Mançurya) gelip doğu sınırı yakınlarında Çoybalsan'da kalır.

M. H. C.'nin ekonomisi hayvancılığa dayanır. Göçebeliğin gerilemesine rağmen modern veterinerlik, daha iyi besleme metotları ve bakım sayesinde hayvan sayısı hızla artmıştır. Beslenen hayvanların yarısı koyun ve keçi, diğer yarısı deve, sığır ve attır. Tarım, Çinliler'in elindedir ve okonomide önem-

MOĞOLİSTAN

li bir yer tutmaz. 1948'den beri tatbik edilmekte olan beş yıllık planlarla tarımın geliştirilmesine çalışılmaktadır. M. H. C.'nin tabiî zenginlikleri arasında altın, bakır, kurşun madenlerini sayabiliriz. Ancak, madencilik ileri değildir. 1950'den itibaren petrol ürctimi de başlamıştır. Dış ticaretin % 80'i Sovyetler Birliği ve Rusya blokuna dahil ülkelerledir.

Tarih : M. H. C. eskiden Çin'e bağlı olmakla birlikte, iç işlerinde büyük bir serbestliğe sahipti. Moğol prensleri ise tam bir bağımsızlık istiyorlardı. Çarlık Rusyası M. H. C.'nin Çin ile Rusya arasında bir tampon devlet olmasını istediği için, onların bu isteklerini destekledi. Moğollar, Çin'in topraklarını sömürge hâline getirmelerinden korktuğu için bu siyaset başarılı oldu. M. H. C. Cengiz soyundan gelen hanlar tarafından idâre ediliyordu. 1911'de Çin'deki Mançu hânedânının düşmesi üzerine bağımsız oldu. Son Cengizli hanı Bogdo Gegen, Urga'nın (Ulan Bator) Yaşayan Buddhası ilân edildi. Bundan sonra Rusya ve Çin, M. H. C.'ni nüfuzları altına almak için sürekli bir mücadeleye giriştiler. Hattâ 1917'de çarlık rejimi yıkılınca, Çin, geçici olarak M. H. C.'nin bağımsızlığına son verdi, M. H. C. ordusunu silâhsızlandırdı. 1921'de Sovyet ve Moğol birlikleri Urga'yı işgal ettiler. Kyahta'da geçici bir hükûmet kuruldu. Yeni devlet yine Urga'nın Yaşayan Buddhası'nın başkanlığındaydı. Bundan sonra hükûmetin sağ ve sol kanatları arasında şiddetli bir mücadele başladı. Bu mücadeleler sırasında çeşitli liderler mevkilerini kaybettiler, idam edildiler veya cinayete kurban gittiler. 1924'te son Cengizli hanı Yaşayan Buddha ölünce ülkede cumhuriyet ilân edildi. Böylece M. H. C. kurulmuş oldu. Solcuların lideri Horlogin Çoybalsan başbakan oldu, başşehir Urga'nın adı da Ulan Bator (=Kızıl Kahraman) olarak değiştirildi. Aynı yıl Sovyetler Birliği ile Çin arasındaki bir anlaşma ile Çin, Dış Moğolistan'ın muhtariyetini tanıdı, buna karşılık Rusya'da İç Moğolistan'ın Çin'e âit olduğunu kabûl etti. Artık Rusya ülkede tam bir hâkimiyet kurmuştu; bütün emlâk devletleştirildi. II. Dünya Savaşı sırasında ülkedeki Rus nüfuzu büsbütün kökleşti. Savaştan sonra İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri Çin'i, Moğolistan'ın bağımsızlığını tanımaya ikna ettiler. Rusya'nın kontrolünde, 1945 yılı ekiminde yapılan bir plebisit sonucunda halkın bağımsızlık istediği anlaşıldı ve 5 ocak 1946'da bağımsızlık ilân edildi. Ancak, bu tarihten sonra da Rusya ve Çin'in ülke üzerindeki etkileri devam etti. M. H. C. 1961 yılında Birleşmiş Milletler teşkilâtına kabûl edildi. (O. Yüksel)

MOĞOLLAR (Tarih) : *X. - XII. yüzyıllarda Moğolistan :* M.'ın tarih sahnesine çıkışları sırasında, Moğolistan ve civarında başlıca şu büyük boylar yaşıyor ve birbirleriyle amansız mücadele hâlinde bulunuyorlardı: İrtiş ile Orhon nehirleri arasında ve Altay dağlarının kuzeyinde olmak üzere en batıda Naymanlar, onların doğusunda, Orhon civarında Kereyitler, onların kuzeyinde, Selenge nehrinin orta ve aşağı mecrasında Merkitler, onların batısında ve Naymanlar'ın kuzeyinde olmak üzere Oyratlar, Büyük gölü civarında Tatarlar (b. bk.), ilk zamanlarda fazla kuvvetli ve tanınmış olmamakla beraber, Çingiz Han (b. bk.) tarafından bütün boyların birleştirilmesinden sonra adları umumî bir millî isim hâline getirilen *Moğol* (Monggol, Manghol)'lar bunların başlıcaları idi. Naymanlar ve Kereyitler, Uygur Türkleri'nin komşusu olmakla, kültür bakımından onların tesiri altında kalmışlar, yazı ile birlikte birçok medeniyet ve kültür unsurlarını Uygurlar'dan alan M. boylarından bilhassa Naymanlar, diğer komşularına nazaran üstün bir seviyede bulunuyorlardı.

Halkın esas kitlesi, eski Türkler'de olduğu gibi tabiat dini veya Şamanlığa mensup olmakla beraber, birçok yerde Buddhizm ve Naymanlar'la Kereyitler arasında Hıristiyanlık da yayılmakta, Çin ile olan aralıksız savaş ve temas neticesinde Çin kültürü de tesirini göstermekte idi.

Çinliler, kuzeydeki boyları bazan kendi adlarıyle zikretmekle beraber (meselâ: Hiug-nu = Hun, T'u-k'üe = Türk), çok defa onları Türk veya M. olarak ayırmadan toptan Tatar (Ta'ta) diye adlandırmışlar; XIII. yüzyıl başlarında ise

MOĞOLLAR: Çiftçi mitingi

X. yüzyılda bu bölgelerde siyasî faaliyetin hızlandığını, Kırgızlar (b. bk.)'ın batıya Yenisey civarına püskürtüldüğünü ve Kuzey Çin'de yerleşen Hıtaylar'ın Liao adında bir sülâle kurduğunu görüyoruz (916-1225). Hıtaylar'ın bir kolu ise Türkistan'da Tarım ve Fergana havzasında yüz yıl kadar yaşayan Karahıtay devletini kurmuşlardır (1123 - 1211).

Türk - Moğol (veya Çingiz) İmparatorluğu: XIII. yüzyılın başlarında, yalnız Türk dünyasını değil, o zamanki dünyanın büyük kısmını içine alan, Asya ve Avrupa'nın bütün milletlerini yakından ilgilendiren büyük hâdiseler cereyan etmiştir ki, bu da, dünyaya yeni bir nizam vermeye çalışan "Türk - Moğol İmparatorluğu"-nun kurulması şeklinde karşımıza çıkmaktadır. İlk devrede bu imparatorluğun hâkim unsuru M. olmakla beraber, devlet genişleyince, kısa zaman içinde ahâlinin ve askerlerinin çoğunluğu Türkler'e geçmiştir. Devlet teşkilâtının esasları ve birçok müesseseler de eski Türk geleneğinin devamından başka bir şey değildi. Bu büyük imparatorluk, Çin Hindistanı ve Arabistan yarımadası dışında bütün Asya'yı ve Urallardan Macaristan'a kadar Avrupa'nın yarısını sınırları içine alıyordu. Dolayısıyle, hemen hemen bütün Türk ülkeleri de bunun içinde bir tek imparatorluk hâlinde birleştirilmiş durumda idi. Bazıları barış yolu ile, bazıları savaş neticesinde Çingiz'e tâbi olan Türk boyları, kısa zamanda onunla anlaşarak bu büyük imparatorluğun sosyal, askerî ve idarî bütün işlerine katılmaya başlamışlardır. Sayı bakımından imparatorluğun içinde azınlıkta kalan ve kültür bakımından Türklere göre aşağı seviyede olan M.'ın bir kısmı İslâm dinini kabûl ederek Türkleşmiş, kalanları da esas Moğolistan'a çekilmiştir. Böylece imparatorluk parçalandığı zaman, bunun batı kısmında M. değil, Altın Ordu, Çağatay, İlhanlı gibi yeni

M.'ları, Çin sınırına yakınlıklarına ve medenî seviyelerine göre "Ak Tatar", "Kara Tatar" ve "Yabanî Tatar" olarak gruplandırmışlardır.

"Tatar" sözü, gerek Türkler gerek M.'lar arasında eskiden beri bir boy adı olarak kullanılmakta idi. Ancak, M.'daki Tatarlar ile Türk boyu olan Tatarlar'ın başka başka zümreler olabileceklerini hatırlamak yerinde olur. Moğol Tatarları, 1202 tarihinde Dalan - Nemürges savaşında Çingiz Han tarafından yenilerek parçalanmışlar ve bütün mensupları da diğer boylar arasında taksim edilmişlerdir. Böylece Tatar boyu M.'lar arasında ortadan kalkmakla beraber, bu ad yabancılar tarafından bazan "Moğol", bazan da "Türk" anlamında kullanılmakta devam etmiştir. Türk dilinin en eski belgelerinden olan Orhon yazıtlarında zikredilen "Tatar" adını bazı tarihçiler Moğol, bazıları da Türk menşeli olarak mütalâa etmişlerdir. Fakat Kâşgarlı Mahmud'un *Dîvânü Lugaati't - Türk*'ünde adı geçen Tatarlar'ın bir Türk boyu olduğunda şüphe olmasa gerek.

Ruslar da bu devir için bazan Moğol, bazan da Tatar adını kullanmışlar, hattâ ondan sonra kurulan ve birer Türk devleti olan Altın Ordu, Kazan, Kırım, Astırhan ve Sibir hanlıkları ve ahalisine hep Tatar demişler; fakat bununla hiçbir zaman M.'ı kasdetmeyip, bu tâbiri yalnız Türk boyları için kullanmışlardır (meselâ: Kazan Tatarları, Kırım Tatarları, Astırhan Tatarları, Kafkasya Tatarları, Azerbaycan Tatarları, Taşkent, Hive, Buhara Tatarları, Kâşgar, Kulca Tatarları, Sibirya, Altay Tatarları vb.).

MOĞOLLAR : Batorsumbul devlet çiftliği (Kuzey Moğolistan)

yeni Türk devletleri ortaya çıkmış, M.'ın hâkimiyeti eski yurtlarına inhisar etmiştir.

a. *Büyük hanlar:* Bu devlet, kurucusuna izafeten Çingiz İmparatorluğu (Hanlığı, Hakanlığı, Kağanlığı) diye adlandırılmaktadır. Çünkü XIII. yüzyılda Orta Asya'da cereyan eden siyasî, askerî ve sosyal hâdiseleri Çingiz Han'ın şahsiyetinden ayrı olarak incelemek imkânsızdır.

Moğolların Gizli Tarihi (1240) adlı eserde Çingiz Han'ın soy kütüğünden bahsedilirken, en eski ceddi, Türk destanlarında olduğu gibi bir bozkurda bağlanmakta ve onun Türk menşeli olduğu hakkındaki rivayetleri kuvvetlendirmektedir.

Çinggis (Çinggiz, Çingiz, Çıngız, Cengiz) Han'ın cedleri: Bozkurt ile beyaz dişi geyikten doğan Bataçi - Han / Tamaça / Horiçar - Mergen / A'ucan - Boro'ul / Sali - Haça'u / Yeke - Nidun / Semsoçi / Harçu / Borcigiday - Mergen / Toroholcin-Bayan / Dobun - Mergen / Onun eşi Alan - Ho'a'dan tabiatüstü bir hadise neticesinde doğan Bodonçar / Habiçi / Menen-Tudun / Haçi - Külük / Haydu / Bayşinghor - Dohşin / Tumbinay - Seçen / Habul - Han / Bartan - Ba'atur / Yesügey - Ba'atur / Temücin (Timuçin, Çinggis Han).

MOĞOLLAR : Moğol millî sporu (güreş)

MOĞOLLAR : Ulan Bator (Urga) şehri

Boylar arasında devam eden savaşlar sırasında, Yesügey-Ba'atur, Merkitler'den Yeke - Çiledü'nün elinden karısı Hö'elün - Ücin (Ögelün - Eke)'i kaçırmış ve bu kadın sonradan Çingiz'in anası olmuştur. Buna karşılık Merkit'ler de on yıl sonra Yesügey'i zehirleyerek öldürmüşlerdir (1164 ?). Yesügey'in Hö'elün - Ücin'den Temücin (Timuçin, doğ. 1155 veya 1167?), Hasar, Haçiun ve Temülün adında dört oğlu ve Temüge adında bir kızı olmuştur. Dokuz yaşında yetim kalan ve rakipleri tarafından ortadan kaldırılmak istenen Temücin ve kardeşleri, anaları tarafından çok ağır şartlar altında büyütülmüşlerdir. Mevziî savaşlarda başarı kazanan ve taraftar ve dostları gittikçe çoğalan Temücin, 1196'da mahdut sayıda boylar tarafından ilk defa "Çinggis" unvanı verilerek "han" (ha'an, kağan) seçilmiştir. Önce dost, fakat sonraları rakip ve düşman olarak rol oynayan sivrilmiş şahıslar arasında Kereyit hükümdarı Ong - Han (To'oril = Toğrul) ile Cacirat'lardan Camuha bilhassa göze çarpmaktadır. Fakat Temücin, onu ve öteki rakiplerini ortadan kaldırmayı başarmış ve bütün boyların birleştirilmesinden sonra, 1206 Pars yılında Onan nehri kaynağında toplanan büyük kurultayda Çinggis unvanı ile "büyük han" ilân edilmiştir.

Esas imparatorluğun kurulması ve büyük dış seferler bundan sonra başlar. Devletin idarî işlerini tanzim edecek olan *casag* (casak, yasa)'lar (kanunlar) bu kurultayda kabûl edildiği gibi, Çingiz'in *bilig* (vecize, hikmet)'leri de kendi zamanında yazılmış, fakat bunlar tam metin hâlinde değil de, bazı eserler aracılığı ile ancak parça parça bize kadar intikal edebilmiştir.

Çingiz, kısa zaman içinde Nayman, Oyrat ve Kırgızlar'ı yenmiş (1206) ve Kuzey Çin'deki Hıtay (Kitay, Kitan)'larla Tangut (Si - hia)'lara karşı savaşarak (1211) başşehirleri Pekin'i almış (1214), generallerden Muhali de Sarı Irmağın kuzeyindeki bölgeleri zaptetmiştir (1217). Doğu Türkistan'daki Uygurlar (1209), Yedi Su bölgesindeki Karluklar'ın hükümdarı Arslan Han (1211) ve Almalık (Kulca) hükümdarı Bozar, Çingiz'in elçilerine müspet cevap vererek onun hükümdarlığını tanımışlar ve savaşsız bu devlete katılmışlardır. Karahıtaylar'a

MOĞOLLAR : Yurt (Moğol çadırı)

sığınan Nayman'lı Güçlük, Çingiz'e karşı savaşta yenilmiş, Liaotung ve Kore vergiye bağlanmışlardır. Komutanlardan Cebe Noyan, Cungarya ve Doğu Türkistan'ı geçerek Kâşgar ve Hotan' üzerinden Pamir'e varmış, Çingiz'in ikinci oğlu Çağatay, İrtiş kaynağından hareketle Balkaş gölünün kuzeyinden ilerlerken, büyük oğlu Coçi (bk. CUÇİ), Kâşgar, Uş ve Kokand üzerinden Maveraünnehr'e ulaşmıştır (1217). Hârezmşah Kutbeddin Mehmed'in tedbirsiz hareketi ve Çingiz tarafından gönderilen elçilerin Otrar vâlisi tarafından öldürülmesi (1218), Çingiz'in batı seferini çabuklaştırmış ve üç koldan ilerleyen kuvvetlerin birleşmesiyle meydana gelen büyük ordunun başında ilerleyen Çingiz Han, Hârezmşahları yenerek Muhara ve Semerkand'ı tahrip etmiştir (1219 - 1220). Kutbeddin Mehmed'in oğlu Celâleddin Mengübirti de Türkistan'da tutunamamıştır. Çingiz'in küçük oğlu Toluy güney - batıdan ilerleyerek Merv'i almış (1221), Tebriz ve Tiflis üzerinden Kafkasya'yı geçirilmesi tamamlandıktan sonra (1222 - 1224), güney orduları Anadolu'nun içine kadar sokulmuşlardır. Çingiz Hindikuş'u aşarak (1221) İndus civarında Hârezmliler'in arta kalan ordularını dağıttıktan sonra Lâhor'a kadar Pencâb'ı istilâ etmiştir (1222). Fakat güney Çin'deki karışıklıklar yüzünden geri dönmek mecburiyetinde kalmış ve Tangut seferi sırasında attan düşerek yaralanan Çingiz Han, 1227 Domuz yılında ölmüştür.

MOĞOLLAR : Erdeni - Dzu Buddhist manastırı (1586)

Çingiz, ölümünden önce, üçüncü oğlu Ögedey (Oktay)'in hükümdar olmasını tavsiye etmişti. Ögedey, 1228'de toplanan kurultayda bu emre uyularak han seçildi ve kardeşi Çağatay tarafından tahta oturtuldu. Ögedey zamanında Kore ilhak olundu, kuzey Çin tamamiyle imparatorluğa bağlandı ve 1237-1241 yıllarında yapılan batı seferi ile Rusya ve bütün Doğu Avrupa istilâ edildi.

Ögedey'in ölümünden sonra devlet, yeni bir han seçilinceye kadar onun eşi Töregene tarafından idâre edilmiştir. Töregene, 1246 kurultayında Batu'nun muhalefetine rağmen oğlu Güyük'ün han seçilmesini sağladı. Bu hareket, batı ordularının muzaffer kumandanı ve Coçi'nin oğlu Batu ile Güyük arasında silâhlı bir çatışmaya sebep olmak üzere iken, Güyük'ün ölümü (1248) ile ortalık yatışmış ve eşi Oğul Gaymış'ın üç yıl naip olarak devleti idâresinden sonra (1248 - 1251), hükümdarlık Çingiz'in küçük oğlu Toluy'un nesline geçmiştir. Toluy'un oğlu Müngge (Möngke, Mengü)'nin han seçilmesi (1251 - 1252) tarafları tatmin etmiş ve çatışmayı önlemiştir.

Müngge, Çingiz tarafından başlatılarak Ögedey zamanında kısmen takip edilen işlere devamla bunları tamamlamak istiyordu. Bu maksatla biri güney Çin, diğeri de Orta Doğu olmak üzere iki yönden büyük ordular sevk ederek planın tatbikıne girişmiştir. Çin'deki orduların başında büyük kardeşi Hubilay (Kubilay), Orta Doğu'ya yollanan kuvvetlerin başında ise küçük kardeşi Hülegü bulunuyordu.

Eski geleneğe göre devlet, sülâlenin malı sayıldığından, Çingiz daha hayatta iken türlü bölgeleri oğulları arasında taksim ederek bundan faydalanma hakkı tanımıştı. Buna göre büyük oğlu Coçi (Cuçi, Cuci) kuzey - batı, yani Kıpçak ülkesini, Çağatay Türkistan'ı, Ögedey doğu bölgelerini almış, küçük oğlu Toluy da baba ocağını devam ettirmek üzere esas yurtta kalmıştı. Kağanlık kuvvetli bulundukça Çingiz'in oğulları merkeze sadakatle bağlı kalarak kendi ülkelerini birer vâli gibi yönetmişlerdir. Fakat merkez zayıfladıkça imparatorluğun parçaları, jeopolitik ve kültür merkezlerinin durumuna göre: 1) Hubilay (Kubilay) ile başlamış olan Çin Yüan sülâlesi (merkezî Moğolistan da ona bağlı idi), 2) Çağatay oğullarının yönetiminde bulunan Türkistan, 3) Coçi oğullarının elinde Altın Ordu ve 4) Hülegü ailesinin elinde bulunan İlhanlılar olmak üzere dört kısma ayrılmıştır.

b. *Kubilay ve Çin'de Yüan sülâlesi :* Müngge Kağan ölürken (1259), kendisine halef olarak küçük kardeşi Arık Buga'yı seçmişti. O sırada Çin'deki orduların başında bulunan Kubilay, Şang - tu'da ordudaki beylerden bir kurultay toplayarak kendisini kağan seçtirdi ve devlet merkezini Karakorum'dan Pekin'e nakleti. Karakorum'da bulunan Arık Buga, geleneğe aykırı hareket eden bu kurultayı tanımadı. İmparatorluğun diğer bölümleri de bu işte Arık Buga tarafını tuttular. Fakat Kubilay, Arık Buga'yı yenerek tartışmayı kendi lehine çözdü. Kubilay, uzun savaşlardan sonra güney Çin'i kendi hâkimiyeti altına almayı başardı ve sülâlesi, Yüan adıyle 1368'e kadar Çin tarihinde parlak bir devir yarattı. Kubilay büyük kağan sıfatıyle imparatorluğun diğer kısımlarını da kendine tâbî saymakta devam etmiş ve bilhassa İran'daki İlhanlılar bu bağlılığı uzun süre kabûl etmişlerdir.

MOĞOLLAR : Cengiz İmparatorluğu

Fakat sülâlenin gittikçe Çinlileşerek imparatorluğun başı olmaktan çok Çin hükümdarı şekline girmesi, diğer bölgeler üzerindeki tesirini azaltmış ve bir süre sonra nazarî bağlılık da sona ermiştir.

c. *Çağatay sülâlesi ve Türkistan :* İmparatorluğu "Çağatay" adıyle anılan Türkistan kısmında ayrı bir sülâlenin kurulması, Çağatay'ın ölümünden sonra olmuştur. Çingiz zamanında burası resmen Çağatay'a verlimiş olmakla beraber, hiçbir zaman onun tarafından yönetilmemiştir. Bu bölgedeki eski Türk sülâleleri yerlerinde bırakılmış, memleket Mahmud Yalavaç ve onun oğlu Mesud Bey tarafından büyük kağan adına idâre edilmiştir. Burasının Çingiz ailesinden ilk hanı Kara Hülegü (1242 - 1247) olup, Güyük Kağan ona halef olarak Çağatay'ın oğlu Yisü Mengü'yü tâyin etmişti. Ondan sonra Çağatay'ın diğer oğlu Algu, Doğu ve Batı Türkistan'a Hârezm ülkesinin bir kısmı ile Afganistan'ı da katarak burada bir birlik kurmuştur. Algu'nun ölümünden sonra (1266) hâkimiyet Ögedey ailesinden Kaydu'ya ve sonra onun oğlu Çapar'a geçmişse de, sonradan tekrar oğullarından Duva elinde kalmıştır (1291 - 1306). Tarmaşirin tahta geçince (1326 - 1333) İslâmiyeti kabûl etmiş, fakat bu yüzden doğudaki boyların ayaklanmaları ile karşılaşmıştır. 1346-1347 yıllarından başlayarak, hanlar ile askerî kumandanlar arasında alevlenen çekişmeler sonunda merkezin nüfûzu büsbütün zayıflamış ve idâre, başta resmen Çingiz ailesinden bir han bulunmakla beraber, bunları istedikleri gibi kullanan kumandanlar elinde kalmış ve bu durum, pek az değişikliklerle Timur zamanına kadar devam etmiştir.

d. *Hülegü ve İlhanlar :* Çingiz zamanında başlamış olan batı seferini devam ettiren M. ordularının bir kolu İran ve Kafkasya üzerinden Anadolu'ya kadar sokularak Selçuklular'la karşılaşmış ve Bayçu Noyan kumandasındaki kuvvetler 1243'te Sivas civarındaki Kösedağ savaşında II. Gıyâseddin Keyhusrev'i yenerek Anadolu Selçuklu devletini de kendilerine tâbî kılmışlardır. Fakat güney - batıda İran merkez olmak üzere İlhanlı devletinin kurulması, Büyük Kağan Müngge (Mengü) zamanına rastlar.

Müngge, 1253'te kardeşi Hülegü'yü büyük bir ordu ile İran'a göndermişti. Hülegü, 1.1.1253'te Amuderya'yı geçti ve İsmailî'leri ortadan kaldırdıktan sonra İran üzerinden ilerleyerek 1258 başlarında Abbâsî Halîfeliğinin merkezi Bağdad'ı ele geçirdi. Hülegü'yü tanımakta gecikmiş olduğu gibi, ona karşı koyacak kuvveti de bulunmayan halîfe Musta'sım, aile efradı ile öldürülmüştür. Abbâsîler'den ancak birkaç prens Mısır'a kaçarak kurtulabilmişlerdir. Bunlardan iki kişi, 1260 ve 1261'de arka arkaya Mısır Türk sultanı Baybars tarafından halîfe ilân edilmiş ve bu aile mensupları Mısır'ın Osmanlılar tarafından zaptına kadar halîfe unvanını taşımıştır. Bağdad'ın alınmasından sonra Suriye beylikleri de Hülegü himayesine girmiştir. Hülegü'nün halefleri Türkistan ve Altın Ordu ile mücâdele ettikleri gibi, Mısır'a karşı Avrupa devletleriyle de andlaşmalar yapmaya çalışmışlardır. İslâmiyeti kabûl eden Ahmed zamanında (1282 - 1284) İlhanlı birlikleri arasında İslâm dini yayılmaya başlamış ve Mehmed adını alan Gazan Han zamanında (1295 - 1304) geri kalan kısımları da Müslüman olmuştur. Ebû - Saîd Bahâdır Han zamanında (1316 - 1335) başlayan iç kavgalar devleti sarsmış ve birçok

MOĞOLLAR : **Bulagan (Kangay dağlarının etekleri)**

yerli beylerin bağımsızlıklarını kazanmalarına yol açmıştır. Amuderya'dan Akdeniz'e, Kafkasya'dan Hind Denizine kadar uzanan İlhanlı devleti, aş. yu. yüz yıl kadar sürmüştür (1256-1344).

e. *Coçi ve Altın Ordu:* Türk tarihinde sonraları Altın Ordu adıyle tanınmış olan devlet, önce Çingiz'in büyük oğlu Coçi (Cuçi, Cuci)'ye verilen bölgelerde kurulmuştur. Bu ülke, batı Sibirya'dan Macaristan ve Balkanlar'a, Ural dağlarından Sırderya ve Kafkasya'nın ortalarına, sonraları güneyine kadar uzanıyordu. Coçi, babasından 6 ay önce ölmüş olduğundan, Çingiz onun yerine Coçi'nin ikinci oğlu Batu'yu tayin etmişti. 1237 - 1241 yıllarında yapılan büyük seferde Doğu Avrupa'yı istilâ eden Batu, Altın Ordu'nun esas kurucusu sayılır. Coçi'nin diğer oğullarından Orda, Toka Timür ve Şiban, memleketin kendilerine verilen bölgelerini Batu ailesine bağlı olarak idâre eriyorlardı. Fakat merkezin zayıflaması ve Batu ailesinin kesilmesi ile başlayan iç mücâdelelerde, bu aileler devletin parçalanmasına yol açmışlardır. 1224'ten 1502'ye kadar süren Altın Ordu devletinin parçalanması üzerine bu bölgede Kazan Hanlığı, Kırım Hanlığı, Astırhan Hanlığı, Sibir Hanlığı ve sonraları Kasım ve Nogay hanlıkları gibi Türk devletleri kurulmuştur.

XIV. yüzyıldan sonra Moğolistan : Karışıklık devri (XIV - XVII. yüzyıllar) : M. idâresine karşı Çin'de başlayan ayaklanma hareketlerinin başarı kazanmasıyle 1368'de Yüan sülâlesi yıkılmış ve Ming sülâlesi onun yerini almıştır. Esas yurtlarına çekilen M. kuvvetleriyle Çinliler arasında savaşlar devam ederken, M. boyları arasında sürüp giden iç savaşlar da Moğolistan'ın daha çok zayıflamasına yol açmıştır. Bu devirde de birliği tekrar sağlamak için teşebbüslerde bulunulmuş, fakat bunlar devamlı olamamıştır. Meselâ, XV. yüzyılın ilk yarısında Oyratlar'dan Toyon Han ve 1554'te onun oğlu Esen Han bütün Moğolistan'ın hükümdarı olarak ortaya atıldıkları gibi, Dayan Han (ölm. 1582) zamanında da Moğolistan'ın geçici olarak birleştirildiğini görüyoruz. Ancak, onların ölümünden sonra teşebbüsleri devam ettirilememiş ve bu karışıklık Mançu hâkimiyetinin kurulmasına kadar devam etmiştir.

Mançu hâkimiyeti (1636 - 1911) ve son devirler: XVI. yüzyılın başlarında kuvvetli bir teşkilât kuran Mançular, yalniz Moğolistan'a değil, Çin'e de hâkim oldular. M., 1636'da Çin'de Mançu sülâlesini kuran (1636) Tai - ts'ung'un hâkimiyetini tanımak mecburiyetinde kaldılar. Bu tarihten sonra Moğolistan'ın güney bölgesi İç Moğolistan, kuzey kısmı ise Dış Moğolistan diye adlandırılmaya başlandı.

Pekin'de yerleşen ve yavaş yavaş Çinlileşen Mançu sülâlesi, Kuzey (Dış) Moğolistan'a karşı baskı siyasetini devam ettirmiş, ve boylar arasındaki rekabet ve çarpışmalardan faydalanarak, hâkimiyetini burada da sağlamlaştırmaya çalışmıştır. 1676'da kuzeydeki Halha M.'ını yenen Gaidan'ın idâresinde başlayan ve Doğu Türkistan'a kadar yayılan batı Moğol boylarından Cungarlar'ın hareketi de bastırılmış ve 1689'da kuzeydeki Halha M.'ının büyük bir kısmı da Mançu hâkimiyetini tanımak zorunda kalmıştır. Bundan sonra Moğolistan'da birçok ayaklanmalar olmuşsa da, ancak 1911'de Çin'de Mançu sülâlesinin çöküşünden sonradır ki, Moğolistan millî ve muhtar bir idâreye kavuşabilmiştir. Bu sıralarda Moğolistan'ı Çin, Japon ve Rus menfaatlerinin çarpıştığı bir ülke olarak görüyoruz. 1917 Rus ihtilâlinden sonra Sibirya'da Sovyet Rusya idâresinin yerleşmesi üzerine 1921'de Cumhuriyet idâresi ve 1925'te de Dış Moğolistan'da Moğolistan Halk Cumhuriyeti ilân edilmiştir.

Sosyal ve askerî teşkilât: Hun ve diğer Türklerle Çingiz ordularının gösterdikleri büyük başarıların sırrını, bir yandan eşine az rastlanan kahramanlık, stratejide üstalık ile savaş azminde ve o devre göre tatbik edilen teknik üstünlükte, bir yandan da sivil teşkilât ile askerî teşkilâtı kaynaştırarak yürütmelerinde aramak gerekir. Çingiz Han bu bakımlardan yeni bir şey ortaya koymuş olmayıp bu bölgelerde eskiden beri sürüp gelen hayat tarzını büyük askerî harekâta uygun bir şekilde teşkilâtlandırarak bundan ustalıkla faydalanmasını bilmiştir.

En küçük aile birliğine Moğolcada *yasun* (= kemik) deniyordu. Bir *yasun*'a mensup olanlar akraba oldukları için birbirleriyle evlenmezler ve bir *ebügen* (ced)'den türediklerine inanırlardı. Birkaç *yasun*'un birleşmesiyle *aymag* ve *obog*'lar (Türkçe=oymak, oba) meydana gelirdi. *Obog*'a mensup olanlar da birbirleriyle evlenmezler ve menşelerini ortak bir cedde bağlarlardı. *Obog* için kullanılan diğer bir tabir de *urug* (Türkçe *uruğ* = akraba, boy, soy, nesil) idi. Başka başka, *obog*'lara mensup olanlar evlenince birbirlerine *kuda* derlerdi (Türkçe *kudaş, kuda*). *Yasun, oymag* ve *obog* dışındaki kimseler *cad* (Türkçe *cat, yat* = yabancı) sayılırdı. Bundan başka, bazan birbirine uzak *obog*'lara mensup olan şahıslar da karşılıklı hediyeler alıp vermek suretiyle *anda* (=dost) olurlardı. *Anda*'lar birlikte yaşamazlarsa da, *yasun, aymag* ve *obog*'un fertleri gibi birbirlerini desteklerlerdi.

Urug, yani akrabalar, bir *obog*'un, yani boyun hâkim sınıfını teşkil ederlerdi. Bunların arasında bir de *bogol (bo'ol)* denilen köleler sınıfı vardı ki, bunlar diğer milletlerdeki kölelerden farklı olup, savaş esirlerinden meydana gelen hizmet-

kârlardan ibaretti ve kendi boy özelliklerini muhafaza ederlerdi. *Bogol*'lar zamanla *urug* sayılarak akraba sınıfına girebiliyordu. Yararlık gösteren *bogol*'lar serbest bırakılınca, bunlara *darhan* (=tarhan) denirdi. Sonraları *calagu* (=genç, delikanlı) sözü de "uşak" anlamında kullanılmıştır.

Nüfuz derecesine göre akrabalar arasında da kademeler bulunurdu. *Yasun* ve *obog*'lar, kabiliyet, cesaret ve beceriklilikleri ile sivrilmiş şahıslar tarafından idâre edilirlerdi ki, bunlara *noyan* (=bey, reis, komutan) denirdi. Bunların vasıflarını belirtmek üzere *bagatur* (=bahadır, cesur), *seçen* (=bilge, akıllı), *mergen* (=nişancı), *bökö, büke* (=pehlivan) v.b. tabirler de eklenirdi. *Noyan*'dan başka, Çince *taysı* (=prens), *sengün* (=komutan) ve Türkçe *tigin* (=prens), *buyrug* (=komutan) v.b. gibi sözler de kullanılırdı. *Noyan*'ların en yakın yardımcılarına *nökör, nöker* denirdi.

XII. yüzyılın sonlarında M. boyları kendi aralarında daimî bir savaş hâlinde yaşamakta idiler. Cesaret ve kabiliyetleriyle sivrilen *noyan*'ların idâresi altında birçok *obog*'un birleşmesi ile yeni yeni gruplar kuruluyor ve bunlara *irgen* (=halk, aşîret) deniyordu. Tarih sahnesine çıkışları sırasında Moğolistan'da Nayman, Kereyit, Merkit, Tatar, Oyrat, Monggol gibi tanınmış *irgen*'ler bulunuyordu. Bazan bir boy zorla parçalanıp dağıtılıyor veya *noyan*'lar, *nökör*'lerinin yardımı ile yeni birlikler kuruyorlardı. Bu yüzden bir boy adının bazen birdenbire ortadan kalktığını veya yeni adların ortaya çıktığını görüyoruz.

İrgen'lerin birleşmesiyle meydana gelen büyük topluluklara *ulus* (=millet) denirdi. Eski Türkçede de kullanılan bu sözün, önceleri yer ve memleket kastedilmeden bir reis tarafından birleştirilen *irgen*'leri ifade ettiği, fakat sonraları geniş ülkelerin zaptından sonra halk ile birlikte onların oturdukları *il, el* (ülke)'e de teşmil edildiği anlaşılıyor.

Temücin (Timuçin) 1206'da Çinggis Han (Çingiz Han, Kağan) unvanıyle hükümdar olunca halkı o şekilde teşkilâtlandırmıştır ki, *irgen* (= halk), *obog* (= boy), *aymag* ve *yosun* (= kemik)'lar, aynı zamanda askerî birer birlik şeklini almıştır. En büyük askerî birlik *tümen* (= on bin) olup, bunlar da *minghan* (= bin), *cagun* (= yüz), *arban* (= on)'luklara bölünüyorlardı. Bütün halk, böylece onluk, yüzlük, binlik, on binlik askerî kıtalar teşkil edecek şekilde büyük veya küçük *yasun, aymag, obog* ve *irgen*'lere bölünmüş bulunuyordu. Bu birlikleri idâre edenlere, *aymag, noyan* denir, fakat kıtanın belirtilmesi için (Türkçede olduğu gibi) sayı da eklenirdi, meselâ: *arban-u noyan* (onbaşı), *cagun-u noyan* (yüzbaşı), *monghan-u noyan* (binbaşı), *tümen-ü noyan* (tümenbaşı, general).

Buna göre, meselâ bir binbaşı yalnız askerî komutan olmayıp, muayyen bir halk topluluğunun, üzerinde yaşadığı toprakla birlikte sivil bakımdan da idârecisi idi. Bu gibi bir teşkilâtlanma sırasında, birbirleriyle akraba olmayan türlü *obog* ve *irgen*'lere mensup fertlerin bir araya getirilmesiyle yeni *tümen*'ler de kurulmuştur. Bu gibi birlikler, ya boylardan birinin ya da başlarına getirilen *noyan*'ın adı ile anılmışlardır. Bu durum, eski boy teşkilâtının bozulmasında esas rolü oynayan sebeplerden biri olmuş ve *minghan*'lar (binlik), yavaş yavaş *obog*'ların yerini almıştır. *Ulus*'un, yani devletin başında bulunan kimseye *kagan* (veya *kagan, ka'an, han, ka'an, kan)* denir ve bu da *Kuriltay* (kurultay, meclis) tarafından seçilirdi. Geleneğe göre, bütün devlet sülâlenin mülkü sayılır ve kaan tarafından sülâlenin erkek mensuplarına (*köbegün)* kısım kısım miras veya timar olarak verilebilirdi. *Noyan*'lar bunların emri altında bulunurlardı. Prenses ve imparatoriçelere *begi* ve *hatun* denirdi.

İdâre eden ve emir veren bu zümrelerin altında, savaşta *çerig* (= asker, çeri) olarak vazife gören ve *karaçu* (= kara halk) denen geniş halk tabakası bulunurdu.

Yasun, aymag, obog, irgen, ulus şeklinde gelişen içtimaî birlikler, kendilerinin ortak malı sayılan ve *nutug* (= yurt, yer) denilen topraklarda göçerlerdi. Birkaç çadırdan kurulan küçük birliklere *ayil* (= ağıl, avul, köy), birkaç *ayil*'den kurulu birliklere *otog* (= otağ), etrafları çit, hendek ve arabalarla çevrili kamp yerlerine *küreyen, küre'en, küren* denirdi. *Orda* (=ordu) sözü, "sefer karagâhı" anlamına gelirdi.

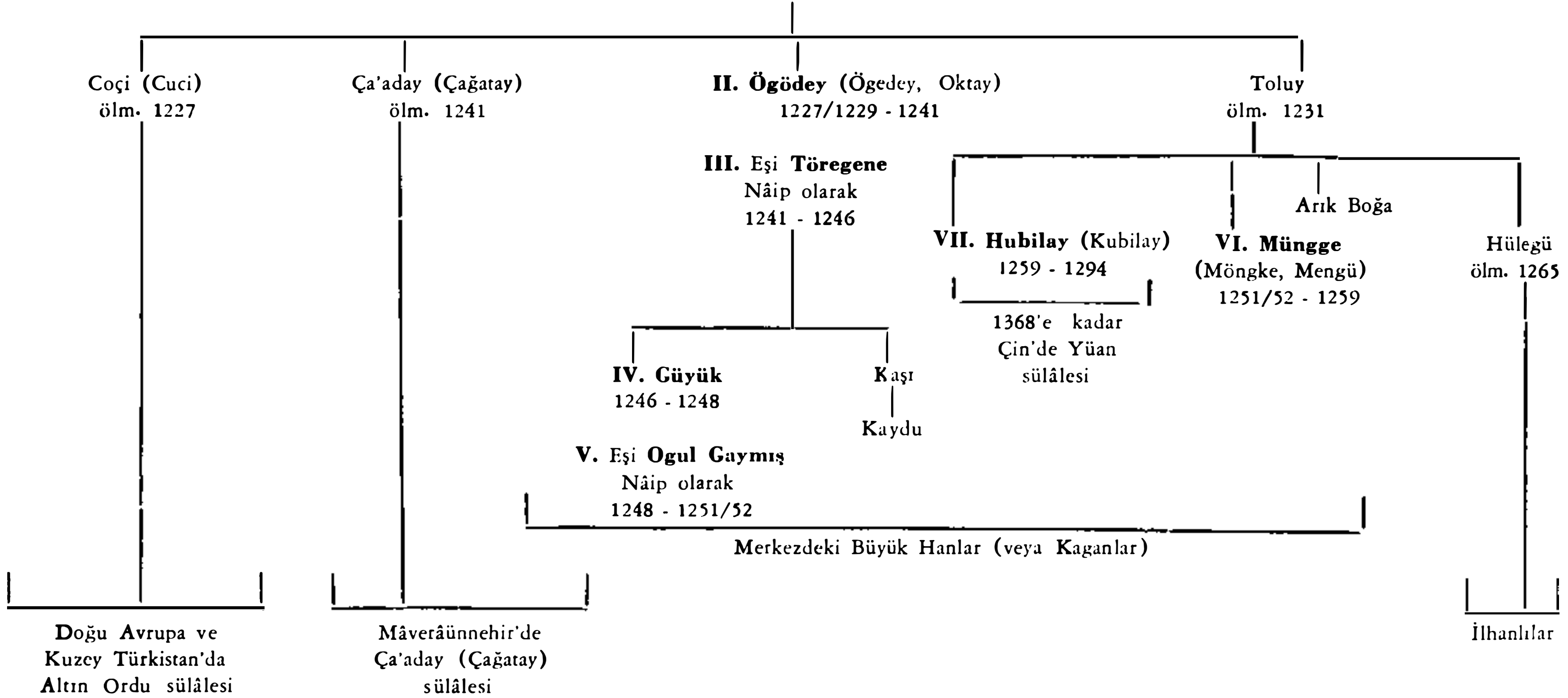
Bu nizamda bir yandan akrabalık, bir yandan da idarî ve askerî gaye büyük rol oynamış ve bu temeller, devletin büyümesi nisbetinde birbirinden açık çizgilerle ayrılamayacak ölçüde karışmıştır. Böylece akrabalık esasına dayanan eski sistem yavaş yavaş bozularak yeni gruplanmalar ve tabirler meydana gelmiştir.

Moğollar hakkında netice: Moğollar, bilhassa kültür bakımından Türkler'in en yakın akrabası olan kavimdir. Bu sıfatla, Türkler'in yanında, Türk tarihinin bir çok safhalarına iştirak etmişlerdir. Büyük Türk Hâkanlığı'nda çok defa Moğollar da, Türkler gibi hâkim bir kavim sayılmıştır. Fakat kültür ve nüfus bakımlarından Türkler'den geri ve sayıca az olmaları, M.'ı daima ikinci derecede bırakmış, bilhassa Açinaoğulları sülâlesi, Türk olduğu için M., bir imparatorluk hânedânına sahib olamamışlardır. Ancak Kırgız Türkleri, Büyük Türk Hâkanlığı'nı temsîl eden Dokuz - Oğuz - On - Uygurlar'ı Türkler'in o çağa kadar ağırlık merkezi olan şimdiki Moğolistan'dan IX. yüzyıl ortalarında Doğu Türkistan'a sürünce, Büyük Türk Hâkanlığı'nın tahakkümünden kurtulmuş ve kültür seviyesi bakımından kendilerinden üstün bulunmayan Kırgızlar'la iyice kaynaşmışlardır. Daha sonraları Kırgızlar, batıya doğru çekilmişler, Moğolistan'da Türk nüfusu tehlikeli şekilde azalmış, göçebe Moğol kabîleleri, nüfus bakımından, bu bölgede Türk kabîlelerine üstünlük kazanmışlar ve dil bakımından bazı Türk kabîlelerini Moğol'laştırmışlardır. Bu durum, Çinggis (Cengiz) Han'ı doğurmuştur. Bununla beraber bu bölgede (bugün Moğolistan denen ve aslında Türk yurdu olan ülkede) Türk ve Moğol kabîleleri o derecede karmaşık ve iç-içe yaşıyorlardı ki, tarihçiler, çok defa hangi kabîlenin Türk, hangisinin Moğol olduğunda, daha açık bir söyleyişle, hangisinin Türkçe, hangisinin Moğolca konuştuğunda tereddüt etmişlerdir. Fakat şunu hatırlamakta, Cengiz'in doğuşunu ve M.'ın cihanşümûl şekilde tarih sahnesine girişlerini kavramak bakımından fayda vardır ki, artık X. yüzyıldan sonra Türkler, ağırlık bakımından bugünki Moğolistan'da değil, Türkistan'dadırlar. Hâkanlıkları ve bütün teşkilât dehâları, medeniyet ve kültürleri Türkistan'dadır. Moğolistan'da kalan Türk kabîleleri azınlığa düşmüş ve bunların arasında devlet kuracak çapta bir hareket oluşamamış, bir hânedân zuhûr edememiştir. İşte bu ortam, Cengiz'i doğurmuştur. Moğol'laşmış Türk asıllı soylu bir aileden inen Cengiz, Türk gelenek ve teşkilâtını örnek alarak, bu bölgedeki eski Türk hâkanlıkları tipinde cihanşümûl bir imparatorluk kurmaya muvaffak olmuştur. Bunun için, Moğol unsuru derecesinde Türk unsuruna da dayanmış, hele imparatorluğu çok genişleyip Asya kıt'asının en büyük kısmına hâkim olunca, M., kardeş Türkler'in yanında küçük bir hâkim azınlığa dönüşmüş ve kültürleri cihanşümûl bir imparatorluk için yetersiz kaldığından, hızla Türk'leşmiş, yani Türk dili konuşmaya başlayıp Türk kültür camiasına girmişlerdir. (A. Temir)

ÇİNGGİS OĞULLARI SOY KÜTÜĞÜ

Büyük Hanlar sülâlesi

I. Çinggis Han (Çinggiz, Çingiz, Çıngız, Cengiz Kagan)
ölm. 1227

SOSYAL VE ASKERÎ TEŞKİLÂT

SOSYAL BİRLİKLER:	— **yasun** (kemik, soy, aile)	— **aymag** (oymak, aile grupları)	— **obog** (boy)	— **irgen** (halk)	— **ulus** (millet)	— **ebügen** (ced)
AKRABALIK:	— **urug** (akraba)	— **kuda** (evlenme ile akrabalık)	— **anda** (dost)	— **cad** (yabancı)		
ASKERÎ BİRLİKLER:	— **arban** (on)	— **cagun** (yüz)	— **minghan** (bin)	— **tümen** (on bin)	— **çerig** (asker, ordu)	
İDARE ve KUMANDA:	— **nökör** (yardımcı subay)	— **noyan** (subay)	— **köbegün** (oğul, prens)	— **begi, hatun** (prenses, imparatoriçe)	— **kagan** (kağan)	— **kuriltay** (kurultay, meclis)
		— **buyrug**	— **tigin**			
		— **sengün**	— **taysi**			
YERLEŞME:	— **ayil** (ağıl, avul, köy)	— **otog** (köy grupları)	— **küreyen** (kamp)	— **orda** (ordu, sefer karargâhı)		
TOPRAK:	— **nutug** (bölge, yurt)	— **il, el** (il, ülke)	— **ulus** (memleket, devlet)			
HALK ve ASKER:	— **karaçu** (halk)	— **çerig** (asker, ordu)				
YARDIMCILAR:	— **bogol** (köle, esir)	— **darhan** (hür, serbest)	— **calagu** (uşak)	— **nökör**		

MOHÂCS, Macaristan'da, Baranya departmanında, Tuna'nın batı kolu üzerinde bulunan bir şehir. Tuna'nın iki kolu geniş bir ada teşkil eder. Bu adaya Margitta veya M. adı verilir. Nüfusu 18 000'dir. Maden endüstrisi gelişmiştir. Bk. MOHAÇ MEYDAN MUHAREBESİ.

MOHAÇ (Mac. **Mohács) MEYDAN MUHAREBESİ,** Macaristan'ın yenilmesi ve netice itibariyle siyasî varlığının sona ermesi ve Osmanlı imparatorluğuna katılması ile sonuçlanan savaş. 23 nisan 1526'da Kanunî 3. sefer-i hümâyûnuna çıkmak üzere İstanbul'dan ayrılmıştır. Ayrılmadan öcne Hz. Eyyûb'un, Şeyh Vefâ'nın, büyükbabası II. Bâyezid'in, babası Yavuz'un türbesini ziyaret etti. Yanında Sadrâzam Dâmâd İbrahim Paşa da vardı. Bu sıralarda ihtiyar Şeyhülislâm Zenbilli Ali Cemâlî Efendi ölmüş ve yerine Kemal Paşa-zâde Ahmed Şemseddin Efendi getirilmiştir.

Türkler'in 1521 Belgrad seferinden 5 yıl sonra Orta Avrupa'ya tekrar sefer açmaları Charles - Quint'i telâşlandırmıştır. Bu sıralarda Şah Tahmasb'ın elçileri de İmparator ile ittifak müzakerelerinde idiler. Bununla beraber İran, Çaldıran'ı unutamıyordu ve kendiliğinden Türkiye ile sonu pek şüpheli bir savaşa girişmek niyetinde değildi. Ama gene de Avrupa'nın dev imparatorluğu ile ittifak hâlinde bulunmanın ehemmiyetini kavramıştı. Seferin Macaristan üzerine olduğu açıktı. II. Lajos (Layoş) bütün Avrupa'dan imdat istemişti. Fakat gelen yardımlar ümit edilen nisbette olmamış, daha doğrusu Türk ilerleyişine yetişememiştir. Macar ordusu, Hıristiyan âleminin birinci kara kuvveti olmak sıfatını muhafaza ediyordu. Ağır zırhlı Macar süvarisinin şöhreti büyüktü. Türkiye için savaş sebebi, Macaristan'ın İran ile ittifak müzakeresinde bulunması ve bu müzakerelerin tabiatiyle Osmanlı devletine müteveccih olması, bir de Macaristan'ın Eflâk ve Boğdan Romen prensliklerini, metbûları Türkiye'ye karşı kışkırtmasıdır. Bir Avrupa - Türkiye savaşında Hıristiyanlar galip gelirse bu voyvodalıklar metbûlarına silâh kaldırmayı ve Macaristan'ı metbû tanımayı kabûl etmişlerdi.

İstanbul'dan hareketten 26 gün sonra 19 mayısta Orduy-ı Hümâyûn, Filibe'ye geldi. 10 gün sonra 29 mayısta Sofya'da idi. Şiddetli yağmurlar araziyi yer yer bataklık hâline getirmişti. Bu şiddetli yağmur aylarca devam edecektir. 3 haziranda İbrahim Paşa öncü olarak ileriye gönderildi. Paşa, Petervaradin kalesinin fethiyle vazifelendirilmişti. 22 haziranda Sava üzerinde ordunun ve ağırlıkların geçmesi için yapılan büyük köprüler tamamlandı. 9 temmuzda Belgrad'a varıldı. Ertesi gün Tuna İnce Donanması da nehir üzerinden Belgrad'a geldi. Bu donanma, 800 küçük gemi ve kayıktan müteşekkildi. Gemilerin çoğunda top ve deniz piyadesi de vardı. 14 temmuzda Petervaradin muhasarası başladı. Bu mühim kale Belgrad'ın 56 km kuzey - batısındadır. Tuna'nın güney kıyısındadır. Kalenin mukabil sahilinde, yani Tuna'nın kuzey kıyısında mühim bir şehir olan Novi Sad bulunur. Petervaradin "Esklavonya" denilen Sava ile Tuna - Drava arasındaki ülkede, buna karşılık Novi Sad "Alföld" denen Büyük Macar Ovası'ndadır (şimdi Yugoslavya'nın Voivodina= Voyvodalık eyâletini teşkil etmektedir). Burası 45° arzında bulunur (Venedik ile hemen aynı arz çizgisi üzerinde). Petervaradin'in fethi Esklavonya'yı Türk hâkimiyetine koyacak derecede mühim olduğu gibi, buradan kuzeye doğru Tuna atlandığı takdirde uçsuz bucaksız Macar Düzlüğü, Türk atlısına açık kalır.

Muhasaranın ertesi günü Petervaradin şehri teslim oldu; fakat kale, savunmasına devam etti. Nihayet 13 günlük bir muhasaradan sonra İbrahim Paşa 27 temmuzda kaleyi de düşürdü. 8 ağustosda İlok veya Uylok (İllok/Ujlak) kalesi fethedildi. Essek veya Osiyek (Eszek/Osijek) şehri aynı gün kendiliğinden teslim oldu. Bu suretle Esklavonya'nın, güneyde Sava, kuzey-doğuda Tuna, kubey-batıda Drava ile çevrilen ülkenin tamamı Türk hâkimiyetine geçti. Osiyek, Drava'nın Tuna'dan ayrıldığı noktanın az batısında ve Drava'nın güney kıyısında mühim bir şehirdi. Türkler ilk defa olarak sınırlarını Drava'ya dayamış oluyorlardı. O zamana kadar Drava birçok akınlarda geçilmişti. Fakat Türk sınırı Drava'ya erişmezdi. Nitekim 21 ağustosta Orduy-ı Hümâyûn kurulan büyük köprüler üzerinden Drava'yı ilk defa olarak kuzeye doğru geçmiştir. 19 ağustosta tamamlanan Drava köprüsünün inşaatına Kanûnî ile İbrahim Paşa şahsen nezaret etmişlerdir. 23 ağustosta da köprü yıkılmıştır. Kanûnî'nin köprüyü attırması, Macaristan'ı kesin şekilde fethetmek ve asla geri dönmek istemediğini göstermiştir. Nitekim köprü atıldıktan 6 gün sonra büyük çatışma Mohaç'ta olmuştur.

Türk Ordusu artık Büyük Macar Ovası'nda idi. Mohaç kasabası, Tuna'dan Drava'nın ayrıldığı üçgenin kuzey - doğusunda, Tuna'nın batı kıyısındadır. Burası Büyük Macar Ovası'nın başlangıcını teşkil eder. Mohaç, Belgrad'ın 185 km kuzey - batısında ve Budapeşte'nin 170 km güneyindedir. Belgrad'dan fazla Budapeşte'ye yakındır. Üstelik Belgrad şehrinden buraya gelebilmek için Sava ve Drava nehirlerini atlamak lâzımdır. Halbuki Drava atlandıktan sonra Büyük Macar Ovası ayaklar altındadır ve hiçbir tabiî mania yoktur. Kapos çayı mühim bir mania sayılmaz. Mohaç'tan 170 km kuzeye çıkılırken Tuna'nın batı kıyısı takip edilir. Burası Budapeşte'ye kadar dümdüz bir ovadır. Mohaç 46°, Budapaşte ise 47,5° arzındadır. Bu dereceler aşağı yukarı İsviçre'nin güney ve kuzey arz dairelerine tekabül eder.

İstanbul - Mohaç yolunu Türk Ordusu, 4 ay 6 gün 128 günde almıştır. Üstelik Sava ve Drava gibi iki mühim nehir geçilmiş, düşman topraklarında yürünmüş ve bazı kalelerin muhasarası ile uğraşılmıştır. İstanbul - Mohaç arasında Türk Ordusu 1 500 km yürümüştür. Halbuki Macar ordusu, Budapeşte - Mohaç yolunu 170 km'yi 38 günde almıştır. Üstelik kendi ülkesinde ve dümdüz Macar Ovası'nda yürümüştür. Bu yürüyüş gücü iki ordunun arasındaki farkı göstermeye kâfidir.

29 ağustosta Türk Ordusu, Mohaç ovasında idi. Macarlar ovaya yaklaşıyorlardı. Sabahleyin henüz Türk kuvvetlerinin görüş mesafesinden uzaktılar.

Türk ordusunda 100 000 asker ve 300 top vardı (Hammer, V, 76). Türk topları yeni dökülmüş, Avrupa'nın hayâlinden geçirmeyeceği derecede mükemmel silâhlardı. Macar ordusunun 150 000 kişi ve 100 toptan ibaret olduğu tahmin edilebilir. Celâl - zâde'ye göre Macar ordusu, 162 000 ve yardımcı kuvvetlerle 200 000 kişi idi. Bu orduda hemen bütün Avrupa devletlerinden gelmiş yardımcı birlikler vardı. Bilhassa Lehistan ve Papalık'tan gelen birlikler mühimdi. Macar ordusunda esası Macarlar teşkil ediyordu. Fakat kırallığı teşkil eden diğer milletlerin, Hırvatlar'ın, Çekler'in, Slovaklar'ın, Slovenler'in ve başkalarının alayları da vardı. Bu vazıyet, Macar ordusunda bir insicamsızlık yaratıyordu.

Türk ordusunda merkezde Kanunî Sultan Süleyman bulunuyordu. Sol kanattaki Rumeli sipahilerine Dâmâd İbrahim Paşa, sağ cenahtaki Anadolu sipahilerine de Anadolu bey-

lerbeyisi Behrâm Paşa kumanda ediyordu. Öncüyü akıncı askerleri ile Gazi Dâmâd Yahya Paşa-zâde Gazi Sultan-zâde Balı Bey, ardcıyı da gene akıncı askeri ile Gazi Dâmâd Ferhad Bey-zâde Gazi Sultan-zâde Husrev Bey teşkil ediyordu. Bu iki maruf akıncı kumandanı ana tarafından II. Bâyezid'in torunu, Yavuz'un hemşire-zâdeleri, Kanûnî'nin de hala oğulları idiler. Balı Bey (sonradan paşa) Semendire, Husrev Bey (sonradan paşa) ise Bosna sancakbeyi idiler. Kanûnî maiyetindeki kurmay heyeti ile ovanın en yüksek tepesinde yer almıştı. Buraya sonradan Türk Tepesi ve Hunkâr Tepesi denmiş, Budin beylerbeyisi Hasan Paşa tarafından bu mevkıe Mohaç hâtırasını yaşatmak üzere bir köşk yaptırılmıştır.

Aylardan beri şiddetle yağan ve araziyi yer yer bataklık hâline getiren yağmur hızını kesmişti. Fakat çiselemekte devam ediyordu. Mohaç ovasının bir tarafı zaten Türkler'in Karasu dedikleri bataklıkla çevrilmişti. Kanûnî merasimle sabah namazını kılmış, dua etmiş, askere beliğ bir hitabede bulunmuştu. Sabah namazı üzerinden saatler geçtiği hâlde iki taraf da taarruza geçmemişti. Kanûnî düşmanın iyice yaklaşmasını bekliyordu. Balı Bey'in ön saflardaki akıncıları ile Macar öncü atlıları arasında yer yer vuruşma başlamıştı. Kanûnî zırhını giymişti. Bir ara Rumeli sipahisinin bulunduğu kanada geldi. Rumeli tümenlerine teşcî edici bir hitâbede bulundu. Asker bu hitâbeden o kadar müteessir oldu ki Celal-zâde'ye göre binlercesinin gözleri yaşla doldu.

Nihayet Kanûnî'nin beklediği an geldi. İkindi vakti Türkler'in yerlerinden kımıldamadığını gören Macarlar, taarruza geçti. Kanûnî'nin emriyle Rumeli tümenleri hafif bir mukavemetten sonra ikiye ayrılıp düşmanın araya girmesine müsaade etti. Bu sıralarda 35 (veya 32) Macar şövalyesi Kanûnî'ye sokulmaya çalışıyorlardı. Bu asilzâdeler Türk Hâkanı'nı öldürmeye yemin etmişlerdi. Yeniçeriler'in şiddetle vuruştuğu bir anda padişahın etrafında küçük bir maiyet kuvveti kalmıştı. Öyle ki şövalyelerden Marczali ile 2 arkadaşı Kanûnî ile bizzat karşı karşıya gelebildiler. Diğer arkadaşları padişaha sokuluncaya kadar imha edilmişlerdi. Kanûnî tek başına 3 şövalye ile döğüştü. Birkaç ok yediyse de bu oklar zırhtan vücuduna nüfuz edemedi. Sonunda Kanûnî 3 şövalyeyi de kılıcıyla öldürdü. Muvaffak olamamakla beraber bu 35 Macar şövalyesinin kahramanlığı gerçekten takdire şayândır.

Macarlar zaferden emin bir suretle Türk tümenlerinin arasına girdikten az sonra Türk topçusu ile karşılaştılar. 300 topun bir anda ateşlenmesi ve ateşi artık kesmemesi ağır Macar zırhlı süvari tümenlerini perişan etti. Bu tümenler beraberliklerini koruyamadılar; küçük müfrezeler şeklinde kendi başlarına döğüşmeye başladılar. Kanûnî umumî kumandaya tamamen hâkimdi. Bir taraftan Balı Bey, diğer taraftan Husrev Bey, Kanûnî'nin emri mucibince iki taraftan kısöacı kapatıyorlardı. Türk sipahi tümenleri orta kanadda Yeniçeriler'in dehşetli mukavemeti ile oyalanan Macar ordusunu sardılar. Vaziyet bu safhadayken asıl meydan muharebesinin başladığı, Macarlar'ın Rumeli sipahisine taarruzu üzerinden ancak 1,5 saat kadar bir vakit geçmişti. Yarım saat sonra artık yeryüzünde Macar ordusu diye bir şey yoktu.

Türk sipahi ve akıncıları yani atlı tümenleri Macarlar'a yalnız Karasu bataklığı tarafını açık bırakmışlardı. Diğer taraflardan çıkıp fırlamak isteyen Macarlar muvaffak olamadılar ve kalabalık sürüler hâlinde Karasu'ya doğru yığınlaştılar. Düşman, Türk atlısının manevralarının oyuncağı hâline gelmişti. Nitekim 2 saat içinde maktul düşen 25 000 Macar askeri dışında geri kalan bütün Büyük Macar ordusu bataklığa sürüldü. Bizzat Kıral II. Layoş kendini kurtaramadı ve atıyla beraber bataklığa sürüklenip boğuldu. Bütün düşman kumandanları, bu arada 7 piskopos bataklığa gömüldü. Esir alınanlar dışında düşman ordusu Karasu bataklığında mahvolup gitti.

Kumandan olarak zaferin bütün şerefi Kanûnî'ye, ikinci derecede Balı Bey'e aittir. Mohaç cihan tarihinin en kesin neticeli örnek imha muharebelerinden biridir. Bundan mükemmel bir imha muharebesi göstermek müşküldür. Bu neticenin 2 saat zarfında alınması Mohaç'ı askerlik tarihinde büsbütün müstesna bir mevkıe çıkarmaktadır. Bu zafer sırasında Kanûnî 31 yaşını ancak 4 ay 2 gün geçiyordu. Mohaç zaferini kazanarak tarihin en namlı serdarları arasına girmiş, adı Büyük İskender'le beraber zikredilmeye başlamıştır. Gerçekten bu zaferin neticesi de pek mühim olmuş, 637 yıllık büyük Macar Krallığı'nı tarih ve siyasî coğrafyadan silmiştir. Zaferin diğer bir parlak cephesi Türk zayiatının pek az olmasında gösterilebilir. Celâl-zâde'ye göre Türk şehitleri ancak 150'den ibarettir ve yaralılar da ihtimal birkaç bini geçmiyordu. Buna mukabil düşmandan kaçıp kurtulabilenler hemen hemen yoktur. Zaferin bu derecede kesin olmasının sebeplerinden biri de Türk topçusunun düşmanla uzaktan bile mukayese kabûl etmiyecek derecede üstünlük ve mükemmelliğidir. 300 Türk topu düşmanı uzaktan avlamış ve müthiş zayiat verdirmiştir. Türk atlılarının önünde bataklığa saplanmadan önce Macarlar'ın verdikleri 25 000 ölü bu top ateşinin eseri olup, Türk piyade ve süvarisinin verdirdiği zayiat top ateşininki yanında pek küçük kalmıştır. Bu sûretle Otlukbeli, Çaldıran, Merc-i Dâbık ve Riddâniye'den sonra Mohaç'ta topun meydan muharebesindeki hayatî ehemmiyeti kesin şekilde ortaya çıkmıştır. Bu ehemmiyetin yanında Macar piyadesinin kahramanlığının ve Macar süvarisinin ağır zırhı ve meşhur atlarının az önemli bulunduğu belli olmuştur. Bütün bunlaı Mohaç'ı Celâl-zâde'nin dediği gibi, dünya tarhiinde eşsiz kılmıştır.

31 ağustosta yani muharebeden 1,5 gün sonra Mohaç sahrâsında Türk ordusu, muazzam bir geçit resmi yapmış ve muzaffer başkumandanını selâmlamıştır. Vezîr-i âzam Dâmâd İbrahim Paşa başta olmak üzere bütün vezirler, beylerbeyiler, sancakbeyleri, alaybeyleri, teker teker protokol sırasiyle gelip Büyük Türk Hâkanı'nı tebrik etmişler, elini öpmüşlerdir (daha o zaman saçak ve etek öpmek âdeti yoktu). Kanûnî bütün askerin rütbelerine göre mükafatlandırılmasını ve hepsine büyük paralar ve ganimet hissesi dağıtılmasını emretmiştir. Ertesi gün 1 eylülde Padişah, akıncılar önden gitmek üzere Ordu'ya Macaristan'ın fethini ve başşehri Budapeşte'nin işgalini emretmiş, halkın esir alınmasını ve yağmaya maruz kalmasını menetmiş, bu hususta kesin emir vermiştir. 28 ağustosta akşama doğru Mohaç sahrâsına gelen Türk ordusu 3 eylülde sabah namazından sonra, Tuna'nın batı kıyısını, kuzeye doğru takip etmek suretiyle yürüyüşe geçmiş ve Macaristan'ın fethine başlamıştır. Balı Bey'in kumandasındaki akıncı tümenleri 2 gün mesafe ile asıl ordudan daha ileri gidiyorlar ve şurada buradaki Macar silâhlı mukavemetine son veriyorlardı. Öyle ki asıl orduya vuruşacak hiçbir düşman kuvveti kalmamıştır. Mohaç felâketinden sonra Macarlar'ın elinde Erdel voyvodası yani Taransilvanya umumî valisi Zapolya'nın 30 000 askerinden başka bir kuvvet kalmamıştır.

Budapeşte'nin Fethi (11 eylül 1526) :

Mohaç'tan Türkler'in "Budin", Almanlar'ın "Ofen" dedikleri Buda, bugünkü Budapeşte şehrine 8 günde gelindi. Halbuki bu yürüyüşü Macar ordusu ters istikamette 38 günde yapmıştır. 11 eylülde Kanûnî hiçbir mukavemet görmeksizin Budin'e, Büyük Macar krallığının taht şehrine girdi. Deniz seviyesinden 104 m yükseklikte kurulmuş olan şehir, Tuna üzerinde idi. Tuna, şehri ikiye bölüyordu. Bir tarafta Buda, diğer tarafta Peşte şehirleri kalıyordu. Asıl merkez Buda şehri idi. Peşte sonradan ehemmiyet kazanmıştır. Şimdi Peşte asıl şehri teşkil etmektedir. Buda, Üsküdar ile İstanbul'un nisbeti gibi Peşte'nin bir banliyösü gibidir.

Budapeşte zengin, büyük bir şehirdi. Yüzlerce topla korunan büyük bir kalesi vardı. Kıral Sarayı ve bu sarayın içindeki hazine ve değerli eşya Avrupa'ca meşhurdu. II. Layoş'un zevcesi olan Charles Quint'in kızkardeşi Kıraliçe Maria, Mohaç bozgununu haber alır almaz Budapeşte'yi terkederek kardeşi Ferdinand'a sığınmıştır. Bunun üzerine Buda ve Peşte şehirlerinden gelen birer heyet Kanûnî'ye bu şehrin anahtarlarını teslim etmiştir. Budapeşte kendiliğinden teslim olduğu için, Türk askeri halkın canına, hürriyetine ve malına dokunmamıştır. Kanûnî, Kral Sarayı'na inmiş, sarayı gezmiş ve burada kalmaya karar vermiştir. Şeker Bayramı 11 temmuzda Belgrad'da kutlamıştı. Kurban Bayramı da 17 eylülde Türkler'in Macar taht şehrini fethinden 6 gün sonra Budin'de tes'îd edilmiştir. Kanûnî bayram tebriklerini Kral Sarayı'nda kabûl eylemiştir (Hammer V, 78, 88).

13 eylülde Tuna üzerinde büyük bir köprü kurulmaya başlanmış, ayın 19. günü tamamlanmıştır. Bu köprü Budin'den Peşte tarafına ordunun geçmesini temin etmiştir. Köprü üzerinden 21 eylülde Kanûnî, Budin'den Peşte'ye geçmiştir. Bu suretle Budin'de ancak 10 gün kalmıştır. Bu sıralarda Budin Sarayı'ndan alınan değerli kitaplar ve bazı eşya Budin kalesindeki topların bir kısmı ve 100 000 esirle İstanbul'a sevkolunmuştur. Peşte'de ise 3 gün kalınmış ve eylülün 24'ünde Peşte'den hareket edilmiştir.

Kanûnî, Budapeşte'deki 13 günlük ikameti sırasında Macaristan'ın müstakbel statüsünü tanzim etmiştir. Buna göre Macaristan, Türkiye'ye tâbi bir krallık olacaktı. Krallık, Türk dostu olarak bilinen ve Mohaç muharebesine katılmayan Transilvanya (Erdel) voyvodası Szapolyai (Zapolya)'ya verilecekti. Bu suretle Zapolya bugünkü Macaristan ile Transilvanya ve Banat eyâletlerine hâkim olacaktı. Esklavonya doğrudan doğruya Türkiye'ye katılıyor, Hırvatistan ve Slovenya da Türkiye'ye tâbi oluyordu. Büyük Macar Krallığı'nın Bohemya tacına bağlı olan ülkeler, bugünkü Çekoslovakya (Bohemya, Moravya, Slovakya), Silezya; Avusturya arşidükü ve Charles Quint'in tek erkek kardeşi Ferdinand'a geçiyordu. Bu suretle Ferdinand, Bohemya kralı oluyor ve Charles Quint imparatorluğu Çekoslovakya ile büsbütün şişiyordu. Bohemya tacına bağlı ülkeler Türkler tarafından fethedilmediği için bu durum hasıl olmuştur. Aslında Ferdinand, Macaristan ve Bohemya kralı sanını takınmışsa da, bu unvanının Macar tacına ait olan ilk kısmı Türkiye tarafından hiçbir zaman kabûl edilmediği gibi, bazı Avrupa devletleri tarafından da kabûle şayan görülmemiştir. Çünkü Macaristan fiilen Türkler'in elindeydi ve Türkiye bu krallık tacını Zapolya'ya vermiştir. Ferdinand'ın titulaire, yani ünvandan ibâret olan Macaristan krallığı, şu hukukî mesnede dayanıyordu ki; Mohaç'ta bataklıkta boğulan son Macaristan ve Bohemya kralı II. Layoş'un çocuğu yoktu. Zevcesi Maria ise Ferdinand'ın kızkardeşi idi. Halbuki Türkiye'nin durumu hukukan daha sağlamdı ve doğrudan doğruya fethe, yani kılıç hakkına dayanıyordu.

Kanûnî, Budapeşte'de iken, Türk birlikleri mühim Macar şehirlerini de ele geçirmişlerdir. Bunların başında 28 eylülde fethedilen Segedin (Szegedin) gelir ki, bu büyük şehir, Tisa nehrinin batı kıyısındadır. Şehir 1444 Segedin Muahedesi ile Türk tarihinde de meşhurdu. Bu muahedenin Macaristan tarafından tek taraflı olarak bozulması üzerine II. Murad Haçlılar'a karşı Varna zaferini kazanmıştı.

5 ekim 1526'da son Macar mukavemeti kırılmıştır. Novi Sad'ın kuzeyinde Tuna ile Tisa arasındaki ülkenin güneyindeki Beçne ovasında geçen meydan muharebesinde Yeniçeri Ağası Şucâ Ağa da şehit düşmüştür. 12 ekimde Orduy-ı Hümâyûn'un büyük kuvvetleri Padişah ile beraber Belgrad'a gelmişlerdir. 16 ekimde Kanûnî, Macaristan tacını Szapolyai'ya veren tarihî fermanı imzaladı. Kuzeydoğu Macaristan'da Tokay şeklinde toplanan Macar diète'i, yani asiller meclisi Szapolyai'yı kral olarak selâmladı. Böylece Macar milliyetçilerinin arzusu yerine getirilmiş oluyordu. Macaristan'da Almanya'yı yani Ferdinand'ı tutan parti ise azınlıkta idi. Bu Türkiye'nin Macaristan'daki hâkimiyetinin ilk safhası idi. Bu safhada Macaristan Krallığı Eflâk, Boğdan, Kırım, Cezayir, Dubrovnik, Yemen devletleri gibi, Türkiye'ye tâbi oluyor; Türk İmparatorluğu'nun bir parçasını teşkil ediyordu. (Y. Ö.)

MOHENCODARO (Fr. Mohenjo - Daro), Hindistan ve Pâkistan'da, Sind (İndüs) ırmağı üzerinde bulunan eski bir tarih öncesi (Fr. protohistorique) kazı yeri. Burada keşf edilen eski medeniyete İndüs medeniyeti adı verilmiştir. Yapılan kazılarda tuğla işçiliğine dayanan büyük bir kent ortaya çıkarılmıştır. Kentin bilhassa mükemmel bir kanalizasyon tesisatı vardır. Birçok belirtilerden, o zamanki insanların müreffeh bir hayat sürdükleri (M. Ö. 2500 - 1500) anlaşılmaktadır. (V. Örs)

MOḪİR, Mitr [ofan ?] V. (? - ?), sözlük yazarı. 1893 yılında çıkan *Kumıksko - russkiy slovar'* (Kumukça - Rusça sözlük) ["Sbornik materialov dlya opisaniya mestnostey i plemen Kavkaza" dergisinde, 1893, fas. 17, 3. bölüm, 49 - 95. s.] adlı sözlüğün yazarı olarak tanınmıştır. Bu çalışma, Kumukçanın kelime hazinesini kapsayan ilk eserlerden biridir. (H. Eren)

MOISSAN, Henri (Paris 1852 - Paris 1907), Fransız eczacısı ve kimyacısı. *La série du cyanogène* (Siyanojen serisi) adlı doktora tezini vermiş (1885), Sorbonne Üniversitesi'nde profesör olmuştur (1900). Kimyada yüksek ısı kullanmayı yaygınlaştıran M., bu yoldan birçok maden oksidi ergitmeyi başarmıştır. Titan ve krom maden karbürlerini, özellikle kalsiyum karbürü, hidrürleri, nitrürleri, billûrlaşmış silisyür ve borürleri elde etmiştir. 1892'de yapılan bu deneyler, asetilen sanayiinin doğmasına yol açmıştır. M., 1906'da Nobel kimya armağanı almıştır. (C. Kurt)

MOISSAN, Henri

MOİRA'LAR (Yun. *moira* = pay, pay veren), Yunan mitolojisinde kader tanrıçalarına verilen ad. Hesiodos, M.'lardan "yaşama paylarımızı düzenleyenler" diye söz eder. Eski Yunanlılar'a göre üç M. vardır: İnsan doğar doğmaz kader onun ipliğini bükmeye başlar, günün birinde de iplik kesilir, insan da ölür. (H. Eren)

MOİVRE FORMÜLÜ, Abraham de Moivre (Vitry-le-François 1667 - Londra 1754) adındaki Fransız asıllı İngiliz matematikçisinin 1730'da bulduğu meşhur trigonometri formülü: $(\cos x + i \sin x)^m = \cos mx + i \sin mx$.

MOKŞA'LAR, Mordva Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin batı bölümünde yaşayan bir topluluğa verilen ad. Kuybışev, Orenburg, Penza, Saratov ve Ul'yanovsk bölgelerinde ve Başkurt, Tatar ve Çuvaş cumhuriyetlerinde de M.'lara rastlanır. Çelyabinsk ve Sverdlovsk bölgelerinde de M.'lar vardır.

M.'lara Mokşa Mordva'ları adı da verilir. M.'lar Erza'lar veya Erza Mordva'ları ile birlikte Fin-Ugor dillerinin Volga grupuna giren Mordva kolunu meydana getirirler. Bk. MORDVA'LAR veya MORDVİN'LER. (H. Eren)

MOLDAVYA SOVYET SOSYALİST CUMHURİYETİ (resmî adı: Respublika Sovietike Sochialiste Moldovenyaske), Sovyetler Birliği'ni meydana getiren 15 cumhuriyetten biri. Dnestr ile Prut arasında, Romanya sınırındadır. Yüzölçümü 33 700 km², nüfusu 3 800 000 (1973), başşehri Kişinev'dir.

M.'nın toprakları kuzey-batıdan, güney-doğuya doğru hafifçe alçalan bir yayladır. Küçük dereler, sarp uçurumlarla yarılmış olan arazi tarıma elverişli değildir. Üstelik haziran ve temmuz aylarındaki çok şiddetli yağışlar mahsule daima zarar verir. Bu bakımdan tarım çok kötü şartlar altında yapılır ve iyi bir ürün almak daima şansa bırakılır. Bu durumda sosyal hayat düşük seviyede kalmış, ülke bir gelişme gösterememiştir. Başlıca ürün darı, buğday, yulaf ve ayçiçeğidir. Şeker kamışı, tütün ve meyva da yetiştirilir. Mahsul durumunun nasıl olacağı kestirilemediğinden, un öğütme, nebatî yağ, şarap, deri eşya, çömlekçilik, ev eşyaları imâlâtı gibi işlere de köy endüstrisi seviyesinde yer verilmektedir.

M., Romanya hâkimiyetine geçince Besarabya'dan gelen mültecilerin, kültür bağımsızlığı istemesi üzerine 1929'da muhtar olmuştur. 1940'a kadar süren muhtariyet dönemi içinde nüfusun % 48,5'i Ukraynalı, % 30,1'i Moldavyalı'ydı. Geri kalanlar da Gagavuz, Yahudi, Alman, Bulgar, Leh, Çek ve Rumlar'dan meydana geliyordu. 1940'ta Besarabya'nın Rusya'ya katılması üzerine M. da Sovyetler Birliği'ne muhtar bir cumhuriyet olarak katıldı. (O. Yüksel)

MOLÉ, Louis Mathieu, Comte (Paris 1781 - Champlâtreux 1855), Fransız politikacısı. Paris parlamentosu başkanlarından birinin oğlu olan M., devlet şûrasına üye (1806), vâli (1807) ve yüksek hâkim (1813) olmuştur. Bourbonlar'ın hizmetine girmiş, bahriye nazırlığı yapmıştır. Dışişleri bakanlığına getirilmiş (1830), Avrupa'daki ihtilâl hareketlerine yapılan müdahaleyi yanlış bulmuştur. Bu sebepten dolayı iki ay sonra görevinden ayrılmış, direnme hareketinin lideri olmuştur. 1836'da Thiers'in yerine başbakan olan M., yönetimi krala bırakmış, mart 1839'da Guizot'nun saldırıları karşısında çekilmek zorunda kalmıştır. Kral tekrar onu hükûmeti kurmakla görevlendirmiş, fakat M. başarısızlığa uğramış, yerini Thiers'e bırakmıştır. Sağ kanat milletvekili olmuş (1848-1851), hükûmet darbesine karşı çıkmış, sonra da Louis Napoléon'a bağlanmıştır. (C. Kurt)

MOLÉ, Louis

MOLEKÜL (Fr. molécule; Lat. *moles* = kitle + küçüklük son eki), sade bir maddenin serbest hâlde mevcut olabilen, atomlardan meydana gelmiş, en küçük miktarı.

Gazlar, dâima harekette bulunan M.'lerden meydana gelirler. Çeşitli gazların eşit hacimleri, aynı basınç altında ve aynı ısı derecesinde, aşağı yukarı aynı M. sayısı taşırlar. Normal şartlar altında, 1 cm³ de, $2{,}7.10^{19}$ M. bulunur. Basınç denilen olay, M.'lerin kabın duvarlarına çarpmalarından doğar. Bu M.'ler aralarında da dâima çarpışırlar. Bir M.'ün birbirini izleyen iki çarpışması arasında kapladığı yola "serbest ortalama yol" (Fr. libre parcours moyen) adı verilir. Bu, normal şartlar altında oksijen için $9.10.^{6}$ cm'dir. (V. Örs)

MOLEKÜLER HIZLARIN MAXWELL DAĞILIMI, bir gazı meydana getiren çeşitli belli hızlara veya çeşitli belli kinetik enerjilere sahip olan moleküllerin bağıl sayılarını ifade eden bir kanun (bk. KİNETİK TEORİ, GAZLARIN KİNETİK TEORİSİ). Dengede bulunan bir gaz için toplam hızları v ile v+dv arasında bulunan moleküllerin sayısı

$$\frac{dN}{dv} = 4\pi N \left(\frac{M}{2\pi RT}\right)^{3/2} \cdot C^{-MV^2/2RT} V^2$$

ifadesi ile verilir. Burada dN hızları v ile v+dv arasında bulunan moleküllerin sayısı, N, moleküllerin toplam sayısı, M, gazın molekül kütlesi, R, evrensel gaz sabiti ve T, mutlak sıcaklıktır. Bu kanuna göre, hızların dağılımı, verilen bir gaz için, sıcaklığa ve gazın molekül kütlesine tâbidir. Bu kanun M. H. M. D. kanunu diye anılır. Bu dağılım grafik olarak şek. 1'de gösterilmiştir.

Herhangi bir sıcaklıkta belirli bir hız aralığındaki moleküllerin sayısı, hız, en muhtemel hız (V m) denilen bir hız için maksimum oluncaya kadar artar ve sonra yüksek hızlarda, asimptotik olarak sıfıra kadar azalır. Dağılım eğrisi en muhtemel hızın değerine göre simetrik değildir. Sıcaklık arttıkça en muhtemel hıza karşılık olan maksimum daha büyük hızlara doğru kayar. Hızların bu dağılımına göre

en muhtemel hız $V_m = \sqrt{\frac{2RT}{M}}$

ortalama hız $\overline{V} = \sqrt{\frac{8RT}{\pi M}}$

etkin hız $Vl = \sqrt{\frac{3RT}{M}}$

olur. Bu üç hızın bağıl değerleri

$$V_m : \overline{V} : Vl = 1 : 1{,}128 : 1{,}224$$

olacaktır.

Bir sıvı içindeki boleküler hızların dağılımı da bir eğriye benzer. Bu kanuna göre, verilen bir sıcaklıkta gazın molekül kütlesi ne kadar küçük olursa, yüksek hızlı moleküllerin oranı da o kadar fazla olur. Bunun için H_2 gazı, O_2 ve N_2 gazlarına göre, yüksek irtifalarda, muhtemel olarak arz atmosferinden daha kolay kaçabileceklerdir. (E. Erdik)

MOLİBDAT, molibdik asit ($H2MoO_4$)'ten elde edilen ve molibden ihtiva eden bir bileşim. Normal M.'lar (MoO_4^{2-}), ekseriya, erimez tuzlar olup güçlü asitler içinde eriyerek izopolimolibdatlar oluştururlar (NH_4) ($6Mo_7O_{24}.4H_2O$ gibi). Bunlar, oldukça karmaşık olmakla birlikte, fosfor gibi diğer elemanların anhidritleri ile polimerik bileşimler meydana getirirler (heteropoli bileşimler). Normal M.'ların husûsiyetleri, sülfat, kromat ve tüngstatlarınkinin aynıdır. Normal M.'lar arasında, eriyebilenler amonyum, sodyum, potasyum, rubidyum, lityum, magnezyum, berilyum ve talyum tuzlarıdır.

M.'lar, renk verici, kimyevî ayıraç ve korozyona karşı koruyucular olarak kullanılır.

MOLİBDEN, özellikleri kromunkine benzer, metalik, gümüş beyazı kimyevî bir ana elemandır. Mo ile gösterilen M., ilk defa, 1778'de Karl W. Scheele tarafından bulunmuş, 1782 yılında P. J. Hjelm tarafından, başka maddelerden ayrılmıştır. Tabiatta müstakil olarak bulunmayan M., başlıca iki cevherden üretilir. Bunlardan biri, M. sülfidi (MoS_2) olan Molibdenit, diğeri ise kurşun molibdatı (Pb Mo O_4) olan Vulfenit'tir. M., M.'itin kavrulması ile Mo_3 durumuna sokulduktan sonra, hidrojen veya kok yardımı ile ve redüksyon yolu ile elde edilir. Saf M., gümüş beyazı renkte olup uzayabilir. Elektron lâmbalarında ve volfram üretiminde kullanıldığı gibi çeliği de vasıflı çelik hâline getirir. Bundan başka, bâzı M. birleşimleri, dokuların ateşe dayanıklı tahnidlerinde, metal yüzeylerinin cilâlanmalarında, dericilik ve boya maddelerinde kullanılır. Dünyada en önemli üreticiler, sırası ile: Birleşik Amerika Devletleri (Climax, Col.), Meksika ve Norveç'tir.

MOLİBDENİT (MoS_2), en önemli molibden (b. bk.) cevheri. Kırmızımsı kurşun grisi renkte olan M., porselen üzerinde, kurşun grisi çizgi bırakır. Sertliği 1,5, rombusal kristal sisteminde kristalleşir, dış görünüşü yapraklı pullu olup özgül ağırlığı 4,7'dir. (E. Ediger)

MOLIÈRE [*molyẹr*], **Jean - Baptiste Poquelin** (Paris 1622 - Paris 1673), Fransız tiyatro yazarı. Babası, Paris'in tanınmış bir mobilyacısı idi. XIII. Louis sarayının da işlerini görüyordu. İlk öğrenimini bitirdikten sonra, Cizvitler'in idâre ettiği ve o zamanlar Paris'in en iyi koleji olan Clermont kolejine verildi. M., büyük âilelerin çocuklarının da okudukları bu kolejde, kuvvetli bir klasik öğrenim gördü. Menandros (M. Ö. 342 - 292), Plautus (M. Ö. 254-184) ve Terentius (M. Ö. 190 - 159) gibi eski Yunan ve Latin komedi yazarlarını tanıdı. İleride kendisine dost ve destek olacak olan Chapelle ve Büyük Condé'nin kardeşi Prens Conti ile arkadaşlık kurdu. Bu arada, Descartes'ın muhalifi ve rakîbi olan Grassendi (1592 - 1655) nin de özel felsefe derslerine devam etti. Gençlere hür düşünmeyi telkin eden bu dersler, M. üzerinde büyük bir tesir yaptı ve felsefî kültürünün gelişmesini sağladı. Bazı eserlerindeki sağlam felsefî bilginin temeli buraya dayanır. Liseden sonra, babasının baskısı ile, Orléons'da zoraki bir hukuk öğrenimi de yaptı ve avukat çıktı. Fakat, bu mesleğe ısınamadı. Babası onu, bir süre de, kendi mesleğine alıştırmak istedi ise de, M. bu işi de sevemedi; onun aklı tiyatroda idi. Evleri, tiyatroların bulunduğu semtte idi. Bu tiyatrolardaki oyunları gördüğü muhakkak olan M., nihayet, kararını verdi. Kendisi gibi tiyatroya tutkun bazı arkadaşları ile birleşerek, 15 Haziran 1643'te, Illustre Théâtre'ı kurdu. Böylece, âilesi ile arası açıldı. Fakat, çok daha önceden isim yapmış, seyircisini tutmuş tiyatroların yanında bu isimsiz gençlerin tutunmaları imkânsızdı. İşler kötüye gitmeye başladı. Kiraladıkları ve üniversiteye âit olan bina da Mazarin Koleji'nin yapılması için boşalttırılınca, açıkta kaldılar. Bundan sonra kiraladıkları yerde de tutunamadılar ve tiyatro kapandı. Biriken borçlar yüzünden M., kısa bir süre, tevkîf ve haps edildi. Sahnede âile adını kullanmak istemediği için, M. takma adını aldı. Fakat, bu takma ad, zamanla asıl adını unutturdu.

MOLIÈRE, Jean - Baptiste

MOLIÈRE : "Kibarlık budalası": S. L. Kuznetsov, Jourdain rolünde. Küçük Tiyatro (1929)

Paris'te iş yapamayacağını anlayan trup, Fransa'nın içinde bir turneye çıkmağa karar verdi (1645). Ancak, hemen hemen bütün Fransa'yı içine alan bu turne tahmininden çok uzun sürdü: 12 yıl. Böylece, M.'in hayatında daha sıkıntılı, mâcerâlarla dolu yeni bir devre başladı. Fakat, bu devrenin kazandırdıkları da vardı: Hayat ve meslek tecrübesi, şöhret ve servet. Geçen uzun süre içinde M. adı bütün Fransa'da duyulduğu gibi, para da yapmıştı. Ayrıca, oyunculuktan yazarlığa geçmek için çok faydalı ve zarurî olan, sahne bilgisi ve tecrübesi kazanmak ve, ondan da mühimmi, değişik çevreler ve karakterler tanımak, gözlemek ve incelemek imkânını elde etti. Böylelikle, ilk piyes denemelerine de bu göçebelik devresinde girişti. Ancak, bunlardan çoğunun sâdece isimleri biliniyor.

Bu durumda, artık, Paris'e rahatça yerleşebilirdi. Fakat bu, yine de, büyük bir cesaret meselesi idi. İşte bu cesareti ona, kolejden arkadaşı Prens Conti sağladı. Prens Conti, kıralın erkek kardeşinin aracılığı ile, sarayında temsiller vermesi için, XIV. Louis'ye M.'i Paris'e dâvet ettirdi. Bunun üzerine trupu ile birlikte derhal Paris'e gelen M., 24 Ekim 1658 günü, kıralın huzurunda, Corneille'in Nicomède adlı trajedesini oynadı. Oyun pek başarılı olmadı. Fakat, bundan sonra oynadığı, *le Docteur amoureux* (Âşık doktor) adlı kendi komedisi o kadar büyük bir başarı kazandı ki kıral, Paris'te yerleşip temsillerine devam etmesi için, ona Petit - Bourbon tiyatrosunu tahsis ettirdi. Trupu "Kıralın kardeşinin trupu" adını alan, kıralın himâyesine ve Paris'te bir tiyatro binasına kavuşan M. mesuttu. Paris seyircisi ise, komedide M.'in tiyatrosu ile rekabet edebilecek bir başka tiyatronun daha bulunmadığı kanaatine varmıştı.

Temsiller başarı ile devam ederken, bir yıl sonra (18 Kasım 1659) oynanan *Les Précieuses ridicules* (Gülünç kibar

MOLIÈRE : "Tartuffe" : L. M. Koreneva (Elmire) ve V. O. Toporkov (Orgon). Moskova Sanat Tiyatrosu (1939).

kadınlar) adlı komedisi M.'in şöhretini zirveye çıkardı. Düşünüşlerinde, davranışlarında, dillerinde, hislerinde, konuşmalarında tam bir yapmacıklığa düşen kibar çevrenin kadınları ve bilhassa onlara özenen sonradan görme kadınları konu alan, onları ince ve keskin bir mizahla tenkid eden bu bir perdelik mensur komediyi seyirciler büyük bir zevkle alkışladılar. Fakat M., beri yandan da, kibar çevrenin düşmanlığını kazanmakta gecikmedi. Bu komedi de, öncekiler gibi, "Fars" tarzında idi. Ancak, mühim bir hususiyeti vardı. Başka farslar gibi hayâl mahsûlü değil, tamamiyle gözlem mahsûlü idi. M., komediyi doğrudan doğruya hayatın içine sokmuştu. Gerçek san'at eserininin yönü de bu olduğu içindir ki, oyunun sonunda bir seyirci: "Gayret M.! İşte, gerçek komedi!" diye bağırmıştı.

Fakat M., bu gerçek komedi yolunda aralıksız devama cesaret edememiş olacak ki, ondan sonra *Sganarelle ou le cocu imaginaire* (Sganarelle veya kuruntucu boynuzlu) adlı, bir perdelik, manzum ve çok daha düşük vasıftaki bir oyununu sahneye koydu (20 Mayıs 1660).

Bu sırada Louvre Sarayı'nın genişletilmesi için Petit - Bourbon tiyatrosu yıkılınca, M.'in trupu açıkta kaldı. Bunun üzerine, bir süre, büyük kişilerin evlerinde özel temsiller vermek zorunda kalan M.'e kıral, Palais Royal tiyatrosunu tahsis ettirdi. M. bu tiyatroda, ilk olarak, tek traji - komik eseri olan ve pek başarı kazanamayan *Don Garcie de Navarre ou le Prince Jaloux* (Don Garcie de Navarre veya Kıskanç prens) adlı piyesini oynadı (4 Şubat 1661). Bundan sonra kıralın huzurunda oynadığı (24 Haziran 1661) ve "Genç kızların baskı altında yetiştirilmemeleri gerektiği" görüşünü ileriye süren *l'Ecole des maris* (Kocalar okulu) adlı komedisi ise, büyük bir başarı kazandı. Bu sıralarda, kendisinden yaşca çok küçük bir kızla evlendi. Bir yıl sonra *Les Fâcheux* (Can sıkıcılar) [1662] adlı, üç perdelik, manzum ve espirilerle, entrikalarla dolu, çok sevimli ve neşeli bir piyesini daha sahneye koydu. Aynı yıl, etrafında birçok gürültü koparan ve kendisine yeni düşmanlar kazandıran *l'Ecole des Femmes* (Kadınlar okulu) adlı komedisini oynadı. Kocalar Okulu'nun tabiî bir devamı olan bu beş perdelik manzum piyes, yazarın ilk mühim karakter komedisidir. Eserde, yine genç kızların baskı altında yetiştirilmeleri tenkid ediliyordu. Kazandığı başarı rakibleri olan tiyatro yazarlarını ve oyuncularını hücûma geçirdiği gibi, din adamları da eseri ahlâka aykırı buldular. Bunun üzerine yazar ile bu muhalifleri arasında kıyasıya bir mücadele başladı. M., yapılan hücûmlara *la Critique de l'Ecole des Femmes* (Kadınlar Okulu'nun tenkidi) [1663] ve *l'Impromptu de Versailles* (Versay Tulûâtı) [1663] adlı, birer perdelik mensur piyesleri ile cevap verdi. Bu piyeslerinde de saray halkına ve bâzı asillere saldırdığı için tepkiler artınca, kral araya girmek ve M.'i açıktan açığa korumak zorunda kaldı. Ayrıca, yazara 1 000 liralık bir de maaş bağladı. M., kendisine saldıran papazlara ise daha sonra *Tartuffe* [1664] isimli manzum komedisi ile cevap verdi. Eserin kahramanı Tartuffe, iki yüzlü bir papazdı. M., karşılaşacağı tepkiyi önceden anlamak için piyesi, henüz tamamlanmadan, sarayda sahneye koydu. Sonuç, hiç de fena değildi. Fakat papazlar, derhal harekete geçerek, annesi vasıtasıyle kırala tesir edip, piyesin ancak tamamlanmasından sonra halka oynatılmasını sağladılar. Bu arada M. de, piyesini tamamlayarak, bâzı büyük aristokratların konaklarında özel temsiller verdi ise de, halkın önünde oynamadı. Nihayet, kıralın Belçika'da Liège'i kuşattığı bir sırada, Tartuffe'ü papazlıktan çıkarmak ve adını da *l'Imposteur* (Sahtekâr)'e çevirmek suretiyle, eserini halkın önünde oynamaktan kendisini alamadı. Fakat, bu sefer, papazların daha büyük bir tepkisi ile karşılaştı ve savaşta bulunan kıralın vekili olan parlamento başkanı eserin oynanmasını yasakladı. Bunun üzerine M. de Belçika'ya, kıralın yanına koştu. Eserinin oynanması için kendisinden yazılı bir emir almak istedi ise de kıral, ona, Paris'e dönüşünden ve yeni bir denemeden sonra eserinin oynanmasına müsaade edeceği vaadinde bulunmakla yetindi. Beri yandan Paris piskoposu da, Fransa'daki bütün Hıristiyanlara hitâben yayınladığı bir bildiri ile, hangi sebeble olursa olsun "eserin okunmasını, hattâ okunurken dinlenmesini" bile yasakladı. Nihayet savaştan zaferle dönen kıral, M.'e gerekli izni verdi ve piyes, 5 Şubat 1669'da, ilk defa halka da oynandı. Eser, yıllardır süren gürültüsünün de uyandırdığı merakın tesiri ile, tahminlerin üstünde büyük bir rağbet gördü ve, üst üste, 44 defa temsil edildi. Ancak, bu başarı, M.'i öteden beri kıskanan birçok tiyatro yazarlarını ve aktörleri de tekrar kışkırtmış oldu ve yazar yeniden birçok hücûmlara uğradı. Tartuffe'ün ilk temsili ile bu son temsilleri arasında geçen beş yıl içinde M., boş durmadı. Tanınmış ve sevilmiş eserleri arasında yer alan *Don juan* (1665), *le Misanthrope* (İnsandan kaçan) [1666], *Georges Dandin* (1668), *l'Avare* (Cimri) [1668] adlı komedilerini yazdı.

Tartuffe'ün oynanması ile kazandığı zaferden sonra M., Paris'e yerleştiğinden beri kendisinden himâyesini esirgemeyen kırala duyduğu mânevî borcu ödeme zamanının geldiğine inanarak, bir süre, sadece kıralın hoşlanacağı, sadece onu eğlendirecek eserler yazmağa başladı. Zâten kıral da kendisine, sık sık, bu yönde siparişlerde bulunuyordu. M., büyük bir zevkle

MOLIÈRE : "Hastalık Hastası" : O. L. Knipper - Çehova (Béline) ve M. P. Lilina (Toinnette). Moskova Sanat Tiyatrosu (1913).

kabûl ettiği bu siparişleri zamanında yetiştirmek için insan-üstü bir gayretle çalışıyor, bazen çok sıkışıyor ve yardımına başka yazarları çağırmak zorunda bile kalıyordu. Çoğunlukla müzikli ve rakıslı olan bu çok espirili ve eğlendirici eserlerinin müziğini de, Fransa'da opera müziğinin kurucusu ve kıralın gözde bestecisi Lulli (1632 - 1687) yapıyordu. Böylece, hepsi de sarayda oynanan, *Monsieur de Porceaugnac* (1669), *Les Amants magnifigues* (Şâhâne âşıklar) [1670], *Bourgeois Gentilhomme* (Kibâr Burjuva) [1670], *Psyché* [1671] yazılmış oldu. Bu sonuncusu, kıralın ısmarladıkları arasında bulunan, baleli bir trajedidir.

Nihayet M., ciddî komediye tekrar döndü ve Palais Royal tiyatrosunda en büyük eserlerinden biri olan *les Femmes savantes* (Bilgiç kadınlar) [11 Mayıs 1672] isimli komedisini oynadı. Gülünç Kibâr Kadınlar'ın daha mükemmel bir benzeri olan bu eser de büyük bir başarı kazandı. Son komedisi *le Malade Imaginaire* (Hastalık hastası) ise, 10 Şubat 1673'te sahneye kondu. M., aslında, bu piyesini de saray için yazmıştı. Fakat, piyeslerinin müziğini yapan Lulli ile bu sıralarda arasının açılması ve kıralın da onu tutması üzerine kırılan M., eserini sarayda değil, kendi tiyatrosunda oynamağa başladı. Bu piyeste, kendisini hasta sanan sıhhatli bir insanın doktorlar tarafından nasıl sömürüldüğü konu alınıyor ve para canlısı bazı hekimler ağır şekilde tenkid ediliyordu. Böylece M., aristokratlardan, papazlardan ve meslektaşlarından sonra, doktorları da karşısına almış oluyordu. Fakat, bu sonuncuların da hışmına uğramağa vakit kalmadan gözlerini yumdu.

MOLIÈRE : "Cimri" : A. O. Pravdin, Harpagon rolünde. Küçük Tiyatro (1892).

Bir süredir, ciğerlerinden rahatsızdı. Eserin dördüncü temsilinin (17 şubat) sonlarına doğru sahnede geçirdiği şiddetli bir krize rağmen büyük bir gayretle oyununu bitiren M., birkaç saat sonra, ağzından kan boçanarak hayata vedâ etti. Fakat, çektikleri henüz bitmemişti. Papazlar, bu sefer de, cenazesini kaldırmayı reddettiler. Ancak kralın müdahalesi sonunda Paris piskoposu, "hiçbir dinî tören yapılmamak ve gece gömülmek" şartları ile, cenazesinin kaldırılmasına izin verdi. İşte bu şartlar altında M., ölümünden ancak dört gün sonra gömülebildi. Mezarının kısa kitâbesi La Fontaine'e âittir.

M., olayların ve insanların gülünç yönlerini görüp değerlendirmedeki ince zekâsı ile, dünya komedi tarihinde müstesnâ yeri olan, sayılı yazarlardan biridir. Bu kuvvetli zekâya sabırlı bir gözlemcinin gücü de eklenince, yazarın karakter çizmede; bilhassa bâzı insanların normal - dışı hareketlerini, davranışlarını, zihniyetlerini bütün incelikleri ve canlılıkları ile tasvirde gösterdiği büyük başarısının sırları da açıkça belirtilmiş olur. Ancak M., zeki bir gözlemci olduğu kadar, insan ruhunun iyi ve kötü yönlerini tahlilde de usta olduğunu ispatlayabilmiştir. Karakterlerin gerek tasvir ve gerekse tahlilinde, tam bir realist tutum içinde olduğu da muhakkaktır. Canlandırdığı kişilerin, aynı zamanda, "ebedî tipler" oldukları da rahatça söylenebilir. Gerçekten, onun üzerinde durduğu hemen bütün psikolojik vasıflar, insan ruhunun ebedî vasıflarıdır. Komedideki esas unsurun "komik" olduğunu çok iyi bilen M., realitenin iyiden iyiye acılaştığı zamanlarda, komik unsuru araya sokarak onu hemen yumuşatmasını da çok iyi bilir. Aslında, onun çoğu konuları da, tipleri de güldürücü değildirler. Onların başka yazarların eserlerinde acındırıcı olabilen zavallılıkları, bayağılıkları, gariplikleri, ihtirasları M.'in eserlerinde güldürücü oluverirler. Fakat, bir yandan da, düşündürürler. Konularını zamanının olaylarından ve kahramanlarını da yaşadığı çevreden alan M.'in komedilerinde sosyal bir hiciv, bir tenkıdin de yer aldığı açıkça görülür ve alay yolu ile yapılan bu tenkid, sosyal hayatta görülen aksaklıkların düzeltilmesi gayesini taşır. Bir yandan kuvvetli tipler çizen, bir yandan da günün yaşayışını aks ettiren bu piyeslerin hem birer "karakter komedisi" ve hem de birer "töre komedisi" sayılmaları yerindedir. XVII. yüzyıl Fransız tiyatrosunda 1660'tan sonra klasik Yunan tiyatrosunun kuralları hüküm sürdüğü hâlde M., bu kurallara her zaman ve tam bir

MOLIÈRE : "Zor nikâh" : V. V. Lujskiy, Sganarelle rolünde. Moskova Sanat Tiyatrosu (1913).

bağlılıkla uymuş değildir. Onun eserlerinde, daha çok, zamanının İtalyan ve İspanyol komedilerinin tesirleri görülür. Çoğunlukla manzum olan komedilerini daha câzib duruma sokmak için M., yer yer, onları müzikle ve danslarla süslemeyi de ihmâl etmemiştir. M.'in dili ve üslûbu da tam gerçekçi, tabiî bir dil ve üslûbdur. Komedilerinde herkes kendi normal dili ve üslûbu ile konuşur. Bu sebeble dil ve üslûb, kusursuz bir sahne dili ve üslûbu olarak göze çarpar.

MOLIÈRE : "Hastalık hastası": K. S. Stanislavskiy (Argan). Moskova Sanat Tiyatrosu (1913).

Büyük komedi yazarlarının en popüleri olarak kabûl edilebilecek olan M.'in eserleri, hemen hemen, bütün dünya dilbilecek olan M.'nin eserleri, hemen hemen, bütün dünya dillerine çevrilmiştir. Türkçeye de bu eserler, Türk edebiyatının Fransız edebiyatı ile yakından temasa geçtiği, XIX. yüzyılın ikinci yarısında çevrilmeğe başlar. M.'in Türkiye'de ilk mütercimi, Ahmed Vefik Paşa'dır. Bu komedilerin yarısından fazlasını bazan Türkçeye tercüme ve bazan da adapte ederek kazandıran Ahmed Vefik Paşa'nın M. mütercimi olarak adlandırılmasının sebebi budur. 1869 - 1886 yılları arasında yayınlanan bu tercüme ve adaptasyonlarda, Paşa'nın büyük bir başarı gösterdiği görülür. Yine bu sıralarda, Teodor Kasab, M.'in *les Fourberies de Scapin* (Scapin'in dolapları), *Cimri* ve *Sganarelle* isimli komedilerini, sırasıyle, *Ayyar Hamza* (1871), *Pinti Hamîd* (1873) ve *İşkilli Memo* (1874) adları ile adapte ettiği gibi; Ziya Paşa da, *Tartuffe* komedisini *Riyânın Encâmı* (1881) ismi ile Türkçeye çevirdi. Bundan sonra da devam eden M. tercümeleri, 1940'tan itibaren başlayan yeni çalışmalar sonunda, M. E. B.'na bağlı Tercüme Bürosu'nca çıkarılan Fransız Klasikleri serisinde yeniden ele alınmış ve, iki eseri dışında (Psyché, Le Pastoral comique), bütün eserleri Türkçeye çevrilmiştir. (K. Akyüz)

MOLINOS, Miguel de (Muniesa, Teruel 1628 - Roma 1696), İspanyol ilâhiyatçısı. Valence'ta ilâhiyat doktoru olmuş, 1663'te Roma'ya yerleşmiş ve orada dinî rehber olmuştur. En önemli, eserleri *Petit traité sur la communion quotidienne* (gündelik iman birliği üzerine inceleme) [1675]; *Guide Spirituelle* (Ruhî klavuz) [1675]. Sonuncu eser, çok tutulmuş ve birçok dillere çevrilmiştir. Yazar tefekkürün yerine rahatlığı istemiştir. Bu da sofuluğun dış hareketlerini faydasız kılar. Bu doktrine kietizm denir. Cizvitler, kietizme karşı çıkmışlar ve XI. Papa Innocent M.'u hapsettirmiştir (1685). Yazar, hapishanede ölmüştür.

MOLLA (Ar. Mevlâ'dan munla, monla, mulla, molla): Müderrislikten sonra mevleviyyet pâyesini ihrâz eden ulemâ hakkında genellikle, birinci sınıf kadılar için de özellikle kullanılırdı: Edirne M.'sı, Mısır M.'sı gibi. İstanbul kadılarına ise M.'dan ziyade İstanbul Efendisi şeklinde hitab edilirdi. Istanbul M.'sı deyimi nâdiren kullanılırdı. Süleymaniye müderrislerinden mansab alanlar yani, kadılık (yargı) mesleğine geçenlerden üç yüz akçadan yukarı mevleviyyete tâyin olunanlar bu ünvanı ihraz etmiş olurlardı. Koçi Bey, bu hususu: "benim devletlû hünkârım, bunlardan yukarı mevleviyyet M. demektir; bu kadılar pâyede yüzelli olur, yüz otuz olur, seksen olur ve üç yüze varınca olur. Bunlardan yukarı beş yüz akça M.'lardır. Anlara şeyhülislâm karışır, mansapların ol tevzi eder" (Yazma Teşkilât mecmuası), ifadeleriyle açıklamaktadır. XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ilmiye sınıfında zadegânın teşekkül etmesi sonunda "beşik ulemâsı" türemiş ve bunlara M. Bey unvanı verilerek diğerlerinden mütemayiz bir sınıfa mensup oldukları belirtilmek istenmiştir. Bu sınıfa kabûl edilmek için babası M. olan bir çacuk hakkında şeyhülislâmın rızası ve muvafakati şart koşulmuştur. Baba tarafından M. olmayan bir ilmiye mensubu vezir veya memur çocuklarına M. Bey unvanının tevcihi ise padişahın iradesine bağlanmıştır. Ayrıca müderrisler ve yaşlıca kibar kimseler medrese çömezlerine M. hitabiyle seslenirlerdi. Bundan dolayı son devirlerde M., kılığı, kıyafetiyle kendi hâlinde, zihniyeti bakımından da yeniliklere açık olmayan aydınlara tezyifen söylenen bir söz hâline geldi. (İ. Parmaksızoğlu)

MOLLET [*mɔlę*], **Guy** (doğ. Flers 1905), Fransız politikacısı. İngilizce profesörü olan M., üniversite sendikacılığının kurulmasında öncülük etmiştir. 1940 - 1942 yıllarında savaşta esir düşmüş, yaralı olarak geri gönderilmiştir. 1923'te girdiği sosyalist partinin (S. F. I. O.) genel sekreteri olmuş (1946), komünizmle savaşmıştır. Avrupa Konseyi danışma kuruluna başkanlık eden (1954 - 1956) M., 1945'ten sonra Arras belediye başkanı ve Pas-de-Calais milletvekili olmuştur. Blum (1946-1947) ve Pleven (1950 - 1951) hükûmetlerinde devlet bakanlığı yapmış, Queuille hükûmetinde de başkan yardımcısı olmuştur. Cumhuriyetçi Cephenin 1956 seçimlerini kazanması üzerine başbakan olmuştur (1956 - 1957). Mecliste işçiler yararına kanunlar çıkaran M., Almanya ile Saar bölgesi ve Moselle ırmağı ile ilgili anlaşmalar imzalamıştır. Daha önceki başkanlar gibi, o da Cezâyir meselesini halledememiştir. Mısır'ın Süveyş kanalına el koymasından sonra, Mısır - İsrail çatışmasına Fransız birliklerini de sokmuştur (1956). De Gaulle başkanlığındaki hükûmette devlet bakanı olarak görev almıştır. M., Avrupa birliği ve parlamenter demokrasiyi savunmuştur. (C. Kurt)

MOLLET, Guy

MOLLIEN, François Nicolas, Comte (Rouen 1758 - Paris 1850), Fransız siyaset adamı. İngiltere'de malî kurumları incelemiş (1794 - 1799), emekli sandığı müdürlüğüne tâyin edilmiştir (Kasım 1799). Devlet tahvillerini destekleyen M., Napoléon'un akıl hocası olmuştur. Devlet danışmanlığı (1804) ve hazine bakanlığı (Ocak 1806) yapmıştır. Fransa Bankasının yönetimini yakından denetleyen M., sermaye hareketlerini düzene sokmak için bir hizmet sandığı kurmuştur. Napoléon'a göre hazineyi bu hizmet sandığı kurtarmıştır. 1819'da Âyân Meclisi üyesi olan M.'ın eseri: ***Mémoires d'un Ministre du Trésor Public*** (Bir hazine bakanının hâtıraları) [1845 ve 1899].

MOLNÁR [*molnār*], **Ferenc** (1878 - 1952), Macar yazarı. Gençlik yıllarını Budapeşte'de geçirmiş, bir süre Cenevre'de hukuk öğrenimi görmüştür. 1896 yılından başlayarak Budapeşte gazetelerinde yazarlık yapmıştır. Kısa bir süre içinde yazar olarak büyük bir ün kazanan M., yalnız Macaristan'da tanınmakla kalmayarak, yabancı ülkelerde de ilgi görmüştür. I. Dünya Savaşı'ndan sonra M. tanınmış oyun yazarları arasında yer almıştır. Sık sık yabancı ülkelere giden yazar, Macaristan'daki şartların ağırlaşması üzerine Amerika Birleşik Devletleri'ne göç etmiş, ölümüne kadar orada kalmıştır.

MOLNÁR, Ferenc

M. hikâye ve romanlar yazdığı gibi, sahne eserleri de vermiştir. Hikâyeleri arasında *Széntolvajok* (Kömür hırsızları) adlı eseri tanınmıştır. M., *Az éhes város* (Aç şehir) [1900] ve *Andor* (ad) [1918] adlı romanlarında Peşte hayatını tasvir etmiştir. *Pál utcai fiúk* (Pál sokağı çocukları) [1907] adlı romanı genç okurlar arasında büyük bir ilgi görmüştür. Bu eserde yazar, basit bir üslûpla çocukluk yıllarının unutulmaz hâtıralarını dile getirmiştir. M.'ın bu romanı birçok dillere çevrilmiştir.

Oyun yazarı olarak M. 1909'da *Liliom* adlı eseriyle tanınmıştır. Bu oyunda da Peşte hayatını çizmiştir. Bu oyunun kazandığı başarı karşısında M. birçok eser daha yazmıştır. *Az ördög* (Şeytan), *A vörös malom* (Kırmızı değirmen), *Játék a kastélyban* (Şatoda oyun) gibi.

M.'ın oyunlarında fikir yönü zayıf kalmıştır. Ancak, sahne tekniğine hâkim olan yazar, seyirciyi baskı altına almıştır. (H. Eren)

MOLOTOV, Vyaçeslav (**asıl adı : Vyaçeslav Mihayloviç Skryabin;** doğ. Kurkaka, Vyatka 1890), Rus siyaset ve devlet adamı. Babası bir satıcı olan M. genç bir ihtilâlciyken, kendi adını bırakarak "çekiçten" anlamına gelen Molotov adını aldı.

On altı yaşındayken Bolşevik Partisine üye olan M., ilk defa 1909 yılında Çarlık polisi tarafından tevkif edildi. O sırada yüksek öğrenimini bitirmek üzereydi. 1911'e kadar Vologda'ya sürüldü. Sürgün dönüşü Petersburg (şimdiki Leningrad)'da mühendislik okuluna girdi. "Pravda" gazetesinin gizli yazı kuruluna katıldığı için 1915'te Irkutsk'a sürüldüyse de, ertesi yıl kaçtı. M., 1917 yılı yazında, Kerenskiy hükûmetine karşı hazırlanan ekim-kasım Bolşevik ayaklanmasının hazırlıklarına katıldı. İhtilâl başarıya ulaşınca, M.'a, Volga, Ukrayna ve Sovyetler Birliği'nin başka taraflarında önemli görevler verildi. 1921'de Moskova'ya dönen M., Komünist Partisi merkez komitesi üyesi, 1926'da da Politbüro üyesi oldu. Aynı yıl parti merkez komitesi sekreterliğine getirildi. 1930'da Halk Komiserleri Konseyi başkanı, sonra Komintern başkanı oldu (1930 - 1934). Stalin'e bağlılığı sayesinde çabuk yükselen M., 1939'da, Litvinov'un yerine dışişleri halk komiserliğine getirildi. 1941'de Stalin'in Halk Komiserleri Konseyi Başkanlığına getirilmesi üzerine M. konseyin başkan yardımcısı oldu. II. Dünya Savaşı'nda Millî Savunma Komitesi başkan yardımcısı olarak çalıştı. Stalin'le birlikte Tahran, Yalta ve Potsdam konferanslarına katıldı. 1945 San Francisco konferansında Sovyet delegelerine başkanlık etti. M., savaştan sonra bu görevlerinden alındı. 1961 yılına kadar başka görevlerde bulundu. O yıl toplanan, S. S. C. B. Komünist Partisi XXII. kongresinde doktrin hakkındaki fikirleri şiddetle tenkid edildi. 1964'te Komünist Partisinden çıkarıldı. (O. Yüksel)

MOLTKE, Helmuth Carl Bernhard (Parchim, Mecklenburg 1800 - Berlin 1891), Prusyalı mareşal. Zamanın en büyük strateji dehası sayılan M. otuz yıl müddetle Prusya ordusunda genelkurmay başkanlığı yapmıştır. Soylu bir Alman âilesinden gelen Moltke'nin babası 1805'te Danimarka tâbiiyetine geçmişti. Hemen hemen aynı sıralarda, Napoléon savaşlarında, evlerinin yanması ve yağma edilmesi üzerine fakirlik ve zarurete düştüler. M.'nin çocukluğu iyi şartlar altında geçmedi. Kopenhag'daki Kraliyet Askerî Akademisi'nde okudu. 18 yaşında Danimarka ordusuna katıldı. 1822'de Prusya hizmetine geçti. Ertesi yıl harp akademisine girdi ve 1826'da buradan üstün bir başarıyla mezun oldu. Çeşitli hizmetlerden sonra 1833'te Berlin'deki genelkurmay dairesinde görev aldı. M. tarihî araştırmaları ve seyahati seven bir insandı. Güney Almanya ve Kuzey İtalya'yı gezmişti. Yüzbaşılığa terfi ettiği yıl (1835), güney - doğu Avrupa'da seyahat etmek üzere altı aylık bir izin aldı.

Moltke Türkiye'de: 1835'teki bu seyahati sırasında Türkiye'ye gelen M., Istanbul'da kısa bir süre kaldıktan sonra Türkiye hizmetine girdi. İstanbul'da iki yıl kalarak Türkçe öğrendi. Yenilikler yapmak için çalışan II. Sultan Mahmud ona çok değer veriyordu; Rumeli seyahatine onu da götürmüştü. M. Türkiye'de bundan başka seyahatler de yaptı. 1838 yılında, Mısırlı Mehmed Ali Paşa'ya karşı yapılacak sefere müşavir olarak katıldı. Osmanlı imparatorluğu topraklarında binlerce kilometre yol aldı. Ksenophon'dan bu yana hiçbir Avrupalı'nın ayak basmadığı yerleri ziyaret etti. II. haritasını yaptı.

M. Sultan Mahmud'un ölümünden sonra Berlin'e döndü. Türkiye'de bulunduğu sırada annesine ve kızkardeşine sürekli mektuplar yazmıştı. Döndüğü zaman bunları "1835 - 1839 yılları Arasında Türkiye'deki Şartlar ve Olaylar Hakkında Mektuplar" başlığı ile yayınlandı. 1840'ta 4. ordu kurmayına tayin edildi. Daha sonra çeşitli hizmetlerde bulundu. 1851'de albaylığa terfi etti. 1857'de genelkurmay başkanlığına getirildi. M. kendisini, stratejik ve taktik usulleri değişen silâhlara ve ulaştırma vasıta ve imkânlarına uydurmaya; kurmay subayları değişen bu yeni metotlara göre yetiştirmeye, seferberlik işlerini mükemmelleştirmeye adamıştı.

M., 1862'deki Danimarka, 1866'daki Avusturya ve 1870'teki Fransa savaşlarını başarı ile yönetti. Bu savaşların hepsinde kesin zafer kazandı. 1870 yılında "graf" (kont), 1871'de mareşal oldu. Savaştan sonra, savaşın hikâyesini kaleme aldı. M., 1867'de Kuzey Almanya Dietine, 1871'de Reichstag'a seçildi. (O. Yüksel)

MOLTKE, Helmuth Johannes Ludwig von (Gersdorf, Mecklenburg 1848 - Berlin 1916), Alman generali. Kont von Moltke'nin yeğeni olan M., 1870'te subay çıkmış, Fransa savaşına katılmış, daha sonra çeşitli görevlerde bulunduktan sonra 1906'da genelkurmay başkanı olmuştur. I. Dünya Savaşı'nın başlangıcında sağlığının bozulmasına rağmen Alman ordusunun faaliyetlerini o idare etmiş, 1914

yılı sonundaki Marne savaşında Alman ordusunun bozulması üzerine, bozguna sebep olmakla itham edilmiştir. Bunun üzerinde görevinden alınan M., Berlin'deki dahilî genelkurmayın başına getirilmiş, onun yerine de Falkenhayn tâyin edilmiştir. M., 18 Haziran 1916'da ölmüş, iki eseri, ölümünden sonra yayınlanmıştır.

MOLUK ADALARI (Fr. Moluques, İng. Moluccas, Alm. Molukken), İndonezya'da bir adalar topluluğu. En geniş anlamıyla doğuda Yeni Gine ile batıda Celebes arasındaki adalar topluluğu bu adla anılır. Kuzeyi Büyük Okyanus'a açılır; güneyinde ise Timor vardır. M. A.'nın yüzölçümü 83 675 km², idare merkezi: Amboina'dır. Amboina'dır.

M. A., şu altı adalar grubunu içinde alır: 1. Ternate, yahut asıl Moluk grubu. Bunların en büyüğü Halmahera'dır. 2. Batjan ve Obi grupları; 3. Amboina grubu. Bunların en büyüğü Ceram ve Buru adalarıdır. 4. Banda adaları; 5. Tenimber grubunu içine alan güney-doğu adaları; 6. Kei ve Aru adaları.

Adalardan çoğu dağlıktır. En yüksek yerleri Buru'da 2 600 m, Ceram'da 2 960 m'yi bulur. Düz ve bataklık olan Tenimber ve Aru grupları sayılmazsa, adalar sık ormanlarla kaplıdır. Ancak, adaların büyük bir bölümünü kaplayan balta girmemiş Ekvator ormanları, yer yer kesilmiş bulunmaktadır. M. A.'nın ekonomisi orman mahsulleri, pirinç, darı, biber ve meyva üzerinedir. Vaktiyle baharatın, ticaretteki yeri büyüktü, hattâ bu adalara eskiden, elde edilen nefis baharat dolayısıyle Baharat Adaları (İng. Spice Islands, Fr. Îles à épices) denirdi. Bugün hindistancevizi yetiştirilmesine daha çok önem verilmektedir. Ülkedeki memeli hayvanlar az, fakat orijinaldir: Uçan opossum, yarasa, babirusa (Celebes'e mahsus, üst köpek dişleri çok kıvrık bir yaban domuzu) gibi. Kuşlar arasında da papağan, güvercin ve cennet kuşları dikkati çeker. M. A.'nın böcekler âlemi bilhassa çok renkli ve çok güzel görünüşlü kelebekleriyle ünlüdür. Adaların suları balık bakımından zengindir, inci istiridyeleri ve başka kabuklu deniz canlıları ticaret konusudur.

M. A.'nda melez bir halk topluluğu yaşar. Bunlar yerli halkla karışmış Cavalılar, Malaylar, Portekizli ve Holandalılar'dır. Halk çoğunlukla Müslüman'dır; avcılık ve balıkçılıkla geçinir.

Adalarda Muson iklimi hâkimdir. Yağışlar boldur. Sadece, Temmuzdan Ekime kadar kuraklık olur (güney yarımküresinin kış ayları).

Tarih : M. A., XV. yüzyılın sonlarında Müslüman tüccarlar tarafından koloni hâline getirilmiş, yine onlar tarafından Müslümanlık yayılmıştır. Adaların ismi, Arabça "hükümdar" anlamındaki "melik" sözünden gelir. Magellan'ın Horn burnunu dolaşarak Uzakdoğu yolunu açması üzerine İspanya burada hak iddia etti. 1528'de Portekizliler buranın hâkimiyetini elde ettiler. Bu hakimiyet XVII. yüzyılın başlarında Holandalılar'ın gelişine kadar devam etti. Holandalılar önce güney adalarında hâkimiyet kurdu, 1667'deki Bungaya anlaşmasıyle de, kuzeydeki Ternate sultanı ile dostluk kurarak kuzey adalarının yolunu açtılar. Holandalılar 1685'te anlaşmayı bozarak bütün M. A.'nı hâkimiyetlerine aldı. Adalar, II. Dünya Savaşı'nda Japonlar tarafından işgal edildi, 1949'da İndonezya'ya geçti. (O. Yüksel)

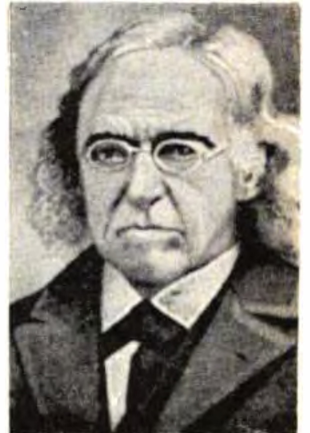
MOMBASA, başşehir Nairobi'den sonra Kenya'nın en büyük şehri; nüfusu 246 000 (1969). M. Coast eyâletinde, Hind okyanusu sahilindeki 4 km eninde, 4,8 km boyunda bir mercan adası üzerinde kurulmuştur. Kenya'nın en büyük limanı olduğu gibi, Uganda ve Tanzanya için de en büyük limandır. Kenya'yı güney sınırı boyunca bir baştan bir başa kesen demiryolu M.'da son bulur. Şehir aynı demiryolu vasıtasıyle Uganda ve Tanzanya'ya bağlıdır. Adanın doğu tarafındaki eski liman, sahil tekneleri tarafından kullanılır. Batıdaki modern Klindini limanı ise geniş hacimli, yeni bir limandır. Ada, kıtaya Nyali köprüsü; Makupa ve Kipevu köprü yollarıyle bağlıdır. Ayrıca yolcu ve araç taşıyan bir çok feribot işler.

M.'nın iklimi sıcaktır. En sıcak mevsim ortalaması 30°C, soğuk mevsim ortalaması 24°C dir. Yıllık yağış tutarı 120 cm dir. M.'da en sıcak aylar şubat ve mart, en soğuk aylar haziran ve temmuzdur. Bu önemli ihracaat limanında bir petrol rafinerisi vardır. Endüstrisi gemi inşaatı, hafif metal eşya, cam, sabun, çimento imâlâtıdır.

M.'ya XI. yüzyılda bir İran-Arab yerleşmesi oldu. Arab seyyahı İbni Battûta 1331'de, M.'dan "büyük bir yer" diye bahseder. 1498'de Portekizliler'in burasının önemli bir ticaret merkezi olabileceğini keşfetmesi, Arablar'la Portekizliler arasında yüzlerce yıl süren kanlı savaşlara yol açtı. Şehir zaman zaman el değiştirdi. Sonunda 1887'de Zengîbâr sultanı tarafından İngiltere'nin idaresine verildi ve Doğu Afrika Himaye İdaresi'nin (Kenya kolonisi) başşehri oldu. M., Kenya'nın bağımsızlığını kazandığı 1963 yılına kadar Kenya sömürgesinin bir kısmını teşkil ediyordu. Şehir daha 1960'larda eski moda bir liman iken sonradan hızla gelişti, modern bir liman hâline geldi.

MOMENT (Fr. Moment; İng. Moment), çok zaman bir kuvvetin bir *noktaya göre* M.'i veya bir kuvvetin *bir eksene göre* M.'i diye kullanılır. Bir kuvvetin bir noktaya göre M.'i, kuvvetin değeri ile bu noktadan kuvvetin doğrultusuna indirilen dikin (buna kuvvet kolu veya kaldıraç kolu denir) çarpımına eşittir. Bir kuvvetin bir eksene göre M.'i ise, kuvvetin bu eksene dik bir düzlem üzerindeki izdüşümünün eksenin düzlemi deldiği noktaya göre M.'ine eşittir. M. bir vektör niceliktir (kemiyet). Kuvvet F ile ve kuvvet kolu d ile gösterilirse bir kuvvetin M.'i $L = F \times d$ olur. M. bir kuvvetin etki ettiği bir cisimde yapacağı döndürme etkisinin bir ölçüsüdür (bk. EYLEMSİZLİK MOMENTİ). (E. Erdik)

MOMMSEN, Theodor (Garding, Schleswig - Holstein 1817 - Berlin 1903), Alman filoloğu, tarihçisi, hukukçusu. 1838 - 1843 yılları arasında, filoloji, hukuk ve tarih öğrenimi yapmış, 1845'te İtalya'ya gitmiştir. Orada kitabeler üzerinde çalışmalar yapmıştır. 1848'de Leipzig üniversitesinde Roma hukuku profesörlüğüne getirilmiştir. Başlıca eseri: *Römische Geschichte* (Roma Tarihi) [3 cild 1854 - 1856]. Roma sikkeleri üzerine 1860'ta Latin kitabeleri konusunda 1888'de eserini tamamlayan M. 1902 Nobel edebiyat ödülünü almıştır.

MOMMSEN, Theodor

MON DİLİ, Güney - doğu Asya (Avustroasya) dillerinin Mon - Ḫmer dilleri (b. bk.) adıyle anılan orta koluna bağlı dillerden birine verilen ad. Mon - Ḫmer dillerinin orta koluna giren bu dile Talaing adı da verilir. Laos'ta M. D.'ni kullananların sayısı 300 000'dir. Mon - Ḫmer dillerinin orta kolunda Ḫmer (veya Kambod), Bahnar, Theng, Moi, Ḫa, Stieng gibi birtakım diller de vardır. Bk. MON - ḪMER DİLLERİ. (H. Eren)

MONADE (Fr., Yun. monas, - ados = birim'den), parçalanmaz birim. Felsefede M., kosmos yani kâinatta toplanmış parçalardan yapılmış olmayan ve dolayısıyle parçalanamayan şey mânâsını taşır. Eflâtun'da M. bir "idea" dır; Demokritos ve Epikuros'ta "atom" dur. Synesios ve Giordano Bruno'da Allah, M.'lar M.'ı olarak vasıflanır. Leibniz, M.'ların, kâinatı teşkil eden madde olarak, sistematik bir teorisini geliştirmiş buna Monadologie (M.'lar ilmi) adını vermiştir (1714). Leibniz'in felsefesinde M.'lar, boyutsuz, kendi içine kapanmış (penceresiz), parçalanmaz birimler yani metafizik noktalar olarak açıklanır. Ama bunlar, etki alan kuvvetler olarak, kâinatı bir dereceye kadar yansıtırlar ve önceden kurulmuş bir âhenge uyarlar. Leibniz'in bu düşüncelerini Kant, Newton'un fiziğindeki mânâlarla birleştirmeye çalışmıştır.

MONAKO (resmî adı : Monaco), Fransa'nın güney-doğu kıyısında, Côte d'Azur'de küçük bir şehir ve bağımsız bir prenslik. M., Vatikan'dan sonra dünyanın en küçük devletidir. Her taraftan Fransa ile sınırlanmıştır. Yüzölçümü 1,5 km², nüfusu 23 000 (1972)'dir. Resmî dili Fransızcadır. Eski M., yüksek bir burunda kurulmuş, sonra karaya ve sahil boyuna yayılmıştır. M., üç mahalleye bölünmüştür. Bunlardan Monaco - Ville, burundaki ilk yerleşme bölgesini içine alır. La Condamine adındaki bölüm, M.'nun en kalabalık kesimidir. Körfezin batısı boyunca uzanır, dinlenme yeridir. Monte - Carlo da M.'da üçüncü mahalleyi teşkil eder. Burası gazinosu ve otelleriyle ünlüdür. M.'nun en büyük gelirini turizm teşkil eder. Fransa ile M. arasında gümrük birliği vardır. Fransa parası orada da geçer. Kumarhanelerin 1860'tan itibaren büyük rağbet görmesi üzerine M. lular vergiden muaf tutulmuştur. Zeytin yağı, portakal, esans ihraç edilir. Deniz müzesiyle nebatat bahçesi, ülkede turistlerin rağbet ettiği yerler arasındadır.

Tarih : Bugün, Eski M.'nun bulunduğu yerde önce Fenikeliler'in, sonra da Eski Yunanlılar'ın bir tapınağı vardı; mahallî adı Monoecus idi. Burası 1070 yılında Cenevizli Grimaldi âilesinin eline geçti. Bu âile 1524 yılına kadar Fransa ile müttefik olarak yaşadı. O tarihte şeklî bir muhtaryieti muhafaza ederek İspanya'ya peyk oldu. 1641 yılında II. Honoré yeniden Fransa ile ittifak yaptı. 1731'de Grimaldi hanedanı söndü. Ancak I. Antoine'ın kızı, Matignon ve Thorigni kontu ile evlendiği için bu kont Grimaldi adını aldı. 1793'te M. tamamen Fransa'ya katıldı. 1815'te Sardinya himayesine girdi. 1861'de Mentone ve Boccabruna şehirlerinin Fransa'ya bırakılmasından sonra, M., Fransa himayesine girdi, 1865'te gümrük birliği kuruldu. I. Albert 1911'de 21 üyeden mürekkep bir konsey kurarak anayasayı ilân etti. Hanedan söndüğü takdirde Fransa, M.'yu tevarüs edecektir. Bugünkü hükümdar III. Rainier 31. M. hükümdarıdır. (O. Yüksel)

MONAKO

MONARŞİ (Fr. Monarchie), bölünmemiş kesin hükümranlık, bir kişinin tek başına hükümranlığı. Bundan dolayı bu terim, bütün otoritenin bir kişi elinde toplandığı devlet biçimlerini ifade için kullanılmıştır. Bu devlet biçiminde tek adam kendisinde var olduğu kabûl edilen bir hakka dayanarak ve sürekli olarak devletin başında bulunur. Bununla beraber kelime, kökündeki bu anlamdan zamanla uzaklaşmış bulunmaktadır. Kapsam bakımından biraz da esnek hâle gelen bu terim şimdi, hükümdarlığı veraset yoluyle ve verasete dayanan bir hakla elinde tutanların yönettiği devlet biçimini ifade etmektedir. Bu anlam sebebiyle, devlet başkanını seçimle başa getiren cumhuriyet rejiminden ayrılmaktadır.

Hâkim olduğu ülkelerin bütününü çevreleyen sınırlar içindeki şeylerin hepsi üzerinde Tanrı hâkimiyetini temsil

eden prens kavramı; XVII. yüzyılda XIV. Louis'nin L'etat c'est moi sözünde hem özetlemiş, hem de kralların ilâhî hak fikri, düşünülmesi mümkün olan en yüksek noktaya ulaşmıştır. Bu anlamda M. kavramı batıya, doğu teokrasilerinden Hıristiyanlık yoluyle geçmiştir ve orta çağ imparatorlukları ile orta çağ papalığında daha önceleri mevcud olan bir temel fikrin devamından ibarettir. Nitekim en büyük gelişme dönemi sıralarında papalar hükûmeti bazan "papa M.'si" diye adlandırılmaktadır. M. ilkesi 1688 İngiliz devrimiyle temelinden sarsılmış, 1789 Fransız ihtilâli ile büsbütün yıkılmıştır. Daha az veya daha çok güçlü olarak M., her ne kadar siyasî bir güç hâlinde Avrupa'nın birçok ülkelerinde halâ yaşamakta ise de, kesinlikle belirtilmesi gereken gerçek şudur: Monarşistler her yerde küçük ve küçülmekte olan bir azınlıktır. Değişikliği ifade etmek üzere icad edilen ve yaygın biçimde kullanılan deyimler de bâzı zıt terimleri birleştirmekle elde edilmiştir: meşrûtî M., sınırlı M. gibi. Bunlar, mutlak ve başına buyruk M.'nin yine M. müessesesi içindeki zıt tatbikatını ifade etmektedirler.

Son olarak, seçime ve verasete dayanan M.'ler arasındaki ayırımı da belirtmek gerekiyor. Birinci sınıfa girenler arasında en göze çarpan örnek, Kutsal Roma Germen İmparatorluğu'dur. Fakat Avrupa'da, bâzı kayıtlar içinde, bütün M.'lerin kökünün seçime dayandığı görülür. Hıristiyanlığın girip yerleşmesinden sonra, M.'nin temel şartı olan hükümdar gücünün yüceltilmesi ilkesi ile hüküm sürmekte olan hânedan arasında pek büyük bir yakınlık da görülmez. Kilisenin, ilâhî yetkisiyle kutsallaştırılması hükümdar için bağlı olduğu hânedandan daha büyük bir güç kaynağıdır. Siyasî kudretin tamamiyle veraset ilkesine dayanması nisbeten daha sonra görülen bir gelişmedir. Bu da zamanın ve şartların yarattığı elverişli gelişimlerin sonucu olup, dinî veya yarı dinî mahiyette bir doğma, bir çeşit siyasî akîde hâlinde yakın çağlara kadar sürüp gelmiştir.

Hukukî ve siyasî yetkilerin tek elde toplanması ve otoritelerin genellikle bir sülâlenin fertleri arasında el değiştirmesi anlamında M., eski çağda Mısır, Mesopotamya, Filistin, Anadolu v.b. doğu ülkelerinde en yaygın devlet biçimidir ve hemen her zaman ve hemen bütün doğu ülkelerinde az veya çok teokrasi ile birlikte görülür. Kral daima tanrının oğlu, tanrının sevgilisi, koruduğu kişi veya bizzat tanrıdır. M.'nin teokrasi ile kaynaşması Helenistik devirde Yunan ve o yolla Roma kültürüne de girmiştir. Büyük tek tanrıcı dinlerin ortaya çıkışı tanrı-kral fikrini tasfiye etmişse de, teokrasi ve onun M. ile kaynaşmış olarak türlü tatbikatı günümüze kadar sürüp gelmiştir. Bu defa devlet başkanı tanrının peygamberi ve en sevgili kulu olarak önümüze çıkmaktadır: Mûsâ, Dâvud, Süleyman ve Hz. Muhammed gibi. Halîfe ünvânını taşımayan İslâm hükümdarları da monarşik devletin en yüksek noktasındaki saltanat makamında dinden açıkça destek görmüşlerdir. "Ey mü'minler, Allah'a itaat ediniz; Peygamber'e ve sizden olan emir sahiplerine de itaat ediniz." âyetinde ve "Bana itaat eden Allah'a itaat etmiş, bana isyan eden Allah'a isyan etmiş; ulü'-emre itaat eden bana itaat etmiş ve Emîr'e isyan eden bana isyan etmiştir..." hadîsinde bu durum açıkca ortaya çıkmaktadır.

Türkiye'de M. 29 Ekim 1923'te son bulmuştur. Teokrasi (hilâfet)'nin bu tarihten sonra bir yıldan fazla yaşayamamış olması her iki müessese arasındaki tarihî ve hukukî yakınlığın sonuçlarından biri olsa gerektir. (E. Üçyiğit)

MONAZİT, kahverengi, kırmızı, sarı renkte, sertliği 5, monoklin kristal sisteminde kristalleşir, dış görünüşü levhacıklar veya kısa iğnecikler biçiminde olup özgül ağırlığı 4,9 - 5,2 olan bir mineral, $CePO_4$. Amerika Birleşik Devletleri, Kanada, Brezilya ve Ekvator Afrikası'nda yaygın olarak bulunur. (E. Ediger)

MONC veya MONK, George (Potheridge, Devonshire 1608 - New Hall, Essex 1670), 1660'dan sonra Albemarle dukası; İngiliz generali. İç harbe kralcı olarak katılmış, ama 1646'da parlamento ordusuna geçmiştir. İrlandalı kralcılara karşı ve Cromwell'in emri altında, İskoçyalılar'a, deniz harbinde de Holandalılar'a karşı kendini göstermiştir. Cromwell'in ölümünden sonra parlamentocuların başına geçen M., 1660'ta yeniden parlamentoyu toplamış ve Stuartlar'ın yine İngiltere tahtına çağrılmasını sağlamıştır. 1666'da deniz savaşında Holandalılar'a karşı savaşmış, bazan başarı göstermiş, bazan da yenilmiştir. (H. Eren)

MONÇUK veya MUNÇUK, MUNÇAK, Türkçe *boncuk* kelimesinin Türk lehçelerinde aldığı biçimler. Türkçede "camdan veya taştan yapılmış, ortası delik süs tanesi" anlamında kullanılan *boncuk* kelimesi eski tarihe çıkar. Eski kaynaklarda *munçuk* (veya *monçuk*) kelimesi "inci" anlamında kullanılır. Bu kelimenin genel olarak "süs" anlamına geldiğini gösteren örnekler de vardır. Bundan başka, "nazar boncuğu; muska; hamâil" anlamlarını da almıştır. Türk lehçelerinde *moncuk, munçuk, munçak* biçimleri yanında *monçok, monşak, munsak* biçimleri de tespit edilmiştir. Bunlardan başka, lehçelerimizde *moynşak, muyınsak* gibi birtakım biçimlere de rastlanır. Bu biçimlerin, Türkçe *boyun (moyun)* kelimesinin baskısı altında meydana geldiği açıktır (halk etimolojisi).

Türkçe *monçuk (boncuk)* kelimesinin kökünü kesin olarak bilmiyoruz. Aulis J. Joki, bu kelimenin Çinceden alındığını ileri sürmüştür.

Bu görüş kültür tarihi bakımından uzak bir ihtimal sayılamaz. Göçebelerin süs eşyalarını Çin'den sağladıklarını biliyoruz. Türkçe *inci (yinçü)* kelimesi de Çinceden alınmıştır. Ancak, *monçuk (boncuk)* kelimesinin Türkçe bir türev olduğunu savunanlar da vardır (Gerhard Doerfer gibi). Bk. BONCUK. (H. Eren)

MONDONVILLE, Jean Joseph Cassané de (Narbonne 1711 - Belleville 1772), Fransız kemancısı ve bestecisi. Saint-Just kapellasında müzik yöneticiliği yapan babasıyle çalışmış, 1773'te Paris'e giderek iki sonat kitabı yayımlamıştır. Lille orkestrasında birinci kemancılık yapan M., zaman zaman Paris orkestralarında da çalışmıştır. 1740'ta kraliyet kapellasında ikinci yönetici olmuştur. 1742'de Paris Operasında Isbé'yi temsil ettirmiştir. 1753'te *Titho et l'Aurore*

J. J. MONDONVILLE

operalarıyle büyük bir ün kazanmıştır. 1758'de kraliyet kapella yöneticisi, 1762'de de ruhanî konserler yöneticisi olmuştur. Başlıca operaları: *Isbé* [1742]; *Le Carnaval du Parnasse* (Parnassos karnavalı) [1749]; *Titho et l'Aurore* (ad) [1753]; *Daphnis et Alcimadure* (ad) [1754]; *Thésée* (ad) [1765 - 1767].

MONDOR, Henri (Saint - Cernin, Cantal 1885 - Naully - sur - Seine 1962), Fransız cerrahı ve yazarı. Paris Tıp Fakültesinde çalışmıştır. Ayrıca tarih ve edebiyat üzerine de eserleri vardır. Başlıca eserleri: *Salut au Poète* (Şâire selâm) [1938]; *l'Amitié de Verlaine et Mallarmé* (Verlaine ile Mallarmé'nin dostluğu) [1940]; *Vie de Mallermé* (Mallarmé'nin hayatı) [1941 - 1942]; *Les premiers temps d'une amitié. Valéry et Gide* (Bir dostluğun ilk günleri Valéry ve Gide) [1947]; *Mallarmé plus intime* (Hususî Hayatında Mallarmé) [1944]; *L'affaire du Parnasse* (Parnas olayı) [1950]; *Eugène Lefébure* (ad) [1951]; *Alain* (ad) [1953].

MONDOR, Henri

MONDROS MÜTAREKESİ, Türkiye ile İtilâf devletleri arasında I. Dünya Savaşı'na son veren anlaşma (30 Ekim 1919). I. Dünya Savaşı'nın son safhasında Türk ordularının Suriye ve Irak cephelerinde erimesi yanında, müttefiklerinden Bulgaristan'ın mütarekeyi kabûl etmesi Osmanlı imparatorluğunun Almanya ve Avusturya - Macaristan imparatorluklarıyla olan kara bağlantısının kesilmesine sebep olmuştu. Bu gelişme devleti zor durumda bıraktığı gibi, hükûmetin mütareke imkânların araştırmasını kolaylaştırmak amacı ile Tal'at Paşa kabinesinin 8 ekim'de istifâsına da yol açtı. Ahmed İzzet Paşa tarafından kurulan yeni hükûmet hemen, çeşitli kanallardan İtilâf devletleriyle temas sağlamıya çalıştı. Bu maksatla Hahambaşı Hayim Naum Efendi, Köstence üzerinden Amerika'ya gönderilerek Birleşik Devletler'le kesilen ilişkilerin yeniden kurulması ve Türkiye aleyhindeki propagandaların önlenmesi düşünüldüğü gibi, Fransa'nın eski konsoloslarından Savoie'nın da Selânik'teki İtilâf orduları başkomutanı General Franchet d'Esperey yanına yollanması kararlaştırılmıştı. Ayrıca Bahriye Nâzırı Rauf Bey de İstanbul'da esir bulunan, İngiliz generali Townshend ile temasa geçmiş, edinilen müsait intiba karşısında Townshend'in yâveri Morgan ve Yüzbaşı Tevfik Bey ile birlikte İzmir yoluyla İngiltere'nin Akdeniz filosuna ulaştırılması ciheti kararlaştırılmıştı. Osmanlı hükûmeti bu suretle mütareke isteğinde bulunurken gayet ümitliydi. Buna sebep de İngiltere başvekili Lloyd George'un Avam Kamarası'nda İngiltere'nin "Türkiye'yi pâyitahtından ve Türk milletinin çoğunlukta olduğu zengin ve maruf Küçük Asya ile Trakya'dan mahrum etmek için harb etmediğini" bildiren beyânıyle, Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Vilson'un 8 ocak 1918'de yayınladığı bildirinin Türkiye'yi ilgilendiren 12. maddesinde "Bugünkü Osmanlı imparatorluğunun Türk kısımlarında Türkler'in saltanat ve millî hâkimiyetleri temin edilecektir" ifadesiydi.

Selânik'e gönderilen Savoie'dan bir haber alınmadığı hâlde, Townshend ile birlikte giden Yüzbaşı Tevfik Bey, 24 ekimde çektiği bir telgrafla İtilâf devletlerinin istendiği takdirde mütareke yapmaya hazır oldukları haberini vermişti. İtilâf devletleri delege olarak Akdeniz filosu amirali Arthur Calthorpe'u tayin etmişler, o da İzmir valisi Rahmi Bey aracılığı ile Sadrâzam Ahmed İzzet Paşa'ya durumu aksettirmişti. Alınan bilgiler padişahın tasvibinden geçirilerek kabineye getirildi. Ancak, Sultan Vahîdeddin'in Dâmâd Ferid Paşa'yı delege seçmesi kabinede hoş karşılanmadı. Hükûmet üyeleri bu konuda istifayı göze alarak direnme gösterince padişah ısrardan vazgeçti. Townshend'in de tavsiyesi dikkate alınarak Rauf Bey, baş delegeliğe, Dışişleri Müsteşarı Reşad Hikmet Bey'le, İzmir ordusu kurmay başkanı Yarbay Sadullah Bey delegeliklere, Dışişleri Başkâtibi Fuad Bey'in oğlu Ali Bey de kâtipliğe seçilerek yola çıkarıldı.

Bu arada Sultan Vahîdeddin, hey'ete yapılacak mütarekede dikkate alınmasını istediği bazı hususlarla Trablusgarp'te mahsur kalan Şehzâde Osman Fuad Efendi'nin memlekete dönmesini sağlıyacak çabalarda bulunulması lüzumunu hatırlattı. Peyk-i Şevket kruvözörü ile Bandırma'ya oradan da trenle İzmir'e giden hey'ete, Sadullah Bey de katıldıktan sonra delegeler Foça'dan Zafer römorkörü ile İngiliz irtibat gemisine ve Liverpool kruvözürüne; 26 Ekim 1918'de akşam geç saatlerde Mondros limanına gelerek mütareke görüşmelerinin yapılacağı Agamemnon zırhlısına çıktılar. Ertesi sabah başlıyan görüşmelerde Amiral Calthorpe, İtilâf devletlerinin 24 maddeden oluşan mütareke tekliflerini sundu. Üç gün süren tartışmalarda Türk hey'eti mütareke şartlarını hafifletmek için bütün imkânları kullandı. Özellikle İstanbul, İzmir, Adana, Gaziantep, Zeytun, Sis ve Haçin ile Doğu Anadolu'da altı vilâyetin işgaliyle ilgili hükümlerde sözlü ve yazılı bazı teminat alarak beş toplantı sonunda mütarekenâmeyi 30 Ekim 1918 öğle vakti imzaladı. Bu anlaşmaya göre taraflarca:

1. Karadeniz'e geçmek için Çanakkale ve İstanbul boğazlarının açılması ve geçişin emniyet altında bulunmasını sağlamak maksadiyle Boğazlar'daki istihkâmların işgali teklifi Türk hey'etinin Yunan gemi ve birliklerine itirazları üzerine Calthorpe'un verdiği teminata göre İngiltere hükûmetinin taahhüdü ile kabûl edildi.

2. Osmanlı sularındaki bütün mayın tarlaları ile torpido kovan mevzileri ve öteki engellerin yerlerinin gösterilmesi, bunları taramak ve kaldırmakta gerektiğinde yardım edilmesi, aynen

3. İtilâf hükûmetlerine mensup harp esirleriyle Ermeni eri ve tutukluların İstanbul'da toplanarak kayıtsız ve şartsız teslimi, aynen

4. Karadeniz'deki torpil yerleri hakkında bilgi verilmesi, aynen

5. Hudutların muhafazası ve âsâyişin korunması için lüzum görülecek askerî kuvvetlerden gayrisinin derhal terhis edilmesi, miktarları Osmanlı hükûmetinin reyi alındıktan sonra İtilâf hükûmetleri tarafından kararlaştırılacaktır hükmü ile tâdilen

6. Osmanlı kara sularında veya Osmanlı kuvvetleri tarafından işgal edilen sularda bulunan bütün harp gemilerinin teslimi ve bunların gösterilecek liman veya limanlarda enterne edilmesi, aynen

7. Müttefiklerin emniyetlerini tehdit edecek vaziyet çıktığında herhangi sevkulceyş noktasını işgal hakkının mahfuz kalacağı şekli ile İstanbul ve İzmir hakkında sözlü teminat verilmekle tâdilen kabûl edildi.

8. Hâlen Osmanlı işgalinde olan bütün liman ve demirleme yerlerinden İtilâf kuvvetlerinin yararlanması,

9. İtilâf deniz kuvvetleri için İstanbul'un üs olarak kullanılması ve Osmanlı limanlarında bulunan bütün tersanelerin tamir işlerini kolaylaştırmak için tahsisi,

10. Toros tünellerinin İtilâf devletlerince işgali, maddeleri, aynen

11. İran'ın kuzey - batı kısmındaki Osmanlı kuvvetlerinin derhal harpten evvelki hudut gerisine alınması, Batum, Kars ve Ardahan sancaklarının Türkiye'de kalmasını teminen, bu maddeye Mâverây-ı Kafkas'ın kısmen boşaltılması emredildiğinden kalan kısmın yerli durumu müttefiklerce incelenerek istenirse boşaltılacaktır fıkrasının ilâvesiyle tâdilen

12. Hükûmet muhâberâtı müstesna olmak üzere telsiz telgraflarla kabloların İtilâf memurları tarafından murakabesi, tâdilen

13. Askerî ve ticarî deniz vasıtaları ile malzemenin tahrip edilmesinin men'i, aynen

14. Memleketin ihtiyacı temin olunduktan sonra artacak kömür, akaryakıt vesair deniz levâzımının Türkiye kaynaklarından satın alınması için kolaylık gösterilecek ve bu maddelerin hiçbiri ihraç edilmeyecektir, şeklinde tâdilen

15. Bütün demiryollarına İtilâf zabitleri murakıb olarak getirilecektir. Bunlar arasında bugün Osmanlı hükûmetinin murakabesi altında bulunan Mâverây-i Kafkas demiryolları da vardır. İşbu Kafkas demiryolları serbest ve tam olarak İtilâf memurlarının idâresi altına konacaktır. Ahâlinin ihtiyaçlarının giderilmesi dikkat nazarına alınacaktır. İşbu maddeye Batum'un işgali dahildir. Bakû'nun işgaline itiraz olunmayacaktır, şeklinde tâdilen

16. Hicaz'da, Asir'de, Yemen'de, Suriye'de, Irak'ta bulunan muhafız kıtaları en yakın İtilâf kumandanına teslim olunacaktır. Kilikya'daki kuvvetlerin intizamı muhafaza için gereken miktarından gayrisi beşinci maddedeki uygun verilecek karar ile geri çekilecektir, şeklinde tâdilen

17. Trablus ve Bingazi'de işgal edilen bütün limanların Mısrata da dâhil olduğu hâlde en yakın İtilâf kuvvetlerine teslimi, aynen

18. Trablus ve Bingazi'de bulunan Osmanlı zabitlerinin en yakın İtalyan kıtalarına teslim olmaları sağlanacaktır. Osmanlı hükûmeti teslim emrine itaat etmedikleri takdirde muhabere ve muâveneti kesmeyi taahhüd eder, şeklinde tâdilen

19. Alman, Avusturya - Macaristan deniz, kara ve sivil memurları ve teb'aları bir ay içinde, uzak bulunanlar bir aydan sonra mümkün olduğu kadar kısa bir zamanda Osmanlı memleketlerini terkedeceklerdir, tâdilen

20. Osmanlı kuvvetlerinin yığınak yerleri, silâh ve cephanesi hakkında verilecek emirlere itaat etmesi, aynen

21. İtilâf devletlerinin teb'alarının menfaalerini korumak için İaşe Nezaretine İtilâf temsilcileri gönderilecek ve kendilerine bu konuda lüzum görülecek tâlimat verilecektir, şeklinde tâdilen

22. Osmanlı esirlerini İtilâf kuvvetleri nezdinde muhafaza edilmesi, aynen

23. Osmanlı hükûmetinin Merkezî hükûmetlerle bütün münasebetlerinin kesilmesi, aynen

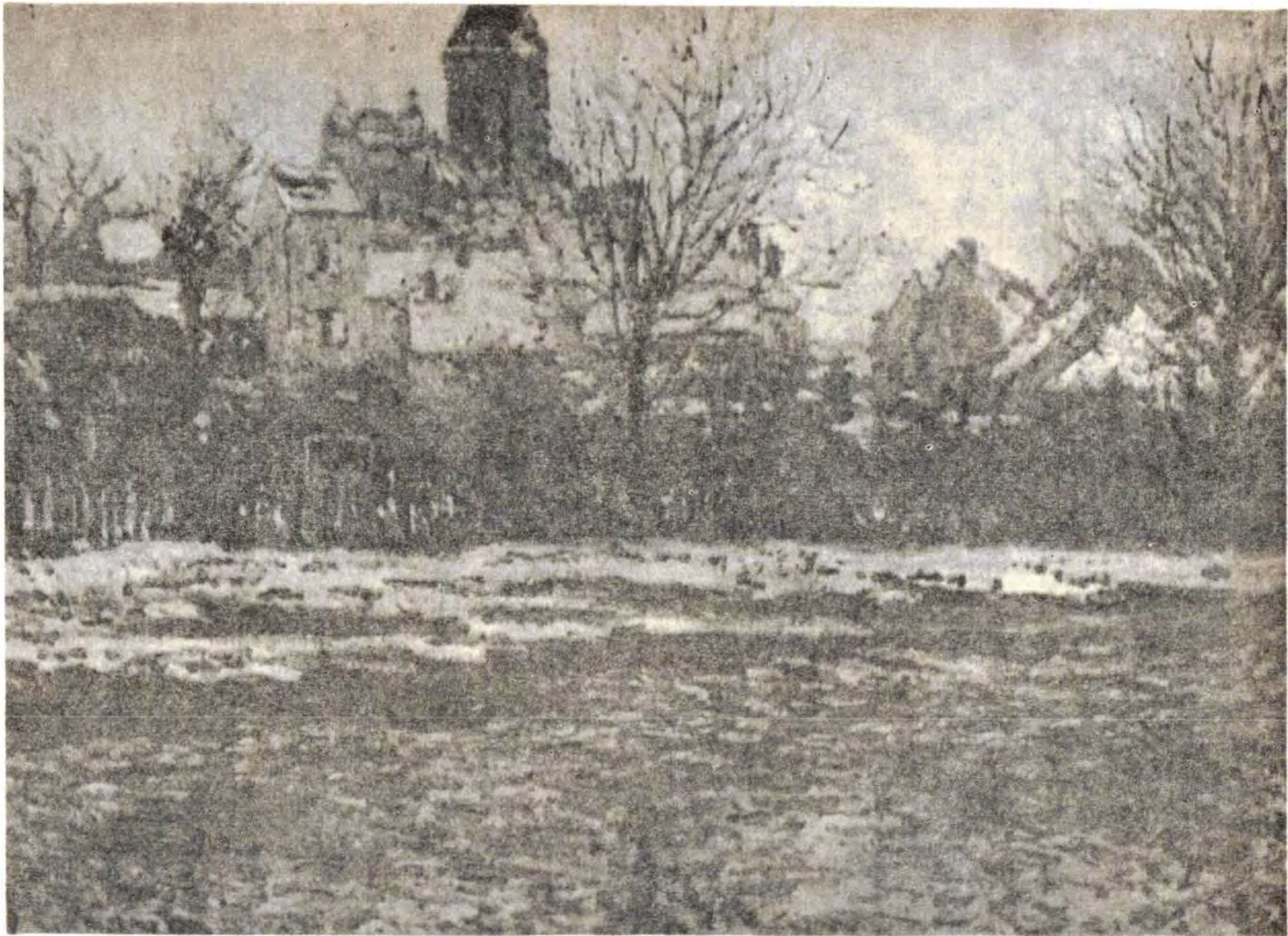
24. Esas teklifte iki fıkradan oluşan bu maddenin A fıkrasındaki Ermeni vilâyetleri deyimi Vilâyât-ı Sitte (Altı vilâyet: Erzurum, Elazîz, Diyarbekir, Sivas, Van ve Bitlis) biçiminde değiştirilerek bu fıkranın gizli tutulması kararlaştırıldı. B fıkrasındaki Sis, Haçin, Zeytun ve Ayıntab'ın işgali hükmü kaldırılarak madde, Vilâyât-ı Sitte dahilinde çıkacak iğtişâşât üzerine bu vilâyetlerin İtilâf kuvvetleri tarafından işgali hakkı mahfuz bırakılmıştır şekline kondu.

Böylece Osmanlı devletinin tabiî hayatına son veren mütarekenâme, İtilâf devletleri adına Calthorpe, Osmanlı hükûmeti adına da her üç delege tarafından imza edilerek yürürülüğe kondu. Osmanlı delegeleri İngiliz ve Fransızlar'ın sadece ahidlerine değil sözlerine de sadık oldukları inancında olduklarından antlaşmaya koyduramadıkları fakat, uygulanmıyacağına dair aldıkları sözlere yine de ümitle bağlanarak İstanbul'a döndüler. Nitekim Rauf Bey hâtıralarında: "Bu kanaate ben de iştirak ediyordum. Ne yazık ki, bu fikir ve kanaatlerimizde yanılmıştık. Mütarekenin hemen ertesi günlerinde gördüğümüz hareket tarzları ile tamamiyle hayal kırıklığına uğradık. Rızaları ile kabûl ettikleri şartlara hiçbir mâkul sebeb olmaksızın riâyet etmediler. Mütarekenâmeyi pervasızca ve mütemâdiyen yırta yırta parçaladılar" diyerek şartları hiç de müsâit olmayan bu mütarekenâmenin buna rağmen yine de kâğıt üzerinde kaldığına işaret etmektedir. (İ. Parmaksızoğlu)

MONET [*mɔnę*], **Claude** (Paris, 1840-Giverny 1926), Fransız ressamı. M. Empresyonizmin başlıca kurucularından biridir. 15 yaşındayken karikatür çiziyor ve bunu Havre'da bir mağazanın vitrininde teşhir ediyordu. Onun eserlerini beğenen Eugène Boudin kendisiyle ilgilendi; M. ondan tabiatı anlamayı ve sevmeyi öğrendi. 20 yaşında askere gitti, iki yıl Afrika'da kaldı. İkinci yılın sonunda hastalanarak memlekete iâde edildi. Paris'te Gleyre'in atölyesinde çalışmaya başladı, Sisley, Renoir, F. Bazille ile dostluk kurdu. Bu arada Manet'yi de tanımıştı. 1869'da Cézanne, Degas, Duranty ve Sisley'nin grubuna katıldı, bir açık hava ressamı oldu. O tarihe kadar yaptığı resimler genellikle an'anevî resmin özelliklerini gösteren eserlerdi. 1870'te M.'nin bir oğlu oldu. Bunun üzerine çocuğun annesi olan modeli Camille ile evlendi. Bu arada yeni tekniğinin denemelerini yapıyor, ama eserleri henüz anlaşılamıyordu. 1870 savaşı sırasında İngiltere'ye gitti. Pissarro ve Sisley ile buluştu. Orada, kendilerinden yaşça büyük olan ve empresyonistleri desteklemesiyle tanınan ressam Charles François Daubigny tarafından Durand - Ruel ile tanıştırıldı. Bu şahsın galerilerinde hemen bütün eserleri teşhir edildi. Bir süre Holanda'da kaldıktan sonra Paris'e dönen M., İngiltere'ye gitmeden önce Argenteuil'de başladığı resim çalışmalarını devam ettirdi. Eserleri resmî sergi salonuna kabûl edilmiyor, Durant - Ruel de onlara müşteri bulamıyordu. Bunun üzerine Gleyre'in eski öğrencileri aralarında bir birlik kurarak eserlerini sergilediler (1874). M. bu sergiye bilhassa "Impression, Doğan Güneş" adlı tablosunu gönderdi. Bu isim, tenkitçi Louis Leroy'ya ilham kaynağı oldu ve

MONET, Claude

MONET : Vétheuil Kilisesi

yazdığı tenkid yazısına "Empresyonistlerin Sergisi" başlığını koydu. M., bundan sonra çeşitli sergilere katıldı. Eserlerinde gün geçtikçe şekle daha az önem veriyor ve daha çok renk duygusuna yöneliyordu. 1877'de La Gare Saint-Lazare, 1881'de, Paris, Bretagne ve Normandie civarından çeşitli manzaralar yaptı. 1883'te Giverny'ye yerleşti. Bundan sonra çeşitli seyahatler yaptı. 1892'de Rouen katedralinin, çeşitli ışıklar altında kırk resmini yaptı. 1901'de resimler yapmak üzere Londra'ya davet edildi. M., hayatının son yıllarını Giverny'de geçirdi. Görüşü zayıflamıştı; ama yine de bahçesindeki Nilüferli Havuz'un çeşitli resimlerini yaptı. (O. Yüksel)

MONFREID, Henri de (doğ. Leucate, Aude 1879), Fransız yazarı. Yüksek Habeşistan yaylalarını ve Basra körfezini dolaşarak macaralı bir hayat yaşamıştır. 1935-1936'da İtalya-Habeşistan savaşına katılan yazar, eserlerinde hâtıralara çok yer vermiştir. Başlıca eserleri: *Les secrets de la Mer Rouge* (Kızıldeniz'in sırları) [1932]; *Le Masque d'or ou le Dernier Négus* (Altın maske veya son necaşi) [1936]; *Vers les terres hostiles de l'Ethiopie* (Etyopya'nın düşman topraklarına doğru) [1939]; *Le cimetière des éléphants* (Filler mezarlığı) [1952]; *Pilleurs d'épaves* (Düşkünlerin yağması) [1955]; *Mon aventure à l'île des forbans* (Korsanların adasındaki maceram) [1959].

MONGE [*mõj*], **Gaspard** (Beaune 1746 - Paris 1818), Péluse kontu, Fransız matematikçisi. 1766'da Rahip Bossut'nün yanında matematik okutmanı olmuştur.

MONGE, Gaspard

1768'de matematik kürsüsüne, 1771'de fizik kürsüsüne getirilmiştir. 1780'de Turgot M.'u Louvre'da hidrodinamik dersleri vermesi için Paris'e çağırmıştır. 1783'te donanmaya giren M., Fransız İhtilâli'nin ateşli bir taraftarıydı. Ecole Normale'in kurulmasında büyük bir rol oynamış ve burada tasarı geometri okutmuştur. Daha sonra da Ecole Polytechnique'i kurmuş, bu okulda da yüzeyler teorisi üstüne dersler vermiştir. İtalya'ya görevli olarak gönderilmiş, orada Napoléon ile ilişki kurmuş, onun Mısır Seferine katılacak bilginleri toplamıştır.

1786'da tasarı geometriyi kurmuştur. Bundan başka, üç boyutlu analitik geometrinin en önemli teorisini de M. bulmuştur. M.'a göre analiz işlemleriyle geometri işlemleri arasında sıkı bir bağlantı vardır.

M.'un çalışmaları çok verimli olmuş ve XIX. yüzyıl matematikçileri onu izlemişlerdir.

MONGOLİZM (Fr. Mongolisme, İng. Mongolism), veya *Trisomic 21* yahut *Down's Syndrom,* zekâ geriliğiyle kendini belli eden bir anomali. M.'de hem zekâ geriliği hem beden kusurları vardır. Zekâ geriliği mongoliyenlerin zekâ yaşının 6-7'yi geçmemesiyle kendini gösterir. Görünüş bakımından ise burun ufak ve yukarı kalkık, gözler birbirinden ayrı ve çekiktir. Gözlerin iç tarafında fazladan bir göz kapağı gibi bir kıvrım olur. Boy kısa, eller kısa, tombul ve yumuşaktır. M.'in sebebi 1959'da J. Lejeune, R. Turpin ve M. Gautier tarafından bulundu. Bunlar M.'e uğrayanların hücrelerinde 46 yerine 47 kromozom bulunduğunu tesbit ettiler. Bu fazla kromozom 21. kromozom çiftinde oluyordu. M.'e 1 000 doğumda 1 veya 2 rastlanır. Trisomic 21 ârâzını gösteren çocuklar normal ana babadan doğarlar; olay genç anne-babalardan olan doğumlarda daha azdır, yaş ortalaması arttıkça M. oranı da artmaktadır.

MONGUOR'LAR, Çin'de, Kansu eyâletinde yaşayan Moğollara verilen ad. Kansu eyâletinin batı bölümünde yayılmış bulunan M.'ların dilinde Moğol dilinin birçok eski ses ve gramer özellikleri bugüne kadar saklanmıştır. Bu bakımdan M. dili, Moğolca'nın arkaik diyalektleri arasında yer almıştır. Moğolcanın bu kolu üzerinde misyoner Antoine Mostaert çalışmıştır. Mostaert M. dilinin ses ve gramer özelliklerini tespit ettiği gibi, büyük bir sözlüğünü de yazmıştır (*Le dialecte monguor parlé par les mongols du Kansou occidentale.* Pei-p'ing 1933 [A. De Smedt ile birlikte]). Bk. MOĞOL DİLLERİ. (H. Eren)

MON-ḪMER DİLLERİ, güney-doğu Asya (Austroasya) dillerinin orta kolunu meydana getiren dillere verilen ad. Bu diller, 1. Mon dilleri (b. bk.), 2. Doğu dilleri, 3. Malakka dilleri, 4. Nikobar dilleri, 5. Salwin ırmağı dilleri, 6. Assam dilleri gibi birtakım kollara ayrılır.

1. Mon dilleri, M.-Ḫ. D.'nin orta bölümünü meydana getirirler. Bu bölümde Ḫmer (veya Kambod), Bahmar, Theng, Moi, Ḫa, Stieng v.b. diller yer almıştır. Bunlardan Ḫmer veya Kambod dili, Kambodia (Kamboçya) devletinin resmî dilidir. Bugün bu dili konuşanların sayısı 5 500 000'dir. Mon (veya Talaing) dili Laos topraklarında konuşulur (300 000). Moi ve Ḫa dilleri, Viet-nam dağlarında, Bahnar dili, Güney-Viet-nam'da, Sieng dili, Kambodia ile Koçinçin sınırında, Theng dili de Laos ile Tongking sınırında kullanılır. 2. M.-Ḫ. D.'nin doğu bölümünde Çam, Caray, Sedang v.b. dilleri toplanmıştır. 3. Malakka bölümü, Semang (veya Penam), Sakay, Cakum gibi dilleri içine almıştır. 4. Nikobar bölümü, Nikobar adalarında konuşulan Nikobar diliyle lehçelerini kucaklamıştır (10 000 kişi). 5. Kuzeyde Salwin ırmağı boyunda kullanılan Talaung, Wa, Riang, Lawa gibi diller de ayrı bir bölümde toplanmıştır. Talaung, Riang ve Wa dilleri, Burma'da 175 000 kişinin ana dilidir. Lawa dili Tayland'da konuşulur. 6. Son olarak, batıda konuşulan diller de Assam (Ḫāsī v.b.) bölümünde toplanmıştır. Assam'da Ḫāsī dilini kullananların sayısı 235 000'dir.

M.-Ḫ. D.'nin doğu bölümündeki dillerle Malakka dilleri, Malezya dillerinin baskısı altında kalmışlardır.

Güney-doğu Asya dilleri arasında yer alan Viet-nam (Annam)-Muong dilleri de Çince'nin baskısı altında başkalaşmış M.-Ḫ. D.'dir.

Ḫmer (Kambod) dilinin en eski yazıtı VII. yüzyılın 1. yarısından kalmıştır. Mon dilinin en eski belgesi 1084 yılında yazılmıştır. (H. Eren)

MONIZ - EGAS, António Caetano de (Avanca, Estarreja 1874 - Lizbon 1955), Portekizli hekim. Coimbra üniversitesinde başarılı bir öğrenim yaptıktan sonra Paris'e gelmiş ve orada Salpêtrière hastahanesi nöroloji kürsüsünde görev almıştır. 1911'de Lizbon üniversitesinde yeni kurulmuş olan nöroloji kürsüsüne tâyin edilmiştir. Mücâdeleci ve ateşli bir politikacı olan M., birkaç defa milletvekili olmuştur. 1917'de Portekiz'in Madrid elçiliğine tâyin edilmiş ve Portekiz Barış Konferansı delagasyonunun başkanlığına getirilmiştir. M., 1921 yılından sonra kendini hekimliğe ve ilmî araştırmalara vermiş, 1927'de çalışmaları beyin arteriografisinin gerçekleşmesi ile neticelenmiştir. 1935'te beyin ameliyatlarının ilki olan ve bâzı akıl hastalıklarında uygulanan alınönü lökotomisini yapmıştır. 1949'da Nobel fizyoloji ve tıp ödülünü almıştır.

MONİZM (Fr. Monisme; Yun. *monos* = biricik; *-ismos* = bir gruba, bir inanca bağlılığı gösteren son ek), biriciklik, yâni kâinatın bir tek varlık (Fr. substance)'tan meydana geldiğini iddia eden felsefe sistemi. M.'in aksi dualizm'dir. Bu inanç, kâinatın madde ve ruh olan iki varlıktan meydana geldiğini iddia eder. M., kâinatta her şeyi maddeye irca edebildiği gibi, her şeyi ruha da irca etmesi mümkündür. Epikuros ve Marx'ın M.'i maddeci; Leibniz ve Hegel'in M.'i ise ruhçudur. (V. Örs)

MONMORİLLONİT ($H_2O.Al_2O_3.4SiO_2$), tropikal toprakların, tamamiyle şekilsiz görünen bir unsurudur.

MONMOUTH, James Scot of (Rotterdam 1649 - Londra 1685), İngiltere kralı II. Charles'in gayrimeşru oğlu. 1670'te krallık ordusu başkumandanlığı yapmıştır. II. Charles tarafından uzaklaştırılmış, Holanda'ya kaçmıştır. II. James tahta çıkınca hükûmet darbesi hazırlanmış, yakalanıp idam edilmiştir.

MONNET [*monę*], **Jean** (doğ. Cognac 1888), Fransız iktisatçısı ve maliyecisi. Müttefiklerarası yüksek iktisadî konseyde Fransa'yı temsil etmiş ve milletler cemiyeti genel sekreter yardımcısı olmuştur. 1933'te Amerikan sermâyesinin Çin'e yatırılması amacını güden bir yatırım bankasının kurulmasına öncülük etmiştir. 1936'da New York'ta Monnet Murnane Limited adlı ortaklığı kurmuş ve Çin istikrar tahvillerini dünyaya yaymıştır.

MONNET, Jean

1939'da Amerika Birleşik Devletleri ile Fransa'ya savaş uçakları sağlamak için mukavele yapmakla görevlendirilmiştir. Çörçil'in Amerika Birleşik Devletleri'ne yolladığı satın alma heyetine katılmış ve orada Amerikan savaş ekonomisinin güçlenmesine çalışmıştır.

Cezâyir'e de görevli olarak gönderilmiş, General Giraud ile De Gaulle arasında geçici bir yaklaşmanın meydana gelmesini sağlamıştır.

1952'den 1955'e kadar Avrupa karbon ve çelik komitesi yüksek otoritesinin ilk başkanlığını yapmıştır. (C. Kurt)

MONNERS - SUTTON, Charles (1780 - 1845), Birinci Canterbury vikontu. İngiliz Tory lideri, yargıç, savcı (1809) ve Avam Kamarası başkanı (1817 - 1835) olmuştur.

MONNERVILLE [*monervil*], **Gaston** (Gayenne 1897), Fransız politika adamı. Genç bir avukat iken Radikal Sosyalist Parti'ye girmiş ve 1938'de bu partinin başkan yardımcısı olmuştur. Guyana'dan milletvekili seçilmiş; iki defa sömürgeler bakanlığı müsteşarlığı yapmıştır. İkinci defa olarak Guyana milletvekili olmuş (1945 - 1946) ve dört eski sömürgenin eyâlet hâline getirilmesini meclise kabûl ettirmiştir. Daha sonra Cumhuriyet Meclisine seçilmiş; demokratik sola katılmış ve mart 1947'de de demokratik solun başkanı olmuştur. Aralık 1958'de de senato başkanlığına getirilmiştir. (C. Kurt)

MONNIER [*monyę*], **Henri** (Paris 1805 - Paris 1877), Fransız yazarı, aktörü ve karikatüristi. 1828'de *Mœurs administratives dessinées d'après nature par Henry Monnier, ex - employé au ministère de la Justice* (Adalet bakanlığı eski memuru Henry Monnier tarafından aslına uygun bir şekilde çizilen yönetim âdetleri) adlı kroki albümünün yayımlanması M.'nin hayat düzenini biraz bozmuştur. Bir süre atelyelerde çalışıp sonra karikatürcülüğe başlamıştır. Béranger'nin *Chansons* (Şarkılar)'unu, La Fontaine'in *Fables* (Masallar)'ını resimli canlandırarak ün yapmıştır.

Başlıca eserleri: *Scènes populaires* (Halk hayatından sahneler: [Kapıcı kadının dünyasındaki roman, Burjuvalarda akşam yemeği, Araba gezisi, Hastabakıcı, Yurttaşlar gibi bölümleri vardır]) [1830]; *Nouvelles Scènes populaires* (Yeni halk hayatından sahneler); *Mémoires de Joseph Prudhomme* (Joseph Prudhomme'un hâtıraları) [1857]. Tiyatro oyuncusu olarak Drazier'nin *La famille improvisée* (Hazırlıksız âile) adlı oyununda başarı kazanmıştır. Tiyatro eserleri: *Les Compatriotes* (Yurttaşlar) [1849]; *Grandeur et décandence de M. Joseph Prudhomme* (Bay Joseph Prudhomme'un ihtişamı ve yıkılışı) [1853]; *Le roman chez la Portière* (Kapıcı kadının dünyasındaki roman) [1855]; *Le bonheur de vivre aux champs* (Kırlarda yaşama mutluluğu) [1855]; *Joseph Prudhomme, chef de brigands* (Haydutların başı Joseph Prudhomme) [1860]. (C. Kurt)

MONOD [*mono*], **Jacques Lucien** (doğ. Paris 1910), Fransız biyoloğu. Babası bir Protestan ressam, anası ise Amerikalıdır. Cannes lisesini bitirdikten sonra 1928'de Paris'te biyoloji okumuştur. 1934'te Paris Fen Fakültesi'nde asistan olmuş, 1936'da California Institute of Technology'de çalışmağa başlamıştır. II. Dünya Savaşı'ndan sonra Paris'teki Pasteur Enstitüsü'ne girmiş ve önce A. Lwoff'un asistanı olarak çalışmış, sonra 1954'te hücre biyokimyası servisinin direktörü olmuştur. 1959'da Sorbonne'da metabolizma kimyası profesörlüğüne getirilmiştir. Yalnız olarak veya başkalarıyle birlikte Fransızca veya İngilizce olarak yazdığı yazılar arasında şunlar zikredilebilir: *Recherches sur la Croissance des cultures bactériennes*

MONOD, Jacques

(Bakteri kültürlerinin büyümesine âid araştırmalar) [1941]; *Sur la nature du phènomène de diauxie* (Dioksi olayının mahiyeti üzerine) [1945]; *On the regulation of gene activity* (Gen faaliyetinin düzenlenmesi üzerine) [F. Jacob ile birlikte, 1961]. Birçok armağanlardan başka, 1965'te F. Jacob ve A. Lwoff ile birlikte Nobel tıp armağanını da almıştır. (V. Örs)

MONOFİYODONT (Fr. Monophyodonte; Yun. *monos* = biricik, tek; *phyô* = meydana getiriyorum; adont = diş), dişleri bir tek çıkış (Fr. poussée)'ta gelişen Memeliler grupuna verilen ad. Bunlar: Balinalar (Lat. Cetacea), Denizinekleri (Lat. Sirenia) ve Dişsizler (Fr. édentés)'dir. Bunların dişleri birbirlerinden pek az farklıdır. (V. Örs)

MONOFİZİTLİK (Fr. Monophysisme; Yun. monos = tek, physis = doğa, — ismos = bir inanç son eki), etimoloji bakımından insan olmuş Kelâm. Yani İsa'da insanlığın tanrılık ile bileşmesinden sonra, ancak tek ferdî tabiat tanıyan öğretim. Tarih bakımından Bizanslı rahip Eutykhes (aş. yu. 378 - aş. yu. 454) tarafından ortaya atılan teoriye verilen ad. Buna göre İsa'da ancak tanrılık bulunur. Bu öğretim, 441'de resmen tasvip edilmiş ve "Efez Haydutluğu" adı verilmiş olan konsil (449)'de kiliseye empoze edilmiş, ama Khalkedon (Kadıköy) konsili (451) tarafından yine reddedilmiştir. M.'i benimseyenler, gerçekten Eutykhes'in değil Antakyalı Severus (512 - 518)'un öğrencileridir. Severus, İsa'da tanrılık ve insanlığın bir tek şahsiyet oluşturduğunu öğretmekle beraber, onun ferdî ruhunda insanlığın mevcut oluşunu inkâr etmemiştir. M.'cilerin kiliseden ayrılmaları, esasen Bizans'a karşı düşmanca duygular besleyen Suriye (Yâkupcu) ve Mısır (Kopt) kiliselerinin dinî bölünmesi (skhisma) şeklinde olmuştur. Bölünmüş (Fr. dissident) Ermeni ve Etyopya kiliseleri de M.'i benimsemişlerdi. (V. Örs)

MONOGRAM (Fr. Monogramme; Yun. *monos* = yalnız, *gramma* = harf), bir adı oluşturan harflerin hepsinden veya başlıcalarından yapılmış bir marka.

Adın harflerinin hepsi kullanılmış ise, tam M. denir. Yalnız başlıca hafler alınmış ise M. tam değildir. Fransa'da XIV. yüzyıla kadar, resmî evrakta, Kralın imzası yerine onun M.'ı kullanılırdı. Buna göre kısaltılmış bir imzaya da M. denmiştir. Hıristiyan ülkelerde, İsa'yı temsil eden ve dinî anıtlara konulan M.'lara Khrisma adı verilir. (V. Örs)

MONOHİBRİDİZM (Fr. Monochybridisme; Yun. *monos* = tek, *hybrid* = melez [*hybris* = hakaret, melezlikle itham hakaret teşkil ettiğinden]; *- ismos* = bir gruba bağlılık, son eki), Hibridizm, farklı karakteristikler taşıyan baba ile ananın çocuk yapmasına ve bunların gösterdikleri melezliğe verilen ad olduğuna göre, M., bir tek karakteristik farkı gösteren ana ile babanın çocuk meydana getirmesi ve bu yavrularda görülen melezliğe verilen addır. Meselâ, ancak renk farkı gösteren iki hayvanın veya bitkinin birleşmesinden meydana gelen yavrulardaki renk durumu bir M.'dir. (V. Örs)

MONOJENEZ (Fr. Monogenèse), dünya dillerinin ortak bir kökenden çıktığını ileri süren görüşe verilen ad. Bu görüş ilim çevrelerini eskiden beri uğraştırmıştır. Bu yolda yapılan çalışmalar sonunda birtakım dillerin ortak bir kökenden geldiği anlaşılmıştır. Buna dayanarak dil ilminde birtakım dil âilelerinin varlığı kabûl edilmiştir. Örnek olarak, Almanca, Fransızca, İngilizce, İspanyolca, Latince, İtalyanca, Rusça, Farsça gibi dillerin ortak bir kökenden çıktıkları anlaşılmış ve bu diller Hind - Avrupa dilleri adlı bir dil âilesi içinde toplanmıştır.

Buna karşılık, dünya dillerinin türlü kökenlerden geldiğini savunan teoriler de vardır. M. teorisinin yeni zamanlarda yetişen en büyük savunucusu Alfredo Trombetti (b. bk.)'dir. Onun *L'unità d'origine del linguagio* [1905] adlı eseri bu yolda yapılan ciddî bir denemedir. (H. Eren)

MONOKLİN (sistem), birbirini eğik açı ile kesen ekzenlerin, dikey bir ekzenle kesildiği bir kristal sistemi. (E. Ediger)

MONOSİLABİK DİLLER (Fr. Monosyllabique; Yun. *monos* = bir tek; *syllabe* = hece'den), tek heceli kelimelerden meydana gelen diller. Daha doğrusu, kullandıkları kelimelerin en çoğu tek heceden ibaret olan diller. Bunların en iyi bilineni Çince'dir.

MONO - SAKKARİDLER (Fr. Monosaccharides), sade şekeri içine alan bir karbonhidrat grubu; bu gruptan olan maddeden hidroliz yolu ile analiz edilemezler.

M. - S. renksiz, billurî, tatlı maddelerdir. Genel formülleri CH_2O'dur. Zincirde bulunan karbon atomlarının sayısına göre dioz ($C_2H_4O_2$), trioz ($C_3H_6O_3$), tetroz ($C_4H_8O_4$), pentoz ($C_5H_{10}O_5$), heksoz ($C_6H_{12}O_6$) ve heptoz ($C_7H_{14}O_7$) diye ayrılırlar. Bir aldehid grubunu içine alanlar, genel olarak aldoz; bir keton grubunu içine alanlar da ketoz adını taşır.

MONOTHELİZM (Fr. Monothélisme, Yun. *monos* = tek; *thelema* = istek'ten), Hıristiyanlık tarihinde bir fikir akımı. Buna göre, Îsâ her ne kadar iki tabiata sahipse de bir tek istek taşır: Bu doktrin 451 Khalkedon (Kadıköy) din bilginleri toplantısında benimsenen iki tabiat teorisinin, Monofizitler'e (Îsâ'da bir tek tabiatın varlığına inanan doktrin)'lere yaklaşmak için hafifletilmiş bir biçimidir. M., kilisesinin Monofizitler'i tekrar kazanmak için giriştiği çabalardan doğmuştur. Bu teori İstanbul patriki Sergios'un *Ekthosis pisteos* (İnancın açıklanması) adlı yazısıyle 638'de yayınlanmış, ama 680 - 681 yıllarında İstanbul'da toplanan din bilginleri toplantısı, bu görüşü uygun karşılamamış, VII. yüzyılın en büyük din bilgini Maximus Confessor ile Batılı din adamlarının teorisi Dyotheletismos adı altında benimsenmiştir. (V. Örs)

MONOTİP, matbaacılıkta kullanılan bir çeşit dizgi makinesi. M., yazı makinesine benzeyen bir yazma bölümüyle, bir dökme bölümünden meydana gelir. Yazı dizerken, basılan tuşlar, bobin hâlindeki özel bir kâğıdın üzerinde belirli delikler açar; bu deliklerden her biri bir harfin işaretidir. Yazma işi bittikten sonra, delinmiş olan şerit hâlindeki kâğıt, dökme bölümüne gelir ve burada üzeri delikli bir bakır silindire sarılır. M.'in dökme bölümü de, dizgi bölümü gibi basınçlı hava etkisiyle çalışır. Burada verilen basınçlı hava, silindirin deliklerinden geçer ve şeritteki deliklerden hangisine uyuyorsa o harfin matrisi seçilmiş olur. Yani delikler, dökülecek harfleri seçmeye yarıyan anahtar görevi yapar. Daha sonra makine, seçilen matrislere göre harfleri tek tek döker ve satır hâlinde sıralar.

M. tek tek harf tashihine imkân verdiği için istatistik konuları ve cetvel işlerinde tercih edilmektedir. Üstelik, yeni bir baskı gerektiği zaman, üzeri delikli kâğıt şeridi, tekrar kullanmak mümkündür. (●. Yüksel)

MONROE [*mŏnrou, mĭnrou*], **James** (Westmoreland, Virgina, 1758 - New York 1831), Birleşik Devletler'in beşinci cumhurbaşkanı. 16 yaşında Williamsburg'daki (Virginia) William and Mary kolejinde okudu. 1776'da kolejden ayrılarak İstiklâl savaşına katıldı. 1780'de hukuk tahsiline başladı, o sırada Virginia valisi olan Thomas Jefferson ile, aralarında bir yakınlık ve sevgi doğdu. 1782'de, henüz 24 yaşında olduğu hâlde Virginia temsilciler meclisine seçildi. 1783'ten 1786'ya kadar Konfederasyon Kongresi'nde hizmet gördü. Birleşik Devletler'in Mississippi nehrindeki ulaştırma haklarını şiddetle savundu. 1790'da senatör oldu. 1794'te Paris sefiri oldu. 1797'de Amerika'ya döndü. M. 1799'da Virginia valisi oldu ve bu görevde 1802'ye kadar kaldı. O sırada Louisiana, İspanya tarafından yeniden Fransa'ya devredildiği için memlekette bir huzursuzluk vardı. Cumhurbaşkanı Jefferson M.'yu 1803'te fevkalâde salâhiyetle, Louisiana'yı satın almak maksadıyle oradaki sefir Robert R. Livingston'a yardımcı olmak üzere Paris'e gönderdi. Aynı yıl Louisiana satın alındı. M., bundan sonra sefir olarak Londra'da çalışmaya başladı.

MONROE, James

M., 1816'da büyük bir ekseriyetle A. B. D. cumhurbaşkanlığına seçildi. 1820'de, biri hariç ikinci seçmen oylarının tamamını alarak tekrar cumhurbaşkanlığına getirildi. M.'nun cumhurbaşkanlığı süresinden "iyi duygular devri" diye bahsedilir. Onun başkanlığı sırasında Seminole Savaşı oldu (1817 - 1818); Florida, İspanya'dan alındı (1819 - 1821); anayasa altında kölelikle yapılan ilk mücadeleyi barışçı bir şekilde ayarlıyan Missouri uzlaşması yapıldı (1820). Nihayet M. 2 aralık 1823'te, o zamandan beri Monroe Doktrini diye bilinen ünlü başkanlık mesajını yayınladı. Indiana ve Illinois'in Birleşik Devletler'e katılması da onun zamanına raslar. (O. Yüksel)

MONROE DOKTRİNİ, A. B. D. cumhurbaşkanı James Monroe'nun, kongre'nin 2 Aralık 1823 tarihinde yaptığı oturumda sunduğu mesajın iki ayrı paragrafında belirttiği dış politika prensipleri. Doktrin, Amerika kıtası ile Avrupa'nın iki ayrı siyasî saha olduğunu; ikincisinin, birinciye toprak bütünlüğü bakımından olduğu kadar siyaset bakımından da müdahaleye hakkı olmadığını ve buna karşı çıkmak gerektiğini belirtir. M. D. nin kökü, Başkan George Washington'un idaresi sırasında şekillenen inanç ve prensiplere kadar uzanmaktadır.

M. D., Birleşik Amerika açısından olduğu kadar, son bir buçuk yüzyılda dünyada Büyük Devletler'in dengesi bakımından da mühim bir siyasî vesikadır. Zira yarım yüzyıl önce İngiltere'nin sömürgesi olmaktan çıkıp istiklâlini kazanan Birleşik Amerika, artık herhangi bir müstakil devlet olmakla yetinmemektedir. Kendisini Büyük Devletler'in arasında ilân etmektedir. Cihanşümul siyasete, dünya politikasına karışmakta, Kuzey Amerika kıt'asında mütevazı bir devlet hâlinden çıkmaktadır. Bütün Amerika kıt'asının düzenini tayin etmek iddiasında bulunmakta, bunun için Avrupa'nın — o sırada cihâna hâkim olan — Büyük Devletler'ine doktrin dikte etmektedir. Devir, emperyalizm devridir. Avrupa devletlerinin dünyayı ele geçirmek hususunda epey mesafe aldıkları bir devirdir. Victoria Çağı açılmak üzeredir. Birleşik Amerika da Büyük Devletler konserine katılmak için resmen namzedliğini ileriye sürmüştür. Bu bakımdan M. D., Amerikan emperyalizminin başlangıcı sayılmış ve diğer Amerikan devletleri, bundan endişe duymuşlardır. Kızılderililer'den fetih yoluyle ve o ırkları yok ederek ülkeler elde etmek suretiyle kurulmuş bir devlette, böyle ihtirasların menşe'de yatması da olağan dışı değildir. Gerçi henüz Pasifik (Büyük Okyanus) erişilmesi güç uzaklıktadır. Fakat gene de 1823'te A. B. D., 24 devletten müteşekkil, Kanada'dan Karayib Denizi'ne inen bir büyük ülkedir. Nüfusu 1822'de ilk defa olarak 10 milyonu geçmiştir (bunun 1 543 000'i Zenci köledir). Askerî kuvvet ve diğer bir çok bakımdan henüz Büyük Devletler'den (sırasıyle İngiltere, Fransa, Rusya, Türkiye, Avusturya, Çin, Prusya, İspanya) cılız bir varlıktır. Fakat hayâtiyet doludur ve M. D. ile bu hayâtiyetini bütün dünyaya ilân etmiş, Kuzey ve Güney Amerika'ya müdahale edecek her devleti hasım sayacağını bildirmiş, "Amerika, Amerikalılar'ındır" prensibini koymuştur. Bu yıllarda İspanya henüz, kendisinden ayrılarak müstakil olan veya olmak üzere bulunan 18 Latin Amerika devletinden, Arjantin'den Meksika'ya kadar İspanyolca konuşan bütün devletlerden ümidini kesmiş değildir. A. B. D. ise Meksika'nın yarısını yutmaya hazırlanmaktadır (20 yıl sonra bu işi gerçekleştirecektir).

Başkan Monroe, 1823 yılında iki önemli meseleyle karşı karşıya kalmıştı: 1) Ruslar'ın Alaska açıklarında geniş bir kıyı şeridi içine yabancı gemi sokmama teşebbüsü, 2) Fransa, Prusya, Rusya ve Avusturya'nın, Kuzey ve Güney Amerika'da isyan etmiş kolonileri tekrar ele geçirmede İspanya'ya yardım etmeleri tehlikesi. İngiltere Dışişleri Bakanı George Canning, İspanya'nın, eski kolonilerine karşı girişeceği bir hareket sırasında Avrupa'ca yardım yapılmasına muhalefet eden ortak bir A. B. D. - İngiltere tebliği neşredilmesini teklif etmişti. James Monroe, önceki cumhurbaşkanları Thomas Jefferson ve James Madison'un tavsiyeleriyle bu teklifi kabûle meyilli görünüyordu. Ancak, Dışişleri Bakanı John Quincy Adams, İngiltere'nin hem siyasî nüfuzunun fazla olduğunu hem de büyük bir deniz kuvvetine sahip olduğunu ileri sürerek bu hareketin ortak yapılması hâlinde Birleşik Devletler'in İngiltere'nin dümen suyunda kalacağını belirterek onu bundan vazgeçirdi. Bunun üzerine James Monroe, tek taraflı olarak A. B. D. politikasını açıkladı. Buna göre Birleşik Devletler, Güney ve Orta Amerika'da mevcut Avrupa kolonilerine şu veya bu şekilde müdahele etmeyi düşünmemektedir; ancak, Avrupa hükûmetlerinin eski kolonilerine müdahele etmesini, onlara baskı yapmasını hasmâne bir hareket olarak karşılayacaktır. Doktrin, İngiltere'nin yeni Latin Amerika cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını korumasına karşı gösterdiği ilgiyle uyuşuyordu; bu nokta, başarılı olmasını sağladı. Latin Amerika'nın gösterdiği ilk tepki müsbetti; ancak Birleşik Devletler'in, doktrine kesinlik getirmesi ve icra mevkiine koymasını sağlama alanındaki gayretler başarısız oldu. Doktrine yapılan tecavüzler - İngilizler'in Falkland adalarını yeniden işgali, 1830'ların sonlarında İngiliz ve Fransızlar'ın Arjantin'i ablukası - A. B. D.'nde fazla ilgi uyandırmadı. Başkan James K. Polk, Fransa ve İngiltere'nin, Teksas ve California'ya karşı olan tehdidini önlemek için, doktrine karşı olan ilgiyi canlandırdı. Diğer taraftan Meksika savaşlarının sonucu olarak, Latin Amerika'da M. D.'ne

karşı takınılan tavırlar gittikçe daha ters bir hâl alıyordu. Bazıları ise doktrinin, Birleşik Devletler'in, Avrupa'yı bir kenarda tutarak, Latin Amerika'ya karşı tasarladığı tecavüzü örtmek için bir perde olarak kullandığını ileri sürüyordu. 1860'larda, A. B. D. iç savaşla meşgulken; İspanya, Dominikan cumhuriyetini yeniden işgal ederek, Fransa Meksika'da kukla bir imparatorluk kurarak doktrinin esaslarını ihlâl ettiler. Ama her iki Avrupa devleti de, kısmen A. B. D.'nin doktrin adına yaptığı baskı sonucu geri çekildiler.

M. D., XIX. yüzyılın sonlarında daha geniş bir tatbikat alanı buldu. A. B. D., 1895'te Venezuella ile olan bir toprak anlaşmazlığına İngiltere'nin hakemlik etmesini istedi. 1902'de tatbik sahası daha genişledi ve o yıl A. B. D., Almanya - İngiltere ve İtalya'nın Venezuella limanlarına tatbik ettiği ablukaya karşı çıktı. Theodore Roosevelt, Avrupalılar'ın müdahalesini önlemek için Birleşik Devletler'in, Karayib denizinde polis görevi yapacağını ilân etti ve nihayet 1919'da, Latin Amerika'nın protestosuna rağmen, Milletler Cemiyeti ahidnâmesine de "mahallî bir anlaşma" olarak M. D.'ne atıf yapıldı.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra ve bilhassa 1950 ve 1960' larda, Batı yarım küresine en büyük tehlikenin komünist tesirinden geleceği anlaşılınca, doktrin, yeniden A. B. D. dış politikasının kilometre taşlarından biri hâline geldi. Guatemala ve Küba'da komünist rejimlerin kurulması münasebetiyle, tedbirli bir şekilde de olsa bahsi geçti. (O. Yüksel)

MONROE [*mönroṷ, mınroṷ*], **Marylin** (Los Angeles 1926 - Holywood 1962), Amerikalı sinema artisti Norma Jean Mortenson'un takma adı. M. bir süre foto modelliği yapıp, küçük filmlerde oynadıktan sonra 1950'de çevirdiği *The Asphalt Jungle* (Asfalt Ormanı) filmiyle dikkati çekti ve 1952'deki *Monkey Businnes* (Tehlikeli Oyun), 1953'teki *Niagara* (Niyagara) filmleriyle şöhrete ulaştı. M. M.'nun diğer önemli filmleri *Gentlemen Prefer Blodes* (Erkekler Sarışınları Tercih Eder - Sarışın Bomba), *Bus Stop* (Otobüs Durağı), *River of No Return* (Dönüşü Olmayan Nehir), *Some Like it Hot* (Bazıları Sıcak Sever)'tur. Son filmi olan *Misfits* (Uygunsuzlar)'i 1961'de çeviren artist, ertesi yıl intihar ederek hayatına son verdi. (O. Yüksel)

MONS (Flam. Bergen), Belçika'da Trouille nehri kenarında, bir kum tepesinin üzerinde bulunan şehir ve Hainaut ilinin idâre merkezi. Nüfusu 26 100'dür. Zengin bir endüstri bölgesinin merkezi olan M., Condé - Mons ve merkez kanallarının kıyısında yer almıştır. Kömür işletmelerinden yararlanmaktadır. Merkez bölgesi ile batıdaki Borinage havzası bütün Belçika'da üretilen kömürün dörtte birinden fazlasını üretir. Bu sebeple burada ağır sanayî tesisleri (kimya sanayii, ateşe dayanıklı maddeler) kurulmuştur. Merkezde, müzeler (Güzel Sanatlar Müzesi, Centenaire Müzesi) ve teknik okullar (ticaret enstitüleri, sanat okulu) bulunmaktadır.

M.'da Fransız işgalinden sonra inşa edilmiş bir çok klasik yapılar (XVII ve XVIII. yüzyıllardan kalma) vardır. Gotik üslûptaki belediye sarayı, XV. yüzyıldan kalma Sainte-Waud din okulu, Hainaut kontlarına ait Orta Çağ çatosunun kalıntıları ve Barok üslûptaki saat kulesi gibi.

M.'a bağlı idarî bölgenin nüfusu 270 414'dür. (C. Kurt)

MONSIGNY, Pierre Alexandre (Fauquembergues 1729 - Paris 1817), Fransız bestekârı. 1758'de Foire tiyatrosu için müzik yazmış ve bir düzine kadar parçasıyle şöhret kazanmıştır. Fransız İhtilâli'nde felâkete uğramış olan M. 1798'de tekrar kendini göstermiş ve Paris Konservatuarının eğitim müdürü olmuştur.

Büyük melodi kolaylığı ve tiyatro sezgisi onu Fransız opera komiğinin yaratıcısı yapmıştır. Onbir tane opera komik bestelemiştir: *Les aveux indiscrets* (Uygunsuz itiraflar) [1759]; *Le maître en droit* (Avukat) [1760]; *Le cadi dupé* (Aldatılmış kadı) [1761]; *On ne s'avise jamais de tout* (Her şey hesaplanmaz) [1761]; *Le roi et le fermier* (Kral ve çiftçi) [1762]; *L'île sonante* (Çınlayan ada) [1768]; *le Déserteur* (Asker kacağı) [1769]; *le Faucon* (Şahin) [1772]; *la Belle Arsène* (Güzel Arsene) [1775]. (C. Kurt)

MONT - DORE [*mɔ̃dɔr*] **MASİFİ veya MONTS DORE,** Fransa'nın güneyinde, Auvergne bölgesinde, Massif Central adlı volkanik bölgenin bir bölümü. Bunun en yüksek zirvesi, Puy de Sancy adını taşır. Yüksekliği 1886 m'dir. Bölgenin ekonomik hayatı, yetiştirdiği canlı hayvanlara ve turizme bağlıdır (kaplıcalar ve kış sporları).

M. D. kasabası Puy - de - Dôme'un, Clermont - Ferrand şehrinin 48 km güney - doğusundadır. Nüfusu 2 256 (1966). Büyük bir kaplıcaya sahiptir. Bunun suları, Fransa'nın en çok silisli suları olup, solunum organları hastalıklarının tedavisinde kullanılır. Ayrıca, modern tesisli bir kış sporları merkezi olarak da dikkati çeker. Sancy'de, bir teleferik işler. (V. Örs)

MONTAGNARD'LAR, Fransız İhtilâli sırasında La Montagne grubundan olan; 1848'de de aşırı solu tutan milletvekilleri. Aynı demokratik görüşü paylaşan bir kısım milletvekili, 1792'de toplanan Convention meclisinde, salonun en yüksek sıralarında oturdukları için Montagnard (Dağlı) diye anıldı. Önceleri M.'ın sayısı 113 kişiden ibaretti (bütün meclis 749 kişi). 1793'te ise sayıları 300'ü buldu. Bunlar siyâsî bir partiyi değil bir hizbi teşkil ediyorlardı ve çoğunluğunu idealist taşra avukatları teşkil ediyordu. En tanınmışları Desmoulins, Collot d'Herbois, Billaud - Varenne vs. idi. Ancak, içlerinden çıkan üç kişi, Danton, Marat ve Robespierre, Girondin'lerle olan şiddetli mücadelede M.'ın öncüsü oldu. M., Jacobin'ler kulübünde de ekseriyeti ele geçirdiler; bir süre Jacobin ve M. anlamdaş oldu. M., 1793'te iktidara hâkim oldularsa da kendi aralarındaki hizipleşmeler yüzünden buna devam edemediler; Marat öldürüldü, Robespierre ve Danton 1794'te idam edildiler, 1795'teki ayaklanma üzerine de bir çoğu öldürüldü. II. Cumhuriyet'te ise, 1848'de kurucu meclis, 1849'da teşriî meclis üyelerinden solcu olanlara M. dendi.

MONTAGU [*mɔntegyu*], **Lady Mary Wortley** (Thoresby, Nottingham 1689 - Londra 1762), İngiliz mektup yazarı. Çocukken kaybettiği annesi, soylu bir âileden olan William Feilding'in kızıydı. Babası onun zekâ ve güzelliği ile övünürdü. Ama genel olarak çocuklarının eğitimi ile pek ilgili değildi. Lady Mary kendi çabasıyle yürüdüğü fikrî ve edebî gelişme yolunda daha çok amcası William Fielding ve Piskopos Burnet'ten yardım ve teşvik gördü. O tarihlerde kadın hakları için yayılan mücadelenin şampiyonu olan Mary Astel ve Landiwich kontunun torunu Anne Wortley M. ile yakın arkadaşlık kurdu ve devamlı olarak mektuplaştı. Ama bu karşılıklı yazışmada Anne'in mektupları çoğunlukla kardeşi Edward Wortley M. tarafından

MONTAGU, Lady

yazılmış müsveddelerden kopya edilmiştir. Bu yazışma Anne'in ölümü (1709)'nden sonra da Edward W. M. ve Lady Mary arasında aracısız ve aralıksız sürüp gitti. Sonunda Lady Mary, babasının rızası dışında Edward W. M. ile kaçarak evlendi (1712). Evliliğin ilk yılları taşrada ve hareketsiz geçti. Nihayet kocası 1715'te parlamento üyesi, az sonra da hazine dairesine şube müdürü oldu. Kocasının yanına, Londra'ya gelen Lady Mary'nin zekâsı ve güzelliği dikkatleri üzerine çekti ve onu sarayın önde gelen simalarından biri yaptı. Ayrıca Londra'nın edebî çevrelerinde de çabucak tanındı ve tutundu. Bu arada ünlü şâir Alexander Pope ve arkadaşları ile yakından tanıştı ve dostluk kurdu. Bütün bunlar, onun hayatının dönüm noktalarından biri ve edebî şöhretinin başlangıcı idi.

İşte bu sıralarda Edward W. M. elçi olarak İstanbul'a atandı. Lady Mary M. da kocasıyle birlikte Holanda, Köln, Frankfurt yoluyle Viyana'ya, oradan Petervaradin, Belgrad, Niş, Sofya, Filibe yoluyle Edirne'ye, daha sonra da İstanbul'a geldi. 1718 Mayıs ayına kadar süren bu elçilik Osmanlı - Venedik savaşı ile başlayıp Avusturya'nın müdahalesiyle genişleyen büyük harbin buhranlı yıllarına rastlamaktadır. İşte bu süre içinde yazdığı mektuplar Lady Mary'nin edebî şöhretinin başlıca sebebi olduğu gibi, bizim sosyal hayatımız için de son derece zengin ve renkli tasvirleri içine almaktadır. Erkeklerin asla giremeyecekleri kadın çevrelerine rahatça sokulabilmesi onun mektuplarına, öteki gezginlerin eserlerinde bulunması imkânsız bir bilgi ve müşahede üstünlüğü kazandırmaktadır. Klasik kültürü geniş ve sağlam olan yazarın Türk ve İslâm dünyası hakkındaki bilgisi çok sığ olduğundan bu alanda yaptığı açıklamaların fazla bir değeri yoktur. Bununla beraber Batı kültürüne yerleşmiş Türk düşmanlığından uzak kalması da öteki yazarlar arasında Lady Mary'ye bir muhakeme üstünlüğü sağlamıştır. Özellikle Türkiye'de geçerli olan değer yargılarını, Türk toplumunun yerli kıymetler sistemi içinde düşünmek gerektiğini fark etmiş olması da muhakemelerine ayrı bir sağlamlık kazandırmaktadır. Avusturya savaşı bizim için Petervaradin'de (6 Ağustos 1716) ağır bir yenilgi ile başlamış, 15 Ekim 1716'da Temesvár (Tamışvar) kalesi düşman eline düşmüş, 16 Ağustos 1717'de Belgrad önünde ikinci bir ağır yenilgiden sonra Prens Eugen 22 Ağustosta Belgrad'a gitmişti. Lady Mary işte bu iki yenilgi arasında, 1717 Ocak ayının dondurucu soğuğu içinde zahmetli bir yolculuktan sonra Belgrad'a varmış ve 12 Şubat 1717 tarihli ilk mektubunu buradan Alexader Pope'a yazmıştır. Petervaradin muharebe meydanının dramatik tasvirini de içine alan bu mektup ve daha sonraki mektuplar tarihî birer belge olarak da özel bir değer taşımaktadır. Bu bakımdan bilhassa Osmanlı kültür ve sosyal tarihinin kaynaklarındandır.

Lady Mary, Alexander Pope'tan âşıkane mektuplar almaktaydı. Bu ilişkiler içinde şâirin duygularını önce coşturup sonra da alaya aldığı anlaşılıyor. Pope'un şiddetli tepkisi karşısında da suçsuz tavırlara büründüğünü görüyoruz. 1730'da kocasından ayrılan Lady Mary, Fransa ve İtalya'da oldukça mücadeleli bir hayattan sonra kızının daveti üzerine 1761'de İngiltere'ye döndü.

Sağlığında ünü İngiltere'ye yayılmıştı. Ölümünden sonra 1763'te basılan *Türkiye Mektupları,* şöhretinin Avrupa'ya da yayılmasını sağladı. *Türkiye Mektupları* bizde ilk olarak Ahmed Refik tarafından *Şark Mektupları* adıyle dilimize çevrilerek bastırıldı (1912). Fransızcadan çevrildiği anlaşılan bu eser, son olarak Aysel Kurtluoğlu tarafından İngilizce aslından çevrilerek yayımlanmıştır. (E. Üçyiğit)

MONTAIGNE [*mɔ̃tɑñ, mɔ̃nteñ*], **Michel Eyquem de** (Montaigne şatosu, Périgord 1533 - Montaigne şatosu, Périgord, 1592), Fransız deneme yazarı ve ahlâkçısı. M. zengin bir âilenin çocuğuydu. Dedesi Montaigne şatosunu satın almıştı; babası bir süre ticaretle uğraşmış, daha sonra malikânesinin geliriyle yaşamaya başlamıştı. M.'in babası Pierre Eyquem bir İspanyol Yahudisi âilesinden gelme Antoinette de Loupes (Lopez) ile evlenmişti. M. bu evlenmeden doğan üçüncü çocuktu ama, ağabeylerinin ölümü üzerine, âilenin reisi olmuştu. Kendisinden küçük de altı kardeşi vardı.

MONTAIGNE, Michel

M., altı yaşındayken Latince ve biraz Yunanca öğrendi. Hemen ardından Bordeaux'daki Guienne kolejine gönderildi. On üç yaşındayken hukuk tahsiline başladı (muhtemelen Toulouse'da). 1557'de Bordeaux parlamentosu müşavirliğine getirildi. 1562'de Kral IX. Charles ile birlikte Rouen kuşat-

masında bulundu. 1565'te Françoise de la Chassaigne ile evlendi. Üç yıl sonra babası ölünce âilenin malları ona kaldı. 1571'de babasının vasiyetine uygun olarak, ilk edebî eseri olan, *Raymonde de Sabunde'un Theologia Naturalis* adlı eserinin tercümesini yayınladı. Aynı yıl malikânesine çekilerek kendisini fikrî çalışmaya verdi. 1572'de *Denemeler* (Essais) adlı ünlü eserini yazmaya başladı. *Denemeler*'in ilk baskısı 1580'de yapıldı. M. aynı yıl bir seyahate çıkarak Bavyera, Avusturya ve İtalya'ya gitti. Daha sonra Bordeaux belediye reisliğine seçilerek 1585'e kadar bu görevde kaldı. 1588'de eserin ikinci baskısını, üçüncü bir cilt ilâvesiyle yayınladı. Son yıllarını yine *Denemeler* üzerinde çalışmakla geçirdi.

M., Denemeler'i, dostlarına ve yakınlarına kendi zihnî portresini bırakmak maksadıyle yazdığını söyler. İyi ve kötü taraflarını saklamaya çalışmamış, ün kazanmayı veya menfaat temin etmeyi düşünmemiştir. Denemeleri herhangi bir şekilde tasnife tâbi tutmak lüzumunu da duymamıştır. Denemeler'in gerek fikir, gerek şekil bakımından büyük etkisi olmuştur. M. yeni bir edebî tür icâd eden birkaç büyük yazardan biridir. Essai (Deneme) adını verdiği yazı türünün klasik çağlar edebiyatında hiçbir örneği yoktu. Hem bu bakımdan, hem de üslûb ve dil bakımından M.'in edebiyat dünyasındaki yeri çok önemlidir. İnsanlık komedyasını Montaigne kadar mükemmellikle ele alan bir başka yazar daha göstermek güçtür. (O. Yüksel)

MONTAJ (Fr. Montage), bir araya getirip kurma; muhtelif imalâtta, parçaların bir araya getirilip çatılması suretiyle yapılmak istenen endüstri mamûlünü meydana getirme.

Matbaacılık: Tifdruk ve ofset baskı tekniğinde, bir formayı meydana getirecek olan malzemenin cam veya plastik levha üzerine yapıştırılması. M.'ı yapılacak olan fotoğraflar filme, yazılar da selofana basılır. Bu malzeme matbaanın M. bölümündeki elemanlar tarafından, yazı işlerince verilen sayfa planına göre çok hassas bir şekilde yerleştirilir. Bu işlem M. masasında yapılır. M. masası, üzeri düz, beyaz buzlu camlı bir masadır. İç taraftan yanan ışık, masanın tablası durumundaki camı aydınlatır. Bu sayede M.'ı yapılacak malzeme çok net bir şekilde görülür; rahat ve hassas bir çalışma imkânı sağlanmış olur.

Sinemacılık: Bir film hazırlanırken, bölüm bölüm çekilen parçaların, özel M. odasında normal sırasına göre birleştirilerek vizyona girecek hâle getirilmesi.

Fotoğrafçılık: Ayrı ayrı resimlerin (genellikle iki) bir araya getirilerek bir fotoğrafmış gibi görünmesini sağlama. Foto-montaj denir.

Otomatik M.: Bugün, birçok mamûllerin parçalarının birleştirilip bir araya getirilmesinde özel M. makinelerinin kullanılması yoluna gidilmektedir. Henüz el işçiliğiyle yapılan M. fazla olmakla beraber otomatik olarak monte edilen eşya listesi de gittikçe artıyor. Seri imalâtta el işçiliği bazan memnunluk verici olmamakta, işçilerin bir dikkatsizliği yapılan mamûlde ârızalara sebebiyet vermektedir. Ancak otomatik M.'a geçiş de kolay değildir. Çünkü bir mamûlün M.'ının otomatik olarak yapılabilmesi için o mamûlün otomatik M.'a göre tamamen yeniden çizilmesi gerekir, aksi halde M. sisteminde ârızalara, tutukluklara sebep olur. Halbuki, hâlihazırda kullanılan parçaların çoğu otomatik M. için elverişli değildir. Öte yandan otomatik M. tesisleri oldukça pahalıya mal olmakta, ancak yüksek randımanla çalışabildiği takdirde fayda sağlamaktadır. Bu bakımdan perakende fabrikaların, imalâtçıların otomatik M.'ı gerçekleştirmesi güçtür.

Otomatik M. daha çok tâlî parçaların yapımında faydalı olmaktadır. Meselâ otomobil endüstrisinde akümülatörler, bujiler, debriyaj ve vites tertibatı bu usulle yapılır. Fransa'daki Renault fabrikalarında, direksiyon tertibatının imâli için 17 istasyonlu otomatik bir transfer tertibatı kullanılmaktadır. Belçika'daki Bell telefon şirketi, telefon mikrofonlarının M.'ı için beş makinelik bir gruptan mürekkep bir otomatik M. hattı kullanmakta, bu sayede şu avantajları sağladığını ileri sürmektedir: 1) Daha çabuk imâl süresi dolayısıyle karbon odası tozlu havayla çok daha az temas etmektedir; 2) mamûl mal daha temiz olmakta; 3) daha hızlı imâl edilmektedir; 4) daha iyi kalitenin yanısıra mamûlün daha yeknesak olması sağlanmaktadır (bk. OTOMASYON).

Montaj endüstrisi: Yerli malzemeyle yapımı çeşitli bakımlardan ekonomik olmıyan şeylerin, bir kısım parçalarını ithal edip, yerli yapılan parçalarla birlikte monte ederek imal eden endüstri koludur. Türkiye'de M. endüstrisi 1950'lerden sonra başlamış, traktör, kamyon, otobüs, minibüs, kamyonet, otomobil, radyo, televizyon, pikap, teyp, telefon santrali, telefon ahizesi, ve elektrikle çalışan muhtelif cihazların M. fabrikaları kurulmuştur. (O. Yüksel)

MONTALE, Eugenio (doğ. Cenova, 1896), "Ermetico" (Gizli) adıyle bilinen modern İtalyan şiir ekolünün önemli temsilcilerindendir. Bu hareketin başlıca şâiri olan Ungaretti gibi, M. de her şeyden çok, dil ve anlam sorunlarıyle uğraşmıştır. Kullandığı mecazlar ve senboller, çoğu zaman keyfî ve şahsî bir karakter taşır. Başlıca eserleri: *Ossi di Seppia* (Sepya kemikleri) [1925]; *La casa dei doanieri* (Gümrükçülerin evi) [1932]; *Le Occasioni* (Fırsatlar) [1939]. Resimleri ile de ün kazanmıştır. (V. Örs)

MONTALEMBERT [*mɔ̃talãbęr*], **Charles Forbes, Comte de** (Londra 1810 - Paris 1870), Fransız siyaset adamı. H. F. R. La Mennais ile tanışmış ve onunla "l'Avenir" gazetesini kurmuştur. Bu gazetede devlete karşı kilisenin hürriyetini savunmuştur. Liberal Katoliklerin lideri olarak 1835'te senato üyeliğine seçilmiştir.

1857 seçimlerinde başarısızlığa uğrayan M., siyasetten çekilmiş, "Le Correspondant" gazetesinin başına geçmiş ve "L'Univers" çevresinde toplanan Katoliklere cephe almıştır.

Günlük olaylar üzerine birçok broşürler yayımlamıştır. Başlıca eserleri: *Histoire de Sainte Elisabeth de Hongrie* (Macaristanlı Erzsébet'in hayatı) [1836]; *Les moines d'Occident* (Batı keşişleri) [5 cilt, 1860 - 1877]. (C. Kurt)

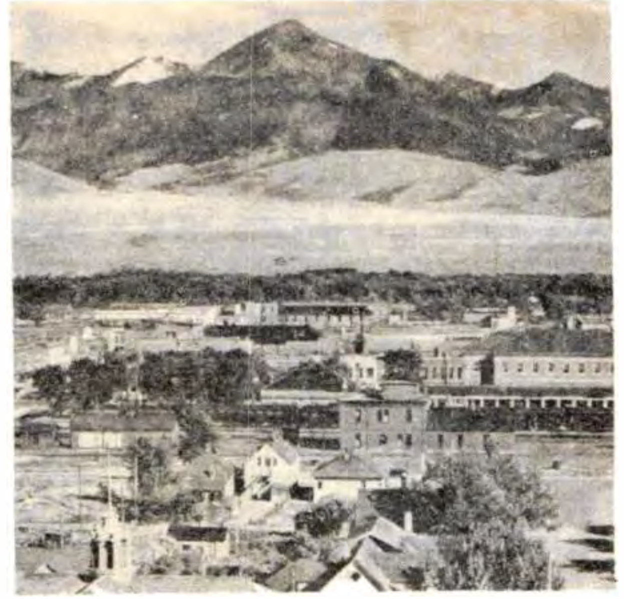
MONTALEMBERT, Marc René, Marquis de (Angoulême 1714 - Paris 1800), Fransız generali. 1732'de orduya girmiş, 1750'de Angoulême yakınlarında kendi toprakları üzerinde büyük dökümevleri kurmuş, deniz kuvvetlerine top ve mermi sağlamıştır. Yedi Yıl Savaşları sırasında İsveç ve Rusya genel kurmaylarında görev almış, Bretagne'a geçmiş, Ré adasının tahkîmat işlerini yönetmiş, 1799'da Aix adasını İngilizler'e karşı savunmuştur. Başlıca eseri: *La fortification perpendiculaire* (Dikey tahkîmat) [1776 - 1794]'dir. Eser 11 cilt olup 1796'da *L'art défensif supérieur à l'Offensif* (Saldırı sanatından üstün savunma sanatı) adı altında yeniden basılmıştır. M., teknik alanda modern tahkîmatın öncüsü ol-

muştur. Çağdaş mühendislerin anlayışına karşı bir görüşle, silâhlardaki gelişmeyi hesaba katarak, savaşı mümkün olduğu kadar tahkimli şehirlerden uzak tutma esasını savunmuştur. M., masal, şarkı ve komediler de yazmıştır. (C. Kurt)

MONTALVO, Juan (Ambato - Tungurahua ? - Paris 1889), Ekvator'lu yazar ve filozof. Politika alanında liberal ve savaşçı olan M., ülkesinde bulunduğu müddetçe birçok çağdaşlarına karşı kalem savaşına girişmiş ve sonuçta düşmanlarınca takip edilmiş ve sürülmüştür. Bütün eserleri bu polemik damgasını taşır. Bundan başka, çok zarif bir İspanyolca ile yazılmış olan bu eserlerde ahlâk, büyük bir yer tutar. Başlıca felsefî eseri: *Siete Tratados* (Yedi anakitap) [1882]. En çok beğenilen edebî hikâyeleri: *Capitulos que se le olvidaron a Cervantes: ensayo de imitacion de un libro inimitable* (Cervantes'in unuttuğu fasıllar: Taklit edilmez bir kitabı taklide teşebbüs) [1895]. Bu eser *Don Quijote*'nin çok orijinal bir yorumudur. *Geometria moral* (Ahlâkî veya mecâzî geometri) ve *Las Catilinarias* (Polemik mektupları) adlı eserleri de belirtilebilir. Yorulmak bilmeyen faaliyeti, gazeteci olarak gösterdiği kabiliyetler ve hatipliği de ayrıca anılmaya değer. (V. Örs)

MONTANA, Amerika Birleşik Devletleri'nin kuzey-batısında bir devlet. Kuzeyde Kanada'nın Columbia, Alberta ve Saskatchewan eyâletleri; doğuda Kuzey Dakota ve Güney Dakota; güneyde Wyoming ve Idaho; batıda Idaho ile sınırlanmıştır. Yüzölçümü: 381 087 km², nüfusu 708 000 (1972), idâre merkezi Helena'dır. (kısaltılmışı: Mont.).

M. büyüklük bakımından Birleşik Devletler içinde üçüncü gelir. Adı Latince "Dağlık bölge" anlamındadır. Gerçekten M.'nin bütün batısı Kayalık dağların çeşitli sıradağlarıyla kaplıdır. Kuzey - batı - güney - doğu doğrultusunda uzanan dağların yüksekliği yer yer 3 000 m.'yi geçer. En yüksek nokta, Yellowstone millî parkının hemen kuzeyindeki Beartooth dağlarındaki Granite tepesidir (3 917 m). Bu dağlık kesim, ülkenin beşte ikisini kaplar. Bununla beraber doğudaki ovaların yüksekliği az olduğundan M.'nın ortalama yüksekliği 100 m'yi pek az geçer. Ülkedeki irili ufaklı göllerin en büyüğü kuzey - batıdaki Flathead gölüdür. Göllerin çoğu Kayalık dağlar bölgesindedir. M. topraklarını sulayan nehirlerin başında

MONTANA : Livingston şehri

Missouri gelir. Missouri M.'nın güney - batısında Jefferson, Madison ve Gallatin nehirlerinin birleşmesiyle doğar. Diğer önemli nehirler Yellowstone ve Milk nehirleriyle bunların çeşitli kollarıdır. Batıdaki önemli nehirler ise Footenay ile Clark Fork'tur. M. dağlarının alçak yamaçları ormanlarla kaplıdır; bunların büyük bir kısmı işletilir. M.'nın iklimi genellikle ılıktır, yazlar oldukça serin, kışlar yumuşak geçer.

M.'nın en büyük gelir kaynağı tarımdır. En çok buğday, arpa, yulaf, keten, patates, şeker pancarı, mısır yetişir, sebze ve meyvacılık yapılır. M. mineral zenginliği bakımından da ünlüdür. En çok bakır, kalay, çinko elde edilir, bunların istihsali sırasında altın ve gümüş de çıkar. Ayrıca kormit, demir madenleri vardır. 1919'dan beri petrol de istihsal edilmektedir.

Tarih : M. 1803'te Louisiana'nın, Fransızlar'dan satın alınması sırasında Birleşik Devletler'e geçmiştir. M.'nın Beyazlar tarafından ilk defa 1742 yılında görülmüş olacağı tahmin ediliyor. O tarihte Pierre ve Chevalier de la Verendrye buraya geldiler. 1805'te ise Lewis ve Clark keşif heyeti M.'nın doğu sınırlarına kadar geldi. Bunlar Missouri yoluyla, nehrin kaynaklarına kadar gittiler. Daha sonra ülke kürk ticaretine sahne oldu. Altının bulunması 1850 - 1860 yılları arasında buraya hücumun artmasına yol açtı. O sırada M.'da Iroquois, Cheyenne ve Sioux Kızılderilileri yaşıyordu. Sioux ve Cheyenne'ler maden arayıcılarına karşı birleştiler. İçlerinden pek çoğu öldürüldü. M. 1864 yılında Birleşik Devletler'e âit M. arazisi hâline getirildi. M.'lılar 1884'te topraklarının devlet hâline getirilmesini istediler. 1889'da ise M. 41. devlet olarak birliğe katıldı. (O. Yüksel)

MONTANA : Helena'da hükûmet binası

MONTANSIER, Marguerite Brunet (Bayonne 1730 - Paris 1820), Fransız tiyatro müdîresi. Marie Antoinette sayesinde Versailles tiyatrosu yöneticisi olmuş (1768), bu tiyatro için yeni bir salon inşâ ettirmiştir. Bu salon "Montansier tiyatrosu" olarak bilinir. Paris'e gelmiş, Fransız İhtilâli sırasında çeşitli adlar altında çalışan ve son olarak "Veriétés" adını alan tiyatroyu kurmuş (1790); çok geçmeden de "Louvois tiyatrosu"nu yaptırmıştır. 1794'te hapsedilmiş; 9 temmuzda serbest bırakılmış; yeni konsül tarafından İtalyan operasını yeniden kurmakla görevlendirilmiştir. Önce Olympique tiyatrosuna (1801), sonra Favart tiyarosuna (1803) yerleşmiş; fakat işler iyi gitmeyince kovuşturmaya uğramıştır. 1812'de I. Napoléon, durumu düzeltmek için büyük bir para yardımı temin etmiştir. (C. Kurt)

MONTAUBAN, Tarn - et - Garonne ilinin idâre merkezi. Paris'e 630 km uzaklıkta olan M., Tarn ile Tescou nehirlerinin birleştiği yerde bulunur. Nüfusu 43 401'dir (asıl şehir nüfusu = 29 716). Şehirde klasik stilde bir katedral bulunur (XVII. yüzyıl sonu ve XVIII. yüzyıl başı). Ayrıca çan kulesiyle Saint - Jacques kilisesi, Tarn nehri üzerinde XIV. yüzyıldan kalma tuğladan bir köprü, ve Ingres Müzesi vardır. Şehir, bugün mahallî bir ticaret merkezidir. Birkaç endüstri gelişmiştir. Uçak endüstrisi, elektrik konstrüksiyonu, gıda maddeleri fabrikaları, bisküvi, peynir, dokuma sanayii (ipek, elbise, şapka), ayakkabı fabrikası, kiremit fabrikası vardır.

MONTAUBAN : Eski köprü, Saint - Jacques kilisesinin çanı ve Ingres Müzesi

MONTCALM DE SAINT - VÉRAN, Louis Joseph, Marquis de (Candiac Şatosu, Nîmes yakını 1712 - Québec 1759), Fransız generali. 1721'de subay olmuş, Avusturya Veraset Savaşı'nda başarı kazanmış ve tümgeneralliğe yükseltilmiştir. Kanada birliklerinin başına geçmiş (1758), ordusundaki sayı azlığına rağmen İngilizler'i yenmiştir. İngilizler General J. Wolfe'un kumandasında Québec yakınına çıkarmaya karşı koymuşsa da, yenilmiştir. (C. Kurt)

MONTCALM DE SAINT - VÉRAN

MONTCHRESTIEN, Antoine de (Falaise 1575 - Domfront yakını 1621), Fransız iktisatçısı ve yazarı. 1621'de Protestan ayaklanmasına katılmıştır. Başlıca eserleri: *Sophonisbe* (trajedi); *Lacènes; David, Aman, Hector* (trajedi), *Suzanne ou la Chastète* (Suzan veya İffet) [Şiir kitabı]; *Traité de l'Economie Politique* (Ekonomi politik üstüne inceleme) [1615]. Ayrıca 5 perdelik *Bergerie* (Kır koşuğu) adlı oyun yazmıştır.

MONTE, Philippus de (Malines 1521 - Praha 1603), Fransız bestekârı. Adı Felemenkçe Van den Berghe'in Latinceleştirilmiş şeklidir. Müziğe çocuk korosunda başlamış, daha sonra İtalya'ya gitmiştir. 1540 - 1544 yılları arasında Napoli ve Roma'da öğretmenlik yapmış, özellikle Roma'da yayımladığı Madrigaller [1554] kitabıyle ün kazanmıştır. II. Felipe, Mary Tudor ile evlenince M.'yi İngiliz krallık kapellası yöneticiliğine getirmişse de, o, kısa bir süre sonra İtalya'ya dönmüştür. Roma'da bulunduğu sırada II. Maximilian'ın teklifi üzerine saray kapellası yöneticiliğine tâyin edilmiş ve 35 yıl bu görevde kalmıştır. M.'nin eserleri teknik ve ifade bakımından üstün bir seviyeye ulaşmıştır. Eserleri arasında en geniş yeri İtalyan madrigalleri alır.

MONTEBELLO, Kuzey İtalya'nın Lombardia bölgesindeki Pavia ilinin (provincia) bir kasabası. Nüfusu: 2 000 (1966). 9 Haziran 1800'de Avusturyalılar, Fransızlar (Lannes) tarafından burada yenilgiye uğratılmışlardır. Yine burada, Avusturyalılar 1858'da general Forey tarafından yenilgiye uğratılmışlardır.

Avustralya'nın kuzey - batısındaki bir adacıklar takımı da bu adı taşır. Burada İngilizler ve Avustralyalılar atom denemeleri yapmışlardır.

MONTÉCLAIR, Michel Pignolet de (Andelot 1667-Saint - Denis 1737), Fransız bestekârı. Hizmetinde çalıştığı Vaudémont prensiyle İtalya'ya gitmiş, orada kontrbas çalmayı öğrenmiştir. M. bu enstrümanı 1700 yılına doğru Paris operasına sokmuştur. 1716'da *Festes de l'été* (Yaz bayramları)'yi bestelemiş, sonra konusunu İncil'den aldığı *Jephté* adlı ilk Fransız operasını yazmıştır (1732). Bu operanın Rameau'nun dramatik alanda yazacağı eserlere yön verdiği bir gerçektir. M.'in gerek ciddî şarkıları gerek meyhâne havaları ve büyük korolu dört moteti yayınlanmıştır.

MONTENEGRO : bk. KARADAĞ.

MONTEPIN, Xavier de (Apremont, Haute - Saône 1823 - Paris 1902), Fransız roman ve piyes yazarı. Kendi başına yazdığı çeşitli eserleri olduğu gibi, Grange ve Dornay'le birlikte yazdığı eserleri de vardır. Bu sonuncular, tiyatro oyunlarıdır. Kendi eserlerinden çoğu gazetelerde tefrika edilmiştir. Halk arasında daha çok dramlarıyla tanınır. Başlıca eserleri: *La Voleuse d'Amour* (Aşk Hırsızı Kadın), *La Perle du Palais - Royal* (Palais - Royal'in İncisi), *La Poteuse de Pain* (Ekmekçi Kadın).

MONTES, Francisco (Chiclana, Cadix eyâleti 1805 - Chiclana, Cadix eyâleti 1851), İspanyol matadoru. 1831'de Pedro Romero'nun desteğiyle ünlü bir matador olmuştur. Meslek hayatında kısa bir süre kalmasına rağmen, kazandığı başarılar sayesinde "Torerolar Napolyonu" diye anılmıştır. Soğukkanlı, keskin görüşlü, bilgili bir güreşçi olan M., boğaları dilediği gibi hareket ettirirdi. Boğa güreşinin düzenlenmesi üzerine koyduğu kurallar bugün de geçerlidir.

MONTECUCCOLI [*montekukkoli*], **Raimondo** (Montecuccoli şatosu, Modena 1609 - Linz 1680), İtalyan asıllı Alman imparatorluk mareşali. Otuz Yıl Savaşlarına katılmış, 1639 - 1642 yılları arasında İsveç'te esir olarak kalmıştır. Esareti sırasında askerlik üzerine birçok eserler yazmıştır. 1645'te Macaristan'da I. Gyorgy Rákóczi (b. bk.)'ye karşı savaşmıştır. Otuz Yıl Savaşları sonunda yapılan antlaşmaları müteâkıp İsveç kraliçesi Christine ve Cromwell'in yanına elçi olarak gönderilmiştir. 1657'de İsveç kralı X. Karl'a ve Transilvanya (Erdély) prensi II. György Rákóczi'ye karşı savaşmıştır. 1658'de Danimarka'ya karşı savaşan M., 1660'ta Macaristan'da Györ (Alm. Raab) şehri kumandanlığına tayin edilmiştir. 1661'de İmparator Leopold, M.'yi küçük bir askerî birlikle Transilvanya prensi János Kemény'e yardım için göndermişse de, çok ağır hareket ettiği için geç kalmıştır. Bu arada Osmanlı Türkleri János Kemény'i Transilvanya topraklarından uzaklaştırmışlardır. Bu başarısızlık karşısında kendini yazıyle savunmaya çalışan M., Miklós Zrinyi (b. bk.)'nin ağır hücumlarına uğramıştır. M., Zrinyi'nin tutumunu tasvip etmemiştir. Bu bakımdan 1663'te çıkan savaşta Zrinyi'ye karşı çıkmış ve ona ciddî yardımda bulunulmasını engellemiştir. I. Leopold M.'yi başkumandanlığa getirmişse de, 1663'te Türkler'e karşı bir varlık gösterememiştir. Bunun üzerine Köprülü Fâzıl Ahmed Paşa, Uyvar (Mac. Ersekújvár), Leva (Mac. Léva) ve Nitra (Nyitra)'yı fethetmiştir (1663). M. ancak 1664 yılında savaşa başlamış, Zrinyi'nin kalesinin Türkler tarafından fethedilmesini engelleyememiştir. Sonunda Köprülü Fâzıl Ahmed Paşa, Rába (Alm. Raab) ırmağını geçerek M.'yi savaşa zorlamıştır. Fransız birliklerinin yardımı sonunda M. başarı kazanmıştır. Ancak bu başarıdan on gün sonra yapmış olduğu Vasvár (Alm. Eisenburg) barışı (1664), büyük bir tepki yaratmıştır. Son olarak, M. Holanda savaşında Alman kuvvetlerinin kumandanlığını yapmış (1672 - 1674), Strassburg (Fr. Strasbourg) çevresinde Turenne ve Condé'ye karşı savaşmıştır. M., askerlik yazarı olarak da ün almıştır. Bu alanda çıkan belli başlı eserleri: *Trattato della guerra* (Savaş üzerine araştırma) [1639-1642]; *Dell'arte della guerra* (Savaş san'atı üzerine) [1645 - 1646]; *Della guerra col Turco in Ungheria* (Macaristan'da Türklerle yapılan savaş üzerine) [1670]. M.'nin eserleri (Opera complete) toplu olarak da yayınlanmıştır (2 cilt, 1807 - 1808). (H. Eren)

MONTESPAN, Françoise - Athénaïs de Pardaillan, Marquise de (Poitou, Lussac - les - Châteaux şatosu ? - Bourbon l'Archambault 1707), XIV. Louis'nin gözdesi. Mortemart dükü Gabriel de Rochechouart'ın kızı olan M., çok güzel, zeki ve ihtiraslı bir kadındı. 1661'de Kraliçe Marie - Thérèse'e nedime oldu. İki yıl sonra Montespan markisi Louis de Gondrin Pardaillan'la evlendi. Marquis de Pardaillan'dan olan oğlu Antin dükü oldu. M. 1667'de kralın gözdesi oldu. 12 yıl devam eden bu ilişkisi sonunda M.'ın kraldan sekiz çocuğu oldu. Kral bunların hepsinin meşruiyetini tanıdı. Bunlardan bâzıları Main Dükü Louis Auguste, Vexin Kontu Louis César, sonradan Bourbon düşesi olan Louise Françoise'dır. M., zamanla, Bossuet ve Madame de Maintenon'un etkisiyle kralın gözünden düştü. Bunun üzerine büyüye başvurdu. Adı La Voisin'le birlikte kraliçenin zehirlenmesi olayına karıştı. Ama mesele örtbas edildi, kraliçenin ölümünden sonra da saraydan uzaklaştırıldı. Daha sonra kendi kurduğu St. Joseph manastırına çekildi.

M., ünlü edebiyatçılarla yakın ilişki kurmuştu. La Fontaine, Racine ve Corneille'in dostuydu.

MONTESQUIEU, Charles Louis de Secondat, Baron de La Brède et de (Bordeaux yakınlarında La Brède şatosu 1689 - aynı yer 1755), Fransız tarih ve siyaset filozofu. Babası Jacques Secondat çok köklü bir âiledendi. Montaigne adı, ona amcası Jean Baptiste de Secondat'dan geçmiştir. Gençliğinde sadece M. de La Brède deniyordu. M., annesini yedi yaşındayken kaybetti. Önce Meaux yakınlarındaki Juilly'de okudu; sonra Bordeaux'da hukuk tahsil etti. Birkaç yıl Paris'te bulundu. 1713'te babasının ölümü üzerine Bordeaux parlamentosuna üye oldu (1714). 1716'da ise, amcası ölünce adı ve bütün serveti M.'ye kaldı. Aynı yıl Bordeaux akademisine girdi. Felsefe, siyaset ve tabiî ilimlerle ilgili ilk yazılarını bu akademi için yazdı. *Lettres Persanes* (Acem Mektupları) adlı eseri 1721'de Amsterdam'da ve imzasız olarak yayınlandı. M. bu eserinde çağının sosyal, siyasî, dinî, edebî çılgınlıklarını Fransa'da seyahat eden iki İranlı'nın ağzından insafsızca tenkid ediyordu. Eser büyük bir rağbet gördü. İlk yıl içinde dört defa basıldı. 1724'te *Dialogue de Sylla et d'Eucrate*'ı (Silla ve Eukrate'ın konuşması) ertesi yıl da Mlle. de Clermont için ilgi çekici bir mensur şiir olan *Temple de Gnide* (Gnidos Mâbedi)'i yazdı. M. 1726'da Paris'e yerleşti. Ama yine de yılın yarısını La Brède'de geçiriyordu. 1728'de Akademi üyeliğine seçildi.

MONTESQUIEU

M., akademiye seçilmesinden hemen sonra uzun bir seyahate çıktı. Avusturya ve Macaristan'a gitti; teklif edildiği hâlde Türkiye'ye gidemedi. Bir yıla yakın Venedik'te ve İtalya'nın başka yerlerinde kaldı; daha sonra İngiltere'ye giderek burada on sekiz ay geçirdi. İngiltere dönüşü doğruca La Brède'e çekilerek çalışmaya başladı. 1734'te *Considérations*

sur les Causes de la Grandeur des Romains et de Leur Décadence (Romalılar'ın Büyüklüğü ve Çöküşlerinin Sebepleri Hakkında Düşünceler) adlı eserini Amsterdam'da ve yine imzasız olarak yayınladı. Ama kendisinin olduğu biliniyordu: Bir kopyasını resmen Fransız Akademisi'ne vermişti. M., en büyük eseri olan *De l'Esprit des Lois* (Kanunların Ruhuna Dâir)'yı 1748'de Cenevre'de yayınladı. Altı bölümde toplanan ve otuz bir kitaptan meydana gelen eserin asıl adı: *L'Esprit des lois ou du rapport que les lois doivent avoir avec la constitution de chaque gouvernement, les moeurs, le climat, la religion, le commerce, etc.* (Kanunların Ruhu, yahut her hükûmetin anayasası, âdetler, iklim, din, ticaret vs. ile kanunlar arasında olması gereken alâkalara dâir)'dır. Hayatının son yıllarını daha çok La Brède'de geçiren M., *Arsas et Isménie* adlı bir roman da kaleme aldı. Eserlerinin önemli bir kısmı, ölümünden sonra *Notes de Voyage* (Seyahat Notları) adı altında yayınlandı.

M. XVIII. yüzyıl düşünce dünyasının başta gelen birkaç isminden biridir. Bu yüzyılda tarihî konuları böylesine orijinal ve ağırlığı olan bir felsefeyle inceleyen bir isim daha yoktur denebilir. M. verdiği eserlerle sosyal ve ekonomik ilimlerin temellerini atmış, temel hürriyetlerin tarifini yaparak XIX. yüzyıl liberalizmine ışık tutmuştur. (O. Yüksel)

MONTESQUIOU - FEZENSAC, François Xavier Marc Antonine, Comte de (Marsan şatosu, Gaskonya 1756 - Cirey - sur - Blaise şatosu, Haute - Marne 1832), Fransız siyaset adamı. Beaulieu rahibi (1782), papaz sınıfı genel ajanı (1785) ve milletvekili (1789) olmuştur. Royer - Collard ile birlikte Paris kralcı komitesine girmiş, Provence kontunun Bourbonların tekrar tahta çıkmasını isteyen mektubunu Napoléon'a götürmüş (1800) ve Menton'a sürgün edilmiştir. 1814 haziranında Charte (anayasa)'ın hazırlanmasına katılmış ve içişleri bakanı olmuştur (1814 - 1815). Basına karşı bir kanun çıkartmış, Yüksek Meclis üyesi (1815), kont (1817) ve dük (1821) olmuştur.

MONTESQUIOU - FEZENSAC, Robert, Comte de (Paris 1855 - Menton 1921), Fransız yazarı. Başlıca eserleri: *La petite mademoisselle* (Küçük hanım) [1911]; şiirleri: *Les Chauves - Souris* (Yarasalar) [1891]; *les Hortensias bleus* (Mavi ortancalar) [1896]; ayrıca Madame de Castiglione'nin biyografisini *La divine comtesse* (İlâhî kontes) [1913] adlı eserinde yazmıştır. Ölümünden sonra hâtıraları *Les pas effacés* (Silik adımlar) [1927] adı altında yayınlanmıştır.

MONTESSORI, Maria (Ancona yakınında Chiavaralli 1870 - Holanda, Noordwijk 1952), İtalyan eğitimcisi. Roma üniversitesinde tıp tahsil ederek 1894'te mezun oldu; bu tahsili yapan ilk İtalyan kadını ünvanını kazandı. Maria M., kendi adıyla anılan eğitim sisteminin kurucusudur. Sisteminin esası geri kalmış çocukların eğitimini seğlamaktı. Bu alanda başarı kazanınca, aynı sistemi, daha küçük yaşta normal çocuklar üzerinde denedi. Metodlarını özel ve resmî bazı okullarda tatbik etti. Ancak, eğitimde eski sistemi tutanlar ona karşı çıktılar, çünkü M., sınıflarda hareket serbestliğini esas alıyordu. Yenilik taraftarları bu sistemi heyecanla desteklerken, eskiler disiplini yok ettiği gerekçesiyle onu engellemeye çalışıyorlardı. M., 1900 - 1907 arasında Roma üniversitesinde pedagojik antrapoloji dersleri verdi, 1922'de İtalyan okullarına hükûmet müfettişi oldu. Eğitim hakkındaki fikirleri M. Metodu (1912), ve Yeni Bir Dünya İçin Eğitim (1946) adlı eserlerde anlatılmıştır.

MONTEUX, Pierre (Paris 1875 - Hancock, Maine (A. B. D.) 1964), Fransız orkestra şefi. *Opéra - Chique* ve *Colonne* orkestrasında solo alto olmuş, 1914 yılında *Monteux* konserlerini ihdâs etmiştir. 1924 - 1934'de *Amsterdam Concertgebouw* orkestrası şefliğini yapmıştır. A. B. D.'nde yüksek bir kariyerle çalışmıştır. Stravinski'nin *Petrouchka* (1911); *Sacre du Printemps* (İlk bahar âyini) [1913]; Débussy'nin *Jeux* (oyunlar), Ravel'in *Daphnis ve Chloé* (ad) adlı eserlerinin yöneticisi olarak ün yapmıştır.

MONTEVERDI (Monteverde), Claudio (Cremona 1567 - Venedik 1643), İtalyan bestecisi. Önceleri henüz gelişmekte olan enstrümantal müzik üzerine çalıştı. Mantua dükünün yardımıyla, Ingegneri yönetiminde viyola çaldı. Ingegneri, çok sesli kilise musikisinin iyi bir bestecisiydi. M.'-ye komposizyon dersi verdi. 1602 yılında M. Ingegneri'den sonra *maestra di capella* oldu. 1612 yılına kadar bu görevde kaldı. 1607'de bestelediği Orfeo, 1608'deki Arianna adlı operalarıyla dikkati çekti. 1613'te Venedik'teki San Marco kilisesine koro şefi oldu ve ölünceye kadar bu görevde kaldı.

M.'nin, musikinin gelişmesine yaptığı katkı büyüktür. Onun "modern musikinin en ilgi çekici simalarından biri" olduğu söylenir. Bu, gerçekten öyledir. M. bundan 400 yıl önce doğdu. O devirde, bugünkü musiki henüz başlangıç safhasındaydı. Besteci eski kuralları kırıp, musikiye cür'etli yenilikler getirmekten çekinmedi. Sözlerdeki heyecan verici unsurları ifade edebilmek için madrigallerinde yeni dissonanslar kullandı. Amacı, musiki ile sözü birbirine öyle kaynaştırmaktı ki, söz ortadan kaldırıldığı zaman, musiki ruhsuz bir vücut gibi kalsın. O devirde, eski Yunan dramını canlandırmak için Floransa'da yapılan denemeler besteli ifadeye yönelmişti. M. bunu başarılı bir şekilde geliştirdi. Orfeo operası, musiki ile dram arasında çok sıkı bir bağ kurmuş ve opera tarihinin kilometre taşlarından biri olmuştur.

M. orkestraya da büyük yenilik getirmiş, "pizzicato" ve tremolo'yu icad etmiştir. 1624'te bestelediği *"Il combattimento di Tancredi e Clorinda"* (Tancredi ve Clorinda'nın Savaşı) adlı eserinde bunların ilk defa kullanıldığına şahit oluyoruz. Opera bestecilerinin ilki olan M., madrigal yazarlarının sonuncusudur. Elde mevcut olan altı madrigal kitabında inhitata uğrayan eski üslûbun yanında yeni formüllerin araştırıldığı ve kısım kısım olgun ve kuvvetli bölümlerin yer aldığı görülür. Operalarından *L'incoronazione di Poppea* (Poppea'nın Taç Giymesi), musiki tarihinin ilk lirik dramı kabûl edilir. Bu, aynı zamanda bestecinin son eseridir. M. 20 kadar opera ve bale yazmışsa da bunların önemli bir kısmı kaybolmuştur. Mevcut eserleri 16 cilt hâlinde yayınlanmıştır (1926 - 1942). (O. Yüksel)

MONTEVIDEO, Uruguay'ın başşehri ve en önemli limanı. Rio de La Plata'nın Atlas Okyanusuna döküldüğü yerde bulunan şehir Montevideo körfezini çevreler. Nüfusu: 1 350 000 (1970).

Temelleri 1726'da atılan şehrin kuruluş sebebi, Montevideo körfezinin meydana getirdiği limanı muhafaza altında bulundurabilmekti. Şehrin eski kesimi limanın ağzına doğru uzamış bir dil durumundadır. M., dünyada ülkesinin nüfusu-

MONTEVIDEO : Hürriyet Meydanı

na göre en kalabalık başşehridir. Uruguay nüfusunun yarıya yakın kısmı Montevideo'da yaşar. Ülkenin başlıca kara ve demiryolları M.'dan başlar; bunlar, başşehri, bir tarım alanı olan memleketin başka taraflarına olduğu gibi, Brezilya ve Arjantin'e de bağlar. Taşrada elde edilen yün, tahıl, et, darı M.'ya getirilir ve burada işlendikten sonra ihrac edilir. Memleket içine sevkedilecek malların dağıtım noktası da M.'dur. Ülkenin ithalât ve ihracâtının dörtte üçü M.'dan yapılır. Hayvancılıkla ilgili sanayi ihracât üzerinedir. Şehirde geniş ölçüde soğuk hava depoları ve et konservesi tesisleri vardır. Diğer sanayi kolları pamuk eğirme ve dokuma, dericilik, metal işçiliği, inşaat malzemeleri imâlâtı, yünlü dokuma, kimyevî maddeler, elektrik malzemeleri, kauçuk mâmulleri, kâğıt imâlâtı üzerindedir.

M. 1726'da Buenos Aires'teki İspanyol valisi Bruno Mauricio de Zabala tarafından kurulmuştur. Kurulduğu tarihten itibaren İspanyol ve Portekizliler arasında şiddetli çekişmelere sahne olan M., bu bakımdan Uruguay'ın bağımsızlığını kazanmasında önemli bir rol oynadı. 1828'de Arjantin ve Brezilya'nın, Uruguay'ın bağımsızlığını tanıdıklarını belirten anlaşma Montevideo'da imzalandı. Ancak, şehir bütün XIX. yüzyıl boyunca karışıklıklara sahne olmaktan kurtulamadı; 1903'ten itibaren modern büyüme ve gelişme devresine girdi. (O. Yüksel)

MONTEYNARD, Fransa'nın güneyinde kasaba. Grenoble şehrinin 30 km güneyinde, Isère'e akan Drac ırmağının altında. Nüfusu 307 (1966). Baraj ve hidro elektrik santralından ötürü meşhurdur. (V. Örs)

MONTFORT, Simon IV (Güçlü) Senyör (1150'ye doğru - Toulouse 1218), Fransız senyörü. İhtirası ve yiğitliğiyle tanınan M., IV. Haçlı Seferine katılmış, Venedikliler'in entrikalarına âlet olmayı reddetmiş ve Filistin'e gitmişti. III. Innocentius tarafından Albililer'e karşı düzenlenen Haçlı Seferine sürüklenmiş (1209) ve Carcassonne baskınında kendini göstermiştir. Béziers'yi yakıp yıkmış, Muret savaşında VI. Raimond de Toulouse'u ve Aragon kralı II. Pierre'i yenerek (1213) Toulouse'a girmiştir. Fethettiği toprakların tasarruf hakkını Laterano konsilinde papaya onaylatmıştır. Papa III. Innocentius ölünce VI. Raimond oğlu ile birlikte ülkeyi geri almıştır (1216 - 1217). Bunun üzerine M., Toulouse'u kuşatmağa kalkmış, fakat öldürülmüştür.

MONTGELAS, Maximilian Joseph de Garnerin, Comte de (Münih 1759 - Münih 1838), Bavyeralı siyaset adamı. Maximilian Josef'in danışmanı olmuş ve birkaç bakanlık görevini üzerine almıştır. Aydın zorbalık taraftarı olarak bir çok reformlar yapmıştır. Mecburî öğrenim, sansürün kaldırılması, vicdan hürriyeti, manastırların kapatılması, Jezuitler'e karşı alınan tedbirler, memuriyetlerin para ile satın alınması yerine sınav usulünün konması gibi. M. 1808 anayasasını da kabûl ettirmiştir. Bu anayasaya göre, memleket her biri devlet komiseri tarafından yönetilen bölgelere ayrılmış, şehir meclisleri seçimle iş başına geçmiş ve sivil eşitlik sağlanmıştır.

Rahipler sınıfıyle aristokratların uyuşmazlığı M.'ı zorbalığa sürüklenmiştir. Ölümünden sonra hâtıraları yayınlanmıştır [1887].

MONTGOLFIER KARDEŞLER, Joseph (Vidalon - les - Annonay, Vivarais 1740-Balaruc les - Bains 1810) ve **Etienne** (Vidalon - les - Annonay 1745 - Serrières, Ardeche 1799), Fransız mucit ve sanayicileri. Bir kâğıt fabrikatörünün çocukları olan kardeşlerden Joseph M. düzenli bir eğitim görmedi, buna karşılık Etienne M. mimar oldu. Bir süre mimarlık ettikten sonra kardeşiyle birlikte kendi kâğıt fabrikalarında çalışmaya başladı; kâğıt imâlâtı tekniğine yenilikler getirdi.

MONTGOLFIER KARDEŞLER : İlk balonun uçuşu

Bu arada İngiliz kimyacısı Joseph Pritley'nin gazlar üzerindeki çalışmalarıyla ilgilenen Etienne M., onun *On Different Kinds of Air* (Muhtelif Hava Cinslerine Dâir) adlı eserinin etkisiyle, havadan hafif bir gazla doldurulacak kâğıt balonları uçurmayı denedi. Daha sonra kardeşiyle birlikte bu denemeleri geliştirdiler. 1783'te 750 m³'lük bir balonu havalandırmayı başaran kardeşler Paris'e davet edildiler. Orada kralın ve devlet ileri gelenlerinin huzurunda ilk M. balonunu uçurdular. Bu balona bağlı bulunan hasır bir sepette bir koyun, bir horoz ve bir ördek bulunuyordu. Teşebbüsün başarıyla sonuçlanması üzerine M. K. insan taşıyacak bir balon yapımına giriştiler. 1783 yılında ekim ayında uçurulan bu balona Pilatre de Rozier adlı bir Fransız binmişti. Kral XVI. Louis'nin huzurunda yapılan tecrübe başarıyla sonuçlandı. Balon 24 m havalanmıştı ve bir iple yere bağlı bulunuyordu. Bir ay sonra yapılan yeni bir denemede Rozier ile birlikte Marquis d'Arlandes da uçtu. Bu defa balon yere bağlı değildi. 25 dakika süren uçuş sırasında yükselen ilk uçucular, balondaki havanın soğuması üzerine sağ salim yere indiler. Boşluğuna sıcak hava doldurularak uçurulan M. balonlarının daha başka uçuş denemeleri de yapıldı, bunlardan birine Joseph M. de katılmıştır. (O. Yüksel)

MONTGOLFIER, Joseph

MONTGOMERY, Bernard Law, Vikont (Kensington, Londra 1887 - 1976), İngiliz mareşali. M. Sandhurst'taki Kraliyet Askerî Akademisi'nden mezun oldu. I. Dünya Savaşı'nda başarılı bir subay olarak kendisini gösterdi. Savaştan sonra bir süre Almanya'ya giderek, Alman askerî sistemi üzerinde incelemeler yaptı. II. Dünya Savaşı'nın başlangıcından Dunkerque çekilmesine kadar Fransa'daki 3. tümeni yönetti. M., asker olarak asıl ününü 1942'de Kuzey Afrika'daki Alman - İtalyan kuvvetlerine karşı 8. ordu komutanlığında bulunduğu sırada kazandı. Birliklerini durmadan mevzi değiştirecek, hareket edecek şekilde eğitmiş, ikmâl birliklerini buna göre teşkilâtlandırmıştı. Bu taktik sayesinde düşman belirli bir savunma hattı kuramıyordu. 31 ağustos 1942'de Mareşal Erwin Rommel idâresinde, Mısır topraklarında ilerleyen Alman kuvvetlerini durdurmayı başardı. Aynı yıl 24 ekim - 2 kasım arasında geçen El - Alemeyn savaşında ise kesin bir zafer kazanarak Rommel kuvvetlerini Libya ve Tunus'a kadar takib etti.

B. L. MONTGOMERY

M., 1943 yılı nisan ayında 8. ordu ile Sicilya'ya çıktı. Aynı yılın eylül ayında, Salerno savaşı sırasında A. B. D. 5. ordusuyla birleşti. 1944 yılı haziran ayındaki Normandiya çıkarmasında İngiliz ordularına, daha sonra da Kuzey Fransa ve Almanya'daki 21. Ordular Grubuna komuta etti. 1944'te mareşal olan M., 1945'te Almanya'daki İngiliz işgal kuvvetleri başkomutanlığına getirildi, aynı zamanda Müttefik İşgal Komisyonu üyesi oldu.

1946'da vikont ünvanını aldı ve İmparatorluk genelkurmay başkanı oldu. 1948'de Batı Birliği Başkomutanları Komitesi başkanlığına, 1951'de de NATO kuvvetleri komutan yardımcılığına getirildi. M. 1958'de emekliye ayrıldı ve aynı yıl "Hâtıralar"ını yayınladı. (O. Yüksel)

MONTHERLAND, Henri Millon de (Paris 1896-Paris 1972), Fransız romancısı ve tiyatro yazarı. Aristokrat bir âileden gelen M., Neuilly'deki Sainte - Croix okulunda öğrenim gördü. I. Dünya Savaşı'na katıldı. Savaş sırasında yaralandı ve savaş hâtıralarının etkisinden uzun süre kurtulamadı. *Le Songe* (Rüya) adlı eserinde savaş hâtıralarını dile getirdi. 1922'de yayınlanan bu eser ona büyük bir ün kazandırdı. 1924'te *Chant Funèbre Pour les Morts de Verdun* (Verdun'de Ölenler İçin Cenaze Marşı)'ü ve ilhamını spordan alan *Les Olympiques* (Olimpiyadlar)'i yazdı. *Les Bestiaires* adlı romanıyle İspanya'daki boğa güreşçilerinin hayatını dile getirdi. Bundan sonra çeşitli eserler verdi. 1935'te denemelerini *Service Inutile* (Faydasız Hizmet) adı altında topladı. 1936'da başladığı *Jeunes Filles* adlı roman serisinde, çeşitli duyguları tahlil etti. M. gerçek mânâdaki ilk tiyatro eseri olan *La, Reine Morte* (Ölü Kraliçe)'u 1942'de verdi. Bundan sonra yazdığı tiyatro eserleriyle büyük başarılar kazandı. Bunların bâzıları *Le Maître de Santiago* (1951), *Port-Royal* (1954), *Le Cardinale d'Espagne* (1960), *La Guerre Civile*'dir (1965). Yazar uzun süre tiyatro eseri yazdıktan sonra 1963'te *Le Chaos et la Nuit* adlı bir roman yayınladı. M. hâtıralarını *Carnets* adı altında iki cilt hâlinde yayınlamıştır. M., Paris'te intihar ederek hayatına son verdi. (O. Yüksel)

H. M. de MONTHERLAND

MONTI, Vincenzo (Alfonsine, Ravenna 1754 - Milano 1828), İtalyan şâiri. 1771'de Ferrara Üniversitesinde hukuk tahsiline başlamış, bu arada edebiyata da merak sarmıştır. İlk şiirlerinden biri olan *La visione d'Ezechiello* (Ezechiello'nun hayali) [1776] ile dikkati çekmiştir. 1778'de Roma'ya gitmiş, klasik üslûpta sayısız eserler vermiştir. Napoléon'un başarıları karşısında Roma'yı terk etmiş, Floransa, Bo-

MONTI, Vincenzo

logna ve Milano'ya gitmiştir. İhtilâlci bir tutumla şiirler yazmış, daha sonra da koyu bir demokrat olmuş ve ateşli bir Napoléon taraftarı olarak kalmıştır. M. bu tutumu sayesinde 1802'de Pavia Üniversitesinde belâgat profesörü olmuş, 1804'te "İtalyan hükûmeti şâiri" ve 1806'da "Krallık tarihçisi" pâyelerini almıştır.

Napoléon'un düşmesinden sonra M. tekrar fikir değiştirmiş, bazı eserlerinde İtalya'nın yeni efendilerini övmüştür. Sonunda kendini dil ilmi çalışmalarına vermiştir. Başlıca eserleri: *Prosopopea di Pericle* (Perikles'in dillendirmesi) [1779]; *La Bellezza dell'Universo* (Evrenin güzelliği) [1781]; *Il Pellegrino apostolico* (Havacılık hacısı) [1782]; *Pensieri d'amore* (Aşk düşünceleri) [1783]; *La Feroniade* (Destan) [1788]; *Aristodemo* [Trajedi, 1787]; *Galeotto Monfredi* (ad) [Trajedi 1788]; *Caio Gracc* (ad) [1802]; *Teseo* (ad) [1804]; *Il Bardo della Selva Nera* (Karaorman ozanı) [1806]; *Il Mistico omaggio* (Mistik saygı ifadesi) [1815]; *Il Ritorno di Astrea* (Astrea'nın dönüşü) [1816]; *L'invito a Pallade* (Pallas'a davet) [1819]. (C. Kurt)

MONTICELLI, Adolphe (Marsilya 1824 - Marsilya 1886), Fransız ressamı. Önceleri Malsilya Güzel Sanatlar Akademisi'nde Gustave Ricard ile çalışmış, 1846 - 1848 ve 1863 - 1870 yıllarında Paris'te kalmış, Louvre'da Rubens, Veronese ve özellikle Watteau'nun eserlerine hayran olmuştur. Hayatının diğer yıllarını Marsilya'da maddî sıkıntı ve düzensizlik içinde geçirmiştir. Guigou ve Cézanne ile dostluk kurmuş, Van Gogh'un hayranlığını kazanmıştır. Tabloları sık sık kopya edilmesine ve iyi satış yapmasına rağmen, halk tarafından anlaşılamamıştır. M.'nin değeri XX. yüzyılda bilinmiştir. Başlıca tabloları: "Comme il vous plaira" (Nasıl hoşunuza giderse); "Réunion dans un parc" (Bir parkta toplantı) "Sérénade" (Louvre Müzesi); "Parade des saltimbanques" (Soytarılar geçidi, Grobet - Labadié Müzesi, Marsilya). (C. Kurt)

MONTMARTRE, Paris'in bir mahallesi. M., adını, aynı isimle alınan 130 m. yüksekliğindeki bir tepeden alır. Paris'in idarî bölgesidir (XVIII. arrondissement). Başşehrin Sacré - Coeur adlı ünlü ketedrali bu tepenin üzerinde yapılmıştır. M. Paris'in mahallî rengini en iyi aksettiren mahallelerinden biridir. Clichy meydanından Pigalle meydanına kadar uzanan bulvarlardaki kabareler ve çeşitli eğlence yerleri, burasını şehrin en önemli turizm merkezi hâline getirmiştir. M. tepesi çok eski çağlardan beri Saint Denis, Saint Rustique ve Saint Eleuthere'in öldürüldükleri yer olarak bilinirdi. 1133'te, burada Dame de Montmartre manastırı kuruldu. M. XIX. yüzyılın başlarına kadar hemen tamamen boş bir araziydi. Sonradan nüfusu artmaya başladı. 1860'ta Paris'e katıldı. 1875'te Sacré - Coeur'ün yapımına başladı. Ama M. XX. yüzyıl başlangıcında yine de eski evler, bahçeler, bağlarla kaplıydı. Sonradan hızla gelişti. (O. Yüksel)

MONTMORENCY, soylu Fransız âilelerinin en eski ve en tanınmışlarından birinin adı. İsim, Seine-et-Oise'daki M.'den gelir. Aile, 996'da M. derebeyliğini alan I. Bouchard ile başlar. M. beyi olan I. Mathieu, 1138'de hisar muhafızı oldu, 1160'ta öldü. İlk karısı İngiltere kralı I. Henry'nin tabiî kızıydı; ikinci karısı VI. Louis'nin dul karısı ve VII. Louis'nin annesi Adélaïde oldu. İkinci Haçlı seferleri dolayısıyle VII. Louis'nin bulunmadığı sırada Fransa nâibliğini Suger ile paylaştı. Baron II. Matthieu, Château - Gaillard ve Bauvines savaşlarında büyük başarı gösterdi ve 1218'de başkumandan oldu; VIII. Louis ile birlikte savaştı. IX. Louis tahta çıkınca nâib olan kraliçe Blanche de Castille'i destekledi. 1230'da öldü. Küçük oğlu Guy, M. - Laval âilesinin reisi oldu. Âilede ilk defa "dük" unvanını alan Anne de M.'dir (1551). Onun büyük oğlu François de M. (1530 - 1579) Kral II. Henri'nin kızıyla evlendi; diğer bir oğlu Henri I. de M. (1534 - 1614) 1579'da kardeşinin ölümü üzerine dük oldu; bu genellikle M. - Damville diye bilinir; Fransa'daki din savaşlarında önemli roller oynamıştır. I. Henri'nin oğlu olan II. Henri (1595 - 1632) 1632'de ünvanı tevarüs etti. Zaten daha önce büyük - amiral ve Languedoc valisi olmuştu. 1630'da mareşal oldu; Kardinal Richelieu'ye karşı Gaston d'Orléans'ın tarafını tuttu. Fakat yenildi ve idam edildi.

MONTMORENCY, Anne, Duc de (Chantilly 1493-Paris 1567), Fransız başkumandanı. I. François'nın çocukluk arkadaşı olan M., Biccocca'da yararlık göstermiş ve mareşalliğe yükseltilmiştir. Madrid andlaşmasiyle ilgili görüşmelere katılmış (1526), kralın üzerinde büyük bir etki sahibi olmuştur. Languedoc vâlisi olarak Provence'ı V. Karl'a karşı savunmuş (1536) ve başkumandanlığa yükseltilmiştir. Kralı protestanlara karşı kışkırtmış Saint - Quentin'de yenilmiş ve tutuklanmıştır (Ağustos 1557). IX. Şarl zamanında gene protestanlarla mücâdeleye başlamış ve esîr edilmiştir (1562). Ancak Amboise barışiyle (1563) hürriyetine kavuşabilmiştir. Savaş yeniden başlayınca Saint - Denis'de yaralanarak ölmüştür.

MONTMORILLONIT, tabiî hidrat aluminyum silikatı. Biraz magnezi'yi de içine alır. Adını Fransa'da Poitiers şehrinin 48 km güney - doğusundaki Montmorillon kasabasından almıştır.

MONTPELLIER, Güney Fransa'da Hérault departmanının idare merkezi. Nüfusu: 171 000 (1968). M., Charles Martel'in 737'de Maguelonne'u tahribinden sonra önem kazandı. X. yüzyılda şehrin iki bölümü M. ve Montpelliéret, Guilhems âilesinde, onlardan da 1204'te Aragon'lara geçti. Daha sonra şehir gelişen ticareti ve 1221'de kurulan tıp okulu ile ün kazandı. M. 1382'de kesin olarak Fransa krallığına bağlandı, 1536'da Maguelonne piskoposluğu buraya nakledildi. XVI. yüzyılda çeşitli din mücadelelerine sahne oldu, sonunda Protestanlığın kalesi hâline geldi. XIII. Louis 1622'de burasını ele geçirdi, Hıristiyanlar'a siyasî imtiyazlar tanıdı. Şehirde çeşitli tarihî mimarlık eserleri vardır. Bunlar arasında XIV.

MONTPELLIER : Peyrou gezi yeri

yüzyıl yapısı Gotik katedrali, 1795'te ünlü tıp okulunun yerleştiği Piskoposluk sarayını sayabiliriz. Ayrıca şehirde XV. ve XVI. yüzyıllardan kalma evler de vardır. 1593'te kurulmuş olan Nebâtât bahçesi, Fransa'nın en eski nebâtât bahçesidir. Fabre müzesinde çeşitli heykel ve resim koleksiyonları vardır. M.'de üniversite ve tarım okulu da vardır. Ticareti metalürji, elektrikli cihazlar, tekstil, besin maddeleri (çikolata, bisküvi, konserve, vs.) imâlâtı üzerinedir.

MONTPELLIER, Birleşik Devletler'de Vermont eyâletinin idare merkezi. Nüfusu: 8 609 (1970). Vinooski nehri üzerinde bulunan M. eşsiz tabiî güzellikleriyle tanınmıştır. Şehir bölgedeki granit endüstrisinin merkezidir. Adını Fransa'daki M.'den alan şehrin yeri 1780'de 60 hisseli bir şirkete verilmişti. İlk yerleşme 1787'de başladı. 1805'te eyâlete idâre merkezi olması kararlaştırıldı.

MONTPENSIER, Anne Marie Louise d'Orléans, Duchesse de (Paris 1627 - Paris 1693), Fransız prensesi, Gaston d'Orléans'ın kızı. La Grande Mademoiselle diye tanınır. Büyük bir serveti vardı, fakat güzel değildi. Önce XIV. Louis ile evlenmeyi düşündü, sonra, Fronde devrinde isyan hareketine karıştı (1651). 1652 yılı temmuzunda Condé komutasındaki Fronde kuvvetleriyle Turenne komutasındaki kraliyet kuvvetleri arasındaki Faubourg St. Antoine savaşında, Bastille'in topunu kralcılara ateş ettirerek, Condé'yi ve yenilmiş birliklerini kurtardı. 1657'de yeniden saraya döndü; sonradan Duc de Lauzun olan Marquis de Puyguilhem'le tanıştı. Kral, önce evlenmelerine engel oldu, Lauzun'u hapsettirdi. Sonunda bâzı topraklarından vazgeçmek şartıyle 1681'de evlendiyse de, dükün kaba davranışları yüzünden birkaç yıl içinde ondan ayrıldı, kendisini dine verdi; bu arada hâtıralarını yazdı.

MONTREAL, Kanada'nın en büyük şehri. Québec eyâletinde, Ottawa ve St. Lawrence nehirlerinin birbirine karıştığı yerde kurulmuştur. Nüfusu: 2 743 000 (1971).

Ada düzdür. Merkezinde volkanik bir kalıntı olan ve adaya adını veren Mount Royal yükselir (231 m). Bunun dışında Pleistosen çağı terasları küçük yüzey şekillerini teşkil eder. Şehir Mount Royal'in eteklerinde uzanan bu teraslara yayılmıştır. M. adasının uzunluğu 44 km'dir. Genişliği de en geniş yerinde 16 km'yi bulur.

Şehirde yaşayanların % 65'i Fransız, % 18'i İngiliz, % 6 kadarı da Yahudi asıllıdır. Geri kalanı çeşitli ırklardandır. Halkın % 79'u Katolik, % 6'sı Anglikan, % 6'sı Mûsevî'dir. Geri kalanlar çeşitli din ve mezheplere mensuptur.

M. üzerinde bulunduğu deniz ve karayolları bakımından çok önemli bir yerdedir. Hiç kesintisiz olarak Atlas okyanusundan gelen 1 000 millik bir su yolunun başında bulunur. M. Lachine çavlanları daha öteye doğru kesintisiz seyahate imkân vermez. Ancak M., Lachine kanalı vasıtasıyle St. Lawrence nehrinin Büyük Göller'in 1 200 millik su ulaştırma yolu üzerinde bulunur. Öte yandan New York'un Liverpool'dan uzaklığı 3 043 mil olmasına karşılık, M.'in uzaklığı 2 760 mildir.

M., bugün çok çeşitli endüstrilerin geliştiği bir şehirdir. Bunlar arasında şeker ve petrol rafinerilerini, havacılık ve elektrik malzemeleri fabrikalarını, tütün imâlâtını, demiryolu atelyelerini, kundura, kauçuk fabrikalarını, metalürji sanayiini ve bütün şehre yayılmış konfeksiyon imâlâthanelerini sayabiliriz. Limandan tarım maddeleri, kâğıt, bakır, çinko, otomobil ve çeşitli mamul maddeler ihraç edilir; ithal edilen mallar ise endüstri için gerekli maddelerdir.

MONTREAL : Domini en Square Meydanı

Tarih : M.'e ilk gelen Avrupalı, Fransız Jacques Cartier'dir. 1535'te gelen Cartier, M. adasındaki tepeye Mount Royal (Mont Réal) adını vermiş, bu bölgedeki Turon Kızılderilileri tarafından iyi kabûl görmüştür. Bundan sonra, 1603'teki Samuel de Champlain'in seyahatine kadar başka Avrupalı gelmemiş; Champlain 1611'de geçici bir yerleşme merkezi kurmuştur. M.'deki ilk sabit yerleşme Fransızlar'ın 1642'de kurduğu Ville - Marie de Montréal ile başlar. 1650'de Ville-Marie'nin nüfusu 196, 1660'ta 472, 1667'de 766 ve 1710'da 3 492 idi. 1713'ten 1754'e kadar süren eski Fransız idaresi zamanında şehrin büyük bir gelişme gösterdiğine şahit oluyoruz. Şehir daha sonra İngilizler'e karşı bir direnme merkezi olmuş, nihayet Québec'ten bir yıl sonra 1760'ta İngilizler'in eline geçmiştir. Amerika ihtilâli sırasında, 1775'te ihtilâlcilerin eline geçmişse de, M., İngiltere'ye karşı gelmeyi ve bağımsızlık için savaşan ihtilâlcilerin safına geçmeyi reddetmiştir. XIX. yüzyılın başlarında Kanada'daki İngiliz - Fransız çekişmesinin merkezi olan M., 1844'ten 1849'a

MONTREAL : St. Joseph's kilisesi

kadar Kanada'ya başşehir olmuş, sonradan bâzı siyasî kargaşalıklar ve parlamentonun yakılması üzerine bu durumunu kaybetmiştir. Şehir bu devirde büyük bir ekonomik gelişme kaydetmiş, Lachine kanalının açılması (1825) M.'in parlayıp gelişmesine yol açmıştır. (O. Yüksel)

MONTREUX [*mõtrö*], İsviçre'de, Vaud kantonunda, Leman gölünün kıyısında bir şehir. Denizden yüksekliği 400 - 1 000 m, nüfusu 21 000 (1970)'dir. M. - Châtelard, M. - Planches ve Veytoux komünlerini içine alır. Çevresinde üzüm bağları vardır. M., Clarens, Vernex, Territet, Villeneuve v. b. ile birlikte büyük bir turizm merkezidir. Otelleri, tiyatrosu, müzeleri vardır. M., birçok demiryolu hattı ile kış sporları yapılan Les Avants (970 m) ve Caux (1 054 m)'ya bağlıdır. Saatçilik ve kuyumculuk da gelişmiştir. Bundan başka, büyük bir çikolata fabrikası vardır. Çevresinde Chillon ve Châtelard gibi şatolar yer alır. Bk. MONTRÖ ANTLAŞMASI.

MONTREUX : Umumî görünüş

MONTRÖ (MONTREUX) ANTLAŞMASI, İsviçre'de, Montreux (b. bk.) şehrinde 20 Temmuz 1936'da yapılan ve Boğazlar meselesi (b. bk.)'ne yön veren bir antlaşma. Lozan Konferansı (b. bk.)'nda ek bir anlaşma (mukavele) ile Boğazlardan geçiş serbestliğini sağlamak üzere her iki boğazda da kıyılar askerlikten arınmış bir bölge hâline getirilmiş ve geçişi düzenlemek amacı ile içlerinde bir Türk temsilcinin de bulunacağı bir komisyon teşkil edilmişti. Boğazların güvenliği ise büyük ümitler beslenen Cem'iyyet-i Akvâm (Milletler Cem'iyyeti)'a bırakılmıştı. Halbuki savaş sonrası Avrupa'da gelişen askerî kuvvetler tehlikeleri işaret ediyordu. I. Dünya Savaşı'ndan yenik çıkan Almanya ve barış sonrasında tatmin olmayan İtalya, Cem'iyyet-i Akvâm'a rağmen birtakım teşebbüslerde bulunuyorlardı. İtalyanlar'ın Habeşistan'a tecavüzleri (1935), Almanlar'ın askerlikten arınmış Rhin bölgesine girmeleri karşısında dünyada sürekli barışı sağlayacağı ümid edilen Cem'iyyet-i Akvâm, milletleri doyurucu tedbirler alamamıştı. Bu durumda Atatürk, Sovyet Rusya'nın muhalefetinden ve baskısından çekinen Başbakan İnönü'nün ters görüşüne bakmadan, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ı, Lausanne'da düzenlenen Boğazlar statüsünü günün şartlarına göre yeniden ayarlayacak araştırmalar yapmakla görevlendirdi. Dışişleri bakanlığı Lozan antlaşmasını imza eden devletlerle önce ayrı ayrı temas etti. Edinilen intiba, konunun müzakereye elverişli bir zeminde olduğunu gösterdi. Bunun üzerine Türkiye, 11 Nisan 1936'da Lozan Konferansına katılan bütün devletlere bir nota vererek Boğazlar sözleşmesinin değiştirilmesini, Türkiye'nin ve Boğazların savunulmasını, güvenliğini sağlayacak yeni bir anlaşmanın temini için konunun yeniden müzakere edilmesini istedi. Bu maksatla 22 Haziran 1936'da Montreux'de, Türkiye'nin daveti ve Avustralya, Bulgaristan, İngiltere, Fransa, Japonya, Romanya, Sovyetler Birliği, Yugoslavya ve Yunanistan'ın katılmasıyle yapılan görüşmeler, 20 Temmuz 1936'da sonuçlandı ve Boğazlar yeni bir rejime girmiş oldu. Buna göre:

a) Lozan antlaşmasına ekli mukavele hükümleri tamamen kaldırılarak Boğazlardaki askerlikten arınmış bölgeler Türk ordusuna terk olunmuş ve Boğazlar komisyonunun bütün yetkileri Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti'ne devredilmişti.

b) Türkiye, barışta, savaşta ve bizzat savaşmakta iken Boğazlardan ticarî veya askerî gemilerin geçişlerini bu anlaşmaya göre bizzat düzenleyecek ve önce Cem'iyyet-i Akvâm'a, sonra da anlaşmayı imza eden devletlere bilgi vermek veya onların tasvibini almakla yükümlü bulunacaktı.

Antlaşmanın bu iki temel ilkesi Atatürk'ün barışçı politikasının en büyük başarısı ve onu uygulayan Tevfik Rüştü Aras'ın da en büyük hizmetlerinden biri olmuştur. Antlaşma, tarafları yeterince tatmin ettiğinden bugün hâlâ uygulanmaktadır. Asıl tarafı teşkil eden Türkiye için de değişen şartlara rağmen hâlâ tatmin edici bulunmaktadır. Ancak, II. Dünya Savaşı'ndan galip çıkan Rusya, galibiyet coşkunluğu ile Boğazlar statüsünü kendi çıkarlarına göre düzenlemek amacına düştü. 7 Ağustos 1946 tarihinde verdiği bir nota ile bâzı değişiklikler istedi. Sovyet Rusya'nın istekleri başlıca iki noktada toplanıyordu. Bunlardan biri Türkiye'nin her hâl ve durumda alacağı tedbirlerde M. A.'nı

imza eden devletler yerine Karadeniz'de kıyısı bulunan devletlerin tasvibini almakla yükümlü olması, diğeri de muhtemel bir taarruza karşı Boğazların Sovyetler Birliği ile müştereken savunulması isteğiydi. Türkiye, Boğazlar rejiminin ancak Montreux'de varılan antlaşmayı imza eden devletlerin ortak kararı ile değiştirilebileceğini, Boğazları savunmada ise, kendisinin muktedir bir devlet olduğunu beyanla bu notayı 22 Ağustos 1946'da reddetti. Bu konuda Sovyetler Birliği'nin 24 Eylül 1946 tarihli ikinci notası da 18 Ekim 1946 günlü cevabî nota ile Türkiye tarafından reddolundu.

MONTROSE [*montroz*], **James Graham, Marquis of** (Montrose 1612 - Edinburg 1650), İskoçyalı general. Presbiteryen kilisesinin baskısıyle kralcı partiye geçmiş, kral I. Charles bir müddet direndikten sonra, geçici kral vekilliğini M.'a vermiştir. M., Highland'leri kral lehine ayaklandırmıştır. Memleketin büyük bir kısmına hâkim olmuş ve kuzey İngiliz ordusunu zor duruma düşürmüştür. Fakat M.'un saflarında her gün biraz daha artan çözülmeler başlamıştır. M. Philiphaugh'ta baskına uğramış ve gemi'yle Norveç'e kaçmıştır (1646). I. Charles'ın ölümünün öcünü almak için İskoçya'ya dönmüş (1649) ve I. Charles lehine bir ayaklanmaya niyetlenmiş ise de başaramamıştır. Yeni kral onu bağışlamış, ancak, M. Macleod of Assynt'ın ihanetine uğrayarak asılmıştır.

MONT - SAINT - MICHEL, Le [*lmösemişel*], Fransa'da, Manche departmanında, Pontorson'un 10 km kadar kuzeyinde küçük bir ada. Granit bir kayalıktan ibaret olan adanın yüksekliği 50 m, çevresi 900 m'dir. Nüfusu 132'dir. Mont St. Michel körfezindeki adacık, Cuesnon ırmağının döküldüğü yerin yakınındadır.

MONT - SAINT - MICHEL

An'aneye göre 708 yılında, Saint Michel adındaki melek, Avranches piskoposu Aubert'e görünmüş, ondan, burada bir kilise yapmasını istemiştir. Normandiya dükü I. Richard, 966 yılında, burada bir Benedikt manastırı yapmış ve Orta Çağ boyunca gelen hacılar, M.'i zenginleştirmiştir. XII ve XIII. yüzyıllarda burada yaşayan papazlar için çeşitli binalar yapılmış; stratejik bakımdan önemli olan ada Yüz Yıl Savaşları boyunca Fransa tarafından elde tutulmuş ve ada çevresine surlar yapılmıştır. Napoléon, burasını hapishane olarak kullanmış, Almanlar da II. Dünya Savaşı'nda burada bir gözetleme merkezi kurmuştur. M., Fransa'nın en ilgi çekici turistik yerlerinden biridir. (O. Yüksel)

MONTS DES MAURES, başka adı : **MASSIF DES-MAURES,** Fransa'nın güneyinde, Provence'ta bir dağ çenberi. Kristalize (billûrlaşmış) kayalardan oluşan bu dağlar, Var departmanınında Hyères ile Fréjus arasında uzanır ve 780 m yüksekliğe kadar ulaşır.

MOORE [*mur*], **Henry** (doğ. Castleford, Yorkhire 1898), İngiliz heykeltraşı. Önce askerlik mesleğini seçti; sonra kendini san'ata verdi. 1928'de ilk sergisini açtı. Londra'daki Royal College of Art'da hocalık eden M., 1948'de Venedik'te, 1953'te Sao Paulo'da birincilik kazandı. M., estetik bakımından Picasso'ya yakınlık gösterir. Eserlerindeki derin boşluklar seyredenlerde şaşırtıcı etkiler uyandırır.

MOORE, Henry

MOORE [*mur*], **George** (Moore Hall, Ballyglass, Mayo, 1852-Londra 1933), İrlandalı yazar. Resim öğrenmek için Paris'e gitmiş ve Baudelaire'in etkisinde kalmıştır. İlk romanlarında natüralist eğilimliydi, sonradan dekadanların ve Huysmans'ların etkisinde kalmış, daha sonra da gerçekçilikle şiiri bağdaştırmıştır. 1901'de İrlanda'ya dönmüş, İrlanda hayatı üzerine hikâyeler yazmış, Kelt edebiyatını canlandırmak isteyen Yeats ve Synge'a katılmış ise de sonra Protestan olmuştur. M. eserlerinde her çeşit fikir akımına meraklı, fakat bağımsızlığını her zaman korumayı bilen bir yazar olarak göze çarpmaktadır.

MOORE, George

Başlıca eserleri : *A Mummer's Wife* (Cambazın karısı) [1885]; *A Drama in Muslin, A mere accident* (Bir kaza) [1887]; *Confessions of a Young Man* (Bir genç adamın itirafları) [1888]; *Memoirs of my dead Life* (Ölü hayatımdan hâtıralar) [1905]; *Hail and farewell* (Selâm ve vedâ) [1911 - 1914]; *The unitilled Field* (Ekilmemiş tarla) [hikâyeler, 1903]; *The book Kerith a Syrian story* (Kerith'in yalnızlığı, bir Suriye hikâyesi) [1916]; Şiirleri : *Flowers of Passion* (Tutku çiçekleri) [1878]; *Pagan Poems* (Pagan şiirleri) [1882].

MOORE [*mur*], **Thomas** (Dublin 1779-Sloperton, Devizes, Wiltshire 1852), İrlandalı şair. Başlıca eserleri: *Epistles, Odes and Other Poems* (Manzum mektuplar, Odlar ve diğer şiirler) [1806]; *Irisb Melodies* (İrlanda ezgileri) [1808 - 1834]; *Tbe Fudge Family in Paris* (Fudge Ailesi Paris'te) [1818]; *The Loves of the Angels* (Meleklerin aşkları) [1822].

MOORE, Thomas

MÓRA [*mọro*], **Ferenc** (Kiskunfélegyháza 1879 - Szeged 1934), Macar yazarı. Şiirler, küçük hikâyeler ve romanlar yazmıştır. M. Szeged çevresi köylülerinin yazarıdır. En tanınmış eseri *Enek a búzamezökröl* (Buğday tarlalarının destanı) [1927, Türkçe çev. Sadrettin Karatay 1951] adlı romanıdır. Bundan başka tarihî romanlar da yazmıştır: *Hobiart basa asszonyai* (Hobiart Paşanın kadınları) [1933]; *Az aranykoporsó* (Altın tabut) [1933]; *Parasztjaim* (Köylülerim) [1935]. (H. Eren)

MORA (Peloponnesos veya Morea), Yunanistan'ın güneyinde, orta Yunanistan'a 6,3 km genişliğindeki Korent berzahıyla bağlı yarımada. Ege deniziyle Korent körfezini birleştiren Korent kanalı bu berzah üzerindedir. Yarımadanın en verimli bölgesi kuzeyde ve batıda alüvyonlu kıyı ovasıyla, çorak Taygetus tepesinin (2 404 m) iki tarafındaki iki çöküntü alanı olan çok verimli Messenia ve Lakonia ovalarıdır. Buralarda bile tarıma elverişli alanlar sınırlıdır. Bu alanların dışında mevsimine göre ya sıtma yatağı bataklıklar veya kurak ovalar uzanır. Messenia ve Lakonia ovalarının güneyinde aynı adlarla anılan körfezler yer alır. İki körfezin arasında Matapan burnu vardır. Messenia körfezinin batısında Gallo burnu, Lakonia körfezinin doğusunda da Malia burnu bulunur. M.'nın orta kesimi bütün Yunanistan'ın en sarp yerlerinden biridir. Ancak buradaki tek tük tektonik havzalar tarıma çok elverişlidir. M.'nın en yüksek yeri kuzeybatıdaki Olonos dağıdır (2 225 m). Nauplia körfezinin bulunduğu doğu kesim, küçük tabiî limanlarla kaplıdır. M.'nın en önemli şehirleri güneydeki Kalamata ile kuzeydeki Patras'tır. Korent körfezindeki Patras, M.'nın en önemli limanıdır. 21 439 km² olan M. yarımadasının nüfusu: 987 000 (1971)'dir.

M., Yunanistan'ın güneyini teşkil eden Pelopones (Peloponessos) yarımadasına 1000 tarihlerinden itibaren verilen bir ad olup, bugüne kadar bu iki isim birbiriyle eş anlamda kullanılagelmiştir. M. adının menşe'i için çeşitli faraziyeler yürütülmüşse de bugün bu adın yarımadada özellikle Orta Çağ'da geniş ölçüde bulunan dut (Lat. Murum, Fr. murier, Yun. morea) ağaçları dolayısıyle verildiği kabûl edilmektedir. İlk defa 1111 tarihli Yunanca bir yazmada anıldığı görülen bu ad, başlangıçta daha çok yarımadanını Elis bölgesine mahsustu. Sonra zamanla yaygınlaşarak bütün yarımada için kullanıldı. Müslüman Araplar yarımadayı her iki adıyla (Belabuneş - Belboneş veya Lamuriye El - More, Moria) tanıdıkları halde Türkler, sadece Mora veya More şekliyle öğrenmişlerdir.

Yarımadanın Orta Çağ tarihi IV. yüzyılda Gotlar'ın reisi Alarich'in 395 yılındaki akınıyla başlar. Alarich bütün yarımadayı alt üst etmiş, eski çağın bir çok şehirlerini ve özellikle ünlü tapınaklarını tahrib ederek M.'nın klasik yapısını ortadan kaldırmıştı. Ondan iki yüzyıl sonra Avarlar beraberlerinde getirdikleri Slav kabileleriyle birlikte M.'ya girdiler. Yarımadanın batısında iki yüzyıldan çok süren bir hâkimiyet kurdular (589 - 807). Bu arada M., 746'da müthiş bir veba salgınına uğradı. Âdetâ tamamen ıssızlaştı. Boşalan topraklara Avarlar kuzeyden çektikleri Slavlar'ı yerleştirmekle M.'da oldukça kesif bir etnik kitle meydana getirmişlerdi. Bu tarihlerde M.'nın doğusu Bizans imparatorluğuna bağlı bulunuyor, Avarlar'la devamlı bir mücadele cereyan ediyordu. 783'te Staurikios'un M. seferi Slav kabilelerinin imparatorluğa boyun eğmelerini sağladı. Gerçekte Avar hâkimiyetinin kesinlikle çökmesi 807'deki Patras yenilgisinden sonra olmuştur. 850'de ise Bryennios son dayanakları Taygetos ve Parnon dağlık bölgesini ele geçirmekle M.'yı bütüniyle Bizans imparatorluğuna bağlamış oldu. Bundan sonra Avar ve Slavlar'ın kitle hâlinde Ortodoks mezhebini benimsemeleri onların Rumlaşıp kaybolmaları sonucunu getirdi.

Bundan sonra ipek sanayiinin, madenciliğin, zeytincilik ve şarapçılığın gelişmesiyle M.'nın Orta Çağ'ın az bulunur zengin ülkelerinden biri hâline geldiğini görüyoruz. Bu yüzden yarımada 1146'da Sicilya'ya yerleşmiş bulunan Normanlar'ın taarruzuna uğradı. Bu taarruzda sanayii ve zenginliğiyle tanınan Korent başta olmak üzere M. toprakları baştan başa yağma edildi. Dördüncü Haçlı Seferi sonunda Bizans imparatorluğunun Avrupa topraklarına Latinler yerleşirlerken, M.'nın doğu kesimleri Montferrat dukası Boniface'ın kurduğu Selânik krallığının hükmüne girmiş, batı kesimleriyle Geoffroi de Villehardouin'in temellerini attığı Achaia prensliğine bağlanmıştı. Ayrıca kıyılardaki Kalabryta, Modon, Patras gibi şehirler ise Venedik cumhuriyetinin hâkimiyeti altına alınmıştı. Achaia prenslerinden II. Guillaume (1245 - 1278) uzun mücadelelerden sonra bütün M.'yı ele geçirdiyse de 1259'da İznik imparatoru VIII. Michael Paleologos'a karşı Epir Despotu II. Michael Angelos'la brilikte verdikleri Longos Vorilla savaşında yenilerek esir düştü. Ancak, 1262'de Lakonia'nın büyük bir bölümünü (Mystra, Maina, Monambasia ve Geraki) İznik imparatoruna terketmek ve onu metbû tanımak suretiyle prensliğine dönebildi. Guillaume Bizans'a karşı olan mücadelesine bu yenilgiden sonra da devam etti. Bunun üzerine imparatorun üvey kardeşlerinden Konstantinos, hizmetine aldığı Türk askerleriyle birlikte M.'ya geldi. 1249'da eski Isparta harabeleri yakınında Tayget dağları yamaçlarında Guillaume de Villehardouin tarafından yaptırılan Mystra kalesini merkez olarak seçti. Bundan sonra bu kale çevresinde gelişen şehirle Mystra M.'nın merkezi hâline gelmiş ve burada yeni bir despotluk doğmuştur. Konstantinos'un Franklar'la olan mücadelesi 1264'e kadar sürdü. Bu arada emrindeki Türkler'in ücretlerini ödemediğinden Melik ve Çelig adında iki başbuğ kumandasındaki 5 000 kadar Türk bu defa Franklar'la anlaşarak onların hizmetine girdiler. Bu suretle kuvvetlenen Achaia Frank prensleri bir Bizans ordusunu Mikryplagi boğazında, Kalamata ile Megalopolis arasında yendikleri gibi ayaklanan Skorta dağlı halkını da te'dîb ettiler. Bu Türk askerleri 1295'e kadar M.'da kaldıktan sonra Anadolu'ya, asıl yurtlarına döndüler. Ancak bunlardan bir kısmı yerli kadınlarla evlendiklerinden M.'da kalmış ve Hıristiyan olarak köy-

ler kurmuşlardır. Bugün M.'nın kuzey-batısında Turkochoria ve Maliki köyleri adlarını bu Türkler'den almış bulunmaktadır.

M., bir süre verâset yoluyla Napoli ve Sicilya krallığının hükmü altına girdi. Bu dönemde bir yandan Katalanlar'ın, bir yandan da Aydınoğulları'nın armalarını taşıyan Türk korsanlarının taarruzlarına uğradı. Mystra despotluğu ise 1349'dan sonra tamamen bağımsız hâle geldi. Mystra despotu Manuel ile Achaia prensi II. Robert, Türk korsanlara karşı ortak savunma tedbirleri aldılar. Ancak karadan da taarruza geçen Osmanlı akıncı beyleri, M.'da savunmaya çekilen Achaia prensi II. Robert'i, Mystra Despotu Manuel'i ve Korinth Baronu Niccolo Acciojoli'yi bunaltmıştı. Bunlar kendilerine destek olmak üzere Arnavutlar'ı yardıma çağırdılar. 10 000 âile kadar Arnavud'un Arkadia ve Lakonia'ya yerleşmesiyle M.'ya yeni bir etnik grup girmiş oldu. 1389'da Venedikliler önemli kalelerden biri olan Nauplion'u ele geçirdiler. Bunun üzerine Mystra Despotu I. Theodoros Paleologos, Argos kalesini işgal etti. Achaia prensi Bordo de St. Superan dâmâdı Myctra despotu Theodoros'u tutmakla Venedik kolonilerine karşı savaş açtı. Bu savaşa Napoli ve Sicilya kralının Atina dukası bulunan Nerio Acciojoli de katıldı. Hıristiyanlar M.'da birbirlerine girdikleri bu tarihte Osmanlı orduları da Kosova zaferini kazanmış ve artık M. meselesine yönelmek imkânını bulmuş oluyordu.

1392'de ilk defa Evrenos Bey komutasında bir Osmanlı ordusu M.'da göründü. Bazı müstahkem mevkıleri zapteden Evrenos Bey, Nerio'yu Osmanlı devletine haraç vermek ve gerektiğinde asker göndermek şartlarıyle bu devletin tâbileri arasına kattı. 1394'te ise Timurtaş Paşa M.'ya bir akın yaptı. 1396'da Niğbolu zaferinden sonra Yakub Paşa ve Evrenos Bey 50 000 kişilik bir kuvvetle M.'ya girerek başta Argos olmak üzere bir çok kaleyi ele geçridiler. Atina dukasından sonra Mystra despotu Theodoros ve Achaia prensi Bordo da Yıldırım Bâyezid'in üstün hâkimiyetini tanıyarak ona tâbi devletler arasına katıldılar. Bu arada Theodoros, sahip olduğu toprakları, Korinth, Kalavryta ve Mystra'yı Rodos şövalyelerine satmaya kalkıştı. Ancak Tesalya'da Yenişehir'de yerleşmiş bulunan Osmanlı uc beyi bu satışa izin vermedi. Theodoros, Rodos şövalyelerinin zararlarını kısmen para vererek, bir de 1402 Ankara Savaşı'ndan sonra Türkler'ce boşaltılan Salona ile Zitoni kalelerini onlara bırakmak suretiyle karşılayabildi. Ankara Savaşı'nın Osmanlı devleti bünyesinde hâsıl ettiği za'aftan yararlanan Venedikliler, 1407'de Lepanto'yu Arnavut Sparta âilesinden, Patras'ı da Piskopos Zacaria'dan aldıkları gibi Astros şehrini de ele geçirdiler. Nauplion tahkimatını ise iyice kuvvetlendirdiler. Edirne'de hükümdarlık eden Yıldırım Bâyezid'in oğlu Emir Süleyman, 1411'de Venedik'le yaptığı anlaşmayla bu oldu bittiyi kabûl etmek zorunda kaldı. Öte yandan Bizans imparatorluğu da Osmanlı devletinin za'afından yararlanarak M.'ya hâkim olmak için harekete geçti. İmparator II. Manuel Paleologos, yarımadayı Türkler'e karşı savunmak için Despot Theodoros'un tasarısını ele aldı. 1415'te Korinth boğazında iki deniz arasındaki kara parçasını 153 adet burc ve 24 stadion (1880 adım) uzunluğunda sur ve hendekle kesti. Türkler'ce Germe - Hisarı adı verilen Hexamilion'a (Altı mil) Hıristiyanlar büyük bir güven besledikleri hâlde, II. Murad'ın tahta çıkmasıyle beraber yeniden başlayan Türk taarruzu karşısında bu müstahkem engelin hiç bir önemi olmadığı anlaşıldı.

1423'te II. Murad'ın emriyle harekete geçen ve Atina dukası I. Antonio'yu da maiyetine alan Turahan Bey, Germe Hisar'ı düşürdükten sonra M. içlerine girdi Mystra, Gardiki ve Lontari gibi kaleleri bastıktan sonra topladığı zengin ganimetlerle Tesalya'daki ucuna döndü. Bu akın, imparatoru uyarmış ve II. Murad'la barış yapmanın mecburiyetini ona anlatmış oldu. Bu anlaşmaya göre M. despotu Osmanlı devletine yıllık haraç ödemeyi ve Korent kalesini boşaltmayı kabûl ediyordu. 1427'de M. despotluğuna, daha sonra son Bizans imparatoru olarak Istanbul'un fethi sırasında öldürülen Konstantin Paleologos geçti. M. despotluğu onun zamanında son parlak günlerini yaşadı. Konstantin kardeşleri Thomas ve Demetreos'un çıkardıkları güçlüklere rağmen Venedik kolonileri dışındaki bütün M. topraklarına hâkim olabildi. Hexamilion surunu yeniden onardı. Bunun üzerine Turahan Bey 1431'de ikinci defa M.'nın kuzey topraklarında göründü. Konstantin Türk tehlikesini Georgeos Phatantzes'in mâhirâne elçiliği sâyesinde atlattı. Bu sırada Papa IV. Eugenius'un teşebbüsüyle Türkler'e karşı Macar kralının liderliğinde hazırlanan Haçlı seferi M. despotunu da cezbetmişti. Haçlı ordusu Varna'ya doğru yürürken Konstantin de Hexamilion'u aşarak Attika'ya girmiş, Atina dukası II. Nerio'yu kendisine bağladıktan sonra Tesalya'daki Türk kuvvetlerine karşı Pindus dağlarındaki halkı, Arnavut kabilelerini ayaklanmaya teşvik etmiş, Korent körfezinin kuzey kıyısındaki kaleleri ele geçirmişti. Ama, Varna zaferi bu mahdut başarıların hüsran ile yıkılmasına yol açtı. II. Sultan Murad büyük Osmanlı ordusu ile M. üzerine yürüdü. Türkler'e olan sadâkati şüphesiz bulunan II. Nerio'yu Atina dukalığında bıraktı. Venedikliler olaylardan sıyrılmak için ve kendi kolonilerini kurtarmak çabasıyla Sultan Murad'la anlaşmaya vardılar. Konstantin yaklaşmakta olan tehlikeyi farketmeden padişaha boyun eğen Nerio üzerine yürüyünce, Sultan Murad son ihtarda bulundu. Ona Attika'yı boşaltmasını, Korent körfeziyle Tesalya'da işgal ettiği yerleri, ödemediği haracı üç katıyla birlikte teslim etmesini bildirdi. Konstantin bu teklifleri reddedince de 1446'da M. seferine çıktı. Aralık ayında Hexamilion surları düştü. Konstantin ve kardeşleri M. içlerine kaçarlarken Turahan Bey onları kovalamakla görevlendirildi. Padişah, Patras üzerine yürüyerek bu şehrin varoşunu yaktırdı. Çevresi yağmalanarak talan edildikten sonra geriye dönüldü. Turahan Bey ise yarımadadan zengin ganimetlerle avdet etmiş bulunuyordu. Bu baskı Paleologoslar'a yetti. Padişahın, daha önce reddettikleri, tekliflerini kabûl ederek barış yaptılar. Konstantin 1448'de Bizans imparatoru olunca Thomas ve Demetreos kardeşler aynı şartlarla M. despotluğunu Sultan II. Murad'dan istirham eylediler. Bu istekleri kabûl olundu. Ancak, M.'ya yerleşmiş bulunan Arnavutlar'ın çıkardıkları ayaklanmayı önleyemediler. Bunun üzerine Fâtih Sultan Mehmed, M.'ya Turahan Beyzâde Ömer Bey'i görevlendirdi. Ömer Bey âsî Arnavutlar'ı yola getirdi. Böylece M. despotluğu Osmanlı devletinin kesinlikle kontrolü altına girmiş oldu. Osmanlı hâkimiyetinden kurtulmak isteyen Palaiologoslar, 1458'de Ege denizine kadar uzanan Papalık filosuna güvenerek anlaşma şartlarını bozunca Fâtih, M. üzerine yeniden sefere çıktı. Bu seferde Patras da dahil yarımadanın önemli stratejik mevkiler ve kaleleri bir bir zaptedildi. Yeni fethedilen topraklar Tesalya ile birleştirilerek ayrı bir sancak hâline konduktan sonra Ömer Bey'e verildi. Fakat Ömer Bey, M. konusunda Fâtih'in ondan beklediği başarıyı gösteremedi. Bu gelişme Fâtih'in 1460'da M.'ya yeniden gelmesine sebep oldu. M. kesinlikle Osmanlı

imparatorluğu topraklarına katıldı. Bu sefer sırasında Demetreos, Mystra'yı savunmaya kalkışmışsa da az sonra teslim olmak zorunda kalmıştı. Edirne'ye gönderilen Despot burada 1470 yılında Rahip Demetreos adı altında yaşarken ölmüştür. Kardeşi Thomas ise âilesiyle birlikte Korfu'ya kaçtı, oradan da Roma'ya giderek 1465'te orada öldü. M. sancağına ilk Türk sancakbeyi olarak Zağanos Mehmed Paşa (b. bk.) tayin edilmiştir. Rumeli beylerbeyiliğine bağlı bir sancak olarak 109 zeâmet ve 342 timardan ibaret olan M. sancağı daha sonra müstakil bir eyâlet hâline getirildi. Bu eyâlet altı sancaktan meydana geliyordu. Bu sancaklar Mizistre (Mystra), Ayamavra (Levkas), İnebahtı (Lepanto), Karlıili (Epir), Patras ve Manya idi. Eyâletin merkezi ise önceleri Gördes (Korinthos), daha sonraları ise Londari ve Anaboli (Nauplion) şehirleri olmuş, Türk hâkimiyetinin son zamanlarında da Trabliçe'ye (Tripolitza) taşınmıştı. M.'nın kesin olarak fethinden sonra Anadolu'dan göçen pek çok Türk âilesi bu ülkenin kale, şehir ve köylerine yerleştirilmişti. M.'nın tarihi bundan sonra 1686'ya kadar birinci Türk hâkimiyeti devresi, 1686 - 1715 son Venedik hâkimiyeti devresi, 1715 - 1821 ikinci Türk hâkimiyeti devri, 1821 - 1827 ayaklanma ve Yunanistan krallığı devri gibi bölümlere ayrılır.

Fâtih 1460'ta M.'yı kıyılarındaki Venedik kolonileri dışında kesinlikle Türk hâkimiyetine bağladıktan sonra da yarımada bazı askerî faaliyetlere sahne oldu. Sarp ve dağlık bölgede yaşayan ve Osmanlı idâresine karşı olan Kleftler'i bastırmak için Türkler yerli ahâliden topladıkları Martoloslar'ı (Armatoli) görevlendirdiler. M. yarımadası Osmanlı imparatorluğu için batıdan gelecek tecavüzlerin kapısı sayılıyordu. Bu bakımdan titizlikle korundu. 1499'da başlayan Osmanlı - Venedik savaşında ise M. toprakları hem deniz hem de kara harekâtına sahne oldu. Venedik ve müttefik devletlerin filoları Osmanlı donanmasınca tesirsiz hâle getirildikten sonra İnebahtı, Modon, Koron gibi kaleler fethedilerek M.'nın batı kıyıları yabancı hâkimiyetinden temizlendi. 1532'de Haçlı filosu (Cenova, Venedik, Papalık, Floransa, Malta ve Sicilya) Andrea Doria komutasında, geçici olarak Koron ve Patras kalelerini işgal etti. M. sancakbeyi Yahya Paşa oğlu Mehmed Bey az sonra bu kaleleri kurtardığı gibi, Kasım Paşa'nın karadan, Barbaros Hayreddin Paşa'nın da denizden giriştikleri harekât sonunda yarımadanın doğusundaki son Venedik kolonileri de zaptedildi. Venedik cumhuriyeti 1540'da yaptığı anlaşma ile Anaboli ile Benefşe (Monambasia)'yi Osmanlı imparatorluğuna bırakmak zorunda kaldı. Girit savaşları sırasında M. suları tehlikeli denizler hâline geldiyse de yarımada bu savaşların dışında kaldı. Fakat 1683'te teşekkül eden Mukaddes İttifak devletlerinden Venedik 1685'te savaşa girerek M. eyâletine saldırdı. Ayamavra, Modon ve daha sonra Navarin, Kalamata ve güney M.'daki müstahkem mevkiler Francesco Morosini, Kont Otto Wilhelm von Konigsmark ve Hannibal von Degenfeld komutasındaki müttefik kuvvetler tarafından zaptedildi. M. Seraskeri İsmail Paşa yenilgiye uğramakla 30 Ağustos 1686'da Anaboli'yi de boşaltmak zorunda kaldı. Bu durumda Türk kuvvetleri yarımadanın kuzeyine çekilmişlerdi. 1699 Karlofça antlaşması ile Osmanlı imparatorluğu M.'yı Venedik cumhuriyetine terketti. Böylece M., 1715'e kadar Venedik hâkimiyetinde kaldı. Nisan 1715'te Osmanlı devletinin M.'yı geri almak amacıyle açtığı savaş üzerine Serdâr-ı Ekrem Dâmâd Ali Paşa haziran sonunda Gördes, 19 temmuzda Anaboli, 13 ağustosta Navarin ve Koron, 22 ağustosta ise Modon'u almakla M. fethini tamamladı. Bu sefer boyunca Osmanlı ordusunu denizden destekleyen Canım Hoca Mehmed Paşa da İstendil (Tinos), Egene (Aegina), Mine (Minoa), Benefşe ve Ayamavra adalarının işgaliyle bu fütûhâta katıldı. 1718 Pasarofça antlaşmasıyla bu defa Venedik, M.'yı Osmanlı imparatorluğuna terketti. M., üç tuğlu bir vezirin yönetiminde bir Osmanlı eyâleti oldu.

1770'e kadar M. Rumları, Rus çarlığının propagandası altında Türk idaresine başkaldırmak amacı ile hazırlandılar. 1770'te Kont Orloff komutasındaki Rus filosu Vitylo'da karaya asker çıkardı. Rus yardımının geldiğini gören Rumlar, özellikle Manyalılar ayaklandılar. 70 000 kişilik bir kuvvet meydana getirdiler ve Türk kalelerini tehdit etmeye başladılar. Bunun üzerine Muhsin - zâde Mehmed Paşa, M. seraskeri tâyin edilerek yanına İşkodra Sancakbeyi Mahmud Paşa, Selânik Sancakbeyi Ali Paşa ve Rodos Deryabeyi Cafer Bey'le ayaklanmayı bastırmakla görevlendirildi. Hüsameddin Paşa'nın desteğindeki Osmanlı donanmasıyle birlikte ayaklanma sür'atle bastırıldı. Mehmed Paşa bu başarıdan ötürü M. Fâtihi ünvanını alacak kadar şöhret yaptı. Ancak, 1774 Küçük Kaynarca, 1779 Aynalıkavak ve 1792 Yaş antlaşmaları M.'nın yerli halkına bir takım imtiyazlar sağlamakla 1821 Rum ihtilâli başlayıncaya kadar onların güçlenmelerine, örgütlenmelerine yardımcı olduğu gibi fikrî bakımdan da Batı kültürünü benimsemelerine imkân vermişti. Bu gelişme M. Rumları'nın Türk hâkimiyetinden ayrılmaları sonucunu getiren Yunan ihtilâlini hazırladı. Yunanistan'ın bağımsız hâle gelmesi üzerine M.'daki Türkler yarımadayı boşaltarak Tesalya ve Batı Anadolu'ya çekildiler. Yunan krallığı döneminde M., yedi yönetim bölgesine ayrıldı. Bunlar Argolide (Argos), Korinthos, Arkadia, Achaia, Elide, Laconia ve Messenia'dır. Öte yandan 350 yıllık Türk hâkimiyetinin izleri bir çok binalar, kitâbeler ve özellikle yer adlarında kalarak günümüze kadar ulaşmıştır. (İ. Parmaksızoğlu)

MORA AYAKLANMASI : bk. YUNAN İHTİLÂLİ.

MORALES, Cristóbal (Sevilla aş. yu. 1500 - Málaga veya Marchena 1553), İspanyol bestekârı. Andalucia okuluna mensup olan M. Ávila'da (1626), Placencia'da (1528 - 1531) ve Salamanca'da (1545) kapella yöneticiliği yapmıştır. Palestrina'nın öncüsü olan M., F. Guerrero ve T.L.'de Victoria ile birlikte çağının İspanyol okulunu temsil eden en başarılı polifonici olarak gösterilir. Charles Quint ve I. François arasındaki barışı kutlamak maksadiyle bestelenecek kantat için M. seçilmiştir (1538). Kilise temaları üstüne kurduğu missa'lar besteleyen M.'in missa ve motetleri bütün Avrupa'da duyulmuş, birçok İtalyan yayınevi tarafından satın alınmıştır, eserlerinin en eski baskıları şunlardır: *Magnificat cum quatuor vocibus* (Dört ses için magnificat) [1542 ve 1545]; *Missarum, Liber I et II* (I. ve I. missa kitapları) [1544].

MORALI, Mahmud Rıza (Bursa 1902 - İstanbul 1965), Türk aktörü. İlk ve orta öğrenimini Bursa'da tamamladı. 1924 yılında İstanbul Şehir Tiyatrosu kadrosuna girdi ve ömrünün sonuna kadar bu sahnede rol aldı. Temsil ettiği karakterleri büyük bir başarıyla canlandırdı. M., muhtelif filmler de çevirmiştir.

MORALI, Şâziye (Kırcaali, Bulgaristan 1903), Türk aktrisi. Çapa Kız Öğretmen Okulu'nda (Dârü'l - Muallimât'ta) tahsil etti. İlk defa 1919 yılında sahneye çıktı. M., sahneye ilk çıkan Müslüman Türk kadınlarındandır ve sahneye

çıktığı sırada bu bakımdan tâkîbâta uğramıştır. 1927'den itibaren İstanbul Şehir Tiyatrosu kadrosuna giren M., yıllar boyunca sahnede temsîl ettiği karakterleri başarıyla canlandırmış, ayrıca bâzı filmlerde de oynamıştır.

MORALITÉ (Fr.; Lat. mos, moris = örf, âdet, ahlâk'tan Lat. Moralitas; İng. Morality), Avrupa'da, Orta Çağ'ın sonlarında oynanan ve ahlâk dersi vermeyi hedef tutan bir dinî dram. Oyuncular bazan gerçekçi bir şekilde gösterilen insanları, bazan da alegorik şahsiyetleri temsil ederlerdi. Meselâ fazîletleri, fena âdetleri, mutluluğu, ölümü sahnede aktörler canlandırırdı. Bu oyunlar bilhassa İngiltere'de, Holanda'da, Fransa'da ve İtalya'da çok sevilirdi. En çok oynanan ve etki yapan M., Everyman (Her insan) başlığını taşır. Reform'dan sonra da, M.'ler ilâhiyatçı ve tartışmalı sahne oyunları olarak, bilhassa İngiltere'de gösterilmiştir. (V. Örs)

MORAND [*morã*] **Paul** (doğ. Paris 1889), Fransız diplomatı ve yazarı. Siyâsî Bilgiler Okulunu bitirmiş ve diplomat olmuştur. Edebiyata şiirle başlamış, *Ouvert la nuit* [1922] adlı eseriyle büyük bir ün kazanmıştır. Bundan sonra *Fermé la nuit* [1923] adlı eserini yazmıştır. Yazar, eserlerinde modern dünyanın tablosunu çizmiştir. Başlıca eserleri: *Lewis et Irène* (Lewis ile Irène) [1924]; *Bouddha vivant* (Yaşayan Buddha) [1927]; *Magie noire* (Kara büyü) [1928]; *Champions du monde* (Dünya şampiyonları) [1930]; *Homme pressé* (Aceleci adam) [1941]; *Hécate et ses chiens* (Hekate ile köpekleri) [1954]; *Rien que la terre* (Varsa yoksa dünya) [1926]; *Paris - Tombouctou* (Paris - Tombuktu) [1929]; *Papiers d'identité* (Kimlik kartı) [1931]; *Londres* (Londra) [1933]; *Bucarest* (Bükreş) [1935]; *Chroniques de l'homme maigre* (Çelimsiz adamın günlüğü) [1954]; *L'eau sous les ponts* (Köprüler altındaki su) [1954]; *Majorque* (Mayorka) [1963]. (C. Kurt)

MORAND, Paul

MORATIN, Leandro Fernández de [Moratín le Jeune = Genç Moratin de denir] (Madrid 1760 - Paris 1828), İspanyol oyun yazarı. 1808'de kral José'ye bağlanmış, VII. Fernando'nun geri dönüşü üzerine önce hapsedilmiş, sonra da sürgüne gönderilmiştir. M.'ın İspanyol tiyatrosunun kalkınmasında büyük payı olmuştur. M., Molière (b. bk.)'in etkisinde kalmıştır. Başlıca eserleri: *El viejo y la Nina* (İhtiyar adam ve genç kız) [1790]; *La Comedia Neuva* (Yeni komedi) [1792]; *El Baron* (Baron) [1803]; şâheseri sayılan *El si de las Ninas* (Genç kızların "evet" i) [1806]; *Origines del Teatro Español* (İspanyol tiyatrosunun menşei) [1838].

MORATORYUM (Fr. *moratorium;* Lat. *moratorius*), vâdesi gelmiş borçların kanunla, mahkeme kararı ve anlaşma yolu ile ertelenmesi. Kolektif karakterli borçların, lüzum görüldükçe, kanunla veya hükûmet kararı ile ertelenmesi, kuraklık, sel ve yangın gibi felâketlere uğrayanların borçlarının yeni vâdelere bağlanarak ertelenmesi, zor durumlara düşmüş firma ve kişilere vâdesi gelmiş borçlarını ödemek üzere verilmiş olan yeni mehiller tümüyle M. kapsamına giren işlemlerdir.

Altın para rejiminde, savaşlar ve konjonktür buhranları yüzünden merkez bankalarının altına, konvertibilite işlemlerini durdurmaları da yine M.'dur. Konvertibilite işlemlerine uygulanan en uzun M., 1914'te başlayıp II. Dünya Savaşı'nın sonlarına kadar süren, Osmanlı Bankası banknotlarına uygulanmış olanıdır.

M., devletin iç ve dış borçlarına da uygulanabilir. Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki *Muharrem Kararnâmesi* ve Cumhuriyet döneminde, 1930 ve 1952'den sonra vâdesi gelmiş borçlar için yine bu yola başvurulmuştur.

Savaş zamanlarında, devletin kamu kuruluşları, kendi yararlarına veya özel ve tüzel kişiler yararına M. uygulayabilirler.

Devletler hukukunda, uyuşmazlıkların barışçı yollarla çözümlenmesiyle ilgili olarak, Milletler Cemiyeti Mîsâk'ında kabûl edilen sisteme de M. denir.

MORAVA, Tuna nehrinin Çekoslovakya'dan aldığı kollardan biri. Polonya sınırındaki dağlardan doğan M.'nın uzunluğu 378 km'dir. Çeşitli küçük kollarla beslenen nehir, kuzeyde Olmütz (Olomouc) şehrinden geçer. Aldığı en önemli kol, sağdan karışan Dyje'dir. Bu kolla birleştikten sonra bir süre Avusturya - Çekoslovakya sınırını çizen nehir, Bratislava yakınlarında Tuna'ya katılır. Moravya, adını bu nehirden alır. (O. Yüksel)

MORAVA, Tuna nehrinin Yugoslavya'dan aldığı kollardan biri. M., Doğu M. (Juzna Morava) ve Batı M. (Zapadna Morava) adlarını taşıyan oldukça önemli iki akarsuyun birleşmesinden meydana gelir. Bunlardan birincinin uzunluğu 318 km, ikincinin uzunluğu da 298 km'dir. Nehrin, bu iki kolun birleşmesinden sonra Tuna'ya kadar olan uzunluğu 245 km'dir.

MORAVCSIK [*morovçik*], **Gyula** (Budapeşte 1892 - Budapeşte 1972), Macar Bizantinoloğu. Budapeşte Üniversitesinde okumuştur. 1914'te *A csodaszarvas mondája a bizánci íróknál* (Bizans yazarlarında geyik efsanesi) ["Philologiai Közlöny" dergisinde, 1914] adlı çalışmasıyle doktorluk pâyesini kazanmıştır. 1925'te üniversite doçentliği pâyesini de almıştır. 1923'te Eötvös-Kollegium'da çalışmalarını sürdürmüş, 1936'da Budapeşte Üniversitesinde Bizantinoloji profesörlüğüne davet edilmiştir. 1945'te Macar İlimler Akademisi üyeliğine seçilmiştir. 1967'de üniversitedeki görevinden ayrılan M., birçok öğrenci yetiştirdiği gibi, değerli çalışmalar da yapmıştır: *Attilas Tod in Geshichte und Sage* (Tarihte ve efsanede Atilla'nın ölümü) ["Körösi Csoma - Archivum" dergisinde, II, 1926]; *Zur Geschichte der Onoguren* (Onoğurların tarihi üzerine) ["Ungarische Jahrbücher" dergisinde, X, 1930]; *A magyar történet bizánci forrásai* (Macar tarihinin Bizans kaynakları) [1934]; *Les relations entre la Hongrie et Byzance à l'époque des Croisades* (Haçlı Seferleri devrinde Macaristan'la Bizans arasındaki ilişkiler) [1934]; *III. Béla és a bizánci birodalon Manuel halála után* (III. Béla ve Manuel'in ölümünden sonra Bizans imparatorluğu) ["Századok" dergisinde, 1933].

M., Türkoloji bakımından büyük önem taşıyan çalışmalar da yapmıştır. Bu alanda verdiği en büyük eser, *Byzantinoturcica* (2 cilt) [1942 - 1943] adı altında çıkmış ve 2. baskısında bir çok ekler yapılmıştır. Bu eserde Bizans kaynaklarında geçen bütün Türk adları ve Türkçe kelimeler toplanmıştır. Bu eser Türkoloji alanında büyük bir boşluğu doldurmuştur. (H. Eren)

MORAVIA, Alberto (asıl adı : **Alberto Pincherle;** doğ. Roma 1907), İtalyan yazarı. Küçük bir şiir kitabından sonra *Gli indifferenti* (Kayıtsızlar) [1929] adlı eseriyle ün kazanmıştır. Romanlarında acı bir gerçekçilik göze çarpar. Psikolojik tahlilleri yanında toplumun tenkidine de geniş yer vermiştir. Onun ümitsiz ve karamsar atmosferi büyük Fransız ve Rus realistlerini hatırlatır. En çok tartışılan eseri *La Noia* (Sıkıntı) [1960] adlı romanıdır. *La mascherata* (İki yüzlülük) [1941], *Agostino* (ad) [1944], *La Romana* (Romalı kadın) [1947], *Il conformista* (Konformist) [1951], *Racconti romani* (Roma hikâyeleri) [1954], *L'epidemia* (Salgın) [1956], *Nuovi racconti romani* (Yeni Roma hikâyeleri), *L'attenzione* (Dikkat) [1965] gibi roman ve hikâye kitapları vardır. Bundan başka, *Il dio Kurt* (Tanrı Kurt) [1968] gibi oyunlar da yazmıştır. Son yıllarda yaptığı geziler üzerine de birtakım eserler vermiştir. M., 1959 - 1962 yılları arasında milletlerarası PEN - Club'un başkanlığını yapmıştır.

MORAVSKÉ BUDĚJOVECE, Çekoslovakya'da, Avusturya sınırı yakınlarında bir şehir. Nüfusu : 77 000 (1971). Güney Moravya'da bulunan M. B., bir tarım merkezidir. Hafif endüstriler de gelişmiştir. Şehir daha güneyde Znaim (Znojmo) şehrine giden demiryolu üzerinde bulunur. (O. Yüksel)

MORAVYA (Çekçe Morava, Alm. Mähren), Çekoslovakya'nın orta bölgesi. Güney M. (Jihomoravsky) ve Kuzey M. (Severomoravsky) olarak iki idârî bölgeye ayrılmıştır. Güney M.'nın merkezi Brno, Kuzey M.'nınki Ostrava'dır. 1927'de Avusturya Silesia'sının bir kısmı M.'ya katılmış böylece yüzölçümü 25 000 km²'yi geçen bir tek eyâlet meydana getirilmiştir. M.'nın nüfusu : 3 774 000 (1971).

M., batıda Moravya tepeleri ile, doğuda Beyaz Karpatlar arasında kalan bölgeyi içine alır. Başlıca akarsuyu, Morava nehri ve kollarıdır. Moravya yaylası, kuzeyde Südetler'in doğu ucunda 1 490 m'ye kadar yükselir. Beyaz Karpatlar'dan sonra başlayan Slovakya, M.'ya göre çok daha dağlıktır. M. bir tarım ülkesidir. Mineral zenginliği de dikkate değer. Moravska ve Ostrava bölgesinde geniş ölçüde maden kömürü, Hodonin'de linyit elde edilir. M. - Silezya sınırında demir madenleri vardır. Öte yandan endüstri de ilerlemiş durumdadır. Brno ve Blansko'da makine imâlâtı yapılır; Brno XIV. yüzyıldan beri devam eden kumaş endüstrisiyle tanınmıştır. Komünist rejimin yaptığı sınaî değişmeler meyânında olarak Koncice'de yeni bir demir ve çelik sanayii geliştirilmiştir.

Tarih : M.'da ilk yerleşenler Kelt kabilelerinden Boli'lerdir. M. Ö. V - VI. yüzyıllarda bunların yerini Germen asıllı kabileler almış, Germenler de M. S. 567'de Avarlar tarafından buradan sürülmüştür. Bohemya'ya olduğu gibi M.'ya da, Slavlar'ın asıl geliş tarihi kesinlikle bilinmemektedir. Ancak VIII. yüzyılın sonunda M.'nın Slavlar tarafından iskân edildiği biliniyor. Bunların kendilerine has bir adı yoktu ve Morava ırmağı dolayısiyle kendilerine M.'lı diyorlardı. Charlemagne, Avar imparatorluğunu yıktığı zaman, yaptıkları yardımlardan ötürü, M.'lılara yaşadıkları toprakların bir kısmını verdi. IX. yüzyılın ilk yarısında M. birleşik bir krallık hâline geldi. Prens Mojmir idâresinde kurulan bu krallığa, muhtemelen sonradan Avusturya olan toprakların kuzey kısmı ile, bugünkü Slovakya'nın batı kısımları da dahildi. Mojmir'in yerine geçen Rostislav (Rastislaus) kırallığı daha da genişletti.

863 yılında gelen Bizanslı misyonerler M. ile birlikte Bohemya'yı da Hıristiyanlaştırdılar. 869'da Romtislav tahttan indirildi. Yerine geçen yeğeni Svatopluk Büyük - M. kralı oldu. Onun zamanında M., Doğu Macaristan ile Bohemya ülkenin sınırları içine girmişti. 908 yılında Büyük M., Macarlar tarafından yıkıldı. Daha sonra bütün M., 1029'da Bohemya'ya katıldı, böylece Mukaddes Roma İmparatorluğu'nun bir parçası hâline geldi. 1182'de de ayrı bir margravlık hâline getirildi.

M. da XIV. yüzyıldan itibaren çeşitli hükümdarların idâresine geçti; çeşitli çekişmelere sahne oldu. Protestanlığın çıkışı sırasında ülkede gösterilen dinî müsamaha, M.'nın gelişmesine yol açtı. Habsburglar zamanından itibaren de daha çok Bohemya'nın kaderine ortak oldu.

1526'da Macaristan'dan Almanya (Avusturya)'ya geçti. Birinci Cihan Savaşı'nda Avusturya - Macaristan imparatorluğu dağılınca 1918'de Çekoslovakya'ya katıldı. (O. Yüksel)

MORBIHAN, Fransa'da bir departman. Kuzeyde Côtes - du - Nord, doğuda Ile - et - Vilaine ve Loire - Atlantique, güneyde Atlas Okyanusu, batıda Finistère departmanıyla sınırlıdır. İdâre merkezi Vannes, yüzölçümü: 7 092 km², nüfusu : 547 000 (1973).

Güney Bretagne'da bulunan M.'ın kuzey kesiminde yüksekliği 300 m'yi ancak geçen Montagne Noire dağları yer alır. Diğer kesimlerde belli başlı bir yükselti dikkati çekmez. Sadece departmanın orta kesiminde doğu - batı doğrultusunda tipik Appalachian özelliği gösteren hafif bir yükselti vardır. Genişliği 1,5 - 5 km arasında değişen, uzunluğu 50 km'yi bulan bu yükselti Landes de Lanvaux denen kurak araziyi meydana getirir. M. kıyılarının tamamen kendine has bir özelliği vardır. Buradaki akarsu ağızları, denizin işgali sonunda çok girintili çıkıntılı körfezler meydana getirmiştir. Bunların en büyüğü olan M. körfezi adalarla doludur ve manzarasının güzelliğiyle tanınır.

M.'ın tarım mahsulleri arasında en önemli yeri tutan yulaf, buğday, çavdar, patatestir. Keten ve kenevir de yetişir. Sığır beslenir, arıcılık yapılır. Lorient bir gemi inşâ merkezidir. Balıkçılık ve konservecilik ekonomide büyük yer tutar. (O. Yüksel)

MORDTMANN, Johannes Heinrich (İstanbul 1852 - Berlin 1932), Alman asıllı doğu bilgini. Tanınmış Alman diplomatı ve Sâsânî nümismatiğinin kurucusu Andreas David M. (Hamburg 1811 - İstanbul 1879)'ın oğludur. Leipzig ve Berlin'de öğrenim gördükten sonra 1882 yılında İstanbul'da Alman elçiliğinde tercümanlık görevine tayin edilmiş, 1889'dan sonra da Selanik, İstanbul ve İzmir'de konsolos (ve başkonsolos) olarak çalışmıştır. Bu resmî görevleri yanında M. başlangıçtan itibaren ilim çalışmaları da yapmıştır. Onun ana çalışma alanı Güney Arap tarihidir. Bu alanda *Die Himjarischen Inschriften in Tschinili Kiöschk* [1879], *Neuen himjari-*

schen Münzen [1880, "Numismat. Zeitschrift", XII], *Übersicht über die türkischen Drucke von Konstantinopel* [1883], *Sabäische Denkmäler* [1883, D. H. Müller ile birlikte], *Beiträge zur minäischen Epigraphik* [1897] gibi birçok eserler vermiştir. Yakın Doğu ülkelerinin tarihi alanında çıkan bu eserlerden sonra M., Türk (Osmanlı) tarihinin birçok problemleri üzerinde de durmuştur. Özellikle Macaristan'daki Türk hâkimiyeti dönemiyle uğraşmıştır. *Zur Kapitulation von Buda im J. 1526* [*"Mitteilungen des Ungarischen Wissentschaftlichen Instituts in Konstantinopel"*, 1918, 3] adlı çalışması bu yolda yazılmış değerli bir katkıdır. Bundan başka, *Literaturdenkmälern aus Ungarns Türkenzeit* [1927] adlı eserin toplanmasına da katılmıştır. Bu ciltte M., Viyana'da bulunan Türkçe yazmalar üzerine bilgi vermiştir. *Osmanische Historiographie und Urkundenlehre* ["Ungarische Jahrbücher", 1928, VIII, 164-171] adlı yazısında Franz Babinger ve Ludwig Fekete'nin eserleri üzerinde durmuştur. M., Türk dili ve Türk edebiyatı alanında değerli bir hizmet olarak Mesûd b. Ahmed'in *Süheyl ü Nevbahâr* adlı eserinin faksimilesini de yaymıştır (*"Suheil und Nevbehâr"*. Romantischer Gedicht des Mes'ûd b. Ahmed (8 Jhdt. d. H.). Nach der einzig erhaltenen Handschrift in der Preuss. Staatsbibliothek. Hannover, 1925). (H. Eren)

MORDVA'LAR veya MORDVİN'LER, Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyetinde yaşayan bir topluluğa verilen ad. Bu topluluk, Mokşa'lar (veya Mokşa M.'lar) ve Erza'lar (veya Erza M.'lar) adlı iki kola ayrılır. Bk. MOKŞA'LAR. M.'ların büyük bir bölümü M. Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinde toplanmıştır. Ancak, bu cumhuriyetin sınırları dışında da M.'lara rastlanır. M.'ların sayısı toplu olarak 1 285 000 (1959)'dir. M. Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinde yaşayan M.'ların sayısı 340 000'dir (Mokşa'lar 175 000, Erzalar 165 000).

Mokşa'lar ile Erza'lar arasında etnik bakımdan büyük bir fark gözetilmez. Bu iki kol arasında daha çok dil bakımından birtakım farklar göze çarpar. Mokşa ve Erza kollarında birçok ortak kelime vardır. Örnekler: *kev* (= taş); *tol* (= ateş); *lov* (kar); *ava* (= kadın); *val* (= söz). Bu iki kol arasında ses veya şekil bakımından farklı kelimelere de rastlanır: Mokşa *kelu* ~ Erza *kiley* (= kayın ağacı); *krga* ~ *kirga* (= boyun); *kulu* ~ *kulov* (= kül); *ofta* ~ *ovto* (= ayı); *päşe* ~ *pekşe* (= ıhlamur).

Toplu olarak M. adıyle anılan Mokşa ve Erzalar, dil bakımından Fin-Ugor dillerinin Volga grupu içinde yer alırlar.

XV. yüzyıla kadar M.'lar, Volga, Oka ve Sura ırmakları boyunda toplanmışlardı. XV. yüzyıldan itibaren bu topraklara sürekli olarak başka ulusların yerleşmeye başlaması üzerine M.'lar Volga'nın sol kıyısına, Sibirya'ya ve Orta Asya'ya göç etmişlerdir. Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti topraklarında dağılmış bulunan M.'ların muhtar bir cumhuriyetin sınırları içinde toplanması kolay olmamıştır. 1928'de M. çevresi adıyle idarî bir bölüm kurulmuştur. M. çevresine eski Penza, Ul'yanovsk ve Tambov guberniyalarının M.'larla meskûn bölümleri bağlanmıştır. 1930'da M. Muhtar Bölgesi kurulmuştur. Saransk şehri bu bölgenin merkezi seçilmiştir. Son olarak da 1934'te M. Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurulmuştur.

Eskiden Mokşa ve Erza kollarına dayanan ortak bir M. dili yazı dili olarak kullanılıyordu. Sovyet döneminde ise Mokşa ve Erza kollarına dayanan iki ayrı yazı dili gelişmiştir.

M.'ların dili komşu dillerin baskısı altında kalmıştır. M. dilindeki Türkçe alıntılar H. Paasonen (b. bk.) tarafından toplanmıştır (*Die türkischen Lehnwörter in Mordwinischen:* "Journal de la Société Finno-Ougrienne", XV, 2 [1897], 61 s.).

Bugün Tatar Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin Kamskoe Ust'e bölümünde yaşayan Karatay adlı küçük topluluğun Türkleşmiş bir Mokşa kolu olduğu anlaşılıyor. Birkaç köyde toplu olarak yaşayan Karataylar'ın dil ve kültürlerinde (aile terminolojisi, folklor, giyim kuşam) M.'ların kalıntıları göze çarpar. Karataylar'ın Türkçeyi daha XVIII. yüzyılda öğrendiklerini biliyoruz. K.'ların yaşayışında da güçlü bir Tatar (Türk) baskısı göze çarpar. M. dilindeki Türkçe alıntıları toplayan Paasonen, Karataylarla da uğraşmıştır. (H. Eren)

MORÉAS [*moreas*], **Jean** (asıl adı: **Yanni Papadiamantopulos;** Atina 1856 - Paris 1910), Yunan asıllı Fransız şâiri. Atina'da Fransız eğitimi görmüş, gençliğini de Yunanistan'da geçirmiştir. 1872'de Paris'te kısa bir süre kalan M., 1878'de Yunanistan'dan temelli olarak ayrılmış ve Avrupa'yı dolaştıktan sonra Paris'te yerleşmiştir (1882). *Les syrtes* [1884] adlı şiir kitabıyle dekandanlar arasında yer almışsa da, *Les cantilènes* [1886] adlı eseriyle senbolizme yönelmiştir. 18 eylül 1886'da "Figaro" gazetesinde çıkan ve büyük bir ilgi uyandıran senbolizminin manifestosunu yazmıştır. Daha sonra senbolistler grupundan ayrılarak 1890'da Ch. Maurras ile "Ecole romane"ı kurmuştur. Du Plessys, La Teilhède, E. Raynaud da bu ekolde yer almıştır. Ancak, M. "Roman okulu" nun en büyük temsilcisi olarak tanınmıştır. *Le pélerin passionné* [1891], *Les stances* [1-6: 1899-1901, 7: 1920; yeni bas. 1945] gibi eserler yanında romanlar (*Le thé chez Miranda* [Paul Adam ile birlikte, 1886], *Les demoiselles Goubert* [Paul Adam ile birlikte, 1887]) ve hikâyeler (*Contes de la vieille France)* [1904] de yazmıştır. *Iphigénie* (ad) adlı bir oyun da kaleme almıştır. Deneme yazarı olarak *Esquisses et souvenirs* [1908], *Variations sur la vie et sur les livres* [1910] adlı eserleri vermiştir. (H. Eren)

MOREAU [*moro*], **Georges-Benoît-Jules** (Villiers-Saint-Benoît, Yonne 1853 - Paris 1934), Fransız mühendisi ve nâşiri. P. Larousse'la ortak olan A. Boyer'nin kitabevinde çalıştı. İki müessese birleşince (1895) Grand Dictonnaire Universel du XIXe Siècle'e müdür oldu. 1891'de Revue Encyclopédique'i çıkardı. Bu dergi 1901'de Revue Universelle adını aldı. Güzel Sanatlar Yüksek Konseyi üyesi olan M., hazırlayıp neşrettiği eserlerin zevkli bir şekilde düzenlenmiş olmasiyle dikkati çekti. (O. Yüksel)

MOREAU [*moro*], **Pierre-Paul** (Paris 1878 - Paris 1931), Fransız nâşiri, Georges-Benoît-Jules M.'nun oğlu. Babasının işine girdi. 1920'de Larousse kitabevinin müdürlerinden biri oldu. Modern anlayışla ve zevkle hazırlanmış, seri hâlinde neşriyat yaptı. (O. Yüksel)

MOREAU [*moro*], **Gustave** (Paris 1826-Paris 1898), Fransız ressamı ve öğretmeni. François Edouard Picot ve Théodore Chassériau'nun atelyelerinde yetişti. İtalya'ya seyahat ederek ünlü ressamların eserlerini kopya etti. Muhayyileye dayanan eserleriyle büyük ün kazandı. 1892'de Ecole Nationale Supérieure des Beaux - Arts'a öğretmen oldu. Matisse, Marquet, Rouault gibi ünlü öğrenciler yetiştirdi. Eserlerinin çoğu, Paris'te kendi adını taşıyan müzede teşhîr edilmektedir. (O. Yüksel)

MORELLY (doğ. 1715 - ?), XVIII. yüzyılda yaşamış olan bir Fransız yazarı ve münekkıdi. Hayatı hakkında açık bilgi yoktur. 1715'te Fransa'nın güneyinde doğmuş olduğu bilinmektedir. Hayal ettiği bir komünist devlet ütopyasına dayanarak, topluma yeni bir şekil vermeğe çalışmıştır. M., ferdî mülkiyeti benimsemezdi. Bu bakımdan Babeuf'e derin bir tesir yapmıştır. Eserleri: *Essai Sur l'Esprit Humain* (İnsan ruhu üzerine deneme) [1743]; *Physique de la Beauté* (Güzellik fiziği) [1748]; *Naufrage des Îles Flottantes* (Yüzen adaların batışı) [1753] (Bu eser 1761'de İngilizce'ye çevrilmiştir); *Code de la Nature ou le Véritable Esprit des Lois* (Tabiat kanunu veya kanunların gerçek ruhu) [1755 - 1760]. (V. Örs)

MORELOS Y PAVÓN, José Maria (Valladolid [şimdi Morelia, Michoacán] yakınında 1765 - San Cristóbal 1815), Meksika bağımsızlığının kurucularından. Fakir bir ailenin çocuğuydu. 1790'a kadar, amcasının yanında çobanlık yaptı. 25 yaşından sonra râhiplik öğrenimine başladı. Daha sonraları Valladolid çevresinde papazlık etti. 1811'de İspanyollar'a karşı ayaklanan Miguel Hidalgo ile işbirliğine başladı, onun ölümünden sonra da hareketin başına geçti. 1812 - 1815 arasında Meksika'nın, Mexico City'inn güneybatısına düşen büyük bir bölümünü kontrolü altında bulundurdu; zaman zaman Acapulco, Oaxaca, Tehuacan ve Cautla'yı ele geçirdi. Bir anayasa yapmak ve hükûmet kurmak için 1813'te Chilpancingo'da bir kongre topladı. Kongre, ekim 1814'te Meksika'nın bağımsızlığını ilân etti. Ne var ki M., 1815'te İspanyollar'ın eline geçti ve hâin ilân edilerek kurşuna dizildi. (O. Yüksel)

MORELOS Y PAVON

MORETTO DA BRESCİA (Brescia 1498 - Brescia 1554), İtalyan ressamı, Brescia resim ekolünün reisi. Asıl adı Alessandro Bonvicino'dur. V. Foppa ile Venedik resim okulunun etkisini almıştır. Eserlerinin karakteristiği, komposizyonda göze çarpan gösterişli bir sükûnet ve renklerin serinliğidir. Başlıca eserleri şunlardır: "Incoronzaione (Meryem Ana'nın taç giymesi); "Santi Nazaro e Celso, Brescia"; "Santa Giustina" (Azîze Giustina) [Viyana]; Cena del Fariseo (Fârisî'nin evinde yemek sofrası) [1544] (Venedik'te Santa Marie della Pietà kilisesi).

MORFİN, afyonun başlıca alkaloididir. 1806'da F. W. A. Sertürner tarafından tecrid edilmiştir. M., hidroklorid, sülfat, asetat ve tartrat şeklinde kullanıldığı gibi; dilaudid, dicodid, eucodal ve metopon gibi türevler şeklinde de kullanılmaktadır. M.'in diasetil bir türevi olan eroin, sür'atle iptilâ meydana getirdiği için yasak edilmiştir.

M., ağrıyı giderir, derin bir uyku verir. Bu analjezik etkisinin yanısıra, sahte bir iyilik duygusuna yol açar; başka zararlı yan etkileri de vardır. Bu etkiler en çok solunum, dolaşım ve sindirim sistemlerinde kendini gösterir. Ayrıca kusturucu etkisi de vardır. M.'in en kötü etkisi ise, iptilâya sebep olmasıdır.

M., ağrı dindirmede rakipsizdir. Ancak, iptilâ meydana getirdiği için, sadece safrataşı veya böbrek koliklerinde yahut başka ağrı dindiricilerin etkisiz kaldığı çok ciddî hâllerde kullanılmalıdır. Metastazlı kanserlerde ise, ağrı çok fazlaysa, iptilâ meydana getireceği düşünülmeden kullanılır. Genellikle, M. verildiği hastaya bildirmemek yerinde bir davranış olur.

M., $C_{17}H_{19}O_3N$, 254°C'da eriyen susuz bir alkaloiddir. Bir gramı, yaklaşık olarak 5 000 c. c. suda, 1 100 c. c. kaynar suda, 210 c. c. alkolde ve 1 220 c. c. kloroformda erir.

M.'in yapısını 1925'te J. M. Gulland meydana koymuş, 1952'de M. Gates ve G. Tschudi maddenin tam bir sentezini yapmıştır. Sentetik M., çok karışık muâmelelerden sonra elde edilebildiği için ticarî değer taşımamaktadır; değeri, ilmî olarak bunun başarılmış olmasındadır.

MORFOLOJİ (Fr. Morphologie, yeni ter. biçim bilgisi), gramerin bölümlerinden birine verilen ad. Bu bölümde kelimelerin yapısı, türeme yolları ve çekim biçimleri üzerinde durulur. Gramerin fonetik (yeni ter. ses bilgisi) bölümünde sesler, sentaks (söz dizimi) bölümünde ise cümle yapısı incelenir. Bk. GRAMER. (H. Eren)

MORFOLOJİ (Yun. *morphê* = şekil; *logia* = ilim; Fr. morphologie), belirli alandaki şekillerin veya görünüşlerin incelenmesi. Bu mânâ Alman anatomu, embriologu ve fizyologu Karl Friedrich Burdach (1776 - 1847) tarafından 1800'de ortaya konmuş ve Goethe tarafından benimsenerek geliştirilmiştir. M., önce canlılardaki dinamik şekilleri inceleyerek, bunların gösterdiği karakteristikleri, tâkib ettikleri gelişmeyi ve tâbi oldukları kanunları belirtmiş, sonra aynı metod kültürel şekillere de uygulanmıştır. Karşılaştırmalı M., canlıların sistematik sınıflandırılmasına, nesil bağlantılarının bulunmasına ve tarihî bağların incelenmesine yarar. M. üzerinde çalışmış olan bilginlerden H. Friedmann, *Die Welt der Formen* (Şekiller dünyası) [1930] başlıklı eserinde, göze görünür şekillerin felsefesini kurmaya çalıştı. L. Frobenius, *Paideuma* [1953] başlıklı eserinde, bir kültür M.'si geliştirdi. Bunlar gibi, Oswald Spengler, *Der Untergang des Abendlandes* (Batı dünyasının çökmesi) [1950 - 1969] ve A. J. Toynbee, *A Study of History* (Tarih incelemesi) [1934 - 1954] başlıklı eserinde büyük medeniyetlerin M.'sini işlediler. F. Zwicky (1949), M.'nin metodunu tekniğe ve astronomiye uyguladı.

Biyoloji: Biyolojik M., canlıların bünyesini organları, dokuları ve hücreleri araştırır. Biyo - M. adını taşır. Anatomi, organoloji (organografi), histoloji (doku ilmi), sitoloji (hücre ilmi), makroskopik, mikroskopik ve elektronoptik anatomi, karşılaştırmalı embriyoloji'yi içine alır. (V. Örs)

Bu ilim araştırmalarının metodları, tasvir ve karşılaştırmadan ibârettir. Elde edilen sonuçlar, organizmaların bir sistem içinde sınıflandırılmasının esaslarını ortaya çıkarır.

Coğrafya: M.'nin coğrafî şekillere uygulanması, Geo-M. adlı bir ilim dalının gelişmesine yol açmıştır.

Kristalografi: Kristaller ilminde genel ve özel M. ayırd edilir. Genel M. kristal şekillerini inceler, özel M. ise, bir mineralin görünüşünü ve duyuşunu tarif eder.

Sosyoloji: Bu ilimde M., fertlerin davranışlarını etkileyen, ama ferdin etkileyemediği şartları araştırır. Sosyal M., demografinin sosyografinin toplum coğrafyasının ve sosyal ekolojinin bâzı kısımlarını içine alır. Sosyal M. mânâsı ilk olarak, E. Durkheim tarafından kullanılmıştır. Bu bilgin, yeni ilim kolunun araştırma alanı olarak, devlet sınırları ve nüfus yoğunluğu gibi ortamın maddî şartlarından başka, hukuk, ahlâk ve kültür değerleri gibi elemanları da ele almıştır. Durkheim'den sonra M. Mauss ve M. Halbwachs da kendilerini bu araştırmalara vermişlerdir.

Dilbilgisi: M.'nin bu kısmı, kelimelerin meydana gelişini ve bundan doğan mânâ ayrılıklarını araştırır. Leksikal M., birbirinden doğan kelimeleri (iştikak, Fr. dérivation) ve kelimelerin birbiriyle birleşmesini gramer M.'si ise, tasrifleri (Fr. flexion) inceler.

MORG (Fr. morgue), etimolojisi bilinmeyen bu kelime, kimliği bilinmeyen ve tıbbî - hukukî bir araştırmaya tâbi tutulacak olan ölülerin teşhisini yapan kurulun adıdır. Şimdi Fransa'da bu kurula, daha çok, Institut Médico - légal (Tıbbî - Hukukî enstitü) adı verilmektedir.

MORGAN, Jacques de (Huisseau - sur - Cosson, Loir - et - Cher 1857 - Marsilya 1924), Fransız arkeologu. Maden okulu öğrencisiyken İskandinavya'da (1877), Bohemya'da (1882), Kafkasya'da ve Ermenistan'da (1886 - 1889) jeolojik araştırmalar yapmış ve tarihî kalıntılarla çok ilgilenmiştir. Eski Mısır servisi müdürü (1892) olmuş ve *Recherches sur les origines de l'Egypte* (Mısır'ın menşei üzerine araştırmalar) [1896 - 1897] adlı eserini yayınlamıştır (özellikle Menfis kazılarını yönetmiştir). İran'da Millî Eğitim Bakanlığı başdelegesi olmuş (1897), Louvre müzesine değerli İlkçağ seramikleri koleksiyonunu, Hamurabi kanunlarını, ayrıca Elam dili ve tarihi bakımından önemli birçok belgeyi kazandıran M., Sus kazılarını da yönetmiştir. Başlıca eserleri: *Les Premières civilisations* (İlk medeniyetler) [1909]; *L'humanité préhistorique* (Tarihöncesi insanlığı) [1921]; *Manuel de Numismatique orientale l'Antiquité et du Moyen Age* (İlk ve orta çağlara âit doğu sikkeleri el kitabı) [1923]; *La Numismatique de la Perse antique* (Eski İran sikkeleri) [1927]; *La préhistoire orientale* (Doğu'nun tarihöncesi) [3 cilt, 1925 - 1927].

MORGAN, John Pierpont (Hartford, Connecticut 1837 - Roma 1913), Amerikalı maliyeci. Amerika ve Avrupa'da modern maliyeyle ilgili bütün meselelerle ilgilenmiş, Dabney ve Drexel ile ortaklık kurmuştur. Birliğin bütün büyük metalürji fabrikalarını kontrolü altına almış ve bunları bir dev tröst şekline sokmuştur. Okyanus nakliyat hatlarını da tröstleştirmeye çalışmış, başaramayınca hükûmetle şiddetli bir mücadeleye girmiştir. M., birçok hayır kurumlarını da kurmuştur. Oğlu John Pierpont, 1913'te babasının yerine J. P. Morgan and Co firmasının başına geçerek, I. Dünya Savaşı'nda müttefikleri desteklemiştir. M.'ın kızkardeşi Anntracy bütün servetini sosyal hizmetlere adamış ve kendisine I. Dünya Savaşı'ndan önceki ve sonraki sosyal hizmetleri için Légion d'honneur nişanı verilmiştir. 1939'da Amerikan Sivil Yardım Komitesi'ni kurmuş, işgal süresince savaş esirlerinin yurtlarına gönderilmesinde büyük rolü olmuştur.

MORGAN, J. P.

MORGAN [*mɔrgã*], **Michèle** (asıl adı : **Simone Roussel** doğ. Neuilly - sur - Seine 1920), Fransız sinema oyuncusu. 1935 yılında figüran olarak sinemaya girmiştir. 1946 Cannes festivalinde "Pastoral senfoni" (La Symphonie pastorale) ile en iyi kadın oyuncu armağanını kazanmıştır. Küçük birkaç rolden sonra *Gribouille*'da başrolde yer almıştır (1937). Belli başlı filmleri şunlardır: *Quai des brumes* (Sisler rıhtımı) [1937]; *Maria Chapdelaine* [1949]; *Marie Antoinette* [1955]; *Le Château de verre* (Sırça köşk) [1950]; *Le miroir à deux faces* (İki yüzlü ayna) [1958]; *Les sept péchés capiteaux* (Yedi büyük günah) [1952]; *Landru* [1962]; *Benjamin* [1967] v.b. (C. Kurt)

MORGAN, Thomas Hunt (Lexington, Kentucky, 1866 - Pasadena, Kaliforniya 1945), Amerikan biyoloji bilgini. Kolombiya Üniversitesinde (1904) ve Pasadena teknoloji enstitüsünde tecrübî zooloji profesörlüğü (1928) yapmıştır. Deney konusu olarak sirke sineğini almış ve genetikte yeni bir çığır açmıştır. Kromozomlara dayanan kalıtım teorisini bulan M.'ın başlıca eserleri *The Physical Basis of Heredity* (Kalıtımın maddî temeli) [1919]; *The Genetics of Drosophile* (Sirke Sineğinin genetiği) [1925]; *The Theory of the Genes* (Genler teorisi) [1926]; *Experimental Embryology* (Tecrübî ambiriyoloji) [1927]; *Embryology and Genetics* (Ambiriyoloji ve genetik) [1933]'tir. 1933 yılında Nobel tıp ödülünü kazanmıştır.

MORGAN, T. H.

MORICE, Charles (Saint - Etienne 1861 - Menton 1919), Fransız yazarı. Mallarmé'nin evinde salı günü yapılan toplantılara devam etmiş, Dostoyevski'nin bâzı romanları ile Nekrasov'un *Poésies populaires* (Halk şiirleri)'ini Fransızca'ya çevirmiştir.

Başlıca eserleri : *Chérubin* (Melek) [1891]; *Paul Verlaine* (ad) [1887]; *Demain Questions d'Esthétique* (Yarın;

estetik meseleleri) [1888]; *Littérature de tout à l'heure* (Zamanın edebiyatı) [1888].

İncelemeleri: *Baud Bovy* (ad) [1899]; *Rodin* (ad) [1899]; *Eugène Carrière* (ad) [1906]; *Tristan Corbière* (ad) [1912]; *Il est ressuscité* (O dirilmiştir) [1911]; *Le Retour ou mes maisons* (dönüş veya evlerim) [1911].

Şiirleri: *Poèmes en Prose* (Mensur şiirler) [1919]; *Le Rideau de pourpre* (Lâl rengi perde) [1921].

MÓRICZ [ʒ ōrits], **Zsigmond** (Csécse, Szatmár 1879 - Budapeşte 1942), Macar yazarı. Debrecen'de ilâhiyat ve hukuk okumuştur. Başlangıçta gazetecilik yapmış, 1908 yılında "Nyugat" dergisinde çıkan *Hét krajcár* (Yedi metelik) adlı küçük hikâyesiyle yazı hayatına atılmıştır. 1928 - 1933 yılları arasında Mihaly Babist (b. bk.) ile birlikte "Nyugat" dergisini çıkarmıştır. M., roman, küçük hikâye ve oyunlarında köy ve küçük kasabaların problemleri üzerinde durmuştur. En tanınmış romanları: *Sárarany* (Altın külçesi) [1910]; *Az Isten háta mögött* (Tanrı gözünden ırak) [1911, Türkçe çev. 1945]; *Harmatos rózsa* (Şebnemli gül) [1912]; *Kerek Ferkó* (ad) [1914]; *A fáklya* (Meşale) [1917]; *Forr a bor* (Şarap kaynıyor) [1931]. *Erdély* (Erdel) [1934] adlı tarihî romanı da büyük ün kazanmıştır. Küçük hikâye kitapları: *Hét krajcár* (Yedi metelik) [1909]; *Magyarok* (Macarlar) [1912]; *A tüznek nem szabad kialudni* (Ateş sönmemelidir) [1916]; *Barbárok* (Barbarlar) [1932]. Oyunları: *Sári biró* (Muhtar Sári) [1910, komedi]; *Uri muri* (Kibar cümbüşü) [1928]; *Légy jó mindhalálig* (Ölünceye kadar iyi insan ol) [1929]. (H. Eren)

MORICZ, Zs.

MORİNA, soğuk ve mutedil sularda yaşayan mezgitgillerden bir balık türü. Dünyanın en değerli besin balıklarından olan M.'lar daha çok Atlas Okyanusu'nun kuzeyindeki soğuk sularda yaşar. İlmî adı *gaddus mortua* olan M.'ların sırt, iki anal yüzgeci vardır, üst çenesi alt çenesinden daha uzuncadır; alt çenesinin ucundan bir bıyık sarkar. Renkleri gri yeşilden, zeytunî, kahverengi, turuncu ve tuğla kırmızısına kadar değişir. Amerika sahillerinde Hateras burnundan, kuzeyde Grönland'a, Avrupa sahillerinde de Biskay körfezinden İzlanda'ya, batı Spitzbergen ve Novaya Zemlya'ya kadar olan alanda yaşarlar. Bâzılarının bir alt nevi olarak düşündüğü Büyük Okyanus M.'sı Birleşik Devletler'de Oregon, Asya'da Japonya sınırından, kuzeye doğru Bering denizine kadar olan alanda yaşar.

M.'lar genellikle 30 ilâ 250 kulaç derinlerde yaşamakla birlikte, bazan (göçerken veya av peşinde giderken) yüzeye yakın da yüzerler. Dipte yaşayan ve yutabilmelerine elverişli her çeşit balıklar ve omurgasızlarla beslenirler. Yumurtlama mevsimleri bulundukları sulara göre kasımdan ağustosa kadar değişir. 1 m boyundaki bir dişi M. yılda 3 000 000 yumurta yapar. 1,10 ilâ 1,82 mm çapındaki yumurtalar önce plankton topluluğuyla birlikte akıntıya kapılır, yavrular 10 ilâ 50 gün içinde yumurtadan çıkar; derinlere inmeden önce bir süre daha akıntıyla yol alırlar. Yetişkin bir M.'nın boyu 53 ilâ 92 cm arasında değişir. Yakalanan en büyük M. 182 cm boyundaydı ve 95 kilo geliyordu.

Balıkçı ülkeler filolarının avladığı M. tutarı yılda 2 000 000 tonu bulur. M. karaciğerinden kısaca "balık yağı" denen vitamince zengin yağ elde edilir. Balık yağı en çok İngiltere, Norveç, İzlanda ve Kanada'da yapılır.

MORİORİ'LER (Etn.), Chatham adalarının hemen hemen yok olmuş olan yerlileri. Bunlar Polinezya grubuna bağlı olup kültürleri, Yeni Zelanda'nın South Island (Güney Adası)'ında yaşayan Maoriler'inkine yakındır. M., Maoriler'in ortamındaki şartlardan daha çetin şartlar altında geliştikleri için, san'at ve zanaatları daha kaba bir karakter gösterir.

M.'in tarımı yoktur. Eğrelti otu kökleri, yılan balıkları, başka balıklar, karaka meyveleri ve kuşlarla beslenirlerdi. Albatros avına çıkar, bu kuşların yuvalarını yaptıkları kıyıdan uzak kayalara tehlikeli seferler yaparlardı. Giyim eşyaları, fok derisinden ve kabaca dokunmuş ketenden yapılır, sosyal teşkilâtları Maoriler'inkine benzerdi. M., çok barışçı bir topluluk idiler. Aralarında çıkan dâvâlar bir çeşit değnek (İng. singlestick) ile yapılan düello yolu ile çözülürdü. Sonunda toprakları Maoriler tarafından istilâ edilmiş (1835) ve M. köleleştirilmiştir.

MORİTANYA (MAURITANIA), Kuzey - batı Afrika'da bir İslâm cumhuriyeti. Kuzeyde İspanyol Sahrası (Rio de Oro), Cezayir; doğuda Cezayir, Mali; güneyde Mali ve Senegal; batıda Atlas Okyanusu ve İspanyol Sahrası ile sınırlanmıştır. Yüzölçümü 1 030 700 km², nüfusu 1 180 000 (1972), başşehri Nuakşot (nüfusu 70 000)'tur.

M. toprakları genel olarak, az ârızalı bir ülke ve bir çöl manzarası gösterir. Kuzeyde İspanyol Sahrası'nın güneyinde, okyanus kıyılarından başlayarak, güneyde Senegal nehrinin orta mecrâsına kadar uzanan bâzı alçak dağlar göze çarpar. Bunlar Adrar, Tmar ve Tagant kütleleridir ve Hat çukuru ile birbirlerinden ayrılmıştır. Dağların arası, zaman

MORİTANYA

zaman yer değiştiren kum tepeleriyle kaplıdır. Ancak, bu arada iyi otlakların bulunduğu düzlükler de vardır. Bu düzlüklerin başlıcaları Aukar, Adafer, Varan, Makteyr, Erg el - Hamamî'dir. Kuzey ve doğu kesimlerde iklim tamamen çoraktır, buralar çöl özelliği gösterir. M.'nın batısında, sahilden itibaren içlere doğru uzanan bir kum ovası vardır. Bu bölgenin kuzeyinde, kum tepeleri, rüzgârların etkisiyle sık sık yer değiştirir. Güneyde ise, yer yer bitkilerin bulunması, kum tepelerinin yer değiştirmesini önler. Güneye inildikçe bitki örtüsünün zenginleşmeye başladığı görülür. Senegal nehri boyunca verimli ovalar uzanır. Buralar yerleşik tarıma elverişlidir ve nüfusun büyük bir kısmı bu bölgede yaşar. M.'da yağmurlar seyrek ve düzensizdir. Büyük vâhalarda hurma yetişir. Deve, keçi ve bâzı koyun sürüleri, konup göçerek hayatlarını sürdürmeye çalışır. Ülkenin sahil kesimi, bütün Batı Afrika sahillerinde olduğu gibi, sürekli dalga çatlamalarına sahne olur ve kum tepeleriyle doludur. Ülkenin pek çok yerinde, gündüz sıcaklığı, yılın altı ayı boyunca 37°'nin altına düşmez. Geceler çok soğuk geçer. Daha az sıcak olan güney kesimlerde ise gece ile gündüz arasındaki sıcaklık farkı fazla değildir.

M.'da yaşayanlar Berberîler, Yahudiler, Araplar ve Zencilerdir. Mahallî rivâyetlere göre, ülkede önce siyah insanlar oturuyordu. Bu bölgeye Hicret'ten önce Berberîler, daha sonra çeşitli milletlerden tüccarlar ve nihayet başka ülkelerdeki zulümden kaçan Yahudiler geldi. XV. yüzyıldan itibaren de Araplar bölgeyi istilâ etti. Yahudiler, bugün Berberîler'in arasında erimiş durumdadır. Sayıları nüfusun dörtte birinden daha az olan zenciler ise Senegal nehrine yakın yerlerde yaşar. Yerleşik olmayan halk, deve tüyünden yapılma mahrutî çadırlarda, yağmurlara göre konup göçerek yaşar. Ülkedeki muharip sınıfı, Fransız hâkimiyetinin kurulmasından önce saf Arap sayılan Hasanlar teşkil ediyordu. Berberîler emniyetlerini korumak üzere bunlara vergi öderdi. Bu vergiler dışında belirli zamanlarda Murâbıtlar'a da vergi ödemek zorundaydılar. Kölelik, eskiden Hasanlar ile Murâbıtlar arasında bir ticaret konusuydu. Fransızlar ülkeye hâkim olunca köleliği kaldırdılar, sosyal hayata dokunmadılar.

M.'nın başlıca gelir kaynağını hayvancılık teşkil eder. En çok keçi ve koyun, sonra sığır ve deve yetiştirilir. Geniş ölçüde balıkçılık yapılır. Ülkenin başlıca limanı olan Port-Etienne bir balıkçılık merkezidir. Ayrıca hurma, nehir boyunda darı, pirinç, mısır, buğday, arpa yetiştirilir. Güneyde elde edilen zamk eskiden beri önemli bir ihraç maddesidir. Sahil boyundaki tuzlalardan elde edilen tuz da bir ticaret konusudur. Son zamanlarda demir ve bakır madenleri işletilmeye başlanmıştır. Başşehir Nuakşot 1958'de inşasına başlanmış yeni bir şehirdir. M.'nın sayılmağa değer diğer yerleşme merkezleri Nuahibu (nüfusu 21 000), Atar, Şingiti, Vadan ve Tijigya'dır. Halk bugün Arapça konuşur ve İslâm dinindedir.

Tarih : M.'da yapılan araştırmalar sonunda bâzı tarihöncesi eserler ele geçirilmiştir. Buraya dışarıdan ilk gelenler Berberîler'den Sanhâcalar'dır. Bunların ülkeyi fethetmeleri yavaş olmuş, XIX. yüzyılda ilk Sanhâca krallığını kurmuşlardır. Bu devlet çok geçmeden ortadan kalkmışsa da, XI. yüzyılda ikinci Sanhâca krallığı kurulmuştur. Daha sonra, kudsiyet yolunda büyük şöhret sahibi olan Murâbıtlar, zencilere karşı harekete geçerek hâkimiyet kurmuş, bundan sonra M., Taşumşalar, Zenciler, Mâ'killer, Sanhâcalar, Fas sultanları arasında yüzyıllarca çekişmeler olmuştur. Öte yandan Fransızlar 1626'da Senegal nehri ağzına yerleşmişti.

Sahildeki diğer iki merkez Arguin ve Portendik, İspanya, Holanda ve İngiltere arasında sürekli çekişme konusu oldu. Fransızlar, Versailles anlaşmasıyle (1783) nüfuz sahalarını genişlettilerse de, memlekete sahip olabilmeleri ancak 1817'deki Paris anlaşması sonunda mümkün oldu. Fas, bağımsızlığını kazandıktan sonra M.'ya sahip çıkmak istediyse de, Fransa 1958 yılı şubatında, meydana gelen kontrolsüz ayaklanmayı ezdi ve aynı yılın kasım ayında M.'yı cumhuriyet hâline getirdi. Ülke 28 Kasım 1960'ta bağımsızlığını kazandı. 1976 başında İspanyol Sahrâsı'nı Fas ile paylaşarak genişledi. (O. Yüksel)

MORKAYA, Burhan Câhid (İstanbul 1892 - İstanbul 1949), Türk gazeteci ve romancısı. Yüksek öğrenimini Siyasal Bilgiler Okulu'nda (Mülkiye Mektebi) tamamladı. "Yeni Gazete", "Servet-i Fünûn" ve "Vatan" gazetesinde yazılar yazdı. "Karagöz" gazetesini yönetti; 1928'de "Köroğlu" gazetesini çıkardı ve uzun süre yayınına devam etti. Başlıca romanları: *Gazi'nin dört süvarisi, Yüzbaşı Celâl, Köy hekimi. Cephe gerisi, Gurbet yolcusu* v.b.'dır.

MORMONLAR, 1830 yılında Joseph Smith tarafından kurulan *Church of Jesus Christ of Latter-Day Saints* (Âhır Zaman Azizleri İsa Kilisesi) mezhebine mensup olanlar. Bu mezhepten olanlar kendilerine Latter-Day Saints (Âhır Zaman Azizleri) derler. *Mormon Kitabı*'na inandıkları için bu adla anılageimişlerdir.

Kilisenin kuruluşu : John Smith'ın ifadesine göre, 1820 yılında henüz 14 yaşındayken, evlerinin yakınındaki ormanda hangi mezhebi tercih etmesi gerektiğini öğrenmek için dua ediyordu. Bu sırada hiçbir tasvire sığamayacak kadar parlak iki hayal gördü (Baba ve Oğul). Bunlar mevcut mezheplerden hiçbirini tavsiye etmediler.

MORMONLAR : Bir Mormon kilisesi

John Smith, Baba ve Oğul'u görüşünden üç yıl sonra 1823 eylülünde bir başka haberci gördü; Amerika'nın eski peygamberlerinden Moroni olduğunu söyleyen bu haberci ona, evinde pek uzak olmayan Cumorah vâdîsinde altın levhalara kayıtlı bir yazının saklı olduğunu bildirdi. Bu kayıtlarda M. Ö. 600'den M. S. 420'ye kadar Batı yarım küresinde (Kuzey ve Güney Amerika) yaşamış olan İsrâil asıllı bir koloniden gelen Amerikalı Kızılderililer'in ecdâdının, peygamberlerinin ve halkının hikâyesi vardı. Yeniden canlanan bir varlık veya "melek" olan Moroni, 1827'de, 14 yüzyıl önce o zamanki adıyle Cumorah tepesine sakladığı altın levhaları tefsirci denen cihazlarla (Urim ve Thummim) birlikte Smith'e verdi. Smith bunların yardımıyle levhalardaki yazıları tercüme etti; böylece *Mormon Kitabı* meydana geldi. Kitabın başında on bir kişinin altın levhaları gördüğüne dair şehâdetleri vardır. Levhalar, daha sonra Moroni'ye emanet edilmiştir.

MORMONLAR : Bir başka Mormon kilisesi

Joseph Smith 1830 yılı başlarında *Mormon Kitabı*'nı yayınladı ve aynı yılın nisanında beş arkadaşıyle birlikte mezhebi resmen kurdu.

M. 1831 yılında mezhebi kurmuş oldukları New York eyâletindeki Fayette'ten Ohio'da Kirtland'a göçtüler. Daha sonraki yıllarda, burada ilk Mormon tapınağı yapıldı, ilk başkan ve on iki havârî seçildi. Öte yandan 1830'dan itibaren misyonerlik çalışmalarına da başlanmıştı. Bu arada kilise içinde anlaşmazlıklar çıkmış, bir kısım M. Missouri eyâletinde Independence'e göçmüştü. Ancak, 1835'te M. buradan sürüldüler. Sürülenler yine Missouri'de Far West'e yerleşti. Ancak buradaki halk da onların varlığını istemiyordu. 1838'de Haun's Mill katliâmı denen kavga oldu. 20 Mormon öldürüldü, Smith ve diğerleri tevkif edildi, 15 000 Mormon, Missouri'den çıkarıldı. Bunlar kışta kıyamette zor bir yolculuk yaparak Illinois'e geçip Nauvoo şehrini kurdular. 1840'ta yeni anlaşmazlıklar çıktı. Birçok M., J. Smith'in poligami ile ilgili son ilhamlarından memnun kalmamıştı. Buna karşı olanlar bir gazete çıkararak Smith'i tenkid ettiler; bunun üzerine Smith taraftarları gazeteyi tahrîb etti. Smith, kardeşi Hyrum ve kilisenin diğer ileri gelenleri tevkif edilerek Nauvoo'dan 8 km ötedeki Carthage'da hapsedildiler. 1844 yılı haziranında hapishaneye yapılan bir hücumda Smith ve kardeşi Hyrum öldürüldü.

Bunun üzerine M. parçalanma tehlikesiyle karşılaştı. Smith'in yerine seçilen Brigham Young, Batıya doğru yeni bir göç sevk etti 1847'de Utah'da Büyük Tuz Gölü vâdîsine geldiler, Koloni, burada kısa zamanda gelişti, yerlilerle dostluk kuruldu; çölde yaşamanın güçlükleri kısa bir süre içinde, endüstri alanındaki gelişme sayesinde yenildi. Sulama metotları geliştirildi. 1852'de Tuz Gölü yakınında 12 000 Mormon yaşıyordu. Ancak, federal hükûmetle aralarında yine anlaşmazlıklar vardı. Brigham Young ve diğer M.'ın poligamiyi tatbikı şiddetli müdahalelere yol açıyordu. Bu durumda devlet 1857'de M.'ın üzerine asker sevk etmek zorunda kaldı. Poligaminin terkedilmesi üzerine de anlaşmazlıklar bitti ve Utah 1896'da kırk beşinci devlet olarak birliğe katıldı. Bugün Salt Lake City, M.'ın merkezidir. Amerika'nın her eyâletinde ve birçok yabancı ülkede teşkilâtları vardır. Dünyadaki M.'ın sayısı ise 2 000 000'un üstündedir.

İnançlar : M. müşahhas bir Tanrı'nın, Tevrat ve İncil çağında olduğu gibi, bugün de kendini zaman zaman göstereceğine, onları irşat edeceğine inanırlar. Evlilikler, ölümle bitmez ve sonsuzluğa kadar devam eder; ancak bunun için evlenme töreninin, tapınakta özel merasimle yapılması lâzımdır. Muhtaç olanlara yardım etmek için âşar (onda bir) toplanır. Normal olarak hayattan beklenen şey saadettir. Sağlığı koruma ve eğitim dinî bir görevdir: "Cehalet içindeki bir insanın kurtarılmasına imkân yoktur". Alkollü içkiler, tütün, çay ve kahveden sakınmak lâzımdır. M.'da profesyonel ruhban sınıfı yoktur, herkese hizmet etme fırsat ve sorumluluğu verilir. İncil'in, Allah'ın kitabı olduğuna inandıkları gibi *Mormon Kitabı*'nın da Allah'ın kitabı olduğuna inanırlar. Allah, oğlu İsa ve Rûhü'l - Kudüs üçlüsüne inanma M.'da da vardır.

Reorganized Church of Jesus Christ of Latter - Day Saints: Joseph Smith taraftarları, Brigham Young'ın başkanlığını kabûl etmemiş ve birlikten ayrılarak 1860'ta yeni bir mezhep kurmuşlardır. Onlara göre poligamiyi getiren Smith değil, Brigham Young'dır. Bu yeni kilisenin de bütün dünyada kendine göre teşkilâtı ve 200 000 mensûbu vardır. Merkezleri Missouri eyâletinde Independence'tedir. (O. Yüksel)

MORNAY [*mɔrnę*], **Philippe de** (Buhy, Vexin 1549 - La Fôret sur - Sèvre, Poitou 1623; Plessis - Marly senyörü olan M., birçoklarınca Duplessis - Mornay diye adlandırılmış ve Pape des Huguenots (Huguenot'ların Papası) da denmiştir), Fransız siyaset adamı. Calvin'ci olan M., Henri de Navarre (sonraki kral IV. Henri)'a müşavirlik etmiş ve Henri'nin, kral III. Henri ile barışmasına yardım etmiştir. Saumur'de ilk Protestan akademisini kurmuştur. (V. Örs)

MORNING POST [*mɔrniŋ poust*], Londra'da çıkan muhafazakâr bir İngilizce günlük gazete. 1937'de "Daily Telgraph" ile birleşmiştir. M. P. en eski İngilizce siyasî günlük gazetedir. 1772'de kurulmuştur.

MORNY, Charles Duc de (Paris 1811 - Paris 1865), M. dukası, Fransız Devlet adamı. Flahaut ile Kraliçe Hortense'ın gayrı meşrû oğlu ve böylece imparator III. Napoléon'un üvey kardeşi (baba ayrı, ana bir) olan M., 1851 hükûmet darbesine katılmış ve Corps Législatif (parlamento) başkanı olmuştur (1854 - 1865).

MORO, Aldo (Maglie 1916), İtalyan devlet adamı. Bari üniversitesinde hukuk tahsil etti; aynı üniversitenin öğretim kadrosunda çalıştı. 1946'da parlamentoya girdi. 1955'te adalet, 1958'de eğitim bakanı oldu. 1959'da Hıristiyan Demokrat Parti'nin sekreterliğine gelen M., 1963'te başbakanlığa getirilerek dört partiden mürekkep bir koalisyon kabinesi kurdu. 1968 seçimlerinden sonra istifa etti. 1969'da dışişleri bakanlığına getirildi. 1974 kasımında kurulan Hıristiyan Demokrat ve Cumhuriyetçiler hükûmetince yine başbakan oldu.

MORO, Antoon Mor Van Dashorst (aş. yu. Utrecht 1519 - Anvers 1576), Holandalı ressam. M.'nun koruyucusu olan Granvelle kardinali, onun İspanya sarayına girmesini sağlamış, M. orada V. Karl ve II. Felipe için başarılı bir şekilde çalışmış, daha sonra kralların portrelerini Madrid'e getirmek için Portekiz'e ve Londra'ya gitmiştir. M.'nun san'atı Venedik okulunun damgasını taşımaktadır. Psikolojik nitelikleri ve soylu havası ile Valaskez'e kadar gelen İspanyol portrelerinde onun etkisi görülmektedir.

Başlıca eserleri: "Granvelle'li Kardinalin cücesi" (Louvre); "Sir Thomas Gresham ve karısı" (Amsterdam); "Marie Tudor" (Madrid ve Viyana); "Erkek portresi" (Berlin); "Ressamın karısı" (Madrid).

MORÖTESİ VEYA MORÖTESİ IŞINIMLARI (Fr. Ultraviolette; İng. Ultraviolet), dalga boyları görünen ışınlarınkinden daha kısa, fakat X ışınlarınkinden daha uzun olan görünmeyen ışık ışınları. Bunlar görünür ışık tayfının mor ucunun hemen dışına düşen bir cins elektromagnetik ışınımlardır. Bunlara *mor üstü ışınımları* da denir. M.'nın dalga boyları bölgesi 0,4 M ile 0,1 M arasında bulunur. En uzun morötesi dalgalarının dalga uzunlukları, insan gözünün görebildiği en kısa dalga olan mor ışığın dalga boyundan daha küçüktür. Fotoğraf plağına etki eder, insan vücudundaki ergosterol üzerine etkisi ile D vitamini hâsıl olur. Güneşten gelen ışınımlar (veya radyasyonlar) M. I. bakımından zengindir. Morötesi ışınımları, civa buharlı lamba ile sunî olarak hâsıl edilir (bk. ELEKTROMAGNETİK IŞINIMLAR). (E. Erdik)

MORRIS, William (Walthamstow, Essex 1834 - Hammersmith, Londra 1896), İngiliz şâiri, ressamı ve yazarı. Oxford'da okudu, önce mimar ve ressam olmak istedi; Burne-Jones ile arkadaşlık kurduktan sonra şiirler yazdı: *The life and death of Jason* (Jason'un hayatı ve ölümü) [1867]; *The earthly paradise* (Dünya cenneti) [1868 - 1870] adlı eserlerini yazdı; daha sonra Vergilius'tan *Aeneid* [1875]; Hemoros'tan da *Odysey* ([1887]'yi çevirdi. İskandinav edebiyatlarıyle ilgilendi. Pre-Raphaelite ressam grubuna katıldı ve Ruskin'in teorilerini benimseyerek "Arts and Crafts" (Sanatlar ve Zanaatler) hareketi için propaganda yaptı. Ardından Morris and Cy firmasını kurarak mobilya, kumaş, renkli kâğıt, perde ve renkli pencereler yaptı; böylece İngiliz dekorasyonuna yenilik getirdi. M., aynı zamanda bir sosyalist birliğine katılmış ve sosyal fikirlerini *News from Nowhere* (Hiçbir yerden haberler) [1891] başlığı altında toplanmıştır. *Love is enough* (Sevgi yeter) [1875] başlıklı Orta Çağ moralite'leri geleneğinde bir de sahne eseri vardır. Üslûbu, şiir alanında Carlyle, Ruskin, Tennyson ve Rossetti'nin damgasını taşır; felsefî yazıları ve hikâyeleri, Chaucer, Froissart ve Malory'nin etkisini almıştır. (V. Örs)

MORS ALFABESİ, genel olarak telgraf ve telsizle yayınlanan nokta ve çizgi işaretlerinden meydana gelen alfa-

A	· —	S	· · ·
B	— · · ·	Ş	— — — —
C	— · — ·	T	—
Ç	— · — · ·	U	· · —
D	— · ·	Ü	· · — —
E	·	V	· · · —
F	· · — ·	Y	— · — —
G	— — ·	Z	— — · ·
H	· · · ·		
I	· ·	1	· — — — —
J	· — — —	2	· · — — —
K	— · —	3	· · · — —
L	· — · ·	4	· · · · —
M	— —	5	· · · · ·
N	— ·	6	— · · · ·
O	— — —	7	— — · · ·
Ö	— — — ·	8	— — — · ·
P	· — — ·	9	— — — — ·
R	· — ·	0	— — — — —

NOKTALAMA İŞARETLERİ VE DİĞERLERİ

nokta (.)	· — · — · —
virgül (,)	— — · · — —
iki nokta (:)	— — — · · ·
soru işareti (?)	· · — — · ·
tire (-)	— · · · · —
bölüm çizgisi (/)	— · · — ·
parantezler [()]	— · — — · —
tırnak («»)	· — · · — ·
çift tire (=)	— · · · —
anlaşıldı	· · · — ·
hata	· · · · · · · ·
artı işareti (+) veya telgraf ya da bildirişim sonu işareti	· — · — ·
haberleşmeye çağrı	— · —
bekle	· — · · ·
çalışma sonu	· · · — · —
başlama işareti	— · — · —
ayırma işareti	· — · · —

MORS ALFABESİ

bedir. 1837'de, elektromagnetik telgrafın kullanılabilmesi amacıyle Samuel Morse (b. bk.) tarafından geliştirilmiştir. Samuel Morse, her biri bir telgraf cihazıyle donatılmış merkezler arasında haberleşmeyi sağlayabilmek için çeşitli zaman aralıklarıyle bölünmüş bir sistem geliştirmeyi düşündü. Alfabenin 26 harfini ses ve duraklardan meydana gelen bir işaret sistemiyle gösterdi. 1851'de toplanan milletlerarası meclis, M. A.'ni daha kolay hâle getirerek nokta ve çizgiler arasındaki durakları kaldırdı. M. A. bugün bütün dünyada milletlerarası bir işaret sistemi olarak kullanılmaktadır. (O. Yüksel)

MORSE, Samuel Finley Breese (Charlestown - Mass., A. B. D. 1791 - New York 1872), Amerikalı sanatkâr ve mûcit. 1810'da Yale kolejini bitirdi. Elektrik alanındaki çalışmalara karşı ilgi duyması da orada başladı. Ancak bu dönemde sanat yanı ağır basıyordu. Nitekim 1811'de ünlü ressam Washington Allston'a öğrenci oldu ve onunla birlikte İngiltere'ye gitti. Londra'daki resim öğrenimi sırasında Chaucer ve Spencer'in etkisinde kaldı. New York'a dönünce bir güzel sanatlar cemiyeti kurdu, çok geçmeden de bunu National Academy of Design adında bir akademi hâline getirdi ve kendisi bu akademinin ilk başkanı oldu (1826 - 1845).

MORSE, Samuel

M.'un ilim hayatına başlaması 1832 yılına rastlar. Bu tarihten itibaren kendisini telgraf çalışmalarına verdi; tasarladığı cihazın kalıplarını kendi yaptı, modellerini kendi çizdi. Dört yılık çalışmadan sonra, çalışabilir ilk cihazı yapmayı başardı. 2 eylül 1837'de New York üniversitesinde yeni icâdın ilk denemesi büyük bir başarıyle yapıldı. Ancak, Kongre M.'un icâdına gerekli ilgiyi göstermedi. Bunun üzerine M. bir patent elde etmek için İngiltere'ye gitti. Teklifi orada reddedilince Fransa'ya geçti. Orada bir patent aldı, ama Fransız hükûmeti ona bir menfaat sağlamadan bu icâdı benimsedi. Rusya ile olan temasları da bir sonuç vermedi.

Nihayet 1843 yılında Kongre, Baltimore ile Washington arasında bir telgraf hattı çekilmesi için gerekli tahsisatı verdi. 24 mayıs 1844'te bu iki şehir arasında ilk telgraf görüşmesi yapıldı. Geçen bu uzun süre içinde başkaları da aynı icât üzerinde çalışmıştı. M., 1847 yılında mahkemelerde icâdını korumak zorunda kaldı ve sonunda telgrafın mûcidi olduğu kabûl edildi.

Yeni cihazın Türkiye'deki ilk denemesi 1847 yılında Sultan Abdülmecid'in huzurunda, Beylerbeyi sarayında yapıldı. 1858'de Avusturya, Türkiye, Belçika, Fransa, Rusya, İsveç, Toscana cihazı kullanma hakkını satın aldılar.

Daguerre'in fotoğraf tekniğini Birleşik Devletler'e getiren M.'tur. M. ayrıca bir mermer kesme makinesi patenti almış (1823), 1842'de denizaltı kablosuyle telgraf denemesi yapmıştır. (O. Yüksel)

MOSEL FRANKÇASI, Rhin (Rhein) ırmağının sol kolu Mosel ırmağının her iki kıyısında, aş. yu. eski Trier başpiskoposluğunun sınırları içinde konuşulan bir Alman lehçesi. Mosel vâdîsinde yerleşmiş olan Fraklar (bunlara Alm. Moselfranken denmiştir) zengin ve değişken bir kültür sahibi olmuşlardır. Bu lehçe, teknik adı alt - Frankça olan Flamanca'ya yakındır. (V. Örs)

MOSELLE (Alm. Mosel), Fransa ve Almanya'da bir nehir. M., Rhin (Alm. Rhein) nehrinin doğudan aldığı bir koldur. Col de Bussang yakınlarında, Vosges dağlarının batı yamaçlarından doğar. Uzunluğu 550 km'dir. M., önce kuzey - batıya, sonra kuzeye doğru akar ve bu akışına devam ederek Luxembourg sınırı hizasında Fransa topraklarından çıkar. Daha sonra Almanya ve Luxembourg sınırını çizen M., kuzey-doğuya doğru yönelerek Koblenz'de Rhin'e karışır. M.'in başlıca kolları Moselotte, Meurthe, Seille ve Saar'dır. Bu kollar nehre doğudan katılır. Batıdan katılan kolları da Madon, Orne ve Sauer'dir. Nehirde küçük teknelerle ulaşım yapılır. M. vâdîsi bağlarıyle tanınmıştır. Burada elde edilen üzümlerden M. şarapları yapılır.

MOSELLE, kuzey - doğu Fransa'da bir departman. Kuzeyde Luxembourg ve Almanya ile sınırlı olan departmanın doğusunda Bas - Rhin, güney ve batısında da Meurthe - et - Moselle departmanları vardır. İdare merkezi Metz'dir. Yüzölçümü 6 214 km², nüfusu 1 023 000 (1973)'dir.

M., Lorraine bölgesindedir. Topraklarının denizden yüksekliği 200 - 300 m arasında değişir, sadece güney - doğu ucunda bu yükseklik 1 000 m'ye yaklaşır. M., Moselle ırmağı ve kollarıyle sulanır. Departman topraklarının büyük kısmını Lorraine ovası kaplar. M.'in toprakları verimli değildir. Ekonomisinde en önemli yeri endüstri (tuz, kireç, çimento, makine, kimyevî maddeler, dokuma, kâğıt ve ağaç eşya) tutar. M. topraklarında önemli maden kömürü ve demir madenleri vardır. Metz bölgesinde, Moselle ırmağı vâdîsinde geniş ölçüde bağcılık yapılır. (O. Yüksel)

MOSETENES (Etn.), Güney Amerika'da yaşayan ve dil bakımından bağımsız bir Kızılderili grubunun en önemli boyu. Bu boyun adı bütün gruba verilmiş olup, bunlara Mosetenan denir. Bolivya'nın güneyinde, Beni ırmağının kıyıları boyunca ve bunun doğusunda aş. yu. 15° ile 16° güney enlemleri arasında yaşarlar. Derilerinin rengi oldukça açıktır. Tarımla uğraşır, yer ve damları saz ve samanla kaplı kulübelerde yaşarlar, elbiseleri kendi dokudukları pamuktan yapılmış, kolsuz ve parlak renkli mintanlardır. Hafif sandallar yerine kendi yaptıkları sallarda gezerler. Başlıca silâhları ok ve yaydır. Kültürlerinin tarihi hakkında bilgi yoktur.

MOSJOUKINE, Ivan (Penza 1889 - Neuiliy - sur - Seine 1939), Rus aktörü. Önce Rusya'da, Moskova ve Kiev'de sahneye çıktı. İhtilâlden sonra memleketini terk etti. Almanya, Amerika ve Fransa'da filmler çevirdi. Başlıca filmleri: "Kazanova" (1927), "Bin İkinci Gece" (1933), "Kazanova'nın Aşkları" (1933), "Niçevo" (1936).

MOSKOVA, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin başşehri ve en büyük şehri. Aynı zamanda Rusya Federatif Sosyalist Cumhuriyeti'nin de idare merkezi olan M., S. S. C. B.'nin Avrupa bölümünün orta kesiminde, M. nehri kıyılarında kurulmuştur. M., Sovyetler Birliği'nin hem siyasî ve idarî merkezi hem de ülkenin ulaştırma, ticaret, ekonomi, endüstri ve kültür merkezidir. Nüfusu 7 410 000 (1973) (çevresi ile 12 milyon).

Sovyetler Birliği'nin bütün ana demiryolları M.'dan çıkar. M.'da dokuz demiryolu yolcu istasyonu (Yaroslavl, Kazan, Leningrad, Kursk, Pavelets, Kiev, Belorusya, Savelov ve Riga), ayrıca birçok yük istasyonu vardır. Bunlar bir çevre demiryolu sistemiyle birbirlerine bağlıdır. Ayrıca merkezden 60 - 100 km mesafede başka bir demriyolu çenberi de Sovyetler Birliği'nin her yanından başşehre gelen demiryolu trafiğini düzenler. Ülkedeki yük nakliyatının onda biri ile yolcu nakliyatının önemli bir kısmı M.'dan geçer. Şehir aynı zamanda nehir ulaştırmasında da önemli bir düğüm noktasıdır. 1938'de Moskova - Volga kanalının tamamlanmasından sonra şehir, Hazar denizine olduğu gibi, Baltık denizine ve Beyaz Deniz'e de su yolu ile bağlanmıştır. M.'da üç nehir limanı vardır, bunların en önemlisi Khimki'dir. M. üzerinden yapılan demiryolu ve nehir ulaştırması çok çeşitlidir. Öte yandan S. S. C. B. karayolları bakımından pek zengin olmadığı için, M., karayoluyle ancak, bellibaşlı olarak, Minsk, Leningrad ve Kırım'a bağlıdır. Havayolları M.'yı dünyanın her yanına bağladığı gibi, Sovyetler Birliği'nin de her tarafına bağlar. Şehirde ve banliyösündeki trafik yükünü ise, sür'atli elektrikli trenler ve uzunluğu 100 km'ye yaklaşan metrolar taşır.

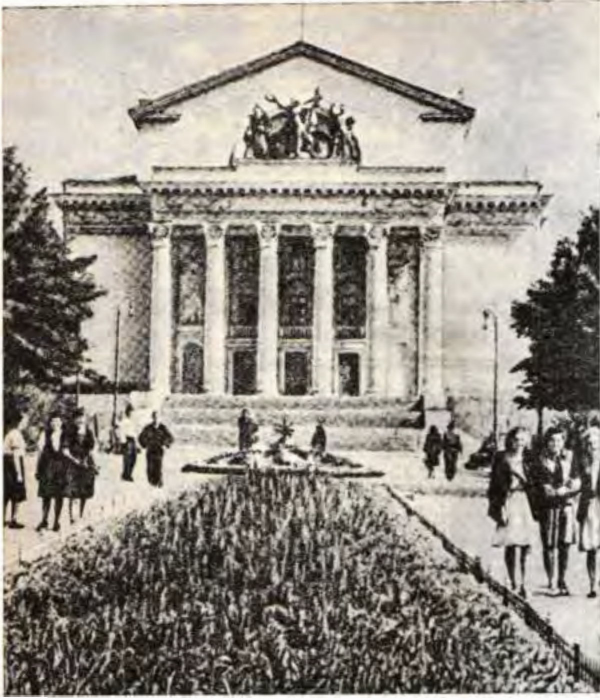
MOSKOVA : Gor'kiy Caddesi

M., Sovyetler Birliği'ndeki endüstri merkezlerinin en büyüğüdür. Ülkenin endüstri gücünün önemli bir kısmı M. ve çevresinde toplanmıştır. Şehrin, planlı bir ekonominin idare merkezi olması ve en önemli ticaret sahalarının merkezinde bulunması, endüstri alanındaki gelişmesinde büyük rol oynamıştır. Nüfusun kalabalık oluşu endüstri gelişmesi için gerekli iş gücünü sağladığı gibi, ucuz yakıt ve enerji de burasının bir endüstri merkezi hâlinde gelişmesine yardımcı olmuştur. M. endüstrisini iki ana kısma ayırabiliriz: Yiyecek, giyecek, malzeme gibi orada yaşayan halkın hemen kullanmasına yarayacak maddelerin endüstrileri ile makine ve tekstil gibi başka endüstriler tarafından kullanılacak tâli maddeler endüstrileri.

MOSKOVA : "Kurtarıcı" Kilisesi

M. aynı zamanda Sovyetler Birliği'nin kültür, araştırma ve eğitim merkezidir. Şehirdeki yüksek öğrenim merkezlerinin sayısı 80 civarındadır. Buralarda okuyan öğrenci sayısı ise 450 000'e yaklaşır. Mihail V. Lomonosov (b. bk.)'un adını taşıyan M. Üniversitesi 1755'te kurulmuştur. Ayrıca büyük araştırma enstitüleri vardır ki, bunların başında İlimler Akademisi, San'atlar Akademisi, Tıp Akademisi gelir. Sovyetler Birliği'nin en önemli kütüphanesi olan Lenin kütüphanesi de M.'dadır. S. S. C. B.'nde yayınlanan bütün eserlerin birer nüshasının muhafaza edildiği bu kütüphanedeki kitap sayısı 20 000 000'un üstündedir. M.'da aynı zamanda 49 müze vardır. Bunların başında Lenin Merkez Müzesi, İhtilâl Müzesi ve Tarihî Müze gelir. Şehrin en önemli san'at koleksiyonları Tretyakov Galerisi ile Puşkin Müzesi'ndedir. M., aynı zamanda, ülkenin tiyatro ve müzik merkezidir. En ünlü kuruluşlar arasında opera ve bale için Bolşoy Teatr (Büyük Tiyatro), Malıy Teatr (Küçük Tiyatro) ve M. San'at tiyatrolarını ve M. Devlet Konservatuvarı'nı sayabiliriz. Sovyetler Birliği'ndeki en önemli yayın organları da M.'dadır. Başşehirde yirmi dört gazete yayınlanır; bunların en tanınmışı "Pravda" ve "İzvestiya'dır. Ayrıca çeşitli ilmî ve popüler konularda 1 400 periyodik çıkar. Şehrin merkezinde muhtelif binalar vardır. Bakanlar Konseyi ve Yüksek Sovyet Prezidyum'u buradaki binalarda çalışır. Şehir bu çekirdeğin etrafında yayılıp genişlemiştir.

MOSKOVA : Yeni bir tiyatro binası

Tarih : Rusya'nın en eski şehirlerinden biri olan M.'dan, Rus kaynaklarında ilk defa 1147 yılında bahsedilir. İlk Moskof prensi Yuriy Dolgorukiy burada ahşap bir kale yaptırdı. Burası, Rusya'nın merkezinde ormanlar arasında ve nehir kıyısında olduğu için kolayca savunulabilen bir yerdi. Moskof prensleri kısa bir sürede Vladimir, Rostov ve Suzdal' gibi komşu prensliklere hâkim oldular. 1237'de Batu Han idaresindeki Moğollar Rusya'yı işgal ettikleri zaman M.'yı da yaktılar. M. da diğer prensliklerle beraber Moğollara tâbi oldu. Moskof prensleri, şehri, zamanla bir dinî merkez hâline getirdi. Bunlar 1380'de kuvvetli bir varlık olarak ortaya çıktılar. Moskof Büyük Dükleri, unvanlarını bütün Rusya'nın Büyük Dükü şekline soktular. M. zamanla başşehir oldu. Moskof prensleri 1380'de Altın Ordu'yu yendilerse de, kesin bir hâkimiyet kuramadılar. Bu tarihten iki yıl sonra Altın Ordu hanı Toktamış, M.'ya kadar yürüyerek şehri yakıp yıktı. İstanbul'un fethi üzerine Moskof prensleri yeni bir Roma olma sevdasına kapıldılar. XVI. yüzyılın başlarında Altın Ordu devleti yıkılınca da bütün bölgeye hâkim oldular. Ancak 24 mayıs 1571'de Osmanlı - Kırım ordusu şehre girdi. Şehri alan Türk komutanı Devlet Giray Han, bu sebeple "Taht Alan" unvanıyle tarihe geçti. 1591'de onun oğlu Gazi Giray Han da M.'ya kadar geldi. Bu tarihten sonra şehir 1812'de Napoléon tarafından zaptedildi. II. Dünya Savaşı'nda ise uzun süren Alman kuşatması (1941), şehri düşüremedi. Deli Petro zamanında ülkenin başşehri Petersburg (Petrograd) olmuştu (1703). 1917 ihtilâlinden sonra, hükûmet merkezi, Leningrad adını alan Petersburg'dan tekrar M.'ya getirildi. (O. Yüksel)

MOSKOVA ANTLAŞMASI, 16 mart 1921 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti ile Sovyetler Birliği arasında yapılan dostluk ve yardımlaşma antlaşması. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Ankara'da açılmasını takip eden günlerde, Sovyet Rusya, yoldaş Chalva Eliava'yı gizlice İstanbul'a göndererek Osmanlı hükûmetinin son durumunu tahkik ettirmişti. Bu arada Eliava, İstanbul'daki millî teşkilât ile temasa geçmiş ve ortak emperyalist cepheye karşı Türk millî haklarını tamamiyle tanıyacaklarını, takviye edeceklerini ve sür'atle yardıma başlayacaklarını bildirmişti. Bu tarihlerde Ankara'da teşekkül eden millî hükûmetin bir yabancı devlet tarafından tanınması, çok muhtaç olduğu askerî ve malî yardımlar sağlaması siyasî olduğu kadar askerî bakımdan da büyük sonuçlar elde etmek için zarurî değil, mübrem idi. Bunun içindir ki, Eliava'nın teklifleri derhal değerlendirilmiş, hariciye vekili Bekir Sami Bey başkanlığında Yusuf Kemal (Tengirşenk), İbrahim Talî (Öngören), milletvekili Osman Bey ve Kurmay Yarbay Seyfi'den (Düzgören, general) kurulu bir heyeti Sovyet Rusya ile bir anlaşma yapma ümidiyle Moskova'ya gönderilmişti. Bu heyet 19 temmuz 1920 tarihinde Moskova'ya geldi. 24 temmuzda Sovyet Dışişleri Komiseri Çiçerin ve yardımcısı Karahan ile temas ve görüşmelere başladı. Ancak, Sovyet Rusya yöneticileri Türkiye Büyük Millet Meclisi temsilcilerini kabûl ederken beri yandan mülga İttihad ve Terakki Partisi liderlerini, yani Enver, Cemal ve Halil paşaları da Türk milletinin temsilcileri gibi kabûl ve Türkiye'nin geleceği hakkında onlarla da görüşmekten ve gereğinde resmî sıfatları ve yetkileri olmayan bu kişilerin beyanlarını delil gibi göstermekten çekinmiyorlardı. Bu tutum Bekir Sami Bey'in görüşmelerden bir sonuç almasını engelliyordu. Sovyetler, Türkiye'ye para ve malzeme yardımı yapacaklarını vadediyorlar, fakat, vaadler bir metin hâline getirilmedikçe görüşmeler son bulmuyordu. Sovyetlerin bu kaçamaklı müzâkere tutumları iki prensibe dayanıyordu. Bunlardan biri komünist ihtilâle karşı birleşen İngiltere, Fransa ve Amerika cephesinde İngiltere'yi ayırmak suretiyle bir gedik açmak için İngiltere'nin Türkiye politikasına ters düşmemek, diğeri de Kafkasya'da teşekkül eden Ermeni Taşnak hükûmeti yerine komünist bir hükûmet ikame edebilmek için Ermeni proleterler hesabına yeni Türkiye'den bâzı tâvizler koparmaktı. Bu sebeple, Çiçerin ve Karahan, Van ve Bitlis vilâyetlerinin bağımsız Ermenistan'a bırakılmasında ısrar etmiş, bu yolla Amerika'yı da etkileri altına alabileceklerini hesaplamışlardı. Ayrıca, Ankara'daki millî hükûmetin Türk milleti üzerindeki nüfuz ve tesiri hakkında da kesin bilgiler olmadığı için, Anadolu'da başgösteren millî kıyâmın vatanın doğusu ve batısıyle bölünmez bir bütün olduğunu silâh gücüyle dünyaya kabûl ettirmek amacıyle yapıldığını da anlamazlıktan geliyorlardı. Bekir Sami Bey, Çiçerin'in ısrarları karşısında yetkisizlik beyan ederek Ankara'dan tâlimât isteyeceğini bildirdi. Bu suretle müzakereler uzadı. Ankara hükûmeti ise Sovyetler'in tekliflerini kesin olarak reddetti ve kararını 16 ekim 1920 tarihli telgrafla Moskova'ya gönderdi. Moskova'daki ilk görüşmeler böyle olumsuz bir mecraya girdiği sırada bâzı askerî ve siyasî gelişmeler oldu. Sovyet orduları Polonya'da başarısızlığa uğradılar. Ermeni Taşnak kuvvetleri de Doğu Cephesi kumandanı Kâzım Karabekir Paşa'nın orduları önünde ağır bir yenilgiyle karşılaştılar. Türkiye Büyük Millet Meclisi ordularının Ermeni meselelerini çözmesi, 10 ocak 1921 de müstevlî Yunan kuvvetlerinin İnönü mevzilerinde durdurulması, İngiltere'nin Ankara hükûmetini zımnen tanıyarak Londra konferansına dâvet zorunda kalması, Sovyet Rusya'nın tâkip ettiği politikada yeni bir gelişmeye yol açtı. Görüşmelerin yeniden başlaması imkânı doğunca Ankara hü-

kûmeti 21 kasım 1920'de Batı Cephesi komutanı Ali Fuad (Cebesoy) Paşa'yı Moskova büyükelçiliğine tâyin ederek kalabalık bir kadro ile Sovyet Rusya'ya gönderdi. Ayrıca görüşmeler için de Meclis'ten Yusuf Kemal ve Dr. Rıza Nur seçildiler. Bu yeni heyet 19 şubat 1921'de Moskova'ya vardı. Görüşmelere başlamadan önce Sovyet Milletler Komiseri Stalin tarafından kabûl edildiler. Stalin, tutum ve sözleriyle Sovyetler'in Ankara'daki millî hükûmetin isteklerini artık anlar olduklarını ve yerine getireceklerini belirtmişti, Dışişleri Komiseri Çiçerin de birden anlayışlı bir tutuma girmişti. Bu ortamda 26 şubat 1921'de görüşmeler başladı ve Türkiye adına İktisat Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk), Sinop milletvekili Dr. Rıza Nur, büyükelçi Ali Fuad (Cebesoy) ile Sovyet Dışişleri Komiseri Çiçerin ve Pan-Rus merkez icra komitesi üyesi Celâl Korkmazov arasında devam etti. 16 mart 1921'de imza edilen M. A., Sovyet Rusya ile İngiltere arasında ilk yakınlaşmanın bir ifadesi olan ticaret antlaşmasına gölge düşürmemek endişesiyle tarafların rızası üzerine iki gün sonra, 18 mart günü ilân edilmiş ve açıklanmıştır.

Mîsâk-ı Millî sınırları içinde hür ve bağımsız bir Türk devletinin varlığının, bütün vecîbeleriyle dünya politikasında ağırlığı olan bir devlet tarafından tanınması yanında millî davayı yürütecek mâlî ve askerî yardımları sağlayacak bu antlaşma, genç Türkiye'nin dış politikasında bir başarı olmuştur. Antlaşmanın başlıca hükümleri arasında birinci maddede Sovyet Rusya, 28 ocak 1920'de İstanbul'da toplanan Meclis-i Meb'ûsanca kabûl edilip 1 şubat 1920'de bütün devletlere tebliğ edilen Mîsâk-ı Millî sınırları içinde teşekkül eden ve Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından temsil edilen millî hükûmetçe tanınmamış Türkiye'ye ait hiçbir uluslararası senedi tanımamayı kabûl etmekte, ikinci maddede Elviye-i Selâse'den [Üç Livâ (sancak)] Ardahan ve Kars sancaklarının Türkiye'ye bırakılmasını, Batum liman ve şehrinin Gürcistan'a verilmesini, buna karşılık Kars'ın doğusundaki sınır hattının Arpaçay talveginden geçmesini öngörmekte, beşinci maddeyle Boğazlar konusunda Mîsâk-ı Millî'de tesbit edilen esasları benimsemekte, altıncı maddede ise, iki memleket arasında o güne kadar yapılmış bütün anlaşmaları hükümsüz saymakta ve Türkiye'nin Çarlık Rusya'sına karşı yükümlü olduğu mâlî ve başka taahhütlerden vazgeçmekte, yedinci madde hükmüne göre de kapitülasyonların kaldırılmasını kabûl etmekteydi (Bu antlaşmaya ek askerî yardım listesi için bk. (General Ali Fuad Cebesoy, *Moskova Hâtıraları*, İstanbul 1955). (İ. Parmaksızoğlu)

MOSKOVA KONFERANSI, Amerika Birleşik Devletleri, Birleşik Krallık, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği ve Çin temsilcilerinin 30 ekim 1944 tarihinde Moskova'da yaptıkları bir toplantı. Bu toplantıda dört büyük devletin temsilcileri ilk defa olarak Milletler Cemiyeti (b. bk., Cemiyet-i Akvam)'nin yerine geçecek milletlerarası bir teşkilât meydana getirme ihtiyacı üzerinde durmuşlardır. M. K.'ndan sonra, adı geçen dört büyük devletin temsilcileri 21 ağustos-7 ekim 1944 tarihleri arasında Dumbarton Oaks Konağı'nda yaptıkları toplantı sonunda Birleşmiş Milletler Teşkilâtı adıyle kurulacak bir milletlerarası güvenlik teşkilâtının planını yayınlamışlardır (Bk. DUMBARTON OAKS KONFERANSI, YALTA KONFERANSI, SAN FRANCISCO KONFERANSI VE BİRLEŞMİŞ MİLLETLER TEŞKİLÂTI VE ANAYASASI). (H. Eren)

MOSSİ'LER (Mosi ve Moshi de denir), Eski Fransız Afrikası'ndaki Yukarı Volta ve Kuzey Ghana'da yaşayan halkların en önemlisi. Bunların sayısı aş. yu. 1,5 milyondur. M.'lerin aş. yu. M. S. 1000'de doğudan gelerek şimdi yaşadıkları bölgeye girmiş olmaları muhtemeldir. Orada birkaç devlet kurmuşlardır. Fransız sömürgesinin kurulmasına kadar siyasî hayatlarına devam eden bu devletlerin en önemlileri Dagomba ve Gurmai'dir. M., darı yetiştirerek geçinen komşularına, dillerini ve çok gelişmiş olan zanaatlarını (ince dericilik, metalcilik ve dokumacılık) öğretmişlerdir. Bundan başka, onlara elbise yapımını öğrettikleri gibi, sığır ve at yetiştirme san'atını da öğretmişlerdir. M.'lerin dili (Mosil veyo More dili) Gur dilleri grubuna bağlı olup, aş. yu. 2 milyon yerli tarafından kullanılır.

Tarih : M.'lerin kurduğu krallıkların ve özel olarak Ouagadougou ve Yatenga devletlerinin geleneği bunların muhtemelen veya XII. yüzyılda kurulmuş olduklarını gösterir. XX. yüzyılda bile yaşayan bâzı krallık âyinleri firavunlar zamanında Mısır'da yapılan âyinlere benzer. Ouagadougou'nun ilâhî kralı, Mora Naba ünvânını taşır. M.'ler yüzyıllar boyunca, ülkelerine girmeğe çalışan Müslüman'lığa karşı direnmiş, bölgeleri 1896'da Fransa tarafından zaptedilmiştir. Fransızlar, topraklarını Fildişi Kıyısı'ndan gelen modern siyasî etkilere karşı korumak isteyen muhafazakâr bir Mora Maba'nın etkisine uyarak 1947'de Haute-Volta (Yukarı Volta) bölgesini ayrı bir devlet yapmışlardır. 1947'de M. topraklarının büyük bir kısmı bu hükümdara tâbî idi.

MOST, Çekoslovakya'da, Kuzey-batı Bohemya'da bir şehir. Şehrin Almanca adı da Brüx'tür. Erzgebirge sıradağlarının ayağında, Biela ırmağı üzerinde, olan şehrin denizden yüksekliği 240 m dir. Nüfusu 55 000 (1974)'dir. M. Bohemya linyit ocakları bölgesinin merkezidir (Çekoslovakya linyitinin % 80'ini temsil eder).

Şehrin yanındaki Schlossberg dağında 1651'de yıkılan Landeswart kalesinin kalıntıları vardır.

MOSTAERT [*moṣtārt*], **Antoine** (Bruges 1881-Anvers çevresi 1971), Belçika asıllı misyoner ve Mongolist. 1905 yılında yurdunu terk ederek Çin'de misyoner olarak görev almıştır. M. özellikle Moğol lehçeleri alanında yapmış olduğu çalışmalarıyle tanınmıştır. Bu alanda *Dictionnaire Ordos* [1941-1944] adlı bir sözlük meydana getirmiştir. Bundan başka, Batı Kansu'da Moğol dilinin Monguor kolunu keşfetmiştir. M., A. de Smedt ile birlikte bu arkaik kol üzerine birçok çalışma ve eserler vermiştir: *Le dialecte monguor parlé par les mongols du Kansou occidentale, I-ère partie: Phonétique* ("Anthropos", 1929, XXIV, 801-815, 1930, XXV, 657-669, 961-973); *Le dialecte monguor parlé par les mongols du Kansou occidental, II-e partie: Grammaire* (Monumenta Serica, Monograph VI) [1945], *Le dialecte monguor parlé par les mongols du Kansou occidental, III-e partie: Dictionnaire monguor-français* (Publications de l'Université Catholique du Pékin) [1933] gibi. M., Moğol dili ve Moğol tarihinin eski kaynakları alanında da çalışmalar yapmıştır. "Moğolların gizli tarihi" üzerinde duran M., *A propos du mot sirolzu de l'Histoire Secrète des Mongols* ("Harvard Journal of Asiatic Studies" 1949, XII, 470-476), *Trois passages de l'Histoire Secrète des Mongols* ("Studia Orientalia", 1950, XIV, 9, 1-7), Remarques sur le paragraphe 114 de *l'Histoire Secrète des Mongols* ("Central Asian Jour-

nal" 1956, II, 1-11), *Sur quelques passages de l'Histoire Secrète des Mongols* ("Harvard Journal of Asiatic Studies" 1951, XIV, 329-403, 1955, XV, 285-407) gibi yazılar yazmıştır. Bunlara ek olarak, Vatikan'ın gizli arşivlerinde bulunan 1267 (veya 1279), 1290 ve 1302 tarihli belgeleri yaymıştır: *Trois documents mongols des archives secrètes vaticanes* ("Harvard Journal of Asiatic Studies", 1952, XV, 419-506; Francis Woodman Cleaves ile birlikte). İlhan Argun ve Ölceytü'nün Güzel Philippe'e gönderdiği 1289 ve 1305 tarihli mektuplarını da gözden geçirmiş ve yeni bir çeviri yapmıştır (*Les lettres de 1289 et 1305 des ilkhan Argun et Öljeitü à Philippe le Bel*) [1962] (Francis Woodman Cleaves ile birlikte). M.'ın *Une phrase de la lettre de l'Ilkhan Argun à Philippe le Bel* ("Harvard Journal of Asiatic Studies", 1955, XVIII, 200-220) adlı yazısı da Argun'un 1305 tarihli mektubu ile ilgilidir. Son olarak, M. *Altan Tobci*'nin yeni bir baskısını da yapmıştır (*Altan Tobci, A Brief History of the Mongols by bLo-bzan bs Tan-'jin*) [1952]. (H. Eren)

MOSTAGANEM (Ar. Müsteganim), Cezâyir'de aynı adı taşıyan idarî bölgenin merkezi. Nüfusu 64 000 (1967). Selif nehrinin 12 km doğusunda, Oran'a 70 km mesafede bulunan şehir, denizden 1 km içeride kurulmuştur. M., Ayn Sefra denen derin bir vâdi ile ikiye bölünmüş durumdadır. Eski şehir, bu vâdinin dar bir dirseğinin teşkil ettiği üç köşeli bir düzlük üzerinde kurulmuştur. Tabiî bir kale durumunda olan bu kısmın uc tarafında şimdi hapishane olarak kullanılan bir hisar vardır. M. zengin bir tarım bölgesinin merkezidir. Üzüm ve turfanda meyve ve sebze yetişir. Limanı, Cezâyir'in beşinci limanıdır. Yün, meyve, tahıl ihraç edilir. Konservecilik gelişmiştir; akümülatör yapılır.

Tarih : İlk defa XI. yüzyılda, el-Bekrî buradan "denize yakın bir şehir" olarak bahseder. Rivayete göre hisar 1082'de Yusuf bin Taşfin tarafından yaptırılmıştır. Daha sonra, başka sahil şehirlerinde olduğu gibi buraya da muhtemelen küçük bir Murâbıt kuvveti konarak şehrin korunması sağlanmıştır. İdrisî XII. yüzyılda burada çarşı ve hamamlar olduğunu anlatır. M. adı Muvahhidler'in bu bölgeye sahip olduğu devre boyunca tarihte geçer. Şehre XIV. yüzyılda Merinîler, XVI. yüzyılın başlarında Barbaros Hayreddin Paşa hâkim olmuş, Barbaros M.'in tahkimâtını esaslı bir şekilde kuvvetlendirmiştir. Şehir XVI. yüzyılda büyük bir refaha kavuşmuş, nüfusu 40 000'e yükselmiştir. M., 1833'te Fransızlar tarafından işgal edilmiştir.

MOSTAR, Yugoslavya'da, Neretva (Narenta) suyu üzerinde bir şehir, Hersek (Hercegovina)'in idare merkezi. Neretva geçidinin hemen güneyinde bulunur. Şehir içinde XVI. yüzyıldan kalma bir köprü vardır. M., Türk eserleriyle dolu bir şehirdir. Köprüden başka 33 cami bu şirin şehri süsler. M.'da yün, dokuma, deri, tütün, şarap, meyve ticareti gelişmiştir. Nüfusu 89 000'dir (1971).

Tarih : M. XV. yüzyılın ilk yarısında kurulmuştur. Ancak, gelişmesi Türkler tarafından fethinden (1483) sonra başlar. Şehir bir tahta köprü çevresinde yer aldığı için buraya sadece Most (Köprü), Mostici yahut Mostar; daha da doğru olarak (çoğul hâlinde) "Köprücüler" anlamında Mostari deniyordu. Hersek Türk sancak beyine 1522'den itibaren merkez olan M.'a Mimar Sinan, Kanunî'nin emriyle bir köprü yaptı. 19 m yüksekliğinde ve 27,34 m açıklığındaki köprünün Mimar Sinan tarafından yapıldığını kaydeden Evliyâ Çelebî, aynı zamanda şehirde 53 mahalle, 45 cami ve mescit, 3 040 ev bulunduğunu yazar. Köprü, bugüne kadar şehrin en dikkati çeken eseri olma özelliğini muhafaza etmiştir. M. 1878'de Avusturya-Macaristan kuvvetleri tarafından işgal edilmiş, 1918'de Sırp-Hırvat-Sloven (sonradan Yugoslavya) krallığına katılmıştır.

MOŞKOV, Valentin Aleksandroviç (XIX-XX. yüzyıl), Rus etnografı, antropoloğu, tarihçisi ve dil uzmanı. Topçu subayı (albay) olarak Varşova'da çalışmıştır. M., Gagavuz dili üzerindeki çalışmalarıyle tanınmıştır. Gagavuz folkloru üzerine birçok örnekler yaydığı gibi, ilk Gagavuzca sözlüğü de yazmıştır. Gagavuzların ve Balkan yarımadasında yaşayan Türkler'in tarihi ve etnografyası alanında değerli çalışmalar yapmıştır: *Gagauzı Benderskogo uezda* (Bender çevresi Gagavuzları); *Turetskie plemena na Balkanskom poluostrove* (Balkan yarımadasında Türk boyları) ["İzvestiya Russkogo geografiçeskogo obşçestva", 40, 1904]; *Nareçiya bessarabskih gagauzov* (Besarabya Gagavuzlarının dili) [W. Radloff, *Proben der Volksliteratur der türkischen Stämme Süd-Sibiriens* X, 1904]. M., Nogay ve Kazakların musikisi üzerinde de çalışmıştır. (H. Eren)

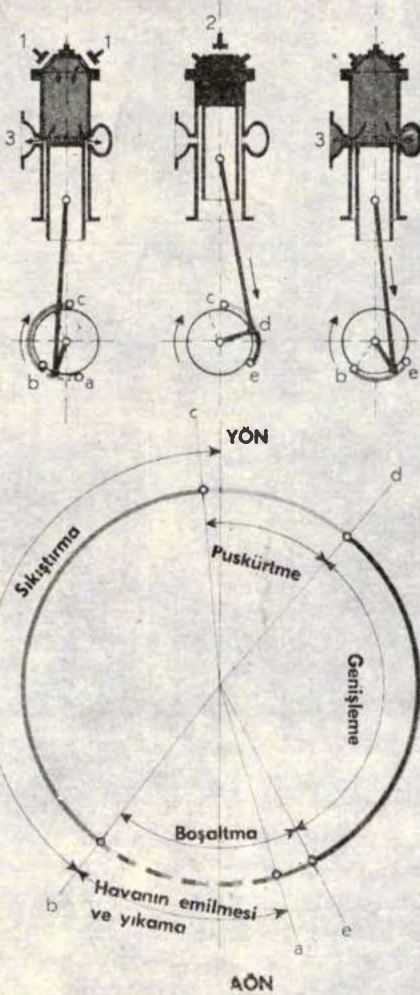
MOTACILLA CINEREA (Zoo.) : bk. DAĞ KUYRUKSALLIYANI.

MOTET, XVI. yüzyılda büyük önem kazanmış, sözlü dinî musiki eseri. M.'ler dinî merasimlerde icra edilmek üzere Latince dinî metinler üzerine çoksesli olarak bestelenirdi. XIII. yüzyılın tipik M.'i, Latince iki metnin üç sesli olarak bestelenmişiydi. XIII. yüzyılın sonlarından, XV. yüzyılın ortalarına kadar bir musiki formu olarak parlaklığını kaybetti. XVI. yüzyıl bestekârları ise Josquin des Prez'den Palestrina'ya varıncaya kadar çok çeşitli üslûblarda binlerce M. bestelediler. Barok M.'lerinde eski üslûb devam ederken, tamamen yeni anlayışla M.'ler bestelendi. Meselâ solo sesler, enstrümantal refakatler eklendi. Bach, Schubert, Mendelssohn gibi san'atkârlar, koro için, enstrüman refakati olmayan M.'ler yazdılar. Brahms'ın M.'leri de çoksesli üslûbta, fakat enstrümansızdır.

MOTİF (Mus.) (Fr. motif, İng. motive, Alm. motiv, İt., İsp., Po. motivo), bir musiki parçasında, bestekârın kullandığı bir nağme veya nağmeler topluluğu. O parçada müteaddid defalar tekrar edilir. Wagner tarafından leit-motif (b. bk.) adı altında daha mücerred hâle getirilmiştir. Tema (Fr. thème) ile motif arasında fark vardır (bk. TEMA). Tema'nın mânâsı çok daha geniştir. Hattâ tema, bir takım M.'ler kullanarak teşekkül eder. Tema esas mevzû olduğu hâlde, M., belirli, karakteristik, küçük tek fikri ifade eder. M. kısa bir ezgi olduğu hâlde tema, uzun ezgilerle ortaya çıkar. (Y. Ö.)

MOTOR (Lat. *movere* = harekete geçirmek; Fr. Moteur; İng. Motor, Engine), herhangi bir enerji çeşidini mekanik enerjiye çeviren makine. Birçok çeşidi vardır:

Elektrik M.'u : Elektrik M.'u, elektrik akımı hâlindeki enerjiyi mekanik enerji hâline getirir. Bu iş, iki temel fizik olayının gerçekleştirilmesiyle mümkün olur. Bunlardan birincisi demir bir çubuk etrafına sarılmış telden geçen elektrik akımının, bu çubukta bir magnetik alan meydana getirmesi; ikincisi de, bir magnetik alan içinde bulunan bir telden geçen elektrik akımının tel üzerinde mekanik bir kuvvet icra

Üstte, işleme şeması; altta da, bununla ilgili diyagram görülüyor: 1) Emme supabı. 2) Püskürtme supabı. 3) Boşaltma; yukarı ölü nokta (YÖN); aşağı ölü nokta (AÖN). İşleme devreleri, soldan sağa doğru şu şekilde sıralanmaktadır: Havanın emilmesi, silindirin yükselmesi ve sıkıştırma; yakıtın püskürtülmesi, yanması ve genişlemesi; yanan gazların boşaltılması.

MOTOR : İki zamanlı Diesel (dizel) motoru

ederek onu magnetik alanın dışına doğru zorlamasıdır. O halde bir elektrik M.'unun dört ana unsurdan meydana geldiğini söyleyebiliriz: a) elektrikli, izole edici (yalıtıcı) ve magnetik parçalara destek olan, onları koruyan ve mekanik kuvveti işe sevk eden mekanik bir yapı; b) gerekli magnetik alanı sağlayan bir magnetik yapı; c) magnetik alan meydana getiren elektrik akımını taşıyan bakır bobinler veya sargılar takımı; d) magnetik alanı etkileyerek hareketi meydana getirmeye yarayacak olan elektrik akımını taşıyan ikinci bir bobin takımı.

Elektrik M.'ları önce kullandıkları elektrik enerjisi çeşidine göre doğru akım ve alternatif akım M.'ları olarak ikiye ayrılırlar. Bunların birincisinde elektrik akımının devre içinde daima bir yöne doğru aktığı düşünülür. Bu durumda akımın dağıtımı iki iletkene ihtiyaç gösterir. Genellikle bu iki iletken, iki bakır teldir. Ama, meselâ bir tranvayda iletken olarak bir tek bakır tel kullanılır; akımın dönüş işini ise toprak yapar. Böylece aracın üzerinde iki bakır tel kullanma mecburiyeti ortadan kalkmış olur. Alternatif (mütenâvib = nöbetle devam eden) akımda ise, akımın, devre içinde, saniyede birçok defa yön değiştirdiği ve sıra ile bir bu yöne, bir öbür yöne aktığı kabûl edilir. Meselâ bir akım saniyede 50 defa yön değiştiriyorsa buna 25 sikl (cycle) sistemi denir; çünkü bir gidiş gelişi tamamlamak için iki yön değiştirmeye (tenâvüb, alternation) ihtiyaç vardır. Alternatif akımın bu özelliğine *frekans* denir. O halde, elektrik M.'ları doğru akım ve alternatif akım M.'ları olarak ikiye ayrıldığı gibi, bunlar da kendi aralarında çeşitlenir.

Genel yapı: Bir elektrik M.'u bir sabit, bir de döner kısımdan meydana gelir. Sabit kısma *stator,* döner kısma da *rotor* veya *armature* denir. Stator, şu kısımlardan meydana gelir: a) Mahfaza. Genellikle silindir biçiminde olur; sabit magnetik yapıya ve stator sargılarına destek vazifesi görür. Küçük ve orta boy M.'larda, şaftın içinde döndüğü yataklar da bu mahfazada yer alır. Doğru akım M.'larında, mahfaza magnetik devrenin bir kısmını teşkil eder. Dönen komütatörler temas hâlinde bulunan fırçalar veya kazan blokları da mahfazada yer alır. b) Statorun magnetik yapısını meydana getiren çelik kutuplar, doğru akım M.'larında muhfazaya kaynatılır; alternatif akım M.'larında da çok ince çelik levhalardan meydana gelen bir çekirdek, aks doğrultusunda olmak üzere mahfazaya yerleştirilir. c) Gelen elektrik akımıyle beslenen stator sargıları. Bunlar, akımı, mıknatıslama amacıyle M.'un içine sevk eder. Armature veya rotor denen dönen kısım'da şu parçalardan meydana gelir: a) Bilya yatakları içinde dönen aks veya şaft. Bunun görevi, dönen magnetik çekirdek ve sargılardaki mekanik iş gücünü, iş yapılacak yere sevk etmektir. b) Döner magnetik yapı. Şaft üzerinde, bilya yatakları arasındadır. Doğru akım ve endüksiyon M.'larında bu bölüm çok ince çelik levhalardan meydana gelir. c) Muhtelif şekillerde rotor sargıları. d) Doğru akım M.'larında komütatör.

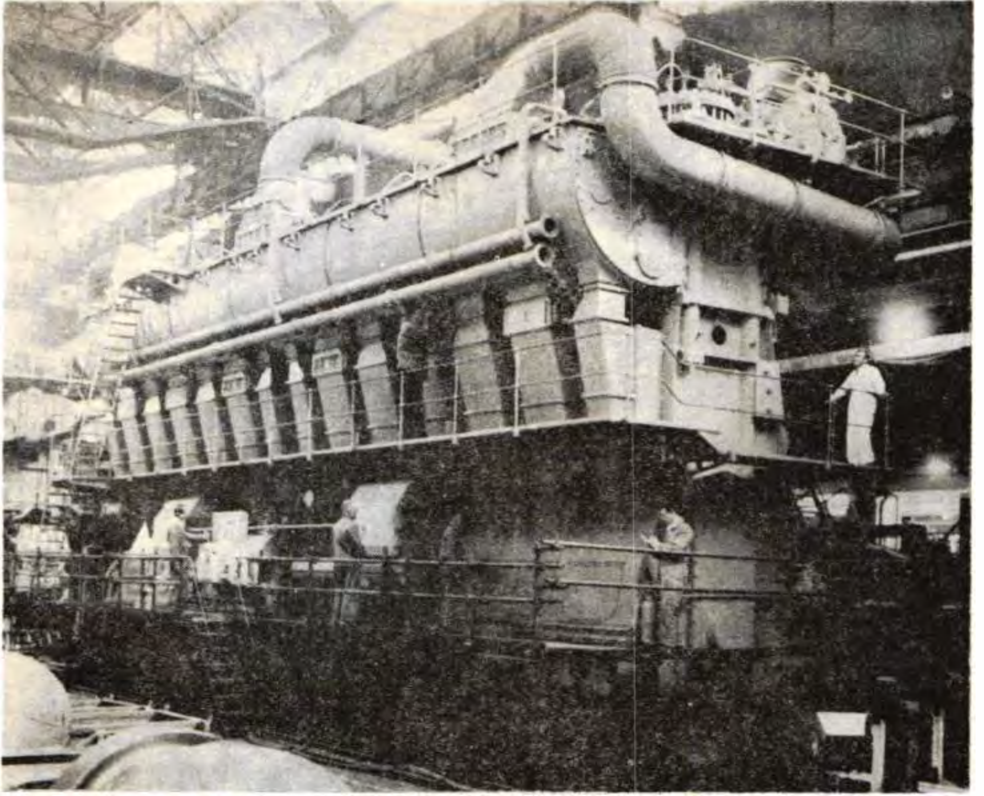
Burada anlatılan genel yapı, standart, açık ve yatay diye bilinen M.'lar içindir. İhtiyaca göre bunda mekanik değişiklikler yapılabilir ve meselâ şaft, dikey olarak yerleştirilebilir. Mekanik toz, asit dumanları v.b. korumak için dışı ayrıca bir mahfaza içine alınabilir. Bunlardan başka, iki ayrı M. bir tek aksla birleştirilerek çift M. da yapılabilir.

Doğru akım motorları: Bu M.'ların çalışma prensibini şu basit ifadeyle açıklayabiliriz: Bir elektrik mıknatısını tam ortasından ipek bir iplikle astığımızı düşünelim. Nazarî olarak bu mıknatıs hareket etmekte tamamen serbesttir. Şimdi, bu mıknatısın hangi uçlarının kuzey ve güney kutupları olduğunu da tesbit etmiş olduğumuzu farz edelim. Bundan sonra sabit bir mıknatısın kuzey kutbunu, astığımız mıknatısın kuzey kutbuna; yine bir başka mıknatısın güney kutbunu da astığımız mıknatısın güney kutbuna yaklaştıralım.

Bu durumda, asılı olan mıknatıs derhal dönmeye başlayacaktır, çünkü benzer kutuplar birbirini iter. Bu dönmesinin sonucu olarak mıknatıs bir yarım daire kadar dönecek, sonra kuzey kutbu sabit mıknatısın güney kutbuna gelince duracaktır. Çünkü zıt kutuplar birbirini çeker. Ancak, mıknatısın durması bizim istemediğimiz bir şeydir; bu dönüşün

sağladığı enerjiyi iş yapmakta kullanacağımız için, amacımız dönen bir mıknatıs elde etmektir. Bunun için de bu durumu ortadan kaldırmamız, asılı olan mıknatısın sürekli olarak dönmesini sağlamamız lâzımdır.

Burada bir kuralı bilmemizde fayda vardır: Eğer bir elektrik mıknatısının sargılarından geçen akım yön değiştirir de aksi tarafa doğru akmaya başlarsa, elektrik mıknatısının kutupları yer değiştirir. Kuzey kutbu güney, güney kutbu da kuzey kutbu olur. O halde, dönen elektrik mıknatısı durduğu sırada akımın yönünü değiştirebilirsek, o zaman durmayacak ve daire biçimindeki hareketini tamamlayacaktır. Daire dönüşü tamamlanınca kuzey ve güney kutupları birbirlerinin karşısına geleceğinden ve karşı karşıya bulunan benzer kutuplar birbirini iteceğinden elektrik mıknatısı dönmesine devam edecektir.

MOTOR : 20 000 beygir gücünde büyük bir gemi motoru

O halde, yapılacak şey, zıt kutuplar birbirinin karşısına geldiği anda elektrik mıknatısının sargısından geçen akımın yönünü değiştirmekten ibarettir. Bu sayede elektrik mıknatısının durmadan dönmesini sağlamış, ve bir elektrik M.'u elde etmiş oluruz. M.'un rotor veya armature dediğimiz kısmı, bu dönen elektrik mıknatıslı kısımdır. Sabit kısım da statoru meydana getirir.

Elektrik mıknatısındaki akımın yön değiştirmesi *komütatör* denen bir cihazla sağlanır. Komütatör, rotorla birlikte döner. Bu tip elektrik M.'larına akım, *fırça* denen iletkenlerle gelir; fırça metaldir, aynı iş için karbon da kullanılır. Fırçalar komütatörlere dokunarak akımı aktarırlar. Bir doğru akım M.'una akımı verildiği zaman, akım, önce fırçaya, oradan komütatör segmanına ve rotor bobinine geçer; sonra öbür komütatörün segmanı fırça vasıtasıyle geri döner. İçinden geçen akımla enerji alan rotor bir yarım dönüş yapar, ama komütatör segmanları da aynı hareketi yapar; böylece yer değiştirdikleri için de rotor içindeki akımın yönü değişmiş olur ve sürekli dönme hareketi elde edilir. Doğru akım kullanarak *seri, paralel ve birleşik elektrik M.'ları* yapılır.

Hem rotorda hem de statorda aynı akım kullanılabilir. Eğer bir M.'da bu iki kısmın bağlantısı seri olarak yapılırsa, buna seri M. denir. Seri M.'ların en büyük faydası üzerinde ağır bir yük olduğu halde sür'atle hareket edebilmesidir. Bu bakımdan metro trenleri için uygundur.

Eğer rotor ve stator paralel olarak bağlanırsa, o zaman paralel bir elektrik M.'u elde edilmiş olur; bunlar üzerlerinde ağır bir yük olursa çalışmakta güçlük çıkarabilirler. Ancak yükteki değişikliklerden etkilenmezler; hızları daima aynı kalır. Bu tip M.'lar büyük şehirlere doğru akım sağlamakta kullanılır.

Seri ve paralel M.'ların prensipleri birleştirilerek birleşik elektrik M.'ları yapılabilir. Bu tip motorlar her iki tipin de faydalı taraflarını kendilerinde toplamış olur; bunlar hem çok ağır yük altında çalışmaya başlayabilir, hem de yükün azlığına çokluğuna bakmadan aynı hızı koruyabilirler; bunlar asansörlerde, baskı makinelerinde ve santrifüj tulumbalarında kullanılır.

Alternatif akım motorları: Yukarıda da belirttiğimiz gibi, alternatif akım M.'larında, elektrik akımı eşit aralıklarla yön değiştirir. Yeryüzünde elde edilen akımın çok büyük bir kısmı alternatif akımdır, bu bakımdan elektrik M.'larının büyük bir kısmı da alternatif akım M.'udur.

Alternatif M.'lara, ayarlanabilir bir hız sağlanması için çeşitli teşebbüslerde bulunulmuştur. Ancak, bu işin şimdiye kadar gerçekleştirilebildiği söylenemez. Böyle bir değişiklik meydana getirilebilseydi, alternatif akım M.'ları, doğru akım M.'ları ile rekabet edebilirdi. Ancak, bu iş, son derece zor ve karmaşık olduğundan, ayarlı hız, doğru akım M.'larının inhisarında kalmıştır. Ancak çok büyük endüksiyon M.'larında komütatör tipinden yardımcı makinalar kullanılarak bir hız ayarlamasına gidilebilmiştir. Şu var ki, bu tertibat, nisbeten küçük M.'lar için çok pahalıya mal olmaktadır. Bunların dışında alternatif M.'larının hızı sabittir.

Alternatif M.'ların başlıca tipleri senkron M.'lar, tek fazlı M.'lar ve endüksiyon M.'larıdır.

Senkron motorlar: Endüksiyon M.'ları ile birlikte alternatif akımın en çok kullanılan iki çeşidinden birini teşkil eder.

Senkron (synchron) "aynı zamanda meydana gelen" anlamına gelir. Burada senkron sözü M.'un, o akımı meydana getiren jeneratörle senkron olarak çalıştığını ifade eder. Senkron M.'larda stator sargıları alternatif, rotor ise doğru akımla çalışır; bu doğru akım, doğrudan doğruya M. üzerine monte edilen küçük bir jeneratörle sağlanır.

Senkron M.'lar akım verilir verilmez çalışmaya başlamazlar. İlk hareketi sağlamak için, sincap kafesine benzeyen bir başka sargı rotorun kutupları arasına yerleştirilir. Rotor harekete geçip de hızlanınca doğru akım tatbik edilmeye başlanır; o zaman rotor senkron hâle gelir ve M. senkron M. olarak çalışır. Bu M.'un hızı şu formülle tesbit edilir:

$$\text{Hız} = \frac{\text{alternatif akım kaynağının frekansı X 120}}{\text{rotordaki kutupların sayısı}}$$

Endüksiyon motorları: Elektrik M.'ları arasında en çok kullanılanlar bu tiptir. Ne komütatörü, ne de fırçaları vardır. Rotorunun bir dış elektrik kaynağıyle de ilgisi yoktur. Bu M.'lar döner magnetik alan esasına göre yapılır. Sabit hızlıları olduğu gibi, hızı ayarlanabilir çeşitleri de vardır.

Endüksiyon M.'ları döner magnetik alan esasına göre yapılır. Bir M.'un şaftına bir demir çubuk tutturulmuş olduğunu düşünelim. Rotoru meydana getiren bu demir çubuk, kuzey ve güney magnetik kutuplar arasında bulunsun. Magnetik kutupları dairevî bir şekilde döndürecek olursak, demir çubuktan meydana gelen rotor da bu dönüşü takib edecek, yani magnetik kutuplarla aynı yönde dönecektir. Bu şekilde, döner bir magnetik alan elde edilmiş olur. Nazarî olarak anlattığımız bu tip M.'da, magnetik alanın elektrik yoluyle elde edilmesi şüphesiz çok daha faydalı olur. Bu da çok fazlı (polifaze=polyphasé) alternatif akımla mümkündür.

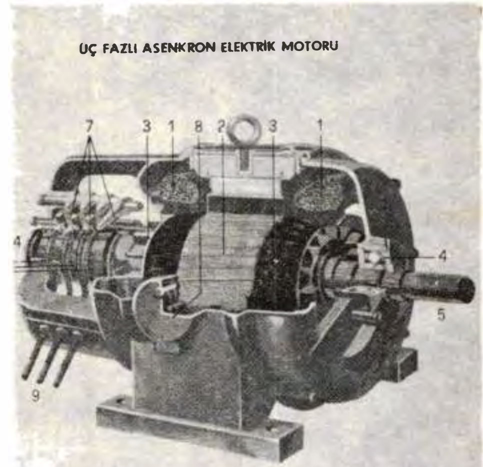
Alternatif akımın tek fazlı (monofaze = monophasé) ve çok fazlı olmak üzere iki çeşidi vardır. Tek fazlı alternatif M.'larda sadece bir akım; çok fazlılarda ise birçok akım vardır. Pratikte en çok kullanılan çok fazlı akım şekli, üç fazlı (trifaze = triphasé) akımdır. Üç fazlı bir kaynaktan gelen akım bobinlere geldiği zaman, bobinler birbiri ardı sıra enerji alır, böylece döner bir magnetik alan meydana gelir. Genellikle rotor yerine kapalı bir bakır bobin kullanmak daha doğrudur. 1831'de Michael Fraday (b. bk.) tarafından bulunan elektromagnetizm kanunu esasına göre değişen bir magnetik alan, kapalı bir bakır bobin içinde bir magnetik alan meydana getirir.

Böylece, endüksiyon M.'unun magnetik alanı dönmeye başlayınca, bobinde bir magnetik alan meydana getirir; bu magnetik alan da bir mıknatıs gibi iş görmeye başlar. Bobinin kuzey kutbu, magnetik alanın kuzey kutuplarından birinin karşısına geldiği zaman, güney kutbu da güneyle karşı karşıya gelecek böylece benzer kutuplar birbirini ittiği için bobin dönmeye başlayacaktır.

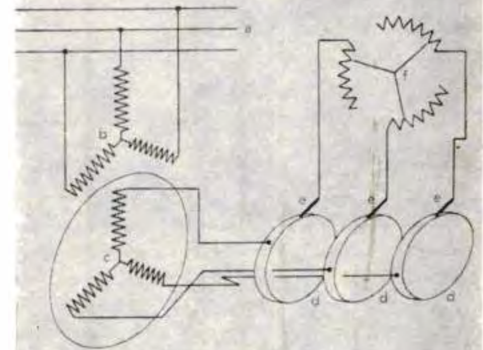
Pratikte, rotor bir tek bobinden değil, birçok bobinden meydana gelir; bakır çubuklar biçiminde olan bu bobinler silindir biçiminde bir çelik çekirdekte toplanmış, bakır çubukların uçları bakır halkalarla kısa devre yaptırılmıştır. Bu rotora sincap kafesinde, hayvanın koşmasını sağlayan tekerleğe benzediği için sincap kafesi rotor denir.

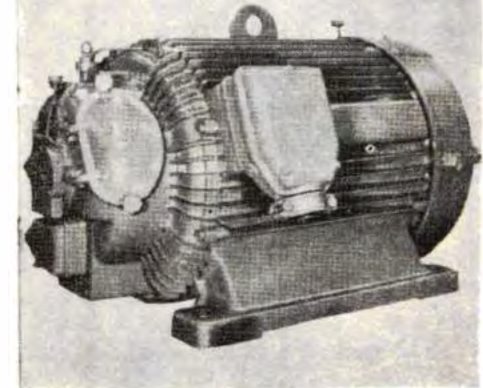
Tek fazlı M.'ların da evlerde ve ağır işlerde kullanılan çeşitleri vardır.

Doğru akım M.'larının en çok kullanıldığı yerler: M.-jeneratör takımları, santrifüj tulumbaları, vantilatörler, yüksek hızlı yolcu asansörleri, demiryolu, vinçler. Alternatif akım M.'larının en çok kullanıldığı yerler de şunlardır: M.-jeneratör takımları, santrifüj tulumbaları, hava kompresörleri, marş M.'ları, çimento makineleri, hava kompresörleri, asan-

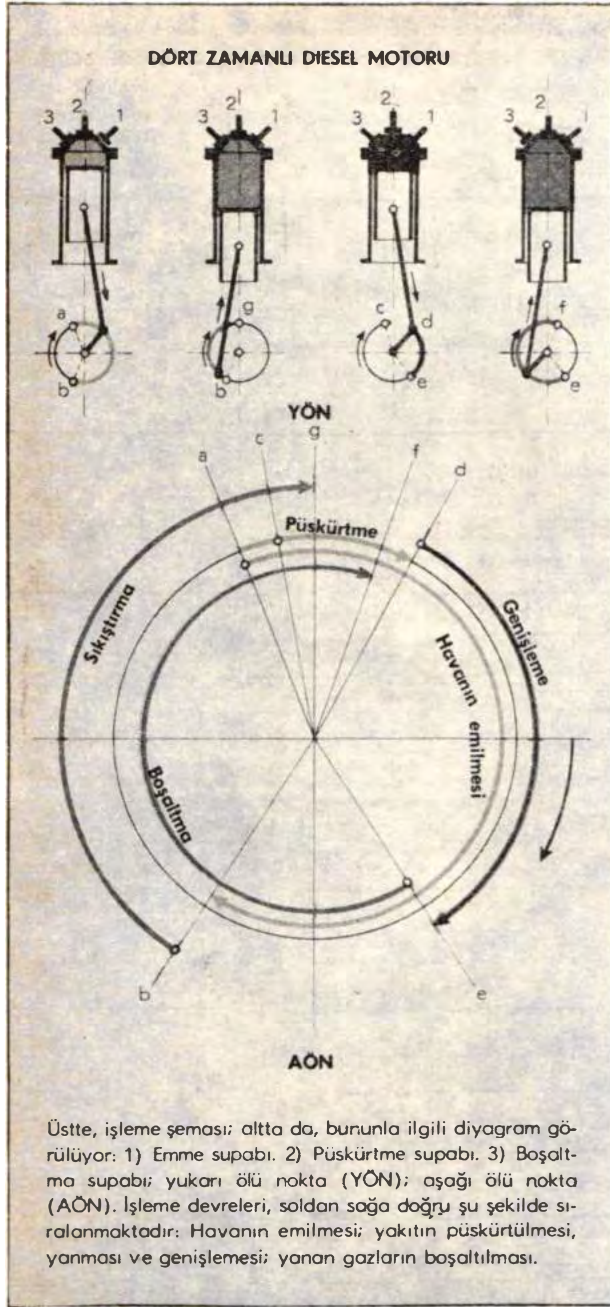

1) Stator sargıları. 2) Rotor. 3) Rotor sargıları. 4) Yataklar. 5) Motor mili. 6) Bilezikler. 7) Fırçalar. 8) Şebekeye bağlantı uçları. 9) Yol verme reostasına bağlantı uçları. Aşağıda, devre şeması: a) Üç fazlı şebeke. b) Stator sargıları. c) Rotor sargıları. d) Bilezikler. e) Fırçalar. f) Yol verme reostası. Stator akımı, döner magnetik alan meydana getirir; bu alan motor sargılarında bir akım indükler ve rotoru döndürür. Yol verme reostası başlangıçtaki akımı sınırlar; aksi halde stator sargıları şebekeden çok akım çeker. Dipte: Su geçirmez elektrik motoru.

MOTOR : Elektrik motoru

Üstte, işleme şeması; altta da, bununla ilgili diyagram görülüyor: 1) Emme supabı. 2) Püskürtme supabı. 3) Boşaltma supabı; yukarı ölü nokta (YÖN); aşağı ölü nokta (AÖN). İşleme devreleri, soldan sağa doğru şu şekilde sıralanmaktadır: Havanın emilmesi; yakıtın püskürtülmesi, yanması ve genişlemesi; yanan gazların boşaltılması.

MOTOR : Dört zamanlı dizel motoru

sörler, elektrik lokomotifleri, elektrikli ev âletleri v.b.

İçten yanmalı (patlamalı) motorlar: İçten yanmalı (dahilî ihtiraklı) M.'lar (Fr. Moteurs à explosion, İng. Internal - combustion engines) içinde hava - yakıt karışımının yandığı M.'lardır. Bu gibi M.'larda patlayarak yanan hava - yakıt karışımının meydana getirdiği kızgın gazlar M.'un hareket eden kısımlarını etkiler ve böylece kullanılabilecek bir enerjinin meydana gelmesini sağlar.

İçten yanmalı (patlamalı) bir M.'da meydana gelen enerji doğrudan doğruya pistonu veya türbin kanatlarını etkiler; halbuki dıştan yanmalı M.'larda yanma odasıyle, kuvveti meydana getiren unsur arasında aracı rolü gören bir sıvı vardır. İçten yanmalı M.'ların dışında, sıcaklık meydana getiren bütün M.'ların çalışması buhar makinesine benzer. Bunlarda makineyi çalıştıran yakıt, hareketi meydana getiren cihazın dışındaki bir ocakta yanar; bu yanmanın meydana getirdiği enerji bir buhar kazanı veya ona benzeyen bir düzenle, iş görecek bir sıvıya aktarılır. Meselâ: Su. Sıvı yüksek basınç altında, hareketin etkisiyle buharlaşarak genişler, daha sonra özel borularla, çalıştırılacak olan makinenin piston veya türbinlerine sevk edilir (bk. BUHAR MAKİNESİ). İçten yanmalı M.'lar ise doğrudan doğruya yanmadan meydana gelen yüksek hareketli gazın meydana getirdiği basıncı kullanır.

Tarih : Aslında bir M. yapma fikri Hıristiyanlık öncesi çağlara kadar uzanır. Ancak, ilk buhar makinesi XVIII. yüzyılda James Watt tarafından gerçekleştirilmiş, içten yanmalı M.'lar da buhar makinesinin değiştirilip geliştirilmesi sonucu ortaya çıkmıştır.

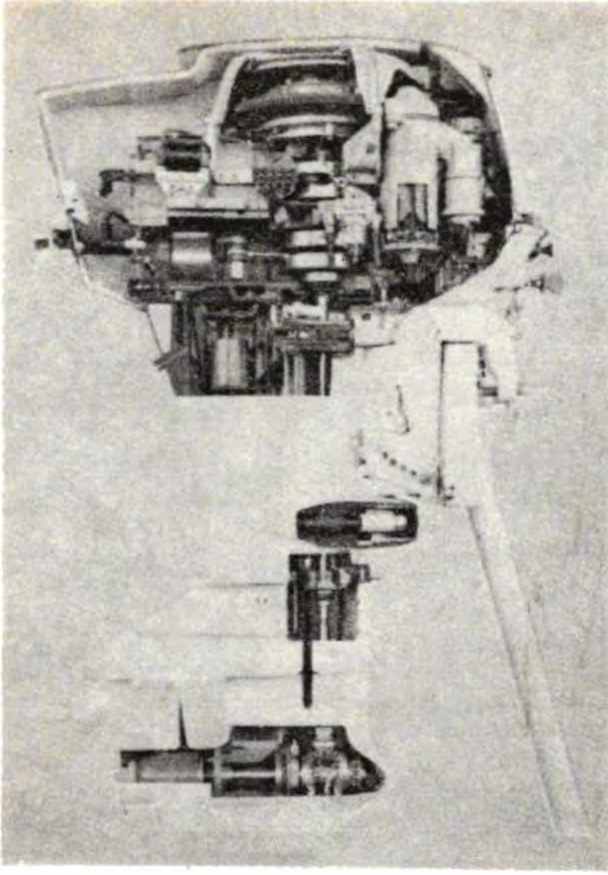
Makine çağının diğer icatlarının aksine, içten yanmalı M.'un icadı bir tek kişiye mal edilemez. Meselâ piston M. Ö. 150 yılında ortaya çıkmış, metal işçileri tarafından hava üflemede kullanılmıştır. Pistonla silindir arasındaki sızıntıyı önleme meselesi Watt'ı bu konuda çalışmaya yöneltmiş, yıllar sonra İskoçya'da pirinç segmanlar kullanılmaya başlanmıştır ki, bugün bütün içten yanmalı M.'ların pistonunda segman kullanılmaktadır.

XX. yüzyılın ilk yarısındaki içten yanmalı M.'lar, 100 yıllık çalışmanın ve tecrübenin mahsulüdür. Termodinamik prensipleri hakkında gittikçe artan bilgiler, gittikçe artan maharet, kullanılacak malzemenin gelişmesi, bugünkü M.'ların oluşmasında büyük rol oynamıştır. Bilginleri bu alanda çalışmaya sevk eden âmillerin başında, buhar makinelerinin kullanışının güçlüğü, ağırlığı, yakıtın, makinenin dışında bir yerde yakılması lüzûmu gelir. Herkes kendi kendine yetecek bir M.'un yapılmasının şart olduğuna inanıyordu.

İçten yanmalı pratik bir M.'un inkişâfına yol açan çalışmalar, muhtemelen Abbé Jean de Hautefeuille'ün 1677'de barutun, doğrudan doğruya suyla temas etmesiyle elde edilen yanma sayesinde suyu yüksek seviyeye çıkarma çalışmalarıyle başlar. 1680'de Christian Huygens, 1690'da Denis Papin aynı konuda çalıştılar. Robert Street, 1794'te İngiltere'de bir piston ve manivelalar sistemi kullanan içten yanmalı bir M.'un patentini aldı. 1801'de Lebon, Fransa'da yanma olayından önce yakıtın sıkıştırılması gerektiğini ileri sürdü, ama kendisi bir M. yapmadı. W. Cecil, İngiltere'de patlayan hidrojen - hava karışımıyle çalışan bir M. yaptı. Bu M.'un 1820'de yapılan tecrübesi, ilk başarılı gaz M.'u olduğunu gösterdi. Samuel Brown'ın yaptığı, vakum tipi, gaz yakan M.'un normal satışları 1823'te başladı.

İçten yanmalı M.'un termodinamik alanda en başarılı ilk örneğini Fransa'da Sadi Carnot verdi. 1824'te yayınladığı bir broşürle, sadece içten yanmalı M.'un değil, aynı zamanda dizel M.'unun da temel nazariyesini ortaya koydu. Bu ilk M.'lar, soğuyan gazın meydana getirdiği vakum esasına göre çalışıyordu. Doğrudan doğruya yanmanın verdiği basınçla çalışan ilk M., 1833'te W. L. Wright tarafından yapıldı. William Barnett, yanmadan önce yakıtın sıkıştırıldığı ilk M.'u 1838'de yaptığı iki zamanlı bir M.'da yaptı. Ayrıca ilk ateşlemeyi yapacak tertibatı da tatbik etti.

1860'da J. J. E. Lenoir adlı bir Fransız, bir havagazı M.'u yaptı. Yıllar boyunca bu M.'dan yüzlerce satıldı. Bugünkü otomobillerin zaman esasını 1862'de Alphonse Beau de

MOTOR : Bir motor kesiti

Rochas, Paris'te yayınladığı nazariyesiyle tesbit etti. Ne var ki kendisi M. yapmadığı gibi, bu alanda deneme de yapmadı. Ama onun ileri sürdüğü esaslar modern M.'un yapılmasında en önemli adımı teşkil etti. Onun ortaya attığı esasa dayanarak Nicolaus Otto ve Langen 1867'de Almanya'da ilk defa dört zamanlı M.'u yaptılar. Daha sonra çalışmalarına devam eden Otto ve Langen, 1876'da Beau de Rochas prensibini yeni bir M.'da denediler. Bu M., Otto'nun sessiz M.'u olarak tanındı. Modern otomobil M.'u esasına göre çalışan ilk M., Otto'nun sessiz M.'u idi. 17 yıl içinde bu M.'dan 50 000 adet satıldı. 1878'de Otto M.'ları Birleşik Devletler'de yapılmaya başlandı. Öte yandan 1891'de iki zamanlı M.'lar Joseph Day'in çalışmalarıyle geliştirildi ve sadeleştirildi.

1824'te Carnot tarafından ortaya atılan, yakıtın sıkıştırma sonu yüksek basınçla yanması fikri 1897'de Rudolf Diesel (b. bk.) tarafından gerçekleştirildi. Böylece dizel M.'u da doğmuş oldu.

Motor tipleri: Kullanılış alanlarının çeşitli olması M.'ların çeşitli tiplerde olmasına yol açar: Otomotiv, havacılık, deniz ve sabit M.'lar gibi. Bunların da her birinin kendi arasında birçok çeşitleri vardır. Yukarıda saydığımız tiplerden en önemlisi otomotiv M.'larıdır; çünkü her türlü kara taşıtını işletmek için gerekli olan M.'lar bu gruba girer: Otomobil, kamyon, lokomotif, traktör v.b. gibi.

M. tipleri arasında, birbirinden en farklı olanlar lokomotif ve uçak M.'ları olmalıdır. En çok kullanılan dizel lokomotif M.'unun ağırlığı, yaklaşık olarak 14 000 kg'dır ve 1 500 beygir gücü enerji sağlar. II. Dünya Savaşı'nın en iyi uçak M.'larından biri ise V tipi 12 silindirli olandı. Bu M.'un ağırlığı 550 kg'dan azdı; 1 500 beygir gücü sağlıyordu. Diğer taraftan lokomotif M.'unun uzunluğu uçak M.'ununkinin iki buçuk katı olmasına karşılık ağırlığı, uçak M.'ununkinin 25 katı daha fazlaydı. İlk bakışta bu durum mükemmellik bakımından iki M. arasında büyük fark olduğu hissini uyandırırsa da, gerçek böyle değildir. Her ikisi en mükemmel M.'lardır; ne var ki biri, çoğunluğu tam yolla olmak üzere milyonlarca kilometre yapacak şekilde geliştirilmiş; askerî uçak M.'u ise 700 saatlik bir uçuşa göre hazırlanmıştır.

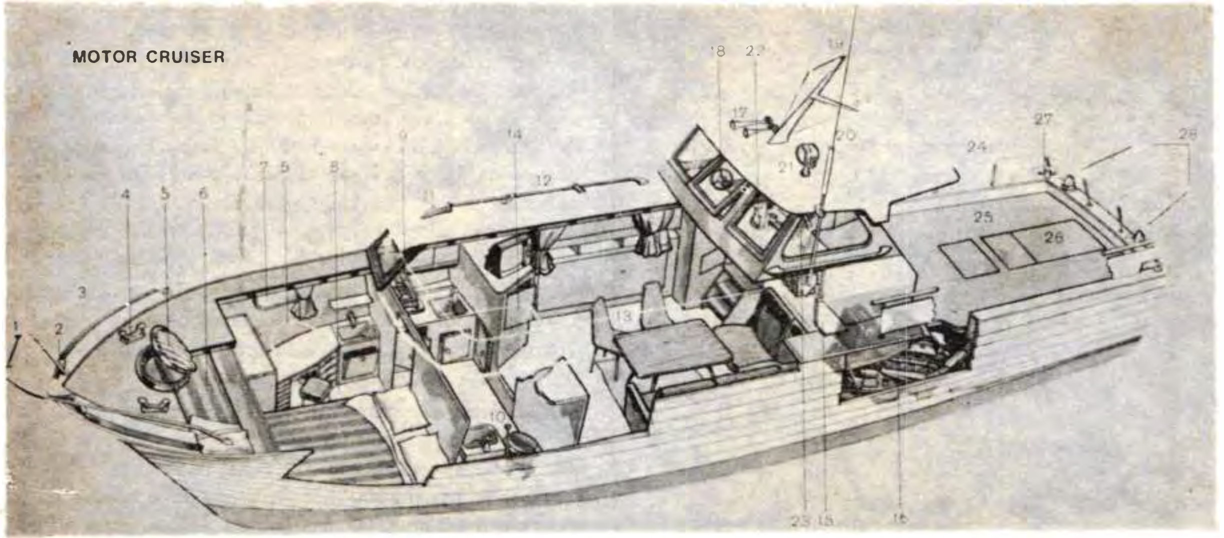
Sabit M.'lar ise genellikle aynı silindir hacmindeki lokomotif M.'undan da ağır olur, buna karşılık daha az enerji üretirler. Uçak M.'ları ile sabit M.'lar arasında - çok geniş çeşitleriyle - M.'lu araçlar M.'ları vardır.

M.'ların çalışmasındaki farklar, bunları aynı zamanda çalışma tarzlarına göre de sınıflamamıza imkân verir. Bu sınıflamadan şu sonuç doğar: a) M.'un iki veya dört zamanlı olması, b) Yakıtın elektrik kıvılcımı veya sıkıştırma sıcaklığıyle yanması, c) Kullanılan yakıtın benzin, gaz veya fuel oil olması.

Motorların yapısı: Otomotiv tipi (otomobil, otobüs, kamyon, traktör v.b. gibi bir aracı kendi başına yürütmeye yarayacak tipte) M.'ların esasını, silindir bloku meydana getirir. Silindir bloku krank miline destek olan bilya yataklarından silindir başına kadar olan kısımdır. Bu blok M.'un ana kısmıdır. Büyük sabit M.'ların ve deniz M.'larının krank mahfazası, silindir sisteminden ayrıdır. Otomobil M.'larınınki silindir bloku demir alaşımıdır; üzerinde çeşitli parçaların tutturulması için muhtelif yataklar ve delikler vardır. Silindir başlıklarının bitimi ile, karter arasında kalan kısım krank mahfazasıdır. Karter M.'un altını kapatır, aynı zamanda M. yağını muhafaza eder.

Silindirler, silindir biçiminde boşluklardır; bazı otomobillerin ve ağır vasıta M.'larının silindirleri gömlekli olur. Gömlek, silindir boşluğuna yerleştirilen özel alaşımdan yapılmış bir borudur. Aşınınca değiştirilebilir. Otomotiv sanayiinde iki çeşit silindir düzeni kullanılır: a) Dikine veya bir sırada, b) V tipi. Bir sırada olan silindirler krank mahfazasından itibaren dikine yükselir. V tipi silindirler ise, adından da

MOTOR : Deniz tenezzüh motoru

MOTOR : Bir kruvazörün motor sistemi

anlaşılacağı gibi, iki sıra hâlindedir ve birbirlerine karşı duruşları V'ye benzer. V'nin açısı silindir sayısına göre 45°, 60° veya 90° olur. V-8 M.'larında bu açı 90°'dir. Büyük sabit M.'larla deniz ve lokomotif M.'larından 12 silindirli olanlar 60°'lik açıyle birleştirilir. 16 silindirlik M.'larda, karşılıklı silindirler arasındaki açı ise 445°'dir. Silindir planları arasındaki açı 360°'yi silindir sayısının yarısına bölmekle bulunur.

Eksantrik mil için, M. boyunca, uzunlamasına bir yatak vardır. Bu mil, supapları çalıştırır. Eksantrik milin çalışması için krank mili ile bu milin arasında bir dişli veya zincir boşluğu vardır. Silindir blokunun arka tarafında volan dişlisi için özel bir yer bulunur. Burası transmisyon düzeniyle M.'un ilgisini sağlar. Silindir blokunun içinde suyun devretmesi için özel boşluklar vardır. Devreden su, M.'un aşırı ısınmasını önler.

Silindir blokunun şekli dört zamanlı ve iki zamanlı M.'lara göre değişir. Dört zamanlı M.'larda supaplar genellikle silindirlerin tam üstünde bulunur. Supapları hareket ettirmeye yarayan, eksantrik mille ilgili tertibat da silindir blokunun içindedir. Her silindirin üstünde yakıt ve egzos supapları için olmak üzere ikişer süpap deliği ile gelen yakıtı ateşlemek için bir de buji deliği vardır. Piston, silindirin üstüne doğru en yüksek noktasına geldiği zaman silindirin üstü ile piston arasında kalan boşluğa *yanma odası* denir. Yanma odasında patlayan yakıt, pistonu silindir boyunca aşağıya doğru iter.

Pistonlar, demir veya aluminyum alaşımlarıdır. Silindir biçiminde olurlar. Bir pistonun en üst kısmı, yanma odasının tabanını meydana getirir. Silindir duvarına iyice uyması için pistonun dışında *segman* denen halkalar vardır. Segmanların çapı, silindir çapından biraz daha büyük olur ve pistondaki yuvalarına sıkıştırılarak oturtulurlar. Pistonun üst tarafında bulunan segmanlara kompresyon segmanı, alt tarafta bulunanlara da yağ segmanı denir. Kompresyon segmanları yanma odasında meydana gelen gazların, silindirin içine kaçmasını, yağ segmanları da silindiri yağlayan yağın yanma odasına girmesini önler.

Pistonlar *biyel kolu* denen çelik kollarla krank miline bağlıdır. Krank mili (ana mil), biyel kollarının getirdiği aşağı - yukarı hareketi dönme hareketine çevirir. Dört zamanlı M.'larda, her dört zamanın tamamlanması sonunda krank mili bir devir yapar. Krank milinde biyel kollarının bağlanması için özel yuvalar vardır. Altı silindirli M.'larda silindirlerin ateşlenme sırası genellikle 1-5-3-6-2-4- şeklindedir.

Dört zamanlı motorların çalışması: Bir M.'un dört zamanlı çalışması demek pistonun silindir içinde dört defa inip çıkarak tam bir devir hareketini meydana getirmesi demektir Bütün bu hareketlerde pistona bağlı olan biyel kolu dört defa yön değiştirir; bundan dolayı bu M.'lara dört zamanlı denir. *Birinci zaman (emme) :* piston silindir içinde alt ölü noktaya kadar iner, bu arada yakıt supabı açılır ve hava - yakıt karışımı silindire dolar. *İkinci zaman (sıkıştırma):* Piston üst ölü noktaya kadar çıkarak yakıtı yanma odasında sıkıştırır. Bu zamanda her iki supap da kapalıdır. *Üçüncü zaman (patlama):* Yanarak patlayan karışım pistonu aşağı iter. Pistonun asıl iş gördüğü zaman bu zamandır. *Dördüncü zaman (egzos):* Piston tekrar yukarı çıkarak dördüncü zamanı tamamlar. Bu çıkışta egzos supabı açılır ve yukarı çıkan piston yanmış gazları dışarı atar. Bundan sonra M. çalıştığı sürece, pistonların bu hareketi devam edip gider.

İki zamanlı motorların çalışması: Bir M.'un iki zamanlı çalışması, pistonun silindir içinde bir inip bir çıkma ile bir devir hareketini meydana getirmesi demektir. Birinci zamanda, yani piston aşağıya inerken bir yandan yanmış gazları dışarı atar, bir yandan da yeni yakıtı emer. Yani emme ve egzos zamanlarını bir defada tamamlamış olur. İkinci zamanda, yani yukarı çıkarken de yakıtı sıkıştırır ve sıkışan yakıt yanar. Böylece sıkıştırma ve patlama zamanlarını da bir tek zaman içinde tamamlamış olur.

Ateşleme: İçten yanmalı M.'larda iki çeşit ateşleme sistemi vardır. Her ikisinin de prensipleri aynıdır, ancak manyeto, kendi kendine yeten bir araçtır ve bujilere bağlanmakla devre tamamlanmış olur. Halbuki akümülatör ve bobin sisteminin çeşitli parçaları vardır. Akümülatörlü ateşlemelerde akım kaynağı akümülatördür. Kutuplardan biri toprak hattının ve otomobilin madenî bir tarafına bağlanmıştır. Diğer kutup endüksiyon bobininin birinci sargısına gider. Bu birinci sargının teli kalındır ve dolam adedi daha azdır. Birinci sargıya

gelen akım, oradan yine bir toprak hattı bulunan ve konjoktör (conjoncteur) denen cihaza gelir. Bu cihazın dönen bölümü birinci akımı kesip açar. İkinci akım endüksiyon bobininin yüzlerce dolamdan meydana gelen ikinci sargısında elde edilir ve çok yüksek voltajlıdır.

Konjonktör, akımı geçirdiği zaman bobinin birinci sargısından geçen akım bir magnetik alan meydana getirir; bu magnetik alan, ikinci sargının dolamlarına geçer. Konjonktör akımı kesince, magnetik alan derhal kesilir. Bu durum ikinci sargının her dolamında voltaj yükselmesine yol açar. Böylece bobinin ikinci sargısından çıkarak distribütör (distributeur = dağıtıcı) denen cihaza giden akım 20 000 volta kadar yükselir. Distribütör (b. bk.), bujilerin ateşleme sırasına göre çakmasını sağlayarak akımı sıra ile dağıtır.

Yakıt - hava karışımı: Bir M.'da ateşleme düzeninin tutuşturacağı yakıt, karbüratör denen cihazda, uygun oranda hava ile karıştırılarak yanma odasına püskürtülür. Yakıt, önce yakıt deposu ile karbüratör arasında bulunan benzin pompası vasıtasıyle karbüratörün deposuna gelir. Buradaki bir şamandıra, gelen yakıtın düzenli olarak depoya akmasını sağlar. Karbüratördeki yakıt, deponun altından çıkış borusuna dolar. Öte yandan gelen hava, karbüratörün içindeki dar bölmede sıkışarak hızını arttırır, bu yüzden atmosferik basıncında eksilme olur. Bu basınç eksilmesi sonucunda, boruda normal basınç altında olan benzin, havanın geçtiği bu dar geçide akarak hava ile karışır. M. hızındaki artma sonucu hava akımının hızı da artınca basınç düşmesi artacağından benzin akımı da çoğalır. Böylece hava ile karışan yakıt silindirlerin yanma odalarına sevk edilir.

MOTOR : Deniz tenezzüh motoru

Yağlama: M.'larda yağlamanın amacı hareket eden kısımların arasına ince bir yağ tabakası koyarak hareketi kolaylaştırmak ve aşınmayı azaltmaktır. Bir M.'daki yağlama sisteminin, yağlanan yerlerdeki yağı durmadan değiştirmesi gerekir. M. yağı ham petrolden elde edilir. Uçucu değildir. Kullanılacak yağın akıcılığı M.'un cinsine, gördüğü işe göre değişir. Yağın akıcılığı 5 - 70 arasında değişen SAE rakamları ile gösterilir. Küçük rakamlar yağın akıcılığının fazla olduğunu gösterir. Rakam büyüdükçe yağın akıcılığı da azalır.

Otomobil M.'larında yağ, krank mahfazasının altında, karterde bulunur. Yağ, M.'un içine sevk edilmeden önce yağ

MOTOR : Deniz sür'at motoru

filtresinden geçer, bu sayede her türlü pislikten arınmış olur. Daha sonra yağ pompası vasıtasıyle basınç altında yağlanacak kısımlara gönderilir. Yağlanan kısımlar başlıca şunlardır: Krank mili ve kamalı mil yatakları, silindir duvarları, piston pimleri, supap kaldırıcılar...

Soğutma: M.'ların soğuması genellikle su ile sağlanır. Çok ince borulardan meydana gelen radyatöre doldurulan su özel bir tutumbayle basılır. Basılan su silindirlerin çevresindeki özel boşluklardan dolaşarak ısınır ve tekrar radyatöre dönerek incecik borulara yayılır. Sıcak su, burada bir vantilatörün üflediği hava etkisiyle soğuyarak tekrar M.'a sevk edilir.

Gaz motorları: Yakıt olarak gaz iki ayrı tip M.'da kullanılır: Büyük, sâbit M.'da ve kamyon, otobüs, traktörlerde. Sabit gaz motorları bilhassa tabiî gazın bol ve ucuz olduğu yerlerde kullanılır. Böylece ucuz elektrik enerjisi elde edilir. Tabiî gaz kullanmanın bir başka faydası da bu yakıtın kendi kendine tutuşmaması ve fazla sıkıştırmaya dayanmasıdır.

Sâbit tip gaz M.'larının silindirleri eskiden bir sırada olurdu; daha sonraları V tipi ve radyal M.'lar da geliştirildi.

Otomotiv sanayii için yapılan gaz M.'ları şüphesiz tabiî gazla çalışamazlar. Bu M.'larda propan - bütan karışımı sıvılaştırılmış gaz kullanılır. Bu gaz, petrol rafinerilerinde bir yan ürün olarak elde edilir ve piyasada sıvılaştırılmış petrol gazı (LPG = liquefied petroleum gas) olarak bilinir. Bu gazın yüksek basınca dayanacak mahfazalarda taşınması mecburiyeti meselenin olumsuz tarafıdır; ancak çok iyi yanma özelliği yüzünden bunlardan vazgeçilememekte, ağır araçlarda bu gazı yakacak M.'lar kullanılmaktadır. Gaz M.'u olan araçlarda, çok sağlam çelik mahfazalardan başka basınç regülatörleri, yakıt buharlaştırıcısı ve gaz karbüratörlerine ihtiyaç vardır.

Hava motoru: Bir M.'da havayı genişleyen alan olarak kullanmanın birçok mahzuru olduğu için, hava M.'unun kullanılış alanı çok sınırlı kalmıştır. Hele büyük ölçüde hava

M.'ları yapma çalışmaları daima başarısızlığa uğramıştır. Benzin M.'larının henüz gelişmediği, elektrik M.'larının yaygın hâle gelmediği devirde, bazı ev işlerinde hava M.'larından faydalanılmıştır.

Hava M.'u 1827'de R. Stirling tarafından icat edilmiştir. Esası hararetin, havanın ısınıp genişlemesinden faydalanılarak iş yapmaya yöneltilmesidir. Hava M.'unda silindir dışında ısıtılıp genişleyen havanın silindire sevk edilerek pistonu çalıştırması sağlanır.

Döner pistonlu motor: Bu M.'ların en büyük özelliği, tek pistonlu olmalarıdır. Üçgen prizma biçiminde olan piston, beyzî bir yatak içinde döner. Ana mil doğrudan doğruya bu pistona bağlıdır. Bu M.'lar da benzin - hava karışımı ile çalışırlar, yakıt bunlarda da buji vasıtasıyle ateşlenir. Döner pistonlu M.'un başka önemli özelikleri, sessiz çalışması, sağladığı beygir gücüne göre çok hafif oluşu, parçalarının başka içten yanmalı M.'lara göre azlığıdır. Çok önemli bir başka özellik de bu M.'larda içten yanmalı M.'larda olduğu gibi enerji kaybı olmamasıdır. İçten yanmalı M.'larda piston her çıkışında ve her inişinde bir ölü noktaya gelir, yani tamamen durur; tekrar harekete başlaması M.'un kuvvetinden alınan enerji vasıtasıyle olur. Halbuki bu yeni tip M.'un pistonu hiç durmadığı ve gidip gelme gibi ters bir hareket yapmadığı için boşuna enerji sarfı olmaz.

Döner pistonlu M.'u icat eden Felix Wankel adlı bir Almandır. 1951'de ilk modelini yapmış, M. 1956'da NSU fabrikası tarafından bir motosiklete takılmış, sonraları küçük boy otomobillerde de kullanılmaya başlanmıştır.

Deniz motorları: Deniz M.'ları içten ve dıştan takma olmak üzere iki çeşittir. İçten takma M.'larda, M., teknenin içine sâbit olarak yerleştirilir. Bu M.'un ana miline bağlı olan şaft teknenin arkasından dışarı çıkar. Uskur bu şafta bağlıdır. Şaft da, uskur da sâbittir.

Dıştan takma M. ise, adından anlaşılacağı gibi, bütüniyle teknenin dışında bulunur. Bu M.'lar ayna - kıç denen arkası düz teknelere takılır. Dıştan takma M.'lar genellikle portatif (taşınabilir) kabûl edilir. Çünkü bunlar, diğerleri gibi sâbit değildir. Teknenin arkasına takılarak vidalanan M.'un şaftı dikine suyun içine iner, pervane bu şafta bağlıdır. Bu tip M.'ları, takılı oldukları yerden öne doğru eğerek, herhangi bir çarpmayı önlemek için pervanelerini dışarı çıkarmak da mümkündür. Dıştan takma M.'ların taşınabilir olması, teknenin, içten takma M.'lulara göre daha kolay karaya yanaştırılmasını sağlar, sığ sularda manevra kabiliyeti de, içten takma M.'larınkinden daha fazladır.

Tarih: İçten yanmalı bir M.'un sağladığı enerjiyi bir tekneye ilk defa kimin tatbik ettiği üzerinde tartışılan bir konudur. Ancak, ilk tatbik edenlerden birinin Alman Gottlieb Daimler olduğu biliniyor. Bu şahıs bir beygirlik bir M.'u 1887 yılında, Württemberg'de, Kannastatt'ta halka göstermişti. O sıralarda bu M.'dan başkaları da yapılıp hizmete kondu. İngiltere'de bu işin öncüsü Priestman Kardeşler'dir. 1890'da Priestman M.'u takılı tekneler kanallarda çalışıyordu.

1900'den sonra İngiltere ve Amerika'da M.'lu teknelerin yapımını teşvik eden dergiler çıkmaya, müsabakalar yapılmaya başlandı.

İçten takma motorlar: İçten takma M.'ların çoğu dört zamanlı benzin M.'udur. Bunlar özellikle deniz M.'u olarak yapılır. Sıvı yakıt yakan dizel M.'ları da içten takma olarak yapılmıştır. 1950'lerden sonra hafif ve ağır tekneler için dört ve altı silindirli benzin M.'ları tercih edildi. Fazla sür'at için ise V-8 modeli M.'lar yapıldı. Öte yandan ilk yapılan dizel deniz M.'ları ağır ve hantaldı. II. Dünya Savaşı'ndan sonra ise, daha kullanışlı dizeller yapılmaya başlandı. Dizel M.'ları, benzin M.'larına göre daha pahalıya mal olmaktadır. Ancak, bunlarda yangın tehlikesinin daha az olması ve daha ucuz yakıt kullanmaları diğerlerine tercih edilmelerine yol açmıştır.

Dıştan takma motorlar: Bir tekneye takılıp çıkarılabilen ilk M., 1902'de Fransa'da yapılan "Motogodille"dir. Birkaç yıl sonra da Amerika'da Cameron Waterman, ilk dıştan takma M.'u yaptı. Ancak, Milwaukee'li Ole Evinrude dıştan takma M.'ları yaygın hâle getiren şahıs olarak tanınır. Ole Evinrude, ilk Evinrude'unü 1909'da yaptı. Bu, tek silindirli, bir buçuk beygir gücünde bir M.'du. Ancak, ilk M.'lar istenen enerjiyi sağlamıyor, üstelik çok gürültülü çalışıyordu. Bunları önlemek için çok yoğun çalışmalar yapıldı. Dıştan takma M.'ların çok büyük çoğunluğu iki zamanlıdır; yakıt olarak benzin kullanırlar, ancak benzine makine yağı karıştırılır. Bunların küçüklerinde benzin deposu M.'la bir aradadır, büyüklerinde ise ayrı olarak teknenin bir tarafına konur. Bu M.'ların küçükleri marş ipini çekmekle çalıştırılır. Büyüklerinde marş M.'u vardır.

İçten - dıştan takma motorlar: 1960'larda her iki tip deniz M.'unun birleştirilmesiyle yeni tip bir M. daha yapıldı. Bunlarda M., teknenin içinde sâbit olmakta, şaft, dönen ve uskur bölümü ise dıştan takılmaktadır. Bu sayede, içten takma kuvvetli bir M., dıştan takma bir M. rahatlığıyle kullanılabilmekte, sığ sularda hareket imkânı sağlanmakta ve daha da ekonomik olmaktadır.

Su jeti de yeni geliştirilen bir hareket verme sistemidir. Bu çeşit hareket sisteminde bir M. tarafından çevrilen su türbini tekneni altındaki ızgaralı açıklıktan emdiği suyu, hızla dışarıya püskürtür. Bu püskürtmenin yaptığı tepki, teknenin hareketini sağlar. Bu tip hareket sisteminin en büyük özelliği, hiçbir parçanın su altında bulunmamasıdır. Böylece sığ, sazlık sularda çok büyük bir hareket imkânı sağlanmış olur. Ayrıca, uçak tipi tepkili hareket sistemi de deniz M.'larına tatbik edilmiştir. Bunlar ancak çok yüksek sür'at yapması istenen teknelere takılmaktadır.

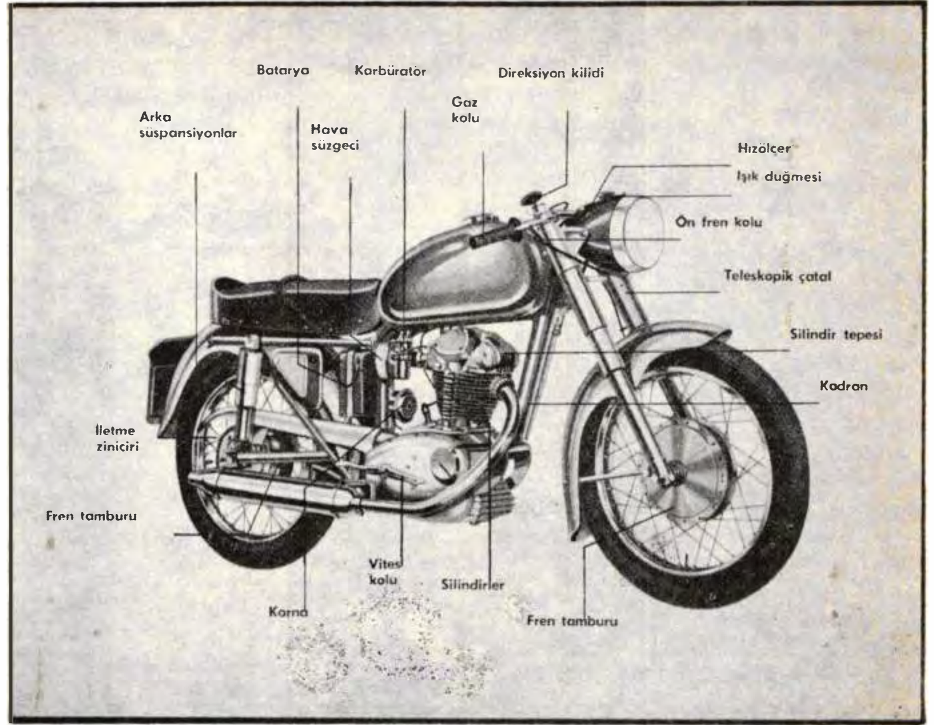
Deniz M.'larının, kuvvet bakımından çok çeşitlileri yapılmaktadır. Günümüzde dıştan takma M.'ların kuvveti 1 1/2 beygir gücünden 150 beygir gücüne kadar değişmektedir. İçten olanların kuvveti ise yüzlerce beygir gücünü bulur. M.'ların sağlayacağı hızı teknenin büyüklüğüne, ağır veya hafif oluşuna göre değişmektedir.

Sür'at motorları: Deniz M.'larının yapılmasıyle bunların yarış için kullanılmasına da başlandı. 1904 yılında bir deniz M.'uyle elde edilen en büyük sür'at saatte 20 mil idi. Bu sür'at, bugün saatte 300 mile yaklaşmıştır. Uskurlu deniz M.'larıyle 1952'de saatte 178,94 mil yapılmıştır. Stanley S. Sayres'in kırdığı bu rekor, pervaneli M.'larla erişilebilen en yüksek hız sayılmaktadır. "Slo - Mo - Shun IV" adlı tekneyi bu hıza ulaştıran bir uçak M.'u idi. Öte yandan jet M.'ları da yarış teknelerinde kullanılmış, saatte 200 milin üzerindeki hızlar bu M.'larla sağlanmıştır. (O. Yüksel)

MOTOSİKLET, gerekli enerjiyi iç yakımlı bir motor vasıtasıyle sağlayan ve bisiklet esasına göre çalışan taşıt. İlk M. 1885 yılında, Almanya'da Gottlieb Daimler tarafından yapıldı. Bu ilk M.'ler motor ilâve edilmiş bir bisikletten iba-

retti; motorun belirli bir yeri yoktu; elde edilen hareket bir kayış vasıtasıyle arka tekerleğe ulaştırılıyordu. Çok geçmeden motor için en uygun yerin, taşıtın ortasının aşağı kesimi olduğu anlaşıldı. Alçak bir çekim merkezi daha emniyetli bir kontrol sağlıyordu. Bugün bütün M.'lerin motorları ve vites kutuları iki tekerleğin arasındadır.

İlk ticarî M.'lerin çoğu tek silindirli motorla çalışıyordu. Bugün de en çok kullanılan M.'ler tek silindirlidir. Motorları iki zamanlı veya dört zamanlıdır. Dört zamanlı motorlar çekiş gücü kuvvetli M.'lerde, diğerleri ise 250 cm³'den aşağı çekiş gücündeki M.'lerde kullanılmaktadır. M. motorlarının sağladığı enerji beygir gücüyle değil, silindir hacmiyle ifade edilir. Modern motorların gücü 25 cm³ ile 1 000 cm³ arasında değişmektedir. Yüksek hacimli motorlar, ancak iki yahut dört silindirli motorlarla elde edilir.

MOTOSİKLET

M. motorlarının benzinle beslenmesi ve çalıştırılması tekniği de hızla gelişmiştir. Bugün kullanılan karbüratörler, benzini silindirlerdeki patlamaya en uygun şekilde ayarlamaktadır. Motor, ilk hareketi için gerekli enerjiyi manyetodan veya akümülatörden alır. Manyeto koluna ayakla basınca meydana gelen ilk elektrik akımı bujilerin çakarak motorun çalışmasını sağlar; daha sonra, motora bağlı olan manyeto kendiliğinden sürekli olarak çalışır. Akümülatörlü modellerde ise ilk hareket için gerekli elektrik akımını küçük bir akümülatör sağlar. Bunlar büyük, yüksek hacimli M.'lerde bulunur. Bu tip M.'ler, otomobil gibi, marşa basınca çalışır.

M.'lerin yaylanma düzeni de günden güne gelişmiştir. Eskiden ön tarafın yaylanması doğrudan doğruya bir yay vasıtasıyle sağlanırdı; arka taraf ise hiç yaylanmazdı. 1950'den itibaren hem önde hem de arkada hidrolik yaylanma düzeni kullanılmaktadır.

M.'lerin hızı arttıkça, frenlerinin de daha emniyetli olmasına çalışılmıştır. Bugün içten genişleyen frenler hepsinin yerini almış bulunmaktadır. Fren emniyetini arttırmak için fren kampanasının daha da büyütülmesi yoluna gidilmektedir. Artan hıza paralel olarak M.'lerin vites düzeni de büyük gelişmeler geçirmiştir.

Motorlu bisikletler ve skuterler: M.'lerin rağbet görmesi üzerine 1948 yılından itibaren yardımcı motorlu bisiklet yapımı da önem kazanmaya başladı. Yardımcı motorlu bisikletlerin kontrol düzeni çok basit olduğu gibi, kullanılışları da, hemen hemen bir bisiklet kadar kolaydır. Bu yardımcı motorlar tek silindirli ve iki zamanlıdır. Silindir hacimleri 50 cm³'den azdır. Yine de saatte 40 km hız yapabilirler. Bisiklet motorları, ya doğrudan doğruya lastiğe sürtünüp çevirmekle hareket gücünü verir veya zincir vasıtasıyle arka tekerleği çevirir.

Skuter (scooter) adı verilen iki küçük tekerlekli taşıma araçları 1945 yılında ilk defa İtalya'da görülmüş, 1950'den sonra İngiltere'de ve bütün dünyada hızla yayılmıştır. Ancak, bunlar bir M. veya motorlu bisiklet derecesinde rağbet kazanamamıştır.

Yan arabası (sidecar): Genellikle saydkar diye anılan yan arabası, M.'lerin bir tarafına takılan, tek tekerlekli, tek kişilik bir araçtır. II. Dünya Savaşı'na kadar bir M.'e yan arabası takmak için, motorun en az 350 cm³ hacminde olması gerektiği sanılıyordu. Savaştan sonra yapılan çok hafif yan arabalarını 190, hattâ 125 cm³'lük motoru olan M.'lere bile takmak mümkün olmuştur. Bugün 500 cm³'lük veya daha büyük hacimli motoru olan M.'lere iki kişilik yan arabaları bile takılmakta, böylece bir M. bir âileyi taşıyabilmektedir. Son gelişmelerde yan arabalarına da fren düzeni yapılmış ve bunların üstlerinin örtülebilmesi yoluna gidilmiştir. (O. Yüksel)

MOUNIER [*munyẹ*], **Emmanuel** (Grenoble 1905-Châtenay - Malabry 1950), Fransız filozofu ve deneme yazarı. Charles Péguy'nin tesirinde kalmış, Hıristiyanlıkla sosyalizm arasında bir karşılaştırma yapmayı tasarlamıştır, *personalizm* (b. bk.)'in başlıca temsilcisi olan M., "Esprit" dergisini kurmuştur (1932). Başlıca eserleri: *Manifeste au service lu personnalisme* [1936]; *Introduction aux existentialismes* (Varoluşçuluklara giriş) [1947]; *Le personnalisme* (Personalizm) [1949]. (C. Kurt)

MOUNIER [*munyẹ*], **Jean - Joseph** (Grenoble 1758 - Paris 1806), Fransız siyaset adamı. 1779'dan başlayarak avukatlık ve hâkimlik yapmıştır. 1789'da Dauphiné milletvekilliğine seçilmiştir. Mecliste önemli bir rol almış ve bir süre başkanlık da yapmıştır. Krallık taraftarı olduğu için Paris

halkının tutumunu tahmin etmemiş ve milletvekilliğinden istifa ederek Grenoble'e çekilmiştir. 1790'da İsviçre'ye kaçmış ve ihtilâl aleyhindeki meşhur eserini burada yaymıştır *(Recherches sur les causes qui ont empêché les Français de devenir libres)*. 1793'te Weimar'a gitmiş, burada Belvedere şatosunda İngiliz gençleri için bir okul açmıştır. 1801'de Fransa'ya dönem M., Napoléon tarafından valiliğe ve 1805'de de Danıştay üyeliğine tayin edilmiştir.

MOUNTBATTEN OF BURMA, Louis Mountbatten, 1. Kont (doğ. Windsor 1900), Batenberg Prensı Ludwig ile Kraliçe Victoria'nın torunlarından Prenses Victoria'nın oğlu. 1913'te Kraliyet Donanması'na girdi. I. Dünya Savaşı'na asteğmen olarak katıldı. II. Dünya Savaşı'nın başlarında "Kelly" destroyerine ve 5. destroyer filotillasına komutanlık eti. 1941'de "H. M. S. Illustrious" uçak gemisinin komutanlığına getirildi. 1943'te Güney Asya müttefik kuvvetleri başkomutanı oldu. Japonlar'a karşı, Birmanya'nın yeniden ele geçirilmesiyle sonuçlanan savaşları başarıyle yönetti. 1947'de kont oldu ve Hindistan kral nâipliğine getirildi. Aynı yılın ağustosunda yeni teşkil edilen Hindistan dominyonuna genel vali tayin edildi. 1952 - 1954 arasında Akdeniz'deki NATO filosu başkomutanlığında bulundu. Daha sonra Birinci Bahriye Lordu olarak deniz kuvvetleri kurmay başkanlığı görevini üzerine aldı. 1959 - 1965 arasında Birleşik Krallık kurmay başkanı olarak vazife gördü. 1965'te fahrî olarak Wight adası valiliğine tayin edildi. (O. Yüksel)

MOURET, Jean Joseph (Avignon 1682 - Charton 1738), Fransız kompozitörü. Les Grandes Nuits de Sceaux şenliklerinin ruhu olmuştur. Çok velûd bir kompozitör olup musiki türlerinin her birinden eser bırakmıştır. Opera, bale, senfoni, oda konseri, senfonili motet'ler yazmıştır. (V. Örs)

MOÛTIERS, Le, Fransa'nın güney - batısında, Dordogne departmanında bir yer ve orada bulunan bir mağara. Vézère ırmağının sağ kıyısında, Les Feyzies'nin yukarısındadır. Burada önemli arkelojik kalıntılar ve bunlar arasında bir insan iskeleti ve çakmaktaşı ile sivri âletler bulunduğundan Eski taş (palestik) kültürünün bir devresine adını vermiştir. Bu devre, Musteriyen diye adlanır ve Neanderthal insan ırkının en çok gelişmiş safhasıdır. Neaderthal insan iskeleti, burada 1908'de bulunmuştur. (V. Örs)

MOUTON, Charles (1626 - 1699), Fransa'nın son lütistlerinden biri. Önceleri Torino sarayında yaşarken 1678'de Paris'e yerleşti. Sanatçının lütle ilgili dört kitabı varsa da, bunlardan ancak ilk ikisi elde bulunmaktadır. Eserlerinde İtalyan etkisi görülür.

MOUTON [*mutõ*], **Georges** (Phalsbourg 1770 - Paris 1838), Fransız mareşali. 1792'de gönüllü olarak orduya katılmış, Kuzey Ordusunda görev almış, sonra İtalyan ordusuna girmiştir. Masséna'nın kumandanlığı altında Cenova'nın savunmasında yararlıklar göstermiş ve yaralanmıştır. Napoléon savaşlarına katılmış ve 1805'te general olmuştur. 1808'de İspanya'ya gönderilmiştir. Essling ve Lobau adasında büyük başarılar kazanmış ve imparator ona Lobau kontu ünvanını vermiştir. Waterloo'da yaralanarak esir düşmüş, ve 1818'e kadar Fransa'ya dönmemiştir. Louis Philippe, M.'a 1830'da Paris Millî Muhafız Kumandanlığı görevini vermiştir. 1831'de mareşal olmuş, 1833'te de Yüksek Meclis üyeliğine getirilmiştir. (C. Kurt)

MOYEUVRE - GRANDE, Fransa'nın kuzey - doğusunda bir şehir. Moselle departmenının Thionviller - Ouest arondismanında bir komün merkezidir. Briey'nin 10 km doğusundadır. Nüfusu 15 146 (1966)'dır. Burada demir madenleri, kok fabrikası yanında demircilik de önemli yer tutar.

MOZAİK, çeşitli renklerde küçük taş, cam, kiremit, mineral gibi maddeleri yan yana getirerek bir sathı süsleme san'atı ve bu san'atın tatbikıyle meydana gelen eser. Tahta üzerine yapılan kakma ve mine işleri bu san'atın çerçevesine girmez. Bu kelime, bir de, birçok resmin bir araya getirilmesiyle hazırlanan hava fotografları için kullanılır.

M. fikrinin tohumlarını, Eski Taş Çağı'ndaki insanların, kemikleri, dişleri ve kabukları paralel sıralar hâlinde dizme çalışmalarında arayabiliriz. Melanezya'da bulunan savaş tılsımları ve gerdanlıklar bunun en bâriz örneğidir. M.'in en ilkel örnekleri ise Yeni Gine'de ele geçirilen sıra sıra küçük deniz canlıları kabuklarıyle süslenmiş kafatasları ve masklardır.

MOZAİK : Roma, "Beç Tavukları", Terme müzesi, Roma.

Eski Yunan ve Roma: Daha sonraki çağlarda gelişen yer M.'lerinin temelini Ege kültüründe aramak gerekir. Neolitik devirde bile, Girit'te, zeminin çakıltaşlarıyle döşendiği biliniyor. Aynı usûl, Bronz çağında (M. Ö. 1600 - 1000) Yunanistan'da tatbik edilmiştir. Helenistik çağ Yunanlılar'ının M. Ö. VI. yüzyıldan IV. yüzyıla kadar geliştirerek yaydıkları M., şüphesiz bu tatbikattan ileri gelmektedir. Bu yayma sonunda, bir şeyi temsil eden veya etmeyen M.'ler, Yunanistan'ın çeşitli yerlerinde (meselâ Atina, Korent, Delf, Olympia, Oynthus), Küçük Asya'da (Tarsus) ve batıda Sicilya'daki Motya kolonisine kadar olan yerlerde görülür olmuştur. Küçük çakıl taşlarından yapılan M.'lerin dinî binalarda ve âmme yapılarında pek yeri yoktur. Çünkü bu gibi yapılarda yer, kesme taşlarla kaplanıyordu. Olynthus'daki Helenistik bir şehirde yapılan geniş kazılar bu çeşit M.'lerin evlerde geniş ölçüde kullanıldığını göstermiştir.

Burada meydana çıkarılan 100 evden 11'inde — şehrin M. Ö. 348 yılındaki tahrip edilişinden önceki yüzyıl içinde — çakıl taşından yapılma M. yer döşemesi görülmüştür. Bu M.'ler siyah zemin üzerine siyah beyaz çakıllarla yapılmış insan şekilleri ve çeşitli desenlerden ibarettir. Daha sonra da görüleceği gibi M.'in esasını ortada işlenen bir ana sahne meydana getirmekte, bunun etrafında çeşitli pervazlar bulunmaktadır. Bu M.'lerin gelişmiş kompozisyonlarında resimli halıların büyük etkisi görülmekte, kullanılan basit iki renk, zamanın zevkini aksettirmektedir. Bahis konusu olan M.'lerde şekiller, siyah zemin üzerine beyazla yapıldığı için derhal dikkati çekmekte ve yer kaplaması olarak tesirli olmaktadır. Bu şehirdeki M.'lerde siyah ve beyazdan başka çakıl taşlarının kullanıldığı da olmuştur.

Helenistik çağdaki bütün san'atların başlıca özelliği olan büyük teknik gelişme M.'te de kendini göstermiş; çok geçmeden taştan kesme veya nadiren camdan yapılma küçük kübler kullanılmaya başlanmıştır. Düzgün bir satıh ve parçaların birbirine iyice yaklaştırılması imkânı, bu yeni teknikle daha ince işlerin yapılmasına imkân veriyordu. Bu gelişme M. Ö. III. yüzyılın sonundan önce gerçekleştirilmiştir. Helenistik çağda, atölyelerde kiremit veya taş levhalar üzerine küçük, hassas şekilli paneller (amblemata) yapılır, bunlar daha sonra kendilerine ayrılmış olan yere döşenirdi. Bu panellerin yapımında (tessarae veya tessellae) kullanılır, bunlar isteğe göre, düz veya dalgalı sıralar hâlinde yerleştirilirdi. Atölyede daha büyük "amblemata" nın yapılıp yapılmadığı tespit edilememiştir. M. Ö. II. yüzyılın müreffeh bir iş merkezindeki M.'lerin genel durumunu Delos'ta yapılan kazılar ortaya çıkarmıştır. Dört çeşit yer M.'i vardır: 1) kiremit ve çömlek parçalarından yapılanlar, 2) düzgün olmayan mermer veya taş parçalarıyle yapılanlar, 3) küçük çakıl taşlarıyle yapılanlar (bunlara nadiren rastlanmaktadır. Ancak, iki yerde, ki tesellae M.'inde zemin olarak kullanıldığı görülmüştür), 4) Tesellae M.'leri.

MOZAİK : **İmparatoriçe Theodora (San Vitale, Ravenna, 547)**

Daha sonraki iki yüzyılda Yunan Yakın Doğusu'ndaki M.'in tarihi karanlıktır. İlk olarak Pompei'de Helenistik M.'in İtalya'ya girdiği ve Roma devrinde gelişmesinin ilk safhasını geçirdiği görülmektedir. M. Ö. II. yüzyılın sonu ve I. yüzyılın başlarında rastlanan çok renkli "amblemata", buradaki ilk M.'ler arasındadır. Bunlarda artık siyah zemin kullanılmamaktadır. Pompei'deki ünlü İskender M.'i insanı hayrette bırakan bir incelikle Issus savaşını temsil eder. Eser, o kadar resim havası taşımaktadır ki, bunun, Pliny'nin M. Ö. 300 yılından Philoxenus tarafından yapıldığını söylediği ve kaybolmuş bulunan Issus tablosunun kopyası olduğu sanılmaktadır. Gerek bunun gibi sahneler, gerek Samos'lu Dioskorides'in imzasını taşıyan tiyatro sahnesi, artık M. tarihi sınırları dışına çıkmakta ve resim tarihine girmektedir. Ancak, bu çeşit M.'ler Pompei'de asla yaygın değildi, şehrin M. Ö. 80 yılında Romalılar tarafından işgal edilmesinden sonra da kaybolmuş ve yerini başka çeşit M.'lere bırakmıştır. Pompei'deki Tesellae zeminler, "amblemata" dışında standartlaşmış iki tip gösterir: Renkli ve siyah beyaz. Bunlar bütün Roma imparatorluğu süresince devam etmiştir. Renkli zeminler Delos'takilere göre daha gelişmiştir. Delos'ta bağımsız bir üslûp olarak nadir rastlanan siyah beyaz zeminler Roma Pompei'sinin en karakteristik özelliğini teşkil etmiş ve çeşitli dekoratif motiflerle süslenerek şehrin M. Ö. 79 yılındaki mahvına kadar devam etmiştir.

M. S. II. yüzyıl ile III. yüzyılın başlarında M.'te büyük bir faaliyet görülür. Roma imparatorluğunu teşkil eden bütün ülkelerde dikkati çekecek kadar çok sayıda kalıntılara rastlanmıştır. Bu kadar geniş malzemenin tahlilini bu çerçeve

içinde yapmak mümkün değildir, ancak bazı önemli noktaları şu şekilde açıklayabiliriz: M.'ler mahallî olarak yapılmıştır; kullanılan taşların mahallî hususiyetleri bunu ortaya koymaktadır; özel olarak hazırlanan amblemata ile daha kaba olan etrafı arasındaki fark zamanla ortadan kalkmıştır; tesserae'nin boyutları büyümüş, bazan biçimlerinde de düzensizlikler meydana gelmiştir. Teknik, planlama ve dekoratif repertuvar bakımından bölgelere göre farklar olduğu da bir gerçektir. Meselâ Roma M.'leri siyah beyaz alanında ihtisaslaşmış, Pompei'de görülen, mitoloji, deniz ve spor sahnelerinde çok etkili olan gölge büyük emek sarfıyle geliştirilmiştir. İster resimli, ister sırf dekoratif olsun, bütün M.'lerin dörtte üçü siyah - beyazdır. Çok renkli, resimli M.'lerde bile renkler sınırlı olarak kullanılmıştır. Öte yandan Antakya M.'leri, Roma M.'leri ile bir tezat teşkil eder. M. S. I. yüzyıl ile VI. yüzyıl arasında burada yapılan M.'lerde siyah - beyaz hiç kullanılmamış, M.'ler daima çok renkli yapılmıştır. Antakya'dan Orontes'e kadar yapılan bu M.'ler Antonine ve Severus çağındaki villalarda öylesine geniş ölçüde kullanılmıştır ki, başlıca odalar ve koridorların hepsi daima M.'le kaplanmıştır. M.'siz olanlar nadirdir. Resimli ilk paneller işçilik bakımından çok hassastır; resimli panellerle dekoratif panaller ve pervazlar arasındaki teknik âhenksizlik fazla göze batmaz. Resimli panellerin bolluğu Antakya M.'lerine, Doğu Roma'nın tarihini resim üslûbiyle aksettirmesi bakımından büyük bir değer kazandırmıştır.

Eski Yakın Doğu: Yakın Doğu'da M., sadece Mesopotamya'da bir dereceye kadar gelişmiştir. Yapılan kazılarda, tarihöncesi devirlerden kalma pişirilmiş kilden yapılma narin koniler bulunmuştur. Bunlardan bazılarının dibi kırmızı ve siyah boyalıydı. M. Ö. 4. binin ikinci yarısına ait büyük bir sütunlu avluda yapılan incelemeler, bunların ne şekilde kullanıldığını ortaya çıkarmıştır. Kırmızı, siyah veya beyaz boyalı koniler, bütün dikey satıhları kaplayan kiremit hamuruna batırılmakta, böylece koruyucu bir yüzey meydana getirilmekteydi. Bunların işlenişinde dokuma desenlerinden faydalanılarak geometrik şekiller yapılıyordu.

Tarih çağlarında, gömme konilerin yerini pişirilmiş kiremite bıraktığını görüyoruz. Ancak, başka M. şekillerine 3. binin başlarından beri rastlanmaktadır. El - Ubeyde'de büyük bir emekle yapılmış olan küçük A - anni - padda tapınağının girişindeki iki sütun M. kaplıdır. Bu M.'ler baklava dilimi biçiminde kesilmiş, kırmızı ve siyah taşlarla sedeflerden yapılmıştır. Ayrıca, dış duvarların çevresinde de M. kakmalı iki friz vardır. Bunlardan altta olanı sığırları ve süthane sahnelerini göstermektedir. Her şekil kireç taşından tek parça hâlinde veya istiridye kabuklarından birkaç parça hâlinde kesilmiş ve siyah taşlarla doldurulmuş bir zemin üzerine yerleştirilmiştir. Yukarıdaki frizde de kireç taşından kuş şekilleri vardır. İlk Sumerler bu tekniği taşınabilir eşyaya da tatbik etmekteydiler. Kesilen siluetler tahta çerçevelerde bitüm üzerine işleniyor, sonra, bunlar müzik âletlerinin ses kutularına v. b. tatbik ediliyordu. M. tekniğinin bu parlak ve çeşitli kullanılışının M. Ö. 2500'lerden öteye devam ettiğini gösteren delil yoktur. Mısır'da M.'e yaklaşan bir çalışma Sakkara'daki Zoser piramidi ile Büyük Mezar'da görülmektedir. Buralardaki bâzı odaların duvar ve kapılarında M. tarzında mavi kiremit kullanılmıştır. Mobilya ve mücevher işlerinde cam ve nisbeten değerli taşların M. etkisi yapacak şekilde kullanılması da yaygındı.

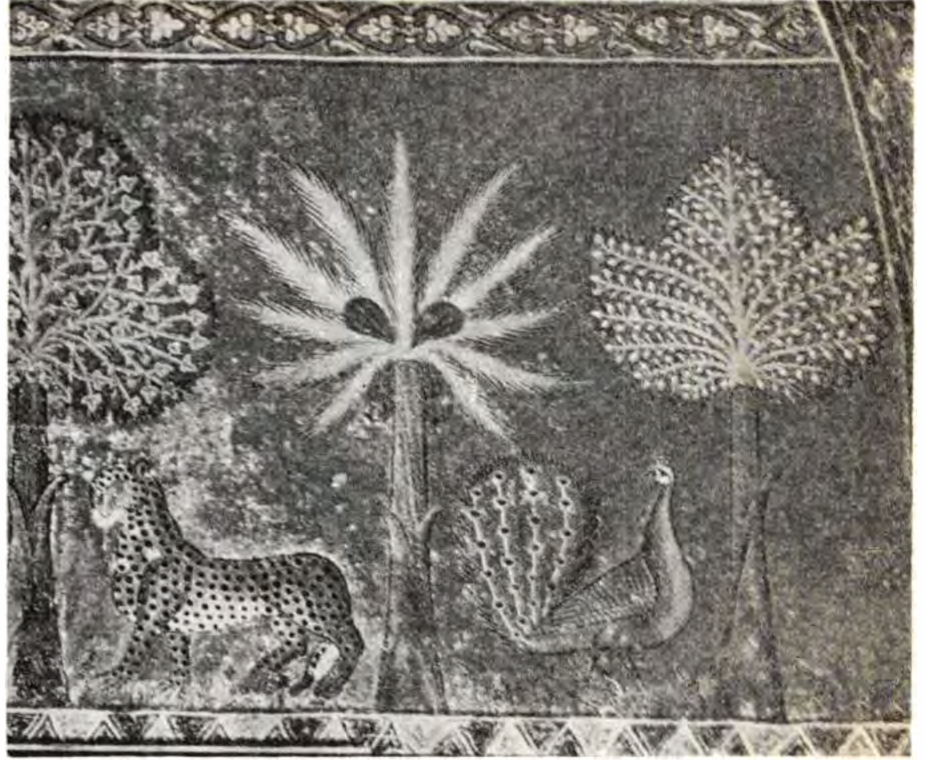
Orta Çağ: M.'in son büyük safhası olan Hıristiyanlık çağı duvar M.'leri için yeni İtalya'ya dönmemiz gerekir. IV. yüzyıldan

2

MOZAİK : Âdem ile Havvâ (Nea Moni, Sakız, XI. asır ortaları)

itibaren, duvar M.'lerinin büyük bir önem kazandığını görüyoruz. Yer M.'leri ise ihmal edilmeye başlanmış, çok geçmeden yerini başka döşeme şekillerine bırakmıştır. Hıristiyan çağından kalan ilk M., 350 yıllarında Constantine'in kızına mezar olarak yapılan Santa Constanza kilisesinin halkalı kubbesinde görülmektedir. IV. yüzyıldan kalan M.'ler, Hıristiyan san'atının ilk gelişmelerini göstermesi bakımından çok önemlidir. İslâmî fetihler doğuda, bu çağdan kalma izleri — Selânik'teki dört kilise hariç — yok etmiştir. Bunun dışında, o devir M.'leri Roma ve Ravenna'da toplanmaktadır. Roma'daki Santa Maria Maggiore'de olduğu gibi, bazilikaların muayyen yerleri M. ile kaplanıyordu. Roma'da V. yüzyıldan kalma Santa Maria Maggiore ile Ravenna'da VI. yüzyıldan kalma Sant'Apollinare Nouvo'nun bugün mevcut olan M.'leri, eski Bizans üslûbunun öbür dünya karakterini açıklamaktadır. Hıristiyanlığın ilk devirlerinde M., mütevazı bir san'at olmaktan çıkmış, bir ana san'at durumuna gelmiştir. Hafif ve dayanıklı harcın geliştirilmesi, parlak renkli camlar ve altın küblerin kullanılışı M.'i dinî hislerin ifadesinin başlıca vasıtası hâline getirmiştir.

MOZAİK : Altın zemin üzerinde bir mozaikten detay (XII. y.y.) Norman'lar sarayından

M.'in bütün imkânlarından en geniş ölçüde faydalanılması ise M. XI ve XII. yüzyıl Bizanslılar'ına nasip olmuştur. Bu devirden kalma bazı M. sahnelerine İstanbul'da Ayasofya'da, Atina yakınlarındaki Daphne'deki taşra kiliselerinde ve yine Yunanistan'da Phokis'teki St. Luke'de rastlanmaktadır. Buralarda altın zemin üzerine yapılan âbidevî resimler, ulûhiyeti beşerî bir şekilde mükemmel olarak ifade etmeye yetecek derecede, renk, giyim ve model bakımından yeteri kadar stilize edilmiştir. Bizans M.'çileri, esasen, sanatlarını icra etmek için, imparatorluğun dışına da çağrılıyordu. XII. yüzyılda Norman kralları zamanında Sicilya'da meydana getirdikleri eserler, zamanın Bizans M.'lerinin en önemli örneklerinden biri olarak bugüne kadar yaşamıştır. Venedikliler de en büyük kiliselerinin dekorasyonunu yaptırmak için Bizans'tan M. ustaları getirirdi. Ünlü San Marco kilisesi her bakımdan bir Bizans kilisesidir. Daha sonraları çeşitli tamirler ve değişiklikler geçirdiği halde, yine de bugün zamanını en iyi bir şekilde aksettiren bir örnektir. Venedik'te XIII. yüzyıl eserleri de Bizans karakteri taşır. 1268'de bir M. imalâthânesi açılması için ferman çıkmıştır. Böylece XIV. yüzyıl M.'lerinin Venedikliler tarafından yapılmış olması muhtemeldir. Venedik'teki M. çalışmaları, Bizans imparatorluğunun düşmesinden sonra da sanatı devam ettirmiş, Rönesans'a ve modern çağlara kadar getirmiştir.

Roma M.'leri, IX. yüzyıl boyunca renk bakımından Bizans etkisine rağmen bir özellik gösterir. Sanat daha sonra XI. yüzyıla kadar duraklamıştır. Bundan sonraki canlanış, Sicilya ve Venedik'teki gibi doğrudan doğruya bir Bizans tesiriyle olmamış, daha çok ilk Hıristiyan, ama genellikle bir Bizans üslûbu içinde eski Hıristiyan şekillerine dönüş tarzında olmuştur. XIII. yüzyılın sonlarında sanatkâr imzaları da görülmeye başlanmıştır. Bunların arasında Santa Maria Maggiore'deki Turriti ve Rusuti imzalarını sayabiliriz. Trastevere'deki Santa Maria kilisesinde ünlü ressam Pietro Cavallini tarafından yapılan M.'ler ise, M.'ten çok resim tesiri yapmaktadır.

XIII. yüzyılda Floransa'da görülen yoğun M. dekorasyon, Venedikli M.'çilerle başlamıştır. Daha sonra mahallî sanatkârlar işi ele almış ve XIII. yüzyıl resminin tesirini taşıyan eserler vermişlerdir.

Müslüman topraklarında bağımsız bir M. sanatı gelişmemiştir. Kudüs'teki Kubbetü's-sahra ve Şam'daki Büyük Cami'nin nefis VII. yüzyıl M.'leri Bizans ustaları tarafından yapılmış ve X. yüzyılda İspanya'daki halife, Kurtuba'daki caminin tezyinâtı için Bizans'tan bir M.'çi dâvet etmiştir. İslâmın sanata yaptığı en büyük katkı bir çeşit kesilebilir çini M.'tir. Çeşitli sağlam renklerde sırlanmış olan çinilerden, geometrik biçimli küçük parçalar kesilmekte, bunlarla mükemmel şekilde duvar tezyinatı yapılmaktaydı. Bu sanat XIV. yüzyılın başında İran'da çıkmış, batıda İstanbul'a, güneyde Hindistan'a kadar yayılmıştır.

Orta Amerika Kızılderili kültürü: Guatemala'da, Seinal'deki bir M. maskın M. Ö. 590 yılına âit olduğu tespit edilmiştir. Bu, Maya topraklarında bu tekniğin ilk kullanılışıdır. Ancak, Aztek çağından (1376 - 1521) birkaç örnek ve İspanyalı fâtihlerin yaptığı tasvirler, bu bölgedeki M. sanatını daha iyi anlamamıza yardım etmiştir. Meksikalı mücevhercilер çeşitli değerli taşlarla çalışmışlarsa da, en fazla firûzeyi

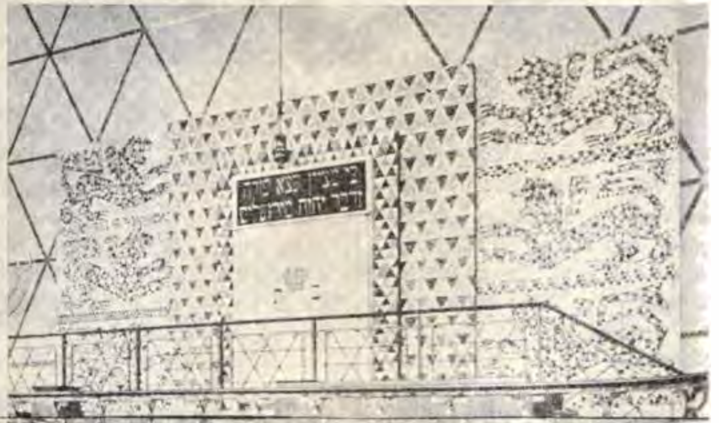

MOZAİK : 1. Pompei'den bir kadın portresi (Napoli, Millî Müze), 2. Eşeğe yem veren çocuk, V. yüzyıl (İstanbul); 3. İbrahim peygamber ile üç melek (547'den önce, Ravenna, S. Vitale); 4. Çarmıha gerilen İsa (1100'den sonra, Roma, S. Clemente); 5. Kudüste İsa'nın gidişi (XII. yüzyıl, Palermo, Capella Palatina); 6. H. Leistikow: Frankfurt a. M.'da Westend Sinagogunda bir duvar

tercih etmişlerdir. Taş, ağaç, altın, çömlek, hattâ deri üzerine kakmalar yapılmıştır. Masklar, kalkanlar, başlıklar, bıçak sapları, madalyonlar, aynalar, putlar v.b. kısmen veya tamamen, düzensiz biçimli ve son derece cilâlanmış firûze parçalarıyle kaplanıyordu. Birbirlerine tam intıbak edecek şekilde kesilmiş olan bu parçalar yerleştirilince parlak, yeşil bir satıh meydana geliyordu. Dünyanın çeşitli müzelerinde, bunların İspanyol yağmasından kurtulanları teşhir edilmektedir. Bu örnekler arasında en iyi durumda olan British Museum'daki bir mask ile Museum of the American Indian'daki bir kalkandır. Bu kalkanın süslenmesinde 14 000 parça firûze kullanıldığı tespit edilmiştir.

Çağdaş mozaik: Rönesans'ta resim sanatının gelişmesi, M.'i gölgede bıraktı. Venedik ve Roma'daki M. atölyelerinin faaliyeti hemen sadece kendi şehirlerine münhasır kaldı. XIX. yüzyılda bu sanata karşı yeni bir ilginin başladığını, sanatın yeniden canlandığını görüyoruz. Başlıca Avrupa ülkelerinde M. kullanılmaya başlandı; Fransa, İngiltere ve Rusya'da M. atölyeleri kuruldu. Bu dönemdeki sanat, eski sanatın bir taklidi şeklindeydi ve daha çok İtalyan sanatkârları tarafından icra ediliyordu. Bu sanatkârlar resim röprodüksiyonunda ihtisası olan kimselerdi.

XX. yüzyılda, temsilî sanatlar ve mimarlıktaki modern hareket ve büyük iş firmalarının desteği M.'e eski mânâsını kazandırmıştır. Günümüzde M.'ten, evlerdeki banyoların kaplamasından dev binaların dekoratif zeminlerine kadar çok geniş alanlarda faydalanılmaktadır. M.'ler karton veya kumaş parçaları üzerinde hazırlanmakta, bunlar sonra çimento üzerine yatırılarak şeritler veya bölümler hâlinde kurumaya bırakılmaktadır. Kuruma tamamlandıktan sonra, dış tarafta kalmış olan kumaş veya karton kaldırılmakta ve M. meydana çıkmış olmaktadır. İş gücünden büyük bir tasarruf sağlayan bu usul, duvar M.'lerinde de camdan kesilmiş parçalarla yapılarak tatbik edilir. Dış ve iç tezyinatta, Müslüman çini M. tekniğinden de günümüzde faydalanılmaktadır. (O. Yüksel)

MOZAMBİK (eski Portekiz Doğu Afrikası; Provincia de Moçambique), Güney - doğu Afrika'da yeni bir devlet. Kuzeyde Tanzanya; doğuda Hint Okyanusu'nun M. Kanalı diye anılan kısmı, güneyde M. Kanalı, Güney Afrika Birliği ve Svaziland; güney - doğuda Güney Afrika Birliği; batıda Rodezya, Zambiya ve Malevi ile sınırlanmıştır. Yüzölçümü 784 961 km², nüfusu 8 234 000 (1970), başkenti Lourenço Marques'tir.

M.'in büyük bir kısmını sahil boyunca uzanan geniş bir ova kaplar. Bu ova, batıya ve bilhassa kuzey - batıya doğru gidildikçe yükselir; yüksekliği yer yer 1 000 m 'ye ulaşan yaylalar hâline gelir; Malavi sınırı kesiminde ise dağlık bir bölge hâlini alır. Buradaki Namuli dağlarında yükseklik 2 500 m'yi bulur, aynı bölgedeki Milandi dağında ise 3 000 m'ye yaklaşır.

Ülkenin başlıca akarsuyu olan Zambezi nehri, M.'i batı - doğu doğrultusunda ikiye böler; nehrin bir kısmı sığ sular için yapılmış gemilerle ulaşıma elverişlidir. M.'i sulayan diğer önemli nehir, güney - doğuda, Lourenço Marques'in kuzeyindeki denize dökülen Limpopo'dur. İklim sahil ovalarının kuzey kesiminde sıcak ve rutubetlidir. Yüksek bölgeler daha serin olur. Kasımdan marta kadar havalar sıcak ve yağışlı geçer; kuru ve serin mevsim ise nisandan ekime kadar sürer. Bütün yıl boyunca nemlilik ortalaması % 75'in altına düşmez. Zambezi'nin güneyindeki bölge çok rutubetli

MOZAMBİK

ve yer yer bataklık olduğu için, sıtma bu kesimde önemli bir problem teşkil etmektedir.

M.'in nehir kıyılarını ve yüksek kesimlerini saymazsak, ülkede bol çayırlar olduğunu söyleyebiliriz. Nehir kıyıları ve yüksek kesimler ise ormanlıktır. Bu ormanlarda abanoz ağaçları önemli bir yer tutar. M.'te fil, yabanî manda, timsah, su aygırı, antilop gibi yabanî hayvanlar çoktur.

Ülkenin başşehri Lourenço Marques aynı zamanda önemli bir limandır. Diğer önemli liman, Zambezi nehrinin denize döküldüğü yerin güney kesimindeki Beira; daha az önemli limanlar ise Kilimane ve Porta Amelia'dır. Ülkenin iç kesimindeki başlıca şehirler Tete, Nampula ve Vila Cabral'dır. M.'in kuzey kıyısındaki Mozambik tarihî bir şehirdir ve 1907'ye kadar ülkeye başşehirlik etmiştir.

M.'te yaşayanların hemen hepsi Afrikalı'dır. Bunların çoğu Bantu dili konuşan etnik topluluklardır. Zambezi bölgesindekilerin ise çoğunluğunu Zulu'lar teşkil eder. Ülkenin güney üçte birinde Portekizliler'in Afrikalı hayatına yaptığı etki belirli şekilde göze çarpar. Kuzeyde ise bu etki çok zayıftır. Mahallî Afrika inançlarında olanların dışında en geniş din topluluğunu Müslümanlar teşkil eder. Ayrıca birkaç yüz bin Katolik ve bir miktar da Protestan vardır. M.'te yaşayan beyazların sayısı ise 100 000 civarındadır. Assimilado denen ve Avrupa hayatını tamamen benimsemiş birkaç bin Afrikalı da Avrupalılar gibi yaşar.

1950'lerde başlayan ekonomik ve sosyal gelişme planları gereğince, ulaştırma ve bilhassa demiryolu yapımı işleriyle

sulama ve enerji meselelerine önem verilmiştir. Mozambik, Kilimane, Beira, İnhambane ve başşehir Lourenço Marques demiryolu ile, ülkenin içlerine ve komşu ülkelere bağlıdır. M. ekonomisi tarım üzerine kurulmuştur. Çok geniş ölçüde şeker kamışı yetiştirilir ve şeker elde edilir. Çay, kopra, tütün, pamuk, pirinç, tarım ürünlerinin başında yer alır. Sahil boyunca Hindistan cevizi yetiştirilir. Portakal ve muz da tarımda önemli bir yer tutmaya başlamıştır. Bir miktar altın, boksit ve beril istihsâl edilmektedir. Tarımdan sonra ülke ekonomisinde en büyük yeri demiryolu ve liman hizmetleri tutar. Güney Afrika Birliği, Zambiya, Malavi, Rodezya'ya çok önemli demiryolu ve liman hizmetleri görülür. Ayrıca Güney Afrika Birliği, Rodezya ve Zambiya'ya düzenli bir işçi akımı vardır. Her yıl 400 000 kişi bu ülkelere gider; bunların kazancının da ülkenin geliri üzerinde önemli rolü olur.

Tarih : Vasco de Gama, 1498 yılında Mozambik limanına geldi. Burada küçük bir Svâhilî şehir devleti vardı. Portekizliler 1505'te burasını sömürge hâline getirdiler. Bütün XVI. yüzyıl boyunca bu sahildeki Araplar'la mücadele ederek Zambezi'ye kadar olan bölgeyi işgal eden Portekizliler, daha sonra ülkenin içlerine nüfuz ettiler. M. bir esir ticareti merkezi oldu ve bu durum XIX. yüzyılın sonuna kadar sürdü. 1890'da İngiltere'nin toprak iddiaları sonunda bugünkü M.'in bir kısmı Rodezya'ya katıldı. Daha sonra Alman Doğu Afrikası (şimdiki Tanzanya) ile sınır tesbiti yapıldı, 1891'de de Güney ve Orta Afrika'daki İngiliz topraklarıyle olan sınırlar tesbit edildi.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra milliyetçilik hareketleri gelişti. 1960'ta M. Kurtuluş Cephesi kuruldu; 1964'te düzenli gerilla faaliyetleri başladı. Ancak, Portekizliler M.'i bir deniz aşırı eyâlet ilân ettikleri, yani doğrudan doğruya Portekiz'in bir parçası olarak kabûl ettikleri için Birleşmiş Milletler teşkilâtı buradaki duruma müdahale edemedi. 1975'te Portekiz, M.'-in istiklâlini tanıdı. (O. Yüksel)

MOZAMBİK KANALI, Hind Okyanusu'nun, Madagaskar adası ile, Afrika'nın güney-doğu sahilindeki Mozambik (eski Portekiz Doğu Afrikası) arasındaki kısmı. Kanal diye anılan bu kısım, aslında büyük bir deniz parçasıdır. Genişliği 300 ilâ 600 mil arasında değişir. Uzunluğu ise 950 mili bulur. Mozambik akıntısı, Mozambik sahili boyunca güneye doğru doğru; Madagaskar akıntısı da Madagaskar'ın batı sahili boyunca kuzeye doğru akar. M. K.'nın kuzey kısmında Komor takım adaları vardır. (O. Yüksel)

MOZARAB ŞANI, İspanya'nın Araplarca fethinden önce başlanmış olan âyinlerde görülen İspanyol şanı. Visigotların İspanya'da geliştirdikleri musiki hakkında bilgi verdiğinden ötürü incelenmiştir.

MOZART [*moṭsort*], **Wolfgang Amadeus** (Salzburg 1756 - Viyana 1791), Avusturyalı besteci. Vaftiz adı Joannas Chrysostomus Wolfgangus Theophilus olan M., tanınmış bir besteci ve viyolonist olan babası Leopold M. tarafından yetiştirildi. Daha üç yaşındayken, kendisinden beş yaş büyük olan ablası Maria Anna'nın (Nannerl) klavsen derslerini takibe başlamıştı. Leopold M., 1762'de "Wolferl" ile "Nannerl" i bir Avrupa turnesine çıkardı. Almanya'daki hükümdarlardan çoğunun huzurunda çaldılar. Viyana'da İmparator I. Franz'ın huzurunda çalarken, imparator kalkıp onun yanına oturdu ve kendisine "küçük sihirbaz" diye hitap etti. Sonradan Fransa kraliçesi olan Arşidüşes Marie Antoi-

MOZART

nette'in huzuruna çıktığı zaman, cilâlı zeminde ayağı kayıp düşen M.'ı arşidüşes bizzat kaldırdı. O zaman küçük M. ona: "Çok naziksiniz, büyüdüğüm zaman sizinle evleneceğim" dedi.

1763'te bütün âile bir turneye çıktı. Wolferl artık hem söylüyor, hem de org, keman ve klavsen çalıyordu. Her tarafta büyük başarılar gösteriyor, ama para kazanamıyorlardı. 1764'te Leopold M., âilesiyle birlikte İngiltere'ye gitti. Kraliyet âilesi Wolferl'e hayran kaldı. M. orada çeşitli eserler besteledi. Henüz sekiz yaşındaydı. Oradan Holanda'ya, 1767'de Viyana'ya gittiler. M. İmparator II Josef'in tavsiyesiyle bir opera buffa, *La Finta Semplice*'yi besteledi. Ancak, eser bâzı entrikalar yüzünden temsil edilemedi. Bunun üzerine Salzburg başpiskoposu, eserin piskoposluk sarayında temsil edilmesini emretti ve M.'a bir şeref unvanı verdi (Konzertmeister).

M., 1769 - 1771 yıllarında iki defa İtalya'ya gitti. Babasıyle birlikte yaptığı bu seyahatlerde hem opera ve polifoni bilgisini zenginleştirdi, hem de birçok şehirlerde çeşitli konserler verdi. Papa tarafından taltif edildi. M. bu seyahati sırasında Milano, Roma, Napoli, Verona, Floransa ve Bologna gibi şehirleri dolaştı. Bologna'da Padre Martini'den ders gördü. Bologna Filarmoni Akademisi ona "compositore" unvanını verdi ki, bu unvanın 20 yaşından küçük olanlara verilmesi kesinlikle yasaktı. *Mithridates, Re di Ponto,* bu seyahati sırasında, kendi idaresi altında Milano'da temsil edildi; gerek bu eserleri, gerek *Ascanio in Alba* büyük başarı kazandı.

M. daha sonra Salzburg'a döndü. Değişen başpiskopos ona basit bir memur gözüyle bakıyordu. Ama M. 1777 yılına kadar Konzertmeister'lik görevine devam etti. Bu süre içinde çeşitli keman konçertoları, piyano sonatları, orkestra ve piyano için konçertolar vb. besteledi. Bu süre içinde bestelediği *La Finta Giardiniera* adlı opera buffa'sı Münih'te temsil edildi. M. 1777'de bir Paris seyahati yaptıysa da, bu seyahat başarısız geçti; bu arada görevinden de istifa etmişti. Annesi

bu seyahat sırasında öldü. Yine bu seyahat sırasında Mannheim'da Aloysya Weber adında bir kıza âşık oldu, ama aşkı karşılık görmedi. 1779'da Salzburg'a döndü. 1781'de München karnavalı için bir opera besteledi. *Idomeneos, Re di Creta* (Girit kralı Idomeneo) adlı bu eserinin kazandığı büyük başarı üzerine aynı yıl Viyana'ya yerleşmeye karar verdi. Ancak, bu isteği başpiskopos tarafından menfi karşılandı, sonunda, sanatçı görevinden istifa ederek Viyana'ya yerleşti. İmparatorun isteği üzerine yazdığı *Die Entführung aus dem Serail* (Saraydan kız kaçırma) operası eşsiz bir başarı ile 1782'de temsil edildi. O sıralarda Haydn ile dostluğu başladı. Aynı yıl ilk sevgilisi Aloysya'nın kızkardeşi Constanze ile evlendi. Ancak, evlilik hayatı mutlu geçmedi. Constanze savruk bir kadındı ve M. evlendiği günden ölünceye kadar para sıkıntısından kurtulamadı. Ama öte yandan çalışmalarını iyiden iyiye arttırmıştı. 1786'da *Le Nozze di Figaro* (Figaro'nun Düğünü)'yu, ardından 1787'de *Il Don Giovanni* (Don Juan)'yi besteledi. 1790'da imparatorun emriyle *Cosi fan Tutte*'yi yazdı. 1791'de ünlü *Zauberflöte* (Sihirli Flüt) ile *La Clemenza di Tito (Titus'un şefaati)*'yu besteledi. Aynı yıl, esrarengiz bir yabancı kendisinden bir cenaze marşı bestelemesini istedi. M. büyük maddî sıkıntılar içindeydi, sağlık durumu günden güne kötüye gidiyordu ve moral bakımından tamamen çökmüştü. Böyle bir sipariş moralini büsbütün yıktı; bestelediği cenaze marşının, kendi cenaze marşı olduğunu hissediyordu sanki. Büyük bir ıztırap içinde marşı bestelemeye başladı; aynı yılın aralık ayının 5'inde öldü. Görünüşe göre M., tifodan öldü. Uzun süre ateşli bir hastalıktan yatmıştı. Ancak, kendisi zehirlendiğine inanıyordu. Cenaze marşını ısmarlayanın Kont Franz von Walsegg olduğu, bu işi, eseri kendisininmiş gibi meydana çıkarmak maksadıyle yaptığı anlaşıldı. Büyük bestecinin cenazesinde kimse bulunmadı. Karısı da bitkin olduğundan cenazeye katılamamıştı. Birkaç gün sonra kocasının kabrini ziyarete gittiği zaman M.'ın kabrinin hangisi olduğu tespit edilemedi. Cenaze marşı Süssmayer tarafından başarıyle tamamlandı.

M.'ın eserleri, romantizmin ilk izlerini taşır. Sanatçı daha çok İtalyan melodi anlayışına bağlı kalmıştır. Eserleri çok çeşitli ruh etkilerini taşır. İtalya seyahatleri sırasında sadece çağdaş musikiyi değil, önceki yüzyılların musikisini de en küçük teferruâtına kadar dinlemiş ve sindirmiş, bunları ferahlık veren bir üslûpla geliştirmesini, kendisine faydalı olacak unsurları seçmesini bilmiştir. M. 1780'den sonra daha çok Bach ve Haendel'in de etkisiyle musiki sahasındaki tutumunu değiştirmiş ve ondan sonra şâheserlerini vermeye başlamıştır. Olgunluk çağı eserleri bu değişikliğin izlerini taşır.

M.'ın, 4 yaşında iken yazdıklarından cenaze marşına (Requiem) kadar bestelediği bütün eserler Ludwig von Köchel tarafından sıralanmıştır. Köchel'in tenkitli bir şekilde yaptığı katalogda M.'ın 626 eseri vardır. Daha sonra Wyzlewa ve Saint Fois'nın araştırmaları sonunda bu rakama daha başka eserler de eklenmiştir. (O. Yüksel)

MOREAU, Jean Victor (Morlaix 1763 - Lahn, Bohemya 1813), Fransız generali 1791'de gönüllü olarak orduya girmiş, 1793'te general olmuş, 1794'te kuzey ordusunun başına geçmiştir. 1796'da Rhin ve Moselle ordusunun başında arşidük Karl'la savaşmıştır. General Pichegru'nün ihanetini ortaya koyan belgeleri düşmandan ele geçirmiş, fakat geç açıklandığından görevinden alınmıştır. 1799'da yeniden göreve başlamış, İtalya'da Cassano'da yenilmiştir. 1800'de Rhin ordusu kumandanı olmuş, Kray'ı Stockach'te, arşidük Johann'ı Hohenlinden ormanında yenilgiye uğratmıştır. Kazandığı zaferler Napoléon'u rahatsız etmiş, ayrıca Légion d'Honneur kurumuna girmeyi kabûl etmemesi imparatoru kırmıştı. M. iki yıl hapse mahkûm edilmiş, affedilince de Amerika Birleşik Devletleri'ne gitmiş ve ordu kadrosundan çıkarılmıştır. 1813'te Çar I. Aleksandr'ın müşâvirliğini kabûl etmiş ve Dresden'de düşman safları arasında yaralanarak ölmüştür.

MORTIER, Edouard Adolphe Casimir Joseph (Le Cateau Cambrésis 1768 - Paris 1835), Trévise dükü, Fransa mareşali. Gönüllü asker olarak orduya girmiş (1791), general olmuş (1799), Zürich'te başarı kazanmış ve Hanover'i zaptetmiştir (1803). 1804'te mareşal olan M., Kassel'i, Hamburg'u ve Stettin'i almıştır (1806). 1807'de Trévise dükü olmuş, İspanya'da Ocana'da (1809) ve Gevora nehri üzerinde (1811) düşmanı yenilgiye uğratmıştır. Genç Muhafızlar Birliği kumandanı (1812) olarak Moskova'dan en son M. ayrılmıştır. La Vilette ve Saint-Denis arasında Paris'i savunmuş (30 Mart 1814), sonra da XVIII. Louis'nin emrine girmiştir. 1816 - 1818 yılları arasında Nord milletvekilliği yapmış, 1830 - 1831'de büyükelçi olarak Rusya'ya gitmiştir. Başbakan ve harp bakanı olmuş (kasım 1834 - şubat 1835), Fieschi cehennem ateşi makinası ile suikasta uğrayarak öldürülmüştür.

MRAZEC [*mrazek*], **Ludovic** (1867 - 1944), Rumen jeoloğu. 1894 yılında Bükreş Üniversitesinde jeoloji profesörlüğüne tayin edilmiştir. Jeoloji alanında yaptığı çalışmalarla büyük ün kazanan M., 1905'te Rumen İlimler Akademisi üyeliğine seçilmiştir. M. Rumen Jeoloji Enstitüsünü kurmuş, 1906 - 1928 yılları arasında bu enstitünün müdürlüğünü yapmıştır. Bundan başka, 1932-1935 yılları arasında Rumen İlimler Akademisi'nde başkanlık görevinde bulunmuştur. İsviçreli jeologlarla birlikte Alp ve Ural dağlarında jeoloji çalışmaları yaptığı gibi, Romanya'nın jeolojik yapısı üzerinde de çalışmıştır. Karpat dağlarının jeolojik yapısı üzerinde de durmuştur. Romanya'da petrol yataklarının oluşum ve menşei üzerinde de uzun çalışmalar yapmıştır. Eserleri arasında *Les plis diapirs et le diapirsime en général* ("Comptes rendus des séances de l'Institut géologique de Roumanie"de,, 1926) adlı çalışması anılmaya değer.

MRKVİÇKA, İvan (1856 - 1938), Çek asıllı Bulgar ressamı. Praha ve Münih'te okumuştur. 1881 yılında Bulgaristan'a gelmiştir. Sofya'da Güzel Sanatlar Akademisinin kuruluşuna katılmıştır.

M. gerçekçi Bulgar ressamları arasında yer almıştır. Tablolarında halk şenlikleri ve eğlenceleri, köy hayatı gibi sahneler büyük yer tutmuştur. "Filibe (Bulg. Plovdiv)'de pazar" [1883], "Şop dansı" [1888], "Sabancı" [1890] gibi tabloları tanınmıştır. Bundan başka, M. Bulgar yazarlarının eserlerini de resimlemiştir. (H. Eren)

M. T. S. (metre, ton, saniye), temel birimleri *metre* (m), *ton* (1 ton = 1 000 kg) ve *saniye* olan bir birimler sistemi. Fransa'da ilk kurulan metre sistemi, M. K. r. S. sistemidir. Daha sonra ilmî ihtiyaçlar için bağlı bir birimler sistemi kurmak gayesiyle C. G. S. yapıldı. C. G. S. sistemi kanunî M. T. S. sisteminin yapılmasına yol açtı. M. T. S.

sistemi 2 nisan 1919'da Fransa'da yürürlüğe girmiştir. 1782 sayılı Ölçüler Kanunu ile yurdumuzda kabûl edilen metre sistemi, daha çok M. T. S. sistemi birimleridir (bk. BİRİMLER, BİRİMLER SİSTEMİ). (E. Erdik)

MUALLİM NÂCÎ : bk. NÂCÎ.

MUÂFİYET (yeni ter. Bağışıklık), bazı bireylerin ve bazı türlerin belirli bir hastalık mikrobuna veya bir zehre karşı marazî tepki göstermeme niteliği. M., tabiî ve doğuştan olabilir. Tabiî M. türe mahsus ve daimîdir. Meselâ sağlam bir insan çürütme ve kokuşturma mikroplarından bir zarar görmez. Bunun gibi, sığırlar da belladon zehirlerinden etkilenmez. Ancak, M. sonradan da kazanılmış olabilir. Sonradan elde edilen M. bazen kendiliğinden olur, bazen de isteyerek yaratılır. Kendiliğinden sağlanan M., mikroplu bir hastalık sonucunda meydana gelir; hasta iyileştikten sonra artık o hastalığa karşı bağışıklık kazanmış olur. Sunî M. ise aşı veya serumla kazanılır. Sunî M. iki çeşittir: Aktif M., vücutta oluşan antikor maddelerden meydana gelir. Pasif M. ise dışarıdan vücuda M. sağlayıcı maddelerin verilmesiyle elde edilir. Aktif M. genel olarak daha sürekli ve daha etkindir. Bu M.'in yerleşmesi için belirli bir zaman gerekir (antikorların hazırlanması). Buna karşılık, pasif M., antikorlar başka bir organizma tarafından aktif olarak hazırlandığı için derhal etkin hâle gelir. Sunî aktif M. genellikle aşılarla kazanılır. M. serumları ise pasif M. sağlar. Bk. BULAŞICI HASTALIKLAR. (H. Eren)

MUÂHEDE, barış şartlarını bildiren ve muhâsım taraflarca kabûl ve imza edilen müsalâha belgesi, antlaşma. İslâm hukukunda M.'lerin sebep ve şartları siyerin rehberliği altında birtakım esaslara bağlanmıştır. Bk. CİHÂD. (H. Eren)

MUAMMÂ, Arapçada 'Amiye kökünden Tef'ile bâbında Ta'miye'den türetilmiş bir ism-i mef'ûldür. Asıl anlamı "bir sözü gizlemek, körletmek" ise de, Türkçede "anlaşılması güç, âdetâ imkânsız söz" demektir. Eski edebiyatımızın gerek Halk, gerek Dîvân şiirinde ise, birtakım işaret ve imkânlarla çözülmesi mümkün olan, sanatla yapılmış bilmeceleri belirleyen bir terimdir. Bu bakımdan M., Ta'miye ve lûgaz (çoğ. Elgaz) ile birlikte, eski Arap, İran ve Türk şiirinde şâirlerce zevkle kullanılan bir sanat oyunudur. Arap şâirleri daha çok lûgaza, İran şâirleri ise M.'ya eğilim göstermişler. Türk şâirleri ise, her iki şekli de kullanmışlardır. Genellikle M.'da bir kişinin ismi, lûgazda ise her şey konu edinilmiştir. Bütün inceliklerine kadar tesbit edilen bu sanatın, zevka hoş gelmek ve aranılanı bulup çözmek üzere düzenlenmiş olması gereklidir. M. tertibi bazan zâhirî, bazan da belirsiz anlamı olan bir cümle veya bir manzumenin birtakım yollarla bazı harflerini seçmek, eş anlamlarını kullanmak suretiyle yapılır. M., çoğunlukla tek bir ismi gizleyen bir beyit şeklinde tertip edilmekle beraber, birden fazla ismi ihtivâ edebileceği gibi, beyit sayısında birden çok olabilir. M.'yı belirleyen sözlerin son mısrâda yer alması genellikle benimsenmiş ise de, bu bir kaide değildir. Bir örnek olarak şu beyti alalım :

Bende yok sabr ü sükûn, sende vefâdan zerre;
İki yoktan ne çıkar fikredelim bir kerre.

Burada "iki yok (yokluk)" tan maksat, Farsça'daki yokluk edâtları olan "Nâ" ile "Bî" dir. Bu iki yokun bir araya gelmesinden ise, Nâbî adı çıkar. M. ve lûgaz san'atları, bazı kere, herkesin kolaylıkla anlamasının istenmediği bir olayı üstü örtülü biçimde anlatmada da kullanılmıştır. Gelenekte M. san'atını îcâd eden, Arap arûzunun kurucusu Halil b. Ahmed'dir. Dinî - tasavvufî anlayışta Hazret-i Ali de bu san'atın pîri sayılırsa da, bunun gerçekle bir ilgisi yoktur. İç Asya'da, Horasan ve Mâverâünnehr'de büyük ilgi gören M. san'atı, hele Hüseyin Baykara devrinde Ali Şîr Nevâyî'nin oluşturduğu edebî çevrede büyük bir rağbet kazanmıştır. Hattâ, bu dönemde yetişen Mîr Hüseyin b. Muhammed-i Muammâyî (Ölümü H. 904 - M. 1498/1499) hemen hemen ömrünü bu san'ata vakf eylemişti. Osmanlı Türklerinde ise, M. san'atının ilk temsilcilerine XVI. yüzyılın başlarında rastlanır. Daha sonra gelişen ve bâzı özellikleri ile İran üslûbundan ayrılan Osmanlı M. san'atını bütün Dîvân şâirleri benimsenmişlerdir. Gerçi Fuzûlî bir yana bırakılırsa Bâkî, Nef'î, Nedîm gibi büyük Türk şâirlerinin bu san'at için zaman ayıramadıklarını da söyliyebiliriz. Ancak, Dîvân tertip eden şâirlerden çoğunun, bu san'atı da başardıklarını göstermek amacı ile, dîvanlarına birkaç M., ve lûgaz koydukları görülür. M. san'atı Türk edebiyatının yenileşmesinden sonra da devam etmiş, hattâ Nâmık Kemâl'e kadar sürmüştür. Türk edebiyatında M. san'atında şöhret yapanların başında ise, Kınalı - zâde Ali Efendi ile Edirneli Emrî gelir. Nihayet bir oyun, bir eğlence vâsıtası olmasına rağmen, İslâm kültürünün üç büyük dilinde de, en büyük şâirler bile bu san'ata dîvanlarında yer verdikleri gibi, en ciddî bilginler de bu san'at üzerine epeyce eserler yazmışlardır. Arapçada Kutbüddîn en - Nehrevâlî'nin *Kenzü'l - esmâ fî Fenn-i Muammâ*'sı ile Tahir b. Salih el - Cezâirî'nin *Teshîlü'l - mecâz fî Fenni'l - Muammâ ve'l - Elgâz*'ı en tanınmışlardır. İran edebiyatında ise Molla Câmî'nin *Muammayât-ı Câmî*'si ile Mîr Hüseyn'in Ali Şîr Nevâyî adına yazdığı *Risâle-i Muammâ* adlı eseri meşhurdur. Türk edebiyatına gelince, Edirneli Emrî'nin *Muammayât*'ından itibaren, dîvanlardaki M. parçaları dışında, Fuzûlî'nin *Risâle-i Muammayât*'ı, Hâsibî ve Ârifî'nin *Muammayât* risâleleri ile Lâmi'î Çelebî'nin *Câm-ı Cihân - nümâ*'sı, son zamanlarda ise Ali Nihad Tarlan'ın *Dîvân Edebiyatında Muammâ* (İstanbul, 1936) adlı incelemesi anılabilir.

M. san'atı, Dîvân şiirinin yanı başında Türk Halk edebiyatında da büyük ilgi görmüş ve çağımıza kadar kullanılagelen bir san'at olmuştur. Halk şâirleri bu san'attaki başarıları ile biribirilerine meydan okurlardı. Yalnız Halk şiirinde M., bir ismin gizlenmesi ile ilgili bir hüner olmayıp, her türlü bilmecenin adı olmuştur. Köylerle kasabaları gezen gezginci saz şâirlerinin bir beldeye geldikleri M. ta'lîkı (M. asmak) ile belli olur ve bu M.'nın çözümü o beldede bir edebî gösteri biçiminde gelişirdi. M.'nın indirileceği gece bu gösterinin sonu ve en parlak safhası olarak kabûl edilirdi. M.'yı asan şâir, onun asıldığı kahvede veya handa toplananlara, okuduğu bir gazelden sonra, aralarında onu çözenin bulunup bulunmadığını yine nazımla sorar, cevap alamazsa yine nazımla hallediliş biçimini anlatırdı. M.'yı çözenler var ise, o zaman, M. asılırken yed-i emin (güvenilir kişi) sıfatıyle kahveciye veya hancıya teslim edilen çözüm ile karşılaştırılır, toplanan saçı (bahşiş) da ortaklaşa bölüşülürdü. Gerginci şâirin astığı M., belde şâirleri veya ozanlarınca çözülmüş ise, bu başarı o belde halkı için öğünç kaynağı olarak karşılanırdı. (H. Diriöz)

MUÂVENET-İ BAHRİYYE GRUBU, Türk Kurtuluş Savaşı sırasında bilhassa düşman kontrolü ve işgali altında

bulunan İstanbul askerî depo ve anbarlarından silâh, teçhizat mühimmat v. b. melzemeyi kaçırarak millî kuvvetlere ileten gizli vatanperver kuruluşlardan birinin adı. "Deniz yolu ile Yardım Gurubu" anlamına gelen M., başta Müsellâh Millî Müdafaa Grubu olmak üzere Felâh, Yavuz ve Berzenci grupları gibi bir grup idi. Bunlara Karakol Teşkilâtı da denirdi ki, baş parolaları K. G. rümuzu idi. 1921 yılı başlarında kurulan M., Yavuz ve Berzenci grupları gibi deniz yolu ile kaçak taşıma ve aktarma işlerini üzerine almıştı. Haliç Komodoru Yarbay Cibâlili Nazmi ve Güverte Binbaşısı Çerkeşli Haydar Beyler tarafından kurulmuş, Binbaşı Kasımpaşalı Fevzi, Güverte Yüzbaşısı Kasımpaşalı Zeki, Makine Kıdemli Yüzbaşısı Piyâleli Ziya ve Korvet kâtibi Piyâleli Tevfik gibi subaylardan oluşmakta idi. M., İstanbul liman ve tersânelerinden başka, Anadolu iskele ve limanlarında da yardımcı teşkilât meydana getirmişti. Bunların en mühimmi, Samsun Liman Teşkilâtı idi. M., çalışmaları işgal kuvvetleri komutanlığınca öğrenilince, Nazmi Bey ile Fevzi Bey resmî görevlerinden alınmış; yerlerine atanan Güverte Yarbayı Cevad ile Güverte Kıdemli Yüzbaşısı Naim Beyler yönetiminde grup faaliyetini yine aksatmadan yürütmüştür. M.'nun çalışmaları üç kademeliydi. Kasımpaşa tersâne, havuz ve fabrikalarında mevcut malzeme ve cephanenin çalınıp taşınması için gözetleme, yükleme ve nakliye grupları teşkil edilmişti. Yapılacak işler, karargâhı İzmit'te bulunan Yenibahçeli Şükrü Bey'in direktifleri dairesinde, M.'nca düzenlenirdi. Yağkapanı'nda Kayıkçılar kâhyası Rizeli Ali Osman, Arapcamii mahallesi ekibi ile, gözetleme işlerini yürütürdü. Yükleme ve boşaltma işlerini Siirtli Mehmed Emin Bey ile Mehmed Ali Çavuş ve Arabacılar kâhyası Kâzım Efendi üzerlerine almışlardı. Taşıma işlerini ise mavnacılar, takacılar, motorcular, salapuryacılar elbirliği ile üstlenmişlerdi. M.'nun unutulmaz başarıları arasında ise, en değerli ve kıymetli silâhları daha güvenle nakl etmek üzere Fransız ve İtalyan ticaret gemilerini kullanmaları başta gelir. Bu hizmetlerde Pazarlı Eyüp Reis oğlu Mustafa Kaptan, Baba oğlu Ahmed Reis, Tahsin Kaptan ve Yakub Reis'in hayatları bahasına görev almaları, Millî Mücadele döneminde Türk vatanperverliğinin unutulmayacak örnekleri arasındadır. M.'nun en büyük soygunu, 6/7 Kasım 1921 gecesi, Haliç kereste anbarından gövde ve motorları ile birlikte iki uçağı ve Fransız yapısı düşman gambotlarından 37 mm lik iki Şnayder topunu kaçırması olayıdır. Ayrıca, 2 Ekim 1921 gecesi, Tuzla'da İngiliz kontrolünde yatmakta olan Yavuz zırhlısından da kaçırılan 8/8 lik iki adet Krup topunun İzmit'e taşınması da başka bir başarı olmuştur. (İ. Parmaksızoğlu)

MUÂVİYE (610?-680), Emevî saltanatının kurucusu, Hazret-i Peygamber'in vahy kâtiplerinden ve Arap siyaset dâhîlerinden biri. Kureyş reislerinden Utbe b. Rebîa'nın kızı Hind ile Ümeyye'lerden Ebû Süfyân'ın oğlu. Mekke'de doğan M.'nin doğum tarihi yaklaşık, 610 olarak kabûl edilir. Kendisinin açıkladığına göre, Umretü'l-kazâ (Mekke'nin Müslümanlar tarafından alındığı Hicretin 7. yılı)'da, babası ve Mekke'nin lideri Ebû Süfyân ile birlikte Müslüman olmuş ve Hazret-i Peygamber'in yanına vahy kâtibi olarak girmiştir. Bu suretle M., İslâm esaslarının bütün inceliklerini onların koyucusundan öğrenmek ve tanımak fırsatını elde etmiş oldu. Hazret-i Ebû Bekr'in hilâfetinde, kardeşi Yezîd ile birlikte, Suriye'ye sevk edilen birliklerde görev aldı. Filistin Kayserisi'nin (Caesarea) ve çevredeki şehirlerin fethinde büyük başarı gösterdi. Şam vâliliğine getirilmiş olan kardeşi Yezîd'in ölümü üzerine, yetkisi Dimaşk (Şam) ordugâhına münhasır kalmak şartıyle, onun yerine vali oldu. Ancak, Hazret-i Osman zamanında, aradaki akrabalık bağlarının da etkisi ile, merkezi Şam olmak üzere, bütün Suriye ve Filistin ordugâhlarını ve vilâyetlerini kendi elinde topladı. Suriye'deki yirmi yıllık valiliği sonunda, bu bölgeyi Müslüman Arap İmparatorluğu'nun en iyi teşkilâtlı, en iyi yetiştirilmiş ordulara sahip bir eyâleti hâline koydu. Bu sonuç, M.'yi ileride İslâm devletinin başı (Halîfe) yapacak olan faaliyetlerinin de temel taşı oldu. Hazret-i Osman'ın şehid edilmesi üzerine M., teşebbüsü ele alma zamanının geldiğini anladı. Ancak, ince zekâsı ile, halîfeliğe geçen Hazret-i Ali'ye karşı kanlı hareketlere girişmekten ise, ihtiyaçla hareket ederek rakibini iç olaylar ve şahsî çekememezliklerle yıpratmayı daha uygun gördü. M., bunu da başardı. Hazret-i Ali, muhaliflerinin kendisini Hazret-i Osman'ın öldürülmesinde ilgili gösteren ithamlarına karşı kendini savunma çabası içinde yıpranırken (bk. ÂYŞE, TALHA, ZÜBEYR, CEMEL OLAYI, v.b.). M., Amr b. el-Âs (b. bk.)'ı kazanarak, kontrol sahasına Kuzey Afrika'yı da katmıştı. Hazret-i Ali'nin ağır muhalefet karşısında Medîne'de barınamaz hâle gelmesi üzerine, Kûfe'ye çekilişi, M.'nin nüfuzunun bir kat daha artmasına sebep oldu. Bundan cesaret alan M., Hazret-i Ali'ye karşı açık mücadeleye girişti. Kendisine bağlı birlikler onun hilâfetini ilân ederken, Sıffîn'de (b. bk.) vuku bulan ve sonuç vermeyen savaştan sonra, Hakemeyn olayı (b. bk.) ile M., büyük rakiybi Hazret-i Ali'nin hilâfetten hal'ini isteyen karar sonunda bir kat daha serbest kaldı. Hazret-i Ali'nin Kûfe camiinde şehid edilmesinden sonra ise (bk. İBNÜ MÜLCEM) Hazret-i Hasan'ı da hilâfet hakkından vazgeçirmekle, bütün engelleri açmış oldu. Böylece, Hicretin 41. yılı Cemâziyülevvelinde (Eylül 661), Kudüs'te resmen halife ilân edildi. Nizam ve âsâyişin yeniden kurulmasını isteyenler, onu devletin 10 yıldan fazla bir zamandan beri düştüğü buhrandan kurtaracak tek insan olarak tanıyanlar bu oldu-bittiyi kabûl ettiler. M.'nin halifeliği, İslâm devletinde yepyeni bir devre açıyordu. Artık, halife nassı ve sünneti uygulayan veya devam ettiren bir kimse olmaktan çıkıyor; İslâm dünyasının en üstün kişisi, askerî güçlerin sahibi, devletin hâkimi, aile münasebetleri ve şahsî itibarı sayesinde Arap kabile reislerinin de başta gelen kişisi oluyordu. Böylece halife, aynı ünvanı taşımasa da, sultan, melik, imparator sıfatlarını da kazanmış bulunuyordu. İşte bu gelişme, bütün yüzyıl boyunca, Şiî propagandasının temelini teşkil eden ayrılığın kaynağı oldu. M., bu durumda, Şiî muhalefetini kırabilmesi için, İran'da onlarla işbirliği yapmakta olan Ziyâd b. Ebîhi'yi, ana ayrı baba bir kardeşi ilân ederek İran yaylasında güçlü bir destek sağlamış oldu. Bu cüretkârane oyunla, Ali soyunun bayrağını dalgalandıran Ziyâd'ı kendi safına çekti ve Şiîler'in Irak ve İran'da merhametsizce sindirilmesini sağladı. Öte yandan, Hazret-i Ali'nin çocukları ile de anlaşmaya çalıştı. Hasan'la bu konuda başarılı bir temas kurmuşsa da, Hüseyin ile anlaşamadı. Hz. Peygamber'in soyuna (Âl-i Hâşim, Âl-i abâ) ve onun yardımcılarına (Ensâr) saygılı davranmışsa da, Hazret-i Ali'yi Ebû Türâb diyerek tel'în ettirmek gibi yanlış bir tutumla, Abbâsîler'in mihnesi'ne yol açan ve Emevîler'e karşı devamlı bir kin ve düşmanlık uyandıran bu tutumundan sadece zarar gördü. M., devrinin Amr b. el-Âs, Muğîre b. Şu'be ve Ziyâd b. Ebîhi gibi

üç kuvvetli şahsiyeti ile yaptığı işbirliği sonunda, İslâm İmparatorluğu'na hâkim oldu. Muğîre'nin ölümünden sonra, sözde kardeşi Ziyâd'a, Kûfe'ye ilâveten, Basra eyâletini de vermek, imparatorluğunun doğu kesimini onun becerikli ellerine teslim etmekle isabetli bir karar almış oluyordu. Amr'ın ölümünden sonra ise, Mısır'ı kardeşi Utbe'ye vermiş; fakat, onun ölümü üzerine, Emevîlerden artık kimseyi böyle mühim görevlere tayin etmeyerek, Hazret-i Osman'ın düşmüş olduğu hatayı tekrarlamamıştı. En sonunda İslâm İmparatorluğuna sahip çıkan M., iç anlaşmazlıklar yüzünden duraklayan fütûhat hareketini yeniden başlattı. Suriye ve Mısır limanlarında hazırlattığı donanma ile, daha halife olmadan, 649'da Kıbrıs'ı; 654'te de Rodos'u almış; halife olduktan sonra ise, oğlu Yezîd'i İstanbul'u kuşatmaya göndermişti. 668'de Trakya'ya çıkan ve Kysikos'ta üslenen M. orduları, 679'a kadar, Bizans için tehlikeli olmaya devam ettiler. İstanbul, Arap istilâsından ancak kuvvetli istihkâmları sayesinde kurtulabildi. Ancak, Bizans imparatorluğunun Suriye ve Lübnan'daki Hıristiyan halkı ayaklandırarak (Bk. CERÂCİME, MARDAÎLER ve MÂRÛNÎLER), Emevî saltanatının dayanağı olan Suriye eyâletini baskıda bulundurması karşısında M., sonuç alınamayan bu mücadeleyi bırakarak, Bizans'la mütareke yapmakta beis görmedi. M., Hıristiyan'lara karşı gerçek başarıyı Kuzey Afrika'da gösterdi. Mısır valisi İbnü Hudeyc, 667'de, ilk hamlede Sicilya'ya kadar uzanan bir sefer yaptı. Ama Kuzey Afrika'daki Müslüman Arap egemenliğinin asıl kurucusu, Amr b. el-Âs'ın yeğeni Ukbe b. Nâfi'dir. Mısır'dan hareketle Tunus'a doğru yürüyen Ukbe, 670'de, Berberîlerin de desteği ile, Afrika'daki Hıristiyan hâkimiyetine son vermiştir. Ukbe, Kayrevân'ı (b. bk.) kurarak, M.'nin saltanat sınırlarını Atlas ülkelerine kadar uzatmış oldu. Bu arada ömrünün sona ermekte olduğunu hisseden M., 679 ekiminde, büyük bir meharetle, oğlu Yezîd'i önce Suriye'de ve sonra da diğer eyaletlerde kendisine halef olarak kabûl ettirmeyi başardı. Bu iş, onun son siyasî zaferi oldu. Nihayet, 680 nisanında bir söylentiye göre 70, bir söylentiye göre de 80 yaşında iken öldü. Şam'daki Bâbü's-sağîr mezarlığına gömüldü. Türbesi hâlâ bu mezarlıktadır. Hazret-i Hasan'ın hilâfet hakkından vazgeçmesi üzerine bütün İslâm dünyasının tek hükümdarı hâline gelen M., Arap İmparatorluğu'nun kurucusu olarak tanınır. Bununla beraber onun Hazret-i Peygamber'in sahâbelerinden ve kâtiplerinden biri oluşu, mü'minlerin anası Ümmü Habîbe'nin kardeşi bulunuşu, onun Şîîler'in kininden ve Abbâsî halifelerinin tel'înlerinden kurtulmasına yetmemiştir. Öte yandan ise onun hâtırası, Suriyeliler arasında uzun zaman hürmetle yâd edilmiş; başta Hanbelî fukahâsı olmak üzere, Sünnî ulemâ da onun sahâbelere mahsus hakkını kabûl ve teslim etmekten geri kalmamışlardır. (İ. Parmaksızoğlu)

MUÂVİYE II (683-684), Üçüncü Emevî halifesi. Babası Yezîd'in Kasım 683'te Hârin'de ölümü üzerine Şam'da, hiçbir muhalefetle karşılaşmadan, halife olmuştur. Ancak, Hazret-i Hüseyn'in feci şekilde ölümünü fırsat bilerek Mekke'de ayaklanmış bulunan Abdullah b. Zübeyr (b. bk.), Yezîd'in ölümünden de yararlanarak, Irak'ı eline geçirdi. M., bu durumda, eyâletlerin Şam'a bağlılıklarını sürdürmek için, toplanan haracın üçte birini ilgili eyâletin kalkınması maksadı ile kendilerine bırakmakla, halkın senpatisini kazanmayı bildi. Dindar ve cesur bir kişilikte olan M.'nin hilâfeti kısa sürdü. 684 haziranında ansızın ölünce, Emevî saltanatı ciddî bir buhranla karşılaştı. Onun ölümü ile Emevîlerde Süfyâniye kolu son bulmuş, Mervan b. el-Hakem'le Mervâniye kolu iktidara geçmiş oldu. Bâzı İslâm tarihçileri M.'nin, Hazret-i Ömer'i örnek alarak, saltanatı zamanında o devri yeniden yaşatamayacağı endişesi ile, halife olduktan bir söylentide 40 gün, bir söylentide üç ay sonra istifa ederek halifelikten çekildiği ve ondan sonra da kısa süren bir hastalıktan öldüğü, iddiasını ileri sürmüşlerdir. (İ. Parmaksızoğlu)

MUÂYEDE, Arapça el-Îd = (çoğulu el-Âyâd), bayram sözünden Mufâ'ale vezninde bayramlaşma. İslâm ülkelerinde dinî iki bayram, el-Fıtr (Ramazan-Şeker) ve el-Adhâ (Kurban-Hacılar)'da yapılan resmî törenlere verilen ad. Resm-i M. (bayramlaşma töreni), M. resm-i âlîsi (bayramlaşma yüksek töreni). M. töreninin devlet teşrifâtında ayrı bir yer alması, Abbâsî Hilâfeti ile başlar. Abbâsîlerden önce bayramlaşma gerek Emevîler, gerek Dört Halîfe devirlerinde Hazret-i Peygamber'in sünnetine göre yapılmakta ve tantanalı bir tören manzarası göstermemekte idi. Ancak Abbâsî hilâfetinde Bağdad'da Şîî ve Sünnîler'in âdetâ biribirleri ile yarışırcasına îcâd ettikleri bayramların gelişmesi sonunda, nas'la sâbit olan iki dinî bayrama âit tebriklerin daha debdebeli törenlerle icrası lüzumu ortaya çıkmıştı. Hicrî V. yüzyılda kendini gösteren bu törenlerde Halifeler, bayram sabahı erken saatlerde, başta emîrü'l-ümerâ olmak üzere, devlet erkânının tebriklerini kabûl etmekte idiler. Şevvâl hilâlinin görülmesi ve bunun Kaadî'l-kuzât tarafından doğrulanması ve Halifenin ilânı ile başlayan bayram sabahında Halife, tebrikleri kabûl ettikten sonra, maiyeti ve devlet ricâli ile birlikte bayram namazını kılmak üzere alayla Dârü'l-hilâfe'den ayrılırdı. Yollara iki yanlı dizilen halk, Halifeyi (Halifenin evi, sarayı) "es-selâm alâ Emîri'l-mü'minîn ve'n-nûri'l-İslâm" sesleri ile alkışlardı. Camie gelindikten sonra, bayram namazı kılınır ve namaz bitince Halife minbere çıkarak Bayram hutbesini okurdu. Hutbe tamamlanınca cemaat ayağa kalkar ve ayakta Halifeye sağlığı için duada bulunurdu. Bundan sonra Halife, Dârü'l-hilâfe'ye dönmek üzere camiden ayrılır, Saray kapısında fakir halka — Ramazan bayramlarında — Fıtr sadakası veya — Kurban bayramlarında — kesilen kurbanların etlerinden dağıttırırdı. Başka Müslüman Türk devletlerinde bayramlaşma törenleri hakkında sarih bilgimiz yoktur. Yalnız İbnü Battûta, seyâhatnâmesinde, Altın-Ordu Devleti'nde ve Candaroğulları Beyliği'nde yapılan törenleri anlatmakta, bu konuda bir fikir edinmemize imkân vermiş bulunmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nda ise bayramlaşma törenlerinin devletin yasaları arasına girişi, Fâtih'in yayınladığı Kanunnâme ile başlar. Ondan önceki devirlerde bu törenlerin örf yolu ile ve, herhalde, öteki Anadolu Beyliklerinde olduğu gibi yürütüldüğü söylenebilir. Fâtih'ten itibaren debdebeli bir tören olarak yapılan bayram tebriklerinin, imparatorluğun geçirdiği safhalara göre bâzı farklılıklar göstermekle beraber, imparatorluğun çöküşüne kadar, cülûs törenlerinden sonra en mühim törenlerden biri olarak devam ettiği bir gerçektir. Bayram tebrikleri, genellikle, Fâtih devrinde, XVIII. yüzyılın başında, XVIII. yüzyılın ikinci yarısında ve Tanzimât döneminde olmak üzere dört büyük değişiklik geçirmiş; bu arada, padişahların bazı davranışları sonunda, uygulamalarda ufak tefek farklılıklar da her zaman olagelmiştir. İmparatorluğun en parlak çağı olan XVII. yüzyıl başlarında bayram tebrikleri,

Arefe Dîvânı ve Bayram Alayı olmak üzere, iki kademeli olarak icra edilirdi. Arefe Dîvânı'na arefe günü öğle namazından sonra hazırlıklara girişilmekle başlanır, ikindi namazından sonra Alay Meydanı'nda yerini alan Mehterhâne ve Dîvân-ı Hümâyûn çavuşlarının okudukları Fâtiha ile tören açılırdı. Alay Meydanı'nda alkış ve duâ yapılırken Padişah, Has Oda Köşkü önüne konan tahtta Bîrûn halkının (Çavuşbaşı, Kapucular Kedhudâsı, Mîr-i alem v. b.) tebriklerini kabûl ettikten sonra, Dîvân nöbeti sonunda Arz Odası'na geçerdi. Burada da, bütün Kapukulu Ocakları'nın, Kapukulu süvarilerinin ve Tersâne ricâli olan ağaların tebriklerini alırdı. Bunu, Bayram hediyeleri vermek durumundaki devlet ricâlinin hediyelerinin sunulması tâkip ederdi. Padişah herhangi bir sebeple rahatsız ise, Arefe Dîvânı ile ilgili tebrik töreni taht üzerine konan padişahın kavuğuna selâm vermek suretiyle yapılırdı. Bayram gecesi yarısından itibaren de Bâb-ı Hümâyûn açılır ve M.'ye katılacaklar saraya gelmeğe başlarlardı. Sabah namazı cemaatle kılınırken, Bayram Tahtı da İç Hazine'den çıkartılarak, Bâbü's - saâde'nin sağ tarafındaki birinci ve ikinci mermer direklerin arasına kurulmuş olurdu. Namazdan sonra Padişah Hırka-i şerîf Odası'na gelir, burada resmî binişini giyer ve Enderûn halkının tebriklerini kabûl ederdi. Muâyede-i Havâs denilen bu törenden sonra Muâyede-i Umûm denilen genel kutlamayı kabûl etmek için Bâbü's - saâde önündeki tahta oturan Padişahı önce kendi hocası el öperek tebrik ederdi. Bundan sonra da teşrifât sırasına göre vezîrler, ilmiye ricâli ard arda, en son Teşrifatçının tebriklerini kabûle kadar, bütün devlet ileri gelenleri Padişahın bayramını kutlamış olmakla, M. töreni tamamlanmış olurdu. M. töreni bitince padişah, elbise değiştirmek üzere içeri girer ve Sultan Ahmed veya Ayasofya camilerinden birinde bayram namazını edâ etmek çiin Saraydan ayrılırdı. Namaza geliş ve dönüşte tantanalı ve gösterişli bir alay düzenlemek, devletin şânı îcâbından idi. Namazdan dönüşte ise Padişah, Has Oda kapısı önüne kurulan tahta iner, burada da kendisini daha önce tebrik edemeyen Enderûn oğlanlarının tebriklerini kabûl ederdi. Bu suretle Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezinde, Saray içinde ve dışında devlet hizmetinde olan herkes Cihan Padişahı'nın bayramını kutlamış olurdu. Fâtih devrinden başlayıp bazı değişikliklerle Tanzimât'a kadar süren bu usul, bu devirde büyük değişikliklere uğradı. XIX. yüzyılın başlarında Bayram Törenleri için tercih edilir olan Yalı Köşkü yandıktan sonra, Dolmabahçe sarayının Muâyede Salonu, bu tören için seçildi ve imparatorluğun yıkılışına kadar törenler bu salonda yapıldı. Hattâ, Yıldız Sarayı'ndan ayrılmayı uygun görmeyen II. Abdülhamid bile bu tören için Dolmabahçe Sarayı'nı değiştirmeğe lüzum görmedi. Tanzimât ve sonrası tebrik törenlerinde teşrifât sırası pek değişmemekle beraber, rütbeye ve yakınlığa göre el öpmek, etek öpmek, ayak öpmek âdetleri yavaş yavaş terk edilerek, onların yerine, Başmabeynci'nin tutmuş olduğu taht saçağını öpmek âdeti îcâd edildi. Yine Tanzîmât döneminde, çağın değişen şartları gereğince, daha önceki yüzyıllarda M. törenlerine katılma hakkına sâhip olmayan Müslüman dışı cemaatlerin dinî liderleri de, başta Rum patriği olmak üzere, katılmağa başladılar. Patrik bu sırada tahtın önünde kendi dili ile bir nutuk verir, Patrikhane tercümanı da bunu Türkçeye çevrirdi. Yine bu dönemde Mehterhânenin yerini Muzika-ı Hümâyûn'un fanfar takımı almış bulunuyordu. Bu değişikliklere, bir de, törenleri seyr etmek üzere diplomatik misyon mnsuplarının hanımları ile birlikte davet edilmelerini, bunlar için Muâyede Salonu'nun üstündeki galerinin tahsisini, ayrıca bir soğuk büfe kurulmasını ve resmî bir sıfatları bulunmayan seyirciler için de aynı galerinin başka bir bölümünün ayrılmasını da eklemeliyiz. Bu dönemde değişmeyen tek şey, törenler için Bayram tahtı'nın kullanılması âdeti idi. Taht, bayramdan birkaç gün önce, Hazine-i Hümâyûn'dan alınıp Dolmabahçe Sarayı'na getirilir ve M. Salonu'nun kara tarafına bakan duvarı hizasına, dipte yerleştirilirdi. M. törenlerinde Meşrûtiyet Devri'nde kendini gösteren tek değişiklik, saçak öpmekte oldu. A'yân ve Meb'ûsândan (Senatörler ve milletvekilleri) bâzı kimseler, insan hak ve haysiyetine uygun düşmediği gerekçesi ile, bu âdetin kaldırılmasını istediler. Sultan Reşad, bunu, saltanatın şâhına ve atalardan kalan geleneğe aykırı bularak, kabûl etmedi. Fakat törenin icrası sırasında, bâzıları saçak öpmeyerek sadece bir temennâ ile çekilip yürümek cihetini tercih ettiler. Bu da, sözü geçen âdetin artık ömrünü doldurduğunu ifade eden bir olay oldu. Osmanlı Devleti'nin son M. töreni 5 Ağustos 1922'deki Kurban bayramında icra edildi ise de, çöken imparatorluğun durumuna denk olarak yâni pek sönük geçti.

Cumhuriyet'in ilânından sonra dinî bayramlar sâdece örf yolu ile devam etmekte olduğundan, resmî törenlerin icrası millî bayramlara münhasır hâle getirilmiştir. 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı, 23 Nisan Millî Egemenlik ve Çocuk Bayramı, 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı, 27 Mayıs Anayasa ve Hürriyet bayramı ve 30 Ağustos Zafer Bayramı kendi töre ve göreneklerine göre resmen yapılmaktadır. (İ. Parmaksızoğlu)

MUCHLINSKI [*muẖlinski*], **Antoni** (Sosnovoe, Litvanya 1808 - Varşova [Warzawa] 1877), Polonyalı Türkoloğ. 1828 yılında Vilnius Üniversitesini bitirmiştir. Daha sonra Doğu dilleri alanındaki bilgilerini geliştirmek üzere Petersburg Üniversitesine girmiştir. 1832'de Türkiye ve Mısır'a gönderilmiştir. 1835'te Rusya'ya döndükten sonra 1836 - 1839 yılları arasında Petersburg Üniversitesinde Arapça dersleri vermiştir. 1839'da aynı üniversitede Türk dili profesörlüğüne tayin edilmişse de, sağlık sebeplerine dayanarak istifa etmiştir. 1849'da tekrar Türk dili kürsüsüne getirilmiştir. Bu defa M. bu kürsüyü emekliye ayrılıncaya kadar idâre etmiştir. M. 1859 - 1866 yılları arasında Petersburg Üniversitesi Doğu Dilleri Fakültesinde dekanlık da yapmıştır. 1865'te Petersburg Üniversitesi şeref üyeliğine seçilmiştir. Eski türkologlar arasında özel bir yer tutmuş olan M., *Zródtoslownik wyrazów, które przestzty wprost czy posrednio do naszej mowy z jezyków wschodnich* [1858] adlı eserinde, doğu dillerinden (ve özellikle Türkçeden) Polcaya geçmiş olan alıntılar üzerinde durmuştur. *Izsledovanie o proisẖojdenii i sostoyanii Litevskiẖ tatar* (Litvanya Tatarlarının menşei ve durumu üzerine araştırmalar) [1857] adlı çalışması da Türkler bakımından değerli bir katkıdır. M.'nin eserleri Wł. Kotwicz ile M. Kotwiczówna'nın *Orientalista Antoni Muchlinski* ["Collectane Orientalie" dergisinde, Vilno 1935 8] adlı yazısında toplu olarak verilmiştir. (H. Eren)

MÛCÎBÜRRAHMÂN (MÛCÎBÜ'R-RAHMÂN), Şeyh (Feridpur, Doğu Pâkistan 1920 - 1976), Bangladeş cumhurbaşkanı. Üniversitede okurken siyasete atıldı ve yirmi altı yaşında milletvekili seçildi. Şiddetli siyasî faaliyetlerde bulunduğu için müteaddit defalar hapsedildi. Pakistan cumhurbaşkanı Eyyüb

Han zamanında beş yıldan fazla hapiste kaldı. Serbest bırakılınca Doğu Pakistan'ın siyasî hakları için şiddetli bir mücadeleye girişti (1969). 1970'te yapılan genel seçimlerde M.'ın, Avamî Birlik (Awami League) partisi 300 sandalyeden 167'sini kazanınca, M. doğudaki on eyâlet için daha büyük bağımsızlık istedi. Dakka'daki kargaşalıklardan sonra örfî idâre ilânı üzerine çıkan iç savaş sonunda 1971'de Doğu Pakistan'ın bağımsızlığını ve kendi cumhurbaşkanlığını ilân etti. Bunun üzerine tevkif edildiyse de 1972'de serbest bırakıldı. Aynı yıl 16 aralıkta anayasa ilân edildi. M. 1975'te yeniden cumhurbaşkanı oldu ve bir darbe sonunda öldürüldü.

MUCUR, Kırşehir iline bağlı bir ilçe. Yüzölçümü 1 068 km², nüfusu 26 372'dir (1975). Eski ilçelerdendir, 46 köyü vardır. İlin güney - doğu bölümünü içine alan ilçe arazisi, 1 000 - 1 200 m yükseklikteki düzlükler hâlindedir. Kuzeydeki düzlükler ortasında Seyfe gölü (b. bk.) vardır. Başlıca dağlaı Kırlangıç dağı (1 300 m) ile Köpekli dağı (1 450 m)'dır. Küçük bir kapalı havza olan Seyfe gölü havzası (1 100 m), yağışın yetersiz, buharlaşmanın çok olması ile oluşmuştur. Buradaki az derin göl (3 - 5 m), 15 km² dir. Suyu tuzludur.

İlçede bozkır iklimi vardır. Kışlar soğuk, yazlar sıcak geçer. Kışın sıcaklığın - 25°C'a düştüğü, yazın 36°C'a yükseldiği de olur. Yıllık yağış tutarı 380 mm olup, yağışlar ilkbaharda ve kışın olur. Yazlar kurak geçer. Burada öz adıyle anılan dereler (Acıöz, Kızılöz), yazın kuruyacak duruma gelir, ilkbaharda kabarır. Arazi otluk ve yer yer çalılıktır.

İlçede, çoğu 300 - 600 nüfuslu olan 42 köyün başlıca geçim kaynağı tarımdır (buğday, arpa). Her köyde koyun, sığır, kümes hayvanları beslenir. Az miktarda sebze ve meyve de elde edilir.

M. kasabası, Kırşehir'e 27 km uzaklıkta, Kayseri - Ankara karayolu boyundadır. Nüfusu 9 421'dir (1975). Son 20 - 30 yılda gelişme göstermiştir. Bir vâdînin yatık yamaçları ve iki tepe üzerindeki kasabanın suyu kaynaklardan künklerle getirilmiştir. İlk ve orta okulları, fidanlığı, her hafta pazarı, eylül ayında panayırı vardır. (R. İzbırak)

MUDANYA, Bursa iline bağlı bir ilçe. Yüzölçümü 346 km², nüfusu 26 691'dir (1975). M., Cumhuriyet'ten önce kurulmuş eski ilçelerdendir. Zeytinbağı (eski adı: Tirilye) adlı bir bucağı ve 36 köyü vardır. İlçe toprakları, ilin kuzey bölümünde, Gemlik körfezinin güney yakasındadır.

Arazinin çok yeri, M. tepeleri adı verilen, 300 - 400 m yükseklikte ve orta bölümü 600 m kadar olan tepelik yerlerdir. Burada akarsular, oldukça derin vâdîler açmışlardır. Bu tepelikler, güneydeki Bursa ovasını Marmara denizi kıyılarından ayırır. Bu arazi, çeşitli oluşukların ve özellikle mezozoik, metamorfik taşların, Kretase, Eosen ve Neojen devirleri tabakalarının yer tuttuğu, kıyı boyunda volkanik arazinin de (andezit) bulunduğu bir yapı gösterir.

Burada iklim, Akdeniz ve Karadeniz iklimleri arasında geçiş özelliği gösterir. Kışlar ılımlı, yağışlı, yazlar sıcak ve kurak geçer. Nilüfer çayı (b. bk.)'nın bir bölümü ilçenin güney sınırından geçer. Zeytinliklerin bağ ve bahçelerle tarlaların geniş yer tuttuğu ilçe topraklarında, tepelikler üzerinde maki ağaç topluluklarıyle çalılıklar başlıca tabiî bitki örtüsüdür.

İlçe halkının başlıca geçim kaynağı zeytinciliğe dayanır. Zeytinlikler, kıyı boyunca uzanır (yılda 15 - 20 milyon kg ürün, iyi cins sofralık zeytin, zeytin yağı fabrikaları, zeytin depoları). İlçede bağcılık (5 - 6 yüz bin kg üzüm) ile ipek böcekçiliği, balıkçılık, kısmen tahıl da geçim kaynaklarıdır. Bu ürünler, başka yerlere de gönderilir.

İlçe köylerinin çoğu 300 - 500, bir kısmı 200 - 300 nüfusludur. Zeytinbağı bucak merkezi 3 000 nüfuslu, belediyesi, PTT si bulunan güzel bir kasabadır. Nüfusun üçte biri kasabalarda oturur.

MUCUR : Genel görünüş

MUDANYA : Bir sokak

İlçe merkezi olan M., 8 279 (1975) nüfuslu bir kasabadır. Denize doğru hafif eğimli yamaçların eteklerinde kurulmuş bulunan kasabanın çevresi zeytinlikler, dutluklar, bağlarla kaplı olduğundan, denizden görünüşü çok güzeldir. Bursa ovasının bir kapısı sayılan M., bakımlı ve zengin bir kasabadır. İşlek iskelesinden kasabaya doğru birkaç yüz m'lik bir cadde uzanır. Bu yolun iki yanında modern yapılar sıralanmıştır. Kasabada meydanlar ve bu arada M. Mütarekesi (b. bk.)'nin imzalandığı binanın önündeki Mütareke Meydanı gibi genişlikler vardır. Kasaba, planlı olarak büyümektedir. Evlerin çoğu 2 - 3 katlı, çatıları kiremitle örtülü, taş ve ahşap yapılardır. Belediyesi 1877'de kurulmuş, suyu 7 km uzaktan demir borularla getirilmiş, elektrikle aydınlatılmıştır.

M., uzun süre Bursa'nın iskelesi olmuştur. Önceleri Bursa'ya 41 km lik dar bir demiryolu ile bağlanmış iken, bu yolun işletmesi 1948'de kapatılmıştır. Şimdi 31 km lik asfalt bir yol Bursa'yı M.'ya bağlamıştır; bu işlek yolda her türlü motorlu taşıtlar işlemektedir. M., vapur seferleriyle de İstanbul'a bağlıdır.

M., eski bir yerleşme yeri olup, Mirlea adlı eski bir şehrin yerinde kurulmuştur. Bu eski şehir, eski Makedonyalılar tarafından yıkılmış, yerine Bitinyalılarca Apamea adıyle yeniden kurulmuş, Haçlı seferleri sırasında Latinlerce Montagna adıyle anılmaya başlanmış, Türkler tarafından M. olarak kullanılagelmiştir.

M., yüzyıllar boyunca, Bursa'yı deniz yönünden ele geçirmek isteyenlere karşı ilk savaş ve savunma yeri olmuştur. Orhan Gazi zamanında, Bursa ile birlikte Osmanlı ülkesine katılmıştır. M., tarihî değerini Kurtuluş Savaşı sonunda kazanmış, Türk bağımsızlık tarihinin dönüm noktası olan mütareke burada yapılmıştır. Mütarekenin imzalandığı bina bir müze hâline getirilmiş, iskeleden 1 km uzaklıktaki bu binada her yer 1922'deki şekli ile korunmuştur.

Deniz banyoları mevsiminde M. ve çevresine, Bursa'dan ve başka yerlerden çok turist gelir. Bu çevrede birçok kumsallar ve plaj yerleri, gezinti yerleri vardır. Kasabaya 1 km uzaklıktaki İncirdibi ve Yeniköy plajları çok ziyaretçi çeker. Kasabada hastahane ve bakımevleri, oteller, işlek bir çarşı, Pyrgos denilen yerde eski bir tiyatro harabesi, orta ve ilk okullar vardır. (R. İzbırak)

MUDANYA MÜTAREKESİ (11 Ekim 1922), bir tarafta Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti, bir tarafta İngiltere, Fransa, İtalya ve Yunanistan hükûmetleri olmak üzere yapılan ve Türkiye ile Yunanistan arasındaki savaşa son veren antlaşma. Başkomutanlık Meydan Savaşı'nın Türk ordularının zaferi ve işgalci Yunan ordularının da imha edilmesi üzerine, kaçmakta olan düşmanı kovalayan millî kuvvetler, bir yandan Çanakkale Boğazı'na yaklaşarak Biga'ya, bir yandan da İstanbul civarında Erenköy'e kadar ilerilemiş bulunuyorlardı. Bu durumda İstanbul'daki İngiliz işgal kuvvetleri komutanı General Harington, Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'nin temsilcisi Kızılaycı Hâmid Bey aracılığı ile, 15 Eylülde Türk kuvvetlerinin Erenköy ve Biga'nın batısından geçen tarafsız bölgeden ileriye sokulmamasını, yapılacak müzakerelerin selâmeti için, rica etti. Türk ordularının Başkomutanı Mustafa Kemal Paşa, o sırada, yeni kurtarılan

İzmir'de idi. Hükûmet Başkanı Rauf Bey (Orbay) ile Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey (Tengirşenk) de onunla buluşmak üzere İzmir'e gelmiş bulunuyorlardı. İngiltere hükûmeti her ne kadar İstanbul'un Türk hükûmetine iâdesine razı idi ise de, Doğu Trakya'nın terkine tarafdar gözükmüyordu. Ne var ki İngiltere'nin müttefikleri Fransa ve İtalya ile Dominyonları Doğu Trakya sorununun çözümlenmesinde Başvekil Lloyd George'u desteklemediler. Bu durumda İngiltere de müttefiklerine katıldı ve 23 Eylül tarihinde üç dışişleri bakanının (Gurzon, Poincaré, Sforza) imzaladıkları bir nota Türk hükûmetine ulaştırılmış oldu. Bunda, Venedik'te veya başka bir yerde, üç müttefikten başka Japonya, Romanya, Sırp ve Hırvat-Slovan Birliği ile Yunanistan'ın katılacakları bir konferansa Türkiye davet edilmekte idi. Notada, Türkiye'nin Meriç ve Edirne'ye kadar Trakya'yı işgal etmesi de müsaid karşılanmakta idi. Türk hükûmetini anlaşmaya yaklaştırmak için General Pelé görevlendirildiği gibi, Franklin Bouillon da aracı olarak Mustafa Kemal Paşa'ya yollanmıştı. Barış görüşmelerine geçilmeden Türk hükûmeti Trakya'nın bir an önce Yunan işgalinden kurtarılması gerekli kararların alınması maksadıyle, Mudanya'da bir konferans toplanmasını teklif etti. Müttefikler sözü edilen konferansta bizzat Başkomutan Paşa'nın da bulunmasını istedilerse de, Mustafa Kemal Paşa, Başkomutanlık adına, fevkalâde salâhiyetle, Garp cephesi komutanı İsmet Paşa'nın delege olarak gönderilmesini uygun buldu. Varılan anlaşma gereğince Mudanya Konferansı, İngiltere adına General Harington'un, Fransa adına General Charpy'nin, İtalya adına General Monbelli'nin, İsmet Paşa'nın ve Yunan delegesi Mazarakis'in de katılması ile ekimde Mudanya'da bugün müze olan binada başladı. İsmet Paşa, Yunan kuvvetlerinin Meriç ırmağının batı yakasına çekilmelerini, Trakya'da Türk yönetiminin süratle kurulmasının teminini, Edirne'nin bir parçası olan Karaağaç ile İstanbul-Edirne demiryolunun nehrin batı yakasında bulunmalarına rağmen Türkiye'ye iâdesi gerektiğini, tutsak ile rehinelerin hayatlarının korunması gerektiğini bildirdi. Fransız ve İtalyan delegeleri bu haklı istekleri desteklediler se de Yunan delegesi, Trakya sorunu siyasî bir konu olmak itibariyle, askerî temsilcilerin bunu görüşmeye yetkileri olmadığı iddiasında bulundu. Harington ise, Yunan Başbakanı Plastiras'ın bir aya kadar 60 000 asker temin edeceği sözüne güvenerek, Çanakkale Boğazı'nı İngiliz işgalinde tutabilmek ümîdi ile, Türk kuvvetlerinin tarafsız bölgeden çekilmelerini, İsmet Paşa'nın istekleri için tâlimat bekleyeceğini, Yunan ordusunun boşaltacağı Trakya'nın önce müttefik kuvvetlerce teslim alınarak Türk yönetimine sonra verilmesi gerektiği fikrini ileri sürdü. Görüşmeler bu tarzda bir gelişme gösterince, Yunan Dışişleri Bakanı Venizelos ile Yunanlı zengin Zaharof'un Londra'da İngiliz halk efkârını harekete geçirmeğe çalışmalarını da dikkate alan Mustafa Kemal Paşa müdahale etti. 6 Ekimde, Türk ordularına Boğazlar üzerinde hareket serbestliği tanıdı. General Harington ise, gerektiğinde, Türk ileri yürüyüşünü silâhla durdurmak yetkisini almıştı. Ancak, İngiliz birliklerinin Çanakkale Boğazını savunacak ölçüde bulunmaması onun harekete geçmesini engelledi. Mustafa Kemal Paşa'nın tehdidi, böylece, etkili oldu. 10 Ekimde ise, antlaşma metni kesin şeklini aldı. 11 Ekim 1922 günü saat 6.00 da tarafların imzalaması ile de yürürlüğe girdi. Mazarakis böyle bir metni imzalamaya yetkisi olmadığını ileri sürerek imzadan kaçındı ise de, Harington'un Yunan hükûmetinin cevabı menfi olsa dahi değeri olmadığını, antlaşmayı müttefiklerin uygulayacağını bildirmesi üzerine Mazarakis daha fazla direnemedi ve metni imzalamak zorunda kaldı.

M. M.'nin esasları şöyledir:

Yunan kuvvetlerinin Doğu Trakya'dan geri çekilecekleri hattı belirtmek,

Yunan askerî kuvvetlerinin ve mülkî idâresinin bu araziyi boşaltma düzeni ile Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'nin mülkî idaresinin ve jandarmasının bu araziye yerleşme tarzını tâyin etmek ve

İntikal devresinde bu bölgelerde düzenin ve genel emniyetin devamını kontrol etmek konularında, delegeler aşağıdaki noktalarda birleşmişlerdir:

1. Bu sözleşmenin yürürlüğe konması tarihinden başlayarak, Türk ve Yunan kuvvetleri arasında ateş kes sağlanacaktır.

2. Bu sözleşmenin yürürlüğe girmesi tarihinden başlayarak, Trakya'daki Yunan kuvvetlerinin gerisine çekilmeğe davet edilecekleri hattı, Akdeniz'e döküldüğü yerden Trakya ile Bulgaristan sınırının kesiştiği noktaya kadar, Meriç'in sol kıyısı teşkil edecektir.

3. Barış yapılıncaya kadar çıkabilecek her türlü karışıklığı önlemek için, Meriç'in sağ kıyısı, Karaağaç dahil olmak üzere, Müttefik devletler birlikleri tarafından işgal edilecek ve bu birlikler müttefik devletlerce tayin olunacak mevkilere yerleştirilecektir.

4. Edirne dolaylarına kadar ulaşan demiryolu şebekesinin geçiş serbestliğini sağlamak maksadı ile, Cisr-i Mustafa Paşa'dan (Sivilengrad) Kuleliburgaz'a kadar, Meriç'in sağ kıyısını tâkib eden demiryolu kısmı üç müttefik devletin ve Türkiye ile Yunanistan'ın birer delegesinden kurulu bir karma komisyon tarafından kontrol altına alınacaktır.

5. Doğu Trakya'nın Yunan birlikleri tarafından boşaltılması, sözleşmenin yürürlüğe konmasından itibaren başlayacaktır. Bu boşaltmaya; birliklerin kendileri, çeşitli askerî hizmet kuruluşları, harp araç ve gereçleri ile stoklar, cephane ve yiyecek depoları dahildir. Boşaltma, ortalama, 15 gün içinde yapılacaktır.

6. Jandarma da dahil olduğu halde, Yunan mülkiye memurları mümkün olduğu kadar çabuk çekileceklerdir. Her idare bölgesinden Yunan memurları çekilince, mülkî hükûmet, müttefiklerce Türk memurlarına devir ve teslim edilecektir.

7. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'nin memurlarına, düzeni ve mahallî güveni sağlamak için, yetecek miktarda jandarma kuvvetleri katılacaktır. Bunun toplamı 8 000 kişiyi geçmeyecektir.

8. Yunan birliklerinin geri çekilmesi ve mülkî idarenin teslimi işi, başlıca merkezlere yerleştirilecek olan, müttefikler arası kuvvetlerin nezareti altında yapılacaktır. Bu kuvvetler, her türlü taşkınlığı önlemeğe çalışacaklardır.

9. Bu kuvvetlerden başka, Doğu Trakya'yı müttefik kuvvetleri de işgal edecektir. Ortalama 7 taburdan kurulu olacak olan bu kuvvetler, düzenin devam ettirilmesini sağlayacaklar ve yukarıdaki yardımcı hizmeti göreceklerdir.

10. Müttefik kuvvetlerin çekilmesi ise, Yunan boşaltması sona erdikten sonraki 30 gün içinde olacaktır. Müttefik hükûmetler, düzenin sağlanması ve Türk olmayan ahalinin

korunması için yeteri kadar tedbir alındığı hakkında fikir birliğine vardıkları takdirde, bu geri çekilme işi daha erken bir tarihte de olabilir.

11. Anadolu'daki Türk birlikleri Boğazlar'ın yaklaşık olarak 15 km doğusundan geçen hatlarda duracaklar ve bu hatları barış konferansının devamı süresince aşmayacaklardır. Müttefikler, bölgedeki kuvvetlerini çoğaltmayı ve askerî faaliyetlerde bulunmamayı taahhüd ederler.

12. Müttefik birlikleri, şimdi bulundukları arazide kalacaklardır. Bu araziye, Türk hükûmeti barış konferansının kararına kadar müdahale etmeyecektir.

13. Türkiye Hükûmeti, barış antlaşmasının onaylanmasına kadar, Doğu Trakya'ya asker geçirmemeyi taahhüd eder.

14. Bu sözleşme, imzalandıktan üç gün sonra, yani 14/15 ekim gece yarısı yürürlüğe girecektir. (İ. Parmaksızoğlu)

MUDURNU, Bolu iline bağlı bir ilçe. Yüzölçümü 1 346 km², nüfusu 25 870'dir (1975). İlçe, ilin güney bölümünde, Göynük ile Seben arasındadır. Kuzeyinde Düzce vardır. İlçeye bağlı 74 köy bulunmaktadır.

İlçe arazisinin çok yeri dağlık ve tepeliktir. Orta bölümünde M. Ovası (b. bk.) adıyle anılan, yüksekliği 750 - 800 m, hafif dalgalı, yarı düzlük bir arazi bulunur. Bu çukurluğun hemen kuzeyinde Abant dağ sırası (1 750 m) dik yamaçlarıyle uzanır. İlçenin doğusunda Ardık dağı (1 842 m), bunun güney - batısında Ziyaret tepesi (1 616 m) yükselir. İlçenin batı ve güney yanlarında yüksekliği 1 200 - 1 400 m olan dağlık arazi uzanır. M. kasabası güney bölümde, dağlar arasındaki bir vâdi boyundadır.

İlçe arazisinin çok yeri Üst Kretase fliş formasyonunu içine alır. Abant sıradağı ve onun batıdaki devamı Alt Kretase tabakalarıyle Jura volkanik fasiyesi oluşumundadır. Batıda ve güneyde kara oluşumlu Eosen devri arazisi, doğuda Köroğlu dağları yapısının buraya doğru uzanmış volkanik arazisi (çoğu andezitler) bulunmaktadır. Kasabanın güney - doğusunda Babas kaplıcaları çevresinde genişçe traverten arazi vardır.

İlçede Batı Karadeniz ikliminin iç ve dağlık bölge özelliğindeki durumu vardır. Burada yazlar oldukça ılımlı geçer (ay ortalamaları 18 - 20°), kışlar ise oldukça soğuktur (ay ortalamaları 0° - 4°). Ancak, yazın çok sıcak geçtiği günlerin (35°C), kışın pek soğuk günlerin (—10°C) geçtiği de az değildir. Yağış boldur (yıllık yağış 550 mm kadar). Çoğunlukla yağmur hâlinde olan yağış, kışın kar şeklinde düşer. Burada her ay yağışlı ise de, kışın ve ilkbaharda fazla yağış olur.

İlçede ormanlar geniş yer tutar. Buradaki başlıca ağaçlar çam, kayın, gürgen ve meşedir. İlçeden geçen başlıca akarsu, M. çayı (b. bk.)'dır. Kuzeydeki Abant dağları alanında Abant gölü (b. bk.) turistik önem taşır. İlçede Karamurat gölü (2 km², M. - Akyazı yolu boyunda, ortası derin, yanları sırtlarla çevrili) adlı bir göl daha vardır.

Çok yeri ormanlarla kaplı ve dağlık olan M. ilçesinde tarıma ayrılan topraklar da önemli yer tutmuştur. Burada buğday, arpa, çavdar, mısır, yulaf ekilir. Az miktarda çeltik alanları ve yer yer bahçeler (meyvecilik) vardır. İlçede başta koyun olmak üzere, çeşitli hayvanlar beslenir, yağ, peynir (küçük tulumlar içinde tulum peyniri), süt, yoğurt, ham deri, yün, tiftik, yumurta elde edilir, başka yerlere de gönderilir.

MUDURNU : Genel görünüş

İlçede dokumacılık da yapılır ve yerindeki ihtiyacı kısmen karşılayacak kadar bazı kumaşlar dokunur, çevre pazarlarına da gönderilir. Kasabada her hafta eşya ve hayvan pazarı kurulduğu gibi, eylül ayı içinde panayır da açılır.

M. kasabası, Kulaklı ve Hisar tepeleri arasında kuzeye doğru uzanan bir vâdî içindedir. Nüfusu 3 886'dır. (1975). Son elli yıl içinde nüfusunda önemli artış olmamıştır (1927'de 2 945 kişi). Nüfusun % 80'i köylerdedir. Köylerin çoğunun mahalleleri vardır. Kasabada evler 2 - 3 katlı ve düzenlidir. Bahçeler içindeki bu evler ahşap, çatılı ve damları kiremitle örtülüdür. Geçmiş depremlerden (1939 - 1944) kasaba zarar görmüştür. Ankara - Beypazarı - İstanbul yolu M.'dan geçer. Kasaba elektrikle aydınlatılmış, su ihtiyacı çevredeki kaynaklardan borularla getirilmiştir.

Pek eski olduğu sanılan kasabanın adının Mutarni adlı kaleden gelmiş olduğu sanılır. Yıldırım Bâyezid zamanında yapılmış kurşun kubbeli cami ile eski bir hamam, Taşhan eski yapılardandır. Kasabada kavaflık, tabaklık, demircilik, arabacılık yapılır. M.'nun çuvaldızları ve dikiş iğneleri eskiden bu çevrede tanınırdı. İlçede doğramacılık da yapılır. Halkı çok çalışkan olan ilçeden uzaklara ticaret eşyası götüren gezici satıcılar da çok olmuştur. Kasabada kereste fabrikası vardır.

M., Türk geleneklerinin ve folklorunun köklü olduğu yerlerdendir. Meşeli denilen mahallî oyunu ünlüdür. Millî kıyafetlerle ve kaşıkla oynanan bu oyun, hareket ve incelik bakımından zenginlik ve kendine özgü figürler taşır. Kasabada orta ve ilk okullar, kitaplık vardır. Kasabanın 5 km güney - doğusunda çam ormanlarının yanındaki Babas ılıcası, romatizma ve deri hastalıklarına şifa verici, konaklama yeri bulunan turistik bir yerdir. Sarıot denilen yerde çokça sıcak sulu ve hamam tarzında yapılmış bir kaplıca daha vardır. Kasabanın güneyinde güzel görünüşlü, bol sulu dinlenme yerleri bulunmaktadır. **(R. İzbırak)**

MUDURNU ÇAYI, bir kesimi Mudurnu ilçesi arazisinden geçen ve daha aşağılarda Sakarya ırmağına dökülen bir çay. Uzunluğu 60 km, yağış alanı 1 100 km² den çoktur. M. Ç., Ardıç dağı (1 842 m)'nın batı yamaçlarından doğar, Mudurnu ovasından geçer. Burada kuzeydeki ve güneydeki bol yağışlı dağlardan inen çok sayıda (16 kadar) dereyi alarak büyür. Ovanın güney - batı ucundan Akyazı kasabası güneyine kadar yer yer daralan boğazlardan geçer, Akyazı ovasına indikten sonra Hendek'in batısındaki çanakta yayılarak geniş bataklık ve sazlıkların oluşmasına yol açar, daha ileride Sakarya ırmağına dökülür. Şimdi bu sazlıkların çoğu kurutulmuştur. Mudurnu - Akyazı karayolu üzerindeki Dokurcun'da (yüksekliği 263 m), 1955'ten beri yapılan su ölçümlerine göre, çayın buradaki ortalama akımı 7 m³/Sn dir. Kabarık zamanında bu miktar 32 m³ ü bulmaktadır. Güçlü bir çay olan bu akarsuyun akımı, 1958 eylül ortalarında, saniyede 168 m³ ü bile bulmuştur. (R. İzbırak)

MUDURNU OVASI, Bolu'nun Mudurnu ilçesi arazisinde, dağlar arasında uzanan, hafif dalgalı düzlüklere verilen ad. Haritalarda ve yerinde M. O. adıyle geçen bu arazi, biçim bakımından tam bir ova özelliğinde olmadığı gibi, alüvyonlarla örtülü bir arazi de değildir. Bununla beraber, çevredeki dik yamaçlı dağlardan (1 500 - 1 750 m) daha alçak (750 - 800 m) ve hafif dalgalı düzlükler özeliği gösterir. Kuzey - batı Anadolu'nun çöküntü alanlarından biri bulunan oval şekildeki bu arazinin ortasından Mudurnu çayı (b. bk.) geçer, çevre dağlardan inen dereler her yandan bu çaya karışır.

Ovanın uzunluğu 10 km, genişliği ise 3 - 4 km kadardır. Burası, çevrenin ormanlık dağları ortasında tarıma yer verilmiş bulunan ormansız bölümdür. Ova, Mudurnu kasabasının bulunduğu vâdinin kuzey - doğusunda ve 4 km kadar uzağında olup, arada yüksekliği 950 - 1 000 m olan ormanlık dağlar vardır. Ovanın hemen her yeri Üst Kretase fliş formasyonu alanıdır. Çevresinde daha başka formasyonlar (Alt Kretase, Jura, Eosen tabakaları ile andezit örtüleri) bulunmaktadır. Kumtaşı, konglomera, marn, kalkerler buradaki taş çeşitlerindendir. Bolu - Mudurnu karayolu bu ovadan geçer, daha ileride Göynük ve Adapazarı yolları ayrılır. Köylerin çok bulunduğu yerler, kuzey ve doğu kenarlarıdır. (R. İzbırak)

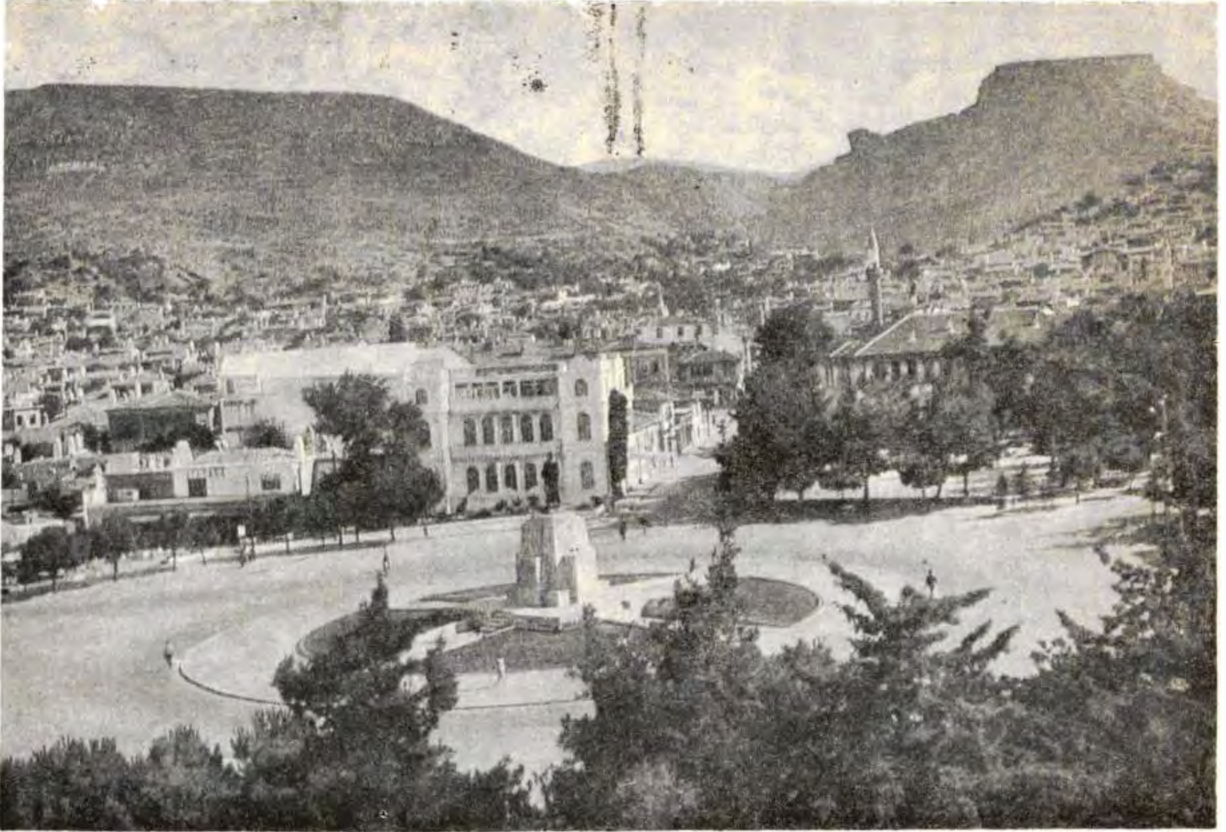
MUFLA (Fr. Moufle), cisimleri, aleve değdirmeden, ateşin etkisinde tutmakta kullanılan toprak kap. Diş hekimliği, metalürji, teknoloji ve porselen yapımı gibi çeşitli konularda değişik biçimlerde kullanılan değişik tip M.'lar vardır.

MUGANNÎ, tegannî eden, şarkı söyleyen, şarkıcı. Müennesi: *muganniye.* Ar. *gınâ*'dan. Far. *hânende,* Fr. *chanteur (mn. chanteuse),* İng. *singer,* Alm. *Sänger,* İta. *cantore,* Lat., İsp. ve Por. *cantor.* (Y. Ö.)

MUGGIA (Lat. **Castrum muglae**), Serbest Trieste topraklarında bir deniz limanı. Adriya Denizinin kuzey ucunda, Trieste Körfezinde bir koyda, Trieste'nin 6 km batısındadır. Nüfusu 1 200 (1931)'dür. XV. yüzyıldan kalma bir katedral ile buna yakın IX. yüzyıldan kalma bir bazilikası vardır. 1919'a kadar burada Avusturya - Macaristan'a âit bir deniz istasyonu vardı. (V. Örs)

MUĞLA, Güney - batı Anadolu'nun başlıca şehirlerinden biri ve aynı addaki ilin merkezi. M. ilinin yüzölçümü 13 338 km², nüfusu 401 413 (1975)'dür. İl merkezi olan M. şehri 24 117 (1975) nüfusludur. İl toprakları hemen bütün Güney - batı Anadolu kıyı bölgesini içine alır. İlin bir bölümü Ege bölgesine, bir bölümü Akdeniz bölgesine düşer. Kuzey - batısındaki Aydın ili sınırından, güney - doğusundaki Antalya ili sınırına kadar olan uzunluğu 220 km'ye yaklaşır. Hem Türkiye'nin, hem de dünyanın en girintili çıkıntılı kıyıları bu ildedir. İl, Aydın, Denizli, Burdur, Antalya illeriyle çevrilidir. M. ili, Türkiye'nin tütün, pamuk, susam bölgelerinden biri ve günlük ağacının tek yeri, süngercilik merkezidir.

Yeryüzü şekilleri: M. ili, çok çeşitli yeryüzü şekillerinin kısa mesafeler içinde yan yana bulunduğu, inişli çıkışlı yerlerin ve düzlüklerin, pek girintili çıkıntılı kıyıların sıralandığı bir bölgedir. Dağların önemli yer tuttuğu ilde dağ uzanışları, ana çizgileriyle kuzeybatı - güneydoğu doğrultusunda (Menteşe dağları) ile güneybatı - kuzeydoğu doğrultusundaki sıradağlar hâlindedir. Bunlar arasında küçük ovalar, yer yer genişleyen vâdiler ile dalgalı arazi ve tepelikler uzanır. Kıyı boyunda arazi, çoğunun yükseklikleri 300 - 400 m'ye varan tepelikdalgalı arazi ile deniz yüzüne daha yakın ovalardır. Bu yükseklikların gerisinde ise ilin 500 - 600 m'den yüksek ve dağlık yerlerde 100 m'yi geçen, il sınırlarında 1 500 - 2 000 m'yi bulan yüksek bölümü geniş yer tutar. İlin kuzey - batısında Beşparmak Dağı (1 367 m), Menteşe dağları (1 000 - 1 500 m)

MUĞLA : Meydan

başlıca yükseklıklerdir. İlin orta bölümünde Oyuklu Dağ 1 755 m yükseklik gösterdiği gibi, Denizli ili sınırını çizen Sandıras Dağı 2 294 m ye ulaşır. Burdur ili ile olan sınırda Göktepe (2 234 m) ve Boncuk Dağı (2 225 m) yükselir. Doğuda ise Antalya ili ile olan sınırda Dumanlı Dağı (1 973 m) ve Akdağ (3 074 m) bulunur. M. ilini çevreleyen bu yüksek dağlar, çevre illeriyle olan yol bağlantısını ve ulaştırmayı uzun süre güçleştirmiştir. Bu çevre dağlarının dışında, ilin orta yerlerinde bulunan tek tek dağlar ise 1 100 - 1 500 m yüksekliktedirler (M. ile Bodrum arasındaki Marçal dağı, Milas doğusunda Kuıukümes dağı gibi).

M. ilinin bu dağlık yerleri dışında kalan yeryüzü şekilleri, kıyı boyunda yer yer uzanan küçük ovalar (delta düzlükleri), ana vâdiler boyunda vâdi tabanları, yerine göre geniş alanlar tutan tepelikler ve dalgalı arazidir. İldeki ovalardan biri ve en önemlisi Dalaman çayının aşağı kesimindeki Dalaman ovasıdır. Verimli toprakların bulunduğu ve başlıca tarım alanlarından olan bu ova 50 km² yüzölçümündedir. Köyceğiz gölü çevresiyle Ören yöresinde düzlükler bulunduğu gibi, Fethiye'nin Kumlu ovası, Bayat ovası, Yeşilyurt ovası, Milas'ta Yaşyer ve Tekfurambarı düzlükleri, bu bölge için geniş sayılabilecek ovalardır. Bunlara göre daha küçük ovalar ise M., Bayır, Yatağan ovaları, Bodrum yanında Bitez ovası, Ula, Gökova düzlükleri, Köyceğiz'de Kargın ovasıdır.

M. ilinde pek eski jeolojik devirlere ait oluşuklar bulunduğu gibi, daha yeni ve günümüze kadar uzanan çeşitli oluşukları bulmak da mümkündür. Arazinin temelinde Paleozoik oluşuklar uzanmakta olup, bunlar ilin türlü yerlerinde yüzde görülürler (Güllük - Ören arası, Gökova doğusu, yer yer ilin kuzey bölümü). Bu birinci zaman arazisinin kuzeyinde, çoğu Aydın ilinde uzanmak üzere, gnays ve mikaşistlerden oluşmuş bir masif bulunur. M. ilinde Mezozoik seriler de geniş yer tutar; bunlar yaygın olarak Kerme körfezi kuzeyinde ve güneyinde (özellikle Reşadiye ve Datça yarımadalarında), Köyceğiz doğusunda yüzde uzanırlar. İlde peridotitli ve serpantinli arazi de, özellikle doğu bölümünde çok görülür. İlde Neojen arazi M. batısında, Milas güneyinde, Reşadiye yarımadasının türlü yerlerinde görülür. Kuaterner arazi ise, ova şeklindeki çukurluklarda, deltalarda, vâdi tabanlarında yer tutmuş bulunur. İlde hem kalker tabakalarının yaygın ve kalın oluşu, hem de yeterince yağışın bulunması sebebi ile karstik şekiller oluşmuş, polyeler, dolinler, mağaralar ve karstik kaynaklar yer tutmuştur. Arazinin bu çeşitli oluşumu, burada maden yataklarının ve damarlarının da önemli yer tutmasında etken olmuş, bu arada peridotit, piroksenit, harzburgit oluşuklarının yaygın bulunduğu ilin doğu ve güney bölümlerinde zengin krom madenleri meydana gelmiştir.

M. ili kıyıları, Türkiye'nin en girintili çıkıntılı kıyılarıdır. Burada çeşitli büyüklükte ve biçimde birçok koylar, derin körfezler, burunlar, yarımadalar, adacıklar birbiri ardınca sıralanmıştır. Bu sıralanışta, burada dağların denize doğru uzanmış bulunmalarının ve yeni (Pleistosen) yer kabuğu hareketleri (çökmeler, yükselmeler)'nin önemli yeri olmuştur. İl arazisinde Kerme körfezi boyunca ve Reşadiye yarımadası güneyinde, Rodos adası ile kıyılarımız arasında birbirine paralel olarak uzanan kırık dizileri (fay sistemleri) vardır. İlin başka yerlerinde, özellikle M. - Milas arasındaki arazide de

kırık hatları bulunmaktadır. İl arazisinin bu bölümlerinde günümüzde de hareketler olmakta ve Türkiye'nin deprem bölgeleri arasında yer tutmaktadır.

İl kıyılarının başlıca büyük deniz girintileri Kerme körfezi (karaya en çok sokulan uç bölümü Gökova körfezi olarak tanınır) ile Hisarönü, Fethiye, Mandalya, Marmaris, Karaağaç körfezleridir. Burada "liman" adıyle de anılan birçok küçük körfezler ve koylar vardır. Bu kıyılardaki başlıca kara uzantıları ise Reşadiye yarımadası (uzunluğu 100 km den çok) ile Bodrum ve Datça yarımadalarıdır. Kıyı boyunun önemli yeryüzü şekillerinden olan Köyceğiz gölü ve çevresi de eski bir deniz girintisi özelliğindedir (bu maddelere bakınız).

Akarsular, göller: M. ilinin birçok akarsuları, il topraklarından sularını toplayan ve kısa yoldan denize veya göle dökülen derelerdir. Ancak, kaynaklarını Burdur ve Denizli illerinden alan ve gür bir çay, hattâ ırmak görünüşünde olan Dalaman çayı (b. bk.) ildeki büyük akarsudur. İlin ikinci büyük akarsuyu Eşen (b. bk.)'dir ki, bunun kaynakları kuzeydeki dağlara (Toroslara) uzanır. Bunlardan başka, çevrelerindeki dağlardan beslenerek denize dökülen ve sayıları 15'i geçen birçok dereler vardır. Köyceğiz gölüne dökülen başlıca akarsular Namnam ve Duralan çayları ile Kargıcak deresidir. İlin kuzey bölümünde Yatağan ilçesinden geçen ve Büyük Menderes (b. bk.) ırmağının kollarından olan Çine çayı (b. bk.)'nın ve daha doğudaki Akçay (b. bk.)'ın kaynak bölümleri de M. ilindedir.

İldeki göller, Köyceğiz gölü ile Bafa gölünün bir bölümü, Hocat gölüdür. Köyceğiz gölü 14 km ye yakın uzunluğu, 5 km genişliği, 65 km² lik yüzölçümü ile bu çevrenin en büyük gölüdür. Hocat gölü, Milas yöresinde önü kapanmış eski bir koy'un yeridir. Milas'ın güneyinde Kaş dağı üzerinde, 20 m kadar derinlikteki küçük ve dairemsi görünüşteki acı sulu göl, Denizcik gölü adıyle anılır.

M. ilinin kalker yapılı dağlık yerlerinde karstik yeraltı suları ve bunlarla beslenen gür karstik su kaynakları vardır. Ovalarda ve vâdi tabanlarında kuyu yatağı hâlinde taban suları, yer yer artezyen tarzında oluşmuş yeraltı suları bulunmaktadır.

İklim: M. ilinde, özellikle kıyı yakını ve alçak yerlerde Akdeniz ikliminin özellikleri vardır. Burada yazlar kurak ve sıcak, kışlar yağmurlu, serin, hattâ arasıra ılımlı geçer. Kıyı boyundan içerilere girildikçe (50 - 60 km kadar) bu iklimin derece derece fark ettiği, oldukça sertleşmeler olduğu belli olur. Deniz yüzüne yakın yerlerden dağların yüksek yerlerine doğru da değişiklikler olur. Denizden 646 m yükseklikte ve 25 km içerideki M.'da son 36 yılda yapılan rasadlara göre (kıyıdaki Fethiye'de 25°, Marmaris'te 20°, Bodrum'da 26°) kış aylarında ortalama sıcaklık 6° - 8°, ilkbahar aylarında 12° - 17°, yaz aylarıyle eylülde 22° - 26° olur. Burada yazın 38° - 41°C lık sıcaklıkların belirdiği, bazı yıllarda kışın sışın sıcaklığın —12° ye düştüğü de görülmüştür. Yazın dağlık yerler, çukur ovalara ve vâdi içlerine göre daha serin olur, sıcaklık 4 - 5° aşağı bulunur. Bu sebeple, yazın yaylalara çıkıldığı da görülür. İlin denize yakın ve çukur yerlerinde sıcaklığın 0°C'ın altına düştüğü pek nadir olursa da (Milas gibi), yüksek ve iç taraflara gidildikçe bu durum değişir, kara iklimi özellikleri belirir (Yatağan'daki gibi).

M.'nın yıllık yağış tutarı 1 220 mm'dir ki, bu durumuyle Türkiye'nin en yağışlı yerlerinden biridir. İlin birçok yerlerinde yağış 1 000 mm'nin üstündedir. Burada yağış en çok kış aylarında olur ki, bu da Akdeniz ikliminin bir özelliğidir (kış yağışları tutarı 750 mm). Yaz ayları ise kurak geçer (temmuz 7 mm). İlin kıyı boyu yörelerinde kar yağışı pek nadirdir. İç taraflarda ise kar yağışı daha sıkça olur, kar örtüsü yerde kısa süre kalabilir. İlde en çok esen yeller deniz ve vâdi meltemleridir. İlin bütün kıyılarında yaz aylarında gündüz denizden karaya, geceleri karadan denize doğru yeller eser. Büyük vâdilerde ve boğazların ağız bölümlerinde de böyle yerel rüzgârlar eser.

Bitki örtüsü: İlin kıyı yakını yerlerinde (tepelerde ve dağların alt yamaçlarında) seyrek ve yer yer maki özelliğinde fundalık ve çalılıklar, dağ ve vâdi yamaçlarında ormanlar, elverişli yerlerde günlük ağacı korulukları, bütün bu ağaç oluşukları arasında otluklar, dikenlikler, su boylarında kavak, söğüt, servi ağaçları başlıca tabiî bitki örtüleridir. Ana çizgileriyle bakılırsa, yamaçları örten ormanlar, vâdi tabanlarına kadar iner, yukarılarda iğne yapraklı ağaçlar, aşağılarda geniş yapraklılar çok yer tutar, kıyı kesimine yaklaştıkça makiler ve fundalıklar çoğalır. M., orman zenginliği bakımından Türkiye'nin başta gelen illerindendir. M.'da çevre illerinden Aydın ve Denizli ve bunlara bağlı bazı ilçelerdeki orman işletme müdürlüklerinin bağlı oldukları Orman Başmüdürlüğü bulunduğu gibi, Ağaçlandırma Grup Müdürlüğü de vardır. İlde en çok bulunan ağaçlar karaçam (Pinus nigra), kızılçam (Pinus brutia) ile meşeler (Quercus), palamut meşesi (Q. aegilops), günlük ağacı (Liquidambar orientalis) dır. Başka ağaç çeşitleri (sedir, servi, kavak, söğüt, karaağaç, çınar, yabanî zeytin, yer yer okaliptüs) de vardır.

İl arazisinin % 50'si ormandır (640 000 ha'dan çok). İyi ormanlar 1 000 km², kısmen iyi sayılabilen ormanlar 3 000 km² den çok yer tutar. Geri kalanı baltalık ve bozuk baltalık orman özelliğindedir. İl ormanları tabiî kesin metodlarıyle gençleştirildiği gibi, orman açıklıklarında da ağaçlandırmalar yapılır (yılda 4 000 ha). Ağaçlandırmalar için gerekli fidanlar ildeki türlü yerlerden (B., Yılanlı, Beyobası fidanlıkları) elde edilir (yıllık kapasite 6 milyon karaçam ve kızılçam). Ormanlardan tomruk, maden direği, tel direği, odun, kereste elde edilir. Dalaman'da kurulan kâğıt fabrikasının ham maddesi (yılda 143 00 m³) M. ili ormanlarından sağlanır.

M. ilinde, dünyanın ancak sayılı yerlerinde (Formoza, Güney Çin, Kuzey Amerika'nın bazı yerleri) görülebilen günlük ağacıgiller familyasına bağlı ağaç türlerinden biri olarak günlük ağacı (buna sığla ağacı, anbar ağacı da denir) yetişmektedir. Ceviz veya çınar ağacını andıran bu ağaçlar, Köyceğiz, Fethiye, Milas yörelerinde, deniz kıyısına yakın sulak yerlerde, geniş koruluklar hâlinde görülür. Bu güzel kokulu ağaçlardan sığla yağı denilen sanayi maddesi elde edilir ki, bu çevre için iyi bir gelir kaynağı olmuştur.

Tarım, hayvancılık: M.'nın tarıma ayrılan arazisi çok geniş değildir. Bununla beraber, il nüfusunun % 80'i tarım ve hayvancılıkla geçimini sağlar. Her ne kadar orman dışı arazi 5 800 km² tutarsa da, bunun bir kısmı ekilen (235 000 ha), bir kısmı çayır - otlak (50 000 ha) özelliğinde bulunan topraklardır. Bunların dışında taşlık, bataklık, sazlık, göl olan yerler vardır. Başlıca tarım alanları ovalarla vâdi tabanları ve dalgalı arazidir. İlde tarıma elverişli araziyi ve verimi arttırmak için sulama ve kurutma işlerine girişilmiş, taşkın alanlarının düzenlenmesi zarurî olmuştur. İlin türlü yerlerinde, özellikle çok taşlı ve oldukça eğimli arazi-

de, karasaban ile ve sulamaya gidilmeden nadas yoluyle tarım yapmak mümkün olmaktadır. Ovalarda ise karasabanın yerini pulluklar ve traktörler almış, tarlayı nadasa bırakma yerine sulama yapılarak her yıl ürün alma yoluna gidilmiştir.

İlde elde edilen başlıca tarım ürünleri buğday (yılda 20 bin ton), mısır (10 bin ton) ile arpa, yulaf, çavdar, akdarı, baklagiller ve nohuttur. İlin önemli bir gelir kaynağı da tütün ve bundan sonra gelmek üzere pamuk ve susamdır. Türkiye'de en çok susam elde edilen illerden biri M.'dır. Başta Milas ve Fethiye olmak üzere ilin türlü yerlerinde zeytincilik (yılda 5 - 10 bin ton); Yeşilyurt, Yerkesik ve Ula'da bağcılık (çoğu pekmezlik üzüm), birçok yerlerde meyvecilik (elma, badem, erik, şeftali, kayısı), turunçgiller (Bodrum'un mandalinaları ünlüdür, kıyı boyunun çok yerinde portakal ve limon elde edilir), az miktarda sebzecilik yapılır.

M., hayvancılığın geliştiği illerden biridir. En çok beslenen hayvanlar kılkeçisi (340 000), koyun (80 000), sığır (135 000) ile bunlardan çok sonra gelmek üzere eşek (40 000), at (15 000), katır (6 000), deve (4 000), manda (500) dır. İlde beslenen hayvan sayısının hemen yarısı kılkeçisidir. İlde otlakların az oluşu, hayvan yemi darlığı, yem bitkileri ekiminin tütün, turunçgiller ve pamuk karşısında tutunamaması, orman içi ve orman kenarı köylerinin çokluğu, keçi beslenmesinin hemen hemen masrafsız oluşu bu orman bölgesinde bu kabarık sayının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Dağ köylerinde yaşayanların geçim kaynağı olan kılkeçisi, bazı ova köylerinde ve kasabalarda da beslenmekte, etinden en çok kavurma yapılmaktadır.

Koyun ise, daha çok, yüksek düzlüklerle ovalarda beslenir, etinden ve sütünden yararlanılır. Eski usulde beslenen koyunların cinsleri dağlıç, karaman ve bunların melezleridir. Milas'ta özel çiftliklerde az sayıda merinos da beslenmektedir. İldeki sığırlar, orta boyda yerlikaralar ile montafon ve bunun melezleridir. Sığırcılığın ıslahı ele alınmış, sunî tohumlama yoluyle soy ıslahı çalışmaları yapılmıştır. Dağlık çevrelerde katıra ihtiyaç olduğundan, bunlar bugün de yetiştirilmektedir. İlde kümes hayvanları yetiştirilmesinde gelişmeler olmuş, özellikle yumurta verimi artmış (30 milyondan çok), arıcılıkta da ilerleme (fennî kovanlar) görülmüştür (700 - 800 bin kg).

1 100 km boyunda kıyıları bulunan bu bölgede balıkçılık yeterince gelişememiştir. İlde yalnız mahallî ihtiyaç için balıkçılık yapılmaktadır. M.'da en çok Köyceğiz dalyanında balıkçılık yapılır. Özellikle yumurtası için avlanan balık kefaldır. Bodrum ve Marmaris çevresinde süngercilik yapılır. M. ili, Türkiye'nin süngercilik merkezidir. Deniz dibinde koloniler hâlinde yaşayan bu canlılar, dalgıçlar tarafından çıkarılır, temizlenir ve değerlendirilir. İlde çeşitli av hayvanları da vardır. Dağların sarp yamaçlarında geyik, yaban keçisi, yaban koyunu ve kuşlar yaşar. Buralarda leopar gibi yırtıcı hayvanlar da vardır.

Madencilik: M. ili, Türkiye'nin başlıca maden bölgelerinden biridir. İlin doğu yarısında yaygın olarak zengin krom yatakları ve manganez bulunduğu gibi, batı yarısında zımpara, kömür, demir madenleri de vardır. Bunlardan başka, kurşun, amyant, bakır ve daha başka madenlerin araştırılmasına da girişilmiştir. Krom madeni, Köyceğiz, Fethiye ve Ula'da bol miktarda bulunmaktadır. Buralardaki kromlar Etibank ve çeşitli şirketler tarafından işletilmekte, çıkarılan çok miktardaki krom cevheri türlü ülkelere (Amerika Birleşik Devletleri, Polonya, Çekoslovakya, Fransa, İsviçre, Macaristan, Avusturya, İtalya) ihraç edilmektedir. Yatağan ve Milas ilçelerinde çıkarılan zımpara madeni de Amerika, İngiltere ve Holanda'ya gönderilir. Fethiye ve Köyceğiz ilçelerindeki manganez madenleri de çıkarılır. Milas, Yatağan ve merkez ilçedeki kömür madenleri (1 - 15 m kalınlıktaki kömür yatakları) de işletilmekte, ilin ihtiyaçları için harcanmakta, çevre illerine de gönderilmektedir. Krom, manganez, zımpara maden cevherleri Fethiye, Gökova, Marmaris ve Güllük iskelelerinden dış ülkelere gönderilir. M.'da imtiyazlı madenlerin sayısı 45, işletme ruhsatı olan madenler 20, arama ruhsatı bulunan madenler ise 493'tür. Yurt içine gönderilenler ise, kömür ve grafittir.

Nüfus, yerleşme: M. ili, Türkiye'nin az nüfuslu bölgelerinden biri ve Ege bölgesinin en seyrek nüfuslu bölümüdür. Bütün ilde ortalama nüfus yoğunluğu km² ye 28 kişidir ki, Türkiye ortalamasının altındadır. Nüfus yoğunluğunun daha çok olduğu yerler şehirlerin çevreleridir (km² ye 40 kişi). İlde nüfus artışı da az olmuştur. İlin dağlık ve ormanlarla kaplı yerlerinde nüfus sıklığı daha da azdır.

Dağlarla birbirinden ayrılmış küçük düzlüklerin bulunduğu, kıyıların derin girinti ve çıkıntılarla dolu ve parçalı olduğu il arazisinde büyük yerleşme merkezleri gelişememiş, küçük şehirler ve kasabalar oluşabilmiştir: 1970'te il merkezi M. 19 bine yakın, Milas 16 bin, Fethiye 11 bin, Bodrum 6 bin, Köyceğiz, Marmaris, Ula, Yatağan, Datça ise 2-5 bin nüfuslu yerleşme yerleridir. Bu küçük şehir ve kasabalardaki evlerin çoğu eski biçim bahçeli, bir veya iki katlı, ahşap veya taştandır. Son zamanlarda 2 - 4 katlı beton yapılar da çoğalmağa başlamıştır. Çok yeri deprem bölgesi içinde bulunan bu yerlerde daha yüksek yapıların kurulması mahzurlu görülmüştür. Şehirlerin özellikle kenarlarında, 1 - 2 odalı sade evler olarak, gecekondular da bulunmaktadır. Sayıları 395 olan il köylerinin çoğu birkaç yüz nüfusludur. Nüfusu 1 000'i geçen köy ve bucak merkezlerinin sayısı 30 kadar olup, 2 000'den çok nüfuslu köy yerleşme yerlerinin sayısı 6'dır. Çok yeri dağlık ve tepelik olan M. köylerinin bir kısmının mahalleleri vardır.

Yollar, ulaştırma: M. ilinin eskiden beri önemli sorunlarından biri yolların yeter derecede bulunmayışı ve ulaştırma güçlükleri olmuştur. M.'nın, çevre illerinden Antalya, Burdur ve Denizli ile yol bağlantısı bugün de elverişsizdir. Yalnız Aydın tarafına uzanan yol vardır ki, bu da güç geçilen yerlerdir. Bu yolun önemli bir bölümü olan Gökbeli çevresinde 25 km lik bir mesafede pek çok dönemeçler (virajlar) vardır. Aydın-M.-Fethiye geniş ve düzgün karayolu, il ulaştırmasının belkemiğidir. Bu yoldan ilin iç taraflarına doğru düzgün yollar yoktur. Yatağan - Milas - Güllük - Bodrum yolunda son yıllarda ulaştırma artmıştır. M. - Marmaris yolu da turizm bakımından değer kazanmaya başlamıştır. M.'nın, Aydın üzerinden İzmir'e bağlantılı bulunduğu karayolu 226 km dir.

İlin başka illerle ve ilçelerin birbirleriyle olan ulaşımları otobüs, minibüs ve jeeplerle yapılmaktadır. Ham yol durumundaki birçok köy kollarında ulaştırma işleri güçtür. Buralarda jeep, katır, at, deve, eşek ile taşıma işleri yapılır. İlde 8 kadar otobüs işletmesi vardır. Bütün ilde 2 400 kadar motorlu taşıt aracı bulunmaktadır ki, bunun 150'si otobüs, 540'ı kamyon, 350'si jeeptir. Deniz yolu ile ulaştırma işleri Marmaris, Bodrum, Fethiye, Güllük iskelelerinden yapılır. İskenderun sür'at postası vapurları da iskelelere uğrar.

Elektrik, su, sağlık, kültür: M.'da ilk elektrik enerjisi 1930'da elde edilmiş (170 beygir gücü) olup, daha sonra arttırılmış, 440 kw elektrik üretilmiştir. İlin enerji ihtiyacı Batı Anadolu enterkonekte sistemiyle (bk. KEMER BARAJI) karşılanma yoluna gidilmiştir. Dalaman kâğıt fabrikasında da bir termik santral çalışmaktadır. İlin başlıca yerleşme yerlerinde de elektrik enerjisi vardır.

M. şehri ile ilçe merkezlerinin içme ve kullanma suyu çevre derelerinden ve kaynaklardan sağlanmaktadır. M.'nın suyu Şemsettin ve Basmacı derelerinden (Üçpınarlar kaynağı) elde edilmekte (20 l/sn), gelişmekte olan şehrin su ihtiyacını tam karşılayamamaktadır. Bunun için Kozağaç ve İkizce sularının (30 l/sn) şehre getirilmesi işine girişilmiştir. Köylerin çoğu çevrelerindeki kaynak, kuyu ve dere sularından yararlanırlar. 100 kadar köyün düzenli su tesisleri vardır.

İl merkezinde ve büyük ilçe merkezlerinde hastahaneler, birçoğunda dispanserler vardır. M. Devlet Hastahanesi (175 yataklı), verem savaş ve dispanseri, sağlık koleji (1963'te açılmış; 175 öğrencisi var), çocuk bakım ve yetiştirme yurdu, M. Veremle Savaş Derneği, Bodrum, Datça, Marmaris sağlık merkezleri, Fethiye Devlet Hastahanesi (25 yataklı), Köyceğiz muayene ve tedavi evi, Milas Devlet Hastahanesi (25 yataklı) ilin başlıca sağlık kuruluşlarıdır.

M. ili toprakları, Eski Çağ'dan daha da öncesinden beri Küçük Asya medeniyetinin sayılı yerlerinden olmuş, Türk-İslâm kültürünün yerleştiği ve yayıldığı bir bölge durumunda bulunmuş; Selçuklular, Menteşeoğulları ve Osmanlılar çağında Türk eserleri yaptırılmıştır. Zengin bir folkloru bulunan M. ili, günümüzde de eğitim ve kültür kurullarının çok bulunduğu illerden biri olmuştur. 50 yıl önce sayıları 106 olan ildeki okullar şimdi 460 olmuş, öğrenci sayısı 5 000'den 50 000'e yükselmiş, 395 köyün 384'ünde okul açılmıştır. İlde okuma yazma oranı % 50'nin üstündedir. İlin iki bucağında ve her ilçesinde ortaokul, il merkeziyle büyükçe ilçe merkezlerinde lise, ayrıca ticaret lisesi, erkek ve kız sanat enstitüleri, akşam kız sanat okulu, kız ilköğretmen okulu, sağlık koleji, orman muhafaza okulu, çocuk bakım ve yetiştirme yurdu, halk eğitim merkezleri (6 yerde) vardır.

Tarih boyunca ilde birçok şâirler, ilim ve din adamları, denizciler, idareciler, askerler ve musiki mensupları yetişmiştir. Büyük denizci Turgut Reis, musikişinas Neyzen Tevfik bu çevredendirler. Halikarnas Balıkçısı adıyle tanınmış olan Cevat Şakir Kabaağaçlı da buralarda yaşamıştır. İlde birçok gençlik klüpleri (18 kadar) bulunmakta, çeşitli sporlara ve bu arada deniz sporlarına yer verilmektedir. M. bölgesi, Anadolu halk musikisinin güzel örneklerini vermiştir. M.'nın zeybekleri ünlüdür.

Turizm: Tabiî güzellikleri ve zenginlikleri bakımından M. ili ve hele kıyı kesimi Türkiye'nin başta gelen turistik bölgelerindendir. Tarihî değeri bulunan eserler de buna katıldığı zaman bu değeri daha da artmaktadır. İlde tabiî ve tarihî değeri bulunan varlıklar, sayılmayacak kadar çoktur.

Uzunluğu 1 110 km yi geçen kıyılar, dantel gibi işlenmiş şekillerle süslüdür. Yılın yarısında burada denize girilebilir. Dağlık yerlerde serin yaylalar, birçok yerlerde şifalı sular (Bodrum'da kükürtlü mağara, Yatağan'da Bağkaya ve Gölenye, Köyceğiz'de Sultaniye...), nadir güzellikte kumsallar (hemen bütün kıyı boyunda yer yer), ancak bu ilde görülebilen günlük ağacı korulukları, süngercilik yerleri, mandalina, limon, portakal bahçeleri ili süslemiştir. Güzel manzaralı Sakar tepesi (M. yakınında), Ula Kapısı, Datça'da Balıkaşıran Geçidi, Şövalye adası, Dalyan plajı, Gökova çevresi turistik yerlerdir. İlde çeşitli tarihî eserler (bu arada Türk eserleri), Bodrum müzesi, Bodrum kalesi, kaya mezarlar, eski tiyatrolar (Köyceğiz) vardır. İlin birçok kasabalarında konaklama yerleri (otel, lokanta, piknik yerleri, motel) vardır. 1974'de M. ili kıyı bölgesinde çok sayıda yatak sağlanmasının oluşturulmasını öngören M. kıyı şeridi turizm fizik planlaması hemen hemen bitirilmiştir. Güney-batı hava alanlarının da (2 alan) yapılmasıyle bu eşsiz güzellikteki bölgede turizmin çok gelişeceği anlaşılmıştır.

Muğla şehri: Eski Çağ'da bu çevrede ve 860 m yükseklikte Mobolla adlı bir şehir bulunduğu ileri sürülmüştür. Bu bölge, Selçuklular'ın yıkılışından Cumhuriyet'in ilânına kadar Menteşe adını taşımıştır. Şehir, Osmanlılar'ın yönetimine geçtikten sonra uzun süre Menteşe bölgesine merkezlik etmiştir. Bugün il merkezi olan M. şehri, bir ovanın kuzey kenarındadır. Yüksekliği 646 m, denizden uzaklığı 25 km, nüfusu 24 117 (1975)'dir. Şehrin eski bölümü eğimli bir arazidedir. Burası kuzeydeki Oyukludağ (1 755 m) dan inen derelerle yarılmıştır. Bu bölümdeki mahalleler dar sokaklı olup, eski evler çok yer tutar. Şehrin yeni mahalleleri ovaya doğru yayılmıştır. Burada Aydın yolu boyunda çok katlı modern yapılar çoğalmıştır. Şehir elektrikle aydınlatılır. Suyu, büyük su depolarından verilir. Şehrin garajı, büyükçe otelleri, gazinoları vardır. Şehir ve çevresinde küçük ölçüde ağaç sanayii (kereste, kutu, doğrama), demir atölyeleri, kiremit ve tuğla yapım yerleri, kireç ocakları vardır. Şehirde ilkokullardan başka, orta ve meslekî öğretim okulları bulunmaktadır.

M. şehrinin nüfusu son yarım yüzyılda 10-18 bin arasında değişmiş, bazı yıllarda azalma bile olmuş, günümüzde gelişme başlamıştır. Şehir, İzmir ve çevresine, kıyı boyu ilçelerine düzgün yollarla bağlanmıştır.

Muğla ili: İl toprakları, Güney-batı Anadolu'nun geniş yerlerini içine almıştır. İlin 13 338 km² yüzölçümü (1968), 401 000 nüfusu (1975) vardır. 8 ilçesi (Bodrum, Datça, Fethiye, Köyceğiz, Marmaris, Milas, Ula, Yatağan) bulunmaktadır. Bunlardan yalnız Yatağan ilçesi toprakları denize kadar uzanmamaktadır. Öteki ilçelerin hepsinin uzun kıyıları vardır. İlin bucak sayısı 17, belediyesi bulunan yerler (beldeler) sayısı 20, ildeki köy sayısı 395'tir. Arazi dağlık ve yeryüzü şekilleri bakımından parçalı olduğundan, ilde köylerden birçoğunun birkaç mahallesi vardır. Mahalle sayısı bazılarında 5-7'yi de bulur. (R. İzbırak)

Tarih: Anadolu'nun güney-batı ucunu teşkil eden bugünkü M. ili toprakları, Anadolu'da tarih devrini açan ve ilk siyasî birliği kuran Hitit imparatorluğuna dahil olmuştur. Hititler çağında bu bölgeye Lugga deniyordu. Hititler'den önce Luviler'in de M. Ö. 2500'e doğru buralara kadar aktıkları sanılmaktadır. Hitit İmparatorluğu'nun dağılmasından sonra Frikya krallığı nüfuzunu buraya uzatmıştır. Onun yerine geçen Lidya krallığı, bu bölgeye tamamen hâkim olmuştur. Erken zamanda Yunanlılar'ın Karya dedikleri bu çevrede, kıyılarda Dor siteleri kurulmuştur. Bilhassa Halikarnasos (Bodrum) limanı parlamıştır. M. Ö. VI. yüzyılda burası da bütün Anadolu ve Lidya krallığı gibi Büyük Kiros tarafından Pers imparatorluğuna katılmıştır. Persler'in son çağlarında Atina'nın nüfuzu Karya'da artmış ve nihayet M. Ö. IV. yüzyılda Büyük İskender, bütün İran imparatorluğu ve Anadolu gibi burasını da alıp Makedonya devletine katmıştır. Asya

seferine giden İskender, bizzat bu topraklardan geçmiştir. Onun ölümünden sonra bu çevre, Asya imparatorluğuna, yani Selevkos hânedânına kalmıştır. Fakat Bergama krallığı, nüfuzunu buraya kadar uzatmış, hattâ Mısır Ptolemaiosları bile Karya'ya kadar uzanmışlardır. Karya, Bergama krallığı ile beraber M. Ö. 130'da Roma'ya geçmiştir. M. S. 395'te Roma ikiye ayrılınca, burası da bütün Anadolu gibi Doğu (Bizans) imparatorluğunun payına düşmüştür.

Bizans çağında Halikarnasos (Bodrum)'tan başka Mylasa (Milas) da parlamış, şimdiki M. şehri daima ikinci planda kalmıştır. 1071 Malazgirt zaferinden sonra Anadolu fâtihi ve Türkiye Devleti'nin kurucusu Selçuklu Kutalmış oğlu I. Sultan Süleyman Şah'ın başkumandanlığındaki Türk Oğuz orduları, burasını da fethetmişlerdir. Fakat aynı yüzyılın son yılında Komnenoslar, I. Haçlı Seferinden faydalanıp bütün sahil Anadolu'su gibi burasını da Türkler'den geri almışlardır. XIII. yüzyılda Türkler, buraya devamlı akınlar yapmışlardır. 1280'e doğru Türk ucbeylerinden Menteşe Bey, artık bütün M. bölgesini ele geçirmiştir. Bu bölgeye, fâtihinin adına izafetle, Cumhuriyet çağına kadar Menteşe, Menteşe ili denmiştir.

Menteşeoğulları, 1308'e kadar Selçuklular'a, yani Tebriz'e tâbi olarak M.'da bir Türkmen beyliği kurmuşlardır. 1335'te bağımsız olmuşlar, fakat XIV. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı nüfuzuna düşmüşlerdir. 1390'da Yıldırım Sultan Bâyezid, Menteşe Beyliğini Osmanlı birliğine katmıştır. 1402 Ankara felâketinden sonra, Menteşe beyliği de dirilmiş, fakat birkaç yıl sonra Osmanlıların metbûluğunu tanımaya mecbûr kalmıştır. 1425'e doğru, II. Sultan Murad'ın ilk yıllarında, tamamen Osmanlı devletine katılmıştır. Bu suretle Menteşeoğullarından gelen 8 prens, burada 134 yıl kadar saltanat sürmüşlerdir.

Menteşe Beyliği'nin başşehri Milas idi. Ancak, Osmanlılar sancak merkezini M.'ya nakletmişlerdir. Bu devirde Fethiye (Mekri) de önem kazanmıştır. Menteşe beyleri, Milas'ın pek yakınındaki Beçin'de otururlardı. Burada mühim eserler yaptırmışlardır. Menteşeoğulları, kudretli donanmaları ile Ege Denizi'nde dolaşmışlar, zaman zaman Yunanistan sahillerine ve adalara çıkıp Osmanlılar'a yol açmışlardır. Bir müddet Rodos adasının bir kısmına da hâkim olmuşlardır. Sonradan Rodos'a yerleşen Saint Jean şövalyeleri, Menteşeoğulları ve Osmanlılar'la çetin bir şekilde mücadeleye girişmişlerdir. Rodos şövalyeleri, Bodrum kalesine de hâkim bulunuyorlardı. Kanunî Sultan Süleyman 1522 sonunda Rodos'la beraber Bodrum'u da almış ve şövalyeler, Malta'ya göçmüşlerdir.

Osmanlı idâresinde M., merkezi Kütahya olan pek geniş Anadolu beylerbeyliğinin (eyâletinin) 14 sancağından (vilâyetinden) birini teşkil ediyordu. Tanzîmat'tan sonra merkezi İzmir olan Aydın vilâyetinin (eyâletinin) 5 sancağından biri olmuştur. 6 kazası vardı. Muğla adı yalnız şehir için kullanılmış, sancağa Menteşe denmiştir. Cumhuriyet çağında hânedan adını taşıyan bütün vilâyet adları gibi değiştirildiği zaman buraya da Muğla denmiş ve bütün sancaklara (mutasarrıflıklara) vilâyet (= il) denince, M. da bir vilâyet olmuştur. M., düşman istilâsı görmemiştir. I. Dünya Harbinden sonra İtalyan birlikleri senbolik mahiyyette M.'ya ayak basmışlarsa da, bu bir işgal sayılamaz; bir müddet sonra M.'yı Millî Kuvvetler'e devretmişlerdir. Cumhuriyet'ten önce Menteşe sancağı ahalisinin % 92'si Türk, 7'si Rum'du. Rumlar, Lozan muahedesine göre, Yunanistan'daki Türkler'le değiştirilmiştir.

M.'da mühim şehirler gelişememiştir. Milas inhitata uğramış, Peçin ise bugün bir köy derekesine düşmüştür.

M., antik eserler bakımından pek zengindir. Antikite'nin dünyaca tanınmış şâheserlerinden birkaçı, bu ildedir. Bodrum'daki eserler başta gelir. Dünyanın yedi harikasından biri sayılan Mausoleum, Bodrum'dadır. Mausoleum'un şimdi yalnız yeri kalmıştır. Heykeller Londra'da British Museum'dadır. Bu büyük anıt, 44 m yükseklikte, beyaz mermerden 24 ayak merdivenle çıkılan yuvarlak bir kaideye oturmuş ve zamanla zelzeleden yıkılmıştı. Mausoleum, M. Ö. IV. yüzyılda Karya kralı Mausolos adına yapılmış bir anıtkabirdi.

Bodrum kalesi, XV. yüzyılda Rodos Şövalyeleri tarafından inşa edilen pek müstahkem bir yerdir. Asma köprülü 5 kapısı, 3 kulesi ve 3 kat sûru vardı. Osmanlılar, kaleyi hapishane olarak kullanmışlardır. Bodrum açıklarında, Yassıada civarında deniz altından çıkarılan pek çok eser, Bodrum kalesinde toplanmıştır. Bunların mühim bir kısmı, batan bir Fenike gemisinden çıkarılmıştır. Bodrum'da antik eserler arasında da tiyatro, Agora, Mars mâbedi, kilise v.b. gibi daha birçok yıkıntı vardır.

M.'nın 64 km güney - doğusunda Keramos'ta Helenistik devirden kalma kale, Zeus mâbedi, heykel kalıntıları vardır. Köyceğiz'in güneyindeki Dalyan köyünün yerinde eskiden Kaunos şehri vardı. Buradaki 20 000 kişilik tiyatro, su kemerleri, kayalara oyulmuş mezarlar, saray ve sûrların bakıyeleri hâlâ görülmektedir. Milas'ta da Zeus mâbedi, "Gümüşkesen" denen Korent başlıklı sütunlarla süslü bir Roma mezarı, Karyalılar'dan kalma Baltalıkapı bulunur. Milas yakınlarındaki Kalınağıl'da M. Ö. IV. yüzyılda yapılmış Sinuri mâbedi ve bir kulenin yıkıntısı göze çarpar; bu mâbedi, Bizanslılar kiliseye çevirmişlerdir.

Milas - Selimiye yolu üzerinde Ayaklı köyü de eskiden bir Karya şehri idi. Romalılar'a ait Euromos mâbedi buradadır. Gene Milas civarındaki Kapıkırık köyünün yerinde Heraklea ad Latmos şehri bulunuyordu. Helenistik devirden kalma mâbet ve tiyatro yıkıntıları ile Bizans çağından kalma bir manastır hâlâ mevcuttur.

M.'nın 110 km kuzey - batısında Labranda'da yapılan kazılarda, Zeus mâbedi, sûrlar ve büyük kısmı İzmir Arkeoloji Müzesi'ne nakledilen birçok eser çıkarılmıştır. Datça'nın batısındaki Knidas'taki Demeter mâbedinin mühim kısımları, şimdi British Museum'da teşhir edilmektedir. Gene burada sûr, tiyatro v. b. yıkıntıları vardır. Fethiye'nin yerinde de eskiden Telmessus şehri bulunuyordu. Kakabos mâbedi, Amintoas anıt - kabri, kayalara oyulmuş Likya mezarları, su kemerleri, sarnıçları, kale v.b. Telmessus şehrindeki eserlerin başlıcalarını teşkil etmektedir. (Y. Ö.)

MUHÂCİRÛN, Arapça el - Hicre sözünden ism-i fâil olan el - muhâcir'in çoğulu (Muhâcirler). Bugünkü Türkçede Göçmenler. Terim olarak, Müslüman olmak uğruna Mekke'deki evlerini, mal ve eşyalarını bırakarak, Hz. Muhammed'in peşinden Medîne'ye göç eden ve burada Ensâr'ın (b. bk.) yardımcıları ile yeni bir hayata kavuşan Müslümanlar'a verilen bir sıfattır. Fakat M. sıfatı, daha birçok başka göçler için de kullanılmıştır. Hicret'ten önce Habeşistan'a göç eden Müslümanlar da, haklı bir gururla, kendilerini M. olarak adlandırmakta idiler. Daha sonraları Hâricîler'in ordugâhlarına (Muasker) katılanlar da, kendilerine M. adını verdiler. Irak,

Ziyâd b. Ebîhi ve Muğîre b. Şu'be tarafından Muâviye saltanatına bağlandığında, daha sonra da Haccâc b. Yûsuf es-Sakafî bu ülkede Emevî egemenliğini kurduğunda, Irak'tan Horasan, Deylem ve Kâbil sınırlarına göç eden Ali taraflıları da kendilerini M. adı ile anmışlardır. En son olarak, XVIII. ve XIX. yüzyıllarda istîlâya uğrayan Osmanlı topraklarından Osmanlı egemenliğinde kalan bölgelere göç eden Müslüman Türkler de, M. adı ile tanınmışlardır. XX. yüzyılın başlarındaki (1912) Balkan bozgunundan sonra ölümden kurtulabilen Rumeli Türkleri de bu adı devam ettirdiler. Lozan Konferansı sonunda varılan karar gereğince, Batı Trakya Müslümanları ile İstanbul Rumları dışında kalan Türk ve Rumların karşılıklı mecburî göçe zorlanmaları sonunda Anadolu'ya geçen Selânik ve Yanya vilayetleri ile Ege Adaları'ndaki Müslümanlar'a ise, M. sözü yerine, "Mübâdil" adı verilmiştir. Cumhuriyet devrinde Bulgaristan, Yugoslavya, Romanya ve Sovyetler Birliği'nin çeşitli ülkelerinden göç edenlere ise, daha çok, Göçmen denilmiştir (Bk. GÖÇ).

M., Hicret emri ile Mekke fethi arasında kalan dönemde, Mekke'den göç edenlerin tümüne âit bir sıfattır. M.'un Hazret-i Peygamber'in katında ayrı bir değer taşımakta olmaları ise, onların Mekke'de iken Peygamberin ızdırablarını paylaşmış olmalarından, onun için her türlü fedakârlığa katlanmış bulunmalarından ileri geliyordu. Gerçekte de M., müslümanlığı saf bir inanç ve tam bir teslimiyetle kabûl etmişlerdi. Medîne'ye ilk göçte ise, M.'un yeni şartlara intibakı ve Ensâr ile kaynaşmaları Hazret-i Peygamber için başlıca sorun olmuştu. Bu zor sorunu çözmede, Ensâr kadar, M. da Hz. Peygamber'e yardımcı oldular. Din uğruna mücâdele için yurtlarını, evlerini terk etmiş olan M. ile onlara yardımcı olan Ensâr kardeş oldular, hattâ biribirlerinin mallarına vâris olmak hakkına dahi sahip sayıldılar. Bu yeni toplulukda M. ve Ensâr, biribirlerinin velîleri kabûl ediliyordu. Cihad, seriyye (düşman üzerine gönderilen birlik), gazâ v.b. sebeblerle evlerinden ayrıldıklarında, bunlardan olup olaya katılmayan biri, kardeş âilelerin sorumluluğunu ve onlara bakma nöbetini üzerine alıyordu. M.'un durumlarını düzeltmek için, elde edilen ganimetlerden bir bölüğü onlara ayrıldı. Böylece, M.'un yaşama şartları bir parça düzene konmuş oldu. Hudeybiye Antlaşması'ndan sonra ise, Mekkeli Müslüman kadınlar da putperest kocalarını terk ederek M. arasına katıldılar. Hazret-i Peygamber, antlaşma şartları dışında olmak üzere, bu kadınların iâde edilemeyecekleri görüşünü savunarak, onları Medîne'de misafir etti. M.'un en eskileri ile sonradan katılanlar arasında ne dinî, ne de hukukî bir ayırım olmamıştır. Bu tutum, M. sayısının kabarmasına yol açmıştır. Mekke'nin fethinden sonra ise, hicret durmuş oldu. Müslümanlar arasında M.'a benzer bir üstünlük, bu defa, Cihad vazifesine katılanlara geçti. Cihad ve gazâ, bütün Müslümanlar'ın başlıca öğüncü oldu. Fakat, Hz. Peygamber'in vefatına kadar ve ondan sonra bir süre daha, M. adı bir şeref ve övünç unvânı olarak kaldı. Hz. Peygamber'in ölümünde, Ensâr ile M. arasında, devlet reisliği konusunda doğan anlaşmazlık ise kolayca geçiştirildi (Bk. HİLÂFET ve HALÎFE). Gerçi ilk dört halîfe döneminde iktidar M. tarafından temsil edildi ise de, Ensâr da bu iktidara hiçbir fark gözetilmeksizin ortak oldu. Bu tutum, Emevî saltanatı kuruluncaya kadar devam etti. Bu arada, Ensâr sözünün bir şeref sıfatı olarak devam etmesine karşılık, Muhâcir kelimesinin, zamanla, ilk değerini kaybetmiş olduğunu da belirtmek gerekir. (İ. Parmaksızoğlu)

MUHAFAZAKÂR PARTİ (İng. Conservative Party), İngiltere'de 1830 reformundan sonra, eski Tory partisinden doğan yeni partiye verilen ad. Dilde *conservative* (= muhafazakâr) kelimesi hiçbir zaman Tory kelimesinin yerine geçmemiştir. Her ikisi de yan yana kullanılmış ve bunlara müteradif gözüyle bakılmıştır. 1886'da *Unionist* terimi de aynı anlamda ortaya atılmışsa da, ancak İskoçya ve Kuzey İrlanda'da tutunmuştur. 1832-1914 yıllarında M. P. Liberal Parti ile münâvebe hâlinde hükûmeti teşkîl etmiştir. Bu partiye bağlı olan Peel, büyük bir yönetici olduğundan, eski Tory'ler partisini yenilemeye çalışmıştır. Disraeli (b. bk.), aşırı değişmezliğe olan temayülüne karşı gelerek canlandırmış ve "ilerici Torylik" denilen hareketi başlatmıştır. 1886'dan sonra M. P., siyasî hayata hâkim olmuştur. XIX. yüzyılın son yıllarında imparatorluk meselesinin M. P. programında çok büyük yer aldığı görülür. Partinin imparatorluğa olan bu bağlılığı sonucunda, Joseph Chamberlain'in güçlü şahsiyetinin tesiri altında bulunan "Ünionist koalisyon", M. P.'nin etrafında toplandı. Ama 1906 seçimlerinde, hür değiş tokuş problemi, Ünyonizm'in parçalanmasına sebep oldu. Lordların siyasî gücünün daraltılması (1911 tarihli kanun), M. P.'ye bir darbe daha vurdu. I. Dünya Savaşı, M. P.'yi tekrar iş başına getirdi. İki dünya savaşı arasında M. P. başta kaldı. 1945'te İşçi Partisinin seçim zaferi, "muhafazakârları yapıcı bir muhalefet" e geri çekilmek zorunda bıraktı. Ama orta sınıfların aşırı devletçiliğe karşı cephe alması, M. P.'yi 1951 ve 1959'da tekrar iktidara getirdi. Churchill'in halefleri Eden, Macmillan ve Lord Home'dur. M. P., 1964'te İşçi Partisine tekrar yenildi. O zamandan beri tekrar muhalefette bulunan M. P., 1965'te E. Heath'ın idâresi altına geçti. En son zamanlarda partide E. Powell'in temsil ettiği sağcı temayüller kuvvet kazanmaktadır. İngiliz Milletler Topluluğu'nda ancak Kanada bir M. P.'ye sahipti. (V. Örs)

MUHÂLİF-İ IRAK, bir Türk musikisi makamı. XVIII. yüzyıl ortalarına kadar kullanılıp sonra terk edilmiştir. İki türlü tarifi vardır:

1. Nevâ ve sonra Evc nağmeleriyle dügâh (Lâ) perdesinde karar eder.

2. Nevâ makamı ve Nikrîz beşlisini gösterdikten sonra ırak (bakıyye diyezli Fa) perdesinde karar eder.

Gazî Giray Hân'ın Peşrev ve Saz Semâîsi bu son tarife uyan örneklerdir. (Y. Ö.)

MUHAMMED (RESÛLU'LLAH), Ebü'l-Kasım Muhammed b. Abdillah, Hâtemü'n-Nebiyyîn (el-Enbiyâ), Habîb'Ullah, Fahr-ı Âlem (Mekke 570-Medîne 632), son Peygamber. Bilindiği kadarı ile Arabistan'ın en eski sitelerinden biri olan Mekke'de dinî hizmetleri üstlenmiş bulunan Benî Hâşim âilesinden Abdülmuttalib (Şeybe)'in oğlu Abdullah ile, Benî Zühre'den Vehb'in kızı Âmine'nin çocuğu olarak Fil yılında, Hicret'ten 53 yıl önce, 12 rebîü'l-evvelde doğdu. Hz. Peygamber'in doğumu batılı tarihçilere göre Ağustos 570, Mısırlı astronom Muhammed el-Felekî'nin hesâbına göre de 20 Nisan 571 M. tarihine rastlar.

Hayatı: Doğumundan bir kaç hafta önce babası Abdullah Medîne'de ölmüş bulunduğundan, Hz. M., doğar doğmaz dedesi Abdülmuttalib'in himâyesine alındı. Mekke törelerine göre büyütüldü. Ebû Leheb'in câriyesi Süveybe'den süt emdi. Amcası ve yaşıtı Hamza ile de süt kardeşi oldu. Daha sonra hem sıhhatli büyümesi, hem de ana dilini iyi

öğrenmesi için bedevî kabîlesi Sa'd b. Bekr'den Halîme adında bir süt anneye verildi. Beş yıl kadar çölde kaldı. Altı yaşında Mekke'ye dedesinin ve annesinin yanına döndü. Kısa bir süre sonra, dayılarını ziyâret maksadıyle annesi tarafından Medîne'ye götürüldü. Medîne'de Benî Neccâr kabîlesinden en - Nâbiga'nın evinde kaldı. Mekke'ye dönüşünde, Ebva köyünde ânî olarak annesinin ölümü ile karşılaştı. Yetîm iken şimdi de öksüz kalan M.'i zencî câriye Ümmü Eymen, Mekke'ye getirerek dedesi Abdülmuttalib'e teslim etti. Abdülmuttalib'in torununa karşı duyduğu şefkat pek fazla idi. M. de dedesi ile birlikte olmayı her şeye tercîh eder, dedesinin isteklerini yerine getirmekten zevk duyardı. Torun ve dede arasındaki bu aşırı sevgi, öteki torunları değil, amcaları bile kıskandıracak derecede idi. Hattâ, Abdülmuttalib bu sevgide Allah'tan her ne dilerse torunu adına dileyecek kadar ileri gitmişti. Fakat bu candan ilişki, daha M. sekiz yaşında iken Abdülmuttalib'in ölümü ile karardı. M., bundan sonra babası Abdullâh'ın ana bir kardeşi olan amcası Ebû Tâlib'in himâyesine girdi. Ebû Tâlib, yeğenine karşı sonsuz bir şefkat ve ihtimam gösterdi. Kısa bir süre sonra küçük yeğen amcasına yardım maksadıyle Mekke sürülerine çobanlık etmeye başladı. Dokuz yaşında, Ebû Tâlib'in idâre ettiği bir kervanla ilk ticarî seferini yaptı, bir Bizans garnizonu ve ticaret merkezi olan Busra'ya kadar gitti. Böylece küçük M. daha sonra Mekke gibi bütün varlığını ticarî ilişkilere bağlayan bir sitede başarılı bir tüccar olarak sürdüreceği hayatının ilk tecrübesini kazanmış oldu. Dedesi Abdülmuttalib'in ölümünden sonra, amcası Ebû Leheb'in (Abdü'l - Uzzâ) Ümeyye ailesi ile yaptığı işbirliği sonunda yitirilen Hâşimî otoritesini sağlamak amacı ile çırpınan amcası Ebû Tâlib'in yanında yer aldı, bu yüzden amcası Ebû Leheb ile arası açıldı. Hz. M. yirmi yaşına geldiğinde Arap kabîleleri arasında başgösteren "Ficar" (Mukaddesâta tecâvüz) savaşına katıldı. Bu savaş sırasında amcalarından ez - Zübeyr'in haksızlıklara, zulüm ve kabadayılık gösterilerine karşı Mekke'de kurmaya giriştiği "Hılfü'l - Fudul"e (Erdemliler antlaşması) katıldı ve bu kurumun en saygılı uygulayıcılarından biri oldu. Hz. M., ticaret kervanlarında iş almaya başlayınca doğruluğu, hesaplarındaki açıklık ve dürüstlüğü ile sür'atle tanındı. Böylece Mekke ticaret borsasında arkadaşları M.'e "el - Emîn" (güvenilir, inanılır) lâkabını takmışlardı. Bu arada Mekke'nin zengin kadınlarından biri olan ve parasını ticaret işleriyle değerlendiren Hz. Hadîce, Hz. M.'i önce Yemen yolu üzerindeki Hubaşa, sonra da Orta Arabistan'daki Curaş panayırlarına gönderdi. Aldığı sonuç, bu genç ve dul (bir rivayette 28, bir başkasında 40 yaşları civarında) kadını ziyâdesiyle memnûn etti. Daha sonra Suriye tarafına gidecek kervanı da onun sorumluluğuna bıraktı. Hz. M. bu suretle Ebû Leheb, Ebû Cehil, Ebû Tâlib, Ebû Bekr gibi kervan sürmekte ileri gelen Kureyşliler arasına katılmış oldu. Onu bu sorumluluğa artık iyice yaşlanmış olan amcası Ebû Tâlib sevketmişti. Hz. M. bu seferinde peygamberler şehri olan Kudüs'ü görmüş ve kervanını Busra'ya kadar götürüp getirmişti. Bu başarılı seferden sonra onun uzak yolculuklara çıktığı Doğu Arabistan'da Muşakkar ve Debâ panayırlarına hattâ Kızıldeniz'i aşarak Habaşistan'a kadar uzandığı gerek *Kur'ân-ı Kerîm*'de, gerek hadîs-i şerîflerde kullanılan bâzı yabancı (mu'cem) kelimelere dayanılarak iddia edilmektedir. Gerçekten de Hz. M.'in gezilerinin bir iki sefere inhisar etmediğini söylemek mümkündür. Onun Mekke ile ticarî ilişkileri olan bütün merkezleri gezip tanıdığı kabûl edilmelidir.

25 yaşına gelen Hz. M. sâhip bulunduğu maddî ve manevî güzelliklerle herkesin dikkatini çekmekte idi. Hayat dolu, alçak gönüllü, yoksul fakat iyiliksever, okuması yazması yok fakat zekî ve nâmuslu oluşu, iri siyah gözlü, görme gücü kuvvetli, beyaz tenli, parlak beyaz dişli, geniş alınlı, ince kavis kaşlı yüzü, sırım gibi adaleli vücudu, geniş göğsü, iri gövdesi ve omuzlarına kadar dökülen temiz kokulu saçları ile, Hz. M. gerçekten bir erkek güzeli idi. Koşarcasına yürümek âdetindeydi. Hele hâfızası pek kuvvetli idi. Güzel koku kullanmayı sever, her zaman temiz giyinirdi. Tatlı ve berrak bir sesi vardı. Konuşurken tane tane ve yavaş konuşurdu. İşte bu üstünlükleri, iş sahibi Hz. Hadîce'yi büyüledi ve duygularını bir kâhin olan Binti Münye (Nüfeyse) aracılığı ile Hz. M.'e ulaştırarak, onu kendisi ile evlenmeye râzı etti. Hadîce'nin vasîsi ve amcası Amr b. Esed, M.'in zengin olmadığını ileri sürerek başlangıçta bu evliliğe karşı çıktı ise de, Hadîce kararında ısrâr edince, râzı oldu. Bu evlilikten Hz. M.'in Kasım ile Abdullah adlı iki oğlu Zeyneb, Rukıyye, Ümmü Külsûm ve Fâtıma adlı dört kızı oldu. Oğulları daha yaşlarını doldurmadan öldükleri için Hz. M.'e düşmanları "Ebter" (soyu kuruyan) lâkabını taktılar. Hz. M., kızlarından Zeyneb'i Ebü'l - Âs b. Rebîa ile evlendirmişti. Rukıyye ve Ümmü Külsûm'u ise Ebû Leheb'in oğullarında Utbe ile Uteybe'ye vermişti. İslâmiyetten sonra bu delikanlılar babalarının zoru ile eşlerini boşadılar. Sonra bu kızlarla Hz. Osman evlendi; bundan dolayı da, "Zu'n - nûreyn" (iki nur sahibi) lâkabını aldı. En sevgili kızı Fâtıma'yı ise amcası Ebû Tâlib'in oğlu ve refah yıllarında evlâd edindiği Hz. Ali ile evlendirdi. Peygamber'in ailesi (Ehl-i Beyt) bu evlilikten türemiştir. H. M.'in evliliğinden peygamberliğine kadar geçen 15 yıl içinde nasıl bir hayat sürdüğü, kesin olarak bilinememektedir. Ancak, bu dönemde onun ticarî faaliyetine devam ettiği, "hılfü'l - fudul" ilkelerini haksızlık edenlere karşı titizlikle uyguladığı, bu yüzden Mekke'nin ileri gelenlerinden Nübeyh b. el - Haccâc'ı, Ubey b. el - Halef'i ve Ebû Cehl'i cezalandırdığı, 35 yaşında iken bir yangın sonunda yanan Kâbe'nin onarımında "Hacer-i Esved"in (b. bk.) kim tarafından konulacağı konusunda kabîleler arasında çıkan anlaşmazlıkta hakem olarak aldığı tedbirle bu anlaşmazlığı giderdiği söylenebilir.

Peygamberliği : Her fikir adamında, her misyon sâhibinde olduğu gibi, insanlığa en sağlam, sarsılmaz, tutarlı ahlâk düsturunu armağan eden Hz. M. de misyonunu açıklamaya ve çağrıda bulunmaya başladığı andan itibaren, kendine inananlar ve inanmayanlarca, hakkında söylenen öğücü ve kınayıcı sözler bugün büyük bir kütüphâne meydana getirecek kadar çoktur. Onun peygamberliğini kabûl etmek istemeyenler fikrî ve fi'lî alanda elde ettiği başarıları kendilerine göre yorumlayabilmek için, Peygamberin yetiştiği muhîtin, temas ettiği kişilerin etkili olacağı görüşüne değer vermişlerdir. Akrabalarından Ebû Leheb, hamşehrilerinden Ebû Cehl başta olmak üzere Kureyş kavmi onu kâhinlik veya şâirlik ile itham ederek, kendisine maddî ve manevî hakaretlerde bulunarak peygamberliğini inkâr etmişlerdir. Ön Asya toplumları arasında, beklenen peygamberin kendi olacağı zannına kapılan Tâifli şâir Ümeyye b. Ebî Salt ise, Hz. M.'in nübüvvetini hazmedememiş, hayâtı boyunca onu hicvetmekte devâm etmiştir. Hz. M.'in ilâhî vahy ile insanlığı irşâda gelmediği iddiasında olanlar, okuması yazması bulunmayan bu Mekkeli tüccarın getirdiği ilkeleri, çevresinden

edindiği bilgilerle oluşturduğunu iddia ederek, buna ilk delil olmak üzere Hz. M.'in dokuz yaşında iken Busra'da karşılaştığı "Râhip Bahira" kıssasına ağırlık verirler. Ne var ki, Hıristiyan bir râhibin dokuz yaşında, üstelik de hor görülen bedevî bir Arap çocuğunda Allah'ın müstakbel elçisini tanıdığına inanmak gerçekten safdillik olur. Hele râhibin sözlerinin bu küçük çocuğun zihninde ve ruhunda o yaşta böyle bir hırs uyandırmasını düşünmek aklın alacağı bir şey değildir. Hz. M.'i peygamberliğe iteleyen diğer bir keşîşin de, kervan sahibi olarak gittiği Busra'da karşılaştığı Rahip Nastura olduğu iddiası, "Bahira" kıssası kadar uzak bir ihtimâldir. Zîrâ, bu karşılaşma ile nübüvvetin tecellîsi arasında yirmi yıla yakın bir zaman farkı vardır. Yine Hz. M.'in peygamberliğe hazırlanmasında etkili olduğu ileri sürülen kişiler arasında, Hıristiyan Varaka b. Nevfel, Ehl-i Hanîf'ten Ubeydullâh b. Cahş, Kûs b. Saide, Zeyd b. Amr'dan söz edilir. Gerçekten de Hz. M.'in, Kûs'un, Sûk-ı Ukaz'da okuduğu bir nutkun kendisini etkilediğini söylemesi, bu gibi bir çevrenin Hz. M.'de sadece dinî şuurun uyanmasında yardımcı olduğunu kabûl etmemizi gerektirmektedir. Müslümanlığı siyasî ve sosyal bakımdan reddeden Hıristiyan toplumlar ise Hz. M. hakkında akla ve hayâle gelmeyen isnadlarda bulunmaktan geri kalmamışlardır. Mutedil bir araştırmacı olan Iohannes ed - Dımeşkî (Saint Jean Damascène) hariç olmak üzere önce onu Bizanslılar hırpaladılar; ağır hakaretlere boğdular. Bunlardan Ebû Kurre, Bahira (Abdülmesîh el-Kındî) ile Hz. M.'in (Abdullah el-Hâşimî) tartışmalarını kaleme alarak onu yıpratmaya çalıştı. Hz. M.'i bir deve hırsızı, bir büyücü, bir çete reisi gibi tasvîr etti. Onu yalancı Allah gibi gösterenler, mü'minlerin ona insan kurban ettiklerini söyleyenler çıktı. Câmilerin birer puthâne ve putları kıran M.'in de altın bir putla tasvîr edildiğini söyleyenler oldu. Bunlardan *Chanson d'Antioche* yazarı, mozaik bir kaide üstüne oturmuş bir fil sırtında altın ve gümüşten yapılmış kocaman bir M. heykelini, gözüyle görmüş gibi anlatır. Endülüs'e saldıran Charlemagne şövalyelerinin de Müslüman putlarını yıktıklarını *Chanson de Roland*'da okumak mümkündür. VII. yüzyılda yaşayan Roudolphe de Ludheim'den günümüze kadar Nicolas de Cuse, Vivès, Maracci, Hottinger, Bibliander, Prideaux, Pierre Venerable, Pierre Pascal v.b. Hz. M.'i bir yalancı, *Kur'ân-ı Kerîm*'i de bir saçmalar mecmuası olarak göstermeye çalıştılar. Papa III. Innocent (1198-1216) onu "Deccal" olarak ilân etmekten çekinmedi. XIV. yüzyılda Raymond Luble, XVI. yüzyılda Guillaum Postel, XVIII. ve XIX. yüzyıllarda ise Roland, Gagnier, Broglie, Ernest Renan, Voltaire, Pascal, Malebranche ve Montesquieu gerek Müslümanlık, gerek onun peygamberi hakkında iftiralarla dolu çok yanlış şeyler yazdılar. 1822'de Foster Hz. M.'i Danyal'ın tekesinin boynuzu, 1876'da Drogldy ise pis ve hâin bir Arap biçiminde tasvîr etmekten kendini alamadı. Bu aşırı yazarlara karşı, Boulainvilliers, Seholl, Cossin de Perceval, Dozy, Sprenger, Barthélemy Saint Hilliaire, de Castries, Carlyle, William Moir ve *İslâm Ansiklopedisi*'nde *Muhammed* maddesini yazan Fr. Buhl ise, Hz. M. hakkında oldukça müsâid ve medhedici ifâdeler kullandılar. Bunlara te'lifçi bir yazar olan E. Dermenghem'i de katabiliriz. Ona inanan, inançlarında aşırı giden ve sevenler ise Hz. M.'de doğumu anından itibaren beşer üstü bir varlık ve üstünlük görmekte ısrâr ettiler. Bizzat *Kur'ân-ı Kerîm*'de ve sayısız Hadîs-i Şerîf'lerde ondan ancak bir uyarıcı, bir yol gösterici ve münzir olarak söz edildiği halde, bu aşırı sevgi yüzünden Hz. M. çok defa çeşitli mûcizeler gösteren beşer üstü bir varlık olarak tasvîr edildi. İlk mûcizeler onun doğduğu gece zuhûr etti. İran Şahı'nın sarayında on dört sütun yıkıldı. Zerdüştî'lerin sönmeyen kutsal ateşi söndü. Sava gölü kurudu (Bk. Mevlânâ Şiblî - Süleymân Nedvî, *Asr-ı Saâdet*, I, 189). İslâm tarihçilerine göre de Hz. M. Kureyş ileri gelenlerinin devamlı alaylarından bîzar olarak tek bir mûcize göstermiştir ki, o da "Şakku'l-kamer" olayıdır (Bk. Ebû Nuaym, *Delâilü'n - nübüvve*, Haydarâbâd, 95). Hz. M., bu mûcizeyi de sihir telakki eden müşriklere, "Allah her şeyi yapmaya kâdirdir. Ben mûcizeler göstermek için gönderilmedim. Mûcize işte elinizdeki Kur'ân'dır" demekle yetinmiştir. Bununla berâber, Rükana'nın İslâm'a gelmesinde söz konusu edilen "ağaçların yürümesi" (Bk. İbnü Kayyimi'l - Cevziye, *el - Fürûsiye*, Kahire, 32), fidan, örümcek ve güvercin kıssası, Süraka'nın devesinin kuma saplanması, Ümmü Ma'bed'in sıska keçisinin aziz yolcuları doyuracak kadar süt vermesi (Bk. İbnü Hişâm, *es-Sîre*, Kahire, 331) gibi mûcizelerden söz etmek mümkündür.

Nübüvvete Doğru : Hz. M.'de dinî şuurun uyanmasında ticarî seferlerinde veya Mekke'de tanıştığı putperest olmayan, Ehl-i Hanîf'ten bâzı kimseler ile, nâdir olarak karşılaştığı Hıristiyanların, Yahûdîler'in ve, Sâbi'î gibi ehl-i Irak'tan kişilerin sözleri, sohbetleri etkili olmuştur. Nitekim kendisi de, Kûs'un, Ukaz panayırında söylediği nutku unutmadığını bildirdiği gibi, tek Tanrı'ya inanç konusunda zaman zaman Ümeyye ve Lebîd'in mısrâlarını terennümden de zevk almakta idi. Margoliuth'un iddiasına rağmen, bilinen tek gerçek, Hz. Py.'in putlara tapma hususunda çok küçük yaştan beri çegingenlik göstermiş olmasıdır. Râhip Bahira'ya ben Lât ve Uzzâ'ya yemîn etmem derken dokuz yaşında idi. Hz. Hadîce ile evlendiğinde de, eşinden ilk istediği şey, Uzzâ'ya tapınmayı bırakması oldu. İlk oğlu dünyaya geldiği sırada, evdeki kadınlar ona Abdü'l-Uzzâ adını koydukları hâlde, o, bu adı Kasım'a çevirmişti. En yakın arkadaşı Ebû Bekr'in adını da Abdülkâbe'den Abdullâh'a çevirtmesi, onun putlara veya putperestliğe ötedenberi karşı olduğunu ispatlayan delillerdir. Yine Halebî'nin naklettiği bir rivayete göre (*İnsânü'l-uyûn fî sîreti'l-Emîni'l-me'mûn*, Kahire, I, 164), Mekke'de her yıl kutlanan Uzzâ bayramına, her defâsında bir mazeret uydurarak katılmamayı ve puta kurban kesmemeyi tercîh ediyordu. Yirmi yaşlarında iken, hâlâ ve amcalarının devamlı ısrarları üzerine katıldığı bir şenliğin en parlak anında, yüzü kireç gibi bembeyaz ve titrer hâlde halalarının çadırına dönmüş, gördüğü acâib şahısların onu bu çeşit putperest bayramlarına katılmaktan men'etiklerini bildirmişti. Bu kısa açıklama, genç adamda daha çocuk yaşından itibaren, putperestliğe karşı bir şuûrun teşekkül ettiğini ve bu sınırın gittikçe kuvvetlendiğini ortaya koymaktadır. Kâbe'nin yeniden inşâsından, yâni 35 yaşından sonra, onun rûhî yaşayışında bir buhrana bir iç araştırmaya doğru yöneldiği görülür. Bu dönemde, dedesinin her Ramazan ayında Hîra dağında bir mağaraya çekilme âdetini o da benimsemişti. Her yıl bütün Ramazan ayını bu mağarada kendi kendine düşünerek, ruhunu ve zihnini işgal eden konuları çözümlemekle geçiriyordu. İtikâfdan çıkınca, evine gitmeden Kâbe'yi ziyâret ederek yedi kere tavafta bulunuyordu. Onun bu dönemdeki dinî düşünce ve anlayışının ne derecede olduğunu bilemiyoruz. Ancak, sözü edilen mağaraya her yıl gittiğine göre, buradan tesellî

ve ümit bulduğunu, gördüğü her rüyânın da ardından hemen gerçekleştiğini, gaibden garîb sesler işittiğini, bâzan taşların, kayaların, ağaçların ona ismiyle seslendiklerini, kendisini selâmladıklarını naklederler. Nihâyet kırk yaşını altı ay geçe, Mîlâd'ın 610 yılının Ramazan ayında, tahmînen beşinci defa Hîra mağarasına inzivâya çekildiğinde, ve ayın son üçte birine gelindiğinde (17 - 27 Ramazan) (bk. KADİR GECESİ), garib bir tecellî oldu. Daha öncede gördüğü esrarlı yaratık birdenbire göründü. Elinde tuttuğu üstü yazılarla dolu ipekten bir kumaş parçasını uzatarak ona oku diye buyurdu. Olayın bundan sonrası Hz. M.'in ağzından şöyle anlatılır: "O, bana meleklerden Cebrâil olduğunu, Allah'ın beni elçi olarak seçtiğini bildirmek için kendisini gönderdiğini söyledi. Melek bana abdest almayı öğretti. Ben temiz olarak gelince bana okumamı buyurdu. Cevap verdim : ben okumak bilmiyorum. O zaman beni kolları arasına aldı ve kuvvetle sarstı. Yine okumamı söyledi. Ama ona tekrar ettim. Ben okumak bilmiyorum. Bu defa yine beni yakaladı ve daha hızlı sarstı. Üçüncü defasında her seferkinden de daha kuvvetli sarsarak bıraktı ve dedi ki, "Yaradan Rabbinin adıyle oku, O, insanı kan pıhtısından yarattı, oku, insana bilmediklerini kalemle öğreten, yazmayı belleten sonsuz kerem ıssı olan Rabbindir" *(el-Alak,* XLVI, 1 - 5).

Hz. M. bu sözleri tekrar etti ve o anda yıllardan beri ruhunu karartan, zihnini bulandıran ruh hâletinin gittiğini, aydınlığa çıktığını sezdi. Okuma bilmediği hâlde yazılı olan şeyleri anlıyor, Allah'ın sırları ile dolu bütün bir kitabı o anda kavramış bulunuyordu. Esrarlı yaratık ondan uzaklaştı. Kendi de içine bir kitap yazılmış gibi bir hisle uyandı. Çılgın bir hâlde mağaradan çıktı, ayaklarını taşlara, kayalara çarparak koşmaya başladı. Hîra dağının tepesine vardığında gökten ona "Resûlu'llah" (Allah'ın Elçisi) diye hitâb edildiğini duydu. Gözlerini kaldırıp baktı. Cebrâil'i insan şeklinde ufuk hattında oturur gördü. Parlak bir ışık onu hem gizliyor, hem belirliyordu. Ne yana baksa bütün göklerde o vardı. Melekten başka hiç bir şey görünmüyordu. Sanki ateşten bir taht üstüne oturmuş, sessiz, hareketsiz kendisini seyrediyordu. Korktu, şaşırdı ve hayretten donakaldı. Toprağa secdeye kapandı. Hz. Hadîce, gün doğarken kölelerinden birini onu aramaya gönderdi. Köle mağarada kimseyi bulamamış, geri dönmüştü. Öğleye doğru bitkin, perişan, parıltılı gözlerle etrafına şaşkın şaşkın bakınan Hz. M. göründü. Üstü başı parçalanmış, ayakları kan içinde idi. Yorgun bir çocuk gibi başını Hadîce'nin dizlerine koydu ve olanları, korkularını, endîşelerini bir bir anlattı. O zaman Hz. Hadîce onu teskîn etti ve "Hadîce'nin rûhunu elinde tutan Allah'a yemîn ederim ki, ben senin bu kavme peygamber olduğuna inanıyorum. Allah seni küçük düşürmez" dedi. Sonra Hz. Py.'i Hz. Ebû Bekr'le Varaka b. Nevfel'e götürdü. Varaka olanı biteni dinledikten sonra, "Hayır bu olan asla şeytan işi değildir. Bu, Mûsâ'ya gelen "Nâmûs-ı Ekber" gibidir" diyerek onu te'yîd etti. Böylece Hz.'i M.'in hayâtında "Nebîlik" dönemi başladı. Kaynakların söylediklerine göre, ilk vahylerden sonra bir sessizlik devresi kendini gösterdi. Buna onun hayatında "Fetret" (Aralık) dönemi de derler. İki veya üç yıl süren bu dönemde onun rûhunda yeni aşamalar gerekli idi. Peygamber, bu dönemde, sonsuz bir keder içinde dağları, tepeleri dolaşıyor, zaman zaman canına kıymaya tevessül ediyor fakat, her defâsında ufukta, ilk gördüğü gibi Cebrâil kendini gösteriyor, ama hiç bir hareket veya sözde bulunmuyordu. Sadece onun Allah'ın resûlü olduğunu te'yîd ediyordu. O zaman sükûna kavuşan Hz. M., tekrar zikr ve duâya dalıyor ve yalvarıyordu. Bu dönemde ailesiyle olan ilişkilerini de tamâmen kesmişti. Dağlarda, kırlarda hattâ, Kâbe'de yattığı oluyordu. Şimdi onun bütün kaygusu rûhunu saflaştırmak ve sonsuz iyiliğe ulaşmaktı. Onun bu hâli yakınlarını üzmekle birlikte, o kendine vahyedene, Rabb'ine olan bağlılığı ile bu perişan görünüşünden âdeta haz duymakta idi. Başkaları ona Allah'ın her hâlde seni terketti dedikleri zaman, sadece gülümsüyor, tattığı manevî zevkten heyecanına dalıyordu. Fetret devrinin başında her hâlde "Müddessir" (CXXIV, Libâsa bürünme) sûresinin ilk âyetleri gelmiş; ondan sonra Duhâ (XLIII.) sûresi ininceye kadar İlâhî buyrukla karşılaşmamıştı. Ona yeniden durmadan inmeye başlayan vahyler ile büyük görevi başlamış oldu. "Nübüvvet" bitti, yerini "Risâlet" aldı.

Hz. Py.'in bundan sonraki hayatı İslâm dîni tarihi içinde erimiş bulunmaktadır.

Risâlet : Tahmîn edildiğine göre Fetret devrinde Mekke ortamında Hz. M.'in peygamberlik iddiası yayılmış fakat, onun daha insanları inzar ve irşâd ile mükellef olması sebebiyle toplumda bir tepki ile karşılaşmamıştı. Peygamber bu iki veya üç yıl içinde ne Mekkeliler'in dînine, ne de sitenin oligarşik yapısına herhangi bir saldırıda bulunmadığından, belki de bir çok Mekkeli nazarında acınacak zavallı bir meczûb gibi düşünülmekte idi. Ancak, ona insanları inzar ve irşâd etme görevi verilince, durum değişti. Mekke halkı nazarında artık o, zavallı bir meczûb değil, toplum düzenini temelinden değiştirmeyi hedef alan tehlikeli bir kimse hâline geldi. Mekke ulularının da, her ne yolla olursa olsun onu susturmaları başlıca emelleri oldu. Hz. Py.'e gelince kendisine tevdî edilen bu görevi kendinden önce gelen peygamberlerin davranışlarında olduğu gibi yerine getirmeye çalışıyordu. Zaman zaman her insan gibi acze düşüyor, fütûra uğruyor, yılgınlık göstermeye başlıyor; fakat cesâretini, ümîdini besleyen âyetler geldikçe, geçmiş peygamberlerin kıssaları kendine hatırlatıldıkça, azmi tazeleniyor ve kutsal görevine devam ediyordu. Risâletin başlangıcı ve yeni görevin verilişi "Şuarâ" (XXVI.) sûresinin 214 - 217. âyetlerinde açıkça belirtilmişti. "Sen en yakın hısımlarını nizâr et, sana uyan mü'minlere koruyucu kanatlarını aç; sana karşı gelirlerse de ki, ben sizin işlediklerinizden beriyim." İşte bu buyrukla karşılaşan Peygamber önce akrabalarına çağrıda bulunmak üzere evinde bir ziyâfet tertip etti. Ancak, bu ziyâfette törenlerine göre her misafir yemeğini yeyip gittiğinden kimseye bir şey söyleyemedi. İkinci bir yemek verdi. Sofraya oturulmadan önce kimsenin ayrılmamasını ricâ etti. Bu yemeğe, halalarının tavsiyesine uyarak amcası Ebû Leheb'i çağırmamıştı. O, davetsiz olarak gelmişti. Yemeğin sonunda Peygamber İlâhî çağırıyı bildirmeye başlayınca, Ebû Leheb onun sözünü ağzında bıraktı. Küstahça: "Sen bu saçmaları söylemek için mi bizi buraya topladın? Bizi atalarımızın dîninden döndürmek mi istiyorsun? Bilmiş ol ki ilâhların gazabına uğrayacaksın" dedi. Aile toplantısı bir anda dağıldı ve hiç bir sonuç alınmadı. Bu başarısızlık onun azmini kamçıladı. Yine Mekke törelerine uyarak bir gün Kâbe'nin karşısındaki Safâ tepesine çıktı. Halkı kendini dinlemeye çağırdı. Bu gibi davetler site törelerinde Mekke'ye bir tehlike yaklaştığını bildirmek için yapıldığından, herkes merakla onun çevresine toplandı. O zaman Peygamber, topluluğa, "Eğer size bir takım atlıların Batnı Mekke'ye saldırmak üzere olduklarını söylesem bana inanır mıydınız?" diye sordu. Halk hep bir ağızdan, "Evet.

İnanırız. Biz senin yalan söylediğini hiç işitmedik" dediler. Bunun üzerine "Öyleyse size çok önemli bir haber vereceğim. Ey Benî Abdi Menâf, Ey Benî Teym, Benî Mahzûm, Ey Benî Esed, Ey Kureyş halkı. Allah sizi uyarmam için beni haberci olarak gönderdi. Beni dinlemediğiniz takdirde onun gazabından sizi kimse kurtaramaz. Ey Kureyş halkı, kendi ruhlarınızı kendiniz kurtarınız! Çünkü Allah'ın katında ben sizin için hiç bir şey yapamam" diyerek konuşmasına devam ederken, Ebû Leheb birden "Sana lânet olsun" diye bağırdı. O anda Hz. M. sarardı, kızardı, amcasına boş gözlerle baktı. Gözleri döndü; boğulur gibi oldu. Ağzından köpük geldiği görüldü. Elini bu lâfları söyleyen adama doğru uzattı. Artık o değil, Melek söylüyordu. Ebû Leheb'in iki eli de kurudu. Kendisi de helâk oldu. O, alev saçan ateşler içinde yanacaktı. Leheb amca ile yeğen arasındaki münâferet bu olayla artık son raddeye ulaşmış oluyordu. Ebû Leheb ile karısı Ümmü Cemil önce gelinleri olan Hz. M.'in kızları Rukıyye ile Ümmü Külsûm'u oğullarından boşatmakla ona ve âilesine hakaret ettiler. Bu da yetmedi. Hz. M.'in evini taşlamaya başladılar; her türlü kötülüğe teşebbüs ettiler. Hz. Peygamber ise aldığı buyruk gereğince, Mekke'nin sosyal yapısını yermeye başladı. Kâbe'ye doldurulan putları kınıyor, insanların eşitliğinden söz ederek Mekke ortamında pek çirkin bir gelişme göstermiş olan kadın erkek, köle ve sâhip ilişkilerini yeriyor; kız çocuklarına edilen insanlık dışı muâmeleleri suçluyordu. Putları yerdiği için Ebû Cehl onun Kâbe'de ibâdet etmesini yasaklamıştı. Peygamber'in bu yasağı dinlememesi üzerine bir gün Kâbe'de secdeye vardığı sırada onun boynuna o anda kesilen bir devenin barsaklarını alıp dolayıverdi. Hz. Fâtıma yetişip de babasını secdeden kaldırdığı zaman, sanki boğulmuş gibi idi. Bir gün de Ukbe b. Ebî Muayd, Peygamber'i namaz kılarken hırkasıyle boğmaya kalkışmıştı. Bu dönemde Peygambere elle dille yapılan tecâvüzlere karşı onun tepkisinin ne olduğu konusunda fazla bir şey bilinmiyor. Yalnız, "Uhud" savaşı sırasında sahâbeleri kendisinden bu zâlimler için Allah katında bedduâda bulunmasını istedikleri zaman o, ellerini kaldırmış ve: "Yâ Rab. Kavmimi rahmetinle doğru yola getir. Ne de olsa onlar câhildirler. Yaptıklarını bilmezler" demişti. Zulüm ve inkâr devam ettikçe Peygamber'in de mücâdele azmi artıyordu. Mekke halkı şimdi üç bölük olmuştu: Onunla amansız savaşanlar, onun dediklerini kabûl etmemekle berâber îtidalle hareket etmeyi tercih edenler ve Müslümanlar. Gündüzleri Kâbe'de, Mekke sokaklarında Peygamber'e en çirkin davranışlarda bulunanlar, gece olunca onun evi etrafında halkalanıyorlardı. Çünkü M. geceleri tatlı ve güzel sesiyle insanı cezbeden o Kur'ân'dan okuyordu. Bu toplanmalar az sonra ortaya çıktı. Peygamber'i inkâr edenler yaptıklarından kendileri de utandılar. Bunun üzerine el ve dille tecâvüzü uşaklarına, kölelerine yaptırmaya başladılar. Peygamber evini terketmek zorunda kaldı. El-Erkam'ın Safâ tepesindeki evine (Dâr-ı Hayzurân) çekildi. Orada kendisini ziyârete gelenlere nasîhatlerde bulunuyor, mü'minlerle birlikte namaz kılıyordu. Mekke sokaklarında hakaretten bunaldıkça da süt kardeşi Ebû Süfyân'ın evine sığınıyordu. İslâmiyetin bu azılı düşmanı, o zaman, Arap töresine göre onu kabûl ediyor ve gereken ilgiyi gösteriyordu. Peygamber'in gün geçtikçe artan baskısı ve birbiri ardına inen korkutucu âyetler karşısında, Kureyş ileri gelenleri Hâşimîler'in başı olan Ebû Tâlib'ten onu istemeye karar verdiler. Ebû Cehl, Ebû Süfyân, Utbe, Velîd b. Muğîre v.b.'ndan oluşan hey'et bir araya gelerek Ebû Tâlib'e gittiler. Ona, Muhammed'i bize teslim et. O ıslâh olmaz. Onu öldüreceğiz. Sana aramızdan birinin oğlunu seçmeni teklîf ediyoruz. En güzelini, en zekisini seç, senin oğlun olsun, dediler. Ebû Tâlib bu teklife alayla karşılık verdi, fakat tehditten de epeyce korktu. Peygamber'i ve Hâşimî âilesini Mekke kabîlelerinin gazabından korumak için, Peygamber'i çağırdı ve durumu anlattı ve "ey kardeşimin oğlu ben sağ oldukça seni aslâ yalnız bırakmayacağım" dedi. Mekke ileri gelenleri bu teşebbüsten bir sonuç alamayınca bu defa Hz. M.'i menfaat sağlayarak bertaraf etmek istediler. Utbe'yi onun yanına gönderdiler. Utbe Peygambere, "Muhammed biz seni ötedenberi akıllı, hamiyetli ve sevimli bir adam olarak tanırız. Kimseye kötülük ettiğini görmedik. Sözlerinin halk arasında nasıl kaynaşmalara yol açtığını söylemeye gerek yok. Bana açıkça söyle para mı istiyorsun? Sana söz veriyorum, istediğin parayı şehir toplayıp verecektir. Arzun kadında mıdır? Sana Mekke'nin en güzel kızlarını alıp verelim. Beldeye hâkim mi olmak istiyorsun? Bir şartla bunda da mutâbıkız. Ancak, bizlerin vicdanları ile oynama, putlarımıza saldırma, atalarımıza tapanlarla alay etme, bizi Cehennem ateşiyle korkutma. Eğer hasta isen seni en becerikli hekimlere de baktırabiliriz. Fakat kentte ve toplumumuzda heyecan ve kargaşa istemiyoruz." dedi. Peygamber, Utbe'nin sözlerine "Mü'min" sûresinden (XC.) okuduğu âyetlerle cevap verdi. O anda Utbe'ye öyle bir hâl geldi ki sanki yıldırım çarpacaktı. Hemen kaçtı. Kureyşlilerin yanına dönünce istediğinizi yapın, bu iş benim harcım değildir deyip gitti (Ebû Nuaym, *Delâilü'n-Nübüvve,* 95), Peygamber'e yapılan bu hakaret ve zulümler devam edip gidiyordu. Zulüm sâdece Peygamber'e değildi. Müslüman olan herkese kadın erkek ayırd edilmeden yapılıyor, hele köleler fecî cezâlara mâruz kalıyorlardı. Öyle ki, Saîd b. el-Âs öz evlâdı Hâlid'in kafasını kopartmıştı. Bu zulme çare bulamayan Peygamber onlara "isterseniz ve elinizden gelirse Habeşistan'a sığınınız. Zîra orada hükmeden kral kimseye zulmettirmez. Orası emîn bir yerdir. Allah işlerimizi kolaylayıncaya kadar orada oturunuz" demek zorunda kalmıştı. Bunun üzerine Müslümanlar kafile kafile Habeşistan'a göç ettiler. En geniş ihtimalle 130 kadar Kureyşli ve Arap olmayan Müslüman Mekke'den ayrılmış oldu. Hattâ Hz. Ebû Bekr bile Mekke'de sahip olduğu nüfûza rağmen bir an şehirden ayrılmaya karar verdi. Karâ'ya kadar gitmişken dayanamadı ve tekrar döndü. Ancak, putlara herhangi bir müsâmahanın söz konusu olmadığı anlaşılınca, Müslümanlar da artık Mekke'de barınamaz hâle geldiler. Mekke ileri gelenleri bu kızgınlıkla yeni tedbirler aldılar. Önce Habeş İmparatoru'ndan oraya sığınan Müslümanları geri vermesini veya cezalandırmasını istediler. İmparator bu istekleri reddedince fena hâlde sinirlendiler. Peygamber'e bütün âilesi ve kabîlesi ile birlikte boykot kararı aldılar. Bu kararda Abdi Menâf, Benî Hâşim ve müttefikleri ile konuşmayı, birlikte oturmayı, kız alıp vermeyi, alış verişte bulunmayı yasaklıyor ve Hz. M. başı kesilmek üzere onlara teslîm edilinceye kadar boykotun süreceği de belirtiliyordu. Bunu tesbît eden belge Kâbe'nin iç duvarına asılmıştı. Boykota Ebû Leheb hâriç Müslüman olsun olmasın bütün Hâşimî âilesi tâbî tutulmuştu. Boykot bir kaç zaman sürdü. Bâzı vicdanlı Mekkelilerin baskısı ile gittikçe zayıfladı. Öte yandan Peygamber'in mûcizesi sayılan bir olay da oldu. Kâbe duvarına asılı boykot belgesindeki yazıların, Allah ve Peygamber isimlerinin dışında kalanlarını böcekler kemirip bitirmişlerdi. Bunu gören müşrikler yine ona inanmamakta direndiler. Fakat, bu olaydan etkilenen ılımlıların da baskısıyla boykota son verme kararı

aldılar. Bundan sonra Hz. M. iki büyük acı ile karşılaştı. Önce Hz. Hadîce, ardından da himâyekâr, Ebû Tâlib öldü. Bu yıla Hazreti Peygamberin hayatında "Elem Yılı" adı verilir. Onun artık Allah'tan başka dayanağı kalmamıştı. İşte bu ruh hâleti içinde idi ki, onu ilâhî huzurla mutlu kılmak için Cenâb-ı Hak katına davet etti (Bk. Mİ'RÂC). Ebû Tâlib'in ölümünden sonra Hâşimîler'in başkanlığını Ebû Leheb almıştı. Ebû Leheb bu durumda bütün şahsî kinine ve düşmanlığına rağmen Hz. M.'i sırf töre gereğince, himâye etmek zorunda kaldı. Bir gün Ebû Cehl'in telkîni ile Peygamber'den atalarının âhıretteki durumunu sormaya kalktı. Aldığı cevap pek kesindi. Bütün putperestler gibi onlar da Cehennem yolcuları idiler. Ebû Leheb bu cevaba pek kızdı. Bu olay üzerine Ebû Leheb onu himâye etmekten vazgeçti ve tek başına aforoz eyledi. Mekke'de durumu iyice bozulan Peygamber de başka bir yere sığınmaya karar verdi. Orada dayıları tarafından akraba olduğu bâzı nüfuzlu kişileri göz önünde tutarak Tâif'i düşündü. Gizlice yaya olarak bu kente geldi. Söylentiye göre yanında evlâdlığı Zeyd b. Hârise de vardı. Ancak Tâif'te ümitli olduğu akrabaları onu kabaca karşıladılar, kendisiyle alay ettiler ve Tâif'i hemen terketmesini söylediler. Çocukları, köleleri ardına musallat ederek Peygamberi taşlattılar. Resûl-i Ekrem güçlükle, yaralı ve gönlü kırık olarak doğduğu şehrin civârına gelebildi. Aforoz edilmiş olduğundan Mekke'ye girebilmesi için töre gereği birisinin onu himâyesine alması gerekli idi. Haber gönderdiği iki kişi isteğini reddetti. Ancak, her iki boykot kararına da muhâlif olan Mut'im b. Adî bu isteği kabûl etti. Çocukları ile birlikte silâhlanarak onu bulunduğu yerden alıp önce Kâbe'ye getirdi ve evine götürdü.

Hz. M. hoyrat ve bencil Mekke halkından artık bir anlayış beklememeye kendini alıştırmıştı. Yıllar geçmiş, bu câhil ve kaba insanların önüne bütün gerçekleri koyduğu hâlde, onlarda bir uyanış olmamıştı. Öte yandan hem kendinin, hem de Müslümanlar'ın durumu ağırlaşmakta idi. Bunun için Peygamber, Kâbe'yi ziyârete gelen çevre kabîleler üzerinde çalışmaya başladı. Kendini ve Müslümanlar'ı koruyacak, savunacak müttefikler arıyordu. Konuşmalarında çoğu defa: "Beni koruyunuz, sözümü dinleyiniz, pek yakında komşu İran ve Bizans imparatorluklarının sahibi sizler olacaksınız" diyordu (İbnü Hişâm, *es-Sîre,* 282). Fakat bu sözlere aldığı cevaplar bâzan kibarca, çoğunlukla da alayla, kaba ve menfî oluyordu. Üstelik Ebû Leheb de onu adım adım tâkîb ediyor, sözlerini cerh etmek için elinden geleni yapıyordu. Peygamber'in bütün teşebbüsleri boşa gitmişti. Son teşebbüsünde Akabe yakınında karşısında 6 kişilik bir Medîne'li grup çıktı. Onları da aynı şekilde İslâm'a çağırdı. Bu defa hayâl kırıklığına uğramadı. Altı Medîne'li onun çağrısını benimsedi. Aradan bir yıl geçti. Ertesi Hac mevsiminde Medîne'den gelen, 12 Medîne'li ile Peygamber söz bağladı. Bir yıl daha geçti. Bu defa hacca gelen 500 Medîne'li arasında 71 erkek, 2 de kadın Müslüman vardı. Peygamber onları amcası Abbas ile birlikte karşıladı. Peygamber Kur'ân'dan okuduğu bâzı âyetlerden sonra onlara "kadınlarınızı ve çocuklarınızı nasıl koruyorsanız beni de öyle korumak üzere size elimi veriyorum". dedi. Medîne'liler "Evet, seni bize gerçeklerle gönderene yemîn ederiz ki, bizler himâyemizde olanları nasıl koruyorsak seni de öyle koruyacağız" diye cevap verdiler. Bunun üzerine Abbâs b. Ubâde bu kararlarının Mekke ile, bütün kabîleleri hattâ, bütün dünya ile savaş anlamı taşıyacağını söyleyince, onlar "Ona elimizi uzatıyoruz. Onu daimâ tâkib edeceğiz. Fakat Ya Resûlullah senin uğrunda ölürsek mükâfâtımız ne olacak?" dediler. Peygamber, "Cennet" dedi. Bunun üzerine Ebü'l-Heysem, "Yâ Resûlullah biz seninle olmayı kabûl ediyoruz. Ama senin bizimle dâimâ birlikte kalacağını ve bir gün kendi soydaşların arasına dönmeyeceğini kim te'min eder?" diye sordu. O zaman Peygamber, "Sizin kanınız benim kanım, sizin dâvânız benim dâvâm. Siz benimsiniz ben de sizinim, siz kiminle savaşırsanız ben de savaşacağım; dostumuzun dostu olacağım" dedi. Bunun üzerine and bağlandı ve Peygamber'in elini ilk tutan el-Berrâ oldu. Bu gelişme sonunda Medîne'de üç aile hâriç bütün halk İslâmiyeti kabûl etti.

Hicret : Böylece Hz. Peygamber büyük üzüntüler içinde korumaya çalıştığı küçük Müslüman topluluğuna can güvenliğini sağlamış olmanın huzurunu bularak bütün ashâbını parti parti Medîne'ye gönderdi. Mekke'de dostu Ebû Bekr, evlâdlığı Hz. Ali ve kendisi kalmıştı. Mekke halkı bu gelişmenin doğuracağı tehlikeyi sezinlemişti. Elbirliğiyle bütün Mekke âilelerinden seçilen gençlerden oluşan bir ölüm çetesi meydana getirildi. Ebû Leheb de başkanı olduğu Hâşimî âilesinin Peygamber'in kan bedelini kabûl edeceğine dâir temînat verdi. Böylece onu öldürmek sorun olmaktan çıkıyor, hem de Mekke için tehlike ortadan kalkıyordu. Hazırlanan suikasdı halası Rakîka duydu ve hemen Peygamber'e ulaştırdı. Haberi alan Hz. M. Ebû Bekr'e koştu. Her ikisi o gece Mekke'yi terketmeyi kararlaştırdılar. Ebû Bekr gereken hazırlıkları yaptı. Resûl-i Ekrem de Hz. Ali'ye Mekkelilerin kendisine emânet olarak bıraktıkları para ve malları sâhiplerine dağıtmasını ve sonra Medîne'ye gelmesini bildirdi. Ayrıca o gece düşmanlarını şaşırtmak için kendi yatağında yatmasını da ondan istedi. Mekkeliler evi çevirdikleri hâlde, gece belki de hurâfelerden ötürü baskında bulunmadılar. Tan atarken yatmakta olanın Hz. Ali olduğunu farkedince avlarını kaçırdıklarını anladılar. O sırada Hz. Peygamber arkadaşı Ebû Bekr'le Sevr dağındaki mağaraya ulaşmış bulunuyordu. Mağaraya önce Ebû Bekr girdi. Hırkası ile bütün yılan yuvalarını tıkadı. Sadece bir oyuk açıkta kalmıştı, onu da topuğu ile kapadı. Pek yorgun bulunan Peygamber dizine yatmış uyuyordu ki yılan Ebû Bekr'in topuğunu dişledi. Bu acı ile gözlerinden gelen yaş, Peygamber'in yüzüne damlayınca, uyandı ve durumu anladı. Mûcizevî tükürüğü ile tedâvî etti. İzlerini gizlemek için mağarada üç gün kaldılar. Ebû Bekr'in oğlu Abdullah ile kızı Esmâ geceleri gelerek Mekke'de olan gelişmeleri haber veriyorlardı, azadlı kölesi Âmir b. Fuheyre de sürüsünden sağdığı süt ve kızarttığı koyun etiyle onları doyuruyordu. Üçüncü gün, onları izleyenler mağara çevresine geldiler. O anda bir mûcize, insanın rûhu ile yaratılan dünya arasında bir bağ oluverdi. Bu çıplak kayalar arasından ince bir fidan sür'atle yükseldi, dalları kayaları sardı ve yaprakları mağara ağzını kapladı. Bu fidanın gölgesinde bir güvercin yuva yaptı, yumurtladı ve kuluçkaya yattı. Bir örümcek ise ince ağları ile mağara ağzını örüverdi. Bu üç şey İslâmın Peygamber'ine atfedilen en büyük mûcizedir. Bir örümceğin ağı, bir güvercinin yuvası ve bir fidan, Allah'ın topraklarında her gün her yerde görülen üç mûcize. Bu sırada Peygamber'i arayanlardan biri: "şu mağaraya girelim" dedi. Ebû Bekr bunu duyunca "eyvah bizi gördüler" diye fısıldadı. Peygamber ona "tasalanma Allah bizimle berâberdir" diye cevap verdi. Kovalayanlardan Ümeyye b. Halef: "bırak canım, burada Muhammed'in doğumundan önce çöreklenmiş örümceklerden başka şey yok"

dedi. Böylece, oradan ayrıldılar. Peygamber Allah'a hamd ve şükürler ediyor, Ebû Bekr ise duyduğu heyecandan yere yığılmış duruyordu. O akşam Esmâ ile Âmir yolculara hızlı giden iki deve ile bolca yiyecek getirdiler. Onlara kılavuzluk edecek olan Abdullah b. Arkat da yanlarında idi. Esmâ dört kişilik küçük kafileyi hemen yolcu etti. Onlar izlerini belli etmemek için ana yolu bırakıp Kızıldeniz kıyısından kuzeye doğru ilerlediler. Yolculuk on gün kadar sürdü. Bu arada Müdlic halkından Süraka b. Mâlik onları gördü. Yakalayıp Mekke'nin vâdettiği mükâfatı olmak için silâhlanarak saldırmaya kalkıştı ise de atının ayakları her iki seferinde de kuma saplanıp onu sırtından attı. Bundan dehşete düşen Süraka, Peygamber'den kendisini affetmesi için yalvardı. Onlara ihtiyaç duydukları su ve yiyecekleri sağladı. Bütün kovalayanları geri çevireceğini vâdetti ve hayâtı boyunca sâdık bir mü'min oldu. Yolcular daha sonra Ümmü Mâbed'in çadırı ile karşılaştılar. Çadırda hastalıklı cılız bir keçiden başka şey yoktu. Peygamber, hayvanı sağdı, hem kafileyi, hem de ev halkını doyuracak kadar süt elde etti. Yolculuğun yedinci gününde Medîne sınırlarına girdiler. Artık çevrede tek tük su kuyusuna, ve sarnıçlara; bunların etrafında çadırlarda veya lav taşları ile örtülü evlerde yaşayan insanlara rastlamaya başladılar. Tehlikeli yolculuk bitmişti. Onları Sahm (Eslem) şeyhi Büreyre karşıladı. Adamları ile kafileyi Kubâ'ya kadar götürdü. Bu arada Suriye'den dönen Esmâ'nın kocası Zübeyr, Peygamber'e beyaz elbiseler armağan etti. Nihayet 12 Rebîül-evvelde Medîne'ye iki mil mesâfede Kubâ'ya indiler. Peygamber bu köyde dört gün kaldı ve İslâm'ın ilk mescidini kurdu. Cuma günü ilk defa toplu olarak bütün Müslümanlar Cuma namazını kıldılar. Peygamber de ilk hutbesini burada verdi. Ondan sonra görkemli bir alayla Medîne'ye hareket etti. Hz. Ali de ona Kubâ'da yetişmiş bulunuyordu. Medîneliler onu "Seniyetü'l - vedâ" tepesinde karşıladılar. Böylece insanlık tarihinde "İslâm çağı" açılmış oldu.

Medîne : Hz. M. Medîne'ye girince devesi Abda'yı serbest bıraktı. Deve Beni Neccar'a âit iki yetîmin malı olan boş bir arsaya çöktü. Burasını satın alan Peygamber arsada bir mescid, yeri yurdu olmayanlara bir barınak (suffa) ve kendi âilesi için de ikametgâh olmak üzere bir kaç oda (Ravza-i Mutahhara) yaptırdı. İnşaat bitinceye kadar da Ebû Eyyûb Hâlid'in evinde misafir olarak kaldı. Bundan sonra azadlı kölesi Zeyd ile Ebû Râfi'i Mekke'ye gönderdi. Onlardan eşi Sevdâ ile kızları Ümmü Külsûm ve Fâtıma'yı, Hz. Ebû Bekr'in eşi ve kızlarını Medîne'ye getirmelerini istedi. Medîne'ye yerleştikten sonra Resûl-i Ekrem'in hayâtı yepyeni bir gelişme gösterdi. Bu devrede, o, yeni dînin meydana getirdiği toplumu yaşatabilecek, geliştirebilecek, maddî ve manevî her türlü güçlerle teçhiz edebilecek tedbirleri alan bir teşkilâtçı, insanları aydınlatan, savaş güçlerini sevk ve idâre eden bir komutan ve devlet başkanı olarak kendini tanıttı. Bu özellikleriyle Peygamber'le geçmiş peygamberler arasında en yakın benzerlik Hz. Mûsâ'da vardır denilebilir. Hz. Mûsâ, cemaatini Fir'avn'ın elinden kurtarıp Arz-ı Mev'ûd'a getirerek müstakbel Yahûdî devletinin temellerini nasıl atmışsa, Hz.'i M. de küçük cemaatini Medîne'de toplayıp Medîneliler'in de yardım ve katkılarıyle (bk. ENSÂR) İslâm devletini bizzat kurmuştur. Bu bakımdan Peygamber'in hayatının Mekke devresi Hz. Îsâ'nın "bi'set" i gibi irşâd, îkaz ve inzâr ile geçmiş olduğu hâlde, Medîne devresi çok hareketli ve canlı, yeni toplumun kuruluş devresi olmuştur. Mekke'de iken aldığı ilâhî emirlerde tevhîd ve îman düsturları söz konusu olduğu hâlde, on yıllık Medîne hayatı, toplum dokusunu ören hukukî ve sosyal kuralların konulduğu bir devre olmuştur.

Onun Medîne'de karşılaştığı ilk ve en önemli konu, Mekke'den göçen 186 âile ve Ensâr ile 1 500 nüfusu bulan Müslüman topluluğu kaynaştırmak ve Mekkeli Müslümanlara yeni yaşayışlarını sevdirmek olmuştu. Bunun için büyük bir toplantı yaptı. Onlara basit bir çözüm yolu göstererek samimî işbirliğine davet etti. Buna göre Medîneli her âile, hiç olmazsa varlıklı olanlar, Mekkeli bir âileyi bağrına basıp kardeş edinecekti. Birlikte yaşayan iki kardeş, beraber çalışacaklar ve elde ettiklerini birlikte bölüşeceklerdi. "Ensâr" (Yardımcılar) bu teklifi gönülden benimsedi. Hattâ bu kardeşlik (mükâfat) tarafların birbirlerine vâris olmalarına kadar gidiyordu. Muhâcirler de Ensâr'ın bu anlayışını cevapsız bırakmadılar. Kardeşlik yolıyle elde ettikleri varlıkları, kendilerini kalkındırdıkları anda kardeşlerine iâde etmekten geri kalmadılar. Böylece, Peygamber İslâm topluluğunu maddî ve manevî bağlarla kaynaştırmış oldu. Bu başarı İslâm'ın zafere ulaşmasını sağladı. Çünkü, Medîne ortamı sadece Muhâcirler ve Ensâr'dan ibâret değildi. Sitede az sayıda da olsa Hıristiyanlığa meyyal kimseler bulunduğu gibi şehir içinde ve çevrede pek çok Yahûdî topluluğu da vardı. Yahûdîler Tevrât sahibi yâni "Ehl-i kitâb" olmakla müşrik ve cahil Arablardan manevî bakımdan üstün durumda idiler. Müslüman topluluğunu bu kültürlü unsura karşı maddî olduğu kadar manevî bakımdan da techîz etmek gerekiyordu. Bunun için, Peygamber, önce Müslüman Medîne'nin sınırlarını tesbit ettirdi. Medîne'yi "Harâm" (kutsal ülke) ilân ettikten sonra Kâb b. Mâlik'i bu sınırları gösteren işâretleri dikmekle görevlendirdi. Böylece ilk İslâm devletinin sınırları kuzeyde Eyr ve güneyde Sevr dağları arasındaki vâdî olmak üzere belirlendi. Bu vâdî içinde yaşayan Yahûdî kabilelerine Müslümanların himâyesinde ittifaklar yapma hakkı kısıtlı olarak tanındı. Yahûdîler ancak Müslüman âile ve kabilelerle anlaşma yapabilirler, Müslümanlara karşı olan ittifaklara giremezlerdi. Buna karşılık dinî ve şahsî özgürlükleri temînat altına alınıyordu. Müslüman olanlar ise Kureyş'e âit hiç bir şeyi koruyamaz, saklayamazlardı. Toplumun yönetiminden bütün konularda Hz. Peygamber sorumlu idi. Sahâbeleri ancak ona yardımcı olabilirlerdi. Aile içinde ve toplumda artık eski yaşama tarzı bırakılmalı daha müttakî bir hayat sürülmeli idi. Mü'minler şimdi beş vakit namazdan başka, bir ay Ramazan orucu, Cuma namazını hep birlikte kılma, içki içmeme, fala bakmama, kumar oynamama yükümlülüğü gibi sorumluluklarla daha disiplinli bir toplum oluşturmaya yöneldiler. Hz. Peygamber'in Medîne hayatı çeşitli olaylarla doludur ki, Peygamber'in Medîne'de Muhâcirler ile Ensâr'ı disiplin altına almak, Yahûdîler'i himâyekâr ittifaklara bağlamak suretiyle sağladığı otoriteye rağmen, ilk yıllarda onun yine de şehirde kesin bir hâkimiyet kurduğu iddia edilemez. Ne var ki, Medîne'deki bu muhâlefet azınlıkta idi. Fakat, Mekke müşrikleri onu istismâr etmeye çalışıyorlardı. Onun başarısı ile kendi sistemlerinin yok olacağını şimdi daha iyi anlamışlardı. Resûlullah'ın Medîne'ye varışından az sonra, Mekke liderlerinden Ebû Süfyân ile Ubeyy b. el - Halef, Medîneliler'e bir mektup göndererek onları tehdit ettiler ve Peygamber'i sitelerinden atmak istediklerini bildirdiler. Ancak

Ensâr bu mektubu reddedince bu defa da Medîneli muhâliflere (Münâfıkûn), Abdullah b. Ulbeyy ve arkadaşlarına bir ultimatom gönderdiler. Medîne'ye karşı savaş açmak, erkeklerini öldürmek, kadınlarını tutsak almak kararında olduklarını bildirdiler. Peygamber ve arkadaşları Hicret'in birinci yılı sonlarında kendilerini savunma kararına vardılar. Böylece İslâm dîni tarihinde "Cihad" ilkesi yer almış oldu (b. bk.). Peygamber bu kararın ilk uygulaması olarak Kureyşlilere silâhlı bir hey'et göndererek Müslüman egemenliğindeki topraklara Kureyşlilerin gezi, ticaret, av, otlak ve kervan geçirmek üzere girişlerinin yasaklandığını bildirdi. Bu yasak sadece Kureyş'e karşı idi. Öteki putperest Arap kabîlelerinin dışında tutuyordu. Bu sûretle Peygamber, Kureyş'in tek başına kalmasını sağlamış oldu. Amcası Hz. Hamza ile akrabalarından Ubeydullah b. el - Hâris ve Sa'd b. Ebî Vakkas komutasında sevkettiği askerî müfrezeler Peygamber'in kararını tatbik edebileceğini ispatladılar. Bu arada Abdullah b. Cahş komutasındaki bir müfreze Mekkeli bir ticaret kervanına baskın vermekle, Mekke ile Medîne arasında savaşı fi'len açmış oldu. Arkasından Bedir (b. bk.) savaşı yapıldı. Bedir zaferi, Arabistan ortamında büyük akisler yaptı. 14 şehîde karşı 70 ölü ve bir o kadar da tutsak bırakan Mekkeliler kaçtılar. Savaştan sonra Peygamber, tutsakların durumunu sahâbeleri ile görüştü. Her tutsak 4 000, mevâlî ise (b. bk.) bunun yarısı kadar fidye ödemek suretiyle kurtulabilecekler. Aydın tutsaklar da 10 Müslüman çocuğa okuma yazma öğrettikten sonra hürriyetlerini kazanabileceklerdi. Böylece Mekke 250 000 dirhem para ödemek zorunda kaldı. Zafer Müslümanlar arasında büyük sevinç yarattı. Ancak, Mekke halkı bu zaferi hiç bir zaman hazmedemedi. Kureyş, kuzey yolu tamamen kesilmiş olduğundan şimdi, ticaretini Irak üzerinden yürütüyordu. Peygamber bu yolu da kesmek için Zeyd b. Hârise komutasında bir müfreze görevlendirmişti. Bu arada Hicret'in üçüncü yılında Mekke, Müslümanlara karşı üç bin kişilik bir kuvvetle saldırıya geçti (bk. UHUD). Peygamber'in stratejisine uymadıklarından Müslümanların bozgunu ile biten bu savaşta Hz. Peygamber hafifçe yaralandı. Onun öldürüldüğü şâyiası Müslümanların dağılmalarına sebeb oldu. Ancak, Mekke ordusu bu başarıdan gereği gibi yararlanamadı. Böylece, bozgun 70 kadar şehîd vermekle kapandı. Peygamber, savaştan sonra Müslüman topluluğunu iyice disipline edecek tedbirleri aldı. İçki ve kumar yasağı kesinleşti. Ayrıca, kadının durumunu düzeltecek kararlar aldı. Özellikle âilede mîrâsın dağıtılmasında anneden kız toruna kadar, kadın akrabaların da hak sâhibi oldukları ilkesini getirdi. Ayrıca yoksulların bakımını sağlamak üzere yeni vergiler (bk. ZEKÂT) konmuş oldu. Uhud bozgunu, Müslümanlığa karşı olan kabîleleri ve müşriklerle işbirliği yapan Yahûdîleri yüreklendirmişti. Böylece Mekke'nin liderliğinde kuzeyde Devmet el - Cendel'e kadar uzanan bir müttefikler grubu teşekkül etti. Peygamber bu grupları parçalamak için her ne kadar Benî Müstalik üzerine başarılı bir sefer, Devmet el - Cendel'e karşı da bir gösteri yürüyüşü yaptı ise de düşmanların Medîne üzerine saldırmalarını önliyemedi (bk. HENDEK). Öte taraftan Hz. Ayşe'ye yapılan bir iftira ile, âilesine sürülmek istenen lekeyi, temizlemek gibi ailevî konularla da uğraşmak zorunda bırakılıyordu (bk. ÂİŞE). Hendek savaşının sonucu, Müslümanlığın kesin zafere ulaşmak fırsatını bulmasına yaradı. Artık Mekke üstünlüğünü yitirmiş, Medîne gittikçe artan bir hızla Arabistan'a ve yarımadanın kuzey kesimlerine hâkim olmaya başlamıştı. Hz.'i Peygamber'in bu safhada geniş ölçüde ittifaklara dayanarak barışçı yolları tercih ettiği görülür. Askerî gücü arttıkça, onun insan kanı dökmemek için daha fazla gayret sarfettiği gelişen olaylarla sâbittir. Kabîleler arası ittifakları, daha sonra muhâliflerinin ve onu inkâr edenlerin dillerine doladıkları evlenmeler ile kuvvetlendirdiğini de belirtmek gerekir. Gerçekten de Mekke'nin Müslüman olmuş veya müşrik aristokratlarının kızlarını (bk. ÜMMÜHÂTÜ'L - MÜ'MİNÎN), iç ve dış ortamı İslâmiyet çıkarlarına uygun olarak düzenlemeye çalıştı. Bu arada dış ülkelerle İran Kisrâsı, Bizans imparatoru, Mısır umumî vâlisi, Habeş İmparatoru ile de temaslara geçerek dış dünyaya açılmak istedi. Habeş İmparatoru, nikâhladığı Ümmü Habîbe'ye 400 altın dînâr çeyiz vermek, Mısır umumî vâlisi ona bazı armağanlarla birlikte, daha sonra eşi ve oğlu İbrahim'in annesi olacak olan Mâriye ile kızkardeşi Şîrîn'i göndermek suretiyle bu ilk temaslara cevaplar vermişlerdi. Bu evliliklerle Hz. Peygamber'in âile hayatı gelişmekle berâber Hadîce'nin yeri gönlünde hiç bir zaman kaybolmamış; hâtırası daimâ taze kalmıştı. Bu dönemde Peygamber'in hayatında Hz. Ayşe'nin de önemli bir yer tuttuğu hatırdan çıkarılmamalıdır. Ancak, eşleri arasındaki sürtüşmeler, onların mizaclarını, za'flarını ve kaprislerini filozofça bir müsâmaha ile karşılayan Peygamber'i bile şaşırtacak kadar sık oluyordu. Peygamber bu durumda eşlerini boşamadı, fakat bir süre için ayrı yaşama kararı aldı. Bu haber, Medîne ve Mekke ortamında büyük bir velvele yarattı. Peygamber de kararından dönmek zorunda kaldı. Hz. Peygamberler'in Mâriye'den olan çocuğu, İbrahim onu pek sevindirmişti. Hadîce'den olan altı çocuktan sonra, bu oğlan ona babalık zevkini yeniden tattırmıştı. Fakat, İbrahim de öteki oğulları gibi erken öldü. Onun ölümü Peygamber'i çok sarstı. Cenâzeyi kendi eliyle mezara indirdi. O gün güneş tutulmuş olduğundan Müslümanlar bunu ilâhî bir matem alâmeti saydılar. Fakat Peygamber, bu bâtıl inancı karşısında ruh büyüklüğü göstererek "yıldızlar hiç bir yaratığın ölümü için kendilerini gizlemezler" dedi. Bu da onun Hak yolunda hiç bir tâvize râzı olmadığını gösterir. Hz. Peygamber mutlak manevî üstünlüğü yanında askerî ve siyasî gücünün de yeter ölçüye ulaştığına kanî olunca, ilk hamlede Mekke'ye karşı bir gösteride bulunmayı uygun gördü. 700 veya 1 400 kişilik bir kuvvet ve 70 kurbanlık deve ile Kâbe'yi ziyâret için hareket etti. Medîne ile Mekke'nin sınırı olan Hudeybiye'ye geldiğinde, Mekke, taraflar arasında bir anlaşmaya varmak için görüşmeye râzı oldu (bk. HUDEYBİYE). Bu anlaşma ile ve Mekke'yi tarafsız hâle koymakla Hz. Peygamber onun en güçlü müttefikı Hayber üzerine yapacağı seferde arkasını güven altına almış oldu (bk. HAYBER). Ondan sonra da Fedak'ı Vâdi'l - Kurâ'yı ve çevredeki bütün müstahkem mevkileri ele geçirerek Medîne'ye döndü. Peygamber'in İslâmiyeti tebşîr için gönderdiği elçilerden, Busra'daki Gassanî prensi Münzir'e gideni öldürülmüş, Kisrâ Husrev Pervîz'e gönderileni ise Şâhın sarayından koğulmuştu. Peygamber, İran Şahlığı'nın bu tutumu ile çok yakında yıkılıp gideceğini müjdelerken, Gassanî prensini yola getirmek için de üzerine, Zeyd komutasında üç bin kişilik bir kuvvet sevketmişti. Muta'da yapılan çarpışma Müslüman birliğinin dağılması ile sonuçlandı. Dağılan İslâm ordusunu ancak Hâlid b. Velîd toparlayabildi. Medîne İslâm devletinin, doğuda Lahsa ve Bahreyn'e kadar uzanması, Bizans imparatorluğunun ileri bir karakolu olan Gassanî prensliği ile savaşa tutuşması, Mekke'yi iyice endîşelendirmişti. Bu arada Peygamber Hudeybiye anlaşması gereğince Kâbe'yi ziyâret etmiş, bu gösteri onun daha da kuvvetlenmesine yol

açmıştı. Mekke ondan artık iyice korkmakta idi. Hz. Peygamber on bin kişilik bir kuvvetle Mekke üzerine yürüdü (bk. MEKKE). Böylece, putperestlik bitmiş, Hak gelmiş, bâtıl gitmişti. Mekke'nin fethini çevredeki putların kırılması ve puthânelerin yıkılması, Huneyn ve Tâif (b. bk.) zaferleri izledi. Hicret'in onuncu yılı İslâm'ın en parlak gösterisine sahne oldu. Peygamber yüzkırk bin Müslüman'la son hac törenini yaptı. 9 Zilhicce Cuma günü Arafat'ta söylediği vedâ hutbesinde ölümünün yaklaştığını açıkça belirtti. Aynı gün *Kur'ân-ı Kerîm*'in son âyeti de inmiş oldu (el - Mâide, V, 3). Böylece, Hz. M.'in 610 yılı Ramazan ayının 27. gecesi başlayan peygamberliği sona eriyor, o da diğer fânîler gibi normal hayata dönüyordu. Medîne'ye dönüldükten sonra Usâme b. Zeyd komutasında kuzeye gönderilecek orduyu hazırlarken Hz. M. birden hastalandı. Hastalığının mâhiyeti kesinlikle bilinemiyor. Bir rivâyete göre içtiği sudan gelen bir enfeksiyon, bir rivâyete göre de vaktiyle Hayber'deki zehirlenmenin nüksettiği ileri sürülmektedir. Resûllah'ın hastalığı eşlerinden Meymûne'nin odasında iken birden şiddetlendi. Yedi gün yataktan çıkamadı. Daha sonra kendi isteği ve öteki eşlerinden aldığı izinle Ayşe'nin odasına taşındı. Hastalıktan dermansız hâle düşünceye kadar imâmet görevini elden bırakmadı. Ölümünden iki gün önce Fadl b. Abbâs ve Hz. Alî'ye dayanarak Mescide geldi. Ağır ağır minbere çıktı. Toplananlara, "şâyet birinize karşı fenâ bir davranışım oldu ise aynı ile kabûle hazırım, kime vurduysam işte arkam, gelsin vursun, kimin alacağı varsa işte malım alsın" diyerek ashâbı ile helâlleşti. 8 Haziran 632 tarihine rastlayan Rebîülevvel ayının Pazartesi günü sabah namazı için tekrar mescide geldi. Hz. Ebû Bekr'in arkasında, oturduğu yerde namazını kıldı. Sonra çevresinde toplananlara: "Ben *Kur'ân*'ın helâl kıldığını helâl, harâm eylediğini de harâm ettim. Daha önceki ümmetler peygamberlerinin, din ulularının mezarlarına tapınmayı âdet edinmişlerdir. Sizi böyle davranmaktan men ederim." dedi. Etrafına toplananlar, ölümden önce görülen bu iyiliği hastalığının geçtiğine yorarak sevindiler. Halbuki, o, iyice kuvvetten düşmüş bulunuyordu. Öğleye doğru ağırlaştı. Son dakikalarını yaşamakta iken, "Yâ Rab. Ölümün şiddetine karşı bana kolaylık ver. Canımı tatlılıkla al. Allah'ım sen beni bağışla. Bana merhamet et. Beni arş-ı âlâna kabûl eyle" diye duâ ediyordu. Başını Hz. Âişe'nin dizine yaslamış, yanındaki tastan elini ıslatarak yüzünü sıvazlıyordu. Sonra, elini kaldırdı, parmağıyla göğe doğru işâret etti ve son söz olmak üzere "Refîk-ı Alâ'ya, Yüce Dosta" dedi. (İ. Parmaksızoğlu)

MUHAMMED (Sultan Mevlây) (Fas Sultanları), XVI. yüzyılın başından günümüze kadar muhtelif sülâlelerce devam ettirilen Fas Sultanlığı'nda altı hükümdârın adıdır.

1. **Muhammed eş - Şeyh el - Evvel el - Mehdî** (hük. 1539 - 1557), Benû Vattas (Merinî) hâkimiyetine tâbi olarak Sûs, Tâfîlâlt ve Merrâkeş'te Sa'dî Şerifleri iktidarını kuran Ebû Abdullah Muhammed el - Kaim bi - Emri'llâh'ın oğludur. Babası ve kardeşi Ahmed el - A'rec ile birlikte 1511'den itibaren Fas kıyılarına yerleşme çabasında olan Portekizlilere karşı mücadeleye girişti. Ebû Abdullah ölürken ülkesini oğulları arasında bölüştürmüş, M.'e Sus yöresinde, kardeşi Ahmed Merrâkeş'te yerleşmişti. Ancak M., giriştiği iktidar kavgasına dinî cihâd rengi de kattığından, murâbıt ve mühtedîleri çevresine toplayarak kuvvetlendi. Agadir, Safi ve Âzemmûr'u ele geçirdi. Kardeşi Ahmed'i 1524'te Merrâkeş'ten Tâfîlâlt'a çekilmeye zorladı. Böylece, bağımsız Sa'dî Sultanlığı'nı kurmuş oldu. Vattasîlere karşı yürüttüğü savaşlarla 1548'de Sultan Mevlây Ahmed'i esîr ederek hâkimiyetini Um - Rebîa'ya kadar bütün Güney Fas'ta yaydı. 1550'de Fas şehrine girerek Merînîler'in saltanatına son verdi. Ancak, Tlemsen üzerinde hak iddia etmesi Osmanlı İmparatorluğu'nun Cezâyir beylerbeyileri ile ihtilâfa düşmesine sebep oldu. 1553'te Sâlih Paşa komutasında bir Osmanlı ordusu Fas'a kadar ilerledi. Sâlih Paşa Benû Vattas'tan bir emîri Fas tahtına oturttu. Fakat M., 1554'te Fas'ı yeniden zabtederek Sa'dî Şerîfleri devletini kesinlikle kurmuş oldu. M., Osmanlı hegomonyasına karşı bir taraftan İspanyollarla işbirliği ederken, bir yandan da Kanûnî Sultân Süleymân'a gönderdiği elçi ile yatıştırmaya gayret ediyordu. Faaliyetleri Dîvân-ı Hümâyûnca dikkatle tâkîb edildiğinden, bu teşebbüsünden bir netice alamadı. Cezâyir beylerbeyi Hasan Paşa, Uluç Ali Reis (Kılıç Ali Paşa) komutasında yeni bir Osmanlı kuvvetini M. üzerine sevketti. 1557'de yapılan çarpışmada M. katledildi. M.'in tarafından yaptırılan türbesi Merrâkeş'te Kasba cami'inin doğu kesimindedir.

2. **Muhammed eş - Şeyh es - Sânî el - Asgar** (hük. 1627 - 1654), Sa'dî Şerîfleri'nden Ahmed el - A'rec'in torunu, Zeydân'ın üçüncü oğludur. Kardeşlerinden Abdülmelik'in 1631 ve el - Velîd'in 1636'da öldürülmeleri üzerine Fas Sultanlığı tahtına çıkartılmıştır. M., murâbıtların baskısı altında hiç bir nüfûzu olmadan saltanat sürdü. Mühtedîlerin çıkardıkları karışıklığa rağmen 1654'e kadar tahtını koruyabildi. Bu tarihte oğlu Ahmed el - Abbas'ın yaptığı bir darbe sonunda tahtından ve hayatından oldu.

3. **Muhammed eş - Şeyh el - Mütevekkil - Allâh** (hük. 1660 - 1664), Filâliye Şerîfleri'nin kurucusudur. Sa'dîye iktidârında baş gösteren karışıklıktan yararlanarak 1640'ta ortaya çıktı. Sicilmâse'yi ele geçirdikten sonra Fas şehrine hâkim olan Dalaîler'e karşı mücadele etmişse de bir sonuç alamamıştır. Kardeşi er - Reşîd'in kendisine baş kaldırması da durumunu sarsmıştır. İki kardeş arasında 1664'te yapılan bir çarpışmada maktûl düştü ve yerini kardeşi er - Reşîd aldı.

4. **Mevlây Muhammed es - Sâlis** (hük. 1757 - 1792), Mevlây Abdullah'ın oğludur. Daha genç yaşta iken, 1746'da babası tarafından zabtedilen Merrâkeş halîfeliğine ta'yîn edilmişti. Babasının ölümü üzerine 1757'de Fas sultanı oldu. Aynı yıl Rabat ve Sale şehir cumhuriyetlerini kendine bağlayarak bu limanlardaki korsanlığı kontrolü altına aldı. Dedesi Mevlây İsmâil devrinde Şerîfler saltanatının kazandığı nüfûzu yeniden ihyâ edebilmek için bir yandan Berberîlerle mücadele etti; bir yandan da Fas kıyılarına yerleşmiş bulunan Portekizlileri ülkeden söküp atmaya çalıştı. 1766'da Ömer adlı sözde bir murâbıtın çıkardığı ayaklanmayı bastırdı; 1769'da da Mazagan'ı fethederek Fas'taki son Portekiz üssüne nihayet verdi. M.'in ülkede giriştiği ıslahat Fas'ı çağdaş ve zengin bir ülke hâline getirmeye yönelikti. Bu maksatla para ve vergi politikasında yenilikler yaptı. Aynı zamanda Fas'ın ticarî imkânlarını Avrupa piyasalarına açmak amacı ile Danimarka, İsveç, İngiltere ve Fransa ile ticaret anlaşmaları imza etti. Devletin merkezi olan Merrâkeş'i yeniden onardı. Dârülbeydâ (Casablanca) ve Mogador limanlarını da inşâ ettirdi. M., bütün bu faaliyetleri ile Fas tarihinin büyük hükümdarlarından biri oldu.

5. **Muhammed er - Râbi'** (hük. 1859 - 1873), Mevlây Abdurrahman'ın oğludur, babasının ölümü üzerine Fas tahtına çıkmıştır. Saltanatının ilk yılında İspanyolların saldırısı ile karşılaştı. Tetuan savaşını kaybetti. Bu sırada Rhamnaların ayaklanması onu İspanya ile barış yapmaya zorladı. 1860'ta yapılan anlaşma ile Tetuan'ı İspanya'ya bıraktığı gibi, 20 milyon İspanyol altını (duro) tazmînat vermek zorunda da kaldı. M.'in zamanında Avrupa devletlerinin Fas konularına gittikçe artan bir önemle eğildikleri ve özellikle Tanca üzerinde baskılarını arttırdıkları görülür. M., bunun için Avrupa ülkeleri ile olan ilişkilerini düzenlemek maksadıyle Vezâretü'l - Bahr (Deniz Bakanlığı) adı altında yeni bir teşkilât kurmak gereğini duydu (bk. MAHZEN). Zamanında Merrâkeş'te babasının başlattığı Agdal bahçelerinin yapımına devam etmiş ve bütün ülkedeki dinî yapıları onartmıştı. M. devri, Fas'ın Avrupa medeniyetine geniş ölçüde açıldığı bir dönem olarak tanınır.

6. **Muhammed el - Hâmis** (1911-1961), Mevlây (Mûlây) Yûsuf'un oğlu ve Çağdaş Fas Krallığı'nın kurucusudur. 1927'de babasının ölümü üzerine Fransa hükûmeti tarafından Fas tahtına oturtulmuştur. Başlangıçta Fransa ile tam bir anlaşma içinde bulundu. 1912'de Himâye rejiminin kurulmasına yol açan iç karışıklığın yarattığı buhran ve ekonomik çöküntüyü giderecek tedbirleri almak için Fransa ile çatışmanın gereksiz olduğunu kabûl eden M., mümkün olan imkânlarla Fas'ı uyandırmaya ve kalkındırmaya çalıştı. II. Dünya Savaşı boyunca da Fransa'yı destekledi. Ancak, 1944'te artık Fransa'ya karşı direnmeye geçebileceğine kanî olarak, ülkedeki bağımsızlık akımlarını desteklemeye başladı. Böylece, Fransa'nın hizmetinde olmadığını, Fas sultanı bulunduğunu halkına anlatmış oldu. Bu tutumu ile halkın sevgisini kazandı. Bir yandan idarî reformlara girişirken, bir yandan da Fransız yönetimine cephe aldı. Nihâyet 1950'de 1912 antlaşmasının yeniden gözden geçirilmesini istedi. 1952'de Fas'ın bağımsız bir ülke olduğunu açıkça ilân etti. Bunun üzerine Fransa tarafından tahttan indirilerek, 1953'te önce Korsika'ya, oradan da Madagaskar'a sürgün edildi. Onun karşılaştığı bu muamele Fas halkının daha şuurlu olarak bağımsızlık mücadelesine girişmesine sebep oldu. Ülkede durum ağırlaşınca Fransa 1955'te M.'i Fas'a iâde etmek zorunda kaldı. 7 nisan 1956'da 1912 antlaşması feshedilerek Fas'ın müstakil bir krallık olduğu resmen kabûl edildi. Bundan sonra Melik M., Fas'ı çağdaş bir Arap ülkesi yapmak için uğraştı. 1961'de ölünce yerini oğlu Melik Hasan aldı. (İ. Parmaksızoğlu)

MUHAMMED (Şâh'lar), İran topraklarında saltanat süren muhtelif Türk hânedanlarına mensup 5 Türk hükümdarının adı:

1. **Sultân Muhammed Tapar** (1082 - 1118), Büyük Selçuklu sultanı ve Melikşâh'ın altı oğlundan biridir. Annesi bir câriye olan M. T., babasının ölümünden sonra bir süre Terken Hâtun'un yanında kalmış, sonra Berkyaruk'un hizmetine girmiştir. Gence ve çevresi kendisine bırakılan M. T., Erran'ı da zabtetti. 1100'de Nizâmülmülk'ün oğlu Müeyyedülmülk'ün teşvîkıyle Berkyaruk'a baş kaldırdı. Sencer, Artuk oğlu İl - Gazî, Kür - Buga, Sa'düddevle Gevherâyîn gibi ünlü Selçuklu beylerinin yardımıyle Berkyaruk'u bozguna uğratarak Isfahân'a girdiyse de, 1101'de Berkyaruk onu Hemedan civarında mağlûb etti. Ancak üçüncü bir savaştan sonra Berkyaruk, Sencer ve M. T. arasında bir uzlaşma sağlandı. Buna göre Sencer'e imparatorluğun doğu ülkeleri bırakılıyor, Azerbaycan, Diyârbekr ve Elcezîre M. T.'a bağlanıyor, her iki kardeş de Berkyaruk'u "büyük sultan" olarak tanıyorlardı. Ancak, bu anlaşma sözde kaldı. Tapar topladığı yeni kuvvetlerle Berkyaruk'a karşı Hoy civarında verdiği savaşta yenildi. Berkyaruk da devleti kardeşleri arasında bölmeye mecbur oldu. Azerbaycan'da Sefîd - Rûd sınır olmak üzere imparatorluğun bütün batı toprakları M. T.'a bırakıldı. Aralık 1104'te Berkyaruk'un ölümü üzerine yeniden harekete geçen M. T., Büyük Selçuklu sultanı ilân edilen II. Melikşâh'ı sür'atle bertaraf ederek 1105'te fîlen büyük sultan oldu. Sultân M. T.; bundan sonra bir yandan ülkede kendi saltanatına karşı çıkan amcası Tekiş'in oğullarından Mengü - Bars'la, Nihâvend ve Elcezîre'de kargaşalık yaratan Emir Çavlı, Çökürmiş, Ak - Sunkur-i Porsukî ile, Hılle Arap emîri Seyfüddevle Sadaka ve Anadolu Selçuklu sultanı I. Kılıç-Arslan (b. bk.) ile uğraşırken, bir yandan da ülkede anarşiyi tahrîk eden Bâtınîlere karşı (b. bk.) amansız bir mücadele açtı. 1107'ye kadar süren bu savaşlarda Bâtınîler'in başbuğu Ahmed İbn el - Attas'ı mağlûb ederek bunların hîle ile ele geçirdikleri Diz - kûh veya Şâh - diz kalesini geri aldı. Sultan M. T., bundan sonra güneye doğru sarkmaya çalışan Gürcü kralı II. David ile onun müttefikı ve dâmâdı Kıpçaklar'ın başbuğu Kara - Han'ın oğlu Atrak'a ağır bir darbe indirdi. Böylece Sultan M. T., ülke içine yayılmaya başlayan Bâtınîler'i tekrar Alamût kalesine çekilmeye zorladı. Emîr Çavlı, Ak - Sunkur-i Porsukî ve Mevdûd gibi başına buyruk emîrleri de kendisine bağlayarak Selçuklu imparatorluğunun Anadolu dışında kalan topraklarını hükmü altına aldı. Büyük Selçuklu tahtı üzerinde hak iddia eden Anadolu Selçuklu sultanı I. Kılıç - Arslan ise, kendi tarafına çekildiği Selçuklu beylerince sultan olarak tanındıysa da tâlihsiz bir çarpışma sonunda kaçarken Habur suyunda boğuldu (bk. KILIÇ - ARSLAN I.). Bundan sonra Sultan M. T., Selçuklu imparatorluğunun başlıca iki düşmanı olan Bâtınîler'le Haçlılar'a karşı kesin mücâdeleye girme imkânına kavuştu. Bâtınîler'e karşı Fars eyâleti emîri Çavlı ile Nizâmülmülk'ün oğlu Ebû Nasr Ahmed'i, Haçlılara karşı da Emîr Mevdûd ile kendi oğlu Mes'ud ve Ak - Sunkur-i Porsukî'yi görevlendirdi. Ancak, Alamût kalesini kuşatan Ebû Nasr Ahmed'in Bâtınîler'e karşı başarısız kaldığını haber alınca, onun yerine Enuş - Tigin Şîr - Gîr'i gönderdi. Emîr Mevdûd ise, yanında Sökmen-i Kutbî ve iki oğlu ile Emîr Porsuk olduğu hâlde Haçlılar'ın Urfa kontluğuna karşı harekete geçmiş, Urfa'yı kuşattıktan sonra Haleb'e, buradan da Hama'ya geçerek Tuğ-Tigin ile birleşip Taberiye'yi kuşatmış idi. Fakat, Selçuklu beyleri arasında tam bir anlaşma ve dayanışma olmadığından Sultan M.'ın giriştiği bu teşebbüsler kesin bir sonuç verememedi. Bu arada Mevdûd, Şam cami'inde bir Bâtınî tarafından öldürülünce, Sultan M. T., Haçlılara karşı Ak - Sunkur - i Porsukî'yi komutanlığa getirdi. Az sonra Ebû Şücâ Gıyâsü'd - dünyâ ve'd - dîn Sultân Muhammed Tapar'ın ansızın ölümü hem Haçlılara, hem de Bâtınîler'e karşı açılan bu savaşın duraksamasına sebeb oldu. Onun ölümiyle Büyük Selçuklu imparatorluğu kesinlikle dağılmaya başladı. Sultan M. T., Selçuklu devletinin son büyük hükümdârı sayılmaktadır. Ânî ölümü bâzı şüphelerin doğmasına, bu olayın Bâtınîler'in bir suikasdi olduğu görüşüne yol açmıştır. Ancak, bâzı bilgilere göre de sultanın ölümünde zevcesi Gevher Hâtûn ile şâir Tugraî ve Has - Hâcib Ali Bar'ın parmağı bulunduğu kanaati daha kuvvetli görünmektedir.

2. Sultân Alâeddin (Kutbeddîn) (Muhammed Hârezmşâh) (hük. 1200 - 1220). Bk. HÂREZMŞAHLAR.

3. Sultân Muhammed Hudâbende (1304 - 1316, bk. ÖLCEYTÜ).

4. Şah Muhammed Hudâbende (hük. 1577-1587), Safevî hükümdarlarının dördüncüsü. Şâh I. Tahmasb'ın küçük oğlu olup, kardeşi Şâh II. İsmâil'in zehirlenerek öldürülmesi üzerine tahta çıkmıştır. Daha önce Şâh II. İsmâil'in gadrine uğramış, gözlerine mil çekilmişti. Alîl olduğu hâlde onu yine de Fars eyâleti valîliğinde tutmak mecbûriyeti hâsıl olmuştu. Şâh II. İsmâil'in öldürülmesinden sonra Kızılbaş beylerin anlaşmaları üzerine şahlığa getirilmişse de devletin yönetimine eşi Perihan Hanım el koymuş olduğundan Şah M. H., bir faaliyet gösterememiştir. Büyük oğlu Hamza Mirza 11 yaşında olduğu hâlde babasının aczinden faydalanarak devlet işlerine karışmaya kalkınca, annesi ile ihtilâfa düşmüş, bu da Safevî devletinde huzursuzluğa yol açmıştı. Hamza Mirzâ'nın öldürülmesiyle iç işleri iyice karışan İran'da durumu düzeltmek üzere 1587'de Şah M. H.'nın küçük oğlu Abbas Mirzâ harekete geçti ve Kazvîn'e geldi. Kızılbaş beylerinin elbirliğiyle Safevî - İran tahtına oturdu. Bu sırada Şîraz'da bulunan Şâh M. H., bu oldu bittiyi kabûl etmek zorunda kaldı. Şâh M. H., daha bir süre yaşadı ve 1594 yılında öldü.

5. Muhammed Şâh (hük. 1834 - 1848), Kaçarlar'dan 3. İran şâhı. Babası Veliahd Abbas Mirzâ'nın daha önce ölümü üzerine 1834'te dedesi Feth Ali Şâh yerine İran tahtına oturdu. Zamanı İran üzerinde İngiltere imparatorluğu ile Rus çarlığının rekabete giriştikleri devreye tesâdüf eder. 1841'de Hazer gölü üzerindeki Aşur adasını Ruslar'a terketmekle Çarlığın Türkistan'ı istilâsını kolaylaştırmış oldu. M. devri İran'ın batı kültürüne açılış devridir. İran bu dönemde Avrupa devletleri ile ciddî siyasî ve ticarî ilişkiler kurmuştur. İç olaylar arasında ise 1844'te Şîraz taraflarında Mirzâ Ali Muhammed Bâb'ın yeni bir mezhep (bk. BÂBÎLİK) kurması en önemli mesele oldu. 14 yıllık bir saltanattan sonra 42 yaşında iken öldü. (İ. Parmaksızoğlu)

MUHAMMED ŞÂH PEHLEVÎ (Aryâmehr) (doğ. 1919), İran imparatoru. Rızâ Şâh'ın oğludur. Tahsilini Tahran'da yaptı; 1931'de bir süre İsviçre'de de bulundu. Yurduna dönünce 1941'de, Rusya ve İngiltere'nin 1921 andlaşmasına dayanarak İran'daki Alman asıllı uzmanların ülkeyi terk etmeleri isteği ile karşılaşan Rızâ Şâh'ın tahttan feragati üzerine, eylül 1941'de İran Şâhı oldu. Ülkesinin kuzey kesimi Sovyet, güney kesimi de İngiliz kuvvetlerince işgal altına alınmış olduğundan M., II. Dünya Savaşı boyunca çeşitli siyasî, ekonomik ve sosyal buhranlarla uğraşmak zorunda kaldı. 1943 Tahran konferansında Sovyet Rusya, Birleşik Devletler ve İngiltere'nin İran'ın toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığını tasdik etmelerine rağmen, savaştan sonra İran Azerbaycan'ında bölge halkının desteği ile bir Türk Azerbaycan cumhuriyetini kurmuş ve bu rejimi Sovyet işgal kuvvetlerinin desteklemiş olması dolayısıyle büyük bir meseleyle karşılaştı (bk. AZERBAYCAN). Başbakan Kıvâmüs - Saltana'nın Azerbaycan petrolleri üzerinde Sovyet Rusya'ya imtiyazlar tanıması ve Azerbaycan Türk devletine istiklâl vermeyi teaahüd etmesi üzerine, Sovyet işgal kuvvetleri Güvenlik konseyinin kararına uyarak Azerbaycan'ı boşalttı ve mayıs 1946'da bu topraklar yeniden İran şahlığına

MUHAMMED RIZÂ ŞÂH PEHLEVÎ

bağlanmış oldu. Ancak M. Şâh, Azerbaycan halkına vermeyi vâdettiği bütün hakları ilga ederek bu ülkede eski derebeylik rejimini yeniden kurdu. İran için bu başarıya rağmen ülkede ekonomik ve sosyal buhran devam ettiğinden, M. Şâh, General Razmara'nın katli ve Musaddık'ın düzenlediği bir darbe sonunda İran'dan kaçmak zorunda kaldı. Ancak muhafâzakâr grupların mukavemeti karşısında ve ordunun desteği ile tekrar tahtına kavuşan M. Şâh, bundan sonra bütün sol ve bu arada Tûdeh (Yığın) partisini kapatarak demokrasi yerine güdümlü bir yönetim meydana getirdi. Emniyet ve orduya dayanan bu rejim altında İran'ın sosyal ve ekonomik kalkınmasını sağlamak üzere bir sıra tedbirler aldı. İran ekonomisinin başlıca dayanağı olan petrolü İngiltere'ye karşı Sovyet Rusya'nın da desteğini sağlayarak devletleştirmek suretiyle İnkılâb-ı Sefîd (Ak Devrim) adını verdiği kalkınma projelerini uygulayacak malî imkânı elde etmiş oldu. 1962'de ilân ettiği "Ak Devrim" prensiplerinin başlıcaları: Toprak rejiminin çağdaş şartlara göre düzenlenmesi, ormanların devletleştirilmesi, devlet fabrikalarına işçilerin ve halkın ortak yapılması, seçim kanununun yenilenmesi ve eğitim seferberliğidir. Bugün İran, M. Şâh tarafından yürütülen iç ve dış politika çerçevesi içinde kalkınmasına devam etmektedir. (İ. Parmaksızoğlu)

MUHAMMED ALİ (asıl adı: **Cassius Clay;** doğ. Louisville, Kentucky 1942), A. B. D. profesyonel ağır sıklet boksörü. 1960'ta Roma'da yarı ağır sıklette altın madalya kazandı ve 1964'te S. Liston'a karşı ağır sıklet dünya boks şampiyonu oldu. 1967'de bu şampiyonluğunu sekiz defa başarı ile savundu. Askerlik hizmetini yapmayı reddedince, 1967'de hüküm giydi ve dünya şampiyonluğunu kaybetti. 1965'te ihtidâ ederek Müslüman ve 1970'te tekrar dünya şampiyonu oldu.

MUHAMMED B. ABDÜLVEHHÂB, lâkabı: **eş-Şeyhu Necdî** (1703 - 1792), Vehhabî mezhebinin kurucusu. Kurduğu mezhep her ne kadar babası Abdülvehhâb b. Süleymân'ın adıyle tanınmışsa da Hanbelî ulemâsından olan ve fikirleri dolayısıyle oğlu Muhammed'le şiddetli bir anlaşmazlık içinde bulunan bu zâtın Vehhâbîlik'le alâkası yoktur. M. A., 1703'te Necd kasabalarından Uyeyne'de doğdu. Öğrenimine Hureymele kasabasında babasından ve Şeyh Muhammed Ali'den Hanbelî fıkhını öğrenmekle başladı. Onun kendini şahsî çalışma ile yetiştirdiği ve İslâmî prensipleri kendine göre yeni bir tefsîr ve tevîle tâbi tuttuğu söylenir. Küçük yaşta kendini gösteren bu gelişme, başta babası olmak üzere bir çok kimselerle ihtilâfa düşmesine sebep oldu. Bunun üzerine Hac maksadıyle Mekke'ye gittikten sonra Medîne'ye geçti. Burada zamanın tanınmış bilginlerinden Şeyh Abdullâh b. İbrâhim ile bir süre ilmî mübâhaselerde bulundu. M. A.'ın Ravza-i Nebî'den yardım ve şefâat dilenilmesine karşı olması, Allah'a yaklaşmak için Hz. Peygamber'in rûhâniyetinden bile imdad istemesi gibi davranışları yermesi Medîne'den ayrılmasına ve Basra'ya geçmesine sebep oldu. Fakat ters fikirleri yüzünden Basra'da da barınamadı. Hattâ Basra halkı onu şehirden zorla çıkardı. Yaya olarak Zübeyr'e kaçarken Ebû Hâmidân tarafından Lahsa'ya getirildi. Görüşlerinden dolayı burada da barınamayınca bu defa Hureymele'ye babasının yanına döndü. Fikirlerine karşı gösterilen tepkiye rağmen bu kasabada kaldı. 1740'ta babasının ölümünden sonra, artık iyice geliştirerek bir mezhep hâline koyduğu fikirlerini açıkça yaymaya başladı. Bu tarihlerde Hureymele halkı aynı kandan olmakla birlikte iki kabîleye ayrılmış bulunuyordu. Bunlardan el-Himyan'a mensûb olanlar fisk u fücûr içinde yaşıyorlardı. M. A., "el - emru bi'l - ma'rûf ve'n - nehyu ani'l - münker" temel prensipine dayanarak el-Himyan'a karşı mücadeleye girişti. Onun bu davranışı bir suikasde sebep olduysa da M. A., dostlarının yardımı ile bu suikastten kurtuldu. Bu olaydan sonra M. A., Uyeyne'ye gitti. Uyeyne emîri Osman b. Ahmed onu kabûl etti ve fikirlerini yaymak hususunda ona yardımcı oldu. Böylece Vehhâbîlik ilk defa Uyeyne'de tutunmuş oldu. M. A., bundan yararlanarak halkın mukaddes bildiği bâzı ağaçları putperestlik görüntüsüdür diye kestirdiği gibi, Rahmânu Yemâme (bk. MÜSEYLİME) savaşında şehit düşerek kabirleri Hâlid b. Velîd tarafından yaptırılan birçok sahâbenin de mezarını ortadan kaldırttı. Onun bu hareketi Vehhâbîliğin Necd'in küçük kasabalarından Irak ve Hicaz'da, hattâ İstanbul'da duyulmasına, ehl-i sünnet inançlarına ters yeni bir dinî akımın doğduğunun sanılmasına sebeb oldu. Lahsa ve el-Katif emîri Süleymân b. Muhammed bu olay üzerine Uyeyne emîri Osman'a yazdığı bir emirle onun öldürülmesini istedi. Emîr Osman bu durumda M. A.'ı koruyamayacağını anlayınca onu Uyeyne'den çıkardı. M. A. da 1747'de Der'iyye'ye gitti. Ve belde emîrinin kardeşlerine ilticâ etti. Aynı zamanda Muhammed b. Saud'un eşi Mudi binti Ebî Vahtan ile tanıştı. Onun aracılığı ile emîrle de tanışmış oldu. M. A., Der'iye emîrine, kendi fikirlerini benimsediği takdirde, bütün Necd ülkesine hâkim olacağını ve sapkınlık içinde olan halkı Kelime-i Tevhîd etrafında toplayacağını, böylece büyük bir şeref ve devlet kazanacağını müjdeledi. Onu, Hz. Peygamber'in ve ashâbının yolu olan "el-emru bi'l-ma'rûf ve'n-nehyu ani'l-münker ve'l-cihâd fî sebîli'llâh" ilkesini bayrak edinmesi, bu sûretle Necd halkını düşmüş oldukları dalâletten, bid'atten kurtarması, bu yolla ülkeden zulmü, cevri ve anlaşmazlıkları kaldırması hususlarında iknâ etti. Böylece, M. A., genç yaşından beri üzerinde durduğu doktrinini yayma ve Muhammed b. Saud gibi bir cengâver vasıtasıyle topluma kabûl etirme imkânına kavuştu. Muhammed b. Saud ve oğlu Abdülaziz onun fikirlerini fi'len gerçekleştiren iki güçlü emîr oldular. M. A., 1792'de Der'iyye'de öldü. Hayatı boyunca kurmuş olduğu mezhep ve düşünceleri hakkında çeşitli risâleler yazmıştır. Bunlar arasında *Kitâbü't-Tevhîd, Tefsîrü'l-Kur'ân* ve *Kitâbü'-Şübehât* en önemlileridir. Ölümünden sonra dört oğlundan Şeyh Hüseyn ona halef olarak Der'iyye Kadılığı ile Vehhâbî mezhebinin imamı olmuştur. (İ. Parmaksızoğlu)

MUHAMMED B. EL-HANEFİYYE (637-701), Hazreti Ali'nin Benî Hanîfe kabîlesinden esîr alınarak müstefrişesi olan Havle'den doğan oğlu. Havle, Hâlid b. Velîd'in Rahmânu Yemâme (Müseylime. b. bk.)'yi mağlûb ettiği Akrebe savaşında (633) esîr edilmişti. M. H., Hazreti Ali ve onun, iki torunu Hz. Hasan ve Hüseyn'in ortadan kalkmaları üzerine, imâmet (Halîfelik)'te hiç bir hakkı olmadığı halde Şiî'lerce âdeta bayrak hâline getirilmiş ve Mehdî derecesine de yükseltilmiştir (bk. MEHDÎ). M. H.'de Ali âilesinin öteki fertlerinin çoğunda olduğu gibi teşebbüs kabiliyeti zayıf olduğundan ve nefsine güven duymadığından hayatı boyunca ihtiyat ve çekingenliği elden bırakmamıştır. Çevresindeki muhteris kişiler onu çeşitli olaylara itelediler ve şahsiyeti hakkında çeşitli yorumlarda bulunarak onu tasavvur edemediği şekillerde tanıttılar. Şiî'lerin M. H.'yi imâmet adayı olarak göstermeleri, Hazreti Hüseyn'in şehâdetinden sonra hilâfet müddeîsi olarak ortaya çıkan Abdullah b. Zubeyr'in ondan şüphelenmesine sebep oldu. M. H.'nin, Kerbelâ olayından dolayı Medîne halkının I. Yezîd'i itham etmelerinin yanlış olduğunu belirtmesi bu şüpheyi daha da arttırdı. Bu durumdan yararlanmak isteyen Muhtar b. Ebî Ubeydi's-Sakafî, Irak'ta kendisini M. H.'nin emîri ve vezîri ilân ederken, bir yandan Ali âilesinin haklarını korumak, bir yandan da Hüseyn'in öcünü almak amacıyla işi ele aldığını yaydı. M. H. Muhtar'ın heyecanlı dâvetini de ihtiyatla karşıladı. Özellikle onun ric'a yolu ile Hazreti Ali'nin onda tecellî ettiği ve Mehdî olduğu iddiasını kesinlikle reddetti. Onun bu tutumu Kûfeliler üzerinde bir tereddüt hâsıl etti. Bunun üzerine Kûfe'den Mekke'ye gelen bir hey'et M. H. ile görüştü. Bu görüşmede M. H., çok ihtiyatlı ve kapalı bir dil kullandı. Onlara kapalı konuşmayı Kûfeliler bir çeşit onaylama telâkkî ettiler ve Muhtar'ın çevresinde toplandılar. Muhtar'ın Kûfe'de bu gibi girişimlerde bulunması Mekke'deki Abdullah b. Zübeyr'in harekete geçmesine yetti. M. H.'yi, Abdullah b. Abbas da dâhil olmak üzere bütün Hâşimî âilesini Zemzem kuyusu yanında hapse attı. Bunun üzerine Muhtar sür'atle Mekke'ye gelerek mahpusları kurtardı. Ancak M. H.'nin kesin buyruğu üzerine kutsal şehir içinde savaşa tutuşulmadı. Olaydan sonra M. H., önce Mînâ'ya, oradan da Tâif'e çekildi. Muhtar ile münasebetini de pek ileriye götürmedi. Onun teennî ile hareket etmesi, 687'de Muhtar felâkete uğradığı vakit, bir tehlikeyle karşılaşmasına meydan vermedi. Zübeyr oğlundan çekinmekle beraber Emevî halîfesi Abdülmelik ile oldukça dostâne münasebet de kurmuş, bu suretle âilesinin güven altında yaşamasını sağlamaya çalışmıştı. 692'de Abdullah b. Zübeyr ortadan kalkınca, Abdülmelik'i halîfe olarak tanımakta artık bir engel görmedi. 698'de onu ziyaret maksadiyle Şam'a gitti. Medîne'ye döndükten

sonra 701'de öldü. Siyâsî konularda son derece pasif ve hareketsiz olan M. H., dinî alanda yine de istismâr edilen bir kişi olmuştur. M. H.'nin adını imam derecesine çıkartan Keysâniye fırkasının kurucusu, Hazreti Ali'nin azadlı kölelerinden Keysan, bir rivayete göre de onun öğrencilerindendir. Bir rivayete göre de Muhtarü's - Sakafî'nin lâkabıdır. Keysan imâmet hakkında M. H.'nin meşrûluğunu, Hazreti Hasan'ın hilâfeti Muâviye'ye bırakmakla, Hazreti Hüseyn'in de bunu kerhen de olsa kabûl etmekle kaybetmiş oldukları görüşüne dayamıştır. Keysâniye'den ayrılarak Kureybiye kolunu kuran Ebû Kureyb Darîr ise, M. H.'nin Cebel-i Radavî'de perîler diyârında yaşamakta olan bir ölümsüz olduğunu, yanında birinden su, birinden bal akan iki pınar ile bir arslan ve kaplan bulunduğunu, sâhib - zuhûr (Mehdî) olarak çıkınca muzaffer orduları ile cihâna hâkim olacağı iddiasını yaymıştır. Keysâniye'de, M. H.'den sonra imâmet oğlu Ebû Hâşim Abdullâh'a geçmiştir, diyenler olduğu gibi, bu konuda ayrı düşünenler de vardır. Ebû Hâşim'den sonra kardeşi Hasan ve onun oğlu Ali vasî olmuşlardır. Ali'nin erkek çocuğu olmadığından, ric'a anlayışı ile, M. H.'nin dünyaya yeniden döneceği inancı yayılmıştır. Bir başka kol da Ebû Hâşim'den sonra vasîliğin Muhammed b. Ali b. Abdullâh b. Abbâs'a yani Abbâsîler'e geçtiği inancını benimsemiştir. Böylece Abbâsî sülâlesinin imâmette meşrû saltanat hakları tesbît edilmiş olmaktadır. M. H.'yi imam telâkkî eden Keysâniye ve bundan türeyen fırkalar Zeydiyye'nin ortaya çıkışına kadar yaşamışlar ve zamanla Zeydiye ile İmâmiye arasında eriyip gitmişlerdir. M. H.'nin şahsî yaşayışında, dünya nîmetlerine fazlaca düşkün olduğu, güzel elbiselere ve süs eşyasına meclûb bulunduğu bilinmektedir. Soyunun yitirilen haklarının insan gücü ile alınamayacağı, yalnız Allah'ın takdîri ve desteği ile sağlanabileceği görüşü onun başlıca düşünce sistemi idi. (İ. Parmaksızoğlu)

MUHAMMED B. RÂİK, Ebû Bekr Muhammed b. Râik (? - 942), Abbâsî hilâfeti emîrü'l - ümerâlarından biri. Deylem halkından olup, küçük yaşta Bağdad'a gelmiş ve kardeşi İbrahim ile yavaş yavaş yükselerek kendini tanıtmıştır. H. 317 (929/30) tarihinde Emîrü'l - ümerâ Mûnis'in Halîfe el - Muktedir'e karşı girişilen ve onu yeniden hilâfet makamına getirmek isteyen başarısız komplodan sonra Sâhibü's - Şurta (Polis Müdürü) olmuştu. Bu çok nâzik görevde bir yıl kadar kalabilmiş, 930 sonlarına doğru "Müzâyefe" denilen yaya askerlerin şehirde çıkardıkları kargaşalığı önliyemediğinden görevinden alınmıştı. Mûnis'in yeniden baş kaldırması ve Halîfe el - Muktedir ile olan çarpışmada Halîfe kuvvetlerinin dağılması üzerine, M. R. de kardeşi ile birlikte önce Medâyin'e (Selmân Pâk), oradan da Vâsıt'a kaçmıştı. M. R., burada bir süre sonra hem Basra'ya, hem de Vâsıt'a hâkim oldu. Halîfe el - Kahir onun Vâsıt ve Basra valiliklerini onaylamak zorunda kaldı. Böylece Abbâsî hilâfetinde kudretli şahıs hâline gelen M. R., Halîfe er - Râzî devrinde (934 - 946) Bağdad ve çevresini de hükmü altına aldı. Bu başarılarının sonunda da emîrü'l - ümerâlığa getirildi. Şam ve Mısır hazînelerinin sorumlusu olan Fazl b. Ca'fer'i hem kendi adına hem de Halîfe adına vezîr tâyin etti. Bundan sonra M. R., çevredeki diğer güçlü emîrlerle mücadeleye girişti. Vâsıt'ı eline geçiren Emîr Beckem, Mısır'a hâkim olan Muhammed b. Togac ve İran yaylasını zabtetmiş olan Bu'veyhî emîrleri, Hûzistan'da bağımsızca hareket eden el - Berîdî ile geçen siyasî ve askerî çatışmalar, Bağdad'da Halîfenin vezîri olan İbnü Mukle ile sürüp giden çekişmeler onun siyasî hayatını doldurmuş, 938'de ünlü vezîr ve Arap hattının üstâdı İbnü Mukle'yi ortadan kaldırırken, Emîr Beckem önünde mağlûb olarak emîrü'l - ümerâlık makamını terketmek zorunda kalmıştır. Fakat Elcezîre (Kınnesrîn, Harrân ve Ruha) bölgesini ele geçirmeyi başardı. Bu durum M. R.'ı Suriye'ye hâkim bulunan Muhammed b. Togac ile karşı karşıya getirdi. İki güçlü emîr, Remle sınır olmak üzere anlaştılar. Böylece M. R., Kuzey Suriye'yi de hükmü altına almış oldu. Beckem'in ölümü ve Kur - Tigin'in Bağdad halkı tarafından şehirden çıkartılması üzerine M. R., Ebü'l - Hasen Ahmed'i yerine vekil bırakarak Bağdad'a yürüdü. 941'de Halîfe el - Müttakî tarafından tekrar emîrü'l - ümerâlığa getirildi. Ancak, kısa bir süre sonra İbnü'l - Berîdî kendine karşı harekete geçince M. R., halîfeyi de yanına alarak Musul'a hâkim bulunan Hemdânîler'in yanına kaçtı. Tikrit'e geldiklerinde Mart 942'de Nasrüddevle Hemdânî, Halîfe el - Müttakî ile anlaşarak bu cerbezeli emîri, kardeşi Ebü'l - Hasen eliyle ortadan kaldırdı. M. R.'ın öldürülmesi büyük bir başarı sayılarak Ebü'l - Hasen'e, Seyfüddevle lâkabı verildi. 892-941 yılları arasında Abbâsî halîfeleri üzerinde mutlak otoritelerini tesîs eden emîrü'l - ümerâlar arasında M. R., ayrı bir yer işgal eder. Abbâsî hilâfeti tarihinde kendi adını halîfenin adından sonra hutbede ilk defa okutacak derecede kudret gösteren M. R. de öteki emîrü'l - ümerâlar gibi kısa süren iktidarını dehşete ve zulme dayamış; sonunda rakiblerine lâyık gördüğü âkıbete uğramıştır. (İ. Parmaksızoğlu)

MUHAMMES (Ar. *hams* = beş), her kıtası beş mısrâdan meydana gelen ve arûz vezni ile yazılmış manzûme. Kelime anlamı "beşli, beşlenmiş" dir. Dîvân edebiyatının bir nazım şekli olan M.'teki beşer mısrâlık kümelerin sayısı, genellikle, dört ile yedi arasında değişir. Beşlik sayısı, bazan, daha çok da olabilir. Klasik Türk edebiyatı, yani Dîvân edebiyatı şâirlerinin büyük bir kısmının manzûmeleri arasında M.'ler de görülür.

M.'in iki çeşidi vardır: 1. *Muhammes-i mütekerrir* (beşinci mısraı tekrarlanan, her beşliğin sonunda aynı olan), 2. *Muhammes-i müzdevic* (beşinci mısraı tekrarlanmayan, fakat kafiye bakımından ilk bendin, yani beşliğin öteki mısrâları ile aynı olan). Mütekerrir M.'lerde, bendlerin sondan bir, bazan iki mısrâları aynen tekrarlanır. Bunların ilk bendinde bütün mısrâlar kendi aralarında kafiyelidir. Daha sonraki bendlerin ilk üç, bazan dört mısraı kendi aralarında, öteki mısrâlar ise tekrar, yani nakarat olduğu için ilk bendle kafiyelidir. Daha sonraki bendlerin ilk üç, bazan dört mısraı kendi aralarında, öteki mısrâlar ise tekrar, yani nakarat olduğu için ilk bendle kafiyelidir: aaaaa - bbbba - cccca... Müzdeviçlerin bendlerinde sondan bir veya ikişer mısra aynı kafiyede olur: aaaaa - bbbba - cccca... veya aaaaa - bbbaa - cccaaa...

M.'lerde konu serbesttir. Beğenilen bir gazelin beyitlerinin baş tarafına, vezin ve kafiye uygunluğu ile birlikte, onun anlamı ile de iyice kaynaşan üçer mısrâ ekleyerek M. meydana getirmeğe *tahmîs* (beşleme) denir. Gene bir gazel veya kasîdenin beyitlerinin mısrâları arasına, birinci mısrâ ile kafiyeli ve aynı vezinde üçer mısrâ yerleştirerek o gazeli M. hâline getirmeğe ise *taştîr* denir.

MUHAMMES *(Usûl)*, Türk musikisinde bir büyük usul. 32 zamanlı ve 21 darblıdır. Türk Musikisi'nde 32 zamanlı olarak Muhammes'ten başka 26 darblı Hafîf ve 14 darblı Berefşân mevcuttur. Muhammes ile Peşrev, Kâr, Beste, Nât, Tevşîh, İlâhî gibi forme'lar ölçülür. Peşrevlerde şimdiye kadar Devr-i Kebîr'den sonra en çok kullanılmış usuldür. 32/4 şeklinde yazılır. 32/2 Ağır Muhammes ve 32/8 Yürük Muhammes mertebeleri, ancak birkaç eserde görülür. Muhammes, çeşitli şekillerde dizilmiş 8 tane Sofyân'dan mürekkeptir. Bu Sofyân'lar 4 çeşitli şekildedir. En az, 6,5 asırlık bir usûl olan Muhammes'in darblarının 11'i uzun (2 zamanlı) ve 10'u kısa (1 zamanlı)'dır. Vuruluşu şöyledir:

Düm (2, kuvvetli), te (1, nîm kavî), ke (1, zayıf) + düm (2, kuvvetli), tek (2, nîm kavî) + düm (2 kuvvetli), düm (2, nîm kavî) + tek (2 kuvvetli), te (1, nîm kavî), ke (1, zayıf) + düm (2 kavî), tek (2, nîm kavî) + te (1 nim kavî), ke (1, zayıf), düm (2 kavî) + tâ (2, nîm kavî), hek (2, kavî) + te (1, kavî), ke (1, zayıf), te (1, nîm kavî), ke (zayıf). (Y. Ö.)

MUHARREM (M. el-Harâm), Hicrî takvimin ilk ayı. İkinci halîfe Hazret-i Ömer zamanında Hicretin 16. yılı sonlarında veya 17. yılı başlarında toplanan bir komisyonda Hazret-i Alî'nin teklifi üzerine Peygamber'in Medîne'ye hicreti yılı, İslâm takviminin başlangıç tarihi ittihaz olunmuştu. Peygamber, Müslümanlar'a eşhur-i hurûm'un (yasak aylar) sonuncusu olan M.'de göç izni verdiğinden bu yeni takvimin de ilk ayı olarak M. seçilmişti. Araplar'da Câhiliye devrinde M.'in öteki aylarla olan ilişkisi bakımından bk. TAKVİM. M. ayı 30 gündür. Bu ayın bazı günleri bir takım dinî hâtıraları taşır. Ayın 9. günü Şîîler'ce oruç günüdür. Haddi zâtında oruç günü gerek Câhiliye zamanında, gerek Müslümanlıkta ayın 10. günü olup, oruç farz kılınmadan önce de Müslim veya değil bütün Kureyş halkı bu günde oruç tutardı. Cenâbı Peygamber de hem bi'setinde, hem de hicretten sonra bu oruca devam etmiş, ancak onu ümmetine sünnet-i gayr-i müekkede olarak mesnûn kılmıştır. Yine ayın 10. günü Şîîler'ce 61. Hicret yılında vuku'bulan Hazret-i Hüseyin'in şehâdeti münasebetiyle M. başında başlayan yas törenlerinin en heyecanlı ve sonuncu günü olarak bir takım gösterilere sahne olmakta devâm etmektedir. Bk. AŞURA. Osmanlı - Türk toplumunda ise M., Üç aylarda (Receb, Şâban, Ramazan) tatile girmiş bulunan medreselerin yeni ders yılının başlangıç ayı olarak tesbît edilmişti. Yine bu ayın ilk gününde başta Padişahın olmak üzere vezîrlerin, ileri gelen memurların, ricâl-i devletin yeni yılları astları tarafından kutlanır, bu münasebetle tebrik edilenler tebrik edenlere Muharremiyye denilen bahşişler verirlerdi. Şâirler de yine bu ayın girişi münasebetiyle atıyye ve ihsân umduklarının hem yeni yıllarını şiirlerle kutlarlar, hem de onları medhü sena ederlerdi. Türk şiirinde bu çeşit manzumelere de Muharremiyye denilmiştir. (İ. Parmaksızoğlu)

MUHARREM ERGİN (Ahıska, 1925), Türk fikir adamı ve Türk dili bilgini. Balıkesir lisesini, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkoloji kısmını bitirdi (1947). Bir müddet liselerde edebiyat okuttu. 1951'de Edebiyat Fakültesi Türkoloji kısmında asistan, 1963'te doçent, 1970'te profesör oldu. 1968'de İstanbul Radyosu'nda Türk Musikisi stajyerlerine Türk dili okuttu. 1975 sonunda İstanbul'da Nişantaşı'nda Millî Eğitim Bakanlığı'nca kurulan Türk Musikisi Devlet Konservatuarı'nın kuruluşunda çok büyük emek harcadı. Orada yönetim kurulu üyesi ve yüksek kısmında Türk dili öğretim üyesi oldu. *Orta Doğu* gazetesinde başmakaleler yazdı. Türk kültürünün her sahasına yakın alâka gösteren yazıları ve faaliyetleri ile tanındı. Millî Eğitim ve Kültür bakanlıklarının bir çok yayın ihtisas komisyonunda ve Millî Eğitim Strateji Komisyonu'nda çalıştı. Bu görevleri devâm etmektedir. Türk dilini bozmak ve yok etmek için girişilen faaliyetlere karşı savaşanların başta gelenlerindendir. *Türkiye'nin Bugünki Meseleleri* adlı büyük ve mühim eserinin ilk cildi önce 1973'te, sonra 1975'te yayınlandı. Bir kısım makalelerini *Milliyetçiler Korkmayınız Birleşiniz* (Ankara, 1976) adı altında bir kitapta topladı. Kurucu ve yöneticilerinden bulunduğu Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü'nde de geniş çalışmaları oldu. *Türk Dil Bilgisi* (1958) ve *Osmanlıca Dersleri* (1958) ile *Âzerî Türkçesi* (1971) kitapları dışında, bilhassa Dede Korkut ve Göktürk (Orhun) Âbideleri üzerinde çalıştı. *Dede Korkut Kitâbı*'nı 2 cilt hâlinde yayınladı (1958, 1963). Türk Dil Kurumu'nun yayınladığı bu ciltlerden sonra Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü yayınları arasında *Dede Korkut Kitâbı, Metin - Sözlük* (1964), *Bin Temel Eser*'in 1 numarası olarak *Dede Korkut Kitâbı*'nı (1969) neşretti. *Orhun Âbideleri*, aynı serinin 32.'si olarak (1970) —büyük levhalarla beraber— yayınlandı ve sonradan tekrar basıldı. YAY-KUR'da televizyon ve radyoda verdiği Türk dili tarihi ve Türk dili dersleri de fasiküller hâlinde yayınlandı. Başka kitap, broşür ve pek çok dergi ve gazetede makaleleri vardır. Edebiyat Fakültesi'nin yayınladığı *Türk Dili ve Edebiyatı* dergisinin ve Türkiyat Enstitüsü'nün yayınladığı *Türkiyat Mecmuası*'nın yöneticilerindendir. (Y. Ö.)

MUHARREM ERGİN

MUHASSIL, Arapça mufa'ale vezninde ism-i fâil olup, "derleyen, toplayan, elde eden" anlamında bir sözdür. Genel olarak vergileri tahsil eden memur, yani tahsildar karşılığı bir kelimedir. Bütün Müslüman Türk devletlerinde vergi memurları bu adla tanınırlardı. Osmanlı devletinde ise, M. unvanı ve bu unvana sahip memurların yetkileri zaman zaman değişmiştir. Devletin ilk kuruluş döneminde öteki Türk devletlerinde olduğu gibi tekâlif-i örfiyeden olan vergileri tahsil eden memurlara M. deniliyordu. Devlet genişleyip bir imparatorluk hâlini aldığı vakit, sâliyâne ve mukata'a usullerine göre gelirleri toplanan Şam, Bağdad, Trablus-Şam, Sayda gibi eyâletlere gönderilen tahsil memurları Muhassıl-ı Emvâl unvanı altında bu görevi yapmakta idiler. İran ve Avusturya savaşlarının sebep olduğu para açığı sonunda XVII. yüzyılın başından itibaren timar ve zeâmetlerin tadil edilerek mâlikâne hâline konması üzerine Anadolu'da Aydın, Saruhan, Hudâvendigâr, Karasi, Haleb, Musul, Rumeli'de Mora, Sakız, Sisam, daha sonra da Girit ve Taşoz gibi sancakların gelirlerini toplamakla görevli memurlar M. unvanını taşıdıkları kadar, bu sancakların da yönetiminden sorumlu tutuldular. XVIII. yüzyılda Mora ve Aydın sancaklarına gönderilen

mâzul vezîr-i azamlar, vezîrler bilhassa bu unvan ve yetkilerle görev yapmışlardı. Bunun içindir ki bu yüzyılda M. unvanı valilik ile eş anlamda bir ad olmuştur. 1839'da Tanzimat'tan sonra ise, vilâyet, sancak ve kazalarda devletin gelir ve giderlerinden sorumlu memurlar M. unvanını taşımışlardır. Bu dönemde eyâlet merkezi sancakta vali ve M., mülhak sancaklarda askerî bir zabtiye memuru ve M., kazalarda ise bir zabıta memuru ile M., devleti temsil ediyordu. Derbentler nezâreti lâğvedildikten sonra ona ait işler de M.'lar tarafından yürütülmüştü. M.'lar sorumlu oldukları bölgelerden toplanacak vergileri halkın malî güç, imkân ve sahip oldukları emlâke göre vergilendirerek defter ederlerdi. Bu M.'lık defterleri Bâb-ı Âlî'ye gönderilir, burada incelenerek onaylanır ve eyâletlerin vali, defterdar, nâib, kocabaşı gibi ileri gelenlerine Evâmir-i Maniye kaleminden çıkartılan bir Emr-i âlî ile gönderilerek yürürlüğe konulurdu. Bu işlerin yürütülmesi için 1840'ta bir tâlîmât-ı seniyye yayınlanmıştı. 1855'te M. unvanı Mal muhassıllığı olarak değiştirildi. 1858'de ise kaldırılarak görevleri defterdar, mal müdürleri ve muhasebecilere verildi. (İ. Parmaksızoğlu)

MUHÂTAB (Ar. *hitâb ve hutbe*'den), kendisiyle konuşulan kimse. Terim olarak M. ise, Osmanlılar döneminde, Ramazan aylarında padişahın huzurunda yapılan ve *huzûr-ı hümâyûn* dersleri denilen derslerde hazır bulunan bilginlere verilen ad. Bu dersleri yapanlara da *mukarrir* denirdi. Gerek mukarrirleri, gerek M. olan bilginleri Meşîhat (Şeyhulislâmlık) seçerdi.

Mukarrir ve M.'lar, ders için saraya gitmeden önce, Dolmabahçe camiinde, o günün dersi hakkında kendi aralarında bir müzakere toplantısı yaparlardı. İkindi namazından sonra da saraya gidip, ilgili kaidelere göre, derslerini yaparlardı. Ders bir dua ile sona erer, mukarrir ve M.'lara kese içinde bahşiş (atıyye) ve sırtlarına da iyi kumaştan cübbe verilirdi. M.'lara verilen cübbelerin rengi mavi ve mukarrirlerinki ise siyah olurdu. Bu huzur dersleri, saltanatın yıkılışına kadar sürmüştür. (İ. Parmaksızoğlu)

MUHAYYER, Türk Musikisi'nde bir basit makam. Coşkun, biraz içli karakterdedir. Çok kullanılmıştır, hâlâ kullanılmaktadır. Bilhassa halk musikisinde en çok kullanılmış bir kaç makamdan biridir. Türk Musikisi'nin 6. basit makamı olan Hüseynî (b. bk.)'nin ininci şeklidir. XIII. yüzyıldan beri bilinmektedir. Durağı dügâh (lâ), güçlüsü —5. derecesi olan— hüseynî (mi) perdeleridir. İnici olan dizinin fa bakıyye diyezi (evc) ve si koma bemolü (segâh) ârızaları, donanımda gösterilir. Hüseynî beşlisinin tîzine uşşak dörtlüsü getirilerek yapılmış olan bu dizide niseb-i şerîfe sayısı 8 yani mülâyim'dir. Orta sekizlisindeki sesleri, —tizden peste doğru olmak üzere— şöyledir: muhayyer, gerdâniye, evc, hüseynî, nevâ, çârgâh, segâh, dügâh. Bu makamdan Mevlevî Âyîni bestelenmemiştir. (Y. Ö.)

MUHAYYER - BÛSELİK, Türk Musikisi'nde bir mürekkep makam. Tabrîben 4 yüzyıllıktır. Muhayyer (yk. bk.) makamına bir bûselik beşlisi (ve nâdiren dizisi = sekizlisi) eklenerek yapılmıştır. Durak ve güçlü — aynen Muhayyer'de olduğu gibi — dügâh (lâ) ve hüseynî (mi) perdeleridir. Bûselik beşlisi ile dügâh'da kalır. Donanımına Muhayyer'in si koma bemolü (segâh) ve fa bakıyye diyezi (evc) ârızaları konulur. Bûselik dizisi için si bekar (bûselik), icabında fa bekar (acem), yeden için sol bakıyye diyezi (nîm zengûle), nota içinde icab eden yerlerde kullanılır. (Y. Ö.)

MUHAYYER - KÜRDÎ, Türk Musikisi'nde bir mürekkep makam. Muhayyer - Sünbüle + Kürdî şekli, III. Selîm Ekolü'nde yapılmış, M. + K. şekli, ise 1880 sıralarında Rif'at Bey tarafından kullanılmıya başlanmıştır, bu ikincisi daha yaygındır. Bugünki piyasa bestekârları ise Muhayyer'le ilgili olmaksızın makamı inici Kürdî şeklinde kullanmaktadırlar. Muhayyer (b. bk.) makamına bir kürdî dörtlüsü eklenerek yapılmıştır. Oldukça kullanılmış, değerli bir makamdır. Kürdî dörtlüsü ile dügâh (lâ) perdesinde karar verir. Donanımına Muhayyer'in si koma bemolü (segâh) ve fa bakıyye diyezi (evc) ârızaları konulur. Kürdî dörtlüsü için si bekar ve si küçük mücenneb bemolü (kürdî) değişikliği, nota içinde yapılır. Sünbüle - Kürdî olan eski şekli ise, Muhayyer - Sünbüle (aş. bk.) makamına kürdî dörtlüsü eklenmesinden ibârettir. Bu makamda Mevlevî Âyîni yoktur ve dinî eser nâdirdir. (Y. Ö.)

MUHAYYER PERDESİ, Türk Musikisi'nde tiz sekizli'nin 19. perdesi. Orta sekizlide "dügâh" ve en tiz sekizli'de "tiz muhayyer" adlarını alır. Portenin üstünde birinci ilâve çizgiye yazılan lâ notasıdır. Gerdâniye (sol) perdesine çifte diyez ve tiz bûselik (si) perdesine çifte bemol koyarak da gösterilebilir. Eski ebced notasında kâf-hâ, Osman Dede'nin ebced notasında mîm-hâ, Kantemir'in ebced notasında ise mîm ile gösterilmiştir. (Y. Ö.)

MUHAYYER - SÜNBÜLE, Türk Musikisi'nde bir mürekkep makam. Orta derecede kullanılmıştır. En eski makamlardandır ve eski adı "Sünbüle"dir. Nihâvend geçkili olan Sünbüle'nin yerine III. Selim, bugünki makamı yapmıştır. İnicidir. Acem - Aşîrân (b. bk.)'a, Sabâ (b. bk.) dizisinden bir kaç sesin ilâvesiyle yapılmıştır. Sabâ ile, Sabâ'nın 6. derecesinden tîze doğru Acem - Aşîrân dizisinin bir kısmının katılması şeklinde de târîf edilebilir. Sabâ ile, onun durağı olan dügâh (lâ) perdesinde kalır. Güçlüler birinci derecede Sabâ'nın tiz durağı olan muhayyer (lâ), ikinci derecede de hem Acem - Aşîrân'ın, hem Sabâ'nın güçlüsü olan çârgâh (do) perdeleridir. Donanımına Sabâ'nın si koma bemolü (segâh) ile re bakıyye bemolü (hicâz) konur. Acem - Aşîrân için nota içinde geçtiği yerlerde si küçük mücenneb bemolü (kürdî) kullanılır. Fakat bu makamdan olan eserlerin çoğunda evc (bakıyye diyezli fa) perdesi görülür ki, bir Muhayyer geçkisine işârettir. Bu Muhayyer geçkisi makamı, eski Sünbüle'den ayırmıştır. (Y. Ö.)

MUHAYYER - ZENGÛLE, Türk Musikisi'nde bir mürekkep makam. Takrîben bir buçuk yüzyıl önce yapılmıştır. Muhayyer (b. bk.) makamına Zengûle (b. bk.) makamı eklenerek yapılmıştır. Zengûle ile dügâh (lâ) perdesinde kalır. Bu makamda Tanbûrî Ali Efendi'nin 6 eserlik takım'ı vardır. (Y. Ö.)

MUHBİR, 25 şâban 1283 (1 ocak 1867)'te çıkmaya başlayan bir siyasî gazete. 32 x 23 boyunda 4 sahife olarak haftada üç defa çıkan bu gazete, Diyarbakırlı Filip Şahinoğlu tarafından kurulmuştur. M. gazetesinde Ali Suavi ve Zıyâ Bey (Paşa) gibi tanınmış yazarların yazıları çıkmıştır.

M., ilk sayısından başlayarak o sırada yurdumuzda fikirleri işgal eden iç meseleler hakkında halkı aydınlatmıştır. Bu meseleler arasında Girit meselesi önemli bir yer tutar. M., her sayısında Girit meselesinin aldığı safhaları takip ediyor,

Girit Hıristiyanları tarafından ağır tecavüzlere uğrayan Müslümanlara maddî yardım yapılmasını sağlıyordu. Gazete Girit Müslümanlarına yardım için özel bir sayı (28. sayı) da çıkarmıştır. Bu sayıdan elde edilen parayı gazetenin sahibi Filip Efendi Girit'e götürerek dağıtmıştır. Filip Efendi, gazetenin 35, 36, 38, 42 ve 46. sayılarında Girit gezisini anlatmıştır. Gazetenin 20. sayısında, Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin kurulduğu hakkında Belçika'da çıkan "Nord" gazetesine hitaben yazılan bir mektubun "Courrier d'Orient"da çıkan suretinin tercümesi yer almıştır (yayın âleminde Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nden ilk olarak bu mektupta söz edilmiştir).

Ali Suavi, ilk sayısından başlayarak M.'de birçok yazılar yazmıştır. M.'de çıkan bu yazılarda dikkati çeken ilk nokta, ifadesinin o vakte kadar Türk gazetelerinin hiçbirinde görülmemiş olan sadeliğidir. Ali Suavi, "Ulûm" gazetesinde, M. gazetesine yazı yazmayı kabûl ettiğini anlatırken: "Bu işe parmak sokmaktan asıl murâdım vatanımız gazetelerinin köhne inşâlarını ve mûtâd-ı kadîm üzre bîmânâ sitâyişlerini bozmaktı. Hem lisânı bozdum, hem de memleketimize hürriyyet-i aklâm soktum" diyor.

M.'in 10 Mart 1867 tarihinde çıkan 32. sayısında Zıyâ Bey'in bir yazısı yer almıştır. Bu yazıda Zıyâ Bey, Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğunu teşkil eden unsurları imparatorluktan ayırmak için baş vurduğu yollar üzerinde duruyor.

M. gazetesinde hükûmete karşı birtakım yazılar da çıkmıştır. Bu sebeple gazete hükûmetçe bir ay için kapatılmış, 20 Zilhicce 1283 (25 Nisan 1867)'te tekrar çıkmaya başlamıştır. Bu (33.) sayının başında Zıyâ Bey'in kaleminden çıktığı anlaşılan bir yazı vardır. M.'deki yazılarından ve hükûmete karşı muhalefet yolunu tutmasından öfkelenen Âlî Paşa, Zıyâ Bey'i 9 Mayıs 1867'de Kıbrıs mutasarrıflığı ile İstanbul'dan uzaklaştırmak istemiştir. Ancak, o sırada Yeni Osmanlılar Cemiyetini faaliyete geçirmek isteyen Mustafa Fâzıl Paşa, Zıyâ Bey'i (ve Nâmık Kemal'i) Avrupa'ya gitmeye ve burada cemiyet adına yazı yazmaya çağırdı. Zıyâ Bey ile Nâmık Kemal 17 Mayıs 1867'de gizlice Avrupa'ya kaçtılar. Ali Suavi de sürgünde bulunduğu Kastamonu'dan gizlice İstanbul'a getirilerek 22 Mayıs 1867'de Avrupa'ya kaçırıldı. Mesina'da birleşen üç inkılâpçı, Paris'e ve oradan da Londra'ya gittiler. Ali Suavi, 31 Ağustos 1867'de Yeni Osmanlılar Cemiyeti adına Londra'da M. gazetesini çıkarmaya başladı. İlk sayısının başına: "Muhbir, doğru söylemek yasak olmayan bir memleket bulur, gene çıkar" sözünü yazdı.

Ali Suavi'nin Kastamonu'ya sürülmesinden sonra M. İstanbul'da tekrar çıkmaya başlamıştır. Gazetede Ali Suavi'nin yazıları da devam etmiştir. M., 27 Mayıs 1867'de çıkan 55. sayısından sonra hükûmetçe kapatılmıştır. (H. Eren)

MUHİBBÎ, Osmanlı - Türk edîb ve yazarları arasında sevilerek kullanılan bir mahlas. İki Türk şâirinin mahlası ve Suriye'de yaşamış ünlü bir bilgin âilenin unvanıdır.

1. **Muhibbî,** Derviş, Kanûnî Sultan Süleyman devrinde yaşamış, mutasavvıf şâirlerden biridir. Bektaşî meşreb bir şâir olmakla Yeniçeri ocağına mensûb olduğu sanılır. Gayrı mürettep Dîvân'ının bir nüshası Topkapı Sarayı Yeniodalar 1825 numarada kayıtlı bulunmaktadır.

2. **Muhibbî,** Bk. SÜLEYMAN II (Kanûnî).

3. **Muhibbî,** XVI. ve XVII. yüzyıllarda Osmanlı - Türk toplumunda ilmî çalışmaları ile ün yapmış bir âilenin unvanıdır. Bunlardan beşi edebiyat ve ilim alanında tanınmışlardır.

a) *Muhibbüddin Ebü'l - Fazl Muhammed b. Ebû Bekr b. Davud el - Hamavî* (1542 - 1608), Hama'da doğmuş, öğrenimini Haleb ve Hums'ta tamamladıktan sonra İstanbul'a gelmiş ve Çivi-zâde Mehmed Efendi ile yakınlık peyda eylemişti. Onun Kahire kadılığında nâib olarak yanında bulundu. Sonra Şam'da Kuzâiye medresesine müderris oldu. Hums, Maarra ve Haleb kadılıklarından sonra 1585'te Şam nâibliğine getirildi. Zaman zaman Şam eyâleti ordu kadılığı veya Şam mevkıbi kadılıklarında bulundu. Aynı zamanda çeşitli medreselerde ders okutmaya da devam ediyordu. 1608'de Şam'da öldü. İbnü'ş - Şihne'nin *Urcûze*'sine şerhi, Zemahşerî'nin *Keşşâf*'ına *Tenzilü'l - Âyât* adlı açıklaması ve *Hâdi'l - ez'âni'l - Necdiye ile'd - Diyâri'l - Mısrıyye* adlı bir seyahatnamesi vardır.

b) *Abdüllatif b. Muhibbüddin Muhammed ed - Dımeşkî* (1578 - 1614), Ebü'l - Fazl Muhammedin oğlu olup, Şam'da doğmuş ve öğrenimini bu şehirde yapmıştır. Zâhiriyye'de müderrislikte bulunmuştur. Fetih suresine bir tefsiri olduğu gibi, tefsîr, hadîs, fıkh, tasavvuf ve edebiyat konularına ait bir denemesi de vardır.

c) *Mustafa b. Ahmed b. Mansur* (ölm. 1651), Ebü'l - Fazl'ın torununun oğlu olup, bu da Şam'da yetişmiştir. Harîrî'nin melhamesine *el - Hıbrü'l - harîrîye fî, Şerhi'l - Melhameti'l - Harîrîye* adlı bir açıklaması vardır.

ç) *Fazullah b. Muhibbullah* (1621 - 1671), Ebü'l - Fazl Muhammed'in torunu olup, Şam'da doğdu. Öğrenimini bu şehirde yaparak Necmüddin-i Gazzî'den icâzet aldı. Şeyhulislâm Zekeriya-zâde Mehmed Efendi'nin nâibi olarak Haleb'e gönderilmişse de başarı gösteremedi. Bunun üzerine babası kendi üzerinde olan Dervişîye (Derviş Mehmed Paşa) müderrisliğini ona verdi. 1641'de İzmetî Mehmed Efendi ile İstanbul'a gelerek burada 40 akça derecesindeki medreselerden birine müderris tayin edildi. Daha sonra Esirî Mehmed Efendi'nin Mısır kadılığında onun nâibi olarak bulundu. Bu arada Ezher'de bilgisini geliştirdi. 1666'da Beyrut kadısı oldu. 1669'da memleketi olan Şam'a döndü ve 1671'de orada öldü. Edîb bir kişiliğe sahip olan M.'nin Dîvânı ve İstanbul seyahatlerini tasvir eden seyahatnamesi kaybolmuştur. Ancak, onu şöhrete ulaştıran Burûnî'nin *Terâcümü'l - Âyân min Ebnâ'i'z - Zamân* adlı eserini yeniden gözden geçirerek zeylen tamamlamış olmasıdır.

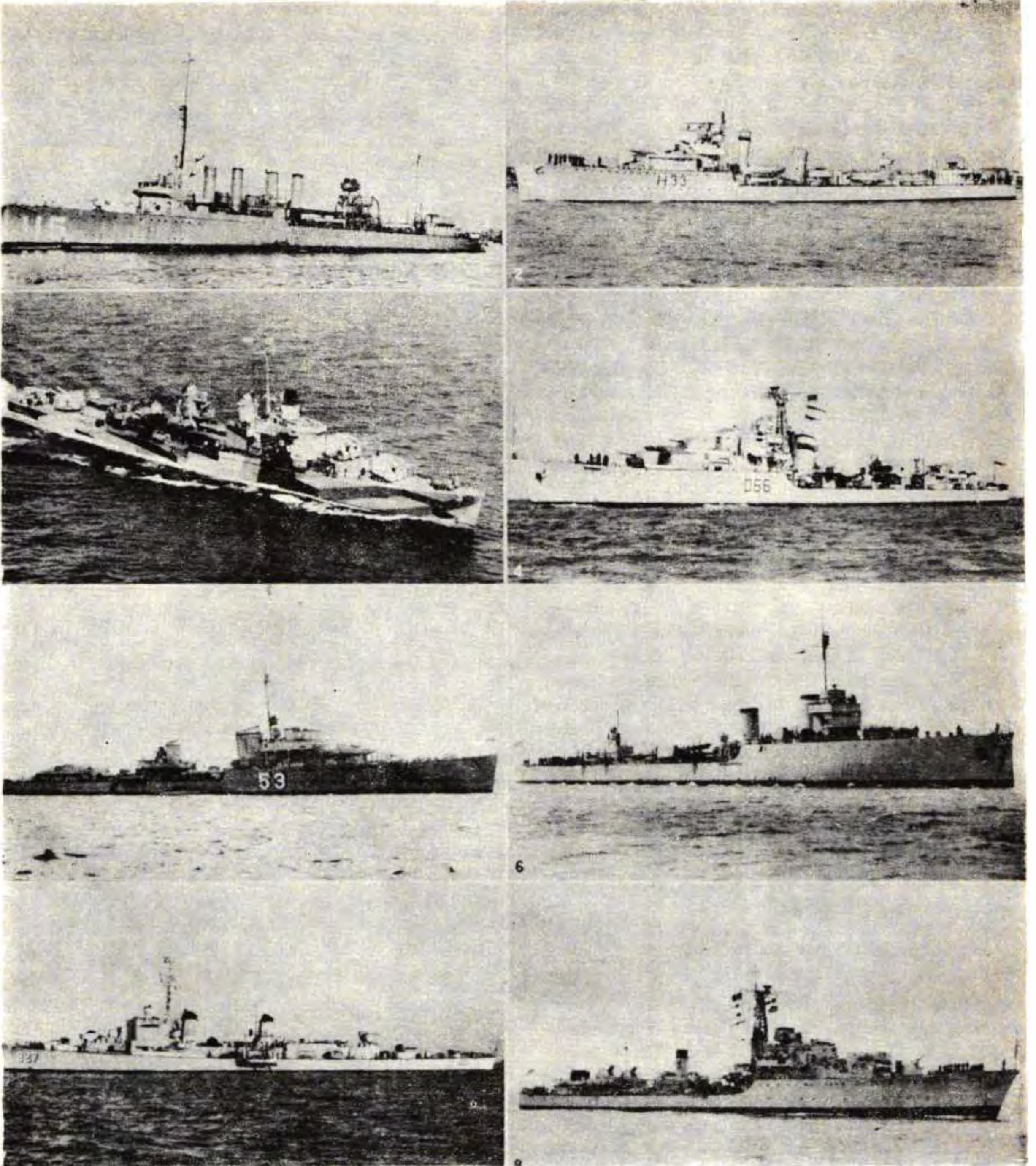
d) *Muhammed el - Emin b. Fazlullah* (1651 - 1699), Şam'da doğmuş, öğrenimini babasından ve Şam ulemâsından yaptıktan sonra Şam kadısı Vişne-zâde İzzetî Mehmed Efendiye intisap etmiştir. Vişne-zâde'nin 1681'de ölümüne kadar kısa aralıklarla hizmetinde bulundu. Onun vefatından sonra Şam'a dönerek Eminiye medresesinde ders vermeye başladı ve bütün günlerini edebiyat araştırmalarına ayırdı. Bir ara Mekke ve Kahire'de kadı nâibliklerinde bulundu. M.'nin en önemli eseri kendi zamanının ve hemen ondan önceki devrin bilgin, yazar ve şâirlerinin biyografyalarını derleyen *Hulâsatü'l-Âsâr fi Âyâni'l-Karni'l-Hâdî-aşer* (Kahire 1284, I-IV) adlı kitabıdır. Bundan başka el-Hafacî'nin eserine zeyl olan *Nefhatü'r - Reyhâne, Muhtârât, Dîvân,* ve atasözleri ile vecîzeleri topladığı *Berâhatü'l-ervâh,* gramer konularında *Cene'l-Cenneteyn* ve sözlükte *Serâ'ü's-sebîl fî-mâ fi'l-Lugati'l-Arabiyye* adlı eserleri vardır. (İ. Parmaksızoğlu)

MUHRİP (İng. Destroyer, Alm. Zerstörer), çeşitli maksatlarla görevlendirilebilen, sürati fazla bir savaş gemisi. Torpito (b. bk.) silâhının icadı, torpidobot sınıfı su üstü teknelerin bütün dünya bahriyelerinde değer kazanmasına, büyük gemilerden kurulu bir donanma yapma imkânları az olan denizci devletlerin çok sayıda torpitobot yaparak kuvvet dengesi sağlayabilme isteklerine yol açmıştır. Donanmanın esas kuvvetinin büyük top taşıyan zırhlılardan meydana gelebileceği kanaatinde olan bahriyeler ve bu meyanda İngiltere bahriyesi, zırhlılara hücuma teşebbüs edecek torpitobotları, hücuma geçmeden ve torpitosunu atmadan önce denizde yakalayacak ve onları imha edebilecek yeni bir tip gemiye ihtiyaç duydular. Böylece, 1892 yılında torpitobotlardan daha süratli ve güvertesinde torpitobotları batırabilecek sayıda ve çapta top taşıyan yeni bir gemi tipi meydana geldi. Bu tip gemilere, "torpitobot muhribi" adı verildi. Daha sonraları, torpitobot terimi kullanılmayarak, yalnızca M. denilmeğe başlandı. İngiltere bahriyesi, 1893 yılında Havoc sınıfı ilk dört M.'i Yerrow ve Thornygroft tezgâhlarına sipariş etti. Her biri 240 ton ağırlığında olan bu M.'ler, 27 mil sür'atle seyir yapabiliyorlardı. Bordaları torpitobotlarınkinden daha yüksek olan bu tekneler, torpitobotlarla savaşabilmek üzere, daha büyük çapta ve sayıda top taşıyorlardı. 1894 Çin - Japon savaşında, Japonlar'ın Chemulpo (Inch'on) limanında bir Çin nakliyesini ve Wai - Hai - Wei limanında da bir Çin zırhlısı ile bir kruvazörünü gece karanlığından faydalanarak torpitolamaları, dünya bahriyelerinin torpitobotlarla alâkasını artırdı. Denizci devletler, M. sınıfı gemiler inşâsına başladılar. 1899 yılında inşâ olunan "Baily" adlı Amerikan M.'i, 235 ton ağırlığında olmasına rağmen, iki torpito kovanı ve dört adet 57 mm'lik topa sahip bulunuyor ve 30 mile yakın sür'at yapıyordu. Amerikalılar, 1901 - 1902 yıllarında, Bainbridge sınıfı 9 M. daha inşâ ettiler. Bunların da ağırlıkları 600 ton idi. Bu gemilerde de iki adet 45 cm'lik torpito kovanı, iki adet 7.6 ve beş adet 5.7 cm'lik top bulunuyordu. İngiltere bahriyesi ise, 1903 - 1905 yılları arasında 550 - 600 ton ağırlığında 34 M. inşâ etti. Bu gemilerde de iki adet 45 cm'lik torpito kovanı, dört adet 7.6 cm'lik top bulunuyordu. Fransızlar da, 1905 - 1909 yıllarında 336 tonluk 23 M. inşâ ettiler. Bu gemilerde iki adet 45 cm'lik torpito kovanı, bir adet 6.5 cm'lik ve altı adet 4.7 cm'lik top bulunuyordu. Sür'atleri de 27 - 30 mil idi. İngiltere Bahriye Nezareti, 1904 yılında en iyi vasıfta M. dizayn edilebilmesi için bir komisyon kurdu ve mevcut M.'ler üzerinde yapılan tecrübelerden çıkarılan derslere dayanarak, bu komisyon üç tip teknenin inşâsını tavsiye etti. Bunlardan birincisi filotila liderliği görevi yapmak üzere 2 000 ton ağırlığında bir tekne inşâsı, ikincisi açık denizlerde harekâtta bulunabilmek üzere 1 000 ton ağırlığında M.'ler inşâsı, üçüncüsü ise kıyılara yakın sularda görev yapmak üzere mevcut torpitobotların ıslahı idi. İngiltere, 1907 yılında komisyonun tavsiye ettiği esaslara göre, Cossack sınıfı ilk M.'leri inşâ etti. Bu gemiler, 880 - 900 ton ağırlığında olup 33 - 35 mil sür'at yapabiliyor ve beş adet 7.6 cm'lik top ve iki adet 45 cm'lik torpito kovanı taşıyorlardı. Alman bahriyesi ise, "torpitobotun da, M.'in de esas görevi geceleri görünmeden düşmana sokulmak ve torpito atmaktır" tezini ileriye sürerek, gemi tonajlarını büyültmekte acele etmediği gibi, top sayısını ve çapını da çoğaltmayarak, torpitoya değer verdi. 1905 yılında kızağa konulan G 137 Alman M.'i, 570 tonluk olarak inşâ olundu. Bu gemi, bir adet 8.8 cm'lik ve üç adet 5.2 cm'lik top taşıyordu ve 33.9 mil sür'at yapıyordu. Diğer bahriyelerdeki M.'lere nazaran bir fazlası ile, üç adet 45 cm'lik torpito kovanına sahip bulunuyordu. İngiltere bahriyesi, 1910 yılında 2 207 tonluk Swift sınıfı ilk M. liderlerini hizmete soktu. Bu gemiler, 35 mil sür'at yapıyor ve dört adet 10.5 cm'lik top ve iki 45 cm'lik torpito kovanı taşıyorlardı. İngilizler'den sonra, diğer bahriyelerce de lider sınıfı M.'ler inşâsına başlanıldı. I. Dünya Savaşı'ndan önce, M.'lerin gelecek bir savaşta alacakları görevler şöyle tesbit olunmuş idi: "Gündüz ve gece düşman savaş hattına ve gemilerine kitle hâlinde veya münferiden torpito hücumu yapmak, keşif ve karakol hizmetlerini îfa etmek, mayınlı olması muhtemel bir sahadan geçerken donanmanın önünde mayın taramak, gerektiğinde düşman kıyılarına mayın dökmek, gündüz savaşında lüzum görüldüğü zaman duman perdesi yaparak ana kuvveti gizlemek".

Bu görevlerin yapılabilmesi ve ağır denizlerde donanma ile birlikte bulunabilmek isteği, M. tonajlarının büyümesine yol açtı ve I. Dünya Savaşı'ndan önce M.'lerin ağırlıkları 1 000 cm'liği veya iki adet 12 cm'liği ve beş adet 7.5 cm'liği, torpito kovanları ise iki ilâ altı adet 45 veya 53 cm'liği buldu. I. Dünya Savaşı'nda, torpitobotlar hariç, İngiltere 280, Almanya 144, Fransa 87, Rusya Baltık'ta 113, Karadenizde 36 M. tezgâhlarda inşâ hâlinde bulunduruyordu.

I. Dünya Savaşı'nda, M.'ler kendilerine verilen çeşitli görevlerin hemen hepsini mükemmel bir şekilde ifa ettilerse de, başarılı torpito hücumu fırsatını pek az olarak elde edebildiler. Skagerrak (bk. JUTLAND DENİZ SAVAŞI) savaşında İngiltere'nin büyük donanmasına komuta etmekte olan Amiral Sir John R. Jellico, Almanlar'ın açacakları topçu ateşi karşısında uğrayacakları fazla zayiatı göze alamayarak, İngiliz M.'lerine kitle hâlinde hücum emri veremediği hâlde, Alman açık deniz donanması komutanı Amiral Reinhard Scheer, iki defa, Alman M.'lerini kitle hâlinde torpito hücumuna kaldırmıştı. Alman M.'lerinin İngiliz donanmasının kesif topçu ateşi altındaki çok cesurane hücumları karşısında Amiral Jellico, İngiliz savaş hattını iki defa Alman torpitolarından kurtarmak için donanmasına sakınma manevrası yaptırmak mecburiyetinde kalmış ve bu manevralar gemi sayısı daha az olan Alman donanmasının ağır zayiata uğramasını önlemişti. İngilizler, ancak gece yaptıkları torpito hücumlarında, Almanlar'ın "Pommern" eski zırhlısı ile "Rostock" hafif kruvazörünü batırabilmişlerdi. Skagerrak savaşında 80 İngiliz M.'inden sekizi ve 63 Alman M.'inden beşi aldıkları isabet ile batmışlardır.

I. Dünya Savaşı içinde diğer mühim bir torpito hücumu da, Türk M.'i "Muâvenet-i Milliye"nin, İngiliz karakol M.'lerinin himâyesinde Çanakkale Boğazı'ndaki Morto koyunda yatmakta olan İngilizler'in "Goliath" zırhlısına yaptığı ve bu zırhlının batışı ile sonuçlanan gece hücumudur. I. Dünya Savaşı'nda Almanlar'ın denizaltı savaşı ilân etmeleri, İtilâf Devletleri M.'lerine yeni ve çok ağır bir görev daha ekledi. Bu görev, Alman denizaltı gemileri ile mücadele etmek idi. Denize açılan donanmayı kuvvetli bir denizaltı emniyetine almak lüzumu hâsıl oldu. İtilâf Devletlerinin ticaret gemisi zayiatının fazlalığı konvoy sisteminin uygulanmasını mecburî kılmış ve konvoyları da M.'lerle emniyete almak lüzumu ortaya çıkmıştı. M.'ler, konvoy emniyeti için en muvafık tip gemi iseler de, seyir alanlarının azlığı uzak mesafelere kadar emniyet görevlerini îfaya kâfi gelmiyordu. Kruvazörler, çok su çektiklerinden ve denizaltı gemilerine hedef teşkil ettiklerinden, konvoy hizmetlerinde kullanılamıyorlardı. Önceleri Alman akıncı ge-

MUHRİP : XX. yüzyıl muhripleri

1 - A.B.D., "Waters" muhribi, I. Dünya Savaşı, 1090 ton, 2 - Birleşik Krallık, "Vanoc" muhribi, I. Dünya Savaşı, 1090 ton, 3 - A.B.D., "Maddox" muhribi, II. Dünya Savaşı, 2 200 ton, 4 - B.K., "Zambesi" muhribi, II. Dünya Savaşı, 1710 ton, 5 - Almanya, "Hans Lüdemann" muribi, 1940'ta ikinci Narvik savaşında batırılmıştır. 1811 ton, 6 - İtalya, "Leone" muhribi, 1941'de Kızıldeniz'de batırılmıştır. 1526 ton, 7 - A.B.D., "Robert A. Orvens" muhribi, II. Dünya Savaşı'ndan sonra yapılmıştır. Denizaltı savaşları için elektronik cihaz ve silâhlarıyla donatılmıştır. 2 500 ton, 8 - B.K., "Battleaxe" muhribi, II. Dünya Savaşı'ndan sonra denizaltı savaşları için yapılmıştır

milerine karşı Amerika kıyılarından kalkan konvoylar kruvazörlerle himayeye alınıyor ve Avrupa kıyılarına 2 000 mil kala M.'lere teslim ediliyorlardı. Bu durum, M.'lerin hem denizcilik kifayetlerinin arttırılması ve hem de seyir alanlarının çoğaltılması lüzumunu ortaya koydu. Fazla yakıt ihtiyacı, açık denizlere mukavemet, su bombası ile teçhiz zarureti M. tonajlarının arttırılmasına yol açtı. Savaş içinde yapılan M.'ler, denizaltılarla yapılacak müsademelerde hasara uğramamaları için, baş bodoslamaları ve çeneleri takviyeli olarak inşâ edildi. Amerika Birleşik Devleti 1917 yılında I. Dünya Savaşı'na girdiği zaman, 67 M.'e sahip idi. Tezgâhlarda da 27 M. inşâ edilmekte idi. 1917 nisan ayında, Alman denizaltı gemileri 600 bin ton tutarında 196 ticaret gemisi batırmışlardı. Gerek Atlantik gerek Akdeniz konvoyları için çok sayıda M.'e ihtiyaç vardı. Amerikan bahriyesi; 1 200 tonluk, her türlü hava şartlarında okyanuslarda yol almağa kabiliyetli, her biri dört adet 10.5 cm lik top, bir adet 7.5 cm lik uçaksavar topu ile 12 adet torpito kovanı ve çok sayıda su bombası (b. bk.) taşıyan 32 - 34 mil sür'atli, manevra kabiliyeti yüksek ve dört bacalı veya dört düdüklü diye şöhret yapan 247 adet M.'i 1917 - 1918 gemi inşaat programına koydu ve inşaata da başladı. Elindeki M.'lerden 34 tanesini de İngiltere sularına gönderdi. Alman denizaltı gemileri, temmuz 1917'de, 900 000 tonluk ticaret gemisi batırmışlardı. Savaşın âkıbeti, bu denizaltı gemileri ile yapılacak mücadelenin neticesine bağlı idi. Yeni M.'lerin donanmalara katılmaları, hidrofon (su altı gürültü dinleme cihazı)'ların M.'lere monte edilmesi, su bombaları, denizaltı gemileri ile mücadele usûllerinin ıslahı, denizaltı gemisi zâyiatının fazlalaşmasını ve ticaret gemisi zâyiatının azalmasını mümkün kıldı. I. Dünya Savaşı içinde İngiltere 67, Almanya 66, Rusya 20, Fransa 12, İtalya 8, Avusturya - Macaristan 6, Osmanlı İmparatorluğu 3, Amerika 2, Japonya 1 M. kaybettiler. Almanya, elinde sağlam kalan 92 M.'ini de mütareke şartları gereğince İtilâf Devletlerine teslim etti.

I. Dünya Savaşı'ndan sonra, M.'lerin evsâfı tekrar ele alınmış ve savaştan çıkarılan derslere göre M.'lerde evvelâ denizcilik kudretinin yükseltilmesi, ağır denizlerde sür'atin azalmaması üzerinde ısrarla durulmuştur. Toplar, genellikle, 12 cm lik ve dörtten aşağı olmamak üzere uygun bulunmuştu. M.'lere, ayrıca, 7.5 cm lik uçak savar topları ile 20 ve 40 mm lik otomatik uçaksavar topları da lüzumlu görülmüştür. Torpito kovanlarının, üçlü veya dörtlü olmak üzere, iki grup hâlinde ve omurga hattı üzerinde monte edilmesi bütün bahriyelerce uygun görüldü. Gerek M.'ler gerek M. liderleri için, 36 mil sür'at kâfi sayıldı. Bu esaslara sadık kalınmakla beraber II. Dünya Savaşı başlayıncaya kadar, bâzı bahriyelerde bu standardların dışına çıkıldığı da görüldü. Fransızlar, lider sınıfı M.'lerinde beş adet 13 cm lik veya ikizli olarak kürsülerine yerleştirilmiş sekiz adet 14 cm lik top kullanmışlar; İtalyanlar 40 mil sür'atinde M. yapmışlardır. I. Dünya Savaşı'ndan sonra su altındaki düşman denizaltı gemilerinin yalnız mevcudiyetlerini değil, mevkilerini de tesbit edebilecek cihazların bulunabilmesi için büyük bahriyelerde araştırma ve çalışmalar yapılmış ve İngilizler'in asdic, Amerikalılar'ın sonar (b. bk.) dedikleri cihazlar keşif olunmuş ve II. Dünya Savaşı'na kadar bu cihazlar geliştirilerek, M.'lere monte edilmeğe ve sistematik denizaltı avcılığı usûlleri üzerinde çalışmalar yapılmağa başlanmıştır. II. Dünya Savaşı'na İngiltere 188, Almanya 30, Japonya 138, Amerika 153 dört bacalıdan başka 97 yeni M.'le katılmışlardır. Savaş içinde de değişik tonajda pek çok M. inşâ olunmuştur.

II. Dünya Savaşı içinde M.'ler, çok çeşitli görevlerde kullanılmışlardır. Düşman M.'leri ile savaşmışlar, düşman denizaltı gemilerinin imhâsında başarı göstermişler ve bilhassa Hunter Killer (b. bk.) gruplarındaki faaliyetleri ile Alman denizaltı savaşının iflâsını temin etmişlerdir. Bütün çıkarmalarda, kıyıları savunan düşman topçuları ve tankları ile savaşmışlar, çıkarmalara imkân hazırlamışlar, kıyı bombardımanı yapmışlar, uçaklarla savaşmışlar, çok sayıda uçak düşürmüşler ve keşif hizmetlerinde görev almışlardır. Bilhassa radar piket M.'lerinin çok faydalı hizmetleri görülmüştür. Kazaya uğrayan uçakların pilotlarından pek çoğunu kurtarmışlar ve pilotların mâneviyatlarını yükseltmişlerdir. Ticaret gemisi konvoylarını ve savaş gemileri birliklerini emniyete almışlardır. II. Dünya Savaşı içinde M.'lere çok çeşitli görevler verilmesi dolayısı ile, konvoyların himâyesi için refakat M.'i denilen yeni bir sınıf M. ve firkateyn (b. bk.) tipi gemiler inşâ edilmiştir. İlk inşâ olunan refakat M.'lerinin tonajları ve sür'atleri filo M.'lerinden daha küçük, top ve torpito sayısı daha az olduğu hâlde, bu gemiler çok mükemmel sonar cihazları ve çok sayıdaki denizaltı imha silâhları ile donatılmışlardır. 1943 - 1945 yılları arasında inşâ olunan 1 450 tonluk Ruderrow sınıfı Amerikan refakat M.'lerinin sür'atleri 24 mil olup, iki adet 12.5 cm lik top ve iki adet çift namlulu 40 mm lik uçaksavar topu ve üç adet 53 cm lik torpito kovanı taşıyorlardı. Firkateynler de, konvoy refakat hizmetlerinde mühim yer almışlar ve bütün bahriyeler tarafından çok sayıda inşâ olunmuşlardır. II. Dünya Savaşı'ndan sonra da firkateynlerin inşâlarına devam olunmuş, son yıllarda bunlara helikopterler de verildiğinden tonajları artmış ve 4 000 tonu bulmuştur. M.'lerin bakım ve onarımlarını tersanelere gönderilmeden yapmak, erzak ve cephane, torpito ikmâllerini sağlamak, personeli istirahat ettirmek ve daha büyük bir geminin moral yükseltici kütüphane, sinema ve diğer eğlence imkânlarından, hastahane ve ibadethanelerinden faydalandırmak için, büyük bahriyelerde, filotillalar emrine M. ana gemileri tahsis olunmuştur. Bu ana gemiler, M.'lerin gerek anavatanda, gerek uzak ve ileri üslerde, daima göreve hazır bir durumda bulunmalarını sağlamaktadırlar.

Sovyet Rusya, dünya devletleri arasındaki dengenin gerek siyasî gerek askerî bakımdan sağlanması için, güçlü bir deniz kuvvetine ihtiyaç olduğunu II. Dünya Savaşı'ndan sonra takdir etmiş ve tam mânâsı ile büyük devlet olabilmek için 1948 - 1949 yıllarında yeni bir gemi inşâ programı uygulamağa başlamıştır. Pek çok su üstü ve denizaltı gemisini ihtiva eden bu programda, çok sayıda M. de bulunuyordu Bu programın ilk M.'leri, Skorry sınıfı gemilerdi. 2 300/ 3 100 ton ağırlığında olan bu sınıf M.'lerden 45 adet inşâ edildi. 36 mil sür'atleri olan bu M.'ler, dört adet 12.5 cm lik iki maksatlı top, iki adet 8.5 cm lik iki maksatlı top, sekiz adet 37 mm lik otomatik uçaksavar topu ve on adet 53.3 cm lik torpito kovanı ve ayrıca denizaltı imha silâhları taşıyorlar. Lüzumu hâlinde 80 mayın yüklenme kabiliyetleri de var. Rusya bahriyesi, daha sonra Kotlin sınıfından 27, Krupny sınıfından 9 M. inşâ etti. 1950 yılında gemi inşâ programlarında değişiklik yapan Rusya bahriyesi, daha ziyade güdümlü mermi atan küçük motorbotlarla balistik füze atan atom denizaltı gemilerine değer veren bir program uygulamağa başladı, bir yandan da M. inşâsına devam etti. 1955 - 1958 yılları, Rus inşâat programına satıhtan havaya ve satıhtan satıha güdümlü mermi atan gemiler dâhil edildi.

1962 yılında Kashin sınıfı M.'ler inşâ olunmağa başlandı. On beş adet inşâ olunan ve gaz türbüni ile çalışan bu sınıf gemiler 3 750/4 750 ton ağırlığında olup, 40 mil sür'at yapabilmektedir. Bu sınıf M.'lerin dört adet 7.5 cm lik uçaksavar topu, beş adet torpito kovanı, denizaltılara karşı roketleri ve güdümlü mermi atıcıları vardır.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra diğer bahriyeler de, büyük su üstü gemisi inşâ programlarında değişiklik yaparak, M. sınıfı gemi inşâatına devam ettiler. Amerikalılar, II. Dünya Savaşı'ndan alınan dersleri dikkate alıp, ilk olarak 1955 - 1956 yılları arasında Forrest Sherman sınıfı beş M. inşâ ettiler. 33 mil sür'atinde olan bu gemiler, üç adet iki maksatlı ve çok sür'atli atış yapar otomatik 12 cm lik ve dört adet yine iki maksatlı 7.5 cm lik top taşıdıkları gibi, altı adet, denizaltı gemilerine karşı torpito kovanı ve iki adet Hedgahog (b. bk.) ve çok sayıda su bombası taşıyorlardı. Sonar'ların ve diğer elektronik cihazların ve savaş haber ve harekât merkezlerinin çok yer işgal etmesi dolayısı ile, bu gemilerin tonajları, tam yüklü iken 3 950 tonu bulmuştu. Fransızlar da, II. Dünya Savaşı'ndan sonra, üç adet Surcouf, dört adet Bouvet, dört adet Forbine ve dört adet Casablanca sınıfı M.'leri inşâ ettiler. Bu M.'ler de, tam yüklü iken 3 750 ilâ 3 900 ton ağırlığında idiler. Sür'atleri de 32 mil idi. İngilizler ise, savaştan sonra, 1950 yılında 3 600 tonluk Dainty sınıfı dokuz M. inşâ ettiler. 30.5 ilâ 34 mil sür'at yapan bu gemilerden sonra, M. tekneleri üzerinde gelişmiş bir tip bulmak üzere, inşâatlarını durdurdular. 1960 yılında 6 000 tonluk "Devonshire" M.'ini inşâ ettiler. Müteâkıp yıllarda da bu sınıftan daha yedi M.'i donanmalarına kattılar. 1967 Mısır - İsrail savaşında İsrail donanmasına ait "Elath" adlı M.'in bir Mısır hücum botundan atılan Rus yapısı Sty füzesi ile batırılması, bütün dünya bahriyelerinin geliştirmekte ve bâzı gemilerine de monte etmekte oldukları güdümlü mermilerle savaş elektonik cihazları üzerinde durmağa ve yeni inşâ olunacak M.'lerin bu silâhlarla donatılması ve eski M.'lerin de tâdil ve modernize edilerek güdümlü mermi M.'i hâline getirilmelerinde acele etmelerine yol açtı. Sayıları gittikçe artan ve çok tehlikeli bir silâh olan, derin sularda uzun süre yüksek sür'atle seyir yapabilen ve balistik füze atan nükleer denizaltı gemileri ile mücâdele etmek hususu da M. inşâatına tesir etti. Light Air Born Multi Purpse Sistem (kısa adı LAMPS) usulü ile denizaltı avcılığı yapacak ve helikopter taşıyacak büyük M.'lerin inşâsına başlanıldı. Bu maksatla kullanılacak helikopterlerin uzak mesafe radarları, sonarları, sonar şamandıraları, denizaltılara karşı torpitoları ve çeşitli elektronik cihazları bulunduğundan, ağırlıkları fazla olduğu için, M.'lerin kıç taraflarında iniş ve kalkış platformları ve hangarlar inşâsı lüzumu hâsıl oldu. Yeni M.'lerdeki çok gelişmiş elektronik cihazlar çok yer tuttuğundan, teknelerin büyümesi îcap etti. Bu sebebledir ki, bugün inşâ edilmekte olan M.'lerin ağırlıkları 10 000 tonu bulmuştur. Bu yeni M.'lere bâzı bahriyelerde büyük M., veya firkateyn, bâzı bahriyelerde ise süper M. denilmektedir. Bu yeni M.'lerin başlıca silâhları, bir veya iki adet iki maksatlı kullanılabilir 12.5 cm lik otomatik top, iki ilâ dört adet satıhtan satha güdümlü mermi, iki adet satıhtan havaya güdümlü mermi atıcısı, denizaltı gemilerine karşı roket, iki ilâ altı adet denizaltılara karşı torpito kovanı ve birlikte avcılık yapacakları helikopterdir. Yeni M.'lerden Ruslar'ın Kashin sınıfı gemileri ile İngilizler'in Sheffield ve Bristol sınıfı M.'leri gaz türbinli makinelerle seyir yapmaktadırlar. Amerikalılar'ın son inşâ ettikleri "Bainbridge", "Truxtan", "South Carolina" ve "California" M.'leri ile kızağa konulmuş ve inşâsına başlanmış M.'leri nükleer enerji ile seyir etmektedirler.

Denizaltı gemisi tehlikesinin büyüklüğü karşısında, refakat M.'lerinin de dizaynlerinde gelişme olmuştur. Amerikalılar, 1969 yılında yalnız denizaltı gemileri ile mücadele etmek üzere, yeni bir tip refakat M.'i inşâ etmişlerdir. 4 000 ton ağırlığında bulunmasına rağmen, yalnız denizaltı gemilerinin mevkiini tesbit ve imha maksadı ile inşâ olunduklarından, çok alçak frekanslı, hassas sonarları bulunmakta ve tek makine ile seyir etmektedirler. Hepburn sınıfı denilen ve 46 adet inşâ edilen bu yeni refakat M.'leri 24 ilâ 27 mil sür'at yapabilmektedirler. Bir adet, çok sür'atli ateş edebilir, otomatik 12.5 cm lik top taşımaktadır. Bu toplar da hem su üstüne ve hem de havaya atış yapabilmekte ve geliştirilmiş yeni bir atış kontrol sistemi sayesinde, gece karanlığında kıyı bombardımanı dahi yapabilmektedir. Denizaltıları imha için torpito kovanları ve ayrıca denizaltı imha roketleri bulunmaktadır. Kıç taraflarında bir helikopterleri de vardır.

Bugün büyük bahriyelerde helikopterler süper M.'i, M. leaderi, gûdümlü mermi M.'i, filo tipi M. ve refakat M.'i gibi tiplerde M.'ler bulunmaktadır. M.'lerin gelecek bir savaşta alacakları başlıca görevler: yüksek sür'atli uçak gemilerini denizaltı ve uçak tehlikesine karşı emniyete almak, konvansiyonel ve nükleer denizaltı gemilerini yakalamak ve imha etmek, kıyı bombardımanları yapmak, denize düşen uçakları aramak ve kurtarmak, ticaret gemisi konvoylarını emniyete almak ve çıkarma birliklerini desteklemek olacaktır. (V. Z. Dümer)

MUHTAR EFENDİ, Turşucuzâde, Ahmed, Hacı (İstanbul 1822 - İstanbul 1875), Şeyhulislâm. Aile itibariyle Safranboluludur. Babası İbrahim Ağa'nın Turşucular kedhudâsı olması ve tabiatıyle bu mertebeye çıkmadan turşuculuk etmiş bulunması sebebiyle Turşucu-zâde sanıyle ün yapmıştır. İlk öğreniminden sonra Filibeli Halil Fevzi Efendiden okuyarak icâzet almıştır. Rüûsu elde ettikten sonra 1850 tarihinde İbtidâ-i hâric pâyesiyle Sâlise-i Lutfi Paşa'da müderrisliğe başladı. Usul gereğince devr-i medâris ederek İstanbul müderrisleri arasında büyük ün kazandı. 1864'te İstanbul mahkemesi Kapı nâibi oldu. Aynı zamanda Mekteb-i Mülkiye'de fıkıh dersi öğretmenliği de yapmakta idi. 1865'te Mahrec pâyesiyle Dâr-ı Şûrâ-yi Askerî müftiliğine getirildi. Bir yandan da Meclis-i İntihâb-i Hükkâm-i Şer'î üyeliği verildi. Bu sırada Sultan Azîz'in oğlu Yûsuf İzeddin Efendi'nin öğretmenliğine tayin edilerek üç yıl kadar bu görevde kaldı. 1868'de Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliyye, 1871'de ise ikinci def'a Dâr-ı Şûrâ-yi Askerî Müftiliğine getirildi. 7 kasım 1872'de birdenbire Şeyhulislâmlık makamına tayin edildi. Bu ânî tayin ulemâ arasında bazı dedikodulara sebep olmuşsa da, vekarı, iktidarı ve dürüstlüğü ile az zamanda herkesin sevgisini kazandı. 11 haziran 1874'te görevinden alındı. Ayrılmasını gerektiren sebep, bir dava münasebetiyle gelen Vâlide Pertevniyal Sultân'ın kahvecibaşısını huzurundan kovması oldu. Göreve son verilişine vesile olarak da Meşîhat kayığına binmeyip İdâre-i Mahsûsa (Şehir Hatları) vapuru ile Kadıköy'e geçmiş olması ve bu suretle makamının vekarını ihlâl etmiş bulunması ileri sürüldü. 15 ekim 1875'te Kızıltoprak'taki konağında ânî bir kalp rahatsızlığı sonunda öldü. Cenazesi Karacaahmed'de babasının yanına defnedildi.

Abdülazîz devri şeyhulislâmları arasında bilgi ve doğruluğu ile ün almıştı. Zamanında Ayasofya medresesini yeniden çalışır hâle getirdiği gibi, nâiblerin tayinlerine esas olmak üzere imtihan usûlünü vaz'ederek, liyakatsiz olanların tasfiyesi cihetine gitmişti. (İ. Parmaksızoğlu)

MUHTAR PAŞA (Gazi). Bk. AHMED MUHTAR PAŞA.

MUHTAR PAŞA, Ahmed (İstanbul 1861 - İstanbul 1926), ferik. Öğrenimini İstanbul'da Askerî İdâdîde ve sonra da Harp Okulunda yaptı. Topçu yüzbaşısı olarak orduya katıldı. II. Abdülhamîd devrinde Osmanlı ordusunun yeniden kuruluşunda top v.b. silâhlarını sağlamak amacıyle Almanya, Avusturya ve Fransa'da görgü ve bilgisini arttırmak üzere gönderilerek yetiştirildi. Türkiye'ye döndükten sonra silâhçılık konusunda mütehassıs olarak Mühendishâne-i Hümâyûn'da görev aldı. Aynı zamanda Harp Okulunda da sahası üzerinde öğretmenlik yaptı. Meşrutiyetin ilânından sonra Âyân üyesi (Senatör) Rızâ Paşa'nın teklifi ile bir askerî müze kurmak üzere teşkil edilen komisyonun başkanlığına getirildi. Silâhhane'de toplanan bu komisyonun aldığı kararları hükûmet karşılaştığı iç ve dış olaylar yüzünden uygulayamadı. Ancak M., Ferik rütbesiyle ve Harbiye Nezâreti'ne bağlı olarak kurulması öngörülen Askerî Müze müdürlüğüne getirildi. Aya İrini (Silâhhane) de geliştirilen bu müzenin gerek koleksiyon bakımından zenginleşmesi, gerek yeni seksiyonların meydana getirilmesinde ve özellikle başlıbaşına bir değer olan Yeniçeri neferlerinin kıyafetlerini tanıtan seksiyon kurmakla tanındı. Ayrıca gazete ve dergilerde Türk askerî tarihine ait makaleler yayınlayan M. P., Harp Okulu öğrencileri için ders kitabı olarak *Dumansız barutlar, Serî ateşli sabrâ topları* gibi birtakım eserler yazmıştır. *Feth-i Celîl-i Kostantıniyye* adlı eseri ise yayınlanamamıştır. Oğlu Sermed Muhtar (Alus) gazeteci ve yazar olarak tanınmıştır. Babası M. P.'nın müzecilik faaliyetlerini aksettiren eseri *(Müze-i Askerî-i Osmânî)* Fransızca olarak da yayınlanmıştır *(Musée Militaire Ottomane, Guide)* [1920 - 1922]. (İ. Parmaksızoğlu)

MUHTÂRÜ'S - SAKAFÎ (622? - 687), Sakaf kabilesinden olup Kûfe ve çevresinde Şîî hareketini uyandıran bir maceracı. Babası Ebû Ubeydetü's - Sakafî, Hicret'in 13. yılında İranlılar'a karşı yapılan savaşta yararlıklar göstermiş ve daha sonra şehit olunca M. S., Medâin valisi olan amcası Sa'd bin Mes'ûd'un yanına gönderilmiştir. Hicret'in 37. yılında Hz. Ali'den ayrılan ve ona karşı gelen Hâricîleri bastırmak üzere Medâin'den ayrılan amcasına vekâlet ettiği de söylenir. Gençlik yıllarında yaşadığı ortam ve âilesi, onun Ali taraftarı olmasına yol açmıştır.

Muâviye'nin ölümünden sonra Ali âilesi ve taraftarlarının yeniden ümitlenmeğe başladığı sıralarda, M. S. de kendini göstermeğe başlamıştır. Hicret'in 61. yılında Kûfe'de çıkan bir isyana katıldığı için hapsedildi. Daha sonra hapisten çıkarak, Mekke'ye ve oradan da memleketi olan Tâif'e gitti. Tâif'te kaldığı bir yıl içinde, Şîî hareketinin yeni dinî ve siyasî döneminin (kendisini bu hareketin öncüsü ve başı yapan) planlarını düşünüp hazırladığı tahmin edilmektedir.

M. S., başlangıçta, Hicaz bölgesinde kuvvetli olan Abdullah bin Zübeyr'in yanında ve hizmetinde bulunmuşsa da, daha sonraki yıllarda ona karşı çıkmıştır. Hicret'in 64. yılında Abdullah bin Zübeyr'in ordusunda Şamlılar'a karşı kahramanca döğüşmüştür. Bunu, ona bağlılığını göstermek için değil, Kûfe'ye yeniden dönebilmek için yapmıştır. Diğer bir söylentiye göre de, bu savaşta gösterdiği yararlıklarına rağmen, kendisine rağbet edilmemiş ve umduğunu bulamayınca da Kûfe'ye gitmiştir.

Bu tarihlerde (H. 64) Kûfe'deki Şîîler, Süleyman bin Surad'ın tesirinde idiler. M. S. onlara katılmayıp Hz. Ali'nin — Peygamber'in torunu olmayan — oğlu Muhammed bin Hanefiyye'nin kendisini vezîr ve emîr olarak gönderdiğini ileri sürerek halkı kendi yönüne çekmeğe çalıştı. Esasen, kendisine böyle bir görev verildiği sanılmamaktadır. Fakat fikirlerini yayabilmek için, bu taktiği kullanmıştır. Ayrıca, kendisinin birtakım özel yetenekleri de bu konuda işlerini biraz kolaylaştırmıştır. Bazı yönleriyle *Kur'ân*'ı hatırlatan, fakat taklitten uzak, ateşli ve garip belâgati sayesinde, kısa sürede birçok taraftarlar kazandı. Hattâ, bazen Cebrâil'den ilham aldığını da söylüyor veya söyletiyordu.

M. S., bu çalışmaları sırasında Abdullah bin Zübeyr'in yönetimine açıkça karşı olmamaıştır, ama yine de şüpheli bir kişi olarak biliniyordu. Bu yüzden de Kûfe valisi Abdullah bin Yezîd - el - Ensârî tarafından hapse atıldı. Fakat yine pek sert davranılmamış ve Kûfe halkı ile ilişkilerine izin verilmişti. Daha sonra, Abdullah bin Zübeyr'in yönetimine karşı bir harekette bulunmayacağına söz verdiği için, serbest de bırakıldı. Bu sıralarda, Kûfe Şîîlerinin öncülüğünü yapan Süleyman bin Surad'ın öleceğine ait bir kehanette bulunuyor veya öldürtüyor. Hapisten çıkınca, ilk fırsatta, Hz. Ali'nin ünlü kumandanlarından Aştar (veya Uştur)'ın oğlu İbrahim'i elde ediyor. Bu adam, başlangıçta, M. S.'ye inanmak istemiyordu. Fakat daha sonra, Muhammed bin Hanefiyye tarafından yazıldığı ileri sürülen bir mektup üzerine, M. S.'nin tekliflerini kabûl etti. Bundan sonra hemen harekete geçilerek, kendilerine karşı olan bütün kabileler baskı ile yola getirildi ve Kûfe valisi de görevini bırakıp kaçmak zorunda kaldı. M. S., Kûfe mescidinde tesirli bir hutbe okudu. Bunun üzerine halk, ona bağlılıklarını bildirdi. Hazinede bulunan paraları da kendi adamlarına dağıttı. Böylece kısa zamanda bütün bölgenin tek hâkimi olan M. S., bâzı yerlere valiler bile gönderdi. Fakat kurduğu yönetimde eşrafa da görevler vermesine rağmen, yine de halkın tam güvenini kazanamadı. Çünkü halk M. S.'nin aşırı fikirlerini benimsememiş ve hattâ ondan kısa sürede yılmıştı. Ayrıca, M. S.'nin siyasî amaçlarla yerli halktan ziyade yabancılara dayanması ve güvenmesi de başka bir huzursuzluk sebebi idi.

M. S.'ye karşı olan kuvvetler, onun en büyük teminatı olan İbrahim'in askerleriyle birlikte Kûfe'den uzak bir yerde oluşundan yararlanarak ayaklandılar. Fakat İbrahim, kısa sürede kuvvetleriyle yetişip isyancıları dağıttı ve ezdi. Bunun üzerine M. S., yeniden güçlendi ve Şîîliğe ait programını bütünüyle uygulamağa başladı.

Fakat başarıları pek uzun sürmedi. Abdullah bin Zübeyr'in Basra'da bulunan kardeşi Mus'ab'ın kuvvetleri, Kûfeli eşraf ile iş birliği yaparak, yine İbrahim'in kuvvetleriyle birlikte kuzey bölgelerde bulunmasını da fırsat bilerek, M. S.'yi tam bir yenilgiye uğrattılar. M. S., Kûfe kalesine sığındı; dört ay savundu ve bir çıkış harekâtı yaparken öldürüldü (H. 67).

M. S., maceracılıkla ve sahte peygamberlikle itham edilmiştir. Hattâ *Bid'a* dediği bir de mucizesi vardır. Bid'a, Allah'ın dün bildirdiği haberin bugün öyle çıkmaması hâlinde, kendisini haklı çıkarmak için uydurduğu bir te'vil yoludur. Ona göre "ahkâmda nesih câiz olunca, ahbârda bid'a câiz olur".

Özel amaçları için Muhammed bin Hanefiyye'nin adını istismâr etmiştir. Fakat bu tür kişiler, amaçlarına ulaşabilmek için her imkândan yararlanmakta bir sakınca görmezler. Nitekim M. S.'nin bu çalışmaları sonunda Şîîlik, siyasî bir hareketten dinî bir akıyde hâline geçmiştir. Yalnız, bu fikirlerin daha önce ne ölçüde var olduğu ve bu fikirlerin esas sahibi olan Abdullah ibni Sebe'nin ve taraftarlarının düşünceleriyle ne ölçüde ilgili olduğu bilinmemektedir. Fakat M. S., mesîh inancını Muhammed bin Hanefiyye'nin şahsında tecelli ettirmek suretiyle imamî inançlara bir vasıf kazandırmıştır.

Muhtâriye adı, Şîî mezhebinin çeşitli kolları arasında yer almaktadır. Fakat teşkilâtlı bir mezhep olamamıştır. Bu mezhebin, meşrû devam ettiricileri olan Keysâniye ve Haşebiye'den açıkça ayırd edilememektedir. Hattâ, Keysâniye'nin, M. S.'nin bir lâkabı olduğu, yani Muhtâriye ile Keysâniye'nin ayrı şeyler olmadığı da sanılmaktadır.

MUHTEŞEM-İ KÂŞÂNÎ (Kâşân ? - 1588), İranlı şâir. Tahsilini Kâşan'da yapmıştır. Gençliğinde aşk ve güzellikler üzerine söylediği şiirlerle tanınmış, Şah Tahmasb zamanında İran şâirleri arasında gazel - serâ olarak şöhret yapmıştı. Şah II. İsmâil ve Hudâbende devirlerinde ise, yaşlanmış olmanın da verdiği hüzünle şiirde tarzını değiştirdi. Ehl-i Beyt'in maruz kaldığı ezâ cefâyı dile getiren şiirleriyle bütün Şîî çevrelerinde takdirle karşılandı. Mersiye san'atında İran'ın kendisinden önce olduğu kadar, kendisinden sonra da en ünlü üstâdı oldu. Osmanlı şâirlerini de bu alanda etkiledi. Meselâ Muallim Nâcî onun etkisinde kaldı. Kerbelâ şehîdleri için yazmış olduğu tercî-i bendi ile ününü arttırdı. Onun tanınmış bir gazel-serâ iken mersiye-gû oluşunda pek sevdiği kardeşinin ölümünün etkisi de büyük olmuştur. Dîvânı, Şemsî 1337 yılında Tahran'da yayınlanmıştır. (İ. Parmaksızoğlu)

MUHYİDDİN CEMÂLÎ, Mehmed, Molla Çelebi (ölm. Adana 1549), Osmanlı bilgini ve tarihçisi. Şeyhulislâm Alâeddin Ali (Zenbilli Ali) Efendi'nin oğludur. İstanbul'da doğmuştur. Öğrenimini büyük babası Hüsam-zâde Muslihüddin Efendi ile babasından yapmış, rüûsu Müeyyed-zâde Abdurrahmân Efendi'den aldıktan sonra önce Aksaray'da Has Murad Paşa, sonra da Dâvud Paşa ve Sahn-i Semân medreselerinde müderrisliklerde bulunmuştur. Bursa ve iki defa Edirne kadısı olmuş, kendi arzusu üzerine İstanbul'a dönerek tekrar Sahn-i Semân müderrisliğinde bulunmuş ve 100 akça yevmiye ile emekliye ayrılmıştı. Kanûnî Sultan Süleyman'ın İran seferine Ordu kadısı olarak katılmış, bu sefer dönüşünde ölmüştür. Cenazesi İstanbul'a getirilerek Zeyrek'te babasının kabri yanına defnedilmiştir. M.'nin *Hidâye*'ye bir şerhi olduğu gibi, müellifleri meçhul bazı Osmanlı tarihlerini yeniden gözden geçirip düzelterek ölümünden az öncesine 1549 yılı vekayi'ine kadar yazıp tamamlamıştır. Londra, Gotha, München ve Viyana kütüphanelerinde birer nüshası bulunan bu eser bazı yabancı dillere de çevrilmiştir. Berlin Devlet Kütüphânesi'nde bulunan nüshadan istinsah edilen bir nüshası ise Ali Emîrî Efendi, Tarih, 15, Millet Kütüphânesi'nde saklanmaktadır. (İ. Parmaksızoğlu)

MUHYİDDİN İBNÜ'L - ARABÎ (Muhyiddin Ebû-Abdullah Muhammed b. Aliyy'ibni'l-Arabî) (1165 - 1240), İslâm düşüncesinde Vahdet-i Vücûd üzerinde en ileri görüşleri getiren ve İslâm âlemine yaygın şöhretiyle tanınan büyük mutasavvıflardan biri: Şeyhü'l - Ekber = En Büyük Şeyh. Avrupa dillerinde "Abenarabi de Murcia" tarzında tanınmıştır. Tayy kabîlesine mensûb olan ataları bu kabîleden yetişen ve cömertliği ile İslâm kültüründe senbolleşen Hâtimü't - Tâyî (Hâtem Tâyî) Adî b. Hâtim'in kardeşi Abdullah'ın çocukları idi. Endülüs'te Mürsiye (Murcia) şehrinde ağustos 1165'te doğdu. Aile itibariyle sadece yaşadığı şehirde değil, bütün Magrib'de itibar edilen ve sayılan, aydın, aynı zamanda tasavvuf ve felsefeye eğilimi olan temiz bir soya mensuptu. Sekiz yaşında iken Mürsiye'de öğrenimine başladı. Ancak babası Alî b. Muhammed'in bu tarihlerde Muvahhidler'in idaresinde bulunan İşbîliye'ye (Sevilla) taşınması üzerine öğrenimine İşbîliye'de devâm etti. Fakat tutulduğu ve mahiyeti bilinmeyen bir hastalık yüzünden normal öğrenimini kesmek zorunda kaldı. Daha pek çok iken karşılaştığı isimlerin teşahhus ederek kendisine bir çok bilmediklerini öğrettiğine şâhid oldu. Bunun üzerine halvete çekildi. Halvetten çıktığında pek çok şeyin kendisine öğretilmiş olduğunu tesbît etti. Delikanlılık çağına yaklaşan çocukta böyle fevkalâde bir gelişmenin kendini göstermesi bilhassa babasını düşündürmekte idi. Bu gelişmeyi izah için oğlunu bir vesile ile o sırada İşbîliye kadısı bulunan dostu İbnü'r - Rüşd ile tanıştırdı. Ancak büyük filozofla M., imtizâc edemediler. M., 18 yaşına geldiğinde kendisine Cenâb-ı Hak tarafından ihsân edilen mârife'ye (doğrudan doğruya bilgi edinme yeteneği) rağmen bazı kadın ve erkek mutasavvıflara hizmet etmekten ve onlardan bazı değerler kazanmaktan geri kalmadı. Bu arada Magrib'in meşhur valisi Ebû - Medyen hazretlerine intisâb etmeyi çok arzu eylemişti. Ama buna fırsat elvermedi ve M., onun tilmizlerinden, İşbîliye civarında bir dağın tepesinde, bir mescidde oturan Ebû - Yâkubuubi'l - Kaysî'den Ebû - Medyen'in fikirlerini öğrenmek imkânını buldu. Böylece Ebû - Medyen hazretleriyle mânevî bir bağ kurması mümkün olabildi. Mânevî alanda gittikçe olgunlaşan M.'de belirten tek istek seyahat idi. Bu yüzdendir ki onun hayatından bahseden Endülüslü kaynaklar M. in muhtelif meliklere kâtiplik ettiğinden söz ederler. Ancak bu resmî görevler M. için önem taşımamakta, devamlı ruhî atılımlar içinde kabûl âlemini gerçek varlık saymakta ve asıl yeryüzünü bir hayal gibi geçici kabûl etmekte olduğundan bu gibi faaliyetler onun için önemli değildi. 30 yaşına girdiği vakit, tutku duyduğu gezilerine başladı. 1194'te Fas'a geldi ve 1198'e kadar burada kalarak tecessüd eden *Kur'ân* ile yaptığı şahsî mîrâcını anlatan *Kitâbü'l-İsrâ*'yı bu şehirde yazdı. 1198'de Kurtuba'ya gitti ve İbnü'r-Rüşd'ün cenaze töreninde bulundu. 1199'da Elmeriyye'ye geçti. Bu şehirde Arap nesrinde eşsiz bir eser sayılan *Mevâkı'ün-Nücûm* adlı eserini yazdı. 1200'de tekrar Abdülazîzi'l - Mehdâvî yanına ve aynı yıl Hacc için bir ihtimalle deniz yolundan Kahire'ye, İsrâ'sını yaşadığı Kuds'ü ziyaret ederek, oradan yaya Mekke'ye gelip Hac farîzasını ifa eyledi. Mekke, bilhassa Kâbe, onun mânevî hayatında tasavvufî derecelerin en yüksek kaynama noktasına gelip patlamasına âmil oldu. Çocukluğundan beri süre gelen mârife ve bilgi edinme hâli sonuçlarını Kâbe önünde maddî ve mânevî kaynaşma sonunda her bakımdan hârikulâde eserler biçiminde, söz incilerinden meydana gelen pınarlar hâlinde insanlığa sunmaya başladı. Sanki Kâbe, onun için, varlık âleminden yokluk âlemine geçilen bir kapı, bir perde olmuştu. Ulaştığı mertebeden ötürü Allah'a hamd ve kendisini Hâtimü'l - Evliyâ (Velîlerin Sonuncusu) olarak tebcîl ediyordu. M., dört yıl kadar süren Mekke'deki ikameti sırasında gece gündüz Kâbe'yi

tavâf ediyor, boş kalan zamanlarında ise Yemenliler rükünde oturup en müşkil kitapları okuyor veya çevresindekilere bunları okutuyordu. Dış dünya ile olan ilişkisini de hemen hemen kesmişti. Sadece Mekke şeriflerinin halka karşı olan tutum ve davranışlarından yakınıyor, bazı mutasavvıf geçinenlerin de kendilerini kaptırdıkları dünya zevklerinden müteessir olarak onları tenkid ediyordu. M. için Mekke hayatı en feyizli bir devre oldu. Meşhur eserlerinden *Fütûhâtü'l - Mekkiyye*'sini 1202 yılında bu şehirde başladığı gibi, 1203'te *Rûhü'l - Kuds*'ü, 1204'te de *Tâcü'r - Resâil*'i burada yazdı. Bu arada en yakın dostu Isfahanlı Mekînüddin ve ailesi ile olan ilişkilerini tasvîr eden *Tercümânü'l - Eşvâk* ve Berzâh âleminde görüştüğü kimselerle geçen bahisleri derleyen *Kelâmü'l-Ebâdile*, hep Mekke devri ürünleridir. 1204 Hac mevsiminde M., başta Şeyh Mecdüddîn İshâk olmak üzere Konyalı ve Malatyalı hacı kafileleri ile tanıştı. Bunlarla sür'atle kaynaştı ve onların davetini kabûl ederek Bağdad yolu ile Anadolu'ya gitmek üzere hareket etti. M., 12 gün kaldığı Bağdad'dan çok Musul'da gönlünce bir ortam buldu. *Kur'ân*'a nazîre yazan Sâbit b. Anter ile burada tanıştığı gibi, Alî b. Abdullah da Hızr'dan giydiği sûfîlik hırkasını kendi eliyle ona giydirdi. M., Mecdüddîn İshâk ile önce Malatya'ya indi. Fakat bu sırada Gıyâsüddin I. Keyhusrev'in Selçuklu tahtına oturması ve dostu Mecdüddîn'i Konya'ya dâvet etmesi üzerine hep birden Konya'ya gidildi. Selçuklu pâyitahtında Sultân'ın iltifatlarına mazhar olduktan sonra tekrar seyahatlerine başlayan M., 1205 ile 1209 yılları arasında Şam, Kudüs, Kahire ve Mekke'ye yaptığı seyahatlerden dönerek tekrar Konya'ya geldi. Yeni hükümdar İzzeddîn Keykâvûs'un da ihsan ve iltifatlarına nâil oldu. Mekke'de samimî dostu Mekînüddîn'i bulduğu gibi, Anadolu'da da Şeyh Mecdüddîn ile buluştu. Bu arada *Risâletü'l - Envâr*'ını yazdı. Onu bir kaç yıl sonra Haleb'de, aradan biraz zaman geçince de Aksaray, Sıvas ve nihayet yine Malatya'da buluyoruz. Bu arada Selçuklu Sultânı ile ilişkilerini devâm ettiriyor, hattâ, onun Antalya'yı fethedeceği günü olaydan çok önce Sıvas'tan gönderdiği bir mektupla bildiriyordu. Oğlu Sâdeddîn Muhammed ise Malatya'da doğdu. Dostu Mecdüddîn'in bu şehirde ölmesi üzerine onun âilesini himâyesine aldı. Bu olay daha sonraları M.'nin Mecdüddîn'in dul kalan zevcesi ile evlendiği ve oğlu Sadrüddîn-i Konevî'nin üvey babası olduğu biçiminde yorumlanmıştır. Ancak bu gelişmelerden müteessir olan M., 1230 yılında Anadolu'dan kalkarak Şam'a gitti ve orada yerleşerek ölünceye kadar bu şehirde kaldı. Onun Şam'a yerleşmesinin başlıca sebebi Hazret-i Peygamber'in bir hadîsinde Şam'ı medheylemesinden ileri gelmiştir. Bunu *Fütûhât*'ında açıkça belirtir ve mümkün olsa herkesin bu şehride yerleşmesini tavsıye eder. Ancak Şam'ın mutaassıp çevresi ve ulemâ grubu, perdeleri ve kaideleri aşmış bu coşkun sûfîye tahammül edebilecek gibi değildi. Ne var ki Şam'ın ünlü kadılar ailesi Âlü'z - Zekî ile Eyyûbî melik ve sultanları, büyük mutasavvıfı himâyelerine aldılar ve onu her türlü saldırılardan korudular. M.'in Şam'daki hayatı, belki de yaşının ilerlemiş olması sebebiyle sakin geçmiştir. Günlük yaşayışı ibâdet, zikr, eserlerini yazmak, düzeltmek ve talebesine bunları okutmakla geçiyordu. En mühim eseri olan *Fusûsü'l - Hikem* ve muhtasarları bu devrin ürünü olduğu gibi, 1233 - 1239 yılları arasında yeniden kaleme aldığı ve 37 cilt hâlinde genişlettiği *Fütûhât*'ın ikinci nüshasını da Şam'da yazmıştır. Son günlerinde ise *Kitâbü'l - Esfâr*'ı üzerinde çalışıyordu. Böylece 78 yaşına ulaşan Şeyhü'l - Ekber, nihayet 16 kasım 1240'da Kadı Muhyiddîn İbni'z - Zekî'nin evinde öldü. Cenazesi bu ailenin Kasiyûn dağı yamacındaki türbesine gömüldü. Bu türbe 1517'de Mısır fethinden sonra, dönüşte Şam'da bir süre kalan Yavuz Sultan Selim tarafından yanına eklenen bir cami ve tekke ile yeniden onarıldı ve o tarihe kadar Türbet Âl - ez - Zekî adıyla bilinirken, bundan sonra Muhyiddin b. el - Arabî türbesi olarak şöhret buldu. M.'in bir kaç evlilik yaptığı ve bunlardan 4 kız ile 5 erkek çocuğa sahip olduğu bilinmektedir. Acak oğullarından ikisinin ünlü bir şâir olan Sâdeddîn Muhammed (1222 - 1256) ile Ebû - Abdullah Muhammed'in (ölm.: 1269 Şam) adları zabtedilmiş bulunmaktadır. Diğer oğulları ve kızları hakkında şimdilik bilgi yoktur.

M., mutasavvıf yazarlar arasında hem sayıca, hem de mâhiyet itibariyle en çok ve en değerli eserleri kaleme alan bir kimse olarak tanınır. Hayatı boyunca yazdığı eserleri yine kendisi dostlarının isteği üzerine yapmaya çalıştığı ve Sadreddîn-i Konevî'nin eliyle yazılıp da yarım kalan *Fihrist*'inde açıklamış bulunmaktadır. Buna göre M., eserlerini bir tasarı, bir plan üzerinde yazmamıştır. Bütün yazdıklarının zihnî bir düşünce veya çalışma mahsûlü olmayıp ilham meleğinin rûhuna yaptığı telkinlerle olduğunu söyler. Ancak bu meleğin Hazret-i Muhammed'e gelen Cebrâil olmadığını, Rûhü'l - Emîn olduğunu belirtmeye de dikkat gösterir. Buna göre eserleri *mevârid* yani, Allahtan gelen ve rûhunu daraltan duygulardan yazarak kurtulma biçiminde, *mükâşefe* yani, bir takım *mârife*'lerin çoğunlukla rüya halinde iken çözümlenmesi şeklinde ve *tenezzülât-ı mevsıliyye* yani, doğrudan doğruya Allah'tan aldığı ilhamlarla meydana gelmiştir. Hayatında iken eserlerini üç kategoride, yazdıklarından topluma intikal edenler, kendi eli altında olup, ilgililere duyurulmuş bulunanlar, ve yayımı için Cenâb-ı Hak'tan bir emir almadığından saklı tutulanlar olarak sıralamakta idi. Bugünki değerlendirmeye göre ise M.'in eserleri tasavvufî eserler, hadîs ve Fıkh'a ait olan kitaplar olmak üzere iki zümreye ayrılabilir. M.'in eserleri ölümünden sonra eli altındakiler ve kendi el yazısı ile olanlar en sevgili ve sadık talebesi Sadreddîn-i Konevî vasıtasıyle Konya'ya intikal etmiş ve onun kendi türbesi yanında yaptırdığı kütüphâneye konmuştur. Bu kütüphâne zamanla ihmâle uğrayarak dağılmış, kitaplarının mühim bir kısmı Yusuf Ağa kütüphânesine, bir kısmı da İstanbul ve Anadolu'nun çeşitli kütüphâneleri ile dünya kütüphânelerine dağılmış bulunmaktadır. M.'in kendi rivayetine göre 400 kadar eser yazdığı anlaşılmaktadır. Bunların adlarının burada açıklanmasına imkân yoktur. Hele hepsinin tesbîti de daha mümkün olmamıştır. Yukarıda sözü edilen Sadreddîn-i Konevî fihristi ile el - Avvâd tarafından yapılan incelemede tesbît edilen eserlerin toplamı 527 olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak bunlardan bir kısmının mükerreren kaydedilmiş oldukları, bir kısmının da aynı eserler oldukları hâlde başka başka adlarla ayrı eserlermiş gibi yazılmış bulunmaları sonucunda kendisinin de söylediği gibi yazdığı eser sayısının 400'ü aşkın olduğu söylenebilir.

M.'in tasavvufî ve felsefî kanaatlerini bir sistem dahilinde özetlemek mümkün değildir. Aslında da M., başta *Kur'ân-ı Kerîm* olmak üzere yaşadığı çağa kadar insanlığın elde ettiği kültürel sonuçları, pek çeşitli kaynaklardan derlediği bilgileri kendi düşünüş çerçevesi içinde bütünü ile biribirlerine kaynaştırmış, uzlaştırmış da değildir. Bu bilgileri o,

benimsediği değerlerle bazıları çok farklı oldukları halde biribirlerine denk ve yanyana kullanmaktan çekinmemiştir. Bunun en açık delili çeşitli kaynaklardan aldığı deyim ve terimleri aslında çok farklı mânâlar taşımaları gerekirken, benzer yerlerde aynı mânâda kullanmış olmasıdır. Bunun getirdiği sonuç ise, eserlerinin çok zor anlaşılması ve çok çeşitli yorumlara açık bulunması olmuştur. M., düşüncelerinde Bâtınî-Karmatî akıydelerinin ve İşrâkıye felsefesinin te'sîsiriyle Allah tekakkisinde yeni görüşler getirmiştir. Ona göre Allah, bütün vasıflardan, insan düşüncesinin bütün benzetmelerinden ibarettir. Bütün tasavvuf ehlinin dayandığı gibi M. de bir tir. Bu iki hâl ayrı şeyler olmayıp, *vahdet*'in iki görünüşünden ibarettir. Bütün tasavvuf ehlinin dayandığı gibi M. de bir hadîs ("Ben bir gizli hazine idim. Bilinmek istedim. Bilineyim diye varlıkları yarattım")'e dayanarak varlıklar dünyasını Allah'ın tecellî etirdiğini açıklar. Bu da Allahın *Kün, fe-yekûn*= ol dedi ve o anda oldu *(el-Bakara,* II, 117; *Âl-i İmrân,* III, 47) emri ile bir anda ortaya çıkmıştır. Buna göre bütün varlıklar yoktan değil, Allah'ın varlığından var olmuşlardır. Her şey, yerde ve gökte her ne var ise *Kâmil İnsan*'ı meydana getirmek için hareket ederler. Kâmil insan, Allah'ın on büyük adına *(ism-i âzam)* karşılıktır. Büyük âlem *(Âlem-i Kebîr)* karşısında bütün irili ufaklı varlıkları içine alan Küçük âlem *(Âlem-i Sagıyr)*'dir. Allah bütün büyüklüğü ile yerlere ve göklere sığmadığı hâlde Kâmil insanın gönlüne sığar. Buna göre tecellî yahut hilkat yani yaradılışın kökten illeti, kâmil insandır. Allah'ın varlığı ancak onunla tanınır. Allah'ın varlığı insan varlığı için zarûrî ise, insanın varlığı da Allah'ın varlığını tanıtmak için gereklidir. İnsanın bu gerçeklere ulaşması için bir takım merhaleler geçirmesi icabeder. İlk yolculuk; yaradılış, Allah'tan geliş seferi, ikinci yolculuk Allah'a yöneliş, bir yol göstericinin *(mürşid)* delâleti ile eğitilen insanın yolculuğu olup, bu eğitim sonunda akl-ı küll'e ulaşma hâli ve nihayet Allah'ta kalma *(bekaabi'laah)* mertebesine varış. Böylece daireyi tamamlayan yolcu sonsuza ulaşmış olur. Bu mertebeye gelen yolcu dış görünüşünde halktan biri gibi ise de içten Allah iledir. Farîzaları yerine getirir, adalet, doğruluk ve iffet içinde bekaya yönelmiş bulunur. İnsanı yaradan ulu varlık içinde böylece eriten M., bütün insanların bu mertebeye ulaşacağını yine de kabûl etmez. Alelâde insan ve seçilmişler (Avâm ve Havâs) olmak üzere insanları ikiye ayırır. Hele Müslüman olmayanlar için, bütün dinlere, bütün insanlara müsamaha ile bakması icab eden M.'in Selçuklu sultanı I. Keykâvûs'a yaptığı tavsıyelerde onları teb'asının ikinci sınıf insanları olarak muamele görmeleri gereğine inandığını ortaya koymaktadır.

Vahdet-i vücûd, panthéisme (Varlık birliği) üzerinde ileri sürdüğü fikir ve görüşlerle M., daha hayatında iken bir takım tepkilerle karşılaşmıştı. Bir Kahire seyahatinde öldürülmek istenmiş, ancak Ebü'l-Haseni'l-Becânî'nin yardımı ile bu tehlikeden kurtulmuş idi. Anadolu'da ve Şam'da ise onu koruyacak kudretli hâmîleri vardı. M., şer'î bakımdan ebeveyninden öğrendiği basit İslâm inancının bütün esaslarını benimsemiş, amel bakımından ise bugün kaybolmuş bulunan beşinci Ehl-i Sünnet mezhebine yani, Zâhiriyye'ye bağlı olduğunu *Fütûhât*'ında iftiharla açıklamıştır. Ölünceye kadar bir tarîkat kurmamış, fakat yazdığı eserlerdeki fikirleri bilhassa Anadolu'da panthéisme'in yerleşmesine, Türkiye'de yegâne hâkim tasavvufî görüş hâline gelmesine yardım etmiştir. Bu tasavvufî düşünüş XIV. yüzyıldan itibaren Türk şiir ve edebiyatında da temel felsefe olmuş hattâ, XIX. yüzyılın ikinci yarısında Türkiye'de Batı kültürü gittikçe kökleşmeye başladığı dönemde bile eskimeden devâm etmiştir. Bunda şüphesiz ki öğrencisi Sadreddîn-i Konevî'nin Konya'da kurduğu hânkah ve onun eserleri üzerinde bu hânkahın âdetâ bir mahfel hâline gelmesi müessir olmuştur. Sadreddîn'in rahlesinden *Füsûs*'u dinleyen ünlü şâir Irâkî eserin Farsça bir özeti olan *Lemeât*'ı yazdığı gibi, Sadreddîn'in öğrencilerinden Müeyyed-i Cendî bu eseri şerhetmekle, Sâdeddîn-i Ferganî ise M.'in fikirlerini en güzel biçimde özetlemekle *(Kasîde-i Tâiye Şerhi)* onun fikirlerini yaymışlardır. Daha sonraları Molla Câmî de *Lemeât*'a nazîre olarak *Levâyih*'i meydana getirmiştir. Yukarıda verilen bir kaç örnek Sadreddîn'in hânkahının, onun fikirlerinin Türk âlemine, İran ve Hindistan'a yerleşmesinde nasıl bir rol oynadığını açıklamaya yeter. Ondan sonra M.'in eserleri tekkelerde, medreselerde incelenen okunan, araştırılan metinler hâline geldi. M.'e karşı olan kimseler *Füsûs*'u yakıp parçalarlarken İbrâhîm-i Gülşenî bu metni derslerinde açıklamakta, Osmanlı medreselerinde ise Dâvûdü'l-Kaysarî, Kutbüddîn-i İznikî, Yazıcı-zâde Mehmed Efendi, Balı-ı Sofyevî ve nihayet "Şârih-i Füsûs" lakabıyla şöhret yapan Besnevî Abdullah Efendi gibi bilginler, mutasavvıflar onun eserlerini okutmaya devâm etmişlerdir. Böylece Anadolu ve Rumeli'de M.'in fikirleri hâkim oldu. Hattâ Mevlânâ'yı şerhedenler, söz gelimi Ankaravî İsmâil ve Sarı Abdullah Efendiler bile bu te'sîrin dışında kalamadılar. *Mesnevî*'yi M.'in düşünce sistemine göre açıkladılar. Bunlara karşı onu ve eserlerini reddeden, inkâr eyleyen, hattâ tekfîr edenler de epeycedir. İbnü Ahdal'in haber verdiğine göre M.'in eserlerini tekfîr eden ulemâ arasında İbnü Teymiye, Takıyyüddîni's-Subkî, Bedrüddîn b. Ceme'a olduğu gibi, (Keşfü'l-Gıtâ) Abdüllatîfi's-Suûdî, *Beyânü Hükm mâ-fî Kitâbi'l-Füsûs;* İbnü Haldûn, *Şifâ'ü's-Sâil;* İbrâhîmü'l-Bıkaî, *Tenbîhü'l-Gabî:* Sâdüddîn-i Taftâzânî, *er-Red ve't-Teşnî'alâ Kitâbi'l-Füsûs;* Alâüddîni'l-Buhârî, *Fazîhatü'l-Mülhidîn;* İbrâhîm-i Halebî ise *Ni'metü'z-Zerî*'a adlı eserleriyle M.'i ve eserlerini red yolunda olmuşlardır. Onu savunanların başında ise İmâm Şârânî, *el-Kavlü'l-Mübîn;* İmâm Süyûtî, *Tenzîhü'l-Gabî;* ve İdrîsî, *Kitâbü'r-Red fî Münkiri'ş-Şeyhi'l-Ekber*'i ile başta gelmektedirler. Kemal-Paşa-zâde ise, Yavuz Sultan Selîm'in onun türbesini ihyâ eylediği sırada M. lehinde bir fetvâ vermek suretiyle bu kafileye katılmıştır. Nihayet Abdülganî Nâblusî de *er-Reddü'l-Metîn*'i ile onu savunmuştur. M.'in fikirlerinden ilhâm alarak kurulan ve Ekberiyye adı ile tanınan tarîkatlerin sayısı ise yedidir. Şüphesiz ki M.'in en üstün yönü, büyük zekâları bile tatmîn edecek, düşünme imkânını sağlayacak bir fikirler ve görüşler manzumesi ortaya koymuş olmasıdır. Böylece İslâm âleminde ruhları besleyecek malzemeyi bol bol insanlara sunmuş bulunmaktadır. Onun Arap nesri ve şiirinde özel bir yer alması gereken edebî yönü ise, bugüne kadar pek incelenmiş değildir. (İ. Parmaksızoğlu)

MUİNÜDDİN PERVÂNE, Süleyman (ölm. 1277 [1279?]), Aslen Deylemli olan M. P, babası Mühezzibüddin Ali ile birlikte Anadolu Selçuklu sultanlığı hizmetine girmiş bir İranlıdır. Anadolu'ya Kâşân'dan gelmiş olmakla bazı kaynaklarda Kâşî nisbesi ile anılır. Babası Mühezzibüddîn'in Selçuklu devletinde vezir rütbesini ihraz etmesi, M.'in de önemli görevlere atanmasına ve parlamasına yardım etti. 1243 Kösedağ muharebesinden sonra baba ve oğul Moğol hizmetine girmeyi yeğ gördüler. M.'e önce Tokat, sonra da Erzincan

muhafızlıkları verildi. 1256'da ise Baycu'nun teveccühünü kazanarak bugünkü başbakanlık derecesinde bir makam olan Selçuklu devleti pervaneliğine getirildi. 1261'de II. Keykâvus'u tahttan feragate mecbur ederek, oğlu Rükneddin IV. Kılıç Arslan'ı Uluborlu kalesinden çıkartıp Selçuklu hükümdarı ilân etti. Bu olay II. Keykâvus'u tutan Türkmenler'in, Karamanlılar'ın ayaklanmalarına sebep oldu. M., bu isyanları emrindeki Moğol kuvvetlerinin yardımıyle bastırdığı gibi, bir hile sonunda Konya sarayına topladığı Selçuklu ümerasını da Alınacak Noyan'a teslim ederek öldürülmelerini sağladı. Böylece Selçuklu devletinde hükümdardan daha üstün nüfuza sahip bir kimse haline geldi. 1264'te Hülegü'nün ölümü üzerine İlhan olan Abaka'yı tebrik etmek üzere Sultan Kılıç - Arslan ile birlikte Moğol tahtgâhına gitti. Buradaki müzakerelerden sonra yetkileri daha da artmış olarak Anadolu'ya döndü. Moğol hanından aldığı müsaadeyle Sisop ile çevresindeki 12 kaleyi fethetti ve bölgenin idaresini oğlu Mehmed Bey'e bıraktı (bk. PERVÂNEOĞULLARI). Ancak bu kadar ün yapması ve nüfus kazanması, Kılıç Arslan ile aralarının açılmasına sebep oldu. Kılıç Arslan ona "İci, sarhoş musun?" diye sorunca, o da "Evel, senin kötü davranışların beni sersem etti. Seni Uluborlu kalesinden çıkartıp sultan eden benim" cevabını vermişti. Sultan ise, Sinob'u ona ikta' ettiğine pişman olduğunu söylüyordu. M., bu durumda sultanı ortadan kaldırmaya karar verdi. Aksaray'da şehir civarında tertip edilen bir eğlentide Kılıç Arslan'ı çadırda Türk töresi gereğince kiriş yayı ile boğdurup öldürttü. Yerine 2,5 veya 6 yaşındaki oğlu III. Keyhusrev'i geçirdi. Böylece Anadolu Selçuklu devletine kesinlikle hâkim olan M., Moğol tazyikini hafifletmek çiin diğer Türk beyleri ile birlikte Mısır Memlûk sultânı Baybars'ı Moğollar'a karşı Anadolu'ya davet edenlerden biri olarak düşünülebilir. Nitekim Elbistan bozgunundan sonra emrindeki Selçuklu birlikleri ve Sultan Gıyâseddin Keyhusrev yanında olduğu halde onun Tokat'a çekilmiş olması, İlhan'ın yanına gitmemesi, nihayet Baybars'ın Anadolu harekâtından Moğollar'ı haberdâr etmemesi M. üzerindeki şüpheleri kuvvetlendirmektedir. M. ise Baybars'ın Kayseri'yi zabtediş tarzından ondan da şüpheye düşerek, Memlûk ordusu ile kuvvetlerini birleştirmedi. Anadolu Selçuklu beylerini cezalandırmak üzere ilerleyen Abaka, önceleri onu öldürtmek niyetinde değildi. Fakat Moğol komutanları Elbistan bozgununun suçunu M.'e yüklediklerinden Abaka 2 ağustos 1277'de onu Sivas civarında Aladağ'daki ordugâhında idam ettirdi.

M. hakkında görüşler çeşitlidir. Bir kısım tarihçiler onu Moğollara dayanarak şahsî nüfuz ve iktidarını kuvvetlendirmek için Anadolu Selçuklu devletini tahrip edenlerden biri olarak gösterirlerken, bazıları da Kösedağ bozgunundan sonra devletin düştüğü siyasî buhrana ve Moğol müdahalesine rağmen Anadolu Selçuklu sultanlığının ordusu ve idareci kadrosu ile yaşamasında başlıca âmil olarak M.'in varlığını ileri sürerler.

M., Selçuklu sülâlesiyle evlilik yollarıyle de bağlantı kurmuştu. Kendisi II. Keyhusrev'in kızı ile evlendiği gibi, kızlarından birini de Gıyâseddin II. Mes'ûd'a vermişti. Sinop ve Merzifon'da birer cami, 1275'te Tokat'ta bir dârü'ş - şifâ yaptırmıştı. Şâirleri, yazarları, düşünürleri himaye eder, korurdu. Mevlâna Celâleddîn-i Rûmî *Fîhi mâ-fîh,* Sadreddîn-i Konevî'nin tilmizi Sâdeddîn-i Ferganî *Şerh-i Kasîde-i Tâiye* adlı eserlerini ona ithaf etmişlerdir. Onun ölümüne birçok şâirin mersiye yazmış olması da zamanında aydın çevrece sevilmekte olduğunu gösterir. (İ. Parmaksızoğlu)

MUİZ (el-Muiz li-Dîni'llah Ebû-Temîm Ma'ad b. İsmâil el-Mansûr) (931 - 975), Fâtımî halîfelerinin dördüncüsü ve el-Mansûr bi'llâh'ın oğlu, 931 tarihinde Mehdiye'de doğmuştur. İyi bir eğitim görmüş ve ilk Fâtımî halîfelerinden tevârüs ettiği siyasî emelleri gerçekleştirecek yeteneklerle techiz edilmişti. 953'te önce veliahd ilân edilmiş, aynı yılın mart ayında da babasının ölümü üzerine halîfe olmuştu. M., Endülüs Emevîleri, İhşidîler ve Bizans'a karşı yürüteceği mütecaviz politikada Sanhâce ve Kitâme Berberîleri'ne dayandığı kadar, Cevher er - Rûmî'nin (b.k.) şahsında da kendine kuvvetli bir yardımcı buldu. M., hılâfet makamına geçtikten sonra önce Magrib'te Endülüs Emevîleri'nin de müdahaleleri ile bozulan düzeni yeniden kurdu. Cevher'i Magrib'e göndererek III. Abdurrahmân'ın bu ülkeyi boşaltmasını sağladı. Tâhert ve Sicilmâse'den sonra Fas da zabtedildi. Emevîler'in elinde Sebte ve Selâ'dan başka hiç bir müstahkem mevki kalmadı. Sanhâce Berberîleri'ni bölgeye yerleştirirken ülkenin yönetimini de bunları reisi Zîrî b. Menâd'a verdi. İhşidî Kâfûr'un desteğinden mahrum kalan Girit Müslümanları'nın öcünü almak için bu defa Akdeniz sorunlarına eğilen M., Sicilya üzerine taarruza geçti. Adanın merkezi Taormina bu taarruzda düştüğü gibi, Sicilya'ya imdada koşan Manuel Fokas tam bir yenilgiye uğradı. Kendisi savaşta öldürüldü, Bizans donanmasının komutanı Nicetas ise tutsak alındı. Sicilya valiliğine getirdiği Hasan b. Ali el-Kelbî bundan sonra adada yarı bağımsız bir idâre kurarak Güney İtalya, Cenova, Sardinya ve Korsika üzerine akınlara girişti. Sicilya 1061-1091 yıllarındaki Norman istilâsına kadar bu özel yönetim biçimi ile Fâtımî hılâfetine bağlı kalmıştır. Fâtımî devleti kurulduğundan beri Mısır'ı ele geçirmek bu hılâfetin başlıca gayesi idi. M.'e gelinceye kadar girişilen üç teşebbüs de sonuç vermemiş ve İhşidîler'in mukavemeti Fâtımî ordularını Barka'dan ileriye geçirmemişti. Şimdi M., zamanında Mısır'da iç idârenin sarsılmış olması, Sûdanlı mutassıp askerî birliklerin halkın nefretine yol açmış olmaları, yıllardan beri sürüp giden kıtlık ve nihayet Kâfûr'un Fâtımî tehlikesine karşı herhangi bir tedbîr almaması, Fâtımî dâîlerinin halk efkârını bu yeni hılâfete cezbetmeleri Mısır'ın M. tarafından fethini kolaylaştırmıştır. M., 966'dan itibaren Mısır fethine hazırlandı. 969'da ise Cevher'i Mısır'a sevketti. Ülkenin ileri gelenleri ve halk Fâtımî ordularını ümitle karşıladılar. İhşidî ve Tolonlu birlikleri sadece Cîze'de direnmeye çalıştılarsa da başarı elde edemediler. M ise Mısır'a 973 haziranında geldi. Hılâfet merkezini Cevher'in temellerini attığı Kahire şehrine (b. bk.) taşıdı. Magribin yönetimini güvendiği adamlarından Sanhâceler'in reisi Bulukkin b. Zîrî'ye bırakarak fütuhatını Suriye ve daha ilerilere doğru geliştirmeyi tasarladı. Mekke ve Medîne müşkilâtsızca Fâtımî idâresini kabûl etti. Ama, kaynakta İsmâîlîler'le birleşen Karmatîler (b. bk.), M.'in hâkimiyetine karşı koydular. Cevher'in en değerli yardımcısı olan Câfer b. Fellâh, Bağdad Büveyhîleri'nin, Hemdânîler'in ve Suriye Arap kabîlelerinin desteklediklери Karmatîler önünde yenildi ve öldürüldü. Karmatîler bir anda Kahire kapılarında göründüler. Ancak, Cevher'in dikkatli politikası bu tehlikenin savuşturulmasını hattâ, Yafa'nın geri alınmasını sağladı. M., 974'te yeni bir Karmatî saldırısı ile karşılaştı. Bu saldırıyı rüşvet dağıtmak, para vermek suretiyle Mısır kapılarından uzaklaştırdı. Şam kısa bir süre Zâlim b. Mevhûb eliyle Fâtımî hılâfetine bağlanmışsa da daha sonra Ab-tigin'in hükmü altına girdi. 975'te ise M.'in kuvvetleri İohannes Tzsimiskes'i mağlûb ederek Trablus-Şam

ve Beyrut'u fethederken, öteki Fâtımî orduları da Suriye'de Bizanslılara karşı parlak zaferler kazanıyorlardı. M. ise Yâkub b. Killis (b. bk.) gibi kudretli bir maliyecinin yardımı ile ülkesinde malî ve idarî ıslahatı başarı ile yürütmekte idi. Suriye'nin fethinde kendisine dayanak olacağını sandığı Karmatîler'in ummadığı tutumları onu hayal kırıklığına uğrattı. Böylece M., İslâm dünyasına egemen olmak, Abbâsî hılâfetini sona erdirmek gibi tasarılarından vazgeçmek zorununda kaldı. Büyük oğlu Abdullah'ın ölümü ise esasen bozuk olan sıhhî durumunu iyice sarstı. İkinci oğlu Nizâr'ı velîahd tayin ettikten az sonra aralık 975'te Kahire'de öldü. M.'in halefine bıraktığı Fâtımî imparatorluğu onun ihtirasını tatmin etmemekle beraber, Sind'den Atlas Okyanusu'na kadar uzanıyordu. Alçak gönüllü, sade yaşayışlı, halim ve dinî taassuptan tamamiyle uzak başarılı bir devlet adamı olarak tanıtılan M., sadece Karmatî reislerine karşı zâlimâne davranmakla bu iyi vasıflarına gölge düşürmüştür. (İ. Parmaksızoğlu)

MUİZZÎ (Ebû - Abdullah Muhammed b. Abdilmelik Bürhânî) (1048 - 1127), Büyük Selçuklu imparatorluğu devrinin ünlü şâirlerinden biri. M.'nin babası Abdülmelik Bürhânî, Alp Arslan'ın sarayına mensup az tanınmış şâirlerden biri idi. Oğlu Muhammed bazı söylentilerde Semerkand veya Nesâ'da doğmuş olarak bildirilirse de şâir, kendisinin doğum yerinin Nişapur olduğunu açıklar. Babası Bürhânî, Kazvin'de ölümünden az önce oğlunu Alp Arslan'ın eniştesi Yezd hâkimi Emîr Kâkeveyh oğlu Alî b. Ferâmurz'a emânet etmişti. Ali tarafından yetiştirilen Muhammed gençliğinde sipahiler zümresine katılmış, mükemmel bir silâhşör ve natuk bir edîb olarak kendini gösterince de bu Emîr eliyle Sultan Melikşâh'a takdim edlimişti. Melikşâh üzerinde çok olumlu bir intıbâ bırakan Muhammed, hükümdara duyduğu bağlılıkla onun Muizzü'd - dünya ve'd - din lakabından M. mahlasını aldı. Sultan, sarayında toplanan 400 kadar şâir ve edîbin üstünde tuttuğu M.'ye Emîrlik pâyesini tevcih ettiği gibi, onu Melikü'ş-şüarâ unvânıyle de taltîf etti. Bütün edebî sanatlarda, belâgat ve fesâhatta zamanının üstadı kabûl edilen M., akıncı ve belig şiirleriyle Sultan Sencer devrinde de yerini muhafaza etti. Hattâ bu defa Sultânü'ş-şürâ unvânıyle onurlandı. Isfahân eyâletinin geliri kendisine tahsis edildiği halde, paraya karşı hırslı olan M., iyi bir atıyye alacağına kani olmadan kimse hakkında medhiye söylemezdi. Sultan Sencer ise onu her beytine 1 000 altın bahşiş veriyordu. Kasîde-serâların en üstünlerinden biri olan M., nezaketi ve zarafetiyle tanınmıştır. İran edebiyatı araştırıcıları onu Rûdegî, Unsurî örneği bir yıldız telakki ederler. Ancak, Enverî'nin yeni üslûbu, Unsurî tarzındaki bu şâirin şiirlerinin yerini almış ve zamanla unutulmasına sebeb olmuştur. 18 000 beyitten oluşan dîvânı, Abbâs Ikbâl tarafından *Dîvân-ı Emîrü'ş - şuarâ Muhammed b. Abdilmelik* adıyle 1318 Şemsî yılında Tahran'da yayınlanmıştır. Hâlen kayıp bulunan ve kaynaklarda manzum olduğu belirtilen *Sencer-Nâme* yazarının da Sultan Sencer'in hayatını ve siyasî faaliyetini *Siyer-ü Fütûh-i Sultân Sencer* adı altında M.'nin kaleminden çıktığı muhakkaktır. M., çadırında ok atma talimi yapmayı itiyad edinen Sultan Sencer'in talihsiz bir oku ile aldığı yara sonunda ölmüştür. Fakat bunun mümkün olmadığı M.'nin bu olayı dîvânında açıklamasıyle sabittir. Ancak bu yaradan uzunca bir süre hasta yatmıştır. Onun ölüm yılının 542 (1147) gösterilmesi de doğru değildir. En yakın ihtimalle 521 (1127) yılı civarında ölmüş olduğu Senâî'in mersiyesine dayanılarak kabûl edilebilir. (İ. Parmaksızoğlu)

MUKADDES İTTİFAK : Bk. KUTSAL İTTİFAK.

MUKADDESÎ veya MAKDİSÎ (Şemsü'd - Dîn Ebî - Abdullah Muhammedi'l - M.) (Kudüs, 946? - Mekke?, 1000?), büyük Arab coğrafyacılarından biri. Dünya coğrafya edebiyatının klasiklerinden olan eseri *Ahsenü't - Tekaasîm fi Mâ'rifeti'l - Ekaalîm* (İklimlerin Mârifetinde Taksimlerin En Güzeli) veya *Kitâbü'l - Ekaalîm* (İklimler Kitabı) adını taşımaktadır. Bu Arabca metin, de Goeje tarafından Leiden'de 1877'de ve 1906'da 2 defa basılmıştır *(Bibliotheca Geograficum Arabicarum* serisinin III. cildi olarak); başka baskıları da vardır. G. S. A. Ranking ve R. F. Azoo tarafından 4 cilt hâlinde İngilizce'ye tercüme edilmiştir *(Bibliotheca Indica* serisinde, Kalküta, 1897 - 1910). Başka dillere tercümeleri de vardır. Bu eserde, X. yüzyılın sonlarında İslâm, bilhassa Arab âleminin bir tasvîri verilmiştir. Haritaları da vardır. Kitap, 988'de tamamlanmıştır. (Y. Ö.)

MUKARRİR, Osmanlı imparatorluğunda Sultan III. Mustafa zamanında 1759 yılında ihdas edilen huzur derslerinde toplantıyı yöneten başkan (Reis ve bâlâ-nişîn-i makam-i ta'lim ü tedrîs)'a verilen ad. Arapça müfa'ale vezninde ism-i fâil olup, "takrir eden, anlatan" anlamına gelmektedir. Bu ilmî toplantıya katılıp soru sorma, konuyu açma ve itiraz etme hakkına sahip olan ulemâ da muhatap adını alırdı. M.'ler Şeyhulislâm Efendi'nin inhası ve Padişahın onayı ile bu göreve getirilirlerdi. M. olabilmek için İstanbul rüûsunu almış müderris olmak, öğrencisi ziyade ve ders konularında ileri safhada bulunmak, bilgi ve melekesi ile ün yapmış olmak aranılan başlıca şartlardandı. Aşağıdan on beşinci muhatap üst sıralar boşaldıkça yukarıya doğru çıkarak en sonunda M. olurdu. Padişahların bazan yaptıkları tasarruflar geçici olarak kabûl edilir, bu gibi kimseler ertesi yıl için herhangi bir müktesep hak elde etmiş olamazlardı. M. herhangi bir sebeple Ramazanda takrir veremeyecek durumda ise kendisine vekâlet edecek kimse yani meclisin Başmuhatabı otomatik olarak yerine geçemez, yine Şeyhulislâm Efendi'nin inhası üzerine vekil irâde-i seniye ile tayin edilirdi. Vekâlet o yıla mahsus olup ertesi yıla teşmil edilmez, gerekirse o yıl içinde yeni bir inha daha yapılırdı. Her M. ve muhatabın rütbesi ve ders sırası Bâb-ı Meşîhatçe tesbît olunduğundan derslere esas teşkil edecek sûre ve âyetler Şâbân'ın 15. günü M.'lere bildirilir, onların hazırlanmaları böylece sağlanmış olurdu. M.'ler ile Muhatapların derslerden önce konuları tartışmaları yasaklanmıştı. Dersten önce gizlilik, derste ise açıklık esas alınmıştı. Mâmâfih son huzur derslerinde Dolmabahçe camiinde derslerden önce bir prova yapılması bu kuralın bozulduğuna işaret etmektedir. Derslerde M., Padişahın sağ yanına oturur, ötekiler bu merkez etrafında bir halka meydana getirirlerdi. M. ile muhatapların önünde ise birer rahle bulunurdu. Derse girenlerin minderler üzerinde diz çökerek oturmaları asıl idi. Padişahlar dahi bu kural dışına ancak gerekçe ile çıkabilirlerdi. Dersin sonunda ise M., kısa bir duâda bulunurdu. M.'lere Ramazan sonunda bir miktar atıyye ile iyi kumaştan siyah bir cübbe ve canfes bohça içinde fermâyî şal, telli Hindî, Şâmî ve Halebî üç parça kumaş ile desturluk tülbend ve şalvarlık çuha verilmesi âdet idi. Osmanlı saray geleneklerinden olan huzur derslerinde ilk M. olarak 1759 yılı derslerinde Fetvâ Emîni Ebû Bekr Efendi,

son M. ise 1925 yılında Sivaslı Necib Efendi görülmektedir. M. ve muhatapların oldukça geliştirilmiş bir listesi için bk. Ebü'l-Ulâ Mardin, *Huzur dersleri* (İstanbul, 1956). (İ. Parmaksızoğlu)

MUKATA'A, Osmanlı imparatorluğunda devletin gelir kalemlerinden biri. Arapçada müfa'ale vezninde "kesişme" anlamına gelen bu kelime, bir gelirin belirli bir bedel üzerinden bir mültezime veya emîne "süreli, yıldan yıla veya kaydı hayat şartıyle kesilip verilmesi" demektir. Buna göre ister iltizam suretiyle, ister emanet yoluyle tahsil edilen devlet varidatından her bir kalemde tespit olunan gelir toplamına da M. denir. M. gelirini işleyen memura M.'cı adı verilmekte idi. Hâcegândan olan bu memur, yanında bulunan kâtiplerle çalışırdı. Kâtiplerin rüûsu (küçük memur maaşı) ise Piyade kaleminden karşılanırdı. M.'cı Dîvânda uzun yenli üstlük ile görev yapardı. Buraya ise Hazine kâtipliğinden terfi ederek gelirdi. Tayin ve azli Başdefterdara ait bulunmakta idi. Bir M.'yı toplamak üzere emanet yoluyle alan kimse ise M. Emîni adını taşırdı.

Osmanlı devletinde M. gelirleri iki ana başlıkta toplanmıştı. Mirî ve malikâne adını taşıyan bunlardan Mirî, XVII. yüzyılda hazinenin müzâyakaya düşmesi üzerine fazlaca geliri bulunan timar ve zeametlerin mahlûl oldukça kmiseye tevcih edilmiyerek beylikçe zaptedilmesi sonunda meydana gelen M.'lardır ki, bunlar iltizâma verilirlerdi. Malikâne olanları ise öteden beri mevcut olup, özellikle sultanların geçimlerini sağlamak için onlara kaydı hayat şartıyle bırakılan gelirlere verilen ad idi.

M. gelirleri pek çeşitlidir. Pirinç, tuz, balık, maden, gümrük v.b. M.'lardan hasıl olan gelirler günü gününe tutulur, M. kâtipleri bunları M. defterlerine işlerler, sonra da Ruznâme kalemine teslim ederlerdi. M. defterleri Kubbe altında, bitişik binada saklanırdı. Bunların muhafazasından Sır kâtibi sorumlu idi. İltizama verilen M. beratları üzerine ise kubbe vezîrleri tuğra çekerlerdi. İmparatorluğun bir kısım gelirlerini toplayan bu daire çeşitli bürolara ayrılmıştı. Bunların başlıcaları, Mukata'aci-i evvel, sani, başmukata'a, Anadolu Mukata'a-i evveli, sani ve salisi, Haremeyn, Haslar, İstanbul, Bursa, Avlonya ma'a Eğriboz, Kefe, Saliyane, Piskopos ve Maadin M. kalemleridir. Hama ve Hums M.'larının ise muaccele ile Şam valilerine malikâne olarak verilmesi usuldendi. M. gelirleri bazı hizmetler için istihdam olunanlara da tahsis edilebilirdi. Söz gelimi yeni Müslüman olmuş Nemçe cenerali Ahmed Bey'e nafaka-baha (geçim akçası) olarak Gümülcine M.'sından bin akça tahsis edilmişti. Yine Cebeci mütekaidlerinin tekaüd maaşları oturacakları şehir veya kasaba M. gelirlerinden karşılanırdı. 1826'da ise bütün M. gelirleri yeni kurulan ordu (Asâkir-i Mansûre) masraflarını karşılamak üzere tahsis edilmişti.

1839'da Tanzimat'tan sonra vergi sisteminde yapılan düzenlemeler sonunda bu çeşit gelirlerin toplanma şekli değişmekle bu daire kaldırılmıştır.

Ayrıca M. arası vakıf, üzerindeki bina ve ağaçlar mülk olan akarlar hakkında da kullanılırdı. Böyle bir mülke Mukata'alı Akarat-ı Mevkufe adı verilir, bu çeşit bir mülkün sahibi bulunan kimsenin arsa için yıllık olarak ödediği kiraya da icâre-i zemîn denilirdi. Beylik arazi veya topraklar üzerinde yaptırılan veya kurulan bina, mandıra, değirmen v.b. yapılardan alınan yer vergisine ise Mukata'a-i zemîn adı verilmişti. (İ. Parmaksızoğlu)

MUKAVEMET: Bk. DİRENÇ.

MUKAVKAS (el-Mukavkis) (ölm. İskenderiye 642), Müslüman, Arap rivayetlerine göre Bizans imparatorluğunda Mısır'ın son genel valisi (Sâhib Mısr, Melik alâ Mısr, Âmil alâ Mısr) ve İskenderiye Melkit Piskoposu. M.'ın şahsiyeti ve Hazreti Peygamberle olan ilişkileri daha çok batılı tarihçiler tarafından araştırılmış ve incelenmiştir (Bu araştırmaların bir özeti çiin bk. A. Grohmann, *Mukavkıs* maddesi, *İslâm Ansiklopedisi*). Onun Hazreti Peygamberden herhangi bir mektup almadığı, Peygambere armağanlar göndermediği, hattâ şahsiyetinin meşkûk bulunduğu iddiaları ise, son araştırmalarla artık değerini kaybetmiştir. Varılan sonuç, İmparator Herakleios tarafından 631 tarihinde hem Melkit patriki, hem de genel vali olarak Mısr'a gönderilen Phases piskoposu Kyros'un (Kerus el-Mukavkaz, Kirus) İslâm tarihçileri tarafından tanıtılan Mukavkas ile aynı şahıs olduğudur. M. daha 616'dan itibaren çeşitli Hıristiyan kiliselerinde başlıca anlaşmazlık konusu olan Hazreti İsa'da iki ayrı yaradılış fikrine karşı, Tek İrâde (Monoteist) görüşü ileri sürerek kendisini kilise çevrelerinde tanıtmış bulunuyordu. İmparator Herakleios da Doğu Aanadolu, Suriye, Filistin ve Mısır gibi imparatorluğun büyük bir kesiminde ayrılıklara sebep olmuş olan dinî anlaşmazlığı giderecek bir formül olarak bu görüşü benimsemişti. Böylece İstanbul kilisesinden ayrılan tebeasını yeniden birleştirebileceğini sanıyordu. M. bu suretle birdenbire ün yaptı. İmparator 630'da Erzurum'da topladığı konsilde bu tezi Ermeni Katoligosuna kabûl ettirdiği gibi, Antakya kilisesine de benimsetti. Bunun üzerine aynı görüşü yaymak maksadıyle M.'ı hem patrik, hem vali olarak Mısr'a gönderdi. Ancak, Kudüs'ün son Bizanslı patriki Safroneos M.'a cephe aldı. Mısır'da ise M., bütün gayretlerine rağmen başarı gösteremedi. Savirus Anthiocus tarikatinde olanlar ona karşı çıkmayıp Tek İrâde inancını benimsedilerse de, Julian tarikatine mensup bulunanlar ayak direttiler. Bunun üzerine M., onları sıkıştırdı, idarî yetiklerini kullanarak zindanlara arttırdı, işkencelere mâruz bıraktı. Bazılarını da öldürttü. Bu durum karşısında Julian tarikatinin ileri gelenleri çöle çekilmek zorunda kaldılar. Onun bu tutumu Mısır yerli halkının, Bizans yönetimine karşı esasen mevcut olan nefretini bir kat daha arttırdı. Nitekim 639'da Amr b. el-Âs Mısır üzerine yürüyünce M.'ın bu muhalifleri fâtih Arap ordusu yanında yer aldılar. M., imparatorun kardeşi Theodoros ile Babylon'da Amr b. el-Âs'a karşı şiddetli bir mukavemet gösterdi. Müslümanların kuşatma silâhlarından mahrum bulunuşu da bu mukavemeti desteklemekte idi. Babylon bu suretle birkaç ay dayandı. Bu kuşatma sırasında M., Mısır'ın ve burada yaşayan Hıristiyanların âkıbeti üzerinde Amr b. el-Âs ile görüşmelerde bulundu ve en sonunda taraflar bir anlaşmaya vardılar. Kararlaştırılan hususları imparatora arz ederek onayını almak için İstanbul'a giden M., burada bir vatan hâini olarak karşılandı ve Herakleios tarafından sürgüne gönderildi. Herakleios 641'de ölünceye kadar sürgünde kalan M., yeni imparator III. Kostantin'in vasisi ve annesi Martena tarafından affedildi. Bu sırada Mısır'da yerine nâib olarak bıraktığı Patrik Georgeos daha fazla dayanamamış, Babylon'u Araplara teslim etmiş bulunuyordu. Bu durumda da Bizans kuvvetleri İskenderiye'ye çekilmek zorunda kalmışlardı. İskenderiye'de kuşatma altında bulunan Bizans ordusu ile ablukaya düşmüş olan Bizans donanmasını kurtarmak üzere ve Müslümanlarla eski anlaşmaya benzer bir anlaşma sağlamak amacıyle Martena onu tekrar Mısır'a, gönderdi. M., Amr b. el-Âs ile yaptığı görüşmeler sonunda 8 kasım 641'de Mısır'ı fiilen olduğu

gibi, resmen de Araplara teslim etti. Anlaşmanın başlıca şartı zimmeti kabûl ederek Mısır'da kalmak isteyen Hıristiyanlara dinî hürriyetlerinin verilmesi, ayrılacak olanların tahliyesi için de on bir aylık bir mühlet tanınması idi. M., bu anlaşmayı uygularken 21 mart 1642'de İskenderiye'de ölmüştür. (İ. Parmaksızoğlu)

MUKDEN (Coğ.) : Bk. ŞENYANG.

MUKTEDÎ (Muktedî bi-Emri'llah Ebü'l-Kasım Abdullah b. Muhammed) (1056 - 1098), Abbâsî halîfesi. el-Kaim bi-Emri'llah'ın torunu olup, babası Zahîreddin Muhammed, M., doğmadan altı ay önce ölmüştü. Annesi Erguvan Ermeni asıllı bir câriyedir. M., temmuz 1056 da Bağdad'da dünyaya gelmiştir. Dedesi tarafından yetiştirilen M., el-Kaim'in Büyük Selçuklu İmparatorluğu ile dostça geliştirdiği politikada aracı unsurlardan biri olmuştur. Halîfe vezîri Amîdüddevle'nin tavsiyesi üzerine torunu için Alp Arslan'ın kızı Seferiye Hâtûn'a tâlib olmuş, bu istek kabûl edilmiş ve nikâh Nîşâpûr'da kıyılmıştı. Melikşâh'ın büyük sultan oluşunun tasdik töreninde de M., dedesinin yanında yer almıştı. el-Kaim'in nisan 1075'te ölümü üzerine M., Abbâsî halîfeliğine getirildi. Hılâfeti son iki yıl hariç, bütünü ile Melikşâh'ın saltanatı süresine rastlamakla sükûnet ve azamet içinde geçti. Selçuklu ordularının hâkim olduğu her yerde M. de mânen hâkim oluyor ve adı hutbelerde okunuyordu. Böylece Yemen'den, Şam'dan Uygur ülkelerine kadar M.'nin dinî sultası yerleşmiş bulunuyordu. M., Selçuklu hânedânı ile sıhrî bağlar da kurarak durumunu daha güçlendirmek istedi. Vezîr-i Fahrüddevle'yi Isfahân'a göndererek Melikşâh'ın kızı Mahmelek Hâtûn'a tâlib oldu. Taraflar arasındaki müzakerelerden anlaşıldığına göre Selçuklu sarayı düğün konusunda ve Halîfenin eşi olacak hâtûnun hakları hususunda Türk törelerinin şeriat hükümlerinden önce tutulmasında ısrar etmiştir. Araya el-Kaaim'in eski eşi Çağrı Bey'in kızı Arslan Hâtûn ve Büyük vezîr Nizâmü'l-mülk girmişler, işin sonunda Halîfenin Mahmelek Hâtûn üzerine bir daha evlenmemesi, câriye almaması ve istenilen çeyizi vermesi şartıyle bu evliliği gerçekleştirmişlerdir. Ancak evliliğin sonuçları her iki saray arasında beklenen yakınlığı değil, çekişmeyi getirdi. Evlilikten doğan Ebü'l-Fazl Câfer'in nenesi Türkân Hâtûn'un arzusuna râm olan Melikşâh hılâfet makamına velîahd olarak onun tayin edilmesini istedi. M. ise bu çocuktan önce doğmuş bulunan oğullarının haklarını savunmak zorunda kaldı. Anlaşmazlık bu yönde gelişirken Abbasî sarayında Mahmelek'in yanında bulunan Türk nedim ve nedîmeler de Halîfe'yi nikâh şartlarına riâyetsizlikle itham etmeye başladılar. Bunun üzerine M., bu Türk görevlileri hem saraydan, hem de Bağdad'dan çıkarttı. Melikşâh ise kızının Halîfe ile geçinemediği gerekçesiyle Mahmelek'i ve torunu Ebü'l-Fazl'ı Bağdad'dan yanına aldırttı. 1089'da Mahmelek ölünce Ebü'l-Fazl'ın yetiştirilmesi nenesi Türkan Hâtûn'a bırakıldı. Büyük Sultan ile Halîfe'nin velîahdlik konusunda sürüp giden sürtüşmelerinin tehlikeli safhalara intikal etmesine Nizâmü'l-mülk bütün dirayetiyle engel olmuştu. Nitekim onun öldürülmesinden hemen sonra, Melikşâh, M.'ye gönderdiği bir ültimatomla Bağdad'ı terk edip dilediği yere gitmesini bildirdi. Halîfe bu buyruk karşısında pek sıkıldı ve kendisine bir ay müddet tanınmasını rica etti. Sultan buna razı değilken aracıların gayretiyle Halîfeye on gün mühlet verdi. Ancak bu arada Melikşâh'ın 20 kasım 1092'de ansızın ölümü işin mecrasını birden bire değiştirdi. M., Bağdad'ı terketmediği gibi, Türkan Hâtûn'un isteğine boyun eğerek, onun oğlu Mahmud'u, Velîahd Berkyaruk yerine sultan tanıyıp adına hutbe okutması, durumunu düzeltti. 1093 haziranında ise anlaşmazlık kaynağı olan Ebü'l-Fazl altı yaşında iken öldü. Öte yandan M., Velîahd Berkyaruk'un baskısı altında kalmıştı. 1094 yılı başlarında Bağdad önünde görünen Berkyaruk, sultanlığının tasdikini, hutbenin de kendi adına okunmasını istedi. Halîfe bu baskı karşısında 14 muharrem 487 (4 şubat 1094) günü Berkyaruk adına hutbe okuttu ve böylece onun Selçuklu Büyük sultanı olduğunu tasdik etmiş oldu. Ertesi gün füc'eten vefat etti. Cenazesi Rusâfe'deki Halîfeler kabristanına defnedildi. Melikşâh'ın, torunu Ebü'l-Fazl Câfer'in ve M.'nin birden bire ölümleri ötedenberi şüpheleri celbetmektedir; kimi M.'nin, kimi de Türkân Hâtûn ve Berkyaruk'un bu zehirleme olaylarını düzenleyen kişiler olarak tanıtılmakta iseler de bu iddiaları doğrulayıcı belgeler yoktur. Selçuklu himayesinde M. devrinde Bağdad büyük bir gelişme göstermiştir. Bugünkü Kanber Ali ve Tahte't-tekke mahallelerinin ilk kuruluşu onun zamanına tesadüf eder. Mahallet Kut'iyet el-Acemiyye'den başka el-Busâliye ve el-Muktediye mahalleleri de onun devrinde kurulmuşlardır. Ayrıca Ekmekhane caddesine rastlayan mahalde annesinin yaptırdığı Aibat Erguvan ile Dârü'l-hilâfe'de kızları adına inşa ettirdiği Dâr-i Hâtûn ve Dârü's-Seyyide kasırları da M.'nin eserleri arasında anılmalıdır. (İ. Parmaksızoğlu)

MUKTEDİR (Muktedir bi'llâh Ebü'l-Fazl Câfer b. Ahmed) (895 - 932), Abbâsî Halîfesi. Halîfe el-Mûtadıd'ın oğlu olup, 895 yılında Türk asıllı bir cariye olan Şagab'tan doğmuştur. Kardeşi el-Müktefî'nin 908 ağustosunda ölümü üzerine babasının vasiyeti gereğince daha 13 yaşında iken halîfeliğe getirilmişti. Ancak Abbâsî halîfeliğinde söz sahibi olanlar (emîrü'l-ceyşler ve kuzât) onun çocuk yaşta bulunmasını ileri sürerek el-Mu'tezz'in oğlu Abdullah'ı tercih ettiler. Böylece M., halîfelikten çekilmek zorunda kaldı ve İbnü'l-Mu'tez, er-Râzî ünvanıyle aralık 908'de halîfe ilân edildi. Ne var ki emîrü'l-ceyş olan Hadım Mûnis el-Muzaffer bu tercihe katılmadı. Dârü'l-hılâfe'yi basarak er-Râzî'yi ortadan kaldırtı. Muktedir tekrar halîfe oldu. Ancak bu kargaşanın çıkmasına sebep olanları tecziye etmeyerek sükûnu sağladı. Kendisi ve annesi ise es-Sâsenî sarayında onları koruyan ve iktidarda kalmalarını sağlayan Mûnis'e karşı büyük minnet duydu ve ona geniş yetkiler tanıdılar. M., Abbâsî halîfeleri arasında emîrü'l-ümerâ, emîrü'l-ceyş ve sâhib-şurta olanların elinde oyuncak hâline gelenlerden biridir. Onu bu duruma düşüren karakterindeki zaaf idi. Sarayında toplanan 11 000 köle ve 4 000 kadın arasında müstakar bir fikir ve kanâat sahibi olamaması, kâh Saray kadınlarının, kâh vezîr ve kumandanların etkisi altında kalışı, Abbâsî devletinde büyük buhranların çıkmasına da âmil olmuştu. Bu arada devlete ait toprakları maiyetlerindeki askerlerin ücretlerini ödemeleri şartıyle kumandan ve valilere temlik etmesi de onların güçlenmesine, merkezî idarenin daha çok zaafa uğramasına yol açmıştı. Bunun sonunda Mısır'da Ihşîdî, Elcezîre'de ise Hemdânî devletleri doğmuş oldu. İdarenin devamlı aczi Karmatîler'in fırsat bulmalarına meydan verdi (b. bk.). Karmatî soygunları karşısında Halîfe orduları âciz kaldılar. Basra, Rahbe, Rakka bunların baskınlarına uğradıkları gibi Ebû Tâhir Süleyman 928'de Mekke'yi de yağmalayıp Hacer-i esved'i alıp götürmüş-

tü. Öte yandan Abbâsî halîfeliği'nin gittikçe güçsüz düşmesi Bizans'ın Doğu Anadolu'da ve Elcezîre'de harekete geçmesine fırsat verdi. 928'de Erzurum'u alan General Gorgon 926'-da Malataya'ya girdi. Âmid, Meyyâfârikıyn Bizans öncüleri tarafından vuruldu. Ancak Musul'a hâkim olan Hemdânî Seyfüddevle Bizans ilerleyişini geçici olarak durdurabildi. İmparator VII. Konstantin bu durumda Abbâsî hılâfeti ile yeniden barışa geçmek istedi. Bu maksatla Bağdad'a gönderdiği elçisini M., o tarihe kadar görülmemiş parlak bir törenle karşılamıştı. Elçinin geçeceği yol boyunca gümüş telli (müzerkeş) kumaşlardan elbiseler giymiş 100 000 atlı sıralanmıştı. Elçinin önünde 7 000 köle yürüyor, töreni 700 kapucu yönetiyordu. Halîfenin sarayındaki bahçede ise 50'si bir yanda, 50'si bir yanda 100 arslan sıralanmıştı. M.'in bu zenginlik gösterisi Bizans elçisini hayretler içinde bırakmıştı. Bütün bunlara rağmen M., müsrifliği, içkiye, kadın ve özellikle çocukların anneleri Ümmü Mûsâ ve Fatma'ya düşkünlüğü ile askerler ve halk nazarında itibarını iyice kaybetmişti. Bu nefretle birlikte Halîfenin Emîrü'l-ceyş Mûnis'i azl etmek, onun yerine dayı-zâdesi Hârûn b. Garîb'i getirmek istemesi huzursuzluğu iyice arttırdı ve şubat 929'da Bağdad'da bir ayaklanmanın baş göstermesine sebep oldu. Mûnis, Sâhib - şurta Nâzûk'ün ve Ebü'l - Heycâ Hemdânî'nin desteği ile M.'in kardeşi Muhammed'i el - Kahir unvanıyle halîfeliğe getirdi. Onu da saraydan alarak kendi konağında göz altında tuttu. Ancak askerlerin ücretlerinin arttırılması istekleri yerine getirilmeyince iki gün sonra yeniden çıkan ayaklanma üzerine el-Kahir, Nâzûk ve İbnü Hemdân'ın da öldürüldüklerini öğrenince Dârü'l - Hılâfe'den kaçtı. M., halk ve asker tarafından yeniden hılâfet makamına getirildi. M., bütün bu olaylara rağmen yakalanan kardeşi el - Kahir'e dokunmadığı gibi, öteki suçluları ve başlıca düşmanı Mûnis'i de affeyledi. Ama aradan kısa bir süre geçince Müzâyefe denilen yaya askerleri yeniden ayaklandılar. Fakat bu defa Sâhib - şurta Muhammed b. Yâkut ayaklananları Bağdad'dan sürerek sükûnu iâde etti. Mûnis ise Abbâsî halîfeliğine artık tam anlamıyla hâkim olmuş bulunuyordu. Mûnis ile İbnü Yâkut'un aralarının açılması onun ile oğullarının önce Medâyin'e sürümesiyle sonuçlandı. Halîfe, Mûnis'e rağmen İbnü Yâkut'a Fars ve Kirmân, oğullarından Muzaffer'e Isfahân, Muhammed'e ise Sicistân valiliklerini verince ve Mûnis'in adamlarından Vezîr Süleyman b. el-Hasen'i azletmeye kalkınca, araları iyice bozuldu. Yine de Mûnis'in arzusu üzerine İbnü'l - Kasım'ı vezîr yapmak zorunda kaldı. Ama az sonra İbnü'l - Kasım, İbnü Yâkut ve Hâtûn b. Harîb ile Mûnis'e karşı birleşti. Mûnis bunun üzerine Musul'a giderek büyük bir kuvvet topladı ve Bağdad'a doğru yürüdü. Onun kendisini hal'etmek kararında olduğuna inanan M., ordusu ile Mûnis'i Bağdad dışında Bâbü'ş - Şemmâsiye'de karşıladı. Ekim 932 sonlarında olan çarpışmada bozulan kuvvetlerinden ayrı kalan M.'i Megaribeden bir bölük çevirdiler. M. her ne kadar ben halîfeyim diye feryad etti ise de onlar evet biliyoruz sen Halîfe-i şeytânsın diyerek onu atından devirip öldürdüler. M., her ne denli kararsız, müsrif bir kimse olarak bilinmekte ise de ilme, irfana, güzel sanatlara değer veren bir kişiliğe sahipti. Söz gelimi hekimlik etmek isteyen her adayın bir imtihandan geçirilmesini, yanlış tedaviden dolayı zarara uğrayan hastalara tazminat ödenmesini yasa hâline getirmişti. Hallâc-i Mansûr'un (b. bk.) öldürülmesine ise taraftar değildi. Ne var ki vezîri Hâmid b. el-Abbâs bu konuda pek fazla ısrar ettiğinden ölüm kararını imzalamıştı. Babası el-Mutâdıd ve kardeşi el-Müktefî zamanında başlatılan Dârü'l-Hılâfe'yi genişletme projesini yürüterek Tâc ve Dârü'ş-şecere köşklerini inşâ ettirmişti. Cenazesi önce babasının kabri yanına Eski Saray'da defnedilmişti. 1249 yılında ise su baskını ile harap olan bu mezarlar Rusâfe'deki Halîfeler kabristânına nakledilmişlerdir. (İ. Parmaksızoğlu)

MUKTEFÎ (Muktefî li-Emri'llah Ebû - Abdullah Muhammed b. Ebi'l - Abbâs Ahmed) (1096 - 1160), Abbâsî halîfelerinin 31. si. Müztazhir'in oğlu olup, Bugyetü'n-nüfûs veya Nesîm adında bir câriyeden 1096 yılında doğmuştur. Abbâsî hılâfetinde Büyük Selçuklu İmparatorluğuna tâbi halîfelerin sonuncusu olduğu gibi bu hılâfetin son halkasını teşkil eden halîfe kuşağının da ilkidir. 17 eylûl 1136'da yeğeni er-Râşid'in hal'i üzerine hılâfet makamına getirildi. Büyük Selçuklu İmparatorluğunda vezîrlerin, Selçuklu ümerâsının şehzâdeleri biribirlerine karşı kışkırtarak çıkardıkları saltanat kavgalarından yararlanan M., Abbâsî hılâfetinin istiklâlini önce Bağdad, sonra da Irak sınırları içinde sağlamaya çalışmıştır. Bunda kendisine vezirlik eden Yahyâ b. Hübeyre'-nin yardımları da büyük olmuştur. M. ilk başarısını Sultanın yetkileri arasında bulunan Nizâmiye medresesine müderris tayin etmede, Sultan Mes'ûd'un adayı Yusuf ed-Dımeşkî'yi red etmekle elde etti. Bunun üzerine Sultan Mes'ûd, Ebü'n - Necib Sühreverdî'yi aday gösterdi. Ancak Ebü'n - Necib de Halîfenin onayı olmadan derse başlamadı. Bu küçük fakat Bağdad halkı bakımından önemli olay, M.'nın şöhretini arttırdı. Halîfe artık şehirde Sultanın şahnası Mes'ûd b. Bilâl'in mevcudiyetine rağmen şehre hâkim olmuştu. Bundan yararlanan M., Bağdad kalesini onarttığı gibi, kale hendeklerini de yeniden kazdırttı. Hılâfet ordusunu da baştan başa yeniledi. Sultan Mes'ûd'un devamlı iç kavgalar sonunda güçten düşmesi, Sultan Sencer'in ise Oğuz boylarına yenilerek tutsak olması Selçuklu otoritesini iyice sarsmıştı. Bu durumdan yararlanan Melikşâh b. Mahmud, 1149'da Toruntay ve Ali b. Dübeys'in kışkırtmaları üzerine ayaklandı. M., hutbenin Melikşâh adına okunmasını red ettiği gibi, âsî kuvvetleri de Bağdad'ın üç fersah dışında karşıladı. Olayı haber alan Sultan Mes'ûd daha Irak'a inmeden M.'nin böyle bir kuvvet gösterisi onun nüfuzunun Irak içinde yayılmasına vesile oldu. Mes'ûd'un gelmesiyle dağılan âsîler birer yana kaçarlarken, M. de Vâsıt ve Hılle şehirlerini yeniden Hılâfet'e bağladı. Sultan Mes'ûd'un ölümünden sonra M., Melikşâh'ın sultanlığını tanıdı. Ancak bu tanıma saltanat iddiasında bulunan öteki kardeş Muhammed Tapar'ın M.'ye cephe almasına sebeb oldu. Selçuklu beylerinin Tapar çevresinde toplanmaları üzerine M. de onun hükümdarlığını tanımak zorunda kaldı ise de, bu kez Horasan emirlerinin Sencer yerine seçtikleri Süleymanşâh'ı, Irak işlerine karışmamak şartıyle Büyük Sultan ilân etmesi sonunda Tapar ile M.'nin araları iyice açıldı. Sultan Muhammed Tapar 1156'da kuvvetli bir ordu ile Bağdad'ı kuşattı. M., şehrin doğu kesimindeki kaleye kapanmış, sur bedenlerine ve Dicle üzerinde kayıklara bindirdiği mancınıklarla Selçuklu ordusunun şehre yaklaşmasını engellemişti. Üç ay süren bu kuşatma Bağdad üzerine Selçukluların yaptıkları dört kuşatmanın en şiddetlisi oldu. Ancak Azerbaycan'da Arslan b. Tuğrul'un, atabeği İldeniz'in teşviki ile başkaldırması üzerine Sultan Muhammed ânî olarak kuşatmayı kaldırdı. Onun 1159'da ölümü sonunda ise Büyük Selçuklu İmparatorluğu kesin olarak dağıldı. M. de böylece Irak'ta tam istiklâline kavuşmuş oldu. Irak'taki hâkimiyetini güçlendir-

mek için Selçukluların önemli askerî üslerinden biri olan Tigrit üzerine 1154 ve 1156'da yaptığı iki seferde de M., başarılı olamamıştır. Sultan Muhammed'in ölümünden sonra onun için başlıca tehlike Azerbaycan Atabeği İldeniz olmuşsa da, M.'nin 1160'da ölümü ile bu konu geçici olarak kapanmış oldu. M., titizce, uzağı görür ve dikkatli politikası ile Abbâsî halîfelerinin el-Muntasır (861 - 862) zamanından beri mahkûm oldukları yabancı hâkimiyetine son vermiş, Abbâsî hilâfeti tarihinde yeni bir dönemin açılmasını sağlamıştır. Ancak Halîfe ile Selçuklu saltanat vârisleri arasındaki bu mücadele ne kendisinin ne de Selçuklu sultanlarının Suriye ve Filistin kıyılarına yerleşen Haçlılar'a karşı ciddî teşebbüslerde bulunmalarına meydan vermemiştir. (İ. Parmaksızoğlu)

MULHOUSE [*müluz*] (Almanca adı : **Mülhausen**), Fransa'nın doğu bölümünde, Rhine departmanında kanal üzerinde, Strasbourg'un güneyinde bir şehir. Nüfusu 116 336 (1968)'dır. Haut - Rhône - Ren kanalı da şehirden geçer. Pamuk dokumacılığı ticâreti gelişmiştir. Yukarı Alsace bölgesinin önemli bir endüstri şehri olan M.'daki diğer endüstriler: çeşitli makineler, çelik borular, askerî techizat, dokuma makineleri, plastik ve kimyevî maddeler v.b.'dir. Şehir XIV. yüzyılda hür bir imparatorluk şehriydi. 1648'de Almanya konfederasyonuna girdi ve Fransa'ya katıldığı 1798'e kadar bu durumunu muhafaza etti. 1871'den 1918'e kadar da Almanya'ya dahil oldu. (O. Yüksel)

MULLER (Herman Joseph) (New York, 1890 - Indianapolis, 1967), Amerikalı biyolog. Texas (1925), Moskova (1933), Edinburg (1938) üniversitesinde profesörlük yaptı. 1946'da Nobel Tıb Mükâfatı aldı. Son mühim eseri *Genetics, Medicine and Man* (1947)'dir.

MULLER, Herman Joseph

MULTÂN (İng.) (Coğ.), Batı Pakistan'da Çinâb ırmağının üzerinde bir şehir. Nüfusu: 358 000 (1961). Orta İndus vâdîsinin en önemli endüstri merkezi (tekstil, deri, çanak çömlek, çelik işlenmesi, kimyevî gübre fabrikaları, madenî gaza dayanan elektrik gücü fabrikası) Pencâb'ın bu mühim şehrini muhtemel olarak Büyük İskender zapt etmiştir. Molloi adındaki milletin başşehri olduğu sanılır. Eski surları ve kalesi, bir Hindû tapınağı ve birçok İslâmiyete ait camileri vardır. Moğollar devletine ve Randcit Sing'in Sikh devletine bağlanmış ve 1849'da İngilizler'in eline geçmiştir. (V. Örs)

MUM (Fr. Bougie; İng. Candle), ışık kaynaklarının ışık şiddetinin ölçülmesinde kullanılan eski bir birim. Birim olarak, iki çeşit M. kullanılır : 1) *uluslararası M.*, 2) *yeni M.* Eski bir ışık şiddeti birimi olan uluslararsı M., özel şartlar altında yanan bir Harcourt Pentan lambasının yanma hızının onda biri ile bütün doğrultulara düzgün olarak ışık yayan bir nokta kaynaktır. Uluslararası M.'un yerini, şimdi *yeni M.* almıştır. Bir siyah cismin, platinin katılaşma noktasındaki (2046°K) parlaklığı 60 yeni M./cm²ye eşittir. Yeni M.'a *ondalık M.* adı da verilir. Bu birim cinsinden ayarlanmış olan elektrik lambaları, alt standardlar olarak kullanılırlar (bk. FOTOMETRİ).

1909'da Fransa, İngiltere ve A. B. D.'nin standardlaştırıcı laboratuvarları arasındaki anlaşma ile kabûl edilmiş olan bu ışık şiddeti birimleri yerine, 1948'den beri *candela* (veya yeni M.) alınmıştır. Candela'nın tarifi yeni M.'unki gibidir.

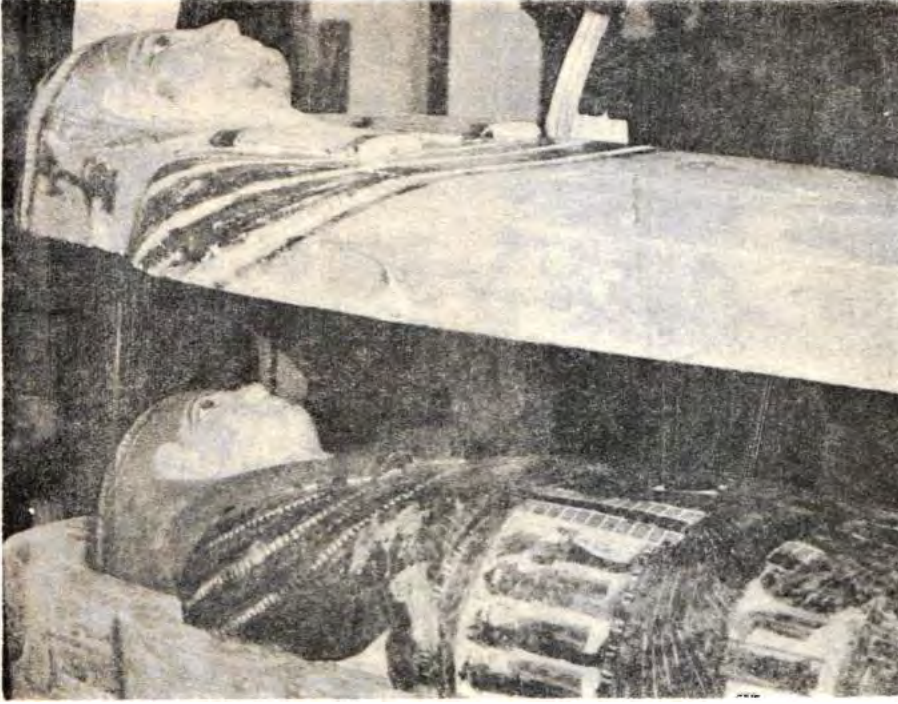
MUM METRE, pratik bir aydınlatma birimi. 1 mumun 1 m uzakta normal bir yüzey üzerinde hâsıl ettiği aydınlanmadır. Bu birime lüks (Lx) adı da verilir (bk. LÜKS). 1 mum/1 m = 1 lüks = 1 lümen/m² dir.

MUMLU BOYA RESİM, M. Ö. V. — M. S. IV. yüzyıllar arasında kullanılmış eski bir boyama tekniği. Bu teknikte, genellikle, kullanılan pigment boyaları balmumunda eritilir; sonra sıcak olarak, fırça ve ısıtılmış bronz spatül (cauterium)'ler vasıtasıyle ince tahta levhalar üzerine tatbik edilirdi. M.'den, önce gemilerin ve binaların resimlenmesinde faydalanılmışsa da, duvarların boyanmasında kullanılmıştır. Bu tekniğin en tanınmış ve birçok müzelerde görülen örnekleri, eski Mısır mumyaları üzerine yapılmış olan portrelerdir.

MUMYA (Fars. *mûmyâ*), tahnîd edilerek çürümeyecek hâle getirildikten sonra muhafaza edilen ceset.

Eski Mısır'da mumyalama : Tarihöncesi çağlarda, Mısır'da ölüler, bâzan kumaş veya deriye sarılarak, eğik bir durumda derin olmayan mezarlara gömülürdü. Deri ile doğrudan doğruya temasa geçen sıcak ve kuru çöl kumu çok defa çürüme olayını durduruyor, hattâ bâzan saç, deri ve vücudun yumuşak kısımlarının bozulmadan saklanmasını sağlıyordu. Bu tabiî muhafaza şeklinin, mezar hırsızlarının bozup dağıttığı mezarlarda meydana çıkan cesetler dolayısıyle Mısırlılar'ca öğrenildiği sanılmaktadır. Ölen insanların cesetlerinin bozulmamasının keşfedilmesi, ölünün fizik bir hayat yaşaması fikrini kuvvetlendirmiş, hattâ belki de bu inanç, bozulmadan kalmış olan cesetlerin meydana çıkmasından sonra doğmuştur. Bundan sonra, M.'lama işi bütün tarih çağları boyunca devam etmiş, zamanla daha da ileri gidilerek mezarlara, ölünün kullanması için yiyecek maddeleri ve başka çeşitli maddeler konmaya başlanmıştı. Mezarlara konan bu maddeler çoğaldıkça mezarı daha büyük yapmak ihtiyacı doğmuş, böylece doğrudan doğruya kızgın kumla temas eden cesetleri hava dolu bir yere kapatmak gerekince cesetlerin dayanmadığı, bozulup çürüdüğü görülmüştür. Bu o demektir ki, ölü, ölüm sonrası hayatını yaşayamamakta ve kendisi için konulan şeylerden faydalanamamaktadır. Bu durum, ölüleri, geniş mezarlarda, tabiatın yardımı olmadan muhafaza etmenin çarelerini araştırma ihtiyacını doğurmuştur.

Mumyalama tekniğinin gelişmesi: M.'lama çalışmalarının I. sülâle zamanında başlamış olması mümkün görülmektedir. Ancak, böyle bir teşebbüsün ilk kesin delilini II. sülâle zamanındaki bir M. ortaya koymaktadır. Eğik bir durumda bulunan bu M., çok karışık bir sargılar serisi içinde muhafaza edilmiştir. Bu sargılardan en içte olanı, deriye sürülen koruyucu bir madde (belki ham soda) yüzünden çürümüştür. III ve IV. sülâleler zamanında bu çeşit M.'lara rastlıyoruz. V. sülâle zamanında ise M.'lama usûlünde gözle görülür bir ilerleme kaydedilmiştir. Her şeyden önce ceset düz olarak yatırılmakta, gövde sol tarafından yarılarak iç organlar çıkarıldıktan sonra, meydana gelen boşluğa keten ve reçine dol-

MUMYA : Eski Mısır mumyaları

nurdu. Bu işlemden sonra ceset küpten çıkarılır, uzatılmış duruma getirilerek kurumaya bırakılırdı. Bundan sonra kafatası ve vücûdun içindeki boşluklar koruyucu maddelerle doldurulur; vücûdun dışı da reçine ve yağdan yapılma bir macunla sıvanır, bunun üstüne sargılar tatbik edilirdi. Çıkarılan iç organlar ise ayrı bir muameleye tâbi tutulur ve dört ayrı mahfazaya yerleştirilirdi. Bütün M.'lama işlemi 70 gün sürerdi.

M.'lama işlemi **XX** ve **XXII**. sülâleler zamanında teknik bakımdan en üst seviyeye ulaşmıştır. Bu dönemde, ceset canlı görünüşüne daha yakın bir şekilde muhafaza edilebiliyordu. Bunu başarmak için cesedin çeşitli yerlerinden yapılan çeşitli kesiklerden, deri ile kaslar arasına kum, çamur veya başka maddeler zerk ediliyordu. Bu maddeler tamamiyle vücûdun şeklini alıyor, böylece vücûdu, hayattaki şekliyle muhafaza etmek mümkün oluyordu. Daha sonra M. baştanbaşa kırmızı aşı boyası ile boyanmakta, yanaklar ve dudaklar kızartılmakta, sun'î gözler takılmakta, kısacası, ceset sadece muhafaza edilmekle kalmayıp, aynı zamanda hayattaki hâline benzemesine de önem verilmekteydi.

Bu dönemden sonra M.'lama san'atı gerilemiştir. Daha sonraki çağlarda da iyi yapılmış M.'lara rastlanmakla beraber, M. işlerinin genellikle üstünkörü yapıldığı, cesedin M.'lanmasından çok dış sargı işlerine önem verildiği dikkati çekmektedir. Ptolemaios'lar çağında ceset sadece erimiş reçineye batırılarak muamele görmekte, bu da dokuları harap etmekteydi. Bu usûllerle yapılan M., vücûdun dış yapısının bir kalıbından ibaret oluyordu.

M.'lama işleri Hıristiyanlık'tan sonra da yüzyıllarca devam etmiştir. Bu dönemde cesetlerin iç organları çıkarılmış, reçine de kullanılmamıştır. Aksine bütünüyle alelâde tuza gömülmüş ve genellikle iyi muhafaza edilmiştir.

durulmaktadır. Dış sargılar da reçinelenmiştir. Sargılar vücudun biçimini aynen aksettirecek şekilde sarılmakta, yüz biçiminin teferruatı boya ile gösterilmektedir.

Orta krallık çağında, M.'lamada bir gerileme görülür. Reçine daha az kullanılmakta, kurutulmaya fazla önem verilmemektedir. Bu devir M.'ları genellikle iyi muhafaza edilememiştir. Cesetleri tuzlu suda dinlendirme usulünün bu devirde ortaya çıktığına dair kesin deliller vardır. Öte yandan henüz beynin çıkarılması düşünülememektedir.

Yeni krallık çağında (**XVIII**. ve **XX**. sülâleler) ise çeşitli yeniliklerin getirildiğini görüyoruz. Başa açılan bir delikten beyin dışarı alınmakta ve dokuları koruyan daha geliştirilmiş bir kurutma usûlü tatbik edilmektedir. M.'lamadaki gelişmenin en önemli tarafı cesedin muamele edildiği reçineli koruyucu maddenin hazırlanış ve tatbikında görülmektedir. O devirden kalan kral ve kral ailesine âit fertlerin M.'ları, mezar hırsızlarının tecavüzüne uğramasına rağmen sağlam olarak kalabilmiştir.

Mumyalama nasıl yapılırdı? M.'lanacak ceset önce bir çadıra veya başka, özel bir yere alınır; burada cerrah önce beyni çıkarır, daha sonra gövdenin sol tarafını keserdi. Bu kesikten kalp hariç, bütün iç organlar çıkarılırdı. Kalp ise, büyük bir itinayle yerinde bırakılırdı. Daha sonra cesedin içindeki boşluk dikkatle yıkanır, ardından mümkün olan en küçük yeri kaplayacak şekilde katlanarak içinde tuz veya soda eriyiği bulunan bir küpe konurdu. Burada sıvı, cesedin ancak ensesine kadar gelirdi. Ceset bu eriyiğin içinde haftalarca kalır, bu süre içinde yağlı maddeler erir ve bütün dış deri yüzülürdü. Eriyiğe batırılmadığı için başın derisine bir zarar gelmezdi. Bir de ayak ve el tırnakları bir zarar görmezdi, çünkü tırnakları koruyabilmek için deri, önceden tırnakların gerisinden kesilmiş olurdu. Ayrıca, üzerine metal parçaları konarak veya tellerle sarılarak tırnaklar özellikle koru-

Mumyalamanın yapılış amacı: Mısır'da 30 yüzyıldan fazla bir süre boyunca M. yapılmıştır. M.'lamakta iki amaç vardı: Birincisi cesedi bozulmaktan korumak; ikincisi ölen kimsenin şahsî hüviyetinin devamını sağlamak. Piramid çağı boyunca M.'nın yüz şekilleri en dıştaki sargı üzerine çiziliyordu. Bâzı hâllerde başa alçı tatbik ediliyor ve yüz şekilleri bunun üzerine işleniyordu. **XI**. sülâle zamanında ise baş ve saçların karton üzerine modeli çıkarılıyor, bunlar boyandıktan sonra M.'nın baş kısmına yerleştiriliyordu. Bu şekilde karton mask kullanılması usûlü Ptolemaios'lar zamanına kadar sürmüştür. Daha sonra, M.'lanan cesedin yine insan vücûdu biçiminde bir lâhit içine konması âdet olmuştur. Bu lâhdin yüz kısmı ve saçları tamamiyle M.'lanan şahsa benzetiliyor, elbise ve çeşitli süsler de yine lâhdin üzerine işleniyordu. Bütün bunların tek amacı, ölünün şahsî hüviyetini muhafaza etmekti. M.'lamanın anlamı, M.'ların yapılıp tamamlanmasından sonra icra edilen büyü törenleriyle daha iyi anlaşılır: Genellikle "ağzı açma" törenleri diye bilinen bu büyü törenlerinin amacı, cesede, ölümün kendisini mahrum ettiği hayat faaliyet-

MUMYA : Mısır kraliçelerinden birinin mumyasının hazırlanışı

lerini yeniden kazandırmaktı. Sihirli âletler ve büyülü sözlerle ölünün gözleri, ağzı ve kulakları görmeye, konuşmaya ve yemeye, işitmeye açılırdı. Aynı usûllerle organlarının kaybettiği hareket kabiliyeti yerine getirilir, böylece M.'lanan şahsın artık yürüyebileceği düşünülürdü. Kalbin, omurganın ve kanın hareketlerini sağlamak için de tılsımlara baş vurulurdu. Nihayet buhurdanlar ve şarapla yapılan törenler vasıtasıyle de vücudun nemlilik ve sıcaklığının sağlandığına inanılırdı. Bundan sonra yapılan cenaze ziyafetinin maksadı ruha manevî gıda vermek değil, düpedüz maddî gıda sağlamak ve fizik kabiliyetlerini yeniden kazanan M.'nın bundan faydalanmasını te'mîn etmekti.

Eski Mısır tıbbında kullanılan ilâçların eczacılığa girmesinin başlıca sebebi sihre dayanır. Mükemmel koruyucu maddeler olan soda, tuz ve reçinenin M.'lamada ilk defa kullanılması muhtemelen bunların hayat veren ve hayatı muhafaza eden özellikleri neticesinde olmuştur. Güneş - tanrının yeniden doğuşu için yapılan günlük törenlerde soda kullanılırdı; tuzun hayat verici özelliği ise klasik çağlara kadar kabûl edilegelmişti. Reçinenin de Osiris'in kanı veya vücûdundan çıkan başka bir madde olduğuna inanılırdı. Böylece, ölülerin sun'î olarak muhafaza edilmesi ihtiyacı duyulunca sihirli özellikleri olduğuna inanılan maddelerden yardım umulması gayet tabiî idi.

Mısırlılar tahnit işinde bitüm kullanmamıştır. Bütün çağlarda bu maksatla kullanılan başlıca madde reçine idi. Reçinenin genellikle zifti andıran parlak bir görünüşü olduğundan, Strabo, muhtemelen bu özelliğe aldanarak, bitüm kullanıldığını ifade etmiş, modern yazarlar da eski Mısırlılar' ın M.'lama işlerinde bitüm kullandığını ondan naklen tekrar etmiştir. Çeşitli çağlara âit yüzlerce nümune üzerinde yapılan modern kimyevî tahlillerde asla bitüm izine rastlanmamıştır. Öte yandan Mısır M.'larından bahseden Herodotos olsun, Diodorus Siculus olsun bitümden söz etmez. Bunların M.'lama hakkında verdiği bilgiler, teferruatla ilgili bâzı hatalara rağmen genellikle doğrudur.

Mumyalanan hayvanlar: Nisbeten yakın devirlere kadar Mısır'da hayvanlar da M.'lanırdı. Kazılarda, geniş ölçüde kedi ve köpek M.'sı bulunmuştur. Ancak, bu konuda asıl ilgi çekici olan Apis öküzlerinin tahnit merasimiydi. Mısır'ı ziyaret edenler bunların mezarlarını ve dev - âsâ lâhitlerini görürler. Kuşlardan şahin, kara leylek ve baykuş, çeşitli sürüngenler (bilhassa timsah) ve balıklar da M.'lanırdı. Kümes hayvanlarının M.'landığı ve kendi vücut ölçülerine göre yapılmış lâhitlere konduğu da bilinmektedir.

Türkler'de ve başka kavimlerde mumya: Türkler'in Müslümanlığı kabûl etmelerinden önce ve sonra M. yaptıkları bilinen bir gerçektir. Şamanizm, ölümden sonra bir başka hayat olduğunu telkin ediyordu. Bu bakımdan cesetler M.'lanıyor, kötülüklerin yatağı olan iç organlar çıkarıldıktan sonra, buraya kutsal ilâçlar, şifalı ve yağlı maddeler dolduruluyordu. M.'ların yanına, gömülürken, ikinci hayatlarında kullanmaları için sevdikleri yiyecekler, süs eşyaları v.b. da konurdu. Türkler'in Müslümanlık'tan önce at, köpek, keçi gibi hayvanları da M.'ladığı bilinmektedir. M. geleneği İslâm dininin kabûlünden sonra da devam etmiştir. Selçuklular zamanında M. yapıldığı bilinmektedir.

M.'lamanın coğrafî yayılış alanı çok geniştir. Bâzı bölgelerde M. işi çoktan unutulmuş ve sadece gelenekler böyle bir âdetin var olduğunu günümüze kadar iletmiştir. Öte yandan bâzı toplumlarda ise çok yakın zamanlara kadar devam etmiştir. Hâlen elde bulunan çeşitli ülkelere âit M.'ların yapılış tekniği incelenirken, hemen daima Mısır tekniğine rastlanması ilgi çekicidir. Meselâ Kanarya adalarındaki Guanche'lar, Mısır'daki XXI. sülâle zamanında kullanılan tekniğe çok benzeyen bir tahnit tekniği kullanmıştır. Bunlar, derinin altına çeşitli maddeleri yerleştirmek için, ceset üzerinde yer yer kesikler yapmıştır. Bu kesiklerin yapıldığı yerler, Mısır'daki XXI. sülâle zamanındaki M.'lama işlerinde tatbik edilen kesiklerin yerine aynen tekabül etmektedir. Dokular arasındaki kumlu çamur oranı da aynıdır. Dış deri bütün vücûttan kaldırılmış, ama el ve ayak parmaklarında bırakılmış, tırnaklar da tipik Mısır usûlüne göre bağlanmıştır. Torres boğazındaki adalarda M.'lama yakın zamanlara kadar yapılmaktaydı. Bunlar, gövdeden açılan bir yarıktan iç organları çıkarıyor, kafatasından beyni alıyor ve gövdeyi kırmızı aşı boyasıyle boyuyorlardı. M.'lama işi Avustralya'da da nisbeten daha bozuk bir şekilde sürüp gelmiştir. Cesetler genellikle bükülerek kırmızı aşı boyasıyle boyanıyor; bazı durumlarda da dış deri, ceset hemen yakılacak olsa bile, yüzülüyordu.

Kuzey, Orta ve Güney Amerika'da da çeşitli yerlerde M.'lara rastlanmıştır. Ancak, rastlanan M.'ların çoğu, Venezuela, Peru, Bolivya, Ekvador ve Kolombiya'daki İnka medeniyetine âittir. Vaktiyle, İnka M.'ları sun'î şartlarla hazırlanmadığı, cesetlerin muhafaza edilmiş olmasının iklim ve toprak şartları yüzünden olduğu sanılıyordu. Gerçekten, iklim ve toprak şartlarının bazı bölgelerde bu işe uygun olmasına karşılık, elde edilen M.'lardan çoğunun özel bir şekilde sarılmış olması, bunların özel olarak hazırlandığını açıkça ortaya koymaktadır. Elde edilen İnka M.'larının genellikle kırmızıya boyanmış olduğu, el ve ayak parmakları dışında, derinin yüzülmüş olduğu dikkati çekmiştir.

İlâç olarak mumya: Mısır M.'larının bitüm yahut asfaltla yapıldığının sanılması, bu maddelerin M.'lanan cesede verdiği büyük faziletlere atfedilmiştir. Bunun sonucu olarak, bütün Orta Çağ boyunca ve XVIII. yüzyıla kadar, zamanın eczahanelerinde satılmak üzere Avrupa'ya M. ihraç edilmiştir. O devirde, M.'ların sarılı olduğu maddenin büyük tıbbî değeri olduğuna inanılıyordu. Zamanla, M.'larda var olduğu farz edilen değerin alfalta ait olduğu da unutuldu ve doğrudan doğruya cesetlerin şifa verici hassası olduğu sanıldı. Bu da idam edilenlerin ve intihar edenlerin cesetlerinin M.'lanarak satılmasına yol açtı. XVI. yüzyıldaki A. Paré gibi ünlü hekimlerin böyle bir şeyin olamayacağını ileri sürmelerine rağmen M. ticâreti XVIII. yüzyıla kadar devam etti. (O. Yüksel)

MUN [*mœ*]. **Adrien Albert Marie Comte de** (Lumigyn, Seine-et-Marne 1841 - Bordeaux 1914), Fransız politikacısı. Orduya girdi. Cezâyir'de hizmet etti. 1870-1871 Fransa - Almanya savaşına katıldı. Çok koyu bir Katolik'ti; bir çeşit Hıristiyan sosyalizminin öncülüğünü yapıyordu. Le Tour de Pin ile birlikte, 1871'de Cercles Catholiques d'Ouvriers'yi kurdu. 1875'te bu cemiyetten ayrıldı. 1876 - 1878, 1881-1893, 1894 - 1914 yılları arasında milletvekilliği yaptı. Koyu bir

MUN, Adrien Albert Marie Comte de

kralcı olduğu hâlde, daha da koyu bir Katolik olduğu için 1892'de papa tarafından yapılan davet üzerine cumhuriyetçi hükûmetle iş birliği yapmaya razı oldu. M.'ün birçok eserleri de vardır. Académie Française üyesidir. Başlıca eserleri: *Ma Vocation sociale (1871 - 1875)* [1925]; *Contre la Séparation.* (O. Yüksel)

MUNDA DİLLERİ, Hindistan yarımadasında konuşulan en eski bir dil grubuna verilen toplu ad. Bu dillere Kol adı da verilir. Munda kavimlerinin Hindistan topraklarında Ârî kavimlerinden çok önce yerleştikleri anlaşılıyor. Dil uzmanlarının bir kısmı, Hindistan yarımadasında M. D.'nin Drâvîdî dillerinden bile daha eski oldukları inancını savunmaktadır. Ancak, bu konuda ilim çevrelerinde tam bir uzlaşma sağlanamamıştır.

Etnik bakımdan M. D.'ni kullananlar, Drâvîdîler'e çok benzerler. Bu sebeple, geçen yüzyılın ortalarına kadar M. D. ile Drâvîdî dillerini ortak bir grupta toplamışlardır. Ancak, sonradan yapılan araştırmalar sonunda bu diller arasında derin farklar bulunduğu anlaşılmış, bunun üzerine adı geçen diller kesin olarak iki ayrı dil ailesine ayrılmıştır.

M. D., Hindistan'ın Bihar, Orissa ve Madhya Pradesh devletlerinde aş. yu. 5 milyon kişi tarfından konuşulur. Ormanlarla kaplı dağlık bölgelerde oturan bu topluluk, sosyal bakımdan Hindistan'ın en geri sınıfları arasında yer alır. Çevredeki düzlüklerde Hint - İran koluna bağlı dilleri kullanan topluluklar yerleşmiştir.

M. D. alanında yapılan araştırmalar yetersizdir. Bu bakımdan M. D.'nin sınıflandırılması kesin olmaktan uzaktır.

Khervari dili M. D. arasında önemli bir yer tutar. Khervari, esasen birbirine benzer birtakım dillere verilen toplu bir addır. Bu dili konuşanların sayısı 4,2 milyondur. Buna göre, M. D.'ni konuşanların beşte dördü bu kola bağlıdır. Khervari dili Santali (2,8 milyon), Mundari (600 000), Ho (600 000), Bhumij (110 000), Korva (26 000), Koda (4 500), Turi (2 500), Asûrî (1 500) ve Birhar (1 000) gibi birtakım kollara ayrılmıştır. Khervari dilini kullananların sayısı son yıllarda sürekli olarak azalmıştır.

Khervari dilinin kolları arasında farklar azdır. Santali, Khervari dil alanının doğu bölümünde yer alır. Bu kol, Pakistan topraklarına da yayılmıştır. Santali'ye paralel olarak Bhumij ve Koda kolları da birçok yerlerde kullanılır. Ho ve Mundari kolları Santali'nin batısında kullanılır.

M. D. arasında, daha küçük kollar da vardır. Kurku kolu 17 000 kişinin ana dilidir. Bu dil, Mahadeo dağlarında bir dil adası meydana getirir. Kharia dili 110 000 kişi tarafından konuşulur. Bu dil, Ho ve Mundari kollarına komşu bölgelerde kullanılır. Yapı bakımından, Kurku koluna benzer. 250 000 kişinin kullandığı Savara dili, Orissa devletinin güney ucunda yer tutmuştur. Bu dil de Kharia koluna yakındır.

Juang dili, 20 000 kişi tarafından konuşulan küçük bir dildir. Savaralar'ın komşusu olan, Gadaba kolu daha büyüktür. Bu dil, aş. yu. 50 000 kişinin ana dilidir.

M. D., eski çağlarda çevredeki Drâvîdî ve Hind - Avrupa dillerini ağır bir baskı altında tutmuşlardır. Ancak, sonraki çağlarda M. D. bu dillerin baskısına uğramıştır. Güneyde Drâvîdî baskısı, kuzeyde ise Hint - Avrupa baskısı göze çarpar. M. D.'nin eskiden daha geniş bir alanda kullanıldığı anlaşılıyor. Sonraki çağlarda, Mundalar'ın bir bölümü dağlık bölgelere çekilmiş, bir bölümü ise verimli düzlüklerde kalarak Drâvîdî ve Hindliler'le karışmıştır. (H. Eren)

MUNICIPIUM (Lat.), Eski Roma'da ikinci derecede bir şehir. Bu şehrin halkı çok defa tam şehir (civitas) haklarına sahip idiler. M.'ların idâre teşkilâtı birçok hâllerde eski yerli hukukun bâzı karakterlerini muhafaza ediyordu. Roma Cumhuriyeti çağında, M. Ö. 338'den itibâren ülkeye katılan İtalyan şehirleri M. olarak adlanırdı. Bunlardan bâzısının halkı tam yurttaşlık haklarına sahip, bâzısınınki de Roma kurullarında hiçbir oya sahip değildi. Tam yurttaşlık hakları İtalyanlar'ın hepsine, ancak M. Ö. 90 - 89 iç harbinden sonra verilmiştir. M. yasasının Caesar tarafından bir kanunla tesbit edilmiş olduğu sanılır (M. Ö. 46). İmparatorluk çağında M. terimi, ülkenin Latinceyi kullanan şehirleri için kullanılırdı. Bunların en çoğu ancak Latin hukukuna sahipti. Her yıl seçilen şehir görevlilerine ve Hadrianus'tan beri şehir konseyi üyelerine de, Roma hukuku bağışlandığından M.'lar, Roma İmparatorluğu'nun batı kısmının Romalılaşmasında önemli bir rol oynamıştır. Caracalla'nın idâresinde (M. S. 212), imparatorluğun sâkinlerinin hemen hepsi Roma yurttaşı olunca, M.'ların anlamı da yok olmaya yüz tutmuştur. (V. Örs)

MÛNİS (Ebü'l - Hasan Nasr, el-Muzaffer, el-Üstâd) (? - 933), Emîrü'l - ümerâ. Abbâsî hilâfetinde orduda görev alan Türk asıllı kölelerden biri idi. Onun el - Mûtadıd'ın hadım kölelerinden biri olduğu ve 900 tarihinde Halîfe'nin ordugâhında inzibat subayı olarak kendisini ilk defa tanıttığı tespit olunmaktadır. Bundan sonra ordu saflarında yükselmeğe başlayan M., 908'de Ordu'nun ileri gelenleri ve Bağdad uleması ile işbirliği ederek Abdullah b.el-Mu'tez nâmına giriştikleri darbe teşebbüsünde el - Hasenî sarayını savunarak Muktedir'in hılâfetini desteklediği görülür. Bu suretle hem Halîfe'nin, hem de annesi Şagab'ın minnetini kazanmış oldu. Böylece Abbâsî hılâfeti ricali arasına karışan M., 909'da Malatya üzerine taarruza geçen bir Bizans ordusunu yenilgiye uğratmakla da şöhretini arttırdı. 916'da ise Urfa'dan hareketle Malatya ve Maraş üzerinden iç Anadolu'ya kadar ilerledi, pek çok tutsak ve zengin ganimetlerle Bağdad'a dönünce Emîrü'l-ceyş rütbesine yükseltildi. 917'de Halîfe onu Bizans elçisi ile birlikte Müslüman esirlerin kurtarılması için 120 000 altınla İstanbul'a gönderdi. Bu başarılarına 919-920 yıllarında Mısır'a saldıran Fâtımî el - Mehdî'nin kuvvetlerini bozguna uğratması da eklenmelidir. Böylece el - Muzaffer lakabını alan M., Bağdad'a dönünce Emîrü'l - ümerâ olmuş ve el - Üstâd ünvanı ile Abbâsî hılâfetinin en güçlü adamlarından biri hâline gelmişti. M., bu başarıları arasında sadece bir kere 918'de Karmatî başbuğu Ebû - Tâhir Süleyman'a karşı yenilgiye uğramıştır. Mâmâfih bundan sonra Bağdad üzerine yürüyen Karmatîleri durdurmakla bu lekeyi de askerî hayatından silip atmıştır. Bu arada Bağdad bürokrasisinin üst kademelerinde sürüp giden iktidar çekişmeleriyle de kendi mevkıini korumak bakımından sıkı sıkıya ilgileniyordu. Bu sebeble daha başlangıçtan itibaren Vezîr İbn el-Fırat ile bozuşmuştu. Nasrü'l - Hâcib ile birleşerek 924'te onu çocuklarıyla birlikte önce sürgün ettirmeye ve sonra da öldürtmeye muvaffak oldu. Bu suretle Halîfeyi tamamen kontrolü altına alan M., el-Muktedir'in arzusu hılâfına Ebü'l - Kasım el - Hâkanî'yi vezirlik makamına oturttu. Karâmita ayaklanmasını vesile ittihaz eden Halîfe ise, bu ünlü komutandan kurtulmak çiin dayı - zâdesi Hârûn b. Garîb'i emîrü'l - ümerâlığa ge-

tirmek isteyince M. ile araları açıldı. Haberi alan M., Bağdad'a dönerek Şemmâsiye'ye indi ve Halîfe ile görüşmeyi red eyledi. Bunun üzerine Halîfe kendisini savunmak için Hârûn'u Bağdad'a çağırdı. M.'in etrafında ise gerek askerden gerek halktan büyük bir kalabalık toplanmış bulunuyordu. Sahib-surta Nâzük de M.'e katıldı. Cibâl'den inen Ebü'l-Heycâ b. Hamdân kuvvetleri de M.'le birleşince Halîfe el-Muktedir'in hal'i kesinleşti. Yerine kardeşi Muhammed, el-Kahir ünvaniyle halîfe ilân edildi. Muktedir ise M.'in konağında göz altına alındı. Ancak bu komploya katılan askerlerin ücretlerinin arttırılmasını istemeleri, Nâzük'ün bu talebi reddetmesi, durumu birden bire karıştırdı. Dârü'l-hilâfeye dolan askerler Nâzük ile Ebü'l-Heycâ'yı öldürdüler. Bunun üzerine M., el-Kahir'in ve kendisinin hayatına dokunulmaması şartı ile el-Muktedir'in yeniden halîfeliğe getirilmesine razı oldu. Vezîrliğe kendi taraftarlarından Süleymân b. el-Hasan'ı, şurtalığa da Muhammed b. Yâkut'u tayin ettirmekle hılâfete tekrar hâkim oldu. İbnü Yâkut vasıtasıyle son olaylar yüzünden disiplinleri iyice bozulan askerleri Bağdad'dan dışarıya çıkarttı. Gerek Bağdad'da, gerek Basra'da serkeş askerleri temizleterek huzuru sağladı. Ama bu arada İbnü Yâkut ile bozuştu. Bunun üzerine onu ve iki oğlunu Bağdad'dan sürdürdü. Buna Halîfe'nin azletmek istediği Süleymân b. el-Hasan'ı tutması da eklenince, M. ile Halîfe'nin araları yeniden açıldı. M., nüfuzunu kullanarak Ebü'l-Kasım el-Kılavuz'u vezîrliğe getirtti. Ama Ebü'l-Kasım az sonra M.'in muhalifleri İbnü Yâkut ve Hârûn ile birleşti. Kendisine bir komplo hazırlandığını haber alan M., Musul'a çekilerek orada düzenlediği bir ordu ile Bağdad üzerine yürüdü. Muktedir'in kuvvetleri M. karşısında ilk çarpışmada dağıldılar ve Halîfe bu arada öldürüldü. İkinci defa halîfe olan el-Kahir'den M., memnun olmadı. Gerçekten de kısa bir süre sonra Kahir, M.'i ortadan kaldırmak için bazı tedbirler almaya girişti. Bunu duyan M., mutemed adamlarından Yılbak'ı kapıcıbaşı olarak Dârü'l-hilâfe'ye koydu ve Halîfe'yi göz altında tutmaya çalıştı. Yılbak'ın oğlu ise Ahmed b. el-Müktefî'yi hılâfet makamına geçirmek üzere hazırlıklara girişmişti. Ancak Emîrü'l-ceyşlerden Tarîf es-Sübkerî, Sâciye birlikleriyle anlaşınca, M. ve tarafdarları yalnız kaldılar. M., Yılbak ile oğlu ve İbnü'l-Müktefî yakalanarak ağustos 933'te öldürüldüler. İbnü Mukle ile Hasan b. Hârûn kaçmayı başardılar. M., bir devlet adamı olarak genellikle başarılıdır. Ancak Halîfe'nin yetkilerini kısıtlıyarak emîrü'l-ümerâ (b. bk.)'ların sınırsız nüfuz sahibi olmalarına yol açan faaliyeti kendisinden sonrakiler için kötü bir örnek olmuştur. Dicle üzerinde Halîfeler Sarayının kuzeyinde yaptırdığı muazzam konak, uzun süre Bağdad'ın en büyük binalarından biri olarak tanınmıştı. Daha sonra Selçuklular devrinde bu konağın arsasından bir kısmı Nizâmiye medresesinin inşâsı için ifraz edilmişti. (İ. Parmaksızoğlu)

MUNKÁCSI [*mūnkāçi*], **Bernát** (Nagyvárad 1860 - Budapeşte 1937), Macar dil bilgini. Doğu dillerine ve özellikle Türkçeye karşı büyük bir ilgi duymuştur. Budapeşte Üniversitesinde J. Budenz (b. bk.), Zs. Simonyi (b. bk.) ve Á. Vámbéry (b. bk.) gibi tanınmış bilginlerin derslerine devam etmiştir. 1885'te Votyaklar arasında yaptığı gezide zengin veri ve bilgiler toplamıştır. Bu gezi sonunda Votyak dilinin sözlüğünü yazdığı gibi, Votyak halk edebiyatı örnekleri de yayınlamıştır. 1888'de M., Vogullar arasında da bir gezi yapmıştır. Bu gezide topladığı Vogul halk edebiyat. örneklerini yayımlayan yazar büyük bir Vogul sözlüğü de yazmıştır. *Árja és kaukézusi elemek a finn-magyar nyelvekben* (Fin-Macar dillerinde Ârî ve Kafkas unsurları) [1901] adlı eserinde zengin veriler toplanmıştır. Ancak, bu eser ilim çevrelerinde büyük bir takdir görmemiştir. Bu bakımdan yazar, tasarladığı II. cildi yazmaktan vazgeçmiştir. M. başlangıçtan beri Macarcadaki Türkçe alıntılar üzerinde de çalışmıştır. Bu yoldaki yazılarında eski etimolojileri yeni verilerle bütünlediği gibi, yeni etimolojiler de vermiştir. M., Türkçede kullanılan yabancı kelimelerle de uğraşmıştır. Budapeşte'de çıkan "Keleti Szemle" dergisinin redaktörlüğünü de yapmıştır. Bu dergide redaktör olarak I. Kúnos (b. bk.) da çalışmıştır. Ancak, Türkoloji alanında önemli bir yer tutmuş olan bu dergi, daha çok M.'nin eseri sayılabilir. (H. Eren)

MUNKÁCSI, Bernát

MUNKÁCSY [*mūnkāçi*], **Mihály** (Munkács 1844 - Endenich, München 1900), Macar ressamı. 1864 yılında yaptığı "Yurda dönen asker" adlı tablosuyla san'at çevrelerinin takdirini kazanmış, daha sonra "Petöfi'nin evinden ayrılması" adlı bir tablo yapmıştır. Yaptığı resimlerin satışından birkaç yıl içinde kazandığı para ile München'e gitmiş, "Ekin biçme günleri", "Fırtınalı manzara" gibi eserler vermiştir. Büyük kabiliyetini gören Almanlar tarafından Weimar'a profesör olarak çağrılmışsa da, M. bu daveti kabûl etmeyerek 1872'de Paris'e gitmiştir. Paris'te "İçki düşkünü terzi", "Gece serserileri" gibi birtakım küçük tablolar yapmıştır. Bu tablolarda çocukluk ve gençlik yıllarının renkleri hâkimdir. 1874'te yaptığı "Emanetçide" tablosunda asıl renkleri belirmeye başlamıştır. "Atelyede" (1876) adlı tablosunda san'atkâr karısıyle birlikte zengin renkler içinde yer almıştır. "Yeni doğan çocuk" ve "İki aile" (1881) gibi tabloları da Paris'te yapan M., İsâ'nın hayatından alınma eserler de vermiştir. "Mozart'ın son dakikaları" (1886) adlı tablosundan sonra M., "Yurda yerleşme" adlı tablosu üzerinde çalışmıştır. Bu tabloda Árpád (b. bk.)'ın Macaristan'a yerleştiği günlerde işgal ettiği yerlerde yaşayan kavimlerin şeflerini kabûl edişi canlandırılmıştır. 1896'da açılan Budapeşte sergisinde M.'nin "Ecce homo" adlı eseri yer almıştır. "Pusztada sağanak" adlı tablosu da anılmaya değer. (V. Örs).

MUNKACSY, Mihály

MUNZUR ÇAYI (Munzur Suyu da denir), Kaynaklarını Munzur Dağları (b. bk.)'ndan alan ve Elâzığ'ın 20 km kuzey-doğusunda Murat Irmağı (b. bk.)'na karışan büyük ve

güçlü bir akarsu. Çıktığı yerden Murat Irmağına döküldüğü yere kadar hep M. Ç. adını taşıyan bu akarsuyun uzunluğu 170 km, yağış alanı 3 500 km² den çok, yıllık ortalama akımı 100 m³/Sn, kabarık zamanındaki akımı saniyede 484 m³ (1967 mayıs ortası), en çekilmiş zamanındaki akımı saniyede 37 m³ (1966 kasım başı)'dür. Bu yüksek dağlardaki kar sularıyle beslenen çay, ilkbaharda ve yazın kabarık olur, yaz boyunca da gür akar.

Çayın kaynağı Kemaliye kasabasının 20 km doğusundaki Munzur Dağı'ndan (3 188 m) ve buradaki Munzur Baba tepesinin alt yamacından başlar, buradan Ovacık düzlüklerine iner, bu ovayı boydan boya geçer, burada Munzurlardan inen birkaç güçlü dereyi ve bu arada Mercan Suyunu alır, daha ileride de dereleri alarak büyür, aşağı kesiminde Peri Suyunu da alarak bir ırmak görünüşünü kazanır ve Murat Irmağına dökülür.

M. Ç., derin vâdîler içinde akar, boğazlardan geçer. Bu duru sulu ırmakta çok balık (alabalık) ürer. M. Ç. boyunun başlıca yerleşme yerleri Tunceli ili merkezi (9 500 nüfuslu) ile Ovacık kasabasıdır (2 000 nüfuslu). (R. İzbırak)

MUNZUR DAĞLARI, (Bu adın, buralarda yaşamış olan Munzur Baba adından geldiği sanılır), Doğu Anadolu'nun yüksek sıradağlarından biri. En yüksek yeri, doğu bölümündeki Akbaba Tepesi'nde 3 449 m yi bulur. Bu sıradağ üzerinde 3 000 m yi geçen birçok doruklar vardır. Bunlar arasında Katır Tepesi 3 300 m, Ziyaret Tepesi 3 200 m, Eğripınar Dağı 3 150 m, M. D. 3 188 m, Koçgölbaşı Dağı 3 250 m başlıcalarıdır. Dar anlamıyle M. D., bu büyük sıradağların batı bölümündeki bir yüksek dağa verilen addır. Geniş anlamıyle M. D.'ları ise, batıda Kemaliye kasabası doğusunda, doğuda Pülümür'ün batısına kadar 110 km boyunca uzanan ve genişliği çok yerde 20 - 30 km olan dağlar topluluğudur. Bu dağlar, Erzincan ovasının (yüksekliği 1 200 m) güneyini çevirdiği gibi, daha batıda Kemah Boğazı'nın güneyinde yükselirler. Bu sıradağların orta kesiminin güneyinde Ovacık ovası (b. bk.) uzanır.

M. D.'ları, Torosların doğudaki iç yaylarının bir bölümü ve en yüksek yerlerinden biridir. Kıvrımlı yapı gösteren ve özellikle çevrelerinde yer yer kırılmalara da uğramış bulunan bu kıvrım sıradağlarının büyük yüksekliklerinin bulunduğu orta şeridi Jura - Kretase oluşuklarından (kalker) bir yapı gösterir. Bu oluşuğun kuzeyinde yer yer diyorit, gabro gibi iç püskürük alanları ile Oligo - Miyosen tabakaları, dağın güneyinde Perm formasyonu ile Üst Kretase ve yeni volkanik alanlar (andezitler) yer almıştır.

Bu dağlar, yıllık yağış tutarı 400 mm olan bir bölgede bulunur, kışın bolca kar yağışı alırlar. Yıllık ortalama sıcaklıkları 10°C kadar olan çevredeki ovalara ve vâdîlere (yükseklikleri 1 100 - 1 200 m) göre daha düşük olduğundan, yazlar serin, kışlar ise pek soğuk geçtiğinden, 2 800 m den yüksek doruk bölümlerinde yazın da hepsi erimeyen kalıcı karlar bulunur, yer yer yüksek dağ çayırları uzanır. Bu dağlardan çevreye ve özellikle kuzeye ve güneye doğru 20'den çok dere uzanır, bu dağlardaki karlarla yazın da beslendiklerinden gür akarlar. Bu yüksek dağların özellikle kuzeye bakan yüksek yamaçlarında buz ve kar aşındırmasıyle oluşmuş çanak biçimli yeryüzü şekilleri (buz yalakları, kar yalakları), bunlar arasında ve yüksek yerlerinde keskin ve dişli doruklar sıralanmıştır. Bu dağların çok yeri ormandan yoksundur. Çayırlar ve otluk yerleri vardır.

Geçilmesi güç diklikler gösteren bu sıradağların sadece doğu yanından Elazığ - Tunceli - Pülümür karayolu, batısından Arapkir - İliç yolu geçirilebilmiştir. Tunceli il merkezinden ise dar bir yol ancak Ovacık ve Yeşilyazı yerleşme yerlerine kadar uzanabilmiş, orada dağın güney alt yamacında kalmıştır. Yerleşme yerleri bu dağların alt yamaçlarında ve buraya sokulan vâdî içerisindedir. Dağın daha yüksek yamaçlarında sürülerin yaz aylarında otlatıldığı yaylalar vardır. (R. İzbırak)

MURABBÂ (Şekil), klasik Türk şiirinde bir form. İsminden de anlaşılacağı üzere, 4 mısraı hâvî kıt'alardan mürekkeptir (kelime, "erba'a = 4" kökünden ism-i mef'ûl). Kafiyeleri aynen muhammes (b. bk.)'teki gibidir; ondan farkı bir mısrâ eksik olmasıdır. Bu şekilde, ilk kıt'adaki bütün mısrâlar aralarında mukaffâ, müteâkıb kıt'alarda, ilk üç mısrâ aralarında, son mısrâ ise ilk kıt'a ile kafiyelidir. Türk şiirinde ve hattâ musikisinde şarkı formunun menşei işte bu şekildir (bk. ŞARKI).

Türk halk şiirinde M. şudur: Hemen daima saz şâirleri tarafından arûz'un fâilâtün fâilâtün fâilün vezni ile yazılı bazan - Türkçe olarak - dörtleme de denilen, klasik şiiri teklîde özenen şekillerden biri ki, kafiyeleri, yukarıda gösterildiği şekildedir. "Terbî" ise şudur: Bir şâirin gazel (b. bk.)'ini başka bir şâir ele alarak, o gazelin her iki mısraının üzerine iki mısrâ ilâve eder. Bu şekilde, aynen yukarıda târîfi verilmiş olan M. meydana gelir ki, ondan farkı, parçanın iki ayrı şâirin eseri olmasından ibarettir. Terbî', tahmîs ile mukayese edilmeyecek kadar az kullanılmıştır. Eğer şâir ele aldığı gazelin her beytinin üzerine değil de, beytin iki mısraının ortasına iki mısrâ ilâve ederse (ki beyti ortasından ikiye ayıran bu şekil nâdiren kullanılmıştır) "taştîr-i M." olur. Tabiî terbî ve taştîr'de başlıca hüner, ele alınan gazelin rûhuna uyacak ve yama gibi görünmeyecek şekilde ilâvede bulunmaktadır. (Y. Ö.)

MURÂBITLAR, Büyük Sahra'da bilhassa Berberî kabîleleri arasında tutunan bir tarîkat ve bu tarîkatın getirdiği coşku ile kurulan bir İslâm devletinin adı. M.'ın tarihi üç yönden incelenmektedir. Etnolojik bakımdan bu devleti kuran ve sözü edilen tarîkati yayan Sanhace Berberî boylarından Lemtune ve Cedale kabîleleri söylentiye göre Himyer Arap kabîlelerinden olup Hazreti Ebû Bekr zamanında Suriye'ye ve Hazreti Ömer zamanında da Afrika'ya geçip Büyük Sahra'yı vatan edinmişlerdir. Ancak bu söylenti bir yakıştırmadan ileriye gidememekte ve M.'ın kabîlelerin tamamen Berberî asıllı oldukları ispatlanmış bulunmaktadır. Tarîkatin doğuşunda ise Lemtune, bir söylentiye göre de Cedale boyu reisi Yahya b. İbrahim'in Hac farizasını ifâ esnasında edindiği intibahın etkisi büyük olmuştur. Yurduna dönerken kendi halkının İslâmiyet konusunda ne kadar bilgisiz olduğu sonucuna ulaşan bu kabîle reisi, Kayravan'da ünlü bir fakih olan Ebû-İmrân el-Fâsî'nin tavsıyesi üzerine onun öğrencilerinden olan Ebû Muhammed Abdullah b. Yâsîn'i beraberinde alarak ülkesine getirdi. Ancak Cedale halkı kendilerine teklif edilen namaz, oruç, zekât gibi İslâm şartlarını kabûl ettikleri halde ta'zîr ve kısas hükümlerine razı olmadıklarından İbnü Yâsîn Lemtunelere sığınmak zorunda kaldı. Lemtune reislerinden Yahya b. Ömer'le kardeşi Ebû Bekr onun telkinlerini benimsediler. Böylece Şâzeliye tarîkatinin temsilcisi İbnü Yâsîn fikirlerini yaymakta kendisini savunacak bir dayanak elde etmiş oldu. Fakat başlangıçta Berberîler onun görüşlerini ko-

layca benimsemediler hattâ, onu Niger ırmağı üzerinde bir adaya çekilmeye zorladılar. İbnü Yâsîn burada bir ribat kurdu (bk. RİBÂT). Bundan dolayı da tarîkatinin mensupları Murâbıt, yani Ribât ehli adıyla tanındı. Bir başka söylentide ise "Ey mü'minler, sabredin, düşmanlarınızdan daha sabırlı olun ve cihâda hazır bulunun" *(Âl-i İmrân*, 200) hükmündeki Râbitû sözünün anlamını ilke edindiklerinden ve bu ilkeyi Hazret-i Peygamber'in "Din düşmanlarına karşı savaşınız" buyuruğuyla perçinleyerek Cihâd fî sebîli'llah ilkesini tarîkatin temel dayanağı hâline getirdiklerinden bu tarîkat mensuplarına Murâbıt - Allah yolunda savaşa hazır bulunan, adı verilmiştir. M., ayrıca kadınlar gibi yüzlerine yaşamak (lisâm) bağladıklarından el-mülessemûn (yaşamaklılar) adiyle de tanınırlar. Bu töre ile ilişkili iki söylenti vardır. Biri yine dinî vecd ile kadınlarda olduğu gibi, erkeklerin de kadınları tahrik etmemeleri için örtünmeleri mecburiyetinin konmuş olmasıdır. Öteki ise sayıca az oldukları sırada, erkekleri bir akında iken, kadın ve ihtiyarları obalarında baskına uğrayınca, kadınlarının da yaşmaklı olarak develerine binip savaşa katılmaları böyle bir göreneğin çıkmasına sebeb olmuştur. En tabiî açıklama ise Sahrâ ikliminin zorunluğu olarak belirtilmelidir. Böylece Niger ırmağı kıyılarında doğan bu savaşçı tarîkatin ilk müridleri bin kadar idi. Bunlar aşırı derecede dinî heyecanla coşmuş, cesur ve mutaassıp savaşçı dervişlerdi. İbnü Yâsîn az fakat inançlı bu kuvvete dayanarak tarîkatini dinî heyecanla yaymaya başladı. Bazı yerde zor kullanmaktan da çekinmedi. Bu suretle M.'ın tarihi de gelişmeye başlamış oldu. İbnü Yâsîn, 1059'da Bagrevâta Berberîleri'ne karşı yapılan savaşta ölünceye kadar tarîkatin reisi olarak kutsal planda kaldı. M. teşkilâtının yayan, orduları sevk ve idâre edenler ise görevlendirdiği kabîle reisleri oldular. Bunlardan Yahya b. İbrâhim, Yahya b. Ömer ve Ebû Bekr b. Ömer ilk başkanlardır. Onun ölümünden sonra ise Ebû Bekr, dinî ve askerî otoriteyi eli altında topladı. İbnü Yâsîn'in halîfesi Süleyman ikinci derecede bir kimse olarak kaldı. Ebû Bekr M.'ın yönetimini kesinlikle ele aldıktan sonra, yeni devlete merkez olmak üzere 1060'ta Merâkeş şehrini inşâ etmeye başladı. Bu bakımdan M. devletinin kuruluşunu bazı tarihçiler bu yıl olarak kabûl ederler. Ebû Bekr, devletin kuruluşunda kendisine amcası oğlu Yûsuf b. Tâşfîn gibi kuvvetli bir stratej ve yardımcı bulmuştu. Kendisi Sahrâ'da Berberî kabîleleri arasındaki anlaşmazlıkları gidermekle uğraşırken Yûsuf, Merâkeş inşâatını tamamladığı gibi Magrib ülkelerindeki fütuhata da devam ederek büyük bir şöhret kazanmıştı. Ebû Bekr onun bu üstünlüğü karşısında 1076'da devletin yönetimini Yûsuf'a bırakarak Lemtûne kabîlesindeki yurduna çekildi ve güneyde Zencî kabîlelerle yaptığı bir savaşta öldü. Yûsuf ise kuzey kesimlerindeki fütuhatı sürdürerek 1084'te Sebte'yi zabt etmekle M. ülkesini Atlas Okyanusu'ndan Tunus'a kadar genişletti. Bundan sonra Yûsuf'un yönetimindeki M. devleti sadece Afrika'da değil, bütün Magrib Müslümanlığı üzerinde kesin otoritesini kurmuş oldu. Onun üstün çabaları ile güneye sarkmaya devam eden İspanya Hıristıyanları 1086'da Zallâka (Sacralias) muharebesinde feci bir yenilgiye uğradılar. M. devletinin bundan sonraki başlıca politikası Hıristiyanlara karşı Endülüs'ü savunmak olduğu gibi XX. asır başlarına kadar da M. tarîkati mensuplarının başlıca meşguliyeti Hıristiyan tasallutlarına karşı Müslüman Magrib'i korumak olmuştur. Yûsuf b. Tâşfîn bilhassa Afrika ve Magrib tarihi üzerinde etkisi uzun süre devam eden bir devlet adamı olarak tanınmıştır. Ölüm yılı olan 1106'da M. devleti Atlas Okyanusu'ndan Mısır'a, Akdeniz'den Niger ırmağına kadar bütün Kuzey Afrika'yı kaplamakta idi. Yerine küçük oğlu Ali geçti. Ali, bir yandan Endülüs Hıristiyanlarına karşı mücadeleyi sürdürürken, bir yandan da yeni bir dinî heyecanın, Muvahhidîn tarîkatının kurucusu İbnü Tûmert'in (b. bk.) çıkardığı karışıklıklarla uğraşmak zorunda kaldı. M., başlangıçta Muvaddidîn'e (b. bk.) karşı başarılı oldularsa da Muvahhidler'in liderliğini üzerine alan Abdülmü'min karşısında gittikçe kuvvetten düştüler. Bu da M. devleti için iki yönlü bir mücadeleye girmek zorununu getirdi. Bir yandan Endülüs'te hattâ Hıristiyanlarla işbirliği eden yerli Müslüman Arap ve Mozarablara karşı devlet otoritesini korumak, Hıristiyan karşı fethine (Reconquista) direnerek İslâm topraklarını savunmak, öte yandan da şimdi Mehdî unvaniyle Afrika Müslümanlarını devlete karşı isyana kışkırtan İbnü Tûmert ve halefi Abdülmü'min'le uğraşmak olmuştu. Ali, oğlu Tâşfîn ve torunu İbrahim gittikçe tükenen bir güçle M. devletini yaşatmak çabasında oldular. Nihayet İbrahim'in Merâkeş kuşatmasında Kasrü'l - Hacer'de 1147'de teslim olup öldürülmesiyle M. devleti sona ermiş oldu. M., yapıları ve kuruluşları icâbı bundan sonra Magrib'de doğan İslâm devletlerine örnek olmuşlardır. O tarihe kadar Kuzey Afrika'da kutsal hânedâna (genellikle Alevîye'ye) dayanan siyasî gelişme M. ile birlikte dinî vecd ve tarîkat ilkelerinden güç alarak harekete geçen kabîleler, söz gelimi M., Lemtûne ve Cedâle, Muvahhidler'in Mesmûde boylarına dayanan devletleri kurmayı gerçekleştirmiş oldular. Böylece M. hareketi Kuzey Afrika Müslümanlığına büyük bir dinamizm getiren ilk faaliyet olmak üzere ayrı bir önem taşır. Bk. MUVAHHİDLER, MERÎNÎLER, HAFSÎLER ve MUHAMMED (Fas Sultanları). Ancak bu ilkel kabîleler Magrib ve bilhassa Endülüs gibi yüksek medeniyete sahip olunca tabiî yapılarının gereği sertliği ve tarîkat müntesibi olmak itibariyle taşıdıkları taassubu, ilk dinî heyecanı sür'atle yitirdiler. Gerek askerler arasında, gerek ulemâ sınıfında kendini gösteren çıkarcılık, onları zaafa uğrattı. Buna karşı hâkimiyetleri altına aldıkları Magrib halkı, Endülüs Arap ve Mozarabları her bakımdan kendilerinden aşağı gördükleri bu çöl kahramanlarını, Berberîleri hiç bir zaman benimsemediler. Onların hâkimiyetlerini tahammül mecburiyetinde kaldıkları bir oldu bitti olarak değerlendirdiler; hattâ onlara karşı XX. yüzyılın başlarına kadar zaman zaman can düşmanları Hıristiyanlarla ittifaklar kurmaktan da çekinmediler. Bu sosyal gelişme Magrib'de kavimlerin kaynaşarak milletlerin oluşmasını engellediği gibi, M.'ın da son günlere kadar tarîkatlerini korumalarına ve temel ilke olan Cihad duygusunu canlı tutumalarına sebeb oldu. Yûsuf b. Tâfşîn'in meydana getirdiği Devlet teşkilâtı ise çağının İslâm devletlerine göre oldukça ileri idi. Abbâsî hılâfetini resmen tanıyan ve resmî renk olarak siyahı benimseyen M. devletinin başı Emîrü'l - mü'minîn veya Emîrü'l - müslimîn ünvanını taşımakta idi. Eyâletlere hânedâna mensup emîrler, olmazsa Lemtûne ve Cedâle reisleri tayin edliir, en ünlü eyâlet olan Endülüs ise doğrudan doğruya velîahde tevcih edilirdi. Ordu, genellikle devletin dayandığı iki büyük Berberî aşîretinden oluşur, buna Zencî ve Mozarab kıt'aları da yardımcı birlikler olarak katılırdı. Bu devlet teşkilâtı daha sonra, resmî renk hariç, olduğu gibi Muvahhidîn devletinde de devam etmiştir.

Murâbıt Hükümdarları :

Yahyâ b. İbrâhim el-Cedûlî (Cedâlî)	ölm. 1054
Yahyâ b. Ömer	ölm. 1056
Ebû Bekr b. Ömer	ölm. 1076
Yûsuf b. Tâşfîn	1073-1106
Ebü'l - Hasan Alî b. Yûsuf	1106-1143
Tâşfîn b. Alî	1143-1145
Ebû-İshak İbrâhim b. Tâşfîn	1145-1147
İshak b. Alî (ortak hükümdar)	1146-1147

(İ. Parmaksızoğlu)

MURAD I. (Hudâvendigâr Gazi, Sultan, Han) (1326 - 1389), Osmanlı hükümdarı. Orhan Gazi ile Nîlûfer Hâtûn'un 2. oğlu. 1362 başında babasının yerine tahta geçti.

I. M., Rumeli fethinin, ağabeyi Süleyman Paşa'dan sonra ikinci kahramanı idi. Ağabeyinin yanında birinci sınıf bir kumandan olarak yetişmişti. Ankara'yı geri aldıktan sonra hedefini Edirne teşkîl ediyordu. Ankara'nın yeniden fethinden sonra I. Sultan M., hükümdar olmak isteyen kardeşleri İbrahim ve Halil Beyler'le kısa bir mücadele sonunda onları yenip öldürtmüştür (İbrahim Bey'in annesi, imparator III. Andronikos'un kızı Asporça Hâtûn idi). Edirne, mühim bir şehirdi. Bizans idâresindeydi, fakat halk bu idâreden memnun olmadığı gibi, Bizans da şehri savunabilecek kudreti haiz değildi. Sultan M., Ankara'dan Rumeli'ne geçtiği zaman beraberinde getirdiği büyük birliklerle Edirne'yi kolayca fethetmeyi düşünüyordu. Nitekim öyle oldu.

Daha 1345'te Edirne'de mühim bir halk ihtilâli olmuş, şehrin ileri gelenleri kılıçtan geçirilmişti. Halkın memnuniyetsizliği son haddinde idi. Âsâyiş getiren Türk idâresine bu halkın kucak açacağı muhakkaktı. En kuvvetli rivayete göre Edirne, 1362 temmuzunda, yani Sultan Orhan'ın ölümünden 6 ay sonra fethedilmiştir. Türk idâresinde gittikçe büyüyen Edirne, İstanbul'un fethinden sonra bile devletin ikinci taht şehri sayılmakta devâm etmiştir. İstanbul'un fethine kadar padişahlar bazan Bursa yerine Edirne'de oturmayı tercîh etmişlerdir. Hâsılı Anadolu için Bursa, Rumeli için Edirne taht şehri olmuştur. Fransız tarihçisi Grenard, Edirne'nin fethini imparatorluk devresinin başlaması olarak kabûl etmektedir.

Sultan M., Edirne yolu üzerinde olup düşman eline geçmiş bulunan Çorlu ile Lüleburgaz'ı aldıktan sonra Edirne'yi fethetmiştir. Gene bu arada Bizans'ın geri almış olduğu Malkara, Keşan ve İpsala, Gazi Evrenos Bey tarafından istirdâd edilmiştir. Hacı İlbeyi ise Enez körfezi üzerinde ve Meriç'in batısında (yani Batı Trakya'da) bulunan Dedeağaç limanını fethettikten sonra kuzeye doğru Meriç'i takip ederek Dimetoka'yı açmıştır. Kırklareli de alındıktan sonra, Babaeski - Narhisar arasında Sazlıdere mevkiinde müttefik Bizans - Bulgar ordusunu bozan Türkler, Edirne'ye girmişlerdir.

MURAD I.

Bir müddet Edirne'de kalan Sultan M., Lala Şâhin Paşa'yı Rumeli beylerbeyisi olarak orada bıraktı. Kendisi Dimetoka'ya geldi ve bu şehirde cami ve saray yaptırdı. Lala Şâhin Paşa'ya Güney Bulgaristan'ın, Evrenos Beye Batı Trakya'nın fethi emrini verdi. 1363'te Eski Zağra ve Filibe fethedildi. Bu suretle Rodop ve Balkan dağları arasındaki Doğu Rumeli'nin en mühim kısmı, Türk imparatorluğuna katıldı. Aynı yıl Evrenos Bey, Batı Trakya'da Gümülcine şehrini ve çevresini aldı. Böylece Bizans imparatorluğu ile Bulgaristan ve Sırbistan krallıklarının arasına Türkler girmiş oldu ve tamamen Türkler'le çevrilen Bizans, Sultan M.'la yaptığı muahedede, bir çeşit Osmanlı himayesini kabûl eylemek mecburiyetinde kaldı.

1364 Osmanlı - Bizans muahedesi, Bizans'ın Türkler'i girdikleri yerlerden çıkarma ümidine de son veriyordu. 1361 Venedik - Bizans ittifakı hiçbir netice vermediği gibi, Türk idâresinden son derecede memnun olan halk, Rumeli'nde yeniden Bizans idâresinin teessüsünü aklından geçirmiyordu. Esasen birkaç yıl içinde Rumeli'ne yüzbinlerce Türk göçmen nakle-

dilerek Balkan dağlarına, Mesta çayına kadar olan bölgelere iskân edilmişti.

Bu yıldırım gibi fütuhata Bizans karşı koyamamıştı. Sırplar ve Bulgarlar'ın da çok kudretli Türk ordusu ile başa çıkabilmeleri akla yakın değildi. Venedik, Türkler'le açık bir harbi göze alıp Doğu'daki ticarî menfaatlerini berbat edemezdi; ancak Venedik topraklarına bir Türk taarruzu olduğu takdirde bu, bahis mevzuu olabilirdi. Kara kuvvetleri bakımından çok zayıf olan Ceneviz'in de Türkler'le çatışması bahis mevzuu değildi. Şu halde, Türkler'i Balkanlar'da durduracak tek kuvvet kudretli Macaristan krallığı olabilirdi. Orta Avrupa ve Balkanlar'da birçok ülkeye doğrudan doğruya veya metbûluk yoluyla hâkim olan Macarlar ise, zorla Katolik mezhebini büyük çoğunluğu Ortodoks olan Balkanlar'a sokmak istedikleri için, Balkan kavimleri tarafından hoş görülmüyorlardı. Türk idâresine hayran olan ve yüzyıllardan beri hasret kaldıkları ideal bir idâre farz eden Balkanlılar'ı Türkler'e karşı ayaklandırmak mümkin olamazdı. Türkler'e karşı yapılacak harb bir devletler harbi olacak, halk tabakasına inemeyecekti.

Papa'nın teşvikıyle Avrupa devletlerinin bir araya gelmesi ve Osmanlılar'a karşı I. Haçlı seferini tertîb etmeleri artık mukadderdi. Çünkü Türk fütuhatının istikameti belli olmuştu. Liderler Papa V. Urbanus, Macaristan kralı I. Lajos idi. Sırbistan kralı V. Uroš, Bosna prensi (1376'dan sonra kral olmuştur) I. Tvrtko, Eflak (Romanya) prensi onun yanında idiler. Daha bir sürü prens, Haçlı ordusuna katılmıştı. Haçlılar, hızla ilerleyip Edirne'nin kuzey-doğusunda bugün Sırpsındığı adını taşıyan ilçenin güneyinde, Meriç kenarına kondular. Edirne'ye birkaç kilometrede idiler. Zafer sarhoşluğundan mest olmuşlardı. Bu yeni fethedilen mühim Türk şehri kesin bir tehlike içindeydi. Sultan M., büyük ordusu ile Bursa'da idi. Rumeli beylerbeyisi (umumî valisi) Lala Şâhin Paşa'nın kuvvetleri mahduttu. Böyle büyük bir düşman ordusuna karşı ancak Sultan M.'ın başkumandanlığındaki büyük Türk ordusu karşı çıkabilirdi. Sultan M.'ın yetişmesi ânına kadar düşmanın Edirne'yi alıp Gelibolu'ya inmesi ise, işten bile değildi.

Hacı İlbeyi'nin 10 000 akıncı gazi-dervişi vardı. Muvaffak olmadığı takdirde en büyük mesuliyetlere muhâtap tutulacak olduğunu bilen bu Türk kumandanı, son derece cüretli bir harekete emir verdi. 10 000 akıncı ile gece düşman ordugâhını üç koldan bastı ve amansız bir şekilde uykudan kalkan ve çoğu sarhoş olan düşmanı kılıçtan geçirmeye başladı. Gün doğarken büyük düşman ordusunun imhâ edilmeyen döküntüleri Meriç'e can attılar ve orada boğuldular. Büyük Macaristan kralı Lajos, mûcize kabilinden kurtuldu. Düşman, Sultan M.'ın büyük Türk ordusu ile gelip bastırdığını sanmış ve dehşete kapılmıştı. Türkler'in 10 000 atlıdan ibaret olduğunu hatırından geçirmemişti. Hacı İlbeyi'nin bu dâhîce taktiği, onu büyük serdarlar arasına koymuştur (az sonra vefat etmiştir). Kral Lajos bu hengâmede hayatını kurtarmasını, daima üzerinde taşıdığı Hazret-i Meryem'in tasvîrine hamletmiş ve memleketine dönünce şükrâne olmak üzere bir kilise inşa ettirmiştir.

1365'te Dalmaçya kıyılarının güneyindeki Dubrovnik (Ragusa) Cumhuriyeti, Osmanlı himayesini kabûl eden bir muahede imzaladı. Bu küçük Slav ticarî cumhuriyetinin açıkgözlüğü ve istikbale nüfuz edebilmesi, onun asırlarca süren hayatını sağladı. Asırlarca Osmanlılar, yıllık vergi karşılığında bu devletçiğin iç işlerine karışmadılar ve ilga yoluna

MURAD I. (Seyyid Lokmân, ***Şemâil-Nâme,*** **İst. Ün. Küt.)**

gitmediler. Dubrovnik'in himaye altına alınmasıyle Türkler, yeni bir denize, Adriya Denizi'ne dayanmış oluyorlardı. Halbuki daha Akdeniz'e çıkmamışlardı.

Gümülcine'de oturan Gazi Evrenos Bey, Sırpsındığından az sonra Serez'i aldı. Fakat henüz Drama ile Kavala, Bizanslılar'da idi. Serez'in bir iki defa Osmanlılar'la Bizanslılar arasında el değiştirmiş olması muhtemeldir. Bu suretle 1364'ten itibaren Türkler, Mekodonya'ya da ayak bastılar.

Gene 1365'te Sultan M., Katalanlar'ın elinde bulunan Karabiga'yı karadan ve denizden tazyik ederek aldı. Bu suretle bütün Batı Anadolu'da Hıristiyanlar'ın elinde Alaşehir ile Gâvur İzmir kalmış oluyordu.

Sultan M., 1366'dan itibaren büyük bir imar hareketine de girişti. Bilecik'te Sırpsındığı zaferine şükretmek üzere bir cami, Yenişehir'de imaret, tekke, Bursa'da cami, imaret, medrese, kaplıca, han yaptırdı. Edirne'de saray, cami, medrese, imaret inşa edildi.

1366'da imparator V. İoannes Palaiologos'un dayısı olan Savoia kontu VI. Amadeus, 5 harb gemisiyle Çanakkale Boğazı'na girdi. Gelibolu'yu düşürdü. 9 ay sonra bu mühim şehir Bizans'a bırakıldı. Fakat bir müddet sonra yetişen Türkler, şehri geri aldılar.

V. İoannes, Avrupa'dan yardım istemek üzere Macaristan'a gitti. Yolda Bulgarlar tarafından tevkif edilip bir müddet Niğbolu'da alakonuldu. Nihayet 1366 kasımında serbest kalan imparator, 1369'da Roma'da resmen Katolik oldu (tabiatiyle İstanbul'a dönüşünde Ortodoksluğa döndü). Fakat bu oyunlarla da Avrupa'dan ciddî bir yardım temin edemedi, üstelik Bizans halkının ve ileri gelenlerin düşmanlığını kazandı. Bu yüzyıllarda Ortodoks ve Katolik mezhepleri arasında münaferet o derecede idi ki, bir Ortodoks, Katolik idâresine Türk idâresini münakaşasız tercîh ederdi. Katolikler için de durum aynıydı. Dönüşünde V. İoannes bu sefer borçlu bulunduğu Venedikliler tarafından istiskal edildi.

1367'de Kara Ali Beyoğlu Timurtaş Paşa, Tunca üzerinde Yanbolu (Bulg. Yanbol)'yu Lala Şâhin Paşa ise Samakov (Bulg. Samokov)'u aldı. Samakov, Sofya'nın ancak 50 km kadar güney - doğusunda idi. Sultan M. da 1368'de Hayrabolu'yu, 1369'da Kırkkilise (Kırklareli), Pınarhisar, Vize'yi Bizanslılar'dan geri aldı. Buraları evvelce fethedilip bir ara Bizans tarafından işgal edilmişti. Bu suretle bugünkü İstanbul ili dışında Bizans'ın elinde Trakya'da bir toprak kalmadı. Trakya fütuhatı bitmişti. 1371'de Çatalca da Sultan M. tarafından alındı.

1370'e doğru merkezi Tırnova (Bulg. Turnovo)'da olan Bulgaristan krallığı, Osmanlılar'ı metbû tanıdı. Kral Şişman'ın kızkardeşi Prenses Mariya, Sultan M.'la evlendi. Buna rağmen Türkler, Bulgaristan'daki fütuhat hareketini durduramadılar. Bunun üzerine Sırbistan ve Bulgaristan kralları müttefikan Osmanlılar'ın üzerine yürüdü. Sofya'nın güney - doğusunda, Samakov'da Lala Şâhin Paşa, Lemus geçidinde müttefik ordusunu karşıladı ve perişan etti. Bu Çamurlu meydan muharebesi ile Kuzey Bulgaristan kapıları da Türkler'e açılmış oldu. 1372'de Sultan M., Çirmen zaferinden sonra Köstendil'i aldı ve bu suretle Sırbistan'a ayak basılmış oldu.

10 yılda Gelibolu'dan Sırbistan'a gelinmiş, Adriya Denizi'ne kadar nüfuz ve tesir sahası kurulmuştu. Avrupa, Osmanlılar'a karşı II. Haçlı seferini tertip ederek Sırpsındığı'ndan 7 yıl sonra talihini tekrar denemek istedi. Ancak, bu defaki ordunun Sırpsındığı'ndakinden daha az olduğu, esas kuvvetleri Sırplar'ın teşkîl ettiği anlaşılmaktadır. Muharebede başkumandan olan Sırbistan kralı Vukaşin ve kardeşi maktûl düşmüştür. Eflak (Romanya) prensi kaçmıştır. Bunun üzerine Sırbistan'da hânedan değişmiştir. Bu büyük zafer, Makedonya'yı ardına kadar Türkler'e açık bırakmıştır. Burada da halk, yeni nizam getiren Türkler'i bekliyordu. Sırp ve Bulgar idâresi, Bizans idâresinden de kötü idi.

Çirmen zaferinden faydalanan Türk akıncıları bir taraftan Adriya sahillerini, diğer taraftan Yunanistan'a inerek Attika yarımadasını taradılar. Bu suretle Türk imparatorluğunun tesir sahası hemen bütün Balkanlar'ı içine alan bir genişliğe erişti. 1374'te Sırbistan, Osmanlılar'ı Bulgaristan ve Bizans gibi metbû tanıdı ve vergi vermeyi kabûl etti. Henüz bu tâbiiyet zayıf bağlara dayanıyorsa da, Sultan M., bu bağları gittikçe gerecektir. Nitekim 1372'de Çatalca'yı Sultan M.'a bırakan ve iyice kuşatılan Bizans, 1373 muahedesinde daha çapraşık bir şekilde Türk padişahını metbû tanıyordu.

Bu sıralarda Doğu Roma imparatorluğu 30 000 km² ye inmişti. İstanbul şehri ve adaları, Boğaziçi sahilleri, şehrin Avrupa banliyöleri, Silivri, Bulgaristan kıyılarında birkaç küçük liman, Selânik ve Halkidike yarımadası, Mora'nın büyük kısmı, Batı Anadolu'da Alaşehir, imparatorluğu teşkîl eyliyordu.

Çirmen zaferinin meyvaları derhal toplandı. Makedonya fütuhatına vezîr-i âzam (başbakan) Çandarlı Kara Halil Paşa başkumandanlık ediyordu. Yanında Gazi Evrenos Bey vardı. Halil Paşa, devletin en yüksek dinî - kazaî makamı olan kazaskerlikten, yani ilmiye sınıfından vezîr olmuştu. Drama ve Kavala alındı ve Struma çayına kadar bütün bölge fethedilmiş oldu. Sonra Struma çayı batıya doğru atlandı. Struma ile Vardar arası güneyde Beşik Gölü'ne kadar, Selânik ile Halkidike yarımadası müstesna olmak üzere fethedildi. Vardar da geçildi. Vardar ile Vistrica arasında, başta Karaferye olmak üzere birçok yer açıldı. Bu suretle güney - batıda Tesalya, güney - doğuda Epir, doğuda Arnavutluk, Türk imparatorluğuna sınır oluyordu. Kuzey Makedonya, daha Sırplar'ın elindeydi. Şimdi sıra Kuzey Makedonya ile Kosova'ya gelmişti.

Selânik'ten hareket eden Bizanslılar, Serez'i almak istedilerse de, muvaffak olamadılar. Gazi Evrenos Bey, karargâhını Gümülcine'den, yani Batı Trakya'dan Serez'e, yani Güney Makedonya'ya nakletti. Kuzeyde de Sultan M. Sofya'nın güney - batısındaki Köstendil'i almıştı. Köstendil'de Bulgar prensi Konstantin saltanat sürüyordu. Sultan M., Prens Konstantin'in 3 kızından biriyle kendi evlenmiş, diğer ikisini oğulları Şehzâde Bâyezid ile Şehzâde Yâkub'a vermişti. Köstendil, Sırbistan'ın kapısı idi ve Türk imparatorluğunu metbû tanıyan Sırp krallığını yakından kontrol için çok müsaitti.

1373'te Bizanslılar, Doğu Trakya'daki Vize'yi geri almak için kuvvetli bir teşebbüs yaptılar. Fakat Bursa'dan bizzat gelen Sultan M., bu teşebbüsü akim bıraktı.

1373 ve 1374 yıllarında Kuzey Makedonya, 1375'te Kosova'da mühim yerler fethedildi ve her yıl yeni ilerlemeler kaydedildi. 1376'da Kuzey Bulgaristan'da saltanat süren Bulgar kralı, daha sıkı şartlarla Türk devletini metbû tanıdı. Lala Şâhin Paşa'dan sonra Gazi Timurtaş Paşa, Rumeli beylerbeyisi oldu ve selefinin fütuhatına devam etti. 1383'te Timurtaş Paşa artık Arnavutluk'un doğu ve Karadağ'ın güney bölgelerinin fethiyle uğraşmaya başladı.

Bütün bu bölgelere yüz binlerce Türk yerleştirildi. Bu suretle yüzyıla yakın bir zamandan beri devâm eden Türk akınları, yerleşme hâlini aldı. Birçok çevrelerde Türkler o kadar kesâfetle yerleştiler ki, yerli halk azınlıkta kaldı. Sultan M.'ın bu siyaseti, tabiatiyle yeniden bol Türk nüfusunu îcâb ettiriyordu. Bunun için Hamîd ve Germiyan beyliklerine doğru bir genişleme ve yeni Türk nüfusu kazanma, Rumeli'nin fethi ve Türkleşmesi için şart olmuştu.

1375'te Sultan M., Güney Sırbistan'ın en mühim şehri olan Niş önüne geldi. 25 günlük bir muhasaradan sonra Niş, Timurtaş Paşa - zâde Yahşı Bey tarafından fethedildi. Büyük Konstantin'in doğduğu bu şehrin fethi, Sırbistan krallığının Türkler'in eline geçmesini bir vakit meselesinden ibaret hâle getiriyordu.

1375'te Hamîdoğlu İlyas Bey ölmüş, yerine Kemâleddin Hüseyin Bey geçmişti. Bu zat, Sultan M.'ın tazyikıyle 80 000 altın karşılığında Hamîd beyliğinin yarısından fazlasını Osmanlılar'a satmaya mecbûr oldu. Sattığı yerler Akşehir, Beyşehir, Seydişehir, Yalvaç, Şarkîkaraağaç ve çevresi idi. Bu suretle Osmanlı toprakları, Karaman ve Germiyan devletlerini birbirinden ayırmakla ve Germiyan'ı Osmanlılar'ın kucağına düşürmekle kalmıyor, Osmanoğulları'nı Akdeniz sahillerine 70 km mesafeye getiriyordu. Kuzeyden olduğu gibi, bu sefer batıdan da Karamanoğulları, Osmanlılar tarafından çevriliyordu. Bu hâle Karaman'ın tahammülü beklenemezdi. Nitekim az sonra Osmanlı - Karaman harbi başladı.

1378'de ise Germiyan beyi Süleyman - Şah Bey, Mevlânâ'nın torunlarından olan kızı Devlet Hâtûn'u Sultan M.'ın oğlu Şehzâde Yıldırım Bâyezid'e verdi ve gelinin çeyizi olarak Kütahya, Tavşanlı, Emet (Eğrigöz), Simav ve çevresini Osmanlılar'a bıraktı. Bu suretle bugünkü Kütahya ilinin tamamı Osmanlılar'a geçti. Afyon ilinin en büyük kısmı da Osmanlı topraklarına katıldı. Süleyman - Şah, Kula'yı başşehir yapıp bu kasabaya çekildi. Artık Osmanlılar'ın Rumeli fütuhatı için şiddetle ihtiyaç gösterdiği Türk nüfusu şimdilik temin edilmiş oluyordu.

1382'de Gazi Timurtaş Paşa, Kuzey Makedonya'nın anahtarı olan Manastır'ı fethetti. Niş ile Manastır'ın bir ara Sırplar tarafından geri alındığı, 1385'te Manastır'ın ve 1386'da Niş'in kesin şekilde fethedildiği anlaşılmaktadır. Sofya ise, en kuvvetli rivayete göre 1382'de alınmıştır. 1385'te Arnavutluk'un kapısı olan Ohri fethedilmiş, Ohri Gölü çevresi açılmıştır. Sofya fâtihi, İnce Balaban Bey'dir ve 10 yıl Bursa ablukasını idâre eden Osman Gazi'nin yoldaşlarından Balaban Bey'in oğludur. Sofya, Rumeli beylerbeyiliğine merkez olmuştur.

1384'te ihtiyar vezîr Lala Şâhin Paşa, son seferini Bosna'ya yapmış ve Türkler ilk defa bu tarihte Bosna topraklarına ayak başmışlardır.

Vazîr-i âzam Çandarlı Halil Hayreddin Paşa'nın 1385 - 1386 Arnavutluk seferi mühimdi. Hayreddin Paşa 1385'te İlbasan yakınlarında Devul (Voyussa) çayı kıyısında geçen Savra meydan muharebesinde II. Balşa'nın kumandanlığındaki Arnavut ordusunu imhâ etti. Prens, maktuller arasında idi. Ertesi yıl Türkler, Akçahisar, İşkodra başta olmak üzere hemen bütün Kuzey Arnavutluk'u fethettiler. Fakat Sultan M., üssünden bu kadar uzak bir yerde Türk ordusunun Venedik gibi büyük bir devletle harbe girmesini katiyen tasvîb etmedi. İşkodra ve Venedikliler'e ait diğer kaleler, cumhuriyete iâde edildi. Çok mühim olan İşkodra, ancak bir yüzyıla yakın bir zaman sonra büyük zorluklarla Venedik'ten alınabilecektir. Arnavutluk'un en mühim şehrinin Venedik'e iâdesinden sonra, Türkler'in eline sadece Doğu Arnavutluk kalıyordu.

1386'da Halil Hayreddin Paşa'nın oğlu Ali Paşa 2. vezîr (başbakan yardımcısı) oldu. Ali Paşa da kazaskerlikten, yani ilmiye sınıfından vezîr olmuştur. Halil Paşa vezîr olunca, yerine Molla Rüstem kazasker tâyin edilmişti. 1387'de Halil Hayreddin Paşa'nın ölümü üzerine yerine henüz genç yaşında olan oğlu Ali Paşa, vezîr-i âzam oldu.

1383'te Candaroğulları'nın Osmanlı tâbiiyetine girmesi de Anadolu birliği için mühim bir adım mahiyetindeydi. Sultan M.'ın ağabeyi Rumeli fâtihi Gazi Süleyman Paşa'nın kızı Sultan Hâtûn'un Candaroğlu Süleyman Paşa ile evlenmesi, Süleyman Paşa'nın babası Kötürüm Bâyezid Bey'in de Sultan Hâtûn'un ablası Efenzed Hâtûn'la izdivâcı, iki hânedânı birbirine yaklaştırdı. Dâmâd II. Süleyman Paşa'nın kızlarından birini de Sultan M. aldı. Bu himâye ile Osmanlı nüfuzu, Yeşilırmak'ın Karadeniz'e döküldüğü çevreye kadar uzanmış oluyordu.

1385'te Sultan M.'ın 3 oğlundan ortancası olan Savcı Bey'in babasına karşı ayaklanması, Osmanlı tarihinin ilk ciddî taht kavgasını teşkil eder. Savcı Bey, Edirne'de babasına vekâlet ederken, Bizans'ın teşvik ve yardımı ile ayaklanmıştır. Hızla yetişen Sultan M. isyanı bastırmış, Şehzâde Savcı Bey, Dimetoka'da yakalanıp idam edilmiştir. Cenazesi Bursa'ya getirilip Osman Gazi Türbesi'ne gömülmüştür. Oğlu olduğu sanılan Dâvud Bey, Macaristan'a kaçmıştır. Bu şehzâdenin 1433'te adı Avrupa kaynaklarında geçmektedir (bu tarihte en fazla 57 yaşında olacaktır). Bununla beraber bu Dâvud Bey'in bir düzme şehzâde olması da ihtimal dahilindedir.

Bu vak'adan az sonra, ihtimal 1386'da vezîr-i âzam Çandarlı Hayreddin Paşa, Bizans'ın elinde bulunan Selânik şehrini muhasara etmişse de, alamamıştır.

Bu sıralarda Bizans'ın vaziyeti gittikçe fenalaşmakta olup, hattâ Venedik'e olan borcunu ödeyemediğinden Çanakkale sahilindeki Bozcaada'yı (40 km²) Venedik'e satmıştır.

I. M. Hudâvendigâr'ın son yıllarına doğru Balkanlar'ın birçok bölgesini Türkleşmiş görüyoruz. Anadolu'dan getirilen göçmenler dışında, daha önceleri buralarda yerleşmiş Türkler'in de bu hareketi kolaylaştırdığı muhakkaktır. Eski Balkan Türkleri'nin bakıyyesinin bir kısmının Müslüman olması muhtemeldir.

1402 Ankara felâketinden sonra Osmanlı devletinin, kuruluşundakine benzer bir mûcize ile, dağılmadan toparlanması ve bu korkunç felâket yıllarında Rumeli'ndeki Hıristiyan tebaanın devlete isyanı akıllarına getirmeyişinin sırrı, Türk idaresinin, o zamanlar dünyanın birinci idaresi oluşundadır.

1365'te Macarlar, Bulgaristan'ın kuzey - batı ucunda, Tuna üzerindeki Vidin şehri ile çevresini almışlardı. İşte bu fetihten sonra Büyük Macaristan kralı Lajos, 200 000 Bulgar'ı büyük zulümlerle Ortodoks'luktan Katolik'liğe sokmuştur. 1369'da Bulgarlar, Macar idâresine karşı korkunç şekilde ayaklanmışlardır. 1370'de kral Lajos, Vidin'e gelmiş, şehri yeniden işgal etmiş, ayaklananların binlercesini işkencelerle öldürtmüştür. Artık bu vazıyette Bulgaristan'ın bu uzak köşesinin de ne kadar büyük bir hasretle Türk idâresini bekleyeceği açıkça meydana çıkar.

1388'de Sultan M.'la Ali Paşa'nın seferi, Bulgaristan'ın fethini hemen hemen tamamlamış, fethedilmeyen pek az yer kalmıştır. Ali Paşa Silistre, Tutrakan, Ziştovi (Bulg. Sviştov), Niğbolu gibi Tuna'nın güneyindeki bütün mühim kaleleri, Plevne ve Lofça'yı almış, Deliorman ve Dobruca, Osmanlı hâkimiyetine geçmiştir.

Sultan M.'ın son zamanlarına doğru Türkler, kısa bir zaman için Selânik şehrini de işgal etmişlerse de, sonra boşaltıp Bizanslılar'a vermişlerdir.

Türkler, Macaristan'la karşılaşmışlardı ve daha büyük karşılaşmalar olması mukadderdi. Fakat Osmanlı donanmasının zayıf olduğu Sultan M. Hudâvendigâr zamanında Venedik ile bir harbden itina ile kaçınılmıştır. 1373 Venedik - Macaristan harbinde Sultan M., Venedik'e yardımcı olarak 5 000 Türk piyadesi göndermişti. Bu suretle Balkan fütuhatının yıldırım sür'atiyle ilerlemesi, çok planlı ince bir siyasete dayanmıştır. Sultan M.'ın askerlik ve siyasetteki dehâsı, bu muvaffakıyeti temin etmiştir. Avrupa, Türk ilerleyişindeki sür'at karşısında hayret içinde kalmıştır.

Bu siyaset sayesinde Papa'nın birçok teşebbüsü akim kalmıştır. Meselâ V. Urbanus'un 28 Ocak 1369 tarihli nâmesinde, Venedik ile Ceneviz'i Türkler'e karşı harbe sevk etmek istemesi, tamamen neticesiz olmuştur. Her iki cumhuriyet de, topraklarına tecavüz etmez görünen Sultan M.'a karşı bir harbi göze almayı, çılgınlık saymışlardır. Bu şekilde Avrupa'dan tecrîd edilen Bizans imparatorluğu ile Sırbistan krallığı, Sultan M.'a vergi vermeye mecbur olmuşlardır.

31 Aralık 1378'de Sultan M.'ın kızı Nefîse Melek Hâtun'la Karamanoğlu Dâmâd Alâeddin Ali Bey'in evlenmesi ve bu izdivaçtan Veliaht Sultan - zâde Mehmed Bey'in doğması, iki büyük Anadolu devletini yaklaştırmaktan uzak kalmıştır. 1386 sıralarında Memlûk ve Osmanlı imparatorlukları arasında bir dostluk muahedesi yapılması, Karamanlılar'ı büsbütün telâşlandırmıştır. Çünkü kuzeyden ve batıdan Osmanlılar, doğudan Memlûkler ile sarılmış olan Karaman devleti, güneyde Akdeniz'e ve Memlûkler'e tâbî Kıbrıs krallığına dayanıyordu. Alâeddin Ali Bey kayınpederi Gazi Sultan M.'ın Balkan fütuhatı ile meşgul olduğu sıralarda Avrupa devletleri ile çapraşık münasebetlere girdi ve Osmanlı nüfuzunu kırmak istedi. Bu suretle bir yüzyıldan az fazla sürecek olan Karaman siyasetini açmış oldu. Candaroğulları'nın Osmanlılar'a tâbî olması ve Osmanlı ordusuna yardımcı birlik göndermesi, Karamanlılar'ı büsbütün ürküttü.

Harbi Karamanoğlu, Osmanlılar'ın Hamîdoğulları'ndan satın aldıkları Beyşehri'ni işgalle açtı. Bu tecavüz kırılmadığı takdirde Karamanlılar'ın ve ondan cesaret alan diğer beyliklerin Balkan fütuhatının en kritik anlarında Osmanlılar'ı Anadolu'da rahatsız edeceklerini takdîr eden Sultan M., Anadolu'ya geçti, Bursa'ya geldi. Anadolu beylikleri üzerinde nüfuzunu göstermek için, Kastamonu'daki Candaroğlu'ndan yardımcı birlik istedi. Bu birlik gelince, Ali Paşa ve oğlu Veliaht - Şehzâde Bâyezid Bey'le beraber Karaman seferine hazırlandı. Osmanlı ordusunda, Bizans ile Sırbistan'ın muahede mucibince vermeye mecbur bulundukları yardımcı birlikler de vardı. Bu suretle Sultan M., Anadolu beylerine kudretinin derecesini göstermek istiyordu. Bu kudretten ne derece çekinirlerse, Anadolu'da o kadar az Türk kanının akması îcâb ederdi.

Sultan M.'ın Karamanoğlu üzerine yürüyen ordusu 70 000 kişi idi. Ordu Karahisar'da (Afyon) konaklayıp harb dîvânı kuruldu. Sol kanadın kumandasını Veliaht - Şehzâde Bâyezid Bey, sağ kanadınkini de Şehzâde Yakub Bey aldı. Bâyezid Bey'in yanında Fîrûz Bey'le Candar ve Sırp (2 000 kişi) yardımcı birlikleri bulunuyordu. Yâkub Bey'in yanında Anadolu beylerbeyisi Sarı Timurtaş Paşa vardı. Rumeli beylerbeyisi Kara Timurtaş Paşa, Padişah ile beraber orta kısımda idi.

Konya yakınlarında 1386 kasımında geçen meydan muharebesinde, Osmanlı askeri Karaman kuvvetlerini kolayca dağıttı. Muharebede Bâyezid Bey büyük bir kabiliyet gösterdi ve çok hızlı manevraları ile zaferin en kısa zamanda elde edilmesini temin etti. Bu muharebedeki muvaffakıyetinden dolayı kendisine "Yıldırım" lakabı verilmiştir.

Alâeddin Ali Bey, Konya kalesine sığındı. Tehlikeyi kavradığından, zevcesi Nefîse Melek Hâtûn'u, babası Sultan M.'ın ordugâhına gönderdi. Kızının ricalarına dayanamayan Sultan M., bizzat gelip af dilemek şartıyle dâmâdını bağışlamaya söz verdi. Bunun üzerine Karamanoğlu, Osmanlı ordugâhına gelip kayınbabasının elini öptü ve afvını diledi.

Bu hâdise üzerine Anadolu'da Karaman nüfuzu kırılmış, Osmanlı nüfuzu, Sultan M.'ın seferde gösterdiği ihtimamlı siyaset sayesinde, bütün Anadolu'da parlamış, âdetâ Toroslar'a, Fırat'a dayanmıştır. Nitekim Irak ve Âzerbaycan sultanı Ahmed Celâyır'a Bağdad'a gönderdiği nâmede Sultan M., bu maksadı tâkîb etmiştir. Bu suretle Anadolu birliğini Osmanoğulları'nın gerçekleştireceği kesin şekilde anlaşılmıştır. 5 yıl sonra Yıldırım Bâyezid'in yıldırım gibi Anadolu'yu fethedebilmesinde, Sultan M.'ın bu seferde tâkîb ettiği siyasetin birinci derecede tesiri olmuştur. Bununla Osmanlı hâkimiyetini kabûle yanaşmayan Karamanoğlu, Sultan M. uzaklaşır uzaklaşmaz, Kosova'yı hazırlamakla meşgul olan Haçlılar'la müzakerelere girişmiş, fakat korkusundan Kosova'da Osmanlı ordusuna bir birlik göndermekten de geri kalmamıştır. Bundan sonra Karaman siyaseti, Osmanlılar tarafından yutulmamak için, tam mânâsıyle iki yüzlü olacaktır.

Beyşehri'ni geri alan Sultan M., 1387'de Bursa'ya dönmüştür. Karaman'dan hiçbir toprak fethinde bulunmamasının sebebi, kaynaşmakta olan Balkanlar'ın ahvâline dair aldığı raporlardır.

Sultan M., Karaman seferinden sonra Bursa Yenişehri'nde 3 Bizans prensesi ile kendi ve 2 oğlu, Yıldırım Bâyezid ve Yâkub Beyler'in düğününü yaptı.

Balkanlar'da ise, Dobruca'daki Moğol prensliği Osmanlı metbûluğunu tanımış, bu suretle Türk hâkimiyeti Tuna deltasına dayanmıştır.

Karamanoğlu'nun muhabere ederek ittifak ettiği Bosna krallığını cezalandırmak için Kula Şâhin Paşa, 20 000 kişilik bir kuvvetle Bosna'ya girmeye hazırlanmıştır. Fakat böyle bir hareketi bekleyen ve uzun zamandan beri hazırlanan düşman, Niş yakınlarında Ploşnik'te Türk ordusunu bozmuştur. 1388' de geçen bu muharebede 30 000 kişilik Bosna ve Sırp müttefik ordusu 20 000 Türk askerini mağlûb etmiş, ancak 5 000 asker dönebilmiş, gerisi şehîd olmuş, yaralanmış veya esîr edilmiştir. Ploşnik bozgunu, Haçlılar'a cesaret vererek onları âkıbeti I. Kosova meydan muharebesinde belli olacak Osmanlı Türkleri'ne karşı III. Haçlı Seferi'ni hazırlamaya sevketmiştir.

Düşmanın faaliyet derecesini kavrayan Sultan M., hızla mühim tedbirler aldı. Ali Paşa'ya 30 000 asker vererek, Bulgaristan'da Türkler'in elinde bulunmıyan son yerlerin fethini ve müttefiklerle birleşmeye mahal kalmadan Bulgar kuvvetlerini imhâ etmesini buyurdu. Ali Paşa bu işi en kısa zamanda muvaffakıyetle başardı. Diğer taraftan Tesalya fethedildi. İlk defa olarak Attika yarımadasını ve Atina dukalığını çiğneyen Türk akıncıları Mora'ya girdi ve yarımadayı yağmaladı. Tuna'yı kuzeye doğru atlayan Türk kuvvetleri, Eflak'ı (Ulahya = Romanya) tehdide başladı. Bulgaristan krallığının başşehri Tırnova da bu arada alındı. Diğer taraftan Karaman, Aydın, Menteşe, Saruhan, Hamîd, Teke, Candar beylerine emir yazılarak derhal birliklerini Rumeli'ne göndermeleri bildirildi

Bulgaristan fethini tamamlayan Ali Paşa, güneye indi, Yanbolu'da Sultan M.'ın ordusu ile birleşti.

Türk ordusu Yanbolu'dan Tatarpazarcığı yoluyle Sofya'ya geldi. Güney - batıya sapılarak Köstendil'e gelindi ve bu istikamette olduğu istihbâr edilen büyük Haçlı ordusuna doğru yüründü. Önden Gazi Evrenos Bey ve Paşa Yiğit'in akıncıları gidiyordu. Priştine'nin güneyindeki Kosova sahrâsında müttefik ordusu ile Türk ordusu karşı karşıya geldi. Müttefikler, büyük devlet olarak Macaristan ve Lehistan, ikinci derecede devletler olarak da Sırbistan, Bosna krallığı, Eflak (Romanya), Boğdan (Moldavya), Hırvatistan, Bohemya, Arnavut prenslikleri ve can çekişmekte olan Bulgaristan krallığı idi. Haçlı ordusu, Türk ordusundan sayı bakımından hayli üstündü.

Sultan M.'ın Haçlı seferinin hazırlanışını çok önceden haber alışı, fevkalâde faydalı olmuştu. Ali Paşa 30 000 kişilik ordusu ile Tuna'ya kadar olan Bulgaristan'ı Türkiye'ye katmış, Bulgar kuvvetlerini ezerek, Haçlılar'a katılmasına engel olmuştu. Mo-

ra'ya kadar yapılan akınlar da düşmana dehşet vermişti. Sultan M.'ın Mora'yı almaya niyetli olduğunu sanan Venedik büyük ölçüde harb hazırlıklarına başlamıştı. Bu müddet içinde bütün Anadolu beylerinin birlikleri de yetişmişti. Sultan M. da yanında Germiyan (Kütahya) sancakbeyi olan büyük oğlu Veliaht - Şehzâde Yıldırım Bâyezid Bey ve Karası (Balıkesir) sancakbeyi olan küçük oğlu Yâkub Bey olduğu halde Ali Paşa ile birleşmişti. Orduda, o zaman pek ilkel olan bir topçu birliği de bulunuyordu.

Türk sağ kanadına Yıldırım Bâyezid, sol kanadına Yâkub Beyler kumanda ediyorlardı. Her iki kanatta ihtiyat olarak 1 000'er okçu vardı. Bunlar muharebenin en kızgın devresine kadar müdahale etmeyecekler, bu devrede düşmanı oklamaya başlayacaklardı. Rumeli beylerbeyisi Kara Timurtaş Paşa Velîahd'in, Anadolu beylerbeyisi Sarıca Paşa Şehzâde Yâkub'un maiyetinde idiler. Evrenos Bey'in akıncıları sağ kanatta, Anadolu beyliklerinin birlikleri ise sol kanatta yer almıştı. Orta kısımda Başkumandanla Vezîr-i âzam Çandarlı - zâde Ali Paşa bulunuyordu. Sağ kanat ihtiyatına Malkoç Bey, sol kanat ihtiyatına ise Hamîdoğlu velîahdi Mustafa Bey kumanda ediyordu. Topçu birliğinin başında Haydar Ağa vardı (Türkler ilk defa bu muharebede top kullanmışlardır).

Düşmanda da bir topçu müfrezesi vardı. Başkumandan Sırbistan hükümdarı Lazar idi. Sağ kanada yeğeni ve dâmâdı Prens Brankoviç, sol kanada da Bosna kralı Tvrtko kumanda ediyordu.

Büyük meydan muharebesi 8 saat sürdü. 8 saat içinde Türkler, müttefikleri tamamen imhâ ettiler. Kesin neticeyi Yıldırım Bâyezid aldı. Sol kanat bozulmak üzereyken kendine has pek hızlı bir manevra ile yetişip düşmanı çeviren Veliaht - Şehzade, müttefiklerin korkunç yarma hareketlerine rağmen kıskacını açmadı ve perişan olan düşmanı yok etti. Başkumandan Lazar da dahil olmak üzere bütün düşman ordusu, Kosova sahrâsında kaldı. Küçük ve dağınık düşman müfrezeleri kaçmak isterlerken, artlarından yetişen Şehzâde Yâkub Bey tarafından kılıçtan geçirildi.

Muharebenin sonuna doğru artık zafer tamamen belli olunca, Sultan M., muharebe sahasını gezip son emirlerini verirken, bir şey söylemek isteğiyle yanına sokulan yaralı bir Sırp asılzâdesi, Lazar'ın dâmâdı Miloş tarafından hançerle kalbinden vurularak şehîd edildi. Miloş, Türkler tarafından derhal parçalandı. Bir iki saat yaşayan Sultan M., etrafında ağlaşan kumandanlara, oğlu Yıldırım Bâyezîd'e kendisine itaat ettikleri gibi itaat etmelerini vasıyet etti.

Padişahın iç organları Kosova sahrâsına gömüldü. Cenazesi Bursa'ya nakledilip Çekirge'deki türbesine defnedildi. Kosova'daki türbesi, zamanımıza kadar Balkan Müslümanları'nın mukaddes saydıkları bir ziyaret yeridir. Meşhed-i Hudâvendigâr şimdi Yugoslavya tarafından tarihî bir yer olarak muhafaza edilmektedir. Sultan M.'ın mütevazı türbesinin karşısında Sırplar 15 m boyunda muazzam bir Miloş âbidesi yapmışlardır. Türbe Sırplar tarafından soyulmuştur. Meselâ türbeden çalınan Memlûk Sultânı'nın meşhede konmak üzere gönderdiği 2 şamdanı Atina'da R. E. Ünaydın satın almıştır.

Düşmanı takipten dönen Şehzâde Yâkub Bey, Türk kumandanlarının tavsıye ve Yıldırım'ın tasvibiyle babasının çadırında boğduruldu. Babasının şehâdetini işitmemişti ve ordunun büyük bir birliğinin başında olduğu için, bu fevkalâde anda ağabeyi Savcı Bey gibi saltanata hak iddia etmesinden ve devletin bünyesini sarsmasından korkulmuştur. Bununla beraber Kosova'nın muzaffer kumandanlarından olan şehzâdenin katli, orduda büyük teessürle karşılandı. Şehzâde 27 yaşlarında idi.

Yâkub Bey'in cenazesi de babasınınki ile beraber Bursa'ya götürülüp Sultan M.'ın yanına gömülmüştür. Sultan M.'ın başka oğlu olmadığı için, Yıldırım tek başına ve en kuvvetli rivayete göre 29 yaşında 4. Osmanlı padişahı oldu.

Yıldırım Bâyezîd'in emriyle Kosova'dan hemen sonra Paşa Yiğit ile Fîrûz Bey, Bosna topraklarına ve Vidin'e akın yaparak düşmana gözdağı verdiler.

Kosova zaferi, Türk tarihinin mühim hâdiselerindendir. Kosova meydan muharebesi 5,5 asır için Doğu Avrupa'nın mukadderatını tayin etti.

Gazi Sultan M. Hudâvendigâr'ın şehâdeti, bütün İslâm âlemini büyük teessür içinde bırakmıştır. Memlûk sultanı Barkuk, Padişah'ın Bursa'daki türbesine konmak üzere kıymetli eşya göndermiştir. Sultan M.'ın fetihleri yalnız Anadolu'da değil, bütün Müslüman âleminde heyecan ve sevinçle takip edilmiştir.

Sultan M.'ın saltanatı 1362 martından 1389'un 20 haziranına kadar 27 yıl, 3 aydır. Şehâdetinde 63 yaşında idi. (Bursa'nın fethi yılı olan 1326'da doğmuştur).

Sultan M.'ın şahsiyetinin azametinde ve Türk tarihindeki rolünde eski ve yeni bütün tarihçiler birleşmektedir. Anadolu beyliklerine Karamanoğulları da dahil olmak üzere söz geçirmesi, hepsinin Kosova'ya an kaybetmeksizin gönderdikleri birliklerle sâbittir. Bu suretle Osmanoğullarının nüfuzu, Toroslar'a ve Fırat'a kadar dayanmış, Yıldırım'ın ilk yıllarındaki büyük Anadolu fütuhatının mânevî temelleri atılmıştır.

Sultan M., bütün hareketlerinde muayyen bir plana dayanmış, son ânına kadar hareket kabiliyetinden ve dehâsından hiçbir şey kaybetmemiştir. 37 muharebede bizzat bulunarak hepsini kazanmış ve yenilmez bir kumandan şöhreti yapmıştır.

İngiliz tarihçisi Gibbons'a göre I. M. saltanatı müddetince, hiçbir devlet adamı tarafından üstüne çıkılamayan bir kiyâsetle Osmanlılar'ın mukadderâtını idâre etmiştir. M.'ın hükümdarlığı esnasında vukua gelen inkılâplar, bütün tarihin en hayret veren vâkıalarından biridir. Kendisinin harb hususundaki cevvâliyet ve gayreti babasınınki gibiydi. Fakat babasının tahayyül ettiğinden daha geniş bir icrâat sahasına yayılmış olduğu için, daha müşkil vaziyetlere mâruz kaldığı halde, gevşememişti. Emrindeki kumandan valilerin hiçbirisi ile arasında anlaşmazlık olmadı. Rumlar'a karşı muamelesi, onların seciyesini tâyinde mükemmel bir ferâseti olduğunu gösteriyor. Bizans kilisesi erbâbının nazarında bir kâfir ve Îsâ düşmanı idiyse de, Hıristiyanlar'a Papalık'tan daha iyi muamele etmekle teveccüh ve mahabbetlerini kazanmıştır. Gibbons, bunları söylüyor.

Bizanslı bir tarihçi de I. M.'ın Rumeli ve Anadolu'da 37 kadar mühim muharebeyi idâre ederek zafer kazandığını belirtmiştir. Ona göre, I. M.'ın düşmana muharebe meydanını bıraktığı ve arka çevirdiği görülmemiştir. İşlerini tanzîm etmek ve her şeyi münasip vakti hulûl edince yapmakta mahirdi. Muharebede çok cesur olup, şaşırmaz ve telâş göstermezdi. Maksadını istihsâl etmek için iyice düşünür, sonra harekete geçerdi. Maksadını temin edecek hiçbir tedbiri ihmal etmezdi. Kendisine itaat eden bütün milletlere ve sarayındaki efrada yumuşak muamele ederdi. Yerinde

mükâfatları hiç ihmal etmezdi. Muharebeden önce ordusuna parlak sözler söyleyip teşcî ederdi. En küçük hataları, tekerrür etmemeleri için, şiddetle cezalandırırdı. Verdiği söze sadık kalmak hususunda en başta gelen hükümdarlardandı. Aleyhine davrananlar hiçbir zaman elinden kurtulamamışlardır. Maiyeti ondan korkularından titrerlerdi. Fakat aslında o maiyetine karşı hiç kimsede görülmemiş bir sevgi beslerdi.

Fransız tarihçisi Grenard'a göre: I. M., en büyük Osmanlı hükümdarlarından biridir. Sultan M., şahsî değeri bakımından zamanının Avrupa'sında eşine tesadüf edilemiyen bir hükümdardı. Yalnız fevkalâde bir asker, hızlı ve yerinde hareketleriyle büyük bir strateji üstâdı değil, aynı zamanda nâfiz bir siyaset adamı idi. Düşmanlarının maddî ve ruhî kaynaklarını takdir etmekte yanıldığı görülmemiştir. Doğuştan hükümdar yaratılmıştı. Hizmetinde bulunanların tam itimadını ve minnettarlığını hâizdi. Zâten bu baş olarak yaratılmak, Türk milletine mahsus karakterlerdendir. I. Murâd'ın babası ve büyükbabası da böyle adamlardı. I. M.'ın sayesinde, küçük Osmanlı kavmi bir tek mefkûre peşinde birleşen bir millet olmuştu. (Y. Ö.)

MURAD II. (Han, Gazi, Sultan) (1404 - 1451), 6. (gerçekte 8.) Osmanlı padişahı. Amasya'da doğan II. M., 17 yaşında olduğu halde babası Çelebî I. Sultan Mehmed Hân'ın tahtına oturduğu zaman imparatorluğun iç durumu, son derece karışık ve huzursuzdu. Genç hükümdar, önce Bizans tarafından salıverilen amcası Sultan Mustafa ile uğraşmaya mecbur kaldı. İmparatorluğun Rumeli topraklarına hâkim olduktan sonra Bursa üzerine yürüyen amcasını yendi. Sultan Mustafa öldürüldü. 20 hazirandan 24 ağustosa kadar (1422) Bizans'ın 2 ay 4 günlük altıncı muhasarası yapıldı. İlk beş muhasarayla mukayese edilemeyecek derecede baskı altında kalan Bizans, İznik'te Şehzâde Küçük Mustafa'nın isyanıyle kurtuldu. II. M., 13 yaşındaki kardeşinin isyanını da bastırdı.

Aydın ve Menteşe beyliklerine son veren II. M., Karaman'la yeniden başlayan bir savaşa girdi. Savaşı kazandı. Karaman tahtına, Osmanlılar'dan Antalya'yı almak isterken top güllesiyle ölen II. Mehmed Bey'in yerine oğlu II. İbrahim geçti. O da şeklen Osmanlılar'a tâbî idi. II. M., üç kızkardeşini II. İbrahim'le iki kardeşine verdiyse de, bu bile Osmanlı - Karaman yaklaşmasını sağlayamadı. 1428 başında Germiyanoğlu II. Yâkup Bey öldü ve vasıyeti mûcibince devleti Osmanlılar'a katıldı.

1425'te uzun Venedik savaşı başladı. Almanya ile Macaristan da Venedik'in yanında Türkiye'ye karşı savaşa girdi. 13 Mart 1430'da II. M., Selânik'i fethetti. Evvelce Türkler'in olup Ankara bozgunundan sonra elden çıkan bu limanı Venedikliler, gûyâ Bizans adına idare ediyorlarlardı. Osmanlılar, üç büyük Avrupa devletine karşı vuruşurlarken Karamanoğlu Dâmâd II. İbrahim Bey, büyükannesi ve zevcesi birer Osmanlı prensesi olmasına rağmen, Osmanlılar'ı arkadan vurdu. II. M., Tuna'nın kuzeyinde savaşırken Karamanlılar, Hamîd iline (Isparta) girdiler. 1439'da Belgrad'ı kuşatan II. M., bu kaleyi Macarlar'dan alamadı. Ancak Bosna, Türk tâbiiyetine düştü.

Karaman'ı tekrar ezen II. Murad, üç defa Anadolu sınırına gelen Timur'un oğlu Sultan Şâhruh'la dostça geçindi. Karaman, hiçbir dersten yararlanmıyordu. Macaristan ordularına kumanda eden ve Türkler'e karşı birkaç başarı kazanan Hunyadi János'a yazdığı bir mektupta II. İbrahim Bey: "Sen öteden ben beriden yürüyelim. Rumeli senin, Anadolu benim olsun. Osmanlı'yı ortadan götürelim" diyordu. II. İbrahim Bey, Osmanlılar'ın 90 yıldan beri on binlerce şehit bahasına aldıkları Tuna'ya kadar olan Rumeli'ni Macaristan'a teklif ederken, Beypazarı, Akşehir, Beyşehir, Seyitgazi, Bolvadin gibi Osmanlı kasabalarını yağmalıyordu. 12 temmuz 1444'te II. M., Segedin (Mac. Szeged) antlaşmasını imzalayarak Macaristan'la sulh yaptı. Aynı günlerde Karaman'la da sulh yaptıktan sonra ağustos içinde tahttan çekildi.

Bursa Yenişehri Sulhu ile Akşehir, Seydişehir ve Beyşehri'ni Osmanlılar'dan almasına rağmen II. İbrahim Bey'in düşmanlık hisleri yatışmadı. Sulha imza koyduğu halde Hunyedi János'a yazdığı mektuplarda "Türk'e bundan iyi fırsat mı bulursun ki, Osmanoğlu deli olup, oğlunu tahta geçirdi" diyor, Macarlar'ı sulhu bozmaya teşvik ediyordu. II. M. ise: "Oğlumu hâl-i hayâtımda tahta geçireyim; tâ ki gözüm bakarken görem, ne vechile pâdşâhlık eder?" diyordu. Bu suretle 12,5 yaşındaki Veliaht - Şehzâde Mehmed, II. Sultan Mehmed unvânıyle tahta oturdu. II. M., oğlunun yerine, Manisa Sarayı'na çekildi.

Çocuk yaşta bir hükümdarın tahta çıkması Avrupa'yı ümîde düşürdü. Osmanlılar'a karşı beşinci bir Haçlı seferi teşebbüsünün hazırlıklarına girişildi.

Kardinal Cesarini, Macaristan ve Polonya kralı Wladislaw'ın Segedin antlaşmasında etmiş olduğu yeminin "dinsiz Türkler'e karşı" bir hükmü olmayacağını söyledi ve Papa adına kralın yaminini resmen bozdu. Aynı kral tarafından idâre edilen Macaristan ve Polonya'dan başka Almanya, Fransa ve Venedik, Türkiye'ye karşı birleştiler. Padişahın tâbileri olan Eflak prensliği, Bosna krallığı ve Dubrovnik cumhuriyeti de metbûlarına karşı isyan etti ve Haçlılar'ın safında yer aldı. Bu şekilde 100000 kişilik bir ordu kuruldu.

Haçlılar, Varna'ya, Karadeniz'e doğru, Türk toprakları içinde ilerlemeye başladılar. Hammer'e göre (II, 309) "Hazret-i Îsâ namına silâh kuşanmış olmakla beraber, Bulgar ve Yunan kiliselerini yağma edip yakmaktan geri kalmadılar". Genç Polonya ve Macaristan kralı, yanında Hunyadi János olarak, Türkler'i Balkanlar'dan atmayı, İstanbul'a gidip Bizans imparatoruna dâmad olmayı tasarlıyordu.

Edirne'de toplanan saltanat şûrâsı, tek çarenin, Sultan M.'ın Manisa'dan çağrılması olduğuna karar verdi. Bu kararı vezîr-i âzam Çandarlı - zâde Halil Paşa II. Sultan Mehmed'e bildirdi: "Düşmân'a cevâb-ı mukavemet imkânı yok. Meğer baban Sultan, yerine gelmekle mümkin ola. Beylerin dahi ittifâkı bunun üzerinedir, maslahat bunu görürler. Düşmâna karşı anları gönderesiz, siz safânızda olasız, bu vak'a def' olduktan sonra, yine saltanat sizindir."

Sultan M., ilk daveti reddetti. Manisa'da dinlenmiş ve 17 yaşından beri bir an başını alamadığı devlet işlerinin verdiği sürmenaj geçmişti. Fakat oğlunun otoritesini kırmak, kendi ölümünden sonra onu müşkil durumda bırakmak istemiyordu. Ancak II. Mehmed'in: "Eğer padişah biz isek size emrediyoruz, gelip ordumuzun başına geçin; yok siz iseniz, gelip devletinizi müdafaa edin" şeklindeki mektubu üzerine, Manisa'dan Edirne'ye hareket etti. Oğlunu tahttan indirmedi. Başkumandan sıfatıyle ordunun başına geçmekle yetindi. 40000 kişilik seçkin bir orduyle Balkan dağlarını aştı ve Tuna'ya yaklaşmaya başladı.

Niğbolu'dan 48 yıl 2 ay geçmişti ki, Niğbolu galibinin torunu, Haçlılar'ı karşılamaya hazırlanıyordu. Türk ordusunun önünde giden bir sipahinin mızrağının ucuna Segedin antlaşması geçirilmişti.

MURAD II.

askeri, kralın atının ayağına balta savurdu. Yayabaşı (piyâde yüzbaşısı) Koca Karaca Hazır Ağa, Macaristan ve Polonya kralının başını kesti.

Hunyadi, bozgunu durdurmıya çalıştı. Bir müddet daha sebât etti. Fakat hayatının kesin şekilde tehlikeye girdiğini görünce, küçük bir müfreze ile Karadeniz kıyılarını kuzeye doğru takip ederek kaçtı. Dâvud Paşa, 2 gün ve 2 gece bu birliği takip etti. Çoğunu öldürdüyse de Hunyadi'yi ele geçiremedi. Böylelikle birkaç yüz firarî dışında bütün Haçlılar yok edildi. Haçlı ordugâhındaki 250 mühimmat arabası, kraliyet çadırları Türkler'in eline geçti.

II. M.'ın atalarından mevrus askerlik dehâsı, sebâtı ve soğukkanlılığı, Varna'da Türkiye'nin istiklâlini kurtardı. Türk ordusu mağlûb olsaydı, Türkiye devletinin geleceği bile tehlikeye girebilirdi. Muharebe başlamadan Sultan M. namaz kılmış ve şu şekilde dua etmişti: "Yâ İlâhî, mü'min kullarını, benim günâhım çokluğundan ötürü küffâr elinde zebûn etme! İlâhî, Habîb'in hürmeti içün, ümmetini Sen sakla ve Sen mansûr-u muzaffer eyle!"

Neşrî'ye göre, Türk şehitlerinin sayısı 150'den ibaret olup, 80 - 90 bin düşman esir alınmış, kalanı öldürülmüştür. Kral Wladislaw'ın yemin ederek imza koyduğu Segedin Muahedenâmesi'nin orijinal nüshasının geçirildiği mızrağın yanında başka bir mızrakta Wladislaw'ın kesik başı teşhîr edilince, Haçlılar'ın dinî hisleri sarsılmış ve mâneviyatları bozulmuştu. Kralın yemininin hükümsüz olduğunu ilân eden Kardinal Cesarini'nin kesik başı da, yanına Segedin Muahedenâmesi'nin bir nüshası geçirilerek, muzaffer Türk alaylarına teşhir edildi. Sabah başlayan muharebe, akşam 9'da sona ermişti.

10 kasım 1444 günü iki ordu, Varna yakınlarında karşılaştı. İnisyatifi Türkler'e kaptırmamak isteyen Hunyadi János, derhal Türk sağ kanadına taarruza geçti. Türk sağ kanadı sarsıldı, çekildi ve bozuldu, fakat zâyiat vermedi. Sağ kanadın çekildiğini gören Hunyadi, sol kanada yüklendi. Bu anda Sultan M.'ın çevresindeki kumandanlar telâşa kapılmışlar, hükümdara geri çekilmeyi tavsıye ediyorlardı. II. M. ne geri çekildi, ne taarruza geçti, yerinde kaldı. Sol kanadın da hafifçe çekilmesini emretti. Bunu gören ve artık zaferi kazandığını sanan düşman, çılgın bir sevinçle Türk merkezindeki birliklere çarptı. Haçlılar, artık Hunyadi'nin hâkim olmadığı bir kargaşalık ve kızgınlıkla Türk birliklerinin arasına giriyorlardı. Muharebenin en kızışmış ânında Sultan M., kanatların düşmanı çevirmesini emretti. Çenbere alındığını fark edemeyen Haçlılar, sür'atle imhâ ediliyorlardı. Vazıyeti çok geç kavrayan kral Wladislaw, müdahale etmek istedi. Bizzat vuruşmaya başladı. Fakat kralın şahsını korumakla görevli 50 şövalyeyi öldüren Türkler, Haçlı başkumandanına yaklaştılar. Timurtaş adında bir Türk

Varna, Macaristan ve Polonya için büyük darbe oldu. Macaristan kralı, Polonya kralı, Bohemya kralı ve Litvanya büyükdukası olan Wladislaw'ın öldürülmesi, büyük bir krize sebep oldu. Macaristan - Bohemya ile Polonya - Litvanya, bir daha birleşmemek üzere ayrıldı. Baltık ile Adriya arasında uzanan bu iki büyük devletin ayrılması, gelecekteki Türk siyaseti için çok verimli oldu.

Zaferin akisleri, Avrupa kadar İslâm âleminde de büyük oldu. Sultan M., her tarafa bu arada ismen metbûu olan Sultan Şâhruh'a zafernâmeler gönderdi. İslâm âlemindeki sevinç büyük oldu. Haberin Kahire'ye ulaştığı ilk cuma günü (1 nisan 1445), Sultan Çakmak'ın emriyle bütün Mısır - Suriye Türk - Memlûk imparatorluğunun camilerinde hutbe-

de Sultan M.'ın adı anıldı ki, Osmanoğulları için İslâm âleminin minnet ve şükrânını göstermek bakımından muazzam bir jestti. Çünkü bir hutbede, ancak halîfenin ve o ülkenin hükümdarının adı anılır. Varna'da esir edilen baştan ayağa zırhlara batmış şövalyelerden bir grup, Azab Bey adındaki elçi ile Kahire'ye yollanmıştı. Sultan Çakmak esirleri görüp zafernâmeyi okuduktan sonra: "Allah yardımcın olsun Osmanoğlu!" diyerek Mısır'da şenlik yapılmasını buyurdu.

Babinger'e göre: "Varna muharebesi yalnız Osmanlı tarihinin değil, bütün Batı tarihinin de en mühim hâdiselerindendir".

Varna'dan sonra Sultan M., ordunun isteği üzerine tekrar tahta geçti. Oğlu Sultan Mehmed, Manisa sancak beyliğine döndü.

Varna'dan sonrası verimli oldu. 1439 - 1440'ta ilk Mora seferini yapmış olan Sultan M., 1446'da bu ülkeye yeni bir sefer düzenledi. Atina'ya geldi. Orada Korintos'a yürüyüp 10 aralık 1446'da kaleyi aldı. Mora'nın merkezi Patras'a girdi. Ertesi yıl Arnavutluk seferine çıktı. Yanına, 15 yaşına gelen oğlu Veliaht - Şehzâde Sultan Mehmed'i de almıştı.

Varna'dan 4 yıl sonra Haçlılar, şanslarını yeniden denemek istediler. Hunyadi János, Haçlı ordusunun başına geçti. Bu defaki koalisyona Macaristan, Almanya, Polonya, Sicilya, Moldavya ve tekrar baş kaldıran Eflak katıldı. 100 000 asker toplandı. II. İbrahim Bey'in gönderdiği Karaman alaylarını da yanına alan Sultan M., düşmanla Kosova sahrâsında, 59 yıl önce dedesinin babası I. Murad'ın düşmanı yok ettikten sonra şehit düştüğü aynı yerde karşılaştı. Yanında 16,5 yaşına gelen oğlu, müstakbel Doğu Roma fâtihi Şehzâde Sultan Mehmed (b. bk.) de bulunuyordu.

Haçlılar, 38 alaya ayrılmışlardı. Sağ kanatta Macar ve Sicilya, sol kanatta Alman, Erdel (Mac. Erdély = Transilvanya), Çek, Romen, Moldav, Slovak, Sloven ve Leh alayları yer almıştı. Muharebe 17, 18, 19 ekim (1448) günlerinde 3 gün ve 3 gece devâm etti. Bilhassa Macar alayları, Türkler'inkine yakın bir şecâatle döğüşüyorlardı. Ancak, ikinci günün sonunda yorulan, taarruz kabiliyetini yitiren ve ağır zâyiat vermiş olan düşman, üçüncü sabah başlarken, Sultan M.'ın dâhiyâne taktiğinin oyuncağı hâline geldi. 17 000 ölü ve on binlerce esir veren Haçlı ordusu dağıldı.

İkinci Kosova, Avrupa'nın Türkler'i Balkanlar'dan sürüp atmak için yaptığı sonuncu teşebbüs oldu. Bundan sonra, 6 Haçlı seferinin hepsi başarısızlığa uğrayan Avrupa, Osmanlılar'a karşı tamamen savunma durumuna geçti. Ancak, elindeki toprakları ve menfaatleri kaptırmamak için çaba gösterdi. Fakat Türkler'i Tuna'nın güneyinden atabileceği ümîdine kapılmadı.

1450'de tekrar Arnavutluk seferine çıkan Sultan M., yılın sonlarına doğru Edirne'de oğlu Sultan Mehmed'i Dulkadıroğlu Süleyman Bey'in kızı Sitti Hâtûn'la evlendirdi. Esasen Süleyman Bey, II. M.'ın dayısı ve Sitti Hâtun da dayısının kızı oluyordu. 19 yaşına yaklaşan Sultan Mehmed, Manisa'ya gitmek üzere babasının elini öpüp vedâ etti. Bu, II. M.'ın pek sevgili oğlunu son görüşü oldu.

Bundan sonra Sultan M., şahsına ait bütün esirleri âzâd etti. Bu, âhıret hazırlığı mahiyetindeydi. Sürekli gailelerle yıpranmış, zamanından önce ihtiyarlamıştı. Devleti dedesi Yıldırım Bâyezid devrindeki düzenine sokmak için büyük gayret göstermişti. 1447'de Sultan Şâhruh'un ölümü üzerine II. M., dünyanın en güçlü hükümdârı derecesine yükselmişti. 3 Şubat 1451 günü sabah vakti, 47 yaşında, şân ve şeref hâlesi ile çevrili olarak öldü. Edirne Saray-ı Hümâyûnu'nda gözlerini yuman hükümdar, 29 yıl 9 ay önce tahta geçmişti. Arada oğlu II. Mehmed'in bir buçuk yıl kadar süren 2 kısa saltanatını, bu müddetten düşmek îcâb eder.

MURAD II. (Seyyid Lokmân, *Şemâil - Nâme,* **İst. Ün. Küt.)**

Sultan M., bilgin, şâir ve musikişinastı. Osmanoğulları içinde bilgin sayılacak derecede klasik ilimleri öğrenen ilk şahsiyet odur. San'at ve ilmi tam mânâsıyle himaye etti. Oğlu zamanında gelişen Türk rönesansının gerçek kurucusu oldu.

Sultan M.'ın büyük zaferleri, vatan müdafaası durumunda, müstevlî düşmana karşı kazanılmıştır. Bu vasıf, Sultan M.'ı Türkiye tarihinde ebedî bir minnettarlık hâlesiyle sarmış ve Türk milletinin şükranlarını kendisine kazandırmıştır. Türkiye, onun bu zaferleri sayesinde ayakta durup yükselmiş, Fâtih'ler, Yavuz'lar, Kanûnî'ler bu zaferler sayesinde bir cihan imparatorluğu kurabilmişlerdir. Sultan M., devrinde, tab'ası tarafından en çok sevilip sayılan hükümdar olarak gösterilmektedir.

Ünlü Bizans tarihçisi Prens Dukas, şahsen tanıdığı Sultan M. hakkında şöyle diyor: "Sultan M., hem ihtiras, hem istidat sahibiydi... İyi bir zât olduğu gibi, kalbi de temizdi; hile bilmezdi... Tanrı bilir ki, halka karşı daima teveccühkâr ve fa-

kirlere karşı cömertti. Bu lutuflarını yalnız kendi ırkından ve dininden olanlara değil, Hıristiyanlar'a bol bol gösterirdi. Hıristiyanlar'la yaptığı muahedelerin şartlarına sadıktı. Ancak, Hıristiyanlar'dan bazıları, Sultan M.'a karşı ettikleri yeminlerinden döndüler. Bu durum, Cenâb-ı Hakk'ın yanılmaz gözünden kaçmadı ve bunlar, II. M.'ın amansız intikamından kurtulamadılar. II. M.'ın hiddeti ve şiddeti çok sürmezdi. Zaferden sonra bazan düşmanı takib etmeye bile kalkışmazdı, bir milleti sonuna kadar mahvetmek istemezdi. Mağlûp olanlar, elçi göndererek sulh isteğinde bulundular mı, II. M. tarafından elçileri memnuniyetle kabûl edilirdi. Savaştan nefret eder ve sulhu severdi. Sulhun babası olan Tanrı, Sultan M.'ın son günlerini kılıçla değil, huzûr içinde geçirtti. II. M.'ın bütün hastalığı, dört gün sürdü."

Diğer bir Bizans tarihçisi de: "Sultan M., doğru ve âdil bir hükümdardı" diyor.

Avusturyalı büyük tarihçi Hammer diyor ki: "30 yıl boyunca Murad, imparatorluğunda şeref ve adaletle saltanat sürdü. Tab'ası olan çeşitli kavimlerde, dindar, hayırhah, âdil ve kudretli bir hükümdar hâtırası bıraktı. Savaşta ve sulhte, sözünün sadık eriydi. Roma imparatoru Diocletianus ve Almanya imparatoru V. Karl gibi delikanlı iken tahta çıktı. Fakat onlar gibi, saltanatı ilerledikçe dehâsını kaybetmedi ve devlet işlerinden nefret duymaya başlamadı. Bununla beraber, sakin bir hayata aşkla bağlıydı. Kendi arzusu ile bu aşk yüzünden tahttan ferâgat etmesi, bütün Osmanlı tarihinde misli görülmemiş bir hâdise teşkil eder."

Sultan Mehmed, Edirne'ye gelinceye kadar Sultan M.'ın ölümü 13 gün saklandı. Pek sevdiği ve ölümü ile saltanattan çekilecek derecede teessür duyduğu büyük oğlu Veliaht Alâeddin Ali'nin yanındaki üstü açık türbesine gömülmesini vasıyet etmişti. Bu türbenin bulunduğu semte Bursa'da Muradiye denmektedir ki, cihanın belki en tipik Türk rûhanî mahallesidir. İshak Paşa, Edirne'den padişahın cenazesini alarak Bursa'ya götürmekle görevlendirildi. II. Mehmed, babasının rûhu için, fakirlere büyük ölçüde sadaka dağıttı.

II. M., 1 Ağustos 1446'da Bursa'da tanzîm ettirdiği vasıyetnâmesi mucibince, türbesi için büyük bir meblâğ ayırmıştı. Aslı Arapça olan ve oğlu tarafından aynen yerine getirilen vasıyetnâmede büyük hükümdar şöyle demektedir:

"Öldüğüm zaman beni Bursa'ya, camiin yanındaki oğlum Alâeddin'in 3-4 arşın yanına gömünüz. Mezarımın üstüne, büyük hükümdarlar için yapılan muhteşem türbelerden birini yaptırmayınız. Vücudumu doğrudan doğruya toprağa gömünüz ki, Cenâb-ı Hakk'ın rahmetine işaret olan yağmur, üstüme yağsın. Mezarımın etrafına dört duvar ve hâfızların oturmaları için çepçevre yerler yapınız. Etrafıma, evlât ve akrabamdan kimseyi gömmeyiniz. Eğer Bursa'da ölmezsem, nâşımı oraya naklediniz. Bu nakil bir perşembe günü olsun ki, defin cuma günü yapılabilsin."

Büyük bir imarcı olan, yüzlerce âbide yaptıran II. M., ince bir şâirdi.

II. Sultan M. Han devri, Doğu Türkleri'nin, yani Timuroğulları'nın da rönesansının yeşerme devresidir. Bu rönesans, Türkiye'de olduğu gibi Türkistan'da da yüzyılın ikinci yarısında parlayacaktır. Bu devirde Türkiye ile Türkistan, Altın Ordu ve Mısır arasındaki kültür münasebetleri çok canlı olmuştur. En büyük bilginler, bu ülkelerden birinden diğerine gitmişler, her gittikleri yerde hükümdarlar tarafından himaye görüp eser yazmışlardır. Şiir başta olmak üzere edebiyat ve güzel san'atlar, iyiden iyiye canlanmıştır. Bütün Türk musikisi tarihinin en büyük şahsiyetlerinden biri olan Abdülkadir Merâğnî, Türkiye'ye de gelmiş, mühim eserlerinden birini, II. M. adına yazmıştır. Sultan M., Türk musikisi üzerinde de pek değerli eserler yazdırmıştır. Arapça ve Farsça'dan Türkçe'ye tercüme faaliyeti hızlanmıştır. Birçok eser, padişahın emriyle "açık Türkçe" olarak tercüme olunmuştur. Bu suretle mimarîde, şiirde, musikide, tarihte, müsbet ve dinî ilimlerde büyük bir canlılık başlamış, Bursa ve Edirne, Türk kültür merkezleri sıfatıyle İslâm dünyası çapında şahsiyetlerin faaliyetlerine sahne olmuştur. (Y. Ö.)

MURAD III. (Sultan, Han) (1546 - 1595), 12. (gerçekte 14.) Osmanlı padişahı. Manisa'da doğan III. M., II. Selim'le Nûr-Bânû Vâlide - Sultân'ın oğludur. Manisa'dan gelerek 1574'ün son günlerinde babasının tahtına oturdu. Çok nüfuz kazanmış, buna karşılık muhalifleri de çoğalmış olan Sadrâzam Sokollu Mehmed Paşa, yerinde bırakıldı. Sokollu, III. M.'ın kızkardeşi ile evli olduğu için, padişahın eniştesi oluyordu.

9 mart 1576'da Fas Arap imparatorluğu, kesin şekilde Türkiye himayesine girdi. Büyük devletlerden sayılan bu İslâm imparatorluğu, Fas'tan başka Batı Afrika'nın büyük ülkelerini hâkimiyet veya nüfuzunda tutuyordu. Bu suretle Fas'taki saltanat mücadelelerinden faydalanan Türkler, bu ülkeyi tâbiiyet altına alarak Atlas Okyanusu'na dayandılar.

Türkler'i istemiyen eski sultan III. Muhammed, Türkler'in tahta çıkardığı amcası Sultan Abdülmelik'i devirmek ve Osmanlılar'ı imparatorluktan kovmak için Portekiz'e baş vurdu. Zaten Portekiz kralı Sebastian, 3 yıldan beri Fas seferine hazırlanıyordu. Portekiz, bu devirde büyük devletler arasındaydı ve bilhassa Hind denizlerinde Türkler'le çekişen pek kudretli bir donanması vardı.

Portekiz kralı, III. Muhammed'in kuvvetleri tarafından destekleneceğini bilmekle beraber, gene de İspanya kralı, en kudretli Hıristiyan hükümdarı II. Felipe'den yardım istedi. Çünkü Sultan Abdülmelik'in, Türkler tarafından tutulduğunu biliyordu. II. Felipe, genç Portekiz kralına, kızlarından birisiyle evlenmek şartıyle yardım edeceğini bildirdi. Kadınlardan nefret etmesine rağmen Sebastian, evlenme teklifini kabûl etti. Bu suretle İspanya'nın 50 kadırga ve 5 600 kara askeriyle Portekiz'in Fas seferini desteklemesi kararlaştırıldı. Sefer masrafının üçte birini de II. Felipe verecekti. Fas'ın Atlantik ve Akdeniz kıyıları Portekiz'e katılacak, tamamen bir kara devleti hâline getirilen Fas sultanlığı da, Portekiz himayesine alınacak, Türk himaye rejimi ilga edilecekti.

Sebastian, 4 Haziran 1578'de Portekiz'den ayrıldı ve Fas'a çıktı. III. Muhammed tarafından karşılandı. Kral Tanca'nın güney - batısında Atlantik üzerindeki Arzila limanında Fas'a çıkmıştı. Az güneyindeki el - Arâiş (Larache) limanını almak istiyordu. Fakat Ramazan Paşa'nın kumanda ettiği Türk - Fas ordusunun üzerine geldiğini öğrenince, az güney - doğudaki Vâdî's - Seyl ovasına indi. Bu ovadaki el - Kasru'l - Kebîr (İspanyolca Alcazarquivir) şehri yakınlarında iki büyük ordu birbirini gördü. Türkiye ile Portekiz, 60 yıldan beri devâm eden büyük mücadelelerinin kesin neticesini burada alacaklardı.

Cezâyir beylerbeyiliğinden azledildikten sonra bir yıl açıkta kalan Ramazan Paşa, 1578 başlarında Tunus beylerbeyiliğine getirilmişti. Uluç Hasan Paşa'dan daha tecrübeli olduğu ve Fas işlerini çok iyi bildiği, Sultan Abdülmelik'in de şahsî dostu olduğu için, Portekiz ordusunu karşılamak görevi Dîvân-ı Hümâyûn tarafından Ramazan Paşa'ya veril-

MURAD III. (bir Avrupalı ressamın tablosu)

di. Portekiz - İspanyol kuvvetlerinin Fas'a çıkacağını daha hazırlık safhasındayken öğrenen ve Mevlây Abdülmelik tarafından çağrılan Ramazan Paşa, Tunus'tan sür'atle Kuzey Fas'a gelmişti. III. Muhammed'e taraftar Fas birlikleriyle kuvvetlenen Portekiz - İspanyol ordusu, 80 000 asker ve 360 toptan ibaretti. Bu orduda Papalık, İtalyan, Alman, hattâ Fransız birlikleri vardı. Büyük Portekiz - İspanyol armadası da, Fas'ın Atlantik kıyıları açıklarında bulunuyordu. Ramazan Paşa, Cezâyir ve Tunus'tan mümkin olabildiği kadar Türk askeri toplamakla ve Mevlây Abdülmelik tarafından da desteklenmekle beraber, kuvvetleri, düşmanınkinden çok daha azdı. 30 000 Türk ve 30 000 Arap, cem'an 60 000 kişiden müteşekkil olduğu sanılmakla beraber, bilhassa Türk askerinin sayısının şişirilmiş olduğu tahmîn edilebilir. Bu vuruşmaya "Üç Kral Muharebesi" denmesinin sebebi, düşman ordusunda Portekiz kralı ile eski Fas sultanı III. Muhammed'in, Türk ordusunda da Sultan Abdülmelik'in bulunmasıdır. Türk ordusunda, müstakbel Fas sultanı II. Ahmed (Abdülmelik'in kardeşi ve III. Muhammed'in amcası) de vardı.

Ramazan Paşa'nın askerî dehâsı derhal kendini gösterdi ve Portekiz ordusu birkaç saat içinde yok edildi. 20 000 ölü, 40 000 esir veren düşmanın ancak 20 000'i dağınık bir hâlde muharebe meydanlarından kaçtı. Sahile can atıp, bekleyen Portekiz donanmasına bindiler. Ölüler arasında Portekiz kralı ile Portekiz'in en büyük asilzâdeleri ve devlet adamları vardı. Ülkeye Hıristiyanlar'ı çağıran ve onlarla işbirliği eden III. Muhammed'i Ramazan Paşa muharebe meydanında derhal öldürttü. Sultan Abdülmelik'e gelince, hasta olduğu hâlde, Fas birliklerinin başında bulunmak için muharebeye katılmıştı. Fakat son derecede ümitsizdi. Küçük Türk ordusu muazzam Portekiz ve müttefikleri ordusunu yenemiyeceğini, atalarının ülkesinin Hıristiyan boyunduruğuna gireceğini sanıyordu. Sultan Abdülmelik'e göre en iyi netice Portekizliler'e yenilmemek olabilirdi. Ramazan Paşa'nın kesin netice aldığını ve kralın bile muharebe meydanında kaldığını görünce o derecede sevindi ki, oracıkta öldü. Türk zaferi bununla da kalmadı. Atlantik kıyısında Portekiz donanması, muzaffer krallarını beklerken 20 000 döküntü ile karşılaşınca, bütün mânevî gücünü yitirmişti. Ramazan Paşa, bu fırsatı kaçırmadı. Sinan Reis'in kumandasındaki Türk donanmasına derhal taarruz emrini verdi. Sinan Reis, düşman donanmasını bozdu. Birçok Portekiz kadırgası batırıldı ve binlerce kişi öldü, 500'ü denizden toplanıp esir alınarak Türk gemilerine çıkarıldı. Türkler hiçbir gemi kaybetmediler. Vâdî's - Seyl'de ele geçen muhteşem Portekiz hazinesinden ve 360 toptan başka bu deniz zaferinde de pek çok ganîmet alındı.

Fas'ın uzunca bir müddet için Türk tâbiiyetine girmesi, İspanya için bir hezimet ve Portekiz devleti için bir son teşkîl etti. Vâdî's - Seyl darbesinin altından kalkamayan Portekiz, İspanya tarafından yutuldu.

Atlantik siyaseti bu şekilde Türk zaferiyle kapanırken, Orta ve Doğu Avrupa'da da Türkler, Almanya'nın aleyhine büyük kazançlar elde ettiler. Bu kazanç, Polonya'nın Türkiye himayesine girmesi oldu.

7 Temmuz 1572'de Jagello hânedânından son Polonya kralı ve Litvanya büyük dukası öldü ve bu hânedân söndü. 332 yıl (1240 - 1572) Litvanya büyük dukası, 186 yıl Polonya kralı (1386 - 1572), 40 yıl Macaristan kralı (1440 - 1444 ve 1490 - 1526), 55 yıl Bohemya kralı (1438 ve 1471 - 1526) olan bu hânedânın sönmesi ile, Avrupa'nın büyük devletleri arasında sayılan Polonya tahtı boşaldı. Polonya'dan başka Litvanya, Beyaz Rusya ve kısmen Ukrayna gibi geniş ülkeleri elinde tutan bu devlet, doğuda Rusya, batıda Almanya, güneyde Türkiye imparatorlukları ile çevriliydi ve kuzeyde Baltık Denizi'ne çıkıyordu.

Bu durum, Türkiye ile Almanya arasında büyük bir siyasî rekabete vesile teşkil etti. Leh tahtına Habsburg hânedânından bir arşidukanın yerleşmesi, Polonya'yı tamamen Almanya'ya tâbî kılacak ve Doğu Avrupa'da devletler dengesini Habsburglar lehine bozacak bir şeydi. Esasen Almanya'dan başka İspanya, Belçika, Holanda, Güney İtalya, Bohemya gibi ülkeler de Habsburg hânedânında idi. Bundan dolayı Dîvân-ı Hümâyûn, bu işe fevkalâde ehemmiyet verdi. Ancak kendi namzedi olan prensin, Türkiye'ye tâbiiyet yoluyle bağlı kalmak şartıyle Polonya kralı olabileceği tezini şiddetle savundu. Savaşsız, fakat pek tehlikeli bir diplomatik mücadeleden sonra bu Türk tezi, zafer kazandı.

Papa Habsburglar'ı tutuyordu. Tam üç defa Habsburglar'ı Polonya kralı ilân etti. Her üç ilân da, Dîvân-ı Hümâyûn'un bir arşidukanın Kraków'a gönderilmesinin harb sebebi sayılacağını bildirmesi üzerine akim kaldı. Esasen Leh milliyetçileri de bir Alman prensi istemiyorlardı. Almanya imparatoru olan zat aynı zamanda Bohemya kralı olduğu halde Almanlar, Lehler gibi Katolik Slav olan Çekler'i Bohemya'da büyük bir baskı altında tutuyorlardı.

Polonya tahtına Türk namzedi bir prensi oturtmak çalışmaları II. Selim zamanında başladı ve III. M. zamanında meyvesini verdi. II. Selim, Polonya meclisini teşkil eden asılzâdelere bir ferman göndererek, Almanya'ya taraftar bir kral seçmekten kaçınmalarını ihtar etmişti. 11 Mart 1573'te Kraków'a bir ferman gönderen II. Selim, 17 mayısta Fransa kralı IX. Charles'a da bir nâme-i hümâyûn yollamıştı.

Bu suretle Türkiye, Avrupalı prenslerin Türk siyasetine göre en uygununu, Habsburglar'a amansız düşman olan Fransa'nın veliahdi Prens Henri'yi, Polonya kralı seçti ve tayin etti. Artık bu seçim ve tâyine engel olabilmek için Almanya'nın savaşı göze alması lâzımdı. Şimdiye kadar her Türk - Alman savaşı da, Almanya'ya ülkeler kaybettirmekten başka netice vermemişti. Bu suretle Hıristiyan tarihinin en büyük hânedânı sayılan Fransız Capet hânedânı, Hıristiyan tarihinin ikinci büyük hânedânı sayılan Alman Habsburg hânedânına, Türkiye'nin sayesinde büyük bir prestij darbesi indirmiş bulunuyordu. Capet hânedânı vaktiyle Macaristan, Bohemya ve Polonya'da saltanat sürmüştü. Şimdi aynı hânedânının Valois kolundan bir prens, Kraków tahtına yerleşiyordu. II. Selim, bu durumu, Leh meclisine gönderdiği bir fermanda açıklamıştı.

Bu ferman üzerine Leh Meclisi, 11 Mayıs 1573'te Henri de Valois'yı kral ilân etti. Meclis, Henri de Valois'yı kral kabûl ettiğini 16 mayısta İstanbul'a ve 17 haziranda Paris'e bildirdi. Prens Henri'yi, taç giymek üzere Paris'ten Kraków'a davet etti. Polonya kralı ve Fransa veliahdi Henri, 26 Ocak 1574'te Polonya'ya geldi. Fakat ancak 4 ay 23 gün bu ülkede saltanat sürebildi. Ağabeyi IX. Charles'ın hiç ümîd edilmedik bir şekilde çok genç yaşta öldüğünü öğrenir öğrenmez, 18 Haziran 1574 günü güneş battıktan sonra, krallığına seçildiği millete haber vermeksizin Kraków Sarayı'nı terk etti. 15 Şubat 1575'te Paris'te III. Henri unvânıyle ağabeyinin yerine Fransa kralı ilân edildi. Bunun üzerine Polonya'da, ikinci bir veraset buhranı açıldı. Almanya, hattâ Rusya, kendi namzetleri olan prensleri kral yaptırmak için büyük bir mücadeleye giriştiler. Fakat bu defa da mücadeleyi Türkiye kazandı ve kendi namzedi ve tâbii olan Erdel (Transilvanya) prensi Báthory (b .bk.)'yi Kraków tahtına oturttu. Bu suretle Báthory, Erdel prensliğini de muhafaza ederek, Polonya kralı ve Litvanya büyük dukası oldu. Türk hâkimiyet ve nüfuzu Baltık sahillerine, İsveç sınırlarına erişti.

Báthory, Türkiye'ye yılda 10 000 duka vergi ve harp zamanında asker veren iç işlerinde bağımsız küçük bir Macar devletinin, Erdel'in (Transilvanya) hükümdarıydı. Avrupa'nın üçüncü derecede bir hânedânından olmasına rağmen, Lehistan Diyet meclisi, Dîvân'ın emirleri üzerine, 13 Aralık 1575'te Báthory'yi kral ilân etti. Türkiye'nin sabık tâbii III. Henri ise bu sırada Fransa kralı idi. Almanya ile Rusya, tam 200 yıl sonra gerçekleştirecekleri bir teşebbüse, Lehistan'ı paylaşmak teşebbüsüne girişmişler, hattâ bunun için aralarında gizli bir muahede imzalamışlardı. Fakat Türkiye'nin sonsuz desteğiyle Kraków'a yerleşen Báthory, böyle bir teşebgüsün gerçekleştirilmesine meydan vermemiş, hattâ Rusya çarı Korkunç İvan'ı birkaç kere yenmiştir.

Báthory, 30 Temmuz 1577 muahedesi ile Türkiye ile olan tâbiiyet bağını 24 maddelik bir anlaşma hâlinde tesbit etmiştir. III. M., 23 Ocak 1576 tarihli fermânıyle, Erdel'i de Báthory'ye bıraktığını bildirmişti.

Kırım ise, eski alışkanlıkla, şimdi kendisi gibi Osmanlı'ya tâbî olan Polonya'yı rahatsız ediyordu. İstanbul'a gelen Lehistan elçileri Dîvân'a bu hâli şikâyet ediyorlardı. Bir defasında Sokullu, elçiye bir daha Kırım aleyhine şikâyet istemediğini söyleyince, Báthory ürkmüş, hemen Türkiye'ye olan sadakatini açıklamıya lüzum görmüştür. 1577'de Boğdan (Moldavya) voyvodası Türkiye'ye karşı serkeşçe davranmak istemişse de, prenslikten azledilmiş ve Lehistan'a sığınmıştı. Báthory, Dîvân'ın emri üzerine âsî voyvodayı idam ettirdi.

Bu suretle III. M.'ın ilk yıllarında batıda Fas, doğuda Lehistan gibi büyük devletler arasında sayılan iki devlet, kesin şekilde Türkiye tâbiiyetine alındı. Dîvân bütün baskılara karşı koyarak, kendi namzetlerini Kraków tahtına oturtmuştu. Avrupa'da, Türkler'in kendi namzetlerini Fas tahtına oturtmak için Portekiz devletinin siyasî mevcudiyetine son verdikleri biliniyordu. Almanya ve Rusya gibi devletlerin Lehistan verâsetinde Türkiye'ye açıkça cephe ve harbi göze alamamaları, bu yüzdendir. Báthory'nin ölümünden sonraki kral seçiminde bu hâl, açıkça görülecektir. Floransa Büyük Dukası, Lehistan krallığına seçilmesi için Dîvân'a ricada bulunmuş, 1 milyon duka gibi büyük bir meblağ vereceğini ve Türkiye'nin sâdık bir tâbii olacağını bildirmiş, fakat bu talep reddedilmiştir. Çünkü Büyük Duka'nın Habsburglar'a ne derece yakın, hattâ İspanya'ya tâbî olduğu malûmdu. Bu defa Dîvân, Lehistan - Litvanya tahtına, bir İsveç prensi getirmeyi münasip görmüştür.

Báthory'nin vârissiz ölümü üzerine Dîvân, İsveç veliahdi Prens Sigismund'u Lehistan kralı olarak seçti. Yeni kralın anası Jagello hânedânından olduğu için Lehistan'da seviliyordu. 1587'de III. Sigismund unvânıyle Lehistan kralı olan bu zat, 1592'de aynı zamanda İsveç kralı oldu. 1604'e kadar hem Lehistan, hem İsveç kralı olarak saltanat sürdü. Lehistan ve İsveç taçlarının birleştiği bu 1592 yılı, aynı zamanda Lehistan devletinin Türk tâbiiyetinden ayrıldığı yıldır.

Almanya, Dîvân'ın tuttuğu Sigismund yerine Arşidük Maximilian'ı Lehistan krallığına namzet olarak ileri sürmüş, fakat bu üçüncü seçimde de Dîvân'ın dediği olmuştur. Kral Sigismund, Lehistan'a parlak bir çağ yaşatmıştır. 1610'da Moskova'ya girmiş, Rusya hükümdarı olmuş, 2 yıl Kremlin'i işgal etmiştir. III. M.'ın yâverlerinden Turgut Çavuş'un önünde taç giyen yeni Lehistan kralı, tam 6 yıl padişahın sadık bir tâbii oldu. Kızkardeşini Veliaht - Arşidük Maximilian'la evlendirmek istediyse de, III. M., prensesi daha önce Erdel prensine vâdetmiş olduğunu söyleyerek bu evlenmeye

müsaade etmedi. Esasında Lehistan ile Almanya arasında böyle bir yakınlık olması, Dîvân'ın dış siyasetine aykırıydı. Lehistan, Rusya ile Almanya arasında bağımsız, kudretli ve tarafsız bir devlet hâlinde yaşamalıydı.

İmparator II. Rudolf (1576 - 1612), III. M.'a elçi göndererek oğlunun Wassa prensesi ile evlenmesine müsaade etmesi ricasında bulunduysa da, red cevabı aldı. Bunun üzerine Almanya son çare olmak üzere zorbalığa baş vurdu. Arşidük Maximilian, prensesi almak maksadıyle, büyük bir ordu ile Lehistan'a girdi. 26 Haziran 1588 Kraków meydan muharebesinde, Türk akıncı birlikleriyle desteklenen Leh ordusu Alman ordusunu imhâ etti. Almanya imparatorluk velîahdi esir alındı. Bu darbeden sonra Almanya, artık Lehistan meselesinden ümîdini kesti.

Gerek Báthory, gerek halefi Sigismund, Leh ordusunu, Türk ordusunu örnek almak suretiyle ıslah etmiş ve modernleştirmişlerdi. 1604'te Sigismund, İsveç tâcını kaybetmiş, amcası IX. Karl (1604 - 1611), İsveç kralı ilân edilmiş, Lehistan - Litvanya ile İsveç, aynı Wassa hânedânında kalmakla beraber, ayrılmıştır. Bu sıralarda İsveç, büyük devletler arasına girmeye hazırlanıyordu.

III. M. devrinde Venedik'le bir savaş çıkmasına ramak kaldıysa da, bu savaş önlendi.

III. M. devrinde Türk - Venedik münasebetleri oldukça iyiydi. Birkaç defa vazıyet gerginleştiyse de savaş olmadı. Padişahın gözde zevcesi Safîye Haseki - Sultan, Venedikli büyük âilelerden Baffa'ların kızı olduğu için, Venedik'e dost siyaset takib edilmesinde rol oynadı. III. M. devrinde iki devlet arasındaki en ciddî hâdise, bir Türk gemisinin Venedikli korsanlar tarafından zabtı ve içindekilerin pek feci şekilde öldürülmesidir.

Vâdî's - Seyl galibi Ramazan Paşa, mahallî bir ayaklanmada Cezâyir'de bir kaza kurşunuyle ölüp Cezâyir'e gömülünce, adını bilmediğimiz hanımı, Paşa'nın bütün servetini ve henüz süt çocuğu olan pek küçük oğlunu alıp, yerleşmek üzere İstanbul'a hareket etmişti. Ramazan Paşa çok zengindi, bilhassa Vâdî's - Seyl'deki Portekiz ganîmetinde payına düşen kısım, pek muazzam olmuştu. Şimdi bütün bu servet, genç hanımının elindeydi. Zavallı kadın zevcini kaybetmiş, fakat oğlunu yetiştirmek ve büyük servetinden faydalanmak için, İstanbul'a doğru yola çıkmıştı. Böyle bir gemiyi ele geçirmek, o çağda her korsanın hayaliydi. Ancak, Türkiye ile Venedik sulh hâlindeydi. Türkler, Venedik gemilerine taarruz etmedikleri gibi, Venedikler de böyle bir şey yapamazlardı.

Ramazan Paşa'nın hanımının gemiye yüklediği serveti 800 000 duka, 400 köle ve 40 cariyeden ibaretti. Bindiği gemi, Zanta adasına uğradı. Buradaki Venedik kumandanı, Paşa'nın hanımına saygılarını sundu. Ancak, gemi hamûlesinin ihtişâmını duyan Venedikli amiral Emmo, Kefalonya adası açıklarında, böyle bir şey beklemeyen Türk teknesine taarruz etti. Gemideki 250 Türk denizcisi, tamamen şehîd oluncaya kadar pek üstün düşmana karşı teknelerini savundular. Tekne, Venedikliler'in eline geçti. Paşa'nın hanımı kendini müdafaa etmek isterken vuruldu. Kucağındaki oğlu da öldürüldü. 40 cariye, tecavüze uğradıktan sonra çoğu öldürülüp denize atıldı. Bu suretle vak'a hakkında iddiada bulunacak bir tek şahit bırakılmamış oluyordu. Venedikliler, gemideki büyük serveti alıp tekneyi batırdılar.

Ancak, tek şahidin bırakılmamış olmasına rağmen Dîvân, hâdisenin bütün tafsilâtını öğrendi. İstanbul halkı arasında Venedik aleyhine büyük kaynaşma oldu. Halk Venedik büyükelçisini öldürmek istedi. Safîye Haseki - Sultan, Balyoz'un hayatını kurtardı; fakat iyice dayak yedikten sonra Venedik Sarayı'ndan alınıp Yedikule'ye hapsedildi. Padişah yâverlerinden Hasan Çavuş, dehşetli tehditler taşıyan bir mektupla, Venedik Senatosu'na gönderildi. Senato korktu. Amiral Emmo başta olmak üzere bütün hâdiseye katılanları Hasan Çavuş'un gözleri önünde idam ettirdi. Emmo'nun el koyduğu 800 000 duka ile 400 köle, Ramazan Paşa'nın vârislerine, yoksa Türk hazinesine verilmek üzere Preveze Kadısı'na teslim edildi. Senato, bunlarla yetinmedi. Bir İspanyol gemisinden eline geçirdiği 39 Türk esirini, bir cemile olmak üzere İstanbul'a yolladı. Bu suretle, Venedik için Girit'in kaybıyle neticelenebilecek bir savaş önlenmiş oldu.

III. M. devrinde en mühim savaş, yeni Osmanlı - Safevî harbi oldu. 5 Nisan 1578'de İran'a savaş açıldı. 9 Ağustos 1578'de Özdemiroğlu Osman Paşa, Çıldır meydan muharebesini kazandı. 24 ağustosta Kafkasya'nın en büyük şehri olan Tiflis fethedildi. 9 eylülde Osman Paşa, Safevîler'i bu defa Koyungeçidi meydan muharebesinde bozdu. Bu zafer de Osmanlılar'a Şirvân'ı (Kuzey Âzerbaycan) kazandırdı. Sünnî Türkler'le meskûn bu ülkenin kazanılması, Türkiye'de sevinç uyandırdı.

Osman Paşa'nın zaferleri, 11 kasım Birinci Şamahı ve 27 Kasım 1578 İkinci Şamahı meydan muharebeleri ile devâm etti. 11 Mayıs 1583'te Safevîler'e karşı Meşaleler Zaferi'ni kazandı. 15 ağustosta Revân fethedildi. Bütün Kafkasya'yı ele geçiren ve Hazar Denizi'nin batı kıyılarına hâkim olan Özdemiroğlu Osman Paşa, sadrâzam olmak üzere Kırım üzerinden İstanbul'a geldi. İstanbullular, büyük kahramanı görmek için sokaklara yığılmışlardı. Özdemiroğlu, 22 Eylül 1585'te Tebrîz'i fethederek Güney Âzerbaycan'ı da aldı. Bu fetihten itibaren 18 yıl 28 gün Tebrîz, Osmanlı idâresinde kaldı. Kafkasya ve Batı İran'da yeni eyâletler kuruldu. 29-30 ekim 1585 gece yarısı Özdemiroğlu, Tebrîz yakınlarında öldü. Diyarbakır'a gömülen Özdemiroğlu, hükümdar kumandanlar hâriç, XVI. yüzyılda yetişen Türk kara askerlerinin en büyüğüdür. Özdemir Paşa'nın oğlu olan Osman Paşa'nın annesi, Abbâsî hânedânından bir Arap prensesi idi. Mısır'da doğup büyüdü. Sudan'da, Yemen'de, Habeşistan'da, Irak'da, Arabistan'da büyük başarılar kazandı ve geniş ülkeler fethetti. Bu ülkelere hiçbir şekilde benzemeyen Kafkasya'da da aynı inanılmaz muvafakkıyetlere erişti.

29 Ocak 1590'da III. M., Şah Abbâs'ın rehin olarak gönderdiği yeğeni Haydar Mirza ile elçisi Mehdîkulu Han'ı kabûl etti. Bu suretle Osmanlı - Safevî savaşı bitti. Mehdîkulu Han, Osmanlı fütuhatının tamamını tanıdığını, Şah'ın Padişah'ın saltanat süren diğer kulları arasında bulunduğunu söyledi. Bu olay, Osmanlı şevketinin en yüksek noktası sayılabilir. Çünkü şimdiye kadar bütün Avrupa hükümdarları, Almanya imparatoru, Rusya çarı, İngiltere kraliçesi, Fransa kralı, Venedik docu ve başkaları, Padişah'ın kendilerinden hukukan üstün en büyük hükümdar olduğunu kabûl etmişler ve bu mealde resmî vesikalara imza koymuşlardı. Ancak, İran, böyle bir şeyi 1590 tarihine kadar kabûl etmediği gibi, Kanûnî bile Şâh'ı kendisiyle eşit tek hükümdar saymıştı.

Şimdi Mehdîkulu Han'ın Şah Abbâs'ın "ubûdîyet"inden bahsetmesi, Safevîler'in, Doğu (Türkistan) ve Batı (Türkiye) Türkleri arasında ne derecede bunaldığını gösteriyordu. Şah Abbâs'a, Safevîler'in eski gücünü bulmak fırsatının verilmesindeki büyük tarihî mesuliyet, bu devir Osmanlı siyasetini idare eden devlet adamlarına aittir.

Filhakika 21 Mart 1590 İstanbul Muahedesi, 12 yıldan 2 hafta eksik bir zamandan beri amansız şekilde devam eden Türkiye - İran savaşına son verdi. Muahedeyi, Hoca Sâdeddin Efendi kaleme aldı. İstanbul Muahedesi, 29 Mayıs 1555'te imzalanan Amasya Muahedesi'nden sonra ikinci Osmanlı - Safevî andlaşmasıdır. Amasya sulhu, 1578'e kadar 23 yıl sürmüştü. İstanbul Muahedesi, Osmanlılar'ın bütün fütuhatını tanıyordu.

590 000 km² yi bulan bu fütuhatın en büyük kısmı, Özdemiroğlu Osman Paşa'nın eseriydi. Kuzey Kafkasya, Dağıstan, Revân (bugünkü Ermenistan), Doğu Gürcistan, Şirvân (Kuzey Âzerbaycan), Tebrîz (Güney Âzerbaycan), Ardelân (Kürdistan), Kirmânşâh, Lûristan, Hûzistan (İran Arabistanı), Osmanlılar'a geçiyordu.

4 Temmuz 1593'te Almanya'ya lüzumsuz yere savaş açılması, III. M.'ın saltanatının sonuna tesadüf eder. Savaş, Sadrâzam Koca Sinan Paşa'nın entrikalarıyle açıldı. Paşa, birkaç yobazdan "gazâya mânî olanların küfrüne (dinden sapıttığına) müteallik fetvâlar" almıştı. Bu suretle iktidarın fikrine muhalif olanların küfürle ithâm edilmeye başlanmış olması, Türk İmparatorluğunun artık zirve noktasından aşağıya doğru inmeye başladığını gösteren delillerden biridir. Bu 1593 yılı, her bakımdan Türkiye için bir dönüm noktası olmuştur. Bu anlarda İmparatorluk, bir daha hiçbir zaman ulaşamıyacağı âzamî genişliğine erişmiş bulunuyordu. Kanûnî'nin ölümü üzerinden 27 yıl geçmişti ve tahtta bulunan torunu III. M., son zamanlarını yaşıyordu.

Bu devrin en mühim iç olaylarından biri 12 Ekim 1579'da Vezîr-i Âzam Dâmâd Sokollu Mehmed Paşa'nın öldürülmesidir. 70'ini geçen Sokollu, II. Selim'in dâmâdı ve III. M.'ın eniştesi idi. II. Selim'in tek sadrâzamı olmuştu. III. M. devrinde iktidarı yıpranmış ve azalmıştı. Fakat hâlâ, artık çok kudretli bir hâle gelmiş olan muhaliflerine karşı koyuyordu. III. M. eniştesini açıkça azletmek yerine, bir suikasdi daha uygun gördü. Sokollu, bir Dîvân toplantısından çıkarken hançerlendi. Yerine sırasıyle Dâmâd Ahmed, Kıbrıs fâtihi Lala Kara Mustafa ve Koca Sinan Paşa'lar, vezîr-i âzam oldu. Veliaht - Şehzâde Mehmed'in 29 mayıstan 24 temmuz 1582'ye kadar süren Türk tarihinin en meşhur sünnet düğünü, Sinan Paşa'nın bu ilk sadâretine rastlar.

Sonra Kanijeli Dâmâd Siyâvuş, Özdemiroğlu Osman, Mesih, tekrar Siyâvuş Paşa'lar, sadrâzam oldu. Kapdân-ı Deryâ Kılıç - Ali Paşa (21 Haziran 1587) ve Mimar Koca Sinan'ın (9 Nisan 1588) ölümleri, Siyâvuş Paşa'nın ikinci sadâreti sırasındadır. Kılıç - Ali Paşa 80 yaşlarındaydı. Mimar Sinan ise 97 yaşını 10 ay ve 11 gün geçmiş, o zaman kullanılan Hicrî takvime göre tam 101 yaşında ölmüştü.

Daha sonra tekrar Sinan, Ferhad, 3. defa Siyâvuş, 3. defa Sinan Paşa'lar sadrâzam oldu. III. M.'ın ölümünde, Sinan Paşa üçüncü defa iktidar makamını işgal ediyordu.

III. Sultan M. Han 15 - 16 Ocak 1595 gecesi öldü. 48 yaşını 6 ay ve 13 gün geçiyordu. Saltanatı 20 yıl 1 ay 2 gündür. Tahta geçmeden önce, babasının ve büyükbabasının zamanlarında 14 yıl 8 ay 10 gün Manisa'da sancak beyliği yapmıştı.

III. M., Osmanoğulları'nın en bilginlerinden biridir. 2 Türkçe, birer Arapça ve Farsça dîvân ile tasavvuf üzerinde bir eser bıraktı. Şiirlerine Murâdî mahlasını kullanırdı. Bâzı ilimlerde ihtisas derecesine yükselmişti. Ayasofya avlusunda Mîmar Sinan yapısı türbesinde gömülüdür. Yerine oğlu III. Mehmed geçti.

İmparatorluk, III. M. devrinde zirvesine çıktı ve sonraki yüzyıllarda açıkça ortaya çıkan gerileme ve çökme sebepleri onun devresinde teşekkül etti. Sokollu'nun uzun diktatörlüğünün tepkisi olarak Saray, hükûmet işlerine gittikçe daha fazla müdahaleye başladı ve bunu önleyecek kudretli vezîrler yetişmedi. İlmiye sınıfı ve eyâlet idâresi de bu devirde bozulmaya başladı. Askerî teşkilâtta da ciddî bozukluklar başladı. Maliye sarsıldı ve paranın satın alma gücü esaslı şekilde düştü.

1593'e doğru Türkiye imparatorluğuna doğrudan doğruya veya tâbiiyet yoluyle bağlı ülkelerin büyüklüğü 19 902 191 km² yi buluyordu. Bunun 4 815 832 km² si Asya'da, 2 848 940 km² si Avrupa'da, 12 237 419 km² si Afrika'da idi. Bunun 3 milyon km² si Fas Sultanlığı ile ona tâbî Zenci devletlerinin topraklarıydı. Polonya - Litvanya devleti ise 700 000 km² ye yaklaşıyordu. (Y. Ö.)

MURAD IV. (Bağdad Fâtihi, Sultan, Han) (1612 - 1640), Osmanlı padişahı. I. Ahmed'in 3. oğlu. İstanbul'da İstavroz Has Bahçesi Köşkü'nde doğdu.

I. Niyâbet Altında Geçen Çocukluk Yılları (1623 - 1632) :

IV. Sultan M. Han, annesi Kösem Mâhpeyker Vâlide - Sultân'ın saltanat nâibeliği altında, 10 Eylül 1623 günü, amcası I. Mustafa'nın yerine, atalarının tahtına oturdu. 4 ay, 2 gün sonra, 12 Aralık 1624'te, Türkiye-İran (Osmanlı-Safevî) savaşı başladı. 3 Nisan 1624'te de Sadrâzam Kemankeş Kara Ali Paşa idam edildi ve yerine Çerkes Mehmed Paşa, sadrâzam oldu.

Ali Paşa, Sultan Mustafa'yı tahttan indirmek gibi mühim bir işi başardığından dolayı çok mağrurdu. IV. M.'ı da çocuk yerine koyuyor, ne onunla, ne annesiyle istişare etmeden devlet işlerini kendi bildiği gibi yürütüyordu. Kendisine rakib gördüğü eski sadrâzamları, Halil ve Gürcü Mehmed Paşalar'ı da ortadan kaldırmak için çok uğraştı, bunların Abaza Mehmed Paşa'yı himaye ettiklerini ileri sürdü. Fakat bu iki değerli selefini ortadan kaldırmaya muvaffak olamadı. Bağdad'ın Safevîler'in eline geçmesi gibi son derecede mühim bir olayı padişahı çocuk yerine koyarak tevil etmeye kalkışması, düşmesine ve hayatını da kaybetmesine sebeb oldu. Nihayet 7 ay 4 günlük bir sadâretten sonra, 3 Nisan 1624'te idam edildi. İdamından henüz 12 yaşını doldurmayan IV. M.'dan fazla, Kösem Vâlide - Sultân'ın âmil olduğu söylenebilir. Ali Paşa'nın yerine getirilen Çerkes Mehmed Paşa, Şam beylerbeyiliğinden kubbe vezîri olmuş, ihtiyar, tecrübeli bir adamdı. Bağdad'ın geri alınması ve Anadolu ihtilâlinin teskini gibi iki meseleyle karşı karşıyaydı. Bunun için kendisine serdâr-ı ekremlik verildi. Eski sadrâzamlardan Gürcü Mehmed Paşa sadâret kaymakamı oldu. 28 mayısta Üsküdar'daki ordugâhına geçen Çerkes Mehmed Paşa, 17 haziranda Üsküdar'dan hareket etti. Önce Abaza'nın işini bitirecek, sonra Bağdad'ı Safevîler'den geri alacaktı. Bu işlerin ikisini de başaramadı.

II. Osmân'ın kan dâvâsı devâm ediyordu.

Anadolu'nun büyük bir parçası Dîvân'dan değil, Bursa'yı muhasara edecek derecede cür'et gösteren ve 1623 - 1624 kışını Niğde'de geçiren Abaza Paşa'dan emir alıyordu. Abaza, ele geçirdiği yeniçeriyi "padişah kaatillerinin âkıbeti başka ne ola?" diyerek işkencelerle öldürtüyordu.

Sadrâzam, Konya ovasında 20 gün kaldı. Abaza'yı iyilikle yola getireceğini umuyordu. İtaat etmesi için mektup yolladı. Ancak, Abaza kulak asmayınca, Niğde yoluyle Kayseri'ye geldi. 5 eylülde Karasu Köprüsü önünde iki ordu karşılaştı.

MURAD IV.

akıllı, fedakâr bir adamdı. I. Ahmed'in Kösem'den doğan büyük kızı Ayşe Sultan'la evliydi. Bir yıl önce Irak cephesi serdârlığında bulunduğu için, İran işlerine de vâkıftı. Ancak, askerden fazla devlet adamı olduğu için, Bağdad'ı geri almak gibi bir işi başaracağı şüpheliydi.

1625 ve 1626 yılları, İran savaşlarıyle geçti. Bizzat Safevî ordusuna kumanda eden Şâh Abbâs'a karşı Hâfız Ahmed Paşa muvaffak olmadı; Bağdad muhasarasını kaldırmaya mecbur oldu. Bunun üzerine 1 aralık 1626'da azledildi. Bu ilk sadâreti 1 yıl 10 ay ve 21 gündür.

Dâmâd Halil Paşa tekrar sadârete getirildi. Yeniçeri ağası Husrev Ağa kubbe vezîri oldu Abaza Paşa, gene baş kaldırarak Erzurum eyâletinde ele geçirebildiği yeniçeriyi öldürtmüştü. Halil Paşa'ya, Abaza meselesini iyilikle veya zor kullanarak halletmek görevi verildi. Halil Paşa, Abaza'nın velînîmeti olduğu için, âsî paşaya söz geçireceği umuluyordu.

Halil Paşa, sadâretinden 3 gün sonra 4 aralıkta Üsküdar ordugâhına geçti. Abaza üzerine serdâr olmuştu, 3 mart 1627'de, müthiş bir kış yolculuğundan sonra Adana'ya geldi. Abaza'ya taraftar olan Adana beylerbeyisi Küçük Hüseyin Paşa'yı idam ettirdi. 24 martta Haleb'e geldi. 3 ay 11 gün Haleb'de kaldı. 4 temmuzda Haleb dışında Gökmeydan ordugâhına çıktı. 14 temmuzda hareket ederek 7 ağustosta Diyarbakır'a (Âmid) geldi.

Bu sırada Abaza Mehmed Paşa, Halil Paşa ile müzakere hâlindeydi. İran cephesine gitmeyi kabûl ediyor, ancak bir kesimin müstakil serdârlığını istiyor ve kumanda edeceği orduda yeniçerilerin bulunmasını kabûl etmiyordu. Halil Paşa, Abaza'nın bu tekliflerini reddetti. 17 ağustosta Anadolu beylerbeyisi Dişlenk Hüseyin Paşa'yı 5 000 askerle Abaza üzerine gönderdi. Bu sırada Şehr-i Zor (Kerkük) beylerbeyisi Bostan Paşa da, Abaza Paşa ile müzakere hâlindeydi. Diğer taraftan İstanbul'dan gönderilen 800 yeniçeri, Erzurum kalesine gelip Abaza'nın maiyetine girdi. Ancak, bunların paşaya suikast yapacakları duyulunca Abaza, hepsini öldürttü. Bu suretle ihtilâlci paşa ile devlet arasında anlaşma ihtimali kalmadı. Dişlenk Hüseyin Paşa'nın, Abaza'nın temsilcisi olarak karargâhına gelen Erzurum kadısına hakaret etmesi de işi büsbütün bozdu. Hüseyin Paşa'nın üzerine yürüyen Abaza Mehmed Paşa, onu rahatça yendi. Hüseyin Paşa öldü. Ordusundaki birkaç beylerbeyi, Abaza'ya esir düştü. Diğer taraftan aylardan beri Safevî muhasarasında olan ve yardım bekleyen Ahıska, İranlılar'ın eline geçti.

Halil Paşa, 12 eylül 1627'de Erzurum önlerine geldi. Abaza, kaleye kapandı. 15 ekimde 25 kasıma kadar 41 gün

Abaza'nın ordusundaki Sivas beylerbeyisi Tayyâr Mehmed Paşa ile Şebinkarahisar sancak beyi Murtazâ Paşa'nın kuvvetleriyle Sadrâzam'ın ordusuna katılmaları üzerine Abaza bozuldu. Abaza Mehmed Paşa, pek az bir kuvvetle Erzurum'a çekildi. Âsîlerden çoğu Yeniçeriler tarafından kılıçtan geçirildi. Sadrâzam, Tercan'a kadar ilerledi. Erzurum'u da alıp Abaza'nın işini bitirmek istiyordu. Fakat kış yaklaşmış, kar düşmeye başlamıştı. Bunun üzerine, Yeniçeri düşmanlığından vazgeçmek ve Erzurum kalesine yollanacak 2 000 Yeniçeri'yi kabûl etmek şartıyle, Abaza Paşa ile uyuştu ve Erzurum beylerbeyiliğini Abaza'da bıraktı.

Sadrâzam, Tokat kışlağına çekilmiş, Bağdad'a gitmek için baharın gelmesini bekliyordu. Ancak, ihtiyar Sadrâzam, 28 Ocak 1625'te Tokat'ta öldü. Sadâreti 9 ay ve 25 gün sürmüştü. Orduy-ı Hümâyûn'da bulunan Başdefterdâr Vezîr Abdülbâki Paşa ile - müstakbel sadrâzam - Yeniçeri ağası Husrev Ağa, mühr-i hümâyûnu alıp İstanbul'a götürdüler. Kösem Vâlide - Sultan, mührü Dâmâd Müezzin - zâde Hâfız Ahmed Paşa'ya verdi (8 şubat). Hâfız Ahmed Paşa, Diyâr-ı Bekr beylerbeyisi sıfatıyle Orduy-ı Hümâyûn ile beraber Tokat'taydı. Sadâretle beraber, İran üzerine serdâr-ı ekremlik görevini de kabûl ediyordu. Kösem, sadâreti önce İstanbul'daki kaymakam Gürcü Mehmed Paşa'ya teklif etmiş, fakat sefere çıkmak için çok yaşlı olduğunu ileri süren eski sadrâzam, özür dileyerek kabûl etmemişti. Filibeli Hâfız Ahmed Paşa, şâir, musikişinas, iyi söz söyler,

Erzurum kalesini kuşatan Halil Paşa, kaleyi düşüremedi. Muhasarayı kaldırtan sadrâzam, 24 günde Erzurum'dan Tokat'a geldi. Ordu, Tokat'ta kışlayacaktı. Ancak, Tokat'a geldikten 3 ay 27 gün sonra Halil Paşa, Abaza meselesini halledemediğinden dolayı azledildi.

İhtiyar Halil Paşa, 4. vezirlikle İstanbul'a çağırıldı. Genç Husrev Paşa, sadrâzam ve serdâr-ı ekrem oldu. Halil Paşa'nın bu 2. sadâreti, 1 yıl 4 ay ve 5 gün sürdü. İki sadâretinin toplamı 3 yıl, 7 ay ve 7 gündür. Husrev Paşa'nın yeniçeri ağalığından birdenbire kubbe vezîri olması ancak 1 yıl 4 ay önceydi. Kubbe vezirlerinin en kıdemsizi olduğu halde, birden sadârete yükseldi. Zeki, sert, gayetle zalim, muhteris, entrikacı, egoist bir adamdı, kumandanlığı iyiydi. Sadârete tayininden 1 ay 24 gün sonra, Orduy-ı Hümâyûn'un başına geçmek üzere Tokat'a geldi. 1 ay 21 gün burada kaldı. 22 temmuz 1628'de hareket etti. 1 ay, 9 günde Erzurum'a geldi (30 ağustos) ve 7 gün sonra kaleyi muhasaraya başladı (6 eylül). Sadrâzamın bu derece kuvvetli geleceğini tahmin etmeyen Abaza Mehmed Paşa, az çok gafil avlandı ve savunma tertibatı eksik kaldı.

Husrev Paşa, Erzurum kalesine casuslar sokarak, Abaza'nın askerlerine itaat ettikleri takdirde terakkiler vâdetti. Erzurum'dan kaçıp Orduy-ı Hümâyûn'a gelen ilk Abazalılar'a da görevler ve yüksek maaşlar verdi. Bunu gören Abazalılar, daha büyük ölçüde sadrâzamın ordusuna katılmaya başladılar. Abaza Mehmed Paşa için, ümit yolları kapandı. Ancak 14 gün muhasaraya dayanabildi. 22 eylülde afvedilip İstanbul'a gönderilmesi şartıyle teslim olacağını bildirdi. Husrev Paşa, teslim şartlarını kabûl etti. Bu suretle 6 yıl devam eden Abaza meselesi sona erdi. Husrev Paşa, Abaza Mehmed Paşa ile adamlarını hürmetle karşıladı. Daha 22 gün Erzurum'da kalıp 14 ekimde hareket etti. 1 ay 26 günde İstanbul'a gelindi. 4,5 yıldan beri Anadolu'da sefer hâlinde bulunan asker terhîs edildi.

Husrev Paşa, yanında bütün İstanbullular'ın merak ettikleri Abaza Mehmed Paşa olduğu hâlde, 9 aralık 1628 günü İstanbul'a girdi. Alayda, Safevîler'den esir edilen İran beylerbeyilerinden Şemsî Han da vardı. Bu sırada 16,5 yaşında olan IV. M., Abaza ile görüşmek istedi. Mehmed Paşa, huzura çıkınca genç hükümdarın ayaklarına kapandı. Padişah: "Kâfir, dedi; bu senin isyânın ne idi?" Çok zeki, son derece yakışıklı, pek iyi söz söyler ve henüz genç bir adam olan Mehmed Paşa: "Devletlû pâdişâhım, dedi; yeniçeri, merhûm karındaşınızı (Sultan Osman'ı) katletmekle cümle beylerbeyiler kanın talep etmeğe kâğıdlaştık ve ittifak etdik. Kulunuz ikaamet etdim (dâvâmdan vazgeçmedim), anlar yan çaldılar." IV. M. "Var imdi kâfir, dedi; çün haddin bilirmişsin, seni afvettim."

IV. M. gibi Türkiye'nin 900 yıllık tarihinin en sert hükümdarı olan bir padişahın 6 yıldan beri devleti uğraştıran böyle bir âsîyi afvetmesinin sebebi, ağabeyi II. Osman'a bağlılığı ve onun intikamını almak için her şeyi göze almasıdır. Ayrıca, Mehmed Paşa, zarâfetiyle IV. M.'a tesir etmişti. Mehmed Paşa, "Abaza kesimi" denen yeni bir moda yaratmıştı. O İstanbul'a geldikten sonra, şehrin bütün zarifleri "Abaza kesimi üzre" giyinmeye, hattâ at donatmaya başladı. Bizzat padişah bu modaya uydu. "Abaza kesimi"nin, II. Osman'ın yaptığı kıyafet değişikliğinden mülhem olması muhtemeldir. IV. M., Abaza Mehmed Paşa'yı Bosna beylerbeyisi yaptı. Paşa, İstanbul halkının hayranlığı ve alkışları arasında "alay gösterip" Bosna'ya gitti.

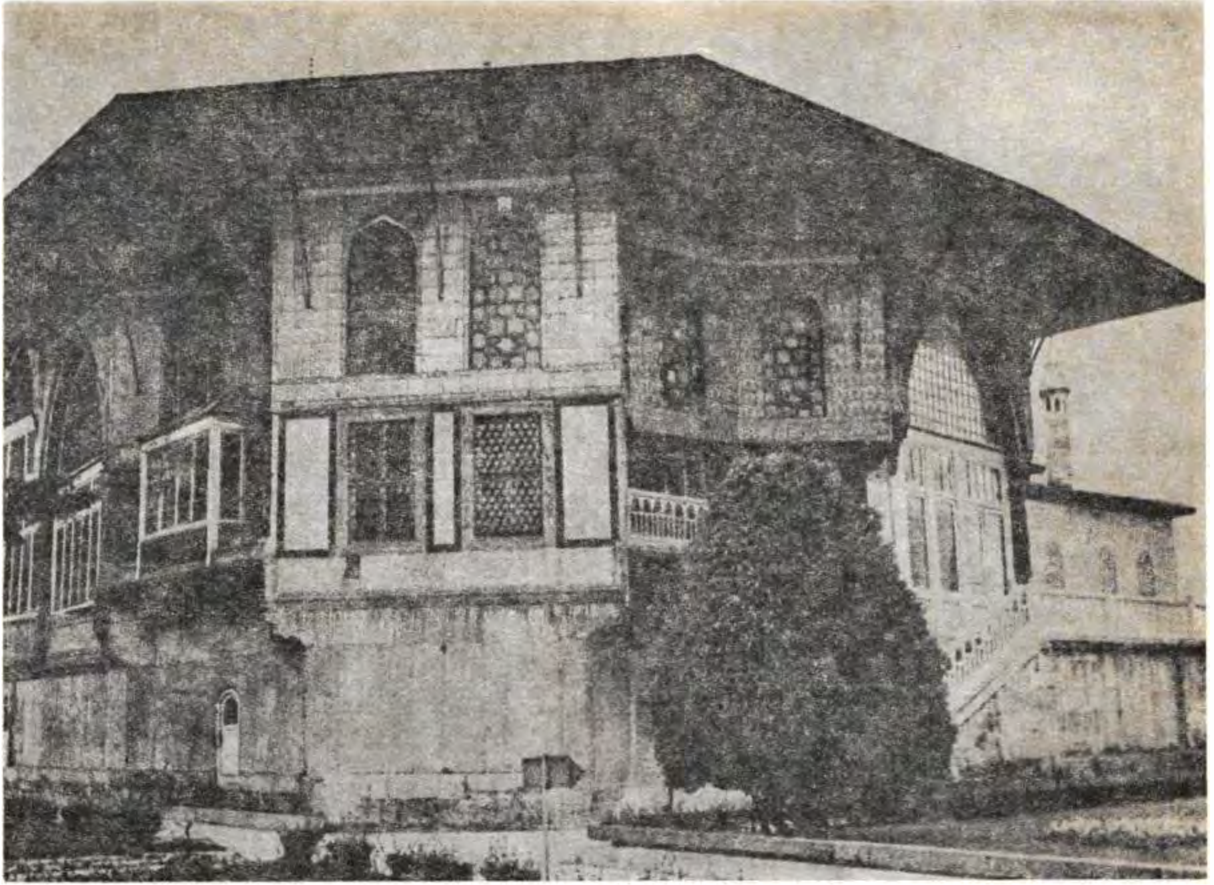

MURAD IV. (Seyyid Lokmân, ***Şemâil - Nâme,*** **İst. Ün. Küt.)**

Husrev Paşa, İstanbul'da 7 ay 1 gün kaldı. 10 haziran 1629'da Üsküdar ordugâhına geçti ve 9 temmuzda Orduy-ı Hümâyûn ile Üsküdar'dan İran seferine hareket etti.

Abaza'nın yerine, onun eski müttefikı - müstakbel sadrâzam - Tayyâr Mehmed Paşa, Erzurum beylerbeyisi oldu. Bu kargaşalıkta Erzurum'u almak isteyen Safevî ordusu, Kars beylerbeyisi Sefer Paşa tarafından yenilerek imhâ edildi.

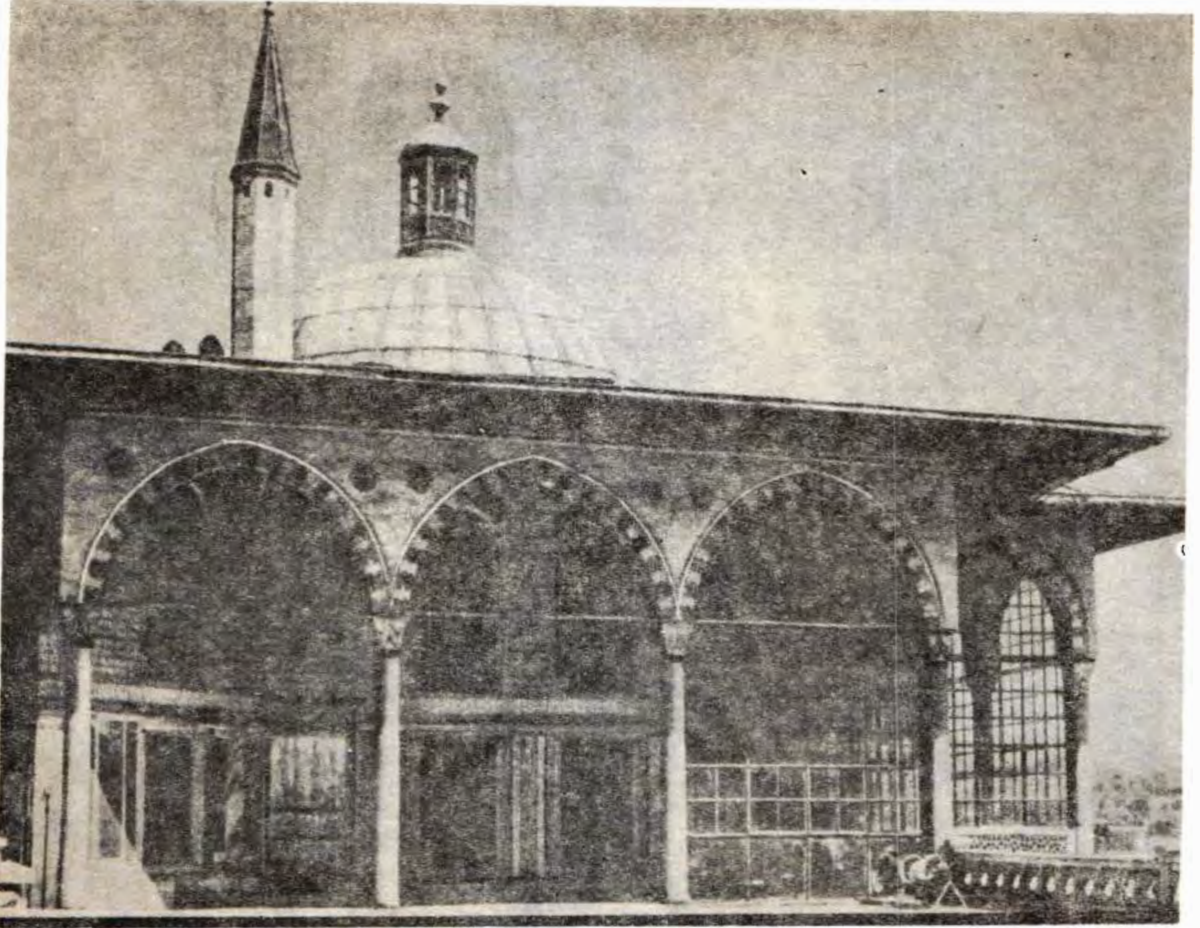
Husrev Paşa, Bağdad'ı alamadı. Bunun üzerine 25 ekim 1631'de azledildi. 3 yıl 6 ay, 19 günden beri sadâret makamındaydı. Hâfız Ahmed Paşa, tekrar sadrâzam oldu. Husrev Paşa, Bağdad'ı alamamasının başına açacağı işleri kestirecek kadar zekiydi. Onun için, sadârete getirileceklerinden şüphe ettiği Hâfız Paşa ile Başdefterdâr Vezir Mustafa Paşa'nın Orduy-ı Hümâyûn'a gönderilmelerini, kendilerine orduda ihtiyaç olduğunu yazmıştı. Ancak, durumu kavrayan paşalar, Şeyhulislâm Yahyâ Efendi'ye baş vurarak, Husrev Paşa'nın canlarına kasıtları olduğunu, padişahın kendilerini Orduy-ı Hümâyûn'a göndermemesini istediler. Zaten Husrev Paşa'nın diktatörce hareketlerinden canı sıkılan IV. M., bunun üzerine eniştesi Hâfız Paşa'yı iktidara getirdi. 20 yaşına yaklaşmış olmakla beraber IV. M.'ın henüz devlet işlerinde nüfuzu azdı. Annesi Kösem Vâlide, daha fazla nüfuz sahibiydi ve Kapıkulu Ocakları'na dayanıyordu.

MURAD IV. : Topkapı Sarayı'nda IV. Murâd'ın Revân Seferinin hâtırasını yaşatmak için yaptırdığı Revân köşkü

Husrev Paşa o derecede şımarık ve serkeşçe hareket ediyordu ki, Manisa (Saruhan) sancak beyi Sultan-zâde Hacı Paşa'yı bile öldürtmüş, hattâ bu işi yapmak istemeyen cellâda 500 değnek attırmıştı. Ana tarafından Osmanoğlu olan bir prensin pervâsızca öldürtülmesi, Sultan M.'a, artık bu diktatör vezîri ortadan kaldırmanın zamanı geldiği fikrini telkîn etmişti. Husrev Paşa'nın zulümlerinden biri de, eski Gürcistan kralı ile oğlunu Konya civarında 1629 eylûlünde idam ettirmesidir. Kanlı mümâyişlerle duruma hâkim olacağını sanan ve Osmanlı tarihinin en zalim vezirlerinden biri olan Husrev Paşa, 1631'in ilk günlerinde de beylerbeyi (orgeneral) rütbesinde olan 5 sancak beyini birden idam ettirdi. Haleb, Bağdad, Hemedân arasında boş yere gidip gelir, Haleb'de kışlar, yıllarını Anadolu'da, İran cephesinde geçirirken, kendisine sadâret kaymakamı sıfatıyle İstanbul'da kalan Dâmâd Receb Paşa vekâlet ediyordu. Bunun üzerine azledilen ve azli haberini 2 hafta sonra Diyarbakır'da İstanbul'dan gelen bir çavuştan (hunkâr yâveri) öğrenen ve baharda tekrar Bağdad üzerine gitmeyi tasarlayan Husrev, Osmanlı tarihinde pek görülmemiş bir hâdise çıkarttı. Yeniçerileri kışkırtarak "senden başka serdâr istemezük!" şeklinde nümâyiş yaptırttı. IV. M.'ın gözünü korkutmak istedi. Padişahın en sâdık bendeleri olarak görünüp zorbalığı devlette hâkim kuvvet olarak tutanlar, Husrev ve Receb Paşalar'dı. IV. M., yalnız Husrev'i azletmekle kalmadı; 18 Kasım 1631'de bütün vezirleri toplayarak İran savaşının bir türlü kazanılamadığını anlattı; Orduy-ı Hümâyûn'un İstanbul'a dönmesine karar verdi. Yeniçeriler ve Kapıkulu Sipahisi, İstanbul'da Husrev Paşa'nın lehine nümâyiş yaparlarken, paşa Tokat'a geldi. Tokat'tan, yalnız İstanbul'daki değil, Anadolu'daki zorbaları da idâreye başladı. Anadolu'da türeyen zorbaların hepsi Husrev Paşa'nın adamlarıydı. Bunların başlıcaları Aydın'daki Kınalıoğlu, Konya'daki Rum Mehmed, Afyon'daki Baba Ömer, Eskişehir'deki Kör Ali, İskilip'teki Köse Şâban, Beyşehir ve Seydişehir'deki Deli İlâhî idi. Husrev Paşa'nın 1631-1632 kış ayları boyunca yaptığı tahrikler, netice vermekte gecikmedi.

10 Şubat 1632'de İstanbul'da, çoktan beri beklenen ihtilâl koptu. Küçük ölçüde bir Hâile-i Osmâniye olan bu ihtilâl, Husrev Paşa'nın adamlarından Dâmâd Vezir Topal Receb Paşa tarafından düzenlenmişti. Zâten iki günden beri Yeniçeriler, Sipahiler ve onlara katılan işsiz güçsüz takımı, İstanbul sokaklarında nümâyiş yapıyorlardı. Âsîlerin bahanesi, IV. M.'ın, Husrev Paşa'nın katlini emretmiş olmasıydı. Bu, doğruydu. Bu günlerde Tokat yolunda olan padişahın adamları, Husrev Paşa'nın işini bitirmek irâdesini almışlardı. Âsîler, padişahı yanlış yola sürükledikleri iddia ettikleri 17 devlet adamının başını istiyorlardı. Listelerinde, 79 yaşındaki Şeyhulislâm Yahyâ Efendi'nin adından başka, Sadrâzam Dâmâd Hâfız Ahmed Paşa, Başdefterdâr vezir Prevezeli Mustafa Paşa ve daha birçok büyük memur vardı. IV. M.'ın kelle vermeye zerre kadar niyeti olmadığını anlayan âsîler, 10 şubat günü saray kapılarına dayandılar ve padişahtan "ayak dîvânı", yani yüz yüze görüşme istediler. Ayak dîvânı, meşrû ve kanûnî bir istek olduğu için 19,5 yaşındaki IV. M., âsîlerin karşısına çıktı. "On yedi mû'teber erkân-ı devleti bize ver, pâreleyelim

MURAD IV. : Topkapı Sarayı'nda IV. Murâd'ın Bağdad Seferinin hâtırasını yaşatmak için yaptırdığı Bağdad köşkü

(parçalayalım)" diyen âsîlerin tek tek söz söylemeyip bağrıştıklarını gören IV. M., kızarak içeri girdi. Bunun üzerine zorbalar, Velîaht - Şehzâde Süleymân'ın lehine nümâyiş yaptılar. IV. M., ayak dîvânına çıktı. Bu sırada Hâfız Ahmed Paşa, Saray'a giriyordu. Onu gören âsîler, paşayı atından düşürdüler. Fakat Hâfız Paşa muhafızları tarafından kurtarılıp saraya can attı. IV. M.'ı âsîlerle konuşur ve istedikleri kelleleri vermemekte ısrâr eder görünce öne atılıp: "pâdişâhım, dedi; hezâr (bin) Hâfız gibi kulun yoluna fidâdır". Sonra izin beklemeyip, hükümdârını müşkil durumdan kurtarmak için, elinde kılıç âsî deryâsına daldı. Birkaç kişiyi öldürdüyse de, bir dakika içinde, tam 17 yerinden vurularak şehîd edildi.

IV. M., hırs ve teessüründen ağlayıp, bunu zorbaların yanına bırakmayacağına yemin ederek içeri girdi. Zorba başı olan Topal Receb Paşa sadrâzam oldu. Saklanmış olan Şeyhulislâm Yahyâ Efendi'nin yerine Ahî - zâde Hüseyin Efendi meşîhat makamına geçti. 3 günden beri İstanbul'da bütün çarşılar ve dükkânlar kapanmış, herkes evine çekilmişti. İhtilâlin birinci kısmı bu suretle Hâfız Paşa'nın şehîd edilmesiyle kapandı.

Diğer taraftan Tokat'ta da mühim olaylar geçiyordu. IV. M., Murtazâ Paşa'yı Özü beylerbeyiliğinden alıp Diyâr-ı Bekr beylerbeyiliğine tâyin etmiş, eyâletine giderken Tokat'a uğrayıp Husrev Paşa'nın işini bitirmesini de emretmişti. Husrev Paşa, âkıbetini kestirdiği için, Murtazâ Paşa'yı askerleriyle karşıladı. Tokat dışında geçen vuruşmada Murtazâ Paşa âsîleri dağıttı. Husrev Paşa konağına sığındı. Murtazâ Paşa, padişahın hatt-ı hümâyûnunu göstererek itaat etmesini bildirdiyse de, dinletemedi. Bunun üzerine, Husrev'in sığındığı konağı topa tutturdu. Karşı koyamayacağını anlayan Husrev teslim oldu. Konağa gelen cellâtlar tarafından başı kesildi. Bu kesik baş, 11 Mart 1632 günü İstanbul'a getirilip sarayın önünde teşhir olundu. Husrev Paşa'nın 130 000 duka tutarındaki nakit parasıyla değerli eşyası, hazineye alındı.

Receb Paşa, zorbalıkta üstâdı olan Husrev Paşa gibi zeki bir adam değildi. IV. M.'ı çocuk saymak ve gözünü korkutabileceğini sanmakla çok yanılıyordu. Bir taraftan da, kendisine rakip olan Başdefterdâr Vezir Prevezeli Mustafa Paşa ile zorbalıkta kendisine âlet olmayı reddeden yeniçeri ağası Hasan Halîfe gibi şahısları ortadan kaldırmak istiyordu. 20 şâban (12 mart) günü gene yeniçeri ve sipahi zorbalarıyle şehirdeki serserileri ayaklandırıp IV. M.'dan ayak dîvânı istetti. Âsîler, yukarıda anılan iki şahıstan başka padişahın musâhibi Mûsâ Çelebî'nin de kellesini istiyordu. Mûsâ Çelebî, IV. M. tarafından çok sevilen bir delikanlıydı. Receb Paşa, en yakınlarını ve devlet adamı olmayanları bile elinden alabileceğini gösterip IV. M.'ı tedhîş etmek ve her arzusunu yerine getirecek şekilde baş eğdirmek sevdâsındaydı. Son yıllarda IV. M., tamamen muvaffak olamamakla beraber, saltanat işlerini annesinin elinden almaya başlamış, tabiatıyle zorbaların menfaatleri bozulmuştu.

Ayak dîvânında IV. M., âsîlerin istedikleri kelleleri vermeyi reddetti. Bunun üzerine: "bu dediklerimizi bize vermezsen bize pâdişâhlığa lâzım değilsin" hitabına maruz kaldı. Âsîler, padişahın 4 kardeşini idam ettirmiş olduğunu etrafa yayıyorlardı. Bunun üzerine IV. M., kardeşlerini, Veliaht - Şehzâde Süleyman'la Kasım, Bâyezid ve İbrahim adlı şehzâdeleri çıkartıp âsîlere gösterdi. Zorbalar, IV. M.'ı sindirmek için şehzâdelere, bilhassa Veliahd'e büyük tezahürat yaptılar. Veliaht - Şehzâde Süleyman, ellerini kaldırarak derhal nümayişe son verdi ve kısa bir nutuk söyleyerek yaptıklarının doğru olmadığını bildirdi ve asıl böyle nümayişlerle hayatlarının tehlikeye gireceğini îmâ etti. Âsîler, IV. M.'ı büsbütün baskı altına almak için, şehzâdelerin hayatlarından emin olmadıklarını, kefil istediklerini bildirdiler. İhtilâlin düzenleyicisi Receb Paşa ile gafil bir adam olan Şeyhulislâm Ahî - zâde Hüseyin Efendi, şehzâdelerin hayatına kefil oldular. Âsîler, bundan sonra istedikleri kelleler üzerinde ısrâr ettiler. IV. M., Başdefterdâr ile Yeniçeri Ağası'nın kaçıp saklandıklarını, yerlerini bilmediğini, Mûsâ Çelebî gibi bir masumu teslim etmesine de imkân ve ihtimal olmadığını söyledi. Zorbalar dağılıp, Başdefterdâr ile Ağa'yı aramaya çıktılar. İstanbullular, bu şiddetli kış günü, korkularından evlerine sığınmışlar, şehirde normal hayat durmuştu. Birkaç gün sonra âsîler, Mustafa Paşa ile Hasan Halîfe'yi bulup öldürdüler. Receb Paşa ile Kapdân-ı Deryâ Canbulad - zâde Mustafa Paşa, Mûsâ Çelebî'yi âsîlerin Saray'a tekrar gelmelerini önlemek için Saray'dan almışlardı. Fakat sıkışınca, korkularından veya ihanetlerinden, delikanlıyı âsîlere verip parçalattılar. 2 ay, 7 gün sonra IV. M., Receb Paşa'dan intikamını aldı ve âsîlere ilk büyük darbeyi indirdi.

II. Şahsî Saltanat Yılları (1632 - 1640) :

IV. M.'ın eniştesi olan Dâmâd Topal Receb Paşa'nın sadâreti ancak 3 ay 7 gün sürdü. Bu hain adam, kendisini iktidara getiren ilk ihtilâlde IV. Sultan M. ayak dîvânına çıkarken: "pâdişâhım, abdest alın, öyle taşra (dışarıya) çıkın" diyecek derecede cüret gösteren, zorbaların isteklerine boyun eğmezse öldürüleceğini ima eden şahıstır. 18 mayıs sabahı IV. M. da onu Saray'a çağırdı ve: "gel bre topal zorbabaşı" diyerek hitaba başladı. Paşa: "hâşâ pâdişâhım" diye zorba başlığını inkâr etmek istediyse de, padişah konuşturmadı ve: "bre kâfir, abdest al" diyerek âkıbetini söyledi. Yanındaki zülüflü baltacılara: "şu hâinin tez başın kesin" demesi üzerine Receb Paşa, kemend atılarak boğuldu. 100 000 duka değerindeki malı Hazine'ye alındı.

IV. M., İstanbul ve taşradaki bütün ihtilâllerin, zorbalıkların, devlet otoritesine aykırı bütün davranışların Receb Paşa'nın başının altından çıktığını biliyor, fakat büyük sabır gösteriyor, zaman gelmeden yapacağı herhangi bir hareketin saltanat makamını yıpratacağını kestiriyordu. Receb Paşa, her zorbalıkla padişahı korkuttuğunu ve arzularına râm ettiğini sanıyor, fakat her olay IV. M.'ı daha sert, daha korkusuz, olayları daha fazla kanıksamış bir hâle getiriyordu. Nitekim Saray kapısında elebaşıları Receb Paşa'nın cesediyle karşılaşan âsîler, donup kalmışlar, inisiyatiflerini kaybetmişlerdi. Bu inisiyatifi artık IV. M., asla kendisinden başka bir şahsa bırakmayacaktır. Yeniçeriler'i kışkırtan bütün elebaşıları merhametsizce ve tereddüt etmeksizin temizledi.

IV. M.'a çok sadık muktedir bir adam olan ve bir müddet önce Mısır beylerbeyiliğinden kubbe vezirliğine getirilen Tabanıyassı Mehmed Paşa sadrâzam oldu. Ancak, zorbalar, tamamen sinmediler. Tam 21 gün sonra, padişahın ellerine geçmiş olan devlet idâresini ondan almak için yeni bir teşebbüste daha bulundular.

Zorbalar, 8 haziran sabahı Atmeydanı'nda (Sultan Ahmed Meydanı) toplandılar. Zorbalıkla ele geçirdikleri görevlerin beratlarını istiyorlardı. Bunun üzerine IV. M., Dîvân'ı ve ulemâyı fevkalâde bir toplantıya çağırdı. Uzun bir nutuk verdi. Askerin tam itaat altına alınmadığı takdirde, devletin elden gideceğini ve devletle beraber hepsinin yıkılacağını, atalarından kendisine emanet olan devleti yıkmamak için hiçbir tedbirde kusur etmek niyetinde olmadığını söyledi. Vezirler, devlet adamları, ulemâ, asker, halk ve herkes muazzam bir tezahürat yaptı ve padişahı destekleyeceklerini, itaat edeceklerini bağırmaya başladı. Padişahı korkutmak için toplanmış olan zorbalar bile bu havaya uyarak, lehte tezahürat yapmaya başladılar. Ancak, IV. M., bu tezahüratın gelip geçici bir heyecandan ibaret olduğunu tecrübeleriyle biliyordu. Yeniçeri ve sipahi ağalarını çağırttı. Emirlerinden kıl payı dışarı çıkmayacaklarına *Kur'ân* üzerine teker teker yemin ettirdi. Bu yemini zabta geçirtip imzalattı. Ağalar, içlerindeki zorbaları teslim edeceklerini ve aralarında barındırmayacaklarını yeminle teyid ettiler. Bundan sonra Sultan M. ulemâya hitab ederek, kendilerinin birçok hareketini beğenmediğini, bundan sonra iyi hizmet etmelerini söyledi.

Bu olay, Hâile-i Osmâniye'den tam 10 yıl ve 19 gün sonra geçmiştir. XVII. yüzyıl Türkiye tarihinin dönüm noktalarından biridir. Çünkü Genç Osman ihtilâlinden beri değil, çok önceden beri devam edip giden düzensizliklere ve Kapıkulu ocaklarındaki zorbalıklara son vermiştir. IV. M.'ın gerçek saltanatı da bugün başlar. Bugüne kadar geçen müddet, Kösem Mâhpeyker Valide - Sultân'ın nâibeliği ve gerçekte zorbaların iktidarıyle geçmişti. Artık 19 yaşını 10 ay ve 13 gün geçen IV. M., bugün devlet idâresini tam mânâsiyle kudretli ellerine almış ve ölünceye kadar kendisinden başka kimseye iktidar vermemek suretiyle imparatorluğu yönetmiş, devlete yeniden can vermiştir.

IV. M., Abaza Mehmed Paşa'nın tam mânâsiyle alamadığı ağabeyi II. Osman'ın öcünü zorbalardan almıştır. Sultan Osman'ı katleden 10 yeniçerinin mensup olduğu orta (tabur) ilga edilmiş ve bu tabur, ocağın yıkıldığı 1826 tarihine kadar asırlarca her üç ayda bir ulûfe törenlerinde bizzat yeniçeriler tarafından "yok olsun!" nidasıyle lânetlenmiştir. IV. M., annesini de devlet işlerinden uzaklaştırdı ve Saray'daki dairesinden dışarı çıkartmadığı gibi, en küçük siyasî işlerle uğraşmaktan da men'etti. Bu sırada 36 - 37 yaşlarında bulunan Kösem, siyasî hayattan çekildi ve tekrar iktidara gelebilmek için sabırla beklemeye başladı.

IV. M., zorbaları birer ikişer yakalatıp yok etti. Bu arada Karası (Balıkesir)'yı ele geçirmiş olan Karasılı İlyas Paşa'yı da 1632 ağustosunda idam ettirdi. Solak İlyas Paşa, Anadolu beylerbeyiliğinden azledilince, Balıkesir ve Manisa taraflarını ele geçirmiş, Şam beylerbeyiliğine tayin edildiği halde oraya gitmemişti. Anadolu beylerbeyisi Küçük Ahmed Paşa ile Karaman (Konya) beylerbeyisi Çerkes Dilâver Paşa, Alaşehir'de İlyas Paşa'yı yendiler, Paşa Bergama'ya sığındı. Ahmed Paşa, kendisini padişaha afvettireceğini söyledi. İstanbul'a sevk edildi. IV. M., âsî beylerbeyini huzûruna kabûl etti. Azarladıktan sonra afva şâyan görmeyip idam ettirdi.

2 eylül 1633'te çıkan yangın, İstanbul şehrinin gördüğü en büyük felâketlerden biridir. Cibâli'den çıkan yangın hızla yayıldı. Rüzgâr, yangını körüklüyordu. 24 saat içinde, Marmara ile Haliç ve surlar arasında kalan asıl İstanbul'un beşte

biri yandı. 20 000 ev, birçok saray, konak, medrese, cami mahvoldu. Pek değerli tarihî eşya ve kitaplar yandı. IV. M., sadrâzam, vezirler ve bütün devlet adamları, söndürülünceye kadar yangın sahasında kaldılar. Bu yangını vesile sayan IV. M., 14 gün sonra meşhur tütün yasağını koydu.

İstanbul şehrinde 1555'ten beri kahve ve 1605'ten beri tütün içilmektedir. Şehir, çok sayıda kahvehanelerle doludur. Bunların bir kısmı, yeniçeri zorbaları tarafından işletilmekte ve pek çoğu, zorbaların toplantı yeri durumundadır. IV. M., yangına sebep olduğu bahanesiyle bütün kahvehaneleri kapattığı gibi, evlerde dahi tütün içilmesini yasak etti.

IV. M., zorbalığın kökünü kazımak ve zorbaları tamamen sindirmek için bu meseleyi bir koz olarak kullanmıya karar vermişti. Yasağı bizzat padişah takip etmiş, her gece kılık değiştirerek cellâdıyle beraber şehrin en kuytu yerlerini gezmiş, yasağa riyaet etmeyen zorbaları, bu arada birçok günahsız tiryakiyi idam ettirmiş, cesetlerini sabahleyin herkesin görebilmesi için en kalabalık meydanlara bıraktırmıştır.

IV. M., âsâyişi normal devirlerdeki durumuna getirmeye çalışırken, sadrâzam Tabanıyassı Mehmed Paşa da serdâr-ı ekrem sıfatıyle İran seferine çıktı.

IV. M., İstanbul'da asayişi sağladıktan sonra çevreyi gezmeye çıktı. İznik'e geldi. Yanında Kapdân-ı Deryâ Câfer Paşa ile Sadrâzam Dâmâd Nasûh Paşa-zâde hâsodabaşı Hüseyin Ağa vardı. İznik kadısının yolları tamir ettirmediği bahanesiyle ilmiye sınıfına mahsus kıyafetiyle idamını emretti. İlmiye'ye mensup en küçük bir ferdin bile idamı kanunen yasakken IV. M.'ın böyle bir işe girişmesi, devlet otoritesi karşısında hiçbir engel tanımayacağını herkese göstermek içindi. Şeyhulislâm Ahî-zâde Hüseyin Efendi ve oğlu İstanbul kadısı Seyyid Ahmed Efendi, bu idamı terbiyeli bir şekilde protesto ettiler. Bursa'dan sür'atle İstanbul'a gelen IV. M., Şeyhulislâm'la oğlunu tevkif ettirdi. Şeyhulislâm'ı idam ettirdi ve oğlunu Kıbrıs'a sürdürdü.

IV. M., kardeşleri şehzâdelere kefil olan Şeyhulislâm'ı zaten sevmiyordu. Yahyâ Efendi, 82 yaşında tekrar şeyhulislâm oldu. Müstakbel şeyhulislâm Karaçelebî-zâde Abdülazîz Efendi, İstanbul kadılığına getirildi. Ulemâ padişahı protesto etmeye cesaret edemedi. Fakat Hüseyin Efendi'nin şehit sayılacağını kabûl etti. Bu, Osmanlı tarihindeki üç şeyhulislâm idamından ilkidir.

Lehistan ile Türkiye arasındaki ihtilâfların sürüp gitmesine sebep, Kazak denen ve Ortodoks mezhebinden bir Slav kavmi olan Ukraynalılar'ın durumudur. Eski Türk kavimlerinden bol miktarda kan alan bu Kazaklar (Orta Asya'da yaşayan bir Türk kavmi olan Kazaklar'la karıştırılmamalıdır), bazan Türkiye'ye, bazan Lehistan'a tâbî idiler. Son zamanlarda Rusya'ya temayül eden bir zümreleri de vardı. Kazaklar'ın başlıca geçim kaynakları yağma idi. Bu arada Türk topraklarına da zarar veriyorlardı. Kayıklarla Karadeniz'e dökülen nehirlerden bir Türk gölü olan bu denize, hattâ Tuna'ya giriyor, yağmalayabildiklerini beraberlerinde alarak Ukrayna'ya dönüyorlardı. Lehistan, Kazaklar'ın Türk topraklarına akınlarını gizliden gizliye veya açıkça destekliyordu.

Lehistan, Türkiye ile yeni bir savaşı göze alabilecek güçte değildi. Özü beylerbeyisi Vezir Murtazâ Paşa ile Lehistan arasında 9 Eylül 1630'da eski muahedeleri teyiden yeni bir anlaşma imzalanmıştı. Bu anlaşmaya göre Lehistan, yıllık vergi ödemekte devam edecek, buna karşılık Türkiye, Leh toprakları için her türlü Osmanlı ve Kırım akınlarına karşı garanti verecekti. Diğer taraftan Dîvân, bu yıllarda birdenbire fevkalâde parlayan İsveç krallığı ile de ilk ciddî siyasî münasebetlere girişmiş, Katolik Lehistan, Protestan İsveç'le kurulan bu ilgiden büsbütün ürkmüştü. Lehistan, sıkışınca yıllık vergi vereceğine dair muahedeler imzalıyor, fakat malî müzayakadan ve vergi ödemeyi bağımsızlığına aykırı gördüğünden, ilk fırsatta bu yükten kurtulma çareleri arıyordu.

Dîvân, Lehistan'ı vecibelerini yerine getirmeye mecbur etmek için Bosna beylerbeyisi Abaza Mehmed Paşa'ya Leh topraklarına girmesini emretti. Vidin'e gelen paşa, burada kendisini bekleyen Kırım, Eflak ve Boğdan birliklerini de beraber alarak Lehistan'a girdi. Büyük ölçüde esir ve ganimet alıp İstanbul'a gönderdi. İstanbul'a gelen Lehistan elçisi Trzebinski, sulh istedi. Yıllık vergi ödemek ve Dniestr (Turla) üzerindeki Leh kaleleri yıkılmak şartıyle Dîvân, sulh isteğini kabûl etti. Ancak, Varşova, bu defa da taahhütlerini yerine getirmedi. Bunun üzerine Dîvân, Lehistan'a savaş açtı. 8 Nisan 1634 günü IV. Sultan M., Dâvudpaşa ordugâhına geçti. 15 nisanda da Dâvudpaşa'dan hareket etti. 27 nisanda padişah Edirne'ye geldi. Ancak Lehistan'ın sulh istemesi üzerine sefer-i hümâyûn yarıda kaldı. Bu suretle IV. M., ağabeyi II. Osman'dan 13 yıl sonra yeni bir Lehistan sefer-i hümâyûnuna çıkmaktan vazgeçti.

27 temmuza kadar Edirne'de Lehistan'la müzakereleri takib eden IV. M., bugün İstanbul'a hareket etti. Eski İmrahor (Emîr-i âhûr) Şâhin Ağa, fevkalâde elçilikle Varşova'ya gönderilmişti. Diyâr-ı Bekr beylerbeyisi Vezir Murtazâ Paşa, 20 000 kişi ve 25 topla Lehistan sınırını geçmek için emir bekliyordu. Budin ve Özü beylerbeyiliklerinde bulunmuş olan bu vezir, Lehistan işlerini çok iyi biliyordu. Türkiye ile bozuşmasından faydalanarak Lehistan'a taarruz eden Rusya karşısında Varşova, Türk şartlarını kabûl etti. Trzebinski ile Murtazâ Paşa, II. Osman devrindeki muahedeleri esas alarak, 7 maddelik bir muahede imzaladılar. Bu muahedeye göre Lehistan, hem Kırım hanına, hem padişaha yıllık vergi verecek, fakat Dniestr üzerindeki kalelerini yıkmayacaktı. Eylül içinde imzalanan bu muahede ile, 1634 yılının bahar ve yaz ayları boyunca devam eden Lehistan krizi sona erdi. Edirne'den İstanbul'a gelen IV. M., 5 ağustosta içki yasağı koydu.

IV. M., yarıda kalan Lehistan sefer-i hümâyûnundan İstanbul'a dönünce içki yasağı koymak suretiyle zorbalığın kökünü kazımak hususundaki siyasetine devam etti. Kahvehanelerden sonra meyhaneler de kapatıldı, hattâ yıktırıldı. Tütün içenler gibi, içki içenler de şiddetle takip edilmeye başlandı.

28 Mart 1635'te IV. M., ilk İran sefer-i hümâyûnuna çıktı. Ordu Anadolu'da ilerlerken, Şam beylerbeyisi Küçük Ahmed Paşa tarafından ele geçirilmiş olan Dürzî emirlerinden Mâ'noğlu Fahrüddin, İstanbul'da 13 Nisan 1635'te idam edildi.

IV. M., Revân seferindeyken İstanbul'da sadâret kaymakamı ve saltanat nâibi olarak Vezîr Dâmâd Bayram Paşa kaldı. Revân sefer-i hümâyûnu, ordu ile başkumandanını, padişahı biribirine yaklaştırmak, ayrılamaz şekilde birleştirmek bakımından çok önemli oldu. Daha Revân önlerine gelmeden genç hükümdar, davranışlarıyle ordunun kalbini fethetti. Bu, Revân ve Tebrîz'i fethetmekten de hayırlı bir şeydi. IV. M., alelâde bir asker gibi davranıyor, geceleri onlar gibi atının örtüsünü üstüne çekip uyuyor, otağ-ı hümâyûnunu kurdurtmuyor, hiçbir şey gözünden kaçmıyor, kusurları cezalandırıyor, askerlerle arkadaş gibi konuşuyordu. Ordusunun en kuvvetli adamı, en mükemmel süvarisiydi. Bir defa, şişman bir adam olan Vezir Mustafa Paşa'yı tek eliyle kemerinden

tutarak havaya kaldırmış ve zahmetsizce bu şekilde birkaç dakika tutmuştu.

Bu sırada Sadrâzam Mehmed Paşa, Erzurum'daydı; padişahı bekliyordu. Orduy-ı Hümâyûn'da sadrâzama ait görevleri vekâleten Vezîr Murtazâ Paşa yapıyordu. Ancak IV. M., bu sıralarda 4 kardeşinden ikisinin hayatına kasdetmeye karar vermişti. Velîaht - Şehzâde Süleyman'la Şehzade Bâyezid'in idamları için İstanbul'a emir yollandı. Bâyezid'le Süleyman arasında bulunan Şehzâde Kasım'la hepsinden küçük ve bu sırada 20 yaşında olan Şehzâde İbrahim'e şimdilik dokunmak istemedi. Çünkü bu ikisi, kendisiyle aynı anneden, Kösem Mâhpeyker Vâlide - Sultan'dandı. IV. M., annesinin gazabından çok, hânedânın kesilmesinden korkuyordu. Çünkü kendi şehzâdelerinden hiçbiri yaşamamış, daha süt çocuğuyken ölmüştü.

IV. M.'ın meş'um irâdesi İstanbul'da 26 ağustos 1635 akşamı yerine getirildi. Bu sırada padişah, Orduy-ı Hümâyûn'la beraber Tebriz yolundaydı. İstanbul halkı, Revân'ın fethi müjdesiyle sevinirken, iki yetişmiş, masum ve değerli şehzâdenin ölümüyle kederlendi. Şehzâdelerin idamı hakkındaki hatt-ı hümâyûnu İstanbul'da Bayram Paşa'ya, Revân fetih - nâmesiyle beraber Kapıcılar kethudâsı Sâlih ve Musâhib Beşir Ağalar getirmişlerdir. Halkın ayaklanmasından korktuğu için Bayram Paşa, şehzâdeleri gizlice gömdürmüş, olayı öğrenen halk, zafer şenliklerini bırakarak mateme bürünmüştür. Racine (b. bk.)'in *Bajazet* trajedisi, bu olayın Avrupa'da bile derin tesirler bıraktığını gösterir.

2 şubat 1637'de Sadrâzam Tabanıyassı Mehmed Paşa azledildi ve Dâmâd Bayram Paşa sadârete geçti. Mehmed Paşa, devlet otoritesinin yeniden kurulması hususunda IV. M.'ın en büyük yardımcısı olmuştu. Azlini ancak 19 gün sonra, bulunduğu Diyarbakır kışlağında mühr-i hümâyûnu almaya gelen İmrahor (emîr-i âhûr) Halil Ağa'dan öğrendi. Hemen İstanbul'a geldi. 3 ıy sonra Özü, az sonra da Budin eyâletlerine tâyin edildi. Kurd Ağa - zâde Dâmâd Bayram Paşa da, selefi gibi değerli bir vezirdi. Bu sıralarda 28 yaşlarında bulunan IV. M.'ın ablalarından Hanzâde Sultan'la evliydi. Tabanıyassı Mehmed Paşa'nın İran cephesinde bulunduğu uzun yıllar zarfında İstanbul'da sadâret kaymakamlığı, IV. M., Revân seferindeyken de Saltanat nâibliği yapmıştı. Bayram Paşa'ya, sadârete ilâveten Tabanıyassı Mehmed Paşa'nın üzerinde bulunan serdâr-ı ekremlik de verildi. Paşa, İran cephesine hareket edinceye kadar Diyarbakır'da kışlayan Orduy-ı Hümâyûn'a Diyâr-ı Bekr beylerbeyisi Tayyâr Mehmed Paşa, serdâr vekili oldu. Bayram Paşa, ordunun başına geçmek üzere İstanbul'dan hareket etti.

Velîaht - Şehzâde Süleymân'ın idamından beri velîahtlık makamına Şehzâde Kasım yükselmişti. İdam edildiği 17 Şubat 1638 tarihinde 24 yaşındaydı. Ağabeyi IV. M.'dan ancak 2 yaş küçüktü ve onunla aynı anneden, Kösem Mâhpeyker Vâlide - Sultan'dandı. Bu sıralarda IV. M., 2. seferine, Bağdad sefer-i hümâyûnuna hareket hazırlığı içindeydi. Pek değerli bir şehzâde olan kardeşini arkada bırakmaktan çekiniyordu. Şehzâde Kasım'la Şehzâde İbrahim'e, aynı anadan oldukları için dokunmamıştı. IV. M. pek kıymetli 3 kardeşini idam ettirdi ve taht, değersiz bir şehzâdeye, Sultan İbrahim'e kaldı. Bu 22,5 yaşında bulunan yeni Velîaht - Şehzâde İbrahim de, hayatına son verilmek için ağabeyinin bir şehzâdesinin doğup yetişmesini bekliyordu. Halbuki IV. M.'ın kızları yaşıyor, fakat şehzâdeleri, doğduktan bir müddet sonra ölüyordu. Osmanoğulları'nın erkek üyesi olarak şuuru bozuk bulunan amcası Sultan Mustafa sayılmazsa, kendinden ve Velîaht - Şehzâde İbrahim'den başka kimse kalmamıştı. Şehzâde İbrahim, her an cellâdın gelmesini bekleye bekleye, ağabeyinin adından bile titreyerek, feci yıllar geçirmeye başladı. Bu durumda tahsiline de itina edilmediği için, öğrenimi eksik kaldı.

26 ağustos 1638'de Sadrâzam Dâmâd Bayram Paşa, IV. M.'la beraber bulunduğu Orduy-ı Hümâyûn'da, Birecik yakınlarından Cülâb konağında öldü. IV. M., eniştesinin ölümüne ağladı ve cenazesini İstanbul'a yolladı. Musul beylerbeyisi Vezîr Tayyâr Paşa, sadrâzam oldu.

Abaza Mehmed Paşa'nın eski yoldaşlarından olan Tayyâr Mehmed Paşa, bir tesadüf eseri olarak, selefi Bayram Paşa gibi Lâdikli'dir. Babası Uçar Mustafa Paşa, Bağdad beylerbeyisi iken Safevîler tarafından şehîd edilmişti. Onun da Bağdad önlerinde Safevîler'e karşı vuruşurken şehit düşmesi, garip tesadüflerdendir. Paşa'nın "Tayyâr" adı isim değil, lâkabdır ve babasının "Uçar" lâkabının Arapça'sıdır. Mehmed Paşa, Orduy-ı Hümâyûn'da değil, Musul'da idi. Selefinin ölümünden sonra gelip orduya katılmıştır.

İstanbul'da sadâret kaymakamı ve saltanat nâibi olarak eski Budin (Macaristan) beylerbeyilerinden Vezîr Mûsâ Paşa bulunuyordu.

IV. M., ikinci seferine daha büyük bir tantanayla çıktı. Daha İstanbul'dan hareket etmeden önce, kadı olacak nâiblerin imtihanında bizzat bulundu. Kadı namzetlerine birçok soru sordu. Bilhassa mühim kadılıklara getirilecek olanlara kelâm'dan (İslâm felsefesi) zor sualler tevcih etti. Musul'a gelince, Hindistan Türk imparatoru Timuroğlu Şâh-ı Cihân'ın elçilerini kabûl etti (8 ekim 1638). Şâh-ı Cihân, bu sırada İran'dan Kandehâr'ı almaya çalışıyor ve Safevîler'le savaş hâlinde bulunuyordu. Timuroğulları'nın en büyük problemi Afganistan'ın doğrudan doğruya Afgan olan eyâletlerinde hâkimiyet kurmak için Safevîler'le mücadele değil, Güney Hindistan'daki Türk ve Hindû devletlerini ortadan kaldırarak Hind kıt'asının birliğini yapmaktı. Şâh-ı Cihân, IV. M.'a pek değerli hediyeler göndermişti. Bunların arasında bilhassa murassâ (mücevherli) bir kemer dikkati çekiyordu. Şâh-ı Cihân, Mekke halkına dağılmak üzere sadaka da göndermişti.

Bu suretle IV. Sultan M. Han, Bağdad önlerine geldi ve Bağdad muhasarasına, kendisine "Bağdad Fâtihi" unvanını kazandıracak olan büyük savaşa başladı.

Bağdad muhasarasının en şiddetli bir ânında Sadrâzam Tayyâr Mehmed Paşa, babası Bağdad beylerbeyisi Uçar Mustafa Paşa gibi şehîd oldu (23 Aralık 1638). Kapdân-ı Deryâ Vezîr Kemankeş Kara Mustafa Paşa, sadrâzam oldu. Devrinin namlı okçularından olduğu için "Kemankeş" denen Kara Mustafa Paşa zorbaların temizlenmesinde IV. M.'a çok yardım etmiş değerli bir vezirdi. Üç selefî Türk aslından olduğu hâlde (Tabanıyassı Mehmed, Dâmâd Bayram ve Şehid Tayyâr Mehmed Paşalar) Mustafa Paşa, Arnavut asıllıdır. IV. M.'ın son ve Sultan İbrahim'in ilk sadrâzamıdır. Tayyâr Mehmed Paşa'nın şehâdetinden 2 gün sonra, Bağdad fethedilmiştir.

IV. M., seferinden geri dönerken, Bağdad - Musul yolundayken, İstanbul'da amcası I. Sultan Mustafa 20 ocak 1639'da 48 yaşında öldü. Ayasofya'daki türbesine gömüldü.

IV. M., 12 haziran 1639'da İstanbul'a döndü. Sadrâzam Kara Mustafa Paşa, serdâr-ı ekrem sıfatıyle bir müddet daha İran cephesinde kaldı. İran ile Kasr-ı Şirîn muahedesi yapılınca 5 Ocak 1640'ta o da İstanbul'a döndü.

Türkiye'nin İran'la sonu gelmez gibi görünen savaşlara girişmesi, Venedik'e cesaret verdi. Otuz Yıl Savaşlarının kıyı-

sında kalmayı başaran ve diplomatik faaliyet derecesinde deniz gücüne de güvenen Venedik Cumhuriyeti, Dalmaçya'da Zara ve Şebenik (Sebenico) limanlarını işgal etti. Dalmaçya kıyılarının Slav aslından gelen halkı da serkeşlik ediyor, vergi ödemiyordu. Bosna beylerbeyisi Duca Mehmed Paşa dağlık arazide âsî takibine çıktı. Dağlık araziye göre yetiştirilmiş Türk birlikleri, kayalara çivi çakıp dağlara iple tırmanarak yıpratıcı bir soğuk ve türlü mahrumiyetler içinde âsîler tepelediler.

Bu sırada IV. M., Bağdad muhasarasında ve sefer dönüşündeydi (1638 - 1639). Venedik, Türkiye ile çıkması muhtemel bir savaşta kendine müttefik aradığı halde kimseyi bulamıyordu. Türkiye ile tek başına bir savaşı göze alamazdı. Hele İran ile Kasr-ı Şîrîn sulhu yapıldıktan sonra Venedik'in durumu bütün bütüne nezaket kesbetti. IV. M., Bağdad muhasarasının en şiddetli anlarında bile Venedik'ten günü gününe haber alıyordu. Cumhuriyet'le bütün ticarî münasebetlerin kesilmesini emretti. Geçiminin mühim kısmını, bu ticarete bağlayan Cumhuriyet, telâşa düştü. Bu sıralarda İstanbul'a gelen IV. M., Cumhuriyet'e savaş açılmasını emretti. Dîvân, IV. M.'ın bu emrini 13 gün geciktirmeye muvaffak oldu. Bu müddet içinde Venedik balyozu (büyükelçisi), cumhuriyetinin, Dîvân'ın bütün şartlarını kabûl ettiğini bildirdi. Savaş önlendi. Venedik savaşı, 6 yıl geciktirilmiş oldu. Tevkif edilen Balyoz Alviso Contarini serbest bırakıldı. IV. M., Adriya yoluyle Türkiye'ye girip çıkan malların mübadele yeri olan Spalato (Hırv. Split, İtal. Spalato) gümrüğünün kapatılmasını da irâde etmişti. Bosna eyâleti defterdârı Mahmûd Efendi, büyük bir medenî cesaret gösterdi. Bu gümrüğün bir tek gün geç kapatılmasının bile Hazine'ye büyük gelir sağlayacağını, savaş ilânı gününe kadar gümrüğün kapatılmamasının Dîvân tarafından sağlanmasını istedi. IV. M., nisbeten küçük bir devlet memurunun kendi irâdesine, devletin yüksek menfaatleri nâmına itiraz etmesine hayran kaldı. İrâdelerini bir gün geç tatbik ettikleri için en yüksek devlet adamlarının ceza olarak başlarını kestiren padişah, Mahmûd Efendi'yi cezalandırmadı. Fakat Dîvân'a, irâdelerine karşı ihtirazî kayıtlar taşıyan arzlarda bulunmamasını ihtâr etti.

16 Temmuz 1639'da İstanbul muâhedesi imzalandı. Savaşın eşiğine gelen Türkiye ile Venedik barıştı. Venedik, büyük fedakârlıklar gösterdi. Daha önce akdedilmiş muâhedelerde Türkiye'nin lehindeki maddelerin hepsinin yürürlükte olduğunu kabûl etti. İlk taksit olarak 250 000 duka tazminat ödedi. Bununla beraber IV. M., Venedik seferlerinden vazgeçmedi. Sefer için, iyileşmeyi ve hazırlıkların tamamlanmasını bekliyor, bu arada Cumhuriyet'i uyutuyordu. Fakat padişah ölüm hastalığından kurtulamadı. Venedik seferi, kardeşi Sultan İbrahim'in zamanına kaldı. IV. M., Türk devlet adamlarını, Venedik'in Doğu Akdeniz'deki ilgilerini ortadan kaldırmanın şart olduğuna inandırmıştı.

IV. Sultan M.'ı ölüme götüren hastalık, daha Revân seferinden dönüşte belirdi. Büyük hükümdar, Diyarbakır'da 71 gün dinlenmek mecburiyetinde kaldı. Hattâ bir ara, etrafındakilere, hayatından ümit kestiğini söyledi. Bununla beraber, devlet işleriyle en faal şekilde uğraşmaktan geri kalmadı. Bu sıralarda ancak 23,5 yaşındaydı. IV. M., pek kuvvetli bünyesi sayesinde bu ağır hastalığı atlattı. Ölüm hastalığı, 26 ocakta başladı; 8 şubata kadar 2 hafta sürdü. Ölümünden tam 15 gün önce, şeker bayramıydı. Rahatsız olduğu hâlde IV. M., gece ata binerek en gözde adamlarından olan Kapdân-ı Deryâ Vezîr Silâhdar Mustafa Paşa'nın Atmeydanı'ndaki sarayına gitti. Emîr Gûneoğlu gibi nedimlerinin teşvikıyle, hekimlerin kesin şekilde men ettiği içkiyi, âdeti olduğu üzere bol miktarda içti. Ertesi sabah, yataktan bir daha kalkamayacak derecede hastalandı. Bütün imparatorlukta yasak ettiği içkiye ve sefâhate çok düşkün olması, vücudunu yıpratmıştı. "İkinci Yavuz" diye anılan ve Yavuz'dan daha sert ve otoriter bir hükümdar olan IV. M., birçok bakımlardan benzediği şanlı atasına, sefâhat hayatından şiddetle kaçınmak hususunda benzememişti. Yavuz en olgun bir yaşta, 42 yaşında henüz enerjisi zirvesini bulmamış bir millete padişah olduğu halde, IV. M., çocuk yaşında, enerjisini az veya çok yitirmiş bir milletin başına geçmişti. Müesseseler, Yavuz devrindekiyle mukayese edilemeyecek derecede bozulmuştu. Onun için, Yavuz kadar başarı göstermemekle suçlandırılamaz.

Gittikçe ağırlaşan IV. M., 8 Şubat 1640 akşamı saat 20'de öldü. 27 yaşını 6 ay ve 12 gün geçiyordu. Yerine muvazenesiz bir genç olan kardeşi Sultan İbrahim'in ve 8 yıl sonra da 6,5 yaşındaki IV. Mehmed'in geçmesi, Köprülü'nün iktidara geldiği 1656'ya kadar, 15,5 yıl, imparatorluğun anarşi içinde yüzmesiyle neticelenmiştir. Maamâfih Sultan İbrahim'in hiç olmazsa ilk 4 yılı, ağabeyi devrinin, unutulan devlet otoriterinin devâmı olmuştur.

IV. M.'ın saltanatı 16 yıl, 4 ay ve 8 gün tutmaktadır. Fakat 18 Mayıs 1632'ye kadar annesinin nâibeliği ve gerçekte zorbaların tahakkümü altında yaşamış, bu tarihten ölünceye kadar 7 yıl 9 ay 21 gün idâreyi eline almış, kendisinden başka hiçbir otoriteye müsaade etmemiştir. Yeğeni IV. Mehmed'den sonra en genç tahta geçen Osmanlı hükümdarı, IV. M.'dır. Padişah olduğu zaman 11 yaşını 1 ay, 14 gün geçiyordu.

IV. M.'ın pek genç yaşta, şan ve şeref, zafer ve tantana içinde ölümü, bütün imparatorlukta büyük teessür uyandırdı. Gazâlarında bindiği üç şâhâne atının eyerleri ters vurulmuş şekilde, eski Türk geleneğine göre tabutunun önünden yürütülmesi, yüz binlerce İstanbullu'yu ağlattı. Bu büyük hükümdar, babası I. Ahmed'in Sultanahmed Camii avlusundaki mütevazı türbesine gömülmüş, kendisi için ayrıca türbe yaptırılmamıştır.

Ağabeyi II. Osman'ın nasıl bir akıl hocası, Hâce-i Sultânî Ömer Efendi varsa, IV. M.'ın akıl hocalığını da XVII. yüzyıl Türk tefekkürünün seçkin siması, Göriceli Koçi Bey yapmıştır. Bu zat, genç padişaha sunduğu ünlü lâyihalarıyle devletin Kanûnî'den sonra düştüğü çıkmazları, müesseselerin nasıl bozulduğunu anlatmaya, açıklamaya, çare göstermeye çalışmıştır. IV. M.'ın, son 7 - 8 yıl içinde devlet otoritesini sağlayabilmesi için 20 000 kişiyi öldürttüğünden bahsedilir. Bu, hesaplanmış bir rakam değildir. Fakat binlerce kişinin bu yolda hayatını kaybettiği muhakkaktır. Richelieu'nün devlet otoritesinin kudretini zirvesine çıkardığı ve XIV. Louis monarşisine yol açtığı bu yıllarda, IV. M. da devlet otoritesini hâkim kılmasını bilmiştir.

Osmanlı tarihçileri, IV. M.'ın "bin târîhinden (hicrî) sonra gelen pâdşâhların â'zamı (en büyüğü)" olduğunu kaydetmişlerdir. Gerçekte, Kanûnî ile II. Mahmud arasında, gelip geçen padişahların en büyüğüdür. Hammer'e göre devletin hayatını ve büyüklüğünü yarım yüzyıl uzatmıştır; eğer IV. M. olmasaydı, Osmanlı inhitatı 1683'te değil, yarım yüzyıl önce başlayacaktı.

Şiirlerinde "Murâdî", bestelerinde "Şâh Murâd" mahlasını kullanan IV. M., güzel peşrevler bestelemiştir, notaları elimizdedir.

Evliyâ Çelebî'yi, pek genç yaşta himayesine alan, sesinin güzelliğini, zekâsını ve hazır cevaplığını takdir eden IV.

M.'dır. IV. M.'ın İstanbul'daki bütün esnafa, loncalarına (sendikalarına) göre yaptırdığı muazzam geçit resmini Çelebî, I. cildinde yüzlerce sahife hâlinde anlatır. Bu ünlü geçit resmini IV. M., Alay Köşkü'nden seyretmiştir.

Hammer'e göre IV. M. "devletinin en güzel adamı ve en şeci askeriydi; zira beden kuvveti derecesinde, çehresinde şevket ve mehâbet de vardı. Fikri daimî şekilde devlet işleriyle meşguldü, her şeyi bilmek, her şeyden haberdar olmak isterdi."

6 ciltlik eserinin 1,5 cildini IV. M. devrine tahsis etmiş olan Naîmâ, kısaca şu mütalâaları ileri sürer: Karakter ve kabiliyet bakımından dedesinin dedesinin dedesi Yavuz'a fevkalâde benzeyen IV. M., Yavuz'un tahta geçtiği zaman bulduğu vazıyeti bulmadı. Ordu nizamsız, âsâyiş bozuk, maliye perişandı. Yavuz gibi en olgun yaşta (42 yaşında) değil, çocukken tahta geçti. Yavuz'un o yaşa kadar kazandığı tecrübelerden mahrumdu. Onun için bir cihangir olamadı. Fakat her alanda pek büyük başarılar kazandı. Büyük kumandan, büyük devlet adamı, büyük diplomattı. Çok defa zulüm derecesinde sertlik gösterirdi. Fakat haklı söze gücenmez, değerli mütalâalardan faydalanırdı. Şakaya, nükteye, eğlenceye düşkündü. Etrafındaki devlet adamları, eskiler derecesinde kıymetli şahsiyetler değildi. Eğer öyle olsaydı, kendisinden önce gelen Osmanlı hükümdarlarını geride bırakabilirdi.

Koçi Bey'e göre, cülûsunda Yeniçeri ocağına kayıtlı 100 000 kişi varken, ölümünde bu sayıyı 35000'e indirmeye muvaffak olmuştu.

Osmanlı teşkilâtını taklid ederek İran'da Orta Çağ nizâmına son veren ve büyük başarılar kazanan Şah Abbâs'ın eseri, IV. M. tarafından yıkılmış ve İran'ın müdahalesi yüzlerce yıl için önlenmiştir.

Kanûnî'den beri hiçbir Osmanoğlu, ordu tarafından IV. M. derecesinde sevilmemiş ve saygı görmemişti. Sonsuz cesareti, kahramanlığı, her türlü meşakkate tahammülü, büyük zekâsı, birçok hüneri, askerî dehâsı çok takdir ediliyordu. Atıcılıkta, süvarilikte, silâhşörlükte, imparatorlukta bir eşi daha yoktu. En azgın bir attan diğerinin üzerine, yere inmeksizin sıçrayabiliyordu. Revân seferinde, Aras nehrini geçerken suya kapılıp boğulmak üzere olan zırhlı bir askeri tek eliyle yakasından tutup kıyıya kadar çekmiş, boğulmaktan kurtardığı gibi, bir kese de altın ihsân etmiştir. En küçük disiplinsizliğe karşı tahammülsüz olduğu, en küçük suçları idamla cezalandırdığı halde, muharebe meydanlarında askerine karşı çok şefkatliydi. Her gün seyyar ordu hastahanelerini, yaralı çadırlarını ziyaret eder, gazilerine çare bulmaya çalışırdı.

7,5 yıl içinde, devlet otoritesinin üzerinde hiçbir mefhum olmadığını göstermek için, o zamana kadar dokunulamaz sayılan şahıslar dahil, pek çok kan dökmüştü. Bu arada bir şeyhülislâm, bir kral (Gürcistan kralı), bir Kırım hanı, bir Ortodoks Patriki, bir Boğdan voyvodası ve daha sürüyle devlet adamı idam ettirdiğini söylemek kâfidir. Tahta geçtiği zaman tamtakır olan hazine, öldüğü zaman, ağzına kadar doluydu. Şeyhulislâm Yahyâ Efendi'ye karşı zaafı vardı. Kendisinden 59 yaş büyük olan bu zâta hürmet gösterir ve "baba" derdi. Çocukluğu ihtilâller içinde geçtiği için, her türlü felâketi kanıksamıştı. Korku hissine tamamen yabancıydı.

Yayını çektiği bir ok, bir tüfek mermisinden daha uzağa düşerdi. Attığı ciridin delmeyeceği madde yoktu. Ağabeyi II. Sultan Osman gibi bütün sporlarda en üstün adamdı. Silâhdârı Vezîr Mûsâ Paşa gibi çok cüsseli bir adamı, tek eliyle kuşağından yakalayıp havaya kaldırmış, bu şekilde birkaç defa Has Oda'yı dolaştırmış, herhangi bir yorgunluk alâmeti göstermeksizin yere bırakmıştır. Bu olayı Mûsâ Paşa IV. M.'ın ölümünden sonra Kâtib Çelebî'ye anlatmış, o da tarihine geçirmiştir. 200 okkalık gürzleri kolaylıkla kaldırırdı. Devrinin bütün silâhlarını görülmemiş bir ustalıkla kullanırdı. Okçuluğu, devrinin en büyük okçuları olan Hüsâm-zâde Abdurrahmân Efendi ile Hacı Süleyman ve Sarı Solak'tan, ata binmeyi, Emîr-i Âhûr Cündî Halil Paşa'dan öğrenmiştir. Topkapı Sarayı'nda demir-gümüş karışımından yapılmış bir kapıyı bir okla delmişti. Musul'da, Şâh-ı Cihân'ın gönderdiği elçi Emîr Zarîf Bey'in kurşun ve kılıç kâr eylemez diyerek hediye olarak sunduğu gergedan derisinden yapılmış kalkanı, elçinin gözü önünde önce harbe (kısa mızrak), sonra ok atarak iki yerinden delmişti. Eski Saray'dan attığı bir cirid Bâyezid Camii'nin minarelerinden birinin altına, Haleb kalesi'nden fırlattığı bir mızrağı da şehrin Saraçhane meydanına düşürmüştü. Okmeydanı'ndaki müsabakalarda 1070,5 gez mesafeye isabet kaydetmiş, okunun düştüğü yere nâmına taş dikilmiştir. Ciritle deldiği 12 kalkan hâtıra olarak Budapeşte'nin Beç (Viyana) Kapısı'na, okla deldiği 12 zırh da Kahire kalesine asılmıştır. Hastalık derecesinde ata düşkündü. Dünyanın en şâhâne hayvanlarını Istabl-ı Âmire'de toplamıştı ki Nef'î, Kasîde-i Rahşîye'sinde bunları isim vererek tavsîf eder. Tayyâr, Dağlardelisi, Celâlîyağızı ve bilhassa Ağaalacası isimlerini taşıyan atları, kıymetlerine baha biçilmez binek hayvanlarıydı. Avcılığa çok düşkün ve bu sahada da pek mahirdi. Şiir ve musikiye de fevkalâde düşkündü. Devrin en değerli san'atkârlarını etrafına toplamıştı.

Ölümünde, içte huzur ve âsâyiş içinde, dışta kelimenin tam mânâsıyle şevketli bir Türkiye bırakmakla kalmamış, cihanın en büyük vurucu kuvveti olan Türk ordusunu dehşetli bir harb makinesi hâline getirmiş, Türk maliyesini ıslâh etmişti. Hazine'de ölümünde yalnız altın para (duka) olarak 15 milyon bırakmıştı; "akça" denen gümüş para bunun hâricindeydi.

Avrupa hükümdarlarının en büyük korkusu, IV. M. çapında bir askerin, henüz 30 yaşına gelmemiş bir hükümdarın Batı'ya dönmesiydi. Nitekim son günlerinde, Türk ordusu iki mühim hareket yaptı. Önce üzerinde Trieste limanının bulunduğu İstriya yarımadasını baştanbaşa yakan akıncılar, Avusturya'yı geçip Bavyera'ya geldiler. Tuna üzerinde, Bavyera'nın en büyük merkezlerinden olan Regensburg (Ratisbon) şehri yakıldı. Kanûnî devrinden beri bu çapta bir akın olmamıştı. Bu Türk tarihinin son büyük akınlarındandır.

Sagredo'ya göre IV. M., Makyavel'i okumuş ve ondan ilhâm almıştır. Gerek Türk, gerek Batı kaynaklarının birleşerek söyledikleri gibi pek zamansız ölümü, Avrupa'ya geniş nefes aldırmış ve büyük sevinç uyandırmıştır.

Fırat'ın büyük kollarından biri olan Murat suyu, onun adını taşımaktadır. Çünkü Güney-doğu Anadolu'da yolları ihyâ etmiş, büyük köprüler, kervansaraylar, hanlar inşa veya tamir ettirmiştir.

Avrupa'da hiçbir önemli savaş yapmadığı halde tesiri büyük olmuştur. Racine'in Bajazet trajedisi ve Massinger'in IV. M.'ın hayatında 1630'da yazdığı bir piyes, Batı edebiyatındaki akisleri göstermiye kâfidir.

Devrinde imparatorluk mühim hiçbir toprak kaybına uğramamış, bilakis Orta ve Güney Irâk'ı İran'dan geri almıştır.

IV. M.'ın birçok çocuğu olmuş, hiçbir şehzâdesi birkaç yıl olsun yaşamamış, 7 kızı yetişkin yaşa kadar gelmiştir. IV. M.'ın kız tarafından nesli devâm etmişse de, Osmanoğulları, ancak kardeşi Sultan İbrahim'den yürümüştür. Zira Sultan İbrahim, ağabeyinin yerine tahta çıktığı zaman, hayatta kendinden başka hânedânın hiçbir erkek üyesi yoktu. IV. M.'ın İran seferleri için bk. REVÂN ve BAĞDAD SEFERLERİ. (Y. Ö.)

MURAD V. (Mehmed M. Hân-ı Hâmis, Sultan) (1840 - 1905), Osmanlı padişahı. Sultan Abdülmecîd'in büyük oğlu olup, Şevkefzâ Kadınefendi'den doğmuştur. Öğrenimini özel olarak yapmış, Türkçe yazı ve inşâ, Arapça ve Farsça ile ayrıca babasının tavsiyesi üzerine Fransızca öğrenmiştir. Bütün hânedân mensuplarında güzel san'atlara karşı duyulan meyil Murad Efendi'de musikiye, bilhassa çoksesli Batı Musikisi'ne duyduğu ilgi ile kendini göstermiştir. Ancak babası Sultan Abdülmecîd'in müsâmahası ile gün geçtikçe içkiye artan düşkünlüğü onun gerek saltanatının, gerek hayatının kararmasına âmil olmuştur. Babasının ölümü ile Osmanlı tahtının vârisi ve velîahdi olarak nezaketi, kibarlığı, çağına göre bilgisi

MURAD V.

ve yumuşak huyluluğu ile M., İstanbul aydın çevresinde sempati toplamaya başlamıştı. Bu arada amcası Sultan Abdülazîz'in 1863 Mısır ve 1867 Avrupa seyahatlerine resmen katıldı. Bu gezilerde davranışları ile Osmanlı hânedânının asaletini temsil ederek takdir topladı. Fransız maşrık-ı âzamının delâleti ile Mason locasına girdi. İstanbul locası reisi Cleanthe Scalieri ile dostluk kurdu. Avrupa seyahatinden dönüşte Kurbağalıdere köşkünde dış dünya ile temaslarını devam ettirerek oldukça serbest bir hayat sürdü. Âlî Paşa'nın ölümünden sonra gittikçe müstebitleşen Sultan Azîz saltanatına ve Sadrâzam Mahmud Nedîm Paşa idâresine karşı gerek ricâl-i devlet arasında, gerek aydınlar katında yoğunlaşan hoşnutsuzluk, gözleri M. üzerine çevirmişti. M. Efendi de Sultan Azîz yönetimine cephe alan bu muhalefete bîgâne kalmadı. Hattâ kendi saltanatını hazırlayacak olan Mahmud Nedîm Paşa kabinesinin sukutu ve kendi taraflısı Mütercim Rüşdî Paşa ve arkadaşlarının iş başına gelmesini sağlayan Talebe-i ulûm gösterileri için gerekli parayı sarraflardan borç alıp temin eden kendisi oldu. Ancak içkiye fazlasıyle düşkünlüğü âsâbını da tahrip etmiş bulunuyordu. Nitekim yeni hükûmet, Mütercim Rüşdî Paşa sadrâzam, Hüseyni Avnî Paşa serasker, Hayrullah Efendi şeyhulislâm, Midhat Paşa Meclis-i vükelâya dahil ve Kayserili Ahmed Paşa bahriye nâzırı olarak iş başına geçtikleri vakit, amaçlarının Sultan Azîz'i tahttan indirmek ve onu hükümdar yapmak olduğunu özel doktoru Kapoleon Efendi aracılığıyla bildirdikleri zaman, M., duyduğu heyecanla ilk krizi geçirdi. Bununla beraber darbeci kabine üyeleriyle temaslarını kesmedi ve hal' programını adım adım izledi. M., hükümdar olmak için ihtiras gösterirken, onu tahta çıkarmak isteyenler de kendisinin yumuşak huyluluğu ile başlarında sıkıntı veren bir hükümdar bulunmayacağı, ayrıca Avrupa imparatorluk ve kraliyet saraylarında sevimli görünmekle devletin dış politikası bakımından şahsiyetinin destek sağlayacağı ve nihayet liberal fikirlere sahip olmakla çağın en büyük akımı olan parlamenter idâreyi Osmanlı İmparatorluğu'na getireceği zannını taşıyorlardı. Böylece Hüseyin Avnî Paşa tarafından hazırlanan saltanat değişikliğine ilişkin programda cülûs günü olarak 7 Cemâziyülevvel 1293 (31 mayıs 1876 çarşamba) günü tespit edilmişti. Ancak pazartesi günü Hüseyin Avnî Paşa'nın ânî olarak Saray'a çağrılması, Paşa'da komplonun duyulduğu zannını uyandırınca, taklîb-i saltanat hemen o geceye alındı. Mekâtib-i Askeriye nâzırı Süleyman Paşa, Velîahd'i cülûs merasimi için ansızın almaya gelince, M., programdaki değişikliği bilmediğinden işin amcası tarafından duyulduğu zannı ile büyük bir heyecana kapıldı. Ancak Musâhip Süleymân Ağa'nın sözleri onu teskin etmekle Süleyman Paşa ile birlikte gitmesi sağlandı. Daha sonra Hüseyin Avnî Paşa'nın arabası ile Bâb-ı Seraskerîye getirildi. M., burada yapılan törenle V. M. unvânı ile Osmanlı padişahı ilân edildi.

Bu saltanat değişikliği gerek yurt içinde, gerek dış ülkelerde, bilhassa İngiltere ve Fransa'da iyi karşılanmış ve müsait tesirlerde bulunmuştu. Ancak Sultan M.'ı tahta oturtan Hüseyin Avnî Paşa da öteki komplo arkadaşlarını aradan çıkartarak tam bir despotizm kurmak hevesine kapılmıştı. Midhat Paşa ile Süleyman Paşa'nın temin etmeye çalıştıkları Parlamento'nun açılması fikrine ise öteki işbirlikçiler katılmadıklarından Meşrutiyet'in ilânı geri kaldı, Cülûs hatt-ı hümâyûnunda bu konuya uzaktan temas edilerek geçiştirildi. Öte yandan Hüseyin Avnî Paşa yeni hükümdara göz açtırmamak kararında idi. Bunu da Padişahın Mâbeyn'e almak istediği memurların tayinlerine müdahaleyle göstermek istemiş, bu da esasen bozuk olan M.'ın âsâbı üzerinde gerginlik yaratmıştı. Dağdalı bir biçimde tahta geçiş, silâh ve süngü sesleri arasında yapılan bîat törenleri, padişahlığının hele ilk günlerde getirdiği yorgunluklar M.'ın sıhhî durumunu bîat töreninden itibaren iyice bozmuştu. Cülûsunun 6. günü amcası Sultan Azîz'in esrarlı şekilde ölmesi de bu bozuk âsâbı iyice sarstı. Cinnetin ilk tezahürleri hükümdarı ziyarete gelen ricâl-i

kucaklayıp öpmesi oldu. Bunun üzerine Sultan Azîz'in öldüğü günün akşamı özel hekimlerin tavsiyesine uyularak Dolmabahçe sarayından Yıldız köşküne götürüldü ve cinnet getirdiği haberinin yayılmaması için çok sıkı tedbirler alındı. Ancak yapılan tedavi etkili olamıyor, M., kendisini gâh havuza atıyor, gâh ziyarete gelen sadrâzamı yatağından fırlayıp kucaklıyor, devamlı baş ağrılarından şikâyet ediyordu. Bu sırada, Midhat Paşa konağında Hüseyin Avnî Paşa'nın öldürülmesiyle sonuçlanan Çerkes Hasan (b. bk.) olayı, işbirlikçileri kuvvetli bir destekten mahrum bırakmış, Padişahın hastalığı da halk arasında iyice yayılmıştı. Bunun sonunda Rüşdî Paşa'nın devleti padişahsız idâret etmek istediği söylentileri duyulmaya başladı. Çaresiz kalan hükûmet, Dr. Sâlih Efendi, ve Dr. Türk Emîn Paşalar'ın müdavâtından sonra Kapoleon ve Dr. Âkif Paşa'dan da birer rapor aldı. M.'ın iyileşme ihtimalinin pek az olduğu sonucuna ulaşılınca bu defa, Viyana Üniversitesi profesörlerinden Leidersdorf getirildi. Onun verdiği rapor ise hastalığın seyrinin ancak üç ay içinde belli olacağı merkezinde idi. Hükûmet, Kılıç Alayı törenini Padişah'ın sırtında çıkan bir çıban yüzünden tehir edildiğini ilân ile geçiştirmiş ise de şimdi yaklaşan Bayram dolayısıyle yapılması gerekli olan Muâyede merasimi durumu iyice sıkıştırmıştı. İyileşmesinden artık ümit kesilen M.'ın tahttan indirilmesine bu ortam içinde karar verildi. Velîahd Abdülhamîd Efendi ile temasa geçmeye Midhat Paşa memur edildi. Midhat Paşa Velîahd'den pek ümit bağladığı Kanûn-i Esâsî'yi ilân edeceği vaadini aldıktan sonra verilen Fetvâ ile Sultan V. M. üç ay üç gün süren sözde bir saltanattan sonra, 31 ağustos 1876 günü Osmanlı tahtından indirilmiş oldu.

Yeni hükümdar II. Abdülhamîd'in kardeşini kendi Saray mensupları dışında kimseyle temas ettirmeyecek şekilde âdetâ hapsettirmesi M.'ı sevenler arasında tepkiyle karşılandı. Tıbbî tedâviden ümîdini kesen annesi Şevkefzâ Kadınefendi ise şimdi oğlunu büyüler, tütsüler ve muskalarla iyileştirmeye çalışıyordu. Öte yandan onu Avrupa'ya kaçırmak veya yeniden tahta çıkarmak isteyenler de bir takım teşebbüslere kalkıştılar. Bunların ilki aralık 1876'da M.'ı oğlu Salâhaddin Efendi ile birlikte Avrupa'ya kaçırma teşebbüsü oldu. İki Türk, iki Hıristiyan müteşebbis derhal yakalandı. Bunu mayıs 1877'de olan Ali Suâvî (b. bk.) olayı izledi. 1878 temmuzunda ise Scalieri ve Azîz Bey Mason komitesinin teşebbüsü kendini gösterdi. Bütün bu teşebbüsler Sultan Abdülhamîd'in aldığı ciddî tedbirlerle bir sonuç vermedi. Sultan M. bundan sonra daha 28 yıl Çırağan Sarayı'nda göz altında yaşadı. Saray mensuplarının söylentilerine göre bunun dört yılı dışında bu sürede aklı başında idi. Sadece kızı Hadîce Sultân'ın giriştiği bir gönül macerası onun çökmesine vesile oldu. 1905 yılında ölümünden dört ay önce şiddetini arttıran şeker hastalığı mahlû padişahı bîtâb düşürünceye kadar Sultan Abdülhamîd'den gizlendi. Fakat durumu kötüye gidince Padişah, Dr. Ali Rıza Paşa ile Etfal hastahanesi başhekimi İbrahim Paşa'yı tedavi için görevlendirdi ise de M., 28 ağustos 1905 pazartesi gecesi vefat etti. Kendisi Beşiktaş'ta Yahya Efendi dergâhına defnini vasıyet etmişse de cenazesi Hânedân'ın törelerine uygun olarak kaldırıldı. Cenaze Topkapı Sarayında hazırlandıktan sonra namazı Hidâyet camiinde kılınarak Yeni Cami türbesinde annesi yanına defnedildi. Sultan V. M.'ın Salâhaddin Efendi (1861 - 1915) adlı bir şehzâdesinden başka, Hadîce, Fehîme, Fatma ve Aliye Sultan olmak üzere dört kız çocuğu olmuştur. M., Osmanlı padişahları arasında bahtsızlığı ile tanınmış bir padişahtır. (İ. Parmaksızoğlu)

MURAD AĞA (Şeştârî) (1610? - 1673), XVII. yüzyılın büyük Türk bestekârı. IV. Murad tarafından İran'dan getirilen Türk san'atkârlarındandır. Eserini bestekârımızın ölümünden yarım yüzyıl ve İstanbul'a gelişinden çok daha sonra kaleme alan Şeyhulislâm Es'ad Efendi, 100'e yakın kâr, beste, semâî, şarkı bestelediğini, aslen hânende olduğunu, fakat fevkalâde şeştâr çaldığını ("altıtelli", bir çeşit tanbur) söylüyor, ikisi de Türkçe güfteli bir Hüseynî Sakıyl Beste'si ile bir Hüseynî Evfer Nakış Beste'sinin güftelerini veriyor. IV. Murad tarafından Bağdad'dan getirildiğini yazıyor (padişahın Bağdad sefer-i hümâyûnu'ndan İstanbul'a dönüşü: 12.VI.1639). Bu hâle göre M. A., Bağdadlı bir Âzerî Türkü oluyor. Biz, M. A.'nın daha gençliğinde eserini kaleme alan ve kendisini şahsen tanıyan Evliyâ Çelebî'nin rivayetinin daha sarîh ve doğru olduğunu sanıyoruz. Çelebî'ye göre M. A., çârtâr ("beş - telli", bir çeşit tanbur) çalan fevkalâde bir sâzendedir ve oğlu Ramazan Çelebî'yi de çârtârî olarak yetiştirmiştir. Meşhur çârtâr çalanlardan Lapazan Mustafa Çelebî de onun talebesidir. Aslen Nahcıvanlı, yâni Âzerbaycanlı'dır. IV. Murad onu Revân seferinden dönüşte İstanbul'a getirmiş ve Beşiktaş'ta bir eve yerleştirmiştir (padişahın Revân sefer-i hümâyûnu'ndan İstanbul'a dönüşü: 27.XII.1635). Es'ad Efendi ile Evliyâ'nın iki ayrı M. A.'dan bahsettikleri hâtıra gelebilirse de, bu, son derecede zayıf bir ihtimaldir. Zira IV. Murad, 2. İran seferinde, onar Türk müzisyeninden fazla getirmemiştir. M. A.'nın ölümüne 8 beyitli bir tarih düşüren Behcetî, onu aynı zamanda şâir ve "şeştâyî" (şeştârî ile aynı) olarak tavsîf ediyor; kıt'asının tarih mısraı şöyledir: Etdi âheng-i fenâ hayf bem-î sâz-ı Murâd (1084). M. A.'nın zamanımıza Türkçe güfteli eseri gelmemiştir. Elimizdekilerin beşinin de güftesi Farsça'dır. Bunlardan Hüseynî Beste'nin uzun zaman Abdülkaadir Merâgî'ye âit olduğuna inanılmıştır. Bûselik Kârçe, IV. Murad'a takdîm edilmiştir. Saz eseri de bestelemiş olması ve eserlerinin sayısının 100'ün çok üzerinde bulunması kuvvetle muhtemeldir. İstanbul'da ölmüştür. (Y. Ö.)

MURAD BEY, Mîzâncı Mehmed (Horâki/Dağıstan 1852/1853 - İstanbul 1914), Türk yazarı, tarihçisi ve politikacısı. İlk ve orta öğrenimini Rusya'da yaptıktan sonra, Dağıstan'ın Ruslar tarafından işgali üzerine, Batum üzerinden kaçarak İstanbul'a geldi (1873). Midhat Paşa'nın aracılığı ile, Rus basınında çıkan Türkiye hakkındaki yazıları tercüme etmek üzere, Hâriciye Nezâreti Matbuât Kalemi'nde görevlendirildi.

MURAD BEY, Mîzâncı Mehmed

Aynı zamanda, Sadrâzam Şirvânî - zâde Rüşdî Paşa'ya da mühürdâr oldu. Bir yıl sonra, açılan müsâbakayı kazanarak, Mekteb-i Mülkiyye (Siyasal Bilgiler Fakültesi)'ye tarih öğretmeni tâyin edildi ve bu görevde 17 yıl kaldı. İdârî ve siyâsî hayattaki düzensizliklerden şikâyetçi olan M. B., düşüncelerini serbestçe açıklayabilmek için, *Mîzân* adlı haftalık bir gazete çıkarmağa başladı (19 Eylül 1886). Kendisine Mîzâncı lâkabını kazandıran ve neşriyâtı ile za-

manında büyük akisler yapan bu gazete, hükûmet işleri ve adamları hakkındaki pervâsız yazıları yüzünden birçok defalar kapatıldığı gibi, II. Abdülhamid de, işleri çok ağır olan Düyûn-ı Umûmiyye Komiserliği'ne getirmek suretiyle, M. B.'in gazete çıkarmasını fiilen engellemiş oldu. Böylece siyasî görüşlerini İstanbul'da serbestçe açıklama imkânı bulamayacağını anlayan M. B., onları yurt dışında yapacağı neşriyatla açıklayabilmek ve Avrupa kamu oyunun Osmanlı Devleti aleyhindeki kanaatlerini düzeltebilmek amacı ile, nihayet, 1895 kasımında Düyûn-ı Umûmiyye Komiserliği'nden istifâ ederek İstanbul'dan ayrıldı. Ancak, Avrupa'ya yerleşmeden evvel, bir süre Dağıstan'da kalmak ve bu arada dostu Gaspıralı İsmail Bey ile de buluşmak arzusu ile, önce Sivastopol'a ve orada kendisini karşılayan İsmail Bey ile birlikte Bahçesaray'a gitti. Fakat, Rus basınındaki yazılardan Şark Meselesi'nin Avrupa'da birdenbire yine ön plâna geçtiğini öğrenince, Dağıstan'a gitmekten vazgeçti ve Paris'e gitti. Orada, İttihad ve Terakki Cemiyeti reisi Ahmed Rıza Bey ile görüştü. Fakat kendisi, 1876'daki I. Meşrutiyet denemesinden edinilen tecrübeye dayanarak, yeni bir tepki uyandırmamak maksadıyle, II. Meşrutiyet'in birdenbire getirilmeyip kademeli bir şekilde getirilmesine taraftar bulunduğu için, ihtilâlci metotlara bağlı olan Ahmed Rıza Bey ile anlaşamadı. Bunun üzerine, Paris'te ve Londra'da bâzı siyasî kişilerle temaslar yaptıktan sonra, Mısır'a gitmeğe karar verdi ve 1895 aralığında Paris'ten ayrılarak Kahire'ye geldi. Orada, mahallî hükûmetin ileri gelenlerince kendisine yakın ilgi gösterildi ve Mîzân'ı yeniden çıkarmağa başladı (17 Ocak 1896). Buradaki yazılarında da Osmanlı Devleti'nin siyasî ve idârî hatalarını şiddetle tenkit ettiği için saray, hidivden M. B.'in tevkifini ve teslimini istedi. Bu aralık, M. B. ile tanışıklığı olan bir gencin hidive suikast teşebbüsünde bulunması kendisinin de itibarını sarstı. Bunun üzerine, 1896 haziranında Mısır'dan ayrılmak zorunda kalarak, tekrar Fransa'ya döndü. Geçen süre içinde, Ahmed Rıza Bey'in de muhâlifleri artmıştı. Üyelerin çoğu M. B.'in siyasî görüşlerini ve davranışlarını çok beğendikleri için, bir müddet sonra yapılan seçimlerde M. B. İttihad ve Terakkî Cemiyeti'nin reisliğine seçildi. Cemiyetin organı olan Meşveret gazetesinin Türkçe nüshasının çıkarılması da kendisine verildi. Fakat, Ahmed Rıza Bey'in devamlı olarak kendisini rahatsız edişinden usanan M. B., 2 Ocak 1897'de reislikten istifâ ederek aynı yılın nisanında Cenevre'ye geçti ve orada Mîzân'ı bu sefer cemiyet adına çıkarmağa başladı. II. Abdülhamid, M. B.'in pervâsız yazılarından çekiniyor ve onu kendisine bağlamağa çalışıyordu. Daha önceleri araya Ahmed Midhat'ı ve Ebuzziya Tevfik'i koyarak onu İstanbul'a döndürmek için yaptığı teşebbüsler bir sonuç vermediği hâlde; M. B. Cenevre'ye yerleştikten sonra Ahmed Celâleddin Paşa'yı araya koydu ve "hükûmeti tenkid eden neşriyâtını durduğu takdirde derhâl bir umumî af ilân edeceği, altı ay sonra da gerekli ıslâhâtı yapacağı" vaadinde bulundu. Bu vaade kanan M. B. de, Mîzân'ı kapatarak, İstanbul'a döndü (ağustos 1897). Fakat, padişah vaadinde durmadı ve gazetesini kapatma karşılığı tazminat olarak ayda 200 altın ödemek ve kendisini Şûrâ-yı Devlet Mâliye Dâiresi âzâlığına tâyin etmekle yetindi. M. B., 1908'e kadar bu görevde kaldı. 1908'de, Mîzân'ı yeniden çıkarmaya başladı. Hükûmet hakkındaki görüşlerini ve tenkidlerini serbestçe yayınlamakta devam etmesi, yeni iktidarın da ona karşı cephe almasına yol açtı. 1908 Eylülünde tevkif edilerek gazetesi kapatıldı ise de, hemen serbest bırakıldı. Fakat, 31 Mart 1325 (13 Nisan 1909) olaylarını gazetesindeki yazılarla desteklediği iddiâ edilerek, bu sefer sıkı yönetim mahkemesince mahkûm edilip Rodos'a sürüldü ve emekli maaşı da kesildi. 1911'de Rodos'tan Midilli'ye nakl edildi. 1914'te affa uğrayarak İstanbul'a döndü ise de, kısa bir süre sonra, aynı yıl orada öldü.

M. B., son yüzyıl Türk fikir hayatının mühim şahsiyetlerinden biridir. Gazetecilik, tarih, politika, edebiyat gibi değişik alanlarda değerli çalışmalar yapmış; bu çalışmalarında Türkiye'nin medenî ve hür kalkınmasını hedef almıştır. Önce haftalık, sonra da günlük olarak çıkardığı ve düşünce hürriyetini ön plânda tutan Mîzân gazetesinin, değişik alanlarda ve fikir muhtevâsı ağır basan ciddî yazıları ile, Türk basın tarihindeki yeri büyüktür. Tarih alanındaki çalışmaları, araştırma mahsulü olmamakla beraber, büyük bir gayretin sonuçlarıdır. Dürüst bir karaktere sahip ve samimî bir vatanperver olan M. B., şahsî görüş hürriyetini muhafaza ettiği ve bu sebeple hatalara, yolsuzluklara müsâmaha göstermediği için, her devirde muhâlif olarak yaşamak zorunda kalmıştır. Düşüncelerini korkusuzca ve sert bir dille açıkladığından dolayı, hükûmetler tarafından gördüğü tepkiler de sert olmuştur. Bu arada edebiyatla da ilgilenen M. B.'in bir romanı ile bir de piyesi vardır. Eserleri: a. makaleler: *Taharrî-i İstikbâl - Vazîfe ve mes'ûliyyet ve ikiden biri* (1913 - 1914, 2 cilt); b. tarih: *Târîh-i umûmî* (1884 - 1892, 6 cilt), *Muhtasar târîh-i umûmî* (1895, 1 cilt, öncekinin okullar için kısaltılmış şekli), *Târîh-i Ebu'l - Fârûk - Târîh-i Osmânî'de siyâset ve medeniyyet itibarıyle hikmet-i asliyyesinin taharrîsine teşebbüs* (1909 - 1916, 7 cilt); c. siyaset: *Yıldız sarayı ve Bâb-ı Âlî* (1895 Paris), *Müdâfaa niyyetine bir tecâvüz: Kırk Anbar'a cevâb* (Ahmed Midhat'a cevap) [1898], *Hürriyet vâdisinde bir pençe-i istibdâd: Harbiyye Nezâreti'nde tevkîfim ile netâyic-i garîbesi* (Siyâsî hâtıralar) [1910], *Mücâhede-i milliyye: Gurbet ve avdet devirleri* (Siyâsî hâtıralar) [1910], *Meskenet ma'zeret teşkîl eder mi? Mücâhede-i milliyeden: Mîzân-ı kadîm ve Düyûn-ı Umûmiyye Komiserliği* (Siyâsî hâtıralar) [1913], *Enkâz-ı İstibdâd içinde züğürdün tesellîsi* (1913), *Tatlı emeller - Acı hakîkatler yahut Batn-ı müstakbele âdâb-ı siyâsiyye ta'lîmi* (Siyâsî hâtıralar) [1914]; ç. roman: *Turfanda mı? Yoksa turfa mı?* (1892). Köyü kalkındırma edebiyatının ilk örneklerinden olan bu romanın yeni baskısı: *Mansur Bey* (romanın kahramanı) (1973); d. tiyatro: *Tencere yuvarlandı kapağını buldu* (1910). (K. Akyüz)

MURAD PAŞA (Kara, Dev) (? - 1655), Osmanlı devlet adamı ve askeri, sadrâzam. Yeniçeri ocağının Sansoncu ortasından yetişmiştir. Aslında Arnavud olup devşirildikten sonra yükselerek odabaşı, yayabaşı olmuş, Sansoncubaşı iken IV. Murad'ın Bağdad seferine katılmıştı. Bağdad'ın fethinden sonra bu kalede bırakılan yeniçerilerin Zağracıbaşılığına getirilerek nöbet süresini tamamlayınca, 1645'te İstanbul'a döndü ve Kul kedhudâlığına tayin edildi. Girit seferinin başlaması üzerine Yusuf Paşa'nın maiyetinde Hanya kalesinin fethinde Kul kedhudâsı olarak celâdet ve cesaret göstermiş, Hanya'nın fethi üzerine de Sakbanbaşılığa getirilmişti. 1648'de Girit adasındaki görevini tamamlayarak İstanbul'a döndü. Eski Sekbanbaşı sıfatıyla Bektaş, Muslihüddin, Kara Çavuş Mustafa ağalar gibi Yeniçeri ocağının hatırı sayılır ağaları arasına katıldı. Sadrâzam Hezârpâre Ahmed Paşa'nın sözü edilen ağaların nüfuzlarını kırmak için teşebbüse geçmesi üzerine imdâd-ı mîmî (Hazîne'ye yardım) isteğini vesile ittihaz eden ve hepsinden cesur ve tedbirli olan M., Sultan İbrahim'i ve Vezîr-i

âzamı Ahmed Paşa'yı iktidardan uzaklaştıracak Yeniçeri ayaklanmasını düzenledi (Bk. İBRAHİM ve MEHMED IV). Saltanat değişikliğinden sonra M., Yeniçeri ağalığına getirildi. Sultân İbrâhim taraftarlarının Sipahileri kışkırtarak ayaklandırmaları üzerine hal' olayının sorumluları, Yeniçeri ocağını onlara karşı sevketmek zorunda kaldılar. Bu da Osmanlı ordusunun iki kanadının biribirlerine düşmelerine sebep oldu. Bu gelişmeyi zararlı gören M., yeni Sadrâzam Sofu Mehmed Paşa ile bozuştu. Kösem Vâlide ile anlaşan M., Ocak ağalarını da arkasına alarak bu sırada Kapdân-ı Deryâ Voynuk Ahmed Paşa'nın emrindeki donanmanın Foça önünde bozguna uğraması dolayısıyle yapılan toplantıda Sofu Mehmed Paşa'yı sadâretten uzaklaştırmayı başardı ve onun yerine vezîr-i âzam oldu. Kendisi asker bir kişi olmakla ne saray yavrusu bir konağı, ne de evi bulunduğundan Beylikten uygunca bir konak sağlanıncaya kadar Sadâret görevini Ağa kapısında yürüttü. M., bütün iyi niyetine rağmen eski arkadaşları olan Ocak ağalarının devlet işlerine müdahalelerinden herhangi bir icratta bulunamıyordu. Kendisi Büyük Vâlide Kösem Sultân ile işbirliği ettiği halde, Küçük Vâlide Tarhan Sultân'ı tutan Ocak kedhudâsı Çelebî Mustafa Ağa ile anlaşamadı. Saray'da iki vâlide - sultân arasında süren rekabet bu suretle Ocağ'ın iki nüfuzlu ağasına da sirayet etmiş oluyordu. M. ise vezîr-i âzamlığında da eski yaşayışını değiştirmemiş, her sınıf halkla bir halk çocuğu olarak ilişkilerini sürdürmeye devam etmişti. Bu da Osmanlı Saray törelerine ters düşmekle bizzat Padişah IV. Mehmed durumunu düzeltmesini kendisine ikaz etmişti. M., bütün bu gelişmelerden durumun kendi aleyhine bir yön aldığını, belki de düşmanlarının sonunda canına kıyacak kadar ileri gideceklerini hesaplayarak Bektaş Ağa'nın da tavsiyesi üzerine sadrâzamlıktan istifa etti. Ağustos 1650'de Budin Beylerbeyiliği ile İstanbul'dan ayrıldı. Aralık 1653'de yani, Kapdân-ı deryâlığa getirilinceye kadar burada kaldı. Kapdân-ı deryâ olunca ilk iş olarak donanmayı sefere hazırladı ve mayıs 1654'te denize açıldıktan az sonra Çanakkale Boğazı dışında Venedik donanmasını ağırca bir yenilgiye uğrattı. 800 kadar tutsak alıp, 8 gemi batırıldı ve 8'i de zabtedildi. M. bundan sonra Ege adalarını teftiş ederek Girit'e gerekli malzemeyi çıkardıktan sonra kasım 1654'te İstanbul'a döndü. M., İbşir Mustafa Paşa'yı başlangıçta desteklemişse de onun kendi hakkındaki olumsuz niyetlerini haber alınca harekete geçti. Vezîr-i âzamın muhaliflerini başta İbşir'in sağ kolu Kürt Mehmed'i çevresine toplayarak bu kez hem yeniçeri, hem sipahi hem de donanma neferlerini kaynaştırmak suretiyle eski tecrübesinden de yararlanarak 8 mayıs 1655'te İstanbul'da büyük bir ayaklanmayı başlattı. Bu ayaklanmanın sonunda 2. defa vezîr-i âzamlığa getirildi. Böylece İbşir Paşa'ya galebe çaldı ise de ayaklanmayı hazırlarken yaptığı vaadler şimdi onu pek zor duruma düşürmüştü. İbşir Paşa'nın gadreylediği mültezimlerin mukataalarını kendilerine vâdettiği şekilde ödedi. Ayrıca sipahilerin Veledeş denilen paralarını dağıttığı gibi Sultân IV. Murad'ın Sipahi ocağında, Tarhoncu Ahmed Paşa'nın da Yeniçeri ocağında ölümü bahasına yaptığı tensikatla 25 500'e düşürülen Sipahi mevcudunu 50 000'e, 55 000'e inen Yeniçeri mevcudunu da 80 000'den fazlaya çıkarmakla masraf bütçesinin iki mislini aşmasına sebeb oldu. Bu durumda şaşıran M. P., Abaza Hasan Paşa'nın Anadolu'da meydana çıkarak muhalefete geçmesi karşısında da ne edeceğini bilemez olmuştu. Bu durumda işin içinden sezsizce sıyrılmayı tasarladı. Hacca gitmek bahanesiyle ağustos 1655'te istifa eti. İkinci sadârete geçisinden üç ay sonra Şam valiliği ile İstanbul'dan ayrıldı. Deniz yolu ile Payas'a çıkarak oradan, kara yolundan Şam'a giderken Hama'da bir söylentiye göre sıtmadan, bir söylentiye göre de yılan sokmasından zehirlenerek öldü. Cenazesi Hama'da defnedildi. M., iri yapılı ve gösterişli olduğundan Dev, esmer tenli bulunuşundan ötürü de Kara sanı ile tanınmıştır. Ümmî olmakla beraber parlak bir zekâsı vardı. İşin sonunu göz önünde tutarak hareket eder, ifrattan çok itidali severdi. Çok cesur, hatır gözetir ve doğru bir vezîr olarak tanınmıştır. Cömertliği ve hatırnüvâzlığı ile pek çok kimsenin kalbini kazanmıştı. (İ. Parmaksızoğlu)

MURAD PAŞA (Kuyucu) (1530? - 1611), Osmanlı devlet adamı ve askeri, sadrâzam. Devşirme olup Hırvat asıllıdır. Enderûn-i Hümâyûn'da yetiştikten sonra bâzı taşra hizmetlerinde bulunmuş ve Yemen daha sonra da Mısır valisi olan Mahmud Paşa'ya intisap etmişti. Paşa'nın kedhudâsı olarak Kahire'de kabiliyetini göstermiş, sancak beyi ve emîr-i Hac olarak Mısır eyâletinin ileri gelenleri arasında katılmıştı. 1571'de Koca Sinan Paşa ile Yemen fethinde bulundu. 1576'da ise Yemen Beylerbeyiliğine getirildi. Bu Yemen valiliği sırasında bir takım imar faaliyetlerinde bulundu. Ancak Yemen'de büyük bir servet topladığı şâyiası üzerine görevinden alınarak İstanbul'a getirildi. Mal ve mülkü müsadere edilerek bir süre Yedikule'de hapsedildikten sonra Şebinkarahisar sancakbeyliğine, arkasından da Trablus - Şam Beylerbeyiliğine tayin edildi. Daha sonra Karaman Beylerbeyiliğine getirilerek İran savaşlarına katıldı. Hamza Mirzâ'ya karşı girişilen savaşta bir çukura düşerek tutsak alındı. 1590'da İstanbul'a dönen M., Kıbrıs'a, 1594'te Şam'a, 1595'te ise Diyârıbekr Beylerbeyiliğine getirildi. Eğri ve Haçova savaşlarına öncü kuvvetleri arasında katılarak celâdet ve cesareti ile kendini tanıttı. 1600'da ise İbrahim Paşa'nın Kanije seferinde Bobofça kalesini fetheyledi. İbrahim Paşa'nın ölümünden sonra Macaristan serhaddinde dâmâdı Kadı-zâde Ali Paşa ve Budin kadısı Hâbil efendi ile birlikte barış müzakerelerinde bulundu ise de bir sonuç alamadı. 1603'te Rumeli Beylerbeyiliği ile Budin muhâfızlığına getirildi. Askerlikteki tecrübe ve başarıları göz önünde tutularak Lala Mehmed Paşa'nın vezîr-i âzam olması üzerine 1606'da Engürüs serdârlığına atandı. Lala Mehmed Paşa ile bir süreden beri yürüttükleri barış teşebbüslerini sonuca ulaştırarak aynı yıl içinde Zitwatorok (b. bk.) antlaşmasını imza etti. Bu sırada İran serhaddinde askerî durumun bozulması, Anadolu ve Haleb yöresinde Celâlî isyanlarının yaygınlaşması karşısında Derviş Paşa'nın katli üzerine yeni bir sadrâzam aranmakla Şeyhulislâm Sun'ullah Efendi'nin tavsiyesi ile ilerlemiş yaşına rağmen aralık 1606'da sadrâzamlığa yükseltildi. Sadâret mührünü Belgrad'da teslim alan M., serhadlerde alınacak tedbirleri tamamladıktan sonra sür'atle İstanbul'a geldi. Bu sırada Anadolu, Saruhan'dan Bağdad'a, Lübnan'a kadar yayılan Celâlî elebaşılarının çıkardıkları kargaşa içinde bunalmış bulunuyordu (Bk. CELÂLÎ İSYANLARI). M., 1607 sefer mevsiminde Celâliler'e karşı

MURAD PAŞA, Kuyucu

harekete geçerken bunların en teşkilâtlı, en güçlü ve en kalabalık kuvvetlere sahip bulunanı olan Canbulatoğlu üzerine yürümeyi planlamakla başarılı bir kumandan olduğunu da gösterdi. Canbulatoğlu'na karşı harekete geçerken Konya'da bir sergerde olan Saraçoğlu Ahmed'i idam ettirmekle devlete başkaldıranlara karşı nasıl davranacağını da belirtmiş oldu. Yine azılı celâlîlerden biri olan Kalenderoğlu'na Ankara sancakbeyliğini vererek onu etkisiz hâle getirdiği gibi, Adana çevresinde sergerdelik eden Cemşîd'i de Maraş Beylerbeyi Zülfikar Paşa eliyle ortadan kaldırttı. Bundan sonra Canbulatoğlu'nu Belen civarında Oruc ovasında feci bir yenilgiye uğratarak Haleb'e girdi. Bağdad'da başkaldırmış olan Tavîl Ahmedoğlu Mustafa üzerine sevkettiği Cığala-zâde Mahmud Paşa da sözü edilen celâlî sergerdesini temizlemiş oldu. Musli Çavuş'a İçel sancakbeyliğini vermekle onun, Ankara kalesine giremediği için Mihalıç ve Bursa yörelerini talan ederek tekrar ayaklanan Kalenderoğlu ile birleşmesini engelledi. Kalenderoğlu'nu ise 1608 ağustosunda Göksun yaylağında Alaçayır'da amansız bir yenilgiye uğrattı. Kalenderoğlu yanında kalan 2 000 kişi ile İran'a kaçarken M., Anadolu'daki son Celâlî grubunu Çorum - Amasya doğrultusunda faaliyet gösteren Tavîl Hasan ile kardeşi Meymûn'u izlemeye girişti. Onları İran yolu üzerinde Şebinkarahisar'da eylûl 1608'de Kara Hasan gediğinde yakaladı ve imha etti. Böylece pek cüz'î bir kısmı İran'a kaçabilen Celâlîler ağır bir darbe yemiş oldular. Geride kalan Murad Hanlılar adıyla tanınan üç kardeşi ve Beyşehirli Emîr Şâhî'yi ise oradan kaldırmak artık bir mesele değildi. Bu başarılarından sonra o kışı İstanbul'da geçiren M., ertesi yıl resmen İran üzerine sefere çıktı. Sefer boyunca da bakıyye Celâlî artıklarını temizleyerek Tebriz civarında Acıçay'a kadar ilerledi. Bu arada Üsküdar ordugâhında iken bir yolla yanına getirttiği Yusuf Paşa'yı ortadan kaldırmış, Aydın ve Saruhan yöresini de Celâlî başıbozuklarından temizlemişti. İçel'de bulunan Musli Çavuş'u ise Karaman Beylerbeyisi Zülfikar Paşa ara yerden kaldırmıştı. M. P.'nın bu yürüyüşü epeyce zaman aldığı için Ordu-yı hümâyûn Tebriz önüne vardığı zaman sefer mevsimi geçmiş, orduda da zahire sıkıntısı baş göstermişti. M. P., bu durumda bir savaşa tutuşmayı uygun görmediği gibi, Şah Abbas da Osmanlı ordusuna hücuma cesaret edememişti. Bu sebeblerle geriye dönen M. P., şecaat ve yiğitliğine rağmen gerçekte savaşı sevmeyen bir kimse olarak bu vesile ile de İran'la barış görüşmelerine girişmeyi planladı. M. P., 1590 İstanbul antlaşmasını, Şâh Abbâs ise 1555 Amasya antlaşmasını ele almak istediklerinden görüşmeler fazla ilerlemedi. Bunun üzerine M. P., kışı Diyarıbekr kışlağında geçirmeye karar verdi. Bir yandan barış yollarını araştırırken, bir yandan da gelecek senenin sefer hazırlıkları ile meşgul bulunuyordu ki 1611 ağustosunda 80 yaşını geçkin olduğu halde burada öldü. Cenazesi Osmanlı ordugâhının konduğu Cülek ovasına gömüldü, daha sonra İstanbul'a getirilerek Vezneciler'de yaptırdığı medresedeki türbesine defnedildi. M. P., yetiştiği törelere bağlı, Osmanlı devlet nizâmına son derece saygılı bir vezîr olarak tanınır. Bu hususlarda lâkayd davrananlara olduğu kadar, bunları bozan ve çiğneyenlere de gayet sert ve müsamahasız bir kimse olarak ün yapmıştır. Devlet nizâm ve kanunlarını, gelir ve giderlerini kesinlikle tespit etmek üzere Ayn-ı Alî Efendi'ye *Kavânîn-i Âl-i Osmân der Mezâmîn-i Defter-i Dîvân* adlı ünlü kanunnâme derlemesini bu maksatla yaptırmış, Celâlî sergerdeleri olduğu kadar gevşek devlet memurlarını da aynı şiddetle cezalandırmıştır. Yaşlılığından ötürü Koca sanıyla tanınan M. P., Celâlî eşkıyâsının yığınları bulan cesetlerini kuyulara doldurarak gömdürdüğü için Kuyucu sanıyla şöhret yapmıştır. Bir söylentide ise M. P.'ya Hamza Mirzâ savaşında çukura düşüp tutsak olması sebebiyle Kuyucu sanı verildiği söylenmektedir. (İ. Parmaksızoğlu)

MURAD REİS (Koca) (? - Rodos 1609), XVI. yüzyılda ve XVII. yüzyıl başlarında Osmanlı İmparatorluğu bahriyesinde görev almış bir amiral.

Genç yaşında Garp Ocağı'na göç etmiş, burada korsanlığa başlamış, çeşitli sefer ve akınlara katılmış, devletin güvenini kazanmıştır. Kanûnî Sultan Süleyman, Osmanlı devletinin, satvetinin arttırılması ve muhafazası için yalnız karalara hâkim olmasının yeterli olmadığını, Akdeniz'e de hâkim olmak gerektiğini takdîr ile Cezâyir hükümdârı Hızır Barbaros'u (Hayreddin Paşa, bk. BARBAROS) devlet hizmetine çağırarak kendisine imparatorluğun kapdân-ı deryâlığını verdi. Hızır Barbaros, Cezâyir'den İstanbul'a gelirken içlerinde M. R.'in de bulunduğu ve kendilerine güvendiği onsekiz cesur gemi komutanını da berâberinde getirmişti. Barbaros Hayreddin Paşa 1534'te İmparatorluğun deniz kuvvetlerinin başına geçince, derhâl Haliç tersânesinde yeni bir donanma inşâsına ve Osmanlı donanmasının ıslahına başlamış; M. R., Barbaros'a bu çalışmalarında büyük yardımlarda bulunmuştur. M. R., Barbaros Hayreddin Paşa'nın Osmanlı Devleti kapdân-ı deryâsı olarak çıkmış olduğu bütün seferlere katılmış ve büyük amiralin maiyetinde görev almıştır. Hayreddin Paşa, Barbaros 1538'de Ege Denizi'ndeki Venediklilere âit bâzı adaların zabtı ile meşgul iken, Andrea Doria komutasındaki müttefik Haçlı donanmasının Preveze kalesini muhâsara etmekte olduğu haberini aldı. Komutası altındaki donanma ile birlikte derhâl buraya hareket eti. Osmanlı donanmasının da Ege Denizi'nden Adriyatik Denizi'ne gelmekte olduğunu öğrenen Haçlı donanması komutanı Preveze muhâsarasını bırakarak Korfu adasına çekildi. Barbaros Hayreddin Paşa, Arta Körfezi açığına geldiği zaman düşmanın ayrılmış olduğunu gördü ve körfeze girerek Preveze kalesi altına demirledi. Hemen kalenin onarılmasına ve düşman donanması ile savaşmak üzere hazırlıklara başlandı. 25 - 26 eylül 1538 gecesi düşman donanması tekrar Preveze önlerine geldi; karaya asker çıkarma teşebbüsünde bulundu, bu arada Türk gemilerine ateş açtı. M. R. bu durumun, demir üzerinde yatan Osmanlı donanması için meydana getirdiği tehlikeyi takdir ederek emrindeki kuvvetle derhâl Arta Körfezi'nden çıkarak büyük bir cesâretle düşman gemilerine hücûma geçti. M. R.'in bu kahramanca hücûmunu gören gönüllü filodan Turgut, Ali, Güzelce Mehmed ve Sâdık Reisler de emirlerindeki gemilerle M. R.'i tâkib ederek Preveze'ye çıkarma teşebbüsünde bulunan müttefik Haçlı donanmasını püskürttüler. 28 Eylül 1538'de Osmanlı donanması tarafından müttefik düşman Haçlı donanmasının mağlûb edilmesi ile neticelenen ve tarihe "Preveze deniz zaferi" (b. bk.) adı ile geçen büyük savaşta, M. R. yiğitce dövüşmüştür.

M. R., Basra Körfezi'nin Arabistan kıyılarında bir liman şehri olan Katıyf (al-Qatif)'de sancakbeyi olarak bulunurken, Amiral Fernando de Noronha komutasındaki bir Portekiz filosu tarafından baskınla işgal edilmesi üzerine, şehirden ayrılmış ve yeni bir göreve atanmak üzere emir beklemeğe başlamıştır. Pîrî Reis (b. bk.)'ın görevinden alınması üzerine 1552'de Hind kaptanlığına M. R. getirilmiş; kendisine Basra'da bulunan filonun Süveyş'e intikal ettirilmesi görevi verilmişti. Basra'da bulunan Osmanlı savaş gemileri

Avrupa - Hindistan deniz yolunu ve bu yolu muhâfaza için Hürmüz ve Maskat'ta bulunan Portekiz gemilerini tehdîd etmekte olduklarından, Portekizliler bu önemli ticaret yolunun emniyetini sağlamak üzere Ummân Denizi'ne kuvvetli bir donanma göndererek Basra'daki Osmanlı gemilerini uzaktan abluka etmişler; bu gemilerin Hind denizinde girişecekleri harekâta mânî olmağa başlamışlardı. M. R. Şattülarab'da yatmakta olan filonun komutasını ele alarak, gemilerin onarım ve ikmâl işlerine girişmiş; gereken hazırlıkları tamamladıktan sonra onsekiz gemiden müteşekkil Osmanlı filosu ile Basra Körfezi'nden Hürmüz Boğazı'na kadar uzanmıştır. Hürmüz'den Ummân Körfezi'ne girdiği sıralarda Amiral Diago de Noronha komutasında 25 gemiden müteşekkil kuvvetli bir Portekiz filosu ile karşılaştı. Osmanlı gemileri hafif ve Portekiz gemilerine nazaran daha yollu oldukları için savaşa girmeden süratle Basra'ya dönmeleri mümkün olduğu hâlde, M. R. gerek gemi sayısı ve cinsi, gerek top sayısı bakımından çok üstün Portekiz donanmasıyle savaşı tercih etmiş ve gece karanlığına kadar cesâretle döğüşmüştür. M. R. eğer bu savaşa girmemiş olsaydı, hem savaştan kaçınmış olmakla ittiham edilecek, hem de gittikce kuvvetlenen Portekiz filosunun Hürmüz'de bulunması dolayısıyle Basra'daki gemilerin Süveyş'e intikali mümkün olamıyacak idi. Portekiz gemilerini mağlûb veya ağır hasara uğratabildiği takdirde ise, Süveyş'e ulaşabilmesi ihtimâl dâhiline giriyordu. Hürmüz Savaşı sırasında J. P. Morronoque komutasındaki kalyona rampa etmeyi başarmış, iki Türk kadırgasının komutanları Süleyman ve Receb Reisler kalyondan açılan tüfek atışları ile şehîd olmuşlar, kadırgaları Portekizliler tarafından batırılmıştır. Savaş sırasında diğer Türk gemileri de hasara uğramıştır. M. R., eksilmiş ve savaşta yıpranmış gemileri ile yola devâm etmeyi, Bahreyn veya Maskat'ta karşılaşması muhtemel başka Portekiz filoları ile çarpışmayı doğru bulmamıştır. Gemilerini Basra'ya çevirdi ve karanlıktan faydalanarak savaş sahasından uzaklaştı. Diğer bir kadırgası karaya vurdu. Bu kadırganın birkısım personeli yüzerek kıyıya ulaşabildi ise de birkısmı Portekizlilere esîr düştü. M. R., elinde kalan gemileri ile Basra'ya döndü. Etraflı bir rapor hazırlayarak İstanbul'a gönderdi. Daha sonra yaralı gemilerini onarma ve eksilen personelini tamamlama işlerine girişti. M. R.'in raporu Haleb'de bulunan Kanûnî Sultan Süleyman'a sunulduğunda Hürmüz Savaşı ve neticesi öğrenildi. Büyük bir cesâretle, kendisinden çok kuvvetli bir Portekiz filosu ile savaşan M. R.'in canı bağışlandı ve kendisi Hind kaptanlığından alındı. Yerine 1553'te Seydî Ali Reis (b. bk.) atandı.

Mısır ile Suriye ve Anadolu kıyıları arasındaki deniz ulaşımının emniyetle yapılabilmesi, Girit ve Kıbrıs adalarının Osmanlı İmparatorluğu'na ilhakları mecbûriyetini doğurmuştu. Anadolu kıyılarına yakınlığı dolayısıyle Kıbrıs adasında üstlenen Venedik korsanlarının sık sık saldırmaları ve yakaladıkları Osmanlı ticaret ve hacı gemilerini zabt ile yolcularına ve personeline işkence yapmaları, adanın zabtını tâ'cîl etti. Daha şehzâdeliğinde bu adanın zabtedilmesini lüzumlu bulan II. Sultan Selim, tahta geçtikten sonra kararının tatbîkini istemiş; Sadrâzam Sokollu Mehmed Paşa'nın aykırı fikirde olmasına rağmen Kıbrıs adasının zabtı için lüzumlu hazırlıklara başlanmıştı. Osmanlı İmparatorluğu denizaşırı büyük bir harekât için kuvvetli bir savaş ve nakliye filosu hazırlığına girişmiş, bu donanmayı takviye için gönüllü filoların da hazırlanması emredilmişti. Otuz yıl evvel yapılmış olan Osmanlı - Venedik sulh anlaşmasının sona ermiş olması ve İstanbul'da büyük bir seferin hazırlıklarına başlanması Venedik Cumhuriyeti tarafından öğrenilince, bu seferin Kıbrıs adasına müteveccih olacağı tahmîn edilerek mukabil hazırlıklara girişilerek Avrupa devletlerinden yardım istenmişti. İstanbul'dan Kıbrıs sularına hareket edecek Osmanlı donanmasını Ege Denizi'ndeki Venedik filolarının hücumundan korumak ve Venedik donanmasının bu sulara gelip gelmediğini tesbît etmek maksadı ile kurulan keşif ve emniyet kuvvetleri filosu komutanlığına M. R. getirildi; 1570 martında İstanbul'dan Güney Ege Denizi'ne hareket ettirildi. Yirmibeş kadırgadan müteşekkil bu filo, Kuzey Ege'yi tarayarak Güney Ege'ye girmiş ve Girit adası sularına gelerek Girit - Rodos - Kıbrıs arasında karakol görevine başlamıştı. Savaş gemileri filosu, 20 Nisan 1570'te Cerbe fâtihi Piyâle Paşa komutasında İstanbul'dan Kıbrıs adasına doğru yola çıktı. Kara askerini taşıyan nakliye filosu ile, bu filonun muhâfazasına memur savaş gemileri Kapdân-ı Deryâ Müezzin-zâde Ali Paşa'nın komutasında ve berâberinde Serdâr Lala Mustafa Paşa olduğu halde 15 Mayıs 1570'te II. Sultan Selim tarafından Kıbrıs'a uğurlandı. Savaş ve nakliye filoları Rodos sularına varıncaya kadar güney Ege'de karakol görevinde bulunan M. R., Osmanlı donanmasının Rodos sularında toplanmasından biraz önce İstanköy adasına gelerek ana donanmayı bekledi. Haziran 1570 başlarında Müezzin-zâde Ali Paşa emrindeki kuvvetler M. R. emrindeki kuvvetlerle birlikte Rodos'a hareket etti. Orada Piyâle Paşa kuvvetleri ile birleşti. Kıbrıs adasına çıkarma yapılmadan önce, toplanan bir savaş meclisinde, Kıbrıs'ın zabtı harekâtı süresince M. R.'ın, donanmanın geri emniyetini teşkîl etmek üzere görevine devâm etmesi kararlaştırıldı. Adaya çıkarma başlamadan evvel M. R. ana kuvvetten ayrılarak Güney Ege'de karakol görevine başladı. Magosa kalesi hâriç olmak üzere Kıbrıs adası ele geçirildi ve donanma İstanbul'a hareket etti. M. R., emrindeki kuvvetlerle Magosa kalesi zabt edilinceye kadar Güney Ege'de kalarak, Kıbrıs adasının ikmâl işlerinde görevli nakliye gemilerini himâye etti; Girit adasında bulunan Venedik donanmasının Kıbrıs sularında girişmesi muhtemel harekete karşı koymak üzere de karakol görevini yürüttü.

Kapdân-ı Deryâ Kılıç Ali Paşa'nın vefâtından sonra, bu makama Uluç Hasan Paşa hâriç hep saraya mensup zevât getirilmiş; III. Sultan Murad zamanında başlayan doğudaki kara savaşları IV. Sultan Murad zamanına kadar devam etmiş ve Girit savaşlarına kadar Osmanlı İmparatorluk donanması zaman zaman Ege ve Adriyatik kıyılarında vergi toplama işlerinde kullanılmıştır. Bu uzun süre içinde Dîvân-ı Hümâyûn donanmaya gereken önemi vermemiş ve Avrupa devletleri iki üç anbarlı, çok sayıda top taşıyan kalyon sınıfı gemileı inşâ ederken, Osmanlı bahriyesi yalnız sür'ate önem vererek az sayıda top taşıyabilen manevrası kolay kadırgalar kullanmaya devâm etmiştir. Her deniz seferinde imparatorluk donanmasını takviyeye gelen, Cezâyir, Tunus ve Trablus gönüllü filoları, Fransa ve İngiltere devletleri ile yapılan anlaşmalar gereğince korsanlığı terke mecbur edilmiş; hattâ Osmanlı donanması tarafından yakalanan levend gemileri personeli ölüme mahkûm edilerek tekneler zabt olunmuştu. Bunların kaçınılmaz bir sonucu olarak Maltız, Toskana, Ceneviz korsan gemileri Ege denizine sokulmuşlar, Mısır - Suriye - Anadolu ticaret yolundaki Türk gemilerini ele geçirmeğe başlamışlardı. Buğaz önü adalarına kadar sokulmağa cesâret eden kuvvetli korsan gemileri ile M. R. arasında 1608 yılında Taşoz adası önlerinde yapılan savaşta M. R.'in kadırgaları kuvvetli kalyonlar karşısında başarı kazanamamıştır. Anadolu'daki Ce-

lâlî isyanlarının bastırılmasında Kuyucu Murad Paşa'nın maiyetinde bulunmuş olan ve cesâreti ile tanılan Kayserili Halil Paşa (b. bk.) 1608 yılında kapdân-ı deryâ olunca, Hıristiyan korsan gemilerini cezalandırmak üzere donanma sefer hazırlığına başlamış ve 1609'da Ege Denizi'ne çıkmıştır. Mora sancakbeyi M. R. de emrindeki gemilerle bu sefere katılmıştır. Elli kadırgadan müteşekkil Osmanlı donanması Kuzey Ege Denizi'ni tarayarak Sakız adasına demirledi. Burada iken Mısır - Anadolu ticaret yoluna akınlar yapmakta olan ve 10 gemiden müteşekkil bulunan bir Maltız korsan filosunun Anadolu'dan Mısır'a hareket eden Türk ticaret gemilerinin yollarını kesmek üzere Kıbrıs adası açıklarında görüldüğü raporunu aldı. Kapdân-ı Deryâ Halil Paşa, Ege Denizi'ndeki tarama faaliyetini keserek doğru Kıbrıs sularına indi. Adanın batısında bulunan Baf açıklarına geldiği zaman Malta gemilerinin bir süre önce denize açılmış oldukları haberini aldı. Sür'atle bu gemiler üzerine hareket eden Osmanlı kadırgaları, bütün gece M. R. tarafından takîb edilen ve içlerinde dört tanesi çok sayıda top taşıyan büyük kalyon olan Malta filosuna sabahleyin yetişebildi. M. R. önce uzak mesâfeden, daha sonra yakından top ateşiyle Maltızlar'a hücûma geçti. İsâbetli atışlarıyle Fresine isimli bir şövalyenin komuta ettiği ve Maltızlar'ın iftihâr ettikleri "Kızıl Cehennem" adlı kalyonun armasını budadı, teknesinde hasar meydana getirdi. Kalyon yoldan kaldı. Bu büyük kalyona Türkler de "Kara Cehennem" adını vermişlerdi. M. R. Kara Cehennem'e rampa oldu ve korkunç bir savaş başladı. Maltızlar, Türkler'in tüfek, tabanca, kılıç, balta ve saldırmalarla giriştikleri bu savaşı kaybettiler ve "Kara Cehennem" Türkler tarafından zabt olundu. Savaş sırasında M. R., Maltızlar'dan ağır bir yara aldı. Bu savaşta on Malta gemisinden altısı Türkler tarafından zabt olundu. Bu gemilerdeki Müslüman esirler kurtarıldı. Zabt olunan gemilerdeki çok sayıda şövalye ve Maltız esîr alındı. 160 top ve 2000 tüfek Türkler'in eline geçti. Kapdân-ı Deryâ Halil Paşa, yaralı M. R.'i tedâvi edilmek üzere Kıbrıs adasına çıkardı ise de ihtiyar amirali kurtarmak kabil olamadı. Magosa'da vefât etti. Cenâzesi vasıyeti üzerine Rodos adasında toprağa verildi. Halil Paşa, Maltızlar'dan zabt olunan gemiler yedeğinde olarak esirlerle beraber İstanbul'a döndü.

Osmanlı tarihçileri İmparatorluğun deniz tarihiyle fazla meşgul olmamışlardır. Mevcut Osmanlı tarihlerinin birkısmı ünlü amiralden hiç bahsetmemişler, edenler de biriki satırla iktifâ ederek kahraman denizcinin hayatı ve icraatını tam olarak aydınlığa çıkaramamışlardır. Bâzıları, İmparatorluk bahriyesinde hizmet etmiş olabileceğini belirtmişlerdir. *Tuhfetü'l-kibâr fî - esfâri'l - bihâr,* M. R.'in vefâtında seksen yaşını geçmiş olduğunu yazmaktadır. *Gazânâme-i Halîl Paşa ise,* "Kara Cehennem" savaşından bahsederken M. R.'den, "hadd-i zâtında ol pîr-i zindedil ve ömrü Nûh'a vâsıl olmuş bir kûh-ı sâl-i mübârek idi" diye yazmaktadır. *Esfâr-ı bahriyye-i Osmâniyye* de M. R.'in Barbaros Hayreddin Paşa ile birlikte savaşlara katılmış ümerây-ı bahriyeden olduğunu ve vefâtından sonra Rodos adasına defnedildiğini yazar. M. R.'in Rodos adasındaki türbesinin kitâbesinde şehâdet târihi 1018 (M. 1609) olarak gösterilmiştir.

Yüz yaşlarında olmasına rağmen gemi güvertesinde korsanlarla çarpışan ve bu çarpışma sırasında almış olduğu yaralarla şehîd olan bu ünlü amiralin türbesi Osmanlı İmparatorluğu bahriyesine mensup gemiler ve halk tarafından bir ziyaret ve adak yeri hâline getirilmiştir. Bununla beraber, yukarda verilen biyografinin 2 ayrı M. R.'e ait bulunması da çok muhtemeldir.

M. R.'in türbesi aynı adı taşıyan cami ve tekkesi ile birlikte Mısır valisi İsmâil Paşa tarafından, bir adağının gerçekleşmesi üzerine tâmir ettirilmiştir. (V. Z. Dümer)

MURAD REİS (Küçük), Atlas Okyanusundaki faaliyetleriyle ün yapmış bir Türk korsanı. Kuzey Afrika'daki Türk korsanları arasında yetişmiş, zekâsı, cesâreti ve insan idâresindeki kabiliyeti ile kısa zamanda arkadaşları arasında temâyüz etmiş, kadırga reisliğinden korsan filosu komutanlığına yükselmiştir. Batı Akdeniz'de bir çok akınlarda bulunmuş olan M. R., Amerika kıt'asına ve Hindistan'a sefer yapan Avrupa devletlerinin bu memleketlerden kıymetli mallar ile döndüklerini Atlas Okyanusu'na çakıldığı takdirde İngiliz, Fransız, Holanda, İspanyol ve Portekizlile're ait pek çok gemiye tesadüf edileceğini, kıymetli ganimetlere el konulabileceğini düşünerek, seferlerini Akdeniz'den Atlas Okyanusu'na çevirmiş ve bu denizde korsanlığa başlamıştır. M. R.'in bilinen ilk Atlas Okyanusu seferi 1585'te Kanarya adalarınadır. Cebelitârık Boğazı'nın güney - batısında ve Fas - İspanyol sahrâsı sınırının batı istikametinde bulunan Kanarya grup adalarının en doğusundaki Lanzarote adasına sabahın alaca karanlığında varmış olan M. R. halk daha uykudan uyanmadan karaya baskın yapmış, ada kısa zamanda yağma edilerek sâkinlerinden 300 kişi esîr alınıp korsan filosuna getirilmiştir. Akından sonra ada vâlisinin başkanlığında eşrâftan bir heyeti kabûl ederek onlarla bir anlaşma yapmış olan M. R., esirler arasında bulunan vâlinin ailesini ve eşrâfın akrabalarını yüksek fidye almak suretiyle serbest bırakmış, aldığı ganîmet ve esirlerle birlikte Cezâyire dönmüştür. Atlas Okyanusu seferine devâm eden M. R. 1625'te İngiltere kanalında ve Bristol liman şehrinin güney batısında bulunan küçük Lundy adasına hücûm ederek burayı zabt etmiş ve adayı bu sularda yapacağı akınlar için hareket üssü olarak kullanmağa başlamıştır. Takrîben iki yıl kadar Türkler'in elinde kalan bu üsden hareket eden korsan gemileri zamanın en işlek bir ticâret limanı olan ve İngiltere - Amerika deniz nakliyatının merkezi hâlinde bulunan Bristol limanına yapılan nakliyata hücumlarda bulunmuşlardır. Lundy adasından denize açılan korsan gemileri yalnız İngiltere kanalında faaliyette kalmamış, seferlerini, Holanda'dan Danimarka ve Norveç kıyılarına kadar uzatmışlardır. 1625'te İngiltere'nin güney - batısında bulunan Scilly adaları civarında 30 Türk korsan gemisinin faâliyette bulunduğu bilinmektedir. Yine 1625'te Lundy adasından hareket eden M. R., Plymouth şehrine yaptığı akında on gün bu sularda kalmış ve limana âit 27 gemiyi zabt ve 200 esîr almıştır. M. R. filosunun faaliyetlerinden dehşete kapılmış olan İngiltere hükûmeti, korsan akınlarından önce tedbîr alabilmek üzere kıyılara dürbünlü nöbetciler koymuş, korsan gemileri faaliyetleri kıyı şehirleri meclislerinde günün konusu hâline getirilmiş; tedbîr alınması hükûmetten ısrarla istenmiştir. 1626'da Plymouth şehir meclisine verilen bir raporda, korsanların artık kıyılara pek yakın dolaştıkları ve halkın heyecan içinde bulunduğu belirtilmiştir. Bu mürâcaatları dikkate alan hükûmet, kıyı şehirlerini tahkîm etmeğe başlamış; korsanların hareketlerini kontrol altında tutabilmek üzere kuvvetli bir donanma tedârikine teşebbüs etmiştir. M. R. 1627'de evvelâ Danimarka kıyılarına ve daha sonra da İzlânda adasına bir akın yapmış ve İzlândaya çıkan Türk korsanları bu adadan çok kıymetli ganîmetler ve 800 esîr alarak üslerine dönmüşlerdir. Türk Korsanlarının akınlarına karşı Lundy adasına konulmuş olan toplar bugün hâlâ muhâfaza edilmektedir. Gerek Plymouth ve gerekse Portmouth limanları ağızları da o tarihlerde M. R.'in İngiltere kanalındaki faaliyetleri do-

layısıyle kalın zincirlerle kapatılmıştır. Bugün bu zincirler de muhafaza edilmektedir. Eski tarih kitaplarında M. R.'in ve Atlas Okyanusunda faâliyette bulunmuş diğer Türk korsan reislerinin şahsiyet ve icraatları hakkında etraflı bilgilere rastlanmaz. Cezâyir korsanlarının faâliyetlerini incelemiş olan İngiliz yazar Stanley Lane Poole, *Berberiye korsanları tarihi* adlı eserinde, M. R.'ten kısaca bilgi verdiği hâlde, 1631 yazında İrlanda'nın güneyindeki Kork (Cork) limanına giren ve şehri yağma ederek 100 esîr ile Cezâyir'e dönen, aynı yıl iki Fransız ve bir İngiliz gemisini zabt ve personelini esîr alan Türk korsanlarının isimlerini bildirmemektedir. M. R. Lundy adasını boşalttıktan sonra müteâkıp yıllarda Cezâyir'den hareketle Atlas Okyanusu'na çıkmış ve bir çok akınlarda bulunmuştur. İlk seferlerini kadırga sınıfı gemilerle yapan M. R.'in, daha sonraki seferlerini kabasorta armalı gemilerle yapmış olması muhtemeldir. XVII. yüzyıl başlarında Cezâyir'de ve Tunus'ta kadırgaların yanısıra Holandalılar'ın haraç olarak hediye ettikleri kabasorta gemiler model alınarak Flenderli bir inşâiye mühendisi olan Simon ve Türk nişaat mühendisi Memi Reis tarafından bu sınıf gemilerin kızaklardan indirildikleri bilinmektedir. Uzun Atlantik seferlerini kürekli gemilerle başarmanın güçlüğü personelin hareket limanından ayrı kaldığı sürece aylarca ve iâşelerini sağlayacak, alınan ganîmetleri saklayacak, esirleri barındıracak, çarpışmalarda lüzumlu mühimmatı emniyetle muhâfaza edecek yerleri olan büyük tonajda gemilere ihtiyaç duydukları muhakkaktır.

M. R.'in ve diğer Türk korsanlarının Avrupa kıyı şehirlerine yaptıkları baskınlar sırasında, şehir ve kasabaları yağma, halkı öldürme ve esir alma gibi o zamanın Avrupalı korsanları tarafından da tatbîk olunan icraatları olmasına rağmen Avrupalılar tarafından yazılmış eserlerde Hıristiyan korsanlardan dinsiz, alçak, kaba ve itâatsiz gemiciler diye bahsedildiği hâlde, Türk korsanları hakkında sevimli, nâzik, zekî ve büyüklerine karşı itâatli diye bahs edilmektedir. M. R.'in Atlas Okyanusu seferleri hep uzun sürmüş, açık denizlerde bulundukları sürece bir çok sıkıntılara katlanan Türk korsanları en çok memleket hasretinden yakınmışlardır. (V. Z. Dümer)

MURÂDÂBÂD veya MORADABAD, Hindistan'da Uttar Pradeş'te bir şehir. Ramganga ırmağının üzerindedir. Nüfusu 180 100 (1961). Tahta ve metal işleyen ve kakmalarla süsleyen zanaatçılar atölyeleri vardır. Pamuk da işlenir. 1625'te kurulan şehir, Timurlu imparatoru Şâh-ı Cihân'ın oğlu Murad Bahş'ın adını almıştır. Kale ve camii XVII. yüzyıldan kalmadır. (V. Örs)

MURÂDÎ, Osmanlı - Türk tarihinde M. mahlasını kullanan şâir ve yazarlar bir hayli olduğu gibi, ünlü bir bilgin aile de bu sanla tanınmıştır.

1. *Murâdî, Seyyid,* XVI. yüzyıl yazarlarından olan M. hakkında kesin bilgi bulunamamaktadır. Barbaros Hayreddin Paşa'nın maiyetinde görev alan M., Durak Reisin çektirisinde, bazan Paşa'nın baştardasında hizmet yapmıştır. *Gazavât-ı Hayreddîn Paşa* adlı eserini Pîrî Reîs'in tavsıyesi üzerine ve onun müsveddelerinden yararlanarak yazmıştır. Ayrıca *Feth-i Kal'a-i Nova* adlı bir eseri daha vardır. Bunda da Hayreddin Paşa'nın Nova ve Kefalonya seferi hikâye edilmiştir. Her iki eserin muhtasar bir tekrarı ise *Feth - Nâme-i Hayreddîn Paşa* adını taşır. Kanûnî Sultan Süleyman'a takdim edilen bu eser üzerine Vezîr-i âzam Hâdim Süleyman Paşa'nın tavsıyesi gereğince Kanûnî'nin Şıkloş, Estergon ve İstolni Belgrad seferine katılarak bir gazavatnâme daha yazmıştır. H. Yurdaydın bu karîneye dayanarak *Târîh-ı Feth-i Şıkloş* yazarı Sinan Çavuş'un M. ile aynı kimse olduğu kanaatini ileri sürmektedir.

2. Murâdî, Bk. Murad III.

3. Murâdî, Bk. Murad IV.

4. *Murâdî,* XVIII. yüzyıl yazarlarından Mehmed Mes'ud Efendi, Yirmisekiz Çelebî-zâde Mehmed Said Paşa'nın küçük oğludur. Şiirde M. mahlasını kullanan Mes'ud Efendi'nin çoğunu Arapça, bir kısmını Türkçe kaleme aldığı *Nebzetü'l-Menâsik* adlı bir eseri vardır.

5. *Murâdî,* XVII. ve XVIII. yüzyılda Semerkand'den göç edip İstanbul ve Şam'da yerleşen bir seyyidler ve bilginler ailesinin ünvanıdır.

a) Ailenin kurucusu *Murâd b. Ali'l - Hüseynî el - Buhârî* (1640 - 1720) Semerkand nakıybü'l - eşrâfının oğludur. İlk gençlik yıllarında Muhammed Mâsûm el-Fârûkî'ye intisâb ederek Nakşbendiyye tarîkatinin heyecanlı bır yayıcısı oldu. Bu maksatla Hindistan, İran, Ön Asya ve Mısır'da pek çok gezilerde bulundu. İstanbul'da büyük bir ilgi gördü ve Şam'da yerleşmiş iken pâyitahta gelerek Nakşbendiyye tarîkatini yaydı. Eserleri bilhassa tarîkate dair risâleler şeklinde olup, en önemli eseri *Müfredâtü'l-Kur'âniyye* adını taşımaktadır.

b) *Murâdî, Muhammed* (1683 - 1755), babası Murad Efendi'nin izinde yürümüş ve Nakşbendiyye tarîkatinin Anadolu'ya yayılmasında büyük hizmeti geçmiştir. Osmanlı sarayında da büyük bir saygıya sahip bulunan M., Şam'da ölmüştür.

c) *Murâdî, Seyyid Ali* (öl. 1771), babası Mehmed Efendi'nin yerini alarak Çarşamba tekkesinde posta oturmuştur. Daha sonra Şam müftülüğü ile İstanbul'dan ayrılan M.'nin *Delâilü'l - Hayrât Letâifü'n - Nefehât* adında bir şerhi olduğu gibi, babasının *Delâiü'l - Yümn ve'l-Bereke* adındaki duâ kitabını da şerh etmiştir.

ç) Murâdî, Muhammed Halil (? - 1791), Seyyid Ali Efendinin oğlu olup, ailesi içinde yazmış olduğu *Silkü'd - dürer fî Âyâni'l - Karni's - Sânî - Aşer* adlı biyografik eser ile en çok ün yapmıştır. Amcası Hüseyin Murâdî'ye (1725 - 1774) Şam müftülüğünde halef olmuş ve Haleb nakıybü'l - eşrâfı iken bu şehirde ölmüştür. Ünlü eseri *Silkü'd - dürer,* Kahire'de 1291-1301 yılları arasında 4 cild halinde yayınlanmıştır. Ayrıca babasının ve ailenin tarihçesi olan *Matmahü'l - Vâcid fî Terce-meti'l - Vâlidi'l - Mâcid* adlı bir eseri daha vardır. Bunlardan başka M. ailesinin son temsilcisi yine Şam müftüsü olan Abdurrahman Efendi 1803 tarihinde Cezzâr Ahmed Paşa tarafından idam edilmiştir. (İ. Parmaksızoğlu)

MURADİYE, Van iline bağlı ilçe. Yüzölçümü 2 596 km², nüfusu 51 622 (1975), nüfus yoğunluğu 20, ilçe merkezinin yüksekliği 1 780 m, nüfusu 6 510'dur. Nüfusunun % 85'i köylerde oturuyor. İlçeye bağlı Çaldıran bucağı ve 102 köy vardır. Eski ilçelerdendir. Belediyesi 1926'da kurulmuştur.

İlçe toprakları, ilin kuzey - doğu bölümünü içine alır ve Van gölüne kıyısı bulunur. M. ilçesi, dağlarla çevrili iki ovanın (M. ve Çaldıran ovaları) bulunduğu, çok yüksek (1 700 - 3 000 m) bir bölgededir. M. ovası (170 km², yüksekliği 1 660 - 1 750 m), Van gölünün kuzey - doğu ucunun

MURADİYE : İlçenin genel görünüşü

bir körfez hâlinde sokulduğu yerden kasabaya kadar uzanan (15 km), enliliği 6 - 8 km olan alüvyonlarla örtülü verimli bir düzlüktür. Ova, 3 000 m lik dağlarla çevrilidir. Bu dağların çok yeri genç volkanik taşlarla örtülüdür. Bunun kuzey - doğusunda Çaldıran ovası (240 km², yüksekliği 2 000 m), yine dağlarla çevrili, alüvyonlarla örtülü, boyu 20 km, eni 15 km olan büyükçe bir düzlüktür. Bu da yüksek dağlarla çevrilidir. İlçenin Türk - İran sınırında 2 800 m'lik dağlar uzanır. Bu sınır boyu dağları kıvrımlı Üst Kretase tabakalarından, yer yer diyorit ve gabrolardan, az yerde de Üçüncü Zaman oluşuklarından bir yapı gösterir. İki ova arasında 2 700 - 3 000 m yüksekliğindeki volkanik bir dağlık arazi uzanır. Bu dağın doğu bölümünde Süphan gölü (Sultan gölü) vardır (boyu 1 500 m, eni 500 m, 1 km², yüksekliği 2 400 m, suyu tatlı, ayağı M. ovasına iner). Bu dağlık yerde Bendimâhi çayının dar ve derin boğazı (25 km) uzanır. İlçenin kuzeyinde Tendürek (b. bk.) genç volkan dağı (3 542 m) yükselir.

İlçenin iklimi serttir. Kışın şiddetli soğuklar olur, sıcaklığın —35°'ye düştüğü görülür. Yaz aylarında ise bunaltıcı sıcaklar olmaz, hele dağlık yerlerde ve yaylalarda yaz ayları serin ve ılımlı geçer. Yıllık yağış 400 mm'ye yaklaşır, yazları da büsbütün kurak geçmez. Dağlık yerlerde çok kar yağar. Yağışlar en çok kışın ve ilkbaharda olur. İlçe arazisi hemen bütünüyle ormandan yoksun olup, bozkır görünüşündedir. Yüksek dağ çayırları ve otluk yerler çoktur. Her iki ovanın toprakları verimlidir. İklimi daha elverişli olan M. ovası, meyve ve sebze yetiştirme ve tarım bakımından önem taşır.

İlçenin başlıca akarsuyu, bir bölümü M. ovasından geçen, ilçe ve çevresinin sularını toplayarak Van gölüne dökülen Bendimâhi çayı (b. bk.)'dır. Yağış alanı 1 670 km² olan bu çay, hemen bütün çevre dağlarının ve Çaldıran ovası ile çevresinin sularını toplar. Ortalama akımı saniyede 12 m³ ise de, kabardığı zaman yatağından 55 m³ su geçer, çekildiği zaman 6 m³'e iner. Bu çay, M. ovasında biraz derinden aktığı için, sulamada kolaylık göstermezse de, bol sulu oluşu arklar yolu ile bu eksiğini giderir.

İlçe merkezi M. (eski adı: Bargiri), aynı addaki ovanın kuzey kenarında ve Bendimâhi çayının 1 km doğusunda, 6 510 (1975) nüfuslu bir kasabadır. 1927 - 1965 arasında nüfusu 1 500 - 2 500 arasında değişen kasabada, son yıllarda oldukça gelişme belirmiş, nüfusu da artmıştır. Kasaba, Van gölü kıyısına, Patnos - Van karayoluna, 15 km'lik iyi bir yol ile bağlıdır. Buradan Çaldıran (b. bk.) bucağına dar ve dönemeçli bir yol vardır. İlçede başka iyi yol yoktur. İçme suyu, Kümbet Çeşmesi denilen kaynaktan getirilmiştir. Kuyu sularından da faydalanılır. Küçük bir çarşısı, ilkokulu, ortaokulu vardır. I. Dünya Savaşı sırasında çok zarar görmüş bulunan bu çevrede kalkınma olmakta, bu arada Keban'dan elektrik enerjisi verilmesi yoluna gidilmektedir. Yer yer meyve ve sebze bahçeleri de bulunmakla beraber, başlıca geçim kaynağı koyun besleme, tarım (buğday, arpa..), sade yağ yapımı ve yündür. Bunların bir kısmı başka yerlere gönderilir. Kasabanın yanındaki tepede eski bir kale kalıntısı vardır. Süphan gölü ve Gevrikân çağlayanları başlıca turistik yerlerdir. Bu kasabanın yeri, tarih çağları boyunca Van gölü çevresinin kuzey kapısı özelliğini taşımıştır. (R. İzbırak)

MURADİYE CAMİİ, Manisa'da III. Murad tarafından yaptırılmış olan cami. M. C.'nin yapılışı, başka bir benzerine rastlanmayan, değişik ve hareketli bir yapılış tarihine sahiptir. III. Murad (1574 - 1595) Manisa'da şehzâde olarak bulunduğu sırada yanında bir zâviye ile birlikte küçük bir cami yaptırtmıştır. Padişahlığında, bu bina cemaate yetmediğinden genişletilmesinin istenmesi üzerine de III. Murad, H. 990 (= 1582) tarihli fermanı ile, sundurma eklenmesi sure-

tiyle büyütülmesine izin vermiştir. Fakat bir oldu - bitti ile eski caminin tamamen yıkılıp kaldırılması üzerine Padişah, aynı yerde yeni bir cami yaptırtmaktan başka çare görememiştir. İstanbul'dan yollanan bir projeye göre H. 911 muharremi (=1583)'nde yapımına başlanan caminin inşâsına Manisa halkı müdahele ederek değiştirmeğe kalkışmış, fakat III. Murad İstanbul'dan gönderilen Mimar Mahmud'un işleri Hassa Mimarı Sinan'ın bir projesine göre yürütmesini istemiştir. M. C. daha bitmeden Mimar Mahmud Ağa'nın ölümü üzerine, Mimar Mehmed Ağa atanmıştır. M. C.'nin yapımı için Anadolu'nun çeşitli yerlerindeki kadılara yazılan fermanlarla işçi, amele ve malzeme istenmiş; iç süslemeyi yapmak üzere de, İstanbul'dan Mehmed Halîfe başkanlığında 12 Hassa nakkaşı gönderilmiştir. M. C.'nin yapımı H. 994 zilhicce (= 1585)'sinde bitmiş, etrafındaki ek tesislerin inşâsı ise H. 1001 (=1592/93)'e kadar sürmüştür. M. C.'nin kitâbesi de yapımının H. 991'den 994'e kadar sürdüğünü bildirir. *Menâzırü'l-avâlim* adlı eserin yazarı Mehmed Âşık da, cami bittikten sonra medresenin yapımına başlandığını görmüştür. M. C.'nin eki olarak medrese, imâret ve tâbhâne yapılmış, sonra bunlara bir de kütüphane eklenmiştir.

Cami, etrafını bir duvarın çevirdiği bir avluya açılan beş bölümlü bir "son cemaat yeri" ne de sahiptir. Bu bölümlerin ortada olanı bir aynalı tonozla, ötekiler ise kubbelerle örtülüdür. M. C.'nde çok değişik bir düzen kullanılarak, ortada büyük bir kubbe ile örtülü orta mekânın iki yanında dikdörtgen biçimli birer kanat yapılmıştır. Aslında yarım kubbeler ile örtülmeleri gereken bu kanatlar, mimarî bakımdan başarılı bir görünüş sağlamayan, yarım manastır tonozları ile örtülmüştür. Ayrıca, yanlarda birer dış galeri yapılmıştır. Bunlardan geçilerek de içeri girilebilmektedir. Mihrab, ileri çıkan bir bölümün içine yerleştirilmiştir. Çifte minareli olan M. C.'nin dış nisbetleri Mimar Sinan'ın başka eserlerinden o kadar değişiktir ki, onun projesini uygulayan mimarların buna pek bağlı kalmadıkları ve kendi zevklerine göre bir yapı meydana getirdikleri açıkca görülmektedir. Cümle kapısı üstündeki kademeli saçaklı, pencereli duvarın mimarî bakımından başarılı olduğu söylenemez. M. C.'nin son derecede zengin bir iç süslemesi vardır. İ'tinalı bir taş ve mermer işçiliği, kapıda, mihrabda ve bilhassa minberde kendisini belli eder. Ayrıca caminin içi, kemer ve örtüler hizasında çepeçevre dolaşan stalaktitli korniş hizasına kadar, aralarında yer yer yazılar olan, XVI. yüzyılın çok güzel çinileri ile kaplanmıştır. Mihrâbın yanındaki pencereleri renkli

MURADİYE CAMİİ

camlı pencere (revzen)'ler süsler. Ahşap kapı kanatları da klasik devir Türk san'atının mükemmel örneklerindendir. Bu kanatların üzerlerinde, ayrıca, kabartmalarla bezenmiş tunç kilit aksamı ile ejder biçiminde halkalar bulunmaktadır. Cümle kapısının iç tarafındaki dört desteğe oturan mahfel'in tavanı ise, tahta üzerine boya ve yaldızla yapılan, son derecede zengin nakışlarla bezenmiştir. Bu nakışlı tavan, Türk san'atının XVI. yüzyıl ahşap süslemesinin en güzel örneği olarak kabûl edilmektedir. Sol tarafdaki hunkâr mahfeli altındaki tavan da aynı teknikle işlenmiştir.

M. C.'nin doğu tarafında yan yana imâret, medrese ve tâbhâne binaları ile kütüphane sıralanmaktadır. Aşhane - imâret, medrese ve tâbhâne ortadaki bir açık avluyu çeviren hücrelerden meydana gelmiş, revaklı yapılardır. Medresenin şadırvan avlusunun sadece üç tarafında hücreler sıralanır. Bu yirmi hücreden başka, bir de, büyük kubbeli dershane - mescid vardır. Aşhane - imâret ise, yine bir avlu etrafında dizilen eşit olmayan, kubbeli hücrelerden meydana gelmiştir.

M. C.'nin avlusunu çeviren bir medresenin daha varlığından bahsedilmekte ise de, bundan bir iz kalmamıştır. M. C.'nin doğu tarafındaki küçük kütüphane binası her ne kadar bu manzumenin içinde bulunmakta ise de, III. Murad'ın yaptırttığı yapılardan olmayıp, çok daha geç bir devirde Karaosmanoğulları tarafından kurularak vakf edilmiştir. (S. Eyice)

MURÂD - NÂME, Türkçe'de ilk manzûm ansiklopedik eser. XV. yüzyılda Bedr-i Dilşâd b. Mehmed b. Oruc Gazi tarafından 1427 de II. Murad adına yazılmıştır. Çağındaki asılsız ve gerçek ilimlerin tariflerini, konularını, terimlerini teferrüâtı ile açıklamaktadır. Dili oldukça sade olup, eski kelimeler pek çoktur. Yazarın kendi elyazısı ile yazılmış tek nüshası Fahri Bilge'nin hususî kütüphanesinde idi. (C. Öztelli)

MURAKKA, eski sanat albümlerimiz hakkında kullanılan bir terim. Kelimenin aslı Murakka'a olmakla beraber, M. şekliyle yaygındır; Murakkaât olarak çoğulu da kullanılmıştır: Şeyh Hamdullah M.'ı, Hâfız Osman Murakkaâtı gibi.

Aslında yama mânâsına gelen M.'nın, el yazması kitaptan farkı şudur : Kitap yapraklarının iki yüzünün de dolu oluşuna karşılık M.'da kâğıdın bir yüzü kullanılır ve daha büyük bir mukavva üstüne her tarafından mesâfe bırakılarak yapıştırılır. Ancak mukavva (karton) eski devirde fabrikalardan hazır olarak çıkmadığı için, sağlam kâğıdlardan birkaç tabakanın üst üste yapıştırılmasıyla elde edilirdi. Büyüklükleri farklı olarak kesilen kâğıdlardan en alta gelen küçük boyutlusu, evvelden nemlendirilerek, bir tahta üzerine yapıştırılmadan yatırılır. Onun üstüne gelen ikinci kâğıd, daha büyük tutularak, altta kalan kâğıda yapıştırılır. Bu ikinci kâğıd, aynı zamanda, açıkda kalan kenarlarından tahtaya da yapıştırılır. Ihlamur ağacından yapılan bu düzgün tahtaya M. tahtası, bu işleme de M. germek denilir. Yapıştırıcı olarak kullanılan un veya nişasta muhallebisi kuruyunca, alta gelen kâğıd hizasından olmak üzere gerilmiş olan M., dört tarafından kesilerek çıkartılır. Böylece ince ve sağlam bir mukavva elde edilir.

M., en az iki katlı olarak gerilir. Kat arttıkça mukavemet de artar. Daha tahtadan çıkarılmadan, bunun üzerine, sanat eseri olan sahife yapıştırılır; etrafı ebrû kâğıdı veya tezhib ile, usûlune göre süslenir; altında cedvellenir. Bu iş bittikten sonra aynı büyüklükte kesilen sahifeler, ikişer ikişer, sırt sırta getirilerek, kenarlarından ince deri veya kumaş şeritlerle tutturulur. Bu şekilde hazırlanan bir çok M. sahifesi, en sonra eski tarz cild ile kaplanır. Bâzı M.'larda sırt sırta gelen iki sahife, yalnız boğaz tarafından birbirine bağlanır. Sadece birinci sahifesinden cilde tutturulan bu tarz M.'lara Körüklü M. denir. Böyle hazırlanan M.'larda, bütün sahifeleri aynı zamanda açıp görmek imkânı bulunur. En fazla yazı san'atıyla ilgili albüm olarak yaygın bulunan M., zaman zaman, minyatür ve tezhib için de kullanılmıştır. Müze ve kütüphanelerimiz bunların sayısız ve mükemmel örnekleriyle doludur. Konunun icâbına göre küçük veya büyük bir kitap boyunda hazırlanan M.'lar, eskiden, aynı zamanda müzehhib olan mücellidler tarafından yapılırdı. (U. Derman)

MURAT, Joachim (La Bastide - Fortunière "şimdiki Labastide - Murat" 1767 - Pizzo, Calabria 1815), Fransız mareşali ve Napoli kralı. Bir hancının küçük oğluydu. Önce din öğrenimi gördü, sonra Toulouse'da süvari alayına girdi. Ancak, 1790'da disiplinsizlik yüzünden askerlikten atıldı. İhtilâlde yeniden orduya katıldı. İhtilâlci cumhuriyetin gönüllü ordularında hızla yükseldi. 1795'te Napoléon Bonaparte ile karşılaştı. Süvari komutanı olarak gösterdiği atılganlık ve cesaret Bonaparte'ın dikkatini çekti. 1798'de Bonaparte ile birlikte Mısır savaşına katıldı; Piramidler savaşında ilk ünlü süvari hücumunu yönetti; Bonaparte'ın iyice takdirini kazandı. Fransa'ya dönüşte, Napoléon, 18 Brumaire (1799) hükûmet darbesinde onu kendisine yardımcı olarak seçti. 1800 yılında kendi kızkardeşi Caroline Bonaparte ile evlendirdi. 1804'te mareşal, 1805'te prens unvâniyle büyük amiral oldu. 1805'teki Almanya savaşında Büyük Ordu kumandanı olarak gösterdiği başarıdan ötürü Napoléon onu Berg ve Clèves dükü yaptı (1806). 1808'de İspanya'daki Fransız ordularının başkumandanlığında bulundu. Madrid'deki ayaklanmayı bastırdı. Aynı yıl Joseph Bonaparte'ın yerine Joachim Napoléon adıyla Napoli krallığına getirildi.

Kral Joachim Napoléon, Napoli'de muhteşem bir saray kurdu, feodal sistemin son izlerini ortadan kaldırdı, âsâyişi sağladı. Rusya seferinde Fransız süvarisine kumanda etti. Moskova önlerinde başarı kazandı. Ancak geri çekilme sırasında yerini Prens Eugène'e bırakarak Napoli'ye döndü. Sonra Avusturya ile gizlice anlaşma yoluna gitti. 1813'teki Leipzig savaşında Napoléon'un yanında bulundu. Bu savaştaki yenilgi üzerine onu terketti; İngiltere ve Avusturya ile, Napoléon aleyhine anlaşma imzaladı (1814). Ne var ki, Viyana kongresi, tahtta kalması hususunda kendisini desteklemedi. Talleyrand, "Napoli Kralı" diye bir kimseyi tanımadığını belirtti. M., Napoléon'un Elbe'den kaçması üzerine tekrar onun tarafına döndü. Askerlerini seferber edince, Müttefikler, Avusturya'yı onu te'dîb etmekle görevlendirdiler. Holentino'da Avusturyalılar'a yenilince (2 mayıs 1815), Fransa'ya kaçtıysa da Napoléon onun hizmet talebini reddetti. Waterloo mağlûbiyetinden sonra da Korsika'ya kaçtı. Kısa bir süre sonra krallığını tekrar ele geçirmek için, çok küçük bir kuvvetle Calabria'ya çıktıysa da, hemen yakalandı, mahkûm edildi ve 13 ekimde (1815) kurşuna dizildi. (O. Yüksel)

MURAT DAĞI, Batı Anadolu dağlık - eşik bölgesinin en yüksek dağı (2 224 m). Kütahya'nın 45 km güney - batısındadır. Dağın batı - doğu boyu 30 km, eni 20 km'dir. Yüksek bölümünün kuzeye bakan yerlerinde sarp kayalıklar ve dik yamaçlar çok yer tutar. Burada bir kırık basamağı (fay çizgisi) uzanır. Dağın yüksek yerleri Paleozoik metamorfik taşlar ile peridotit, piroksenit gibi oluşuklardan meydana gelmiştir. Güney - batı bölümünde granitler ve Perm devri tabakaları ile yer yer volkanik arazi (andezitler) bulunur. Dağın kuzey bölümünde antimuan vardır. Dağın çevresinde Neojen devri arazisi geniş yer kaplar.

M. D., bolca yağış alan ve kar yağışlarının önemli yeri bulunan bir yüksek dağdır. Doruk bölümünün bazı yerleri dışında, her tarafı iyi ormanlarla (çamlar, meşeler,..) kaplıdır. Bu durumu ile, çevresi için önemli bir ekonomik kaynak ve akarsuların çıktığı ve beslendiği bir arazidir. Güney bölümünden beslenen akarsular Banaz çayının (b. bk.) ilk kaynaklarını oluşturur, batısından çıkan sular Murat çayı adıyle Gediz ırmağının (b. bk.) başlangıç yeri olur, kuzeyinden çıkan sular Porsuk çayına (b. bk.) yönelir. Afyon - Uşak karayolu ve demiryolu dağın güneyinden, Kütahya - Uşak karayolu kuzeyinden geçer. (R. İzbırak)

MURAT IRMAĞI, Doğu Anadolu'da Fırat nehrinin en büyük ve güçlü kolu. Uzunluğu 615 km, yağış alanı 42 000 km²'dir. Irmak, Van Gölü kuzeyinde Ağrı ilinde Muratbaşı adıyle anılan bölgeden kaynaklarını alır (bu ilk beslenme yerine Kırkmenba denir), Karaköse'ye kadar birçok kollarla büyür, bu arada Şiryan çayını ve daha birkaç akarsuyu alarak güçlü bir ırmak olur, daha aşağılarda da birçok büyük kol ile (Göynük, Peri, Munzur suları...) büyür, genişliği çok yerde 50 - 100 m'yi bulur. M. I. ile Karasu birleşerek Fırat'ı (b. bk.) oluşturmuşlardır. M. I. boyunda başlıca 3 yerde su ölçümleri yapılmıştır: Tutak ilçesindeki beton köprü yanında 1953'ten beri, Elazığ - Bingöl yolunun 46. km si yakınında 1962'den beri, Elazığ - Çemişkezek yolunun 40. km sinde Aşvan köprüsü yanında 1962'den beri. Bu ölçümlerden anlaşılmıştır ki, ırmağın ortalama akımı sn de 200 - 300 m³ gibi bir değer göstermekte, en kabarık zamanlarında bu miktar 2 500 m³'ü bile bulmakta ve çekilmesi hâlinde de 50 - 70 m³ su geçirmektedir. En çekilmiş zamanında bile ırmak birçok yerlerinde geçit vermez. Kabarık zamanları ilkbaharda olmakta, başlıca etkiyi bu kabarmalara yağmurlarla kar erimeleri yapmaktadırlar. Irmağın sularının en çok çekildiği zamanlar, yaz sonundan güz ortalarına kadar sürer.

M. I., sularını Doğu Anadolu'nun iç bölgelerinden ve özellikle buralardaki yüksek dağlardan toplar. Bu geniş bölgenin iklimi, Yukarı Fırat - M. iklimi adiyle söylenir. Orta ve aşağı M. bölümü, yüksekliği 1 000 - 1 200 m olan ovaların ve 1 500 - 2 000 m lik dağların çok yer tuttuğu bir bölgedir. Burada kışlar sert geçer, yazlar ise sıcak olur. Yıllık yağış tutarı, ortalama 400 - 450 mm ise de, kar şeklindeki yağışların daha çok olduğu dağlarda bu miktarı geçer. Bu bölgenin alçak yerlerinde kar, yağdıktan kısa bir süre sonra erimeğe başlar, yüksek dağlardaki karlar ise daha geç ve ağır ağır eriyerek akarsuları beslerler. Bu bölgede kış ve özellikle ilkbahar kapalı ve yağışlı geçer. M. I nın yukarı kesiminin sularının toplandığı Ağrı bölgesinin iklimi ise, daha serttir. Irmağın doğduğu ve beslendiği bütün bu geniş bölgede, yüksek dağların çok yer tutması ve bu dağlara bolca kar yağması, bütün bölgeye yağmurların çokça yağması, birçok yerlerinde gür kaynakların çıkabilmesine yol açan yeraltı sularının oluşabilmesi, M. I.'nın türlü yönlerden ve birbirini bütünleyen sürelerde beslenerek, güçlü bir akarsu durumuna gelmesine imkân sağlamıştır. Yaz mevsiminin kurak geçmesi sırasında, yüksek dağlardaki karların yavaş yavaş erimesiyle ırmağı besleyen bir miktar suyun gelmesi ve gür kaynakların da bu aylarda dereleri beslemesi, ırmağın çok çekilmesini önlemiştir. Ancak, çekilmiş seviye ile kabarık seviye arasında yine de 2 - 3 m seviye farkı olur.

Yolu boyunca yer yer dar ve derin boğazlardan geçen (Genç boğazı gibi) ve ovalarda da akan (Muş ovası gibi) M. I., aşağı kesiminde şimdi büyük değişikliklere uğramış, burada ırmağın ve vâdîsinin yerinde, 1974 yılında, çok uzun ve derin bir göl oluşmuştur. Bu bölgede Keban Barajının (b. bk.) bitirilmesiyle ırmağın bu aşağı kesiminde büyük baraj gölü oluşmaya başlamış, vâdî tabanlarındaki ve yamaçlardaki köyler sular altında kalarak, yerleri değiştirilmiş, böylece ırmağın akışında önemli değişmeler olmuştur. (R. İzbırak)

MURAT OVASI (bazı kaynaklarda, yanlışlıkla, Muratlı Ovası denilmiştir), Büyük Menderes ırmağının orta kesiminde, Yenipazar ile Sultanhisar batısında bir ova. Bu ova, ırmak boyunca uzanan geniş ve aluviyonlarla örtülü ovanın buradaki bölümüne verilen addır. Burada ovanın genişliği 8 km yi geçer. Büyük Menderes ırmağı, ovanın kuzey kenarına yaklaşacak şekilde, bir yay çizerek akar. Ova verimlidir. Güney kenarında Yenipazar ilçesinin merkezi olan kasaba (5 000 nüfuslu), kuzey kenarında Sultanhisar (4 000 nüfuslu) vardır. Köyler, ovanın kuzey ve güney kenarlarında ve daha çok dağ yamaçlarında sıralanmıştır. Ovanın kenarlarından karayolları geçer, bu çevreyi İzmir'e ve Denizli'ye bağlar. Kuzey kenarından demiryolu da geçer. Yenipazar ve eteğinde yer alan Madran Baba dağı (1 792 m) çevresinde Eski Çağ şehir yerleri vardır. (R. İzbırak)

MURATLI, Tekirdağ iline bağlı ilçe. Yüzölçümü 407 km², nüfusu 17 390 (1975), ilçe merkezi nüfusu 7 153'tür. Daha önce Çorlu'ya bağlı bir bucak olan M., 1957'de ilçe durumuna getirilmiştir. İlçeye bağlı 16 köy vardır. Bu köylerden 4 ü 1 000 - 1 500 nüfusludur. M., nüfusu oldukça yoğun ilçelerimizden biridir (km² ye 43).

İlçe arazisi, Tekirdağ'ın hemen kuzeyinde, Çorlu suyu ve başka derelerin Ergene ırmağına karıştıkları dalgalı ve tepelik - düzlük yerlerdir. Arazi akarsularla yarılmış, üstlerinde düzce yerler bulunan, 100 - 150 m yüksekliğinde yassı sırtlar görünüşündedir. M. kasabasının doğusundaki Boyalıkdüzü bunun bir örneğidir. Bu uzunca sırtların aralarında geniş ve yayvan vâdîler uzanır. Bu sırtların yapısı, düz duruşlu Neojen tabakaları ve özellikle Miyosen devri karasal tortul tabakalarından (yumuşak kalker, marn, kil, killi kumtaşı) oluşmuştur. Başlıca akarsu vâdîleri tabanlarında (Çorlu Suyu ve Ergene ırmağı vâdî tabanları yer yer 1 - 2 km genişliğinde verimli düzlüklerdir) aluviyon örtüleri önemli yer tutar. M. kasabasının güney - batısında küçük ölçüde volkanik taşlar (bazalt) da bulunur.

İlçede yazın sıcak, kışın soğuk, oldukça yağışlı bir iklim vardır. Yazlar kurakça, kış ve ilkbahar yağışlı geçer. Nadir olmakla beraber sıcaklığın —8°C'ye düştüğü, bazı yaz günlerinde 37°C'ye yükseldiği olur. Bazı tepelerde bozuk meşelikler var ise de, hemen bütün arazi tarım alanlarıdır. İlçeden geçen Ergene ırmağı (b. bk.) ile Çorlu Suyu ve başka dereler, arazinin verimliliğini arttırmıştır. Çeşitli ürünler yetişmekle beraber, en çok tahıl, şeker pancarı, ayçiçeği (nebatî yağ imalathaneleri vardır) ve baklagiller elde edilir. Sığır ve koyun da beslenir. İnanlı köyü yakınındaki hârada sığır soyları üzerinde çalışılmıştır.

İlçe merkezi olan M., Çorlu Suyu ile Ergene ırmağının birleştiği yerin güneyinde, vâdîde (yüksekliği 80 m), 7 153 (1975) nüfuslu bir kasabadır. Kasabanın nüfusu 1927'de 1 240 ve daha sonraki yıllarda 3 - 5 bin iken, son 15 yıl içinde artış olmuş, kasaba demiryolunun kuzeyinde de yayılmıştır. M., İstanbul - Edirne demriyolu üzerinde olduğu gibi, Tekirdağ'a

MURATLI : Bir görünüş

24, İstanbul - Edirne karayoluna 14 km lik düzgün yollarla bağlı ve işlek bir yerdedir. Belediyesi 1941'de kurulmuştur. Bu çevrede tanınmış olan İnanlı kaynaklarından içme suyu sağlanmıştır. Her hafta eşya ve hayvan pazarı kurulduğu gibi, eylül ayı içinde her yıl panayır açılır. İlkokulları ve ortaokulu vardır. (R. İzbırak)

MURATORE, Lucien (doğ. Marsilya, 1878), Fransız opera tenoru. Marsilya konservatuarında şan ve fagot dersleri almış, 1897'de konservatuarı birincilikle bitirmiştir. Sahnede Sarah Bernardt ve Réjane ile oynamış ve büyük bir başarı kazanmıştır. Paris Konservatuar'ında opera için hazırlanmış ve 1905'te, ilk defa olarak, Cluck'un Armide isimli operasındaki Rinaldo rolünü oynamıştır. Operadaki birçok başarılarının en parlağını Prinzivalle rolünde kazanmıştır. (V. Örs)

MURAVIEV veya MURAVIOV - KARSKI, Nikolay Nikolayeviç, Prens (Saint - Petersbourg 1794? - Saint-Petersbourg 1866), Rus generali. 1817'de Hazar Denizi'nin doğusundaki toprakların keşfiyle görevlendirildi. Daha sonra Kırım Savaşı sonunda Kars'ı zaptetti (1855); bunun üzerine adının sonuna Karski lakabını ekledi. (O. Yüksel)

MURAVIEV veya MURAVIOV, Michael Nikolayeviç, Kont (1845 - 1900), Rus devlet adamı. 1863 yılında Polonya'daki ayaklanmaları insafsızca bastıran ve bu yüzden "Asıcı" lakabını alan Kont Michael Muraviev'in torunu ve General Kont Nicholas Muraviev'in oğlu. Hariciyeye intisab etti. Avrupa'nın çeşitli başkentlerinde vazife gördü. 1897'de dışişleri bakanı oldu. Sağlam bir dış politika takib etmedi. La Haye'deki barış konferansında memleketini bazı müşkül durumlardan kurtardı ama, sonunu getiremedi. Mançurya ve Pekin'deki Rus ajanlarının 1900'deki Boxer ayaklanmasına yol açan hareketlerine müsamaha göstermesi Çar ile arasının açılmasına sebep oldu. Aynı yılın 21 haziranında ansızın öldü. (O. Yüksel)

MURCIA (Coğ.), İspanya'da aynı adı taşıyan eyâletin merkezi şehir. Nüfusu 243 759 (1970).

Segura ırmağının vâdîsinde bulunur. Bu Irmak büyük bir vega (meyve ve sebze yetiştirilen saha)'yı sular. Vega'da aş. yu. 200 000 insan yaşar. Cartagena Piskoposluğunun merkezidir. Bir üniversitesi, bir tiyatrosu, bir boğa güreşi sahası vardır. Tekstil (ipek) endüstrisine sahiptir. Bundan gayrı değirmenleri ve tarım âletleri endüstrisi vardır.

Araplar tarafından 861'de kurulmuş olup 1224 - 1243 yıllarında bağımsız bir Arap krallığının başşehri idi.

Rokoko cepheli bir gotik katedrali (XIV - XV. yüzyılları) vardır.

M. vilâyetinin nüfusu 832 000 dir (1970) (11 317 km²). Eyâlet Avrupa'nın en kuraklık bölgelerinden biridir. Bakır ve kurşun madenleri vardır. (V. Örs)

MURGUL, Artvin ilinin Borçka bucağında "Bakır İşletmesi Müessesesi" ve şimdiki Göktaş bucağının eski adı. M., Borçka kasabasına 18 km'lik düzgün bir yol ile bağlıdır.

MURGUL : Bakır işletmesi

Borçka'dan Hopa iskelesine 23 km'lik, dönemeçli bir yol vardır. M., Borçka'nın güneyinde, Artvin'in kuzey-batısında (22 km)'dır. Arazi yüksek, dağlık ve ormanlıktır (Şavval dağı 3 348, Tiryal dağı 2 600 m gibi). Bu dağlardan kaynağını alan M. Suyu (40 km boyunda), bakır işletmelerinin yanından geçer, Borçka'nın güneyinde Çoruh ırmağına karışır. Bu suyun vâdîsi derin ve yukarı kesiminde dardır. Irmağa döküldüğü yerde vâdî tabanı 200 m yüksekliktedir. Burada arazi, Üst Kretase volkanik fasiyesi ile Eosen devri volkanik fasiyesinden bir yapı gösterir. Bu oluşukların bulunduğu alanda yer yer bakır madenleri (5 kadar yerde) vardır. Bunlardan biri olan M. Bakır Madenleri, işler durumdadır. 10 km kadar güney-batıda iç püskürük taş kütlelerinin ve damarlarının yer tuttuğu geniş arazi uzanır.

M. bakır madenlerinin işletildiği Göktaş bucağı (bucağın eski adı M.) 4 365 nüfuslu olup, belediyesi, PTT si, çarşısı bulunan bir kasabadır. Bucağın 9 köyü vardır. Hemen yakınındaki Damar 3 500 nüfuslu, belediyesi ve PTT si olan bir yerleşme yeridir.

Eski tarihlerde de işletilmiş bulunan M. bakır madenleri, 1951 yılından beri, Etibank'a bağlı bir işletme olarak çalıştırılmaktadır. Maden çıkarma işleri, açık işletme sistemi ile yapılır. Cevher, flotasyon tesisinde zenginleştirildikten sonra ergitilerek (izâbe edilerek) % 99 saflıkta blister bakır elde edilmektedir. M. bakırının bir tonunda 12 gr altın, 600 gr gümüş bulunur. 1956'da kurulan sülfürik asit fabrikasında izâbe baca gazlarından sülfürik asit üretilmektedir. İşletme, 1951'den beri 170 bin ton blister bakır, 1956'dan bu yana 160 bin ton sülfürik asit üretmiştir. İşletmede hava hattı, flotasyon ve izâbe tessileri, enerji trafo merkezi vardır. Ortalama olarak yılda 140 - 150 milyon liralık satış yapılmaktadır (bunun 30 - 35 milyon lirası kâr). İşletmede 2 000'den çok işçi çalışır. (R. İzbırak)

MURILLO [*muriyo*], **Bartolomé Esteban** (Sevilla 1618 - Sevilla 1682), İspanyol ressamı. On dört yaşında öksüz kalan M., Juan del Castillo'nun öğrencisi olmuştur. Gelişmesinde J. de Ruelas ve R. Cano'nun eserlerinin de rolü vardır.

M.'nun bütün hayatını Sevilla'da geçirdiği anlaşılıyor. 1660 yılında Sevilla'da bir akademi kurmuş ve bu akademinin ilk başkanlığını yapmıştır. M. eserlerinde İspanyol Katoliklerinin görüş ve düşünüşlerini yansıtmıştır. Velázquez (b. bk.) yanında İspanya'da *genre* resminin gelişmesinde önemli bir yer tutmuştur.

Başlangıçta natüralizme bağlı kalmış olan san'atkâr, Caravaggio ve F. de Zurbarán gibi büyük ustaların baskısı altında çalışmıştır. Aş. yu. 1650'ye kadar sert bir biçim anlayışı göstermiş, metalik renkler kullanmıştır. 1655'e doğru P. P. Rubens, A. van Dyck, Velázquez gibi san'atkârlarla Venedikli ustaların tesiri altında yeni bir üslûp kazanmış, yumuşak ve sıcak renklere dönmüştür. Francisçuların sipariş ettiği bir tablo serisini "Alcala'lı San Diego fakirlerle" [Madrid, San Fernando Akademisi]; "Meleklerin mutfağı" [Louvre Müzesi 1645] bitirdikten sonra Sevilla manastırına tahsis ettiği sayısız tablolar yapmıştır. Başlıcaları: "Sta María La Blanca" [1665]; "Capucinler" [1665 - 1670]; "Caridad hastahanesi" [1670 - 1674]. En meşhur eserleri arasında şunlar vardır: "St. Francisco'nun vecdi" [San Fernando Akademisi]; "Çobanların tapınması" (Dilenciler) [Louvre Müzesi]; "Karpuz ve üzüm yiyenler" [München resim müzesi]; "Hastalara ihtimam gösteren Macaristanlı Ste. Erzsébet" "St. Franciscus'u kucaklamak için eğilen Îsâ", "Sada'ka veren Villanueva'lı St. Thomas" vb. 1680'de Cadix Capucinleri

MURILLO : Günahsız doğmuş Meryem ana

için "Sienna'lı Sta Catharina'nın mistik evlenmesi" adlı tabloyu yapmıştır. M. kadın tatlılığını çok güzel ifade eden, halk çocuklarını büyük bir sevimlilikle canlandıran bir ressamdır. Onun bu eserleri bilhassa Edouard Manet (b. bk.)'ye ilham kaynağı olmuştur. (V. Örs)

MURMANSK (Coğ.), Rusya'nın kuzeyinde bir yönetim merkezi ve liman. Kola ırmağının Barents denizine aktığı ağzındadır. Nüfusu: 307 000 (1969). Açık denizden 50 km uzaktaki kent, bütün yıl buzsuz liman olarak 1915'te Murman hattının inşasıyle kurulmuştur.

Kutup dairesinden 200 km uzaktır. M. balıkçılık ve balık işleme fabrika merkezidir. Gemi inşa eder, metal işler ve yiyecek maddeler endüstrisine sahiptir. Bir öğretim enstitüsü, yüksek ve orta gemicilik okulları, bir balıkçılık enstitüsü, bir osenografi enstitüsü, üç tiyatrosu ve iki müzesi vardır. (V. Örs)

MURNAU, F. W. (asıl adı : **Friedrich Wilhelm Plunpe;** Bielefeld 1888 - Santa Monica, California 1931), Alman asıllı film rejisörü. **XX.** yüzyılın 20. yıllarında sinema ekspresyonizminin gelişmesini sağlamıştır. *Satanas* [1919], *Der Januskopf* [1920], *Schloss Vogelöd* [1921]; *Nosferatu, eine Symphonie des Grauens* [1921]; *Der brennende Acker* [1922]; *Der letzte Man* [1924]; *Tartüff* [1925]; *Faust* [1926] gibi filmleri yönetmiştir. Amerika Birleşik Devletleri'nde de *Sunrise* [1927]; *Our daily bread* [1929]; *Tabu* [1929 - 1931] filmlerini çevirmiştir.

MURPHY [*mïrfi*], **Robert Daniel** (doğ. Milwaukee, Wisconsin 1894), Amerikalı diplomat. II. Dünya Savaşı'nda müttefik kuvvetlerinin Kuzey Afrika'ya yaptıkları çıkarmanın diplomatik hazırlıklarını yapmış, 1943'te İtalya ile yapılan ateş kes antlaşmasına katılmıştır. 1944 - 1949 yılları arasında Amerika Birleşik Devletleri'nin Almanya'da kurdukları askerî idârenin siyasî danışmanlığını yapmış, daha sonra Amerikan Dışişleri Bakanlığı'nda Almanya ve Avusturya bölümü müdürlüğüne getirilmiştir. 1949 - 1952 yılları arasında Bruxelles'de, 1952 - 1953 yıllarında da Tokyo'da büyük elçi olarak çalışmıştır. 1953 - 1959 yıllarında da dışişleri bakanı yardımcılığı yapmıştır. Özel elçi olarak 1954'te Yugoslavya ile İtalya arasında Trieste anlaşmazlığında aracılık yaptığı gibi, 1958'de de Tunus ile Fransa arasında ve Lübnan'da aracılık görevi almıştır. 1954'te hatıralarını yazmıştır *(Diplomat among warriors).*

MURPHY [*mïrfi*], **William Parry** (doğ. Stoughton, Wisconsin 1892), Amerikalı hekim. 1928'den başlayarak Boston'da Harvard Üniversitesi'nde profesörlük yapmıştır. İnsülinin şeker hastalığındaki tesiri üzerinde çalışmalar yapmıştır. G. R. Minot ve G. Whipple ile birlikte kansızlık tedavisi alanında da çalışmıştır. Bu çalışmalarına karşılık 1934 Nobel tıp armağanını arkadaşlarıyle paylaşmıştır.

MURŞİLİ I ve II. : Bk. HİTİTLER.

MUS, Moschinae familyası ve geyikler alt familyasına bağlı hayvan. M. geyikleri karakteristik geyik boynuzlarına sahip değildir. Erkeğin köpek dişleri, filin dişleri şeklinde uzamıştır. Hemen hemen Karaca boyunda olup, arka kısımları çok gelişmiştir. Erkeğin karnının altında bulunan bir torba çiftleşme zamanında çok kuvvetli kokan bir madde ifraz eder (misk). Bu hayvan bir tek tür hâlinde, Doğu ve Orta Asya'nın dağlarını kaplayan kesif ormanlar ve ormancıklarında yaşar. Çiftleşme zamanında erkekler birbiriyle çatışır ve birbirlerini köpek dişleriyle derin bir şekilde yaralarlar.

Dişi, yavruyu 160 gün taşır. Çoğu zaman bir tek, bazen iki yavru doğar. M.'lar yalnız veya küçük gruplar hâlinde yaşar.

MÛSÂ (İbrânîce: Moşe, Moiz). kendi adı ile anılan dinin, yani Mûsevîlğiin kurucusu ve İsrail peygamberlerinin olduğu kadar Semâvî dinlerde gelen en büyk peygamberlerden biri. M.'nın hayatı efsaneler ve masallar arasında kesinliğini yitirmiştir. Burada Kur'ân-ı Kerîm'e göre Hazret-i M.'nın hayatı tanıtılmaya çalışılacaktır. Firavn Tutankhamon (M. Ö. 1352 - 1320) zamanında yaşadığı, bir söylentiye göre de II. Ramses devrinde Mısır'dan ayrıldığı belirtilir. Babasının kim olduğu belli değildir. İslâm geleneklerine göre en hayırlı dört kadından biri olan Âsiye'den doğmuştur. Firavn onun doğumundan önce gördüğü bir rüyada o yıl doğacak erkek çocuklardan birinin saltanatına son vereceğini ve yeni bir din getireceğini öğrenmekle doğan bütün erkek çocukların öldürülmesini buyurmuştu. Âsiye de doğurduğu erkek çocuğunu bu emir sebebiyle bir müddet gizlemiş, saklama imkânı kalmayınca da bir sepet içinde Nil sularına emanet etmişti. Nil'de yüzen sepet Firavn'ın sarayı kıyısına yanaşmış, o sırada ırmakta yıkanan Firavn'ın eşi yahut kızı tarafından bulunarak kurtarılmıştı. Ancak, M., kimseden süt emmediğinden kendisine bir süt anne aranmış ve Âsiye'nin memesini tuttuğu için öz annesi Tanrı'nın mucizesi eseri olarak süt anne sıfatıyla onu büyütmüştü. M., büyüyünce Mısırlılar'ın kendi soyu olan Yahudîlere ikinci sınıf insan olarak kötü davranmalarından, çocuklarını öldürmek, kadınlarını kirletmek, haklarını gaspetmek gibi kötü davranışlarından büyük üzüntü duymaya başladı. Günün birinde de bir Mısırlı'nın bir Yahudîye yaptığı muameleye dayanamayarak kavgaya tutuştu ve Şeytanın aldatmacasıyle Mısırlıyı öldürdü. Cezalandırılmaktan korkan M., şehrin doğu kapısından kaçıp Medyen ülkesine gitti. Çölde kuyu başında sürülerini sulamaya çalışan iki kızla karşılaştı. Onlara yardım etti. Kızlar M.'yı babaları yaşlı kâhinin yanına götürdüler. Burada kalan M., sekiz on yıl kadar Medyenli kâhine hizmet etti. Bu sadakatinin karşılığı olarak da onun kızı Tsippora ile evlendirildi. M., Medyen'de geçen günlerinde, çölde bir nefis temizliğine uğradı. Gönlü gittikçe saflaştı ve bir ayna gibi gerçekleri aksettirecek kadar parladı. Bu arada gaibden sesler duymaya başladı. Kutsal Tuva vâdîsinde alev alev yanan çalılar arasında dolaşırken ayakkabılarını çıkarması kendisine ihtar ediliyordu. Ayrıca Firavn'a ileteceği haber ona bildiriliyor, peygamberliğine delil olarak da söz gelimi bir deyneği (asâ) yılan hâline koyma, bembeyaz kesilen el gibi bazı fevkalâde güçlerin kendisine verildiği işaret ediliyordu. Ancak M.'nın dilinde rekâket (tutukluk) olduğundan o, Cenâbı Hak'dan kardeşi Hârûn'u kendisine yardımcı (vezîr) olarak göndermesini istedi. Böylece M., peygamberliğini duyurmak üzere Mısır'a döndü. Fakat Firavn ve çevresindekiler gösterdiği mucizelere rağmen ona inanmadılar. Sadece Firavn'ın sihirbazları ile eşi M.'nın getirdiği dine iman ettiler. Öte yandan İsrail oğullarından bir çoğu da ona inanmayarak M.'dan ayrılmışlardı. M.'nın Firavn'la süre gelen mücadelesi en sonunda M.'ya inansın inanmasın bütün İsrail oğullarının Mısır'dan kovulma sonucunu getirdi. Bu arada Firavn kararını değiştirerek onları öldürmeye niyetlendi. Firavn'ın takibinden kaçan M. ile kavmi Kızıldeniz'in ya-

MÛSÂ : Sînâ Dağı'nda

MÛSÂ : Evâmir-i Aşere ile

rılmasıyla kurtuldularsa da Firavn ile ordusu tekrar kapanan Kızıldeniz içinde boğulup öldüler. M., bundan sonra Tûr dağında Tanrı katına çağrıldı. Kavmini kardeşi ve vezîri Hârûn'a emanet ederek Tanrı katında 30 gün ve 30 gece kaldı. Bu süre içinde kurduğu dinin olduğu kadar ondan sonraki Semâvî dinlerin de benimsedikleri on emri (evâmir-i aşere) (Bk. MÛSEVÎLİK ve TEVRÂT) levhalar hâlinde tebelluğ etti. Kavmi yanına döndüğü zaman onların Karun'a inanarak Hârûn'u bir kenara itip altından yaptıkları bir boğaya (dana) taptıklarına şahit oldu. Sâmirî'nin yaptığı sarı dana heykelini kırdığı gibi, Tanrı katına koştu. Bu defa orada on gün kaldı. Bu arada Tanrıyı görmek isteğinde bulundu. Cenâbı Hak ona kendisini göremiyeceğini, buna dayanamayacağını duyurdu ise de M., yalvarışlarına devam etti. Bunun üzerine Allah'ın nuru Tûr-i Sînâ'da (b. bk.) tecelli etti. Ama o anda dağ yok olarak toz hâline geldi. M., bu ululuk karşısında kendinden geçti. Dehşet verici tecelli bittikten sonra tekrar kavminin yanına döndü ve onları Tanrı tarafından gösterilen ülkeye (Arz-ı Mev'ûd) götürdü. Arz-ı Mev'ûd'a ulaşıncaya kadar M.'nın kavmi ile 40 yıl çöllerde dolaştığı ve en sonunda özlenen topraklara gelerek asası ile on iki Yahudî kabîlesi için on iki pınar açarak kavmini yerleştirdiği kabûl edilir. Bu süre içinde başlıca düşmanları Karun, Firavn ve Hâmân helâk olmuşlardır ki, onun hayat hikayesi de bu arada sona ermektedir.

M., Hak peygamberler arasında 3. sırayı işgal eder. Bunda, o devirlerde henüz gök kapılarının kapanmadığı, melekût ile mevcudat arasında kesin ayrılık daha gerçekleşmediği için, hayret etmemek gerekir. Ona atfedilen mücizelerin en önemlileri İslâm inancına göre dokuzdur. Bunlar arasında deynekleri yılan hâline koyması ve kendi asâsının öteki sihirbaz yılanlarını ejderha olup yutması, cebinden çıkardığı elin bembeyaz kesilmesi, Kızıldeniz sularının yarılarak ona ve kavmine yol olması, Firavn'ın Allah'ı vurmak için göke attığı okun kanlanması, asâsı ile kayalardan on iki pınar fışkırtması, çekirdeğe, bit ve kurbağaların yağması, gökten men ve selva gibi bereket yiyecekleri indirmesi en önemlileridir. Kur'ân-ı Kerîm M.'ya ve onun aracılığı ile tecelli eden olaylara ağırlık vermiştir. Bunda Hazreti Peygamberi ve dolayısıyle insanları, geçmiş toplumların imkânsızlıklarından, nankörlüklerinden haberdâr ederek ibret almaları ve doğrudan doğruya Hazreti Peygamber'in dini yaymadaki cesaretinin arttırılması ilkesi eğemendir. Kur'ân-ı Kerîm'de M. ile ilgili haberler 23 sûrede 137 çeşitli âyette zikredilmiştir (Bk. *Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı,* Ankara 1973, İndeks). M. getirdiği dinle ilk defa Allah'ın birliğine inanmayı insan toplumlarına duyurmuştur. İslâmiyete göre M. dini ile Müslümanlık arasında bir gayrılık yoktur. Ancak, Beni İsrâil M.'ya ve onun bildirdiklerine karşı çıkmakla, M.'nın ahkâmını tahrif etmekle günahkâr bir kavim olmuştur. M., Kur'ân'a göre Allah'ın birliğine iman etmekle, kendi kavminden olan sapkınları, Tanrılığını ileri süren Firavn'ı, Mısırlı putperestleri Hak yola davet etmekle görevli üstün bir kişidir. Hazreti Muhammed'in geleceğini insanlığa duyuran ilk odur *(Kur'ân,* VII, 157). O, insanları Allah'ın birliğine inandırmak, analarını, kızkardeşlerini, Tanrı tarafından yaklaşılmaları yasaklanmış kimseleri eş seçenleri uyarmak, iyiliğe ve doğruluğa yöneltmek için gönderilen bir peygamberdir. Müslümanlar için onun da Hazreti Muhammed gibi peygamber olarak tanınması şarttır. Bu açıklamalara göre M. dini ile İslâmiyet arasında bir ayrılık yoktur. İslâm kültüründe ise M., daha çok mucizeleri ile anılır. San'atta örnek alınacak bir varlık olarak düşünülür. Allah'ın ona bir çok sırlarını açıklaması, onunla konuşması ve M.'ya tecelli etmesi gerek edebiyatta, gerek tasavvufta kişinin kendini Tanrıya adaması, Tanrı güzelliğine gönül bağlamanın, Tanrı sevgisiyle dolup taşmanın timsâli olarak gösterilir.

Tevrat'ta ise M. hakkında verilen haberler bazı teferruatta Kur'ân-ı Kerîm'den ayrılmaktadır. Söz gelimi M.'yı Nil'den çıkaran kadın Firavn'ın kızıdır. Medyen şeyhinin çobanlık eden kızlarının sayısı yedidir. Firavn'ın sihirbazları Allah'ın varlığına iman ettikleri için öldürülmüşlerdir. Teferruattaki bu farkların M.'dan sonra bazı eski rivayetlerin M. kıssası içine alınmasından ileri geldiği sanılmaktadır. Gerçekten de Tevrat'ta M. kıssası olarak anlatılan hikâyelerin bir kısmı İbrahim ile Nemrud, Yâkup v.b. peygamberlerin kıssalarından derlenmiştir. Müslüman yazarlardan Saâlebî ise, *(Kısasü'l - Enbiyâ,* Kahire 1325, 105 - 156) bu kıssayı gerçek bir peygamber romanı hâline getirmiştir. (İ. Parmaksızoğlu)

MÛSÂ b. NUSAYR (640 - 717), İslâmın ilk devrinde Kuzey Afrikaya fütûhatı ile tanınmış ünlü Arap komutanı. M.'ın soyu hakkında kesin bilgi yoktur. Onun bir söylentiye göre Yemenli, bir söylentiye göre de Lahm kabilesine mensûb olması ihtimâli vardır. Babasının Hıristiyan olduğu ve Hâlid b. Velîd'in Güney Arabistan fütûhatı sırasında tutsak alındığı bilinmektedir. Emevîler hizmetinde ilk defa Basra haracını tahsile memur bir âmil olarak görülür. Ancak burada görevini kötüye kullanmakla suçlandığından Halîfe Abdülmelik'in kardeşi Mısır valisi Abdülazîz'in yanına sığınmış ve onun tarafından 698'de Hassân b. Nûmân el-Gas-

sânî yerine Ifrîkıye valisi olarak Kartacene'ye gönderilmişti. M., bu görevde büyük başarı gösterdi. Müslümanlığı Havâre, Zenâte ve Kutâme Berberî kabileleri arasına yayarak fâtih Müslüman Arap ordusu için vazgeçilmez sağlam bir destek sağladı. Halîfe el-Velîd tarafından desteklenmekle Kuzey Afrika fütûhâtını geliştirdi ve Sus ile Tanca'yı aldı. İspanya'ya geçmeye Târık b. Ziyâd'ı memur etti. Târık'ın başarıları üzerine kendisi de 10 000 kişilik bir kuvvetle İspanya'-ya geçerek 712'de Sezune, Karmûne kalelerini fethettikten sonra İşbiliye'yi kuşattı ve bir yıllık bir kuşatmadan sonra Got ve Roma devrinin bu ünlü kentini fetheyledi. Târık ile Tuleytule'de birleşerek fütûhatını kuzeye doğru geliştirdi. 714'e kadar Saragossa'dan Navarra'ya kadar bütün İspanya'yı fetheyledi. Halîfe el-Velîd'in daveti üzerine İspanya'nın yönetimini oğlu Abdülazîz'e bırakarak yanında binlerce tutsak, 400 kadar Got prensi ve sayısız ganimetlerle kara yolundan Suriye'ye geldi. Bu sırada Halîfe el-Velîd hastalanmış ve velîahd Süleymân onun Haberiye'de beklemesini buyurmuştu. Yeni halîfenin daveti üzerine şubat 715'te Şam'a girdi. O tarihe kadar İslâm dünyasında görülmemiş bir törenle armağanlarını Halîfe'ye sunmakla beraber, bu ünlü kumandandan rahatsız olan Halîfe Süleymân, onun bütün yetkilerini elinden aldı. Ayrıca ne kadar serveti varsa hepsini müsadere ettirerek M.'yı perişanlık ve yoksulluk içinde bıraktı. Az sonra oğlu Abdülazîz'i de öldürterek kesilmiş başını babasına yolladı (716). M., bundan sonra sefalet ve gönül kırıklığı içinde Hicaz topraklarından sayılan Vâdi'l-kurâ'da adı bilinmeyen küçük bir köyde öldü. Ona karşı işlenen bu muameleye rağmen M., Müslüman Arap tarihinin en ünlü bir komutanı olarak unutulmamıştır. (İ. Parmaksızoğlu)

MÛSÂ ÇELEBÎ (? - 1413), Fetret devrinde bir süre Edirne tahtında hükûmet eden Yıldırım Bâyezîd'in oğullarından biri. Aslında ağabeyleri I. Süleymân ile I. Mehmed arasında saltanat sürmüş Osmanlı padişahı. Babasının sağlığında Rumeli'de akıncı beyliğinde bulunmuş, bu yüzden de Rumeli beylerinin ve sipahilerinin senpatisini toplamıştı. Ankara savaşında Kütahya sancak beyi iken muharebe meydanında kaybolmuş ise de Timur'a esir düşen Yıldırım'ın teşebbüsü ile bulunmuş ve Timur'un huzuruna getirilmişti (28 Temmuz 1402). Timur tarafından takdir ve taltif edilen M. Ç., babasına yol arkadaşlığı ile görevlendirilmişti. Ancak, Yıldırım Bâyezîd'in ölümü üzerine Timur babasının cenazesini Bursa'-ya götürüp defnetmesi şartıyle ona Bursa ve civarı emîrliğini vererek cenaze ile birlikte kıymetli hediyelerle yolcu etmişti. M. Ç., Karası topraklarına yerleşmiş bulunan kardeşi Îsâ Çelebî'nin müdahalesi yüzünden Bursa'ya giremedi. Kütahya'da Germiyanoğlu Yâkub Bey'in yanına sığındı. Ancak Çelebî Mehmed, Îsâ Çelebî'yi Bursa'dan çıkardıktan sonra babasının cenazesi ile M. Ç.'yi Yâkub Bey'den istedi. M. Ç.'nin hayatının bu bölümü oldukça karışıktır. Bazı kaynaklar onun Bursa'ya girdiğini fakat, Îsâ Çelebî karşısında tutunamayarak Menteşe iline, Yâkub Bey'e, hattâ, kardeşi Mehmed Çelebî'ye sığındığını ileri sürerler. Süleyman Çelebî'nin Çandarlı Ali Paşa tarafından düzenlenen bir ordu ile 1405'te Anadolu yakasına geçmesi, Bursa'yı ve ardından Ankara'yı alarak Mehmed Çelebî üzerine yürümesi sırasında M. Ç.'nin fazla bir tehlike teşkil etmediği, sadece Karamanoğulları'na ve Germiyanlılar'a M. Ç.'ye ilticâ hakkı tanımamalarını ihtâr etmesiyle sâbittir. Kendisinin takib edildiğini anlayan M. Ç., bunun üzerine Candaroğlu İsfendiyâr Bey'in yanına çekilmiş, oradan da Karamanoğulları'na sığınmıştı. I. Süleymân'ın baskısından kurtulmak isteyen Mehmed Çelebî ise, gerek Karamanoğulu, gerek Candaroğlu ile anlaşarak I. Süleyman'ı Anadolu'dan uzaklaştırmak için Rumeli'de bir gaile çıkarmak amacı ile M. Ç.'yi Rumeli'ne geçirmeyi planladı. Bu konuda Candaroğlu ile Eflâk voyvodası Mircea arasındaki dostluğu kullanmayı tasarladı. Bu temaslar müsbet netice vermekle M. Ç., Karamanoğlu yanından gelerek kardeşinden ve Candaroğlu'ndan sağladığı maddî yardımlarla 1409'da Sinop'tan Eflâk'a geçti. Mircea bütün kuvvetleriyle onu karşıladığı gibi, kızını da M. Ç.'ye vermekle dostluğunu sıhrî bağlarla kuvvetlendirmiş oldu. Eflâk kuvvetlerine dayanan M. Ç.'ye katılmakta Rumeli beyleri ile sipahileri pek gecikmediler. Ayrıca Sırp despotu Lazarevic ile kardeşi Vuk ve bir kısım Bulgar boyarları da ona katıldılar. Böylece güçlenen M. Ç., Sultan Süleymân'ın Rumeli beylerbeyisini Yanbolu'da yenilgiye uğrattı. Bunu haber alan Sultan Süleymân Anadolu'dan Rumeli'ne dönmek zorunda kaldı. Böylece Mehmed Çelebî'nin planı gerçekleşti ve Anadolu'daki bütün Osmanlı toprakları onun eline geçmiş oldu. Bizans imparatoru Manuel ise Mircea'nın bütün teşebbüslerine rağmen Sultan Süleymân'ı desteklemeye devâm etti. Bu yüzden de M. Ç., İstanbul civarında Kesmidien (Hasköy) kalesi önünde kardeşi ile yaptığı savaşı kaybetti. Yenilgiye uğramasında Bizanslılar'ın Süleyman Hân'a yardımları kadar, Osmanlı sipahilerinin meşrû hükümdara karşı savaşmak istememeleri ve Sırp kuvvetlerinin de karşı tarafa geçmeleri âmil oldu. Ancak Süleyman Hân, elde ettiği zaferi değerlendirmedi. M. Ç.'yi takib etmemekle büyük bir hata işledi. M. Ç. ise Rumeli Balkanları'nda gizlendi ve bu arada Despot Vuk'u Filibe'de bir baskınla ortadan kaldırdığı gibi, Lazar'ı da memleketine çekilmeye mecbûr etti. Ne var ki Edirne üzerine giriştiği ikinci teşebbüsünde de bir başarı elde edemedi. Ama I. Süleyman bu acar kardeşine yine de ehemmiyet vermeyerek Edirne'de sefâhat hayatını sürdürmeye devâm ediyordu. Onun bu maksatsız hayatı, çevresindekilerin kendisinden uzaklaşarak M. Ç. yanında yer almalarına vesile teşkil etti. En sonunda da en kuvvetli desteği yeniçeri ağası Hasan Ağa'yı gücendirmekle yalnız kaldı; bir baskınla Edirne'ye giren M. Ç. önünden İstanbul'a kaçarken yolda yakalanarak öldürüldü. Böylece M. Ç., 17 Şubat 1411'de Edirne tahtına oturmuş oldu. M. Ç., bundan sonra Rumeli'ne geçerken Mehmed Çelebî ile yaptığı anlaşmayı bir kenara bırakarak Osmanlı devletinin gerçek hükümdârı gibi hareket etmeye başladı. Kendi adına para bastırdığı gibi, Çandarlıoğlu İbrahim Paşa'yı vezîrliğe, Simavna kadısıoğlu Şeyh Bedreddîn'i kazaskerliğe, Mihaloğlu Mehmed Bey'i de beylerbeyiliğe tayin etti. Hükmü altındaki sancaklara da kendi adamlarını yerleştirdi. Eflâk voyvodalığı ile olan ittifakı te'yîd ettiği gibi Venedik hükûmetiyle de anlaşmalar yaptı. Babası ve I. Süleyman zamanlarında yapılan anlaşmaları ise onayladı. Buna karşılık Bizans miparatorluğuna ve onun Rumeli'deki müttefiklerine düşmanca hareketlere başladı. İlk hamlede Sırp despotu Lazarevic'i yenilgiye uğratarak Yıldırım Bâyezîd'in elemli günlerinde elden çıkan Osmanlı kalelerini geri aldığı gibi, mühim bir maden şehri olan Novobordo'yu da fetheyledi. Vidin civarına hâkim olan Bulgar prensini kendisine bağladıktan sonra Süleyman Hân'ın Bizans imparatorluğuna terk eylediği Tesalya'yı yeniden Osmanlı devletine bağladı. Ancak haşîn tabiatı çevresine toplanan Osmanlı ümerâsının ondan soğumalarına ve yavaş yavaş Çelebî Mehmed'e yönelmelerine sebeb oluyordu. Bunun ilk tezahürü, biriken üç yıllık vergiyi

almak için İstanbul'a gönderdiği vezîri İbrahim Paşa'nın karşı tarafa geçmesi ve İmparator ile Mehmed Çelebî arasında bir anlaşma zemîni hazırlaması oldu. Bu gelişme karşısında fevkalâde asabîleşen M. Ç., İstanbul'u kuşatmaya kalkıştı. Şehri, önceleri abluka altına alarak açlık sonunda teslîm olmaya zorlamayı düşünen M. Ç., Osmanlı donanmasının Yassıada önünde Bizans kuvvetlerine yenilmesi üzerine 1411'de Silivri'ye geldi ve İstanbul sûrlarına hücuma girişti. Manuel buna karşılık İstanbul'da rehin bulunan Süleyman Hân'ın oğlu Orhan Çelebî'yi Rumeli'ne göndererek bir kargaşa çıkartmak istedi ise de Orhan Çelebî bir başarı elde edemeden Selânik'e kaçmak zorunda kaldı. İstanbul ancak, İbrahim Paşa'nın tavsıyesi üzerine girişilen temaslar sonunda Mehmed Çelebî'nin gelişi ile bu tehlikeli durumdan kurtulmuş oldu. Mehmed Çelebî ise İstanbul'a indiğinin dördüncü günü ekim 1412'de Çatalca civarında İncüğüz'de M. Ç. kuvvetleri ile karşılaştı ve yenilgiye uğrayarak güç belâ canını kurtarıp İstanbul'a ve oradan da Bursa'ya kaçtı. M. Ç., tutsak alınan Anadolu askerini bağışlayıp serbest bıraktı. Bu başarıya rağmen yukarıda da belirtildiği gibi haşîn mizâcı yüzünden bu kez Mihaloğlu Mehmed Bey ile Evrenos Bey'in Mehmed Çelebî safına katılmaları gerçekleşti. Rumeli'nin ileri gelen beyleri onu yeniden çağırdılar. İmparator'un da aracılığı ile Mehmed Çelebî ikinci defa İstanbul üzerinden yine İncüğüz'e geldi. M. Ç., beylerinin onu terketmekte oldukları, askerinin de ihanet içinde bulunduğunu sanarak savaşmayarak, kuvvetli olduğu halde Filibe'ye, oradan da Değirmendere'ye çekildi. Mehmed Çelebî ise Edirne muhâfızlarının tarafsız tutumlarını takdîr ederek, bu şehre girmeyi geriye bırakıp Rumeli'nde ilerledi. Sol kol ümerâsını Evrenos Bey'in de telkinleri ile kazanarak M. Ç.'yi yavaş yavaş tecrîd etmeye başladı. Kosova'ya geldiği zaman M. Ç.'nin yanında beylerden kimsenin kalmamış olduğunu öğrenmiş bulunuyordu. Öncü kuvvetleri ise derbendleri tutmaya çalışan M. Ç. birliklerini dağıtmışlardı. Bu gelişme karşısında Mehmed Çelebî kardeşi üzerine yürümenin zamanı geldiği sonucuna vararak ilerledi. İki taraf Sofya'nın güneyinde, Samakov civarında, Çamurlu ovasında karşılaştı. M. Ç., bu savaşta büyük celâdet gösterdi. Ancak, Bâyezid Paşa, M. Ç.'yi tanıyıp onu tutmaları için Ankara sipahilerine emir verince, arkasını yeniçerilere dayamak isteyen M. Ç., kendisine bağlı bu birliklerin de dağılmalarına sebeb oldu. Yaralı olarak Eflâk'a doğru kaçmak isterken atının tökezlemesi üzerine kendisini kovalayanların eline düştü. Bâyezid Paşa tarafından Mehmed Çelebî katına götürülen M. Ç., 5 Temmuz 1413 akşamı Baltaoğlu tarafından habsedildiği çadırda boğularak öldürüldü. Cenazesi Bursa'ya gönderilerek orada defnedildi. İş başına geçtiği sırada iyi huyu, cömertliği, civanmertliği ve cesareti ile kendisini sevdiren M. Ç.'nin zamanla gittikçe hırçınlaşarak haşîn ve kırıcı bir mizâc iktisâb etmesi sonunda çevresindeki beyleri ve sipahileri kendisinden soğuttuğu, bunun bir sonucu olarak da böyle bir nekbetle karşılaştığı kaynaklarda belirtilmektedir. Buna karşılık o tarihlerde bütün mevcutları 7 000 olan yeniçerilerin sonuna kadar onu tuttukları da bir gerçektir. Rumeli'ndeki Türk beylerinin, Sırp, Bulgar gibi müttefiklerinin onu yalnız bırakmalarında Bizans imparatoru Manuel'in entrikaları ve siyasî telkinlerinin rol oynadığı da ileri sürülür. (İ. Parmaksızoğlu)

MÛSÂ KÂZIM (İmâm) : bk. MÛSE'L - KÂZIM.

MÛSÂ KÂZIM EFENDİ (1858 - 1921), Osmanlı imparatorluğunda 121. şeyhulislâm. Babasının adı İbrahim olup, Erzurum ilinin Tortum ilçesinde doğmuştur. İlk öğrenimini burada yaptıktan sonra büyük kardeşinin yerleşmiş olduğu Balıkesir'e gelerek öğrenimine burada devam etmiş ve bu şehrin ünlü bilginlerinden Salâhaddin Ali Şuûrî Efendiden okumuştur. İstanbul'a nakledince Kazasker Eşref Efendi ve Hoca Şâkir Efendinin derslerine devamla 1888'de icâzet almıştır. O yıl açılan rüûs imtihanını verince müderris olarak öğretmenliğe başladı. Öğrencileri arasında Türk edebiyatının ünlü simalarından Muallim Nâcî ile Ahmed Midhat Efendi de bulunuyordu. 1895'te İstanbul rüûs-i hümâyûnu mertebesini ihraz etti. Mekteb-i Hukuk (Hukuk Fakültesi) Mecelle öğretmenliğine tayin edildi. Ondan sonra Mekteb-i Sultânî Akaid öğretmenliğinde ayrıca, Dârülfünûn ve Dârülmuallimîn (Üniversite ve Yüksek Öğretmen Okulu)'de ihtisası ile ilgili konularda ders verdi. Bu arada geleneksel rütbe bakımından da yükselerek Mahrec pâyesine, 1907 şubatında ise Haleb mevleviyetine vâsıl oldu. Aynı yıl önce Bâb-ı Meşîhat Tedkıyk-ı Müellefât başkâtipliğine, az sonra da bu komisyonun üyeliğine getirildi. Meşrûtiyet'in ilânından sonra Maârif Nezâreti Meclis-i Kebîr-i İlmî üyeliğine ve Âyân (Senato) meclisinin açılması üzerine de senatör olarak politikaya girdi. Şeyhulislâm Hüseyin Hüsnü Efendi'nin istifası üzerine ağustos 1910'da şeyhulislâm oldu. Meşrûtiyet devri iç politikasının ivicacları arasında Büyük Kabine dışında, Birinci Dünya Savaşının sonuna, Talât Paşa kabinesinin istifasına kadar ibkaen şeyhulislâm olarak kaldı. Birinci şeyhulislâmlığından ayrıldıktan sonra yine öğretim hayatına dönerek Âyân üyeliği yanında Medresetü'l - Kuzât ve Medresetü'l - Vâizîn'de öğretmenliğe ara vermeden devam etmişti. İtilâf ve Hürriyet Partisinin başına gelmesi ile İttihadçıların tutuklanmaları sırasında M. de evinden alınarak Bekir Ağa Bölüğünde hapsedildi. Divan-ı Harp'te yapılan yargılanması sonunda savaş suçlularından sayılarak vicâhen 15 yıl kürek cezasına mahkûm edildi. Ancak, bu ceza Sultan Vahîdeddin tarafından mükerreren meşîhat-ı İslâmiye'yi ihrâz etmesi ve meslek-i ilmî'de mevkı-i mahsûsu olmak, yaşlı ve hastalıklı bulunmak hasebiyle muvakkat sürgün cezasına çevrildi. Bunun üzerine Edirne'ye sürgün edilen M., burada 28 ramazan 1339 (5 haziran 1921) günü füc'eten vefat etti.

MÛSÂ KÂZIM EFENDİ

Meşrûtiyet devrinin politik hayatında parlak bir sima olarak tanınan M., aynı zamanda Sultan Vahîdeddin'in de ikrâr ettiği gibi ilmî kişiliğiyle de ün yapmıştı. Eserleri, Ahmed Midhat Efendi'ye dikte ettirdiği ve Sûre-i En'âm'a kadar gelen Kur'ân tefsîri, *Safvetü'l - Beyân fî Tefsîri'l - Kur'ân* adiyle 1335 tarihinde İstanbul'da yayınlanmıştır. Bundan başka 1310'da (1895) *Taşra Maârif Me'mûrlarına Mahsûs Rehber-i Tedrîs ve Terbiyye.* 1319'da (1904) *Cemâleddîn-i Nûrî Hazretleri'nin Vahdet-i Vücûd Risâlesi Tercümesi,* 1322'de (1907) Simavna kadısı Şehy Bedreddin'in *Vâridât* adlı eserinin tercümesi, 1324'te (1908) *İslâm'da Usûl-i Meşveret ve Hürriyet,*

1325'te (1910) *Muhit-i İdare ve Siyâsât*, 1326'da (1911) *Muhtıra-i Ricâl ve Siyâsiyûn*, 1327'de (1912) *Devr-i İstibdâd Ahvâli ve Müsebbibleri, Hükemâ-i Cihân ve Tâlim-ü Terbiyye Târîhî ile İsmâil-i Tevârîh-ı Cihân*, 1331'de (1916) *İslâm'da Cihâd* ve 1920 de ise *Külliyyât*. Ayrıca Gazâlî'nin *Tehâfüt el-Felâsife* ve İbnür-Rüşd'ün Ecvibe risâlesi tercümeleri bastırılmadan yazma hâlinde kalmıştır. (İ. Parmaksızoğlu)

MÛSÂ PAŞA (Kara, Kapıcı) (? - 1647), Osmanlı devlet adamı. Arnavud asıllı olup, devşirilerek Harem-i hümâyûnda yetiştirilmiştir. IV. Murad'ın musâhipliği ile silâhdarlığında bulunmuş, taşra hizmetlerine geçerken Sultan İbrahim'in musâhibelerinden Şekerpâre Hâtûn'la evlenmek suretiyle Sarayla irtibatını devam ettirmişti. Bu yüzden Kapıcılar kâtibi olarak dış hizmetlere geçtikten sonra Şehreminliği, Kapucubaşılık ve bölük ağalığı görevlerinde bulunarak sür'atle Yeniçeri ağası, ardından da Sofu Mehmed Paşa'nın azli üzerine vezâret pâyesiyle başdefterdar olmuştu. 1644 kasımında ise Koca Mûsâ Paşa'nın Eğriboz önünde vuku bulan deniz savaşında şehîd düşmesiyle boşalan Kapdân-ı Deryâlığa getirilmiş, fakat o yıl yaptığı Akdeniz seferinde bir başarı gösterememişti. Kandiye kalesinin kuşatılması için Anadolu'dan Girit adasına sevkedilecek birlikleri ve malzemeyi Venedik donanmasının baskısı yüzünden Çeşme limanından alamadığı gibi, Eğriboz'daki kuvvetleri de bu kalenin düşman tarafından kuşatılması yüzünden alıp Girit'e getirememiş ve eli boş olarak Hanya limanına girmişti. Bu başarısızlığı Girit serdâr-ı ekremi Deli Hüseyin Paşa tarafından yüzüne vurulmuş ve azarlanarak hiç olmazsa Anaboli'de bekleyen Rumeli askerini adaya getirmesi kendisinden istenmişti. Ama, M., bu görevi de düşman filosunun Anaboli limanını abluka altına alması sebebiyle yerine getirememişti. Bu beceriksizlikleri Kandiye kalesinin kuşatılmasını geriye bıraktırmakla M., görevinden alındı. Ancak eşi Şekerpâre Hâtûn'un Saray'da nüfuzunu kullanması, onun cezalandırılmasına meydan bırakmadığı gibi, bu sırada Vezîr-i âzam Sâlih Paşa'nın katli üzerine olmayacak bir iş olarak M., 1647 temmuzunda vezîr-i âzamlığa getirildi. Vezâret mührü Kapucular kedhudâsıyle henüz Donanma-yı hümâyûnla birlikte bulunan M.'ya gönderildi. Ne var ki aynı zamanda Sadâret kaymakamı olan Hezârpâre Ahmed Paşa Sultan İbrahim'e hulûl ederek bu tayin işinde onun fikrini çeldi ve 5 gün gıyâbî vezâretten sonra M. azledilerek onun yerine vezîr-i âzam oldu. Ahmed Paşa mührü geri almak için kendi ağalarından Şahin Ağayı M.'ya gönderdi ise de M. başka bir yolla İstanbul'a gelmekle Şahin Ağa ile karşılaşmadı. Vezîr-i âzam sıfatiyle İstanbul'a inen M., böylece makamında Ahmed Paşa'yı buldu. Kendisini tatmin etmek için bu defa ona ikinci vezirlik görevi verildi. Kapdân-ı deryâlıktaki başarısızlıklarına bir de bu istiskal eklenince M., düştüğü bu hüsran ile o yıl içinde öldü. Harem-i hümâyûnda Cündîler ocağında yetiştiğinden gayet iyi silâhşör ve ünlü bir pehlivandı. IV. Murad'ın mâhir bir silâhşör olarak yetişmesinde onun büyük tesiri olduğu ve Padişahla sık sık güreş tutuşarak onu bu alanda eğittiği kaynaklarda belirtilmektedir. (İ. Parmaksızoğlu)

MÛSÂ PAŞA (Koca) (? - 1646), Osmanlı devlet adamı. Bosnalı olup, devşirilerek Enderûn-i Hümâyûn'da yetiştirilmiştir. 1629'da Silâhdâr-i Şehryârî iken vezâretle Mısır valisi oldu. Ancak Mısır Yeniçeri ocağı Yerli kulu ile anlaşamadığından kısa bir süre sonra valilikten ayrılarak İstanbul'a döndü. Budin beylerbeyiliğine getirildi. IV. Murad'ın Bağdad seferinde İstanbul'a çağırılarak 1638'de İstanbul kaymakamı unvâniyle payitahtın ve imparatorluğun Avrupa bölüğünün muhafazasına memur edildi. 1640'ta ikinci defa Budin beylerbeyiliğine gönderildi. Ünlü tarihçi Peçevî İbrahim Efendi hazırladığı *Gazavâtnâme-i Sultân Süleymân* adlı eserini M.'ya ithaf eyledi. Paşa'nın eseri noksan bulması ve konu üzerinde bâzı tavsiyelerde bulunması üzerine Tarihçi, kitabı ikinci defa ele alarak Sultân Süleymân menâkıbı yerine, bir Osmanlı tarihi, *Tevârîh-i Âli Osmân'ı* yazdı. M., Budin'den dönüşünde Kapdân-ı Deryâ Yusuf Paşa'nın katledilmesi üzerine 1645'te Kapdân-ı Deryâlığa getirildi. 1646'da serdâr-ı ekrem olan Sultan-zâde Mehmed Paşa ile birlikte Girit seferine çıkan M., Akdeniz boğazı dışında Megariz körfezinde bir Venedik filosunu yenilgiye uğratarak Girit'te Hanya limanına asker çıkardı. Ancak Serdâr-ı ekremle anlaşamadıklarından bu seferde ne denizde ne de kara harekâtında başarılı bir sonuç alındı. Bu sırada Mehmed Paşa'nın ölümü üzerine getirdiği malzeme ve askeri Hanya limanına boşaltarak donanmayı İstanbul tersanesine getirmek üzere yola çıktı. Dönüşte Eğriboz önünde karşılaştığı bir Venedik kalyonu ile savaşa tutuştu ve bu çarpışmada tüfekle vurularak şehîd düştü. M.'nın cenazesi İstanbul'a getirilerek Üsküdar'da toprağa verildi. M., dindâr, terbiyeli, dürüst bir devlet adamı olarak tanınır. Özellikle Budin kalesinde onun hâtırası uzun süre yaşamıştır. Ancak maiyetindeki insanların tesiri altında kaldığı, bunun da Paşa için bir zaaf teşkil ettiği kaynaklarda belirtilmektedir. (İ. Parmaksızoğlu)

MÛSÂ PAŞA (Köse, Cüce) (? - 1808), Sultan III. Selîm'in tahttan indirilmesinde elebaşılık eden Osmanlı devlet adamı. Eski sadrâzamlardan Moralı Topal Osman Paşa'nın (b. bk.) kızının torunu olup, Yenişehr-i Fenâr (Tesalya)'da doğmuştur. Burada yetişerek çevrenin ileri gelenlerinden biri olunca kendisine Kapucubaşılık rütbesi tevcih edilmiş idi. Daha sonra İstanbul'da yerleşmiş ve çeşitli hizmetlerde, özellikle vergi tahsili gibi işlerde çalışmıştı. 1794 yılında Cerde başbuğluğu ve vezirlik rütbesiyle Trablus-Şam valiliğine tayin edilerek bu eyâletin yeni tahsilâtını gerçekleştirmesi kendisinden istenmişti. Ancak bu görevde başarılı olamayınca, üzerinden vezirlik rütbesi alınarak, Kıbrıs adasına sürgün edilmişti. Bir süre sonra Pâsbânoğlu'na karşı sevkedilen kuvvetlere başbuğ olarak tekrar vezirlik rütbesi verildi. Az sonra da Selânik sancağına mutasarrıf oldu. Deli Hakkı Paşa'nın serdârlığında (b. bk.) Berkofça yöresi muhafızlığına tayin edildi ise de gücünün yetmediğini ileri sürerek gitmek istemedi. Arkasından İnebahtı muhafızlığına getirildi. İstemiye istemiye dört yıl bu hizmette kaldı. Tâhir Paşa'nın azli üzerine 1805'te Mısır valiliğine getirildi. Ama, Mehmed Ali (Paşa) onu İskenderiye'den Mısır'a sokmadığından geri Selânik'e döndü. Rusya savaşının başlaması ve İbrahim Hilmi Paşa'nın serdâr-ı ekrem olarak ordu ile hareket etmesi üzerine mutabasbısca ve mürâîce davranan M., İstanbul'a çağrılarak sadâret kaymakamlığına tayin edildi. Harîs ve kindar bir adam olan M., o güne kadar bir kenarda bırakılmanın hıncını almak fırsatını buldu. Bu sırada Topal Atâullah Efendi de Şeyhulislâm olmakla Nizâm-ı Cedîd (b. bk.) ve Sultan III. Selîm'e karşı olan bu mutaassıp adamla işbirliği ederek emellerine ulaşmak, hasımlarından öcünü alabilmek için Saltanat makamında gereken değişikliği gerçekleştirecek tedbirleri gayet kurnazca

aldı. Ordunun Tuna boyunda olması da işini kolaylaştırdı. Kabakçı Mustafa ile gizli ve sıkı bir işbirliği yaparak Sultan Selim'i hal'edecek gelişmeleri iki yüzlülükle yürüttü. Sultan Selim'in güvendiği adamlardan başta İbrâhim Kedhudâ olmak üzere bütün Saray mensuplarını oyaladı. Sultan Selim'in aşırı yumuşaklığı ise basit bir zâbıta vak'ası olan Boğaz yamaklarının serkeşliklerini M.'nın ve Topal Atâullah'ın hile ve riyâkârlık perdesi altında büyük bir ayaklanma hâline getirmelerini sağladı. Böylece Sultan III. Selim tahttan indirildi ve IV. Mustafa padişah oldu. M., III. Selim'in taraftarlarını, o güne kadar kin beslediği devlet adamlarını birer birer öldürterek öcünü alırken, öte yandan da öldürülenlerin mallarını gaspetmekte büyük bir hırs ve tama göstermişti. Ancak M., varılan sonuçtan ve düştüğü sorumlu ve zor durumdan kurtulmayı ve topladığı serveti de rahatça yemeği hesaplamakta idi. Buna Sultan Selim taraflısı bâzı devlet ricalinin Tuna boyu seraskeri Alemdâr Mustafa Paşa'nın çevresinde toplanmaları ve Rusya ile yapılan mütareke üzerine Edirne'ye dönen ordu-yı hümâyûnun ve yeni sadrâzam Çelebî Mustafa Paşa'nın bâzı davranışları sebeb olmuştu. Bunun üzerine M., temmuz 1807' de görevinden alınmasını istedi. Sultan Mustafa da duruma daha serbestçe hâkim olabilmek için bu isteği kabûl ederek M.'nın Bursa'da ikamet etmesini buyurdu. Hamdullah Paşa Sadâret kaymakamı oldu. Ancak Şeyhulislâm Topal Atâullah Efendi Kabakçı olayında işbirliği ettiği M.'nın sorumluluktan böylece sıyrılmasına taraftar olmamakla kendi şeyhulislâmlığını Ocaklı ve yamakların baskısı ile sağlamlaştırdıktan sonra onun yeniden Sadâret kaymakamlığına getirilmesini istedi. Bunun üzerine M., 8 ağustos'ta ikinci kez Sadâret kaymakamı oldu. Bu sırada Sultan Mustafa'nın saltanatının sağlamlaşabilmesi için Sultan Selim'in vücûdunun ortadan kaldırılması gereği Sultan Mustafa adamları arasında başlıca sorun olarak belirmiş bulunuyordu. Bu büyük sorumluluğu gelişen şartlar içinde yüklenmek istemeyen M., bu işin Ordu-yı hümâyûn erkânının kararına bağlı olduğuna işaret etmekle buna yanaşmadı. Bu tutumu da onun kesinlikle Sadâret kaymakamlığından alınmasına ve yerine Sultan Selim'in başlıca düşmanlarından Tayyâr Paşa'nın getirilmesine sebeb oldu. M., 1808 şubatı başında görevden alınarak Bursa'ya gönderildi. Ama Sultan II. Mahmud'un cülûsundan sonra Sultan Selim'in hal'i ve öldürülmesi olayına karışanların temizlenmesi sırasında bu kaçış M.'ya bir şey getirmedi ve İstanköy'e gönderilen bir Kapucubaşı eliyle idam edilerek kesik başı İstanbul'a getirildi. Osmanlı kaynakları M.'nın oynadığı meş'um oyundan ve irtikâb ettiğini kötülüklerden dolayı onu pek çirkin bir şekilde tasvir ederler. (İ. Parmaksızoğlu)

MÛSÂ SÜREYYÂ BEY (İstanbul, 1884 - İstanbul, 1932), Türk şarkı bestekârı. Giriftzen Âsım Bey'in —haylisi müzisyen olan— çocuklarının en ünlüsüdür. Üsküdar rüşdiyye (ortaokul) ve İdâdîsinde (lise) okudu. Babasından musiki ve girift öğrendi. 1910'da hükûmet hesabına Berlin'e gönderildi; orada Prusya Kraliyet Akademisi ve konservatuarda Batı Musikisi tahsîl etti. 1915'te döndü. Dârülelhân'a (İstanbul Konservatuarı) müdür oldu. Aynı yerde 1932'ye kadar öğretmenlik de yaptı. Çeşitli okullarda musiki okuttu (İstanbul Kız Muallim Mektebi, İstanbul Erkek Muallim Mektebi, Selçuk Kız Lisesi vs.). Kalb sektesinden 48 yaşında Lâleli'de öldü. Merkezefendi'ye gömüldü. Hassas, meziyetli, nazik adamdı. Çok iyi piano, girift, ud çalardı. Batı Musikisi tarzında piano için lied'ler, étude'ler, çocuk şarkıları dışında, Türk Musikisi'nde 14 zarîf şarkı besteledi. Şarkıları, babasınınkilerden üstündür. Mülkiyye, Zafer, Ordu Zafer Marşları da onundur. Güftelerinin çoğu, yakın arkadaşı Ercümend Ekrem Talu'nundur. Nihâvend Aksak (Sûziş-î aşkınla ben...), Kürdî'li Hicâzkâr Aksak (Gün doğmıyacak belli...) Şarkılar, eserlerinin en güzelleri sayılabilir. (Y. Ö.)

MUSADDIK (Muhammed) (Tahran 1883 veya 1881 - Tahran 1967), İranlı siyaset adamı. Büyük arazi sahibi olan M., 1919'da İngiltere'nin İran'ı bir protektora hâline getirmek teşebbüsüne karşı gelmiştir. 1920'de M. Adliye, 1921'de Maliye 1923'te Dış İşleri nâzırı olmuştur. 1932 - 1927 yıllarında milletvekili idi. Şâh Rızâ Şâh (1925 - 1941) ile anlaşamayan M., siyasetten çekilmiştir. Bir zaman hapsolunan M. 1943'te yine milletvekili olmuş ve mecliste Millî Cephe'nin başına geçmiştir. Yine artmakta olan İngiltere düşmanlığını körüklemiş ve özel olarak İran'daki Anglo - Iranian Oil Company (İngiliz - İran petrol şirketi)'ye karşı cephe almıştır. Nisan 1951-ağustos 1953 arasında M. başvekil olmuş ve İngiliz petrol şirketini devletleştirilmiştir (1951). Bu hareketi, İran'ı İngiltere ile siyasî ve ekonomik bir bunalıma götürmüştür. M., Şâh'ın haklarını azaltmaya çalışınca 17.8.1953'te Şâh Muhammed Rızâ onu azletmiş, M. çekilmeyi reddetmiş, ama General Şâhedî'nin kumandası altında ordu tarafından başvekillikten kovulmuştur (19.9.1953). Aralık 1953'te üç yıl hapse çarpılan M., 1956'dan beri tam olarak siyasetten geri çekilmiş halde yaşamakta idi. (V. Örs)

MUSÂHİB - ZÂDE CELÂL (İstanbul 1868 - İstanbul 1959), Türk tiyatro yazarı. Babası, III. Sultan Selim'in musâhiblerinden bestekâr İzzet Şâkir Ağa'nın oğlu olduğu için "Musâhib - zâde" diye anılan Ali Bey'di. Orta öğrenimini Nümûne-i Terakkıy İdâdîsinde yaptıktan sonra Bâbıâlî tercüme kalemine girdi. İlk eseri 1912'de yazdığı *Köprülüler*'dir. M. C. bu tarihten sonra art arda tiyatro eserleri verdi. Muhtelif devlet memurluklarında bulunduktan sonra 1923'te emekliye ayrılınca daha yoğun bir şekilde tiyatro alanında çalışmaya başladı. M. C.'in eserleri kuvvetli bir hiciv anlayışıyla kaleme alınan komedilerdir. Tarihî konuları Osmanlı tarihini gerçeklere aykırı bir şekilde kötüliyerek işlemiş, İstanbul Şehir Tiyatrosu'nda oynanan eserleri ona şöhret kazandırmıştır. Yazdığı yirmiden fazla başlıca piyesleri şunlardır: *Köprülüler* [1921], *Macun Hokkası* [1916], *Kaşıkçılar* [1920], *Demirbaş Şarl* [1921], *Fermanlı Deli Hazretleri* [1924], *Aynaroz Kadısı* [1927], *Bir Kavuk Devrildi* [1929], *Mum Söndü* [1930], *Balaban Ağa* [1933]. (O. Y.)

MUSALA, Bulgaristan'da, Doğu Rila dağlarında bir tepe. Yüksekliği 2 925 m'dir. Bu granit tepe Balkan yarımadasının en yüksek tepesidir. M.'da bir meteoroloji istasyonu kurulmuştur (1932). (H. Eren)

MUSALLÂ, Arapça SLV kökünden ism-i mekân olup namaz kılınan yer anlamındadır. Türkçe ve Farsça'da Namazgâh karşılığı olmakla birlikte Türk dilinde bilhassa cenaze namazının kılındığı yer ve cenazenin konduğu mahal, M. taşı tamlaması ile geçer. M., gelenekte Hazreti Peygamber'in bir sünnetine dayanılarak İslâm dininde kurumlar arasında yer almış fakat, hukukî bir husûsiyet kazanmadan bir töre veya âdet olarak devam etmiştir. Peygamberimizin sünneti de Ramazan ve Kurban (Fıtr ve Adha) bayram namazlarını M.'da

edâ etmesidir. Bu sünnete göre Hazreti Peygamber, Medîne'nin güney-batısında Benî Selîme'ye ait olan bir düzlüğü seçmişti. Necaşî'nin (Habeş İmparatoru) Hazreti Zübeyr'e verdiği mızrak, Bilâl-i Habeşî tarafından namaza gelen Peygamber ile sahâbelerinin önünden taşınarak getirilir ve M.'nın kıble yönünü tesbît için düzlüğün ilerisinde bir yere dikilirdi. Peygamber cemâat saflarına karşı dönerek hutbesini okurdu. M., bayram namazlarından başka Yağmur duası (Salât el-İstiskaa) için de kullanılırdı. M. alanı kutsal sayılır, cami ve mescit harimi için geçerli olan kurallar burada da uygulanırdı. Bugün sözü edilen ilk M.'nın yeri, alanında Hazreti Ömer'in yaptırdığı cami ile el-Anbâriye'den gelen yolun Bîrü'l-Münâha'ya ulaştığı sahaya tekabül etmektedir. Yine sünnete göre M., bir açık hava ibadethanesi olarak korunmalı ve üzeri çerge, revak, çatı, v.b. ile örtülmemelidir. Bununla beraber bu sünnetin zaman zaman bozulduğu görülmektedir. Özellikle iklim şartları yağışlı olan ülkelerde M. olarak ayrılan alanların bir çoğu zamanla üstleri örtülerek cami'e çevrilmişlerdir. Nitekim ilk M. alanında Hazreti Ömer bir mescit yaptırdığı gibi, Mervan da bu binaya bir minber koydurarak burasını cami hâline getirmiştir. Yine İstanbul'da Salıpazarı'ndaki Çivici namazgâhı XVIII. yüzyılda İzârî Mehmed Çelebî tarafından kârgir bir cami'e dönüştürülmüştür. Arabistan'daki ilk M.'ların Bahreyn'e kadar uzanan örnekleri günümüze kadar ulaşmıştır. Bunların yapı tarzları kıble duvarına paralel uzanan sivri kemerli sütun dizilerinden oluşan eyvanları andırır. Kemerleri tutan sütunlar sekiz köşeli tuğla veya kerpiçten örülmüşlerdir. Eyvanların üstü yer yer hasır, tahta tavan veya toprak sıvama ile kapatılarak güneşlikler yapılmıştır. Arabistan dışında M.'lar özellikle orta çağda büyüyen Müslüman şehirlerin tabiî bir ihtiyacı hâline geldi. Cemâatin kesîf olduğu bayram namazlarının odası için şehir surları dışında M.'lar kuruldu. Fustat (Kahire)'da ilk M., Yehmun tepesi karşısında Hulvân M.'sı idi (Musallâ el-Kadîm). Bayram namazlarını şehrin kadısı burada edâ ederdi. Ahmed b. Tolun bu alanda meşhur cami'ini yaptırınca, M.'nın yeri değiştirildi. Ancak Kahire'de Amr cami'inde ilk bayram namazının edâsı, 920 yılı Kurban bayramında vâki' olmuştur. Bağdad'da da çeşitli M.'lar vardı. Bunlardan bazıları cezaların infaz edildiği alan olarak da kullanılırdı. İdam cezaları için M.'nın geri bölümünde bir basamaklık bir seki yaptırılmıştı. Söz gelimi Karmatî mahkûmlar Bağdad'da M. el-Atıyk'de idam edilirlerdi. Kuzey Afrika'da, Endülüs'te, İran, Horasan ve Hindistan'da sayısız M.'dan söz edilirdi. Bunların çoğu bulundukları şehrin surları dışında yaptırılmışlardır. Sadece Tirmiz M.'sının sur içinde olduğundan söz edilir. Magrib M.'ları dört duvarlı iki kapılı hattâ, kuleli üstü açık birer alan biçiminde imşa edilmişledir. Çoğunda mihrap dahi yoktur. Yalnız kıble duvarında mihrâba işaret eden ayrı bir mahal görülür. İran ve Horasan mimarîsinde ise M.'lar, bir kaç basamak merdivenle çıkılan yüksek bir alan hâlinde giriş yerleri gösterişli bir eyvân ile örtülü, kıble yönünde ise mihrâbı bulunan muhterem bir yapı olarak gelişmiştir. Bu mimarîdeki M. ların en parlak örneklerini Herat'ta Gevher-Şâd Begüm'ün yaptırdığı M. ile Meşhed dışındaki Ebû-Sâlih Sadreddin M.'sında görmek mümkündür. Herat M.'sı iki yan taraftaki 12 medrese hücresi, 2 türbe, girişteki yüksek eyvanlı medhal ve kubbe yanında da kubbeli eyvanı ile gösterişli bir yapı idi. Binanın köşelerinden minareler yükseliyordu. Meşhed M.'sının husûsiyeti ise kadınlar namazgâhı olarak kubbeli iki yan çıkma (gûşvâr)'da görülür. Namaz alanının kenarlarında ise kubbeli hücreler konmuş bulunmaktadır. Türkiye'de M., bilhassa Konya, Bursa, Gelibolu, Edirne ve İstanbul'da ayrı bir gelişme göstermiştir (Bk. NAMAZGÂH). (İ. Parmaksızoğlu)

MUSANNİFEK, Osmanlı-Türk ilim tarihinde iki bilginin lakabıdır:

1. *Musannifek Alâeddin Ali b. Mecdeddin (Muhyiddin) Muhammed b. Mes'ûd b. Mahmûd el-Bistâmî eş-Şâhrûdî el-Herevî* (1400-1471), Horasan'da Bistâm'a bağlı Şâhrûd köyünde doğmuştur. Bu sebeple Bistâmî, Şâhrûdî veya Herevî nisbeleri ile tanınmıştır. Küçük yaşta eser vermeye başladığından ise küçük (genç) musannif (yazar) anlamına gelen M. lakabı ile şöhret bulmuştur. Öğrenimini Herat'ta yapmış, bir süre İran'ın muhtelif şehirlerini dolaştıktan sonra 1445'te Anadolu'ya gelerek Konya'da yerleşmişti. Devrin bilgin devlet adamlarından Mahmud Paşa'nın (b. bk.) himayesine mazhar olan M., Mahmud Paşa adına *Tuhfe-i Mahmûdiyye (Tuhfetü'l-Mahmûdiyye fî Nasîhati'l-Vüzerâ)* adlı bir eser yazmıştır. Kulakları ağır işitir hâle geldiği halde Mahmud Paşa onu İstanbul'a getirterek yeni kurulan Sahn medresesine (Fâtih) 80 akça ile müderris tayin etmişti. Bu vezîrin aracılığı ile Fâtih'le de tanışan ve hükümdarın takdirini toplayan M., 1463 Bosna seferine ordu kadısı olarak katıldı. Bazı şartlarla Yayça'da Mahmud Paşa'ya teslim olan Bosna kralı Stepan Tomasevic'in idamı hakkında Fâtih'in istediği fetvâyı vermek, hattâ gazâ savâbı niyetiyle adı geçen kralı öldürmekle şöhret yaptı. Bu olay M.'in devrin hükümdarına yaklaşmakla eski hâmisini yani, vezîr-i âzamı yalnız bıraktığını, Padişahın istediği fetvâyı vermekle de onu güç duruma düşürdüğünü göstermektedir. M., 1471 yılında İstanbul'da ölerek Eyüp'te defnedilmiştir. Şahsî kitaplarını Sahn medresesine vakfeden M.'in 20 yaşından beri yazdığı eserler bir hayli yekûn tutar. Bunların bir listesi için bk. İsmail Paşa. *Esmâ'ül-Müellifîn*, İstanbul, 1951, I, 735 ve Brockelmann, *GAL*, I, 647, II, 234, 304, 329.

2. *Musannifek Bekir Ahmed Efendi,* XVIII. yüzyıl Osmanlı bilginlerindendir. Muğla köylerinden Meseveli köyünden yetişmiştir. Mahmûd-i Antakî'nin öğrencilerinden olup, muhtelif medreselerde müderrislik etmiş ve Muğla'da vefat ederek burada gömülmüştür. 1736'da üstâdının *el-Alâka* adlı sintaks kitabına yazdığı şerh daha sonra medrese ders kitapları arasında itibar kazanmış ve yayınlanmıştır. Ayrıca yazdığı *Kasîde-i Bür'e Şerhi* ise yazma hâlinde bulunmaktadır. (İ. Parmaksızoğlu)

MUSCOVY COMPANY (Moskof Şirketi), XVI. yüzyılda Rusya ile ticaret yapmak için İngiltere'de kurulan bir şirket. İngiliz gemicisi Richard Chancelor (veya Chacellor) 1553'te Arhangelsk'e yaptığı bir gezide Moskova'ya gitmiş ve Çar IV. İvan tarafından çok iyi karşılanmıştı. Çar, Polonya yolu ile gelen Batı Avrupa mallarını denizden elde edebileceğini görünce İngilizler'e bunu yapmak için büyük imtiyazlar vaad etti. Bunun üzerine M. C. kuruldu ve İngiltere ile Rusya arasında ticarete başlandı. (V. Örs)

MÛSE'L-KÂZIM (745-799), 7. imam. Câferü's-Sâdık'ın oğludur. Ebvâ'da doğdu. Medîne'de yetişti. 786'ya doğru Abbâsî halîfesi Mehdî onu, hılâfete hakk iddia eden Alevî seyyidlerin (Hazret-i Hüseyn soyu) başı olduğu için, belli bir suçlamaya dayanmıyarak tevkif ettirdi. 795'de Hârûnü'r-Re-

şîd, kendisine iyi muamele etti. Fakat önce Basra'ya sürdü, sonra kendi bulunduğu taht şehri Bağdad'a aldırdı. Sıkı göz altında 54 yaşında Bağdad'da öldü. Türkler'de "Mûsâ Kâzım" olarak anılır. Fıkh (İslâm hukuku) bilgini, çok olgun bir adamdı. Fakat bütün Hüseynîler gibi siyasî kabiliyetten mahrumdu. Abbâsî halîfelerine açıkça baş kaldırmaya cesaret edememiş, fakat Peygamber sülâlesinin lideri sıfatıyle imâmet (hılâfet) iddiasında bulunmaktan geri kalmamıştır ve bunu gayet mahcûbâne yapmıştır. Yerine Şîîler'in lideri olarak oğlu Ali'r-Rızâ geçmiştir. 60 kadar çocuğu olmuştur. Bağdad dışına gömülmüş (Kureyş kabristânı), sonra buraya torunu 9. imâm Muhammedü'l - Cevâd da defn edilmiş, bu suretle Şîîler'in en mübârek makamlarından biri olan ve bugün Bağdâd'ın bir banliyösü olan Kâzımeyn ("İki Kâzım") kasabası teşekkül etmiş, her iki kabir, sonradan pek muhteşem şekilde yapılmıştır. (Y. Ö.)

MUSETTE, 1. Bir çeşit nefesli musiki âleti. Özelliği torba şeklinde bir hava haznesine bir iki küçük, dört beş büyük boruya sahip olmasıdır. Torbaya bir kolla basılarak havası çıkarılır. Küçük borular delikli olup, kamış (Fr. chalumeaux) adını taşır; büyük borulara da bourdon adı verilir. Halkın kullandığı ve cırlak sesli bir küçük hautbois da bu adla bilinir.

2. Devamlı bir basso'ya dayanan ve basit çoban türküsü karakterini taşıyan bir musiki kompozisyonu.

3. Bal M. eskiden M. musikisi ile şimdi daha ziyade akordeon musikisi ile dans edilen halk balolarına verilen addır. (V. Örs)

MÛSEVÎLİK : Bk. YAHUDÎLİK.

MUSHAF, *Kur'ân-ı Kerîm*'in isimlerinden biridir. Ötekiler için bk. KUR'ÂN. Arapça'da SHF kökünden isim. Zamme, kesre ve fetha ile yani üç hareke ile de okunabilir. Fetha ile Masfah, sahifelerin toplanma yeri, kesre ile Mıshaf, sahifeleri toplayan âlet mânâlarına gelir. Kelimenin Arapçaya Habeşçeden geçmiş olduğu ileri sürülmektedir. Genel açıklamaya göre sahifelerin iki kap (deffeteyn) arasına alınarak şîrâze ile bağlanması sonucu meydana gelen kitap demektir. Kur'ân-ı Kerîm'den önce indirilen kitaplara sahifenin çoğulu olan Suhuf adı verilmekle M., sadece Kur'ân'a mahsus bir isimdir. Kur'ân-ı Kerîm inerken nesh melhûz olduğundan âyetler ayrı ayrı sahifelere yazılmakta ve bunların yerlerinin hangi sûreler olduğu da işaret edilerek saklanmakta idi. Hazret-i Ebû Bekr zamanında Hazret-i Ömer'in ikazı ile Zeyd b. Sâbit başkanlığında teşkil edilen komisyonca Hazreti Hafsa'ya emanet edilmiş olan sahifeler yeniden yazılarak bir cilt hâline getirilince buna M. adı verildi. Öteki ashâbın elinde bulunan sahifeler ise zamanla kaybolup gittiler. Hazreti Osman zamanında İslâm'ın ulaştığı genişleme sonucu kıraatte bazı anlaşmazlıkların baş gösterdiği tespît edilince, yeniden toplanan bir komisyon Ebû Bekr zamanında meydana getirilen M.'ı ele alarak sekiz nüsha hâlinde yeniden yazdı. Bunların yedisi, Mekke, Medîne, Yemen, Bahreyn, Şam, Kûfe ve Basra ordugâhlarına gönderildi. Hazreti Osman asıl nüshayı yanında alıkoydu. Onun içindir ki bu nüsha İmam adını almıştır. Bugün İslâm dünyasına yayılan bütün M.'lar bu yedi nüshadan çoğaltılmışlardır. M., İslâm tarihinde bazı olaylara kutsallığı ile yön veren vasıtalardan olmuştur. Söz gelimi Hazreti Osman İmam denilen nüshayı, şehadeti sırasında okuduğu için onun kanı ile bu nüsha bezenmiştir. Halen Topkapı Sarayı'nda mahfuz olan nüshanın yani Hazreti Osman M.'ı adıyla bilinen Kur'ân'ın anılan nüsha olduğu rivayet edilir. Yine Sıffîn olayında Amr b. el - Âs, M.'ı mızrak ucuna astırmakla savaşa ve dolayısı ile İslâm tarihinin kaderine yön vermiştir (Bk. SIFFÎN). Osmanlı tarihinde ise Kasım Voyvoda ile birlikte şehîd düşen Tuğlu (Toglu) Bey'in şehâdeti sırasında elinde tuttuğu M., Almanya imparatoru tarafından Fransa kralına armağan edilmekle bugün Paris'te Bibliothèque Nationale'de saklanmaktadır. Bu örnekler M.'ların temiz olmayan kişiler eline geçmemesi için bunların savaşlara getirilmemesi yolundaki tavsiyelerin pek uygulanmadığını göstermektedir. Camilerde mihrap duvarının önü genellikle vakıf M.'ların konulduğu yer olarak bilinir. Ayrıca M.'ların saklanması için çoğunlukla abanoz ağacından yapılan sandukalar Türk ağaç san'atının parlak örneklerini teşkil ederler. Yine tâhir (temiz) olmayanların M.'ları el ile tutmaları yasak olup (*el - Vâkı'a,* XLVI, 79), bu gibiler M.'ı ancak özel bir kapak (allâka) olmadıkça elleyemezler. (İ. Parmaksızoğlu)

MUSÎ (ölm. 1755?), Yahudi asıllı Türk Musikisi bestekârı. Asıl adı "Haham Muşe - Fao" dur, fakat "Mûsâ" yahut "Musi" diye anılmıştır. Bestekârlığının yanında tanbûrîdir. Zamanımıza şu 10 eseri kalmıştır: Hümâyûn makamında Darb-ı Fetih, Küçek ve Müsteâr makamlarında Muhammes, Nîşâbûrek makamında Nîm Devir ve Sâzkâr makamında Darbeyn usûllerinde 5 peşrev ile yine bu makamlarda 5 saz semâisi. (Y. Ö.)

MUSIC - HALL, çeşitli gösterilerin yapıldığı yer. M. H.'lerde konserler dışında canbazlık gösterileri ve komik sahnelere de yer verilir.

MÛSİKAAR (Ar., sin ile), Eski Arap musikisinde tegannî eden san'atkâra verilen isimlerden biri (Ihvânu's - Safâ, *Resâil,* Bombay tab'ı, I, 87; *Mefâtîhu'l - Ulûm,* 236). - Türk musikisinde ise bir nefesli sazdır. "Miskaal" (se ile) ile aynıdır. Yani bu saza hem M., hem de miskaal denmiştir Aşağıdaki bend, Abdükaadir Merâğî'nin *Câmi'u'l - Elhân*'ından tercüme edilmiştir:

Bir kaç ney'in (b. bk.) bir araya getirilmesinden teşekkül eden bir nefesli sazdır. Neylerden uzun olanı pest, kısa olanı tiz ses çıkarır. Bazan neyin içine bir miktar yuvarlak balmumu konulunca, o neyin sesi tizleşir. Tabiî ne kadar ney bağlanırsa, onlardan çıkacak sesin sayısı o kadar artar. Bu çalgıya "miskaal" de denilmiştir. M.'a pek benzediği için "M.-ı Hıtâyî" (Hıtay M.'ı = Doğu Türkistan M.'ı) denilen pek ilgi çekici ve orijinal bir Türk sazı daha vardır ki, buna Türkler arasında "çapçak" adı verilir. Müteaddid neylerin yanyana getirilmesiyle yapılmıştır. Ancak, M.'da her neyin delikleri ayrı ayrı üflenirken, bunda, üflenen delik bir tanedir ve oradan nefes, bütün neylere intikal eder. Çapçak üfliyen san'atkâr, elleriyle hangi neyin deliğini açarsa, oradan ses çıkar. Bu suretle, bir kaç neyin sesi bir arada işittirilir.

Yukarıdaki Abdülkaadir'in tarifinden anlaşıldığına göre çapçak, âdetâ ağız mızıkası gibi çoksesli mahiyette bir sazdır. Evliyâ Çelebî ise, M. için, XVII. yüzyılın ortalarında şu bilgileri verir: İstanbul'da 51 çalıcı ve 15 imalcisi bulunan bir sazdır. "Battâl" ve "girift" de bir çeşit M. veya miskaal'dir. En meşhur çalıcısı Solak - zâde (b. bk.)'dir. Sonra onun kölesi ve talebesi Yusuf, Abdullah Efendi, Yahudi Yako, Çırnık Ahmed Çelebî gelir. (Y. Ö.)

MÛSÎKAAR-I HITÂYÎ, Çapçak'ın diğer bir adı. Bk. MÛSÎKAAR. (Y. Ö.)

MÛSÎKAARİYYE, Eski Arap musikisinde çalgı, saz (Ihvânu's-Safâ, *Resâil,* Bombay tab'ı, I, 87). Sonradan İranlılar ve Türkler arasında, Arapça'dan farklı şekilde ve müzekker olarak "mûsîkaar" bu mânâda kullanılmış, giderek yalnız "miskaal" de denen nefesli sazın adı olmuştur. Bk. MÛSÎKAAR. (Y. Ö.)

MUSİKİ, ses üzerinde kurulmuş bir san'at. Güzel san'atların en mühim ve en güçlerinden biri. M.'de esas insan sesi ile, insan sesini taklîden yapılmış sazlardır. Bütün güzel san'atlar gibi musiki de, ne kadar geri olursa olsun, en ibtidâî toplumlarda bile mevcuttur. Batı M.'si, dünyanın en yaygın sistemi ve M. san'atıdır. Bugünkü şeklini aşağı yukarı XVII. yüzyılın ilk yıllarında almıştır. Bk. NOTA YAZISI. Ondan sonra en yaygın sistem ve M. san'atı olan Türk M.'si için Bk. TÜRK MUSİKİSİ (başlıca milletlere ait maddelerde, musiki kısımlarına bk.).

M., pek çok şekilde tasnîfe tâbi tutulabilir. Aşağıda verilen ikili tasnifler hakkında, ait oldukları maddelerde tafsilât bulunabilir :

Teksesli M., çoksesli M. - Eski M., yeni M. - Batı M.'si, Türk M.'si. — Saz M.'si, söz M.'si. — Klasik M., halk M.'si.. — Mutlak M., tasvîrî M. — Dinî M., dindışı M. — Oda M.'si, salon M.'si. — San'at M.'si, tâlîmî M.

Hemen bütün dillerde "M." kelimesi, Yunanca'dan alınmıştır. Yunanca'da "müz'lerin san'atı" mânâsında "musike" kelimesi, Latince'ye "musica", Arapça'ya "mûsîkıy" şeklinde geçmiştir. Biz Türkler, İslâm camiasına girdiğimiz X. yüzyıldan beri kelimeyi Arapça'dan almışızdır, Farsça'da da Arapça'dan alınmıştır. Yalnız Türkler, kelimenin orta hecesini kısaltarak "mûsikıy" şeklinde telâffûz ederler. Son zamanlarda Fransızca telâffûz olan "müzik" şekli yaygınlaşmaya başlamışsa da, kültürümüze tamamen aykırı bir özentiden ibarettir. "Musique" kelimesi Fransızca'da XII. yüzyıldan beri kullanılmaktadır. XIV. yüzyılda "musical" ve "musicien" kelimeleri kullanılmaya başlanmıştır. İng. music, Alm. musik, İt., İsp., Port musica şeklindedir. Sıfatı Fr. musicale, İng. musical, Alm. musikalisch, İt. musicale, İsp., Port. musical şeklinde gelmektedir ve "M.'ye ait" demektir. Arapça'da "mûsîkıyye" şeklindedir: âlâtu'l-mûsîkıyye = M. âletleri, M.'ye ait âletler. Osmanlıca'da şu şekilde kullanılır: zevk-ı musîkıy = M. zevkı, hissiyyât-ı mûsîkıyye = M. duyguları. Zarf şekli şöyledir: Fr. musicalement, İng. musically, Alm. musikalisch, İt., İsp., Port. musicalemente. Musicophilie (Fr., "muzikofili" ok.) = M. sevme, Osm. mûsikıy-perverî demektir. Musicomanie'den tamamen ayrı, güzel, tabiî bir estetik duygudur. Böyle şahıslara "musicophile" (Osm. mûsikıyperver) denir. Aksi "musicophobie" dir (Fr., "müzikofobi" ok.). M.'den nefret etme hastalığı veya kabiliyetsizliğidir. Böyle şahsa "musicophobe" denir.

Musiki Arşivi : Diskotek ve M. kütüphanesi, saz koleksiyonu ve M. müzesi eşyası dışında kalan M. ve müzikoloji malzemesini toplayan arşiv: notalar, müzikoloji notları, resimler, mektuplar vs. Fr. archives musicales.

Musiki Bibliyografyası (Fr. bibliographie musicale, bibliographie de la musique) : M. kitabiyatı. M.'ye ait kitap ve makaleler. Her M. bahsine ait ayrı bibliyografyalar tertîb edilir. Müzikolojide, işlenen mevzuun eksiksiz bibliyografyasına hâkim olmak ve zayıf me'hazla aslî me'hazları ayırd edebilmek esastır. Bu da çok sağlam bir metot bilgisi ile mümkündür.

Musiki enstitüsü [Fr. institue de la musique] : Müzikoloji yani M. nazariyatı ve tarihi, M. ilmi incelenen yüksek tahsil ve araştırma müessesesi. Üniversitelere bağlı olur ve konservatuvarlarla ilgisi olamaz. Türkiye'de yoktur.

Musiki estetiği : Son zamanlarda gelişmeye başlamış bir ilim dalı. M. estetiği, estetiğin bir koludur. M. eserlerindeki güzellik telâkki ve ifadelerini, güzellik sebep ve gayesini inceler. Türk Musikisi'nin hiç bir eseri, henüz bu şekilde bir tetkika mevzû olamamıştır. Osm. bedî'iyyât-ı mûsikıyye, Fr. esthétique de musique, İng. aesthetics of music, musical aesthetics.

Musiki esthète'i : M. estetiği mütehassısı, bilgini, M. estet'i. Estetik ve M. bilgilerini nefsinde birleştirmiş olması lâzımdır.

Musiki kütüphânesi (Fr. bibliothèque de la musique, bibliothèque musicale) : Her türlü M. eserleri, kitapları, mecmuaları, ansiklopedi ve lûgatları, nota koleksiyonları ve münferit notaları toplayan kütüphâne. Konservatuvarların ve M. enstitülerinin bu çeşit kütüphâneleri olduğu gibi, müzikologların da daha dar ölçüde böyle hususî kütüphâneleri vardır.

Musiki nazariyatı : M.'nin teknik bahislerini mevzû alan ilim. İcrâ ve san'at tarafı kaldırılırsa hemen hemen "M." demektir. Musicologie'nin (b. bk.) ayrılmış olduğu başlıca iki dalın mühim olanıdır. Daha az mühim olanı, M. tarihidir. Bahisleri için Bk. TÜRK MUSİKİSİ NAZARİYATI. Osm. nazariyyât-ı mûsikıyye, Fr. théorie de musique, İng. musical theory.

Musiki nazariyatı tarihi : M. tarihinin en çetin mevzuu. M. tekniğini ve tarih metot bilgisini çok iyi bilmeyi icab ettirir. Batı'da üniversitelerin M. enstitülerinde okutulur ve araştırılır. M. sistemlerinin tarih boyunca geçirmiş olduğu safhalarla uğraşır. Bk. TÜRK MUSİKİSİ NAZARİYATI TARİHİ.

Musiki pedagojisi (Fr. pédogogie de la musique) : M. talimi, tedrisi, terbiyesi, eğitim ve öğretimi. Bu bahisler için Albert Lavignac'ın şu klasik kitapları mutlaka okunmalıdır: *La Musique et les Musiciens,* ilk baskı: 1895, İngilizce tercümesinin ilk baskısı: 1904 ve *L'Education Musicale,* ilk baskısı: 1902, İngilizce tercümesinin ilk baskısı: 1903, Türkçe trc. Abdülhâlik Denker, *M. Terbiyesi,* 1939.

Musiki psikolojisi (Fr. psychologie de la musique) : M. ruhiyatı. M., ses ve duyma hassasının insan ruhiyatındaki estetik veya estetik dışı tesirlerini inceleyen ilim dalı. Son zamanlarda bir de "M. psikanalizi" (Fr. psychanalise de la musique) teşekkül etmiştir ki Freud ekolüne göre psikanalizin bir dalıdır. M. eserlerinde ifade edilmiş insanî hisleri ve bu hislerin insan yapısındaki değerini inceler.

Musiki tarihi : Musicologie'nin (b. bk.) bir dalı. M. sistemlerinin tarih boyunca geçirdiği değişiklikler ve gelişme safhaları, müzisyenlerin ve bestekârların, icrâcıların, müzikologların biyografileri, M.'deki mevkı'leri, eserlerinin tahlili ve listesi, M.'ye getirdikleri, hâsılı M.'yi alâkadâr eden her şeyin menşe'lerinden zamanımıza kadar ki hayatı.
eden her şeyin menşe'lerinden zamanımıza kadarki hayatı.

Tabiî bu muazzam mevzû, birçok ihtisas şubelerine ayrılmıştır. M. tarihi ile uğraşmak için, bütün M. ilimlerine vâkıf olduktan başka, tarih metot bilgisi, birkaç dil, M.'nin içinde bulunduğu toplumun şartları, diğer san'atlar, bilhassa edebiyatla ilgileri, bilhassa şiir ve raks tarihi ve daha birçok mevzûları bilmek, bu mevzular üzerinde yazılmış kitapları hemen hemen eksiksiz tanımak icab eder. Türk M.'si tarihi ise, el atılmamış bâkir bir saha hâlindedir ve bugünkü ilimde bu derecede bâkir başka bir saha göstermek kolay değildir. Bk. TÜRK MUSİKİSİ TARİHİ. Ar. târîkhu'l - mûsîkıy, Fr. histoire de la musique, İng. history of music.

Musiki tenkidi : M. eserlerinin ve bunların icrâlarının mahiyeti, doğruluğu - yanlışlığı, güzelliği - çirkinliği ile uğraşan ilim dalı. Bu mevzû ile meşgul olan M. münekkı denir. M. münekkidinin iyice M.'ye vâkıf olması, hattâ çok defa bizzat bestekâr ve icrâkâr bulunması, her türlü tarafsızlıkla hareket edebilmesi, tahlillerini neticeye vardırabilmek için çok dikkatli, zeki ve müsbet méthode sâhibi olarak hareket etmesi elzemdir. Batı'da san'at münekkıdinin san'at ve san'atkâr üzerinde büyük nüfuzu vardır. Yukarıdaki şartları hâiz münekkıdin san'ata büyük hizmeti olur. İçinde bulunduğu toplumun san'at seviyesini yükseltir, bilgisini arttırır, gerçek san'at eserlerinin kıymetini tebârüz ettirerek tutunmalarını te'mine çalışır, dehâ sahiplerini yazılarıyle himaye eder, kof şöhretleri ve san'attan nasîbi olmayanları teşhîr ederek nüfuzlarını kırar, hâsılı cemiyetin zevkini ayarlar. Binâenaleyh yukarıda hulâsa edilen şartlara zıd olan, hattâ bu şartlardan bir tekini bile hâiz bulunmayan bir münekkidin cemiyetin zevkıne yapacağı ihanet büyüktür. Diplomasız ve ehliyetsiz bir doktorun hasta tedavi etmeye kalkışması gibidir. San'at seviyesi Batı'daki dereceden olmayan toplumlarda münekkıdin böyle bir nüfuzu yoktur. Tabiî bu da çok şâyân-ı şükran bir hâdise teşkil eder. Ar. intikaadu'l - mûsîkıy, Fr. critique de la musique, critique musicale, İng. music criticism, critic of music, musical critic ("critique" Fr.'da hem tenkit, hem münekkıd mânâsındadır). Fr. critiquer =tenkid etmek (kelime "tenkıyd" şeklinde söylenir). Voltaire, bir münekkıd için şunları söyler: "Mükemmel bir münekkıdin, san'atkâr, çok okumuş ve son derece zevk-ı selim sahibi olması, boş iddiaları ve kıskançlığı olmaması icab eder. Cehaletin birçok nevileri arasında, hepsinden kötüsü, tenkid'de yapılan cehalettir". (Y. Ö.)

MUSKA (Ar. nüsha/yazılı şey'den bozma); hastalıklara, tehlikelere ve nazar (göz değmesi)'a karşı koruyacağına inanılarak insanların, hayvanların, meyve ağaçlarının ve hattâ bazı kıymetli eşyanın üzerinde bulundurulan, üstüne Arab harfleriyle, isteğe göre, Kur'an'dan âyetler, Allah'ın adları, duâ v.b. sözler; bâzı özel işaretler, harfler, rakamlar veya bâzı geometrik şekiller yazılı olan kâğıt. Genellikle üçgen biçiminde katlanarak yedi (en az üç, en çok kırk) kat muşambaya sarılır ve bir meşin içine konulup dikildikten sonra iki ucundan bağlı kaytanla boyuna, koltuk altına asılır veya, belden yukarıda ve ön tarafta olmak üzere, elbisenin görünmeyen bir yerinde taşınır. Ayrıca; amaca göre M. üzerindeki yazılar suda eritildikten sonra bu suyun içilmesinden de yarar umulur.

M.'ların böyle üçgen biçiminde kıvrılmasında, eski çağların ilkel inançlarının etkisi olduğu kabûl edilir. Bu biçim, gözün işareti olarak kabûl edilir ve nazara karşı koruyuculuğu umulur (bk. NAZAR ve NAZARLIK). Tılsım olarak da kullanılan bu üçgen biçiminin birbirine geçmiş iki üçgen biçiminde olanları da vardır ve iki gözü temsil ettiği için daha etkili olduğuna inanılır. Bu iki üçgenden oluşan altı köşeli biçimin *Hz. Süleyman'ın Mührü* olduğu kabûl edilir ve bu Yahudîler'in de millî senbolüdür.

M. yapma ve taşıma geleneği çok eski olup, çok tanrılı dinlerde ve inançlardan kalma olduğu sanılır. Bu ilkel dinlerde, kötü ruhlardan korunmak için, totemin bir senbolü taşınırdı. Zamanla bu senboller yüzük, küpe, gerdanlık v.b. süs eşyası olarak da kullanılmağa başlanmış ve tek tanrılı dinler devrinde de bildiğimiz M.'lara dönmüştür. Müslümanlık bu tür inanç ve geleneklerin kesinlikle karşısında olup, Kur'ân âyeti ile de, bunların gereksiz ve yararsız olduğu ve hattâ dinin temel kurallarına aykırılığı bildirilerek yasaklanmıştır. Ancak, dinî sözlerin yazılı olduğu senbollerin taşınması, dine bağlılığın bir işareti ve bu duygu ile moral kazanmak düşüncesine yönelik anlamda olduğu zaman, hoşgörü ile karşılanabilir. Fakat M., büyü, tılsım v.b. anlamlarda olmamak gerekir.

Eski silâhlardan ok yaylarının tutulacak (kabzası) yerinin ortasına, baş parmak eninde yapıştırılan meşine de M. denirdi. (M. Onarlıoğlu)

MUSKARİ (Muscari), zanbakgiller (liliaceae) familyasına bağlı tek çenekli bir bitki cinsi. Muscari comosum türü, salkımlar teşkil eden kırmızı ve eflâtun arası renkte çiçekler açar ve süs bitkisi olarak bahçelerde yetiştirilir. M. ormanlarda da bulunur. Asıl yurdu Orta ve Güney Avrupa, Ön Asya ve Kuzey Afrika'dır. (V. Örs)

MUSKOGEE, Birleşik Devletlerde bir idarî bölüm (county) ve bunun merkezi olan şehir. Arkansas'da Vendigris ve Grand nehirlerinin kavşağında, Tulsa'nın 80 km güney-doğusundadır. Şehirde çeşitli eğitim kuruluşları vardır. Ekonomisi roket yakıtı, cam eşya, demir ve çelik mamulleri, giyim eşyası ve konservecilik üzerinedir. 1872'de kurulmuş olan M. demiryolu kavşağındadır. Nüfusu 38 000 (1960). (O. Yüksel)

MUSKOGEE'LER, Kuzey Amerika Kızılderilileri'nin en yaygın dil alanı olan bir grubu. Meksika körfezinden Tennessee'ye kadar olan alandaki yerli kültürünün en köklü temsilcileri M. idi. Alabama, Apalache, Choctaw, Mobile, Tuskegee asıl Miskogee'ler gibi yerli kolları bu gruba dahildi. Bunlardan asıl Miskogee'ler sonradan Creek konfederasyonu diye anılan ittifakın çekirdeğini teşkîl ettiler. Hepsinin nüfusu 50 000 idi. (O. Yüksel)

MUSKOVİT (ak mika), kimyasal formülü $H_2KAl_3Si_3O_{12}$ olan bir potasyum mikası. Parlaklığı sedefimsi, metalimsi olup rengi gri, beyaz, açık sarı, açık kahverengi ve açık yeşil olabilir. Kristal sistemi monoklindir. Şekli itibariyle yaprağımsıdır. Mikaşistlerin esas unsuru olarak gnyas, fillit, serisitli şist ve granit gibi kayaçlar içinde bulunur. (E. Ediger)

MUSLİHÜDDİN BEY (Mimar, Muslihüddin Mustafa b. Yahşı Fakih), XV. yüzyılda yetişen bir Türk mimarı ve san'atkârıdır. Edirne'de babasının kendi adıyle kurmuş olduğu yurtlukta doğmuştur. İlk öğrenimini babasından aldıktan sonra timarlı sipahi olarak Osmanlı ordusunda görev almış ve Hacı İvaz Paşa tarafından özel olarak mimarlık ve

mühendislik alanında yetiştirilmiştir. Çandarlı Ali Paşa'nın himayesinde yükselen M. B.'in adına ilk defa vesikalarda, 1450 tarihli vakfiyelerde ve arazi temessüklerinde rastlanır. İstanbul'un fethi ile ilgili Boğazkesen (Bak. Rumelihisarı ve İstanbul) hisarının yapımında bina eminliği Zağanos Paşa'ya (b. bk.) verildiği zaman, M. de yapının mühendisliğini ve teknik sorumluluğunu üzerine almıştı. Bazı yazarlar bu binanın planını Fâtih Sultan Mehmed'e mal ederlerse de, son araştırmalar, plan da dahil inşaatın M. tarafından yürütüldüğü inancını kuvvetlendirmektedir. Yine İstanbul muhasarası için Edirne'de döktürülen ağır topların dökümünde ve hazırlanmasında M. B.'in hizmeti büyük olmuştur. Ayrıca Çanakkale Boğazı üzerinde yine Fâtih tarafından yaptırılan Sultan Hisârı (Çanakkale) ve Kilidbahir kalelerinin mimarının da M. B. olması ihtimali kuvvetlidir. Sancakbeyliğine kadar yükselen M.B.'in ölüm tarihi şimdilik belli değildir. Sinan Çelebî adında bir oğlu ve bir de kızı olduğu, Sinan Çelebî'den Pîrî Çelebî ve Güllü Hâtun, kızından da Îsâ adında torunlarının dünyaya geldiği vakıf kayıtlarından anlaşılmaktadır. (İ. Parmaksızoğlu)

MUSONLAR (Arapça "mavsim" kelimesinden alınmış olup, dilimize "mevsim" şeklinde geçmiş, uzun süre "mevsim rüzgârları" olarak kullanılmıştır. Bu olay için Malayi veya Malez dilinde "monsin" denilmiştir. Batı dillerinde bu kelime değişikliğe uğramış, Fransızcada moussons, Almancada Monsune, İngilizcede Monsoon biçimine girmiştir. Dilimizde "mevsim" ve bununla ilgili kavramlarda karışmalara yol açtığı için, 40 yıl kadar bir zamandan beri bizde de "Muson" ve çoğulu olan "M." olarak kabûl edilmiştir), Dünyanın belirli bölgelerinde yarım yıl içinde yönünü değiştirerek esen geniş alanlı bir rüzgâr sistemi. Bu rüzgârlar, estikleri yerlere ve dolayısiyle insan hayatı üzerine o derece büyük ve derin etkiler yapmışlardır ki, "M. rüzgârları" deyişi yanında ve bunun doğurduğu olaylar topluluğu hâlinde "M. bölgeleri", "Musonlar Asyası", "muson iklimi", "muson ormanı" deyişleri de köklü yer tutmuştur. Okyanuslardan esen yaz M.'ına dönük olan kıyı boyu ve yakını dağlarda yıllık yağış tutarı 2 000 mm yi geçer. Yine bu bölgede, Assam bölümünde, 1 250 m yükseklikteki Çerapunci (b. bk.) meteoroloji istasyonunda yıllık yağış tutarı 12 m olarak ölçülmüştür ki, burası dünyanın en çok yağış alan yeridir.

M., dünyanın büyük çaptaki rüzgârlarındandır. Bunlar mevsimlere göre kıtalarla okyanuslar arasında eserler. Eskiden beri yerleşmiş düşüncelere göre bu esmeler, mevsimlere göre, karalarla okyanuslar arasındaki ısınma farklarından doğmuştur. Kışın karalardan okyanuslara doğru (umûmiyetle kuru, soğuk), yazın okyanuslardan karalara doğru (nemli, bol yağış getiren, ılık) eserler. M. dünyanın türlü yerlerinde eserlerse de, asıl alanları "Musonlar Asyası" adı verilmiş olan pek geniş bölgelerdir.

Bu rüzgârların çok eskiden beri bilineni "Hint Musonları"dır. Günümüzden 2 000 yıl önce Arabistan'dan Hindistan'a giden gemiler, bu rüzgârdan faydalanmışlardır. Bu rüzgârlar, Akdeniz ülkeleri insanlarına Büyük İskenderin seferi sırasında tanıtılmış, daha sonra Vasco da Gama, gemilerini Arap kılavuzlarının yardımları ile Doğu Afrika'da Zengibar'dan Hindistan'ın batıya bakan Malabar kıyısındaki Kalikut (b. bk.) şehrine götürmüştür.

Muson rüzgârları bu geniş bölgelerde biribirinden az veya çok farklılık gösterirler ki, başlıca örnekleri Hint Musonu, Uzakdoğu Musonu, Güney - doğu Asya M.'ı olarak görülür. Hint Musonları alanlarında kurak mevsimi sona erdiren şiddetli sıcaklar devresinden (nisan - mayıs) sonra, haziran başlarında nemli ve sıcak hava kütleleri ağır bulutlar hâlinde gök yüzünü kaplar ve karaya doğru ilerlerler. Bunlar Hindistan'a güney - batıdan sokulurlar. Nemlilik, sıcaklığı bunaltıcı duruma getirir, birdenbire şiddetli fırtınalar ve gök gürültüleri ile yağmurlar başlar. Günlerce süren sağnak yağmurları ile ovaları sular basar, fakat bu sırada havalar biraz serinler, bitkiler hızla büyüme yoluna girer. Buna "Muson patlaması" denir ki, bunlar yaz M.'ıdır. Eylülden itibaren bu yağmurlar azalmaya, ekim ve kasımda rüzgârlar kuzeyden esmeye başlar, bu durum nisana kadar sürer ki bunlar kış M.'ı adı ile anılır. Bu rüzgârlar yerine ve zamanına göre soğuk, serin ve kurudur.

Uzakdoğu yılın bir bölümünde (kışın) Asya kıtasının soğuk havasını, öteki yarısında (yazın) Pasifik'in ılımlı havasını alır. Ocakta Sibirya yüksek basıncı Asya'nın doğu ve kuzey - doğu bölümünü kaplar. Buna karşılık, Aleut'lar alçak basıncı 30 - 40 kuzey enlemleri boyunda Pasifik'in bu bölümünde yayılmış bulunur. Temmuzda ise kıta üzerindeki bir alçak basınç, kış yüksek basıncının yerini tutar. Hawaii yüksek basıncı ise Kuzey Pasifik'te yayılır. Bunlar mevsimlik büyük basınç değişmeleridir. Bu durumlar, Uzakdoğu ülkelerinde bir çeşit musonların esmesini doğurmuştur.

Hindiçini ile Güney Çin ve bâzı Güney - doğu Asya adaları ile Avusturalya'da etkilerini gösteren rüzgârların yaz cereyanı Ekvatordan gelir. Kış mevsiminin sertlikleri bu alanın güney bölümüne kadar bütün etkileri ile sokulamaz. Bu bölgelerde kışın hava hareketleri kuzeyden güneye doğru olur. Yazın ise, yaklaşık olarak, güney - kuzey doğrultuludur.

Muson iklimleri adı altında, muson rüzgârlarının ve buna yakın özellikteki mevsimle ilgili iklim olaylarını kendinde toplamış bulunan iklimler anlaşılır. Bunlar arasında en iyi şekilde incelenmiş bulunanı Hint M.'ı iklimleridir ki, başlıca iki tipi "Bengal tipi" (daha nemli ve sıcaklık oynamaları daha az) ile "Orta Hint tipi" (sıcaklık değişmeleri daha çok, kurak çeşitleri olan tip)'dir.

Ekvatora yakın bölgeleri ve çevrelerini içine alan ve yılın bir bölümü kurak, soğuk, serin ve bir bölümü bol yağmurlu, sıcak geçen M. iklimlerinde "Muson ormanları" adı ile anılan ormanlar yetişmiştir. Ana çizgileri ile bunlar, yağmurlu mevsimin geniş yapraklı ormanlardır. Muson ormanları, yapraklarını döken ağaçlardan oluşmuş ise de, ara yerde her zaman yeşil kalan ağaçlar da vardır. Bu ormanlar, gür ve sık görünüşleri bakımından tropikal yağmur ormanlarına benzer. Ancak, bunlar arasında farklar da vardır. Muson ormanlarının boyu 25 - 38 m yi bulabilir ve iki katlı olurlar. Üst katta yapraklarını döken ağaç türleri yer tutmuştur. Alt katta ise küçük yapraklı ve kurakçıl bir yapı gösteren her zaman yeşil ağaçlar bulunur. Bu ormanlar, her yıl 2 - 4 ay kadar az veya çok yapraksız kalırlar. Muson ormanları içinde, Ekvator ormanlarındaki gibi liyanların ve epifit'lerin bol olduğu "nemli muson ormanları" ile kurak ormanlara doğru bir geçişi gösteren "kurakça muson ormanları" olarak iki ana tip vardır. (R. İzbırak)

MUSSORGSKY, Modest Petroviç (Karevo 1839 - Petersburg 1881), Rus bestecisi. M., öğrenimini askerî okullarda tamamladı ve 1856 yılında teğmen olarak orduya katıldı. Askerlik öğrenimine paralel olarak piyanoya da çalışıyor ve parlak bir gelecek vaad ediyordu. 1857'de besteci A. Dargomyzhsky ile karşılaşması kendisini tamamen musikiye vermesine yol açtı. Dargomyzhsky onu Mili Balakirev ve C. Cui ile tanıştırdı. M., onların etkisiyle askerlikten ayrılarak kendisini musikiye verdi. Ancak maddî durumu bozulduğundan 1863'te küçük bir memuriyetle çalışmaya başladı. Öte yandan bestecilikte de başarılı görünmüyordu; hem bestecilikte başarısızlık, hem küçük bir memur olarak çalışma mecburiyeti M.'nin moralini bozdu. Kendini içkiye verdi, dostları tarafından terkedildi ve genç yaşta öldü. Maddî durumunu sarsan şey 1861'de köleliğin kaldırılmasıydı. Toprak sahibi bir aileden olması durumunun ansızın bozulmasına sebep olmuştu.

MUSSORGSKY, Modest Petroviç

M.'nin başlıca operaları Boris Godunov (ilk temsili 1874'te) ile Hovanşçina ve Soroçintsy Fuarı'dır. Bu son ikisi bitmemiştir. M. aynı zamanda dikkate değer şarkılar da yazmıştır. Bunların en önemlileri Güneşsiz (1874), Ölüm Dansları ve Şarkıları'dır (1875 - 1877). Bestecinin ayrıca koro eserleri enstrümantal eserleri de vardır. Bunlardan piyano için olan Entermezzo (1861), Bir Serginin Tabloları (1874) en ünlüleridir. M. orkestra eserleri de bestelemiştir. M., az eser verdiği halde büyük bir besteci olarak yaşamaktadır. Çaykovski'nin ustalığına sahip olmadığı halde onunla aynı sırada sayılan M., eserlerine kahraman olarak Rus halkını seçmiştir. Rus milliyetçi okulunun en ünlü bestecisidir. (O. Yüksel)

MUSSET, Louis Charles Alfred de (Paris 1810-Paris 1857), Fransız ş â i r i, tiyatro ve roman yazarı. M., iyi bir lise öğrenimi gördü. Tıp, hukuk, müzik veya resim arasında bocalarken, Victor Hugo'nun evinde, Alfred de Vigny, Prosper Mérimée, Charles Nodier ve Sainte - Beuve ile tanıştı. Birçok gençler gibi o da şiirle uğraşmıştı. Ünlü edebiyatçılarla tanışması onu etkiledi. 1830'da ilk orijinal eseri *Contes d'Espagne et d'Italie* (İspanya ve İtalya Hikâyeleri)'yi verdi.

MUSSET, Louis Charles Alfred de

Eserdeki şiirler büyük başarı kazandı. Aynı yıl yazdığı *La Nuit Vénitienne* (Venedik Gecesi) adlı piyesi temsil edildiği gece ıslıklarla karşılaşınca, temsil edilmek üzere değil, okunmak üzere piyes yazmaya karar verdi. Artık genç romantik edebiyatçılar arasına katılmıştı. 1833'te yayınladığı *Rolla* adlı eseri *mal du siècle* (Asrın hastalığı) diye anılan bunalımı şiir ifadesiyle dile getiriyordu.

M., aynı yıl ünlü kadın yazar George Sand'a âşık oldu. Birlikte bir İtalya seyahatine çıktılar. Ancak çok geçmeden kavga edip ayrıldılarsa da, sonradan yeniden barışarak dost oldular; fakat bu dostluk da 1835'e kadar sürdü. M.'nin Paris'te bulunmadığı sırada, anlaşmalı bulunduğu Revue des Deux Mondes mecmuasında *Fantasio* adlı eseri yayınlanmıştı. Dönüşünden sonra da aynı mecmuada *On ne Badine Pas Avec l'Amour* (Aşkla Oyun Olmaz) adlı eseri yayınlandı. M., çok verimli geçen 1835 yılında *Lucie, La Nuit de Mai* (Mayıs Gecesi), *Le Chandelier* (Şamdancı), *La Nuit de Décembre* (Aralık Gecesi) ve *La Confession d'un Enfant du Siècle* (Bir Zamâne Çocuğunun İtirafları)'i yazdı. Kendi hayatını anlatan bir roman olan bu sonuncu eser yazarın ruh hâllerinin ifadesini taşır. Aynı yıl *Nuit d'Août* (Ağustos Gecesi), *Lettre à Lamartine* (Lamartine'e Mektup), *Il ne Faut Jurer de Rien* (Boşuna Yemin Etmemeli) yayınlandı. Daha sonra, yayınladığı *Lettres de Dupuis et Cotonet* (Dupuis ve Cotonet'nin Mektupları) romantizme karşı kaleme alınmıştı. 1837'de *Un Caprice* (Bir Kapris) adlı piyesini kaleme aldı. Daha sonra da çeşitli eserler vermekte devam etti. *Un Caprice* yazılışından on yıl sonra Théâtre Français'de oynandı. Büyük bir rağbet görmesi üzerine *Il ne Faut Jurer de Rien* ve *Le Chandelier* sahneye kondu. Böylece sanatçının okunmak için yazdığını söylediği eserlerin temsile uygun olduğu anlaşılmıştı.

Bugün Alfred de Musset, Sainte - Beuve'ün bir zamanlar söylediği, sonra reddettiği, sonra tekrar iddia ettiği gibi birinci sınıf bir şâir olarak kabûl edilir. M. dehâ sahibiydi, karakterindeki zıtlıklar yazar olarak başarısında da, başarısızlıklarında da âmil olmuştur. Sanatçının romanları parlaktır; şiirleri ihtirasla doludur, aynı zamanda vurucu bir hiciv gücüne sahiptir. Kardeşi Paul de Musset'nin yazdığı *Biographie* (Biyografi) şâirin hayat hikâyesi bakımından büyük değer taşır. M. hayatının son yıllarında Académie Française üyeliğine seçilmiştir. (O. Yüksel)

MUSSOLINI, Benito (Forli vilâyetinde Predappio, 1883-Como vilâyetinde Dongo, 1945), İtalyan siyaset ve devlet adamı. Babası, katı sosyalist fikirleri olan bir demirci, annesi de köy öğretmeniydi. Çocuklarına Meksikalı ihtilâlci Benito'nun adını verdiler. M., 18 yaşında ilkokul öğretmeni oldu. Ancak, kısa bir süre sonra, kendisine daha iyi bir gelecek sağlamak amacıyle İsviçre'ye gitti. Duvarcılığa varıncaya kadar çeşitli işlerde çalıştı. Şiddetli ihtilâlci ve solcu fikirler besliyor, bunların propagandasını yapıyordu. Bu faaliyetlerinin sonucu olarak 1902'de gittiği İsviçre'den 1904'te kovuldu. İtalya'ya dönünce askerliğini yaptı, ardından sosyalist faaliyetlere katılarak çalışmaya başladı. 1908'de o sırada Avusturya imparatorluğuna âit olan Trento'ya giderek mahallî İtalyan sosyalist gazeteleri olan l'Avvenire ve Popolo'da çalıştı. Popolo gazetesinde, koyu bir İtalyan milliyetçisi olan ve İtalya dışındaki İtalyan topraklarının da anavatana katılması için gayret sarfeden Cesare Battisti ile birlikte çalışıyordu. Battisti her an Viyana hükûmetiyle çatışma hâlindeydi (1916'da Avusturyalılar tarafından asıldı). M. onun fikirlerinden çok etkilendi ve yazdığı bir makale üzerine Avusturya'dan kovuldu.

MUSSOLINI, Benito

M., Trento'da bulunduğu sırada Alman felsefesinin ve bilhassa Nietzche'nin tesiri altında kalmış, sosyal değişmenin temel unsurunun şiddet olduğuna inanmaya başlamıştı. 1910 yılında İtalya Sosyalist Partisi'nin Forli'deki kısmına sekreter oldu; La Lotta di Classe adlı küçük bir gazeteyi yayınlamaya başladı. Bu gazetede sosyalizmin savaş yoluyla gerçekleşeceği fikrini savunuyordu. Giovanni Giolitti hükûmeti, Afrika'daki Türk eyaleti Trablusgarb'ın işgaline karar verince, M., buna şiddetle karşı çıktı. İstediği şeyin emperyalist savaş değil, sınıf savaşı olduğunu açıkladı. 1911 eylülünde Forli'deki işçileri savaş aleyhtarı bir harekete sürüklediği için tutuklanarak beş ay hapse mahkûm edildi.

M., 1912 yılında, partinin resmî organı olan Avanti gazetesinin başına geçti. 1914'te Il Popolo d'Italia gazetesini çıkarmaya başladı. Aynı yıl Milano'da toplanan Sosyalist kongresinden sonra partiden ayrıldı. Gazetesinde İtalya'nın savaşa girmesini savunuyordu. 1915 mayısında ülke harbe girince, M. de askere alındı. 1917'de yaralandı. İyileştikten sonra yeniden Il Popolo d'Italia'nın başına döndü. Savaşın son yılında, gazetesinde Sosyalist partisine karşı şiddetli bir kampanya açtı. Ertesi yıl, bir Bolşevik ihtilâlinden çekinen varlıklı kimseler ve barış şartlarından memnun olmayan eski savaşçıların yardımıyle 23 Mart 1919'da Milano'da Fasci di Combattimento adı altında ilk faşist hareketini başlattı. Faşistler, çok geçmeden büyük şiddet hareketlerine giriştiler; sosyalist, komünist, cumhuriyetçi vs. teşekküllerin merkezleri tahrib edildi, yüzlerce kişi öldü, faşistler her yerde teşkilâtlanmaya başladılar.

1921 mayısında, M. ve 35 faşist, milletvekili seçildi. Artık, taraftarları M.'den Duçe (lider) diye bahsetmeye başlamıştı; aynı yıl teşkilât siyasî bir parti hâline getirildi. 1922'de Sosyalistler'in giriştiği bir genel grev, silâhlı faşist birlikleri tarafından durduruldu. M., bunun ardından ünlü "Roma Yürüyüşü" nü tertipleyerek rakiplerini sindirince hükûmet başkanlığına getirildi ve 31 Eylül 1922'de ilk kabinesini kurdu. Her türlü demokratik parlamenter rejime düşman olan M., iktidarı kendisinde toplamak için tedbirler almayı düşünüyordu. 1923'te silâhlı Faşist kuvvetleri kurdu. Nihayet 1926 yılında her türlü siyasî muhalefeti (partiler, basın, toplantılar) menederek, mutlak bir diktatörlük sağladı. Artık hayalleri gerçekleşmiş, memleketin mutlak hâkimi olmuştu.

M., mağrur ve ihtiraslıydı. İktidarı ele geçirdikten sonra, bütün emelini, milletlerarası alanda her türlü imkândan faydalanarak İtalya topraklarını genişletmeye yöneltti. İngiltere 1925'te Doğu Afrika'daki Jubaland ile Libya ve Mısır sınırındaki birkaç vâhayı İtalya'ya bıraktı. M., daha sonra Arnavutluk'ta Kral Zogo'nun iktidara geçmesini sağlayarak 1927'de burada bir himaye rejimi kurdu (Arnavutluk, 1939'da kesin olarak işgal edildi). 1929 - 32 dünya krizi, M.'de demokratik iktidarların çökmeye mahkûm olduğu kanaatini uyandırdı. M.'nin emperyalist hayallerini bilhassa üç bölge tahrik ediyordu: Akdeniz, Afrika'nın kuzey - doğu kesimi ve Balkan - Tuna ülkeleri. Akdeniz hâkimiyeti için İtalyan donanmasını kuvvetlendirmek yoluna gitti ama II. Dünya Savaşı'nda Akdeniz'i Almanlar'a bırakmaya mecbur oldu. Öte yandan iç bölünmeler ve Almanya korkusu yüzünden, Avusturya Cumhuriyeti İtalyan himayesini kabûl etti. Bâzı isteklerinin destekleneceği vaadi üzerine Macaristan ve Bulgaristan, İtalya'ya yaklaştılar. M., Yugoslavya'nın mümkün olduğu kadar zayıflaması için ülkedeki bölücü Hırvat hareketini de destekliyordu. Ne var ki II. Dünya Savaşı başlamadan Hitler, Avusturya'yı kendi ülkesine kattı. Savaşta Macaristan ve Bulgaristan, Alman kontrolüne girdi; M. de sadece Slovenya ve Dalmaçya'nın üçte birini aldı. Hırvatistan üzerinde de kararsız bir himaye kurdu.

M., Afrika'da yeni topraklar kazanmak için 1934'te savaş hazırlıklarına başlamıştı. 1935'te Habeşistan'a hücum etti. 1936'da Addis Ababa işgal edildi; M. aynı yıl, İtalya kralını Habeşistan İmparatoru ilân etti. 1938'de Almanya'nın Avusturya'yı kendi topraklarına katmasını kabûl etti; Çekoslovakya'nın ilhâkı konusunu da destekledi. 1939'da iki ülke arasında askerî bir anlaşma imzalandı. II. Dünya Savaşı'nın başlangıcında önce tarafsız kalacağını ilân eden M., Almanya'nın savaşı kesin olarak kazandığına inanması üzerine, 10 haziran 1940'ta Fransa ve İngiltere'ye harp ilân etti.

Savaşın, İtalya'ya felâket üstüne felâket getirmesi üzerine Kont Ciano ve Dino Grandi de dahil olmak üzere, Parti şefleri, onu görevinden uzaklaştırmaya karar verdiler. Kral Victor Emmanuel M.'nin yerine Mareşal Pietro Badoglio'yu tayin etti, onu da muhafaza altına aldı (25 Temmuz 1943). Almanlar 12 Eylül 1943'te M.'yi kaçırdılar. M., Almanlar'ın himayesinde "İtalyan Sosyalist Cumhuriyeti"'ni kurdu. Nisan 1945'te Avrupa'daki savaş sona ermek üzereyken M. bir Alman birliğiyle İsviçre'ye geçmek istedi; ama Como gölü yakınlarındaki Dongo'da İtalyan partizanlar tarafından yakalandı ve "muhakeme" edilerek 28 Nisanda kurşuna dizildi. (O. Yüksel)

MUSTAFA I. (Sultan, Han) (1592 - 1639), Osmanlı padişahı. III. Mehmed'in oğludur. I. Sultan Ahmed Han'ın öldüğü gecenin sabahı (22 Kasım 1617), kardeşi Şehzâde Mustafa, "I. Sultan M. Han" adıyle Osmanoğulları'nın "Cihan Saltanatı" denen tahtına çıkarıldı. Çıkarıldı diyoruz, çünkü bu cülûsun mahiyeti ve sebepleri, hâlâ az çok karanlıktır. Zira I. Ahmed'in büyük oğlu Veliaht - Şehzâde Osman'ın babasının yerine geçmesi lâzımdı. Şimdiye kadar Osman Gazi'den beri hep babasının yerine oğlu geçmiştir. Şu veya bu sebepten I. Ahmed'in kardeşi Sultan Mustafa'yı hayatta bırakmış olması, onun veliahtliği şeklinde anlaşılamazdı. Ancak henüz 13 yaşında olan Veliaht - Şehzâde Osman, bir saray entrikasıyla atlatılarak, tahta amcası 25 veya 25,5 yaşındaki Şehzâde Mustafa oturtuldu (1592'de doğmuştur, ayı ve günü ve annesinin adı bilinmiyor). Entrikanın başında Kösem Mâhpeyker Haseki'nin bulunduğu anlaşılıyor. Osmanlı tarihinin bu en muhteris kadını, 3 oğlunun büyüğü olan Şehzâde Murad'ı (IV. Murad) tahta geçirtmek istiyordu. Ancak Şehzâde Murad'ın ağabeyleri Veliaht - Şehzâde Osman ve Şehzâde Mehmed, hayattaydılar. Bu iki şehzâde, Kösem Haseki'den doğmamıştı. Kösem, rakîbesi olan Sultan Osman'ın annesi ve I. Ahmed'in baş - hasekisi Mâhfîrûz Haseki'den de ürküyor, bu hanımın vâlide - sultanlığa yükselmesini istemiyordu. Sultan M.'nın annesi olan adını bilmediğimiz Vâlide - Sultan (III. Mehmed'in zevcesi ve I. Ahmed'in yengesi) ise, nisbeten yaşlı, üvey oğlu I. Ahmed'in zamanında Eski Saray'a sürülerek nüfuzunu kaybetmiş bir kadındı. Yani Kösem Haseki için nisbeten daha tehlikesizdi.

I. Ahmed öldüğü zaman Osmanoğulları'ndan hayatta olan şehzâdeler, kardeşi Mustafa ile oğulları Osman, Mehmed, Murad, Süleyman, Kasım, Bâyezid ve İbrahim'den ibaretti. En küçükleri olan Şehzâde İbrahim, henüz 2 yaşındaydı. Bu şehzâdelerden Murad, Kasım ve İbrahim, aynı anneden, Kösem Mâhpeyker Haseki'den doğmuşlardı. Osmanlı tarihinin bu en mühim kadınının, ayrıca kızları da vardı. Veliaht - Şehzâde Osman'ın annesi Mâhfîrûz Haseki'dir. II. Osman padişah olunca veliahtliğe yükselen Şehzâde Mehmed'in annesini bilmiyoruz. Kösem değildir. Mâhfîrûz Haseki olmak ihtimali vardır. I. Ahmed'in bunlar dışında birkaç şehzâdesi daha olmuşsa, da, babalarının hayatında ve pek küçükken ölmüşlerdir.

MUSTAFA I.

Sultan M., ağabeyinin saltanatı boyunca her an, cellât tehdidi altında şayamış, şuûru bozulmuştur. Şuûru bozuk olanın İslâm şeriâtine ve Türk töresine göre hâkan ve halîfe olması imkânsızdı. Bu şuur bozukluğunun I. Ahmed'in hayatında bilinip bilinmediği veya derecesinin kestirilip kestirilmediği malûm değildir. Ancak Sultan M., Osmanoğulları'ndan gelip geçen bütün şehzâde ve sultanların arasında, "deli" denecek tek şahıstır. Tedavisi imkânsız derecede şuûru bozuktu. Kadınları yanına yaklaştırmadığı için çocuğu da olmadı.

Osmanlı hükümdarlarının - Emîr Süleyman'la Mûsâ Çelebî sayılmamak suretiyle - 15.'si olan Mustafa Han'ın 3 ay, 4 gün süren ilk saltanatı, bu müddet içinde iki cülûs olduğu için, Hazine'ye çok zarar verdi. İki cülûs bahşişinde 6 milyon duka altını dağıtıldı. Kösem Sultân'ın Ocak Ağaları'nı elde etmek için büyük servetler dağıtması, netice vermedi. Kösem'in zekâsından ve sertliğinden çok çekindiği üvey oğlu II. Osman tahta geçirilmek üzere Sultan M., hal'edildi.

Boğaz'da gezerken "balık kullarına" altın serpecek derecede muvazenesizlikler gösteren genç hükümdar. Şeyhulislâm Es'ad Efendi'nin "Muhtellu'ş - şu'ûr olanın hilâfeti câiz olmıyacağına" dair fetvâsıyla tahttan indirildi. Sadâret kaymakamı Vezîr Sofu Mehmed Paşa'nın teşebbüsüyle bu iş, hiçbir gürültü ve sızıltı olmadan gerçekleştirildi. Zira Kapıkulu Ocakları, tekrar cülûs bahşişi alacakları için, böyle bir şeyi menfaatlerine gayet uygun görmüşlerdi. Bu suretle ağabeyinin padişah olduğu 11 yaşından beri, ağabeyinin her şehzâdesi doğdukça hakkında devletin anayasası mahiyetinde olan *Fâtih Kaanûn - Nâmesi*'nin tatbikını bekliyen, Saray'daki dairesinden çıkarılmıyarak gittikçe bunalıp aklını bozan Sultan M. tekrar dairesine döndü.

II. Osman, amcasının tahta geçirilerek hakkının çiğnenmesine çok kızmıştı. Bazı aşırı hareketlerinde, bu kızgınlığın tesirlerini görmek mümkündür. Tahta geçer geçmez yazdığı bir hatt-ı hümâyûnda, babadan oğula geçen Osmanoğulları tahtı kanununun çiğnendiğini ehemmiyetle zikretmek suretiyle, hislerini ve fikirlerini açıklamıştır. II. Osman uzun müddet tahtta kalabilseydi şüphesiz yerine kardeşlerinden biri değil, oğullarının büyüğü padişah olurdu. Ancak genç hükümdar şehîd edildiği zaman yaşayan hiçbir çocuğu yoktu.

Hâile-i Osmâniye'nin ilk akisleri cenazenin ertesi günü, 22 mayıstan itibaren patlak verdi. O sabah, cülûs bahşişi dağıtıldı. Bahşişin tutarı 1,5 milyon duka altını idi. Bk. OSMAN II. Bu suretle 4 yıl sonra, bu defa Veliahd Şehzâde Murâd'ın (IV. Murad) hakkı çiğnenerek — bazı itirazlara rağmen —, I. M., tekrar tahta oturtuldu.

Sultan Osman'ın katliyle Yeniçeriler'in, hele diğer Kapıkulu Ocakları'nın fazla bir alâkası yoktu. Bu facia Dâvud Paşa'yla adamlarının işiydi. Ancak Yeniçeriler, padişahın hayatını korumadıkları için sorumluydular. Halk, cinayet karşısında nefretini göstermeye başladı. İlk defa sipahiler, bu lekeden kurtulmak için 22 mayısta bir gösteri düzenlediler. Toplu hâlde Sadrâzam Dâmâd Kara Dâvud Paşa'nın sarayı önüne gidip, Sultan Osmân'ın hesabını sormak istediler: "Sultan Osmân'ı ne sebeb ile katleyledin? Biz sana emânet verdik!" şeklinde nümayiş yaptılar. Fakat Paşa: "Padşâh-i â'lem Sultan M. Hân fermânı ile katl eyledim!" deyince çekilip gittiler. Çünkü Sultan M.'yı, Kapıkulu askeri tahta geçirmişti.

Yeryüzünün birinci şahsiyeti sayılan Türkiye hâkanının feci şartlar içinde öldürülmesi, bütün dünyada büyük akisler yaptı (Avrupa'daki akisleri için bk. *Türk Dili ve Edebiyatı,* XII, 211, 3,5,6). Türkiye'deki akislerse çok sert tepkiler hâlinde oldu ve yıllarca, imparatorluğun en mühim meselesi olarak kaldı. Yalnız İstanbul'da değil Kapıkulu askerinin bulunduğu bütün şehirlerde halk, açık veya kapalı şekilde bunlara hakaret ediyor, bir Yeniçeri sokaktan geçerken yere tükürmek gibi protesto hareketleri yapıyordu.

Dâvud Paşa makamını ancak 24 gün muhafaza edebildi. Artık yıllarca iktidarda kalacağını sanan bu padişah katili, 24 günü en şiddetli bir muhalefet ve ihtilâl havası içinde geçirdi. Dâvud Paşa'nın düşmesine 22 haziran gecesi Saray'daki 5 şehzâde yahut yalnız Veliaht - Şehzâde Murâd'a suikast yapılacağı rivâyeti sebeb oldu. İçoğlanları, Vâlide - Sultan'la Sadrâzam'ın emriyle suikasdi gerçekleştireceğini söyledikleri Kapıağası'nı parçaladılar, suikast akim kaldı. Ertesi gün, 12 haziran sabahı Yeniçeriler, Dâvud Paşa'ya: "Sultân Osmân'ın acısı yüreğimizde iken, bu şeh - zâdelere de gadr mi etmek istersiz?" şeklinde bağırdılar (Naîmâ, II, 235).

Veliaht - Şehzâde Murad, bu sırada 10 yaşındaydı. Kendisine suikasd yapmaya niyetlenenleri hatırında tutmuş ve 10 yıl sonra imparatorluğun mutlak hâkimi olduğu zaman, bunların hepsini öldürtmüştür.

Mere Hüseyin Paşa, 13 haziranda Dâvud Paşa'nın yerine sadrâzama olmuş ve 8 temmuza kadar ancak 25 gün iktidarda kalabilmiştir.

Sadâret değişikliğinden 8 gün sonra 21 haziranda geçen bir olay, bütün İstanbul halkını tesiri altında bıraktı ve Sultan Osman faciasının sorumlularının mutlaka cezalandırılmaları yoluna gidilmekten başka çare olmadığı anlaşıldı. Bu gün bir sipahi Sadrâzam'ın dağıttığı parayı paylaşmak için birbirine giren askerin arasına dalarak: "Kanı benim Osmân Hân'ımı n'eylediniz?" diye üzerlerine saldırdı. Neye uğradığını şaşıran askerden üçünü yaralayıp, Mülâzımbaşı Yahyâ Bey'i, yani sipahilerin yüksek subaylarından birini öldürdü. "Kanı Sultân Osmân'ı n'eylediniz?" diye nâra atarak saldırışına devâm eden bu halk kahramanı, beş kişiyi daha ağır şekilde yaraladı. Arkasına yüzlerce asker takıldı. Birçoğunu yaralayıp öldüren kahraman, Sultanahmed Camii'ne sığındı; minarelerden birinin şerefesine çıktı. Gelenlerin üzerine ok yağdırıp çoğunu perişan etti. Bu suretle 80 askeri öldürüp yaraladıktan sonra ele geçirilip kafası kesildi.

Sultanahmed Vak'asından 3 gün sonra, 24 haziranda Sultan M. eski usul üzere cuma selâmlığına çıktı. Sultan Osman'ın yaptığı kıyafet inkılâbı terkedildi; tekrar eski kıyafetler kabûl edildi. II. Osman, giyimi hafifletmiş, daha pratik bir hâle sokmuş, fakat bu halkın hoşuna gitmemişti. Gene II. Osman "tac-ı horâsânî" denen Kuzey ve Doğu Türkleri'nin giydikleri kırmızı kumaştan külâh giymeyi âdet edinmişti (d'Ohsson, II, 135).

30 haziranda Mere Hüseyin Paşa'nın Sultan Osman'ı tutan ilmiye sınıfını cezalandırmak için bazı evkaf gelirlerini Hazine'ye alması imparatorluktaki yüzlerce içtimaî hayır eserinin ve âbidenin parasız, bakımsız kalmasına ve mahvolmasına sebep oldu.

Mere Hüseyin paşa, 7 temmuz gecesi Yeniçeri ağası Deli Derviş Ağa'yı azledip Mudanya'ya sürdü. Kapıkulu askerinin bir kısmını şu veya bu bahaneyle İstanbul'dan çıkarttığı için aleyhindeki memnuniyetsizlik fazlalaştı. 8 temmuz sabahı Kapıkulu Ocakları, sadrâzamın değiştirilmesi için Nâibe-i Saltanat Vâlide - Sultan'a hayet gönderdiler. Vâlide - Sultan, teklifi kabûl etti. Dâmâd Kara Dâvud, Gürci Mehmed ve Lefkeli Mustafa Paşalar'dan hangisini sadârete münasip gördüklerini sordu. "Biz, dediler; pâdişâha" fülânı vezîr eylesin" diyemeyiz; herhangi kulun dilerse vezîr eylesin. Hemân Mere Hüseyin Paşa'yı mâ'zûl eyleyip katl eylesin".

Bu, Osmanlı tarihinde bir kadının bir devlet işi için padişah namına resmen ve yüzyüze ilk konuşmasıdır. Mere Hüseyin Paşa azledildi ve Lefkeli Mustafa Paşa, sadrâzam oldu.

Mustafa Paşa'nın sadâreti, 2 ay, 14 gün sürdü. 21 eylülde azledildi. Ocak Ağaları nâibe-i saltanat olan Vâlide - Sultân'a gidip: "Biz bu vezîri istemeyiz, demişlerdi; gaayetle mülâyimdir". Bunun üzerine 2. Vezîr Gürcü Mehmed Paşa, sadrâzam oldu. I. Sultan Ahmed devrinde iki defa sadâret kaymakamlığı eden Mehmed Paşa, tecrübeli bir vezirdi.

Mehmed Paşa 21 eylülde iktidara geldiği zaman, II. Osman faciası bütün imparatorluğa yayılan bir memnuniyetsizlik doğurmuş bulunuyordu. Anadolu'dan halkın yeniçerilere karşı çok fena muamele ettiği haberleri geliyordu. Katillerin cezalandırılmamış olması halkı daimî ber gazab hâlinde tutuyordu. Bu arada 1 ekimde Vezîr Dâmâd Receb Paşa'nın donanmayla Karadeniz'den 500 Kazak esiriyle İstanbul'a gelmesi, halkı bir müddet meşgul etti. Fakat 17 kasımda Erzurum beylerbeyisi Abaza Mehmed Paşa'nın Sultan Osman'ın intikamını almak üzere isyan ettiği haberi bütün İstanbul'a yayıldı. Bu Anadolu'da son haftalar içindeki hareketlerin en mühimmiydi.

Gerçekten Anadolu, Hâile-i Osmâniye ile kan ağlıyordu. Anteb kadısı Abdülbâkî Efendi, menfur cinayeti ilk protesto eden taşralıdır. Efendi, Sultan Osman'ın Yeniçeriler'i yok etmek için çalıştığını onun yolunda gitmek icab ettiğini bir fetvâ ile ileri sürüp Anteb (Ayntab) çevresindeki Yeniçeriler'i öldürttü. Trablusşam beylerbeyisi Maraşlı Seyfoğlu Yusuf Paşa da eyâletindeki Yeniçeriler'i kılıçtan geçirtti. Fakat Abaza Mehmed Paşa'nın Erzurum'da ihtilâl bayrağını açması, bunların hepsini unutturan çok mühim bir hâdise oldu.

Bu sırada Anadolu'da yalnız valiler değil, halk da Sultan Osman'ın intikamının alınmasını istemekle ve Sultan M.'nın saltanatının gayri meşrû olduğunu: "zîrâ devlet Vâlide elindedir. Pâdşâh zevi'l-ukuulden (akıl sahiplerinden) değildir" diyerek ileri sürmektedir. Eski Erzurum beylerbeyisi olup, bu şehirde emekli hayatı yaşayan Hüseyin Paşa'nın şefaatiyle canlarını Abaza'nın elinden kurtarabilen birkaç Yeniçeri 17 kasımda, Sultan Osman'ın şehîd edilmesinden tam 4 ay, 28 gün sonra İstanbul'a gelip Dîvân'a çıkmışlar, Abaza Paşa'nın köylüden ve göçebeden asker yazdığını bildirmişlerdir. Dîvânın tavsıyesiyle Abaza Paşa'nın velînimeti Halil Paşa, bu işten vazgeçmesi için Erzurum'a bir mektup göndermiş, fakat tesiri olmamıştır. Zira Abaza Paşa hemen bütün Anadolu'ya imparatorluğun beşiğine dayanmaktadır.

Kapıkulu Sipahileri, 7 ay, 10 gün sonra 31 aralık 1622'de Sultan Osman'ın kan dâvası için tekrar ayaklandılar. Toplu hâlde Dîvân-ı Hümâyûn'a gidip, "taşrada kuzât (kadılar) ve re'âyâ (halk) bize kaatil-i Sultân deyü tâ'n ederler. Elbette kim katl etdiyse hakkından gelsin" (Naîmâ, II., 247) dediler. Aynı gün Yeniçeriler de Orta Camii'nde toplandılar. Söz atan subaylar "herkes bize pâdişah kaatili diye hakaret eder. Biz Pâdişah'ı Ocak'a emanet etmiştik. Kimler katline âmil olduysa hakkından gelinsin. Biz pâdişah kaatili değiliz" dediler. "Taşrada gezecek hâlimiz kalmadı; biz pâdişah kat-

linde sun'umuz yok iken bu töhmeti kabûl etmeyiz" dediler. "Eğer Pâdişah fermân eylediyse kendi bilir ve illâ kaatili katl eylesin; buhtândan (iftiradan) halâs olalım" dediler. Bu istekler, Saray'a iletildi.

Bu sırada Abaza Paşa gittikçe güç kazanıyordu. Mevlevî tarîkatının başı olan Mevlânâ torunlarından Ferruh Çelebî (meşîhati: 1591 - 1630) de Abaza Paşa'yı destekliyordu. Tam 32 yıldan beri bu kudretli tarâkatın başında bulunan Konya Çelebîsi'nin desteği Abaza Paşa'ya büyük bir mânevî güç kazandırmıştı.

Sultan M.'nın hâliyse yürekler acısıydı. Saltanat yükünün altında iyice ezilmişti. Yeğeninin ölümünü unutmuş, Saray dairelerinin kapılarını vuruyor, Sultan Osman'ı arıyor, "Osman gel, beni bu bârdan halâs eyle!" diye bağırıyordu. Bayram tebrikinde padişahın yalnız ilmiye sınıfına ayağa kalkıp diğer sınıfların tebrikini tahtında oturduğu hâlde kabûl etmesi kanun ve gelenekti. Sultan M.'nın bütün gelenleri ayakta karşılaması ve oturmayı reddetmesi de deliliğini açığa vurmuştur. Bununla beraber sultanın bu hareketini tevazuu ile açıklamak isteyen gafiller de eksik olmamıştı.

1622 yılının son günleri yaklaşırken Abaza ihtilâli de Anadolu'da gerçek bir tasviple karşılanmıştı. Dîvân, Paşa'yı Sivas'a tayin ettiğini, derhal Erzurum'u bırakıp Sivas'a gitmesini bildirmiş, Erzurum'a eski Diyâr-ı Bekr beylerbeyisi Mustafa Paşa'yı yollamak istemişti. Fakat Abaza Paşa, 17 kasımda, Erzurum'dan çıkmak niyetinde olmadığını ve Mustafa Paşa'yı şehre kabûl etmeyeceğini bildirdi. 23 aralıkta Yeniçeriler, tehlikenin nereden geldiğini anlayıp toplu hâlde Dîvân'a gittiler ve Abaza işinin halledilmesini istediler. Abaza'nın Kapdân-ı Deryâ Vezîr Dâmâd Halil Paşa ve Sadrâzam Gürcü Mehmed Paşa tarafından tutulduğunu iddia ettiler (Sadrâzam'ın kardeşi Hüseyin Paşa, Abaza Paşa'nın kayınpederi idi). Sonra Halil Paşa'yı bulup eski evlâtlığını himaye etmekten vazgeçmesini dostça tavsiye ettiler. Büyük Yeniçeri generallerinden Çeteci Ali Ağa (Kâhyabey) gelip, Yeniçeriler'e dağılmalarını söyledi. Fakat ertesi gün tekrar toplanıp isteklerini tekrarladılar. Bunun üzerine Vâlide - Sultan, bir hatt-ı hümâyûn yayınlayarak, Abaza'nın Erzurum'dan azledildiğini ve Dâmâd Halil Paşa'nın bu işle hiçbir ilgisi olmadığını bildirdi. İş, bu hatt-ı hümâyûnu tatbika yani Abaza'yı Erzurum'dan oynatmaya kalıyordu.

Bu şekilde mîlâdın 1623. yılı başladı. Yeni yılın ilk günü Sipahiler 3. nümâyişlerine hazırlanıyorlardı. Sipahiler, bu defa Şeyhulislâm Yahyâ Efendi'ye gidip Sultan Osmân'ın katillerinin idamı için fetvâ istediler. İhtiyar Şeyhulislâm, Sipahiler'i mahirane bir şekilde atlattı. Ertesi sabah 2 ocak 1623 günü Sipahiler topluca Dîvân-ı Hümâyûn önüne geldiler. "Biz Orta Câmî'den emanet vermiş iken ne temessük ile katl olundu" diye nümâyiş yaptılar. Bu sırada Sultan M.'dan bir hatt-ı hümâyûn geldi. Âsîlere okunan bu hatt-ı hümâyûn'da "Sultan Osmân'ı ben katl olsun demedim. Dâvud Paşa öldürdü; kaatilleri kim ise haklarından gelinip katl olunsun" deniliyordu. Bu hattın nümâyişten korkan Vâlide - Sultan tarafından yazdırıldığı veya bazı saray mensupları tarafından yazdırtıldığı ve Sultan M.'nın haberi bile olmadığı muhakkaktır. Zira Sultan Osman'ın katli için Sultan M.'dan hatt-ı hümâyûn alınmıştı. Hattın okunması üzerine sipahilerin "tez kaatiller bulunsun" diye bağırmaları üzerine katillerin aranmasına başlandı. Başta Dâvud Paşa olmak üzere katiller, çoktan saklanmışlardı.

Akşama doğru, Sultan Osman'ın katillerinden Cebecibaşı Kara Mezak Çavuş ele geçirildi. Şehit hükümdarın Yedikule'ye giderken yolda susayıp su içtiği çeşmenin önünde hain başı uçuruldu.

Sipahiler, işin kıvamına geldiğini görüp arkasını bırakmadılar. Ertesi sabah (3 ocak) erkenden gene toplu halde Dîvân-ı Hümâyûn önlerine geldiler. Yeniçeriler'in ekseriyeti tarafından da destekleniyorlardı. 5 ocakta, baş katil Dâmâd Dâvud Paşa'nın saklandığı yer, Hamza Bey adındaki bir sipahi subayının Eyüp'teki evinin samanlığı basıldı. Saray'a oradan Yedikule'ye götürüldü. Katillerden Kalender (Kilindir) — Uğrusu denen uğursuz da ele geçirilip Yedikule'ye sevkedildi. Ertesi gün, 6 ocakta Dâvud Paşa'nın zevcesi olan Sultan, Cellâtbaşı Süleyman Usta'ya büyük bir rüşvet verdi. Acele etmemesini, Paşa'yı padişah fermânıyla kurtaracağını söyledi. Böylece III. Mehmed'in kızı, I. Ahmed'in kızkardeşi, II. Osman'ın halası olan Sultan, yeğeninin katili olan kocasını koruyordu. I. Mustafa ile aynı anadan olan bu Sultan'ın adını bilmiyoruz. O gün (6 ocak), bir cuma idi. Cuma namazından sonra Yeniçeri Ağası, Dâvud Paşa'nın tevkif edilip hapsolunduğunu, artık idam edilip edilemeyeceğini padişahın bileceğini, idamında ısrar etmenin hânedâna saygısızlık olduğunu söyledi. Fakat rüşvet yediği muhakkak olan Ağa'nın nutku protesto sesleriyle kesildi. Bununla beraber gerek Yeniçeriler gerek Sipahiler Dâvud Paşa'nın idamı için şimdilik nümâyiş ve baskı yapmamayı kararlaştırdılar.

Ertesi sabah (7) toplanan Dîvân-ı Hümâyûn (bakanlar kurulu), Dâvud Paşa'nın idamı için karar verdi. Sadrâzam Gürcü Mehmed Paşa - ki Sultan Osman taraftarlarındandı ve yeni rejimden nefret ediyordu - bu idam gerçekleşmeden halkın sükûn ve huzur bulmayacağını, bir padişah katilinin idamdan kurtulmasının gayetle tehlikeli neticeler doğuracağını söyledi. Böylece Sultan Osman'ın kan davası için ayaklanmış olan Anadolu'nun da elinden ihtilâl sebebi alınıp yatışacağını ilâve etti.

Halk, "Padişah Katili" diye andığı Dâvud Paşa'nın Yedikule yolundaki çeşmede idamını istiyordu. Yedikule'ye giderken Sultan Osman'ın susayıp bu çeşmeden bir tas su içmesi, halk üzerinde unutulmaz bir intıbâ bırakmıştı. Çeşme başına getirilen Padişah katili ise ceplerinden Sultan M.'nın hatt-ı hümâyûnunu, Rumeli ve Anadolu Kazaskerleri'nin fetvâlarını çıkarıp, bunların hükmünü icra etmekten başka bir suç işlemediğini söylüyordu. Çeşme önünde, Saray'dan rüşvet alanlarla bu işin derhal bitirilmesini isteyen subaylar arasında dehşetli, her an silâhlı şekle dökülmeye hazır bir münakaşa başladı. Ocak Ağaları, Cellâtbaşı Süleyman Usta'ya "vur, öldür, bre ne beklersin?" diye bağırırlarken diğer grup da "vurma" diyorlardı. Dâvud Paşa'dan menfaat bekleyen bir grup Yeniçeri, bu kargaşalık içinde Paşa'yı ata bindirip Orta Camii'ne götürdüler. Böylece padişahın hattı ve Dîvân'ın emri, icra edilmedi. "Köpekler gibi soluyup" Orta Camii'ne zor can atan Dâvud Paşa, Yeniçeri neferleri tarafından sadrâzam muamelesi görmeye başladı ve neferlerden bir kaçına en yüksek kumanda mevkilerini dağıttı.

Olayı öğrenen Sadrâzam, Süleyman Usta'yı ve ilgilileri sorguya çekti. Sorgu, kazaskerler tarafından bizzat zabta geçirildi. Herkes icra edilememesi mesuliyetini birbiri üzerine atıyordu. Dîvân dağıldıktan sonra sarayına gelen Mehmed Paşa adamlarından gayetle gözü pek bir yiğit olan kapıcılar kethudâsı Rahîkî - dâmâdı Ahmed Ağa adlı subayı, Dâvud Paşa'nın işini bitirmeye memur etti. Ahmed Ağa, yanına 200 asker alıp Orta Camii'ni bastı, Yeniçeri zorbaları da-

ğıldılar. Dâvud Paşa tekrar tevkif edilip Yedikule'ye gönderildiği zaman karanlık iyice basmıştı.

Ertesi sabah (8 ocak) Ahmed Ağa, Yedikule'de Dâvud Paşa ile Kalenderuğrusu'nu boğdurup "lâşe-i habîslerini" denize attırdı. Hâile-i Osmâniye'de menfî rol oynıyan daha birkaç kişi, bu arada Budin (Macaristan) beylerbeyisi Vezîr Derviş Paşa ve Köstendil sancak beyi Meydan Bey idam edildi. Bu suretle Dâvud Paşa, sadâretten uzaklaştırıldıktan 6 ay, 26 gün sonra lâyık olduğu âkıbeti buldu. Bu Gürcü Mehmed Paşa için gerçek bir başarıydı. Ancak dâmâdından sonra oğlunun da mukadder âkıbetinin uzak olmadığını hisseden Vâlide - Sultan, yaşı seksene yaklaşan Mehmed Paşa'yı devirmek için, Yeniçeriler'i kışkırtmaya başladı.

Gürcü Mehmed Paşa'nın sadâreti, 5 şubat 1623'e kadar ancak 4 ay, 14 gün sürdü. Bir ihtilâl devri için uzunca bir iktidar sayılabilir. Mehmed Paşa'yı düşürmek için yalnız Vâlide - Sultan yani Nâibe-i Saltanat değil eski sadrâzam Mere Hüseyin Paşa da çalışıyordu. İkisi de Yeniçeri ve Sipahiler'e büyük rüşvetler dağıtılar. 5 şubat günü Dîvân toplantısından çıkan Mehmed Paşa, Kapıkulu zorbalarının aleyhte nümayişleri ve tahrik edici sözleri üzerine sarayına gitmekten vazgeçti. Derhal Saray-ı Hümâyûn'a gidip mühr-i hümâyûnu Vâlide - Sultan'a vererek istifa etti. Vâlide - Sultan "Kul kimi isterse mühür ana verilsin" şeklinde şifâhî bir irâde gönderdi ki devlet mekanizmasının artık aşîret devleti şekline girdiğini gösteren misallerden biridir.

Bunun üzerine zorbalar şefleri Mere Hüseyin Paşa'yı seçtiler. Mere Hüseyin, selefi Mehmed Paşa'yı Bursa'ya, devrin en değerli adamlarından olan eski sadrâzam Kapdân-ı Deryâ Dâmâd Halil Paşa'yı da Malkara'ya sürdü. Dâmâd Vezîr Receb Paşa, Kapdân-ı Deryâ oldu. Bu suretle normal idâreyi kurabilmeye muktedir iki devlet adamı da, İstanbul'dan uzaklaştırıldı. Devlet idâresi, Mere Hüseyin'in değersiz ellerine bırakıldı. Bazı aklı başında olanlar, Mehmed Paşa'nın istifası üzerine Halil Paşa'yı sadârete getirmek istemişlerse de, Paşa, bu vaziyette sadâreti kabûl etmenin hiç bir işe yaramıyacağını söyleyip reddetmişti.

13 martta Erzurum'dan gelen bir kuriye, ihtilâlin azamet kesbettiğini Dîvân önünde anlattı. Abaza Mehmed Paşa vergileri kendi hesabına topluyordu. 15 000 kişilik bir ordusu vardı. Maraş beylerbeyisi Yusuf Paşa ile Sivas beylerbeyisi müstakbel sadrâzam Tayyâr Mehmed Paşa ve daha birçok beylerbeyi ve sancak beyi İstanbul'dan değil, Erzurum'dan emir alıyorlardı. Abaza Paşa, Erzurum'dan Ankara'ya gelmiş, katılan beylerbeyilerle beraber kuvveti 40.000 kişiyi bulmuştu. Yolda rastladığı Yeniçeri'yi öldürtmüştü. Ankara kalesi, Abaza'ya mukavemet etmiş, bunun üzerine Abaza, Bursa'ya ve oradan baharı beklemek üzere Niğde'ye çekilmişti. Mayısta Abaza üzerine Celâlî serdârı olan eski sadrâzamlardan Cağaloğlu Sinan Paşa'nın oğlu ve anne anne tarafından hânedâna mensup Vezîr Mehmed Paşa, Beypazarı'na kadar ilerlemiş fakat bir şey yapamadan Bursa'ya dönmüştü. İstanbul'daki ulemâ'nın da Abaza'yı destekledikleri anlaşılıyordu.

30 ağustos 1623'te Mere Hüseyin Paşa iktidardan düştü. 2. sadâreti 6 ay ve 23 gün sürdü. Her iki sadâretinin toplamı 7 ay 18 gündür. İhtilâlin iş başına getirdiği anormal, gayetle zalim, kaba, cahil, muhteris bir adam olan Mere Hüseyin Paşa, Dîvân toplantılarında bir beylerbeyini sopayla döğdürterek ölümüne sebep olmak, bir kadıya dayak attırmak gibi o zamana kadar Türkiye tarihinde görülmemiş işlere girişti. Herkesin nefretini kazandı. Fâtih Camii'nde Şeyhulislâm Yahyâ Efendi'nin de katılmasıyla toplanan ulemâ şimdiye kadar bir kadıya dayak atılmasının görülüp işitilmemiş bir şey olduğunda birleşti ve Mere'nin katli vâcib olduğuna dair fetvâ imzaladı. Mere'den rüşvet alan Yeniçeriler, Fâtih Camii'ne geldiler. Ulemâ'ya dağılmaların ihtar ettiler. Ulemâ bu ihtara kulak asmadı. Bunun üzerine Yeniçeriler ulemâyı zorla camiden çıkardılar. Olay sırasında ilmiyeden birkaç kişi yaralandı ve öldü. Zorla camiden çıkartmak hâdisesi de şimdiye kadar Türkiye tarihinde görülmemişti. Bunun üzerine Abaza Mehmed Paşa'yı desteklemeye karar veren ulemâ Mere'ye ve Yeniçeriler'e karşı şiddetli bir muhalefete girişti. Fâtih Camii olayından çok müteessir olan halk, ilmiye sınıfını tutuyordu. Mere, muhaliflerini sokakta öldürtüp denize attırmak gibi hareketlerle muhalefeti korkutacağını sanıyordu. Ulemâ'nın ileri gelenlerinden birkaç kişiyi de sürmüştü. Sipahiler de muhalifler arasındaydı ve soygun furyasında Yeniçeriler'den daha az pay almış olmaktan dolayı müteessirdiler. Mere, Yeniçeriler'e sipahileri kanlı bir şekilde sindirmek için yeniden mansıblar, rüşvetler dağıttı. Ancak sadrâzamın niyetini öğrenen sipahiler, ayaklandılar. Yeniçeri kethudâsı Lâdikli Bayram Ağa (müstakbel sadrâzam) Yeniçeri subaylarını topladı. Sipahilerle kanlı bir olay çıkardıkları takdirde bütün kuvvetlerin Yeniçeriler'e karşı vaziyet alacağını söyledi. Bunun üzerine Yeniçeriler sipahilerle kavgadan vazgeçerek sadrâzamın değiştirilmesi için onlar, ulemâ ve bütün halkla işbirliği yapmaya karar verdiler. Mere'nin dağıttığı rüşvetler boşa gitti. Bundan sonra Mere Hüseyin Paşa, mühr-i hümâyûnu Vâlide - Sultan'a göndererek istifa etti ve hayatını tehlikede görerek kaçıp saklandı.

4. Vezîr Ispartalı Kemankeş Kara Ali Paşa, sadrâzam oldu. Diyâr-ı Bekr ve Mısır beylerbeyiliklerinden kubbe vezîri olan Ali Paşa, Sultan M.'yı tahttan indirmenin zamanı geldiği hususunda ulemâ ve halkla aynı fikirdeydi. Eski sadrâzamlardan Dâmâd Halil ve Gürcü Mehmed Paşalar bu iş için Ali Paşa'yı teşvik ediyorlar, tahta çıkacak olan Velîahd - Şehzâde Murâd'ın annesi Kösem Mâhpeyker Haseki de el altından büyük faaliyet gösteriyordu. Herkes ihtilâle cephe almıştı. Öyle ki Sultan Osman'ın birinci müşâviri Hâce-i Sultânî Ömer Efendi bile bir yıldan beri saklandığı yerden çıkıp faaliyet göstermiye başladı. Fakat Kâbe şeyhliği vazifesiyle Mekke'ye gönderildi. Oğlu Abdullah Efendi'ye Menemen kadılığı verildi. İstanbul'a gelen Mısır beylerbeyisi Vezîr Bâbur Mehmed Paşa da en dikkafalı askerlere para dağıtarak saltanat değişikliğinin gürültüsüz geçmesini temine çalışıyordu. İstanbul kadısı Hasan Efendi, Bâbur Paşa'nın kardeşiydi ve Mere Hüseyin Paşa'nın zulmüne mâruz kaldığı için ihtilâlcilere düşmandı.

Bu sırada (29 nisan 1623), 13 yıldan beri Kırım hanı olan Cânibey Giray'dan azledilip Rodos'a sürüldü. Ondan önceki han olan III. Mehmed Giray Kırım tahtına geçirildi ve kardeşi Şâhin Giray, kalgay oldu. Fakat ertesi yıl Cânîbey Giray yeniden Kırım hanı yapıldı. Ancak birkaç ay iktidarda kalabildi. 1624 yılında III. Mehmed Giray, 3. defa Kırım hanı oldu. 1627'ye kadar tahtta kalan bu han, bu tarihte yerini tekrar Cânîbey Giray'a bıraktı.

Yeni sadrâzam Ali Paşa, 11 günlük bir müzakere ve çalışmadan sonra, Sultan M.'nın tahttan indirilmesi için herkesle mutâbık kaldı. Bu suretle I. M.'nın 2. saltanatı da sona erdi. Daha 16 yıl Topkapı Sarayı'ndaki dâiresinde yaşadı. Halefi olan yeğeni IV. Murâd'ın saltanatının sonuna doğru eceliyle ölüp Ayasofya avlusuna gömüldü. Çocuğu yoktur. (Y. Ö.)

MUSTAFA II. (Han, Sultan, Gazi) (1664-1703), Osmanlı padişahı. IV. Mehmed'in büyük oğlu olarak 5 haziran 1664'te İstanbul'da doğdu. Amcasının ölümünü işiten Veliaht-Şehzâde Mustafa, kimseye sormadan ve kimse kendisini davet etmeden, Edirne Saray-ı Hümâyûnu'nun Veliaht Dairesi'nden çıktı. Taht odasına gelip tahta oturdu ve ileri gelenleri çağırtarak padişah sıfatiyle bîat aldı ve görüşmeye başladı. Aynı baba ve anadan olan kardeşi Ahmed (III. Ahmed) veliaht-şehzâde oldu. II. Ahmed'in bebek oğlu Şehzâde İbrahim, 2. veliahtlığa yükseldi. Osmanoğulları'ndan başka hiçbir şehzâde yoktu. Bu anda II. M. 30 yaşını 8 ay ve 2 gün geçmişti. Kardeşi Veliahd-Şehzâde Ahmed, 21 yaşını 1 ay ve 7 gün geçiyordu. Her ikisinin annesi olan ve vâlide-sultanlığa yükselen Emettullah Rabîa Gülnûş Sultan, 47 yaşlarındaydı. Babası 22 yaşındayken IV. Mehmed'in büyük oğlu olarak doğan II. M. ile, taht gençleşiyordu. II. M., yerine geçtiği amcası II. Ahmed'den 20 yıl, 3 ay, 7 gün gençti.

II. M. hem babasından ve iki amcasından daha iyi tahsil görmüş, eski padişahlar gibi devrinin en iyi hocalarından yetişmiş, hem de IV. Murad'dan beri (1640) gelen hükümdarların en faal ve kabiliyetlisiydi. Şâir, musikişinas ve hattattı. Hat hocaları meşhur Hâfız Osman Efendi ile Hoca-zâde Mehmed Efendi'dir. Baş hocaları büyük bilgin Hâce-i Sultânî Vânî Mehmed Efendi ve onun dâmâdı olan Şeyhulislâm ve Hâce-i Sultânî Erzurum'lu Feyzullah Efendi'dir. Osmanlı hükümdarlarının 22.'si (24.) olan II. M., iki amcasının 7 yıl, 2 ay, 28 gün süren saltanatları boyunca imparatorluğun uğradığı felâketleri ve değersiz devlet adamlarının biribirini takiben iktidara gelmelerini dikkat müşâhede etmişti. Amcalarının zamanında babasıyla, babası IV. Mehmed öldükten sonra kardeşi Şehzâde Ahmed'le İstanbul ve Edirne saraylarında nisbeten serbest bir hayat yaşamıştı. Babasının devrindeyse, babasının sefer-i hümâyûnlarına katıldığı için, görgü ve tecrübesini arttırmıştı. Köprülü-zâde Fâzıl Ahmed ve Merzifonlu Kara Mustafa Paşalar'ın parlak ve şanlı devirlerini çok iyi hatırlıyordu. Devlet idâresini babası ve amcaları gibi vezirlere emânet etmemeye kararlıydı. Gayretli ve kahramandı. Devletin derdine çare bulmak için elinden geleni yapmaya hazırdı.

I. Harb Yılları (1695 - 1699) :

Devlet, 1683'ten beri Almanya - Venedik - Polonya - Rusya koalisyonu ile harb hâlinde idi.

Bu sıralarda II. Ahmed'in büyük bir gayretle düzenlediği Sakız seferi cereyan etmektedir. Eski Kapdân-ı Deryâ ve Trablusgarb beylerbeyisi Vezîr Mısırlıoğlu İbrahim Paşa, serdârdı. Donanmanın başında Kapdân-ı Deryâ Vezîr Amcaoğlu Hüseyin Paşa varsa da, bu zat denizci olmadığı için, donanmanın idâresi eski Cezâyir beylerbeyisi ve kapdân-ı deryâ büyük denizci Mezomorta Hüseyin Paşa'daydı.

MUSTAFA II.

Mezomorta, 48 parçalık Donanmay-ı Hümâyûn ile, 9 şubat 1696 sabahı 65 parçalık Venedik donanması ile karşılaştı. Düşman donanmasında Papalık, Malta ve Toskana filoları da vardı. Karşılaşılan yer, Anadolu'nun Karaburun yarımadası ile Sakız adasının kuzey-doğu ucundaki Koyun Adaları'nın az kuzeyiydi. Onun için bu muharebeye, "Birinci Koyun Adaları", "Sakız Boğazı", "Sakız" muharebesi denmektedir. Donanmay-ı Hümâyûn, İzmir limanından hareket ederek buraya gelmişti. Derhal saf taaruzuna geçen Mezomorta, düşmanın 17 gemilik üstünlüğünü nazar-ı itibara almadı. Daha ilk ateşte Fettah Bey'in Riyâle kalyonundan atılan mermiler, 70 top ve 600 tayfa taşıyan Venedik'in La Stella kalyonunu tutuşturdu. Onun yardımına koşan da aynı âkıbete uğradı. Her iki gemi de yanarak battı. Ancak 30 - 40 Venedikli tayfa, denizden toplanarak Türk gemilerine alındı; gerisi yandı veya boğuldu. İlk anda 2 gemisini ve 1 200 denizcisini kaybeden başkumandan Amiral Benedetto Pisani, Vittorio amiral gemisiyle durumu düzeltmek için ileri atıldı. Ancak bir Türk güllesi Venedik büyük amiralini öldürdü. Yerine geçen yardımcısı Amiral Contarini, yanmakta olan Vittorio'-

yu kurtarmaya çalışırken, Serdâr Mısırlıoğlu İbrahim Paşa'nın bulunduğu çektiri, koğuş topuna bir isabet aldı. 40 levent şehîd oldu. Fakat çektirideki yangın söndürüldü. Bu sırada Mezomorta, Mehmed Paşa'yı ileri sürdü. Paşa bir Venedik kalyonunu içindekilerle beraber esir aldı. Düşman tayfalarını gemisine aktardıktan sonra gemiyi top ateşiyle batırdı. Abdurrahman Paşa da Providatore kalyonunu aynı şekilde zaptetti. Zaptettiği gemiyi Köse Hasan Paşa'ya bırakıp düşman saflarına girdi. Fakat iki yanından isabet alan kalyonu batmaya başladı. İlk Türk gemisi batmıştı. Ancak içindekiler ve Abdurrahman Paşa, Hacı Abdullah Reis'in kalyonuna çıktılar. Amiral Grandenigo da Ali Bey'in kalyonunu batırdı. Fakat 6 gemisi batan ve birçok gemisi hasara uğrayan Venedik donanması, ancak iki gemisi batan Türkler'le başa çıkamayacağını anlamıştı. Tam bir imhâdan kurtulmak istiyen Amiral Contarini ric'at emri verdi. Düşman donanması Sakız'a doğru çekilirken, Mezomorta Hüseyin Paşa top ateşiyle takib etti. Büyük amirallerini kaybeden Venedikliler'in mâneviyâtı, fena halde sarsılmış, Türkler, büyük ölçüde bir deniz meydan muharebesi kazanmışlardı.

MUSTAFA II.: Topkapı Sarayı Müzesi Revân Kütüphânesi'ndeki minyatürü

9 gün sonra Mezomorta, Venedik donanmasını, bu defa Koyun Adaları'nın az güneyinde yakaladı (18 şubat sabahı). Bu arada II. M.'nın tahta geçtiği haber alınmış ve Donanmay-ı Hümâyûn'da toplar atılmıştı. Mezomorta, derhal taarruza geçti. Bu defaki Venedik hezîmeti kesin oldu. Gene ilk dakikalar, bir Venedik kalyonunun batması ve düşmanın mânevî gücünün sarsılmasıyla başladı. Büyükamiral Contarini, kendi baştardasından 1 800 gülle atmakla beraber, bir tekini bile isabet ettiremedi. Amiral Bolani'nin kalyonundan atılan 1 200 gülle ve diğerleri de, Türkler'e bir zarar verdiremediler. Deryâ sancak beyi (tümamiral) Memi Paşa-zâde Abdullah Bey ve Abdurrahman Paşa'nın açtığı top ateşi, düşmanı yıldırdı. Bu muharebede de 9 gemi kaybeden ve Türkler'in bir gemisini bile batıramayan Contarini, karanlığın basmasından faydalanarak ric'at emri verdi. Kendini Sakız limanında emniyette görmeyen Venedik - Papalık - Malta - Toskana donanması, güney - batıya dümen kırdı. Kikladlar'da Tinos adasına geldi; oradan Mora'ya gitti. Düşman donanmasının Ege Denizi'nden çıkması, Sakız'ın âkıbetini belli etmişti. Mezomorta Hüseyin Paşa'yı, Türkler'in yetiştirdiği dünya çapında sonuncu büyük amiral derecesine çıkartan bu iki deniz zaferi, II. M.'nın tahta geçmesinin 3. ve 12. günlerine isabet ediyordu. Edirne ve İstanbul'da büyük şenlikler yapıldı.

22 şubat 1695'te Donanmay-ı Hümâyûn Sakız limanına girdi. Venedikliler'in çoğu kaçmışlardı. Türkler adayı derhal işgal ettiler. Bu suretle Sakız'daki geçici Venedik hâkimiyeti ancak 5 ay, 1 gün sürdü. Limanda yatan 8 parça Venedik savaş gemisi, kalede düşmanın götüremediği 112 top, 5 000 tüfek ve 780 asker, Türkler'in eline geçti. Diğer ganîmetler arasında Silâhdâr, 35 000 gülle, 1 200 kantar barut, 2 500 kantar kurşun, 800 kantar fitil, 6 000 kile buğday, 5 000 kile darı sayıyor *(Nusret-Nâme,* 16). Mısırlıoğlu İbrahim Paşa bundan sonra adanın kuytu köşelerine kaçıp saklanan 1 200 Venedik askerini daha yakalayıp esir olarak İstanbul'a yolladı. Midilli muhâfızı Vezîr Şâhin Paşa'yı Sakız'da bırakıp adayı terketti. II. M., Amca-zâde Hüseyin Paşa'yı kapdân-ı deryâlıktan alarak Sakız muhâfızı yaptı. İki büyük deniz zaferi kazanarak Sakız'ın istirdâdını sağlayan Mezomorta Hüseyin Paşa'ya 2. defa ve bu kere vezâretle kapdân-ı deryâlık verildi.

Ege Denizi'nde Venedikliler'le savaşılan II. M.'nın ilk günlerinde, 1695 başlarında Kırımlılar da yeniden Lehistan'ı çiğniyorlardı. Kral Sobiesky, iyi Türkçe bilen Brianowsky'yi sulh müzakeresi için Bağçesarayı'na göndermişse de, bundan bir netice çıkmamıştı. Bunun üzerine Selim Giray Han, son-

radan kalgay olan 3. oğlu Şehbâz Giray'ı 70 000 atlı ile Lehistan'a gönderdi, Şehbâz Giray, Lwow (Lemberg) banliyölerine kadar Galiçya'yı çiğnedi. 10 000 meskûn yer tahrib edildi ve 30 000 esir, Kırım'a getirildi.

Yazın sonlarına doğru Venedik, Ege Denizi'nde yeniden faaliyete geçmek istedi. 77 parçalık Venedik donanması, Sisam adası açıklarına geldi. Düşmanı karşılamak için 14 eylülde hareket eden Mezomorta Hüseyin Paşa, 17 eylülde Venedik donanmasını buldu. Türk toplarının ateşi karşısında sarsılan Venedik donanması, karanlığın basmasından faydalanarak kaçtı. İki taraf da gemi kaybetmemekle beraber pek çok Venedik teknesi isabet almıştı. Düşman, Midilli açıklarına çekildi. 19 eylülde Kapdân-ı Deryâ, Venedik donanmasını bu sularda da yakaladı. İkinci amiral gemisi olan San Marco'nun ve hemen arkasından diğer bir Venedik kalyonunun batması üzerine düşman donanmasında panik başladı. Venedik donanması kaçmaya kalktı. Ancak kaçarken bir gemisi daha battı ve 10 gemisi bir daha kullanılmayacak derecede ağır hasara uğradı. Türkler'in hiçbir ciddî zararı yoktu. "Yera muharebesi" denen bu vuruşmada 300 Türk şehid ve yaralısı olduğu halde 5 000 düşman öldü. Bu büyük zaferden sonra Venedik, Ege Denizi'nde herhangi bir başarıdan ümîdini kesti. Kapdân-ı Deryâ, Eyüplü Hasan Ağa'yı 5 parça gemiyle İskenderiye'ye yolladı. Oradaki Türk deniz üssünden 2 000 levendin İstanbul'a gelmesi için emir verdi. 37,90 metre boyunda 4 yeni kalyonun inşası için Tersâne Emîni'ne emir gönderdi.

II. Sultan M., Sakız zaferini haber aldıktan birkaç gün sonra, 2 mayıs 1695'te Sürmeli Ali Paşa'yı azletti ve Elmas Mehmed Paşa'yı sadârete getirdi. Sürmeli'nin kötü sadâreti 1 yıl, 1 ay, 19 gün sürmüştü. Halefi Elmas Mehmed Paşa, Türkiye tarihinin en genç sadrâzamlarından biridir. 32 veya 33 yaşındaydı, yaş ve enerji bakımından II. M. ile çok iyi uyuşuyordu. Ancak sadârete yükselmesi, büyük kıskançlıklar doğurmuştu.

Birkaç hafta sonra, 25 mayıs'ta da II. M. pek sevgili hocası Erzurumlu Feyzullah Efendi'yi saltanatının sonuna kadar muhafaza edeceği meşîhat makamına getirdi. Feyzullah Efendi, 7 yıl önce birkaç hafta şeyhulislâm olmuş, azledilince Erzurum'a gitmişti. 64 yaşındaydı.

II. Sultan M., Elmas Mehmed Paşa ile beraber, 30 haziran 1695'te Almanya cephesi için Edirne'den hareket etti. İstisnaî olarak Şeyhulislâm ve Hâce-i Sultanî Erzurumlu Hacı Feyzullah Feyzî Efendi de sefere katılıyordu. Venedik ve Lehistan üzerine kazanılan zaferler, umumî bir iyimserlik havası yaratmıştı. 24 martta, Selim Giray'ın gönderdiği Leh ganîmetleri Edirne'ye gelmiş ve halka gösterilmişti. Selim Giray kalesi hariç olmak üzere İlbav (Lwow) şehrinin alındığını, 12 000 kişilik Leh ordusunun imha edilip sancak ve toplarının ele geçirildiğini bildiriyordu *(Nusret - Nâme,* 23).

11 temmuzda Ordu, Sofya'ya geldi. II. M., Tameşvar'a yöneldi.

Tameşvar'da durulmayarak Lippa üzerine gidildi. Kaleyi General Toledo'nun kumandasında 1 200 asker koruyordu. Sachsen - Gotha dukası Friedrich'in kumandasındaki imparatorluk ordusu, daha kuzeyde Varat'ta (Romence: Oradea Mare) idi; bu orduda Mareşal Kont von Caprara ve Mareşal von Haeusler gibi en namlı Alman kumandanları da vardı. II. M. 7 eylülde Lippa'ya geldi ve 9 eylülde kale teslim oldu. Almanlar, 15 saat süren bir Türk taarruzuna ancak dayanabilmişlerdi. Kalede 43 top, 3 000 kantar barut, 64 700 gülle, 50 000 kile buğday, 16 000 kile çavdar ele geçirildi. Aynı gün II. M., ilk fethettiği bu kale münasebetiyle, başta hocası Şeyhulislâm Feyzullah Efendi olduğu hâlde, ileri gelenlerin tebriklerini kabûl etti *(Nusret - Nâme,* 77). Kale kumandanı General Toledo ile muavini Mareşal Marquis de Mirmillis, esir edildi; bunların ilki İspanyol ikincisi Fransız asıllıydı. 100 Türk'ün şehit ve 400'ünün yaralı olduğu anlaşıldı. 4 yıl içinde Almanlar'ın p k tahkim ettikleri ve Tameşvar'ı almak için basamak saydıkları Lippa'nın fethi, Almanlar'ı uzun müddet için Tameşvar'dan uzak tutmuştur. Bu sırada gelen Selim Giray da ilk defa olarak II. M.'nın huzûruna çıktı.

20 eylülde Orduy-ı Hümâyûn, Lugoş'a 3 saat mesafede Buldur'a geldi (Râşid, II, 341). Veterani'nin kumandasındaki imparatorluk ordusu, Lugoş'un düşmesine engel olmak niyetiyle Türk ordusuna yaklaşıyordu. 22 eylül sabahı iki ordu Buldur'la Lugoş arasında karşılaştı. Şeyhulislâm, Nakıybüleşrâf, Rumeli ve Anadolu Kazaskerleri, Türk saflarına zafer müjdeliyorlardı. II. M., elinde kılıç bizzat döğüşmek için ön saflara geçmişti. Alman ordusu, Türk taarruzuna dayanamadı. Az zamanda çözüldü ve kaçmaya başladı. Ancak Selim Giray, birden düşman ordusunun arkasından çıkıverdi. İki ateş arasında kalan imparatorluk ordusu, tamamen imhâ veya esir edildi. Başkumandan Frederico Veterani ve yardımcısı Liechtenstein prensi öldüler. Türk şehitleri içinde Rumeli ve Diyâr-ı Bekr beylerbeyileri vardı. Muharebe 3 saat sürmüştü. 5 000 Alman esir edilmiş, gerisi öldürülmüştü. Bu, Türkler'in Viyana bozgunundan sonra kazandıkları zaferlerin en büyüklerinden biriydi. Lugoş kalesi, karşı koymadan teslim oldu.

Bu zeferden sonra Erdel, Türk istilâsına açıktı. Ancak mevsim geçtiği için dönülmeye karar verildi ki, artık Türkler'de zafer fikri devam etmekle beraber, cihangirlik fikrinin öldüğü, hiç olmazsa küllendiği anlaşılır. 100 yıl önce Türkler böyle bir zafer kazansalardı, Erdel'i almadan dönmezlerdi. Ancak bu ülkenin muhafazası için büyük kuvvetler ayırmak da icab ediyordu.

Orduy-ı Hümâyûn, Demirkapı'ya geldi. Oradan Tuna yalıları takib edildi. 6 gün Niğbolu'da kalındı. II. M.'ya "Gazi" unvanı verildi ve bu sıfatla ilk hutbe okundu.

II. M., Niğbolu'dan itibaren Tuna boyundan ayrıldı. Edirne yoluyla 18 kasım 1695'te İstanbul'a döndü. Sefer-i hümâyûn, 4 ay ve 18 gün sürmüştü.

Genç çar Petro, 10 temmuz 1695'te 300 000 kişiye yaklaşan askerlik bakımından ordudan fazla bir insan sürüsüne benzeyen büyük kuvvetlerle Azak kalesini kuşatmaya başladı. Bugün Rostov şehrinin bir banliyösü olan Azak (Rusça Azov) Don nehrinin Azak Denizi'ne döküldüğü yerdedir. Karadeniz'in en kuzey - doğusunu kapatması bakımından stratejik önemi büyüktür. Bu kaleyi alırlarsa, Ruslar, ilk defa olarak Karadeniz'in bir ucuna erişmiş olacaklardır. Azak'ı Kefe beylerbeyisi Murtazâ Paşa korumaktadır. Kefe, Kırım yarımadasının güney - doğu ucunda bir limandır. Burada bir Osmanlı beylerbeyiliği kurulmasından maksat, daha çok Kırım'ın iç işlerini kontrol edebilmekten ibarettir. Bu eyâlet, Fâtih zamanından beri mevcuttu. Murtazâ Paşa'ya Selim Giray Han'ın 16 yaşındaki 5. oğlu Kaplan Giray yardım etmektedir ki sonradan 3 defa Kırım hanı olmuştur. Selim Giray'ın amcasının torunu olan Nûreddin (2. veliaht) şâir Şâhin Giray da bir kısım Kırım kuvvetleriyle daha kuzeyi korumaktadır. Muhasara 13 ekime kadar 3 ay, 4 gün sürdü, çok kanlı ve şiddetli geçti. Ruslar, Rus kaynaklarına göre 30 000, Türk kaynaklarına göre 60 000'e yakın ölü verdiler. Kale muhasarası

hakkında hiçbir fikirleri olmayan Ruslar, Azak'ın düşmesinden ümit kesip, muhasarayı kaldırdılar. Türkler, Ruslar çekilirken Çar Petro'yu takip edip 4 000'e yakın askerini daha öldürdüler ve 2 Rus topu aldılar. Azak'taki 5 000 kişilik Türk garnizonunun Kırım atlılarının yardımıyla kazandığı bu zafer parlaktı. Kefe beylerbeyisi Murtazâ Paşa ve Azak sancak beyi Mustafa Bey, mükâfatlandırıldılar. Muhasara sırasında bir filoyla gelerek kaleye 10 gemi dolusu mühimmat sokan Trabzon beylerbeyisi Ali Paşa da takdir gördü. Türk garnizonu, şiddetli savunma sırasında çok hırpalandı. Bilhassa Çar'ın kaleye giden su yollarını kesmesi üzerine susuzluktan ölenler görüldü. Azak müftüsü İsmail Efendi, elinde kılıç düşmanla vuruşurken şehîd oldu (*Nusret - Nâme,* 121-9; Hammer, XII, 395-6).

Çar Petro, Azak hezimetinden ders almıştı. Kalabalık insan sürüleriyle askerî bir başarı elde edilemeyeceğini anladı. Don nehrinin üzerinde Voronej'de bir tersane yaptırdı ve bir ince donanma inşa ettirdi. Ordunun sevk-u idâresini İskoç Gordon ile İsviçre'li Fransız Lefort'a verdi. Ertesi yıl, 3 haziran 1696'da ansızın Azak önlerinde göründü ve hemen muhasaraya başladı, bu defa 100 000 kişilik bir ordu getirmişti. Azak garnizonu henüz değiştirilmemiş ve kale tamir edilmemişti. Onun için kalenin âkıbeti tehlikedeydi. Venedik'ten, Danimarka'dan, İsveç'ten, Holanda'dan, İngiltere'den getirttiği mühendisler Çar'ın teknik personelini ve müşavirlerini teşkil ediyordu (A. N. Kurat, *Rusya Tarihi,* 252-4). 10 parçadan müteşekkil Rus filosu, Don üzerinde dolaşan mühimmat yüklü 14 Türk kayığını ele geçirdi. Çar'ın hareketi duyulunca İstanbul'dan 3 paşanın kumandasında kuvvetler sevkedilmiş, fakat çok geç kalınmış, muhasara başlamış ve gelişmişti. Birtakım iç ihtilâflardan dolayı Kırım Hanı da vaktiyle yardım yetiştiremedi. Azak garnizonunda ancak 500 Türk askeri vardı. Bu kadar bir kuvvet, büyük bir orduya karşı tam 2 ay, 3 gün karşı koydu. 6 ağustosta teslim oldu. Hayatta kalan Türkler vire ile teslim yapıldığından Kırım'a çekilip gittiler. Vaktinde yardıma yetişemeyen birkaç beylerbeyi idam edildi.

Çar Petro'nun başarısı mânâ bakımından mühimdi. Ruslar, Azak Denizi'nin ucuna çıkmışlardı. Karadeniz'e inmiş sayılabilirlerdi. Büyük Petro, Azak'ı kuvvetle tahkim ettiği gibi az batıda Azak Denizi'nin kuzey - doğu kıyısı üzerinde bir Türk köyü olan Taygan'ı da ele geçirip, burada "Taganrog" adıyla bir kasaba kurdu ve bir deniz üssü meydana getirdi. Böylece Çar, Karadeniz'e inmek fikrini açıkça ortaya atmış oluyordu. Nitekim Osmanlılar'a karşı ilk Rus başarısı olan Azak'ın fethi, Moskova'da büyük nümâyişlerle kutlandı.

Osmanlılar da Kerç Boğazı'nın her iki yakasını tahkim ettiler ve Kuban ırmağı üzerinde Krasnodar'ı kuvvetlendirdiler. İstanbul'da Azak'ın düşmesi çok kötü karşılandı ve İstanbul şehrinin bile huzurunu kaçıracağı, Karadeniz'in kapalı bir Türk gölü olmak vasfını ihlâl ettiği düşünüldü (*Nusret - Nâme,* 151). Azak, 15 yıl sonra Ruslar'dan geri alınacaksa da, artık Rus Karadeniz siyasetinin temelleri atılmıştı. Bu sırada Devlet Giray'ın Rusya tarafdarı Ukrayna Kazakları'nın 8 000 kişilik bir atlı ordusunu son ferdine kadar kılıçtan geçirmesi, durumu Türkler lehine biraz hafifletti.

Kapdân-ı Deryâ Vezîr Mezomorta Hüseyin Paşa, 66 parça savaş gemisiyle 13 mayıs 1696'da denize açıldı. Diğer taraftan 10 parça Cezâyir, 5 parça Tunus ve 3 parça Trablusgarb gemisi de Donanmay-ı Hümâyûn'a katılmak üzere Foça'da toplanmıştı. Bu suretle Türk donanması, 84 parçaya yükselmişti. Ağrıboz'un güney - doğu ucunda bulunan Kiklad takımadalarından Andros'a gelindi. 24 ağustosta, Venedik donanması ile karşılaşıldı. Top ateşi başladı. İki tarafın da gemileri hasara uğradı ve netice alınamadı. İki taraf da gemi kaybetmedi. Türkler, 200 şehit vermişlerdi. 18 eylülde iki büyük donanma tekrar karşı karşıya geldi. Amiral Steinau'ın gemisinin batması ve içindekilerin amiral de dahil olduğu halde boğulmaları üzerine Türkler üstünlük elde ettiler. Amiral Giovanni Zeno da aynı âkıbete uğradı ve Amiral Pietro Sagredo'nun sol kolu bir Türk güllesiyle uçtu. 6 Türk ve 13 Venedik gemisinin batmasıyla zafer, Türkler'de kaldı. Bu muharebede 5 000 Venedikli hayatını kaybetti. Türkler 300 zâyiat verdiler. Mezomorta Hüseyin Paşa, İstanbul'a döndü ve Donanmay-ı Hümâyûn'un gelişini Yalı Köşkü'nde seyreden II. M.'nın huzuruna çıktı: "Berhurdâr ol, etdiğin güzel hıdmet makbûl-i hümâyûnum olmuşdur" şeklinde iltifat gördü.

II. M., 2. sefer-i hümâyûnu için 20 nisan 1696'da İstanbul'dan Dâvudpaşa ordugâhına hareket etti. Daha nisanın ilk günü Dâvudpaşa'ya sefer tuğları dikilmişti. 28 nisanda Edirne'ye varıldı. 18 hazirana kadar 1 ay, 20 gün Edirne'de kalınıp, son hazırlıklar yapıldı. 8 günde 26 haziranda Filibeye varıldı. 3 temmuzda Sofya'ya gelindi. Alman ordusunun Budapeşte ve Erdel'de toplandığı haber alındı. Bu arada 30 000 imparatorluk askeri Segedin ve 25 000'i Petervaradin'de birikmişti. Belgrad'da bulunan Rumeli beylerbeyisinin Tameşvar'a hareketi için emir yazıldı. Sofya'da 12 gün kalınıp 15 temmuzda hareket edildi. 20 temmuzda Orduy-ı Hümâyûn, Niş'teydi. 25 temmuzda Kral Tökeli İmre, orduya katıldı. 29 temmuzda Semendire'ye varıldı. 3 ağustosta II. M., Belgrad'a girdi.

Saksonya Elektörü Osmanlılar'ın "Nalkıran" dedikleri Friedrich - August'ün 40 000 piyade, 20 000 süvari ve 108 topla Tameşvar'ı muhasaraya başladığı haber alınır alınmaz, Macaristan'a gitmekten vazgeçildi. Tameşvar'a teveccüh edildi. Tameşvar, Belgrad'ın 120 km kuzey - doğusundadır. 7 ağustosta Tuna geçildi. Aynı gün padişahın Belgrad'dan hareket ettiğini duyan Saksonya Elektörü, Tameşvar muhasarasını kaldırdı. Kırım'dan az bir kuvvet bekleniyordu. Çünkü 30 000 Kırımlı, Lehliler'e karşı Kamaniçe'ye gönderilmiş ve büyük bir kuvvet de, Ruslar'ın muhtemel bir taarruzuna karşı Kırım'da bırakılmıştı. Tuna kapdânı Aşçı Mehmed Paşa, 46 gemi ve 66 nakliye kayığı ile Tuna üzerinden orduyu takib ediyor ve ağırlıkları taşıyordu. Sivas beylerbeyisi Vezîr Dursun Mehmed Paşa, öncü idi. Artçıya Şam beylerbeyisi Osman Paşa kumanda ediyordu. Tuna üzerinde düşmanın 4 harb gemisinin biri zaptedilip üçü batırıldı. 20 ağustosta 7 000 Kırım atlısı geldi.

9 günlük Tameşvar muhasarasını kaldıran Saksonya Elektörü ve Lehistan kralı Friedrich - August (bu sıralarda Sobiesky'nin yerine Lehistan kralı seçilmişti), 27 ağustosta Bega suyu üzerinde, Olaş yakınlarında, Türk ordusu ile karşı karşıya geldi.

İki büyük ordu, birbirlerini kollayarak yaklaştılar. Mareşal Kont von Caprara imparatorluk başkumandanı olan Kral'la beraber merkezde idi. Sağ kanada Taafe, sola Mareşal Haeusler kumanda ediyordu. Almanlar, 45 000 süvari ve 40 000 piyade ile 111 toptan ve yardımcı efrattan ibaretti. Türk ordusu da sayı bakımından aynı derecedeydi. Her iki taraf da 100 000'i geçiyordu. Türk taarruzuyla meydan muharebesi başladı ve ilk anda General Joenger'in vurulması ve 2 topun Türkler'in eline geçmesiyle düşman safları sarsıldı.

II. M., Kırım atlılarını muharebe meydanından çekip bataklıkların arkasından geçerek düşmanın ardına düşmelerini, düşman iyice bozulunca ric'at yolunu kapayıp mümkin olabildiği kadarını imhâ etmelerini emretti ki büyük Osmanlı padişahlarınınkine benzeyen yerinde bir emirdi. İkinci vakti başlayan muharebenin neticesi karanlık basarken alındı. 16 000 ölü veren Elektör, ric'at emrini bildirdi. Mareşal Haeusler ve Alman hükümdarlarından 3 kont, ölüler arasındaydı. Vaudemont prensi ve Heidershein kontu yaralanmışlardı. 22 top, 5 bayrak ve 4 sancakla büyük ölçüde ağırlık Türkler'in eline geçti. Türkler'in 1 500 şehîdi içinde Vezîr Baltacı Mehmed Paşa (meşhur Baltacı Mehmed Paşa değil), eski Viyana elçisi Zulfekar Ağa ve Yeniçeri Ağası vardı. Tameşvar beylerbeyisi Mustafa Paşa ve Sadrâzam Elmas Mehmed Paşa'nın kardeşi Vezîr Mustafa Paşa yaralanmışlar, bu ikincisinin sol kolunu bir top mermisi uçurup götürmüştü. Gece düşmanı takib eden Kırımlılar da Almanlar'a mühim zayiat verdirdiler. Ancak bu büyük zaferden de geçen yıldaki gibi istifade edilemedi ve Erdel'in istirdâdı düşünülmedi. Bu, Osmanlı Türkleri'nin artık ancak tâbiye kaidelerine göre hareket ettiklerini, strateji fikrinin öldüğünü göstermektedir.

31 ağustosta II. M., Tameşvar'a geldi. Olaş meydan muharebesi sırasında 9 Alman güllesi, Padişahın başının üzerinden geçip yakınlarında toprağa saplanmıştı. Bu sefere de katılan Şeyhulislâm ve Hâce - i Sultânî Erzurumlu Hacı Feyzullah Efendi kurbanlar kestirdi. II. M., Tameşvar ve Belgrad'ı bir kat daha tahkim etti. Vezir Amca - zâde Hüseyin Paşa'yı Belgrad muhâfızlığına getirdi. 9 eylülde Belgrad'a gelindi ve 19 gün sonra 28 eylülde hareket edildi. 10 ekimde Niş'e, 14'te Sofya'ya, 19'da Filibe'ye, 25 ekimde Edirne'ye varıldı. Sefer-i hümâyûn tam 6 ay 5 gün sürmüştü. Genç Sadrâzam Elmas Mehmed Paşa, 12 000 kişilik bir tümenle nihâî taarruza geçip imparatorluk ordusunun bozulmasında birinci derecede müessir olduğu için, bir kat daha göze girdi ve türlü şekillerde taltif edildi.

Bu sırada Kırım ordusu da tekrar Lwow'a kadar Galiçya'yı çiğnemiş, Saâdet Giray 10 000 esirle dönmüş (*Nusret - Nâme,* 217), üstelik Kral Sobiesky'nin ölümü üzerine Lehliler'in bütün ümitleri sönmüştür. İlk defa olarak Türkiye, yalnız Lehistan cephesinde değil, fakat Venedik ve Alman cephelerinde de muzafferdir. Macaristan ile Mora'nın istirdâdı için ciddi teşebbüslere hazır durumdadır. II. M., gelecek yıl için Macaristan'ı geri almayı tasarlamaktadır ve ilk iki seferinde iyice tecrübe edindiğine kanidir.

Kapdân-ı Deryâ Vezîr Mezomorta Hüseyin Paşa, 1697 baharında İstanbul'dan Çanakkale'ye geldi. Haziranda İzmir'e hareket etti. Venedikliler bu sırada II. M.'nın 3. sefer-i hümâyûnu başlamış olduğu için Türkler'i Ege Denizi'nde meşgul etmek ve Almanlar üzerindeki yükü hafifletmek istiyorlardı. Viyana ile Venedik, bu şekilde anlaşmıştı. Çünkü Macaristan'ın Türkler tarafından geri alınmak ve savaşın Müttefikler'ce kaybedilmek tehlikesi iyice belirmişti. Venedik donanması, Bozcaada açıklarına kadar yaklaştı. 6 temmuzda iki donanma karşılaştı ve bir saat dehşetli bir top ateşiyle biribirini hırpalamaya çalıştı. Düşman donanmasına Amiral Molino kumanda ediyordu. Venedik - Toskana - Malta - Papalık donanması, Türk ateşine dayanamayarak Bozcaada sularını terketti. Kiklad takımadalarının en kuzey - batıda olanına, Ağrıboz'un ucundaki Andros adasına geldi. 2 eylülde Mezomorta, düşman donanmasını burada da yakaladı. Venedikliler hezimete uğrayarak gece karanlığında kaçtılar. Bu Andros muharebesinde 90 toplu ve 800 mürettebatlı bir Venedik kalyonu battı. Pek çok Venedik gemisi ağır isabetler aldı ve 8'inin kapdanı maktul düştü. Türkler'in batan veya ağır hasara uğrayan hiçbir gemileri olmadı. Şehit sayısı da azdı. Kaptanlar içinde yalnız Hacıabdullah kalyonunun kapdanı Hasan Reis şehid düştü. Mezomorta, Kiklad sularını dolaşıp düşmanı aradıysa da bulamadı. Ağrıboz'a döndü. Sakız ve Çanakkale yoluyla 15 ekimde İstanbul'a geldi ve 1697 yılı deniz harekâtı bu şekilde kapandı. Cezâyir ve Tunus beylerbeyilerine emir yazdırarak gelecek yıl Donanmay-ı Hümâyûn'a katılmak üzere 15 ve 5 kalyon göndermelerini bildirdi. Kış içinde Karadeniz donanmasını takviyeye çalıştı. İstanbul, İzmir ve Sinop tersanelerinde bu donanma için 12 oturaklı 48, 18 oturaklı 16, 22 oturaklı 4 parça teknenin inşasına başlattı. Bir ara Edirne'ye gidip gelerek padişah ve sadrâzama rapor verdi.

Bu yıl içinde Venedik donanması, Karadağ kıyısında Ülgün (İtalyanca: Dulcigno, Sırpca: Uljcin) limanı önünde göründü. Kale muhasarasına başladı. Bu küçük Türk deniz üssünü düşürmek için 16 000 (Türk kaynaklarında 24 000) Venedik askeri karaya çıktı. Muhasara sırasında, muhasaradan haberi olmayan 2 Türk harb gemisi Ülgün önlerine geldi. Ancak çok yaklaştıktan sonra Venedik donanmasını gördü. Karaya çıkamayacağını anlayınca, Venedik bayrak ve flamaları çekti. Venedik donanmasının içinden büyük bir cür'etle geçip kalenin altına kadar geldi ve Türk garnizonunun sevinç âvâzeleri arasında iç limana girdi. Venedik donanması işi geç farketti ve Türk gemilerini batıramadı. Venedikliler, Ülgün'ü alamadılar. Avrupa kaynaklarına göre 5 000, Türk kaynaklarına göre (*Nusret - Nâme,* 221) 12 000 maktul verdikten sonra çekilip gittiler. Venedik senatosu sefere kumanda eden amirali azletti. Bu sırada şiddetli bir zelzeleyle harab olan Ülgün ve yakınlarındaki Bar kaleleri, eskisinden iyi şekilde inşa edildi.

1698 yılında Venedik ve müttefiklerinin donanması, devamlı şekilde Türk donanmasından kaçtı. Mezomorta Hüseyin Paşa birkaç defa düşmana top atımına kadar yaklaştıysa da, hemen firar eden Venedikliler, açık deniz muharebesi verdirmediler. 21 eylül 1698'de Amiral Giacomo Cornaro'nun kumandasındaki Venedik donanmasının Midilli açıklarına geldiği haber alındı. 23 eylülde Mezomorta, düşmanı Midilli'nin güney kıyısında Zeytinburnu açıklarında yakaladı. 1 200 maktul ve 2 500 kadar yaralı veren, birçok gemisi ağır şekilde hasara uğrayıp, bir ikisi batan Venedik donanması gece karanlığında çekildi. Türkler'de 300 şehîd ve 500 kadar yaralı vardı. Gemi hasarı ehemmiyetsizdi. Seyyid Mustafa Kaptan, Koronlu Mehmed Kaptan ve İmâmoğlu Ahmed Kaptan yaralanmışlardır. Şehîd kaptan yoktu, halbuki Venedik kaptanları içinde birçoğu maktul düşmüş, bizzat büyükamiral Cornaro, sağ elinden yaralanmıştır.

Mezomorta, 1698 aralığı başlarında İstanbul'a döndü. II. M. tarafından kabûl edilerek iltifat gördü. 1699 yılında sulh imzalandığı ve savaş bittiği için, Türk - Venedik deniz harbi de son buldu. Şimdi sulh müzakerelerine geçmeden önce, II. M.'nın 3. ve sonuncu sefer-i hümâyûnunu inceleyerek, 1683'ten beri devam eden büyük savaşın son safhasını kapatacağız.

30 nisan 1697'de Edirne'de sefer-i hümâyûnu gösteren 9 tuğ şehir dışındaki ordugâha dikildi. 7 mayısta padişah da Edirne Sarayı'ndan ordugâhtaki otağına geçti. 17 haziranda padişah, Orduy-ı Hümâyûn'un başında Edirne'den hareket etti. Genç sadrâzam Elmas Mehmed Paşa ile Şeyhulislâm ve

Hâce-i Sultânî Erzurum'lu Feyzullah Efendi, II. M.'ya refakat ediyordu. Hızlı bir yürüyüşle bir haftada, 24 haziranda Sofya'ya varıldı. Burada, Almanlar'ın Bihke muhasarasını kaldırdıkları öğrenildi, Bihke (Hırvatça: Bihacz), Bosna ile Hırvatistan arasında Una ırmağı üzerinde bir Türk şehriydi. General Auersperg, bu şehri bir aydan beri muhasara ediyordu. 30 büyük muhasara topunun ateş kusmasına rağmen, Bihke teslim olmadı. Walmoden Kontu ile Cickingen Baronu'nun yaralanmasından sonra bir aylık zayiata dayanamıyan Auersperg, muhasarayı kaldırdı.

Belgrad'da birisi sadrâzamın, ikincisi padişahın başkanlığında iki harb dîvânı toplandı. Seferin hedefleri görüşüldü. Sadrâzam, Petervaradin'in alınarak Esklavonya'nın elde edilmesi, Drava'ya kadar olan toprakların tamamen Almanlar'dan temizlenmesi gerektiğini ileri sürdü. Böyle mükemmel bir ordunun bu hedefi gerçekleştireceği muhakkaktı. Onun için genç sadrâzama diş bileyen vezirler, onun daha zor ve tehlikeli bir yola itmek, Macaristan'a sokmak ve herhangi bir hataya düşürüp başını yemek istiyorlardı. Vezirlerden yalnız Amca-zâde Hüseyin Paşa sadrâzamın tarafını tutuyordu; diğer vezirler bu fikre karşı koydular. II. Sultan M., Petervaradin'in alınması fikrinden vazgeçti ve büyük Alman ordusunu bulup yok etmek ve Macaristan'ı geri almak gayesiyle Macar topraklarına girmeye karar verdi. Macaristan'a girmek planı, tehlikeden uzak değildi. Çünkü ağustos ayının içinde bulunuluyordu. Ve imparatorluk ordusu, tam mevcuduyla Türkler'i bekliyordu. Macaristan'a girmek için sırasıyla Tuna, Temeş, Begi ve Tisa ırmaklarını geçmek îcâb ediyordu. Düşman bu geçişlerden biri sırasında ânî bir baskın verebilirdi. Nitekim şimdi imparatorluk ordusunun başında seleflerinden çok üstün bir kumandan olan ve gerçek bir askerî dehaya sahip bulunan genç Savoie prensi Mareşal Eugen bulunuyordu. Bu zat, 1663'te Paris'te doğmuş, XIV. Louis'den bir alay kumandanlığı istemiş, alamayınca imparatorun hizmetine girmişti. Bu sıfatla 20 yaşında Viyana önlerinde Kara Mustafa Paşa ile savaşmış, Türkler'in karşısında alay, tümen, kolordu, ordu kumandanı olarak tecrübesini arttırmış, 1697'de imparatorluk başkumandanlığına getirilmiştir. Bu tarihte 34 yaşındaydı. Türk ordusunun harekâtını gayet dikkatle izliyordu. Bu sıralarda Küçük Câfer Paşa adında hain bir beylerbeyi esir olarak Prens'in huzuruna getirilmişti. Bu Türk beylerbeyisi ordunun bütün kuruluş ve planlarını prens'e anlatmıştı. Kont Marsigli şöyle diyor (s. 214): "Prens, Türk paşasından Sultân'ın süvarileri ile Tisa'yı geçtiğini, piyade ve ağırlıklarını dahi geçirmeye hazırlandığını ve bu hareketin birkaç gün içinde tamamlanacağını öğrendi; filhakika Zenta'ya geldiği zaman, Türk paşasının anlattıklarının tamamen doğru olduğunu kendi gözleriyle gördü ve fırsatı yakaladığını anladı".

Küçük Câfer Paşa, Türk ordusunun harekâtını düşmana haber verip Prens'i Zenta'ya gitmeye teşvik ederken, Türk ordusu gerçekten Segedin'e yaklaşıyordu. İnce donanma, Tisa üzerinden kuzeye çıkıyordu. Nihayet Segedin'in 40 km güneyinde ve Subotica'nın 35 km güney - doğusunda o zaman bir köy olan Zenta'ya varıldı. Burada Türk ordusu, imparatorluk ordusunu karşılamak ve Macaristan'a girmek üzere Tisa'yı geçmeye başladı. Türk süvarisi nehri geçtikten sonra, Câfer Paşa'nın ifşaatı üzerine hareket eden Prens Eugen yetişti. Bu suretle ordunun bir kısmı nehrin bir yakasında, diğer kısmı da diğer yakasında kalmıştı. II. M. ve Sadrâzam, karşıya geçenler arasındaydı.

Şimdiye kadar bu şekilde tam 9 köprü geçilmişti. Bu son geçiş Türkler'i Büyük Macar Ovası'na sokuyordu. Tisa büyük bir nehirdi ve geçilmesi kolay değildi.

Türk ordusunun geçişi sırasında Prens Eugen köprüyü top ateşine tuttu. Düşman sağ kanadına Kont Guido von Starhemberg, sol kanadına Kont Bussy Rabutin kumanda ediyordu. Türk sağ kanadının başında Rumeli beylerbeyisi Vezir Büyük Câfer Paşa, sol kanadında ise Anadolu beylerbeyisi Vezir Mısırlıoğlu İbrahim Paşa bulunuyordu. Kral Tökeli İmre ile Kırım prensi Şehbâz Giray (Selim Giray'ın 3. oğlu) da Türk ordusundaydı. Düşman topçusunun ateşi başladığı zaman II. M. ve Sadrâzam mümkin olabildiği kadar kuvvete köprüyü geçirmek için geçişi çabuklaştırdılar. Ancak köprüye fazla askerin yığılması ile köprü bir yerden bel verdi. Diğer bir yerden de düşman topçusunun isabetini alarak çöktü. Binlerce asker Tisa'ya döküldü. Padişahın düşman görünür görünmez geri çekilmeyip köprüyü daha hızla geçmek istemesi mâkuldü. Aksi hâlde geçen askeri çekseydi, orduda mânevî kuvvet iyice sarsılır ve geriye geçiş sırasında gene de büyük zâyiât olurdu.

Köprü yıkıldıktan sonra Türk ordusunun geçemiyen kısmı nehrin berisinde geçen tümenlerin düşmanla vuruşmasına seyirci kaldılar. Prens Eugen askerî dehâsını bu saatlerde de gösterdi. Türk ordusunu köprüyü geçerken bastırabilmek başarısına ilâveten, geçen tümenleri kıskaca almak ve nehir ile Alman ordusu arasında boğmak için muvaffakıyetli bir manevra yaptırdı. 11 eylül günü geçen bu dehşetli meydan muharebesinde Alman kaynaklarına göre 20 000 Türk askeri Alman silâhları karşısında şehid düştüğü gibi 10 000'i de nehirde boğuldu. Bu suretle II. M. 100 000 küsur kişilik ordusunun 30 000'ini kaybetmiş oluyordu. Çok ağır bir neticeydi (Hammer, XII, 423). Ancak Râşid (II, 414), Türk ordusunun sekizde birinin imha edilmiş olduğunu söylediği için, Alman kaynaklarının bir miktar mübalağa ettikleri muhakkaktır.

Prens Eugen, İmparator'dan, Türkler'e karşı savunma durumunda kalması, asla meydan muharebesi kabûl etmemesi emrini almıştı. Ancak fırsatı yakaladığını anlıyan genç imparatorluk başkumandanı, bu fırsatı çok iyi kullanmasını bildi; imparatorunun emrini dinlemiyerek Almanya'ya büyük bir zafer ve şahsına emsalsiz bir şöhret kazandırdı. Zaten savaş talii, daima cür'etli başkumandanlara gülegelmiştir.

Genç sadrâzamın şehid düşmesi ve kardeşi Vezir Mustafa Paşa'nın ağır yaralanması, Elmas Mehmed Paşa'nın düşmanlarını sevindirdi. Bozgunun şiddetli olmasına sebep, muharebenin ortasında Yeniçeriler'in isyan etmeleri ve sadrâzama hançer çekecek derecede şuurlarını kaybetmeleridir. Köprünün yıkılıp ordunun ikiye ayrılmasından asker sadrâzamı sorumlu tutmuştu. İsyan, karşı yakaya geçirilip muharebe bittikten sonra da devam etti. II. M., bozgundan çok daha fecî olan bu korkunç askerî ihtilâl karşısında karşı yakadaki ağırlıklarını bile terkederek sür'atle Tameşvar kalesine çekilmeye mecbur oldu. Netekim Almanlar, muharebeden ancak iki gün sonra köprü kurup karşı yakaya geçtiler ve Türkler'in ağırlıklarını nehir kenarında bırakarak kaçtıklarını hayret ve sevinçle gördüler. Tabiatiyle artık böyle bir ordunun zafer kazanması beklenmezdi ve Türkiye, düşmanların kuvvetinden değil, kendi zaafından dolayı kötü bir sulhu kabûl etmiye doğru gidiyordu.

Macaristan'ın kaybı ve netice itibariyle bütün savaşın Türk yenilgisiyle bitmesine sebeb olan Zenta bozgunu, Türkiye tarihinin en kötü olaylarından biridir. Bu 1109 hicrî yılı Türk tarihinde matem alâmeti olarak "Sente senesi" diye anılmıştır. Bu muharebede II. M., Macaristan'ı geri alacak zaferi kazanacağını ümid ediyordu. Ancak askerinin kumandanına hançer çektiği, hiçbir emre itaat etmediği, kumandanlar arasında büyük bir kıskançlık, hattâ kin bulunan bir ordu ile büyük bir zafer elde etmek mümkin değildi.

II. Sultan M., şehîd sadrâzam Elmas Mehmed Paşa'nın yerine Zenta bozgunundan bir hafta sonra Tameşvar'a gelince Amca-zâde Hüseyin Paşa'yı sadârete getirdi. Gerçekten devrinin en değerli devlet adamı oydu. Elmas Mehmed Paşa'nın sadâreti, 2 yıl 4 ay 10 gün sürmüştür. Amca-zâde, Köprülüler'den iktidara gelen sadrâzamların dördüncüsüdür. Fâzıl Ahmed ve Fâzıl Mustafa Paşalar'ın amca oğlu olduğu için "Amca-zâde" denmiştir. Bu tarihte 49 yaşındaydı.

Zenta meydan muharebesinden bir ay sonra Prens Eugen'in Bosnasarayı akını, mühim bir olaydır. Çünkü bu gibi akınları şimdiye kadar Türkler yapar, düşman Türk ülkelerini derinlemesine yayarak uzak mesafeye gitmekten çekinirdi. Prens Eugen'in cesareti ve Zenta zaferinden sonra büsbütün cür'et kazanması, böyle bir akını mümkin kılmıştır. Bosnasarayı, Zenta'nın 270 km güney-batısındadır. Türkiyenin sınırlardan uzak bir şehir olduğu ve hiçbir zaman düşman istilâsı düşünülmediği için, kalesi yoktur; açık bir şehirdir. Üstelik bu sıralarda Bosna beylerbeyisi Vezir Mehmed Paşa ölmüş ve yerine getirilen zat, henüz şehre varmamıştır. Şehirde hiçbir askerî kuvvet yoktur ve hepsi serhadde gitmiştir. Balkanlar'daki en büyük Müslüman şehirlerinden biri olan Bosnasarayı'nın o tarihte nüfusu 125 000'dir. Şehirde 177 cami, 180 mektep, 47 tekke, 3 kervansaray, 73 han, 7 imaret vardır. Prens Eugen, bu cür'etkâr akını 4 000 süvari ile 2 500 piyade ve 14 topla yapmıştır. Bunun için Tuna ve Sava nehirleri başta olmak üzere birçok akarsuyu hızla geçmiş, 17 ekimde Bosnasarayı şehrine girmiştir. Ancak yeni Bosna beylerbeyisinin büyük kuvvetlerle erişmek üzere olduğunu haber alınca 24 saat sonra şehri terketmiş, bu arada Hammer'e göre şehirdeki camilerden 120'sini yakmıştır. 1 kasımda, Osiyek'e gelmiş ve akınını tamamlamıştır. Bu akın, Bosnasarayı şehrinin geniş ölçüde tahribine sebeb olmuştur. (Hammer, XII, 427-428; Râşid, II, 422-423).

1697 sonbaharında bütün cephelerde sükûnet başladı ve bu sükûnet artık bir yıl sonraki sulha kadar bozulmadı. Çünkü her iki taraf da kuvvet ve enerjisini tüketmişti. Almanlar, Venedikliler, Lehliler, Ruslar ve ikinci derecede müttefikleri olan Papalık, Malta, Floransa, İspanya gibi devletler, Türkiye'den az veya çok kazanç elde etmişler, fakat teşebbüs kabiliyetlerini tüketmişlerdi.

1698 yılının daha ilk günlerinde sulh müzakereleri başladı ve bütün yıl, bu müzakerelerle geçti. Bundan sonrası için bk. KARLOFÇA MUÂHEDESİ.

II. Karlofça Sulhu'ndan Edirne Vak'ası'na (1699-1703) :

Karlofça sulhü Türkiye ile Almanya arasındaki 15 yıl, 9 ay, 25 gün, Türkiye ile Lehistan arasındaki 15 yıl, 4 ay, 9 gün, Türkiye ile Venedik arasındaki 14 yıl, 6 ay, 12 gün, Türkiye ile Rusya arasındaki 9 yıl, 7 ay, 27 günlük savaş hâline son veriyordu. İspanya, Papalık, Malta ve Toskana ile savaş hâli hukuk bakımından devâm ediyordu. Fakat fiilen bir mütareke hâline inkılâb etmişti.

Sınırların değişmesi de devleti yeni tedbirler almak zorunda bıraktı. Kamaniçe, Lehistan'a bırakıldığı için, şimdi Dniestr'in güney kıyısındaki Hotin, serhad kalesi olmuştu. Devlet Hotin'e her sınıftan binlerce asker yığdı. Almanya'ya karşı da; Transilvanya sınırında Tameşvar, Macaristan sınırında Belgrad, Hırvatistan sınırında Bihke, fevkalâde tahkim edildi. Ruslar'ın Azak Denizi'ne çıkmamaları için bütün tedbirler alındı. Kerç Boğazı'nın iki yakası iyice tahkim olunlu. Azak Denizi'nin doğusundaki arazi, Kuban ve Don nehirleri arasına asker yığıldı. Burada Acıkale tesis edildi. Bütün bu tedbirler, Azak'ın ilk fırsatta alınmak istendiğini gösteriyordu; nitekim alınmıştır (Râşid, II, 398).

Felâkete mâruz kalan serhad halkına geniş ölçüde yardım edildi. Hıristiyan ve Müslüman çiftçinin vergileri azaltıldı. Müslümanlar'ın bozulan mâneviyatlarını düzeltmek için Tuna yalılarına en iyi vâızlar gönderildi. Bu tedbirler sayesinde, Karlofça'dan daha bir iki sene sonra, Türkiye'de bahtiyar ve müreffeh bir hava esmeye başladı. Bütün yaralar sarıldı. II. M., Yeniçeri ocağının mevcudunu 70 000'den 34 000 indirerek büyük bir başarı kazandı. Amca-zâde'nin kuvvetle desteklediği Mezomorta Hüseyin Paşa, kürekli gemileri Türk donanmasından hemen tamamiyle çıkartarak kesin şekilde yelkenli kalyon devrini açtı. Bu suretle Türkiye denizcilik tarihinde kürek devri bitti ve yelken devri başladı ki, buharlı gemilerin kullanılmasına kadar devâm edecektir. 1701 eylûlünde Mezomorta, yeni donanma kanununu yayınlattı. Bu suretle daha üç çeyrek asra yakın Türk kara ve deniz kuvvetleri, dünya devletleri arasında birinciliği muhafaza etti. Hattâ en kudretli diğer iki devletin kara ve deniz kuvvetlerinin toplamı Türkiye'ninkilerden geride kalıyordu. Zâten bu denge bozulduğu anda, imparatorluk yıkılmaya başlayacaktır. Çünkü Türkiye'ye daima birden fazla büyük devlet savaş açıyordu. Müslüman olması bakımından Türk imparatorluğunun Avrupa'da müttefik bulması son derece müşkil, birçok durumda imkânsızdır.

Kırım'daki memnuniyetsizlik havasını yatıştırmak için de, devlet, büyük gayretler harcamaya mecbur oldu. Ukrayna'nın en büyük kısmının Rusya'ya ve Lehistan'a bırakılması, Kırım'ın her iki devletten alageldiği yıllık verginin ilgası, Kırım'ı müşkil duruma soktu. Artık ancak Ukrayna'nın güneyinde bir parça Kırım'ın elindeydi ve Kırım yarımadası tehdîd altındaydı. Kırım hanları ve ileri gelenleri, her fırsatta Lehistan ve Rusya'nın muahedeyi bozduğunu ileri sürüp, bu devletlere savaş açılması, hiç olmazsa Kırım'a bu hakkın verilmesi için Dîvân-ı Hümâyûn'u sıkıştırır oldular. Henüz tek başına Lehistan veya Rusya devletleri yalnız da olsa Kırım'ı yenecek askerî güçte değildi. Fakat bilhassa Rusya'nın Çar Petro'nun bitmek tükenmek bilmez gayret ve enerjisi sonunda bu kudret derecesine en yakın zamanda ulaşacağı açıkça görülüyordu. Devlet Giray Han, savaş çıkartmak için Ruslar'ın Urkapı ve Özü yakınlarına kadar sokulduklarını, hattâ istihkâm kazdıklarını yalan yere iddia etmeye kadar işi ileri götürdü. İstanbul'dan gönderilen müfettişler böyle bir şeyin bahis konusu olmadığını Dîvân'a bildirince, Han'a ihtar cezası verildi. Ancak Devlet Giray Han'ın savaş isteklerinin sonu gelmeyince, Dîvân onun azledip yerine tekrar ihtiyar babası Selim Giray'ı getirmeye mecbur oldu. Gazi Giray kalgay ve Kaplan Giray nûreddin yapıldı.

1702 başında Rusya'nın ilk daimî büyükelçisi P. A. Tolstoy, İstanbul'a geldi. Rusya, Venedik'ten 249, Fransa'dan 160 küsur, İngiltere ve Holanda'dan 110 küsur, Almanya'dan ve Lehistan'dan bir asırdan fazla bir zaman sonra, İstanbul'da devamlı bir büyükelçilik kurmuş oluyordu.

Bu arada 1701'de Fas sultanı Mevlây İsmail, Cezâyir'e büyük bir sefere çıktı. Fakat Türkler tarafından bozulup Fas'a atıldı.

Karlofça'da, Türkiye kadar büyük darbeyi Macar milleti de yedi. En büyük tarihî düşmanları olan Almanlar'ın idâresine girdiler. Türkiye'de Banat eyâletinde ancak birkaç yüzbin Macar kaldı. Çoğu en yüksek asılzâdelerden olan 1 400 aile, Türkiye'ye sığındı ve Türk topraklarında iskân edildi. Tökeli İmre de zevcesi kraliçeyle beraber II. M. tarafından kendilerine İzmit'te hediye edilen malikâneye çekildi. Emerich Thököly ve Kraliçe Ilona İzmit'te öldüler (kralın ölümü: 13 eylûl 1705). Kemikleri 1906'da büyük törenle İzmit'ten Macaristan'a nakledilmiştir. Macarlar, Almanlar'la hertürlü maddî ve manevî hürriyetleri için büyük ve acıklı bir mücadeleye giriştiler.

Budapeşte'nin Türkler'den alınmasından sonra, 6 cellât Türk tarafdarı olan ve imparatorun Macaristan kralı sıfatını kabûl etmeyen Macar milliyetçilerini geceli gündüzlü durmadan idam etti (Pirenne, III, 70). Türk idâresinin nimetlerinden mahrum kalan Macarlığın hâlini büyük tarihçi Eckhart şöyle anlatmaktadır: "Millî hayata aykırı ve Macar'lığın her tabakasını aynı derecede ye'se düşüren hükûmet nizamlarının tesirleriyle haddi aşan hoşnutsuzluk Ferenç Rakoçzi'nin kıyâmı zamanında derhal kendini gösterdi. Viyana hükûmetinin icraatından en ziyade köylüler müteessir olmuştu. Muharebeden sonra keyfî olarak terkedilen vergiler ve memlekette konaklayan merhametten nasipsiz yabancı askerlerin iaşe ve ibâtası, köylüyü dilenecek kadar fakirleştirmişti. Köylüler birçok yerlerde açlıktan ölüm derecesine gelmişlerdi; zevcelerini ve kızlarını bu yabancı ücretli askerlere satıyorlardı. İmparatorluk Saray Meclisi'nin reisi tanınmış maliyeci Kollonich bile malî bakımdan Macarlar'a yüklenen yükün hafifletilmesini arzu ediyordu; zira imparatorun bu yüksek müşavirinin ifadesiyle "sömürülmekten kilise mensupları, asiller, şehir halkı, köylüler hergün biraz daha ölüme yaklaşarak ümit ve korku arasında sefaletin ne zaman sona ereceğini bekliyorlardı". Osmanlı hâkimiyeti zamanında ahali tam bir din hürriyetine mazhar olduğundan yüzbinlerce Katolik Macar, Protestan olmuştu. Şimdi bunların Alman takibatına uğraması ayrı bir zulüm teşkil ediyordu. Protestan Macarlar, Almanlar tarafından, Katolik rahiplere tâbî ve onların yaptıkları dinî törenler için âidât ödemeye ve Katolik bayramlarına iştirake mecbur edildiler. Hükûmet dairelerinde Protestan Macarlar vazife alamıyorlardı. Zira böyle bir görev bir Protestan'ın yapamıyacağı bir yemini icap ettiriyordu... Alman ordusu Macaristan'da halktan bedava yiyor ve bedava mesken işgal ediyordu" (*Macaristan Tarihi*, İbrahim Kafesoğlu trc., 145, 51, 5, 8).

1687'den itibaren imparatorun İtalyan asıllı generali Caraffa'nın Macaristan'da yaptığı zulümler, zamanımıza kadar nefretle anılmıştır. Sonunda İmparator Leopold generalini Macaristan'dan çekmek zorunda kalmıştır. Tökeli İmre ile Kraliçe Ilona Zrinyi'nin ölümünden sonra, dâmatları Ferenc Rakoczy, Macar hürriyeti fikrinin lideri olmuş, Türkiye ve Fransa'nın yardımıyla Almanya'yı yıllarca uğraştırmıştır (Lavisse - Rambaud, IV, 597-8).

Macarlık bu yıllarda istikbali bakımından çok vahîm bir felâket daha geçirmiş, 500 000 Macar, Almanlar tarafından Esklavonya'dan Macaristan'a nakledilmiştir. Bu suretle Macar ve Slavlar'ı şimdiye kadar Sava nehri ayırırken, Sava ile Drava arasındaki Esklavonya bir Hırvat ülkesi hâline gelmiştir. Macar toprakları Belgrad'ın kuzey varoşlarından başladığı ve Tuna nehri bu kesimle Katolik Hırvatlar'ın en yakın akrabası olan Ortodoks Sırplar'ı Macarlar'dan ayrıldığı hâlde "Voyvodina = Voyvodalık" denen bu topraklara Sırplar hulûl etmeye başlamışlardır. Türk idâresini hasretle anan Macarlar 1697'den 1703'e kadar Almanlar'a karşı geniş bir ihtilâl şeklinde ayaklanmışlar, bu ayaklanmalar, 1868'e kadar bitmek bilmemiştir (Lavisse - Rambaud, VI, 599).

Kral Sobiesky ölümünde içinden çıkılamayacak derecede muğlak meseleler bırakmış ve Macarlık gibi Lehlik de bu dönemde yıkım devresine girmiştir. Kara Mustafa Paşa'yı yenen bu kral, sonradan Türkler'e bir düzineye yakın meydan muharebesinde yenilince, Kamaniçe'yi almak için en büyük düşmanı olan Çar Petro ile ittifak etmiş ve Rusya'daki son Leh toprağı olan Smolensk ile Ukrayna'daki Kiev'i Ruslar'a bırakmıştır. Çar Petro buralara yerleşmiş, fakat Kamaniçe'yi alabilmesi için Lehistan'a bir tek asker yardımı bile yapmamıştır (Lavisse - Rambaud, VI, 643).

Fransa, XIV. Louis'nin hataları yüzünden ne Karlofça'dan önce ne Karlofça'dan sonra Türkiye ile ittifak edemedi. Doğudan ve batıdan bu iki kudret ittifak edebilseydi büyük Fransız tarihçisi Rambaud'un belirttiği gibi (VI, 848) bugünki Avrupa'nın manzarası değişirdi. Aynı derecede gururlu olan Türk ve Fransız hükümdarları böyle bir ittifakın devletleri için son derece hayatî bir önem taşıdığını anlayamadılar. XIV. Louis'nin yeni büyükelçisi Marquis de Ferriol bile hükümdarı kadar mağrur, debdebeye düşkün ve münasebetsizdi. Boğaziçi'nde kendisine aynen padişahın saltanat kayığı gibi bir kayık yapıp, gezmeye başlamıştı. Türkler, kayıkta kürek çekenleri yakaladılar ve her birine 200 değnek atarak cezalandırdılar. Bu büyükelçi, 1710'da delirmiştir. Delirdiği haberi Sadrâzam'a bildirilince: "o zaten 10 yıl önce buraya geldiği zaman deliydi" demiştir (Lavisse - Rambaud, VI, 848).

Venedikliler daha Mora'yı işgal eder etmez yerli Rumlar'ın muhalefetiyle karşılaştılar. Bu muhalefet, devamlı başkaldırmalara çevrildi ve yarımadada Türk devrindeki sükûnet mahvoldu. Katolik Venedikliler, Ortodoks Rumlar'a hayvan muamelesi yapıyorlardı. Bilindiği gibi Mora 1715'te Venedikliler'den alınmış ve daha 110 yıldan fazla Türkler'de kalmıştır. 1715'te Venedik'in Mora'yı kaybetmesi bu devleti Ortaçağ'dan beri muhafaza ettiği büyük devlet sıfatından mahrûm etmiş ve zaten daha ancak 80 küsur yıl yaşayabilmiş, Napoléon Bonaparte tarafından mevcudiyetine son verilmiştir.

Böylece Türkiye'de sulh yılları başladı. Aslında II. M. bu sulha zorla ikna edilmişti ve savaşa hazırlanıyordu. Sırf Türkiye'ye karşı Haçlı ittifakını kırmak ve düşman devletleri birer ikişer yenerek kaybedilenleri geri almak için sulha razı olmuştu. Ancak yeni bir savaşa saltanatı yetmedi. Maamâfih kardeşi III. Ahmed saltanatının ilk devresinde geri alma siyasetini açtı ve Venedik'le Rusya'ya verilenleri geri aldı.

4 eylûl 1702'de Amca-zâde Yeğen Hüseyin Paşa istifa etti. İstifa sebepleri Şeyhulislâm Feyzullah Efendi'nin son haddini bulan nüfuzu, kendisine haber bile verilmeden en yüksek makamlarda azil ve tayin yapılmasıdır. Sadâreti 5 yıldan 2 hafta eksiktir.

Mühr-i hümâyûn, değersiz ve cahil bir adam olan Manastırlı Daltaban Mustafa Paşa'ya verildi. Bağdad beylerbeyiliğinde Edirne'ye 27 eylülde gelip makamına geçti. Gerçekte devletin bütün idâresi Şeyhulislâm Feyzullah Efendi'nin elindeydi.

Yeni sadrâzam, vezâret pâyesini bile hâiz olmıyan bir adamın, Reîsülküttâb Râmî Mehmed Efendi'nin Şeyhulislâm'dan sonra en nüfuzlu devlet adamı olmasını çekemedi. Efendi'nin azli için II. M.'ya baş vurdu. Padişah, kanunlara göre bu isteği yerine getirmeğe mecburdu. Öyle yaptı. Ancak Şeyhulislâm, Râmî Efendi'nin zaten II. M. tarafından bilinen meziyetlerini sayarak kendisine kubbe vezirliği verdirdi. Azlinin 27. gününde, 21 aralık 1702'de Râmî Mehmed Paşa'nın bu defa vezîr sıfatıyle Dîvân-ı Hümâyûn'da (bakanlar kurulu) yer alması, Daltaban Mustafa Paşa'yı çılgına çevirdi (Râşid, II, 564-5). Bunun üzerine Şeyhulislâm'a kafa tutmaya başladı. Feyzullah Efendi, Râmî Paşa'yı sedârete sevketmek için fırsat arıyordu. Sadrâzam'ın Almanya'ya, hiç olmazsa Rusya'ya karşı sefer açmak istemesi ve Kırım'daki savaş taraftarlarını tahrik etmesi, beklediği fırsatı verdi. Hele Daltaban'ın Şeyhulislâm'ı bir ziyafette zehirlemek istemesi veya bu suçla ithâm edilmesi üzerine mühr-i hümâyûn, 24 ocak 1703 günü Râmî Mehmed Paşa'ya verildi. Râmî Paşa, vezirliğinin üzerinden 1 ay geçmeden sadrâzam oldu. Mustafa Paşa'nın sadâreti 4 ay, 20 gün sürdü (Râşid, II, 565-76'da olayın bütün tafsilâtı verilmektedir). Daltaban Mustafa Paşa, azlinden 3 gün sonra idam edildi. Râmi Paşa (İstanbul'daki mâruf semt onun adını taşımaktadır), derhal büyük çapta faaliyete girişti. Bütün imparatorlukta âsâyiş meselesini ele aldı. Hac yollarını düzeltti. Vergilerde ıslahat yaptı. Göçebe aşîretlere toprak dağıtıp yerleştirdi. Bayındırlık eserleri yaptırdı. Eski binaları tamir ettirdi. Selânik ve Bursa'daki büyük dokuma fabrikalarını yenileştirdi, genişletti ve istihsallerini arttırdı. Avrupa kumaşlarının imparatorluğa ithalini yasakladı. Kapıkulu ocaklarını sık sık teftiş ettirdi ve yolsuzluklara engel olmaya çalıştı. Bütün bu ıslahatı, kendisine birçok düşman kazandırdı. Bilhassa asker olmaması, sivil idareden gelen nâdir sadrâzamlardan biri bulunması, tenkid edildi. Üstelik artık herkesin sevgisini kaybetmiş olan Feyzullah Efendi tarafından iktidara itildiği bilindiği için, Râmî Paşa bu yüzden de yıpranıyordu. Büyük diplomat ve devlet adamı, daha sadâretinin ilk aylarında bu ortam içinde bunaldı. 49 yaşında genç, bilgili, azimli bir adamdı. Devletin iç bünyesindeki bozuklukların behemehâl düzeltilmesinin şart olduğunu kavramıştı. Sadâret makamında gün doldurmak sevdâsında değildi. Onun için, etrafındaki muhalefeti, yıkıcı tenkitleri ortadan kaldırması lâzımdı. Az zamanda, uzun yıllar kendisini himâye etmiş olan Feyzullah Efendi ile arası açıldı. Şeyhulislâm'ın kendisinden önce ve sonra hiçbir şeyhulislâm'da görülmedik derecede nüfuz kazanması ve kendisine sorulmadan bir şey yapılmaması, Râmî Paşa'yı bıktırdı. Feyzullah Efendi'nin düşmesini sağlamak lâzımdı; bunu başarabilirse, birçok şahsın da sevgisini kazanacağını düşündü. Ancak padişah tarafından bu derece mutlak salâhiyetlerle techîz edilen, nüfûzu sadrâzamınkini gölgede bırakan Feyzullah Efendi'yi azlettirmek o kadar kolay bir iş değildi. Bazı tertiplere girişmek icab ediyordu. Fakat bu tertipleri belirli bir yerde durdurabilmek iktidarı Râmî Paşa'da var mıydı? Çünkü bazı zümreler II. M.'dan da memnun değillerdi. Bir savaş adamı olan bu padişah, sulh olduktan sonra yeni savaşlar beklemiye, sıkılmıya, babası gibi avla vakit geçirmiye başlamıştı. Üstelik devlet merkezini resmen değilse bile fiilen Edirne'ye nakletmiş olması bilhassa İstanbul'da çok memnuniyetsizlik uyandırıyor, birçok menfaatlere tesir ediyordu. Hele bütün büyük mansıbları hocası Feyzullah Efendi'nin oğul, akraba ve adamlarına vermesi, nefret derecesinde sevgisizlik doğurmuştu. Ölümden başka hiçbir sebeple meşîhat makamından ayrılmayacak gibi görünen Feyzullah Efendi'nin kazandığı istisnâî nüfûzun, sonunda bizzat padişahın bile başına belâ getireceğini akıllı kimseler düşünmekten geri kalmıyorlardı. II. M., bunlara aldırmıyor, Karlofça'da verdiği ülkelerin kederiyle gözü avdan başka birşey görmüyor, sadrâzamın ve devlet adamlarının imparatorluğu bir an önce savaşa hazır ve verdiklerini geri alacak duruma getirmelerini bekliyordu. Padişahın tek erkek kardeşi ve veliahdi olan Şehzâde Ahmed (III. Ahmed) bile, Feyzullah Efendi aynı zamanda onun da hocası olduğu halde, birgün ağabeyine şöyle demişti: "Hâce Efendî'ye hüsn-i zannınıza binâen verdiğiniz mevkı, ve eylediğiniz (lutuflar), ta'lîm ve terbiyye hakkına riâyet ise, ancak olur; umûr-ı â'leme istîlâ ve furû'-ı saltanata gelebe mertebesi, hiçbir yerde ruhsat verilmiye makaam-ı hılâfet'in tahammülü olmadığı, mâ'lûm-ı şâhânenizdir".

Râmî Paşa, Feyzullah Efendi'nin her makamı akrabası ve adamları ile doldurmasına razı olabilecek bir adam değildi. Ulemâ, kendilerine bütün yüksek görevleri kapatan bu görülmemiş şeyhulislâma can düşmanı hâline gelmişlerdi. II. M.'nın bu derecede gafleti şaşırtıcıdır ve Zenta ve Karlofça'dan sonra tamamen ye'se düştüğünü gösterir.

Edirne, padişahın daima bu şehirde oturmasının nimetlerini topladığı için sakindir. Fakat İstanbul, yukarıda sayılan birçok sebepten dolayı kaynamaktadır. Nitekim 18 temmuzda ihtilâl de, padişah, sadrâzam, şeyhulislâm ve hükûmet üyelerinin bulunduğu Edirne'de değil, İstanbul'da patlamıştır.

Büyük memnuniyetsizlik, basit bir olay üzerine patlak verdi: Dîvân, Gürcistan'ın Mingrelya ve Guriel taraflarının yıllardan beri vergi ödememekte direnmesi üzerine, bu ülkelere bir te'dip seferi açmıya karar vermişti. Bu işe Erzurum beylerbeyisi Vezîr Köse Halil Paşa memur oldu. İstanbul'dan gönderilecek Kapıkulu askerini beklemeye başladı. Sefere ayrılan 200 cebeci askeri, son ulûfelerini (üç ayda bir verilen maaş) almadıkları için, gitmeyeceklerini bildirdiler. Askerî disipline tamamen aykırı olan bu tutum, açık bir itaatsizlik, hattâ isyan teşkil ediyordu. 200 cebecinin bu kadar sorumsuz bir davranışta bulunmak için bir yerlerden desteklendikleri muhakkaktı. Sonradan onları kışkırtanın bizzat Sadrâzam Râmî Paşa olduğu, bu vesileyle padişahın dikkatini çekmek, sadâret görevinde bağımsız kalmak, şeyhulislâmın müdâhalesinden kurtulmuş isteği anlaşılmıştır (Râşid, III, 241). İşin bir ihtilâle döneceğini Râmî Paşa asla kestirememiştir. Binâenaleyh ihtilâlin gerçek sorumluları Feyzullah Efendi ile ona bu kadar kanun dışı yetki ve nüfûz tanıyan II. M.'dır. Nitekim İstanbul'da sadrâzama vekâlet eden sadâret kaymakamı genç vezîr Köprülü-zâde Abdullah Paşa, cebecilere paralarını verdirdiği hâlde bu mesele kapanmadı (Râşid, II, 590 - 1). Sadrâzam Râmî Paşa, yakın adamlarından İbrahim Ağa'yı cebecibaşı tayin edip İstanbul'a yolladı ve Feyzullah Efendi'nin zararlı tutumunu isbât etmek üzere, aslında değerli bir adam olan dâmâdı Abdullah Paşa'nın liyakatsizliğini padişaha bildirdi.

200 cebecinin baş kaldırdığını haber alan Yeniçeriler, ihtilâl çıkartmak şerefini kendi tekellerinde sayageldikleri için, arkadaşlarını kıskandılar ve başkaldırmayı ayaklanma şekline çevirmek için Sultanahmed Meydanı'nda toplanmaya başladılar. Ulemâ, bu durumu umulmaz bir fırsat bilerek askerin başına geçti. Zira bu gidişle şeyhulislâma akrabâ olmaksızın değil kazasker, molla (büyük kadı) bile olamıyacaklarını anlamışlardı. Yeniçeriler, İstanbul'da bulunan 3. yeni-

çeri generali olan Segbânbaşı Hâşim-zâde Murtazâ Ağa'yı, ocak bayrağını Sultanahmed Meydanı'na getirip açıkça ihtilâle gidilmesi için zorladılar. Sagbânbaşı: "Veliyy-i nî'metiniz olan Pâdişâh üzerine ısyân ile küfrân-ı nî'met etmeyiniz; bu gibi hareketlere cür'et edenlerin â'kıbetlerinin ne olduğu mâ'-lûmdur. Isyândan el çekerseniz sizin afvınıza kefîl olurum" dediyse de, derhal öldürüldü. Segbânbaşı'nı şehîd ettiren, eski kul kethudâsı (yeniçeri ağasından sonra gelen 2. yeniçeri generali) Çalık Ahmed Ağa idi ki, Yeniçeri ağası olmak istiyordu. Ancak 21. temmuzda geçen bu olaydan sonra ihtilâlin idâresi Çalık Ahmed Ağa'ya değil, Karakaş Mustafa Ağa adında bir tımarlı sipahi subayına geçti. Tımarlılarla Kapıkulu Ocakları'nın böyle durumlarda işbirliği yaptıkları hemen hemen görülmemiş birşey olduğu için, bu vazıyet, memnuniyetsizliğin derecesini göstermek bakımından ilgi çekicidir. Bu Karakaş Mustafa Ağa'nın tımarı, hiçbir ciddî sebebe dayanılmaksızın, Şeyhülislâm Efendi'nin emriyle elinden alınmış, yani ordudan çıkartılmıştı. Gerçekte Şeyhulislâm bu kadar küçük işlerle uğraşmadığı için, tımarı zabteden Feyzullah Efendi'nin telhîscisi (bir çeşit kâtibi) olan Bılanlı Mehmed Ağa idi. Mustafa Ağa, tımarından kovulduktan sonra Edirne'ye gelmiş, Telhîsci Ağa'yı görüp hakkını isbat etmek istemişse de, kabûl edilmeden kovulmuştu. Bu defa, imparatorluğun en yüksek mercii olan ve din ve sınıf farkı gözetilmeksizin padişahın her tab'asının istisnasız başvurmaya hakkı bulunan Dîvân-ı Hümâyûn'a çıktı. Dîvân üyeleri, yani bakanlar, Telhîsci Ağa'nın tezkeresinde yazdığı yalanlara inanarak, Mustafa Ağa'ya tımarını iade etmediler. Mustafa Ağa kudretinin Atlas Okyanusu ile Hind Okyanusu arasında uçar kuşlara bile geçtiğine inandığı ve haksız hiçbir karar çıkmadığını sandığı Dîvân'dan dehşetli bir rûhî çöküntüyle ayrıldı. Adaletin yok olduğuna inanmıştı. Bundan dolayı, ihtilâlin devlet için hayırlı olduğuna samimi şekilde kanaat getirmişti. Üsküdar'a geçmiş, Anadolu'ya memleketine dönmeye karar vermişken, cebecilerin kendisinin mâruz kaldığından çok daha küçük bir haksızlık için baş kaldırmış olduklarını duydu ve ilgilendi. Sultanahmed Meydanı'na gelip ateşli bir nutuk çekti; âsîler tarafından lider olarak kabûl edildi.

22 000 askerin etrafına halktan gönüllüler de katıldı. 50 000 kişi oldular. Zulüm rejimini ortadan kaldırması için bizzat padişahla görüşmek üzere Edirne'ye gitmeye karar verdiler. Kendi kendilerine en yüksek makamlara tayinler yaptılar. İki defa Rumeli kazaskerliğinde bulunmuş olan Paşmakçı-zâde Ali Efendi'yi, zorla konağından kaldırdılar; binbir tehditle Sultanahmed Meydanı'na getirip şeyhulislâm ilân ettiler. Çalık Ahmed Ağa'yı Yeniçeri ağası yaptılar. Ancak 25 temmuzda Ali Efendi, konağına kapandı ve hasta olduğunu söyliyerek kendisini almaya gelen âsîleri kabûl etmedi. Bu işin zorla olmıyacağını kestiren âsîler, bu defa eski şeyhulislâmlardan Mehmed Efendi'yi şeyhulislâm ilân ettiler. Sadâret kaymakamlığına, Sadrâzam Amca-zâde Hüseyin Paşa'nın dâmâdı Vezîr Kavanoz Ahmed Paşa'yı getirdiler ki sonradan sadrâzam olmuştur. Önce Edirne'ye bir arîza gönderdiler. II. M.'ya çok saygılı bir dille yazılmış olan bu arîza'da artık taht şehri olan İstanbul'a dönmesi gerektiği, bir daha da Edirne'de daimî şekilde oturmaması ve Şeyhulislâm ile büyük oğlunun azilleri isteniyor, bu talepler yerine getirilmediği takdirde Edirne üzerine yürüneceği bildiriliyordu. Diğer taraftan hapishâneler boşaltılmış, bütün azılı suçlular ihtilâl cemaatine katılmış, Köprülü-zâde Abdullah Paşa'nın zengin sarayı yağma edilmişti. Feyzullah Efendi'nin dâmâdı olan İstanbul kadısı hapse atıldı ve bu makama Sun'ullah Efendi getirildi.

İhtilâlcilerin arîzasını Edirne'ye götüren heyet, şehrin varoşlarında Feyzullah Efendi'nin emriyle harekete geçen Bostancıbaşı Ali Ağa'nın 400 bostancı askeri tarafından yakalanıp Eğridere palankasına hapsedildi. Gafil Şeyhulislâm, böylece olayı padişahın öğrenemeyeceğini sanmıştı.

Edirne'deki olayı haber alan ihtilâlciler 9 ağustosta İstanbul'dan hareket ettiler. Eski Kerkük beylerbeyisi Firârî Hasan Paşa'yı, kaymakam olarak İstanbul'da bıraktılar. Bu beylerbeyi idama mahkûmdu; İstanbul'da bir evde gizleniyordu. İhtilâli haber alır almaz saklandığı yerden çıkıp âsîlere katılmıştı. Âsîlerin İstanbul'dan hareketi haber alınır alınmaz Edirne'de fevkalâde bir meclis toplandı. Meclise Sadrâzam, Şeyhulislâm, vezirler, ulemâ ve kumandanlar katıldı. 2. Yeniçeri generali olan Kul Kâhyası'nın, büyük bir parayla İstanbul'a gönderilmesi, bu paranın âsî elebaşılarına dağıtılarak Edirne yürüyüşünden vazgeçirilmesi kararlaştırıldı. Şüphesiz saçma bir tedbirdi. Çünkü âsîler arasında azılı hapishâne kaçkınları ve fırsatçılar olduğu gibi, haksızlığa uğramış ve yüksek mevki işgal etmiş her sınıftan adam da vardı. II. M.'nın huzûruna rapor vermek için çıkan Şeyhulislâm, büyük bir gafletle meselenin ehemmiyetini küçülterek arz ettiği gibi, Râmî Paşa da, bu fırsatta padişahın silâhdârı müstakbel sadrâzam meşhur Çorlulu Ali Paşa'yı azlettirdi. Zira bu zat, II. M. nezdinde büyük nüfuz kazanmıştı.

İhtilâli haber alan Rabîa Emetullah Gülnûş Vâlide-Sultan, Hadice Tarhan Vâlide-Sultan tarafından yetiştirilmiş akıllı bir kadındı. Hemen oğluna gitti. Şeyhulislâm ve ailesinin derhal iş başından uzaklaştırılmasını tavsıye etti. Diğer devlet adamlarının da aynı tavsıyeyi desteklemeleri üzerine II. M., Şeyhulislâm ve 4 oğlunu azletti. Karadeniz yoluyla memleketleri olan Erzurum'a gönderilmeleri hakkında irâde verdi. Feyzullah Efendi, Trabzon'a gitmek üzere Varna'dan gemiye binmek için Edirne'den hareket etti. Eğridere'ye hapsedilen âsî temsilcileri serbest bırakıldı. Haber, âsîlere bildirildi. Aynı zamanda, dağılmadıkları takdirde padişahın İstanbul'a gelmeyeceği de ihtar edildi. 30 000 âsînin Edirne yürüyüşüne devâm ettikleri ve padişahın dağılmaları hakkındaki irâdeden büsbütün ürktükleri anlaşılınca, II. M., Feyzullah Efendi ile 4 oğlunu Varna yolundan döndürdü, ve Edirne'ye geri çağırdı. Âsîler II. M.'nın haklarındaki niyetlerini kesin şekilde anlamışlardı.

Âsîler, önce Râmî Paşa'ya taraftardılar. Ancak onun padişaha sadık olduğunu anlayınca, Amca-zâde Hüseyin Paşa'-nın dâmâdı Kavanoz Ahmed Paşa'yı sadrâzam ilân ettiler. Ahmed Paşa ihtilâl sırasında vuku bulan tecavüz ve taarruzlara karşı tedbirler aldı ve gerçekten bu gibi olaylar az görüldü. Yolda 60 000 kişiyi bulduğu söylenen cemaatte, Ahmed Paşa'nın sayesinde, tam bir intizam hüküm sürdü.

II. M., âsîleri dağıtmak için 80 000 kişilik bir orduyu emrinde tutuyordu. İhtiyar vezirlerden Hasan Paşa'yı bu ordunun başına geçirmişti. Ancak bunların İstanbul'dan gelen arkadaşlarına silâh çekecekleri şüpheli bir keyfiyetti. Saltanat değişikliği olup cülûs bahşişi almayı tercîh ederlerdi. Anadolu beylerbeyisi Vezîr Köprülü-zâde Nûman Paşa'ya ve diğer beylerbeyilere yazılan emirlerin de pratik bir değeri yoktu. Çünkü onlar askerleriyle yetişinceye kadar iş işten geçmiş olacaktı. Zaten Râmî Paşa, ciddî bir vuruşma olmasını kesin şekilde istemiyordu. Hasan Paşa'ya âsîler ordu karşısında dağılmayacak olurlarsa savaşmadan Edirne'ye dönmesini

emretmişti. Kardeş kanı akıtmanın sorumluluğunu kavrıyordu. Yoksa ciddî bir muharebede, İstanbul'dan gelen ve yarısı başıbozuk olan kuvvetlerin Edirne'den yollananlara karşı koyabilmesi bile bahis konusu olamazdı. Ancak Feyzullah Efendi'ye karşı muhalefet, her tarafı sarmıştı. Bursa'da Feyzullâh Efendi'nin dâmadları olan Hâce-i Sultânî Vânî Mehmed Efendi'nin 2 oğlu yakalanıp hapsedilmişti.

Memnuniyetsizliğin derecesini bilen ve Edirne'den gönderilen ordunun kendilerine silâh çekmeyeceğini anlayan âsîler, yürüyüşlerine devâm edeceklerini bildirince Hasan Paşa, sadrâzamdan aldığı emir mûcibince Edirne'ye döndü. Havsa'ya kadar gelmiş olan II. M. da Edirne'ye avdet etti. Gönderilen ordunun çoğu birliklerinin katılmasıyla ihtilâlciler çoğalmışlardı. Duruma hâkim olamayacağını anlayan Râmî Paşa, makamını bırakıp bir yere saklandı. İhtilâlcilerin kendisini de istemediklerini bilen II. M., Edirne Saray-ı Hümâyûnu'na döner dönmez pek sevdiği kardeşi Veliaht - Şehzâde Ahmed'e bir iki gün içinde tahta geçeceğini bildirdi ve büyük teessür içinde dairesine çekildi.

Gerçekten âsîler, daha birkaç gün önce, 11 ağustos günü Silivri'ye elince, II. M.'nın hal'i için fetvâ almışlardı. Kendi kendini Yeniçeri ağası yapan ve âkıbetini tahmin eden Çalık Ahmed Ağa, Veliaht - Şehzâde Ahmed'in değil ondan sonra gelen ve daha 11 yaşını tamamlamamış bulunan II. Ahmed'in oğlu Şehzâde İbrahim'in tahta çıkarılması tezini savundu. Zira Veliaht - Şehzâde Ahmed'in, ağabeyi II. M. ile Osmanoğulları arasında istisnaî sayılacak derecede iyi olan münasebetlerini biliyor ve tahta geçerse ağabeyine karşı ayaklananlara aman vermeyeceğini tahmin ediyordu (nitekim öyle oldu). Padişahla veliahdin amca oğulları olan çocuk Şehzâde İbrahim tahta çıkarsa, idâre zorbalarda kalacak, IV. Murad'ın ve IV. Mehmed'in çocukluklarında olduğu gibi uğursuz bir zorba diktatörlüğü başlıyacaktı. Akılları başlarında olanlar, buna karşı koydular ve Veliaht - Şehzâde'nin "III. Ahmed" nâmıyla tahta çıkarılması kararlaştırıldı. Şehzâde İbrahim, veliahtlığa yükseldi.

Bir çocuğun tahta çıkarılması gibi meş'um bir olayı önlemek şerefi, birinci derecede Baltacı Mehmed Ağa'ya aittir (Râşid, III, 58). Veliaht - Şehzâde Ahmed'in adamı olan ve sonradan sadârete yükselen Prut galibi bu meşhur Baltacı Mehmed Ağa, efendisini tahta geçirebilmek için o anda bütün servetini muhalefet edenlere dağıtmış, efendisinin kendilerini ihsana garkedeceği teminatını vermekten de çekinmemiştir. Bu sırada bir kaç gün önce Bursa'da tevkif edilen Vânî Mehmed Efendi'nin 2 oğlunun öldürülmeleri, tansiyonun ne derece yükseldiğini gösteriyordu.

III. II. M.'nın Tahttan İndirilmesi (22 ağustos 1703) ve Şahsiyeti :

21 ağustosta ihtilâl ordusu, Edirne'ye vardı. II. M., kardeşinin hükümdarlığını sağlayacak bütün emirleri verdi; kardeşine, ne şekilde hareket etmesi lâzım geldiği hususunda uzun uzun nasihat etti. Devlet idaresine bizzat hâkim olmasını, kimseye kanun ve geleneklerin üzerinde nüfuz ve hak tanımamasını söyledi. Halbuki 27 yıl sonra III. Ahmed, aynı sebepten dâmâdı Sadrâzam Nevşehirli İbrahim Paşa'ya ve ailesine fazla hak tanımasından dolayı tahtını kaybedecektir. III. Ahmed, ağabeyiyle mutâbık kaldıkları üzere, ihtilâlcilerin seçtikleri sadrâzam, şeyhulislâm ve diğer ileri gelenleri yerlerinde bıraktığını bildiren bir hatt-ı hümâyûn yayınladı. Rabîa Gülnûş Emetullah Vâlide - Sultan tahttan indirilen ve tahta çıkan iki padişah da öz oğlu olmasına rağmen olaya çok üzüldü ve küçük oğlu Veliaht - Şehzâde sıfatıyla elini öperken ağladı. Zira padişah olunca, padişahlar annelerinin bile elini öpemedikleri için, artık annesinin elini öpemiyecekti. Tahttaki Osmanoğlu, o derecede insanüstü bir yaratık sayılırdı.

II. M., kardeşini tahta çıkardıktan sonra 3 küçük oğlu, cariyeleri ve yakın maiyetiyle III. Ahmed'in boşalttığı daireye yerleşti. Şimdiye kadar yalnız yeniçeri ve kapıkulu sipahileri ihtilâl çıkartmışlardı. Bu sefer cebeci ocağının ayaklanmasıyla ilk defa bir ihtilâl çıkmış ve maksadına erişmişti. II. M., âsîler dağılmadan İstanbul'a dönmeyeceğini bildirmekle ağır bir hata işlemiş ve muhalefetin kuvvetini kestirmemişti.

II. Sultan M.'nın saltanatı 8 yıl, 6 ay, 14 gündür. Tahttan indiği zaman 39 yaşını 2 ay ve 18 gün geçiyordu. 6 ay 24 gün sonra teessür ve hayattan bıkkınlığından öldü. 39 yaşını 6 ay, 24 gün geçiyordu (29 aralık 1703): Yeni Cami'de, babası IV. Mehmed'le babaannesi Hadice Tarhan Vâlide - Sultân'ın yanına gömüldü. Oğullarından I. Sultan Mahmud ve III. Sultan Osman, III. Ahmed'den sonra tahta geçmişlerdir. Ancak gerek I. Mahmûd'un, gerek II. Osmân'ın çocukları olmadığı için Osmanoğulları II. M.'nın değil, kardeşi III. Ahmed'in neslinden yürümüştür (bugün yaşıyan bütün Osmanoğulları'nın atası olan II. Mahmud, III. Ahmed'in torunudur). II. M.'nın diğer oğlu Şehzâde Hasan, 1732'de 34 yaşında 2. veliahd iken ölmüştür. 4 kızı, Sadrâzam Dâmâd Çorlulu Ali Paşa, Sadrâzam Dâmâd Köprülü - zâde Nûman Paşa, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa-zâde Vezîr Ali Paşa ve Vezîr Osman Paşa ile evlenmişlerdir. II. M.'nın, bebek yaşlarından ölen daha 6 oğlu ile 6 kızı olmuştur.

II. M., sefere çıkan sonuncu Türkiye hâkanıdır. Çocukluğunda ve gençliğinde savaş ve ülkeler görerek asker olarak yetişen sonuncu padişahtır. Ondan sonra gelen padişahlardan hiçbiri fiilen başkumandanlık yapmamıştır. Avrupa'da da birkaç istisna dışında XVIII. yüzyıldan itibaren hükümdarların fiilen başkumandanlık yapmaları görülmemiştir. Karlofça'dan sonra geçen 4,5 yıllık sulh içinde II. M., savaş yıllarında gösterdiği enerjiyi gösterememiş, ümitsizliğe kapılmak suretiyle ava düşmüş, Edirne Vak'ası'na yol açmıştır. "Ikbâlî" mahlasıyle şiirler yazan II. M., IV. Murad'dan beri gelen padişahların en kültürlüsüdür. Eski ve yeni Avrupalı ve Türk bütün tarihçiler, büyük bir hükümdar ve iyi bir asker olduğunda birleşmektedirler. (Y. Ö.)

MUSTAFA III. (Sultan, Han, Gazi) (1717-1774), Osmanlı padişahı.

30 ekim 1757'de Osmanoğulları'ndan 26. (28.) Türkiye hâkanı olarak tahta oturan III. M., 40 yaşını 9 ay ve bir kaç gün geçiyordu. III. Ahmed'in Mihrişâh Kadınefendi'den doğan oğluydu. Tahta çıktığı zaman annesi ölmüştü. Babası III. Ahmed'in tahttan uzaklaşmasında 14 ve ölümünde 19,5 yaşında olan III. M., amca oğulları I. Mahmud ve III. Osman'ın saltanatları boyunca, Topkapı Sarayı'ndaki dairesinde yaşamıştı. Tahta geçmesi de az çok bir tesadüf eseridir. Çünkü kendisinden ancak 26 gün büyük olan ağabeyi Velîaht - Şehzâde Mehmed, III. Osman'ın ölümünden sadece 1 ay, 9 gün önce ölmüştü. İşte 39 yaşını 11 ay, 21 gün geçe ölen bu ağabeyinin yerine velîahtlığa yükselen III. M., 1 ay, 9 gün sonra da tahta geçti. III. M., selefi olan amca oğlu III. Osman'dan 18 yıl, 27 gün daha gençti. O padişah olunca, kardeşi Şehzâde Bâyezid, velîahtlığa yükseldi. III. M.'dan 1 yıl, 8 ay, 7 gün genç olan Velîaht - Şehzâde Bâyezid, 19 aralık 1770'de 52 yaşını 2 ay, 16 gün geçe ölmüş, bu defa, III. M.'nın kardeşlerinden Şehzâde Abdülhamîd (I. Abdülhamîd), velîahtlığa yükselmiştir.

Son cülûs bahşisi, III. M.'nın tahta çıkması münasebetiyle verilmiş, bu âdet, ondan sonra bırakılmıştır. Esasen III. M.'nın 1768 veya 1769'a kadar devam eden ve bir sulh devresi olan saltanatının ilk yılları, Türkiye tarihinin son büyüklük ve huzur seneleri olmuştur. Bu tarihten sonra imparatorluk çatırdamağa başlamıştır. Fransa ve Almanya'nın durakladığı bu tarihlerde İngiltere ile Rusya ve Prusya, fevkalâde gelişmiş ve kudret kazanmışlardır.

III. M. hükümdarlık mesuliyetlerini iyice kavramış, imparatorluğun mutlak bir ıslahata muhtaç olduğunun şuuruna ermişti. Saltanatı boyunca, devleti kalkındırmakla uğraşmış, oğlu III. Selim, onun ıslahat fikirlerini tevârüs etmiştir. III. M. büyük bir ihtiyat hazinesi toplamış, askerî ıslahata girişmiş, pekçok bayındırlık eseri yaptırmış, kışlalar, kaleler, tabyalar inşa ettirmiş, hattâ Süveyş Kanalı'nı açtırmayı düşünmüştür. Uğursuz bir Rus savaşının patlaması, bu hamleleri yarıda bırakmıştır. İlk sadrâzamı Râgıb Paşa'nın ölümünden sonra III. M., devlet adamı bulmakta büyük sıkıntı çekmiş ve şu kıt'ayı söylemiştir:

Yıkılıpdır bu cihan sanma ki bizdê düzele
Devletî çerh-ı denî verdi kamû mübtezele
Şimdi ebvâb-ı sa'âdetle gezen hep hazele
İşimiz kaldı heman merhamet-î Lem - Yezel'e

MUSTAFA III.

III. M.'nın şiirde mahlası, "Cihângîr"dir. Büyük imarcı padişahlardan olan III. M., bilhassa 22 mayıs 1766 zelzelesinden sonra İstanbul'u ihyâ etmiştir. Tarih boyunca İstanbul'un gördüğü en büyük birkaç zelzeleden biri olan bu faciada 2 dakika içinde hasar görmedik bina kalmamış, Eyüp ve Fâtih Camileri gibi en büyük ve sağlam âbideler bile yıkılmıştır. Bu iki cami (ki her ikisini de Fâtih Sultan Mehmed yaptırmıştı) başta olmak üzere III. M., yüzlerce âbideyi, çoğu eski modellerden olmak üzere, birkaç yıl içinde yeniden yaptırmıştır. Bu zelzele, oldukça mühim nüfus zayiatına da sebep olmuştur. Zelzelenin yaptığı zarar 22 000 kese (2.2 milyar akça, şimdiki rayiçle takriben 11 milyar TL.) olarak hesaplanmıştır. Bunlar dışında III. M., Lâleli Camii'ni inşa ettirmiştir. 9 mart 1764'te ibadete açılan ve 3 yıl, 10 ay, 29 günde tamamlanan bu âbidenin bir köşesindeki ve cadde üzerindeki türbede, III. M. ile oğlu III. Selim gömülüdür.

II. M., tahta çıktığı zaman iktidarda eniştesi olan Dâmâd Koca Râgıb Paşa'yı buldu ve bu büyük devlet adamını ölümüne kadar sadârette muhafaza etti. 6 yıl, 2 ay, 28 gün sadârette kalan Râgıb Paşa, 8 nisan 1763'te öldü. 64 yaşındaydı. Lâleli'de yaptırdığı kütüphanenin bahçesine gömüldü. Râgıb Paşa'nın ölüm senesinde Yediyıl Savaşı bitmiş ve Avrupa'da İngiltere, Fransa'yı ikinci dereceye düşürerek büyük güç kazanmıştı. Râgıb Paşa, bu savaşta Prusya Kralı II. Friedrich'i tutmakla beraber, Prusya'yı Rusya'ya karşı silâhla desteklemekten çekinmiştir. Savaştan sonra Almanya (Avusturya) ve Rusya ile anlaşan Prusya, Lehistan'ın taksimine hazırlanmış, bu mesele Doğu Avrupa'da asırlardan beri süregelen dengeyi bozmuştur. Lehistan'ın büyük devletler arasından çıkması, II. Katherina Rusyası'na dehşetli bir kudret kazandırmış, Türkiye, bu kudreti önliyememiş ve Rusya, Karadeniz'e inmiştir. Diplomatlıktan gelen Râgıb Paşa, orduya fazla ehemmiyet vermemiş, daha doğrusu bir ihtilâlden korktuğu için, askerî ıslahata karşı çekimser kalmıştır. Müstakbel III. Sultan Selim, Râgıb Paşa'nın bahtiyar geçen bu yıllarında, 24 aralık 1761'de doğmuştur. Râgıb Paşa, Avrupa, Yediyıl Savaşı'nın ateşleri içinde yanarken, Türkiye'de bir sulh ve huzur devri yaşatmış, ancak birkaç yıl sonra kopacak Rus savaşı, bu Yediyıl Savaşı'nın bir çeşit neticesi mahiyetinde tecelli etmiştir.

Râgıb Paşa'nın yerine Nişancı Hamza Hâmid Paşa geldi. 6 ay, 23 gün sonra 1 kasım 1763'te azledildi. Bâhir Mustafa Paşa, 3. defa sadârete yükseldi. 1 yıl, 4 ay, 27 gün sonra 28 mart 1765'te azledildi. 3 sadâretinin toplamı 4 yıl, 9 ay, 21 gündür. Bâhir Mustafa Paşa, bir ay sonra Midilli'de idam edildi. Muhsin-zâde Mehmed Paşa, sadrâzam oldu. III. Ahmed'in kızlarından Esmâ Sultan'la

evli olan Dâmâd Muhsin-zâde Mehmed Paşa, Sadrâzam Muhsin-zâde Abdullah Paşa'nın oğludur. İstanbul'a gelinceye kadar 1 ay, 2 gün, Dâmâd Vezîr Mehmed Paşa kaymakamlık yaptı. 3 yıl, 4 ay, 10 gün sonra 7 ağustos 1768'de azledildi. Azline sebep, Rusya savaşının, ordu hazırlanıncaya kadar bir veya iki yıl durdurulmasını istemesidir. Yerine Anadolu beylerbeyisi Vezîr Silâhdâr Hamza Mâhir Paşa getirildi. 40 yaşında olan Hamza Mâhir Paşa, Kütahya'dan gelinceye kadar vezîr Nişancı Mehmed Emin Paşa (halefi olan sadrâzam), 1 ay, 16 gün kaymakamlık etti. Ancak 28 gün İstanbul'da hükûmetin başında kalabilen bu zat, 2 ay, 14 günlük bir sadâretten sonra, 20 ekim 1768'de Hanya muhâfızlığı ile iktidardan uzaklaştırıldı.

Hamza Mâhir Paşa'nın yerine, Nişancı Hacı Mehmed Emin Paşa geldi. Eski Hindistan elçilerinden Yağlıkçı Hacı Yusuf Ağa'nın oğlu olduğu için "Yağlıkçı-zâde" denen bu vezîr, III. M.'nın kızı Şâh Sultan'la "sûrî" şekilde nikâhlı olduğu için "Dâmâd"dır. 45 yaşındaydı. Sadâreti 9 ay, 23 gün sürdü ve 12 ağustos 1769'da azledildi. Azlinden az sonra da başı kesildi. Moldovancı Ali Paşa, sadrâzam oldu. Kastamonulu Moldovancı Ali Paşa, Hotin seraskerliğinden iktidara getirilmişti. 4 ay, 1 gün sonra Ruslar'a karşı başarısızlığından dolayı, Çanakkale muhâfızlığı ile 12 aralık 1769'da iktidardan uzaklaştırıldı. Eski sadrâzamlardan İvaz Mehmed Paşa'nın oğlu İvaz-zâde Halil Paşa, sadârete getirildi. 10 ay, 14 gün sonra, 25 ekim 1770'de o da azledildi. Dâmâd Silâhdâr Mehmed Paşa, sadrâzam oldu. Cihangirli Ahmed Kapdan'ın oğlu olan bu zat, III. Ahmed'in kızı Ayşe Sultan'la evli olduğu için, III. M.'nın eniştelerindendi. 13 aralığa kadar 1 ay, 19 gün, Vezîr Hacı Ahmed Paşa, Mehmed Paşa'ya vekâleten Babadağı'nda serdâr-ı ekrem kaymakamı oldu. Mehmed Paşa, 1 yıl, 1 ay, 17 gün sonra, 11 aralık 1771'de azledildi. Muhsin-zâde Mehmed Paşa 2. defa sadrâzam oldu. İki sadâreti arasında ancak 3 yıl, 4 ay, 5 gün geçmişti. İki sadâretinin toplamı 6 yıl, 4 gündür. III. M.'nın son ve I. Abdülhamîd'in ilk sadrâzamıdır.

MUSTAFA III. (Topkapı Sarayı Müzesi, Portreler Galerisi)

III. Sultan M. Han, 21 ocak 1774'te saat 1.30'da öldü. 56 yaşını 11 ay, 24 gün geçmişti. Saltanatı 16 yıl, 2 ay, 22 gündür. Ölüm sebebi, Rus savaşının verdiği teessürdür. Nitekim kardeşi ve halefi I. Abdülhamîd de aynı sebepten ölecektir. Babası III. Ahmed ve amca oğlu I. Mahmud'dan daha cesaretli bir şekilde yenileşme hamlesine girişen III. M., büyük gayretlerine ve enerjisine rağmen, inhitatı önliyemedi. Avrupa'dan ıslahat için getirttiklerinden Baron de Tott, ölmeseydi büyük işler yapacağından bahsetmesine rağmen, donmuş halde olan Osmanlı toplumunda bu büyük işleri gerçekleştirmek kolay değildi. İngiltere, Fransa ve Rusya'nın Türkiye'den fazla güç kazandıkları, III. M.'nın son yıllarında ortaya çıkmıştı. Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyûn ve Mühendishâne-i Bahrî-i Hümâyûn'un kurucusu, III. M.'dır. Nitekim bugün bu iki müessesenin yerine geçmiş olan Teknik Üniversite ile Deniz Harb Okulu, kuruluş yılı olarak III. M.'nın zamanını kabûl etmişlerdir.

III. M. devrinde kendi sahalarında üstün başarı gösteren şahsiyetler arasında devlet adamı ve kumandan olarak Sadrâzam Hekimoğlu Ali Paşa, devlet adamı, diplomat, şâir ve bilgin olarak Sadrâzam Dâmâd Koca Râgıb Paşa, bilgin olarak Müstakıym-zâde Süleyman Sâdeddin Efendi, bestekâr olarak Bekir Ağa ile Tab'î ilk akla gelenler arasındadır.

1768 - 1774 Türk - Rus Savaşı'nın Sebepleri :

1739 Belgrad Muâhedesi'nden sonra Rusya, açıkça Türkiye'ye savaş açmaktan çekinmekle beraber, sinsi bir Türk düşmanlığı siyaseti gütmüştür. Türk imparatorluğunun Ortodoks tab'ası arasında propagandaya başlamış, Karadağ ve Batı Gürcistan'da huzursuzluklar çıkartmıştır. 1766'da Çıldır beylerbeyisi Vezîr Hasan Paşa, Gürcistan'a girerek bu tâbî ülkedeki işleri düzeltmeye mecbur kalmıştır. Ruslar, Romanya prensliklerinde, hattâ Arnavutluk ve Mora'da bile propagandaya başlıyarak Ortodokslar'ı Türkler'e karşı kışkırtmışlardır. Ancak yeni bir Türk - Rus savaşının gerçek sebebini, Lehistan meselesi teşkil etmiştir.

Lehistan'da her kral ölünce seçimle yeni bir hükümdarın işbaşına gelmesi gibi uğursuz bir devlet düzeni, Saksonya hânedânından III. Augustus'un ölümü üzerine, yeniden bu devletin başına belâ oldu. Lehistan, Türkiye, Almanya ve Rus-

ya gibi üç büyük devlet arasında gerçek bir denge unsuruydu. Bu unsurun ortadan kalkması, dengeyi temelinden bozabilirdi. Bunu Lehistan'ın komşusu olan her üç büyük devlet de çok iyi biliyordu. Rusya, coğrafya yakınlığı sebebiyle daha açıkgöz davranabilirdi. Öyle oldu. Zevci III. Petro'yu öldürterek kendisini çariçe ilân eden ve aslında küçük bir Alman prensesi olan (Anhalt - Zerbst hânedânı) II. Katherina, büyük ihtiraslar besliyen bir kadındı. 1725'ten, Büyük Petro'nun ölümünden beri durgunluk devresine giren Rus ileri hamlesine yeniden başlamak istiyordu. Damarlarında bir damla Rus kanı bulunmıyan ve Rusça'yı ileri yaşında öğrenen II. Katherina, Büyük Petro'nun başaramadığı işi başarmak, Avrupa'nın en büyük devletleri arasına girmek niyetindeydi. Bunun için ilk safha, Lehistan'da Rus nüfuzu kurulmasıydı. Nitekim III. Augustus ölür ölmez, Lehistan'ı işgal ettirdi ve âşıklarından Kont Stanislas Poniatowski'yi Varşova tahtına çıkarttı.

Türkiye bu durumu tanımadı ve Rusya'yı protesto etti. Henüz Türkiye ile karşı karşıya gelmek istemiyen II. Katherina, Rus işgalinin geçici olduğunu bildirerek geleneksel Rus siyaseti prensiplerine göre Türkiye'yi uyuttu. Sınır kalelerini tahkim etmekle beraber seyyar orduyu henüz hazırlıyamıyan III. M. da savaşa girmekten çekindi. Ancak Rus işgalini ve yeni kralı tanımıyan Leh asilleri, devamlı şekilde, Lehistan'ın eski koruyucusu ve metbûu Türkiye'den yardım istiyorlardı. Ruslar, Bar şehrinde toplanan Leh milliyetçilerinin üzerine yürüdüler ve bunları perişan ettiler. Milliyetçiler, Türkiye sınırını geçerek Podolya'da, Bug ve Dniestr ırmakları arasında bir Türk şehri olan Balta'ya sığındılar. Ruslar, Lehler'in arkasından Balta'ya girdiler ve Leh milliyetçileriyle beraber kasabanın Türk halkını da öldürdüler. Bunun üzerine İstanbul'daki Rusya büyükelçisi Obreskov tevkif edilip Yedikule'ye kapatıldı. Bâb-ı Âlî, 8 ekim 1768'de Rusya'ya harb ilân etti. Belgrad Sulhu üzerinden tam 28 yıl, 10 ay ve 19 gün geçmişti.

Türk ordusu hazırlıksızdı. Asker itaatsiz, tecrübesiz ve talimsizdi. İyi kumandanlar yoktu. Ancak büyük bir ihtiyat hazinesi biriktirmiş olan III. M., bu parayla 1768 - 1769 kışı içinde seyyar ordunun hazırlanabileceği fikrindeydi. Savaşın bir veya iki yıl geciktirilmesine tarafdar olan Sadrâzam Muhsin-zâde Dâmâd Mehmed Paşa istifa etmişti. Gerçekte, Lehistan'daki Rus nüfuzuna göz yummak ve bir Türk kasabasının altüst edilmesine aldırmamak, Türkiye'nin geleceği bakımından büyük tehlikeler taşıyordu. Üstelik Türkiye'nin Rusya'ya yenilmesi hemen hemen imkânsız sayılıyordu. Çünkü o tarihe kadar bir, hattâ iki büyük devletin Türkiye'ye karşı başarı kazandıkları asla görülmemişti. Ancak Rus ordusu, Prusya modeline göre çok iyi hazırlanmıştı. II. Katherina, Türkiye'ye baş eğdirmeden Lehistan'dan toprak koparmanın kabil olmadığını, Karadeniz'e inmeden de Rusya'nın İngiltere ve Fransa derecesinde Avrupa'da sözü geçen bir büyük devlet sayılamıyacağını çok iyi kavramıştı. İlk hedef olarak, yüzyıllardan beri Ruslar'ın başına belâ kesilen Kırım'ı yutmak istiyordu. Kırım'ın iç durumu buna müsaitti. Kırım'daki Türk asilleri birbirlerini yiyorlardı. Hattâ aralarında Osmanlılar'a karşı hareket eden ve Rus tehlikesini görmiyecek derecede gözleri kapalı bir zümre vardı. Kırım atlı ordusu, artık modern Rus ordusunun karşısında hiçbirşey yapamazdı. Meydan muharebelerinde değil Kırım atlı ordusundan, Türk seyyar ordusundan bile faydalanmak ve gerçek bir başarı elde etmek zorlaşmıştı. Taktik ve silâhlar değişmişti. Kırım ordusu, Cengiz Han zamanında neyse oydu; üstelik bütün disiplinini kaybetmişti. Osmanlı ordusu ise disiplin, talim ve savaş tecrübesi olmamakla beraber, askerlik sanatındaki yeni gelişmelere büsbütün yabancı değildi. Ancak Kapıkulu Ocakları'nın direnmeleri yüzünden esaslı bir ıslahat ve yenileştirme bir türlü yapılamamıştı.

Kırım hanı Arslan Giray, 7 yıl, 7 aylık bir hükümdarlıktan sonra 1755 aralığında azledilmişti. Yerine amcası III. Saâdet Giray Han'ın oğlu Halîm Giray geldi. 4 kasım 1758'e kadar 2 yıl, 10 ay tahtta kaldı ve ertesi yıl 68 yaşında öldü. Eski hanlardan Arslan Giray, hanlık teklifini kabûl etmedi. Bunun üzerine kardeşi Kırım Giray, han oldu ve 1764'e kadar 6 yıl tahtını muhafaza etti. Yerine, yeğeni (II. Fetih Giray Han'ın oğlu) III. Selim Giray, han oldu. Bu zat da 3 yıl sonra 14 mart 1767'de azledildi. Arslan Giray, tekrar hanlığa yükseldiyse de, 3 ay sonra, 1767 haziranında Akkermân yakınlarında Karşan'da öldü. İki hanlığının toplamı 7 yıl, 10 aydır. Amcasının (II. Selâmet Giray'ın) oğlu Maksûd Giray, han oldu. 1 yıl, 5 ay sonra 1768 kasımında azledildi. Kırım Giray, tekrar hanlığa getirildi. Bu zat, 31 ocak 1769'da bir kış taarruzuna başladı. 100 000 atlıyla Ukrayna'yı altüst etti; yüzbinlerce esir ve milyonlarca hayvanla Kırım'a döndü. II. Katherina, Han'ın Rum hekimini elde ederek Kırım Giray'ı zehirletti. 1769 martında ölen Kırım Giray'ın ikinci hükümdarlığı ancak 4 ay sürmüştü; iki hanlığının toplamı 6 yıl, 4 aydır. Yerine Arslan Giray'ın oğlu IV. Devlet Giray getirildi. Bu zat, babasının ikinci hanlığında kalgaylık makamını işgal etmişti.

1769 Harekâtı :

Sadrâzam ve Serdâr-ı Ekrem Yağlıkçı-zâde Mehmed Emin Paşa 27 mart 1769'da Dâvudpaşa ordugâhına geçti ve 3 nisanda hareket etti. 28 günde, mayısın ilk günü Dobruca'nın kuzeyinde Tuna kıyısındaki İsakçı'ya vardı. Burada 25 gün kaldı. Askerlikle hiçbir ilgisi olmıyan bu garip serdâr-ı ekrem Tuna deltası üzerinde vakit geçirirken, Hotin çevresinde Türk - Rus savaşları başlamıştı.

Hotin, Lehistan'ın kapısı olan çok mühim bir Türk kalesidir. Bu kalenin Ruslar'ın eline geçmesi demek, Lehistan'ı Rus istilâsına açık bırakmak demekti. Hattâ kalenin düşmesi, Ruslar'ı Besarabya ve Moldavya ve Podolya'nın Türkler'in elinde bulunan kısmına karşı da çok müsait bir duruma getirebilirdi. Hotin, şimdi Sovyetler Birliği'nin Ukrayna Cumhuriyeti'nde kalmaktadır. Dniestr'in güney kıyısı üzerinde ve 48,5° arzındadır (Paris'le hemen hemen aynı arz dairesi üzerinde). Dniestr'in karşı kıyısı ve bu arada Kamenec Podolsk (Türkçe: Kamaniçe) kalesi, Ruslar'dadır. Hotin'in az güney - batısındaki Çernoviç şehri, Türkler'de bulunmaktadır.

Ruslar, ilk hedef olarak, stratejik ehemmiyeti bu derece büyük olan Hotin'i seçtiler. Prens Galitsin'in kumandasındaki 65 000 kişilik bir Rus ordusu, 26 nisanda Dniestr'i geçti ve 4 gün sonra Hotin önlerine geldi. Bu mühim kalenin iç durumu, acıklıydı. Kalenin asker olmaktan çıkmış olan muhafızları, kumandanları Çeteci Yeğen Hasan Paşa'yı öldürmüşler ve onun muavini olan Ahıskalı Hasan Paşa'yı da istememişlerdi. Kendilerine Kahraman Paşa'yı kumandan seçen âsîler, Hotin'deki sivil Türkler'i yağmalıyacak derecede işi ileri götürmüşlerdi. Bu akıl almaz olaylar, Ruslar, Hotin'e yaklaşırlarken cereyan ediyordu. Bu durumda çok iyi yetişmiş 65 000 kişilik bir Rus ordusunun mayısın ilk günü yaptığı umumî taarruzun püskürtülmesi gerçekten şans eseri sayılabilirdi. Ruslar o derece bozulmuşlardı ki, ters yüzü Dniestr'i (Türkçe: Turla) geçerken, Türkler tarafından takib edildiler. Bu zafer üzerine III. M. "Gazi" unvanını almıştır.

Ruslar, Hotin'e karşı ikinci teşebbüslerini ancak 3 ay, 12 gün sonra tekrarlıyabildiler. Bu sırada Vezîr Kahraman Paşa, âsî askerle işbirliği yaptığı için idam edilmiş ve yerine Ahıskalı Hasan Paşa, Hotin muhâfızlığına getirilmişti. 12 ağustosta Ruslar'ın yeni bir Hotin muhasarası, Hasan Paşa'nın şehîd olmasına rağmen, Türk zaferiyle neticelendi. Kırım hanı IV. Devlet Giray'la Serdâr Moldovancı Ali Paşa, Ruslar'ı takib ettiler ve ağır zayiat verdirdiler.

Hiçbir şey yapmadan orduyla Dobruca ve Besarabya'da vakit geçiren Sadrâzam Mehmed Emin Paşa'nın Edirne'ye çağırılıp idam edilmesinden sonra Moldovancı Ali Paşa, sadrâzam ve serdâr-ı ekrem oldu. Ali Paşa, 9 eylûlde Dniestr'i geçip Ukrayna'ya girdiyse de, askerini bir müddet sonra geri aldı. 16 eylûl günü, bu teşebbüsünü tekrarladı. Ancak Dniestr üzerine kurulan köprünün çökmesiyle bu teşebbüs de akim kaldı. 4 gün sonra Sadrâzam, kışlamak üzere ordusunu Hotin'den İsakçı'ya çekmeye başladı. Bunu duyan Hotin'deki Türk muhafızlarının hepsi kaçtılar. Kale kumandanı Vezîr Abaza Paşa'nın çevresinde ancak birkaç kişi kaldı. Bunun üzerine Sadrâzam, Abaza Paşa'ya kaleyi olduğu gibi bırakıp kendisine iltihak etmesini emretti. Böylece 21 eylûlde Prens Galitsin, içinde bir tek Türk kalmıyan, fakat 300 Türk topu bulunan Hotin'i işgal etti. Ancak Türkler'e karşı gösterdiği başarısızlıklardan dolayı Çariçe tarafından azledildi ve yerine, Ukrayna'da Kırım cephesi kumandanlığında bulunan Kont Romanzov getirildi. Hotin'in düşmesi üzerine Moldovancı Ali Paşa'nın yerine İvaz-zâde Halil Paşa, sadrâzam ve serdâr-ı ekrem oldu. Böylelikle Türk başarısıyla başlayan savaş, 1769 yılının sonbaharı girerken, Rus üstünlüğüyle gelişti. Ruslar, Kafkasya'da da Türkiye'ye tâbî birçok yerleri işgal etmişlerdi. 25 şubat 1770'de 11 aylık bir hanlıktan sonra IV. Devlet Giray azledildi ve 1767'de nûreddinlikte (ikinci veliahtlık) bulunmuş olan II. Kaplan Giray, Kırım tahtına çıkarıldı. Bu zat, II. Selim Giray Han'ın tek oğludur.

Mora Harekâtı (1770 Baharı):

II. Katherina modern bir Rus donanması kurmuştu. Karadeniz, kapalı bir Türk gölü olduğu için bu donanma tabiatiyle Baltık Denizi'ndeydi. Rusya'nın başkenti Petersburg'un (Leningrad) banliyösü Kronstadt'ta, Fin Körfezi'nde üsleniyordu. Türkiye, Rusya'ya savaş açar açmaz, 1768'in sonralarında, Rus donanması, Çariçe'nin emriyle Fin Körfezi'nden çıktı. Baltık Denizi'ni, Kuzey Denizi'ni, Atlas Okyanusu'nu geçerek Cebelitârık'tan Akdeniz'e girdi. İstanbul'daki Fransız büyükelçisi Saint-Priest Kontu, Rus donanmasının Akdeniz'e doğru hareket ettiğini Bâb-ı Âlî'ye bildirdi. Ancak vezirlerden hiçbiri, Ruslar'ın böyle büyük bir deniz seferini başaracağına ihtimal vermedi ve hiçbir tedbir alınmadı. Ruslar'ın ciddî bir donanması bile olduğuna inanmak istemeyen vezirler, Baltık Denizi'nden Akdeniz'e bir yıldan fazla bir zamanda gelecek bir Rus deniz kuvvetine kulak asmıyorlardı. Ruslar, donanmaları Mora sularına yaklaşırken Güney Mora'nın "Maynot" denen Rumlar'ına bel bağlamışlardı. Türkler'e karşı daima serkeş olan Maynotlar, Ruslar, Mora'ya asker çıkarırlarsa, isyan etmiye söz vermişlerdi. Eski Spartalılar'ın torunu geçinen, gerçekte ise Rum'laşmış Arnavut olan Maynotlar, vuruşkan bir kavim olarak ün yapmışlardı.

Modern Rus donanmasını, İngilizler kurmuşlardı. Rus ordusunu Almanlar'ın kurduğu gibi. Nasıl II. Katherina zamanında bile Rus ordusunda pekçok Alman varsa, Rus donanmasını da gerçekte İngilizler idâre ediyorlardı. Ruslar, henüz denizciliğe alışmamışlardı. Donanmanın başında zâhiren Kont Aleksiy Orlov'la kardeşi vardı. Bu zat, II. Katherina'nın âşıklarındandı. Gerçekte donanmayı İskoçyalı Amiral Elphinston'la Gregg ve Dugdale gibi İngilizler idâre ediyorlardı. Donanma, 24 savaş gemisiyle birçok yardımcı gemiden müteşekkildi. İngiltere, Rusya'yı Türkiye'ye karşı mânevî bakımdan destekliyor, Fransa ise, Türkiye'yi tutuyordu.

Orloff (Orlov), donanmasından 7 parçayı Amiral Spiridov'un emrine vererek öncü harekete memur etti. Şubatın son günlerinde Spiridov Mora'ya varmış ve Maynotlar'la müzakerelere girişmişti. Maynotlar'ın Mora'da Rus askeri görmeden Türkler'e baş kaldıramıyacaklarını bildirmeleri üzerine Orloff, karaya 500 asker ihraç etti. Bunun üzerine Maynotlar ayaklandılar. Eli silâh tutan bütün Maynot erkekleri (70 000 kadar) Ruslar'a katıldı. Eski Sadrâzam Dâmâd Muhsin-zâde Mehmed Paşa, serdârlıkla Mora'ya ayak bastı. Donanmay-ı Hümâyûn'a da Mora'ya hareket emri verildi. Selânik mutasarrıfı Vezîr Ali Paşa, İskenderiye bahriye sancak beyi Mehmed Paşa, Rodos bahriye sancak beyi Câfer Bey gibi kumandanlarıyle Muhsin-zâde, az zamanda Mora'ya yetişti. Rus birlikleriyle desteklenen Rumlar, birçok şehri, bu arada Güney Mora'nın Koron, Modon, Navarin, Kalamata gibi limanlarını, Anabolu'yu, Tripoliçe'yi, hattâ Patras'ı ele geçirmişlerdi. Muhsin-zâde, bu yerleri teker teker ve büyük bir hızla âsîlerden temizledikten sonra, 9 nisan 1770'de Tripoliçe'de Ruslar'ın da desteklediği 70 000 Maynot'u imha etti. Ruslar, Kapdân-ı Deryâ Hüsâmeddin Paşa'nın yaklaşması üzerine, Mora sularından çekildiler. Böylece, Mora'nın devletten ayrılması yarım asırdan fazla bir zaman için geciktirilmiş oldu. Bu Maynot ayaklanması Yunan bağımsızlık hareketinin öncüsüdür.

Müstakbel kapdân-ı deryâ Cezâyir'li Gazi Hasan Bey'in taarruzu karşısında bir harb gemisi kaybeden Rus donanması, 23 harb ve birçok nakliye gemisiyle, Mora ile Girit arasındaki Cerigo (Türkçe Çuha) adasına sığındı. Hüsâmeddin Paşa'nın kumandasındaki Türk donanması da kuvvet bakımından Ruslar'ınkine eşit olup 20 küsur parça ve yardımcı gemilerden müteşekkildi. Hüsâmeddin Paşa, Ruslar'la birkaç çarpışmadan sonra Sakız sularına geldi. Bunun üzerine Rus donanması da Ege Denizi'ne girdi ve Mora bozgununu telâfi için fırsat aramaya başladı.

Çeşme Bozgunu (6-7 Temmuz 1770 Gecesi):

6 temmuz sabahı iki donanma, Sakız Boğazı'nın kuzeyinde Koyun Adaları açıklarında karşılaştı. 75 yıl önce Kapdân-ı Deryâ Mezomorta Hüseyin Paşa, bu sularda, Venedik donanmasına karşı iki büyük zafer kazanmıştı. Türk ve Rus donanmaları derhal top ateşine başladılar. Bir Türk ve bir Rus savaş gemisi battı. Türk toplarının üstünlüğü karşısında Amiral Elphinston, geri çekildi. Muharebe 4 saat sürmüştü. Batan Rus gemisi, Amiral Spiridov'un gemisiydi. Bu gemideki 700 Rus ölmüş, Amiral Spiridov'la başkumandan Orloff'un kardeşi Kont Fedor Orloff, denizden güçlükle kurtarılmışlardı. Türkler'den ise Cezâyirli Gazi Hasan Bey'in gemisi batmış ve Türk amirali, yüzerek hayatını kurtarmıştır.

Kapdân-ı Deryâ Hüsâmeddin Paşa, Ruslar'ın yeniden muharebeyi göze alamıyacakları düşüncesiyle, gün batarken Çeşme limanına girdi. Hasan Bey'in ihtarına rağmen Riyâle Câfer Bey, Türk gemilerini sıkışık nizamda limana sokmuştu. Geceyarısına doğru, Dugdale ismindeki İngiliz subayının idaresinde iki küçük Rus yardımcı gemisi Çeşme limanına girdi. Türkler, iki küçük geminin donanmalarına zarar vereceğini akıllarına getirmediler ve gemileri, düşman donanma-

sından kaçıp kendilerine sığınıyor sandılar. Bazı reisler gittikçe yaklaşan gemileri top ateşiyle batırmak istedilerse de, diğer reisler, bunların batırılmamasını, İstanbul'a götürülüp zafer alayında teşhir edilmesini teklif ettiler. Bu sonuncuların fikri üstün geldi. Aslında iki küçük düşman teknesi, "ateş gemisi" (brûlot) idi. Amiral Elphinston'un çılgınca olduğu kadar cesur bir düşüncesinin mahsulüydü. Türk gemilerine iyice yaklaşan teknelerden atılan kundaklar, bir Türk gemisinin yelkenlisini tutuşturdu ve anbarına sirayet ederek cephanesini infilâk ettirdi. Yangın, yanaşık nizamdaki bütün gemilere sıçrayarak, çok kısa bir zamanda Türk donanmasını yaktı. Türk cephaneliklerinin patlaması, 230 kilometre uzaklıktaki Atina'da bile duyuldu. İkisi hariç bütün Türk tekneleri yanınca, Amiral Elphinston, Çeşme limanına girdi. Çeşme'yi bombardıman ederek, kaleyi ve kasabayı yerle bir etti. Türk donanma efradını çoğu yangın başlar başlamaz denize atıldıkları için kurtulup İzmir'e geldiler. Kapdân-ı Deryâ Hüsâmeddin Paşa ile Cezâyirli Gazi Hasan Bey de yaralı olarak kurtuldular.

Facia İstanbul'da duyulunca Hüsâmeddin Paşa azledildi. Asıl suçlunun Câfer Bey olduğu daha teşhis edilmediği için, kapdân-ı deryâlık ona verildi ve 36 gemiden müteşekkil bir donanma Câfer Paşa'nın emrine girmek üzere İstanbul'dan hareket etti. Ruslar, Limni adasına gelip Mondros limanını muhasaraya başladılar.

Çeşme bozgunu, Avrupa'da büyük akisler yaptı ve Ruslar'ın prestijini son haddine kadar arttırdı. Zaferde mühim bir rolü olmamakla beraber, II. Katherina, Kont Aleksiy Orloff'a "Çeşmenskiy" unvanını verdi. Bu münasebetle Rusya'da şenlikler yapıldı ve hâtıra madolyonları basıldı. Ruslar, Limni'yi 2 ay kuşatmalarına rağmen alamadılar. 23 parça harb gemisiyle 22 ekimde Mondros limanına giren Cezâyirli Hasan Bey, düşman donanmasını ric'ate mecbur bıraktı. Ruslar, Baltık Denizi'ne dönmek üzere Ege Denizi'nden çıktılar. Limni zaferi üzerine Hasan Bey'e "Gazi" unvanı ve kapdân-ı deryâlık verildi.

Kont Romanzov, 30.000 kişiyle Boğdan'a (Moldavya) girmiş ve ülkenin büyük kısmını işgal etmişti. Kont Panin'in kumandasındaki 60.000 Rus da Bender kalesini muhasaraya başladı. Bender, Besarabya'da Dniestr'in (Türkçe: Turla) güney kıyısında mühim bir Türk kalesiydi. Az kuzeybatısında Kişnev şehri vardı. Romanzov, Besarabya'nın güneyine inmiş, Tuna deltasına yaklaşıyordu. İsakçı'nın kuzeyinde Kartal (Romence: Kagul) mevkıinde karargâhını kurmuştu. II. Kaplan Giray, Boğdan seraskeri ve Rumeli beylerbeyisi Vezîr Abdi Paşa, Yeniçeri ağası Vezîr Kapıkıran Mehmed Paşa, düşmanı Kartal'dan söküp atamadılar. Bunun üzerine bizzat Sadrâzam ve Serdâr-ı Ekrem İvaz-zâde Halil Paşa, Dobruca'dan çıkarak Besarabya'ya girmiş oldu. Kuzeyde Kırım Hanı olduğu için, Kont Romanzov'un durumu ümitsizdi. İkinci bir Prut gerçekleşmek üzereydi. Vazıyeti kavrıyan Kont, 31 temmuz gecesi sürpriz taarruzuyla Türk saflarına girdi. Ağustosun ilk günü doğarken, 8 saatlik bir top ateşi ve vuruşmayla Türkler iyice hırpalanmışlardı. Sabah olunca ordusunun darmadağınık olduğunu ve askerinin büyük kısmının savuştuğunu gören Sadrâzam, Babadağı'na çekilmekten başka çare bulamadı. Bunun üzerine Ruslar, Tuna'nın kuzey yalılardında ele geçirdikleri 50.000 kadar Türk asker kaçağını kılıçtan geçirdiler. Tuna nehrinin kuzey yalılarındaki Türk kaleleri, doğudan, Karadeniz'den itibaren batıya doğru Kilya, İsmail, Kalas ve İbrâil ile Dniestr'in ağzındaki Akkermân (Romence: Cetatea Alba) düştü. Bu durumda uzun zamandan beri muhasara altında olan Bender'in mukavemeti bahis konusu olamazdı; Ruslar, Karadeniz kıyılarına bile inmişlerdi. 27 eylülde Bender düştü. Kaledeki binlerce sivil Türk kılıçtan geçirildi. Türk babalarının, çocuklarını ve kadınlarını elleriyle hançerledikten sonra şehîd olmak için Rus saflarına daldıkları görüldü. Bender önündeki Rus zayiatı da çok fazla oldu. Kartal bozgunu ve Tuna'nın kuzey yalılarının kaybedilmesi üzerine İvaz-zâde Halil Paşa azledildi. Karadağ'da Rusların çıkarttıkları isyanı bastırmaktan dönen Dâmâd Cihangirli Mehmed Paşa, Bosna beylerbeyiliğinden sadrâzam ve serdâr-ı ekrem oldu.

Ruslar, 1770'de savaşı kazanmış durumdaydılar. 1771'de artık Kırım'a inebilir ve Karadeniz'e çıkabilirlerdi.

1770 aralığında II. Kaplan Giray azledildi ve 1771 temmuzunda, İstanbulda'da 32 yaşında öldü. Hanlığı 10 ay sürmüştür. Yerine III. Selim Giray Han, tekrar han oldu. 55 yaşındaydı.

Ruslar'ın Kırım'ı İşgali (13 Temmuz 1771) :

1771 baharının son haftalarında Prens Dolgoruki, 90.000 kişilik bir Rus ordusuyla Kırım'ın giriş yerindeki Orkapı (Rusça: Perekop) kalesini muhasaraya başladı. Karadeniz'le Azak Denizi'nin birbirine fevkalâde yaklaştığı bu berzah, 24 haziranda düştü. Bu sırada Rus propagandasına kanan Kırımlılar'dan birkısmı, içlerinde Cengiz hânedânına mensup prensler de olduğu halde, Ruslar'a karşı koymamak kararındaydılar. Rus vaatlerine göre gûyâ Kırım işgal edilince Osmanlılar kovulacak ve Kırım'a istiklâl verilecekti. Çariçe, Kırım istiklâlinin en ateşli müdafii rolünde idi ve Kırım'dan Osmanlılar'ı kovmaktan başka bir niyeti olmadığına Kırımlılar'ı bile inandırmıştı. Eski vuruşkanlıklarını ve düzenlerini kaybeden Kırım Türkleri, bir Orta Çağ hayatı yaşıyorlardı. Tarihte görülmemiş birşey olarak son yıllarda Osmanlılar'ın Ruslar'a, Kırım'ın daha bir asırdan daha az bir müddet önce tâbii olan Moskov devletine yenilmeleri, Kırımlılar nezdinde Osmanlılar'a olan korku, saygı ve bağlılığı ortadan kaldırmıştı. Türkiye'den ayrılıp XV. asırda olduğu gibi bağımsız bir devlet olurlarsa, daha bahtiyar yaşıyacaklarını ve her zaman Rusya ile çatışan Osmanlılar'ın yanında savaşa girmek mecburiyetinden kurtulacaklarını düşünüyorlardı. Ruslar'ın Kazan, Astırhan ve Başkurdistan gibi XVI. asrın ikinci yarısından beri ele geçirdikleri Türk ülkelerinde tatbik ettikleri rejimi bilmezlikten geliyor, tam bir gaflet içinde bulunuyorlardı.

III. Selim Giray, 80 000 kişilik Orta Çağ ordusuyla Osmanlılar'la Rus teklifleri arasında kararsızdı. Esasen bütün askerî değerini yitirmiş olan bu ordu, artık bir kalabalıktan ibaretti. Kırım'ın kapısı olan Orkapı'yı Kırımlılar, Han'ın ve Osmanlılar'ın yetişmesine fırsat vermeden, kendiliklerinden Ruslar'a teslim etmişlerdi. Selim Giray, Orkapı'nın düştüğünü ve Ruslar'ın Kırım'ı işgale başladığını öğrenince, atalarının ülkesinin savunmasını Osmanlılar'a bırakıp haziranın son günü İstanbul'a gitti. Bu ikinci hanlığı, sadece 6 ay sürmüştü. Yerine tekrar Maksûd Giray getirildi. Selim Giray'ın iki oğlu, Petersburg'a gidip, Çariçe ile Kırım'ın sözde istiklâlini görüştüler.

Kırım seraskeri Vezir Silâhdâr İbrahim Paşa, 13 temmuzda Prens Dolgoriki'ye teslim oldu ve böylece 13 temmuz 1771'de Kırım yarımadası, Rus işgaline girdi. Bir zamanlar Moskova varoşlarına kadar Rusya'nın büyük kısmını, Volga'ya kadar kuzeydeki Türk ülkelerini de kaplıyan Kırım'da

Osmanlı hâkimiyeti, Fâtih devrinden itibaren 296 yıl sürmüş oluyordu. Osmanlı tarafdârı ve Rus düşmanı olan Kırımlılar, Giray hânedânının büyük kısmıyla beraber Osmanlı ülkelerine göçtüler. 1,5 milyon kadar Türk'ü barındıran yarımadada feci Rus boyunduruğu başladı. Bununla beraber Çariçe, Kırım'ı savaşın sonuna kadar işgal altında bulunduracağını, sulh yapılınca istiklâlini tanıyıp çekileceğini ilân ediyordu.

Kırım'ı işgal etmekle beraber Ruslar, Karadeniz'in kuzey kıyılarındaki Türk kalelerini düşüremediler. Bunların en mühimmi olan ve Odesa'nın (Türkçe: Hocapaşa) az batısında bulunan Özü, Vezir Hazînedâr Ali Paşa'nın parlak savunmasıyla kurtuldu. Ağır zayiat veren Ruslar, 2 ağustosta Özü muhasarasını bıraktılar. Kılburun kalesi de Abdullah Paşa'nın savunmasıyle muhasaradan kurtuldu. Eflâk'ı işgal eden Ruslar, Yerköyü (Romence: Giurgiu) kalesini de alıp Türkler'i Tuna'nın kuzeyinden atmak istediler. Karşı (güney) kıyısında Ruscuk'un bulunduğu bu kale önlerinden 12 eylülde General Essen, 500 ölü, 200 yaralı, 7 top ve ağırlıklar kaybederek, 20.000 kişilik ordusunu geri çekti.

Buna karşılık eski Sadrâzam Muhsin-zâde Mehmed Paşa'nın Bükreş'i almak istemesi bir sonuç vermedi. Bilakis 30 ekimde Dumbovitza'da 30.000 kişilik ordusu Ruslar'ın karşısında bozuldu. Bunun üzerine düşman, Tuna deltasının güneyine atlayıp Dobruca'ya ayak basarak Tulça kalesini aldı. Babadağı'na kadar akın yaptı. Serasker Muhsin-zâde, karargâhını Babadağı'ndan kaldırarak, güneyde Varna'nın kuzeyindeki Hacıoğlupazarcığı'na çekildi. Büyük bir Türk şehri olan Babadağı, mühim zayiata uğradı. 11 aralık'ta daha da güneybatıdaki Şumnu'ya kışlamak üzere çekilen Muhsin-zâde Dâmâd Mehmed Paşa, tekrar sadrâzam oldu.

1772 Harekâtı:

1772 yılında mühim bir askerî harekât olmadı. Ruslar, son güçlerini harcamışlar ve solukları kesilmişti. Bu yıl içinde Bâb-ı Âlî, ismen Kırım hanı olan Maksûd Giray'ı azletti. İkinci hanlığı bir yıl ve iki hanlığının toplamı 2 yıl, 5 ay olan Maksûd Giray, 1781 ağustosunda ölmüştür. Kardeşlerinden İnânet Giray kalgaylığa ve Bahâdır Giray nûreddinliğe kadar yükselmişlerdi. Üçü de II. Selâmet Giray Han'ın oğullarıdır. Bâb-ı Âlî, Kırım hanlığı pâyesini II. Sâhib Giray Han'a verdi. Bu zat, II. Devlet Giray Han'ın oğullarından Ahmed Giray'ın büyük oğludur. Ağabeyleri II. Fetih, Arslan ve Kırım Giraylar hanlığa, Saâdet, Şâhbâz ve Baht Giraylar kalgaylığa, Mahmud, Bahâdır, Gazi ve Hacı Giraylar nûreddinliğe kadar yükselmişlerdi. Diğer kardeşi Mehmed Giray, Nûreddin Ahmed Giray'ın babasıydı. Kalgay Saâdet Giray da Kalgay Deli Baht Giray'ın oğludur. Bâb-ı Âlî 1771 temmuzunda Kırım Giray Han'ın küçük oğlu Baht Giray'a da Kıpçak, Kuban, Kabarta, Çerkes, Lezgit, Kumuk, Kaytak, Dağıstan, Kazak ülkelerinin yeni Kuzey Kafkasya'nın hanlığını tevcih etmiştir. Baht Giray'ın ağabeyi Mehmed Giray, vaktiyle kalgaylığa kadar yükselmişti.

Uzayıp giden savaş, büyük Avrupa devletlerini endişeye sevkediyordu. Prusya ile İngiltere, Rusya'yı, fakat Fransa ile Avusturya (Almanya) Türkiye'yi alttan alta destekliyorlardı. Lehistan'ın, Kırım'ın, Romanya'nın Rus işgalinde kalması Viyana'da büyük memnuniyetsizlik doğuruyordu. Bu ülkelerin büyük bir kısmında eskiden beri Almanlar'ın gözü vardı. III. M. gibi, II. Katerina da bütün ihtiyat hazinesini savaşa harcamıştı. Bu durumda, Prusya ve Almanya'nın aracılığı ile 10 haziranda Yerköyü'nde Türk - Rus mütarekesi imzalandı. 6 ağustosta Romanya'da Focşani'de sulh konferansı açıldı. Müzakereler hiçbir netice vermedi. Ruslar'ın müfrit isteklerini Türkler kabûl etmedi. Sulh konferansı, 9 kasımda bu defa Bükreş'te toplanmaya başladı. Bu suretle 1772 yılı neticesiz sulh müzakereleriyle geçti ve iki taraf, son sözlerini söylemek üzere yeniden askerî hazırlığa başladı.

1773 Harekâtı:

Ruslar, Kırım gibi bir Türk ülkesinde bile başarı kazandıkları Osmanlılar'dan ayrılıp istiklâl elde etme propagandasına, Mısır ve Suriye'de de giriştiler ve Türk Memlûk beylerini, istiklâl bahasına Osmanlılar'a baş kaldırmaya teşvik ettiler. Memlûkler'den Cin Ali Bey, bu propagandaya kapıldı. Büyük bir servete sahip olan Cin Ali Bey, Kahire'de şeyhu'l-beled yani belediye reisi idi. Mısır beylerbeyisi Gürcü Mehmed Paşa, Ali Bey'in durumunu ve Ruslar'la muhabere ettiğini Bâb-ı Âlî'ye bildirdi ve Memlûk beyini ortadan kaldırmak emrini aldı. Ancak başarı kazanamadı. Kendini Mısır, Suriye, Lübnan ve Filistin sultanı ilân eden Ali Bey, Ruslar'dan büyük yardım görüyordu. Hattâ Çeşme galibi Kont Orloff, Ali Bey'i desteklemek için Beyrut ve Sayda gibi Lübnan limanlarında görünmüştü. Ancak Cin Ali Bey'in dâmâdı Ebû-Zeheb'le arasının açılması, ortaya yarım asır önce bir Mehmed Ali Paşa'nın çıkmasını önledi. Ebû-Zeheb, Osmanlı desteğini sağlıyarak, kayınpederinin üzerine yürüdü ve onu birçok defalar bozdu. Ali Bey, Suriye'ye döndü.

Bir müddet Suriye'de kalan Cin Ali Bey, Ruslar'dan 400 kişilik bir yardımcı kuvvet alarak 6 700 kişiyle Kahire'ye yürüdü. Ancak 1 mayısta yenildi ve kuvvetleri dağıldı. Bir hafta sonra aldığı yaralardan öldü ve başı kesilerek İstanbul'a gönderildi.

Mısır gailesini halleden Bâb-ı Âlî, artık Bulgaristan'a inmiş olan Ruslar'ı durdurmak için büyük çaba gösterdi. Yerköyü'nün de düşmesiyle, Türkler'in Romanya ile ilgileri kesilmişti. Yerköyü'nün karşısındaki Ruscuk'ta üslenen serasker Vezîr Dağıstanlı Ali Paşa'nın gayretlerine rağmen Yerköyü, geri alınamadı. Bu defa Ruslar, Tuna'yı atlayıp Ruscuk'u düşürmek istediler. Ancak Mertin meydan muharebesinde büyük zayiat vererek yenildiler. En ünlü Rus kumandanlarından Prens Pepnin, 1 200 düşman askeriyle esir edilip İstanbul'a sevkedildi. Varna muhafızı Vezîr Nûman Paşa ise Babadağı'nın güneyinde düşmana yenildi. Bunun üzerine Mareşal Romanzov'un kumandasındaki Ruslar, Güney Dobruca'da Tuna'nın güney kıyısı üzerindeki Silistre'yi muhasaraya başladılar. Serasker Vezîr Osman Paşa ve Silistre muhâfızı Vezîr Hasan Paşa 29 haziranda Mareşal Romanzov'u bozdular. 8 000 ölü ve 1 000 yaralı veren Ruslar, Silistre muhasarasını kaldırdılar. 12 top bırakarak Romanya'ya çekildiler. III. M., Osman Paşa'ya "Gazi" unvanını verdi.

Hammer'in kaydettiği gibi bu devirde Osmanlı seyyar ordusu bütün kabiliyetini kaybetmişti. Disiplinsiz bir sürüden ibaretti. Hammer'e göre 10 000 kişilik iyi bir düşman ordusu, meydan muharebesinde 100 000 kişilik bir Osmanlı kuvvetini yenebilirdi. Ancak gene 10 000 kişilik bir Osmanlı kuvveti, kale ve tabyalar içinde, yani savunma muharebesinde, 100 000 kişilik düşman ordusunu bozmaya muktedirdi. Savunmada Türk üstünlüğü devam ediyordu. Bu, Varna muhasarasında da ortaya çıktı. Ruslar, birkaç ay sonra, Bulgaristan'a sarkmak teşebbüslerini bu defa Varna önlerinde denediler. Dobruca'yı işgal ettiler ve Varna önlerine geldiler. 20 ekimde düşman, 1 500 ölü ve binlerce yaralı verdikten sonra, Varna

önünden çekildi. 6 topunu ve bir çok ağırlığını Varna önlerinde bıraktı. General Unger'in Varna hezimetiyle Ruslar Bulgaristan'ı ele geçirmekten ümitlerini kestiler. Ancak işgal ettikleri Dobruca ve Kuzey-doğu Bulgaristan'daki Türk şehir ve kasabalarını, akıl almaz barbarlıklarla tahrib ettiler. Ellerine geçen her Türk'ü cins ve yaş fark gözetmeksizin, küçük çocuklara varıncaya kadar türlü işkencelerden sonra kılıçtan geçirdiler.

1773 yılındaki teşebbüsler de, Ruslar'ın taarruz gücünü yitirdiklerini gösterdi. 1774'ün ilk günlerinde III. M., teessür içinde öldü ve sulh işi, kardeşi I. Abdülhamîd'in ilk aylarına kaldı.

1774 baharında Ruslar, sulh müzakerelerine tesir edebilmek için, birkaç teşebbüs daha yaptılar. Mareşal Romanzov'un Şumnu'ya yaklaşması ve başkumandanlık karargâhını burada kurmuş olan Sadrâzam Muhsin-zâde Mehmed Paşa'nın ağır hasta olması yüzünden Türkiye, Rusya'nın sulh tekliflerini kabûl etti. Sadâret kethudâsı (iç işleri bakanı) meşhur diplomat Resmî Ahmed Efendi başmurahhas ve Reîsülküttâb (dış işleri bakanı) İbrahim Münîb Efendi ikinci murahhas oldu. Ruslar'ı Prens Renin ve Mareşal Romanzov temsil ediyordu. Konferans, Tuna kıyısı yakınlarında Küçük Kaynarca'da (b. bk.) açıldı. (Y. Ö.)

MUSTAFA IV. (Sultan, Han) (1779-1808), Osmanmanlı padişahı. Osmanoğulları'nın 29.'su (31.) olarak 29 mayıs 1807 günü amcasının oğlu III. Selim'in yerine tahta geçen IV. M., I. Sultan Abdülhamîd'in büyük oğludur. 27 yaşını 8 ay ve 22 gün geçiyordu. III. Selim de bu yaşta padişah olmuştu. Ayşe Sîneperver Vâlide-Sultan'dan doğan IV. M., babası öldüğü, III. Selim padişah olduğu ve velîahtlığa yükseldiği zaman, 9 yaşını 6 ay ve 29 gün geçiyordu. Çocuğu olmayan III. Selim'in yakın ilgisine rağmen, inkılâpçı büyük padişahı sevmemiş, son zamanlarda açıkça aleyhinde faaliyete başlamıştı. Babası I. Abdülhamîd'in meziyetlerinden mahrum olan IV. M., Osmanoğulları'nın karanlık şahsiyetlerinden biridir. Bir dereceye kadar olayların ve tesadüfün kendisini mürtecilerle işbirliği yapmaya sevketmiş olduğu düşünülebilirse de, III. Selim'e ve Nizâm-ı Cedîd'e cephe almış olması affedilemez. Bununla beraber, pek az tahtta kaldığı için, gerçek şahsiyeti tamamen aydınlığa çıkmış değildir.

Şimdiye kadar yeni hükümdarın, eski hükümdarı deviren ihtilâlcileri ilk fırsatta yok etmesi, Osmanlı tarihinde istisnası olmayan bir vâkıa idi. Âsîler, bunu biliyorlardı. Kendileriyle işbirliği yapmış olmasına rağmen, hânedân gayretiyle IV. M.'nın müstakbel tutumundan korkuyorlardı. Bu düşünceyle, 31 mayısta, Osmanlı tarihinde bir eşi daha olmayan garip bir vesika imzalandı. Bu vesikaya göre Yeniçeriler, devlet işlerine karışmayacaklarına, Padişah da buna karşılık Yeniçeriler'i III. Selim'i deviren ihtilâlden hiçbir şekilde sorumlu tutmayacağına söz veriyorlardı. Zorbaların sözü, lâfta kaldı ve devlet işlerinden asla et çekmediler. Kabakçı Mustafa'ya "turnacıbaşı" rütbesiyle Boğaz'ın Rumeli kale ve tabyaları kumandanlığı verildi. İhtilâlin hâin siması Kaymakam Köse Mûsâ Paşa, bir müddet fırsattan istifade şunu bunu haraca kesip servet topladıktan sonra, Bursa'ya sürüldü, 18 haziranda, seferde olan İbrahim Hilmi Paşa, 7 ay, 4 günlük bir sadâretten sonra azledildi. Çelebî Mustafa Paşa, yerine sadrâzam ve serdâr-ı ekrem oldu.

2 yıla yakın bir zamandan beri devam eden ve Türkiye'nin aleyhine gelişen Rus savaşı, 25 ağustosta bir mütareke yapılarak bir yıl için durduruldu. Mütareke 8 aylıktı ve Rusya, Napoléon'un baskısıyla buna mecbur olmuştu.

MUSTAFA IV.

Kabakçı irticaında, Nizâm-ı Cedîd taraftarlarından ve bu hareketin başı olanlardan ele geçirilenler, âsîler tarafından parçalandı ve malları yağmalandı. Ancak en değerli Nizâm-ı Cedîd erkânı kaçıp, Ruscuk'ta Vezîr Alemdâr Mustafa Paşa'ya sığındılar. Bunların başlıcaları, Reîsülküttâb (dış işleri bakanı) Mehmed Said Galib Efendi, Sadâret kethudâsı (iç işleri bakanı) Mustafa Refik Efendi, Sadâret Mektupçusu (başbakanlık özel kalem müdürü) Mehmed Tahsin Efendi, Başmuhâsebeci (maliye müsteşar yardımcısı) Abdullah Râmiz Efendi, Tuna Yalısı Mübâyaacısı Mehmed Emin Behiç Efendi'dir. Bu zâtlara "Ruscuk Yârânı" denmektedir. Ruscuk Yârânı'nın başına Alemdar Mustafa Paşa geçmişti. Zaten III. Selim'i çok seven ve Nizâm-ı Cedîd'e inanan Paşa ekserisi genç olan bu ateşli inkılâpçıların tesiriyle bir yıl içinde bir darbe yaparak İstanbul'daki mürteci idareyi yıkmaya karar verdi. Alemdar'ın emrinde büyük kuvvetler bulunuyordu. Ancak gene de böyle bir işi gerçekleştirmek, büyük maharet isteyen bir şeydi. Alemdar, cahil, saf, harîs, fakat vatanperver, cesur ve sadık bir askerdi. Ruscuk Yârânı ise aydın ve merkezî idârede pişmiş adamlardı. Alemdar'ın İstanbul hakkında vâzıh fikri yoktu. Hayatı Tuna yalılarında geçmişti. Hezargrad âyânı iken himayesinde yetiştiği Tirsiniklioğlu İsmail Ağa'nın yerine Ruscuk âyânı olmuş, Tuna yalılarında kendini sevdirmiş, Ruslar'a karşı başarı göstermiş, vezâret rütbesiyle taltif edilmişti.

İşin kritik noktası, Alemdar'ın ne şekilde İstanbul'a gelebileceği hususuydu. Cebren İstanbul'a yürüse, büyük ölçüde kan döküldükten başka, III. Selim de katledileceği için, maksat gerçekleşmezdi. İstanbul hükûmeti, Alemdar'ın niyetinden gafildi. Gerçek idâre, Şeyhulislâm Topal Atâullah Efendi'nin elindeydi. Şeyhulislâm'dan ve zorbalardan, IV. M. da bunalmıştı. Ruscuk Yârânı'nın bazıları, İstanbul'a geldiler. Saray ve Bâb-ı Âlî ile gizli temaslara başladılar. Alemdar, İstanbul'a çağırılırsa zorbaları temizleyeceğinden ve IV. M.'nın devlete hâkim olacağından bahsettiler. Şimdiye kadar her padişah kendisini tahta çıkaran ihtilâlcileri temizlediği için, zaten IV. M. bunu yapamadığına müteessirdi. Alemdar'ı İstanbul'a çağırmaya razı oldu. 28 haziran 1808'de ordusuyla Edirne'ye gelen Alemdar, Sadrâzam'ı kandırmayı başardı. O da, IV. M. gibi zorba tahakkümünden ve Atâullah Efendi'nin mürteci idâresinden bıkmıştı. Alemdar, 14 temmuzda Edirne'den İstanbul'a doğru hareket etti. Önden 80 süvari göndererek 13 temmuz gecesi, Rumelihisarı'ndaki evinde zifafa giren Kabakçı Mustafa Ağa'yı bastırıp öldürttü. Çorlu konağında, Kabakçı'nın kellesi Alemdar'a sunuldu. 19 temmuzda Alemdar, İstanbul'a vardı. IV. M., Dâvudpaşa Sarayı'na inip Alemdar'ı kabûl etti. Râmiz Efendi, bu sırada padişahın tevkif edilmesini söylediyse de, Alemdar, bunun mertliğe yakışmayacağı cevabını verdi. Bu cevapla da, III. Selim'in felâketi hazırlanmış oldu. Büyük bir fırsat kaçırılmıştı.

2 gün sonra Alemdar, Bâb-ı Âlî'de Sadrâzam'ı ziyaret etti. Şeyhulislâm Atâullah Efendi, bu gün, Alemdar'ın kuvvetlerine güvenen IV. M. tarafından azledildi. İki meşîhatinin toplamı, 8 ay, 7 gündür. İki meşîhati arasında, 13 - 14 temmuz 1807'de bir gün için Sâmânî-zâde Ömer Hulûsi Efendi'nin şeyhulislâmlığı vardır. Arab-zâde Mehmed Ârif Efendi, meşîhate getirildi.

İrtica hareketine karışan ilmiye mensupları, bu gün ve ertesi gün, çeşitli yerlere sürülerek İstanbul'dan uzaklaştırıldı. Bu durumda Sadrâzam, Alemdar'a hizmetinden dolayı teşekkür edip Ruscuk'a dönmesini emretti. Alemdar'ın tam bir hafta maksatsız vakit geçirmesi ve sonunda böyle bir emir alması büyük gafletti. Paşa, 28 temmuz sabahı harekete geçebildi. 10.000 askeriyle Bâb-ı Âlî'ye giderek, Sadrâzam'dan zorla mühr-i hümâyûnu aldı. Çelebî Mustafa Paşa'nın sadâreti 1 yıl, 1 ay, 10 gün sürmüştü. Silistre beylerbeyisi ve Tuna seraskeri Alemdar Mustafa Paşa, hukukan değilse bile, fiilen sadârete geçti.

Alemdar, Bâb-ı Âlî'den Topkapı Sarayı önüne geldi. IV. M., Bâb-ı Âlî baskısını öğrenmiş, Alemdar'ın maksadını anlamış, uğursuz tedbirlerini almıştı. Paşa, IV. M.'yı hemen tevkif etmek fırsatını da kullanamayarak, Seyhulislâm'ı tahttan vazgeçirmesi için padişaha gönderdi. Şeyhulislâm'ın sözlerini bile dinlemeyen IV. M., eski padişah amca oğlu III. Selim'le Velîaht - Şehzâde Mahmûd'un, yani kardeşinin öldürülmeleri emrini verdi. Hayatta başka Osmanoğlu bulunmadığı için, bu durum tahakkuk ederse, Alemdar, mecburen kendi hükümdarlığını kabûl edecekti. Başçuhadar Gürcü Abdülfettah, İmrahor Kör Mehmed, Hazîne Kethudâsı Ebe Selim, Tebdil Hasekisi Bağdadlı Hacı Ali ve Bostancı Deli Mustafa adlarındaki Enderûn'un yüksek rütbeli subayları, 20 kadar neferle beraber III. Selim'in dairesine girdiler. Eski hükümdarı korumak isteyen zevcesi Re'fet Kadınefendi yere serilip padişahın hizmetçilerinden Pâkize Usta'nın parmakları kılıçla doğrandıktan sonra, silâhı olmadığı için o sırada üflemekte olduğu ney'iyle nefsini savunmaya çalışan III. Selim, sağ şakağına yediği bir kılıç darbesiyle şehîd edildi. Padişahın üzerine kapanan Re'fet Kadınefendi ile iki cariyeye dokunmayan kaatiller, daireyi terkettiler. II. Osman'ın şehîd edildiği Hâile-i Osmânîye'nin üzerinden tam 186 yıl, 2 ay ve 9 gün geçmişti.

IV. M., 1 yıl, 2 aylık bir saltanattan sonra, Topkapı Sarayı'nın bir dairesine gönderildi. 28 yaşını 10 ay ve 21 gün geçiyordu. V. Murad'dan (1876) sonra en kısa saltanat, IV. M.'nınkidir.

Alemdar, 15 kasım günü sabahın erken saatlerinde ölmüştü. Aynı gün Şeyhulislâm, IV. M.'nın idamı için fetvâ verdi. II. Mahmud, ağabeyini öldürtmekte tereddüd ediyordu. Ancak eski padişahın âsîlerle işbirliği ettiği kesin şekilde anlaşılmıştı. Zorbalar, Sultan M.'nın adını haykırmaya başlamışlardı. Bunun üzerine IV. M., aynı günün gecesi Kadı Abdurrahman Paşa'nın öncülüğüyle kuşakla boğuldu. 29 yaşını 2 ay ve 28 gün geçiyordu. Tahttan uzaklaştırıldığı 3 ay, 19 gün olmuştu. 18 kasımda cenazesi, babası I. Abdülhamîd'in Bahçekapısı'ndaki türbesine gömüldü. Halk, III. Selim'i öldürttüğü için diş bilediği IV. M.'nın ölümüne hiçbir teessür göstermedi.

IV. M.'nın bir iki çocuğu olmuşsa da, bir müddet sonra ölmüşlerdir. (Y. Ö.)

MUSTAFA ÂLÎ : bk. ÂLÎ.

MUSTAFA CÂHİD ATASOY (Rize, 1927), Türk bestekârı. Tacir ve nakliyeci Rizeli İsmail Hakkı Atasoy'la Rukıyye Atasoy'un oğludur. İlkokulu Trabzon'da okudu. 1942'de ailece İstanbul'a yerleştiler. İstanbul Erkek Lisesi'nde orta ve liseyi, sonra İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'ni

MUSTAFA CÂHİD ATASOY

bitirdi. Nakliyecilik, imalâtçılık, ticaretle uğraştı. Şimdi sanayicidir. 2 kızı vardır. Almanca bilen ve şiir de yazan M. C. A., ilkokulda ağız muzıkası ile musikiye başladı, armonika dersi aldı ve çoksesli korolara katıldı. Amcasından kemana başladı ve İstanbul'a gelince bu saza devâm etti. İstanbul Konservatuarı'nda Batı Musikisi okudu. 1948'de Sâdeddin Arel'den Türk Musikisi'ni ve çoksesli ilimleri öğrendi. (armoni, kontrupuan, füg, enstrümantasyon ve yüksek solfej). Bu ilimlere - Arel'in de hocası olan - Edgar Manas'tan devâm etti. Dr. Subhi Ezgi ile de bir müddet Klasik Türk Musikisi üzerinde çalıştı. Alice Rosental'den chant, Madam Hidalgo'dan yüksek chant derslerini, İstanbul Konservatuarı ve Ankara Devlet Konservatuarı'nda gördü. İstanbul Opera Stüdyosu'nda Guiseppe Memo'nun opera derslerine devâm etti. Çapa Eğitim Enstitüsü musiki öğretmeni Tâhir Sevenay'dan keman öğrendi. Daha önce tanbur dersi de almıştı. Bariton ve hânende olarak, Ercümend Berker'in Üniversite Korosu'ndan itibaren topluluklara katıldı. İleri Türk Musikisi Cemiyeti'nde nazariyat, solfeji ve armoni öğretti. Gazete ve dergilere Batı ve Türk Musikileri üzerinde yüzlerce makale ve kritik yazdı. Film musikisi de yaptı. 1975 sonunda Millî Eğitim Bakanlığı'nca İstanbul'da Nişantaşı'nda ilk defa kurulan Türk Musikisi Konservatuarı'na yönetim kurulu üyesi ve solfej öğretmeni tayin edildi. Çok dağıldığı için musiki ile yeter derecede uğraşamamasına rağmen M. C. A., bilhassa 1949 - 1957 arasında besteledikleri ile, Arel ekolünün bestekârları arasına girdi. 1957'den sonra bu sahada seyrek eser vermeye başladı. Türk Musikisi nazariyâtını Arel'den ilk öğrenenlerden biridir. 36 makamdan 154 parça bestelemiştir ki, bunların 38'i çokseslidir (34'ü saz, 4'ü ses için). Teksesli saz eserleri 6 Peşrev, 10 Saz Semâîsi, 4 Oyun Havası, 6 tasvîrî saz eseridir. Teksesli ses eserleri ise 10 dinî parça (6 Durak ve 4 İlâhî), 14 Marş, 10 çocuk şarkısı, 5 ninni, 10 türkü, bir musikili hikâye, 40 şarkıdan ibârettir. Çoksesli eserleri arasında Ferahnümâ Sofyân Yaylı Beşlemesi, Acem - Aşîrân Aksak ve Nihâvend Sofyân Yaylı Dörtlemeleri, anılabilir. 14 Füg'ü, bunlara ilâve etmek lâzımdır. 1965 - 69 arasında yeniden verimli şekilde kompozisyona çalışmıştır. Eserlerinin 17'si Nihâvend, 11'i Kürdî'li Hicâzkâr 11'i Rast, 10'u Çârgâh, 10'u Mâhûr, 9'u Acem - Aşîrân, 8'i Bûselik, 8'i Hicâz, 8'i Uşşak, 6'sı Aşk - Efzâ, 6'sı Hüseynî, 5'i Ferahfezâ, 4'ü Ferahnümâ, 4'ü Karcığar makamlarındandır. (Y. Ö.)

MUSTAFA CÂZİM EFENDİ (Manisalı) XIX. yüzyıl ortalarında ün yapmış Türk musikisi bestekârı. Zamanımıza sadece Hicâzkâr makamında bir Mevlevî Âyîni kalmıştır. (Y. Ö.)

MUSTAFA ÇAVUŞ (Tanbûrî Âşık) (- 1745?), büyük Türk şarkı bestekârı. Kadıköylü Kadı Mehmed Efendi'nin oğludur. Bu yüzden "Kadı - zâde" diye de anılmıştır İstanbul'da doğup öldüğü muhakkak gibidir. Kaba bir tahminle 1745'lerde öldüğünü tahmîn edebiliriz. 1733 tarihli bir güfte mecmuasında adı vardır. Lâle Devri'nin adamı olduğu muhakkaktır. Enderûn'dan yetişmiş ve padişah yâverlerine mahsus "çavuş" pâyesini almıştır (bugünki çavuş rütbesi ile ilgisi yok). Enderûn'da tanbur çaldığı muhakkaktır. Halk edebiyatı tarzında şiirler yazmış ve bunlarda "Tanbûrî" mahlasını kullanmıştır. Bu yüzden "Âşık" (yani saz şâiri) diye de anılmıştır. Güftelerinin çoğu onundur. Büyük formda eserler de bestelemiş, fakat şarkıları ile çok büyük şöhret yapmıştır. 2,5 yüzyıla yakın bir geçmişi olan şarkıları, hâlâ en çok söylenen eserlerdendir. Tamamen ölümsüz, dâhî bir bestekâr olan M. Ç.'un üslûbu son derece zarif, şûh, samimi, biraz içli, nüktedan ve akıcıdır. Büyüleyici çok güzel nağmelerle örülü şarkıları, en klasik muhitlerden en mütevazı halk tabakalarına kadar her muhitte büyük rağbet görmüş ve çok sevilmiştir. 35 şarkısının aranağmesini Dr. Subhi Ezgi, "Dök zülfünü..." diye başlıyan belki en meşhur şarkısının pek parlak aranağmesini de Ûdî Nevres Bey yapmışlardır. Her şarkısı müteaddid kıt'alardan müteşekkildir. Ârif Bey'den önce gelen şarkı bestekârlarının en büyüğü olduğu düşünülebilir. Bk. ŞARKI. (Y. Ö.)

MUSTAFA ÇELEBÎ, bu adı taşıyan Osmanlı şehzâdeleri içinde Ankara Muharebesi'ne katıldığı, kaybolduğu veya bulunduğu bildirilen *M. Ç. (? - 1422),* karşımıza çıkan ilk şehzâdedir. Kaynaklar, M. Ç.'nin bu muharebede (1402) öldüğü, esir düşüp sonradan kaybolduğu veya muharebede kaybolduğu gibi değişik rivayetler ihtiva ederler. Bir rivayete göre, esir düşerek Semerkand'e götürülmüş ve Timur'un ölümü (1405) üzerine serbest bırakılmıştır. Anadolu'ya dönüşünde bir süre Niğde'de kalan şehzâde, daha sonra, İsfendiyar Bey'in yanına gitmiş ve onun teşvikıyle Eflâk'a geçerek Rumeli'nde tutunmak istemişse de başaramamış ve Bizans'a sığınmıştır. Bizans'tan, Ulahlardan ve Niğbolu sancakbeyi İzmiroğlu Cüneyd Bey'den yardım gören şehzâde Tesalya ve Selânik çevrelerinde faaliyet göstermişse de, Mehmed Çelebî'ye yenilmiş ve Cüneyd Bey'le birlikte Selânik'e sığınmıştır. İmparator Manuel, Cüneyd Bey'i ve M. Ç.'yi salıvermemeği yılda 300 000 akça karşılığında kabûl ederek, Çelebî Sultan Mehmed'le anlaştı. Bundan sonra Cüneyd Bey'in İstanbul'a, M. Ç.'nin de Limni adasına gönderildiğini biliyoruz.

Çelebî Sultan Mehmed'in 1421'de ölümünden sonra İmparator Manuel, genç padişah II. Murad'dan yeni kazançlar koparmağa çalıştı. Başaramayınca, da, M. Ç. ile anlaştı. Buna göre Rumeli'nin hem Karadeniz, hem de Ege kesimindeki kıyı bölgeleri Eflâk'a ve Tesalya'ya kadar İmparatora terk edilecekti. Ayrıca, oğlunu da İmparatora rehin olarak vermeği taahhüd ediyordu. Siyasî hazırlığını bitiren şehzâde, Bizans donanmasına dayanarak, Gelibolu'ya çıktı. Halk kendisine katıldı ise de, Gelibolu muhafızları kaleyi vermediler. Bunun üzerine, Aynaroz taraflarına geçti. Osmanlı tarihleri şehzâdenin ortaya çıkışını, genellikle, buradan başlatmaktadır. Vakadan iki buçuk yüzyıl sonra yaşamakla beraber, yerli kaynakları çok iyi bilen en büyük tarihçilerimiz bile bu olayı yanlış yorumlayarak, şehzâdenin gerçek M. Ç. olmadığını söylemişlerdir. Fakat, en ciddî tarihçilerin bile şehzâde hakkında "Düzmece" deyimini tekrarlaması tarihî gerçeği elbette değiştiremez. Bütün Rumeli ümerâsı ile halkının ve üstelik Bizans'ın tanıması, şehzâdenin yalancı olması ihtimâlini elbette ki ortadan kaldırır. Düzmece sözünün şehzâdenin itibarını sarsmak için uydurulmuş siyasî bir isnattan öteye bir anlamı olamayacağı meydandadır. Osmanlı şeceresi de Çelebî Mehmed ve Sultan II. Murad kolundan indiğine göre, resmî tarihçilerin hânedânın menfaatine uygun bir dil kullanmaları tabiîdir. Aslında, önce Serez'i alan ve burada adına para bastıran M. Ç., az sonra Edirne'yi de alarak Rumeli'ne hâkim olmuş; çok enerjik bir komutan olan Cüneyd Bey'den gördüğü yardımla Rumeli'deki yaya askerini de müsellem ederek yeniden teşkilâtlandırmıştı. İşte bu sıralarda Güzelce - Hisar (Anadolu Hisarı)'dan Boğaz'ı geçen Bâyezid Paşa kuvvetleri, Sazlıdere mevkiinde M. Ç. ile karşılaştılar ve toptan onun tarafına geçtiler. Bu durum karşısında teslim olmak zo-

runda kalan, Gelibolu'yu iyice tahkim eden M. Ç., artık muhtaç olmadığı Bizanslı askerlere de izin verdi. Böylece şehzâde, hiçbir ciddî savaş yapmadan, Osmanlı Rumelisi'ne hâkim olmuş; Gelibolu'daki donanmayı ele geçirmiş, ordusuyla Anadolu'ya geçerek Bursa yolundaki Ulubad köprüsüne kadar gelmişti. Genç Sultan Murad için, durum gerçekten tehlikeli idi. Bir yandan Karaman, Saruhan, Aydın ve Menteşe oğulları ile uğraşıyor, bir yandan da Bizans'la anlaşmağa çabalıyor, ama anlaşamıyordu. Sadece Foça'daki Cenevizlerden, bazı ticarî imtiyazlar karşılığında, gemi yardımı sağlanmıştı. Genç Sultanın bu sıralarda ne kadar kuşkulu ve tasalı olduğu, asrın din ulularından Emîr Buhârî'ye başvurup mânevî himmetini rica etmesinden de anlaşılıyor. Vezîrler ve beylerle yapılan meşveret sonunda, sekiz yıldan beri Tokat'ta mahpus bulunan Mihaloğlu Mehmed Bey'in getirilmesine ve Rumeli beyleri ve askeri üzerindeki eski nüfuzundan faydalanılmasına karar verilmişti. Psikolojik durum Sırp kralına, hattâ Karamanoğlu'na karşı yapılan savaşlardakine hiç benzemiyordu. Her iki tarafta da asker son derecede mütereddittı. İslâmın ilk yüzyılındaki iç savaşları hatırlatan hîleler ve kurnazlıklar burada da uygulandı. İvaz Paşa, M. Ç.'ye; Mihaloğlu Mehmed Bey de Cüneyd Bey'e mektuplar yazıp, Rumeli bey ve askerlerinin Sultan Murad'a katılmağa hazır olduklarını etkileyici bir dille anlattılar. Bu basit hîle, gereken etkiyi yaptı. M. Ç., ordusuna itimadını ve cesaretini kaybetti. Daha önce yaptırdığı baskın hareketi de yenilgi ile sonuçlanmıştı. İvaz Paşa'nın tekbir sesleriyle yaptığı bir gece hücumu, her şeyin bir anda değişmesine yetti. Şehzâde, Biga yoluyla Gelibolu'ya kaçtı. Yanında az sayıda asker kalmış, ötekileri Sultan Murad ordusuna katılmıştı. Şehzâde, Ceneviz donanmasından yardım gören Sultan Murad'ın Gelibolu'ya geçmesine engel olamadı. Edirne'yi zapt eden Sultan Murad, artık duruma hâkimdi. Şehzâde M.'nın adamları, kendilerini kurtarmak gayretiyle, onu yakalayıp bağladılar ve takipçilere teslim ettiler. Sultan Murad'ın emriyle, Edirne surları üstünde asıldı (1422). Çağdaş Bizanslı tarihçi Dukas, bu türlü îdam edilmekle, onun Osmanlı hânedânından olmadığı gösterilmek istendiğini söylemekte ve Bâyezid'in oğlu olduğunu tekrarlamaktadır. Bizans ise, bu buhrandan beklediği faydalara ulaşmak şöyle dursun, yeni bir Türk kuşatmasına da açık bir duruma düşmüştü.

M. Ç. (? - 1423), Çelebî Sultan Mehmed'in oğlu. Hamîd İli Sancakbeyi iken, babasının ölümü (1421) üzerine, önce Karamanoğlu Mehmed Bey'e, sonra da Kastamonu taraflarına giderek saltanat davasında bulundu. Bu sırada, yaşının 10 - 15 arasında olduğu tahmin olunabilir. Bizans'tan, Germiyanoğlu Yâkub Bey'den ve Karamanoğlu'ndan yardım; şarabdârı İlyas Bey'den de devamlı teşvik gören şehzâde, Bursa önüne geldi. Şehir halkı kendisine hediyeler sundu ise de, şehre kabûl edemeyeceklerini bildirdiler. Bunun üzerine, İznik önüne gelip orasını kuşattı. Kale muhafızı Fîruzoğlu Ali Bey, şehzâdenin orada kalmasını sağlamak üzere, şehri teslim etti. Bunu, Sultan Murad'dan aldığı gizli emre uyarak yapmıştı. Şehzâdeyi İznik'te oyaladığı takdirde kendisine beylerbeyilik verileceği hakkında bir mektup da şarabdârı İlyas Bey'e gönderilmişti. Karaman ve Germiyanoğulları, durumun tehlikeli olduğunu; Düzmece Mustafa'yı ortadan kaldırdıktan sonra başladığı Bizans kuşatmasını bırakıp yola çıkan Sultan Murad karşısında tutunamıyacaklarını anlamışlardı. Şehzâdeyi alıp gitmek istedilerse de, ihanet mesleğinde usta olan İlyas Bey onu İznik'te kalmağa iknâ etti. Saltanat dîvânları kurarak, onu oyaladı. Bu sırada şehre yaklaşan Mihaloğlu Mehmed Bey şehzâdenin kuvvetlerine kumanda eden Tâceddinoğlu ile savaşırken öldü ise de, az sonra yetişen esas kuvvetler İznik'e girdi. Karaman ve Germiyan oğulları çoktan gitmişlerdi. Şarabdâr İlyas tarafından Sultan Murad'a götürülüp teslim edilen şehzâde öldürüldü ve Bursa'daki Yeşil Türbe'ye, babasının yanına gömüldü.

M. Ç. (1450 - 1474), Fâtih Sultan Mehmed'in oğlu. Önce Manisa sancağına, sonra da o sıralarda feth edilen Karaman eyâletine vali olarak atandı ve ölümüne kadar bu görevde kaldı. Lala (atabey) olarak, yanına Gedik Ahmed Paşa verilmişti. Akkoyunlu hükümdarı Sultan Uzun Hasan'ın yeğeni Yusufça Mirzâ'nın Karamanoğlu Kasım ve Pîr Ahmed beylerle birlikte yaptığı saldırı karşısında, önce Afyonkarahisarı'na ve Kütahya'ya kadar çekilmek zorunda kaldı. Az sonra, yardımına gönderilen Anadolu Beylerbeyi Dâvud Paşa kuvvetleri ile birlikte Eflâtun Pınarı'nda önemli bir savaşı kazanarak Yusufça Mirzâ'yı esir etti. Otlukbeli Seferi'ne Karaman askeri ile Beypazarı'nda katılan şehzâde, bu meşhur savaşta (11 Ağustos 1473), Dâvud Paşa ile birlikte ordunun sol kanadına kumanda etmiş, Akkoyunlu ordusunun sağ kanadını tam bir bozguna uğratarak Sultan Hasan'ın oğlu Zeynel Mirzâ'nın ölümüne sebep olmuştur. Bu büyük muharebenin kazanılmasında payı olan bu şehzâde, Osmanlı hânedânına mahsus yüksek vasıflara sahibti. Ama sağlık durumu iyi değildi. Karamanoğulları'nın elinde bulunan Develi - Karahisârı kalesinin kuşatılması sırasında, büsbütün hastalandı. Kale muhafızı Atmaca Bey, anahtarı ancak şehzâdenin kendisine teslim edebileceğini bildirdiğinden, yataktan kalkarak orduya katıldı ve kaleyi aldı. Böbrek hastalığından dertli olduğu anlaşılan M. Ç., bu seferin yorgunluğuna dayanamıyarak, Niğde civarında vefat etti (19 Ağustos 1474). Cenazesi önce Konya'ya, daha sonra babasının emri ile Bursa'ya taşınarak, II. Sultan Murad türbesi yanına gömüldü. Mustafa-i Atik adı ile bilinen türbesi, sanat değeri olan çinilerle süslüdür.

Şehzâde M. (1515 - 1553), Kanûnî Sultan Süleyman'ın Mâh-i Devrân Haseki'den olan büyük oğlu. Kanûnî'nin şehzâdeliği sırasında, Manisa'da doğdu. Hurrem Sultan, erkek çocukları olup da Kanûnî üzerindeki etkisi de arttıktan sonra, Mâh-i Devrân ile birlikte oğlunu da saraydan sürüp çıkarmak için elinden geleni yaptı. Şehzâde M.'yı çok seven Vâlide (Hafîsa) Sultan'ın ölümünden (1533) sonra büsbütün güçlenen Hurrem'in etkisiyle, 40 000 duka tahsisatla, Saruhan sancakbeyliğine gönderildi. Hurrem'le Mâh-i Devrân arasındaki amansız mücadele, aslında, Osmanlı tarihinde her kuşakta yeniden oynanan mukadder bir trajedi idi. Kızı Mihrimah Sultan ve dâmâdı Rüstem Paşa ile birlikte Padişahı elinde tutan Hurrem karşısında, Vezîr-i âzam İbrahim Paşa ile Hadîce Sultan'ın Şehzâde M.'yı desteklediği ve onunla mektuplaştıkları anlaşılıyor. Irâkayn Seferi (1534)'ne giderken, Sultan Süleyman'ın Şehzâde M.'yı saltanat kaymakamı olarak İstanbul'da bırakması onu hâlâ velîahd olarak gördüğü şeklinde yorumlanabilir. Ama bu, şehzâdeye verilen son görev oldu. İbrahim Paşa'nın öldürülmesi (1536) üzerine büsbütün güçlenen Hurrem, şehzâdeyi İstanbul'a Saruhan'dan daha uzak olan, Amasya'ya gönderttı (1541). Sürgüne benzeyen bu gidiş, şehzâdenin Hurrem'e karşı kinini ve kuşkusunu derinleştiriyor, fakat elinden bir şey gelmiyordu. Enerjisi, cesareti ve bilgisi yanında çevresindekileri çabucak kendine bağlayan bir kişiliği vardı. Yaşasaydı, Kanûnî ile kapanan büyük Osmanlı hükümdarları devri onun şahsında şüphesiz

devam edecekti. Ama Hurrem Sultan, amacına yaklaşmaktaydı. Kanûnî, öteki şehzâdeleri (Selim ve Bâyezid) seferlerde yanına alıyor; M., babası ile görüşmek imkânından uzak tutuluyor; Rüstem Paşa'nın, "askerin Şehzâde M.'yı tahta geçirmek üzere isyan edeceği" hakkındaki telhisleri ve tezvirleri padişahı iyiden iyiye etkiliyor; her şey, şehzâdenin mahvına doğru, sinsi ve kararlı bir şekilde yürüyordu. Son safha şöyle oldu: Nahcivan Seferi'ne çıkan Kanûnî'nin daveti üzerine, Şehzâde M. Konya Ereğlisi'ndeki Akhöyük denen yerde kurulmuş bulunan otâğ-ı hümâyûna, babasının elini öpmek üzere girdi. Üzerine atılan dilsiz celâtlar tarafından boğuldu ve cesedi çadırın önüne bırakıldı (6 Ekim 1553). Olayın etkisi derin ve geniş oldu. Asker, bir gün yemek yemedi. Hurrem Sultan'ın, Rüstem Paşa'nın, Zal Mahmûd'un, hattâ Sultan Süleyman'ın aleyhinde şiddetli tepkilere yol açtı. Şâir Taşlıcalı Yahyâ Bey'in :

Meded, meded bu cihânın yıkıldı bir yânı
Ecel celâlileri aldı Mustafâ Hân'ı

mısrâları ile başlıyan ünlü mersiyesi,

Getürdü arkasınî yîre Zâl-i devr-i zemân
Vücûdüne sitem-î Rüstem île irdi ziyân
O cân-ı âdemiyân oldu hâk ilê yeksân
Dirî kalâ ve revâdır fesâd iden şeytân

gibi mısrâlar içinde sorumluları ismen belirterek cezalandırılmalarını istemekte ve şu hazin temennî ve tesellî ile bitmektedir.

İlâhi cennet-î firdevs onâ durağ olsun,
Nizâm-ı âlem olan Pâdişâh sağ olsun!

Yine aynı devrin şâirlerinden Sâmî'nin mersiyesindeki şu beyitler de, kamu oyunun duygularını aks ettirmektedir:

Ey şeh-î kân-ı kerem, sende adâlet bu mudur
Şeh-i âlem olasın sende inâyet bu mudur
Pâdişahlar ki ezel etdüği âdet bu mudur
Ehl-i tedbîr olanâ fehm ü kiyâset bu mudur
Sen Muhibbî olasın sende mahabbet bu mudur
Mustafâ gibi ciğer-gûşene şefkat bu mudur

Şehzâde M.'nın 1546'da doğmuş yedi yaşındaki oğlu da Bursa'da öldürüldü. Bursa'da Murâdiye Camii mezarlığında gömülen Şehzâde M.'nın kabri üzerine II. Selim tarafından yaptırılan türbesi, Mustafa-i Cedîd Türbesi adiyle tanınmaktadır. (N. Atsız)

MUSTAFA DEDE - EFENDÎ (Köçek/Kûçek, Edirneli Aşçıbaşı Dervîş) (ölm. 1684), büyük Türk bestekârı. Edirne'de doğdu. Edirne Mevlevî-hânesi'nde çilesini tamamlayıp dede ve dergâha aşçıbaşı (Mevlevîlik'te bir unvan) oldu. Güzel sesli, güzel yüzlü idi. Üstadlardan musiki öğrendi. Bir çok dinî ve dindışı söz ve saz eseri besteledi. Ölümüne Edirneli Rüşdî bir tarih kıt'ası yazdı ki tarih mısraı şudur: Bülbül-î gül-zâr-ı Cennet ôla Kûçek Mustafâ (1095 = 1684). Raûf Yektâ Bey'le Abdülbâki Gölpınarlı'nın M. D.'yi, ondan 5 yıl sonra ölen Afyon Mevlevî dergâhı şeyhi Köçek Mustafa Dede sanmaları, tamamen şifahî olan bir rivayete dayandığı için, şimdiki bilgilerimize göre, kabûle şâyan değildir. M. D.'nin zamanımıza kalan büyük şâheseri, Bayatî Mevlevî Âyîn-i Şerîfi'dir. Bestekârı bilinen elimizdeki ilk Âyîn budur; ondan öncekilerin bestekârı meçhuldür. Türk tasavvuf musikisinin zirvelerinden biridir. Kevserî, 3 hâneli bir Evsat Rast Peşrevi'ni, Hamparsum - Mandoli de "Dervîş Mustafa Dede" adıyle Nihâvend Peşrev ve Saz Semâîsi ile Rast ve Mâverâünnehr Saz Semâîleri'ni yazmışlardır. (Y. Ö.)

MUSTAFA EFENDÎ (Balı - zâde) (ölm. 1662), Osmanlı devri şeyhulislâmlarının 38.'si, İstanbullu'dur. Babası Balı Efendi mahalle imamlarından biri idi. Oğlunu devrin imkânlarına göre iyi bir şekilde yetiştirmişti. M. E., Sultan İbrahim devrinin düzensizliği içinde vezirlere ve kazaskerlere dayanarak sür'atle yükseldi, devr-i medâris ettikten sonra taşraya çıkmadan Galata kadılığı ile yargı hizmetine girdi. Nisan 1648 de usul dışı doğrudan doğruya Rumeli kazaskerliğine getirildi ise de IV. Mehmed'in cülûsundan sonra yapılan tensîkatta temmuz 1652 de rütbesi Anadolu kazaskerliğine indirildi. Aralık 1656 da ise şeyhulislâm oldu. İstanbul çelebîsi olmak hasebiyle her türlü kayıttan âzâde ve lâubâlî - meşreb olmakla bu makamda ancak altı ay yirmi gün kaldıktan sonra azledilerek on gün önce Galata kadılığına getirdiği oğlu ile birlikte kendisine arpalık olarak tayin edilen Filibe'ye sürgün edildi. Azline bir başka sebeb ise dostlarının, yakınlarının, vezir ve ulemânın henüz ergenlik çağına erişmemiş çocuklarına ilmiye rütbelerini dağıtarak bu meslekte büyük bir hercümerc yaratmış olmasıdır. Bir yıl sonra sürgün yeri Yanbolu'ya çevrilen M. E., burada da bir süre geçirdi ve padişahın affına mazhar olarak Südlüce'deki yalısında ikamete memur edildi. 1662'de vefat ederek bu yalının yanıbaşındaki arsada toprağa verildi. Ancak türbesi çevresinde yapılan evlerle zaman içinde kaybolmuştur. M. E., mensûb olduğu ilmiye sınıfının âdâbına riâyet etmeyen, dilediği gibi yaşayan lâubâlî bir kimse idi. "Yetkili olduğum sürece elimden geldiği kadar dost ve tanıdıklarımın isteklerini yapmağa bakarım, halk ne derse desin" düşüncesinde olması, onun kanun, nizam, hak tanımayan sorumsuz bir kişiliğe sahip olduğunu gösterir. Eyüp Sultan (Ebû - Eyyûb Hâlid b. Zeyd el - Ensârî) hakkındaki hadîsleri toplayarak bu ünlü İslâm büyüğünün menâkıbini kaleme alan M. E.'nin bu eseri ciddî bir araştırma olmakla onun ilmî kabiliyeti bulunan ulemâdan olduğunu ortaya koymuştur. (İ. Parmaksızoğlu)

MUSTAFA EFENDÎ (Bolevî = Bolulu) (ölm. 1675), Osmanlı devri şeyhulislâmlarının 39.'su. Devrinin ileri gelen siyasî görüş sahiplerinden biri olarak tanınmıştır. Bolu'da dünyaya gelen M. E.'nin babasının adı Ahmed'dir. Gençliğinde İstanbul'a gelerek Şeyhulislâm Zekeriyâ - zâde Yahyâ Efendi'den mülâzim olmuştu. Hayatının bu safhasında doğrudan yargı hizmetine girdi. Akhisar (Bosna) kadılığı ile İstanbul'dan ayrılmışsa da hocası Yahyâ Efendi'nin desteği ile öğretim üyeliği kadrosuna geçerek Atik Ali Paşa müderrisliği ile devr-i medârise başlamış oldu. Bir süre sonra Haremeyn evkafı müfettişliğine getirildi. 1645'te Bursa kadılığında, arkasından da sırası ile Edirne ve İstanbul kadılıklarında bulundu. 1653'te Anadolu pâyesini ihrâz ederek ikinci defa İstanbul kadısı oldu. 1655'te fiilen Anadolu kazaskerliğini deruhte eden M. E., Köprülü Mehmed Paşa'nın vezîr-i âzam olması ile Köprülüler devrinin ilk günlerinde devlet düzeninin yeniden tensik edilmesinde siyasî görüşleri ve mevkiinin ağırlığıyla sadrâzama yardımcı oldu. Mayıs 1657'de Rumeli kazaskerliğine, on gün sonra da Balı - zâde yerine şeyhulislâmlığa getirildi. Bilgili, hakkı tanıyan ve koruyan, âdil bir kişiliğe sahip olan M. E., Balı - zâdenin İlmiyye sınıfında meydana getirdiği kargaşayı ve karışıklığı giderdiği gibi devletin iç ve dış politikasında da nüfûzu ile etkin oldu. Ancak Köprülü Mehmed Paşa sadâret makamında sağlamca yerleştikten sonra kendisine rakib olabilecek devlet adamlarını ortadan kaldırmaya kalkışınca M. E. ile çatıştı. Sadrâzamın bu davranışına karşı çıkan M. E., bilhassa Deli

Hüseyin Paşa'nın öldürülmesi konusunda diretti ve vezîr-i âzamın istediği fetvâyı vermedi. Öte yandan Venedik donanmasının Çanakkale boğazını abluka altına aldığı bir sırada IV. Mehmed'in Bursa yöresinde bir av partisi düzenlemek istemesi, işlerin başından uzaklaşmaya kalkışması gibi isteklerine de engel olunca Şeyhulislâm'ın padişah'la da arası açılmış oldu. Bundan yararlanan Sadrâzam, M. E. hakkında padişahtan katli veya sürgün edilmesinde kendisini serbest bırakan bir ferman aldı. Böylece M. E. iki yıl kadar süren bir meşîhatten sonra 1659 tarihinde Köprülü Mehmed Paşa tarafından Mısır'a sürgün edilerek İstanbul'dan, dolayısı ile de siyasî hayattan uzaklaştırılmış oldu. M. E., Mısır'da daha 16 yıl kadar süren bir sürgün hayatından sonra orada öldü. Dirâyetli, hakşinâs ve dürüst bir kimse olarak tanınan M. E.'nin Abdurraûf el - Munâvî'nin *Kenzü'l - Hakaaık* adlı eserine bir şerhi ile Semerkandî Şemseddin Muhammed'in *Eşkâlü't - Te'sîs* adlı matematik kitabına bir hâşiyesi vardır. (İ. Parmaksızoğlu)

MUSTAFA EFENDİ (Çâlâk-zâde Şeyh) (- 1757), Türk tasavvuf musikisi bestekârı. Babası 1711'de ölen Şeyh Çâlâk Ahmed Efendi'dir ki, 1680'den ölümüne kadar 31 yıl Cağaloğlu'ndaki Halvetî tekkesinde şeyhlik yapmıştır ve şeyh olmadan önce "Çâlâk (bazan: Çaylak) Zâkir Ahmed Çelebî" diye anılıyordu; İstanbul'da doğup ölmüştür. Değerli zâkir ve ilâhî bestekârı idi. Oğlu M. E. de zâkir olarak tanındı ve babasının ölümü üzerine, aynı tekkeye şeyh oldu. Meşîhati 46 yıl sürdü. Her hâlde hayli yaşlı olarak, doğduğu İstanbul'da öldü. Şeyhlik ettiği tekkeye, babasının yanına gömüldü. Bayrâmiyye'den Himmet-zâde Abdüssamed Efendi'nin (ölm. 1743) halîfesidir. Besteli Mevlid'i Zeyrek müezzini Hüseyin Dede'den (ölm. 1719) meşk etmiştir ki, diğer bir meşk ettiği bestekâr da Şeyh Ahmed Vefkî Efendi'dir. Hüseyin Dede de Mevlid'i Âmâ Şeyh Halil'den geçmiştir. M. E., devrinin en değerli zâkir ve mevlid-hanlarından idi. M. E., XVIII. yüzyıl Türk tasavvuf musikisinin en büyük bestekârlarındandır. Yüzlerce ilâhî, tevşîh, durak vs. bestelemiştir. Eserleri çok parlak ve çok meşhurdur. (Y. Ö.)

MUSTAFA EFENDİ (Çerkeş şeyhi) (ölm. 1824), Halvetiye tarîkatinin Şâbâniye kolunun tanınmış şeyhlerinden bir mutasavvıf. Çerkeş'te doğmuştur. İlk öğrenimini yaptıktan sonra tasavvufa meylederek İsmail-i Çorumî halkasına dahil olmuş ve onun halîfesi olarak şöhret yapmıştı. Öyle ki Sultan II. Mahmud aşırı inançları temsil eden tarikatlere (Bektâşîlik, Hamzevîlik v. b.) karşı tedbirler alırken bu tarâkatler hakkında M. E.'nin de görüşlerini almıştı. M. E., 1824'te memleketi olan Çerkeş'te öldü. Çocukları ve torunları onun izinden giderek Çerkeşî - zâdeler sanıyla ün yapmışlardır. Tarîkat âdâbı hakkında yazdığı Türkçe risâle basılıp yayımlanmıştır. (İ. Parmaksızoğlu)

MUSTAFA EFENDİ (Dürrî - zâde) (1702-1774), Osmanlı devri şeyhulislâmlarının 72.'si. İstanbul'da doğmuştur. Babası Şeyhulislâm Dürrî Mehmed Efendi'nin kayırması ile 1721 yılında yani 19 yaşında iken ibtidâ-i hâric pâyesiyle devr-i medâris etmeye başlamış, ibtidâ-i altmışlı rütbesine ulaştığı sırada babasının desteği ile önce Galata kadılığına, arkasından da Mekke ve Edirne derecelerine yükseltilmişti. 1739'da İstanbul kadısı, 1746'da ise Anadolu kazaskeri oldu. 1751'de Rumeli kazaskerliğine getirildi ve 1755'te birinci defa şeyhulislâmlığa yükseldi. Sekiz ay sonra azledilerek Gelibolu'ya sürgün edildi. Mayıs 1762'de ikinci defa şeyhulislâm oldu. Bir yılı aşkın bir zaman görevde kaldıktan sonra Fâtih Camii civarındaki konağında ikamet etmek şartıyle makamından uzaklaştırıldı. I. Abdülhamîd'in cülûsu üzerine 1774 martında üçüncü defa bu makama getirildi. Fakat iş göremeyecek derecede yaşlanmış olduğundan eylül ayında görevine son verildi. Az sonra da vefat etmekle Fâtih Camii'nde namazı kılınarak Edirnekapısı dışında Lâlî - zâde Çeşmesi arkasındaki hazîreye defnedildi. M. E., yakışıklı, dirâyetli ve dürüst bir kimse olarak tanınır. Dindar olduğu kadar tarafsızlığı, himaye ve iltimasa karşı kesin tavrı ile de zamanında şöhret yapmıştı. Fıkıhtan *Dürre-i Beyzâ* adlı bir eseri vardır. (İ. Parmaksızoğlu)

MUSTAFA EFENDİ (Ebe-zâde Musallî) (- 1710?), Türk bestekârı. Annesi Enderûn-ı Hümâyûn ebesi olduğu için "Ebe-zâde" denmiştir. Adı "Musallî Mustafa"dır. Güzel sesli, çocukluğundan musikiye başlıyarak ilerlemiş bir san'atkârdır. Es'ad Efendi 32 kadar beste, semâî ve şarkı bestelediğini yazıyorsa da, bu rakam, müellifin zamanında bilinen parçaların yekûnudur. Zamanımıza şu Bayatî Nakış Yürük Semâî'si kalmıştır: Meclisimiz kûşe-i mey-hânedir. "Musallî"nin mahlas ve Efendi'nin aynı zamanda şâir olması çok muhtemeldir. (Y. Ö.)

MUSTAFA EFENDİ (Ebü'l - Meyâmîn, Sarı Kerez (Gürz) Kaynı) (ölm. 1606), XVI. yüzyıl Osmanlı devri şeyhulislâmlarından. Bu makama yükselenlerin 25.'sidir. Babasının adı Ali olup, Bursa'da doğmuştur. Öğrenim çağına gelince Kaplıca müderrisi olan Sarı Kerez - zâdenin derslerine devama başlamıştı. Bu ilişki daha sonra M. E.'nin kız kardeşinin Sarı Kerez - zâde ile evlenmesi sonucunu getirdi ve bundan ötürü de M. E., Ebü'l - Meyâmîn (bereket babası, bereketli, uğurlu) lâkabını alıncaya kadar "Sarı Kerez Kaynı" sanı ile şöhret yaptı. Ayrıca öğrenciliğinden kalma "Kabe" lâkabı da vardı. Kaplıca'dan sonra Ali Paşa müderrisi Zekeriyyâ Efendi'den de bir süre ders alarak nihayet 1569'da İstanbul'da Ebu's - Suûd Efendi'denn mülâzim oldu. Çağının yöntemine göre 20 akça yavmiye ile Nişancı medresesinde öğretmenliğe başladı. Aynı zamanda Hoca Sâdeddin Efendi ile dostluk kurdu ve Karaçelebî - zâde Kazasker Hüsâmeddin Efendi'nin kızı ile evlendi. Bu evlilik Devriyye medreselerini sür'atle aşmasına yardımcı oldu. 1591'de Sahn müderrisleri arasına katıldı. 1596'da Süleymâniye Darü'l - hadîsine müderris oldu. 1598'de Üsküdar Vâlide-i Cedîd medresesinin ilk açılışında burada ders vermek şerefiyle onurlandı. 1600 tarihinde Edirne kadılığına, 1601 yılında da İstanbul kadılığına getirildi. İstanbul kadısı iken aldığı tedbirler yanında dürüstlüğü, görevini ciddiyetle yürütmesi, pâyitaht halkının havâyic-i zarûriyye (yiyecek, yakacak, giyecek) bakımından büyük bir bolluk ve ferah içinde yaşamasına yol açtı ki bu yüzden kendisine "Ebü'l - Meyâmîn" lâkabı takıldı. Ocak 1602'de Anadolu kazaskerliğine getirildi. Az sonra 18 şubat günü ayaklanan Sipahiler'e karşı Yeniçeri ocağı ile işbirliği ederek sadâret kaymakamı Kasım Paşa ve taraftarlarını ortadan kaldıran Yemişçi Hasan Paşa'nın isteği üzerine bu ayaklanmada sadrâzam ile gereği gibi birlikte hareket etmeyen Sun'ullah Efendi yerine şeyhulislâm oldu. 1603'te şeyhulislâmlık tahsîsâtına ilâve olarak Kalkandelen ve bâzı zeâmetler 60 000 akça üzerinden kendisine arpalık olarak verildi. Sultan I. Ahmed'in cülûsu sırasındaki tebeddülâtta 600 akça ile emekliye ayrılan M. E., 25 temmuz 1606'da Sunullah Efendi yerine ikinci defa şeyhulislâmlığa getirildi. Aynı yılın aralık ayının

23. günü ise kulunç illetinden muztarip iken tütün tiryâkiliğinin verdiği nefes darlığı ile vefat ederek Fâtih Camii'nin karşısındaki evinin bahçesine defnedildi. Değerli bir idareci olduğu kaynaklarca belirtilen M. E.'nin güler yüzlü ve semih bir zât olduğu söylenir. İmtihan risalesinden başka İbnü'l-Vehîb Sadreddin Muhammed'in fürû'dan *el-Eşbâh ve'n-Nezâir* adlı eserinde bir talîka yazdığı bilinmektedir. (İ. Parmaksızoğlu)

MUSTAFA EFENDİ (Feyzullah Efendi-zâde) (1679-1745), Osmanlı devri şeyhulislâmlarının 63.'sü. İstanbul'da doğmuştur. Babası Feyzullah Efendi'nin çocuklarına gösterdiği aşırı şefkat ile sür'atle devr-i medâris ederek 1701 yılında Mekke pâyesini almış, bir yıl sonra da fiilen Anadolu kazaskeri olmuş ve arkasından da Rumeli pâyesiyle İlmiye sınıfının en ileri mertebesine yükseltilmişti. Edirne Vak'ası üzerine 1703 yılında bir süre Yedikule'de hapsedildikten sonra Kıbrıs'a sürgün edilmiş, fakat kısa bir zaman içinde sürgün yeri babasının Bursa'da bulunan çiftliği olarak değiştirilmişti. 1730 yılına, Patrona Halil vak'asına kadar politika dışında kalan M. E., Sultan I. Mahmud'un cülûsu ile affa mazhar olarak İstanbul'a gelmiş ve 1732 tarihinde uzun yıllar hakkı olduğu halde babası Feyzullah Efendi'ye duyulan kinle engellendiği Rumeli kazaskerliğine getirilmişti. 13 nisan 1736'da ise şeyhulislâmlığa yükseltildi. Dokuz yıl kadar bu makamda kaldıktan sonra 4 mart 1745 günü bir süredenberi muztarip bulunduğu inme (felc)'den vefat etmekle cenazesi Üsküdar'da Mirzâ-zâde Mehmed Efendi kabri civarında defnedilmiştir. M. E., gençliğinde karşılaştığı nekbetten de ders alarak babası gibi zaaf göstermeden görevini tam bir dürüstlükle yerine getirmiş ve öteki şeyhulislâmlara göre oldukça uzun bir süre makamında kalmayı başarmıştır. Ömrü boyunca hayır işlerini teşvik eden M. E.'nin Eyüp Nişancası'nda bir Nakşî zâviyesi ile Sarachânebaşı'nda da bir çeşmesi vardı. (İ. Parmaksızoğlu)

MUSTAFA EFENDİ (Hamîdî-zâde) (1731-1793), Osmanlı devri şeyhulislâmlarının 91'si. Mısır kadısı Hamîdî (Ispartalı) Mehmed Efendi'nin oğludur. Küçük yaşta kendini göstermiş ve parlak zekâsı ile tanınmıştı. 1754 yılında Murtazâ Efendi tarafından imtihan edilerek müderrislik derecesine ulaşmıştı. Ondan sonra Saray hocalığına getirildi. Bir taraftan da Nakşbendî tarîkatinde seyr-i sülûkü tamamlamış olduğundan Saray erkânı kendisine pek fazla saygı ve hürmet göstermekte idiler. Enderûn ve Bîrûn mensuplarını bu şekilde kendisine bağlayan M. E., Havâss-ı refîa mevleviyyetlerini sür'atle elde etti. Sarayda muska ve nefesle moral tedavi usullerini uygulayarak devrin hükümdarı I. Abdülhamîd'i dahi tesiri altına alan M. E., Anadolu pâyesine kadar yükseldi. Bu arada Rusya savaşı dolayısı ile yapılan müzâkerelere katılmakla da devletin iç ve dış durumu hakkında geniş bilgi sahibi oldu. Sultan III. Selîm'in cülûsundan sonra da bilgisi ve ıslahat projelerine karşı gösterdiği uygun anlayış ve ilgi dikkate alınarak daha sorumlu bir mevkıe getirilmesi düşünüldü. Bunun için M. E.'ye önce Rumeli pâyesi verildi ve 25 eylül 1789'da ise İlmiyye sınıfında bozulan düzeni yerine koymak hiç olmazsa bu teşkilâtı eski sağlam yapısı ile yeniden canlandırmak görevi ile şeyhulislâmlığa getirildi. Ancak meslekte tecrübesiz oluşu, nazari bilgiler dışında devrin toplum düzeni hakkında bir bilgiye sahip olmayışı M. E.'nin giriştiği ıslahat hareketinin başarısızlıkla sonuçlanmasına yol açtı. Talebe-i ulûmdan en yüksek rütbedeki ulemâya kadar İlmiyye mensuplarını gücendirdiği gibi devrin ricâlinin de kendisine karşı cephe almalarına bu sert tutumu sebeb oldu. Bunun sonunda Sultan III. Selîm'in de teveccühünü kaybeden M. E., hiç ummadığı bir şekilde on sekiz ay on gün süren meşîhatten sonra 13 mart 1791'de görevinden alınarak İncirköyü'ndeki yalısında ikamete memur edildi. Onun azli üzerine aleyhinde yapılan gösteriler ise İstanbul'da kalmasının da tehlikeli olabileceği kanaatini yarattığından Manisa'ya sürgün edildi. Sürgünde iken Hacca gidip döndükten sonra 3 aralık 1793'te Manisa'da öldü. Temiz ahlâkı, takvâ ehlinden oluşu ve iyi niyetine rağmen M. E., tecrübesizliği yüzünden sür'atle giriştiği temizleme ameliyesinin yaratacağı tepkiyi hesap edememek sonunda başarısızlıkla biten bir şeyhulislâmlık yapmıştır. (İ. Parmaksızoğlu)

MUSTAFA EFENDİ (İncili Çavuş) (ölm. 1638), Sultan I. Ahmed'in musâhibi ve İran elçisi. Kayseri'ye bağlı Travşın köyünden olduğu son araştırmalar sonunda tesbit edilmiştir. Enderûn-i Hümâyûn'a alınmış, burada gördüğü eğitim ve öğretimden sonra yoluyle yükleyerek Dîvân-ı Hümâyûn çavuşlarından olmuş ve bu arada hazır-cevaplılığı, nüktedanlığı ve zekâsı ile Sultan I. Ahmed'in ilgisini çekerek padişah musâhibleri arasına katılmıştı. İran şâhı I. Abbâs'ın barış isteği üzerine Sadrâzam Nasûh Paşa ile birlikte ekim 1612'de İstanbul'a gelen Kadı Han, Muizz-i Isfahânî ve Hüseyni Yezdî'den oluşan İran elçilik heyeti ile yapılan müzâkereler müsbet bir safhaya ulaşınca Osmanlı hükûmetinden de İran'a bir elçi gönderilmesi icab etmiş, bu göreve öteden beri elçilik hizmetlerinden başarılı olan M. E. tâyin edilmişti. Şeyhulislâm Hoca-zâde Mehmed Efendi tarafından kaleme alınan nâme-i hümâyûn ile Kadı Han'la birlikte İran'a gitti. İran sarayında Şâh Abbâs ile yaptığı sohbetler Türk mizah edebiyatının değerli mahsulleri arasında yer alır. İki yıldan fazla bir zaman İstanbul'a dönmesine müsaade edilmeyişi, aslında Nasûh Paşa andlaşmasını istemeyerek kabûl eden Sultan I. Ahmed'in gazablanmasına ve İran'la savaşa yeniden başlanmasına vesile olmuştu. Bunun üzerine Şâh Abbâs, Yâdgâr-ı Alî, Sultân-ı Hulefâ Burun Kasım Beğ'i elçi olarak M. E. yanına koştuktan sonra barış andlaşmasında İran hükûmetinin ödemeyi taahhüd ettiği ipek haracını da yollamıştı. Ağustos 1615'te İstanbul'a dönen M. E., bundan sonra daha bâzı hizmetlerde, bu arada Kuyucu Murad Paşa kedhudâlığında bulunmuş, bir müddet sonra da Sadrâzam Hâfız Ahmed Paşa'nın selâm çavuşu olarak 1626'daki Bağdad kuşatmasına katılmış ve o sırada ikinci defa İran Şâhı nezdine elçilikle gönderilmişti. 1638 yılında İstanbul'da ölen M. E.'nin cenazesi Edirnekapısı mezarlığına defnedilmiştir. Kabri, Şâir Bâkî'nin makberesi karşısında yolun sağ tarafından üç beş adım içeridedir. Resmî görevlerinin dışında, Türk kültürünün bütün inceliklerini nefsinde toplamış, nükteleri, fıkraları ile tanınmış XVII. yüzyıl İstanbul'unun zarîf çelebîlerinden biri olarak tanınır. (İ. Parmaksızoğlu)

MUSTAFA EFENDİ (Memek-zâde) (ölm. 1656), Osmanlı devri şeyhulislâmlarının 35.'si. İstanbul'da doğmuştur. Öğrenimini tamamladıktan sonra devr-i medâris ederek Süleymâniye derecesine yükseldi. 1642'de öğretim üyeliğinden Kudüs kadılığı ile yargı hizmetine geçti. Şeyhulislâm Muîd

Ahmed Efendi'ye dâmâd olmakla bu alanda sür'atle yükseldi. 1644'te Kahire, nisan 1647'de İstanbul kadısı oldu. Aynı yıl kasımında ise Anadolu kazaskerliğine getirildi. Az sonra aralık 1647 de Rumeli pâyesini ihrâz etti. Ancak bu arada kayınpederniin ölümü ile durumu sarsıldı. Ağustos 1648'de Anadolu kazaskerliğinden alındı ve bir yıl açıkta kaldıktan sonra ekim 1649'da Rumeli kazaskerliğine getirildi. Bu görevde örfî süresince kalarak ayrıldı. Eylûl 1653'te ikinci defa Rumeli kazaskeri oldu. Bu sırada tezkirecisi Tiryâki Kuşbâz'ın onun adına rüşvet alma olayları halk arasında yayılınca Anadolu kazaskeri Esîrî Mehmed Efendi ile birlikte azledilerek sürgüne gönderildi. Bir süre sonra afvedildi ve İstanbul'a dönmesine müsaade edildi. Çınar vak'asında Şeyhulislâm Abdurrahmân Efendi'nin can korkusu yüzünden kendi isteğiyle görevinden ayrılması üzerine yine onun tavsıyesi gereğince şeyhulislâmlık makamına getirildi ise de Hoca-zâde Mes'ûd Efendi'nin zorbaları tahrîk etmesi sonunda 13 saat sonra görevinden azledilerek Bursa'ya sürgün edildi. Arkasından M. E.'ye Mekke kadılığı verilerek bir an önce görev yerine gitmesi istendi. Daha sonra da bu görevden de alınarak Haleb'de ikamete memur edildi. 1656 tarihinde Haleb'de vefat ederek burada defnedildi. M. E., Osmanlı şeyhulislâmları arasında keyif ehli, tasavvufa meraklı, dinî vecîbelere karşı lâubâlî ve hoşsohbet bir kimse olarak tanınır. (İ. Parmaksızoğlu)

MUSTAFA EFENDİ (Mostarî, Bosnevî) (ölm. 1707), Türk bilgini. Bosnalı Yusuf Efendi'nin oğlu olup Mostar'da doğmuştur. İlk öğrenimini babasından aldıktan sonra 1677'de İstanbul'a gelerek o devrin ünlü öğretmenlerinden Sâlih Efendi, Tireli Kara Bekir Efendi ve Arab-zâde'den okuyarak mülâzim olmuş, İstanbul rüûsunu almış iken Mostarlılar'ın ısrarlı çağrıları üzerine Hasan Efendi'nin vefatı ile boşalan Mostar müftülüğünü kabûl ederek yurduna dönmüştü. Bundan sonra ölünceye kadar Mostar'da kaldı. Eserlerini yazmak ve öğrencilerini yetiştirmekle ömrünü tamamladı. M. E., velûd bir yazar olarak tanınmıştır. Usûl-i fıkıh, mantık, ferâiz, âdâb, meânî v.b. ilim dallarında gerek müstakil, gerek şerh ve hâşiye olarak 25 kadar eser yazmış, 60 kadar eseri de istinsâh etmiş olduğu kayınbirâderi İbrahim Efendi'nin onun hakkında yazdığı terceme-i hâlden anlaşılmaktadır. Bilgisi, dindarlığı ve temiz ahlâkı ile halk tarafından pek çok tutulan M. E.'nin türbesi bugün de Bosna Müslümanları'nca saygı ile ziyaret edilen mahallerden biridir. (İ. Parmaksızoğlu)

MUSTAFA EFENDİ (Musiki Nâibi) (-1670?), Türk bestekârı. Pek çok eser bestelemiş, hiç biri zamanımıza gelmemiştir. Üstad bir hânende idi. Kaynağımız *Atrabu'l-Âsâr'*ın bildirdiğine göre bizim için fevkalâde alâkaya şâyan vasfı, "musiki nâibliği"dir. Buna göre devrin bestekârları bir eser besteledikleri zaman, M. E.'ye gelip okur veya çalarlar, M. E. beğenirse neşreder, beğenmez, san'at bakımından kusurlu görülürse, neşretmeyip saklarlardı. Bu durum, bize IV. Mehmed devri (1648-1687) Türk musikisi'nin seviyesini gösterir. Buna benzer bir görev, III. Ahmed devrinde (1703-1730) "reîs-i şâirân" yapılan Osman-zâde Tâib'in vazifesidir. Tâib, aynı vazifeyi, şiir sahasında yapmıştır (Lâle Devri). (Y. Ö.)

MUSTAFA EFENDİ (Selânikî) (ölm. 1600), XVII. yüzyılda yaşamış bir Türk tarihçisidir. Doğum tarihi bilinmemekle birlikte Selânik'te doğduğu gerek şöhretiyle, gerek de ünlü eserinde bu konuda yaptığı açıklamalarla sabittir. İstanbul'a gelerek Dîvân-ı Hümâyûn kâtipleri arasına katılan M. E., liyakat ve hünerine rağmen fazla yükselememiş, ömrünü orta kuşak hizmetlerde geçirilmiştir. Böyle olduğu halde zaman zaman da hakkı yenmiş, aziller, bir kenara itelenmelerle pek mutlu olmamıştır. M. E.'nin ilk önemli görevi Haremeyn mukaataacılığı olup, bu görevden 1580 yılı mayısında ayrılmak zorunda kalmıştır. Daha sonra Nişancı Mehmed Paşa'nın dividdarlığında bulunan M., 1587 yılında Silâhdarlar kâtibi olarak Gence seferine katılmış, sefer dönüşü Sipahi oğlanları kâtibi olmuş ve 1589 eylûlünde bu görevden de ayrılmıştır. Ocak 1590'da İran elçisi Haydar Mirzâ'nın mihmandarlığını yapan M. E., Ferhâd Paşa'nın sadâretinde rûznâmçeci ve Anadolu muhâsebecisi olmuş, fakat on ay sonra Paşa'nın azli üzerine Ferhâd Paşa'nın öteki adamları ile birlikte bu görevden de uzaklaştırılmıştı. Siyâvuş Paşa'nın sadâretinde ise Gence seferindeki hizmetleri dikkate alınarak 45 akça yevmiye ile Dergâh-ı Âlî Müteferrikaları arasına alınmıştı. 1593'te Geylân hâkimi Ahmed Han'ın mihmandarlığı kendisine verildi ve bu hizmette başarı gösterdi. 1590'da ise Dâmâd İbrahim Paşa tarafından Rûznâme-i Hümâyûn hizmetine ek olarak Evkaf muhasebeciliğine tayin edildi. 1599'da da ikinci defa Anadolu muhasebecisi oldu. M. E.'nin özel hayatı hakkında kendi eserinden tespit edilebilen bilgiler bu kadardır. Bundan sonra onun hayatı hususunda bir bilgimiz yoktur. Muhtemelen 1600 yılında eserini birden bire bıraktığı tarihten biraz sonra İstanbul'da ölmüştür. Mezarının Yenişehir'de (Tesalya) bulunduğu rivayeti doğru değildir. M. E., Türk edebiyatındaki yerini 1 safer 971-şevvâl 1008 (20 eylûl 1563-mayıs 1600) arasında geçen olayları bir rûznâme, bir muhtıra biçiminde yazdığı *Târîh*'i ile elde etmiştir. Zamanından Nevşehirli İbrahim Paşa devrine kadar önemsenmeyen bu eser, bilhassa çağımız tarihçilerince ayrı bir dikkatle değerlendirilmektedir. Bu eserin 13 rebîülâhır 1001 (17 ocak 1593) gününe kadar uzanan bölümü 1281'de İstanbul'da yayımlanmıştır. M. E., *Târîh*'inde bilhassa III. Murâd'ın cülûsundan itibaren bizzat gördüğü, ilgili devlet adamlarından, söz gelimi Feridun Paşa, Bâkî, Sun'ullah Efendi ve ötekilerden dinlediği veya bulunduğu görevlerin verdiği imkânlarla incelediği belgelerin delâleti ile nüfûz ettiği olayları sadece nakleden bir yazar olmamıştır. Olayları anlatırken yaptığı tenkid ve tasvirlerle devrin genel görünümünü vermiş, hırs, rüşvet ve ahlâkî çöküntü yanında devletin ekonomik bakımdan da nasıl bir perişanlığa uğradığını anlatmakla düşünen, inceleyen ve sonuçlara ulaşan bir tarihçi olarak kendisini özellikle çağımızda kabûl ettirmiştir. Bu suretle Türk klasik tarihçiliğinin en değerli isimlerinden biridir. (İ. Parmaksızoğlu)

MUSTAFA FÂZIL PAŞA : bk. FÂZIL PAŞA.

MUSTAFA HÂŞİM BABA (ölm. 1783), meşhur Celvetî şeyhlerindendir. Üsküdar'da doğdu. Babası Şeyh Yusuf Nizâmeddin, Bandırmalıdır. Dedesi Şeyh Hâmid, Moralıdır (Hacı Mahmud kütüphanesi'ndeki 3299 numaralı külliyattaki dîvânının mukaddemesi). Fakat Bandırmalıoğlu diye anıldıklarını yine kendisi yukarıda adı geçen külliyatının 80. yaprağının başında söyler. Hicrî 1197 yılında (=5.12.1782-25. 11.1783) ölerek Üsküdar'da İnadiye Mahallesi'nde babası Şeyh Yusuf Nizâmeddin Efendi'nin yaptırdığı Bandırmalı-zâde dergâhına gömüldü.

Celvetîliği babasından öğrenmiştir. Türkçe ve Arapça risaleleri ve basılmış dîvânı vardır. En mühim eseri Türkçe «*'Ankā-ı Müşrik*» olup bu isim herhalde Muhyiddîn-i Arabî'nin «*'Ankā-yi Muğrib*» adlı eserine nazire olarak verilmiştir.

III. Mustafa zamanında (1757 - 1774) yazılmış olan bu eser aslında cifirle bir takım keşfiyattan bahsetmektedir. Risalenin her tarafında Osmanlılar'dan bahsedilmekte ise de en mühim kısmı saltanatın Selçuklular'dan sonra Osmanlılar'a nasıl verildiği hakkındaki parçadır. Bu parçaya göre son Selçuklu padişâhı Sultan Alâeddin, Mevlânâ'yı kendisine ata edinmiştir. Alâeddin'in çocuğu olmadığı için saltanat işini danışmak üzere şeyhleri toplayıp meclis kurduğunda orada bulunan "Baba" adındaki nûrânî şeyhi kendisine baba edindi. Bunu haber alan Mevlânâ ise ilâhî cezbe dolayısıyla celâle gelip Selçuk devletinin idaresini Tatarlar'a vermeyi murad edindi; fakat Hacı Bektaş, Ahı Evren ve Edebalı toplanıp buna bir çare aradılar. Hacı Bektaş'ın buradaki sözleri dikkate değer. Dedi ki: "Celâleddîn-i Rûmî, celâlin zirvesinde olduğu için, yanında dost ile düşman birdir. Küçük bir şeyden hatırı kırılsa düşman tarafına meyleyip dostlarına celâli muhakkaktır. Böyle meczuplara yakın olmak ateşe yaklaşmak gibidir. Padişahların meczupları kendilerine yakın ettikleri zaman onlardan zarar görmeleri muhakkaktır. Selçuk Hânedânı, saltanatın idâresini o Hak meczûbunun himmetine bağlamakla saltanatın zevâline sebeb olmuşlardır".

Bu üç Tanrı eri ilâhî ilimlere vâkıf olduklarından, yiğit bir bey olan Osman Gazi'yi saltanata getirmek için Hakka rica ve niyazda bulundular. Onun padişahlığa gelmesine sebep oldular.

Burada tarihî gerçeklerin destan veya menkabeye nasıl aksettiğinin iyi bir örneğini buluyoruz. Burada Mevlânâ sağı solu belli olmayan bir meczup şeklinde gösteriliyor. Onun Çengizliler'le iyi geçinmesi saltanatı Müslüman Selçuklular'dan Şamanî Tatarlar'a vermek istemesi şeklinde tasvir olunuyor. Bir de saltanatın Osman Gazi'ye geçmesinde en büyük hizmmet Hacı Bektaş'ın oluyor.

'Ankā-yi Müşrık'ın Kaynarca barışından biraz önce, yani devletin o zamana kadarki tarihinin en buhranlı ânında bir şeyh tarafından yazılmış olması da dikkate alınacak bir noktadır. Tarihî psikoloji bakımından fevkalâde mühimdir. Eserin iyi bir nüshası Hacı Mahmud Kütüphanesi'nde 2362 numarada, diğer bir nüshası da yine aynı kütüphanede 3094 numaradadır. (N. Atsız)

MUSTAFA HAYRİ EFENDİ (Şeyhulislâm) : bk. HAYRİ EFENDİ.

MUSTAFA İZZET EFENDİ (Kazasker Hacı Neyzen) (Tosya 1801-İstanbul 15.XI.1876), Türk bestekârı, hattâtı, devlet adamı ve virtüozu. Tosya'da doğdu. Destbân Ağa'nın (veya Bostan Ağa) oğlu Mustafa Ağa'nın oğludur. Annesi Şeyh İsmail-i Rûmî'nin torunlarından bir hanımdır. Şeyh İsmail, Tophane'deki Kaadirî dergâhının kurucusu ve şeyhi idi, orada gömülüdür; sâdât'tan olduğu iddiasında idi. Babasının ölümü üzerine annesi tarafından çocuk yaşta olduğu hâlde İstanbul'a gönderildi. Annesinin akrabası olan bir müderrisin himayesiyle Fâtih'te Başkurşunlu Medresesi'ne girdi. Arabca ve dinî ilimler öğrendi. Bir yandan da Kömürcü-zâde Hâfız Efendi'den musiki öğreniyordu. Hatt'a ve ney üflemiye de çalışıyordu. Bahçekapısı'nda devrin hükümdarı II. Mahmûd'un (1808 - 1839) yaptırdığı Hidâyet Camii'nde görev aldı. Bir cuma günü Sultan Mahmud, bu camie namaza geldi ve M. İ. E.'nin okuduğu Nât'i dinledi. Bestekâr olan padişah, M. İ. E.'nin sesini fevkalâde güzel buldu; fakat okuyuşu, henüz musiki tahsilinin tamam olmadığını gösteriyordu. Musiki tahsil ettirilmesini irâde buyurdu. 1818'de, henüz 17 yaşında olan M. İ. E., bu irâde üzerine Enderûn'a talebe hazırlıyan Galata Sarayı'na alındı. Fakat orta tahsil veren bu müessesede fazla öğreneceği bir şey olmadığı için, 3 yıl sonra, 1821'de, doğrudan doğruya Topkapı Sarayı'ndaki Enderûn-ı Hümâyûn'a alındı. Padişahın emriyle, Sultan Mahmud tarafından büyük istidad olarak teşhîs edilen İzzet Efendi, Enderûn'un en büyük âmiri olan Silâhdâr Ali Bey'in (ki 2 yıl sonra Sadrâzam Ali Paşa olacaktır) nezaretinde tahsile başladı. Çok kısa zamanda Kilâr Dairesi'ne kaydolan ve Şâkir Ağa'dan da meşk eden M. İ. E., fevkalâde bir hânende şöhreti yaptı ve padişah huzurundaki fasıllara sesiyle katılmıya başladı. Güzel ney de üflüyordu. Fakat ney'i, henüz hânendeliği derecesinde değildi. Vâsıf Efendi'den sülüs ve nesih, Kazasker Yesârî-zâde M. İ. E.'den de tâlik meşk ediyordu. Yıllar ilerledikçe, imparatorluğun en üstün neyzen'i derecesine yükseldi; hânendeliği ikinci plana düştü. Hattâ henüz "güzel yazı yazıyor" denilen seviyedeydi. Ancak Saray protokolünden sıkılmıya başladı. Enderûn'da subay rütbesi taşıyordu. Orduya geçmek istedi. Kabûl edilmeyince hacc için izin istedi. Artık hat san'atında da en yüksek derecede sayılıyordu. Padişah, istemiyerek izin verdi.

Bu suretle M. İ. E., üç ayrı branşta, ney'de, hânendelikte ve hatt'a emsalsiz bir üstad şöhretini hâiz olarak, 1829 sonlarında, henüz 28 yaşında, kendisine bir maaş başlanarak, Saray'dan çıktı. Tasavvufa meyletmiye başlamıştı. Zâten Nakşbendî şeyhi Kayserili Ali Efendi'ye intisâb etmişti. Şeyhi ile beraber Hicâz'a gitti. Hac etti. Mekke'de, Nakşbendî büyüklerinden Abdullah-ı Dehlevî'nin halîfesi Şeyh Mehmed Cân Efendi'ye kapılanarak tarîkat yolunda ilerledi. Mekke'den Kahire'ye geldi ve orada 7 ay kaldı. İstanbul'a döndü. Mahmutpaşa'da bir ev alarak yerleşti. Kendini tamamen tasavvufa vermişti. Bâyezid Camii'nde görev aldı. Tekrar Saray'a alınmak korkusundan padişahı ve sarayı ziyarete gitmiyordu. Fakat bir ikindi namazında Bâyezid Camii'nde Sultan Mahmud'la karşılaştı. Eski bir Enderûn subayı ve meşhur bir san'atkârın derviş kıyafetiyle karşısında görünmesi padişahı çok kızdırdı. İstanbul'da bulunduğu halde aylık almakta devâm ettiği Enderûn'a uğramaması da kendisini çok müteessir etmişti. İzzet Efendi'yi şiddetle cezalandırmak istedi. Musâhib Saîd Efendi'nin yakarması üzerine cezadan vaz geçti. Fakat yetişmesi için o kadar itina gösterdiği İzzet Efendi'nin vefasızlığını unutamıyordu. İzzet Efendi'nin hocası Musâhib-i Şehryârî Kömürcü-zâde Hâfız Efendi'yi çağırtarak, onu eski talebesini şikâyet etti. Kendisini İstanbul'dan sürmek istediğini söyledi. Kömürcü-zâde'nin yalvarmasıyle bu cezadan da vaz geçti, fakat: "bir daha gözüme görünmesin!" şeklinde irâde etti. Kömürcü-zâde, durumu talebesine anlattı ve tekrar padişaha gelerek, M. İ. E.'nin çok müteessir olduğundan bahsetti. Efendi'nin dehâsını bilen Sultan Mahmud: "benim ona dargınlığım yoktur, hüner ve kadrini zâyi etmek sevdasındadır, ona canım sıkıldı" diyerek yumuşadı; huzûr-ı hümâyûn'da yapılacak ilk fasla gelmesini irâde etti. Necib Paşa'nın konağında kalan M. İ. E., bazan padişahın ablası Esmâ Sultân'ın başağası Hâfız Dilâver Ağa'ya misafir giderdi. Oradan saraya gitti. Huzurda taksîm etti ve atıyye aldı. Padişah en kıza zamanda Efendi'yi iki defa daha saraya çağırtıp taksîm ettirdi. 1839'da Sultan Mahmud'un ölümüne kadar, Enderûn'da vazifeli olmaksızın, Saray'a pek çok davet edildi ve büyük atıyyeler aldı.

Sultan Mahmud öldüğü ve yerine oğlu I. Abdülmecîd geçtiği zaman M. İ. E., 38 yaşında idi. Eyübsultan Camii hatîbi idi ki, yüksek bir dinî görevdi. Sultan Mecîd, kendisine gelir sağlamak için Lâleli Camii evkafı kaymakamlığını da verdi. 1845 yılının ocak ayında bir cuma günü Efendi'den 23 yaş genç olan I. Abdülmecîd, Eyübsultan Camii'ne namaz kılıp hutbe dinlemeye geldi. O gün İzzet Efendi'yi 2. İmâm olarak Saray'a aldı. Bir kaç ay sonra ser-imâm-ı hazret-i şehryârî, yani padişahın baş imamı oldu. Sırasıyle Selânik, Mekke, İstanbul pâyelerini aldı. Haziran 1849'da Anadolu kazaskeri, aynı yılın kasımında Rumeli kazaskeri oldu (kazaskerlik, en yüksek dinî - ilmî - kazâî pâyedir, sivil mülkiyye rütbelerinden vezîr'e, askerî rütbelerden müşîr = mareşal'e eşittir). 1850'de ilâveten Velîahd - Şehzâde Abdülazîz Efendi'nin (Sultan Abdülazîz) ders müzakerecisi ve Sultan Mecîd'in oğullarına hat hocası oldu. 1853'te baş imamlıktan ayrıldı.

Meclis-i Vâlây-ı Ahkâm-ı Adiyye üyesi, bilfiil Rumeli Kazaskeri, tekrar Meclis-i Vâlâ üyesi, tekrar bilfiil Rumeli Kazaskeri, nakıybu'l - eşrâf, mecâlis-i âliyye'ye memur (yani devlet bakanı), en kıdemli kazasker sıfatıyle reîsu'l - ulemâ oldu. Şeyhulislâm olamadı. 75 yaşında, çok büyük bir saygı içinde İstanbul'da öldü. 7 padişah devrinde yaşamış, III. Selim'in son yıllarında doğmuş, II. Abdülhamid'in (1876-1909) ilk aylarında ölmüştür. Sultan Azîz'in hal'i ve katli, V. Murad'ın hal'i faciaları, hayatının son aylarını kararttı. Fakat 93 Harbi trajedisini görmeden hayattan çekildi. Tophane'de Kadirî-hâne'ye, annesinin dedesinin yanına gömüldü. Mezar taşındaki kitabeyi, hat talebesinden Muhsin-zâde Abdullah Bey yazmıştır. Hanımı, hat talebesi olan büyük hattatlardan Mehmed Şefik Bey'in (b. Süleyman Mâhir Bey b. Sebzî Efendi) teyzesidir. İzzet Efendi'nin bu hanımdan 3 çocuğu oldu: Atâ Efendi, Tevfik Efendi ve Molla Abdurrahmân Efendi ile evlenen Emîne Hanım (bunun oğlu: Tahsin Bey); torunları hayattadır. Orta boylu, mavi gözlü, şişmanca, gençliğinde sarışın, sonradan beyaz sakallı, çok nazik bir insandı. Arapça ile Farsça'yı ve dinî ilimleri iyi bilirdi. Bir kaç parça şiir de yazdı. *Keşfu'l - Â'râb* ve *Avâmil-i Mu'arrebî* adlı 2 eseri vardır. Bir de İstanbul Üniversitesi Kütüphânesi'nde kendi elyazısı ile değerli bir güfte mecmuası vardır. Musikinin ilmiyle meşgul olmak istedi. Fakat bu hususta bir eser veremedi. Devrinin en iyi hânendelerinden biri ve mutlak şekilde en iyi neyzeni, gerçek bir ney virtüozu idi. Tarz-ı Cedîd (b. bk.) makamı onun terkîbidir. Hattatlığı, bestekârlığından üstündür. Türk hat san'atının dâhîlerindendir. Kendisinden sonra gelen büyük hattatların çoğunun hocasıdır. Hem hat, hem musiki meşk ettiği talebesi de vardır (Şeyh Tevfik Efendi gibi). Uzun zaman basılı eski harfli kitaplarda kullanılan hurûfât onun eseridir. Sülüs, nesih ve celî'de çok büyük üstâd idi. Tâlik yazıda da yüksekti; fakat bu çeşitte hocası Kazasker Yesârî-zâde M. İ. E.'nin derecesine çıkamadı. Kısaca "Kazasker" de denen bestekârımız son yıllarını Bebek'teki yalısında geçirdi. Yukarıda anılan talebesinden başka Vahdetî Efendi, Abdullah Zühdü Efendi, Mehmed Hilmi Efendi, Hattat Hacı Ârif Bey hat, Medenî Aziz Efendi musiki talebesi arasındadır.

Ayasofya'daki dev levhalar onun eseridir. Hırka-i Şerîf Camii'nde, Kasımpaşa Camii'nde, Bursa'da Ulu Cami'de (2 büyük levha) değerli eserleri vardır. İstanbul Üniversitesi'nin giriş kapısının bahçeye bakan tarafındaki yazılar da onundur. 16 *Kur'ân*, 15 delâilu'l - hayrât, 30 En'âm, ve kasâid, 250 küsur Hilye yazmıştır. Yüzlerce de levhası vardır. Hepsi en büyük müzelere girecek eserlerdir.

Elimizdeki musiki eserleri 2 durak, 1 ilâhî, birer peşrev, ağır ve yürük semâî ile 16 şarkıdan ibaret 22 parçadır. Çok bestelememekle beraber, diğer eserleri unutulmuştur. Şarkıları, Türk Musikisi'nin en seçkin örnekleri arasındadır. Bestenigâr Ağır Aksak, Eve Ağır Aksak, Segâh Ağır Aksak Semâî, Ferahnâk Devr-i Hindî şarkılar, tamamen kusursuz, en yüksek derecede sana't eserleridir. (Y. Ö.)

MUSTAFA İZZET EFENDİ (Yesârî-zâde Kazasker) : bk. YESÂRÎ-ZÂDE.

MUSTAFA KÂMİL PAŞA (Mısırlı) : bk. KÂMİL PAŞA.

MUSTAFA KEMAL PAŞA : bk. ATATÜRK.

MUSTAFA KEMALPAŞA (bazı kaynaklarda Mustafakemalpaşa, kısaltılmış şekliyle M. Kemalpaşa olarak da geçmiştir; eski adı Kirmastı), Bursa iline bağlı ilçe. Yüzölçümü 1 730 Km², nüfusu 88 208 (1975), nüfus yoğunluğu 50'nin üzerinde, bucak sayısı 3 (Çaltılıbük, Devecikonağı, Söğütalan), köy sayısı 110, ilçe merkezinin nüfusu 27 682.

İlçe arazisi, ilin güne - batı bölümünü ve Ulubat gölünün çok yerini içine alır. Kuzeyde düzlük ve tepelik (200 m), güneyde tepelik ve dağlıktır. Çatal Dağı (1 336 m), ilçenin en yüksek yeridir. Kuzeydeki geniş ve alüvyonlu ova, Ulubat gölünün batısında uzanır, yer yer tepeliklere doğru sokulur. Bu ova, Kuşgölü (Manyas gölü) batısından Ulubat gölü doğusuna doğru, Bandırma sırtları ile bu göllerin güneyindeki dağlar arasında uzanan çöküntü alanının bir bölümüdür. Bu alan, çevreden inen akarsuların sürüklediği alüvyonlarla örtülmüş, verimli bir ova oluşmuştur.

İlçede Akdeniz iklimini andıran iklim şartları var ise de, kış mevsimi daha serin, hattâ soğukça olur. Bu arazide yağış çoktur (yılda 700 mm). Yağışlar en çok kışın olur (300 mm), bir kısmı ilkbaharda yağar (200 mm), yaz ayları da büsbütün kurak geçmez. İlçe topraklarının güney ve doğu bölümlerinin çok yeri türlü derecelerden iyi ormanlarla kaplıdır (çam, meşe). Kuzey bölümünün tepelik ve düzlük yerleri ise tarım alanlarıdır.

İlçenin başlıca akarsuyu Kirmastı çayı (b. bk.) adiyle de geçen M. K. çayıdır. Doğudaki ve güneydeki dağlık yerlerden gelen güçlü kollar ile beslenen (Orhaneli, Emet çayları) bu çay, M. K. ovasına indikten sonra hızı azalır, yer yer yayılarak akar, şehrin içinden ve taşkınlıklara karşı yapılmış setler arasından geçer, aşağı ucunda bataklıklar arasında yayılarak Ulubat gölüne dökülür. Bu göl, 2-3 m derinlikte, boyu 24, eni 12 km olan, kenarları yayvan bir göldür. Bol yağışlı mevsiminde kabarır ve geniş yerlere yayılır. Gölde çeşitli balıklar (yayın, sazan, turna balığı...) vardır. Bazı köyler balıkçılıkla geçinirler. Göl kenarındaki sazlarla damlar örtülür. Gölün çevresinde manda, at, sığır beslenir. Suların çekildiği yerlerde yazları fasulye, kavun, karpuz, mısır yetiştirilir. Yer yer pirinç ve pancar da ekilir. İlçenin tarla ve bahçe olmağa elverişli bütün yerlerinde tahıl (buğday, arpa...)'dan başka, pamuk, ayçiçeği, sebze (patlıcanları çok aranır), meyve yetiştirilir. İlçede beslenen hayvan soyları, yakınındaki Karacabey hârasınca ıslah edilmiştir.

İlçede birkaç şifalı su vardır: Dümbelek Hamamı, şehrin 10 km güneyindedir. Buraya iyi bir yoldan gidilir. Suyu hafif kükürt kokulu ve ekşimsidir. Hem banyo yapılır, hem de içme olarak kullanılır. Akarca köyü yakınındaki Ekşi-su da kükürt kokulu ve ekşimsidir. İçme olarak yararlanılır. Keleşpınar ılıcası, şehrin güney-doğusunda ve 12 km uzaklıktadır. Banyo olarak faydalanılır. Şehirden 2 km uzaktaki Meneviz içmesi soğuk ve ekşimsidir.

M. K. (Kurtuluş Savaşı'ndan sonra bu adı almıştır), 27682 (1975) nüfuslu bir küçük şehirdir (1927'de 13000 nüfuslu idi). Geniş ve verimli bir ovanın güney kenarında, büyük çayın ovaya açıldığı yerde ve bu çayın iki yakasında bulunan şehrin iki bölümü, 120 m uzunluğunda, 6 gözlü bir beton köprü ile biribirine bağlanmıştır. Şehrin güneyinde tepelik arazi ve daha geride dağlar vardır. Kuzey-güney uzanan ana caddesi boyunda çarşı, mağazalar ve iş yerleri sıralanmıştır. Yeşillikler arasındaki şehrin güzel bir görünüşü vardır. Çoğu iki katlı olan evlerin, bir kısmı bahçe ortasındadır. Hemen her evin bir kuyusu bulunmaktadır.

Kuruluşunun çok eski olduğu (M. Ö.) sanılan ve çevresinde eski kale kalıntıları da bulunan şehir, Orhan Gazi zamanında Osmanlılara geçmiş olup, camii ve medresesi vardır. Şehirde banka şubeleri, tarım kredi kooperatifleri, elektrik tesisi, un fabrikaları, çevrede tuğla ve kiremit fabrikaları, aba ve şayak dokumacılığı, sütçülük şirketi, lise, orta ve ilkokullar, sağlık kuruluşları vardır. İlçe merkezi, Bursa'ya ve bucaklara iyi yollarla bağlı olduğu gibi, düzgün bir karayolu ile de Karacabey üzerinden Bandırma limanına, ayrıca Balıkesir ve Çanakkale taraflarına bağlıdır. İlçenin canlı bir ticareti vardır. Başka yerlerle alış-verişini en çok Bandırma üzerinden yapar. (R. İzbırak)

MUSTAFA KEMALPAŞA ÇAYI (eski adı : **Kirmastı Çayı**), Batı Anadolu'da İç-Ege bölgesinin dağlarından kaynaklarını alan ve Güney Marmara göllerinden Ulubat (Apolyont) gölüne dökülen bir çay. Şaphane Dağından (2 121 m) göle kadar olan uzunluğu 200 km'ye yaklaşır. Bu çay, Güney Marmara bölgesinin önemli bir bölümünü içine alan ve "Susurluk Havzası" olarak adlandırılmış bulunan geniş yağış alanının büyük bir bölümüdür (9 000 km^2 kadar). Aşağı kesiminde, 1938'den beri yapılan ölçümlere göre, çayın ortalama akımı 65 130 m^3/sn; en çok akım 331 m^3/sn, en az akım 11.5 m^3/sn dir. Ölçüm süresi içinde görülmüş olan en büyük akım, 29.12.1939'da, 3 374 m^3/sn olmuştur.

M. K. Ç., sularını İç-Ege bölgesinin geniş bir bölümünden toplar; büyük kolların da birleşmesiyle oluşmuş bulunur. Çayın orta ve yukarı kesimleri Emet Çayı adiyle anılır. Aşağı kesiminde çaya karışan en büyük kol ise, kaynaklarını Gediz kasabası doğusundaki dağlardan alan ve karıştığı ana çay kadar uzun olan Kocaçay (bazı kaynaklarda Adranos Çayı) dır (bk. SUSURLUK IRMAĞI). (R. İzbırak)

MUSTAFA KEVSERİ EFENDİ (Nâyî Ali) (-1770?), Türk bestekârı ve musiki bilgini. Kantemir'in (b. bk.) dünyada tek nüsha (S. Arel Kütüphânesi) olan nota mecmuasındaki peşrev ve saz semâilerini aynı ebced notası ile kopya etmiş ve bu koleksiyona kendiliğinden de bazı peşrev ve saz semâilerinin notalarını yazarak ilâve etmiştir. Başında, Kantemir'de olduğu gibi, bir *Edvâr* kısmı vardır. Bu eserin tek nüshası da Raûf Yektâ Bey'in kütüphânesindedir. Eserinde, şu 4 peşrevinin notasını verir: Çârgâh Devr-i Kebîr, Hüseynî Hâvî, Nihâvend Devr-i Kebîr ve Rehâvî Evsat. (Y. Ö.)

MUSTAFA NAHHÂS PAŞA : bk. NAHHÂS PAŞA.

MUSTAFA NÂİLÎ PAŞA : bk. NÂİLÎ PAŞA.

MUSTAFA NEZİH ALBAYRAK (1871 - 1964), Türk Musikisi bestekârı. İstanbul'da Vefâ'da doğdu. Bâb-ı Âlî mümeyyizlerinden Mehmed Şevket Bey ile Lutfiye Hanım'ın oğlu, anne tarafından Dede Efendi'nin torunlarındandır. 1891'de Mekteb-i Mülkiye-i Şâhâne'yi bitirdi. Öğretmenlik, maarif müfettişliği yaptı. İstanbul maarif müdürü, Haleb maarif müdürü ve daha sonra Ankara maarif müdürü oldu. 1918 yılında Ankara maarif müdürlüğünden emekliye ayrıldı. 93 yaşında öldü, Zencirlikuyu mezarlığına gömüldü. Musikiye on yaşında iken başlamıştı. Hacı Kirâmi Efendi, Zekâî Dede, Ahmed Irsoy ve Dede Efendinin büyük kızı Fatma hanımdan musiki öğrendi. İstinografik Mustafa Nezih Albayrak Notası dediği yeni bir musiki yazısı îcâd etti ise de kimse kullanmadı. Hamparsum notası ile yazılmış çok zengin bir musiki koleksiyonu toplamıştır. Bu koleksiyon hâlen Ankara Devlet Konservatuarı arşivindedir. 200'den fazla Beste, Semâî, ilâhî, şarkı ve marş bestelediyse de hiç biri yayılmadı. (Y. Ö.)

MUSTAFA NURİ PAŞA (Mansûrî-zâde) (1824-1830), XIX. yüzyıl Osmanlı devlet adamı ve tarihçisi. İzmir Baş-âyânı Müderris Mansûrî-zâde Mehmed Emîn Efendi'nin oğlu olup, İzmir'de doğmuş, özel surette yetiştirilerek Arapça ve Farsça'da behre sahibi olmuştu. 1815'te Bursa vilâyeti tahrîrât kalemine girerek memuriyet hayatına başladı. Bir yıl sonra İstanbul'a nakletti ve Sadâret Mektûbî kalemi hâriciye şûbesine tayin olundu. 1848'de Bâb-ı Âlî hâcegânı arasına katıldı ve çeşitli hizmetlerde bulunarak yükselmeye başladı. 1863'te Dîvân-ı Hümâyûn beylikçiliğine, az sonra Deâvî nezâretine, 1872'de ise Sadâret müsteşarlığına getirildi. 1876'da Defter-i Hâkanî emîni ve 1882'de vezâret pâyesiyle maârif nâzırı oldu. Doğu Rumeli eyâletinin Bulgaristan Prensliği tarafından işgali üzerine Said Paşa kabinesinin istifası sonunda maârif nâzırlığından ayrıldı. 1886'da ise 36. nâzır olarak Evkaf-ı Hümâyûn nezâretine getirildi. Nâzırlığı sırasında İstanbul'da harâba yüz tutumuş sayısız cami, mescid, türbe, medrese, okul, sebil, çeşme ve su yollarının onarımını yaptırdı. 17 ocak 1890'da vefat ederek cenazesi Süleymâniye hazînesine defnedilmiştir. Dâhiliye eski nâzırlarından Said Bey'in dâmâdıdır. İdârî faaliyetinden çok, yazmış olduğu *Ne-*

MUSTAFA NURİ PAŞA

tâcü'l-Vukuât adlı 4 ciltlik Osmanlı tarihi ile şöhret yapmıştır. Eseri XIX. yüzyılda yazılmış olan tarihlerimizin en değerlileri arasında yer alır. İlk defa Osmanlı tarihini ve geçen olayları, müesseseler, teşkilât ve toplum hareketleri muvâcehesinde değerlendirmekle, Türk tarihçiliğine yeni bir görüş ve ufuk getirmiştir. İlk üç cildi 1294'te, dördüncü cildi ile ikinci baskısı ise 1327'de İstanbul'da yapılmıştır. Dördüncü cildini kayınbirâderi Mehmed Galib Bey yayımlamıştır. (İ. Parmaksızoğlu)

MUSTAFA PAŞA (Alemdâr) : bk. ALEMDÂR MUSTAFA PAŞA.

MUSTAFA PAŞA (Bozoklu, Bıyıklı) (Yozgat, ? - Edirne 1698), Türk devlet adamı, sadrâzam. Enderûn-i Hümâyûn'da yüksek tahsilini bitirdikten sonra, gittikçe yükselerek, IV. Mehmed'in (1648 - 1687) silâhdârı oldu. 14 ocak 1681'de silâhdârlıktan, vezir (büyük - amiral) rütbesi ile, ölen Kaplan Mustafa Paşa'nın yerine kapdân-ı deryâ oldu. 20 aralık 1683'te, 2 yıldan az fazla bulunduğu bu makamı 2. Vezir Musâhib Dâmâd Mustafa Paşa'ya bırakarak ayrıldı. Sırasıyle Özü (Silistre), Trablus-ı Şâm (1690) ve Şâm (Suriye) (1691) beylerbeyisi oldu. Özü beylerbeyiliği sırasında Polonya'ya karşı serdârlık (başkumandanlık) yaptı, Leh ordusunu bozarak Podolya'nın merkezi Kamaniçe'yi Leh muhasarasından kurtardı. 2. vezîr olarak İstanbul'a çağrıldı. 27 mart 1683'te sadrâzam oldu. 14 mart 1694'e kadar bir yıldan 12 gün eksik bu makamı muhafaza etti. Hacı Ali Paşa'nın yerine gelen M. P.'ya, Sürmeli Ali Paşa halef oldu. Sadâreti II. Ahmed'in zoruyla kabûl etti. Titiz bir hükümdâr olan II. Ahmed'le bir kaç defa çatıştı. Serdâr-ı ekrem (başkumandan) olarak Almanya cephesine hareket etti, Belgrad'ı Alman muhasarasından kurtardı ve Tameşvar'ı takviye etti. 2. defa Trablus-ı Şâm beylerbeyisi, gene kubbe vezîri, bu görevde iken bir aralık sadâret kaymakamı (başbakan vekili) oldu. Saray dışında 17 yıl süren bir hizmetten sonra öldü. Çok değerli, fevkalâde dürüst, medenî cesaret sahibi, iyi asker ve iyi idareci idi. (Y. Ö.)

MUSTAFA PAŞA (Çoban) (Bosna, ? - İstanbul 1528), Türk devlet adamı, Osmanlı 2. vezîri. Enderûn-i Hümâyûn'da yüksek tahsilini tamamladı. Kapıcıbaşı (hunkâr yâveri) iken kendisini himaye eden Vezîr-i âzam Pîrî Mehmed Paşa'nın desteğiyle, Yavuz Sultan Selim (1512 - 1520) tarafından Rumeli beylerbeyiliğine getirildi. Pîrî Paşa'ya dâmâd oldu ve 3. vezîrlikle İstanbul'a gelip Dîvân-ı Hümâyûn'a (imparatorluk bakanlar kurulu) girdi. 1520'de tahta geçen Kanûnî Sultan Süleymân'ın ve kayınpederi vezîr-i âzam paşanın yanında Belgrad (1521) ve Rodos (1522 - 1523) sefer-i hümâyûnlarına katıldı. Rodos seferinin sonunda hemen Mısır beylerbeyisi oldu. 2. vezîrlikle tekrar İstanbul'a Dîvân'a geldi. Kayınpederinin azli ve Makbûl İbrahim Paşa'nın sadârete gelmesiyle yıldızı söndü. Türk aristokrasinin lideri durumunda ve devşirmelikten gelen devlet adamlarına karşı idi. Fevkalâde değerli bir asker ve devlet adamı idi. Büyük hayır eserleri yaptırdı. Gebze'deki külliyesi meşhurdur. 1522'de tamamlanan bu külliye, bir cami, 28 odalı bir medrese, 10 odalı bir hânkah, imâret, kiler, 2 ahır, 7 odalı tâbhâne, fırın, anbar, kütüphâne, imâret gibi kısımlardan müteşekkildir. Kendi adını taşıyan Cisr-i Mustafapaşa'daki muazzam hayrâtı için bk. MUSTAFA PAŞA KÖPRÜSÜ. (Y. Ö.)

MUSTAFA PAŞA (Daltaban) (Manastır, ? - Edirne, 1703), Türk devlet adamı, sadrâzam. Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın amansız düşmanı Kara İbrahim Paşa'nın himayesinde, onun adamı olarak yetişti. 1690'da cebecibaşı, sonra yeniçeri ağası, 1696'da vezîr (mareşal) rütbesiyle Diyâr-ı Bekr (Güney - doğu Anadolu) beylerbeyisi oldu. II. Mustafa'nın Almanya üzerinde 2. sefer-i hümâyûnuna katıldı. Halka zulmettiği için rütbesi alınarak Bosna'ya sürüldü. 1697 kasımında vezâreti iâde edilerek Bosna seraskeri oldu. Sonra Rakka (Urfa) beylerbeyisi oldu. Amca-zâde Hüseyin Paşa'nın istifası üzerine 4 eylûl 1702'de sadârete getirildi. 22 eylûlde İstanbul'a ve 27 eylûlde Edirne'ye geldi. Bu müddet içinde Dâmâd Hasan Paşa, sadâret kaymakamlığında bulundu. Bu suretle II. Mustafa'nın (1695 - 1703) son sadrâzamlarından biri oldu. Şeyhulislâm Hâce-i Sultânî Erzurumlu Feyzullah Efendi'nin tahakkümünden yıldığı için, Kırım Hanı'nı ayaklandırmaya çalıştı. 4 ay, 20 günlük bir iktidardan sonra 24 ocak 1703'te azil ve 3 gün sonra idam edildi. Yerine Râmî Mehmed Paşa geldi. Gayetle değersiz ve cahil bir adamdı. Amca-zâde Hüseyin Paşa gibi çok değerli bir devlet adamından sonra böyle bir adamın iktidara gelmesinde Feyzullah Efendi devlete büsbütün tahakküm edebilmek için, fayda ümîd etmişti. (Y. Ö.)

MUSTAFA PAŞA (Dâmâd Küçük Sinek, Nevşehirli-zâde) (İstanbul, ? - İstanbul, 1764), Türk devlet adamı. Sadrâzam Nevşehirli Dâmâd İbrahim Paşa'nın yeğenidir (İbrahim Paşa'nın kardeşi Halîl Ağa'nın 2. oğlu). Dâmâd Vezir Genç Ali Paşa'nın kardeşidir. Ağabeyinin evlendiği III. Ahmed'in (1703 - 1730) kızlarından Ümmü Külsûm Sultân'ın 20 yaş küçük kızkardeşi Zeyneb Âsıma Sultân ile, 2 şubat 1741'de evlendi ve kendisine vezir (mareşal) rütbesi verildi. Selânik valiliğinden 1762 yazında kapdân-ı deryâ olarak Dîvân-ı Hümâyûn'a (bakanlar kurulu) girdi. 8 ay kadar bu görevde bulundu, 1763 baharı başında nişancı oldu. Bu görevde iken 11 şubat 1764'te öldü. (Y. Ö.)

MUSTAFA PAŞA (Dâmâd Musâhib) (1640? - 1686), Türk devlet adamı, 2. vezîr. Kuloğlu Süleymân Ağa'nın oğludur. Babası bestekâr ve saz şâiridir. Enderûn-ı Hümâyûn'da yüksek tahsilini gördükten sonra padişah hizmetinde yükseldi. IV. Mehmed'e (1648 - 1687) musâhib-i şehryârî oldu. 1666 ağustosunda padişahın has adamı olarak vezîr pâyesi verildi ve 2. vezirliğe çıktı. Bu sırada Köprülü-zâde Fâzıl Ahmed Paşa sadrâzam ve Merzifonlu Kara Mustafa Paşa da 3. vezîr ve sadâret kaymakamı idi. Köprülü-zâde devamlı cephelerde olduğu için devleti daha çok Merzifonlu idâre ediyordu. Ondan yüksek pâyede (2. vezîr) olan M. P. ise, saray adamı olarak, devlet işlerine pek karışmıyordu. 30 haziran 1675'te, padişahın büyük kızı Hadîce Sultân ile nikâhlandı. 9 temmuzda Edirne'de düğünleri yapıldı ki, Osmanlı tarihinin en büyük şenliklerinden biri sayılmaktadır. Bu izdivaç 11 yıl devâm etmiş ve Sultan-zâde Mehmed Bey doğmuştur. Gene bu evlilikten doğan Hasan Bey 1684'te 7 yaşlarında ve diğer sultan-zâdeler de çocukken ölmüşlerdir. M. P., büyük bir san'at hâmisi (mécène) şöhreti yapmıştır. Şâir ve bestekârdır. 20 aralık 1683'ten 27 kasım 1685'e kadar 2 yıldan 22 gün eksik kapdân-ı deryâlık yapmış, Venedikliler'e karşı Mora seraskerliğine tayin edilmiş, Boğaz muhâfızı olarak 1686 ekiminde ölmüştür. (Y. Ö.)

MUSTAFA PAŞA, İPŞİR: bk. İPŞİR MUSTAFA PAŞA.

MUSTAFA PAŞA (İşkodralı Buşatlı Şerîfî) (Buşat/İşkodra 1797 - Medîne 1860), Osmanlı vezîri. XV. yüzyıldan beri pek çok üyesi İşkodra sancak beyliğinde bulunmuş Buşatlı (Buçatlı) ailesindendir ki "İşkodralı-zâdeler" de denilmektedir. 1810'da henüz 13 yaşında iken kendisine İşkodra sancağı tevcîh edildi ve 3 mayıs 1812'de de 15 yaşında vezîr rütbesi verildi. 1820'de Berat sancağı da ilâveten tevcîh edildi. Tepedenli isyânında ve Mora ihtilâlinde hizmet etmesi üzerine Ohri ve Elbasan sancakları da kendisine verilerek, Arnavutluk'un büyük kısmını teşkîl eden bir eyâlete hâkim oldu. Fakat 1826 Vak'a-i Hayriyyesi'nden sonra padişahın radikal inkılâplarını beğenmediği ve Rus harbine icab eden birlikleri göndermediği için, zâten verâseten valilikte bulunanlara teveccühü olmıyan II. Mahmûd'un gözünden iyiden iyiye düştü. Ancak 40 000 askerle Filibe'de bulunmasının Ruslar'ı korkutması üzerine padişah, kendisinden sadece Ohri, Elbasan ve Dukagin sancaklarını almakla yetindi. II. Mahmud, bütün derebeylerini temizlemekte kararlı olduğu için, M. P., bir müddet mukavemetten sonra 9 ekim 1831'de Sadrâzam Reşîd Paşa'ya teslîm oldu. İstanbul'a getirildi. II. Mahmud, fazla ileri gitmiyerek, Paşa'nın âilesi ile beraber İstanbul'da oturmasına izin verdi. 1839'da II. Mahmud, bütün derebeylerini ortadan kaldırarak öldüğü için artık bir tehlike teşkîl etmiyen M. P., tekrar hizmet almıya başladı. 1845'e kadar 14 yıl İstanbul'daki konağında oturan Paşa, bu tarihten itibaren Bolu, Kastamonu, Adana, Hersek, Konya, Cezâir-i Bahr-i Sefîd, Haleb, Aydın sancak ve eyâletlerinde valilik etti. 1855'te Sadrâzam Koca Husrev Paşa ölünce, şeyhu'l - vüzerâ (en kıdemli vezîr) oldu (58 yaşında ve 43 yıllık vezîr). Aralık 1858'de şeyhu'l - Harem oldu ve bu görevde 27 mayıs 1860'ta Medîne'de öldü. el - Bakıy kabristânına gömüldü. Mevlevî idi. Şâirdi. Oğulları Hasan Hakkı Paşa, Mahmud Paşa ve Ali Rızâ Paşa ile dâmâdı Hüseyin Paşa da yüksek görevlerde bulundular. Vezîr Ali Rızâ Paşa'nın (1840? - 22.VIII.1898) oğlu İşkodralı-zâde Dâmâd Vezîr Mahmud Celâleddin Paşa (İstanbul, 1870 - Tirana, 1944), 11 temmuz 1907'de II. Abdülhamîd'in kızlarından Naîme Sultan (1876 - 1945) ile evlenmiş, 1908'de vezîr olmuştur; çok iyi kemânî ve pianist idi. 5 yüzyıllık büyük bir Osmanlı âilesinin son ünlü ferdidir. 1924'te Hânedân ile beraber Türkiye'den çıkmaya mecbûr olmuş, Tirana'ya yerleşmiştir. (Y. Ö.)

MUSTAFA PAŞA (Kaplan) (ölm. İzmir 1680), Türk devlet adamı. Enderûn-i Hümâyûn'da yüksek tahsilini bitirdi. Saray hizmetlerinde yükseldikten sonra Şam (Güney Suriye) beylerbeyisi oldu. Vezîr (mareşal) rütbesi verildi. 1664'te Köprülü Mehmed Paşa'nın kızlarından biri ile evlenerek sadrâzam bulunan Köprülü-zâde Fâzıl Ahmed Paşa'nın eniştesi ve sadâret kaymakamı bulunan 3. Vezîr Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın bacanağı oldu. Köprülü âilesine bu mensûbiyeti ve esasen çok değerli bir asker bulunması ile, devletin en nüzuflu şahsiyetlerinden biri hâline geldi. 6 şubat 1666'da kapdân-ı deryâ oldu. 3 nisan 1672'ye kadar 6 yıl, 1 ay, 25 gün bu görevde kaldı. Polonya sefer-i hümâyûnuna katıldı. 9 eylûl 1672'de Galiçya'nın merkezi Lemberg (Lwow) (Türkçe: İlbav) şehrini fethetti; "İlbav Fâtihi" diye anılmıya başlandı. Bir müddet Diyâr-ı Bekr (Güney - doğu Anadolu) beylerbeyisi oldu. 25 kasım 1678'de tekrar kapdân-ı deryâlığa getirildi. 5 aralık 1680'de İzmir'deki ölümüne kadar bu görevde 2 yıl, 10 gün bulundu. İki kapdanlık müddetinin toplama 8 yıl, 3 ay, 5 gündür. Bu sırada bacanağı Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, sadrâzam idi. 50 yaşlarında idi. Köprülüler devrinin en parlak simalarından biridir. (Y. Ö.)

MUSTAFA PAŞA (Kaymak Atlamacı) (öl. İstanbul 1730), Türk devlet adamı. Vezir Puçinli Kara İbrahim Paşa'nın oğludur. Annesi, Sadrâzam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın kızı olmakla, ana tarafından Merzifonlu'nun torunu ve Vezir Dâmâd Ali Paşa'nın yeğenidir (hemşîre-zâdesi). Bu suretle M. P. aynı zamanda, Köprülü Mehmed Paşa'nın kızının oğlu olmaktadır. 1714'te Muşkaralı İbrahim Ağa'nın büyük kızı Fatma Hanım'la evlendi ve 1718'de kayınpederi, Nevşehirli Dâmâd İbrahim Paşa adıyle sadrâzam olunca, ıkbâl kazandı. 1718'de vezir ve nişancı, 11 Eylûl 1721'de kapdân-ı deryâ oldu. Patrona İhtilâli'nde 30 Eylül 1730'da katledilinceye kadar 9 yıl, 19 gün bu makamda kaldı ve bu suretle Lâle Devri'nin kapdân-ı deryâsı ve en nüfuzlu şahsiyetlerinden biri olarak tarihe geçti. Bir ara sadâret kaymakamlığında da bulundu. 1727'de Üsküdar'da Kapdânpaşa Camii'ni yaptırdı. Kuleli'de Kasr-ı Süreyyâ Camii de onundur. Kuruçeşme'de muhteşem bir sâhil - sarayı vardı. 1721'de Ortaköy'de de bir cami yaptırmıştı ki 1854'te I. Abdülmecîd bunu yıktırarak bugünkü Ortaköy Camii'ni inşa ettirmiştir. Ölümünde 45 yaşlarında idi. Ağabeyi Mehmed Bey, 1690'da ölmüştür. M. P.'nın — Nevşehirli - zâde Fatma Hanım'dan doğan — oğulları Ahmed Bey (1715 - 1740), Mustafa Bey (1717? - 1723), Yahyâ Bey (öl. 1734) ve Mehmed Es'ad Bey (öl. 1775)'dir. Küçük kızı Hibetullah Hanım, Mehmed Paşa (öl. 1730) ile evlenmiş, bu evlenmeden doğan hanım da Sadrâzam Divitdâr Mehmed Paşa'nın eşi olmuştur. Ahmed Bey'in oğlu Mustafa Bey (1738? - 1826), bunun oğlu Saîd Mehmed Bey (öl. 1853), Yahyâ Bey'in oğlu İbrahim Bey (öl. 1810?), Es'ad Bey'in oğlu Mustafa Bey (öl. 1787), bunun oğlu da İsmail Bey (öl. 1850)'dir. M. P., Şehzâdebaşı'nda dedesi Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Medresesi'nin kabristânına gömülmüştür. Ailesinin diğer ferdlerinin bir kısmı burada, bir kısmı aynı civarda Nevşehirli İbrahim Paşa Medresesi kabristânında, bir kısmı da Ortaköy Camii hazîresindedir. Üsküdar'daki camiinin hazîresine gömülenler de vardır. (Y. Ö.)

MUSTAFA PAŞA (Kemankeş Kara) (Avlonya 1594? - İstanbul 1644), Türk devlet adamı, sadrâzam. Avlonya'da doğdu. Devşirilerek yeniçeri oldu. Ferhâd Ağa'dan okçuluk öğrendi ve büyük başarı göstererek "kemankeş" diye anıldı. Çorbacı (yeniçeri orta kumandanı, binbaşı) oldu. Ocak'ta gittikçe yükselerek, 3. yeniçeri generalliği olan kul kedhudâlığına ve şubat 1634'te 2. yeniçeri generalliği olan segbanbaşılığa geldi. Polonya seferine niyetlenen IV. Murad'la bu sıfatla Edirne'ye gidip İstanbul'a döndü. 23 Mart 1635'te yeniçeri ağası oldu ve bu sıfatla Revân sefer-i hümâyûnuna katıldı. 21 Ekim 1635'te Deli Hüseyin Paşa'nın yerine, vezir pâyesiyle, yeniçeri ağalığından kapdân-ı deryâ oldu. Bu görevde 3 yıl, 2 ay, 3 gün kaldı. 23 Aralık 1638'de bu görevden sadrâzam oldu. IV. Murad'ın (1623 - 1640) son ve Sultan İbrahim'in (1640 - 1648) ilk sadrâzamıdır. Kapdân-ı deryâ iken bir ara sadâret kaymakamı oldu ve IV. Murad'ın Bağdad sefer-i hümâyûnuna bu sıfatla katıldı. Tayyâr Mehmed Paşa'nın Bağdad'ın fethinden bir gün önce şehit düşmesi üzerine sadrâzam olmuştu. IV. Murad'dan aldığı salâhiyetle Safevî devleti ile Kasr-ı Şîrin muâhedesini imzaladı ve

15 yıllık yıkıcı İran savaşı sona erdi. 5 Ocak 1640'ta İstanbul'a döndü ve bir ay sonra IV. Murad ölerek yerine kardeşi İbrahim Han geçti. IV. Murad ortadan çekilince, en büyük rakıybi olan 2. Vezir Silâhdar Mustafa Paşa'yı ve diğer rakıyblerini uzaklaştırmak ve ortadan kaldırmakla uğraştı. Fakat İbrahim Han'ın saltanatının ilk yarısının dengeli ve âdetâ IV. Murad devrinin bir devamı gibi geçmesinde hizmeti oldu. Ancak padişah, ağabeyinden kalan vezîrinin bazan tahakküme yaklaşan tutumundan hoşnud değildi ve Kösem Mâhpeyker Vâlide - Sultan da kendisini tutmuyordu. Padişahı sindirmek için yeniçerileri ayaklandırmak üzere neticesiz bir teşebbüse girişmesi, Sultan İbrahim'in nihâî kararına müessir oldu. 31 Ocak 1644'te idam edildi. Sadâreti 5 yıl, 1 ay ve 8 gündür. 50 yaşlarında idi. Çarşıkapısı'ndaki medresesi başta olmak üzere hayli hayır eseri bıraktı. Türbesi de bu medresesinin yanındadır. Kardeşi Osman Dede, Mevlevî şâirlerindendir. Karaçelebî - zâde *Zafer - Nâme*'sini onun adına yazmıştır. (Y. Ö.)

MUSTAFA PAŞA (Koca) (ölm. Bursa, 1512), Türk devlet adamı, Osmanlı vezir-i âzamlarından biri. Fâtih devrinde Enderûn-i Hümâyûn'da yüksek tahsil ve terbiyesini tamamladı, hunkâr yâveleri (kapıcıbaşı) arasına girdi. Bu sıfatla II. Bâyezid tarafından Roma'ya gönderildi. 1495'te Papa Alexandre Borgia ile anlaşarak Sultan Cem'i zehirlediği hakkında bir rivâyet vardır. Rumeli beylerbeyisi ve vezir oldu. 1511'de 2. vezir iken, Hersekoğlu Ahmed Paşa'nın yerine vezîr-i âzamlığa getirildi. 1512'de Bursa'da Yavuz Sultan Selim tarafından idam ettirildi. Zira Yavuz'un ağabeyi Sultân Ahmed'le mektuplaşarak onun tarafını tuttuğu ve Yavuz'a ihânet ettiği anlaşılmıştı. Değerli vezirlerden değildir. Fakat İstanbul'da kendi adını taşıyan semtte bir cami ve onun çevresinde bir külliye yaptırarak, adını ölümsüzleştirmiştir. (Y. Ö.)

MUSTAFA PAŞA (Lala Kara Dâmâd Sokullu, Kıbrıs Fâtihi) (Sokol/Bosna 1505?-İstanbul 1580), Türk devlet adamı ve kumandanı, vezîr-i âzam ve Kıbrıs Fâtihi. Osmanlı tarihinin büyük serdar ve devlet adamlarından biri. Bosna eyâletinin Sokol (Hırvatça: Sokolovici) köyünde doğdu. Sokollu âilesindendir (Sokollu Mehmed Paşa'nın amca oğlu olması muhtemeldir). Ağabeyi, 2. vezirliğe kadar yükselen Husrev Paşa'dır. Onun delâletiyle Yavuz'un son zamanlarında Enderûn-i Hümâyûn'a alındı ve orada yüksek tahsil ve terbiyesini tamamladı. 6 yıl Kanûnî Sultan Süleyman'ın (1520 - 1566) berberbaşılığını yapıp mahrem adamları arasına girdi. Çâşnîgîr, küçük imrahor (emîr-i âhûr), tekrar çâşnîgîr olarak Enderûn generalliklerinde bulundu. Padişahtan başka onun şehzâdeleri ve vezirlerle sıkı ilgiler kurdu. Alâka sahasının genişliği yüzünden dostlar kadar azılı düşmanlar da kazandı. Şehzâde Bâyezid ve Vezîr-i âzam Kara Ahmed Paşa kendisini tutuyorlardı. Vezîr-i âzam Dâmâd Rüstem Paşa ise, her işe burnunu sokan bu muhteris adamdan hoşlanmıyordu. Safed sancak beyliği ile kendisini Filistin'e sürdü. Mustafa Bey, orada bile rahat durmadı ve muhâbere yoluyle siyasî münasebetlerini devam ettirdi. Bunun üzerine Rüstem Paşa, kendisini mahvetmek için Velîahd - Şehzâde Selim'e lala tayin ettirdi. Zira Mustafa Bey, Şehzâde Selim'in tahtta tek rakîbi kalmış olan kardeşi Şehzâde Bâyezid'in adamı olarak biliniyordu. Veliahd - Şehzade elbette kendisini horlayacaktı. Bu maksadı bilen Mustafa Bey, Rüstem Paşa'nın değil, kimsenin aklından geçmeyen bir yol tuttu: Manisa'ya, Veliahd - Şehzâde Selim'in yanına "lala" unvânıyle gitmekten zerre kadar çekinmedi. Şehzâdeyi iknâ etti ki, aleyhinde pek çok entrika dönmektedir. Taht üzerindeki hakkını kaybetmek istemiyorsa, bir taraftan Bâyezid'den, diğer taraftan onu destekleyen Rüstem'den gelen bu entrikaları bertaraf etmeye mecburdur. Bununla da kalmadı. Eski efendisi Şehzâde Bâyezid'e gönderdiği ve Şehzâde Selim'e de haber verdiği mektuplarla, ona sadakatini te'yîd ederek, ağabeyi aleyhine kışkırtmak için türlü şeyler yazdı. Bâyezid'in tahta çıkması, Rüstem Paşa'nın iktidarının devamı, binâenaleyh Lala M.'nın ölümü demekti. Öyle ümid ediyordu ki, Şehzâde Selim tahta çıkınca, kendisini vezîr-i âzam (sadrâzam = başbakan) yapsın. Halbuki akrabası Sokollu Mehmed Paşa, bu makama sımsıkı yapışıp kalacak ve Lala'nın en büyük muhâliflerinden biri olacaktır. Tabiî M. Bey, böyle bir şeyi düşünmüyordu. Lala M.'nın bu entrikaları karşısında Rüstem, şaşkına döndü ve pasif vaziyette kalmadığı takdirde, bu tehlikeli adamın, kendi kellesiyle bile oynayacağından şüphe etmedi. Öyle ki, Velîahd - Şehzâde Selim, bütün işlerini Lala'nın idâresine bıraktı. İleride tahta çıktığı zaman II. Selim'in tutacağı yol, yani işleri tamamen vezirine bırakmak hususundaki karakteri hatırlanacak olursa, M. Bey'in elde ettiği nüfûzun derecesi anlaşılmış olur. Buna mukabil Lala M. P. gibi muktedir bir müşâvire sahip olmayan Şehzâde Bâyezid, hata üzerine hata yaptı. Bu suretle Lala, Hurrem - Mihrimâh - Rüstem üçlüsünün Veliahd - Şehzâde Mustafa'ya karşı oynadıkları fecî oyunu, bu defa Bâyezid'e tatbik etti.

Rüstem Paşa, bu çok tehlikeli adamdan kurtarmak için onu 14 eylül 1560'ta Budin beylerbeyiliğinde (Macaristan) Pojega sancak beyi tayin etti. Lala M. Bey, bu makamın kendi rütbesinden aşağı olduğunu iddia etmeye cür'et etti. Velîahd'in lalasını desteklemesi üzerine Rüstem, bir şey yapamadıktan başka, M. Bey'i 18 ekimde Tameşvar beylerbeyisi tayin etti. Bu suretle Lala'nın rütbesi beylerbeyiliğe (orgenerallik) çıktı ki, Kanûnî devrinde çok büyük rütbe idi. Lala'nın oraya da gitmeye niyeti yoktu. Bunun üzerine kendisine 5 kasımda Van beylerbeyiliği verildi. Ertesi yıl (1561), Erzurum eyâletine nakledildi. Sonra Haleb, sonra Şam beylerbeyisi oldu. Efendisi II. Selim (1566 - 1574) tahta çıktığı zaman, bu son görevde idi. M. P., imparatorluğun birinci eyâleti olan Mısır'a vezir pâyesiyle tayin edilmesini ve oradan sadârete atlamayı istiyordu. Bu planı keşfeden Sadrâzam Sokollu Mehmed Paşa ise onu Yemen'e gönderdi. 30 aralık 1567'de Yemen serdârlığına vezir (mareşal) pâyesiyle tayin edildi. Amansız düşmanı Mısır beylerbeyisi Koca Sinan Paşa, Sokollu'nun adamı idi. Kahire'ye gelen ve Sokollu'nun emriyle Sinan Paşa'dan her türlü zorluğu gören M. P., istediği asker ve mühimmâtı alamadığı için, Yemen'e gidemedi. Bunun üzerine azl edilip İstanbul'a çağrıldı. Vezir pâyesi kaldırılmak suretiyle hakarete uğradı. Korkaklığı yüzünden Yemen'e gitmediği gibi gülünç isnadlara bile mârûz kaldı. Sonra Sokollu, rakîbini mahvetmek için, onun Şam beylerbeyisi iken yaptığı sözde yolsuzlukları teftîş ettirdi ve M. P.'ya işkence etmek için onu mevkufen Dîvân-ı Hümâyûn (imparatorluk bakanlar kurulu) önünde sorguya çektirdi. Tabiî Şam'a yollanan yüksek rütbeli üç müfettiş, hiç bir şey tesbit edemediler. Bunun üzerine II. Selim, M. P.'yı Dîvân-ı Hümâyûn üyesi (bakan) ve 6. vezir tâyin ederek, dâmâdı Sokollu'yu cezalandırdı ve lalasını himaye etti. II. Selim, Doğu Akdeniz'de çıban başı gibi duran Kıbrıs'ı almaya kararlı idi. Sokollu, Kıbrıs fethine ve adanın sahibi Venedik'le savaşa kesin şe-

ikilde muhâlifti. Şeyhulislâm Ebussuûd Efendi de padişahı destekledi. Dîvân'dan Kıbrıs'ın fethi kararı çıktı. II. Selim, serdâr (başkumandan) olarak, devrin en iyi askerlerinden sayılan ve padişahın Kıbrıs siyasetini destekleyen M. P.'yı tayin etti. 15 mayıs 1570'de İstanbul'dan hareket eden M. P., 2 temmuzda Limasol'da Kıbrıs'a çıktı. 15 eylül 1571'de adanın fethini tamamlayıp teşkilâtlandırarak Kıbrıs'tan ayrıldı ve büyük nümâyişlerle İstanbul'a geldi.

M. P., sırasıyle 5., 4. ve 3. vezir olarak sadârete yaklaştı. Büyük düşmanı Koca Sinan Paşa 4. vezir olarak hemen onu takib ediyordu. 1578 başında Safevî İran üzerine serdâr (başkumandan) oldu. "Kıbrıs Fâtihi" sıfatiyle büyük şöhret kazanmış bir askerdi. Kafkasya'da büyük hizmetler yaptı ve fetihlerde bulundu. Kendisini destekliyen, Sokollu - Sinan partisinin büyük düşmanlarından, yüzyılın en büyük Osmanlı askeri, müstakbel sadrâzam, Kafkasya Fâtihi Özdemiroğlu Osman Paşa'nın yardımı, M. P.'nın bu başarılarında en büyük rolü oynadı. Her ikisi de Sokollu ve Sinan Paşa'lar aleyhine birleşmişlerdi (bk. MURAD III.). Bu sırada Sokollu öldürüldü (1579) ve 2 yıl Doğu'da kalan M. P., İstanbul'a döndü. O kadar hizmet ettiği Kafkasya serdârlığından azledilmişti ve artık 2. vezir, yani sadâretin ilk namzedi idi. Sokollu'nun halefi, Rüstem Paşa ve Mihrimah Sultan dâmâdı Ahmed Paşa'nın ölümü üzerine "vekîl-i saltanat" unvânıyle sadrâzam oldu. 3 ay, 9 gün sonra öldü. Yerine 2. vezir olarak, en büyük düşmanı Sinan Paşa getirildi (7 ağustos 1580). Bu suretle Yavuz, Kanûnî, II. Selim, III. Murad (1574-1595) gibi 4 kuşaktan 4 padişaha hizmet etti. Eyüp Sultan'a gömüldü. Mısır Memlûk imparatoru Sultan Kansu Gavrî'nin oğlu Mehmed Bey'in kızı Fatma Hâtun'dan olan oğlu Mehmed Paşa, babasının hayatında, Haleb beylerbeyisi iken, 1575 ocağında öldü. Sonra, Kanûnî'nin Hurrem Haseki - Sultan'dan doğan ilk oğulları Şehzâde Mehmed'in kızı Hümâ Sultan ile evlendi. Sultan - zâde Abdülbâkî Bey, bu izdivactan doğdu.

Lala M. P., Osmanlı tarihinin en zeki adamlarından biridir. Büyük kumandan, iyi devlet adamı, Kanûnî devrinde yetişmiş XVI. yüzyıla lâyık bir vezirdi. Dâmâd Rüstem Paşa, Sokollu Mehmed Paşa gibi iki büyük düşmanının ölümünü gördü. Fakat amca oğlu Sokollu'nun ölümünden sonra da çok yaşamadı. Üçüncü büyük düşmanı Sinan Paşa (ki son derecede liyakatsiz ve hâin bir vezirdi), onun yerini aldı. Gençliğinde geçmeyi ve yıllarca kalmayı ümîd ettiği sadârete, hayatının son aylarında, "vekîl-i saltanat" gibi bir isim altında erişebildi. Sokollu'nun anormal durumu ve diktatörlüğü, ona umduğu şekilde bir istikbal yolunu kapadı. Fakat Kıbrıs Fâtihi olarak Türkiye tarihine geçti. Bu derecede mühim bir hizmeti, imparatorluğun bir çok tarafını, inanılmaz azamette âbide ve hayır eserleriyle donatmasıdır. Başta Kıbrıs ve Kafkasya fetihlerindeki ganîmet hissesi olmak üzere elde ettiği büyük serveti, bu yolda harcadı ve asla sefâhate sapmadı. XVI. yüzyılın bütün vezirleri gibi çok zengindi ve en zenginlerindendi. Biraz tutumlu idi. II. Selîm'e taht yolunu açmakta büyük hizmet etti. — Bir kaçı müstesna — umûmiyetle entrikalar karşısında sâf insanlar olan Osmanoğulları'na, inandığı yolda hizmette bulundu. Kanûnî, Şehzâde Bâyezid, II. Selim gibi Osmanoğulları'nı yakından tanıdı. Kanûnî'nin torunu ve II. Selîm'in yeğeni bir sultân (imparatorluk prensesi) ile evlenerek "dâmâd" oldu. İlk eşi de Mısır imparatorluk prensesi idi. Şam, Kuneytıre, Mekke, Medîne, Lefkoşe, Tiflis, Kars, Ilgın, Erzurum gibi şehirleri büyük bayındırlık eserleriyle — kendi servetini harcayarak — donattı. Zevcelerinin servetini de bu yolda kullandı. Şam'daki 360 odalı kervansarayı, Türk sosyal müesseseleri için örnek âbidelerden biridir. Bir çok cami de bu arada anılabilir. İcabında kan dökmekten çekinmemesi ve entrikadaki mahâreti yüzünden çok tenkıyd edilmişse de, bunlar, şahsiyetinin büyüklüğünü fazla gölgelememektedir. (Y. Ö.)

MUSTAFA PAŞA (Lefkeli) (Lefke ? - İstanbul 1648), Türk devlet adamı, Osmanlı vezîr-i âzamlarından Enderûn-i Hümâyûn'da yüksek tahsil ve terbiye gördükten sonra sırasıyle yükseldi. I. Mustafa'nın 2. saltanatında (1622 - 1623) Mere Hüseyin Paşa'nın yerine 8 temmuz 1622'de vezîr-i âzam oldu. 2 ay, 14 gün sonra 21 eylülde azledildi. Hâile-i Osmâniyye'nin doğurduğu korkunç ihtilâl devri idi. Yumuşak bir adam olan M. P.'nın yerine Gürcü Mehmed Paşa getirildi. M. P., daha 26 yıl yaşıyarak çeşitli hizmetlerde bulundu. (Y. Ö.)

MUSTAFA PAŞA (Merzifonlu Kara) (Marınca köyü/Merzifon 1635 başları - Belgrad 25.XII.1683), Türk devlet adamı, Osmanlı sadrâzamı. Türkiye tarihinin en meşhur isimlerinden ve büyük devlet adamlarından biridir. 1638 sonunda IV. Murâd'ın Bağdâd'ı muhasarasında, fetihten önce şehid düşen sipâhî subayı Oruç Ağa'nın oğludur. Babasının dirliğinin bulunduğu Merzifon'un Marınca köyünde doğdu. Yetim kaldızı zaman 4 yaşını bitirmemişti. Annesi Âbide Hâtun'dur. Yetim çocuğu, babasının arkadaşlarından sancak beyi Köprülü Mehmed Bey (sonradan: Sadrâzam Köprülü Mehmed Paşa) himayesine aldı, aynı yaştaki büyük oğlu Fâzıl Ahmed Bey (sonradan: Sadrâzam Köprülü - zâde Fâzıl Ahmed Paşa) ile, onun gibi bir oğlu olarak, öz oğlundan ayırmaksızın büyüttü ve iyice okuttu. Köprülü Mehmed Bey, beylerbeyi olduğu zaman çocuk Mustafa 9, sadâretinde ise 21 - 22 yaşında idi. Köprülü, sadârete yükselmeden 2 yıl önce, 1654'te, kızlarından Sâliha Hanım'ı, 19 yaşındaki Mustafa Bey'le evlendirdi. Kayınpederi ve mânevî babası Köprülü Mehmed Paşa, sadârete gelince (15.IX.1656), M. Bey, onun silâhdârı, sonra telhiscisi oldu. 1658 eylûlünde IV. Mehmed tarafından — sancak beyi (tümgeneral) pâyesiyle 23 - 24 yaşında — küçük imrahor (emîr-i âhûr), 20 şubat 1660'da da — 25 yaşında — Silistre beylerbeyisi (orgeneral) oldu. Bir yıl kadar sonra, 1661 nisanında — 26 yaşında — vezir (mareşal) pâyesiyle Diyâr-ı Bekr (Güney - doğu Anadolu) beylerbeyiliğine getirildi. Vezirliği, aynı yaşta bulunduğu kayınbirâderi Köprülü - zâde Fâzıl Ahmed Paşa'dan 2 yıl sonradır. Köprülü Mehmed Paşa ölüp yerine Köprülü - zâde Fâzıl Paşa sadrâzam olunca (30.X.1661), M. P., 23 aralık 1661'de kapdân-ı deryâ olarak Dîvân-ı Hümâyûn (imparatorluk bakanlar kurulu) üyesi olduğu zaman 26 yaşını doldurmamıştı. Bu makamda 4 yıl, 1 ay, 14 gün kaldı. 6 şubat 1666'da 3. vezîr oldu. Kapdanlığı sırasında

MUSTAFA PAŞA, Merzifonlu Kara

bir Akdeniz seferine çıktı. Fâzıl Ahmed Paşa'nın Uyvar seferinde sadâret kaymakamı (başbakan vekili) oldu. 3. vezir sıfatıyle tekrar sadâret kaymakamlığına geldi ve yıllarca bu sıfatla imparatorluğu idare etti. Zira Fâzıl Ahmed Paşa, yıllarca Girit'te kaldı. Padişahın yanı başında ve Edirne'de idi. Bu sıfatla büyük nüfuz kazandı. 2. vezir Dâmâd Musâhib Mustafa Paşa, Saray adamı olduğu için, böyle bir nüfuzu yoktu ve nitekim sadâret kaymakamlığı da ona verilmedi. IV. Mehmed'in her iki Lehistan (Polonya) sefer-i hümâyûnuna, Fâzıl Ahmed Paşa ile beraber katıldı ve Ukrayna'da Kamaniçe kalesinin fethinde yararlık gösterdi. Bu iki seferin son etaplarına IV. Mehmed katılmadığı için, kısa müddet, 2. vezir bulunan Dâmâd Musâhib Mustafa Paşa, sadâret kaymakamlığı yaptı. Fâzıl Ahmed Paşa'nın hastalığında gene kaymakam oldu ve o ölünce (4.XII.1676), aynı yaşta (41 - 42) bulunan ve 15 yıl, 7 aydır vezîr olan M. P., sadrâzamlığa getirildi; Dâmâd Musâhib Mustafa Paşa, gene 2. vezirlikte kaldı. 7 yıl, 1 ay, 10 gün süren ve idamı ile sona eren sadâret devri için bk. MEHMED IV. ve İKİNCİ VİYANA MUHÂSARASI. Viyana bozgunundan sonra bahar gelince tekrar Almanya üzerine yürüyüp bozgunu telâfî etmek niyetiyle ordu ile Belgrad'da iken, 25 aralık 1683'te başı kesildi. IV. Mehmed'in en yanlış hareketlerinden biridir. Zira bozgunu telâfî edebilecek tek devlet adamı idi. Fakat pek az insana nasîb olan ikbâli, gururu, kayınpederi ve kayınbirâderi gibi ölünceye kadar iktidarda kalacağının bilinmesi, sert hareketleri, kendisine amansız düşmanlar kazandırmıştı. IV. Mehmed, bu düşmanların, M. P.'nın idamının devlete en yarar hareket olduğu hakkındaki iddiaları ile kandırıldı. Belgrad Sarayı'nın karşısındaki camiin'in hazîresine gömüldü ve bir müddet sonra IV. Mehmed'in emriyle kesik başı Edirne'de Sarıca Paşa Camii avlusuna, vücûdü de İstanbul'da Çarşıkapısı'ndaki medresesinin hazîresine gömüldü. 2 oğlu genç öldü. Diğer oğlu — ki ana tarafından Köprülü Mehmed Paşa'nın torunudur — Vezir Dâmâd Ali Paşa (1680 - 1722)'dır. Kızı Fatma Hanım, Vezir Puçinli Kara İbrahim Paşa ile evlenmiş ve bu izdivaçtan Lâle Devri'nin meşhur kapdân-ı deryâsı — Sadrâzam Nevşehirli Dâmâd İbrahim Paşa dâmâdı — Vezir Kaymak Mustafa Paşa (b. bk.) doğmuştur. Merzifonlu'nun kız tarafından torunları gibi, erkek tarafından torunları da zamanımıza kadar gelmiştir. Ali Paşa'nın kızı Zâhide Hanım - Sultan (1711 - 6.II.1790), oğulları Sultan-zâde Mehmed Bey - Efendi ve Sultan - zâde Ahmed Bey - Efendi'dir. Mehmed Bey'in kızı Emîne Şerîfe Hanım, 1807 - 8'de sadrâzam olan Çelebî Mustafa Paşa ile evlenmiş ve Ali Bey'i (1785 - 1848) doğurmuştur; Ali Bey'in oğlu Tahsin Bey (1818 - 1882), onun da oğlu Kadri Bey'dir. Ahmed Bey'in oğlu ise 1794'te ölen Hacı Abdi Bey'dir. M. P.'nın diğer bir kızı da Sadrâzam Amcazâde Hüseyin Paşa kedhudâsı Mustafa Ağa ile evlenmiştir. Fevkalâde zengindi. Başlıca hayır eserleri şunlardır: Cidde'de cami, han, hamam, çeşme, baraj, İncesu'da cami, medrese, kervansaray, hamam, Merzifon'da cami, çarşı, Istanbul'un çeşitli semtlerinde bir cami (Galata), 3 mescid, 2 çeşme, bir han, bir medrese, mekteb, kütübhâne, Edirne'de 2 çeşme, Belgrad'da bir cami vs. Muhteşem sarayı Edirne'de idi. Eyüb Bahariyyesi'nde Taşlıkburnu'nda yalı ve bahçesi, Topkapısı dışında köşk ve bahçesi, Kuruçeşme'de sâhilsarayı (Tırnakçı Yalısı) vardı. Anadolu'nun çeşitli yerlerinde toprakları ve emlâki bulunuyordu. Bütün gayri menkulleri oğlu Ali Bey (Paşa) ile kızı Fatma Hanım'a kaldı. Nakid ve mücevher şeklinde Belgrad'da yanında bulunan 4.500 kese tutarındaki muazzam serveti ise Hazîne'ye alındı.

Dehâ sahibi, azimli, cesur, vakur, kudretli, çok iyi bir asker ve devlet adamı olan M. P., buna karşılık inatçı, kibirli, çevresindekileri küçük gören, gururundan iç ve dış düşmanlarını tam mânâsıyle değerlendiremiyen bir adamdı. Şahsının ve devletinin haysiyetine fevkalâde düşkündü. Sadâreti bir cihan devletinin pek parlak 7 yılıdır. Yanı başındaki vezirlerin kendisine, devlete ihânet bahasına ne derecelerde hayinlikte bulunabileceklerini kestiremedi. Viyana'nın şu veya bu şekilde düşeceğini biliyordu ama, Avrupa'nın kendi aleyhine birleşebileceğine ihtimal vermemişti. IV. Mehmed, kayınpederi ve kayınbirâderinin zamanlarında çok rahat ettiği için, onu da, sonsuz salâhiyetlerle sadrâzamlıkta bırakmıştı. Bu yüzden amansız kıskançlıklara mâruz kaldı. Ikbâle ve servete harîs idi. Hakkında günümüze kadar dünyanın her dilinde binlerce kitap ve yazı yazılmış, sayılamıyacak kadar çok Batı roman, piyes, opera, bale vs.'sine konu olmuştur. "Kara" unvânı esmerliğinden geldiği gibi bu kelime o devir Türkçe'sinde aynı zamanda "yakışıklı" demektir. Ölümünden sonra "Maktûl" diye de anılmıştır. Fakat "Merzifonlu M. P." diye Türk tarihine geçmiştir; Batı'da daha fazla "Kara M. P." diye geçer. Onunla Köprülüler Devri (1656-1683) sona ermiş ve Felâket Seneleri (1683 - 1699) başlamıştır. (Y. Ö.)

MUSTAFA PAŞA (Mostarlı) (Mostar, ? - İstanbul 1661), Türk vezîri. Mostar'da (Hersek) doğdu. Enderûn-i Hümâyûn'da (İmparatorluk Saray Üniversitesi) yüksek tahsil ve terbiyesini tamamladıktan sonra Saray hizmetinden taşraya çıktı. Yeniçeri ağası olarak Dîvân-ı Hümâyûn'a girdi. Vezîr oldu. Şam beylerbeyiliğine getirildi. 1633 sonlarında nişancı olarak tekrar Dîvân-ı Hümâyûn (imparatorluk bakanlar kurulu) üyeliğinde bulundu. Dış işleri bakanlığı olan bu görevde 1643'e kadar hemen hemen 10 yıl kaldı. Silistre beylerbeyisi oldu. Sonra protokolde imparatorluğun birinci eyâleti olan Mısır beylerbeyiliğine getirildi. Halefi Sıdkı Ahmed Paşa'dan sonra 4 yıl geçince tekrar nişancı oldu (20.XII.1647). 13 eylûl 1661'de ölünceye kadar 13 yıl, 8 ay, 24 gün bu mühim makamı muhâfaza etti. 2 nişancılık müddeti 23,5 yıldır. Türkiye tarihinde rekorlardan biridir. Bu suretle çeyrek asra yakın dünyanın birinci devletinin dış işlerinin başında bulundu. Bu devirde nişancılar, dış işlerinin sadrâzama karşı en yüksek sorumlusu olan Dîvân üyesi idiler ve reîsü'l - küttâblar, henüz hâriciye müsteşârı (veya genel sekreteri) idiler. M. P.'nın yerine gene Sıdkı Ahmed Paşa getirildi. Ancak bu 1661 eylûlünden imparatorluğun sonuna kadar artık dış işleri bakanlığını reîsülküttâblar yaptılar ve nişancılar, devlet bakanı olarak kaldılar. IV. Murad (1623 - 1640) gibi Osmanlı tarihinin en çetin hükümdârına kendini beğendirmiş, onun ölümüne kadar nişancılıkta kaldığı gibi, İbrahim Han (1640 - 1648) ve IV. Mehmed (1648 - 1687) devirlerinde de en yüksek görevlerde bulunmuştu. Ölümünde 60 yaşını aşıyordu ve Köprülü Mehmed Paşa'dan bir buçuk ay önce ölmüştür. (Y. Ö.)

MUSTAFA PAŞA (Tekirdağlı = Tekfurdağlı Bekrî) (Tekirdağ, ? - Malkara, 1690), Türk askeri ve devlet adamı, Osmanlı sadrâzamı. Tekirdağ'da doğdu. Yeniçeri Ocağı'ndan yetişti. IV. Mehmed'in ilk yıllarında (1648 - 1651) yeniçeri generallerinden meşhur zorbabaşı Bektaş Ağa'nın hazînedârı, çorbacı (yeniçeri binbaşısı), sırasıyle

yükselerek kul kedhudâsı (3. yeniçeri generali), segbânbaşı (2. yeniçeri generali) oldu. 1670'te yeniçeri ağası olarak Dîvân-ı Hümâyûn'a girdi. Ertesi yıl vezir (mareşal) pâyesi verildi. Yeniçeri generali olarak Köprülü - zâde Fâzıl Ahmed ve Merzifonlu Kara Mustafa Paşalar'ın seferlerine, IV. Mehmed'in sefer-i hümâyûnlarına, 1683 İkinci Viyana muhâsarasına, sonraki savaşlara katıldı. 2 mayıs 1688'de sadrâzam oldu. 25 ekim 1689'a kadar 1 yıl, 5 ay, 24 gün, bu makamda kaldı. Azli üzerine Malkara'ya sürüldü ve bir kaç yıl sonra 70'ine yakın yaşta öldü. Sadâreti, Felâket Seneleri'ne rastlar. Türkiye, büyük bir Avrupa koalisyonu ile tek başına harb hâlindeydi (Almanya, Venedik, Polonya, Rusya vs.). Sadârete, Seddülbahir (Çanakkale Boğazı) muhâfızlığından getirilmişti ve 17 yıllık vezirdi. Sadâretinde ilk defa tütüne vergi (resm-i dühân) koydu ve içki vergisini (emânet-i hamr) yeniden ihdâs etti. Sadâreti III. Süleyman (1687 - 1691) devrindedir. Halefi, Köprülü - zâde Fâzıl Mustafa Paşa'dır. Değerli asker olmak ve çekirdekten yetişmekle beraber, Viyana bozgununu durduracak adam değildi. Bu işi kısmen halefi yapabildi. (Y. Ö.)

MUSTAFA PAŞA (Zurnazen) (Arnavutluk, ? - Erzurum 1657), Türk devlet adamı, Osmanlı sadrâzamı. Sırasıyle yükselerek 1648'de Rumeli beylerbeyisi oldu. Bu sırada IV. Mehmed'in saltanatı (1648 - 1687) başlamıştı. 20 haziran 1650'de başdefterdâr (mâliye nâzırı) olarak Dîvân-ı Hümâyûn'a girdi. Başarısızlığı üzerine 3 ay, 20 gün sonra azledildi (10 ekim 1650). Bir müddet açıkta kaldı. 1652'de vezir (mareşal) pâyesiyle Karaman beylerbeyisi, 9 ağustos 1652'de tekrar başdefterdâr oldu. Bu defa 7 ay, 23 gün Dîvân'da kalabildi; 2 defterdârlığının yekûnu 11 ay, 13 gündür. 1 nisan 1653'teki azli üzerine Tameşvar beylerbeyiliğine gönderildi. 21 mayıs 1655'te kapdân-ı deryâ olarak tekrar Dîvân'a girdi. 5 mart 1656'ya kadar 10 ay, 15 gün de bu makamda kaldı. Kapdân-ı deryâlıktan sadrâzam oldu. Fakat 4 saat sonra azledilerek, bütün Türkiye tarihinin en kısa başbakanlık makamında bulunan devlet adamı şöhretiyle tarihe geçti. Selefi Deli Hüseyin Paşa'nın 6 günlük sadâretinde kaymakamlığı (başbakan vekilliği) da vardır. Yerine Siyâvuş Paşa getirilip, Erzurum beylerbeyiliğine gönderildi. Ertesi yıl orada takrîben 50 küsur yaşında öldü. Gayetle değersiz, entrikacı, harîs bir adamdı. 4 saatlik gülünç sadâretinden sonra söylediği "gerçi mâ'zûl oldum ammâ, pâye kat'etdim hele!" cümlesi, yüzsüzlüğünün delîlidir. Gençliğinde mehter - hâne'de zurna çaldığı için "zurnazen", bâzan "boruzen" denmiştir. Vak'a-i Vakvâkıyye denilen çirkin olayın (4 mart 1656) teşvikçilerindendir. Bir kaç ay sonra Köprülü Mehmed Paşa iktidâra gelip, bütün bu anarşiye, bir günde iki sadâret değişikliği yapan cihan imparatorluğundaki kargaşalığa son verecektir. (Y. Ö.)

MUSTAFAPAŞA KÖPRÜSÜ (bugünkü adı : **Svilengrad**), Edirne'nin yaya altı saat batısında eski bir Türk kasabası. Kasabanın kuruluşu 1529 yılında Yavuz Sultan Selim ve Kanûnî Sultan Süleyman devri Kubbe vezirlerinden Mustafa Paşa'nın malikâne yoluyla sahibi bulunduğu Çirmen sancağına bağlı Karaağaçlı köyü civarında Meriç ırmağı üzerinde bir köprü yaptırması ile başlar. Dokuz gözlü, taştan ve sağlam köprünün Sofya yakasında bir han ve imâretin, Edirne yakasında da bir kule, cami ve medresenin inşa edilmesiyle Cisr-i Mustafa Paşa kasabasının temeli atılmış oldu. Mustafa Paşa, eşi Hanım Hatun ile birlikte köprünün ve çevresinde yaptırdıkları hayır yapılarının onarımları için Çirmen sancağında mâlik oldukları 12 parça köy ile Selânik sancağındaki bazı mülklerini de buraya vakfetmişlerdi. Yeni doğan kasaba, Edirne - Sofya askerî ve ticarî yolu uzerinde bir konaklama yeri olarak günümüze kadar gittikçe gelişti. Kasabanın tarihinde 1696 yılında Belgrad kalesinde görevlendirilmek üzere yola çıkarılan 1 600 kadar yeniçerinin Sadrâzam Sürmeli Ali Paşa'ya karşı direnişlerinden başka bir olay yoktur. Ekonomik durumun getirdiği gelişmeye rağmen 1829 yılına kadar Çirmen sancağına bağlı bir nâiblik olarak yönetilmiştir. Edirne vilâyetinin ilk teşkilinde bu vilâyetin merkez sancağına bağlı bir nâhiye hâline getirildi. 1829 ve 1876 yıllarında Rus ordularının işgaline mâruz kaldı. Berlin Kongresi hükümlerine göre Doğu Rumleli mümtaz vilâyeti kurulunca ve bu eyâlet Bulgaristan Prensliği tarafından işgal edilince Osmanlı devletinin batı sınırında birden bire önem kazandı. Edirne vilâyetine bağlı bir ilçe hâline getirildiği gibi, hükûmet konağı, piyade ve jandarma kışlaları, Rüsûmât dairesi, tevkifhâne, karantina ve debboy binaları ile gerekli resmî binalara sahip oldu. Balkan savaşında Bulgar ordularının işgaline uğradığı sırada 5 154 ev, 650 ticarethâne, 32 cami, 21 kilise, 1 havra, 45 okul, 1 medrese, 2 türbe, ve 2 manastırı bulunan kasaba ve çevre köylerinde Türk çoğunluğun yaşadığı bir ilçe merkezi idi. Balkan savaşından sonra yine Edirne vilâyetinin batı sınırında bu defa bir transit kasabası hâline geldi. Ancak 1915 yılında Bulgaristan krallığını Alman ittifakına bağlayabilmek için Alman imparatorluğunun baskısı ile Osmanlı hükûmetince yapılan bir sınır düzeltmesi sonunda Bulgaristan'a terkolundu. Lozan konferansı sırasında Dimetoka ilçesi ile birlikte Türkiye'ye iâdesi için yapılan teşebbüsler bir sonuç vermedi. Bugün Bulgaristan Cumhuriyeti'nin doğu sınırında kara ve demiryolları gümrük limanı olarak ötedenberi sahip bulunduğu transit ticareti merkezi olma durumunu devâm ettirmektedir. (İ. Parmaksızoğlu)

MUSTAFA RÂKIM : bk. RÂKIM EFENDİ.

MUSTAFA REŞİD PAŞA : bk. REŞİD PAŞA.

MUSTAFA VÂSIF (Çömez) (Akşul Kastamonu, ? - İstanbul 1853), Türk Hattatı. İstanbul'a gelerek Kebeci - zâde Mehmed Vasfî Efendi'den sülüs ve nesih yazılarını meşk etmiş, hocası tarafından kendisine Çömez lâkabı verilmiştir. Daha sonra, Lâz Ömer Vasfî Ef. den yazı öğrenmeye devam eden M. V., I. Sultan Abdülhamîd Türbesinin baştürbedârlığı ve Vakıf kaymakam vekilliği vazifelerinde bulunmuştur. Kabri Eyüp Sultan Camii mezarlığındadır. Kıt'a ve hilyeleri çoktur. Yetiştirdikleri arasında Kazasker Mustafa İzzet Efendi (b. bk.) nin müstesna bir yeri vardır. (U. Derman)

MUSTAGATA veya MUZTAGATA, Pamir dağlarının doğu kenarında uzanan Kâşgar takımında kayalık bir dağ. Yeni ölçülen yüksekliği 7 546 m. İsveçli kâşif Sven Hedin bu adı yanlış kaydetmiş olabilir. 1956'da E. Beletzki'nin idâre ettiği bir Rus - Çin heyeti ilk defa geniş platonun en yüksek noktasına çıktılar. (V. Örs)

MUSTANSIR Bİ'LLÂH, biri Bağdad, biri Kahire ve biri de Fâtımî halîfesi olmak üzere üç halîfenin unvânı :

1. *Mustansır bi'llâh Ebû - Câferi'l - Mansûr* (1192 - 1242), Halîfe ez - Zâhir'in oğlu olup, bir Türk cariyeden Bağdad'da dünyaya gelmiştir. 1226'da babasının ölümü üzerine 36. Abbâsî halîfesi olarak Bağdad'da hılâfet makamına

getirildi. Abbâsî halîfeleri arasında adaleti, temiz ahlâkı ve iyilik severliği ile tanınmış ve halk tarafından pek çok sevilmiştir. Erbil ve Âne onun zamanında hılâfet sınırlarına alındığı gibi, M., yaklaşmakta olan Moğol tehlikesine karşı da kuvvetli bir ordu techîz etmeyi planlamıştı. Fakat onun en büyük başarısı dört mezhep fakihleri ile birlikte hadîs, sentaks, tıb ve matematik şubelerinin de bulunduğu Mustansıriyye medresesini tesis etmiş olmasıdır. Altı yıl içinde yapılan bu ünlü medresenin 160 000 ciltlik bir de kütüphânesi vardı. Dış politikada ise M., Moğollar'a karşı Celâleddin Harezmşah'la işbirliği yapmıştı. M., bir söylentiye göre 1242 yılı ocak ayında veya bu yılın kasımında, bir söylentiye göre de 1243 yılında ölmüştür.

2. *Mustansır bi'llâh Ebü'l - Kasım Ahmed* (ölm. 1262), son Abbâsî halîfesi Mustâsım'ın amcası ve Halîfe el - Mustansır'ın kardeşi olup, Hulagu Bağdad'ı zabtettiği sırada hapsedilmiş olduğu zindandan kurtularak Bâdiyetü's - Şâm'a kaçmaya muvaffak olmuştu. Mısır Memlûk sultânı Melikü'z - Zâhir Baybars, Moğollar'a karşı Irak halkını ayaklandırmak amacı ile Benî Mehâris'e ilticâ etmiş bulunan M.'ı Kahire'ye davet etti. Haziran 1261'de Kahire'ye gelen M., Kal'atü'l - Cebel'de misafir edildi ve Kadi'l - kuzât Tâceddîn'in fetvâsı ile nesebi tevsîk edildikten sonra Abbâsî halîfesi ilân edildi. Bu törenlerden sonra Baybars, M.'a gerekli askerî yardımda bulunarak ve yanına Musul, Cizre, ve Sincar emirlerini de memur ederek Irâk'a gönderdi. M., bu kuvvetlerle Bağdad'ın kuzeyinde bulunan Hadîsiye'yi işgal edebilmişse de Moğollar'la yaptığı ikinci savaşta yenilgiye uğradı ve savaş sonrasında izine rastlanmadı. Kuvvetli bir ihtimalle bu savaşta öldürülmüş bulunmaktadır.

3. *Mustansır bi'llâh Ebû - Temîm Meâd* (1029 - 1094), Fâtımî halîfesi ez - Zâhir'in oğlu olup, Sûdanlı bir cariyeden Kahire'de doğmuştur. Babasının ölümü üzerine 13 haziran 1036'da sekizinci Fâtımî halîfesi olarak kendisine bîat edildi. Halîfe olduğu sırada 7 yaşında bulunması devletin annesi ve vezir Ebü'l - Kasımi'l - Cercerâyî tarafından yönetilmesi sonucunu getirmişti. Ebü'l - Kasım'ın ölümünden sonra Ebû - Muhammedi'l - Yâzûrî iktidârı ele geçirdi. Buna karşı M.'ın annesi Sûdanlı birliklere, Nâsırüddevle b. Hamdân ise Türk kuvvetlerine dayanarak mücadele açtılar. Böylece Mısır'ın Saîd bölgesi Berberî, Türk ve Sûdanlı askerlerin savaş meydanı haline geldi. el - Yâzûrî sekiz yıllık vezirliği süresince Delta'daki Arap âsîler ve Nâsırüddevle ile mücadele etti. Nâsırüddevle ise Sûdanlılar'ı Saîd bölgesinden çıkardıktan sonra onu da saf dışı bıraktı ve Mısır'a hâkim olarak M.'ı adeta sarayında hapsetti. Sultânü'd - Devle unvânını alarak halîfeyi 100 dinarlık bir maaşla iktifaya mecbur etti. Nâsırüddevle, Abbâsî halîfeleri adına hutbe okutmaya kalkışacak kadar cesaret bulduğu bir sırada, Türk kumandanlardan İldeniz tarafından 1073'te öldürüldü. Bu suretle Halîfe M., bir parça nefes alacak imkânı bulmuş oldu. Ancak bu çekişmeler ülkede tarım hayatını felce uğratmış, sanayi ve transit ticaretini de büyük ölçüde aksatmış bulunuyordu. Bunun sonunda Mısır'da büyük bir kıtlık baş gösterdi. Memleketin düşmüş olduğu sefalet, Fustat ve Halîfeler sarayının yağmacı askerler tarafından soyulması karşısında âciz kalan M., ailesi ile birlikte Suriye'ye kaçmak zorunda kaldı. İşte bu kargaşanın getirdiği son bir cesaretle M., Akkâ valisi Ermeni Bedrü'l - Cemâlî'yi iktidara davet etti. 1074'te Kahire'ye giren Bedrü'l - Cemâlî, buradaki bütün Türk askerî şefleri ve onlara hizmet eden yerli memurları öldürttükten sonra devlet düzenini sağlayıcı sıkı bir yönetim kurdu. Böylece hem M., hem de Fâtımî hılâfeti yıkılmaktan kurtulmuş oldu. Kızını velîahd el - Mustâlî'ye vererek mevkiini iyice takviye eden eden Bedr, bundan sonra Şiî - İsmâilî akıydesinin temsilcisi olan Fâtımî hılâfetinin nüfûzunu Irak, İran ve Arabistan içlerine doğru yayacak bir planı gerçekleştirmeye girişti. Irak'ta Arslan Besâsîrî, İran'da Ebû - Kâlîcâr ve el - Müeyyed gibi öncülerle sürdürülen bu yayılma politikası Selçuklular'ın İslâm âlemine girmeleriyle felce uğradı. İran, Irak, Suriye ve Arabistan'da Fâtımî egemenliği Alp Arslan ve Sultan Melikşah gibi hükümdarlardan başka Atsız, Tutuş, Porsuk, Bozan, Aksungur v. b. Oğuz beyleri tarafından ortadan kaldırıldı. Yemen'deki İsmâilî hâkimiyeti ise 1173 yılına kadar, Eyyûbîler'den Tûrân - Şâh'ın bu ülkedeki askerî faaliyetine kadar sürebildi. Batıda ise Fâtımîler'in egemenliği genel vali Muiz b. Bâdis'in 1051 yılında Kayrevân'da Zîrî devletini kurmasıyle son buldu. Bunu 1070'de Normanlar'ın Sicilya'yı istilâları takib etti. Böylece Fâtımî devletinin batı sınırları Berka'ya kadar çekilmiş oldu. Bütün bu gelişmeler karşısında M., devletin yönetiminde gerçek bir varlık gösterememiştir. Bunda onun yumuşak tabiatının tesiri büyük olmuştur. Vezir ve kumandanları tarafından âdetâ göz altında tutulan M.'ın samimi, doğru sözlü, adalet ve hakkaniyete riayet eden bir kimse olduğu, İsmâilî mezhebinin imâmeti görevinde ise ferâset ve ismet sahibi bulunduğu kaynaklarda açıklanmaktadır. Onun en büyük zaafı hılâfet makamında büyük rakıybi Abbâsî halîfeleri gibi dünyevî iktidarını Emîrü'l - cüyûş (Emîrü'l - ümerâ karşılığı) unvânını taşıyan askerî şeflere teslîm etmesi ve bir daha da yakasını onların ellerinden kurtaramaması olmuştur. Böyle olduğu halde M. devrinde Fâtımî hılâfeti yine de çağının en kudretli Müslüman devletleri arasında sayılmakta idi. (İ. Parmaksızoğlu)

MUSTÂ'SIM Bİ'LLÂH EBÛ - AHMED ABDULLAH (1212 - 1258), son Abbâsî halîfesi. Mustansır bi'llâh'ın oğlu olup, Hâcer adındaki Habeş bir cariyeden Bağdad'da doğmuştur. Babasının ölümü üzerine uysal bir kimse olarak tanındığından amcası yerine tercihen halîfe ilân edildi. Hılâfeti hemen hemen Müeyyedüddin İbn el - Alkamî'nin vezirliği ve tesiri altında sönük bir şekilde geçti. Vezir İbnü'l-Alkamî, Şiî olmak hasebiyle M.'a karşı gizli bir kin beslemekte idi. Bunu Bağdad Şiî'lerine halîfenin gösterdiği huşûnet de bir kat daha arttırmıştı. Bu yüzden M., gittikçe yaklaşmakta olan Moğol tehlikesine karşı bu vezirin yanlış tavsıyeleri ile yerinde tedbirler alamadı. 1256'da Hulagu, İsmâilîler'e karşı bütün Müslüman hükümdarları cihâda davet ettiği zaman M., yine İbnü'l - Alkamî'nin tesiri ile cevap dahi vermedi. Halîfenin bu hareketini düşmanlık sayan Hulagu ondan Bağdad surlarının yıktırılmasını istedi. Halife Muktedî'nin yaptırmış olduğu istihkâmların yıktırılmasına tarafdar olmayan M., böylece güçlü düşmanını üzerine çekmiş oldu. Bu durum karşısında Halîfe Moğol hükümdarına harâc ödemeyi kabûl ettiğini bildiren bir elçilik heyeti gönderdi ise de Hulagu ocak 1258 de Bağdad önüne geldi. Şehri kuşatmaya girişti. M.'ın ikinci anlaşma teşebbüsü de İbnü'l - Alkamî'nin Hulagu'ya gönderdiği haberler üzerine reddedildi. Bu durum karşısında M., 10 şubat 1258'de teslim olmak zorunda kaldı. 10 gün kadar hapsedildikten sonra Abbâsî hânedânının öteki üyeleri ile birlikte öldürüldü. Bu suretle Abbâsî devletinin siyasî varlığı ortadan kalkmış oldu. Bağdad'dan kaçabilen el - Mustansır 1261'den itibaren Mısır Memlûk sultânı Baybars'ın desteği ile Kahire'de bu hılâfetin sadece dinî varlığını yeniden canlandırmaya muvaffak oldu. (İ. Parmaksızoğlu)

MUSUL, Mosul (Ar. *el-Mavsıl),* bugünki Kuzey Irak'ta bir şehir. Eski • el-Cezîre veya Diyâr Rebîa (b. bk.) bölgesinin merkezi. Pers imparatorluğu devrinde eski Assur'un başşehri Ninova'nın yerine kaim olan şehir. Mavsıl adı Arapça türetime göre yolların veya Dicle ırmağına karışan kolların kavşak yeri anlamına gelmektedir. Şehrin kuruluşu hakkında çeşitli efsaneler vardır. Ninova'nın karşısında, Dicle'nin sağ sahilinde bir Pers kalesi ve daha sonra da II. yüzyıldan itibaren Ön Asya Hıristiyanlığının merkezi olarak gittikçe ün kazandı. Bar Kusra 570 yılında burada hâlâ Mar İşaya adıyla tanınan bir manastır kurdu. Bu manastır çevresinde gelişen yerleşme bugünki M.'un meydana gelmesiyle sonuçlandı. İran Sâsânî hükümdârı II. Husrev bu yerleşme yerindeki eski Pers kalesini yeniden tahkim etmekle şehir kesinlikle teşekkül etmiş oldu. 641'de Utbe tarafından fethedilerek İslâm âlemine kazandırılan M., o günden itibaren bir Müslüman şehri olarak gelişmiştir. Şehrin Araplaştırılması Herseme'nin valiliği zamanında oldu. Muhammed b. Mervân'ın valiliği esnasında M., Kınnesrîn ordugâhının yerini aldı. II. Mervân devrinde ise uzun yıllar sürecek olan el-Cezîre bölgesinin merkezi durumuna ulaştı. Abbâsîler devrinde M., Hâricîlerin mücadele sahalarından biri hâline geldi. Bu arada M. ve çevresine ilk Türk askerî birliklerinin yerleştirildiğini, Asa Tigin, Edgü Tigin ve Tok Timur gibi Türk asıllı komutanların da M. valiliğinde bulunduklarını tespit etmekteyiz. Ancak Benî Şeybân ve Taglib gibi Arap kabîlelerine dayanan Hamdân b. Hamdûn ve oğulları Hüseyn ile Ebü'l-Heycâ 895'ten itibaren M. ve çevresine egemen olma çabalarını sürdürdüler. Hamdân önce Halîfe el-Mûtadıd'a bağlı gözüktüğü halde sonra baş kaldırdı. Bunun üzerine Halîfe, Vasîf ve Nasr adındaki Türk komutanları M.'a gönderdi. Hamdân, Halîfe ordusu önünden kaçtı ise de oğlu Hüseyn, Halîfe'ye itaatini arz etti. Fakat onun Hâricîler karşısında yenilgiye uğraması M.'da sükûnu yeniden bozdu. Bunun üzerine Halîfe Müktefî, onun kardeşi Ebü'l-Heycâ'yı M.'a vali tayin etti. Ebü'l-Heycâ Abdullah, 905'te M. ve çevresine kesinlikle hâkim oldu ve burada önce Abbâsî hılâfetine bağlı ama, bir süre sonra bağımsız hâle gelecek olan bir devletin temellerini attı (Bk. HAMDÂNÎLER). M. üzerinde Hamdânîler'i, başka bir Arap boyunun egemenliği izledi (Bk. UKAYLÎLER). M. ve yöresi doğal yapı itibariyle Türk boylarının yaşayışlarına uygun topraklar ihtivâ etmekle büyük Oğuz göçü başladığı tarihte Oğuz boylarınca da benimsendi. Türkler'in ilk göç dalgası tesbît edildiğine göre 1043'te olmuştur. Göktaş, Mansûr ve Oğuzoğlu buyruğundaki Türkmenler gerçi bu ilk yerleşme teşebbüsünde Ukaylîler karşısında başarısız oldular. Fakat onları izleyenler kısa bir aralıktan sonra Hânıkîn'den Tigrit'e Telafer'den Mardin'e kadar bütün M., yöresini kapladılar. 1050'de durum iyice değişmiş, M. emîri Kureyş (Karvaş), Büyük Selçuklu sultanı Tuğrul Bey adına hutbe okutarak kendi geleceğini güven altına alırken, M.'da da Türk egemenliğini başlatmış oluyordu. Böylece M., 1926 yılına kadar hemen hemen dokuz yüzyıl bir Türk kenti oldu. M.'daki bağlı Ukaylî emîrliğine ise Melikşâh son verdi. M. atabeglerinin atası olan Kasîmüddevle Aksungur ve Artuk Bey, son Ukaylî emîri Müslim'i ortadan kaldırarak 1084 güzünde M.'u geçirdiler. Şehir Türk kuvvetlerine teslim olduğu anda Büyük sultan Melikşah da M.'a gelmiş bulunuyordu. Melikşah M.'da ocak 1085'e kadar kaldı. Çevredeki Türk boylarının yaylak, kışlak ve arazi problemlerini çözdü, M. kalesinin onarımını tamamlattı. Bundan sonra M. tarihi Büyük Selçuklu imparatorluğunu oluşturan Oğuz beylerinin ve boylarının akıncı ruhları ile meydana getirdikleri olaylarla doludur. Bunlardan Atabeg İmâdeddin Zengî, M.'da bağımsız bir devlet kurduğu gibi (Bk. ZENGÎLER) şehri de onardı. Yeni binalar ve bahçelerle şehri güzelleştirirken kalesini de yeniden tahkim etti. M., 1085'ten itibaren bir tarihte Zengîler'in komutanlarından olup, Mısır'da yeni bir Türk imparatorluğu kuran Salâhaddîn-i Eyyûbî'ye bağlandı. 1210'da ise Bedreddin Lûlû, şehre bağımsız olarak egemen oldu. Ancak Melik Sâlih İsmail'in Hulagu'ya karşı Sultan Melikü'z-Zâhir Baybars ile yapmış olduğu ittifak sonunda 1262'de M., Moğol ordularının istilâsına uğradı ve yağma edilerek tahrip edildi. 1336'da İlhanlı devletinin dağılmasına kadar M., ilhanın dirlikleri arasında Moğol-Türk boylarının kışlaklarından biri olarak önemini korudu. Özellikle Kerkük, Tartar (Sarsar), Tigrit gibi çevreler bu yerleşmenin başlıca merkezleri oldular. Calayırlı hükümdarı Sultan Üveys M.'a ayrı bir ilgi gösterdi. Şehrin onarımı ve bakımı bu hükümdar zamanında en üstün seviyeye yükseldi. Timur ise öteki Ön Asya şehirlerine (Sivas, Şam, Bağdad, Bursa v.b.) gösterdiği huşûnet yerine M.'a büyük teveccühte bulundu. 1401'de Timur M.'dan ayrılırken Hüseyin Bey'i nâib olarak bıraktı. Timur'un ölümüyle kurduğu büyük imparatorluk dağılırken M. da Akkoyunlu devletinin kurucusu Kara Yülük Osman Bey'in eline geçti. Uzun Hasan Bey'in ölümünden sonra Akkoyunlu hânedânı arasındaki didişmelerde M. çeşitli Akkoyunlu şehzâdeleri arasında el değiştirdikten sonra Şah İsmail'i destekleyen Musul'lu boyunun da yardımıyla yeni kurulan Safevî devletine bağlandı. Ancak bu egemenlik kısa sürdü ve 1514 Çaldıran savaşı ile M.'un müstakbel sahibi belli oldu. Özellikle 1516 Koçhisar savaşından sonra bütün el-Cezîre bölgesi ile birlikte M. da Osmanlı yönetimine girdi. Osmanlı devlet teşkilâtının bütün düzen ve yasaları ile birlikte bu bölgede yerleşmesi 1535 yılında vuku bulan Bağdad seferi sonunda olmuştur. M. eyâleti önce

MUSUL: 1930'lardan bir görünüş

6 sancak, daha sonra da 3 sancak halinde teşkilâtlandırılarak İran serhaddi üzerinde önemli bir üssül-hareke hâline kondu. Bundan sonra M., yüzyıl kadar güven içinde sahip olduğu tarım imkânlarını ve tarıma dayalı sanayi kuruluşlarını geliştirerek Osmanlı İmparatorluğu'nun önemli iş merkezlerinden biri olarak büyüdü. Ancak 1624'te Bekir Sübaşı'nın Bağdad'da yarattığı buhran M.'u da etkiledi. Şâh Abbâs'ın Karçakay Han komutasında sevkettiği İran kuvvetleri savaş vermeksizin M.'a girdiler. Buna karşı 1625 yılında Hâfız Ahmed Paşa M.'u tekrar Osmanlı egemenliğine bağladı. 1726 yılından itibaren ise M., zaman zaman Abdülcelil-zâdeler unvânı ile tanınan bir yerli âilenin nüfuzu altına girdi. İmparatorluk merkezinden gönderilen valileri dahi kontrolü altında tutan bu aile, çoğu defa valilik görevini üzerine alarak bölgeyi idare etmek gücünü gösterdi. Ancak Abdülcelil-zâdeler hiç bir zaman Bağdad Kölemenleri gibi başlarına buyruk olma davasına kalkışmadılar. İmparatorluğun sadık valileri olarak yetkilerini kullandılar. Bunların içinde sekiz defa M. valisi olan Hacı Hüseyin Paşa en ünlüleridir. Hüseyin Paşa 1733'te Şah Tahmasb'ın komutanı Nergis Han'ı M. önünde yenilgiye uğrattığı gibi, 1743'te Nâdir Şâh'ın bütün ağırlığı ile M. üzerine giriştiği saldırıyı da kale muhafızı Kazıkçı Hüseyin Paşa, kardeşi Abdülfettah ve çocukları Murad ve Mehmed Beylerle birlikte durdurdu. İran'dan M.'a yönelik son saldırı ise 1777'de Sine hâkimi Husrev Han'ın tecavüzî harekâtıdır. Bunun dışında M. eyâleti içinde bilhassa Sincar bölgesinde yaşayan Yezîdîler (b. bk.) ile zaman zaman çıkan anlaşmazlıklar, tenkil hareketlerine meydan vermiştir. 1835'ten itibaren İncebayrakdâroğlu Mehmed Paşa, M. ve çevresindeki mütegallibeleri birer birer ortadan kaldırarak Revanduz, İmâdiye, Akra ve Sincar bölgelerinde devlet nüfuzunu güçlü bir şekilde yerleştirmiştir. Ayrıca M.'da giriştiği medenî tesislerle şehre modern bir görünüş kazandırmıştır. 1851'de bir mutasarrıflık hâline konan M., Bağdad vilayetine bağlandı. Ama, bu uygulama uzun sürmedi ve 1878'de M. vilâyeti yeniden kuruldu. Nihayet 8 ekim 1918 tarihinde İngiliz kuvvetlerinin M.'a girmesiyle Türk egemenliği fi'len sona ermiş oldu. Ancak Türkiye Cumhuriyeti hükûmeti M. üzerindeki hukukundan 5 haziran 1926 anlaşması ile feragat ettiği âna kadar M., bir Türk vilâyeti olarak mütalea edildi (bk. MUSUL MESELESİ). Bu tarihten sonra İngiliz mandası altındaki Irak krallığına bağlanan eski M. vilâyeti toprakları üzerinde M. merkez, Kerkük, Süleymâniye ve Erbil olmak üzere dört Irak livâsı (vilâyeti) teşkîl edildi.

MUSUL: Bir cami avlusu

M., şehir olarak bugüne kadar yapılan araştırmalara göre eski Ninova'nın karşısında kurulan Rabban İşoye manastırı çevresinde teşekkül ederek gelişmiştir. Şehri surla çevirterek sayısız binalarla büyütenlerin başında İran Sâsânî hükümdârı II. Husrev gelir. Böylece askerî bir üs hâline gelen M., Müslüman Arap egemenliği sırasında verimli topraklarının sağladığı tarım ürünleri ve tarıma dayanan sanayi kuruluşları, bilhassa kumaş tezgâhları ve maden ocakları ile zenginleşti ve güzelleşti. M.'a Arap göçebeleri yerleştiren vali Herseme ise burada ilk Müslüman yapısı olan camii bina etti. Halîfe II. Mervân yeni bir cami ile bir tonbaz köprü ve askerî tesisler yaptırdı. Türk egemenliğinin yerleşmesi ile şehir bir yandan Türkleşirken, bir yandan da yeni bir gelişme dönemine girmiş oldu. İmâdeddin Zengî devrinde şehir, muhteşem binaları, bakımlı surları ve şehri çevreleyen bahçeleri ile çağının en güzel şehirlerinden biri olmuştu. Vezir Mücâhidüddin Kaymaz zamanında ise şehir iç kale (baş tabya) ve iki kat sur ile çevrili, Dicle kıyısından güney doğrultusunda uzanan büyük bir şehir olmuştu. Şehrin ana planı yarım daire biçiminde olup, surlar içinde şehrin ünlü çarşısı Sûku'l-Erbaa (Çarşamba Pazarı) bulunuyordu. Daha önce inşa edilen iki büyük cami yanında ırmak kıyısında basamaklarla çıkılan bir üçüncü cami daha yaptırılmıştı. Ayrıca hastahane (Zengî Bîmâristânı) ve Kaysarîyye adını taşıyan örtülü çarşısı pek meşhurdu. Şehrin evleri ise kubbeli olup, çoğunlukla mermerden inşa edilmişlerdi. Şehrin karşısına düşen eski Ninova, Nebî Yûnus, Nebî Circis ve Şît ile daha bir çok peygamber ve evliyânın durağı olarak bir ziyaret ve gezi yeri hâline gelmişti. Tellü't-tevbe adını alan bu semtin hemen yanı başında Âl-i Abâ'ya mensup bir çok imamların türbeleri vardı. Bu bakımlı şehre ilk darbeyi Moğollar indirdiler. 1262'de Moğol istilâsına uğrayan şehir yağma ve talan edildi. Karakoyunlu ve Akkoyunlu aşiretleri arasındaki mücadele ise şehrin gelişmesini engelledi. Osmanlı döneminde Kanûnî Sultan Süleyman ve Sultan IV. Murâd'ın ilgileriyle yeniden kalkınan şehir, 1677'de şiddetli bir depremle ağır hasar gördü. 1711'deki veba ve kıtlık ise M.'dan halkın başka yerlere göç etmelerine sebeb oldu. Celîlî ailesinden gelen valiler şehri onarmaya ve en önemlisi İran saldırılarına karşı burasını tahkim etmeye özen gösterdiler. İncebayrakdâroğlu Mehmed Paşa yaptırdığı resmî binalarla şehre modern bir görünüş kazandırdı. M. üzerinde Türk egemenliği sona ererken Melik Muzafferüddin'in eseri olan Kızıl Cami (el-Ahmar) ile Ulu Cami (el-Kebîr)'den başka şehirde daha 27 cami ve mescid ile 38 mahalle, 9 126 ev, 30062 dükkân bulunmakta ve şehrin nüfusu seksen bin olarak tahmin edilmekte idi. (İ. Parmaksızoğlu)

MUSUL MES'ELESİ (Ar. *Müşkilet el-Mavsıl;* İng. *The Mosul Problem:* Fr. *Question de la Frontière entre la Turquie et l'Irak).* Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin Lozan

Konferansı'nda ve daha sonra 1926 yılına kadar karşılaştığı siyasî konuların en önemlisi M. M., olmuştur. M. M., daha geniş bir kavram içinde XIX. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren Avrupalı devletler için ele alınan bir konu olmuştur. Yabancıların M. M. ile ilgilenmeleri başlangıçta ilmî ve dinî açılara göre idi. Eski el - Hilâlü'l - Hasîb (Mitanni) ve Âsûr medeniyetlerini inceleme ve elde edilen kalıntıları başta İngiltere olmak üzere Amerika'ya kadar uzanan müzeleri zenginleştirme çabaları yanında Musul şehrinin Orta - Doğu Hıristiyanlığının merkezlerinden biri oluşu ve oldukça önemli sayıda Hıristiyanın bu yörede yaşayışı Hıristiyan Avrupa'nın Musul üzerine eğilmesi için yeterli olmuştu. Yüzyılın ikinci yarısında ve özellikle Berlin kongresinden sonra Osmanlı İmparatorluğunun doğu toprakları üzerinde İngiltere, Rusya ve Alman imparatorluklarının rekabete giriştikleri görülür. Rusya'nın Erzurum'a kadar sarkması, İngiltere'nin Basra körfezine girişi ve nihayet Almanya'nın Anadolu demiryolları imtiyazı, Musul vilâyetinin siyasî geleceği üzerinde bu üç güçlü devletin çekişmelerine yol açmış oldu. Fakat Musul'u bugünki kaderine yönelten en önemli sebep, bu toprakların sahip oldukları petrol yatakları ile birden bire kazandığı ekonomik değer olmuştur. 1888'de Sultan II. Abdülhamîd'in çıkardığı bir fermanla Musul petrol yataklarının araştırılması ve işletilmesi imtiyazı Hazîne-i Hâssa nezâretine tevdi edilmişti. 1904 yılında bu Nezâret, Alman Anadolu demiryolları şirketi ile yaptığı bir anlaşma ile eli altındaki imtiyaz haklarını bu şirkete devretti. Ancak İngiltere'nin şiddetli muhalefeti ile karşılaşılınca 1906 yılında İngiliz Darsi şirketinin de katılmasıyla üç devletin teahhüdünde kurulan Osmanlı Petrolleri Şirketi ortaya çıktı ve 1907 yılından itibaren faaliyete geçmesi kararlaştırıldı (bk. TÜRKİYE PETROLLERİ). Ancak 1908 İkinci Meşrutiyet devrimi bu şirketin çalışmalarını aksattı. 1912'de Musul petrol imtiyazı Hazîne-i Hâssa nezâretinden Maliye nezâretine devredilince görüşmeler yeniden açıldı. Musul petrolleri imtiyazı bu defa İngiliz - Alman ve bu imtiyazı sağlayan Gülbenkyan'ın % 5 hissesi ile oluşan Türkiye Petrolleri Şirketine devredildi. Birinci Dünya Savaşı sırasında ise, savaş sonrası tasarılarının hazırlanmasında Musul, 1916'da Sykes - Picot anlaşmasıyla Suriye ile birlikte Fransa'ya bırakılmış ve Almanların Musul petrollerindeki % 25 hisseleri de Fransa'ya devredilmişti. Öte yandan Osmanlı kuvvetleri Kayara'ya çekildikleri sırada Mondros (b. bk.) mütarekenâmesi imzalanmış, Musul vilâyetinin Kerkük sancağı elden çıkmakla beraber, vilâyet merkezi ve öteki sancakları henüz Türk kuvvetlerinin kontrolü altında kalmıştı. Ne var ki kısa bir süre sonra âsâyişin temini gerekçesi ile İngiliz komutanlığı Musul'da bulunan VI. ordu komutanı Ali İhsan Paşa'dan (Sabis) Musul'un teslimini istedi. Ali İhsan Paşa bir taraftan Sadrâzam İzzet Paşa'ya bilgi verirken, bir yandan da işgal görevini almış bulunan General Cassel ile Marshal'a protestoda bulundu ise de 8 kasımda Musul'a İngiliz bayrağı çekildi. Şehrin boşaltılması 15 kasımda, vilâyetin ayrılması ise 6 aralıkta son buldu. Böylece M. M., nihayet ilmî, dinî ve ekonomik alandan politik alana intikal etmiş oldu. Halbuki az sonra toplanan son Osmanlı Meclis-i Meb'usân'ında Musul, Mîsâk-ı Millî (b. bk.) sınırları içinde kabûl edilmekle M. M., er veya geç Türk hükûmetlerinin çözümlemesi gereken konulardan biri oldu. Sevr andlaşmasını hazırlayan Paris konferansı ise Musul topraklarını İngiltere mandasına bırakılan Irak topraklarından mâdûd tutmakla Fransa, Musul petrolleri kazancından alacağı %25 hisseye razı olmuş bulunuyordu. Sevr andlaşmasına gelince, Türk millî mukavemeti karşısından bunun uygulanma imkânı kalmadığından, Musul'un kaderi Lozan konferansına kadar muallakta kaldı. Lozan konferansında Türk heyeti Musul sınırları için Hânikıyn, Cebel-i Hamrîn ve Tigrit (bk. IRAK) doğrultusunda bir sınır önerirlerken İngiliz delegeleri Musul'un 1851 - 1878 yılları arasında Bağdad vilâyetine bağlı bir mutasarrıflık olarak yönetilmesini ve Alman Genel Kurmay haritalarında Irak muzâfâtından sayılmasını belge olarak kullanmak suretiyle Türkiye - Irak sınırının Gülanber - Süleymâniye, İmâdiye doğusu ile Zahe kuzeyinden geçen bir hatta saptanmasını istediler. Türk ve İngiliz görüşlerini Lozan konferansında telif etmek mümkün olamadı. Konu hakem durumunda olan Cem'iyet-i Akvâm'a intikal etti. Milletler Cem'iyeti 1924 eylülünde konuyu incelemek üzere bir heyet teşkil etti. Bu heyet çalışırken İngiliz siyasî ve askerî memurları da bölgedeki Süryânî, Nastûrî ve Keldânî Hıristiyan azınlıklarla Arap ve Kürt aşîretlerini Türkiye'ye karşı kışkırtmaya devam ettiler. Hakkâri Süryânîleri'ni isyana teşvik ederek sonuç aldıkları gibi, Diyarbakır bölgesinde de Şeyh Said isyanını (b. bk.) gerçekleştirdiler. Ayrıca İngiliz donanması da Mersin önlerinde nümâyişkâr davranışlarda bulunuyordu. Türkiye hükûmeti içte ve dışta bu politik ve askerî baskılar altında iken M. M. ile ilgili tezler La Haye Adalet Divanına getirildi. Divan, Türkiye - Irak sınırının Milletler Cem'iyetince tespit edilmesi kararını aldı. İngiltere'nin mutlak nüfuzu altında bulunan Milletler Cem'iyeti ise 16 aralık 1925'te Musul vilâyeti topraklarının Irak'a ve dolayısıyle İngiltere mandasına bırakılmasını kararlaştırdı. 13 ocak 1926 da İngiltere Yüksek Komiserliği peyk Irak hükûmeti ile anlaştı ve manda yönetiminin Musul vilâyetine teşmîlini sağladı. Bu şartlar altında Türkiye Cumhuriyeti hükûmeti daha fazla direnmeye lüzum görmeyerek 5 haziran 1926 Ankara anlaşması ile Türkiye - Irak sınırının Milletler Cem'iyeti kararlarına uygun olarak bir İsviçrelinin başkanlığında kurulacak sınır komisyonunca tesbîtine, sınır hattının iki tarafından 75 km eninde bir askersiz bölge ayrılmasına, buna karşılık Musul vilâyeti üzerindeki hükümranlık haklarından feragat etmeye, ekonomik bir taviz olarak da 25 yıl süre ile petrol gelirinin %10'unun Türkiye Maliye Bakanlığına ödenmesine razı oldu. 1951 yılında bu taviz süresi bitmekle Türkiye'nin Musul üzerindeki her türlü hukuku da sona ermiş oldu. (İ. Parmaksızoğlu)

MUSUL VE HALEB ATABEYLERİ: bk. ZENGİLER.

MUŞ, Doğu Anadolu'da Orta Murat bölgesinin şehirlerinden biri ve aynı addaki ilin merkezi. İlin yüzölçümü 8 196 km², nüfusu 252 135 (1975), nüfus yoğunluğu 28, ilçe sayısı 3 (Bulanık, Malazgirt, Varto), bucak sayısı 11, köy sayısı 386, il merkezi M. şehrinin yüksekliği 1 404 m., şehir nüfusu 27 730'dir.

Yeryüzü şekilleri: M., Türkiye'nin büyük ovalarından biri olan M. Ovası'nın (b. bk.) bulunduğu, ayrıca Bulanık Ovası (1 000 km² kadar) ile yüksek düzlüklerin ve dağların önemli yer tutuğu bir ildir. Bu ilde arazinin üçte biri ova özelliğindedir. İl arazisi, Türkiye'nin yüksek bir bölgesi içindedir. Burada 1250 m den daha alçak yerler pek azdır. İlin ovaları 1300 - 1500 m yüksekliğindedir. Pliyosen devri ve Dördüncü Zaman çöküntüleriyle olmuşmuş bulunan bu ovaların üstü genç ve verimli alüvyonlarla örtülüdür. Kuzey bölümünün plato ve tepelikleri de 1500 - 1700 m dir. Bu platolar ve eski tekne tabanları, çok yerlerinde dolmuş yeryüzü şekilleridir. İlin

MUŞ : Şehrin umumî görünüşü

dağları ise, çok yerde 2 000 - 2 600 m yüksekliktedir. M. Ovası ve Murat ırmağı vâdîsi, çevreye doğal bağlantı yerlerini vermişlerdir. İlin güney bölümündeki Karaçavuş Dağları (önceleri Haçreş Dağları denirdi), doğu - batı uzanışlı, dik yamaçlı ve geçit vermeyen yüksek dağlardır (2000 - 2700 m). Bu dağların üstü yer yer düzce veya hafif dalgalı ve yassı tepelik görünüşündedir. Üzerlerinde yazın da yer yer kar örtüleri vardır. Bu karların aşındırmasıyle dağın yüksek bölümünde yayvan çanaklar (kar yalakları) oluşmuştur. Bu dağlarla kuzeyindeki M. Ovası arasında, çok yerinde dik basamaklar biçiminde bir arazi uzanır. Bu diklik boyunda bir kırık çizgisi vardır. İlin bu güney dağlarının esas yapısı, Bitlis masifinin kuzey bölümü olarak, gnays, mikaşist ve kuvarsitler gibi metamorfik taşlardan oluşmuştur. Çok kıvrımlı ve kırıklı olan bu eski yapı, M. güneyindeki dağların her yerinde görülür. İlin kuzey bölümü, Bulanık Ovası ile bu çevrelerdeki düzlükler dışında, geniş ölçüde dağlıktır. Buradaki Şerafettin Dağları ve bunların Murat ırmağı yarma vâdîsi doğusundaki devamı, 2000 - 2400 m yüksekliğinde kıvrımlı bir yapı gösteren sıradağlardır (en yüksek yeri 2 532 m). Bu dağlar, Üçüncü Zamanda oluşmuş kıvrım dağlardır. Şerafettin Dağlarının çok yeri ise, genç volkanik örtülerle (bazaltlar) kaplıdır. Varto, Bulanık, Malazgirt çevrelerinde de, Neojen tortulları ve yeni volkanik malzeme ile kaplı dalgalı düzlük ve tepelikler görünüşünde tekne ve plato şekilleri vardır.

İklim, sular: M. ilinin çok yeri Orta ve Aşağı Murat bölgesi, bir kısmı de Van bölgesi iklimi içindedir. Bu yüksek ve iç bölgede kışlar sert, yazlar kurak ve sıcak geçer. Yağış mevsimi kışın ve ilkbahardır. Kış yağışları, çoklukla, kar şeklinde olur, ilkbaharda yağmurlar yağar. Yıllık yağış tutarı, çok yerde, 400 - 500 mm dir. İlin güney bölümünde yağış daha çok olup, (550 - 700 mm), buradaki dağlarda bunu da geçmektedir. Buralarda kar örtüsünün kalınlığı 20 - 30 cm olur, bazı kışlarda bunu da geçerek, 40 - 50 cm ye ulaştığı görülür. Şiddetli kışlarda M. Ovasının uzun süre kar ile örtülü kaldığı, sıcaklığın - 10° ye indiği, hatta - 34° yi bulduğu olur. Ovanın kardan sıyrılması ile, ilkbaharda kuzey kenarından başlayarak toprak göründüğünden, buradaki köylerden biri olan Ebülbahar (baharın babası) adının böyle bir anlam taşıdığı sanılır (bu köy şimdi yaza doğru gidişi belirten Yazla adını taşımaktadır). Kar örtüsü, M. şehrinin bulunduğu yere doğru ağır ağır yerden kalkar; ancak, hemen güneydeki Kurtik dağında yaz boyunca da kar örtüsü benek benek yerde kalır. Buraları, M.'un dağ çayırları bulunan yaylacılık yerleridir.

M. ilinin başlıca büyük akarsuyu, bir kesimi buradan geçen Murat ırmağı'dır (b. bk.). Yaklaşık olarak Malazgirt' in 20 km kuzeyinden Genç Boğazına kadar olan 206 km lik kesiminde, bu ırmak M. ilinden geçer. Bu kesiminde ırmak, geniş dağlık çevrelerin sularını toplayan Hınıs Çayı ile Bulanık deresini alarak büyür, Bulanık düzlüklerinde 15 - 20 m derinlikde akarak batıya yönelir, Varto güneyinden geçen Köşker deresini aldığı yerde keskin bir dirsekle güneye döner, genişçe bir boğazdan geçtikten sonra M. Ovasına açılır. Burada tarihî değeri ve özel bir yapısı bulunan büyük taş köprü vardır. Bu ovada Nemrut dağının batısındaki sazlıktan çıkan ve batıya doğru ova boyunca akan Karasu deresini (70 km) alır, batıya yönelir, dar ve derin Genç Boğazına büyük bir ırmak olarak girer. Çok yerinde genişliği 50 - 70 m olan bu ırmak, yer yer, daha da genişler. Normal akışı sırasında 1 - 2 m derinliği bulunan ırmak, kabardığı zaman çoşkun bir şekilde akar, derinliği 2 - 3 m yi bulur, hattâ geçer. İlde, bu büyük akarsudan başka, bu dağlık bölgenin türlü yerlerinden

doğarak, özellikle kar sulariyle beslenen çok sayıda (40 dan çok ve boyları 20 - 30 km) dereler de vardır. Bunlardan Çar deresi, M. şehrinin hidro - elektrik kaynağı olmuştur. Irmak ve çayları besleyen bu derelerin çoğu dağların karlariyle beslendiklerinden, yazın da bolca su taşırlar. İldeki başlıca göller, Bulanık güneyindeki Haçlı gölü ile Varto ve Bulanık arasındaki Hamurpet gölüdür. Bunlar, yer yer kayalıklarla çevrili, volkanik bölge gölleridir.

İlin alüvyal arazisinde (ovalarda, vâdî tabanlarında) ve Neojen devri tabakalarının uzandığı yerlerde yeraltı suları vardır. Buralarda sondajlar yapılmış, yer yer, âdî kuyular ve saniyede 10 - 15 litre su çıkaran arteziyen kuyuları açılmıştır. İlçelerde iyi sonuçlar elde edilmiştir. Başta M. Ovası olmak üzere, ilin türlü yerlerinde regülatörler yapımı işlerine girişilmiş ve sulama yapılmasına çalışılmıştır.

Tarım, Hayvancılık: M. ili, çok yeriyle, ormandan yoksundur. Dağlık yerlerin vâdî yamaçlarında çalılıklarla akarsu boylarındaki bazı ağıçlıklar, dağlardaki otluk, dikenlik ve çayırlıklar başlıca doğal bitki örtüleridir. Merkez ilçesiyle Varto'da, bozulmuş ve küçük ölçüde ormanlar (çoğu meşe) vardır. Buralarda, Elazığ'a ve Bitlis'e bağlı, orman bölge şeflikleri bulunmaktadır. Bu ormanlardan her yıl az miktarda maden ve tel direkleri ile çokça odun elde edilir. M. Orman Fidanlığı (şehrin yakınında ve 122 000 m²), ildeki ağaçlandırmada yararlı olmaktadır. İl arazisinin %30 u ovalık, %70 i dağlık ve yaylalıktır. Bu durumiyle, ilde tarım ve hayvancılık için elverişli yerler yeterince vardır. Ovalar ve platolar tarım alanlarıdır. Dağların çok yeri ise, yazın davar sürülerinin çıkarıldığı yaylak yerleridir. Kışların soğuk ve karlı geçmesi, bu ilde çiftçiyi belirli tarımları yapmağa zorlamıştır. Başlıca ürünler tahıl (buğday, arpa, çavdar) dır. Ayrıca şeker pancarı, fasulye, soğan, lahana, bostan ürünleri, patetes, sebze, yem bitkileri, merkez ilçede tütün elde edilir. Burada, yılına göre, 100-200 bin kilo tütün ürünü alınır. M. tütün piyasası, 1974 yılı Nisan başlarında açılmıştır. İlde sayısı 31 000 kadar olan çiftçi ailesinin %70 i orta ve küçük toprak sahibi, %30 kadarı daha geniş arazi sahibidir. İlde arazinin çok yeri mer'a ve çayırlık ile tahıl ekilen yerlerdir. Sarp ve taşlık yerler de çokçadır. Sebze, meyve, sanayi bitkileri yetiştirilen topraklar ise, bunlara göre, az yer tutar. İlde düz ve verimli arazi çok yer tuttuğu halde, kış mevsiminin fazla kar yağışlı geçmesi, ilkbaharda ânî kar erimeleri ve sürekli yağmurlar, bu mevsimde beliren donma olayları, toprağın iyi sürülüp yeterince gübrelenmemesi gibi sebeplerle M. ili, tahıl tarımından fazla verim alamamaktadır. İlin elverişli yerlerinde (bazı vâdîler), bağlar ve meyve bağçeleri de yetiştirilmiştir. Meyve fidanları, M. Ovasındaki "Alp Arslan Devlet Üretme Çiftliği"nden ve başka illerdeki fidanlıklardan sağlanır.

İlin çok mühim geçim kaynağı, hayvancılıktır. Başka yerlere canlı hayvan satışı olur. Burada "doğu kırmızı sığır" soyu ve son zamanlarda gelişme gösteren "montafon - doğu kırmızısı melezi" ile "doğu kırmızısı - İsviçre esmer ırkı" melezleri, Kars yaylalarından gelenlerin getirdiği zavot ırkı başlıca büyük baş hayvanları teşkil eder. Hayvan birimi başına, ortalama 200 günlük süt verme devresinden, 700 - 800 kilo süt alınmaktadır. İçlerinde, günde 10 - 15 kilo süt veren inekler de vardır. İlde küçük baş hayvanlardan koyun (mor karaman soyu) başta gelir. Keçi ise, veriminin koyundan az olmasına rağmen, yaşayanların geçim kaynaklarından biri olmuştur. İlde son yıllarda tarla tarımı, mer'aların zararına bir gelişme göstermiştir. Bunun sebepleri, traktör sayısının artması, üretimin azlığı yüzünden ekilen toprağın genişletilmesine uğraşılmasıdır.

İlin hayvancılığına ve tarımına, teknik yönden yararlı olmuş bulunan iki kuruluş "Alp Arslan Devlet Üretme Çiftliği" ile "Tohum Üretme ve Zootekni Deneme İstasyonu"dur. Birincisi, M. şehrinin 7 km uzağında, ovada, M. - Erzurum yolu boyundadır. Bu çiftlik, 1949'da, Ziraî Kombinalar'ca eski mer'a alanlarında kurulmuş; daha sonra, üretme teşkilâtına geçmiştir. 1963'te, çiftlik topraklarından bir bölüm "Çayır - Mera, Yem Bitkileri ve Zootekni Araştırma Enstitüsü" ne ayrılmış; 1966'da, bir "Teknik Tarım Okulu" açılmış; böylece M. Ovasının bir bölümündeki bu geniş (72 000 hektar) çiftlik, bölge tarımının ve hayvancılığının geliştirilmesinde ve soyların ıslahında çalışılan, çok yönlü bir tarım merkezi olmuştur. Çevreye örnek olmaya uğraşılan bu çiftlikte tahıl tarlaları, bahçeler, yonca ve korunga tarlaları, ahırlar ve ağıllar, tabiî mer'a yerleri, sulama yerleri, çiftlik yapıları, yollar, kanallar vardır. Veterinerler, ziraat mühendisleri ve teknisyenleri çalışmaktadır.

Nüfus, Yerleşme: İlde 253 000'e yakın nüfus yaşamakta, ortalama nüfus yoğunluğu 28'i bulmaktadır. Yerleşme merkezleri olarak, üç kasaba (4 - 11 bin nüfuslu) ve bir şehir (27 730 nüfuslu M.) vardır. Şehir ve kasabalardaki nüfus, il nüfusunun % 15'idir. Nüfusun % 85'i ise, sayıları 368 olan köylerdedir. Köylerin çoğu 300 - 500 nüfusludur. Nüfusu 1 000'den çok olan 17 köy vardır. M.'un 15 km doğusundaki Hasköy 2 500 nüfusludur (belediyesi, ortaokulu var). Köylerin çoğu ovalarda ve çevrelerindedir. Dağlık yerlerle orman köyleri daha az ve küçüktür. İlde orman içi ve kenarı köylerin sayısı 90 kadardır ki, buralarda, 35 000 kişi barınır. Ormandan çok uzakta kalmış dağ köyleri de az değil-

MUŞ : Hacı Şeref Camii

dir. Bütün bu dağ ve orman köylerinin başlıca geçim kaynakları hayvancılık (bu arada 250 000 keçi) ve, çok sonra gelmek üzere de, çiftçiliktir.

Hemen bütün köylerde evler 1 - 2 katlı, taştan veya kerpiçten duvarlı, damları düz ve toprak ile örtülüdür. Kasaba evlerinin de birçoğu hemen hemen böyledir. Son zamanlarda yeni yeni evler de yapılmış, kireç ve çimento kullanılarak yapılan evlerin sayısı artmaya başlamıştır. Bu arada M. ve Varto'da bunların daha çok görmek mümkündür. Köylerin içme ve kullanma suyu ihtiyacı, çoğunda, çevredeki kaynak ve dere sularından, ovalardaki kuyulardan sağlanır; bir kısmının suyu da, borularla çeşmelere getirilmiştir. M. ili, hemen bütünüyle, deprem bölgesi içindedir. M. tarafları, Bingöl - Van deprem bölgesinin kenarında olduğu gibi, Varto yöresinden de yer sarsıntısının belirdiği kırık çizgileri geçer. Bulanık - Malazgirt şiddetli deprem hattı da bu il içindedir. Bütün buralarda 1891, 1903, 1907, 1910, 1919, 1943, 1946 ve 1967 yıllarındaki depremlerde birçok yapılar yıkılmış, can ve mal kaybı olmuştur.

Yollar, Ulaştırma: Yol ve ulaştırma işleri, M.'un uzun süre başta gelen sorunu olmuş, karayolları ve demiryolu yapımiyle bu mesele geniş ölçüde giderilmiştir. 25 yıl kadar önce Bitlis - M. karayolu yapılmış, böylece tipi tehlikeleriyle dolu Rahva geçidi üzerinden güney bölgelerine bağlantı kurulmuştur. Bu yol, Bitlis - Tatvan yolunun yarı yerindeki Rahva geçidinde M.'a ayrılır (71 km lik yol). Bu geçit yeri üç boğazın birleştiği, kış boyunca beliren tipiler sırasında 6 - 7 m kalınlığında kar örtüsünün yığıldığı, uzun süre yolcuların tehlikeye düştüğü, hattâ canlarını verdikleri bir yer olmuştur. Şimdi burası, kar temizleme makineleriyle açılan ve her mevsimde geçit veren işlek bir yoldur. M. da, Bitlis üzerinden Diyarbakır ve Siirt ötelerine, Bingöl üzerinden Elazığ, Malatya ve ötelerine, Hınıs üzerinden Erzurum'a, Tatvan üzerinden Van'a düzgün ve yaz - kış açık karayollariyle bağlanmıştır. Buralarda, düzenli olarak, motorlu taşıtlar işler; yük ve yolcu taşırlar. M. il merkezi, ilçelerine stabilize yollarla bağlanmıştır. Köyler arasında ise, henüz toprak yollar bulunmaktadır. M.'tan demiryolu da geçmekte (1955'den beri), bu ili batıda Elazığ'a, doğuda Tatvan'a ve feribot yoliyle Van ve ötelerine bağlamış bulunmaktadır. Yük ve yolcu trenleri hemen her gün bu yoldan geçmektedirler.

Sağlık, Kültür: M.'un sağlık kuruluşlarında ve hizmetlerinde, son zamanlarda, genişme olmuştur. Sağlık ocakları, hastahaneler, halk sağlığı çalışmaları (verem savaşı, trahom savaşı, ana - çocuk sağlığı, firengi - lepra savaşı, çevre sağlığı, nüfus planlaması) işlerine yer verilmiştir. Sağlık ocakları, koruyucu hekimlik hizmeti yapmaktadır. İldeki 19 sağlık ocağından 2'si M.'ta, 3 ü ilçe merkezlerinde, 14 ü bucaklarla bazı köylerdedir. Bunlara bağlı 44 sağlıkevi vardır. İlde, biri M.'ta (150 yataklı), ötekisi Bulanık'ta (30 yataklı) iki devlet hastahanesi vardır. M.'un Muratgören ve Varto'nun Karemeşe köylerinde şifalı sular vardır.

M. ili toprakları, Türkler'in Anadolu'da yerleşmelerini sağlayan Malazgirt Meydan Savaşı'nın kazanıldığı, o günden beri Türk kültürünün, gelenek ve göreneklerinin yerleştiği bir bölgedir. M.'ta, Cumhuriyet'ten önce iki medrese vardı: Alâeddin ve Ulucami medreseleri. Günümüzde ilde eğitim ve öğretime değer verilmiş, çeşitli okullar açılmıştır (185 ilkokul, 5500 kız, 14000 erkek öğrenci). Dört yerde yatılı bölge okulları (900 öğrenci), ilçelerde ve Hasköy'de birer ortaokul, M.'ta lise, erkek ve kız sanat enstitüleri, tarım meslek okulu (90 öğrenci) vardır. Köy el sanatları eğitim merkezi, teknik kurslar, spor çalışmaları (binicilik, kaynakçılık, fulbol) yapılmaktadır. M.'un "yokuşta", "cirit", "kılıç - kalkan" oyunları çevrede tanınır.

M. şehri: İl merkezi M., aynı addaki ovanın güney kenarında, Çar deresinin bu ovaya açıldığı yerdedir. Nüfusu 27 730 (1975)'dir. Yüksekliği 1 404 m. dir. Şehir, işlek yolların geçtiği mühim bir uğrak yeridir. Kuruluş tarihi kesin olarak bilinemiyorsa da, verimli bir geniş ovanın kenarında bulunuşu, yerleşmenin eskiliğini gösterir. Birinci Dünya Harbi'nde istilâya uğramış, zarar görmüş olan şehrin nüfusu 1927' de 4 277 idi. Uzun süre gelişememiş bulunan şehir, son zamanlarda yeni yolların açılması, çarşının büyümesi, eski evlerin yerine 2-4 katlı yeni yapıların çoğalmasiyle gelişme göstermiştir. İçme ve kullanma suyu bol ve iyidir. Elektrik enerjisi Çar deresinden hidro - elektrik olarak sağlanmıştır. Şehir, ovaya doğru büyümektedir. Kurulduğu ve yayıldığı yer ve çevresi bakımından M., Türkiye'nin güzel şehirlerinden biridir.

M. ili: M. ili Erzurum, Ağrı, Bingöl, Bitlis, Siirt ve Diyarbakır illeri ile çevrilidir. XVI. asrın başlarından beri Osmanlı Türkleri elinde bulunmuş olan M., idare yönünden, türlü değişiklikler geçirmiş; bazan Van eyâletine, bazan da Bitlis vilâyetine bağlı bir sancak olmuştur. Cumhuriyet devrinde il (vilâyet) durumuna getirilen M.'un, merkez ilçeden başka, 3 ilçesi, 11 bucağı (Kızılağaç, Konkut, Mercimekkale, Yaygın, Erentepe, Karaağıl, Aktuzla, Karahasan, Nurettin, Çaylar, Karaköy), 368 köyü vardır. (R. İzbırak)

Tarih: Anadolu'da tarih devrini açan ve ilk defa bu ülkeye siyasî birlik getiren Hititler, bugünkü Muş ilinin bulunduğu topraklara erişmemiştir. Sâmî Âsurlular buraya kadar gelmişlerse de tam bir hâkimiyet kuramamışlardır. Hurriler ve Urartular, bu topraklarda yaşamışlardır. Hurri - Mitanni ve sonra Urartu Kırallıkları, bu toprakları da ellerinde bulundurmuşlardır. Malazgirt şehrinin adı, Urartu kırallarından "Menuas" ın isminden gelmektedir (Menuahina = Menuas Şehri). Gerçekten Malazgirt civarında pek çok Urartu kitâbesi bulunmuştur. Urartular'dan sonra İranlı Medler ve onların yerine geçen Persler, M. Ö. VII. asırdan başlayarak çevreyi ellerinde tutmuşlardır. Sâmî Babilliler, Muş çevresine yaklaşmışlar, fakat tamamen ele geçirememişlerdir. M. Ö. IV. asırda İran İmparatorluğunu yıkan Büyük İskender, bütün Anadolu gibi burasını da Makedonya devletine bağlamıştır. Onun ölümünden sonra buraya İran asıllı Ermeni kıralları hâkim olmuşlar ve İran İmparatorluğunu dirilten Partlar'a tâbî olarak hüküm sürmüşlerdir. M. S. I ve II. asırlarda Roma, bu çevreyi Partlar ile alıp vermiş ise de, sonunda İran'a bırakmıştır. Partlar'ın yerine geçen Sâsânîler de, ülkeyi Bizans'a (Doğu Roma'ya) karşı savunmuşlardır.

VII. asrın ortalarında, Hz. Osman zamanında bu çevre, İslâm İmparatorluğuna katılmıştır. Sonradan Ermeni kıralcıkları, Bağdad'daki Abbâsî halîfelerine tâbî olarak Muş'u idare etmişlerdir. Bundan sonra Bizans Müslümanlar'a karşı taarruza geçmiş, Doğu Anadolu'nun mühim kısmını geri almış, Malazgirt kalesini fevkalâde tahkim etmiştir. Selçukluoğulları'ndan ilk Büyük Türk Hakanı Tuğrul - Bey, Malazgirt kalesini kuşatmışsa da alamamıştır. 26 ağustos 1071'de Tuğrul - Bey'in halefi ve yeğeni Sultan Alp - Arslan, İmparator Romanos Diogenes'in idaresindeki büyük Bizans ordusunu Malazgirt sahasında yenmiş, imparator'u esir almıştır. Bu zafer, Anadolu'yu ardına kadar Türk fütuhatına açmış, Alp - Arslan'ın kuzeni

Kutalmışoğlu Süleyman - Şah, bütün Anadolu'yu fethetmiş ve 1077'de Türkiye devletini kurmuştur.

XII. asırda Ermen - Şahlar, Artukoğulları gibi Türk Atabeyleri, Selçuklular'a tâbî olmak şartıyle buraları idare etmişlerdir. Asrın sonlarında Eyyûbîler, bu hânedanların metbuu olmuşlardır. XIII. asrın başlarında Türkiye pâdişahı Büyük Sultan Alâeddin Keykubâd buralarda yeniden Selçuklu hâkimiyetini kurmuştur. İlhanlılar ve Celâyirliler'den sonra, Büyük Türk hakanı Timur, bizzat Muş'u zaptetmiş ve imparatorluğuna bağlamıştır. Karakoyunlular ve sonra Akkoyunlular, Timurlular'ı takibetmişlerdir. Şah İsmail Safevî, Akkoyunlular'ı yıkıp İran'da bir Türk İmparatorluğu kurunca, bütün Doğu Anadolu gibi burası da Tebriz'e bağlanmıştır. 1514'te Çaldıran meydan muharebesini kazanan Yavuz Sultan Selim, burasını Safevîler'den alıp Türk - Osmanlı İmparatorluğuna bağlamıştır.

Osmanlı idaresinde Muş ve Malazgirt, iki sancağa (vilâyete) merkez olmuştur. Muş sancağı, Van beylerbeyliğinin (eyâletinin) 14 sancağından, Malazgirt ise Erzurum beylerbeyliğinin 12 sancağından birini teşkil ediyordu. Tanzîmat'tan sonra Muş, Bitlis Vilâyetinin (eyâletinin) 4 sancağından biri olmuştur; 5 kazâsı vardı. Cumhuriyet'ten sonra bütün sancaklara (mutasarrıflıklara) "vilâyet = il" denince, Muş da bir vilâyet merkez olmuş, hattâ 1929 - 1935 arasında Bitlis de bu vilâyete bağlanmıştır.

1901'den itibaren Rusya'dan yardım ve İngiltere'den teşvik gören Ermeniler, Taşnak Komitesinin teşkilâtı ile silâhlanıp Muş çevresindeki Türk ve Kürt köylerini basmaya başlamışlardır. İstanbul hükûmeti, bu isyanları şiddetle bastırmıştır. I. Cihan Harbinde Ruslar tarafından desteklenen Ermeniler, yeniden ve büyük çapta harakete geçmişler, bu topraklarda büyük bir Ermenistan kurmak hayaline kapılmışlardır. 18 şubat 1916'da Ruslar, Muş'a girmişlerdir. 26 temmuz'da Türkler şehri geri almışlarsa da, 9 ağustosta takviyelerle kuvvetlenen Ruslar, yeniden Muş'u işgal etmişlerdir. 1 mayıs 1917'de Türk ordusu, kesin şekilde Ruslar'ı kovmuş ve onlarla beraber Ermeniler de çekilip gitmişlerdir. Bu suretle Rus işgali önce 5 ay, 6 gün, 2 hafta sonra tekrar başlamak üzere sonra 8 ay, 23 gün, cem'an 1 sene, 1 ay, 29 gün devam etmiştir. Ruslar ve Ermeniler, Muş ve çevresini kelimenin tam mânâsiyle tahrip etmişlerdir. Ancak 1955'te demiryolunun Muş'a varması, çevreyi kalkındırmaya başlamıştır.

Muş Kalesinin yıkıntıları hâlâ ortadadır. VI. asırda kalmış olan bu kale, sonraki asırlarda pek çok kereler onarılmıştır. Muş'ta Selçuklu eseri olan Arslanlı Han ile bir Türbe harabesi de vardır.

Kızılay Ziyaret Yaylası, Muş'un mesîre ve dinlenme yeridir. Nemrut dağı kraterindeki göl ile, fevkâlade bir tabiat manzarasına mâliktir. Bulanık göl ile bunun güneyindeki Nazik gölü, bol miktarda balığı ihtiva eder. Kışın bu göller donar. Etraftaki sazlıklar, yaban domuzu, yaban ördeği gibi av hayvanları ile doludur.

Muş'taki Türk ve Ermeni eserleri, I. Cihan Harbinde ve daha evvelki kanlı Türk - Ermeni vuruşmalarında tahrîb edilmiştir. Bunlar arasında "Ulu Cami" denen Şeyh Muhammad Mağribî Camii, minaresi renkli taşlarla süslü Alâeddin Camii, Surb - Karabet Manastırı (ki Türkler "Çanlı" veya Çengelli Kilise" derlerdi) sayılabilir. Rus işgali, şehri tamamen tahrîb etmiştir.

Muş ve Malazgirt civarında birçok Âsur ve Urartu kitâbesi de bulunmuştur.

Türkiye Devleti'nin kurulması ile neticelenen Malazgirt zaferinin geçtiği sahada her yıl merasim yapılmaktadır. Bu tamamen müstesna olayın yıl dönümleri iyice ele alınırsa, büyük turistik imkânlar sağlayabilir. (Y. Ö.)

MUŞ OVASI, Türkiye'nin büyük ovalarından biri. Yüzölçümü 1650 km², uzunluğu 80 km, genişliği çok yerinde 15 - 20 km, hattâ bazı kesimlerinde 25 - 30 km, yüksekliği 1400 - 1500 m dir. Bu ova basamaklı bir biçim gösterir. Batı bölümünde 1250 - 1300 m olan yüksekliği, daha doğuda 1400 m ye yaklaşır, Nemrut dağına doğru da 1500 m yi bulur. Ova, kuzeybatı - güneydoğu uzanışlıdır. Güneyini çeviren Karaçavuş dağları (2200 - 2700 m), dik yamaçlariyle ovaya iner, burada boydan boya geçitsiz olarak uzanırlar. Bu diklikler boyunca büyük bir kırılma çizgisinin (fay hattının) bir bölümü uzanır. Bu dik ve geçitsiz yerlerin ancak doğu ucunda Bitlis ilinin Çukur bucağı yanında geniş bir geçit yeri bulunur. Güneydeki bu dağların esas yapısı, çok kıvrılmış ve kırılmış eski bir kütle hâlinde, gnays ve mikaşistler gibi metamorfik taşlardan oluşmuştur. Ovanın kuzeyinde ise daha az eğimli, oldukça geçit veren Şerafettin dağları (1 800-2 200 m) ve bunun doğudaki devamı uzanır. Murat ırmağı, bu dağlar arasında yer yer genişleyen, yarma vâdîsini açmıştır. Bu dağların esas yapısını, kıvrımlı Üçüncü Zaman tabakaları teşkil etmiştir.

Ovanın doğu ucunda Nemrut volkan dağı (3 000 m), batı ucunda Murat ırmağının dar ve derin Genç Boğazını açtığı çoğu volkanik dağlık yerler (2 350 m) bulunur. M. O. nın bulunduğu yer, Üçüncü Zaman başlarından Miyosen devri ortalarına kadar sürekli bir tortulanma alanı olmuştur. Miyosen ortalarına doğru yerkabuğu hareketleri sonucu çevrede yükselmeler ve bu arada kırılmalar olmuş, bu çöküntü ovasının yeri böylece belirmiştir. Günümüze kadar ova, yeni alüvyonlarla da örtülerek, verimli ve ekonomik değeri çok bir arazi olmuştur.

Ovanın başlıca akarsuları, Murat ırmağı (b. bk.) nın bir bölümü ile buna Nemrut dağının batı taraflarından gelerek karışan ve ovanın büyük bir bölümünü boydan boya geçen Karasu deresidir. Ovayı çevreliyen dağlardan inen birçok dereler (sayıları 20 kadar ve boyları 25 - 30 km) ovaya iner, Murat ırmağına ve Karasu'ya karışırlar. M. O., sert ve yazları kurak bir iç bölge iklimi gösterirse de, yağışı bolca (yıllık yağış 800 - 900 mm) olup, çevre dağları daha da çok yağış alır ve kar örtüsü kış boyunca yerde kalır.

M. O., hayvan besleme (koyun, sığır) ve tarım (buğday, arpa) bakımından değer taşır. Türlü yerlerinde tütün ve sebze yetiştirilen yerleri de vardır. Muş şehrinin 7 km kuzeydoğusundaki Alp Arslan Devlet Üretme Çiftliği ile Tohum Üretme ve Zootekni Deneme İstasyonu geniş yer kaplar. Ovadan Elazığ - Tatvan demiryolu ile işlek karayolu geçer. Ovanın başlıca şehir yerleşmesi güney kenarındaki Muş (nüfusu 24 000) tur. Ova kenarlarında birçok köyler vardır. (R. İzbırak)

(Yirmidördüncü Cildin Sonu)

TÜRK ANSİKLOPEDİSİ

YILMAZ ÖZTUNA
Başredaktör

Redaktörler : Prof. Kenan AKYÜZ, Prof. Dr. Hasan EREN, Tekin ERER, Prof. Dr. Zeynep KORKMAZ, Orhan YÜKSEL.

Yardımcılar : Cazibe KURT, Dr. Vedad ÖRS, Dr. Hamza ZÜLFİKAR, Dr. İsmail PARLATIR, Şehap GENSOY, Neslihan ERDEM, Tomris TEVETOĞLU, Şenel PALA, Güler ÖNAL, Sevim EMEKLİ, Meliha TUÇ.

YİRMİ DÖRDÜNCÜ CİLTTE YAZILARI BULUNANLAR

A. Nihat AKAY, Prof. Kenan AKYÜZ, Doç. Dr. Metin AND, Nihal ATSIZ, Ali ÇANKAYA, Ecz. Uğur DERMAN, Öz DOKUMAN, Em. Aml. Vehbi Ziya DÜMER, Yk. Müh. Enver EDİGER, Prof. Dr. Enis ERDİK, Prof. Dr. Hasan EREN, Dr. Emel ESİN, Prof. Dr. Semavi EYİCE, Ziya İSHAN, Prof. Dr. Reşat İZBIRAK, Dr. Firuzan KINAL, Prof. Dr. Zeynep KORKMAZ, Cazibe KURT, Kenan OKAN, Mehmet ÖNDER, Dr. Vedat ÖRS, Cahit ÖZTELLİ, Yılmaz ÖZTUNA, Prof. Dr. Ercüment PALABIYIKOĞLU, Dr. İsmail PARLATIR, İsmet PARMAKSIZOĞLU, Prof. Dr. Ahmet TEMİR, Atâ TERZİBAŞI, Dr. Fethî TEVETOĞLU, Ekrem ÜÇYİĞİT, Ord. Prof. Dr. A. Süheyl ÜNVER, Prof. Dr. Talip YÜCEL, Orhan YÜKSEL.

24. CİLTTE DÜZENLENMESİ GEREKEN BAŞLICA YANLIŞLAR

Sahife	Sütun	Satır	Yanlış	Doğru
13	1	11	işi	içi
13	2	22	tip	dip
54	1	17	m^3	m
54	1	24, 25	12, 410	12 adet 410
54	1	25	3, 15	3 adet 15
54	2	26	donanmalarda	Yabancı donanmalarda
54	2	34 ve 35	Öte yandan	Yara savunma gücü (yara savunma - domage control - karşılığı bahrî bir terim olup geminin savunması bu bakımdan zayıftı)
55	1	15	Sonra ve	sonra Mes'udiye ve
55	1	29	Selânikte	Selânik'e
67	2	20	İskender	İskenderun
67	2	56	ekimokok	ekinokok
352	resimaltı yazısı		Bir kruvazörün motor sistemi	bir tenezzüh motoru

23. CİLTTEKİ BAŞLICA YANLIŞLAR

Sayfa	Sütun	Satır	Yanlış	Doğru
339	1	39	1964	1864
340	1	35	Tesis	Bit - tesir
342	2	14	Harekâtını	Harekâtı
343	2	9	Çakmak	çekmek
343	2	30	M. T. G. işi	mayın tarama işi
354	2	6	bütün savunma	yara savunma

21. CİLTTEKİ YANLIŞLAR

Sayfa	Sütun	Satır	Yanlış	Doğru
476	2	43	Kemaleddin Bey'in eserleri arasında Türk Ocağı binası gösterilmiştir.	Türk Ocağı binasının mimarı Ârif Hikmet Koyunoğlu'dur.